

5.2

2.2

सुभाषितरत्नभाण्डागारस्य

विषयानुक्रमकोशः

१. मङ्गलाचरणप्रकरणम्

	पृष्ठे	श्लोकाः	विषयाः	पृष्ठे	श्लोकाः	विषयाः	पृष्ठे	श्लोकाः
...	१	१-१९	त्रिमूर्त्यः	...	१४	१-४	(सीतो)	२१ ९३
...	२	१-३५	विष्णुः	...	१४	१-४९	(हनूमान्)	२१ ९४-९५
...	३	१-१३	शङ्खः	...	१६	४४-४५	(रामकृष्णौ)	२१ ९६-९८
...	३	१-१६७	चक्रम्	...	१६	१६-४७	कृष्णः	२२ ९९-१९४
...	९	१२०-१२२	गरुडः	...	१६	४८	(बलभद्रः)	२६ १९५-१९७
...	९	१२३-१३४	शेषः	...	१६	४९	(रुक्मिणी)	२६ १९८
...	९	१३५-१३७	लक्ष्मीः	...	१६	१-१५	(राधा)	२६ १९९-२००
...	९	१३८-१४२	समुद्रः	...	१७	१५	(नन्दकः)	२६ २०१
...	१०	१४३-१४६	ब्रह्मा	...	१७	१-४	(वैष्णः)	२६ २०२
...	१०	१४७	दशावताराः	...	१७	१-२१२	बुद्धः	२६ २०३-२०९
...	१०	१४८	मत्स्यः	...	१८	५-१५	कल्किः	२७ २१०-२१२
...	१०	१४९	कूर्मः	...	१८	१६-२२	सूर्यः	२७ १-२०
...	१०	१५०-१६०	वराहः	...	१८	२३-४०	(किरणाः)	२७ १७-१९
...	१०	१६१-१६७	वृषिहः	...	१९	४१-५९	(तुरगाः)	२८ २०
...	११	१-५४	वामनः	...	२०	६०-६८	चन्द्रः	२८ १-३
...	१३	१-३	परशुरामः	...	२०	६९-७४	पृथिवी	२८ १
...	१३	१-१०	रामचन्द्रः	...	२०	७५-९२		

२. सामान्यप्रकरणम्

...	२९	१-२१	विष्णुः	...	३५	२९	छान्दसप्रशंसा	...	४१	१
...	२९	१-१६	भट्टारहरिचन्द्रः	...	३५	३०	छान्दसनिन्दा	...	४१	१
...	३०	१-५०	भवभूतिः	...	३६	३१-३३	वैयाकरणप्रशंसा	...	४१	१-८
...	३२	१-२	भासः	...	३६	३४	वैयाकरणनिन्दा	...	४१	१-३
...	३२	१-५	मयूरः	...	३३	३५-३६	नैयायिकप्रशंसा	...	४१	१-५
...	३२	१-६८	मातङ्गदिवाकरः	...	३६	३७	नैयायिकनिन्दा	...	४३	१-१०
...	३४	२-७१	सुरारिः	...	३६	३८-४०	मीमांसकप्रशंसा	...	४३	१-५
...	३४	१	रत्नखेटकीक्षितः	...	३६	४१	मीमांसकनिन्दा	...	४३	१-२
...	३४	२-७	राजशेखरः	...	३६	४२-४३	वैद्यप्रशंसा	...	४३	१-६
...	३५	८	वाल्मीकिः	...	३६	४४-५२	कुवैद्यनिन्दा	...	४४	१-९
...	३५	९-११	विजया	...	३६	५३	गणकप्रशंसा	...	४४	१-६
...	३५	१२	विज्जका	...	३६	५४	कुण्ठाकनिन्दा	...	४४	१-६
...	३५	१३-१६	व्यासः	...	३६	५५-५८	पौराणिकनिन्दा	...	४४	१
...	३५	१७	शाकल्यमल्लः	...	३७	५९	पुरोहितनिन्दा	...	४५	१
...	३५	१८	सातवाहनः	...	३७	६०	कायस्थनिन्दा	...	४५	१-४
...	३५	१९-२०	सुदर्शनः	...	३७	६१	सज्जनप्रशंसा	...	४५	१-२७
...	३५	२१	सुबन्धुः	...	३७	६२	दुर्जननिन्दा	...	४५	१-२८
...	३५	२२	कविध्वन्द्वम्	...	३७	६३-७१	लक्ष्मीस्वभावः	...	६२	१-४३
...	३५	२३	कुकविनिन्दा	...	३७	१-३०	धनप्रशंसा	...	६४	१-१६
...	३५	२४	पण्डितप्रशंसा	...	३८	१-२८	धननिन्दा	...	६४	१-२०
...	३५	२५-२८	कुपण्डितनिन्दा	...	३९	१-७७	धननिर्वासा	...	६५	१-१५

सुभाषितरत्नभाण्डागारस्य

विषयाः	पृष्ठे	श्लोकाः	विषयाः	पृष्ठे	श्लोकाः	विषयाः	पृष्ठे
दरिद्रनिन्दा	... ६५	१-८७	क्षमाप्रशंसा	... ८३	१-३	पुत्रप्रशंसा	...
दानप्रशंसा	... ६८	१-२८	विनयप्रशंसा	... ८३	१	कन्यापितृनिन्दा	...
लोभनिन्दा	... ६९	१-११	सत्यप्रशंसा	... ८३	१-३	सत्युत्रप्रशंसा	...
उदारप्रशंसा	... ७०	१-४४	असत्यनिन्दा	... ८३	१-४	कुपुत्रनिन्दा	...
कृपणनिन्दा	... ७१	१-६१	आत्मश्लाघानिन्दा	... ८३	१-५	दैवाख्यानम्	...
याचकनिन्दा	... ७३	१-४८	स्वभाववर्णनम्	... ८३	१-२३	जरावर्णनम्	...
परोपकारप्रशंसा	... ७४	१-१४	वाग्दर्शनम्	... ८४	१-१७	शुभावर्णनम्	...
कृतघ्ननिन्दा	... ७५	१-४	वाग्मिप्रशंसा	... ८५	१-१५	मिश्रकः	...
संतोषप्रशंसा	... ७५	१-१९	मौनगुणाः	... ८६	१-४	परगृहवासः	...
तृष्णानिन्दा	... ७५	१-५७	स्थानमाहात्म्यम्	... ८६	१-१४	उदरपूरणदूषणम्	...
वीरप्रशंसा	... ७७	१-१४	सत्संगतिप्रशंसा	... ८६	१-३६	सेवकनिन्दा	...
वीरप्रशंसा	... ७८	१-१५	असत्संगतिनिन्दा	... ८७	१-१३	जीवितसाफल्यम्	...
तेजस्विप्रशंसा	... ७८	१-२३	श्रेष्ठवचनम्	... ८८	१-२	ऋणम्	...
मनस्विप्रशंसा	... ८१	१-४९	सुमित्रप्रशंसा	... ८८	१-२०	प्रवासः	...
अपौरुषत्वनिन्दा	... ८१	१-२	कुमित्रनिन्दा	... ८८	१-२	व्यापारिणः	...
गुणप्रशंसा	... ८१	१-४८	संसारः	... ८८	१-६	कलिमहिमा	...
उद्यमप्रशंसा	... ८२	१-२०	गृहस्थाश्रमप्रशंसा	... ८९	१-६	मद्यपानगर्हणम्	...
संहतिप्रशंसा	... ८३	१-३	गृहस्थाश्रमदूषणम्	... ८९	१-४	तमाशुः	...

३. राजप्रकरणम्

राजसभावर्णनम्	... १०१	१-१	पारसीकक्षितीशः	११६	६५	विक्रमार्कः	... १२१
राजमिलनम्	... १०१	१	पृथ्वीराजः	... ११६	६६	विग्रहराजः	... १२३
सामान्यराजप्रशंसा	१०१	१-२९५	बहालदासः	... ११६	६७	वीरभातुः	... १२३
विशिष्टराजप्रशंसा	... ११३	१-१९४	बहालः	... ११६	६८	वीरवरः	... १२३
अकबरः	... ११३	१-४	बहालक्षोणिपालः	११६	६९	वीरसिंहः	... १२३
अनङ्गभीमः	... ११३	५	बीसलः	... ११६	७०	वेङ्कटपतिः	... १२३
अर्जुनेन्द्रः	... ११३	६	भावसिंहः	... ११६	७१	शाहिजहानः	... १२३
कृष्णः	... ११३	७-१०	भीमः	... ११६	७२	सिन्धुराधीश्वरः	... १२३
कर्णाटवसुंधराधिपः	११४	११	भैरवः	... ११७	७३	हम्मीरः	... १२३
कलिजेश्वरः	... ११४	१२-१३	भोजः	... ११७	७४-९८	राजविभूषावर्णनम्	... १२३
कन्याणदासः	... ११४	१४	मणिपालः	... ११७	९९	गजप्रशंसा	... १२३
काविलेन्द्रः	... ११४	१५-१६	मल्लशाहः	... ११८	१००-१०३	तुरागप्रशंसा	... १२३
कार्तवीर्यः	... ११४	१७	माणिकः	... ११८	१०३-१०७	खड्गप्रशंसा	... १२३
कुसुमेन्द्रसाहिः	... ११४	१८	माधवः	... ११८	१०८	राजयात्रावर्णनम्	... १२३
कृष्णः	... ११४	१९-२२	मानसिंहः	... ११८	१०९	पताका	... १२३
गुर्जराधीशः	... ११४	२३	मालवाखण्डलः	... ११८	११०	दुन्दुभिः	... १२३
चोलेन्द्रः	... ११४	२४-२५	मुकुन्ददेवः	... ११८	१११	गवाक्षविलोकनम्	... १२३
जगदेवः	... ११४	२६	मुञ्जः	... ११८	११२	रणसामग्री	... १२३
जनकः	... ११४	२७	मुद्गाफरशाहः	... ११८	११३	रणवर्णनम्	... १२३
दलपतिरायः	... ११४	२८	राजाबहादुरः	... ११८	११४	अरिपलायनम्	... १२३
दशरथः	... ११५	२९-३०	राजेन्द्रसिंहः	... ११८	११५	प्रतापवर्णनम्	... १२३
दिल्लीन्त्रचूडामणिः	११५	३१	रामचन्द्रः	... ११८	११६-१६८	कीर्तिवर्णनम्	... १२३
नाना	... ११५	३२	रामजामः	... १२२	१६९	कीर्तिप्रतापी	... १२३
निजामशाहः	... ११५	३३-४०	रामनाथः	... १२२	१७०	राज्याधिकारगर्हणम्	... १२३
दसिंहः	... ११५	४१-५८	रुद्रः	... १२२	१७१-१७५	राजसेवकः	... १२३
परशुरामः	... ११६	५९-६१	रूपनारायणः	... १२२	१७६	रथवेगवर्णनम्	... १२३
पाण्ड्यः	... ११६	६२-६४	रूपमणिः	... १२२	१७७	समुद्रवर्णनम्	... १२३

विषयानुक्रमकोशः

३

विषयाः	पृष्ठे	श्लोकाः	विषयाः	पृष्ठे	श्लोकाः	विषयाः	पृष्ठे	श्लोकाः
मृ	१४०	१-५	तुरगाः	१४३	५०-५७	ताम्बूलम्	१४४	१०४
मृ	१४०	१	खड्गः	१४३	५८-५९	शस्त्रधारणम्	१४५	१०५
नम्	१४०	१-७	सैन्यम्	१४३	६०-६२	छत्रधारणम्	१४५	१०६
नम्	१४१	१-७	दुर्गः	१४३	६३-६८	चामरम्	१४५	१०७
वृत्तिः	१४१	१	दूतः	१४४	६९-७३	सिंहासनम्	१४५	१०७
मवर्णनम्	१४१	१-१४	भाण्डागारी	१४४	७४	मालाधारणम्	१४५	१०८
ः	१४२	१-४२३	लेखकः	१४४	७५	चन्दनलेपः	१४५	१०८
ज्ञा	१४२	१-१५	प्रतीहारी	१४४	७६	शृङ्गा	१४५	१०९
वासदः	१४२	१६-१७	सुपकारः	१४४	७७	कटकप्रयाणम्	१४५	११०
हितः	१४२	१८	चाराः	१४४	७८	उपवनानि	१४५	१११-११२
ः	१४२	१९	अन्तःपुरवर्गाः	१४४	७९	तरवः	१४५	११३-११४
ः	१४२	२०	स्त्रियः	१४४	८०-८१	नीतिः	१४५	११५-४२३
ः	१४२	२१-३२	महिषी	१४४	८२	सामान्यनीतिः	१५३	१-१०५८
ः	१४३	३३-३४	मृत्वाः	१४४	८३-१०३			
ः	१४३	३५-४९	ज्ञानम्	१४४	१०३			

४. चित्रप्रकरणम्

पानम्	१८१	१-७७	मात्राच्युतकादयः	१९५	१-१५	महोक्षः	२०७	१५
ः	१८४	१-३९	मात्राच्युतकम्	१९५	१-२	धेनुः	२०७	१६
ः	१८६	१-१५	विन्दुच्युतकम्	१९५	३-४	रासभः	२०७	१७
ः	१८६	१-९६	विसर्गच्युतकम्	१९५	५-६	अजः	२०७	१८
१२०दयः	१९३	१-५३	अक्षरच्युतकम्	१९५	७-८	मेघः	२०७	१९
१२०सम्	१९३	१-१७	स्थानच्युतकम्	१९५	९-१०	मयूरः	२०७	२०
१२०सम्	१९४	१८-२५	व्यञ्जनच्युतकम्	१९६	११-१२	चातकः	२०७	२१
१२०सम्	१९४	२६-२८	च्युतदत्ताक्षरम्	१९६	१३-१५	पारावतः	२०८	२२
१२०सम्	१९४	२९-३०	अन्तरालापाः	१९६	१-४४	वक्रः	२०८	२३-२४
१२०नानुसम्	१९४	३१-३२	बहिरालापाः	१९८	१-१२०	कुक्कुटः	२०८	२५-२६
१२०दानुसम्	१९४	३३-३४	प्रश्नोत्तराणि	२०५	१-१०	गौरखरङ्गकलासौ	२०८	२७
१२०नवुसम्	१९४	३५-३७	चित्रम्	२०५	१-१८	सर्पः	२०८	२८
१२०मकरणुसम्	१९४	३८-३९	भाषाचित्रम्	२०६	१-३	पुलिन्दः	२०८	२९
१२०श्रितुसम्	१९५	४०-४३	जातिवर्णनम्	२०७	१-४१	पथिकः	२०८	३०-३३
१२०क्रियासम्	१९५	४४	सिंहः	२०७	१-४	शूरः	२०८	३४
१२०कर्मक्रियासम्	१९५	४५-४६	तरङ्गः	२०७	५	बालाः	२०८	३५-३६
१२०सम्	१९५	४७	करिणः	२०७	६	कुमारः	२०८	३७
१२०सम्	१९५	४८-४९	शृङ्गः	२०७	७	नर्तकी	२०८	३८
१२०सम्	१९५	५०-५१	भङ्गः	२०७	८	लेखनकर्त्री	२०८	३९-४०
१२०चनसम्	१९५	५२	हयः	२०७	९-१३	कलमकण्ठनी-		
१२०खचनसम्	१९५	५३	कपिः	२०७	१४	गीतयः	२०८	४८

५. अन्योक्तिप्रकरणम्

मेघः	२१५	५	रोहणः	२१५	१३-१५
विन्ध्यः	२१५	६	(पर्वतदरी)	२१५	१६
मलयः	२१५	७-८	(गिरिनिर्झरः)	२१५	१७
मन्दरः	२१५	९	समुद्रान्योक्तयः	२१५	१-८२
मैनाकः	२१५	१०-११	क्षीरसागरः	२१७	४०-४१
लोकोलोकः	२१५	१२	अगस्त्यः	२१७	४२-४६

सुभाषितरत्नभाण्डागारस्य

विषयाः	पृष्ठे	श्लोकः	विषयाः	पृष्ठे	श्लोकः	विषयाः	पृष्ठे	श्लोकाः
रत्नानि	२१७	४७-६३	(शेषः)	२३५	१६५-१६५	पलाण्डुः	२४३	१९३
(वज्रमणिः)	२१८	६४	जलचरान्योक्तयः	२३५	१-५	तृणानि	२४३	१९४-१९४
(कौस्तुभमणिः)	२१८	६५	मत्स्यः	२३५	१	कलमाः	२४३	१९६-१९७
(सोमकान्त-सूर्य- कान्तौ)	२१८	६६	(रोहितः)	२३५	२	ताम्बूलम्	२४३	१९८-१९९
(चन्द्रकान्तः)	२१८	६७	(राघवः)	२३५	३	तुम्बी	२४३	२००-२०१
(स्फटिकः)	२१८	६८	कूर्मः	२३५	४-५	वंशः	२४३	२०२
(मरकतः)	२१८	६९-७१	वृक्षान्योक्तयः	२३६	१-२४३	कुन्दः	२४३	२०३-२०४
(माणिक्यम्)	२१८	७२	कल्पद्रुमः	२३७	३१-३७	कमलानि	२४३	२०५-२४२
काचः	२१८	३२	पारिजातः	२३७	३८-३९	लताः	२४५	२४३
शङ्खः	२१८	७४-८०	चन्दनः	२३७	४०-६१	संकीर्णान्योक्तयः	२४५	१-१०४
(पाञ्चजन्यः)	२१८	८१-८२	अगरुः	२३८	६२-६३	शिवः	२४५	१-६
नद्यन्योक्तयः	२१८	१-११	चम्पकः	२३८	६४-७१	परशुरामः	२४५	७
गङ्गा	२१९	९-१०	वकुलः	२३८	७२-७३	रामचन्द्रः	२४५	८
शोणः	२१९	११	अशोकः	२३८	७४-७७	सीता	२४५	९
तडागान्योक्तयः	२१९	१-१९	यूशी	२३८	७८	इन्द्रः	२४५	१०
मानसम्	२२०	२०	मालती	२३८	७९-८८	स्मरः	२४५	११
कूपान्योक्तयः	२२०	१-९	मल्लिका	२३९	८९	आकाशम्	२४५	१२
मरुस्थलान्योक्तयः	२२०	१-६	दमनकः	२३९	९०	पृथ्वी	२४५	१३
दावानलान्योक्तयः	२२०	१-९	केतकी	२३९	९१-९६	जलम्	२४५	१-१५
वाडवानलः	२२०	९	पाटला	२३९	९७	मारुतः	२४५	१६
व्योमचरान्योक्तयः	२२१	१-२३९	सहकारः	२३९	९८-१३२	मृगतृणिका	२४५	१७
गरुडः	२२१	१-२	पनसः	२४०	१३३	सुवर्णम्	२४६	१८-१९
हंसः	२२१	३-४०	तमालः	२४१	१३४	मौक्तिकम्	२४६	२०-२२
मधुकरः	२२२	४१-११४	कदली	२४१	१३५	सुवर्णकारः	२४६	२३
कोकिलः	२२५	११५-१४७	द्राक्षा	२४१	१३६-१३७	हारः	२४६	२४-२९
चातकः	२२६	१४८-१६८	दाडिमः	२४१	१३८-१३९	कञ्चुकः	२४६	३०
मयूरः	२२६	१६९-१७८	नालिकेरः	२४१	१४०	कुण्डलम्	२४६	३१
चक्रवाकः	२२६	१७९-१८०	तालः	२४१	१४१-१४२	नासाभूषणम्	२४६	३२
शुकः	२२७	१८१-२०३	भूर्जः	२४१	१४३-१४४	घलयः	२४६	३३
काकः	२२८	२०४-२२५	अश्वत्थः	२४१	१४५	रजः	२४६	३४
वकः	२२९	२२६-२३२	न्यग्रोधः	२४१	१४६-१४८	वीणादण्डः	२४६	३५
घुकः	२२९	२३३	मधुकः	२४१	१४९-१५०	मुरली	२४६	३६-३७
खयोतः	२२९	२३४-२३९	शाल्मलिः	२४१	१५१-१५४	कुविन्दः	२४६	३८
श्लचरान्योक्तयः	२२९	१-१६५	निम्बः	२४१	१५५-१५९	लाङ्गुलिकः	२४६	३९
सिंहः	२२९	१-५४	बन्बुलः	२४२	१६०-१६३	कर्णधारः	२४६	४०-४१
गजः	२३१	५५-९८	खदिरः	२४२	१६४-१६६	तैलिकः	२४६	४२
मृगः	२३३	९९-१२३	किंशुकः	२४२	१६७-१६९	पञ्जरलावकः	२४६	४३
करभः	२३४	१२४-१३७	शाखोटः	२४२	१७०-१७१	व्याधः	२४६	४४-४५
रासभः	२३४	१३८	पीलुः	२४२	१७२	विषमञ्जी	२४७	४६
वृषभः	२३४	१३९-१४९	करीरः	२४२	१७३-१७४	मालाकारः	२४७	४७
कपिः	२३५	१५०-१५२	विल्वः	२४२	१७५	कायस्थः	२४७	४८
वराहः	२३५	१५३-१५४	शालिः	२४२	१७६	कविः	२४७	४९
(आदिवराहः)	२३५	१५५	कुटजः	२४२	१७७	बालाः	२४७	५०
क्षा	२३५	१५६	इक्षुः	२४२	१७८-१८०	दौष्ट्यः	२४७	५१
वृक्षिकः	२३५	१५७	लवङ्गी	२४८	१८१-१८३	कुशीलवाः	२४७	५२
भेकः	२३५	१५८-१५९	कर्पासः	२४२	१८४-१८६	बाला	२४७	५३
जम्बुकः	२३५	१६०	शणः	२४३	१८७	पत्नीपतिपुत्री	२४७	५४
सर्पः	२३५	१६१-१६३	कष्टकारिका	२४३	१८८	पान्थः	२४७	५५-५६
			धत्तुरः	२४३	१८९-१९२	कस्तुरिका	२४७	५७-६१

मुद्रमकोशः

विषयाः	पृष्ठे	श्लोकाः	विषयाः	पृष्ठे	श्लोकाः	विषयाः	पृष्ठे	श्लोकाः
वीपः	... २४७	६२-६७	शरः	... २४८	७५	नन्दनवनम्	... २४८	८१
मुला	... २४७	६८-६९	लम्पाकाः	... २४८	७६	वसन्तः	... २४८	८२
कुम्भः	... २४८	७०-७१	खलः	... २४८	७७	सुसलः	... २४८	८३
कलशः	... २४८	७२	कम्पटाः	... २४८	७८	संकीर्णाः	... २४८	८४-१०
दुग्धम्	... २४८	७३	कालकृतम्	... २४८	७९			
वडिशदण्डः	... २४८	७४	जिह्वा	... २४८	८०			

६. नवरसप्रकरणम्

भृङ्गारसनिर्देशः	२५०		वलित्रयम्	... २६७	३२८-३३८	मयूरविषयकोक्तिः	२८३	१६६
मनसिजप्रशंसा	... २५०	१-२२	रोमावली	... २६७	३३९-३६९	मुक्ताकलार्प		
स्त्रीप्रशंसा	... २५०	१-६१	पुष्टभागाः	... २६८	३७०	प्रत्युक्तिः	... २८३	१६७
युववर्णनम्	... २५२	१-९	नितम्बः	... २६८	३७१-३७९	वियोगिन्या विप्रलापाः	२८३	२-४९
बालावर्णनम्	... २५३	१-४८	(काधी)	... २६८	३८०-३८१	मदनं प्रत्युक्तयः	२८५	४३-४५
वयःसंधिवर्णनम्	... २५४	१-६०	जघनम्	... २६८	३८२-३८५	चन्द्रं प्रत्युक्तयः	२८५	४६-४८
तरुणीपृथगवयववर्णनम्	२५७	१-४३२	मदनमन्दिरम्	... २६८	३८६-३८७	रोहिणीं प्रत्युक्तिः	२८५	४९
केशपाशः	... २५७	१-२६	ऊरू	... २६८	३८८-३९८	नायिकां प्रति सखी-		
(अभ्यङ्गारम्भः)	२५७	२७-२९	जङ्घे	... २६९	३९९-४०२	वचनम्	... २८५	१-३३
(सीमन्तरचनम्)	२५८	३०-३७	चरणौ	... २६९	४०३-४१६	दूतीं प्रति स्वावस्था-		
(सीमन्तसिन्दूरम्)	२५८	३८-३९	गुल्फौ	... २६९	४१७	कथनम्	... २८७	१-१०
ललाटः	... २५८	४०	पादाङ्गुल्यः	... २६९	४१८	नायकं प्रति दूतीप्रेषणम्		
(तिलकः)	... २५८	४१-५१	नाखाः	... २६९	४१९-४२१	नायकस्याग्रे दूत्युक्तयः	२८७	१-९७
भ्रुवौ	... २५८	५२-५९	(गमनम्)	... २६९	४२२-४२५	नायकं प्रति नायिका-		
नैत्रे	... २५९	६०-९६	(जुम्भा)	... २६९	४२६-४२७	संदेशः	... २९१	१-४
(कटाक्षः)	... २६०	९७-११२	(निद्रा)	... २७०	४२८-४३०	नायिकां प्रति संदेश-		
(अभ्रूणि)	... २६०	११३	(क्रान्तिः)	... २७०	४३१-४३२	प्रेषणम्	... २९१	१
नासा	... २६०	११४-११७	समग्रस्त्रीस्वरूपवर्णनम्	२७०	१-७७	नायिकां प्रति नायक-		
(नासाभूषणम्)	२६०	११८-१२३	परस्परदर्शनम्	... २७३	१-२	संदेशः	... २९१	१-३६
कर्णौ	... २६०	१२३-१३०	नायकदर्शनम्	... २७३	१-६	दूतीं प्रति नायिका-		
(कर्णभूषणम्)	२६१	१३१-१३३	नायिकादर्शनम्	... २७३	१-३४	प्रश्नाः	... २९२	१-३
कपोलौ	... २६१	१३४-१३६	विरहः	... २७४	१	व्युत्पन्नसप्रश्नाः	... २९३	१-१२
अधरः	... २६१	१३७-१५४	वियोगिनोऽवस्था-			नायिकां प्रति नायका-		
दन्ताः	... २६१	१५५-१५८	वर्णनम्	... २७४	१-९	वस्थाकथनम्	... २९३	१-५
चिबुकः	... २६१	१५९	वियोगिन्या अवस्था-			सूर्यास्तमनसमयवर्ण-		
मुखम्	... २६३	१६०-२०६	वर्णनम्	... २७५	१-६५	नम्	... २९३	१-७३
(स्मितम्)	... २६३	२०७-१०	वियोगिनो विप्रलापाः	२७७	१-१६७	चक्रवाकवस्थास्थानम्	२९६	१-१३
कण्ठः	... २६३	२११-२१७	मदनं प्रत्युक्तयः	२८२	१२३-१४३	संस्थावर्णनम्	... २९६	१-६
(वाणी)	... २६३	२१८-२३३	चन्द्रं प्रत्युक्तयः	२८२	१४४-१४८	रजनिवर्णनम्	... २९६	१-६
बाहु	... २६४	२२४-२२९	पवनं प्रत्युक्तयः	२८३	१४९-१५०	तमोवर्णनम्	... २९६	१-४०
करी	... २६४	२३०-२३५	मेघं प्रत्युक्तयः	... २८३	१५१-१५३	अभिसारिकासंचार-		
(कङ्कणम्)	... २६४	२३६-२४२	अशोकं प्रत्युक्तिः	२८३	१५४-१५५	कथनम्	... २९८	१-२३
(हस्तरेखा)	... २६४	२४३	तमालं प्रत्युक्तिः	२८३	१५६	नक्षत्रोदयवर्णनम्	... २९९	१-२
अङ्गुल्यः	... २६४	२४४-२४५	शृणालाहारं प्रत्युक्तिः	२८३	१५७	चन्द्रोदयवर्णनम्	... २९९	१-१६४
(मुद्रिका)	... २६४	२४६	मयूरं प्रत्युक्तयः	२८३	१५८-१६१	चन्द्रकलावर्णनम्	... ३०३	१२३
स्तनौ	... २६४	२४७-२९८	हंसं प्रत्युक्तिः	२८३	१६२	ज्योत्स्नावर्णनम्	... ३०३	१२४-१३८
कशुकी	... २६६	२९९	चकोरं प्रत्युक्तिः	... २८३	१६३	सकलचन्द्रवर्णनम्	... ३०३	१३९-१६४
(हारः)	... २६६	३००-३११	कृष्णसारं प्रत्युक्तिः	२८३	१६४	नायकापमनावस्था-		
मध्यदेशः	... २६६	३१२-३२३	सारंगं प्रत्युक्तिः	... २८३	१६५	वर्णनम्	... ३०४	१-६
नाभिः	... २६७	३२४-३२७						

सुभाषितरत्नपाण्डित्य

४६

विषयः	पृष्ठे	श्लोकाः	विषयः	पृष्ठे	श्लोकाः	विषयः	पृष्ठे	श्लोकाः
नायकागमने नायिकां			नायकं प्रति नायिको-			कन्दुकक्रीडा	३४६	३४-४३
प्रति सखीवचनम्	३०४	१-४	क्तयः	३३०	१-८	हेमन्तवायवः	३४७	४४-४
नायकातिथ्यवर्णनम्	३०५	१-४	नायिकं प्रति सखी-			हेमन्तपथिकः	३४७	४७-५२
नायकस्य नायिकां			वाक्यम्	३३०	१-४	शिशिरवर्णनम्	३४७	१-३३
प्रति प्रश्नः	३०५	१-३	सखायं प्रति नाय-			शिशिरसमयस्वभा-		
प्रणयकलहे नायि-			कोक्तिः	३३०	१	वाख्यानम्	३४७	२-१५
कानुनयः	३०५	१-७०	नायिकां प्रति सखी-			हज्जीलनक्रीडा	३४८	१६-६७
सख्यनुनयः	३०७	१-२३	वाक्यम्	३३०	१	शिशिरवायवः	३४८	१८-१९
कलहान्तरिताप्रला-	८		देशान्तरोपगतो नायकः		१-३	शिशिरपथिकः	३४८	२०-२२
पाख्यानम्	३०९	१-१६	वसन्तवर्णनम्	३३०	१-१४७	स्त्रीस्वभावनिन्दा	३४८	१-८३
गायकानुनयः	३०	१-४	वसन्तसमयस्वभा-			सतीवर्णनम्	३५०	१-४१
नायकयोरुक्तिप्रत्यु-			वाख्यानम्	३३१	४-१०१	असतीचरितम्	३५१	१-६६
क्तयः	३०९	१-१२	मदनपूजा	३३३	१०२	पान्थसंकेतः	३५४	६७-८८
नायकशिक्षा	३१०	१-८	कुसुमावचयः	३३४	१०३-११९	वैश्यागर्हणम्	३५५	१-११
नायिकाप्रसादः	३१०	१-५	वसन्तवायवः	३३४	१२०-१३७	अष्टनायिकाः	३५५	१-१०३
परस्परप्रसादः	३१०	१-३२	वसन्तपथिकाः	३३५	१३८-१४७	स्वाधीनपतिका	३५५	१-९
प्रियचाट्टुक्तयः	३१२	१-७९	ग्रीष्मवर्णनम्	३३५	१-१३०	खण्डिता	३५६	१०-२१
पानगोष्ठीवर्णनम्	३१४	१-६७	ग्रीष्मसमयस्वभा-			अभिसारिका	३५६	२२-४०
द्युतक्रीडावर्णनम्	३१६	१-६	वाख्यानम्	३३५	३-३२	कलहान्तरिता	३५७	४१-६८
बाह्यरतक्रीडावर्णनम्	३१६	१-२८	मध्याह्नः	३३६	३३-५८	विप्रलब्धा	३५८	६९-७९
धालिङ्गनम्	३१६	१-११	जलकेलिः	३३७	५९-११६	प्रोषितमर्तुका	३५९	८०-८७
चुम्बनम्	३१६	१२-१६	प्रपापालिका	३३९	११७-१२३	वासकसज्जा	३५९	८८-९६
विहारः	३१७	१७-२८	ग्रीष्मवायवः	३३९	१२४-१२६	उत्का	३५९	९७-१०३
सुरतप्रवेशा	३१७	१-९	ग्रीष्मपथिकाः	३३९	१२७-१३०	वीररसनिर्देशः	३६०	१-५१
नववधूसंगमे सखी-			वर्षावर्णनम्	३४०	१-१११	करुणरसनिर्देशः	३६१	१-४१
वाक्यम्	३१७	१-४	वर्षासमयस्वभा-			अङ्कुररसनिर्देशः	३६३	१-२३
नववधूसंगमः	३१७	१-१९	वाख्यानम्	३४०	५-७२	हास्यरसनिर्देशः	३६३	१-५६
सुरतकेलिकथनम्	३१८	१-५१	दोलाकेलिः	३४२	७३-७७	भयानकरस-	३६३	
विपरीतरतक्रिया	३२०	१-२१	वर्षावायवः	३४२	७८-८०	निर्देशः	३६५	१-१४
सुरतनिवृत्तिः	३२१	१-३४	वर्षापथिकाः	३४२	८१-९६	बीभत्सरसनिर्देशः	३६६	१-७
चन्द्रास्तसमयवर्णनम्	३२२	१-१४	वर्षापथिककामिनी	३४३	९७-१०९	रौद्ररसनिर्देशः	३६६	१-१६
मध्यरात्रक्रीडावर्णनम्	३२३	१-५	खद्योतः	३४३	११०	शान्तरसनिर्देशः	३६७	१-२६३
प्रभातवर्णनम्	३२३	१-६८	हंसः	३४४	१११	वैराग्यम्	३६७	१-११४
प्रभातवायुवर्णनम्	३२५	१-४१	शरद्वर्णनम्	३४४	१-५८	विषयोपहासः	३७१	११५-१३७
सूर्योदयवर्णनम्	३२७	१-२५	शरत्समयस्वभा-			गर्भवासप्रयुक्तं		
नायिकातिर्गमनम्	३२८	१-६	वाख्यानम्	३४४	४-४७	दुःखम्	३७२	१३८-१४३
संभोगाविष्करणम्	३२८	१-२३	अंभरक्रीडा	३४५	४८-५४	अनित्यतानिरूप-		
प्रियप्रस्थानावस्था-			शरद्वायवः	३४५	५५-५६	णम्	३७२	१४४-१८८
कथनम्	३२९	१-२४	शरत्पथिकः	३४५	५७-५८	कालाचरितम्	३७३	१८९-२०४
सखीं प्रति नायिका-			हेमन्तवर्णनम्	३४५	१-५२	पश्चात्तापः	३७४	२०५-२३०
वाक्यम्	३३०	१-२	हेमन्तसमयस्वभा-			विचारः	३७५	२३१-२६३
			वाख्यानम्	३४५	४-३३			

७. संकीर्णप्रकरणम्

संकीर्णश्लोकाः ३७७/१-७०६

ABBREVIATIONS AND SOURCES

[THE EDITOR EXPRESSES HIS GRATITUDE TO DR. V. RAGHAVAN FOR THE HELP AND CO-OPERATION KINDLY EXTENDED BY HIM.]

N. B.—NSP refers to a publication of the Nirnaya Sagar Press, by year; KM denotes a volume of the NSP Kāvya-mālā Series, by number.

- अनर्घ. रा. = अनर्घराघवम् of Murāri, styled Bālavālmiki, son of Vardhamāna; 9th c. A. D.; probably patronised by a Kalacūri King of Māhiṣmatī. NSP 1908.
- अमरु. = अमरुशतकम् (also called Śṛṅgāraśataka) of Amaruka, 8th cent. A. D. NSP 1929.
- अरसी. = अरसीतकुर: probably Arisimha, teacher and associate of Amaracandra, of the time of Vastupāla, first half of the 13th cent. A. D.
- अलं. कौ. = अलंकारकौस्तुभः of Viśveśvara Paṇḍita (Pāṇḍeya) of Almora; son of Lakṣmīdhara; beginning of the 18th cent. NSP 1898.
- अलं. स. = अलंकारसर्वस्वम् of Rājānaka Ruyyaka of Kashmir; son of Tilaka, guru of Maṅkhuka; c. 1150 A. D. NSP 1893.
- अ. शा.; अ. शाकुं. = अभिज्ञानशाकुन्तलम् of Kālidāsa. NSP 1947.
- अष्ट. रत्न. = अष्टरत्नम् Ptd. HÄBERLIN'S Anthology and Jivananda's Kāvya-saṅgraha.
- आनन्द. (देवीश.) = देवीशतकम् of Ānandavardhana of Kashmir; son of Nona; end of the 9th cent. KM ix.
- आसी. प्र. = आसीनगरप्राकारप्रशस्तिः quoted in the Śārṅgadharapaddhati.
- उत्तर.; उत्तर. रा. = उत्तररामचरितम् of Bhavabhūti, son of Nilakaṇṭha and Jātūkarpi. He was a contemporary of Vākpatirāja and lived under Yaśovarman of Kanauj; beginning of the 8th cent. A. D. NSP 1949.
- औचित्य. = औचित्यविचारचर्चा of Kṣemendra of Kashmir; styled Vyāsadāsa; pupil of Abhinavagupta, son of Prakāśendra, guru of Bhaṭṭa Udayasimha and prince Lakṣmaṇāditya; wrote under the Kashmirian kings Ananta and Kalaśa; first half of 11th cent.; KM i.
- कथार्णव. = कथार्णवः of Śivadāsa; a late work.
- कथास. = कथासरित्सागरः of Somadeva of Kashmir, son of Rāma; written for Sūryamatī, queen of King Ananta (1028–1063 A. D.). NSP 1930 and also cf. Hermann Brockhaus.
- कवि. क. = कविकण्ठाभरणम् of Kṣemendra. KM iv, written under King Ananta. See also above.
- कविता. = कवितासुतकूपः A choice collection of Sanskrit couplets compiled and published in Calcutta, 1826.
- कवीन्द्र. = कवीन्द्रकण्ठाभरणम् of Viśveśvara Paṇḍita (Pāṇḍeya) KM viii. See above under Alaṅkāra Kaustubha.
- का. द.; काव्या. = काव्यादर्शः of Daṇḍin, 7th cent. ed. पं. प्रेमचन्द्र तर्कवागीश, Bibl. Indica 1863 and also of Pt. Rangacarya Reddy 1938.
- का. नीति.; कामं. नी. = कामन्दकीयनीतिः c. 700 A. D.; ed. Triv. Skt. Ser. no. xiv.

- का. प्र.; काव्य. प्र. = काव्यप्रकाशः of Mammata Bhaṭṭa and Allata (Alaka) (1050-1100 A. D.). Ed. Vāmanācārya Jhalakīkar 1917.
- काव्यप्र. = काव्यप्रदीपः of Govinda Bhaṭṭa (Thakkura) of Mithilā; son of Keśava; c. end of 15th cent. NSP 1933.
- काव्यालं. = काव्यालंकारः of Rudrata surnamed इतानन्द, son of Vāmuka (850 A. D.). NSP 1886.
- काव्यालं. सू. = काव्यालंकारसूत्राणि of Vāmana, minister under Jayāpīḍa of Kashmir (779-813 A. D.). NSP 1926.
- काशीखं. = काशीखण्डः from Skandapurāṇa.
- किरात. = किरातार्जुनीयम् of Bhāravi; first mentioned in the Aihole inscription (634 A. D.); c. 550 A. D. NSP 1942.
- कुट्टनीमत. = कुट्टनीमतम् of Dāmodaragupta, of the court of Jayāpīḍa of Kashmir (779-813 A. D.). KM III; edited also with commentary by T. M. Tripathi, Gujarati Printing Press, Bombay, 1924.
- कुमार. = कुमारसंभवम् of Kālidāsa. NSP 1946.
- कुच. = कुचलयानन्दः of Appayya Dikṣita of Tamil country; author of 104 works; patronised by Cinna Bomma of Vellore and Veṅkaṭapatiṛāya of Vijayanagar; flourished between 1552 and 1624 or 1520 and 1593. NSP 1942.
- कृष्ण. कर्णा. = कृष्णकर्णामृतम् of Lilāsuka-Bilvamaṅgala, son of Dāmodara and Nili, pupil of Īśānadeva; 11th cent.
- क्षेमेन्द्र. = See above under Aucityavicāracarcā and Kavikaṇṭhābharana; author also of Kavikarṇikā, Suvṛttatilaka, Rāmāyaṇamañjarī, Bhāratamañjarī, Brhatkathāmañjarī, Lāvanyavati, Nītilatā, Munimatamīmāṃsā Caturvarga saṅgraha, Bauddhāvadāna-kalpalatā, Avasarasāra, Lalitaratnamālā, Citra-bhāratanaṭaka, Vātsyāyanasūtrasāra, Samayamāṭṛkā, Pavanapañcāśikā, Sevyasevakopadeśa, Cārucaryā, Kalāvilāsa, Padya-Kādambarī, Śaiśvaṃśa, Kanakajānakī, Deśopadeśa, Narmamālā, Mukṭāvalī, Amṛtataraṅgakāvya, Darpadalana, Daśavatāracarita, Rājāvalī, Lokaprakāśa, Vinayavallī and Vyāsaṣṭaka.
- खण्डप्र. ; खण्डप्रशस्ति. = खण्डप्रशस्तिकाव्यम् attributed to Hanumat Kavi; a Ms.
- गरुड. = गरुडपुराणम् NSP 1938.
- गीत. = गीतगोविन्दम् or गद्यपदी of Jayadeva Miśra of Kindubilva in Orissa; son of Bhojadeva; flourished in the court of Lakṣmaṇsena of Bengal; 12th cent. A. D. NSP 1949.
- गुण.; गुण. रत्न. = गुणरत्नम् Subhāṣita, ascribed to Bhavabhūti. Ptd. HÄBERLIN'S Anthology and Jivananda's Kāvyaśaṅgraha.
- गोमट्ट. = गोमट्टः or गोपमट्टः Styled Sūci-Gobhaṭa; quoted in Saduktikarṇāmṛta and Sūktimukṭāvalī.
- घट. ख. = घटखर्परकाव्यम् of Ghaṭakharpāra (also called यमककाव्यम्), of ten attributed to Kālidāsa. Ptd. in the Kashmir Text Series with Abhinavagupta's commentary.
- चाणक्य. = चाणक्यनीतिसारः of Cāṇakya ed. Häberlin.

- चातकी. = चातकाष्टकम् Ptd. in Häberlin's Anthology.
- चा. नी. = (लघु) चाणक्यशतकम् of Cāṇakya; a Ms.
- चोर. पं. = चोरपंचाशिका of Bilhana of Kashmir; came south to the Calukya court of Vikramāditya VI (1076-1127 A. D.) ed. Bohlen.
- छलित. = छलितरामनाटकम् quoted in Daśarūpa, Sarasvatikanthābharana, Śṛṅgāra-prakāśa, Nāṭyadarpaṇa, etc.
- ज्योतिस्तत्त्व = of Raghunandana Bhaṭṭācārya (A. D. 1490-1570); quoted in the Nirṇayasindhu (1612).
- दंपती.; दं. = दम्पतीशिक्षा of Nilaratnaśarma ed. श्रीरामपुर सन् १२४० (A. D. 1843) (Bengali and Sanskrit).
- दर्प. द. = दर्पदलनम् of Kṣemendra. See above. KM vi.
- दश.; दशरू. = दशरूपकम् of Dhanañjaya, son of Viṣṇu, of the court of king Muñja-Vākpātirāja of Dhārā (974 A. D.); brother of Dhanika, author of Daśarūpakāvaloka. NSP 1941.
- दशकु. = दशकुमारचरितम् of Daṇḍin. See above under Kāvyaḍarśa. NSP 1951.
- द. श.; दृष्टान्त. = दृष्टान्तकलिकाशतकम् or दृष्टान्तशतकम् of Kusumadeva; quoted by Vallabhadeva; in his Subhāṣitāvali. KM xiv and also cf. Häberlin's Anth.
- धनंजय. = धनंजयविजयव्यायोग; of Kāñcana, son of Nārāyaṇa Vāgīśvara; wrote by the order of King Jayadeva, in his court, presided over by Gadādhara; quoted by Simhabhūpāla (Rasārṇavasudhākara c. 400).
- धर्म.; धर्मवि. = धर्मविवेकः of Halāyudha (1000-1100 A. D.). Häberlin Anth.
- धूर्तस. = धूर्तसमागमः of Jyotirīśvara Kaviśekhara of Mithilā 14th cent. A. D. Ed. CAPPELLER and LASSEN.
- ध्वन्या. = ध्वन्यालोकः of Ānandavardhana. See above under Devīśataka. NSP 1935.
- नकुल. = Mentioned in Brahmavaivāsvatapurāṇa.
- न. र. = नवरत्नस्तोत्रम् Ptd. HÄBERLIN.
- नल. चं. = नलचंपू; or दमयन्तीकथा of Trivikrama Bhaṭṭa, of Śāṇḍilya gotra, son of Nemāditya and grandson of Śṛidhara; composed the Nausari inscription of Rāṣṭrakūṭa Indra III in 915 A. D. NSP 1931.
- नव. साहस्राङ्क. = नवसाहस्राङ्कचरितम् of Padmagupta *alias* Parimala; c. 1005 A. D.; celebrates Sindhurāja of Malwa.
- नागाः = नागानन्दम् of King Harṣavardhana, 7th century A. D. Triv. Skt. Series no. LIX.
- नीतित. = नीतितरङ्गः of Viśveśvaradatta.
- नीति. स. = नीतिसंकल्प Ed. Gildemeister lib.
- नीतिप्र. = नीतिप्रदीपः of Vetāla Bhaṭṭa; Ptd. HÄBERLIN and JIVANANDA.
- नै.; नैषध. = नैषधीयचरितम् of Śrīharṣa, son of Hira and Māmalladevi; wrote under Vijayacandra and Jayacandra of Kanauj; 2nd half of the 12th century A. D. NSP 1952 and Calcutta 1836.
- पंच. रत्न. = पंचरत्नस्तोत्रम् Ptd. HÄBERLIN.
- प. त.; पंच. = पञ्चतन्त्रम् of Viṣṇuśarma with Saralā Comm. NSP 1950 and also cf. Kosegarten.

- पद्यवेणी** = पद्यवेणी of Venīdatta, son of Jagajjīvana, composed in 1644 A. D. Ptd. CALCUTTA.
- पद्य. सं.** = पद्यसंग्रहः of Kavibhaṭṭa. Ptd. HÄBERLIN.
- पार्वती. प.** = पार्वतीपरिणयम् of Vāmanabhaṭṭa-bāṇa; son of Komaṭiyajvan and pupil of Vidyāranya; patronised by Komaṭi Vemabhūpāla of Koṇḍaviḍu; beginning of the 15th cent. NSP 1923.
- पुष्प. मा.** = पुष्पमालाकाव्यम् of Candraśekhara, the father of Viśvanātha author of the Sahityadarpaṇa. (1300-1384 A. D.).
- पूर्वचातुका.** = पूर्वचातुकाष्टकम् Ptd. Jivananda, Kāvyaśaṅgraha and also edited by Śrī Dinānātha Nyāyaratna, 1869.
- प्रदीप.** = प्रदीपः
- प्रबो.**; **प्रबंध. चं.** = प्रबोधचंद्रोदयम् of Kṛṣṇamiśra; written for the Candella King Kirtivarman; 2nd half of the 11th, cent. A. D. NSP 1985.
- प्र. मं.**; **प्रसंगाभ.** = प्रसंगाभरणम् an anthology; Ptd. Grantharatnamālā IV. nos. 10, 11 Bombay.
- प्र. रा.**; **प्र. राघव.** = प्रसन्नराघवम् of Jayadeva poet and logician, son of Mahādeva and Sumitrā known also as Pakṣadharamiśra and Piyuṣavarṣa; author of Candrāloka etc.; 13th cent. A. D. NSP 1922.
- वाल.** **रा.** = वालरामायणम् Nāṭaka of Rajaśekhara, author of Kāvya-mīmāṃsā, Haravilāsa etc.; son of Durduka and Śilavatī; flourished in the courts of Mahendrapāla and Mahipāla of Kanauj; beginning of the 10th cent. A. D.
- विह्वल.** = See above under Corapañcāśikā. Author also of Vikramankadevacarita, and Karnaśundarī; from Kashmir migrated to the court of Karna of Dāhala, Cālukya Karnaśekhara of Anhilvad (1064-94) and Cālukya Vikramātya of Kalyāṇ (1076-1127).
- वृह. नीति.** = वृहस्पतिनीतिसारः (गरुडपुराण)
- ब्रह्मांड.** = ब्रह्माण्डपुराणम् Bombay edn.
- भट्टि.** = भट्टिकाव्यम् of Bhaṭṭi or Bhartṛsvāmin; written in Valabhi under Śrīdhara-sena; 7th cent. A. D. NSP 1934.
- भर्तृ.** = भर्तृहरिस्तोत्रम् of Bhartṛhari ed. Bohlen. See below under Bhartṛhari Subhāṣita Saṅgraha.
- भर्तृ. सं.** = भर्तृहरिस्तोत्रसंग्रहः a collection of couplets generally attributed to Bhartṛhari. Critical edn. by Prof. D. D. KOSAMBI.
- भल्लट.** = भल्लटस्तोत्रम् of poet Bhallata; wrote in the reign of Śaṅkaravarman of Kashmir (883-902). KM IV.
- भविष्य.** = भविष्यपुराणम् Bombay edn.
- भा.**; **भार.** = महाभारतम् Calcutta ed. 1834-39; also Bombay edn. with Nilakāṇṭhi commentary.
- भाग.** = भागवतपुराणम् NSP 1950 and also ed. Burnouf.
- भामिनी.** = भामिनीविलासः of Jagannātha Paṇḍitarāja, a Tailaṅga brahmin, son of Perubhaṭṭa, pupil of his father and Śeṣa Vireśvara at Benaras; flourished in the court of Shah Jehan (1628-1658 A. D.); patronised also by Asaf Khan of the same court (died 1641 A. D.), and prince Dara Shikoh and King Prāṇanārāyaṇa of Assam. NSP 1928.

- भाव. = भावशतकम् of Bhāvamīśra, a Ms.
- भोज.; भोजप्र. = भोजप्रबन्धः of Ballāla; 16th cent. A. D. NSP 1932.
- भ्रमरा. = भ्रमराष्टकम् Ptd. Jivananda, Kāvyaśaṅgraha.
- म.; मनु. = मनुस्मृतिः of Manu with comm. of Kullūkabhatta NSP 1946.
- म. वी. च.; महावीर. = महावीरचरितम् of Bhavabhūti. See above under Uttaraṛāma-carita. NSP 1926.
- महा. ना. = महानाटकम् of Hanumat Kavi; 11th cent. A. D. Gildemeister's Lib.
- मात्स्य. पु. = मात्स्यपुराणम् Bombay edn.
- मा. मा.; मालती. = मालतीमाधवम् of Bhavabhūti. See above under U. R. Carita. NSP 1937.
- मालवि. = मालविकाग्निमित्रम् of Kālidāsa. NSP 1935.
- मुकुन्द. = मुकुन्दमाला of Kulaśekhara, traditionally identified with the Tamil Vaiṣṇava Saint, the Cera king of that name; hymn earlier than the 10th cent. A. D. NSP 1952.
- मुद्रा. रा. = मुद्राराक्षसम् of Viśākhadatta; 9th cent. A. D. NSP 1935.
- मुरा.; मुरारि. = See above under Anargharāghava.
- मृच्छ. = मृच्छकटिकम् of Śūdraka. NSP 1950.
- मेघ. = मेघदूतम् of Kālidāsa. NSP 1935.
- मोहमुद्र. = मोहमुद्रम् Ascribed to Śaṅkarācārya. Häberlin's Anth.
- याज्ञ. = याज्ञवल्क्यस्मृतिः of Yājñavalkya Muni. NSP 1926.
- योगयात्रा. = योगयात्रा of Varāhamihira, died 586 A. D.
- रघु. = रघुवंशम् of Kālidāsa with comm. of Mallinātha and extracts from 5 comm. NSP 1948.
- रत्ना. = रत्नावली Nāṭikā of Harṣavardhana. See above under Nāgānanda. NSP 1938.
- र.; रामायण. = रामायणम् of Vālmiki. NSP 1930 and also ed. Schlegel.
- रवि. = (भदन्त) रविगुप्तः author of the Candraprabhāvijaya; quoted in the Jayamaṅgalā on the Kāmasūtras.
- रसगं. = रसगंगाधरः of Jagannātha Paṇḍitarāja. See above under Bhāminīvilāsa. NSP 1947.
- राज. त.; राज. = राजतरंगिणी of Kalhana of Kashmir; son of Campaka, minister of Harṣa; written in 1149-50 A. D. under Jayasinha. Ptd. Calcutta 1835.
- राजेन्द्र. = राजेन्द्रकर्णपूरः of Śambhu Kavi of Kashmir, written in praise of King Harṣa of Kashmir (1089-1101); Śambhu wrote also Anyoktimuktālatā (KM III) and is mentioned by Mañkhuka (SKC XXV. 96-97) as the father of the celebrated vaidya Ānanda.
- राघव. = राघवदेवः father of Gopāla, Dāmodara and Devadāsa, grandfather of Śārṅgadharā (au. of Śārṅgadharapaddhati); flourished in the court of Hammira (died 1295 A. D.).

- राघवचैतन्य = Au. of Mahāgaṇapatiśtotra. (K M 1) and Kavikalpalatā (?); quoted in Śārngadharapaddhati.
- राघववि. = राघवविलासकाव्यम् of Viśvanātha Kavirāja, quoted in साहित्यदर्पण.
- राघवा. = राघवानन्द quoted in साहित्यदर्पण.
- रामरक्षा. = of Valmiki.
- लक्ष्मणसेन. = King of Bengal, son of Ballāla Sena and patron of Jayadeva, Umāpatidhara, Dhoyi and Govardhana; completed the Adbhutasāgara begun in 1168 A. D. by his father.
- लटक. = लटकमेलकप्रहसनम् of Śaṅkhadhara au. of Kavikarpatikā; written under Govindacandra of Kanauj in the beginning of the 12th cent. NSP 1900.
- वराह. = वराहपुराणम् Bombay edn.
- वाक्यप. जोन. = जोनराज's commentary on वाक्यपदीय a work on the philosophy of grammar, by Bhartṛhari.
- वानरा. = वानराष्टकम् Ptd. Häberlin and Jivananda.
- वानर्य. = वानर्यष्टकम् Ptd. Häberlin and Jivananda.
- वामन. सू. = काव्यालंकारसूत्राणि See above under Kāvyaalankārasūtrāṇi.
- वायु. = वायुपुराणम् Bombay edn.
- वाल्मी. = वाल्मीकिः
- वासवदत्ता. = वासवदत्ता of Subandhu, middle of 7th cent. A. D. ed. Fitz. Edward Hall in Bibl. Ind.
- वासिष्ठ. = योगवासिष्ठम् attributed to Vālmiki; 11th century (?) NSP 1937.
- विक्रम.; विक्रमच. = विक्रमचरितम् or Lekhārambha, a Ms.
- विक्रम. उ.; विक्रमो. = विक्रमोर्वशीय of Kālidāsa. NSP 1942.
- विक्रमाङ्क. दे. = विक्रमाङ्कदेवचरितम् of Bilhana; historical poem on Cālukya Vikramāditya VI Tribhuvanamalla (1076-1127 A. D.) of Kalyāṇ. See above under Corapañcāśikā and Bilhana.
- विदग्ध. सु. = विदग्धमुखमण्डनम् enigmatology of the Buddhist Dharmadāsa. NSP 1926.
- विद्ध. शा.; विद्ध. = विद्धशालमञ्जिका नाटिका of Rājasekhara. See above under Bālārāmāyaṇa. Ed. K. R. Godbole, Poona 1886 and also a Ms.
- विष्णु. पुराण. = विष्णुपुराणम् Bombay edn.
- वृ. चा.; वृ. चाणक्य. = (वृद्ध) चाणक्यशतकम् of Cāṇakya. Ed. Bombay संवत् १९१५.
- वे. = वेतालपंचविंशतिका a Ms.
- वेणीदत्त = author of Padyaveni and Pañcatattvapraśāsikā (Lex.); son of Jagajjivana grandson of Lakṣmaṇa. See above under पद्मवेणी.
- वेणी.; वे. सं. = वेणीसंहारम् of Bhaṭṭa Nārāyaṇa, before 800 A. D. NSP 1905.
- शशि. वं. = शशिवंशः of Kṣemendra. See above under Aucityavicāracarcā and Kṣemendra.
- शां शा.; शांतिश. = शान्तिशतकम् of Śilhaṇa; before 1205 A. D. Ptd. Häberlin and JIVANANDA.

- शा. प. = शाङ्गधरपद्धति: of Śārngadhara. See above under Rāghavadeva; compiled in 1363 A. D. Ed. Dr. P. PETERSON 1888.
- शाङ्गधर. = author of the Śārngadharapaddhati. See above.
- शिशु. = शिशुपालवधम् (also called माघकाव्यम्) of Māgha son of Dattaka Sarvāśraya, and grandson of Suprabhadeva minister of Varmalāta; 7th century A. D. NSP 1933.
- शुक. = शुकसप्तति: ed. Lassen; also some Mss.
- शृं.; शृं. ति. = शृंगारतिलकम् of Rudra Bhaṭṭa; K.M III. 9th-10th century A. D.; au. also of a work Tripuravadha.
- शृंगारति.; शृंगार. = शृङ्गारतिलकम् attributed to Kālidāsa. NSP 1952.
- शृंगारश. = शृङ्गारशतकम् of Amaruka. See above under Amaru.
- शौनकी. नी. = शौनकीयनीतिसारः (गरुडपुराण)
- श्रीकंद. च. = श्रीकण्ठचरितम् of Mankhaka, son of Viśvāvarta, author of Mankhakośa etc., 1135-45 A. D. NSP 1900.
- सं. पाठोप. = संस्कृतपाठोपकारकतत्त्वबोधिनी
- स. कं. = सरस्वतीकण्ठाभरणम् of Bhoja (1005-1055 A. D.); NSP 1934.
- सप्त. रत्न. = सप्तरत्नम् Ptd. Jivananda's Kāvyaśaṁgraha.
- सहृदया. = सहृदयानन्दम् of Kṛṣṇānanda of Kapiñjala race, quoted in साहित्यदर्पण. NSP 1910.
- साहि. कौ. = साहित्यकौमुदी of Baladeva Vidyābhūṣaṇa, of the Caitanya School; wrote his Utkalikāvallārī in 1765 A. D.; refers to Pratāparudra Gajapati of Orissa. NSP 1897.
- सा. द. = साहित्यदर्पणम् of Viśvanātha Kavirāja, son of Candrasekhara, great grandson of Nārāyaṇa. He quotes his works Candrakalā, Kuvalyaśvacarita, Prabhāvatī-pariṇaya, Praśastiratnāvalī and Rāghavavilāsa in his सा. द. (c. 1300-1380 A. D.) NSP 1931.
- साधन. = साधनपञ्चकम् of Śaṅkarācārya. NSP 1952.
- सु. = सुभाषितावलि: of Vallabhadeva of Kashmir; quoted by Sarvānanda in his commentary on the Amarakośa (1160 A. D.); text inflated later. Ed. Dr. PETERSON 1886.
- सुवृत्त. ति. = सुवृत्ततिलकम् of Kṣemendra; see above under Aucityavicāracarcā and Kṣemendra. K.M II.
- सुश्रु. = सुश्रुतसंहिता of Suśruta. NSP 1938.
- सूक्ति. = सूक्तिमुक्तावलि: of Jalhana, surnamed Ārohaṇa-Bhagadatta; edn. GOS, no. 82. Compiled for him by Vaidya Bhānu Paṇḍita in A. D. 1257, during the reign of the Yādava King Kṛṣṇa of Devagiri.
- सूक्ति. स. = सूक्तिसहस्रम् a collection of thousand elegant verses.
- सूर्य. श. = सूर्यशतकम् or मयूरशतकम् of Mayūra; 7th century NSP 1927.
- स्कान्द. = स्कान्दपुराणम् Bombay edn.

हनु. ; हनु. ना. = हनुमन्नाटकम् of Hanumat Kavi. See above under Mahānāṭaka.
Ptd. Sanskrit Book Depot, Benaras, 1934.

हरवि. = हरविजयः of Ratnākara, of Kashmir, styled Vāgīśvara Ja; flourished under
Jayāpīḍa and Avantivarman; middle of 11th cent. NSP 1914.

हरि. ; हरिवं. = हरिवंशम् ed. Calcutta also Bombay शके 1783.

हर्ष. = श्रीहर्षः

हि. = हितोपदेशः of Nārāyaṇa Paṇḍita; c. 10th-14th A. D. NSP 1947.

श्रीः

सुभाषितरत्नभाण्डागारम्

प्रथमं मङ्गलाचरणप्रकरणम्

परब्रह्म

अथ स्वस्थाय देवाय नित्याय हृतपाप्मने । त्यक्तकर्म-
विभागाय चैतन्यज्योतिषे नमः ॥ १ ॥ दिक्कालचैतन्य-
च्छिन्नानन्तचिन्मात्रमूर्तये । स्वानुभूत्येकर्मोनाय नमः शा-
न्ताय तेजसे ॥ २ ॥ अनन्तनामधेयाय सर्वाकारविधायिने ।
समस्तमन्त्रवाच्याय विश्वैकपतये नमः ॥ ३ ॥ कर्णिकादि-
ध्रुव स्वर्णमणवादिध्रुवोदकम् । भेदिष्वभेदि यत्तस्य परस्यै
महसे नमः ॥ ४ ॥ नमो वाङ्मनसातीतमहिम्ने परमेष्ठिने ।
त्रिगुणाष्टगुणानन्तगुणनिर्गुणमूर्तये ॥ ५ ॥ यथा तथापि यः
पूज्यो यत्र तत्रापि योऽर्चितः । योऽपि वा सोऽपि वा
योऽसौ देवस्तस्यै नमोऽस्तु मे ॥ ६ ॥ नमः स्वतन्त्रचिच्छक्ति-
मुद्रितस्वविभूतये । अव्यक्तव्यक्तरूपाय कस्यैचिन्मन्त्रमूर्तये
॥ ७ ॥ चराचरजगत्स्फारस्फुरत्ताम्राधर्मिणे । दुर्विज्ञेय-
रहस्याय युक्तैरप्यात्मने नमः ॥ ८ ॥ भवबीजाङ्कुरजलदा
रागाद्याः क्षयमुपागता यस्य । ब्रह्मा वा विष्णुर्वा हरो
जिनो वा नमस्तस्यै ॥ ९ ॥ नित्यं निरावृत्ति निजानुभवैक-
मानमानन्दधाम जगदङ्कुरबीजमेकम् । दिग्देशकालक-
लनादिसमस्तहस्तमर्दासहं दिशतु शर्म महन्महो वः
॥ १० ॥ लोकत्रयस्थितिलयोदयकेलिकारः कार्येण यो
हरिहरदुहिणत्वमेति । देवः स विश्वजनवाङ्मनसातिवृत्त-
शक्तिः शिवं दिशतु शश्वदनश्वरं वः ॥ ११ ॥ सर्वः
किलायमवशः पुरुषाणुकर्मकायादिकारणगणो यदनु-
ग्रहेण । विश्वप्रपञ्चरचनाचतुरत्वमेति स त्रायतां त्रि-
भुवनैकमहेश्वरो वः ॥ १२ ॥ मध्याह्नार्कमरीचिकास्त्रिव-
पयःपूरो यदज्ञानतः खं वायुर्ज्वलनो जलं क्षितिरिति त्रैलो-

१ नाशितकलिविषयः २ विधिः ३ अविषयीकृताः ४ प्रमा-
ण्यः ५ आकाशे दृश्यमानगलज्जलायमानरविमसमूहः, मृग-
सृणोति यावत्.

क्यमुन्मीलति । यत्तत्त्वं विदुषां निर्मीलति पुनः सैमोगि-
मोगोपमं सैन्द्रानन्दमुपासहे तदमलं स्वात्मावबोधं मूहः
॥ १३ ॥ यस्याद्विश्वमुदेति यत्र रमते यस्मिन्पुनर्लीयते
भासा यस्य जगद्विभाति सहजानन्दोज्ज्वलं यन्महः ।
शान्तं शाश्वतमैकियं यर्मपुनर्भावाय भूतेश्वरं द्वैतध्वान्तम-
पास यान्ति कृतिनः प्रसौमि तं पूरुषम् ॥ १४ ॥ यः
सृष्टिस्थितिसंहतीर्वितनुते ब्रह्मादिमूर्तित्रिकैर्यस्याधीनतया
स्थितानि सदसत्कर्माण्यपि प्राणिनाम् । नित्येच्छाकृतिबुद्धि-
मानथ परो जीवात्परात्मा स्वयं सोऽयं वो विदधातु पूर्ण-
मचिराच्चेतोयुतं यद्ववेत् ॥ १५ ॥ शक्यं यन्न विशेषतो
निगदितुं प्रेम्णैव यच्चिन्तितं मृद्वङ्गीवदनेन्दुमण्डलमिव
स्वान्ते विषत्ते सुन्दम् । यन्मुग्धानयनान्तचेष्टितमिवैवाप्यक्षे-
पि नो लक्षितं तत्तेजो विनयादमेन्दुहृदयानन्दाय वन्दा-
महे ॥ १६ ॥ विष्णुर्वा त्रिपुरान्तको भवतु वा ब्रह्मा सुरे-
न्द्रोऽथवा भानुर्वा शशलक्ष्णोऽथ भगवान्बुद्धोऽथ सिद्धो-
ऽथवा । रागद्वेषविषादमोहरहितः सत्त्वानुकम्पोद्यतो यः
सर्वैः सह संस्कृतो गुणगणैस्तस्यै नमः सर्वदा ॥ १७ ॥
विश्वेशो वः स पायात्रिगुणैरसचिवतां योऽवलम्ब्यैतानुवारं
विर्वेद्रीर्चानसृष्टिस्थितिविलयमजः स्वच्छया निर्मिमीते ।
यस्यैतान्तामतीत्य प्रभवति महिमा कोऽपि लोकैर्व्यतीतस्त्यक्तो
यश्चक्षुराद्यैरपि निपुणतमैर्वीक्षणादिक्रियासु ॥ १८ ॥ ब्रह्मा
दक्षः कुबेरो यमवरुणमरुद्बृहच्चन्द्रेन्द्ररुद्राः शैल नद्यः

१ ब्रह्मभिन्नतया तत्त्वेन भ्रमविषयीभवति २ स्वभाव्यादि-
रूपतन्निवृत्तेन भ्रमविषयीभवति ३ अमेण गृहीतो मालयां
सर्पकाय इव ४ निषिद्धानन्दस्वरूपः ५ ब्रह्मात्मकज्ञानस्व-
रूपः ६ तेजः ७ निश्चलः ८ पुनस्तत्पत्यभावाय ९ आ-
नन्दः १० समीपस्थोऽपि ११ बहु १२ सत्त्वरजस्तमः
सहायताय १३ वारंवारम् १४ चराचरनिष्ठम् १५ तीमाय
१६ सकललोकावीतः

समुद्रा ग्रहगणमनुजा दैत्यगन्धर्वनागाः । द्वीपा नक्षत्र-
ताराविवसुमनयो व्योम भूरश्विनौ च संलीना यस्य सर्वे
वपुषि स भगवान् पातु वो विश्वरूपः ॥ १९ ॥

गणेशः

वन्दे वैन्दारुमन्दारमिन्दुभूषणनन्दनम् । अमन्दान-
न्दसंदोहवैन्दुरं सिन्धुराननम् ॥ १ ॥ आलम्बे जैगदा-
लम्बे हेरम्बचरणाम्बुजे । शुष्यन्ति यद्रजःस्पर्शात्सद्यः
प्रत्यूहवार्धयः ॥ २ ॥ गजाननाय महसे प्रत्यूहतिमिर-
च्छिदे । अपारकरुणापूरतरङ्गितदृशे नमः ॥ ३ ॥ नमस्त-
स्मै गणेशाय यत्कण्ठः पुष्करायते । मदाभोगधनैष्यानो
नीलकण्ठस्य ताण्डवे ॥ ४ ॥ अर्गजाननपद्मार्कं गजाननम-
हर्निशम् । अनेकदं तं भक्तानामेकदन्तमुपासहे ॥ ५ ॥
चलत्कर्णानिलोद्भूतसिन्दूरारुणिताम्बरः । जयत्यकालेऽपि
सृजन्संध्यामिव गजाननः ॥ ६ ॥ एकदन्तद्युतिसितः शंभोः
सूनुः श्रियेऽस्तु वः । विद्याकन्द इवोद्भिन्नवाङ्मुरमनो-
हरः ॥ ७ ॥ अभिप्रेतार्थसिद्ध्यर्थं पूजितो यः सुरासुरैः ।
सर्वविघ्नच्छिदे तस्मै गणाधिपतये नमः ॥ ८ ॥ दुरितस-
मूहबलाहकपटलीसंहरणपवमानम् । शिवयोरङ्गाभरणं वन्दे
कंचिद्गजाननं तेजः ॥ ९ ॥ अविरलविगलन्मदजलकपोल-
पालीनिलीनमधुपकुलः । उद्भिन्नवश्मश्रुश्रेणिरिव द्विपमुखो
जयति ॥ १० ॥ एकरदं द्वैर्मातुर निस्त्रिगुणं चतुर्भुजोऽपि
पञ्चकर । जय षण्मुखनुत ससच्छदगन्धिमर्दाद्यतनुतनय
॥ ११ ॥ मङ्गलकलशद्वयमयकुम्भमदम्भेन भजत गजवद-
नम् । यद्गानतोयतरलैस्तिलतुलनालम्बिरोल्लम्बैः ॥ १२ ॥
शिवयोः सुधाहरिद्रादीसिततोः सारभृजगतित्रोः । त्रिभुवन-
विघ्नध्वंसौ कैरिकल्पः कश्चिदरुणिमा जयति ॥ १३ ॥
युगपत्स्वगण्डचुम्बनलोलौ^१ पितरौ निरीक्ष्य हेरम्बः । तन्मु-
खमेलनकुतुकी स्नानमपनीय परिहसन्पायात् ॥ १४ ॥
हस्तपङ्कजनिविष्टमोदकव्याजसंचरदशेषपुमर्थम् । नौमि
किंचिदवधूतितुण्डादण्डकुण्डलितमण्डितगण्डम् ॥ १५ ॥
अन्तरायतिमिरोपशान्तये शान्तपावनमचिन्त्यवैमवम् । त-
र्ज्जरं वपुषि कुञ्जरं सुखे मन्महे किमपि तुन्दिलं महः ॥ १६ ॥
अशेषविघ्नप्रतिषेधदक्षमन्त्राक्षतानामिव दिव्युखेषु । विक्षेप-

लीला करशीकराणां करोतु वः प्रीतिमिभाननस्य ॥ १७ ॥
दन्ताग्रनिर्मिन्नहिमाचलोर्वीरन्ध्रोत्थिताहीन्द्रमणिप्रभौघे ।
नागाननः स्तम्भधिया कपोलौ घर्षन्पितृभ्यां हसितः पुनातु
॥ १८ ॥ दन्ताब्जलेन धरणीतलसुन्नमस्य पातालकैलिषु
धृतादिवराहलीलम् । उल्लाघनोत्फणफणाधरगीयमानक्रीडा-
वदानमिमराजमुखं नमामः ॥ १९ ॥ आनन्दमात्रमकरन्द-
मनन्तगन्धं योगीन्द्रसुस्थिरमिलिन्दमपास्तबन्धम् । वेदान्त-
सूर्यकिरणैकविकासशीलं हेरम्बपादशरदम्बुजमानतोऽस्मि
॥ २० ॥ गण्डस्थलीगलदमन्दमदप्रवाहमाद्यद्विरेफमधुरस्वर-
दत्तकर्णः । हर्षादिवालसनिमीलितनेत्रयुग्मो विघ्नच्छिदे
भवतु भूतपतिर्गणेशः ॥ २१ ॥ लक्ष्मीं तनोतु सुतरा-
मितरानपेक्षमद्भिद्वयं निगमशाखिशिखाप्रवालम् । हेरम्बम-
म्बुरुहडम्बरचौर्यनिघ्नं विघ्नादिभेदशतधारधुरंधरं नः ॥ २२ ॥
पायाद्गजेन्द्रवदनः स इमां त्रिलोकीं यस्मोद्गतेन गगने महता
करेण । मूलावलमसितदन्तविसाङ्कुरेण नालायितं तपनबिम्ब-
सरोरुहस्य ॥ २३ ॥ अविरलमदधाराधौतकुम्भः शरण्यः फणि-
वरधृतगात्रः सिद्धसाध्यादिवन्धः । त्रिभुवनजनविघ्नघ्वान्त-
विघ्नंसदक्षो वितरतु गजवक्त्रः संततं मङ्गलं वः ॥ २४ ॥
जेतुं यस्त्रिपुरं हरेण हरिणा व्याजाद्वलिं बध्नात सष्टुं वारि-
भवोद्भवेन भुवनं शेषेण धर्तुं धराम् । पार्वत्या महिषासुर-
प्रमथने सिद्धाधिपैः सिद्धये ध्यातः पञ्चशरेण विश्वजितये
पायांस नागाननः ॥ २५ ॥ विघ्नघ्वान्तनिवारणैकतरणि-
र्विघ्नादवीहैव्यवाङ्मिन्नव्यालकुलाभिमानगरुडो विघ्नमपघ्ना-
ननः । विघ्नोत्तुङ्गगिरिप्रभेदनपविर्विघ्नान्मुधौ वाडवो विघ्ना-
घौघघनप्रचण्डपवनो विघ्नेश्वरः पातु वः ॥ २६ ॥ उच्चैर्ग-
ङ्गाण्डखण्डद्वितर्यसहचरं कुम्भयुग्मं दधानः प्रेङ्खन्गिरिप-
क्षैर्प्रीतिभटविकटश्रोत्रतालाभिरामः । देवः शंभोर्पत्यं भुजग-
पतितनुस्पर्धिवर्धिष्णुर्हस्तैस्त्रैलोक्याश्चर्यमूर्तिः स जयति
जगतामीश्वरः कुञ्जरास्यः ॥ २७ ॥ दोर्घातदन्तखण्डः
सकलसुरगणाडम्बरेषु प्रचण्डः सिन्दूराकीर्णगण्डः प्रक-
टितविलसच्चारुचान्द्रीयखण्डः । गण्डस्थानन्तर्धण्डः खरहर-
तनयः कुण्डलीभूतशुण्डो विघ्नानां कालदण्डः स भवतु
भवतां भूतये वक्रतुण्डः ॥ २८ ॥ विघ्नेशो वः स पाया-
द्विद्वतिषु जलधीर्न्युष्कराग्रेण पीत्वा यस्मिन्नुद्धृत्य तोयं व-
मति तदखिलं दृश्यते व्योम्नि देवैः । काव्यम्भः कापि
विष्णुः कचन कमलभूः काव्यैर्नन्तः कचिच्छ्रीः काव्यैर्वैः

१ भक्तजनकस्वभृक्षम्. २ सुन्दरम्. ३ गजाननम्. ४ जग-
दाधारभूते. ५ विघ्नसमुद्राः. ६ मृदङ्गवदाचरति. ७ निविडध्वनिः.
८ पार्वती. ९ मोक्षाधनेकवस्तुदातारम्. १० गणेशम्. ११ पार्वती.
गङ्गारूपमातृद्वयवत्सादित्यर्थः. १२ शुण्डामादाय पञ्चकरस्वमित्यर्थः.
१३ अष्टमूर्तिसंहादेन. १४ अमरैः. १५ चूर्णम्. १६ हस्तिमुखः.
१७ कुञ्जो. १८ विघ्नः.

१ दन्ताग्रेण. २ हर्षितः. ३ अधीनम्. ४ वज्रम्. ५ ब्रह्मणा. ६ भव-
नेन. ७ अग्निः. ८ तुल्यम्. ९ आधुनम्. १० गरुडः. ११ प्रतिस्पर्धी.
१२ शुण्डादण्डः. १३ अमरः. १४ शुण्डाग्रेण. १५ शेषः. १६ नाडवः.

कापि शैलाः कचन मणिगणाः कापि नकादिसत्त्वाः ॥ २९ ॥
 विघ्नेशः सर्वविघ्नान्परिहरतु स यत्कर्णतालादुदञ्चद्वायुव्याधूत-
 कण्ठस्थलशुगलगलद्गरिसिन्दूरपूरैः । आरुण्याद्वैतभावं
 गतवति जगति कापि नो भाति भानुर्नैवासौ शीतमानुः
 कचिदपि नितरां भासते वा कृशालुः ॥ ३० ॥ क्रोडं ता-
 तस्य गच्छन्विशदबिसधिया शायकं शीतभानोराकर्षन्माल-
 वैश्वानरनिशितशिखारोचिषा तप्यमानः । गङ्गाभ्यः पातु-
 मिच्छुर्भुजगपतिफणाफूत्कृतैर्दृश्यमानो भात्रा संबोध्य नीतो
 दुरितमपनयेद्बालवेधो गणेशः ॥ ३१ ॥ उच्चैरुत्तालगण्ड-
 स्थलबहुलगलद्धानपानप्रमत्तस्फीतालित्त्रातगीतिश्रुतिविधृतिक-
 लोन्मीलितार्धाक्षिपक्षमा । भक्तप्रयूहपृथ्वीरुहनिवहसमु-
 न्मूलनोच्चैरुदञ्चच्छुण्डादण्डाग्र उग्रार्थक इभवदनो वः स
 पायादपायात् ॥ ३२ ॥ कल्याणं वो विधत्तां कैरतमैदधुनी-
 लोलकलोलमालाखेलद्रोलम्बकोलाहलमुखरितदिवचकवाला-
 न्तरालम् । प्रैतं वेतैण्डरत्नं सततपरिचलत्कर्णतालप्ररोह-
 द्वाताङ्कुराजिहीर्षादरविद्युतफणार्थङ्गभूषामुजंगम् ॥ ३३ ॥
 यः सिन्धौ फेनराशिर्भुवि कुमुदवनं व्योम्नि नक्षत्रलक्ष्मीरव्यौ
 मुक्तासमूहस्तरुषु सुमनसो मानसे हंससंघः । श्रीकण्ठे
 भूतिलेशः शिखरिषु मणयो दिक्षु नीर्हारापातः पाण्डुः शु-
 ण्डाग्रजन्मा जयति गणपतेः शीकराणां विलासः ॥ ३४ ॥
 सानन्दं नन्दिहस्ताहतमुरंजरवाहूतकौमारवैर्हित्रासौत्रासा-
 ग्रन्त्रं विशति फणिपतौ भोग्यसंकोचभाजि । गण्डोड्डीना-
 लिमालामुखरितककुम्भैस्तण्डवे शूलपाणेवैनायक्यश्चिरं वो
 वदनविधुर्तयः पान्तु चीत्कारवत्यः ॥ ३५ ॥

सरस्वती

धातुश्चतुर्मुखीकण्ठशृङ्गाटकविहारिणीम् । नित्यं प्रगल्भ-
 याचालामुपतिष्ठे सरस्वतीम् ॥ १ ॥ सूक्ष्माय शुचये तस्मै
 नमो वाक्तस्त्वतन्तवे । विचित्रो यस्य विन्यासो विदधाति
 जगत्पटम् ॥ २ ॥ तद्विव्यमव्ययं धाम सारस्वतमुपासहे ।
 यत्प्रसादात्प्रलीयन्ते मोहान्धतमसच्छ्रृङ्खाः ॥ ३ ॥ पातु वो
 निकर्षभावा मतिहेनः सरस्वती । प्रैज्ञेतरपरिच्छेदं वचसैव
 करोति या ॥ ४ ॥ शारदा शारदाम्भोजवदना वदनाम्बुजे ।
 सर्वदा सर्वदास्माकं संनिधिं सन्निधिं क्रियात् ॥ ५ ॥

करवदरसदृशमखिलं भुवनतलं यत्प्रसादतः कवयः ।
 पश्यन्ति सूक्ष्ममतयः सा जयति सरस्वती देवी ॥ ६ ॥
 शरणं करवाणि शर्मदं ते चरणं वाणि चराचरोपजीव्यम् ।
 करुणामिसृणैः कटाक्षपातैः कुरु मामम्ब कृतार्थसार्थवाहम्
 ॥ ७ ॥ आशासु राशीमवदङ्गवल्लीभासैव दासीकृतदुग्ध-
 सिन्धुम् । मन्दस्मितैर्निन्दितशारदेन्दुं वन्देऽगविन्दासन-
 सुन्दरि त्वाम् ॥ ८ ॥ वचांमि वाचस्पतिमत्सरेण साराणि
 लब्धुं ग्रहमण्डलीव । मुक्ताक्षमूत्रवमुपैति यस्याः सा
 सप्रसादास्तु सरस्वती वः ॥ ९ ॥ ज्योतिस्तमोहरमलोच-
 नगोचरं तज्जिह्वादुरासदरसं मधुनः प्रवाहम् । दूरे त्वचः
 पुलकबन्धि परं प्रपथे सारस्वतं किमपि कामदुग्धं रहस्यम्
 ॥ १० ॥ तव करकमलस्थां स्फटिकीर्मक्षमालां नखकिरण-
 विभिन्नां दाडिमीबीजबुद्ध्या । प्रैतिकलमनुकर्षन् येन कीरो
 निषिद्धः स भवतु मम भूत्यै वाणि ते मन्दहासः ॥ ११ ॥
 तमोगणविनाशिनी सकलकालमुद्यतोतिनी धरातलविहारिणी
 जैदसमाजविद्वेषिणी । कैलाशिधिसहायिनी लसदलोल-
 सौदामिनी मदन्तरवलम्बिनी भवतु कापि कैदम्बिनी
 ॥ १२ ॥ या कुन्देन्दुतुषारहारधवला या शुभ्रवस्त्रावृता
 या वीणावरदण्डमण्डितकरा या श्वेतपद्मासना । या ब्रह्मा-
 च्युतशंकरप्रभृतिभिर्देवैः सदा वन्दिता सा मां पातु सर-
 स्वती भगवती निःशेषजाव्यापहा ॥ १३ ॥

शिवः

नमस्तुङ्गशिरश्चुम्बिचन्द्रचामरचारवे । त्रैलोक्यनगरार-
 म्भमूलस्तम्भाय शंभवे ॥ १ ॥ वामाङ्गीकृतवैभवाङ्गि
 कुण्डलीकृतकुण्डलि । आविरस्तु पुरो वस्तु भूतिभूत्यम्ब-
 राम्बरम् ॥ २ ॥ निरुपादानसंभारैर्मभिचावेव तन्वते ।
 जैर्गन्धर्वैर्नमस्तस्मै कलैश्चाध्याय शूलिने ॥ ३ ॥ चन्द्रा-
 ननार्धदेहाय चन्द्रांशुसितमूर्तये । चन्द्रार्कानलनेत्राय च-
 न्द्रार्धशिरसे नमः ॥ ४ ॥ भुजङ्गकुण्डली व्यक्तशशिभ्रांशु-
 शीतगुः । जगन्त्यपि सदाऽप्यायदव्याचेतोद्विः शिवः ॥ ५ ॥
 पिनाकफणिबालेन्दुभस्ममन्दाकिनीयुता । पवर्गारचिता
 मूर्तिरैर्पवर्गप्रदास्तु वः ॥ ६ ॥ दिगम्बरनितम्बिन्याः किम-

१ कुशाग्रमुदयः. २ शिरस्यैः. ३ स्फटिकमयीम्. ४ जपमालायः.
 ५ मिश्रायः. ६ प्रतिक्षणम्. ७ शुकः. ८ समुद्रैः. ९ अज्ञानम्; पक्षे,-
 अन्धकारः. १० मन्दबुद्धिः; पक्षे,-उल्लोः सावर्ण्यात् जलम्.
 ११ विद्वज्जनः; पक्षे,-चन्द्रः. १२ सरस्वती; पक्षे,-मेघमाला.
 १३ स्त्री. १४ सर्पः. १५ दिगम्बरम्. १६ उपकरणम्; पक्षे,-
 तुलिकादिकम्. १७ संपत्तिः; पक्षे,-समूहः. १८ जानाकारम्; पक्षे,-
 आलेख्यम्. १९ चन्द्रकला; पक्षे,-आलेख्यक्रियाकौशलम्. २० मोक्षः.

१ मण्ड. २ अमरसमुदायः. ३ वृक्षः. ४ गण्डस्थलम्. ५ मदो-
 दकसरित्. ६ पुरातनम्. ७ गजश्रेष्ठः. ८ ईषत्. ९ अग्रभागः.
 १० हिमपातम्. ११ सुदङ्गः. १२ मयूरः. १३ अयात्. १४ फणा.
 १५ नृले. १६ चालनम्. १७ चतुष्पथम्. १८ समूहः. १९ स्वर्णा-
 दिपरीक्षणशिला. २० पण्डितमुख्योर्मदम्. २१ सर्वदात्री.
 २२ उत्तमनिधिम्.

म्बरविभूषणम् । इत्यम्बरहरः पायात्परीरम्भहरः परौ
॥ ७ ॥ ॐ नमः परमाथैकरूपाय परमात्मने । स्वेच्छाव-
भासितासत्यभेदभिन्नाय शंभवे ॥ ८ ॥ नमः शिवाय निः-
शेषक्लेशप्रशमशालिने । त्रिगुणग्रन्थिदुर्मेदभवबन्धविभेदिने
॥ ९ ॥ समस्तलक्षणायोग एव यस्योपलक्षणम् । तस्मै
नमोऽस्तु देवाय कस्मैचिदपि शंभवे ॥ १० ॥ संसारैकनि-
मित्ताय संसारैकविरोधिने । नमः संसाररूपाय निःसंसाराय
शंभवे ॥ ११ ॥ सदसत्त्वेन भावानां युक्ता या द्वितीयौ
स्थितिः । तामुलङ्घ्य तृतीयस्मै नमश्चित्राय शंभवे ॥ १२ ॥
आसन्नय सुदूराय गुहाय प्रकटात्मने । सुलभायातिदुर्गाय
नमश्चित्राय शंभवे ॥ १३ ॥ संसेवितमृगुतुङ्गं विद्योतित-
वेदवेदाङ्गम् । परिनर्तितमवरङ्गं मनसिजमङ्गं समाश्रये
लिङ्गम् ॥ १४ ॥ स जयति हिमकरलेखा चकास्ति य-
स्योमयोत्सुकान्निहिता । नयनप्रदीपकजलजिघृक्षया रजत-
शुक्तिरिव ॥ १५ ॥ पाणिग्रहे पुलकितं वपुरैशं भूतिभू-
षितं जयति । अङ्कुरित इव मेनोभूर्यसिन्धु मस्मावशेषोऽपि
॥ १६ ॥ मा वम संवृणु विषमिदमिति सातङ्गं पितामहे-
नोक्तः । प्रातर्जयति सलज्जः कज्जलमलिनाधरः शंभुः
॥ १७ ॥ जयति प्रियापदान्ते गरलप्रैवेयैकः स्मरारतिः ।
विषमविशिखे विशस्त्रिव शरणं गलबद्धकरवालः ॥ १८ ॥
संध्यासलिलाञ्जलिमपि कङ्कणफणिपीयमानमविजानन् ।
गौरीमुखार्पितमना विजयाहसितः शिवो जयति ॥ १९ ॥
प्रणयकुपितप्रियापदलाक्षसंध्यानुबन्धमधुरेन्दुः । तद्वलय-
कनकनिकषावग्रीवः शिवो जयति ॥ २० ॥ अहिभू-
षणोऽप्यभयदः सुकलितहालाहलोऽपि यो नित्यः । दिग्व-
सनोऽप्यखिलेशसं शशधरोखरं वन्दे ॥ २१ ॥ जयति
जटाकिर्जलं गङ्गामधु सुण्डवलयबीजमयम् । गलगरलप-
ङ्कसंभवमम्भोरुहमाननं शंभोः ॥ २२ ॥ प्रतिविम्बितगौरी-
मुखविलोकनोत्कम्पशिशिलकरगलितः । स्वेदभरपूर्यमाणः
शंभोः सलिलाञ्जलिर्जयति ॥ २३ ॥ आदाय चार्पमंचलं
कृत्वाहीनं गुणं विषमैदृष्टिः । यश्चित्रमैच्युतशरो लक्ष्य-

मैमाङ्गीक्षमस्तस्यै ॥ २४ ॥ उपहरणं विभवानां संहरणं
सकलदुरितजालस्य । उद्धरणं संसाराच्चरणं वः श्रेयसेऽस्तु
विश्वपते ॥ २५ ॥ आद्यंतकुपितभवानीकृतकरमालादिब-
न्धनव्यसनः । केलिकलकलहादौ देवो वः शंकरः पायात्
॥ २६ ॥ भिक्षुकोऽपि सकलोऽपि सतदाता प्रेतभूमिनिलयोऽपि
पवित्रः । भूतमित्रमपि योऽभयसत्री तं विचित्रचरितं शिव-
मीडे ॥ २७ ॥ पाणिग्रहे पर्वतराजपुत्र्याः पादाम्बुजं पाणि-
सरोरुहाभ्याम् । अश्मानमारोपयतः स्मरारेर्मन्दस्मितं
मङ्गलमातनोतु ॥ २८ ॥ पार्श्वस्थपृथ्वीधरराजकन्याप्रकोप-
विरूपैर्जथुक्तातरस्य । नमोऽस्तु ते मातरिति प्रणामाः शि-
वस्य संध्याविषया जयन्ति ॥ २९ ॥ क तिष्ठतस्ते पितरौ
ममेवेत्यर्पणयोक्ते परिहासपूर्वम् । क वा ममेव श्वशुरौ तवेति
तामीरयन् सखितमीश्वरोऽज्यात् ॥ ३० ॥ स पातु वो यस्य
जटाकलापे स्थितः शशाङ्कः स्फुटहारगौरः । नीलोत्पला-
नामिव नालपुञ्जे निद्रायमाणः शरदीव हंसः ॥ ३१ ॥
जगत्सिसृक्षाप्रलयक्रियाविधौ प्रयत्नमुन्मेषनिमेषविभ्रमम् ।
वदन्ति यसेक्षणलोलपक्ष्मणां पराय तस्मै परमेष्ठिने नमः
॥ ३२ ॥ वक्राणि पद्म कुचयोः प्रतिविम्बितानि दृष्ट्वा
दशाननसमागमनभ्रमेण । भूयोऽपि शैलपरिवृत्तिभयेन गाढ-
मालिङ्गितो गिरिजया गिरिशः पुनातु ॥ ३३ ॥ संध्या-
नतौ नरपुरंभ्रितनोः सरोषमुत्सारिते गिरिजया निजपाणि-
पद्मे । उत्सर्पिकङ्कणफणीन्द्रफणार्पणेन पूर्णोऽञ्जलिर्जयति
बालमृगाङ्गमौलेः ॥ ३४ ॥ यस्याहुरागमविदः परिपूर्ण-
शक्तेरंशे कियत्यपि निविष्टमभुं प्रपञ्चम् । तस्मै तमालरवि-
भासुरकंधराय नारायणीसहचराय नमः शिवाय ॥ ३५ ॥
व्योम्नीव नीरदभरः सरसीव वीचिव्यूहः सहस्रमहसीव
सुधांशुधाम । यस्मिन्निदं जगदुदेति च लीयते च तच्छां-
भवं भवतु वैभवमृदये वः ॥ ३६ ॥ यः कन्धुकैरिव पुरं-
दरपद्मसद्मपद्मापतिप्रभृतिभिः प्रभुरप्रमेयः । खेलत्यलङ्घ्य-
महिमा स हिमाद्रिकन्याकान्तः कृतान्तदलनो लघयत्यंघ्र-
वः ॥ ३७ ॥ सुक्तिर्हि नाम परमः पुरुषार्थ एकस्तान्त-
रायमवयन्ति यदन्तरज्ञाः । किं भूयसा भवतु सैव सुषाम-
यूखलेखाशिखाभरणभक्तिरभङ्गुरा वः ॥ ३८ ॥ दिव्यात्स
शीतकिरणाभरणः शिवं वो यस्योत्तमाङ्गमुवि विस्फुरद्भि-
पक्षा । हंसीव निर्मलशशाङ्ककलामृणालकन्दार्थिनी दुः-
सरिन्नभसः पपात ॥ ३९ ॥ श्रेयांसि वो दिशतु यस्य सि-
ताञ्जुआ विआजते सुरसरिद्वरमौलिमाला । ऊर्ध्वेक्षण-
ज्वलनतापविलीयमानचन्द्रमृतप्रविततामृतवाहिनीव ॥ ४० ॥

१ परिणये. २ संजातपुलकम्. ३ असना शोभितम्. ४ मदने.
५ कण्ठाभूषणम्. ६ मदने. ७ स्मरम्भः ८ केसरः. ९ विलोचनो
दिमाचलं धनुः, वाङ्मूर्ति ज्याय, विष्णु शरं च विषाय त्रिपुरासुरं
जघानेति प्रकृतोऽर्थः. चलनशून्यं धनुः. अहीनो धनुर्दण्डादन्यूनो
गुणः. विषमा लक्ष्यादन्यत्र निहिता दृष्टिः. न च्युतः शरो यस्य
तथाविधः, तथापि लक्ष्यमङ्ग इति विरोधाभासः. १० स्मरम्भः;
पक्षे, पर्वतम्. ११ गुणरहितम्; पक्षे, अहीनमिति पदच्छेदः.
सर्पराजं गुणं कृत्स्नैर्लभः. १२ असमष्टकः; पक्षे, त्रिलोचनत्वादि-
भमदृष्टिः. १३ न च्युतः शरो यस्य; पक्षे, अच्युतो विष्णुः स एव
शरो यस्य. १४ शरम्भम्; त्रिपुरमित्यर्थः.

१ वभञ्ज. २ दातारम्. ३ वज्रनिर्घोषः.

कुसुमशरविलासे भङ्गुरसाद्रिपुत्रीकरतलवलयस्य क्षमाग-
तसार्धमेकम् । निजमिव शशिखण्डं याचमानस्य
शंभोर्भवतु सह विवादः कान्तया कौतुकाय ॥ ४१ ॥
कथयत कथमेषा मेनया विप्रदत्ता शिव शिव गिरि-
पुत्री वृद्धकापालिकाय । इति वदति पुरंग्रीमण्डले
सिद्धिलेशव्ययकृतवरवेषः पातु वः श्रीमहेशः ॥ ४२ ॥
अरुणनयनं सप्रभङ्गं दरस्फुरिताधरं सुतनु शशिनः क्लिष्टां
कान्तिं करोतु तवाननम् । कृतमनुनयैः कोपोऽयं ते
मनस्विनि वर्धतामिति गदितयास्त्रिष्टो देव्या शिवाय शिवो-
ऽस्तु वः ॥ ४३ ॥ प्रणयकुपितां दृष्ट्वा देवीं ससंभ्रमविस्मि-
तस्त्रिभुवनगुरुर्भीत्या सद्यः प्रणामपरोऽभवत् । नमितशि-
रसो गङ्गालोके तथा चरणाहताववतु भवतस्त्र्यस्यैतद्विल-
क्षमवस्थितम् ॥ ४४ ॥ कस्त्वं शैली मृगय भिषजं नीलै-
कण्ठः प्रियेऽहं केकामेकां कुरु पशुपतिर्नैव दृश्ये विषाणे ।
स्थाणुर्मुग्धे न वदति तरुर्जीवितेशः शिवाया गच्छाटव्या-
मिति हतवचाः पातु वश्चन्द्रचूडः ॥ ४५ ॥ वन्दे देवं
जलधिशरधिं देवतासार्वभौमं व्यासप्रष्टा भुवनविदिता यस्य
वार्हाधिवाहाः । भूषापेटी भुवनमधेरं पुष्करं पुष्पवाटी शोटी-
पालाः शर्तमखमुखाश्चन्द्रनन्दुर्मनोभूः ॥ ४६ ॥ दीव्य-
न्मौलित्रिदशपरिषजीवनीयेन धाम्ना पश्यद्भालं बलभितकरं
प्राणता कङ्कणेन । वामाङ्गेन स्फुटमभिदधन्मान्मन्थी ब्रह्म-
विद्यां जीयादोजस्त्रिपुरयुवतीपत्रवल्लीलवित्रम् ॥ ४७ ॥
च्युतामिन्दोर्लैखां रतिकलहभयं च बलयं द्वयं चक्रीकृत्य
प्रहसितमुखी शैलतनया । अवोचधं पश्येत्यवतु स शिवः
सा च गिरिजा स च क्रीडाचन्द्रो दशनकिरणापूरिततनुः
॥ ४८ ॥ नमस्तुभ्यं देवासुरमुकुटमाणिक्यकिरणप्रैर्गाली-
संभेदक्षपितचरणाय सरजिते । महाकल्पस्वाहाकृतभुवन-
चक्रेऽपि नयने निरोद्धुं भूयस्तत्पसरमिव कामं हुतवते
॥ ४९ ॥ असोढा तत्कालोलसदसहभावस्य तपसः कथानां
विश्वम्भेष्वपि च रसिकः शैलदुहितुः । प्रमोदं वो विद्यात्क-
पटबटुवेषापनयने त्वराशैथिल्याभ्यां युगपदभियुक्तः सरहरः
॥ ५० ॥ सहस्रास्यो नागः प्रमुरपि मतः पञ्चवदनः

षडास्यो हन्तैकस्तनय इतरो वारणमुखः । सदा भैक्ष्यं शश्व-
त्प्रभवतु कथं वर्तनमिति श्वसन्त्यां पार्वत्यामथ जयति शंभुः
स्मितमुखः ॥ ५१ ॥ मौनादस्तमितैव चाटुमणितिः सस्रै-
कहस्तादृतं दूरेऽप्यङ्गलिबन्धनं प्रणमनं स्तब्धार्धमूर्धः
कुतः । इत्थं संप्रदितैकविग्रहतया व्यग्रो गिरिग्रामणी-
र्जायां जातरुपं जयत्यनु नयन्देवस्त्रिलोकीगुरुः ॥ ५२ ॥
यस्मिन्बुद्बुदसंकरा इव बहुब्रह्माण्डखण्डाः कचिद्भ्रान्ति
कापि च सीकरा इव विरिश्वाद्याः स्फुरन्ति भ्रमात् ।
चिद्रूपा लहरीव विश्वजननी शक्तिः कचिद्द्योतते खान-
न्दाभृतनिर्भरं शिवमहापाथोर्निधिं तं नुमः ॥ ५३ ॥
कल्पान्ते शमितत्रिविक्रममहार्कङ्कालबद्धस्फुरच्छेषस्यूतव्यसिं-
हपाणिनखरप्रोतादिकोलैरामिषः । विश्वैकार्णवताविशेषसु-
दितौ तौ मत्स्यकूर्मावुभौ कर्षन्धीवरतां गतः सतु सैतां
मोहं महाभैरवः ॥ ५४ ॥ मीतिर्नास्ति भुजंगपुंगवविषा-
द्रीतिर्न चन्द्राभृतान्नाशौचं हि कपालदामलुलनाच्छौचं न
गङ्गाजलात् । नोद्वेगश्चित्तमस्सना न च सुखं गौरीस्तना-
लिङ्गनादात्मायमतया हिताहितसमः स्वस्यो हरः पातु
वः ॥ ५५ ॥ वेदान्तेषु यमाहुरेकपुरुषं व्याप्य स्थितं
रोदसी यस्मिन्नीश्वर इत्यनन्यविषयः शब्दो यथार्थाक्षरः ।
अन्तर्यश्च मुमुक्षुभिर्नियमितप्राणादिभिर्मृग्यते स स्थाणुः
स्थिरमक्तियोगसुलभो निःश्रेयसायास्तु वः ॥ ५६ ॥
आनन्दश्रुतिताः समाधिषु मुखे गौर्या विलासोद्धसाः
संभ्रान्ताः क्षणमुद्रताः क्षणमथ खेरा निजे वैकुण्ठे । क्रूपाः
कृष्टशरासने मनसिजे दधे धृणाकूणितास्तत्कान्तारुदिते-
ऽश्रुपूतरलाः शंभोर्दृशः पान्तु वः ॥ ५७ ॥ सैर्मानुः
सुरवर्त्मनानुसरति आसामिलाषादसाविन्दोरिन्दुसुखि असेत
किमुत आन्त्या भवत्या सुखम् । इत्थं नाथगिरा नभोर्पित-
दृशो वक्त्रे भवान्या भृशं मानिन्याः कृतचुम्बनस्निनयन-
स्तादिष्टसिद्धयै सताम् ॥ ५८ ॥ विष्णोरागमनं निशम्य
सहसा कृत्वा फणीन्द्रं गुणं कौपीनं परिधाय चर्म करिणः
शंभौ पुरो धावति । दृष्ट्वा विष्णुरेयं सकम्पहृदयः सर्पो-
ऽपतद्भूतले कृतिर्विस्वलिता हियानतसुखो नभो हरः पातु
वः ॥ ५९ ॥ मलान्धोरगफूकृतिस्फुटभवद्भालस्यैश्वर-
ज्वालास्त्रिभुजांशुमण्डलगलत्पीयूषधारासैः । संजीव-
द्विपचर्मगर्जितमयआम्र्यद्वेषाकर्णव्यासक्तः सहसाद्रिजोपह-
सितो नभो हरः पातु वः ॥ ६० ॥ एकोऽन्ते द्विसमस्त्रि-

१ त्रिशूली; पक्षे, -शूलो गवान्. २ वैद्यम्. ३ शिवः; पक्षे, -
मयूरः. ४ मयूरवाणी. ५ शृङ्गे. ६ शिवः; पक्षे, -लिखवृक्ष-
प्रकाण्डम्. ७ पार्वत्याः; पक्षे क्रोष्टाः. ८ त्रिपुरसंहारे शरीकृतस्य
विष्णोर्विश्रान्तिस्थानत्वात्. ९ व्यासप्रमुखाः. १० वाहनानाम्,
वेदानामित्यर्थः. अधिवाहा वाहनाधिकृताः. ११ सर्पभूषणत्वा-
दित्यर्थः. १२ पातालम्. १३ आकाशम्. १४ पुण्यस्थानीयचन्द्रो-
द्गमाधारत्वात्. १५ दिगम्बरत्वेन दिशाभेव शादीरूपत्वात्. १६
इन्द्रादयो दिक्पाला इत्यर्थः. १७ चन्दनस्थानीयमससंन्यत्वात्.
मदनमसना शिवास्याज्ञानामनुलेपनस्य प्रसिद्धेः. १८ ओषः.

१ शरीरम्. २ आकुलः. ३ वामनः. ४ अस्त्रिपञ्जरः. ५ वराहः.
६ सतां मोहं सतु खण्डयतु. ७ पावापुष्पिन्यो. ८ विकारे.
९ दयासंक्रान्तिताः. १० राहुः. ११ सङ्गरः. १२ गदगदम्. १३ गजचर्म.

लोचन इति ख्यातश्चतुर्भिः स्तुतो वेदैः पञ्चमुखः षडानन-
पिता सप्तर्षिर्मिर्वन्दितः । अष्टाङ्गो नवतुल्य आमरगणे
वासो दशाशा दधत्स्वश्चैकादश सोऽवतान्न विजितो यो
द्वादशात्मांशुभिः ॥ ६१ ॥ लीलाद्यूतजितां कलाधर-
कलां मौलौ दृढं कीलितां स्वीकर्तुं युगमुन्नमय्य भुजयोर्वि-
श्लेषयन्त्यास्तदा । पार्वत्याः कुचकुम्भपार्श्वयुगले सप्रेमदत्ते-
क्षणः कालक्षेपणमिन्दुमोचनविधौ देवः स नो रक्षतु
॥ ६२ ॥ भूत्यालेपनभूषितः प्रविलसन्नेत्राभिदीपाङ्कुरः
कण्ठे पन्नगपुष्पदामसुमगो गङ्गाजलैः पूरितः । ईषत्ताम्रज-
टाम्रपल्लवयुतो न्यस्तो जगन्मण्डपे शंभुर्मङ्गलकुम्भतासु-
पगतो भूयात्सतां श्रेयसे ॥ ६३ ॥ मल्लीमाल्यधिया सुधाकर-
कलां कण्ठश्रियं कज्जलभ्रान्त्या भालविलोचनानलशिखां
सिन्दूरपूराशया । कैलासे प्रतिविम्बितास्त्ववपुषो गृह्णन्-
सन्त्या मुहुः पार्वत्या प्रतिकर्मकर्मणि चिरं मुग्धो हरः पातु
वः ॥ ६४ ॥ दासेऽहं परिरम्भणानि कितव द्यूते जितानि
त्वया धैर्यं वेहे यतः कृतः शतमहोरात्राणि तत्रावधिः ।
इत्युक्तः शिवया निशादिवसकृज्योतिर्मयाक्षिद्वयद्रागुन्मेष-
निमेषकोटिघटनाव्यग्रो हरः पातु वः ॥ ६५ ॥ मौलौ
किं नु महेश मानिनि जलं किं वक्त्रमम्भोरुहं किं नीलाल-
कवेणिका मधुकरी कीं भ्रूलता वीचिका । किं नेत्रे शफरौ
किमु स्तनयुगं प्रेङ्खद्रथैकाङ्गद्वयं साशङ्कामिति वक्ष्यन्गिरिसुतां
गङ्गाधरः पातु वः ॥ ६६ ॥ देव्याः प्रार्थपरिरम्भणे किल
करौ द्वौ द्वौ पुनस्तत्करौ रोद्धुं तन्मुखसुमुखं रचयितुं
द्वौ चाधरास्त्रादने । द्वौ नेत्रान्तपलालकापनयने मोक्तुं च
नीवीं दृढां द्वावित्थं सफलीकृताखिलकरः पायात्स वः शं-
करः ॥ ६७ ॥ न क्रोधः क्रियतां प्रिये स तु भवन्मौलिस्थ-
गङ्गोदरे मुग्धे मानमपूजितं त्यज कृतं शुष्मन्नियोगद्वयम् ।
वक्त्रे श्लेषमसुं निराकुरु कदाश्चिद्योऽसि वक्त्रे मया वामा-
ज्ज्येति हतोत्तरः सरहरः सेराननः पातु वः ॥ ६८ ॥
अङ्गं येन रथीकृतं नयनयोर्युगं रथाङ्गीकृतं पत्रं स्वं रथ-
कर्मसारथिकृतं श्वासास्तुरंगीकृताः । कोदण्डीकृतमालम्बीर्य-
मचिरान्मौर्वीकृतं भूषणं वामाङ्गं विशिखीकृतं दिशतु नः क्षेमं
स धन्वी पुमान् ॥ ६९ ॥ नृत्यारम्भरसत्रसद्विरिसुतारिक्तार्ध-
संपूर्तये निर्व्यूढर्षमिभिः जगतामीशाय तुभ्यं नमः ।
यच्चङ्गामुजगेश्वरप्रभृतिभिस्तादृग्भ्रमन्तीर्दिशः पश्यन्निर्धन-
धूर्णमाननयनैः शान्तोऽपि न भ्रूद्वे ॥ ७० ॥ उदामभ्रमिवेग-
विस्तृतजटावलीप्रेणालीपतत्सर्गङ्गाजलैर्दण्डिकावलयितं नि-

१ कुर्वन्ति शेषः २ अक्षयुतः ३ चक्रवाकः ४ आलिङ्गने
५ सर्पः ६ वाणीकृतम् ७ समाप्तः ८ भ्रमणम् ९ जलसं निर्गमनमात्रं
मकरमुखादिरूपाः १० दण्डः

र्माय तत्पञ्जरम् । संभ्राम्यद्भुजदण्डपक्षपटलद्वन्द्वेन हंसायि-
तल्लोक्यव्ययनाटिकानयनटः स्वामी जगन्नायताम् ॥ ७१ ॥
यन्नाट्यभ्रमिधूर्णमानवसुधाचक्राधिरूढे भृशं मेरौ पार्श्वनिवा-
सिवासरनिर्शाचित्रे परिभ्राम्यति । तैजसस्तडितो भवन्तु
शतशो दृष्टा हि तास्ताः कथं तौमसोऽपि स वः पुनातु
जगतामन्येष्टियन्त्रा विभुः ॥ ७२ ॥ तत्कालैरभटीविजृम्भ-
णपरिवासादिव भ्रम्यता वामार्धेन तदेकशेषकरणं बिभ्रद्भु-
र्भरवम् । तुल्यं चास्थिभुजंगभूषणमसौ भोगीन्द्रकङ्कालकै-
र्विभ्राणः परमेश्वरो विजयते कल्पान्तकर्मन्तिकः ॥ ७३ ॥
चञ्चच्चन्द्रिकचन्द्रचारुकुसुमो माद्यजटापल्लवो दृप्यद्वारुणः
दैन्दृशूकमणिमांस्तत्पञ्चशाखालयः (?) । स्थाणुर्मे फलदो भव-
त्वतितरां गौरीमुखेन्दुद्रवपीयूषद्रवदोहदादिव दधदेवद्रुमत्वं
सदा ॥ ७४ ॥ वक्राम्भोरुहि विस्मिताः स्तवकिता वक्षो-
रुहि स्फारिताः श्रोणीसीमनि गुम्फिताश्चरणयोरक्ष्णोः पुनर्वि-
स्तृताः । पार्वत्याः प्रतिगात्रचित्रगतयस्तन्वन्तु मद्राणि
वो विद्धस्त्रान्तिकपुष्पसायकशरैरीशस्य दग्भङ्गयः ॥ ७५ ॥
शैलेन्द्रप्रतिपाद्यमानगिरिजाहस्तोपगूढोलसद्रोमाश्चादिविसंभु-
लाखिलविधिव्यासङ्गभङ्गाकुलः । आः शैल्यं तुहिनाच-
लस्य करयोरित्यूचिवान्ससितं शैलान्तःपुरमातृमण्डल-
गणैर्दृष्टोऽवताद्वः शिवः ॥ ७६ ॥ दिक्कालात्मसमैवं यैस्य
विभुता यैस्तत्र विद्योतते यत्रासुष्य सुधीभवन्ति किरणा
राशेः स यैसांभभूत् । यैस्तैर्पितृसुषःसु योऽस्य हविषे
यैस्तैर्ल जीवातवे वोढा यैर्दुणमेवै मन्मथरिपोस्ताः पान्तु
नो मूर्तयः ॥ ७७ ॥ जीर्णेऽप्युत्कटकालकूटगराले पुष्टे
तथा मन्मथे नीते भासुरभालनेत्रतनुतां कल्पान्तदावानले ।
यः शक्त्या समलंकृतोऽपि शशिनं शैलात्मजां स्वर्धुनीं धत्ते
कौतुकराजनीतिनिपुणः पायात्स वः शंकरः ॥ ७८ ॥ किं
गोत्रं किमु जीवनं किमु धनं का जन्मभूः किं वयः किं
चारित्रमसुष्य के सहचराः के वंशजाः प्राक्तनाः । का
माता जनकः शिवस्य क इति प्रहेण पृथ्वीभृता पृथाः
सखितनभ्रमूकवदनाः ससर्षयः पान्तु वः ॥ ७९ ॥
तादृक्सप्तसमुद्रसुद्रितमहीभूमृद्धिरभ्रकवैः स्रोतोभिः परिवा-
रिता विशि विशि द्वीपैः समन्तादयम् । यस्य स्फारफणा-
वलीमणिचये मज्जत्कलङ्काकृतिः शेषः सोऽप्यगमद्यदङ्गदपदं
तस्मै नमः शंभवे ॥ ८० ॥ तौरानायकशेखराय जगदा-

१ कर्तुर्वर्णः २ तमोमयाः ३ नाट्यमेदः ४ सर्पः
५ दीयमानम् ६ आकाशस्य ७ सूर्यः ८ चन्द्रे ९ सर्वस्य
१० चन्द्रः ११ अपास्य १२ अग्निः १३ अपास्य १४ शुक्ति
रुदकम् १५ यजमानः १६ अग्नेः १७ वायुः १८ यव
मानस्य १९ पृथिव्याः २० वायुः २१ नक्षत्रेण २२ ईश्वराय

धाराय धाराधरच्छायाधारककन्धराय गिरिजासङ्गैकभृङ्गा-
रिणे । नद्या शेखरिणे दृशा तिलकिने नारायणेनास्त्रिणे
नागैः कङ्कणिने नगेन गृहिणे नाथाय नित्यं नतिः ॥ ८१ ॥
केयूरीकृतकङ्कणीकृतजटाजूटावतंसीकृतज्यावल्लीकृतकुण्डली-
कृतकटीसूत्रीकृताहीश्वरः । पायाद्वस्त्रिलकीकृतप्रियतमाद-
शीकृताक्षीकृतद्युतारम्भपणीकृतेन्दुशकलः कात्यायनीकामुकः
॥ ८२ ॥ कान्तां कामपि कामयत्यनुदिनं ध्यानापदेशादयं
येनामुं मुनयोऽप्यनादिनिधनं ध्यायन्ति धौतस्पृहाः ।
इत्यङ्गात्स्वकरे हते गिरिजया पादे च पद्मासनाद्विश्वं पातु
पुरंभिनद्ववपुषः शंभोः समाधिष्ययः ॥ ८३ ॥ ज्ञातः
स्वर्गतरङ्गिणीजलभरैर्नैत्रोत्पलेनाश्रितः पार्वत्याः सितभूति-
चन्दनचयैरालिसगान्नोज्ज्वलः । देवश्चन्द्रकलासितभ्रतिलको
गौरीविवाहोत्सवारम्भे शैलकृताहर्णस्त्रिजगतामर्च्यो हरः
पातु वः ॥ ८४ ॥ उज्जित्वा दिशमम्बरं वरतरं वासो
वसानश्चिरं हित्वा वासरसं पुनः पितृवने कैलासहर्म्याश्रयः ।
त्यक्त्वा भस्म कृताङ्गरागनिचयः श्रीखण्डसारद्वैदेवः
पातु हिमाद्रिजापरिणयं कृत्वा गृहस्थः शिवः ॥ ८५ ॥
क्रीडन्मन्दरकन्दरोदरवलन्मन्दारवृन्दावने क्रोधान्धान्ध-
कटातटासुहरणे जृम्भन्निशूलोद्गमः । त्रैलोक्याखिलसंकटो-
त्कटभयोद्वेगान्धकारांशुमान् पायाद्वस्त्रिपुरप्रमाथनपटुर्देवो हि
पञ्चाननः ॥ ८६ ॥ गर्जद्भीमभुजंगभीषणफणाफूत्कारभी-
तिप्रदः क्रीडत्येतपिशाचराक्षसगणः प्रत्यक्षतः प्रान्ततः ।
भालश्चप्रलयानलोद्भूतशिखः संक्रान्तसर्वास्पदः शार्दूलजिन-
भृङ्गयानकभयो भूयाद्भवो भूतये ॥ ८७ ॥ गौरीचुम्बनच-
क्षुलं परिचलद्गण्डप्रभामण्डलं व्यावलात्फणिकुण्डलं रतिरस-
प्रखिन्नगण्डस्थलम् । प्रौढप्रेमपरम्परापरिचयप्रोत्फुल्लनेत्राक्षलं
शंभोरस्तु विभूतये हि भवतासुन्मत्तगङ्गं शिरः ॥ ८८ ॥
पाणौ कङ्कणमुत्फणं फणिपतिर्नैत्रं लसत्पावकं कण्ठः कुण्ठित-
कालकूटविषमो वल्लं गजेन्द्राजिनम् । गौरीलोचनलो-
भनाय सुभगो वेषो वरसास्त्रि मे गण्डोष्ठासविभावितः
पशुपतेर्हासोद्गमः पातु वः ॥ ८९ ॥ दिव्यं वारि कथं यतः
सुरधुनी मौलौ कथं पावको दिव्यं तद्वि विलोचनं कथम-
हिर्दिव्यं स चाङ्गे तव । तस्माद्भूतविधौ त्वयाद्य सुषितो
हारः परित्यज्यतामिन्धं शैलमुवा विहस्य लपितः शंभुः
शिवायास्तु वः ॥ ९० ॥ श्रीकण्ठस्य सकृत्तिकार्तमरणी
मूर्तिः सदरोहिणी ज्येष्ठा भद्रपदा पुनर्वसुयुता चित्रा वि-
शाखान्विता । दिश्यादक्षतहस्तमूलघटिताषाढा मघालं-
कृता भ्रेयो वैश्रवणान्विता भगवतो नक्षत्रपाली वः

१ शपथविशेषः.

॥ ९१ ॥ त्राता भीतिभृतां पतिश्चिदचित्तां क्लेशं सतां शं-
सतां हन्ता भक्तिमतां सतां स्वसमतां कर्तापकर्ताऽसताम् ।
देवः सेवकमुक्तिमुक्तिरचनाभूर्भुवःस्वखयीनिर्माणस्थिति-
संहतिप्रकटितक्रीडो मृडः पातु वः ॥ ९२ ॥ एषा ते हर
का सुगात्रि कतमा भूर्भि स्थिता किं जटा हंसः किं मजते
जटां नहि शशी चन्द्रो जलं सेवते । मुग्धे भूतिरियं कु-
तोऽत्र सलिलं भूतिस्तरंगायते यश्चैवं विनिगूहते त्रिपथगां
पायात्स वः शंकरः ॥ ९३ ॥ मातर्जीव किमेतदङ्गुलिपुटे
तातेन गोपाय्यते वत्स स्वादु फलं प्रयच्छति न मे गत्वा
गृहाण स्वयम् । मात्रैवं प्रहिते गुहे विषटयत्याकृष्य सं-
ध्याञ्जलिं शंभोर्मिन्नसमाधिरुद्धरभसो हासोद्गमः पातु वः
॥ ९४ ॥ संप्यां यष्णिपत्य लोकपुरतो बद्धाञ्जलिर्याचसे
धत्से यच्च नदीं विलज्ज शिरसा तन्नाम सोढं मया । श्रीया-
तामृतमन्थने यदि हरिं कसाद्विषं भक्षितं मा स्त्रीलपट
मां स्पृशेति गदितो गौर्यो हरः पातु वः ॥ ९५ ॥ तावत्सस-
समुद्रमुद्रितमही भूभृद्भिरङ्गकषैस्तावद्भिः परिवारिता
पृथुतरैर्द्विपैः समन्तादियम् । यस्य स्फारकणामणौ निल-
यिनी तिर्यक्फणालंकृतिः शेषः सोऽप्यगमद्यदङ्गदपदं रुद्राय
तस्मै नमः ॥ ९६ ॥ चिन्ताचक्रिणि हन्त चक्रिणि भिया
कुब्जासनेऽब्जासने नश्यद्भामनि तिग्मधामनि घृताशङ्के
शशङ्के भृशम् । अश्यच्चेतसि च प्रचेतसि शुचा तान्ते
कृतान्ते च यो व्यग्रोऽभूकटुकालकूटकवलीकाराय पा-
यात्स वः ॥ ९७ ॥ तातं तच्चाततातं कथय हरकुलेऽलंकृते
संप्रदाने तच्छ्रुत्वा चन्द्रमौलिर्नतमुखकमलो जातलज्जो ब-
भूव । ब्रह्मावादीत्तदानीं शृणुत हरकुलं वेदकण्ठोऽग्रकण्ठौ
श्रीकण्ठाञ्जीलकण्ठः प्रहसितवदनः पातु वश्चन्द्रचूडः ॥ ९८ ॥
यो सृष्टिः स्रष्टुराद्या वहति विधिदुतं यो हविर्द्यौ च होत्री यैद्वे
कालं विधत्तः श्रुतिविषयगुणा यो स्थिता व्याप्य विश्वम् । यौ-
माहुः सर्वबीजप्रकृतिरिति यैषा प्राणिनः प्राणवन्तः प्रत्यक्षाभिः
प्रपन्नस्तनुभिरवतु वस्ताभिरष्टाभिरीशः ॥ ९९ ॥ एकैश्वर्यस्थि-
तोऽपि प्रणतबहुफलो यः स्वयं कृतिवासाः कान्तासंमिश्र-
देहोऽप्यविषयमनसां यः पुरस्ताद्यतीनाम् । अष्टाभिर्यस्य कूलं
जगदपि तनुभिर्विभ्रतो नाभिमानः सन्मार्गालोकाय व्यपन-
यतु स नत्तामसीं वृत्तिमीशः ॥ १०० ॥ कैलासाद्रावर्तस्ते
परिचलति गणेपूज्यसत्कौतुकेषु क्रौडं मातुः कुमारे विशति
विषंभुचि प्रेक्षमाणे सरोवम् । पादाबन्धमसीदद्भुपुषि दशमुखे

१ उदकरूपा. २ अशिरूपा. ३ यजमानरूपा. ४ सूर्यचन्द्ररूपे.
५ आकाशरूपा. ६ पृथ्वीरूपा. ७ वायुरूपा. ८ उक्षिते. ९ भुजान्तरे.
१० सर्वे.

याति पातालमूलं कुद्रोऽप्याश्रितमूर्तिर्मयधनमुमया पातु
 दृष्टः शिवो नः ॥ १०१ ॥ क्रोधेद्वैदृष्टिपातैस्त्रिभिरुपशमिता
 ब्रह्मयोऽमी त्रयोऽपि त्रासार्ता ऋत्विजोऽधश्चपलगणहृतो-
 ण्णीषपट्टाः पतन्ति । दक्षः सौत्यस्य पत्नी विलपति
 कृपणं विद्रुतं चापि देवैः शंसन्नित्यातहासो मलमथनविधौ
 पातु देव्यै शिवो वः ॥ १०२ ॥ आसीने पूष्णि तूष्णीं
 व्यसननि शशिनि व्योम्नि कृष्णे सत्पुष्णे दैत्येन्द्रे जात-
 निद्रे द्रवति मधवति क्लान्तकान्तौ कृतान्ते । अत्रहण्यं
 जुवाणे कैमलपुटकुटीश्रोत्रिये शान्त्युपाये पायाद्वः कालकूटं
 दृष्टि कवलयंछीलया नीलकण्ठः ॥ १०३ ॥ केयं मूर्ध्नि-
 न्धकारे तिमिरमिह कुतः सुभ्रुकान्तेन्दुयुक्ते कान्ताप्यत्रास्ति
 काचिन्नतु भवतु मया पृथमेतावदेव । नाहं द्वन्द्वं करोमी-
 त्यपनय शिरसस्तूर्णमेनामिदानीमित्थं प्रोक्तो भवान्या प्रति-
 वचनजितः पातु वश्चन्द्रचूडः ॥ १०४ ॥ धन्या केयं स्थिता
 ते शिरसि शशिकला किं नु नामैतदस्या नामैवास्यास्तदेतत्प-
 रिचितमपि ते विस्मृतं कस्य हेतोः । नारीं पृच्छामि नेन्दुं
 कथयतु विजया न प्रमाणं यदीन्दुर्देव्या निहोतुमिच्छोरिति
 सुरसरितं शाठ्यमव्याद्विभोर्वः ॥ १०५ ॥ हर्षादम्भोजजन्म-
 प्रसूतिविषिदां संसदि प्रीतिमत्या श्रध्वा मौलौ पुरारेदुहितु-
 परिणये साक्षतं चुम्ब्यमाने । तद्वक्त्रं मौलिवक्त्रे मिलितमिति
 भृशं वीक्ष्य चन्द्रः सहासो दृष्ट्वा तद्वृत्तमाशु क्षितसुभगमुखः
 पातु वः पञ्चवक्त्रः ॥ १०६ ॥ कल्यान्तकूरकलिः क्रतुकदनकरः
 कुन्दकर्पूरकान्तिः क्रीडन्कैलासकूटे कलितकुमुदिनीकासुकः
 कान्तकायः । कङ्कालक्रीडनोत्कः कलितकलकलः कालकाली-
 कलत्रः कालिन्दीकालकण्ठः कलयतु कुशलं कोऽपि कापा-
 लिको नः ॥ १०७ ॥ दृष्टः सप्रेम देव्या किमिदमिति मयात्सं-
 भ्रमाच्चामुरीभिः शान्तान्तस्तत्त्वसारैः सकरुणमृषिभिर्विष्णुना
 सक्षितेन । आदायास्त्रं सगर्वैरुपशमितवधूसंभ्रमैर्दैत्यवीरैः
 सानन्दं देवताभिर्मयपुरदहने धूर्जटिः पातु युष्मान् ॥ १०८ ॥
 क्षिसो हस्ताबलमः प्रसभमभिहतोऽप्याददानोऽशुकान्तं
 गृह्णन् केशेष्वपास्तश्चरणनिपतितो नेक्षितः संभ्रमेण । आलि-
 ङ्गन् योऽवधूतस्त्रिपुरयुवतिभिः साश्रुनेत्रोत्पलाभिः कामीवाद्वा-
 पराधः स दहतु दुरितं शंभवो वः शराभिः ॥ १०९ ॥ कल्याणं
 वः क्रियासुर्मिर्लदैर्नियुगस्थार्तुगीर्वाणमोगिन्धैरव्यत्यस्तक-
 ल्यदुग्धमवसुमनोनागहारावलीनि । नौलीकाश्लिष्टलक्ष्मीक-
 रतलकमलोद्भान्तर्माध्वीकंधारातिम्यल्लेखणानि त्रिपुरहर-

धनुर्ज्यालताकर्षणानि ॥ ११० ॥ कल्यान्ते क्रोधनस्य त्रिपुर-
 विजयिनः क्रीडया संचरिष्णोः कृत्वापि प्राणिजातैर्निजमुख-
 कुहरातिथ्यमप्राप्ततृप्तेः । दिग्मिच्छीः प्रेक्ष्य शून्याः प्रलयजलनि-
 धिप्रेक्षितात्मीयमूर्तिग्रासव्यासक्तमोघश्रमजनितरुषः पान्तु वो
 गर्जितानि ॥ १११ ॥ पर्यङ्कग्रन्थिर्बन्धत्रिगुणितमुजगाश्लेष-
 संवीतजानोरन्तःप्राणावरोधव्युपरतसकलज्ञानरुद्धेन्द्रियस्य ।
 आत्मन्यात्मानमेव व्यपगैतकरणं पश्यतस्तत्त्वदृष्ट्या शंभोर्वः
 पातु ईन्येक्षणघटितलैयब्रह्मलभः समाधिः ॥ ११२ ॥ वृत्ता-
 भिर्यां हतार्यां श्रितविविधगणां छन्दसां वर्णनीयां यातां
 सर्वादिमत्त्वं सुरगणकलितां भासमत्त्वं दधानाम् । युक्तं
 स्थानं नयन्तीं लघुमपि सकलं विभ्रतीं मालयायान्वन्दे
 वार्धीभवर्णीं धृतमुनियतिकां स्रग्धरां शंसुमूर्तिम् ॥ ११३ ॥
 देहार्धान्द्रकान्ताकचकुसुमचयो मालनेत्रानलार्चिः पीनोष्मा-
 मौलिखेलन्मुखसुरनदीनीररम्यो जगन्ति । स्फीतोत्तंसेन्दु-
 कान्तिर्द्विरददतिदृढाच्छादनव्यक्तशीतः शंसुभूषास्थिकुन्दप्र-
 करपरिवृतः पातु सर्वतुमूर्तिः ॥ ११४ ॥ हेयोपादेयशून्यं
 मुनिगणमनसामद्वयानन्दहेतुः सेतुः संसारवारानिधिसुखत-
 रणे श्रीमहेशानसंज्ञम् । प्रालेयं ज्योतिरन्तःपरिणततिमिर-
 व्यूहविच्छेददक्षं किञ्चिद्वाचामधीशं स्फुरतु मम हृदि त्र्यक्षरं
 विश्वसाक्षि ॥ ११५ ॥ शुद्धान्ते सीधुपानोन्मदमदनमदो-
 न्मादमत्तलिकालीतालीसंताड्यमानोद्भटमुरजरवाडम्बरोष्ठा-
 सिताङ्गः । नृत्यन्नमो विलज्जश्चलविकटतटैः संस्त्रयैर्लोचना-
 धैर्दृष्टः स्त्रीभिः सहासं प्रहसनमुदितः पातु वो वामदेवः
 ॥ ११६ ॥ विभ्रत्पाथः कपदैः सुरनगरनरीमिन्दुलेखां ललाटे
 नेत्रान्तः कालवर्हि गरलमपि गले व्याघ्रचर्मङ्गभागैः । पञ्चा-
 स्यो वै त्रिनेत्रो वृषभगतिरतिर्वामभागार्धवामः संदिद्यात्संपदं
 वः सह सकलगुणैरद्भुताकार ईशः ॥ ११७ ॥ राजा राजा-
 चिन्ताङ्गेरुपचितकलो यस्य चूडामणित्वं नागा नागात्मजार्धं
 न भसितधवलं यद्वपुर्भूषयन्ति । मा रामारागिणी भूम्य-
 तिरिति यमिनां येन वोऽदाहि मारः सप्ताः सप्ताश्चतुस्वारुण-
 किर्णनिभाः पातु विभ्रत्रिनेत्रः ॥ ११८ ॥ एकं दन्तच्छदस्य
 स्फुरति जयवशादधर्मन्यत्रकोपादेकः पाणिः प्रणन्तुः शिरसि
 कृतपदः क्षेप्तुमन्यस्तमेव । एकं ध्यानाग्निमीलत्यपरमविषहं
 वीक्षितुं चक्षुरित्थं तुल्यानिच्छापि वामा तनुरवतु स वो
 यस्य संख्यावसाने ॥ ११९ ॥

१ दक्षिणार्धपलाहवनीयाख्याः २ दोनखरेण. ३ सूर्ये.
 ४ ब्रह्मणि. ५ अन्धकारिणः पक्षे-तमसि. ६ ब्रह्मा. ७ धनुष्कोटिः.
 ८ शिरतरम्. ९ विष्णुरूपः शरः. १० पुष्परसः. ११ बहया-
 र्मकं सुवीरलोचनम्.

१ योगशास्त्रप्रसिद्धासनविशेषः. २ संधिः. ३ आवृतः.
 ४ निवृत्तः. ५ चक्षुरादीन्येकादशेन्द्रियाणि बुद्धिरहंकारश्चेति त्रयोदश-
 विषयः. ६ प्रपञ्चाभावः. ७ चित्तैकाग्रता.

जटाजूटः

स धूर्जटिजटाजूटो जायतां विजयाय वः । यत्रैकपलित-
आन्ति करोत्यद्यापि जाह्नवी ॥ १२० ॥ चूडापीडकपाल-
संकुलगलन्मन्दाकिनीवारयो विद्युत्पायललाटलोचनपुट-
ज्योतिर्विमिश्रस्त्विवः । पान्तु त्वामकठोरकेतकशिखासंदिग्ध-
मुग्धेन्दवो भूतेशस्य मुजंगवल्लिवलयस्रङ्गनद्धजूटा जटाः
॥ १२१ ॥ गङ्गावारिमिरुक्षिताः फणिफणैरुत्पल्लवास्तच्छिखा-
रत्नैः कोरकिताः सितांशुकलया खेरैकपुष्पश्रियः । आन-
न्दाश्रुपरिप्लुताक्षिहुतमुग्धभूमैर्मिलद्बोहदा नालयं कल्पलताः फलं
ददतु वोऽभीष्टं जटा धूर्जटेः ॥ १२२ ॥

गङ्गा

पर्वतमेदि पवित्रं जैत्रं नरकस्य बहुमतङ्गहनम् । हरिमिव
हरिमिव हरिमिव सुरसरिदम्भः पतन्मत ॥ १२३ ॥ इयं
चिद्रूपपि प्रकटजडरूपा भगवती यदीयाम्भोविन्दुर्वितरति-
च शंभोरपि पदम् । पुनाना धुन्वाना निखिलमपि नाना-
विधमघं जगत्कृत्स्नं पायादनुदिनमपायात् सुरधुनी ॥ १२४ ॥
चूडाशीतकरस्तनधयमुधानीरैर्भ्रगन्धस्पृशः क्रीडाकङ्कण-
पन्नगेश्वरफणापीतावशिष्टाः मुहुः । अङ्गासीनगिरीन्द्रजास्तनत-
टीहारावलीलोचनाः संतापं शमयन्तु वो हरजटागङ्गातरङ्गा-
निलाः ॥ १२५ ॥ वाते वाति यदङ्गसंगमवशाच्छीशंमुख-
प्रदे गौरी रुष्यति तुष्यति त्वहिपतिर्विन्ध्याटवी शोचति ।
चन्द्रस्यस्यति कुप्यते हरिरपि ब्रह्मा परं कम्पते सा गङ्गा निखिलं
कलङ्कनिचयं भङ्गं तर्ज्जनेयेत् ॥ १२६ ॥ शार्ङ्गी ब्रह्मकम-
ण्डलोरधिगतैर्यैः प्रापि तीर्थाङ्कितां यैर्मृत्युजयतामनायि
गरलग्नस्तो जटाजूटगैः । येभ्योऽक्षित माधुरीं मृदुजटाजूटे
मठे चन्द्रमास्तानीमानि पयांसि गौतमि तव श्रेयांसि यच्छ-
न्तु नः ॥ १२७ ॥ यन्मातः प्रथमाक्षरं विजयते मानौ द्वि-
तीयाक्षरं नित्यं नृत्यति सत्कवीन्द्रवदने भूत्वान्यवर्णद्वयम् ।
रामो रावणमाजघान समरे शंभोः शिरःशालिनी सा सर्वा-
क्षरमालिनी भवतु मे भाग्याय भागीरथी ॥ १२८ ॥ सु-
क्ताभा नृकपालशुक्तिषु जटावल्लीषु मल्लीनिभा वह्नौ लाज-
निभा दशोर्मणिनिभा भोगोत्करे भोगिनाम् । नृत्यावर्तवि-
वर्तनैरितपयःसंमूर्च्छनोच्छालिताः खेलन्तो हरमूर्ध्नि पान्तु
भवतो गङ्गापयोविन्दवः ॥ १२९ ॥ एषा धर्मपताकिनी
तटमुधासेवावसन्नाकिनी शुष्यत्पातकिनी भगीरथतपःसाफ-
ल्यहेवाकिनी । प्रेमारूढपिनाकिनी गिरिसुतास्याकेर्करालो-
किनी पापाडम्बरडाकिनी त्रिमुवनानन्दाय मन्दाकिनी
॥ १३० ॥ स्वच्छन्दोच्छलदच्छकच्छकुहरेच्छातेतराम्बुच्छटा-
मूर्च्छन्मोहमहर्षिहर्षविहितस्नानाह्निकाहाय वः । भिन्धा-

दुग्धदुदारदुर्दरीदीर्घादेरिद्रुमद्रोहोद्रेकमहोर्मिमेदुरमदा
मन्दाकिनी मन्दताम् ॥ १३१ ॥ शैवालश्रेणिशोभा
दधति हरजटावल्लयो हन्त यस्यास्तद्धासोऽस्त्रासवेच्छद्वर-
शफरतुलां यत्र घत्ते कलावान् । उन्मीलद्भोगि-
भोगावनिसुभगसिताम्भोजसंभाविताम्भा गङ्गानङ्गारिसङ्गा
महति तव विधौ मङ्गलान्यातनोतु ॥ १३२ ॥ दृष्टाः
संकष्टदाहाः श्रवणपथगताः पुण्यपुञ्जावगाहाः स्पृष्टाः संसार-
पाथोनिधिपतितधरोद्धारधुर्या वराहाः । पीतास्तापोपशान्ति-
प्रजननपटवस्ते सुधावारिवाहाः कल्याणं कल्पयन्तां कलि-
कलुषहरा विष्णुपद्याः प्रवाहाः ॥ १३३ ॥ तावत्कर्णाध्वयाता
जनघनकलुषाधूनने गन्धवाहा दृष्टाः किं हव्यवाहाः सकृ-
दघदहने स्वर्गतौ पुण्यवाहाः । स्पृष्टाः संसारहाहारवकटुक-
महाम्भोधिमग्ने वराहाः पीताः पीयूषधाराधिकतरमधुराः
पान्तु गोदोदवाहाः ॥ १३४ ॥

शशिलेखा

पूर्णनखेन्दुद्विगुणितमञ्जीरा प्रेमशङ्कुला जयति । हर-
शशिलेखा गौरीचरणाङ्गुलिमध्यगुल्फेषु ॥ १३५ ॥ जयति
परिमुषितलक्ष्मा भयादनुपसर्पतेव हरिणेन । इह केसरिकर-
जाङ्गुरकुटिला हरमौलिविधुलेखा ॥ १३६ ॥ श्रीकण्ठस्य कैपद-
बन्धनपरिश्रान्तोरगग्रामणीसंदष्टां मुकुटावतंसकलिकां वन्दे
कलामैन्दवीम् । या बिम्बप्रतिपूरणाय परितो निष्पीड्य^१ संद-
शिकायन्नेवेव ललाटलोचनशिखिज्वालाभिरावर्त्यते ॥ १३७ ॥

लोचनम्

जयति ललाटकटाक्षः शशिमौलेः पक्षमलः प्रियाप्रणतौ ।
धनुषि क्षरेण निहितः सकण्ठकः केतकेपुरिव ॥ १३८ ॥
अन्तर्नाडीनियमितमरुद्धचित्तब्रह्मरन्त्रं स्वान्ते शान्तिप्रण-
यिनि समुन्मीलदानन्दसान्द्रम् । प्रेत्यग्न्योतिर्जयति यमिनः
स्पष्टलालाटनेत्रव्याजव्यक्तीकृतमिव जगद्भाषि चन्द्रार्धमौलेः
॥ १३९ ॥ सानन्दा गणनायके सपुलका गौरीमुखाम्भो-
रुहे सक्रोधाः कुसुमायुधे सकरुणाः पादानते वज्रिणि ।
सखेरा गिरिजासखीषु सनयाः शैलाधिनाये वहन्भूमीन्द्र
प्रविशन्तु शर्म विपुलं शंभोः कटाक्षच्छटाः ॥ १४० ॥
एकं ध्याननिमीलनान्मुकुलितं चक्षुर्द्वितीयं पुनः पार्वत्या
वदनाम्बुजस्तनतटे शङ्करमारालसम् । अन्यदूरविकृष्टचाप-
मन्दनकोधानलोदीपितं शंभोर्मन्त्ररसं समाधिसमये नेत्र-
त्रयं पातु वः ॥ १४१ ॥ पक्षमालीपिङ्गलिङ्गः कण
इव तडितां यस्य कृत्स्नः समूहो यस्मिन्ब्रह्माण्डमीष-
द्विषटितमुकुले कालयज्वा जुहाव । अर्चिर्निष्टसूडा-

१ केशादौ जरसा यच्छोक्थं ततः २ तिर्यङ्मण्डमाला ३ निविडः
४ तिर्यङ्मण्डमाला ५ अनूपसदृशः कश्चिन्नद्यादेश्चान्तदेशः ६ बलवान्
७ पङ्क्तिः ८ नखय ९ जटिति

शशिशिलितसुधाघोरझांकारिकोणं तार्तीयं यत्पुरारेस्तदवतु
मदनहोषणं लोचनं वः ॥ १४२ ॥

कण्ठः

पातु वो नीलकण्ठस्य कण्ठः श्यामाम्बुदोपमः । गौरी-
सुजलता यत्र विद्युल्लेखेव राजते ॥ १४३ ॥ पातु वः
शितिकण्ठस्य तमालश्यामलो गलः । संसक्तपार्वतीबाहु-
सुवर्णनिकषोपलः ॥ १४४ ॥ कस्तूरीतिलकन्ति माल-
फलके देव्या मुखाम्मोरुहे रोलम्बन्ति तमालबालमु-
कुलोत्तंसन्ति मौलिं प्रति । याः कर्णे विकचोत्पलन्ति कुच-
योरंसे च कालागुरुस्थासन्ति प्रथयन्तु तास्तव शिवं श्री-
कण्ठकण्ठत्विषः ॥ १४५ ॥ कस्तूरीयन्ति माले तदनु न-
यनयोः कर्जलीयन्ति कर्णप्रान्ते नीलोत्पलीयन्त्युरसि मर-
कतालकृतीयन्ति देव्याः । रोमालीयन्ति नामेरुपरि हरि-
मणीमेखलीयन्ति मध्ये कल्याणं कुरुरेते त्रिजगति पुरजि-
त्कण्ठभासां विलासाः ॥ १४६ ॥

शिरोमालिका

पित्रोः पादाब्जसेवागतगिरितनयौ पुत्रपत्रौ तिमितीक्ष्ण-
द्रुषामुजंगमसनगुरुमरुद्दीप्तनेत्राग्रितापात् । खिद्यन्मौलीन्दु-
खण्डसुतबहुलसुधासेकसंजातजीवा पूर्वाधीतं पठन्ती हवतु
विधिशिरोमालिका शूलिनो वः ॥ १४७ ॥

गणाः

संख्याताण्डवढम्बरप्रणयिनो देवस्य चण्डीपतेर्ग्रथापीड-
विशीर्णमुण्डचयनव्यग्रा गणाः पान्तु वः । यैरौत्सुक्यवशी-
कृतैर्ग्रहगणाद्राहौ गृहीते हठात्सूर्यचन्द्रमसोर्मिभ्यः सित-
वतोर्जातं करास्फालनम् ॥ १४८ ॥

नन्दी

कण्ठालंकारघण्टाघणघणरणिताध्मातरोर्दःकटाहः कण्ठे-
कालाधिरौहोचितघनसुमंगमावुकस्त्रिघण्टः । साक्षाद्धर्मो
वपुष्मान् धवलककुदनिर्घृतकैलासकूटः कूटस्थो वः ककुब्जा-
न्निविडतरतमः स्तोमचतुर्गुणं विरुण्यत ॥ १४९ ॥

ताण्डवम्

देवा दिक्पतयः प्रयात परतः खं मुञ्चताम्भोर्मुचः
पातालं ब्रज भेदिनि प्रविशत क्षोणीतलं भूधराः । ब्रह्मनु-
जय द्रमात्मसुवनं नाथस्य नो नृत्यतः शंभोः संकटमे-
तदित्यवतु वः प्रोत्सारणा नन्दिनः ॥ १५० ॥ दोर्दण्ड-
द्वयलीलया चलगिरिआम्यत्तदुच्चैरवधानोद्गीतजगद्भक्त्यद-
भरालोलत्फणाग्रोरगम् । भृङ्गापिङ्गजटाटवीपरिसरोद-
ग्रोर्मिमालाचलचन्द्र चारु महेश्वरस्य भवतां निःश्रेयसे
ताण्डवम् ॥ १५१ ॥ संख्याताण्डवढम्बरव्यसनिनो भर्गस्य

१ पठाननः २ वाहनस्यः ३ मूर इत्यर्थः ४ पूरितः ५ धावा-
पृथिव्योः ६ शंकरः ७ सुभगं भवतीति तत् ८ परिभूतः ९ निश्चलः
निर्विकारतया निरजीवीत्यर्थः १० अज्ञाननिबद्धः ११ चतुस्रम् १२
१३ खादतु १४ वेधाः १५ सानुनपनिर्देशः

चण्डभ्रमिव्यानृत्यकुजदण्डमण्डलमुवो क्षब्धानिलाः पान्तु
वः । येषामुच्छलतां जवेन क्षगिति व्यूहेषु भूमीमृतामुड्डी-
नेषु विद्यौजसा पुनरसौ दम्भोलिरालोकितः ॥ १५२ ॥
यस्यां मौलिमिलत्सुधांशुकलया संपूर्णविम्बायितं मालाव-
स्थितलोचनेन सहसैवालातचक्रायितम् । आवर्तायितमा-
कपर्दममरस्रोतस्वतीधारया पातु त्रीणि जगन्ति खण्डपरशोः
सा ताण्डवाङ्गभ्रमिः ॥ १५३ ॥ पादस्याविर्भवन्तीभवन्ति-
मैवने रक्षतः स्वैरपतैः संकोचनैव दोष्णां मुहुरभिनयतः
सर्वलोकातिगानाम् । दृष्टिं लक्ष्येषु नोत्रां ज्वलनकणमुचं
बध्नतो दाहमीतेरित्याधारानुरोधात्रिपुरविजयिनः पातु वो
दुःखनृत्यम् ॥ १५४ ॥ मूर्धव्याधूयमानध्वनदमरधुनी-
लोलकलोलजालोद्भूताम्भैः क्षोददम्भात्प्रसमभिनमः क्षिप्तनक्ष-
त्रलक्षम् । ऊर्ध्वन्यस्ताङ्घ्रिदण्डभ्रमिभवरभसोद्यन्नमस्तत्प्रवेश-
आन्तब्रह्माण्डखण्डं प्रवितरतु शिवं शांभवं ताण्डवं वः
॥ १५५ ॥ शैर्वाणीपाणितालेश्चलवलयक्षणाकारिभिः स्ना-
ध्यमानं स्थाने संभाव्यमानं पुलकितवपुषा शंभुना प्रेक्षकेण ।
खेलत्पिच्छालि केकाकलकलकलितं कौर्धभिर्द्विर्हियूना हेर-
म्भाकर्ण्डेद्विहातैरस्त्रितमनसस्ताण्डवं त्वां धिनोतु ॥ १५६ ॥
पायादायासखेदक्षुभितफणिकणारंभैर्यत्ननिर्यच्छायामाया-
पतङ्गद्युतिसुदितविर्यद्वाहिनीचक्रवाकम् । अत्रान्तात्रान्तचूडा-
तुहिनकरकरानीकनालीकनालच्छेदामोदानुधावद्गुधिरमिव
खरो धूर्जटेस्ताण्डवं नः ॥ १५७ ॥ उच्चैरुत्तालखेलकुजवन-
पवनोद्धूतशैलौघपातस्फारोदक्षत्पयोधिप्रकटितमुकुटसङ्घर्ष-
संगमानि । जीयासुस्ताण्डवानि स्फुटविकटजटाकोटिसंघट्ट-
रित्रश्रृङ्गत्रचक्रव्यवसितसुमनोवृष्टिपातानि शंभोः ॥ १५८ ॥
देवस्यैगुण्यमेदात्सृजति वितनुते संहारत्येष लोकानस्यैव
व्यापिनीभिस्तनुभिरपि जगद्भासमष्टाभिरेव । वन्द्यो नां-
सेति पश्यन्निव चरणगतः पातु पुष्पाञ्जलिर्वः शंभोर्वैत्या-
वतारे वलयमणिकणाफूत्कृतैर्विप्रकीर्णः ॥ १५९ ॥ चक्ष-
हेवेन्द्रकुट्यश्चलितदशदिशाकीर्णकोटीरकोट्यः संगायत्सर्व-
धूत्यः सरभसविनमत्सिद्धगन्धर्वधाव्यः । विश्लिष्यन्मर्मपट्यो
विगलितशतपत्रासनोद्यत्करोट्यसुट्यत्कैलासतट्यस्त्रिपुरविज-
यिनः पान्तु मामारंभत्यः ॥ १६० ॥

अर्धनारीश्वरः

मन्दारमालालुलितालकायै कपालमालाङ्कितशेखराय ।
दिव्याम्बरायै च दिगम्बराय नमः शिवायै च नमः
शिवाय ॥ १६१ ॥ एकः स्तनस्तुङ्गततरः परस्य वार्तामिव

१ इन्द्रेण. २ वज्रम्. ३ पृथिव्याः. ४ यद्येष्टं क्षेपणैः. ५ अतिक्रा-
न्तचतुर्दशसुवनानाम्. ६ आधारस्य पृथिव्यादेरनुरोधादनुधा-
रात्. ७ कणाः. ८ पार्वती. ९ उचितम्. १० नर्पकम्. ११ पडा-
ननः. १२ अकाले भवम्. १३ गर्जितम्. १४ क्षुब्धचेतसः. मेघ-
निर्घोषआन्त्येति भावः. १५ अनायासम्. १६ मुरसरित्. १७ वाणः
१८ ताण्डवप्राचण्डव्यम्.

प्रष्टुमगान्मुखाग्रम् । यस्याः प्रियार्धस्थितिमुद्वहन्त्याः
सा पातु वः पर्वतराजपुत्री ॥ १६२ ॥ यस्वोपवीत-
गुण एव फणावृतैकवक्षोरुहः कुचपटीयति वामभागे ।
तस्यै ममास्तु तमसामवसानसीमे चन्द्रार्धमौलिशिरसे म-
हसे नमसा ॥ १६३ ॥ खेदारिवामकुचमण्डनपत्रमङ्ग-
संशोषिदक्षिणकराङ्गुलिमसरेणुः । स्त्रीपुंनपुंसकपदव्यति-
लङ्घिनी वः शंभोस्तनुः सुखयतु प्रकृतिश्रुतीं ॥ १६४ ॥
संभोगानतिरिच्यमानविभवो यद्विप्रलम्भो रसस्तद्विव्यं मि-
थुनं परस्परपरिस्तूतं नमस्कुर्महे । एकस्याः प्रतिबिम्बसंभृत-
विपर्यये सुहृदपेक्षेण सव्याङ्गस्थितिकौतुकं शमयति स्वामी
स यत्रापरः ॥ १६५ ॥ आश्लेषाधरबिम्बचुम्बनसुखालाप-
सितान्यासतां दूरे तावदिदं मिथो न सुलभं जातं मुखा-
लोकनम् । इत्थं व्यर्थकृतैकदेहघटनोपन्यासयोरावयोः केयं
प्रेमविडम्बनेत्यवतु वः सेरोऽर्धनारीश्वरः ॥ १६६ ॥
स्वच्छन्दैकस्तनश्रीरुभयदलमिलन्मौलिचन्द्रः फणीन्द्रप्राची-
नौवीतवाही सुखयतु भगवानर्धनारीश्वरो वः । यस्यार्धं
विश्वदाहव्यसनविसैमरज्योतिरर्धं कृपोद्यद्वाघ्यं चान्योन्य-
वेगग्रहतिसिसिमाकारि चक्षुस्तृतीयम् ॥ १६७ ॥

पार्वती

हरकण्ठग्रहानन्दमीलिताक्षी नमाम्युमाम् । कालकूट-
विषस्पर्शजातमूर्च्छागमामिव ॥ १ ॥ पार्वतीमोषधीमेका-
मैपर्णी मृगयामहे । झेली हालाहलं पीत्वा यया मृत्युञ्जयो-
ऽभवत् ॥ २ ॥ अपणैव लता सेव्या विद्वद्भिरिति मे मतिः ।
यया वृतः पुराणोऽपि स्थाणुः सूतेऽमृतं फलम् ॥ ३ ॥
मृणालव्यालवलयो वेणीबन्धकपर्दिनी । हरानुकारिणी पातु
लीलया पार्वती जगत् ॥ ४ ॥ जन्मान्तरीणरमणस्याङ्गसङ्ग-
समुत्सुका । सलज्जा चान्तिके सख्याः पातु नः पार्वती
सदा ॥ ५ ॥ तपस्वी कां गतोऽवस्थामिति सेराननाविव ।
गिरिजायाः स्तनौ बन्दे भवभूतिसिताननौ ॥ ६ ॥ चिरमा-
विष्कृतप्रीतिभीतयः पान्तु वो द्विषाम् । वलयज्यारवोन्मि-
श्राश्चण्ड्याः कोदण्डकृष्टयः ॥ ७ ॥ चण्डीजङ्घाकाण्डः शिरसा
चरणस्पृशि प्रिये जयति । शर्करपर्यन्तजितो वीरस्तम्भः
सरसेव ॥ ८ ॥ उञ्जालनाभिपङ्कुरुह इव येनावभाति शंभु-
रपि । जयति पुरुषाधितायास्तदाननं शैलकन्यायाः ॥ ९ ॥

१ कञ्चुकीभवति. २ यज्ञोपवीतम्. ३ प्रसारी. ४ पर्वतसंबन्धिनीम्;
पक्षे, पर्वतपुत्रीम्. ५ पणेरहिताम्; पक्षे, एतन्नाम्नीं पार्वतीम्.
६ शूलरोगवान्; पक्षे, त्रिशूलधारी. ७ मृत्युनाशकः; पक्षे, एत-
न्नाम्ना प्रसिद्धः शिवः. ८ स्वतः सुखविशेषजनकतया लुब्धविषयपरा-
ङ्मुखस्याप्येतादृश्यवस्यासंपादनमिति भावः.

अङ्गनिलीनगजाननशङ्कोकुलबौहुलेयहैतवसनौ । ससितहर-
करकलितौ हिमगिरितनयास्तनौ जयतः ॥ १० ॥ कण्ठो-
चितोऽपि हुङ्कृतिमात्रनिरस्तः पदान्तिके पतितः । यस्याश्च-
न्द्रशिलः सरमल्लनिभो जयति सा चण्डी ॥ ११ ॥ विरधि-
नारायणवन्दनीयो मानं विनेतुं गिरिशोऽपि यस्याः । कृपा-
कटाक्षेण निरीक्षणानि व्यपेक्षते सायतु वो भवानी ॥ १२ ॥
शिरसि धृतसुरापणे सरारावरुणमुखेन्दुरुचिर्गिरिन्द्रपुत्री ।
अथ चरणयुगानते स्वकान्ते स्मितसरसा भवतोऽस्तु
भूतिहेतुः ॥ १३ ॥ तद्वः प्रमार्ष्टु विपदः प्रणतार्तिहृदया
न्यस्तं पदं महिषमूर्धनि चण्डिकायाः । वैरी यदीयनखरांशु-
परीतशृङ्गः शक्रायुधाङ्कितनवान्मुधरप्रभोऽभूत् ॥ १४ ॥
श्रुत्वा षडाननजनुर्मुदितान्तरेण पञ्चाननेन सहसा चतु-
राननाय । शार्दूलचर्म भुजगभरणं समस्य दत्तं नि-
शम्य गिरिजाहसितं पुनातु ॥ १५ ॥ पञ्चासपञ्च-
दशनेत्रपिधानदक्षा दाक्षायणीमृदुकराः कृतिनः पुनन्तु ।
द्वौ बल्लकीं कथमकेति च वादयन्तावद्यादशोऽपि घटयन्त्युति-
मौनमुद्राम् ॥ १६ ॥ आनन्दमन्थरपुरंदरसुक्तमाल्यं मौलौ
हठेन निहितं महिषासुरस्य । पादाम्बुजं भवतु वो विजयाय
मञ्जु मञ्जीरशिक्षितमनोहरमम्बिकायाः ॥ १७ ॥ ब्रह्मादयो-
ऽपि यदपाङ्गततरङ्गमङ्गला सृष्टिस्थितिप्रलयकारणतां व्रजन्ति ।
लवण्यवारिनिधिवीचिपरिप्लुतायै तस्यै नमोऽस्तु सततं
हरवल्लभायै ॥ १८ ॥ ज्याकृष्टिर्वद्वखटकासुखपाणिपृष्ठप्रेङ्ख-
न्नांशुचयसंवलितोऽम्बिकायाः । त्वां पातु मञ्जरितपल्लवकर्ण-
पूरलोभमम्रमरविभ्रमभृत्कटाक्षः ॥ १९ ॥ पौलस्त्यपीनमुज-
संपदुदस्यमानकैलाससंभ्रमविलोलदृशः प्रियायाः । श्रेयांसि वो
दिशतु निहृतकोपचिह्नमालिङ्गनोत्पलकमासितमिन्दुमौलेः
॥ २० ॥ दिश्यान्महासुरशिरःसरसीप्सितानि प्रेङ्खन्ना-
वल्लिमयूखमृणालनालम् । चण्ड्याश्चलच्चटुलनूपुरचञ्चरी-
कांकारहारि चरणाम्बुरुहद्वयं वः ॥ २१ ॥ रचयति सहसा
यच्चित्रमेतत्प्रपञ्चं प्रशमयति च तद्वत्केनचित्कौतुकेन । अवि-
दितप्रपरैस्तच्चण्डमुण्डादिनानादनुजदलनदक्षं शर्वसर्वस्वम-
व्यात् ॥ २२ ॥ प्रचण्डचण्डमुण्डयोर्महाबलैकखण्डिनी खनेक-
रुण्डमुण्डयुगणे बलैकदायिनी । कचित्त्वशक्तिकारिणी रमावि-
लासदायिनी मुदेऽस्तु कालिका सदा समस्तपापहारिणी ॥ २३ ॥

१ स्तनयोः कुम्भिकुम्भसाम्यादिति भावः. २ कथं मां विहायै-
नमेव संगोप्य बहुकालं स्तन्यं प्रयच्छतीति धियेति भावः. ३ कार्ति-
केयः. ४ गजानननिर्णयार्थमिति भावः. ५ आलिङ्गनार्थोऽपि;
पक्षे, अर्धचन्द्राकारतया कण्ठक्षययोग्योऽपि. ६ न तु करतर्जना-
दिना; पक्षे, चाणादिना. ७ प्रणामार्थमिति भावः; पक्षे, वेगव-
शादिति भावः. ८ हस्तविन्यासविशेषः. ९ इन्दुमौलेः प्रियायाः
पार्वत्याः. १० शर्वस्य शिवस्य सर्वस्य पार्वतीरूपम्.

पुरारितनुहारिणी दुरितसङ्घसंहारिणी भजन्मतिविवर्धिनी
प्रबलदानवोन्मार्दिनी । तुषारगिरिनन्दिनी मुनिहृदन्तरा-
लम्बिनी कुमारमुखचुम्बिनी हरनितम्बिनी पातु वः ॥ २४ ॥
सत्त्वादित्यैरगणितगुणैर्हन्त विश्वं प्रसूय व्यक्तं घते प्रहसन-
करी या कुमारीति संज्ञाम् । मोहघ्नान्तप्रसरविरतिर्विश्व-
भूतिः समन्तादाद्या शक्तिः स्फुरतु मम सा दीपवद्देह-
नेहे ॥ २५ ॥ औत्सुक्येन कृतत्वर सहस्रवा व्यावर्तमाना
ह्रिया तैस्सैर्बन्धुवधूजनस्य वचनैर्नोताभिमुख्यं पुनः । दृष्ट्वा-
ऽग्रे वरमात्तसाध्वसरसा गौरी नवे संगमे संरोहतुलका
हरेण हसताश्लिष्टा शिवायास्तु वः ॥ २६ ॥ आदौ प्रेम-
कषायिता हरमुखव्यापारलोला शनैर्ब्रीडाभारविधूर्णिता मुकु-
लिता धूमोद्गमव्याजतः । पत्युः संमिलिता दशा सरभस-
व्यावर्तनव्याकुला पार्वत्याः परिणीतिमङ्गलविधौ दृष्टिः
शिवायास्तु वः ॥ २७ ॥ प्रत्यासन्नविवाहमङ्गलविधौ देवार्चन-
व्यग्रया दृष्ट्वाऽग्रे परिणेतुरेव लिखितां गङ्गाधरस्याकृतिम् ।
उन्मादक्षितरोषलज्जितधिया गौर्या कथंचिच्चिराद्ब्रह्मस्त्रीवच-
नात्प्रिये विनिहितः पुष्पाञ्जलिः पातु वः ॥ २८ ॥ रौमा-
द्याचय मेदिनी धनपतेर्बाजं बैलाञ्जलं प्रेतेशान्माहिषं
तवास्ति वृषभः फालं त्रिशूलं तव । शक्ताऽहं तव चान्न-
दानकरणे स्कन्दोऽस्ति गोरक्षणे खिन्नाऽहं हर भिक्षया
कुरु कृषिं गौरीवचः पातु वः ॥ २९ ॥ हे हेरम्ब किमम्ब
रोदिषि कथं कणौ लुठल्येभिभूः किं ते स्कन्द विचेष्टितं
मम पुरा संख्या कृता चक्षुषाम् । नैतत्तेऽप्युचितं गजास्य
चरितं नासां मिमीतेऽम्ब मे तावेवं सहसा विलोक्य हसित-
व्यग्रा शिवा पातु वः ॥ ३० ॥ मातस्तातजटासु किं सुरसरि-
र्किं शेखरे चन्द्रमाः किं माले हुतमुग्लुठत्युरसि किं नागाधिपः
किं कटौ । कृत्तिः किं जर्धनद्वयान्तरगतं यदीधमालम्बते
श्रुत्वा पुत्रवचोऽम्बिका सितमुखी लज्जावती पातु वः ॥ ३१ ॥
धूमव्याकुलदृष्टिरिन्दुकिरणैराह्लादिताक्षी पुनः पश्यन्तीव
समुत्सुका नतमुखी भूयो ह्रिया ब्रह्मणः । सेष्या पादनखेन्दु-
दर्पणगते गङ्गां दधाने हरे स्पर्शादुत्सुलका करग्रहविधौ गौरी
शिवायास्तु वः ॥ ३२ ॥ गोर्नासाय नियोजितागदरजाः सर्पाय
बद्धौषधिः कण्ठस्थाय विषाय वीर्यमहतः पाणौ मणीन्विभ्रती ।
मर्त्युत्तगणाय गोत्रजैरतीनिर्दिष्टमन्त्राक्षरा रक्षत्वद्रिसुता
विवाहसमये प्रीती च भीती च वः ॥ ३३ ॥ खेदस्यन्दित-

सान्द्रचन्दनचयं दोर्वलिबन्धश्रमादूर्ध्वश्वासपरिस्खलत्सार-
कथं संदंष्टदन्तच्छदम् । सीत्काराश्वितलोचनं सपुलकं आ-
न्तभ्रु नृत्यत्करं पार्वत्यां सुरतं मुदे रसवतामास्तां मृडानी-
पतेः ॥ ३४ ॥ खेदस्ते कथमीदृशः प्रियतमे त्वन्नेत्रवद्देविभो
कस्माद्वेपितमेतदिन्दुवदने भोगीन्द्रभीतेस्तव । रोमाञ्चः कथ-
मेष देवि भगवन्नाङ्गाम्भसां सीकरैरित्थं भर्तरि भावगोपनपरा
गौरी चिरं पातु वः ॥ ३५ ॥ शम्पाकस्य रजः प्रमृज्य
चरणे दत्तो मया यौवको निर्मृज्य स्तनकुच्छले च मसितं
पत्राङ्कुरो निर्मितः । खच्छन्दं विहरति जल्पितगिरं सा-
कूतमालीजनं दृष्ट्वा केवलमाम्रती कुटिलया दाक्षायणी
पातु वः ॥ ३६ ॥ वक्त्रं शीतकरोऽधरो घनरसैः कामप्रदो
विग्रहः श्वासो गन्धवहः संरोरुहसुहृत्पाणिः स्मितामा
शुचिः । वक्षः पीनपयोधरोऽधिकरणं पृथ्वी नितम्बस्थलीत्यद्यौ
धूर्जटिमूर्तयः स्मरमयाद्गुर्गश्चिताः पान्तु वः ॥ ३७ ॥
पादाग्रस्थितया मुहुः स्तनभरेणानीतया नम्रतां शंभोः
सस्पृहलोचनत्रयपथं यान्त्या तदाराधने । ह्रीमत्या शिरैरसौ-
हितः सपुलकस्वेदोद्गमोत्कम्पया विश्लिष्यन्कुसुमाञ्जलि-
गिरिजया क्षिप्तोऽन्तरे पातु वः ॥ ३८ ॥ कैलासालयमाल-
लोचनरुचा निर्वर्तितालक्तकव्यक्तिः पादनखद्युतिर्गिरिमुखः
सा वः सदा त्रायताम् । स्पर्धाबन्धसमृद्धयेव सुदृढं रुढा यथा
नेत्रयोः कान्तिः कोर्कनदानुकारसरसा सद्यः समुत्सार्यते
॥ ३९ ॥ लभः केलिकचग्रहश्चथजदालम्बेन निद्रान्तरे
मुद्राङ्कः शितिकन्धरेन्दुशकलेनान्तःकपोलस्थलम् । पार्वत्या
नखलक्ष्मशङ्कितसखीनर्मसितब्रीडया प्रोन्मृष्टः करपङ्कवेन
कुटिलाताग्रच्छविः पातु वः ॥ ४० ॥ सत्रीडा दयितानने
सकरुणा मातङ्गचर्माम्बरे सत्रासा मुजरो सविस्मयरसा
चन्द्रेऽमृतस्यन्दिनि । सेष्या जह्नुसुतावलोकनविधौ दीना
कपालोदरे पार्वत्या नवसंगमप्रणयिनी दृष्टिः शिवायास्तु वः
॥ ४१ ॥ भिक्षुः क्वास्ति बलेर्मखे पशुपतिः किं नास्त्यसौ
गोकुले मुग्धे पन्नगभूषणः सखि सदा शेते च तस्योपरि ।
आर्ये मुग्ध विषादमाशु कमले नाहं प्रकृत्या बैला चेत्यं वै
गिरिजासमुद्रसुतयोः संभाषणं पातु वः ॥ ४२ ॥ हे गङ्गा-
धरपति चक्रिवधु किं कुत्रास्त्यसौ नर्तको वृन्दारण्यभुवि
क सर्पकुतुकी स्यात्कालियस्य हृदे । भिक्षुः कुत्र गतोऽस्ति

१ समीपवर्ती. २ मर्त्युः. ३ चित्तविभ्रमः. ४ परशुरामावः. ५ कुवे-
रावः. ६ बलमद्रावः. ७ यमावः. ८ कृपकः. ९ स्कन्दः. १० गोनासादि-
सर्पमयनिवृत्तय इत्यर्थः. गोनासः सर्पजातिविशेषः. ११ ब्रह्मा. १२ याव-
त्तर्जुनः कलौन्मुखत्वं समीक्ष्येत्यर्थः. १३ भूतगणादिसाहित्या-
न्तर्गतमर्थः.

१ चुम्बिताविलयः. २ निमीलितः. ३ रोमहर्षणम्. ४ स्वाभिप्रायः.
५ लाक्षारसः. ६ मसः. ७ उदकम्; पक्षे, अधिकरसः. ८ शरीरस्य
यजमानरूपम्. ९ कमलानां मित्रम्, सूर्य इत्यर्थः. पाणिपक्षे, सरोरु-
दानां सदृशी कान्तिर्यस्य. १० अग्निः. ११ स्तनौ; पक्षे, मेघाः.
१२ स्थानम्. आकाशं मेघानां स्थानमिति प्रसिद्धम्. १३ इष्टः.
१४ रक्तोत्पलम्. १५ खेदम्; पक्षे, विषमस्तीति विवादस्तं शिवम्.
१६ चक्रका; पक्षे, लक्ष्मीः.

यज्ञसदने कासौ विषादी बकीकोडे खादिति पञ्चागिरि-
जयोर्वामङ्गयः पान्तु वः ॥ ४३ ॥ वेणीबन्धकर्पिनी
सिततनुः श्रीखण्डपासूकरैः केतक्येकदलेन्दुभृद्विसलता
व्यालोपवीतिन्यपि । प्राक्पाणिग्रहणाद्विनोदरमसा सख्याः
पुरो लीलया कुर्वाणानुकृतिं हरस्य दिशतु श्रेयांसि वः
पार्वती ॥ ४४ ॥ यस्याङ्घ्रिद्वितयं नमन्ति विबुधाः स त्वेककः
सर्ववितं मृत्युंजयमामनन्ति मुनयः सोऽद्यापि यातिप्रताः(१) ।
इत्याकर्ण्य कथां रहस्यपि यया पत्युर्विवाहात्पुरा भङ्क्त्वा-
ङ्गानि विजृम्भितं गिरिमुखो मोहयितं पातु वः ॥ ४५ ॥
संध्यारागवती स्वभावकुटिला गङ्गा द्विजिह्वः फणी वक्राङ्गै-
र्मलिनः शशी कपिसुखो नन्दी च मूर्खो वृषः । इत्थं
दुर्जनसंकटे पतिगृहे वस्तव्यमेतत्कथं गौरीत्थं नृकपाल-
पाणिकमला चिन्तान्विता पातु वः ॥ ४६ ॥ भिक्षार्थी सं क
यातः सुतनुं बलिमुखे ताण्डवं काय भद्रे मन्ये वृन्दा-
वनान्ते क नु स मृगशिशुर्नैव जाने वराहम् । बाले कश्चिन्न
दृष्टो जैरठवृषपतिर्गोप एवास्य वेत्ता लीलासंलप इत्थं जल-
निधिहिमवत्कन्ययोस्त्रायतां वः ॥ ४७ ॥ दीप्तक्षुद्रेगयोगा-
द्बदनलहलहल्लम्बजिह्वाग्रलोदब्रह्माण्डक्षौद्रबिन्दुप्रवलतरभव-
जाठराभिस्फुलिङ्गाम् । कालीं कङ्कालशेषामतुलगलचल-
न्मुण्डमालाकरालीशुङ्गासंवादिनेत्रामजिननिवसनां नौमि
पाशासिहस्ताम् ॥ ४८ ॥ उद्धाहारोपितार्द्राक्षतनिजपदयोः
संगतामिन्दुमौलवानभ्रे यां सुधांशोर्व्यधित किल कलां
तूर्णमेवाभ्रपूर्णाम् । सक्तानामक्षतानाममृतद्वगनलोपाधितः
पक्षभावान्नानाधैरन्नपूर्णां प्रणतजनततेः पूर्णतामातनोतु
॥ ४९ ॥ जङ्घाकाण्डोरुनालो नखकिरणलसत्केसराली-
करालः प्रत्यंग्रालक्तकामाग्रसरकिसलयो मञ्जुमञ्जीरमृङ्गः ।
भर्तुर्दत्तानुकारे जयति निजतनुस्वच्छलावण्यवापीसंभूता-
म्मोजशोभां विदधदमिनभो दण्डपादो भवान्याः ॥ ५० ॥
विद्रोणे रुद्रवृन्दे सवितरि तरले वज्रिणि ध्वस्तवज्रे जाताशङ्के
शशाङ्के विरमति मरुति त्यक्तवैरे कुबेरे । वैकुण्ठे कुण्ठि-
तास्त्रे महिषमतिरुषं पौरुषोपपन्ननिघ्नं निर्विघ्नं निघ्नती वः शम-
यतु दुरितं भूरिमावा भवानी ॥ ५१ ॥ वक्षःपीठे निरीक्ष्य
स्फटिकमणिशिलामण्डलस्वच्छभासि स्वां छायां सौम्यसूया
त्वमियमिति मुहुः सत्यमाश्वासितापि । वामे मे दक्षिणेऽस्याः
श्रैवसि कुवलयं नाहमित्यालपन्ती दत्ताश्रेणी सहासं मदन-
विजयिना पार्वती वः पुनातु ॥ ५२ ॥ रामार्चिताङ्घ्रिभि-
रामाकृतिः कृतविरामा सुपर्वविपदां कामार्तिहृत्सफलकामा

१ जीर्णः २ पलायितः ३ पौरुषोपपन्नानां पराक्रमिणां निघ्न आयत्त-
स्तम् ४ अभूतप्रभावाः ५ प्रतिनिम्बम् ६ सेष्याः ७ कर्णे ८ दैत्यकृत-
देवविपत्तीनाम्

निदेशरतकामादिर्निर्जरवधूः । भौमा हरस्य नुतभौमा जैपा-
सदृशमा माननीयचरिता सा मामवत्वखिलसामादृतस्तुति-
रसामान्यमुक्तिमुखदा ॥ ५३ ॥ नौलीयुतश्रवणपालीयुगा
ललितचूलीविराजिवकुला केलीगतानुगमरालीकुला मधुरमा-
लीमिरादृतकथा । नौलीकदृक्कुसुमनालीकपाणिगिरिह काली-
यशासिसहजा तालीदलामतनुमाली सदा भवतु काली
शुभाय मम सा ॥ ५४ ॥

षण्मुखः

शैलराजतनयास्तनयुग्मव्यापृतास्युगलस्य गुहस्य ।
शेषवक्रकमलानि मलं वो दुग्धपानविधुराणि हरन्तु ॥ १ ॥
विकसदमरनारीनेत्रनीलाब्जखण्डान्यधिवसति सदा यः संय-
माधःकृतानि । न तु रुचिरकलापे वर्तते यो मयूरे वितरतु
स कुमारो ब्रह्मचर्यश्रियं वः ॥ २ ॥ अर्चिष्मन्ति विद्वार्य
वक्रकुहराण्यासृङ्कितो वासुकेरङ्कुल्या विषकर्तुरान्णयतः
संसृष्टस्य दन्ताङ्कुरान् । एकं त्रीणि च सप्त पञ्च पडिति
प्रध्वंससंख्याक्रमा वाचः क्रौञ्चरिपोः शिशुत्वविकलाः श्रेयांसि
पुष्पन्तु वः ॥ ३ ॥

हरिहरौ

जाह्नवी मूर्ध्नि पादे वा कालः कण्ठे वपुष्यथ । कामार्तिं
कामतातं वा कंचिद्देवं भजामहे ॥ १ ॥ गाङ्गायामुनयोगेन
तुल्यं हरिहरं वपुः । पातु नाभिगतं पद्मं यस्य तन्मध्यगं
यथा ॥ २ ॥ अंबलाब्जविग्रहश्रीरैर्मर्त्यनतिरक्षेमालयोपेतः ।
पञ्चैकमोदितमुखः पायात्परैर्मेश्वरो मुहुरैनादिः ॥ ३ ॥ पन्नग-
धारिकराग्रो गङ्गामालक्षितोऽङ्गदोऽग्रमुजः । शशिखण्ड-
शेखर उमापरिग्रहो मुहुरनादिरवतु त्वाम् ॥ ४ ॥ गवीश-
पत्रो नैर्गजार्तिहारी कुंभारतातः शशिखण्डमौलिः । लङ्केश-

१ स्त्री. २ क्रोधः असुरवधकालोत्पन्न इत्यर्थः. ३ अरुणेलवः.
४ कर्णभूषणविशेषः. ५ केशपाशः. ६ सखीभिः. ७ कमलनयना.
८ पुष्पशरहस्ता. ९ कालीयः सर्पस्तं शास्तीति स कृष्णस्तसहबा
मतिनी. यशोदोदेर दुर्गाप्रादुर्भास्य भागवते प्रसिद्धत्वात् १० पार्व-
त्यर्धाङ्गीकरणात्; पक्षे, बलाढ्यो बलिष्ठः. ११ देवसंपूजितः; पक्षे,
मृत्युलोकसंपूजितः तस्य रक्षणार्थः. १२ अक्षमाला जपमाला; पक्षे,
क्षमालयं पृथ्वी. १३ पद्माननः; पक्षे, चक्रेण मोदितं मुखं यस्य सः.
१४ परमेश्वरः शिवः, रमेश्वरोः विष्णुः. १५ न विषते आदिर्यस्य
सः; पक्षे, आद्यवर्णरहितः. १६ गवीशो वृषो वाहनं यस्य; पक्षे,
आद्याक्षरस्य लोपात् वीशो गरुडो वाहनं यस्य. १७ पार्वतीदुःख-
नाशकः पक्षे, गजेन्द्रपीडाहारकः. १८ कार्तिकेयपिता; पक्षे, मदन-
पिता. १९ चन्द्रः शिरसि यस्य; पक्षे, मयूरपिच्छानि शिरसि यस्य.
२० रावणपूजितचरणकमलः; पक्षे, को ब्रह्मा, ईशः शिवः, पतन्मा
पूजितपादपद्मः.

संपूजितपादपद्मः पायादनादिः परमेश्वरो वः ॥ ५ ॥ स्फ-
टिकमरकतश्रीहारिणोः प्रीतियोगाच्चदवतु वपुरेकं कामकंस-
द्विषोर्वः । भवति गिरिसुतायाः सार्धमम्होषिपुत्र्या सदृश-
महसि कण्ठे यत्र सीमाविवादः ॥ ६ ॥ संप्राप्तं मैकरध्वजेन
मैथनं त्वत्तो मदर्थं पुरा तद्युक्तं बहुमार्गाणां मम पुरो निर्लज्ज
वोदुस्तव । तामेवानुनयस्व-भावकुटिलां हे कृष्ण कण्ठग्रहं
मुञ्चेत्याह रुषा यमद्वितनया लक्ष्मीश्च पायात्स वः ॥ ७ ॥
यौ तौ शङ्खकपालभूषितकौ मालास्थिमालाधरौ देवौ द्वार-
वतीश्मशाननिलयौ नागारिगोवाहनौ । द्वित्रयक्षौ बलिदक्ष-
यज्ञमथनौ श्रीशैलजावल्लभौ पापं वो हरतां सदा हरिहरौ
श्रीवत्सगङ्गाधरौ ॥ ८ ॥ लोले ब्रह्मि कपालिकामिनि पिता
कस्ते पतिः पाथसां कः प्रत्येति जलादपत्यजननं प्रत्येति यः
प्रस्तारात् । इत्थं पर्वतसिन्धुराजसुतयोराकर्ण्य वाक्चातुरीं
संस्मेरस्व हरेर्हरस्व च मुदो निघ्नन्तु विघ्नं तु वः ॥ ९ ॥
यस्मादासीत्कुमारः कुवलयदलवल्लीलोवाह गङ्गां वामा य-
स्याङ्गसङ्गा पिहितजनचयो यो गवीशध्वजोऽपि । लङ्के-
शाधेकनाथो हिमैकरुचिभृद्भविशेषाशयोऽसौ वर्णसाद्यस्य
लोपादपहरतु हरिः पातकं वः सरारिः ॥ १० ॥

त्रिमूर्तयः

नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं प्राक्सृष्टेः केवलात्मने । गुणत्रयवि-
भागाय पश्चाद्भेदमुपेयुषे ॥ १ ॥ नमो विश्वसृजे पूर्वं विश्वं
तदनु विघ्नते । अथ विश्वस्य संहर्त्रे तुभ्यं त्रेधास्थितात्मने
॥ २ ॥ रजोजुषे जन्मनि सत्त्वघृत्तये स्थितौ प्रजानां प्रलये
तमःसृशे । अजाय सर्गस्थितिनाशहेतवे त्रयीमयाय त्रि-
गुणात्मने नमः ॥ ३ ॥ श्यामश्वेत्तारुणाङ्गा जलधराणिधरो-
त्फुल्लपङ्केरुहस्था मोमार्साविश्रुपेता रथचरणपिनाकोग्रहुंकार-
शक्ताः । देवा द्वित्रयदनेत्रा जगदवनसमुच्छेदनोत्पत्तिदक्षाः
प्रीता वः पान्तु नित्यं हरिहरविधयस्तौर्द्विगोहंसपत्राः ॥ ४ ॥

विष्णुः

नमस्त्रिभुवनोत्पत्तिस्थितिःसंहारहेतवे । विष्णवेऽपार-
संसारपारोत्तरणसेतवे ॥ १ ॥ आदिमध्यान्तरहितं दर्शना-

१ न विघ्नते आदिर्यस्य सः; पक्षे, आषाक्षरशून्यः २ शिवः;
पक्षे, त्रिविष्णुः ३ शिवपक्षे मदनेन; विष्णुपक्षे समुद्रेण, ४ विनाशः;
पक्षे, -विलोडनम् ५ नदीम् ६ गङ्गामित्यर्थः; पक्षे, -वेद्याम् ७ कंसस्य
कुम्भां दासीमित्यर्थः ८ कृष्णकण्ठ नीलकण्ठ ग्रहं निर्वन्धं मुञ्च; पक्षे,
-कृष्णकण्ठग्रहं मत्कण्ठग्रहं मुञ्च ९ पाषाणात् १० पार्वत्याः पर्वतगर्भ-
संजननत्वात् ८ स्त्री; पक्षे, -मा लक्ष्मीः ९ चन्द्रः; पक्षे, -नीनः
१० मा लक्ष्मीः; उमा पार्वती ११ चक्रम् १२ गरुडः १३ वक्त्रस्य
प्रान्तभागस्याः स्रजवर्तिकाः

हीनं पुरातनम् । अद्वितीयमहं वन्दे मद्रस्त्रसदृशं हरिम्
॥ २ ॥ लक्ष्मीकपोलसंक्रान्तकान्तपत्रलतोज्ज्वलाः । दोर्दुमाः
पान्तु वः शौरेर्धनच्छाया महाफलाः ॥ ३ ॥ जयति स
भगवान्कृष्णः शेते यः शेषभोगशय्यायाम् । मध्येपयः पयो-
धेरपर इवाम्भोनिधिः कृष्णः ॥ ४ ॥ अतिविपुलं कुजयुगलं
रहसि करैरामृशन्सुहृलक्ष्म्याः । तदपहृतं निजहृदयं जयति
हरिर्मृगयमाण इव ॥ ५ ॥ जयति स नाभिर्जगतां
खनाभिरन्त्रोद्भवज्जगद्बीजः । दामोदरो निजोदरगह्वरनिर्विष्ट-
जगदण्डः ॥ ६ ॥ श्रीकरपिहितं चक्षुः सुखयतु वः पुण्ड-
रीकनयनस्य । जघनमिवेक्षितुमैगतमब्जनिभं नाभिर्भुवि-
रेण ॥ ७ ॥ श्यामं श्रीकुचकुङ्कुमपिञ्जरितसुरो मुरद्विषो
जयति । दिनमुखनभ इव कौस्तुभविभाकरो यद्विभूषयति
॥ ८ ॥ प्रतिबिम्बितप्रियातनु सकौस्तुभं जयति मधुभिदो
वक्षः । पुरुषायितमभ्यस्यति लक्ष्मीर्यद्वीक्ष्य मुकुरमिव
॥ ९ ॥ केलिचलाङ्गुलिलम्बितलक्ष्मीनाभिर्मुद्विषश्चरणः ।
स जयति येन कृता श्रीरुपेणा पद्मनाभस्य ॥ १० ॥
रोमावली मुरारेः श्रीवत्सनिवेशिताग्रभागा वः । उन्नालनो-
भिनलिनच्छायेवोत्तौपमपहरतु ॥ ११ ॥ कमलाकुचकन-
काचलजलधरमाभीरसुन्दरीमदनम् । अधिततशेषफणावलि-
(सु) कमलवनभृङ्गमच्युतं वन्दे ॥ १२ ॥ जीयादम्बुधितनयाध-
ररसमास्वादयन्मुरारिरयम् । अम्बुधिमथनक्लेशं कलयन्चि-
फलं च सफलं च ॥ १३ ॥ श्रीघाञ्जि दुग्धोदधिपुण्डरीके
यश्चैश्वरीकद्युतिमातनोति । नीलोत्पलश्यामलदेहकान्तिः
सवोऽस्तु भूत्यै भगवान्मुकुन्दः ॥ १४ ॥ वक्षस्थली रक्षतु
सा जगन्ति जगत्प्रसूतेर्गुरुध्वजस्य । श्रियोऽङ्गरागेण
विभाव्यते या सौभाग्यहेम्नः कर्षपट्टिकेव ॥ १५ ॥ वृन्दारका
यस्य भवन्ति भृङ्गा मन्दाकिनी यन्मकरन्दबिन्दुः । तवार-
विन्दाक्ष पदारविन्दं वन्दे चतुर्वर्गचतुष्पदं तत् ॥ १६ ॥
जयत्युपेन्द्रः स चकार दूरतो बिभित्सया यः क्षणलब्ध-
लक्ष्यया । दृशैव कोपारुणया रिपोरुरः स्वयं भयाद्भिन्नमिवा-
स्रपाटलम् ॥ १७ ॥ पद्मापयोधरतटीपरिरम्भलभकाश्मीर-
मुद्रितसुरो मधुसूदनस्य । व्यक्तानुरागमिव खेलैर्दैनङ्गखेद-

१ लक्ष्मीः २ रतरीतिवसनविहीनतया लज्जावशादिति भावः
३ पिहितेऽपि चक्षुर्गोलकेऽन्यमार्गेण पुण्डरीकनयनमुत्पादयित्वा जघनं
विलोकनं कृतमित्यर्थः ४ रन्ध्रम् ५ रक्तीकृतम् ६ दृढालिङ्गनादिति
भावः ७ प्रातःकालीननभसः स्वतो नीलिमत्वात् ८ कौस्तुभमणिरेव
सूर्यो यस्यिन् ९ विपरीतरतम् १० दर्पणम् १० स्पष्टः ११ चरणरूप-
पद्मनाभित्वेनेति भावः १२ रोमावल्यां नालच्छायोत्प्रेक्षा श्रीवत्से च
नलिनच्छायोत्प्रेक्षा १३ महासंतापम् १४ भृङ्गः १५ निकपद्मावा-
१६ सुरतायासः

स्वेदाम्बुपूरमनुपूरयतु प्रियं वः ॥ १८ ॥ श्रेयः सदा दिशतु
 सालसपक्ष्मपाते निद्रायिते अपि दृशौ भृशमुन्नमय्य । संवा-
 ह्यमानचरणाम्बुजजातहर्षो लक्ष्मीमुखेक्षणपरः परमेश्वरो वः
 ॥ १९ ॥ सकलमुवनबन्धोर्वैरमिन्दोः सरोजैरनुचितमिति
 मत्वा यः स्वपादारविन्दम् । घटयितुमिव मायी योजयत्या-
 ननेन्दौ वटदलपुटशायी मङ्गलं वः कृषीष्ट ॥ २० ॥ कच-
 कुचचुबुकाग्रे पाणिषु व्याधृतेषु प्रथमजलधिपुत्रीसंगमेऽनङ्ग-
 धाम्नि । ग्रथितनिविडनीवीबन्धनिर्मोचनार्थं चतुरधिक-
 कराशः पातु वञ्चकपाणिः ॥ २१ ॥ विरमति महाकल्पे नामी-
 पथैकनिकेतनस्त्रिमुवनपुरःशिल्पी यस्य प्रतिक्षणमात्मभूः ।
 किमधिकरणं कीदृक्स्थ व्यवस्थितिरित्यसावदरमविशद्वुं
 तस्मै जगन्निधये नमः ॥ २२ ॥ लक्ष्मीपाणिद्वयविरचितं
 मूलमूर्धश्च्युतीनां व्यक्तं वन्दे चरणकमलद्वन्द्वमाद्यस्य पुंसः ।
 यत्रैकस्य व्यधित बलिना पाद्यतोयैर्वितीर्णैरार्द्रस्यैव प्रणति-
 तरलः क्षालनं पद्मयोनिः ॥ २३ ॥ अनादृतचमूपतिप्रहित-
 हस्तमस्वीकृतप्रणीतमणिपादुकं किमिति विस्मितान्तःपुरम् ।
 अवाहनपरिष्कियं पतगराजमारोहतः करिप्रवरद्वहिते भग-
 वतस्त्वरार्थं नमः ॥ २४ ॥ दृक्पातः कैमलासनेऽस्तु
 भवतो ज्ञानं मनाश्चौरते श्रीकण्ठोऽयमितः सुरानिति
 नतांस्तार्क्ष्येण विज्ञापितः । प्रेयस्याः क्व तदासनं क्व च
 रतं कण्ठः क्व चेत्सुखसल्लस्यावासितमानसो विजयते सुप्त-
 प्रबुद्धो हरिः ॥ २५ ॥ निर्मयेन मयाम्मसि स्मरमरार्दालिः
 समालिङ्गिता केनैलीकमिदं तवाद्य कथितं राघे मुधा
 ताम्यसि । इत्युत्त्वप्रपरम्परासु शयने श्रुत्वा वचः शार्ङ्गिणः
 सव्याजं शिथिलीकृतः कमलया कण्ठग्रहः पातु वः
 ॥ २६ ॥ यं शैवाः समुपासते शिव इति ब्रह्मेति वेदा-
 न्तिनो बौद्धा बुद्ध इति प्रमाणपटवः कर्तेति नैयायिकाः ।
 अर्हन्नित्यं जैनशासनरताः कर्मेति मीमांसकाः सोऽयं वो
 विदधातु वाञ्छितफलं त्रैलोक्यनाथो हरिः ॥ २७ ॥
 येनोत्थाप्य समूलमन्दरगिरिश्छत्रीकृतो गोकुले राहुर्येन
 महाबलः सुररिपुः कार्यदशेषीकृतः । कृत्वा त्रीणि पदानि
 येन वसुधा बद्धो बलिलील्या सोऽयं पातु युगे युगे युग-
 पतित्रैलोक्यनाथो हरिः ॥ २८ ॥ सुगवे सुख विषादमत्र
 बलमित्कम्पो गुरुस्त्यज्यतां सद्भावं भज पुण्डरीकनयने
 मान्यानिमान्मानय । इत्थं शिक्षयतः स्वयंवरविधौ धन्वन्तरे-

वर्कच्छलादन्यत्र प्रतिषेधमात्मनि विधिं शृण्वन्हरिः पातु
 वः ॥ २९ ॥ नामीपद्मवसच्चतुर्मुखसुखोद्गीतस्तवाकर्णनप्रो-
 न्मीलत्कमनीयलोचनकलाखेलसुखेन्दुद्युतिः । सक्त्रोधं मधु-
 कैटभौ सकरुणस्नेहं सुतामम्बुधेः सोढ्यासप्रणयं सरोज-
 वसतिं पश्यन्हरिः पातु वः ॥ ३० ॥ निष्पत्त्युहमुपासहे
 भगवतः कौमोदकीलक्ष्मणः कोकप्रीतिचकोरपारणपटु-
 ज्योतिष्मती लोचने । याम्यामर्धविबोधमुग्धमधुरश्रीरर्धनिद्रा-
 यितो नामीपल्लवपुण्डरीकमुकुलः कम्बोः सपत्नीकृता
 ॥ ३१ ॥ भैक्तिग्रहविलोकनप्रणयिनी नीलोत्पलस्यार्धिनी
 ध्यानालम्बनतां समाधिनिरुतैर्नीतिहितप्राप्तये । लावण्यै-
 कमहानिधी रसिकतां लक्ष्मीदशोस्तन्वती शुष्माकं कुरुतां
 भवार्तिशमनं नेत्रे तनुर्वा हरेः ॥ ३२ ॥ चत्वारः प्रथयन्तु
 विद्रुमलतारक्ताङ्गुलिश्रेणयः श्रेयः शोणसरोजकोरकरुचस्ते
 शार्ङ्गिणः पाणयः । मालेव्वज्जमुबो लिखन्ति युगपथे
 पुण्यवर्णावलीः कस्तूरीमकरीः पयोधरयुगे गण्डद्वये च
 श्रियः ॥ ३३ ॥ आकल्पं सुरजिन्सुखेन्दुमधुरोन्मीलम्भ-
 न्माधुरीघीरोदात्तमनोहरः सुखयतु त्वां पाञ्चजन्यध्वनिः ।
 लीलालङ्कितमेघनादविभवो यः कुम्भकर्णव्यथादायी दान-
 वदन्तिनां दशमुखं दिक्चक्रमाक्रामति ॥ ३४ ॥
 आभ्यन्मन्दरकंदरोदरदरीव्यावर्तिभिर्वारिधेः कल्लोलैरलमाकुलं
 कैलयतो लक्ष्म्या सुखाम्भोरुहम् । औत्सुक्यात्तरलाः
 स्मरद्विकसिता भैत्या समाकुक्षिताः क्रोधेन ज्वलिता मुदा
 मुकुलिताः शौरेर्दशः पान्तु वः ॥ ३५ ॥ पर्यङ्कीकृतनाग-
 नायकफणाश्रेणीमणीनां गणे संक्रान्तप्रतिबिम्बसंवलनया
 विभ्रद्वपुर्विक्रियाम् । पादाम्भोरुहधारिवारिधिसुतामक्षां
 दिदृक्षुः शतैः कैयव्यूहमिवाचरन्नुपचिताकृतो हरिः पातु
 वः ॥ ३६ ॥ मन्यक्ष्माधरभूर्णिताणवपयः पूरान्तरालोछस-
 ल्लक्ष्मीकन्दलकोमलाङ्गदलनप्रादुर्भवत्संभ्रमाः । हर्षोत्क-
 ण्टकितत्वचो मधुरिपोर्देवासुराकर्षणव्यापारोपरमाय पान्तु
 जगतीमाबद्धवीप्सा गिरः ॥ ३७ ॥ चक्र ब्रूहि विमो
 गदे जय हरे कम्बो समाज्ञापय मो मो नन्दक जीव पन्नग-
 रिपो किं नाथ भिन्नो मया । को दैत्यः कतमो हिरण्य-
 कशिपुः सत्यं भवन्नः शपे केनास्त्रेण नखैरिति प्रवदतो
 विष्णोर्मुखं पातु वः ॥ ३८ ॥ प्रत्यग्रोन्मेषैर्जिह्वां क्षण-
 मनमिमुखी रत्नैदीपप्रमाणामात्मव्यापारगुर्वी जनितजलत्वा

१ ब्रह्मणि; पक्षे, -लक्ष्म्या आसने. २ वायौ; पक्षे, -लक्ष्म्याः शब्दे.
 ३ शिवः; पक्षे, -लक्ष्म्याः कण्ठः. ४ सत्वी. ५ असत्यम्.
 ६ कुप्यसि. ७ खेदम्; पक्षे, -शिवम्. ८ बलं भिनत्तीति तस्य;
 पक्षे, -रन्ध्रम्. ९ बहु; पक्षे, -बृहस्पतिः. १० सुष्ठुभावम्; पक्षे,
 सद्भावेन. ११ कमललोचने; पक्षे, -विष्णौ.

१ शङ्खस्य. २ भक्तिग्रहादिविधेयानि नेत्रपथे तनुपथे च क्रमेण
 दिक्चक्रैकवचनान्तानि. ३ नीता ईद्वितीयास्तये इति तनुपथे छेदः.
 ४ पश्यतः. ५ अदत्तपरपुत्रिकाप्रानथैवेन. ६ संवद. ७ बृहशीरताम्.
 ८ सद्युद्धकामभावः. ९ उन्मीलनम्. १० कुटिला. ११ शेषशिरः-
 स्थानमित्यर्थः.

जृम्भितैः साङ्गमङ्गैः । नागाङ्गं भोक्तुमिच्छोः शयनसुर-
फणाचैकवालोपधानं. निद्राच्छेदामिताभ्रा चिरमवतु हरे-
र्दृष्टिरैकेकरा वः ॥ ३९ ॥ श्रीराजीवाक्षवक्षःस्थलनिलय-
रमाहस्तवास्तव्यलोलछीलाञ्जलिःसरन्ती मधुरमधुसूरी
नामिपक्षे मुरारेः । अस्तोकं लोकमात्रा द्विर्द्युगमुखशिशोरा-
ननेष्वर्पमाणं शङ्खप्रान्तेन दिव्यं पय इति विबुधैः शङ्ख-
माना पुनातु ॥ ४० ॥ किञ्चिन्निर्मुच्यमाने गगन इव
मुखे शाठ्यनिद्रापयोदैर्यङ्कुर्वाणे स्वभासा फणिपतिशिरसां
रत्नदीपांशुजालम् । पायास्तां वो मुरारेः शशितपनमये
लोचने यद्विभासा लक्ष्म्या हस्तस्थमर्धं विकसति कमल-
सार्धमभ्येति निद्राम् ॥ ४१ ॥ एकस्थं जीवितेशे त्वयि
सकलजगत्सारमालोकयामः श्यामे चक्षुस्तवास्मिन्पुषि निवि-
शते नाल्पपुण्यस्य पुंसः । कस्यान्यत्राभ्युदयस्मिन्नतिरतिविपुला
दृष्टिरेवाभ्युदये दैत्यैरित्युच्यमानो मुनिमिरपि हरिः स्नेह-
रूपोऽवताद्वः ॥ ४२ ॥ यस्योद्यद्वाणबाहुद्रुमगहनवनच्छेदगोष्ठी-
कुठारं चक्रं निष्कान्ततीव्रानलबहलकणाकीर्णधारं विचिन्त्य ।
जातप्रासावसायो दिवसकृतिलसन्मांसलांशुप्रवाहे मुह्यत्य-
द्यापि राहुः स दहतु दुरितान्याशु दैत्यान्तको वः ॥ ४३ ॥

शङ्खः

मिन्दन्नरतिहृदयानि हरेः पुनातु निःश्वासवातमुखरीकृत-
कोटरो वः । संक्रान्तकुक्षिकुहरास्पदसप्तसिन्धुसंघट्टघोरतरघोष
इवाशु शङ्खः ॥ ४४ ॥ पायात्स वः कुसुदकुन्दमृणालगौरः
शङ्खो हरेः करतनाम्बरपूर्णचन्द्रः । नादेन यस्य सुरशशुविला-
सिनीनां काञ्च्यो भवन्ति शिथिला जघनस्थलीषु ॥ ४५ ॥

चक्रम्

दृष्टस्य यस्य हरिणा रणमूर्ध्नि मूर्तिरुद्धतदुःसहमहःप्रसरा
समन्तात् । तल्लोचनस्थितरविप्रतिबिम्बगर्भेवामाति चक्रमरि-
चक्रनुदेऽस्तु तद्वः ॥ ४६ ॥ उद्धतचदैत्यपृतनापतिकण्ठपीठ-
च्छेदोच्छलद्बहलशोणितशोणधारम् । चक्रं क्रियादभिमतानि
हरेरुदारदिग्दाहदारुणनभःश्रियमुद्वहद्वः ॥ ४७ ॥

गरुडः

सौवर्णाङ्कितपत्रमास्तुहताहिवातकान्ताकुचस्फूर्जन्मौक्ति-
कमूषणः खगपतिः पूर्णेन्दुबिम्बाननः । पद्माधीश्वरपादपद्म-
युगलस्पर्शमलाङ्गनतः पायाद्वो विनतासुतो हरिकृपा-
लोकैकपात्रीकृतः ॥ ४८ ॥

शेषः

ब्रह्माण्डकुम्भकारं भुजगाकारं जनार्दनं नौमि । स्फारे
यत्फणचक्रे घरा शरावश्रियं वहति ॥ ४९ ॥

लक्ष्मीः

जयन्ति जगतां मातुः स्तनकुङ्कुमबिन्दवः । सुकुन्दा-
श्लेषसंक्रान्तकौस्तुभश्रीविडम्बिनः ॥ १ ॥ पायात्पयोधि-
दुहितुः कपोलामलचन्द्रमाः । यत्र संक्रान्तबिम्बेन हरिणा
हरिणायितम् ॥ २ ॥ देवेऽर्पितवरणस्रजि बहुमाये वहति
कैटभीरूपम् । जयति सुरासुरहसिता लज्जाजिह्वेक्षणा
लक्ष्मीः ॥ ३ ॥ तलपीकृताहिरगणितगरुडो हाराभिहतविधि-
र्जयति । फणशतपीतश्चासो रागान्धायाः श्रियः केलिः
॥ ४ ॥ स्नेराननेन हरिणा सस्पृहमाकारवेदिनाकलितम् ।
जयति पुरुषायितायाः कमलायाः कैटभीध्यानम् ॥ ५ ॥
कमलासनकमलेक्षणकमलारिकिरीटकमलमृद्वहैः । नुतपद-
कमला कमला करधृतकमला करोतु मे कमलम् ॥ ६ ॥
किञ्जल्करजिरिव नीलसरोजलभा लेखेव काञ्चनमयी नि-
षोपलस्था । सौदामिनी जलदमण्डलगामिनीव पायादुरस्य-
लगता कमला मुरारेः ॥ ७ ॥ दन्तैः कोरकिता सितै-
र्विकसिता भ्रूविभ्रमैः पञ्चिता दोर्म्यां पल्लविता नखैः कुसुमिता
लीलामिरुद्वेलिता । उत्तुङ्गस्तनमण्डलेन फलिता भक्ताभि-
लाषे हिता काचित्कल्पलता सुरासुरनुता पायासुधाब्धेः
सुता ॥ ८ ॥ उत्तुङ्गस्तनमण्डलोपरिलसत्प्रालम्बसुक्तामणे-
रन्तर्बिम्बितमिन्द्रनीलनिकरच्छायानुकारिद्युति । लज्जाव्याज-
मुपेत्य नम्रवदना स्पष्टं मुरारेर्वपुः पश्यन्ती मुदिता मुदेऽस्तु
भवतां लक्ष्मीर्विवाहोत्सवे ॥ ९ ॥ आख्याते हसितं पिता-
मह इति त्रस्तं कपालीति च व्यावृत्तं गुरुरित्ययं दहन
इत्याविष्कृता भीरुता । पौलोमीपतिरित्यसूयितमथ व्रीडा-
विनम्रश्रिया पायाद्वः पुरुषोत्तमोऽयमिति यो न्यस्तः स पुष्पा-
ञ्जलिः ॥ १० ॥ क्रीडामिन्नहिरण्यशुक्तिकुहरे रक्तात्मनाव-
स्थितान्धारं हारमुदारकुङ्कुमरसानव्याजमव्यान्नखैः । वीर-
श्रीकुचकुम्भसीमि लिखतो वीरस्य पत्रावलीस्तलालोचित-
भावबन्धमधुरं मन्दस्मितं पातु वः ॥ ११ ॥ पद्मायाः
स्तनहेमसन्ननि मणिश्रेणीसमाकर्षके किञ्चित्कक्षुकसंधिसंनि-
धिगते शौरैः करे तत्करे । सद्यो जागृहि जागृहीति वल्य-
ध्वानैर्भ्रवं गर्जता कामेन प्रतिबोधिताः प्रहरिका रोमा-
ङ्कुराः पान्तु वः ॥ १२ ॥ यादृज्जानासि जाम्बूनदगिरि-
शिखरे कान्तिरिन्दोः कलानामित्यौत्सुक्येन पत्यौ सितमधुर-
मुखाम्भोरुहं भाषमाणे । लीलादोलायमानश्रुतिकमलमि-
लद्भृङ्गसंगीतसाक्षी पायादम्भोधिजायाः कुसुमशरकलानाव्य-
नान्दीनकारः ॥ १३ ॥ उत्तिष्ठन्त्या रतान्ते भरसुरगपतौ
पाणिनैकेन कृत्वा धृत्वा चान्येन वासो विगलितकबरीमार-

१ श्लेषनागकोटरूपम् २ दृढतः ३ मण्डलम् . ४ ईषत्संकुचिता.
५ बहु. ६ ब्रह्माणः.

१ हरिण इवाचरितम्.

मंसे वहन्त्याः । भूयस्तत्कालकान्तिद्विगुणितसुरतप्रीतिना
शौरिणा वः शय्यामालिङ्ग्य नीतं वपुरलसलसद्बाहु लक्ष्म्याः
पुनातु ॥ १४ ॥

समुद्रः

वत्से मा गा विषादं श्वसनसुरजवं संत्यजोर्ध्वप्रवृत्तं
कम्पः को वा गुरुस्ते किमिह बलमिदा जृम्भितेनात्र याहि ।
प्रत्याख्यानं सुराणामिति भयशमनच्छब्दना कारयित्वा यस्मै
लक्ष्मीमदाहः स दहतु दुरितं मन्थसुग्धः पयोधिः ॥ १५ ॥

ब्रह्मा

तं वन्दे पद्मसद्भानमुपवीतच्छटाच्छलात् । गङ्गा स्रोत-
स्त्रयेणैव यं सदैव निषेवते ॥ १ ॥ कुलशैलदलं पूर्णसुवर्ण-
गिरिकर्णिकम् । नमोऽघितिष्ठतेऽनन्तनालं कमलविष्टरम्
॥ २ ॥ कृतकान्तकेलिकुतुकश्रीशीतश्वाससेकनिद्राणः । घोरित-
विततालिरुतो नाभिसरोजे विधिर्जयति ॥ ३ ॥ अवि-
एताम्बुजसंगतिसंगलद्बहलकेसरसंवलितेव वः । ललित-
वस्तुविधानसुखोल्लसत्तनुरुहा तनुरात्मसुबोऽवतात् ॥ ४ ॥

दशावताराः

वेदानुद्धरते जगन्निवहते भूगोलमुद्धिञ्चते दैत्यं दारयते
बलिं छलयते क्षत्रक्षयं कुर्वते । पौलस्त्यं जयते हूलं कैलयते
कारुण्यमातन्वते म्लेच्छान्मूर्च्छयते दशाकृतिकृते कृष्णाय
तुभ्यं नमः ॥ १ ॥ यस्मालीयतं शैलकसीम्नि जलधिः पृष्ठे
जगन्मण्डलं दंष्ट्रायां धरणी नखे दितिसुताधीशः पदे रोदसी ।
क्रोधे क्षत्रगणः शरे दशसुखः पाणौ प्रलम्बासुरो ध्याने
विश्वमसावधार्मिककुलं कस्मैचिदस्मै नमः ॥ २ ॥ पाँटीनः
कमठः किटिर्नरहरिः खर्वाकृतिर्भागवो रामः कंसनिषूदनो
दैर्घ्यबलः कल्की च नारायणः । शुष्माकं स विभूतयेऽस्तु
मंगवान्सेतुर्भवान्मोनिधावुत्ताराय युगे युगे युगपत्सैलोक्य-
नाथो हरिः ॥ ३ ॥ वेदा येन समुद्धृता वसुमती पृष्ठे
धृताप्युद्धृता दैत्येशो नखैर्हृतः फणिपतेल्लोकं बलिः प्रापितः ।
क्ष्माऽक्षत्रा जगती दशास्वरहिता माता कृता रोहिणी हिंसा
दोषवती धराप्ययवना पायात्स नारायणः ॥ ४ ॥

१ खेदम्; पक्षे, -हरम्. २ श्वासम्; पक्षे, -पवनम्. ३ महा-
वेगम्. ४ कं जलं पातीति तथा वरुणः; पक्षे, -कम्पः. ५ महायुः;
पक्षे, -वृहस्पतिः. ६ बलं प्रसिद्धं, तद्भिदा नाशकेन; पक्षे, -बला-
ख्यदैलनाशकेनेन्द्रेण. ७ श्रीकृष्णसंनिधौ. ८ वर्जनम्. ९ मयनि-
शारणव्याजेन. १० लाङ्गलम्. ११ धारयते. १२ त्वङ्. १३ खो-
१४ मत्स्यः. १५ वराहः. १६ हुङ्. १७ सु. २. भां.

मत्स्यः

मधे मेरौ पतति तपने तोयविन्दाविवेन्दावन्तर्लीने
जलधिसलिले व्याकुले देवलोके । मात्स्यं रूपं मुखपुटतटा-
कृष्टनिर्मुक्तवार्धि श्रीकान्तस्य स्थलजलगतं वेत्यलक्ष्यं पुनातु
॥ ५ ॥ वियत्पुच्छातुच्छोच्छलितजलगर्भे निधिरपामपानाथः
पौथः पृथुलवदुस्थो वियदभूत् । निधिर्भासामौर्वो
दिनैपतिरभूदौर्वदहनश्चलत्काये यस्मिन् जयति हरिर्मीन-
वपुषा ॥ ६ ॥ जीयासुः शकुलाकृतेर्भगवतः पुच्छ-
च्छटाच्छोटेनादुर्धन्तः शतचन्द्रिताम्बरतलं ते विन्दवः
सैन्धवाः । यैर्व्यावृत्त्य पतद्भिरौर्वशिखिर्नस्तेजोजटालं वपुः
पार्नोऽध्मानवशादैरोचकरुजां चक्रे चिरार्थोऽस्पदम् ॥ ७ ॥
दिश्याहः शकुलाकृतिः स भगवान्नैःश्रेयसी संपदं यस्य
स्फूर्जदतुच्छपुच्छशिखरप्रेङ्खोलैर्नकीडनैः । विष्वग्वाधिसमु-
च्छलजलमैर्मन्दाकिनीसंगतैर्गङ्गासागरसंगमप्रणयिनी जाता
विहर्षिःस्थली ॥ ८ ॥ मायामीनतनोस्तनोतु भवतां
पुण्यानि पङ्कस्थितिः पुच्छाच्छोटेऽसुच्छलजलगुरुग्राभार-
रिक्तोदधेः । पातालावर्तमध्यसंकेततया पर्याप्तकष्टस्थितेर्वेदो-
द्धारपरायणस्य सततं नारायणस्य प्रभोः ॥ ९ ॥ जृम्भा-
विस्तृतवक्रपङ्कजविधेर्हृत्वा श्रुंतीः सागरे लीनं व्रत्तसमस्त-
नक्रनिकरं शङ्खं जघार्नौजिरे । पुच्छोत्क्षिप्तजलोकैः प्रति-
दिशं १२ संतर्प्य यो वै घरां पायाहः स मृणालकोमलतनु-
मीनाभिधानो हरिः ॥ १० ॥ हंहो मीनतनो हरे किमुदधे
किं वेपसे शैत्यतः खिन्नः किं वडवानलात्पुलकितः कक्षा-
त्स्वभावादहम् । इत्थं सागरकन्यकासुखशशिग्यालोकनेना-
धिकप्रोद्यत्कामजचिह्ननिर्हृत्तिपरः शौरिः शिवायास्तु वः
॥ ११ ॥ पुच्छं चेदहमुन्नयाम्यनवधितुच्छो भवेदम्बुधिः
क्रीडां चेत्कलये मनागपि जले पीडा परं यादसाम् ।
निस्पन्दो मृशमामृशन्निति भरद्वाण्डमाण्डक्षयक्षोभाकुक्षित-
वेष एष भगवान्प्रीणानु मीनाकृतिः ॥ १२ ॥ चन्द्रादित्यो-

१ बहुः. २ उदकम्. ३ विपुलः. ४ दरिद्रः. ५ दुर्धः. ६ वडवा-
नलः, यदा पानीयं मीनाकृत्या भगवता स्वपुच्छेनोच्छलितम्, तदा
सर्वमपि सामुद्रं जलं वियति गतम्; तत्र च रविर्वर्तत एव, स
वडवानलाकृत्या वृद्धयत इत्यर्थः. ७ समुद्रे पानीयाभावात्समुद्रस्या-
काशकल्पना. तत्र च वाडवाग्नेः सूर्योपमेति भावः. ८ मत्स्याकृतेः.
९ इतस्तत् आलोडनम्. १० ऊर्ध्वं गच्छन्तः. ११ तेजोव्याप्तम्.
१२ अशिसंयोगाभावः. १३ अरुचिरोपाणम्. १४ यो निदाय-
ज्वरादिरुगाक्रान्तो बहुपानीयं पिबति, तस्य पश्चात्पानीयस्यारुचिर्नो-
यते तथैतस्य वाडवाग्नेरपीति भावः. १५ दोषः. १६ आकाशस्थली.
यतः सागरजलं मत्स्यपुच्छेनोच्छलितं सुरनद्याः सङ्गमवाप ततो
गङ्गासागरसंगमतीर्थं नभस्यपि जड इति भावः. १७ उल्लोडनम्.
१८ भूरन्ध्रम्. १९ संकीर्णतया. २० वेदाय. २१ रणाङ्गणे.
२२ दत्ता. २३ अपलपनम्.

रुनेत्रः कैमलमवभवस्फारपृष्ठप्रतिष्ठो मास्वत्कालाभिजिहः
पृथुलगलगुहादृष्टनिःशेषविश्वः । अद्भिः पुच्छोत्थितामिश्रकित-
सुरवधूनेत्रसंस्त्रिताभिर्मत्स्यश्छिन्नाधिधवलं गगनतलमलं
क्षालयन्वः पुनातु ॥ १३ ॥ यं दृष्ट्वा मीनरूपं स्फुरदनल-
शिखायुक्तसंरक्तनेत्रं लोलद्विस्तीर्णकर्णक्षुभितजलनिधिं नील-
जीमूतवर्णम् । आसोच्छासानिलौघैः प्रचलितगगनं पीतवारिं
सुरारिं दिव्यदोऽभूत्स शङ्खः स भवतु भवतां भूतये मीन-
रूपः ॥ १४ ॥ दिव्यदं तं सुरारिं किल शितेदशनैः पीड्य-
मानं रटन्तं हत्वा तीरे पयोधेः करतलकलितं पूरयामास
शङ्खम् । नादेनाक्षोभ्य विश्वं प्रसुदितविबुधं त्रस्तदैत्यं स
देवैर्दत्तार्धः पद्मयोनेः प्रहसितवदनः पातु वो दत्तवेदः ॥ १५ ॥

कूर्मः

निरवधि च निराश्रयं च यस्य स्थितमनिवर्तितकौतुक-
प्रपञ्चम् । प्रथम इह भवान्स कूर्ममूर्तिर्जयति चतुर्दश-
लोकवल्किन्दः ॥ १६ ॥ आम्यन्महागिरिनिर्घर्षणलब्धपृष्ठ-
कण्डूयनक्षणसुखायितगाढनिद्रः । सुष्वाप दीर्घतरघर्घरघोर-
घोषः आसाभिभूतजलधिः कमठः स वोऽव्यात् ॥ १७ ॥
नमस्कुर्मः कूर्म नमदमरकोटीरनिकरप्रसर्पन्माणिक्त्रयच्छवि-
मिलितमञ्जिष्ठवपुषम् । जरीजृम्भज्जिर्मर्मुणिरमणीयांशु-
लहरीपरीरम्भस्फूर्जद्वलमिदुपलाद्रिप्रतिमटम् ॥ १८ ॥ निष्प-
त्यहमनल्पकल्पचरितल्लैल्येकरक्षागुरुः क्रीडाकूर्मकलेवरः स
भगवान्दिव्यादमन्दां मुदम् । कल्पान्तोदधिमध्यमज्जन-
वशाद्भासर्पतः संलुठपृष्ठे यस्य बभूव सैकतकणच्छायं धरि-
त्रीतलम् ॥ १९ ॥ पृष्ठआम्यदमन्दमन्दरगिरिआवाप्रकण्डू-
यनैर्निद्रालोः कमठाकृतेर्भगवतः आसानिलाः पान्तु वः ।
यैस्तंस्कारकलानुवर्तनवशाद्वेलाछलेनाम्भसां यातायातमत-
न्द्रितं जलनिधेर्नाद्यापि विश्राम्यति ॥ २० ॥ दृग्भ्यां यस्य
विलोकनाय जगतो द्राग्रीषदुत्तोलितग्रीवाग्रोपरि विस्फुरद्ब्रह्म-
गणे छत्रायितायां भुवि । हा धिग्भूः किमभूदभूतदित-
रक्तिं चेति पर्याकुलो हन्यादेष्ट हठादघानि कमठाधीशः
कठोराणि वः ॥ २१ ॥ यो धत्ते शेषनागं तदनु वसुमतीं
स्वर्गपातालयुक्तां युक्तां सर्वैः समुद्रैर्महामिरिकनकप्रस्थसुख्यै-
र्नगेन्द्रैः । एतद्ब्रह्माण्डमस्यामृतघटसदृशं भाति ^{१०}वंशे सुरारिः
पायाद्वः कूर्मदेहः प्रकटितमहिमा माधवः कामरूपी ॥ २२ ॥

वराहः

नमस्तस्यै वराहाय हेलयोद्धरते महीम् । खुरमध्यगतो
यस्य मेरुः खुरखुरायते ॥ २३ ॥ पातु वो मेदिनीदोला

१ गरिष्ठः २ ब्रह्मणो जातम्, ब्रह्माण्डमिलधैः ३ सविस्तरं
दृष्ट्वाभिः ४ व्याकुलः ५ तीक्ष्णदन्तैः ६ वादयामास ७ अव-
स्थानम् ८ मुकुटः ९ लोहितम् १० अतिशयेन विकसनम्
११ तरुणः १२ सूर्यः १३ इन्द्रनीलपर्वतसदृशम् १४ आकुञ्चन-
प्रसारणादिः १५ पृष्ठ इति शेषः १६ तदुपरि १७ पृष्ठवंशैः

बालेन्दुद्युतितस्करी । दंष्ट्रा महावराहस्य पातालगृह-
दीपिका ॥ २४ ॥ हरेर्लीलावराहस्य दंष्ट्रादण्डः स पातु
वः । हेमाद्रिकलसा यत्र धात्री छत्रश्रियं दधौ ॥ २५ ॥
स जयति महावराहो जलनिधिजठरे चिरं निमग्नोऽपि ।
येनात्रैरिव सह फणिगणैर्बलादुद्धृता धरणी ॥ २६ ॥ पातु
वः कपटकोलकेशवो यस्य निःश्वसितमारुतोद्धता । उच्छि-
तिप्रपतनैर्चीकूपत्केलिकैन्दुकतुलामिला मुहुः ॥ २७ ॥
मेरुरुकेसरमुदारदिगन्तपत्रमामूललम्बिचलशेषशरीरनालम् ।
येनोद्धृतं कुवलयं सलिलात्सलीलमुत्तंसकार्थमिव पातु स वो
वराहः ॥ २८ ॥ न पङ्कैरालेपं कलयति धैरित्रीव्ययमयात्र
मुस्तामादत्तेऽप्युरगनगरभ्रंशमयतः । न धत्ते ब्रह्माण्डस्फुट-
नभयतो घर्घररवं महाक्रोडः पायादिति सकलसंकोचित-
मुखः ॥ २९ ॥ न मृद्रीयान्मृद्री कथमिव मही पोजनिकैर्भु-
खाभिज्वालाभिः कनकगिरिरीयान्न विलयम् । न शुष्येयुः
आसैः सलिलनिधयः सप्त च कथं वराहो वः पायादिति
विपुलचिन्तापरिकरः ॥ ३० ॥ पातु त्रीणि जगन्ति संततमैक्या-
रात्समभ्युद्धरन्धात्रीं कोलकलेवरः स भगवान्यसैकदंष्ट्राङ्कुरे ।
कूर्मः कैन्दति नालति द्विरसनः पत्रन्ति दिग्दन्तिनो मेरुः
कोशेति मेदिनी जलजति व्योमापि रोलन्वति ॥ ३१ ॥
पातु श्रीस्तनपत्रमङ्गिमकरीमुद्राङ्कितोरःस्थलो देवो वः स
जगत्सैतिर्मधुवधूवक्राञ्जचन्द्रोदयः । क्रीडाक्रोडतनोर्वेन्दु-
विशदे दंष्ट्राङ्कुरे यस्य भूर्माति स प्रलयाब्धिपल्लवलो-
त्खातैकमुस्ताकृतिः ॥ ३२ ॥ दृष्यद्वैत्यनितम्बिनीजनन-
संतोषसंकोचनः कुर्याद्विश्वमनश्चरं स भगवान् क्रोडावतारो
हरिः । यदंष्ट्राङ्कुरैर्कोटिकोटैर्कुटीकोणान्तरस्थेयसी पृथ्वी
मार्त्यवदातकेतकदलालीनेव भृङ्गाङ्गना ॥ ३३ ॥ अद्यै यस्य
दिशो दलानि विपुलः कोशः सुवर्णाचलः कान्तं केसरजाल-
मर्ककिरणा भृङ्गाः पयोदावली । नालं शेषमहोरगः प्रविततं वा-
रानिधेलीलया तद्वः पातु समुद्धरन्कुवलयं क्रोडाकृतिः केशवः
॥ ३४ ॥ विभ्राणोऽभिन्नवेन्दुकोटिकुटिलं दंष्ट्राङ्कुरं लीलया क्रो-
डाकारधरो हरिः स भगवान्भूयाद्विभूतिप्रदः । यस्मिन्निषवतः

१ वराहः २ अकरोत् ३ यथा कन्दुकः क्रीडया शिशुभिः
रक्षिष्यतेऽपक्षिष्यते च, तथेयं भूरपि आसवायुप्रेरितोर्ध्वाध्वगतनैः
कन्दुकतुलां तुल्यतीति भावः ४ यथा धैरिर्वा साग्रे पदे
छठिष्यामि तदेयं भूर्मद्विष्येव विलयं यास्यतीति विचार्यः ५ सङ्घः
द्रावः ६ कन्द इवाचरति ७ नालमिवाचरति ८ पत्राणीवाचरति
९ कोरक इवाचरति १० कमलमिवाचरति ११ अमर इवाचरति
१२ यथा चन्द्रोदयेऽञ्जानि संकोचमानुवन्ति तथा हरेरुदयान्मधुवधू-
वक्राम्भोवहाणि निःश्रीकाण्यभवति भावः १३ अग्रम् १४ नि-
कुडमवनम् १५ उज्ज्वलम् १६ पृथ्वीमण्डलम्; पक्षे, -नलिनम्

क्षमाकमलिनीमालम्बमानः क्षणं लोलद्वालमृणालनालतुलनां
मेजे मुजङ्गेश्वरः ॥ ३५ ॥ मुक्तैर्यासति कुत्रचिद्वसुमतीं
दंष्ट्राङ्कुरस्थेयसी कुक्षौ क्षोभमवाप्सति त्रिभुवनं रुद्धैरमीभिः
क्रमात् । इत्यखल्पविकल्पमीलितभतेः कण्ठे लुठन्तो मुहुः
क्रोडाकारधरस्य कैटभजितः श्वासानिलाः पान्तु वः ॥ ३६ ॥
भूयादेव सतां हिताय भगवान्कोलावतारो हरिः सिन्धोः
क्लेशमप्राप्त्य यस्य दशनप्रान्ते नटन्त्या भुवः । तारा हारति
वारिदस्तिलकति खर्वाहिनी माल्यति क्रीडादर्पणति क्षपा-
पतिरहर्देवश्च ताटङ्कति ॥ ३७ ॥ स्त्रीने श्रोत्रैकदेशे नमसि
नयनयोस्तेजसि कापि नष्टे श्वासप्रासोपमुक्ते मरुतिं जल-
निधौ पादरन्ध्राधपीते । पोत्रमान्तैकरोमान्तरविवरगतां
मार्गतश्चक्रपाणेः क्रोडाकारस्य पृथ्वीमकलितविभवं वैभवं वः
पुनातु ॥ ३८ ॥ सिन्धुष्वङ्गावगाहः खुरविवरविशतुच्छ-
तोयेषु नासः प्राप्ताः पातालपङ्के न लुठितरुचयः पोत्रमात्रोप-
योगात् । दंष्ट्राविष्टेषु नासः शिखरिषु च पुनः स्कन्धकण्डू-
विनोदो येनोद्धारे धरित्र्याः स जयति विमुताविभ्रितेच्छो
वराहः ॥ ३९ ॥ केदानीं दर्पितास्ते घनमदमदिरामोदिनो
दिगिद्विपेन्द्रा हे मेरो मन्दराद्रे मलय हिमगिरे साधु वः
क्षमाधरत्वम् । शेष श्लाघ्योऽसि दीर्घैः पृथुभुवनमरोचण्ड-
शौण्डैः शिरोभिः शंसन्तोऽप्रासमुच्चैरिति धरणिभृतः पातु
युष्मान्वराहः ॥ ४० ॥

नृसिंहः

सुरासुरशिरोरत्नकान्तिविच्छुरिताङ्गये । नमस्त्रिभुवने-
शाय हरये सिंहरूपिणे ॥ ४१ ॥ शत्रोः प्राणानिलाः
पञ्च वयं दश जयोऽत्र कः । इति क्रोपादिवाताभ्राः
पान्तु त्रौ नृहरेर्नखाः ॥ ४२ ॥ प्रोज्ज्वलज्ज्वलनज्वालाविक-
टोरुसटाच्छटः । श्वासक्षिसकुलक्षमाभृत्पातु त्रौ नरकेसरी
॥ ४३ ॥ व्याधूतकेसरसटाविकरालवक्त्रं हस्ताग्रविस्फुरितश-
ङ्खगदासिचक्रम् । आविष्कृतं सपदि येन नृसिंहरूपं नारा-
यणं तमपि विश्वसृजं नमामि ॥ ४४ ॥ दैत्यास्थिपञ्जरवि-
दारणलब्धरन्ध्ररक्ताम्बुनिर्जरसरिद्धनजातपङ्काः । बालेन्दु-
कोटिकुटिलाः शुक्रचक्षुभासा रक्षन्तु सिंहवपुषो नखरा
हरेर्वः ॥ ४५ ॥ दिश्यात्सुखं नरहरिर्भुवनैकवीरो यस्याहवे
दितिसुतोद्भनोद्यतस्य । क्रोधोद्धतं मुखमवेक्षितुमक्षमत्वं
जानेऽभवन्नजिनखेष्वपि यन्नतास्ते ॥ ४६ ॥ वपुर्दलैर्नसंभ्र-
मात्स्वनखरं प्रविष्टे रिपौ क यात इति विस्मयात्प्रहित-
लोचनः सर्वतः । वृथेति करताडनान्निपतितं पुरो दानवं
निरीक्ष्य भुवि रेणुवज्जयति जातहासो हरिः ॥ ४७ ॥
चटच्चटिति चर्मणि च्छमिति चोच्छलच्छोणिते घगदगिति

मेदसि स्फुटरवोऽस्थिनि घ्राणिति । पुनातु भवतो हरेरमर-
वैरिवक्षःस्थलकण्ठकरैजपञ्जरकैचकाषजन्मानलः ॥ ४८ ॥
ससत्वरमितस्ततस्ततैर्विहंसहस्तावीनिकृत्सुरशत्रुहृत्क्षतज-
सिक्तवक्षःस्थलः । स्फुरद्वरगमस्तिभिः स्थगितसंससिद्युति
समस्तनिर्गमस्तुतो नृहरिरस्तु नः स्वस्थये ॥ ४९ ॥ चक्ष-
चण्डनखाग्रमेदेविगलदैत्येन्द्रवक्षःक्षरद्रक्ताभ्यक्तसुपाटलोद्भट-
सटासंभ्रान्तमीमाननः । तिर्यक्कण्ठकठोरघोषघटनासर्वाङ्ग-
खर्वीभवद्दिग्भातङ्गनिरीक्षितो विजयते वैकुण्ठकण्ठीरवः
॥ ५० ॥ दंष्ट्रासर्कटवक्त्रकन्दरलज्जिह्वस्य हव्याशनज्वाला-
भासुरभूरिकेसरसटाभारस्य दैत्यद्रुहः । व्यावल्गद्वलवद्विरण्य-
कशिपुकोर्दस्थलास्फालनस्फारप्रस्फुटदस्थिपञ्जरवक्त्रा नखाः
पान्तु वः ॥ ५१ ॥ सोमार्घायितनिष्पिधानदशनः संभ्या-
यितान्तर्मुखो बालार्कयितलोचनः सुरधनुर्लैखायितभ्रूलतः ।
अन्तर्नादिरोघपीवरगलर्बैक्कूपनिर्यत्तडितारस्फारसटावरुद्ध-
गगनः पायान्नृसिंहः स वः ॥ ५२ ॥ विद्युच्चक्रकालकेसर-
सटाभारस्य दैत्यद्रुहः शौण्डेनेत्रहुताशडम्बरभृतः सिंहाकृतेः
शार्ङ्गिणः । विस्फूर्जद्रलगर्जितजितककुम्मातङ्गदर्पोदयाः
संरम्भाः सुखयन्तु वः खरनखक्षुण्णद्विषद्वक्षसः ॥ ५३ ॥
दैत्यानामधिपे नखाङ्कुरकुटीकोणप्रविष्टात्मनि स्फारीभूत-
करालकेसरसटासंघातधोराकृतेः । सक्रोधं च सवि-
सयं च सगुरुबीडं च सान्ताःक्षितं क्रीडाकेसरिणो
हरेर्विजयते तत्कालमालोकितम् ॥ ५४ ॥ किं^{१६} किं सिंह-
स्ततः किं नरसदृशवपुर्देव चित्रं गृहीतो नैतादृक्कापि
जीवोऽद्भुतसुपनय मे देव संप्राप्त एषः । चापं चापं न
चापित्यहहहहहहा कर्कशत्वं नखानामित्थं दैत्येन्द्रवक्षः-
खरनखमुखरैर्जज्ञिवान्यः स वोऽव्यात् ॥ ५५ ॥ भूयः कण्ठा
वधूतिव्यतिकरतरलोत्तंसंनैक्षत्रमालाबालेन्दुसुद्रघण्टारणित-
दशदिशादन्तिचीत्कारकारी । अव्याद्धो दैत्यराजप्रथमयग-
पुरीयानघण्टानिनादो नादो दिगिमितिमेदप्रसरसरमसः कूट-
कण्ठीरवस्य ॥ ५६ ॥ अन्तःक्रोधोज्ज्वलनज्ज्वलनमवशिखाकार-
जिह्वावलीढप्रौढत्राण्डभाण्डः पृथुभुवनगुहागर्भगम्भीर-
नादः । दृप्यर्त्पारीन्द्रमूर्तिर्भुरजिदवतु वः सुप्रभामण्डलीभिः
कुर्वन्निर्धूमैर्धूमध्वजनिचितमिव व्योम रोमच्छटानाम्
॥ ५७ ॥ पायान्मायाशूरोन्द्रो जगदखिलमसौ यत्तनूदार्चि-

१ नखाः. २ करपत्रकम्. ३ विस्तीर्णः. ४ व्याकुलः. ५ रुधिरम्.
६ आच्छादिता. ७ सूर्यः. ८ वेदः. ९ विदारणम्. १० सिक्ताः
११ संकीर्णः. १२ उत्सङ्गस्थलम्. १३ रोमकृपाः. १४ रक्तीभवन्.
१५ हिरण्यकशिपोलदनुचरस्य चोक्तिप्रत्युक्तयः. १६ किं भयमि-
त्यर्थः. १७ उच्चैःस्वायिनी. १८ उत्पन्नमानः. १९ सिंहः. २० अग्निः.
२१ व्यासम्.

१ वराहमुखाग्रे. २ विदारणम्. ३ भयाद्.

रचिर्ज्वालाजालावलीढं बत मुवि सकलं व्याकुलं किं न
भूयात् । न स्याच्चेदाशु तस्याधिकविकटसटाकोटिभिः
पाठ्यमानादिन्दोरानन्दकन्दात्तदुपरि तुहिनासारसंदोहवृष्टिः
॥ ५८ ॥ आदित्याः किं दशैते प्रलयभयकृतः स्वीकृता-
काशदेशाः किं वोल्कामण्डलानि त्रिभुवनदहनायोधतानीति
भीतैः । पायासुर्नारसिंहं वपुरमरणैर्विभ्रतः शार्ङ्गपाणेर्दृष्टा
दृसासुरोरःस्थलदरणगलद्रक्तता नखा वः ॥ ५९ ॥

वामनः

अव्याद्वो वामनो यस्य कौस्तुभप्रतिबिम्बिता ।
कौतुकालोकिनी जाता जाठरीव जगत्रयी ॥ ६० ॥
अङ्घ्रिदण्डो हरेरुर्ध्वमुत्क्षिप्तो बलिनिग्रहे । विधिविष्टेरपद्मस्य
नालदण्डो मुदेऽस्तु नः ॥ ६१ ॥ खर्वग्रन्थिविमुक्तसंधि
विलसद्बक्षःस्फुरत्कौस्तुभं निर्यन्त्राभिसरोजकुब्जालपुटीगम्भी-
रैसामध्वनि । पात्रावासिसमुत्सुकेन बलिना सानन्दमालो-
कितं पायाद्बः क्रमवर्धमानमहिमाश्रयैः सुरारैर्वपुः ॥ ६२ ॥
हस्ते शङ्खकिणाङ्कितोऽरुणविभक्तिर्मिरितोरःस्थलो नाभि-
प्रेङ्खदलिर्विलोचनयुगप्रोद्भूतशीतातपः । बाह्वैर्मिश्रितबहिरेष
तदिति व्याक्षिप्य वाक्यं कैवेस्तारैरध्ययनैर्हरन्बलिमनः
पायाज्जगद्गामनः ॥ ६३ ॥ स्वस्ति स्वागतमर्थ्यहं वद
विमो किं दीयतां मेदिनी का मात्रा मम विक्रमत्रयपदं
दत्तं जलं दीयताम् । मा देहीत्युशनाप्रवीद्धरिरयं पात्रं
किमस्मात्परं चेत्येवं बलिनार्चितो मखमुखे पायात्स वो
वामनः ॥ ६४ ॥ स्वामी सन्भुवनत्रयस्य विकृतिं नीतोऽसि
किं यावया यद्वा विश्वसृजा त्वयैव न कृतं तदीयतां ते
कुतः । दानं श्रेष्ठतमाय तुभ्यमतुलं बन्धाय नो मुक्तये
मिश्रसो बलिना निरुत्तरतया ह्रीतो हरिः पातु वः ॥ ६५ ॥
ब्रह्माण्डच्छत्रदण्डः शतधृतिभवनाम्मोरुहो नालदण्डः क्षोणी-
नौर्कूपदण्डः क्षरदमसरित्सट्टिकाकेतुदण्डः । ज्योतिश्चक्रा-
क्षदण्डस्त्रिभुवनविजयस्तम्भदण्डोऽङ्घ्रिदण्डः श्रेयस्त्रैविकर्मस्ते
वितरतु विबुधद्वेषिणां कालदण्डः ॥ ६६ ॥ यस्मादा-
क्रामतो ध्यां गैरुडमणिशिलाकेतुदण्डायमानादौश्रयोतन्त्या-
वभासे सुरसरिदमला वैजयन्तीव कान्ता । भूमिष्ठो यस्त-
थान्यो भुवनगृहमहास्तम्भशोभां दधानः पातामेतौ पयो-

१ वन्धने. २ आसनम्. ३ ब्रह्मणः सामवेदध्वनिः. ४ यतो
हरेर्भगवतो हृदये कौस्तुभमणिर्लोहितच्छविरस्ति, अतस्तत्प्रभाभिः
कुर्वन्ति तत्त्वं बक्षःसलस्यापीति भावः. ५ यतो हरेर्नाभौ कमलं वर्तते,
अतस्तत्र तत्सुरभिगन्धलोडपतया भ्रमरागमनं घटत एवेति भावः.
६ लहरी. ७ शुक्रस्य. ८ ब्रह्मा. ९ गुणवृक्षः. १० नाभिक्षेप्य-
त्तरदण्डः. ११ त्रिषु लोकेषु पादन्यासो यस्य तस्य. १२ मरकतम-
णिनिर्मितध्वजदण्डायमानात्. १३ क्षरन्ती. १४ पातका. १५ आर-
क्तलविति भावः.

जोदरललिततलौ पङ्कजाक्षस्य पादौ ॥ ६७ ॥ कस्त्वं ब्रह्म-
न्नपूर्वः क च तव वसतिर्याऽखिला ब्रह्मसृष्टिः कस्ते नाशो
ह्यनाथः क च तव जनको नैव तातं स्मरामि । किं ते-
ऽभीष्टं ददामि त्रिपदपरिमिता भूमिरल्पं किमेतन्नैलोक्यं भाव-
गर्भं बलिमिदमवदद्गामनो वः स पायात् ॥ ६८ ॥

परशुरामः

कुलाचला यस्य महीं द्विजेभ्यः प्रयच्छतः सीमैवस्य-
मापुः । बभूवुर्त्सर्गजलं समुद्राः स रैणुकेयः श्रियमात-
नोतु ॥ ६९ ॥ किं दोभ्यां किमु कौर्मुकोपनिषदा
मैर्गप्रसादेन किं किं वेदाधिगमेन भास्वति भृगोर्वैशे च
किं जन्मना । किं वानेन ममाद्भुतेन तपसा पीडां कृता-
न्तोऽपि चेद्विप्राणां कुरुतेऽन्तरित्यनुशयो रामस्य पुष्पातु वः
॥ ७० ॥ नाशिष्यः किमभूद्भवः किमभवन्नापुत्रिणी रेणुका
नाभूद्विश्वमकार्मुकं किमिति वः प्रीणातु रामत्रपा । विप्राणां
प्रतिमन्दिदं मणिगणोन्मिश्राणि दण्डाहतेनाव्धीनां स मया
यमोऽपि महिषेणाम्मांसि नोद्वाहितः ॥ ७१ ॥ पायाद्बो
जमदभिवंशतिलको वीरज्रतालंकृतो रामो नाम मुनीश्वरो
नृपवधे भास्वत्कुठारायुधः । येनाशेषहर्ता हिताङ्गधिरैः संत-
र्पिताः पूर्वजा भक्त्या चाश्वमखे समुद्रवसना भूहर्तैर्कारी-
कृता ॥ ७२ ॥ द्वारे कल्पतरुं गृहे सुरगर्वी चिन्तामणीनङ्कवे
पीयूषं सरसीषु विप्रवदने विद्याश्रतप्तो दश । एवं कर्तुमर्थं
तपस्यति भृगोर्वैशावतंसो मुनिः पायाद्बोऽखिलाजकक्षय-
करो भूदेवभूषामणिः ॥ ७३ ॥ नो संख्यां समुपासते यदि
तदा लोकापवादाद्भयं सा चेत्स्वीक्रियते भविष्यति तदा
राजन्यबीजे नतिः । इत्थं चिन्तयतश्चिरं भृगुपतेर्निःशास-
कोष्णीकृतो नेत्रान्तःप्रतिबिम्बशोणसलिलः संख्याञ्जलिः
पातु वः ॥ ७४ ॥

रामचन्द्रः

वन्दामहे महेशानचण्डकोदण्डखण्डनम् । जात्की-
हृदयानन्दचन्दनं रघुनन्दनम् ॥ ७५ ॥ नमो राव-
पदाम्मोजं रेणवो यत्र संततम् । कुर्वन्ति कुसुदप्रीतिमरण-
गृहमेधिनः ॥ ७६ ॥ स्वर्णेणाजिनशयनो योजितवपनो

१ यदा ब्राह्मणेभ्यो भूदत्ता, तदा तेषां स्वस्वभूमिसीमार्थं कु-
पर्वता एवासन्निति भावः. २ यदा याचकेभ्यो दानं दीयते, तदा
दानाभ्याग्दाहभिरुत्सर्गजलं दीयते. अतस्तेनैतावधानं दत्तं नैव
समुद्रा उत्सर्गजलतया भूवन्निति भावः. ३ धनुर्वेदविद्याज्ञानरक्षण-
४ यतो महतामनुग्रहस्तदा सफलः स्यात्, यद्यपकारः कस्यचित्त्वं
शक्येत; परं मया तत्पीडापि निवारिता न भवति, अतः शत्रुप्रसन्न-
किमिलयैः. ५ यतस्तपसाऽसाध्यमपि साध्यते परं यदि मया तत्त्व-
नासाधि, तदानेन तपसा किमिति भावः. ६ शत्रवः. ७ ब्राह्मणेभ्यो
देयत्वेन विहितैस्तैः. 'आसप्रमाणे भिक्षा स्यादग्रं आसचतुष्टय-
अग्रं चतुर्गुणं प्राहुर्हन्तकारं द्विजोत्तमाः ॥' इत्युक्तत्वात्. ८ सः

दशाक्षदिग्भागे । सुहृद्वलोकितचापः कोऽपि दुरापः स नीलिमा शरणम् ॥ ७७ ॥ अधिपञ्चवटीकुटीरवर्तिस्फुटिते-
न्दीवरसुन्दरोरुमूर्तिः । अपि लक्ष्मणलोचनैकसख्यं मज्जत
ब्रह्म सरोरुहायताक्षम् ॥ ७८ ॥ कनकनिकषभासा सीतया-
लिङ्गिताङ्गो नवकुवलयदामश्यामवर्णाभिरामः । अभिनव
इव विद्युन्मण्डितो मेघखण्डः शमयतु मम तापं सर्वतो
रामचन्द्रः ॥ ७९ ॥ परिणयविधौ भङ्गत्वनङ्गद्विषो धनु-
रग्रतो जनकसुतया दत्तां कण्ठे स्रजं हृदि धारयन् । कुसुम-
धनुषा पाशेनेव प्रसह्य वशीकृतोऽवनतवदनो रामः पाया-
त्रपाविनयान्वितः ॥ ८० ॥ उत्फुल्लामलकोमलोलदलश्या-
माय रामामनःकामाय प्रथमाननिर्मलगुणग्रामाय रामात्मने ।
योगारूढमुनीन्द्रमानससरोहंसाय संसारविध्वंसाय स्फुरदो-
जसे रघुकुलोत्तंसाय पुंसे नमः ॥ ८१ ॥ यो रामो निजघान
वक्षसि रणे तं रावणं सायकैर्हृद्यस्य प्रतिवासरं वसति सौ
तस्या ह्ययं राघवः । यस्यास्ते मुवनावली परिवृता द्वीपैः समं
सप्तभिः स श्रेयो विदधातु नस्त्रिभुवनत्राणैकचिन्तापरः
॥ ८२ ॥ राज्यं येन पटान्तलघ्नतृणवत्यक्तं गुरोराज्ञया पाथेयं
परिगृह्य कार्मुकवरं घोरं वनं प्रस्थितः । स्वाधीनः शशि-
मौलिचापविषये प्राप्नो न वै विक्रियां पायाद्वः स विभीषणा-
ग्रजनिहा रामाभिधानो हरिः ॥ ८३ ॥ कारुण्यामृतनीरमा-
श्रितजनश्रीचातकानन्ददं शार्ङ्गाखण्डलचापमम्बुजभवाभी-
न्द्रादिवर्हीढदम् । चारुखेरमुखोल्लसज्जनकजासौदामिनीशो-
भितं श्रीरामाम्बुदमाश्रयेऽखिलजगत्संसारतापापहम् ॥ ८४ ॥
कूर्मो मूलवदालवालवदपाराशिलतावदिशो. मेघाः पल्लव-
वत्प्रसूनफलवन्नक्षत्रसूर्येन्दवः । स्वामिन्व्योमतरुः क्रमे मम
क्रियाङ्गुत्वेति गौं मारुतेः सीतान्वेषणमादिशन्दिशतु वो
रामः सलज्जः श्रियम् ॥ ८५ ॥ एतौ द्वौ दशकण्ठकण्ठ-
कदलीकान्तारकान्तिच्छिदौ वैदेहीकुचकुम्भकुङ्कुमरजःसा-
न्द्ररुणाङ्गाङ्कितौ । लोकत्राणविधानसाधुसवनप्रारम्भयूपौ भुजौ
देयास्तासुरविक्रमौ रघुपतेः श्रेयांसि भूयांसि वः ॥ ८६ ॥
बालक्रीडनमिन्दुशेखरधनुर्मङ्गावधि प्रहृता ताते कानन-
सेवनावधि कृपा सुग्रीवसखावधि । आज्ञा वारिधिवन्धना-
वधि यशो लङ्केशनाशावधि श्रीरामस्य मुनातु लोकवशता
जानक्यपेक्षावधि ॥ ८७ ॥ कल्याणानां निधानं कलिमल-
मथनं पावनं पावनानां पाथेयं यन्मुमुक्षोः सपदि परपद-
प्राप्तये प्रस्थितस्य । विश्रामस्थानमेकं कविवरवचसां जीवनं
सज्जनानां बीजं धर्मद्रुमस्य प्रभवतु भवतां भूतये रामनाम

१ समूहः २ सीता. ३ विभीषणस्याग्रजन्मा रावणस्तं हन्तीति सः
४ वाचम्.

॥ ८८ ॥ कल्याणोल्लाससीमा कलयतु कुशलं कालमेघा-
भिरामा काचित्साकेतधामा भवगहनगतिह्यन्तिहारिप्रणामा ।
सौन्दर्यह्रीणकामा धृतजनकसुतासादरापाङ्गधामा दिक्षु
प्रख्यातभूमा दिविषदभिनुता देवता रामनामा ॥ ८९ ॥
योऽद्वा योद्वावधीतान्सपदि पैलमुजः संपराये परा ये येनो-
येनाश्रितानां स्तुतिरवनमितेशानचापेन चापे । लङ्कालंकार-
हर्ता ककुभि ककुभि यः कान्तया सीतयासीद्वनो दूनोऽथ हृद्यः
स विभुरवतु वः स्वःसमार्यः समार्यः ॥ ९० ॥ शृङ्गाणां
भूरिघात्रां श्रितमधिपतिना प्रस्फुरद्भीमैतारं स्फारं नेत्रानलेन
प्रसभनियमितोच्चैर्पमीनध्वजेन । रौमयत्तं पुरारेः
कुमुदशुचि लसन्नीलसुग्रीवमङ्गं प्लावङ्गं वापि सैन्यं दशैवदन-
शिरश्छेदहेतु श्रियेऽस्तु ॥ ९१ ॥ यस्तीर्थानामुर्पास्त्या
गलितमलभरं मन्यते स स्वमेवं नाज्ञासीजज्ञिरे यन्मम
चरणरजःपादपूतान्यभूनि । पादस्पर्शेन कुर्वन्नाटिति विघ-
टितप्रावभावामहल्यां कौसल्यासूनुरूनं व्यपनयतु स वः
श्रेयसा च श्रिया च ॥ ९२ ॥

सीता

उन्मृष्टं कुचसीमि पद्ममकरं दृष्ट्वा हठालिङ्गनात्कोपो
मास्तु पुनर्लिखाम्यमुमिति खेरे रघूणां वरे । कोपेनारुणितो-
ऽश्रुपातदलितः प्रेम्णा च विस्तारितो दत्तो मैथिलकन्यया
दिशतु नः क्षेमं कटाक्षाङ्कुरः ॥ ९३ ॥

हनूमान्

अशेषलङ्कापतिसैन्यहन्ता श्रीरामसेवाचरणैककर्ता । अने-
कदुःखाहतलोकगोसा त्वसौ हनूमांस्तव सौख्यकर्ता ॥ ९४ ॥
कुतक्रोधे यस्मिन्नमरनगरी मङ्गलरवा नैवातङ्का लङ्का सम-
जनि वनं वृश्चति सति । सदा सीताकान्तप्रणतिमतिविल्या-
तमहिमा हनूमानव्याद्वः कपिकुलशिरोमण्डनमणिः ॥ ९५ ॥

रामकृपा

त्रातः कौकोदरो येन द्रोघापि करुणात्मना । पूतेना-
मारण्ययातः स मेऽस्तु शरणं प्रभुः ॥ ९६ ॥

१ निश्चितम्. २ राक्षसान्. ३ युदे. ४ शत्रवः. ५ भाग्येन.
६ प्राप्ताः. ७ विरहितः. ८ दुःस्थितमनाः. ९ देवसभास्वामी.
१० कक्षाणां भङ्गकानामधिपतिना जाम्बवता; पक्षे, -नक्षत्राणामधि-
पतिना चन्द्रेण. ११ भीमस्तारो वानरविशेषः; पक्षे, -भीमा तारा
नेत्रकनीनिका. १२ नेत्रा नायकेन नलेन नलनाम्ना वानरेण; पक्षे,
नेत्रानलेन तृतीयनेत्राभिना. १३ उच्चा आपो यस्मिन्स उच्चापो
भीतध्वजः समुद्रः; पक्षे, -उन्नतचापो भीतध्वजः कामः. १४ रामा-
यत्तं रामचन्द्राधीनम्; पक्षे, -रामायाः पार्वत्या अधीनम्. १५ कुमुद-
नाम्ना वानरेण शुचिः; पक्षे, -कुमुदपुष्पवन्धुवि शुभ्रम्. १६ नीलः
सुग्रीवश्च वानरा; पक्षे, -नीला नीलवर्णा शोभना ग्रीवा. १७ दशव-
दनशिरश्छेदहेति सैन्यपक्षे स्फुटम्; अन्यत्र शिवप्रसादनार्थं
रावणेनात्मनः शिरसि च्छिन्नानीति प्रसिद्धिः. १८ सेवयत्ना.
१९ पद्ममकरम्. २० नवमया. २१ अदरो भयशून्यः काकः;
पक्षे, -कालियसर्पः. २२ पूतनामा पवित्रनामा रणे ख्यातश्च; पक्षे,
पूतनाया राक्षसा मारणेन ख्यातः.

मर्दितरावणकंसौ सरयूयमुनाविहारिणौ देवौ । अर्पितविप्र-
कुमारौ हरिर्पतिहरिकेतनप्रियौ वन्दे ॥ ९७ ॥ यः पूतना-
मारणलब्धकीर्तिः कौकोदरो येन विनीतदर्पः । यशोदया-
लंकृतमूर्तिरन्यात्परिगृह्णामथवा रघूणाम् ॥ ९८ ॥

कृष्णः

इन्दीवरदलश्याममिन्दिरानन्दकन्दलम् । वन्दारुज-
मन्दारं वन्देऽहं यदुनन्दनम् ॥ ९९ ॥ देवः पायादपायान्नः
सरेन्दीवरलोचनः । संसारध्वान्तविध्वंसहंसकंसनिषूदनः
॥ १०० ॥ पान्तु वो जलदश्यामाः शार्ङ्गज्याघातकर्कशाः ।
त्रैलोक्यमण्डपस्तम्भाश्चत्वारो हरिबाहवः ॥ १०१ ॥ दर्पणा-
र्पितमालोक्य मायास्त्रीरूपमात्मनः । आत्मन्येवानुरक्तो वः
शिवं दिशतु केशवः ॥ १०२ ॥ हृदयं कौस्तुभोद्भासि
हरेः पुष्पातु वः श्रियम् । राधाप्रवेशरोधाय दत्तमुद्रमिव
श्रिया ॥ १०३ ॥ देहि मत्कन्दुकं राधे परिधाननिगूहितम् ।
इति विद्वत्सयन्त्रीवीं तस्याः कृष्णो मुदेऽस्तु नः ॥ १०४ ॥
चण्डचाणूरदोर्दण्डमण्डलीखण्डमण्डितम् । अव्याद्रो बाल-
वेषस्य विष्णोर्गोपतनोर्वपुः ॥ १०५ ॥ मीमांसाणवसोमं
लसदङ्कं तर्कपद्मस्य । वेदान्तविपिनसिंहं वन्दे गोविन्द-
सामिधं ब्रह्म ॥ १०६ ॥ अवलोकितमनुमोदितमालिङ्गित-
मङ्गनाभिरुरागैः । अधिवृन्दावनकुञ्जं मरकतपुञ्जं नमस्यामः
॥ १०७ ॥ मकरीविरचनमङ्ग्या राधाकुचकलशपीडनव्य-
सनी । ऋजुमपि रेखां लुम्पन्वल्लववेषो हरिर्जयति ॥ १०८ ॥
कठिनतरदामवेषनलेखासंदेहघायिनो यस्य । राजन्ति वलि-
विमङ्गाः स पातु दामोदरो भवतः ॥ १०९ ॥ खिन्नोऽसि
सुखं शैलं विभ्रमो व्यमिति वदत्सु शिथिलमुजः । भरसुभ-
विनतं बाहुषु गोपेषु हसन्हरिर्जयति ॥ ११० ॥ नीतं नवनीतं
क्रियदिति पृष्टो यशोदया-कृष्णः । इयदिति गुरुजनसंसदि
कंरधृतराधापयोधरः पातु ॥ १११ ॥ राधामधुसूदनयोरनु-
दिनमुपचीयमानस्य । प्रणयतरोरिव कुसुमं मिथोऽवलोक-
सितं पायात् ॥ ११२ ॥ श्रुतिमपरे स्मृतिमपरे भारतमपरे
भजन्तु भवमीताः । अहमिह नन्दं वन्दे यस्यालिन्दे परं
ब्रह्म ॥ ११३ ॥ तसं कैर्न तपोभिः फलितं तद्गोपबाला-
नाम् । लोचनयुगले यासामञ्जनमासीन्निरञ्जनं ब्रह्म ॥ ११४ ॥
मदमयमदमयदुरां यमुनामवतीर्य वीर्यशाली यः । मम
रतिममरतिरस्कृतिशमनपरः स क्रियाकृष्णः ॥ ११५ ॥
स्तनधयन्तं जननीमुखाब्जं विलोक्य मन्दस्मितमुज्ज्वला-

ङ्गम् । स्पृशन्तमन्यं स्तनमङ्गुलीभिर्वन्दे यशोदाङ्गम्
मुकुन्दम् ॥ ११६ ॥ मुजप्रभादण्ड इवोर्ध्वगामी स पा-
वः कंसरिपोः कृपाणः । यः पाञ्चजन्यप्रतिविम्बमङ्ग्या धारा-
म्मसः फेनमिव व्यनक्ति ॥ ११७ ॥ विहाय पीयूष-
मुनीश्वरा ममाङ्गिराजीवरसं पिबन्ति किम् । इति स्वपादा-
म्बुजपानकौतुकी स गोपबालः श्रियमातनोतु वः ॥ ११८ ॥
विलिख्य सत्याकुचकुम्भसीम्नि पत्रावलिन्यासमिषेण राधाम् ।
लीलारविन्देन तथा सरोषं पायद्विदः कोऽप्यभिहन्ममा-
॥ ११९ ॥ स पातु वो यस्य हतावशेषास्तुल्यवर्णाङ्ग-
रञ्जितेषु । लावण्ययुक्तेष्वपि विन्नसन्ति दैत्याः स्तकान्ता-
नयनोत्पलेषु ॥ १२० ॥ कुञ्चिताधरपुटेन पूरयन्मित्र-
प्रचलदङ्गुलिक्रमः मोहयन्निखिलवामलोचनाः पातु कोऽपि
नवनीरदच्छविः ॥ १२१ ॥ अतसीकुसुमोपमेयकान्तिर्धुन-
तीरकदम्बमध्यवर्ती । नवगोपवधूविनोदशाली वनमासी-
वितनोतु मङ्गलं वः ॥ १२२ ॥ गायन्तीनां गोपसीमन्ति-
नीनां स्फीताकाङ्क्षामक्षिरोलम्बमालाम् । निश्वाङ्गल्यामात-
वक्त्रारविन्दे कुर्वन्नव्यादेवकीनन्दनो वः ॥ १२३ ॥ पुञ्ज-
भूतं प्रेम गोपाङ्गनानां मूर्तीभूतं भागधेयं यदनाम्
एकीभूतं गुप्तचित्तं श्रुतीनां श्यामीभूतं ब्रह्म मे संनिध-
ताम् ॥ १२४ ॥ आनन्दमादधतमायतलोचनागामानील-
मावलितकंधरमात्तवंशम् । आपादमाशुक्रमाकलितायुतोऽपि
माकारमाकलयतासुपमान्तरं नः ॥ १२५ ॥ त्वां पा-
नीलनलिनीदलदामकान्तेः कृष्णस्य पाणिसरसीरुह-
बन्धः । राधाकपोलमकरीलिखनेषु योऽयं कर्णावतंस-
विपुलीचकार ॥ १२६ ॥ उत्फुल्लमानसरसीरुहचाम-
निर्धन्मधुव्रतभरद्युतिहारिणीभिः । राधाविलोचनकय-
म्पराभिष्टेयो हरिस्तव सुखानि तनोतु कामम् ॥ १२७ ॥
गोवर्धनोद्धरणहृष्टसमस्तगोपनानास्तुतिश्रवणलज्जितमाल-
स्पृत्वा वराहवपुर्निन्दुकलाप्रकाशदंष्ट्रोद्धतक्षिति हरेराल-
वः ॥ १२८ ॥ अभिनवनवनीतप्रीतमाताप्रनेत्रं विकस-
लक्ष्मीस्पर्धि सानन्दवक्रम् । हृदयभवनमध्ये योऽपि
गम्यं नवगगनतमालश्यामलं कंचिदीडे ॥ १२९ ॥
नवनवनीतस्निग्धमापीतदुग्धं दधिकणपरदिग्धं
सुरारेः । दिशतु सुवनकृच्छ्रेदितपिच्छुच-
नवशिखिपिच्छालाच्छितं वाञ्छितं वः ॥ १३० ॥ कल-
शस्वच्छे राधापयोधरमण्डले नवजलधरश्यामामालय-
विम्बिताम् । असितसिन्धुप्रान्तप्रान्त्या मुहुर्मुहुर्दृष्टि-
जनितव्रीडाहासप्रियाहसितो हरिः ॥ १३१ ॥

१ दुकूलम्

१ अर्जुनः. २ पूतनाया मारणेन लब्धा कीर्तिर्येन; पक्षे-
विश्रन्तामा, रणे लब्धा कीर्तिश्च येन. ३ कालियः सर्पः; पक्षे-
घृष्टः काकः. ४ यशोदया मात्रालंकृतो देहो यस्य; पक्षे-यशसा
दयया चालंकृतो देहो यस्य. ५ धारयामः.

ललितगमना नौर्यो रौजन्मनोजनितान्तमाः सुरतिसदृशस्तः
सन्मुखो भवानपि तद्भवे । वनभुवमितो गेहादेको न
गच्छतु मां विनेत्यसकृदुदितः पुत्रः पित्रा जयत्यनघो हरिः
॥ १३२ ॥ देवः पायात्ययसि विर्मले यामुने मैजतीनां याच-
न्तीनामनुन्यपदैर्वक्षितान्यंशुकानि । लज्जालोलैरलसवलितै-
रुन्मिषत्पञ्चबाणैर्गोपस्त्रीणां नयनकुसुमैरर्चितः केशवो नः
॥ १३३ ॥ वृन्दारण्ये तपनतनयातीरवानीरकुञ्जे गुञ्जन्मञ्जुभ्रमर-
पटलीकाकलीकेलिभाजि । आभीराणां मधुरमुरलीनादसं-
मोहितानां मध्ये क्रीडन्नवतु नियतं नन्दगोपालबालः ॥ १३४ ॥
शिरश्छायां कृष्णः क्षणमकृत राधाचरणयोर्भुजावलिच्छाया-
मियमपि तदीयप्रतिकृतौ । इति क्रीडाकोपे निभृतमुभयो-
रप्यनुनयप्रसादौ जीयास्तामपि गुरुसमक्षं स्थितवतोः ॥ १३५ ॥
अवेमव्यापाराकलनमैतुरीस्पर्शमचिरादनुन्मीलितन्तुप्रकरघट-
नायासमसकृत् । विधीत्याश्वालीविपदपनयैकप्रणयिनः पटानां
निर्माणं पतंगपतिकेतोरवतु नः ॥ १३६ ॥ कपोले पत्रालीं पुल-
किनि विधातुं व्यवसितः स्वयं श्रीराधायाः करकलितवर्तिमै-
धुरिपुः । अभूद्वक्त्रेन्दो यन्निहितनयनः कम्पितमुजस्तदेतत्सा-
मर्थ्यं तदभिनवरूपस्य जयति ॥ १३७ ॥ जयश्रीविन्यस्तैर्महितै-
रिव मन्दारकुसुमैः स्वयं सिन्दूरेण द्विपरणमुदा मुद्रित इव ।
भुजापीडक्रीडाहृतकुवल्यापीडकरिणः प्रकीर्णासृतिवन्दुर्जयति
भुजदण्डो मुरजितः ॥ १३८ ॥ सुपर्णः स्वर्णाद्रौ रचितम-
णिश्चक्रे जलधिजामुखाम्भोजे भृङ्गो निगमविलसत्पञ्जरशुकः ।
त्रिलोकीकस्तूरीतिलकमनीयो व्रजवधूविहारी श्रीकृष्णो
दिशतु भवतां शर्म सततम् ॥ १३९ ॥ क यासि खलु
चौरिके प्रमुषितं स्फुटं दृश्यते द्वितीयमिह मामकं बहसि
कन्दुकं कक्षुके । त्यजेति नवगोपिकाकुचयुगं प्रमथन्बाल-
सत्पुलकपञ्जरो जयति गोकुले केशवः ॥ १४० ॥ मेघैर्मे-
दुरैर्मन्वरं वनभुवः श्यामास्तमालद्रुमैर्नक्तै-^{१६} मीरुरयं त्वमेव
तदिमं राघे गृहं प्रापय । इत्थं नन्दनिदेशतश्चलितयोः

१ गोपीपक्षे, -ललितं गमनं यासां ताः; कृष्णपक्षे ललिते ने गाने
मनो यस्य सः. २ क्षिप्रः; पक्षे, -नास्त्यायः; अष्टो यस्यास्तः.
३ राजता मनोजेन मदनेन नितान्तात्यन्ता माः कान्तियौसां ताः;
पक्षे, -राजन्मनोजनिः शोभमानमदनस्तान्तो म्भानो यस्यास्तादृशी
मा यस्य सः. ४ शोभायमानया रत्या कामपक्ष्या सदृशः; पक्षे, -
सुष्ठु रतौ रमणे योग्यः. ५ सन्ति शोभनानि मुखान्यानानि
यासां ताः; पक्षे, -सत्सु प्रशस्तेषु केलिचतुरेषु मुख्यः. ६ स्वच्छे.
७ ज्ञानं कुर्वतीनाम्. ८ वेमा वस्त्रव्यूतिदण्डस्तथापाररहितम्.
९ तुरी तन्तुवायानां यन्त्रविशेषः, तत्स्पर्शं विना. १० पतगाः
पक्षिणस्तेषां पतिर्गण्डः स केतुर्यस्य तस्य. कृष्णत्येत्यर्थः. ११ विक्षिप्तैः.
१२ पूषितः. १३ क्षितिः. १४ रक्षविन्दुः. १५ व्याप्तमित्यर्थः.
१६ रात्रौ.

प्रत्यध्वकुञ्जद्रुमं राधामाधवयोर्यजयन्ति यमुनाकूले रहःकेलयः
॥ १४१ ॥ कौन्तेर्यस्य सहायतां करुणया गत्वा विनीता-
त्मनो येनोद्धृष्टतसत्पथः कुरपतिश्चक्रे कृतान्तौतिथिः ।
त्रैलोक्यस्थितिस्त्रधारतिलको देवः सदा संपदे साधूनामसु-
राधिनाथमथनः स्ताद्देवकीनन्दनः ॥ १४२ ॥ आताम्रे नयने
स्फुरन्कुचभरः आसो न विश्राम्यति स्वेदाम्भःकणदन्तुरं
तव मुखं हेतुस्तु नो लक्ष्यते । धिक्को वेद मनः क्षिया
इति गिरा रुष्टां प्रियां श्रीधरंस्तस्यास्तत्क्षणकातरक्षणापरिस्पृष्टो
हरिः पातु वः ॥ १४३ ॥ संसक्तानिव पातुमौपनिषदव्या-
हारमाध्वीरसामुन्मार्ष्टुं व्रजसुन्दरीकुचतटीपाटीरेणूनिव ।
उन्मीलन्मुरलीनिनादबहुलामोदोपसीदद्वीजिह्वालीढमलीक-
बल्लवशिशोः पादाम्बुजं पातु वः ॥ १४४ ॥ कृष्णो गोरस-
चौर्यमम्ब कुरुते किं कृष्ण मातः सुरापानं न प्रकरोमि राम
किमिदं नाहं परस्त्रीरतः । किं गोविन्द वदत्यसौ हलधरो
मिथ्येति तां व्याहरन्गोपीगोपकदम्बकं विहसयन्मुग्धो मुकु-
न्दोऽवतु ॥ १४५ ॥ मातर्स्तेर्णकरक्षणाय यमुनाकच्छं
न गच्छाम्यहं कस्माद्वत्स पिनष्टि पीवरकुचद्वन्द्वेन
गोपीजनः । भूसंज्ञाविनिवारितोऽपि बहुशो जल्पन्यशो-
दाग्रतो गोपीपाणिसरोजमुद्रितमुखो गोपीपतिः पातु वः
॥ १४६ ॥ कासि त्वं वद चौर्यकारिणि कुतः कस्त्वं
पुरो यामिकः किं ब्रूषे मुषितौ सुवर्णकलशौ भूपस्य केन
त्वया । कुत्र स्तः प्रकटौ तवाञ्चलतटे कुत्रेति तत्पश्यता-
मित्युक्ते धृतबल्लवीकुचयुगस्त्वां पातु पीताम्बरः ॥ १४७ ॥
कृष्ण त्वं पठ किं पठामि ननु रे शास्त्रं किमु ज्ञायते तत्त्वं
कस्य विमोः स कश्चिमुवनाधीशश्च तेनापि किम् । ज्ञानं
भक्तिरथो विरक्तिरनया किं मुक्तिरेवास्तु ते दध्यादीनि
भजामि मातुरुदितं वाक्यं हरेः पातु वः ॥ १४८ ॥ कृष्ण
त्वं नवयौवनोऽसि चपलाः प्रायेण गोपाङ्गनाः कंसो भूपति-
रब्जनालमृदुलग्रीवा वयं गोदुहः । तद्याचेऽङ्गलिना भवन्त-
मधुना वृन्दावनं मद्विना मा यासीरिति नन्दगोपवचसा
नम्रो हरिः पातु वः ॥ १४९ ॥ कस्त्वं कृष्णमवेहि मां
किमिह ते मन्मन्दिराशङ्कया युक्तं तन्नवनीतभाजनपुटे
न्यस्तः किमर्थं करः । कर्तुं तत्र पिपीलिकापनयनं सुसाः
किमुद्बोधिता बाला वत्सगतिं विवेक्तुमिति संजल्पन्हरिः पातु
वः ॥ १५० ॥ स्वामी मुग्धतरो वनं वनमिदं बालाहर्मेका-
किनी क्षोणीमावृणुते तमालमलिनच्छाया तमःसंहतिः ।
तन्मे सुन्दर कृष्ण मुख सहसा वर्मेति गोप्या गिरः श्रुत्वा

१ एकान्तक्रीडाः. २ युधिष्ठिरस्य. ३ मारितः. ४ वृषपालः.
५ नगररक्षकः.

तां परिरम्य मन्मथकलासक्तो हरिः पातु वः ॥ १५१ ॥
 मातः किं यदुनाथ देहि चपकं किं तेन पातुं पयस्तन्नास्लाघ-
 कदास्ति तन्निशि निशा का बान्धकारोदये । आमीत्याक्षि-
 युगं निशाभ्युपगता देहीति मातुः पुनर्वक्षोजाम्बरकर्षणोद्यत-
 करः कृष्णः स पुष्पातु नः ॥ १५२ ॥ अर्धोन्मीलितलोच-
 नस्य पिबतः पर्यासमेकं स्तनं सद्यः प्रस्रुतदुग्धदिग्धमपरं हस्तेन
 संमार्जतः । मात्रा चाङ्गुलिलालितस्य चित्तुके सेरायमाणे मुखे
 विष्णोः क्षीरकणाम्बुधामधवला दन्तद्युतिः पातु वः ॥ १५३ ॥
 गच्छाम्यच्युत दर्शनेन भवतः किं तृप्तिरुपपद्यते किं त्वेवं
 विज्ञेयस्योर्हतजनः संभावयत्यन्यथा । इत्यामन्नमैङ्गि-
 सूचितवृथाप्रस्थानखेदालसामाश्लिष्यन्पुलकाङ्कुराश्वितवपुर्गोपी
 हरिः पातु वः ॥ १५४ ॥ रामो नाम बभूव हुं तदबला सीतेति
 हुं तौ पितुर्वाचां पञ्चवटीवने निवसतस्तामाहरद्रावणः ।
 कृष्णेनेति पुरातनीं निजकथामाकर्ण्य मात्रेरितां सौमित्रे क
 धनुर्धनुर्धनुरिति प्रोक्ता गिरः पान्तु वः ॥ १५५ ॥ कोऽयं
 द्वारि हरिः प्रवालपवनं शाखाभृगुसात्र किं कृष्णोऽहं दयिते
 विभेमि सुतरां कृष्णादहं वानरात् । राधेऽहं मधुसूदनो ब्रज
 लतां तामेव पुष्पान्वितामित्थं निर्वचनीकृतो दयितया ह्रीणो
 हरिः पातु वः ॥ १५६ ॥ पीठे पीठनिषण्णबालकगले
 तिष्ठन्सगोपालको र्यन्नान्तःस्थितदुग्धमाण्डमवमिद्याच्छाद्य
 घण्टारवम् । वक्रोपान्तकृताञ्जलिः कृतशिरःकम्पं पिबन्त्यः पयः
 पायादागतगोपिकानयनयोगेण्डूषफूत्कारकृतः ॥ १५७ ॥
 पद्मे त्वन्नयने सरामि सततं भावो भवत्कुन्तले नीले सुखति
 किं करोमि मंहितैः क्रीतोऽस्मि ते विभ्रमैः । इत्युत्सवप्रवचो
 निश्म्य सरुषा निर्भरसितो राधया कृष्णस्तत्परमेव तद्वपदि-
 शन्क्रीडाविटः पातु वः ॥ १५८ ॥ दृष्ट्वा केशव गोपैर्परांग-
 हतया किञ्चिन्न दृष्टं मया तेनात्र स्थलितास्मि न्यथ पतितां
 किं नाम नालम्बसे । एकस्त्वं विषमेषु खिन्नमनसां सर्वावलानां
 गतिर्गोप्यैवं गदितः सैलेशमवर्तौद्रोष्ठे हरिर्विश्रमः ॥ १५९ ॥
 केयं भाग्यवती तवोरसि मणीं ब्रूषेऽर्धवर्णं विना कृत्वासाः

प्रथमं विना क सहजो वर्णो मणस्तादृशः । स्त्रीरूपं कथमस्य
 लिङ्गनियमात्पृच्छामि बन्धाकृतिं मुग्धे त्वत्प्रतिबिम्बमित्यपल-
 पन्नाघां हरिः पातु वः ॥ १६० ॥ यां दृष्ट्वा यमुनां पिपासु-
 रनिशं व्यहो गवां गाहते विद्युत्त्वानिति नीलकण्ठनिबहो यां
 द्रष्टुमुत्कण्ठते । उत्तंसाय तमालपल्लवमिति च्छिन्दन्ति यां
 गोपिकाः कान्तिः कालियशासनस्य वपुषः सा पावनी पातु
 वः ॥ १६१ ॥ श्रीमद्रूपवधूस्वयंग्रहपरिष्वङ्गेषु तुङ्गस्तन-
 व्यामर्दाद्गलितेऽपि चन्दनरजसङ्गे वहन्सौरभम् । कश्चिज्जा-
 गरजातरागनयनद्वन्द्वः प्रभाते श्रियं विभ्रत्कामपि वेणुनाद-
 रसिको जाराग्रणीः पातु वः ॥ १६२ ॥ कण्ठालिङ्गनमङ्गलं
 घनकुचाभोगोपभोगोत्सवं श्रोणीसंगमसौभगं च सततं
 मध्येयसीनां पुरः प्राप्नुं कोऽयमितीर्ष्ययेव यमुनाकूले बलाघः
 स्वयं गोपीनामहरद्दुकूलनिचयं कृष्णः स पुष्पातु नः ॥ १६३ ॥
 कृष्णोनाम्ब गतेन रन्तुमसकृन्मृद्वक्षिता स्वेच्छया सत्यं कृष्ण
 क एवमाह सुसली मिथ्याम्ब पश्याननम् । व्योदेहीति
 विकसिते च वदने दृष्ट्वा समस्तं जगन्माता यस्य जगाम
 विसयपदं पायात्स वः श्रीपतिः ॥ १६४ ॥ अम्ब आभ्यसि
 तिष्ठ गोरसमहं मश्रामि मन्थानकं प्रालम्ब्य स्थितमीश्वरं
 सरमसं दीनाननो वसुकिः । सासुर्यं कैमलालया सु-
 रगणः सानन्दमुद्यद्भयं राहुः प्रैक्षत यं स वोऽस्तु शिवदो
 गोपालबालो हरिः ॥ १६५ ॥ कालिन्ध्याः पुलिनेषु केलि-
 कुपितामुत्सृज्य रासे रंसं गच्छन्तीमनुगच्छतोऽश्रुकलुषां कंस-
 द्विषो राधिकाम् । तत्पादप्रतिमानिवेशितपदस्योद्गतरोमोद्गते-
 रश्रुणोऽनुनयः प्रसन्नदयितादृष्टस्य पुष्पातु वः ॥ १६६ ॥
 कंसं ध्वंसयते मुरं तिरयते हंसं तथा हिंसते बाणं क्षीणयते
 वकं लघयते पौण्ड्रं तथा लुम्पते । भौमं क्षामयते बलाद्बल-
 भिदो दर्पं पराकुर्वत क्लिष्टं शिष्टगणं प्रणम्रमवते कृष्णाय
 तुभ्यं नमः ॥ १६७ ॥ रासोल्लासभरेण विभ्रमभूताममीर-
 वामभ्रुवामभ्यर्णो परिरम्य निर्भरमुरः प्रेमान्धया राधया ।
 साधु त्वद्वदनं सुधामयमिति व्याहृत्य गीतस्तुतिव्याजार्दुद्वन्द्व
 चुम्बितः स्मितमनोहारी हरिः पातु वः ॥ १६८ ॥ साकूत-
 सितमाकुलाकुलगलद्वम्भिलमुल्लोसितभ्रूवल्लीकमलीकैर्दशित-
 शुजांमूलार्धदृष्टस्तनम् । गोपीनां निर्भूतं निरीक्ष्य
 ललितं काञ्चिच्चिरं चिन्तयन्नन्तमुग्धमनोहरो हरतु वः

१ पानपात्रम्. २ एकान्तगतयोः. ३ रचना. ४ यथा माता
 स्वपुत्रप्रस्थापनाय पुरातनाः कथाः कथयति, तथा यद्योदापि
 राम इति कश्चिद्वाजासीदिति वदति स. तच्छ्रुत्वा कृष्णोऽपि हुंकारं
 दत्तवान्. ५ वानरः; पक्षे, कृष्णः. ६ कृष्णवर्णः; पक्षे, कृष्णनामा
 ७ अमरः; पक्षे, मधुसूदननामा. ८ आलम्बमानो रज्जुपञ्जरः,
 शिख्य इति प्रसिद्धः. ९ हे रमे; पक्षे, पञ्चरूपे. १० पूज्यैः. ११ गोपे
 स्वयि यो राग आसक्तस्तद्वतयापहतया; पक्षे, गवां परागैर्धूलि-
 मिश्रयासया. १२ शुक्लायुक्तम्; पक्षे, समविषमम्. १३ पतित्वम्;
 पक्षे, पतनं प्राप्तम्. १४ विषमेषुः पञ्चशरस्तेन खिन्नमनसाय; पक्षे,
 विषमेषु संकटेषु खिन्नमनसाय. १५ स्त्रीणाम्; पक्षे, बलरहितानाम्.
 १६ सत्त्वजनम्. १७ गोस्थानम्. १८ अग्रवर्णो र इति, रमणीत्वर्थः.

१ बलमदः. २ विकासय. ३ समुद्रमथने रज्जुकृतस्य मम
 पुनरपि स एव अयंकरः प्रसन्न आगत इति वासेन शेषः. ४ मम सपत्नी
 कान्तिद्वन्द्वविषयतीत्यस्यया. ५ अश्रुतप्राप्तिर्भविष्यतीति श्रिया.
 ६ शिरच्छेदो भविष्यतीति दुष्णा. ७ रागम्. ८ सफलः. ९ गोपि-
 कानाम्. १० समीपम्. ११ प्रकटम्. १२ लब्धेः कृताः. १३ नृम्भ-
 नादिच्छेदेनेत्यर्थः. १४ गोप्यभावम्.

प्रकाशक

चौखम्बा संस्कृत प्रतिष्ठान
(प्राच्यभारती के प्रकाशक एवं वितरक)

३८ यू.ए., जवाहरनगर, बंगलो रोड

पोस्ट बॉक्स नं. २११३

दिल्ली ११०००७

दूरभाष: २३६३९१

प्रथम संस्करण १९६१

मूल्य २००-००

अन्य प्राप्तिस्थान

चौखम्बा सुरभारती प्रकाशन

के० ३७/११७, गोपालमन्दिर लेन

पो० बा० नं० ११२९, वाराणसी २२१००१

प्रमुख वितरक

चौखम्बा विद्याभवन

चौक (बनारस स्टेट बैंक भवन के पीछे),

पो० बा० नं० १०६९, वाराणसी २२१००१

दूरभाष : ६३०७६

मुद्रक—

श्री जी मुद्रणालय

वाराणसी

THE
VRAJAJIVAN PRACHYABHARATI GRANTHAMALA
52
UBHĀṢITA-RATNA-BHĀNDĀGĀRA
OR
GEMS OF SANSKRIT POETRY
BEING

*A Collection of witty, Epigrammatic, Instructive and Descriptive Verses
with their Sources*

ENLARGED AND RE-EDITED
WITH SOURCES ETC.

BY:

NĀRĀYAṆ RĀM ĀCHĀRYA "Kāvya-tirth"

"Why are not more gems from our great authors Scattered over the Country?
Great books are not in every body's reach, and though it is better to know
them thoroughly than to know them only here and there, yet it is a good work
to give a little to those who have neither time nor means to get more"

— Coleridge

"I have gathered a posie of other men's flowers, and nothing but the thread that
binds them is mine own"

— Montaigne

Chaukhamba Sanskrit Pratishthan
38 U. A. Bungalow Road, Jawaharnagar
Post Box No. 2113
Delhi 110 007

● **CHAUKHAMBA SANSKRIT PRATISHTHAN**
(*Oriental Publishers & Distributors*)

38 U.A., Jawaharnagar, Bungalow Road
P.B. No. 2113

DELHI 110007

Phone : 236391

First Edition

1991

Also can be had of
CHAUKHAMBA SURBHARATI PRAKASHAN

K. 37/117 Gopal Mandir Lane
Post Box No. 1129

VARANASI 221001

Sole Distributors
CHAUKHAMBA VIDYABHAWAN

CHOWK (Behind The Benares State Bank Building)
Post Box No. 1069

VARANASI 221001

Phone : 63076

INTRODUCTION

This edition of the *Subhāṣita-ratna-bhāṇḍāgāra* replaces the seventh, published by the Nirnaya Sagar Press in 1935 and long out of print. During the course of its growth through the first seven editions, the work had already become the largest published and probably the largest known collection of Sanskrit epigrams. Such lyric and gnomic verse is one of the glories of Sanskrit literature. Even the greatest of our poets, in composing a *mahākāvya*, drama, or connected narrative on a classical theme took pains to insert such polished stanzas, each of which is complete in itself as well as independent of its context. A collection such as the present thus serves a much broader purpose than that of a specialized anthology. In its own way, it is an essence, as it were, of the whole of classical Sanskrit literature; moreover, a considerable proportion of the lines carry a moral or at least a sententious weight of their own which has made them bywords, adages, maxims, with their own translations or equivalents in every modern Indian language that possesses a literature. They are thus an important segment of India's literary heritage. The whole of this explanation would have seemed trivially obvious in the days of our grandparents. But modern Indian education has reduced Sanskrit, like every other subject, to the dead level of examination study, where the student is tested for his ability in rapid extrusion during the course of a three hour examination paper. This collection will not serve the purpose of such an examination textbook, but is meant to give the reader some idea of the variety of secular thought and emotion transmitted to us by our ancestors. The words are their own; if the expression and style vary from the most lucid and penetrating to the stilted and mannered superficiality, it is for us to inquire into the reasons, to draw the proper conclusions, which may not always be those the author intended to convey.

Certain major changes have been made in this edition. To the original six *prakaraṇas* a seventh on miscellaneous topics has been added in the general tradition of classical anthologies. Throughout the entire work, some stanzas which seemed to have little merit have been dropped, being generally replaced by others which convey the sentiment with more force or charm. This is necessarily a matter of taste; here I have exercised an editor's prerogative as fully as did my predecessors. It should be kept in mind that the *Subhāṣita-ratna-bhāṇḍāgāra* is not an anthology that was made centuries ago, but began as, and still remains, an eclectic collection of choice Sanskrit verse made by the learned pundits associated with the Nirnaya Sagar Press.

(2)

The earlier editions were rather perfunctory about citation of the sources from which they drew the stanzas. In the index to this edition, the source of an epigram is given as far as it could be traced. It would be quite out of the question to trace every stanza to a definite author, seeing that most of the verses have been current for a millennium or so, during which the greater portion have been known only from citations, often anonymous and sometimes self-contradictory, in the older anthologies. But at least the reader has now something to go upon and can make his own further researches with more of a start than was given by our previous editions.

In conclusion, it is a great pleasure to thank the management and the workers of this Press for their cheerful co-operation during a period of hardship, both internal and external for all of us. I also acknowledge my gratitude to the ever-obliging Librarian Shri D. N. Marshall, M. A., Dip. Lib. for access to the Bombay University's collection of books and manuscripts. To my friend Prof. D. D. Kosambi of the Tata Institute of Fundamental Research I owe many valuable suggestions for possible improvements within the framework of the original plan of the edition.

Sāstri Department,
NIENAYA SAGAR PRESS,
Bombay, May 1, 1952 }

N. R. ACHARYA.

क्लेशं नैवः केशवः ॥ १६९ ॥ तिर्यक्कण्ठविलोलमौलि-
तरलोत्तंसस्य वंशोच्चरद्गीतस्थानकृतावधानललनालक्षैर्न
संलक्षिताः । ^२संसुगंधं मधुसूदनस्य मधुरे राधासुखेन्दौ
मृदुस्पर्शं पल्लविताश्चिरं ददतु वः क्षेमं कटाक्षोर्मयः
॥ १७० ॥ दृष्टिव्याकुलगोकुलावैनरसादुद्धृत्य गोवर्धनं
विभ्रद्वल्लववल्लभाभिरधिकानन्दाच्चिरं चुम्बितः । कंदर्पेण
तदर्पिताधरतटीसिन्दूरमुद्राङ्कितो बाहुगोपतनोस्तनोतु भवतां
श्रेयांसि कंसद्विषः ॥ १७१ ॥ राधासुगंधमुखारविन्दैर्मधुपल्लै-
लोक्यमौलिस्थलीनेपथ्योचितनीलरत्नमवनीभारावतारक्षमः ।
स्वच्छन्दब्रजसुन्दरीजनमनस्तोषर्षदोषश्चिरं कंसध्वंसनधूमकेतु-
रवतु त्वां देवकीनन्दनः ॥ १७२ ॥ किं विभ्राम्यसि कृष्ण
मोगिर्मेवने भण्डीरभूमिरुहि आतर्यासि न दृष्टिगोचरमितः
सानन्दनन्दास्पदम् । राधाया वचनं तदध्वगमुखाच्चन्द्रान्तिके
मोपतो गोविन्दस्य जयन्ति सायमतिथिप्राशस्त्यगर्भा
गिरः ॥ १७३ ॥ सान्द्रानन्दपुरंदरादिविषद्वन्दैरमन्दादरा-
दानत्रैमुकुटेन्द्रनीलमणिभिः ^३संदर्शितेन्दीवरम् । स्वच्छन्दं
मकरन्दसुन्दरगलन्मन्दाकिनीमेदुरं श्रीगोविन्दपदारविन्द-
मधुमस्कन्दाय वन्दामहे ॥ १७४ ॥ प्रातर्नीलनिचोल-
मच्युतसुरःसंवीतपीतांशुकं राधायाश्चकितं विलोक्य हसति
स्वैरं सखीमण्डले । ब्रीडाचञ्चलमैर्चलं नयनयोराधाय राधा-
नने स्वादुस्रेमुखोऽयमस्तु जगदानन्दाय नन्दात्मजः
॥ १७५ ॥ प्रीतिं वस्तुतां हरिः कुवलयापीडेन सार्धं रणे
राधापीनपथोचरसरणकुक्कुम्भेन संभेदवान् । ^४पत्रे बिभ्यति
मीलति क्षणमपि क्षिप्रं तदालोकनाभ्यामोहेन जितं जितं
जितमभूद्विलोकोलाहलः ॥ १७६ ॥ त्वामप्राप्य मयि स्वयं-
वरपरां क्षीरोदतीरोदरे शङ्के सुन्दरि कालकूटमपिबन्मूढो
मृडानीपतिः । इत्थं पूर्वकथाभिरन्यमनसो विक्षिप्य वासोच्चलं
राधायाः स्तनकोरकोपरिलसन्नेत्रो हरिः पातु वः ॥ १७७ ॥
वामांस्तथ्यलज्जुम्बिकुण्डलरूपा जातोत्तरीयच्छर्वि वंशीगीति-
मवत्रिमङ्गलवपुषं भूलासलीलापरम् । किञ्चित्स्रस्तशिखण्ड-
शेखरमतिस्निग्धालिनीलालकं राधादिप्रमदाशतावृतमहं वन्दे
किशोराकृतिम् ॥ १७८ ॥ अन्तर्मोहनमौलिर्धूर्णनैर्वलन्मन्दार-

विशंसनः ^१स्तब्धार्कवर्णदृष्टिहर्षणमहामन्नः कुरङ्गीदृशाम् ।
दृप्यद्दानवदूयमानदिविषदुर्वारदुःखापदां अंशः कंसरिपोर्व्यपो-
हयतु वोऽश्रेयांसि वंशीरवः ॥ १७९ ॥ मौलौ केकिशिखण्डिनी
मधुरिमाधाराधरे वंशिनी पीनांसे वनमालिनी हृदि लसत्का-
रुण्यकल्लोलिनी । श्रोण्यां पीतदुकूलिनी चरणयोर्व्यस्तवि-
न्यासिनी लीला काचन मोहिनी विजयते वृन्दावनावासिनी
॥ १८० ॥ मालाबर्हमनोजकुन्तलभरां वन्यप्रसूनोक्षितां शैले-
यागुरुसक्तचित्रतिलकां शश्वन्मनोहारिणीम् । लीलावेणुरवा-
मृतैकरसिकां लावण्यलक्ष्मीमयीं बालां बालतमालनीलवपुषं
वन्दे परां देवताम् ॥ १८१ ॥ अंसालम्बितवामकुण्डल-
धरं मन्दोज्ज्वलभूलतं किञ्चित्कुञ्चितकोमलाधरपुटं साचिप्र-
सारीक्षणम् । आलोलाङ्गुलिपल्लवैर्भुरलिकामापूरयन्तं मुदा
मूले कल्पतरोस्त्रिमङ्गललितं ध्याये जगन्मोहनम् ॥ १८२ ॥
कस्तूरीतिलकं ललाटपटले वक्षःस्थले कौस्तुभं नासाग्रे
नवमौक्तिकं करतले वेणुं करे कङ्कणम् । सर्वाङ्गे
हरिचन्दनं सुविमलं कण्ठे च मुक्तावलीं विभ्र-
त्स्त्रीपरिवेष्टितो विजयते गोपालचूडामणिः ॥ १८३ ॥ कालि-
न्दीपुलिनोदरेषु मुसली यावद्गतः क्रीडितुं तावत्कर्तुरिकापयः
पिव हरे वर्धय्यते ते शिखा । इत्थं बालतया प्रतारणपराः
श्रुत्वा यशोदागिरः पायाद्वः स्वशिखां स्पृशन्प्रमुदितः क्षीरे-
र्धपीते हरिः ॥ १८४ ॥ आनन्देन यशोदया समदनं
गोपाङ्गनाभिश्चिरं साशङ्कं बलविद्धिषा सकुसुमं सिद्धैः
पृथिव्याकुलम् । सेष्यं गोपकुमारकैः सकरुणं पौरैः सुरैः
सक्षितं यो दृष्टः स पुनातु वो मधुरिपुः प्रोत्क्षिप्तगोवर्धनः
॥ १८५ ॥ राधामोहनमन्दिरं जिगमिषोश्चन्द्रावलीमन्दि-
राद्राधे क्षेममिति प्रियस्य वचनं श्रुत्वाह चन्द्रावली । क्षेमं
कंस ततः प्रियः प्रकुपितः कंसः क दृष्टस्त्वया राधा केति
तयोः प्रसन्नमनसोर्हासोद्भूतः पातु वः ॥ १८६ ॥ दृष्टः कापि
स केशवो ब्रजवधूमादाय काञ्चिद्गतः सर्वा एव हि वक्षिताः
खलु वयं सोऽन्वेषणीयो यदि । द्वे द्वे गच्छत इत्युदीर्य
सहसा राधां गृहीत्वा करे गोपीवेषधरो निकुञ्जमवनं
प्राप्तो हरिः पातु वः ॥ १८७ ॥ किं युक्तं नत मामनन्यम-
नसं वक्षःस्थलस्थायिनीं भक्तामप्यवधूय कर्तुमधुना कान्तास-
हसं तव । इत्युक्त्वा फणभृत्फणामणिगतां स्वामेव मत्वा तनुं
निद्राच्छेदकरं हरेरवतु वो लक्ष्म्या विलक्ष्यसितम् ॥ १८८ ॥

स्वप्रासादितदर्शनामनुनयन्याभे शरीमादरादंसेऽस्मिन्पतितैरसा-
ङ्गवलिर्तैर्यद्वोधितोऽप्यश्रुमिः । प्रत्याप्यस्त्वमतो मया ननु हरे
कोऽयं क्रमव्यत्ययः पातु त्वां ब्रजयोषितेत्यमिहितं लजाकरं

१ अतिच्छोरितसर्पः २ गोरीतीर्थः ३ वक्षःस्थलं वाः

१ तरुणः २ अव्यक्तम् ३ किञ्चिच्छलनं यथा स्यात्तथा ४ रक्ष-
णम् ५ अनुरागः ६ नीलत्वादभरणकवर्तुत्वाच्च ७ अलंकारः
८ रात्रिमुखे हि नार्यस्तुष्यन्तीति भावः ९ मोगी सर्वः तस्य भवनेः
पथे-मोगिनः शृङ्गारिणो विलासगृहे १० भाण्डीरनाम्नि षट्स्थे-
११ संमोपनं कुर्वतः १२ संदर्शित इन्दीवरस्य नीलोत्पलस्य अमो-
यत्र १३ नाशाय १४ वक्षसः १५ परिधानीकृतस्य १६ कटाक्ष-
१७ साहने १८ मृते सति १९ चञ्चलः २० साधु सम्पत्ति
धिरक्कम्पनम् २१ युष्मिक्तम्

शार्ङ्गिणः ॥ १८९ ॥ अस्मिन्कुञ्जे विनापि प्रचलति पवना-
द्वर्तते कोऽपि नूनं पश्यामः किं न गत्वत्यनुसरति गणे
मीतमीतेऽर्भकाणाम् । तस्मिन्नाधासखो वः सुखयतु विलस-
ल्लीलया कैटमारिर्व्यातन्वानो मृगारिप्रबलधुरधुरारावरोद्राग्नि-
नादान् ॥ १९० ॥ अङ्गुल्या कः कपाटं प्रहरति कुटिले
मोघवः किं वसन्तो नो चैकी किं कुलालो नहि धैर्यगिधरः
किं द्विजिह्वः फणीन्द्रः । नाहं घोरोहिमर्दी किमुत खगपति-
नो हरिः किं कपीन्द्र इत्येवं सत्यभामाप्रतिवचनजितः
पातु वक्षक्रपाणिः ॥ १९१ ॥ वृन्दारण्ये चरन्ती विमुरपि
सततं भ्रूवःखः सृजन्ती नन्दोद्भूताप्यनादिः शिशुरपि
निगमैलक्षिता वीक्षितापि । विद्युल्लेखावनद्धोन्नमदमलमहा-
म्भोदसच्छायकाया माया पायादपायादविहितमहिमा कापि
पैताम्बरी वः ॥ १९२ ॥ नामोदस्ताखिलामो दमनियमयुजां
यः प्रकामोदवाहस्यामो दर्पाढ्यधामोदयमिलितयशोधाराया
मोदते यः । वामोदन्यासदामोदतरलदृशां दत्तकामोदयो
यः सामोदः श्रीलालामो दलयतु दुरितं सोऽत्र दामोदरो
वः ॥ १९३ ॥ मल्लैः शैलेन्द्रकल्पः शिशुरखिलजनैः पुष्पचापो-
ऽङ्गनाभिर्गोपैस्तु प्राकृतात्मा दिवि कुलिशमृता विश्वकायोऽप्र-
मेयः । कुदः कंसेन कालो भयचकितदृशा योगिभिर्ध्वेयमूर्तिर्दृष्टो
रङ्गावतारे हरिरमरजनानन्दकृत्पातु शुभमान् ॥ १९४ ॥

बलभद्रः

निष्पात्याशु हिमांशुमण्डलमधः पीत्वा तदन्तःसुधां कृत्वैनं
चैषकं हसन्निति हलापानाय कौतूहलात् । मो देव द्विजरजि
मादृशि सुरास्यशाऽपि न श्रेयसे मां मुञ्चेति तदर्थितो हलधरः
पायादपायाज्जगत् ॥ १९५ ॥ प्रेमोन्नामितरेवतीमुखगता-
मास्वाद्य कादम्बरीमुन्मत्तं कचिदुत्पतत्कचिदपि भ्राम्यत्कचि-
द्वस्त्रलत् । रक्तापाङ्गमधीरलाङ्गलमलिश्यामाम्बराडम्बरं क्लेशं
नः कवलीकरोतु सकलं पाकाभिरामं महः ॥ १९६ ॥
उष्णालु कचिदर्कधामनि मनाङ् निद्रालु शीतानिले हालनां
गृह्यालु चुम्बदसकृलज्जालु जायामुखम् । नित्यं निष्प-
त्यालु तिर्यगवनीशय्याशयालु क्षणं गीतेभ्यः स्पृह्यालु
धाम घवलं दीने दयालु श्रेय ॥ १९७ ॥

रुक्मिणी

स्नाय्याशेषतनुं सुदर्शनकरः सर्वाङ्गलीलजितत्रैलोक्यां
चरणारविन्दललितेनाक्रान्तलोको हरिः । विभ्राणां सुखमिन्दु-
सुन्दररुचं चन्द्रालम्बचुर्दधत्स्थाने यां स्वतनोरपश्यदधिकां
सा रुक्मिणी वोऽवतात् ॥ १९८ ॥

१ द्वारम्. २ लक्ष्मीपतिः; पक्षे, -वसन्तः. ३ चक्रधारी; पक्षे, -
कुलालः. ४ विष्णुः; पक्षे, -वेषः. ५ कृष्णपक्षे, -अहिः कालियः;
गर्भपक्षे, -अहिः सर्पः. ६ गर्भः. ७ विष्णुः; पक्षे, -वानरः.
८ सुरापानपात्रम्. ९ चन्द्रेण प्रार्थितः.

राधा

राधा पुनातु जगदच्युतदत्तचित्ता मन्थानमाकलयती
दधिरिक्तपात्रे । यस्याः स्तनस्तवकचूचुकलोलदृष्टिर्देवोऽपि
दोहनधिया वृषमं दुदोह ॥ १९९ ॥ सुधाधाम्नः कान्ति-
स्तव वदनपङ्केरुहगुणैर्जितेव म्लानत्वं व्रजति सहसा प्राण-
दयिते । वदत्येवं कान्ते दिवसविरहातङ्कचकिता तदङ्गे
संलम्भा तव दिशतु राधा प्रियशतम् ॥ २०० ॥

नन्दकः

सान्द्रां मुदं यच्छतु नन्दको वः सोल्लासलक्ष्मीप्रतिबिम्ब-
गर्भः । कुर्वन्नजस्रं यमुनाप्रवाहसलीलराधास्मरणं सुरारेः
॥ २०१ ॥

वेणुः

केङ्कारः स्मरकार्मुकस्य सुरतकीडापिकीनां रवो झङ्कारो
रतिमञ्जरीमधुलिहां लीलाचकोरीध्वनिः । तन्ध्याः
कञ्चुलिकापसारणमुजाक्षेपस्वलत्कङ्कणकाणः प्रेम तनोतु वो
नववयोलासाय वेणुस्रनः ॥ २०२ ॥

बुद्धः

षट्चक्रे कैर्मैभावनापरिगतं हृत्पद्ममध्यस्थितं
संपश्यच्छिवरूपिणं लैयवशादात्मानमैध्याश्रितः । शुष्माकं
मधुसूदनो बुधवपुर्धारी स भूयान्मुदे यस्तिष्ठेर्कमलासने
कृतचरुचिर्बुद्धैकलिङ्गाकृतिः ॥ २०३ ॥ रेतोरक्तमयान्यमूनि
भविनां विष्णुत्रपूर्णादराण्यालोक्येव कलेवराणि विगलत्तो-
याद्रन्ध्राणि यः । मायाजालेनियन्त्रितानि घृणया नोन्मी-
लयत्यक्षिणी निर्व्याजप्रणिधाननिश्चलमतिर्बुद्ध्यै स बुद्धोऽस्तु
वः ॥ २०४ ॥ ध्यानव्याजमुपेत्य चिन्तयसि कामुन्मील्य
चक्षुः क्षणं पश्यानङ्गशरातुरं जनमिमं त्रातापि नो रक्षसि ।
मिथ्याकारुणिकोऽसि निर्द्वन्द्वतरस्त्वत्तः कुतोऽन्यः पुमान्छ-
श्नमारवधूभिरित्यमिहितो बुद्धो जिनः पातु वः ॥ २०५ ॥
आवाहूद्रतमण्डलाग्ररुचयः संनद्धवक्षःस्थलाः सोष्माणो
व्रणिनो विपक्षहृदयप्रोन्माधिनः कर्कशाः । उत्सृष्टाम्बरदृष्ट-
विग्रहमरा यस्य स्मराप्रेसरा योधा वारवधूस्तनाश्च न दृष्टः
क्षोभं स वोऽव्याजिनः ॥ २०६ ॥ बद्धा पद्मासनं यो
नयनयुगमिदं न्यस्य नासाग्रदेशे धृत्वा भूतौ च शान्तौ
समरसमिलितौ चन्द्रसूर्याख्यवातौ । पश्यन्नन्तर्विशुद्धं

१ शब्दः. २ मूलाधार-स्वाभिधान-भगिपूर-अनाहत-विशुद्धि-आ-
शक्त्यानि षट् चक्राणि. ३ परिपाटी. ४ वासना. ५ व्यासः.
६ चित्तैकाग्र्यवशात्. ७ स्थितः. ८ 'जङ्घाया मध्यभागे तु संकेतो
यत्र जङ्घाया । पद्मासनमिति प्रोक्तं तदासनविचक्षणैः ॥'. ९ शान्तिः.
१० शान्तः. ११ संसारिणाम्. १२ बद्धाति. १३ चेतःसमाधिना.
१४ शरीरे.

किमपि च परमं ज्योतिराकारहीनं सौख्याम्भोधौ निमग्नः स
दिशतु भवतां ज्ञानबोधं बुधोऽयम् ॥ २०७ ॥ कामेना-
कृष्य चापं हतपटुपटहं बलुभिर्मारवीरैर्भूमङ्गोत्क्षेपजम्भा-
स्थितललितदृशा दिव्यनारीजनेन । सिद्धैः प्रहोत्तमाङ्गैः पुल-
कितवपुषा विस्मयाद्वासवेन ध्यायन्त्यो योगपीठादचलित
इति वः पातु दृष्टो मुनीन्द्रः ॥ २०८ ॥ किं स्याद्वास्वान्न
मानोरमृतधनरससन्दिनः सन्ति पादाः किं वा राका-
शशाङ्गो नहि तुहिनरुचिः कुत्रचिन्निष्कलङ्कः । साक्षाच्चिन्ता-
मणिः किं विपुलफलमणेः सौकुमार्यं कुतस्त्यं संदेहान्मुग्ध-
घोभिः प्रथममिति मुनेः पातु दृष्टं वपुर्वः ॥ २०९ ॥

कल्किः

उद्यत्करकरवालः शक्तिमिरध्वंसने महानिपुणः । कल्कि-
हरिर्वः पायादपायतः कलिनिशान्तोत्थः ॥ २१० ॥ यवनी-
नयनान्बुधोरणीभिर्धरिणीनामपनीय तापवह्निम् । सुकृतद्रुम-
सेकमाचरन्तं धृतकल्कं प्रणमामि निर्विकल्पम् ॥ २११ ॥
प्रेङ्खद्वाजितरंगमुन्मदगजग्राहप्रगल्भं भटव्यावल्गत्स्फुटपुण्ड-
रीकनिलयं डिण्डीरपिण्डावलिम् । म्लेच्छानीकमहार्णवं सुवि-
पुलं सद्गमकल्पावधौ यश्चावाभिरिवामवद्वैद्यतु वः कैल्यानि
कल्की हरिः ॥ २१२ ॥

सूर्यः

खण्डितानेत्रकजौलिमञ्जुरञ्जनपण्डिताः । मण्डिताखिल-
द्विप्रान्ताश्चण्डांशोः पान्तु मानवः ॥ १ ॥ शुक्रपुण्डच्छवि
सवितुश्चण्डरुचेः पुण्डरीकवनबन्धोः । मण्डलमुदितं वन्दे
कुण्डलमाखण्डलाशयाः ॥ २ ॥ अतिविततगगनसरणि-
प्रसरणपरिमुक्तविश्रमानन्दः । मरुदुच्छासितसौरभकमलाकर-
हासकूटविर्जयति ॥ ३ ॥ प्राचीकुङ्कुमतिलकं पूर्वाचल-
रोहणेकमाणिक्यम् । त्रिसुवनगृहैकदीपं वन्दे लोकैकलोचनं
देवम् ॥ ४ ॥ कटुमिरपि कठोरचक्रवाकोत्करविरहज्वर-
शान्तिशीतवीर्यैः । तिमिरहतमयं महोभिरञ्जयति जग-
न्जनयनौघमुष्णमानुः ॥ ५ ॥ यद्विम्बमम्बरमणिर्यदपां प्रसूति-
र्नक्तं निषिञ्चति यदग्निशिखासु भासः । ज्योत्स्ना निशासु
हिमघाम्नि च यन्मयूखाः पूषा पुराणपुरुषः स नमोऽस्तु
तस्मै ॥ ६ ॥ यो रक्ततामसितरामतुलं दधानो दिक्प्रौढ-
दारपरिमोहनवासवासः । योषिद्वीपतिविडम्बनभृत्स शश्व-
त्पायादपायसमुदायहरो रविर्नः ॥ ७ ॥ ब्रह्माण्डसंपुटकले-
वरमध्यवर्ति चैतन्यपिण्डमिव मण्डलमस्ति यस्य । आलो-
कितोऽपि दुरितानि निहन्ति यस्तं मार्तण्डमादिपुरुषं प्रण-

मामि नित्यम् ॥ ८ ॥ सिन्दूरस्पृहया स्पृशन्ति करिणां
कुम्भस्थमाघोरणा भिङ्गी पल्लवशङ्कया विचिनुते सान्द्रद्रुमां
द्रोणिषु । कान्ताः कुङ्कुमशङ्कया करतले मृदन्ति लग्नं च
यत्तत्तेजः प्रथमोद्भवं भ्रमकरं सौरं चिरं पातु वः ॥ ९ ॥
एकस्मिन्नयने भृशं तपति यः काले स दाहक्रमो येनात-
न्यत यत्प्रकाशसमयेनैषां पदं दुर्लभम् । सा व्योमावयवस्य
यत्र विदिता लोके गतिः शाश्वती श्रीसूर्यः सुरसेवि-
तोऽपि हि महादेवः स नञ्जायताम् ॥ १० ॥
जम्भारातीभकुम्भोद्भवमिव दधतः सान्द्रसिन्दूरेण रक्तैः
सिक्ता इवौघैरुदयगिरितटीधातुधाराद्रवस्य । आयान्त्या
तुल्यकालं कमलवनरुचेवारुणा वो विभूत्यै भूयासु-
र्भासयन्तो भुवनमभिनवा मानवो मानवीयाः ॥ ११ ॥
भक्तिप्रहाय दातुं मुकुलपुटकुटीकोटरक्रोडलीनां लक्ष्मीमाक-
टुकामां इव कमलवनोद्भाटनं कुर्वते ये । कालाकारान्धकारा-
ननपतितजगत्साध्वसध्वंसकल्याः कल्याणं वः क्रियासुः किस-
लयरुचयस्ते करा भास्करस्य ॥ १२ ॥ साटोपव्योमहृष्टोषित-
रजनिवणिङ्नायकोन्मुक्ततारा मुक्ताहारापहारात्तरलखगरव-
प्रोत्थिताकीर्तिशान्त्यै । कर्षन्नम्मोजकुम्भोदरकुहरवहिर्निःसर-
त्स्वदपदालीकालव्यालीं करेणाकलयतु दिनकृत्कल्मषोन्मूलनं
वः ॥ १३ ॥ चैत्री चर्कारपङ्क्तिं हरिरपि च हरीन्धूर्जटिर्धू-
र्ध्वजान्तार्नक्षं नक्षत्रनाथोऽरुणमपि वरुणः कूबराग्रं कुबेरः ।
रंहः सङ्घः सुराणां जगदुपकृतये नित्यशुक्तस्य यस्य त्तौति
प्रीतिप्रसन्नोऽन्वहमहिमरुचेः सोऽवतात्स्यन्दनो वः ॥ १४ ॥
किं छत्रं किं नु रत्नं तिलकमुत तथा कुण्डलं कौस्तुभो वा
चक्रं वा वीरिजं वेत्यमर्युर्वैतिभिर्वद्वलित्वेपिदेहे । ऊर्ध्वं
मौलौ ललाटे श्रवसि हृदि करे नाभिदेशे च दृष्टं पायाचन्द्रो-
र्जकविम्बं स च दनुजरिपुर्वधमानः क्रमेण ॥ १५ ॥ शीर्ष-
प्राणाङ्घ्रिपाणीभ्रंशनिर्घर्षधनैर्धर्धराव्यक्तघोषान्दीर्घाप्रौतान-
घौघैः पुनरपि घटयत्येक उल्लाघयन्त्यः । धर्माशोक्तस्य वो-
ऽन्तर्दिग्गुणधर्मेष्टुणानिर्गन्निर्विघ्नवृत्तेर्दत्तार्थाः सिद्धसंचैर्विदधतु
घृण्यैः शीघ्रमहोविधातम् ॥ १६ ॥

किरणाः

करजालमपूर्वचेष्टितं वस्तदमीष्टप्रदमस्तु तिग्मभासः । क्रियते
भवबन्धनाद्विसृक्तिः प्रणतानामुपसेवितेन येन ॥ १७ ॥
युष्माकमम्बरमणेः प्रथमे मयूखास्ते मङ्गलं विदधतुदयराग-

१ केनपिण्डः. २ खण्डयतु. ३ पापानि. ४ नायिकाविशेषा.
५ कमलम्. ६ पूर्वदिशः.

१ इन्द्रः. २ क्रयविक्रयस्थानम्. ३ विष्णुः. ४ कीलकः. ५ इन्द्रः.
६ जम्भान्. ७ यानमुखः. ८ चक्रं. ९ युगधरः. १० वेगः.
११ चूडारत्नम्. १२ यतो विष्णोर्नाभिदेशे कमलं वर्तते. १३ नामना-
कल्या. १४ कुष्ठरोगविशीर्णनासिकापादपाणीन्. १५ क्षतविशिष्टैः.
१६ शरीरैः. १७ चिरकालः अस्थानम्. १८ सूर्यस्य. १९ सततकृपा.
२० रश्मयः. २१ पापनाशम्.

माजः । कुर्वन्ति ये दिवसजन्ममहोत्सवेषु सिन्दूरपाटल-
मुखीरिव दिक्पुरंग्रीः ॥ १८ ॥ सिन्दूराणीव सीदत्कपण-
कुलवधूमूर्ध्नि ये संचरन्तः प्रेक्ष्यन्ते दिक्षु शैलः शिखरमुवि-
लसत्पद्मरागाङ्कुरा यैः । ध्रुवन्ते ध्वान्तधाराः सह दुरित-
चयैर्दृश्यः सुदृश्याः पान्तु त्वां पद्मबन्धोरकरणकिरणाः
पूरणाः पद्मबन्धोः ॥ १९ ॥

तुरगाः

अवतु नः सवितुस्तुरगावली समतिलङ्घिततुङ्गपर्ययोधरा ।
स्फुरितमध्यगतारुणनायका मरुतैकलतेव नमश्चियः ॥ २० ॥

चन्द्रः

लालयन्तमरविन्दवनानि क्षालयन्तममितो भुवनानि ।
पालयन्तमथ कोककुलानि ज्योतिषां पतिमहं महयामि ॥ १ ॥

१ मेघाः; पक्षे, -स्तनौ. २ अरुणरूपो नायकः सारथिर्यस्याः;
पक्षे, -अरुण आरक्तो नायको हारमध्यमणिः. ३ सूर्यतुरंगमाणां
हरितवर्णत्वादित्यर्थः.

रविमावसते सतां क्रियायै सुधया तर्पयते सुरान्पितृंश्च । तमसां
निशि मूर्च्छतां विह्वले हरचूडानि हितात्मने नमस्ते ॥ २ ॥
सर्मानुप्रतिवारपरणमिलदन्तौघयैर्ब्रह्मवैश्वानरीर्षतया लुदीधि-
तिसुधासारस्तुषारद्युतिः । पुष्पेष्वासनतत्प्रियार्परिणयानन्दा-
मिवेकोत्सवे देवः प्राप्तसहस्रधारकलशश्रीरस्तु नस्तुष्टये ॥ ३ ॥

पृथिवी

स्वर्गौकोमिरदोनिवासिपुरुषारब्धातिशुद्धाध्वरस्वाहाकार-
वषट्क्रियोत्थममृतं स्वादीय आदीयते । आम्नायप्रवणैरलङ्कति-
जुषेऽमुष्यै मनुष्यैः शुभैर्दिव्यक्षेत्रसरित्पवित्रवपुषे देव्यै
पृथिव्यै नमः ॥ १ ॥

१ गिलनम्. २ छिद्रकरणसाधनम्. ३ दन्तदशनकृतविवरपरम्परा.
४ पतनशीला. ५ मदनः. ६ विवाहः. ७ देवैः.

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे प्रथमं मङ्गलाचरणप्रकरणं समाप्तम्

द्वितीयं सामान्यप्रकरणम्

सुभाषितप्रशंसा

भाषासु मुख्या मधुरा दिव्या गीर्वाणभारती । तस्माद्वि
काव्यं मधुरं तस्मादपि सुभाषितम् ॥ १ ॥ सुभाषितेन
गीतेन युवतीनां च लीलया । मनो न भिद्यते यस्य स
योगी ह्यथवा पशुः ॥ २ ॥ सुभाषितमयैर्द्रव्यैः संग्रहं न
करोति यः । सोऽपि प्रस्तावयज्ञेषु कां प्रदास्यति दक्षि-
णाम् ॥ ३ ॥ संसारकटुवृक्षस्य द्वे फले ह्यमृतोपमे । सुभा-
षितरसाखादः संगतिः सुजने जने ॥ ४ ॥ सुभाषितरसा-
खादबद्धरोमाश्चकचुकाः । विनापि कामिनीसङ्गं कवयः
सुखमासते ॥ ५ ॥ पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि जलमन्नं
सुभाषितम् । मूढैः पाषाणखण्डेषु रत्नसंज्ञा विधीयते ॥ ६ ॥
धर्मो यशो नयो दाक्ष्यं मनोहारि सुभाषितम् ॥ इत्यादि-
गुणरत्नानां संग्रही नौवसीदति ॥ ७ ॥ संगीतमपि साहित्यं
सरस्वत्याः स्तनद्वयम् । एकमापातमधुरमन्यदालोचना-
मृतम् ॥ ८ ॥ शिशुर्वेत्ति पशुर्वेत्ति वेत्ति गानरसं फणी ।
साहित्यरसमाधुर्यं शंकरो वेत्ति वा न वा ॥ ९ ॥ द्राक्षा-
म्लानमुखी जाता शर्करा चौरमतां गता । सुभाषितरसस्याग्रे
सुधा मीता दिवं गता ॥ १० ॥ संसदि तदेव भूषण-
मुपकारकमवसरे धनं मुख्यम् । सूक्तं दधति सुवर्णं
कल्याणमनर्घमिह धन्याः ॥ ११ ॥ कथमिह मनुष्यजन्मा
संप्रविशति सदसि विदुषगमितायाम् । येन न सुभाषिता-
मृतमाह्लादि निपीतमातृसेः ॥ १२ ॥ अकलितशब्दालंकृति-
रुक्कूला स्खलितपदनिवेशापि । अभिसारिकेवं रमयति
सक्तिः सौर्त्किर्षशङ्कारा ॥ १३ ॥ आस्वादितदयिताधर-
सुधारससेव सूक्तयो मधुराः । अकलितरसालमुकुलो न
कोकिलः कलमुद्वेक्षयति ॥ १४ ॥ अवसरपठितं सर्वं सुभा-
षितत्वं प्रयात्यसूक्तमपि । क्षुधि कदशनमपि नितरां भोक्तुः

१ प्रसङ्गः २ न नश्यति ३ पाषाणताम् ४ काञ्चनम्; पक्षे, -
सुष्ठुपदैर्मुक्तम् ५ पण्डितपूर्णायां देवमुक्त्या च ६ न कलिता
शब्दस्यालंकृतिर्धन्या अनुप्रासादिशब्दालंकृतिश्चैत्यर्थः; पक्षे, -अक-
लितः शब्दो ययैतादृश्यलंकृतिर्भूषणं यस्याः सशब्दभूषणव-
त्स्वेऽन्यस्य ज्ञानं भविष्यसीति धियेति भावः ७ द्रुतं रसप्रत्यायिकाः
पक्षे, -नायकचित्तानुकूल्यवती ८ कूटपदानां ग्रथनं यत्र;
पक्षे, -स्नानादन्यत्र पतनं यथा स्यात्तथा चरणविन्यासो यस्याः
९ सुभाषितम्; पक्षे, -शोभनोक्तिमती १० उत्कृष्टशालिशङ्कार-
रसवती; पक्षे, -अहमस्वार्थं ममेति रतिपरिपोषवती ११ मधुरम्
१२ वदति

संपद्यते स्वादु ॥ १५ ॥ यस्य वक्रकुहरे सुभाषितं नास्ति
नाप्यवसरे प्रजल्पति । आगतः सदसि धीमतामसौ लेप्यै-
निर्मित इवावभासते ॥ १६ ॥ सुभाषितं हारि विशल्यघो
गलान्न दुर्जनस्यैकरिपोरिवामृतम् । तदेव धत्ते हृदयेन
सज्जनो हरिर्महोरत्नमिवातिनिर्मलम् ॥ १७ ॥ नायं प्रयाति
विकृतिं विरसो न यः स्नातः क्षीयते बहुजनैर्नितरां
निपीतः । जाड्यं निहन्ति रुचिमेति करोति तृप्तिं नूनं
सुभाषितरसोऽन्यरसातिशायी ॥ १८ ॥ धन्याः शुचीनि
सुरभीणि गुणोन्मितानि वाग्वीरुधः स्वदनोपवनोद्गतायाः ।
उच्चित्य सूक्तिकुसुमानि सतां विविक्तवर्णानि कर्णपुलिनेष्व-
वतंसयन्ति ॥ १९ ॥ किं हारैः किमु कङ्कणैः किमसमैः कर्णा-
वतंसैरलं केयूरैर्मणिपुण्ड्रलैरलमलं साडम्बरैरम्बरैः । पुंसामे-
कमखण्डितं पुनरिदं मन्यामहे मण्डनं यन्निष्पीडितं पार्वणा-
मृतकरं सन्दोपमाः सूक्तयः ॥ २० ॥ खिन्नं चापि सुभा-
षितेन रमते स्वीयं मनः सर्वदा श्रुत्वान्यस्य सुभाषितं खलु
मनः श्रोतुं पुनर्वाञ्छति । अज्ञानज्ञानवतोऽप्यनेन हि वशी-
कर्तुं समर्थो भवेत्कर्तव्यो हि सुभाषितस्य मनुजैरावश्यकः
संग्रहः ॥ २१ ॥ सुव्याहृतानि धीराणां फलतः परिचिन्त्य
यः । अध्यवस्यति कार्येषु चिरं यशसि तिष्ठति ॥ २२ ॥
सुव्याहृतानि सूक्तानि सुकृतानि ततस्ततः । संचिन्वन् धीर
आसीत शिलाहारी शिलं यथा ॥ २३ ॥

विद्याप्रशंसा

अपूर्वः कोऽपि कोशोऽयं विद्यते तव भारति । व्ययतो
बुद्धिमायाति क्षयमायाति संचयात् ॥ १ ॥ अनेकसंशयो-
च्छेदि परोक्षार्थस्य दर्शकम् । सर्वस्य लोचनं शास्त्रं यस्य
नास्त्यन्ध एव सः ॥ २ ॥ सर्वद्रव्येषु विद्यैव द्रव्यमाहुर्जु-
त्तमम् । अहार्यत्वादनर्थत्वादक्षयत्वाच्च सर्वदा ॥ ३ ॥
हर्तुर्न गोचरं याति दत्ता भवति विस्तृता । कल्पान्तेऽपि
न या नश्येत्किमन्यद्विद्यया समम् ॥ ४ ॥ ज्ञातिमिर्वर्ण्यते
नैव चोरेणापि न नीयते । दाने नैव क्षयं याति विद्यारत्नं

१ विद्ये २ पङ्करचित ३ राहोः ४ कौस्तुभमणिः ५ विकारम्
६ मान्यम् ७ अन्यरसानतिक्रम्य वर्तत इत्यर्थः ८ कर्णभूषणैः
९ वस्त्रादिभिः १० पूर्णः ११ किरणाः १२ नास्त्युत्तमं यस्यात्
१३ विमज्जते

महाधनम् ॥ ५ ॥ संयोजयति विधैव नीचगापि नरं
सरित् । समुद्रमिव दुर्धर्षं नृपं माग्यमतः परम् ॥ ६ ॥
विद्या शस्त्रं च शास्त्रं च द्वे विद्ये प्रतिपत्तये । आद्या-
हास्याय वृद्धत्वे द्वितीयाद्रियते सदा ॥ ७ ॥ शुनः पुच्छमिव
व्यर्थं जीवितं विद्यया विना । न गुह्यगोपने शक्तं न च
दर्शनिवारणे ॥ ८ ॥ सद्विद्या यदि का चिन्ता वैराकोदर-
पूणे । शुकोऽप्यशनमामोति राम रामेति च श्रुत्वा ॥ ९ ॥
अनपेक्षितशुरुवचना सर्वान्ग्रन्थीन्विमेदयति सम्यक् । प्रकट-
यति पररहस्यं विमर्शशक्तिर्निजा जयति ॥ १० ॥ वसुमतीपतिना
नु सरस्वती बलवता रिपुणापि न नीयते । समविभागहरैर्न
विमज्जते विबुधबोधबुधैरपि सेव्यते ॥ ११ ॥ श्रियः प्रदुग्धे
विपदो रुणद्धि यशांसि सूते मलिनं प्रमार्ष्टि । संस्कार-
ज्ञौचेन परं पुनीते शुद्धा हि बुद्धिः किल कामधेनुः ॥ १२ ॥
न चोरहार्यं न च राजहार्यं न भ्रातृभाज्यं न च भारकारि ।
व्यये कृते वर्धत एव नित्यं विद्याधनं सर्वधनप्रधान-
म् ॥ १३ ॥ मातेव रक्षति पितेव हिते निर्युक्ते कान्तेव
चाभिरमयत्यपनीय खेदम् । लक्ष्मीं तनोति वितनोति च
दिक्षु कीर्तिं किं किं न साधयति कल्पलतेव विद्या ॥ १४ ॥
विद्या नाम नरस्य रूपमधिकं प्रेच्छन्नगुप्तं धनं विद्या भोग-
करी यशःसुखकरी विद्या गुरुणां गुरुः । विद्या बन्धुजनो
विदेशगमने विद्या परं दैवतं विद्या राजसु पूज्यते नहि धनं
विद्याविहीनः पशुः ॥ १५ ॥ विद्या नाम नरस्य कीर्तिर-
तुल्य माग्यक्षये चाश्रयो धेनुः कामदुघा रतिश्च विरहे नेत्रं
तृतीयं च सा । सत्कारायतनं कुलस्य महिमा रत्नैर्विना भू-
षणं तस्मादन्यमुपेक्ष्य सर्वविषयं विद्याधिकारं कुरु ॥ १६ ॥

काव्यप्रशंसा

कान्पृच्छामः सुराः स्वर्गे निवसामो वयं भुवि । किं वा
काव्यरसः स्वादुः किं वा स्वादीयसी सुधा ॥ १ ॥ निर्व-
द्यानि पद्यानि यद्यनारब्धस्य का क्षतिः । मिश्रकक्षाविनिक्षिप्तः
किमिक्षुर्नरसो भवेत् ॥ २ ॥ याता यान्ति च यातारो
लोकाः शोकाधिका भुवि । काव्यसंबन्धिनी कीर्तिः स्थायिनी
निरप्रायिनी ॥ ३ ॥ नवोक्तिर्जातिरग्राम्या श्लेषोऽक्लिष्टः
स्फुटो रसः । विकटाक्षरसंबन्धः कृत्स्नमेकत्र दुष्करम् ॥ ४ ॥
सद्भिर्भाव्ये हिते काव्ये वृथा दुर्जनगर्जनम् । चण्डीशाङ्गी-
कृते चन्द्रेऽर्जुनैः किं विधुतुदः ॥ ५ ॥ त एव पद-
विन्यासास्ता एवार्थविभूतयः । तथापि नव्यं भवति काव्यं

१ ज्ञानाय. २ मक्षिका. ३ शुद्धकम्. ४ नियोजयति. ५ अन्त-
हितम्. ६ उत्कृष्टानि. ७ ममैष्टुक्.

अथनकौशलत् ॥ ६ ॥ सरसापि कवेर्वाणी हरिनामाङ्किता
यदि । सादरं शृण्वते तज्ज्ञैः शुक्तिर्मुक्तान्विता यथा ॥ ७ ॥
काव्यस्याप्रफलस्यापि कोमलस्येतरस्य च । बन्धच्छायाविशे-
षेण रसोऽप्यन्यादृशो भवेत् ॥ ८ ॥ शब्दशक्त्यैव कुर्वाणा
सर्वदानवनिवृत्तिम् । काव्यविद्या श्रुतिगता स्यान्मृतस्यापि
जीवनी ॥ ९ ॥ श्लिष्टा संभङ्गा सद्गुर्या निर्दोषा सद्गुणा
मृदुः । नानामङ्गीविलासा चैकृतिर्विकृतिरन्यथा ॥ १० ॥
धर्मार्थकाममोक्षेषु वैचक्षण्यं कलासु च । करोति कीर्तिं प्रीतिं
च साधुकाव्यनिषेवणम् ॥ ११ ॥ उमामिमां समुद्रीक्ष्य
शीतदीधितिशेखर । एषापि भारती भानुयुतं सीकृत्य नर्तति
॥ १२ ॥ अध्वनि पदग्रहपरं मदयति हृदयं न वा न वा श्रव-
णम् । काव्यमभिज्ञसभायां मञ्जीरं केलिवेलायाम् ॥ १३ ॥
अविदितगुणापि सुकवेर्मणिः कर्णेषु वर्ममिति मधुधाराम् ।
ह्यनधिगतपरिमलापि हि हरति दृशं मालतीमाला ॥ १४ ॥
ख्यातिं गमयति सुजनः सुकविर्विदधाति केवलं काव्यम् ।
पुष्पाति कमलमम्मो लक्ष्म्या तु रविर्नियोजयति ॥ १५ ॥
कृतमन्दपद^{१३}न्यासा विक्र^{१३}चश्रीश्चौरशब्दमङ्गवती । कस्य न
कम्पयते कं जरेव जीर्णस्य सत्कवेर्वाणी ॥ १६ ॥ सरसा
सालंकारा सुपद^{१३}न्यासा सुवर्णमयमूर्तिः । आर्या तथैव भार्या
न लभ्यते पुण्यहीनेन ॥ १७ ॥ सा कविता सा वनिता
यस्याः श्रवणेन दर्शनेनापि । कविहृदयं विटहृदयं सरलं
तरलं च सत्वरं भवति ॥ १८ ॥ अमरहिता सा कचव-
त्स्त्रीणां कुचवच्च सरसहिता । लसदक्षरपीयूषाधरवत्कविता
महात्मनां जीयात् ॥ १९ ॥ सत्पात्रोपनयोचितसंस्मृतिवि-
म्बाभिनववस्तु । कस्य न जनयति हर्षं सत्काव्यं मधुरवचनं
च ॥ २० ॥ सत्सूत्रसंविधानं सदलंकारं सुवृत्तमच्छिद्रम् ।
को धारयति न कण्ठे सत्काव्यं माल्यमर्घ्यं च ॥ २१ ॥

१ कठिनस्येत्यर्थः. २ सर्वकालं नवसौख्यम्; पक्षे, सर्वेषां
रक्षसामानन्दम्. ३ कविता; पक्षे, काव्यस्य शुक्लस्य विद्या. संजी-
विनीत्यर्थः. ४ नानार्थशब्दयुक्ता. ५ पदच्छेदवैविध्यवादेनार्थपद-
वती. ६ कविता. ७ रोगः. दुःखदत्तात्. ८ व्यङ्ग्यार्थशून्यम्.
यत्तु ध्वनिरुत्तमं काव्यं तद्विज्ञमिल्यर्थः; पक्षे, शिथिलशून्यम्.
९ अनुप्रासमात्रार्थं पदग्रहः परमुत्कृष्टो यत्र; पक्षे, अत्यन्तचरण-
संलक्षम्. १० उक्तिः. ११ वर्पति. १२ सुसिद्धन्तादिः; पक्षे, चरणः.
१३ प्रफुल्लशोभा; पक्षे, विगता कचश्रीः केशशोभा यस्याः.
१४ चारवो ये शब्दमङ्गा रचनाविशेषास्तद्वती; पक्षे, स्थलित-
शब्दवती. १५ शिरः. १६ अमरस्यो मृतेभ्यो हिता; पक्षे, अनेन
आन्या रहिता. १७ सरैर्मात्रभिः सहिता; पक्षे, सरसेभ्यो हिता.
१८ लसच्छोमायमानमक्षरमविनाशि पीयूषं तद्वन्माधुर्यं यस्मिन्;
पक्षे, लसन्लक्षराणि वर्णा एव पीयूषं यस्याम्. १९ स्थापनम्.
२० सम्यग्बोधः. २१ दोषरहितम्.

यदसेवनीयमसतामैमृतप्रायं सुवर्णविन्यासम् । सुसार्थमयं
काव्यं त्रिविष्टपं वा समं विद्मः ॥ २२ ॥ सत्कविरसनाशुर्पी-
निस्तुषतरशब्दशालिपीकेन । तृप्तो दयिताधरमपि नाद्रियते
का सुधा दासी ॥ २३ ॥ काव्यस्याक्षरमैत्रीर्भाजो न च
कैकशा न च ग्राम्याः । शब्दा अपि पुरुषा अपि सौधव
एवार्थबोधाय ॥ २४ ॥ अर्च्यगूढानर्थानव्यञ्जयतः प्रसाद-
रहितस्य । संदर्भस्य नदस्य च न रसः प्रीत्यै रसज्ञानम्
॥ २५ ॥ आन्तरमिव बहिरिव हि व्यञ्जयितुं रसमशेषतः
सततम् । असती सत्कविसूक्तिः काचघटीति त्रयं वेद
॥ २६ ॥ न ब्रह्मविद्या न च राज्यलक्ष्मीस्तथा यथेयं कविता
कवीनाम् । लोकोत्तरे पुंसि निवेश्यमाना पुत्रीव हर्षे हृदये
करोति ॥ २७ ॥ अनञ्जवृष्टिः श्रवणामृतस्य सरस्वतीविभ्रम-
जन्मभूमिः । वैदर्भरीतिः कृतिनामुदेति सौभाग्यलामप्रति-
भूः पदानाम् ॥ २८ ॥ सहोदराः कुङ्कुमकेसराणां भवन्ति
नूनं कविताविलासाः । न शीरदादेशमपास्य दृष्टस्तेषां यद-
न्यत्र मया प्ररोहः ॥ २९ ॥ नमो नमः काव्यरसाय तस्मै
निषिक्तमन्तः पृष्ठतापि यस्य । सुवर्णतां वक्रमुपैति साधोर्दु-
र्गतां याति च दुर्जनस्य ॥ ३० ॥ अर्थो गिरामपिहितः पिहितश्च
कश्चित्सौभाग्यमेति मरुद्वधूकुचाभः । नान्द्रीपयोधर इवा-
तितरां प्रकाशो नो गुर्जरीस्तन इवातितरां निगूढः ॥ ३१ ॥
रे रे खलाः शृणुत मद्बचनं समस्ताः स्वर्गे सुधास्ति सुलभा
न तु सा भवद्भिः । कुर्मस्तदत्र भवतामुपकारकारि काव्या-
मृतं पिबत तत्परमादरेण ॥ ३२ ॥ वाणी ममैव सरसा
यदि रज्जयित्री न प्रार्थये रसविदामवधानदानम् । सायंत-
नीषु मकरन्दवतीषु भृङ्गाः किं मल्लिकासु परमैश्चणमारभन्ते
॥ ३३ ॥ आख्यातनामरचनाचतुरस्रसंधिसद्भावलङ्कृतिगुणं
सरसं सुवृत्तम् । आसेदुषामपि दिवं कविपुंगवानां तिष्ठत्य-
खण्डमिह काव्यमयं शरीरम् ॥ ३४ ॥ सरसपरिषत्कनशाव्यं
कवित्वरसायनं विरसमनसां नेतुं नेहामहे श्रवणान्तिकम् ।
गृगमदरसं बिम्बौष्ठीनां कठोरकुचोचितं जघननिकटे क्लिप्ते

१ सहृदयमित्रानाम्; पक्षे, -पापवताम्. २ अमृततुल्यम्; पक्षे, -
मृततुल्यम्. ३ शोभनाक्षराणां विन्यासो ग्रथनं यत्र; पक्षे, -
सुवर्णमयम्. ४ शोभनरसार्थप्रचुरम्; पक्षे, -देवसमूहबहुलम्.
५ प्रसोदनम्. ६ निर्दोषः. ७ निर्दोषकाव्यास्वादेनेत्यर्थः. ८ एक-
गणितित्वादिरूपाः. ९ श्रुतिकटकः; पक्षे, -कूरमतयः. १० अविद-
यप्रयुक्ताः; पक्षे, -ग्राममात्रवासिनः. ११ व्याकरणसिद्धाः; पक्षे, -
निर्मलमतयः. १२ अभ्यन्तरे गूढस्थितान्; पक्षे, -अभ्यन्तरे निही-
तान्. १३ प्रतिपाद्यविषयान्; पक्षे, -पदार्थान्. १४ व्यञ्जनाविष-
यानकुर्वतः; पक्षे, -अप्रकटयतः. १५ प्रसादेन काव्यगुणेन रहि-
तस्य; पक्षे, -निर्मलतया रहितस्य. १६ काव्यस्य. १७ शृङ्गारादिः;
पक्षे, -जलम्. १८ काश्मीरदेशम्. १९ अन्येषामभिमतम्; अन्यैः सह
विचारविनिमयो वा.

लिम्पेज्जरन्महिषस्य कः ॥ ३५ ॥ अमृतजलधेः पायं पायं पयांसि
पयोधरः किरति करकास्ताराकारा यदि स्फटिकावनौ । तदिह
तुलनामानीयन्ते क्षणं कठिनाः पुनः सततममृतसन्दोद्वारा
गिरः प्रतिभावताम् ॥ ३६ ॥ प्रयच्छति चमत्कृतिं विरचनाविधौ
चेतसः सभासु पठितो भवत्यसमसाधुवादासये । प्रथामुप-
गतस्तनोत्यतितरामुदारं यशो न पुष्यति मनोरथं कमिव
काव्यचिन्तामणिः ॥ ३७ ॥ समुच्छासो वाचां सरसमधु-
निष्यन्दलहरी समुन्मेषद्वेषी सकलरसपोषोपजनकः । न केषा-
माधत्ते मनसि परितोषं नवनवैर्विलासैरुन्मीलद्विकचितमधूली-
परिमलः ॥ ३८ ॥ यथा यूनास्तद्वत्परमरमणीयापि रमणी
कुमाराणामन्तःकरणहरणं नैव कुरुते । मनुक्तिश्चेदन्तर्मद-
यति सुधीभूय सुधियां किमस्या नाम स्यादरसपुरुषा-
नादरमरैः ॥ ३९ ॥ परिच्छिन्नस्वादोऽमृतगुडमधुक्षौद्रपयसां
कदाचिच्चाभ्यासाद्भजति ननु वैरस्यमधिकम् । प्रियाविम्बोष्ठे
वा रुचिरकविवाक्येऽप्यनवधिर्नवानन्दः कोऽपि स्फुरति तु
रसोऽसौ निरुपमः ॥ ४० ॥ प्रसक्तैः पात्रं तिलकयति यं
सूक्तिरचना य आद्यः स्वादूनां श्रुतिचुलकलेखेन मधुना ।
यदात्मानो विद्याः परिणमति यश्चार्थवपुषा स गुम्फो
वाणीनां कविवृषनिषेव्यो विजयते ॥ ४१ ॥ सदा मध्ये
यासामियदमृतनिष्यन्दसरसा सरस्वत्युद्दामा वहति बहुमार्गा
परिमलम् । प्रसादं ता एता धनपरिचिताः केन महतां
महाकाव्यव्योम्भि स्फुरितमधुरा यान्तु रुचयः ॥ ४२ ॥
नैव व्याकरणज्ञमेति पितरं न भ्रातरं तार्किकं दूरतस्कुचि-
तेव गच्छति पुनश्चाण्डालवच्छान्दसात् । मीमांसानिपुणं
नपुंसकमिति ज्ञात्वा निरस्तादरा काव्यालंकरणज्ञमेत्य कविता-
कान्ता वृणीते स्वयम् ॥ ४३ ॥ रम्यार्थोक्तितनूज्वला
रसमयप्राणा गुणोद्भासिनी चेतोरञ्जकरीतिवृत्तिकवितापाकं
वयो विभ्रती । भावालंकरणोचितागमवती सर्वत्र निर्दोष-
ताशय्यामैश्वर्येति कामिनीव कविता कस्यापि पुण्यात्मनः
॥ ४४ ॥ निर्हादं क्रकचक्षतैः किरति किं कर्णामृतं वल्लकी
किं वा मुञ्चति मालती परिमलं पाषाणनिषेपणैः । इत्थं
तारसर्कशां धियमसौ जल्यैर्विकल्याकुलैराकूटं कमनीय-
कान्तिदमितं कार्यं कथं स्यन्दते ॥ ४५ ॥ यत्राकूटसुवर्ण-
सूत्रमिव यत्पद्यं सुमेरोस्तटादुन्मीलत्कुरुविन्दकन्दल इव
स्वच्छः पदार्थस्तु यः । यत्राप्युल्लसदंशुकान्तरलसत्कान्ता-
कुचान्तोपमं व्यञ्ज्यं यत्तदहो कवित्वमपरं वाग्देवतोपमवः
॥ ४६ ॥ गुम्फः पङ्कजकुञ्जलघुतिरुरस्तत्केसरोद्भासवानर्थो-
ऽप्यन्तरसौरभप्रतिनिमं व्यञ्ज्यं चमत्कारि यत् । द्वित्रैर्यद्वसिकै-

१ विदुषाः. २ सुवर्णी. ३ आनन्दस्य. ४ गच्छति.

शिरं सहृदयैर्भृङ्गैरिवास्वाद्यते तत्काव्यं न पुनः प्रमत्तकुक्वे-
र्यात्कचिदुज्जलितम् ॥ ४७ ॥ निन्द्यन्ते यदि नाम मन्द-
मतिभिर्वक्त्राः कवीनां गिरः स्तूयन्ते न च नीरसैर्मगदशां
वक्त्राः कटाक्षच्छटाः । तद्वैदग्ध्यविदां सतामपि मनः किं
नेहते वक्त्रां धत्ते किं न हरः किरीटशिखरे वक्त्रां कला-
मैन्दवीम् ॥ ४८ ॥ सानन्दप्रमदाकटाक्षविशिखैर्येषां न भिन्नं
मनो यैः संसारसमुद्रपातविधुरेष्वन्येषु पोतायितम् । यैर्दुर्वार-
सरस्वतीविलसितं द्वित्रैः पदैर्गुम्फितं तेषामप्युपरि स्फुरन्ति
मतयः कस्यापि पुण्यात्मनः ॥ ४९ ॥ वाणि त्वत्पदपद्मरेणु-
कणिका या स्वान्तभूमिं सतां संप्राप्ता कवितालता परिणता
सैवेयमुज्जृम्भते । त्वत्कर्णेऽपि त्रिराय यत्किंसलयं सूक्तापदेशं
शिरःकम्पयति तत्पारिजातकलिकागुच्छे विधत्ते पदम् ॥ ५० ॥

नाट्यप्रशंसा

प्रत्यङ्गमङ्कुरितसर्वसावतारनव्योलसत्कुसुमराजिविराजि-
बन्धम् । धर्मेतरांशुरिव वक्त्रतयातिरम्यं नाट्यप्रबन्धमति-
मञ्जुलसंविधानम् ॥ १ ॥ देवानामिदमामनन्ति मुनयः कान्तं
ऋतुं चाक्षुषं रुद्रेणेदमुमाकृतव्यतिकरे स्वाङ्गे विमत्तं द्विधा ।
त्रैगुण्योल्लवमत्र लोकचरितं नानारसं दृश्यते नाट्यं भिन्न-
रुचेर्जनस्य बहुधायेकं समाराधनम् ॥ २ ॥

कुकाव्यनिन्दा

किं तेन किल काव्येन मृथमानस्य यस्य ताः । उदधे-
रिव क्षयान्ति रसामृतफरम्पराः ॥ १ ॥ किं तेन काव्यमधुना-
प्लाविता रसनिर्झरैः । जडालानोऽपि नो यस्य भवन्त्यङ्कु-
रितान्तराः ॥ २ ॥ यदा प्रकृत्यैव जनस्य रागिणो भृशं प्रदीप्तो
इति मन्मथानलः । तदात्र भूयः किमनर्थपण्डितैः कुकाव्य-
हव्याद्भुतयो निवेशिताः ॥ ३ ॥ तत्किं काव्यमनल्पपीत-
मधुक्त्तुर्यान्न यद्भुतं मात्सर्यावृतचेतसां रसवशादप्युद्गतिं
लोमसु । कम्पं मूर्ध्नि कपोलयुग्ममरुणं वाष्पाविले लोचने
अप्यारोपितवस्तुकीर्तनपरं वाचः करालम्बनम् ॥ ४ ॥ या
साधूनिव साधुवादमुखरान्मात्सर्यमूकानपि प्रोचन्तौ कुरुते
सतां मतिमतां दृष्टिर्न सा वास्तवी । या याताः श्रुतिगोचरं
च सहसा हर्षोल्लसत्कंधरास्तिर्यङ्घ्रोऽपि न मुक्तशष्पकवलास्ताः
किं कवीनां गिरः ॥ ५ ॥

सामान्यकविप्रशंसा

जयन्ति ते सुकृतिनो रससिद्धाः कवीश्वराः । नास्ति येषां
यैशःकाये जरामरणजं भयम् ॥ १ ॥ प्रस्तावे हेतुयुक्तानि

१ लोमसंहर्षम्. २ कीर्तिहरीरे.

यः पठत्यविशङ्कितः । स कविस्तानि काव्यानि काव्ये तस्य
परिश्रमः ॥ २ ॥ सुकवेः शब्दसौभाग्यं सुकविर्वैचित्र्यं नापरः ।
कलादवन्न जानाति परः कङ्कणचित्रताम् ॥ ३ ॥ सन्ति
श्चान इवासंख्या जातिभाजो गृहे गृहे । उत्पादका न बहवः
कवयः शरमा इव ॥ ४ ॥ कवयः परितुष्यन्ति नेतरे कवि-
सूक्तिभिः । न ह्यकूपारवत्कूपा वर्धन्ते विधुकान्तिभिः ॥ ५ ॥
कवीनां मानसं नौमि तरन्ति प्रतिभाम्मसि । यत्र हंसवयां-
सीव सुवनानि चतुर्दश ॥ ६ ॥ अपूर्वो भाति भारत्याः
काव्यामृतफले रसः । चर्वणे सर्वसामान्ये स्वादुविक्रमलं
कविः ॥ ७ ॥ उत्फुल्लगलैरालापाः क्रियन्ते दुर्मुखैः सुखम् ।
जानाति हि पुनः सम्यक्कविरेव कवेः श्रमम् ॥ ८ ॥ ते
धन्यास्ते महात्मानस्तेषां लोके स्थितं यशः । यैर्निबद्धानि
काव्यानि ये वा काव्येषु कीर्तिताः ॥ ९ ॥ अमृतोत्प्रेक्षणे रागं
कुर्वन्त्युरगवज्जनाः । कविर्गुरुवन्मान्यमिन्द्रवज्रादिवृत्तकृत्
॥ १० ॥ काव्यमय्यो गिरो यावच्चरन्ति विशदा भुवि ।
तावत्सारस्वतं स्थानं कविरासाद्य तिष्ठति ॥ ११ ॥ अर्नन्त-
पदविन्यासरचना रसरसा कवेः । बुद्धो यदि समीपस्थो न
कुंजन्मा पुरो यदि ॥ १२ ॥ कविः करोति पद्यानि लालय-
त्युत्तमो जनः । तरुः प्रसूते पुष्पाणि मरुद्वहति सौरभम्
॥ १३ ॥ कविः करोति काव्यानि स्वादं जानन्ति पण्डिताः ।
सुन्दर्या अपि लावण्यं पतिर्जानाति नो पिता ॥ १४ ॥ कविः
पिता पोषयति पालको रसिकः पतिः । कवितायुवतेर्भूतं
सोदरास्तु विवेकिनः ॥ १५ ॥ तत्त्वं किमपि काव्यानां
जानाति विरलो भुवि । मार्मिकः को मरन्दानामन्तरेण मधु-
व्रतम् ॥ १६ ॥ साध्वीव भारती भाति सूक्तिसद्गतचारिणी ।
आम्यार्थवस्तुसंस्पर्शबहिरङ्गा महाकवेः ॥ १७ ॥ कतिपय-
निमेषवर्तिनि जन्मजरामरणविह्वले जगति । कल्पान्तकोटि-
बन्धुः स्फुरति कवीनां यैशःप्रसरः ॥ १८ ॥ कविमक्या-
मृततीर्थस्नानैः पूता भृशं यशोदेहाः । येषां त एव भूषा
जीवन्ति मृता वृथैवान्ये ॥ १९ ॥ काव्यप्रपञ्चचुम्बू रचयति
काव्यं न सारविद्भवति । तरवः फलानि सुवते विन्दति सारं
पतङ्गसमुदायः ॥ २० ॥ विगुणोऽपि काव्यबन्धः साधूनां
माननं गतः स्वदते । फूत्कारोऽपि सुवशैरनूद्यमानः श्रुतिं
हरति ॥ २१ ॥ विद्वत्कवयः कवयः केवलकवयस्तु केवलं
कपयः । कुलजा या सा जाया केवलजाया तु केवलं माया

१ स्वर्णकारः. २ समुद्रः. ३ अनेकपदानि; पक्षे, -विष्णुपदम्.
आकाशमित्यर्थः. ४ शृङ्गारादिरससिद्धिः; पक्षे, -वृष्टिप्रदा. ५ कव-
यितुः; पक्षे, -शुक्लस्य. ६ पण्डितः; पक्षे बुधप्रहः. ७ नीचः
पक्षे, -कुः पृथ्वी तस्या जन्म यस्य मङ्गल इत्यर्थः. ८ सौमन्वयः
९ कीर्तिप्रकाशः. १० विचित्रः निपुणः. ११ सुवेणुभिः.

॥ २२ ॥ अवयः केवलकवयः कीरा स्युः केवलं घीराः ।
 वीराः पण्डितकवयस्तानवमन्ता तु केवलं गवयः ॥ २३ ॥
 अहमपि परेऽपि कवयस्तथापि परमन्तरं परिज्ञेयम् । ऐक्यं
 रलयोरपि यदि तत्किं करमायते कलमः ॥ २४ ॥ दिवम-
 प्युपयातानामाकल्पमनल्पगुणगणा येषाम् । रमयन्ति जग-
 न्ति गिरः कथमिव कवयो न ते वन्द्याः ॥ २५ ॥ यास्यति
 सज्जनहस्तं रमयिष्यति तं भवेच्च निर्दोषा । उत्पादितयापि
 कविस्ताम्यति कथया दुहित्रेव ॥ २६ ॥ शीलाविज्जामारुला-
 मोरिकाद्याः काव्यं कर्तुं सन्तु विज्ञाः स्त्रियोऽपि । विद्यां वेत्तुं
 वादिनो निर्विजेतुं दातुं वक्तुं यः प्रवीणः स वन्द्यः ॥ २७ ॥
 सहृदयाः कविगुम्फनिकासु ये कतिपया त इमे न
 विशङ्कुलाः । रसमयीषु लतास्त्रिव पद्मपदा हृदयसारजुषो न
 मुखस्पृशः ॥ २८ ॥ लङ्कापतेः संकुचितं यशो यद्यत्कीर्तिपात्रं
 रघुराजपुत्रः । स सर्व एवादिकवेः प्रभावो न कोपनीयाः
 कवयः क्षितीन्द्रैः ॥ २९ ॥ जयन्ति ते पञ्चमनादमित्र-
 चित्रोक्तिसंदर्भविभूषणेषु । सरस्वती यद्वदनेषु नित्यमाभाति
 वीणामिव वादयन्ती ॥ ३० ॥ कुण्ठत्वमायाति गुणः कवीनां
 साहित्यविद्याश्रमवर्जितेषु । कुर्यादनाद्रेषु किमङ्गनानां केशेषु
 कृष्णागुरुधूपवासः ॥ ३१ ॥ महीपतेः सन्ति न यस्य
 पार्श्वे कवीश्वरास्तस्य कुतो यशांसि । भूपाः कियन्तो न
 बभूवुरुर्व्या नामापि जानाति न कोऽपि तेषाम् ॥ ३२ ॥
 किं चारुचारित्रविलासशून्याः कुर्वन्ति भूपाः कविसंग्रहेण ।
 किं जातु गुञ्जाफलभूषणानां सुवर्णकारेण वनेचरणाम् ॥ ३३ ॥
 प्रतीयमानं पुनरन्यदेव वस्त्वस्ति वाणीषु महाकवी-
 नाम् । यत्तत्प्रसिद्धावयवातिरिक्तमाभाति लावण्यमिवाङ्गना-
 याः ॥ ३४ ॥ कवेरिमिप्रायमशब्दगोचरं स्फुरन्तमाद्रेषु पदेषु
 केवलम् । वदद्भिर्भैः कृतरोमविक्रियैर्जनस्य तूष्णींभवतो-
 ऽयमज्जलिः ॥ ३५ ॥ स्वप्रज्ञया कुञ्चिकयेव कंचित्सारस्वतं
 वक्त्रिममङ्गिभाजम् । कवीश्वरः कोऽपि पदार्थकोशमुद्भाव्य
 विश्वामरणं करोति ॥ ३६ ॥ तर्केषु कर्कशतराः स्युरथापि
 पुंसां काले भवन्ति मृदवः कवितासु वाचः । दैत्येन्द्रशैलकु-
 लिशं दयिताकोपेले नाथस्य कोमलमुदाहरणं नखं नः ॥ ३७ ॥
 ख्याता नराधिपतयः कविसंश्रयेण राजाश्रयेण च गताः
 कवयः प्रसिद्धिम् । राज्ञा समोऽस्ति न कवेः परमोपकारी
 राज्ञो न चास्ति कविना सदृशः सहायः ॥ ३८ ॥ तेऽनन्त-
 वाङ्मयमहार्णवदृष्टपाराः सांयानिका इव महाकवयो जय-
 न्ति । यत्सूक्तिपेलवलवङ्गलवैरवैमि सन्तः सदःसु वदनान्य-
 धिवासयन्ति ॥ ३९ ॥ त्रैलोक्यभूषणमणिगुणवर्गबन्धुरेक-

श्रकास्ति कविता सविता द्वितीयः । शंसन्ति यस्य महिमा-
 तिशयं शिरोभिः पादग्रहं विदधतः पृथिवीभृतोऽपि ॥ ४० ॥
 शब्दार्थमात्रमपि ये न विदन्ति तेऽपि यां मूर्च्छनामिव मृगाः
 श्रवणैः पिबन्तः । संरुद्धसर्वकरणप्रसरा भवन्ति चित्रस्थिता
 इव कवीन्द्रगिरं नुमस्ताम् ॥ ४१ ॥ स्फारेण सौरभभरेण
 किमेणनाभेस्तद्धानसारमपि सारमसारमेव । स्रक्सौमनस्यपि न
 पुण्यति सौमनसं प्रखन्दते यदि मधुद्रवमुक्तिदेवी ॥ ४२ ॥
 अपि मुदमुपयान्तो वाग्विलासैः स्वकीयैः परमणिदिषु तृप्तिं
 यान्ति सन्तः कियन्तः । निजघनमकरन्दस्यन्दपूर्णालवालः
 कलशसलिलमेकं नेहते किं रसालः ॥ ४३ ॥ पदव्यक्तियव्यक्ती-
 कृतसहृदयानन्दसरणौ कवीनां काव्ये न स्फुरति बुधमात्रस्य
 धिषणा । नवक्रीडावेशव्यसनपिशुनो यः कुलवधूकटाक्षाणां
 पन्थाः स खलु गणिकानामविषयः ॥ ४४ ॥ अयं मे
 वागुम्फो विपदपदवैदग्ध्यमधुरः स्फुरद्वन्धो वन्ध्यो जडहृदि
 कृतार्थः कविहृदि । कटाक्षो वामाक्ष्या दरदलितनेत्रान्त-
 गलितः किशोरे निःसारः स तु किमपि यूनः स्थगयति ॥ ४५ ॥
 मर्दुक्तिश्चेदन्तैर्मदयति सुधीभूय सुधियः किमस्या नाम
 स्यादैरसपुरुषानादरभरैः । यथा यूनस्तद्वत्परमरमणीयापि रमणी
 कुमारानामन्तःकरणहरणं नैव कुरुते ॥ ४६ ॥ भुजतरु-
 वनच्छायां येषां निषेव्य महाजसां जलधिरशना मेदिन्यासी-
 दसावकुतोभया । स्मृतिमपि न ते यान्ति क्षमापा विना यद-
 नुग्रहं प्रकृतिमहते कुर्मस्तस्मै नमः कविकर्मणे ॥ ४७ ॥
 यदि प्रमुरुदारधीः सुरसकाव्यकौतूहलस्तथैव च समासदाः
 सदसि तद्गुणग्राहिणः । सुवर्णसदलंकृतिर्मवति तत्र नृत्योद्यता
 मदीय(सनानटी रसैघटीयमानन्दभूः ॥ ४८ ॥ वदन्तु कति-
 चिद्धठात्स्फुल्लंते वर्णाच्छठा घटः पट इतीतैरे पटु रटन्तु
 वाक्पाटवात् । वयं बकुलमञ्जरीगलदमन्दमाध्वीक्षरीधुरीण-
 पदरीतिभिर्मणिमितिभिः प्रमोदामहे ॥ ४९ ॥ हे राजानस्त्यजत
 सुकविप्रेमबन्धे विरोधं शुद्धा कीर्तिः स्फुरति भवतां नूनमेत-
 त्प्रसादात् । तुष्टैर्बद्धं तदलघु रघुस्वामिनः सञ्चरित्रं कुद्वैर्नित-
 त्त्रिभुवनजयी हास्यमार्गे दशासः ॥ ५० ॥ अर्थान्केचिदु-
 पासते कृपणवत्केचित्त्वलंकुर्वते वेश्यावत्खलु घातुवादिन
 इवोद्धृष्टान्ति केचिद्रसान् । अर्थालङ्कृतिसदृसद्रवमुचां वाचां
 प्रशस्तिस्पृशां कर्तारः कवयो भवन्ति कतिचित्सुप्यैरगण्यैरिह
 ॥ ५१ ॥ मन्दं निक्षिपते पदानि परितः शब्दं समुद्रीक्षते

१ वाल्मीकेः. २ 'चावी'इति लोके.
 ३ सु. र. भां.

१ कविता. २ तोषयति. ३ नीरस. ४ शोभनान्यक्षराणि; पक्षे,-
 हेम. ५ काव्यरसः; पक्षे,-उदकम्. ६ वैयाकरणाः. ७ नैयायिकाः.
 ८ द्रव्यम्; पक्षे,-काव्यार्थान्. ९ भूषणानि; पक्षे,-काव्यालंकरणानि.
 १० पारदः; पक्षे,-काव्यरसः. ११ सुसिञ्जतादीनि; पक्षे,-पादविशेषे
 चरणान्. १२ शब्दः शुद्धो वापशब्दो वेति सम्यग्विचारयति; पक्षे,-
 ध्वनिमाकर्णयति.

नानार्थाहरणं च कौञ्चति मुदालंकारमाकर्षति । आद्वेते सकलं सुवर्णनिचयं धत्ते रसान्तर्गतं दोषान्वेषणतत्परो विजयते चोरोपमः सत्कविः ॥ ५२ ॥ खेच्छामङ्कुरभाग्यमेघतडितः शक्या न रोद्धुं श्रियः प्राणानां सततं प्रयाणपटहश्रद्धा न विश्राम्यति । त्राणं येऽत्र यशोभये वपुषि वः कुर्वन्ति काव्यामृतैस्तानाराध्य गुरुन्विधत्त सुकवीन्निर्गवमुर्वीश्वराः ॥ ५३ ॥ कल्याणं भगवत्कथाकथनतः काव्यं विधातुः कवेस्तस्यैवाङ्गताया कचिद्रचयतः शृङ्गारवीरादिकम् । को दोषो भविता यदत्र कविताशीलैः समाश्रीयते पन्था व्यासवैसुंधराश्रुतिभगवन्थादिषु प्रेक्षितः ॥ ५४ ॥ ते भूमीपतयो जयन्ति नतयो येषां द्विषद्भृतां ते वन्धा यतयो विशन्ति मतयो येषां परे ब्रह्मणि । ते श्लाघ्याः कवयो वयोमदमरव्याजृम्भमाणाङ्गनादृक्पाता इव तोषयन्ति हृदयं येषां गिरां संचयाः ॥ ५५ ॥ भूतावेशनिवेशिताशय इव श्लोकं करोत्याशु यः श्लाघन्ते कविरद्भुतोऽयमिति तं मिथ्या जना विक्षिताः । द्वित्राण्येव पुरः पदानि रचयन्पश्चात्समालोचयन्दूरं यः कवितां निनीषति कविः कामीव स स्तूयताम् ॥ ५६ ॥ सत्यं सन्ति गृहे गृहेऽपि कवयो येषां वचश्चातुरी खे हर्म्ये कुलकन्यकेव लभते स्वल्पैर्गुणैर्गौरवम् । दुष्प्रापः स तु कोऽपि कोविदमतिर्यद्वाग्रसप्राहिणां पण्यंकीव कलाकलापकुशला चेतांसि हर्तुं क्षमा ॥ ५७ ॥ धन्यास्ते कवयो यदीयरसना-रुक्षाध्वसंचारिणी धावन्तीव सरस्वती द्रुतपदव्यासेन निष्कामति । अस्माकं रसपिच्छले पथि गिरां देवी नवीनोदयत्पीनोत्तुङ्गपयोधरेव युवतिर्मन्थर्यमालम्बते ॥ ५८ ॥ साहित्ये सुकुमारवस्तुनि दृढन्यासग्रहग्रन्थिले तर्के वा मयि संविधातरि समं लीलायते भारती । शय्या वास्तु मृदूत्तरच्छदपटा दर्माङ्कुरैरास्तृता भूमिर्वा हृदयंगमो यदि पतिस्तुल्या रतिर्योषिताम् ॥ ५९ ॥ येषां कोमलकाव्यकौशलकलालीलावती भारती तेषां कर्कशतर्कवक्रवचनोद्वारेऽपि किं हीयते । यैः कान्ताकुचमण्डले करुहाः सानन्दमारोपितास्तैः किं मत्तकरीन्द्रकुम्भशिखरे नारोपणीयाः शराः ॥ ६० ॥ तर्के कर्कशवक्रवाक्यगहने या निष्ठुरा भारती सा काव्ये मृदुलोक्तिसारसुरमौ स्यादेव मे कोमला । या प्रायः प्रियविप्रशुक्तवनिताहृत्कर्तने कर्तरी प्रयोलाहितयौवते न मृदुला सा

१ लेषेण ध्वनिना वानेकार्थानां संपादनम्; पक्षे, - सुवर्णरूप्यादीनां हरणम्. २ इच्छति. ३ उपमाश्लंकारम्; पक्षे, - कङ्कणादिभूषणम्. ४ सुवचिर्वर्णानां संचयम्; पक्षे, - हेमसंचयम्. ५ शृङ्गारादिरसमिश्रम्; पक्षे, - रसा पृथ्वी तदन्तर्गतम्. ६ काव्यदोषाणां गवेषणे तत्परः; पक्षे, - दोषा रात्रिस्तस्यामन्वेषण आसक्तः. ७ वैसुंधरा पृथ्वी तस्याः द्रुतिर्लक्षणया वल्मीकं तत्र भवो वाल्मीकिः. ८ विरहित. ९ युवतिसमूहे.

किं प्रसूनावली ॥ ६१ ॥ मातङ्गीमिव माधुरीं ध्वनिविदो नैव स्पृशन्त्युत्तमां व्युत्पत्तिं कुलकन्यकामिव रसोन्मत्ता न पश्यन्त्यमी । कस्तूरीधनसारसौरभमुद्बुत्पत्तिमाधुर्ययोर्योगः कर्णरसायनं सुकृतिनः कस्यापि संजायते ॥ ६२ ॥ यत्सारस्वतवैभवं गुरुकृपापीयूषपाकोद्भवं तल्लभ्यं कविनैव नैव हठतः पाठप्रतिष्ठाजुषाम् । कासारं दिवसं वसन्नपि पयःपूरं परं पङ्क्तिं कुर्वाणः कमलाकरस्य लभते किं सौरभं सैरिभैः ॥ ६३ ॥ अस्थाने गमिता लयं हतधियां वाग्देवता कल्पते धिक्काराय परामवाय महते तापाय पापाय वा । स्थाने तु व्यथिता सतां प्रस्रवति ग्रन्थ्यातये भूतये चेतोनिर्धृतये परोपकृतये ग्रान्ते शिवावासये ॥ ६४ ॥ वल्मीकग्रमवेण रामचृपतिर्व्यासेन धर्मात्मजो व्याख्यातः किल कालिदासकविना श्रीविक्रमाङ्को नृपः । भोजश्चित्तपबिह्वणप्रभृतिभिः कर्णोऽपि विद्यापतेः ख्यातिं यान्ति नरेश्वराः कविवरैः स्फुरैर्न भेरीरवैः ॥ ६५ ॥ येऽप्यासन्निभकुम्भशायितपदा येऽपि श्रियं लेभिरे येषामप्यवसन्पुरा युवतयो गेहेष्वहश्चन्द्रिकाः । तांल्लोकोऽयमवैति लोकतिलकान्स्वभेऽप्यजातानिव आतः सत्कविकृत्य किं स्तुतिशतैरन्धं जगत्त्वां विना ॥ ६६ ॥ मौलौ मन्दारदामभ्रमदलिपटलीकाकर्ली श्रोणिबिम्बे कूजत्काक्षीकलापं चरणकमलयोर्मञ्जुमञ्जीरशिखाम् । उत्सङ्गे कीरगीतिं स्तनयुवि मसृणं वल्लकीपक्ष्मं वा यत्काव्ये दत्तकर्णा शिव शिव मनुते भारतीं भारमेव ॥ ६७ ॥ कस्यांचिद्वाचि कैश्चिन्ननु यदि विहितं दूषणं दुर्दुरुद्वैच्छिन्नं किं नस्तदा स्यात्प्रथितगुणवतां काव्यकोटीश्वराणाम् । वाहाश्चेद्रन्धवाहाधिकविहितजवाः पक्षषाश्चान्धखड्गाः का हानिः शेरशाहक्षितिपकुलमणेरश्वकोटीश्वरस्य ॥ ६८ ॥

विशिष्टकविप्रशंसा

अमरसिंहः

प्रयोगव्युत्पत्तौ प्रतिपदविशेषार्थकथने प्रसक्तौ गाम्भीर्यं रसवति च काव्यार्थरचने । अगम्यायामन्यैर्दिशि परिणतावर्थवचसोर्मतं चेदस्माकं कविरमरसिंहो विजयते ॥ १ ॥

कालिदासः

कवयः कालिदासाद्याः कवयो वयमप्यमी । पर्वते परमाणौ च पदार्थत्वं प्रतिष्ठितम् ॥ २ ॥ निर्गतामलवाक्यस्य कालिदासस्य सूक्तिषु । प्रीतिर्मधुरसार्द्रासु मञ्जरीष्विव जायते ॥ ३ ॥ कविरमरः कविरचलः कविरभिनन्दश्च कालिदासश्च । अन्ये कवयः कपयश्चापलमात्रं परं दधति ॥ ४ ॥ वयमपि कवयः कवयः कवयोऽपि च कालि-

१ कर्पूरः. २ महिषः. ३ मृते.

दासाद्याः । दृषदो भवन्ति दृषदश्चिन्तामणयोऽपि हा दृषदः
॥ ५ ॥ साकूतमधुरकोमलविलासिनीकण्ठकूजितप्राये ।
शिक्षासमयेऽपि मुदे रतलीलकालिदासोक्ती ॥ ६ ॥ पुरा
कवीनां गणनाप्रसङ्गे कनिष्ठिकाधिष्ठितकालिदासाः । अद्यापि
तत्तल्यकवेरभावादनामिका सार्थवती बभूव ॥ ७ ॥

गणेश्वरः

गणेश्वरकवेर्वचोविरचनैकवाचस्पतेः प्रसन्नगिरिनन्दिनी-
चरणपङ्कजं ध्यायतः । तथा जयति भारती भगवती
यथा सा सुधा मुधीभवति सुधुवामधरमाधुरी म्लायति ॥ ८ ॥

गुणाढ्यः

शश्वद्वाणद्वितीयेन नमदाकारधारिणा । धनुषेव गुणाढ्येन
निःशेषो रक्षितो जनः ॥ ९ ॥ सैमुदीपितकंदर्पा कृतगौरी-
प्रसाधना । हरलीलेव लोकस्य विस्माय बृहत्कथा ॥ १० ॥
अतिदीर्घजीविदोषाद्भासेन यशोऽपहारितं हन्त । कैर्नोच्येत
गुणाढ्यः स एव जन्मान्तरापन्नः ॥ ११ ॥

गोविन्दराजः

इन्दुप्रभारसविदं विहगं विहाय कीरानने स्फुरसि
भारति का रतिस्ते । आद्यं यदि श्रयसि जल्पतु कौमुदीनां
गोविन्दराजवचसां च विशेषमेषः ॥ १२ ॥

जगन्नाथपण्डितः

कवयति पण्डितराजे कवयन्त्यन्येऽपि विद्वांसः । नृत्यति
पिनाकपाणौ नृत्यन्त्यन्येऽपि भूतवेतालाः ॥ १३ ॥ माधुर्यै-
रपि धुर्यैर्द्राक्षाक्षीरेक्षुमाक्षिकादीनाम् । बन्धैव माधुरीयं
पण्डितराजस्य कवितायाः ॥ १४ ॥ गिरां देवी वीणागुण-
रणनहीनादरकरा यदीयानां वाचाममृतमयमाचामति रसम् ।
वचस्तस्याकर्ण्य श्रवणमुभयं पण्डितपतेरधुन्वन्मूर्धानं नृपशु-
रथवायं पशुपतिः ॥ १५ ॥ मधु द्राक्षा साक्षादमृतमथ
वामाधरसुधा कदाचित्केषांचित्खलु हि विदधीरन्नपि मुदम् ।
ध्रुवं ते जीवन्तोऽप्यहह मृतका मन्दमतयो न येषामानन्दं
जनयति जगन्नाथमणिः ॥ १६ ॥

जयदेवः

साध्वी माँध्वीक चिन्ता न भवति भवतः शर्करे कर्क-
शासि द्राक्षे द्रक्ष्यन्ति के त्वाममृत मृतमसि क्षीर नीरं
रसस्ते । माकन्द केन्द कान्ताधर धरणितलं गच्छ यच्छन्ति
मावं यावच्छृङ्गारसारस्वतमिह जयदेवस्य विर्जग-
चांसि ॥ १७ ॥

१ सामिप्रायम्. २ रसोत्कर्षाभायकरसनिष्ठगुणवत्. ३ शब्दगु-
णशालि. ४ अन्वर्था. ५ कामोदीपिका; पक्षे, -मसीकृतमदना.
६ वर्णितगौरीमाहात्म्या; पक्षे, -अलंकृता पार्वती यथा. ७ गुणा-
ढ्यकृतो ग्रन्थः. ८ जीवित्वम्. ९ शवाः. १० हे मधो. ११ आक्रोशं
कुरु. १२ सर्वतः.

ज्योतिरीशः

यश्चत्वारि शतानि बन्धघटनालंकारमास्त्रि द्रुतं श्लोकानां
विदधाति कौतुकवशादेकाहमात्रे कविः । ख्यातः क्षमातल-
मण्डलेष्वपि चतुःषष्टेः कलनां निधिः संगीतागमनागरो
विजयते श्रीज्योतिरीशः कृती ॥ १८ ॥

दण्डी

जाते जगति वाल्मीकौ कविरित्यभिधामवत् । कवी
इति ततो व्यासे कवयस्त्वयि दण्डिनि ॥ १९ ॥ त्रयोऽग्रय-
स्त्रयो वेदास्त्रयो देवास्त्रयो गुणाः । त्रयो दण्डिप्रबन्धाश्च
त्रिषु लोकेषु विश्रुताः ॥ २० ॥

द्रोणः

सरस्वतीपवित्राणां जातिस्तत्र न देहिनाम् । व्यासस्पर्धी
कुलालोऽमूढद्रोणो भारते कविः ॥ २१ ॥

धनदः

यथेयं वाग्देवी सुकविमुखवासव्यसनिनी कुहूकण्ठीकण्ठे
विलसति तथा चेदनवधिः । तदा भूमीमागे निरुपमतमः
किंचिदिव वा समाधत्ते साम्यं धनदमणितीनां
मधुरिमा ॥ २२ ॥

नरहरिः

यशोधननिर्घेयदा नरहरेर्वचो वर्ण्यते तदा गतमदा
मदालसमरालबालारवाः । न विभ्रमचरीकरीभवति चाधरी
माधुरी सुधाकरसुधाक्षरीमधुकथा वृथा जायते ॥ २३ ॥

प्रवरसेनः

कीर्तिः प्रवरसेनस्य प्रयाता कुसुदोज्ज्वला । सागरस्य परं
पारं कपिसेनेव सेतुना ॥ २४ ॥

बाणः

हृदि लभेन बाणेन यन्मन्दोऽपि पदक्रमः । भवेत्कवि-
कुरङ्गाणां चापलं तत्र कारणम् ॥ २५ ॥ शब्दार्थयोः समो
गुम्फः पाश्चात्ती रीतिरुच्यते । शीलमष्टारिकावाचि बाणो-
क्तिषु च सा यदि ॥ २६ ॥ जाता शिखिण्डिनी प्राग्यथा
शिखण्डी तथावगच्छामि । प्रागल्भ्यमधिकमासुं बाणी बाणो
बभूवेति ॥ २७ ॥ श्लेषे केचन शब्दगुम्फविषये केचिद्रसे
चापरेऽलंकारे कतिचित्सदर्थविषये चान्ये कथावर्णके । आः
सर्वत्र गमीरधीरकविताविन्ध्याटवीचातुरीसंचारी कविकुम्भि-
कुम्भमिदुरो बाणस्तु पश्याननः ॥ २८ ॥

बिहूणः

विन्दुद्वन्द्वतरङ्गिताग्रसरणिः कर्ता शिरोविन्दुकं कर्मेति

१ कुसुदव च्छुभा; पक्षे, -कुसुदो नाम कपिः शोभते यत्र.
२ दिगन्तरे; पक्षे, -समुद्रमुल्लङ्घ्य लङ्कादेशे; ३ काव्यविशेषः; पक्षे, -
सेतुबन्धः. ४ वृषपदपुत्री. ५ यथा 'रावणः सीतां जहार' इति वाक्ये
'रावणः' इति पदं विन्दुद्वन्द्व (विसर्ग) युक्तं कर्तुं, 'सीता' इति शिरो-
विन्दु (अनुस्वार) युक्तं कर्तुं. एवमेव कर्तृकर्मपदे सर्वत्र भगवत् इति
निश्चयवन्तो जनाः.

प्रतिबोधितान्वयविदो ये येऽपि तेभ्यो नमः । ये तु ग्रन्थ-
सहस्रशाणकषणत्रुट्यत्कलङ्कैर्गिरामुल्लेखैः कवयन्ति विह्वल-
कविस्तेष्वेव संनहति ॥ २९ ॥

भट्टारहरिचन्द्रः

पदबन्धोज्ज्वलो हारी कृतवर्णक्रमस्थितिः । भट्टारहरि-
चन्द्रस्य गद्यबन्धो नृपायते ॥ ३० ॥

भवभूतिः

सुकविद्वितयं मन्ये निखिलेऽपि महीतले । भवभूतिः
शुकश्चायं वाल्मीकिस्तु तृतीयकः ॥ ३१ ॥ भवभूतेः संव-
न्धाद्गुह्यमूरेव भारती भाति । एतत्कृतकारुण्ये किमन्यथा
रोदिति आवा ॥ ३२ ॥ रत्नावलीपूर्वकमन्यदास्तामसीम-
भोगस्य वचोमयस्य । पयोधरस्येव हिमाद्रिजायाः परं विभूषा
भवभूतिरेव ॥ ३३ ॥

भासः

सूत्रधारकृतारम्भैर्नाटकैर्बहुभूमिकैः । सर्पतैर्कैर्यशो लेभे
भासो देवकुलैरिव ॥ ३४ ॥

मयूरः

तावत्कविविहंगानां ध्वनिलोकेषु शस्यते । यावन्नो विशति
श्रोत्रे मयूरमधुरध्वनिः ॥ ३५ ॥ दर्पं कविमुजंगानां गता
श्रवणगोचरम् । विषविद्येव मायूरी मायूरी बाङ्गिकृन्तति ॥ ३६ ॥

मातङ्गदिवाकरः

अहो प्रभावो वाग्देव्या यन्मातङ्गदिवाकरः । श्रीहर्षस्या-
भवत्सम्यः समो बाणमयूरयोः ॥ ३७ ॥

मुरारिः

भैरवभूतिमनादृत्य निर्वाणमतिना मया । मुरारिपद-
चिन्तायामिदमाधीयते मनः ॥ ३८ ॥ मुरारिपदमक्तिश्चेत्तदा
मौञ्चे रतिं कुरु । मुरारिपदमक्तिश्चेत्तदा मौञ्चे रतिं कुरु
॥ ३९ ॥ देवीं वाचमुपासते हि बहवः सारं तु सारस्वतं
जानीते नितरामसौ गुरुकुलछिद्यो मुरारिः कविः । अन्वि-
लङ्घित एव वानरभटैः किं त्वस्य गम्भीरतामापातालनिमग्न-
पीवरतनुर्जानाति मन्थाचलः ॥ ४० ॥

रत्नखेटदीक्षितः

विपश्चितामैपश्चिमे विवादकेलिनिश्चले सपत्नजित्यलतस्तु

१ सुप्रसिद्धताचक्षुरसमूहः; पक्षे, चरणः. २ मनोहरः; पक्षे, सुप्ताहारैर्युक्तः. ३ अक्षराणि; पक्षे, ब्राह्मणक्षत्रियादिः. ४ शिवैश्वर्यस्य. ५ नगेन्द्रकन्या. ६ सरस्वती. ७ भवभूतिकृते करुणारसप्रधाने नाटके. उत्तररामचरित इत्यर्थः. ८ अपि आवा रोदित्यपि दलति वज्रस्य हृदयम् इति पद्ये. ९ नाटकाचार्यः; पक्षे, वास्तुविद्याज्ञाता. १० प्रस्तावना; पक्षे, अट्टालादिगृहावयवविशेषः. ११ नाटकावयवविशेषः; पक्षे, ध्वजः. १२ शिवैश्वर्यम्; पक्षे, यतन्नामानं कविम्. १३ विष्णुः; पक्षे, कविविशेषः. १४ माषकाव्ये. १५ अथ पातके मा प्रीति कुर्वित्यर्थः. १६ मन्दराद्रिः. १७ पूर्व इत्यर्थः.

रत्नखेटदीक्षिते । बृहस्पतिः क जल्पति प्रसर्पति क सर्प-
राडसंमुखस्तु षण्मुखः सुदुर्मुखश्चतुर्मुखः ॥ ४१ ॥

राजशेखरः

बभूव बल्मीकभवः कविः पुरा ततः प्रपेदे सुवि मर्तु-
मेण्ठताम् । स्थितः पुनर्यो भवभूतिरेखया स वर्तते संप्रति
राजशेखरः ॥ ४२ ॥ पातुं श्रोत्ररसायनं रचयितुं वाचः
सतां संमता व्युत्पत्तिं परमामवासुमवधिं लब्धुं रसस्रोतसः ।
भोक्तुं स्वादु फलं च जीविततरोर्यद्यस्ति ते कौतुकं तद्भातः
शृणु राजशेखरकवेः सूक्तीः सुधासन्दिनीः ॥ ४३ ॥

वाल्मीकिः

कवीन्दुं नौमि वाल्मीकिं यस्य रामायणीं कथाम् । चन्द्र-
क्रामिव चिन्वन्ति चकोरा इव साधवः ॥ ४४ ॥ सदैवणापि
निर्दोषा सखैरापि सुकोमला । नमस्तस्मै कृता येन रम्या
रामायणी कथा ॥ ४५ ॥ योगीन्द्रश्छन्दसां स्रष्टा रामायण-
महाकविः । बल्मीकजन्मा जयति प्राच्यः प्राचेतसो मुनिः
॥ ४६ ॥ लौकिकानां हि साधूनामर्थं वागनुवर्तते । ऋषीणां
पुनराद्यानां वाचमर्थोऽनुधावति ॥ ४७ ॥ आदिकवी चतु-
रासौ कमलजबल्मीकजौ वन्दे । लोकश्लोकविधात्रोर्ययोर्मिदा
लेशमात्रेण ॥ ४८ ॥ तमृषिं मनुष्यलोकप्रवेशविश्रामशाखिनं
वाचाम् । सुरलोकादवतारप्रान्तरखेदच्छिदं वन्दे ॥ ४९ ॥
विहितघनालंकारं विचित्रवर्णावलीमयस्फुरणम् । शका-
युधमिव वक्रं बल्मीकमुखं मुनिं नौमि ॥ ५० ॥ सति
काकुत्स्थकुलोन्नतिकारिणि रामायणेऽपि किं काव्यम् ।
रोहति कुल्या गङ्गापूरे किं बहुरसे वहति ॥ ५१ ॥ भास्व-
द्वंशवतंसकीर्तिरमणीरङ्गप्रसङ्गखनद्वादित्रप्रथमध्वनिर्विजयते
बल्मीकजन्मा मुनिः । पीत्वा यद्वदनेन्दुमण्डलगलत्काव्या-
मृताब्धेः किमप्याकल्पं कविनूतनाम्बुदमयी कादम्बिनी
वर्षति ॥ ५२ ॥

विजया

सरस्वतीव कार्णाटी विजयाङ्गा जयत्यसौ । या वैदर्भ-
गिरां वासः कालिदासादनन्तरम् ॥ ५३ ॥

विज्जका

नीलोत्पलदलश्यामां विज्जकां मामजानता । वृथैव
दण्डिना प्रोक्तं सर्वशुक्ला सरस्वती ॥ ५४ ॥

१ वासुकिः २ दूषणो राक्षसविशेषः; पक्षे, काव्यदोषाः. ३ खरो
राक्षसविशेषः; पक्षे, कर्कशत्वम्. ४ वाल्मीक्यादीनाम्. ५ ले लकारे
शकारमात्रयोगेण लोकश्लोकयोर्मैदः; पक्षे, किञ्चिन्मात्रम्. ६ विहिता
घना बहवोऽलंकारा उपमादयो येन तम्; पक्षे, विहितं घनानां मेघानां
मलंकरणं येन तम्. ७ विचित्रा वर्णानामक्षराणां यावली पङ्क्तिस्तत्पुन-
स्फुरणं स्फूर्तिर्यस्य तम्; पक्षे, वर्णा नीलपीतादयस्तत्पङ्क्तिविकारः स्फुर-
णमुत्पत्तिर्यस्य तम्. ८ वक्रोक्तिकुशलम्; पक्षे, यथाश्रुतम्. ९ वाल्मीकिः;
पक्षे, बल्मीकाङ्गातम्. इन्द्रधनुषोऽपि तत एवोत्पत्तिरिति लौकिकम्.
'बल्मीकाङ्गां प्रामवति धनुःखण्डमाखण्डलस्य' इति कालिदासः.

व्यासः

नमः सर्वविदे तस्मै व्यासाय कविवेधसे । चक्रे पुण्यं सरस्वत्या यो वर्षमिव भारतम् ॥ ५५ ॥ अचतुर्वदनो ब्रह्मा द्विबाहुरपरो हरिः । अमाललोचनः शंभुर्मगवान्बाद-
रायणः ॥ ५६ ॥ श्रवणाञ्जलिपुटपेयं विरचितवान् भारता-
ख्यममृतं यः । तमहमरागमत्तुष्णं कृष्णद्वैपायनं वन्दे ॥ ५७ ॥ व्यासगिरां निर्यासं सारं विश्वस्य भारतं वन्दे ।
भूषणतयैव संज्ञां यैदङ्कितां भारती वहति ॥ ५८ ॥

शाकल्यमल्लः

एकौऽभ्यूलिनात्ततस्तु नैलिनाच्चान्योऽपि नैकोर-
भ्यूनाच्यास्ते त्रय एव दिव्यकवयो दीव्यन्तु देव्या गिरा ।
अर्वाचो यदि गद्यपद्यरचनाचातुर्यबागुदतास्तान्सर्वानतिशय्य
खेलतितरां शाकल्यमल्लः कविः ॥ ५९ ॥

सातवाहनः

अविनाशिनमग्राम्यमकरोत्सातवाहनः । विशुद्धजातिभिः
कोशं रत्नैरिव सुभाषितैः ॥ ६० ॥

सुदर्शनः

न सुगधदयिताधरे न विषभाजि रत्नाकरे न राहुमुख-
कोटरे न किल तार्क्ष्यपक्षान्तरे । सुदर्शनकवीश्वरे रसिकचक्र-
चूडामणौ गुणौकसि सुधां बुधास्त्यजत सान्द्र-
चन्द्रप्रभम् ॥ ६१ ॥

सुबन्धुः

कवीनामगलहर्षो नूनं वासवदत्तया । शक्त्येव पाण्डु-
पुत्राणां गतया कर्णगोचरम् ॥ ६२ ॥

कविवृन्दम्

उपमा कालिदासस्य भारवेर्यगौरवम् । दण्डिनः
पदलालित्यं माघे सन्ति त्रयो गुणाः ॥ ६३ ॥ माघेन
विभितोत्साहा नोत्सहन्ते पदक्रमे । सरन्तो भारवेरेव
कवयः कपयो यथा ॥ ६४ ॥ श्रीरामायणभारतद्वहत्कथानां
कवीन्ममस्कुर्मः । त्रिशोता इव सरसा सरस्वती स्फुरति
यैर्मिन्ना ॥ ६५ ॥ प्राचेतसव्यासपराशराद्याः प्राश्चः
कवीन्द्रा जगदक्षितास्ते । गोष्ठी नवीनापि महाकवीनां
पूज्या गुणजैर्भुवनोपकर्त्री ॥ ६६ ॥ धन्वन्तरिक्षपणकामर-
सिंहशङ्कुकेतालमट्टघटखर्परकालिदासाः । ख्यातो बराहमि-
हिरो नृपतेः सभायां रत्नानि वै वररुचिर्नव विक्रमस्य ॥ ६७ ॥
यस्याश्चोरश्चिकुरनिकरः कर्णपूरो मयूरो भासो
हासः कविकुलगुरुः कालिदासो विलासः । हर्षो हर्षो

हृदयवसतिः पञ्चबाणस्तु बाणः केषां नैषा कथय कविता-
कामिनी कौतुकाय ॥ ६८ ॥ भासो रामिलसोमिलौ
वररुचिः श्रीसाहसाङ्कः कविर्मेण्टो भारविकालिदासतरलाः
स्कन्दः सुबन्धुश्च यः । दण्डी बाणदिवाकरौ गणपतिः
कान्तश्च रत्नाकरः सिद्धा यस्य सरस्वती भगवती के कस्य
सर्वेऽपि ते ॥ ६९ ॥ वाचः पल्लवयत्युमापतिधरः संदर्भ-
शुद्धिं गिरां जानीते जयदेव एव शरणः श्लाघ्यो दुरुह-
द्रुतेः । शृङ्गारोत्तरसत्प्रमेयरचनैराचार्यगोवर्धनस्पर्धी कोऽपि
न विश्रुतः श्रुतिधरो घोषीकविक्षमापतिः ॥ ७० ॥ माघश्चोरो
मयूरो मुररिपुरपरो भारविः सारविद्यः श्रीहर्षः कालिदासः
कविरथ भवभूत्याह्वयो भोजराजः । श्रीदण्डी ङिण्डिमार्यः
श्रुतिसुकुटुगुरुर्मल्लटो मट्टबाणः ख्याताश्चान्ये सुबन्धादय इह
कृतिभिर्विश्वमाह्लादयन्ति ॥ ७१ ॥

कुकविनिन्दा

अप्रगल्भाः पैदन्यासे जैननीरागहेतवः । सन्त्येके
वैडुलालापाः कवयो बालका इव ॥ १ ॥ कविमिर्नृपसेवासु
वित्तालंकारकारिणी । वाणी वेश्येव लोभेन परोपकरणीकृता
॥ २ ॥ अन्वयवर्णपरावृत्त्या बन्धचिह्ननिर्गह्ननैः । अना-
ख्यातः सतां मध्ये कविश्चोरो विभाव्यते ॥ ३ ॥ प्रायः
कुकवयो लोके रौगाधिष्ठितदृष्टयः । कोकिला इव जायन्ते
वाचालाः कामकारिणः ॥ ४ ॥ किं कवेस्तस्य काव्येन
सर्ववृत्तान्तगामिनी । कथेव भारती यस्य न प्राप्नोति
दिगन्तरम् ॥ ५ ॥ किं कवेस्तस्य काव्येन किं काण्डेन
धनुष्मतः । परस्य हृदये लग्नं न धूर्णयति यच्छिरः ॥ ६ ॥
सुखमात्रेण काव्यस्य करोत्यहृदयो जनः । छायामच्छामपि
श्यामां राहुस्तारापतेरिव ॥ ७ ॥ श्लोकार्थस्वादकाले तु
शब्दोत्पत्तिविचिन्तकाः । नीवीविमोक्षवेलायां वल्लभौल्यवि-
चिन्तकाः ॥ ८ ॥ अधिभिल्लपल्लिगलं स्याद्वल्लवपल्लवोऽपि वा-
चालः । नागरनरवरपरिषदि कस्य मुखादक्षरं क्षरति ॥ ९ ॥
गणयन्ति नैपशब्दं न वृत्तमङ्गं क्षयं न चार्थस्य । रसिक-
त्वेनाकुलिता वेदैर्योपतयः कुकवयश्च ॥ १० ॥ दुर्जनहुताश-
तसं काव्यसुवर्णं विशुद्धिमायाति । दर्शयितव्यं तस्मान्मत्सरि-
मनसः प्रयत्नेन ॥ ११ ॥ कविरनुहरति छायां पदमेकं
पादमेकमर्थं वा । सकलप्रबन्धहर्त्रे साहसकर्त्रे नमस्तस्यै
॥ १२ ॥ विपुलहृदयभियोग्ये खिद्यति काव्ये जडो न

१ व्यासः. २ भारतचिह्निताम. ३ व्यासः. ४ ब्रह्मदेवः.
५ वाल्मीकिः. ६ चिरस्थायिनम्; पक्षे, -नाशं न गच्छन्तम्. ७ मात्रा-
छन्दादिः; पक्षे, -भूत्यवन्तम्. ८ ग्रन्थविशेषः; पक्षे, -साण्डागारम्.
९ एतन्नाम्ना प्रबन्धेन; पक्षे, -इन्द्रदत्तया. १० इन्द्रियविशेषः; पक्षे, -
कुरुसेनानायकः.

१ कविविशेषः. २ सुसिद्धतादिः; पक्षे, -अङ्गिः. ३ जनानां नीरागो
विरसता तस्य हेतवः; पक्षे, -जनन्या. मातुः रागहेतवः प्रीतिहेतुभूताः.
४ बहुला आलापा येषाम्; पक्षे, -बह्वी यां लाला तां पिबन्ति ते.
५ वर्णान्तरपरिवर्तनेन. ६ गोपनैः. ७ रक्ततया; पक्षे, -कोपेन.
८ चालयति. ९ दुःशब्दम्. १० इन्द्रवज्रादिः; पक्षे, -शीलम्.
११ वाच्यस्य; पक्षे, -द्रव्यस्य. १२ जाराः.

मौख्ये स्वे । निन्दति कञ्चुकमेव प्रायः शुष्कस्तनी नारी
॥ १३ ॥ अतिरमणीये काव्ये पिशुनोऽन्वेषयति
दूषणान्येव । अतिरमणीये वपुषि व्रणमेव हि मक्षिका-
निकरः ॥ १४ ॥ बालाकटाक्षसूत्रितमसतीनेत्रत्रिभागकृत-
भाष्यम् । कविमाणवका दूतीव्याख्यातमधीयते भावम्
॥ १५ ॥ द्राघीयसा धाष्ट्यगुणेन युक्ताः कैः कैरपूर्वैः
परकाव्यखण्डैः । आडम्बरं ये वचसां वहन्ति ते केऽपि
कन्थाकवयो जयन्ति ॥ १६ ॥ कर्णामृतं सूक्तिरसं विमुच्य
दोषेषु यत्नः सुमहान्खलस्य । अवेक्षते केलिवनं प्रविष्टः
कैमेलकः कण्टकजालमेव ॥ १७ ॥ साहित्यपाथोनिधि-
मन्थनोत्थं काव्यामृतं रक्षत हे कवीन्द्राः । यत्तस्य दैत्या
इव लुपठनाय काव्यार्थचोराः प्रगुणीभवन्ति ॥ १८ ॥
गृह्णन्तु सर्वे यदि वा यथेच्छं नास्ति क्षतिः कापि कवी-
श्वराणाम् । रत्नेषु लुपेषु बहुध्वमयैरद्यापि रत्नाकर एव
सिन्धुः ॥ १९ ॥ दैवीर्गिरः केऽपि कृतार्थयन्ति ताः कुण्ठ-
यन्त्येव पुनर्विभूदाः । या विप्रुषः शुक्तिमुखेषु दैव्यस्ता एव
युक्ता न तु चातकेषु ॥ २० ॥ परिश्रमज्ञं जनमन्तरेण
मौनिव्रतं विभ्रति वारिमनोऽपि । वाचंयमाः सन्ति विना
वसन्तं पुंस्कोकिलाः पञ्चमचक्षवोऽपि ॥ २१ ॥ काव्यं
किरोषि किमु ते सुहृदो न सन्ति ये त्वासुदीर्णपवनं न
निवारयन्ति । गव्यं घृतं पिब निवातगृहं प्रविश्य वाता-
धिका हि पुरुषाः कवयो भवन्ति ॥ २२ ॥ यः सत्यदस्थ
मिह काव्यमधु प्रसन्नं मुष्णन्परस्य तनुते निजपद्यमध्ये ।
अस्थानदोषजनितेव पिपीलिकाली काली विभाति लिखिता-
क्षरपङ्क्तिरस्य ॥ २३ ॥ हठादाकृष्टानां कतिपयपदानां
रचयिता जनः स्पर्धालुश्चेदहह कविना वश्यवचसा ।
भवेदद्य श्रो वा किमिह बहुना पापिनि कलौ घटानां
निर्मातुस्त्रिमुनविधातुश्च कलहः ॥ २४ ॥ स्तुवद्भवनि-
वर्तके सति हरौ कविः सूक्तिभिः करोति वरवर्णिनीचरित-
वर्णनं गर्हितम् । अनीतिरवनीपतिर्वैत शुनीतनुं मौक्तिकै-
र्विभूषयति देवतामुकुटभागयोग्यैर्यथा ॥ २५ ॥ श्रीनाथ-
स्तवनानुरूपकवनां वाणीं मनोहारिणीं कष्टं हा कवयः
कदर्यकुटिलस्मापालसालुर्वते । द्रोपाद्वत्सौरसैन्धवपयो
देवाभिषेकोचितं संसेके विनियुजते सुमतयः शाखालवा-
लस्य किम् ॥ २६ ॥ लीलाकुण्ठितशारदापुरमहासंपद्गराणां
पुरो विद्यासम्पत्तिनिर्गलक्षणमुषो वल्गन्ति चेत्यामराः । अद्य
श्रः फणिनां शकुन्तलशिशो दन्तावलानां वृकाः सिंहाणां च
मुखेन मूर्धसु पदं धासन्ति सालावृकाः ॥ २७ ॥ स्वाधीनो
रसानाखलः परिचिताः शब्दाः कियन्तः कचिल्लोणीन्द्रो न

१ अतिदीर्घेण. २ प्रागल्भ्यम्. ३ उद्गः. ४ अलंकारादिप्रसपा-
दकशास्त्रसागरमन्थनोद्भवम्. ५ राजवर्णनपरम्. ६ गङ्गाजलम्.

नियामकः परिषदः शान्ताः स्वतन्त्रं जगत् । तद्युयं कवयो
वयं वयमिति प्रस्तावनाहुं कृतिखच्छन्दं प्रतिसञ्च गर्जत वयं
मौनव्रतालम्बिनः ॥ २८ ॥ स्वर्गानर्गलनिर्गलसुरसरित्याश्र-
प्रपातप्रथाप्रत्याख्यानपटीयसापि वचसा जिह्वेति जिह्वेह
नः । एकद्व्यक्षरकष्टपिष्टरचनादुर्वारगर्वग्रहाः कन्थामात्रकुवि-
न्दकाः कवयितुं सज्जन्ति लज्जामुचः ॥ २९ ॥ यः स्था-
त्केवललक्ष्यलक्षणरतो नो तर्कसंपर्कमृन्नालंकारविचारचारु-
धिषणः काव्यज्ञशिक्षोज्ज्ञितः । तस्माच्चैद्रसशालि काव्य-
मुदयेदेकान्ततः सुन्दरं प्रासादो धवलस्तदा क्षितिपते
काकस्य काष्ण्याद्भवेत् ॥ ३० ॥

पण्डितप्रशंसा

पण्डिते हि गुणाः सर्वे मुखे दोषाश्च केवलाः । तस्मा-
न्मुखसहस्रेभ्यः प्राज्ञ एको विशिष्यते ॥ १ ॥ यत्र विद्व-
ज्जनो नास्ति श्लाघ्यस्तत्राल्पधीरपि । निरस्तपादपे देशे
एरण्डोऽपि द्रुमायते ॥ २ ॥ किं कुलेन विशालेन विद्या-
हीनस्य देहिनः । अकुलीनोऽपि विद्यावान्देवैरपि स पूज्यते
॥ ३ ॥ रोहणं सूक्तिरत्नानां वन्दे वृन्दं विपश्चिताम् ।
यन्मध्यपतितो नीचः काचोऽप्युच्चैर्महीयते ॥ ४ ॥ विद्या-
नेव विजानाति विद्वज्जनपरिश्रमम् । नहि वन्द्या विजानाति
गुर्वी प्रसववेदनाम् ॥ ५ ॥ प्राज्ञो हि जल्पतां पुंसां श्रुत्वा
वाचः शुभाशुभाः । गुणवद्वाक्यमादत्ते हंसः क्षीरमिवा-
म्मसः ॥ ६ ॥ विद्वत्त्वं च नृपत्वं च नैव तुल्यं कदाचन ।
स्वदेशे पूज्यते राजा विद्वान्सर्वत्र पूज्यते ॥ ७ ॥ अलं-
करोति यः श्लोकं शुक एव न मध्यमः । अलं करोति यः
श्लोकं शुक एव न मध्यमः ॥ ८ ॥ सद्दोषमपि निर्दोषं
भवत्यग्रे विपश्चितः । रामयेर्वाञ्जुनवपुः कवेश्वर सरसं वचः
॥ ९ ॥ गुणदोषौ बुधो गृह्णन्निन्दस्वेदो विवेश्वरः । शिरसु
श्लिष्टते पूर्वं परं कण्ठे निर्यच्छति ॥ १० ॥ स्थिरा शैली
गुणवतां खलबुद्ध्या न बाध्यते । रत्नदीपस्य हि शिखा
वात्ययापि न नाश्यते ॥ ११ ॥ वेद्यानामिव विद्यानां
मुखं कैः कैर्न चुम्बितम् । हृदयग्राहिणस्तासां द्वित्राः सन्ति
न सन्ति वा ॥ १२ ॥ विदुषां वदनाद्वाचः सहसा याति
नो बहिः । याताश्चैत्र परावन्ति द्विरदानां रवा इव
॥ १३ ॥ अर्थाहरणकौशल्यं किं स्तुमः शास्त्रवादिनाम् ।

१ वृक्षवदाचरति. २ विस्तीर्णेन. ३ पूज्यते. ४ महतीयः
५ प्रसवकाले या वेदना तासु. ६ निषेधति. तिरस्करोतीत्यर्थः
७ नमध्यमः शुको नकारो मध्ये यस्यैवंविधः शुनकः आ इति भावः
८ दोषसहितम्; पक्षे, दोषो हस्तस्तत्सहितम्. ९ परशुरामस्य
१० सहस्राञ्जुनशरीरम्. ११ जाननः पक्षे, उपपाददानः. १२ गरलः
१३ अभिनन्दयति; पक्षे, शारयति. १४ निरुणद्धि वाचा कण्ठा
द्विर्द्विर्वाटयतीत्यर्थः; पक्षे, स्थापयति. १५ रीतिः.

अव्ययेभ्योऽपि ये चार्थान्निष्कर्षन्ति सहस्रशः ॥ १४ ॥
 स एव रसिको लोके श्रुत्वा काव्यं परैः कृतम् । उत्पद्यते
 च युगपद्बदनेऽक्ष्णोश्च यस्य वाः ॥ १५ ॥ श्रुते महाकवेः
 काव्ये नयने वदने च वाः । युगपद्यस्य नोदेति स वृषो
 महिषोऽथवा ॥ १६ ॥ विद्या विनयोपेता हरति न चेतांसि
 कस्य मनुजस्य । काञ्चनमणिसंयोगो नो जनयति कस्य
 लोचनानन्दम् ॥ १७ ॥ व्याख्यातुमेव केचित्कुशलाः
 शास्त्रं प्रयोक्तुमलमन्ये । उपनामयति करोऽञ्जं रसांस्तु
 जिह्वैव जानाति ॥ १८ ॥ सत्यं तपो ज्ञानमहिंसता च
 विद्वत्प्रणामं च सुशीलता च । एतानि यो धारयते स
 विद्वान्न केवलं यः पठते स विद्वान् ॥ १९ ॥ कवीश्वराणां
 वचसां विनोदैर्नन्दन्ति विद्यानिधयो न चान्ये । चन्द्रोपला
 एव करैर्हिमांशोर्मध्ये शिलानां सरसा भवन्ति ॥ २० ॥
 शास्त्राण्यधीत्यापि भवन्ति मूर्खा यस्तु क्रियावान्युरुषः स
 विद्वान् । सुचिन्तितं चौघमातुराणां न नाममात्रेण करो-
 त्यरोगम् ॥ २१ ॥ न पण्डिताः साहसिका भवन्ति श्रुत्वापि
 ते संतुलयन्ति तत्त्वम् । तत्त्वं समादाय समाचरन्ति स्वार्थं
 प्रकुर्वन्ति परस्य चार्थम् ॥ २२ ॥ इह तुरगशतैः प्रयान्तु
 मूढा धनरहितास्तु बुधाः प्रयान्तु पद्भ्याम् । गिरिशिखर-
 गतापि काकपङ्क्तिः पुलिनगतैर्न समत्वमेति हंसैः ॥ २३ ॥
 सन्तश्चेदिह गुणविन्दवो बुधस्तान्संतुष्टः कवलयति स्फुटेऽपि
 दोषे । संयुक्तानपि पयसः कणान्विचिन्वन्नमस्तो असति
 हि मङ्गु मल्लिकाक्षः ॥ २४ ॥ अन्या जैगद्धितमयी मनसः
 प्रवृत्तिरन्यैव कापि रचना वचनावलीनाम् । लोकोत्तरा च
 कृतिराकृतिरङ्गद्वया विद्यावतां सकलमेव गिरां दैवीयः
 ॥ २५ ॥ अधिगतपरमार्थान्यण्डितार्थाऽवमंस्थास्तुणमिव
 लघु लक्ष्मीनैव तान्संरुणद्धि । मदमिलितमिलिन्दस्यामगण्ड-
 स्थलानां न भवति विसतन्तुर्वारणं वारणानाम् ॥ २६ ॥
 शास्त्रोपस्कृतशब्दसुन्दरगिरः शिष्यप्रदेयागमा विख्याताः
 कवयो वसन्ति विषये यस्य प्रमोर्निर्धनाः । तज्जिह्वं
 वसुधाधिपस्य कवयो ह्यर्थं विनापीश्वराः कुत्साः स्युः कुप-
 रीक्षका न मणयो यैरर्धतः पातिताः ॥ २७ ॥ हर्तुर्याति न
 गोचरं किमपि शं पुष्पाति सर्वात्मना ह्यर्थिभ्यः प्रति-
 पाद्यमानैर्मनिशं प्राप्नोति वृद्धिं पराम् । कल्पान्तेष्वपि न

प्रयाति निधनं विद्याख्यमन्तर्धनं येषां तान्प्रति मानमुज्झत
 नृपाः कस्तैः सह स्पर्धते ॥ २८ ॥

कुपण्डितनिन्दा

यस्य नास्ति स्वयं प्रज्ञा शास्त्रं तस्य करोति किम् । लो-
 चनाभ्यां विहीनस्य दर्पणः किं करिष्यति ॥ १ ॥ मूर्खचि-
 ह्नानि षडिति गर्वो दुर्वचनं मुखे । विरोधी विषवादी च
 कृत्याकृत्यं न मन्यते ॥ २ ॥ मूर्खो हि जल्पतां पुंसां श्रुत्वा
 वाचः शुभाशुभाः । अशुभं वाक्यमादत्ते पुरीषमिव शूकरः
 ॥ ३ ॥ उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये । पयःपानं
 भुजंगानां केवलं विषवर्धनम् ॥ ४ ॥ वरं पर्वतदुर्गेषु आन्तं
 वनचरैः सह । न मूर्खजनपसंकः सुरेन्द्रमवनेष्वपि ॥ ५ ॥
 मूर्खोऽपि मूर्खं दृष्ट्वा च चन्दनादपि शीतलः । यदि पश्यति
 विद्वांसं मन्यते पितृघातकम् ॥ ६ ॥ अन्तःसारविहीनस्य
 सहायः किं करिष्यति । मलयेऽपि स्थितो वेणुर्वेणुरेव न
 चन्दनः ॥ ७ ॥ यस्य नास्ति विवेकस्तु केवलं यो बहु-
 श्रतः । न स जानाति शास्त्रार्थान्दर्वी पाकरसानिव ॥ ८ ॥
 रूपयौवनसंपन्ना विशालकुलसंभवाः । विद्याहीना न शोभन्ते
 निर्गन्धाः किंशुका इव ॥ ९ ॥ विद्याविधिविहीनेन किं कुली-
 नेन देहिनाम् । अकुलीनोऽपि यो विद्वान्दैवतैरपि पूज्यते
 ॥ १० ॥ मदोपशमनं शास्त्रं खलानां कुरुते मदम् । चक्षुः-
 प्रकाशकं तेज उल्लूकानामिवान्धताम् ॥ ११ ॥ ज्ञानविद्या-
 विहीनस्य विद्याजालं निरर्थकम् । कण्ठसूत्रं विना नारी
 हनेकाभरणैर्धृता ॥ १२ ॥ मूर्खः स्वल्पव्ययत्रासात्सर्वनाशं
 करोति हि । कः सुधीः संत्यजेद्वाण्डं शुल्कसैवातिसाध्वसात्
 ॥ १३ ॥ माता शत्रुः पिता वैरी येन बालो न पाठितः ।
 न शोभते सामाध्ये हंसमध्ये बको यथा ॥ १४ ॥ पुस्त-
 केषु च नाधीतं नाधीतं गुरुसंनिधौ । न शोभते सामाध्ये
 हंसमध्ये बको यथा ॥ १५ ॥ विद्यया शस्यते लोके पूज्यते
 चोत्तमैः सदा । विद्याहीनो नरः प्राज्ञः समायां नैव शोभते
 ॥ १६ ॥ शोभते विदुषां मध्ये नैव निर्गुणमानसः । अन्तरे
 तमसां दीपः शोभते नार्कतेजसाम् ॥ १७ ॥ बोद्धारो
 मत्सरप्रस्ताः प्रभवः स्वयद्द्विषताः । अबोधोपहृताश्चान्ये जीर्ण-
 मङ्गे सुभाषितम् ॥ १८ ॥ पदद्वयस्य संधानं कर्तुमप्रतिभाः
 खलाः । तथापि परकाव्येषु दुष्करेष्वप्यसंभ्रमाः ॥ १९ ॥
 क्व दोषोऽत्र मया लभ्य इति संचिन्त्य चेतसा । खलः का-
 व्येषु साधूनां श्रवणाय प्रवर्तते ॥ २० ॥ उपपत्तिभिरम्लाना
 नोपदेशैः कदर्थिताः । स्वसंवेदनसंवेद्यसाराः सहृदयोक्तयः

१ स्वजतः २ स्वर्धा करोति ३ विद्या ४ सुरेन्द्राणां भवनेषु, स्वर्गा-
 दिलोकैष्वपीति भावः ५ नेतव्यानेतव्यवस्तुसंबन्धी राजप्राप्तो भागः

१ अव्ययेभ्यः. अव्ययानामनेकार्थत्वात्; पक्षे-अव्ययरहितेभ्यः.
 कृपणेभ्य इति यावत्. २ उदकम्; पक्षे-‘वाः वा’ इति लौकिकशब्दः.
 ३ नयने वाः सलिलम्. आनन्दाश्चजलमित्यर्थः. वदने च वाः ‘वाहवा’
 इति प्रशंसाबोधको देशी शब्दः. ४ सैकतगतैः. ५ राजहंसः. ६ लोक-
 हितप्रचुरा. ७ अतिदूरम्. ८ अवमानं मा कुर्व. ९ रोषं न कुर्वते.
 १० गजानाम्. ११ शास्त्रसंस्कारेण शुद्धा ये शब्दास्तैः सुन्दरा गिरो
 येषां ते. १२ पण्डिताः. १३ देशे. १४ मौल्यम्. १५ मूल्यतः
 १६ अविन्यस्तम्. १७ सुखम्. १८ दीयमानम्. १९ निरन्तरम्.

॥ २१ ॥ केषांचिद्वाचि शुक्लवत्परेषां हृदि मूकवत् । कस्या-
प्या हृदयाद्वक्त्रे वल्गु वल्गन्ति सूक्तयः ॥ २२ ॥ बहूनि
नरशीर्षाणि लोमशानि बृहन्ति च । ग्रीवासु प्रतिबद्धानि किं
चित्तेषु सकर्णकम् ॥ २३ ॥ कवीनां महतां सूक्तैर्गूढार्थान्तर-
सूचिभिः । विध्यमानश्रुतेर्मा भूहुर्जनस्य कथं व्यथा ॥ २४ ॥
अज्ञः सुखमाराध्यः सुखतरमाराध्यते विशेषज्ञः । ज्ञानलव-
दुर्विदग्धं ब्रह्मापि नरं न रञ्जयति ॥ २५ ॥ गुणिगणगण-
नारम्भे न पतति कैठिनी सुसंभ्रमाद्यस्य ॥ तेनाम्ना यदि
सुतिनी वद वन्ध्या कीदृशी भवति ॥ २६ ॥ निर्गुण इति
मृत इति च द्वावेकार्थमिधायिनौ विद्धि । पश्य धनुर्गुण-
शून्यं निर्जीवं यदिह शंसन्ति ॥ २७ ॥ अन्तर्भूतो निवसति
जडे जडः शिशिरमहसि हरिण इव । अजडे शशीव तपने
स तु प्रविष्टोऽपि निःसरति ॥ २८ ॥ जीवित इव कण्ठगते
सूक्ते दुःखासिकां कवेस्तावत् । नयनविकासविधायी सचेत-
नाभ्यागमो यावत् ॥ २९ ॥ साहित्यसंगीतकलाविहीनः
साक्षात्पशुः पुच्छविषाणहीनः । तृणं न खादन्नपि जीवमान-
स्तद्भागधेयं परमं पशूनाम् ॥ ३० ॥ जडेषु जातप्रतिभाभि-
मानाः खलाः कवीन्द्रोक्तिषु के वराकाः । प्राप्ताग्निनिर्वापण-
गर्वमम्बु रत्नाङ्कुरज्योतिषि किं करोति ॥ ३१ ॥ येषां न
विद्या न तपो न दानं ज्ञानं न शीलं न गुणो न धर्मः ।
ते मृत्युलोके भुवि भारभूता मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति
॥ ३२ ॥ मुक्ताफलैः किं मृगपक्षिणां च मृष्टान्नपानं किमु
गर्दभानाम् । अन्धस्य दीपो बधिरस्य गीतं मूर्खस्य किं
धर्मकथाप्रसङ्गः ॥ ३३ ॥ अज्ञातपाण्डित्यरहस्यमुद्रा ये
काव्यमार्गे दधतेऽभिमानम् । ते गारुडीयाननधीत्य मन्त्रा-
न्हालाहलास्त्रादनमारभन्ते ॥ ३४ ॥ अवद्यजम्बालगवेष-
णाय कृतोद्यमानां खलसैरिमाणाम् । कवीन्द्रवाङ्मिर्जरनिर्क्ष-
रिण्यां संजायते व्यर्थमनोरथत्वम् ॥ ३५ ॥ वरं दरिद्रः
श्रुतिशस्त्रपारगो न चापि मूर्खो बहुरत्नसंयुतः । सुलोचना
जीर्णपटापि शोभते न नेत्रहीना कनकैरलंकृता ॥ ३६ ॥
व्यालाश्च राहुश्च सुधापसादाज्जिह्वाशिरोनिग्रहसुग्रमापुः ।
इतीव मीताः पिशुना भवन्ति पंराब्जुखाः काव्यरसामृतेषु
॥ ३७ ॥ सरस्वतीमातुरमूर्खिरं न यः कवित्वपाण्डित्यघन-
स्तनधयः । कथं स सर्वाङ्गमनाससौष्ठवो दिनादिनं प्रौढि-
विशेषमश्रुते ॥ ३८ ॥ वितीर्णशिक्षा इव ह्यसदस्यसरस्वती-
वाहनराजहंसैः ये क्षीरनीरप्रविभागदक्षा विवेकिनस्ते कव-
यो जयन्ति ॥ ३९ ॥ काव्यामृतं दुर्जनराहुनीतं प्राप्यं भवेन्नो
सुमनोजनस्य । सच्चक्रमव्याजविराजमानतैक्ष्ण्यप्रकर्षं यदि

नाम न स्यात् ॥ ४० ॥ विना न साहित्यविदापरत्र गुणः
कथंचित्प्रथते कवीनाम् । आलम्बते तत्क्षणमम्भसीव विस्ता-
रमन्यत्र न तैलविन्दुः ॥ ४१ ॥ अत्यर्थवक्त्रत्वमनर्थकं या
शून्या तु सर्वान्यगुणैर्व्यनक्ति । अस्पृश्यतादूषितया तथा किं
तुच्छश्वपुच्छच्छटयेव वाचा ॥ ४२ ॥ नीचस्तनोत्वश्रु नित-
न्तकाण्यं पुष्पातु साधर्म्यभृदङ्गनेन । विना तु जायेत
कथं तदीयक्षोदेन सारस्वतद्वक्त्रसादः ॥ ४३ ॥ विविनक्ति
न बुद्धिदुर्विधः स्वयमेव स्वहितं पृथग्जनः । यदुदीरितम-
प्यदः परैर्न विजानाति तदद्भुतं महत् ॥ ४४ ॥ विदुरे-
व्यैदपायमात्मना परतः श्रद्धतेऽथ वा बुधाः । न परो
पहितं न च स्वतः प्रेमिमीतेऽनुभवाद्वेतोऽल्पधीः ॥ ४५ ॥
अथ वामिनिविष्टबुद्धिषु व्रजति व्यर्थकतां सुभाषितम् ।
रविरागिषु शीतैरोचिषः करजालं कमलाकरेष्विव ॥ ४६ ॥
इतरकर्मफलानि यदृच्छया विलिख तानि सहे चतुरानन ।
अरसिकेषु कवित्वनिवेदनं शिरसि मा लिख मा लिख मा
लिख ॥ ४७ ॥ कतिचिदुद्धतनिर्ममत्सराः । कतिचिदात्मवच-
स्तुतिशालिनः । अहह केऽपि निरक्षरकुक्ष्यस्तदिह संप्रति
कं प्रति मे श्रमः ॥ ४८ ॥ ये के विचित्ररसशालिषु सत्कवीनां
सूक्तेषु कर्णपथगामिषु नाद्रियन्ते । ते मालतीपरिमलेष्वपि
कन्दलस्य नासापुटं करतलेन पिदध्युरेव ॥ ४९ ॥ मद्वाणि मा
कुरु विषादमनादरेण मात्सर्यमभ्रमनसां सहसा खलानाम् ।
काव्यारविन्दमकरन्दमधुव्रतानामासेषु धास्यसितमां कियतो
विलासान् ॥ ५० ॥ चेतःप्रसादजननं विबुधोत्तमानामा-
नन्दि सर्वरसयुक्तमतिप्रसन्नम् । काव्यं खलस्य न करोति हृदि
प्रतिष्ठां पीयूषदानमिव वक्रविवर्ति राहोः ॥ ५१ ॥ बद्धा
यदर्पणरसेन विमर्दपूर्वमर्थान्कथं झटिति तान्प्रकृताञ्च दधुः ।
चौरा इवातिमृदवो महतां कवीनामर्थान्तरारण्यपि हठाद्वि-
तरन्ति शब्दाः ॥ ५२ ॥ अर्थोऽस्ति चेन्न पदशुद्धिरथास्ति
सापि नो रीतिरस्ति यदि सा घटना कुतस्त्या । साप्यस्ति
चेन्न नववक्रगतिस्तदेतदर्थं विना रसमहो गहनं कवित्वम्
॥ ५३ ॥ श्लाघ्यैव वक्तिमगतिर्धनदाढ्यबन्धोस्तस्याः कवि-
प्रवरसूक्तिधनुर्लतायाः । कर्णान्तिकप्रणयभाजि गुणे यदीये
चेतांसि मत्सरवतां झटिति झुटन्ति ॥ ५४ ॥ अरण्य-
रुदितं कृतं शवशरीरमुद्धर्तितं स्थलेऽञ्जमवरोपितं सुचिर-
मूर्ध्ने वर्षितम् । श्वपुच्छैर्भवनामितं बधिरैर्कैर्जापः कृतो
घृतोऽन्धमुखदर्पणो यदबुधो जनः सेवितः ॥ ५५ ॥ प्रसंख

१ विकृतिभावं गतम्; २ रञ्जयितुमसमर्थो भवति. ३ खटिका
'खटू' इति लोके, न पतति सधो यस्य नाम न लिखति. ४ पुत्रिणी.
५ मूर्खः पक्षे-जलरूपत्वात्. ६ मूर्खः पक्षे-पशुत्वात्. ७ मृगम्.
८ दैवम्. ९ कर्दमः.

१ बुद्धिशून्यः. २ पामरजनः. ३ आगामिनम्. ४ जानाति.
५ दुराग्रहप्रसन्नचित्तो ६ शीतमानोः. ७ स्वेच्छया. ८ प्रेतश्च
रीरम्. ९ उद्धर्तनं यवगोषूमादिचूर्णेन मलापकर्षणं तेन सुगन्धि-
तम्. १० निर्जलप्रदेशे ११ क्षारमृद्भूमौ. १२ कज्जुतासंपादनाय-
नञ्जीकृतम्. १३ कर्णमन्त्रः. १४ बलात्कारं कृत्वा.

मणिमुद्धरेन्मकरध्वजदंष्ट्राङ्गुलात्समुद्रमपि संतरेत्यचलदूर्मि-
मालाकुलम् । मुजंगमपि कोपितं शिरसि पुष्पवद्धारयेत् न तु
प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ ५६ ॥ लमेत सिक्के-
तासु तैलमपि यत्नतः पीडयन्पिबेच्च मृगवृष्णिकासु सलिलं
पिपासार्दितः । कदाचिदपि पर्यटच्छशविषाणमासादयेत् न तु
प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ॥ ५७ ॥ यदा किञ्चि-
ज्ज्ञोऽहं द्विपे इव मदान्धः समभवं तदा सर्वज्ञोऽस्मीत्यम-
वर्दवलितं मम मनः । यदा किञ्चित्किञ्चिद्बुधजनसकाशाद-
वगतं तदा मूर्खोऽस्मीति ज्वर इव मदो मे व्यपगतः ॥ ५८ ॥
शिरः शार्वं स्वर्गात्यश्रुपतिशिरस्तः क्षितिधरं महीप्रादुत्तुङ्गाद-
वनिमवनेश्चापि जलधिम् । अधोऽधो गङ्गेयं पदमुपगता
स्तोकमधुना विवेकअष्टानां भवति विनिपातः शतमुखः ॥ ५९ ॥
परश्लोकान्तोक्ताननुदिवसमभ्यस्य ननु ये चतुष्पादौ कुर्यु-
र्वहव इह ते सन्ति कवयः । अविच्छिन्नोद्गच्छजलधिलहरी-
रीतिसुहृदः सुहृद्या वैशद्यं दधति किल केषांचन गिरः ॥ ६० ॥
वितरति गुरुः प्राज्ञे विद्यां यथैव तथा जडे न तु खलु
तयोर्ज्ञाने शक्तिं करोत्येवमहन्ति वा । भवति च पुनर्मूर्खान्मेदः
फलं प्रति तद्यथा प्रभवति शुचिर्बिम्बेऽग्राहे मणिर्न मृदां
चयः ॥ ६१ ॥ अविनयभुवामज्ञानानां शमाय भवन्नपि
प्रकृतिकुटिलाद्विद्याभ्यासः खलत्वं विवृद्धये । फणिभयभृता-
मस्तूच्छेदक्षमस्तमसामसौ विषधरफणारत्नालोको मयं तु
भृशायते ॥ ६२ ॥ व्यासादीर्नैकिपुंगवाननैव चित्तैर्वैक्यैः सलीलं
सहस्रचूर्जैर्लप्य निमील्य लोचनयुगं श्लोकान्सर्वं पठ ।
काव्यं धिक्कुरु यत्परैर्विरचितं स्पर्धस्व सार्धं बुधैर्यद्यमर्थयसे
श्रुतेन रहितः पाण्डित्यमाप्तुं बलात् ॥ ६३ ॥ ये संसत्सु
विवादिनः परयशःशूलेन शल्याकुलाः कुर्वन्ति स्वगुणस्त-
वेन गुणिनां यत्नाद्गुणाच्छादनम् । तेषां रोषैर्कषायितोदरद-
शां कोपोष्णनिःश्वासिनां दीप्ता रत्नशिखेव कुण्ठणफणिनां
विद्या जनोद्वेजिनी ॥ ६४ ॥ ग्रीवास्तम्भभृतः परोन्नति-
कथामात्रे शिरःशूलिनः सोद्वेगभ्रमणप्रलापविपुलक्षोभाभिभूत-
स्थितेः । अन्तर्द्वेषविषप्रवेशविषमक्रोडोष्णनिःश्वासिनः कथा
नूनमपिण्डितस्य विकृतिर्भीमज्वरारम्भभूः ॥ ६५ ॥ मूर्खत्वं

सुलभं भजस्व कुमते मूर्खस्य चाद्यौ गुणा निश्चिन्तो बहु-
भोजनोऽतिमुखरो रात्रिदिवं स्वप्नमाक् । कार्याकार्यविचारणा-
न्धबध्निरो मानापमाने समः प्रायेणामयवर्जितो दृढवर्पुर्मूर्खः
सुखं जीवति ॥ ६६ ॥ व्यालं बालमृणालतन्तुभिरसौ रोद्धुं
समुज्जृम्भते छेतुं वैज्रमणीश्रीरीषकुसुमप्रान्तेन संनद्धते ।
माधुर्यं मधुविन्दुना रचयितुं क्षाराम्बुधेरीर्हते नेतुं वाञ्छति
यः खलान्यथि सतां सूक्तैः सुधासन्दिभिः ॥ ६७ ॥ शक्यो
वारयितुं जलेन हुतमुक्छत्रेण सूर्यातपो नागेन्द्रो निश्चिता-
ङ्गुशेन समदो दण्डेन गोगर्दभौ । व्याधिर्मेघजसंग्रहैश्च
विविधैर्मन्त्रप्रयोगैर्विधं सर्वस्यौषधमस्ति शास्त्रविहितं मूर्खस्य
नास्त्यौषधम् ॥ ६८ ॥ तोयं निर्मथितं घृताय मधुने नि-
ष्पीडितः प्रस्तरः पानार्थं मृगतृष्णिकोर्मितरला भूमिः समा-
लोकिता । दुग्धा सेयमचेतनेन जरती दुग्धाशया सूकरी
कष्टं यत्खलु दीर्घया धनतृषा नीचो जनः सेवितः ॥ ६९ ॥
काव्ये भव्यतमेऽपि विज्ञनिवहैरास्वाद्यमाने सुदुर्दोषान्वेषण-
मेव मत्सरजुषां नैसर्गिको दुर्ग्रहः । कासारोऽपि विकासि-
पङ्कजचये खेलन्मराले पुनः क्रौञ्चश्चपुटेन कुक्षितवपुः
शम्बूकमन्वेपते ॥ ७० ॥ विद्ये ह्यद्यतरासि किं नु कृपणा-
संभावनैर्लज्जसे सन्त्यन्ये तव तोषणाहितधियो धन्या वदा-
न्या भुवि । कान्तानां कुचकुम्भकौशलरुचां नो हानिरैता-
वता षण्डानां हृदयेऽपि यद्वर्णयते नानङ्गरागोदयः ॥ ७१ ॥
मीमांसा पठिता न यैरुपनिषद्भैव श्रुता तत्त्वतः श्रीमच्छङ्कर-
भाष्यतो भगवती गीताप्यधीता न यैः । सिद्धान्तापगतं
शिरोमणिमतं ज्ञात्वाऽपि किञ्चित्ततो भट्टाचार्यपदं गताः क-
थमहो लज्जां लभन्ते न ते ॥ ७२ ॥ पेटीचीवरपट्टवस्त्र-
पटलश्वेतातपत्रच्छाटाशाटीहारकघोटकस्फुटघटाटोपाय तुभ्यं
नमः । येनानक्षरकुक्षयोऽपि जगतः कुर्वन्ति सर्वज्ञताभ्रान्तिं
येन विना तु हास्यपदवीं सन्तोऽपि कष्टं गताः ॥ ७३ ॥
साकूतं निजसंविदेकविषयं तत्त्वं सचेता ब्रुवन्ने नूनमबोध-
मोहितधियां हास्यत्वमायास्यति । तद्युक्तं विदुषो जनस्य
जडवज्जोषं तु नामासितुं जात्यन्धं प्रतिरूपवर्णनविधौ कोऽयं
वृथैवोद्यमः ॥ ७४ ॥ ये तावत्स्वगुणोपपन्नहितधियस्तेषामरण्यं
जगद्येऽप्येते कृतमत्सराः परगुणं स्वमेऽपि नेच्छन्ति ये ।

अन्येषामनुरागिणां क्वचिदपि किञ्चिन् मनो निर्वृतावित्यं यान्तु
तपोवनानि महतां सूक्तानि मन्येऽधुना ॥ ७५ ॥ यातास्ते रस-
सारसंग्रहविधिं निष्पीड्य निष्पीड्य ये वाक्त्वेष्वलुतां पुरा
कतिपये तत्त्वस्पृशश्चक्रिरे । जायन्तेऽद्य यथायथं तु कवयस्ते

१ रोगवर्जितः. २ सपश्य. ३ विसृज. ४ हीरकादीन्. ५ संनद्धो
भवति. ६ इच्छति. ७ अद्युतसाविभिः. ८ दीक्षन्.

१ ज्ञानलेशशून्यत्वेन विपरीतार्थग्राही. २ बाहुकाष्ठ. ३ मरी-
चिकाष्ठ. ४ अक्षयम्. ५ गजः. ६ सगर्वम्. ७ शर्वसंबन्धि.
८ मस्तकाद. ९ ददाति. १० मूर्खः. ११ नाशयति. १२ महान्.
१३ विस्मयद्गणे. १४ मृत्पिण्डः. १५ कविश्रेष्ठान्. १६ अयोग्यः.
१७ रोषेण कषायितं ताम्रमुदरं गर्भो यस्या एवविधा बुभुक्षेयम्.
१८ कृष्णसर्पाणाम्. १९ त्रासदात्री. २० ग्रीवास्तम्भं धारयतः.
२१ परोक्षः. २२ मूर्खस्य. २३ विकारः. २४ दारुणज्वरारम्भकहेतुः.

तत्र संतन्वते येऽनुप्रासकठोरचित्रयमकश्लेषादिश्लकोच्चयम्
॥ ७६ ॥ प्रादुःष्यात्पण्डितानां कैविवचसि कथं प्रज्ञनूतत्व-
चिन्ता विधेरन्यथवचान्यभिजहति तथा गृह्यते स्युर्गुणाश्चेत् ।
अन्यस्त्वन्यप्रमाणः परमवतनुते छिद्यते तावता किं नायं
रत्नस्य दोषो दृषदिति यदिदं क्षिप्रमन्धाः क्षिपन्ति ॥ ७७ ॥

छान्दसप्रशंसा

नाध्यापयिष्यन्निर्गमाब्धमेणोपाध्यायलोका यदि शिष्य-
वर्गान् । निर्वेदवादं किल निर्वितानमुर्वीतलं हन्त तदाम-
विष्यत् ॥ १ ॥

छान्दसनिन्दा

आः कष्टमग्रह्याः शिष्टा अपि वित्तापलाविष्टाः । अध्या-
पयन्ति वेदानादाय चिराय मासि मासि मृतिम् ॥ १ ॥

वैयाकरणप्रशंसा

वैयाकरणकिर्रीतादपशब्दमृगाः क यास्ति संत्रस्ताः ।
ज्योतिर्नटेविट्गायकमिषगाननगह्वराणि यदि न स्युः ॥ १ ॥
यद्यपि बहु नाधीषे तथापि पठ पुत्र व्याकरणम् । स्वजनः
श्वजनो मा भूत्सकलं शकलं सकृच्छ्रुत् ॥ २ ॥ कृतदु-
रितनिराकरणं व्याकरणं चतुरधीरधीयानः । बुधगणगण-
नावसरे कनिष्ठिकायां परं जयति ॥ ३ ॥ सूत्रं पौर्णिनिबद्धं
कैलयन्युरुषः संमुद्रहति सुदृशम् । वैर्णादीनां धर्मान्मुद्रा
विधिवत्संयुक्तेऽसौ ॥ ४ ॥ पौतं जले विष्णुपदापगाया
पौतञ्जले चापि नैवेद्येऽवैर्गाहम् । आचक्षते शुद्धिदमौ
प्रसूतेरौ च क्षते रागमधोक्षजे च ॥ ५ ॥ नृणामेनम्यस्त-

१ प्रादुर्भवेत्. २ काव्ये. ३ दोषाः. ४ वेदान्. ५ वेतनम्.
६ भिन्नः. ७ मीताः. ८ गणकाः. ९ नाट्यकाराः. १० जाराः.
११ वैषाः. १२ गुहाः. १३ विष्टा. १४ व्याकरणसूत्रम्; पक्षे,-
कण्ठम्. १५ पाणिनिना बद्धं रचितम्. पक्षे,-पाणौ हस्ते निबद्धम्.
विवाहकाले सूत्रनिर्मिते कण्ठे बध्वरयोर्हस्तयोर्बन्धनीति प्रसिद्धिः.
१६ अर्थज्ञानपूर्वकं विचारयन्; पक्षे,-धारयन्. १७ सम्यग्धारयति;
पक्षे,-सम्यगुद्ब्रह्मति; पाणिग्रहणपूर्वकं स्वीकरोतीत्यर्थः. १८ शोभना
दृष्टिम्. शुद्धाशुद्धविवेचनशक्तिमित्यर्थः. पक्षे,-शोभना दृश्यस्या
यतादृशीं शिष्यम्. १९ अकारप्रभृतिवर्णादीनाम्; पक्षे,-ब्राह्मणवर्णा-
दीनाम्. २० ज्ञात्वा. २१ यथाशास्त्रम्. २२ प्रयोगं करोति; पक्षे,-
योजयति. २३ पतनम्. २४ गङ्गायाः. २५ पतञ्जलिनिर्मिते.
२६ व्याकरणशास्त्रे. २७ मञ्जनम्; पक्षे,-अभ्यासम्. २८ वदन्ति.
२९ जननादारभ्य. ३० मरणान्तं च. ३१ अनधीतमहामाभ्यासान्.

फणामृदीशगिरां दुरापा बुधराजगोष्ठी । अंबुद्धचापश्रुतिपद्-
तीनां युद्धक्षमेवोद्धृतयोद्धृत्सार्था ॥ ६ ॥ नाङ्गीकृतव्याकर-
णोषधानामपाटवं वाचि सुगाढमास्ते । कस्मिंश्चिदुक्ते तु
पदे कथंचित्स्वैरं वपुः स्विद्यति वेपते च ॥ ७ ॥ शब्द-
शास्त्रमनघीत्य यः पुमान् वक्तुमिच्छति वचः समान्तरे ।
बन्धुमिच्छति वने मदोक्तं हस्तिनं कैमलनालतन्तुना ॥ ८ ॥

वैयाकरणनिन्दा

टिङ्गणवद्वयसञ्चुद्धसिद्धसोस्तिस्तिस्थमिब्वसस्ता
हशिचधुनाधुरतइव्शश्छोऽव्यचोऽन्त्यादिटि । लोपोव्योर्वेलिवृ-
द्धिरेचियचिमंदाधाध्वदाप्छेचटेरित्यब्दानविलासयन्ति कति-
चिच्छब्दान्पठन्तः कंदून् ॥ १ ॥ सूत्रैः पाणिनिनिर्मितैर्बहुतै-
र्निष्पाद्य शब्दावलं वैकुण्ठस्तवमक्षमा रचयितुं मिथ्याश्रमाः
शाब्दिकाः । पक्काञ्च विविधं श्रेमेण विविधापूपाय्यसूपाण्वितं
मन्दाभीर्नैरुन्धते मितबलानां प्रातुमप्यक्षमान् ॥ २ ॥ कु-
प्योऽकःपौ च शेषोध्यसखि ससजुबोरुर्विरामोज्वसानं शश्छो-
ऽदीत्यादिशब्दैः सदसि यदि शैर्ठाः शाब्दिकाः पण्डिताः
स्युः । तेषां को वापराधः कथयत सततं ये पठ-
न्तीह शोर्तेत्ताथय्याथय्यथय्याधिगधिगधिगधिव्यथय्यथय्येति
शब्दान् ॥ ३ ॥

नैयायिकप्रशंसा

अद्भुतस्तर्कपाथोधिर्गाधो यस्य वर्धकः । अक्षपादो-
ऽर्तमःस्पृष्टस्त्वकलङ्कः कैलानिधिः ॥ १ ॥ अपरीक्षित-
लक्षणप्रमाणैरपरामृष्टपदार्थसार्थतत्त्वैः । अवशीकृतजैर्नैर्युक्ति-
जालैरलभेतैरनधीततर्कविधैः ॥ २ ॥ भोहं रुण्दि विमली-
कुरते च बुद्धिं सूते च संस्कृतपदव्यवहारशक्तिम् । शा-
स्त्रान्तराभ्यसनयोग्यतया युनेक्ति तर्कश्रमो न तनुते किमि-
होपकारम् ॥ ३ ॥ ज्ञानाधिर्नैरक्षिचरणः कैर्णमक्षकश्च श्री-
पक्षिलोऽप्युदयनः स च वर्धमानः । गङ्गेश्वरः शशधरो

१ दुष्प्रापा. २ पण्डितराजसभा. ३ अज्ञातधनुर्वेदमार्गाणां
४ कम्पते. ५ व्याकरणम्. ६ अध्ययनमकृत्वा. ७ विसतन्तुना.
८ वर्षाणि. ९ आपयन्ति. १० कर्णकठोरान्. ११ विष्णुस्तवम्.
१२ कृतेति श्लेषः. १३ अनुकुर्वन्ति. १४ धृताः. १५ गायकानां
तालशब्दानुकरणमेतत्. १६ तर्कसमुद्रः. १७ गौतमः; पक्षे,-
क्षपां ददातीति क्षपादः, स न भवतीति तथाविधः; चन्द्र इत्यर्थः.
१८ अज्ञानेन; पक्षे,-राहुणा. १९ कलानां निधिः; पक्षे,-
चन्द्रः. २० अज्ञातपदार्थसमूहतत्त्वैः. २१ जययुक्ति. २२ अज्ञानम्.
२३ रोषयति, नाशयतीत्यर्थः. २४ उत्पादयति. २५ योजयति.
२६ गातमः. २७ कणादः.

बहवश्च नन्या ग्रन्थैर्व्यरुन्धत इमे हृदयान्वकारम् ॥ ४ ॥
 प्रायः काव्यैर्गमितवयसः पाणिनीयाम्बुराशेः सारज्ञस्या-
 ध्यपरिकलितन्यायशास्त्रस्य पुंसः । वादारम्भे वदितुमनसो
 वाक्यमेकं समायां प्रैह्य जिह्वा भवति कियतीं पश्य कथा-
 मवस्थाम् ॥ ५ ॥

नैयायिकनिन्दा

परामृशन्तो लिङ्गानि व्यभिचारविचारकाः । तार्किका
 यदि विद्वांसो विटैः किमपराध्यते ॥ १ ॥ गुरोर्गिरः पक्ष-
 दिनान्यधीत्य वेदान्तशास्त्राणि दिनत्रयं च । अमी समाग्रात-
 वितर्कवादाः समागताः कुक्कुटपादमिश्राः ॥ २ ॥ कर्कश-
 तर्कविचारव्यग्रः किं वेति काव्यहृदयानि । ग्राम्य इव
 कृषिविलम्बश्चलनयनावचोरहस्यानि ॥ ३ ॥ नैयायिकानां
 मलिनान्मराणां जुगुर्गतं रासमचिन्तयैव । तथापि वेष्ट्यास्तन-
 संनिवेशस्तोतुः कवेः कोऽपि विशेष एव ॥ ४ ॥ न जिग्र-
 त्यैज्ञायं स्पृशति न तैदङ्गान्यपि सकृत्सुराणं नादत्ते न
 गणयति किं च स्मृतिगणम् । पठ्ठंशुष्कं तर्कं परपरिभवा-
 र्थोक्तिभिरसौ नयत्यायुः सर्वं निहतपरलोकार्थयतनः ॥ ५ ॥
 प्रयत्नैरैस्तोकैः परिचितकुतर्कप्रकरणाः परं वाचोवस्थान्क-
 तिपयपदौघान्विदधतः । समायां वाचाटाः श्रुतिकटु रटन्तो
 घटपटाश्च लज्जन्ते र्मन्दाः स्वयमपि तु जिह्वेति विबुधः
 ॥ ६ ॥ 'कर्मब्रह्मविचारणां विजहतो भोगापवर्गप्रदां घोषं
 कंचन कण्ठशोषफलकं कुर्वन्त्यमी तार्किकाः । प्रत्यक्षं न
 पुनाति नापहरते पापानि पीलुच्छेदाव्याप्तिर्नावति नैव पात्य-
 नुमितिर्नो पक्षता रक्षति ॥ ७ ॥ हेतुः कोऽपि विशिष्टधी-
 रनुमितौ न ज्ञानयुग्मं मेरुत्वाचो नेति च मोषवादसुखरा
 नैयायिकाश्चेद्बुधाः । मेघस्याण्डमियत्पलं 'बलिमुजो दन्ताः
 कियन्तस्तथेत्येवं संततचिन्तनैः श्रमजुषो न स्युः कथं
 पण्डिताः ॥ ८ ॥ साधु व्याकरणं हिताय विशदं काव्यं
 पिकीगीतवन्मीमांसा श्रुतितत्परा तदनुगं सांख्यं सपातज्जलम् ।
 त्वं तु न्याय विशुद्धवैदिकविधिव्याकोपबौद्धागमव्याघाताय
 निगूढतर्कगहन क्रामोदमाघाससि ॥ ९ ॥ हे हे मित्र
 जिता मयातिबलिनो विप्रा धनं चार्जितं शेषेभ्यः शरयन्न-
 दानमपि सत्संपादितं भूरिशः । ग्रन्थाश्चापि कृताः सुतर्क-

१ बुद्धेरज्ञानम्. २ अनभ्यस्त. ३ वक्रा. ४ वेदम्. ५ वेदाङ्गानि.
 ६ नीरसम्. ७ बहुभिः. ८ मूर्खाः. ९ लज्जां प्राप्नोति. १० कर्मचिन्तनं
 ब्रह्मचिन्तनं च. ११ परमाणुसमुदायः. १२ व्याप्तिविशिष्टपक्षधर्मता-
 ज्ञानविशिष्टः. १३ पूर्वोक्तगतांशद्वयम्. १४ त्वमिन्द्रियप्रत्यक्षः.
 १५ जलकाः. १६ काकाः.

घटकाः शास्त्राणि संदृष्य वै सोऽहं तर्कविभूषणोऽत्र गहने
 धात्रा शृगालः कृतः ॥ १० ॥

मीमांसकप्रशंसा

भगवद्भनभ्युपगमनं दैवतचैतन्यनिर्ह्वयैषाम् । कर्म-
 श्रद्धावर्धकतत्प्राधान्यप्रदर्शनायैव ॥ १ ॥ आगमरूपविचारि-
 ण्यधिकरणसहस्रशिक्षितविपक्षे । स्वामिनि जैमिनियोगिन्यु-
 परज्यति हृदयमसदीयमिदम् ॥ २ ॥ शबरकुमारिलगुरवो
 मण्डनभवदेवपार्थसारथयः । अन्ये च विश्वमान्या जयन्ति
 संत्रायमाणतन्त्रास्ते ॥ ३ ॥ नैयायिका वा ननु शाब्दिका वा
 त्रैयीशिरःसु श्रमशालिनो वा । वादाहवे विभ्रति जैमिनी-
 यन्यायोपरोधे सति मौनमुद्राम् ॥ ४ ॥ आदौ धर्मे प्रमाणं
 विविधविधिभिदाशेषतां च प्रयुक्तिं पौर्वापर्याधिकारौ तदनु
 ब्रह्मविधं चातिदेशं तथोहम् । बाधं तन्नं प्रसङ्गं नयमनय-
 शतैः सम्यगालोचयन्तो मित्रा मीमांसकेभ्यो विदधति
 मुवि के सादरं वेदरक्षाम् ॥ ५ ॥

मीमांसकनिन्दा

ते मीमांसाशास्त्रलोकप्रसिद्धाः सर्वशीणां सेहिरे नैव
 सत्ताम् । चैतन्यसापहव्यं देवतानां चक्रुर्विश्वं नश्वरं मन्य-
 मानाः ॥ १ ॥ मीमांसकाः कतिचिदत्र मिलन्ति वेदग्रामा-
 ण्यसाधनकृतोऽपि न तेऽभिचन्याः । उद्धोषितोऽप्युपनिषद्भि-
 रैशेषशेषी ब्रह्मैव नाम्युपगतः पुरुषोत्तमो यैः ॥ २ ॥

वैद्यप्रशंसा

गुरोरधीताखिलवैद्यविधः पौर्युषाणिः कुशलः क्रियासु ।
 गतस्पृहो धैर्यधरः कृपालुः शुद्धोऽधिकारी भिषगीदृशः
 स्थात् ॥ १ ॥ रागादिदुर्गान्सुततानुषक्तानशेषकायप्रसृतान-
 शेषान् । औत्सुक्यमोहवारतिदाज्ञधान योऽपूर्ववैधाय नमो-
 ऽस्तु तस्मै ॥ २ ॥ अन्यानि शास्त्राणि विनोदमात्रं प्राप्तेषु
 वा तेषु न तैश्च किञ्चित् । चिकित्सितज्योतिषमन्त्रवादाः पदे
 पदे प्रत्ययमावहन्ति ॥ ३ ॥ माबोधि वैद्यकमथापि महाम-
 येषु प्राप्तेषु यो भिषगिति प्रथितस्तमेव । औकारयत्यखिल
 एव विशेषदर्शी लोकोऽपि तेन भिषगेण न दूषणीयः ॥ ४ ॥
 'मैत्रे दुःसहवेदनाकबलिते ममे स्वेऽन्तर्गलं तप्तायां

१ अपलापः. २ शास्त्रदीपिकाकर्ता पार्थसारथिमिश्रपण्डितः.
 ३ वेदत्रयी. ४ वादयुद्धः. ५ न्यायरूपे प्रतिबन्धके. ६ सामान्य-
 विशेषमेदेन. ७ प्रतीतपदार्थः सहाविचार्यः. ८ असृतं पाणो यस्य
 सः असृतवदवश्यमारोग्यद इत्यर्थः. ९ अविचार्यकार्यप्रवृत्तिः.
 १० विचाराशक्तिः. ११ असंतोषः. १२ आह्वयति. १३ मत्स्ये.

ज्वरपावकेन च तनौ तान्ते ह्येषीकप्रजे । दूने बन्धुजने
कृतप्रलयने धैर्यं विधातुं पुनः कः शक्तः कलितामयप्रशमनो
वैद्यात्परो विद्यते ॥ ५ ॥ आन्ता वेदान्तिनः किं पठथ
शठतयाद्यापि चाद्वैतविद्यां पृथ्वीतत्त्वे लुठन्तो विमृशथ
सततं कर्कशास्तार्किकाः किम् । वेदैर्नानागमैः किं ग्लपयथ
हृदयं श्रोत्रियाः श्रोत्रैश्चलैर्वैद्यं सर्वानवद्यं विचिनुत शरणं
प्राणसंप्रीणनाय ॥ ६ ॥

कुवैद्यनिन्दा

वैद्यराज नमस्तुभ्यं यमराजसहोदर । यमस्तु हरति
प्राणान्वैद्यः प्राणान्धनानि च ॥ १ ॥ वैद्यराज नमस्तुभ्यं
क्षयिताशेषमानव । त्वयि विन्यस्तमारोऽयं कृतान्तः सुखसे-
धते ॥ २ ॥ चित्तां प्रज्वलितं दृष्ट्वा वैद्यो विस्मयमागतः ।
नाहं गतो न मे आता कस्येदं हस्तलाघवम् ॥ ३ ॥ क-
षायैरुपवासैश्च कृतमुल्लाघतां नृणाम् । निजौषधकृतां वैद्यो
निवेद्य हरते धनम् ॥ ४ ॥ अज्ञातशास्त्रसंज्ञावाग्ब्रह्ममात्र-
परायणान् । त्यजेद्दुराद्रिषक्पाशान्याशान्वैर्वस्त्वतानिव ॥ ५ ॥
मिथ्यौषधैर्हन्त मृषाकषायैरसहलेह्यैरयथार्थतैलैः । वैद्या इमे
वर्धितैरुणवर्गाः पिच्छेण्डभाण्डं परिपूरयन्ति ॥ ६ ॥ नटो-
ऽपि दद्याद्गणकोऽपि दद्यात्संप्रार्थितः पाशुपतोऽपि दद्यात् ।
वैद्यः कथं दास्यति याचमानो यो मर्तुकामादपि हर्तुकामः
॥ ७ ॥ न धैर्यतोर्विज्ञानं न च परिचयो वैद्यकनये न
रोगाणां तत्त्वावगतिरपि नो वस्तुगुणधीः । तथाप्येते वैद्या
इति तैरैल्यन्तो जडजनैर्नैस्सुर्मृत्योर्धृत्या इव वैसुं हरन्ते
गर्दजुषाम् ॥ ८ ॥ सत्कोणं लोलनेत्रं कुलयुवतिमुखं
दृश्यते सानुकम्प्यै रण्डानामर्धलज्जाक्षितमधिपुलकं स्पृश्यते
पीनमङ्गम् । क्लीबानां खाद्यतेऽन्तश्चिरनिहितधनं काष्ठमूला-
धितोयैः पूर्वा सिद्धा कलानां सकलगुणनिधिवैद्यविद्या-
मिवन्धा ॥ ९ ॥

गणकप्रशंसा

चतुरङ्गबलो राजा जगतीं वशमानयेत् । अहं पञ्चाङ्ग-
बलवानाकाशं वशमानये ॥ १ ॥ एकासनस्था जलवायुमक्षा
सुमुक्ष्वस्तैस्तत्परिग्रहाश्च । पृच्छन्ति तेऽप्यम्बरचारिचारं

१ मूलेनः २ इन्द्रियसमूहः ३ दुःखिते ४ वेदाध्यायिनः ५ कर्ण-
कण्ठमिः ६ सर्वेषां मध्ये निर्दोषम् ७ नीरोगताम् ८ वास्त-
वानर्थान् ९ कृत्स्निता मिषजो मिषक्पाशास्तान् १० यम-
संवन्धिनः ११ रोगिसमूहः १२ उदरभाण्डम् १३ पारदादेः
१४ आमयन्तः १५ प्राणान् १६ यमस्य १७ द्रव्यम् १८ रोगिणाम्
१९ मोक्षेच्छवः २० त्वक्तः परिग्रहः कलत्रं वैस्ते २१ आकाश-
संचारिग्रहगतिम्

दैवज्ञमन्ये किमुतार्थचित्ताः ॥ २ ॥ न दैवं न पित्र्यं च
कर्मावसिद्धयेन यत्रास्ति देशे ननु ज्योतिषज्ञः । न तारा
न चारा नवानां ग्रहाणां न तिथ्यादयो वा यतस्तत्र बुद्धाः
॥ ३ ॥ दूतो न संचरति खे न चलेच्च वार्ता पूर्वं न
जल्पितमिदं न च संगमोऽस्ति । व्योम्नि स्थितं रविशशिग्रहणं
प्रशस्तं जानाति यो द्विजवरः स कथं न विद्वान् ॥ ४ ॥
वृद्धिहासौ कुमुदसुहृदः पुष्पवन्तोर्परागः शुक्रादीनामुदय-
विलयावित्यमी सर्वदृष्टाः । आविष्कुर्वन्त्यखिलवचनेष्वत्र
कुम्भीपुलाकन्यायाज्योतिर्नयगतिविदां निश्चलं मानभावम्
॥ ५ ॥ मानोः शीतकरस्य वापि मुजगर्भासे पुरो निश्चिते
तीर्थानामटनं जनस्य घटते तापत्रयोच्चाटनम् । इष्टे प्रागव-
धारिते सति धृतेस्तुष्टेश्च लाभो भवेद्दृष्टे तु व्यसनेऽत्र तर्त्य-
रिहतिः कर्तुं जपाद्यैः क्षमा ॥ ६ ॥

कुगणकनिन्दा

गणयति गगने गणकश्चन्द्रेण समारामं विशाखायाः ।
विविधमुजंगक्रीडासक्तां गृहिणीं न जानाति ॥ १ ॥
गणिकागणकौ समानधर्मौ निजपञ्चाङ्गनिदर्शकावुभौ । जन-
मानसमोहकारिणौ तौ विधिना वित्तहरौ विनिर्मितौ ॥ २ ॥
असुखमथ सुखं वा कर्मणां पंक्तिवेलास्वहह नियतमेते
मुञ्जते देहभाजः । तदिह पुरत एव ग्राह्यं मौहूर्तिकश्चेत्कथय
फलममीषामन्ततः किं ततः स्यात् ॥ ३ ॥ विलिखति
सदसद्भा जन्मपत्रं जनानां फलति यदि तदानीं दर्शयन्ती-
त्माक्षयम् । न फलति यदि लग्नद्विद्वेषाह मोहं हरति
धनमिहैवं हन्त दैवज्ञेपाशः ॥ ४ ॥ प्रेमोदे खेदे वाप्युप-
नमति पुंसां विधिवशान्मयैवं प्रागेवामिहितमिति मिथ्या
कथयति । जनानिष्टानिष्टाकलनपरिहारैकनिरतानसौ मेधा-
दीनां परिगणनयैव अमयति ॥ ५ ॥ ज्योतिःशास्त्रमहोदधौ
बहुतरोत्सर्गापवादात्मभिः कल्लोलैर्निबिडे कणान्कतिपर्य-
च्छन्त्वा कृतार्था इव । दीर्घायुःसुतसंपदादिकथनदैवज्ञेपाशा
इमे गेहं गेहमनुप्रविश्य धनिनां मोहं सुहुः कुर्वते ॥ ६ ॥

पौराणिकनिन्दा

पौराणिकानां व्यभिचारदोषो नाशङ्कनीयः कृतिभिः क-
दाचित् । पुराणैर्कर्ता व्यभिचारजातस्तस्यापि पुत्रो व्यभिचा-
रजातः ॥ १ ॥

१ क्षयवृद्धी २ चन्द्रस्य ३ सूर्याचन्द्रमसोः ४ ग्रहणम् ५ स्वांकी-
पुलाकन्यायेन ६ ग्रहणे ७ दुःखे ८ परिहारः ९ परिपाककालेषु
१० स्वचातुर्यम् ११ कुदेवज्ञः १२ हर्षः १३ अमं करोति १४ सामा-
न्यनियमः, अपवादः प्रसिद्धः १५ कुञ्ज्यौतिषिकाः १६ व्यासः

पुरोहितनिन्दा

पुरीषस्य च रोषस्य हिंसायास्तस्करस्य च । आद्याक्षराणि
संगृह्य वेधाश्चक्रे पुरोहितम् ॥ १ ॥

कायस्थनिन्दा

काकाछौल्यं यमात्कार्यं स्थपतेर्दृढघातिताम् । आद्याक्ष-
राणि संगृह्य कायस्थः केन निर्मितः ॥ १ ॥ कायस्थेनोदर-
स्थेन मातुरामिषशङ्कया । अन्नाणि यन्न युक्तानि तत्र हेतु-
रदन्तता ॥ २ ॥ विना मद्यं विना मांसं परस्वहरणं विना ।
विना परापवादेन दिविरो दिवि रोदिति ॥ ३ ॥ कलमाग्र-
निर्गतमषीविन्दुव्याजेन साज्जनाश्रुकणा । कायस्थलुण्ठ्य-
माना रोदिति खिन्नेव राजश्रीः ॥ ४ ॥

सज्जनप्रशंसा

अहो किमपि चित्राणि चरित्राणि महात्मनाम् । लक्ष्मीं
तृणाय मन्यन्ते तद्भरेण नमन्त्यपि ॥ १ ॥ नाल्पीयसि नि-
बध्नन्ति पदमुन्नतचेतसः । येषां भुवनलामेऽपि निःसीमानो
मनोरथाः ॥ २ ॥ अञ्जलिस्थानि पुष्पाणि वासयन्ति करद्व-
यम् । अहो सुमनसां प्रीतिर्वामदक्षिणयोः समा ॥ ३ ॥ वज्रा-
दपि कठोरानि मृदूनि कुसुमादपि । लोकोत्तराणां चेतांसि
को हि विज्ञातुमर्हति ॥ ४ ॥ गवादीनां पयोऽन्येषुः सद्यो
वा जायते दधि । क्षीरोदधेस्तु नाद्यापि महतां विद्वृत्तिः
कुतः ॥ ५ ॥ गङ्गा पापं शशी तापं दैन्यं कल्पतरुस्तथा ।
पापं तापं च दैन्यं च भ्रन्ति सन्तो महाशयाः ॥ ६ ॥ छाया-
वन्तो गतव्याला स्वारोहाः फलदायिनः । मार्गद्रुमा महा-
न्तश्च परेषामेव भूतये ॥ ७ ॥ संपदो महतामेव महतामेव
चापदः । वर्धते क्षीयते चन्द्रो न तु तारागणः क्वचित्
॥ ८ ॥ अपकुर्वन्नपि प्रायः प्राप्नोति महतः फलम् । और्वं
दहन्तमेवार्मि संतर्पयति सागरः ॥ ९ ॥ महतां प्रार्थनैर्नैव
विपत्तिरपि शोभते । दन्तभङ्गो हि नागानां श्लाघ्यो गिरि-
विदारणे ॥ १० ॥ गुणग्रामाविसंवादि नामापि हि महात्म-
नाम् । यथा सुवर्णश्रीखण्डरत्नाकरसुधाकराः ॥ ११ ॥
बहन्ति शोकशङ्कुं च कुर्वन्ति च यथोचितम् । कोऽप्येष
महतां हन्त गाम्भीर्यानुगुणो गुणः ॥ १२ ॥ नागुणी
गुणिनं वेत्ति गुणी गुणिषु मत्सरी । गुणी च गुणरागी च
विरलः सरलो जनः ॥ १३ ॥ महात्मानोऽनुगृह्णन्ति भज-

मानात्रिपूनपि । सपत्नीः प्राप्रयन्त्यन्धि सिन्धवो नगनिम्नगाः
॥ १४ ॥ मुखेन नोद्विगम्युर्ध्वं हृदयेन नयत्यधः । जैरय-
त्यन्तरे साधुर्दोषं विषमिवेश्वरः ॥ १५ ॥ विद्वृत्तिं नैव
गच्छन्ति सङ्गदोषेण साधवः । आवेष्टितं महासर्पैश्चन्दनं न
विषायते ॥ १६ ॥ मान्या एव हि मान्यानां मानं कुर्वन्ति
नेतरे । शंभुर्विभर्ति मूर्धेन्दुं स्वर्मानुस्तं जिघृक्षति ॥ १७ ॥
सुजनं व्यजनं मन्ये चारुवंशसमुद्भवम् । आत्मानं च परि-
भ्राम्य परतापनिवारणम् ॥ १८ ॥ उदये सविता रक्तो
रक्तश्चास्तमये तथा । संपत्तौ च विपत्तौ च महतामेक-
रूपता ॥ १९ ॥ आरभन्तेऽल्पमेवाज्ञाः कामं व्यग्रा भवन्ति
च । महारम्भाः कृतधियस्तिष्ठन्ति च निराकुलाः ॥ २० ॥
सद्भिस्तु लीलया प्रोक्तं शिलालिखितमक्षरम् । असद्भिः
शपथेनापि जले लिखितमक्षरम् ॥ २१ ॥ हरेः पदाहतिः
श्लाघ्या न श्लाघ्यं खरोहणम् । स्पर्धापि विदुषा युक्ता
न युक्ता मूर्खमित्रता ॥ २२ ॥ साधोः प्रकोपितस्यापि
मनो नायाति विक्रियाम् । नहि तापयितुं शक्यं सागरा-
म्मस्तृणोलकया ॥ २३ ॥ नारिकेलसमाकारा दृश्यन्तेऽपि
हि सज्जनाः । अन्ये बदरिकाकारा बहिरेव मनोहराः
॥ २४ ॥ ज्ञेहच्छेदेऽपि साधूनां गुणा नायान्ति विक्रि-
याम् । भङ्गेनापि मृणालानामर्बुबध्नन्ति तन्तवः ॥ २५ ॥
परोपदेशे पाण्डित्यं सर्वेषां सुकरं नृणाम् । धर्मे स्वीयम-
नुष्ठानं कस्यचित्सुमहात्मनः ॥ २६ ॥ संपत्सु महतां चित्तं
भवत्युत्पलकोमलम् । आपत्सु च महाशैलशिलासंघातकै-
र्कशम् ॥ २७ ॥ पतन्ति व्यसने दैवाद्धारणे दारुणात्मनि ।
संवर्मयति वज्रेण धैर्येण महतां मनः ॥ २८ ॥ सन्तः
स्वतः प्रकाशन्ते गुणा न परतो नृणाम् । आमोदो नहि
कस्तूर्याः शपथेन विभाव्यते ॥ २९ ॥ पातितोऽपि करा-
घातैरुत्पतयेव कन्दुकः । प्रायेण हि सुवृत्तानाम्स्थायिन्यो
विपत्तयः ॥ ३० ॥ सकृत्कन्दुकपातेनोत्पतत्यार्यः पतन्नपि ।
तथा त्वनार्यः पतति मृत्पिण्डपतनं यथा ॥ ३१ ॥ दन्ति-
दन्तसमानं हि निःसृतं महतां वचः । कूर्मग्रीवेण
नीचानां पुनरायाति याति च ॥ ३२ ॥ श्लोकस्तु श्लोकतां
याति यत्र तिष्ठन्ति साधवः । लङ्कारो लुप्यते तत्र यत्र
तिष्ठन्त्यसाधवः ॥ ३३ ॥ किमत्र चित्रं यत्सन्तः परानुग्रह-
तत्पराः । नहि स्वदेहशैत्याय जायन्ते चन्दनद्रुमाः
॥ ३४ ॥ काकैः सह विवृद्धस्य कोकिलस्य केशा गिरः ।

१ कायस्थः २ तुणवन्मन्यन्ते. ३ लक्ष्मीभरेण. ४ उदारचेतसः.
५ अन्यसिन्धवसे. ६ विकारः. ७ स्तुत्यः. ८ पर्वतभेदेन.

१ जीर्णं करोति. २ राहुः. ३ ग्रहीतुमिच्छति. ४ वेणुः पक्षे,
कुलम्. ५ सिंहस्य. ६ पादताडनम्. ७ विकारम्. ८ संवन्धं कु
न्ति.
९ कठिनम्. १० संगोपयति. ११ क्षणिकाः. १२ लङ्कारलोपा-
च्छोक प्रवावतिष्ठते. १३ अव्यक्तमधुराः.

खलसङ्गेऽपि नैष्ठुर्यं कल्याणप्रकृतेः कुतः ॥ ३५ ॥ यथा
चित्तं तथा वाचो यथा वाचस्तथा क्रियाः । चित्ते वाचि
क्रियायां च साधूनामेकरूपता ॥ ३६ ॥ विवेकः सह
संयत्या विनयो विद्यया सह । प्रसुप्तं प्रश्नयोपेतं चिह्नमेत-
न्महात्मनाम् ॥ ३७ ॥ उपकर्तुं प्रियं वक्तुं कर्तुं स्नेहम-
कृत्रिमम् । सज्जनानां स्वभावोऽयं केनेन्दुः शिशिरीकृतः
॥ ३८ ॥ निर्गुणेष्वपि सत्त्वेषु दयां कुर्वन्ति साधवः ।
नहि संहरते ज्योत्स्नां चन्द्रश्रीण्डालवेश्मसु ॥ ३९ ॥
उपकारिषु यः साधुः साधुत्वे तस्य को गुणः । अपकारिषु
यः साधुः स साधुः सद्भिश्च्यते ॥ ४० ॥ हृदयानि
सतामेव कठिनानीति मे मतिः । खलवाग्विशिखैस्तीक्ष्णैर्मि-
थन्ते न र्मान्यतः ॥ ४१ ॥ अपेक्षन्ते न च स्नेहं न
पात्रं न दर्शान्तरम् । सदैवलोकहिते युक्ता रत्नदीपा इवो-
त्तमाः ॥ ४२ ॥ ब्रूतेऽन्यस्यासतोऽप्यार्यो गुणान्दोषांस्तु
दुर्जनः । तुल्येऽप्यसत्त्वे किं त्वेको गच्छत्यूर्ध्वमधोऽपरः
॥ ४३ ॥ सन्तो मनसि कृत्वेव प्रवृत्ताः कृत्यवस्तुनि ।
कस्य प्रतिशृणोति स कमलेश्वरः श्रियं रविः ॥ ४४ ॥
आमरणान्ताः प्रणयाः कोपास्तत्क्षणमङ्कुराः । परित्यागाश्च
निःसङ्गा भवन्ति हि महात्मनाम् ॥ ४५ ॥ सन्त एव
सतां नित्यमापदुद्धरणक्षमाः । गजानां पङ्कमग्नानां गजा
एव धुरंधराः ॥ ४६ ॥ नूनं दुग्धाब्धिमन्थोत्थाविमौ
सुजनदुर्जनौ । किं त्विन्दोः सोदरः पूर्वः कालकूटस्य चेतारः
॥ ४७ ॥ गोत्रस्थितिं न मुञ्चन्ति सदा सञ्ज्ञेतिमाश्रिताः ।
उदन्वन्तश्च सन्तश्च महासंभवतयानया ॥ ४८ ॥ विगृ-
हीतः पदाक्रान्तो भूयोभूयश्च खण्डितः । माधुर्यमेवावहति
सुश्लोक इव सज्जनः ॥ ४९ ॥ प्रकृतिप्रत्ययोपेतः सद्बुद्धः
साधुसंमतः । अर्थार्पणसमर्थश्च सुश्लोक इव सज्जनः
॥ ५० ॥ गुणोऽपि नूनं दोषाय दुषिधातोः खलस्य च ।
सन्मार्गसिद्धये वृद्धिर्भूजेः साधुजनस्य च ॥ ५१ ॥ मुञ्च-
न्तश्चापलसं प्रस्थिताः पावने पथि । घना इवार्द्रहृदयाः
सन्तो जीवनहेतवः ॥ ५२ ॥ घनिनोऽपि निरुन्मादा
युवानोऽपि न चञ्चलाः । प्रभवोऽप्यप्रमत्तास्ते महामहिम-
शालिनः ॥ ५३ ॥ साधुरेव प्रवीणः सात्सद्गुणामृत-
चर्वणे । नवचूताङ्कुरास्वादकुशलः कोकिलः किल ॥ ५४ ॥
उत्तमः क्लेशविक्षोभं क्षमः सोढुं न हीतरः । मणिरेव

१ विनयः २ निष्कपटम् ३ प्राणिषु ४ चन्द्रकान्तिम् ५ चा-
ण्डालगृहे ६ किञ्चिदपि ७ मैत्रीम् ८ पक्षे-घृतादिम् ९ योग्यताम्
पक्षे-भाण्डम् १० अवस्थान्तरम् पक्षे-सत्त्ववर्तिम् ११ लोकानां
हितं तस्मिन्नासक्ताः पक्षे-आलोकः प्रकाशस्तदेव हितं तस्मिन्नासक्ताः
१२ कुलमयीदम् पक्षे-पर्वस्थितिम् १३ सज्जनम् १४ समुद्रा-
१५ प्राणिनः पक्षे-धैर्यम्

महाशाणधर्वणं न तु मृत्कणः ॥ ५५ ॥ सज्जना एव
साधूनां प्रथयन्ति गुणोत्करम् । पुष्पाणां सौरभं प्रायस्तेनोते
दिक्षु मारुतः ॥ ५६ ॥ स्वभावं नैव मुञ्चन्ति सन्तः संस-
र्गतोऽसताम् । न त्यजन्ति रुतं मञ्जु काकसंपर्कतः पिकाः
॥ ५७ ॥ संपत्तौ कोमलं चित्तं साधोरापदि कर्कशम् ।
सुकुमारं मधौ पत्रं तरोः स्यात्कठिनं शुचौ ॥ ५८ ॥ स्वभावं
न जहात्येव साधुरापद्रतोऽपि सन् । कर्पूरः पावकस्पृष्टः
सौरभं लभतेतराम् ॥ ५९ ॥ अप्यापत्समयः साधोः प्रयाति
श्लाघनीयताम् । विधोर्विशुत्तुदास्कन्दविपत्कालोऽपि सुन्दरः
॥ ६० ॥ विना परीक्षां नो तत्त्वं प्रसिद्धं ज्ञायते सतः ।
स्ववर्त्मबन्धान्नो शुद्धिर्ज्ञायते कर्षणं विना ॥ ६१ ॥ दृष्टदुर्जन-
दौरात्म्यः सज्जने रज्यते जनः । आरुह्य पर्वतं पान्थः सानौ
निर्वृतिमेत्यलम् ॥ ६२ ॥ क्षयक्षयिणि सापाये भोगे रज्यन्ति
नोत्तमाः । संत्यज्याम्मोक्षकिञ्चलकं न प्रार्थयति शैवलम् ॥ ६३ ॥
उत्तमं मुचिरं नैव विपदोऽभिमवन्त्यलम् । राहुग्रसनसंभूतिः
क्षणं विच्छादयेद्विधुम् ॥ ६४ ॥ प्रायः स्वभावं मुञ्चन्ति सन्तः
संसर्गतोऽसताम् । चण्डाश्चण्डातपात्यादा हिमांशोरमृतसृजः
॥ ६५ ॥ तुल्यं परोपतापित्वं क्रुद्धयोः साधुनीचयोः । न
दाहे ज्वलतोर्मिन्नं चन्दनेन्धनयोः क्वचित् ॥ ६६ ॥ महतां
तादृशं तेजो यत्र शाम्यन्त्यनौजसः । अस्तं यान्ति प्रकाशेन
तारका हि विवस्वतः ॥ ६७ ॥ आस्थामालम्ब्य नीतेषु वशं
क्षुद्रेष्वरातिषु । व्यक्तिमायाति महतां माहात्म्यमनुकम्पया
॥ ६८ ॥ न गुणाः कापि पूज्यन्ते सत्स्वीकारो हि गौरवम् ।
पीतिमा गुणसाम्येऽपि हरिद्रास्वर्णयोरिव ॥ ६९ ॥ आः
किमर्थमिदं चेतः सतामम्भोधिदुर्भरम् । इति क्रुधेव दुर्वेधाः
परदुःखैरपूरयत् ॥ ७० ॥ काचो मणिर्मणिः काचो येषां
तेऽन्ये हि देहिनः । सन्ति ते सुधियो येषां काचः काचो
मणिर्मणिः ॥ ७१ ॥ दोषानपि गुणीकर्तुं दोषीकर्तुं
गुणानपि । शक्तो वादी न तत्तत्त्वं दोषा दोषा गुणा गुणाः
॥ ७२ ॥ गुणराशिमहाभारनिर्भरापूरितान्तराः । सन्तो
गौरवमायान्ति यदि तत्र किमद्भुतम् ॥ ७३ ॥ स्वात्मन्येव
लयं याति तादृशो गुणिनां गुणः । स्वयं प्रख्याप्यमानोऽपि
यस्तुणाय न मन्यते ॥ ७४ ॥ सुवृत्तस्यैकरूपस्य परप्रीत्यै
धृतोन्नतेः । साधोः स्तनयुगसेव पतनं कस्य दुष्टये ॥ ७५ ॥
च्युतोऽप्युद्धच्छति पुनः प्रज्ञावान् तु मूढधीः । केन्दुकः पत-
नोत्थायी न तु कान्ताकुचद्वयी ॥ ७६ ॥ नालोकः क्रियते
सूर्ये भूः प्रतीपं न धार्यते । नहि प्रत्युपकाराणामपेक्षा सल्लु
विद्यते ॥ ७७ ॥ दृष्ट्वापि दृश्यते दृश्यं श्रुत्वापि श्रूयते पुनः ।

१ कपपाषाणम् ; 'कसोटी' इति लोके २ प्रसारयति ३ ज्येष्ठमासे
४ 'चैव' इति लोके प्रसिद्धः

सत्यं न साधुवृत्तस्य दृश्यते पुनरुक्तता ॥ ७८ ॥ सत्यश्चा
 ऋजवः शुद्धाः सफला गुणसेविनः । तुल्यैरपि गुणैश्चित्रं
 सन्तः सन्तः शराः शराः ॥ ७९ ॥ लामप्रणयिनो नीचा
 मानकामा मनस्विनः । मधुः सरसि मत्स्यार्थी हंसस्येष्टा प्रसन्नता
 ॥ ८० ॥ परदुःखं समाकर्ण्य स्वभावसरलो जनः । उपकारासम-
 र्थत्वात्प्राप्नोति हृदये व्यथाम् ॥ ८१ ॥ वित्ते त्यागः क्षमा शक्तौ
 दुःखे दैन्यविहीनता । निर्दम्भता सदाचारे स्वभावोऽयं
 महात्मनाम् ॥ ८२ ॥ न कदाचित्सतां चेतः प्रसरत्यथ-
 कर्मसु । जलेषु द्रुतमप्यन्तः सर्पिरास्यमानतां व्रजेत् ॥ ८३ ॥
 सौगण्डेऽपि न कुप्यन्ति कृपया चोपकुर्वते । बोधं स्वसैव
 नेच्छन्ति ते विश्वोद्धरणक्षमाः ॥ ८४ ॥ सामानमसंभाव्य-
 मौचित्यच्युतमप्रियम् । दुःखावमानदीनं वा न वदन्ति
 गुणोन्नताः ॥ ८५ ॥ आपत्स्वेव हि महतां शक्तिरिभ्यज्यते
 न संपत्सु । अगुरोस्तथा न गन्धः प्रागस्ति यथाभिपतितस्य
 ॥ ८६ ॥ शून्येऽपि च गुणवत्तामातन्वानः स्वकीयगुणजालैः ।
 विवराणि मुद्रयन्द्रागूर्णायुरिव सज्जनो जयति ॥ ८७ ॥
 तरुमूलादिषु निहितं जलमविर्भवति पल्लवाग्रेषु । निर्धूतं
 यंदुपक्रियते तदपि महान्तो वहन्त्युच्चैः ॥ ८८ ॥ संपदि
 यस्य न हर्षो विपदि विषादो रणे च धीरत्वम् । तं सुवनत्रय-
 तिलैकं जनयति जननी सुतं विरलम् ॥ ८९ ॥ दुर्जनवचना-
 ङ्गारैर्दग्धोऽपि न विप्रियं वदत्यर्थः । अगुरुरपि दक्षमानः
 स्वभावगन्धं परित्यजति किं नु ॥ ९० ॥ अप्रियवचनदरिद्रैः
 प्रियवचनादृचैः स्वदारपरितुष्टैः । परपरिवादनिवृत्तैः क्वचित्क-
 चिर्मण्डिता वसुधा ॥ ९१ ॥ पतितोऽपि राहुवदने तरेणि-
 वोधयति पद्मखण्डानि । भवति विपद्यैः महतामङ्गीकृतव-
 स्तुनिर्वाहः ॥ ९२ ॥ छिन्नोऽपि रोहति तरुश्चन्द्रः क्षीणोऽपि
 वर्धते लोके । इति विमृशन्तः सन्तः संतप्यन्ते न लोके-
 ऽस्मिन् ॥ ९३ ॥ वासरगम्यमैतरोरम्बरमवनी च वामनैक-
 पदा । जलधिरपि पोतलङ्घयः सतां मनः केन तुलयामः
 ॥ ९४ ॥ गौरीपतेर्गरीयो गरलं गत्वा गले जीर्णम् । जी-
 र्यति-कर्णे महतां दुर्वादो नाल्यमपि विशति ॥ ९५ ॥ निज-
 पर्दगतिगुणरञ्जितजगतां करिणां च सत्कवीनां च । वहता-
 मपि मैहिमानं शोभायै सज्जना एव ॥ ९६ ॥ वीणं हरिरिव

कुरुते सुजनो बहुदोषमप्येदोषमिव । यौवदोषं जायति
 मेलिन्मुखा इव पुनः पिशुनाः ॥ ९७ ॥ महतोः सुवृत्तयोः
 सखि हृदयग्रहयोग्ययोः समस्थितयोः । सज्जनयोः स्तनयो-
 रपि निरन्तरं संगतं भवति ॥ ९८ ॥ महतोऽपि हि विश्वा-
 सान्महाशया दधति नाल्यवति लघ्वैः । संवृणुतेऽद्भीनुदधि-
 निर्दाघनद्यो न मेकमपि ॥ ९९ ॥ वैगुण्येऽपि हि महतां
 विनिर्मितं भवति कर्म शोभायै । दुर्वहनितम्बमन्थरमपि
 हरति नितम्बिनीचृत्यम् ॥ १०० ॥ सज्जन एव हि विद्या
 शोभायै भवति दुर्जने मोघा । न विदूदर्शनतया कै-
 श्विदुपादीयते गृध्रः ॥ १०१ ॥ भवति सुभगत्वमधिकं
 विस्तारितपरगुणस्य सुजनस्य । वहति विकसितकुमुदो
 द्विगुणरुचिं हिमकरोद्दशोतः ॥ १०२ ॥ वदनं प्रसाद-
 सदनं सदयं हृदयं सुधासुचो वाचः । करणं परोप-
 करणं येषां केषां न ते वन्द्याः ॥ १०३ ॥ उपकारमेव तनुते
 विपद्गतः सद्गणो महताम् । मूर्च्छां गतो मृतो वा निदर्शनं
 पारदोऽत्र रसः ॥ १०४ ॥ गिरयो गुरवस्तेभ्योऽप्युर्वीं गुर्वीं
 ततोऽपि जगदण्डम् । तस्मादप्यतिगुरवः प्रलयेऽप्यचला
 महात्मानः ॥ १०५ ॥ अनवरतपरोपकरणव्यग्रीभवदमल-
 चेतसां महताम् । आपातकाटवानि स्फुरन्ति वचनानि
 भेषजानीव ॥ १०६ ॥ न भवति भवति च न चिरं भवति
 चिरं चेत्फले विसंवादी । कोपः सत्पुरुषाणां तुल्यः स्नेहेन
 नीचानाम् ॥ १०७ ॥ इक्षोरग्रात्कमशः पर्वणि पर्वणि यथा
 रसविशेषः । तद्वत्सज्जनमैत्री विपरीतानां च विपरीता ॥ १०८ ॥
 उपेक्षितव्याः सन्तो यद्यपि कथयन्ति नैकमुपदेशम् ।
 यास्तेषां स्वैरैकैश्चास्ता एव भवन्ति शास्त्राणि ॥ १०९ ॥
 सुजनो न याति वैरं परहितनिरतो विनाशकालेऽपि । छेदेऽपि
 चन्दनतरुः सुरैर्भयति मुखं कुण्डैरस्य ॥ ११० ॥ अतिकुपिता
 अपि सुजना योगेन मृदूभवन्ति न तु नीचाः । हेमः कठि-
 नस्यापि द्रवणोपायोऽस्ति न तृणानाम् ॥ १११ ॥ अनुकुरुतः
 खलसुजनावग्रिमपाश्चात्यभागयोः सूच्याः । विदेधाति
 रन्ध्रमेको गुणवानन्यस्तु पिदेधाति ॥ ११२ ॥ आस्तामन्य-

१ गुणमित्रो दोषः; पक्षे, बहुतरबहुशालिनम्. २ दोषशून्यम्;
 पक्षे, बाहुदहितम्. ३ समग्रदोषम्; पक्षे, यावद्वाग्रिमम्. ४ तद्विषय-
 कगवेषणावन्तो भवन्ति; पक्षे, निद्राभाववन्तो भवन्ति. ५ तत्करा-
 ६ श्रेष्ठयोः; पक्षे, महापरिमाणशालिनोः. ७ सुचरितयोः; पक्षे,
 सुवर्तुल्योः. ८ आलिङ्गनयोग्ययोः; पक्षे, वक्षःस्थले विराजमानयोः. ९
 श्रेष्ठानपि; पक्षे, महापरिमाणानपि. १० श्रेष्ठाः; पक्षे, गरीराः.
 ११ नीचाः; पक्षे, खलपपरिमाणशालिनः. १२ सेव्याः. १३ सैरा-
 लापाः. १४ सुगन्धयति. १५ परशोः. १६ अनुकरणं कुरुतः. १७ करोति.
 १८ स्रज्युक्तः; पक्षे, विद्याविनयादिगुणयुक्तः. १९ आच्छादयति.

१ जलकाकः. २ घनत्वम्. ३ सापराधेऽपि. ४ व्यक्ता भवति.
 ५ लता. ६ एकान्ते. ७ श्रेष्ठम्. ८ अनिष्टम्. ९ दूषणम्.
 १० शोभिता. ११ सूर्यः. १२ विक्रमयति. १३ संकटकाले.
 १४ अरुणस्य. १५ नौका. १६ पादविन्यासाः; पक्षे, पदप्रयोग-
 शानम्. १७ महत्परिमाणम्; पक्षे, प्रतिष्ठाम्. १८ सत्पुरुषाः; पक्षे,
 गजानां सज्जीकरणम्. १९ बाणाक्षरम्.

सुजनाः परोपकारैककरणदुर्ललिताः । संतापितपिशुनेषु स्व-
गुणेष्वपि हन्त खिन्नन्ते ॥ ११३ ॥ शरदि न वर्षति गर्जति
वर्षति वर्षासु निःस्वनो मेघः । नीचो वदति न कुरुते न
वदति सुजनः करोत्येव ॥ ११४ ॥ यदमी दशान्ति दशना
रसना तत्त्वादमनुभवति । प्रकृतिरियं विमलानां क्लिश्यन्ति
यदन्यकार्येषु ॥ ११५ ॥ तदपकृतं विधिनार्थेषु यत्सन्तः
स्वल्पसंपदो विहिताः । तुच्छे पयसि घनानां सीदति बत
जीवलोकोऽयम् ॥ ११६ ॥ अमृतं किरैति हिमांशुर्विषमेव
फणी समुद्भिरति । गुणमेव वक्ति साधुर्दोषमसाधुः प्रकाश-
यति ॥ ११७ ॥ गुणिनामपि निजरूपप्रतिपत्तिः परत एव
संभवति । स्वमहिमदर्शनमदणोर्मुकुरतले जायते यस्मात्
॥ ११८ ॥ उत्कर्षवान्निर्गुणो यथा यथा याति कर्णमन्यस्य ।
घनुरिव सुवर्शजन्मा तथा तथा सज्जनो नमति ॥ ११९ ॥
दुर्जनवदनविनिर्गतवचनमुज्ज्वलेन सज्जनो दष्टः । तद्विषनाश-
निमित्तं साधुः संतोषमौषधं पिबति ॥ १२० ॥ कमठकुल-
चलदिग्गजफणिपतिविधृतापि चलति वसुधेयम् । प्रतिपन्न-
ममलमनसां न चलति पुंसां युगान्तेऽपि ॥ १२१ ॥ अन्तः
कटुरपि लघुरपि सद्रुतं यः पुमान्न संत्यजति । स भवति
सद्यो बन्धः सर्षप इव सर्वलोकस्य ॥ १२२ ॥ अद्यापि
दुर्निवारं स्तुतिकन्या भजति कौमारम् । सद्यो न रोचते
सा सन्तोऽप्यस्यै न रोचन्ते ॥ १२३ ॥ मूकः परापवादे
परदारनिरीक्षणेऽप्यन्धः । पङ्क्तुः परधनहरणे स जयति
लोकत्रये पुरुषः ॥ १२४ ॥ पेशलमपि खलवचनं दहतितरां
मानसं सुतत्त्वविदाम् । परुषमपि सुजनवाक्यं मलयजरसव-
त्प्रमोदयति ॥ १२५ ॥ भक्तिर्मेवे न विभवे व्यसनं शास्त्रे
न युवतिकामास्त्रे । चिन्ता यशसि न वपुषि प्रायः परिदृश्यते
महताम् ॥ १२६ ॥ उपरि कैरवालधाराकाराः क्रूरा भुजंग-
मसदृक्षाः । अन्तः साक्षाद्वाक्षादीक्षागुरवो जयन्ति केऽपि
जनाः ॥ १२७ ॥ स्वस्थानादपि विचलति मज्जति जलधौ च
नीचमपि भजते । निजपक्षरक्षणमनाः सुजनो मैनाकशैल इव
॥ १२८ ॥ दुर्जनसहवासदापि शीलोत्कर्षे न सज्जनस्त्यजति ।
प्रतिपर्व तपनवासी निःसृतमात्रः शशी शीतः ॥ १२९ ॥
विप्रियमप्याकर्ण्य श्रुते प्रियमेव सर्वदा सुजनः । क्षारं पिबति
पयोधैर्वर्षत्यम्भोधरो मधुरमम्भः ॥ १३० ॥ खलसख्यं
प्राच्याधुरं नयोऽन्तराले निदाघदिनमन्ते । एकादिमध्यपरि-
णतिरमणीयां साधुजनमैत्री ॥ १३१ ॥ न विमोचयितुं शक्यः

१ शब्दरहितः. २ वर्षति. ३ रज्जुः. पक्षे-विनयादिः. ४ कर्ण-
प्रदेशः. पक्षे-हृत्तिगोचरताम्. ५ वेणुः. पक्षे-कुलम्. ६ स्तुतिरेव
कन्या. ७ कुमारिकात्वम्. ८ कोमलम्. ९ खड्गम्. १० सदाऽपि कृता.

क्षमां महान्मोचितो यदि कथंचित् । मन्दरगिरिरिव हि तलं
निवर्तते न तु स समवाप्य ॥ १३२ ॥ स्वाधीनैव समृद्धिर्जनो-
पजीव्यत्वमुच्छ्रयश्छाया । सत्युंसो मरुभूरिव जीवनमात्रं समा-
शास्यम् ॥ १३३ ॥ सर्वस्य सर्वदापि स्पर्शनयोगेन तापमपनेतुम् ।
सुजनस्य व्यजनस्य च शक्तिमसंगृह्यतः पश्य ॥ १३४ ॥ किं
मधुना किं विधुना किं मुधया किं च वसुधया खिलया । यदि
हृदयहारिचरितः पुरुषः पुनरेति नयनयोरनयनम् ॥ १३५ ॥
ते बन्धास्ते कृतिनः श्लाघ्या तेषां हि जन्मनोत्पत्तिः । यैर-
ज्झितात्मकार्यैः सुहृदामर्था हि साध्यन्ते ॥ १३६ ॥ स्व-
ल्यापि साधुसंपद्भोग्या महतां न पृथ्व्यपि खलश्रीः । सारसमेव
पयस्तृषमपहरति न वारिधेर्यातु ॥ १३७ ॥ दोषो गुणाय
गुणिनां महदपि दोषाय दोषिणां सुकृतम् । तृणमिव दुग्धाय
गवां दुग्धमिव विषाय सर्पाणाम् ॥ १३८ ॥ विषमगता
अपि न बुधाः परिभवमिश्रां श्रियं हि वाञ्छन्ति । न पिबन्ति
भौममम्भः सरजसमिति चातका एते ॥ १३९ ॥ योग्यतयैव
विनाशं प्रायोऽनार्येषु यान्ति गुणवन्तः । स्फुटवचना एव
शुकाः पञ्जरबन्धं निषेवन्ते ॥ १४० ॥ निर्गुणमप्यनुरक्तं
प्रायो न समाश्रितं जहति सन्तः । सह वृद्धिक्षयमाजं वहति
शशाङ्कः कलङ्कमपि ॥ १४१ ॥ अन्त्यावस्थोऽपि बुधः स्वगुणं
न जहाति जातिशुद्धतया । न श्वेतभावमुज्जति शङ्खः शिखिं-
मुक्तमुक्तोऽपि ॥ १४२ ॥ साप्तपदीनं सख्यं भवेत्कृत्या
विशुद्धचित्तानाम् । किमुतान्योन्यगुणकथाविस्ममनिबद्धमा-
वानाम् ॥ १४३ ॥ स्पृहणीयाः कस्य न ते सुमतेः सरल-
शया महात्मानः । त्रयमपि येषां सदृशं हृदयं वचनं तथा-
चारः ॥ १४४ ॥ गुणिनः समीपवर्ती पूज्यो लोकस्य गुणवि-
हीनोऽपि । विमलेक्षणप्रसङ्गादञ्जनमामोति काणाक्षि ॥ १४५ ॥
सहसिद्धमिदं महतां धनेष्वनास्था गुणेषु कृपणत्वम् । पर-
दुःखे कातरता महच्च धैर्यं स्वदुःखेषु ॥ १४६ ॥ उपकृति-
साहसिकतया क्षतिमपि गणयन्ति नो गुणिनः । जनयन्ति हि
प्रकाशं दीपशिखाः स्वाङ्गदाहेन ॥ १४७ ॥ उपकर्तुमप्रकाशं
क्षन्तुं न्यूनेष्वयाचितं दातुम् । अभिसंधातुं च गुणैः शतेषु
केचिद्विजानन्ति ॥ १४८ ॥ मा भूत्सज्जनयोगो यदि योगो
मा पुनः स्नेहः । स्नेहो यदि विरहो मा यदि विरहो जीविताशा
का ॥ १४९ ॥ अम्बरमनूरुलङ्घ्यं वसुंधरा सापि वामनैक-
पदा । अम्भिरपि पोर्तलङ्घ्यः सतां मनः केन तुल्यं स्यात्
॥ १५० ॥ किमपेक्ष्य फलं पयोधरान्ध्वनतः प्रार्थयते मृगा-
धिपः । प्रकृतिः खलु सा महीयसः सहते नान्यसंमुच्यति

१ अमृतेन. २ स्थानम्. ३ खलेषु. ४ अग्निः. ५ लघुभिः, पक्ष्यादि-
कैरित्यर्थः. ६ नौका. ७ शब्दान्कुर्वतः. ८ स्वभावः. ९ उत्कर्षम्.

यया ॥ १५१ ॥ वचनैरसतां महीयसो न खलु व्येति
गुरुत्वमुद्धतैः । किमपति रैजोभिरौर्वैरैरवकीर्णस्य मणेर्महार्धता
॥ १५२ ॥ प्रकटान्यपि नैपुणं महर्षैरवाच्यानि चिराय
गोपितुम् । विवरीतुमथात्मनो गुणान्भृशमाकौशलमार्यचेत-
साम् ॥ १५३ ॥ किमिवाखिललोककीर्तितं कथयत्यात्मगुणं
महामनाः । वैदिता न लघीयसोऽपरः स्वगुणं तेन वदत्यसौ
स्वयम् ॥ १५४ ॥ विसृजकन्त्यैवित्थिनः परे विषमाशी-
विषवन्नराः क्रुधम् । दधतोऽन्तरैसाररूपतां ध्वनिसाराः पटहा
इवेतरे ॥ १५५ ॥ जितरोषरया महाधियः सपदि क्रोध-
जितो लघुर्जनः । विजितेन जितस्य दुर्मतेर्मतिमद्भिः सह
का विरोधिता ॥ १५६ ॥ इयमुन्नतसत्त्वशालिनां महतां
कापि कठोरचित्ता । उपकृत्य भवन्ति दूरतः परतः प्रत्यु-
पकारशङ्कया ॥ १५७ ॥ सावलेपमुपलिप्सिते परैरभ्युपैति
विकृतिं रजस्यपि । अर्थितस्तु न महान्समीहते जीवितं
किमु धनं धनायितुम् ॥ १५८ ॥ आदिमध्यनिधनेषु सौहृदं
सज्जने भवति नेतरे जने । छेदतापनविषर्षताडनैर्नान्यभावा-
मुपयाति कौञ्चनम् ॥ १५९ ॥ चातकस्त्रिचतुरान्ययः कणान्
याचते जलधरं पिपासया । सोऽपि पूरयति विश्वममसा
हन्त हन्त महतामुदारता ॥ १६० ॥ दोषजातमवधीर्य
मानसे धारयन्ति गुणमेव सज्जनाः । क्षारभावमपनीय गृह्णते
वारिधेः सलिलमेव वारिदाः ॥ १६१ ॥ सज्जनस्य हृदयं
नवनीतं यद्वदन्ति कवयस्तदलीकम् । अन्यदेहविलसत्परि-
तापात्सज्जने द्रवति नो नवनीतम् ॥ १६२ ॥ उपकारिणि
वीतमत्सरे वा सदयत्वं यदि तत्र कोऽतिरेकः । अहिते
सहसापराद्धलब्धे सघृणं यस्य मनः सतां स धुर्यः ॥ १६३ ॥
तुङ्गात्मनां तुङ्गतराः समर्था मनोरथान्पूरयितुं न नीचाः ।
धाराधरा एव धराधराणां निदाघदाहं शैमितुं न नद्यः
॥ १६४ ॥ प्रकाममभ्यस्यतु नाम विद्यां सौजन्यमभ्यास-
वशादलभ्यम् । कर्णौ सपत्न्यः प्रविशालयेयुर्विशालयेदक्षियुगं
न कोऽपि ॥ १६५ ॥ सन्तोऽपि सन्तः क्व किरन्तु तेजः
क्व न ज्वलन्तु क्व ननु प्रथन्ताम् । विधाय रुद्धा ननु वेधसेव
ब्रह्माण्डकोषे घटदीपकल्पाः ॥ १६६ ॥ प्रसादमाधुर्यगुणो-
पपन्ना यन्नादनौचित्यपराङ्मुखाणाम् । अर्थाः कवीनामिव
सज्जनानां सर्वस्य सर्वावसरोपयोगाः ॥ १६७ ॥ वनेऽपि
सिंहा मृगमांसमक्षिणो बुभुक्षिता नैव तृणं चरन्ति । एवं
कुलीना न्यैसनाभिभूता न नीचकर्माणि समाचरन्ति
॥ १६८ ॥ अहो महत्त्वं महतामैर्वै विपत्तिकालेऽपि परो-

पकारः । यथासमये पतितोऽपि राहोः कलानिधिः पुण्य-
चैयं ददाति ॥ १६९ ॥ पिबन्ति नद्यः स्वयमेव नाम्भः
स्वयं न खादन्ति फलानि वृक्षाः । नादन्ति सैसं खलु
वारिवाहाः परोपकाराय सतां विभूतयः ॥ १७० ॥ रत्नाकरः
किं कुरुते स्वरत्नैर्विन्ध्याचलः किं करिभिः करोति । श्रीख-
ण्डखण्डैर्मलयाचलः किं परोपकाराय सतां विभूतयः ॥ १७१ ॥
श्लाघ्यः स एको भुवि मानवानां स उत्तमः सत्युरुषः स
धन्यः । यस्मार्थिनो वा शरणागता वा नाशाभिभङ्गाद्विमुखाः
प्रयान्ति ॥ १७२ ॥ सन्तस्तृणोत्सारणमुत्तमाङ्गात्सुवर्ण-
कोट्यर्पणमामनन्ति । प्राणव्यये वापि कृतोपकाराः खलाः
परे वैरमिहोद्वहन्ति ॥ १७३ ॥ कटु कणन्तो मलदायकाः
खलास्तुदन्यलं बन्धनशङ्कुला इव । मनस्तु साधुध्वनिभिः
पदे पदे हरन्ति सन्तो मणिनूपुरा इव ॥ १७४ ॥
क्षारं जलं वारिमुचः पिबन्ति तदेव कृत्वा मधुरं वमन्ति ।
सन्तस्तथा दुर्जनदुर्वचांसि पीत्वा च सूक्तानि समुद्गिरन्ति
॥ १७५ ॥ अयं स्वभावः स्वत एव यत्परश्रमापनोदप्रवर्णं
महात्मनाम् । सुधांशुरेषः स्वयमर्ककेशप्रभाभितसामवति
क्षितिं किल ॥ १७६ ॥ कर्णेजपानां वचनप्रपञ्चान्महात्मनः
क्वापि न दूषयन्ति । मुजङ्गमानां गरलप्रसङ्गान्नापेयतां यान्ति
महासरांसि ॥ १७७ ॥ अपानिधिं वारिभिरर्चयन्ति दीपेन
सूर्यं प्रतिबोधयन्ति । ताम्यां तयोः किं परिपूर्णता स्याद्-
कत्या हि तुष्यन्ति महानुभावाः ॥ १७८ ॥ दानाय लक्ष्मीः
सुकृताय विद्या चिन्ता परब्रह्मविनिश्चयाय । परोपकाराय
वचांसि यस्य बन्धन्त्रिलोकीतिलकः स एकः ॥ १७९ ॥ न
दुर्जनानामिह कोऽपि दोषस्तेषां स्वभावो हि गुणासहिष्णुः ।
द्वेष्ट्यैव केषामपि चन्द्रखण्डविषाण्डुरा पुण्ड्रकशर्करापि
॥ १८० ॥ दीपाः स्थितं वस्तु विभावयन्ति कुलप्रदीपास्तु
भवन्ति केचित् । चिरव्यतीतानपि पूर्वजान् ये प्रकाशयन्ति
स्वगुणप्रकर्षात् ॥ १८१ ॥ व्रते विवादं विमर्ति विवेके
सत्येऽतिशङ्कां विनये विकारम् । गुणेष्वमानं कुशले निषेधं
धर्मे विरोधं न करोति साधुः ॥ १८२ ॥ बन्धः स पुंसां
त्रिदशाभिनन्द्यः कारुण्यपुण्योपचयक्रियाभिः । संसार-
सारत्वमुपैति यस्य परोपकारभरणं शरीरम् ॥ १८३ ॥ किं
चन्द्रमाः प्रत्युपकारलिप्सया करोति गोभिः कुमुदावबो-
धनम् । स्वभाव एवोन्नतचेतसां सतां परोपकारव्यसनं हि
जीवितम् ॥ १८४ ॥ चिराय सत्संगमशुद्धमानसो न
यात्यसत्संगतमात्मवाङ्मरः । मनोहरेन्दीवरखण्डगोचरो
न जातु भृङ्गः कुणपे निलीयते ॥ १८५ ॥ इदं हि माहात्म्य-

१ निष्ठुरैः २ जौमैः ३ छत्रस्य ४ कौशलम् ५ परदूषणानि.
६ वक्ता ७ अनात्मस्वधिनः ८ क्रूरसर्ववदः ९ अभ्यन्तरे १० विकृतिम्.
११ सुवर्णम् १२ शमयितुम् १३ संकटव्याप्ताः १४ अली तैकम्.
४ सु. र. मां.

१ मुखमध्ये २ वृद्धिम् ३ धान्यम् ४ मेघाः ५ देशवाणि.
६ शिरसः ७ त्रिलोक्यां तिलको भूषणभूतः ८ इन्दुरैः ९ मृतवेदे.

विशेषसूचकं वदन्ति चिह्नं महतां मनीषिणः । मनो य-
 देशं सुखदुःखसंभवे प्रयाति नो हर्षविषादवश्यताम् ॥ १८६ ॥
 सुभाषितैः प्रीतिरनुव्रतिः श्रिया परार्थनिष्पत्तिपटीयसी क्रिया ।
 गुणेष्वतृप्तिर्गुणवत्सु चादरो निगूढमेतच्चरितं महात्मनाम् ॥ १८७ ॥
 विपदि धैर्यमर्थाम्युदये क्षमा सदसि वाक्पटुता
 युधि विक्रमः । यशसि चाभिरुचिर्व्यसनं श्रुतौ प्रकृतिसिद्धमिदं
 हि महात्मनाम् ॥ १८८ ॥ अविरतं परकार्यकृतां सतां
 मधुरिमातिशयेन वचोमृतम् । अपि च मानसमम्बुनिधिर्यशो
 विमलशारदपार्वणचन्द्रिका ॥ १८९ ॥ यदि दहत्यनलोऽत्र
 किमद्भुतं यदि च गौरवमद्रिषु किं ततः । लवणमम्बु सदैव
 महोदधेः प्रकृतिरेव सतामविषादिता ॥ १९० ॥ आपद्गतः
 खलु महाशयचक्रवर्ती विस्तारयत्यकृतपूर्वमुदारभावम् ।
 कालागुरुदहनमध्यगतः समन्ताहोकोत्तरं परिमलं प्रकटी-
 करोति ॥ १९१ ॥ यः प्रीणयेत्सुचरितैः पितरं स पुत्रो
 यद्भर्तुरेव हितमिच्छति तत्कलत्रम् । तन्मित्रमापदि सुखे च
 समक्रियं यदेतन्नयं जगति पुण्यकृतो लभन्ते ॥ १९२ ॥
 प्रेमैव मास्तु यदि चेत्पैथिकेन सार्धं तेनापि चेद्गुणवता न
 सैवं कदाचित् । तेनापि चेद्भवतु मास्तु कदापि
 मैत्रो मङ्गोऽपि चेद्भवतु वश्यमवश्यमायुः ॥ १९३ ॥
 चन्द्रः क्षयी प्रकृतिकतनुर्जडात्मा दोषांकरः स्फुरति
 मित्रविपत्तिकाले । मूर्ध्ना तथापि विधृतः परमेश्वरेण नैवा-
 श्रितेषु महतां गुणदोषशङ्का ॥ १९४ ॥ दोषाकरोऽपि
 कुटिलोऽपि कलङ्कितोऽपि मित्रवैसानसमये विहितोदयोऽपि ।
 चन्द्रस्तथापि हर्षवल्गमतासुपैति नैवाश्रितेषु महतां गुणदोष-
 शङ्का ॥ १९५ ॥ लज्जागुणौघजननीं जननीमिव स्वाम-
 त्यन्तशुद्धहृदयामनुवर्तमानाम् । तेजस्विनः सुखमसूनपि
 संत्यजन्ति सत्यव्रतव्यसनिनो न पुनः प्रतिज्ञाम् ॥ १९६ ॥
 सत्पुरुषः खलु हिताचरणैरमन्दमानन्दयत्यखिललोकमनुक्त
 एव । आराधितः कथय केन करैरुदारैरिन्दुर्विकासयति
 कैरविणीकुलानि ॥ १९७ ॥ दाता न दापयति दापयिता
 न दत्ते यो दानदापनपरो मधुरं न वक्ति । दानं च दाप-
 नमथो मधुरा च वाणी त्रीण्यप्यमूनि खलु सत्पुरुषे वस-
 न्ति ॥ १९८ ॥ केनाञ्जितानि नयनानि मृगाङ्गनानां को

वा करोति रूचिराङ्गरुहान्मयूरान् । कश्चोत्तलेषु दलसंनिचयं
 करोति को वा करोति विनयं कुलजेषु पुंसु ॥ १९९ ॥
 अद्यापि नोज्झति हरः किल कालकूटं कूर्मो बिभर्ति धरणीं
 खलु पृष्ठमागो । अम्भोनिधिर्वहति दुर्वहवाडबाधिमङ्गीकृतं
 सुकृतिनः परिपालयन्ति ॥ २०० ॥ विश्वभिरामगुणगौरव-
 गुम्फितानां रोषोऽपि निर्मलधियां रमणीय एव । लोकप्रियैः
 परिमलैः परिपूरितस्य कौशमीरजस्य कटुतापि नितान्त-
 रम्या ॥ २०१ ॥ किं जन्मना च महता पितृपौरुषेण शक्यता
 हि याति निजया पुरुषः प्रतिष्ठाम् । कुम्भा न कूपमपि
 शोषयितुं समर्थाः कुम्भोद्भवेन मुनिनाम्बुधरेव पीतः ॥ २०२ ॥
 आरभ्यते न खलु विघ्नभयेन नीचैः प्रारभ्य विघ्नविहता
 विरमन्ति मध्याः । विघ्नैः पुनःपुनरपि प्रतिहन्यमानाः प्रार-
 ब्धमुत्तमजना न परित्यजन्ति ॥ २०३ ॥ सौजन्यधन्य-
 जनुषः पुरुषाः पेषां दोषानपास्य गुणमेव गवेषयन्ति ।
 त्यक्त्वा भुजंगमविषाणि पटीरगर्भात्सौरभ्यमेव पवनाः परि-
 शीलयन्ति ॥ २०४ ॥ आक्रोशितोऽपि सुजनो न वदत्य-
 वाच्यं निष्पीडितो मधुरमुद्रमतीक्ष्णदण्डः । नीचो जनो
 गुणशतैरपि सेव्यमानो हासेन तद्वदति यत्कलहेऽप्यवा-
 च्यम् ॥ २०५ ॥ यद्वक्ष्णाहितमतिर्वहुचाटुगर्भं कार्योन्मुखः
 खलजनः कृतकं ब्रवीति । तत्साधवो न न विदन्ति विदन्ति
 किं तु कर्तुं वृथा प्रणयमस्य न पारयन्ति ॥ २०६ ॥ सद्ब्र-
 शजस्य परितापनुदः सुवृत्तशुद्धात्मनः सकललोकविभूषणस्य ।
 छिद्रं प्रजातमपि साधुजनस्य दैवान्मुक्तामणेरिव गुणाय भव-
 त्यवश्यम् ॥ २०७ ॥ न्यायः खलैः परिहृतश्चलितश्च धर्मः कालः
 कलिः कलुष एव परं प्रवृत्तः । प्रायेण दुर्जनजनः प्रमविष्णु-
 रेव निश्चक्रिकः परिमवास्पदमेव साधुः ॥ २०८ ॥ सत्यं गुणा
 गुणवतां विधिवैपरीत्याचत्वारिंता अपि कलौ विफला
 भवन्ति । साफल्यमस्ति सुतरामिदमेव तेषां यत्तापयन्ति
 हृदयानि पुनः खलानाम् ॥ २०९ ॥ पापं समाचरति वीतघृणो
 जघन्यः प्राप्यापदं सघृण एव तु मध्यबुद्धिः । प्राणात्ययेऽपि
 न तु साधुजनः सुवृत्तं वेलं ससुद्र इव लङ्घयितुं समर्थः
 ॥ २१० ॥ शुद्धः स एव कुलजश्च स एव धीरः श्लाघ्यो
 विपत्स्वपि न मुञ्चति यः स्वभावम् । तप्तं यथा दिनकरस्य
 मरीचिजालैर्देहं त्यजेदपि हिंसं न तु शीतलत्वम् ॥ २११ ॥
 याच्नापदं मरणदुःखमिवानुभाव्य दत्तेन किं खलु भवत्यति-
 भूयसापि । कल्पद्रुमान्परिहसन्त इवेह सन्तः संकल्पितैर-
 त्तिदत्यर्कदर्थितं यत् ॥ २१२ ॥ ते साधवो सुवनमण्डल-
 मौलिभूता ये साधुतां निरूपकारिषु दर्शयन्ति । आत्मप्रयो-

१. उदयकाले. २. वस्तुत्वशक्तिः. ३. शाले. ४. स्वभावसिद्धम्.
 ५. पान्थेन सार्धं मास्तु. ६. सह. ७. विधातः. ८. प्रकृता स्वभावेन वक्ता
 तनुर्यस्य. ९. जडत्वभावः; पक्षे, -इत्ययोः सावर्ण्योऽजलात्मा जलरूपः.
 १०. दोषां रात्रिं करोतीति दोषाकरश्चन्द्रः; पक्षे, -दोषाणामाकरः.
 खनिरिति यावत्. ११. मित्रः सूर्यस्तस्य विपत्तिकालोऽस्तकालस्तस्मिन्;
 पक्षे, -मित्रं सुहृत्तद्विपत्तिकालः. १२. सदाशिवेन; पक्षे, -केनचित्सा-
 मिना. १३. सूर्यास्तसमये; पक्षे, -मित्रव्यसनकाले. १४. शिवप्रियताम्.

१ मनोहरलोचनः. २ न त्यजति. ३ सुन्दर. ४ कुङ्कुमस्य.
 ५ अगस्त्येन. ६ दोषशून्यम्.

जनवशीकृतखिन्नदेहः पूर्वोपकारिषु खलोऽपि हि सानुकम्पः
 ॥ २१३ ॥ नान्तर्विचिन्तयति किञ्चिदपि । प्रतीपमाको-
 पितोऽपि सुजनः पिशुनेन पापम् । अर्कद्विषोऽपि हि मुखे
 पतिताग्रभागास्तारापतेरमृतमेव कराः किरन्ति ॥ २१४ ॥ हेतोः
 कुतोऽप्यसदृशाः सुजना गरीयः कार्ये निसर्गगुरवः स्फुटमार-
 भन्ते । उत्थाय किं कलशतोऽपि न सिन्धुनाथमुद्रीचिमालम-
 पिबद्गगवानगस्त्यः ॥ २१५ ॥ पात्रं पवित्रयति नैव गुणान्शि-
 षोति ज्ञेहं न संहरति नापि मलं प्रसूते । दोषावसान-
 रुचिरश्चलतां न धत्ते सत्संगमः सुकृतसद्गति कोऽपि दीपः
 ॥ २१६ ॥ उदधिरेवधिरुर्व्यास्तं हनूमास्तैतार निरवधि
 गगनं चेत्काण्डकोशे विलीनम् । इति परिमितिमन्तो भान्ति
 सर्वेऽपि भवाः स तु निरवधिरकः सज्जनानां विवेकः
 ॥ २१७ ॥ नहि भवति वियोगः ज्ञेहविच्छेदहेतुर्जगति
 गुणनिधीनां सज्जनानां कदाचित् । धनतिमिरनिबद्धो
 दूरसंस्थोऽपि चन्द्रः किमु कुसुदवनानां प्रेममङ्गं करोति
 ॥ २१८ ॥ धवलयति समग्रं चन्द्रमा जीवलोकं किमिति
 निजकलङ्कं नात्मसंस्थं प्रेमार्थि । भवति विदितमेतल्लयाशः
 सज्जनानां परहितनिरतानामादरो नात्मकार्ये ॥ २१९ ॥
 प्रथमवयसि पीतं तोयमल्यं स्मरन्तः शिरसि निहितभागा
 नालिकेरा नराणाम् । ददति जलमनल्पास्वादमाजीवितान्तं
 नहि कृतमुपकारं साधवो विस्मरन्ति ॥ २२० ॥ मनसि
 वचसि काये पुण्यपीयूषपूर्णास्त्रिभुवनमुपकारैर्गणिभिः प्रीण-
 यन्तः । परगुणपरमाणून्यर्वतीकृत्य नित्यं निजहृदि विक-
 सन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः ॥ २२१ ॥ उदयति यदि भातुः
 पश्चिमे दिग्निभागे प्रचलति यदि मेरुः शीततां याति वह्निः ।
 विकसति यदि पद्मं पर्वताग्रे शिलायां न भवति पुनरुक्तं
 भाषितं सज्जनानाम् ॥ २२२ ॥ व्यतिकरितदिगन्ताः श्वेतमा-
 नैर्यशोभिः सुकृतविलसितानां स्थानमूर्जस्वलानाम् । अकलित-
 महिमानः केतनं मङ्गलानां कथमपि भुवनेऽस्मिन्तादृशाः
 संभवन्ति ॥ २२३ ॥ वपुरविहितसिद्धा एव लक्ष्मीविलासाः
 प्रतिजनकमनीयं कान्तिमत्केतयन्ति । अमलिनमिव रत्नं
 रश्मयस्ते मनोज्ञा विकसितमिव पद्मं बिन्दवो माकरन्दाः
 ॥ २२४ ॥ अपि विभवविहीनः प्रच्युतो वा स्वदेशाच्चहि
 खलजनसेवां प्रार्थयत्युन्नतात्मा । तनु तृणमुपमुञ्चे न
 क्षुधातोऽपि सिंहः पिबति रुधिरमुष्णं प्रायशः कुञ्जराणाम्
 ॥ २२५ ॥ वहति भुवनश्रेणीं शेषः फणाफलकस्थितां
 कमठपतिना मध्येपृष्ठं सदा स च धार्यते । तमपि कुरुते

कोडाधीनं पयोनिधिरादरादहह महतां निःसीमानश्चरित्र
 भूभृतयः ॥ २२६ ॥ अणुरपि मणिः प्राणत्राणक्षमो विष-
 भक्षिणां शिशुरपि रुपा सिंहीसुतः समाह्वयते गजान् । तनु-
 रपि तरस्कन्धोद्धतो दहत्यनलो वनं प्रकृतिमहतां जात्यं
 तेजो न मूर्तिमपेक्षते ॥ २२७ ॥ सुखलवदशा हर्षकैव्ये
 खलः खलु खेलते स्खलति भजते लेशकेशे विषादविषूचि-
 काम् । भवति न सतां दर्पोद्दामा न दैन्यमयी मतिर्दुरभि-
 भवता गम्भीराणां सुखेष्वसुखेषु च ॥ २२८ ॥ घृष्टं घृष्टं
 पुनरपि पुनश्चन्दनं चारुगन्धं छिन्नं छिन्नं पुनरपि पुनः स्वादु
 चैवैक्षुकाण्डम् । दग्धं दग्धं पुनरपि पुनः काश्चनं कान्तवर्णं
 न प्राणान्ते प्रकृतिविकृतिर्जायते चोत्तमानाम् ॥ २२९ ॥
 केनादिष्टो कमलकुसुमोन्मीलने पुष्पवन्तो विश्वं तोयैः
 स्रपयितुमसौ केन वा वारिवाहः । विश्वानन्दोपचयचतुरो
 दुर्जनानां दुरापः श्लाघ्यो लोके जयति महतामुज्ज्वलोऽयं
 निसर्गः ॥ २३० ॥ कस्यादेशात्क्षपयति तमः सप्तसप्तिः
 प्रजानां छायाहेतोः पथि विटपिनामञ्जलिः केन वद्धः ।
 अभ्यर्थ्यन्ते जललवमुचः केन वा वृष्टिहेतोर्जात्यैवैते परहित-
 विधौ साधवो बद्धकक्षाः ॥ २३१ ॥ यैर्वातलो भवति
 पुरतः कथ्यमानैर्जनानां कामप्यन्तर्विदधति रुजं येऽप्यनु-
 दीर्यमाणाः । तेऽभिप्रायाः किमपि हृदये कण्ठलग्नाः स्फुरन्तो
 यस्याख्येयास्तमिह सुहृदं पुण्यवन्तो लभन्ते ॥ २३२ ॥
 उदन्वच्छन्ना भूः स च निधिरापां योजनशतं सदा पान्थः
 पूषा गगनपरिमाणं कलयति । इति प्रायो भावाः स्फुरदव-
 धिमुद्रामुकुलिताः सतां प्रज्ञोन्मेषः पुनरयमसीमा विजयते
 ॥ २३३ ॥ यदेतन्नेत्रास्मः पतदपि समासाद्य तरुणीकपोले
 व्यासङ्गं कुचकलशमस्याः कलयति । ततः श्रोणीबिम्बं
 व्यवसितविलासं तदुचितं स्वभावस्वच्छाणां विपदपि सुखं
 नान्तरयति ॥ २३४ ॥ यदिन्दोरन्वेति व्यसनमुदयं वा
 निधिरपासुपाधिस्तत्रायं जयति जनिकर्तुः प्रकृतिता । अयं
 कः संबन्धो यदनुहरते तस्य कुसुदं विशुद्धाः शुद्धानां ध्रुव-
 मनभिसंधिप्रणयिनः ॥ २३५ ॥ गुणायन्ते दोषाः सुजन-
 वदने दुर्जनमुखे गुणा दोषायन्ते तदिदमपि नो विस्मयपदम् ।
 महामेघः क्षारं पिबति कुरुते वारि मधुरं कैणी क्षीरं पीत्वा
 वमति गरलं दुःसहतरम् ॥ २३६ ॥ प्रियंप्राया वृत्तिर्विन-
 यमधुरो वाचि नियमः प्रकृत्या कल्याणी मतिरनवगीतः
 परिचयः । पुरो वा पश्चाद्वा तदिदमविपर्यासितरसं रहस्यं
 साधूनामनुपधि विशुद्धं विजयते ॥ २३७ ॥ असाधुः साधुर्वा
 भवति खलु जात्यैव पुरुषो न सङ्गाद्दौर्जन्यं न हि सुजनता

१ मर्षादा. २ तीर्णवान्. ३ ब्रह्माण्डकोशे. ४ गाढान्धकारः.
 ५ नाशयतीत्यर्थः. ६ अमृततुल्यम्. ७ अमृतम्. ८ पक्षिभिः.

१ सूर्यः. २ आश्चर्यविषयश्च. ३ सर्पः. ४ आनन्दात्मिकः.
 ५ कापट्यरहितश्च.

कस्यचिदपि । प्ररूढे ^१संसर्गे मणिमुजगयोर्जन्मजनिते
मणिर्नहिर्दोषान्स्पृशति न तु सर्पो मणिगुणान् ॥ २३८ ॥
न साधुः कुत्रापि व्रजति खलु दोषं न गुणतां खलानां संस-
र्गेरपि कृतनिवासोऽपि निपुणः । यथा पक्षिव्यालैरपिहित-
तनुश्चन्दनतरुर्न वैकृत्यं याति क्षपयति च तापं सुमनसाम्
॥ २३९ ॥ करे श्लाघ्यस्त्यौगः शिरसि गुरुपादप्रणयिता
मुखे सत्या वाणी विजयि मुजयोर्वीर्यमंतुलम् । हृदि स्वस्था
वृत्तिः श्रुतमधिगतैकव्रतफलं विनाप्यैश्वर्येण प्रकृतिमहतां
मण्डनमिदम् ॥ २४० ॥ अचिन्त्याः पन्थानः किमपि मह-
तामन्धकरिपोर्यदक्षोऽभूत्तेजस्तदकृत कथामप्यमदनाम् ।
मुनेर्नैत्रादत्रैर्यदजनि पुनर्ज्योतिरहह प्रतेने तेनेदं मदनमय-
मेव त्रिमुवनम् ॥ २४१ ॥ इहानेके सन्तः सततमुपकारि-
ण्युपकृतिं कृतज्ञाः कुर्वन्तो जगति निवसन्तोऽपि सुधियः ।
कियन्तस्ते सन्तः सुकृतपरिपाकप्रणयिनो विना स्वार्थं येषां
भवति परकृत्यव्यसनिता ॥ २४२ ॥ अमेदेनोपास्ते कुसुद-
मुदरं वा स्थितवतो विपक्षादम्भोजादुपगतवतो वा मधुलिहः ।
अपर्याप्तः कोऽपि स्वपरपरिचर्यापरिचयप्रबन्धः साधूनाम-
यमनभिसंधानमधुरः ॥ २४३ ॥ तृषातैः सारंगैः प्रति
जलधरं भूरि विरुतं धनैर्मुक्ता घाराः सपदि पयसस्तान्प्रति
मुहुः । खगानां के मेघाः कं इह विहगा वा जलसुचाम-
याच्यो नार्तानामनुपकरणीयो न महताम् ॥ २४४ ॥ शिला
बाला जाता चरणरजसा यत्कुलेशिशोः स एवायं सूर्यः
सपदि निजपादैर्गिरिशिलाम् । स्पृशन्भूयो भूयो न खलु
कुरुते कामपि वधूं कुले कश्चिद्भन्यः प्रभवति नरः श्लाघ्य-
महिमा ॥ २४५ ॥ परार्थव्यासङ्गादुपजहदपि स्वार्थपरताम-
भेदैकत्वं यो वहति गुरु भूतेषु सततम् । स्वभावादस्यान्तः
स्फुरति ललितोदात्तमहिमा समर्थो यो नित्यं स जयतितरः
कोऽपि पुरुषः ॥ २४६ ॥ तमांसि ध्वंसन्ते परिणमति
भूयानुपशयः सकृत्संवादेऽपि प्रथत इह चासुत्र च शुभम् ।
अथ प्रत्यासङ्गः कमपि महिमानं वितरति प्रसन्नानां वाचः
फलमपरिमेयं प्रसुवते ॥ २४७ ॥ प्रिया न्याय्या वृत्तिर्मि-
लिर्नैर्मसुर्भेदेऽप्यसुकरं त्वसन्तो नैर्म्यर्ध्याः सुहृदपि न
याच्यः कुशोधनः । विपद्युच्चैः स्वेयं पदमर्तुविधेयं च महतां
सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधारव्रतमिदम् ॥ २४८ ॥

प्रदानं प्रैच्छन्नं गृहसुपगते संभ्रमविधिः प्रियं कृत्वा ^३मौनं
सदसि कथनं नाप्युपकृतेः । अनुत्सेको लक्ष्म्यां निर्भिमव-
साराः परकथाः सतां केनोद्दिष्टं विषममसिधारव्रतमिदम्
॥ २४९ ॥ विजेतव्या लङ्का चरणतरणीयो जलनिधिर्वि-
पक्षः पौलस्त्यो रणभुवि सहायाश्च कपयः । तथाप्येको रासः
सकलमवधीद्राक्षसकुलं किर्यासिद्धिः सत्त्वे वसति महतां
नोपकरणे ॥ २५० ॥ रथस्यैकं चक्रं मुजगयमिताः सप्त
तुरगा निरालम्बो मार्गश्चरणरहितः सारथिरपि । रविर्गच्छ-
त्यन्तं प्रतिदिनमपारस्य नभसः क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति
महतां नोपकरणे ॥ २५१ ॥ धनुः पौष्पं मौर्वी मधुकामयी
चञ्चलदृशां दृशां कोणो बाणः सुहृदपि जडोत्सा हिमकरः ।
तथाप्येकोऽनङ्गस्त्रिमुवमपि व्याकुलयति क्रियासिद्धिः सत्त्वे
वसति महतां नोपकरणे ॥ २५२ ॥ विपक्षः श्रीकण्ठो
जडतनुरमात्यः शशधरो वसन्तः सामन्तः कुसुममिषवः
सैन्यमबलाः । तथापि त्रैलोक्यं जयति मदनो देहैरहितः
क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महतां नोपकरणे ॥ २५३ ॥ वदो
जन्मस्थानं मृगैपरिजनो मूर्जवसनो वने वासः कन्दाशनमपि
च दुःस्थं वपुरिदम् । तथाप्येकोऽगस्त्यः सकलमपिबद्धारि-
धिजलं क्रियासिद्धिः सत्त्वे वसति महतां नोपकरणे ॥ २५४ ॥
जयन्ति जितमत्सराः परहितार्थमभ्युद्यताः पराभ्युदयसुस्थि-
ताः परविपत्तिखेदाकुलाः । महापुरुषसत्कथाश्रवणजातकौतू-
हलाः समस्तदुरितार्णवप्रकटसेतवः साधवः ॥ २५५ ॥
ये जाते व्यसने निर्दोषकुलधियः संपत्सु नाभ्युद्यताः प्राप्ते
नैव पराङ्मुखाः प्रणयिनि प्राणोपयोगैरपि । ^२ह्रीमन्तः स्वगुण-
प्रकाशनविधावन्यस्तुतौ पण्डितास्ते भूमण्डलमण्डनैक-
तिलकाः सन्तः कियन्तो जनाः ॥ २५६ ॥ क्षुद्राः सन्ति
सहस्रशः स्वभरणव्यापारमात्रोद्यताः स्वार्थो यस्य पदार्थ एव
स पुमानेकः सतामर्षणीः । दुष्पूरोदरपूरणाय पिबति ^३क्षोता-
पतिं वैडिबो जीर्भूतस्तु निर्दोषतापितजगत्संतापविच्छि-
त्तये ॥ २५७ ॥ मज्जन्तोऽपि विपैर्ययोधिगहने निःशङ्क-
धैर्यावृताः कुर्वन्त्येव परोपकारमनिशं सन्तो यथाशक्ति वै ।
राहोरग्रकैरालवक्रकुहुरासाभिभूतोऽप्यलं चन्द्रः किं न

१ संवन्धे. २ सर्पस्य. ३ दानम्. ४ निस्तुलम्. ५ भूषणम्.
६ शंकरस्य. ७ अकरोत्. ८ वार्तावशिष्टो मदनो यस्मिन्सत्तथाविधम्.
९ न्यायानुसारिणी. १० वर्तनम्. ११ पातकम्. १२ प्राणव्यये.
१३ न याचितव्याः. १४ क्षीणधनः. १५ अनुसर्तव्यम्.
१६ उपदिष्टम्. अतिकठिनम्. १८ ख धाराताण्डवरूपम्.

१ गुप्तम्. २ अतिथौ. ३ अनुदाटनम्. ४ उपकारस्य. ५ गर्वभावः.
६ निन्दा. ७ रावणः. ८ कार्यसिद्धिः. ९ सामग्र्याम्. १० अनङ्गः.
११ पुष्पमयम्. १२ ज्या. १३ भ्रमररूपा. १४ बुद्धिरहितः.
पक्षे, -डलयोः सावर्ण्यात् जलात्मा जलरूपः. १५ अनङ्गः.
१६ उत्पत्तिस्थानम्. १७ मृगा एव परिजनः. १८ समुद्रम्.
१९ व्यग्रचित्ताः. २० संकटे. २१ अव्याकुलचित्ताः. २२ लज्जावन्तः.
२३ नीचाः. २४ अग्रसरः. २५ समुद्रम्. २६ वाढवाशिः. २७ मेघः.
२८ ग्रीष्मः. २९ विपदेन विपदा वा पयोभिः समुद्रः. ३० सर्वकार्यः.

जनं करोति सुखिनं आसावशेषैः कैरैः ॥ २५८ ॥ वाञ्छा
सज्जनसंगमे परगुणे प्रीतिगुरौ नम्रता विद्यायां व्यसनं
स्वयोषिति रतिर्लोकापवादाद्भयम् । भक्तिः शैलिनि शक्ति-
रौत्सदमने संसर्गमुक्तिः खलेष्वेते येषु वसन्ति निर्मलगुणा-
स्तेभ्यो नरेभ्यो नमः ॥ २५९ ॥ दृश्यन्ते सुवि भूरि निम्ब-
तरवः कुत्रापि ते चन्दनाः पाषाणैः परिपूरता वसुमती
वज्रो मणिर्दुर्लभः । श्रूयन्ते कैरटारवाश्च सततं चैत्रे कुङ्कु-
कूजितं तन्मन्ये खलसंकुलं जगदिदं द्वित्राः क्षितौ सज्जनाः
॥ २६० ॥ धर्मात् न तथा सुशीतलजलैः स्नानं न
सुक्तावलिनं श्रीखण्डविलेपनं सुखयति प्रत्यङ्गमप्यर्पितम् ।
प्रीत्यै सज्जनभाषितं प्रभवति प्रायो यथा चेतसः सद्युक्त्या
च पुरस्कृतं सुकृतिनामाकृष्टिमन्त्रोपमम् ॥ २६१ ॥ धर्मे
तत्परता सुखे मधुरता दाने समुत्साहिता मित्रेऽवश्चकता
गुरौ विनयिता चित्तेऽतिगम्भीरता । आचारे शुचिता गुणे
रसिकता शास्त्रेऽतिविज्ञानिता रूपे सुन्दरता हरौ भजनिता
सत्स्वेव संदृश्यते ॥ २६२ ॥ सौर्जन्यामृतसिन्धवः परहित-
प्रारब्धवीरव्रता वाचालाः परवर्णने निजगुणालापे च
मौनव्रताः । आर्पत्स्वप्यविलुप्तधैर्यनिचयाः संपत्स्वेनुत्सेकिनो
मा भूवन्खलवक्त्रनिर्गतविषज्वालातताः सज्जनाः ॥ २६३ ॥
ये दीनेषु दयालवः स्पृशति यान्त्योऽपि न श्रीमदो व्यग्रा
ये च परोपकारकरणे हृष्यन्ति ये याचिताः । स्वस्थाः सन्ति
च यौवनोन्मदमहाव्याधिप्रकोपेऽपि ये तैः स्तम्भैरिव
सुस्थितैः कलिभरकान्ता धैर्या धार्यते ॥ २६४ ॥ क्षारो
वारिनिधिः कलङ्ककलुषश्चन्द्रो रविस्तापकृत्पञ्चैर्न्यर्षेणलाश्रयो-
ऽभ्रपटलादृश्यः सुवर्णाचलः । शून्यं व्योम रसौ द्विजिह्व-
विधृता स्वर्धामवेनुः पशुः काष्ठं कल्पतरुर्दृष्टसुरमणिस्तत्केन
साम्यं सताम् ॥ २६५ ॥ कस्मादिन्दुरसौ धिनोति जगतीं
पीयूषगमैः कैरैः कस्माद्वा जलधारयैव धरणं धाराधरः
सिञ्चति । आमं आममयं च नन्दयति वा कस्मात्रिलोकीं
रविः साधूनां हि परोपकारकरणे नोपाध्यपेक्षं मनः ॥ २६६ ॥
अद्वैतं सुखदुःखयोरनुगतं सर्वास्ववस्थासु यद्विश्रामो हृदयस्य
यत्र जरसा यस्मिन्नहार्यो रसः । कालेनावरणात्ययात्परिणते
यत्नेहसारे स्थितं भद्रं तस्य सुमातृषस्य कथमप्येकं हि
तत्प्राप्यते ॥ २६७ ॥ गर्वं नोद्वहते न निन्दति परान्नो भाषते
निष्ठुरं प्रोक्तं केनचिदप्रियं च सद्गते क्रोधं च नालम्बते ।
श्रुत्वा काव्यमलक्षणं परकृतं संतिष्ठते मूकवद्दोषांश्छादयते

स्वयं न कुरुते ह्येतत्सतां लक्षणम् ॥ २६८ ॥ किं कूर्मस्य
भरव्यथा न वपुषि क्षमां न क्षिपत्येष यत्किं वा नास्ति
परिश्रमो दिनपतेरास्ते न यन्निश्चलः । किं चाङ्गीकृत-
मुत्सृजन्हि मनसा श्लाघ्यो जनो लज्जते निर्वाहः प्रतिपन्न-
वस्तुषु सतामेतद्धि गोत्रव्रतम् ॥ २६९ ॥ सेतूपक्रमकौतु-
काहृतगिरिप्रक्षेपवेगोच्छलन्निःशेषाम्बुपरिस्फुटोदरदरीगम्भी-
रिमा सागरः । चक्रे गोष्पदवद्विलङ्घितवतोऽप्यन्तर्मयं
मारुतेः पूर्णत्वादतिरिच्यते हि महत्सुच्छस्य दुर्लङ्घ्यता
॥ २७० ॥ शूराः सन्ति सहस्रशः प्रतिपदं विद्याविदोऽने-
कशः सन्ति श्रीपतयो निरस्तधनदास्तेऽपि क्षितौ भूरिशः ।
ये कर्मण्यनिरीक्ष्य वान्यमनुजं दुःखार्दितं यन्मनस्ताद्रूप्यं
प्रतिपद्यते जगति ते सत्पूरुषाः पञ्चषाः ॥ २७१ ॥ ख्यातिं
यत्र गुणा न यान्ति गुणिनस्तत्रादरः स्यात्कुतः किं कुर्याद्बहु-
शिक्षितोऽपि पुरुषः पाषाणभूते जने । प्रेमारूढविलासिनी-
मदवशव्यावृत्तकण्ठस्वनः सीत्कारो हि मनोहरोऽपि बधिरे
किं नाम कुर्याद्गुणम् ॥ २७२ ॥ वृष्णां छिन्धि मज क्षमां
जहि मदं पापे रतिं मा कृथाः सत्यं ब्रूषनुयाहि साधुपदवीं
सेवस्व विद्वज्जनान् । मान्यान्मानय विद्विषोऽप्यनुनय ह्याच्छा-
दय स्वान्गुणान्कीर्तिं पालय दुःखिते कुरु दयामेतत्सतां
लक्षणम् ॥ २७३ ॥ स्वाम्ये पेशलता गुणे प्रणयिता हर्षे
निरुत्सेकता पत्रे संवृतता श्रुते सुमतिता वित्तोदये त्यागिता ।
साधौ सादरता खले विमुखता पापे परं मीरुता दुःखे
क्लेशसहिष्णुता च महतां कल्याणमाकाङ्क्षति ॥ २७४ ॥ गेहं
दुर्गतबन्धुभिर्गुरुगृहं छात्रैरहंकारिभिर्हृष्टं पत्तनवधकैर्मुनि-
जनैः शापोन्मुखैराश्रमान् । सिंहाद्यैश्च वनं खलैर्वृषसमां
चौरैर्दिगन्तानपि संकीर्णान्यबलोक्य सत्यसरलः साधुः क
विश्राम्यति ॥ २७५ ॥ दीनानां कल्पवृक्षः सुगुणफलनतः
सज्जनानां कुटुम्बी ह्यादर्शः शिक्षितानां सुचरितनिकषः
शीलवेलासमुद्रः । सत्कर्ता नावमन्ता पुरुषगुणनिधिर्दक्षि-
णोदारसत्त्वो ह्येकः श्लाघ्यः स जीवत्यधिकगुणतया चोच्छ्रस-
न्तीव चान्ये ॥ २७६ ॥ नम्रत्वेनोन्नमन्तः परगुणकथनैः
स्वान्गुणान्कथयन्तः स्वार्थान्स्पादयन्तो विततबहुतरार-
म्भयन्ताः परार्थे । क्षान्त्यैवाक्षेपरुक्षाक्षरमुखमुखान्दुर्मुखा-
न्दुःखयन्तः सन्तः साश्चर्यचर्या जगति बहुनताः कस्य
नाम्यर्थनीयाः ॥ २७७ ॥ वक्त्रे वेल्लाप्रकर्षः सैमरसुवि तव
प्राणरक्षापि दैवात्सेच्छाचारो न चास्ते नहि भवति तथा
भारवाहो नितान्तम् । इत्युक्तोऽश्वः खरेण प्रहसितवदनो
मूक एवावतस्थे तस्माज्जात्या महान्तोऽधमजनविषये मौन-
मेवाश्रयन्ते ॥ २७८ ॥

१ किरणैः २ स्वस्त्रियाम् ३ शंकरे ४ मनोजये ५ हीरकमणिः
६ काकशब्दाः ७ कोकिलशब्दाः ८ मुक्तासरः ९ सुजनतामृत-
समुद्राः १० विपत्तिकालेषु ११ गर्वरहिताः १२ हर्षयुक्ता भवन्ति
१३ पृथ्वी १४ विपुल १५ पृथ्वी

१ प्रकटयन्तः २ मुखवन्धन (लगाम) सौष्ठवम् ३ सञ्ज्ञामाङ्गणे

दुर्जननिन्दा

खलः सर्वपमात्राणि परच्छिद्राणि पश्यति । आत्मनो
वित्पमात्राणि पश्यन्नपि न पश्यति ॥ १ ॥ न विना परवा-
देन रमते दुर्जनो जनः । काकः सर्वरसान्मुक्त्वा विनामेध्यं
न तृप्यति ॥ २ ॥ विशिखैर्व्यालयोरेत्यवर्णाभ्यां यो विनि-
र्मितः । परस्य हरति प्राणान्नैतच्चित्रं कुलोचितम् ॥ ३ ॥
विषमं मलिनान्मानो द्विजिह्वा जिह्वा इव । जगत्प्राणहरा
नित्यं कस्य नोद्वेजकाः खलाः ॥ ४ ॥ दुर्जनः परिहर्तव्यो
विद्यालङ्कृतोऽपि सन् । मणिना भूषितः सर्पः किमसौ न
भयंकरः ॥ ५ ॥ खलानां कण्टकानां च द्विविधैव प्रति-
क्रिया । उपानन्मुखमङ्गो वा दूरतो वा विसर्जनम् ॥ ६ ॥
अपूर्वः कोऽपि कोपाग्निः सज्जनस्य खलस्य च । एकस्य
शाम्यति स्नेहाद्वर्धतेऽन्यस्य वारितः ॥ ७ ॥ अर्जितं सज्जनं
दृष्ट्वा द्वेष्टि नीचः पुनः पुनः । कबलीकुरुते स्वस्थं विधुं दिवि
विधुतुदः ॥ ८ ॥ कचित्सर्पोऽपि मित्रत्वमियात्रैव खलः
कचित् । न शेषशायिनोऽप्यस्य वशे दुर्योधनो हरेः ॥ ९ ॥
उपकारोऽपि नीचानामपकारो हि जायते । पयःपानं मुजंगानां
केवलं विषवर्धनम् ॥ १० ॥ अलकाश्च खलाश्चैव मूर्धभिः
सुजनैर्धृताः । उपर्युपरि संस्कारेऽप्याविष्कुर्वन्ति वक्र-
ताम् ॥ ११ ॥ खलानां धनुषां चापि सङ्घर्षजेषुषामपि ।
गुणलामो भवेदाशु परद्वेष्टेदकारकः ॥ १२ ॥ वैकुण्ठनिष्कपट-
द्रोही वैकुण्ठान्योपघातकः । रन्ध्रान्वेषी च सर्वत्र दूषको
मूषको यथा ॥ १३ ॥ नौश्च दुर्जनजिह्वा च प्रतिक्लृ-
प्तपिणी । परंप्रतारणायैव दीक्षणा केन निर्मिता ॥ १४ ॥
यस्मिन्वशे समुत्पन्नस्तमेव निजचेष्टितैः । दूषयत्यचिरेणैव
घुण्णकीट इवाधमः ॥ १५ ॥ स्वभावकठिनसास्यं कुत्रिमां
विभ्रतो नैतिम् । गुणोऽपि परहिंसायै चोपैस्य च खलस्य
च ॥ १६ ॥ अयःपिण्ड इवोत्तरे खलानां हृदये क्षणात् ।
पतिता अपि नेक्ष्यन्ते गुणास्तोयकणा इव ॥ १७ ॥ वर्ज-
नीयो मतिमता दुर्जनः सख्यवैरयोः । आ भवत्यपकाराय

१ विद्यावशुभिः २ बाणः ३ सर्पः ४ अन्यवर्णो 'खल' इति ।
५ कुटिलाः ६ मलिनान्तःकरणः ७ सर्पः ८ प्रतीकारः ९ उपानहा
पादस्यचर्मणा मुखमङ्गः १० निवारणात्; पक्षे, -जलात् ११ कुलम्;
पक्षे, -चेलुः १२ विनयादिः; पक्षे, -भौवी १३ बहु-निष्कपट-द्रोही;
पक्षे, -बहु-निष्कपट-द्रोही इति पदच्छेदः १४ बहुधा-अन्योपघातकः;
पक्षे, -बहु-धान्य-उपघातकः इति पदच्छेदः १५ दूषणान्वेषी; पक्षे,
-छिद्रान्वेषी १६ प्रतितीरम्; पक्षे, -विरुद्धम् १७ परेषां प्रकर्षण
तारणाय; पक्षे, -परेषां वञ्चनाय १८ भयंकरा; पक्षे, -काष्ठेन-
१९ वेणो; पक्षे, -कुले २० स्वकर्मभिः २१ काष्ठवेषकः कुमिः
२२ क्रियया निर्मुक्ताम्; पक्षे, -कपटयुक्ताम् २३ नम्रत्वम् २४ भौवी;
पक्षे, -विनयादिः २५ धनुषः

लिहन्नपि दशन्नपि ॥ १८ ॥ वक्रतां विभ्रतो यस्य गुणमेव
प्रकाशते । कथं खलु समो न स्यात्पुच्छेन पिशुनः शुनः
॥ १९ ॥ स्नेहेन भूतिदानेन कृतः स्वच्छोऽपि दुर्जनः ।
दर्पणश्चान्तिके तिष्ठन्करोत्येकमपि द्विधा ॥ २० ॥ आजन्मसिद्धं
कौटिल्यं खलस्य च हूलस्य च । सोढुं तयोर्मुखाक्षेपमलमैकैव
सा क्षमा ॥ २१ ॥ यथा यथैव स्नेहेन भूयिष्ठमुपचर्यते ।
धत्ते तथा तथा तापं महावैश्वानरः खलः ॥ २२ ॥ स्तोके-
नोन्नतिमायाति स्तोकेनायात्यधोगतिम् । अहो नु सदृशो
वृत्तिस्तुलाकोटेः खलस्य च ॥ २३ ॥ दुर्जनः कृतशिक्षोऽपि
सज्जनो नैव जायते । अपि गङ्गाजलस्नानान्नाघः केशः
कुशायते ॥ २४ ॥ दह्यमानाः सुतीव्रेण नीचाः परयशो-
ऽग्निना । अशक्तास्तत्पदं गन्तुं ततो निन्दां प्रकुर्वते ॥ २५ ॥
खलः सत्क्रियमाणोऽपि ददाति कलहं सताम् । दुग्धधौ-
तोऽपि किं याति वायसः कलहंसताम् ॥ २६ ॥ दुर्जनस्य
विशिष्टत्वं परोऽप्रद्रवकारणम् । व्याघ्रस्य चोपवासेन पाणं
पशुमारणम् ॥ २७ ॥ संत्यज्य शूर्पवद्दोषान्गुणान्गृह्णाति
पण्डितः । दोषग्राही गुणत्यागी पल्लोलीव हि दुर्जनः
॥ २८ ॥ खलो न साधुतां याति सद्भिः संबोधितोऽपि
सन् । सरित्पूरप्रपूर्णेऽपि क्षारो न मधुरायते ॥ २९ ॥ सर्प-
दुर्जनयोर्मध्ये वरं सर्पो न दुर्जनः । सर्पो दशति कालेन
दुर्जनस्तु पदे पदे ॥ ३० ॥ अकस्मादेव कुप्यन्ति प्रसीद-
न्त्यनिमित्ततः । शीलमेतदसाधूनामग्रं पारिप्लवं यथा ॥ ३१ ॥
अशक्ताः शक्तिमात्सीयां श्लाघयन्ते च दुर्जनाः । ते भव-
न्त्युपहासाय महतामेव संनिधौ ॥ ३२ ॥ सर्पः क्रूरः खलः
क्रूरः सर्पात्क्रूरतरः खलः । मन्त्रेण शाम्यते सर्पो न खलः
शाम्यते कदा ॥ ३३ ॥ दुर्जनं प्रथमं वन्दे सज्जनं तदन-
न्तरम् । सुखप्रक्षालनात्पूर्वं गुदप्रक्षालनं यथा ॥ ३४ ॥
दुर्जनः सुजनो न सादुपायानां शतैरपि । अपानं मृतसहस्रेण
धौतं चास्यं कथं भवेत् ॥ ३५ ॥ खलास्तु कुशलाः साधो-
र्हितप्रत्युहकर्मणि । निपुणाः फणिनः प्राणानपहर्तुं निरोगैसाय
॥ ३६ ॥ अहो वत महत्कष्टं विपरीतमिदं जगत् ।
येनोपपन्नपते साधुरसाधुस्तेन तुष्यति ॥ ३७ ॥ तक्षकस्य विषं
दन्ते मक्षिकाया विषं शिरः । वृश्चिकस्य विषं पुच्छं
सर्वाङ्गे दुर्जनो विषम् ॥ ३८ ॥ दुर्जनो नैर्जिवं याति सेव्य-
मानोऽपि नित्यशः । स्वेदनाभ्यञ्जनोपायैः श्वपुच्छमिव ना-

१ तैलेन; पक्षे, -ममताया २ भस्म; पक्षे, -वैभवम् ३ लाङ्गलम्
४ पृथ्वी; पक्षे, -शान्तिः ५ बाहुल्येन ६ पूज्यते ७ अग्निः
पक्षे, -वैश्वानरः इति च्छेदः ८ तुलायुटेः ९ राजहंसत्वम्
१० चालनी ११ चञ्चलम् १२ हितेऽन्तरायाचरणे १३ निरपराधा
नाम् १४ लज्जां प्राप्नोति १५ सरलताम्

मितम् ॥ ३९ ॥ वर्धनं वाथ संमानं खलानां प्रीतये कुतः ।
 फलन्त्यमृतसेकेऽपि न पथ्यानि विषद्रुमाः ॥ ४० ॥ दुर्जनै-
 रुच्यमानानि वचांसि मधुराण्यपि । अकालकुसुमानीव मयं
 संजनयन्ति हि ॥ ४१ ॥ शतं दद्यान्न विवदेदिति विज्ञस्य
 संमतम् । विना हेतुमपि द्वन्द्वमेतन्मूर्खस्य लक्षणम् ॥ ४२ ॥
 अहो खलमुजंगस्य विपरीतो वधक्रमः । अन्यस्य दशति
 श्रोत्रमन्यः प्राणैर्विशुज्यते ॥ ४३ ॥ न यत्नकोटिशतकैरपि
 दुष्टः सुधीर्भवेत् । किं मर्दितोऽपि कस्तूर्यां लशुनो याति
 सौरभम् ॥ ४४ ॥ पाषाणो मिद्यते टङ्कैर्वज्रं वज्रेण मिद्यते ।
 सर्पोऽपि मिद्यते मन्त्रैर्दुष्टात्मा नैव मिद्यते ॥ ४५ ॥ दुर्ज-
 नो दोषमादत्ते दुर्गन्धिमिव सूकरः । सज्जनश्च गुणग्राही
 हंसः क्षीरमिवाम्भसः ॥ ४६ ॥ अपूर्वा रसनाव्यालाः
 खलाननविलेशयाः । कर्णमूले स्पृशन्त्यन्यं हरन्त्यन्य-
 स्य जीवितम् ॥ ४७ ॥ दुर्जनेन समं सख्यं प्रीतिं चापि न
 कारयेत् । उष्णो दहति चाङ्गारः शीतः कृष्णायते
 करम् ॥ ४८ ॥ दुर्जनः प्रियवादी च नैतद्विश्वासकारणम् ।
 मधु तिष्ठति जिह्वाग्रे हृदये तु हलाहलम् ॥ ४९ ॥
 मनस्यन्यद्वचस्यन्त्यकार्ये चान्यदुरात्मनाम् । मनस्येकं वच-
 स्येकं कर्मण्येकं महात्मनाम् ॥ ५० ॥ जीवनग्रहणे नैत्रा
 गृहीत्वा पुनरैत्रताः । किं कनिष्ठाः किमु ज्येष्ठा धैर्यव्र-
 त्तुः दुर्जनाः ॥ ५१ ॥ विभ्राणा गरलं कण्ठे मुँजंगपरि-
 वेष्टिता । शम्भवीव तनुः कस्य न बन्धा दौर्जनी सभा
 ॥ ५२ ॥ अक्षमालापट्टिज्ञा कुशासनपरिग्रहा । ब्राह्मीव
 दौर्जनी संसद्वन्दनीया संमेखला ॥ ५३ ॥ खलः करोति
 दुर्वृत्तं नूनं फलति साधुषु । दशाननोऽहरत्सीतां बन्धनं
 च महोदधेः ॥ ५४ ॥ कुर्वते स्वमुखेनैव बहुधान्यस्य ख-
 ण्डनम् । नमः पतनशीलाय सुसलाय खलाय च ॥ ५५ ॥
 अपवादादभीतस्य समस्य गुणदोषयोः । असद्वृत्तेरहो वृत्तं
 दुर्विभाव्यं विधेरिव ॥ ५६ ॥ न देवाय न धर्माय न
 बन्धुभ्यो न चार्थिने । दुर्जनसार्जितं वित्तं मुज्यते राज-
 तस्कैः ॥ ५७ ॥ सुखं पद्मदलाकारं वाचा चन्दनशीतला ।
 तोहदयं क्रोधसंयुक्तं त्रिविधं धूर्तलक्षणम् ॥ ५८ ॥ निष्णा-

ऽपि च वेदान्ते साधुत्वं नैति दुर्जनः । चिरं जलनिधौ
 मग्नो मैनाक इव मर्दयम् ॥ ५९ ॥ खलः सज्जनकार्पास-
 धैक्षणेकहुताशनः । परदुःखाभिधमनमारुतः केन वर्ण्य-
 ताम् ॥ ६० ॥ यशःसौरभ्यलशुनः शान्तिशैत्यहुताशनः ।
 कारुण्यकुसुमाकाशः खलः सज्जनदुःखदः ॥ ६१ ॥ अन्तर्म-
 लिनदेहेन बहिराह्लादकारिणा । महाकालफलेनेव के खलेन
 न वञ्चिताः ॥ ६२ ॥ अहो प्रकृतिसादृश्यं श्रेष्ठमणो दुर्जनस्य
 च । मधुरैः कोपमायाति कटुकेनैव शाम्यति ॥ ६३ ॥
 ईषल्लब्धप्रवेशोऽपि स्नेहविच्छेदकारकः । कृतक्षोभो नरीन-
 र्ति खलो मन्थानदण्डवत् ॥ ६४ ॥ विवृण्वती पुरस्तैक्ष्ण्य-
 पृष्ठतः कुर्वती गुणम् । कर्णान्विध्यति लोकस्य सूचीवत्सू-
 चकस्य वाक् ॥ ६५ ॥ सर्वथा व्यवहर्तव्यं कुतो हवच-
 नीयता । यथा स्त्रीणां तथा वाचां साधुत्वे दुर्जनो जनः
 ॥ ६६ ॥ कापूरुषः कुक्कुरश्च भोजनैकपरायणः । लालितः
 पार्श्वमायाति वारितो न च गच्छति ॥ ६७ ॥ मालिन्यम-
 वलम्बेत् यदा दर्पणवत्खलः । तदैव तन्मुखे देयं रजो नान्या
 प्रतिक्रिया ॥ ६८ ॥ नीचः समुत्थितोऽवश्यमनवाप्य पराश्र-
 यम् । छिद्रं न रतिमाप्नोति दृष्टान्तोऽत्र कैटीभवः ॥ ६९ ॥
 दुर्जनः परिहर्तव्यः प्रत्यक्षो द्विपदः पशुः । विध्यते वा कुश-
 ल्येन अदृष्टः कण्टको यथा ॥ ७० ॥ यथा वृष्टिः समुद्रेषु मु-
 क्तस्योपरि भोजनम् । एवं प्रीतिः खलैः सार्धमुत्पन्नेऽर्थेऽव-
 सीदति ॥ ७१ ॥ क्वचित्कार्यवशाद्भीतोऽप्यलं भवति नो म-
 हान् । कांस्यस्यैव हि राज्ञोऽपि दर्पणः कनकस्य न ॥ ७२ ॥
 दुर्जनो दूषयत्येव सतां गुणगणं क्षणात् । मलिनीकुरुते धू-
 मः सर्वथा विमलाम्बरम् ॥ ७३ ॥ यथा दोषो विभात्यस्य ज-
 नस्य न तथा गुणः । प्रायः कलङ्क एवेन्दोः प्रस्फुटो न प्रस-
 जता ॥ ७४ ॥ संपत्तौ कर्कशं चित्तं खलस्यापदि कोमलम् ।
 शीतलं कठिनं प्रायस्तप्तं मृदु भवत्येव ॥ ७५ ॥ प्रायः प्रकु-
 प्यतितरां प्रीत्यैव प्रखलो जनः । नयनं स्नेहसंपर्कात्काष्ठ्यं
 समुपैत्यलम् ॥ ७६ ॥ प्राप्य वित्तं जडास्तूर्णं निर्धृतिं यान्ति
 नान्यथा । तोयमासाद्य गर्जन्ति न रिक्ताः सैनयिजनवः ॥ ७७ ॥
 सदा खण्डनयोग्याय तुषपूर्णशयाय च । नमोऽस्तु बहुवीजा-
 य खलायोल्लखलाय च ॥ ७८ ॥ जिह्वादूषितसत्पात्रः पिण्डार्थी
 कलहोत्कटः । तुल्यतामशुचिर्नित्यं विभर्ति पिशुनः शुनः ॥ ७९ ॥

१ जिह्वारूपाः सर्पाः. २ उदकम्; पक्षे, -प्राणाः. ३ अधोमुखाः;
 पक्षे, -विनीताः. ४ ऊर्ध्वमुखाः. पक्षे, -उद्धताः. ५ एकरज्जुसंबद्ध-
 टमालारूपं 'राहाट' इति प्रसिद्धम्. ६ सर्पाः; पक्षे, -जाराः.
 ७ दुर्जनसंबन्धिनी. ८ अक्षमा य आलापास्तैषां वृत्तिज्ञा; पक्षे, -
 अक्षमाला जपमाला तस्या अपवृत्तिभ्रमणं जानातीति सा.
 ९ कुत्सितं यच्छासनं शिक्षा तस्य परिग्रहोऽवलम्बो यस्याः
 सा; पक्षे, -कुशासनं दर्भासनं तत्परिग्रहः स्वीकारो यस्याः सा.
 १० समे साधौ खला; पक्षे, -मेखला संहिताः. ११ बहुधा अन्यस्य
 पक्षस्य खण्डनम्; पक्षे, -पुष्कलधान्यस्य खण्डनं विपुलीकरणम्.

१ दहनम्. २ कीर्तिरेव सौगन्ध्यं तन्नाशकत्वाच्छुन इव. लशुनो
 हि कस्तूर्यादिः सौगन्ध्यं नाशयतीति प्रसिद्धिः. ३ शान्तिरेव शैत्यं
 तन्नाशकत्वादभिरिव. ४ कारुण्यमेव कुक्षुमं तस्माकाशः आकाशस्य
 यथा पुष्पं कदापि नोपलभ्यते तद्वत्खले कारुण्यं सर्वथाऽसंभाव्यं
 इत्यर्थः. ५ धत्तूरफलेन. ६ स्वभावसाम्यम्. ७ कफस्य.
 ८ साधुद्रव्यैः; पक्षे, -सुवचनैः. ९ पुनः पुनर्नृत्यति. १० पुर-
 पत्यजनम्. ११ लोहम्. १२ मेघाः. १३ भस्मेच्छुः.

अहो बत खलः पुण्यैर्मूर्खोऽप्यश्रुतपण्डितः । खगुणोदीरणे शेषः
परनिन्दासु वाक्पतिः ॥ ८० ॥ खलः सुजनपैशुन्ये सर्वतोऽक्षि-
शिरोमुखः । सर्वतः श्रुतिमालोके सर्वमावृत्य तिष्ठति ॥ ८१ ॥
सत्साधुवादे मूर्खस्य मात्सर्यगलरोगिणः । जिह्वा कङ्कमुखेना-
पि कृष्टा नैव प्रवर्तते ॥ ८२ ॥ मायामयः प्रकृत्यैव रागद्वेष-
मदाकुलः । महतामपि मोहाय संसार इव दुर्जनः ॥ ८३ ॥
खचित्रमपि मायावी रचयत्येव लीलया । लघुश्च महतां
मध्ये तस्मात्खल इति स्मृतः ॥ ८४ ॥ खलेन घनमत्तेन
नीचेन प्रमविष्णुना । पिशुनेन पदस्थेन हा प्रजे क्व गमि-
ष्यसि ॥ ८५ ॥ ये श्रमं हर्तुमीहन्ते महतां चिरसंभृतम् ।
वन्धास्तेऽसरलात्मानो दुर्जनाः सज्जना इव ॥ ८६ ॥ अहो
कुटिलबुद्धीनां दुर्ग्राहमसतां मनः । अन्यद्वचसि कण्ठेऽन्यद-
न्यदोष्ठपुटे स्थितम् ॥ ८७ ॥ खलेषु सत्सु निर्याता वयमर्ज-
यितुं गुणान् । इयं सा तस्करग्रामे रत्नकयविडम्बना ॥ ८८ ॥
वर्धते स्पर्धयेवोमौ संपदा शतशाख्या । अङ्कुरोऽवस्करो-
द्भूतः पुरुषश्चाकुलोद्भवः ॥ ८९ ॥ यस्मृत्यैव परां यान्ति
सन्तः संतापसंततिम् । तदसन्तो हसन्तोऽपि हेलयैव हि
कुर्वते ॥ ९० ॥ गुणदोषावशाज्ज्ञः कथं विमजते जनः ।
किमन्वसाधिकारोऽस्ति रूपमेदोपलब्धिषु ॥ ९१ ॥
प्रायः प्रकाशतां याति मलिनः साधुवाधया । नाप्रसिध्यत
चेदकं कोऽज्ञास्यत्सिंहिकोऽसुतम् ॥ ९२ ॥ प्रायः
परोपतापाय दुर्जनः सततोद्यतः । अवश्यकरणीयत्वान्न
कारणमपेक्षते ॥ ९३ ॥ यथा गजपतिः श्रान्तश्छायाथीं
वृक्षमाश्रितः । विश्रम्यं तं द्रुमं हन्ति तथा नीचः स्वमाश्रयम्
॥ ९४ ॥ चारुता परदारार्थं घनं लोकपैतसये । प्रभुत्वं
साधुनाशाय खले खलतरा गुणाः ॥ ९५ ॥ परोपकार-
विज्ञानमात्रलोभोपजीविनाम् । दाशानामिव धूर्तानां जालाय
गुणसंग्रहः ॥ ९६ ॥ करोति पूज्यमानोऽपि लोकव्यसन-
दीक्षितः । दर्शने दर्शने त्रासं गृहाहिरिव दुर्जनः ॥ ९७ ॥
सत्यधर्मच्युतात्पुंसः क्रुद्धादाशीविषादिव । नास्तिकोऽपि
शुद्धिजते जनः किं पुनरास्तिकः ॥ ९८ ॥ येषां प्राणिवधः
क्रीडा नर्म मर्मच्छिदो गिरः । कार्यं परोपतापित्वं ते
मृत्योरपि मृत्यवः ॥ ९९ ॥ न तथेच्छन्त्यकल्याणाः
परेषां वेदितुं गुणान् । यथैषां ज्ञातुमिच्छन्ति नैर्गुण्यं पाप-
चेतसः ॥ १०० ॥ अतो हास्यतरं लोके किंचिदन्यन्न
विद्यते । यत्र दुर्जन इत्याह दुर्जनः सज्जनं जनम् ॥ १०१ ॥
अपकारमसंप्राप्य तुष्येत्साधुरसाधुतः । नैष लाभो मुज-
गेन वेष्टितो यन्न दृश्यते ॥ १०२ ॥ लुब्धः सत्वोऽर्जु-
र्मूर्खः प्रसुरेकान्तदारुणः । बहूनेष खलः साधून्मारयित्वा

मरिष्यति ॥ १०३ ॥ का खलेन सह स्पर्धा सज्जनस्याभिमा-
निनः । भाषणं भीषणं साधुदूषणं यस्य भूषणम् ॥ १०४ ॥
मुखेनैकेन विध्यन्ति पादमेकस्य कण्टकाः । दूरान्मुखसह-
स्रेण सर्वप्राणहराः खलाः ॥ १०५ ॥ निर्माय खलजिह्वां
सर्वप्राणहरं नृणाम् । चकार किं वृथा शस्त्रविषवहीन्प्रजा-
पतिः ॥ १०६ ॥ यथा परोपकारेषु नित्यं जागर्ति सज्जनः ।
तथा परापकारेषु जागर्ति सतत खलः ॥ १०७ ॥ विभेति
पिशुनाच्चीचः प्रकाशनपटीयसः । न पुनर्मूढहृदयो निन्द-
नीयात्स्वकर्मणः ॥ १०८ ॥ वृथाज्वलितकोपाग्नेः परुषा-
क्षरवादिनः । दुर्जनस्यौषधं नास्ति किंचिदन्यदनुत्तरम्
॥ १०९ ॥ जीवन्नपि न तत्कर्तुं शक्नोति सुजनस्तथा ।
दुर्जनो यन्मृतः कुर्यात्परम्योऽहितमुत्तरम् ॥ ११० ॥ यं-
दिष्टतमं तत्तद्देयं गुणवते किल । अत एव खलो दोष-
न्साधुभ्यः संप्रयच्छति ॥ १११ ॥ वरमत्यन्तविफलः सुख-
सेव्यो हि सज्जनः । न तु प्राणहरस्तीक्ष्णः शरवत्सफलः
खलः ॥ ११२ ॥ स्वभावेनैव निश्चितः कृतपक्षग्रहोऽपि
सन् । शरवद्गुणनिर्मुक्तः खलः कस्य न मेदकः ॥ ११३ ॥
दुर्जनः सुजनीकर्तुं यत्नेनापि न शक्यते । संस्कारेणापि
लशुनं कः सुगन्धीकरिष्यति ॥ ११४ ॥ नैवात्मनो
विनाशं गणयति पिशुनः परव्यसनहृष्टः । प्राप्य सह-
विनाशं समरे नृत्यति मुदा कैवन्ध इव ॥ ११५ ॥ रविरपि
न दहति तादृग्यादृक्संदहति बालुकानिकरैः । अन्यसालव-
पदो नीचः प्रायेण दुःसहो भवति ॥ ११६ ॥ त्यक्त्वापि नि-
जप्राणान्परहितविघ्नं खलः करोत्येव । कवले पतिता सद्यो
वैमयति खलु मक्षिकाऽन्नमोक्षारम् ॥ ११७ ॥ कृतमपि
महोपकारं पय इव पीत्वा निर्रोतङ्कम् । प्रैत्युत हन्तुं यतते
कौकोदरसोदरः खलो जगति ॥ ११८ ॥ नलिकागतमपि
कुटिलं न भवति सरलं शुनः पुच्छम् । तद्वत्खलजनहृदयं
बोधितमपि नैव याति माधुर्यम् ॥ ११९ ॥ एतं स्निग्धतमा
इति मा मा क्षुद्रेषु यात विश्वासम् । सिद्धार्थानामेषां 'क्षेहो-
ऽप्यंशूणि पातयति ॥ १२० ॥ गुणिनां गुणेषु सत्त्वपि
पिशुनजनां दोषमात्रमादत्ते । पुष्पे फले विरागी क्रैमेलकः
कण्टकौघमिव ॥ १२१ ॥ सुजनानामपि हृदयं पिशुनपरिख-
ङ्गलिसमिह भवति । पवनः परागवाही रथ्यासु वहन् रजखलो
भवति ॥ १२२ ॥ परिपूर्णोऽपि तटाके काकः कुम्भोदकं
पिबति । अनुकूलेऽपि कैलत्रे नीचः परदारलम्पटो भवति
॥ १२३ ॥ दुर्जनदक्षिमतनसां पुंसां सुजनेऽपि नास्ति विश्वा-

१ संभावितपांसुसंचयस्थानम्, 'वकीरडा' इति लोके. २ राहुम्.
३ परोपतापाय. ४ मत्स्यजीवि-वीवराणां. ५ कुटिलः.

१ अशिरस्कं कलेवरम्. २ पांसुपुञ्जः. ३ वान्ति कारयति.
४ निःशङ्कम्. ५ वैपरीले. ६ सर्पवन्धुः. ७ श्वेतसर्पपाणाद.
पक्षे-सिद्धोऽर्थः कार्यं येषां ते. ८ तैलम्; पक्षे-लेहमात्रं.
वाष्पाणि. १० उद्गः. ११ वीथीषु. १२ रजोयुक्तः. १३ भार्वावाप.

सः । बालः पयसा दग्धो दध्यपि फूत्कृत्य भक्षयति ॥ १२४ ॥
विषघरतोऽप्यतिविषमः खल इति न मृषा वदन्ति वि-
द्वांसः । यदयं नकुलद्वेषी स कुलद्वेषी पुनः पिशुनः ॥ १२५ ॥
अतिमलिने कर्तव्ये भवति खलानामतीव निपुणा धीः ।
तिमिरे हि कौशिकानां रूपं प्रतिपद्यते दृष्टिः ॥ १२६ ॥
लब्धोच्छ्रायो नीचः प्रथमतरं स्वामिनं परामवति । भूमिरजो
रथ्यादाबुत्थापकमेव संवृणुते ॥ १२७ ॥ उपकृतमनेन
सुहृदयमित्यसतामस्ति न कचिदपेक्षा । होतुः स्वहस्त-
माश्रितमुद्रुत्तोऽभिर्दहत्येव ॥ १२८ ॥ परवादे दशवदनः
परम्पन्ननिरीक्षणे सहस्राक्षः । स दृष्टवित्तहरणे बाहुसहस्रा-
र्जुनः पिशुनः ॥ १२९ ॥ परिशुद्धामपि वृत्तिं समाश्रितो दुर्जनः
परान्यैथते । पर्वनाशिनोऽपि मुजगाः परोपतापं न मुञ्चन्ति
॥ १३० ॥ प्रेरयति परमनार्यः शक्तिविहीनोऽपि जगदभि-
द्रोहे । तेजयति शस्त्रधारां स्वयमसमर्था शिला छेतुम् ॥ १३१ ॥
शिरसि निहितोऽपि नित्यं यत्नादपि सेवितो बहुलोहेः । तरु-
णीकच इव नीचः कौटिल्यं नैव विजहाति ॥ १३२ ॥ व्योम्नि
स वासं कुरुते चित्रं निर्माति सुन्दरं पवने । रचयति रेखाः
सलिले चरति खले यस्तु सत्कारम् ॥ १३३ ॥ अतिपेलवम-
तिपरिमितवर्णं लघुतरमुदाहरति शठः । परमार्थतः स हृदयं
नहति पुनः कालकूटघटितमिव ॥ १३४ ॥ मृद्वटवत्सुखभेद्यो
'दुःसंधानश्च दुर्जनो भवति । सुजनस्तु कनकघटवदुर्मेघश्चाशु-
संघेयः ॥ १३५ ॥ मृगमीनसज्जनानां तृणजलसंतोषविहित-
वृत्तीनाम् । लुब्धकधीवरपिशुना निर्कारणवैरिणो जगति
॥ १३६ ॥ रे खल तव खलु चरितं विदुषामग्रे विविच्य
वक्ष्यामि । अथवालं पापात्मन् कृतया कथयापि ते हृतया
॥ १३७ ॥ विध्वंस्तपरगुणानां भवति खलानामतीव मलिन-
त्वम् । अन्तरितशशिरुचामपि 'सलिलमुचां' मलिनिमाम्य-
धिकः ॥ १३८ ॥ परं गुणगुप्तिनिपुणं गुणमयमखिलैः समीहि-
तं नितराम् । 'ललिताम्बरमिव सज्जनमाखव इव दूषयन्ति
खलाः ॥ १३९ ॥ दूरे स्थापितहृदयो गूढरहस्यो निकामसौ-
शङ्कः । आश्लेषो बालानां भवति खलानां च संभेदः ॥ १४० ॥
धर्मारम्भेऽप्यसतां परहिंसैव प्रयोजिका भवति । काकानाम-

मिषकेऽकारणतां वृष्टिरनुभवति ॥ १४१ ॥ यद्वीक्ष्यते ख-
लानां माहात्म्यं कापि दैवयोगेन । काकानामिव शौक्ल्यं
तदपि हि न चिरादनर्थाय ॥ १४२ ॥ यत्खलु खलमुख-
हुतवहविनिहितमपि शुद्धिमेव परमेति । तदनलशौचमिवा-
शुकमिह लोके दुर्लभं प्रेम ॥ १४३ ॥ 'वंशावलम्बनं यद्यो
विस्तारो गुणस्य या च नतिः । तज्जालस्य खलस्य च निर्जा-
ङ्गसुसप्रणाशाय ॥ १४४ ॥ सुगृहीतमलिनपक्षा लघ-
वः परमेदिनस्तीक्ष्णाः । पुरुषा अपि विशिखा अपि
गुणच्युताः कस्य न भयाय ॥ १४५ ॥ स्वैकपोलेन
प्रकटीकृतं प्रमत्तत्वकारणं किमपि । द्विरदस्य दुर्जनस्य
च भदं चकारैव दानमपि ॥ १४६ ॥ संतापमोहकम्पा-
न्संपादयितुं निहन्तुमपि जन्तून् । सखि दुर्जनस्य भूतिः
प्रसरति दूरं ज्वरसेव ॥ १४७ ॥ अर्थग्रहणे न तथा
व्यथयति कटुकजितैर्यथा पिशुनः । रुधिरादानादधिकं
दुनोति कर्णे कुणैर्नर्मशकः ॥ १४८ ॥ क्षुद्रोद्भवस्य कटुतां
प्रकटयतो विदधतश्च मेदमुच्चैः । मधुनोऽधमपुरुषस्य च
गरिमा लघिमा च भेदाय ॥ १४९ ॥ त्यजति च गुणा-
न्सुदूरं तैर्नुमपि दौषं निरीक्ष्य गृह्णाति । मुक्त्वालंकृतकेशान्
यूकामिव वानरः पिशुनः ॥ १५० ॥ दोषालोकननिपुणाः
परुषगिरो दुर्जनाश्च घूकाश्च । दर्शनमपि मयजननं येषा-
मनिमित्तपिशुनानाम् ॥ १५१ ॥ पिशुनत्वमेव विद्या पर-
दूषणमेव भूषणं येषाम् । परदुःखमेव सौख्यं शिव शिव
ते केन वेधसा सृष्टाः ॥ १५२ ॥ हस्त इव भूतिमलिनो
लङ्घयति यथा यथा खलः सुजनम् । दर्पणमिव तं कुरुते
तथा तथा निर्मलच्छायम् ॥ १५३ ॥ अन्यस्य लगति
कर्णे जीवितमन्यस्य हरति बाण इव । हृदयं दुनोति
पिशुनः कण्टक इव पादलस्योऽपि ॥ १५४ ॥ स्वरसेन
बध्नातां करमादाने कण्टकोत्करैस्तुदताम् । पिशुनानां पन-
सानां कोशोभोगोऽप्यविश्वासः ॥ १५५ ॥ वंशे धुण इव

१ फूत्कारं कृत्वा. २ नकुलद्वेषी; पक्षे, -न कुलद्वेषी. ३ अत्यन्त-
मलवूपिते. ४ पूर्णा. ५ तमसि. ६ घूकानाम्. ७ व्यथां करोति.
८ बायुभक्षकाः. ९ बहुप्रकारैः लोहेः सुगन्धतैलादिभिः; पक्षे, -वह्मया
प्रोक्ता. १० दुन्धेन संघातुं शक्यः. ११ व्याधः. १२ निष्का-
रणशक्ताः. १३ नाशिताः. १४ मेघानाम्. १५ मालिन्यम्.
१६ युष्मदोपने निपुणम्. १७ तन्तुप्रचुरम्; पक्षे, -दयादाक्षिण्यादिप्र-
चुरम्. १८ मूल्यवद्बलमिव. १९ दूरे स्थापितं हृदयं येन; पक्षे, -दूरे
स्थापितमन्तःकरणं येन. २० अन्तःकरणविषयीभूतम्; पक्षे, -मन्त्रादि-
२१ भीतिः; पक्षे, -विश्वासाभावः.

१ काकैः ज्ञाने कृते वृष्टिर्न भवतीति वृद्धव्यवहारः. २ कुलस्य;
पक्षे, -वेणोः. ३ जन्यत्वम्; पक्षे, -आश्रितत्वम्. ४ आधिक्यम्;
पक्षे, -दैर्घ्यम्. ५ पाण्डित्यशौचोदेः. पक्षे, -रज्जोः. ६ विश्वस्तनाशा-
येलभ्यः. ७ सम्यग्गृहीतो दुष्टानां पक्षोऽङ्गीकारो यैः; पक्षे, -सदिति
निकासनानर्हाः. इयामपक्षवन्त इत्यर्थः. ८ नीचाः; पक्षे, -अस्त्र-
परिणामवन्तः. ९ परान्भेदयन्ति ते. अन्येषां परस्परभेदजननेन
कलहप्रवृत्तका इत्यर्थः; पक्षे, -इतरच्छेदकारकः. १० क्रूरकर्मणः; पक्षे,
-यथाश्रुतम्. ११ साधुत्वादियुगहीनाः; पक्षे, -ज्यायाः श्रुताः. १२ स्वस्य
गण्डस्थलेन प्रकटीकृतम्. दानस्य तत् उत्पत्तेरिति भावः; पक्षे,
-स्वमुखे नाभिहितम्. एवं भया दानं कृतमिति. १३ गुणगुणेति शब्दं
कुर्वन्. १४ मधुमक्षिकाः; पक्षे, -नीचः. १५ रुक्षताम्; पक्षे, -कड-
मापिताम्. १६ उन्मादम्; पक्षे, -गर्वम्. १७ सङ्गमम्. १८ दूषणानि;
पक्षे, -रात्रिः. १९ मनोगतप्रयत्नाः; पक्षे, -अन्तःसारः. २० काष्ठकृमिः.

न विशति दोषो रसमाविते सतां मनसि । रसमपि तु न
प्रतीच्छति बहुदोषः संनिपातीव ॥ १५६ ॥ परपरितापन-
कुतुकी गणयति नात्मीयमपि तापम् । परहतिहेतोः
पिशुनः संदर्श इव स्वपीडनं सहते ॥ १५७ ॥ सगुणापि
हन्त विगुणा भवति खलासाद्विचित्रवर्णापि । आखुसुखा-
दिव शोटी पदपरिपाटी कवेः कापि ॥ १५८ ॥ कतिपय-
दिनपरमायुषि मदकारिणि यौवने दुरात्मानः । विदधति
तथापराधं जन्मैव यथा वृथा भवति ॥ १५९ ॥ दुश्चरितैरेव
निजैर्भवति दुरात्मा विशङ्कितो नित्यम् । दर्शनपथमापन्नं
पन्नगकुलमाकुलीभवति ॥ १६० ॥ स्वयमपि भूरिच्छिद्रेश्वा-
पलमपि सर्वतोमुखं तन्वन् । तिरितस्तुषस्य पिशुनो दोषस्य
विवेचनेऽधिकृतः ॥ १६१ ॥ पिशुनः खलु सुजनानां खल-
मेव पुरो निधाय जेतव्यः । कृत्वा ज्वरमात्मीयं जिगाय
बाणं रणे विष्णुः ॥ १६२ ॥ वक्राः कपटस्निग्धा मलिनाः
कर्णान्तिके प्रसज्यन्तः । कं मेदयन्ति न सखे खलाश्च गणि-
काकटाक्षाश्च ॥ १६३ ॥ कस्तूरिकाभृगाणामण्डाद्गन्धगुण-
मखिलमादाय । यदि पुनरहं विधिः सां खलजिह्वायां निवे-
शयिष्यामि ॥ १६४ ॥ आचरति दुर्जनो यत्सहसा मनसो-
ऽप्यगोचरानर्थान् । तन्न न जाने जाने स्पृशति मनः किं तु
नैव निष्ठुरताम् ॥ १६५ ॥ नष्टमपात्रे दानं नष्टं हितमफल-
बुद्ध्यवज्ञाने । नष्टो गुणोऽगुणज्ञे नष्टं दाक्षिण्यमकृतज्ञे ॥ १६६ ॥
रोगोऽण्डजोऽङ्कुरोऽग्निर्विषमर्थतरो घुणाः
कृमयः । प्रकृतिभूतज्ञश्च नरः स्वाश्रयमविनाश्य नैषन्ते ॥ १६७ ॥
आदौ लज्जयति कृतं मध्ये परिभवति रिक्तमवसा-
ने । खलसंगतस्य कथयत यदि सुस्थितमस्ति किंचिदपि ॥ १६८ ॥
परमर्मदिन्यदर्शेषु जालैवोचितनिगूढवैरेषु । कः खलु खलेषु शङ्कां श्लथयिष्यति दम्भनिरतेषु ॥ १६९ ॥
अस्थानाभिनिवेशी प्रायो जड एव भवति नो विद्वान् । बाल-
ादन्यः कोऽस्मसि जिघृक्षतीन्दोः स्फुरद्विम्बम् ॥ १७० ॥
लब्धोदयोऽपि हि खलः प्रथमं स्वजनं तनोति परितापम् । उ-
द्गच्छन्तुर्वेदहनो जन्मभुवं दारु निर्दहति ॥ १७१ ॥ अल्प-
श्रुतलव एव प्रायः प्रकटयति वाग्विभवमुच्चैः । सर्वत्र कु-
नट एव हि नाटकमधिकं विडम्बयति ॥ १७२ ॥ प्रखला
एव गुणवतामाक्रम्य धुरं पुरः प्रकर्षन्ति । तृणकाष्ठमेव जल-
धेरुपरि प्लवते न रत्नानि ॥ १७३ ॥ महतां यदेव मूर्धसु
तदेव नीचास्तृणाय मन्यन्ते । लिङ्गं प्रणमन्ति बुधाः काकः
पुनरासनीकुरुते ॥ १७४ ॥ सह वसतामप्यसतां जलर-

हजलवद्भवत्यसंश्लेषः । दूरेऽपि सतां वसतां प्रीतिः कुसुदे-
न्दुवद्भवति ॥ १७५ ॥ साधयति यत्प्रयोजनमज्ञातस्य
काकतालीयम् । दैवात्कथमप्यक्षरमुत्किरति घुणोऽपि काष्ठेषु
॥ १७६ ॥ प्रायः खलप्रकृतयो नापरिभूता हिताय कल्पन्ते
पुण्यत्यधिकमशोको गणिकाचरणप्रहारेण ॥ १७७ ॥
परमर्मघट्टनादिषु खलस्य यत्कौशलं न तत्कृत्ये । यत्साम-
र्थ्यमुपहतौ विषस्य तन्नोपकाराय ॥ १७८ ॥ अतिसत्कृता
अपि शठाः सहसुवमुज्झन्ति जातु न प्रकृतिम् । शिरसां महे-
श्वरेणापि ननु धृतो वक्र एव शशी ॥ १७९ ॥ वायुरिव
खलजनोऽयं प्रायः पररूपमेति संपर्कात् । सन्तस्तु रविकरा इव
सदसद्योगोऽप्यसंश्लिष्टाः ॥ १८० ॥ दूरेऽपि परसागसि
पटुर्जनो नात्मनः समीपेऽपि । स्वं व्रणमक्षि न पश्यति श-
शिनि कलङ्कं निरूपयति ॥ १८१ ॥ साधुञ्चेवातितरामरुतुदाः
सां विवृण्वते वृत्तिम् । व्याधा निग्नन्ति मृगान्मृतमपि न
तु सिंहमाददते ॥ १८२ ॥ अविकारिणमपि सज्जनमनिश-
मनार्यः प्रवाधतेऽत्यर्थम् । कमलिन्या किमिह कृतं हिमस्य
यत्तां सदा दहति ॥ १८३ ॥ स्वगुणानिव परदोषा-
न्वक्तुं न सतोऽपि शक्नुवन्ति बुधाः । स्वगुणानिव परदोषान-
सतोऽपि खलास्तु कथयन्ति ॥ १८४ ॥ कृत्वापि येन लज्जा-
मुपैति साधुः परोदितेनापि । तदकृत्यैव खलजनः स्व-
मुद्धिरीति विगलधुताम् ॥ १८५ ॥ प्रकृतिखलत्वादसतां
दोष इव गुणोऽपि बाधते लोकान् । विषकुसुमानां गन्धः
सुरभिरपि मनांसि मोहयति ॥ १८६ ॥ मृगमदकर्पूरागुरु-
चन्दनगन्धाधिवासितो लघुनः । न त्यजति गन्धमशुभं प्रकृ-
तिमिव सहोत्थितां नीचः ॥ १८७ ॥ उपकृतिरेव खलानां
दोषस्य गरीयसो भवति हेतुः । अनुकूलाचरणेन हि कुप्यन्ति
व्याधयोऽत्यर्थम् ॥ १८८ ॥ न परं फलति हि किञ्चि-
त्खल एवानर्थमावहति यावत् । मारयति सपदि विषतर्-
राश्रयमाणं श्रमापनुदे ॥ १८९ ॥ स्वार्थनिरपेक्ष एव हि
परोपघातोऽसतां व्यसनमेव । अशनायोदन्या वा विरमति
फणिनो न संदशतः ॥ १९० ॥ एकीभावं गतयोर्जल्प-
यसोर्मित्रचेतसोश्चैव । व्यतिरेककृतौ शक्तिर्हैसानां दुर्जनानां
च ॥ १९१ ॥ शल्यमपि स्थलदन्तः सोढुं शक्येत
हालहलदिग्धम् । धीरैर्न पुनरकारणकुपितखलालीकदुर्वच-
नम् ॥ १९२ ॥ प्रारम्भतोऽतिविपुलं भृशकृशमन्ते विभेदक-
न्मलिनम् । महिषविषाणमिवामृजु परुषं मयदं खलप्रेम
॥ १९३ ॥ हेपयति प्रियवचनैरादरमुपदर्शयन्खलीकुरुते ।
उत्कर्षयंश्च लघयति मूर्खसुहृत्सर्वथा वर्ज्यः ॥ १९४ ॥ अगुण-
क्रणो गुणराशिर्द्वयमपि दैवेन खलमुखे पतितम् । प्रसरति तैल-
मिवैकः सलिले घृतवज्जडत्वमेत्यन्यः ॥ १९५ ॥ तस्मिन्नाता-

१ यत्रविशेषः, 'विमदा' 'सांडसी' इति लोके. २ परिधानवस्त्र-
विशेषः. ३ बहुवाच्यः; पक्षे, -चटुरन्ध्रः. ४ मोक्षवैद्यः; पक्षे, -चापल्यम्.
५ सकलजनसमक्षम्; पक्षे, -सर्वदिग्विषयम्. ६ चालनी. ७ निर्णये;
पक्षे, -सीकारे. ८ 'खेचर' इति लोके; मातरं विनिहत्वास्व जन्म
भवति. ९ दावानलः.

द्रमावे वीतरसे शुण्ठिशकल इव पुरुषे । अपि भूतिभाजि
मलिने नागरशब्दो विडम्बाय ॥ १९६ ॥ परितोषयिता न
कश्चन खगतो यस्य गुणोऽस्ति देहिनः । परदोषकथाभिरल्पकः
खजनं तोषयितुं किलेच्छति ॥ १९७ ॥ सहजान्धदृशः स्वदुर्नये
परदोषेक्षणदिव्यचक्षुषः । स्वगुणोच्चगिरो मुनिव्रताः परवर्ण-
ग्रहणेण्वसाधवः ॥ १९८ ॥ सुकुमारमहो लघीयसां हृदयं
तद्गतमप्रियं यतः । सहसैव समुद्रिरन्त्यमी क्षमयन्त्येव हि
तन्मनीषिणः ॥ १९९ ॥ उपकारपरः स्वभावतः सततं सर्व-
जनस्य सज्जनः । असतामनिशं तथाप्यहो गुरुहृद्रोगकरी
तदुन्नतिः ॥ २०० ॥ परितप्यत एव नोत्तमः परितोऽप्य-
परः सुसंवृतिः । परबुद्धिभिर्राहितव्यथः स्फुटनिर्मिन्नदुराश-
योऽधमः ॥ २०१ ॥ अनिराकृततापसंपदं फलहीनां सुम-
नोभिरुज्जिताम् । खलतां खलतामिवांसतीं प्रतिपद्येत कथं
बुधो जनः ॥ २०२ ॥ अपि वेत्ति षडक्षराणि चेदुपदेष्टुं शिति-
कण्ठमिच्छति । वसनाशनमात्रमस्ति चेद्देनदादप्यतिरिच्यते
खलः ॥ २०३ ॥ अहमेव गुरुः सुदारुणानामिति हालाहल
मा स्र तात हृष्यः । ननु सन्ति भवादृशानि भूयो भुवनेऽस्मि-
न्वचनानि दुर्जनानाम् ॥ २०४ ॥ वदने विनिवेशिता मुजंगी
पिशुनानां रसनामिषेण घात्रा । अनया कथमन्यथावलीढा
नहि जीवन्ति जना मनागमन्त्राः ॥ २०५ ॥ अमरैरमृतं
न पीतमव्वेर्न च हालाहलमुल्लवणं हरेण । विधिना निहितं
खलस्य वाचि द्वयमेतद्वहिरैकमन्तरन्यत् ॥ २०६ ॥ वहति
विषैर्धाराभ्यर्णैर्दीरजन्मा शिरसि मषीपटलं दधाति दीपः ।
विधुरपि भजतेतरां कलङ्कं पिशुनजनं खलु विभ्रति क्षितीन्द्राः
॥ २०७ ॥ मधुरिमरुचिरं वचः खलानामभूतमहो प्रथमं
पृथु व्यनक्ति । अथ कथयति मोहहेतुमन्तर्गतमिव हाल-
हलं विषं तदेव ॥ २०८ ॥ प्रकटमपि न संवृणोति दोषं
गुणलवलम्पट एव सौधुवर्गः । अतिपरुषरुधं विनापि दोषैः
पिशुनशुनां भषतां प्रयाति कालः ॥ २०९ ॥ अन्तर्वाणि

मन्यमानः खलोऽयं पौरोभाग्यं सूक्तिसुक्तासु घत्ते । सर्वान-
न्दिन्यङ्गके कामिनीनामीर्मैर्मागत्येष वै वैम्मरालिः ॥ २१० ॥
बोधितोऽपि बहुसूक्तिविस्तारैः किं खलो जगति सज्जनो
भवेत् । स्नापितोऽपि बहुशो नदीजलैर्गर्दमः किमु ह्यो
भवेत्कचित् ॥ २११ ॥ विद्यया विमलयाप्यलंकृतो दुर्जनः
सैदसि मास्तु कश्चन । साक्षरा हि विपरीततां गताः केवलं
जगति तेऽपि राक्षसाः ॥ २१२ ॥ दोषपोषमभियाति परं
यो बाधमेति बहुसज्जनयोगात् । संमतौ विमतिमात्रसहायो
दुर्जनो भ्रम इवातिचकास्ति ॥ २१३ ॥ उन्नतं पदमवाप्य
यो लघुर्हलैव स पतेदिति भ्रुवन् । शैलशेखरगतः
पृषद्गणश्चौरमारुतयुतः पतत्यधः ॥ २१४ ॥ भ्रमकुम्भ-
शकलेन वै मलं बालकस्य जननी व्यपोहति । तद्वदोष्ठवद-
नेन दुर्जनो मातृतः शतगुणाधिको भवेत् ॥ २१५ ॥
एवमेव नहि जीव्यते खलात्तत्र का नृपतिवल्ग्वे कथा ।
पूर्वमेव हि सुदुःसहोऽनलः किं पुनः प्रबलवायुनेरितः ॥ २१६ ॥
अकरुणत्वैर्मकारणविग्रहः परधने परयोषिति च स्पर्द्धा ।
सुजनवन्धुजनेष्वसहिष्णुता प्रकृतिसिद्धमिदं हि दुरात्मनाम्
॥ २१७ ॥ इतरदेव बहिर्मुखमुच्यते हृदि तु यत्स्फुरतीतर-
देव तत् । चरितमेतदधीरवितारकं धुरि पयःप्रतिबिम्बमि-
वासताम् ॥ २१८ ॥ क पिशुनस्य गतिः प्रतिहन्यते दशति
दृष्टमपि श्रुतमप्यसौ । अतिसुदुष्करमव्यतिरिक्तदृक्छृतिभि-
रप्यथ दृष्टिविषैरिदम् ॥ २१९ ॥ नमः खलेभ्यः क इवाथवा
न तानलं नमस्येदिह यो जिजीविषुः । विनैव ये दोषमृषि-
प्रकाण्डवन्नयन्ति शापेन रसातलं नरान् ॥ २२० ॥ अका-
रणाविष्कृतवैरदारुणादसज्जनात्कस्य भयं न जायते । विषं
महाहेरिव यस्य दुर्वचः सुदुःसहं संनिहितं सदा मुखे
॥ २२१ ॥ तथारिभिर्न व्यथते शिलीमुखैर्हतो दिगन्ते हृदये
न दूरतः । यथा खलानां कुधियां दुरुक्तिभिर्दिवानिशं
तप्यति मर्मताडितः ॥ २२२ ॥ गुणापवादेन तदन्यरोपणाद्दु-
शाधिरूढस्य समञ्जसं जनम् । द्विषेव कृत्वा हृदयं निगू-
हृतः स्फुरन्नसाधोर्विघृणोति वागसिः ॥ २२३ ॥ न दुर्जनः
सज्जनतामुपैति बहुप्रकारैरपि सेव्यमानः । भूयोऽपि सिक्तः
पयसा घृतेन न निम्बवृक्षो मधुरत्वमेति ॥ २२४ ॥
न लज्जते सज्जनवर्जनीयया मुजंगवक्रक्रिययापि दुर्जनः ।

१ वृच्छः २ स्वाभाविकी अन्धा अपश्यन्ती दृष्टेयां ते.
३ स्वदोषे. ४ आत्मप्रशंसायां प्रगल्भवाच इत्यर्थः. ५ मौनव्रतिनः.
६ परस्तुतिवचनेषु. ७ शोभना. संवृतिः परितापगोपनं यस्य
सः. ८ उत्पादितसंतापः. ९ स्फुटे निर्भिन्नः प्रकाशितो दुरा-
शयः परशुभदेपलक्षणे दुरभिप्रायो यस्य सः. १० अनिराकृता न
निवारिता तापसंज्ञापातिशयो यया ताम्. पक्षे संतापजननैक-
स्वभावादपरत्रासतवृत्त्याविरहात्. ११ इहामुत्र चोपकारशून्याय;
पक्षे-सर्वाधरहितताम्. १२ बुधैरुज्जिताय; पक्षे-पुष्पैर्वर्जिताय.
१३ खल्य लताम्. गगनलतिक्रामित्वर्थः. १४ दुष्टाय; पक्षे-निरुपा-
ख्याय. १५ शिवम्. १६ कुबेराय. १७ श्रेष्ठः. १८ अतिती-
व्रानाम्. १९ गर्वोद्धतो मा भव. २० जिह्वाच्छलेन. २१ सर्पाय.
२२ चन्दनम्. २३ शाखविद, सज्जनो वा.

१ दोषैकवृत्तवम्. २ सज्जन एव सुक्ताफलानि तासु. ३ सर्वेषा-
माहादके. ४ व्रणम्. ५ शोधयति. ६ मक्षिका. ७ समायाय.
८ उत्कर्षम्; पक्षे-उच्चस्थानम्. ९ अल्पबुद्धिः; पक्षे-अल्पपरिमाणः.
१० अमुकणसमुदायः. ११ मन्देन. १२ कम्पितः. १३ उत्कर्षा-
दीयते; पक्षे-अधोदेशे पतति. १४ भिन्नशरावल्लङ्घनेन. १५ निरर्थ-
कविरोधः. १६ इच्छा. १७ असहनशीलता. १८ स्वभावसिद्धम्.

धियं कुमायासमयाभिचारिणीं विदग्धतामेव हि मन्यते
खलः ॥ २२५ ॥ समर्पिताः कस्य न तेन दोषा हठाहुणा
वा न हताः खलेन । तथापि दोषैर्न विद्युज्यतेऽसौ स्पृष्टो-
ऽपि नैकेन गुणेन चित्रम् ॥ २२६ ॥ आराध्यमानो बहुभिः
प्रकारैर्नाराध्यते नाम किमत्र चित्रम् । अयं त्वपूर्वः प्रतिमा-
विशेषो यत्सेव्यमानो रिपुतामुपैति ॥ २२७ ॥ विद्वानु-
पालम्भमवाप्य दोषान्निवर्ततेऽसौ परितप्यते च । ज्ञातस्तु
दोषो मम सर्वथेति पापो जनः पापतरं करोति
॥ २२८ ॥ विद्या विवादाय धनं मदाय शक्तिः परेषां
परिपीडनाय । खलस्य साधोर्विपरीतमेतज्ज्ञानाय दानाय च
रक्षणाय ॥ २२९ ॥ सद्गुणजातं गुणकौटिल्युक्तं धनुः कथं
पार्थिववामहस्ते । शरः परप्राणविहारदक्षः सपक्षपातोऽप्य-
धमो गरीयान् ॥ २३० ॥ द्यो वा सुकृतशतोपलालितो
वा श्लिष्टो वा व्यसनशताभिरक्षितो वा । दौशील्याज्जनयति
नैव जात्वसाधुर्विघ्नम् भुजग इवाङ्गमध्यसुप्तः ॥ २३१ ॥
एकः खलोऽपि यदि नाम भवेत्समायां मोघीकरोति विदुषां
निखिलप्रयासम् । एकापि पूर्णसुदरं मधुरैः पदार्थैरालोब्य
रेचयति हन्त न मक्षिका किम् ॥ २३२ ॥ हालाहलं
खलु पिपासति कौतुकेन कालानलं परिचुचुम्बिषति प्रका-
मम् । व्यालाधिपं च यतते परिरब्धुमद्वा यो दुर्जितं वश-
यितुं कुरुते मनीषाम् ॥ २३३ ॥ ते दृष्टिमात्रपतिता
अपि कस्य नात्र क्षोमाय पक्षमसदृशमलकाः खलाश्च ।
नीचाः सदैव सविलासमलीकलया ये कालतां कुटिलता-
मपि न त्यजन्ति ॥ २३४ ॥ प्राक्पादयोः पतति खादति
पृष्ठमांसं कर्णे कलं किमपि रैति शनैर्विचित्रम् । छिद्रं
निरूप्य सहसा प्रविशत्यशङ्कः सर्वे खलस्य चरितं मशकः
करोति ॥ २३५ ॥ हित्वा मदं सममसज्जनसज्जनौ तौ वन्दे
नितान्तकुटिलप्रगुणखभावौ । एकं भिया निरभिसंहित-
वैरिमावं प्रीत्या परं परमनिर्वृतिपात्रभूतम् ॥ २३६ ॥
पादाहतोऽपि दृढदण्डसमाहतोऽपि यं दंष्ट्रया स्पृशति तं
किल हन्ति सर्पः । हर्षादिवैष पिशुनोऽत्र मनुष्यधर्मा कर्णे
परं स्पृशति हन्ति परं समूलम् ॥ २३७ ॥ उद्भासिताखिल-
खलस्य विशृङ्खलस्य प्राग्जातविस्मृतनिजाधमकर्मवृत्तेः ।
दैवादवाप्तविभवस्य गुणद्विषोऽस्य नीचस्य गोचरगतैः
सुखमाप्यते कैः ॥ २३८ ॥ संवर्धितोऽपि भुजगः पयसा न
वश्यस्त्यालकानपि निहन्ति बलेन सिंहः । दुष्टः परैरुप-
कृतस्तदनिष्टकारी विश्वासलेश इह नैव बुधैर्विधेयः ॥ २३९ ॥

१ वेणुः पक्षे, कुलम्. २ भौर्वीः पक्षे, विषाविनयादि.
३ अग्रम्; पक्षे, संख्याविशेषः. ४ मतिम्. ५ शब्दं करोति.
६ पक्षे, प्राप्य. ७ आविष्कृतसफलदुष्टस्य. ८ अमयादस.

कस्तूरिकां तृणमुज्जामैटवीमृगाणां निक्षिप्य नाभिषु चकार
च तान्वधारान् । मूढो विधिः सकलदुर्जनलोलजिह्वामूले
स निक्षिपति चेत्सकलोपकारः ॥ २४० ॥ रूक्षं विरोति
परिकुप्यति निर्निमित्तं स्पृशेन दूषयति वारयति प्रवेशम् ।
लज्जाकरं दशति नैव च तृप्यतीति कौलेयैकस्य च खलस्य
च को विशेषः ॥ २४१ ॥ युक्तं यथा किल निरन्तर-
लब्धवृत्तेरस्याभिमानतमसः प्रसरं निरोद्धुम् । विद्वत्तया
जगति तामवलम्ब्य केचित्तन्वन्त्यहंकृतिमहो शतशाखमा-
न्ध्यम् ॥ २४२ ॥ प्रायः स्वभावमनिलो महतां समीपे तिष्ठ-
न्खलः प्रकुरुतेऽर्थिजनोपघातम् । शीलार्दितैः सकललोक-
सुखावहोऽपि धूमे स्थिते नहि सुखेन निषेव्यतेऽग्निः
॥ २४३ ॥ धूमः पयोधरपदं कथमप्यवाप्य वर्षाम्बुभिः
शमयति ज्वलनस्य तेजः । दैवादवाप्य कलुषप्रकृति-
र्महत्त्वं प्रायः स्वबन्धुजनमेव तिरस्करोति ॥ २४४ ॥
नाश्रयमेतदधुना हतदैवयोगादुच्चैःस्थितिर्यदधमो न
महानुभावः । रथ्याकलङ्कशतसंकरसंकुलोऽपि पृष्ठे
भवत्यवकरो न पुनर्निधानम् ॥ २४५ ॥ विस-
मलमशनाय खादु पानाय तोयं शयनमवनिपृष्ठे वल्कले
वाससी च । नवधनमधुपानभ्रान्तसर्वेन्द्रियणामविनयमनु-
मन्तुं नोत्सहे दुर्जनानाम् ॥ २४६ ॥ मलयमुवि विरुद्ध-
श्चन्दनेनामिदृद्धो न भजति किल वेणुः सौरभं चन्दनस्य ।
तदिह नहि विचित्रं सर्वदोषाकराणां नहि भवति खलानां
साधुतागन्धलेशः ॥ २४७ ॥ हसति लसति हर्षात्तीव्रदुःखे
परेषां स्खलति गलति मोहादात्मनः क्लेशलेशे । नदति
वदति निन्धं मानिनां किं च नीचः परुषवचनमलं श्रावितो
हन्तुमेति ॥ २४८ ॥ दिगन्ते खेलन्ती सरसहृदयानन्द-
जननी मया नीता दुष्टप्रचुरनगरीं कापि कविता । अकस्मा-
दुन्मीलितखलवदनवल्मीकरसनामुज्जङ्गीदद्याङ्गी शिव शिव
समाप्तिं गतवती ॥ २४९ ॥ अभूदम्भोराशेः सह वसति-
रासीत्कमलया गुणानामाधारो नयनफलमिन्दुः प्रथयति ।
कथं सिंहीसैनुस्तमपि तुर्वति प्रौढदशनैर्गुणानामास्वादं पिशु-
नरसना किं रसयति ॥ २५० ॥ वृथा दुग्धोऽनङ्गान् स्तन-
भरन्ता गौरिति चिरं परिष्वक्तः षण्डो युवतिरिति लाव-
प्यसहिता । कृता वैदूर्याशा विकटकिरणे काचशकले मया
मूढेन त्वां कृपणमगुणज्ञं प्रणमता ॥ २५१ ॥ स्वपक्षच्छेदं
वा समुचितफलभ्रंशमथवा स्वमूर्तेर्भङ्गं वा पतनमशुचौ
नाशमथवा । शरः प्राप्नोत्येतान्दृढपथसंस्थोऽपि धनुष ऋजो-
र्वकाशेषामवति खलु सुव्यक्तमशुमम् ॥ २५२ ॥ गुणा-
नां सा शक्तिर्विपदमनुवन्नन्ति यदमी प्रसन्नस्तद्वेधा मम

१ वनम्. २ शानस्य. ३ राहुः. ४ प्रसति, पीडयतीत्यर्थः.
५ प्रसूतकिरणे.

यदि न तैर्योगमकरोत् । विषण्णं दौर्गत्यादिति गुणिनमालोक्य
विगुणः करोति स्वे गोहे भ्रुवमतिमृच्चोत्सवमसौ ॥ २५३ ॥
अवेक्ष्य स्वात्मानं विगुणमपरानिच्छति तथा फलत्येतन्नो
चेद्विलपति न सन्तीह गुणिनः । निमार्ष्टुं शंसुं वा परिमवितु-
मुद्यच्छति ततोऽप्यहो नीचे रम्या सगुणविजिगीषा
विधिकृता ॥ २५४ ॥ न विषममृतं कर्तुं शक्यं प्रयत्नशतै-
रपि त्यजति कटुतां न स्वां निम्बः स्थितोऽपि पयोहृदे ।
गुणपरिचितामार्यां वाणीं न जल्पति दुर्जनश्चिरमपि बला-
भ्याते लोहे कुतः कनकाकृतिः ॥ २५५ ॥ यदि परगुणा
न क्षम्यन्ते यतस्व तदर्जने न हि परयशो निन्दाव्याजैरलं
परिमार्जितुम् । विरमसि न चेदिच्छाद्वेषप्रसक्तमनोरथो
दिनकरकरान्पाणिच्छत्रैर्नुदन्ध्रमभेष्यसि ॥ २५६ ॥ शमयति
यशः क्लेशं सूते दिशत्यशिवां गतिं जनयति जनोद्वेगायासं
नयत्युपहास्यताम् । भ्रमयति मतिं मानं हन्ति क्षिणोति च
जीवितं क्षिपति सकलं कल्याणानां कुलं खलसंगमः ॥ २५७ ॥
जिह्वो लोकः कथयति पुरा हन्त हित्वा गुणौघानम्भः
क्षारं गुणगणनिधेस्तस्य रत्नाकरस्य । विश्वे छिद्रानुसरण-
समारूढसर्वेन्द्रियाणां दोषे दृष्टिः पिशुनमनसां नानुरागो
गुणेषु ॥ २५८ ॥ सन्तः सच्चरितोदयव्यसनिनः प्रादुर्भव-
द्यन्त्राणां सर्वत्रैव जनापवादचकिता जीवन्ति दुःखं सदा ।
अव्युत्पन्नमतिः कृतेन न सता नैवासता व्याकुलो युक्ता-
युक्तविवेकशून्यहृदयो धन्यो जनः प्राकृतः ॥ २५९ ॥
या लोभात्सर्वविधे खलस्य सुरसा वाणी बुधैर्नीयते नो
जानाति स तामचेतनतया सैव स्वयं लीयते । भर्तुः क्लेश-
चयात्प्रविश्य दहने भस्मीभवत्यङ्गना गाढालिङ्गनतत्परेण
मनसा प्रेतो न वेत्ति प्रियाम् ॥ २६० ॥ नागच्छन्नुपहूयते
न वचनोत्थानासनैः पूज्यते नो पृच्छन्नुमाप्यते न च
दशा सान्द्रादरं वीक्ष्यते । ईर्ष्यावेशकषायिते हृदि घृणा-
लेशोऽपि न स्पृश्यते किं त्वेकः प्रवदन्समजसमपि प्राज्ञः
शठैर्हस्यते ॥ २६१ ॥ दूरादुच्छ्रितपाणिर्द्रनयनः प्रोत्सारि-
तार्धासनो गाढालिङ्गनतत्परः प्रियकथाप्रशेषु दत्तादरः ।
अन्तर्भूतविषो वहिर्मधुमयश्चातीव मयापटुः को नामाय-
सपूर्वनाटकविधिर्यः शिक्षितो दुर्जनैः ॥ २६२ ॥ जाड्यं
हीमति गण्यते व्रतरुचौ दम्भः शुचौ कैतवं शूरे निर्घृणता
मुनौ विमतिता दैन्यं प्रियालापिनि । तेजस्विन्यैवैलिप्तता
सुखरता वक्तव्यशक्तिः स्थिरे तत्को नाम गुणो भवेत्स

गुणिनां यो दुर्जनैर्नाङ्कितः ॥ २६३ ॥ पोतो दुस्तरवारि-
राशितरणे दीपोऽन्धकारागमे निर्वाते व्यजनं मदान्धक-
रिणां दर्पोपशान्त्यै सृणिः । इत्थं तद्वु वि नास्ति यस्य विधिना
नोपायचिन्ता कृता मन्ये दुर्जनचित्तवृत्तिहरणे घातापि
भैशोद्यमः ॥ २६४ ॥ घातस्तात तदैव दूषणमिदं यन्नाम कस्तू-
रिका कान्तारान्तरचारिणां तृणमुजां यन्नाभिमूले कृता । यथेवं
पिशुनस्य हन्त रसनामूलेऽकरिष्यस्तदा प्रायासेन विनाम-
विष्यदतुला कीर्तिश्च निर्दोषता ॥ २६५ ॥ एके सत्पुरुषाः
परार्थघटकाः स्वार्थे परित्यज्य ये सामान्यास्तु परार्थमुद्यम-
भृतः स्वार्थाविरोधेन ये । तेऽस्मी मानुषराक्षसाः परहितं
स्वार्थाय निघ्नन्ति ये ये तु घ्नन्ति निरर्थकं परहितं ते के न
जानीमहे ॥ २६६ ॥ नारीणां वचनेन कर्म कुरुते दीनं
वचो भाषते नालसं विजहाति तिग्मकिरणे प्रौढे समुत्तिष्ठति ।
किञ्चित्कापि न साहसं वितनुते देहे चिरं दूयते नो वा
विन्दति पौरुषं कुपुरुषः कोऽप्येष निर्णीयताम् ॥ २६७ ॥
वक्रत्वं ननु कुन्तलादिव मुखे तैक्ष्ण्यं कटाक्षादिव क्रूरत्वं
कुचमण्डलादिव सुनैर्घृण्यं स्वचित्तादिव । मालिन्यं नयना-
ञ्जनादिव किलाघैर्यै स्वभावादिव स्वैरिण्यैव सुशिक्षितोऽसि
खल किं जातोऽस्यतोऽरुंदुदः ॥ २६८ ॥ वाताहारतया
जगद्विषधैराश्वास्य निःशेषितं ते अस्ताः पुनरत्रतोयकणि-
कातीव्रतैर्बहिर्भिः । तेऽपि क्रूरचमूरुचर्मवसनैर्नीताः क्षयं
लुब्धकैर्दम्भस्य स्फुरितं विदन्नपि जनो जालमो गुणानीहते
॥ २६९ ॥ कस्तवं मद्र खलेश्वरोऽहमिह किं घोरे वने
स्थीयते शार्दूलादिभिरेव हिंस्यंशुभिः खौद्योऽहमित्याशया ।
कस्मात्कष्टमिदं त्वया व्यवसितं मदेहमांसाशिनः प्रत्युत्पन्न-
नृमांसमक्षणधियस्ते घ्नन्तु सर्वान्नरान् ॥ २७० ॥ भिक्षो
मांसनिषेवणं प्रकुरेष किं तेन मद्यं विना मद्यं चापि तव
प्रियं प्रियमहो चाराङ्गनाभिः सह । वेश्या द्रव्यरुचिः
कुतस्तव घनं धूतेन चौर्येण वा चौर्यघूतपरिग्रहोऽपि भवतो
नष्टस्य कान्या गतिः ॥ २७१ ॥ वेश्यावेश्मसु सीधुगन्ध-
ललनावक्रासवामोदितैर्नीत्वा निर्भरमन्मथोत्सवसुखैरलिद्र-
चन्द्राः क्षपाः । सर्वज्ञा इति दीक्षिता इति चिरात्प्रासाधिहोत्रा
इति ब्रह्मज्ञा इति तापसा इति दिवा धूर्तैर्जगद्विजयते
॥ २७२ ॥ वृत्तिं स्वां बहु मन्यते हृदि शुचं धत्तेऽनु-
कम्पोक्तिभिर्व्यक्तं निन्दति योग्यतां मितमतिः कुर्वन्स्तुतीरा-
त्मनः । गह्रौपायनिषेवणं कथयति स्थासुं वदन्त्यापदं श्रुत्वा
दुःखमरुंदुदां वितनुते पीडां जनः प्राकृतः ॥ २७३ ॥
पाकश्चेन्न शुभस्य मेऽद्य तदसौ प्रागेव नादात्किमु स्वार्थ-
श्चेन्न मयास्य किं न भजते दीनान्स्वबन्धूनयम् । मत्तो

१ कुटिलः. २ स्वेच्छाचरणनिरोधो येषां ते. ३ अनिपुण-
मतिः. ४ नीचः. ५ अन्तिके. ६ कपटपटुः. ७ लज्जावति.
८ व्रतेषु रुचिः प्रीतिर्यस्य तस्मिन्. ९ शास्त्रम्. १० निर्दयता.
११ मननशीले. १२ दीनत्वम्. १३ सगर्वता. १४ वाचावलम्बम्.

१ नीका. २ अङ्कुशः. ३ भयप्रयत्नः. ४ दुर्गममार्गसंचारि-
णाम्. ५ सूचकस्य. ६ जिह्मामूले. ७ प्रकृष्टेन यत्नेन. ८ खल-
राजः. ९ व्याघ्रादिभिः. १० घातकपशुभिः. ११ भक्षणीयः.

रन्ध्रदशोऽस्य मीर्यदि न तल्लब्धः किमेष त्यजेदित्यन्तः
 पुरुषोऽधमः कलयति प्रायः कृतोपक्रियः ॥ २७४ ॥
 साश्चर्यं युधि शौर्यमप्रतिहतं तत्त्वण्डिताखण्डलं याज्यो-
 चानकरः कृतः स भगवान्दानेन लक्ष्मीपतिः । ऐश्वर्यं
 स्वकराससप्तमुवनं लब्धाब्धिचारं यशः सर्वं दुर्जनसंगमेन
 सहसा स्पष्टं विनष्टं कलेः ॥ २७५ ॥ वर्णस्थं गुरुलाघवं
 न गणयत्याशङ्कते न क्वचिद्वृत्तं नैव परीक्षते न पुरुषं
 वृत्तेषु वार्ता कुतः । कष्टं नायशसो विभेति महतो नैवाप-
 शब्दान्तरान्मृत्युर्मुखकविः खलः कुन्तपतिश्चौरस्य तुल्यक्रियाः
 ॥ २७६ ॥ वन्द्याभिन्दति दुःखितानुपहसत्यावाधते बान्धवा-
 च्छरान्द्वेष्टे घनच्युतान्परिमवत्याज्ञापयत्याश्रितान् । गुह्यानि
 प्रकटीकरोति घटयन् यत्नेन वैराश्यं व्रते शीघ्रमवाच्यमुज्झ-
 ति गुणान् गृह्णाति दोषान्खलः ॥ २७७ ॥ कर्णे तत्कथयन्ति
 दुन्दुभिरवै राष्ट्रे यदुद्रोषितं तन्मन्त्राङ्गतया वदन्ति करुणं
 यस्मात्त्रपावान्मवेत् । श्लाघन्ते तदुदीर्यते यदरिणाप्युग्रं न
 मर्मान्तकृचे केचिन्ननु शाठ्यमौघ्यनिधयस्ते भूभृतां
 रञ्जकाः ॥ २७८ ॥ भण्डस्ताण्डवमण्डपे चतुक्रयावीथीषु
 कन्थाकविर्गोष्ठश्च स्वगृहाङ्गणे शिखरिभृगते खटौखुः स्फु-
 टम् । पिण्डीशूरतया विटश्च पटुतां भूसृङ्गहे गाहते गच्छन्ति
 हृदकृष्टकच्छपतुलां चित्रं ततोऽन्यत्र ते ॥ २७९ ॥ भिक्षो
 कन्था श्लथा ते नहि शफरिवधे जालमश्रासि मत्स्यांस्ते वै
 मद्योपदंशः पिबसि मधु समं वेद्यया यासि वेद्याम् ।
 दत्त्वाङ्घ्रिं मूर्धर्यरीणां तव किमु रिपवो भित्तिमेत्तासि येषां
 चोरोऽसि धृतहेतोस्त्वयि सकलमिदं नास्ति नष्टे विचारः
 ॥ २८० ॥ दैवादप्युत्तमानामपहरति यदा दुर्जनो वा
 कथंचिन्मानं नामोति तेषामनुजनितागुणानेव कुत्राधिकत्वम् ।
 स्वर्मानुर्मानवीचान्हरति यदि पुनः शीतरश्मेर्मरीचीन्त्रह्माण्ड-
 सेह खण्डे तदपि नरपते किं ग्रहेशत्वमेति ॥ २८१ ॥ हे
 पक्षिन्नागतस्त्वं कुत इह सरसस्तत्क्रियद्रो विशालं किं मद्वा-
 ओऽपि बाढं तदतिशठ महापाप मा ब्रूहि मिथ्या । इत्थं कूपो-
 दरस्यः शपति तटगतं ददुरो राजहंसं नीचः प्रायः शठार्थो
 भवति हि विषमो नापराधेन हृष्टः ॥ २८२ ॥ आसुः
 कैलासशैलं तुलयति करैस्तार्क्ष्यमांसाभिलाषी बभ्रुर्लाङ्गूलमूलं
 चलयति चपलस्तक्षकाहिं जिघांसुः । मेकः पारं यियासुर्भु-
 जगमपि महाधरस्यारम्भुराशेः प्रायेणासन्नपातः खरति
 समुचितं कर्म न क्षुद्रकर्मा ॥ २८३ ॥ अपूर्वः कोऽपि कोपाभिः
 सज्जनस्य खलस्य च । एकस्य शान्त्यति केहाद्वर्धतेऽन्यस्य
 वारितः ॥ २८४ ॥ विमुञ्च्य शर्षपद्वेषान् गुणान्पृहन्ति
 साधवः । दोषग्राही गुणत्यागी चालनीव हि दुर्जनः ॥ २८५ ॥

लक्ष्मीस्वभावः

या स्वसन्ननि पद्मेऽपि ^१ संध्यावधि विजृम्भते । ईन्दिरा
 मन्दिरेऽन्येषां कथं तिष्ठति सा चिरम् ॥ १ ॥ गुणिनं जनया-
 लोक्य निजबन्धनशङ्कया । राजलक्ष्मीः कुरङ्गीव दूरं दू-
 पलयते ॥ २ ॥ शूरं त्यजामि वैधव्यादुदारं लज्जया पुनः ।
 सापह्नयात्पण्डितमपि तस्मात्कृपणमाश्रये ॥ ३ ॥ गोभिः
 क्रीडितवान्कृष्ण इति गोसमबुद्धिभिः । क्रीडत्यद्यापि सा
 लक्ष्मीरहो देवी पतिव्रता ॥ ४ ॥ अत्यार्यमतिदातारमति-
 शूरमतिव्रतम् । प्रज्ञाभिमानिनं चैव श्रीभयान्नोपसर्पति
 ॥ ५ ॥ अनागतविधातारमप्रमत्तमकोपनम् । स्थिरारम्भ-
 मदीनं च नरं श्रीरूपतिष्ठते ॥ ६ ॥ मन्ये सत्यमहं लक्ष्मीः
 समुद्राद्भूलिरुथिता । पश्यन्तोऽपि न पश्यन्ति सन्तो विह्वल-
 लोचनाः ॥ ७ ॥ समयाति यदा लक्ष्मीर्नारिकेलफलाम्बुवत् ।
 विनिर्याति यदा लक्ष्मीर्गजमुक्तकपित्थवत् ॥ ८ ॥ लक्ष्मी-
 र्यादोनिधेर्यादो नादो वादोचितं वचः । विस्मयी धीवरेभ्यो
 या जडेष्वेव निर्मज्जति ॥ ९ ॥ कुटिला लक्ष्मीर्यव
 प्रभवति न सरस्वती वसति तत्र । प्रायः श्वश्रूषुषणेन
 दृश्यते सौहृदं लोके ॥ १० ॥ अर्च्यवसायिनमलसं देवैर्न
 साहसाच्च परिहीनम् । प्रमेदा पतिमिव वृद्धं नेच्छति लक्ष्मी-
 रुपस्थानुम् ॥ ११ ॥ गुणवद्भिः सह संगममुच्चैः पदमासु-
 त्सुका लक्ष्मीः । वीरकरैर्बालवसतिश्रुवमसिधाराव्रतं चरति
 ॥ १२ ॥ श्रीपरिचयाज्जडा अपि भवन्त्यभिज्ञा विदग्धचरि-
 तानाम् । उपदिशति कामिनीनां यौवनमद एव ललितानि
 ॥ १३ ॥ वाक्चक्षुःश्रोत्रलयं लक्ष्मीः कुरुते नरस्य को दोषः ।
 गरलसहोदरजाता तच्चित्रं यन्न मारयति ॥ १४ ॥ अनु-
 भवत ददत वित्तं मान्यान्मानयत सज्जनान्मजत । अति-
 परुषपवनविलुलितदीपशिखाचञ्चला लक्ष्मीः ॥ १५ ॥ रत्ना-
 करतनुजनुषि द्विजराजे राजनि श्रियो मित्रे । अमृतकरे च
 कलावति पद्मिनि वामा कुतो भवती ॥ १६ ॥ पूरयति पूर्ण-
 मेघां तरङ्गिणीसंहतिः समुद्रमिव । लक्ष्मीरधनस्य पुनर्लोचन-
 मार्गेऽपि नायाति ॥ १७ ॥ सुव्यवसायिनि शूरे क्लेशसहि-
 ष्णावनाकुलारम्भे । मयि पृष्ठतो विलम्बे यास्यसि कमले
 कियदूरम् ॥ १८ ॥ अपि दोर्म्यां परिवद्धा बद्धापि गुणैरे-
 कथा निपुणैः । निर्गच्छति क्षणादिव जलधिजलोत्सर्पि-
 च्छिला लक्ष्मीः ॥ १९ ॥ हरिभामिनि सिन्धुसंभवे कमले

१ अशीलवाक्यभाषी. अन्धमूकः. २ जलाशयाद्दहिराकृष्ट-
 कच्छपतुल्या दशाम्. ४ राहुः. ५ काकः. ६ नकुलः.

१ संध्याकालपर्यन्तम्. २ विराजते. ३ लक्ष्मीः. ४ स्थिरा. ५ दृष्टी
 ६ समुद्रस्य. ७ जलजन्तुः. ८ अदो वचो वादोचितं. न. ९ कैवर्तव्यम्
 पक्षे. बुद्धिभेदेभ्यः. १० मूर्खेषु; पक्षे, खलयोः सावर्ण्यात् उदकेन
 ११ अन्तर्गच्छति; पक्षे, अस्थिरं तिष्ठति. १२ अनुयोगिनस्य
 १३ नियतिपरम्. १४ तरुण्यः. १५ खड्गः.

किं कथयामि ते गुणान् । अनुरज्यसि हा जडे जने गुण-
गौरे पुरुषे विरज्यसि ॥ २० ॥ वीक्षितानि तव वारिधि-
कन्ये यत्र पालितजगन्ति लगन्ति । चित्रमत्र च परत्र च
देही देहिशब्दमपहाय चकास्ति ॥ २१ ॥ यद्वदन्ति चप-
लेत्यपवादं नैव दूषणमिदं कैमलायाः । दूषणं जलनिधेर्हि
भवेत्तद्यत्पुरुषाय पुरुषाय ददौ ताम् ॥ २२ ॥ चाञ्चल्यमुच्चैः-
श्रवसस्तुरंगात्कौटिल्यमिन्दोर्विषतो विमोहः । इति श्रिया-
शिक्षि सहोदरेभ्यो न वेद्मि कस्माद्गुणवद्विरोधः ॥ २३ ॥
अश्रुं विना वृत्तिरिह स्वतन्त्रा प्रायः क्षुषाणामपवादहेतुः ।
यद्वाणि लोके रमया विहीनां सतीमपि त्वामसतीं वदन्ति
॥ २४ ॥ उत्साहसंपन्नमदीर्घसूत्रं क्रियाविधिज्ञं व्यसने-
ष्वसक्तम् । शूरं कृतज्ञं दृढसौहृदं च लक्ष्मीः स्वयं याति
निवासहेतोः ॥ २५ ॥ हौलाहलो नैव विषं विषं रंमा जनाः
परं व्यत्ययमत्र मन्वते । निपीय जागर्ति सुखेन तं शिवः
स्पृशन्निमां मुह्यति निद्रया हरिः ॥ २६ ॥ तापापहे सुहृदये
रुचिरे प्रबुद्धे मित्रानुरागनिरते धृतसद्गुणौघे । स्वाङ्गप्रधानप-
रिपूरितषट्पदौघे युक्तं तवेह कमले कमले स्थितिर्यत् ॥ २७ ॥
रत्नाकरस्तत्र पिता कमले निवासो भ्राता सुधामयतनुः
पतिरादिदेवः । केनापरेण कमले वत शिक्षितानि सारङ्ग-
शङ्खकुटिलानि विचेष्टितानि ॥ २८ ॥ लक्ष्मि क्षमस्व वच-
नीयमिदं दुरुक्तमन्धीभवन्ति पुरुषास्त्वदुपासनेन । नो
चेत्कथं कमलपत्रविशालनेत्रो नारायणः स्वपिति पैन्नगभो-
गतल्पे ॥ २९ ॥ अंसौभाग्यं धत्ते परमसुखभोगास्पदमयं
विचित्रं तद्वेहं भवति पृथुकार्तस्वैरमयम् । निविष्टः पल्यङ्के
कलयति स कान्तरतरणं प्रसादं कोपं वा जननि भवती
यत्र तनुते ॥ ३० ॥ समुद्रस्यापत्यं प्रथितमहिमासुद्रित-
मुवः स्वसा प्रालेयांशोस्निनयनशिरोधामवसतेः । सुरारा-
तेषां पित्सरसिरुहकिञ्चलकनिलया तथापि श्रीः स्त्रीत्वात्प्रकृ-
तिचपलाऽऽलिङ्गति खलान् ॥ ३१ ॥ तीक्ष्णादुद्विजते मुदौ
परिमवत्रासान्न संतिष्ठते मूर्खान्द्वेष्टि न गच्छति प्रणयिता-
मत्यन्तविद्वत्सपि । शूरेभ्योऽप्यधिकं विमेत्युपहसत्येकान्त-

मीरूनपि श्रीर्लब्धप्रसरेव वेश्वरनिता दुःखोपचर्या मृशम्
॥ ३२ ॥ कसैचित्कपटाय कैटभरिपूरःपीठदीर्घालयां देवि
त्वामभिवाद्य कुप्यसि न चेत्तत्किञ्चिदाचक्ष्महे । यत्ते
मन्दिरमम्बुजन्म किमिदं विद्यागृहं यच्च ते नीचाञ्जीचतरो-
पसर्पणमपायेतत्किमाचार्यकम् ॥ ३३ ॥ पद्मे मूढजने
ददासि विभवं विद्वत्सु किं मत्सरो नाहं मत्सरिणी न
चापि चपला नैवास्ति मूर्खे रतिः । मूर्खेभ्यो द्रविणं ददामि
नितरां तत्कारणं श्रूयतां विद्वान्सर्वगुणेषु पूजिततनुर्मूर्खस्य
नान्या गतिः ॥ ३४ ॥ तिर्यक्त्वं भजतु प्रतारयतु वा
धर्मक्रियाकोविदं हन्तु स्वां जननीं पिवत्वपि सुरां शुद्धां
वधूमुज्झतु । वेदाञ्जिन्दुतु वा हिनस्तु जनतां किं वाऽनया
चिन्तया लक्ष्मीर्यस्य गृहे स एव भजति प्रायो जगद्ब-
न्धताम् ॥ ३५ ॥ आलस्यं स्थिरतामुपैति भजते चापल्य-
मुद्योगितां मूकत्वं मितभाषितां वितनुते मौढ्यं भवेदार्जवम् ।
पात्रापात्रविचारणाविरहिता यच्छल्यदारात्मतां मातर्लक्ष्मि
तव प्रसादवशतो दोषा अमी स्युर्गुणाः ॥ ३६ ॥ हे
लक्ष्मि क्षणिके स्वभावचपले मूढे च पापेऽधमे न त्वं
चोत्तमपात्रमिच्छसि खले प्रायेण दुश्चारिणी । ये देवार्चन-
सत्यशौचनिरता ये चापि धर्मे रतास्तेभ्यो लज्जसि
निर्दये गतमतिनाचो जनो वल्लभः ॥ ३७ ॥ नाहं दुश्च-
रिणी न चापि चपला मूर्खो न मे रोचते नो शूरो न च
पण्डितो न च शठो हीनाक्षरो नैव च । पूर्वस्मिन्कृतपुण्य-
योगविभवो मुञ्चे स मे सत्फलं लोकानां किमसङ्गता सखि
पुनर्दृष्ट्वा परां संपदम् ॥ ३८ ॥ हन्तुर्वन्धुजान्धनार्थमेन-
धान्गान्तुः परस्त्रीशतं रन्तुर्जन्तुविहिंसकैः सह जनैः संतु-
व्यतो वक्ष्मनैः । वक्तुंस्तीक्ष्णमयुक्तमेव वचनं पैक्तुर्मितं
चौदनं नित्यं नृत्यसि मन्दिरेषु कमले कैत्यं तवैतन्मतम्
॥ ३९ ॥ यत्राम्यागतदानमानचरणप्रक्षालनं भोजनं
सत्सेवा पितृदेवतार्चनविधिः सत्यं गवां पालनम् । धान्या-
नामपि संग्रहो न कलहश्चित्तानुरूपा प्रिया हृष्टा ग्राह
हरिं वसामि कमला तस्मिन्गृहे निश्चला ॥ ४० ॥ येषामन्यै-
कलत्रदर्शनकलाव्युत्पत्तिश्चान्ये दृशौ मूढं हृद्य परार्थचिन्तन-
विधौ मिथ्यालभिसं मुखम् । अप्रज्ञातपशून्मुक्षितशिशून्-
ओदकैस्ताम्यतस्तेषां लक्ष्मि गृहान्दृशापि भयमीतेवेह नो
वीक्षसे ॥ ४१ ॥ नो जानाति कुलीनमुत्तमगुणं सत्त्वान्वितं
धार्मिकं नाचारप्रवर्णं न कार्यकुशलं न प्रज्ञालङ्कृतम् ।
नीचं क्रूरमपेतसत्त्वमदयं यस्मादियं सेवते तद्वंशानुगुणं
पयोधिसुतया लक्ष्म्या प्रमाणीकृतम् ॥ ४२ ॥ पीतोऽग-

१ लक्ष्म्याः. २ नारायणायः पक्षे, - इन्द्राय. ३ विषमेदः. ४ लक्ष्मीः.
५ विपरीतभावः. ६ चन्द्रः. ७ नारायणः. ८ हरिणश्चङ्खवद्वाणि.
९ सर्पेशरीरश्चायाय. १० हे जननिः भवति यत्र यस्मिन्पुरुषे
प्रसादं तनुते करोत्यसौ पुरुषो भाग्यमैश्वर्यं धत्ते. यत्र कोपं तनुते
सोऽसौभाग्यं सौभाग्याऽऽभावं धत्ते. अयं प्रसादविषयः परमसुखभोगा-
नामास्पदम्. अयं कोपविषयः परमत्यन्तमसुखभोगास्पदम्. भवतीति
शेषः. ११ तस्य पूर्वोक्तस्य पुरुषस्य गेहं विविधविश्रयुक्तं तथा पृथु
महत्कारवैखरं स्वर्णं तन्मयं भवति; पक्षे, - विव्ररहितं तथा पृथुकानां
पालानामप्राथम्यभावप्रयुक्तैर्नारैस्त्रेण प्रचुरम्. १२ सुवर्णमयम्.
१३ सप्तर्षोक्तः पुरुषः कान्ताया रतं रमणं तदेव रणं बुद्धम्; पक्षे,
कान्तारं दुर्गमारण्यं तत्तारणं कलयति. १४ चन्द्रस्य. १५ विष्णोः.

१ वेश्या. २ प्रियः. ३ निष्पापान्. ४ प्राणिषावातकैः. ५ अयोग्यम्.
६ मितपचम्; कृपणमिति भावः. ७ किंप्रकारकम्. ८ परस्त्री.
९ पयो नीचैरेव गच्छति, समुद्रे क्रूरजलचराः प्रसिद्धाः, अत एव
सिद्धमस्य सार्थकत्वम् ।

स्त्येन तातश्चरणतलहृतो वल्लभोऽन्येन रोषादाबाल्याद्विप्रवर्यैः
स्वदनविवरे धारिता वैरिणी मे । गेहं मे छेदयन्ति
प्रतिदिवसमुमाकान्तपूजानिमित्तं तस्मात्स्विन्ना सदाहं द्विज-
कुलसदनं नाथ नित्यं त्यजामि ॥ ४३ ॥

धनप्रशंसा

अहो कनकमाहात्म्यं वक्तुं केनापि शक्यते । नामसा-
म्यादहो चित्रं धनं तूरोऽपि मदप्रदः ॥ १ ॥ न वित्तं दर्शये-
त्प्राज्ञः कस्यचित्स्वल्पमप्यहो । मुनेरपि यतस्तस्य दर्शना-
च्चलते मनः ॥ २ ॥ धनमर्जय काकुत्स्थ धनमूलमिदं
जगत् । अन्तरं नैव पश्यामि निर्धनस्य मृतस्य च
॥ ३ ॥ ब्रह्मज्ञोऽपि नरः पूज्यो यस्यास्ति विपुलं धनम् ।
शशिना तुल्यवंशोऽपि निर्धनः परिभूयते ॥ ४ ॥ कुत
आगत्य घटते विघट्य क्व नु याति च । न लक्ष्यते
गतिश्चित्रा धनस्य च धनस्य च ॥ ५ ॥ स्त्रीरूपं मोहकं
पुंसो वृन् एव भवेत्क्षणम् । कनकं स्त्रीबालवृद्धषण्डानामपि
सर्वदा ॥ ६ ॥ न नरस्य नरो दासो दासश्चार्थस्य भूपते ।
गौरवं लघवं वापि धनाधननिबन्धनम् ॥ ७ ॥ विभवो
हि यथा लोके न शरीराणि देहिनाम् । चाण्डालोऽपि नरः
पूज्यो यस्यास्ति विपुलं धनम् ॥ ८ ॥ यस्यास्ति वित्तं स
नरः कुलीनः स पण्डितः स श्रुतवान्गुणज्ञः । स एव वक्ता
स च दर्शनीयः सर्वे गुणाः काश्चनमाश्रयन्ति ॥ ९ ॥
त्यजन्ति मित्राणि धनैर्विहीनं पुत्राश्च दाराश्च सुहृज्ज-
नाश्च । तमर्थवन्तं पुनराश्रयन्ति स्वर्गो हि लोके
पुरुषस्य बन्धुः ॥ १० ॥ दुःसुखितैर्व्याकरणं न मुन्यते
पिपासितैः काव्यरसो न पीयते । न च्छन्दसा केनचिदुद्धतं
कुलं हिरण्यमेवार्जय निष्फला गुणाः ॥ ११ ॥ धनैर्नि-
ष्कुलीनाः कुलीना भवन्ति धनैरापदं मानवा निस्तरन्ति ।
धनेभ्यः परो बान्धवो नास्ति लोके धनान्यर्जयध्वं धनान्य-
र्जयध्वम् ॥ १२ ॥ दुन्दुभिस्तु सुतरामचेतनस्तन्मुखादपि
धनं धनं धनम् । इत्यमेव निन्दः प्रवर्तते किं पुनर्यदि जनः
सचेतनः ॥ १३ ॥ त्यक्त्वा युवा स्वयुवति सुविलासयोग्यां
दूरं विदेशवसतौ निवसन्धनार्थी । रात्र्यागमे स्मरति
तां न समेति तस्मात्कान्ताभ्रमादपि वरः कनकमोऽयम्
॥ १४ ॥ जातिर्यातु रसातलं गुणगणस्तस्याप्यघो गच्छतु
शीलं शैलतटासतत्वभिजनः संदधतां वह्निना । शौर्यं वैरिणि
वज्रमाशु निपतत्वर्थोऽस्तु नः केवलं येनैकेन विना गुणा-
स्तृणलवप्रायाः समस्ता इमे ॥ १५ ॥ माता निन्दति नाभि-

१ ससुभ्रः २ सुगुणाः ३ सरस्वती ४ कर्मलम् ५ 'धनं' कनकाक्षयः इति कोशः ६ परिभवं प्राप्नोति ७ शास्त्रज्ञः ८ प्रेक्षणीयः ९ 'धनं धनं धनम्' स्वयुक्तरणशब्दः पक्षे-विषयः

नन्दति पिता आता न संमाषते मृत्युः कुप्यति नाश-
गच्छति सुतः कान्ता च नालिङ्गते । अर्थप्रार्थनशङ्कया न
कुरुते समाषणं वै सुहृत्तस्माद्व्यमुपार्जयस्व सुमते द्रव्येण
सर्वे वशाः ॥ १६ ॥

धननिन्दा

अर्थार्थी जीवलोकोऽयं श्मशानमपि सेवते । जनिता-
मपि त्यक्त्वा निःस्वं गच्छति दूरतः ॥ १ ॥ लक्ष्मीवन्ते
न जानन्ति प्रायेण परवेदनाम् । शेषे धराभरकान्ते भेते
नारायणः सुखम् ॥ २ ॥ वैरं हालाहलं पीतं सद्यः प्राण-
हरं विषम् । न तु दृष्टं धनान्धस्य भ्रमङ्कुटिलं
सुखम् ॥ ३ ॥ मैक्ते द्वेषो जडे प्रीतिररुचिर्गुलङ्घनम् ।
सुखे च कूटुता नित्यं धनिनां ज्वरिणामिव ॥ ४ ॥ आलि-
ङ्गिताः परैर्यान्ति प्रस्वलन्ति सैमे पथि । अव्यक्तानि च
माषन्ते धनिनो मद्यपा इव ॥ ५ ॥ आजन्मानुगतेऽप्य-
स्मिन्नाले विमुखमम्बुजम् । प्रायेण गुणपूर्णेषु रीतिर्लक्ष्मी-
वतामियम् ॥ ६ ॥ धनं तावदसुलभं लब्धं कृच्छ्रेण
रक्ष्यते । लब्धनाशो यथा मृत्युस्तस्मादेतन्न चिन्तयेत् ॥ ७ ॥
जनयन्त्यर्जने दुःखं तापयन्ति विपत्तिषु । मोहयन्ति च
संपत्तौ कथमर्थाः सुखावहाः ॥ ८ ॥ यथामिव जले कलै-
र्भक्ष्यते श्वापदैर्भुवि । आकाशे पक्षिभिश्चैव तथा सर्व-
वित्तवान् ॥ ९ ॥ राजतः सलिलादग्नेश्चोरतः स्वजनादपि ।
मयमर्थवतां नित्यं मृत्योः प्राणभृतामिव ॥ १० ॥ धना-
शया खलीकारः कस्य नाम न जायते । दूरादामिषलोभे
वध्यते खेचरः खगः ॥ ११ ॥ बधिरयति कर्णवि-
वाचं मूकयति नयनमन्धयति । विकृतयति गात्रयष्टिं संप-
द्रोगोऽयमद्भुतो राजन् ॥ १२ ॥ लक्ष्म्या परिपूर्णोऽहं
मयं मेऽस्तीति मोहनिद्रैषा । परिपूर्णस्यैवेन्दोर्भवति मे-
सिंहिकोऽसुनोः ॥ १३ ॥ अर्जुनीयति यदर्जने जनो वर्जनी-
यजनेर्तेर्जनादिभिः । मञ्जु नश्यति चिराय संचिता वक्षित-
जगति के न संपदा ॥ १४ ॥ अर्थार्थी जीवलोकोऽयं ज्वल-
न्तमुपसर्पति क्षीणक्षीरां निराजीव्यां वत्सस्त्यजति मातर-
म् ॥ १५ ॥ अर्थार्थी यानि कथानि मूढोऽयं कुरुते जन-
शतांशेनापि मोक्षार्थी तानि चेन्मोक्षमाभुयात् ॥ १६ ॥
अर्थानामर्जने दुःखमर्जितानां च रक्षणे । आये दुःखं ज्व-

१ मनाक्षिप्रयम् २ झुकुटिमोटनेन वक्रम् ३ भक्ताः सेवकोऽपि
देवः पक्षे-भक्तमन्त्रं तद्वत् ४ जडेषु मूलेषु प्रीतिः (पक्षे-ललो-
सावण्यात्) जले रुचिः ५ गुरूणां पित्रादीनामुल्लङ्घने; पक्षे-गु-
यल्लङ्घनमुपवासस्तस्मिन् ६ कटुमापित्वम्; पक्षे-कटुत्वम् ७ अति-
पथे ८ आकाशे चरन्निधिः ९ विलक्षणः १० राहोः ११ सव-
बाहुवदाचरति १२ भयत्रासादिभिः १३ हृदिति

दुःखं धिगर्थाः कष्टसंश्रयाः ॥ १७ ॥ वरमसिधारा तरुतलवासो
वरमिह भिक्षा वरमुपवासः । वरमपि घोरे नरके पतनं न
च धनगर्वितबान्धवशरणम् ॥ १८ ॥ तानीन्द्रियाण्य-
विकलानि मनस्तदेव सा बुद्धिर्प्रतिहता वचनं तदेव ।
अर्थोष्मणा विरहितः पुरुषः स एव ह्यन्यः क्षणेन भवतीति
विचित्रमेतत् ॥ १९ ॥ आपद्रुतं हससि किं द्रविणान्ध
मूढ लक्ष्मीः स्थिरा न भवतीति किमत्र चित्रम् । एतान्प्र-
श्यसि घटाञ्जलयन्त्रचक्रे रिक्ता भवन्ति भरिता भरिताश्च
रिक्ताः ॥ २० ॥ धनमपि परदत्तं दुःखमौचित्यमाजां
भवति हृदि तदेवानन्दकारीतरेषाम् । मलयजरसबिन्दुर्बा-
धते नेत्रमन्तर्जनयति च स एवाह्लादमन्यत्र गात्रे ॥ २१ ॥
लभेद्युतं धनं तदधनं धनं यद्यपि लभेत नित्यं धनं
निधनमेव तज्जायते । तथा धनपरार्धकं तदपि भाव-
हीनात्मकं र्यदक्षरपदद्वयान्तरगतं धनं तद्धनम् ॥ २२ ॥
दायादाः स्पृहयन्ति तस्करगणा मुष्णन्ति भूमीभुजो दूरेण
छलमाकलय्य हृतमुग्मस्वीकरोति क्षणात् । अम्भः
प्लावयते क्षितौ विनिहितं यक्षा हरन्ति ध्रुवं दुर्बुद्धास्तनया
नयन्ति निर्धनं धिग्धनं तद्बुद्धु ॥ २३ ॥

धनिप्रशंसा

धनवान्बलवालोके सर्वः सर्वत्र सर्वदा । प्रसुखं धनमूलं
हि राज्ञामप्युपजायते ॥ १ ॥ वयोवृद्धास्तपोवृद्धा ज्ञान-
वृद्धाश्च ये परे । ते सर्वे धनवृद्धस्य द्वारे तिष्ठन्ति किंकराः
॥ २ ॥ न सा विद्या न तच्छीलं न तद्धानं न सा कला ।
अर्थार्थिभिर्न तच्छौर्यं धनिनां यन्न कीर्यते ॥ ३ ॥ पतन्ति
खड्गधारासु विशन्ति मैकैरालयम् । किं न कुर्वन्ति सुभगे
कष्टमर्थार्थिनो जनाः ॥ ४ ॥ एहि गच्छ पतोत्तिष्ठ वद
मौनं समाचर । एवमाशाग्रहग्रस्तैः क्रीडन्ति धनिनो-
ऽर्थिभिः ॥ ५ ॥ यस्मार्थास्तस्य मित्राणि यस्मार्थास्तस्य
बान्धवाः । यस्मार्थाः स पुमालोके यस्मार्थाः स च पण्डितः
॥ ६ ॥ को नाम नानुवृत्तिं सुमहानपि धनवतः कुरुते ।
वित्तेशमवनमिक्तेः समीपमुपसेवते शंसुः ॥ ७ ॥ हेतुप्रमाण-

१ वैकल्प्यरहितानि. २ अखण्डिता. ३ द्रव्यरूपोष्णतया.
४ विपद्रुस्तम्. ५ दशसहस्रम्; पक्षे, -अकारेण युतं धनम्, अधन-
मित्यर्थः. ६ लक्षसंख्याकम्; पक्षे, -निशब्देन युतं धनम्, निधन-
मित्यर्थः. ७ धनस्य परार्थं संख्याविशेषः; पक्षे, -धनशब्दसंनिधि
परमं 'न' इति तच्च भावहीनात्मकम्. अभावबोधकमित्यर्थः.
८ अक्षरः परमात्मा तच्चरणद्वयान्तरे गतं प्राप्तं यद्धनं मोक्षरूपं
धनं तदेव धनम्; पक्षे, -अक्षरयोः प्रकारद्वारात्मकयोर्मध्यवर्ति
धनं इत्येतदक्षरद्वयस्य, धनमित्यर्थः. ९ हरन्ति. १० कपटम्.
११ अग्निः. १२ दुष्टाचरणाः. १३ नाशम्. १४ समुद्रम्.
५ सु. र. मा.

युक्तं वाक्यं न श्रूयते दरिद्रस्य । अप्यतिपरुषमसत्यं
पूज्यं वाक्यं समृद्धस्य ॥ ८ ॥ वैभवमाजां वृषण-
मपि भूषणपक्ष एव निक्षिप्तम् । गुणमात्मनामधर्मं द्वेषं
च गृणन्ति कौणादाः ॥ ९ ॥ वाणी दरिद्रस्य शुभा
हितापि ह्यर्थेन शब्देन च संप्रयुक्ता । न शोभते वित्तवतः
समीपे मेरीनिर्नादोपहृतेव वीणा ॥ १० ॥ यादृशि तादृशि
वित्तसनाथे पक्ष पिशाचशतानि वसन्ति । यानि पुनर्नि-
वसन्ति महीशे तानि न केनचिदाकलितानि ॥ ११ ॥
न विद्यया नैव कुलेन गौरवं जनानुरागो धनिकेषु सर्वदा ।
कपालिना भौलिघृतापि जाह्नवी प्रयाति रत्नाकरमेव सत्वरम्
॥ १२ ॥ गङ्गां च धारयति मूर्ध्नि सदा कपाली सा तस्य
चुम्बति सुखं न कदाचिदेव । रत्नाकरं प्रति चुचुम्ब
सहस्रवक्त्रैर्गङ्गा यतो युवतयः सधनानुकूलः ॥ १३ ॥
धिगस्तुवेतां विद्यां धिगपि कवितां धिक् सुजनतां वयो रूपं
धिग्धिग्धिगपि च यशो निर्धनवतः । असौ जीयादेकः
सकलगुणहीनोऽपि धनवान्बलहिर्यस्य द्वारे तृणलवनिमाः
सन्ति गुणिनः ॥ १४ ॥ परिक्षीणः कश्चित्स्पृहयति यवानां
प्रसृतये स पश्चात्संपूर्णः कलयति धरित्रीं तृणसमाम् ।
अतश्चानैकान्त्याद्गुरुलघुतयार्थेषु धनिनामवस्था वस्तूनि
प्रथयति च संकोचयति च ॥ १५ ॥

दरिद्रनिन्दा

उत्थाय हृदि लीयन्ते दरिद्राणां मनोरथाः । बाल-
वैधव्यदग्धानां कुलस्त्रीणां कुचा इव ॥ १ ॥ हे दरिद्र
नमस्तुभ्यं सिद्धोऽहं त्वत्प्रसादतः । पश्याम्यहं जगत्सर्वं न
मां पश्यति कश्चन ॥ २ ॥ इह लोकेऽपि धनिनां परोऽपि
स्वजनायते । स्वजनोंऽपि दरिद्राणां तत्क्षणादुर्जनायते
॥ ३ ॥ परीक्ष्य सत्कुलं विद्यां शीलं शौर्यं सुरूपताम् ।
विधिर्ददाति निपुणः कन्यामिव दरिद्रताम् ॥ ४ ॥ येनैवा-
म्बरखण्डेन संवीतो निशि चन्द्रमाः । तेनैव च दिवा
मानुरहो दौर्गत्यमेतयोः ॥ ५ ॥ चाण्डालश्च दरिद्रश्च
द्वावेतौ सदशाविह । चाण्डालस्य न गृह्णन्ति दरिद्रो न
प्रयच्छति ॥ ६ ॥ अर्थेन तु विहीनस्य पुरुषस्यात्यमेषसः ।
क्रियाः सर्वा विनश्यन्ति ग्रीष्मे कुसरितो यथा ॥ ७ ॥
द्राविषावम्भसि क्षेप्यौ गाढं बद्धा गले शिलाम् । धनिनं
चाप्रदातारं दरिद्रं चातपस्विनम् ॥ ८ ॥ अत्यन्तविमुखे
दैवे व्यर्थे यत्ने च पौरुषे । मनस्विनो दरिद्रस्य वनादन्यत्कुतः

१ अतिकठोरम्. २ वैशेषिकशास्त्रप्रवर्तकः. ३ कन्याणी.
४ दुन्दुभिधनिलुपेव, ५ शंकरेण. ६ मत्तकः. ७ वधूपक्षे,
'कुलमादौ परीक्षेत' इति विधिः; अन्यत्र, -प्रायो हि पण्डिता अकिञ्चना
इति दृष्टचरम्. ८ आकाशम्; पक्षे, -वसम्. ९ पराङ्मुखे.

सुखम् ॥ ९ ॥ दूये कान्ताकरं वीक्ष्य भणिकङ्कणवर्जितम् ।
 अतः परं परं दूये भणिकं कणवर्जितम् ॥ १० ॥ रात्रौ
 जानुर्दिवा भानुः कृशानुः सन्ध्योर्द्वयोः । पश्य शीतं मया
 नीतं जानुभानुकृशानुभिः ॥ ११ ॥ किं करोमि क
 गच्छामि कमुपैमि दुरात्मना । दुर्भरेणोदरेणाहं प्राणैरपि
 विडम्बितः ॥ १२ ॥ दुःखं दुःखमिति ब्रूयान्मानवो नरकं
 प्रति । दारिद्र्यादधिकं दुःखं न भूतं न भविष्यति ॥ १३ ॥
 किं चान्यैः सुकुलाचारैः सेव्यतामेति पूरुषः । धनहीनः
 स्वपत्नीभिस्त्यज्यते किं पुनः परैः ॥ १४ ॥ किं वाच्यं
 सूर्यशशिनोर्दारिद्र्यं महतां पुरः । दिनरात्रिविभागेन परिधत्तो
 यदम्बरम् ॥ १५ ॥ मौख्यं सर्वापदां निष्ठा का हि नापद-
 जानतः । तस्मिन्नप्यविषण्णो यः क सोऽन्यत्र विपत्स्यति
 ॥ १६ ॥ यदि नाम कुले जन्म तत्किमर्थं दरिद्रता ।
 दरिद्रत्वेऽपि मूर्खत्वमहो दुःखपरम्परा ॥ १७ ॥ कः स्वभाव-
 गमीराणां जानीयाद्दहिरापदम् । बालापत्येन भृत्येन
 यदि सा न प्रकाश्यते ॥ १८ ॥ सन्तोऽपि न विराजन्ते
 हीनार्थसेतरे गुणाः । आदित्य इव भूतानां श्रीगुणानां
 प्रकाशिनी ॥ १९ ॥ वरं हि नरके वासो न तु दुश्चरिते
 गृहे । नरकास्वीयते पापं कुण्डहात्यरिवर्धते ॥ २० ॥ नातः
 पापीयसीं कश्चिदवस्थां शम्बरोऽब्रवीत् । यस्यां नैवाद्य न
 प्रातर्भोजनं तात विद्यते ॥ २१ ॥ न तथा वाच्यते राज-
 न्यकृत्या निर्धनो जनः । यथा मद्राणि संप्राप्य तैर्विहीनः
 सुखोचितः ॥ २२ ॥ कुञ्जस्य कीटखातस्य दावनिष्कृषित-
 त्वचः । तरोरप्यूषरस्थस्य वरं जन्म न चार्थिनः ॥ २३ ॥
 धर्मार्थकामहीनस्य परकीयान्नभोजिनः । काकसेव्य दरिद्रस्य
 दीर्घमायुर्विडम्बना ॥ २४ ॥ शीतमध्यां कदन्नं च वयो-
 तीताश्च योषितः । मनसः प्रातिकूल्यं च जरायाः पक्ष
 हेतवः ॥ २५ ॥ सुहृदां हि धनं मुक्त्वा कृत्वा प्रणयमी-
 प्सितम् । प्रतिकर्तुमशक्तस्य जीवितान्मरणं वरम् ॥ २६ ॥
 लज्जावतः कुलीनस्य याचितुं धनमिच्छतः । कण्ठे पाराव-
 तसेव वाङ्करोति गतागतम् ॥ २७ ॥ कण्ठे गद्वदता
 स्वेदो मुखे वैवर्ण्यवैषथ्य । भ्रियमाणस्य चिह्नानि यानि
 तान्येव याचतः ॥ २८ ॥ धन्यास्ते ये न पश्यन्ति देश-
 भङ्गं कुलक्षयम् । परचित्तगतान्दारान्युत्रं च व्यसनानुरम्
 ॥ २९ ॥ शेषमाप्यं तु काव्येन काव्यं गीतेन हन्यते ।
 गीतं तु स्त्रीविलासेन स्त्रीविलासो बुभुक्षया ॥ ३० ॥ जी-
 वन्त्यर्थक्षये नीचा याच्योपद्रववश्चनैः । कुलाभिमानमूकानां

१ खेदं प्राप्नोति. २ भणियुक्तं यत्किं कर्णं तेन वर्जितम्. ३ अत्य-
 न्तम्. ४ मृणमयापात्रम्. ५ धान्यकणरहितम्. ६ अग्निः.
 ७ आकाशम्; पक्षे-वक्ष्यम्.

साधूनां नास्ति जीवनम् ॥ ३१ ॥ शून्यमपुत्रस्य गृहं चिरशून्यं
 नास्ति यस्य सन्मित्रम् । मूर्खस्य दिशः शून्याः सर्वे शून्यं
 दरिद्रस्य ॥ ३२ ॥ पक्षविकलश्च पक्षी शुष्कश्च तरुः सरश्च
 जलहीनम् । सर्पश्चोद्धृतदंष्ट्रस्तुल्यं लोके दरिद्रश्च ॥ ३३ ॥
 अम्बा तुष्यति न मया न सुषया सापि नाम्बया न मया ।
 अहमपि न तथा न तथा वद राजन्यस्य दोषोऽयम्
 ॥ ३४ ॥ पृथुकार्तस्वरपात्रं भूषितनिःशेषपरिजनं देव ।
 विलसत्करोणुगहनं संप्रतिसमभावयोः सदनम् ॥ ३५ ॥
 दारिद्र्यान्मरणाद्वा मरणं संरोचते न दारिद्र्यम् । अल्पक्षेत्रं
 मरणं दारिद्र्यमनन्तकं दुःखम् ॥ ३६ ॥ तावत्सन्ति सहाया
 यावज्जन्तुर्न कृच्छ्रमाप्नोति । अभिपतति शिरसि मृत्यो कं
 कः शक्तः परित्रातुम् ॥ ३७ ॥ विकसामि रवावुदिते
 संकोचमुपैमि चास्तमुपयाते । दारिद्र्यसरसि मग्नः पङ्कज-
 लीलामनुभवामि ॥ ३८ ॥ घृतलवणतैलतण्डुलशाकेन्धन-
 चिन्तयानुदिनम् । विपुलमतेरपि पुंसो नश्यति धीर्मन्दविभ-
 वत्वात् ॥ ३९ ॥ वीणा वंशश्चन्दनं चन्द्रमासः शय्या यानं
 यौवनस्थास्तरुण्यः । नैतद्रम्यं क्षुत्पिपासार्दितानां सर्वारम्भा-
 स्तण्डुलप्रस्थमूलाः ॥ ४० ॥ दारिद्र्यं भोस्त्वं परमं
 विवेकिं गुणाधिकं पुंसि सदानुरक्तम् । विद्याविहीने गुण-
 वर्जिते च मुहूर्तमात्रं न रतिं करोषि ॥ ४१ ॥ दारिद्र्य
 शोचामि भवन्तमेवमसूक्ष्मरीरे सुहृदित्युषित्वा । विपन्नदेहे
 मयि मन्दभावे ममेति चिन्ता क गमिष्यसि त्वम्
 ॥ ४२ ॥ एको हि दोषो गुणसन्निपाते निमज्जतीन्दोरिति
 यो^{१२} बभाषे । न तेन दृष्टं कविना समस्तं दारिद्र्यमेकं
 गुणकोटिहारि ॥ ४३ ॥ धनैर्विमुक्तस्य नरस्य लोके किं
 जीवितेनादित एव तावत् । यस्य प्रतीकारनिरर्थकत्वा-
 ल्कोपप्रसादा विफलीभवन्ति ॥ ४४ ॥ अहो नु कथं सततं
 प्रवांसस्ततोऽतिकष्टः परंगेहवासः । कष्टाधिका नीचजनस्य
 सेवा ततोऽतिकष्टा धनहीनता च ॥ ४५ ॥ वरं वनं
 व्याघ्रगजेन्द्रसेवितं कुमालयः पत्रफलाम्बुमोजनम् । तृणानि

१ दरिद्रस्य दोष इत्यर्थः. २ पृथुनि कार्तस्वरस्य सुवर्णस्य पात्राणि
 यस्मिन्सर्वः पक्षे-पृथुकानां बालानामावस्तरा रुदितशब्दास्तेषां पात्रं
 माजनम्. ३ भूषिता अलङ्कृता निःशेषाः परिजना यस्मिन्; पक्षे-
 सुवि उषिता निःशेषाः परिजना यस्मिन्. ४ विलसन्त्यः शोभमानाः
 करोणवो हस्तिन्यस्ताभिर्गहनं निविडम्; पक्षे-चवयोः सावर्ण्यात् विडे
 सीदन्तीति विलसदः; विलसद एव विलसत्का विलवर्तिनो ये रेणवो
 धूल्यस्तैर्गहनं व्याप्तम्. ५ गृहम्. ६ विचारशीलम्. ७ प्रीतिम्.
 ८ सित्वा. ९ दिनदृशरीरे. १० इतमार्ग्ये. ११ गुणसमुदाये.
 १२ कालिदासः. 'एको हि दोषो गुणसन्निपाते निमज्जतीन्दोः किरणै-
 र्विवाहः' इति कुमारसंभवस्ये पद्ये. १३ कोटिगुणनाशकमिति भावः.
 १४ परगृहवासः.

शय्या वसनं च वल्कलं न बन्धुमध्ये धनहीनजीवनम्
॥ ४६ ॥ यदा तु भाग्यक्षयपीडितां दशां नरः कृतान्तोप-
हितां प्रपद्यते । तदास्य मित्राण्यपि याम्यमित्रतां चिरानु-
रक्तोऽपि विरज्यते जनः ॥ ४७ ॥ दानं न दत्तं न
तपश्च तसं नाराधितौ शंकरवासुदेवौ । अग्नौ रणे वा न
हुतश्च कायः शरीरं किं प्रार्थयसे सुखानि ॥ ४८ ॥
फलाशिनो मूलतृणाम्बुभक्षा विवाससो निस्तरशा-
यिनश्च । गृहे विमूढा मुनिवच्चरन्ति तुल्यं तपः किं
तु फलेन हीनम् ॥ ४९ ॥ अर्थो न सन्ति न च
सुखति मां दुराशा दानान्न संकुचति दुर्ललितं मनो मे ।
याञ्छा च लाघवकरी स्वधे च पापं प्राणाः स्वयं व्रजत
किं हि विलम्बनेन ॥ ५० ॥ भग्ना वयं परिमवासिभिरुग्र-
धारैर्दारिद्र्यचण्डदहनेन नितान्तदग्धाः । बन्धूपकारविषमित्थ-
मपीह मुक्तं जीवाम एव रविजस्य किमस्ति निद्रा
॥ ५१ ॥ धनं यदि गतं गतं चरणयुग्मरेणुपमं धरा
यदि गता गता कथय मे किमेतावता । इदं पुन-
र्रन्तुदं धनिगणैरिदानीतनैर्दरिद्रगणनाविधौ यदहमङ्गपाते
धृतः ॥ ५२ ॥ गते सुहृदि शत्रुतां सततनिर्विवेके प्रभौ गृहे
कुगृहिणीवचःककचदारिते वा हृदि । महाजनविवर्जिते
सदसि मानिनां श्रेयसे वरं मरणमेव वा शरणमन्यदेशान्त-
रम् ॥ ५३ ॥ अप्रस्तावस्तुतिभिरनिशं कर्णशूलं करोति
खं दारिद्र्यं वदति वसनं दर्शयत्येव जीर्णम् । छायाभूतश्च-
लति न पुरः पार्श्वयोर्नैव पश्चान्नःस्तः खेदं दिशति धनिनां
व्याधिवदुश्चिक्त्सः ॥ ५४ ॥ निवासश्चिन्तायाः परपरिभवो
वैरमपरं जुगुप्सा मित्राणां स्वजनजनविद्वेषकरणम् । वनं गन्तुं
दुर्द्धर्भवति च कलत्रात्परिभवो हृदिष्यः शोकाभिर्न च दहति
संतापयति च ॥ ५५ ॥ अये लाजानुच्चैः पथि वचनमाकर्ण्य
गृहिणी शिशोः कर्णौ यत्नात्सुपिहितवती दीनवदना ।
मयि क्षीणोपाये यदकृत दशावशुशबले तदन्तःशल्यं मे
त्वमिव पुनरुद्धर्तुमुचितः ॥ ५६ ॥ विघातुर्द्वे कन्ये सुगति-
रपरा दुर्गतिरभूत्तयोराभां धाता गुणकुलविहीनाय स ददौ ।
ततः पश्चात्तापादिव सुगुणसज्जातमधुना कुलीनं विद्वांसं
वरमिह वरेण्यं मृगयते ॥ ५७ ॥ न मिक्षा दुर्मिक्षे मिलति
दुरवस्थाः कथमृणं लभन्ते कर्माणि द्विजपरिवृढान्कारयतु
कः । अदस्त्वैव ग्रासं ग्रहपतिरसावस्तमयते क यामः किं
कुर्मो गृहिणि गहनो जीवनविधिः ॥ ५८ ॥ निरस्थ-
ञ्जालीकं क्षुद्रपहतसीदत्परिजनं विना दीपाच्चकं सुख-
गहनसंरुद्धतिभिरम् । अनाक्रान्तद्वारं प्रणयिभिरपूर्णोत्सव-

महो गृहं कारातुल्यं भवति खलु दुःखाय गृहिणः ॥ ५९ ॥
सखे खेदं मा गाः कलय किल तास्ता निजकलाः स्वकी-
त्या वर्षस्य क नु खलु तवैतद्यवसितम् । न तन्मोघत्यत्र
स्फुरितमिति चेन्नैतदुचितं विचित्रोत्साहानां किमिदमियदेव
त्रिभुवनम् ॥ ६० ॥ दधति न जनास्तन्नैराश्याददृष्टवि-
भूतयो यदुचितसुखग्रंशाद्दुःखं निजच्युतसंपदः । भवति
हि तथा जात्यन्धानां कुतो हृदि वेदना नयनविषयं
स्मृत्वा स्मृत्वा यथोद्धृतचक्षुषाम् ॥ ६१ ॥ मारोदीश्विर-
मेहि वस्त्ररुचिरान्दृष्ट्वा च बालानिमानायातस्तव वत्स दा-
स्यति पिताः प्रैवेयैकं वाससी । श्रुत्वैवं गृहिणीवचांसि
निकटे कुण्डस्य निर्ष्किंचनो निःश्वसाश्रुजलप्लवभुतमुखः
पान्थः पुनः प्रस्थितः ॥ ६२ ॥ वासःखण्डमिदं प्रयच्छ
यदि वा स्वाङ्गे गृहाणार्भकं रिक्तं भूतलमत्र नाथ भवतः
पृष्ठे पैललोच्चयः । दंपत्योरिति जह्यतं निशि यदा चौरः
प्रविष्टस्तदा लब्धं कर्पटमन्यतस्तदुपरि क्षिप्त्वा रुदन्निर्गतः
॥ ६३ ॥ वृद्धोऽन्धः पतिरेषं मन्त्रकगतः स्थाणावशेषं गृहं
कालोऽभ्यर्णजलागमः कुशलिनी वत्सस्य वार्तापि नो ।
यत्नात्संचिततैलविन्दुघटिका भग्नेति पर्याकुला दृष्ट्वा गर्भ-
भरालसां निर्जैवधूं श्वश्रूश्चिरं रोदिति ॥ ६४ ॥ नो सेवा
विहिता गुरोरपि मनाङ्गो वा कृतं पूजनं देवानां विधिवन्न
वा शिव शिव स्निग्धादयः सेविताः । किं तु त्वचरणौ
सरस्वति रसादाजन्मनः सेवितौ तस्मान्मां विजहाति सा
भगवती शङ्के संपत्नी तव ॥ ६५ ॥ क्षुत्क्षामाः शिशवः
शवा इव भृशं मन्दाशया बान्धवा लिसा जर्जरैर्कैकी
जैतुलवैर्नो मां तथा बाधते । नेहिन्या त्रुटितांशुकं घटयितुं
कृत्वा सैर्काकु सितं कुप्यन्ती प्रतिवेशिलोकगृहिणी सूचीं
यथा याचिता ॥ ६६ ॥ दग्धं खाण्डवमर्जुनेन बलिना
दिव्यैर्द्रुमैः सेवितं दग्धा वायुसुतेन रावणपुरी लङ्का पुनः
स्वर्णभूः । दग्धः पैश्वरः पिनाकपतिना तेनाप्ययुक्तं कृतं
दारिद्र्यं जनतापकारकमिदं केनापि दग्धं नहि ॥ ६७ ॥
उत्तिष्ठ क्षणमेकसुर्द्वह सखे दारिद्र्यभारं मम आन्तस्तावदहं
चिरान्मरणजं सेवे त्वदीयं सुखम् । इत्युक्तं धनवर्जितस्य
वचनं श्रुत्वा इमशाने शवो दारिद्र्यान्मरणं वरं वरमिति
ज्ञात्वैव तूष्णीं स्थितः ॥ ६८ ॥ भद्रे वाणि कुरुष्व तावद-
मलां वर्णानुपूर्वीं मुखे चेतः स्वास्थ्यमुपैहि याहि करुणे

१ आस्तारणहीनमुपशयिनः । २ लघुत्वकारिणी । ३ कालदे-
व्येति यावत् । ४ ममैत्यङ्कः । ५ छादितवती ।

१ रोदनं मा कुरु । २ कण्ठभूषणम् । ३ वले । ४ मित्रे-
५ दरिद्रः । ६ भाग्यतृणस्तारः । ७ जीर्णवस्त्रखण्डम् । ८ शय्या-
९ गृहस्तम्भः । १० समीपः । ११ व्याकुला । १२ कुपायः
१३ लक्ष्मीरित्यर्थः । १४ बालनीसदृशः सच्छिद्रः कुम्भः । १५ काश-
खण्डेः । १६ स्तवसहितम् । १७ मदनः । १८ धारय-

प्रज्ञे स्थिरत्वं मज्ज । लज्जे तिष्ठ पराङ्मुखी क्षणमहो तृष्णे
पुरः स्थीयतां पापो यावदहं ब्रवीमि धनिनं देहीति धीनं
वचः ॥ ६९ ॥ यो गङ्गामतरत्तथैव यमुनां यो नर्मदां शर्मदां
का वार्ता सरिदम्बुलङ्घनविधौ यश्चार्णवांस्तीर्णवान् ।
सोऽस्माकं चिरमास्थितोऽपि सहसा दारिद्र्यनामा सखा
त्वद्दानाम्बुसरित्पवाहलहरीमग्नौ न संभाव्यते ॥ ७० ॥
दारिद्र्याद्रियमेति ह्रीपरिगतः सत्त्वात्परिभ्रश्यते निःसत्त्वः परि-
भूयते परिभवान्निर्वेदमापद्यते । निर्विण्णः शुचमेति शोक-
निहतो बुद्ध्या परित्यज्यते निर्दुद्धिः क्षयमेत्यहो निधनता
सर्वापदार्मास्पदम् ॥ ७१ ॥ शीतेनोद्धृषितस्य माषशिमिव-
चिन्तार्णवे मज्जतः शान्ताधिं स्फुटिताधरस्य धमतः क्षुत्क्षाम-
कण्ठस्य मे । निद्रा क्वाप्यवमानितेव दयिता संत्यज्य दूरं
गता सत्यान्नप्रतिपादितेव वसुधा न क्षीयते शर्वरी ॥ ७२ ॥
दारिद्र्यात्पुरुषस्य बान्धवजनो वाक्ये न संतिष्ठते सुस्निग्धा
विमुखीभवन्ति सुहृदः स्फारीभवन्त्यापदः । सत्त्वं
हासमुपैति शीलशशिनः कान्तिः परिम्लायते पापं
कर्म च यत्परैरपि कृतं तत्तस्य संभाव्यते ॥ ७३ ॥
सङ्गं नैव हि कश्चिदस्य कुरुते संभाव्यते नादरा-
त्संप्राप्तो गृहमुत्सवेषु धनिनां सावज्ञमालोक्यते । दूरादेव
महाजनस्य विहरत्यल्पच्छदो लज्जया मन्ये निर्धनता प्रका-
मपरं षष्ठं महापातकम् ॥ ७४ ॥ पौरेभ्यो न मयं न
दण्डपतनं त्रासो न वा भूतेर्निःसङ्गं शयनं निशासु गमनं
दुर्गेषु मार्गेषु च । दारिद्र्यं सुखमेव केवलमहो दोषद्वयं
वर्तते जाया निन्दति चाङ्गभोगसमये मुञ्चन्ति वै याचकाः
॥ ७५ ॥ वासश्चर्मं विभूषणं शवशिरो मखाङ्गलेपः सदा
खेको गौः स च लाङ्गलाद्यकुशलः संपत्तिरेतादृशी । इत्या-
लोच्य विमुच्य शंकरमगाद्रत्नाकरं जाह्नवी कष्टं निर्धनि-
कस्य जीवितमहो दारैरपि त्यज्यते ॥ ७६ ॥ मद्देहे मुष-
कीव मूषकवधूर्मुषीव मार्जारिका मार्जारीव शुनी शुनीव
गृहिणी वाच्यः किमन्यो जनः । इत्यापन्नशिश्नसन्विजहतो
दृष्ट्वा तु शिष्टीरवैल्लतातनुवितानसंभृतमुखी चुल्ली चिरं
रोदिति ॥ ७७ ॥ पीठैः कच्छपवत्तरन्ति सलिले संमार्जनी
मीनवद्बीजं सर्पविचेष्टितानि कुरुते संत्रासयन्ती शिश्नः ।
शर्पार्थावृतमस्तका च गृहिणी भित्तिः प्रपातोन्मुखी रात्रौ
पूर्णतडागसंनिभमभूद्राजन्मदीयं गृहम् ॥ ७८ ॥ शीलं
शातयति श्रुतं शमयति प्रज्ञां निहन्त्यादरं दैन्यं दीपयति
क्षमां क्षपयति व्रीडामपि हसति । तेजो जर्जर-

यत्पास्यति मतिं विस्तारयत्यर्थितां पुंसः क्षीणधनस्य किं
न कुरुते वैरं कुटुम्बग्रहः ॥ ७९ ॥ दारिद्र्येण समीरितापि
बहुशः कण्ठं समालम्बते कण्ठात्कष्टशतैः कथं कथमपि
प्राप्नोति जिह्वातलम् । जिह्वाकीलककीलितेव सुदृढं तस्मात्
निर्यात्यसौ बाणी प्राणपरिक्षयेऽपि महतां देहीति नास्तीति च
॥ ८० ॥ दृढं दुर्जनचेष्टितं परिभवो लब्धः समानाजनात्पिण्डार्थं
धनिनां कृतं श्लडितं मुक्तं कपालेष्वपि । पञ्चामघनि
संप्रयातमसकृत्सुप्तं तृणप्रस्तरे यच्चान्यत्र कृतं कृतान्तं कुरु हे
तत्रापि सज्जा वयम् ॥ ८१ ॥ आसे चेत्स्वगृहे कुटुम्ब-
भरणं कर्तुं न शक्तोऽस्म्यहं सेवे चेत्सुखसाधनं मुनिवत्
मुष्णन्ति मां तस्कराः । श्वेत्ते चेत्स्वतनुं त्यजामि नरकाग्नी-
रात्महत्यावशात्तो जाने करवाणि दैव किमहं मर्तुं न वा
जीवितुम् ॥ ८२ ॥ मा भूजन्म महाङ्कुले तदपि चेन्मा
भूद्विपत्तापि चेन्मा भूद्भरि कलत्रमस्ति यदि तन्मा भूद्व्यादौ
मनः । तच्चेदस्ति तदस्तु मृत्युरथ चेत्तस्यापि नास्ति क्षणस्त-
ज्जन्मान्तरनिर्विशेषसदसद्देशान्तरेऽस्तु स्थितिः ॥ ८३ ॥ यैः
कारुण्यपरिग्रहान्न गणितः स्वार्थः परार्थं प्रति यैश्चात्यन्त-
दयापरैर्न विहिता वन्द्यार्थिनां प्रार्थना । ये चासन्परदुःख-
दुःखितधियस्ते साधवोऽस्तं गताश्चक्षुः संहर वाष्पवेगम-
धुना कस्याग्रतो रुचते ॥ ८४ ॥ सक्तूच्छोषयति द्रुतान्-
तिकरोत्याक्रन्दतो बालकान्मृत्यासिद्धति कर्परेण सलिलं
शय्यातृणं रक्षति । धृत्वा मूर्ध्नि पुराणशूर्पशकलं शून्ये गृहे
व्याकुला किं तद्यन्न करोति दुर्गतवधूदेव भृशं वर्षति ॥ ८५ ॥
दारिद्र्यक्षितिपः स मे निजपतिस्तस्य प्रसादाद्बुद्ध्याञ्चा जीव-
नमम्बरं दश दिशो वासश्च देवालये । अस्मद्वैरिणि लब्ध-
संगतिरिति त्वय्याश्रये कुप्यता मद्भुक्तिं विनियोजितास्त्वदरयः
का नाम वृत्तिर्मम ॥ ८६ ॥ आसीत्ताम्रमयं शरीरमधुना
सौवर्णवर्णं गतं मुक्ताहारलताश्रुबिन्दुनिवहैर्निःश्वस्य मे
कल्पिता । स्वल्पं स्वल्पमनल्पकल्पमधुना दीर्घं वयः कल्पितं
स्वामिन्दुःखं भवत्प्रसादवशतः किं किं न लब्धं मया ॥ ८७ ॥

दानप्रशंसा

अनुकूले विधौ देयं यतः पूरयिता हरिः । प्रतिकूले
विधौ देयं यतः सर्वं हरिष्यति ॥ १ ॥ यद्वाति यदश्नाति
तदेव धनिनो धनम् । अन्ये मृतस्य क्रीडन्ति दारैरपि
धनैरपि ॥ २ ॥ यद्वाति विशिष्टेभ्यो यच्चाश्नाति दिने
दिने । तत्ते वित्तमहं मन्ये शेषमन्यस्य रक्षति ॥ ३ ॥
त्याग एको गुणः स्नाध्यः किमन्यैर्गुणराशिभिः । त्यागा-

१ सुखदात्रीम्. २ न दृश्यते. ३ उज्जां प्राप्नोति. ४ लज्जा-
मुक्तः ५ खेदम्. ६ स्थानम्. ७ वासनानि.

१ गते. २ दैवे. ३ पूरणकर्ता.

जगति पूज्यन्ते पशुपाषाणपादपाः ॥ ४ ॥ भवन्ति नरकाः
पापात्पापं दारिद्र्यसंभवम् । दारिद्र्यमप्रदानेन तस्माद्दानपरो
भवेत् ॥ ५ ॥ आसादर्धमपि आसमर्थिभ्यः किं न यच्छसि ।
इच्छानुरूपो विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥ ६ ॥
गौरवं प्राप्यते दानान्न तु वित्तस्य संचयात् । स्थितिरुच्चैः
पयोदानां पयोधीनामधः स्थितिः ॥ ७ ॥ दरिद्रान्तर कौन्तेय
मा प्रयच्छेत्तरे धनम् । व्याधितस्यौषधं पथ्यं नीरुजस्य
किमौषधैः ॥ ८ ॥ दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽनुपकारिणे ।
देशे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं विदुः ॥ ९ ॥
उपार्जितानां वित्तानां त्याग एव हि रक्षणम् । तद्वागोदर-
संस्थानां परीवाह इवाम्भसाम् ॥ १० ॥ दानोपभोगवन्ध्या
या सुहृद्भिर्या न मुज्यते । पुंसां यदि हि सा लक्ष्मीरलक्ष्मीः
कतमा भवेत् ॥ ११ ॥ किं तथा क्रियते लक्ष्म्या या वधूरिव
केवला । या न वेश्येव सामान्या पथिकैरुपमुज्यते ॥ १२ ॥
आयासशतलब्धस्य प्राणेशोऽपि गरीयसः । गतिरेकैव वित्तस्य
दानमन्या विप्रत्ययः ॥ १३ ॥ दानेन श्लाघ्यतां यांति
पशुपाषाणपादपाः । दानमेव गुणः श्लाघ्यः किमन्यैर्गुण-
कोटिभिः ॥ १४ ॥ दानं भोगो नाशस्त्रियो गतयो भवन्ति
वित्तस्य । यो न ददाति न मुञ्चते तस्य तृतीया गतिर्भवति
॥ १५ ॥ यो न ददाति न मुञ्चते सति विभवे नैव तस्य
तद्भव्यम् । तृणमयकृत्रिमपुरुषो रक्षति सस्यं परस्वार्थे
॥ १६ ॥ दातव्यं भोक्तव्यं सति विभवे संचयो न
कर्तव्यः । पश्येह मधुकरीणां संचितमर्थं हरन्त्यन्ये
॥ १७ ॥ मीयतां कथमभीप्सितमेषां दीयतां द्रुतमयाचित-
मेव । तं धिगस्तु कलयन्नपि वाञ्छामर्थिवागवसरं सहते
यः ॥ १८ ॥ प्रापितेन चतुष्पाकुर्विर्द्वन्द्वं लम्बितेन बहुया-
चनलज्जाम् । अर्थिना यदधमर्जति दाता तन्न लुम्पति विल-
म्ब्य ददानः ॥ १९ ॥ यत्प्रदेयमुपनीय वदान्यैर्दीयते
सलिलमर्थिजनाय । याचनोक्तिविफलत्वविशङ्कात्रासमूर्च्छन-
चिकित्सितमेतत् ॥ २० ॥ अर्थिने न तृणवद्धनमात्रं किंतु
जीवनमपि प्रतिपाद्यम् । एवमाह कुशवज्जलदायी द्रव्यदान-
विधिरुक्तिविदग्धः ॥ २१ ॥ पङ्कसंगरविगर्हितमर्हं न
श्रियः कमलमाश्रयणाय । अर्थिपाणिकमलं विमलं तद्वास-
वेश्म विदधीत सुधीस्तत् ॥ २२ ॥ दानपात्रमधममर्णमिहै-
कमाहि कोटिगुणितं दिवि दायि । साधुरेति सुकृतैर्यदि
कर्तुं पारलौकिककुसीदमसीदत् ॥ २३ ॥ अर्थो विनैवार्थ-
नयोपसीदन्नाल्योऽपि धीरैरवधीरणीयः । मान्येन मन्ये

विधिना वितीर्णः स प्रीतिदायो बहुमन्तुमर्हः ॥ २४ ॥
दानेन भूतानि वशीभवन्ति दानेन वैराग्यपि यांति नाशम् ।
परोऽपि बन्धुत्वमुपैति दानैर्दानं हि सर्वव्यसनानि हन्ति
॥ २५ ॥ तुरगशतसहस्रं गोगजानां च लक्षं कनकरजत-
पात्रं मेदिनीं सागरान्ताम् । विमलकुलवधूनां कोटिकन्याश्च
दद्यान्नहि नहि सममेतैरन्नदानं प्रधानम् ॥ २६ ॥ कामं
वाचः कतिचिदफलाः सन्तु लोके कवीनां सन्त्येवान्या मधु-
रिपुकथाः संस्तवात्कामदोग्र्यः । वित्तं कामं भवतु विफलं
दत्तमश्रोत्रियेभ्यः पात्रे दत्तैर्भवति हि धनैर्धन्यता भूरिदातुः
॥ २७ ॥ देयं भो ह्यधने धनं सुकृतिभिर्नो संचितं सर्वदा
श्रीकर्णस्य बलेश्च विक्रमपतेरद्यापि कीर्तिः स्थिता । आश्चर्यं मधु-
दानभोगरहितं नष्टं चिरात्संचितं निर्वेदादिति पाणिपादयुगलं
धर्षन्त्यहो मक्षिकाः ॥ २८ ॥

लोभनिन्दा

लोभः प्रतिष्ठा पापस्य प्रसूतिर्लोभ एव च । द्वेषक्रोधादि-
जनको लोभः पापस्य कारणम् ॥ १ ॥ लोभात्क्रोधः प्रभ-
वति लोभात्कामः प्रजायते । लोभान्मोहश्च नाशश्च लोभः
पापस्य कारणम् ॥ २ ॥ लोभात्क्रोधः प्रभवति क्रोधाद्द्वेषः
प्रवर्तते । द्वेषेण नरकं याति शास्त्रज्ञोऽपि विचक्षणः
॥ ३ ॥ मातरं पितरं पुत्रं भ्रातरं वा सुहृत्तमम् । लोभाविष्टो
नरो हन्ति स्वामिनं वा सहोदरम् ॥ ४ ॥ लोभेन
बुद्धिश्चलति लोभो जनयते तृषाम् । तृषार्तो दुःखमाप्नोति
परत्रेह च मानवः ॥ ५ ॥ लोभाविष्टो नरो वित्तं वीक्षते न
स चापदम् । दुग्धं पश्यति मार्जारो न तथा लगुडाहतिम्
॥ ६ ॥ प्रायेण धनिनामेव धनलोभो निरन्तरम् । पश्य
कोटिद्वयोपेतं लक्ष्म्यं प्रणतं धनुः ॥ ७ ॥ लोभः सदा
विचिन्त्यो लुब्धेभ्यः सर्वतो भयं दृष्टम् । कार्याकार्यविचारो
लोभविमूढस्य नास्त्येव ॥ ८ ॥ सत्यप्रशमतपोभिः सत्यधनैः
शास्त्रवेदिभिर्विजितः । लोभोऽर्जुनं प्रविष्टः कुटिलं हृदयं
किराटीनाम् ॥ ९ ॥ ब्रह्मोपपन्न इति पूर्णदशाविशेषशाली
स्वमात्मनि वसुप्रकरं निधाय । लब्धोदये तमथ गृह्णाति
पद्मबन्धौ दीपा भवन्ति कलुषा बलवान् हि लोभः ॥ १० ॥
युद्धं गोत्रं वीमदन्ति विकटं क्रामन्ति देशान्तरं गाहन्ते
गहनं समुद्रमथनं क्लेशं कुर्वन् कुर्वते । सेवन्ते कृपणं पतिं
गदघटासंघट्टदुःसंचरं सर्पन्ति प्रधनं धनान्वितधियस्तल्लोभ-
विस्फूर्जितम् ॥ ११ ॥

१ अनेकोपभोग्याः २ नाश इत्यर्थः ३ तृणकृतकपटपुरुषाकारः
सस्वरक्षणार्थमुच्चप्रदेशे शृगालादिभयहेतुस्तृणादिघटितः पुरुषः स्वाप्यत
इति प्रसिद्धम् ४ ऐश्वर्यं ५ भ्रमरीणाम् ६ हास्यत्वम्

१ तिष्ठतीति शेषः २ धनुषः प्रान्तभागद्वयम्, हृदयगुहायामित्यर्थः
३ लक्षं लक्ष्यम्; पक्षे-लक्षसंख्या ४ गर्तम् ५ किराटो बणिग्जाति-
विशेषः ६ गहनम् ७ अरण्यम् ८ युद्धम् ९ विनाशः

उदारप्रशंसा

शतेषु जायते शूरः सहस्रेषु च पण्डितः । वक्ता दश-
सहस्रेषु दाता भवति वा न वा ॥ १ ॥ अदाता पुरुषस्त्यागी
धनं संत्यज्य गच्छति । दातारं कृपणं मन्ये मृतोऽप्यर्थे न
मुञ्चति ॥ २ ॥ रक्षन्ति कृपणाः पाणौ द्रव्यं कन्यमिवा-
त्मनः । तदेव सन्तः सततमुत्सृजन्ति यथा मलम् ॥ ३ ॥
याचितो यः ग्रह्यते दत्त्वा च प्रीतिमान्भवेत् । तं दृष्ट्वाप्य-
थवा श्रुत्वा नरः स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ ४ ॥ आकारमात्रविज्ञान-
संपादितमनोरथाः । ते धन्या ये न शृण्वन्ति दीनाः प्रण-
यिनां गिरः ॥ ५ ॥ कर्णलङ्घिगुणोत्कर्षास्त्यागिनो धन्वि-
नस्तथा । निष्कलान्न विमुञ्चन्ति भार्गवान्संमुखे स्थितान् ॥ ६ ॥
देहि देहीति जल्पन्ति त्यागिनोऽप्यर्थिनोऽपि च ।
आलोकयन्ति रमसादस्ति नास्तीति न क्वचित् ॥ ७ ॥
युध्यन्ते पक्षिपशवः पठन्ति शुकसारिकाः । दातुं शक्नोति
यो वित्तं स शूरः स च पण्डितः ॥ ८ ॥ अयं निजैः परो
वेति गणना लघुचेतसाम् । उदारचरितानां तु वसुधैव
कुटुम्बकम् ॥ ९ ॥ लक्ष्मीपयोधरोत्सङ्गकुङ्कुमारुणितो
हरेः । धन्यो बलिः स येनास्य भिक्षापात्रीकृतः करः ॥ १० ॥
कर्णस्त्वचं शिबिर्मोसं जीवं जीमूतवाहनः । ददौ दधीचि-
रस्थीनि नास्त्यदेयं महात्मनाम् ॥ ११ ॥ दाता नीचोऽपि
सेव्यः सान्निष्फलो न महानपि । जलार्थी वारिधिं त्यक्त्वा
पश्य कूपं निषेवते ॥ १२ ॥ पुंसामुन्नतचित्तानां सुखा-
वहमिदं द्वयम् । सर्वसङ्गनिवृत्तिर्वा विभूतिर्वा सुविस्तरा
॥ १३ ॥ जरामरणदौर्गत्यव्याधयस्तावदासताम् । जन्मैव
किं न धीरस्य भूयो भूयन्नपाकरम् ॥ १४ ॥ अपि
नाम स दृश्येत पुरुषातिशयो मुवि । गर्वोर्च्छन्नमुखा येन
घनिनो नावलोकिताः ॥ १५ ॥ पृथ्वी पृथ्वीगुणा मान्याः
सन्ति भूपा विवेकिनः । परामवापदं यान्ति कस्मादुन्नत-
बुद्धयः ॥ १६ ॥ परिपूर्णगुणभोगगरिमोद्गार एव सः ।
त्रिजगत्स्पृहणीयेऽस्मिन्न रुचिर्द्रविणेऽपि यत् ॥ १७ ॥
त्यागो गुणो वित्तवतां वित्तं त्यागवतां गुणः । परस्परवि-
युक्तौ तु वित्तत्यागौ विदम्बना ॥ १८ ॥ नृणां धुरि स
एवैको यः कश्चित्त्यागपाणिना । निर्माष्टि प्रार्थनापांसुधूसरं
सुखमर्थिनाम् ॥ १९ ॥ बुद्धिर्या सत्वरहिता स्त्रीत्वं तत्केवलं
मतम् । सत्त्वं चानयसंपन्नं तत्पशुत्वं न पौरुषम् ॥ २० ॥
अत्यद्भुतमिमं मन्ये स्वभावमनखिनः । यदुपक्रियमाणोऽपि
प्रीयते न विलीयते ॥ २१ ॥ सैव परं न विनश्यति

१ मांसम् २ बाणान्, पक्षे, याचकान् ३ स्वीयः ४ पतन्ना-
मको राजा ५ नृपश्रेष्ठः ६ मुनीश्वरः ७ समुद्रम् ८ स्त्रीतवदनाः

तैरुरपि या श्रीर्निवेशिता सन्सु । अवशिष्यते हिमांशोः सैव
कला या स्थिता शमौ ॥ २२ ॥ कियती पञ्चसहस्री कियती
लक्षापि कोटिरपि कियती । औदार्योन्नतमनसां रत्न-
वती वसुमती कियती ॥ २३ ॥ प्रत्युपकुर्वत्पूर्वं कृतोपकार-
मपि लज्जयति चेतः । यस्तु विहितोपकारादुपकार-
सोऽधिको मृत्योः ॥ २४ ॥ जीवजीवयति हि यो ज्ञातिजनं
परिजनं च सुहृदश्च । तस्य सफला गृहश्रीर्धिगनुपजीव्यां
धनसमृद्धिम् ॥ २५ ॥ यच्छञ्जलमपि जलदो बलमतामेति
सर्वलोकस्य । नित्यं प्रसारितकरः सवितापि भवत्यन्धुष्यः
॥ २६ ॥ नासं यत्केनचिदपि मनोरथा अपि यतो निव-
र्तन्ते । तद्यदि न लभ्यतेऽन्यन्मनस्विनः किमभिमानफलम्
॥ २७ ॥ घटनं विघटनमथवा कार्याणां भवति विधि-
नियोगेन । उचितेऽनुचिते कर्मणि वृत्तिनिवृत्ती समादौ
॥ २८ ॥ कल्पस्थायि न जीवितमैश्वर्यं नाप्यते च यद-
भिमतम् । लोकस्तथाप्यकार्यं कुरुते कार्यं किमुद्दिश्य
॥ २९ ॥ धनबाहुल्यमहेतुः कोऽपि निसर्गेण मुक्तकरः ।
प्रावृषि कस्मान्मुमुचः संपत्तिः किमधिकांस्तु निघेः ॥ ३० ॥
द्रविणार्जनजः परिश्रमः फलितोऽप्यस्य जनस्य नीरसः ।
द्रविणार्जनमात्मतुष्टये परमावर्जयितुं गुणार्जनम् ॥ ३१ ॥
नाक्षराणि पठता किमपाठि पाठितोऽपि किमु विस्मृत एव ।
इत्थमर्थिजनसंशयदोलखेलनां खलु चकार नकारः ॥ ३२ ॥
यः प्रशंसति नरो नरमन्यं देवतासु वरदासु सतीषु । सुग-
धीर्धनलवस्पृहयालुस्तं नृशंसमहमाद्यमवैमि ॥ ३३ ॥
यथा शरीरं किल जीवितेन विनाकृतं काष्ठमिवावमांति ।
तथैव तज्जीवितमप्यवैमि लोकोत्तरेण स्फुरितेन शून्यम्
॥ ३४ ॥ जातश्च नाम न विनश्यति चेत्युक्तमुत्पाद्य
एव नियमेन विनाशहेतुः । तुल्ये च नाम मरणव्यसनो-
पतापे मृत्युर्वरं परहितावहिताशयस्य ॥ ३५ ॥ उत्पादिता
स्वयमियं यदि तत्तनूजा तातेन वा यदि तदा भगिनी
खलु श्रीः । यद्यन्यसंगमवती च तदा परस्त्री तस्यागबद्ध-
मनसः सुधियो भवन्ति ॥ ३६ ॥ त्वयि सति शिवदातव्य-
स्वदेभ्यर्थितानामितरमनुसरन्तो दर्शयन्तोऽर्थिसुद्राम् । वैरम-
चरणपातैर्दुर्ग्रहं दोग्धुकामाः कैरमनुसरामः कामधेनौ
स्थितायाम् ॥ ३७ ॥ इयत्यप्येतस्मिन्निरवधिमहत्पथानि
गुणास्त एवामी द्वित्रा जरठजरठा यान्ति गणनाम् ।
अहो आन्यो लोकः स न परममीभिः कृतघृतिः स्य-
स्तब्धो यावत्कलयति समग्रं नृणमिदम् ॥ ३८ ॥ स्वचित्-
परिचिन्तयैव परितापमात्मन्यमी न विभ्रति मनस्विनो

१ अल्पा २ याचितानाम् ३ पाश्चात्यचरणपातैः ४ उद्ग्रहः

यदमुना न तावत्क्षतिः । अहर्निशमिहैव ये परमनोबुद्ध्या
पुनर्वहन्ति विजिगीषुतां किमिव तेऽनुकम्पास्पदम् ॥ ३९ ॥
मुज्यन्ते खगृहस्थिता इव सुखं यस्मार्थिभिः संपदः पट्वी
यस्य मतिस्तमःप्रहतये द्वावेव तौ प्राणितः । यस्त्वात्ममरि-
रुन्नतेऽपि विभवे हीनश्च विद्वत्तया तस्मालेख्यमणेरिवा-
कृतिधृतः सत्ताप्यसत्ता ननु ॥ ४० ॥ आधारय धरावका-
शविधयेऽप्याकाशमालोकने भास्वानात्ममहत्त्वसाधनविधा-
वन्ये गुणाः केचन । इत्यस्मिन्नुपकारकारिणि सदा वर्गे परं
दुस्त्यजे दैन्यव्रीडकलङ्कमुज्झातु कथं चेतो महाचेतसाम्
॥ ४१ ॥ नित्यं या गुरुभृत्यबन्धुमुजनैर्न स्वेच्छया मुज्यते
पश्यन्ति स्पृहयालवो न रिपवो यां विक्रमासादिताम् ।
यस्याः साधुपरिक्षेपेण सुहृदा नाशेन वा संभवो नो संप-
द्विपदेव सा गुणवतां प्रीतिस्तया कीदृशी ॥ ४२ ॥ न्याय्यं
मार्गमनुज्झतः सुकृतिनो दैवान्नवन्त्यापदो यास्ताः सन्तु
बलेरिवादिपुरुषावोर्वी स्वयं यच्छतः । शक्येव जुगु-
प्सितैः सुबहुभिर्निन्दैर्धृशं कर्मभिर्देवानामुपरि प्रभुत्वमपि
मे मा भूत्रपाकारणम् ॥ ४३ ॥ रुद्रोऽद्रिं जलधिं हरिर्दि-
विषदो दूरं विहायः शिता भोगीन्द्राः प्रबला अपि
प्रथमतः पातालमूले स्थिताः । लीनाः पद्मवने सरोजनिलया
ग्रन्थेऽर्थिसार्थाद्रिया दीनोद्धारपरायणाः कलियुगे सत्पूरुषाः
क्रेवलम् ॥ ४४ ॥

कृपणनिन्दा

कृपणेन समो दाता न भूतो न भविष्यति । अस्पृशन्नेव
वित्तानि यः परेभ्यः प्रयच्छति ॥ १ ॥ यद्वर्ज्यते परिक्लेशै-
रर्जितं यन्न मुज्यते । विभज्यते यद्वैतेऽन्यैः कस्यचिन्मास्तु
तद्धनम् ॥ २ ॥ यत्करोत्यैरतिं क्लेशं तृष्णां मोहं प्रजाग-
रम् । न तद्धनं कर्दर्याणां हृदये व्यधिरेव सः ॥ ३ ॥ मृत्युः
शरीरगोप्तारं धनरक्षं वसुंधरा । दुश्चारिणी च हसति स्वपतिं
पुत्रवत्सलम् ॥ ४ ॥ त्यागभोगविहीनेन धनेन धनिनो
श्रद्धि । भवामः किं न तेनैव धनेन धनिनो वयम् ॥ ५ ॥
दानोपभोगरहिता दिवसा यस्य यान्ति वै । स लोहकार-
मन्त्रेण श्वसन्नपि न जीवति ॥ ६ ॥ अनुधैर्यलाभाय पण्य-
स्त्रीभिरिव स्वयम् । आत्मा संस्कृत्य संस्कृत्य परोपकरणीकृतः
॥ ७ ॥ कृपणेन शवेनेव मृतेनापि न दीयते । मांसं वर्धयता
सेन कौकस्योपकृतिः कृता ॥ ८ ॥ बोधयन्ति न याचन्ते

भिक्षाद्वारा गृहे गृहे । दीयतां दीयतां नित्यमदातुः फल-
मीदृशम् ॥ ९ ॥ द्वारं द्वारं रटन्तीह भिक्षुकाः पात्रपाणयः ।
दर्शयन्त्येव लोकानामदातुः फलमीदृशम् ॥ १० ॥ न
दातुं नोपमोक्तुं च शक्नोति कृपणः श्रियम् । किं तु स्पृशति
हस्तेन नपुंसक इव स्त्रियम् ॥ ११ ॥ किंशुके किं शुक्रः
कुर्यात्फलितेऽपि बुभुक्षितः । अदातरि समृद्धेऽपि किं कुर्यु-
रुपजीविनः ॥ १२ ॥ वरं विभवहीनेन प्राणैः संतर्पितो-
ऽनलः । नोपचारपरिभ्रष्टः कृपणः प्रार्थितो जनः ॥ १३ ॥
उदारचरितस्त्यागी याचितः कृपणोऽधिकः । एको घनं
ततः प्राणानन्यः प्राणांस्ततो धेनम् ॥ १४ ॥ नोपमोक्तुमपि
स्त्रीवो जानात्युपचितां श्रियम् । ग्राम्यो विरागयत्येव रम-
यन्नपि कामिनीम् ॥ १५ ॥ कृपणः स्वधूसङ्गं न करोति
मयादिह । भविता यदि मे पुत्रः स मे वित्तं हरेदिति
॥ १६ ॥ यदधोऽधः क्षितौ वित्तं निचैखान मितंपचः ।
तदधोनिरयं गन्तुं चक्रे पन्थानमग्रतः ॥ १७ ॥ निजसौख्यं
निरुन्वानो यो धनार्जनमिच्छति । परार्थे भारवाहीव क्लेश-
सैव हि भाजनम् ॥ १८ ॥ असंभोगेन सामान्यं कृपणस्य
घनं परैः । अस्तेदमिति संबन्धो हानौ दुःखेन गम्यते
॥ १९ ॥ सति द्राक्षाफले क्षीरे मृदामासादनं मुदं ।
अहो मातुरियं रीतिः कृपणे गर्भवर्तिनि ॥ २० ॥ अदातु-
र्मानसं क्वापि न स्पृशन्ति क्वेर्गिरः । दोषायैवातिवृद्धस्य
विलासास्तरुणीकृताः ॥ २१ ॥ शरणं किं प्रपन्नानि विषव-
न्मारयन्ति किम् । न त्यज्यन्ते न मुज्यन्ते कृपणेन धनानि
यत् ॥ २२ ॥ घनं यदिह मे दत्ते विधे मा देहि कर्हिचित् ।
औदार्यं धनिनो देहि यन्मदीये हृदि स्थितम् ॥ २३ ॥
वीणेव श्रोत्रहीनस्य लोलाक्षीव विचैक्षुषः । व्यसोः कुसु-
ममालेव श्रीः कर्दर्यस्य निष्फला ॥ २४ ॥ लुब्धो न
विसृजत्यर्थं नरो दारिद्र्यशङ्कया । दातापि विसृजत्यर्थं तैर्येव
ननु शङ्कया ॥ २५ ॥ या विपत्तिर्धनापाये नवा भोगिवदान्ययोः ।
प्रज्ञापकर्षात्प्रागेव प्राप्ता हि कृपणेन सा ॥ २६ ॥ गृहमध्य-
निखातेन धनेन रमते यदि । स तु तेनानुसारेण रमते किं
न मेरुणा ॥ २७ ॥ अतिसंचयकर्तृणां वित्तमन्यस्य कारणात् ।
अन्यैः संचयीते यद्वादन्त्यैश्च मधु पीयते ॥ २८ ॥ विड-
म्बनैव पुंसि श्रीः परप्रणयपांसुले । कान्तिं कामिह कुर्वीत
कुणौ कटककल्पना ॥ २९ ॥ कृतवोपकारं यस्तस्माद्वाञ्छति
प्रत्युपक्रियाम् । दीनस्तृष्णाविधेयत्वाद्वाञ्छन्तमप्युपलेढि सः
॥ ३० ॥ दैववंशादुत्पन्ने सति विभवे यस्य नास्ति भोगेच्छा ।

१ संपादते. २ अवसासे. ३ अस्वस्थत्वम्. ४ विचाराशक्तिः.
५ कृपणानाम्. ६ पीडित. ७ कस्य का उपकृतिरुपकारः कृता, अपि
८ न कस्यापि कापीत्यर्थः; पक्षे, -काकस्य पक्षिणः.

१ भिक्षुका इति शेषः. २ लज्जतीति शेषः. ३ भारोपभामासः.
४ नरकम्. ५ चन्द्राक्षी. मृगनयनेति यावत्. ६ अन्धस्य.
७ प्राणरहितस्य; जेत्येति यावत्. ८ दारिद्र्यशङ्कयैव.

न च परलोकसमीहा सं भवति धनपालको मूर्खः ॥ ३१ ॥
 उपभोगकातराणं पुरुषाणामर्थसंचयपराणाम् । केन्यामणिरिव
 सद्ने तिष्ठत्यर्थः परस्यार्थे ॥ ३२ ॥ यदि भवति धनेन
 धनी^१ क्षितितलनिहितेन भोगरहितेन । तस्माद्वयमपि ध-
 निनस्तिष्ठति नः काश्चनो मेरुः ॥ ३३ ॥ नन्दनरेन्द्रद्रविणैर्दुष्कृ-
 तमिव किमपि विहितमतिघोरम् । वसुधातलोष्मपाको विर-
 मति नाद्यापि यत्तेभ्यः ॥ ३४ ॥ दृढतरनिबद्धमुष्टेः कोश-
 निषण्णस्य संहजमलिनस्य । कृपणस्य कृपाणस्य च केव-
 लमाकारतो भेदः ॥ ३५ ॥ कृपणसमृद्धीनामपि मोक्षारः
 सन्ति केचिदतिनिपुणाः । जलसंपदोऽर्धुराशेर्यान्ति वशं
 सर्वदैव वैडवाग्नेः ॥ ३६ ॥ प्रासानपि न लभन्ते भोगान्भोक्तुं
 स्वकर्मभिः कृपणाः । मुखपाकः किल भवति द्राक्षापाके
 बलिमुजां हि ॥ ३७ ॥ अतिसाहसमतिदुष्करमत्याश्चर्यं च
 दानमर्थानाम् । योऽपि ददाति शरीरं न ददाति स वित्त-
 लेशमपि ॥ ३८ ॥ केऽपि स्वभावलुब्धास्तीव्रतरां यातना-
 मपि सहन्ते । न तु संत्यजन्ति वित्तं मात्सर्यमिवाधमाः
 सततम् ॥ ३९ ॥ और्वा इवातिलुब्धा भवन्ति धनलवण-
 वारिवहुतृष्णाः । तृणलवमिव निजदेहं त्यजन्ति लेशं न
 वित्तस्य ॥ ४० ॥ अर्थिनि कवयति कवयति पठति च
 पठति स्तवोद्यते स्तौति । पश्चाद्यामीत्युक्ते कृपणः प्रैततो-
 ऽञ्जलिं कुरुते ॥ ४१ ॥ दानं भोगं च विना धनसत्तामात्र-
 केण चेद्वनिनः । वयमपि किमिति न धनिनस्तिष्ठति नः
 काश्चनो मेरुः ॥ ४२ ॥ धनिनोऽप्यदानभोगा गण्यन्ते
 धुरि महादरिद्राणाम् । हन्ति न यतः पिपासामतः समु-
 द्रोऽपि मरुरिव ॥ ४३ ॥ अभ्युपयुक्ताः सद्भिर्गतागतै-
 रहरहः सुनिर्विण्णाः । कृपणजनसंनिकर्षं संप्राप्यार्थाः
 स्वपन्तीव ॥ ४४ ॥ ते मूर्खतरा लोके येषां धनमस्ति
 नास्ति च त्यागः । केवलमर्जनरक्षणवियोगदुःखान्यनुभवन्ति
 ॥ ४५ ॥ याचमानजनमानसबुद्धेः पूरणाय वत जन्म न
 यस्य । तेन भूमिरतिभारवतीयं न दुर्मेर्न गिरिभिर्न समुद्रैः
 ॥ ४६ ॥ मा धनानि कृपणः खलु जीवस्तृष्णयार्पयतु जातु
 परस्मै । तत्र नैव कुरुते मम चित्रं यत्तु नार्पयति तानि

मृतोऽपि ॥ ४७ ॥ लोक एष परलोकमुपेता हा विधाय निधने
 धनमेकः । इत्यसुं खलु तदस्य निनीषत्यर्थिवन्धुरैर्दय-
 दयचित्तः ॥ ४८ ॥ संचितं क्रतुषु नोपयुज्यते यात्रितं
 गुणवते न दीयते । तत्कदर्यपरिरक्षितं धनं चौरपार्थिव-
 गृहेषु गच्छति ॥ ४९ ॥ वरममी तरवो वनगोचराः
 शकुनिसार्थविलुप्तफलश्रियः । न तु धनाव्यगृहाः कृपणाः
 फणानिहितरत्नमुजंगमवृत्तयः ॥ ५० ॥ न निर्ययासन्ति
 कदर्यहस्ताद्वनानि पांसोरिव तैललेशाः । दैवात्कदाचिद्विनि-
 योक्तुरेव निर्गन्तुमिच्छन्त्यसुभिः सहैव ॥ ५१ ॥ सुसंबुद्धैर्ज-
 वितवत्सुरक्षितैर्निजेऽपि देहे कृतयन्त्रणस्य च । तवानुमार्गं
 ब्रजतो भवान्तरे शठैर्धनैः पञ्चनदी न पूरिता ॥ ५२ ॥ अहो
 धनानां महती विदग्धता सुखोषितानां कृपणस्य वेष्टमनि ।
 ब्रजन्ति न त्यागदशां न भोग्यतां परां च कांचित्पथयन्ति
 निर्वृतिम् ॥ ५३ ॥ फलं खेच्छालभ्यं प्रतिवनमैखेदं^२ क्षिति-
 रुहां पयः स्थाने स्थाने शिशिरमधुरं पुण्यसरिताम् । मृदुस्पर्शा
 शय्या सुललितलतापल्लवमयी सहन्ते संतापं तदपि
 धनिनां द्वारि कृपणाः ॥ ५४ ॥ यदेते साधूनामुपरि वि-
 मुखाः सन्ति धनिनो न चैषावज्ञैषामपि तु निजवित्तव्यय-
 भयम् । अतः खेदो नास्तिन्परममनुकम्पैव भवति स्वमांसत्र-
 स्तेभ्यः क इह हरिणेभ्यः परिभवः ॥ ५५ ॥ न शान्तान्त-
 स्तृष्णा धनलवणवारिव्यतिकरैः क्षतच्छायः कायश्चिरवि-
 रसरुक्षाशनतया । अनिद्रा मन्दाभिर्नृपसलिलचौरानल-
 भयात्कदर्याणां कष्टं स्फुटमधनकष्टादपि परम् ॥ ५६ ॥
 जहाति सहसाननं क्षैटिति पृच्छति स्वागतं नमस्यति
 कृताञ्जलिः श्रुतिमनोहरं भाषते । ददाति कुसुमं फलं शिथि-
 ल्यत्यमीष्टां क्रियामहो न परिचीयते कृपणवध्वनाचातुरी
 ॥ ५७ ॥ अयश्चणकचर्वणं फणिफणामणेः कर्षणं करेण
 गिरितोलनं जलनिवेः पदा लङ्घनम् । प्रैसुसहरिबोधनं
 निशितखड्गसंस्पर्शनं कदाचिदखिलं भवेन्न च शठाद्वनस्यार्ज-
 नम् ॥ ५८ ॥ एकैकातिशयालवः परगुणज्ञानैकवैज्ञानिकाः
 सन्त्येते धनिकाः कलासु सकलास्वाचार्यचर्याचणाः ।
 अप्येते सुमनोगिरां निशमनाद्विम्यत्यहो स्लाघया धृते
 मूर्धनि कुण्डले केषणतः क्षीणे भवेतामिति ॥ ५९ ॥
 प्रीतिं न प्रकटीकरोति मुहुरिदं द्रव्यव्ययाशङ्कया मीतः
 प्रत्युपकारकारणभयाच्चाङ्गुष्यते सेवया । मिथ्या जल्पति
 वित्तमार्गणभयास्तुत्यापि न प्रीयते कीनाशो विभवव्ययव्य-
 तिकरत्रस्तः कथं प्राणिति ॥ ६० ॥ मत्वा सारं गुणानां

१ इच्छा. २ उत्तमकन्या. ३ भूम्यन्तर्गतं. ४ उपभोगहीनेन.
 ५ नवनवतिकोटिमिताः कनकदीनाराः पाटलिपुत्रमहीपतिना नन्देन
 भूमौ निहिता अद्यापि तिष्ठन्तीति प्रसिद्धिः. ६ दृढतरमतिनिबिडं
 निबद्धा मुष्टिर्धनः. पक्षे-दृढतरं निबद्धा मुष्टिः त्सर्यस्य.
 ७ कोशागारे निषण्णस्य स्थितस्य. पक्षे-कोशे खड्गपिधाने
 स्थितस्य. ८ स्वभावमलिनस्य. मलिनवेषत्वात्. पक्षे-कृष्णवर्णत्वात्.
 ९ आकारत आकृत्या भेदः. पक्षे-कृपणशब्देऽकारो वर्तते. कृपाण-
 शब्द आकारो वर्तते. एतावतैव भेदो भिन्नत्वम्. कृपाणः खड्गः.
 १० समुद्रस्य. ११ वाडवाग्नेः. १२ मुखरोगः. १३ काकानाम्.
 १४ याचकैः. १५ कवितां करोति. १६ नञः.

१ उद्यत्कर्षणं चित्तं यस्य. २ कुशरहितम्. ३ दृक्षाणां.
 ४ सत्वरम्. ५ कर्षणमधुरम्. ६ लोहम्. ७ निद्रितासिंहोत्थापनम्.
 ८ तीक्ष्णः. ९ धर्षणतः.

शिरसि यदि शशी स्थापितो दैवयोगादीशेन क्षीणबिम्बः
सकलमुपचयं किं न नीतः क्षणेन । मिथ्यैवं ख्यापयन्तो
गुणिनि सरलतां लोकभक्त्यर्थमुच्चैराढ्याः कुर्वन्ति वित्त-
व्ययचकितधियो मानमर्थेन शून्यम् ॥ ६१ ॥

याचकनिन्दा

वैपथ्यमलिनं वक्रं दीना वाग्गद्गदः स्वरः । मरणे यानि
चिह्नानि तानि चिह्नानि याचके ॥ १ ॥ विद्यावतः कुली-
नस्य धनं याचितुमिच्छतः । कण्ठे पारावतसेव वाक्करोति
गतागतम् ॥ २ ॥ दक्षिणाशाप्रवृत्तस्य प्रसारितकरस्य च ।
तेजस्तेजस्विनोऽर्कस्य हीयतेऽन्यस्य का कथा ॥ ३ ॥
साधुरेवार्थिभिर्याच्यः क्षीणवित्तोऽपि सर्वदा । शुष्कोऽपि
हि नदीमार्गः खन्यते सलिलार्थिभिः ॥ ४ ॥ तृणादपि
लघुत्वेनैव लुप्तत्वादपि च याचकः । वायुना किं न नीतोऽसौ
मामयं प्रार्थयेदिति ॥ ५ ॥ देहीति वचनं श्रुत्वा देहस्थाः
पञ्च देवताः । मुखाभिर्गत्य गच्छन्ति श्रीह्रीधीधृतिकीर्तयः
॥ ६ ॥ नवीनदीनभावस्य याचकस्यातिमानिनः । वचो-
जीवितयोरसीत्युरोनिःसरणे रणः ॥ ७ ॥ अदृष्टमुखमङ्गस्य
युक्तमन्धस्य याचितुम् । अहो वत महत्कष्टं चक्षुष्मानपि
याचते ॥ ८ ॥ गतेर्भङ्गः खरो हीनो गात्रे खेदो महद्भयम् ।
मरणे यानि चिह्नानि तानि चिह्नानि याचके ॥ ९ ॥ दारिद्र्या-
नलसंतापः शान्तः संतोषवारिणा । याचकाशाविधातान्तर्दाहः
केनोपशाम्यति ॥ १० ॥ दरिद्रस्य परा मूर्तिस्तृष्णा न
द्रविणाल्पता । जर्द्वधनः शंभुस्तथापि परमेश्वरः ॥ ११ ॥
वदनाच्च बहिर्यान्ति प्राणा याच्ञाक्षरैः सह । ददामीत्यक्षरै-
र्दातुः पुनः कर्णाद्विश्रन्ति हि ॥ १२ ॥ देहीति वक्तुका-
मस्य यद्वुःखमुपजायते । दाता चेच्चद्विजानीयाद्दयात्वेपिशि-
तान्यपि ॥ १३ ॥ काक आह्वयते काकान् याचको न तु
याचकान् । काक-याचकयोर्मध्ये वरं काको न याचकः ॥ १४ ॥
तीक्ष्णधारेण खड्गेन वरं जिह्वा द्विधाकृता । न तु मानं
परित्यज्य देहि देहीति भाषितम् ॥ १५ ॥ पुरतः प्रेरय-
त्याशा लज्जा पृष्ठावलम्बिनी । ततो लज्जाशयोर्मध्ये दोला-
यत्यर्थिनां मनः ॥ १६ ॥ कर्णान्प्रसार्य रविणा दक्षिणाशा-
वलम्बिना । न केवलमनेनात्मा दिवसोऽपि लघुकृतः ॥ १७ ॥
एकेन तिष्ठताऽधस्तादन्येनोपरि तिष्ठता । दातु-याचक-

योर्मेदः कराम्यामेव सूचितः ॥ १८ ॥ हृदि लज्जोदरे बहिः
स्वभावादभिरुच्छिखः । तेन मे दग्धलज्जस्य पुनरागमनं
नृप ॥ १९ ॥ सेवेव मानमखिलं ज्योत्स्नेव तमो जरेव
लावण्यम् । हरिहरकथेव दुरितं गुणशतमप्यर्थिता
हरति ॥ २० ॥ याचकवीरो धन्यः कैरदानग्राहकः स्वदा-
तृभ्यः । कुरुते पराङ्मुख वा ह्यतिनम्रं वा हरत्यसौ
पुण्यम् ॥ २१ ॥ अनुसरति करिकपोलं अमरः श्रवणेन
ताड्यमानोऽपि । गणयति न तिरस्कारं दानान्धविलोचनो
नीचः ॥ २२ ॥ कतरत्पूरहर परुषं हालाहलकवलयाचना-
वचसोः । एकैव तव रसज्ञा तदुभयरसतारतम्यज्ञा ॥ २३ ॥
अग्रे लघिमा पश्चान्महतापि पिधीयते नहि महिम्ना । वामन
इति त्रिविक्रममभिदधति दशावतारविदः ॥ २४ ॥ ताव-
न्महतां महती यावत्किमपि हि न याच्यते लोकम् । बलि-
मनुयाचनसमये श्रीपतिरपि वामनो जातः ॥ २५ ॥ गुरु-
तामुपयाति यन्मृतः पुरुषस्तद्विदितं मयाधुना । ननु लाघव-
हेतुरर्थिता न मृते तिष्ठति सा मनौगपि ॥ २६ ॥ याचना
हि पुरुषस्य महत्त्वं नाशयत्यखिलमेव तथा हि । सद्य एव
भगवानपि विष्णुर्वामनो भवति याचितुमिच्छन् ॥ २७ ॥
उत्तमर्णधनदानशङ्कया पावकोत्थशिखया हृदिस्थया । देव
दग्धवसना सरस्वती नाखतो बहिरूपेति लज्जया ॥ २८ ॥
नीचतामनवलम्ब्य जनः को याचनादवचिनोति फलानि ।
हन्त वामनपदं प्रतिपेदे भिक्षुतामुपगतो जगदीशः ॥ २९ ॥
अन्यतो यदि निजोपचिकीर्षा मानहानिरिति मीतिरनीतिः ।
श्रीधरोऽपि हि बलेः श्रियमिच्छन्मानमातनुत वामन-
मेव ॥ ३० ॥ संतापितानां मधुरैर्वचोभिर्मिथ्योपचारैश्च
वशीकृतानाम् । आशावतां श्रद्धतां च लोके किमर्थिनां
वक्षयितव्यमस्ति ॥ ३१ ॥ स्वार्थं धनानि धनिकास्तितृणहृतो
यदासं भजेन्मलिनतां किमिदं विचित्रम् । गृह्णन्प्रार्थमपि
वारिनिधेः पयोऽपि मेघोऽयमेति सकलोऽपि च कालिमा-
नम् ॥ ३२ ॥ जैनस्थाने आन्तं केनकमृगतृष्णाकुलतया
वचो वैदेहीति प्रतिपदमुदशुप्रलपितम् । कर्तालंकाभर्तु-

१ कम्पः. २ मृतोऽपि दक्षिणस्यां दिशि गच्छति, तस्य वा; पक्षे,-
दक्षिणाया आशा तथा प्रवृत्तस्य. ३ प्रसारिता विस्तारिताः कराः
किरणा येन; पक्षे,-प्रसारितः करो हस्तो येन. ४ कार्पासः. ५ अहम-
हमिकया अग्रतो निःसरणे. ६ बुद्धवृषभ एव धनं यस्य स शिवस्तथापि
'परमेश्वर' इति कथ्यते. ७ मांसानि. ८ किरणान्; पक्षे,-हस्तान्.
९ दक्षिणदिक्षु; पक्षे,-दक्षिणाया आशा स्पृहा.

१ चन्द्रकान्तिः. २ याचकत्वम्. ३ करादस्ताडनस्य ग्राहकः;
पक्षे,-करो राजग्राहो दण्डस्तस्य दानं समर्पणं तद्ग्राहकः. ४ दे
शिव. ५ लक्ष्मीपतिरपि. ६ हस्तः; पक्षे,-लघुः. ७ किंचिदपि.
८ जनानां स्थानानि नगरपचनादीनि तेषु भ्रमणं कृतम्; पक्षे,-
जनस्थाने नासिकास्थजनपदे परिभ्रमणं कृतम्. ९ कनकं द्रव्यमेव
मृगतृष्णा मरीचिका तथा; पक्षे,-कनकस्य मृगो मायारूपधारी
मारीचो राक्षसस्तस्य तृष्णा तथा. १० वै इति पदच्छेदः देहीति
प्रलपितम्; पक्षे,-वैदेही जानकीति प्रलपितम्. ११ कामर्तुः कुसित-
स्वामिनो वदनपरिपाटीषु घटना अलम्ब्य कृता; पक्षे,-लंकावर्तु-
रावणस्य वदनपरिपाट्यामिषुघटना वाणरचना कृता.

वर्दनपरिपाटीषु घटना मयासं रामत्वं कुशलवसुता नत्व-
धिगता ॥ ३३ ॥ क. गन्तासि आतः कृतवसतयो यत्र
धनिनः किमर्थं प्राणानां स्थितिमनुविधातुं कथमपि । धनै-
र्याञ्जालब्धैर्ननु परिभवोऽभ्यर्थनफलं निकारोऽग्रे पश्चाद्भन-
महह भोस्तद्धि निधनम् ॥ ३४ ॥ पङ्क्तौ वन्धस्त्वमसि न
गृहं यासि योऽर्थी परेषां धन्योऽन्ध त्वं धनमदवतां नेक्षसे
यन्मुखानि । श्लाघ्यो मूक त्वमपि कृपणं स्तौषि नार्थाशया-
यः स्तोतव्यस्त्वं बधिर न गिरं यः खलानां शृणोषि ॥ ३५ ॥
आतर्धातरशेषयाचकजने वैरायसे सर्वदा यस्माद्विक्रमशा-
लिवाहनमहीश्वन्मुञ्जभोजादयः । अत्यन्तं चिरजीविनो न
विहितास्ते विश्वजीवातवो मार्कण्डेभ्रुवलोमशप्रभृतयः सृष्टाः
प्रभूतायुषः ॥ ३६ ॥ उड्डीना गुणपत्रिणः सुखफलान्यारो-
द्विकीर्णान्यधः पर्यस्ताः परितो यशःस्तवकिताः संप्लुता-
प्लवाः । प्रागेवाप्रसूतप्रमोदहरिणच्छाया कथान्तं गता दैन्या-
रण्यमतंगजेन महता भयेऽभिमानद्रुमे ॥ ३७ ॥ शूराः
केऽपि पुरःस्थितां रिपुनरश्रेणिं सहन्ते सुखं धीराः केचन
कामबाणसदृशां कान्तादगन्ताहृतिम् । केचित्कूरवांश्च पक्ष-
वदनान्दन्तीचपेटान्मटा नैवार्थिप्रकरं प्रसारितकरं कश्चिद्भि-
सोढुं क्षमः ॥ ३८ ॥ दौर्गत्येन समीरिता हृदयतः कण्ठं
समालम्बते कण्ठात्कष्टतरं कथं कथमपि प्राप्नोति जिह्वाञ्चलम् ।
लज्जाकीलककीलितेव निबिडं तस्मान्न निर्यात्यहो वाचा
प्राणपरिक्षयेऽपि महतां देहीति नास्तीति च ॥ ३९ ॥
वक्त्रादुद्वस मे हठादधिवस त्वं वाणि वक्त्रं मनागीशानां
तदनु कुधा भजतु मां लक्ष्मीरिमानुज्ज्वलतु । पश्चात्तेषु पठन्सु
मां प्रति यशोगाथावलीस्तृष्णया वक्त्रं मय्यथ वक्रयत्यनु-
भवन्त्वेतेऽपि तद्यातनाम् ॥ ४० ॥ तावत्सर्वगुणालयः
पटुमतिः साधुः सतां वल्लभः शूरः सच्चरितः कलङ्करहितो
मानी कृतज्ञः कविः । दक्षो धर्मरतः सुशीलगुणवांस्तावत्प्र-
तिष्ठान्वितो यावन्निष्ठुरवज्रपातसदृशं देहीति नो भाष-
ते ॥ ४१ ॥ आस्वाद्य स्वयमेव वच्मि महतीर्मर्मच्छिदो
वेदना मा भूकसचिदप्ययं परिभवो याच्चेति संसारिणः ।
पश्य आतारियं हि यौवनजराधिष्कारकेलिस्थलीं मानम्लान-
मपी गुणव्यतिकरप्रागल्भ्यगर्वच्युतिः ॥ ४२ ॥ प्राणानां
वत किं श्रुवे कठिनतां तैरेव साविष्कृता निष्कामन्ति कथं-
चिदेव हि न ये याच्चावचोभिः समम् । आत्मानं पुनरा-
क्षिपामि विदितस्थैर्योऽपि येषामहो मिथ्याशङ्किततद्वियोग-

१ कुशलं च वसु च द्रव्यं तद्भावो न संपादितः; पक्षे-कुशलवी-
सुतो यस्याः सा वैदेही न प्राप्ता. २ तिरस्कारः. ३ गुणा एव पक्षिणः.
४ समीपे. ५ दैन्यमेवारण्यमतंगजः. ६ कान्ताकटाक्षवेषम्. ७ सिंहाजः.

विधुरो यत्प्रार्थये सर्वशः ॥ ४३ ॥ वासो वल्कलमास्तरः
किसलयान्योकेस्तरूणां तलं मूलानि क्षतये क्षुधां गिति-
नदीतोयं तृषाशान्तये । क्रीडा मुग्धमृगैर्वयांसि सुहृदो नक्तं
प्रदीपः शशी स्वाधीने विभवे तथापि कृपणा याचन्त इत्य-
द्भुतम् ॥ ४४ ॥ सन्ति स्वादुफलां वनेषु तरवः स्वच्छं
पयो नैर्झरं वासो वल्कलमाश्रयो गिरिगुहा शय्या लता-
वल्लरी । आलोकाय निशासु चन्द्रकिरणाः सख्यं कुरङ्गैः सह
स्वाधीने विभवेऽप्यहो नरपतिं सेवन्त इत्यद्भुतम् ॥ ४५ ॥
निष्कन्दाः किमु कन्दरोदरभुवः क्षीणास्तरूणां त्वचः किं
शुष्काः सरितः स्फुरद्गिरिगुग्ध्रावस्खलद्वीचयः । प्रत्युत्थान-
मितस्ततः प्रतिदिनं कुर्वद्भिरुद्गीविभिर्यद्द्वारार्पितदृष्टिभिः
क्षितिमुजां विद्वद्भिरप्यास्यते ॥ ४६ ॥ कामं जीर्णपलाश-
संहतिभृतां कन्थां वसानो वने कुर्यामम्बुभिरप्ययाचितसुखैः
प्राणानुबन्धस्थितिम् । साङ्गलानि सवेपितं सचकितं
सान्तर्निदाधञ्जरं वक्तुं न त्वहमुत्सहे सकृपणं देहीति दीनं
वचः ॥ ४७ ॥ द्वारे द्वारेऽवरेषामविरलमटति द्वारपालैः
कैरालैर्दृष्टो योऽप्याहृतः सन्त्यति गणयति स्वापमानं तु नैव ।
क्षन्तुं शक्नोति नान्यं स्वसदृशमितरागारमप्याश्रयन्तं श्राम्य-
त्यात्मोदरार्थं कथमहह शुना नो समो याचकः सात् ॥ ४८ ॥

परोपकारप्रशंसा

परोपकारः कर्तव्यः प्राणैरपि धनैरपि । परोपकारजं पुण्यं
न स्वात्क्रतुशतैरपि ॥ १ ॥ धनानि जीवितं चैव परार्थे
प्राज्ञ उत्सृजेत् । तन्निमित्तो वरं त्यागो विनाशे नियते
सति ॥ २ ॥ रविचन्द्रौ घना वृक्षा नदी गावश्च सज्जनाः ।
एते परोपकाराय युगे देवेन निर्मिताः ॥ ३ ॥ तृणं चाहं
वरं मन्ये नरादनुपकारिणः । घासो मूत्रा पशून्पाति
भीरुन्पाति रणाङ्गणे ॥ ४ ॥ परोपकृतिर्कैवल्ये तोल्यित्वा
जनादेनः । गुर्वीमुपकृतिं मत्वा ह्यवतारान्दर्शयहीत् ॥ ५ ॥
आत्मार्थं जीवलोकेऽस्मिन्को न जीवति मानवः । परं
परोपकारार्थं यो जीवति स जीवति ॥ ६ ॥ परोपकार-
शून्यस्य धिक्पानुष्यस्य जीवितम् । जीवन्तु पशवो येषां
चर्मप्युपकरिष्यति ॥ ७ ॥ रागिणि नलिने लक्ष्मीं दिवसो
निदधाति दिनकरप्रभवाम् । अनपेक्षितगुणदोषः परोपकार-
सतां व्यसनम् ॥ ८ ॥ कृच्छ्रानुवृत्तयोऽपि हि परोपकार-
त्यजन्ति न महान्तः । तृणमात्रजीवना अपि करिणो दान-

१ गृहम्. २ विकारालैः. ३ मीतान्. ४ परोपकारः. ५ मोक्षः.
६ उभयोरनुकूलतां कृत्वा. ७ श्रेष्ठम्. ८ मत्स्यादीन्. ९ जगत्.

परोपकारप्रशंसा, कृतघ्ननिन्दा, संतोषप्रशंसा, तृष्णानिन्दा

७५

द्रवाद्वक्त्राः ॥ ९ ॥ परोपकाराय फलन्ति वृक्षाः परोप-
काराय वहन्ति नद्यः । परोपकाराय दुहन्ति गावः परोप-
कारार्थमिदं शरीरम् ॥ १० ॥ भवन्ति नम्रास्तारवः फलोद्ग-
मैर्नवान्मुभिर्भूरिविलम्बिनो घनाः । अनुद्धताः सत्पुरुषः समृ-
द्धिभिः स्वभाव एवैष परोपकारिणाम् ॥ ११ ॥ श्रोत्रं
श्रुतेनैव न कुण्डलेन दानेन पाणिर्न तु कङ्कणेन । विभाति
कायः खलु सज्जनानां परोपकारेण न चन्दनेन ॥ १२ ॥
पैत्राकारं दिनकरो विकचं करोति चन्द्रो विकासयति कैरव-
चक्रवालम् । नाम्यर्थितो जलधरोऽपि जलं ददाति सन्तः
स्वयं परहितेषु कृतमियोगाः ॥ १३ ॥ दातुः परोप-
कृतिनिर्भरचित्तवृत्तेरासन्नदूरगणना नहि संश्रितेषु । भानुर्वि-
कासयति हन्त सरोजखण्डं पाणिस्थपङ्कजसमं भुवनान्त-
रेषु ॥ १४ ॥

कृतघ्ननिन्दा

ब्रह्मणे च सुरापे च चोरे भग्नव्रते तथा । निष्कृति-
र्विहिता लोके कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः ॥ १ ॥ उपकारिणि
विश्रब्धे शुद्धमतौ यः समाचरति पापम् । तं जनमेसत्यसंघं
भगवति वसुधे कथं वहसि ॥ २ ॥ व्योमनि शम्बाकुरुते
चित्रं निर्माति यत्नतः सलिले । क्षपयति पवनं सलिलैर्यस्तु
खले चरति संस्कारम् ॥ ३ ॥ शोकं मा कुरु कुङ्कुर सत्त्वे-
ष्वहमधम इति मुंघा साधो । कथादपि कष्टतरं दृष्ट्वा श्वानं
कृतघ्ननामानम् ॥ ४ ॥

संतोषप्रशंसा

संतोषामृततृप्तानां यत्सुखं शान्तचेतसाम् । कुतस्तद्वन-
लुब्धानामितश्चेतश्च धावताम् ॥ १ ॥ अकृत्वा परसंताप-
मगत्वा खलनम्रताम् । अनुत्सृज्य सतां मार्गं यत्स्वल्पमपि
तद्वहु ॥ २ ॥ आगमिष्यन्ति ते भावा ये भावा मयि भाविनः ।
अहं तैरनुगन्तव्यो न तेषामन्यतो गतिः ॥ ३ ॥ यो मे
गर्भगतस्यापि वृत्तिं कल्पितवान्स्वयम् । शेषवृत्तिविधाने च
स किं सुतोऽथवा मृतः ॥ ४ ॥ अचिन्तितानि दुःखानि
यथैवायान्ति देहिनाम् । सुखान्यपि तथा मन्ये दैन्यमत्रै-
तिरिच्यते ॥ ५ ॥ पञ्चमेऽह्नि षष्ठे वा शाकं पचति यो
गृहे । अन्वणी चाप्रवासी च स वारिचर मोदते ॥ ६ ॥

१ कर्णः. २ शाखेण. ३ कासारम्. ४ कुमुदमण्डलम्.
५ असत्यप्रतिज्ञम्. ६ व्योमन्याकाशे शम्बाकुरुते इलेन क्षेत्रं वारद्वयं
कर्षति. ७ आलेख्यम्. ८ पूजाम्. ९ हे भगवन्. १० व्यर्थम्.
११ जीवनोपायम्. १२ इहोदरनिर्वाहादिप्रबन्धे. १३ विशिष्यते.

आत्माधीनशरीराणां स्वपतां निद्रया स्वया । कैदन्नमपि
मर्त्यानाममृतत्वाय कल्पते ॥ ७ ॥ सर्वत्र संपदस्तस्य
संतुष्टं यस्य मानसम् । उपानद्रूपपादस्य ननु चर्मावृतैव
भूः ॥ ८ ॥ ते धन्याः पुण्यभाजस्तै तैस्तीर्णः क्लेशसागरः ।
जगत्संमोहजननी यैराशाशीविषी जिता ॥ ९ ॥ अकिंच-
नस्य दान्तस्य शान्तस्य समचेतसः । सदा संतुष्टमनसः
सर्वाः सुखमया दिशः ॥ १० ॥ न योजनशतं दूरं बाध्य-
मानस्य तृष्णया । संतुष्टस्य करप्राप्तेऽप्यर्थे भवति नादरः
॥ ११ ॥ अर्थी करोति दैन्यं लब्धार्थो गर्वमपरितोषं च ।
नष्टधनश्च स शोकं सुखमास्ते निःस्पृहः पुरुषः ॥ १२ ॥
तन्मूलं गुरुतायास्तत्सौख्यं तद्यशस्तदौर्जित्यम् । तत्सौ-
भाग्यं पुंसां यदेतद्दर्शयन्तं नाम ॥ १३ ॥ सर्पाः पिबन्ति
पवनं न च दुर्बलास्ते शुष्कैस्तुणैर्वनगजा बलिनो भवन्ति ।
कन्दैः फलैर्मुनिवराः क्षपयन्ति कालं संतोष एव पुरुषस्य
परं निधानम् ॥ १४ ॥ चीराणि किं पथि न सन्ति दिशन्ति
भिक्षां नैवाङ्घ्रिपाः फलभृतः सरितोऽप्यशुष्यन् । रुद्धा गुहाः
किर्मजितोऽवति नोपपन्नान्कस्माद्भजन्ति कवयो घनदुर्म-
दान्धान् ॥ १५ ॥ मन्त्रिन्दया यदि जनः परितोषमेति
नन्वप्रयत्नसुलभोऽर्थमनुग्रहो मे । श्रेयोर्थिनोऽपि पुरुषाः
परितुष्टिहेतोर्दुःखार्जितान्यपि धनानि परित्यजन्ति ॥ १६ ॥
वयमिह परितुष्टा बल्कलैस्त्वं च लक्ष्म्या सम इह परितोषो
निर्विशेषो विशेषः । स हि भवति दरिद्रो यस्य तृष्णा
विशाला मनसि च परितुष्टे कोऽर्थवान् को दरिद्रः ॥ १७ ॥
गन्धाढ्यां नवमल्लिकां मधुकरस्त्यक्त्वा गतो यूथिकां तां
दृष्ट्वाशु गतः स चन्दनवनं पश्चात्सरोजं गतः । बद्धस्तत्र
निशाकरेण सहसा रोदित्यसौ मन्दघीः संतोषेण विना परा-
भवपदं प्राप्नोति सर्वो जनः ॥ १८ ॥ मृत्युर्माद्यति मूर्ध्नि
शश्वदुरगी घोरा जरारूपिणी त्वामेषा असते परिग्रहमयै-
र्गृध्रैर्जगद्भ्रसते । धूत्वा बोधजलैर्बोधबहुलं तल्लोमजन्यं रजः
संतोषामृतसागरामसि चिरं मयः सुखं स्थास्यसि ॥ १९ ॥

तृष्णानिन्दा

तृष्णे देवि नमस्तुभ्यं धैर्यविरुद्धकारिणि । विष्णुल्लोका-
नाथोऽपि यत्त्वया ब्रह्मणीकृतः ॥ १ ॥ तृष्णे कृष्णेऽपि ते
शक्तिर्दृष्टा मर्त्येषु का कथा । त्रैलोक्यव्यापि यद्रूपं तद्रूपं
वामनीकृतम् ॥ २ ॥ तृष्णां चेह परित्यज्य को दरिद्रः क

२ कुस्तिमन्त्रम्. २ उपानम्ना गृहो सिद्धितौ पादौ यस्य.
३ सर्पिणी. ४ गौरवस्य. ५ उत्साहशीलत्वम्. ६ भवाचनम्.
७ वृक्षाः. ८ भगवान्. ९ संतोषम्. १० प्रसादः. ११ कस्यागेच्छवः.
१२ अन्यसंतोषः. १३ विलयम्. १४ हस्तीकृतः.

ईश्वरः । तस्याश्चेत्प्रसरो दत्तो दास्यं च शिरसि स्थितम् ॥ ३ ॥ बलिभिर्मुखमाक्रान्तं पलितैरङ्कितं शिरः । गात्राणि शिथिलायन्ते तृष्णैका तरुणायते ॥ ४ ॥ नास्त्यन्या तृष्ण्या तुल्या कापि स्त्री सुमगा क्वचित् । या प्राणानपि मुष्णन्ती भवत्येवाधिकं प्रिया ॥ ५ ॥ न्युता दन्ताः सिताः केशा दृङ्गिरोधः पदे पदे । पातसज्जमिमं देहं तृष्णा साध्वी न मुञ्चति ॥ ६ ॥ तृष्णे त्वमपि तृष्णार्ता त्रिषु स्थानेषु रज्यसि । व्याधितेष्वनपत्येषु जैरापरिणतेषु च ॥ ७ ॥ तृष्णे देवि नमस्तुभ्यं या त्वं सर्वस्य सर्वदा । उत्पादयस्यत्वेन गोष्पदे सागरभ्रमम् ॥ ८ ॥ अपि मेरून्पमं प्राञ्चमपि शूरमपि स्थिरम् । तृष्णीकरोति तृष्णैका निमेषेण नरोत्तमम् ॥ ९ ॥ आशा नाम मनुष्याणां काचिदाश्चर्यशृङ्खला । यया बद्धाः प्रधावन्ति मुक्तास्तिष्ठन्ति पङ्कवत् ॥ १० ॥ तेनाधीतं श्रुतं तेन तेन सर्वमनुष्ठितम् । येनाशां पृष्ठतः कृत्वा नैराश्यामवलम्बितम् ॥ ११ ॥ गिरिर्महान्गिरैरब्धिर्महानब्धेर्नमो महत् । नमसोऽपि महद्ब्रह्म ततोऽप्याशा गरीयसी ॥ १२ ॥ आशैव राक्षसी पुंसामाशैव विषमञ्जरी । आशैव जीर्णमदिरा धिगाशा सर्वदोषभूः ॥ १३ ॥ क्षुतृडाशाः कुटुम्बिन्यो मयि जीवति नान्यगाः । तासामाशा महासाध्वी कदाचिन्मां न मुञ्चति ॥ १४ ॥ यौवनं जरया ग्रस्तमारोग्यं व्याधिर्मिहृतम् । जीवितं मृत्युरभ्येति तृष्णैका निरुपद्रवा ॥ १५ ॥ यच्च कामसुखं लोके यच्च दिव्यं महत्सुखम् । तृष्णाक्षयसुखस्यैते नार्हते षोडशीं कलाम् ॥ १६ ॥ दारिद्र्यस्य परा मूर्तिस्तृष्णा न द्रविणारूपता । जैरद्वयधनः शंसुस्तथापि परमेश्वरः ॥ १७ ॥ तृष्णा हि चेत्परित्यक्ता को दरिद्रः क ईश्वरः । तस्याश्चेत्प्रसरो दत्तो दास्यं च शिरसि स्थितम् ॥ १८ ॥ मनोरथरथारूढं युक्तमिन्द्रियवाजिभिः । आन्येत्येव जगत्कृत्स्नं तृष्णासारथिचोदितम् ॥ १९ ॥ यथा हि शृङ्ग गोः काले वर्धमानस्य वर्धते । एवं तृष्णापि चित्तेन वर्धमानेन वर्धते ॥ २० ॥ अकर्तव्येष्वसाध्वीव तृष्णा प्रेरयते जनम् । तमेव सर्वपापेभ्यो लज्जा मातेव रक्षति ॥ २१ ॥ आशा बलवती कष्टं नैराश्यां परमं सुखम् । आशा निराशाः कृत्वा तु सुखं स्वपिति पिङ्गला ॥ २२ ॥ तृष्णाखनिरगाधेयं दुष्पूरा केन पूर्यते । या महद्भिरपि क्षिप्तैः पूरणैरेव खन्यते ॥ २३ ॥ आसन्नानुरतो भावान्वर्शयित्वा पुरः पुरः । छागो हरितमुष्ट्येव दूरं नीतोऽस्मि तृष्ण्या ॥ २४ ॥ वर्तते येन न विना नरो बाञ्छतु नाम तत् । ततोऽधिकार्यप्रणयी पृष्टो दद्यात्किमुत्तरम् ॥ २५ ॥

१ हरन्ती. २ बृहस्प. ३ मेरुसङ्ग्रहम्. ४ तृणवल्लभकरोति. ५ पर्वतः. ६ कष्टद्वयभयः स पवनं यस्य सः. ७ तन्नामका वेद्या.

तावद्गुणा गुरुत्वं च यावन्नार्थयते परम् । अर्थित्वे वर्तमानस्य न गुणा न च गौरवम् ॥ २६ ॥ विद्वत्ता चैव शौर्यं च सौजन्यं च कुलीनताम् । खलीकरोति याञ्चैका दुःशीलेवाङ्गना कुलम् ॥ २७ ॥ आशाया ये दासास्ते दासाः सर्वलोकस्य । आशा येषां दासी तेषां दासायते लोकः ॥ २८ ॥ दन्ता विश्लथदन्ताः केशाः काशप्रसूनसंकाशाः । नयनं तमसामयनं तथापि चित्तं धनाङ्गनायत्तम् ॥ २९ ॥ त्वामुदरसाधु मन्ये शाकैरपि यदसि लब्धपरितोषम् । हृतहृदयं ह्यधिकाधिकवाञ्छाशतदुर्भरं न पुनः ॥ ३० ॥ इच्छति शती सहस्रं ससहस्रः कोटिमीहते कर्तुम् । कोटियुतोऽपि नृपत्वं नृपोऽपि बत चक्रवर्तित्वम् ॥ ३१ ॥ चक्रधरोऽपि सुरत्वं सुरोऽपि सुरराज्यमीहते कर्तुम् । सुरराजोऽप्यूर्ध्वगतिं तथापि न निवर्तते तृष्णा ॥ ३२ ॥ अङ्गं गलितं पलितं मुण्डं दैशनविहीनं जातं तृण्डम् । वृद्धो याति गृहीत्वा दण्डं तदपि न मुञ्चत्याशा पिण्डम् ॥ ३३ ॥ दिनयामिन्यौ सायंप्रातः शिशिरवसन्तौ पुरतायातः । कालः क्रीडति गच्छत्यायुस्तदपि न मुञ्चत्याशावायुः ॥ ३४ ॥ आशावलम्बोपचिता न कस्य तृष्णालतानर्थफलं प्रसूते । दिने दिने लब्धरुचिर्विष्वक्स्वामीनं च मेषं च वृषं च मुङ्क्ते ॥ ३५ ॥ विभूतिरिर्घत्यपि याचकानां न दुर्गतं केचिदिहाद्रियन्ते । पीताम्बरोऽब्धेः समवाप लक्ष्मीं दिगम्बरसोपनतोऽर्धचन्द्रः ॥ ३६ ॥ भिक्षाशनं तदपि नीरसमेकवारं शय्या च भूः परिजनो निजदेहमात्रम् । वस्त्रं सुजीर्णशतखण्डमयी च कन्था हा हा तथापि विषयान्न जहाति चेतः ॥ ३७ ॥ या सा जगत्परिमवस्य निमित्तभूता हेतुः स्वयं सुरपतेरपि लाघवस्य । सा मां विडम्बयति नाथ सदैव तृष्णा छिन्धि प्रसन्न भगवन्नपुनर्भवाय ॥ ३८ ॥ दुग्धं च यत्तदनु यत्कथितं ततो नु माधुर्यमस्य हृतमुन्मथितं च वेगात् । जातं पुनर्नृतकृते नवनीतवृत्ति स्नेहो निबन्धनमनर्थपरम्पराणाम् ॥ ३९ ॥ गदोदन्ता दन्ताः पलितकलितः कुन्तलभरस्तमाक्षेत्रे नेत्रेऽविषयपटुनी न श्रुतिपुटे । अभूदङ्गं रङ्गद्वलिवलयवल्लीविलुलितं तथाप्येतच्चेतस्तरुण इव धावत्यनुदिनम् ॥ ४० ॥ गतं तत्तारुण्यं तरुणिहृदयानन्दजनकं विशीर्णा दन्तालिनिरजगतिरहो यदृशिरणा । जङ्गीभूता दृष्टिः श्रवणरहितं कर्णयुगलं मनो मे निर्लज्जं तदपि विषयेभ्यः स्पृहयति ॥ ४१ ॥ वपुः कुञ्जीभूतं गतिरपि तथा यदृशिरणा

१ शिरः. २ दन्ताः. ३ मुखम्. ४ आश्रयः. ५ सूर्यः. ६ मत्स्यः. पक्षे. मीनराशिः. ७ पङ्कजः. पक्षे. मेघराशिः. ८ वृषभः. पक्षे. वृषभराशिः. ९ दणु पव शरणं रक्षको यस्याः सा.

तृष्णानिन्दा, धीरप्रशंसा

७७

विशीर्णा दन्ताल्लिः श्रवणविकलं श्रोत्रयुगलम् । शिरः शुक्लं
चक्षुस्तिमिरपटलैरावृतमहो मनो मे निर्लेजं तदपि विषयेभ्यः
स्पृहयति ॥ ४२ ॥ खलोच्छापाः सोढाः कथमपि तदाराधन-
तया निगृह्यान्तर्वाष्पं हसितमपि शून्येन मनसा । कृत-
श्चित्तस्तम्भः प्रतिहतधियामञ्जलिरपि त्वमाशे मोघाशे किमु
परमितो नर्तयसि माम् ॥ ४३ ॥ निवृत्ता मोगेच्छा बहु-
पुरुषमानो विगलितः समानाः स्वर्थाः सपदि सुहृदो जीवित-
समाः । शनैर्यथ्युत्थानं घनतिमिररुद्धे च नयने अहो
दुष्टः कायस्तदपि मरणापायचकितः ॥ ४४ ॥ अमीषां
प्राणानां तुलितबिसिनीपत्रपयसां कृते किं नास्माभिर्विगलित-
विवेकैर्व्यवसितम् । यदाढ्यानामग्रे द्रविणमदनैः संज्ञमनसां
कृतं वीतव्रीडैर्निजगुणकथापातकमपि ॥ ४५ ॥ समारम्भा
भयाः कति कति न वारांस्तव पशो पिपासोस्तुच्छेऽस्मिन्द्र-
विणमृगतृष्णार्णवजले । तथापि प्रत्याशा विरमति न ते मूढ
शतधा न दीर्घे यच्चेतो नियतमशनिग्रावघटितम् ॥ ४६ ॥
विवेकव्याकोशे विकसति शमे शाम्यति तृषा परिष्वङ्गे तुङ्गे
प्रसरतितरां सा परिणतिः । जरा जीर्णैश्चर्यग्रसनगहनाक्षेप-
कृपणस्तृषापात्रं यसां भवति मेरुतामप्यधिपतिः ॥ ४७ ॥
अहो तृष्णावेश्या सकलजनतामोहनकरी विदग्धा मुग्धानां
हरति विवशानां शमधनम् । विपद्दीक्षादक्षासहतरलतारैः
प्रणयिनीकटाक्षैः कूटाक्षैः कपटकुटिलः कामकितवः
॥ ४८ ॥ उत्खातं निधिशङ्कया क्षितितलं ध्याता गिरेर्धा-
तवो निस्तीर्णः सरितापतिर्नृपतयो यत्नेन संतोषिताः ।
मन्त्राराधनतत्परेण मनसा नीताः स्मशाने निशाः प्रासः
कान्धवराटकोऽपि न मया तृष्णेऽधुना मुञ्च माम् ॥ ४९ ॥
निःस्वो वैष्टि शतं शती दशशतं लक्षं सहस्राधिपो लक्षेशः
क्षितिराजतां क्षितिपतिश्चक्रेशतां वाञ्छति । चक्रेशः सुरराज-
तां सुरपतिर्ब्रह्मास्पदं वाञ्छति ब्रह्मा विष्णुपदं हरिः शिव-
पदं तृष्णावर्धि को गतः ॥ ५० ॥ माने नेच्छति वारय-
त्युपशमे क्ष्मांमालिखन्त्यां हियां स्वातन्त्र्ये परिवृत्य तिष्ठति
करो व्याधूय धैर्ये गते । तृष्णे त्वामनुबध्नता फलमियत्प्राप्तं
जनेनामुना यः स्पृष्टो न पदा स एव चरणौ स्पृष्टुं न
संमन्यते ॥ ५१ ॥ दन्तैरुच्चलितं धिया तरलितं पाण्यङ्गिणा
कम्पितं दृग्म्यां कुर्वन्लितं बलेन गलितं रूपश्रिया प्रोषितम् ।
प्रासायां यमभूपतेरिह महाधाव्यां धरायामिह तृष्णा
केवलमेकिकैव सुभट्टी धीरा पुरो नृत्यति ॥ ५२ ॥ आन्तं
याचनतत्परेण मनसा देहीति वाक्प्रेरिता मुक्तं मानविवर्जितं

परगृहे साशङ्कया काकवत् । साक्षेपं भुक्नुटीकटाक्षकुटिलं
दृष्टं खलानां मुखं तृष्णे देवि यदन्यदिच्छसि पुनस्तत्रापि
सज्जा वयम् ॥ ५३ ॥ आन्तं देशमनेकदुर्गविषमं प्राप्तं
न किञ्चित्फलं त्यक्त्वा जातिकुलाभिमानमुचितं सेवा कृता
निष्फला । मुक्तं मानविवर्जितं परगृहेष्वाशङ्कया काकव-
तृष्णे जृम्भसि पापकर्मनिरते नाद्यापि संतुष्यसि ॥ ५४ ॥
आसिष्ये सुखितो गृहीति विहितो मोहेन दारग्रहस्तत्सङ्गा-
त्सुतदासबान्धवसुहृत्संबन्धिनानुद्भवः । तन्निर्वाहकदर्थना-
परिमवानौचित्यचिन्ताजुषः किं सौख्यं कतमा गृहस्थिति-
रतोऽनर्थो मया स्वीकृतः ॥ ५५ ॥ शान्तेर्मातुर्विवेका-
त्पितुरपि कृपणं मेङ्गु कृत्वा पृथङ्माशा योषा स्वतन्त्रा
व्रजति परगृहान्सर्वदा वीरलज्जा । संधत्ते मत्कृत्यत्वं मम
यमनियमौ आतरौ भर्त्सयन्ती पुष्टा चैवात्मबन्धुस्तदपि
पुनरहो हन्त वन्ध्यां श्रयामः ॥ ५६ ॥ लज्जे त्वं मज्ज
सिन्धौ गिरिवरशिखरे त्वं च तिष्ठ प्रतिष्ठे शान्ते प्रान्ते
दिशान्ते कुरु वसतिमहो गर्व खर्वो भवाशु । तेजः पाताल-
मूलं भज भुवि भगवन्मान मा नाम तेऽस्तु प्रेम्णैकामाश्र-
यन्ती सततमहमिमां तूर्णमाशां श्रयिष्ये ॥ ५७ ॥

धीरप्रशंसा

स एव धन्यो विपदि स्वरूपं यो न मुञ्चति । त्यजत्य-
र्ककरैस्तप्तं हिमं देहं न शीतताम् ॥ १ ॥ चलन्ति गिरयः
कामं युगान्तपवनाहताः । कृच्छ्रेऽपि न चलत्येव धीराणां
निश्चलं मनः ॥ २ ॥ कृतं पुरुषशब्देन जातिमात्रावलम्बि-
ना । योऽङ्गीकृतगुणैः श्लाघ्यः सविस्मयमुदाहृतः ॥ ३ ॥
प्रसमानमिवौजांसि सहसा गौरवेरितम् । नाम यस्याभि-
नन्दन्ति द्विषोऽपि स मतः पुमान् ॥ ४ ॥ सह परिजनेन
विलसति धीरो गंहनानि तरति पुनरेकः । विषमेकेन निपीतं
त्रिपुरजिता सह सुरैरमृतम् ॥ ५ ॥ श्लाघ्या महतामुन्नति-
रद्भुतमध्यवसितं च धीराणाम् । कनकगिरिरनभिलङ्घ्यो
रविरनिशमनुज्झितारम्भः ॥ ६ ॥ अङ्गैर्वेदी वसुधा कुल्या
जलधिः स्थली च पातालम् । वल्मीकश्च सुमेरुः कृतप्रतिज्ञ-
स्य धीरस्य ॥ ७ ॥ कैदर्थितस्यापि हि धैर्यवृत्तेर्न शक्यते
धैर्यगुणः प्रमार्दुम् । अधोमुखस्यापि कृतस्य बह्नेर्नाधः
शिखा यान्ति कदाचिदेव ॥ ८ ॥ अर्थः सुखं कीर्तिर-
पीह मा भूदनर्थ एवास्तु तथापि धीराः । निजप्रतिज्ञाम-
नुरुध्यमाना महोद्यमाः कर्म समारभन्ते ॥ ९ ॥ रत्नैर्महार्है-

१ धनिकानाम्. २ शून्यमनसान्. ३ वज्रपाषाणघटितम्. ४ इन्द्रः.
५ धननिक्षेपकल्पनया. ६ सच्छिद्रापि कपटिका. ७ इच्छति. ८ पृथ्वी.
९ तवानुबन्धं कुर्वतेत्यर्थः. १० मुकुलितम्.

१ शीघ्रम्. २ गतलज्जा. निर्लेजत्वार्थः. ३ अहो इत्याक्षर्ये.
४ दुस्तराणि. ५ शंकरेण. ६ व्यापारः. ७ अजिरम्. ८ कृत्रिमसरित्.
९ दरिद्रस्य. १० दूरीकर्तुम्.

स्तुतुर्न देवा न मेजिरे भीमविषेण भीतिम् । सुधां
विना न प्रययुर्विरामं न निश्चिन्ताध्विरमन्ति धीराः ॥ १० ॥
निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु लक्ष्मीः समाविशतु
गच्छतु वा यथेच्छम् । अथैव वा मरणमस्तु युगान्तरे
वा न्याय्यात्यर्थः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥ ११ ॥
कान्ताकटाक्षैर्विशिखा न लुनन्ति यस्य चित्तं न निर्दहति
कोपकृशानुतापः । कर्षन्ति भूरि विषयांश्च न लोभपाशा
लोकत्रयं जयति कृत्स्नमिदं स धीरः ॥ १२ ॥ आप्तसमुद्ध-
रणधीरधियः परेषां जाता महत्यपि कुले न भवन्ति सर्वे ।
विन्ध्याटवीषु विरलाः खलु पादपास्ते ये दन्तिदन्तमुसलो-
ल्लिखनं सहन्ते ॥ १३ ॥ विरम विरसायासादस्मादुरध्यव-
सायतो विपदि महतां धैर्यध्वंसं यदीक्षितुमीहसे । अयि
जड विधे कल्पापायव्यपेतनिजक्रमाः कुलशिखरिणः क्षुद्रा
नैते न वा जलराशयः ॥ १४ ॥

वीरप्रशंसा

एकेनापि हि शूरेण पदाक्रान्तं महीतलम् । क्रियते
मास्कोणेव स्फारस्फुरिततेजसा ॥ १ ॥ बहवः पङ्क्तवोऽपीह
नराः शास्त्राण्यधीयते । विरला रिपुखङ्गाग्रधारापातसहि-
ष्णवः ॥ २ ॥ अनन्तोद्भूतभूतौघसंकुले भूतलेऽखिले । शस्त्रे
शस्त्रे त्रिचतुराश्रतुरा यदि मादृशाः ॥ ३ ॥ महिम्नामन्तरं
पश्य शेषाहेः साङ्घिभूधरा । फणासहस्रस्रगदाभि अमरीव
विमाति भूः ॥ ४ ॥ स्पृहयति मुजयोरन्तरमायतकरवाल-
करुहविदीर्णम् । विजयश्रीर्वीराणां व्युत्पन्नप्रौढवनितेव ॥ ५ ॥
मुजे विशाले विमलेऽसिपत्रे कोऽन्यस्य तेजसिकथां सहेत ।
गतासुरप्याहवसीम्नि वीरो द्विधा विधत्ते रविमण्डलं यः ॥ ६ ॥
लोकोत्तरं चरितमर्पयति प्रतिष्ठां पुंसां कुलं नहि निमित्त-
मुदारतायाः । वातापितापनमुनेः कलशात्प्रसूतिर्लीलायितं
पुनरुद्भूतसमुद्रपानम् ॥ ७ ॥ नायाति वाडवशिखाकथनेन
तापं शैत्यं हिमाद्रिपयसा विशता च नाब्धिः । कश्चिद्भीर-
मनसां सततं विषादकाले प्रमोदसमये च समोऽनु-
भावः ॥ ८ ॥ संप्रामुवन्ति ननु मण्डलमेकमेव क्षमापा
जये समरसीम्नि वपुस्तु हित्वा । चण्डांशुमण्डलमथाभि-
मतानि कामं प्रेमाद्रिनिर्जरवधूस्तनमण्डलानि ॥ ९ ॥
विनाप्ययैर्वीरः स्पृशति बहुमानोन्नतिपदं समायुक्तोऽप्ययैः
परिमवपदं याति कृपणः । स्वभावादुद्धृतां गुणसमुदया-

वासि विषयां युतिं सैर्ही किं आ धृतकनकमालोऽपि
लभते ॥ १० ॥ को वीरस्य मनस्विनः स्वविषयः को वा
विदेशस्तथा यं देशं श्रयते तमेव कुरुते बाहुप्रतापार्जितम् ।
यदङ्गानखलाङ्गलप्रहरणः सिंहो वनं ग्राहते तस्मिन्नेव
हतद्विपेन्द्ररुधिरैस्तृष्णां छिनत्त्यात्मनः ॥ ११ ॥ सामो-
पायनयप्रपञ्चपटवः प्रायेण ये भीरवः शूराणां व्यवसाय
एव हि परं संसिद्धये कारणम् । विस्फूर्जद्विकटाटवीगज-
घटापीठैकसंचूर्णनव्यापारैकरसस्य सन्ति विजये सिंहस्य के
मन्त्रिणः ॥ १२ ॥ काकुत्स्थस्य दशाननो न कृतवानन्दारापहारं
यदि काम्मोधिः क्व च सेतुबन्धघटना कोत्तीर्य लङ्काजयः ।
पार्थस्यापि परामवं यदि रिपुर्नाधात्क तादृक्तपो नीयन्ते
रिपुभिः समुन्नतिपदं प्रायः परं मानिनः ॥ १३ ॥ वह्निं
शीतयितुं हिमं ज्वलयितुं वातं निरोद्धुं पयो मूर्ते व्योम
विधातुमुन्नमयितुं नेतुं नति वा महीम् । उद्धर्तुं किल भूधतः
स्थलयितुं सिन्धुं च संभाव्यते शक्तिर्यस्य जनैः स एव नृपतिः
शेषाः परं पार्थिवाः ॥ १४ ॥ नास्मिन्संततवेष्टनोल्बण-
तमेस्तल्पैरुदेति व्यथा ग्रन्थिम्यश्चलितैर्न चालमसुभिर्मर्मव्यथा
जायते । क्रन्दद्वन्धुजनार्तनादचकितस्वान्तं न वा स्थीयते न
हेतन्मरणं सुखस्य सुभगा काप्येव संप्राप्तिभूः ॥ १५ ॥

तेजस्विप्रशंसा

बालस्यापि रवेः पौदाः पतन्त्युपरि भूभृताम् । तेजसा
सह जातानां वयः कुत्रोपयुज्यते ॥ १ ॥ एकः स एव
तेजस्वी सैहिकैर्यः सुरद्विषाम् । शिरोमात्रावशेषेण जीयन्ते
येन शत्रवः ॥ २ ॥ मौनी पादप्रहारेऽपि न क्षमी नीच एव
सः । आकृष्टशस्त्रो मित्रेऽपि न तेजस्वी खलो हि सः ॥ ३ ॥
तुल्येऽपराधे स्वर्मानुर्भानुमन्तं चिरेण यत् । हिमांशुमांशुं
ग्रसते तन्त्रैर्दिग्गजैः स्फुटं फलैः ॥ ४ ॥ स्वयं प्रणमतेऽल्पेऽपि
परबायावुपेयुषि । निदर्शनमैसाराणां लघुर्बहुतृणं नरः ॥ ५ ॥
तेजस्विमध्ये तेजस्वी र्दवीयानपि गण्यते । पञ्चमः पञ्चतपस-
स्तपनो जातवेदसाम् ॥ ६ ॥ अकृत्वा हेलया पादमुच्चैर्भूधस्य

१ न्याय्यदनेतात्. २ मार्गात्. ३ कदाश्चा एव विशिखा वाणाः.
४ न छिन्दन्ति. ५ कोपः क्रोधः स एव कृशानुरक्षिततापः.
६ संपूर्णम्. ७ अगाधसमुद्रपानम्. ८ पराजयस्यानम्.

१ कान्तिम्. २ सिंहसंबन्धिनीम्. ३ सुवर्णमालाङ्कृतोऽपि.
४ परदेशः. ५ दंष्ट्रानखलाङ्गलाश्च प्रहरणं यस्य. नखा एव
लाङ्गलानि विदारकत्वात् इलानि इति रूपकम्. 'पान्तु वो नरसिंहस्य
नखलाङ्गलकोटयः' इति कस्यचित्प्रयोगः. ६ प्रविशति. ७ किरणाः
पक्षे-चरणाः. ८ पर्वतानाम्. पक्षे-राशाम्. ९ राहुः. १० राहुः.
११ सूर्यम्. १२ चन्द्रम्. १३ मार्दवस्य. १४ दृष्टान्तः. १५ दुर्बला-
नाम्. १६ निष्पौरुषः. १७ तृणकल्पमित्यर्थः. १८ दूरस्योऽपि.
१९ पञ्चाशिसाध्वं तपो यस्य.

विद्विषाम् । कथंकारमनौलम्बा कीर्तिर्धामधिराहति ॥ ७ ॥
 अङ्गाधिरूपितमृगश्चन्द्रमा मृगलञ्छनः । केसरी निहुरक्षि-
 मृगयूथो मृगाधिपः ॥ ८ ॥ तेजस्विनि क्षमोपेते नातिका-
 र्कश्यमाचरेत् । अतिनिर्मन्थनादभिश्रन्दनादपि जायते ॥ ९ ॥
 तेजोहीने महीपाले स्वे परे च विकुर्वते । निःशङ्को हि
 जनो धत्ते पदं भस्मार्थनूषमणि ॥ १० ॥ एकचक्रो रथो
 यन्ता विर्कलो विषमा ह्याः । आक्रमत्येव तेजस्वी तथा-
 प्यर्को नभस्तलम् ॥ ११ ॥ साधनं सुमहद्यस्य यन्नान्यस्य
 विलोक्यते । तस्य वीशालिनः कोऽन्यः सहेतारालितां
 भ्रुवम् ॥ १२ ॥ येन पाषाणखण्डस्य मूल्यमल्पं वसुंधरा ।
 अनस्तमितसारस्य तेजसस्तद्विजृम्भितम् ॥ १३ ॥ सिंहः
 शिशुरपि निपतति मदमलिनं कपोलभित्तिषु गजेषु ।
 प्रकृतिरियं सत्त्ववतां न खलु वयस्तेजसो हेतुः ॥ १४ ॥
 यदचेतनोऽपि पादैः स्पृष्टः प्रज्वलति सवितुरिनैकान्तः ।
 तत्तेजस्वी पुरुषः परकृतविकृतिं कथं सहते ॥ १५ ॥
 दर्शिततापो^{१४} यैस्तेजोवद्भिः सुगोत्रसंजातैः । हीरैरप्लिव
 धीरैरापत्स्वपि गम्यते नाधः ॥ १६ ॥ दीप्यन्तां ये दीप्त्यै
 धृतिता मणयश्च वीरपुरुषाश्च । तेजः स्वविनाशाय तु
 भवति तृणानामिव लघूनाम् ॥ १७ ॥ मदसिक्तमुखैर्मुग्धाधिपः
 करिभिर्वर्तयते स्वयंहतैः । लघयन्खलु तेजसा जगन्न
 महानिच्छति भूतिमन्यतः ॥ १८ ॥ तीव्रोष्णदुर्विषहवीर्य-
 भृतः परेषां तेजस्विनो न गणयन्ति वपुर्महत्त्वम् । यत्पद्म-
 रागशकलाकृतिरद्रितुङ्गं कार्त्तुर्येन भक्षयति काष्ठचयं
 स्फुलिङ्गः ॥ १९ ॥ न तेजस्तेजस्वी प्रसृतमपरेषां
 प्रसहते स तस्य स्रो भावः प्रकृतिनियतत्वादकृतकः ।
 मेयूखैरेशान्तं तपति यदि देवो दिनकरः किमौ-
 भेयग्रावा निरुते इव तेजांसि वमति ॥ २० ॥ हस्ती
 स्थूलतनुः स चाङ्कुशवशः किं हस्तिमाजोऽङ्कुशो वज्रेणाभि-
 हताः पतन्ति गिरयः किं शैलमात्रः पविः । दीपे प्रज्वलिते
 विनश्यति तमः किं दीपमात्रं तमस्तेजो यस्य विराजते स
 बलवान् स्थूलेषु कः प्रलेप्यः ॥ २१ ॥ स्वल्पसायुवसावशेष-
 मलिनं निर्मोसमप्यस्थि गोः श्वा लब्ध्वा परितोषमेति न

तु तत्तस्य क्षुधः शान्तये । सिंहो जम्बुकमङ्कमागतमपि
 त्यक्त्वा निहन्ति द्विपं सर्वः कृच्छ्रगतोऽपि वाञ्छति जनः
 सत्त्वानुरूपं फलम् ॥ २२ ॥ शमयति गजानन्यान् गन्धद्विपः
 कलमोऽपि सन्भवति सुतरां वेगोदग्रं मुजंगशिशोर्विषम् ।
 भुवमधिपतिर्बालावस्थोऽप्यलं परिरक्षितुं न खलु वयसा
 जात्यैवायं स्वकार्यसहो भरः ॥ २३ ॥

मनस्विप्रशंसा

कौमं प्रियानपि प्राणान्निमुञ्चन्ति मनस्विनः । इच्छन्ति
 न त्वमित्रेभ्यो महतीमपि सत्क्रियाम् ॥ १ ॥ व्रत नूतन-
 कूष्माण्डफलानां के भवन्त्यमी । अङ्गुलीदर्शनधेन विली-
 यन्ते मनस्विनः ॥ २ ॥ ब्रह्माण्डमण्डलीमात्रं किं लोभाय
 मनस्विनः । शैफरीस्फुरितैर्नान्धेः क्षुब्धता जातु जायते ॥ ३ ॥
 कुसुमस्तम्बकस्येव द्वयी वृत्तिर्मनस्विनः । मूर्ध्नि वा सर्व-
 लोकस्य शीर्यते वन एव वा ॥ ४ ॥ पादाहतं सदुत्थाय
 मूर्धानमधिरोहति । स्वस्थादेवापमानेऽपि देहिनस्तद्वरं
 रजः ॥ ५ ॥ समूलघातमग्नन्तः पराजोद्यन्ति मानिनः ।
 प्रध्वंसितान्धतमसस्तत्रोदाहणं रविः ॥ ६ ॥ स पुर्मानर्थ
 वज्रन्मा यस्य नास्ति पुरःस्थिते । नान्यामङ्गुलिमन्येति
 संख्येयामुद्यताङ्गुलिः ॥ ७ ॥ स्थित्यतिक्रान्तिमीरुपि स्व-
 च्छान्त्यैकुलितान्यपि । तोयानि तोयराशीनां मनांसि च
 मनस्विनाम् ॥ ८ ॥ शक्तिवैकल्यैर्नम्रस्य निःसंरत्वाद्धी-
 यसः । जन्मिनो मानहीनस्य तृणस्य च समा गतिः ॥ ९ ॥
 अलङ्घ्यं तत्तदुद्गीक्ष्य यद्यदुर्बैर्महीभृताम् । प्रियतां ज्या-
 यसी मा गान्महतां केन तुङ्गता ॥ १० ॥ तावदाशीयते
 लक्ष्म्या तावदस्य स्थिरं यशः । पुरुषस्तावदेवासौ यावन्मा-
 नाच्च हीयते ॥ ११ ॥ दुरासदवनज्यायान्म्यस्तुङ्गोऽपि
 भूधरः । न जहाति मंहौजस्कं मौनप्रांशुमलङ्घ्यता ॥ १२ ॥
 गुरून्कुर्वन्ति ते वंश्यानन्वर्था तैर्वसुंधरा । येषां यशांसि
 शुभ्राणि ह्येयन्तीन्दुमण्डलम् ॥ १३ ॥ उदाहरणमाशीःपु
 प्रथमे ते मनस्विनाम् । शुष्केऽशनिरिवामर्षो यैरातिषु
 पात्यते ॥ १४ ॥ तुङ्गत्वमितरौ नाद्रौ नेदं सिन्धाव-

१ कथमित्यर्थः. २ निराधारा. ३ हतः. ४ उष्णत्वरहितः. ५ सारधिः.
 ६ अनूषः-अरुणः. ७ तुरंगाः. ८ कुटिलिताम्. ९ प्रशस्तकपोलेषु.
 १० बलवताम्. ११ सूर्यकान्तः. १२ अपमानम्. १३ क्रान्तिः; पक्षे,
 -प्रतापः. १४ कान्त्याधिक्यम्; पक्षे,-धनुष औन्नत्यम्. १५ प्रकाश-
 कत्वम्; पक्षे,-सामर्थ्यम्. १६ पर्वतः; पक्षे,-कुलम्. १७ विधाय-
 निष्पादिताः. १८ विस्तृतम्. १९ स्वभावाधीनत्वात्. २० अकुत्रिमः.
 २१ किरणैः. २२ संततम्. २३ सूर्यकान्तः. २४ विकृत इव. २५ वज्रम्.
 २६ विश्वासः.

१ प्रभावाणुरूपम्. २ यथेच्छम्. ३ मत्स्यीस्फुरणेन. ४ कदाचिद्.
 ५ गुच्छस्य. ६ अव्यग्रात्. ७ चेतनात्. ८ अनुमूलयन्तः. ९ शश्वत्.
 १० गार्ढं तमः. ११ सार्धकजन्मा. १२ पुरुषगणनाप्रस्तावे. १३ म-
 यादोच्छ्वानादेतोर्मोरुणि. १४ संक्षोभितानि. १५ उत्साहादिशक्ति
 वैधुर्येण; पक्षे,-अवष्टम्भसामर्थ्यविरहेण. १६ प्रहीभूतस्य; पक्षे,-
 विधेयभूतस्य. १७ दुर्बलत्वात्; पक्षे,-सिराशरहितत्वात्. १८ गौर-
 त्वहीनस्य; पक्षे,-नीरसस्य. १९ जन्तोः. २० प्रतापसंपन्नम्.
 २१ मानोज्ञतपुरुषम्. २२ अगाधता. २३ तुङ्गत्वम्.

गाधता । अलङ्घनीयताहेतुरुभयं तन्मनस्विनि ॥ १५ ॥ न
 क्वचिच्च बहिर्यान्ति मानिनां प्रार्थनागिरः । यदि निर्यातुमि-
 च्छन्ति तदा प्राणपुरःसराः ॥ १६ ॥ असेवितेश्वरद्वारमदृष्ट-
 विरहव्यथम् । अनुक्तह्रीवचनं धन्यं कस्यापि जीवितम्
 ॥ १७ ॥ मानिनो हतमानस्य मानोऽपि न सुखप्रदः ।
 जीवनं मानमूलं हि माने म्लाने कुतः सुखम् ॥ १८ ॥
 मनस्वी म्रियते कामं कर्षण्यं न तु गच्छति । अपि
 निर्वाणमायाति नानलो याति शीतताम् ॥ १९ ॥ मनस्वि-
 हृदयं धत्ते रोषेणैव प्रसन्नताम् । भस्मना सुकुरः प्रायः प्रसादं
 लभतेतराम् ॥ २० ॥ मनस्विनो न मन्यन्ते परतः
 प्राप्य जीवनम् । बलिमुग्धो न काकेभ्यः स्पृहयन्ति हि
 कोकिलाः ॥ २१ ॥ दूर्वाङ्कुरवृणाहारा धन्यास्ते वै वने मृगाः ।
 विभवोन्मत्तचित्तानां न पश्यन्ति मुखानि यत् ॥ २२ ॥
 सुखं जीवन्ति हरिणा वनेष्वपरसेविनः । अथैरयत्नसुलभै-
 र्जलदर्माङ्कुरादिभिः ॥ २३ ॥ उपकारेण दूयन्ते न सहन्तेऽनु-
 कम्पिताम् । आपस्तपि दुराराध्या नित्यदुःखा मन-
 स्विनः ॥ २४ ॥ जलसेकेन वर्धन्ते तरवो नाश्मसंचयाः ।
 मव्यो हि द्रव्यतामेति क्रियां प्राप्य तथाविधाम् ॥ २५ ॥
 अवृत्तिभयमन्त्यानां मध्यानां मरणाद्भयम् । उत्तमानां तु
 सत्त्वानामवमानात्परं भयम् ॥ २६ ॥ न सदस्याः कशाघातं
 न सिंहा घनगर्जितम् । परैरङ्गुलिनिर्दिष्टं न सहन्ते
 मनस्विनः ॥ २७ ॥ कामं वनेषु हरिणास्तृणेन जीवन्त्य-
 यत्नसुलभेन । धनिषु न दैन्यं विदधति ते खलु पशवो
 वयं सुधियः ॥ २८ ॥ प्रत्युपकुर्वन्वहपि न भवति पूर्वो-
 पकारिणा तुल्यः । एकोऽनुकरोति कृतं निष्कारणमेव
 कुरुतेऽन्यः ॥ २९ ॥ न नटा न विटा न गायका न परद्रोह-
 निबद्धबुद्धयः । नृपसन्ननि नाम के वयं स्तनभारानमिता
 न योषितः ॥ ३० ॥ अमिमानघनस्य गत्वरैरसुभिः स्थासु
 यशश्चिचीषतः । अचिरांशुविलासचक्षला ननु लक्ष्मीः
 फलमानुषङ्गिकम् ॥ ३१ ॥ ज्वलितं न हिरण्यरेतसं चय-
 मास्कन्दति भस्मनां जनः । अमिभूतिमयादसूनतः सुख-
 मुज्जन्ति न धाम मानिनः ॥ ३२ ॥ पुरो वा पश्चाद्वा
 वयमुपविशामः क्षितिमुजां ततः किं नदिच्छन् वचनरचना-
 क्रीतजगताम् । अगारे कान्तारे कुचकलशभारे मृगदृशां
 मणेश्चुल्यं मूल्यं सहजसुमगस्य बुद्धिमत्तः ॥ ३३ ॥ अमुक्तायां
 यस्यां क्षणमपि न यातं नृपशतैर्मुवस्तसा लामे क इव
 बहुमानः क्षितिमुजाम् । तदंशस्याप्यंशे तदवयवलेशेऽपि
 पतयो विषादे कर्तव्ये विदधति जडः प्रत्युत मुदम् ॥ ३४ ॥

१ प्रत्युपकारं कुर्वन् २ अनुकरणं करोति.

क्वचिद्भूमौ शय्या क्वचिदपि च पर्यङ्कशयनं क्वचिच्छाका-
 हारी क्वचिदपि च शाल्योदनरुचिः । क्वचित्कन्थाधारी
 क्वचिदपि च दिव्याम्बरधरो मनस्वी कार्यार्थी न गणयति
 दुःखं न च सुखम् ॥ ३५ ॥ स जातः कोऽप्यासीमदन-
 रिपुणा मूर्ध्नि धवलं कपालं यस्यैर्विनिहितमलंकारविधये ।
 नृभिः प्राणत्राणप्रवणमतिभिः कैश्चिदधुना नमद्भिः कः
 पुंसामयमतुलदर्पज्वरभरः ॥ ३६ ॥ विपुलहृदयैर्धनैः
 कैश्चिज्जगज्जनितं पुरा विधृतमपरैर्दत्तं चान्यैर्विजित्य तृणं
 यथा । इह हि भुवनान्यन्ये धीराश्चतुर्दश मुञ्जते कतिपय-
 पुरस्त्राम्ये पुंसां क एष मदज्वरः ॥ ३७ ॥ वरमहिमुखे
 क्रोधाध्माते करो विनिवेशितो विषमपि वरं पीत्वा सुप्तं
 कृतान्तनिवेशने । गिरिवरतटान्मुक्तश्चात्मा वरं शतधा
 कृतो न तु खलजनावासैरर्थैः कृतं हितमात्मनः ॥ ३८ ॥
 नानीयन्ते मधुनि मधुपाः पारिजातप्ररोहैर्नाभ्यर्थ्यन्ते तुहिन-
 रुन्विना चन्द्रिकायां चकोराः । अस्मद्वाचां धुरि मधुरिमा
 यद्यपूर्वावतारः सोढासाः स्युः स्वयमिह बुधाः किं सुधाभ्य-
 र्थनाभिः ॥ ३९ ॥ मृत्पिण्डो जलरेखया वलयितः सर्वो-
 ऽप्ययं नन्वपूनङ्गीकृत्य स एव संयुगशतै राज्ञां गणैर्मुज्यते ।
 तद्वद्बुद्धदेतेऽथवा न किमपि क्षुद्रा दरिद्रा मृशं धिग्धिक्ता-
 न्पुरुषाधमान् धनकणं वाञ्छन्ति तेभ्योऽपि ये ॥ ४० ॥ निरे-
 त्वं चेन्नीचजनानुनागरमसादसासु मन्दादरः का नो मानद-
 मानहानिरियती मूः किं त्वदेकप्रभुः । गुञ्जापुञ्जपरम्परा-
 परिचयाद्भिच्छीजनैरुज्जितं मुक्तादाम न धारयन्ति किमहो
 कण्ठे कुरङ्गीदृशः ॥ ४१ ॥ त्वं राजा वयमप्युपासितगुरु-
 प्रज्ञाभिमानोन्नताः ख्यातस्त्वं विभवैर्यशांसि कवयो दिक्षु
 प्रतन्वन्ति नः । इत्थं मानद नातिदूरमुभयोरप्यावयोरन्तरं
 यद्यस्मासु पराङ्मुखोऽसि वयमप्येकान्ततो निःस्पृहाः ॥ ४२ ॥
 ब्रह्माण्डं कियदस्ति तत्र वसुधापिण्डं किमाचक्ष्महे तत्राप्ये-
 कतरं तु खण्डममितास्तस्मिन्नृपाः केचन । तेभ्यो दैन्यशतो-
 पनीतविभवा दृष्टानुकम्पास्तु ते धिब्यूढाः स्पृहयन्ति हन्त
 किमपि स्वार्थेन तेभ्योऽपि ये ॥ ४३ ॥ पातालाच्च विमो-
 चितो बत बलिनीतो न मृत्युः क्षयं नोन्मृष्टं शशलान्छनस्य
 मलिनं नोन्मूलिता व्याधयः । शेषस्यापि घरां विधृत्य
 न कृतो मारावतारः क्षणं चेतः सत्पुरुषाभिमानमनिर्बलं
 मिथ्या वहन्निदृशे ॥ ४४ ॥ नास्माकं शिविकां न चास्ति
 कटकपालंक्रियासत्क्रिया नोत्तुङ्गस्तुरगो न कश्चिदनुगो
 नाप्यम्बरं सुन्दरम् । किं तु क्ष्मातलवर्त्यशेषविदुषां साहित्य-
 विद्याजुषां चेतस्तोषकरी शिरोनतिकरी विद्याऽनवधारि

१ सर्पमुखे. २ क्रोधपूर्णे. ३ यमगृहे.

मनस्विप्रशंसा, अपौरुषत्वनिन्दा, गुणप्रशंसा

८१

नः ॥ ४५ ॥ लक्ष्मीर्निर्वृतिमेति हीनचरितैर्यैरेव तच्छिक्षया
किं नाद्यैव करोमि तामनुचरीं रामां सकामामिव । ब्रह्माण्डे
निपतत्यपि स्खलति न प्रायेण येषां मनस्तेषामार्यमनस्विनामनु-
पदं गन्तासि नाहं यदि ॥ ४६ ॥ पुण्ये ग्रामे वने वा महति
सितपटच्छन्नपालीं कैपालीमादाय न्यायगर्भे द्विजहुतहुत-
भुग्धूमधूप्रोपकण्ठम् । द्वारं द्वारं प्रवृत्तो वरसुदरदरीपूरणाय
क्षुधातो मानी प्राणी स्वदेशे न पुनरनुदिनं तुल्यकुल्येषु
दीनः ॥ ४७ ॥ अर्थानामीशिवे त्वं वयमपि च गिरामी-
श्महे यावदित्यं शूरस्त्वं वादिदर्पज्वरशमनविधावक्षयं
पाटवं नः । सेवन्ते त्वां घनाढ्या मतिमलहृतये मामपि
श्रोतुकामा मय्यप्यास्था न चेत्तत्त्वयि मम सुतरामेष राज-
न्गतोऽसि ॥ ४८ ॥ श्रेयस्वी यत्र मानं व्रजति दुरित-
कृष्णापमानं मनुष्यैरज्ञेयं यत्र दूतैः प्रभुमनु मनुजो नीयते
चानपेक्षः । मृत्योर्गेहं वरं तत्र तु कुधनवतां यत्र सर्वापमानो
लोकैर्विज्ञायमानः स्वयमतिथितया यत्र चार्थी प्रयाति ॥ ४९ ॥

अपौरुषत्वनिन्दा

मैजीवन्यः पैरावज्ञादुःखदग्धोऽपि जीवति । तस्माज्जन-
निरेवास्तु जननीक्लेशकारिणः ॥ १ ॥ असंपादयतः कंचि-
दर्थं जातिक्रियैर्गुणैः । यदृच्छाशब्दवत्पुंसः संज्ञायै जन्म
केवलम् ॥ २ ॥

गुणप्रशंसा

गुणाः कुर्वन्ति दूतत्वं दूरेऽपि वसतां सताम् । केतकी-
गन्धमाप्राय स्वयमायान्ति षट्पदाः ॥ १ ॥ गुणवज्जनसंपर्का-
द्याति स्वल्पोऽपि गौरवम् । पुष्पाणामनुषङ्गेण सूत्रं शिरसि
धार्यते ॥ २ ॥ कंलावतः सैव कंला ययार्धः क्रियते भवैः ।
बह्वीभिश्च कलाभिः किं यामिरेङ्कः प्रदर्श्यते ॥ ३ ॥ न
पुत्रत्वेन पूज्यन्ते गुणैरासाद्यते पदम् । रवेर्व्यापारमादत्ते
प्रदीपो न पुनः शनिः ॥ ४ ॥ गुणाः सर्वत्र पूज्यन्ते पितृ-
वंशो निरर्थकः । वासुदेवं नमस्यन्ति वसुदेवं न
मानवाः ॥ ५ ॥ यदि सन्ति गुणाः पुंसां विकसन्त्येव ते

स्वयम् । नहि कस्तूरिकामोदः शपथेन निवार्यते ॥ ६ ॥
किमाढ्यत्वगुरुत्वान्यां चरमोऽपि गुणैर्गुरुः । केतकीकुसुमे
पश्य लघुपत्रेऽपि गौरवम् ॥ ७ ॥ केतकीकुसुमं शृङ्गः
खण्ड्यमानोऽपि सेवते । दोषाः किं नाम कुर्वन्ति गुणापहृत-
चेतसः ॥ ८ ॥ शरीरस्य गुणानां च दूरमत्यन्तमन्तरम् ।
शरीरं क्षणविध्वंसि कल्पान्तस्थायिनो गुणाः ॥ ९ ॥ गुणे-
ष्वेव हि कर्तव्यः प्रयत्नः पुरुषैः सदा । गुणयुक्तो दरिद्रो-
ऽपि नेश्वरैरगुणैः समः ॥ १० ॥ गुणैः सर्वज्ञकल्योऽपि
सीदत्येको निराश्रयः । अनर्घमपि माणिक्यं हेमाश्रयमपेक्षते
॥ ११ ॥ गुणेषु क्रियतां यत्नः किमौटोपैः प्रयोजनम् ।
विक्रीयन्ते न घण्टाभिर्गावः क्षीरविवर्जिताः ॥ १२ ॥ गुणैर्गौ-
रवमायाति न महत्यापि संपदा । पूर्णेन्दुर्न तथा बन्धो निष्क-
लङ्को यथा कुशः ॥ १३ ॥ स्वयं स्वमुखविस्तारादूर्णनामः
पतत्यधः । तमेव सहरन्भूयः पदमुच्चैर्विगाहते ॥ १४ ॥
गुणो दूषणतां याति दूषणं गुणतां क्वचित् । तथा हि नम्रता
दोषः स्तनयोः स्तब्धता गुणः ॥ १५ ॥ गुणैरुत्तुङ्गतां याति
नोच्चैरासनसंस्थितः । प्रासादशिखरस्योऽपि काकः किं
गरुडाग्रते ॥ १६ ॥ अहो गुणानां प्राप्त्यर्थं यतन्ते बहुधा
नराः । मुक्ता यदर्थं भग्नासा इतरेषां च का कथा ॥ १७ ॥
गुणेन स्पृहणीयः सान्न रूपेण युतो जनः । सौगन्ध्यवन्त्यं
नादेयं पुष्पं कान्तमपि क्वचित् ॥ १८ ॥ प्रभुभिः पूज्यते
लोके कलैव न कुलीनता । कलावान्मान्यते मूर्ध्नि सत्सु
देवेषु शंभुना ॥ १९ ॥ गुणयुक्तोऽपि पूर्णोऽपि कुम्भः कूपे
निमज्जति । तस्य भारसहो नास्ति गुणकग्राहको यदि ॥ २० ॥
अहो वैचित्र्यमेतस्य संसारस्य किमुच्यते । गुणोऽपि क्लेश-
हेतुः स्याद्विश्रान्तः कण्ठकन्दले ॥ २१ ॥ जाल्युकृष्टस्य हि
मणेर्नोचितं शाणवर्षणम् । आदर्शे चित्रकारैः किं लिख्यते
प्रतिबिम्बितम् ॥ २२ ॥ गुणयुक्तोऽप्यधो याति रिक्तः
कूपे घटो यथा । निर्गुणोऽपि श्रुतः पश्य जनैः शिरसि
धार्यते ॥ २३ ॥ गुणिनोऽपि हि सीदन्ति गुणग्राही न
चेदिह । सैर्गुणः पूर्णकुम्भोऽपि कूप एव निमज्जति ॥ २४ ॥
गुणो गुणान्तरापेक्षी स्वरूपख्यातिहेतवे । स्वभावस्य
लावण्यं तारुण्येन मनोहरम् ॥ २५ ॥ गुणैः पूजा भवे-
त्पुंसां नैकसाज्जायते कुलात् । चूडारत्नं शशी शंभोर्यानु-
ज्ञैः श्रवैर्हरेः ॥ २६ ॥ सर्वत्र गुणवानेव चकासि प्रथितो
नरः । मणिमूर्ध्नि गले बाहौ पादपीठेऽपि शोभते ॥ २७ ॥

१ शुभ्रवस्त्रेण पिहिता पाली यस्याः. २ मिष्ठापात्रम्.
३ गर्हितं जीवतीति माजीवन्. ४ परैः कृता यादवशा तदेव दुःख
तेन दग्धः खिन्नः. ५ अनुत्पत्तिः. ६ ब्राह्मणत्वादिः. ७ इत्याध्य-
यनादिः. ८ शौर्यादिः. ९ भ्रमराः. १० चन्द्रस्य; पक्षे, -विदुषः.
११ षोडशो भागः; पक्षे, -चतुःषष्टिकलानामन्यतमा. १२ अधो-
भागे ध्रियते; पक्षे, -तिरस्कियते. १३ शिवः; पक्षे, -संसारः.
१४ कलङ्कः; पक्षे, -दोषः.

६ छ. र. मां.

१ गुणाकृष्टान्तस्करणस्य. २ शिवसुखः. ३ दुःखं प्राप्नोति
४ अमूल्यम्. ५ आढ्यरैः. ६ राजभवनम्. ७ मौक्तिकानि; पक्षे,
मोक्षमापन्नाः. ८ रज्जुयुक्तः; पक्षे, -विनयादिगुणसंपन्नः. ९ रिक्तः;
पक्षे, -निर्द्रव्यः. १० पूर्णः. ११ रज्जुवद्. १२ जन्म. १३ शत्रुस्य.

गुणानर्चन्ति जन्तूनां न जातिं केवलां क्वचित् । स्फाटिकं
माजनं ममं काकिन्यापि न गृह्यते ॥ २८ ॥ नहि जन्मनि
ज्येष्ठत्वं ज्येष्ठत्वं गुण उच्यते । गुणाद्गुरुत्वमायाति दधि
दुग्धं घृतं यथा ॥ २९ ॥ गुणवान्सुचिरस्थायी दैवे-
नापि न सङ्गते । तिष्ठत्येकां निशां चन्द्रः श्रीमान्संपूर्ण-
मण्डलः ॥ ३० ॥ सर्वत्र गुणवान्देशे चकास्ति प्रथते-
तराम् । मणिर्मूर्ध्नि गले बाहौ पादपीठेऽपि शोभते ॥ ३१ ॥
गुण आकर्षणयोग्यो धनुष इवैकोऽपि लक्षलमाय । लूता-
तन्तुमिरिव किं गुणैर्विमर्दासहैर्बहुभिः ॥ ३२ ॥ अनवसरे
गुणवानपि हृदयादवतार्यते हारः । पश्य शलाकावसरे
तृणेऽपि भूपैः प्रसार्यते स्वकरः ॥ ३३ ॥ गुणवन्तः क्षिप्रं यन्ते
प्रायेण भवन्ति निर्गुणाः सुखिनः । बन्धनमायान्ति
शुका यथेष्टसंचारिणः काकाः ॥ ३४ ॥ गुणिनि गुणज्ञो
रमते नागुणशीलस्य गुणिनि परितोषः । अलिरेति
बनात्कमलं न दुर्दुरस्तन्निवासोऽपि ॥ ३५ ॥ अवल-
म्बितविष्णुपदः कर्षितजनचक्षुरतुलगतिः । पत्रमयोऽपि
पदार्थः पतङ्गतामेति गुणयोगात् ॥ ३६ ॥ अमित-
गुणोऽपि पदार्थो दोषेणैकेन निन्दितो भवति ।
निखिलरसायनमहितो गन्धेनोग्रेण लशुन इव ॥ ३७ ॥
दोषमपि गुणवति जने दृष्ट्वा गुणरागिणो न खिद्यन्ते ।
प्रीत्यैव शशिनि पतितं पश्यति लोकः कलङ्कमपि ॥ ३८ ॥
अन्तर्गतैर्गुणैः किं द्वित्रा अपि यत्र साक्षिणो विरलाः ।
स गुणो गीतेर्यदसौ बनेचरं हरिणमपि हरति ॥ ३९ ॥
गुणा गुणज्ञेषु गुणीभवन्ति ते निर्गुणं प्राप्य भवन्ति दोषाः ।
सुखादुतोयाः प्रवहन्ति नद्यः समुद्रमासाद्य भवन्त्यपेयाः
॥ ४० ॥ गुणेषु यत्नः पुरुषेण कार्यो न किंचिदप्राप्यतमं
गुणानाम् । गुणप्रकर्षादुद्धुपेन शंभोरलङ्घ्यमुद्धुहितमुत्त-
माङ्गम् ॥ ४१ ॥ निर्मलैर्लङ्कल्यैक्यापि यः संयुतः
स खलु पूज्यते जनैः । मद्र पश्य जलजोऽपि धार्यते
शंकरेण शिरसा निशाकरः ॥ ४२ ॥ वक्रोऽपि पङ्कजनि-
तोऽपि दुर्वासदोऽपि व्यालश्रितोऽपि विर्कलोऽपि सकण्ट-
कोऽपि । गन्धेन बन्धुरसि केतकपुष्पजेन ह्येको गुणः
खलु निहन्ति समस्तदोषान् ॥ ४३ ॥ न खनति खुरैः
क्षोणीपृष्ठं न नर्दति सादरं प्रकृतिपुरुषं प्रेक्ष्याप्यग्रे न
कुप्यति गोचरम् । वहति च धुरं धुर्यो धैर्यादनुद्धेतकंधरो

जगति गुणिनः कार्यौदार्यात्परानतिशेरेते ॥ ४४ ॥ गुण-
नामज्ञाता प्रचुरधनदातापि न सुदे सुदे विद्याज्ञाता भवति
मितदातापि गुणिनाम् । दृशौ ग्राम्या दत्ते न पुनरवधे
च चतुरो दृशः प्रान्तं दत्त्वा वशयति नितान्तं पुरवधुः
॥ ४५ ॥ उपादाता यावन्न भवति गुणानां गुणवतामस-
त्कल्पास्तावन्नमुनमहार्घा अपि गुणाः । अपि प्राग्दैत्यारो-
हृदयवसतेः कौस्तुभमणिः स किं नासीदब्यौ श्रुतिरपि न
यस्य क्वचिदभूत् ॥ ४६ ॥ विवादप्रारम्भः प्रथयति परं
दम्भमतुलं गुणानां गाम्भीर्यं तव भवति साक्षी कलकलः ।
पयःपूर्णः कुम्भो ध्वनति न तथा वातवलितो यथा रिक्तो
भांभाध्वनिमनिभृतं मुञ्चति मुहुः ॥ ४७ ॥ कौशेयं कृमिजं
सुवर्णमुपलाद्वापि गुरोर्मतः पङ्कजाक्षौ मरसं शशाङ्क उदधेरि-
न्दीवरं गोमयात् । काष्ठादधिरहेः फणादपि मणिर्गोपितो
रोचना प्राकाश्यं स्वगुणोदयेन गुणिनो गच्छन्ति किं
जन्मना ॥ ४८ ॥

उद्यमप्रशंसा

उद्योगः खलु कर्तव्यः फलं मार्जारवद्भवेत् । जन्मप्रमृति
गौर्नास्ति पयः पिबति नित्यशः ॥ १ ॥ उद्यमं साहसं धैर्यं
बुद्धिः शक्तिः पराक्रमः । षडेते यत्र वर्तन्ते तत्र देवः
सहायकृत् ॥ २ ॥ उद्यमेन हि सिध्यन्ति कार्याणि न
मनोरथैः । नहि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति सुखे मृगाः
॥ ३ ॥ न दैवमिति संचिन्त्य त्यजेदुद्योगमात्मनः । अनु-
द्यमेन कस्तैलं तिलेभ्यः प्राप्नुमर्हति ॥ ४ ॥ विहाय पौरुषं
यो हि दैवमेवावलम्बते । प्रासादसिंहवत्तस्य मूर्ध्नि तिष्ठन्ति
वायसाः ॥ ५ ॥ पूर्वजन्मकृतं कर्म तदैवमिति कथ्यते । तस्मा-
त्पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥ ६ ॥ यथा ह्येकेन चक्रेण
न रथस्य गतिर्भवेत् । एवं पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति
॥ ७ ॥ यथा मृत्पिण्डतः कर्ता कुरुते यद्यदिच्छति । एवमात्म-
कृतं कर्म मानवः प्रतिपद्यते ॥ ८ ॥ निर्पानमिव मण्डूकाः सर्प-
पूर्णमिवाण्डजाः । सोद्योगं नरमायान्ति विवशाः सर्वसंपद-
॥ ९ ॥ दैवं पुरुषकारेण सौख्यसिद्धिनिबन्धनम् । योऽस्ति-
कमितुमिच्छेत् स लोके नावसीदति ॥ १० ॥ योजनानां
सहस्रं तु शनैर्गच्छेत्स्वपीलिका । अगच्छन्त्येनतेयोऽपि पद-
मेकं न गच्छति ॥ ११ ॥ कामपि श्रियमासाद्य यस्तद्बुद्धौ
न चेष्टते । तस्यैयतिषु न श्रेयो बीजमोजिकुटुम्भवत्

१ विचारक्षमः पक्षे, यथाश्रुतम्. २ लक्षसंख्याकधनलाभाय; पक्षे, -
वेध्यलाभाय. ३ विचारासहैः पक्षे, आकर्षणासहैः. ४ क्लेशं प्राप्नुवन्ति.
५ अमरः. ६ मेकः. ७ आकाशाश्रयः. ८ पतङ्गः स्वयं; पक्षे, पत्र
(कागद)निर्मितं सत्रनिबद्धः श्रीद्वार्थं गगने उड्डाय्यते. 'पतंग' इति
नामैव देशभाषायां प्रसिद्धः. ९ पूजितः. १० चन्द्रेण. ११ निर्मलविषया.
१२ दुष्प्रापः. १३ सर्पाश्रितोऽपि. १४ फलहीनोऽपि. १५ संनमितग्रीवः.

१ पाषाणात्. २ वेतुकेभ्यः. ३ कर्दमात्. ४ रक्तकमलम्.
५ नीलं कमलम्. ६ आश्रयति. ७ प्रासादे देवालयशिखरे वा
पाषाणनिर्मितः सिंहसदृशः. ८ कूपः. ९ उद्यमेन. १० साध्यसिद्धिर्वा
तदावचमित्यर्थः. ११ उल्लङ्घयितुम्. १२ व्यापारं न करोति. १३ उल्ल-
कालेषु, भविष्यकाले इत्यर्थः. १४ कस्याणम्.

संहतिप्रशंसा, क्षमाप्रशंसा, विनयप्रशंसा, सत्यप्रशंसा, असत्यनिन्दा, आत्मश्लाघानिन्दा, स्वभाववर्णनम् ८३

॥ १२ ॥ उद्योगिनः करालम्बं करोति कैमलालया ।
अनुद्योगिकरालम्बं करोति कैमलाग्रजा ॥ १३ ॥ कैकता-
लीयवत्पातं दृष्ट्वापि निधिमग्रतः । न स्वयं देवमादत्ते
पुरुषार्थमपेक्षते ॥ १४ ॥ आलस्यं हि मनुष्याणां शरी-
रस्थो महान्निपुः । नास्त्युद्यमसमो बन्धुः कृत्वा यं नावसी-
दति ॥ १५ ॥ संपदा सुस्थितमन्यो भवति स्वल्पयापि
यः । कृतकृत्यो विधिर्मन्ये न वर्धयति तस्य ताम् ॥ १६ ॥
न लभन्ते विनोद्योगं जन्तवः संपदां पदम् । सुराः क्षीरोद-
विश्वोभमनुभूयामृतं पपुः ॥ १७ ॥ नात्युच्चशिखरो मेरुर्ना-
तिनीचं रसातलम् । व्यवसायद्वितीयानां नाप्यपारो महो-
दधिः ॥ १८ ॥ पूर्वजन्मजनितं पुराविदः कर्म दैवमिति
संप्रचक्षते । उद्यमेन तदुपार्जितं चिरादैवमुद्यमवशं न
तत्कथम् ॥ १९ ॥ उद्योगिनं पुरुषसिंहमुपैति लक्ष्मीर्दैवं
हे दैवमिति कैपुरुषा वदन्ति । दैवं निहत्य कुरु पौरुषमा-
मशक्त्या यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः ॥ २० ॥

संहतिप्रशंसा

संहतिः श्रेयसी राजन्विगुणेष्वापि बन्धुषु । तुषैरपि परि-
ग्रथा न प्ररोहन्ति तण्डुलाः ॥ १ ॥ अल्पानामपि वस्तूनां
संहतिः कार्यसाधिका । तृणैर्गुणत्वमापन्नैर्वध्यन्ते मत्तदन्तिनः
॥ २ ॥ बहूनामल्पसाराणां समवायो दुरत्ययः । तृणैर्वि-
धीयते रज्जुर्वध्यन्ते तेन दन्तिनः ॥ ३ ॥

क्षमाप्रशंसा

क्षमाशङ्कं करं यस्य दुर्जनः किं करिष्यति । अतृणे
पतितो वह्निः स्वयमेवोपशान्म्यति ॥ १ ॥ नरस्याभरणं रूपं
रूपस्याभरणं गुणः । गुणस्याभरणं ज्ञानं ज्ञानस्याभरणं क्षमा
॥ २ ॥ क्षमा बलमशक्तानां शक्तानां भूषणं क्षमा । क्षमा
वशीकृतिर्लोके क्षमया किं न सिध्यति ॥ ३ ॥

विनयप्रशंसा

तिष्ठेतां तपसि पुण्यमार्गैर्जन्मपदोऽनुगुणैर्गुणैश्चैषिणाम् ।
योगिनां परिणमन्विमुक्तये केन नास्तु विनयः सतां
प्रियः ॥ १ ॥

सत्यप्रशंसा

सूतृतं सर्वशास्त्रार्थनिश्चितज्ञानशोभितम् । भूषणं सर्व-
वचसां लज्जेव कुलयोषिताम् ॥ १ ॥ अश्वमेघसहस्रं च
सत्यं च तुलया धृतम् । अश्वमेघसहस्रादि सत्यमेव विशि-
ष्यते ॥ २ ॥ गोभिर्विप्रैश्च वेदैश्च सतीभिः सत्यवादिभिः ।
अलुब्धैर्दानशूरैश्च सप्तभिर्धायते मही ॥ ३ ॥

असत्यनिन्दा

नासत्यवादिनः सख्यं न पुण्यं न यशो भुवि । दृश्यते
नापि कल्याणं कैलकूटमिवाश्रितः ॥ १ ॥ असत्यमैप्रत्यय-
मूलकारणं कुवासनासङ्गसमृद्धिवारणम् । विपश्चिदानं पर-
वश्वनोर्जितं कृतापराधं कृतिभिर्विवर्जितम् ॥ २ ॥ यशो
यस्माद्गच्छीभवति वैनवहेरिव वनं निर्दानं दुःखानां र्यदव-
निरुहाणामिव जलम् । न यत्र स्याच्छायातप इव तपःसं-
यमकथा कथंचित्त्तन्मिथ्यावचनमभिघते न मतिमान् ॥ ३ ॥
जिह्वैकेव सतामुमे फणवतां संदृष्टतस्त्र तास्ताः ससैव
विभोवसोर्नियमिताः षट्पार्तिकेयस्य च । पौलस्त्यस्य दशा-
भवनैर्गणिपतेर्जिह्वासहस्रद्वयं जिह्वालक्षशतैकोटिनियमो नो
दुर्जनानां सुखे ॥ ४ ॥

आत्मश्लाघानिन्दा

परैः प्रोक्ता गुणा यस्य निर्गुणोऽपि गुणी भवेत् ।
इन्द्रोऽपि लघुतां याति स्वयं प्रख्यापितैर्गुणैः ॥ १ ॥ न
सुखं न च सौभाग्यं स्वयं स्वगुणवर्णने । यथैव च पुरं-
ग्रीणां स्वहस्तकुचमर्दने ॥ २ ॥ स्वयं तथा न कर्तव्यं स्वगु-
णाख्यापनं पुनः । स्वगुणाख्यापनं युक्त्या परद्वारा प्रयोजयेत्
॥ ३ ॥ न सौख्यसौभाग्यकरा गुणा नृणां स्वयं गृहीताः
सुदृशां कुचा इव । परैर्गृहीता द्वितयं वितन्वते न तेन
गृह्णन्ति निजं गुणं बुधाः ॥ ४ ॥ निजगुणगरिमा सुखा-
करः स्यात्स्वयमनुवर्णयतां सतां न तावत् । निजकरकम-
लेन कामिनीनां कुचकलशकलनेन को विनोदः ॥ ५ ॥

स्वभाववर्णनम्

सर्वस्य हि परीक्ष्यन्ते स्वभावा नेतरे गुणाः । अतीत्य
हि गुणान्सर्वान्स्वभावो मूर्ध्नि वर्तते ॥ १ ॥ किं कुलेनो-

१ लक्ष्मीः. २ अलक्ष्मीः. ३ काकागमने सति तालपतनमिव
काकतालीयं तद्वत्. अविताकितम्. अकसादिति यावत्. ४ खिन्नो न
भवति. ५ पुरुषभेदम्. ६ कुत्सितपुरुषाः. ७ संपातः. ८ शान्त्यत्वक्
९ अङ्कुरजननक्षमा न भवन्तीति भावः. १० रञ्जितम्. ११ शान्तिः.
१२ तपोनिष्ठानाम्. १३ संपादयन्. १४ अनुकूलयन्. १५ संपद-
मानः. १६ अपवर्गाय.

१ विषयः २ मक्षयतः. ३ अविश्वासः. ४ विपत्तेः कारणम्.
५ कुशलैः. ६ दावाभिः. ७ आदिकारणम्. ८ दृष्टाणाम्. ९ वक्ति.
१० सर्पाणाम्. ११ ब्रह्मणः. १२ अग्नेः. १३ रावणस्य. १४ शेषस्य.
१५ अतिक्रम्य.

पदिष्टेन शीलमेवात्र कारणम् । भवन्ति सुतरां स्फीताः सुक्षेत्रे कण्टकिद्रुमाः ॥ २ ॥ यः स्वभावो हि यस्यास्ते स नित्यं दुरतिक्रमः । आ यदि क्रियते राजा तत्किं नाश्वात्यु- पानहम् ॥ ३ ॥ परोपदेशकुशला दृश्यन्ते बहवो जनाः । स्वभावमतिवर्तन्तः सहक्षेप्यपि दुर्लभाः ॥ ४ ॥ किं कुलेन विशालेन शीलमेवात्र कारणम् । क्रमयः किं न जायन्ते कुसुमेषु सुगन्धिषु ॥ ५ ॥ सति शीले गुणा भान्ति पुंसां शौर्यादयो यथा । यौवने सदलंकाराः शोभां विभ्रति सुध्रुवः ॥ ६ ॥ अद्रोहः सर्वभूतेषु कर्मणा मनसा गिरा । अनुग्रहश्च दानं च शीलमेतद्विदुर्बुधाः ॥ ७ ॥ वृत्तं यत्नेन संरक्षेद्विजयमायाति याति च । अक्षीणो वित्ततः क्षीणो वृत्तस्तु हतो हतः ॥ ८ ॥ यथा हि मलिनैर्वस्त्रैर्यत्र तत्रो- पविश्यते । एवं चलितवृत्तस्तु वृत्तशेषं न रक्षति ॥ ९ ॥ न कुलं वृत्तहीनानां प्रमाणमिति मे मतिः । अन्येष्वपि हि जातानां वृत्तमेव विशिष्यते ॥ १० ॥ अकुलीनः कुलीनश्च मर्यादां यो न लङ्घयेत् । धर्मापेक्षी मृदुर्दान्तो न कुलीन- शतैर्वरः ॥ ११ ॥ शीलं रक्षतु मेधावी प्राप्नुमिच्छुः सुख- त्रयम् । प्रशंसां वित्तलभं च प्रेत्य स्वर्गे च मोदनम् ॥ १२ ॥ विदेशेषु धनं विद्या व्यसनेषु धनं मतिः । परलोके धनं धर्मः शीलं सर्वत्र वै धनम् ॥ १३ ॥ रक्तत्वं कमलानां सत्पुरुषाणां परोपकारित्वम् । असतां च निर्दयत्वं स्वभाव- सिद्धं त्रिषु त्रितयम् ॥ १४ ॥ वचो हि सत्यं परमं विमूषणं यथाङ्गनायाः कृशता कटौ तथा । द्विजस्य विधेयं पुनस्तथा क्षमा शीलं हि सर्वस्य नरस्य भूषणम् ॥ १५ ॥ न धर्मशास्त्रं पठतीति कारणं न चापि वेदाध्य- यनं दुरात्मनः । स्वभाव एवात्र तथैतिरिच्यते यथा प्रकृत्या मधुरं गवां पयः ॥ १६ ॥ निम्नोन्नतं वक्ष्यति को जलानां विचित्रभावं मृगपक्षिणां च । माधुर्यमिक्षौ कैटुतां च निम्बे स्वभावतः सर्वमिदं हि सिद्धम् ॥ १७ ॥ वरं विन्ध्या- टव्यामनशनतृषार्तस्य मरणं वरं सर्पाकीर्णं तृणपिहितकूपे निपतनम् । वरं गर्तावर्ते गहनजलमध्ये विलयनं न शील- द्विभ्रंशो भवतु कुलजस्य श्रुतवतः ॥ १८ ॥ बह्विस्तस्य जलायते जलनिधिः कुल्यायते तत्क्षणांमेरुः स्वल्पशिलायते मृगपतेः संधः कुरंगायते । व्यूलो मौल्यगुणायते विषरसः पीयूषवर्षायते यस्याङ्गेऽखिललोकवल्गुमतमं शीलं संमुनी- लति ॥ १९ ॥ ऐश्वर्यस्य विमूषणं सुजनता शौर्यस्य वाक्संयमो ज्ञानस्योपशमः कुलस्य विनयो वित्तस्य पात्रे

१ अतिक्रम्य वर्तते. २ नीचोच्चम्. ३ तीक्ष्णताम्. ४ कृत्रिमसति- दिवाचरति. ५ सर्पः. ६ माला. ७ अमृतम्. ८ विजृम्भते. ९ सौज- न्यम्. १० वाक्निबन्धनम्. ११ शान्तिः.

व्ययः । अक्रोधस्तपसः क्षमा बलवतां धर्मस्य निर्व्याजता सर्वेषामपि सर्वकारणमिदं शीलं परं भूषणम् ॥ २० ॥ काकः पद्मवने रतिं न कुरुते हंसो न कूपोदके मूले पण्डितसंगमे न रमते दासो न सिंहासने । कुक्षी सज्जन- संगमे न रमते नीचं जनं सेवते या यस्य प्रकृतिः स्वभाव- जनिता केनापि न त्यज्यते ॥ २१ ॥ व्याघ्रः सेवति कान्तं सुगहनं सिंहो गुहां सेवते हंसः सेवति पद्मिनीं कुसु- मितां गृध्रः श्मशानस्थलीम् । साधुः सेवति साधुमेव सता नीचोऽपि नीचं जनं या यस्य प्रकृतिः स्वभावजनिता केनापि न त्यज्यते ॥ २२ ॥ पाण्डित्यस्य विमूषणं मधुरता शौर्यस्य वाक्संयमो ज्ञानस्योपशमः श्रुतस्य विनयो वित्तस्य पात्रे व्ययः । अक्रोधस्तपसः क्षमा प्रभवतो धर्मस्य निर्व्याजता सर्वस्यास्य पुनस्तथैव जगतः शीलं परं भूषणम् ॥ २३ ॥

वाग्वर्णनम्

तास्तु वाचः समायोग्या याश्चित्ताकर्षणक्षमाः । सेषां परेषां विदुषां द्विषामविदुषामपि ॥ १ ॥ गौनाव्येस्तु परं पारं नोपेयौय सरस्वती । अतो निमज्जनमयातुं न्वीं बहति वक्षसि ॥ २ ॥ प्रसन्नाः कान्तिहारिण्यो नार्नाश्लेषविचक्षणाः । भवन्ति कस्यचित्पुण्यैर्मुखे वाचो गृहे स्त्रियः ॥ ३ ॥ वपौ केतिपयैरेव ग्रथितस्य स्वैरिव । अनन्ता वाङ्मयस्याहो गो- सेव विचित्रता ॥ ४ ॥ बहपि स्वेच्छया कौमं प्रकीर्णमभि- धीयते । अनुज्झितार्थसंबन्धः प्रबन्धो दुर्मुदाहरः ॥ ५ ॥ प्रदीयसीमपि धनैरामल्यगुणैर्कल्पिताम् । प्रसारयन्ति कु- लाश्चित्रां वाचं पंटीमिव ॥ ६ ॥ सर्वालंकारयुक्तापि व क्षिप्ते वनितेव सा । वाणी मैत्रो जातसुखं प्रौढैर्ना व तनोति हि ॥ ७ ॥ या कर्षति निजयोगादन्तर्गतजीवैर्नानि

१ निष्कपटत्वम्. २ सुस्वभावः. ३ गानसमुद्रस्य. ४ गायनसमुद्र- परपारं न प्राप. ५ इक्ष्वाकुफलम्. जलतरणार्थं तुम्ब्याः संग्रहं लोका- कुर्वन्तीति प्रसिद्धम्. ६ प्रसन्नवदनाः; पक्षे, -उत्तानार्थाः. ७ कान्ता शो- भया मनोहारिण्यः; पक्षे, -भाषणयुगेन मनोहारिण्यः. ८ आलिङ्गनम्. पक्षे, -श्लेषः. ९ परिमितैः. १० निषादादिभिः. ११ स्वप्रतिभासुसारो- १२ यथेष्टम्. १३ असंगतम्. १४ दुर्वचः. १५ अतिसुकुमाराक्षरा- पक्षे, -रुक्षतराम्. १६ अर्थगुर्वीम्; पक्षे, -सान्द्राम्; कदलीदल- कल्पामित्यर्थः. १७ श्लेषादिभिः; पक्षे, -तन्तुभिः. १८ रचिताम्. पक्षे, -निर्मिताम्. १९ शब्दादिविचित्राम्; पक्षे, -विचित्ररूपा- २० शाटीमिव. २१ उपमादिभिः; पक्षे, -कङ्कणादिभिः. २२. श्लेष- रहिता; पक्षे, -आलिङ्गनरहिता. २३ मनः प्रति जातं यत्सुखं तदा- पक्षे, -कामहर्षम्. २४ चतुराणाम्; पक्षे, -प्रकर्षेण विधिपूर्व- विवाहितानाम्. २५ ब्रह्मतानि जीवनानि; पक्षे, -उदकानि.

सरसानाम् । वाणी सैव गुणवती घटीव यद्वा वैधूटीव
॥ ८ ॥ रतीतिवीतवसना प्रियेव शुद्धापि बाष्पदे सरसा ।
अरसा सलङ्कतिरपि न रोचते शालमञ्जीव ॥ ९ ॥ सुख-
तितरां न रक्षति परिचयलेशं गणाङ्गनेव श्रीः । कुलकामि-
नीव नोज्झति वाग्देवी जन्मजन्मापि ॥ १० ॥ बाष्माधुर्या-
न्नान्यदस्ति प्रियत्वं वाक्पारुष्याच्चोपकारोऽपि नेष्टः । किं
तद्व्यं कोकिलेनोपनीतं को वा लोके गर्दभस्यापराधः ॥ ११ ॥
कामान्दुग्धे विप्रकर्षत्यलक्ष्मीं कीर्तिं सूते दुष्कृतं या हिनस्ति ।
तां चाप्येतां मातरं मङ्गलानां घेनुं धीराः सूतेतां वाचमाहुः
॥ १२ ॥ विविक्तवर्णभरणा सुखश्रुतिः प्रसादयन्ती हृद-
यान्यपि द्विषाम् । प्रवर्तते नाकृतपुण्यकर्मणां प्रसन्नगम्भीर-
पदा सरस्वती ॥ १३ ॥ केयूरी न विभूषयन्ति पुरुषं हारा
न चन्द्रोज्ज्वला न स्नानं न विलेपनं न कुसुमं नालङ्कृता
मूर्धजाः । वाप्येका सैमलं करोति पुरुषं या संस्कृता धार्यते
क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणम् ॥ १४ ॥
अस्त्येषापि चतुःसमुद्रपरिखापर्यन्तमुशीतलं वर्तन्तेऽपि च
तत्र तत्र रसिकां गोष्ठीषु सक्ता चृपाः । एकस्तत्र निरादरो
भवति चेदन्यो भवेत्सादरो वाग्देवी वदनाम्बुजे वसति
चेत्को नाम दीनो जनः ॥ १५ ॥ ये सूक्तीन्दुकलकलङ्क-
जनका ये गाढगर्वज्वरा ये वा केवलतर्ककेशधियः
साक्षाच्च ये श्रोत्रियाः । ये वा द्वेषमपीमलीमसधियस्तान्प्राज्ञ-
गोष्ठीरसप्रौढप्रावृद्धवग्रहान्परिहरन्वाचां प्रसारं कुरु ॥ १६ ॥
तथ्यं पथ्यं सहेतु प्रियमितमृदुलं सारवदैन्यहीनं सामिप्रायं
दुरापं सविनयमशतं चित्रमल्पाक्षरं च बहर्थं कोपशून्यं
स्मितयुतघनदाक्षिण्यसदेहहीनं वाक्यं ब्रूयाद्रसज्ञः परिषदि
समये सप्रमेयाप्रमत्तम् ॥ १७ ॥

वाग्मिप्रशंसा

विरोधिवचसो मूकान्वागीशानपि कुर्वते । जडान्पथ्यै-

१ रसिकानाम्; पक्षे, कृपादीनाम्. २ प्रागल्भ्यादिगुणयुक्ता;
पक्षे, रञ्जयुक्ता. ३ जीव. ४ अनुप्राप्तोपमाचलकाररहितापि.
५ शृङ्गारादिमती. पक्षे, शृङ्गाररसवती. ६ रसशून्या. ७ अलं-
कृतियुतापि; पक्षे, कटककुण्डलयुतापि. ८ काष्ठपुत्तलीव. ९ वेदयेव,
१० मनोरथान्. ११ प्रपूरयति. १२ सत्याम्. १३ विविक्ताः संयोगा-
दिनास्त्रिष्टाः; स्फुटोच्चरिता वर्णा अक्षराण्येवाभरणानि यस्याः सा;
पक्षे, विविक्तानि शुद्धानि वर्णो रूपमाभरणानि च यस्याः सा.
१४ सुखा श्रुतिः अवर्णं यस्याः सा. आन्वेल्यर्थः; पक्षे, श्रूयत
इति श्रुतिर्वाक्सा सुखा यस्याः सा; मञ्जुभाषिणीत्यर्थः. १५ प्रसन्नानि
वाचकानि गम्भीराण्यवैगर्भाणि च पदानि सुसिद्धतरूपाणि यस्याः
सा; पक्षे, प्रसन्ना विमला गम्भीरपदालसचरणा. १६ बाहुभूषणानि.
१७ चन्द्रवदुज्ज्वलाः. १८ सुगन्धतैलादिना संस्कृताः. १९ केशाः
२० सम्यगलं करोति. २१ सरस्वती. २२ वक्ता. २३ अनुकूलवादिनः.

नुलोमार्थान्प्रवाचः कृतिनां गिरः ॥ १ ॥ तीक्ष्णा नारुतुदा
बुद्धिः कर्म शान्तं प्रतापवत् । नोपतापि मनः सोष्म वागेका
वाग्मिनः सतः ॥ २ ॥ प्रसादमर्थमोजस्वि गरीयो लोघ-
वान्वितम् । साकाङ्क्षमनुपस्कारं विष्वग्गति निराकुलम् ॥ ३ ॥
न्यायनिर्णीतसारत्वान्निरपेक्षमिवौगमे । अप्रकम्प्यतयान्येषा-
र्मन्नायवचनोपमम् ॥ ४ ॥ अलङ्घ्यत्वाज्जनैरन्यैः शुभितो-
दन्वदूर्जितम् । औदार्यादर्थसंपत्तेः शान्तं चित्तमृषेरिव ॥ ५ ॥
इदमीदृग्गुणोपेतं लेब्धावसरसाधनम् । न्यायकुर्यात्कः प्रियं
वाक्यं यो वक्ता नेहगाशैथ्यः ॥ ६ ॥ अतिसिद्धान्तशूरस्य
तद्विरुद्धान्निरुन्धतः । वलितं वैवदूकस्य कृतिनः किं न
शोभते ॥ ७ ॥ अल्पाक्षररमणीयं यः कथयति निश्चितं
स खलु वाग्मी । बहुवचनमल्पसारं यः कथयति विप्रलापी
सः ॥ ८ ॥ शुद्धकांसारचितापि लालिता जिह्वया यदि
न योजिता भवेत् । किं तथा कर्णमस्ति घट्टया जिह्वया
जनिमतां हि पूज्यया ॥ ९ ॥ भवन्ति ते सैम्यतमा विप्रे-
श्चितां मनोगतं वाचि निवेशयन्ति ये । नयन्ति ते वैच्युप-
पन्ननैपुणा गैभीरमर्थं कतिचित्पकाशताम् ॥ १० ॥
स्तुवन्ति गुर्वीमभिधेयसंपदं विशुद्धिशुक्तेरपरे विपश्चितः ।
इति स्थितायां प्रतिपूरुषं रचौ सुदुर्लभाः सर्वमनोरमा गिरः
॥ ११ ॥ पिकैस्तावत्कृष्णः परमर्षेणया पश्यति दशा पराप-
त्यद्वेषी स्वसुतमपि नो पालयति यः । तथाप्येषोऽमीषां
सकलजगतां वल्लभतमो न दोषा गण्यन्ते खलु मधुरवाचां
कचिदपि ॥ १२ ॥ आस्ताद्येष कषायमङ्कुरसुरूपेमानुबद्धा-
शयो माकन्दस्य यशांसि कोकिलयुवा निर्माति दिग्मत्तिषु ।
गाध्वीकानि निपीय तस्य मधुपास्तत्रैव गुञ्जन्त्यमी को

१ प्रागल्भ्यानाम्. २ कुशलानाम्; ३ अभिमानोष्णम्. ४ प्रसादः
प्रसिद्धार्थपदत्वं तेन रम्यम्. ५ समासभूयिष्ठम्. ६ अर्थभूयस्त्व-
परिगतम्. न तु शब्दाडम्बरमात्रमित्यर्थः. ७ विस्तरदोषरहितम्.
८ आकाङ्क्षावत्पदकदम्बात्माकम्. न तु दशदाडिमादिवाक्यवदना-
काङ्क्षितमित्यर्थः. ९ अध्याहारदोषरहितम्. १० कृत्स्नार्थप्रतिपा-
दकम्. न तु सावशेषार्थमित्यर्थः. ११ असंकीर्णार्थम्. १२ न्यायेन
युक्त्या निश्चितार्थत्वात्. १३ स्वतन्त्रमिव. १४ शास्त्रे. १५ अनुमा-
नादिभिरबाध्यत्वादप्रत्याख्याततया. १६ वेदवाक्यगुल्यमित्यर्थः.
१७ अनुलङ्घनीयत्वात्. १८ उद्वेगान्मोहिगम्भीरम्. १९ अग्राम्या-
र्थत्वात्; पक्षे, स्वागित्वात्. २० प्रयोजनसंपत्तेः; पक्षे, अणिमा-
दिसृष्टेः. २१ लब्धे प्राप्ते अवसरसाधने कालोपायो येन तत्. २२
व्याहरेत्. २३ पञ्चमपष्ठपद्यं विशेषकं ज्ञेयम्. २४ प्रति-
वक्तुः. २५ घट्टजिह्वा. २६ कर्तव्यम्. न किञ्चित्कार्यमस्तीति
भावः. २७ समायां साधुतमा निपुणतमा. २८ सिद्धिपाम्.
२९ वाचोद्विरन्तीत्यर्थः. ३० वक्तुः. ३१ संभावितकौशलाः.
३२ निगूढम्. ३३ अर्थसंपत्तिम्. ३४ सामर्थ्यम्. ३५ शब्दस्य.
३६ कोकिलः. ३७ आरक्त्या.

ब्रूतामसतां सतां च वचसां वर्त्मातिगं चेदितम् ॥ १३ ॥
 श्रोतुं नूकयति श्रुत्यन्तिरैतमं कुर्वन्नमीषां मनो निर्वाणः
 परबाणकृत्परदशमेकाश्रयो नान्यदहम् । यस्त्यक्ताङ्गविकम्पनः
 प्रचलयन्नित्यं सतां मस्तकं क्षीरं श्रोतुषु मुख्यमात्मनि
 गुणं धत्ते स वक्तोत्तमः ॥ १४ ॥ तद्वक्ता सदसि ब्रवीतु
 वचनं यच्छृण्वतां चेतसः प्रोक्ष्यैतं रसपूर्णं श्रवणयो-
 रक्षोर्विकासश्रियम् । क्षुब्धद्राश्रमदुःखकालगतिहृत्कार्या-
 न्तरप्रस्मृतिं प्रोत्कण्ठामनिशं श्रुतौ वितनुते शोकं विरा-
 मादपि ॥ १५ ॥

मौनगुणाः

आत्मनो मुखदोषेण बध्यन्ते शुकसारिकाः । वकास्तत्र
 न बध्यन्ते मौनं सर्वार्थसाधनम् ॥ १ ॥ रूपवांश्चापि मूर्खो-
 ऽपि गत्वा च विपुलां सभाम् । संरक्षेच्च स्त्रिकां जिह्वां भार्या
 दुश्चारिणीं यथा ॥ २ ॥ स्वायत्तमेकान्तगुणं विधात्रा विनि-
 र्मितं छैदानर्मज्ञतायाः । विशेषतः सर्वविदां सभाजे विभूषणं
 मौनमपण्डितानाम् ॥ ३ ॥ कोलाहले काककुलस्य जाते
 विराजते कोकिलकूजितं किम् । परस्परं संवदतां खलानां
 मौनं विधेयं सततं सुधीभिः ॥ ४ ॥

स्थानमाहात्म्यम्

नैऋतः स्वस्थानमासाद्य गजेन्द्रमपि कर्षति । स एव
 प्रच्युतेः स्थानाच्छ्रुनापि परिभूयते ॥ १ ॥ किञ्चिदाश्रयसं-
 योगाद्भक्ते शोभामसाध्वपि । कान्ताविलोचने न्यस्तं मली-
 मसमिवाञ्जनम् ॥ २ ॥ कुस्थानस्य प्रवेशेन गुणवानपि
 पीड्यते । वैश्वानरोऽपि लोहस्थः कौरुकैरभिहन्यते ॥ ३ ॥
 पदैस्थितस्य पद्मस्य मित्रे वरुणभास्करौ । पदैच्युतस्य
 तस्यैव क्लेशदाहकराबुधौ ॥ ४ ॥ राजा कुलवधूर्विप्रा मन्त्रि-
 णश्च पयोधराः । स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते दन्ताः केशा नरा
 नखाः ॥ ५ ॥ स्थानभ्रष्टा न शोभन्ते दन्ताः केशा नखा
 नराः । इति विज्ञाय मतिमान्स्वस्थानं न परित्यजेत् ॥ ६ ॥
 पात्रविशेषे न्यस्तं गुणान्तरं व्रजति शिल्पमाधातुः । जलमिव
 समुद्रशुक्तौ मुक्तौ फलतां पयोदस्य ॥ ७ ॥ अतिमात्रभास्व-
 रत्वं पुण्यति मानोः परिग्रहादनलः । अधिगच्छति महिमानं
 चन्द्रोऽपि निशापरिगृहीतः ॥ ८ ॥ प्रायो यत्किञ्चिदपि

१ मुक्ताङ्करोति. २ अवलम्ब, तटस्थमिति यावत्. ३ प्रकर्षणे-
 लक्ष्मीं विकासम्. ४ रसानां शृङ्गारादीनां पूरणम्. ५ अन्यकार्य-
 विच्छेदितम्. ६ स्वस्याधीनम्. ७ पिधानम्. ८ मूर्खतायाः. ९ सभा-
 या. १० मकरः. ११ मयकेण. १२ लोहकारैः. १३ पदं=स्थानम्,
 जलाशयम्. १४ कौशलम्. १५ मौक्तिकत्वम्. १६ मेघस्य.

प्राप्तोत्पुत्कर्षमाश्रयान्महतः । मत्तेभकुम्भतटगतमेति श्रु-
 रतां भस्म ॥ ९ ॥ अश्वः शस्त्रं शास्त्रं वीणा वाणी च
 नारी च । पुरुषविशेषं प्राप्ता भवन्ति योग्या अयोग्या
 ॥ १० ॥ आश्रयवशेन सततं गुरुता लघुता च जा-
 जन्तोः । विन्ध्ये विन्ध्यसमानाः करिणो वत
 लघवः ॥ ११ ॥ जानामि नागेन्द्र तव प्रभावं कण्ठे सि-
 गर्जसि शंकरस्य । स्थानं प्रधानं न बलं प्रधानं स्थाने सि-
 कापुरुषोऽपि शूरः ॥ १२ ॥ उभौ श्वेतौ पक्षौ चरति गग-
 न्धारितगतिः सदा मीनं मुञ्जे वसति सकलः स्थाने
 रसि । बके चान्द्रः सर्वो गुणसमुदयः किञ्चिदधिको गु-
 स्थाने मान्या नरवर न तु स्थानरहिताः ॥ १३ ॥ सि-
 क्षुण्णकरीन्द्रकुम्भगलितं रक्ताक्तमुक्ताफलं कान्तारे व-
 धिया द्रुतमगाद्रिल्लस्य पत्नी मुदा । पाणिभ्यामवगृह्य क-
 कठिनं तद्वीक्ष्य दूरे जहावस्थाने पततामतीव महताये-
 दशी स्याद्गतिः ॥ १४ ॥

सत्संगतिप्रशंसा

महाबुभावसंसर्गः कस्य नोन्नतिकारकः । रज्य-
 जाह्नवीसङ्गात्रिदशैरपि बन्धते ॥ १ ॥ महाजनस्य सं-
 कस्य नोन्नतिकारकः । पद्मपत्रस्थितं वारि धत्ते मुक्ताफल-
 यम् ॥ २ ॥ महाबुभावसंसर्गः कस्य नोन्नतिकारकः ।
 हस्तगतः शङ्खः पवित्रः प्रथितो भुवि ॥ ३ ॥ मलयान-
 न्धेन त्विन्धनं चन्दनायते । तथा सज्जनसङ्गेन दुर्जनः
 नायते ॥ ४ ॥ वीणावंशाश्रया तुम्बी चुम्बत्युच्चैः कुचौ सि-
 पिबत्यनार्यसंयोगाद्रक्तं नक्तंचरी यथा ॥ ५ ॥ च-
 शीतलं लोके चन्दनादपि चन्द्रमाः । चन्द्रचन्दनयो-
 शीतला साधुसंगतिः ॥ ६ ॥ साधूनां दर्शनं पुण्यं
 भूता हि साधवः । कालेन फलते तीर्थे सद्यः साधु-
 गमः ॥ ७ ॥ करोति निर्मलधारस्तुच्छस्यापि महाधौ-
 अम्बुनो बिन्दुरत्योऽपि शुक्तौ मुक्ताफलं भवेत् ॥ ८ ॥
 हि मतिस्त्रात हीनैः सह समागमात् । समैश्च सम-
 विशिष्टैश्च विशिष्टताम् ॥ ९ ॥ मन्दोऽप्यमन्दतामेति सं-
 विपश्चितः । पङ्कच्छिदः फलस्य निकर्षेणाविलं पयः ॥ १० ॥
 कीटोऽपि सुमनःसङ्गादारोहति सतां शिरः । अ-
 याति देवत्वं महद्भिः सुप्रतिष्ठितः ॥ ११ ॥ काचः क-
 संसर्गाद्भक्ते मारिकतीर्थुती । तथा सत्सन्निधानेन

१ विन्ध्यपर्वते. २ मत्स्यान्; पक्षे, मीनराशिम्. ३ तटशेख-
 पक्षे, शिवः. ४ देवैः. ५ आश्रयः. ६ महाभूल्यत्वम्. ७ कतक-
 ८ कलपम्. ९ उदकम्. १० पाषाणः. ११ मरकतसंसर्गम्.

याति प्रवीणताम् ॥ १२ ॥ यथोदयगिरौ द्रव्यं^१ संनिकर्षेण दीप्यते । तथा सत्संनिधानेन हीनवर्णोऽपि^२ दीप्यते ॥ १३ ॥
 मुक्तियुक्तिकृदेकान्तसमादेशनतत्परः । कस्य नानन्दनिख-
 न्दं विदधाति सदागमः ॥ १४ ॥ यदि सत्संगनिरतो
 भविष्यसि भविष्यसि । अथ दुर्जनसंसर्गे पतिष्यसि पति-
 ष्यसि ॥ १५ ॥ अलब्ध्वापि धनं राज्ञः संश्रिता यान्ति
 संपदम् । महाहृदसमीपस्थं पश्य नीलं वनस्पतिम् ॥ १६ ॥
 सङ्गः सर्वात्मना त्याज्यः स चेत्त्यक्तुं न शक्यते । स सद्भिः
 सह कर्तव्यः सन्तः सङ्गस्य भेषजम् ॥ १७ ॥ क्षुद्रोऽपि
 तनुते तात तेजस्तेजस्विसङ्गतः । अर्कसंपर्कतः पश्य दर्पणे
 दहनद्युतिम् ॥ १८ ॥ बृहत्सहायः कार्यान्तं क्षोदीयानपि
 गच्छति । संभूयाम्मोधिमध्येति महानद्या नगांपगा ॥ १९ ॥
 सज्जनसङ्गो मा भूदपि सङ्गो मास्तु तत्पुनः स्नेहः । स्नेहो
 यदि माविरहो यदि विरहो मास्तु जीवितसाक्षा ॥ २० ॥
 वंशभवो गुणवानपि सङ्गविशेषेण पूज्यते पुरुषः । नहि
 तुम्बीफलविकलो वीणादण्डः प्रयाति महिमानम् ॥ २१ ॥
 गुरुरपि लघूपनीतो न निमज्जति नियतमौशये निहितः ।
 वानरकरोपनीतः शैलो मकरालयसेव ॥ २२ ॥ गैवाश-
 नानां स शृणोति वाक्यमहं हि राजन्वचनं सुनीनाम् ।
 न चास्य दोषो न च मद्गुणो वा संसर्गजा दोषगुणा
 भवन्ति ॥ २३ ॥ कैल्पद्रुमः कल्पितमेव सूते सा कौमधुक्का-
 मितमेव दोग्धि । चिन्तामणिश्चित्तितमेव दत्ते सतां हि सङ्गः
 सकलं प्रसूते ॥ २४ ॥ असज्जनः सज्जनसङ्गिसङ्गात्करोति
 दुःसाध्यमपीह साध्यम् । पुष्पाश्रयाच्छंसुशिरोऽधिरूढा
 पिपीलिका चुम्बति चन्द्रबिम्बम् ॥ २५ ॥ शाखोटकैश्चन्दन-
 संगतोऽपि वक्षोजयोः क्रीडितमायताक्ष्याः । पयोऽपि मधं
 श्वपचे हि मन्यते संसर्गजा दोषगुणा भवन्ति ॥ २६ ॥
 सत्सङ्गाद्भवति हि साधुता खलानां साधूनां नहि खलसंग-
 मात्खलत्वम् । आमोदं कुसुममवं मृदेव घत्ते मृद्वन्धं नहि
 कुसुमानि धारयन्ति ॥ २७ ॥ किं वापरेण बहुना परि-
 जल्पितेन संसर्ग एव महतां महते फलय । अम्मोनिवेस्तट-
 रुहास्तरवोऽपि येन वेलाजलोच्छलितरत्नकृतालवालाः ॥ २८ ॥
 जाळं धियो हरति सिञ्चति वाचि सत्यं मानोज्ञतिं
 दिशति पारमैपाकरोति । चेतः प्रसादयति दिक्षु^३ तिनोति
 कीर्तिं सत्संगतिः कथय किं न करोति पुंसाम् ॥ २९ ॥

१ उदयपर्वते. २ सर्वसंनिधानेन. ३ प्रकाशितो भवति. ४ अन्तः-
 करणे; पक्षे; मध्ये. ५ यवनानाम्. यवनगृहस्थितं सहोदरं शुक्र-
 मुनिश्च मुनिगृहस्थितस्य शुक्रलोक्तिरियम्. ६ कल्पवृक्षः. ७ काम-
 वेनुः. ८ सुगन्धम्. ९ मान्धवम्. १० ददाति. ११ निराकरोति.
 १२ विस्तारयति.

दूरीकरोति कुमतिं विमलीकरोति चेतश्चिरंतनमधं चुलुकी-
 करोति । भूतेषु किं च करुणां बहुलीकरोति सङ्गः सतां
 किमु न मङ्गलमातनोति ॥ ३० ॥ कान्तारभूमिरुहमौलि-
 निवासशीलः प्रायः पलायनपरा जनवीक्षणेन । कूजन्ति
 तेऽपि हि शुकाः खलु रामनाम सङ्गः स्वभावपरिवर्तविधौ
 निदानम् ॥ ३१ ॥ एके केचिद्यतिकरगताः पात्रसंज्ञां ल-
 भन्ते गायन्त्यन्ये सरसमधुरं वीणया संप्रयुक्ताः । एके तेषां
 सहजगतिवशाद्भुक्तं तारयन्ति केचित्तेषां ज्वलितहृदया
 रक्तमेवापिबन्ति ॥ ३२ ॥ संतसायसि संस्थितस्य पयसो
 नामापि न श्रूयते मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं
 राजते । स्वात्यां सागरशुक्तिसंपुटगतं तज्जायते मौक्तिकं
 प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संसर्गतो जायते ॥ ३३ ॥ गङ्गे-
 वाघविनाशिनी जनमनःसंतोषसच्चन्द्रिका तीक्ष्णांशोरपि स-
 त्रमेव जगदज्ञानान्धकारापहा । छायेवाखिलतापनाशनकरी
 स्वर्धनुवत्कामदा पुण्यैरेव हि लभ्यते सुकृतिभिः सत्संगति-
 दुर्लभा ॥ ३४ ॥ कीर्तिर्च्यति नर्तकीव भुवने विद्योतते
 साधुता ज्योत्स्नेव प्रतिभा सभासु सरसा गङ्गेव संमीलति ।
 चित्तं रञ्जयति प्रियेव सततं संपत्सादोचिता संगत्या न
 भवत्सतां किल भवेत्किं किं न लोकोत्तरम् ॥ ३५ ॥ बुद्धिं
 वर्धयति श्रियं वितनुते वैदग्ध्यमासुधति श्रेयः पल्लवयत्य-
 धानि दलयत्युन्मीलयत्युन्नतिम् । विज्ञानं परिशोधयत्युपचि-
 नोत्युच्चैः कलाकौशलं किं किं नारभते हरेरिव कथाऽजयं
 सतां संगतम् ॥ ३६ ॥

असत्संगतिनिन्दा

अहो दुर्जनसंसर्गान्मानहानिः पदे पदे । पावको लोहसं-
 ज्जेन मुद्गरैरभिहृन्यते ॥ १ ॥ अन्तर्मलिनसंसर्गाच्छ्रुतवानपि
 दुष्यति । यच्चक्षुःसंनिकर्षेण कर्णोऽभूत्कुटिलाश्रयः ॥ २ ॥
 दुष्टतां दुष्टसंसर्गाददुष्टमपि गच्छति । सुराबिन्दुनिपातेन
 पक्षगव्यघटी यथा ॥ ३ ॥ अणुरप्यसतां सङ्गः सद्गुणं
 हन्ति विस्तृतम् । गुणरूपान्तरं याति तत्क्रयोगाद्यथा
 पयः ॥ ४ ॥ दुर्वृत्तः क्रियते घूर्तः श्रीमानात्मविषुद्धये । किं
 नाम खलसंसर्गः कुरुते नाशयाशवत् ॥ ५ ॥ आनन्दभृग-
 दाबाभिः शीलशास्त्रिमदद्विपः । ज्ञानदीपमहाबायुरयं खल-
 समागमः ॥ ६ ॥ असत्सङ्गाद्गुणज्ञोऽपि विषयासक्तमानसः ।
 अकस्मात्प्रलयं याति गीतरक्तो यथा मृगः ॥ ७ ॥ आहत्य

१ तुम्बीत्यर्थः. २ लोहे. ३ आनन्द एव मृगस्तस्य दावाभिरिव
 दाहकत्वात्. ४ शीलमेव शास्त्री वृक्षस्तस्य मदद्विप इव. उन्मूल-
 कत्वात्. ५ ज्ञानमेव दीपस्तस्य महाबात इव; निर्वाणकरणत्वात्.

रक्ष्यमाणापि यत्नेनान्तविरागिणी । असन्मैत्री च वेद्या च
श्रीश्च कस्य कदा स्थिरा ॥ ८ ॥ पात्रमपात्रीकुरुते दहति
गुणं स्नेहमाशु नाशयति । अमले मेलं नियच्छति दीप-
ज्वालेव खलमैत्री ॥ ९ ॥ दुर्जनजनसंसर्गात्सज्जनपुरुषोऽत्र
दोषमायाति । रावणकृतापराधाञ्जलघेरपि बन्धनं प्राप्तम्
॥ १० ॥ संगतिं स्वविपरीतगुणैस्त्वं मा कृथाः खलु सखे
समयेऽस्मिन् । पश्य पूर्वमपि कृष्णरूपतामैर्जुनोऽपि सम-
वाप निश्चितम् ॥ ११ ॥ दुर्वृत्तसंगतिरनर्थपरम्पराया हेतुः
सतां भवति किं वचनीयमत्र । लङ्घ्ये शरो हरति दाशरथेः
कलत्रं प्राप्नोति बन्धनमसौ किल सिन्धुराजः ॥ १२ ॥
हंसोऽध्वगः श्रममपोहयितुं दिनान्ते कारण्डकाकवककोक-
कुलं प्रविष्टः । मूकोऽयमित्युपहसन्ति लुनन्ति पक्षाक्षीचाश्रयो
हि महतामपमानहेतुः ॥ १३ ॥

स्नेहवचनम्

सखि साहजिकं प्रेम दूरादपि विराजते । चकोरीनयन-
द्वन्द्वमानन्दयति चन्द्रमाः ॥ १ ॥ केन्दोर्मण्डलमम्बुधिः क्व च
रविः पद्माकरः क्व स्थितः कात्राः सन्ति मयूरपङ्क्तिरमला कालिः
क्व वा मालती । हंसानां च कुलं क्व दूरविषये कास्ते सरो
मानसं यो यस्याभिमतः स तस्य निकटे दूरेऽपि सन्वह्यतः ॥ २ ॥

सुमित्रप्रशंसा

कराविव शरीरस्य नेत्रयोरिव पक्ष्मणी । अविचार्य प्रियं
कुर्यात्तन्मित्रं मित्रमुच्यते ॥ १ ॥ यस्य मित्रेण संभाषा
यस्य मित्रेण संस्थितिः । मित्रेण सह यो मुञ्चे ततो नास्तीह
पुण्यवान् ॥ २ ॥ शुचित्वं त्यागितां शौर्यं सामान्यं सुखदुः-
खयोः । दक्षिण्यं चातुरक्तिश्च सत्यता च सुहृद्गुणाः ॥ ३ ॥
अन्यथैव हि सौहार्दं भवेत्सच्छान्तरात्मनः । प्रवर्ततेऽन्यथा
वाणी शाठ्योपहतचेतसः ॥ ४ ॥ उत्सवे व्यसने चैव
दुर्मिक्षे राष्ट्रविह्वले । राजद्वारे श्मशाने च यस्तिष्ठति स
बान्धवः ॥ ५ ॥ स बन्धुर्यो विपन्नानामापदुद्धरणे क्षमः ।
नतु भीतपरित्राणवस्तूपालम्भपण्डितः ॥ ६ ॥ औरसं
कृतसंबन्धं तथा वंशक्रमगतम् । रक्षितं व्यसनेभ्यश्च
मित्रं ज्ञेयं चतुर्विधम् ॥ ७ ॥ याचते कार्यकाले यः स किं
मृत्युः स किं सुहृत् । अकार्यकार्यकर्ता यस्त्वनाविष्टो-

१ अयोग्यम्. २ सज्जम्; पक्षे-विनयादिः. ३ तैलम्; पक्षे-
प्रीतिः. ४ मपीयम्; पक्षे-दोषम्. ५ मध्यमपाण्डवः; पक्षे-शुद्ध-
वर्णः. ६ मिथो भाषणम्. ७ तस्मात्पुरुषात्. ८ निर्मलचित्तत्वम्.
९ दानशीलत्वम्. १० समानस्य भावः सामान्यम्; समत्वमित्यर्थः.
११ सरलत्वम्. १२ प्रीतिः.

ऽप्यसौ सुहृत् ॥ ८ ॥ तदेवास् परं मित्रं यत्र संक्रान्ति-
द्वयम् । दृष्टे सुखं च दुःखं च प्रतिच्छायेव दर्पणे ॥ ९ ॥
व्याधितस्यार्थहीनस्य देशान्तरगतस्य च । नरस्य शोकदग्धस्य
सुहृद्दर्शनमौषधम् ॥ १० ॥ दर्शने स्पर्शने वापि श्रवणे वा
श्रवणेऽपि वा । यत्र द्रवत्यन्तरङ्गं स स्नेह इति कथ्यते ॥ ११ ॥
स्वाभाविकं तु यन्मित्रं भाग्येनैवाभिजायते । तदकृत्रिमस्ने-
हार्दमापस्त्वपि न मुञ्चति ॥ १२ ॥ न मातरि न दारे
न सोदर्ये न चात्मनि । विश्वासस्तादृशः पुंसां यादृक्स्ने-
हस्वभावजे ॥ १३ ॥ शोकाराति भयत्राणं प्रीतिविश्रम्भ-
भाजनम् । केन रत्नमिदं सृष्टं मित्रमित्यक्षरद्वयम् ॥ १४ ॥
उदयन्नेव सविता पद्मेष्वर्पयति श्रियम् । विभावयन्समृद्धीन्
फलं सुहृदनुग्रहम् ॥ १५ ॥ नहि बुद्धिगुणेनैव सुहृदाम्य-
दर्शनम् । कार्यसिद्धिपथः सूक्ष्मः स्नेहेनाप्युपलभ्यते ॥ १६ ॥
प्राणैरपि हिता वृत्तिरद्रोहो व्याजवर्जनम् । आत्मनीय-
प्रियाधानमेतन्मैत्रीमहाव्रतम् ॥ १७ ॥ पापान्निवारयति
योजयते हिताय गुह्यानि गूहति गुणान्प्रकटीकरोति । आ-
पद्रतं च न जहाति ददाति काले सन्मित्रलक्षणमिदं प्र-
दन्ति सन्तः ॥ १८ ॥ मित्रं प्रीतिरसायनं नयनयोरानन्द-
चेतसः पात्रं यत्सुखदुःखयोः सह भवेन्मित्रेण तदुर्लभम् ।
ये चान्ये सुहृदः समृद्धिसमये द्रव्याभिलाषाकुलास्ते सर्वे
मिलन्ति तत्त्वनिकषावा तु तेषां विपत् ॥ १९ ॥ क्षीरेणा-
त्मगतोदकाय हि गुणा दत्ताः पुरा तेऽखिलाः क्षीरे ताप-
वेक्ष्य तेन पयसा ह्यात्मा कृशानो हुतः । गन्तुं पावकस्य
न्मनस्तदभवद्बुद्ध्या तु मित्रापदं युक्तं तेन जलेन शान्ति-
सतां मैत्री पुनस्त्वीदृशी ॥ २० ॥

कुमित्रनिन्दा

परोक्षे कार्यहन्तारं प्रत्यक्षे प्रियवादिनम् । वर्जयेच्चार्थ-
मित्रं विषकुम्भं पयोमुखम् ॥ १ ॥ रहस्यमेदो याज्य-
च नैष्ठुर्यं चलचित्ता । क्रोधो निःसत्यता द्यूतमेतन्मित्र-
दूषणम् ॥ २ ॥

संसारः

संसार तव निःसार पदवी त्वं पदवीयसी । अन्तर्गत-
दुस्तारा न स्युर्यदि रे मदिरेक्षणाः ॥ १ ॥ संसारविषवृक्षस्य
द्वे फले ह्यमृतोपमे । काव्यामृततरासादा आलापः सज्जनै-

१ अकपटमित्रता. २ शत्रुः. ३ विश्वासः. ४ सुहृत्सन्तुष्ट-
प्रसादस्तम्. ५ प्रीतिरसायनमिव रसायनम्. प्रीतिवर्षकमित्यर्थः.
६ अज्ञो. ७ मित्रविपत्तिम्. ८ गुप्तप्रकाशनम्. ९ प्राधान्यम्. १० मार्गः.
११ अतिदूरा. १२ मध्ये.

संसारः, गृहस्थाश्रमप्रशंसा, गृहस्थाश्रमदूषणम्, पुत्रप्रशंसा

८९

सह ॥ २ ॥ दुःखाङ्कारकतीव्रः संसारोऽयं महानसो गहनः ।
इह विषयामृतलालस मानसमार्जार मा निपत ॥ ३ ॥
अयमविचारितचारुतया संसारो भाति रमणीयः । अत्र पुनः
परमार्थदृशा न किमपि सारमणीयः ॥ ४ ॥ क्वचिद्विद्व-
द्रोष्ठी क्वचिदपि सुरामत्तकलहः क्वचिद्वीणावादः क्वचिदपि च
हाहेति रुदितम् । क्वचिद्रम्या रामा क्वचिदपि जराजर्जरतनुर्न
जाने संसारः किममृतमयः किं विषमयः ॥ ५ ॥ कृच्छ्रेणो-
मेध्यमध्ये नियमिततनुभिः स्थीयते गर्भगर्ते कान्ताविशेष-
दुःखव्यतिकरविषमे यौवने विप्रयोगः । नारीणामर्थवशा
विलसति नियतं वृद्धभावोऽप्यसाधुः संसारे रे मनुष्या
वदत यदि सुखं स्तोकमप्यस्ति किञ्चित् ॥ ६ ॥

गृहस्थाश्रमप्रशंसा

न्यायार्जितधनस्तत्त्वज्ञाननिष्ठोऽतिथिप्रियः । शास्त्रवित्स-
त्यवादी च गृहस्थोऽपि विमुच्यते ॥ १ ॥ यदि रौमा यदि
च रमा यदि तनयो विनयधीगुणोपेतः । तनये तनयोत्पत्तिः
सुरवरनगरे किमाधिक्यम् ॥ २ ॥ सविप्रपादोदककर्दमानि
सवेदशास्त्रध्वनिगर्जितानि । स्वाहास्वधाकारनिरन्तराणि
स्वानन्दतुल्यानि गृहाणि तानि ॥ ३ ॥ सानन्दं सदेनं सुताश्च
सुधियः कान्ता न दुर्माषिणी सन्मित्रं सुधनं स्वयोषिति
रतिश्चाज्ञापराः सेवकाः । आतिथ्यं शिवपूजनं प्रतिदिनं
मृष्टान्नपानं गृहे साधोः सङ्गमुपासते हि सततं धन्यो गृह-
स्थाश्रमः ॥ ४ ॥ मानुष्यं वैवंशजन्म विर्भवो दीर्घायुरा-
रोग्यता सन्मित्रं सुसुतः सती प्रियतमा भक्तिश्च नारायणे ।
विद्वत्त्वं सुजनत्वमिन्द्रियजयः सत्यान्नदाने रतिस्ते पुण्येन
विना त्रयोदश गुणाः संसारिणां दुर्लभाः ॥ ५ ॥ वंशो
विश्वीवतंसो जनुरनुपहतं सान्तमौन्नत्यकान्तं लीला शीला-
नुकूला क्षपितकलमला कापि विधानवधा । वाणी वेणी^{१८}
गुणानां समधिक्यशसां साधिका साधिका श्रीः श्रीर्मेद्वैरी-
मयूरीसुदिर पुरंहर त्वत्कृपाया विपोकैः ॥ ६ ॥

गृहस्थाश्रमदूषणम्

यत्र नास्ति दधिमन्थनघोषो यत्र नो लघुलघूनि शिशूनि ।

१ पाकगृहम्. २ अशुचिमलादि तन्मध्ये. ३ जराशुणा वृद्धशरीरः.
४ गर्भाशये. ५ अवमानः. ६ अल्पम्. ७ न्यायेन संपादितं धनं
येन. ८ मुक्तो भवति. ९ स्त्री. १० लक्ष्मीः. ११ ब्राह्मणचरण-
क्षालनोदकेन पङ्क्तिरिति. १२ गृहम्. १३ उत्तमकुल उत्पत्तिः.
१४ ऐश्वर्यम्. १५ विश्वभूषणम्. १६ अन्तःकरणम्. १७ निदोषा.
१८ प्रवाहः. १९ साधवित्री. २० गौर्वैव मयूरी तस्या सुदिरो मेघः
पक्षे. कामुकः वल्लभः. २१ हे त्रिपुरनाशक. २२ परिणामः, फलमि-
त्यर्थः. २३ शिशुशब्दस्यात्र नपुंसकत्वं चिन्त्यम्.

यत्र नास्ति गुरुगौरवपूजा तानि किं वत गृहाणि वनानि
॥ १ ॥ न विप्रपादोदकपङ्क्तिरिति न वेदशास्त्रध्वनिगर्जि-
तानि । स्वाहास्वधाकारविवर्जितानि स्मशानतुल्यानि
गृहाणि तानि ॥ २ ॥ क्रोशन्तः शिशवः सवारि सदनं
पङ्कावृतं चाङ्गणं शय्या दंशवती च रूक्षमशनं धूमेन पूर्णं
गृहम् । भार्या निष्ठुरमाषिणी प्रसुरपि क्रोधेन पूर्णः सदा
स्नानं शीतलवारिणा हि सततं तिग्धिग्गृहस्थाश्रमम् ॥ ३ ॥
तावद्विद्याऽनवद्या गुणगणमहिमा रूपसंपत्तिशौर्यं स्वस्थाने
सर्वशोभा परगुणकथने वाक्पटुस्तावदेव । यावत्पाकाकुलाभिः
स्वगृहयुवतिभिः प्रेषितापत्यवक्राद्देवा नास्ति तैलं न च
लवणमपीत्यादिवाचां प्रचारः ॥ ४ ॥

पुत्रप्रशंसा

इदं तल्लेहसर्वस्वं सममाव्यदरिद्रयोः । अचन्दनमनौशीरं
हृदयसानुलेपनम् ॥ १ ॥ गृहे जानुचरः केल्यां मुग्धसित-
सुखाम्बुजः । पुत्रः पुण्यवतामेव पात्रीभवति नेत्रयोः ॥ २ ॥
स्वर्गभक्षुक्तिनिर्भिन्नं सुवृत्तं सुतमौक्तिकम् । वंशश्रीतिलकी-
भूतं मन्दभाग्यस्य दुर्लभम् ॥ ३ ॥ वर्धते. न चिरं लोकं
वंशलक्ष्मीरसंततिः । स्वल्पावशेषितलेहवर्तिमालेव दीपिका
॥ ४ ॥ अन्तःकरणतत्त्वस्य दंपत्योः लेहसंश्रयात् । आन-
न्दग्रन्थिरेकोऽयमपत्यमिति कथ्यते ॥ ५ ॥ दिग्वासं गत-
ग्रीवं जटिलं धूलिधूसरम् । पुण्याधिका हि पश्यन्ति गङ्गा-
धरमिवात्मजम् ॥ ६ ॥ धूलिधूसरसर्वाङ्गो विकसदन्तकेसरः ।
आस्ते कस्यापि धन्यस्य द्वारि दन्ती गृहेऽर्भकः ॥ ७ ॥
निन्द्यते पितृभिस्तैर्निरपत्यधनः पुमान् । अर्ध्वनीनैरति-
श्रान्तैर्वैकेशीव पादपः ॥ ८ ॥ किं मृष्टं सुतवचनं मृष्टतरं
किं तदेव सुतवचनम् । मृष्टामृष्टतमं किं श्रुतिपरिपक्वं
तदेव सुतवचनम् ॥ ९ ॥ उरुरुहादुद्रमितैः पयोभिरापूर्य
केल्या निजमास्यगर्भम् । फूत्कृत्य मातुर्वदने हसन्तं तन्-
मवं पश्यति कोऽपि धन्यः ॥ १० ॥ कृतचक्रमणं गणेषु
किञ्चित्कणवत्किङ्किणिरिदं द्रष्टव्यम् । यदि सन्महितं सुतं
श्रितं स्यात्तदिदं सद्य हितं भवेत्तदानीम् ॥ ११ ॥ अहं
किर्मया किर्ममीष्टतापदे तवेति मातुर्धुरि तातपृच्छया ।
प्रैलोभ्यतुल्यं प्रवदन्तमर्भकं मुदा हसंस्त्रिभुवि मुग्धि पुण्य-
भाक् ॥ १२ ॥ आलक्ष्यदन्तमुकुलाननिमित्तहासैरव्यक्त-

१ उदकपूर्णम्. २ मत्स्यपूर्णम्. ३ अक्षिरभम्. ४ कठोरमाषिणी.
५ इदं तु पितृलौकिकं संबोधनम्. ६ जानुभ्यां चरतीति सः.
रिक्तमाण इत्यर्थः. ७ संततिरदिता. ८ जलम्. ९ पान्यैः १० वन्द्यः.
११ स्नानम्. १२ माता. १३ इष्टस्थाने. १४ प्रलोभ्यस्य प्रलोभनाय
दार्शित्यस्य वस्तुनोऽनुरूपम्. १५ अवग्राहं करोति.

वर्णरमणीयवचःप्रवृत्तीन् । अङ्गाश्रयप्रणयिनस्तनयान्वहन्तो
घन्यास्तदङ्गरजसा मलिनीभवन्ति ॥ १३ ॥ आनन्दसुतिरा-
त्मनो नयनयोरन्तःसुधाम्यञ्जनं प्रस्तारः प्रणयस्य मन्मथतरोः
पुष्पं प्रसादो रतेः । आलानं हृदयद्विपस्य विषयारण्येषु संचा-
रिणो दंपत्योरिह लभ्यते सुकृततः संसारसारः सुतः ॥ १४ ॥

कन्यापितृनिन्दा

जातेति कन्या महती हि चिन्ता कस्यै प्रदेयेति महा-
न्यतिक्रमः । दत्ता सुखं यासति वा न वेति कन्यापितृत्वं
खलु नाम कष्टम् ॥ १ ॥

सत्पुत्रप्रशंसा

एकोऽपि गुणवान्पुत्रो निर्गुणैः किं शतैरपि । एकश्चन्द्रो
जगच्चक्षुर्नक्षत्रैः किं प्रयोजनम् ॥ १ ॥ एकेनापि सुवृक्षेण
पुष्पितेन सुगन्धिना । वासितं तद्वनं सर्वं सुपुत्रेण कुलं
यथा ॥ २ ॥ प्रज्या वा विसारिण्या यो बलेन धनेन वा ।
धुरं वहति गोत्रस्य जननी तेन पुत्रिणी ॥ ३ ॥ एकेनापि
सुपुत्रेण विद्यायुक्तेन भासते । कुलं पुरुषसिंहेन चन्द्रेणेव
हि शर्वरी ॥ ४ ॥ को धन्यो बहुभिः पुत्रैः कुशलापूरणा-
ढकैः । वरमेकः कुलालम्बी यत्र विश्रूयते पिता ॥ ५ ॥
पुण्यतीर्थं कृतं येन तपः काप्यतिदुष्करम् । तस्य पुत्रो
भवेद्दृश्यः समृद्धो धार्मिकः सुधीः ॥ ६ ॥ वरमेको गुणी
पुत्रो न च मूर्खशतान्यपि । एकश्चन्द्रस्तमो हन्ति न च
तारागणोऽपि च ॥ ७ ॥ एकेनापि सुपुत्रेण सिंही स्वपिति
निर्मयम् । सहैव दशभिः पुत्रैर्भारं वहति रासमी ॥ ८ ॥
एकेनापि सुपुत्रेण जायमानेन सत्कुलम् । शशिना चैव गगनं
सर्वदैवोज्ज्वलीकृतम् ॥ ९ ॥ किं जातैर्बहुभिः पुत्रैः शोक-
सन्तापकारकैः । वरमेकः कुलालम्बी यत्र विश्राम्यते कुलम्
॥ १० ॥ कुम्भः परिमितमम्भः पिवत्यसौ कुम्भसंभवोऽ-
म्भोधिम् । अतिरिच्यते सुजन्मा कश्चिज्जनकं निजेन चरि-
तेन ॥ ११ ॥ विद्याविहीना बहवोऽपि पुत्राः कल्यायुषः
सन्तु पितुः किमेतैः । क्षयिष्णुना वापि कलावता वा तस्य
प्रमोदः शशिनेव सिन्धोः ॥ १२ ॥ पात्रं न तापयति
नैव मूलं प्रसूते जेहं न संहरति नैव गुणान्निषोति ।
द्रव्यावसानसमये चलतां न धत्ते सत्पुत्र एष कुलसद्गनि
कोऽपि दीपः ॥ १३ ॥

१ लालनार्थमङ्गारुदशिखरः २ गजवन्धनस्तम्भः ३ प्रसरण-
शीलः ४ कार्यभारम् ५ पुरुषश्रेष्ठः ६ रात्रिः ७ गर्दभी ८
अगस्त्यः ९ अधिको भवति १० आचरणेन ११ क्षयशीलेन
१२ कलापूणेन १३ दीपपात्रं पक्षे-मातापितरौ १४ कलङ्कः पक्षे-
मयी १५ अनुरागः पक्षे-तैलम् १६ कुलमेव सद्यः गृहं तस्मिन्

कुपुत्रनिन्दा

किं तेन जातु जातेन मातृयौवनहारिणा । आरोहति
यः स्वस्य वंशस्याग्रे ध्वजो यथा ॥ १ ॥ किं तथा किं
धेन्वा या न दोर्मग्री न गर्मिणी । कोऽर्थः पुत्रेण जाते
यो न विद्वान्न धार्मिकः ॥ २ ॥ एकेन शुष्कवृक्षेण वृक्ष-
मानेन वह्निना । दहते तद्वनं सर्वं कुपुत्रेण कुलं यथा ॥ ३ ॥
कोटरान्तःस्थितो वह्निस्तरुमेकं दहेत्खलु । कुपुत्रस्तु कु-
जातः स्वकुलं नाशयत्यहो ॥ ४ ॥ अजातमृतमूर्खाणां वा
माद्यौ न चान्तिमः । सकृद्दुःखकरावाद्यावन्तिमस्तु क-
पदे ॥ ५ ॥ अजातमृतमूर्खेभ्यो मृताऽजातौ सुतौ वरम्
यतस्तावत्पदुःखाय यावज्जीवं जडो दहेत् ॥ ६ ॥ वा
पुत्रो न वै विद्वान्न शूरो न च धार्मिकः । अप्रकाशं कु-
तस्य नष्टचन्द्रेव शर्वरी ॥ ७ ॥ अविनीतः सुतो जातः
कथं न दहनात्मकः । विनीतस्तु सुतो जातः कथं न पुरुष-
त्तमः ॥ ८ ॥ दाने तपसि शौर्ये च यस्य न प्रथितं यत्नः
विद्यायामर्थलाभे च मातुर्हजार एव सः ॥ ९ ॥ निरुत्सा-
हिरानन्दं निर्वीर्यमरिणन्दनम् । मा स सीमन्तिनी कति
जनयेत्पुत्रमीदृशम् ॥ १० ॥ वरं गर्भस्त्रावो वरमस्तु पु-
नैवाभिगमनं वरं जातप्रेतो वरमपि च कन्यैव जनिता
वरं वन्ध्या भार्या वरमपि च गर्भेषु वसतिर्न चाविद्वान् न
द्रविणगुणयुक्तोऽपि तनयः ॥ ११ ॥ पित्रोनैव वचः शृणो-
दिवसत्यागो व्रजत्यालयं यान्तीभिर्भुवतीभिरध्वनि सुदुःखो
हलं विन्दति । बन्धूनामुपदेशवाचि वदति क्रोधैकतानं व-
साधून्विन्दति दुर्जनं च मनुते मित्रं कुपुत्रो जनः ॥ १२ ॥

दैवाख्यानम्

दैवमुल्लङ्घ्य यत्कार्यं क्रियते फलवन्न तत् । सरोम्भ-
तकेनात्तं गलरन्ध्रेण गच्छति ॥ १ ॥ भाग्यवन्तं प्रसूते
मा शूरं मा च पण्डितम् । शूराश्च कृतविद्याश्च वने सीप-
पाण्डवाः ॥ २ ॥ न केवलं मनुष्येषु दैवं देवेष्वपि प्र-
सूति मित्रे घनाध्यक्षे चर्मप्रावरणो हरः ॥ ३ ॥ सन्धि-
मध्यकुटिलः कर्णः स्वर्णस्य भाजनम् । धिगदैवं निर्मलं च
पात्रं कज्जलमखनः ॥ ४ ॥ भगवन्तौ जगन्नेत्रे सूर्याक-
मसावपि । पश्य गच्छत एवास्तं नियतिः केन लब्ध-
॥ ५ ॥ किं करोति नरः प्राज्ञः शूरो वाप्यथ पण्डितः ।

१ कदाचित् २ यौवनलोपहेतुना ३ दोहनशीला ४ प्र-
रहितम् ५ विनयरहितः पक्षे-अविना भेषेण नीतः अन्नमैवो-
नम् ६ अस्मिन्नस्वरूपः ७ विनययुक्तः पक्षे-विना पक्षिणा पक्ष-
नीतः ८ पुरुषमेष्टः पक्षे-विष्णुः ९ मलविसर्जनम् १० देव

यस्य फलान्वेषि करोति विफलाः क्रियाः ॥ ६ ॥ दैवे विमु-
 खतां याते न कोऽप्यस्ति सहायवान् । पिता माता तथा
 भार्या भ्राता वाऽथ सहोदरः ॥ ७ ॥ पिवन्ति मधु पत्रेषु
 भृङ्गाः केसरधूसराः । हंसाः शैवालमश्नन्ति धिदैवमसमञ्ज-
 सम् ॥ ८ ॥ करोतु नाम नीतिज्ञो व्यवसायमितस्ततः ।
 फलं पुनस्तदेवाय यद्विधेर्मनसि स्थितम् ॥ ९ ॥ दैवं फलति
 सर्वत्र न विद्या न च पौरुषम् । समुद्रमथनाह्वेभ्यो हरि-
 र्लक्ष्मीं हरो विषम् ॥ १० ॥ दैवं फलति सर्वत्र न विद्या
 न च पौरुषम् । पाषाणस्य कुतो विद्या येन देवत्वमागतः
 ॥ ११ ॥ यथा धेनुसहस्रेषु वत्सो विन्दति मातरम् । तथा
 पूर्वकृतं कर्म कर्तारमनुगच्छति ॥ १२ ॥ अचोद्यमानानि
 यथा पुष्पाणि च फलानि च । खं कालं नातिवर्तन्ते तथा
 कर्म पुरा कृतम् ॥ १३ ॥ विपत्तौ किं विषादेन संपत्तौ
 हर्षणेन किम् । भवितव्यं भवत्येव कर्मणामीदृशी गतिः
 ॥ १४ ॥ हरिणापि हरेणापि ब्रह्मणा त्रिदैशैरपि । ललाट-
 लिखिता रेखा न शक्या परिमार्जितुम् ॥ १५ ॥ सुहृदो
 ज्ञातयः पुत्रा भ्रातरः पितरावपि । नानुस्मरन्ति खजनं यस्य
 दैवमर्द्धक्षिणम् ॥ १६ ॥ अचिन्तितानि दुःखानि यथैवा-
 यान्ति देहिनाम् । सुखान्यपि तथा मन्ये दैवमत्रातिरिच्यते
 ॥ १७ ॥ अयाचितः सुखं दत्ते याचितश्च न यच्छति ।
 सर्वस्वं चापि हरते विधिरुच्छृङ्खलो नृणाम् ॥ १८ ॥ मनो-
 रथान्करोत्युच्चैर्जनो दैवहतानपि । सिद्धसिद्धोः समं कुर्या-
 दैवं हि फलसाधनम् ॥ १९ ॥ पिता रत्नाकरो यस्य लक्ष्मी-
 र्यस्य सहोदरी । शङ्खो रोदिति भिक्षार्थी फलं भाग्यानु-
 सारतः ॥ २० ॥ तादृशी जायते बुद्धिर्व्यवसायोऽपि
 तादृशः । सहायास्तादृशाश्चैव यादृशी भवितव्यता ॥ २१ ॥
 भवितव्यं भवत्येव नारिकेलफलाम्बुवत् । गन्तव्यं गतमि-
 त्याहुर्गजमुक्तकपित्थवत् ॥ २२ ॥ महतामाश्रयः पुंसां फलं
 भाग्यानुसारतः । ईशस्य कण्ठलग्नोऽपि वासुकिर्वासुभक्षकः
 ॥ २३ ॥ कर्मणा बाध्यते बुद्धिर्न बुद्ध्या कर्म बाध्यते ।
 सुबुद्धिरपि यद्रामो हैमं हरेणमन्वगात् ॥ २४ ॥ गुणोऽपि
 दोषतां याति र्वर्कभूते विधातरि । साजुकूले पुनस्तस्मिन्
 दोषोऽपि च गुणायते ॥ २५ ॥ अवश्यं भाविनो भावा भवन्ति
 महतामपि । नम्रत्वं नीलकण्ठस्य महादिशयनं हरेः
 ॥ २६ ॥ पुरुषः पौरुषं तावद्यावदैवं तु संनुस्रमम् ।
 विपरीतगते दैवे पुरुषो न च पौरुषम् ॥ २७ ॥
 न देशसेवया याति कर्मबन्धः परिक्षयम् । जघास घास-

मेवासौ बलीवर्दः कर्पादिनः ॥ २८ ॥ अवश्यं भाविभावानां
 प्रतीकारो भवेद्यदि । तदा दुःखैर्न लिप्येरन्नलरामयुधिष्ठिराः
 ॥ २९ ॥ भवितव्यं यथा येन नासौ भवति चान्यथा ।
 नीयते तेन मार्गेण स्वयं वा तत्र गच्छति ॥ ३० ॥ किं
 करोति नरः प्राज्ञः प्रेर्यमाणः स्वकर्मणा । प्रागेव हि मनु-
 ध्याणां बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥ ३१ ॥ लिखिता चित्रगुप्तेन
 ललाटेऽक्षरमालिका । तां देवोऽपि न शक्नोति व्युल्लङ्घ्यं
 लिखितं पुनः ॥ ३२ ॥ येन यत्रैव भोक्तव्यं सुखं वा दुःख-
 मेव वा । स तत्र बद्धा रज्ज्वेव बलादैवेन नीयते ॥ ३३ ॥
 सा सा संपद्यते बुद्धिः सा मतिः सा च भावना । सहाया-
 स्तादृशा एव यादृशी भवितव्यता ॥ ३४ ॥ अनुरागवती
 संध्या दिवसस्तत्पूरःसरः । अहो दैवगतिश्चित्रा तथापि न
 समागमः ॥ ३५ ॥ अघटितघटितं घटयति सुघटितं घटि-
 तानि दुर्घटीकुरुते । विधिरेव तानि घटयति यानि पुमानैव
 चिन्तयति ॥ ३६ ॥ विकटाटव्यामटनं शैलारोहणमपां-
 निधेस्तरणम् । निगडं गुहाप्रवेशः विधिपरिपाकः कथं न
 संधार्यः ॥ ३७ ॥ किं त्वं न वेत्सि जगति प्रख्यातं लभ-
 कारणे मूलम् । विधिलिखिताक्षरमालं फलति कपालं न
 मूपालः ॥ ३८ ॥ द्वीपादन्यस्मादपि मध्यादपि जलनिधे-
 र्दिशोऽप्यन्तात् । आनीय झटिति घटयति विधिरमिममभि-
 सुखीभूतः ॥ ३९ ॥ अनुकूले सति धातरि भवत्यनिष्टादपीष्ट-
 मविलम्बम् । पीत्वा विषमपि शंसुर्मृत्युं जयतामवाप तत्का-
 लम् ॥ ४० ॥ अनुचितमेवाचरितं पशुपतिना यद्विधेः
 शिरश्छिन्नम् । छिन्नो न चास्य हस्तो येनायं दुर्लिपिं लिख-
 ति ॥ ४१ ॥ नहि भवति यन्न भाव्यं भवति च भाव्यं
 विनापि यत्नेन । करतलगतमपि नश्यति यस्य हि भवित-
 व्यता नास्ति ॥ ४२ ॥ सर्वाङ्गमर्पयन्ती लीलासुप्तं क्रमेण
 शय्यायाम् । अलसमपि भाग्यवन्तं भजते पुरैषायितेव श्रीः
 ॥ ४३ ॥ आरोहतु गिरिशिखरं तरु ससुद्रं प्रयातु पाता-
 लम् । विधिलिखिताक्षरमालं फलति कपालं न मूपालः
 ॥ ४४ ॥ सृजति च जगदिदमवति च संहरति च हेलयै-
 व यो नियतम् । अवसरवशतः शंफरो जनार्दनः सोऽपि
 चित्रमिदम् ॥ ४५ ॥ यन्मनोरथशतैरगोचरं न स्पृशन्ति
 च गिरः कवेरपि । खमवृत्तिरपि यत्र दुर्लभा लीलयैव विद-
 धाति तद्विधिः ॥ ४६ ॥ अरक्षितं तिष्ठति दैवरक्षितं
 सुरक्षितं दैवहतं विनश्यति । जीवत्यनाथोऽपि वने विस-
 र्जितः कृतप्रयत्नोऽपि गृहे विनश्यति ॥ ४७ ॥ दाता बलिः

१ शिवस्य. २ रक्तिमा; पक्षे, -रतिः. ३ अग्रवर्ती; पक्षे, -आश्वाकरः.

१ पराक्रमः. २ प्राप्नोति. ३ अप्रेर्यमाणानि. ४ खेदेन. ५ दैवैः.
 ६ वामम्. प्रतिकूलमिति यावत्. ७ सुवर्णमयम्. ८ प्रतिकूलत्वमापन्नो दैवे.

४ दैवे. ५ शिवेन. ६ दुर्लभम्. ७ पुरुषवदाचरन्ती स्त्री कामशास्त्रे
 प्रसिद्धा, तद्वत्. ८ मत्स्यावतारः.

प्रार्थयिता च विष्णुर्दानं भुवो वाजिमखस्य कालः । नमो-
 ऽस्तु तस्यै भवितव्यतायै यस्याः फलं बन्धनमेव जातम्
 ॥ ४८ ॥ प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यो देवोऽपि तं लङ्घयितुं
 न शक्तः । तस्मान्न शोचामि न विस्मयो मे यदस्मदीयं
 नहि तत्परेषाम् ॥ ४९ ॥ मा धाव मा धाव विनैव दैवं
 नो धावनं साधनमस्ति लक्ष्म्याः । चेद्भावनं साधनमस्ति
 लक्ष्म्याः आ धावमानोऽपि लभेत लक्ष्मीम् ॥ ५० ॥ ईशः
 कस्त्रीकृतकाञ्चनाद्रिः कुबेरमित्रं रजताचलस्थः । तथापि
 भिक्षाटनमस्य जातं विधौ शिरःस्थे कुण्डिले कुतः श्रीः
 ॥ ५१ ॥ स्वयं महेशः श्वशुरो नगेशः सखा धनेशस्तनयो
 गणेशः । तथापि भिक्षाटनमेव शंभोर्बलीयसी केवलमीश्वरे-
 च्छा ॥ ५२ ॥ असंभवं हेमशृङ्गस्य जन्म तथापि रामो
 लुलुभे मृगाय । प्रायः समासन्नविपत्तिकाले धियोऽपि पुंसां
 मलिनीभवन्ति ॥ ५३ ॥ न भूतपूर्वो न च केन दृष्टो हेङ्गः
 कुरंगो न कदापि वार्ता । तथापि तृष्णा रघुनन्दनस्य
 विनाशकाले विपरीतबुद्धिः ॥ ५४ ॥ धनानि भूमौ पशवश्च
 गोष्ठे भार्या गृहद्वारि जनः स्मशाने । देहश्चितायां परलोक-
 मार्गे कर्मानुगो गच्छति जीव एकः ॥ ५५ ॥ वने जने
 शत्रुजलाभिमध्ये महर्णवे पर्वतमस्तके वा । सुप्तं प्रमत्तं
 विषमस्थितं वा रक्षन्ति पुण्यानि पुरा कृतानि ॥ ५६ ॥
 सुखस्य दुःखस्य न कोऽपि दाता परो ददातीति कुबुद्धिरेषा ।
 अहं करोमीति वृथाभिमानः स्वकर्मसूत्रप्रथितो हि लोकः
 ॥ ५७ ॥ यः सुन्दरस्तद्वनिता कुरूपा या सुन्दरी सा
 पतिरूपहीना । यत्रोभयं तत्र दरिद्रता च विधेर्विचित्राणि
 विचेष्टितानि ॥ ५८ ॥ अमन्वनान्ते नवमञ्जरीषु न पट्टदो
 र्गन्धफलीमजिघ्रत् । सा किं न रम्या स च किं न रन्ता
 बलीयसी केवलमीश्वरेच्छा ॥ ५९ ॥ विधौ विरुद्धे न पदः
 पयोनिधौ सुधौघसिन्धौ न सुधा सुधाकरे । न वाञ्छितं
 सिध्यति कल्पपादपे न हेम हेमप्रभवे गिरावपि ॥ ६० ॥ अव-
 श्यमव्येष्ट्येनवग्रहग्रहा यया दिशा धावति वेधसः स्पृहा ।
 तृणेन बात्येव तथानुगम्यते जनस्य चित्तेन शैवावशात्मना
 ॥ ६१ ॥ निपतति किल दुर्बलेषु दैवं तदवितथं ननु येन
 कारणेन । बलवति न तथा यथाबलानां प्रभवति कृष्टशरा-
 सनो मनोभूः ॥ ६२ ॥ हरशिरसि शिरांसि यानि रेजुः शिव
 शिव तानि छुटन्ति गृध्रपादे । अयि खलु विषमैः पुराकृतानां
 भवति हि जन्तुषु कर्मणां विपत्तिः ॥ ६३ ॥ क्व च ननु
 जनकाधिराजपुत्री क्व च दशकंधरमन्दिरे निवासः । अयि

खलु विषमः पुराकृतानां भवति हि जन्तुषु कर्मणां विपाकः
 ॥ ६४ ॥ क्व नु कुलमकलङ्कमायताक्ष्याः क्व नु रजनीचर-
 संगमापवादः । अयि खलु विषमः पुराकृतानां भवति हि
 जन्तुषु कर्मणां विपाकः ॥ ६५ ॥ क्व वनं तरुवल्कलमूष-
 नृपलक्ष्मीः क्व महेन्द्रवन्दिता । नियतं प्रतिकूलवर्तिनो वत
 धांतुश्चरितं सुदुःसहम् ॥ ६६ ॥ सृजति तावदशेषगुणाकरं
 पुरुषरत्नमलंकरणं भुवः । तदपि तत्क्षणमङ्गि करोति चेदहं
 कष्टमपण्डितता विधेः ॥ ६७ ॥ गजभुजंगमयोरपि बन्धनं
 शशिदिवाकरयोर्ग्रहपीडनम् । मतिमतां च समीक्ष्य द-
 द्रतां विधिरहो बलवानिति मे मतिः ॥ ६८ ॥ यवपि
 जन्म बभूव पयोनिधौ निवसनं जगतीपतिमस्तके । तदपि
 नाथ पुराकृतकर्मणा पतति राहुमुखे खलु चन्द्रमाः ॥ ६९ ॥
 प्रतिकूलतासुपगते हि विधौ विफलत्वमेति बहुसाधनता ।
 अवलम्बनाय दिनभर्तुरभून्न पतिष्यतः करसहस्रमपि ॥ ७० ॥
 यस्माच्च येन च यथा च यदा च यच्च यावच्च यत्र च
 शुभाशुभमात्मकर्म । तस्माच्च तेन च तथा च तदा च
 तच्च तावच्च तत्र च विधौ तृवशादुपैति ॥ ७१ ॥ नैवाकृति-
 फलति नैव कुलं न शीलं विद्यापि नैव न च यत्नकृतापि
 सेवा । भाग्यानि पूर्वतपसा किल संचितानि काले फलन्ति
 पुरुषस्य यथैव वृक्षाः ॥ ७२ ॥ आकाशमुत्पततु गच्छतु
 वा दिगन्तमम्भोनिधिं विशतु तिष्ठतु वा यथेच्छम् । जन्मा-
 न्तरार्जितशुभाशुभकृत्तराणां छायेव न त्यजति कर्मफला-
 बन्धः ॥ ७३ ॥ भीमं वनं भवति तस्य पुरं प्रधानं सर्वो
 जनः सुजनतासुपयाति तस्य । कृत्स्ना च भूर्भवति सन्निधि-
 रत्नपूर्णा यस्याति पूर्वसुकृतं विपुलं नरस्य ॥ ७४ ॥ कैवर्त-
 कर्कशकरग्रहणच्युतोऽपि जालान्तरे निपतितः शफरो वराकः ।
 दैवात्ततो विगलितो गिलितो वकेन वक्त्रे विधौ वद कर्म
 व्यवसायसिद्धिः ॥ ७५ ॥ दैवे समर्थं चिरसंचितकर्मजालं
 सुस्थाः सुखं वसत किं परयाचनाभिः । मेरुं प्रदक्षिणयतोऽपि
 दिवाकरस्य ते तस्य सप्त तुरगा न कदाचिदद्यौ ॥ ७६ ॥
 येनाश्वलेन सरसीरुहलोचनायास्नातः प्रभूतपवनादुदये
 प्रदीपः । तेनैव सोऽस्तसमयेऽस्तमयं विनीतः क्रद्धे विधौ
 भजति मित्रममित्रमावम् ॥ ७७ ॥ आधोरणाङ्कुशभेयात्किरि-
 कुम्भयुग्मं जातं पयोधरयुगं हृदयेऽङ्गनानाम् । तत्रापि बह्म-
 नखक्षतमेदमिन्नं नैवान्यथा भवति यल्लिखितं विधात्रा ॥ ७८ ॥
 संजातसान्द्रभकरन्दरसां क्रमेण पातुं गतश्च कलिकां कम-
 लस्य भृङ्गः । दग्धा निपत्य सहसैव हिमेन सैषा वामे विधौ
 नहि फलन्त्यभिवाञ्छितानि ॥ ७९ ॥ सिंहो बली गिरि-

१ अश्वमेधस्य. २ दैवाय. ३ दैवे; पक्षे, चन्द्रे. ४ वक्त्रे; पक्षे, विपरीते. ५ हिमालयः. ६ पूर्वसंचितकर्मसंबन्धः. ७ अमरः. ८ चम्पक-
 कलिकाय. ९ दुरासदा, दुःप्रतीकारा वा. १० नितान्तचञ्चलस्वभावेन.
 ११ मदनः. १२ केशदः. १३ परिणामः.

१ मूर्खता. २ दैवस्य. ३ दैववशात्. ४ कैवर्तौ धीवरः, तस्य
 कठोरकरग्रहणाच्युतः. ५ शत्रुस्वभावस्य.

गुहागहनप्रवासी वासोदरे वसति भूमिभृतां बिडालः । नो पौरुषं कुलमपि प्रचुरा न वाणी दैवं बलीय इति मुञ्च सखे विषादम् ॥ ८० ॥ सदैव विदुरभीष्मद्रोणशारद्वतानां पतिभिर्मरकल्पैः पञ्चभिः पालितापि । अहह पैरिभवस्य द्रौपदी पात्रमासीद्वलवति सति दैवे बन्धुभिः किं विधेयम् ॥ ८१ ॥ गुणवदगुणवद्वा कुर्वता कार्यमादौ पैरिणतिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन । अतिरभसकृतानां कर्मणामाविपत्तेर्भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः ॥ ८२ ॥ स हि गैगान-विहारी कैल्मषध्वंसकारी दशशतकरकारी ज्योतिषां मध्य-चारी । विधुरपि विधियोगाद्भ्रष्टते राहुणासौ लिखितमिह ललाटे प्रोज्झितुं कः समर्थः ॥ ८३ ॥ अयममृतनिधानं नायकोऽप्योषधीनां शतंभिषगनुवातः शंसुमूर्ध्नोऽवतंसः । विरहयति न चैनं राजयक्ष्मा शशाङ्कं हतविधिपरिपाकः केन वा लङ्घनीयः ॥ ८४ ॥ शशिनि खलु कलङ्कः कण्टकः पद्मनाले युवतिकुचनिपातः पक्ता केशजाले । जलधिजल-मपेयं पण्डिते निर्धनत्वं वयसि धनविवेको निर्विवेको विधाता ॥ ८५ ॥ प्रियसखि विपद्गण्डप्रान्तप्रपातपरम्परापरि-चयचले चिन्ताचक्रे निधाय विधिः खलः । मृदमिव बलापिण्डीकृत्य प्रगल्भकुलालवद्भवति मनो नो जानीमः किमत्र करिष्यति ॥ ८६ ॥ कचित्पाणिप्राप्तं घटितमपि कार्यं विषटयत्यशक्यं केनापि कचिदघटमानं घटयति । तदेवं सर्वेषामुपरि परितो जाग्रति विधातुपालम्भः कोऽयं जनतनुधनोपार्जनविधौ ॥ ८७ ॥ नमस्वामो देवान्ननु हत-विधेस्तेऽपि वशगा विधिवैबन्धः सोऽपि प्रतिनियतकर्मैक-फलदः । फलं कर्मायत्तं यदि किममरैः किं च विधिना नमस्तत्कर्मभ्यो विधिरपि न येभ्यः प्रभवति ॥ ८८ ॥ त्रिलोकेशः शार्ङ्गो शैब्यशरलक्ष्यत्वमगमद्विधाता लोकाना-मलमत शिरःकृन्तनविधिम् । प्रयातौ तौ राहोर्दिनकर-शशाङ्कौ कैवल्यतां प्रमुनयः शंसुः शिरसि लिखितं लङ्घयति कः ॥ ८९ ॥ सुधांशोर्जातेयं कथमपि कलङ्कस्य कणिका विधातुर्दोषोऽयं न च गुणनिधेस्तस्य किमपि । स किं नात्रे पुत्रो न किमु हरचूडार्चनमणिर्न वा हन्ति ध्वान्तं जगदु-

परि किं वा न वसन्ति ॥ ९० ॥ लुलाये गोमयौ मृगपरिषदि श्वापदकुले करिष्यन्कार्पण्यं किमिह महिमानं गमयसि । निमग्नः पङ्केऽसिन्ननुभव करीन्द्राधिपदशामभद्रं भद्रं वा विधिलिखितमुन्मूलयति कः ॥ ९१ ॥ धुनोति ध्वान्तानि व्यपनयति नीहारपटलं कुलं राजीवानां दलयति रथाङ्गं रमयति । जगद्वापी देवैः सुखयति जनानां च नयनं न याति स्थैर्यानं यदि तदिह दैवं जयतु कः ॥ ९२ ॥ त एवामी वाणास्तदपि हरलब्धं धनुरिदं स एवाहं पार्थः प्रमथितसुरारातिनिचयः । इमास्तास्ता गोप्यो हरिचरण-चित्तैकशरणा ह्रियन्ते गोपालैर्विधिरिह बलीयान्न तु नरः ॥ ९३ ॥ अलंकारः शङ्काकरनरकपालं परिजनो विशीर्णाङ्गो मृङ्गी वसु च वृष एको बहुवयाः । अवस्थेयं स्थाणोरपि भवति सर्वामरगुरोर्विधौ वक्त्रे मूर्ध्नि स्थितवति वयं के पुनरमी ॥ ९४ ॥ पिता रत्नाधारः शुचिसहचरास्ते च मणयः स्वसा क्षिग्धा लक्ष्मीरयमवरजः कल्पवितपी । अहो काम्यं धातु-स्तदपि खलु शङ्खः प्रतिपदं रुदित्वा यदीर्घे दिशि दिशि वैराटं मृगयते ॥ ९५ ॥ पत्रं नैव यदा करीरवितपे दोषो वसन्तस्य किं नोल्लूकेण विलोक्यते यदि दिवा सूर्यस्य किं दूषणम् । धारा नैव पतन्ति चातकमुखे मेघस्य किं दूषणं यद्वात्रा निजमालपट्टलिखितं तन्मार्जितुं कः क्षमैः ॥ ९६ ॥ या साधुश्च खलान्करोति विदुषो मूर्खान्हितान्द्वेषिणः प्रत्यक्षं कुरुते परोक्षममृतं हालाहलं तत्क्षणात् । तामाराधय सत्क्रियां भगवतीं भोक्तुं फलं वाञ्छितं हे साधो व्यसनिगुणेषु विपु-लेष्वास्थां वृथा मा कृथाः ॥ ९७ ॥ ब्रह्मा येन कुलालव-ध्रियमितो ब्रह्माण्डभाण्डोदरे विष्णुर्येन दशावतारगहने क्षिप्तः सदा संकटे । रुद्रो येन कपालपाणिपुटके भिक्षाटनं कारितः सूर्यो आम्रयति नित्यमेव गगने तस्मै नमः कर्मणे ॥ ९८ ॥ यद्वात्रा निजमालपट्टलिखितं स्तोत्रं महद्वा धनं तत्प्राप्नोति मेरेःस्थलेऽपि नितरां मेरौ ततो नाधिकम् । तद्दीरो भव वित्तवत्सु कृपणां वृत्तिं वृथा मा कृथाः कूपे पश्य पयोनिधा-वपि घटो गृह्णाति तुल्यं जलम् ॥ ९९ ॥ नेता यस्य गृहस्पतिः प्रह्वरणं वज्रं सुराः सैनिकाः स्वर्गो दुर्गमनुग्रहः किल हरेरैरावतो वीरणः । इत्याश्चर्यबलान्वितोऽपि बलमि-द्भ्यः परैः संगरे तद्यत्तं वरमेव दैवशरणं धिग्विगृह्णा पौरुषम् ॥ १०० ॥ जातः सूर्यकुले पिता दशरथः क्षोणी-भुजामग्रणीः सीता सत्यपरायणा प्रणयिनी यसानुजो लक्ष्मणः । दोर्दण्डेन समो न चास्ति भुवने प्रत्यक्षविष्णुः

१ सभायाम्. २ देवतुल्यैः. ३ परामवस्य. ४ परिणामः. ५ नि-
क्षेप्तव्या. ६ अतिस्वरया. ७ आकाशसंचारी. ८ अन्धकारनाशकर्ता.
९ नक्षत्राणाम्. १० नक्षत्रविशेषणः पक्षे, -भिषजां वैद्यानां शतेन.
११ समर्थो भवति. १२ कृष्णः. १३ शबरो जरानामा मिहः प्रभासे
परस्परं कलदेनाखिलयादवोपसंहारानन्तरमन्वत्थस्याधस्ताद्वाभोरौ
दक्षिणं पादं निधायास्थिते भगवति जरानां मिहने दूरतो भगवच्चरणं
दृष्ट्वा मृगमुखमग्रागवत्पादो वागेन विद्ध इति भागवते. १४ ब्रह्मा.
१५ शिरःकलैनम्. १६ आसताम्. १७ अन्धकारम्.

१ मधिपे. २ मृगधृतेके. ३ तमासि. ४ हिमपटलम्. ५ हस्तिनाम्.
६ चक्रम्. ७ सूर्यः. ८ वृद्धत्वम्. ९ चन्द्रेः पक्षे, -दैवे. १० कपदेकम्.
११ दिवाभीवेन. १२ शोचमित्युः. १३ समर्थः. १४ कुम्भकारः.
१५ क्षारभूमौ. १६ आद्युषम्. १७ गजः. १८ इन्द्रः. १९ नृपाणाम्.

स्वयं रामो येन विडम्बितोऽपि विधिना चान्ये जने का
कथा ॥ १०१ ॥ जामाता पुरुषोत्तमो भगवती लक्ष्मीः
स्वयं कन्यका दूतो यस्य बभूव कौशिकमुनिर्यज्वा वसिष्ठः
स्वयम् । दाता श्रीजनकः प्रदानसमये चैकादशस्था ग्रहाः
किं ब्रूमो भवितव्यतां हतविधे रामोऽपि यातो वनम् ॥ १०२ ॥
आसाद्यापि महोदधिं न वितुषो जातो जलैर्बाहवो मेघं
प्राप्य न चातकोऽपि चरणौ भानुं न लेभेऽरुणः । चन्द्रः
शंकरशेखरेऽपि निवसन्पक्षक्षये क्षीयते प्रायः सज्जनसंगतो-
ऽपि लभते दैवानुरूपं फलम् ॥ १०३ ॥ आहारे शुचिता
ध्वनौ मधुरता वाचालता मोघवे बन्धौ निर्ममता जनेषु
निरता नीडे पराधीनता । एतैरेव गुणैर्भूताः परैरभृतस्त्यक्त्वा
किमेते जना बन्दन्ते खलु खड्गनं कृमिमुजं चित्रा गतिः
कर्मणाम् ॥ १०४ ॥ गीतं कोकिल ते मुदा रसविदः
शृण्वन्ति कर्णामृतं नो किञ्चिद्वितरन्ति ते तरुदलैरेव स्वयं
जीवसि । कर्णायुर्हरमुद्गिरन्ति विरुतं काकास्तु तेभ्यो बलिं
प्राज्ञा एव दिशन्ति हन्त धिगिदं वक्त्रं विधेः क्रीडितम्
॥ १०५ ॥ छित्वा पाशमपास्य कूटरचनां मङ्क्त्वा बला-
द्भागुरां पर्यन्ताभिशिखाकलापजटिलान्निःसृत्य दूरं वनात् ।
व्याधानां शरगोचरादतिजवेनोत्पुत्य धावन्मृगः कूपान्तः
पतितः करोति विमुखे किं वा विधौ पौरुषम् ॥ १०६ ॥
लब्धं जन्म सह श्रिया स्वयमपि त्रैलोक्यभूषाकरः स्थित्यर्थं
परमेश्वराम्बुपगतस्तेनापि मूर्ध्ना धृतः । वृद्धिं शीतकरस्तथापि
न गतः क्षीणः परं प्रत्युत प्रायः प्राक्तनमेव कर्म बलवत्कः
कस्य कर्तुं क्षमः ॥ १०७ ॥ रामे प्रव्रजनं बलेर्नियमनं
पाण्डोः सुतानां वनं वृष्णीनां निधनं नलस्य चपते राज्या-
त्परिभ्रंशनम् । कारागारनिषेवणं च मरणं संचिन्त्य लङ्के-
श्वरे सर्वः कालवशेन नश्यति नरः को वा परित्रायते ॥ १०८ ॥
भग्नशस्य कैरण्डपिण्डततनोर्म्लानेन्द्रियस्य क्षुधा कृत्वाखुर्वि-
वरं स्वयं निपतितो नक्तं मुखे भोगिनः । तृप्तस्तपिशितेन
सत्वरमसौ तेनैव यातः पथा लोकाः पश्यत दैवमेव हि
चृणां वृद्धौ क्षये कारणम् ॥ १०९ ॥ माता यस्य धरापरे-
न्द्रदुहिता तातो महेशस्तथा आता विभ्रकुलान्तकः पितृ-
सखो देवो धनानां पतिः । ख्यातः क्रौञ्चविदारणे सुरपतेः
सेनाग्रगः षण्मुखस्तदुद्देवबलेन कुत्र घटते नाद्यापि पीणिग्रहः
॥ ११० ॥ कांश्चिनुच्छयति प्रपूरयति वा कांश्चिन्नयत्युन्नतिं
कांश्चित्पातविधौ करोति च पुनः कांश्चिन्नयत्याकुलान् ।
अन्योन्यं प्रतिपक्षसंहतिमिमां लोकस्मितिं बोधयन्नेव क्रीडति

कूपयन्नघटिकान्यायप्रसक्तो विधिः ॥ १११ ॥ तुल्यं भूयति
जन्म तुल्यमुभयोर्मूल्यं च तुल्यं वपुस्तुल्यं दौर्ब्यसुदय-
टङ्कदलनं तुल्यं च पाषाणयोः । एकस्याखिलवन्दन्य
विधिना देवत्वमारोपितं तद्वारे विहिता परस्य तु पदाघाता-
स्पदं देहली ॥ ११२ ॥ यद्भग्नं धनुरीश्वरस्य समरे यज्जाम-
दभ्यो जितस्त्यक्ता येन गुरोर्गिरा व्रमुमती सेतुः पयोधौ
कृतः । एकैकं दशकंधरक्षयकृतो रामस्य किं वर्णयते दैवं
वर्णय येन सोऽपि सहसा नीतः कथाशेषताम् ॥ ११३ ॥
खल्वाटो दिवसेश्वरस्य किरणैः संतापितो मस्तके वाञ्छन्
देशमनातपं विधिवशात्तालस्य मूलं गतः । तत्राप्यस्य महा-
फलेन पतता भग्नं सशब्दं शिरः प्रायो गच्छति यत्र भाग्य-
रहितस्तत्रापदां भाजनम् ॥ ११४ ॥ भूयिष्ठं द्रविणात्मकं
जनयितुं लिप्सावता चेतसा नार्यः पञ्च मया क्रमेण कुलजाः
काले संमुद्राहिताः । सद्विद्या कविता विदेशवसतिः सेवा
तथाभ्यर्थना दैवेन प्रतिबन्धकेन युगपद्वन्ध्याः समस्ताः
कृताः ॥ ११५ ॥ मज्जत्वम्मसि यातु मेरुशिखरं शत्रूञ्जय-
त्वाहवे वाणिज्यं कृषिसेवनादिसकला विद्याः कलाः शिक्षा
आकाशं सकलं प्रयातु खगवत्कृत्वा प्रयत्नं परं नोऽभावं
भवतीह कर्मवशतो भाव्यस्य नाशः कुतः ॥ ११६ ॥
लक्ष्मीकौस्तुभपारिजातसहजः सूनुः सुधाम्भोनिधेर्देवेन प्रणय-
प्रसादविधिना मूर्ध्ना धृतः शंभुना । अद्याप्युज्जति नैव
दैवविहितं क्षेप्यं क्षणार्धलभः केनान्येन विलङ्घ्यते विधिगतिः
पाषाणरेखासखी ॥ ११७ ॥ अम्मोधिः स्थलतां स्थलं जल-
धितां धूलिलवः शैलतां मेरुर्मत्कणतां तृणं कुलिशतां वृ-
तृणप्रायताम् । वह्निः शीतलतां हिमं दहनतामायाति यस्मै
च्छया लीलादुर्ललिताद्भुतव्यसनिने दैवाय तस्मै नमः
॥ ११८ ॥ जन्म ब्रह्मकुलेऽग्रजो धनपतिर्यः कुम्भकर्ण-
ग्रजः सुनुर्वासवजित्स्वयं दशशिरा दोर्दण्डका विंशतिः
अस्त्रं कौमगमं विमानमजयं मध्येसमुद्रं पुरी सर्वं निष्फल-
मेतदेव नियतं दैवं परं दुर्जयम् ॥ ११९ ॥ यत्रार्खण्डल-
न्तिदन्तमुसलान्याखण्डितान्याहवे धारा यत्र पिनाकपाणि-
परशोराकुण्ठितामागताः । तन्मे तावदुरो दृसिंहकरजैर्व्या-
दीर्यते सांप्रतं दैवे दुर्बलतां गते तृणमपि प्रायेण वज्रायो-
॥ १२० ॥ दोःसंदेहवैशंवदत्रिभुवनेश्रीगर्वसर्वकषः कैला-
सोद्धरणप्रचण्डचरितो वीरः कुबेराजुजः । यत्रायं स्वयमपि
सेयममरावत्यापि वन्द्या पुरी नीता मर्कटकेन कामपि दृष्ट

१ वसिष्ठविवाहे इति शेषः. २ वसन्ते. ३ कुलाये. ४ कोकिलाः.
५ युगवन्धनी. ६ यादववंशीयानाम्. ७ मङ्ग्यासंकुचितशरीरस्य.
८ पार्वती. ९ गजाननः. १० कुबेरः. ११ विवाहः.

१ पर्वते. २ दृढता. ३ उद्ग्रा ये टङ्कास्तैर्दलनम्. ४ द्रविणं द्रव्यं
तदेवात्मजः पुत्रस्तम्. ५ विवाहिताः. ६ निष्कलाः. ७ दुर्
८ चन्द्रः. ९ वज्रताम्. १० इच्छानुकूलगतिः. ११ इन्द्रस्यैरावत
१२ शिवः. १३ हिरण्यकशिपोरक्षिरियम्. १४ समूहः.

दैवाख्यानम्, जरावर्णनम्

९५

धिग्दैवमावश्यकम् ॥ १२१ ॥ येनाकारि मृणालपत्रमशनं
क्रीडा करिण्या सह खच्छन्दं भ्रमणं च कन्दरगणे पीतं
पयो नैक्षरम् । सोऽयं वन्यकरी नरेषु पतितः पुष्पाति देहं
तृणैर्यदैवेन ललाटपत्रलिखितं तत्प्रोज्झितुं कः क्षमः ॥ १२२ ॥
दैवेन प्रमुणा स्वयं जगति यद्यस्य प्रमाणीकृतं तत्तत्सोपनमे-
न्मनागपि महाचैवाश्रयः कारणम् । सर्वाशापरिपूरके जल-
धरे वर्षत्यपि प्रत्यहं सूक्ष्मा एव पतन्ति चातकमुखे द्विजाः
पयोविन्दवः ॥ १२३ ॥ कान्तं वक्ति कपोतिकाकुलतया
नाथान्तकालोऽधुना व्याधोऽधो धृतचापसज्जितशरः श्येनः
परिभ्रामति । इत्थं सत्यहिना स दष्ट इषुणा श्येनोऽपि तेनाहत-
स्तूर्णं तौ तु यमालयं प्रति गतौ दैवी विचित्रा गतिः
॥ १२४ ॥ रेवावारिणि वारणेन विपुले राजीवराजीरजः-
पुञ्जापिञ्जरितोर्मिणि प्रविगलद्धानाम्बुगन्धोत्कटे । धौतं येन
मृगारिरक्तमसकृदन्तान्तरालस्थितं कोष्णं सोऽपि पयः पपौ
हतविधेः को गोचरे नागतः ॥ १२५ ॥ केषांचिज्जिवेशमनि
स्थितवतामालसनिद्रावतां दृश्यन्ते फलिता लता इव फलै-
राचूलमूलं श्रियः । आद्रिं लङ्घयतां गिरिं प्रयततां पृथ्वीतले
धावतामुद्योगव्यवसायसाहसधियां तन्नास्ति यत्पच्यते
॥ १२६ ॥ स्थात्यां वैदैर्यमध्यां पचति तिलकणांश्चान्दनैरि-
न्धनैवैः सौवर्णैर्लाङ्गलाग्रैर्निखनति वसुधामर्कमूलस्य हेतोः ।
छित्त्वा कर्पूरखण्डान्धृतिमिह कुरुते कोद्रवाणां समन्तात्प्राप्येमां
कर्मभूमिं न चरति मनुजो यस्तपो मन्दभाग्यः ॥ १२७ ॥
पथैते पाण्डुपुत्राः क्षितिपतितनया धर्ममीमार्जुनाद्याः शूराः
सत्यप्रतिज्ञा दृढतरवपुषः केशवेनापि गूढाः । ते वीराः
पाणिपात्रे कुपणजनगृहे भिक्षुचर्यां प्रवृत्ताः को वा कार्ये
समर्थो भवति विधिवशाद्भाविनी कर्मरेखा ॥ १२८ ॥ यत्र
श्यामाकवीजान्यपि चटकवधूचक्षुकोटिच्युतानि प्रोक्षीयन्ते
स्ववेश्मन्यशनविरहिते निर्धनश्रोत्रियाणाम् । दैवे दातृयक-
माचटुलशिशुकराकृष्टहारावलीतो अष्टास्तत्रैव दृष्टा युवति-
मिरलसं चूर्णिता मौक्तिकौघाः ॥ १२९ ॥ यन्माता
विष्णुनाभिः पतिरपि च सुतो यस्य साक्षात्पुत्रानां लक्ष्मीर्यत्सं-
श्रयाभूयदपि करतले भारती संबभार । मानुर्यस्यास्ति मित्रं
तदपि सरसिजं क्षीणमिन्दोर्मयूखैश्चातुं नैवोत्सहन्ते गत-
मुत्कृतफलं प्राप्तकालं सहायाः ॥ १३० ॥ कुत्रायोध्या क
रामो दशरथवचनादण्डकारण्यमागात्कासौ मारीचनानाम्
कनकमयमृगः कुत्र सीतापहारः । सुग्रीवे राममैत्री क

जनकतनयान्वेषणे प्रेषितोऽहं योऽर्थोऽसंभावनीयस्तमपि
घटयते क्रूरकर्मा विधाता ॥ १३१ ॥

जरावर्णनम्

अलंकरोति हि जरा राजामात्यभिषग्यतीन् । विडम्ब-
यति पण्यस्त्रीमल्लगायनसेवकान् ॥ १ ॥ क्षणात्प्रबोधमा-
याति लङ्घ्यते तमसा पुनः । निर्वास्यतः प्रदीपस्य शिखेव
जरतो मतिः ॥ २ ॥ शशिनीव हिमार्तानां धर्मात्तानां खा-
विव । मनो न रमते स्त्रीणां जराजीर्णेन्द्रिये पतौ ॥ ३ ॥
मलिनैरैलकैरैतैः शुक्लत्वं प्रकटीकृतम् । तद्रोषादिव निर्याता
वदनाद्रैद्वनावलिः ॥ ४ ॥ वैद्वत्त्वानलदग्धस्य सारयौवन-
वस्तुनः । दृश्यते देहगोहेषु भक्षैव पलितच्छलात् ॥ ५ ॥
वीक्ष्यते पलितश्रणिर्नैव वृद्धस्य मूर्धनि । मूर्धैव नीतं जन्मेति
किं तु भस्म विधिर्यधात् ॥ ६ ॥ इयत्यामपि सामग्र्यां सुकृतं
न कृतं त्वया । इतीव कुपितो दन्तान्नन्तकः पातयत्यलम्
॥ ७ ॥ यममिव करधृतदण्डं हरिमिव संगदं शशाङ्कमिव
वक्त्रम् । शिवमिव च विरूपाक्षं जरा करोत्यकृतपुण्यमपि
॥ ८ ॥ वदनं दर्शनविहीनं वाचो न परिस्फुटा गता शक्तिः ।
अव्यक्तेन्द्रियशक्तिः पुनरपि बाल्यं कृतं जरया ॥ ९ ॥ पटु
रटति पलितैर्दूतो मस्तकमासाद्य सर्वलोकस्य । परिभवति
जरा मरणं कुरु धर्म विरम पापेभ्यः ॥ १० ॥ शतैर्मनुं
दैर्दण्डधरं कुम्भैरमपि शूलिर्न तथा गेदिनम् । कुरुते जरा न
सा किं कुर्यान्नीरूपनामकं मनुजम् ॥ ११ ॥ कृष्णवर्त्मनि
गुणान्नाणयन्ती जीवनेऽपि जरेत्यन्त्यनुरागम् । आगता वत
जरेव हिमानी सेव्यतां सुरैरतंगवतीयम् ॥ १२ ॥ कृता-
न्तस्य दूती जरा कर्णमूले समागत्य वक्तीति लोकाः शृणु-
ध्वम् । परस्त्रीपरद्रव्यवाञ्छां त्यजध्वं मजध्वं रमानाथपादार-
विन्दम् ॥ १३ ॥ वर्णे सितं समभिवीक्ष्य शिरोरैर्हृणां स्थानं
जरा परिभवस्य यदेव पुंसाम् । आरोपितास्थिशकलं परिहृत्य

१ हनुमत उक्तिरियम्. २ कैशैः. ३ दन्तपङ्क्तिः. ४ वार्षिक्यं
तदेवानलस्तेन दग्धस्य. ५ पलितमिषेण. ६ पङ्क्तिः. ७ व्यर्थमेव.
८ निक्षिप्तवान्. ९ पुण्यम्. १० यमः. ११ गदया आयुधविशेषेण
सहितम्; पक्षे, गदेन रोगेण सहितम्. १२ विकृताक्षम्. १३ दन्त-
रहितम्. १४ शुक्लकेशत्वमेव दूतः. १५ इन्द्रम्; पक्षे, कोपनम्.
१६ यमम्; पक्षे, यष्टिधरम्. १७ भनापिपयः; पक्षे, कुत्सित-
शरीरम्. १८ शिवम्; पक्षे, शूलयुक्तम्. १९ विष्णुम्; पक्षे,
गदयुक्तम्. २० अश्वौ; पक्षे, कृष्णस्य वर्त्मे मार्गस्तस्मिन्. २१ उदके.
पक्षे, प्राणे. २२ दूरीकुर्वाणाः. २३ हिमसंहतिः. २४ सुरते राजवती;
पक्षे, सुराणां तरंगवती भागीरथी. २५ केशानाम्. २६ आरोपित-
मस्त्रः शकलं खण्डं यस्मिन्. २७ असुइत्यादिति भावः.

१ नर्मदोदके. २ भोजनार्थमिति शेषः. ३ रत्नविशेषः. ४ आर्तिक्यम्.
५ 'वाजरी' इति असिदधान्यानाम्. ६ शर्क्षा.

यान्ति चाण्डालकूपमिव दूरतरं तरुण्यः ॥ १४ ॥ श्रुतिः
शिथिलतां गता स्मृतिरपि प्रनष्टाधुना गतिर्विपथमागता
विगलिता द्विजानां ततिः । गर्वामपि च संहतिः समुचित-
क्रियातश्च्युता कृता न जरया तथा कलियुगस्य सौधर्म्यता
॥ १५ ॥ गात्रं संकुचितं गतिर्विगलिता अष्टा च दन्ताव-
लिर्दृष्टिर्नश्यति वर्धते बधिरता वक्त्रं च लालायते । वाक्यं
नाद्रियते च बान्धवजनैर्मर्या न शुश्रूषते हा कष्टं पुरुषस्य
जीर्णवयसः पुत्रोऽप्यभिजायते ॥ १६ ॥ स्थूलप्रावरणोऽति-
वृत्तकथकः कासाश्रुलालाविलो मग्नोरः कटिपृष्ठजानुजघनो
मुग्धोऽतिथीन्वारयन् । शृण्वन्धृष्टवधूवचांसि धनुषा संत्रा-
सयन्वायसानाशापाशनिबद्धजीवविभवो वृद्धो गृहे ग्लायति
॥ १७ ॥ पादौ संस्तम्भयन्ती मुखमपि नमयन्त्यङ्गमाकुञ्च-
यन्ती हस्ताभुक्कम्पयन्ती प्रणयिजनवचो न श्रुतीः श्राव-
यन्ती । रत्यामुद्वेजयन्ती वैलिततनुमती नूतनोढा जरा वा
तुल्या पूर्वा तु पुंसैस्सति वत परा भीतिहेतुर्नरस्य ॥ १८ ॥

क्षुधावर्णनम्

नास्ति क्षुधासमं दुःखं नास्ति रोगः क्षुधासमः । नास्त्या-
हारसमं सौख्यं नास्ति क्रोधसमो रिपुः ॥ १ ॥ शय्या बलं
चन्दनं चौरा हासं वीणा बाणी सुन्दरी या च नारी । न
आजन्ते क्षुत्पिपासातुराणां सर्वारम्भास्तण्डुलप्रस्थमूलाः ॥ २ ॥

मिश्रुकः

प्रतिदिनमयन्नमुलमे मिश्रुकजननि साधुसङ्घकल्पलते ।
चपनमननरकतारिणि भगवति भिक्षे नमस्तुभ्यम् ॥ १ ॥
अगस्तितुल्याश्च घृताब्धिशोषणे देहमोलितुल्या वटिकाद्रि-
मेदने । शाकावलीकैर्नवनवहिरूपास्त एव मृदा इतरे भेदाश्च
॥ २ ॥ अग्न्यो मुक्तिमतां प्रयोगसमये मन्त्रेषु पृष्ठं गतः
पाकागारगतस्तु पाचकमनस्तोषाय वैचस्पतिः । उच्चायां

१ कर्णेन्द्रियम्; पक्षे, वेदः. २ सारणम्; पक्षे, मन्वादि-
वाक्यम्. ३ आचरणम्; पक्षे, गमनम्. ४ दन्तानाम्; पक्षे,
आक्षेपणानाम्. ५ इन्द्रियाणाम्; पक्षे, वेदानाम्. ६ समानधर्मत्वम्.
७ शत्रुवदाचरति. ८ अतिक्रान्तानि वृत्तानि कथयतीति. ९ धाष्ट्रे-
शुक्लवचनानि. १० खेदं प्राप्नोति. ११ पादयोः स्तम्भनं कुर्वती.
१२ उद्वेगं कुर्वती. १३ बल्यः चर्मवल्लवः संजाता यस्याः सा बलिता,
सा चासौ तनुश्च तद्वती; पक्षे, बलितां बलनं तद्वत्ताया तद्वती.
१४ नवीनविवाहिता स्त्री. १५ नूतनोढा. १६ पुरुषात्. १७ उद्वेगं
प्राप्नोति. १८ जरा. १९ भयकारणम्. २० सुन्दरम्. २१ वज्रसदृशाः.
२२ अग्न्यम्. २३ योद्धारः. २४ अग्रगण्यः. २५ भोक्तृणां.
२६ ब्रह्मसत्तित्वं कुशलः. २७ दक्षिणायाः; अयं तु वैदिकैरेवावगम्यो
दक्षिणासंबन्धः साकेतिकः शब्दः.

निरतो रतोऽर्भकगणे पिण्डेषु दत्तादरो नानाश्राद्धगणैक-
लितमना मष्टोत्तमो राजते ॥ ३ ॥ उच्चैरध्ययनं पुरातन-
कथा स्त्रीभिः सहालापनं तासामर्भकलालनं पैतिनुतिस्तत्प-
कमिध्यास्तुतिः । आदेशस्य करावलम्बनविधिः पाण्डित्य-
लेखक्रिया होरागौरुडमन्त्रतन्त्रकविधिर्भिक्षोर्गुणा द्वादश ॥ ४ ॥
प्रातः क्षालितलोचनाः करतले चञ्चल्पवित्राङ्कुरास्तत्तत्स्थ-
ननिवेशितोर्ध्वतिलकाश्चैलान्तबद्धाक्षताः । को जातश्च मृतो-
ऽथवा मृततिथिः कसालये वर्तते चेत्यं हर्षशतैर्वृत-
प्रतिदिनं धावन्त्यहो भिक्षुकाः ॥ ५ ॥

परगृहवासः

शिरसा धार्यमाणोऽपि सोमः सोमेन शंमुना । तथापि
कृशतां धत्ते कष्टः खलु पराश्रयः ॥ १ ॥ विना कार्येण
मूढा गच्छन्ति परमन्दिरम् । अवश्यं लघुतां यान्ति कृष्ण-
पक्षे यथा शशी ॥ २ ॥ कष्टं खलु मूर्खत्वं कष्टं खलु
यौयनेषु दारिद्र्यम् । कष्टादपि कष्टतरं परगृहवासः पराङ्गं च
॥ ३ ॥ उर्द्धगणपरिवारो नायकोऽप्येषधीनाममृतमयशरीर-
कान्तिशुक्तोऽपि चन्द्रः । भवति विगतैरश्मिर्मण्डलं प्राप्य
मानोः परिसदननिविष्टः को लघुत्वं न याति ॥ ४ ॥

उदरपूरणदूषणम्

अस्य दग्धोदरसार्थे किं न कुर्वन्ति पण्डिताः । वानरी
मिव वाग्देवी नर्तयन्ति गृहे गृहे ॥ १ ॥ किमकारि
कार्पण्यं कसालाङ्घ्रि न देहली । अस्य पापोदरसार्थे किं
नाटि न नाटकम् ॥ २ ॥ एकः स एव जीवति हृदय-
विहीनोऽपि सहृदयो राहुः । यः सकलैर्लक्ष्मिकारणमुदर-
विमर्ति दुःपूरम् ॥ ३ ॥ कंधरां समपहाय कं धरां प्राप्य
संयति जहास कस्यचित् । मां किलानमयतः स्वपूर्तिं
दुर्भरात्किमुदराद्वियोगतः ॥ ४ ॥ अहितहितविचारशून्यदु-
श्रुतिसमयैर्बहुभिस्तिरस्कृतस्य । उदरभरणमात्रकेवलैर्लक्ष्यो
पुरुषपशोश्च पशोश्च को विशेषः ॥ ५ ॥ इयमुदरदरी दु-
न्तपूरा यदि न भवेदभिर्मानमङ्गभूमिः । क्षणमपि न सरे
मवादृशानां कुटिलकटाक्षानिरीक्षणं नृपाणाम् ॥ ६ ॥ अप

१ पठनम्. २ शिशुः. ३ स्तुतिः. ४ भाविशुभाशुभफलकथनं
प्रागल्भ्यमिति भावः. ५ जन्मपन्नादिफलकथनम्. ६ वस्त्रा-
७ समाहितेन. ८ नक्षत्रसमूहः परिवारो यस्यः. ९ वनस्पतीनाम्
१० निस्तेजाः. ११ सूर्यस्य. १२ परगृहम्. १३ हीनदृशः
१४ लघुत्वकारणम्. १५ धारयति. १६ दुःखेन पूरयितुं शक्नोति
१७ भक्तकम्. १८ शुद्धे. १९ श्रोतसिद्धान्तैः. २० अवमानकारणम्

हरति महत्त्वं प्रार्थना किं न जाने जनयति गुरुलज्जामित्यहं
किं न वेदि । तदपि वद वदान्यं तं सदा प्रत्यहं मां जठर-
पिठरवतीं वहिरर्थीकरोति ॥ ७ ॥ गङ्गातरंगकणशीकरशी-
तलानि विद्याधराध्युषितचारुशिलातलानि । स्थानानि किं
हिमवतः प्रलयं गतानि यत्सावमानपरपिण्डरतो मनुष्यः
॥ ८ ॥ अभिमतमहामानग्रन्थिप्रमेदपटीयसी गुरुतरगुणग्रा-
माम्भोजस्फुटोज्ज्वलचन्द्रिका । विपुलविलसल्लजावल्लीवितान-
कुठारिका जैठरपिठरी दुष्पूरेयं करोति विडम्बनम् ॥ ९ ॥
ये वर्धन्ते धनपतिपुरःप्रार्थनादुःखमाजो ये चाल्पत्वं दधति
विषयाक्षेपपर्यस्तबुद्धेः । तेषामन्तःस्फुरितहसितं वासराणां
स्वरेयं ध्यानच्छेदे शिखरिखुरावशय्यानिषणः ॥ १० ॥
मातर्नातः परमनुचितं यत्खलानां पुरस्तादस्ताशङ्कं जैठर-
पिठरीपूर्तये नर्तितासि । तत्क्षन्तव्यं सहजसरले वत्सले वाणि
कुर्वो प्रायश्चित्तं गुणगणनया गोपवेषस्य विष्णोः ॥ ११ ॥
दीनो दीनमुखैस्तथैव शिशुकैराकृष्टजीर्णाम्बरां क्रोशद्भिः
क्षुधितैर्निरन्नविधुरां पश्येन्न चेद्देहिनीम् । याच्यामङ्गभयेन
गद्गदगलत्रुव्यद्विलीनाक्षरं को देहीति वदेत्सदग्धजठरसार्थे
मनसी जनः ॥ १२ ॥ हिंसाशून्यमयत्नलभ्यमशनं धात्रा
मरुत्कल्पितं व्योलानां पशवस्तृणाङ्कुरमुजः सृष्टाः स्थली-
शायिनः । संसारार्णवलङ्घनक्षमधियां वृत्तिः कृता सा नृणां
यामन्वेषयतां प्रयान्ति सततं सर्वे समाप्तिं गुणाः ॥ १३ ॥
किं कन्दाः कन्दरेभ्यः प्रलयमुपगता निक्षरा वा गिरिभ्यः
प्रवृत्ता वा तरुभ्यः सरसफलभृतो वल्कलिन्यश्च शाखाः ।
वीक्ष्यन्ते यन्मुखानि प्रसैममपगतप्रश्रयाणां खलानां दुःखो-
पात्ताल्पवित्तस्वर्णवनवशाज्जर्तितभ्रूलतानि ॥ १४ ॥

सेवकनिन्दा

स्वामिप्रायपरोक्षस्य परचित्तानुवर्तिनः । स्वयं विक्रीत-
देहस्य सेवकस्य कुतः सुखम् ॥ १ ॥ चलेषु स्वामि-
चित्तेषु सुलभे पिशुने जने । यदि जीवन्त्यहो चित्रं क्षणम-
प्युपजीविनः ॥ २ ॥ सेवा श्रवृत्तिर्यैरुक्ता न तैः सम्यगु-
दाहृतम् । स्वच्छन्दचारी कुत्र श्वा विक्रीतासुः कः सेवकः
॥ ३ ॥ सेवया धनमिच्छद्भिः सेवकैः पश्य यत्कृतम् ।

१ अमुकपुत्रः २ समर्थाः ३ जठरमाण्डम् ४ उपहासः
५ विषयाक्षेपेण पर्यस्ता भ्रष्टा बुद्धिर्यस्य ६ शिखरी पर्वतस्तस्य कुहरं
मिलं तत्सर्वन्धी यो आवा पाषाणः स एव शय्या तस्यां निषण्ण उपविष्टः
७ उदरमाण्डम् ८ गोपवेषधारिणः कृष्णस्य ९ कृपणः १० रोदनं
कुर्वद्भिः ११ मार्गाः १२ नागानाम् १३ अविनीतानाम् १४ गर्वः
१५ सज्जकैः १६ सेवकाः १७ विक्रीता असवः प्राणा येन सः
१८ सु. र. मां.

स्वातन्त्र्यं यच्छरीरस्य मूढैस्तदपि हारितम् ॥ ४ ॥ वरं वनं
वरं मैक्ष्यं वरं भारोपजीवनम् । पुंसां विवेकहीनानां सेवया
न वनार्जनम् ॥ ५ ॥ या प्रकृत्यैव चपला निपतत्यशुचावपि ।
स्वामिनो बहु मन्यन्ते इष्टिं तामपि सेवकाः ॥ ६ ॥ मनुष्य-
जातौ तुल्यायां मृत्युत्वमतिगार्हितम् । प्रथमो यो न तत्रापि
स किं जीवत्सु गण्यते ॥ ७ ॥ तावज्जन्मातिदुःखाय ततो
दुर्गतता सदा । तत्रापि सेवया वृत्तिरहो दुःखपरम्परा ॥ ८ ॥
नाश्नाति सेवयौत्सुक्याद्विनिद्रो न प्रबुध्यते । न निःशङ्कं
वचो ब्रूते सेवकोऽप्यत्र जीवति ॥ ९ ॥ भूशय्या ब्रह्मचर्यं
च कृशत्वं लघु भोजनम् । सेवकस्य यतैर्यद्विद्विषेयः
पापधर्मजः ॥ १० ॥ शीतातपादिकट्यानि सहते यानि
सेवकः । धनाय तानि चाल्पानि यदि धर्माय मुच्यते
॥ ११ ॥ मृदुनातिसुवृत्तेन सुमृष्टेनातिहारिणा । मोदके-
नापि किं तेन निष्पत्तिर्यस्य सेवया ॥ १२ ॥ स्वयं
जहाति सेवकः सुखं च मानमेव च । यदर्थमर्थमीहते
तदेव तस्य हीयते ॥ १३ ॥ प्रणमत्युन्नतिहेतोर्जीवितहेतो-
र्विसुष्यति प्राणान् । दुःखीयति सुखहेतोः को मूढः सेवका-
दन्यः ॥ १४ ॥ मौनान्मूकः प्रवचनपटुर्वातुलो जल्पको वा
घृष्टः प्रार्थं वसति च सदा दूरतस्त्वग्रगल्भः । क्षान्त्या
भीर्यदि न सहते प्रायशो नाभिजातः सेवाधर्मः परमगहनो
योगिनामप्यगम्यः ॥ १५ ॥ विज्ञैः स्निग्धैरुपकृतमपि द्वेष-
तामेति कश्चित्साक्षादन्यैरुपकृतमपि प्रीतिमेवोपयाति । चित्रं
चित्रं किमथ चरितं नैकमावाश्रयाणां सेवाधर्मः परमगहनो
योगिनामप्यगम्यः ॥ १६ ॥ मत्तानामुपकारिणां परहित-
व्यापारयुक्तात्मनां सेवासंव्यवहारतत्त्वविदुषां द्रोहच्युताना-
मपि । व्यौपत्तिः स्वलितान्तरेषु नियता सिद्धिर्नवेद्वा न वा
तस्मादम्बुपतेरिवावनिपतेः सेवा सदाशङ्किनी ॥ १७ ॥
आहारे वडवानलश्च शयने यः कुम्भकर्णायते सदेहो वधिरः
पलायनविधौ सिंहः शृगालो रणे । अन्यो वस्तुनिरीक्षणेऽथ
गमने खड्गः पटुः कन्दने भाग्येनैव हि लभ्यते पुनरसौ
सर्वोत्तमः सेवकः ॥ १८ ॥

जीवितसाफल्यम्

यस्य जीवन्ति धर्मेण पुत्रा मित्राणि बान्धवाः । सकलं
जीवितं तस्य नात्मार्यं को हि जीवति ॥ १ ॥ यस्य मित्राणि
मित्राणि शत्रवः शत्रवस्तथा । अनुकम्प्योऽनुकम्प्यश्च
स जातः स च जीवति ॥ २ ॥ वाणी रसवती यस्य भार्या

१ नाशितम् २ भिक्षा ३ भारवाहकत्वेनोपजीवनम् ४ इच्छति
५ बहुभाषकः ६ भयशीलः ७ अनर्थः नाशो वा ८ समुद्रस्य
९ वार्ताहरणे १० पादविकलः ११ रोदने

पुत्रवती सती । लक्ष्मीर्दानवती यस्य सफलं तस्य जीवितम् ॥ ३ ॥ स जीवति यशो यस्य कीर्तिर्यस्य स जीवति । अयशोऽकीर्तिसंयुक्तो जीवन्नपि मृतोपमः ॥ ४ ॥ चलं वित्तं चलं वित्तं चले जीवितयौवने । चलाचलमिदं सर्वं कीर्तिर्यस्य स जीवति ॥ ५ ॥ यस्मिंजीवति जीवन्ति बहवः स तु जीवति । काकोऽपि किं न कुरुते चक्वा खोदरपूरणम् ॥ ६ ॥ स जातो येन जातेन याति वंशः समुन्नतिम् । परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ॥ ७ ॥ अञ्जलि-रकारि लोकैर्गर्लानिमैनास्वैव रञ्जिता जगती । संध्याया इव वसतिः खलपि सखे सुखायैव ॥ ८ ॥ यजीवति क्षणमपि प्रथितं मनुष्यैर्विज्ञानविक्रमयशोभिरभ्यमानम् । तन्नाम जीवितमिह प्रवदन्ति तज्ज्ञाः काकोऽपि जीवति चिराय बलिं च मुञ्चे ॥ ९ ॥ यो नात्मजे न च गुरौ न च मृत्यवर्गे दीने दयां न कुरुते न च बन्धुवर्गे । किं तस्य जीवितफलं हि मनुष्यलोके काकोऽपि जीवति चिराय बलिं च मुञ्चे ॥ १० ॥ जातः कूर्मः स एकः पृथुमुवनभरायार्पितं येन पृष्ठं श्लाघ्यं जन्म ध्रुवस्य भ्रमति नियमितं यत्र तेजसि चक्रम् । संजातव्यर्थपक्षाः परहितकरणे नोपरिष्टान्न वाऽधो ब्रह्माण्डोदुम्बरान्तर्मशकवदपरं जन्तवो जातनष्टाः ॥ ११ ॥

ऋणम्

न विषं विषमित्याहुर्ब्रह्मसं विषमुच्यते । विषमेकाकिनं हन्ति ब्रह्मसं पुत्रपौत्रकम् ॥ १ ॥ पापं कर्तुमृणं कर्तुं मन्यन्ते मानवाः सुखम् । परिणामोऽस्तिगहनो महतामपि नाशकम् ॥ २ ॥ लोकद्वयप्रतिभयैकनिर्दानमेतद्विक्रमिणा-मृणमहो 'परिणामघोरम् । एकः स एव हि पुमान्परमस्ति लोके क्रुद्धस्य येन घनिकस्य सुखं न दृष्टम् ॥ ३ ॥

प्रवासः

यो न संचरते देशान्यो न सेवेत पण्डितान् । तस्य संकुचिता बुद्धिर्धृतबिन्दुरिवाम्मसि ॥ १ ॥ यस्तु संचरते देशान्यस्तु सेवेत पण्डितान् । तस्य विस्तारिता बुद्धिस्तैल-बिन्दुरिवाम्मसि ॥ २ ॥ देशे देशे किमपि कर्तुंकादद्भुतं लोकैर्मानाः संपाद्यैव 'द्वैविणर्मैतुलं सर्वं भूयोऽप्यवाप्य ।

१ दानादिप्रभवां कीर्तिः शीरोदिप्रभवं यशः. २ अमणशीले. ३ अर्धदानार्थमिति भावः; पक्षे, -अञ्जलिकरणेन लोके आश्वाकारित्वं ध्वन्यते. ४ निस्तेजस्कत्वम्; पक्षे, -असामर्थ्यम्. ५ आरक्ततां नीता; पक्षे, -अनुरागवती कृता. ६ प्रख्यातम्. ७ उदुम्बरफले यथा जन्तवस्तुल्यन्ति तथा तादृशा मनुष्या ब्रह्माण्डरूपोदुम्बरे तिष्ठन्ति. ८ ऋणम्. ९ कारणम्. १० परिणामे भयंकरम्. ११ आश्चर्यम्. १२ मीक्षमाणः. १३ द्रव्यम्. १४ बहुलम्. १५ गृहम्. १६ पुत्रः.

संयुज्यन्ते सुचिरविरहोत्कण्ठिताभिः सुतीभिः सौख्यं घन्यम् किमपि दधते सर्वसंपत्समृद्धाः ॥ ३ ॥ आर्किचन्यादतिक्रम-परिचयाज्जाययोपेक्ष्यमाणो भूपालानामननुसरणाद्विषयदेवय-खिलेभ्यः । गोहे तिष्ठन्कुमतिरलसः कूपकूर्मैः सैधर्मा त्रि-जानीते सुवनचरितं किं सुखं चोपमुञ्चे ॥ ४ ॥ तीर्थान्स-मवलोकनं परिचयः सर्वत्र वित्तार्जनं नानाश्चर्यनिरीक्षण-चतुरता बुद्धेः प्रशस्ता गिरः । एते सन्ति गुणाः प्रवास-विषये दोषोऽस्ति चैको महान्यन्मुग्धामधुराधराधरसुधापात-विना स्थीयते ॥ ५ ॥

व्यापारिणः

आसीत्सत्ययुगे बलिस्तदनु च त्रेतायुगे भार्गवो राम-सत्यपराक्रमोऽथ भगवान्धर्मस्तथा द्वापरे । दाता कोऽपि चास्ति संप्रति कलौ जीवन्ति केनार्थिनश्चेत्येवं कृतनिश्चयेन विधिना व्यापारिणो निर्मिताः ॥ १ ॥ शक्रोद्याननिवासिताम-धिगतो दाता स कल्पद्रुमः पातालं किल कामधेनुरपि सा काम-प्रसून्वगात् । इत्थं विश्वसृजा विचिन्त्य यवनागाराधिकार-र्थिनः सद्विद्यानिधिरक्षणार्थमधुना व्यापारिणो निर्मिताः ॥ २ ॥ कौपीनं धृतवान्हरोऽपि भगवान्विष्णुः प्रविष्टो जलं वा-राशिरपेयतामुपगतः को नाम दातुं क्षमः । इत्थं विश्वसृजा विचिन्त्य यवनागाराधिकारार्थिनः सद्विद्यानिधिजीवनार्थम-धुना व्यापारिणो निर्मिताः ॥ ३ ॥ व्यापारान्तरमुत्सृज्य वीक्षमाणो बधूमुखम् । यो गृहेष्वेव निद्राति दैरिद्राति स दुर्मतिः ॥ ४ ॥

कलिमहिमा

यवनैरवनिः क्रान्ता हिन्दवो विन्ध्यमाविशन् । बलिना वेदमार्गोऽयं कलिना कवलीकृतः ॥ १ ॥ सीदन्ति चाग्निहो-त्राणि गुरुपूजां प्रणश्यति । कुमार्यश्च प्रसूयन्ते प्राप्ते कलिशो-सदा ॥ २ ॥ पराज्जेन मुखं दग्धं हस्तौ दग्धौ प्रतिग्रहात् । परस्त्रीभिर्मनो दग्धं कुतः शापः कलौ युगे ॥ ३ ॥ राक्षसा-कलिमाश्रित्य जायन्ते ब्रह्मयोनिषु । ब्राह्मणानेव बाधन्ते तत्रापि श्रोत्रियाङ्कुशान् ॥ ४ ॥ कुशलाः शब्दवार्तायां वृत्तिहीनाः सुरागिणः । कलौ वेदान्तिनो भान्ति फाल्गुने बालका इव ॥ ५ ॥ वागुच्चारोत्सवं मात्रं तत्किं कर्तुं-क्षमाः । कलौ वेदान्तिनो भान्ति फाल्गुने बालका इव ॥ ६ ॥ कृते च रेणुका कृत्या त्रेतायां जानकी तथा । द्वापरे द्रौपदी कृत्या कलौ कृत्या गृहे गृहे ॥ ७ ॥ मधु-

१ दारिद्र्यात्. २ अवमानितः. ३ सदृशः. ४ पोद्भवावर्षिकी. ५ अधरोष्ठः. ६ दारिद्र्यो भवति.

मध्योत्पन्नाः कृतयुगधर्मानुसारिणः किमिति । इति रोषादिव
कलिना पीड्यन्ते साधवो बलिना ॥ ८ ॥ नाधीतेऽत्र जनो
यदि कश्चिदधीते शते सहस्रे वा । दुस्तर्केषु श्राम्यति दूरी-
तिरुते श्रुतिस्मृतिसुतर्कान् ॥ ९ ॥ सीदन्ति सन्तो विलसन्त्य-
नसन्तः पुत्रा म्रियन्ते जनकश्चिरायुः । परेषु मैत्री स्वजनेषु
वैरं पश्यन्तु लोकाः कलिकौतुकानि ॥ १० ॥ एतादृशे
कलियुगेऽपि शतेषु कश्चिज्जातादरो जगति यः श्रुतिमार्गं
एव । यत्किंचिदाचरतु पात्रमसौ स्तुतीनां स्थाप्यं मिताप-
मपि किं न मैरी सरश्चेत् ॥ ११ ॥ उपनयनविवाहावुत्सवै-
कप्रधानौ कलिविभवत एषां कालभेदानभिज्ञाः । विजहति
न कदाचिद्वेदपाठैकयोग्ये वयसि च यवनानीवाचनाभ्या-
समेते ॥ १२ ॥ न देवे देवत्वं कपटपटवस्त्रापसजना जनो
मिथ्यावादी विरलतरवृष्टिर्जलधरः । प्रसङ्गो नीचानामेवनि-
पतयो दुष्टमनसो जना अथा नष्टा अहह कलिकालः प्रम-
वति ॥ १३ ॥ गता गीता नाशं क्वचिदपि पुराणं व्यपगतं
विलीनाः स्मृत्यर्था निगमनिचयो दूरमगमत् । इदानीं रैदा-
सप्रभृतिवचनैर्मोक्षपदवी तदेवं जानीमो कलियुग तवैवैष
महिमा ॥ १४ ॥ अपारैर्व्यापारैरहरिह नयन्तोऽशनदशा-
स्वथ स्नाताः संस्थां विदधति न जातु स्वसमये । त्यजन्तः
स्वां वृत्तिं द्विजकुलभवग्रामगणकीभवन्तो हन्तामी कथमपि
च जीवन्ति बहवः ॥ १५ ॥ कुक्षेः पूर्णै यवनविततेर्धृत्य-
कृत्यानि कर्तुं विक्रीणीते वपुरपि निजं वेतनैरेतदास्ताम् ।
विप्रो भूत्वाप्यहह गणनानैपुणैर्विधत्वा स्वर्णसैयं रचयति
जनः स्वामिनां पोषकाणाम् ॥ १६ ॥ वेदव्यासः स नव दश
यो वेद वेदाक्षराणि श्लोकं त्वेकं परिपठति यः स स्वयं जीव
एव । आपस्तम्बः स इह कलयेत्सम्यगौर्पासनं यः कष्टं शिष्ट-
क्षतिकृति कलौ काश्यपैश्छन्ति विद्याः ॥ १७ ॥ ये कायस्थ-
जनाश्च ये नृपसुता ये च द्विजाः शस्त्रिणस्ते यत्नादनुसृत्य
निर्दयतया शुष्कास्तुरुष्काधिपान् । देवान्भूमिसुरांश्च पान्ति
कृतिनस्ते चेन्मुषोदासते ब्राह्मण्याय जलाञ्जलिः किल सुवि
प्राज्ञैः प्रदेयो भवेत् ॥ १८ ॥ आक्रान्तासु वसुंधरासु यव-
नैरासेतुहेमाचलं विद्वान्ने क्षितिभृद्वर्णे विकरुणे निद्राति
नारायणे । निर्विघ्नप्रसरे कलावपि बलान्निष्कण्टकं वैदिकं
पन्थानं किल तत्र तत्र परिपात्येको हि लोकोत्तरः ॥ १९ ॥
अज्ञानामविरामलौकिकवचोभाजाममीषां पुनर्मन्त्रोच्चारण एव
पर्यवसितं मौनव्रतं कर्मसु । आमायव्यलेखनेन नयतां
कालानशेषानहो पारम्पर्यत ईदृशमिह नृणां ब्राह्मण्यमन्या-

दशम् ॥ २० ॥ ये मुष्णन्ति निशि प्रविश्य भवनं ये वा
बलात्काननं नैते स्वामिधनं हरन्ति ननु तान्निन्दन्ति चोरा
इति । सद्यो हन्त हरन्ति पोषकघनं संख्यां विपर्यस्य ये
कष्टं तानपि वध्वकानिह पुरस्कुर्वन्ति सर्वे जनाः ॥ २१ ॥
सौहार्दं शशशृङ्गवत्सुजनता वन्यासुतस्पर्धिनी किं भ्रूयो
गुणिनां गुणग्रहिलता व्योमप्रसूनोपमा । दृष्टिः शीलसुधा-
हलाहलमयी राज्ञां सुधामण्डले लोके संप्रति यत्कले स जयति
व्हृष्टिलीलारसः ॥ २२ ॥ निर्वीर्या पृथिवी निरोपधिरसा
नीचा महत्त्वं गता भूपाला निजकर्मधर्मरहिता विप्राः कुमार्गे
रताः । भार्या भर्तृविरोधिनी पररता पुत्राः पितुर्द्वेषिणो हा
कष्टं खलु वर्तते कलियुगे धन्या नरा ये मृताः ॥ २३ ॥
दूरादर्थिनमाकलय्य मजते सद्यो विरूपाक्षतां सङ्गे किं च
विरोचनत्वमथ संस्थाने नृसिंहाकृतिम् । पाण्डित्योक्तिषु वक्र-
तुण्डरचनां दाने त्विपर्णात्मतामेकः पञ्चसुरात्मकः प्रमुहो
मायैः कलौ लभ्यते ॥ २४ ॥ धर्मः प्रव्रजितस्तपः प्रचलितं
सत्यं च दूरे गतं पृथ्वी मन्दफला नराः कपटिनश्चित्तं च
शाठ्योर्जितम् । राजानोऽर्थपरा न रक्षणपराः पुत्राः पितुर्द्वे-
षिणः साधुः सीदति दुर्जनः प्रभवति प्राप्ते कलौ दुर्युगे ॥ २५ ॥
सन्तः कापि न सन्ति सन्ति यदि वा दुःखेन जीवन्ति ते
विद्वांसोऽपि न सन्ति सन्ति यदि वा मात्सर्ययुक्ताश्च ते ।
राजानोऽपि न सन्ति सन्ति यदि वा लोमाद्वनग्राहिणो
दातारोऽपि न सन्ति सन्ति यदि वा सेवानुकूलाः कलौ
॥ २६ ॥ हर्म्यस्थानमधर्मकर्मविततेर्दुर्मानमैर्मांसनं शास्त्र-
स्तोमललाटभूलिपिलयः शान्तिः सर्वानामपि । सर्वाभ्यावच-
समापनदिनं संस्थां सदर्चाविधेरर्थाशाजनिभूरभूविह महा-
नर्थावहोऽयं कलिः ॥ २७ ॥ प्रातर्हन्त कृताह्नवोऽपि रजक-
स्पृष्टाञ्जलो रसैर्मै रूढान्धारयते पदाननुदिनं धृत्वा बहिर्ग-
च्छति । गत्वा म्लेच्छमुखानुचीनस्पृशति च स्पृष्ट्वापि न
आत्यहो न स्नातोऽप्यथ मुञ्क्त एव चपलो मुक्त्वापि न
ब्रीडति ॥ २८ ॥ शस्त्रैर्जीवति शास्त्रमुज्झति परं शूद्राह-
तैरम्बुभिः स्नात्वाचामति देवताः अपयति स्वैर पर्वत्योद-
नम् । उच्छिष्टान्न विमेति याति यवैरैरुचावचैः संगतिं

१ अध्ययनं न करोति. २ स्वल्पजलम्. ३ मन्त्रवेद्ये. ४ राजानः.
५ बृहस्पतिः. ६ सार्वभौमः. ७ प्राप्नुवन्ति. ८ म्लेच्छविशेषान्.
९ उदासीना भवेयुः. १० नष्टे.

१ वन्यासुततुल्या. २ विकृतनेत्रत्वम्; पक्षे, शिवताम्;
३ रुचिरादिलम्; पक्षे, -सर्वत्वम्. ४ नृसिंहत्वेन क्रूरमाकृतिम्;
पक्षे, -नृसिंहस्याकृतिम्. ५ वक्रा वा तुण्डस्य रचना. ताम्; शुच-
वक्त्रमिलयः; पक्षे, -वक्रतुण्डस्य गणपतेरिव वा रचना ताम्-
गणेशरूपमिलयः. ६ न विषन्ते पर्णान्यपि यस्य ताम्. अकिंचनत्व-
मिलयः; पक्षे, -अपर्णा पार्वती तद्रूपताम्. ७ सुवर्णनिमित्तायसनम्.
८ यक्षानाम्. ९ वेदवचसाय. १० मरणम्. ११ ज्ञानम्. १२ गर्दभे-
१३ न लज्जते. १४ अन्नम्. १५ उच्चनीचैरनेकभेदमित्यर्थः.

मार्तन्नात्रिकं गतानगणयन्मार्गान्मुहुर्गाहते ॥ २९ ॥ नीचै-
रुयैवैः शुनीभिरपि वा निःशङ्कमालोकिं मुञ्चे पैङ्गुवि-
दूषकैः सह नरैरज्ञातवेदाक्षरैः । मद्यास्वादनमत्तचित्तजन-
तामोहाय भीहानितः कर्माण्यारमते श्रुतिस्मृतिवचोद्वारण्य-
सारण्यहो ॥ ३० ॥ विद्वत्ता वसुधातले विगलिता पाण्डि-
त्यधर्मो गतः श्रोतॄणां हृदयेष्वबुद्धिरधिका ज्ञानं गतं चारणे ।
गाथागीतविनोदवाक्यरचनायुक्त्या जगद्रञ्जितं ज्योतिर्वैद्यक-
शास्त्रसारमखिलं क्षुद्रेषु जातं कलौ ॥ ३१ ॥ धिक्त्वां रे कलि-
काल याहि विलयं केयं विपर्यस्तता हा कष्टं श्रुतिशालिनां
व्यवहृतिर्लेशोचिता दृश्यते । एकैर्वाक्यदेवता भगवती
विक्रेतुमानीयते निःशङ्कैरपरैः परीक्षणविधौ सर्वाङ्गमुदाव्यते
॥ ३२ ॥ कन्यां कामयुद्धं प्रविजहर्दुदयद्यौवनामज्ञ एनां
द्रव्याशापाशकृदो अमति चिरतरं हन्त देशान्तरेषु । अन्यो-
न्याश्लेषवान्छाविगलितवयसोरात्तमालिन्यमत्योर्देपत्योर्व्याकृतं
वै हतविधिरुभयोलोकयोः शोकयोगम् ॥ ३३ ॥

मद्यपानगर्हणम्

वैकैल्यं धरणीपार्तमयथोचितजल्पनम् । संनिर्पातस्य
चिह्नानि मद्यं सर्वाणि दर्शयेत् ॥ १ ॥ एकतश्चतुरो वेदा ब्रह्म-
चर्यं तथैकतः । एकतः सर्वपापानि मद्यपानं तथैकतः ॥ २ ॥
मद्यपस्य कुतः सत्यं दया मांसाशिनः कुतः । कामिनश्च
कुतो विद्या निर्धनस्य कुतः सुखम् ॥ ३ ॥ अयुक्तं बहु
भाषन्ते यत्र कुत्रापि शेरेते । नम्रा विक्षिप्य गात्राणि बालका
इव मद्यपाः ॥ ४ ॥ मत्तो हिनस्ति सर्वे मिथ्या प्रलयति
हि विकलया बुद्ध्या । मातरमपि कर्मयते सावज्ञं मद्यपान-
मत्तः सन् ॥ ५ ॥ चित्ते आन्तिर्जायते मद्यपानान्द्रान्ते चित्ते
पार्पचर्यामुपैति । पापं कृत्वा दुर्गतिं यान्ति मूढास्तस्मान्मद्यं
नैव पर्ययं न पेयम् ॥ ६ ॥

१ चाण्डालः. २ प्रविशति. ३ दुष्टयवनैः. ४ पङ्क्तिवाक्यैः. ५ श्रुति-
स्मृतिवाक्यानि. ६ निष्फलानि. ७ नटादौ. ८ नीचेपु. ९ संजातयौव-
नाम्. १० विकलत्वम्. ११ अयुक्तप्रलापः. १२ त्रिदोषस्य. १३ लक्ष-
णानि. १४ नाशयति. १५ हच्छति. १६ पापाचरणम्. १७ नरकम्.

तमाखुः

तमाखुपत्रं राजेन्द्र भज माज्ञानदायकम् । तमाखु
राजेन्द्र भज माज्ञानदायकम् ॥ १ ॥ दारिद्र्यशीलोऽपि न
स्तमाखुं नैव मुञ्चति । निवारितोऽपि मार्जारस्तमा
नैव मुञ्चति ॥ २ ॥ बिडौजाः पुरा पृष्टवान्यद्येयानि
श्रीतले सारभूतं किमस्ति । चतुर्भिर्मुखैरित्यवोचद्विभि-
स्तमाखुस्तमाखुस्तमाखुस्तमाखुः ॥ ३ ॥ न स्वादु नौष-
मिदं न च वा सुगन्धि नाक्षिप्रियं किमपि शुष्कतमाखु-
चूर्णम् । किं चाक्षिरोगजनकं च तदस्य भोगे बीजं क्वा
नहि नहि व्यसनं विनान्यत् ॥ ४ ॥ सुपर्णपरिसेवितस्तमा-
साधुपूगान्वितो द्विजावनमहापदुस्तदनु सारसंधानमा-
सदैव सुर्धयाशनं भवति यस्य विष्णोः समस्तमाखुरि-
सेव्यतां भवति वै यतो रोगिता ॥ ५ ॥ श्रीकृष्णः पूग-
नायाः स्तनमलमपिवत्कालकूटेन पूर्णं प्रस्कन्धं भूयदे-
किमपि च पिबतो यत्तदा तस्य वक्त्रात् । तस्मादेषा तमाखु-
सुरवरपरमोच्छिष्टमैतदुरापं स्तुत्वा नत्वा मिलित्वा हविर्वा-
मतिमुदा सेव्यते वैष्णवाभ्यैः ॥ ६ ॥ आतः कस्त्वं तस्यै-
खुर्गमनमिह कुतो वारिधेः पूर्वपारात्कस्य त्वं दण्डश्री-
नहि तव विदितं श्रीकलेरेव राज्ञः । चातुर्वर्ण्यं विवेको-
विविधविरचितं ब्रह्मणा धर्महेतोरेकीकर्तुं बलात्तन्निखिलं
जगति रे शासनादागतोऽसि ॥ ७ ॥

१ आखुर्मुषिकः पत्रं वाहनं यस्य. २ मा लक्ष्मीः. ३ अज्ञानदायकम्
तमाखुपत्रं मा भजेति. ४ इन्द्रः. ५ ब्रह्मदेवम्. ६ सुपर्ण-
गरुडेन सेवितः; पक्षे, -सुधुपर्णेन नागवल्लीदलेन सह परिसेवितः
७ साधूनां पूगेः संघैरन्वितः; पक्षे, -साधुः सम्यक्पूगः क्रसुकर-
नान्वितः. ८ द्विजा द्विजन्मानो ब्राह्मणादयस्तेषामवनं रक्षणं तस्मिन्
न्महासमर्थः; पक्षे, -द्विजा दन्ताः. ९ सारं श्रेष्ठवस्तु मोक्षदि-
संधानं संधिं भजति; पक्षे, -सारः खदिरसारस्तेन संधानं सम्यक्से-
भवति. १० सुधयापृष्टेन यस्य भोजनं भवति; पक्षे, -सुधया चूर्ण-
सदैव यस्य भक्षणं भवति. ११ यतो विष्णोरेरागिता विषयेष्वभ्य-
जायते; पक्षे, -यतस्तमाखोस्तमाखुपत्राद्रागिता मुखस्किमा जग-
१२ जगत्कर्त्रा, ब्रह्मणो विशेषणम्.

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे द्वितीयं सामान्यप्रकरणं समाप्तम्

तृतीयं राजप्रकरणम्

राजसभावर्णनम्

समाकल्पतरुं वन्दे वेदशास्त्रोपशोभितम् । शास्त्रपुष्प-
समाकीर्णं विद्वद्भ्रमरमण्डितम् ॥ १ ॥ विद्वांसः कवयो महा-
शायकाः परिहासकाः । इतिहासपुराणज्ञाः समा ससाङ्ग-
स्तस्युता ॥ २ ॥ धनदैर्घ्यमराजैश्च कविभिर्गुरुभिर्वृता । समा
भाति भूमीन्द्र सुधर्मातोऽधिका क्षितौ ॥ ३ ॥ सुवर्ण-
वर्णिललिता पदविन्यासशालिनी । वाणीव भाति ललिता
पुमा ते जगतीपते ॥ ४ ॥ विबुधावलिसंपूर्णा सुखपूर्ण-
प्रदेगीश्वरा । चतुराननसंपूर्णा स्वर्गादपि समाधिका ॥ ५ ॥
गणधुरेकः कैविकेकः सदसि मैथोनः कैलाधरोऽप्येकः । अद्भुत-
विभव समायां गुरवः कवयः कलाधराः सर्वे ॥ ६ ॥ अनेक-
तत्त्वद्वज्जनरत्नपूर्णं वेदोदकन्यायतरंगरम्यम् । अलङ्घनीयं गुरु-
वर्णीयमेकं समासमुद्रं शिरसा नमामि ॥ ७ ॥ सारस्वते
धर्मोत्तमसि दूरमग्नैः सुधीवरैरुद्धतसूक्तिरत्ने । न तत्किमप्युर्वरितं
स्त्रिदेवामुपायनीकृत्य पुरो भवेयम् ॥ ८ ॥ सद्देदिमप्योत्तम-
मकुम्भस्तना सुवर्णाधिकृता प्रसन्ना । सद्रत्नभूषाविमला
व्यासौ कान्तेव संसन्नप भाति रम्या ॥ ९ ॥ पद्मानना
अपलाशनेत्रा पद्मच्छविः पद्मकरामलांशुका । पद्मीशनाथैः
रिशीलनीया लक्ष्मीरिवामाति नरेश ते समा ॥ १० ॥
आमयोऽपि किल शीतलशीला विश्रुता अपि बहु श्रुतवन्तः ।
मण्डिता अपि जडाः परवादे श्रोत्रिया इह सदा निवसन्ति
॥ ११ ॥ कचिच्चारुचामीकरारम्भस्या कचिद्रत्नविद्योतित-
वर्णान्तदक्षा । कचिद्धीरकश्रेणिकैलासहासा कचिल्लीरवीरप्र-
वर्धिरप्रकाशा ॥ १२ ॥ नाहूतापि पुरः पदं रचयति प्रासोप-
पण्टं हठात्पृथ न प्रतिवक्ति कम्पमयते स्तम्भं समालम्बते ।
विषये स्वरमङ्गमश्नति बलान्मन्दाक्षमन्दानना कष्टं भोः प्रति-
भावतोऽप्यभिसमं वाणी नवोढायते ॥ १३ ॥ चिन्तासक्त-
नेममभिसलिलं दूतोर्मिशङ्खकुलं पर्यन्तस्थितचारनक्रमकरं
गाथाहर्षिदाश्रयम् । नानावाशककङ्कपक्षिरुचिरं कायस्थ-
र्पीस्पदं नीतिशुण्णतटं च राजकरणं हिंस्रैः समुद्रायते ॥ १४ ॥

राजमिलनम्

क्षुत्क्षामार्मकसंभ्रमोक्तिनिगडैः किमीरिता नर्मतो भार्या-
कन्दितकुन्तकीलितहृदो गर्वाद्गुरुत्वं गतः । प्रअष्टाः पदतः
कदापि नहि ये तेऽद्य त्वदीयैर्गुणैराकृष्टा विदुषां वरा वय-
महो त्वां द्रष्टुमभ्यागताः ॥ १ ॥

सामान्यराजप्रशंसा

राजंस्त्वद्दर्शनेनैव गलन्ति त्रीणि तत्क्षणात् । रिपोः
शस्त्रं कवेर्देन्यं नीवीबन्धो मृगीदृशा ॥ १ ॥ चिराद्यत्नौ-
तुकाविष्टं कल्पवृक्षमुदीक्षितम् । तन्मे सफलमद्यासीन्नेत्रं
त्वय्यवलोकिते ॥ २ ॥ सर्वदा सर्वदोऽसीति मिथ्या संस्तु-
यसे जनैः । नारयो लेभिरे पृष्ठं न वैक्षः परयोषितः ॥ ३ ॥
त्वया वीर गुणाकृष्टा ऋजुदृष्ट्या विलोकिताः । लक्षं लब्ध्वैव
गच्छन्ति मार्गणा इव मार्गणाः ॥ ४ ॥ कल्पद्रुमो न
जानाति न ददाति दृढस्पतिः । अयं तु जगतीजानिर्जा-
नाति च ददाति च ॥ ५ ॥ रविः कंसहस्त्रेण देशाशा-
परिपूरकः । त्वमेकेन करेणैव सहस्राशप्रपूरकः ॥ ६ ॥ बलिः
पातालनिलयोऽधःकृतश्चित्रमत्र किम् । अधःकृतो विवि-
स्थोऽपि चित्रं कल्पद्रुमस्त्वया ॥ ७ ॥ आर्तानामिह जन्तु-
नामार्तिच्छेदं करोति यः । शङ्खचक्रगदाहीनो द्विभुजः
परमेश्वरः ॥ ८ ॥ बहुधा राज्यलाभेन यत्तोषस्तव भूपते ।
बहुधा राज्यलाभेन स तोषो मम भूपते ॥ ९ ॥ मुजगमोग-
संक्रान्ता कैलत्रं तव मेदिनी । अहंकारः परां कोटिमा-
रोहति कुतस्तव ॥ १० ॥ तुलामारुह्य रविणा श्विके
निहितं पदम् । भवता शिरसि न्यस्तमयत्नेनैव भोगिनाम्
॥ ११ ॥ किं कृतेन न यत्र त्वं यत्र त्वं किमसौ कलिः ।
कलौ चेद्भवतो जन्म कलिस्तु कृतेन किम् ॥ १२ ॥

१ वैदिगः. २ पलायनाभावादिलभ्यः. ३ उरःसलम्. ४ ज्याः
पक्षे, विनयादिः. ५ शरभ्यम्; पक्षे, लक्षद्वयम्. ६ याचकाः
७ वाणाः. ८ पृथिवीपतिः. ९ किरणा इत्याश्व. १० दिशो
मनोरथाश्च. ११ बहुधारा गलन्ते यस्य तदाचर्यं घृतम्. १२ शेषः
पक्षे, जारः. १३ कणाः; पक्षे, उपभोगः. १४ भार्या. १५ तुला-
राशिम्. १६ श्विकराशौ. १७ सर्पाणां; पक्षे, कविनाम्.
१८ कृतयुगेन.

१ दृढस्पतिः. २ शुक्रः. ३ इन्द्रस्य. ४ चन्द्रः. ५ हस्ति-
नाथैः. ६ प्राप्नोति. ७ गुप्तचराः. ८ शब्दं कुवाणाः; पिशुना इत्यर्थः.
९ राजोऽधिकरणम्.

असिधारापथे नाथ शत्रुशोणितपिच्छले । आजगाम कथं
लक्ष्मीर्निर्जगाम कथं यशः ॥ १३ ॥ कोऽप्यन्यः कल्प-
वृक्षोऽयमेकोऽस्ति क्षितिमण्डले । दत्पाणिपङ्खवोऽप्येकः कुरु-
तेऽयः सुरद्रुमम् ॥ १४ ॥ अपूर्वयं धनुर्विद्या भवता
शिक्षिता कुतः । मार्गणौषः समायाति गुगो याति दिगन्त-
रम् ॥ १५ ॥ युधिष्ठिरोऽसि भीमोऽसि चरितैरर्जुनो भवान् ।
प्रज्ञया सहदेवोऽसि वाच्यता नकुलस्य ते ॥ १६ ॥
बलिकर्णदधीचाद्याः पुरा पञ्चत्वमागताः । पञ्चत्वं न गता-
श्चित्रं त्वयि जीवति पञ्चमे ॥ १७ ॥ एक एव महान्दोषो
भवतां विमले कुले । लुम्पन्ति पूर्वजां कीर्तिं जाता जाता
गुणाधिकाः ॥ १८ ॥ अघ्रासु रिपुसेनासु नरेन्द्र त्वं महा-
महाः । खट्वान्तर्निजमेवैकमद्राक्षीः संमुखं मुखम् ॥ १९ ॥
किं वर्ण्यतां कुचद्वन्द्वमस्याः कमलचक्षुषः । आसमुद्रकर-
ग्राही भवान्यत्र करप्रदः ॥ २० ॥ वेद्या वेदेनयास्त्रिष्टो
गोविन्दोऽपि गेदान्वितः । शंसुः शैली विषादी च देव
केनोपमीयसे ॥ २१ ॥ तृष्णापहारी विमलो द्विजावासो
जनप्रियः । हृदः पद्मकरः किं तु बुधस्त्वं स जलेश्वरः
॥ २२ ॥ सदा हंसालसं विभ्रन्मानसं प्रचलज्जलम् । भूभु-
न्नाथोऽपि नायाति यस्य साम्यं हिमालयः ॥ २३ ॥ मीमां-
सको महीपोऽयमन्यथा शक्तिमान्कथम् । नैयायिकोऽपि
स्यादेव परशक्तेस्तु खण्डनात् ॥ २४ ॥ राजन्दौवारिकादेव
प्राप्तवानसि वारणम् । मर्देवारणमिच्छामि त्वत्तोऽहं जग-
तीपते ॥ २५ ॥ राजन्कनकधारामिस्त्वयि सर्वत्र वर्षति ।
अमाग्यच्छत्रसंछन्ने मयि नायान्ति बिन्दवः ॥ २६ ॥
सर्वज्ञ इति लोकोऽयं भवन्तं भाषते मृषा । परमेकं न
जानासि वक्तुं नास्तीति याचके ॥ २७ ॥ आश्वासस्नेह-
भक्तीनामेकमालम्बनं महत् । प्रकृष्टसेव धर्मस्य प्रसादो
मूर्तिसंचयः ॥ २८ ॥ सत्यमामासमास्त्रिष्टः साधुवृन्दावने
रतः । यशोदयासमायुक्तस्त्वां पायात्त्वादृशो हरिः ॥ २९ ॥

१ याचकाः; पक्षे, -चाणाः. २ विनयादिः; पक्षे, -ज्या.
३ अत्र वंशे पूर्वापेक्षयोचरोचरः पुरयो न कोऽपि न्यूनगुणोऽभूत्कि-
न्तु विशिष्टगुण एवाभवदिति भावः. ४ वेदनया दुःखेनास्त्रिष्टः;
पक्षे, -वेदेन नयेन चास्त्रिष्टः. ५ गदेन रुजान्वितः; पक्षे, -गदया
सहितः. ६ शूलेन युक्तः; पक्षे, -त्रिशूलेन युक्तः. ७ दुःखी;
पक्षे, -विषमचीति सः. ८ रुपाः; पक्षे, -आशा. ९ पक्षिणः;
पक्षे, -प्राक्षणाः. १० कमलम्; पक्षे, -लक्ष्मीः. ११ पण्डितः.
१२ उदकाश्रयः; पक्षे, -ल्लयोः सावर्णाद जडाश्रयो मूर्खाश्रयः.
१३ गजम्; पक्षे, -निवारण. १४ मदेन युक्तं वारणम्; पक्षे, -
भय-अवारणम्. १५ सत्यमामयालिङ्गितः; पक्षे, -सत्यं भा कान्तिर्मा
लक्ष्मीरेवामिर्बुक्ताः. १६ साधु बह्वन्दावनं तस्मिन्तः; पक्षे, -साधुनां
वृन्दं समुहस्तस्यावनं रक्षणं तस्मिन्नासक्तः. १७ यशोदया नन्दपत्न्या
युक्तः; पक्षे, -यशः कीर्तिर्दया कारणं ताभ्यां युक्तः.

भवान्नि भगवानेव गतो मेदः परस्परम् । मेहत्याग-
युक्तः सत्यमामासमाश्रितः ॥ ३० ॥ एकमेव गुणं
नम्रतामगमद्वजुः । तवाशेषगुणा राज्ञः स्तब्धतेति सुमि-
॥ ३१ ॥ भूषणाद्युपभोगेन प्रभुर्न भवति प्रभुः । परैरपरि-
ज्ञस्त्वमिव प्रभुरुच्यते ॥ ३२ ॥ कजे शौर्यमदो योद्धुं त्व-
संसिमास्थिते । ससससिसमारूढा भवन्ति परिपति-
॥ ३३ ॥ हुतमिष्टं च तप्तं च धर्मश्चायं कुलस्य ते ।
त्यतिनिवर्तन्ते पूर्णकामा यदर्थिनः ॥ ३४ ॥ फणी-
गुणान्वक्तुं लिखितुं हैहयाधिपः । द्रष्टुमाखण्डलः
काहमेव क ते गुणाः ॥ ३५ ॥ अमितः समितः प्रा-
त्कर्षैर्हर्षदः प्रभो । अहितः सहितः साधुयशोभिरसता
॥ ३६ ॥ स्वप्नेऽपि समरेषु त्वां विजयश्रीर्न मुञ्चति
प्रभावप्रभवं कान्तं स्वाधीनपतिका यथा ॥ ३७ ॥ पश्य
संख्यापथगां त्वद्दानजलवाहिनीम् । देव त्रिपथगा
गोपयत्युग्रमूर्धनि ॥ ३८ ॥ यद्वीर्यं कूर्मराजस्य यश्च ये
विक्रमः । पृथिव्या रक्षणे राजन्नेकत्र त्वयि तस्मि-
॥ ३९ ॥ त्वयि संगरसंप्राप्ते धनुषासादिताः शराः ।
रिशिरस्तेन भूस्तया त्वं त्वया यशः ॥ ४० ॥ ययो-
पितस्तारो हारस्तेऽरिवधूजनैः । निधीयन्ते तयोः र-
स्तनयोरु-बिन्दवः ॥ ४१ ॥ मधुपानप्रवृत्तास्ते
सह वैरिणः । श्रुत्वा कुतोऽपि त्वन्नाम लेभिरे
दशाम् ॥ ४२ ॥ यस्य चेतसि निर्व्याजं द्वयं तृणकण-
क्रोधे विरोधिनां सैन्यं प्रसादे कनकाचलः ॥ ४३ ॥
वद्दानपाथोयौ दारिद्र्यस्य निमज्जतः ॥ न कोऽपि हि
लम्बं दत्ते मत्तेमदायक ॥ ४४ ॥ राजचन्द्र सम-
त्वां तु भूतलमागतम् । रत्नश्रेणिमिषान्मन्ये नक्षत्र-
पागमन् ॥ ४५ ॥ धारयित्वा त्वयात्मानं महात्मा
धुना । मोचिता बलिकर्णाद्याः स्वयशोगुप्तकर्मणः ॥ ४६ ॥
क्षणमप्यनुगृह्णाति यं दृष्टिस्तेऽनुरागिणी । ईर्ष्ययेव
त्याशु तं नरेन्द्र दरिद्रता ॥ ४७ ॥ योऽसंकुलर-
पेक्षच्छेदक्षणाक्षमः । शीतकोटिदतां विभ्रद्विबुधैर्नरः स
॥ ४८ ॥ ताम्बूलेन विना राजज्जङ्घीभूता सरस्वती
निसरेन्सुखाद्वाणी गृहात्कुलवधूरिव ॥ ४९ ॥ अति

१ गकारेण; पक्षे, -नष्टः. २ महती वा गदा तथा युक्त-
मह उत्सवस्त्यागो दानं दया करुणा तैर्युक्तः. ३ सत्य-
समन्वितः; पक्षे, -सत्यं सजुतं भा कान्तिर्मा लक्ष्मीराभिः सत्य-
४ अश्वम्. ५ सूर्यमण्डलमेदिन इत्यर्थः. ६ अश्वम्.
बाहुर्जुनः. ८ युद्धात्. ९ शिवमस्तके. १० शत्रुकुलनाश-
प्रकृष्टपर्वतानाम्. ११ सहायः; पक्षे, -पतत्रः. १२ कृत-
दारुताम्; पक्षे, -वज्रेण खण्डकृताम्. १३ पण्डिताः; पक्षे, -

थिलक्षैरप्यपराङ्मुखचेतसम् । त्वां पराङ्मुखतां निन्युः केवलं
परयोषितः ॥ ५० ॥ तव निर्वर्णयद्वर्णं स्वर्णं वर्णयतो गिरा ।
त्वत्कोशगोहाग्निर्गत्य तीर्थेषु वसति ध्रुवम् ॥ ५१ ॥ न
समासः समर्थस्य वसु व्याकरणस्य ते । विग्रहो नैव केनापि
न परः सर्वनामभाक् ॥ ५२ ॥ अर्थिनां कृपणा दृष्टिस्त्व-
न्मुखे पतिता सकृत् । तदवस्था पुनर्देव नान्यस्य मुखमी-
क्षते ॥ ५३ ॥ धैर्यलावण्यगाम्भीर्यप्रमुखैस्त्वमुदन्वतः ।
गुणैस्तुल्योऽसि मेदस्तु वपुषैवेदशेन ते ॥ ५४ ॥ अलौकिक-
महालोकप्रकाशितजगन्नयः । स्तूयते देव सद्गंशमुत्तारत्नं
न कैर्मवान् ॥ ५५ ॥ शासति त्वयि हे राजन्नखण्डावनि-
मण्डलम् । न मनागपि निश्चिन्ते मण्डले शत्रुमित्रयोः ॥ ५६ ॥
मत्वा लोकमदातारं संतोषे यैः कृता मतिः । त्वयि राजनि
ते राजन्न तथा व्यवसायिनः ॥ ५७ ॥ पद्मोदयदिनाधीशः
सदागतिसमीरणः । भूधृदावलदम्भोलिरेक एव भवान्मुवि
॥ ५८ ॥ सैन्नारीभरणोमा यमाराध्य विधुशेखरम् । सैन्नारी-
भरणोऽमायस्ततस्त्वं पृथिवीं जय ॥ ५९ ॥ देव त्वमेव
पातालमाशानां त्वं निबन्धनम् । त्वं चामरमरुद्धमिरेको
लोकत्रयात्मकः ॥ ६० ॥ जितेन्द्रियतया सम्यग्विधावृद्ध-
निषेविणः । अतिगाढगुणसास्य नाब्जवद्भङ्गुरा गुणाः
॥ ६१ ॥ अखण्डमण्डलः श्रीमान्पश्यैष पृथिवीपतिः । न
निशाकरवज्रातु कलवैकल्यमागतः ॥ ६२ ॥ अरातिविक्र-
मालोकविकस्वरविलोचनः । कृपाणोदग्रदोर्दण्डः स सहस्रा-
शुधीयति ॥ ६३ ॥ कानने सरिदुद्देशे गिरीणामपि कन्दरे ।
पस्थन्त्यन्तकसंकाशं त्वामेकं रिपवः पुरः ॥ ६४ ॥ उद्दण्डे
भुजदण्डे तव कोदण्डे परिस्फुरति । अरिमण्डलरविमण्डल-
रम्भाकुचमण्डलानि वेपन्ते ॥ ६५ ॥ भवतामहमिव बहवो
मम तु भवानिव भवानेव । कुमुदिन्याः कति न विधोर्वि-
धुरिव विधुरेव कुमुदिन्याः ॥ ६६ ॥ लब्धार्थचन्द्र ईशः
कृतकंसभयं च पौरुषं विष्णोः । ब्रह्मापि नाभिजातः केनो-

पमिमिमहे नृप भवन्तम् ॥ ६७ ॥ सरलप्रियं गुणाढ्यं लम्बि-
तमालं विचित्रैतिलकं च । मनसि वपुस्तवैतत्कथमवनं
नृप जनसास्य ॥ ६८ ॥ बाणकरवीरदमनकशतपत्रकव-
न्धुजीवकुसुमानि । नृप विविधविटपरूपस्तथापि विटपः
कथं नासि ॥ ६९ ॥ स्तनयुगमश्रुज्ञातं समीपतरवार्ति हृदय-
शोकाग्नेः । चरति विमुक्ताहारं व्रतमिव भवतो रिपुक्षी-
णाम् ॥ ७० ॥ कल्पतरुकामदोग्रीचिन्तामणिर्धनदर्शङ्घा-
नाम् । रचितो रजोभरपयस्तेजश्चासान्तराम्बरैरेवः ॥ ७१ ॥
तिग्मरुचिरप्रतापो विधुरं निशाङ्गद्विमो मधुरलीलः । मति-
मानतत्त्ववृत्तिः प्रतिपदपक्षाग्रणीर्विभाति भवान् ॥ ७२ ॥
शैनिर्देशनिश्च तमुच्चैर्निहन्ति कुप्यसि नरेन्द्र यस्यै त्वम् ।
यत्र प्रसीदसि पुनः स मातु्यदारोऽनुर्दारश्च ॥ ७३ ॥ क्षण-
दासार्वक्षणादा वनमर्वनं व्यसनमव्यसनम् । बत वीर तव
द्विपतां पराङ्मुखे त्वयि पराङ्मुखं सर्वम् ॥ ७४ ॥ प्रधना-
ध्वनि धीरधनुर्ध्वनिमृति विधुरैरयोधि तव दिवसम् । दिव-
सेन तु नरप भवानयुद्ध विधिसिद्धसाधुवादपदम् ॥ ७५ ॥
गिरयोऽप्यनुन्नतियुजो मरुदप्यचलोऽब्धयोऽप्यगम्भीराः ।
विश्वंभराप्यतिलघुर्नरनाथ तवान्तिके नियतम् ॥ ७६ ॥
समदमतंगजमदजलनिस्यन्दतरङ्गिणीपरिवङ्गात् । क्षिति-
तिलक त्वयि तटजुषि शंकरचूडापगापि कालिन्दी ॥ ७७ ॥
विदलितसकलारिकुलं तव बलमिदमभवदाशु विमलं च ।
प्रखलमुखानि नराधिप मलिनानि च तानि जातानि ॥ ७८ ॥
पल्लवतः कल्पतरोरेष विशेषः करस्य ते वीर । भूययति
कर्णमेकः परस्तु कर्णं तिरस्कुरुते ॥ ७९ ॥ हरवन्न विषमे-
दृष्टिर्हरिवन्न विमो विधूतविततवृषैः । रविवन्न चातिदुःसह-
कैरतापितभूः कदाचिदसि ॥ ८० ॥ स्तनयुगमुक्ताभरणाः

१ सरला वृक्षविशेषः प्रियंगवश्चेतेषां समाहारस्तेनाढ्यं पूर्णम्;
पक्षे, सरलं च तत्प्रियं हृद्यं च गुणैर्गौरवर्णत्वादभिर्गुणैः २ लम्बि-
नस्तमाला यस्मिंस्तदः पक्षे, लम्बिमाला मास्यं यस्य ३ विचित्रा
नानाविधास्तिलका वृक्षविशेषा यस्मिंस्तदः पक्षे, विचित्रो विचित्र-
वर्णस्तिलकः कस्तूरीकुङ्कुमादिकृतो यस्मिंस्तदः ४ विद्यान्यालयतीति
सः ५ कुबेरः ६ विविधविशेषः ७ परागसमूहः ८ शङ्खाम्यन्तर-
प्रकाशम् ९ एष राजा कल्पवृक्षादीनां क्रमेण रजोभरादिभिः
पद्मभिर्भूते रश्मि इत्यन्वयः १० विधुराणां शत्रूणां निशेव निशा-
भरणं तत्कृतां ११ मतिर्वैस्तुतत्साधचारणक्षमा इक्षिः मानं प्रमाणं
ताभ्यां तत्रैवाभावाच्च विचिरनुसरणं यस्य सः १२ प्रतिपदं प्रतिस्नानं
पक्षाणामालीयानामग्रणीरग्रसरः १३ शनिग्रहः १४ वज्रम्
१५ महात् १६ अनुगता दारा वनिता यस्य वक्षीकृतपणित इत्यर्थः
१७ अनुत्सवदा १८ रक्षकः शत्रूणां पलायनस्थानत्वात् १९ पत-
नूत्यादि २० अविस्तीर्णः दुःखदशायां तदविस्तारात् २१ रापेयम्
दानातिशयेनेत्यर्थः २२ असमदृष्टिः पक्षे, त्रिलोचनः २३ सुकृतम्
पक्षे, वृष्टासुरः २४ राजप्राशङ्गागः पक्षे, किरणाः

१ मित्रः सूर्यः २ सतीनारीविभक्तिं पालयतीति सन्नारीभरणा
तादृशीकुंमां याति पक्षीत्वेन प्राप्नोति यस्तम् ३ सन्ना अवसन्ना
/गरीणामिमां हस्तिनो यस्मात्तादृशो रणो यस्य तादृशोऽमायोऽकपटः
४ अलमस्यै पाता पालकः पक्षे, पाताललोकः ५ आशानामभि-
लाषाणां निबन्धनं मूलम् पक्षे, आशानां दिशां निबन्धनं शापकः
मूलोक इत्यर्थः ६ चामरमरुतां चामरीयवायूनां भूमिराश्रयः चाम-
रनीज्यमानत्वात् पक्षे, अमराणां मरुहणानां च भूमिराश्रयः
स्वर्गलोक इत्यर्थः ७ मण्डलं राज्यं विन्मं च ८ कलावैदग्ध्यं चन्द्र-
योदशांशश्च ९ चन्द्रकला पक्षे, गलहस्तः १० कृतकंसभयम् पक्षे,
कृत-कंस-भयम् ११ न-अभिजातः कुलीनः पक्षे, नाभिजातः

कण्टककलिताङ्गयष्टयो देव । त्वयि कुपितेऽपि प्रागिव विश्व-
स्तास्ते रिपुस्त्रियो जाताः ॥ ८१ ॥ संततमुसलासङ्गाद्बहुत-
रगृहकर्मघटनया नृपते । द्विजपत्नीनां कठिनाः सति भवति
कराः सरोजसुकुमाराः ॥ ८२ ॥ कमलेव मतिर्मतिरिव
कमला तनुरिव विभा विमेव तनुः । धरणीव धृतिर्धृतिरिव
धरणी सततं विभाति यस्य तव ॥ ८३ ॥ रत्नसानुशिखरा-
ङ्गणफुल्लकल्पपादपतलेषु निपण्णाः । उद्भृणन्ति नृपहंस
सुवर्णं त्वद्यशः प्रवरकिंनररामाः ॥ ८४ ॥ गाढकान्तदश-
नक्षतव्यासासंकटादरिवधूजनस्य यः । ओष्ठविद्रुमदलान्यमो-
चयन्निर्दशन्युधि रूपा निजाधरम् ॥ ८५ ॥ ब्रलमार्तभयो-
पशान्तये विदुषां संमतये बहुश्रुतम् । वसु तस्य न केवलं
विमोर्गुणवत्तापि परप्रयोजनम् ॥ ८६ ॥ तावकाः कति न
सन्ति मादृशा मादृशस्तु भवदेकजीविनः । अम्बुदस्य कति
वा न चातकाश्चातकस्य पुनरेक एव सः ॥ ८७ ॥ निखि-
लेषु गुणेषु चित्रता ते मनसो वैभवमद्भुतं तवैव । न च ते
परतः प्रमाणभावस्तदपि न्यायनिविष्टतातिचित्रम् ॥ ८८ ॥
स्फुरदद्भुतरूपमुत्पतापज्वलनं त्वां सृजतानवद्यविद्यम् ।
विधिना ससृजे नवो मनोभूंसुवि सत्यं सविता बृहस्पतिश्च
॥ ८९ ॥ कलुषं च तवाहितेष्वकस्मात्सितपङ्केरुहसोदरशि-
चक्षुः । पतितं च महीपतीन्द्र तेषां वपुषि प्रस्फुटमापदां
कटाक्षैः ॥ ९० ॥ गुणभेदविदग्निमप्रसङ्गे व्यवधानादनुप-
स्थितं पुरस्तात् । अपि वाजिनमात्रशेषयिष्ठौ घटयन्वाजिमि-
रर्थसे विधिज्ञैः ॥ ९१ ॥ यदि वै मनसि प्रशान्तिरुच्चैः कुरु
कल्पद्रुमदानकौशलम् । न भवेदिति वा वद स्फुटं कलिवर्णं
प्रतियामि मन्दिरम् ॥ ९२ ॥ नानन्वयस्ते न च ते विरो-
धोऽलंकारकोटौ तव नोपमापि । क्षितीश नो ते विषमं न
किञ्चित्साहित्यसौहित्यनिधिस्तथापि ॥ ९३ ॥ अविरल-
करवालकम्पनैर्भ्रुकुटीतर्जनगर्जनैर्मुहुः । ददृशे तव वैरिणां
मदः स गतः कापि तवेक्षणे क्षणात् ॥ ९४ ॥ तवाहवे
साहसकर्मशर्मणः करं कृपाणान्तिकमानिनीषतः । मटाः परेषां
विशरारुतामगुर्दधत्यवाते स्थिरतां हि पांसवः ॥ ९५ ॥ विशां-
पते विस्तरतो न वक्तुं जानामि जानन्नपि ते गुणौघान् । यस्यैव
योऽसि प्रथमानकीर्ते स एव तद्धानिति निर्निरुद्धि ॥ ९६ ॥
यशोदयामण्डितकान्तदेहो बाल्येऽपि गोपालजनस्य नेता ।
गोमण्डलं पासि बलेन युक्तः कथं न राजन्युरुषोत्तमोऽसि
॥ ९७ ॥ नक्षत्रभूः क्षत्रकुलप्रसूतेर्युक्तो न मोगैः खलु मोग-
भाजः । सुजातरूपोऽपि न याति यस्य समानतां काञ्चन काश्च-
नाद्रिः ॥ ९८ ॥ अखण्डिता शक्तिरथोपमानं न स्वीकृतं
न च्छलरीतिरस्ति । अस्पृष्टसंदेहविपर्ययस्य कोऽयं तव

न्यायनये निवेशः ॥ ९९ ॥ स्वतःप्रकाशो मनसो महत्
धर्मेषु शक्तिर्न तथा न्यथा धीः भूपालगोपालपदैकमत्ते
न्यैव नैयायिकता तवेयम् ॥ १०० ॥ यस्येष्वः संयुग्यामि
नीषु प्रोतप्रतिक्ष्मापतिमौलिरत्नाः । गृहीतदीपा इव भिन्ने
स खङ्गान्धकारे रिपुचक्रवालम् ॥ १०१ ॥ लब्ध्वा य-
न्तःपुरसुन्दरीणां लावण्यनिःस्यन्दमुपान्तभाजाम् । गृहीत
सारस्त्रिदशैः पयोधिः पीयूषसंदर्शनसौख्यमाप ॥ १०२ ॥
यदि त्रिलोकी गणनापरा स्यात्तस्याः समार्थिदि नाश
स्यात् । पारे परार्थं गणितं यदि स्याद्गणेयनिःशेषगुणोऽपि
स्यात् ॥ १०३ ॥ एतद्यशःक्षीरधिपूरगाहि पतत्यगो
वचनं कवीनाम् । एतद्गुणानां गणनाङ्कपातः प्रत्यर्थिकीर्त-
खटिकाः क्षिणोति ॥ १०४ ॥ देवाधिपो वा भुजगाधि-
वा नराधिपो वा यदि हैहयः स्याम् । संदर्शनं ते गुण-
कीर्तनं ते सेवाञ्जलिं ते तदहं विदध्याम् ॥ १०५ ॥ अत्याद-
रादध्ययनं द्विजानामर्थोपलब्ध्या फलवद्विधाय । क्रतुनु-
च्छानवितुं तवैषा मीमांसकाद्याधिकृतिः प्रसिद्धा ॥ १०६ ॥
तुच्छान्तराध्यासमसंनिकृष्टमध्यक्षमत्यन्तमनिच्छतस्ते
अख्यातिसख्यानुगतद्विषश्च ख्यातिः स्थिताऽनिर्वचनीयस्या
॥ १०७ ॥ अन्यार्थमङ्गीकृतवारिपाणौ विशङ्कमानास्तव दान-
नीरम् । परस्परं दीनमुखा न के वा देवाः सुमेरं शुश्रू-
खभूमिम् ॥ १०८ ॥ तवाग्रतो वीर महीमहेन्द्र मन्दं गत्वा
शङ्खलिनो विमान्ति । आवासदानादरिभूषतीनामाशान्त-
शीला इव सापराधाः ॥ १०९ ॥ कामं नृपाः सन्ति सहस्र-
शोऽन्ये राजन्वतीमाहुरनेन भूमिम् । नक्षत्रताराग्रहसंकुला
ज्योतिष्मती चन्द्रमसैव रात्रिः ॥ ११० ॥ दारिद्र्यदायाद-
गणाधमेन दीनो द्विजोऽर्थार्णपदातिसात्कृतः । जागर्ति नो
त्वयि भो द्विजानां विदेहि तद्येन सुखं भजे नृप ॥ १११ ॥
कमलभूतनया वदनाम्बुजे वसतु ते कमला करपल्लवे ।
वपुषि ते रमतां कमलाङ्गजः प्रतिदिनं हृदये कमल-
पतिः ॥ ११२ ॥ उदेति पूर्वे कुसुमं ततः फलं धनोदक-
प्राक्तदनन्तरं पयः । निमित्तनैमित्तिकयोरयं विधिल्ल-
प्रसादस्य पुरस्तु संपदः ॥ ११३ ॥ अनेन सर्वार्थिकृता-
ता कृता ह्युतार्थिनौ कामगवीसुरद्रुमौ । मिथः पयःसेचनपल-
वाशने प्रदाय दानव्यसनं समामृतः ॥ ११४ ॥ मयि स्थिति-
र्नम्रतयैव लभ्यते दिगेव तु स्तब्धतया विलङ्घ्यते । इतीव
चापं दधदांशुगं क्षिपन्नयनयं सम्यगुपादिशद्विषाम् ॥ ११५ ॥
नृपः कराभ्यामुदतोलयन्निजे नृपानयं यान्तततः प-
द्वये । तदीयचूडाकुरविन्दरश्मिभिः स्फुटेयमेतत्करपादरञ्ज-
न ॥ ११६ ॥ इदं नृपप्रार्थिभिरुज्जितोऽर्थिभिर्मणिप्ररोहेण विभूष-

रोहणः । कियद्विनैरम्बरमावरिष्यते सुधा मुनिर्विन्ध्यमरुद्ध
भूधरम् ॥ ११७ ॥ कृतं च गर्वाभिमुखं मनस्त्वया किमन्य-
देवं निहताश्च नो द्विषः । तमांसि तिष्ठन्ति हि तावदंशुमात्र
यावदायात्युदयाद्रिमौलिताम् ॥ ११८ ॥ अनेन पर्यासयता-
श्रुविन्दुमुक्ताफलस्थूलतमान्स्तनेषु । प्रत्यर्पिताः शत्रुविलासि-
नीनामाक्षेपसूत्रेण विनैव हाराः ॥ ११९ ॥ अधीतिबोधा-
चरणप्रचारणैर्दशाश्रतप्तः प्रणयनुपाधिभिः । चतुर्दशत्वं कृतवा-
न्कृतः स्वयं न वेद्मि विद्यासु चतुर्दशस्वयम् ॥ १२० ॥
असुष्य विद्या रसनाग्रनर्तकी त्रयीव नीताङ्गगुणेन विस्तरम् ।
अगाहताष्टादशतां जिगीषया नवद्वयद्वीपपृथग्जयधि-
याम् ॥ १२१ ॥ दिगीशबृन्दांशविभूतिरीशिता दिशां स
कामप्रसरावरोधिनीम् । बभार शास्त्राणि दृशं द्रव्याधिकां
निजत्रिनेत्रावतरत्वबोधिकाम् ॥ १२२ ॥ पदैश्चतुर्भिः सुकृते
स्थिरीकृते कृतेऽमुना के न तपः प्रपेदिरे । सुवं यदेकाङ्गिक-
निष्ठया स्पृशन्दधावधर्मोऽपि कृशस्तपस्विताम् ॥ १२३ ॥
स्फुरद्भुजनिखनतद्धनाशुगप्रगल्भवृष्टिव्ययितस्य संगरे ।
निजस्य तेजःशिखिनः परःशता वितेनुरङ्गारमिवायशः परे
॥ १२४ ॥ अनल्पदग्धारिपुरानलोज्ज्वलैर्निजप्रतापैर्वलयं ज्वल-
द्भुवः । प्रदक्षिणीकृत्य जयाय सृष्टया रराज नीराजनया स
राजघः ॥ १२५ ॥ सितांशुवर्णैर्वयति स तद्गुणैर्महासिवेन्नः
सहकृत्वरी बहुम् । दिगङ्गनाङ्गाभरणं रणाङ्गणे यशःपटं
तद्वटचातुरीतुरी ॥ १२६ ॥ प्रतीपभूपैरिव किं ततो मिया
विरुद्धधर्मैरपि मेतृतोऽज्जिता । अमित्रजिन्मित्रजिदोजसा स
यद्विचारहक्कारहगप्यवर्तत ॥ १२७ ॥ अयं दरिद्रो
भवतेति वैधर्सी लिपिं छलाटेऽर्धजनस्य जाग्रतीम् ।
मृषा न चक्रेऽल्पितकल्पपादपः प्रणीय दारिद्र्यदरिद्रतां
नृपः ॥ १२८ ॥ विमज्ज्य मेरुर्न यदार्थिसात्कृतो न सिन्धु-
रुत्सेर्गजलव्ययैर्मरुः । अमानि तत्तेन निजायशोयुगं
द्विफालबद्धाश्चिकुराः शिरःस्थितम् ॥ १२९ ॥ अजस्रमभ्यास-
सुपेयुषा समं सुदैव देवः कविना बुधेन च । दधौ पटी-
यान्तमयं नयन्नयं दिनेश्वरश्रीरुदयं दिने दिने ॥ १३० ॥
अधोविधानात्कमलप्रवालयोः शिरःसु दानादखिलक्षमा-
मुजाम् । पुरेदमूर्ध्वं भवतीति वेधसा पदं किमस्याङ्कित-
मूर्ध्वरेखया ॥ १३१ ॥ सदुत्तंस दैवादयं कोऽपि दीनो
श्रृणान्धौ विलीनो विहीनो गुणेन । भवत्सन्निधिं सन्निधिं
प्राप्य पीनो बभूवाशु मीनो यथा नीरपूरम् ॥ १३२ ॥
कति नो विषया निमालिताः कति वा भूमिभुजो न
शीलिताः । धरणीधर तावकान्गुणानवधार्याजगणं गुरुं
लघुम् ॥ १३३ ॥ तव नित्यमुत्सवपरम्परा भवत्वनिशं

१४ स. र. भां.

त्वमित्थमुपकारसादरः । निजकीर्तिकान्तिकलितोज्ज्वले जग-
त्यथ सत्सुतादिभिरलं सुखं भज ॥ १३४ ॥ अम्युद्धता
वसुमती दलितं रिपूः क्रोडीकृता बलवता बलिराजलक्ष्मीः ।
एकत्र जन्मनि कृतं यदनेन राज्ञा जन्मत्रये तदकरोत्पुराणः
पुराणः ॥ १३५ ॥ एकस्त्रिधा वससि चेतसि चित्रमत्र देव
द्विषां च विदुषां च मृगीदृशां च । तापं च संमदरसं च रतिं
च पुष्पान्शौर्घ्यमणा च विनयेन च लीलया च ॥ १३६ ॥
शक्तिं प्रमापयति वीर तवोपमानं प्रामाण्यमाप्तवचनेषु
परैव जातिः । जातौ गुणा गुणगणाश्रयिणो विशेषा
वैशेषिकं किमपि दर्शनमद्भुतं ते ॥ १३७ ॥ किं कारणं
सुकविराज मृगा यदेते व्योमोत्पतन्ति विलिखन्ति भुवं
वराहाः । देव त्वदस्त्रचकिताः श्रयितुं स्वजातिमेके मृगाङ्क-
मृगमादिवराहमन्ये ॥ १३८ ॥ संभाव्यमिष्टभुवनभयदान-
पुण्यसंभारमस्य वपुरत्र हि विस्फुरन्ति । लक्ष्मीश्च सात्त्विक-
गुणज्वलितं च तेजो धर्मश्च मानविजयौ च पराक्-
मश्च ॥ १३९ ॥ प्रत्यक्षरक्षुतसुधारसनिर्विषाभिराशीर्भिरभ्य-
धिकभूषितभोगभाजः । गायन्ति कञ्चुकविनिहृतरोमहर्ष-
स्वेदोर्मयस्तव गुणानुरगेन्द्रकन्याः ॥ १४० ॥ मैद्रात्मनो
दुरधिरोहतनोर्गिशालवंशोन्नतेः कृतशिलीमुखसंग्रहस्य ।
यस्यानुपप्लुतगतेः परवारणस्य दानाम्बुसेकसुभगः सततं
करोऽभूत् ॥ १४१ ॥ साकं कुरंगकदृशा मधुपानलीलां
कर्तुं सुहृद्भिरपि वैरिणि ते प्रवृत्ते । अन्याभिधायि तव नाम
विभो गृहीतं केनापि तत्र विषमामकरोदवस्थाम् ॥ १४२ ॥
अत्यायतैर्नियमकारिभिर्द्वैतानां दिव्यैः प्रभामिरनपायमयै-
रुपायैः । शौरिर्भुजैरिव चैतुर्भिरदः सदा यो लक्ष्मीविलास-
भवनैर्भुवनं बभार ॥ १४३ ॥ नानाविधप्रहारेणैर्दृप संग्र-
हारे स्वीकृत्य दारुणनिनादवतः प्रहारान् । दृष्टारिवीरविस-
रेण वसुंधरेयं निर्विप्रलम्भपरिलम्भविधिवितीर्णो ॥ १४४ ॥
अन्तःपुरीयसि रणेषु सुतीयसि त्वं पौरं जनं तव सदा
रमणीयते श्रीः । दृष्टः प्रियाभिरमृतद्युतिदर्शमिन्द्रसंचारमत्र
भुवि संचरसि क्षितीश ॥ १४५ ॥ राजन्विमान्ति भवतश्च-
रितानि तानि इन्दोर्धुतिं दधति यानि रसातलेऽन्तः ।
धीर्दोर्बले अतितते उचितानुवृत्ती आतन्वती विजयसंपद-
मेत्य भातः ॥ १४६ ॥ पौरं सुतीयति जनं समरान्तरेऽन्धा-
वन्तःपुरीयति विचित्रचरित्रचक्षुः । नारीयते समरसीमि

१ राजपक्षे-भद्रशिलीमुखवारणदानकरशब्दं यथाक्रमं शोभनवाण-
निवारकवितरणहस्तबोधकाः; हस्तिपक्षे तु-भद्रजातिभ्रमरहस्तिमदच-
लशृङ्गादण्डबोधकाः; २ हस्तिमदजलं; ३ उपायानां सततानुष्ठान-
मेवायत्वं गुणानामाज्ञानुलम्बितत्वम्; ४ उद्धृष्टानां जनानाम्;
पक्षे-असुराणाम्; ५ सामदानविधिवेदरूपैः पक्षे-चतुर्भिः

कृपाणपाणेरालोक्य तस्य चरितानि सपत्नसेना ॥ १४७ ॥
 दोर्म्यां तितीर्षति तरङ्गवतीमुजंगमादातुमिच्छति करे हरि-
 णाङ्गबिम्बम् । मेरं लिलङ्घयिषति ध्रुवमेष देव यस्ते गुणा-
 न्नादितुमुद्यममादधाति ॥ १४८ ॥ हिमशिशिरवसन्तग्रीष्म-
 वर्षाशरत्सु स्तनतपनवनाम्भोहर्म्यगोक्षीरपांनैः । सुखमनुभव
 राजंस्त्वद्विषो यान्तु नाशं दिवसकमललज्जाशर्वरीरेणु-
 पङ्क्तैः ॥ १४९ ॥ विदधतु धरणीशा दानमुच्चैर्धरायां प्रभ-
 वतु सुजनस्तत्प्रेरकः पुण्यशीलः । निजपरमतिहीनः केवलं
 सत्स्वदीनस्त्वमिह नृप कुलीनः कार्यकर्ता विभासि ॥ १५० ॥
 कवीनां संतापो भ्रमणमभितो दुर्गतिरिति त्रयाणां पञ्चत्वं
 रचयसि न तच्चित्रमधिकम् । चतुर्णां वेदानां व्यरचि नवता
 वीर भवता द्विषत्सेनालीनामश्रुतमपि लक्षं त्वमकृथाः
 ॥ १५१ ॥ समाजे सत्राजां सदसि विदुषां धास्त्रि धनिनां
 निकाये नीचानामपि च तरुणीनां परिषदि । वयं यत्रैव सः
 क्षणमतिथयस्तत्र शृणुमः स्फुरद्रोमोद्भेदाः सुभग भवतः
 पौरुषकथाः ॥ १५२ ॥ न लोपो वर्णानां न खलु परतः
 प्रत्ययविधिर्निपातो नस्त्येव कचिदपि न भग्नाः प्रकृतयः ।
 गुणो वा वृद्धिर्वा सततमुपकाराय जगतां सुनेर्दाक्षीपुत्रादपि
 तव समर्थः पदविधिः ॥ १५३ ॥ न मिथ्यावादस्ते न
 च विगुणवर्चास्वभिरितिर्न वा वाच्यं किंचिद्वचसि न मना-
 ध्यायिनि मतिः । तथाप्येतच्चित्रं यदसि जगतीजानिरधुना
 त्वमेवैको लोके निगमपरमार्गार्थनिपुणः ॥ १५४ ॥ चकोराणां
 चन्द्रः कुसुमसमयः काननभुवां सरोजानां भानुः कुवलय-
 कदम्बं मधुलिङ्गम् । मयूराणां मेघः प्रथयति यथा चेतसि
 सुखं तथास्माकं प्रीतिं जनयति तवालोकनमिदम् ॥ १५५ ॥
 अदातारं दातुप्रवरमनयं विश्वविनयं विरूपं रूपाढ्यं विगत-
 जयिनं विश्वजयिनम् । अकुल्यं कुल्यं त्वामहमवदमाशापरव-
 शान्धवावादेत्युक्तिस्त्वयि खलु मृषावादिनि मयि ॥ १५६ ॥
 यशःस्तोमानुच्चैर्लौचिनु चकोरप्रणयिनीरसज्ञापाण्डित्यच्छिदु-
 रशशिधामभ्रमकरान् । अपि त्वत्तेजोभिस्तमसि शमिते रक्षति
 दिशामसौ यात्रामैत्री नमसि नितरामम्बरमणिः ॥ १५७ ॥
 सुराणां पातासौ स पुनरतिपुण्यैकहृदयो ग्रहस्तस्यास्थाने
 गुरुचरितमार्गे स निरतः । करस्तस्यात्यर्थं वहति शतकोटि-
 प्रणयितां स सर्वस्वं दाता तृणमिव सुरेशं विजयते ॥ १५८ ॥
 मनोर्भूस्सुगन्धालु क्षिपति यदि बाणावलिमसौ कथं ताभिः
 क्षिप्तास्त्वयि नयनविक्षेपविशिखाः । अथ ज्ञातं ब्रूमः शृणु
 सुभग शृङ्गारनलिनीवनक्रीडाहंसं सरमिव विदुस्तं
 मृगदृशः ॥ १५९ ॥ यशश्चन्द्रैरुद्यत्सुकुतनरकल्पद्रुमकरैः

परं लक्ष्मीगमैर्द्विरदहयरत्नादिफलदैः । निजैर्दानाम्भोभि-
 यततुलितक्षीरजलधिशिरं जीयाजीयादधिधरणि सो-
 नरपतिः ॥ १६० ॥ अयं मार्तण्डः किं स खलु सुर-
 सप्तभिरितः कुशानुः किं सर्वाः प्रसरति दिशो नैव नि-
 तम् । कृतान्तः किं साक्षान्महिषवहनोऽसाविति चिरं स-
 लोक्याजौ त्वां विदधति विकल्पान्प्रतिमटाः ॥ १६१ ॥
 तुलाधारो धाता वहति वसुधा रूर्पपदवीं फणीशः स्वा-
 कनकशिखरी भानपलिका । तुलादण्डः सत्यं यदि भ-
 दामोदरगदा तथाप्येषोऽशक्यस्तव गुणसमूहस्तुला-
 तुम् ॥ १६२ ॥ न तूणादुद्धारे न गुणघटने न श्रुति-
 समाकृष्टौ दृष्टिर्न वियति न लक्ष्ये न च भुवि । नृणां ह-
 देव ! कचन विशिखान्किंतु पतितद्विषद्वक्षोरभ्रैरनु-
 तिरमून्गोचरयति ॥ १६३ ॥ अमुष्योर्वामर्तुः प्रसुमर-
 सिन्धुरमवैरवैमि प्रारब्धे वैमथुर्भिरवश्यायसमये । न क-
 न्तामन्तः प्रतिनृपमटा म्लायतु न तद्वधूवक्राम्भोजं भ-
 न स तेषां कुदिवसः ॥ १६४ ॥ यशःमूरं दूरं तनु सु-
 नेत्रोत्पलवनीतमस्तन्द्राचन्द्रातप तप सहस्राणि शरदाम्
 इयं चास्तां शुष्मद्रुणकथनपीयूषपटलश्रितोत्सङ्गानन्द-
 नरमुजङ्गा त्रिजगती ॥ १६५ ॥ स्वसुखनिरमिला
 खिद्यसे लोकहेतोः प्रतिदिनमथवा ते वृत्तिरेवंविधैव
 अनुभवति हि मूर्ध्ना पादपस्तीत्रमुष्णं शमयति परित-
 छाययां संश्रितानाम् ॥ १६६ ॥ नियमयसि कुमारप्रस्थितान्
 तदण्डः प्रशमयसि विवादं कल्पसे रक्षणाय । अतलुषु वि-
 वेषु ज्ञातयः सन्तु नाम त्वयि तु परिसमाप्तं बन्धुकृत्यं प्रजान्
 ॥ १६७ ॥ अभिमतफलदाता त्वं च कल्पद्रुमश्च प्रकटी-
 विशेषं कंचनोदाहरामः । कथमिव मधुरोत्तिप्रेमसंमाननि-
 तुलयति सुरशास्त्री देव दानं त्वदीयम् ॥ १६८ ॥ अका-
 धृतमानसव्यवसितोत्सवैः सारसैरकाण्डपटुताण्डवैरपि वि-
 ण्डिनां मण्डलैः । दिशः समवलोकिताः सरसनिर्मल-
 सद्भवत्पृथुवरुथिनीरजनिभूरजःश्यामलाः ॥ १६९ ॥ स-
 स्रकरपूरणान्निखिलजन्तुवक्राम्भुजप्रकाशकरणादथ प्रबल-
 तेजोवधात् । दरिद्रितिमिरोद्धतेरखिलभूपचूडामणिर्जग-
 निरहर्मणिर्जगदिदं च धत्तः समम् ॥ १७० ॥ यशःश-
 धोरणीतुलितरोहिणीवल्लभ त्वया क्षणमुदीक्ष्यते जगति
 दरिद्रो जनः । पयोधरमहीधरे नटति तस्य वाम-
 रणत्कनककिङ्किणीकलरवेण देव सरः ॥ १७१ ॥ स-
 प्रतिमहीधृतां हुतवहोऽसि तन्नीधृतां सतां खलु युधि-
 धनपतिर्धनाकाङ्क्षिणाम् । गृहं शरणमिच्छतां कुलिशकोटि-

१ लक्षसंख्याकम्; पक्षे-शरव्यम्. २ पाणिनेः. ३ वर्षय.

१ परिमाणपात्रताम्. २ परिमाणपाषाणः. ३ संधाने. ४ कर्णान्तम्. ५ बाणान्. ६ प्रसारिणः. ७ करशीकरैः. ८ नीहारकैः.

निर्मितं त्वमेक इह भूतले बहुविधो विघात्रा
कृतः ॥ १७२ ॥ आलोकान्तप्रतिहततमोवृत्तिरासां प्रजानां
तुल्योद्योगस्तव च सवितुश्चाधिकारो मतो नः । तिष्ठत्येकः
क्षणमधिपतिर्ज्योतिषां व्योममध्ये षष्ठे काले त्वमपि लभसे
देव विश्रान्तिमहः ॥ १७३ ॥ अध्याक्रान्ता वसतिरमुना-
प्याश्रमे सर्वभोग्ये रक्षायोगादयमपि तपः प्रत्यहं संचि-
नोति । अस्यापि द्वां स्पृशति वशिनश्चारणद्वन्द्वगीतः पुण्यः
शब्दो मुनिरिति सुहुः केवलं राजपूर्वः ॥ १७४ ॥ नैत-
च्चित्रं यदयमुदधिश्चामसीमां धरित्रीमेकः कृत्स्नो नगरपरि-
घप्रांशुबाहुर्मुनक्ति । आशंसन्ते समितिषु सुराः सक्तवैरा
हि दैत्यैरस्याधिज्ये धनुषि विजयं पौरुषेणैव च वज्रे ॥ १७५ ॥
त्रातुं लोकानिव परिणतः कायवानस्त्ववेदः क्षात्रो धर्मः
श्रित इव तनुं ब्रह्मकोषस्य गुप्त्यै । सामर्थ्यानामिव समुदयः
संचयो वा गुणानामाधिभूय स्थित इव जगत्पुण्यनिर्माण-
राशिः ॥ १७६ ॥ हेपन्ते यज्जितजलधरध्यानमेते तुरंगा
भूमिं पादैर्यदपि च मुहुर्दक्षिणैरालिखन्ति । यानौत्सुक्यं
यदपि चलनाद्बालव्येज्जयन्ति त्वद्दोर्दण्डद्वितयवशगा
तत्समग्रा जयश्रीः ॥ १७७ ॥ दृष्टः साक्षादसुरविजयी
नाकिनां चक्रवर्ती मात्स्यो न्यायः कथयति यथा वारुणी-
दण्डनीतेः । पातालेन्द्रादहिमयमथास्त्येव नित्यानुषक्तं
तन्नः पुण्यैरजनि भवता वीर राजन्वती भूः ॥ १७८ ॥
यत्कीर्त्या धवलीकृतं त्रिभुवनं मूर्त्या जगन्मोहितं भक्त्येशः
परितोषितः सुचरितैरानन्दिताः सज्जनाः । पूर्णाशा बहवः
कृता वितरणैर्येन त्वया याचकास्तस्यै सर्वगुणाश्रयाय भवते
दीर्घायुराशास्महे ॥ १७९ ॥ दामे कल्पतरुर्नये सुरगुरुः
काव्ये कविस्तेजसि प्रौढग्रीष्मरविर्धने धनपतिः सत्ये
दयायां शिविः । गाम्भीर्ये सरितापतिर्निरुपमे शौर्ये सुभद्रापतिः
श्रीमान्धर्मरतिर्महीपतिरयं जीयात्सहस्रं समाः ॥ १८० ॥
विद्वन्मानसहस्रं वैरिकमलासंकोचचन्द्रद्युते दुर्गामार्गण-
नीललोहित समित्स्वीकारवैश्वानर । सत्यप्रीतिविधानदक्ष
विजयप्राग्भावभीम प्रभो साम्राज्यं वरवीर वत्सरशतं वैरि-
भुञ्जैः क्रिष्याः ॥ १८१ ॥ हस्तन्यस्तकुशोदके त्वयि न
भूः सर्वसहा वेपते देवागारतया स काश्चनगिरिश्चित्ते न धत्ते
भयम् । अज्ञातद्विपक्षमिक्षुककुलावस्थानपुत्याशया
वेपन्ते मददन्तिनः परममी भूमीपते तावकाः ॥ १८२ ॥
अर्थिभ्रंशवद्भूमवत्फलभरव्याजेन कुञ्जायितः सत्यसिद्धिर्नि-

दानभाजि कथमप्यास्तां स कल्पद्रुमः । आस्ते निर्व्ययरत्न-
संपदुदयोदयः कथं याचकश्रेणीवर्जनदुर्यशोनिविडितव्रीडस्तु
रत्नाचलः ॥ १८३ ॥ देव त्वत्करनीरदे दिशि दिशि प्रारब्ध-
पुण्योन्नतौ चञ्चत्कङ्कणरत्नकान्तितडिति स्वर्णामृतं वर्षति ।
सैफीता कीर्तितरंगिणी समभवत्तृसा गुणग्रामभूः पूर्ण चार्थि-
सरः शशाम विदुषां दारिद्र्यदावानलः ॥ १८४ ॥ देव त्वामस-
मानदाननिहितैरथैः कृतार्थीकृतत्रैलोक्यं फलभारमङ्गुरशिराः
कल्पद्रुमो निन्दति । टङ्क्छेदनवेदनाविरमणात्संजातसौ-
ख्यस्थितिः प्राचीर्नव्रणिताङ्गरोहणतया श्रीरोहणः स्तौति
च ॥ १८५ ॥ गण्डो पाण्डिमसात्तन्मनिसात्यक्षावली बाष्प-
सात्कीरः पञ्जरसान्मनोऽपि हरसात्कण्ठोऽपि कैवल्यसात् ।
आसन्देव चर्मवरेण्य भवतः प्रत्यर्थिवामध्रुवां कोदण्डे
परिवेषभाजि विजयश्रीसाधने योधने ॥ १८६ ॥ देव
त्वं मलयाचलोऽसि भवतः श्रीखण्डशाखी भुजस्तस्मिन्काल-
मुजंगमो निवसति स्फूर्जेत्कृपाणच्छलात् । एष स्वाङ्गमैर्न-
गलं रिपुर्तैरस्कन्धेषु संघट्टयन्दीर्घव्योमविसारि निर्मलयशो
निर्मोकमुन्मुषति ॥ १८७ ॥ कर्पूरप्रतिपत्तिनो हिमगिरि-
आवाग्रसंघर्षिणः क्षीराम्भोनिधिमध्यगर्मजयिनो गङ्गौघसर्व-
कषाः । स्वच्छन्दं हरिचन्दनद्युतितुदः कुन्देन्दुसंवादिनस्त-
स्यासन्नरविन्दकन्दरुचयोऽनेके गुणाः केचन ॥ १८८ ॥
मन्ये स्पर्शमणिं तवैनमतुलं पाणिं द्विजाभ्यर्चने दुर्वर्णान्यपि
भिक्षुमालफलकान्यासन्सुवर्णानि यत् । तच्चित्रं परमत्र मित्र
भवता दत्ताः स्वहस्तादिमा दुर्वर्णा न सुवर्णतामुपगताः
शुद्रास्तु सुद्राः कथम् ॥ १८९ ॥ संतस्रमहारिशीतलतले
पुण्याश्रमालंकृताबुधदैवदवानलेन कलिते विद्वत्सहृणां चये ।
सद्यो वर्षं सुवर्णवारिद विभो स्वर्णाम्बुधारास्ततो विश्व-
व्यापियशाः शिरोऽवनिमृतामाक्रम्य नन्दानिशम् ॥ १९० ॥
इन्दुस्त्वथशशा जितोऽवनिपते भासांनिधिलेजसा कन्दर्पो
वपुषा सुधाजलनिधिर्वाचोविलासेन च । तथ्यं ते जयशील-

१ लज्जासंवरणोपायासंभवादिति भावः. २ पानीयम्. ३ जल-
भरैर्बुद्धिं प्राप्ता. ४ गुणसमूहभूमिः. ५ अनुपमदानाय न्यस्तैः
सुवर्णादिभिः. ६ यत्स्वया दानेन सर्वे याचकाः सफलकृता
अतस्तत्फलानां गृह्यालवः. केऽपि च नास्तन्निति भावः. ७ क्षमित्रीः
८ निश्चयतया. ९ पर्वतः. १० यत्स्वयैव सर्वेषां सरन्नतया रत्नाधि-
नोऽभावाच्च कैश्चिदपि विदार्यत इति भावः. ११ सेनाप्रधानः. १२ परि-
वेष्टो मण्डलीकरणं धनुस्तस्य भजते सेवतेऽसौ परिवेषभाक्क्षिप्रजि-
वति. कर्णान्तमाकर्षणेन कुण्डलतां प्राप्ते सतीत्यर्थः. १३ रणे.
१४ चन्दनवृक्षः. १५ खड्गः. १६ यथेच्छम्. १७ रिपुमस्तकेष्विति
यावत्. १८ कङ्कुकम्. १९ यथा कश्चन सर्पस्वरस्कन्धे संपदं
कुर्वन्सं कङ्कुकं परिलज्जति तथा त्वत्कृपाणादिः शुभ्रवस्त्वन्धे
संस्थित्य यशःकङ्कुकं शुभ्रवीति भावः.

१ लोकां लोकपर्वतपर्यन्तम्. २ दिवसस्य. ३ पेन्द्रे. ४ साक्षात्.
५ पुच्छस्य. ६ 'कु'धातोर्लङ्. ७ अस्मभवेन. ८ व्याघ्राबाहुपची-
यमानस्य. ९ लज्जयेवेति भावः. १० दानशौण्डे.

मेतदधुना त्वद्दानमहैन्ययोर्मध्ये कं नु विजेष्यतीति विषये
दोलायते मे मनः ॥ १९१ ॥ यः पृष्ठं शुधिं दर्शयत्यरि-
मटश्रेणीषु यो वक्रतां त्वां प्रत्येव विमर्ति यश्च किरति
कूरध्वनिं निष्ठुरः । दोषं तस्य तथाविधस्य भजतश्चापस्य
गृह्णन्तुं विख्यातः स्फुटमेक एव हि भवान् सीमा गुण-
ग्राहिणाम् ॥ १९२ ॥ देव त्वं जय यस्य राजति महाराष्ट्रीकु-
चोच्चं कुलं लाटीवाङ्मृदु नर्म चेदिवनितानामीगमीरं मनः ।
आमीरीकटिविस्तृता मतिरसिगौडीकचश्यामला कर्णाटीरति-
निष्ठुरो रणरसः कीरीमुखामं यशः ॥ १९३ ॥ ते कौपीन-
धनास्त एव हि परं धौत्रीफलं मुञ्जते तेषां द्वारि नैदन्ति
वाजिनिवहासैरेव लब्धा क्षितिः । तैरेतत्समलंकृतं निज-
कुलं किंवा बहु ब्रूहे ये दृष्टाः परमेश्वरेण भवता रुष्टेन
तुष्टेन वा ॥ १९४ ॥ साशङ्कस्य समाकुलीकृतमतेरत्यन्त-
निस्तेजसश्छिन्नाङ्गस्य विकम्पमानहृदयसारुढमन्योर्धृशम् ।
लज्जां संत्यजतः क्रमं विमृशतो विज्ञान्बहून्पश्यतः क्लेशो
योऽर्थेजनस्य वक्तुमनसो मा भूस् तं विद्विषाम् ॥ १९५ ॥
नो कामः प्रतिहन्यते प्रणयिषु स्वप्नेऽपि नाथ त्वया नैवाध-
कुरूपे वृषं द्विरसना व्याला न तं वल्लभाः । नो बह्वक्षतव
मूर्तयो न च तनुर्नित्यं जडानुग्रहव्यग्रा नो विषमा च
दृक्त्वमथ च ख्यातः क्षितावीश्वरः ॥ १९६ ॥ संग्रामाङ्गण-
संगतेन भवता चापे र्समारोपिते देवाकर्ण्य येन येन
सहसा यद्यत्समासादितम् । कोदण्डेन शराः शरैररिशिरस्ते-
नापि भूमण्डलं तेन त्वं भवता च कीर्तिरतुला कीर्त्या च
लोकत्रयम् ॥ १९७ ॥ हारानाहर देव चन्द्रधवलान्नो
चेत्ययोषेस्तटीं संग्रासे त्वयि सैन्यवारणगणैर्मज्झिरक्षो-
भितम् । सिन्दूरारुणमम्बु भेषपटलीपीतोज्झितं शुक्तिषु
खल्यैरेव दिनैः करिष्यसि महीमाताग्रमुक्ताफलाम् ॥ १९८ ॥
कृष्णत्वं घनमण्डलस्य गलितं लघं मुखे त्वद्विषां विधुद्दाम
जगाम तावकमर्तिं गर्जिर्भवदुन्दुभिम् । वृष्टिस्त्वत्परिपन्थि-
पार्थिववधूनेषु चक्रे स्थितिं चापं ते वसुधाधिनाथ बलभि-
त्कोदण्डकान्तिः श्रिता ॥ १९९ ॥ नालिङ्गन्ति कुचद्वयं
भवदिमप्रोत्तङ्गकुम्भद्वयत्रासाद्वेगिलतासु नैव दधति प्रीतिं
तवासिअमात् । भ्रूमङ्गान्मवदीयदुर्धरधनुर्भ्रान्त्या भजन्ते न
ते वैरिक्षोणिमुजो निजाम्बुजदशां भूमण्डलाखण्डल ॥ २०० ॥

१ कौपीनमेव धनं येषाम्; पक्षे, - कौ पृथिव्यां पीनधनाः पुष्ट-
धनाः. २ आमलकीफलम्; पक्षे, - पृथ्वीफलम्; राज्यमित्यर्थः. ३ न
इति पदच्छेदः. गजाम्बुसमूहाः; पक्षे, - वाजिनिवहा अम्बुसमूहा
नदन्ति हेतुर्न कुर्वन्तीत्यर्थः. ४ क्षयः; पक्षे, - भूमिः. ५ समलं
सदोषं कृतम्; पक्षे, - सम्यगलंकृतम्. ६ युद्धभूमिम्. ७ धनुषि.
८ सञ्जीकृते.

अस्य क्षोणिपतेः परार्धपरया लक्ष्यकृताः संख्यया प्रै-
चक्षुरवेक्ष्यमाणबधिराश्रव्याः किलाकीर्तयः । गीयन्ते स्वर-
ष्टमं कैलयता जातेन बन्धोदरान्मूकानां प्रकरणे कूर्म-
मणीदुग्धोदधे रोषसि ॥ २०१ ॥ द्वारं खड्गिभिरावृतं वहि-
रपि प्रस्विन्नगण्डैर्गजैरन्तः कँश्चुकिभिः स्फुरन्मणिधरैरश्या-
सिता भूमयः । आक्रान्तं महिषीभिरेव शयनं त्वद्विद्विषां
मन्दिरे राजन्सैव चिरंतनप्रणयिनी शून्येऽपि राज्य-
स्थितिः ॥ २०२ ॥ शौर्यं केसरिणा परोपकरणं कल्पद्रुमे-
णापितं लावण्यं मकरध्वजेन च शरच्चन्द्रेण शुभ्रं यशः ।
धैर्यं ते कमठाधिपेन विपुलं गाम्भीर्यमम्भोधिना सौभाग्यं
तु तवैव केवलमिदं तत्केन नो विज्ञाहे ॥ २०३ ॥
कामं कामसमस्त्वमत्र जगति ख्यातोऽसि यत्सर्वदा रूपे-
णैव महीपते तव धनुःपाण्डित्यमन्यादृशम् । त्वं यस्मिन्वि-
शिखं विमुञ्चसि तमेवोद्दिश्य सुक्तत्रयं नुव्यत्कक्षुकमुद्रत-
स्पृहमहो धावन्ति देवाङ्गनाः ॥ २०४ ॥ सर्वे छुण्ठित-
मुद्रैस्तव भटैस्तेन द्विषत्सुब्रुवस्त्राणाय त्वयि योषि-
ताञ्जलिपुटं काकूक्तिमातन्वते । त्राणं दूरत एव तिष्ठतु
मनस्तासां त्वया छुण्ठितं तद्गम्भीरं वदामि कुप्यसि न
चेत्साधोरयं कः क्रमः ॥ २०५ ॥ कोदण्डस्तव हस्तगो
हृदि वलत्यर्तिस्तव द्वेषिणां त्वं दाता रभसेन मार्गगण-
स्तानेव संसेवते । देव रवं तु जयस्यमित्रमनिशं ते यान्ति
वैकुण्ठतां संग्रामे तव भूपते महदिदं चित्रं समालोक्यते
॥ २०६ ॥ मेदिन्यां विषमेषुरित्यनुदिनं शृङ्गारवीरोद्भय-
चार्यः श्रीजगतीपतिः कमलदङ्केर्नाम नो गीयते । शय्यायां
च रणाङ्गणे च पतिताः सीदन्ति निश्चेतनाः कामिन्यश्च
विरोधिनश्च शतशो येनामुना खण्डिताः ॥ २०७ ॥ दोर्दण्ड
द्वयकुण्डलीकृतलसत्कोदण्डचण्डांशुगध्वस्तोद्दण्डविपक्षमण्डल-
मथ त्वां वीक्ष्य मध्येरणम् । बलगाण्डिडवमुक्ताकाण्ड-
वलयज्वालावलीताण्डवभ्रश्यत्खाण्डवरुष्टपाण्डवमहो को न
क्षितीशः सरेत् ॥ २०८ ॥ को दण्डं न ददाति देव भवते
कोदण्डमातन्वते को नारातिरूपेति पारसुदधेः कोणारणे
लोचने । का कुशान्तरमेत्य वैरितरुणी काकुं न वा माषते
राजन्गर्जति वारणे तव पुरः को वा रणे वर्तताम् ॥ २०९ ॥
दृष्ट्वा मण्डलमध्यलभमधुलिङ्गेतण्डलक्षस्फुरत्तत्कोदण्डलसङ्घ-
तेषु लहरीः को न क्षमाखण्डले । स्वारात्ताण्डवभागकाण्ड-
वनमुग्धाराज्वलत्खाण्डवकुप्यत्खाण्डवकाण्डवर्षमतुलं ब्रह्माण्ड-

१ परार्धसंख्यामतिक्रान्तया. २ अन्धः. अस्य राज्ञोऽकीर्तिर-
नास्तीति भावः. ३ स्त्रीकुर्वता. ४ समूहेन. ५ वीरे. ६ खड्गचारिणि
पक्षे, - गण्डकेः. ७ द्वारपालैः; पक्षे, - सपैः. ८ पद्मभित्तिकाभिः
पक्षे, - महिषाभिः.

वर्त्म सरेत् ॥ २१० ॥ आलानं जयकुञ्जरस्य द्वेषदां
सेतुर्विपट्टारिधेः पूर्वाद्रिः करवालचण्डमहसो लीलोपधानं
श्रियः । संग्रामामृतसागरप्रमथनक्रीडाविधौ मन्दरो राज-
न्याजति वैरिराजवनितावैधव्यदस्ते भुजः ॥ २११ ॥ लाव-
ण्यौकसि सप्रतापगुरिमण्यग्रेसरे त्यागिनां देव त्वय्यवनी-
भरक्षमभुजे निष्पादिते वेधसा । ईन्दुः किं घटितः किमेष
विहितः पूषा किमुत्पादितं चिन्तारत्नमहो मुधैव किममी
सृष्टाः कुलक्षमाभृतः ॥ २१२ ॥ नानाभूषणभूषितः प्रति-
भयापात्रं प्रभूता स्थितिर्माससक्तकरो मवाधिकरुचिर्भूरी-
कृताश्चद्विपः । शश्वत्संगतभासमानमुकुटो भिक्षुप्रवृद्धा-
दरस्त्वं राजेन्द्र रिपुस्तवापि नितरां भेदः परं भेद-
कृत् ॥ २१३ ॥ प्रत्यावासकसज्जतां प्रथमतस्त्वां
योद्धुमुत्कण्ठिता योधास्तेऽभिसृता मनागरिचमूः स्वाधीन-
नाथा स्थिता । मीत्या प्रोषितमर्तुका समभवत्तत्सायकैः
खण्डिता दूरादन्तरिता विधाय कलहं हा विप्रलब्धा विधे
॥ २१४ ॥ प्रामाण्यं स्वत एव नैव परतो विज्ञायते मानता
शब्दस्यापि यथार्थता स्तुतिवचोराशेर्मनोवृत्तयः । विश्व-
व्यापकतां गतो न च महानन्यो भ्रमः कापि ते नास्ते देव
मतं किमस्ति भवतः शास्त्रेषु न ज्ञायते ॥ २१५ ॥
प्रामाण्यं परतः स्वतोऽपि भवतो विज्ञायते सन्मते भूमीन्द्र
प्रचुरक्षणस्थिरतया वर्णाश्रिरं स्थापिताः । सर्वज्ञैकसदीश्वरो-
ऽपि न परं ब्रूते भवानीश्वरं तन्नैयायिकनायकस्य भवतो
मीमांसकत्वं कुतः ॥ २१६ ॥ एकं वस्तु यदस्ति विश्व-
जनतानन्दप्रमोदात्मकं सत्यं तत्त्वमसीति वाक्यमखिलं त्वय्येव
विश्राम्यति । त्वामाकर्ण्य न किञ्चिदन्यदवनीशृङ्गार मो मन्यते
त्वय्यासे जनकादिकीर्तिजनके किं ज्ञानमीमांसया ॥ २१७ ॥
त्वद्वाणेषु यमो जयेषु नियमः पाते स्थिरं चासनं आन्तौ
श्वासविनिग्रहो गुणगणे प्रत्याहृतिः श्रीमतः । ध्यानं शूलिनि
धारणा च धरणेर्धर्मे समाधिर्यतस्तन्निर्भिण्णहृदः किमीश्वर-
परे वाञ्छन्ति पातज्जले ॥ २१८ ॥ दृष्टान्तो न तवास्ति
वाचि न च ते संदेहलेशः क्वचिद्वाजोक्तिर्न कदापि शास्त्र-
कलने नैवानुमाने रुचिः । सामान्यं च विशेषवन्न मनुषे

नाक्षेपबुद्धिर्मनागव्याधातोऽपि न वा मुखेऽप्यथ कथं साहि-
त्यतर्कज्ञता ॥ २१९ ॥ मेघो भाति जलेन गौस्तु पयसा
विद्वन्मुखं भाषया तारुण्येन च कामिनी मधुरया वाण्या
पिकः खं जलात् । मालिन्यान्नयनं श्रिया च सदनं ताम्बूल-
रागान्मुखं ब्रह्माण्डं सकलं त्वया नरपते भाति सा चित्रं
महत् ॥ २२० ॥ दारिद्र्योपहतो यथा घनघनं चान्द्री
चकोरः प्रभां कामार्तस्तरुणीं क्षुधापरिगतः सद्यञ्जनं भोज-
नम् । सच्छिष्यः सुगुरुं वियोगविधुरो वरसो यथा मातरं
तद्वद्वः सततं सरामि मनसा मद्वत्सलान्श्रीमतः ॥ २२१ ॥
लक्ष्मीस्ते सदने सदा विहरतां वित्ते च चिन्तामणिः स्वर्धे-
नुस्तव गोकुले सुरतरुश्चरामभूमौ तव । वाणी ते वदने
दया नयनयोर्दानं करे चान्हं विष्णुश्चेतसि ते मतिश्च
वसतां कीर्तिश्च लोकत्रये ॥ २२२ ॥ गङ्गायत्यसितापगा
फणिगणः शेषीयति श्रीपतिः श्रीकण्ठीयति कैरवीयति कुलं
नीलोत्पलानां च वै । कर्पूरीयति कज्जलं पिककुलं लीलामरा-
लीयति स्वःकुम्भीयति कुम्भिनामपि घटा त्वत्कीर्तिसंघट्टतः
॥ २२३ ॥ लक्ष्मीस्ते हृदि भारती च वदने मौलौ सदा
केशवश्चण्डी ते मुजदण्डयोरुणनिधे गेहे कुबेरस्थितिः ।
चित्तं नाथ तवास्तु धर्मसदने दानप्रसङ्गः करे सर्वास्ते
विपदः प्रयान्तु विपिने त्वं दीर्घजीवी भव ॥ २२४ ॥
आयुस्ते नरवीर वर्धतु सदा हेमन्तरात्रियथा लोकानां प्रिय-
वर्धनो भव सदा हेमन्तसूर्यो यथा । लोकानां भयवर्धनो
भव सदा हेमन्ततोयं यथा नाशं यान्तु तवारयोऽपि सततं
हेमन्तपद्मं यथा ॥ २२५ ॥ यद्वाहू वहतः पराक्रमहत-
प्रत्यर्थिसीमन्तिनीचक्षुःकज्जलकालिकामिव धनुर्मौर्वीकिण-
श्यामिकाम् । यद्दोर्दुर्मदकर्मकार्मुकगुणप्रोत्ताललोलाहलैर्वैरि-
स्त्रीकलमेखलाकलकलाः पीता इवास्तं गताः ॥ २२६ ॥
सौन्दर्यं मदनादपि प्रथयति प्रौढिप्रकर्षं पुरां भेत्तारं मदना-
रिमप्यधरयत्युद्दामदोःक्रीडितम् । सुगन्धत्वं मदनारिमौलि-
शशिनेऽप्युत्कर्षमालम्बते मूर्तैस्तत्किमसौ रसैर्विरचितः शृङ्गार-
वीराद्भुतैः ॥ २२७ ॥ आदाय प्रतिपक्षकीर्तिनिवहान्ब्रह्मा-
ण्डभूषान्तरे निर्विघ्नं धमता नितान्तमुदितैः स्वैरेव तेजो-
भिभिः । तत्तादृकमुटपाकशोधितमिव प्राप्तं गुणोत्कर्षिणां
पिण्डस्थं च महत्तरं च भवता निःश्कारतारं यशः ॥ २२८ ॥
व्यासं नैकतयास्थितं श्रुतिगणं जैन्मी न वल्मीकतो नामौ
नौभवमच्युतस्य सुमहद्भाष्यं च नौमाषिषम् । चित्रार्थो न

१ वन्यनस्तम्भः. २ अनेनास्य सेतोरविनश्वरत्वं सूचितम्. ३ उदया-
चलः. ४ सूर्यः. ५ विलोडनलीला. ६ कथा क्षीराब्धिमन्थने मन्दरा-
चलस्तथा संग्रामामृतसागरविलोडने त्वद्वजः यथा च तत्रामृतमुत्पन्नं
तथात्र यश इति भावः. ७ यतस्त्वमेव विमलसकललावण्यगृहमत-
स्त्वत्पूरः सकलङ्गस्य चन्द्रस्य लावण्यमयत्वेन घटनं व्यर्थमेवेति भावः.
८ यतः पूषा त्वत्प्रतापगुरिमल्लक्षांशमपि नाप्नोतीति भावः. ९ यतश्चि-
न्तारत्नसायं प्रभावो यथाचक्रयाजितार्थानां सद्य एव पूरणं भवति
तद्य त्वस्य एव भवतीति. अतश्चिन्तामण्युत्पत्तिर्वैति भावः. १० यतः
पृथ्वीभारस्त्वया भुजाभ्यामेव भारितोऽस्तदुत्पत्तिर्वैति भावः.

१ अनेकशस्त्रारूपेण न विस्तारितवान्, तत्कर्ता व्यासो नामकृ-
त्यर्थः. २ वेदसमूहः. ३ नाहं वाल्मीकिरित्यर्थः. ४ नाहं चतुर्मुख
इत्यर्थः. ५ नाहं सदस्यश्च इत्यर्थः.

द्वैतकथामचकथं सुत्राणि नासं गुरुदेवं त्वद्गुणवृन्दवर्णनमहं
कर्तुं कथं शक्नुयाम् ॥ २२९ ॥ एकाभूत्सुसुमायुषेषुधिरिव
प्रव्यक्तपुङ्खवाली जेतुर्मङ्गलपलिकेव पुलकैरन्या कमोल-
स्थली । लोलाक्षी क्षणमात्रमाविविहृक्केशासहं पश्यतो
द्रागाकर्णयतश्च वीरं भवतः प्रौढाहवाडम्बरम् ॥ २३० ॥
येषां दोर्वलमेव दुर्वलतया ते संमतास्तैरपि प्रायः केवल-
नीतिरीतिशरणैः कार्यं किमुर्वीश्वरैः । ये क्षमाशक्तं पुनः परा-
क्रमनयस्वीकारकान्तक्रमास्ते स्युर्नैव भवादृशास्त्रिजगति
द्वित्राः पवित्राः परम् ॥ २३१ ॥ अत्युच्चाः परितः स्फुरन्ति
गिरयः स्फारास्तथाश्मोदयस्तानेतानपि विभ्रती किमपि न
ह्रान्तासि तुभ्यं नमः । आश्चर्येण सुहृदुः सुतिमिति
प्रस्तौमि यावद्भवस्तावद्विभ्रदिमां स्पृतंस्तव भुजो वाचस्ततो
मुद्रिताः ॥ २३२ ॥ येषां कण्ठपरिग्रहप्रणयितां संप्राप्य
धाराधरस्तीक्ष्णः सोऽप्यनुरज्यते च कमपि स्नेहं परामोति
च । तेषां संगररङ्गसक्तमनसां राज्ञां त्वया भूपते पांसूनां
पटलैः प्रसाधनविधिनिर्वर्त्यते कौतुकम् ॥ २३३ ॥ द्वेष्या
कीर्तिकैलिन्दशैलसुतया नद्यास्य यदोद्वेगीकीर्तिश्रेणिमयी
समागममगाद्गङ्गा रणप्राङ्गणे । तत्तस्मिन्निमज्ज्य बह्वज-
भटैरारम्भं रम्भापरीरम्भानन्दनिकेतनन्दनवनक्रीडादराड-
म्बरः ॥ २३४ ॥ अस्मिन्दिवजयोद्यते पतिरयं मे
स्तादिति ध्यायति कम्पं सात्त्विकमार्धमम्बति रिपुक्षोणीन्द्रदारा
धरा । अस्मैवामिमुखं निपत्य समरे यास्यद्विर्लब्धं निजः
पत्न्या भर्त्सितं दृश्यते बिलमयः प्रत्यर्थिभिः पार्थिवैः ॥ २३५ ॥
विद्राणे रणेचत्वरारिगणे ब्रह्मे समस्ते पुनः कोपात्कोऽपि
निवर्तते यदि भटः कीर्त्या जैर्गत्युद्धतः । आगच्छन्नपि
संमुखं विमुञ्चतामेवाधिगच्छत्यसौ द्रागेतच्छुरिकारयेण
ठणिति च्छिन्नापसर्पच्छिराः ॥ २३६ ॥ हित्वा देव्यं रिपोरुर-
स्वमवनं शैत्यत्वदोषस्फुटासीदन्मर्कटकीटकृत्रिमसितच्छत्री-
भवत्कौस्तुभम् । उज्जित्वा निजसन्न पद्ममपि तैश्चैत्ताव-
नद्धीकृतं लूतातन्तुमिरन्तरधः भुजयोः श्रैरस्य विश्रान्यति
॥ २३७ ॥ सिन्धोजैर्जैर्मयं पवित्रमसृजत्तत्कीर्तिपूर्ताद्भुतं
यत्र स्नान्ति जगन्ति सन्ति कवयः के वा न वैचयमाः ।

१ नाहं गुणाढ्य इत्यर्थः २ इन्द्रः ३ नाहं वाचस्पतिरित्यर्थः ४ विस्तीर्णः ५ खड्गम् ६ तैलदिः पक्षे-मित्रत्वम् ७ यमुनया ८ क्षत्रियभटेः ९ एतद्विरोधिना मरणमेव शरणमिति भावः १० औत्पतिके भूकम्पे सात्त्विकोत्प्रेक्षा ११ प्रामोति १२ ऊर्ध्व-
लोकम् १३ आसन्नसृलोरादिलमण्डलं सच्छिद्रमिव दृश्यते १४ सर्वमण्डले १५ रणाङ्गणात् १६ प्रसिद्धः १७ पराङ्मुखत्वम्
पक्षे-विगतमुखत्वम् १८ ठणिति कश्चिदनुकरणशब्दः १९ विष्णोः २० रिक्तादोषः २१ तन्तुवायकीटाः २२ वडम् २३ लक्ष्मीः
२४ जेतुं जयशीलम् ततोऽप्यधिकमित्यर्थः २५ खातम् २६ सर्वेऽपि
कपयो मौलिनो भवन्ति, वर्णयितुमशक्यत्वादिति भावः

यद्विन्दुश्रियमिन्दुरश्चति जलं चाविश्य दृश्येतरो यस्यात्
जलदेवतास्फटिकमूर्जागतिं यौगेश्वरः ॥ २३८ ॥ युद्ध-
चामिमुखं रणस्य चरणस्यैवादसीयस्य वा बुद्धान्तः स्वप-
न्तरं निपततामुन्मुच्य बाणावलीः । छिन्नं वार्वनतीमवति
जमियः खिन्नं भैरणाथवा राजानेन हठाद्विलोठितमभूत्
मावरीणां शिरः ॥ २३९ ॥ राज्ञामस्य शतेन किं कलम्
हेति शतश्रीं कृतं लक्षैर्लक्षमिदो दृशैव जयतः पद्मानि
रलम् । कर्तुं सर्वपरैरच्छिदः किमपि नो शक्यं परोधेन
तत्संख्योपगमं विनास्ति न गतिः काचिद्धतैतद्विषाम् ॥ २४० ॥
क्षीरोदन्वदपः प्रमथ्य मथितो देशेऽमरैर्निर्मिते सौक-
सृजतस्तदस्य यशसः क्षीरोदसिंहासनम् । केषां नाजनि-
जनेन जगतामेतत्कवित्वामृतस्रोतःप्रोतपिपासुं कर्णकलशै-
जामिषेकोत्सवः ॥ २४१ ॥ निश्चिंशुद्रितारिवारणषट्कुम्भ-
स्थिकैदवैर्दस्थानस्थैर्युक्तमौक्तिकोत्करिकरः कैरस्य नायं क-
उन्नीतश्चतुरङ्गसैन्यसमरत्वेऽङ्गचतुरङ्गशूरक्षुण्णासु क्षितिषु क्षि-
प्तिव यशःक्षोणीर्जवीजव्रजम् ॥ २४२ ॥ यत्कस्यापि
मौनुमान्न ककुभि स्थेमैर्नमालम्बते जातं यद्धनकान्तै-
शरणप्राप्तेन दावाभिना । एतैर्द्रुजतेजसा विजितयोस्त्वान-
योरोचिती धित्तं बौद्धवमम्मसि द्विविं भिया येन प्रति-
पुनः ॥ २४३ ॥ आत्मन्यस्य सैमुच्चितीकृतगुणस्याहोतरा-
चिती यद्वात्रान्तरवर्जनादजनयद्भुजानिरेष द्विषाम् । भू-
ऽहंक्रियते स येन च हृदा स्कन्धो न यश्चानमत्तन्मया
दलं दलं समिदलं कर्मीणवाणव्रजः ॥ २४४ ॥ यद्गर्तः उ-
तेऽभिषेपैर्नमयं शक्तो भुवः सा भ्रुवं दिग्दाहैरिव मर्मा-
मेषवता सृष्टैर्धृतोर्दलना । शंभोर्मा बत सांध्यवेल्म-
भाजि व्रतं द्रागिति क्षोणी नृत्यति मूर्तिरखवपुषोऽसृग्-
संध्याधिया ॥ २४५ ॥ प्रांगेतद्वपुसामुखेन्दु सृजतः
समग्रस्तिवषां कोषः शोषमगादगाधजगतीशिल्येऽज्यत

१ सावर्ण्याददृश्यः २ इन्द्रः ३ शिवलिङ्गः ४ अङ्ग-
५ नञीभक्त ६ सारेण ७ परिवर्तितम् ८ आशुष्य ९ अङ्ग-
१० लक्षसंख्याः पक्षे-शरण्यम् ११ पद्मसंख्यायाः पक्षे-जन्म-
१२ पद्मसंख्याभिः १३ शत्रुच्छिदः १४ परार्धसंख्यायाः पक्षे-
परेशमरीणामर्थेन १५ एकत्वादिः पक्षे-युद्धम् १६ विलो-
१७ मथनोद्धतो निर्जलो दधिक्षीरविकारः १८ रूपान्तरे
न्तरापादनेन क्षीराब्जावभावं गमिते सतीत्यर्थः १९ स्वेनकम्प-
यम् २० पूरिते २१ खड्गः २२ संघातः २३ गर्धभट-
२४ स्यायिनः २५ समूहः २६ उत्प्रेक्षितः २७ संघा-
२८ कुशाग्र २९ वपस्त्रिव ३० वृक्षाः ३१ सूर्यः ३२ सिरता-
३३ औत्थिल्यम् ३४ अनेर्जलम् सहजदेवि तस्मिन् ३५ ल-
हृतगुणस्य ३६ दण्डनमकरोदित्यर्थः ३७ दलयित्वा ३८ ल-
षवाण इत्यर्थः ३९ सेनयामिथानम् ४० भुतसमाकुले-
४१ मा अभयि

यितः । निःशेषद्युतिमण्डलव्ययवशादीषलभैरेष वा शेषः
 केशमयः किमन्धतमस्तोमैस्ततो निर्मितः ॥ २४६ ॥
 अस्सारिपकरः शरश्च नृपतेः संख्ये पतन्तावुभौ सीत्कारं च
 न संमुखौ रचयतः कम्पं च न प्राप्नुतः । तद्युक्तं न पुन-
 निवृत्तिरुभयोर्जागर्ति यन्मुक्तयोरेकस्तत्र भिनत्ति मित्रमपर-
 श्रामित्रमित्यद्भुतम् ॥ २४७ ॥ एतस्योन्नतसर्वकर्मकृति-
 नल्लोक्यचूडामणेः शंसुग्रहपुरंदरप्रभृतयः स्तुत्यै न शक्ता
 यदि । देवः पन्नगनायको भगवती वाणी स्वयं
 चेंजडा सौन्दर्यस्य निरूपणे वद कथं शक्तो भवेन्मा-
 नवः ॥ २४८ ॥ अर्धे दानववैरिणा गिरिजयाप्यर्धे
 हरस्याहृतं देवेत्थं भुवनत्रये स्मरहराभावे संमुन्मीलति ।
 गङ्गा सागरमम्बरं शशिकला शेषश्च पृथ्वीतलं सर्वज्ञ-
 त्वमधीश्वरत्वमगमत्वा मां च भिक्षाटनम् ॥ २४९ ॥
 अन्यास्ता गुणरत्नरोहणमुचो धन्या मृदन्यैव सा संभाराः
 खलु तेऽन्य एव विधिना यैरेव सृष्टो युवा । श्रीमत्कान्ति-
 जुषां द्विषां करतलात्स्त्रीणां नितम्बस्थलादृष्टे यत्र पतन्ति
 मूढमनसामस्त्राणि वस्त्राणि च ॥ २५० ॥ यैर्दृष्टोऽसि तदा
 ललाटपतितप्रासप्रहारो युधि स्फीतासृक्स्तुतिपाटलीकृतपु-
 रोभागः परान्दारयन् । तेषां दुःसदकामदेहदहनप्रोद्भूतनेत्रा-
 श्वलज्वालीलीभरभासुरे पुररिपावस्तं गतं कौतुकम् ॥ २५१ ॥
 येऽणुत्वं मनसि स्वके विवृणुते रीत्या कयापि स्फुटं काणा-
 दाचरणस्य तत्समुचितं मन्ये प्रतिक्षामृताम् । न्यायाभि-
 ज्ञतमोऽपि यत्प्रथयसे चित्ते महत्त्वं निजे मीमांसामतपक्ष-
 पातत इदं मन्ये त्वयाङ्गीकृतम् ॥ २५२ ॥ ये लब्धाश्रय-
 मायतः फलभृतं कुर्वन्ति किंचिद्गुणं बाधौ वारिमुचो न
 कस्य विदितास्ते कर्ममीमांसकाः । आलोच्यैव निराश्रयान्फ-
 लभरैः संबन्धतः सद्गुणाश्रीमद्राम तवाद्भुतं पुनरिदं मीमां-
 सकत्वं स्तुमः ॥ २५३ ॥ त्रैलोक्यामयलम्बकेन भवता
 वीरेण विस्मारितः सज्जीभूतमुहूर्तमण्डलधनुःपाण्डित्यमा-
 खण्डलः । किं चाजस्रमखार्पितेन हविषा संफुल्लभांसोऽस-
 त्सर्वाङ्गीणवलीविलुप्तनयनव्यूहः कथं वर्तते ॥ २५४ ॥
 कल्पक्षोणिरुहोऽयमित्यनुदिनं भूमीसुरैर्भाव्यसे कामोऽसा-
 विति कामिनीभिरभितश्चित्ते चिरं चिन्त्यसे । श्रीनारायण
 एव केवलमिति प्रेम्णा श्रिया ध्यायसे त्वं कालोऽयमिति
 प्रतिक्षितिधरैरेकोऽप्यनेकात्मभूत ॥ २५५ ॥ नीतिज्ञीमुकुरो

जयध्वजनवस्तम्भः प्रतापांशुमत्पूर्वा दिक्परिपन्थिभूपति-
 महासंपन्नगीवागुरा । उद्यत्पुण्यलतालवालमतनून्मत्तद्विपैला-
 नकं यः श्रीकेलिनिकेतनं गुणमणिश्रेणी नवीनाकरः ॥ २५६ ॥
 रत्नान्यम्बुधितोयगर्ममगमन्मेरुः सुराग्रिश्रिये स्वीयाङ्के
 कमलां निधाय विदधे निद्रां हरिर्नारधौ । यस्मिन्दित्सति
 भूरि दातारि नृणां भालस्थले दुर्लिपिं व्रीडानप्रशिवाः कमण्ड-
 लुमयं जग्राह मार्तुं विधिः ॥ २५७ ॥ लक्ष्मीश्रेष्ठ सरस्वती
 तदुभयं यद्यस्ति नोदारता सा चैतन्नितयं भवेच्च कुहचित्पु-
 ण्यैरगण्यैरपि । सौजन्यं न विजृम्भते तदपि चेन्नास्तेऽवकुसा
 मतिस्तत्सर्वे परमेश्वरस्य कृपया त्वय्येव संभाव्यते ॥ २५८ ॥
 शत्रूणां यमदण्डतां मृगदंशां कंदर्पकोर्दण्डतां गीर्वाणद्रुम-
 भावमर्थिविदुषां मध्ये त्रयाणामिति । आश्चर्यं मनुजेन्द्ररत्न
 भवतो यद्बाहुदण्डद्वयं नानात्वं गतमेकमेव जगतां मध्ये
 त्रयाणामिति ॥ २५९ ॥ रक्तेनैव विलोचनेन कैरुणारत्नाकरेण
 त्वया दृश्यन्ते नरदेवरत्न सुहृदां विद्वेषिणो नो नृपाः ।
 किं सित्ताः प्रथमं सुधाभिरभवन्दावानलैः किं परैः पूर्वं
 पल्लविताः कुतः किमपरे भस्मत्वमासादितम् ॥ २६० ॥
 या लाक्षावलयानि बाहुयुगले कण्ठे च काचस्रजं मन्यन्ते
 बहुभूषणानि वनिता दीनद्विजानां पुर । ता माणिक्य-
 चित्तानि हेमवलयान्युज्ज्वन्ति मुक्तास्रजं यद्भाराद्बहुदानशील-
 नृपते त्वत्पागलीलायितम् ॥ २६१ ॥ मेरुर्दरगतो हिमा-
 लयगिरिः प्रालेयरूपोऽभवच्चन्द्रे श्रीसहजेऽपि याचकमया-
 स्त्रीणत्वमुन्मीलति । कौपीनं कृतवान्हरोऽपि भगवान्विष्णु-
 र्जलं सेवते वारां राशिरपेयतामुपगतः को नाम दातुं
 क्षमः ॥ २६२ ॥ कल्याणं भवतां यशः प्रसरतां धर्मः
 सदा वर्धतां संपत्तिः प्रथतां प्रजा प्रणमतां शत्रुक्षयो जाय-
 ताम् । वाक्यं संवदतां वपुः प्रभवतां लक्ष्मीपतिः प्रीयता-
 मायुस्ते शरदां शतं विजयतां दानाय दीर्घायुषे ॥ २६३ ॥
 दृष्ट्वैवाङ्कुशमुद्रया निगडितो दारिद्र्यदन्तावलो वाचा सुन्द-
 रयार्चयां मम कृतो गङ्गावगाहोत्सवः । अभ्युत्थाननम-
 स्क्रियार्धघटनैर्मानोऽपि दानोचरो लीलेयं भवता वयं तु
 विदुषां मूर्धानमप्यासिताः ॥ २६४ ॥ पद्मा सद्यनि केश-
 वस्य गहने रत्नानि रत्नाकरे हेमाद्रिर्हिमसानुना व्यवहितः
 स्वर्गं सुराणां तरुः । जम्बुद्वीपघरासु भूमिपतयो जाम्बू-
 नदैर्दुर्मदास्त्वं तावत्सकलासयेऽसि सुलभो मायैर्द्विजाना-
 मिह ॥ २६५ ॥ राजन्नम्युदयोऽस्तु जीव शरदां साग्रं
 शतं तेऽरयो रोगैर्यान्तु लयं यशःशशधरः काष्ठासु देदीप्य-
 ताम् । शिष्टान्याहि बुधात्रय प्रणतिभिर्देवार्थिनां स्वं सदा

१ सुलभैः २ युगपदः ३ दुःखाभावादः पक्षे, -निर्गलभावादः
 ४ भयाभावादः पक्षे, -दुःखयोगाभावादः ५ अगमादिति भावः
 पक्षे, -प्रलक्षादिति भावः ६ संसारादित्यर्थः पक्षे, -चापादित्यर्थः
 ७ सर्वयः पक्षे, -यथास्तुतम् ८ हरिणा हरिहरात्मकस्यैकस्य विग्रहस्य
 प्रसिद्धेः ९ प्रकाशमाने १० पर्वतविशेषः

वाणी ते वदने रमा प्रतिदिनं गेहे मुजे स्ताज्यः
॥ २६६ ॥ प्रअश्यच्छ्रुतिमस्तकः प्रविगलत्सद्वर्णविप्रस्थिति-
र्नश्यत्स्वाङ्गबलः प्रनष्टवचनप्रारम्भावपूर्णस्मृतिः । वृद्धोऽत्यन्त-
मयं स्वयं कलिमहाम्लेच्छेन निर्मूलितो धर्मः संप्रति
चाल्यते तव कपलम्बेन भूमीपते ॥ २६७ ॥ बन्दीकृत्य
नृप द्विषां मृगदशस्ताः पश्यतां प्रेयसां श्लिष्यन्ति प्रणयन्ति
लान्ति परितश्चुम्बन्ति ते सैनिकाः । अस्माकं सुकृतैर्दशोर्नि-
पतितोऽसौचित्यवारानिधे विध्वस्ता विपदोऽखिलास्तदिति
तैः प्रत्यर्थिभिः स्तुयते ॥ २६८ ॥ हित्वा त्वामुपरोधशून्य-
मनसां मन्ये न मौलिः परो लज्जावर्जनमन्तरेण न रमाम-
न्यत्र संदश्यते । यस्त्यागं तनुतेतरां मुखशतैरत्याश्रितायाः
श्रियः प्राप्य त्यागकृतां वमाननमपि त्वय्येव यस्याः
स्थितिः ॥ २६९ ॥ धर्मं पालय नन्दय द्विजगणान्नामं
समाराधय प्रत्यर्थिक्षितिपालभूरुहवनं निर्मूलमुन्मूलय ।
कान्ताचित्सरोजसौभगवने भृङ्गत्वमासादय स्फीतां कीर्तिम-
शेषलोकजयिनीमाकल्पमाकल्पय ॥ २७० ॥ ऐश्वर्यं नहुषस्य
शंभुविषयश्रद्धा दशस्यसा सा शौर्यं श्रीरघुनायकस्य
सहजं गाम्भीर्यमम्मोनिधेः । दातृत्वं बलिकर्णयोरिह
जगत्केचन चेत्सात्तदा श्रीवीरक्षितिपालमौलिनृपतेः सायं
कथंचिद्वेत् ॥ २७१ ॥ भिक्षुद्वारि सदानवारिमधुप-
श्रेणीमिमान्द्वप्रमाद्वत्ते यन्तुवधूर्वधृकरतलं शोणाम्बुजा-
शङ्कया । सैवान्वेति पलायितेति चकिता हस्ताग्रमाधुन्वती
मुग्धा वीरमहीपते तदखिलं त्वद्दानलीलायितम् ॥ २७२ ॥
श्रीवीर क्षितिपाल ते सुललितं दानोद्यमे यद्वचः कास्ते
सर्वहिरण्यमित्युदभवत्कालमाकर्ण्य तत् । तापः प्राप
हिरण्यरेतसि जनिं जाब्यं हिरण्याचले खेदाम्मोऽपि हिरण्य-
गर्भवपुषि स्नापाय संत्रासतः ॥ २७३ ॥ राजानः शशि-
मास्करान्वयमुवः के के न संजज्ञिरे भर्तारं पुनरेकमेव हि
मुवस्त्वां वीर मन्यामहे । येनाङ्गं परिमृष्ट कुन्तलमथाकुप्य
व्युदसायतं चोलं प्राप्य च मध्यदेशमसकृत्काङ्क्षयां करः
प्रापितः ॥ २७४ ॥ स्वान्ते वैभवमस्ति नैव परतः प्रामाण्य-
निर्धारणं नैवातद्वति तत्प्रकारकमतिर्नैवोपमानं तव । त्वद्देशेषु
विभाति न च्छलकथा नो वा कचित्संशयः श्रीवीर प्रथिता
कथं पुनरियं नैयायिकत्वप्रथा ॥ २७५ ॥ वीर क्षीर-
समुद्रसान्द्रलहरीलावण्यलक्ष्मीमुषस्त्यकीर्तैस्तुलनां मृगाङ्ग-
भस्मिन्ने घत्तां कथं चन्द्रमाः । सादेतत्त्वदरातिसौध-
शिखरमोदतदूर्वाङ्कुरासव्यग्रमतिः पतेद्यदि पुनस्तस्याङ्ग-
शायी मृगः ॥ २७६ ॥ श्रीमद्वीर महीमहेन्द्र भवतः

१ अन्दः पादच्छङ्खला. २ प्रहसि.

प्रस्थानकालोद्भवद्विध्वनिभीतमानुहरयो द्रागम्बरं
मन् । तस्मिन्नेवमुपद्रवे किल विपर्यस्तं समस्तं रवेर्दे-
सस्तरथाङ्गमेकमपदः सूतश्चिरादुद्भूतः ॥ २७७ ॥ गर्वय-
लगुर्जस्वरकरः कर्णाटककर्णाटवीदावाभिद्रविडेन्द्रवीर्य-
गौडेन्द्रनिद्राहरः । हम्मीरप्रमदामदालसलसङ्गनर्तनस्तम्भ-
प्रस्थाने तव वीर डिण्डिमचमत्कारः समुज्जृम्भते ॥ २७८ ॥
चिन्तागम्भीरकूपादनवरतचलद्भरिशोकारघटव्याघ्रं नि-
सन्त्यः पृथुनयनघटीयन्ननिमुक्तधारम् । नासावशेषाद्देह-
विषमपथपतद्वाष्पपानीयमेता देव त्वद्वैरिनार्यः कुचकच्छ-
युगेनान्वहं संवहन्ति ॥ २७९ ॥ त्वत्पारब्धप्रचक्षो-
प्रैधननिर्धनितारातिवीरातिरेककीडकीलैलकुल्यावलिभि-
भत खैन्दमाकन्दमुर्वी । दम्भोलिस्तम्भमास्वदुज-
जगद्भर्तुराभर्तुरेनां तेनायं मूर्धरत्नद्युतिततिमिषतः शो-
शोर्णभावः ॥ २८० ॥ आसीदासीमभूमीवल्लयमलयाज-
पनेपथ्यकीर्तिः सप्तार्कूपारपारीसदनजनर्धनोद्गीतचापप्रता-
वीरदस्मात्परः कः पदयुगयुगपत्यातिभूपातिभूयञ्च-
दुपलीकैरपरिचरणाभन्दनन्दनखेन्दुः ॥ २८१ ॥ ए-
त्तुक्तकण्ठप्रतिमुमन्तैरवधनात्प्रादुतानां कण्ठं द्रष्टव्यं
द्रुवि सैमरसमालोकिलोकास्पदेऽपि । अश्वैरस्वैरवेगैः
सुरसुरलीमैर्दुसंख्यमानक्षमापृष्ठोत्तिष्ठदन्धंकरणरणयुरो-
धारान्धकारात् ॥ २८२ ॥ मन्दोद्भूतैः शिरोर्मिर्निध-
रुभिः प्रौढरोमाश्चदण्डस्फायन्निर्मोकसंधिप्रसरदविगल-
खेदपूराः । जिह्वायुगमिपूर्णाननविषमसमुद्गीर्णवर्णा-
वैलाशैलाङ्गभाजो भुजगयुवतयस्त्वद्गुणानुद्गणन्ति ॥ २८३ ॥
आ शैलेन्द्राच्छिलान्तःस्खलितसुरधुनीशीकरासार-
तीराक्षैकरागस्फुरितमणिरुचो दक्षिणसार्णवस्य । आ-
गत्य भीतिप्रणतनृपशतैः शश्रुदेव कियन्ते चूडारत्न-
स्तव चरणयुगसाङ्गुलीरन्ध्रभागाः ॥ २८४ ॥ आ-
त्वदीयं गुणगणमखिलं सर्वदा याचकेभ्यस्त्वत्प्रासा-
तेभ्यः सकलविषयजं भूषणं विहाय । त्वत्तोऽहं प्रा-
च्छुर्विबुधतिलकतां त्वत्समीपेऽतिदूरादायातस्वं शत-
कुरु च तथा येन नान्यं भजेऽहम् ॥ २८५ ॥ विषा-
विनीताः प्रसभमभिसमं वाक्प्रपञ्चेषु जीवाः के वा-
मन्ते त्रिजगति विततां कीर्तिवल्लीमतल्लीम् । तेषां

१ अम्बाः. २ जलमार्गः. ३ संग्रामः. ४ विनाशः.
५ धरिणदी. ६ अणयः. ७ क्षरणम्. ८ वज्रम्. ९ भ-
१० रक्तिमा. ११ समुद्रपरवीराणाम्. १२ निरन्तरम्. १३ भ-
पक्षे, हस्ताः. १४ छिन्नकण्ठः. १५ नर्तकः. १६ दु-
जनालयेऽपि. १७ अमन्दवेगैः. १८ सुरसंचारैः. १९

२० संचूर्णमानात्.

रभावं सुवनभरभृतो बिभ्रतो ये लसन्ते ते तु त्रैलोक्यतुङ्गा
विमलफलजुषः स्वःपतिं स्वल्पयन्ति ॥ २८६ ॥ वक्रा-
म्भोजं सरस्वत्यधिवसति सदा शोणं एवाधरस्ते बाहुः
काकुत्स्थवीर्यस्मृतिकरणपटुर्दक्षिणस्ते सैमुद्रः । वैाहिन्यः
पार्श्वमेताः सुचिरपरिचिता नैव मुञ्चन्त्यभीक्ष्णं स्वच्छेज्जन्त-
र्मानसेऽस्मिन्कथमवनिपते तेऽम्बुपानाभिलाषः ॥ २८७ ॥
केचिद्वद्धाः सहेलं निजभवनगता मोचिताः केऽपि केचिद्वह-
न्तेहान्तराणि क्षणमपि गमितः केऽपि नीता निबन्धम् ।
हत्वा हत्वा च केचित्प्रतिपदमद्वयं प्रापिता व्यर्थभावं
क्षोणीनाथस्य तस्योन्नतभुजपरिधेनारयः सारयश्च ॥ २८८ ॥
उच्चैः कल्याणवाही करजितवसुधः सर्वदा पूर्णकाशो
विख्यातः कर्णवृत्त्या न च वचसि कटुश्चित्रपाकानुभावी ।
लोपोपापेक्षी परस्मादुचितबहुकथस्तत्परः पुण्यलोके चित्रं
राजाधिराज त्वमिव तव रिपुस्तत्र कैम्यं प्रतीमः ॥ २८९ ॥
उत्पत्त्युत्पन्नशिष्टा विविधगुणगणा यत्र यान्ति प्रतिष्ठां
भाधेन प्राप्तनानां न च नियमविधिर्नापि संख्यार्थदाने ।
ऊहः सर्वत्र यस्य स्फुरति च सकलः सत्य एवार्थवादो
मीमांसाभावमश्नत्यभिनवमधुना मूर्तिरेषा त्वदीया ॥ २९० ॥
लप्रस्थानवेला हतपृथुपृतनादुन्दुभिध्वानधाराधारावाहिप्रस-
न्नदसमनृपसकृत्संभ्रमभ्रान्तचित्ताः । दैवादाकुक्षिताङ्गं
विगलितनयनस्पन्दमिन्दीवराक्ष्यो लीयन्ते त्वद्विपूर्णां निज-
पृथ्वलभीचारचित्राङ्गनासु ॥ २९१ ॥ श्रीकण्ठासक्त-
स्तोऽधिगतमणिगणः शैशवाभ्यस्तविद्यो लावण्यध्वस्तकामः
किंविजनमिलितो यौवनासप्रकामः । आदत्तक्षेणिदण्डो
द्विजवशकृतधीः कङ्कणाहारयुक्तः स श्रीमान्वीर वीर
त्वमिव तव रिपुस्तत्र मुक्तादिवर्णः ॥ २९२ ॥ लोकानां
मानमात्रं मनुजजनरतिस्त्वं ससुदाक्षिरक्षो राज्ञामासत्त्वदक्षः
कृतसमयरुचिर्मण्डितो वीरवर्गैः । कायत्वद्भीनकेतुः कर-
कलितयवा कोषमनैर्विहीनः श्रीमद्वीराधिराज त्वमिव तव
रिपुस्तत्र मेन्दं प्रतीमः ॥ २९३ ॥ वादानाशानुयुक्तो
गारुडतमतिर्यौवनाक्रान्तदेहः संग्रामप्रासधैर्यो न विदलित-
ची राजलक्ष्म्यातिहीनः । नित्यं दारासमस्थः प्रखर-
नुनिभो यः सुमिक्षानुवर्ती श्रीमद्वीराधिराज त्वमिव तव
रिपुस्तत्र मुक्तादिवर्णः ॥ २९४ ॥ श्रीवीर त्वद्विपूर्णां
गशिरसि शरैर्मिन्नशीर्षाङ्गकाणां वीरावेशाद्गतानां दिवसभिक-
षान्योन्यशौण्डीर्यमाजाम् । श्लेषेदिव्याङ्गनानां भुवि

कचनिचयो द्राक्कटाक्षे शरासासीषुभ्रान्त्यारिवीरभ्रमकुटिल-
हृदामाजिरावर्तते स्म ॥ २९५ ॥

विशिष्टराजप्रशंसा

अकवरः

हस्ताम्भोजालिमाला नखशशिरुचिरश्यामलच्छायवीचि-
स्तेजोऽभेधूमधारा वितरणकरिणो गण्डदानप्रणाली ।
वैरिश्रीवेणिदण्डो लवणिमसरसीबालशैवालवल्लीवेह्यत्यम्भो-
धरश्रीरकवरधरणीपालपाणौ कृपाणः ॥ १ ॥ वीर त्वं
कार्मुकं चेदकवर कलयस्युग्रटङ्कारघोषं दूरे सद्यः कलङ्का
इव धरणिभृतो यान्ति कङ्कालशेषाः । शङ्कापन्नश्च किं
कारणमिति मनसा भ्रान्तिपङ्कायितेन त्यक्त्वाहंकारमङ्का-
द्विसृजति गृहिणीं किं च लङ्काधिनाथः ॥ २ ॥ कर्णाटं
देहि कर्णाधिकविधिविहितत्याग लटं ललाटप्रोत्तुङ्ग द्राविडं
वा प्रचलभुजबलप्रौढिमागाढराढम् । प्रस्फूर्जद्गुरं वा दलित-
रिपुवधूगर्भं वेदभक्तं वा गाजी राजीवदृष्टे कुशशतमथवा
शाहजङ्गलुदीन ॥ ३ ॥ गाजीजङ्गलुदीन क्षितिपकुलमणे
द्राक्षप्रयाणे प्रतीते प्रेयस्यः प्रारभन्ते तरलतरगतिव्याकुला
मङ्गलानि । नेत्राम्भःपूरपूर्णस्तनकलशमुखन्यस्तबालप्रवाला-
लुब्धन्युक्ताकलापच्युतकुचकुसुमच्छन्नानकीर्णलाजाः ॥ ४ ॥

अनङ्गमीमः

पृथ्वीश्रीमदनङ्गमीम महती तद्वेष्टनं वारिधिः पीतोऽसौ
कलशोद्भवेन मुनिना स व्योम्नि खद्योतवत् । तद्विष्णोर्दनुजा-
धिनाथजयिनः पूर्णं पदं नामवदेवश्चेतसि वर्तते तव सदा
त्वत्तो महान्नापरः ॥ ५ ॥

अर्जुनेन्द्रः

आयातस्ते समीपं तव गुणविमलान्यण्डितो वादकर्ता
काव्ये भव्ये हि रेवामधविगतरे रुच्युरो रोगहर्ता । नाहं जाने
चिकित्सां सकलगुणनिधे दुर्दरिद्रत्वरोगे श्रीमद्राजार्जुनेन्द्र
प्रबलमपि यते कल्पिता सा चिकित्सा ॥ ६ ॥

कर्णः

मुखे हारावासिर्नयैरनयुगले कङ्कणभरो नितम्बे पञ्चाली
सतिलकमभूत्याणियुगलम् । अरण्ये श्रीकर्ण त्वदरियुवतीनां
विधिवशादपूर्वोऽयं भूषाविधिरह ह जातः किमधुना ॥ ७ ॥
त्वं द्वित्राणि पदानि गच्छसि महीमुल्लङ्घ्य यान्ति द्विर्द्वैस्त्वं
बाणान्दश पञ्च मुञ्चसि परे सर्वाणि शस्त्राण्यपि । ते
देवीपतयस्त्वदस्त्रनिहतास्त्वं मानुषीणां पतिर्निन्दा तेषु कथं
स्तुतिस्तव कथं श्रीकर्ण निर्णीयताम् ॥ ८ ॥ लोकेशः कर्ण-

१ बाणी; पक्षे, -नदीविशेषः. २ आरक्तः; पक्षे, -नदविशेषः.
मुद्राभिः सहितः; पक्षे, -अब्धिः. ४ सेना; पक्षे, -नयः.
अन्तःकरणे; पक्षे, -सरोविशेषे. ६ अष्टापदाख्यकीडनकस्य
विद्याः. ७ ककारस्याने पकारम्. ८ इह पक्षे शत्रुपक्ष आया-
तस्याः. ९ पक्षेऽस्मिन् मकारस्याने दकारः पठनीयः.
९ सु. र. मां.

१ अकवरस्यैव नानान्तरम्. २ मुखे हाहा इति रावस्य शब्दस्या-
वाप्तिः. ३ नयनयुगले कं उदकं तस्य कणास्तेषां भरः. ४ नितम्बे
पञ्चणामालिः पङ्क्तिः. ५ तिलकपुष्पालम्बिपाणियुगलम्. ६ वैरिणः.
७ देवाङ्गनास्यामिनः.

राजाद्भुतकनकमयस्तावकीनप्रतापाद्ब्रह्माण्डानां समूहो द्रव
इव भवितेत्येव संभाव्य यत्नात् । तस्यापि प्लावनार्थं जलनिधि-
निकरे व्यर्थतामत्र याते देव त्वद्वैरिनारीनयननयनजैर्निर्ममे
नीरधिर्न ॥ ९ ॥ श्रीकर्ण प्रौढतेजाः प्रबलरिपुबलासहस्रतापदक्षो
नायं श्रीमत्प्रतापो जगति विलसति श्रीमहाराज किंतु ।
मन्येऽहं कौशिकेनानुपमितमहसा नूतनस्वर्गसृष्टाबुक्कृष्टः सृष्ट
एव प्रखरतरकरो भास्करोऽसौ द्वितीयः ॥ १० ॥

कर्णाटवसुंधराधिपः

मागाः प्रत्युपकारकातरधिया वैवर्ण्यमाकर्णय श्रीकर्णाट-
वसुंधराधिपसुधासिक्तानि सूक्तानि नः । वर्ण्यन्ते कति
नाम नार्णवनदीदावाभिधिन्ध्याटवीसंध्यामारुतनिर्झरप्रभृतय-
स्तेभ्यः किमाहं मया ॥ ११ ॥

कलिङ्गेश्वरः

आयुर्दानमहोत्सवस्य विनतक्षोणीभृतां मूर्तिमान्विश्वासो
नयनोत्सवो मृगदृशां कीर्तः प्रकाशः परः । आनन्दः
कलिताकृतिः सुमनसां वीरश्रियो जीवितं धर्मस्यैष निकेतनं
विजयते वीरः कलिङ्गेश्वरः ॥ १२ ॥ धम्मिल्ले नवमल्लिका-
समुद्रयो हस्ते सिताम्भोरुहं हारः कण्ठतटे पयोधरयुगे
श्रीखण्डलेपो घनः । एकोऽपि त्रिकलिङ्गभूमितिलक त्वत्कीर्ति-
राशिर्ययौ नानामण्डनतां पुरंदरपुरीवामभ्रुवां विश्रहे ॥ १३ ॥

कल्याणदासः

कीर्तिसर्गतरंगिणीहिमगिरिर्विद्यानटीरङ्गभूर्लावण्यामृत-
भाजनं रसिकतावल्लीरसालद्रुमः । कान्तापाङ्गमृगस्थली
तरुणतालक्ष्मीविलासाम्बुजं जीयाद्विश्वविभूषणं नरपतिः
कल्याणदासमिधः ॥ १४ ॥

काविलेन्द्रः

विस्फार्य व्योमगङ्गाबलदुरुलहरीकैतवात्केसरालीरुचैर्म-
स्तिष्कदेशे हिमकरकपटान्मण्डलीकृत्य पुच्छम् । दिङ्मागार-
ब्धलम्बस्तव विशदयशःकैसरी काविलेन्द्र ब्रह्माण्डारण्यवीथी-
गिरिगहनदरीसंभ्रमी बंभ्रमीति ॥ १५ ॥ वेलासुलङ्घ्य
हेलादलितधरणिभृद्वाहिनीकोटिपूरैरुद्वेष्टकाविलेन्द्रप्रबलजल-
निधिः प्लावनायोज्ज्वलमे । स्यान्मद्या मेदिनीयं प्रबलमुज-
बलप्रौढतच्चन्द्रहासज्वालाभिः संततं चेन्न दहति बडवावी-
तिहोत्रोवधेता (?) ॥ १६ ॥

कार्तवीर्यः

काष्ठानुषङ्गात्परिवर्धमाने जाग्रत्प्रतापज्वलने त्वदीये ।
श्रीकार्तवीर्यं प्रसंगं पतन्ति प्रत्यर्थिपृथ्वीपतयः पतङ्गाः ॥ १७ ॥

कुसुमेन्द्रसाहिः

वीर श्रीकुसुमेन्द्रसाहिर्नृपतेः प्रौढप्रतापो वरः कन्या
फाचन मालवक्षितिपतेः साम्राज्यलक्ष्मीरियम् । तस्या वेष-
करग्रहस्य समये तत्कुम्भसंस्थापनं कर्तुं मण्डपबन्धनं विरचितुं
विद्या वयं प्रेषिताः ॥ १८ ॥

१ शृताकारः. २ स्थानम्. ३ केशचूडे. ४ बलात्कारेण.

कृष्णः

श्रीकृष्ण त्वत्प्रतापेन प्रतसाङ्गीर्दिगङ्गनाः । विमर
वीजयन्त्येव कर्णतालैः पुनःपुनः ॥ १९ ॥ मन्येऽहं
कुलगिरिगुहागह्वरे पर्यटन्ती विद्धा दमैः किमपि वा
वासुदेवस्य कीर्तिः । इन्द्रौ कुन्दे कुमुदमुकुले चामरे च
वा दत्त्वा दत्त्वा मृदुनि पुरतः पादमेषां प्रयाति ॥ २० ॥
क्षीरक्षालितपाञ्चजन्यकिरणश्रीगर्वसर्वकषाः श्रीकृष्णाङ्ग
सारथेऽसुररिपो त्वत्कीर्तिर्विस्फूर्तयः । कैलासन्ति हिमाचलं
विकसत्कुन्दन्ति कन्दन्ति च क्षीरोदन्ति हलायुधन्ति विभु
हारन्ति हीरन्ति च ॥ २१ ॥ त्वद्वाहूदूतधूल्यः करिकर्ण
करैः सीकराश्च प्रयुक्ता व्योम व्यापुः समन्ताद्यदुसुकृत्य
तत्र पङ्कोऽद्भुतोऽभूत् । आगच्छद्भिः सुरैः क्षमां तव भजन्
स्फाटिकीभिः शिलाभिर्वद्धः पन्थास्तदानीं सुरसरिदिति
मानवा मानयन्ति ॥ २२ ॥

गुर्जराधीशः

कालिन्दि ब्रूहि कुम्भोद्भव जलधिरहं नाम गुह्य
कक्षाच्छत्रोर्मि नर्मदाहं त्वमपि कथमहो मत्सपत्न्याश्च नाम
मालिन्यं ब्रूहि किं ते प्रविरलविगलत्कज्जलैर्मालवीनां के-
म्भोभिः किमासां समजनि कुपितो गुर्जरगणामधीशः ॥ २३ ॥

चोलेन्द्रः

त्वत्खड्गखण्डितसैपद्मविलासिनीनां भूषामवन्ययि
मुवनैकवीर । नेत्रेषु कैङ्कणमथोरुषु पञ्चवल्ली चोलेन्द्र
तिर्लकं करपङ्खेषु ॥ २४ ॥ सिद्धान्तैर्मञ्जरीति स्तनकल्ल
चुम्बितं चञ्चरीकैस्तत्रासोलासलीलाः किसलयमनसा पाप
कीरदद्याः । तल्लोपायालपन्त्यः पिकनिनदधिया तर्हि
काकलोकैरित्यं चोलेन्द्रसिंह त्वदरिमृगदृशां नाप्य
शैरप्यम् ॥ २५ ॥

जगद्देवः

चक्रः पप्रच्छ पान्थं कथय मम सखे नास्ति स
देशो वस्तुं नो यत्र रात्रिर्भवति भुवि खगायेति स प्रत्यु-
नीते मेरौ समाप्तिं कनकवितरणैः श्रीजगद्देवनाम्ना सुर्येण
हितैऽस्मिन्कतिपयदिवसैर्वासराद्वैतसृष्टिः ॥ २६ ॥

जनकः

ज्याघातः कार्मुकस्य श्रयति करतलं कण्ठमोकार-
स्तेजो भाति प्रतापामिधमवनितले ज्योतिरात्मीयमन्त-
राज्यं सिंहासनश्रीः शममपि परमं वक्ति पद्मासनश्री-
ते यूयमेते निमिकुलकुमुदानन्दचन्द्रा नरेन्द्राः ॥ २७ ॥

१ नर्मदायाः समुद्रस्य च संवादोऽयम्. २ यमुनाप्रान्त्या-
द्रेण कालिन्दीत्युक्ते कोपात्साकृतमिदं नर्मदाया उत्तरम्-हे कुम्भो-
अगस्त्यमुने ब्रूहि इति. ३ शत्रुः. ४ जलकणम्; पक्षे-
५ पञ्चयुक्ता; पक्षे-पत्रिकारचना. ६ तिलयुक्तं कं जलम्.
लगादभूषणम्. ७ आश्रयस्थानम्.

विशिष्टराजप्रशंसा

११५

दलपतिरायः

चन्द्रं चन्द्रार्धचूडं चतुर्दधिचयं चन्द्रिकां चन्द्रकान्तं
चार्वङ्गीलोचनान्तं चमरसहचरीवालमारोच्यं च खर्वीकुर्वन्ति
दूर्वाकरतिलकमपि ध्वस्तगुर्वीतिमीति खर्वीतिप्रस्थितास्ते
दलपतिगृहिणी त्वद्यशस्तोमसोमाः ॥ २८ ॥

दशरथः

चिरादक्ष्णोर्जाङ्घं शमयति समस्तासुरवधूकचाकृष्टिक्रीडा-
प्रसमसुभगंभावुकभुजः । त्रिलोकीजङ्घालोज्ज्वलसहजतेजा-
मनुकुलप्रसूतिः सुत्राण्यो विजयसहकृत्वा दशरथः ॥ २९ ॥
यस्योद्यद्भुजदण्डचण्डिमवलक्तोदण्डलीलायितैर्निष्पीते दनु-
जेन्द्रचन्द्रवदनाङ्गवल्लीविभ्रमे । लक्ष्मीमसविपाटलक्षतमयी-
मालम्बते केवलं पौलोमीकरजाङ्गुरव्यतिकरादाखण्डलीयं
वपुः ॥ ३० ॥

दिल्लीन्द्रचूडामणिः

राजेति क्षणदाकरं विजयते दानोरुलक्ष्मीरिति स्वर्नाङ्गं
बहुवाहिनीपतिरिति क्षीरोदमास्कन्दति । दुर्गाधीश इति
स्फुटं पुररिपुं विद्वेष्टि भोगोद्भटश्रीरित्यर्हति वासुकिं स्वयशसा
दिल्लीन्द्रचूडामणिः ॥ ३१ ॥

नाना

जयश्रियः कृपाणीयं वेणी नानाख्यभूपतेः । अस्मां
करगृहीतायामसावमिसुखी तव ॥ ३२ ॥

निजामशाहः

नृपतिनिजाम तवाद्भुतचरणार्पणबहलपीडाभिः । रचयति
बहिरिव रसनामरुणध्वजकैतवावनिः ॥ ३३ ॥ धरणिधर
निजामशाह युष्मत्करकरवालकरालकालसर्पः । द्विषदसुपवनं
निपीय पीनो दिशि दिशि मुञ्चति कशुकं यशस्ते ॥ ३४ ॥
अटकटकघोटकप्रकटचापटङ्कारवच्चटच्चटदिति स्फुटं स्फुटति
मेदिनी कर्परम् । निजामधरणीपतौ बलति कौतुकाडम्बरा-
दिदं सुवनमण्डलं दरदरीदरीदर्यहो ॥ ३५ ॥ क्षोणीकाम
निजामशाह भवतः प्रौढैः प्रतापानलैर्द्रागेव द्रवरूपतासुपगते
चामीकराणां चये । अश्यद्वासवधामधोरणि मुहुर्मज्जद्बह-
ग्रामणि त्रसत्कामिनि निःपतद्वनितलं मेरोः समुन्मीलति
॥ ३६ ॥ क्षोणीकाम निजाम तावकमुजं लब्ध्वा मुजंगीश्वरं
जानीमः करवालकालमुजगी किं नाम गर्भिण्यभूत् । मत्तेमेन्द्र-
विभिन्नकुम्भविदलन्मुक्ताकलापच्छलादच्छामण्डपरम्परामधि-
रणं सते स्फुरन्ती सुहुः ॥ ३७ ॥ बाहव्यूहखुरक्षतां वसुमतीं
संवीक्ष्य मूर्च्छावतीं मेरीझाकृतिचञ्चलेन पयसा वारांनिधिः
सिञ्चति । दिग्बाला तनुते निजामनृपतेर्वातं पताकांशुकैर्धूली-
धोरणिरश्विनीसुतमिव प्रष्टुं दिवं धावति ॥ ३८ ॥ विद्वद्गोष्ठी-
गारिष्ठ प्रतिभट्टदमन श्रीनिजामः प्रतीमः कृत्वा त्वत्कीर्तिगाथां
बहति गणविधिं पश्योनिः कठिन्या । वक्रालेखा गुरुणाम-
मृतकरकलां कशुमल्लीमरालाः शुद्धा लेखा लघूनां विसमुजग-

नभोनिम्नगादन्तिदन्ताः ॥ ३९ ॥ अङ्गाः संजातमङ्गाचनव-
नवसतिप्रासरङ्गाः कलिङ्गास्तैलङ्गाः खर्गङ्गाभिषवणमतयः
शीर्यदङ्गाश्च वङ्गाः । लाटाः खिचल्लाटाः पदगमनदढा-
श्वासलोलश्च चोला जायन्ते श्रीनिजाम पृथुरण भवतः
प्रौढनिःसाणनादात् ॥ ४० ॥

नृसिंहः

आहवे जगदुदण्डराजमण्डलराहवे । श्रीनृसिंह महीपाल
स्वस्त्यस्तु तव बाहवे ॥ ४१ ॥ त्वयि लोचनगोचरं गते
सफलं जन्म नृसिंहभूपते । अजनिष्ट ममेति सादरं युधि
विज्ञापयति द्विषां गणः ॥ ४२ ॥ कौमुदीव तुहिनांशुमण्डलं
जाह्नवीव शशिखण्डमण्डनम् । पश्य कीर्तिरनुरूपमाश्रिता
त्वां विभाति नरसिंहभूपते ॥ ४३ ॥ गण्डाभोगे विहरति
मदैः पिच्छिले दिग्गजानां वैरिस्त्रीणां नयनकमलेष्वञ्जनानि
प्रैमार्ष्टि । यद्यप्येषा हिमकरकराद्वैतसौर्वस्तिकी ते कीर्तिर्दिक्षु
स्फुरति तदपि श्रीनृसिंहक्षितिन्द ॥ ४४ ॥ विचारत्नं
सरसकविता यानरत्नं तुरंगो वाञ्छारत्नं परमपदवी भोगरत्नं
मृगाक्षी । स्रोतोरत्नं विबुधतटिनी मासरत्नं वसन्तो भूभृद्वत्नं
कनकशिखरी भूपरत्नं नृसिंहः ॥ ४५ ॥ निशारत्नं चन्द्रः शयन-
तलरत्नं शशिसुखी सभारत्नं विद्वान् श्रवणपुटरत्नं हरिकथा ।
कलारत्नं गानं दिविगमनरत्नं दिनकरो महीरत्नं मन्ये सपदि
नरसिंहः क्षितिपतिः ॥ ४६ ॥ श्रीलक्ष्मीनरसिंहसान्द्रजलदे
चञ्चन्नखालीतडिद्धाक्षि चञ्चरिपुप्रतापतपने कोपावलं वर्षति ।
पूर्णा शोणितवाहिनी सुरमनःसन्तापदावानलः शान्तोऽभूद्विर-
राम वैरिचनितासीमन्तमार्गोदयः ॥ ४७ ॥ निर्यच्छोणित-
पूरताम्रवपुषः स्वैरं रुदन्तो मुहुर्देव श्रीनरसिंह ते रिपुजना
दिग्वाससो निरुपाः । उद्रच्छञ्जतरात्रनालसहितास्ते नून-
मासन्पुनर्जन्मानो रणभूमिमातुरुदरात्तत्कालमेव च्युताः ॥ ४८ ॥
देव त्वत्तरुणप्रतापशिखिनो निःशेषमेधायते शत्रूणां पटलं
तदीयमयशो जानामि धूमायते । मार्तण्डांशुलसन्नखावलिरसौ
ज्वालाकलापायते दुःखानां निकरस्तथा सुमनसां सङ्घः
पतङ्गायते ॥ ४९ ॥ किं मध्याह्नदिवाकरोऽयमपरः किं वाय-
सौर्वानलः किं वासौ चपलाचयः पशुपतेः किं भालनेत्रानलः ।
किं वाऽसौ प्रलयानलः किमथवा सर्वोऽपि मौमानलः श्रीमत्सिंह
भवत्प्रतापमहिमा नोदेति केषां मतिः ॥ ५० ॥ काठिन्यं
कुचकुम्भयोर्नयनयोश्चाश्वल्यमेतद्वयं भो ब्रह्मन्भवता कथं न
पदयोरस्माकमासादितम् । इत्थं श्रीनरसिंह ते त्रिभुवनाधीशस्य
घाटीभिया कान्तारेषु मिथः पलायनपरा जल्पन्ति वैरिस्त्रियः
॥ ५१ ॥ एताः संप्रति गर्भगौरवमराद्राज्ञोऽवरोधाङ्गनाः कान्ता-
रेषु पलायितुं वत कथं पश्यां भवेयुः क्षमाः । इत्थं चेतसि

१ चन्द्रकलामूषणम् ; हरमिलः २ गण्डप्रदेष्टे ३ पाङ्कजे.
४ प्रोच्छति ५ स्वस्तीलाहेत्यर्थः ; अतिशुभेत्यर्थः ६ दन्धनायते.

१ दलपतिरायः कश्चिद्वृत्तपद्योसंवाधनम् २ इन्द्रसः ३ सुवर्णम्

संविभाव्य सद्यं वैकुण्ठकण्ठीरव त्वन्नादावलिभिः सखीभिरिव
किं तद्गर्भपातः कृतः ॥ ५२ ॥ स्नातस्त्वद्रिपुरक्तपाथसि यशो
घौताम्बरं धारयँलक्ष्मीश त्वदरातिवक्रकमलैर्भूदेवतां पूजयन् ।
शुद्धचैतदसूत्रकोपदहने शुभमप्रतापोदयः शत्रुच्छत्रघरार्थ-
दर्पयशसां प्राणाहुतीराददे ॥ ५३ ॥ कीर्तिः श्रीनरसिंह ते
त्रिपथगा तत्रोदितं कैरवं चान्द्रं मण्डलमत्र नीलमिव
यत्तद्भृङ्गवृन्दं किमु । यद्वा त्वदलितारिष्टन्दतरुणीचित्तन्धनाग्नेः
स्थलं चन्द्रस्तत्र विभाति नीलमिव यद्भूमः स मन्यामहे
॥ ५४ ॥ अन्तर्विष्णोस्त्रिलोकी निवसति फणिनामीश्वरे
सोऽपि शेते सिन्धोः सोऽप्येकदेशे तमपि चुलुक्यां कुम्भयो-
निश्चकार । धत्ते खँद्योतलीलामयमपि नभसि श्रीनरसिंह-
क्षितीन्द्र त्वत्कीर्तेः कर्णनीलोत्पलमिदमपि च प्रेक्षणीयं
विभाति ॥ ५५ ॥ नृत्यद्गर्गहृद्वासाप्रैचयसैहचरैस्तावकीनैर्य-
शोभिर्धावल्यं नीयमाने त्रिजगति परितः श्रीनरसिंहक्षितीन्द्र ।
नेर्दृग्येष नाभीकमलपरिमलप्रौढिमासादयिष्यद्देवानां नाम-
विष्यत्कथमपि कमलाकामुकसावबोधः ॥ ५६ ॥ श्रीमद्वैकुण्ठ-
कण्ठीरव तव निनदाकर्णनत्रासधावच्छक्रेभोद्भिन्नगण्डस्थल-
विगलदतिस्त्रच्छमुक्तामणीनाम् । माला तारावलीयं विलसति च
पतद्दानपाथः पयोधिर्नो चेत्कल्या नु तारावलिरथ लवणः साग-
रोऽसौ कुतस्त्यः ॥ ५७ ॥ द्विर्भावः पुष्पकेतोर्विशुधविटपिनां
पौनरुक्त्यं विकल्पश्चिन्तारत्नस्य वीप्स्य तपनतनुमुवो वासवस्य
द्विरुक्तिः । द्वैतं देवस्य दैत्याधिपमथनकलाकेलिकारस्य कुर्व-
जानन्दं कोविदानां जगति विजयते श्रीनरसिंहक्षितीन्द्रः ॥ ५८ ॥

परशुरामः

आदर्शाय शशाङ्कमण्डलमिदं हर्म्याय हेमाचलं दीपाय
द्युमणिं महीमिव कथं नो भिक्षवे दत्तवान् । दिप्तापलवित-
प्रमोदसलिलव्याकीर्णनेत्राम्बुजो जानीमो मृगुनन्दनस्तदखिलं
न प्रायशो दृष्टवान् ॥ ५९ ॥ गोत्राचारविचारपारगतया
वृद्धाभिरादिष्टया मात्रा वस्तुषु तेषु तेषु पुरतः प्रस्तारितेषु क्र-
मात् । अन्नप्राशनवासरे सरभसं वक्षोभरोत्सर्पिणा येनात्तं धनुरी-
क्षिताश्च सपदि क्षत्रावर्तसा दिशः ॥ ६० ॥ तन्वन्ती तिमिरद्युतिं
कृतवती प्रत्यर्थिचक्रव्यथामेषा भार्गव तावकी विजयते निखि-
शधारा निशा ॥ युद्धकुद्विपक्षपक्षविदलकुम्भीन्द्रकुम्भस्थल-
अस्थन्यौक्तिककैतवेन परितस्तारावलीं वर्षति ॥ ६१ ॥

पाण्ड्यः

तवाङ्गणे सुन्दर वीर पाण्ड्य मतंगजाः शङ्खलिनो
विभान्ति । आवासदानादरिभूपतीनामाशान्तशैला इव
सापराधाः ॥ ६२ ॥ विन्ध्याद्रिः करसाधनी निरुपमो रत्ना-
करः कोशमृत्सौगन्धी मलयाचलः परिचराः सर्वेऽपि
विद्याधराः । विश्वाशापरिपूर्णं वितरणं देशोऽप्यहो दक्षिणः

१ विष्णोर्दरे. २ शेषे. ३ ज्योतिरिङ्गणः. ४ विस्तारस्य. ५ सङ्क्षेपः.
६ कीर्तिवच्छुद्ध इत्यर्थः.

पाण्ड्याखण्डल वीर पाण्ड्य भवतः किं किं न लोके
तरम् ॥ ६३ ॥ एतदहन्तिबलैर्विलोक्य निखिलामालिङ्गि-
ताङ्गीं मुवं संग्रामाङ्गणसीमि जंगमगिरिस्तोमभ्रमाधायिभिः
पृथ्वीन्द्रः पृथुरेतदुग्रसमरप्रेक्षोर्पैनभ्रामरश्रेणीमध्यचरः पु-
क्षितिधरक्षेपाय धत्ते धियम् ॥ ६४ ॥

पारसीकक्षितीशः

यदपि कटकयात्रारोधि पाथोधिना ते दिशि दिशि य-
पत्या पारसीकक्षितीश । तदपि कुरु मुधा नो जीवितान्
नितान्तं कथयति बहुभार्य नैकनारीवियोगः ॥ ६५ ॥

पृथ्वीराजः

मन्दश्चन्द्रकिरीटपूजनरसे तृष्णा न कृष्णार्चने स्तम्भ-
शंभुनितम्बिनीप्रणतिषु व्यग्रो न धातुर्गृहे । अस्माकं परमं
नोऽस्ति वदने न्यस्तेन संरक्षितः पृथ्वीराजनरेश्वरादिति कु-
तत्पत्तने पूज्यते ॥ ६६ ॥

बङ्गालिदासः

बङ्गालिदास भवतः शुभनामवर्णाः पञ्चेषुपञ्चविंशति-
नितम्बिनीषु । प्राणान्ति बन्धुषु विरोधिषु पाण्डवन्ति दे-
दुमन्ति कविपण्डितमण्डलीषु ॥ ६७ ॥

बल्लालः

बल्लाल क्षोणिपाल त्वदहितनगरे संचरन्ती किरा-
कीर्णान्यालोक्य रत्नान्यैरुत्तरखदिवाङ्गाराशङ्काकुलाङ्गी
मुक्त्वा श्रीखण्डखण्डं तदुपरि मुकुलीभूतनेत्रा धमन्
श्वासामोदानुयातैर्मधुकरनिकरैर्धूमशङ्कां विभर्ति ॥ ६८ ॥

बाङ्गालक्षोणिपालः

आग्नेयास्त्रप्रवीणप्रबलमृगभटाः शत्रुसंक्षोभदक्षा
प्रौढप्रतापानलबहलशिखास्विन्धनत्वं प्रयान्ति । सोऽकु-
प्राचीपयोधिप्रहितकरततीतूर्णसंपूर्णकोपो बाङ्गालक्षोणिपाल
स्त्रिभुवनजनतागीतकीर्तिप्ररोहः ॥ ६९ ॥

वीसलः

आ विन्ध्यादा हिमाद्रौर्वरचितविजयस्तीर्थयात्राप्रसङ्गा-
दुद्धीवेषु प्रहर्षाद्युपतिषु विनमस्कन्धरेषु प्रपन्नः । आर्योन्मो-
यथार्थं पुनरपि कृतवान्लेच्छविच्छेदनाभिर्देवः शाकंमरीच-
जगति विजयते वीसलः क्षोणिपालः ॥ ७० ॥

भारवसिंहः

यस्याग्निः कोपपुञ्जे वसति खुरपुटे वाजिनां गन्धर्वाभिव-
लक्ष्मीः सन्नेहदृष्टौ कमठकुलमणेर्वाचि वाचामधीश । रौद्रो-
कौक्षेयैकाग्रे क्षपितरिपुगणे कोपनोऽसौ कृतान्तः कर्त-
श्रीभावासिंहं प्रबलमखमुजामाश्रयं नाश्रयेत ॥ ७१ ॥

भीमः

रुधिरविसर्पसाधितकरालकरवालरुचिरभुजपरिधः । क्षति-
मुकुटिविटङ्कितललाटपट्टो विभाति नृपभीमः ॥ ७२ ॥

१ उपगतानाम्. २ महती. ३ खङ्गाग्रे.

विशिष्टराजप्रशंसा

११७

भैरवः

धनानि विद्वत्कविमण्डलीषु पद्मेषुवाणानपि कामिनीषु ।
वर्षन्ति वज्राण्यरिधोरणीषु श्रीभैरवक्षोणिमणेः कटाक्षाः
॥ ७३ ॥

भोजः

त्वच्चित्ते भोज निर्व्याजं द्वयं तृणकणायते । क्रोधे विरो-
धिनां सैन्यं प्रसादे कनकोच्चयः ॥ ७४ ॥ भोज त्वद्धान-
पाथोद्यौ दरिद्रस्य निमज्जतः । न कोऽपि हि भुजालम्बं दत्ते
मेऽभयदायकम् ॥ ७५ ॥ निजानपि गजान्भोजं ददानं प्रेक्ष्य
पार्वती । गजेन्द्रवदनं पुत्रं रक्षत्यथ पुनःपुनः ॥ ७६ ॥
प्रतापमीत्या भोजस्य तपनो मित्रतामगात् । और्वो वाडवतां
धत्ते तडित्क्षणिकतां श्रिता ॥ ७७ ॥ भोज त्वत्कीर्तिकान्ताया
नभोमालस्थितं महत् । कस्तूरीतिलकं राजन्गुणागारं विरा-
जते ॥ ७८ ॥ अस्य श्रीभोजराजस्य द्वयमेव सुदुर्लभम् ।
शत्रूणां शृङ्खलैर्लोहं तात्रं शासनपत्रकैः ॥ ७९ ॥ धारेश
त्वत्प्रतापेन पराभूतस्त्विषांपतिः । सुवर्णपात्रव्याजेन देव
त्वामेव सेवते ॥ ८० ॥ त्वद्यशोजलधौ भोज निमज्जन-
मयादिव । सूर्येन्दुबिम्बमिषतो धत्ते कुम्भद्वयं नभः ॥ ८१ ॥
शुक्तिद्वयपुटे भोज यशोब्धौ तव रोदैसी । मन्ये तदुद्भवं
सुक्ताफलं शीतांशुमण्डलम् ॥ ८२ ॥ अद्य धारा सदाधारा
सदालम्बा सरस्वती । पण्डिता मण्डिताः सर्वे भोजराजे
सुवं गते ॥ ८३ ॥ श्रीभोज साम्यं तव कल्पवृक्षः सदा
वदान्योऽपि कथं प्रयाति । यतो भवदानसुपुष्टविग्रहव्येन
कुक्षिमरिखस्य मेता ॥ ८४ ॥ भोजप्रतापं तु विधाय धात्रा
शेषैर्निरस्तैः परमाणुभिः किम् । हरेः करेऽभूत्परिवरम्बरे च
मानुः पयोधेरुदरे कृशानुः ॥ ८५ ॥ भोजप्रतापाभिरपूर्वं
एष जागर्ति भूभृत्कटकस्थलीषु । यस्मिन्प्रविष्टे रिपुपार्थि-
वानां तृणानि रोहन्ति गृहाङ्गणेषु ॥ ८६ ॥ यथा यथा
भोजयशो विवर्धते सितां त्रिलोकीमिव कर्तुमुद्यतम् ।
तथा तथा मे हृदयं विदूयते प्रियालकालीधवलत्व-
राङ्गया ॥ ८७ ॥ पन्थाः संहरं दीर्घतां त्यज निजं तेजः
कठोरं रवे श्रीमन्विन्ध्यगिरे प्रसीद सदयं सद्यः समीपे
मिव । इत्थं दूरपलायनश्रमवतीं दृष्ट्वा निजप्रेयसीं श्रीम-
दभोज तव द्विषः प्रतिदिनं जल्पन्ति मूर्च्छन्ति च
॥ ८८ ॥ धाराधीश धरामहेन्द्रगणनाकौतूहली यामयं
धास्त्वद्गणने चकार खटिकाखण्डेन रेखां दिवि ।
देव्यं त्रिदशापगा समभवत्त्रनुत्यभूमीधराभावात्तु त्यजति
सोऽयमवनीपृष्ठे तुषाराचलः ॥ ८९ ॥ राजन्सुजकुल-

प्रदीप सकलक्षमापालचूडामणे युक्तं संचरणं तवाद्भुत-
मणिच्छत्रेण रात्रावपि । मा भूत्त्वद्दनावलोकनवशा-
द्रीडामिनम्रः शशी मा भूच्चयमरुन्धती भगवती दुःशी-
लताभाजनम् ॥ ९० ॥ छत्रं सैन्यरजोभरेण भवतः
श्रीभोजदेव क्षमारक्षादक्षिण दक्षिणक्षितिपतिः प्रेक्ष्यान्त-
रिक्षं क्षणात् । निःशङ्को निरपत्रपो निरनुगो निर्बान्धवो
निःसुहृन्निःस्त्रीको निरपत्यको निरनुजो निर्हाटको निर्गतः
॥ ९१ ॥ मुक्ताः 'केलिविसृजहारगलिताः संमार्जनीभिर्हृताः
प्राप्ताः प्राङ्गणसीमि मन्थरचलद्वालाङ्गिलाक्षारुणाः । दूराद्वा-
डिमवीजशङ्कितधियः कर्षन्ति केलीशुका यद्विद्वद्भवनेषु
भोजरूपतेस्तस्यागलीलयितम् ॥ ९२ ॥ विद्वद्द्वन्द्वगुणा-
नुरूपविभवत्यागैककल्पद्रुमे स्वर्गे वासिनि भोजराजरूपतौ
विद्यानवद्यात्मनि । दातारो भुवि नैव भूमिबलये मा सन्तु
किं तावता ज्ञातारोऽपि न सन्ति हन्त नितरामेतावता
दूयते ॥ ९३ ॥ स्पृष्टाकृष्टासिपिष्टोत्कटकरटिघटाकुम्भकूटा-
वदान्तर्निष्ठभूतासुक्तटिन्यास्तटनिकटरटकोणपादादृहासः ।
भोजेन्द्र त्वद्रणक्षमाक्षतभटविकटोरःस्थलत्रोटकुप्यद्भ्रौध-
त्रोटिकोटिप्रकटचटचटाशब्दरौद्रोऽभवद्वाक् ॥ ९४ ॥ भो
भोः श्रीभोजदेवं श्रयत विनयतः शत्रवः क्षत्रवर्गाः प्राण-
त्राणाय नौका न भवति भवतां काप्यरण्यं शरण्यम् ।
मत्वा मातङ्गकुम्भद्वितयमिति पुरा क्रूरवृत्तिर्मिनत्ति क्रुद्धः
शुद्धान्तकान्ताकुचकलशयुगं रंहसा सिंहशिवः ॥ ९५ ॥
नीरक्षीरे गृहीत्वा सकलखगपतीन् याति नैलैकजन्मा चक्रं
धृत्वा कराब्जे सकलजलनिर्धौश्रकपाणिमुकुन्दः ।
सर्वालुद्धृत्य शैलान्दहति पशुपतिर्भालनेत्रेण पश्यन्त्यासा
त्वत्कीर्तिकान्ता सकलवसुमती भोजराज क्षितीन्द्र ॥ ९६ ॥
स्वर्गाद्गोपाल कुत्र व्रजसि सुरसुने भूतले कामधेनोर्वत्स-
स्यानेतुकामस्तृणचयमधुना मुग्ध दुग्धं न तस्याः । श्रुत्वा
श्रीभोजराजप्रचुरवितरणं व्रीडशुष्कस्तनी सा व्यर्थो हि
स्यात्प्रयासस्तदपि तदरिभिश्चर्वितं सर्वमुर्व्याम् ॥ ९७ ॥
कूर्मः पातालगङ्गापयसि विहरतां तत्तटीरुद्धमुस्तामादत्ता-
मादिपोत्री शिथिलयतु फणामण्डलं कुण्डलीन्द्रः । दिव्या-
तङ्गा मृणालीकवलनकलनां कुर्वतां पर्वतेन्द्राः सर्वे सैरं
चरन्तु त्वयि वहति विभो भोज देवी धरित्रीम् ॥ ९८ ॥

मणिपालः

ग्रामाण्यं परतो न शक्तिगणना सादृश्यलोपः सदा
कार्यं चेश्वरकर्तुं नन्वनुमितौ ज्ञानं विशिष्टात्मकम् ।
सर्वं न्यायनयानुसारि विबुधे चैतन्यनाशोपमान्नश्येत्त-
न्मणिपाल भूप भवतो नैयायिकत्वं कुतः ॥ ९९ ॥

१ सर्वः २ गण्डस्थलद्वितयम् ३ धावापृथिव्यौ ४ इन्द्रः
५ कृत्स्नविशिष्टः ६ खड्ग इति प्रसिद्धेन कठिनीशकलेन

१ सुरतक्रीडायां विच्छिन्नघृष्टाक्षराङ्गलिताः २ अपसारिताः
३ जवेन ४ मत्वा

मल्लशाहः

मृगः प्रमीललोचनः पिकः कृतोक्तिमोचनः श्रितानतिः
कृताततिर्मरालिकास्खलद्गतिः । निरीक्ष्यते लसन्मते सुमल्ल-
शाहभूपते तवारिकामिनी वृथाद्रुतं हुताटवी यथा
॥ १०० ॥ पलायिता तवारिवामलोचना यदा यदा
पुलिन्दनायकैः सुलिसकालकूटसायकैः । विहाय नासिकासु
मौक्तिकं स्रजं च मौक्तिकीं विलुण्ठिताः पुमर्थपञ्चमेह
मल्लभूपते ॥ १०१ ॥ आदायादाय मुक्तास्तदनु शिखि-
धियादाय माणिक्यवर्गं धूम्रान्ति वहन्त्यः खवदनकमला
मोदलुब्धालिष्टुन्दे । पक्तुं भिल्लयः प्रवृत्ताः सरभसमस-
कृद्यद्विषयत्तनेषु ब्रूमः किं कीर्तिपूरं धवलितवसुधं मल्ल-
शाहस्य तस्य ॥ १०२ ॥

माणिकः

यशःशशाङ्काम्बुदये प्रवृद्धो द्विषद्वधूनेत्रजलाम्बुराशिः ।
नष्टं हि दारिद्र्यतमो बुधानां तव क्षितौ माणिक भूमिपाल
॥ १०३ ॥ सदग्रहैर्भवता प्रदत्तैर्मदङ्गना कण्ठतटाग्रहारैः ।
श्रीमाणिकक्षोणिपते प्रतुष्टा यथा यशो गायति तद्विवेहि
॥ १०४ ॥ संजाते द्रवरूपतां हि रजताद्रौ स्वर्णशैले दुते
भूमिपालललाम माणिकविभो प्रौढैः प्रतापानलैः । योगे-
ऽभूदनयोः सुपाण्डुररुचिः सातेऽरिकान्ताजनेर्नीता स्वीय-
कपोलयोश्च विरहव्याजेन गोपायते ॥ १०५ ॥ भोगासक्तै-
कचेता भयं वशसुखकृद्गीतिहा स्वाश्रितानां भोगान्भव्याय
यच्छल्लगति भवनतः साधु मण्डारतिश्च । भूपानां ग्लानिकर्ता
मदनगजभयध्वंसदेहो हि मल्लाकीर्णः श्रीमाणिकेन्द्रस्त्वमिव
तव रिपुस्तत्र दम्भं प्रतीमः ॥ १०६ ॥ सङ्ग्रामक्षोणिदृष्य-
च्चपलरिपुचमसिन्धुकीलालमालां पीत्वा कालः कृपाणोऽम्बुद
उपसमरं गर्जते वीरघोषैः । वर्षत्युद्दामगौरं दिशि दिशि
तव भोः कीर्तिवारीभक्तुमप्रोद्यन्मुक्ताहिमाश्मच्छुरित-
मरिततेर्माणिकक्षोणिपाल ॥ १०७ ॥

माधवः

सत्यासक्तमना गुणाकरलताकीर्णो न दीनाश्रयोऽरिष्टध्वं-
सपराजयश्च सुमनोबृन्दैरलं वन्दितः । नानास्थानकला-
प्रधानमहिमा नित्यं सदानन्दकः श्रीमान्माधव एव माधव-
समः क्षोणीतले राजते ॥ १०८ ॥

मानसिंहः

काष्ठी काष्ठी न धत्ते कलयति न दशा केलितल्पं
कलिङ्गी सिन्दूरं दूर एव क्षिपति करतलन्यस्तमान्ध्री पुरंध्री ।
सौराष्ट्री माष्टिं भूयः सपदि नयनयो रक्तता रक्तिमानं
काष्णीटी कर्णिकायां मलिनयति मनो मानसिंहप्रयाणे
॥ १०९ ॥

मालवाखण्डलः

पर्यङ्को राजलक्ष्म्या हरितमणिमयः पौरुषाब्धेस्तरङ्गः
सङ्ग्रामत्रासताम्यन्मुखरपतियशोहंसनीलाम्बुवाहः । भयप्रत्य-

१ वंशपरंपरया वज्रवतीप्रधानैः

थिवंशोल्लवणविजयकरिस्नानदानाम्बुपट्टः खड्गः क्षमासौमित्र
समिति विजयते मालवाखण्डलस्य ॥ ११० ॥

मुकुन्ददेवः

करवारिरुहेण संधुनाने तरवारिं नृपतौ मुकुन्ददेवे । विद्वान्
यन्त्यमरावतीतरुण्यः प्रथमं काञ्चनपारिजातमालाः ॥ १११ ॥

मुञ्जः

लक्ष्मीर्यासति गोविन्दे वीरश्रीर्वीरमेप्यति । गते
यशःपुञ्जे निरालम्बा सरस्वती ॥ ११२ ॥

मुद्गाफरशाहः

आकाश प्रसर प्रसर्पत दिशस्त्वं पृथ्वि पृथ्वी
प्रत्यक्षीकृतमादिराजयशसां युष्माभिरुज्जृम्भितम् । श्रीमुद्गा-
शाहपार्थिवयशोराशेः समुज्जृम्भणाद्बीजोच्छ्वासविदीर्णदा
दशां ब्रह्माण्डमारोक्ष्यति ॥ ११३ ॥

राजबहादुरः

नित्यं वृद्धिसुपैषि संकलयसे सर्वाः कलाः सर्वदा सा
कुमुदाकरं वितनुषे नास्ते कलङ्कस्तव । सर्वाशाः परि-
यन्समुदयं धत्सेऽनिशं सर्वतो न श्रीराजबहादुरेन्द्र
चन्द्राधिकस्त्वं कथम् ॥ ११४ ॥

राजेन्द्रसिंहः

मूर्धा कल्याणवाही करजितवसुधः सर्वदा पूर्ण
विख्यातः कर्णवृत्त्या वचसि न च पटुश्चित्रपाकासुभा
कोषापेक्षी परस्मादुचितबहुकथः सर्वदा पूर्णलोके
राजेन्द्रसिंह त्वमिव तव रिपुस्तत्र कम्पं प्रतीमः ॥ ११५ ॥

रामचन्द्रः

एकादशरुद्राणामेका गौरीत्यनौचिती मत्वा । सर्वा
नृप तव यशसा दशापि गौरीकृता हरितैः ॥ ११६ ॥
त्वद्वैरिभवनलिखितां सीतामार्हसुदृढ्य । कपिकौणपतव्य
ल्योः शिव शिव भूयो भवन्ति संरम्भाः ॥ ११७ ॥ शपि
सायकमादधाने श्रीरामभद्रक्षितिपालमौलौ । सुराङ्गवैः
वरलालसानां वामानि नेत्राणि परिस्फुरन्ति ॥ ११८ ॥
गायन्तु किंनरगणाः सह किंनरीभिः श्रीरामचन्द्र शिव
हिमाचलस्य । शेषेन्दुकुन्ददलबालमृणालनालीहारहा
हाससितं यशस्ते ॥ ११९ ॥ नौलीकमङ्गकृदतीव
नवन्धुर्नक्षत्रो नैवसुधाविभवैकहेतुः । राजा किमि
नार्यभिमानहारी राजा परं जयति राघवसार्वभौमः ॥ १२० ॥
नृपतिमुकुटरत्न त्वल्ययाणप्रशस्तिं प्लवगपदनमङ्गनिर्ग
न्तमोगैः । लिखति दशनटङ्कैरुन्नमङ्गिर्नमङ्गिर्जलक
कपरे सर्पराजः ॥ १२१ ॥ रघुतिलक नृपाल त्वद्विषय
१ दिशः २ अलीकमङ्गकृतः पक्षे, कमलविकासकृतः ३ श्वेति
वन्धुः पक्षे, नदीनः समुद्रस्तद्वन्धुः ४ क्षत्रियभेदः पक्षे, सर्व
नायकः ५ वसुधैवकुर्वन् कारणम् पक्षे, नवीनायाः युवा
विभवस्तस्य मुख्यकारणम् ६ शङ्खमानहारी पक्षे, नारीना
हारकः ७ शरीरम् ८ कपाले ९ शेषराजः

विशिष्टराजप्रशंसा

११९

पालप्रतिलसदपकीर्तिश्यामले विश्वजाले । भगवति भज-
माने कृष्णतां शूलपाणौ किमुदधिगिरिपुत्र्यौ चक्रतुस्तत्र
विद्वद्वाः ॥ १२२ ॥ अधाक्षीनो लङ्कामयमयमुदन्वन्तमतर-
द्विशल्यं सौमित्रेरयमुपनिनायौषधिवनम् । इति सारं सारं
त्वदरिनगरीभित्तिलिखितं हनूमन्तं दन्तैर्दशति कुपितो
शैलसंगणः ॥ १२३ ॥ यदि क्षुण्णं पूर्वैरिति जहति रामस्य
चरितं गुणैरेतावद्विजगति पुनरन्यो जयति कः । स्वमा-
मानं तत्तद्गुणगरिमगम्भीरमधुरस्फुरद्वाग्ब्रह्माणः कथमुप-
करिष्यन्ति कवयः ॥ १२४ ॥ जगति जगतीमाग-
च्छन्त्याः पितामहविष्टपान्महति पथि यो देव्या वाचः श्रमः
प्रजयायत । अथ कथमसौ मुखेदेनं न चेदवगाहते रघु-
तिगुणग्रामश्चाधामुधामयदीर्घिकाम् ॥ १२५ ॥ लज्जा
कीर्तिर्जनकतनया शैवकोदण्डभङ्गे तिस्रः कन्या निरुपमतया
साजिरे रामचन्द्रम् । अन्त्या पाणिग्रहणसमये ज्यायंसी
पातकोपा भूपैः सार्धं खलु गतवती मध्यमाऽथो दिग-
न्तान् ॥ १२६ ॥ गेहे गेहे सुभग भवतो रामभद्र
पृथीश त्वामालिख्य स्वमपि सविधे सस्पृहं भावयन्त्यः ।
सिन्नाकक्षिकमुपगते वल्लभे भीतिभाजः पौष्पं चापं तव
रतले वेपमाना लिखन्ति ॥ १२७ ॥ अहो रघुशिरोमणे-
भेनवप्रतापावल्लिप्रचण्डकिरणप्रथाप्रसरसाध्वसादाश्वयम् ।
१२८ ॥ अधिपतिरम्बुदान्कमलमिन्दिरा सेवते हिमांशुरपि चन्द्रमाः
ततमम्बुधौ मज्जति ॥ १२८ ॥ कीर्तिः श्रीरघुवंशरत्न भवतः
पार्वहिनीगाहिनी दिक्पालानखिलान्परीत्य दधती पाण्योः
पापानलम् । सप्तमोनिधिमण्डलान्यधिगता त्वय्यैकपत्नी-
गणपत्यालै विष्णुपदं स्पृशत्यनुदिनं शेषस्य शीर्षा-
शृणुपि ॥ १२९ ॥ कीर्तौ व्याप्तिमवेत्य वैरिवनिताबाण्यो-
राक्षसः साधनादुत्तुङ्गे पृथिवीमुजां परिवृढे शश्वद्धि-
स्थितम् । सर्वक्षमापतिमौलिमण्डनमणे श्रीरामचन्द्र
विभो चित्रं पश्य तव प्रतापदहनं जानन्ति सत्ता-
काः ॥ १३० ॥ श्रीराम त्वदनेकचित्रचरितप्रोद्दामकी-
र्तुतिप्रागल्भ्यादैवधूतमूर्ध्नि सकलजैलोक्यलोकेऽपि यत् ।
ओत्राः फणिनस्तदेतदुचितं नो चेद्विस्वामिना व्याधूते
स्वसतीत्वव्रतज्ञापनाय दिव्यकरणं युक्तमेव । अत्रायं भावः—या
स्त्री दिव्यं कर्तुमिच्छति सा पूर्वं गङ्गां गाहते, अपरं देवताः प्रद-
क्ष्णन्तीकृत्य पाण्योरनलं दधती सप्तमण्डलान्यतिक्रामति; ततो विष्णुपदं
पश्यति; तथा सर्वं कर्षति, तद्वदियं त्वत्कीर्तिरपि जलाभिराजपदविष्णु-
सर्वस्पर्शनाख्यानि पश्य दिव्यानि स्वसतीत्वनिर्वाहाय विधत्ते इति
वक्तव्यम् । ३ कल्पितः । ४ शेषशिरोवधूतने भूमेः पात एव स्यात्त-
तो गिर्यादिवस्तूनां कावस्थानं भवेत्तत्क्षोपां भूम्याश्रितत्वाच्चसाध-
यश्रितत्वादित्यर्थः ।

शिरसि क भूः क गिरयः कामी दिशामीश्वराः ॥ १३१ ॥
आन्त्वा भूवल्यं दशास्यदमन त्वत्कीर्तिहंसी दिवं याता
ब्रह्मरालसंगमवशात्सा तत्र गर्भिण्यभूत् । पश्य स्वर्ग-
तरंगिणीपरिसरे कुन्दावदातं तथा मुक्तं भाति विशाल-
मण्डकमिदं शीतयुतेर्मण्डलम् ॥ १३२ ॥ ये मज्जन्ति
निमज्जयन्ति च परांस्ते प्रस्तरा दुस्तरे वाधौ वीर तरन्ति
वानरमटान्संतापयन्तेऽपि च । नैते प्रावगुणा न वारिधि-
गुणा नो वानराणां गुणाः श्रीमहाशरथेः प्रतापमहिमा
सोऽयं समुज्जृम्भते ॥ १३३ ॥ कीर्तिः श्रीरघुवंशदीप
भवतो दूती मुरारेः प्रियां यस्मात्सुन्यमदात्तदादि गिरिशो-
ऽभूद्दधनारीश्वरः । ब्रह्माभूच्चतुराननः सुरपतिश्चक्षुःसहस्रं
दधौ स्कन्दो मेन्दमतिश्चकार न करस्पर्शं स्त्रियाः शङ्कितः
॥ १३४ ॥ एकं कौञ्चनभूधरं सुवल्यं वासः सुधावारिधिं
तीरं तीरकराजमण्डलमिदं संग्राप्य सत्कुण्डलम् । दूर-
स्थापि च तेन तेन सदृशं त्वां भूषणं चापरं स्त्रीं मेन-
ग्रहिलेव यच्चतितरां श्रीराम कीर्तिस्तव ॥ १३५ ॥ संग्रामो
दिवर्त्सायते तव मुजः पूर्वाचलेन्द्रायते त्वत्कोधोऽर्थरुणा-
यते तव लसच्छौर्ये प्रकाशायते । त्वद्वैरी तिमिरायते तद-

१ हंसः. २ तीरे. ३ कुन्दवदुज्ज्वलम्. ४ लक्ष्मीम्. ५ तदाप्रभृति.
६ महेश्वरेणेत्यं तर्कितम्—यच्चदुस्तरां स्वपार्थे न स्वापिष्यामि तदेवं
कीर्तिदूती लक्ष्मीमिवापद्वल्यमम कामिनीं गौरीमपि रामाय प्रदास्यतीति
भिषा स्वाङ्ग एव गौरी स्वापिताः तत्प्रभृत्सर्वनारीश्वरो हर इति
ख्यातिः. ७ ब्रह्मणा स्वपत्नीरक्षणार्थं चतसृष्वपि दिक्षु मुखानि
निर्मितानीति भावः. ८ यतो बहूनि चक्षुषि मम चेद्भविष्यन्ति तदा
स्वाप्सरसः प्रलोभ्यापद्वर्तमानाच्छन्ती कीर्तिदूतीमवलोकयिष्यामीति
भावः. ९ मन्दा विवाहेऽलसा मतिर्यस्य सः. १० यत्क्षेदं कृच्छ्रेण
प्राक्कियं परिणेष्यामि तथापि तदपहरणे मम तस्यां वियोग एव भावी,
ततः किमनेन परिणयनारम्भेणेति विचारादिति भावः. ११ मयैकं
काञ्चनगिरिर्दक्षिणे करे कटकोऽस्ति, वामे तु न किमपीत्येकत्राजवनवन्न
शोभते पाणी, अतोऽपरं तादृशं वलयार्यं भूषणं मया देहीति प्रार्थयते.
१२ यतो न शक्यं वास उपर्यधश्वाक्ते परिभातुं शक्यते. १३ वल्लवल्.
१४ इदमेकं तारकाणां राजा चन्द्रस्तस्य मण्डलं सत्कुण्डलमेक-
सिन्कर्णे संग्राप्य तत्सममपरकुण्डलं द्वितीयकर्णाय याचति. १५ दि-
क्षुपर्यन्तं प्राप्तापि. १६ स्त्रिया यो मानः. स्वपतिर्गोभयस्वरूपत्वा-
दिगर्वस्तेन ग्रहिला ग्रहगृहीता. १७ अन्यापि या मानिनी मानप्रह-
गृहीता भवेत्सा विदेशस्थापि पतिं प्रमविष्णुं तच्छासुं याचते
यज्जमण्डलेऽपि नाप्यते तथैवं कीर्तिरप्यपरं भूषणं याचत इत्यर्थः.
१८ यथा दिवसे सूर्यः प्रभाप्रगल्भतामुपैति तथा त्वत्स्वभावानुरपि
संग्रामे स्वस्पष्टतां प्रकटयतीत्यर्थः. १९ यथा भानुदयाचले भासते
तथा चासौ त्वद्वजे भासत इत्यर्थः. २० यथावगो रक्तवर्णोऽग्रे प्रादु-
र्भवति तथा कोपोऽपि रक्तमुखेनादिना प्रादुर्भवतीत्यर्थः. २१ यथा
सूर्योदये सर्वत्र प्रकाशः प्रसरति तथा त्वत्स्वभावानुदये तव वीर्यं
स्पष्टमुदेतीत्यर्थः. २२ यथा सूर्योदये तमसि नाशं प्राप्नोति तथा
त्वत्स्वभावानुदये तव वैरिणो दिग्गन्तागिणो भवन्तीत्यर्थः.

बलाहत्सूर्यकान्तायतेत्वकीर्तिः कमलायते रघुपते त्वत्खड्ग-
चण्डद्युतेः ॥ १३६ ॥ अस्माकं परमन्दिरस्य चरितं यद्यप्य-
वाच्यं भवेत्स्वामी त्वं कैथयामि तेन भवतः किंचित्प्रिया-
दूषणम् । श्रीमद्राम नृप त्वया रणमुखे पाणिग्रहः सादरं
यस्याः सासिलता परस्य हृदये दृष्टा लुठन्ती मया
॥ १३७ ॥ सत्यं सा वैहुरुषिणी समभवत्सिद्धिस्वरूपा
भवत्कीर्तिः श्रीरघुवंशरत्न विमला जागर्ति विश्वोदरे ।
श्मपापारे रिपुमन्दिरे नृपपुरे रत्नाकरे निक्षरे कान्तारे गिरि-
शेखरे विषधरागारे तथैवाम्बरे ॥ १३८ ॥ गर्वावेश-
विशालरावणभुजप्रोथं प्रतापानलज्वालाज्वालनैवाम्बुदः कथम-
सौ सीतापतिर्वर्ण्यते । यस्यारातिनृपाः कृपाणजलधौ मयाः
पुरो गौरवादसुचैर्गतयो भवन्ति च पुनर्भिन्वा रवेर्मण्डलम्
॥ १३९ ॥ भीमं यज्जलधिं जवेन हनुमानुलङ्घय
लङ्कां गतो यच्चाशोकमहावनं दलितवानक्षं च यत्क्षुण्ण-
वान् । सीतोपायनमौलिरत्नसहितः प्राप्तश्च यस्त्वामसौ
तत्राप्येष भवत्प्रतापमहिमा निर्यन्त्रेणः कारणम् ॥ १४० ॥
धत्ते नायक राम तावकथशो रौमे शशाङ्के मरुद्वाहे स्वर्ग-
गजे हरे फणिपतौ वाण्यां वृषे मे रुचिम् । अन्येषां तु तैद-
म्बरे तैदहिते तद्वज्जने तन्मदे तत्कण्ठे च तदीक्षणे
तदलके तैलोथके तैलये ॥ १४१ ॥ श्रीमन्नायक राम-
मद्र भवतः पाणौ कृपाणं रणे दृष्ट्वा यद्यदभूदरिश्चि-
भुजां तत्तत्समाकर्णय । अङ्गे वेपथुरन्धता नयनयोर्वक्त्रे तृणं
भूयसी भीतिश्चेतसि वाचि संस्तुतिकथा हस्तद्वयं मस्तके

१ यथा भानोरुदये सूर्यकान्तमणिषु महास्तापः संजायते तथा
चैतदुदये सति वैरिहोदयेषु महान्पश्चात्तापो भवतीत्यर्थः २ यथा
भानोरुदये कमलानि विकस्त्राणि भवन्ति तथा त्वत्खड्गभानोरुदये
त्वकीर्तिविकासमुपैवीत्यर्थः ३ तिम्रांशुत्वात्खड्गस्य सर्वथा सूर्योप-
मत्वमस्तीति शेषः ४ परस्त्रियाः ५ यतो भक्ताः स्वस्वामिनः
कथमपि हानिं सोढुमक्षमाः स्त्रीदुर्लक्षणं तु परमपमानकारणमतो
मवीवीत्यर्थः ६ यथा काचित्पाणिगृहीती परपुरुषस्य हृदये विलासं
कुयाचदा तस्या असतीत्वलक्षणेन पुरुषस्य महद्वृषणं लभं भवेत्
७ नानारूपत्वेन विश्वव्यापिन्यभूदिति भावः ८ अणिमाद्यष्टसिद्धि-
मती ९ यथा योगिनी सिद्धागिरिदर्यादिषु स्वकामचारिणी भवेत्तथा
त्वकीर्तिरपीति भावः १० देदीप्यमानाः ११ समूहः १२ अन्यो-
ऽप्यनलोऽम्बुदेन शान्तिरिति यथा तथा तत्प्रतापाग्निरपि रामेण शामित
इति भावः १३ स्वर्गयायिनो भवन्ति अन्यो हि यो जलधौ मिमशो
भवति स च नीचैर्गतिरेव भवतीति प्रसिद्धम् १४ मारितवान्
१५ अखलितः १६ बलभद्रे १७ उच्चैःश्रवसि १८ घेरावते
१९ नक्षत्रे २० रामवले तद्वत्स्य नीलत्वादिति भावः २१ चन्द्र-
शत्रौ राहावित्यर्थः २२ वृषनासिकायाम् २३ नक्षत्रपथे आकाश
इत्यर्थः २४ कंप २५ येषां मुखे लुण्ठं दृश्यते ते शूरा अपि गोबद्धवध्या
इति भावः २६ शिरसि कर्द्वय त्वप्रणामार्थं कृतवन्त इत्यर्थः

॥ १४२ ॥ आकृष्टे कवचादहीन्द्ररसनाकल्पे
त्वया श्रीमन्नायक रामचन्द्र भवतः प्रत्यर्थिनां वेद-
गाहन्ते सहसा लुलायचैमरीशार्दूलशोखाचरीयक्षोरक्षश-
कोलशैलभृद्भलूकभिह्लादयः ॥ १४३ ॥ रेफ व्यञ्जन-
ता तव तवाकारप्रकर्षः स्वरेष्वन्यस्यापि मकार नि-
रति ते वर्गाक्षरेष्वादिता । यैः संभूय निगद्यते
कुलालंकारहीराङ्कुरो देवः क्षोणिमुतापयोधरतदीश-
हारो हरिः ॥ १४४ ॥ खेदाम्भःकणमण्डलानि
खेलोद्भवान्यन्यहं तद्वाहो रसैयन्महाबल इति
गतो मरुतः । तं चास्वाद्य मुहुः सहस्रफ-
शाली वलीर्यार्नर्हिर्धत्ते कोमलकोमलैरपि फणैः श्री-
चन्द्र स्थिराम् ॥ १४५ ॥ श्रीरामे मृगयां गे-
धनुषा बाणे समारोपितेऽप्याकर्णान्तगतेऽथ मुष्टिगलिते
पाङ्गिल्येऽपि च । न त्रस्तं न पलायितं न चकितं न
म्पितं न द्रुतं मृग्या मद्वशगं करोति दयितं कामो-
त्याशया ॥ १४६ ॥ गाम्भीर्येण महोदयेन शरण-
मर्यादया सर्वाशापरिपूरणेन महता स्वैर्येण धैर्येण
राम त्वामनुकर्तुमिच्छतितरां वारांनिधिः किं त्वसौ
वानरलङ्घितः प्रमथितो बद्धः श्रिया त्याजितः ॥ १४७ ॥
देव श्रीनृप रामचन्द्र भवतो दिग्जैत्रयात्रोत्सवे धा-
तुरंगचञ्चलसुरक्षुण्णक्षमामण्डलात् । वातोद्भूतरजोभि-
नदीसंजातपङ्कस्थलीदूर्वाचम्बनचञ्चवो हरिहयास्तेनैव
दिनैः ॥ १४८ ॥ साधर्म्येण कथं गुणैस्तु यम-
कृपाणीं च ते श्रीमद्राम चमूवरेण्य भवतो वाग्व्र-
न्तिनः । नाकृष्टां हलिना न कालियवशात्कूरां न
जडां न र्छायाजनितां न वक्त्रैवहुलां न प्रसिद्धां
॥ १४९ ॥ आबाल्यं पतिरेष मे जगदिदं
तत्त्वं पुनर्भूमध्ये समुपागता तदपि ते विख्यायते य-
दृष्ट्वा नास्य गृहे वसामि सुचिरं तिष्ठन्स्थिरात्रेति त-
यादिव राम भूप भवतः कीर्तिर्दिगन्तं गता ॥ १५० ॥
का शङ्कारकथा कुतूहलकथा गीतादिकानां कथा

१ सदृशे २ तन्मन्दिराणां शून्यत्वेन वनचरतिरक्षा
शस्त्रानिवार्यत्वादिति भावः ३ वनगावः ४ व्याघ्राः ५
६ शूकराः ७ शृङ्गकाः ८ मत्स्याः ९ व्यञ्जनेषु अक्षरव-
गादिषु १० शस्त्राभ्यासः ११ आस्वादयन् १२ यदा त्वया
हतास्तदा त्वद्वजयोः परिश्रमजः खेद उत्पन्नस्तच्छोषण-
बलोऽभूदिति भावः १३ शेषः १४ पृथ्वीयः १५ दृ-
क्षणे रता अरण्येन प्रेरिता अपि न तूष्णीं प्रयान्ति किं तु कुतै-
षव ग्रीष्मर्तौ महान्तो दिवसा जायन्त इति भावः १६
१८ छाया सूर्यभार्या १९ पानीयवाहाः २० जाततत्त्वा

भूपालमौलेरुद्वेष्टुर्गुणवीचीयहलघवलिमाबद्धकक्षाः कटाक्षाः
॥ १६६ ॥ बीजं चिन्तामणिश्चेत्कनकगिरितटीजन्मभूमि-
र्भवेत्सेवत्री चेत्कामधेनुर्विधिकुलमखिलं मूलसंस्कारभृच्चैत् ।
वित्तेशो रक्षिता चेत्सरसिजनिलया मञ्जरी चेत्तदा
स्याद्राम क्षमापालमौले तव मुजलतया कल्पवृक्षः सदृक्षः
॥ १६७ ॥ मन्ये मृत्योः सपत्नी जगति सुविदिता
कालकूटस्य कन्या धात्री कर्कोटकस्य स्मरणभयकरी किं च
वज्रस्य माता । कल्यान्ताग्नेः पुरंभ्री प्रभवति भगिनी
मीषणा कालरात्रेर्द्वितीयं ते कृपाणीं सुरपुरसुदृशां रामचन्द्र-
क्षितीश ॥ १६८ ॥

रामजामः

क्षुभ्यत्प्रत्यर्थिपृथ्वीपतिहृदयसरस्तोषशोषं दधाने त्वद्वोष्णां
सुप्रतापे तपति बहुगुणे रामजाम क्षितीन्द्र । सूर्यो मित्र-
त्वमायात्समजनि दहनः कृष्णवर्त्मा निमज्जन्पारावाराम्बूपूरे
निवसति वडवावहिरन्यत्किमुद्याम् ॥ १६९ ॥

रामनाथः

करकम्पितखड्गयष्टिमीमे रणसंनाहितरामनाथवीरे । अरि-
भूयुदमर्त्यसुन्दरीणामचलन्दक्षिणवामलोचनानि ॥ १७० ॥

रुद्रः

केतिपयदिवसैः क्षयं प्रयायात्कनैकगिरिः कृतवासरौव-
सानः । इति सुदसुपयाति चक्रवाकी वितरणशालिनि
वीररुद्रदेवे ॥ १७१ ॥ कवीन्द्राणामासन्प्रथमतरमेवाङ्गण-
मुवक्षलद्रुङ्गासङ्गाकुलकरिमदामोदमधुराः । अमी पश्चात्तेषा-
मुपरि पतिता रुद्ररूपतेः कटाक्षाः क्षीरोदप्रसरदुरुवीची-
सहचराः ॥ १७२ ॥ भूयोभूयस्त्वदरिदलनाद्वासनाशास-
काशाद्यातैर्वातैरहह तरणेरुत्वणेषु व्रणेषु । सायं सायं
लवणसलिलस्पर्शबाधासमाधावसालस्याकलितवपुषो रुद्र कः
स्यादुपायः ॥ १७३ ॥ चन्द्रोऽनेन कलङ्कितो बत वने रामोऽ-
सुना वक्षितः किं चानेन कुलाङ्गनानयनयोर्लावण्यलक्ष्मीर्हता ।
सस्यानाममिलाषकस्य भवतः श्रीरुद्रचन्द्र प्रमो तन्मन्ये
हरिणस्य हन्त हननायाखेटकोपक्रमः ॥ १७४ ॥ रुद्रस्यापि
दिगम्बरस्य कृपया स्वर्गोऽमराः कोटिशो याचन्ते न कदापि
काश्चनमहो शशत्सदा मुञ्जते । एकोऽहं वसुधातले न च पुनः
ऋहस्य पात्रं सदा याचिष्ये कथमन्यभूपतिमतः श्रीरुद्रभूमीपते
॥ १७५ ॥

रूपनारायणः

अये यदि समीहसे परपुरावरोधं सदा समाकलय मद्रुचः
किमपि रूपनारायण । प्रतीपमृपनागरीनयननीरकल्लोलिनी-
समुत्तरणचातुरीं सुरगंराजमध्यापय ॥ १७६ ॥

१ कवचित्. २ अल्पेः. ३ मेरुः. ४ नाशः. ५ दानम्. ६ व्याधः.

रूपमणिः

श्रीमद्रूपमणे गुणेन यदयं हीनोऽपि नीतो गुरुर्गाहं
गौरवमादरेण भवता तेनास्ति शंभुर्भवान् । यत्तेनाप्यमृजु-
कलङ्कविकलो दोषाकरोऽपि स्फुटं विप्राधीशपदे विधातु
विधृतश्चन्द्रोऽनिशं मस्तके ॥ १७७ ॥

विक्रमार्कः

तत्कृतं यन्न केनापि तद्वत् यन्न केनचित् । तत्साधितमसाध्यं
यद्विक्रमार्केण भूमजा ॥ १७८ ॥ सारसवत्ता विहता नवका
विलसन्ति चरति नो कङ्कः । सरसीव कीर्तिशेषं गतवति मुनि
विक्रमादित्ये ॥ १७९ ॥ हस्ती वन्यः स्फटिकघटिते भित्ति-
भागे स्वविम्बं दृष्ट्वा दृष्ट्वा प्रतिगज इति त्वद्विषां मन्दिरेषु ।
दन्ताघातादलितदशनस्तं पुनर्वीक्ष्य सद्यो मन्दं मन्दं स्पृशति
करिणीशङ्कया विक्रमार्क ॥ १८० ॥ कीर्तिस्ते दयिता तदीय-
जठरे लोकत्रयं वर्तते तस्मात्वं जगतः पिता पितृघनं येना-
र्थिनां त्वद्वनम् । वीर श्रीवर विक्रमार्क भवतुस्त्यागं न मन्या-
महे कस्त्यागः स्वकुटुम्बोपपणविधावर्थव्ययं कुर्वतः ॥ १८१ ॥

विग्रहराजः

ब्रूते संप्रति चाहुवाणतिलकः शाकंभरीभूपतिः श्रीमान्वि-
ग्रहराज एष विजयी संतानजानात्मनः । अस्माभिः कदं
व्यधायि हिमवद्विन्ध्यान्तरालं भुवः शेषस्वीकरणाय मासु
भवतामुद्योगशून्यं मनः ॥ १८२ ॥

वीरभानः

लङ्काधामनि वीरभाननृपतेः प्रेक्ष्य प्रतापोदयं प्रत्यागार-
मधीरनीरजदृशो भूयो हुताश्रमात् । क्षुभ्यद्वाणि विधूतपणि
विगलन्मुक्तामणि प्रस्खलद्वाष्पश्रेणि विलोलवेणि दयितं
कण्ठस्थले विभ्रति ॥ १८३ ॥ मेरीझाङ्कतिभिस्तुरंगनिनदैः
कुम्भीन्द्रकोलाहलैः प्रस्थाने तव वीरभानं दलितं ब्रह्माण्ड-
भाण्डोदरम् । आधाय ज्वलति प्रतापदहने रङ्गैः पुनर्वंशे
तारानायकतारकासुरसरिद्याजादिवायोजितम् ॥ १८४ ॥

वीरचरः

कामो वामदृशां निधिर्नयजुषां कालानलो विद्विषा
स्वःशाखी विदुषां गुरुगुणवतां पार्थो धनुर्धारिणाम् । लील-
वासगृहं कलाकुलजुषां कर्णः सुवर्णार्थिनां श्रीमान्वीरवरः
क्षितीश्वरवरो वर्वर्ति सर्वोपरि ॥ १८५ ॥ जम्बुद्वीपगृहप्रकाश-
नकरी ज्ञेहक्षमाघायिनी नीत्योद्गीर्णमपीततिः खलजनश्रेणी-
पतङ्गान्तकृत् । गाजीन्द्राकबरक्षितीश्वरमनश्चिन्तान्धकारापहा
यस्य क्षोणिपतेरराजदखिलं दीपोपमा लेखनी ॥ १८६ ॥

वीरसिंहः

वीरसिंहारिनारीणामञ्जनाक्ताश्रुविन्दवः । उरोजे पतिता
रेजुः सरोजे मधुपा इव ॥ १८७ ॥ यस्योच्छिन्ना न वेदा
मनसि सदयता दूषणानामभावो दक्षो दूरेऽणुदृष्ट्या जहति
कठिनतां दानशक्तिर्गिरिष्ठा । आधत्ते यश्च कुन्दं शिरसि

दरवतां यश्च दूरीकृतार्तिः स श्रीमान्वीरसिंह त्वमिव
तव रिपुस्तत्र दम्भं प्रतीमः ॥ १८८ ॥ वैकुण्ठाभप्रकामः
कमलयुतशिराः कुञ्जराकृष्टदृष्टिः कोदण्डोदारनामप्यमित-
परिजनो विश्वविख्यातकीर्तिः । सुन्दर्यासक्तचित्तः समरण-
विजयी कङ्कणाहारयुक्तो वीर श्रीवीरसिंह त्वमिव तव रिपुः
किंतु मुक्तादिवर्णः ॥ १८९ ॥

वेङ्कटपतिः

अत्र मन्मथमिवातिमुन्दरं दौनवारिमिव दिव्यतेजसम् ।
शैलराजमिव धैर्यशालिनं वेद्वि वेङ्कटपतिं महीपतिम् ॥ १९० ॥

शाहिजहानः

भूमृन्मौलितटीपु वर्पति महाधाराधरेऽस्मिन्नसौ जाता
भूप सरस्वती विजयिनी कछोलिनी पावनी । श्रीमच्छाहि-
जहां ब्रवीमि तदिदं माहात्म्यमस्याः कथं यस्यां मज्जति
पङ्कजीयति शिवस्तन्मूर्धजो लीयति ॥ १९१ ॥

सिन्धुराधीश्वरः

अशर्मदहनज्वलत्कटुकटाक्षरुक्षेक्षणक्षपितशात्रवे जयति
सिन्धुराधीश्वरे । वयं न बहु मन्महे निजमुजानमद्वाण्डव-
च्युतास्त्रशिखिताण्डवज्वलितखाण्डवं पाण्डवम् ॥ १९२ ॥

हम्मीरः

मुञ्चति मुञ्चति कोषं भजति च भजति प्रकम्पमरिवर्गः ।
हम्मीरवीरखङ्गे त्यजति त्यजति क्षमामाशु ॥ १९३ ॥ मा चक्र
चेक्रिविरहज्वरकातरो भूः संकोचमम्बुज न याहि न यामिनी-
यम् । हम्मीरभूपहयपादविदीर्णभूमीरेणूत्करैरयमकारि
दिवान्धकारः ॥ १९४ ॥

राजविभूषावर्णनम्

यशःपटोऽयमद्भुतो न ते महीप कञ्चुकः । सुपुण्यकर्म
मात्यदो जयप्रदं सुरक्षणम् ॥ १ ॥ प्रज्ञावृत्तीयोऽप्रविलो-
चनस्य भूत्योज्ज्वलस्येश्वरकामदातुः । कामारिसुत्पुज्य
सुदा सकामा उष्णीषगङ्गा तव भाति मूर्ध्नि ॥ २ ॥
चित्राभिरस्योपरि मौलिभाजां भाभिर्मणीनामनणीयसीभिः ।
अनेकधातुच्छ्रिताश्मराशेर्गोवर्धनं स्यात्कृतिरन्वकारि ॥ ३ ॥
तमङ्गदे मन्दरकूटकोटिव्याघटनोत्तेजनया मणीनाम् ।
बन्दीयसा दीप्तिवितानकेन चकासयामासतुल्यसन्ति ॥ ४ ॥
शिरोवेष्टनव्याजतस्ते सुखेन्दोः परं पक्षपाताद्भसत्येव
पटुम् । रुषा मूर्ध्नि बद्धं कचच्छन्ननालं शशाङ्कोऽङ्गहीनो

१ दकारे मकारम्. २ इह पथे शत्रुपक्ष आबाधरत्नागः.
३ विष्णुः. ४ हरम्. ५ मदनशासकत्वात्. ६ पिधानम्. पक्षे-
भाण्डागारम्. ७ उष्णसनम्. पक्षे, प्रकृष्टकम्पम्. ८ क्षान्तिम्.
पक्षे, पृथ्वीम्. ९ चक्रवाकीविरहातुरः

विभाल्येष राजन् ॥ ५ ॥ ताराधिनाथमभिजित्य सुखशि-
याद्वा राजंस्त्वया पदकैतवतो व्यलम्बि । बन्दीकृता
इव तदीयवधूसमूहा हारच्छलेन तव वक्षसि भान्ति
नूनम् ॥ ६ ॥ धवलकुसुमभास्वत्कञ्चुक्सोपरिष्ठात्कनकप-
करणे आजसे राजराज । शरदि घनगणोद्यद्बिद्युदु-
द्गामरेखाकलित इव धरेन्द्रः प्रोन्नतो विन्ध्यशैलः ॥ ७ ॥
स्वभावारक्तश्रीनखरसुपमानद्वकनकस्फुरद्विद्युद्राजत्कटकयुग-
लाम्भ्यां तव करौ । विभातः काश्मीरद्रवविललिताविन्द्र-
विजये हृते स्वर्गद्वारार्गल इव विभो द्विदस्थितिहृते ॥ ८ ॥

गजप्रशंसा

नीता कुम्भस्थलकठिनाता कामिनीनामुरोजैस्तेयं धृत्वा
धृतमणिगणैः कस्यैरावृतेव । इत्याख्यातुं नरपति-
गृहद्वारे कुम्भेन्द्रडिम्भाः शुण्डादण्डैर्वपुषि बहुलां धूलि-
मुद्धलयन्ति ॥ १ ॥ सिन्दूरधुतिमुग्धमूर्धनि धृतस्कन्धावधि-
श्यामिके व्योमान्तःस्पृशि सिन्धुरेऽस्य समरारम्भोद्धुरे
धावति । जानीमो नु यदि प्रदोपतिमिरव्यामिश्रसंध्याधिगे
वास्तं यान्ति समस्तवैाहुजमुजातेजःसहस्रांशवः ॥ २ ॥
एतद्गन्धगजस्तृषाम्भसि भृशं कण्ठान्तमज्जतनुः फेनैः
पाण्डुरितः स्वदिक्करिजयक्रीडायां शःस्पर्धभिः । दन्तद्वन्द्व-
जलैर्नुविम्बनचतुर्दन्तः कराम्भोर्वैमिध्याजाद्वैअमुल्लभे-
न विरहं निर्वापयत्यम्बुधेः ॥ ३ ॥ स्त्रीयोद्धान-
प्रगन्धप्रकुपितहृदयोत्तारितोद्गण्डशुण्डैरुद्गच्छत्पुच्छगुच्छप्रति-
करटिधिया सिन्धुरैर्धौवमानैः । तत्पादन्यासनम्रीभवदचल-
भरोद्भ्रान्तिधारावधूर्णत्पारावाम्बुपूर्णा धरणिरतितरां शङ्क-
माना चकम्पे ॥ ४ ॥

तुरगप्रशंसा

मेखलीयति मेदिन्याः ककुभः कङ्कणीयति । मण्डली-
स्तुरगः कुर्वजगतः कुण्डलीयति ॥ १ ॥ धावन्तमनु-
धावन्ति हरिणं तव वाजिनः । नाभिनिर्मुक्तकस्तूरीलुब्धा
इव समीरणाः ॥ २ ॥ अनूनवेगादयमद्वितीयदृष्टयातुरंगा-
दपि लज्जमानः । खुरोद्धतैर्वीर तुरंगमस्ते रजोभिरह्वा-
पतिमावृणोति ॥ ३ ॥ प्रयातुमस्माकमिदं कियत्पदं घरा
तदम्भोधिरपि स्थलायताम् । इतीव बह्वैर्निजवेगदर्पितैः
पयोधिरोगक्षमसुद्धतं रजः ॥ ४ ॥ इयती जगती कियती

१ अन्नं कवे. २ अनर्गल इत्यर्थः. ३ क्षत्रिय ४ सर्वाः
५ प्रतिविम्बेन. ६ करशीकर इत्यर्थः. ७ घेरावतेन. ८ अश्वैः

भविता नमिता न न यामिति याति हयः । वियदङ्गणरिङ्गण-
रङ्गणभूर्विमृशन्निय नर्तनमातनुते ॥ ५ ॥ किमङ्गारवद्वां सुरैः
स्पर्शयन्तः कुरङ्गा इवाङ्गानि संकोचयन्तः । अटन्तो
नटन्तो गटं तोपयन्तस्तुरंगाः सुरङ्गाः पुरं गाहयन्ति
॥ ६ ॥ अलक्षितगतागतैः कुलवधूकटाक्षैरिव क्षणानुनय-
शीतलैः प्रणयकेलिकोपैरिव । सुवृत्तमसृणोन्नतैर्मृगदृशा-
सुरोजैरिव त्वदीयतुरगैरिदं धरणिचक्रमाक्रम्यते ॥ ७ ॥
निर्भासं मुखमण्डले परिमितं मध्ये लघुं कर्णयोः स्कन्धे
बन्धुरमप्रमाणमुरसि स्निग्धं च रोमोद्गमे । पीनं पश्चिम-
पार्श्वयोः पृथुतरं पृष्ठे प्रधानं जवे राजा वाजिनमारुरोह
सकलैर्युक्तं प्रशस्तैर्गुणैः ॥ ८ ॥ धूलीभिर्दिवर्मन्धयन्वधिरय-
न्नाशाः खुराणां रैवैर्वातं संयति खञ्जयञ्जवजयैः स्तोतृन्गु-
णैर्मूकयन् । धैर्मा राधनसंनियुक्तजगता राज्ञामुनाधिष्ठितः
सोन्द्रोत्कालमिषाद्विगायति पदा स्प्रष्टुं तुरंगोऽपि गाम् ॥ ९ ॥
वातं स्थावरयन्त्रमः पुटकयन्मोतस्वतीं सूत्रयन्सिन्धुं पल्ल-
यन्वनं विटपयन्भूमण्डलं लोपयन् । शैलं सर्षपयन्दिशं
चपलयन्लोकत्रयं क्रोडयन्हेलारब्धरयो हयस्तव कथंकारं
गिरां गोचरः ॥ १० ॥ तसां गामिव संस्पृशन्ति गति-
मिर्द्यामुत्पतन्तो मुहुश्चान्तेवासिन आजवश्रुतगतीवाध्यापय-
न्तोऽनिलात् । देव स्वीयखुराग्रदीर्णवसुधाधूलीवितानं वला-
रात्यश्चो नटनं पठिष्यति हि वस्तन्वन्ति वाहास्तव ॥ ११ ॥

खङ्गप्रशंसा

वर्णयामि विमलत्वमम्भसः किं त्वदीयकरवालवर्तिनः ।
एति यत्प्रभवमैन्दवीं द्रुतिं विश्वशुक्तिपुटमौक्तिकं यशः ॥ १ ॥
खङ्गवारि भवतः किमुच्यते लोलशैवलमिवारिकुन्तलैः ।
यत्र राजति निवेशितं त्वया राजहंसनिबहोपमं यशः ॥ २ ॥
न पक्षवृत्तिर्न सपक्षवृत्तिर्विपक्षवृत्तिः करवालधूमः । तथापि
ते भूमिपते जगत्यां प्रतापवह्निप्रमितिं करोति ॥ ३ ॥
रिपुश्रियः किं कचसंचयोऽयं प्रतापवह्नेः किमु धूमराजिः ।
विलोक्य यत्पाणिगतं कृपाणमेवं जनस्तर्कयते रणेषु ॥ ४ ॥
सद्यः करस्पर्शमवाप्य चित्रं रणे रणे यस्य कृपाणलेखा ।
तमालनीला शरदिन्दुपाण्डु यशस्त्रिलोक्यामरणं प्रसूते ॥ ५ ॥
दर्पान्धगन्धगजकुम्भकपाटकूटसंक्रान्तनिघ्नघनशोणितशोण-

शोचिः । वीरैर्व्यलोकि शुधि कोपकषायकान्तिः काली-
कटाक्ष इव यस्य करे कृपाणः ॥ ६ ॥ धाराधरस्त्वदसिरे-
नरेन्द्र चित्रं वर्षन्ति वैरविनिताजनलोचनानि । कोशेन
संततमसंगतिराहवेऽस्य दारिद्र्यमभ्युदयति प्रतिपाधि-
वानाम् ॥ ७ ॥ कुरंगाक्ष्या वेणीं सुभग विपरीते रतिविधा-
वधिस्कन्धं दृष्ट्वा किमपि निपतन्तीमरिभटः । अधिशीले
सुष्मप्रचलकरवालव्यतिकरं सरस्त्रेव स्तब्धो विरमति परी-
रम्भरमसात् ॥ ८ ॥ कृपाणीयं काली तव रिपुयशःक्षीर-
मनिशं पिवन्ती व्यालीव प्रथयति तथा दुर्विषहताम् ।
यथा दूरादस्याः स्फुरणमपि संभाव्य सहसा विसृजन्ति
ग्रौढग्रहरणभृतोऽपि प्रतिभटाः ॥ ९ ॥ राजन्वीर विपक्ष-
लक्षसुवधूवैधव्यदीक्षागुरुः सङ्ग्रामाध्वरकर्ममर्मकुशलः प्रत्यधि-
पृथ्वीभुजाम् । प्राणानर्थमरणैर्यापहरणं नाकारि किं
प्रभो भूमङ्गेन तवेति दिव्यमपिवत्कोशं स खङ्गः परः ॥ १० ॥
अस्त्रासिर्भुजगः स्वकोशविवराकृष्टः स्फुरत्कृष्णिमा कम्पो-
न्मीलदर्दाललीलवलनैस्तेषां भिये भूभुजाम् । सङ्ग्रामेषु
निजाङ्गुलीमयमहासिद्धौपधीवीरुधः पर्वतसे विनिवेश्य जङ्ग-
लिङ्गता कैर्नाम नालम्बिता ॥ ११ ॥ भूभृन्मौलितटीपु-
दर्शितसमारम्भोऽयमम्भोधरस्त्वखङ्गः प्रतिपक्षपङ्कपटलं
प्रक्षालयन्धारया । युद्धकुट्टविरुद्धसिन्धुरगलद्वण्डस्थलप्रस्व-
लन्मुक्ताभिः करकाभिराशु समरे क्षोणीतले वर्षति ॥ १२ ॥
आश्चर्यं समराम्बरे रिपुयशश्चन्द्रप्रतापार्कयोः सर्वत्रासमयं
सहैव तनुते त्वत्खङ्गराहुः कथम् । किं चान्यत्परलोकनि-
र्गम्य भवांस्तस्मिन्महत्पुत्सवे गृह्णाति त्यजतामकम्पहृदयो
राज्ञां समस्ता सुवः ॥ १३ ॥ देव त्वत्करपद्मकोशविगलन्म-
त्तालिमालामसि वैधव्योद्भूतधूमकेतुमपरे त्वद्वैरिवामभ्रुवाम् ।
वेणीं कालवधोः प्रतापदुतभुग्धूमं च केचिज्जगुर्मन्ये काल-
भुजंगलोलरसना हालाहलव्याघ्रता ॥ १४ ॥ सिक्तायां वीर-
कण्ठस्थलबहलगलद्रक्तधाराम्बुवर्षैर्मधन्मातंगकुम्भोद्वलनवि-
लुलितैर्मौक्तिकैः पुष्पितायाम् । सङ्ग्रामोद्यानभूमौ तुरंगखुर-
पुटोत्खातकृष्टस्थलायां जातं ते खङ्ग-वल्लभाः फलमतुल-
रसास्वादहृद्यं जयश्रीः ॥ १५ ॥ सर्पिवैषा कृपाणी तव
भुजभुजगासंगतः संगरादौ सद्यःकृत्तारिखण्डच्युतरुधिररजो-
योगमभ्यावहन्ती । दृप्यद्दानाम्बुपूरोत्कटकरिघटनागण्ड-
शैलेषु लीना सूते सद्यः किलाण्डान्यतिविमलगलङ्गरिसुक्ता-
च्छलेन ॥ १६ ॥ लेखन्ती व्योमगर्भे दिशि विदिशि मुहु-
र्निष्पतन्ती हरन्ती शश्वत्त्रौढान्धकारानखिलजनमनोविसर्प-

१ अन्तरिक्षचारिणां दृष्टीः प्रतिबन्धित्यर्थः. २ तत्रत्यान्प्राणिन
इत्यर्थः. ३ वायोरप्यधिकवेग इत्यर्थः. ४ जगतो धर्मैकसाधनकारिणा.
५ वेगातिशयत्वाद्भिरन्तरमूर्धचरणनिक्षेपव्याजात्. ६ भुवम्; पक्षे,-
धेनुम्. 'गोमाक्षणाजलभूमिं गोच्छिष्टं न पदा स्पृशेत्' इति निषेधा-
दिति भावः.

१ वक्रविलासाः. २ प्रकटकुलातिरित्यर्थः. ३ ग्रन्थिः
४ विषवैधता.

वर्षयन्ती । यस्य स्फारासिधारा तडिदिव तरला वैरिक्णो-
पकण्ठं प्राप्ता सद्यो गटीव प्रणयकुतुकिनी मोहमावि-
ष्करोति ॥ १७ ॥ चूडपीडाभिरामः स्फुरदुरुमणिभिर्मुद्रि-
काकल्पभूतैर्दोर्दण्डः कुण्डलीन्द्रस्तव जयति जगन्मण्डलाधार
एषः । क्षीरान्त्यारिकीर्तिं सपदि समुदितां पातुकामः
प्रसर्पजिह्वासुचैः किमेनां चपलयति चमत्कारिणीं खड्ग-
धाराम् ॥ १८ ॥

राजयात्रावर्णनम्

प्रयागे तव राजेन्द्र मुक्ता वैरिमृगीदृशाम् । राजहंस-
गतिः पद्भ्यामाननेन शशिद्युतिः ॥ १ ॥ दिङ्मारीणां स्पृशत्यर्को
रजःसंदूषिताम्बरम् । प्रस्थाने नृपते सन्तोऽपथैर्यान्ति रजो-
वृताः ॥ २ ॥ त्वद्वाजिराजिनिर्धूतधूलिपटलपङ्क्तिराम् । न
धत्ते शिरसा गङ्गां भूरिभारमिया हरः ॥ ३ ॥ यात्रासु यस्य
ध्वजिनीमरेण दोलायमाना सकला धरित्री । आर्द्रव्रणाधि-
ष्ठितपृष्ठपीठमकर्मठं कूर्मपतिं चकार ॥ ४ ॥ अस्य प्रया-
णेषु समग्रशक्तेरग्रेसरैर्वाजिभिरुत्थितानि । कुर्वन्ति सामन्त-
क्षिप्रामणीनां प्रेमाप्ररोहास्तमयं रजांसि ॥ ५ ॥ यदस्य
यात्रासु वलोद्धतं रजः स्फुरत्प्रतापानलधूममञ्जितम् । तदेव
गत्वा पतितं सुधाम्बुधौ दधाति पङ्क्तिमवदङ्गतां विधौ ॥ ६ ॥
त्वय्यागते किमिति वेपत एष सिन्धुस्त्वं सेतुमन्थकृदतः
किमसौ विभेति । द्वीपान्तरेऽपि न हि तेऽस्त्यवशंवदोऽद्य
त्वं राजपुंगव निषेवत एव लक्ष्मीः ॥ ७ ॥ त्वयि प्रच-
लति प्रभो तुरगवल्गनासु स्फुरद्भारवलयधूलिभिः सकलमेव
कीर्णं नमः । दिवाकरहयावली निरवलम्बसंचारतः श्रमा-
पवयनाय किं वसुमतीयमूर्ध्वं गता ॥ ८ ॥ चोली चोलीं
न तु कलयते गुर्जरा जर्जराङ्गी भूर्जाक्रान्तं विशति
विपिनं मालवी सालवीथिम् । नो संगीतं रचयति मनागङ्ग
वङ्गी कुशाङ्गी नाङ्गी रागं रहसि तनुते भूपते त्वत्प्रयागे ॥ ९ ॥
देव त्वद्विजयप्रयाणविलसत्सद्वाजिराजिन्नक्षुण्णक्ष्मातल्लीन-
पांसुपटलव्याप्तोऽनिमेषेक्षणः । सुत्रामा बहु मन्यते फणिपतिं
पातालमूलस्थितं सोऽप्युद्दामकरीन्द्रदुर्धरभरक्लान्तः सहस्रे-
क्षणम् ॥ १० ॥ देवे दिग्विजयोद्यते धृतधनुःप्रैत्यर्थिसीमन्तिनी-
वैधव्यव्रतदायिनि प्रतिदिशं क्रुद्धे परिआम्यति । आस्ता-
मन्यनितम्बिनी रतिरपि प्रायो न पौष्यं करे भर्तुर्धर्तुर्मदा-
न्मदान्वमधुपीनीलीनिचोलं धनुः ॥ ११ ॥ देव त्वद्विजयो-

द्यमे हरिखुरजौतक्षतक्ष्मातलात्प्रोद्धते रजसः परागपटले
दिक्चक्रमाक्रामति । अक्ष्णां पङ्क्तिशतानि निन्दति निजं
हस्तद्वयं निन्दति स्वां निन्दत्यनिमेषतां परि-
पतद्वाष्पाम्बुधारो हरिः ॥ १२ ॥ युष्मद्वाजिजिताजिराजि-
चरणक्षेपक्षतैर्मोहिनीं मङ्गु क्षोणिमवेक्ष्य सिञ्चति धनैर्भर्ता
नदीनां जलैः । आशामण्डलमुत्कटध्वजपटैर्वातं तनोति द्रुतं
चक्ष्वच्चलरेणुराश्विनमिवानेतुं दिवं गच्छति ॥ १३ ॥
धृताधोरणं देव वासवकरी पङ्केन लिप्तः कथं नीतः स्वर्ग-
तरंगिणीजलमसौ तत्रास्ति पङ्कः कुतः । सर्वाशाविजयो-
त्सवं प्रति कृतोद्योगे धराधीश्वरे स्फायन्ते करिकर्णताल-
पवनोद्धताश्चमूरेणवः ॥ १४ ॥ देव त्वद्गजवाजिपत्रपटल-
प्रोद्धतधूलीभरैराकाशं वेसुधायते खरैः करः सोमायते निष्प-
मः । किं चाधो भरकुञ्चितः फणवतां नाथः स कूर्मा-
यते कूर्मो भोगैर्पतीयते किमपरं रात्रीयते वासरः ॥ १५ ॥
वेष्टत्यक्षति राजहंसयुवतिञ्चुत्थन्मृणालावलिआम्यत्पदपदभूरि-
शाङ्कतिपतचक्रैकैकृतैकैकृति । पर्यसन्नवपद्मसंहति पतद्दिग्व-
र्तिवैगस्थितिः प्रस्थानध्वजवातलोलमजनि स्वर्गापगायाः
पयः ॥ १६ ॥ सत्यं त्वं पुरुषोत्तमोऽसि नियतं तत्रापि
रामो भवान्प्रस्थाने तव लज्जयेव नमति व्यक्तं यतो मेदि-
नी । द्राक्पूर्वाचलपश्चिमाचलकुचावावृण्वती शोच्छलद्बुद्धा-
रावचलत्पयोधिलहरीचेलाञ्चलेश्रवणैः ॥ १७ ॥ प्रस्थाने
तव भूमिपाल वसुधा जाता रजोदोषला त्वद्विददारपयो-
धरोऽञ्जनवृतं वर्पत्यधोऽश्रूदकम् । शञ्ज्वाश्वासहिमामौक्तिक-
गणान्नामाः किरन्ति द्विपस्तच्चोत्पात इति प्रतापदहने
यास्यन्ति ते शत्रवः ॥ १८ ॥ एतद्वातसिघातसवदसृगसुह-

१ अश्वः. २ समूहः. ३ दशशतानि. ४ यतश्चेतावद्गजः
समुच्छलितं येन तस्य सहस्रनेत्राणि तिरोहितानि बभूवुस्तेन यदि
मम नेत्रसहस्रं नामविष्यत्तदा चैतावद्गजो निरस्तत्र नापतिष्यदतो
नेत्रसहस्रं मम किमर्थमभवदिति. ५ सत्यपि नेत्रसहस्रे तत्तिरो-
धानाय यदि हस्तसहस्रमप्यमविष्यत्तदा हस्तैः सर्वनेत्राच्छादनं
कर्तुं शक्यमतो मम पाणिद्वयं व्यर्थमेवेति. ६ यतो मया
देवत्वादनिमेषता पक्षमपाताभावः किमिति प्राप्तः यस्माच्चक्षुषां
रजःपटलाक्रान्तत्वमभूद्यदि च मे नयनेष्वनिमेषता नामविष्यत्तदा
रजःपातोऽपि नामविष्यदतः स्वामितिमेषतां निन्दतीति भावः.
७ रजःकणसंसर्गात्पतिपतन्ती निर्गच्छन्ती नेत्रेभ्यो बाष्पाम्बुधारा-
श्चलप्रवाहो यस्य सः. ८ इन्द्रः. ९ अश्विनीकुमारं वैषम-
१० वाहनम्. ११ त्वद्वाहिन्येतावती विपुलासीषचत्समदांवाका-
शमपि रजोमयं बभूवेति भावः. १२ चण्डांशुः. १३ यथा कूर्मः स्वं
शरीरं संकोचयति तथा शेषोऽपि त्वद्वाहिनीमरेण संकुचितशरी-
रोऽभूदिति भावः. १४ संकुचितशरीरोऽपि प्रलम्बकायोऽभूदित्यर्थः.
१५ यतस्तादृक्त्वद्वाहिन्या धूलिपटलं समुच्छलितं येन दिनमप्यन्ध-
कारवशाद्वात्रिरेवामवदिति भावः. १६ चक्रवाकी.

१ राजकुमाराः. २ सेतुश्च मन्थश्चेति. ३ इन्द्रः. ४ शत्रवः. ५ यदि
मम मतां कामो धनुर्धारिष्यति तदायं राजा मङ्गतां धनुर्धरत्वा-
निष्यतीति मयास्वभर्ता धनुर्नोद्यादयदिति भावः.

द्वंशैसान्ध्रेन्यनैतद्वोरुदामप्रतापज्वलदनलमिलद्भूमभूमभ्रमाय ।
एतद्दिग्जैत्रयात्रासमसमभरं पश्यतः कस्य नासीदेतन्नौसी-
रवाजिब्रजखुरजजोरजिराजिस्थलीषु ॥ १९ ॥ तत्तद्दि-
ग्जैत्रयात्रोद्भूतुरगसुराप्रोद्धतैरन्धकारं निर्वाणारिप्रतापान-
लजमिव सृजत्येष राजा रजोभिः । भूगोलच्छायमौयामर्थ-
गणितविदुज्जयकायो भियाम्भूदेतत्कीर्तिप्रतानैर्विभुभिरिव शुभे
राहुराह्यमानः ॥ २० ॥ गान्धारा गुप्तदारास्त्वयि चलति
गलद्वाष्पधारा विहारा रागस्त्रासान्वगाराः क्षितिपकुलमणे
गुर्जरा जर्जराशाः । तैलङ्गास्त्यक्तलिङ्गास्त्रिभुवनतिलक स्त्रिय-
दङ्गाः कलिङ्गा मोरङ्गा सुक्तरङ्गाः सपदि समभवन्वीर
गङ्गाविहङ्गाः ॥ २१ ॥ काचित्कीर्णा रजोभिर्दिवमनुविदधौ
मन्दवक्त्रेन्दुलक्ष्मीरश्रीकाः काश्चिदन्तर्दिश इव दधिरे दाह-
सुद्धान्तसत्त्वाः । त्रेमुर्वात्या इवान्याः प्रतिपदमपरा भूमि-
वत्कम्पमानाः प्रस्थाने पार्थिवानामशिवमिति पुरोभावि नार्यः
शशंसुः ॥ २२ ॥ जाने युष्मत्प्रयाणे क्षितितिलक रजोयोग-
दोषादशेषा दिग्योषाः स्नान्ति सद्यस्त्रदरिद्रपवधूनेत्रनीराप-
गासु । संगम्य त्वत्प्रतापैस्तदनु किमु दधुर्दोहनं देव तासां
प्राची प्रातः प्रसूते यदियसुरुमहोऽखण्डमार्तण्डविम्बम् ॥ २३ ॥
घूर्णन्ते तूर्णमेतत्कुलधरणिभृतो दिग्द्विपा दिग्निदिक्षु
क्षुभ्यन्ति क्षोभयन्ति क्षितिमतिमृदितो मर्मणा कूर्मराजः ।
प्रस्थाने यस्य गर्जत्करटिघनघटासंभ्रमन्यच्चदुर्वीमुर्वी दर्वी-
करेन्द्रः कलयितुमुदितश्चायमार्तिं बिभर्ति ॥ २४ ॥ नृत्यन्त-
द्वाजिराजिप्रसरसुरपुटप्रोद्धतैर्धूलिजालैरालोकलोकभूमीधर-
मतुलनिरालोकमावं प्रयाते । विश्रान्तिं कामयन्ते रजनि-
रिति धिया भूतले सर्वलोकाः कोकाः क्रन्दन्ति शोकानल-
विकलतया किं च नन्दन्त्युल्लाकाः ॥ २५ ॥ इन्द्रः प्रक्षुब्ध-
चित्तो दिशि दिशि सकलान्दिक्पतीन्सावधानान्कुर्वन्वज्रा-
च्छपाणिः सुरवरवलितां देवसेनां निगृह्य । स्वर्गद्वारे यदी-
योद्धतं बलनिहतप्रौढदङ्कानिनादं श्रुत्वा तिष्ठन्प्रकम्पत्कुच-
कलशतटीकिंनरीगीयमानः ॥ २६ ॥ आजौ त्वद्वाजिरा-
जिप्रखरखुरतरन्यासलीलाभिरुर्व्या दीर्णायां देव निर्यज्ञ-
विरलभवनीपाल पातालवह्निः । अश्रीयाद्विश्वमेव प्रतिनृपति-
वधूनेत्रधाराभुधारावारा यथेनमारादिरकुलदमन द्राक् न
निर्वापयेयुः ॥ २७ ॥

पताका

भयेन कृष्णान्यरुणानि रागात्पाण्डुनि कान्तादिवियोग-
भाजाम् । द्विषां मनांसि ध्वजकैतवेन लोलानि भोस्त्वां नृप
संश्रयन्ति ॥ २८ ॥

१ वेणवः. २ सेनामुखम्. ३ रणभूमिपु. ४ उच्छ्वङ्गलः.
५ कपटम्. ६ गणितशास्त्रिकवेधः. ७ ज्योतिःशास्त्रप्रमाणकं
यद्राहोर्भूच्छायात्मकं तदेतत्कीर्तिचन्द्रभियेत्युत्प्रेक्षा.

दुन्दुभिः

गङ्गाम्भसि सुरत्राण तव निःसाणनिःस्वनः । स्नातीचारि-
वधूर्वर्गगर्भपातनपातकी ॥ २९ ॥ ब्रह्माण्डं प्रविखण्ड्य भूधर-
गुहासुप्तान्हरीन्बोधयन् गर्भान्वैरिवधूर्वजस्य नृपते निष्पात्य हा-
पातकी । कीलालं परिशोष्य च प्रतिमटानां तेजसा तेऽद्भुतं
शोढुं विष्णुपदं स्पृशत्यधिपयोरशि भृतो दुन्दुभिः ॥ ३० ॥
पौरीन्द्राणां धुरीणैरवनिधरगुहागर्ततः प्रोच्छलद्भिः स्वापभ्रंश-
पराधप्रचलितनयनप्रान्तमाकर्ण्यमानः । त्वत्प्रस्थानान्तरुद्यत्प्रल-
यजलधरध्वानधिक्कारधीरो घृष्टक्षीराम्बुतीरो जगति विजयते
दुन्दुभिद्वन्द्वनादः ॥ ३१ ॥

नवाक्षविलोकनम्

आलोकमार्गे सहसा व्रजन्त्या कयाचिदुद्वेष्टनवान्तमाल्यः ।
बद्धं न संभावित एव तावत्करेण रुद्धोऽपि च केशपात्रः
॥ ३२ ॥ प्रसाधिकालम्बितमप्रपादमाक्षिप्य काचिद्वरागमेव ।
उत्सृष्टलीलागतिरागवाक्षादलक्तकाङ्क्षां पदवीं ततान ॥ ३३ ॥
विलोचनं दक्षिणमञ्जनेन संभाव्य तद्वक्षितवामनेत्रा । तथैव
वातायनसंनिकर्षं ययौ शलाकामपरा वहन्ती ॥ ३४ ॥
जालान्तरप्रेषितदृष्टिरन्या प्रस्थानभिन्ना न बबन्ध नीवीम् ।
नाभिप्रविष्टाभरणप्रभेण हस्तेन तस्यावबलम्ब्य वासः ॥ ३५ ॥
अर्धाक्षिता सत्वरमुत्थितायाः पदे पदे दुर्निमिते गलन्ती ।
कस्याश्चिदासीद्रशना तदानीमङ्गुष्ठमूलापितसूत्रशेषा ॥ ३६ ॥
स्तनं धयन्तं तनयं विहाय विलोकनाय त्वरया व्रजन्ती ।
संप्रसृता यां पदवीं स्तनाभ्यां सिषेच काचित्पयसा गवा-
क्षम् ॥ ३७ ॥ अभिवीक्ष्य सौमिकृतमण्डनं र्येतीः क-
रुद्धनीविगलदंशुकाः स्त्रियः । दधिरेऽधिभित्ति पटहप्रतिस्वने
स्फुटमदृहासमिव सौधपङ्क्तयः ॥ ३८ ॥ रभसेन हारपद-
दत्तकाक्षयः प्रतिमूर्धजं निहितकर्णपूरकाः । परिवर्तिताम्ब-
रयुगाः समापतन्बलयीकृतश्रवणपूरकाः स्त्रियः ॥ ३९ ॥
व्यतनोदपास्य चरणं प्रसाधिकाकरपल्लवाद्रसवशेन काचन ।
द्रुतयावकैकपदचित्रितावर्णि पदवीं गतेव गिरिजा हरार्ध-
ताम् ॥ ४० ॥ व्यचलन्विशङ्कटकरस्थलीशिखरस्खल-
न्मुखरमेखलाकुलाः । भवनानि तुङ्गतपनीयसंकमक्रमणक-
णत्कनकनूपुराः स्त्रियः ॥ ४१ ॥ करयुग्मपद्मकुलपवर्जितैः
प्रतिवेश्य लाजकुसुमैरवाकिरन् । अवदीर्णशुक्तिपुटमुक्तं
मौक्तिकप्रकरैरिव प्रियरथाङ्गमङ्गनाः ॥ ४२ ॥ नलिनास्तिको-
पहितपल्लवश्रिता व्यवधाय चारु मुखमेकपाणिना । स्फुरि-
ताङ्गुलीविवरनिःसृतोलसद्दशनप्रभाङ्कुरमजृम्भतापरा ॥ ४३ ॥

१ 'सुखतान' इति पदस्य शोधनं सुरत्राण इति. २ सिद्धान्तः
३ अर्धम्. ४ गच्छन्तीः.

रणसामग्री

अथोच्चकैर्जरठकोतकंधरातनूरुहप्रकरविपाण्डुरद्युति । व-
लैश्चलच्चरणविधूतमुच्चरदनावलीरुदचरतः क्षमारजः ॥ १ ॥
विषङ्गिभिर्धृशमितरेतरं क्वचित्तुरंगमैरुपरि निरुद्धनिर्गमाः ।
चलाचलैरनुपदमाहताः खुरैर्विवभ्रमुश्चिरमध एव धूलयः
॥ २ ॥ गरीयसः प्रचुरमुखस्य रागिणो रजोऽभवद्यवहितसत्त्व-
मुक्तम् । सिसृक्षतः सरसिजजन्मनो जगद्वलस्य तु क्षय-
मपेनुमिच्छतः ॥ ३ ॥ पुरा शरक्षतिजनिता नि संयुगे
नयन्ति नः प्रसभमसृज्जि पङ्कताम् । इति ध्रुवं व्यवधि-
पुरात्तमीतयः खमुच्चकैरनलसखस्य केतवः ॥ ४ ॥ कचि-
लसद्वननिकुरम्बकर्धुरः कचिद्विरम्भयकणपुञ्जपिञ्जरः । कचि-
च्छरच्छशधरखण्डपाण्डुरः खुरक्षतक्षितितलरेणुरुद्यौ ॥ ५ ॥
महीयसां महति दिगन्तदन्तिनामनीकजे रजसि सुखानुपङ्गि-
णि । विसारितामजिह्वत कोकिलावलीमलीमसां जलदमदाम्बु-
राजयः ॥ ६ ॥ शिरोरुहैरलिकुलकोमलैरमी मुधा मृधे
मृषत युवान एव मा । बलोद्धतं धवलितमूर्धजानिति ध्रुवं
जनाञ्जरत इवाकरोद्रजः ॥ ७ ॥ सुसंहतैर्दधदपि धाम
नीयते तिरस्कृतिं बहुभिरसंशयं परैः । यतः क्षितेरवयव-
संपदोऽणवस्तिपांनिधेरपि वपुरावरीपत ॥ ८ ॥ द्रुतद्रवद्रथ-
चरणक्षतक्षमांतलोहसद्वहुलरजोवगुण्ठितम् । युगक्षयक्षण-
निरवग्रहे जगत्पयोनिधेर्जल इव मग्नावमौ ॥ ९ ॥ समु-
ल्लसद्दिनकरवक्त्रकान्तयो रजस्वलाः परिमलिताम्बरश्रियः ।
दिगङ्गनाः क्षणमविलोकनक्षमाः शरीरिणां परिहरणीयतां
ययुः ॥ १० ॥ निरीक्षितुं वियति समेत्य कौतुकात्पराक्रमं
समरमुखे महीभृताम् । रजस्ततावनिमिषलोचनोत्पलव्यथा-
कृति त्रिदशगणैः पलाय्यत ॥ ११ ॥ विषङ्गिणि प्रतिप-
दमापिबत्यपो हताचिरद्युतिनि समीरलक्ष्मणि । शनैःशनै-
रुपचितपङ्कभारिकाः पयोमुखः प्रयशुरपेतवृष्टयः ॥ १२ ॥
नमोनदीव्यतिकरधौतगूर्तिभिर्वियद्गतैरनधिगतानि लेभिरे ।
चलच्चमूतुरगसुराहतोत्पतन्महीरजःक्षपनसुखानि दिग्गजैः
॥ १३ ॥ गजव्रजाक्रमणभरावनम्रया रसातलं यदखिलमा-
नशे सुवा । नमस्तलं बहुलतरेण रेणुना ततोऽगमत्रिजग-
दिवैकतां स्फुटम् ॥ १४ ॥ समस्थलीकृतविवरेण
पूरिता महीभृतां बलरजसा महागुहाः । रहस्यपविधुरवधू-
रतार्थिनां नमःसदासुपकरणीयतां ययुः ॥ १५ ॥ गते
सुखच्छदपदसादृशीं दशः पथस्तिरोदधति घने रजस्वपि ।
मदानिलैरधिमधुचूतगन्धिभिर्द्विपा द्विपानभिययुरेव रंहया
॥ १६ ॥ मदाम्भसा परिगलितेन सप्तधा गजाञ्जनः

१ वायोर्ध्वजभूतानि रजांसि. २ मा त्रियन्ताम्.

क्षमितरजश्चयानघः । उपर्यवस्थितघनपांसुमण्डलानलोक-
यत्ततपटमण्डपानिव ॥ १७ ॥ तूणीरवन्धपरिणद्धमुजान्त-
रालमाकर्णलम्बिशिखिपिच्छकलापधारि । कोदण्डपाणि नि-
नदत्यतिरोधकानामापातदुष्पसहमाविरभूदनीकम् ॥ १८ ॥
आदावेव गजेन्द्रमौलिविलसद्दण्डा पताकावली पश्चाद्धारण-
राजधोरणिरतिप्रोद्दामयोधाश्रिता । उदण्डध्वजलान्छिता-
प्यथ बनीभूता रथानां ततिसत्त्वश्चात्तुरगावली विजयते
योधैः समं सर्वतः ॥ १९ ॥ योधैरेव वशीकृताः कथमपि
प्रोद्दामरोषान्धिता गाढध्वान्तधराधरा इव रणक्षोणीं समाल-
म्बिताः । ईषन्मीलितधूर्णितं प्रतिदिशं प्रक्षिप्तनेत्राश्चला मन्दा-
न्दोलितमौलयो मदजलैरामान्ति दन्तावलाः ॥ २० ॥
आरूढक्षितिपालमालविगलत्वेदाम्बुसेकोद्धता मेरीक्षाङ्कृति-
चापटंकृतिचमत्कारोलसन्मानसा । शुभ्यत्क्षोणितलं स्फुर-
त्सुरपुटं चञ्चलकेशरं मन्दभ्रान्तविलोचनं प्रतिदिशं
व्यत्यन्ति वाजिजराः ॥ २१ ॥ अन्यूनोन्नतयोऽतिघात्र-
पृथवः पृथ्वीधरश्रीभूतस्तन्वन्तः कनकावलीभिरुपमां सौदा-
मिनीदामभिः । वर्षन्तः शममानयन्नुपलसच्छृङ्गारलेखायुधाः
काले कालियकायकालवपुषः पांसून्गजाम्भोमुखः ॥ २२ ॥
हेषाघोषैर्हरीणां जितघननिनदैर्द्वैहितैः कुञ्जराणां ज्याघातो-
त्थैर्निनादैः पटुपटहरवैर्मदलोद्दामशब्दैः । प्राप्तैः कर्णोप-
कण्ठं मदगजनिबहस्कन्धघण्टाप्रणादैः शृङ्गाराय त्वरन्ते
त्रिदशमृगदृशो वीरवर्गानुरक्ताः ॥ २३ ॥ सज्जन्तां कुम्भ-
मित्तिच्युतमदमदिरामत्तभृङ्गाः करीन्द्रा युज्यन्तां सन्दनेषु
प्रसमजितमरुच्छण्डवेगांस्तुरंगाः । कुन्तैर्नीलोत्पलानां वन-
मिव ककुभामन्तराले सज्जन्तः पादाताः संचरन्तु प्रसभ-
मसिलसत्याणयः पत्तयोऽपि ॥ २४ ॥

रणवर्णनम्

तनुत्राणं तनुत्राणं शङ्खं शङ्खं रथो रथः । इति शुश्रु-
विरे विध्वगुद्धटाः सुमटोक्तयः ॥ १ ॥ पत्तिः पत्तिमभीयाय
रणाय रथिनं रथी । तुरङ्गस्थं तुरङ्गस्थो दन्तिस्थं दन्तिनि
स्थितः ॥ २ ॥ सङ्ग्रामानन्दवर्धिष्णौ विग्रहे पुलकाङ्किते ।
आसीत्क्वचविच्छेदो वीराणां मिलतां मिथः ॥ ३ ॥ निर्दयं
खड्गभिन्नेभ्यः कवचेभ्यः समुच्छ्रितैः । आसन्व्योमदिश-
स्तूलैः पलितैरिव पाण्डुराः ॥ ४ ॥ खड्गा रुधिरसंलिप्ता-
श्चण्डांशुकरमासुराः । इतस्ततोऽपि वीराणां वैद्युतं वैभवं
दधुः ॥ ५ ॥ गृहीताः पाणिभिर्वीरैर्विकोशाः खड्गराजयः ।
कान्तिजालच्छलादाजौ व्यहसन्समदा इव ॥ ६ ॥ खड्गाः

१ परितः. २ दृढत्वविदशकचमैविकृतिः.

शोणितसंविग्धा नृत्यन्तो वीरपाणिषु । रजोधने रणेऽनन्ते
विद्युतां विभ्रमं दधुः ॥ ७ ॥ शस्त्रभिन्नेमकुम्भेभ्यो मौक्ति-
कानि च्युतान्यधुः । आहवक्षेत्रमभ्युसकीर्तिवीजोत्करश्रियम्
॥ ८ ॥ वीराणां विषमैर्घोषैर्विद्युता वारणा रणे । शास्यमाना
अपि त्रासाद्भेजुर्धूताङ्कुशा दिशः ॥ ९ ॥ रणे बाणगणै-
र्मिन्ना भ्रमन्तो भिन्नयोधिनः । निममज्जुर्गलद्रक्तनिमग्रासु
महागजाः ॥ १० ॥ खड्गनिर्लेनमूर्धानो निपतन्तोऽपि
वाजिनः । प्रथमं पातयामासुरसिना दारितानरीन् ॥ ११ ॥
वीराणां शस्त्रभिन्नानां शिरांसि निपतन्त्यपि । अधावन्दन्त-
दद्यौषमीषणान्यरिषु क्रुधा ॥ १२ ॥ शिरांसि वरयोधानामर्ध-
चन्द्रहतान्यपि । आददाना मृशं पादैः श्येना व्यानशिरे
दिशः ॥ १३ ॥ उत्क्षिप्ता अपि हस्तीन्द्रैः कोपनैः पत्तयः
करैः । ते रिपूनहनन्खड्गपातैः स्वस्य पुरः प्रभोः ॥ १४ ॥
उत्क्षिप्य करिर्मिदूरं मुक्तानां योधिनां दिवि । प्रापि
जीवात्मभिर्दिव्याङ्गनाकण्ठपरिग्रहः ॥ १५ ॥ क्रुद्धस्य
दन्तिनः पत्तिर्जिघृक्षोरसिना करम् । निर्भिद्य दन्तमुसला-
न्यारुरोहं जिघृक्षया ॥ १६ ॥ खड्गेनामूलतो हत्वा दन्ति
नोऽङ्घ्रिचतुष्टयम् । प्रपतिष्णोः प्रविष्टोऽपि पदातिर्निरगा-
द्भुतम् ॥ १७ ॥ करेण करिणा वीरः सुगृहीतोऽपि
कोपिना । असिनासूजहारान्नु तस्यैव स्वयमक्षतः ॥ १८ ॥
तुरङ्गी तुरगारूढं प्रासेनाहत्य वक्षसि । पततस्तस्य नाश-
सीत्यासघातं स्वके हृदि ॥ १९ ॥ तुरङ्गसादिनं शस्त्रहत-
प्राणं गतं मुवि । आब्राह्मोऽपि महाबाजी नात्रस्तनयनो-
ऽप्यजत् ॥ २० ॥ द्विषा प्रासद्वत्प्राणो वाजिपृष्ठदढासनः ।
हस्तोद्धृतमहाप्रासो मटो जीवन्निवाभ्रमत् ॥ २१ ॥ खड्गेन
शितधारेण भिन्नोऽपि रिपुणाश्रयः । नामूर्च्छकोपतो हन्तु-
मियेष च पतन्नपि ॥ २२ ॥ रथिनो रथिभिर्वाणैर्हृतप्राणा
दृढासनाः । कृतकार्मुकसंधानाः सप्राणा इव मेनिरे ॥ २३ ॥
मिशोऽर्धचन्द्रनिर्लेनमूर्धानौ रुषितौ रुषा । खेचरौ मुवि
नृत्यन्तौ स्वकवन्धावपश्यताम् ॥ २४ ॥ पत्तिः पदातिं रथिनं
रथेशस्तुरंगसादी तुरगाधिरूढम् । यन्ता गजस्याभ्यपतद्ग-
जस्य तुल्यप्रतिद्वन्द्वि बभूव युद्धम् ॥ २५ ॥ उत्थापितः
संयतिरे रेणुरश्वैः सान्द्रीकृतः खन्दनवंशचक्रैः । विस्तारितः
कुञ्जरकर्णतालैर्नवक्रमेणोपरुरोध सूर्यम् ॥ २६ ॥ रथो
रथाङ्गघनिना विजज्ञे विलोलघण्टाकैर्णिनेन नागः । स्वमर्तु-
नामग्रहणाद्बभूव सान्द्रे रजस्यात्मपरावबोधः ॥ २७ ॥
आवृण्वतो लोचनमार्गमाजौ रजोन्धकारस्य विजृम्भितस्य ।
शस्त्रक्षताश्चद्विपवीरजन्मा बालारुणोऽमृदुधिरप्रवाहः ॥ २८ ॥

१ कुन्तेन. २ युद्धे. ३ नादेन.

स च्छिन्नमूलः क्षतजेन रेणुस्तस्योपरिघातपवनावधूतः । अङ्गार-
शेषस्य हुताशनस्य पूर्वोत्थितो धूम इवावभासे ॥ २९ ॥
आघोरणानां गजसंनिपाते शिरांसि चक्रेर्निशितैः क्षुराग्रैः । ह-
तान्यपि श्येननखाग्रकोटिव्यासक्तकेशानि चिरेण पेतुः ॥ ३० ॥
तनुत्यजां वर्मभृतां विकोशैर्बहुस्तु दन्तेष्वसिभिः पतद्भिः ।
उद्यन्तमग्निं शमयांबभूवुर्गजा विविघ्नाः करशीकरेण ॥ ३१ ॥
शिलीमुखोत्कृतशिरःफलाढ्या च्युतैः शिरस्त्रैश्चकोत्तरेव ।
रणक्षितिः शोणितमद्यकुल्या रराज मृत्योरिव पानभूमिः ॥ ३२ ॥
केचिद्भदाः केऽपि सचापबाणानन्ये कृपाणीमपरे च शूलम् ।
शक्त्यष्टिमन्ये मुसलं परे च प्रोत्तानहस्ताः परिनर्तयन्ति ॥ ३३ ॥
सरोषयुद्धाङ्गनमध्यधावन्मत्तद्विपानामधिकोत्सुकानाम् । पादा-
भिघाताभिहताः पतन्ति रथाश्च योधाश्च तुरंगमाश्च ॥ ३४ ॥
रम्भातरुनुद्धतवातपूरा यथा तथा वारणयूथनाथाः । सङ्ग्राम-
भूमौ विजिपातयन्ति रथाश्च योधाश्च तुरंगमांश्च ॥ ३५ ॥
परस्परं क्षतयोः प्रहर्त्रोरुक्तान्तवाय्वोः समकालमेव । अम-
र्त्यभावेऽपि कयोश्चिदासीदेकाप्सरःप्रार्थितयोर्विवादः ॥ ३६ ॥
महास्वनः सैन्यविमर्दसंभवः कर्णान्तमूलकप्रतामुपेयिवान् ।
पयोनिधेः क्षुब्धतरस्य मन्थनो बभूव भूम्ना भुवनोदरः
मरिः ॥ ३७ ॥ महागजानां गुरुद्वहितैः शतैः सुहेषितैर्घोरै-
तरैश्च वाजिनाम् । घनै रथानां चलचण्डचीत्कृतैस्तिरो-
हितोऽभूत्पटहस्य निःस्वनः ॥ ३८ ॥ घनैर्विलोक्य स्थगि-
तार्कमण्डलैश्चमूरजोभिर्निचितं नभस्तलम् । अयायि हंसै-
रभिमानसं घनभ्रमेण सानन्दमनर्ति केकिभिः ॥ ३९ ॥
विलोक्य धूलीपटलैर्भृशं भृतं द्यावापृथिव्योरलमन्तरं महत् ।
किमूर्ध्वतोऽधः किमधस्त ऊर्ध्वतो रजोऽभ्युपैतीति जनै-
रतर्क्यत ॥ ४० ॥ नोर्ध्वं न चाधो न पुरो न पृष्ठतो न
पार्श्वतोऽभूत्खलु चक्षुषो गतिः । सूच्यग्रमेधैः पृतनारजो-
भैरैः सुनिर्भरं प्राणिगणस्य सर्वतः ॥ ४१ ॥ उद्दामदानद्विप-
द्वहितैः शतैर्नितान्तमुनुज्जतुरंगहेषितैः । चलद्भ्रजस्यन्दन-
नेमिनिःस्वनैरभून्निरुच्छासमथाकुलं नमः ॥ ४२ ॥ महा-
गजानां गुरुभिस्तु गर्जितैर्विलोलघण्टारणितै रणोज्ज्वलैः ।
वीरप्रभेदैः प्रमदग्रमेदुरैर्वाचालतामादधिरेतरां दिशः ॥ ४३ ॥
दन्तीन्द्रदानाम्भुधिवारिवीचिभिः सद्योऽपि नद्यो बहु ताः
पुष्प्रीरे । धराऽरजोभिस्तुरगक्षतैर्भृतं वाः पङ्कतामेत्य रजस-
लीकृतम् ॥ ४४ ॥ निम्नप्रदेशाः स्थलतामुपागमन्निन्नल्यध-
श्चैरपि सर्वतः स्थलम् । तुरङ्गमाणां व्रजतां खुरैः क्षिती
रथैर्गजेन्द्रैः परितः समीकृता ॥ ४५ ॥ नमोदिगन्तप्रतिघो-
षमीषणैर्महामहीमृत्तटदारणोल्बणैः । पयोधिनिर्धूननकेलिभि-
र्जगद्बभूव मेरीखनितैः समाकुलम् ॥ ४६ ॥ इतस्ततो
वातविधूतचञ्चलैरारोहिताशागमनैर्ध्वजांश्चक्रेः । लघुकण-

त्काञ्चनकिंकिणीकुलैरमजि धूलीजलधौ नमोगतैः ॥ ४७ ॥
घण्टारवै रौद्रतरैर्निस्तैर्विसृत्वरैर्गर्जरवैः सुमैरैः । मदद्वि-
पानां प्रथयावभूविरै न वाहिनीनां पटहस्य निःस्वनाः ॥ ४८ ॥
करालवाचालमुखैश्चमूरवैः सस्ताम्बरा वीक्ष्य रजस्वला
दिशः । तिरोवभूवे गगने दिनेश्वरो रजोऽन्धकारे परितः
कुतोऽप्यसौ ॥ ४९ ॥ आक्रान्तपूर्वा रमसेन सैनिकैर्दिगङ्गना
व्योमरजोभिदूषिता । मेरीरवाणां प्रतिशब्दितैर्धनैर्गर्ज गाढं
गुरुमत्सरादिव ॥ ५० ॥ गुरुसमीरसमीरितभूधरा इव गजा
गगनं विजगाहिरे । गुरुतरा बहुवारिभराद्वना भुवमतीव
नमन्त इवामवन ॥ ५१ ॥ संजग्माते तावपायानपेक्षौ
सेनाम्भोधी धीरनादौ रयेण । पक्षच्छेदात्पूर्वगेकत्र देशे
वाञ्छन्तौ वा विन्ध्यसखौ निलेतुम् ॥ ५२ ॥ पत्तिः पत्तिं
वैजिमेयाय वाजी नागं नागः स्यन्दनस्थो रथस्थम् । इत्थं
सेना वैल्लभसेव रागादङ्गेनाङ्गं प्रत्यनीकस्य भेजे ॥ ५३ ॥
रथ्याघोषैर्द्वेहणैर्वारणानामैक्यं गच्छन्वाजिनां हेषया च ।
व्योमव्यापी संततं दुन्दुभीनामव्यक्तोऽभूदीशितेव प्रणादः
॥ ५४ ॥ रोपवेशाद्गच्छतां प्रत्यमित्रं दूरोत्क्षिप्तस्थूल-
बाहुचञ्चानाम् । दीर्घास्तिर्यग्जैजयन्तीसदृश्यः पादातानां
भ्रजिरे खड्गलेखाः ॥ ५५ ॥ उद्यन्नादं धन्विभिर्निष्ठुराणि
स्थूलान्युच्चैर्मण्डलत्वं दधन्ति । आस्फाल्यन्ते कर्मुकाणि
स कामं हस्त्यारोहैः कुञ्जराणां शिरांसि ॥ ५६ ॥ घण्टा-
नादो निःस्वनो ङिण्डिमानां प्रैवेयाणामारवो ब्रंहितानि ।
आमेत्येवं प्रत्यवोचन्गजानामुत्साहार्थं वाचमाधोरणम् ॥ ५७ ॥
रोषवेशादभिसुर्येन कौचित्पाणिग्राहं रंहसैवोपयातौ ।
हित्वा हेतीर्मल्वन्मुष्टिघातं भ्रन्तौ बाहूबाहवि व्यासृजे-
ताम् ॥ ५८ ॥ शुद्धाः सङ्गं न क्वचित्पासवन्तो दूरान्मुक्ताः
शीघ्रतां दर्शयन्तः । अन्तःसेनं विद्विषामाविशन्तो युक्तं
चक्रुः सायका वाजितायाः ॥ ५९ ॥ आक्रम्याजेरग्रिमस्क-
न्धमुच्चैरास्थायाथो वीतशङ्कं शिरश्च । हेलालोल वर्त्म
गत्यातिमर्त्यं धार्मारोहन्मानभाजः सुखेन ॥ ६० ॥ रोदो-
रन्त्रं व्यश्रुवानानि लोलैरङ्गस्यान्तर्मापितैः स्थावराणि ।
केचिद्दुर्गमित्य संयन्निषेधां क्रीणन्ति स प्राणमूल्यै-
र्यशांसि ॥ ६१ ॥ वीर्योत्साहस्त्राधि कृत्वावदानं सङ्ग्रामाग्रे
मानिनां लज्जितानाम् । अज्ञातानां शत्रुभिर्मुक्तमुच्चैः

श्रीमन्नाम श्रावयन्ति स नैमाः ॥ ६२ ॥ मिश्रीभूते तत्र
सैन्यद्वयेऽपि प्रायेणायं व्यक्तमासीद्विशेषः । आत्मीयास्ते ये
पराश्वः पुरस्तादभ्यावर्ता संमुखो यः परोऽसौ ॥ ६३ ॥
सद्वंशत्वादङ्गसंसङ्गिनीत्वं नीत्वा कामं गौरवेणावबद्धा ।
नीता हस्तं वक्षयित्वा परेण द्रोहं चक्रे कस्यचित्त्वा
कृपाणी ॥ ६४ ॥ नीते भेदं धौतधाराभिघातादम्भोदाभे
शात्रवेणापरस्य । सौम्याजिस्तीक्ष्णमार्गस्य मार्गो विद्युद्दीप्तः
कङ्कटे लक्ष्यते स ॥ ६५ ॥ आमूलान्तात्सायकेनायतेन
स्यूते बाहौ मण्डुकक्षिष्टमुष्टेः । प्राप्यासखां वेदनामस्तधैर्या-
दप्यभ्रश्यच्चर्म नान्यस्य पाणेः ॥ ६६ ॥ भित्त्वा घूर्णामाय-
सेनाधिवक्षः स्थूरीपृष्ठो गर्भप्रक्षेण विद्धः । शिक्षाहेतोर्गाढ-
रज्ज्वेव बद्धो हतुं वक्रं नाशकहुमुखोऽपि ॥ ६७ ॥ विष्व-
द्रीचीर्विक्षिपन्सैन्यवीचीराजवन्तः क्वापि दूरं प्रयातम् ।
वभ्रामैको बन्धुमिदं विद्वक्षुः सिन्धौ बाधो मण्डलं गोर्व-
राहः ॥ ६८ ॥ यावच्चक्रे नाञ्जनं बोधनाय व्युत्थानञ्चो
हस्तिचारी मदस्य । सेनास्नानादन्तिनामात्मनैव स्थूलास्ता-
वत्प्रावहन्दानकुल्याः ॥ ६९ ॥ प्रत्यासन्ने दन्तिनि प्राति-
पक्षे यन्ना नागः प्रास्तवक्रच्छदोऽपि । क्रोधाक्रान्तः क्रूर-
निर्दाप्तिक्षः प्रेक्षाचक्रे नैव किञ्चिन्मदान्धः ॥ ७० ॥ अन्यो-
न्येषां पुष्करैरामृशन्तो दानोद्भेदादनुचक्रेमृगबालाः । उन्मूर्धानः
संनिपत्यापरान्तैः प्रायुध्यन्त स्पष्टदन्तध्वनीभाः ॥ ७१ ॥
द्राघीयांसः संहताः स्थेमभाजश्चारूद्रास्तीक्ष्णतामत्यजन्तः ।
दन्ता दन्तैराहताः सौमजानां भङ्गं जग्मुर्न स्वयं साम-
जाताः ॥ ७२ ॥ मातङ्गानां दन्तसंघट्टजन्मा हेमच्छेदच्छाय-
चञ्चच्छिखाग्रः । लभोऽप्यग्निश्चामरेषु प्रकामं माञ्जिष्ठेषु
व्यज्यते न स सैन्यैः ॥ ७३ ॥ ओषैर्मासे मत्सरोत्पातवा-
ताक्षिण्यदन्तश्मारुहां घर्षणोत्थैः । यौगान्तैर्वा वह्निभिर्वार-
णानामुच्चैर्मूर्ध्व्योस्त्रि नक्षत्रमाला ॥ ७४ ॥ सन्द्राम्भोदश्यामले
सामजानां धृन्वे नीताः शोणितैः शोणिमानम् । दन्ताः शोभा-
मापुरम्भोनिधीनां कन्दोद्भेदा वैद्रुमा वारिणीव ॥ ७५ ॥
उत्क्षिप्योच्चैः प्रस्फुरन्तं रदाभ्यामीर्षादन्तः कुञ्जरं शात्रवी-
यम् । शृङ्गप्रोर्तप्रावृषण्याम्बुदस्य स्पष्टं प्रापत्साम्यमुर्वी-
धरस्य ॥ ७६ ॥ व्याप्तं लोकैर्दुःखलभ्यापसारं संरम्भित्वादेत्य
धीरो महीयः । सेनामध्यं गाहते वारणः स ब्रह्मेव प्रागा-
दिदेवोदरान्तः ॥ ७७ ॥ भृङ्गश्रेणिश्यामभासां समुहैर्नारा-
चानां विद्धनीरन्ध्रदेहः । निर्भीतत्वादाहवेनाहतेच्छो हृष्य-

१ अश्वम् २ प्रियतमस्य. यथा कान्ता कान्तखोरुमृगणा करं
करेण सुखं सुखेन भजति, तथा सेना प्रतिसेन्यस्य पत्तिं पत्ति-
नाऽभ्यस्यनेलादिक्रमेण भेज इत्यर्थः. ३ शस्त्राणि. ४ अनुरूपं
कर्म. ५ पक्षवचायाः. ६ यथा कथञ्चित्क्षिप्तकन्धमूषवारोहणक्रमेण
किञ्चिद्दूरोहमद्रितटादिकमारोहति तद्वदिति भावः. ७ आपणम्.
८ प्रशस्तं कर्म.

१ सु. र. भां.

१ बन्दिनः. २ पराश्वज्ञाः. ३ सरकरेखा. ४ खड्गसं.
५ कवचे. ६ नासाय. ७ लोहमयेन. ८ नवारुदः. ९ बाणविशेषेण.
१० सर्वव्यापिनी. ११ पृथिव्याः. १२ शुण्डाग्रेः. १३ गजानाम्.
१४ दन्तेत्यर्थः. १५ युगान्तमवेति. १६ महादन्तः. १७ संलक्षः.

नहस्ती हृष्टरोमेव रेजे ॥ ७८ ॥ आताम्राभा रोषभाजः
कटान्तादाशूखाते मार्गणे धूर्गतेन । निश्च्योतन्ती नाग-
राजस्य जज्ञे दानसाहो लोहितसेव धारा ॥ ७९ ॥ कुर्व-
ज्योत्स्नाविप्रुषां तुल्यरूपस्तारस्ताराजालसारामिव धाम् ।
खङ्गाघातैर्दारितादन्तिकुम्भादामाति स प्रोच्छलन्मौक्ति-
कौषः ॥ ८० ॥ दूरोत्क्षिप्ताक्षिप्रचक्रेण कृतं मत्तो हस्तं
हस्तिराजः स्वमेव । भीमं भूमौ लोलमानं सरोषः पादे-
नासृक्पङ्कपेषं पिपेष ॥ ८१ ॥ आपस्काराद्भुनगात्रस्य भूमिं
निःसाधारं गच्छतोऽवाब्धुखस्य । लब्धायामं दन्तयोर्युग्म-
मेव स्वं नागस्य प्रापदुत्तमनत्वम् ॥ ८२ ॥ हस्तेनाग्रे
वीतमीतं गृहीत्वा कंचिद्बालः क्षिप्तवानूर्ध्वमुखैः ।
आसीनानां व्योम्नि तस्यैव हेतोर्दिव्यस्त्रीणामर्पयामास
नूनम् ॥ ८३ ॥ आक्रम्यैकामग्रपादेन जङ्घामन्यामुच्चैराद-
दानः करेण । सांस्थिस्थानं दारुवद्धारुणात्मा कंचिन्म-
ध्यात्वाट्यासास दन्ती ॥ ८४ ॥ उस्तुत्यारदर्धचन्द्रेण
लूने वक्रेऽन्यस्य क्रोधदष्टोदन्ते । सैन्यैः कण्ठच्छेदलीने
कवन्वाद्भयो विभ्ये वलगतः सासिपाणेः ॥ ८५ ॥ प्रत्यावृत्तं
ममभाजि स्वसैन्ये तुल्यं मुक्तैराकिरन्ति स कंचित् । एकौघेन
स्वर्णपुङ्खैर्द्विपन्तः सिद्धा मान्यैः साधुवादैर्द्वयेऽपि ॥ ८६ ॥
वाणाक्षिसारोहशून्यासनानां प्रक्रान्तानामन्यसैन्यैर्ग्रीहीतुम् ।
संरब्धानां आम्यतामाजिभूमौ वारी धारैः ससरे वारणा-
नाम् ॥ ८७ ॥ कश्चिन्मूर्च्छमेत्य गाढप्रहारः सिक्तः
शीतैः शीकरैर्वारणस्य । उच्छ्वासास स्थिता तं जिघृक्षु-
र्व्यर्थाकृता नाकनारी मुमूर्च्छ ॥ ८८ ॥ लूनग्रीवात्सायके-
नापरस्य धामत्युच्चैराननादुत्पतिष्णोः । त्रेसे मुग्धैः सैहिके-
यातुकाराद्रौद्राकारादप्सरोवक्रचन्द्रैः ॥ ८९ ॥ वृत्तं युद्धे
शूरमाक्षिष्य कांचिद्रन्तुं तूर्णं मेरुकुञ्जं जगाम । त्यक्त्वा
नाभौ देहमेति स यावत्पत्नी सद्यस्तद्वियोगासमर्था ॥ ९० ॥
त्यक्तप्राणं संयुगे हस्तिनीस्था वीक्ष्य प्रेम्णा तत्क्षणादुद्रतासुः ।
प्राप्याखण्डं देवभूयं सतीत्वादाशिश्लेष स्वैव कंचित्यु-
रंघ्री ॥ ९१ ॥ स्वर्गे वासं कारयन्त्या चिराय प्रत्यग्रत्वं
प्रत्यहं धारयन्त्या । कश्चिद्रेजे दिव्यनार्या परसिंलोके
लोकं प्रीणयन्त्येह कीर्त्या ॥ ९२ ॥ गत्वा नूनं वैभुयं सद्य
रम्यं मूर्च्छाभाजामाजगामान्तरात्मा । भूयो दृष्टप्रत्ययाः
प्राप्तसंज्ञाः सार्धयस्ते यद्राजायाद्रियन्ते ॥ ९३ ॥ कश्चिच्छ-
न्नापातमूढोऽपबोर्दुर्लब्धा भूयश्चेतनामाहवाय । व्यावर्तिष्ट
क्रोशतः सत्पुरुषैस्त्यक्तश्चात्मा का च लोकावुत्तिः ॥ ९४ ॥
मिन्नोरस्कौ शत्रुणाकृष्य दूरादासन्नत्वाकौचिदेकेषुणैव ।

१ आमुलाद. २ आयतम्. ३ दृष्टहस्ती. ४ मन्वमानास्थिपट-
कारश्चन्द्रयुक्तम्. ५ वाणेन. ६ वन्धनस्थानम्. ७ वन्दे. ८ जलकणैः.

अन्योन्यावष्टम्भसामर्थ्ययोगादूर्ध्ववेव स्वर्गतावप्यभूत्
॥ ९५ ॥ भगैर्दण्डैरातपत्राणि भूमौ पर्यस्तानि प्रौढच-
द्युतीनि । आहाराय प्रेतराजस्य रौप्यस्थालीनीव स्थापिता
स्य भान्ति ॥ ९६ ॥ रेजुर्गृष्टा वक्षसः कुङ्कुमाङ्गा मुक्ताहा-
पार्थिवानां व्यसूनाम् । हासालक्ष्याः पूर्णकामस्य मन्ये मू-
र्दन्ताः पत्तिरक्तासवस्य ॥ ९७ ॥ निम्नेष्वोघीभूतमस्रक्ष-
नामस्रं भूमौ यच्चकासांचकार । रागार्थं तत्किं नु कौमु-
दम्भः संच्यानानामन्तकान्तःपुरस्य ॥ ९८ ॥ रामेण त्रिःस-
कृत्वो हृदानां चित्रं चक्रे पञ्चकं क्षत्रियास्तैः । रक्ताम्भोभि-
क्षणादेव तस्मिन्संख्येऽसंख्याः प्रावहन्दीपवत्यः ॥ ९९ ॥
संदानान्तादस्त्रिभिः शिक्षितास्त्रैराविश्याधः शतशस्त्र-
लूनाः । क्रूरौपम्यं व्यक्तमन्तर्नदीनामैभाः प्रापन्नङ्गयोऽसृज-
नाम् ॥ १०० ॥ पद्माकारैर्योषवकैरिमानां कर्णभ्रष्टैश्चामौ-
हंसैः । सोपस्काराः प्रावहन्नसतोयाः स्रोतस्विन्यो वीचिष-
स्तरङ्गिः ॥ १०१ ॥ उक्तान्तानामामिषायोपरिष्टादध्या-
वन्नमुः पत्रवाहाः । मूर्ताः प्राणा नूनमद्याप्यवेक्षाम-
कार्यं त्याजिता दारुणास्तैः ॥ १०२ ॥ आतन्वद्भि-
पत्राग्रनादं प्राप्तैर्दूरादाशु तीक्ष्णैर्मुखाग्रैः । आदौ त-
सैनिकानामजीवैर्जीवैः पश्चात्त्रिपूगैरपायि ॥ १०३ ॥
ओजोभाजां यद्रणे संस्थितानामादतीत्रं सार्धमङ्गेन नून-
ज्वालाव्याजादुद्रमन्ती तदन्तस्तेजस्तारं दीप्तजिह्वा व-
॥ १०४ ॥ नेरन्तर्गच्छिन्नदेहान्तरालं दुर्भक्ष्यस्य ज्वालि-
वाशितेन । योद्धुर्वाणप्रोतमादीप्य मांसं पाकापूर्वस्वाद-
शिवाभिः ॥ १०५ ॥ ग्लानिच्छेदि क्षुत्प्रबोधाय प-
रत्तारिष्टं शोषिताजीर्णशेषम् । स्वादुंकारं कालख-
पदंशं क्रोष्टा र्भिभ्यं व्येष्यणद्वयस्वनच्च ॥ १०६ ॥ क्र-
त्यूगैः पुष्करार्णयानकानां प्रेत्याशाभिर्मेदसो दारितानि
औमीलानि प्राणिनः प्रेत्यवश्यन्कालो नूनं व्याददा-
नानि ॥ १०७ ॥ कीर्णा रेजे साजिभूमिः समन्तादप्राणि-
प्राणभाजां प्रीतिकैः । बह्वारम्भैर्यसंयोजितैर्वा रूपैः
सुष्टिकर्मान्तशाला ॥ १०८ ॥ त्वत्पत्रमुक्तविशिखैरर्वा-
प्रकाशैरामूललूननवकेतककान्तदन्ताः । त्रासावसन्नमव-
कपोलभागाः संपादयन्ति करिणः करिणीभ्रमं नः ॥ १०९ ॥
मिलितमिहिरभासं मौलिमेतस्य दृष्ट्वा परवरतनुपादाल-
तर्कयन्त्या । त्वदरिघराणिजानिर्मानुभिन्वेन गच्छन्सु-
मृगाक्ष्या वीक्ष्यते साम्यसूयम् ॥ ११० ॥ मवपु-

१ उत्तरीयाणाम्. २ नद्यः. ३ गुल्फदेशमधिकृत्य. ४ स-
कराः. ५ मृतानाम्. ६ पक्षिणः. ७ पक्षे, -बाणाः. ८ रीति स. ९
वरम्. १० सुक्तवान्. १० मुखानि. ११ तूष्णीम्. १२ दृष्ट्वा
१३ भयंकराणि. १४ अन्ववहरन्. १५ अवयवैः.

रणवर्णनम्, अरिपलायनम्

१३१

निष्ठुरक्षुरदद्वजैराचिता क्षणात्समरविच्युतप्रतिचपालचेला-
 क्षिता । इयं रणधरा भवद्विरददानधाराजलैः किमु व्रण-
 तलेऽर्पितं वसनपट्टमासिञ्चति ॥ १११ ॥ कृपाणकिरणानलं
 रुधिरनीरपूरच्छटाजटाव्रततिसंकुलं भटतिमिङ्गिलैराकुलम् ।
 प्रमथ्य समरार्णवं वरमकर्षि लक्ष्मीस्त्वया विधाय मदमन्धरं
 मथनमन्दरं सिन्धुरम् ॥ ११२ ॥ झणज्झणितकङ्कणकणि-
 तकिङ्किणीकं धनुर्वनद्विरुगुणाटनीकृतकरालकोलाहलम् ।
 वितत्य किरतोः शरानविरतस्फुरच्चुडयोर्विचित्रमभिवर्धते
 भुवनभीममायोधनम् ॥ ११३ ॥ प्रतीक्ष्यन्ते वीराः प्रतिमु-
 खमुरोभिः सरभसं विपक्षाणां हेतिः प्रतिनियतधैर्यानुभवतः ।
 विदीर्णत्वम्भारादलितपिशितच्छिन्नधमनिप्रकाण्डास्थिस्त्रायुः
 स्फुटरविलक्ष्यान्ननिवहाः ॥ ११४ ॥ शितैर्वाणैरेके मृध-
 मुवि परे तीक्ष्णनखरैः क्रियासातत्येनाप्यहमहमिकाकान्त-
 मनसः । मिथो विन्ध्यन्ति स्म प्रबलतमसंमर्दविदलक्षित-
 क्षोदःपिष्टातकसुरभिवक्षस्तभृतः ॥ ११५ ॥ भल्लैर्मिन्नाः
 प्रतिचपतयः शङ्खनादानुदाराञ्छ्रुत्वा राजन्पुनरपि मुजादण्ड-
 कण्डूतिभाजः । आलिङ्गन्त्यास्त्रिदशसुदृशो भ्रूलतां वीक्ष्य
 मुग्धां शापभ्रान्त्या चपलमनसो हस्तमावर्तयन्ति ॥ ११६ ॥
 मुष्णद्भिर्मदवारि वारणगणैर्मैघायितं कार्मुकैरैतैः शक्रशरास-
 नायितमपश्चन्नैः शिलीन्ध्रायितम् । खद्योतायितमल्लघटन-
 समुद्रतस्फुलिङ्गैः स्फुरन्नाराचैश्चपलायितं रणभुवा सैन्यै-
 र्भस्त्रायितम् ॥ ११७ ॥ मुग्धभ्रूयुगलैः क्रुधा समधिकस्फा-
 राणाक्षैः क्षणात्स्वेदाम्भःपटलप्रकृतिलकैर्दृष्टाधरोष्ठैरपि ।
 दृष्टमश्रुभिरुत्पतद्भिरभितः संकीर्णमालक्ष्यते त्वद्वस्ताब्ज-
 निकृतवैरिभटसुश्रेणीशिरोभिर्वियत् ॥ ११८ ॥ क्ष्वेडाभिः
 ककुभः पृष्ठाकिनैर्यैर्मोम द्विधाखण्डितैर्दैर्हैर्विद्विषतां धरातल-
 मपि प्रच्छादयन्तौ चिरम् । कुर्वातेऽश्रुजलाविलेक्षणपथान्ये-
 तावकाण्डोच्चरद्गोमाञ्चानि सवेपथून्यपि मुहुर्वर्ष्माणि नः पश्य-
 ताम् ॥ ११९ ॥ आगुञ्जद्विरिकुञ्जकुञ्जरघटाविस्तीर्णकर्णज्वरं
 ज्यानिघोषममन्ददुन्दुभिरवैराध्मातमुज्जृम्भयन् । वेष्टद्वैरव-
 भूरिण्डनिकरैर्वारो विधत्ते भुवस्तृप्यत्कालकरालवक्त्रविषस-
 व्याकीर्यमाणो इव ॥ १२० ॥ नो चापाकलनं न पत्रिधरणं
 न ज्यासमाकर्षणं नो बाहुस्फुरणं न बाणगमनं संलक्ष्यते ते
 रणे । किंतु श्रौढकरीन्द्रकुम्भविगलन्मुक्तागणप्रस्फुरत्प्र-
 त्यर्थिक्षितपालमौलिमणिभिर्विद्योतते भूरियम् ॥ १२१ ॥
 वीराणां रुण्डतुण्डप्रविघटनपटुस्फारदोर्दण्डखण्डव्यापारक्षि-
 प्यमाणप्रतिभटविकटाटोपवर्ष्मप्ररूढः । कूटः कोऽप्येष
 सुदाजिरमुवि जरठश्चित्रकूटानुकारी लीयन्ते यत्र शत्रुप्रपतन-
 निवशाः कोटिशः शूरकीटाः ॥ १२२ ॥ प्रासप्रोतप्रवीरो-

ल्वणरुधिरपराश्रुष्टबुक्काजिघत्साधावद्ब्राधिराजाप्रतिमतनुरुह-
 च्छायया वारितोष्णाः । विश्राम्यन्ति क्षणार्धं प्रधानपरि-
 सरेष्वेव मुक्ताभियोगा वीराः शस्त्रप्रहारव्रणभररुधिराद्भार-
 दिग्धाखिलाङ्गाः ॥ १२३ ॥ जीवाकृष्टिं स चक्रे मृधमुवि
 धनुषः शत्रुरासीदतामुर्लक्ष्यासिर्माणानामभवदरिवले तदश-
 स्तेन लब्धम् । मुक्ता तेन क्षमेति त्वरितमरिगणैरुत्तमाङ्गैः
 प्रतिष्ठा पञ्चत्वं द्वेषिसैन्ये स्थितमवनिपतिर्नाप संस्थान्तरं सः
 ॥ १२४ ॥ युष्मद्दोर्दण्डमण्डल्यवनमितरणचण्डकोदण्ड-
 दण्डोन्मुक्तेषुच्छिन्नमूर्च्छत्यतिचपतिमुजाखण्डमुण्डावकीर्णा ।
 गायन्त्यत्यवल्गाद्रजनिचरवधूदत्ततालैः करालैर्वेतालैरदृष्टास-
 प्रकटितदशनैर्युद्धभूर्भाति भीमा ॥ १२५ ॥

अरिपलायनम्

सालकाननयुक्तापि सालकाननवर्जिता । हारावरुद्ध-
 कण्ठापि विहाराविरधूस्तव ॥ १ ॥ विचरन्ति विलासिन्यो यत्र
 श्रोणिभरालसाः । वृककाकशिवास्तत्र धावन्यरिपुरे तव ॥ २ ॥
 खकान्तदवकान्तारो यद्वैरिसुदृशमभूत् । जघनस्तनमुच्चैर्यो
 व्यलिखत्कण्टकैर्नखैः ॥ ३ ॥ काटिन्ध्रं कुचयोः स्रष्टुं वाञ्छ-
 न्त्यः पादपद्मयोः । निन्दन्ति विश्वधातारं त्वद्व्याधीधरि-
 योषितः ॥ ४ ॥ वनेऽखिलकलासक्ताः परिहृत्य निजस्त्रियः ।
 त्वद्वैरिवनितावृन्दे पुलिन्दाः कुर्वन्ते रतिम् ॥ ५ ॥ वीरं
 त्वद्विपुरमणी परिधातुं पल्लवानि संस्पृश्य । न हरति
 वनमुवि निजकररुहरुचिर्खचितानि पाण्डुपत्रधिया ॥ ६ ॥
 त्वद्वैरिणो वीर पलायितस्य प्रकाशयन्नक्तमरण्यमार्गान् ।
 कृशानुरासीदभिनन्दनीयस्तुङ्गेषु लभ्यो रिपुमन्दिरेषु ॥ ७ ॥
 राजन्निद्विषस्ते भयविद्रुतस्य भालस्थलं कण्टकिनो वनान्ताः ।
 अद्यापि किं वाऽनुभविव्यतीति व्यपाटयन्द्दृष्टुमिवाक्षराणि ॥ ८ ॥
 इतस्तसद्विद्रुतवैरिभूभ्रमियाथ दृष्टा वनमानवीजनैः । शशंस
 पृष्टाद्भुतमात्मदेशे शीतद्विषः शीतलशीलतां किल ॥ ९ ॥
 समस्तावनीनाथमौले भवत्तः परास्ता द्विषः पञ्चविस्तारि-
 नेत्रा । नितान्तं विहस्ता खहस्ताविन्दैर्विधत्ते पुरस्ता-
 दुरस्ताडनानि ॥ १० ॥ अलसमुजलताभिर्नादतो नागरीभि-
 र्भवनदमनकानां नातिथिर्वा बभूव । त्वदरिनगरमध्ये
 संचरंश्चैत्रजन्मा जरदजरणीतः क्षीयते गर्ध्ववाहः ॥ ११ ॥
 त्वदरिचपतिमाशावाससं धूलिधाराधवलमहह भिक्षुं वीक्ष्य
 मर्गत्रयेण । मुरमिदुदधिवेलोकाननं गाहमानो दिशति कुसुम-
 बाणं दूरतो निर्गमाय ॥ १२ ॥ त्वदरिचपतिकेलीसौध-
 संरूढदूर्वाङ्कुरकवलविलोलं वीक्ष्य रङ्गं सुधांशोः । उपवन-

१ वृक्षयुक्तमरण्यम्. २ अलक्षितं युक्तमाननं यस्याः. ३ पञ्चा-
 गतिर्व्यसाः. ४ व्याप्तानि. ५ बाहुः. ६ दृष्टम्.

हरिणीनामुन्नतो भूलतानां प्रसरति रतिजानिगलनिजन्मा
विवर्तः ॥ १३ ॥ वर्षासु भीतमवशाङ्गिभुजं भुजंगमेकं निगृ-
ह्य शिरसि स्थितमञ्जनाभम् । शून्ये तवारिनगरे शबरी
सशङ्कमाविस्सते कनकमुष्टिकृपाणलोभात् ॥ १४ ॥ स्फुट-
तरमटवीनां प्रान्तरे पर्यटन्ती हरिहतगजकुम्भोन्मुक्तमु-
क्ताफला नि । परिकरयति हस्ताम्भोजशोणप्रशामिः परिहरति
च दूरान्मञ्जु गुञ्जाभ्रमेण ॥ १५ ॥ ये कन्दरासु निवसन्ति
सदा हिमाद्रेस्त्वत्यातशङ्कितधियो विवशा द्विपस्ते । अप्यङ्ग-
मुत्पुलकमुद्रहतां सकम्पं तेषामहो बत भियां न बुधोऽप्य-
भिज्ञः ॥ १६ ॥ कुरुवक कुचाघातकीडासुखेन वियुज्यसे
चकुलविटपिन्धर्तव्यं ते मुखासवसेचनम् । चरणघटनावन्थो
यास्यस्यशोक सशोक्तामिति निजपुरत्यागे यस्य द्विषां जगदुः-
स्त्रियः ॥ १७ ॥ अनारतपरिस्खलन्नयनवारिधाराशतप्रवृद्ध-
पथनिम्नगासलिलरुद्धयानोद्यमा । त्वदीयरिपुकामिनी बहुविदे-
शयानैषिणी विनिन्दति बलदृशा गुरुष्वश्रुपं प्रावृषम् ॥ १८ ॥
इतश्चेतश्चाद्विर्विचटिततटः सेतुरुदरे धरित्री दुर्लभ्या
बहुलहिमपङ्को गिरिरयम् । इदानीं निवृत्ते करितुरग-
नीराजनविधौ न जाने यातारस्तव च रिपवः केन च
पथा ॥ १९ ॥ क्षणं कान्तागारप्रसरविलसन्मानसरतिः
क्षणं शैलोत्सङ्गे द्विजकुलरवाकृष्टहृदयः । क्षणं पत्रध्यानश्रुति-
पुलकितो यद्भयभराद्धसन्प्राप्तोऽरण्ये रिपुरवनिपालस्थिति-
मिव ॥ २० ॥ अये मातस्तातः क्व गत इति यद्वैरिशि-
शुना दरीगेहे लीना निभृतमिह पृष्टा स्वजननी । करेणासं
तस्य द्रुतमथ निरुद्धाश्रुभृतया विनिःश्वस्य स्फारं शिव
शिव दृशैवोत्तरयति ॥ २१ ॥ अपण्यं भूभृद्वनमटति वल्का-
म्बरधरा जटालो दिग्वासाः शिखरिणे शिवोऽयं निवसति ।
इति आन्त्यान्योन्यं क्षणमिलितयोः क्षोणितिलक द्विपदं पत्यो-
स्ते शिव शिव शिवन्ति प्रणतयः ॥ २२ ॥ पश्येत्कश्चिच्चल-
चपल रे का त्वराहं कुमारी हस्तालम्बं वितर हहहा
व्युत्क्रमः कासि यासि । इत्थं पृथ्वीपरिवृष्ट भवद्विद्विषोऽर-
ण्यवृत्तेः कन्या कंचित्फलकिसलयान्याददानाभिधत्ते ॥ २३ ॥
स्वल्पं ब्रूमः किमपि चरितं वीरवर्य त्वदीयं मिथ्यावादाः
कवय इति नो दुःप्रवादो रुणद्धि । मुक्ता मुक्ता मलयशिखरे
त्वद्विपक्षावरोधैरुण्डान्या भुजगललनाः सादरं पाल-
यन्ति ॥ २४ ॥ क्षोणीपाल त्वदरिहरिणीलोचना शोचमाना
गुञ्जाहारं कुचकलशयोर्निःश्वसन्ती करोति । क्षुम्यत्क्षीराम्बुधि-
लहरिसंक्षोभिस्त्वद्यशोभिगौरं मुक्ताफलमयमिवाविन्दते
नन्दतन्या ॥ २५ ॥ विमुञ्चति पदे पदे रुचिरचीरहारादिकं
शुकं गृहसमुत्सुकं त्यजति चैव जीवाधिकम् । पलायनपर-

यणा तव विमो रिपोरङ्गना सुदुर्बलितकंधरं मिहिरमण्ड-
वीक्षते ॥ २६ ॥ घराधर तव द्विषां वनजुषां विहीनत्वि-
दधे गुणनिधे धनुर्विगुणमप्यनेकं गुणम् । फलाहरणयष्टि-
करणकन्दरान्तःशिवानिवारणविहंगिकाकरणचुल्लिकाकर्षणैः
॥ २७ ॥ राजन्राजसुतां न पाठयति मां देव्योऽपि तूष्णीं स्थिता
कुब्जे भोजय मां कुमारसचिवैर्नाद्यापि किं भुज्यते । इति
नाथ शुक्रस्तवारिभवने मुक्तोऽध्वगैः पञ्जराच्चित्रस्थानवलेक-
शून्यबलभावेकैकमाभपते ॥ २८ ॥ कामन्त्यः क्षतको-
लाङ्गुलिगलद्रक्तैः सदर्भाः स्थलीः पादैः पातितयावकैरि-
गलद्व्याभ्याम्बुधौताननाः । भीता भर्तृकरावलम्बितकरास्त-
द्वैरिनार्योऽधुना दावाधिं परितो भ्रमन्ति पुनरप्युद्यद्विवाह-
इव ॥ २९ ॥ तन्वीमुज्झितभूषणां कलगिरं रोमोद्गमं वि-
तीं वेपन्तीं व्रणिताधरां विवसनां सीत्कारमातन्वतीम्
दोभ्यो चण्डतुषारपातसभयामालिङ्ग्य कण्ठे भृशं स्वां सु-
दयितामिवातिरसिकां त्वद्विद्विषः शेरते ॥ ३० ॥ भूषण-
रजोनिपातमलिनाः स्वस्माद्गृहात्पच्युताः सामान्यैरपि जन्तु-
करतलैर्निःशङ्कमालिङ्गिताः । संलम्भाः क्वचिदेकतामुपग-
क्वापि प्रबुद्धाः क्वचित्सुप्ताः क्वापि च सारिवत्प्रतिगृहं आन-
स्तवारिस्त्रियः ॥ ३१ ॥ कर्पद्विः सिचयाञ्चलान्यतिरसात्
वद्विरालिङ्गनं गृहानैः कचमालिहद्विरधरं विआभय-
करो । प्रत्यक्षेऽपि भवद्विरोधित्पतेरन्तःपुराणामहो धि-
विटपैर्विद्वैरिव वने किं नाम नो चेष्टितम् ॥ ३२ ॥
स्नाताः प्रावृषि वारिवाहपटलैः प्रोद्धतदूर्वाङ्कुरव्याजेनाचकु-
प्रणालसलिलैर्दत्त्वा निवापाञ्जलीन् । प्रासादास्तव विद्वि-
परिपतत्कुब्जस्थपिण्डच्छलात्कुर्वन्ति प्रतिवासरं निज-
प्रेताय पिण्डक्रियाः ॥ ३३ ॥ मौलिं मानविधिं नि-
नमयितुं हारं स्वयं गुम्फितुं निर्यातुं दयितस्य पाणिक-
च्छयां विना वर्त्मनि । निद्रातुं च विनाङ्गपालिशयनं
च शून्या दिशः सख्या त्वत्प्रतिवीरनीरजमुखी साह-
मध्याप्यते ॥ ३४ ॥ प्रातं तालफलाशया स्तनतटं कि-
भ्रमेणाधरो दष्टः पाकविदीर्णदाडिमधिया लीढाः स्फुट-
रदाः । आम्न्यन्ती भ्रमनिःस्पृहानुविपिनं त्वद्वैरिसीमन्ति
निद्राणा सुदुराहतां सुदुरपि क्षिप्ता च शाखाभृगैः ॥ ३५ ॥
त्वत्प्रेत्यर्थिवसुंधरेशतरुणीः संत्रासतः सत्वरं यान्ती-
विलुण्ठितं सरभसं याताः किराता वने । तिष्ठन्ति तित्ति-
प्ररुद्धपुलकास्ते विस्तृतोपक्रमास्त्रासमुत्तरलैः स्तनैर-
लोलैरपाङ्गैरपि ॥ ३६ ॥ एतस्मिन्विजने वनेऽर्जुन-
चावकाशे सुखं तिष्ठामीति तव द्विषामधिपतिर्यावद्वि-

१ लाक्षारसः. २ शत्रवः. ३ भयात्. ४ स्तब्धाः. ५ नति-
पलेः. ६ महद्भिः.

अरिपलायनम्, प्रतापवर्णनम्

१३३

मतिम् । तावत्तत्र निपातितं सुवि भवन्नामाङ्गसेल्लाहंतं दृष्ट्वा
 केसरिणः केरङ्गमैसमत्रासो मुहुर्मूर्च्छति ॥ ३७ ॥ का त्वं
 पुवि नरेन्द्र लुब्धकवधूर्हसे किमेतत्पलं क्षामं किं सहजं
 ब्रवीमि नृपते यद्यस्ति ते कौतुकम् । गायन्ति त्वदरिप्रिया-
 श्रुतटिनीतीरेषु सिद्धाङ्गना गीतान्धा न तृणं चरन्ति हरि-
 णास्तेनामिधं दुर्बलम् ॥ ३८ ॥ स्वप्नेऽपि क्षितिपावतंस
 भवतो भीत्या व्रजन्ती वनं निर्भया प्रतिपक्षवैरिरमणी कल्लो-
 लिनीपाथसि । उल्लिखिताननमुन्नतञ्च चरणव्यासक्तमुक्ताफलं
 भूयः स्फारितबाहुवलि शयनादुद्भ्रान्तमुत्तिष्ठति ॥ ३९ ॥ ता-
 दृग्दण्डविवर्तनर्तितममी चक्रादपक्रामिताः कापि कापि च
 कण्टकेरुपगता रेखोपरेखाभ्रमम् । यस्य प्रौढतरप्रतापदहन-
 ज्वालाभिरन्ते दिशामापाके निपतन्ति पार्थिवघटाः शीर्यन्ति
 वीर्यन्ति च ॥ ४० ॥ आगच्छागच्छ सज्जं कुरु वरतुरंगं
 संनिवेहि द्रुतं मे खङ्गः कासौ कृपाणीमुपनय धनुषा किं
 किमङ्गप्रविष्टम् । संरम्भोन्निद्रितानां क्षितिभृति गहनेऽन्योन्य-
 मेवं प्रतीच्छन्वादः स्वप्नामिष्टे त्वयि चकितदृशां विद्विषा-
 माविरासीत् ॥ ४१ ॥ यातीतः पान्थ पन्था व्रजति तनु
 कथं स्थावरं वर्त्म मुग्धे मार्गे पृच्छामि पृच्छ स्थितमिदमिह
 ते विस्मिन् कीदृशे नेत्रे । अध्वानं ब्रह्मपेतध्वनि भवति वच-
 श्चित्रमुद्दामनेत्रा दृश्यन्ते दावमूढाः पथि पथिकविटैस्त्वद्विषां
 नाथ नार्यः ॥ ४२ ॥ आत्ते सीमन्तरत्ने मरकतिनि हते
 हेमताटङ्कपत्रे लुसायां मेखलायां कनकमणितुलाकोटियुग्मे
 गृहीते । शोणं विम्बौष्ठकान्त्या त्वदरिष्टगृहशामित्वरीणाम-
 रण्ये राजन्युज्जाफलानां सज इति शबरा नैव हारं हरन्ति
 ॥ ४३ ॥ प्रासास्त्रासात्पिपासातिशयमुपगताः पातुमारण्य-
 मम्भो युष्मद्विद्वेषियोषाः श्वसितसमुदयैस्तत्तदीयैरशोषि ।
 एतत्संवीक्ष्य मूर्च्छानिपतिततनवो नैव जीवेयुरेताश्चिन्तोपेताः
 शवयौ निजनयनजलैः पल्वलं पूरयेयुः ॥ ४४ ॥ वीर
 त्वद्वैरिदारा गहनगिरिगुहागह्वरान्तस्तमिस्रं त्वत्रासाद्ब्रह्मवा-
 सा दरकलितहृदो यद्यदेव प्रपन्नाः । तत्तज्ज्योत्स्नायमानं
 धरणिपरिवृढ प्रेक्ष्य युष्मद्यशोभिः सद्यो मोहान्धकारानु-
 सरणशरणा वासरान्वाहयन्ति ॥ ४५ ॥ एतद्वीतारिनारी
 गिरिविलविगलद्वासरा निःसरन्ती स्वक्रीडाहंसमोहग्रहिल-
 शिशुशृंगार्थितोन्निद्रचन्द्रा । आक्रन्दद्भिर यत्तन्नयनजलमि-
 लच्चन्द्रहंसानुविम्बप्रत्यासत्तिप्रहृष्यत्तनयविहसितैराश्वसीञ्च्यश्व-
 सीञ्च ॥ ४६ ॥ धूलीघाराभिरन्यास्तदनु बधिरताभागताः
 स्फारभेरीभूयोक्ताङ्काररावैरश्रुतककुलापीडयत्सैन्ययाने ।

धावन्तो विन्ध्यभूभृद्वनघनकुहरे कण्टकाकृष्टकेशास्त्रायध्वं
 मुञ्चतेति प्रतिहतविकला वैरिणः संगिरन्ते ॥ ४७ ॥

प्रतापवर्णनम्

चित्रं तपति राजेन्द्र प्रतापतपनस्तव । अनातपत्रसु-
 सृज्य सातपत्रं द्विपद्मम् ॥ १ ॥ राजन्ससायकूपारास्त्व-
 त्प्रतापाभिरोषिताः । पुनस्त्वद्वैरिनितावाष्पपूरेण पूरिताः
 ॥ २ ॥ दीपयन्तोदसीरन्भ्रमेण ज्वलति सर्वतः । प्रतापस्तव
 राजेन्द्र वैरिवंशदवानलः ॥ ३ ॥ त्वत्प्रतापानर्धहेमसंपुटे-
 ऽतिमनोहरे । ब्रह्माण्डशालिग्रामोऽसौ धराधीश विराजते
 ॥ ४ ॥ तवारिनारीनयनान्मुपूरं निपीय राजन्भ्रमति प्रतापः ।
 रिङ्गत्तरंगावलिनीरतुङ्गं यथा समुद्रं वडवाहुताशः ॥ ५ ॥
 त्वत्प्रतापतपनातपतसत्तीक्ष्णरश्मिरपि दिक्षु नितान्तम् ।
 धावति प्रतिदिनं मुकुटेश त्वद्यशोऽद्य पतितस्तुहिनांशुः ॥ ६ ॥
 उदितेऽपि तवावनीन्द्र तेजस्तपने स्फारगभस्तिभारभाजि ।
 तव वैरिचूपायशस्तमांसि स्फुरदुज्ज्वलितमाचरन्ति चित्रम्
 ॥ ७ ॥ प्रत्यर्थिवामनयनानयनान्मुपूरैः सद्यः स्खलद्ब्रह्म-
 कज्जलजालनीलैः । युष्मत्प्रतापतपनस्तपनाद्यवीयानारभ्यते
 यदमुना यमुनासहस्रम् ॥ ८ ॥ मार्तण्डमण्डलसमं भवतः
 प्रतापं ये वर्णयन्ति नहि ते कवयः प्रवीणाः । अम्भोनिधौ
 विलयमेति परं पतङ्गः पारं प्रयाति जलधेस्तु तव
 प्रतापः ॥ ९ ॥ उल्लास कालकरवालमहाम्बुवाहं देवेन येन
 जैरटोर्जितैर्गर्जितेन । निर्वापितः सकल एव रणे रिपूणां
 धाराजलैस्त्रिजगति ज्वलितः प्रतापः ॥ १० ॥ वदन्तु देव
 तावकं प्रतापमेव पावकं महातुपारशीतलं वदामहे वयं
 यतः । सुमेरुकन्दरोदरस्थितो गृहीतकम्बलस्तवारिवर्ग-
 पङ्कजः प्रकम्पते मुहुर्मुहुः ॥ ११ ॥ अये नृपतिमण्डली-
 मुकुटरत्न युष्मद्भुजामहोर्ध्वततिसंजुषा वत भवत्प्रतापार्चिषा ।
 द्विषामतिभृशं यशःप्रकटपारदो ध्यापनादुदस्फुटत तारका-
 कपटतो विहायस्तटे ॥ १२ ॥ अत्युत्तौ यदि न प्रकुप्यसि
 मृषावादं न चेन्मन्यसे तद्भूमोऽद्भुतदर्शनेन रसना केषां
 न कण्ठ्यते । देव त्वत्तरुणप्रतापदहनज्वालावलीशोषिताः
 सर्वे वारिधयस्तवारिवनितात्राम्बुभिः पूरिताः ॥ १३ ॥ देव
 त्वत्तरुणप्रतापतपनत्रासादिव त्र्यम्बको नो गङ्गां विजहाति
 निःसरति न क्षीयम्बुधेर्माधवः । तान्यंस्तामरसान्तरालवस-
 तिर्देवः स्वयंभूरभूयातालावधिपङ्कमभवपुष्पतिष्ठन्ति कूर्मा-
 दयः ॥ १४ ॥ अन्दैर्वारिजिष्टृक्षयार्णवगतैः साकं व्रजन्ती
 मुहुः संसर्गाद्ब्रह्मवानलस्य समभूदापन्नसत्त्वा तडित् ।

१ शक्यविशेषः. २ अक्षिपञ्चरम्. ३ अतुलत्रासः. ४ मांसम्.
 ५ बधि नेति शेषः. ६ हे चन्द्रकुलावतंस.

१ समुद्राः. २ कठिनम्. ३ ऊर्जस्वलम्. ४ प्रापितः. ५ सातपत्राभावा.

मन्ये देव तथा क्रमेण जनितो युष्मत्प्रतापानलो येनाराति-
वधूविलोचनजलैः सितोऽपि संवर्धते ॥ १५ ॥ देव त्वद्-
जदण्डदर्पगरिमोद्गीर्णप्रतापानलज्वालापक्किमकीर्तिपारदघटी-
विस्फारिता बिन्दवः । शेषाहिः कति तारकाः कति कति क्षीरो-
दधिः कल्पि प्रालेयाचलशङ्खशुक्तिकरकाः कर्पूरकुन्देन्दवः
॥ १६ ॥ भैरवाकीर्तिमभीमलीमसतया प्रत्यर्थिसेनामटश्रेणी-
तिन्दुककाननेषु विलसत्यस्य प्रतापानलः । असादुत्पतिताः
स्फुरन्ति जगदुत्सङ्गे स्फुलिङ्गाः स्फुटं भालोद्भूतभवाक्षि-
भानुहुतमुग्जम्भारिर्दम्भोलयः ॥ १७ ॥ तादृग्दीर्घविरिञ्चि-
वौसरविधौ जानामि यत्कर्तृतां शङ्के यत्प्रतिविम्बमम्बुधि-
पयःपूरोदरे बाडवः । ज्योमव्यापिपिपक्षराजकयशस्तारापरा-
भावुकः कासामस्य न स प्रतापतपनः पारं गिरां गाहते
॥ १८ ॥ शंभुमानससन्निधौ सुरधुनीं मूर्धा दधानः स्थितः
श्रीकान्तश्चरणस्थितामपि वहन्नेतां निलीनोऽम्बुधौ । ममः
पङ्कजहृदं कमण्डलगतामेनां दधन्नाभिभूमन्ये वीर तव प्रता-
पदहनं ज्ञात्वोल्बणं भाविनम् ॥ १९ ॥ युष्मत्प्रौढतरप्रता-
पतपनज्वालावलीव्याकुले ब्रह्माण्डे मधुसूदनोऽहिशयने शेते
पयःसागरे । शंभुर्जह्नुसुतां दधाति शिरसा भूमिस्तुषाराचलं
तापव्याकुलितः पतत्यतितरां भानुः समुद्रे मुहुः ॥ २० ॥
नार्यः कुङ्कुमशङ्कया निटिलं प्रोच्छन्त्यपास्तद्विषां सांध्यं
रागमसुं विभाव्य गगने गच्छन्ति केलीगृहम् । मुग्धा
दावधियोऽरयस्तव विमो यान्ति द्रुतं कानने लाक्षाराग
इति प्रकुप्यति धवे कान्ता प्रतापोदये ॥ २१ ॥ यो
नास्ताचलमस्तकं प्रति गतो दीनत्वमालम्बते यो नायाति
निशासु संशयपदं नोदेति गिर्याश्रयात् । यो राहोरपि कर्क-
शेषु दशनेष्वासीन्न वा गोचरः सोऽयं भूप तव प्रतापतपनो
वर्धति सर्वोपरि ॥ २२ ॥ कान्तारे जलवृक्षवैरिणि मुहुस्त्व-
द्भैरवाम्बुधौ बालैराकुललोचनैः प्रतिपदं रुद्रक्रमाश्चङ्क्रमे ।
पृथ्वीचण्डरुचे पटच्चरदशसंघट्टदीप्तप्रभं सिञ्चन्त्यञ्जलिसं-
चिताश्रुमिरलं युष्मत्प्रतापानलम् ॥ २३ ॥ अध्यायोधन-
वेदि मार्गेणकुशानास्तीर्य खड्गमुचा जुत्वारः पललं चरं
हविरसुक्तन्मस्तकस्वस्तिकैः । संवेष्ट्याहवनीयमानसदसि-

ख्योऽसौ प्रतापानलोऽस्थापि द्रागुदकाञ्जलीकृतचतुःपाथो-
धिना श्रीमता ॥ २४ ॥ देव त्वद्भुजदण्डचण्डिमचमत्कारि-
प्रतापानलज्वालाजालमयादिवाभिविशति क्षीराम्बुधिं माधवः ।
मर्गः स्वर्गधुनीं दधाति शिरसा त्यक्तत्रिलोकीकृतिर्वेधाः किं
तु मुहुः कमण्डलुजलैरात्मानमासिञ्चति ॥ २५ ॥ श्रीमद्वी-
राधिवीर पृथुतरमहसस्त्वत्प्रतापाधिकीर्त्याच्छ्रुत्वाब्धेः शोष-
वातां शरणमनुगतः कुत्रचित्कश्चिदेव । चन्द्रः कीर्त्या
सुधासे त्रिदशतरुवरः पाणिपद्मे च कोशे लक्ष्मीः ३ क्ष्वेडं च
कोपे जलधरकुसुमं वैरिकान्तादृगन्ते ॥ २६ ॥ द्रागाक्र-
म्योदयाद्रिं चैरमगिरिमतिस्पर्धया तिग्मरश्मेर्मेरं पर्यव्य
लङ्कानगरमुपगतः कौतुकात्प्रत्यतापः । वीक्ष्यासुं वीति-
होत्रं पुनरपि विपदं देव निश्चिन्वतीनां यः क्षोभो राक्षसीनां
क्षणमजनि स हि त्वद्विषां सर्वदास्ताम् ॥ २७ ॥ त्वत्ख-
ज्जाघातजातव्यथरिपुवनितामुक्तबाष्पाभ्युधारासौरादौरादुदा-
रादिशि दिशि सरितामुद्भवाश्चेद्भवेयुः । कल्पान्तकूरकेलि-
प्रकरविजयिनो विस्फुरत्स्वत्प्रतापापारावारानपारानपि सपदि
पराङ्मुष्यतः पूरयेत्कः ॥ २८ ॥ दुर्वारातिवाजीवनदवदहनः
कौङ्कुमो दिग्वधूनां सर्वाङ्गीणोऽङ्गरागस्त्रिभुवनभवनध्वान्त-
विध्वंसदीपः । त्वद्देरुद्दामदर्वीकरमुखहुतभुग्भूतधात्रीपुरंश्चा
वासो माञ्जिष्ठमूर्वीरमणकुलमणे जागरीति प्रतापः ॥ २९ ॥
भूजाने किं न जाने भवदतुलमुजभ्राजमानप्रतापज्योतिर्ज्वा-
लावलीभिर्जलनिधिवलयं निर्जलं किं न भूयात् । युष्मत्प्रत्य-
र्थिपृथ्वीपरिवृढवनितां नीरनेत्रस्रवन्नीसूत्रस्रोतः सहस्रैरयमिह
परितश्चेन्न पूर्येत सद्यः ॥ ३० ॥

कीर्तिवर्णनम्

राजंस्त्वत्कीर्तिचन्द्रेण तिथयः पूर्णिमाः कृताः । मद्देहाव
बहिर्याति तिथिरेकादशी भयात् ॥ १ ॥ अस्थिवहधिवचैव
कुष्ठवत्पिष्टवत्तथा । राजंस्त्व यशो भाति शरच्चन्द्रमरीचि-
वत् ॥ २ ॥ सरस्वती स्थिता वक्त्रे लक्ष्मीर्वैशमनि ते
स्थिता । कीर्तिः किं कुपिता राजन् येन देशान्तरं गता ॥ ३ ॥
यद्गुणैर्ग्रथितैः शुद्धैरभितैर्ब्रह्मगोलकः । विधत्ते कीर्तिक-
न्यायाः क्रीडाकन्दुकौशलम् ॥ ४ ॥ सितं स्फटिक-
कुम्भान्तः स्थितं श्वेतीकृतैर्जलैः । मौक्तिकं चेष्टतां स्ते
तत्पुष्पैस्ते समं यशः ॥ ५ ॥ अहो विशालं भूपाल युवन-
त्रितयोदरम् । माति मौतुमशक्योऽपि यशोरारिर्वद
ते ॥ ६ ॥ त्वत्कीर्तिराजहंसा वैरिवधूवदनभाजनस्थमपि ।

१ अत्रायं भावः—वैरिण्यः स्वभर्तृमरणाद्यथा यथाऽधिकं रुदन्ति
तथा तथाऽधिकं तत्रैराम्बुभिस्त्वत्प्रतापाग्निः संवर्धते त्वत्प्रतापो-
ऽधिको भवतीति यावत् ; यतः स प्रतापाग्निर्वलवानलात्पितुस्तडितश्च
भानुः समुत्पन्नस्तौ च पितरौ पानीययोगादेवोद्भूयन्तेऽतस्तत्पुत्रोऽपि
त्वत्प्रतापो भवद्वैरिमणीनेत्राम्बुभिः सिच्यमानो वृद्धिमाप्नोत्येतदुचित-
मेवेति । २ पराजयः । ३ कालस्कन्धवनेषु । ४ तिन्दुककोष्ठेभ्यो
दधमानेभ्यो महान्तः स्फुलिङ्गा उत्तिष्ठन्तीति वृद्धव्यवहारः ।
५ हरनिटिलेनयम् । ६ कुलिशम् । ७ चतुर्गुणसहस्रं तु ब्रह्मणो
दिनमुच्यते इति ।

१ अग्निः । २ गरलम् । ३ अस्ताचलः । ४ धारासंपातः
५ अपरिमितः ।

पीतं हासक्षीरं व्यक्तीकृतमश्रुनीरं च ॥ ७ ॥ कुचकलशेष-
बलानामलकायामथ पयोनिधेः पुलिने । क्षितिपाल कीर्ति-
यस्ते हारन्ति हरन्ति हीरन्ति ॥ ८ ॥ रजनीषु विमलमानोः
करजालेन प्रकाशितं वीर । धवलयति सुवनमण्डल-
मखिलं तव कीर्तिसंततिः सततम् ॥ ९ ॥ दूरेऽपि श्रुत्वा
भवदीयकीर्तिं कर्णौ हि तृप्तौ न च चक्षुषी मे । तयोर्वि-
वादं परिहर्तुकामः समागतोऽहं तव दर्शनाय ॥ १० ॥
आकर्ष्य भूपाल यशस्त्वदीयं विधूनेयन्तीह न के शिरांसि ।
विश्वैरामङ्गभयेन धात्रा नाकारि कर्णौ मुँजगेश्वरस्य ॥ ११ ॥
यस्याञ्जनश्यामलखङ्गपट्टजातानि जाने धवलत्वमापुः ।
अरातिनारीशरकाण्डपाण्डुगण्डस्थलीनिर्लुठनाद्यशांसि ॥ १२ ॥
यः कोटिहोमानलधूमजालैर्मेलीमसीकृत्य दिशां मुखानि ।
तत्कीर्तिभिः क्षालयति स शश्वदखण्डतारपतिपाण्डुरा-
भिः ॥ १३ ॥ इयं यशांसि द्विषतः सुधारुचः किमङ्गमेतद्वि-
षतः किमाननम् । यशोभिरसाखिललोकधाविभिर्विभीषिता
धावति तामसी मसी ॥ १४ ॥ अदः समित्समुखवीर्यौर्वेत-
नुट्टुजाकेम्बुमृणालहारिणी । द्विषद्गणैर्गण्डगम्बुनिर्क्षरे यशो-
मरालावलिरस्य खेलति ॥ १५ ॥ अनिःसरन्तीमपि देहगर्भा-
कीर्तिं परेषामसतीं वदन्ति । स्वैरं चरन्तीमपि च त्रिलोक्यां
त्वकीर्तिमाहुः कवयः सतीं नु ॥ १६ ॥ करवालकरालवारि-
पारा यमुना दिव्यतरंगिणी च कीर्तिः । तव कामद तीर्थ-
राज दूरादनुवध्नाति सरस्वती कवीनाम् ॥ १७ ॥ त्रिजग-
दङ्गनलङ्घनजाङ्घिकैस्तव यशोभिरतीव पवित्रिताः । प्रथम-
पार्थिवपुंगवकीर्तयो विबुधसिन्धुजलैरिव सिन्धवः ॥ १८ ॥
त्वकीर्तिमौक्तिकफलानि गुणैस्त्वदीयैः संदर्भितुं विबुधैवाम-
दशः प्रवृत्ताः । नान्तो गुणेषु न च कीर्तिषु रन्त्रलेशो हारो
न जात इति ताश्च मिथो हसन्ति ॥ १९ ॥ पृथ्वीपते
शुभमते भवतो भवस्य ब्रूमो वयं सुयशसा कियदन्तरं
वा । गौरीं चकार गिरिशो निजमर्धमङ्गं गौरीकृतं च
भवता भुवनं समस्तम् ॥ २० ॥ कीर्तिस्तव क्षितिप याति
मुँजङ्गोहं मातङ्गसंगमकरी च दिगन्तकेषु । त्यक्त्वांस्त्वं
भजति नन्दनमर्प्यगैम्यं किं किं करोति न निर्गलतां गता
वी ॥ २१ ॥ निरुक्तशेषधवलैरचलेन्द्रमन्यसक्षुब्धदुग्धमय-
सागरगर्भगौरैः । राजभिदं बहुलपक्षदलन्मृगाङ्गच्छेदोज्ज्व-

लैस्तव यशोभिरशोभि विश्वम् ॥ २२ ॥ प्रतिनगरमटन्ती
प्रत्यगारं व्रजन्ती प्रतिनरपतिवक्षःकण्ठपीठे लुठन्ती । गिरि-
गरिमनितम्बाच्छादने सावधाना तदपि च तव कीर्तिर्निर्म-
लैवेति चित्रम् ॥ २३ ॥ त्यजसि यदपि लक्ष्मीं कीर्तिमा-
साद्य दानैर्व्रजति तदपि कीर्तिः सिन्धुपारं न लक्ष्मीः । कथय
क इह हेतुर्नारवेश त्वदीये वसति हृदयपद्मे नन्दसूनु-
रारिः ॥ २४ ॥ अनुक्षणमनुक्षणं क्षितिप रक्ष्यमाणा त्वया
प्रयाति विदिशो दश प्रबलकीर्तिरेकाकिनी । इयं नियतम-
र्थेषु प्रतिदिनं वितीर्णा रमा जहाति न तवान्तिकं द्वितय-
मेतदत्यद्भुतम् ॥ २५ ॥ समुन्नतघनस्तनस्तवकुम्भितु-
म्बीफलकणन्मधुरवीणया विबुधलोकवामभुवा । त्वदीयमु-
पगीयते हरकिरीटकोटिस्फुरत्पुष्पारकरकन्दलीकिरणपूरगौरं
यशः ॥ २६ ॥ वनेषु वनदेवता दिवि दिवौकसां वल्लभा
मुजंगकुलकन्यका भुजगलोकलीलावने । यशः समरसंचितं
नरमृगेन्द्र गायन्ति ते प्रभाविजितकौमुदीकुसुदपाण्डुता
डम्बरम् ॥ २७ ॥ अपायि मुँनिना पुरा पुनरप्यपि मर्या-
दयाप्येतारि कैपिना पुरा पुनरदाहि लङ्कारिणा । अमन्यि
मुरवैरिणा पुनरवन्धि लङ्कारिणा क नाम वसुधापते तव
यशोम्बुधिः काम्बुधिः ॥ २८ ॥ महाराज श्रीमङ्गगति
यशसा ते धवलिते पर्यःपारावारं परमपुरुषोऽयं मृगयते ।
कर्मदी कैलासं सुपतिरपि स्वं कैरवरं कैलानाथं राहुः
कर्मलभवनो हंसमधुना ॥ २९ ॥ कुविन्दस्त्वं तार्वत्ययसि
गुर्णग्राममभितो यशो गायन्त्येते दिशि दिशि च नैमास्तव
विभो । शरज्योत्स्नागौरस्फुटविकटसर्वाङ्गमुभगा तथापि
त्वकीर्तिर्भ्रमति विगताच्छादनमिह ॥ ३० ॥ पतत्येतत्ते-
जोद्भुतमुजि कदाचिद्यदि तदा पतङ्गः स्यादङ्गीकृततम-
पतङ्गापडुदयः । यशोऽमुष्येवोपार्जयितुमसमर्थेन विधिना
कथंचित्क्षीराम्भोनिधिरपि कृतस्तवतिनिधिः ॥ ३१ ॥
इन्दोर्लक्ष्मं त्रिपुरजयिनः कण्ठमूलं सुरारिर्दिङ्गानां मद-
जलमपीमोज्झि गण्डस्थलानि । अद्याप्युर्वीवल्यतिलक-
इयामलिम्रातुलिसान्नाभासन्ते वद धवलितं किं यशोभिस्तव-

१ कथयन्ति. २ पृथ्वी. ३ शेषस्य. ४ युवतिसमूहः. ५ शङ्खव-
लयानि. ६ गुंफितम्. ७ देवाङ्गनाः. ८ नागलोकम्; पक्षे, -गणिका-
पतिगोहम्. ९ येरावतादीनामष्टदिग्गजानां समागमकरी; पक्षे, -
चण्डालसंगमकारिणी. १० दिक्पर्यन्तेषु; पक्षे, -विजनप्रदेशेषु.
११ व्योम; पक्षे, -वक्षस्. १२ सुरालयवनम्. पक्षे, -पुत्रम्. १३ गन्तुम-
शक्यम्; पक्षे, -गमनानर्हम्. १४ निष्प्रतिबन्धत्वम्.

१ पीतः. २ अगस्त्यना. ३ मितः. ४ तीर्णः. ५ हनुमता.
६ मथितः. ७ बद्धः. ८ क्षीरसमुद्रम्. ९ विष्णुः. १० शिवः.
११ इन्द्रः. १२ येरावतम्. १३ चन्द्रम्. १४ विधिः. १५ यतः सर्वेषां
समुद्राणां पर्वतानां गजानां सर्वमक्ष्याणां पक्षिणां च स्वच्छेदकीर्त्या
श्वेतत्वात्क्षीराब्ध्यादीनामनवगमस्तोषामतस्तो तान्सर्वत्रावलोकयन्तीति
भावः. १६ तन्नुवायः; पक्षे, -कुं पृथिवीं विन्दति लभते सः. १७ पटं
वस्त्रं करोषि; पक्षे, -पटं करोषि. १८ तन्तुः; पक्षे, -स्रज्जुः.
१९ नद्याः; पक्षे, -सुतिपाठकाः. २० कलङ्कः. २१ दिग्गजानाम्.
२२ युक्तानि. २३ नीलिम्बा.

दीयेः ॥ ३२ ॥ किं वृत्तान्तैः परगृहगतैः किंतु नाहं
समर्थस्तूष्णीं स्थातुं प्रकृतिमुखरो दाक्षिणात्यस्वभावः । गेहे
गेहे विपणिषु तथा चत्वरे पानगोष्ठ्यामुन्मत्तेव भ्रमति
भवतो बल्लभा देव कीर्तिः ॥ ३३ ॥ कैलासस्य प्रथम-
शिखरे वेणुसंमूर्च्छनाभिः श्रुत्वा कीर्तिं विबुधरमणीगीय-
मानां यदीयाम् । सस्तापाङ्गाः सरसबिसिनीकाण्डसंजात-
शङ्का दिव्यातङ्गाः श्रवणपुलिने हस्तमावर्तयन्ति ॥ ३४ ॥
अध्याहार संरहरशिरश्चन्द्रशेषस्य शेषस्याहेभूयः फणस-
मुचितः काययथीनिकायः । दुग्धाम्भोधेर्मुनिचुलुकनत्रास-
नाशाश्रुपाथः कायव्यूहः क जगति न जागर्त्यदः कीर्तिपूरः
॥ ३५ ॥ कथमवनिप द्रपो यन्निशातासिधारादलनगलितमूशौ
विट्पिंषां स्वीकृता श्रीः । ननु तव निहतारेण्यसौ किं
न नीता त्रिदिवमपगताङ्गैर्वल्लभा कीर्तिरेभिः ॥ ३६ ॥
समितिपतिनिपाताकर्णनद्रागैर्दीर्घप्रतिवृत्तिमृगाक्षीलक्षवक्षः-
शिलासु । लिखितलिपिरिवोरस्ताडनव्यस्तहस्तप्रखरनखरट-
ङ्गैरस्य कीर्तिप्रशस्तिः ॥ ३७ ॥ सुसितवसनालंकारायां
कदाचन कौमुदीमहसि सुदृशि स्वैरं यान्त्यां गतोऽस्तमभू-
द्विधुः । तदनु भवतः कीर्तिः केनाप्यगीयत येन सा
प्रियगृहमगान्मुक्ताशङ्का क नांति शुभप्रदः ॥ ३८ ॥ देव
त्वद्यशसि प्रसर्पति जगलक्ष्मीसुधोच्चैः श्रवश्चन्द्रैरावणकौ-
स्तुभः स्थितिमिवामन्यन्त दुग्धाम्बुधौ । किं त्वेकः पुन-
रस्ति दूषणकणो यन्नोपयाति भ्रमात्कृष्णं श्रीः शितिकण्ठ-
मद्रितनया नीलाम्बरं रेवती ॥ ३९ ॥ इन्दुं निन्दति
चन्दनं न सहते मल्लोत्पलं नेक्षते हारं द्वेष्टि सितान्जमु-
ज्जति विसस्तोमं विगृह्णाति च । श्रीभूपाल महीधरेषु
विपिनेष्वम्भोधितेरेषु च त्वत्कीर्तिस्त्वदरिप्रिया च विल-
सत्युच्चैः स्फुरत्पाण्डिमा ॥ ४० ॥ इन्दुं निन्दति चन्दनं
न सहते विद्वेष्टि पङ्केरुहं हारं भारमवैति नैव कुरुते
कर्पूरपूरे मनः । स्वर्गङ्गामवगाहते हिमगिरिं गाढं समालिङ्गते
त्वत्कीर्तिर्विरहातुरेव न मनारोक्त्र विश्राम्यति ॥ ४१ ॥
यस्य क्षोणिपतेर्विहायसि यशोराशौ चमत्कुर्वति द्राक्कर्पूर-
रजोभ्रमेण वणिजो वीथीमुपस्कुर्वते । चक्षुं चक्षलयन्ति चन्द्र-
किरणभ्रान्त्या चकोराः पयोबुद्ध्या व्योम्नि नियोजयन्ति
कलशीमानीय वामभुवः ॥ ४२ ॥ कर्पूरादपि केतकादपि
दलकुन्दादपि स्वर्णदीकलोलादपि कैरवादपि चलत्कान्ता-
दृगन्तादपि । दूरोन्मुक्तकलङ्कशंकरशिरःशीतांशुखण्डादपि

श्वेताभिस्तव कीर्तिभिर्धवलिता सप्तार्णवा मेदिनी ॥ ४३ ॥
देव त्वद्यशसा सदा सुमहसा गीर्वाणवृन्देऽखिले शम्भोर्मा-
वमवापिते तु सहसा यत्कौतुकं तच्छृणु । साकृताः सकृत्-
हलाः सचकिताः सोत्काण्ठिताः साद्रुताः साशङ्काश्च सुहृ-
दुर्मधुरिणौ लक्ष्म्यादृशः पातिताः ॥ ४४ ॥ किं शीतांशु-
रीचयः किमु सुरस्रोतस्त्रिनीवीचयः किंवा केतकसूचयः
किमथवा चन्द्रोपलानां चयः । इत्थं जातकुतूहलाभिरभितः
सानन्दमालोकिताः कान्ताभिस्त्रिदिवौकसां दिशि दिशि
कीडन्ति यत्कीर्तयः ॥ ४५ ॥ श्रीमद्राजशिखामणे तुलयितुं
धाता त्वदीयं यशः कैलासं च निरीक्ष्य तत्र लघुतां निक्षि-
प्तवान्पूर्तये । उश्वाणं तदुपर्यमासहचरं तन्मूर्ध्नि गङ्गाजलं
तस्याग्रे फणिपुंगवं तदुपरि स्फारं सुधादीधितिम् ॥ ४६ ॥
भारत्या वदनं श्रिया च सदनं श्रीकण्ठभक्त्या मनो धर्मेण
श्रवणौ परैश्च चरणौ शौर्येण बाहुद्वयम् । दातेनापि करौ स-
गीक्ष्य सकलं यस्याज्ञया भूतलं स्थातुं चानवकाशतां कथयितुं
कीर्तिस्तु दूरं गता ॥ ४७ ॥ असोर्वीरमणस्य पार्वणविधु-
द्वैराशंसजं यशः सर्वाङ्गोज्ज्वलशर्वपर्वतसितश्रीगैर्वनिर्वासि
यत् । तत्कम्बुप्रतिविम्बितं किमु शरत्पर्जन्यराजिश्रियः
पर्यायः किमु दुग्धसिन्धुपयसां सर्वानुवादः किमु ॥ ४८ ॥
कर्पूरन्ति सुधाद्रवन्ति कमलाहासन्ति हंसन्ति च प्राले-
यन्ति हिमालयन्ति करकासारन्ति हारन्ति च । त्रैलोक्या-
ङ्गनरङ्गलङ्घिमगतिप्रागल्भ्यसंभाविताः शीतांशोः किरण-
च्छटा इव जयन्त्येतर्हि तत्कीर्तयः ॥ ४९ ॥ किं चित्रं
मुवनानि पावयति यद्यच्चाहितानां यशो हंसान्मज्जयति प्रता-
पदहनं निर्वापयत्याशु यत् । आश्रये नृपनायकस्य भवतो
यत्कीर्तिमन्दाकिनी तानारोहति भूधराञ्जलनिधीनुलङ्घ्य
गच्छत्यपि ॥ ५० ॥ अर्धाङ्गाहितपौर्वकीर्तिवनितादीव्यस्मि-
तांशुप्रभं कैलासीकृतदिङ्करीन्द्रशिरसि न्यस्तस्वपादाम्बुजम् ।
विश्वव्याप्यविनाशि शंकरपदं यायात्त्वदीयं यशो न स्यादस्य
यदि क्षितीश भवतो दानादिकेभ्यो जनिः ॥ ५१ ॥ कृत्वा
मेरुसुलूलं प्रहसता वृन्देन दिग्योषितां स्वर्गङ्गामुसलेन
शालय इव त्वत्कीर्तयः कण्डिताः । तासां राशिरसौ तुषार-
शिखरी तारागणास्तत्कणाः किं चान्यच्छशिखण्डशर्पविसर-
ज्योत्स्नाश्च तत्पांसवः ॥ ५२ ॥ कैलासीयति कैरवीयति
लसन्कर्पूरपुञ्जीयति क्षीरोदीयति मौक्तिकीयति नमोगङ्गात-
रङ्गीयति । हंसौघीयति मानसीयति शरन्मेघीयति क्षोणि-
भृन्नाथीयत्यमृतीयति क्षितितले देव त्वदीयं यशः ॥ ५३ ॥
गङ्गीयत्यसितापगा फणिगणं शेषीयति श्रीपतिः श्रीकण्ठीयति

१ शेषपूरकः. २ समूहः. यावत्फलं कायैर्भवितव्यमिति भावः.
३ कायसंघातः. ४ अभिन्ना, अक्षरविन्यासयोग्या इति यावत्.
५ बलभद्रम्.

१ संनद्धम्. २ कैलासस्य ३. कैलासादपि शुभ्रम्. ४ रूपान्तरम्.
५. सर्वस्यापि पुनरुक्तिः.

कीर्तिवर्णनम्

१३७

कैरवीयति कुलं नीलोत्पलानां वने । कर्पूरीयति कज्जलं
 पिककुलं लीलामरालीयति स्वैःकुम्भीयति कुम्भिनामपि घटा
 त्वत्कीर्तिसंघटतः ॥ ५४ ॥ पूर्णेन्दुः करकन्दुको हिमगिरिः
 क्रीडाविहारस्थली क्षीराब्धिर्गृहदीर्घिका प्रियसखी वाचां पति-
 देवता । शय्या दिग्गजराजदन्तवलमी त्वत्कीर्तिकन्याकृते
 पाक्षालीमिथुनं व्यधाथि विधिना गौरीगिरीशावपि ॥ ५५ ॥
 शत्रुशत्रुकलत्रनेत्रसलिलैर्जम्बालजालस्पृशि भ्रान्त्वा भूपति-
 मालभूषणं भवत्कीर्तिर्भुवो मण्डले । यद्यान्ती विबुधा-
 लयं प्रति सुधाकुण्डे सुधांशोर्व्यधादङ्गिखालनमित्ययं किल
 मलस्तस्मिन्गतः खेरताम् ॥ ५६ ॥ एतत्कीर्तिर्विर्वर्तधौत-
 निखिलत्रैलोक्यनिर्वासितैर्विश्रान्तिः कलिता कथासु जैरतां
 रैर्यमैः समग्रैरपि । जज्ञे कीर्तिमयादहो भयभैरसाद-
 कीर्तिः पुनः सा यन्नास्य कथापथेऽपि मलिनच्छाया
 बबन्ध स्थितिम् ॥ ५७ ॥ त्वत्तेजःप्रतिभाभयादप-
 सुताः प्रत्यर्थिभूभृत्स्त्रियः कान्तारे घनकण्टकिद्रुम-
 वनव्यस्तप्रयुक्ताम्बराः । आर्याणां पुरतस्त्रपापरवशा
 गच्छेयुरेताः कथं क्षौमाकातरया न चेत्यरिणमेतत्तावकीनं
 यशः ॥ ५८ ॥ चन्द्रश्चन्दनमिन्दुरिन्दुरमणं पीयूषमीशादयो
 विश्वसोपकृतावनेन महता ते तेऽवतारा धृताः । एतद्यत्र
 न विद्यते त्रिभुवने न स्थानमेवंविधं जाने जङ्गमपारिजात-
 सगुणं ब्रह्मेव पूर्वं यशः ॥ ५९ ॥ चन्द्राद्रूप्यकमण्डलोः
 समुदयद्वौरांशुगङ्गाजलैर्योक्ता चन्दनचर्चनैर्विकसितैस्ताराप्र-
 सूनैरपि । एतद्विष्णुपदं किमश्नति भवत्कीर्तिर्महायोगिनी
 पूजामूर्तिविधायि लक्ष्म तुलसीदाम्ना कदाऽन्विष्यति ॥ ६० ॥
 गङ्गासागरसंगमे कृतशतस्नाना बदर्याश्रमे स्थित्वासौ परि-
 षाय तद्गुणमयं श्वेतं दुर्दुल्लं पुनः । ब्राह्मं वैष्णवमैन्द्रमैश्वर-
 मपि स्थानं स्पृशन्ती सुहृः कीर्तिस्ते पतिदेवता युगशतं
 दीर्घायुराकाङ्क्षति ॥ ६१ ॥ अर्घ्याम्बुधिरिन्दुमण्डलमपि
 श्रीचन्दनं तण्डुलास्तारा विल्वदलं नभः सुरधुनी धूपः
 प्रदीपो रविः । खेटाः पञ्चफलानि किञ्च ककुभस्ताम्बूलमा-
 र्तिकं मेरुः श्रीजगतीपते तव यशोयोगेश्वरस्वाचने ॥ ६२ ॥
 देव क्षीरसमुद्रसान्द्रलहरीलावण्यलक्ष्मीसुषस्त्वत्कीर्तेश्चलनां

कलङ्कमलिनो धत्ते कथं चन्द्रमाः । स्यादेवं त्वदरातिसौध-
 वलमीप्रोद्भूतदूर्वाङ्कुरासव्यग्रमतिः पतेद्यदि पुनस्तस्माङ्क-
 शायी सृगः ॥ ६३ ॥ भोगीन्द्रः प्रमदोत्तरङ्गसुरगीसंगीत-
 गोष्ठीषु ते कीर्तिं देव शृणोतु विंशतिशती यच्चक्षुषां वर्तते ।
 रक्ताभिः सुरसुन्दरीभिरभितो गीतं च कर्णद्वयीदुःस्थः
 श्रोव्यति नाम किं स हि सहस्राक्षो न चक्षुःश्रवाः ॥ ६४ ॥
 गीयन्ते यदि पद्मगीभिरनिशं त्वत्कीर्तयस्तद्वयं तुष्टा एव
 परंतु चेतसि चमत्कारोऽप्यमारोहति । तासां तादृशभाव-
 भङ्गचलनासंस्थानसदृशिनि व्यालेन्द्रेऽप्यवधूतमूर्धनि मही-
 चक्रं पुनर्भ्राम्यति ॥ ६५ ॥ यद्गन्धद्विपदानवारिभिरभूत्स-
 न्नामभूः पङ्क्तिरा तस्यां वैरिकरीन्द्रमौक्तिकमयं वीजं च
 येनाहितम् । तस्मात्पादुरभूद्यशस्तरयं तस्योद्भूताः कोरका-
 स्तारास्तेषु च पूर्णचन्द्रकपटादेकैक उज्जृम्भते ॥ ६६ ॥
 यत्कीर्तिर्वलयं मुवः सुविमलं संपाद्य संचारतः कान्त्वा मेरु-
 गिरिं विधाय सरितांनथस्य सख्यं दृढम् । आराध्यामृत-
 मानुशेखरमलं संपाद्य तद्रूपतां गच्छन्ती त्रिदशालयं द्रुत-
 गतिः शीतांशुना स्पर्धते ॥ ६७ ॥ शैलपी तव कीर्तिरद्भु-
 तकरी दृष्ट्वा समस्ता दिशो मेरुं वंशवरं परीत्य परितस्तूर्ण
 समारुह्य तम् । आभ्यन्ती परितः प्रनर्तिततनुसुक्तावलीमौ-
 क्तिकैस्ताराभिस्तरलीकरोति गगनं भूमण्डलाखण्डल ॥ ६८ ॥
 त्वत्कीर्तिः शशिनः समीपमगमत्कान्तिप्रतिस्पर्धया दृष्ट्वा तं
 च कलङ्किनं पुनरसौ स्नातुं जगमाम्बुधिम् । श्रुत्वा तं च
 घटोद्भवेन मुनिना पीतोऽज्जितं तत्पयः पुण्यं ब्रह्मकमण्डलं
 कलयितुं ब्रह्माण्डमन्यं ययौ ॥ ६९ ॥ कैलासीयति
 केतकीयति हस्तकुन्दीयति प्रोच्छलत्क्षीरोदीयति चन्दनी-
 यति लसत्कर्पूरीयति । पीयूषीयति शर्करीयति शरच्चन्द्री-
 यति क्षमापते स्वर्गङ्गीयति शंकरीयति भवत्कीर्तिः करी-
 न्द्रीयति ॥ ७० ॥ विश्वासो भवता यशस्यपि निजे कार्यो
 न शौर्याधिके मा कोशादिवशान्नपुंसकमिति ज्ञात्वावहेलां
 कृथाः । यज्जङ्गलधुरंधरेण धरणीनाथ द्विधा कुर्वता
 ब्रह्माण्डं विदधेऽमुना भवदरिक्षोणीमुजां निर्गमः ॥ ७१ ॥
 रिङ्गुङ्गतारङ्गसुन्दरसुधासिन्धुं तरत्युज्ज्वला रागाच्छर्वपुरः-
 सरानभिसमं देवान्मुदालिङ्गति । क्रूराहीश्वरमाश्लिषत्यधि-
 गृहं याति भ्रुवं भूपते साध्वीशन्दरता तथापि कुतुकं
 कीर्तिः प्रमक्ता क्षितौ ॥ ७२ ॥ कस्तूरी सितिमानमागतव-
 ती शौक्ल्यं गताः कुन्तला नीलं चोलभूस्तितं घवलमा
 जातो मणीनां गणे । ध्वान्तं शान्तमभूत्समं नरपते
 त्वत्कीर्तिचन्द्रोदये त्रैलोक्येऽप्यभिसारसाहसरसः शान्तः
 कुरङ्गीदृशाम् ॥ ७३ ॥ स्नातुं वाञ्छसि किं मुपैव घवल-
 क्षीरोदपूरोदरच्छायाहारिणि वारिणि धुसरितो दिक्पूरवि-

१ जले. 'जीवनं भुवनं वनं' इति कोशः. २ धरावणमिवाचरति
 ३ हस्तिनाम्. ४ सरस्वती. ५ त्वत्कीर्तिरेव कन्या तदर्थम्. ६ पुत्रिका-
 युगलम्. ७ वैरिराजः. ८ कर्दमः. ९ अत्रायं भावः— यच्चन्द्रान्तः
 कालुष्यमवलोक्यते तत्पक्षिभूभ्रमणेन कर्दमाक्षितचरणया त्वत्कीर्त्या
 चन्द्रावृतकुण्डे स्मलिनपादक्षालनतो जनितमिति. अन्योऽपि हि यो
 देवतास्य याति स जलपूर्णकुण्डे चरणौ प्रक्षाल्य याति तथैवमपीति.
 १० विज्ञासैः. ११ निष्कासितैः. १२ दृष्टानाम्. १३ इयामवस्तुभिः.
 १४ नक्षत्रम्. १५ यशोरूपस्य यागेश्वरस्य शिवस्य.

स्तारिणि । आस्ते ते कलिकालकल्मषमधीप्रक्षालनैकक्षमा
कीर्तिः संनिहितैव सप्तमुवनस्वच्छन्दमन्दाकिनी ॥ ७४ ॥
क्षीरोदीयन्ति सद्यः सकलजलधयो वासुकीयन्ति नागाः
कैलासीयन्ति शैला दिवि च दिविषदः शंकरीयन्ति सर्वे ।
यौष्माकीणे समन्तात्प्रचलति धवले चारुकीर्तिप्रदाने मद्यो-
षाक्काचमूषाः किमिति न सहसा मौक्तिकीयन्ति देव ॥ ७५ ॥
उद्यद्वालाङ्कुरश्रीर्दिशि दिशि दशनैरेभिराशागजानां रोह-
न्मूलासुगौरैरुगपतिफणैरत्र पातालकुक्षौ । अस्मिन्नाकाश-
देशे विकसितकुसुमा राशिभिस्तारकाणां नाथ त्वकीर्तिवल्ली
फलति फलमिदं विन्वमिन्दोः सुधाब्धिम् ॥ ७६ ॥ वापी
पातालमूलं जलमुरगनदी कच्छपः स्वच्छकन्दः शेषो
नालं दलानां विततिरपि फणाः कर्णिका शैवशैलः । तारा-
स्ताराः परागा मधु च मधुमती केसरा दन्तिदन्तास्त-
स्मिन्स्वकीर्तिपद्मे भ्रमति मधुकरः शर्वरीसार्वभौमः ॥ ७७ ॥
नेपालीनामराले विरचयति कचे केतकीपत्रकृत्यं कण्ठे
सुक्ताकलापान्द्विगुणयति सितान्पाण्ड्यसीमन्तिनीनाम् ।
कर्णे कर्णाटकीनां प्रकटयति तमां दन्ततादङ्गलक्ष्मीं कार्पूरी
पत्रवल्ली भवति तव यशो गण्डयोः केरलीनाम् ॥ ७८ ॥
लभं रागावृताङ्ग्या सुदृढमिह ययैवासि यद्धारिकण्ठे
मातङ्गानामपीहोपरि परंपुरुषैर्य च दृष्टा पतन्ती । तत्स-
त्तोऽयं न किञ्चिद्गुणयति विदितं तेऽस्तु तेनास्मि दत्ता
मृत्युभ्यः श्रीनियोगाद्गदितुमिति गतेवाम्बुधिं यस्य कीर्तिः
॥ ७९ ॥ शक्तिर्निर्झिशजेयं तव मुजयुगले नाथ दोषाकर-
श्रीर्वक्त्रे पार्श्वे तथैषा प्रतिवसति महाकुट्टनी खड्गयष्टिः ।
आज्ञेयं सर्वगा ते विलसति च पुनः किं मया वृद्धया
ते प्रोच्येवेत्थं प्रकोपाच्छशिकरसितया यस्य कीर्त्या प्रया-
तम् ॥ ८० ॥ अन्तः संतोषबाणैः स्थगयति न दैशस्ता-
भिराकर्णयिष्यन्नङ्गेनानस्तिलोमा रचयति पुलकश्रेणिमान-
न्दकन्दाम् । न क्षोणीमङ्गभीरुः कलयति च शिरःकम्पनं
तन्न विघ्नः शृण्वन्नेतस्य कीर्तीः कथमुरगपतिः प्रीतिमावि-
ष्करोति ॥ ८१ ॥ यावत्पौलस्त्यवास्तुभवदुभयहरिखोमरे-
खोत्तरीये सेतुप्रालेयशैलौ चरति नरपतेस्तावदेतस्य कीर्तिः ।
यावत्प्राक्प्रत्यगाशापरिवृद्धनगरारम्भमणस्तम्भमुद्रावद्री संध्या-
पताकारुचिरचितशिखाशोणशोभावुमौ च ॥ ८२ ॥ आस्ते
दामोदरीयामियसुदरदरी याधिशय्य त्रिलोकी संमातुं
शक्तिमन्ति ग्रंथिमभरवशादत्र नैतद्यशसि । तामेतां पूर-

यित्वा निरगुरिब मधुध्वंसिनः पाण्डुपद्मच्छापापन्नानि तानि
द्विपदशनसनाभीनि नामीपथेन ॥ ८३ ॥ देवं ब्रह्माण्ड-
भाण्डे सदसि विकसितन्यायनान्दीनिनादैर्भूतेशप्रीतिहेतो-
र्भुवनधवलनं नाटकं नाटयन्त्याः । त्वत्कीर्तेर्मूर्तयोऽमी कुसु-
दकुमुदिनीकान्तकर्पूरकुन्दक्षीराब्धिक्षीरमुक्तामणिविबुधसरि-
त्तारकाशेषशङ्खाः ॥ ८४ ॥ वीजं चेदिन्द्रदन्तिस्फुरितगल-
टीमुक्तमुक्तामणिः स्याच्चन्द्रश्चेदालवालं यदि भवति सुधा-
वारिसेकीन्दुमौलिः । तत्रोत्पन्ना लता काप्यमृतकरनिभं चेत-
सूनं प्रसूते मन्ये तस्यात्तदानीमवनिधव भवत्कीर्तिलेशो-
पमार्थम् ॥ ८५ ॥ दुग्धाम्भोधावगाधे विहरति सुधया
क्षालयत्यङ्गियुग्मं कृत्स्नां ज्योत्स्नां दुकूलं कलयति मलयो-
द्भूतचर्चा तनोति । स्वच्छन्दं नृत्यति द्रागमुजगपतिशिखेव
निद्राति चन्द्रे त्वत्कीर्तिः स्वामिनीव त्रिजगति विहरत्येवमु-
र्वीश गुर्वी ॥ ८६ ॥ स्वर्गे कल्पद्रुमाधस्तव जयति यशः-
पुञ्जयागेश्वरोऽयं यं नित्यं देवराजः स्तपयति नियतं काम-
धुग्धुधूपुरैः । यन्मौलौ विल्वपत्रद्युतिमिदममलं व्योम धत्ते-
ऽतिनीलं चन्द्रः पाटीरपङ्कं तदुपरि ललितास्तारकास्तण्डु-
लानि ॥ ८७ ॥ यत्कीर्तिः कापि गङ्गाखिलमलनिचयं
नाशयन्ती गभीरं क्षीराब्धिं यत्प्रतापञ्जलनकरगणैः शोषितं
पूरयन्ती । भूलोकस्यान्तरालस्फुरदतुलमहादुःखपापौघाङ्गं
भूयः प्रक्षालयन्ती त्रिजगति महिता सौख्यमाविष्करोति
॥ ८८ ॥ तुङ्गब्रह्माण्डसिंहासनमिदमुदयच्चित्रमध्यास्य निल-
न्यश्चद्विष्यन्नवन्तीसितचमरचयं ललयन्दिग्वधूमिः । राक्ता-
चन्द्रातपत्रं दिनकरमुकुटं ग्राहयँल्लोपकालान्निर्जित्यैवं
करीन्द्रं तव जयति यशश्चक्रवर्ती वधेल ॥ ८९ ॥ कालि-
न्दीनर्मदाम्भःसुतमदसलिलोत्सङ्गिनौ पुष्पवन्तौ विज्राणः
कुम्भयुग्मं गगनतलगतः स्वर्धुनीपूरशुण्डः । घण्टालः
साधुवादैनरभिमतयशोमृन्मलं संदधानः कीर्तिस्तोमात्र-
कुम्भी जगदुदरसरःसंभ्रमी बभ्रमीति ॥ ९० ॥ स्फूर्ज-
द्ब्रह्माण्डशुक्तौ तव मुजजलदोद्दामदानौघवर्षप्रोद्यत्त्वत्कीर्ति-
मुक्ताफलममलमहो वामकर्णे निधाय । अन्यं तेनैव तुल्यं
धरणिधरसुता प्रार्थयामास पत्न्यौ तस्यालामेन मन्ये प्रसुरी
जगतामर्धनारीश्वरोऽभूत् ॥ ९१ ॥

कीर्तिप्रतापौ

रात्रौ रवेर्दिवा चेन्दोरभावादिव स प्रभुः । भूमौ प्रता-
पयशसी सृष्टवान्सततोदिते ॥ १ ॥ मलिनयितुं खलवद्व

१ आच्छादयति. २ दृग्भिः. ३ अविद्यमानलोमा. ४ विभीषणवै-
श्रवणयोः. ५ दक्षिणोत्तरदेशावित्यर्थः. ६ प्रभू, इन्द्रवरुणावित्यर्थः.
७ उदयास्तशैलावित्यर्थः. ८ वैष्णवीम्. ९ महिमातिशयवशात्.

१ विष्णोः. २ नाभिपुण्डरीकव्याजापन्नानि. ३ सूर्याचन्द्रमसौ.

कीर्तिप्रतापौ, राज्याधिकारगर्हणम्, राजसेवकः रथवेगवर्णनम्

१३९

विमलयति जगन्ति देव कीर्तिस्ते । मित्राह्लादं कर्तुं मित्राय
ब्रुवति प्रतापोऽपि ॥ २ ॥ सिन्दूरं सीमन्तात्स्मितं सुखा-
द्वैराराजवर्णितानाम् । यस्य प्रतापयशसी हरतः स सद-
गुणासहने ॥ ३ ॥ तदोजसस्तद्यशसः स्थिताविमौ वृथेति
चित्ते कुरुते यदा यदा । तनोति भानोः पुरिवेषकैर्तवात्तदा
विधिः कुण्डलानां विधोरपि ॥ ४ ॥ कीर्त्यास्य चन्द्रकरको-
मल्यातिशुभ्रं शोणं नवार्ककिरणप्रतिमप्रतापैः । श्यामद्युति
द्विषद्कीर्तिमपीभिरित्यं चित्रं तदाम्बरमराजत दिग्बधू-
नाम् ॥ ५ ॥ क्षितिप किमपि चित्रं जागरूकेऽपि युष्म-
द्यशसि शशिकदम्बे त्वत्प्रतापेऽर्कविम्बे । नयनकुवल्यानि
त्वद्विषत्कामिनीनामपि च वदनपद्मान्याशु यत्संकुचन्ति ॥ ६ ॥
गुणागारे गौरे यशसि परिपूर्णं विलसति प्रतापो वा
मिन्नान्दहति तव भूमीन्द्रतिलक । नवैव द्रव्याणीत्यकथ-
यदहो मूढतमधीश्वरुर्था तेजोऽपि व्यभजत कणादः
कथमसौ ॥ ७ ॥ कीर्तिस्वर्गतरङ्गिणीभिरभितो वैकुण्ठमाहा-
वितं क्षोणीनाथ तव प्रतापतपनैः संतापितः क्षीरधिः ।
इत्येवं दयितायुगेन हरिणा त्वं याचितः स्वाश्रयं हृत्पद्मं
हरये श्रिये स्वभवनं कण्ठं गिरे दत्तवान् ॥ ८ ॥
भूशकस्य यशसि विक्रमभरेणोपार्जितानि क्रमादेतस्य स्तुम हे
महेमदशनस्पर्धोनि कैरक्षरैः । लिम्पद्भिः कूतकं कृतोऽपि
रजतं राज्ञां यशःपारदैरस्य स्वर्णगिरिः प्रतापदर्शनैः स्वर्णं
पुनर्निर्मितः ॥ ९ ॥

राज्याधिकारगर्हणम्

परैः संभुज्यते राज्यं स्वयं पापस्य भाजनम् । धर्मा-
तिक्रमतो राजा सिंहो हस्तिवधादिव ॥ १ ॥ औत्सुक्य-
मात्रमवसादयति प्रतिष्ठां क्लिञ्चति लब्धपरिपालनवृत्तिरेव ।
नातिश्रमापनयनाय यथा श्रमाय राज्यं स्वहस्तधृतदण्ड-
मिवातपन्नम् ॥ २ ॥ परार्थानुष्ठाने जडयति नृपं स्वार्थ-
परता परित्यक्तस्वार्थो नियतमयथार्थः क्षितिपतिः । परार्थ-
श्रेयस्वार्थादभिमततरो हन्त परवान्परायत्तः प्रीते कथमिव
रसं वेत्तु पुरुषः ॥ ३ ॥ भयं तावत्सेव्यादभिनिविशते सेव-
कजनं ततः प्रत्यासन्नाद्भवति हृदयेष्वेव निहितम् । अतो-
ऽर्थारूढानां पदमसृजन् द्वेषजननं मतिः सोऽर्थ्याणां पत-

१ सुहृत्. २ सूर्याय. ३ परिधिः. ४ छलात्. ५ कुण्डलानां वैयर्थ्य-
सन्धिकां रेखावेष्टनाम्. ६ रञ्जितम्. ७ कुत्रिमम्. ८ रसलससुवर्णं
रजतसुवर्णं भवति तत्पुनरभिदाह्यप्रकृतित्वं भवतीति प्रसिद्धमेव.
९ नाशयति. १० गुह्यम्. ११ निकटस्थविजनात्. १२ अतिशय-
प्राप्तमहिम्नाम्. १३ दुर्जनस्य. १४ उन्नतानाम्.

नर्मनुकूलं कलयति ॥ ४ ॥ छन्नं कार्यमुपक्षिपन्ति पुरुषा
न्यायेन दूरीकृतं स्वान्दोषान्कथयन्ति नाधिकरणे रागाभि-
भूताः स्वयम् । तैः पक्षारपक्षवर्धितचलैर्दोषैर्नृपः स्पृश्यते
संक्षेपादपवाद एव सुलभो द्रष्टुं गुणो दूरतः ॥ ५ ॥

राजसेवकः

राजसेवा मनुष्याणामसिधारोवलेहनम् । व्याघ्रीगात्र-
परिष्वङ्गो व्यालीवदनमुम्बनम् ॥ १ ॥ संप्रत्ययः परार्थीनाः
सदा चित्तमनिवृत्तम् । स्वजीवितेऽप्यविश्वासस्तेषां ये राज-
सेवकाः ॥ २ ॥ अन्तःपुराणां विहितव्यवस्थः पदे पदेऽहं
स्थलितानि रक्षन् । जरातुरः संप्रति दण्डनीत्या सर्वं नृप-
स्थानुकरोमि वृत्तम् ॥ ३ ॥ अशुभपुषि कलावप्यप्रमत्ता
स्वधर्मादनुदिनमुपकारानाचरन्ते बुधानाम् । बहुजनपरि-
पुष्टा वद्धदीक्षास्त एते तनुसुखमपि हित्वा तन्वते राजसे-
वाम् ॥ ४ ॥ नैषां संध्याविधिरविकलो नाच्युतार्चापि साङ्गा
न खे काले हवननियमो नापि वेदार्थचिन्ता । न क्षुब्धे-
लनियतमशनं नापि निद्रावकाशो न द्वौ लोकावपि तनु-
भूतां राजसेवापराणाम् ॥ ५ ॥ सर्वैः कैल्ये वयसि यतते
लब्धुमर्थान्कुटुम्बी पश्चात्पुनरुपहितभरः कैल्यते विश्रमाय ।
अस्माकं तु प्रतिदिनमियं सादयन्ती प्रतिष्ठां सेवाकाकुः
परिणतिरभूत्स्त्रीषु कथोऽधिकारः ॥ ६ ॥ नोच्चैः सत्यपि
चक्षुषीक्षितुमलं श्रुत्वापि नाकर्णितं शक्तेनाप्यधिकार इत्य-
धिकृता यष्टिः समालम्ब्यते । सर्वत्र स्थलितेषु दत्तमनसा
यातं मया नोद्धतं सेवास्वीकृतजीवितस्य जरसा किं नाम
यन्मे कृतम् ॥ ७ ॥ भेतव्यं नृपतेस्ततः सचिवतो राज्ञ-
स्ततो बल्लमादन्येभ्यश्च भवन्ति येऽस्य भवने लब्धप्रसादा
विटाः । दैन्यादनुसुखदर्शनापलपनैः पिण्डार्थमायस्यतः सेवां
लाघवकारिणीं कृतधियः स्थाने श्ववृत्तिं विदुः ॥ ८ ॥
अप्राज्ञेन च कातरेण च गुणः सादृक्तियुक्तेन कः प्रज्ञा-
विक्रमशालिनोऽपि हि भवेत्किं भक्तिहीनात्फलम् । प्रज्ञा-
विक्रममक्तयः समुदिता येषां गुणा भूतये ते मृत्या नृपतेः
कलत्रमितरे संपत्सु चात्यसु च ॥ ९ ॥

रथवेगवर्णनम्

आलिङ्गन्तो वसुधां निजखुरदलितामिवावनेतुममी ।
वदनविनिर्गतचरणा इव लक्ष्यन्ते जवादश्वाः ॥ १ ॥ उद्धत-

१ नियतम्. २ सत्यमप्यसत्येनासत्यमपि सत्येन चावृत्तम्. ३ अर्थ-
प्रत्यर्थप्रवृत्तयः. ४ लब्धधारा. ५ जिह्वा घट्टनम्. ६ सपिण्णी.
७ प्रथमे. ८ योग्यो भवति.

पांसुपटलानुमितप्रबन्धधावस्सुराग्रचयचुम्बितभूमिभागाः ।
निर्मथ्यमानजलधिध्वनिघोरधोपमेते रथं गगनसीम्नि वहन्ति
वाहाः ॥ २ ॥ सुत्तेषु रश्मिषु निरायतपूर्वकाया निष्क-
म्पचामरशिखा निभृतोर्ध्वकर्णाः । वातोद्धतैरपि रजोभि-
रलङ्घनीया धावन्त्यमी मृगजवाक्षमयेव रथ्याः ॥ ३ ॥
यदालोके सूक्ष्मं व्रजति सहसा तद्विपुलतां यदन्तर्विच्छिन्नं
भवति कृतसंधानमिव तत् । प्रकृत्या यद्वक्रं तदपि समरेखं
नयनयोर्न मे दूरे किञ्चित्क्षणमपि न पार्श्वे रथजवात् ॥ ४ ॥
विच्छिन्ना रथचक्रपद्धतिरियं । हेलाभुतैर्वाजिनामायान्तीव
जवेन संमुखममी मार्गस्थिताः शाखिनः । खेदं पादतला-
हतेरिव पुरो गन्तुं गतो नेहते पादानामनुकूलमारुतभरो-
द्धूतोऽपि धूलिव्रजः ॥ ५ ॥ अग्रे यान्ति रथस्य रेणुवदमी
चूर्णीभवन्तो घनाश्चक्रान्तिररान्तरेषु जनयत्यन्यामिवा-
रावलिम् । चित्रयस्तमिवाचलं ह्यशिरसायामवचामरं
यश्च अग्रे च समं स्थितो ध्वजपटः प्रान्ते च वेगानिलात् ॥ ६ ॥

समुद्रवर्णनम्

साक्षात्किलाष्टमूर्तेस्तस्यैषा मूर्तिरम्मयी प्रथमा । गीतः
सागर इति नृभिरपरिच्छेद्यात्मगाम्भीर्यः ॥ १ ॥ लक्ष्मीरस्य
हि यादः कृष्णोरःस्थापि सुभटभुजवसतिः । इन्दुः स च
मृडचूडामणिरपि जगतामलंकारः ॥ २ ॥ आश्लिष्टभूमिं
रसितारमुच्चैर्लङ्घ्यजाकारग्रहत्तरङ्गम् । फेनायमानं पतिमाप-
गानामसावपस्मारिणमाशङ्क ॥ ३ ॥ नाभिप्रसिन्नाम्बुरुहास-
नेन संस्तूयमानः प्रथमेन धात्रा । अमुं युगान्तोचितयोग-
निद्रः संहत्य लोकानुरूपोऽधिसेते ॥ ४ ॥ स्यादेव तोयम-
मृतप्रकृतिर्यदि सान्नेकान्तमद्भुतमिदं पुनरद्भुतं नः । लक्ष्मी-
तुषारकरकौस्तुभपारिजातधन्वन्तरिप्रभृतयो यदपां विवर्तः
॥ ५ ॥ आकण्ठदृष्टशिरसाप्यभिभाव्यपृष्ठपार्श्वोदरेण चिर-
मृगिरुपास्यपानः । नामीसरोरुहजुषां चतुराननेन शेते
किलात्र भगवानरविन्दनाभः ॥ ६ ॥

पर्वतवर्णनम्

अयमतिज्वरठाः प्रकामगुर्वीरलघुविलम्बिपयोधरोपरुद्धाः ।
सततमुभुतामगम्यरूपाः परिणतदिक्करिकास्तटीर्विभर्ति
॥ १ ॥ अयमभिनवमेघश्यामलोत्तुङ्गसानुर्मदमुखरमधूरी-
मुर्कसंस्तकेकः । शकुनिशैवलनीडानोकहस्त्रिगधैर्वा वित-

१ गिरिपक्षे, -कठिनाः, वृद्धवेदयापक्षे, -जीर्णाः. २ मेघः पक्षे, -
कुचाः. ३ परिणतास्तिर्यग्दन्तप्रहारिणो दिग्गजा यास्तु ताः पक्षे, -
परिणते प्रकटे दिक्करिके दिग्बलं दशनक्षतम्. करिका नखक्षतं
यासां ताः. ४ मिलिताः. ५ कडुईः. ६ पश्चिमावस्थाः. ७ शरीरम्.

रति बृहदश्मा पर्वतः प्रीतिमक्ष्णोः ॥ २ ॥ दधति कुहर-
भाजामत्र मल्लकयूनार्मनुरसितशुरुणि रेत्यांनर्मन्वृकृतानि ।
शिशिरकटुकषायः रेत्यायते सैलकीनामिर्मदलितविकीर्ण-
ग्रन्थिनिष्यन्दगन्धः ॥ ३ ॥ इह समदशकुन्ताक्रान्तैर्वानी-
रवीर्यैः सवसुरमिश्रीतस्वच्छतोया वहन्ति । फलभरैरपरिणाम-
श्यामजम्बूनिकुञ्जस्वलनमुखरभूरिस्तोतसो निर्झरिण्यः ॥ ४ ॥
एते ते गिरिकूटसंघटशिलासंघटशीर्णाम्भसः प्रेङ्खचामरचा-
रुसीकरकणसेरा दरीनिर्झराः । यत्पातेषु निकुञ्जकुञ्जरमुख-
भ्रश्यन्मृणालाङ्कुरासोद्ग्रन्थितं रटन्ति परितः कण्ठीरवा
भैरवम् ॥ ५ ॥

सरोवर्णनम्

नेत्रैरिवोपलैः पद्मैर्मुखैरिव सरःश्रियः । पदे पदे विद्या-
न्ति स चक्रवाकैः स्तनैरिव ॥ १ ॥

वनश्रीवर्णनम्

नीपस्कन्धे निवसति लसद्बर्हमारो मयूरो दीर्घपाङ्गश्च
रति च तृणं शाद्वलेऽयं कुरंगः । कुम्भेनोच्चैः स्पृशति विटो
सल्लकीं कुञ्जोऽसौ कसै नायं कमलनयने रोचतेऽरण्या-
भागः ॥ १ ॥ हरिणचरणक्षुण्णोपान्ताः सशाद्वलनिर्झरः
कुसुमललितैर्विष्वग्वातैस्तरङ्गितपादपाः । विविधविहगश्रेणी-
चित्रध्वनिप्रतिनादिता मनसि न सुदं केषां दध्युः शिवा
वनभूमयः ॥ २ ॥ वानीरप्रसवैर्निकुञ्जसरितामैस्तत्तवाहं
पयः पर्यन्तेषु च यूथिकासुमनसासुज्जृम्भितं जालकैः ।
उन्मीलकुटजप्रहासिषु गिरिरालम्ब्य सानूनिनः प्रार्गमारु
शिखण्डिताण्डवविधौ मेघैर्वितानायते ॥ ३ ॥ जृम्भाजृम्भ-
डिर्बडर्बर्धनश्रीमत्कदम्बद्रुमाः शैलभोगमुवो भवन्ति
ककुभः कौदम्बिनीश्यामलाः । उद्यत्कैन्दलकान्तकेतकशतः
कैच्छाः सरित्स्रोतसामाविर्भूतशिलीघ्रलोघ्रकुसुमसेरा वना-
ततिः ॥ ४ ॥ निर्वृज्जस्तमिताः कचित्कचिदपि प्रोक्ष्य-
सर्वस्वनाः स्वेच्छासुसगमीरभोगमुजगन्धसप्रदीप्तान्नयः ।
सीमानः प्रदीरोदरेषु विलसत्स्वल्पाभसो यास्वयं तृष्यन्ति
प्रतिसूर्यकैरजगरस्वेदद्रवः पीयते ॥ ५ ॥ वृन्तैः क्षुद्रप्रवाल-

१ विपुलशिलः. २ उदावासिनाम्. ३ प्रतिरवेण स्थूलानि. ४ वन-
ताम्. ५ सल्लम्पकशूलारध्वनयः. ६ निविडोभवति. ७ वृक्षमेदानाम्.
८ खण्डित. ९ विस्तीर्ण. १० पर्व. ११ वेतसल्लतानाम्. १२ पुष्पैः
१३ परिपाकेन. १४ लघुसौरभम्. १५ शिखरेषु. १६ विकारैः
१७ पृथग्भूतः. १८ गोलकः. १९ आलम्बरेण. २० मेघमालादयानाम्.
२१ विकसितैः. २२ नवाङ्कुरैः. २३ कूलानि. २४ निःशब्दतया गम्भीरा-
२५ भीषणाः. २६ वनजन्तूनाम्. २७ भूविदारमध्येषु. २८ कृकलास्त-

वनश्रीवर्णनम्, मृगयावर्णनम्, मृगयानिवृत्तिः, ऋष्याश्रमवर्णनम्

१४१

स्थगितमिव तलं भाति शेफालिकानां गन्धः ससच्छदानां
सपदि गजमदामोदमोहं करोति । एते चोन्निद्रपञ्चच्युतबह-
लजःकायपिङ्गाङ्गरागा गायन्त्यत्राप्यवाचः किमपि मधु-
लिहो वारुणीपानमत्ताः ॥ ६ ॥ श्रोत्रं हंसस्वनोऽयं सुखयति
दयितानूपुराह्लादकारी दृष्टिप्रीतिं विधत्ते तटतरुविवराल-
क्षिता सौधमाला । गन्धेनाम्भोरुहाणां परिमलपटुना जायते
प्राणसौख्यं गात्राणां ह्लादमेते विदधति मरुतो वारिसंपर्क-
शीताः ॥ ७ ॥

मृगयावर्णनम्

निहत निहत तूर्णं धत्त धत्त त्वरामिर्मिलत मिलंत के
के कुत्र कुत्र प्रयान्ति । इत इत इत एते यान्ति यान्तीत्य-
रयादतुलकलकलश्रीः सर्वतः प्रादुरासीत् ॥ १ ॥ अनवरत-
धनुर्ज्यास्फालनकूरकर्मा रविकिरणसहिष्णुः स्वेदलेशैरभिन्नः ।
उपचितमपि गात्रं व्यायतत्वादलक्ष्यं गिरिचर इव नागः
प्राणसारं विभर्ति ॥ २ ॥ मार्गं देहि पदं निधेहि निभृतं
तं शब्दमाकर्णय श्वानं वारय कन्दलात्कलकलः कोऽयं
सखे तावकः । इत्यन्योन्यसनेकधा मृगवधव्यापारपारंगमे-
व्यधैः कोऽप्यधिको रसः प्रतिपदं जल्पद्भिरुपाधत्ते ॥ ३ ॥
क्ष्वेलातर्जितसिंहगर्जितभयभ्राम्यद्गजभ्रामणीमीटारद्वदक्षद-
शनकृतभ्रूमङ्गशाखाभृगम् । कुन्तक्षुण्णतरक्षुवक्रगलितक्षी-
णीनिषण्णार्मकप्राणं व्यापृतरोहिताहितबहूकारं वनाभ्यन्त-
रम् ॥ ४ ॥ एष क्षुभ्राति पङ्कं दैलति कमलिनीमत्ति
गुन्द्राप्ररोहानारान्मुस्तास्थलानि स्थैपुटयति जलान्युत्कसे-
तूनि याति । प्रासः प्रासः प्रविष्टो वनगहनमयं याति
यातीति सैन्यैः पश्चादन्विष्यमाणः प्रविशति विषमान्कानना-
न्तान्वराहः ॥ ५ ॥ आस्तीर्यन्तामुपान्ते वैनवृतिनिपुणैर्जा-
लिकैर्जालबन्धा मुच्यन्तां शृङ्खलाभ्यः श्रगणिभिरटवीगह्वरे
सारमेयाः । आकीर्यन्तां स्थलानि श्रमशिशिलहयैः सादिभिः
पाशहस्तैर्व्याधूयन्तां कृतान्तैरिव महिषचरैर्दण्डिभिः कान-
नानि ॥ ६ ॥ शङ्कुव्याकीर्णरङ्कुदुतनिशितशरक्षुण्णदीव्यचर-
क्षुव्याघोषक्षुब्धकण्ठीरवरवचकितव्यस्तमातङ्गयूथम् । खड्ग-
व्यालूनकण्ठं तुमुलकलकलप्रान्तकूजच्छकुन्तं मल्लधस्ता-
च्छमलं वनशुवि मृगयाकर्म तेन प्रतेने ॥ ७ ॥

मृगयानिवृत्तिः

गाहन्तां महिषा निपानसलिलं शृङ्गैर्मुहुस्ताडितं छाया-
बद्धकदम्बकं मृगकुलं रोमन्थमभ्यसतु । विश्रब्धैः क्रियतां
वराहपतिभिर्मुस्ताक्षतिः पल्लवे विश्रान्तिं लभतामिदं च
शिशिलज्याबन्धमसदनुः ॥ १ ॥

ऋष्याश्रमवर्णनम्

विष्वक्तपोवनकुमारसमर्प्यमाणस्यामाकतण्डुलहृतां च
पिपीलिकानाम् । श्रेणीभिराश्रमपथाः प्रथमानचित्रपत्रावली-
वलयिनो मुदमुद्रहन्ति ॥ १ ॥ व्याजृम्भमाणवदनस्य हरेः
करेण कर्पन्ति केसरसटाः कलभाः किलैके । अन्ये च
केसरकिशोरकपीतमुक्तं दुग्धं मृगेन्द्रवनितास्तनजं पिबन्ति
॥ २ ॥ मधुरमिव वदन्ति स्वागतं शृङ्गनादैर्नैतिमिव फल-
नम्रैः कुर्वन्तेऽमीं शिरोभिः । ननु ददत इवार्धं पुष्पवृष्टिं
किरन्तः कथमतिथिसपर्यां शिक्षिताः शाखिनोऽपि ॥ ३ ॥
नीपस्कन्धे कुहरिणि शुकाः स्वागतं व्याहरन्ति प्राणप्राही
हरति हृदयं हव्यगन्धः समीरः । एता मृग्यः सलिलपुलि-
नोपान्तसंसक्तदर्भं पश्यन्त्योऽस्मान्सचकितदृशो निर्झराम्भः
पिबन्ति ॥ ४ ॥ कुल्याम्भोभिः पवनचपलैः शाखिनो
धौतमूला भिन्नो रागः किसलयरुचामाज्यधूमोद्गमेन । एते
चार्वागुपवनशुवि च्छिन्नदर्भाङ्कुरायां नद्यातङ्का हरिणशिशवो
मन्दमन्दं चरन्ति ॥ ५ ॥ रसालानामन्तर्मदकलरणत्को-
किलकुलं समन्तादुन्मीलद्वकुलमुकुलामोदभरितम् । घन-
स्निग्धच्छायं क्रमुककदलीशीतलतलं ननु प्रीतिं धत्ते नव-
मिदमृषेराश्रमपदम् ॥ ६ ॥ नीवाराः शुक्रकोटरार्मकमुख-
त्रयास्तरूणामघः प्रस्निग्धाः क्वचिद्विजुदीफलभिदः सूच्यन्त
एवोपलाः । विश्वासोपगमादभिन्नगतयः शब्दं सहन्ते मृगा-
स्तोयाधारपथाश्च वल्कलशिखानियन्दरेखाङ्किताः ॥ ७ ॥
तत्तादृक्चरुणपूलकोपनयनकेशाचिरद्वेषिभिर्मैव्या वसतरी
विहस्य बटुभिः सोलुण्ठमालम्यते । अप्येष प्रतनुभवत्यति-
थिभिः सोच्छ्वासनासापुटैरापीतो मधुपर्कमाकसुरभिः प्राग्वंश-
जन्मानिलः ॥ ८ ॥ प्रत्यासन्नतुषारदीधितिकरक्लिश्यस्तमो-
वल्लरीकल्पाभिर्मल्लधूमवलिभिरमी संमीलितव्यञ्जनाः । श्वः
संचीवरधिष्यमाणबटुकव्याधौतशुष्यत्वचो निद्राणातिथयस्त-
पोवनगृहाः कुर्वन्ति नः कौतुकम् ॥ ९ ॥ नीवारौदनर्म-
ण्डमुष्णमधुरं सद्यःप्रसूतप्रियापीतादप्यधिकं तपोवनमृगः
पर्याप्तमौचामतिं । गन्धेन स्फुरता मनागनुसृतो भैक्तस्य स-
र्पिष्मतः कर्कन्धूकलमिश्रशक्रपचनामोदः परिस्तीर्यते ॥ १० ॥

१ निवोदयति. २ विमर्दयति ३ विपमोन्नतानि करोति.
४ उक्ताः संशयमारूढाः सेतवो येषां तानि ५ अरण्यवेष्टनंपटुभिः.

१ अग्ररसम्. २ पिबति. ३ अन्नस्य. ४ सद्यस्तस्य.

आमूलं कचिदुद्धता कचिदपि च्छिन्ना स्थली बहिर्षामानम्रा
कुसुमोच्चयाच्च सदयाकृष्टाग्रशाखा लता । एते पूर्वविलून-
वल्कलतया रूढव्रणाः शाखिनः, सद्यश्छेदममी वहन्ति
समिधां प्रखन्दिनः पादपाः ॥ ११ ॥ वासोऽर्थे दययैव
नातिपृथक् कृत्वास्तरूणां त्वचो ममानेकजरत्कमण्डलु नमः-
स्वच्छं पयो नैर्क्षरम् । दृश्यन्ते त्रुटितोज्झिताश्च वटुभिर्मौ-
ञ्ज्यः कचिन्मेखला नित्याकर्णनया शुकेन च पदं साम्नामिदं
गीयते ॥ १२ ॥ क्रीडन्माणवकाङ्क्षिताडनशतरुजागरस्य
क्षणं शार्दूलस्य नखाङ्कुरेषु कुरुते कण्डविनोदं मृगः । चञ्च-
न्द्रशिखण्डितुण्डघटनानिर्माकनिर्मोचितः किं चायं पिवति
प्रसुप्तकुलश्चासानिलं पन्नगः ॥ १३ ॥ पक्वानि प्रच्यवन्ते
क्रमुकविटपिनामुच्छ्रितानां फलानि स्पन्दन्ते राजरम्भाः
फलभरनमिता वाति मन्दानिलेऽपि । संदृश्यन्ते विपाक-
च्युतमधुरफलव्यासमूला रसाला भारेणामी फलानां युवति-
कुचभरस्पर्धिनो नालिकेराः ॥ १४ ॥

राजनीतिः

राजा

राजास्य जगतो वृद्धेर्हेतुर्वृद्धाभिसंगतः । नयनानन्द-
जननः शशाङ्क इव वारिधेः ॥ १ ॥ राजानं प्रथमं
विन्देत्ततो भार्या ततो धनम् । राजन्यसति लोकेऽस्मिन्कुतो
भार्या कुतो धनम् ॥ २ ॥ धार्मिकं पालनपरं सम्यक्परपु-
रंजयम् । राजानमभिमन्यन्ते प्रजापतिमिव प्रजाः ॥ ३ ॥
पर्जन्य इव भूतानामाधारः पृथिवीपतिः । विकलेऽपि हि
पर्जन्ये जीव्यते न तु भूपतौ ॥ ४ ॥ सदानुरक्तप्रकृतिः
प्रजापालनतत्परः । विनीतात्मा हि नृपतिर्भूयसीं श्रियमश्नुते
॥ ५ ॥ सर्वदेवमयो राजा मनुना संप्रकीर्तितः । तस्मात्त-
मेव सेवेत न व्यलीकेन कर्हिचित् ॥ ६ ॥ सर्वदेवमय-
स्यापि विशेषो भूपतेरयम् । शुभाशुभफलं सद्यो नृपाद्देवा-
द्भवान्तरे ॥ ७ ॥ बालोऽपि नावमन्तव्यो मनुष्य इति
भूमिपः । महती देवता क्षेपा नररूपेण तिष्ठति ॥ ८ ॥
यस्य प्रसादे पद्मास्ते विजयश्च पराक्रमे । मृत्युश्च वसति
क्रोधे सर्वतेजोमयो हि सः ॥ ९ ॥ अशुचिर्वचनाद्यस्य
शुचिर्भवति पूरुषः । शुचिश्चैवाशुचिः सद्यः कथं राजा न
देवतम् ॥ १० ॥ निकटस्थं दहत्यभिर्न तु दूरापसर्पितम् ।
कुलं दहति राजाभिः सपशुद्रव्यबान्धवम् ॥ ११ ॥ पात्रे
त्यागी गुणे रागी भोगी परिजनैः सह । भावबोद्धा रणे
योद्धा प्रभुः पञ्चगुणो भवेत् ॥ १२ ॥ आक्षेपवचनं तस्य न
वक्तव्यं कदाचन । अनुकूलं प्रियं चास्य वक्तव्यं जनसंसदि
॥ १३ ॥ इन्द्रात्मशुक्लं ज्वलनात्मतापं क्रोधो यमाद्वैश्रव-
णाच्च विसृज्य । पराक्रमं रामजनार्दनाभ्यामादाय राज्ञः

१ कुशानाम्.

क्रियते शरीरम् ॥ १४ ॥ उत्खातान्प्रतिरोपयन्कुसुमितांश्चि-
न्मलधून्वर्धयन्तत्पुञ्जान्मयन्तान्समुदयन्तिशेषयन्संहतान् ।
शुद्रान्कण्टकिनो बहिर्निरसयन्मलानान्पुनः सेचयन्मालाका-
इव प्रयोगनिपुणो राजा चिरं नन्दति ॥ १५ ॥

सभासदः

धर्मशास्त्रार्थकुशलाः कुलीनाः सत्यवादिनः । समाः शत्रू-
च मित्रे च नृपतेः स्युः सभासदः ॥ १६ ॥ श्रुत्यध्यय-
संपन्ना धर्मज्ञाः सत्यवादिनः । राज्ञा सभासदः कार्या रि-
मित्रे च ये समाः ॥ १७ ॥

पुरोहितः

वेदवेदाङ्गतत्त्वज्ञो जपहोमपरायणः । आशीर्वादपरो नित्य-
मेष राजपुरोहितः ॥ १८ ॥

धर्माध्यक्षः

कुलशीलगुणोपेतः सर्वधर्मपरायणः । प्रवीणः प्रेक्षणाध्यक्षो
धर्माध्यक्षो विधीयते ॥ १९ ॥

वैद्यः

आयुर्वेदकृतान्यासः सर्वेषां प्रियदर्शनः । आर्यशीलगुणो-
पेत एष वैद्यो विधीयते ॥ २० ॥

मन्त्री

मन्त्रतन्त्रार्पितप्रीतिर्देशकालोचितस्थितिः । यश्च राज्ञि भवे-
द्भक्तः सोऽमात्यः पृथिवीपतेः ॥ २१ ॥ स ह्यमात्यः सदा
श्रेयान्काकिनीं यः प्रवर्धयेत् । कोशः कोशवतः प्राणाः प्राण-
प्राणा न भूपतेः ॥ २२ ॥ कमण्डलूपमोऽमात्यस्तनुत्यागे
बहुग्रहः । नृपतिः किंक्षणो मूर्खो दरिद्रः किं वरादक-
॥ २३ ॥ प्राप्तार्थग्रहणं द्रव्यपरिवर्तोऽनुरोधनम् । उपेक्षा
बुद्धिहीनत्वं भोगोऽमात्यस्य दूषणम् ॥ २४ ॥ सदा
शजं कुलचारं विशुद्धमथवा शुचिम् । मन्त्रज्ञमव्यसनिं
व्यभिचारविवर्जितम् ॥ २५ ॥ अधीतव्यवहारज्ञं मौनं
ख्यातं विपश्चितम् । अर्थस्रोत्पादकं चैव विद्वान्मात्रि-
नृपः ॥ २६ ॥ अन्तःसारैरकुटिलैरच्छिद्रैः सुपरीक्षितैः
मन्त्रिभिर्घोर्यते राज्यं सुस्तम्भैरिव मन्दिरम् ॥ २७ ॥
संग्रहं नाकुलीनस्य सर्पस्येव करोति यः । स एव श्लाघ्यो
मन्त्री सम्यग्गारुडिको यथा ॥ २८ ॥ पृष्टो ब्रूते न सत-
यः परिणामे सुखावहम् । मन्त्री चेत्प्रियवक्ता स्यात्केन
स रिपुः स्मृतः ॥ २९ ॥ मूर्खे व्यसनिनं लुब्धमप्रगल्भ-
मयाकुलम् । क्रूरमन्यायकर्तारं नाधिपत्ये नियोजयेत् ॥ ३० ॥
दूरादर्थं घटयति नवं दूरतश्चापशब्दं त्यक्त्वा भूयो भवति
निरतः सत्सभारङ्गनेषु । मन्दं मन्दं रचयति पदं लोकवि-
तानुवृत्त्यां कामं मन्त्री कविरिव सदा खेदभारैरमुक्तः ॥ ३१ ॥
शास्त्रज्ञः कपटानुसारकुशलो वक्ता न च क्रोधनस्तुल्यो
मित्रपरस्वकेषु चरितं दृष्ट्वैव दत्तोत्तरः । स्त्रीबान्पालयित्वा

१ न गकुलीनस्य; पक्षे, - नाकुर्वन्मीकं तत्र लीनस्य

शठान्वयथयिता धर्म्येऽतिलोमान्वितो द्विर्भावे परतत्त्वबद्ध-
हृदयो राज्ञश्च कोपापहः ॥ ३२ ॥

सेनापतिः

समस्तनीतिशास्त्रज्ञो वाहने पूजितश्रमः । शौर्यवीर्य-
गुणोपेतः सेनाध्यक्षो विधीयते ॥ ३३ ॥ शूरोऽर्थशास्त्रनिपुणः
कृतशास्त्रकर्मा सङ्ग्रामकेलिचतुरश्र तुरङ्गयुक्तः । भर्तुर्निदेशव-
शगोऽभिमतश्च तन्ने सेनापतिर्नरपतेर्विजयागमाय ॥ ३४ ॥

गजाः

यतः सत्यं ततो धर्मो यतो धर्मस्ततो धनम् । यतो रूपं
ततः शीलं यतो नागास्ततो जयः ॥ ३५ ॥ यतो गजैर्विना
राज्ञां राज्यशोभा न जायते । जयप्रतापौ सैन्यस्य रक्षा
तस्मादिहोच्यते ॥ ३६ ॥ यद्वद्वनमसिंहं च यद्वद्राष्ट्रमपार्थि-
वम् । यद्वच्छौर्यमशस्त्रं तु तद्वत्सैन्यमकुञ्जरम् ॥ ३७ ॥
प्राकारगोपुराट्टालकपाटोद्घाटनविधुः । मञ्जने मर्दने चैव
नागा वज्रोपमाः स्मृताः ॥ ३८ ॥ शरजालाक्षितमुखः
कोऽन्यः शक्तः परं गजात् । हन्तुं प्राकारमुन्मथ्य
रथांश्च नरकुञ्जरान् ॥ ३९ ॥ एकशक्तिप्रहारेण म्रियतेऽश्वो
नरोऽपि च । सहेच्छतं प्रहाराणां महायुद्धेषु चारणः
॥ ४० ॥ क्रीडासु च नरेन्द्राणां चले पुष्पितपङ्कजे । स्नपयन्ति
गजा हस्तैर्लघुपुष्करपुष्करैः ॥ ४१ ॥ स्त्रियोऽवतारयन्त्येते
मृगमया इव निश्चलाः । नास्ति हस्तिमनो बन्धुर्नास्ति
हस्तिमनः सखा ॥ ४२ ॥ चलन्ति येषां न शतं
गजेन्द्राः पुरः प्रयाणे बत शैलतुल्याः । वाञ्छन्ति चैवं
विजयं कथं ते राजेति शब्दं च कथं लभन्ते ॥ ४३ ॥
रक्षन्ति पक्षं मुदिताः स्वकीयं मञ्जन्ति सैन्यं कुपिताः
परेषाम् । प्राणैरपीच्छन्ति हितं प्रभूणां गजैः समानं क्व बलं
बलीयः ॥ ४४ ॥ सैन्योत्तारणतो धुनीषु सततं यो वारि-
वन्धायते यो मञ्जन्परितः परोद्धतबलं युद्धेषु योषायते ।
यः स्त्रीयक्षितिनाथरक्षणविधौ प्रोबैकदुर्गामते स प्राज्ञैर्वि-
जिगीषुभिर्गजगणः कैः पार्थिवैर्नोऽर्ह्यते ॥ ४५ ॥ मात-
ङ्गैरथ यैर्महेन्द्रमवनं पुण्याधिकं जन्यते यैः श्यामैरपि
सर्वलोकमहिता कीर्तिः सिता तन्यते । यैर्मत्तैरपि संगरे
रिपुमदः शोषं समानीयते तेऽमी भारगवतः प्रयान्ति पुरतः
सम्बरेमा भूपतेः ॥ ४६ ॥ चीत्कारैर्नैशयन्तः सपतिम-
टमनो मोदयन्तो मदाढ्याः प्रौढाः सङ्ग्रामसीमि स्वबलवह-
लतां बाढमाढौकमानाः । शुण्डादण्डप्रहारैः परममपि बलं
कम्पयन्तः परेषां येषां सर्वे गजेन्द्रा भुवि विजयविधौ ते
मता भूमिपालाः ॥ ४७ ॥ सेतुं संमेदयन्तो बलविकटभट-
प्रोवर्ति ज्योत्यन्तः प्राकारं दारयन्तः परमनसि परां मीति-
मुत्पादयन्तः । व्यूहं विद्रावयन्तः सुघनमपि वनं हेलयो-
त्पादयन्तो येषामाजौ गजेन्द्राः खलु धरणिभुजां तज्जयः सिद्ध
एव ॥ ४८ ॥ तावद्गजैर्न विर्यात्परनिघ्नविधौ युद्धमध्येऽपि

धीरास्तावद्भावन्ति वेगं परमपि दघतः संमुखीनास्तुरङ्गाः ।
शूराः सुसज्जो मदमुदितमना मानिमानं विधुन्वन्वावन्ना-
याति कोपात्कृतविधिरवाटोप एकोऽपि नागः ॥ ४९ ॥

तुरगाः

अश्वा यस्य जयस्तस्य यस्याश्वास्तस्य मेदिनी । अश्वा
यस्य यशस्तस्य यस्याश्वास्तस्य काश्चनम् ॥ ५० ॥ निपत्य
युधि वेगेन मिषतां सर्वधन्विनाम् । शत्रुं निहत्य यात्येकः
शूरो वाजिप्रभावतः ॥ ५१ ॥ शस्त्रास्त्रैर्भिन्नदेहोऽपि
श्रान्तोऽपि गुरुभारतः । न मुञ्चति रणे नाथमतः कोऽन्यो
हयात्सुहृत् ॥ ५२ ॥ दूरस्थोऽपि बली शत्रुं शेते रजनी-
ष्वपि । तस्य भीत्या गृहे यस्य हरयो वेगवत्तराः ॥ ५३ ॥
न गजैर्न नरैः कार्यं सिद्धिमभ्येति भूयताम् । तथा निमेष-
मात्रेण यथा वाहैः सुसाधितैः ॥ ५४ ॥ राज्यं शतक्रतुसमृद्धि-
समानमश्वैरश्वैः श्रियः सकलकामदुष्ठा भवन्ति । अश्वैर्यशसि
विपुलानि समुल्लसन्ति नाश्वैः प्रयान्ति सदृशत्वमिमादयोऽपि
॥ ५५ ॥ तीक्ष्णाग्रहेतिहतिभिः सृतलोलदन्तं चक्षुरकाल-
करवालविघट्टिताङ्गिम् । कोऽन्यो विहाय हयमाहवजात-
मूर्च्छप्राणप्रयाणसमयेऽवतुमीशमीशः ॥ ५६ ॥ पादाः
कन्दुकवत्स्थितिश्च गिरिवद्वेपारवो मेघवज्रेण नीरजवज्जवः
पवनवच्चास्फालनं सिंहवत् । विन्यासो नटवन्मुखं कुल-
वधूवक्रेन्दुवद्वाजिनो यस्य क्षोणिभुजो विशस्तदितरे साम्रा-
ज्यमुर्वीतले ॥ ५७ ॥

खड्गः

खड्गाक्ष्मीस्तथा राज्यं यशः खड्गादवाप्यते । खड्गा-
द्वैरिविनाशं च यत्नात्तममिदम् ॥ ५८ ॥ यस्मिन्खड्गे
शरीरं प्रतिफलति यथा खड्गराजोऽभिवन्द्यो वन्द्योऽयं
देवबृन्दैरपि यदि स भवेदर्धचन्द्रोपपन्नः । नानावर्णैर्दुतश्चेत्स
भवति नृपतेः शत्रुनाशकहेतुः सेतुर्लक्ष्मीप्रवाहे निखिलरिपु-
कुलध्वंसने भूमकेतुः ॥ ५९ ॥

सैन्यम्

प्रथमं युद्धकारित्वं समस्तबलपालनम् । दिव्यार्गयोध-
शोषित्वं पत्तिकर्म प्रचक्षते ॥ ६० ॥ स्वभावशूरमखड्ग-
मविरक्तं जितश्रमम् । प्रसिद्धक्षत्रियप्रायं बलं श्रेष्ठतमं विदुः
॥ ६१ ॥ वरमल्पबलं सारं न बह्वी सुण्डमालिका ।
कुर्यादसारमङ्गो हि सारमङ्गमपि स्फुटम् ॥ ६२ ॥

दुर्गः

न गजानां सहस्रेण न लक्षेण च वाजिनाम् । तथा
सिध्यन्ति कार्यणि यथा दुर्गप्रभावतः ॥ ६३ ॥ अदुर्गो
विषयः कस्य नारः परिमवास्पदम् । अदुर्गोऽनाश्रयो
राजा पोतच्युतमनुष्यवत् ॥ ६४ ॥ विपहीनो यथा नागो
मदहीनो यथा गजः । सर्वेषां वश्यतां याति दुर्गहीनस्तथा

नृपः ॥ ६५ ॥ शतमेकोऽपि संधत्ते प्राकारस्थो धनुर्धरः ।
तस्माद्गुणं प्रशंसन्ति नीतिशालविदो जनाः ॥ ६६ ॥
एकः शतं योधयते प्राकारस्थो धनुर्धरः । शतं सहस्राणि
तथा सहस्रं लक्षमेव च ॥ ६७ ॥ दुर्गाणि राज्ञा कार्याणि
सजलानि दृढानि च । द्रव्यमन्नं च तेष्वेव स्थापनीयं
प्रयत्नतः ॥ ६८ ॥

दूतः

मेघावी वाक्पटुः प्राज्ञः परचित्तोपलक्षकः । धीरो
यथोक्तवादी च एष दूतो विधीयते ॥ ६९ ॥ उद्यतेष्वपि
शस्त्रेषु दूतो वदति नान्यथा । सदैवावध्यभावेन यथार्थस्य
हि वाचकः ॥ ७० ॥ भक्तो गुणी शुचिर्दक्षः प्रगल्भो-
ऽव्यसनी क्षमी । ब्राह्मणः परमर्मज्ञो दूतः स्यात्प्रतिभानवान् ॥
७१ ॥ साकारो निःस्पृहो वाग्मी नानाशालविचक्षणः ।
परचित्तावगन्ता च राज्ञो दूतः स इष्यते ॥ ७२ ॥
नियोगिभिर्विना राज्यं नास्ति भूपे हि केवले । तस्मादमी
विधातव्या रक्षितव्याः प्रयत्नतः ॥ ७३ ॥

भाण्डागारी

प्रवीणो वाक्पटुर्धर्मान्स्वामिभक्तश्च नित्यशः । अलुब्धः
सत्यवादी च भाण्डागारी स इष्यते ॥ ७४ ॥

लेखकः

सकृदुक्तगृहीतार्थो लघुहस्तो जितेन्द्रियः । शब्दशाल-
परिज्ञाता एष लेखक इष्यते ॥ ७५ ॥

प्रतीहारी

इङ्गिताकारतत्त्वज्ञो बलवान्प्रियदर्शनः । समयज्ञः
स्वामिभक्तः प्रतीहारी स इष्यते ॥ ७६ ॥

सूपकारः

पुत्रपौत्रगुणोपेतः शालज्ञो मृष्टपाचकः । शूरश्च
कठिनश्चैव सूपकारः स इष्यते ॥ ७७ ॥

चाराः

भवेत्स्वपरराष्ट्राणां कार्याकार्यावलोकने । चारचक्षुर्मही-
मर्तुर्यस्य नास्त्यन्ध एव सः ॥ ७८ ॥

अन्तःपुरवर्गाः

काणाः कुब्जाश्च षण्ढाश्च तथा वृद्धाश्च पञ्चवः । एते
चान्तःपुरे नित्यं नियोक्तव्याः क्षमाश्रुता ॥ ७९ ॥

स्त्रियः

पक्वान्मिव राजेन्द्र सर्वसाधारणाः स्त्रियः । परोक्षे
च समक्षे च रक्षितव्याः प्रयत्नतः ॥ ८० ॥ सूक्ष्मेभ्योऽपि
प्रसङ्गेभ्यो रक्ष्या नार्यो हि सर्वदा । द्वयोर्हि कुलयोः शोक-
मावहेयुररक्षिताः ॥ ८१ ॥

महिषी

महिष्या हृष्टया भाव्यं गृहकार्येषु दक्षया । सुसंस्कृतो-
पस्करया व्यये चासुक्तहस्तया ॥ ८२ ॥

भृत्याः

बहूनामप्यसाराणां समुदायो हि दारुणः । राज्ञा भृत्या
प्रकर्तव्यास्ते हि सर्वक्रियाक्षमाः ॥ ८३ ॥ तृणैरावेष्टे
रज्जुस्तया नागो हि बध्यते । एवं ज्ञात्वा नरेन्द्रेण भृत्या
कार्या विचक्षणाः ॥ ८४ ॥ न विना पार्थिवो भृत्यैः
भृत्याः पार्थिवं विना । तेषां च व्यवहारोऽयं परस्पर-
निबन्धनः ॥ ८५ ॥ भृत्यैर्विना स्वयं राजा लोकानुग्रह-
कार्यपि । मयूखैरिव दीप्तांशुस्तेजस्व्यपि न शोभते ॥ ८६ ॥
अरैः संधार्यते नाभिर्नामौ चाराः प्रतिष्ठिताः । स्वामिसे-
कयोरेवं वृत्तिचक्रं प्रवर्तते ॥ ८७ ॥ शिरसा विधृत-
नित्यं तथा स्नेहेन पालिताः । केशा अपि विरज्यन्ते
निःस्नेहाः किं न सेवकाः ॥ ८८ ॥ ताडितोऽपि दुरुक्तोऽपि
दण्डितोऽपि महीभुजा । न चिन्तयति यः पापं स भृत्योऽहो
महीभुजाम् ॥ ८९ ॥ योऽनादृतः समभ्येति द्वारे तिष्ठति
सर्वदा । पृष्टः सत्यं मितं ब्रूते स भृत्योऽहो महीभुजाम्
॥ ९० ॥ अनादिष्टोऽपि भूपस्य दृष्ट्वा हानिकरं च यः
यतते तस्य नाशाय स भृत्योऽहो महीभुजाम् ॥ ९१ ॥
न झुघा पीड्यते यस्तु निद्रया न कदाचन । न च
शीतातपाद्यैश्च स भृत्योऽहो महीभुजाम् ॥ ९२ ॥ श्रुत्वा
साङ्गामिकीं वातौ भविष्यां स्वामिनं प्रति । प्रसन्नाहो
भवेद्यस्तु स भृत्योऽहो महीभुजाम् ॥ ९३ ॥ सीमा वृद्धि-
समायाति शुक्लपक्ष इवोडुग्राद् । नियोगसंस्थिते यस्मिन्
भृत्योऽहो महीभुजाम् ॥ ९४ ॥ सीमा संकोचमायाति वर-
चर्म इवाहितम् । स्थिते यस्मिन्स तु त्याज्यो भृत्यो राज-
समीहता ॥ ९५ ॥ स्वाम्यादिष्टस्तु यो भृत्यः समं वि-
ममेव च । मन्यते न च संधार्यो भूभुजा भूतिमिच्छति
॥ ९६ ॥ स्वाम्यादेशात्सुभृत्यस्य न भीः संजायते क्वचित् ।
प्रविशेन्मुखमाहेयं दुस्तरं वा महार्णवम् ॥ ९७ ॥
सालसं सुखरं क्रूरं स्तब्धं व्यसनिनं शठम् । असंतुष्टममृतं
च त्यजेद्भृत्यं नराधिपः ॥ ९८ ॥ स्वाम्युक्ते यो न यतते
स भृत्यो भृत्यपाशकः । तज्जीवनमपि व्यर्थमजागल-
कुचाविव ॥ ९९ ॥ द्विजा अपि न गच्छन्ति यां गतिं नैव
योगिनः । स्वाम्यर्थे संत्यजन्प्राणांस्तां गतिं याति सेवक-
॥ १०० ॥ राजा तुष्टोऽपि भृत्यानां मानमात्रं प्रयच्छति ।
तेऽपि संमानमात्रेण प्राणैः प्रत्यपकुर्वते ॥ १०१ ॥ साप-
सारपरिच्छेदा स्वामी भृत्यस्य दुर्लभः । अनुकूलः शुचिर्दक्ष-
प्रमोर्भृत्योऽपि दुर्लभः ॥ १०२ ॥

स्नानम्

स्नानं नाम मनःप्रसादजननं दुःस्वप्नविध्वंसनं शौचसा-
यतनं मलापहरणं संवर्धनं तेजसः । रूपोद्बोधोत्तरं गद्य-
शमनं कामाभिसंदीपनं, नारीणां च मनोहरं श्रमहरं ज्ञाने
दशैते गुणाः ॥ १०३ ॥

१ कुत्सितभृत्यः

ताम्बूलम्

ताम्बूलं मुखरोगनाशि निपुणं संवर्धनं तेजसो नित्यं
जाठरवह्निवृद्धिजननं दुर्गन्धदोषापहम् । वक्रालंकरणं ग्रहर्ष-
जननं विद्वन्प्राग्ने रणे कामसायतनं समुद्भवकरं लक्ष्म्याः
सुखसास्पदम् ॥ १०४ ॥

शस्त्रधारणम्

दुष्टाविनीतशत्रूणां भयकृद्बन्धुमंनिभम् । शस्त्रधारण-
मौजसं रक्षोविधुद्ग्राहपहम् ॥ १०५ ॥

छत्रधारणम्

वर्षानिलरजोधर्महिमादीनां निवारणम् । राज्यलक्ष्म्या
गृहं धन्यं चक्षुष्यं छत्रधारणम् ॥ १०६ ॥

चामरम्

चामरं श्रीकरं दिव्यं राज्यशोभाकरं परम् ।

सिंहासनम्

सिंहासनं सुखैश्वर्यकरं लोकानुरञ्जनम् ॥ १०७ ॥

मालाधारणम्

सुमनोवरत्नानां धारणं दिव्यरूपकृत् ।

चन्दनलेपः

पापालक्ष्मीप्रशमनं चन्दनाद्यनुलेपनम् ॥ १०८ ॥

मृगया

मेदच्छेदकृशोदरं लघु भवत्युत्थानयोग्यं वपुः सत्त्वा-
नामपि लक्ष्यते विकृतिमच्चित्तं भयक्रोधयोः । उत्कर्षः स च
घनिनां यदिषवः सिध्यन्ति लक्ष्ये चले मिथ्यैव व्यसनं
वदन्ति मृगयामीदृग्विनोदः कुतः ॥ १०९ ॥

कटकप्रयाणम्

वाजी चारुगतिः शशाङ्कधवलं छत्रं प्रिया पृष्ठतः ।
श्रोतुङ्गस्तनमण्डला विजयिनो भृत्याः पुरः पञ्चषाः । ताम्बूलं
मधुरं सखा सुचतुरः संपद्यते चेतसि ग्राहुस्तत्कटकप्रयाण-
मितरत्नप्रयाणं बुधाः ॥ ११० ॥

उपवनानि

नवं वयो हारि वपुर्वराङ्गनाः सखी कलावित्कलवल्ल-
कीसनः । घनं हि सर्वं विफलं सुखैषिणो विना विहारो-
पवनानि भूपतेः ॥ १११ ॥ पुंसां सर्वसुखैकसाधनफलाः
सौन्दर्यगर्वोद्भूतक्रोडालोलविलासिनीजनमनःस्फोतप्रमोदा-
वहाः । गुञ्जद्भृङ्गविनिद्रपङ्कजभरस्फारोलसदीर्घिकायुक्ताः
सन्ति गृहेषु यस्य विपुलरामाः स पृथ्वीपतिः ॥ ११२ ॥

तरवः

बहुभिर्वत किं जातैः पुत्रैर्धर्मार्थवर्जितैः । वरमेकः पथि तरु-
र्यत्र विश्रमते जनः ॥ ११३ ॥ दशकूपसमा बापी दशवा-
पीसमो हृदः । दशहृदसमः पुत्रो दशपुत्रसमो द्रुमः ॥ ११४ ॥

नीतिः

सुलभाः पुरुषा राजन्सततं प्रियवादिनः । अभियस्य च
पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥ ११५ ॥ यः कुलभि-

१ हितस्य.

१० सु. र. भा.

जनाचारैरतिशुद्धः प्रतापवान् । धार्मिको नीतिकुशलः स स्वामी
युज्यते सुवि ॥ ११६ ॥ प्रजां संरक्षति चपः स वर्धयति
पार्थिवम् । वर्धनाद्रक्षणं श्रेयस्तत्तत्राशेऽन्यत्सदप्यसत् ॥ ११७ ॥
आत्मानं प्रथमं राजा विनयेनोपपादयेत् । ततोऽमात्यांस्ततो
भृत्यांस्ततः पुत्रांस्ततः प्रजाः ॥ ११८ ॥ राज्ञि धर्मिणि
धर्मिष्ठाः पापे पापाः समे समाः । लोकास्तमनुवर्तन्ते यथा
राजा तथा प्रजाः ॥ ११९ ॥ चपाणां च नराणां च केवलं
तुल्यमूर्तिता । आधिक्यं तु क्षमां धैर्यमाशा दानं पराक्रमः
॥ १२० ॥ प्रजां न रक्षयेद्यस्तु राजा रक्षादिभिर्गुणैः । अजा-
गलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम् ॥ १२१ ॥ अजामिव प्रजां
हन्याद्यो मोहात्पृथिवीपतिः । तस्यैका जायते तृप्तिर्द्वितीया न
कथंचन ॥ १२२ ॥ प्रजापीडनसंतापात्समुद्गतो हुताशनः ।
राज्ञः कुलं श्रियं प्राणाच्चादग्ध्वा विनिवर्तते ॥ १२३ ॥
यथा बीजाङ्कुरः सूक्ष्मः प्रयत्नेनाभिवर्धितः । फलप्रदो भवे-
त्काले तद्वल्लोकाः सुरक्षिताः ॥ १२४ ॥ निजवर्षाहितमेहा
बहुभक्तजनान्विताः । सुकाला इव जायन्ते प्रजापुण्येन
भूमतः ॥ १२५ ॥ यदि न स्यान्नरपतिः सम्यक्चेता ततः
प्रजा । अर्केर्णधारा जलधौ विप्लवेतेह नौरिव ॥ १२६ ॥
प्रकृतिः स्वामिनं त्यक्त्वा समुद्रापि न जीवति । अपि घन-
न्तरिवैद्यः किं करोति गतायुषि ॥ १२७ ॥ नरेशे जीव-
लोकोऽयं निर्मलति निर्मलति । उदेत्युदीयमाने च रवाविव
सरोरुहम् ॥ १२८ ॥ हिरण्यधान्यरत्नानि गजेन्द्राश्चापि
वाजिनः । तथान्यदपि यत्किञ्चित्प्रजाम्यः स्यान्महीपतेः
॥ १२९ ॥ मा तात साहसं कार्षीर्विमवैर्गर्वमागतः ।
स्वगान्त्र्यपि भाराय भवन्ति हि विपर्यये ॥ १३० ॥
मा त्वं तात बले स्थित्वा बाधिष्ठा दुर्बलं जनम् । नहि
दुर्बलदग्धानां काले किञ्चित्प्ररोहति ॥ १३१ ॥ यानि
मिथ्याभिभूतानां पतन्त्यश्रूणि रोदताम् । तानि संताप-
कान्मन्त्रि सपुत्रपशुबान्धवान् ॥ १३२ ॥ मा तात संपदा-
मग्रमारुढोऽस्मीति विश्वसीः । दूरारोहपरिभ्रंशविनिपातो
हि दारुणः ॥ १३३ ॥ किर्तवायं प्रशंसन्ति यं प्रशंसन्ति
चौरणाः । यं प्रशंसन्ति बन्धक्यः स पार्थ पुरुषाधमः
॥ १३४ ॥ राजानो यं प्रशंसन्ति यं प्रशंसन्ति वै द्विजाः ।
साधवो यं प्रशंसन्ति स पार्थ पुरुषोत्तमः ॥ १३५ ॥ प्रज्ञाशु-
स्मरीरस्य किं करिष्यन्ति संहताः । गृहीतहस्तच्छत्रस्य
वारिधाय इवारयः ॥ १३६ ॥ कोऽप्येत्यहमिति ब्रूयात्स-
न्यगादेशयेति च । आज्ञासवितथां कुर्याद्यथाशक्ति
महीपतेः ॥ १३७ ॥ अल्पेच्छुर्धृतिमान्प्राज्ञश्छायेवानुगतः
सदा । आदिष्टो न विकल्पेत् स राजवसतिं वसेत् ॥ १३८ ॥

१ कर्णधाररहिता नौका यथा जलधौ शीर्यते तद्वत् २ सति सत्तमी.
३ शठ । भूतां वा. ४ स्तुतिपाठकाः ५ कुलदाः

अप्राप्तकालं वचनं बृहस्पतिरपि ब्रुवन् । प्राप्नुयाद्ब्रह्मवैवर्त-
मपमानं च शाश्वतम् ॥ १३९ ॥ किं भक्तेनासमर्थेन किं
शक्तेनापकारिणा । भक्तं शक्तं च मां रजन्नावज्ञातुं त्वमर्हसि
॥ १४० ॥ जनं जनपदा नित्यमर्चयन्ति नृपार्चितम् । नृपेणाव-
मतो यस्तु स सवैरवमन्यते ॥ १४१ ॥ नानिवेद्यं प्रकुर्वीत भर्तुं
किंचिदपि स्वयम् । कार्यमापत्प्रतीकारादन्यत्र जगतीपतेः
॥ १४२ ॥ अतिव्ययोऽनपेक्षा च तथार्जनमधर्मतः । मोक्षं
दूरसंस्थानं कोषव्यसनमुच्यते ॥ १४३ ॥ क्षिप्रमायमना-
लोच्य व्ययानश्च स्वान्छया । परिक्षीयत एवासौ
धनी वैश्रवणोपमः ॥ १४४ ॥ यो यत्र कुशलः कार्ये तं तत्र
विनियोजयेत् । कर्मस्वदृष्टकर्मा यः शास्त्रज्ञोऽपि विमुह्यति
॥ १४५ ॥ एकं हन्यान्न वा हन्यादिपुमुक्तो धनुष्मता ।
बुद्धिर्बुद्धिमता युक्ता हन्ति राष्ट्रं सनायकम् ॥ १४६ ॥
न तच्छब्दैर्न नागेन्द्रैर्न हयैर्न च पत्तिभिः । कार्यं संसिद्धि-
मन्येति यथा बुद्ध्या प्रसाधितम् ॥ १४७ ॥ दुर्योधनः
समर्थोऽपि दुर्मन्त्री प्रलयं गतः । राज्यमेकश्चकारोच्चैः सुमन्त्री
चन्द्रगुप्तकः ॥ १४८ ॥ अशृण्वन्नपि बोद्धव्यो मन्त्रिभिः
पृथिवीपतिः । यथा स्वदोषनाशाय विदुरेणाम्बिकासुतः
॥ १४९ ॥ समा वा न प्रवेष्टव्या वक्तव्यं वा समञ्जसम् ।
अश्रुवन्निब्रुवन्वापि नरो भवति किद्विषी ॥ १५० ॥
तस्मात्सम्यः समां गत्वा रागद्वेषविवर्जितः । वचस्तथाविधं
ब्रूयाद्यथा न नरकं व्रजेत् ॥ १५१ ॥ माता पिता गुरुर्भ्राता
भार्या पुत्रः पुरोहितः । नादण्ड्यो नाम राज्ञोऽस्ति स्वधर्मे यो
न तिष्ठति ॥ १५२ ॥ विशेषयेन्महीपालो मन्त्रिशालामशेषतः ।
अयुक्तो नार्हति स्थातुमस्यां मन्त्ररहस्यवित् ॥ १५३ ॥
षट्कर्णो भिर्यते मैत्रशत्रुःकर्णः स्थिरो भवेत् । द्विकर्णस्य तु
मन्त्रस्य ब्रह्माप्यन्तं न गच्छति ॥ १५४ ॥ त्रिविधाः पुरुषा
राजनुत्तमाधममध्यमाः । नियोजयेत्तथैवैतास्त्रिविधेष्वपि कर्म-
सु ॥ १५५ ॥ तुल्यार्थे तुल्यसामर्थ्यं सर्वज्ञं व्यवसायि-
नम् । अर्धराज्यहरं शूलं यो न हन्यात्स हन्यते ॥ १५६ ॥
निर्विशेषो यदा राजा समं शूलेषु तिष्ठति । तत्रोद्यमस-
मर्थानामुत्साहः परिहीयते ॥ १५७ ॥ प्रसादो निष्कलो
यस्य यस्य क्रोधो निरर्थकः । न तं राजानमिच्छन्ति षण्डं
पतिमिवाङ्गनाः ॥ १५८ ॥ अविवेकिनि भूपाले नश्यन्ति
गुणिनां गुणाः । प्रवासरसिके कान्ते यथा साध्याः स्तनो-
न्नतिः ॥ १५९ ॥ न कश्चिच्छण्डकोपानामात्मीयो नाम भू-
ताम् । होतारमपि जुहन्तं दहत्येव हुताशनः ॥ १६० ॥
चक्रं सेव्यं नृपः सेव्यो न सेव्यः केवलो नृपः । पश्य चक्र-

१ भेदं प्राप्नोति, सर्वेषां ज्ञानविषयो भवतीति भावः. २ विचारः.
३ पारम्. ४ सदा प्रवासिनि भर्तुं सति विद्योगेन भार्याया दौषतं
यथा नश्यति तद्वत्. ५ होमकर्तारश्च.

स्य माहात्म्यं मृत्पिण्डः पात्रतां गतः ॥ १६१ ॥ यति-
जेवाधिकं चक्षुरारोपयति पार्थिवः । कुलीनो वाऽकुलीनो-
स श्रियो भाजनं भवेत् ॥ १६२ ॥ राज्ञि मातरि देव-
च कुमारे मुख्यमन्त्रिणि । पुरोहिते प्रतीहारे समं को-
राजवत् ॥ १६३ ॥ पानमक्षास्तथा नार्यो मृगया गीत-
दिते । एतानि युक्त्या सेवेत प्रसङ्गो ह्यत्र दोषवान् ॥ १६४ ॥
आयाचतुर्थभागो न्ययकर्म प्रवर्तयेत् । प्रभूततैलदीपो
चिरं मद्राणि पश्यति ॥ १६५ ॥ कर्मणा मनसा वा
चक्षुषापि चतुर्विधम् । प्रसाधयति लोकं यस्तं लोको-
प्रसीदति ॥ १६६ ॥ संभोजनं संकथनं संप्रश्नोऽथ स-
गमः । ज्ञातिभिः सह कार्याणि न विरोधः कदाचन ॥ १६७ ॥
मृदोः परिभवो नित्यं वैरं तीक्ष्णस्य नित्यशः । उत्स-
तद्वयं तस्मान्मध्यां वृत्तिं समाश्रयेत् ॥ १६८ ॥ अशु-
माश्रितानां च क्षन्तव्यमपराधिनाम् । नहि सर्वत्र पाणि-
सुलभं पुरुषे क्वचित् ॥ १६९ ॥ किमप्यसाध्यं म-
सिद्धिमेति लघीयसाम् । प्रदीपो भूमिगेहान्तध्वान्तं ह-
न मानुमान् ॥ १७० ॥ अरावप्युचितं कार्यमातिथ्यं
मागते । छेतुमप्यागते च्छायां नोपसंहरते द्रुमः ॥ १७१ ॥
अगाधहृदया भूपाः कृपा इव दुरासदाः । घटका गुणि-
नो चेत्कथं लभ्येत जीवैनम् ॥ १७२ ॥ कथं नाम
सेव्यन्ते यत्नतः परमेश्वराः । अचिरेणैव ये तुष्टाः पूर-
मनोरथान् ॥ १७३ ॥ भोगिर्नः कञ्चुकासक्ताः
कुटिलगामिनः । सुदुष्टा मैत्रसाध्याश्च राजानः पैत्रणा-
॥ १७४ ॥ अकसाद्वेष्टि यो भक्तमाजन्मपरिसेवितम्
न व्यञ्जने रुचिरस्य त्याज्यो नृप इवातुरः ॥ १७५ ॥
सुगन्धं केतकीपुष्पं कण्टकैः परिवेष्टितम् । यथा पुष्पं
राजा दुर्जनैः परिवेष्टितः ॥ १७६ ॥ असत्प्रलापः पा-
पैशुन्यमन्तं तथा । चत्वारि वाचा राजेन्द्र न जल-
चिन्तयेत् ॥ १७७ ॥ प्राज्ञे नियोज्यमाने तु सन्ति
स्त्रयो गुणाः । यशः स्वर्गनिवासश्च विपुलश्च धन-
॥ १७८ ॥ मूर्खे नियोज्यमाने तु त्रयो दोषा महीपते-
अयशश्चार्थनाशश्च नरके गमनं तथा ॥ १७९ ॥ इ-
नरेन्द्राणां स्वर्गद्वारमर्गलम् । यदात्मनः प्रतिज्ञा च
च परिपाल्यते ॥ १८० ॥ भूयो योष इवाधीरः सर्व-
संहृतरपि । चिरं न सहते स्थातुं परम्यो मेदशङ्कया ॥ १८१ ॥
आत्मोदयः परमलानिर्द्वयं नीतिरितीयती । तद्वीकृत्य

१ कार्यसाधकाः; पक्षे, कुम्भा. २ गुणवन्तः; पक्षे, रघु-
३ जीवनोपायभूतं द्रव्यम्; पक्षे, उदकम्. ४ विलासिनः; पक्षे,
भोगवन्तः. ५ कवचम्; पक्षे, सर्पकञ्चुकम्. ६ विचारः; पक्षे,
शावरदिः. ७ सपाः. ८ सेवकम्; पक्षे, ओदनम्. ९ राज-
पक्षे, जेष्ठादौ. १० रोगी. ११ रहस्यं सुगुप्तमपि योद्धव्यं
स्थातुं सहते.

निर्वच्यस्यत्वं प्रतायते ॥ १८२ ॥ तृतीयोऽयं परेणापि महि-
म्ना न महात्मनाम् । पूर्णश्चन्द्रोदयाकाङ्क्षी दृष्टान्तोऽत्र
महार्णवः ॥ १८३ ॥ बुद्धिशस्त्रः प्रकृत्यङ्गो धनसंवृति-
कक्षुकः । चारेक्षणो दूतमुखः पुरुषः कोऽपि पार्थिवः ॥ १८४ ॥
तेजः क्षमा वा नैकान्तं कालज्ञस्य महीपतेः । नैकभोजः
प्रसादो वा रसभावविदः कवेः ॥ १८५ ॥ कृतापचारोऽपि
पैरनाविष्कृतविक्रियः । असाध्यः कुरुते कोपं प्राप्ते काले
गदो यथा ॥ १८६ ॥ मृदुव्यवहितं तेजो भोक्तुमर्थान्म-
कल्पते । प्रदीपः स्नेहमादत्ते दशयाम्यन्तरस्थया ॥ १८७ ॥
नालम्बते दैष्टिकतां न निषीदति पौरुषे । शब्दार्थो सत्कवि-
रिव द्वयं विद्वानपेक्षते ॥ १८८ ॥ स्थायिजोऽर्थं प्रवर्तन्ते
भावाः संचारिणो यथा । रसस्यैकस्य भूयांसस्तथा नेतुर्मही-
भृतः ॥ १८९ ॥ तन्त्रावापविदा योगैर्मण्डलान्यधितिष्ठता ।
सुनिग्रहा नरेन्द्रेण फणीन्द्रा इव शत्रवः ॥ १९० ॥
करप्रचेयमुत्तुङ्गः प्रभुशक्तिं प्रथीयसीम् । प्रज्ञाबलबृहन्मूलः
फलत्युत्साहपादपः ॥ १९१ ॥ स दोषः सचिवस्यैव
यदसत्कुरुते नृपः । याति यन्तुः प्रमादेन गजो व्याल-
त्ववाच्यताम् ॥ १९२ ॥ न सर्पस्य मुखे रक्तं न दृष्टस्य
क्लेबरे । न प्रजासु न भूपाले धनं दुरधिकारिणि
॥ १९३ ॥ यद्यपि क्षितिपालानामाज्ञा सर्वत्रगा स्वयम् ।
तथापि शास्त्रदीपेन चरत्येव मतिः सताम् ॥ १९४ ॥
असाध्यमन्यथा दोषं परिच्छिद्य शरीरिणाम् । यथा
वैद्यस्तथा राजा शस्त्रपाणिर्विषहति ॥ १९५ ॥
जातमात्रं न यः शत्रुं व्याधिं वा प्रशमं नयेत् । अति-
पुष्टाङ्गयुक्तोऽपि स पश्चात्तेन हन्यते ॥ १९६ ॥ पातकानां
समस्तानां द्वे परे तात पातके । एकं दुःसचिवो राजा
द्वितीयं च तदाश्रयः ॥ १९७ ॥ राजा संपत्तिहीनोऽपि
सेव्यः सेव्यगुणाश्रयः । भवत्याजीवनं तस्मात्फलं काला-
न्तरादपि ॥ १९८ ॥ स जयी वरमातङ्गा यस्य तस्यास्ति
मेदिनी । कोशो यस्य सुदुर्धर्षो दुर्गस्तस्य स दुर्जयः
॥ १९९ ॥ सुवर्णैः पट्टचेलैश्च शोभा साद्वारयोषिताम् ।
पराक्रमेण दानेन राजन्ते राजनन्दनाः ॥ २०० ॥ यं यं
व्योञ्जुरागेण संमानयति संसदि । तस्य तस्योत्साराणाय
यतन्ते राजवल्लभाः ॥ २०१ ॥ ब्राह्मणः क्षत्रियो बन्धुर्ना-
धिकारे प्रशस्यते । ब्राह्मणः सिद्धमप्यर्थं कृच्छ्रेणापि नि-
यच्छति ॥ २०२ ॥ नियुक्तः क्षत्रियो द्रव्ये खड्गं दर्शयते
ध्रुवम् । सर्वस्वं ग्रसते बन्धुराक्रम्य ज्ञातिभोवतः ॥ २०३ ॥
अपराधेऽपि निःशङ्को नियोगी चिरसेवकः । स स्वामिनम-
वज्ञाय चरेन्न निरवग्रहः ॥ २०४ ॥ उपकर्ताऽधिकारस्थः
स्वापराधं न मन्यते । उपकारं ध्वंजीकृत्य सर्वमेवावलुम्पति

॥ २०५ ॥ आज्ञामङ्गरान् राजा न क्षाम्येत्स्वसुतानपि ।
विशेषः कोऽनुरागस्य राजचित्तगतस्य च ॥ २०६ ॥
तस्करेभ्यो नियुक्तेभ्यः शत्रुभ्यो नृपवल्लभात् । नृपतिर्निज-
लोमाच्च प्रजा रक्षेत्पितेव हि ॥ २०७ ॥ भोगस्य
भाजनं राजा न राजा कार्यभाजनम् । राजकार्यपरिध्वं-
सान्मन्त्री दोषेण लिप्यते ॥ २०८ ॥ वरं प्राणपरित्यागः
शिरसो वापि कर्तनम् । न तु स्वामिपदावासिपातकेच्छो-
रुपेक्षणम् ॥ २०९ ॥ विपदिगृधस्य भक्तस्य दन्तस्य
चलितस्य च । अमात्यस्य च दुष्टस्य मूलादुद्धरणं सुखम्
॥ २१० ॥ यः कुर्यात्सचिवायत्तां श्रियं तद्व्यसने सति ।
सोऽन्धवज्रगतीपालः सीदेत्संचारकैर्विना ॥ २११ ॥
सदामात्यो न सिद्धः स्वात्समृद्धः सर्व एव हि । सिद्धा-
नामयमादेश ऋद्धिश्चित्तविकारिणी ॥ २१२ ॥ मूलभृत्या-
न्परित्यज्य नागन्तून्यतिमानयेत् । नातः परतरो दोषो
राज्यभेदकरो यतः ॥ २१३ ॥ मन्त्रबीजमिदं गुप्तं रक्ष-
णीयं यथा तथा । मनागपि न भिद्येत तद्विज्ञं न प्ररोहति
॥ २१४ ॥ मन्त्रिणा पृथिवीपालचित्तं विवटितं क्वचित् ।
वल्यं स्फटिकस्यैव को हि संघातुमीधरः ॥ २१५ ॥
वज्रं च राजतेजश्च द्वयमेवातिमीषणम् । एकमेकत्र पतति
पतत्यन्यत्समन्ततः ॥ २१६ ॥ मृतः प्राप्नोति वा स्वर्गं
शत्रुं हत्वा सुखानि वा । उभावपि हि शूराणां गुणावेतौ
सुदुर्लभौ ॥ २१७ ॥ यत्रावुद्धे ध्रुवं मृत्युर्मुद्धे जीवित-
संशयः । तमेव कालं युद्धस्य प्रवदन्ति मनीषिणः
॥ २१८ ॥ अवुद्धे हि यदा पश्यन्न किञ्चिद्विदितमात्मनः ।
युध्यमानस्तदा प्राज्ञो म्रियते रिपुणा सह ॥ २१९ ॥
जये च लभते लक्ष्मीं मृते चापि सुराङ्गनाम् । क्षणविध्वं-
सिनः कायाः का चिन्ता मरणे रणे ॥ २२० ॥ पिता
वा यदि वा भ्राता पुत्रो वा यदि वा सुहृत् । प्राणच्छेद-
करा राज्ञा हन्तव्या भूतिमिच्छता ॥ २२१ ॥ राज्यलोभा-
दहंकाराविच्छतः स्वामिनः पदम् । प्रायश्चित्तं तु
तस्यैकं जीवोत्सर्गं न चापरम् ॥ २२२ ॥ आत्मनश्च परेषां
च यः समीक्ष्य बलबलम् । अन्तरं नैव जानाति स
तिरस्क्रियतेऽरिभिः ॥ २२३ ॥ राजा मत्तः शिशुश्चैव
प्रमादी धनगर्वितः । अप्राप्यमपि वाञ्छन्ति किं पुनर्लभ्य-
तेऽपि यत् ॥ २२४ ॥ वर्णाकारप्रतिध्वानैर्नैववक्रविकारतः ।
अप्यूहन्ति मनो धीरास्तस्माद्रहसि मन्त्रयेत् ॥ २२५ ॥
अप्यूहन्ति मनो धीरास्तस्माद्रहसि मन्त्रयेत् ॥ २२५ ॥
आकारैरिह्नितैर्गत्या चेष्टया भाषणेन च । नेत्रवक्रविकारा-
भ्यां ज्ञायतेऽन्तर्गतं मनः ॥ २२६ ॥ षट्कर्णो भिद्यते
मन्त्रस्तथा प्राप्तश्च वार्तया । इत्यात्मना द्वितीयेन मन्त्रः
कार्यो महीसुता ॥ २२७ ॥ मन्त्रभेदेऽपि ये दोषा भवन्ति
पृथिवीपतेः । न शब्दास्ते समाधातुमिति नीतिविदां

मतम् ॥ २२८ ॥ न तथोत्थाप्यते आवा प्राणिभिर्दारुणा
 यथा । अल्पोपायान्महासिद्धिरेतन्मन्त्रफलं महत् ॥ २२९ ॥
 विजेतुं प्रयतेतारीक्ष युद्धेन कदाचन । अनित्यो विजयो
 यस्माद्दृश्यते युध्यमानयोः ॥ २३० ॥ साम्रा दानेन
 भेदेन समस्तैरथवा पृथक् । साधितुं प्रयतेतारीक्ष युद्धेन
 कदाचन ॥ २३१ ॥ बलिना सह योद्धव्यमिति नास्ति
 निर्दर्शनम् । यद्युद्धं हस्तिना सार्धं नराणां मृत्युमावहेत्
 ॥ २३२ ॥ स मूर्खः कालमप्राप्य योऽपकर्तरि वर्तते ।
 कलिर्बलवता सार्धं कीटपक्षोद्गमो यथा ॥ २३३ ॥
 महत्स्यल्पेऽप्युपायज्ञः सममेव भवेत्क्षमः । समुन्मूलयितुं
 वृक्षांस्तृणानीव नदीरयः ॥ २३४ ॥ धान्यानां संग्रहो
 राजन्नुत्तमः सर्वसंग्रहात् । निक्षिप्तं हि मुखे रत्नं न
 कुर्यात्प्राणधारणम् ॥ २३५ ॥ यथा प्रमुकृतान्मानाद्युध्यन्ते
 भुवि मानवाः । न तथा बहुभिर्दत्तैर्विणैरपि भूपते
 ॥ २३६ ॥ अविद्वानपि भूपालो विद्यावृद्धोपसेवया ।
 परां श्रियमवाप्नोति जलासन्नतरुयथा ॥ २३७ ॥ पानं
 स्त्री मृगया द्यूतमर्थदूषणमेव च । वाग्दण्डयोश्च पारुष्यं
 व्यसनानि महीभुजाम् ॥ २३८ ॥ शिष्टैरप्यविशेषज्ञ
 उग्रश्च कृतनायकः । त्यज्यते किं पुनर्नान्यैश्चाप्यात्मभरि-
 नैः ॥ २३९ ॥ सत्यं शौर्यं दया त्यागो नृपस्यैते
 महागुणाः । एभिर्मुक्तो महीपालः प्राप्नोति खलु
 वाच्यताम् ॥ २४० ॥ यो येन प्रतिबद्धः स्यात्सह तेनोदयी
 व्ययी । स विश्वस्तो नियोक्तव्यः प्राणेषु च धनेषु
 च ॥ २४१ ॥ धूर्तः स्त्री वा शिशुर्यस्य मन्त्रिणः स्युर्मही-
 पतेः । अनीतिपवनक्षिप्तः कार्यार्थो स निमज्जति ॥ २४२ ॥
 हर्षक्रोधौ समौ यस्य शास्त्रार्थे प्रत्ययः सदा । नित्यं
 भृत्यानपेक्षा च तस्य स्याद्धनदा धरा ॥ २४३ ॥ दाता
 क्षमी गुणग्राही स्वामी दुःखेन लभ्यते । शुचिर्दक्षोऽनु-
 रक्तश्च जाने भृत्योऽपि दुर्लभः ॥ २४४ ॥ आह्वेषु च
 ये शूराः स्वाम्यर्थे त्यक्तजीविताः । मर्त्यभक्ताः कृतज्ञाश्च
 ते नराः स्वर्गगामिनः ॥ २४५ ॥ कृतकृत्यस्य भृत्यस्य
 कृतं नैव प्रणाशयेत् । फलेन मनसा वाचा दृष्ट्या चैनं
 ग्रहयेत् ॥ २४६ ॥ कोपप्रसादवस्तूनि ये विचिन्वन्ति
 सेवकाः । आरोहन्ति शनैः पश्चाद्भुन्वन्तमपि पार्थिवम्
 ॥ २४७ ॥ विद्यावतां महेच्छानां शिल्पविक्रमशालिनाम् ।
 सेवावृत्तिविदां चैव नाश्रयः पार्थिवे विना ॥ २४८ ॥
 ये जाल्यादिमहागर्वाङ्गरेन्द्रान्नोपयन्ति च । तेषामामरणं
 भिक्षा प्रायश्चित्तं विनिर्मितम् ॥ २४९ ॥ ये च प्राहु-
 र्दुरात्मानो दुराराध्या महीभुजः । प्रमादालसजाब्जानि

ख्यापितानि निजानि तैः ॥ २५० ॥ सर्पान्व्याघ्रान्गजान्नि-
 हान्द्वेष्टोपायैर्वशीकृतान् । राजेति कियती मात्रा धीमताम्
 प्रमादिनाम् ॥ २५१ ॥ राजानमेव संश्रित्य विद्वान्याति
 परां गतिम् । विना भलयमन्यत्र चन्दनो न प्ररोहति
 ॥ २५२ ॥ धवलान्यातपत्राणि वाजिनश्च मनोरमाः ।
 सदा मत्ताश्च नागेन्द्राः प्रसन्ने सति भूपतौ ॥ २५३ ॥
 सुवर्णपुष्पां पृथिवीं चिन्वन्ति पुरुषास्त्रयः । शूरश्च कृत-
 विद्यश्च यश्च जानाति सेवितुम् ॥ २५४ ॥ सा सेवा
 या प्रमुहिता ग्राह्या वाक्यविशेषतः । आश्रयेत्याकिं
 विद्वांस्रद्वारेणैव नान्यथा ॥ २५५ ॥ यो न वेत्ति गुणान्
 यस्य न तं सेवेत पण्डितः । नहि तस्मात्फलं तस्य
 सुकृष्टादूर्ध्वरादिव ॥ २५६ ॥ द्रव्यप्रकृतिहीनोऽपि सेव्यः
 सेव्यगुणान्वितः । भवत्याजीवनं तस्मात्फलं कालान्तरादपि
 ॥ २५७ ॥ अपि स्थानुवदासीनः शुष्यन्परिगतः क्षुधा ।
 न त्वेवानात्मसंपन्नाद्भृत्तिमीहेत पण्डितः ॥ २५८ ॥
 सेवकः स्वामिनं द्वेष्टि कृपणं परुषाक्षरम् । आत्मानं हि
 स न द्वेष्टि सेव्यासेव्यं न वेत्ति यः ॥ २५९ ॥ यमाश्रित
 न विश्रामं क्षुधार्ता यान्ति सेवकाः । सोऽर्कवन्नृपतिस्त्याज्यः
 सदा पुष्पफलोऽपि सन् ॥ २६० ॥ जीवेति प्रब्रुवन्मोक्ष-
 कृत्यं कृत्यविचक्षणः । करोति निर्विकल्पं यः स भवेद्भ-
 जवल्लभः ॥ २६१ ॥ प्रमुप्रसादजं वित्तं सुपात्रे वे-
 नियोजयेत् । वस्त्राद्यं विदधात्यङ्गे स भवेद्भ्राजवल्लभः
 ॥ २६२ ॥ अन्तःपुरचरैः सार्धं यो मन्त्रं न समाचरेत् ।
 कलत्रैर्नरेन्द्रस्य स भवेद्भ्राजवल्लभः ॥ २६३ ॥ संगतोऽपि
 प्रमोर्नित्यमिति मत्वा व्यतिक्रमेत् । कुच्छेष्वपि न मर्यादां
 स भवेद्भ्राजवल्लभः ॥ २६४ ॥ द्विषि द्वेषपरो नित्यमिष्टान-
 मिष्टकर्मकृत् । यो नरो नरनाथस्य स भवेद्भ्राजवल्लभः
 ॥ २६५ ॥ द्यूतं यो यमदूताभं हालां हालाहलोपमां ।
 पश्येद्दुरान्वृथाकारान्स भवेद्भ्राजवल्लभः ॥ २६६ ॥ उरु-
 कालेऽग्रगो यः स्यात्सदा पृष्ठानुगः पुरे । प्रमोर्द्वाराश्रितो
 हर्म्यं स भवेद्भ्राजवल्लभः ॥ २६७ ॥ दुराराध्या हि
 राजानः पर्वता इव सर्वदा । व्योलाकीर्णाः सुविषमाः
 कठिना दुःखसेविताः ॥ २६८ ॥ दुरारोहं पदं राज्ञां
 सर्वलोकनमस्कृतम् । स्वल्पेनाप्यपचारेण ब्राह्मण्यमिव
 दुष्यति ॥ २६९ ॥ दुराराध्याः श्रियो राज्ञां दुराण
 दुष्परिग्रहाः । तिष्ठन्त्याप इवाधारे चिरमात्मनि
 संस्थिताः ॥ २७० ॥ अनभिज्ञो गुणानां यो न भृत्यैरनु-
 म्यते । घनाब्धोऽपि कुलीनोऽपि क्रमायातोऽपि भूपतिः
 ॥ २७१ ॥ सव्यदक्षिणयोर्यत्र विशेषो नोपलभ्यते ।

१ मरुभूमेः २ व्याघ्रादिश्वपदसंकुलाः; पक्षे, सचिवादिकुलि-
 मतिपरिभृताः

कस्तत्र क्षणमप्यार्यो विद्यमानगतिर्वसेत् ॥ २७२ ॥ काचे
मणिर्मणौ काचो येषां बुद्धिः प्रवर्तते । न तेषां संनिधौ
भृत्यो नाममात्रोऽपि तिष्ठति ॥ २७३ ॥ यस्मिन्कृत्यं
समावेश्य निर्विशङ्केन चेतसा । आस्यते सेवकः स स्वात्क-
लत्रमिव चापरम् ॥ २७४ ॥ यः कृत्वा सुकृतं राज्ञो
दुष्करं हितमुत्तमम् । लज्जया वक्ति नो किञ्चित्तेन राजा
सहायवान् ॥ २७५ ॥ कुतः सेवाविहीनानां चामरोद्धत-
संपदः । उद्दण्डधवलच्छत्रवाजिचारणवाहिनी ॥ २७६ ॥
अपि स्वल्पमसत्यं यः पुरो वदति भूभुजाम् । देवानां
च विनश्येत् स हुतं सुमहानपि ॥ २७७ ॥ अकुली-
नोऽपि मूर्खोऽपि भूपालं योऽत्र सेवते । अपि संमानही-
नोऽपि स सर्वत्रापि पूज्यते ॥ २७८ ॥ अपि कापुरुषो
मीरुः स्वाच्चैत्रपतिसेवकः । यदाप्नोति बलं लोकात्तत्सांश-
मपि नो गुणी ॥ २७९ ॥ यत्सकाशान्न लाभः स्वात्के-
वलाः स्थुर्विपत्तयः । स स्वामी दूरतस्त्याज्यो विशेषादनु-
जीविभिः ॥ २८० ॥ फलहीनं नृपं भृत्याः कुलीनमपि
चोन्नतम् । संत्यज्यान्यत्र गच्छन्ति शुष्कं वृक्षमिवाण्डजाः
॥ २८१ ॥ भूपः कूप इवाभाति नैमज्जनसुखावहः ।
ददाति गुणसंबन्धाद्यथा पात्रानुरूपतः ॥ २८२ ॥ अपि
संमानसंयुक्ताः कुलीना भक्तितत्परः । वृत्तिभङ्गानमहीपालं
त्यक्त्वा यान्ति सुसेवकाः ॥ २८३ ॥ कालातिक्रमणं
वृत्तेषां न कुर्वीत भूपतिः । कदाचित् न मुञ्चन्ति
मर्त्तिता अपि सेवकाः ॥ २८४ ॥ देशानामुपरि क्षमाया
आतुराणां चिकित्सकाः । वणिजो ग्राहकाणां च मूर्खा-
णामपि पण्डिताः ॥ २८५ ॥ प्रमादिनां तथा चौरां
मिशुका गृहमेधिनाम् । गणिकाः कामुकानां च सर्वलो-
कस्य शिल्पिनः ॥ २८६ ॥ सामादिसज्जितैः पाशैः प्रती-
क्षन्ते दिवानिशम् । मुञ्जते च यथाशक्ति जलजाञ्जला
यथा ॥ २८७ ॥ शनैः शनैश्च यो राज्यमुपमुञ्जे यथा-
बलम् । रसायनमिव प्राज्ञः स पुष्टिं परमां व्रजेत्
॥ २८८ ॥ विधिना मन्त्रयुक्तेन रूक्षापि मथितापि च ।
प्रयच्छति फलं भूमिररणीव हुताशनम् ॥ २८९ ॥
प्रजानां पालनं शस्त्रं स्वर्गकोशस्य वर्धनम् । पीडनं धर्म-
नाशाय पापायायशसे स्थितम् ॥ २९० ॥ गोपालेन
प्रजापेनोर्विक्तदुग्धं शनैः शनैः । पालनात्पोषणाद्वाह्यं
न्याम्यां वृष्टिं समाचरेत् ॥ २९१ ॥ फलार्थं नृपतिर्लो-
कांपालयेद्यत्नमास्थितः । दानमानादितोयेन मालाकारोऽङ्कु-

रानिव ॥ २९२ ॥ नृपदीपौ धनमेहं प्रजाम्यः संहरन्नपि ।
अन्तरस्यैर्गुणैः शुभ्रैर्लक्ष्यते नैव केनचित् ॥ २९३ ॥
यथा गौर्दुहते काले पाल्यते च तथा प्रजा । सिच्यते
चीयते चैव लता पुष्पफलप्रदा ॥ २९४ ॥ लोकानुग्रह-
कर्तारः प्रवर्धन्ते नरेश्वराः ॥ लोकानां संक्षयाच्चैव क्षयं
यान्ति न संशयः ॥ २९५ ॥ उत्तिष्ठमानस्तु परो
नोपेक्ष्य पथ्यमिच्छता । समौ हि शिष्टैराज्ञातौ वर्त्त्यन्तावा-
मयः स च ॥ २९६ ॥ मृतानां स्वामिनः कार्ये भृत्या-
नामनुवर्तिनाम् । भवेत्स्वर्गोऽक्षयो वासः कीर्तिश्च धरणी-
तले ॥ २९७ ॥ न यज्वानोऽपि गच्छन्ति तां गतिं
नैव योगिनः । यां यान्ति प्रोज्झितप्राणाः स्वाम्यर्थे
सेवकोत्तमाः ॥ २९८ ॥ चारतस्करदुष्टैस्तथा साहसि-
कादिभिः । पीड्यमानाः प्रजा रक्षयाः कृच्छ्रादिभि-
स्तथा ॥ २९९ ॥ प्रजानां धर्मषड्भागो राज्ञो भवति
रक्षितुः । अधर्मादपि षड्भागो जायते यो न रक्षति
॥ ३०० ॥ राजा बन्धुरबन्धूनां राजा चक्षुरचक्षुषाम् ।
राजा पिता च माता च सर्वेषां न्यायवर्तिनाम् ॥ ३०१ ॥
गुणालयोऽप्यसन्मन्त्री नृपतिर्नाधिगम्यते । प्रसन्नस्वादु-
सलिलो दुष्टग्राहो यथा ह्रदः ॥ ३०२ ॥ चित्रास्वादकथै-
र्भृत्यैरनायासितकामुकैः । ये रमन्ते नृपास्तेषां रमन्ते रिपवः
श्रिया ॥ ३०३ ॥ यः संमानं समाधत्ते भृत्यानां
क्षितिपोऽधिकम् । विचारमावेऽपि तं दृष्ट्वा ते त्यजन्ति न
कर्हिचित् ॥ ३०४ ॥ विश्वासः संपदां मूलं तेन यूपति-
र्गजः । सिंहो मृगाधिपत्येऽपि न मृगैरुपयुज्यते ॥ ३०५ ॥
कारुण्यं संविभागश्च यस्य भृत्येषु सर्वदा । संभवेत्स
महीपालश्चैलोक्यस्यापि रक्षणे ॥ ३०६ ॥ अपृष्टस्तु नरः
किञ्चिदो ब्रूते राजसंसदि । न केवलमसंमानं लभते च
विडम्बनम् ॥ ३०७ ॥ अजन्मा पुरुषस्त्वावद्वतामुत्तृणमेव
वा । यावन्नेषुभिरादत्ते विलुप्तमरिभिर्यशः ॥ ३०८ ॥
विपाकदारुणो राज्ञां रिपुरलोऽप्यस्तुदः । उद्वेजयति
सूक्ष्मोऽपि चरणं कण्टकाङ्कुरः ॥ ३०९ ॥ निर्विषोऽपि यथा
सर्पः फटाटोपैर्मयंकरः । तथादम्बरवानराजा न परैः परिभूयते
॥ ३१० ॥ भूमिर्मित्रं हिरण्यं वा विग्रहस्य फलत्रयम् ।
नास्त्येकमपि यद्येषां न तत्कुर्यात्कथंचन ॥ ३११ ॥ सामैव
हि प्रयोक्तव्यमादौ कार्ये विज्ञानता । सामसिद्धानि कार्याणि
विक्रियां यान्ति न क्वचित् ॥ ३१२ ॥ शपथैः संधितस्यापि न
विश्वासं व्रजेद्विपोः । राज्यलोभोद्यतो विप्रः शक्रेण शपथैर्हृतः
॥ ३१३ ॥ उपकारगृहीतेन शत्रुणा शत्रुमुद्धरेत् ।
पादलभं करस्थेन कण्टकेनैव कण्टकम् ॥ ३१४ ॥

१. नमन्तो नत्रा ये जनास्तेषां सुखावहः पक्षे, नमज्जने सुखावहो
न भवतीति नमज्जनसुखावहः. २ विधाविनयादिः. पक्षे, रज्जवः.

नोपेक्षितव्यो विद्वद्भिः शत्रुरत्योऽप्यवज्ञया । बहिरत्योऽपि
संवृद्धः कुरुते भस्मसादनम् ॥ ३१५ ॥ कौर्मै संकोच-
मास्थाय प्रहारानपि मर्षयेत् । प्राप्ते काले च मतिमानु-
त्तिष्ठेत्कृष्णसर्पवत् ॥ ३१६ ॥ स्वाम्यमात्यश्च राज्यं च
कोषो दुर्गं वलं सुहृत् । एतावदुच्यते राज्यं सत्त्वबुद्धिव्य-
पाश्रयम् ॥ ३१७ ॥ संधिविग्रहयानानि संस्थितिः
संश्रयस्तथा । द्वेधीभावश्च भूपानां षड्गुणाः परिकीर्तिताः
॥ ३१८ ॥ उत्साहस्य प्रभोर्मन्त्रसैवं शक्तित्रयं मतम् ।
आत्मनः सुहृदश्चैव तन्मित्रस्योदयास्त्रयः ॥ ३१९ ॥
सामदाने भेददण्डावित्युपायचतुष्टयम् । हस्त्यश्वरथपादातं
सेनाङ्गं स्याच्चतुष्टयम् ॥ ३२० ॥ क्षत्रियस्योरसि क्षत्रं
पृष्ठे ब्रह्म व्यवस्थितम् । तेन पृष्ठं न दातव्यं पृष्ठदो
ब्रह्महा भवेत् ॥ ३२१ ॥ रक्षाधिकारादीशत्वाद्भूतानुग्रह-
कारणात् । यदेव कुरुते राजा तद्व्यमाणमिति स्थितिः
॥ ३२२ ॥ राजा नाम चरत्येष भूमौ साक्षात्सहस्रदृक् ।
न तस्याज्ञामतिक्रम्य संतिष्ठेरन्निमाः प्रजाः ॥ ३२३ ॥
राज्ञामाज्ञाभयाद्यस्मान्न च्यवन्ते पथः प्रजाः । व्यवहार-
स्ततो ज्ञेयः शान्तितो राजशासनम् ॥ ३२४ ॥
नित्यार्थपृथिवीपालैश्चारित्रविधयः कृताः । चारित्र्येभ्यस्ततः
प्राहुर्गरीयो राजशासनम् ॥ ३२५ ॥ पुष्पैरपि न
योद्धव्यं किं पुनर्निशितैः शरैः । जये भवति संदेहः प्रधान-
पुरुषक्षयः ॥ ३२६ ॥ अभिमूतोऽप्यवज्ञातो यो राज्ञां
द्वारि तिष्ठति । स तु राज्ञां श्रियं भुङ्क्ते नाभिमानी
कदाचन ॥ ३२७ ॥ अन्तःपुरधनाध्यक्षैर्वैरभूते निराकृते ।
संसर्गं न ब्रजेछोके विना पार्थिवशासनात् ॥ ३२८ ॥
जृम्भां निष्ठीवनं क्रौर्यं कोपं पर्यङ्कितां श्रमम् ।
भृकुटिं वातमुद्रां च तत्समीपे विवर्जयेत् ॥ ३२९ ॥
राज्ञस्तु दर्शनं कुर्याज्ज्ञात्वावसरसौष्ठवम् । गुणादिख्या-
पनात्पूर्वमुपनीतो महाशयैः ॥ ३३० ॥ दर्शनं नाधम-
द्वारा राज्ञः कार्यं विपश्चिता । गरिष्ठोऽप्यतिनीचः स्यादुप-
नीतो लघुर्भवेत् ॥ ३३१ ॥ शत्रोरत्यन्तमित्रं यत्तेन
मैत्री विवर्जयेत् । अर्दयेच्चद्विरोधेन प्रतिष्ठाघातकारिणा
॥ ३३२ ॥ यत्रात्मीयो जनो नास्ति भेदस्तत्र न विद्यते ।
कुठारैर्दण्डनिर्मुक्तैर्मिथ्यन्ते तरवः कथम् ॥ ३३३ ॥
एतदर्थं कुलीनानां नृपाः कुर्वन्ति संग्रहम् । आदिमध्या-
वसानेषु न ते यास्यन्ति विक्रियाम् ॥ ३३४ ॥ सर्व एव
जनः शूरो ह्यनासादितसंगरः । अदृष्टपरसामर्थ्यः सदर्पः
को भवेन्नहि ॥ ३३५ ॥ रुष्टोऽपि राजा यद्दद्यान्न तच्छुष्टो
वणिग्जनः । अतो भूमिपतिः सेव्यस्त्याज्यो दूरतरेण सः

॥ ३३६ ॥ नापरीक्ष्य नयेदण्डं न च मर्धं प्रकाशयेत् ।
विसृजेन्नैव लुब्धेभ्यो विश्वसेन्नापकारिषु ॥ ३३७ ॥ चर-
द्भीमानकटको युक्तेस्त्रेहं न नास्तिकः । अनुशंसश्चरेदेष
चरेत्कार्यमनुद्धतः ॥ ३३८ ॥ संदधीत न चानार्यैर्वि-
गृहीयान्न बन्धुभिः । नामक्तं चारयेच्चारं कुर्यात्कार्यमप-
डया ॥ ३३९ ॥ सर्वे यत्र विनेतारः सर्वे यत्राभिमा-
निनः । सर्वे महत्त्वमिच्छन्ति कुलं तदवसीदति ॥ ३४० ॥
अकृत्वा निजदेशस्य रक्षां यो विजिगीषते । स नृपः
परिधानेन वृतमौलिः पुमानिव ॥ ३४१ ॥ विजिगीषु-
रिन्मित्रं पार्णिग्राहोऽप्यमध्यमः । उदासीनोऽन्तरान्तर्धिरि-
त्येषा नृपतेः स्थितिः ॥ ३४२ ॥ गृध्राकारोऽपि सेव्यः
स्याद्वंसाकारैः समासदैः । हंसाकारोऽपि संत्याज्यो गृध्राकारैः
समासदैः ॥ ३४३ ॥ ये ह्याहवेषु बध्यन्ते स्वाम्यर्थ-
पराङ्मुखाः । विकटैरायुधैर्यान्ति ते स्वर्गं योगिनो यथा
॥ ३४४ ॥ पदानि क्रतुतुल्यानि आहवेष्वनिवर्तिनाम् ।
राजा सुकृतमादत्ते हतानां विपलायिनाम् ॥ ३४५ ॥
तवाहंवादिनं ह्रीवं निर्हेति परमागतम् । न हन्याद्विनिवृत्तं
च युद्धं प्रेक्षितुमागतम् ॥ ३४६ ॥ सुतभृत्यसुहृदैरिस्त्रि-
सहस्ररुदैवते । एकैकोत्तरतो वृद्ध्या श्रीकारः पत्रमूर्धति
॥ ३४७ ॥ सपक्षो लभते काको वृक्षस्य विविधं फलम् ।
पक्षहीनो मृगेन्द्रोऽपि भूमिसंस्थो निरीक्षते ॥ ३४८ ॥
सपक्षो लभते लक्षं गुणमुक्तोऽपि मार्गणः । न लक्षस्य
विपक्षः स्याद्गुणैरापूर्यते यदि ॥ ३४९ ॥ परस्परानुरक्ता ये
योधाः शार्ङ्गधनुर्धराः । संनद्धास्तुरगारूढास्ते जयन्ति ते
रिपून् ॥ ३५० ॥ जिते लक्ष्मीर्धृते स्वर्गः कीर्तिश्च धरणीतले ।
तस्माद्युद्धं विधातव्यं हन्तव्या परवाहिनी ॥ ३५१ ॥
विधाय वैरं सामर्थ्यं नरोऽज्ञौ य उदासते । प्रक्षिप्योर्द्वेर्द्वि-
कक्षे शेरते तेऽभिमारुतम् ॥ ३५२ ॥ सद्यःसंभवः युद्ध-
कोटिदोऽपि गुणान्वितः । कामं धनुरिव क्रूरो वर्जनीय-
सतां प्रभुः ॥ ३५३ ॥ असमासजिगीषस्य ह्रीचिन्ता न
मनस्विनः । अनाक्रम्य जगत्कृत्स्नं नो संध्यां भजते रवि-
॥ ३५४ ॥ चिन्त्यते नय एवादावमन्दं समुपेक्षुभिः ।
विनम्य पूर्वं सिंहोऽपि हन्ति हस्तिनमोजसा ॥ ३५५ ॥
स्वजातीयं विना वैरी न जय्यः स्यात्कदाचन । विना वज्र-
मणिं मुक्तामणिर्मेघः कथं भवेत् ॥ ३५६ ॥ युक्त्या परितो
बाधेत विपैश्चक्षपणक्षमः । शोषयत्यचिरेणैव प्रान्तरसंभ्र-
मयः ॥ ३५७ ॥ दुर्गदेशप्रविष्टोऽपि शूरोऽन्येति परामव-
गाढपङ्कनिमग्नो मातङ्गोऽप्यवसीदति ॥ ३५८ ॥ नये

१ ज्वालासालिनमक्षिम् २ वृणसमूहे ३ शङ्खवर्गिणोन्मूल्य
समर्थः

नाङ्कुरितं शौर्यं जयाय न तु केवलम् । अन्ययुक्तं विप-
मुक्तं पथ्यं स्वादन्यथा मृतिः ॥ ३५९ ॥ मृदुभिर्वहुभिः
शूरः पुंमिरेको न बाध्यते । कपोतपोतकैरेकः श्येनो जातु
न बाध्यते ॥ ३६० ॥ विपक्षमखिलीकृत्य प्रतिष्ठा खलु
दुर्लभा । अनीत्वा पङ्कतां धूलिसुदकं नावतिष्ठते ॥ ३६१ ॥
ध्रियते यावदेकोऽपि रिपुस्तावत्कुतः सुखम् । पुरः क्लिश्नाति
सोमं हि सैहिकेयोऽसुरद्रुहाम् ॥ ३६२ ॥ रिक्ताः कर्मणि
पटवस्तुप्तास्त्वलसा भवन्ति मृत्या ये । तेषां जलौकसामिव
पूर्णाणां रिक्तता कार्या ॥ ३६३ ॥ गन्तव्या राजसभा
द्रष्टव्या राजपूजिता लोकाः । यद्यपि न भवन्त्यर्थास्तथा-
प्यनर्था विनश्यन्ति ॥ ३६४ ॥ अतितेजस्व्यपि राजा पाना-
सक्तो न साधयत्यर्थान् । नृणामपि दग्धमशक्तो वडवाग्निः
संपिबत्यब्धिम् ॥ ३६५ ॥ अचिराधिष्ठितराज्यः शत्रुः प्रकृति-
ष्वरूढमूलत्वात् । नवसरोपणशिशिलस्तूरिव सुकरः समु-
द्धर्तुम् ॥ ३६६ ॥ सप्रतिबन्धं कार्यं प्रभुरधिगन्तुं सहाय-
वानेव । दृश्यं तमसि न पश्यति दीपेन विना सचक्षुरपि
॥ ३६७ ॥ अभिमुखनिहतस्य सतस्तिष्ठतु तावज्ज्योऽथवा
स्वर्गः । उभयबलसाधुवादश्रवणसुखस्यैव नास्त्यन्तः
॥ ३६८ ॥ अविवेकमतिर्नृपतिर्मन्त्री गुणवत्सु वक्तिग्रीवः ।
यत्र खलाश्च प्रवलास्तत्र कथं सज्जनावसरः ॥ ३६९ ॥
अतिगम्भीरे भूपे कूप इव जनस्य दुरवतारस्य । दधति
समीहितसिद्धिं गुणवन्तः पार्थिवा घटकाः ॥ ३७० ॥ सैद-
वनमैसदनुशासनमाश्रितभरणं च राजचिह्नानि । अभिषेकः
पटवन्धो बालव्यजनं व्रणसापि ॥ ३७१ ॥ यदि तव
हृदयं विद्वन्मुनयं स्वप्नेऽपि मा स सेविष्याः । सचिवजितं
वण्डजितं युवतिजितं चैव राजानम् ॥ ३७२ ॥ आश्रयि-
तव्यो नरपतिरर्जयितव्यानि भूरि वित्तानि । आरब्धव्यं
वितरणमानेतव्यं यशोऽपि दशदिग्भ्यः ॥ ३७३ ॥ असमैः
समीयमानः समैश्च परिहीयमाणसत्कारः । धुरि यो न
युज्यमानस्मिन्निरर्थपतिं त्यजति मृत्युः ॥ ३७४ ॥ अनुया-
तानेकजनः परपुरुषैरुद्धतेऽस्य निजदेहः । अधिकारस्य
पुरुषः शव इव न शृणोति वीक्षते कुमतिः ॥ ३७५ ॥ स
क्षत्रियक्षानसहः सतां यस्तत्कारुण्यं कर्मसु यस्य शक्तिः ।
वहन्मयी यद्यफलेऽर्थजाते करोत्यसंस्कारहतामिवोक्तिम् ।
॥ ३७६ ॥ क्षतातिकल त्रायत इत्युदयः क्षत्रस्य शब्दो
सुवनेषु रूढः । राज्येन किं तद्विपरीतवृत्तेः प्राणैरुपक्रोशम-
लीमसैर्वा ॥ ३७७ ॥ अस्त्युच्छिन्ने मन्त्रिणि पार्थिवे च
विष्टस्य पादावुपतिष्ठते श्रीः । सा स्त्रीस्वभावादसहा भरस्य

तयोर्द्वयोरेकतरं जहाति ॥ ३७८ ॥ यः काकिनीमप्यपथ-
प्रपन्नां समुद्धरेन्निकसहस्रतुल्याम् । कालेषु कोटिष्वपि
मुक्तहस्तस्तं राजसिंहं न जहाति लक्ष्मीः ॥ ३७९ ॥ उपे-
क्षितः क्षीणबलोऽपि शत्रुः प्रमाददोषात्पुरुषैर्मदान्धैः ।
साध्योऽपि भूत्वा प्रथमं ततोऽसावसाध्यतां व्याधिरिव प्रयाति
॥ ३८० ॥ मित्राणि शत्रुत्वमिवानयन्ती मित्रत्वमप्यवशाच्च
शत्रून् । नीतिर्नयत्यस्मत्पूर्ववृत्तं जन्मान्तरं जीवत एव पुंसः
॥ ३८१ ॥ सन्मन्त्रिणा वर्धयते नृपाणां लक्ष्मीर्महीधर्मयशः-
समूहः । दुर्मन्त्रिणा नाशयते तथैव लक्ष्मीर्महीधर्मयशः-
समूहः ॥ ३८२ ॥ नियुक्तहस्तापितराज्यभारास्तिष्ठन्ति ये
सौधविहारसाराः । विडालवृन्दार्पितदुग्धपूराः स्वपन्ति ते
मूढधियः क्षितीन्द्राः ॥ ३८३ ॥ सुहृदामुपकारकारणा-
द्विषतामप्युपकारकारणात् । नृपसंश्रय इष्यते बुधैर्जठरं को
न विभर्ति केवलम् ॥ ३८४ ॥ विषमोऽपि विगोह्यते नयः
कृततीर्थः पयसामिवाशयः । स तु तत्र विशेषदुर्लभः सैन्दु-
पन्यसति कृत्यवर्म यैः ॥ ३८५ ॥ द्विषतामुदयः सुमे-
धसा गुरुरस्वन्तरः सुमर्षणः । न महानपि भूतिमिच्छता
फलसंपत्प्रवणः परिक्षयः ॥ ३८६ ॥ अचिरेण परस्य
भूयसां विपरीता विगणव्य चात्मनः । क्षययुक्तिमुपेक्षते
कृती कुरुते तत्प्रतिकारमन्यथा ॥ ३८७ ॥ अनुपालयतामु-
देव्यतीं प्रमुशक्तिं द्विषताममीहया । अपयान्त्यचिरान्मही-
मुजां जननिर्वादभयादिव श्रियः ॥ ३८८ ॥ क्षययुक्तमपि
स्वभावजं दधतं धर्मं शिवं समृद्धये । प्रणयन्त्यनपायमु-
त्थितं प्रतिपच्चन्द्रमिव प्रजा नृपम् ॥ ३८९ ॥ प्रभवः खलु
कोशदर्पयोः कृतपञ्चाङ्गविनिर्णयो नयः । स विधेयपदेषु
दक्षतां नियतिं लोक इवानुरुध्यते ॥ ३९० ॥ अभिमान-
वतो मनस्विनः प्रियमुच्चैः पदमारुरुक्षतः । विनिपात-
निवर्तनक्षमं मतमालम्बनमात्मपौरुषम् ॥ ३९१ ॥ विपदो-
ऽभिभवन्त्यविक्रमं रहयत्यापदुपेतमायतिः । नियता लघुता
निरायतेरगरीयान्न पदं नृपश्रियः ॥ ३९२ ॥ चञ्चलं वसु
नितान्तमुन्नता मेदिनीमपि हरन्त्यरातयः । भूधरस्थिरमुपे-

१ दुर्बोधोऽपि; पक्षे, दुःप्रवेशोऽपि. २ विगृह्यते; पक्षे, प्रविश्यते.
३ कृताभ्यासचपायः सन्; पक्षे, कृतजलावतारः सन्. ४ देश-
कालाद्यविरुद्धः, यथाधर्ममित्यर्थः; पक्षे, गर्तग्राहपापाणादिरहितम्.
५ संधिविग्रहादिकार्यम्; पक्षे, क्षानादिकम्. ६ यथा केचित्कृत-
तीर्थे पयसि गम्भीरेऽपि प्रवेष्टारः सन्ति, तीर्थैरल्लु विरुद्धः, तद्वन्नी-
तावपि निगूढमपि तत्तत् सति वक्त्रि नोद्धारः सन्ति, वक्त्रा तु न
सुलभ इत्यर्थः. ७ अत्यन्तदुरन्तः. ८ क्षयान्मुख इत्यर्थः. ८ फलसि.
९ अतुलसाहेन. १० क्षात्रं तेजः; पक्षे, प्रकाशम्.
११ अर्थराशिः. १२ तुरंगसेन्यम्. १३ सहायाः साधनोपाया विभागो
देशकालयोः. विनिपातः प्रतीकारः सिद्धिः पञ्चाङ्ग इष्यते ॥ इति.

१ सतामवनं रक्षणम्. २ दुष्टशासनम्. ३ अत्युन्नते.

रमागतं मावमस्त सुहृदं महीपतिम् ॥ ३९३ ॥ आज्ञा
कीर्तिः पालनं ब्राह्मणानां दानं भोगो मित्रसंरक्षणं च । येषा-
मेते षड्गुणा न प्रवृत्ताः कोऽर्थस्तेषां पार्थिवोपाश्रयेण ॥ ३९४ ॥
स किं सखा साधु न शास्ति योऽधिपं हितान्न यः संशृणुते
स किंप्रभुः । सदानुकूलेषु हि कुर्वते रतिं नृपेष्वात्म्येषु च
सर्वसंपदः ॥ ३९५ ॥ नराधिपा नीचजनानुवर्तिनो बुधो-
पदिष्टेन न यान्ति ये पथा । विशन्त्यतो दुर्गममार्गनिर्गमं
समस्तसंवाधमनर्थपञ्जरम् ॥ ३९६ ॥ नृपोऽपकृष्टः सचि-
वात्तदपर्णः स्तनधयोऽत्यन्तशिथुः स्तनादिव । अदृष्टलोक-
व्यवहारमूढधीर्मुहूर्तमप्युत्सहते न वर्तितुम् ॥ ३९७ ॥
व्रजन्ति ते मूढधियः परामर्शं भवन्ति मायाविषु ये न
मायिनः । प्रविश्य हि व्रजन्ति शठास्तथाविधानसंवृताङ्गाग्नि-
शिखी इवेषवः ॥ ३९८ ॥ कृतौ विवाहे व्यसने रिपुक्षये
यशस्करे कर्मणि मित्रसंग्रहे । प्रियासु नारीष्वधनेषु वञ्चुषु
धनव्ययस्तेषु न गण्यते बुधैः ॥ ३९९ ॥ परं विनीतत्वमु-
पैति सेवया महीपतीनां विनयो हि भूषणम् । प्रवृत्तदानो
मृदुसंचरत्करः करीव भद्रो विनयेन शोभते ॥ ४०० ॥
अवन्ध्यकोपस्य विहन्तुरापदां भवन्ति वश्याः स्वयमेव
देहिनः । अमर्षश्चन्येन जनस्य जन्तुना न जातहादेन न
विद्विषादरः ॥ ४०१ ॥ यदि समरमपास्य नास्ति मृत्यो-
र्मयमिति युक्तमितोऽन्यतः प्रयातुम् । अथ मरणमवश्य-
मेव जन्तोः किमिति मुधा मलिनं यशः क्रियेत ॥ ४०२ ॥
आसन्नमेव नृपतिर्भजते मनुष्यं विद्याविहीनमकुलीनमसंगतं
वा । प्रायेण भूमिपतयः प्रमदा लताश्च यः पार्श्वतो भवति
तं परिवेष्टयन्ति ॥ ४०३ ॥ सत्यानृता च रूपा प्रियवा-
दिनी च हिंसा दयालुरपि चार्थपरा वैदान्या । नित्यव्यया
प्रचुरनित्यधनागमा च वेद्याङ्गनेव नृपनीतिरनेकरूपा ॥ ४०४ ॥
राजन्दुर्बुधस्य यदि क्षितिधेनुमेतां तेनाद्य वत्स-
मिव लोकमसुं पुंषाण । तस्मिंश्च सम्यगनिशं परिपोष्यमाणे
नानाफलैः फलति कल्पलतेव भूमिः ॥ ४०५ ॥ सिध्यन्ति
कर्मसु महत्त्वपि यन्नियोज्याः संभावनागुणमवेहि तस्मी-
श्वराणाम् । किं ग्रामविष्यदर्शनेऽस्मत्सं वधाय तं चेत्सहस्र-
किरणो धुरि नाकरिष्यत् ॥ ४०६ ॥ तातार्यमग्निमुत-
सोदरपण्डितानां नित्यं भजन्ति विभजीकृतमव्यमोगान् ।
तस्मात्कदाचन रहस्यपि तद्विधानामाज्ञां विभज्य न विशन्ति
महीं महीशाः ॥ ४०७ ॥ ये बाहवो न युधि वैरिकठोर-

कण्ठपीठोच्छलदुधिरराजिविराजितांसाः । नापि प्रियापृथुफले
धरपत्रमङ्गसंक्रान्तकुङ्कुमरसाः खलु निष्फलास्ते ॥ ४०८ ॥
नरपतिहितकर्ता द्वेष्ट्यतां याति लोके जनपदहितकर्ता त्यज्यतां
पार्थिवेन । इति महति विरोधे विद्यमाने समाने नृपतिज-
पदानां दुर्लभः कार्यकर्ता ॥ ४०९ ॥ नियतविषयवत्तां
प्रायशो दण्डयोगाज्जगति परवशेऽस्मिन्दुर्लभः साधुवृत्तः ।
कृशमपि विकलं वा व्याधितं वाऽधनं वा पतिमपि कुलनाशं
दण्डमीत्याऽभ्युपैति ॥ ४१० ॥ नृपः कामासक्तो गणयति
न कार्यं न च हितं यथेच्छं स्वच्छन्दश्चरति किल मत्तो गत-
इव । ततो मानाध्मातः पतति तु यदा शोकगहने तदा
मृत्ये दोषान्क्षिपति न निजं वेत्यविनयम् ॥ ४११ ॥
अवज्ञानात्माज्ञो भवति मतिहीनः परिजनस्ततस्तत्प्राप्त्या-
द्भवति न समीपे बुधजनः । बुधैस्त्यक्ते राज्ये न हि भवति
नीतिगुणवती विपन्नायां नीतौ सकलमवशं सीदति जग-
॥ ४१२ ॥ अयुक्त युक्तं वा यदभिहितमज्ञेन विमुना स्तु-
देतन्नित्यं जडमपि गुरुं तस्य विनुर्यात् । विवत्सुनैरैषृङ्गं क-
मपि सभायामेभिनयेत्स्वत्कार्यं संतुष्टे क्षितिभृति रहस्ये
कथयेत् ॥ ४१३ ॥ सुदुर्लभ्योद्भेदा सुदुरधिगमामा-
गहना सुदुः संपूर्णाङ्गी सुदुरतिकृशा कार्यवशतः । सु-
र्ग्रेष्वद्वीजा सुदुरपि बहुप्रापितफलेत्यहो चित्राकारा निय-
रिव नीतिर्नयविदः ॥ ४१४ ॥ इच्छेद्यस्तु सुखं निवस्तु-
र्मवनौ गच्छेत्स राज्ञः समां कैल्याणीं गिरमेव संसिद्धिं व-
त्कार्यं विदध्यात्कृती । अल्लेखाद्धनमर्जयेदधिपतेरावर्जयेद्-
लभान्कुर्वीतोपकृतिं जनस्य जनयेत्कस्यापि नापक्रिया-
॥ ४१५ ॥ अज्ञो वा यदि वा विपर्ययगते ज्ञानेऽथ संदेह-
भृदुष्टादृष्टविरोधि कर्म कुरुते यस्तस्य गोप्ता गुरुः ।
निःसंदेहविपर्यये सति पुनर्ज्ञाने विरुद्धक्रियं राजा चेत्पुरुषं
शास्ति तदयं प्राप्तः प्रज्ञाविप्लवः ॥ ४१६ ॥ सूचीमात्र-
विभेदसंभ्रमगुणः क्षोणीशवामभ्रवासुतुङ्गस्तनमण्डलेषु लभते
लीलारतिं कञ्चुकः । नाराचैर्निविडैर्विभिन्नवपुषां पुंसां मह-
योधने स्वर्गस्त्रीकुचकुम्भसंभ्रमपरीरम्भः कथं दुर्लभः
॥ ४१७ ॥ एकं भूमिपतिः करोति सचिवं राज्ये प्रणयं
यदा तं मोहाच्छ्रयते मदः स च मदालसेन निर्मिषते ।
निर्मिन्नस्य पदं करोति हृदये तस्य स्वतन्त्रस्पृहा स्वात-
॥ ४१८ ॥
त्र्यस्पृहया ततः स नृपतेः प्राणान्तिकं द्रुहति ॥ ४१८ ॥
ऐश्वर्यादनपेतमीश्वरमयं लोकोऽर्थतः सेवते तं गच्छन्त्यु-

१ तीक्ष्णः २ भरः इस्तः, पक्षे, -शुण्डादण्डः. ३ जातलेहेन.
४ कर्कशाः ५ बातुकाः ६ दानशौण्डाः ७ दोहनं कर्तुमिच्छति.
८ पोषणं कुरुः ९ श्रुत्याः. १० राक्षसः. ११ सर्वसारथिः. १२ स्वयः.

१ उक्तम्. २ तदुरोः स्तवनं कुर्यात्. ३ निःस्पृहताम्. ४ अभि-
नयपूर्वकं दर्शयेत्. ५ एकान्ते. ६ पृथिव्याम्. ७ मनोहार-
८ सभायाम्. ९ प्रियान्. १० अपकारम्. ११ प्रतिकूलतां यत्.
१२ विकल्पात्मकः. १३ प्रजानाशः संप्राप्त इति भावः. १४ बावन्मर-
द्रोहमाचरति, तस्मरणापेक्ष यतति.

राजनीतिः, सामान्यनीतिः

१५३

ये विपत्तिषु पुनस्ते तत्प्रतिष्ठाशया । भर्तुर्ये प्रलयेऽपि पूर्व-
मुक्तासङ्गेन निःसङ्गया भक्त्या कार्यधुरं वहन्ति कृतिनस्ते
दुर्लभास्तद्दशाः ॥ ४१९ ॥ द्वारे रुद्धमुपेक्षते कथमपि प्राप्तं
पुरो नेक्षते विज्ञसौ गजमीलनानि कुरुते गृह्णाति वाक्य-
च्छलम् । निर्यातस्य करोति दोषकथनं तद्विद्विषामग्रतः स
स्वामी यदि सेव्यते कुमतिभिः किं नः पिशाचैः कृतम्
॥ ४२० ॥ वृत्तिच्छेदविधौ द्विजातिमरणे मित्रार्थसंप्रेषणे
संप्राप्ते मरणे कलत्रहरणे स्वामिग्रहे गोग्रहे । प्राणत्राणपरा-
यणैकमनसां येषां न शस्त्रग्रहस्तानालोक्य विलोकते च
मनसा सूर्योऽपि सूर्यान्तरम् ॥ ४२१ ॥ धर्मः प्रागेव चिन्त्यः
सविबगतिमती भावनीये सदैव ज्ञेया लोकानुवृत्तिर्वरचर-
नयनैर्मण्डलं वीक्षणीयम् । प्रच्छाद्यौ रागरोषौ मृदुपरुषयुतौ
वर्जनीयौ च काले स्वात्मा यत्नेन रक्ष्यो रणशिरसि पुनः
सोऽपि नापेक्षणीयः ॥ ४२२ ॥ कोऽहं कौ देशकालौ सम-
विषमगुणाः केऽरयः के सहायाः का शक्तिः कोऽभ्युपायः
फलमिह च कियत्कीदृशी दैवसंपत् । संपत्तौ को निबन्धः
प्रविदितवचनस्रोत्तरं किं नु मे स्यादित्येवं कार्यसिद्धावहित-
मनसो हस्तगाः संपदः स्युः ॥ ४२३ ॥

सामान्यनीतिः

अनुगन्तुं सतां वर्त्म कृत्स्नं यदि न शक्यते । स्वल्पम-
प्यनुगन्तव्यं मार्गस्थो नावसीदति ॥ १ ॥ प्रत्यहं प्रत्य-
वेक्षेत नरश्चरितमात्मनः । किं नु मे पशुभिस्तुल्यं किं नु
सत्युत्तरैरिति ॥ २ ॥ सद्भिरेव सहासीत सद्भिः कुर्वीत
संगतिम् । सद्भिर्विवादं मैत्रीं च नासद्भिः किंचिदाचरेत्
॥ ३ ॥ न द्विषन्ति न याचन्ते परनिन्दां न कुर्वते ।
अनाहूता न चायान्ति तेनाश्मानोऽपि देवताः ॥ ४ ॥ पठतो
नास्ति मूर्खत्वं जपतो नास्ति पातकम् । मौनिनः कलहो
नास्ति न भयं चास्ति जाग्रतः ॥ ५ ॥ गतेऽपि वयसि
ग्राहा विद्या सर्वात्मना बुधैः । यद्यपि स्यान्न फलदा सुलभा
सांन्यजन्मनि ॥ ६ ॥ यस्य चाप्रियमन्विच्छेत्तस्य कुर्यात्सदा
प्रियम् । व्याघ्रा मृगवधं कर्तुं सम्यग्गायन्ति सुखरम् ॥ ७ ॥
प्रहरीष्यन्प्रियं ब्रूयात्प्रहृत्यापि प्रियोत्तरम् । अपि चास्य
शिरमिच्छत्वा रुद्याच्छेत्तथापि च ॥ ८ ॥ सुमन्त्रिते सुवि-
क्रान्ते सुकृतौ सुविचारिते । प्रारम्भे कृतबुद्धीनां सिद्धिरव्य-
भिचारिणी ॥ ९ ॥ नालसाः प्रामुवन्त्यर्थान्न शठा न च
भायिनः । न च लोकरवाद्गीता न च शश्वत्प्रतीक्षिणः ॥ १० ॥
नोदन्वानर्थितामेति सदाऽम्भोभिः प्रपूर्यते । आत्मा तु पात्रतां

१ इत्येतेऽपि.

नेयः पात्रमायान्ति संपदः ॥ ११ ॥ काकतालीययोगेन
यदनात्मवति क्षणम् । करोति प्रणयं लक्ष्मीस्तदस्याः स्त्रीत्व-
चापलम् ॥ १२ ॥ यो यमथे प्रार्थयते यदर्थं घटतेऽपि
च । अवश्यं तदवाप्नोति न चेच्छ्रान्तो निवर्तते ॥ १३ ॥
केचिदज्ञानतो नष्टाः केचिन्नष्टाः प्रमादतः । केचिज्ज्ञाना-
वलेपेन केचिन्नष्टैस्तु नाशिताः ॥ १४ ॥ मित्रस्वजनवन्धूनां
बुद्धेर्धैर्यस्य चात्मनः । आपन्निकषपाषाणे नरो जानाति
सारताम् ॥ १५ ॥ दुष्टैरपि निजैरेव प्रावृत्तं सर्वमुत्तमम् ।
वरं जीर्णाम्बरं वापि हृष्टे कर्पटमर्हति ॥ १६ ॥ चिन्त-
नीया हि विपदामादावेव प्रतिक्रियाः । न कूपखननं युक्तं
प्रदीप्ते वह्निना गृहे ॥ १७ ॥ वरं दारिद्र्यमन्यायप्रभवाद्भि-
भवादिह । कृशताऽभिमता देहे पीनता न तु शोफतः ॥ १८ ॥
स्त्री विनश्यति रूपेण ब्राह्मणो राजसेवया । गावो दूरप्रचा-
रेण हिरण्यं लोमलिप्सया ॥ १९ ॥ अतिदानाद्बलिर्वद्धो
ह्यतिमानात्सुयोधनः । विनष्टो रावणो लौल्यादति सर्वत्र वर्ज-
येत् ॥ २० ॥ धनमस्तीति वाणिज्यं किंचिदस्तीति कर्ष-
णम् । सेवा न किंचिदस्तीति मिक्षा नैव च नैव च ॥ २१ ॥
स्पृशन्नपि गजो हन्ति जिघ्रन्नपि भुजंगमः । हसन्नपि नृपो
हन्ति मानयन्नपि दुर्जनः ॥ २२ ॥ गीतशास्त्रविनोदेन
कालो गच्छति धीमताम् । व्यसनेन तु मूर्खाणां निद्रया
कलहेन वा ॥ २३ ॥ जानन्ति पशवो गन्धाद्देवाज्जानन्ति
पण्डिताः । चाराज्जानन्ति राजानश्चक्षुर्म्यामितरे जनाः ॥ २४ ॥
युक्तियुक्तं प्रगृहीयाद्वालादपि विचक्षणः । रवेरविषयं वस्तु
किं न दीपः प्रकाशयेत् ॥ २५ ॥ वृथा वृष्टिः ससुप्तेषु
वृथा तृप्तस्य भोजनम् । वृथा दानं समर्थस्य वृथा दीपो
दिवापि च ॥ २६ ॥ अजायुद्वष्टपिशादं प्रमाते मेघडम्ब-
रम् । दंपत्योः कलहश्चैव परिणामे न किंचन ॥ २७ ॥
अर्थनाशं मनस्तापं गृहे दुश्चरितानि च । वंश्चनं चापमानं
च मतिमान्न प्रकाशयेत् ॥ २८ ॥ अवृत्तिकं त्यजेद्देशं वृत्तिं
सोपद्रवां त्यजेत् । त्यजेन्मायाविनं मित्रं धनं प्राणहरं
त्यजेत् ॥ २९ ॥ सौहृदेन परित्यक्तं निःश्रेष्ठं खलवन्त्यजेत् ।
सोदरं भ्रातरमपि किमुतान्यं पृथग्जनम् ॥ ३० ॥ यन्नि-
मित्तं भवेच्छोको दुःखं वा त्रास एव च । आयासो वा
यतः शूलस्तदेकाङ्गमपि त्यजेत् ॥ ३१ ॥ त्यजेदेकं कुल-
सार्थं ग्रामसार्थं कुलं त्यजेत् । ग्रामं जनपदसार्थं
ह्यात्मार्यं पृथिवीं त्यजेत् ॥ ३२ ॥ न गणसाग्रतो गच्छे-
त्सिद्धे कार्ये समं फलम् । यदि कार्यविपत्तिः स्यान्सुखर-
स्तत्र हन्यते ॥ ३३ ॥ धनिकः श्रोत्रियो राजा नदी
वैद्यस्तु पञ्चमः । पञ्च यत्र न विद्यन्ते न तत्र दिवसं वसेत्

॥ ३४ ॥ चलत्येकेन पादेन तिष्ठत्येकेन पण्डितः । नासमीक्ष्य
परं स्थानं पूर्वमायतनं त्यजेत् ॥ ३५ ॥ अनायके न
वस्तव्यं न वसेद्बहुनायके । स्त्रीनायके न वस्तव्यं न वसेद्बाल-
नायके ॥ ३६ ॥ सर्वथा संत्यजेद्वादं न कंचिन्मर्मणि
स्पृशेत् । सर्वान्परित्यजेदर्थान्खाध्यायस्य विरोधिनः ॥ ३७ ॥
अनभिध्या परस्वेषु सर्वसत्त्वेषु सौहृदम् । कर्मणां फलम-
स्तीति मनसा त्रितयं चरेत् ॥ ३८ ॥ प्राणातिपातः
स्तैन्यं च परदारमिर्शनम् । त्रीणि पापानि विदुषा नित्यशः
परिवर्जयेत् ॥ ३९ ॥ न कश्चिदपि जानाति किं कस्य श्वो
मविष्यति । अतः श्वः करणीयानि कुर्यादद्यैव बुद्धि-
मान् ॥ ४० ॥ अनेन मर्त्यदेहेन यल्लोकद्वयशर्मदम् ।
विचिन्त्य तदनुष्ठेयं कर्म हेयं ततोऽन्यथा ॥ ४१ ॥
उपकारः परो धर्मः परार्थं मर्म नैपुणम् । पात्रे दानं परः
कामः परो मोक्षो वितृष्णता ॥ ४२ ॥ अज्ञानस्य क्षयं
दृष्ट्वा बल्मीकस्य तु संचयम् । अवन्ध्यं दिवसं कुर्याद्दाना-
ध्ययनकर्मसु ॥ ४३ ॥ परदारा न गन्तव्याः सर्ववर्णेषु
कर्हिचित् । न हीदृशमनायुष्यं त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ४४ ॥
मात्रा स्वप्ना दुहित्रा वा नैकशय्यासनो भवेत् । बलवानि-
न्द्रियग्रामो विद्वांसमपि कर्षति ॥ ४५ ॥ परदारपरद्रव्य-
परद्रोहपराशुखः । गङ्गा व्रूते कदागत्वा मामयं पावयिष्यति
॥ ४६ ॥ ब्रह्महत्या सुरापानं स्तेयं गुर्वङ्गनागमः ।
महान्ति पातकान्याहुस्तत्संसर्गं च पञ्चमः ॥ ४७ ॥
स्त्रीबालस्वामिमित्रघ्नो गोघ्नो विश्वासघातकः । सुरापो ब्रह्महा-
चोरो यान्त्येते सर्वनारकान् ॥ ४८ ॥ कूटसाक्षी मृषावादी
यश्चासदनुशास्ति वै । ते मोहमृत्यवः सर्वे तथा ये वेद-
निन्दकाः ॥ ४९ ॥ घटं भिन्वात्पटं छिन्वात्कुर्याद्रासभ-
निःस्वनम् । येन केन प्रकारेण प्रसिद्धः पुरुषो भवेत् ॥ ५० ॥
न हीदृशं संवननं त्रिषु लोकेषु विद्यते । दया मैत्री
च भूतेषु दानं च मधुरा च वाक् ॥ ५१ ॥ विवादो
धनसंबन्धो याचनं स्त्रीषु संगतिः । आदानमग्रतः स्थानं
मैत्रीभङ्गस्य हेतवः ॥ ५२ ॥ दर्शितानि कलत्राणि गृहे
मुक्तमशङ्कितम् । कथितानि रहस्यानि सौहृदं किमतः
परम् ॥ ५३ ॥ दुःखेन क्षिप्यते भिन्नं क्षिप्तं दुःखेन भिद्यते ।
भिन्नक्षिप्ता तु या प्रीतिः सा दुःखैकप्रदायिनी ॥ ५४ ॥
ययोरेव समं वित्तं ययोरेव समं कुलम् । तयोर्मैत्री
विवाहश्च न तु पुष्टविपुष्टयोः ॥ ५५ ॥ उत्तमा आत्मना
ख्याताः पितुः ख्याताश्च मध्यमाः । अधमा मातुला-
त्ख्याताः श्वशुराच्चाधमाधमाः ॥ ५६ ॥ ऋणशेषश्चाभि-

शेषः शत्रुशेषस्तथैव च । पुनः पुनः प्रवर्तन्ते तस्मान्छेषं
न रक्षयेत् ॥ ५७ ॥ कुमोज्येन दिनं नष्टं कुकलत्रेण शर्वरी ।
कुपुत्रेण कुलं नष्टं तन्नष्टं यन्न दीयते ॥ ५८ ॥ बर्बरश्च
तपस्वी स्याच्छूरश्चाप्यकृतव्रणः । मद्यपा स्त्री सती राज्ञिनि
न श्रद्दधामहे ॥ ५९ ॥ नाभिस्तृप्यति काष्ठानां नापगानां
महोदधिः । नान्तकः सर्वभूतानां न पुंसां वामलोचना
॥ ६० ॥ सा भार्या या प्रियं व्रूते स पुत्रो यत्र निर्वृतिः ।
तन्मित्रं यत्र विश्वासः स देशो यत्र जीव्यते ॥ ६१ ॥
व्रजत्यधः प्रयात्युच्चैर्नरः स्वैरेव चेष्टितैः । अधः कूपस्य
खनक ऊर्ध्वं प्रासादकारकः ॥ ६२ ॥ कुर्यान्न परदारैश्च
विश्वासं स्त्रीषु वर्जयेत् । हतो दशास्यः सीतार्थी हतः
पत्न्या विदूरथः ॥ ६३ ॥ न मद्यव्यसनी क्षीबः कुर्या-
द्वेतालचेष्टितम् । वृष्णयो हि ययुः क्षीवास्तृणैः प्रहणैः
क्षयम् ॥ ६४ ॥ दानं सत्त्वाश्रितं कुर्यान्न पश्चात्तापवान्-
वेत् । बलिनात्मार्षितो बन्धे दानशेषस्य शुद्धये ॥ ६५ ॥
न स्त्रीजितः प्रमूढः स्याद्वाढरागवशीकृतः । पुत्रशोकाद-
शरथो जीवं जायाजितोऽत्यजत् ॥ ६६ ॥ क्षिपेद्वाक्प-
शरान्घोरान्न पारुष्यविप्रमुत्तान् । वाक्पारुष्यरुषा चक्रे मीमः
कुरुकुलक्षयम् ॥ ६७ ॥ परेषां क्लेशदं कुर्यान्न पैशुन्यं
प्रमुप्रियम् । पैशुन्येन गतौ राहोश्चन्द्रार्कौ भक्षणीयताम्
॥ ६८ ॥ कुर्यान्नीचजनाभ्यस्तां न याच्चां मानहारिणीम् ।
बलिप्रार्थनया प्राप लघुतां पुरुषोत्तमः ॥ ६९ ॥ वक्रैः
क्रूरतरैर्लुब्धैर्न कुर्यात्पीतिसंगतिम् । वसिष्ठस्याहरद्वेन विश्वा-
मित्रो निमज्जितः ॥ ७० ॥ तीव्रे तपसि लीनानामिन्द्रि-
याणां न विश्वसेत् । विश्वामित्रोऽपि सोत्कण्ठं कण्ठे जग्राह
मेनकाम् ॥ ७१ ॥ भक्तं रक्तं सदासक्तं निर्दोषं न परि-
त्यजेत् । रामस्त्यक्त्वा सतीं सीतां शोकशल्याकुलोऽभवत्
॥ ७२ ॥ वर्जयेदिन्द्रियजयी निर्जने जननीमपि । पुत्री-
कृतोऽपि प्रद्युम्नः कामितः शम्बरस्त्रिया ॥ ७३ ॥ प्रमुप्रसादे
विश्वासं न कुर्यात्प्रसंनिभे । नन्देन मन्त्री निक्षिप्तः
शकटारोऽपि बन्धने ॥ ७४ ॥ अप्युन्नतपदारूढः पूज्यान्
वापमानयेत् । नहुषः शक्रतां प्राप्य च्युतोऽगस्त्यावमान-
नात् ॥ ७५ ॥ हितोपदेशं शृणुयात्कुर्वीत च यथोदितम् ।
विदुरोक्तमकृत्वाभूत्कौरवः शोकशल्यमाक् ॥ ७६ ॥ न
पुत्रायत्तमैश्वर्यं कुर्यादार्थः कथंचन । पुत्रार्पितप्रभुत्वोऽप्युद्ध-
राष्ट्रस्तृणोपमः ॥ ७७ ॥ श्रुतिस्मृत्युक्तमाचारं न त्यजे-
त्साधुसेवितम् । दैत्यानां श्रीवियोगोऽभूत्सत्यधर्मक्रियाड-
चाम् ॥ ७८ ॥ नदीनां नखिनां चैव शङ्किणां शक्र-

सामान्यनीतिः

१५५

पाणिनाम् । विश्वासो नैव कर्तव्यः स्त्रीषु राजकुलेषु च ॥ ७९ ॥ न कुर्यादभिचारोऽग्रवश्यादिकुहकक्रियाम् । लक्ष्मणेनेन्द्रजित्कृत्याभिचारसमये हतः ॥ ८० ॥ व्याकुलोऽपि विपत्पातैः स्मरेद्विष्णुं सदा हृदि । शरतल्पगतो मीष्मः सस्मार गरुडध्वजम् ॥ ८१ ॥ चिन्ता जरा मनुष्याणामनन्धा वाजिनां जरा । असंभोगो जरा स्त्रीणां वस्त्राणामातपो जरा ॥ ८२ ॥ प्रियवाक्यप्रदानेन सर्वे तुष्यन्ति जन्तवः । तस्मात्तदेव वक्तव्यं वचने का दरिद्रता ॥ ८३ ॥ पञ्चभिः सह गन्तव्यं स्थातव्यं पञ्चभिः सह । पञ्चभिः सह वक्तव्यं न दुःखं पञ्चभिः सह ॥ ८४ ॥ यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य तिर्यञ्चोऽपि सहायताम् । अपन्थानं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमुञ्चति ॥ ८५ ॥ विद्याभ्यासो विचारश्च समयोरेव शोभते । विवाहश्च विवादश्च समयोरेव शोभते ॥ ८६ ॥ लक्ष्मीर्वसति जिह्वाग्रे जिह्वाग्रे मित्रबान्धवाः । जिह्वाग्रे बन्धनं प्राप्तं जिह्वाग्रे मरणं ध्रुवम् ॥ ८७ ॥ यस्मिन्देशे न संमानो न प्रीतिर्न च बान्धवाः । न च विद्यागमः कश्चिन्न तत्र दिवसं वसेत् ॥ ८८ ॥ वहेदमित्रं स्कन्धेन यावत्कालविपर्ययः । अथैवमागते काले भिन्द्याद्वटमिवाश्मनि ॥ ८९ ॥ सर्वनाशे समुत्पन्ने हर्षे त्यजति पण्डितः । अर्थेन कुरुते कार्यं सर्वनाशो न जायते ॥ ९० ॥ मूर्खशिष्योपदेशेन दुष्टस्त्रीभरणेन च । द्विषतां संप्रयोगेण पण्डितोऽप्यवसीदति ॥ ९१ ॥ मित्रद्रुहः कृतघ्नस्य स्त्रीघ्नस्य पिशुनस्य च । चतुर्णामपि चैतेषां निष्कृतिर्नैव विश्रुता ॥ ९२ ॥ गतश्रीर्गणकान्द्वेष्टि गतायुश्च चिकित्सकान् । गतश्रीश्च गतायुश्च ब्राह्मणान्द्वेष्टि भारत ॥ ९३ ॥ आत्मबुद्धिः सुखायैव गुरुबुद्धिर्विशेषतः । परबुद्धिर्विनाशाय स्त्रीबुद्धिः प्रलयावहा ॥ ९४ ॥ विस्मयः सर्वथा हेयः प्रेत्यहः सर्वकर्मणाम् । तस्माद्विस्मयमुत्सृज्य साध्यसिद्धिर्विधीयताम् ॥ ९५ ॥ विषादप्यमृतं ग्राह्यममेध्यादपि काञ्चनम् । नीचादप्युत्तमां विद्यां स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि ॥ ९६ ॥ लुब्धमर्थेन गृह्णीयात्कुलमञ्जलिकर्मणा । मूर्खे लुब्धानुवृत्त्या च तत्त्वार्थेन च पण्डितम् ॥ ९७ ॥ जानीयात्संगरे मृत्यान्बान्धवान्यसनागमे । आपत्कालेषु मित्राणि भार्या च विमवक्ष्ये ॥ ९८ ॥ खरं श्वानं गजं मत्तं रण्डां च बहुभाषिणीम् । राजपुत्रं कुमित्रं च दूरतः परिवर्जयेत् ॥ ९९ ॥ दूरस्थं जलमध्यस्थं धावन्तं घनगर्वितम् । क्रोधवन्तं मदोन्मत्तं नमस्कारेऽपि वर्जयेत् ॥ १०० ॥ पिपीलिकार्जितं धान्यं

मक्षिकासंचितं मधु । लुब्धेन संचितं द्रव्यं समूलं च विनश्यति ॥ १०१ ॥ न सारणीया धीरेण रसना नीरसे जने । को नाम कुरुते फेरौ नायकः सायकक्षतिम् ॥ १०२ ॥ धातुवादेषु विज्ञाशा मोक्षाशा कौलिके मते । ज्ञामातरि च पुत्राशा त्रयमेतन्निरर्थकम् ॥ १०३ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके सुखिनौ न कदाचन । यश्चाधनः कामयते यश्च कुप्यत्यनीश्वरः ॥ १०४ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके परप्रत्ययकारकौ । स्त्रियः कामितकामिन्यो लोकः पूजितपूजकः ॥ १०५ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके सूर्यमण्डलभेदिनौ । परित्राह् योगयुक्तश्चरणे चाभिमुखो हतः ॥ १०६ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके स्वर्गस्योपरि तिष्ठतः । प्रभुश्च क्षमया युक्तो दरिद्रश्च प्रदानवान् ॥ १०७ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके न भूतौ न भविष्यतः । प्रार्थितं यश्च कुरुते यश्च नार्थयते परम् ॥ १०८ ॥ द्वाविमौ पुरुषौ लोके शिरःशूलकरावुमौ । गृहस्थश्च निरारम्भो यतिश्च सपरिग्रहः ॥ १०९ ॥ शत्रुर्दहत्य संयोगे विद्योगे मित्रमप्यहो । उभयोर्दुःखदायित्वं को भेदः शत्रुमित्रयोः ॥ ११० ॥ दुष्टा भार्या शठं मित्रं भृत्यश्चोत्तरदायकः । ससर्पे च गृहे वासो मृत्युरेव न संशयः ॥ १११ ॥ ददतो दुष्यमानस्य पठतः पुलको न चेत् । आत्मनश्च परेषां च धिक्कृत्यागं पौरुषं श्रुतम् ॥ ११२ ॥ न तद्भुक्तं न तत्पीतं न तत्सुप्तं न तद्गतम् । यन्मांसमाहिषक्षीरलेलनावैजिबर्जितम् ॥ ११३ ॥ निःसारस्य पदार्थस्य प्रायेणाडम्बरो महान् । न सुवर्णे ध्वनिस्त्राद्यग्यादृक्कांसे प्रजायते ॥ ११४ ॥ मासि मासि समा ज्योत्स्ना पक्षयोरुभयोरपि । तत्रैकः शुक्लपक्षोऽभूद्यशः पुण्यैरवाप्यते ॥ ११५ ॥ मत्स्यादयोऽपि जानन्ति नीरक्षीरविवेचनम् । परं प्रसिद्धिर्हसस्य यशः पुण्यैरवाप्यते ॥ ११६ ॥ पञ्चभिः कामिता कुन्ती तद्गृथश्च पञ्चभिः । सर्ती वदति लोकोऽयं यशः पुण्यैरवाप्यते ॥ ११७ ॥ सौभाग्यं विरलं स्यात्समकर्मगुणेष्वापि । षड्विंशदायुधा पृथ्वी खड्गायत्तैव दृश्यते ॥ ११८ ॥ हस्तादपि न दातव्यं गृहादपि न दीयते । परोपकरणार्थाय वचने किं दरिद्रता ॥ ११९ ॥ वनानि दहतो बहेः सखा भवति मारुतः । स एव दीपनाशाय कुशे कस्यास्ति सौहृदम् ॥ १२० ॥ भोज्यं भोजनशक्तिश्च रतिशक्तिर्वैरक्षियः । विमवो दानशक्तिश्च नाप्यस्य तपसः फलम् ॥ १२१ ॥ जानन्ति हि गुणान्वक्तुं तद्विद्या एव तादृशम् । वेति विश्वंभरा भारं गिरीणां गरिमाश्रयन् ॥ १२२ ॥ जीवन्तोऽपि मृताः पञ्च व्यासेन परिकीर्तिताः । दरिद्रो व्याधितो मूर्खः प्रवासी नित्यसेवकः ॥ १२३ ॥

१ न्यायमार्गानुसारिणः २ तिर्यग्जातीयाः पशव इत्यर्थः ३ तज्जन्तिपापपरिहारः ४ त्याज्यः ५ विघ्नरूपः

१ जंबूके. २ स्त्री. ३ अश्वः. ४ मित्रभायः.

अत्यासन्ना विनाशाय दूरतश्चाफलप्रदाः । मध्यभावेन से-
व्यन्ते राजा वह्निर्गुरुः स्त्रियः ॥ १२४ ॥ अमृतं दुर्लभं
नृणां देवानामुदकं तथा । पितृणां दुर्लभः पुत्रस्तत्र शक्य-
दुर्लभम् ॥ १२५ ॥ शनैः पन्थाः शनैः कन्था शनैः पर्वत-
मस्तके । शनैर्विद्या शनैर्वित्तं पश्चैतानि शनैः शनैः ॥ १२६ ॥
अन्वयागतविद्यानामन्वयागतसंपदाम् । विदुषां च प्रभूणां
च हृदयं नौवलप्यते ॥ १२७ ॥ मक्षिका मशको वेश्या
मूषको याचकस्तथा । ग्रामणीर्गणकश्चैव सप्तैते परमक्षकाः
॥ १२८ ॥ अकृतोपद्रवः कश्चिन्महानपि न पूज्यते ।
अर्चयन्ति नरा नागं न ताक्ष्यं न गजादिकम् ॥ १२९ ॥
शोभन्ते विद्यया विप्राः क्षत्रिया विजयश्रिया । श्रियोऽनुकूल-
दानेन लज्जया च कुलाङ्गनाः ॥ १३० ॥ ब्राह्मणा
गणका वेश्याः सारमेयाश्च कुकुटाः । दृष्टेभ्यन्वेषु कुप्यन्ति
न जाने तस्य कारणम् ॥ १३१ ॥ पुत्रपौत्रवधूसृत्यैः
संपूर्णमपि सर्वदा । भार्याहीनगृहस्थस्य शून्यमेव गृहं
मतम् ॥ १३२ ॥ अक्षरद्वयमभ्यस्तं नास्ति नास्तीति यत्पुरा ।
तदिदं देहि देहीति विपरीतमुपस्थितम् ॥ १३३ ॥ नवे
वयसि यः शान्तः स शान्त इति मे मतिः । धातुषु क्षीय-
माणेषु शान्तिः कस्य न जायते ॥ १३४ ॥ धिग्गृहं गृहि-
णीशून्यं धिक्कलत्रमपुत्रकम् । धिक्पुत्रमविनीतं च धिग्न्यो-
तिषमजातकम् ॥ १३५ ॥ अश्वं नैव गजं नैव व्याघ्रं नैव
च नैव च । अजापुत्रं बलिं दद्यादेवो दुर्बलघातकः ॥ १३६ ॥
दुर्मन्त्री राज्यनाशाय ग्रामनाशाय कुञ्जरः । श्यालको गृह-
नाशाय सर्वनाशाय मातुलः ॥ १३७ ॥ जले तैलं खले
गुह्यं पात्रे दानं मेनागपि । प्राज्ञे शास्त्रं स्वयं याति विस्तारं
वैस्तुशक्तितः ॥ १३८ ॥ उद्योगः कलहः कण्डूद्यूतं मद्यं
परिह्रियः । आहारो मैथुनं निद्रा सेवनाचु विवर्धते ॥ १३९ ॥
कृतार्थः स्वामिनं द्वेष्टि कृतदारस्तु मातरम् । जातापत्या
पतिं द्वेष्टि गतरोगश्चिकित्सकम् ॥ १४० ॥ चक्षुःपूतं न्यसे-
त्पादं वक्षःपूतं जलं पिबेत् । सत्यपूतां वदेद्वाणीं मनःपूतं
समाचरेत् ॥ १४१ ॥ नास्ति यज्ञः स्त्रियः कश्चिन्न व्रतं
नोपवासकम् । या तु भर्तारि शुश्रूषा तया स्वर्गं जयत्यसौ
॥ १४२ ॥ शुचि भूमिगतं तोयं शुचिर्नारी पतिव्रता ।
शुचिः क्षेमकरो राजा संतोषी ब्राह्मणः शुचिः ॥ १४३ ॥
नित्यमासं शुचि स्त्रीणां शकुनिः फलपातने । वत्सोऽपि

स्तनपाने स्याच्छूना मृगग्रहणे शुचिः ॥ १४४ ॥ भर्ता देवो
गुरुर्भर्ता धर्मतीर्थव्रतानि च । तस्मात्सर्वं परित्यज्य पतिमेकं
भजेत्सती ॥ १४५ ॥ असारे खलु संसारे सारमेतच्चतु-
यम् । काश्यां वासः सतां सङ्गो गङ्गाम्भः शंभुसेवनम्
॥ १४६ ॥ उदारस्य तृणं वित्तं शूरस्य मरणं तृणम् ।
विरक्तस्य तृणं भार्या निःस्पृहस्य तृणं जगत् ॥ १४७ ॥
सत्तैतानि न पूर्यन्ते पूर्यमाणान्यनेकशः । ब्राह्मणोऽभिर्यो
राजा पयोधिरुदरं गृहम् ॥ १४८ ॥ कल्पान्तवाससंक्षो-
लङ्घिताशेषभूयुतः । स्वैर्यप्रसादमर्यादास्ता एव हि महो-
दधेः ॥ १४९ ॥ संपत् सरस्वती सत्यं संतानं सदनग्रहः ।
सत्ता सुकृतसंभारः सकाराः सप्त दुर्लभाः ॥ १५० ॥
अग्रच्छाया खलुग्रीतिर्नवसस्यानि योषितः । किञ्चित्कालोप-
भोग्यानि यौवनानि धनानि च ॥ १५१ ॥ परोऽपि हितवान्
बन्धुर्वन्धुरप्यहितः परः । अहितो देहजो व्याधिर्हितमा-
रण्यमौषधम् ॥ १५२ ॥ जलबिन्दुनिपातेन क्रमशः पूर्यते
घटः । स हेतुः सर्वविद्यानां धर्मस्य च धनस्य च ॥ १५३ ॥
सौवर्णानि सरोजानि निर्मातुं सन्ति शिल्पिनः । तत्र
सौरभनिर्माणे चतुरश्रतुराननः ॥ १५४ ॥ साक्षरं पुरुषं दृष्ट्वा
यो नरो नाभिमन्यते । बलीवर्दसमो लोके खुरशृङ्गविव-
र्जितः ॥ १५५ ॥ को न याति वशं लोके सुखे पिण्डेन
पूरितः । मृदङ्गो मुखलेपेन करोति मधुरध्वनिम् ॥ १५६ ॥
लुब्धानां याचकः शत्रुश्चोराणां चन्द्रमा रिपुः । जारस्त्रीणां
पतिः शत्रुर्मूर्खाणां बोधको रिपुः ॥ १५७ ॥ अमन्त्रमक्षरं
नास्ति नास्ति मूलमनौषधम् । अयोग्यः पुरुषो नास्ति योजक-
स्तत्र दुर्लभः ॥ १५८ ॥ परोपदेशवेलायां शिष्टाः सर्वे
भवन्ति वै । विस्तरन्तीह शिष्टत्वं स्वकार्ये समुपस्थिते
॥ १५९ ॥ गुणिनां निर्गुणानां च दृश्यते महदन्तरम् ।
हारः कण्ठगतः स्त्रीणां नूपुराणि च पादयोः ॥ १६० ॥
अलभ्यं लब्धुकामस्य जनस्य गतिरीदृशी । अलभ्येषु मन-
स्तापः संचितार्थो विनश्यति ॥ १६१ ॥ शत्रुवाक्यामृतं श्रुत्वा
तेन सौहार्दमार्जवम् । नहि धीरेण कर्तव्यमात्मनः शुभमि-
च्छता ॥ १६२ ॥ शूराश्च कृतविद्याश्च रूपवत्यश्च योषितः ।
यत्र यत्र गमिष्यन्ति तत्र तत्र कृतादराः ॥ १६३ ॥
चत्वारो धनदायादा धर्माभिरुपतस्कराः । तेषां ज्येष्ठावमा-
नेन त्रयः कुप्यन्ति बान्धवाः ॥ १६४ ॥ शीलमारवती
कान्ता पुष्पमारवती लता । अर्थमारवती वाणी भवते
कौमपि श्रियम् ॥ १६५ ॥ पुरोत्पीडे तडागस्य परीबाहः
प्रतिक्रिया । शोकक्षोमे च हृदयं प्रलापैरेव धार्यते

१ पञ्चसु वाक्येषु अतिवाक्यते सिध्यति आरोहति प्राप्यते वर्धते इति
पञ्चक्रियाध्याहारः. २ मार्गातिबाहनादीनि. ३ यतानि त्वरया न
भवन्तीत्यर्थः. ४ वंशपरम्परागतविधानानाम्. ५ सगर्वं न भवति.
६ कुलस्त्रियः. ७ श्वानः. ८ गजः. ९ स्वल्पमपि. १० वस्तुमा-
हात्म्येन. ११ कृता दाराः स्त्री येन सः. १२ वैषम्यम्. १३ पवित्रम्.

१ स क्रमः सर्वविद्याधनार्जनेऽपि चोक्तः. २ मुक्ताहारः. ३ अ-
भिल्याम्. ४ शोभाम्. ५ प्रवहणम्. ६ उपायः.

सामान्यनीतिः

१५७

॥ १६६ ॥ उपभोक्तुं न जानाति श्रियं प्राप्यापि मानवः ।
 आकण्ठजलमगोऽपि श्वा लिहत्येव जिह्वा ॥ १६७ ॥
 आर्ता देवान्नमसन्ति तपः कुर्वन्ति रोगिणः ।
 निर्धना दानमिच्छन्ति वृद्धा नारी पतिव्रता ॥ १६८ ॥
 जामाता जठरं जाया जातवेदा जलाशयः । पूरिता
 नैव पूर्यन्ते जकाराः पञ्च दुर्भराः ॥ १६९ ॥
 जननी जन्मभूमिश्च जाह्नवी च जनार्दनः । जनकः
 पञ्चमश्चैव जकाराः पञ्च दुर्लभाः ॥ १७० ॥ सा
 श्रीर्या न मदं कुर्यात्स सुखी तृष्णयोजिह्वतः । तन्मित्रं
 यत्र विश्वासः पुरुषः स जितेन्द्रियः ॥ १७१ ॥ सुलभं
 वस्तु सर्वस्य न यात्यादरणीयताम् । स्वदारपरिहारेण पर-
 दारार्थिनो जनाः ॥ १७२ ॥ एकस्य कर्म संवीक्ष्य करो-
 त्यन्योऽपि गर्हितम् । गतानुगतिको लोको न लोकः
 पारमार्थिकः ॥ १७३ ॥ क्वचिदुष्टः क्वचित्तुष्टो रुष्टस्तुष्टः
 क्षणे क्षणे । अव्यवस्थितचित्तस्य प्रसादोऽपि भयंकरः
 ॥ १७४ ॥ गुरुपत्न्यां निशाधीशो ब्राह्मण्यां पाकशासनः ।
 गतः पञ्चषुलक्ष्यत्वं का कथाऽन्यस्य देहिनः ॥ १७५ ॥
 यस्मिन्नुष्टे भयं नास्ति तुष्टे नैव धनागमः । निग्रहा-
 उग्रहो न स्तः स रुष्टः किं करिष्यति ॥ १७६ ॥
 आलस्योपहता विद्या परहस्तगताः स्त्रियः । अल्पबीजं
 हतं क्षेत्रं हतं सैन्यमनायकम् ॥ १७७ ॥ निर्विषेणापि
 सर्पेण कर्तव्या महती फटा । विषमस्तु न चाप्यस्तु
 फटाटोपो भयंकरः ॥ १७८ ॥ एक एव पदार्थस्तु
 त्रिधा भवति वीक्षितः । कुणपः कामिनी मांसं
 योगिमिः कामिमिः श्वभिः ॥ १७९ ॥ नारी परमुख-
 द्रष्टी कविरव्यवहारवित् । अपथ्यसेवी रोगी च किय-
 क्षिणोपहस्यते ॥ १८० ॥ अन्यदा भूषणं पुंसां क्षमा
 लज्जैव योषिताम् । पराक्रमः परिभवे वैयाल्यं सुरतेष्विव
 ॥ १८१ ॥ सांसारिकसुखासक्तं ब्रह्मज्ञोऽस्मीति
 वादिनम् । कर्मब्रह्मोभयग्रंथं तं त्यजेदन्यजं यथा
 ॥ १८२ ॥ शैले शैले न माणिक्यं मौक्तिकं न गजे गजे ।
 साधवो नहि सर्वत्र चन्दनं न वने वने ॥ १८३ ॥
 शीतिलक्ष्मीर्व्ययः क्लेशः सा किं सा किं स किं स किम् ।
 या लोभाद्या परद्रोहात्परार्थे यः परार्थकृत् ॥ १८४ ॥
 मनो मधुकरो मेघो मानिनी मदनो मरुत् । मा मदो
 मर्कटो मत्स्यो मकारा दश चक्षुलाः ॥ १८५ ॥
 यावज्जीवं सुखं जीवेदणं कृत्वा घृतं पिबेत् । मसी-
 भूतस्य जीवस्य पुनरागमनं कुतः ॥ १८६ ॥ असार

१ निन्यम्. २ शवः.

एष संसारः सारं सारङ्गलोचनाः । तदर्थं धनमिच्छन्ति
 तत्त्यागे तु धनेन किम् ॥ १८७ ॥ सत्यानुसारिणी
 लक्ष्मीः कीर्तिस्त्यागानुसारिणी । अम्याससारिणी विद्या
 बुद्धिः कर्मानुसारिणी ॥ १८८ ॥ उपाध्यायश्च वैद्यश्च
 ऋतुकाले वरस्त्रियः । सूतिका दूतिका नौका कार्यान्ते
 ते च शण्वत् ॥ १८९ ॥ विशाखान्ता गता मेघाः
 प्रसूतान्तं च यौवनम् । प्रणामान्तः सतां कोपो याच-
 नान्तं हि गौरवम् ॥ १९० ॥ कृतान्तपाशवद्भानां दैवो-
 पहतचेतसाम् । बुद्धयः कुञ्जगामिन्यो भवन्ति महतामपि
 ॥ १९१ ॥ सदयं हृदयं यस्य भाषितं सत्यभूषितम् ।
 कायः परहिते यस्य कलिस्तस्य करोति किम् ॥ १९२ ॥
 अपत्यदर्शनस्यार्थे प्राणानपि च या त्यजेत् । त्यजन्ति
 तामपि क्रूरा मातरं दारहेतवे ॥ १९३ ॥ पुत्रस्य
 पाककुशला पवित्रा च पतिव्रता । पद्माक्षी पद्मपैर्नारी
 भुवि संयाति गौरवम् ॥ १९४ ॥ दातुश्चतवित्तस्य गुण-
 युक्तस्य चार्थिनः । दुर्लभः खलु संयोगः सद्बीजक्षेत्रयो-
 रिव ॥ १९५ ॥ आज्ञामात्रफलं राज्यं ब्रह्मचर्यफलं तपः ।
 परिज्ञानफलं विद्या दत्तमुक्तफलं धनम् ॥ १९६ ॥
 आयुर्वित्तं गृहच्छिद्रं मन्त्रमौषधमैशुने । दानं मानाप-
 मानौ च नव गोप्यानि कारयेत् ॥ १९७ ॥ अघ्नौ
 दग्धं जले मग्नं हृतं तस्करपार्थिवैः । तत्सर्वं दान-
 मित्याहुर्द्यदि क्लैब्यं न भाषते ॥ १९८ ॥ संभ्रमः
 ज्ञेहमाख्याति वपुराख्याति भोजनम् । विनयो वंशमा-
 ख्याति देशमाख्याति भाषितम् ॥ १९९ ॥ किं
 विद्यया किं तपसा किं योगेन श्रुतेन च । किं
 विविक्तेन मौनेन स्त्रीभिर्यस्य मनो हृतम् ॥ २०० ॥
 यश्च मूढतमो लोके यश्च बुद्धेः परं गतः । तावुभौ
 सुखमेधेते क्लिश्यत्यन्तरितो जनः ॥ २०१ ॥ त्यजे-
 त्स्वामिनमत्युग्रमत्युग्राकुपणं त्यजेत् । कृपणादविशेषज्ञं
 तस्माच्च कृतशासनम् ॥ २०२ ॥ पात्रापात्रविवेको-
 ऽस्ति धेनुपन्नगयोरिव । तृणात्संजायते क्षीरं क्षीरात्सं-
 जायते विषम् ॥ २०३ ॥ शनैर्विद्यां शनैरर्थानां रोहे-
 त्वर्तं शनैः । शनैरश्वसु वर्तते योजनाश्च परं भ्रजेत्
 ॥ २०४ ॥ घृतं पुस्तकवाधे च नाटकेषु च सक्तता ।
 स्त्रियस्तन्द्री च निद्रा च विद्याविघ्नकराणि वद् ॥ २०५ ॥
 अतिथिर्बालकः पत्नी जननी जनकस्तथा । पञ्चैते गृहिणः
 पोष्या इतरे च स्वशक्तितः ॥ २०६ ॥ गार्हं गुणवती
 विद्या न मुदे विनयं विना । मूर्खतापि मुदे भूयान्महत्सु
 विनयान्विता ॥ २०७ ॥ अहो साहजिकं प्रेम दूरादपि

विराजते । चकोरनयनद्वन्द्वमाह्लादयति चन्द्रमाः ॥ २०८ ॥
 साक्षरा विपरीताश्चन्द्राक्षसा एव केवलम् । सरसो विपरीत-
 श्रेत्सरसत्वं न सुखति ॥ २०९ ॥ यदीच्छसि वशीकर्तुं
 जगदेकेन कर्मणा । परापवादसख्येभ्यो गां चरन्तीं निवा-
 रय ॥ २१० ॥ एकस्तपो द्विरध्यायी त्रिमिर्गीतं चतुः पथम् ।
 सप्त पञ्च कृषीणां च सङ्ग्रामो बहुभिर्जनैः ॥ २११ ॥
 काकः पक्षिषु चाण्डालः स्मृतः पशुषु गर्दभः । जराणां
 कोऽपि चाण्डालः स्मृतः सर्वेषु निन्दकः ॥ २१२ ॥
 दातृत्वं प्रियवक्तृत्वं धीरत्वमुचितज्ञता । अभ्यासेन न
 लभ्येयुश्चत्वारः सहजा गुणाः ॥ २१३ ॥ लोभमूलानि
 पापानि रसमूलानि व्याधयः । इष्टमूलानि शोकानि
 त्रीणि त्यक्त्वा सुखी भव ॥ २१४ ॥ प्रदोषे दीपकश्चन्द्रः
 प्रभाते दीपको रविः । त्रैलोक्ये दीपको धर्मः सुपुत्रः
 कुलदीपकः ॥ २१५ ॥ सुखार्थी त्यजते विद्यां विद्यार्थी
 त्यजते सुखम् । सुखार्थिनः कुतो विद्या कुतो विद्यार्थिनः
 सुखम् ॥ २१६ ॥ अन्नदानात्परं दानं विद्यादानमतः परम् ।
 अन्नेन क्षणिका तृप्तिर्यावज्जीवं च विद्यया ॥ २१७ ॥
 दूरस्थाः पर्वता रम्या वेश्या च सुखमण्डने । युद्धस्य
 वार्ता रम्या च त्रीणि रम्याणि दूरतः ॥ २१८ ॥ माता
 यदि विषं दद्याद्विक्रीणाति पिता सुतम् । राजा हरति
 सर्वस्वं तत्र का परिदेवना ॥ २१९ ॥ अहेरिव गणाद्वीतः
 पराज्वाच्च विषादिव । राक्षसीभ्य इव स्त्रीभ्यः स
 विद्यामधिगच्छति ॥ २२० ॥ अवज्ञानुदितं प्रेम
 नवीकर्तुं क ईश्वरः । संधिं न याति स्फुटितं
 लाक्षालेपेन मौक्तिकम् ॥ २२१ ॥ संनिकर्षोऽत्र मर्त्याना-
 मनादरणकारणम् । गाङ्गं हित्वा यथाऽन्याम्भस्तत्रत्यो याति
 शुद्धये ॥ २२२ ॥ लेखनी पुस्तकं रामा परहस्ते गता गता ।
 कदाचित्पुनरायाता अथा मुधा च चुम्बिता ॥ २२३ ॥
 पूर्वदत्तेषु या विद्या पूर्वदत्तेषु च यद्धनम् । पूर्वदत्तेषु या
 भार्या अग्रे धावति धावति ॥ २२४ ॥ श्रुत्वा धर्मं
 विजानाति श्रुत्वा त्यजति दुर्मतिम् । श्रुत्वा ज्ञानमवा-
 मोति श्रुत्वा मोक्षं च विन्दति ॥ २२५ ॥ मनो धावति
 सर्वत्र मदेन्मत्तगजेन्द्रवत् । ज्ञानाङ्कुशसमा बुद्धिस्तस्य
 निश्चलते मनः ॥ २२६ ॥ इच्छेच्चैद्विपुलां मैत्री त्रीणि तत्र न
 कारयेत् । वाग्वादमर्थसंबन्धं तत्पत्नीपरिभाषणम् ॥ २२७ ॥
 अयुक्तं स्वामिनो युक्तं युक्तं नीचस्य दूषणम् । अयुक्तं
 राहवे मृद्विर्विषं रुद्रस्य भूषणम् ॥ २२८ ॥ पण्डिते चैव
 मूर्खे च बलवत्यपि दुर्जने । ईश्वरे च दरिद्रे च मृत्योः सर्वत्र
 उत्पत्ता ॥ २२९ ॥ सङ्ग्रामे सुमटेन्द्राणां कवीनां कवि-

मण्डले । दीप्तिर्वा दीप्तिहानिर्वा मुहूर्तादेव जायते ॥ २३० ॥
 विषस्य विषयाणां हि दृश्यते महदन्तरम् । उपभुक्तं वि-
 हन्ति विषयाः स्मरणादपि ॥ २३१ ॥ पुराणान्ते इमं
 नान्ते मैथुनान्ते च या मतिः । सा मतिः सर्वदा चेत्स्याति-
 न मुच्येत बन्धनात् ॥ २३२ ॥ आकारेणैव चतुरास्त-
 यन्ति परेक्षितम् । गर्भस्थं केतकीपुष्पमामोदेनेव पदप-
 ॥ २३३ ॥ न ज्ञातुं नाप्यनुज्ञातुं नेक्षितुं नाप्युपेक्षितुम्
 स्वजनः स्वजने जातं विपत्तातं समीहते ॥ २३४ ॥
 प्रायो दुरन्तपर्यन्ताः संपदोऽपि दुरात्मनाम् । भवन्ति
 सुखोदका विपदोऽपि महात्मनाम् ॥ २३५ ॥ उद-
 भूतिमिच्छद्भिः सद्भिः खलु न दृश्यते । चतुर्थीचन्द्रलेके
 परस्त्रीभालपट्टिका ॥ २३६ ॥ अकाण्डपातजातानामात्र-
 मर्मभेदिनाम् । गाढशोकप्रहाराणामचिन्तैव महौष-
 ॥ २३७ ॥ अनिलोद्धितकार्यस्य वाग्जालं वाग्मिनो वृथा
 निमित्तादपराद्धेयोर्धानुष्कस्येव बलितम् ॥ २३८ ॥ शं-
 श्वेतार्कपुष्पेण चन्द्रमा वक्षतन्तुना । अच्युतः स्मृतिमो-
 साधवः करसंपुटैः ॥ २३९ ॥ अकृत्वा पौरुषं या श्री-
 कासिन्यपि किं तथा । जरद्भवोऽपि चाश्नाति देवादुष-
 तृणम् ॥ २४० ॥ मन्दाकिनीपयःपानं मन्दाक्षीमुख-
 नम् । मन्दरोपवनक्रीडा मन्दानुष्ठानतः कुतः ॥ २४१ ॥
 दीपो भक्षयते ध्वान्तं कज्जलं च प्रसूयते । यदन्नं भक्ष-
 न्नित्यं जायते तादृशी प्रजा ॥ २४२ ॥ मौनं कालमि-
 म्बश्च प्रयाणं भूमिदर्शनम् । भृकुट्यन्यमुखी वार्ता नर-
 वद्धिधः स्मृतः ॥ २४३ ॥ अक्षराणि परीक्ष्यन्तामन्व-
 म्बरेण किम् । शंभुरम्बरहीनोऽपि सर्वज्ञः किं न जान-
 ॥ २४४ ॥ दोषोऽपि गुणतां याति प्रभोर्भवति चेक-
 अङ्गहीनोऽपि सूर्येण सारथ्ये योजितोऽरुणः ॥ २४५ ॥
 उत्तमं प्रणिपातेन शूरं भेदेन योजयेत् । नीचमत्यप्र-
 इष्टं धर्मेण योजयेत् ॥ २४६ ॥ अकुले पतितो राजा यु-
 पुत्रो हि पण्डितः । निर्धनस्य धनप्राप्तिस्तृणवन्मन्यते य-
 ॥ २४७ ॥ लोकेषु निर्धनो दुःखी ऋणग्रस्तस्ततोऽधिक-
 ताभ्यां रोगयुतो दुःखी तेभ्यो दुःखी कुभार्यकः ॥ २४८ ॥
 आज्ञामङ्को नरेन्द्राणां विप्राणां मानखण्डनम् । पृथक्पृथ-
 च नारीणामशस्त्रवध उच्यते ॥ २४९ ॥ प्रस्ताव-
 वाक्यं सद्भावसदृशं प्रियम् । आत्मशक्तिसमं कोपं कु-
 न विनश्यति ॥ २५० ॥ पठकः पाठकश्चैव ये चा-
 शास्त्रपाठकाः । सर्वे व्यसनिनो ज्ञेया यः क्रियावान्त्स पण्डि-
 ॥ २५१ ॥ पण्डितैः सह सांगत्यं पण्डितैः सह संकथाः । पण्डि-
 सह मित्रत्वं कुर्वाणो नावसीदति ॥ २५२ ॥ शीलं शौर्यं

लसं पाण्डित्यं मित्रसंग्रहः । अचोरहरणीयानि पश्चैतान्यक्षयो
निधिः ॥ २५३ ॥ मातृवत्परदारानि परद्रव्याणि लोष्टवत् ।
आत्मवत्सर्वभूतानि यः पश्यति स पश्यति ॥ २५४ ॥
धर्मार्थकाममोक्षाणां यस्यैकोऽपि न विद्यते । अजागलस्त-
नस्येव तस्य जन्म निरर्थकम् ॥ २५५ ॥ स जीवति गुणा
यस्य धर्मो यस्य स जीवति । गुणधर्मविहीनो यो निष्फलं
तस्य जीवितम् ॥ २५६ ॥ गुरुशुश्रूषया विद्या पुष्कलेन
धनेन वा । अथवा विद्यया विद्या चतुर्थी नोपलभ्यते ॥ २५७ ॥
षट्पदः पुष्पमध्यस्थो यथा सारं समुद्धरेत् । तथा सर्वेषु
शास्त्रेषु सारं गृह्णन्ति पण्डिताः ॥ २५८ ॥ गुणान्भूषयते
रूपं शीलं भूषयते कुलम् । सिद्धिर्भूषयते विद्यां भोगो
भूषयते धनम् ॥ २५९ ॥ अगुणस्थं हतं रूपमशीलस्य
हतं कुलम् । असिद्धेस्तु हता विद्या अमोगस्य हतं धनम्
॥ २६० ॥ दिवा पश्यति नोलूकः काको नक्तं न पश्यति ।
अपूर्वं कोऽपि कामान्धो दिवा नक्तं न पश्यति ॥ २६१ ॥
यौवनं धनसंपत्तिः प्रभुत्वमविवेकिता । एकैकमप्यनर्थाय
किमु यत्र चतुष्टयम् ॥ २६२ ॥ मुख्यमेकं पुरस्कृत्य शून्या-
त्मानोऽपि साधकाः । भवन्ति तं विना नैव यथा संख्या-
ङ्कविन्दवः ॥ २६३ ॥ वचस्तत्रैव वक्तव्यं यत्रोक्तं सफलं
भवेत् । स्थायीभवति चात्यन्तं रङ्गः शुक्लपटे यथा ॥ २६४ ॥
पिण्डे पिण्डे मतिर्मिच्छा कुण्डे कुण्डे नवं पयः । जातौ
जातौ नवाचारा नवा वाणी मुखे मुखे ॥ २६५ ॥ गान्धर्वं
गन्धसंयुक्तं ताम्बूलं भारती कथा । इष्टा भार्या प्रियं मित्र-
मपूर्वाणि दिने दिने ॥ २६६ ॥ विद्यया सह मर्त्यं कुशि-
ष्याय न दापयेत् । तथापि दीयते विद्या पश्चात्संजायते रिपुः
॥ २६७ ॥ मर्कटस्य सुरापानं तस्य वृश्चिकदंशनम् । तन्मध्ये
भूतसंचारो यद्वा तद्वा भविष्यति ॥ २६८ ॥ पुस्तकेषु च
या विद्या परहस्तेषु यद्धनम् । सङ्ग्रामे च गृहे सैन्यं तिस्रः
पुंसां विडम्बनाः ॥ २६९ ॥ असावधाने पाण्डित्यं क्रय-
क्रीतं च मैथुनम् । भोजनं च पराधीनं तिस्रः पुंसां विड-
म्बनाः ॥ २७० ॥ पादेन क्रम्यते पन्था मानहीनं च
भोजनम् । अविवेकिप्रभोः सेवा पातकं किमतः परम् ॥ २७१ ॥
गुण्यन्ति भोजनैर्विप्रा मयूरा धनगर्जितैः । साधवः परसं-
तोषैः खलाः परविपत्तिषु ॥ २७२ ॥ प्रत्यक्षे गुरवः स्तुत्याः
परोक्षे मित्रबान्धवाः । कर्मान्ते दासभृत्याश्च पुत्रा नैव तथा
स्त्रियः ॥ २७३ ॥ विनयं राजपुत्रेभ्यः पण्डितेभ्यः सुभा-
षितम् । अन्ततः घूतकारेभ्यः स्त्रीभ्यः शिक्षेत कैतवम् ॥ २७४ ॥
वनघान्यप्रयोगेषु विद्यासंग्रहेषु च । आहारे व्यवहारे च
त्यक्तलजः सुखी भवेत् ॥ २७५ ॥ सुहृत्तमपि जीवेत नरः

शुक्लेन कर्मणा । न कल्पमपि कृष्णेन लोकद्वयविरोधिना
॥ २७६ ॥ गते शोको न कर्तव्यो भविष्यं नैव चिन्त-
येत् । वर्तमानेन कालेन वर्तयन्ति विचक्षणाः ॥ २७७ ॥
स्वभावेन हि तुष्यन्ति देवाः सत्पुरुषाः पिता । ज्ञातय-
स्त्वन्नपानेन वाक्प्रदानेन पण्डिताः ॥ २७८ ॥ नराणां
नापितो धूर्तः पक्षिणां चैव वायसः । चतुष्पदां शृगालस्तु
स्वेच्छाचारी तपस्विनाम् ॥ २७९ ॥ चाण्डालः पक्षिणां
काकः पशूनां चैव कुक्कुरः । कोपो मुनीनां चाण्डालः-
श्चाण्डालः सर्वनिन्दकः ॥ २८० ॥ अमत्संपूज्यते चक्रं अम-
त्संपूज्यते द्विजः । अमत्संपूज्यते राजा स्त्री अमन्ती
विनश्यति ॥ २८१ ॥ न पश्यति च जन्मान्धः कामान्धो
नैव पश्यति । न पश्यति मदोन्मत्तो हर्षां दोषं न पश्यति
॥ २८२ ॥ स्वयं कर्म करोत्यात्मा स्वयं तत्फलमश्नुते ।
स्वयं अमति संसारे स्वयं तस्माद्विमुच्यते ॥ २८३ ॥
खङ्गमूलं भवेद्राज्यमस्त्रीमूलं स्थिरं भवेत् । प्रजामूलं भवे-
दर्था वैरमूलं विनश्यति ॥ २८४ ॥ ऋणकर्ता पिता
शत्रुमाता च व्यभिचारिणी । अविनीता रिपुर्भार्या पुत्रः
शत्रुरप्यण्डितः ॥ २८५ ॥ नास्ति कामसमो व्याधिर्नास्ति मोह-
समो रिपुः । नास्ति क्रोधसमो बह्निर्नास्ति ज्ञानात्परं सुखम्
॥ २८६ ॥ विद्या मित्रं प्रवासेषु भार्या मित्रं गृहेषु च ।
व्याधितस्यौषधं मित्रं धर्मो मित्रं मृतस्य च ॥ २८७ ॥
नास्ति मेघसमं तोयं नास्ति चात्मसमं बलम् । नास्ति
चक्षुःसमं तेजो नास्ति धान्यसमं प्रियम् ॥ २८८ ॥ अधना
धनमिच्छन्ति वादमिच्छन्ति गर्विताः । मानवाः स्वर्गमि-
च्छन्ति मोक्षमिच्छन्ति देवताः ॥ २८९ ॥ सत्येन
धार्यते पृथ्वी सत्येन तपते रविः । सत्येन वायवो वान्ति
सर्वे सत्ये प्रतिष्ठितम् ॥ २९० ॥ हस्तस्य भूषणं दानं
सत्यं कण्ठस्य भूषणम् । श्रोत्रस्य भूषणं शास्त्रं भूषणे
किं प्रयोजनम् ॥ २९१ ॥ युक्तमुक्तं पुराविद्विश्चिन्ता
जैर्तिः सुदारुणा । न भेषजैर्लङ्घ्यैर्न चान्यैरुपशाम्यति
॥ २९२ ॥ आवासः क्रियतां गाङ्गे पापहारिणि वारिणि ।
स्तनमध्ये तरुण्या वा मनोहारिणि हारिणि ॥ २९३ ॥
सुभाषितरसाखादः ग्रीवस्त्रीसंगमस्तथा । सेवा विवेकिनो
राज्ञो दुःखनिर्मूलनं त्रयम् ॥ २९४ ॥ ईर्ष्यां घृणी त्वसं-
तुष्टः क्रोधनो नित्यशङ्कितः । परमाग्योपजीवी च पडेत
दुःखमागिनः ॥ २९५ ॥ नवं वस्त्रं नवं छत्रं नव्या स्त्री नूतनं
गृहम् । सर्वत्र नूतनं शस्तं सेवकास्ते पुरातने ॥ २९६ ॥
बुद्धस्य वचनं ग्राह्यमापत्काले सुपस्थिते । सर्वत्रैव विज्ञा-

रेण नाहारे न च मैथुने ॥ २९७ ॥ अतिदूरपथश्रान्ता-
 इच्छायां यान्ति च शीतलाम् । शीतलाश्च पुनर्यान्ति का
 कस्य परिदेवता ॥ २९८ ॥ अपमानं पुरस्कृत्य मानं
 कृत्वा च पृष्ठतः । स्वकार्यमुद्धरेत्याज्ञः कार्यध्वंसो हि मूर्खता
 ॥ २९९ ॥ कृतस्य करणं नास्ति मृतस्य मरणं तथा ।
 गतस्य शोचनं नास्ति ह्येतद्वेदविदां मतम् ॥ ३०० ॥
 नाकाले त्रियते जन्तुर्विद्वः शरशतैरपि । कुशकण्टक-
 विद्धोऽपि प्राप्तकालो न जीवति ॥ ३०१ ॥ निमग्नस्य पयो-
 रंशौ पर्यताप्यतितस्य च । तक्षकेणापि दष्टस्य आयुर्मर्माणि
 रक्षति ॥ ३०२ ॥ नानृषिः कुरुते काव्यं नारुद्रः क्रम-
 पाठकः । नादेवांशो ददात्यन्न नाविष्णुः पृथिवीपतिः
 ॥ ३०३ ॥ कवयः किं न पश्यन्ति किं न मक्षन्ति
 वायसाः । मद्यपाः किं न जल्पन्ति किं न कुर्वन्ति योषितः
 ॥ ३०४ ॥ वह्निञ्चालेव गृहिणी रक्षणीया प्रयत्नतः ।
 बुद्धिक्षयविकाराभ्यां स्वाश्रयक्षेममिच्छता ॥ ३०५ ॥
 ददाति प्रतिगृह्णाति गुह्यमाख्याति धृच्छति । सुद्धे
 भोजयते चैव षड्विधं प्रीतिलक्षणम् ॥ ३०६ ॥ अस्थिरं
 जीवितं लोके अस्थिरे धनयौवने । अस्थिरा पुत्रदाराश्च
 धर्मः कीर्तिर्द्वयं स्थिरम् ॥ ३०७ ॥ लालयेत्पञ्च वर्षाणि दश
 वर्षाणि ताडयेत् । प्राप्ते तु षोडशे वर्षे पुत्रं मित्रवदाचरेत्
 ॥ ३०८ ॥ गणेशः स्तौति मार्जारं स्वबाहूस्त्राभिरक्षणे ।
 महानपि प्रसङ्गेन नीचं सेवितुमिच्छति ॥ ३०९ ॥ श्यामा
 मन्थरगामिन्यः पीनोन्नतपयोधराः । महिष्यश्च महिष्यश्च
 सन्ति पुण्यवतां गृहे ॥ ३१० ॥ पदे पदे च रत्नानि
 योजने रसकूपिका । भाग्यहीना न पश्यन्ति बहुरत्ना वसु-
 धरा ॥ ३११ ॥ राजा वेद्या यमो वह्निः प्राघूर्णा बाल्या-
 चकौ । परदुःखं न जानाति ह्यष्टमो ग्रामकण्ठकः ॥ ३१२ ॥
 क्रोधो मूलमनर्थानां क्रोधः संसारबन्धनम् । धर्मक्षयकरः
 क्रोधस्तस्मात्क्रोधं विवर्जयेत् ॥ ३१३ ॥ प्रेम सत्यं तयोरेव
 ययोर्योगवियोगयोः । वत्सरा वासरीयन्ति वासरीयन्ति
 वत्सराः ॥ ३१४ ॥ किं धनेन कुबेरस्य सुभाषितगुणेन किम् ।
 धाचस्पतेश्च दीपेन रवेः सिन्धोश्च बिन्दुना ॥ ३१५ ॥
 मधुना सिद्ध्येन्निम्बं निम्बः किं मधुरायते । जातिस्वभाव-
 दोषोऽयं कटुकत्वं न मुञ्चति ॥ ३१६ ॥ कर्तव्यमेव कर्त-
 व्यं प्राणैः कण्ठगतैरपि । अकर्तव्यं न कर्तव्यं प्राणैः कण्ठ-
 गतैरपि ॥ ३१७ ॥ अधिहोत्रं गृहं क्षेत्रं मित्रं भार्या सुतं
 शिशुम् । रिक्तपाणिं पश्येत् राजानं देवतां गुरुम् ॥ ३१८ ॥
 उत्तमं स्तार्जितं मुक्तं मध्यमं पितुरर्जितम् । कनिष्ठं
 भ्रातृचित्तं च स्त्रीविस्तमधमाधमम् ॥ ३१९ ॥ अलसस्य कुतो

विद्या अविद्यस्य कुतो धनम् । अधनस्य कुतो मित्रमपि
 त्रस्य कुतः सुखम् ॥ ३२० ॥ अनर्घ्यमपि माणिक्यं हेम-
 श्रयमपेक्षते । अनाश्रया न शोभन्ते पण्डिता वनिता ललाटे
 ॥ ३२१ ॥ विप्रार्थेषु धनक्षीणं स्वदारगतयौवनम् । स्वादि-
 कार्ये हतप्राणमन्ते तिष्ठति माधवः ॥ ३२२ ॥ न विश्वे-
 दमित्रस्य मित्रस्यापि न विश्वसेत् । कदाचित्कुपितं मि-
 त्रं सर्वं गुह्यं प्रकाशयेत् ॥ ३२३ ॥ अभ्रच्छाया तृणादि-
 खले प्रीतिः स्थले जलम् । वेद्यासक्तिः कुमित्रं च षडे-
 बुद्धदोषमाः ॥ ३२४ ॥ प्रमदा मदिरा लक्ष्मीर्विज्ञेया त्रि-
 धा सुरा । दृष्ट्वोन्मादयत्येका पीता चान्यातिसंचय-
 ॥ ३२५ ॥ राजपत्नी गुरोः पत्नी भ्रातृपत्नी तथैव च
 पत्नीमाता स्वमाता च पञ्चैता मातरः स्मृताः ॥ ३२६ ॥
 इक्षुदण्डास्तिलाः शूद्राः कामिनी हेम मेदिनी । दधि चन्द-
 ताम्बूले मर्दनं गुणवर्धनम् ॥ ३२७ ॥ पराधीनं वृथा ज-
 परस्त्रीषु वृथा सुखम् । परगेहे वृथा लक्ष्मीर्विद्या या पु-
 के वृथा ॥ ३२८ ॥ असंमाने तपोवृद्धिः संमानाच्च त-
 क्षयः पूजया । पुण्यहानिः स्यान्निन्दया सद्गतिर्भवे-
 ॥ ३२९ ॥ ध्यानशस्त्रं बकानां च वेद्यानां मोहशस्त्रकम्
 साधुत्वशस्त्रं मैदानां परप्राणार्थहारकम् ॥ ३३० ॥
 ललितान्तानि गीतानि प्रसूतान्तं च यौवनम्
 विशाखान्ता मेघमाला तक्रान्तं खलु भोजनम् ॥ ३३१ ॥
 धातुः परीक्षा दुर्मिक्षे स्त्रीपरीक्षा च निर्धने । युद्धे च
 परीक्षा च मृत्योरत्यन्तमापदि ॥ ३३२ ॥ अन्यमाश्रय-
 लक्ष्मीस्त्वन्यमन्यं च मेदिनी । अनन्यगामिनी पुंसां कीर्ति-
 रेका पतिव्रता ॥ ३३३ ॥ न कालः खड्गसुखम्य कि-
 कृन्तति कस्यचित् । कालस्य बलमेतावद्विपरीतार्थदर्श-
 ॥ ३३४ ॥ जानन्नपि जनो देवात्मकरोति विगर्हितम् ।
 कर्म गर्हितं लोके कस्यचिद्वोचते कृतम् ॥ ३३५ ॥ सद्गतिं
 जयेन्मित्रं सद्भावेन च बान्धवान् । स्त्रीभृत्यान्दानमानान्
 दाक्षिण्येनेतरं जनम् ॥ ३३६ ॥ संतोषस्त्रिषु कर्तव्यः
 दारे भोजने धने । त्रिषु चैव न कर्तव्यो दाने तपसि पात्र-
 ॥ ३३७ ॥ न पुत्रात्परमो लाभो न भार्यायाः परं सुखम्
 न धर्मात्परमं मित्रं नानृतात्पातकं परम् ॥ ३३८ ॥
 यांसमपि शीलेन विहीनं नैव पूजयेत् । अपि शूद्रं
 धर्मज्ञं सद्गुणमभिपूजयेत् ॥ ३३९ ॥ शत्रोरपि गुणा बान्ध-
 दोषा वाच्या गुरोरपि । सर्वदा सर्ववत्त्वेन पुत्रे शिष्यवत्
 चरेत् ॥ ३४० ॥ सुकुले योजयेत्कन्यां पुत्रं विद्व-
 योजयेत् । व्यसने योजयेच्छत्रुमिष्टं धर्मेण योजयेत् ॥ ३४१ ॥

नक्षत्रभूषणं चन्द्रो नारीणां भूषणं पतिः । पृथिवीभूषणं
 राजा विद्या सर्वस्य भूषणम् ॥ ३४२ ॥ लालने बहवो
 दोषास्ताडने बहवो गुणाः । तस्मात्पुत्रं च शिष्यं च ताड-
 येन्न तु लालयेत् ॥ ३४३ ॥ दूरतः शोभते मूर्खो लम्बशाट-
 पदावृतः । तावच्च शोभते मूर्खो यावत्किञ्चिन्न भाषते
 ॥ ३४४ ॥ सकृदुष्टं च मित्रं यः पुनः संघातुमिच्छति । स
 मृत्युमुपगृह्णाति गर्भमश्वतरी यथा ॥ ३४५ ॥ न कश्चित्क-
 सचिन्मित्रं न कश्चित्कस्यचिद्रिपुः । कारणेन हि जायन्ते मि-
 त्राणि रिपवस्तथा ॥ ३४६ ॥ हस्ती हस्तसहस्रेण शतहस्तेन
 वाजिनः । शृङ्गिणो दशहस्तेन स्थानत्यागेन दुर्जनः ॥ ३४७ ॥
 आपदर्थं धनं रक्षेद्द्वारान् रक्षेद्द्वारैरपि । आत्मानं सततं रक्षे-
 द्वारैरपि धनैरपि ॥ ३४८ ॥ परदारान्परद्वयं परीवाद् परस्य
 च । परीहासं गुरोः स्थाने चापल्यं च विवर्जयेत् ॥ ३४९ ॥
 अग्रगल्भस्य या विद्या कृपणस्य च यद्धनम् । यच्च बाहुबलं
 मीरोर्व्यर्थमेतन्नयं सुवि ॥ ३५० ॥ शरीरनिरपेक्षस्य दक्षस्य
 व्यवसायिनः । बुद्धिप्रारब्धकार्यस्य नास्ति किञ्चन दुष्करम्
 ॥ ३५१ ॥ असूयया हतेनैव पूर्वोपायोद्यमैरपि । कर्तॄणां
 गृह्यते संपत्सुहृद्भिर्मित्रमिस्तथा ॥ ३५२ ॥ अतिदाक्षिण्य-
 युक्तानां शङ्कितानां पदे पदे । परापवादमीरूपां दूरतो
 यान्ति संपदः ॥ ३५३ ॥ आदानस्य प्रदानस्य कर्तव्यस्य
 च कर्मणः । क्षिप्रमक्रियमाणस्य कालः पिवति तद्रसम्
 ॥ ३५४ ॥ न स्वल्पस्य कृते भूरि नाशयेन्मतिमान्नरः ।
 एतदेव हि पाण्डित्यं न स्वल्पाद्भरिनाशनम् ॥ ३५५ ॥
 अफलानि दुरन्तानि समव्ययफलानि च । अशक्यानि च
 वस्तूनि नारमेत विचक्षणः ॥ ३५६ ॥ किं नु मे स्याद्विदं
 कृत्वा किं नु मे स्यादकुर्वतः । इति संचिन्त्य मनसा प्राज्ञः
 कुर्वति वा न वा ॥ ३५७ ॥ देहे पातिनि का रक्षा यशो
 रक्ष्यमापातवत् । नरः पतितकायोऽपि यशःकायेन जीवति
 ॥ ३५८ ॥ निमेषमात्रमपि ते वयो गच्छन्न तिष्ठति ।
 तस्माद्देहेष्वनित्येषु कीर्तिमेकमुपार्जय ॥ ३५९ ॥ बुधाग्रे न
 गुणान्भूयात्साधु वेत्ति यतः स्वयम् । मूर्खाग्रेऽपि च न
 भूयाद्बुधप्रोक्तं न वेत्ति सः ॥ ३६० ॥ यावत्स्वस्थमिदं देहं
 यावन्मृत्युश्च दूरतः । तावदात्महितं कुर्यात्प्राणान्ते किं करि-
 ष्यसि ॥ ३६१ ॥ यः करोति वधोदका निःश्रेयसकरीः
 क्रियाः । ग्लानिदोषच्छिदः स्वच्छाः स मूढः पङ्कयत्यपः
 ॥ ३६२ ॥ मूलं दोषस्य हिंसादेरर्थकामौ स मा मुषः ।
 तौ हि तत्त्वावबोधस्य दुरुच्छेदावुपप्लवौ ॥ ३६३ ॥ अमि-
 त्रोहेण भूतानामर्जयन्नावरीः श्रियः । उदन्वानिव सिन्धु-
 नामापदामेति पात्रताम् ॥ ३६४ ॥ या गम्याः सत्सहा-

यानां यासु खेदो भयं यतः । तासां किं यन्न दुःखाय विप-
 दामिव संपदाम् ॥ ३६५ ॥ दुरासदानरीनुग्रान्धृतेर्विश्वास-
 जन्मनः । भोगान्भोगानिवाहेयान्धास्यापन्न दुर्लभा ॥ ३६६ ॥
 नान्तरज्ञाः श्रियो जातु प्रियैरासां न भूयते । आसक्तास्ता-
 स्वमी मूढा वामशीला हि जन्तवः ॥ ३६७ ॥ कोऽपवादः
 स्तुतिपदे यदशीलेषु चक्षलाः । साधुवृत्तानपि बुद्धा विक्षि-
 पन्त्येव संपदः ॥ ३६८ ॥ कृतवानन्यदेहेषु कर्ता च विधुरं
 मनः । अप्रियैरिव संयोगो विप्रयोगः प्रियैः सह ॥ ३६९ ॥
 शून्यमाकीर्णतामेति तुल्यं व्यसनमुस्तवैः । विप्रलम्भोऽपि
 लामाय सति प्रियसमागमे ॥ ३७० ॥ तदा रम्याण्यर-
 म्याणि प्रियाः शल्यं तदासवः । तदैकाकी सबन्धुः सन्निष्टेन
 रहितो यदा ॥ ३७१ ॥ युक्तः प्रमाद्यसि हितादपेतः परित-
 प्यसे । यदि नेष्टात्मनः पीडा मा सञ्जि भवता जने ॥ ३७२ ॥
 जन्मिनोऽस्य स्थितिं विद्वल्लक्ष्मीमिव चलाचलाम् । भवान्मा-
 स वधीष्याय्यं न्यायाधारा हि साधवः ॥ ३७३ ॥ अवि-
 ज्ञातप्रबन्धस्य वचो वाचस्पतेरिव । ब्रजत्यफलतामेव नय-
 द्रुह इवेहितम् ॥ ३७४ ॥ कर्मायत्तं फलं पुंसां बुद्धिः कर्मा-
 नुसारिणी । तथापि सुधिया भाव्यं सुविचार्यैव कुर्वता
 ॥ ३७५ ॥ मनसा चिन्तितं कर्म वचसा न प्रकाशयेत् ।
 अन्यलक्षितकार्यस्य यतः सिद्धिर्न जायते ॥ ३७६ ॥ कुदेशं
 च कुवृत्तिं च कुमार्या कुनदीं तथा । कुद्रव्यं च कुभोज्यं
 च वर्जयेत्तु विचक्षणः ॥ ३७७ ॥ अस्ति पुत्रो वशे यस्य
 मृत्यो भार्या तथैव च । अभावे सति संतोषः स्वर्गस्योऽसौ
 महीतले ॥ ३७८ ॥ माता यस्य गृहे नास्ति भार्या चाप्रि-
 यवादिनी । अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं तथा गृहम्
 ॥ ३७९ ॥ कोकिलानां स्वरो रूपं नारीरूपं पतिव्रतम् ।
 विद्या रूपं कुरूपाणां क्षमा रूपं तपस्विनाम् ॥ ३८० ॥
 अविद्यं जीवनं शून्यं दिक्शून्या चेदबान्धवा । पुत्रहीनं गृहं
 शून्यं सर्वशून्या दरिद्रता ॥ ३८१ ॥ अदाता वंशदोषेण
 कर्मदोषादरिद्रता । उन्मादो मातृदोषेण पितृदोषेण मूर्खता
 ॥ ३८२ ॥ अतिदर्ये हता लङ्का हतिमाने च कौरवाः ।
 अतिदाने बलिर्बद्धः सर्वमत्यन्तगर्हितम् ॥ ३८३ ॥ वस्त्र-
 हीनस्त्वलंकारो घृतहीनं च भोजनम् । स्तनहीना च या नारी
 विद्याहीनं च जीवनम् ॥ ३८४ ॥ पुत्रप्रयोजना दाराः पुत्रः
 पिण्डप्रयोजनः । हितप्रयोजनं मित्रं धनं सर्वप्रयोजनम्
 ॥ ३८५ ॥ दुर्लभं संस्कृतं वाक्यं दुर्लभः क्षेमकृत्युतः । दुर्लभा
 सदृशी भार्या दुर्लभः स्वजनः प्रियः ॥ ३८६ ॥ अशोच्यो
 निर्धनः प्राज्ञोऽशोच्यः पण्डितवान्ववः । अशोच्या विधवा
 नारी पुत्रपौत्रप्रतिष्ठिता ॥ ३८७ ॥ अविद्यः पुरुषः शोच्यः

शोच्यं मैथुनमप्रजम् । निराहाराः प्रजाः शोच्याः शोच्यं
राज्यमराजकम् ॥ ३८८ ॥ कुलीनैः सह संपर्कं पण्डितैः
सह मित्रताम् । ज्ञातिभिश्च समं मेलं कुर्वाणो न विनश्यति
॥ ३८९ ॥ कष्टा वृत्तिः पराधीना कष्टे वासो निराश्रयः ।
निर्धनो व्यवसायश्च सर्वकष्टा दरिद्रता ॥ ३९० ॥
तस्करस्य कुतो धर्मो दुर्जनस्य कुतः क्षमा । वेद्यानां च
कुतः स्नेहः कुतः सत्यं च कामिनाम् ॥ ३९१ ॥ प्रेषितस्य
कुतो मानः कोपनस्य कुतः सुखम् । स्त्रीणां कुतः सतीत्वं
च कुतो मैत्री खलस्य च ॥ ३९२ ॥ दुर्बलस्य बलं राजा
बालानां रोदनं बलम् । बलं मूर्खस्य मौनित्वं चौराणामनृतं
बलम् ॥ ३९३ ॥ यो ध्रुवाणि परित्यज्य अध्रुवं परिषेवते ।
ध्रुवाणि तस्य नश्यन्ति अध्रुवं नष्टमेव च ॥ ३९४ ॥ शुष्कं
मांसं स्त्रियो वृद्धा बालार्कस्तरुणं दधि । प्रभाते मैथुनं निद्रा
सद्यःप्राणहराणि षट् ॥ ३९५ ॥ सद्योमांसं नवाञ्च च
बाला स्त्री क्षीरमोजनम् । घृतमुष्णोदकं चैव सद्यःप्राणक-
राणि षट् ॥ ३९६ ॥ सिंहादेकं वक्रादेकं षट् शुनस्त्रीणि
गर्दमात् । वायसात्यश्च शिक्षेच्च चत्वारि कुक्कुटादपि
॥ ३९७ ॥ प्रभूतमल्पकार्यं वा यो नरः कर्तुमिच्छति ।
सर्वारम्भेण तत्कुर्यात्सिंहादेकं प्रकीर्तितम् ॥ ३९८ ॥ सर्वे-
न्द्रियाणि संयम्य वक्त्रव्यपतितो जनः । कालदेशोपपन्नानि
सर्वकार्याणि साधयेत् ॥ ३९९ ॥ बह्वशी स्वल्पसंतुष्टः
सुनिद्रः शीघ्रचेतनः । प्रभुमत्तश्च शूरश्च ज्ञातव्याः षट् शुनो
गुणाः ॥ ४०० ॥ अविश्रामं बहेद्भारं शीतोष्णं च न
विन्दति । ससंतोषस्तथा नित्यं त्रीणि शिक्षेत गर्दमात्
॥ ४०१ ॥ गूढमैथुनघाटर्षे च काले चालयसंग्रहम् । अप्र-
मादमनालस्यं पञ्च शिक्षेत वायसात् ॥ ४०२ ॥ युद्धं च
प्रातरुत्थानं भोजनं सह बन्धुभिः । स्त्रियमापद्रतां रक्षेच्चतुः
शिक्षेत कुक्कुटात् ॥ ४०३ ॥ कोऽतिभारः समर्थानां किं
दूरं व्यवसायिनाम् । को विदेशः सविद्यानां कः परः प्रिय-
वादिनाम् ॥ ४०४ ॥ आपदां कथितः पन्था इन्द्रियाणा-
मसंयमः । तज्जयः संपदां मार्गो येनेष्टं तेन गम्यताम्
॥ ४०५ ॥ न च विद्यासमो बन्धुर्न च व्याधिसमो रिपुः ।
न चापत्यसमः स्नेहो न च देवात्परं बलम् ॥ ४०६ ॥
समुद्रावरणा भूमिः प्राकारावरणं गृहम् । नरेन्द्रावरणा देशा-
श्चरित्रावरणाः स्त्रियः ॥ ४०७ ॥ घृतकुम्भसमा नारी तप्ता-
ङ्गासमः पुमान् । तप्ताद्भूतं च वह्निं च नैकत्र स्थापयेद्बुधः
॥ ४०८ ॥ आहारो द्विगुणः स्त्रीणां बुद्धिस्तासां चतुर्गुणा ।
पद्मणो व्यवसायश्च कामश्चाष्टगुणः स्मृतः ॥ ४०९ ॥ जीर्ण-
भञ्जं प्रशंसीयाद्भार्यो च गतयौवनाम् । रणात्ययागतं शूरं

सस्यं च गृहमागतम् ॥ ४१० ॥ असंतुष्टा द्विजा नद्याः
संतुष्टाश्च महीमुजः । सलज्जा गणिका नद्या निर्लज्जाश्च कुल-
स्त्रियः ॥ ४११ ॥ अवंशपतितो राजा मूर्खपुत्रश्च पण्डितः ।
अधनेन धनं प्राप्तं तृणवन्मन्यते जगत् ॥ ४१२ ॥ पुस्तकस्य
तु या विद्या परहस्तगतं धनम् । कार्यकाले समुत्पन्ने न सा
विद्या न तद्धनम् ॥ ४१३ ॥ पादपानां भयं वातात्यक्षानां
शिशिराद्भयम् । पर्वतानां भयं वज्रात्साधूनां दुर्जनाद्भयम्
॥ ४१४ ॥ यस्य क्षेत्रं नदीतीरे भार्या वापि परप्रिया । पुत्रस्य
विनयो नास्ति मृत्युरेव न संशयः ॥ ४१५ ॥ असंभार्यं
न वक्तव्यं प्रत्यक्षमपि दृश्यते । शिला तरति पानीं
गीतं गायति वानरः ॥ ४१६ ॥ सुमिक्षं कृषके नित्यं
नित्यं सुखमरोगिणि । भार्या भर्तुः प्रिया यस्य तस्य
नित्योत्सवं गृहम् ॥ ४१७ ॥ हेला स्यात्कार्यनाशाय
बुद्धिनाशाय निर्धनम् । याचना माननाशाय कुलनाशाय
भोजनम् ॥ ४१८ ॥ प्रथमे नार्जिता विद्या द्वितीये नार्जितं
धनम् । तृतीये नार्जितं पुण्यं चतुर्थे किं करिष्यति ॥ ४१९ ॥
नदीकूले च ये वृक्षाः परहस्तगतं धनम् । कार्ये स्त्रीणोच्च
यस्यात्सर्वे तद्विफलं भवेत् ॥ ४२० ॥ कूपोदकं वटच्छाया
श्यामा स्त्री चेष्टकालयम् । शीतकाले भवेदुष्णं ग्रीष्मकाले
च शीतलम् ॥ ४२१ ॥ विषं चङ्क्रमणं रात्रौ विषं राशोऽप्य-
कूलता । विषं स्त्रियोऽप्यन्यहृदो विषं व्याधिरवीक्षितः
॥ ४२२ ॥ दुरधीता विषं विद्या अजीर्णे भोजनं विषम् । किं
गोष्ठी दरिद्रस्य वृद्धस्य तरुणी विषम् ॥ ४२३ ॥ प्रदोषे
निहतः पन्थाः पतिता निहताः स्त्रियः । अल्पबीजं हतं क्षेत्रं
भृत्यदोषाद्भूतः प्रभुः ॥ ४२४ ॥ हतमश्रोत्रियं श्राद्धं हतं
यज्ञस्त्वदक्षिणः । हता रूपवती बन्ध्या हतं सैन्यमनायकः
॥ ४२५ ॥ किं करिष्यन्ति वक्तारः श्रोता यत्र न विद्यते
नम्रक्षपणके देशे रजकः किं करिष्यति ॥ ४२६ ॥ अजप-
मरवत्प्राज्ञो विद्यामर्थं च चिन्तयेत् । गृहीत इव केसो
मृत्युना धर्ममाचरेत् ॥ ४२७ ॥ आशुः कर्म च विचि-
विद्या निघनमेव च । पश्चैतान्यपि सृज्यन्ते गर्भस्थस्यैव
देहिनः ॥ ४२८ ॥ यदभावि न तद्भावि भावि चेन्न तस्य
न्यथा । इति चिन्ताविषमोऽयमगदः किं न पीयते ॥ ४२९ ॥
नाद्रव्ये निहिता काचिक्रिया फलवती भवेत् । न व्याप-
शतेनापि शुक्लवत्याढ्यते वक्रः ॥ ४३० ॥ शोकस्थानसहस्राणि
भयस्थानशतानि च । दिवसे दिवसे मूढमाविशन्ति न पण्डित-
तम् ॥ ४३१ ॥ उत्थायोत्थाय बोद्धव्यं महद्भयमुपस्थितम्
मरणव्याधिशोकानां किमद्य निपतिष्यति ॥ ४३२ ॥ अवि-
द्यादिद्वयमेऽपि न गतिर्जायते शुभा । यत्रास्ते विषसंदर्भे

सामान्यनीतिः

१६३

मृतं तदपि मृत्यवे ॥ ४३३ ॥ न संशयमनारुह्य नरो मद्राणि
पश्यति । संशयं पुनरारुह्य यदि जीवति पश्यति ॥ ४३४ ॥
गतानुगतिको लोकः कुट्टनीमुपदेशिनीम् । प्रमाणयति नो
धर्मं यथा गोघ्नमपि द्विजम् ॥ ४३५ ॥ प्राणा यथात्मनो-
ऽमीढा भूतानामपि ते तथा । आत्मौपम्येन भूतेषु दयां
कुर्वन्ति साधवः ॥ ४३६ ॥ प्रत्याख्याने च दाने च सुख-
दुःखे प्रियाप्रिये । आत्मौपम्येन पुरुषः प्रमाणमधिगच्छति
॥ ४३७ ॥ अवशेन्द्रियचित्तानां हस्तिस्नानमिव क्रिया ।
दुर्भगामरणप्रायो ज्ञानं भारः क्रियां विना ॥ ४३८ ॥ शङ्काभिः
सर्वमाक्रान्तमन्नं पानं च भूतले । प्रवृत्तिः कुत्र कर्तव्या
जीवितव्यं कथं नु वा ॥ ४३९ ॥ सुमहान्त्यपि शास्त्राणि
धारयन्तो बहुश्रुताः । छेत्तारः संशयानां च क्रियन्ते लोभ-
मोहिताः ॥ ४४० ॥ पद्दोषाः पुरुषेणेह हातव्या भूतिमि-
च्छता । निद्रा तन्द्रा भयं क्रोध आलस्यं दीर्घसूत्रता ॥ ४४१ ॥
माता मित्रं पिताचेति स्वभावात्रितयं हितम् । कार्यकारण-
तत्त्वान्ये भवन्ति हितबुद्धयः ॥ ४४२ ॥ जातिमात्रेण किं
कश्चिद्व्यत्ये पूज्यते कश्चित् । व्यवहारं परिज्ञाय वध्यः
पूज्योऽप्येव भवेत् ॥ ४४३ ॥ तृणानि भूमिरुदकं वाक् चतुर्थी
च सूत्रता । एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन
॥ ४४४ ॥ आपत्सु मित्रं जानीयाद्युद्धे शूरमृणे शुचिम् ।
मार्ग्यं क्षीणेषु वित्तेषु व्यसनेषु च बान्धवान् ॥ ४४५ ॥
सुहृदां हितकामानां यः शृणोति न भाषितम् । विपत्संनि-
हिता तस्य स नरः शत्रुनन्दनः ॥ ४४६ ॥ अपराधो न
शेषस्तीति नैतद्विश्वासकारणम् । विद्यते हि नृशंसेभ्यो भयं
गुणवतामपि ॥ ४४७ ॥ दीपनिर्वाणगन्धं च सुहृद्वाक्यम-
रुच्यतीम् । न जिघ्रन्ति न शृण्वन्ति न पश्यन्ति गतायुषः
॥ ४४८ ॥ मार्जारो महिषो मेघः काकः कापुरुषस्तथा ।
विश्वासात्मभवन्त्येते विश्वासस्तत्र नो हितः ॥ ४४९ ॥
यदशक्यं न तच्छक्यं यच्छक्यं शक्यमेव तत् । नोदके
शकटं याति न च नौर्गच्छति स्थले ॥ ४५० ॥ द्रवत्वा-
त्सर्वलोहानां निमित्तान्मृगपक्षिणाम् । भयाल्लोभाच्च मूर्खाणां
संगतं दर्शनात्सताम् ॥ ४५१ ॥ पटुत्वं सत्यवादित्वं कथा-
योगेन बुध्यते । अस्तब्धत्वमचापल्यं प्रत्यक्षेणावगम्यते
॥ ४५२ ॥ लोकयात्रा भयं लज्जा दाक्षिण्यं त्यागशीलता ।
यत्र न विद्यन्ते न कुर्यात्तत्र संस्थितिम् ॥ ४५३ ॥
पुत्रस्य गृहं शून्यं सन्मित्ररहितस्य च । मूर्खस्य च
शून्याः सर्वशून्या दरिद्रता ॥ ४५४ ॥ परि-
च्छेदो हि पाण्डित्यं यदापन्ना विपत्तयः । अपरिच्छेद-
वर्णानि विपदः स्युः पदे पदे ॥ ४५५ ॥ पानीयं वा निरा-

यासं स्वाद्वज्रं वा भयोत्तरम् । विचार्य खलु पश्यामि तत्सुखं
यत्र निर्वृतिः ॥ ४५६ ॥ जलमग्निर्विवं शस्त्रं शुब्धाधिः
पतनं गिरेः । निमित्तं किञ्चिदासाद्य देही प्राणान्वि-
सृजति ॥ ४५७ ॥ नाप्राप्यमभिवान्छन्ति नष्टं नेच्छन्ति
शोचितम् । आपत्स्वपि न सुखन्ति नराः पण्डितबुद्धयः
॥ ४५८ ॥ सुखमापतितं सेव्यं दुःखमापतितं तथा । चक्र-
वत्परिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च ॥ ४५९ ॥
वृत्त्यर्थं नातिचेष्टेत सा हि धात्रैव निर्मिता । गर्मादुत्पतिते
जन्तौ मातुः प्रसवतः स्तनौ ॥ ४६० ॥ येन शुद्धीकृता
हंसाः शुकाश्च हरितीकृताः । मयूराश्चित्रिता येन स ते वृत्तिं
विधास्यति ॥ ४६१ ॥ धर्मार्थे यस्य वित्तेहा वरं तस्य निरी-
हता । प्रक्षालनाद्धि पङ्कस दूरादस्पर्शनं वरम् ॥ ४६२ ॥
जन्मनि क्लेशबहुले किं नु दुःखमतः परम् । इच्छासंप्रपद्यतो
नास्ति यच्चेच्छा न निवर्तते ॥ ४६३ ॥ यद्यदेव हि बान्छेत
ततो बान्छा प्रवर्तते । प्राप्तएवार्थतः सोऽर्थो यतो बान्छा
निवर्तते ॥ ४६४ ॥ अम्मांसि जलजन्तूनां दुर्गं दुर्गनिवा-
सिनाम् । स्वभूमिः श्वापदादीनां राज्ञां मन्त्री परं बलम्
॥ ४६५ ॥ कायः संनिहितापायः संपदः पदमापदाम् ।
समागमाः सापगमाः सर्वसुखादि भङ्गुरम् ॥ ४६६ ॥
अधोऽधः पश्यतः कस्य महिमा नोपचीयते । उपर्युपरि
पश्यन्तः सर्व एव दरिद्रति ॥ ४६७ ॥ अलब्धं चैव लिप्सेत
लब्धं रक्षेदवेक्ष्यया । रक्षितं वर्धयेत्सम्यग्बुद्धं तीर्थेषु निक्षि-
पेत् ॥ ४६८ ॥ शीतवातातपक्लेशान्सहन्ते यान्पराश्रिताः ।
तदंशेनापि मेधावी तपस्यक्त्वा सुखी भवेत् ॥ ४६९ ॥
एतावज्जन्मसाफल्यं यदनायत्तवृत्तिता । ये पराधीनतां
यातास्ते वै जीवन्ति के मृताः ॥ ४७० ॥ आश्रितानां भृतौ
स्वामिसेवायां धर्मसेवने । पुत्रसोत्पादने चैव न सन्ति प्रति-
हस्तकाः ॥ ४७१ ॥ पृष्ठतः सेवयेदकं जठरेण हुताशनम् ।
स्वामिनं सर्वभावेन परलोकममायया ॥ ४७२ ॥ पञ्चभि-
र्याति दासत्वं पुराणैः कोऽपि मानवः । कोऽपि लक्षैः कृती
कोऽपि लक्षैरपि न लभ्यते ॥ ४७३ ॥ वाजिवारणलोहानां
काष्ठपाषाणवाससाम् । नारीपुरुषतोयानामन्तरं महदन्तरम्
॥ ४७४ ॥ आरोप्यते शिला शैले यत्नेन महता यथा ।
निपात्यते क्षणेनाघस्तथात्मा गुणदोषयोः ॥ ४७५ ॥
अनाहूतो विशेषस्तु अपृष्ठो बहु भाषते । आत्मानं मन्यते
प्रीतं भूपालस्य स दुर्मतिः ॥ ४७६ ॥ किमप्यस्ति
स्वभावेन सुन्दरं वाप्यसुन्दरम् । यदेव रोचते यस्मै
भवेत्तत्तस्य सुन्दरम् ॥ ४७७ ॥ यस्य यस्य हि

१ नाणकविशेषैः, रूप्यकैरिति यावत्. २ पुनः पुनदशंनेन.

यो भावस्तेन तेन हि तं नरम् । अनुप्रविश्य मेधावी
क्षिप्रमात्मवशं नयेत् ॥ ४७८ ॥ दोषभीतेरनारम्भस्त-
त्कापुरुषलक्षणम् । कैरजीर्णमयाद्भ्रातर्मोजनं परिहीयते
॥ ४७९ ॥ स्थान एव नियोज्यन्ते मृत्याश्चाभरणानि
च । नहि चूडामणिः पादे नूपुरं मूर्ध्नि धार्यते ॥ ४८० ॥
मुकुटे रोपितः काचश्चरणाभरणे मणिः । नहि दोषो मणे-
रस्ति किंतु साधोरविज्ञता ॥ ४८१ ॥ बालादपि ग्रहीतव्यं
युक्तमुक्तं मनीषिभिः । रवेरविषये किं न प्रदीपस्य प्रका-
शनम् ॥ ४८२ ॥ बन्धुस्त्रीमृत्यवर्गस्य बुद्धेः सत्त्वस्य
चात्मनः । आपन्निकपपाषाणे नरो जानाति सारताम्
॥ ४८३ ॥ आपद्युन्मार्गगमने कार्यकालात्ययेषु च ।
कल्याणवचनं ब्रूयादप्युद्योऽपि हितो नरः ॥ ४८४ ॥ कुर्व-
न्नपि व्यलीकानि यः प्रियः प्रिय एव सः । अनेकदोषदुष्टोऽपि
कायः कस्य न बलमः ॥ ४८५ ॥ अप्रियाण्यपि कुर्वाणो
यः प्रियः प्रिय एव सः । दग्धमन्दिरसारेऽपि कस्य बह्वाव-
नादरः ॥ ४८६ ॥ अप्रियस्यापि पथ्यस्य परिणामः सुखा-
वहः । वक्ता श्रोता च यत्रास्ति रमन्ते तत्र संपदः
॥ ४८७ ॥ न परस्मादपराधेन परेषां दण्डमाचरेत् । आत्म-
नावगतं कृत्वा ब्रह्मीयात्पूजयेच्च वा ॥ ४८८ ॥ गुणदोषाव-
निश्चित्य विधिर्न ग्रहनिग्रहे । सनाशाय यथा न्यस्तो
दर्पात्सर्पमुखे करः ॥ ४८९ ॥ परामवं परिच्छेतुं योग्या-
योग्यं न वेत्ति यः । अस्तीह यस्य विज्ञानं स कृच्छ्रेऽपि न
सीदति ॥ ४९० ॥ ययोरेव समं वित्तं ययोरेव समं बलम् ।
तयोर्विवादो मैत्री वा नोत्तमाधमयोः क्वचित् ॥ ४९१ ॥
बलवानपि निस्तेजाः कस्य नाभिमवांस्यदम् । निःशङ्कं दीयते
लोकैः पश्य मन्त्राचये पदम् ॥ ४९२ ॥ बन्धुः को नाम
दुष्टानां कुप्येत्को नातियाचितः । को न नृप्यति वित्तेन
कुक्कुले को न पण्डितः ॥ ४९३ ॥ धर्मार्थकामतत्त्वज्ञो
नैकान्तकरुणो भवेत् । नहि हस्तस्थमप्यन्नं क्षमावान्मक्षितुं
क्षमः ॥ ४९४ ॥ क्षमा शत्रौ च मित्रे च यतीनामेव भूषणम् ।
अपराधिषु सत्त्वेषु नृपाणां सैव दूषणम् ॥ ४९५ ॥ सेवि-
तव्यो महाबुद्धः फलच्छायासमन्वितः । यदि दैवात्फलं
नास्ति छाया केन निवार्यते ॥ ४९६ ॥ हीनसेवा न कर्तव्या
कर्तव्यो महादश्रयः । पयोऽपि शौण्डिकीहस्ते वारुणीत्य-
भिधीयते ॥ ४९७ ॥ महानप्यल्पतां याति निर्गुणे गुणवि-
स्तरः । आधारधेयभावेन गजेन्द्र इव दर्पणे ॥ ४९८ ॥
वैद्यानामातुरः श्रेयान्वयसनी मौनियोगिनाम् । विदुषां
जीवनं मूर्खैः सद्गुणो जीवनं सताम् ॥ ४९९ ॥ तावद्भ-
याद्धि मेतव्यं यावद्भयमनागतम् । आगतं तु भयं वीक्ष्यं

१ अप्रियाणि. २ स्रराधिक्यं कुर्वन्ता हस्ते.

ग्रहर्तव्यमभीतवत् ॥ ५०० ॥ सुपूरा स्यात्कुनदिका
मूषकाञ्जलिः । सुसंतुष्टः कापुरुषः स्वल्पकेनापि
॥ ५०१ ॥ अम्मसा भिद्यते सेतुस्तथा मन्त्रोऽप्यरि-
पैशुन्याद्विद्यते स्नेहो वाचा भिद्येत कातरः ॥ ५०२ ॥
अन्यप्रतापमासाद्य यो दृढत्वं न गच्छति । जातुषां
सेव रूपेणापि हि तस्य किम् ॥ ५०३ ॥ भये वा
वा हर्षे संप्राप्ते यो विमर्शयेत् । कृत्यं न कुरुते के-
स संतापमामुयात् ॥ ५०४ ॥ न वध्यन्ते स्त्रिय-
बलिभिर्दुर्बला अपि । विश्वस्तास्त्वेव वध्यन्ते
दुर्बलैरपि ॥ ५०५ ॥ महामतिरपि प्राज्ञो न विश्वा-
द्विषौ । विश्वासाद्भिदशेन्द्रेण दितेर्गर्भो विदारितः ॥ ५०६ ॥
मन्त्रिणां भिन्नसंधाने भिषजां सानिपातिके । कर्मणि
प्रज्ञा स्वस्थे को वा न पण्डितः ॥ ५०७ ॥ अमृतं हि
वह्निरमृतं प्रियदर्शनम् । अमृतं राजसंमानममृतं क्षीरमो-
॥ ५०८ ॥ सर्पाणां च खलानां च परद्रव्यापहारि-
अभिप्राया न सिध्यन्ति तेनेदं वर्तते जगत् ॥ ५०९ ॥
नाविदग्धः प्रियं ब्रूयात्स्फुटवक्ता न वक्त्रकः । नि-
नाधिकारी स्यान्नाकामी मण्डनप्रियः ॥ ५१० ॥ अ-
र्थसुमन्त्राणां बुद्धेश्चैव महात्मनाम् । असाध्यं नास्ति
उत्र यद्ब्रह्माण्डस्य मध्यगम् ॥ ५११ ॥ न यस्य
विधानं कुलं न पराक्रमम् । न तस्य विश्वसेत्राज्ञो य-
च्छ्रेय आत्मनः ॥ ५१२ ॥ नष्टं मृतमतिक्रान्तं नाजु-
पण्डिताः । पण्डितानां च मूर्खाणां विशेषोऽयं यत-
॥ ५१३ ॥ अशोच्यानीह भूतानि यो मूढस्तानि शो-
स दुःखे लभते दुःखं द्वावनर्थो निषेवते ॥ ५१४ ॥
सुहृद्व्यसने यः स्यात्स पुत्रो यस्तु भक्तिमान् । स स-
विधेयज्ञः सा भार्या यत्र निर्वृतिः ॥ ५१५ ॥ य-
श्च वा स्थाने भोगान्मुक्त्वा स्ववीर्यतः । तस्मिन्नि-
यो वसेत्स पुरुषधमः ॥ ५१६ ॥ येनाहंकारयुक्तेन
विलसितं पुरा । दीनं वदति तत्रैव यः परेषां स वि-
॥ ५१७ ॥ मूर्खाणां पण्डिता द्वेष्या निर्धनानां महा-
व्रतिनः पापशीलानामसतीनां कुलस्त्रियः ॥ ५१८ ॥
मित्रद्रोही कृतघ्नश्च तथा विश्वासघातकः । ते नरा
यान्ति यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥ ५१९ ॥ जिह्वालौल्यप्र-
जलमध्यनिवासिनाम् । अचिन्तितो वधोऽज्ञानां
मिव जायते ॥ ५२० ॥ व्यसनेष्वेव सर्वेषु यस्य
हीयते । स तेषां पारमभ्येति तत्प्रभावादसंशयम् ॥ ५२१ ॥
मित्रवान्साधयत्यर्थान्दुःसाध्यानापि वै यतः ।

१ लाक्षणमित्यस्य. २ कर्तव्याकर्तव्यज्ञानपातः.

गीनाम्. ४ मक्षणलोलुपानाम्.

सामान्यनीतिः

१६५

निम्नाणि कुर्वीत समानान्येव चात्मनः ॥ ५२२ ॥ अपि
संपूर्णतायुक्तैः कर्तव्याः सुहृदो बुधैः । नदीशः परिपूर्णो-
ऽपि चन्द्रोदयमपेक्षते ॥ ५२३ ॥ यो मित्रं कुरुते मूढ
आत्मनोऽसदृशं कुधीः । हीनं वाऽप्यधिकं वापि हासतां
यात्यसौ जनः ॥ ५२४ ॥ कारणान्मित्रतां याति कारणा-
द्याति शत्रुताम् । तस्मान्मित्रत्वमेवात्र योज्यं वैरं न
धीमता ॥ ५२५ ॥ उपकाराच्च लोकानां निमित्तान्मृग-
पक्षिणाम् । भयाल्लोभाच्च मूर्खाणां मैत्री सादर्शनात्सताम् ॥
५२६ ॥ यस्य न ज्ञायते वीर्यं न कुलं न विचेष्टितम् ।
न तेन संगतिं कुर्यादित्युवाच बृहस्पतिः ॥ ५२७ ॥ शनैः-
शनैश्च मोक्तव्यं स्वयं वित्तमुपार्जितम् । रसायनमिव
आर्द्रहैलया न कदाचन ॥ ५२८ ॥ मृतो दरिद्रः पुरुषो
मृतं मैथुनमग्रजम् । मृतमश्रोत्रियं श्राद्धं मृतो यज्ञस्त्वद-
क्षिणः ॥ ५२९ ॥ गुरोः सुतां मित्रभार्यी स्वामिसेवक-
हिनीम् । यो गच्छति पुमाल्लोके तमाहुर्ब्रह्मघातिनम्
॥ ५३० ॥ अयशः प्राप्यते येन येन चापगतिर्भवेत् ।
स्वर्गाच्च भ्रश्यते येन तत्कर्म न समाचरेत् ॥ ५३१ ॥ यः
लोकेनापि संतोषं कुरुते मन्दधीर्जनः । तस्य भाग्यविहीनस्य
दत्ता श्रीरपि मार्ज्यते ॥ ५३२ ॥ कृतनिश्चयिनो बन्धास्तु-
क्षिमा नोपमुज्यते । चातकः को वराकोऽयं यसेन्द्रो
वारिवाहकः ॥ ५३३ ॥ तावत्सात्सर्वकृत्येषु पुरुषोऽत्र स्वयं
भूधुः । स्त्रीवाक्याङ्कुशविशुण्णो यावन्नो भ्रियते बलात्
॥ ५३४ ॥ अकृत्यं मन्यते कृत्यमगम्यं मन्यते सुगम् ।
अमह्यं मन्यते मह्यं स्त्रीवाक्यप्रेरितो नरः ॥ ५३५ ॥
अधिहोत्रफला वेदाः शीलवृत्तफलं श्रुतम् । रतिपुत्रफला
दारा दत्तमुक्तफलं धनम् ॥ ५३६ ॥ आपन्नाशाय
विबुधैः कर्तव्याः सुहृदोऽमलाः । न तरत्यापदं कश्चिद्योऽत्र
मित्रविवर्जितः ॥ ५३७ ॥ व्यसनं प्राप्य यो मोहात्केवलं
परिदेवयेत् । क्रन्दनं वर्धयत्येव तस्यान्तं नाधिगच्छति
॥ ५३८ ॥ केवलं व्यसनस्योक्तं भेषजं नयपण्डितैः ।
तस्योच्छेदसमारम्भो विषादपरिवर्जनम् ॥ ५३९ ॥ नदीनां
च कुलानां च सुनीनां च महात्मनाम् । परीक्षा न प्रक-
र्तव्या स्त्रीणां दुश्चरितस्य च ॥ ५४० ॥ सद्भिः संबोध्य-
मानोऽपि दुरात्मा पापपूरुषः । वृष्यमाण इवाङ्गारो निर्म-
लत्वं न गच्छति ॥ ५४१ ॥ जनिता चोपैतेता च यश्च
विषां प्रयच्छति । अन्नदाता भयत्राता पक्षैते पितरः
स्यताः ॥ ५४२ ॥ कन्या वरयते रूपं माता वित्तं पिता
श्रुतम् । नान्धवाः कुलमिच्छन्ति मिथ्याज्ञमितरे जनाः ॥ ५४३ ॥

यः पृष्ट्वा कुरुते कार्यं प्रष्टव्यान्साह्वितान्गुरुन् । न तस्य
जायते विघ्नः कश्चिदपि कर्मणि ॥ ५४४ ॥ कलहा-
न्तानि हर्म्याणि कुवाक्यान्तं च सौहृदम् । कुराजान्तानि
राष्ट्राणि कुकर्मान्तं यशो नृणाम् ॥ ५४५ ॥ कृते प्रति-
कृतिं कुर्याद्विसिते प्रतिहिंसितम् । न तत्र दोषं पश्यामि
दुष्टे दुष्टं समाचरेत् ॥ ५४६ ॥ सर्वहिंसानिवृत्ता ये नराः
सर्वसहाश्च ये । सर्वसाश्रयभूताश्च ते नराः स्वर्गगामिनः
॥ ५४७ ॥ योऽस्ति यस्य यदा मांसमुभयोः पश्यतान्त-
रम् । एकस्य क्षणिका प्रीतिरन्यः प्राणैर्विमुच्यते ॥ ५४८ ॥
मर्तव्यमिति यदुःखं पुरुषस्योपजायते । शक्यते नानुमानेन
परेण परिवर्णितम् ॥ ५४९ ॥ स्वच्छन्दधनजातेन शोके-
नापि प्रपूर्यते । अस्य दग्धोदरस्यार्थे कः कुर्यात्पातकं
महत् ॥ ५५० ॥ विद्यया विनयावाप्तिः सा चेदविनयावहा ।
किं कुर्मः कं प्रति ब्रूमो गैरदायां स्वमातरि ॥ ५५१ ॥ वेधा
द्वेधा अमं चक्रे कान्तासु कनकेषु च । तासु तेऽव्ययनासक्तः
साक्षाद्भगो नराकृतिः ॥ ५५२ ॥ द्विः शरं नामिसंधत्ते द्विः
स्थापयति नाशितान् । द्विर्वेदाति न चार्थिभ्यो रामो द्विर्नाभि-
भाषते ॥ ५५३ ॥ मुनेरपि वनस्थस्य स्वानि कर्माणि
कुर्वतः । तत्रापि संभवन्त्येते मित्रोदासीनशत्रवः ॥ ५५४ ॥
पक्षैतानि विलिख्यन्ते गर्भस्थस्यैव देहिनः । आयुः कर्म च
विद्या च वित्तं निधनमेव च ॥ ५५५ ॥ नास्ति सत्यं
धूतकारे न शौचं वृषलीपतौ । मद्यपे सौहृदं नास्ति
धूर्तैषु त्रितयं न हि ॥ ५५६ ॥ सर्वसहा ये ऋजवः प्रतिज्ञा-
तार्थपालकाः । परोपकारिणः सेव्या निर्धना अपि ते
जनाः ॥ ५५७ ॥ शरणागतरक्षार्थं स्त्रीगोद्विजहिताय च ।
स्वाम्यर्थे यस्त्यजेन्प्राणांस्तस्य लोकाः सनातनाः ॥ ५५८ ॥
कृतघ्नस्य शिशुघ्नस्य स्त्रीघ्नस्य पिशुनस्य च । चतुर्णामपि
चैतेषां निर्द्वैति नैव शुश्रुमः ॥ ५५९ ॥ परं पलितकायेन
कर्तव्यः श्रुतसंग्रहः । न तत्र धनिनो यान्ति यत्र यान्ति
बहुश्रुताः ॥ ५६० ॥ विश्वासप्रतिपन्नानां वञ्चने का
विदग्धता । अङ्गमारुह्य सुप्तानां हन्तुः किं नाम पौरुषम्
॥ ५६१ ॥ नाजारजः पितृद्वेषी नाजरा भर्तृवैरिणी ।
नालम्पटोऽधिकारी सान्नाकामी मण्डनप्रियः ॥ ५६२ ॥
अचला कमला कस्य कस्य मित्रं महीपतिः । शरीरं च
स्थिरं कस्य कस्य वश्या वराङ्गना ॥ ५६३ ॥ गर्दभः
पैटहो दासी ग्रामप्यः पशवः स्त्रियः । दण्डेनाक्रम्य सुखी-
यान्न ते संमानमाजनम् ॥ ५६४ ॥ बहुभिर्न विरोद्धं
दुर्जनैः सजनेरपि । स्फुरन्तमपि नागोन्मं मञ्जयन्ति पिपी-

१ विषदायिन्वायः २ शंकरः ३ प्रायश्चित्तम् ४ वाचविज्ञेयः

१ उपपादकः २ उपनयनकर्ता.

लिकाः ॥ ५६५ ॥ क्षन्तव्यो मन्दबुद्धीनामपराधो मनी-
षिणा । नहि सर्वत्र पाण्डित्यं सुलभं पुरुषे क्वचित् ॥ ५६६ ॥
राजा पश्यति कर्णाभ्यां युक्त्या पश्यन्ति पण्डिताः । पशुः
पश्यति गन्धेन भूतैः पश्यन्ति बर्बराः ॥ ५६७ ॥ प्रत्यूहः
सर्वसिद्धीनामुत्तापः प्रथमः किल । अतिशीतलमप्यम्भः किं
भिनत्ति न भूयतः ॥ ५६८ ॥ अव्यापारेषु व्यापारं यो
नरः कर्तुमिच्छति । स तत्र निघनं याति कीलोत्पाटीव
वानरः ॥ ५६९ ॥ हतं ज्ञानं क्रियाहीनं हताश्वाज्ञानिनो
नराः । हतं चानायकं सैन्यमभर्तारो हताः स्त्रियः ॥ ५७० ॥
कन्या निष्कासिता श्रेष्ठा वधूः श्रेष्ठा प्रवेशिता । अन्नं संक-
लितं श्रेष्ठं धर्मः श्रेष्ठो दिने दिने ॥ ५७१ ॥ सत्यं सत्यं
मुनेर्वाक्यं नादत्तमुपतिष्ठते । अम्बुभिः पूरिता पृथ्वी चात-
कस्य मरुत्थली ॥ ५७२ ॥ न स्वप्नेन जयेन्निद्रां न कामेन
स्त्रियं जयेत् । नेन्धनेन जयेद्बहिर् न पानेन सुरां जयेत्
॥ ५७३ ॥ तद्गृहं यत्र वसतिस्तद्गोत्रं येन जीवति ।
तन्मुक्तये यदेवोक्तं ज्ञानमज्ञानमन्यथा ॥ ५७४ ॥ पिता
रक्षति कौमारे भर्ता रक्षति यौवने । पुत्रस्तु स्थाविरे भावे
न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति ॥ ५७५ ॥ पानं दुर्जनसंसर्गः
पत्या च विरहोऽटनम् । स्वप्नमन्यगृहे वासो नारीणां
दूषणानि षट् ॥ ५७६ ॥ हन्तुं मेघोऽपसरति मृगेन्द्रः
संकुचत्यपि । बुद्धिमन्तः सहन्ते च निधाय हृदि किंचन
॥ ५७७ ॥ यदपथ्यमतामायुर्यदनीतिमतां श्रियः । तदेतत्का-
कतालीयं तदेतच्च घुणाक्षरम् ॥ ५७८ ॥ वस्त्रं गां च
बहुक्षीरां जलपात्रमुपानहौ । औषधं बीजमाहारं संकी-
र्णीत यथामुयात् ॥ ५७९ ॥ रागे द्वेषे च माने च द्रोहे
पापे च कर्मणि । अग्रिये चैव कर्तव्ये चिरकारी प्रशस्यते
॥ ५८० ॥ बन्धूनां सुहृदां चैव श्रुत्यानां स्त्रीजनस्य च ।
अव्यक्तेष्वपराधेषु चिरकारी प्रशस्यते ॥ ५८१ ॥ चिरेण
मित्रं संघीयाच्चिरेण न कृतं त्यजेत् । चिरेण विहितं मित्रं
चिरं वारणमर्हति ॥ ५८२ ॥ लभस्तेषां जयस्तेषां कुत-
स्तेषां पराजयः । येषां हृदिस्थो भगवान्मङ्गलायतनो हरिः
॥ ५८३ ॥ घनाशा जीविताशा च गुर्वी प्राणभृतां सदा ।
वृद्धस्य तरुणी भार्या प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥ ५८४ ॥
चित्रास्वाती गतावर्षाः प्रसूता गतयौवना । प्रवासी गत-
सौख्यश्च याचना गतगौरवा ॥ ५८५ ॥ शाखाशृङ्गस्य
शाखायाः शाखां गन्तुं पराक्रमः । उलङ्घितो यदम्भोधिः
प्रभावः प्रभवो हि सः ॥ ५८६ ॥ राः पुण्यं च कलत्राणि
पुत्रोत्पत्तिर्निधिस्तथा । सुकृतादेव लभ्यन्ते नैव पार्थ
पराक्रमात् ॥ ५८७ ॥ धर्महान्यर्जिते वित्तेऽनुभवन्ति

१ एते घृणोत्पादकाः

सुखं परे । स्वयं पादस्य पात्रं स्वात्सिहो गजवत् ॥
॥ ५८८ ॥ यथा काष्ठमयो हस्ती यथा चो-
मृगः । तथा वेदं विना विप्रस्त्रयस्ते नामधारकाः ॥ ५८९ ॥
वरं कृतध्वस्तगुणादत्यन्तमगुणः पुमान् । प्रकृत्या
श्रेयान्नलंकारश्च्युतोपलः ॥ ५९० ॥ दूरस्थोऽपि समी-
यो यस्य हृदि वर्तते । यो यस्य हृदये नास्ति समीपस्थो
दूरगः ॥ ५९१ ॥ मद्यपाः किं न जल्पन्ति किं न ज-
वायसाः । कवयः किं न पश्यन्ति किं न कुर्वन्ति को-
॥ ५९२ ॥ अशक्तः सततं साधुः कुरुषु च पति-
व्याधितो देवभक्तश्च निर्धना ब्रह्मचारिणः ॥ ५९३ ॥
तावन्महत्त्वं पाण्डित्यं कुलीनत्वं विवेकिता । यावज्ज-
नाङ्गेषु स्वतः पञ्चेषुपावकः ॥ ५९४ ॥ बाहितं चा-
णिज्यं राजसेवा तपोवनम् । धीराश्चत्वारि कुर्वन्ति
कुर्वन्ति कातराः ॥ ५९५ ॥ न देवो विद्यते को-
पाषाणे न मृन्मये । भावेषु विद्यते देवस्तस्माद्भावो
कारणम् ॥ ५९६ ॥ अन्यायोपार्जितं द्रव्यं दश वर्षे
तिष्ठति । प्राप्ते चैकादशे वर्षे समूलं च विनश्यति ॥ ५९७ ॥
तृस्यर्थे भोजनं येषां संतानार्थं च मैथुनम् । वाक्सल-
नार्थाय दुर्गाण्यतितरन्ति ते ॥ ५९८ ॥ नित्यं क्रोधादि-
रक्षेत्तपो रक्षेच्च मत्सरात् । विद्यां मानापमानाभ्यामा-
तु प्रमादतः ॥ ५९९ ॥ क्षमातुल्यं तपो नास्ति न सं-
घातपरं सुखम् । न तृष्णायाः परो व्याधिर्न च धर्मो ह-
परः ॥ ६०० ॥ दानेन भोगी भवति मेधावी वृद्धसेवक-
आर्हिसया च दीर्घास्तुरिति प्राहुर्मनीषिणः ॥ ६०१ ॥ यच्छ-
प्रसितुं आसं अस्तं परिणमेच्च यत् । हितं च परिणामे स्था-
त्कार्यं भूतिमिच्छता ॥ ६०२ ॥ बुद्धौ कलुषितायां
विकारे प्रत्युपस्थिते । अनयो नयसंकाशो हृदयान्नापस्य-
॥ ६०३ ॥ यदैव भर्ता जानीयान्मन्त्रमूलपरां स्त्रिय-
उद्धिजेत तदैवास्याः सर्पाद्विस्मगतादिव ॥ ६०४ ॥
क्रोधयातुधानस्य धीमान्नाच्छेद्विधेयताम् । निपीत-
रधिरः प्राप निन्दां वृकोदरः ॥ ६०५ ॥ न लोकायतनो
नास्तिकः साददैवतः । हरिर्हिरण्यकशिपुं जघान ल-
निर्गतः ॥ ६०६ ॥ संदेहो वैष्णवे मार्गे न कार्यो-
कुदर्शनैः । रामप्रभावमद्यापि पयोधौ पश्य से-
॥ ६०७ ॥ गौगौः कामदुष्टा सम्यक्प्रयुक्ता सत्यते पु-
दुःप्रयुक्ता पुनर्गौत्वं प्रयोक्तुः सैव शंसति ॥ ६०८ ॥
जातु कामः कामानामुपमोगेन शाम्यति । हविषा कु-
वर्मेव भूय एवाभिवर्धते ॥ ६०९ ॥ नापृष्टः कस्यपि

१ वाणी. २ पशुत्वम्.

यान्न चान्यायेन पृच्छतः । जानन्नपि हि मेधावी जडवल्लोक
आचरेत् ॥ ६१० ॥ धर्माथौ यत्र न स्यातां शुश्रूषा वापि
तद्विधा । तत्र विद्या न वक्तव्या शुभं वीजमिवोषरे
॥ ६११ ॥ विद्ययैव समं कामं मर्तव्यं ब्रह्मवादिना । आप-
द्यपि हि घोरायां न त्वेनामिरिणे वपेत् ॥ ६१२ ॥ सावित्री-
मात्रसारोऽपि वरं विप्रः सुयज्ञितः । नायज्ञितश्चतुर्वेदः
सर्वाशी सर्वविक्रयी ॥ ६१३ ॥ न हायनेन पलितैर्न
वित्तेन न बन्धुभिः । ऋषयश्चकिरे धर्मं योऽनूचानः स नो
महान् ॥ ६१४ ॥ नारस्तुदः स्यादार्तोऽपि न परद्रोहकर्मभिः ।
ययाऽस्योद्विजते वाचा नालोक्यां तामुदीरयेत् ॥ ६१५ ॥
यथा खनन्खनित्रेण नरो वार्यधिगच्छति । तथा गुरुगतां
विद्यां शुश्रूषुरधिगच्छति ॥ ६१६ ॥ यं मातापितरौ क्लेशं
सहेते संभवे नृणाम् । न तस्य निष्कृतिः शक्या कर्तुं वर्ष-
शतैरपि ॥ ६१७ ॥ पित्रोर्नित्यं प्रियं कुर्यादाचार्यस्य च
सर्वदा । तेषु हि त्रिषु तुष्टेषु तपः सर्वं समाप्यते ॥ ६१८ ॥
श्रद्धाधानः शुभां विद्यामाददीतावरादपि । अन्त्यादपि परं धर्मं
स्त्रीरत्नं दुष्कुलादपि ॥ ६१९ ॥ यद्यत्परवशं कर्म तत्तद्य-
त्नेन वर्जयेत् । यद्यदात्मवशं तु स्यात्तत्तत्सेवेत यत्नतः
॥ ६२० ॥ यत्कर्म कुर्वतोऽस्य स्यात्परितोषोऽन्तरात्मनः ।
तत्पयत्नेन कुर्वीत विपरीतं तु वर्जयेत् ॥ ६२१ ॥ न
द्रव्याणामविज्ञाय विधिं धर्म्यं प्रतिग्रहेत् । प्रातः प्रतिग्रहं
कुर्यादवसीदन्नपि क्षुधा ॥ ६२२ ॥ सर्वेषामेव शौचाना-
मर्थशौचं परं स्मृतम् । योऽर्थे शुचिः स हि शुचिर्न मृदा-
रिशुचिः शुचिः ॥ ६२३ ॥ नास्ति विद्यासमं चक्षुर्नास्ति
सत्यसमं तपः । नास्ति रागसमं दुःखं नास्ति त्यागसमं
सुखम् ॥ ६२४ ॥ नात्यर्थमर्थार्थितया लुब्धमुद्वेजयेज्जनम् ।
अधिर्देवताश्चरत्नं स्त्रीर्मथ्यमानोऽसृजद्विषम् ॥ ६२५ ॥
न स्यातव्यं न गन्तव्यं क्षणमप्यधमैः सह । पयोऽपि
शौण्डिकीहस्ते मंदिरां मन्यते जनः ॥ ६२६ ॥ अकिंचि-
दपि कुर्वाणः सौख्यैर्दुःखान्यपोहति । तत्तस्य किमपि द्रव्यं
यो हि यस्य प्रियो जनः ॥ ६२७ ॥ अस्त्युष्णात्सघृताद-
न्नादच्छिद्राच्चैव वाससः । अपरप्रेष्यभावाच्च भूय इच्छन्पत-
त्यधः ॥ ६२८ ॥ आपदामापतन्तीनां हितोऽप्यायाति
हेतुताम् । मातृजङ्घैव वत्सस्य स्तम्भो भवति बन्धने
॥ ६२९ ॥ भवत्येकस्थले जन्म गन्धस्तेषां पृथक्पृथक् ।
उत्पलस्य मृणालस्य मत्स्यस्य कुमुदस्य च ॥ ६३० ॥
तत्र मित्रं न वस्तव्यं यत्र नास्ति चतुष्टयम् । ऋणदाता
च वैद्यश्च श्रोत्रियः सजला नदी ॥ ६३१ ॥ सच्छिद्रनिकटे

वासो न कर्तव्यः कदाचन । घटी पिबति पानीयं ताडयते
झलरी यथा ॥ ६३२ ॥ तृणं ब्रह्मविदः स्वर्गस्तृणं शूरस्य
जीवितम् । जिताक्षस्य तृणं नारी निःस्पृहस्य तृणं जगत्
॥ ६३३ ॥ गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्याकार्यमजानतः । उत्प-
थप्रतिपन्नस्य न्याय्यं भवति शासनम् ॥ ६३४ ॥ मनसैव
कृतं पापं न शरीरकृतं कृतम् । येनैवालिक्रिता कान्ता तेनै-
वालिक्रिता सुता ॥ ६३५ ॥ भिन्ने चित्ते कुतः प्रीतिः
स्याद्वा प्रीतिः कुतः सुखम् । त्वं च स्मरसि तं पुत्रं पुच्छ-
च्छेदं स्मराम्यहम् ॥ ६३६ ॥ मक्षिका ब्रणमिच्छन्ति धन-
मिच्छन्ति पार्थिवाः । नीचाः कलहमिच्छन्ति शान्ति-
मिच्छन्ति साधवः ॥ ६३७ ॥ हस्ती चाङ्गुशहस्तेन कशा-
हस्तेन वाजिनः । शङ्गी लङ्गुहस्तेन खड्गहस्तेन दुर्जनः
॥ ६३८ ॥ देशानुत्सृज्य गच्छन्ति सिंहाः सत्पुरुषा गजाः ।
तत्रैव निधनं यान्ति काकाः कापुरुषा मृगाः ॥ ६३९ ॥
वाग्वादमर्थसंबन्धं परोक्षे दारदर्शनम् । यदीच्छेद्विपुलां
प्रीतिं त्रीणि तत्र न कारयेत् ॥ ६४० ॥ अर्थानामर्जनं
कार्यं वर्धनं रक्षणं तथा । मक्ष्यमाणो निरादायः सुमेरुरपि
हीयते ॥ ६४१ ॥ आपदर्थं धनं रक्षेन्महतां कुत आपदः ।
कदाचित्कुपितो देवः संचितं चापि नश्यति ॥ ६४२ ॥
युध्यन्ति पशवः सर्वे पठन्ति शुक्सारिकाः । दातुं जानाति
यो वित्तं स शूरः स च पण्डितः ॥ ६४३ ॥ नदीतीरेषु
ये वृक्षा यस्य नारी निरङ्कुशा । मन्त्रिहीनो भवेद्राजा तस्य
राज्यं विनश्यति ॥ ६४४ ॥ गुणं पृच्छस्व मा रूपं शीलं
पृच्छस्व मा कुलम् । सिद्धिं पृच्छस्व मा विद्यां भोगं
पृच्छस्व मा धनम् ॥ ६४५ ॥ गुणो भूषयते रूपं शीलं
भूषयते कुलम् । सिद्धिर्भूषयते विद्यां भोगो भूषयते धनम्
॥ ६४६ ॥ यस्य न ज्ञायते शीलं कुलं विद्या नरस्य च । कस्तेन
सह विश्वासं पुमान्कुर्याद्विचक्षणः ॥ ६४७ ॥ का प्रीतिः सह
मार्जारैः का प्रीतिरवनीपतौ । गणिकामिश्र का प्रीतिः का
प्रीतिर्मिश्रकैः सह ॥ ६४८ ॥ धीराणां भूषणं विद्या मन्त्रिणां
भूषणं नृपः । भूषणं च पतिः स्त्रीणां शीलं सर्वस्य भूषणम्
॥ ६४९ ॥ महानदीप्रतरणं महापुरुषविग्रहम् । महाजन-
विरोधं च दूरतः परिवर्जयेत् ॥ ६५० ॥ नारुहेद्विषमं वृक्षं
जीर्णं नावं न चारुहेत् । कूपे नालोकयेत्तथैव न चाल्मानं
विनाशयेत् ॥ ६५१ ॥ संकटे न च गन्तव्यं विषमे न
कदाचन । महापथे न गन्तव्यं गन्तव्यं चाल्मनः पथम्
॥ ६५२ ॥ अनादायी व्ययं कुर्यादसहायी रणप्रियः ।
आतुरः सर्वमक्षी च मरः शीघ्रं विनश्यति ॥ ६५३ ॥

१ सगर्वस्य. २ उन्मादगर्वादिनाः. ३ परस्त्री संकटं प्रोक्तं रक्षा
च विषमं पथम् । वेद्या महापथं प्रोक्तं स्वपथादः पिता हृतः ॥

१ मरभूयो. २ अपात्रे. ३ मद्यविक्रयकर्त्री. ४ मद्यः.

सुसंदिग्धस्य भक्तस्य दन्तस्य चलितस्य च । अमात्यस्य च
दुष्टस्य मूलादुद्धरणं वरम् ॥ ६५४ ॥ दीर्घशृङ्गमनड्वाहं
रण्डां च बहुभाषिणीम् । शूद्रमक्षरसंयुक्तं दूरतः परिवर्जयेत्
॥ ६५५ ॥ सिद्धं मन्त्रौषधं धर्मं गृहच्छिद्रं च मैथुनम् ।
कुमुक्तिं कुश्रुतं चैव वचनं न प्रकाशयेत् ॥ ६५६ ॥
धनेषु जीवितव्येषु स्त्रीषु भोजनवृत्तिषु । अतृप्ता मानवाः सर्वे
याता यास्यन्ति यान्ति च ॥ ६५७ ॥ सौहार्दस्वर्णरेखाणामुच्चा-
वचभिदाजुषाम् । परोक्षमिति कोऽप्यस्ति परीक्षानिकषोपलः
॥ ६५८ ॥ परापकारनिरतैर्दुर्जनैः सह संगतिः । वदामि
भवतस्तत्त्वं न विधेया कदाचन ॥ ६५९ ॥ नरत्वं दुर्लभं
लोके विद्या तत्र सुदुर्लभा । कवित्वं दुर्लभं तत्र शक्तिस्तत्र
सुदुर्लभा ॥ ६६० ॥ वारिजेनेव सरसी शशिनेव निशी-
थिनी । यौवनेनेव वनिता नयेन श्रीर्मनोहरा ॥ ६६१ ॥
दानं वित्तादृतं वाचः कीर्तिधर्मौ तथायुपः । परोपकरणं
कायादसारात्सारमाहरेत् ॥ ६६२ ॥ श्रुतं कृतधियां सङ्गा-
ज्जायते विनयः श्रुतात् । लोकानुरागो विनयान्न किं लोका-
नुरागतः ॥ ६६३ ॥ किमाराध्यं सदा पुण्यं कश्च सेव्यः
सदागमः । को ध्येयो भगवान्विष्णुः किं काम्यं परमं
पदम् ॥ ६६४ ॥ एकामिषाभिलाषो हि वीजं वैरमहांतरोः ।
तिलोत्तमामिलाषो हि यथा सुन्दोपसुन्दयोः ॥ ६६५ ॥
आचान्तकान्तिरुन्निद्रैर्मयूखैरहिमत्विषः । धूसरापि कला
चान्द्री किं न बध्नाति लोचनम् ॥ ६६६ ॥ हेतुर्नैसर्गिकः
कोऽपि प्रीतेर्यद्वि न वर्तते । मालती मधुराऽस्तीति मधुपः
केन शिष्यते ॥ ६६७ ॥ देवे तीर्थे द्विजे मन्त्रे दैवज्ञे भेषजे
गुरौ । यादृशी भावना यस्य सिद्धिर्भवति तादृशी ॥ ६६८ ॥
न माता शपते पुत्रं न दोषं लभते मही । न हिंसां
कुरुते साधुर्न देवः सृष्टिनाशकः ॥ ६६९ ॥ प्रायः
सन्त्युपदेशार्हा धीमन्तो न जडाशयाः । तिलाः कुसुम-
सौगन्ध्यवाहिनो न यवाः क्वचित् ॥ ६७० ॥ संस्थितस्य
गुणोत्कर्षः प्रायः प्रस्फुरति स्फुटम् । दग्धस्यागुरुखण्डस्य
स्फारीभवति सौरभम् ॥ ६७१ ॥ उपकर्तुं यथा स्वल्पः
समर्थो न तथा महान् । प्रायः कूपस्तृषां हन्ति
सततं न तु वारिधिः ॥ ६७२ ॥ जडे प्रभवति प्रायो
दुःखं विभ्रति साधवः । शीतांशावुदिते पद्माः संकोचं
यान्ति वारिणि ॥ ६७३ ॥ कश्चित्कस्यचिदेव सास्यु-
द्विष्यन्ममजनम् । पद्मं विकासयत्यर्कः संकोचयति कैर-
वम् ॥ ६७४ ॥ ईश्वराः पिशुनान्वाश्चद्विभ्रतीति किमक्रु-
तम् । प्रायो निधय एवाहीन्द्रिजिह्वान्दधतेतराम् ॥ ६७५ ॥

१ प्ररान्तिप्रायः.

संपद्यास्ते परैः साकं विपदि स्वजनैर्जडः । जुम्भत्यस्यो-
रुहे भृङ्गः शुष्यत्युदकशैवलैः ॥ ६७६ ॥ नीचावमान-
मलिनां यो भुङ्क्ते संपदं पुमान् । लशुनाक्तां स
कर्पूरचूर्णं वितनुते तनौ ॥ ६७७ ॥ व्यसनानन्तरं सौख्यं
स्वल्पमप्यधिकं भवेत् । काषायरसमास्वाद्य स्वाद्वतीवाप्तु
विन्दते ॥ ६७८ ॥ गुणानामन्तरं प्रायस्तज्ज्ञो जानाति
नेतरः । मालतीमलिकामोदं घ्राणं वेत्ति न लोचनम्
॥ ६७९ ॥ प्रभूतवयसः पुंसो धियः पाकः प्रवर्तते ।
जीर्णस्य चन्दनतरोरामोद उपजायते ॥ ६८० ॥ धन-
गमेऽधिकं पुंसां लोभमभ्येति मानसम् । निदाघकाले
प्रायेयः प्रायः शैत्यं बहत्यलम् ॥ ६८१ ॥ सहजोऽपि
गुणः पुंसां साधुवादेन वर्धते । कामं सुरसलेपेन कान्ति
वहति काञ्चनम् ॥ ६८२ ॥ निन्दां यः कुरुते
साधोस्तथा स्वं दूषयत्यसौ । स्वे भूतिं यस्त्यजेदुच्चै-
र्मूर्ध्नि तस्यैव सा पतेत् ॥ ६८३ ॥ शुभं वाप्यशुभं
कर्म फलकालमपेक्षते । शरधेव फलत्याशु शालिनं
सुरमौ क्वचित् ॥ ६८४ ॥ भोगेच्छा नोपभोगेन
भोगिनां जातु शाम्यति । लवणेनान्तरालेन तृष्णा
प्रत्युत जायते ॥ ६८५ ॥ दुर्लभोऽप्युत्तमः प्रायः
स्वजातीयेन लभ्यते । कर्णकोटरां वारि वारिणैवावकृष्यते
॥ ६८६ ॥ जन्तोर्निरुपभोगस्य दृश्यते भुवि रूक्षता ।
वाताशिनो द्विजिह्वत्वं विहितं पश्य वेधसा ॥ ६८७ ॥
आकारः कारणं जन्तोर्दौर्जन्यस्य न जायते । कालकूटः
सुधासिन्धोः प्राणिनां प्राणहारकः ॥ ६८८ ॥ न
व्याप्तिरेषा गुणिनो गुणवाञ्छायते ध्रुवम् । चन्दनोऽनलसं-
दग्धो न भस्म सुरभि क्वचित् ॥ ६८९ ॥ कार्यापेक्षी
जनः प्रायः प्रीतिमाविष्करोत्यलम् । लोभार्थी शौण्डिकः
शष्पैर्मेषं पुष्पाति पेशलैः ॥ ६९० ॥ दुर्जनो जीयते
युक्त्या विग्रहेण न धीमता । निपात्यते महावृक्षस्त-
त्समीपक्षितिक्षयात् ॥ ६९१ ॥ स्वभावसुन्दरं वस्तु न
संस्कारमपेक्षते । सुत्तारत्नस्य शाणाश्मघर्षणं नोपयुज्यते
॥ ६९२ ॥ येनात्मा पण्यतां नीतः स एवान्विष्यते
जनैः । हस्ती हेमसहस्रेण क्रीयते न मृगाधिपः ।
॥ ६९३ ॥ विक्रीतो निजमात्मानं वस्त्रैः संस्कुरुते जडः ।
परम्यः स्वशरीरस्य के वा भूषां वितन्वते ॥ ६९४ ॥
असंभवगुणस्तुत्या जायते स्वात्मनस्त्रपा । कर्णिकारं
सुगन्धीति वदन्को नोपहास्यते ॥ ६९५ ॥ तटस्थैः
ख्यापिताश्चेतो विशन्ति गुणिनां गुणाः । उत्कोचितानां
पद्मानां गन्धो वायुमिराहतः ॥ ६९६ ॥ निजाशयवद्वा

१ क्षराविक्रयकर्ता. २ 'पांगारा' इत्याख्यवृक्षविशेषस्य पुष्पम्.

माति पुंसां वित्ते पराशयः । प्रतिमा मुखचन्द्रस्य कृपाणे
याति दीर्घताम् ॥ ६९७ ॥ अधमं वाधते भूयो
दुःखवेगो न तूत्तमम् । पादद्वयं रुजत्याशु शीतस्पर्शो
न चक्षुषी ॥ ६९८ ॥ यत एवागतो दोषस्तत एव
निवर्तते । अमिदग्धस्य विस्फोटशान्तिः स्यादग्निना
प्रवम् ॥ ६९९ ॥ बुद्धिमत्त्वाभिमानः को भवेत्प्रज्ञो-
पजीविनाम् । अन्यदीयैरलंकारैर्नाहंकारो विभूषणे ॥ ७०० ॥
उत्तमोऽप्यधमस्य स्याद्याज्ज्ञानप्रकरः क्वचित् । कौस्तु-
भादीनि रत्नानि ययाचे हरिरम्बुधिम् ॥ ७०१ ॥ प्रयत्ने
समके केचिदेव स्युः फलभागिनः । क्षीरोदमथना-
द्वैरमृतं प्रापि नायुरैः ॥ ७०२ ॥ भोगः परोपतापेन
पुंसां दुःखाय न स्थिरः । पानमप्यसृजः क्षिप्रं स्वपीडयै
जलौकसाम् ॥ ७०३ ॥ नोपभोगपरानर्थान्कोऽपि संवि-
नुते चिरम् । आखवः किमलंकारानात्मन्याहृत्य कुर्वते
॥ ७०४ ॥ विवर्णवचनैर्मृत्युगूढोऽप्यन्तः प्रकाशते । इन्ध-
नान्तरसंस्थैश्च ज्वलत्यग्निः पयःकणैः ॥ ७०५ ॥
निकटस्थं गरीयांसमपि लोको न मन्यते । पवित्रामपि
यन्मर्त्या न नमस्यन्ति जाह्नवीम् ॥ ७०६ ॥ स्वजनः
स्वात्मवज्जन्तुर्जायते गुणवान्परैः । गोपैर्गोपवदाज्ञायि
हरिर्देवो जगत्पतिः ॥ ७०७ ॥ उत्तमस्तोषमायाति तदङ्गं
पोष्यते यदि । वृक्षः प्रसीदति प्रायः पादाम्बुजैर्न
न खयम् ॥ ७०८ ॥ दुर्भगः स्वात्मकृत्या यो विभू-
त्यापि न तादृशः । गोमयं श्रीनिवासोऽस्ति न तथापि
मनोहरम् ॥ ७०९ ॥ आगच्छदुत्सवो माति यथैव न
तथा गतः । हिमांशोरुदयः सायं चकास्ति न तथोषसि
॥ ७१० ॥ संतोषक्षतये पुंसामाकस्मिकधनागमः । सरसां
सेतुभेदाय ववौषः स च न स्थिरः ॥ ७११ ॥ संतुष्यत्यु-
त्तमः स्तुत्या धनेन महताधमः । प्रसीदन्ति जपैर्देवा बलि-
मिर्भूतविग्रहाः ॥ ७१२ ॥ स्वजातीयविघाताय माहात्म्यं
दृश्यते नृणाम् । श्येनो विहंगमानेव हिनस्ति न मुजं-
गमान् ॥ ७१३ ॥ गुहं प्रयोजनोद्देशादजयन्ति न भक्तितः ।
दुग्धदात्रीति गौर्गेहे पोष्यते न तु धर्मतः ॥ ७१४ ॥
गुरुरभिर्द्विजातीनां वर्णानां ब्राह्मणो गुरुः । पतिरेको गुरुः
स्त्रीणां सर्वस्याभ्यागतो गुरुः ॥ ७१५ ॥ बहुमिर्मूर्ख-
संघातैरन्योन्यं पशुवृत्तिभिः । प्रच्छाद्यन्ते गुणाः सर्वे मेघै-
रिव दिवाकरः ॥ ७१६ ॥ मनागनम्यावृत्त्या वा कामं
क्षान्त्युत यः क्षमी । क्रियासममिहारेण विराध्यन्तं क्षमेत
कः ॥ ७१७ ॥ कामाय स्पृहयत्यात्मा संयतोऽपि मनी-
षिणः । वीथीनियमितोऽप्युक्षा शष्पमासाद्य धावति

॥ ७१८ ॥ रोगशोकपरीतापबन्धनव्यसनानि च । आत्मा-
पराधवृक्षाणां फलान्येतानि देहिनाम् ॥ ७१९ ॥ भूमि-
पतावर्धपतौ बाले वृद्धे तपोनिधौ विदुषि । योषिति मूर्खे
गुरुषु च विदुषा नैवोत्तरं देयम् ॥ ७२० ॥ कटुकं वा
मधुरं वा प्रस्तुतवाक्यं मनोहारि । वामे गर्दभनादश्चित्त-
प्रीत्यै प्रयाणेषु ॥ ७२१ ॥ अतिपरिचयादवज्ञा संततगम-
नादनादरो भवति । लोकः प्रयागवासी कूपे स्नानं समा-
चरति ॥ ७२२ ॥ अतिपरिचयादवज्ञा संततगमनादना-
दरो भवति । मेलये भिर्हृपुरंग्री चन्दनतरुकाष्ठमिन्धनं
कुरुते ॥ ७२३ ॥ अतिपरिचयादवज्ञेत्येतद्वाक्यं मृषैव
तद्भाति । अतिपरिचितोऽप्यनादौ संसारेऽस्मिन्न जायते-
ज्वज्ञा ॥ ७२४ ॥ अविधेयो मृत्युजनः शठानि मित्राण्यदा-
यकः स्वामी । अविनयवती च भार्या मस्तकशूलानि
चत्वारि ॥ ७२५ ॥ वैद्यस्तर्कविहीनो निर्लज्जा कुलबधूर्य-
तिर्मूर्खः । कटके च प्राधुणिको मस्तकशूलानि चत्वारि
॥ ७२६ ॥ शक्तिरहितोऽपि कुप्यति सेवासक्तोऽपि मान-
मुद्रहति । अधनोऽपि हि कामयते जानाति विधिर्विडम्ब-
यितुम् ॥ ७२७ ॥ त्यजति मयमकृतपापं सुमित्रमयशः
प्रमादिनं विधा । ह्रीः कामिनमलसं श्रीः क्रूरं स्त्री दुर्जनं
लोकः ॥ ७२८ ॥ अनुचितकर्मारम्भः स्वजनविरोधो
बलीयसा स्पर्धा । प्रेमदाजनविश्वासे मृत्युद्वाराणि चत्वारि
॥ ७२९ ॥ अन्यमुखे दुर्वादो यः प्रियवदने स एव परि-
हासः । इतरेर्धनजन्मा यो धूमः सोऽगुरुभवो धूपः ॥ ७३० ॥
अशठमलोममैजिह्वः त्यागिनमनुराणि विशेषज्ञम् । यदि
नाश्रयति नरं श्रीः श्रीरेव हि वक्षिता तत्र ॥ ७३१ ॥
व्यथयतितरामुपेतः स्वस्थप्रकृतेरवधलेशोऽपि । मृशमुद्वि-
जते चक्षुः सक्तेन रजःकणेनापि ॥ ७३२ ॥ शरदि समग्र-
निशाकरकरशतहततिमिरसंचया रजनी । जलदान्तरिता-
कामपि दिवसच्छायां न पूरयति ॥ ७३३ ॥ यत्र न फलि-
तास्तरवो विकसितसरसीरुहाः सरस्यो वा । न च सज्जनाः
स देशी गच्छतु निधनं श्मशानसमः ॥ ७३४ ॥ गुणमधि-
गतमपि धनवाचचिरान्नाशयति रक्षति दरिद्रः । मज्जयति
रज्जुमम्मसि पूर्णः कुम्भो न खलु तुच्छः ॥ ७३५ ॥
अबुधा अजंगमा अपि कयापि गत्या परं पदमवासाः ।
मञ्जिण इति कीर्त्यन्ते नयंबलगुटिका इव जनेन ॥ ७३६ ॥
खल्पा इति रामबलैर्ये न्यस्ता नाशये पयोराशेः । ते शैलः
स्थितिमन्तो हन्त लघिन्नैव बहुमानः ॥ ७३७ ॥ यत्राजिबेन

१ मलयपर्वते. २ मिह्रली. ३ आगन्तुकः. ४ स्त्रीषु विधासः.
५ दुष्टभाषणम्. ६ काष्ठम्. ७ सरलम्. ८ दानशीलम्.
९ लघुनीचो वा. १० चतुरङ्गाख्यकीटनक्षत्रं पाशाः.

लघिमा गरिमाणं वक्रता तनुते । छन्दःशास्त्र इवा-
 सिंल्लोके सरलः सखे किमसि ॥ ७३८ ॥ सुहृदि निरन्तर-
 चित्ते गुणवति भृत्ये प्रियासु नारीषु । स्वामिनि शक्ति-
 समेते निवेद्य दुःखं जनः सुखी भवति ॥ ७३९ ॥ प्राप्य
 चलानधिकाराश्वानुषु मित्रेषु बन्धुवर्गेषु । नापकृतं नोप-
 कृतं न सत्कृतं किं कृतं तेन ॥ ७४० ॥ वित्तं परिमित-
 मधिकव्ययशीलं पुरुषमाकुलीकुरुते । ऊर्नांशुकमिव पीनस्तन-
 जघनायाः कुलीनायाः ॥ ७४१ ॥ अप्रतिबुद्धे श्रोतरि वक्तु-
 र्वाक्यं प्रयाति वैफल्यम् । नयनविहीने भर्तारि लावण्यमिवेह
 खञ्जनाक्षीणाम् ॥ ७४२ ॥ वैदुतरहिते रसातल उत्तिष्ठन्ते
 हि सुमनसस्तपसि । कान्तारैर्जनवेगं विषह्य सदसफलास्तु
 विरलाः स्युः ॥ ७४३ ॥ प्रतिगृहकोणं गुणिनो लूताकीटा
 इव स्फुरन्ति शतम् । तर्द्दासकः स्वर्गोभिः को वा रविरिव
 गुणज्ञोऽस्ति ॥ ७४४ ॥ रमणीयः स हि पुरुषो रमणी
 यत्रैव रज्यति विदर्गधा । श्लोकः स एव सुभगश्चित्तं सक्तं
 हि यत्र रसिकस्य ॥ ७४५ ॥ आपरितोषाद्विदुषां न साधु
 मन्ये प्रयोगविज्ञानम् । बलवदपि शिक्षितानामात्मैक्यप्रत्ययं
 चेतः ॥ ७४६ ॥ अबला यत्र प्रबला शिशुरवनीतो निर-
 क्षरो मन्त्री । नहि नहि तत्र घनाशा जीवितं आशापि
 दुर्लभा भवति ॥ ७४७ ॥ ज्वलति चलतेन्धनोऽग्निर्विप्र-
 कृतः पन्नगः फणां कुरुते । प्रायः खं महिमानं क्षोमात्प्र-
 तिपद्यते जन्तुः ॥ ७४८ ॥ राजनि विदुषां मध्ये वरसुर-
 तानां समागमे स्त्रीणाम् । सौख्यसदृषितहृदयो वैक्वपदुरपि
 कातरो भवति ॥ ७४९ ॥ अलिखुसरति परिमलं लक्ष्मी-
 रनुसरति नयगुणसमृद्धिम् । निम्नमनुसरति सलिलं विधिलि-
 खितं बुद्धिरनुसरति ॥ ७५० ॥ स्वाधीनेऽपि कलत्रे नीचः
 परदारलम्पटो भवति । संपूर्णेऽपि तडाने काकः कुम्भो-
 दकं पिबति ॥ ७५१ ॥ किं क्रूरं फणिहृदयं पुनरपि किं
 क्रूरमङ्गनाहृदयम् । क्रूरात्क्रूरतरं किं पतिसुतधनहीनकामि-
 नीहृदयम् ॥ ७५२ ॥ अनुकूला विमलाङ्गी कुलजां कुशलां
 सुशीलसंपन्नाम् । पञ्चलकारां भार्या पुरुषः पुण्योदयालभते

१ अल्पं वक्ष्यम्. २ मूर्खः. ३ खञ्जरीटनयनानाम्. ४ त-रहिते
 रसातले-रसाते आश्रयस्थे इत्यर्थः. ५ पुष्पाणि; पक्षे, -शोभनमनसः
 सुनय इत्यर्थः. ६ माधमादेः; पक्षे, -तपश्चर्यायाम्. ७ कान्ता-
 रमरणम्. दुर्गममार्ग इति यावत्. तत्सर्वान्ध एजनवेगं कम्पनवेगं
 विषह्य सदृशानि फणानि येषामेवंविधा विरलाः स्युः; पक्षे, -
 कान्ता स्त्री, रा द्रव्यं, जनवेगो जनसंतापः यतान्मर्षयित्वा सदसो
 मोक्षस्तः स एव फलं येषामेतादृशा विरलाः स्युः. ८ प्रकाशकः.
 ९ स्वभाषिभिः; पक्षे, -स्वकिरणैः. १० चतुरा. ११ अविश्वस्तम्.
 १२ जीवने. १३ भवम्. १४ वारम्.

॥ ७५३ ॥ अरसिकजनभाषणतो रसिकजनैः सह
 कलहः । लम्बकुचालिङ्गनतो लिङ्गकुचकुचापादताडनम्
 ॥ ७५४ ॥ आपदि मित्रपरीक्षा शूरपरीक्षा रणाङ्गणे मन्त्र-
 विनये वंशपरीक्षा स्त्रियः परीक्षा तु निर्धने पुंसि ॥ ७५५ ॥
 अनवसरे च यदुक्तं सुभाषितं तच्च भवति हास्याय ।
 प्रौढवधूनां रतिसमये वेदपाठ इव ॥ ७५६ ॥ अपि
 विद्वत्ता सज्जनमैत्री महाकुले जन्म । स्वाधीनता च
 महदैश्वर्यं विनाप्यर्थैः ॥ ७५७ ॥ अवसरपठिता वाणी
 गणरहितापि शोभते पुंसाम् । रतिसमये युवतीनां मृषा
 विभूषणं भवति ॥ ७५८ ॥ अव्याकरणमधीतं भिन्न-
 तरङ्गिणीतरणम् । भेषजमपथ्यसहितं त्रयमिदमकृतं
 न कृतम् ॥ ७५९ ॥ यः पठति लिखति पश्यति
 पृच्छति पण्डितानुपाश्रयति । तस्य दिवाकरकिरणैर्नित्यं
 दलमिव विकास्यते बुद्धिः ॥ ७६० ॥ विरला ज्ञान-
 गुणान्विरलाः कुर्वन्ति निर्धने स्नेहम् । विरलाः परकार्य-
 परदुःखेनापि दुःखिता विरलाः ॥ ७६१ ॥ उद्वेक-
 दरिद्रं परमुद्राया ज्ञानत्कारः । गृहपतिरतिमिलित-
 कङ्कणनादो यथा जारम् ॥ ७६२ ॥ कोऽन्धो योऽकार्य-
 को वधिरौ यः शृणोति नैतानि । को मूको यः प्रियाणि
 वक्तुं न जानाति ॥ ७६३ ॥ कुत्र विधेयो वा
 विद्याभ्यासे सदौषधे दाने । अवधीरणा क कार्यं सख-
 योषित्परधनेषु ॥ ७६४ ॥ कुत्र विधेयो वासः सज्जन-
 यथा काश्याम् । कः परिहार्यो देशः पिशुनयुतो लुब्धक-
 ॥ ७६५ ॥ दधि मधुरं मधु मधुरं द्राक्षा मधुरा सु-
 मधुरैव । तस्य तदेव हि मधुरं यस्य मनो यत्र संतु-
 ॥ ७६६ ॥ अविदितपरमानन्दो वदति जनो विप्र-
 रमणीयम् । तिलतैलमेव मृष्टं येन न दृष्टं घृतं
 ॥ ७६७ ॥ रोगी चिरप्रवासी पराजन्मोजी परावसथशर्मा
 यजीवति तन्मरणं यन्मरणं सोऽस्य विश्रामः ॥ ७६८ ॥
 को धर्मो भूतदया किं सौख्यमरोगिता जगति । कः
 सद्भावः किं पाण्डित्यं परिच्छेदः ॥ ७६९ ॥ दानं प्रिय-
 क्सहितं ज्ञानमगर्वं क्षमान्वितं शौर्यम् । वित्तं त्यागनिष्ठं
 दुर्लभमेतच्चतुर्गदम् ॥ ७७० ॥ कल्पयति येन वृत्तिं
 च लोके प्रशस्यते सद्भिः । स गुणस्तेन च गुणिना
 संवर्धनीयश्च ॥ ७७१ ॥ दुर्जनगम्या नार्थः प्रायेणापाव-
 द्रवति राजा । कृपणानुसारि च धनं मेघो गिरिजलवि-
 च ॥ ७७२ ॥ कृतशतमसत्सु नष्टं सुभाषितशतं च नष्ट-
 बुधेषु । वचनशतमवचनकरे बुद्धिशतमचेतने नष्टम्
 ॥ ७७३ ॥ दक्षः श्रियमधिगच्छति पथ्याशी कर्म

सुखमरोगी । उद्युक्तो विधान्तं धर्मार्थयशांसि च विनीतः
 ॥ ७७४ ॥ निरतिशयं गरिमाणं तेन जनन्याः स्मरन्ति
 विद्वांसः । यत्कमपि वहति गर्भं महतामपि यो गुरुर्भवति
 ॥ ७७५ ॥ अप्रकटीकृतशक्तिः शक्तोऽपि जनस्तिरस्क्रियां
 लभते । निवसन्नन्तर्द्वारुणि लङ्घ्यो वह्निर्न तु ज्वलितः
 ॥ ७७६ ॥ विषमस्थस्वादुफलग्रहणव्यवसायनिश्चयो येषाम् ।
 उद्ग्राणामिव तेषां मन्येऽहं शंसितं जन्म ॥ ७७७ ॥
 दुरधिगमः परमागो यावत्पुरुषेण पौरुषं न कृतम् । जयति
 तुलामधिरूढो भास्वानपि जलदपटलानि ॥ ७७८ ॥
 आपदि येनापकृतं येन च हसितं दशासु विषमासु ।
 अपकृत्य तयोरुभयोः पुनरपि जातं नरं मन्ये ॥ ७७९ ॥
 असती भवति सलज्जा क्षारं नीरं च शीतलं भवति । दम्भी
 भवति विवेकी प्रियवक्ता भवति धूर्तजनः ॥ ७८० ॥
 पश्यति परस्य युवतिं सकाममपि तन्मनोरथं कुरुते ।
 ज्ञात्वैव तदप्राप्तिं व्यर्थं मनुजो हि पापभागभवति ॥ ७८१ ॥
 स्त्रीणां हि साहचर्याद्भवन्ति चेतांसि भर्तृसदृशानि । मधु-
 रापि हि मूर्च्छयते विषैवितपिसमाश्रिता वैह्वी ॥ ७८२ ॥
 सकृदपि दृष्ट्वा पुरुषं विबुधा जानन्ति सारतां तस्य ।
 हस्ततुल्यापि निपुणाः पलप्रमाणं विजानन्ति ॥ ७८३ ॥
 कविहृदयेष्वनसूया कस्तूरीकर्दमेष्वमालिन्यम् । अक्षारता
 पयोधाववनीपालेषु पाण्डित्यम् ॥ ७८४ ॥ वस्तुनि
 चिरामिलषिते कथमपि दैवात्प्रसक्तसंघटने । प्राक्प्राप्तान्यपि
 बहुशो दुःखानि परं सुखानि जायन्ते ॥ ७८५ ॥ विस्मय-
 धातदोषः स्ववधाय खलस्य वीरकोपकरः । नवतरुमङ्ग-
 ध्वनिरिव हरिनिद्रातस्करः करिणः ॥ ७८६ ॥ सत्यपि
 च सुकृतकर्मणि दुर्नीतिश्चेच्छ्रियं हरत्येव । तैलैः सदो-
 पयुक्तां दीपशिखां दलति वातालिः ॥ ७८७ ॥ उपचारः
 कर्तव्यो यावदनुत्पन्नसौहृदाः पुरुषाः । उत्पन्नसौहृदानाशु-
 पचारः कैतवं भवति ॥ ७८८ ॥ ज्ञेहो हि वरमघटितो
 न वरं संजातविघटितज्ञेहः । हृतनयनो हि विषादी न
 विषादी भवति जात्यन्धः ॥ ७८९ ॥ नलिनीदलगतजल-
 वत्तरलं किं यौवनं धनं चायुः । के शशधरकरनिकराउ-
 कारिणः सज्जना एव ॥ ७९० ॥ किं क्रूरं स्त्रीहृदयं किं
 गृहिणः प्रियहिताय दारगुणाः । कः कामः संकल्पः किं
 दुष्करसाधनं प्रज्ञा ॥ ७९१ ॥ वितरति यावद्वाता ताव-
 त्सकलोऽपि भवति कैलभाषी । विरते पयसि घनेभ्यः
 शान्यन्ति शिखण्डिनां ध्वनयः ॥ ७९२ ॥ व्यसने मित्र-

परीक्षा शूरपरीक्षा रणाङ्गणे भवति । विनये श्रुत्यपरीक्षा
 दानपरीक्षा च दुर्मिक्षे ॥ ७९३ ॥ आलस्यं स्त्रीसेवा सरो-
 गता जन्मभूमिवात्सल्यम् । संतोषो मीरुत्वं षड् व्याघाता
 महत्त्वस्य ॥ ७९४ ॥ अप्येकवंशजनुषोः पश्यत पूर्णत्व-
 तुच्छताभाजौः । ज्याकार्मुकयोः कश्चिद्गुणभूतः कश्चिदपि
 भर्ता ॥ ७९५ ॥ अन्धत्वमन्धसमये बधिरत्वं बधिरकाल
 आलम्ब्य । श्रीकेशवयोः प्रणयी परमेष्ठी नाभिवास्तव्यः
 ॥ ७९६ ॥ नियतैः पदैर्निषेव्यं स्वलितेऽनर्थावहं समाश्रयति ।
 संभवदन्यगतिः कः संक्रमकाष्ठं दुरीशं च ॥ ७९७ ॥
 सम्यगनिष्पन्नः सन् योऽर्थस्वरया स्फुटीक्रियते । स व्यङ्ग्य
 एव भवति प्रथमो विनतातनूज इव ॥ ७९८ ॥ अधरस्य
 मधुरिमाणं कुचकाठिन्यं दशोस्तथा तैक्ष्ण्यम् । कवितायाः
 परिपाकाननुभवरसिको विजानाति ॥ ७९९ ॥ सविता विघ-
 वति विधुरपि सवितरति तथा दिनन्ति यामिन्यः । यामि-
 न्यन्ति दिनानि च सुखदुःखवशीकृते मनसि ॥ ८०० ॥
 निजदोषावृत्तमनसामतिसुन्दरमेव भाति विपरीतम् । पश्यति
 पित्तोपहतः शशिशुभ्रं शङ्खमपि पीतम् ॥ ८०१ ॥
 राज्ये सारं वसुधा वसुधायामपि पुरं पुरे सौधम् ।
 सौधे तल्पं तल्पे वराङ्गनानङ्गसर्वस्वम् ॥ ८०२ ॥
 वाप्यो भवन्ति विमलाः स्फुरन्ति कमलानि वापीषु । कम-
 लेषु पतन्त्यलयः करोति संगीतमलिषु पदम् ॥ ८०३ ॥
 संनिहितेऽपि दुरापे वस्तुनि मनसोऽनवासविषयस्य ।
 भवति न संशयनाशो बहुशोऽप्याश्वासमानस्य ॥ ८०४ ॥
 स्ववशः करोति कर्म प्रमादशुक्तस्तु परवशो भवति ।
 स्ववशो रोहति वृक्षं निपतत्यवशस्ततः पुरुषः ॥ ८०५ ॥
 भोगाक्षमस्य रक्षां दृष्ट्वात्रेणैव कुर्वतोऽनभिमतस्य । दृढस्य
 प्रमदापि श्रीरपि श्रुत्यस्य भोगाय ॥ ८०६ ॥ सर्वथा
 सहितमाचरणीयं किं करिष्यति जनो बहुजल्पः । विद्यते
 नहि स कश्चिदुपायः सर्वलोकरितोषकरो यः ॥ ८०७ ॥
 कस्यचित्किमपि नो हरणीयं मर्मवाक्यमपि नोच्चरणीयम् ।
 श्रीपतेः पदशुभं स्मरणीयं लीलया भवजलं तरणीयम्
 ॥ ८०८ ॥ आसुरं कुलमनादरणीयं चित्तमेतदमलीकरणी-
 यम् । रामधाम शरणीकरणीयं लीलया भवजलं तरणीयम्
 ॥ ८०९ ॥ जीवितं तदपि जीवितमध्ये गण्यते सुकृतिभिः
 किमु पुंसाम् । ज्ञाविक्रमकलाकुलज्जात्यागभोगरहितं
 किमु यत् ॥ ८१० ॥ लोक एव गतलोचनत्रयः कस्य
 वा न विवृणोति वाच्यताम् । लोचनोत्सवमशेषजीवनं
 यत्कलङ्कयति चन्द्रमण्डलम् ॥ ८११ ॥ यः परस्य विषमं

१ गुणोत्कर्षः. २ विषयवृक्षाश्रिता. ३ लता. ४ विषयः.
 ५ निद्रापहारी. ६ मिष्टमाषिणः.

१ स्वदेशलोकः.

विचिन्तयेत्प्राप्त्यात्स कुमतिः स्वयं हि तत् । पूतना हरि-
वधार्थमाययौ प्राप सैव वधमात्मनस्ततः ॥ ८१२ ॥ काके
शौचं धूतकारे च सत्यं सर्पे क्षान्तिः स्त्रीषु कामोपशान्तिः ।
ह्रीवे धैर्यं मद्ये तत्त्वचिन्ता राजा मित्रं केन दृष्टं श्रुतं वा
॥ ८१३ ॥ एको देवः केशवो वा शिवो वा एकं मित्रं
भूतिर्वा यतिर्वा । एका भार्या सुन्दरी वा दरी वा एको
वासः पत्न्येन वा वने वा ॥ ८१४ ॥ चित्तायत्तं धातुबद्धं
शरीरं नष्टे चित्ते धातवो यान्ति नाशम् । तस्माच्चित्तं
सर्वदा रक्षणाय स्वस्थे चित्ते बुद्धयः संभवन्ति ॥ ८१५ ॥
शुक्ले पक्षे शीतरश्मिर्वलीयान्न प्राधान्यं तारकायास्तु दृष्टम् ।
शक्त्या युक्ते विद्यमानेऽपि कान्ते न प्राधान्यं योषितां
कापि दृष्टम् ॥ ८१६ ॥ दाता दानस्यान्तरा स्यात्पृथिव्यां
गेहे गेहे याचकानां समूहः । चिन्तारत्नस्यास्ति सत्त्वे
विवादो मार्गे मार्गे रेणवः सन्त्यसंख्याः ॥ ८१७ ॥ मांसं
मृगाणां दशनौ गजानां भृगद्विषां चर्म फलं दुग्धानाम् ।
स्त्रीणां सुरुपं च नृणां हिरण्यमेते गुणा वैरकरा भवन्ति
॥ ८१८ ॥ शाठ्येन धर्मं कपटेन मित्रं परोपतापेन समृद्धि-
भावम् । सुखेन विद्यां परुषेण नारीं वाञ्छन्ति ये व्यक्त-
मण्डितास्ते ॥ ८१९ ॥ राजा घृणी ब्राह्मणः सर्वभक्षी
स्त्री चावशा दुष्टबुद्धिः सहायः । प्रेक्ष्यः प्रतीपोऽधिकृतः
प्रमादी त्याज्या इमे यश्च कृतं न वेत्ति ॥ ८२० ॥ मूर्खो
द्विजातिः स्वविरो गृहस्थः कामी दरिद्रो धनवांस्तपस्वी ।
वेश्या कुरूपा नृपतिः कदर्यो लोके षडेतानि विडम्बितानि
॥ ८२१ ॥ दानं दरिद्रस्य विमोक्षं शान्तिर्युनां तपो ज्ञान-
वतां च मौनम् । इच्छानिवृत्तिश्च सुखान्वितानां दया च
भूतेषु दिवं नयन्ति ॥ ८२२ ॥ अर्थागमो नित्यमरो-
गिता च प्रिया च भार्या प्रियवादिनी च । वश्यश्च पुत्रो-
ऽर्थकरी च विद्या षड् जीवलोकस्य सुखानि राजन्
॥ ८२३ ॥ आरोग्यमाचर्यमविप्रवासः संप्रत्यया वृत्तिर-
भीतिवासः । सद्भिर्मेनुष्यैः सह संप्रयोगः षड् जीव-
लोकस्य सुखानि राजन् ॥ ८२४ ॥ मृतस्य लिप्सा कृपणस्य
दिक्सा विमार्गगायाश्च रुचिः स्वकान्ते । सर्पस्य शान्तिः
कुटिलस्य मैत्री विधातृमृदौ नहि दृष्टपूर्वा ॥ ८२५ ॥
आरम्भगुर्वी क्षयिणी क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धिमती च
पश्चात् । दिनस्य पूर्वार्धपरार्धभिन्ना छायेव मैत्री खलसज्ज-
नानाम् ॥ ८२६ ॥ भार्यावियोगः स्वजनापवादो ऋणस्य
शेषं कृपणस्य सेवा । दारिद्र्यकाले प्रियदर्शनं च विना-
यिना पशु दहन्ति कायम् ॥ ८२७ ॥ अश्वमुत वासवऽ-

गर्जितं च स्त्रीणां च चित्तं पुरुषस्य भाग्यम् । अवर्षणं
चाप्यतिवर्षणं च देवो न जानाति कुतो मनुष्यः ॥ ८२८ ॥
राष्ट्रस्य चित्तं कृपणस्य वित्तं मनोरथं दुर्जनमानुषाणाम् ।
स्त्रियश्चरित्रं पुरुषस्य भाग्यं देवो न जानाति कुतो मनुष्यः
॥ ८२९ ॥ किं पौरुषं रक्षति यो न वाऽऽर्तान्किं वा धनं
नार्थिजनाय यत्स्यात् । सा किं क्रिया या न हितानुबद्धा
किं जीवितं साधुविरोधि यद्वै ॥ ८३० ॥ अन्यायवित्तं
कृतोऽपि धर्मः सव्याज इत्यादुरशेषलोकाः । न्यायार्जि-
तार्थेन स एव धर्मो निर्व्याज इत्यार्यजना वदन्ति ॥ ८३१ ॥
यशोऽधिगन्तुं सुखलिप्सया वा मनुष्यसंख्यामतिवर्तिषुं
वा । निरुत्सुकानामभियोगभाजां समुत्सुकैवाङ्गमुपैति
सिद्धिः ॥ ८३२ ॥ शास्त्रेषु निष्ठा सहजश्च बोधः प्रागल्भ्यम-
भ्यस्तगुणा च वाणी । कालानुरोधः प्रतिमानवत्त्वमेते गुणाः
कामदुघाः क्रियासु ॥ ८३३ ॥ न स्वल्पमप्यध्यवसायमीरो
करोति विज्ञानविधिगुणं हि । अन्धस्य किं हस्ततलस्थितो-
ऽपि प्रकाशयत्यर्थमिह प्रदीपः ॥ ८३४ ॥ न कस्यचित्क-
श्चिदिह स्वभावाद्भवत्युदारोऽस्मिन्मत्तः खलो वा । लोके
गुरुत्वं विपरीततां वा स्वचेष्टितान्येव नरं नयन्ति ॥ ८३५ ॥
अपायसंदर्शनजां विपत्तिमुपायसंदर्शनजां च सिद्धिम् । मेघा-
विनो नीतिविधिप्रयुक्तां पुरःस्फुरन्तीमिव दर्शयन्ति ॥ ८३६ ॥
दन्तस्य निष्कोषणकेन राजन्कर्णस्य कण्डूयनकेन वापि ।
तृणेन कार्यं भवतींश्चराणां किमङ्ग वाक्पाणिमता नरेण
॥ ८३७ ॥ त्यजेत्सुधातो महिलां सपुत्रां खादेत्सुधाता
भुजगी स्वमण्डम् । बुभुक्षितः किं न करोति पापं क्षीणा
नरा निष्करुणा भवन्ति ॥ ८३८ ॥ दारेषु किंचित्सज्जनेषु
किंचिद्रोष्यं वयसेषु सुतेषु किंचित् । युक्तं न वा युक्त-
मिदं विचिन्त्य वदेद्विपश्चिन्महतोऽनुरोधात् ॥ ८३९ ॥
मृगा मृगैः सङ्गमनुव्रजन्ति गावश्च गोभिस्तुरगास्तुरगैः ।
मूर्खाश्च मूर्खैः सुधियः सुधीभिः समावृत्तशीलव्यसनेषु सख्यम्
॥ ८४० ॥ त्याज्यं न धैर्यं विधुरेऽपि काले धैर्यात्कदाचि-
द्वतिमामुयात्सः । यथा समुद्रेऽपि च पोतमङ्गे सांयात्रिको
वाञ्छति तर्तुमेव ॥ ८४१ ॥ दानेन तुल्यो विधिरस्ति
नान्यो लोमाच्च नान्योऽस्ति परः पृथिव्याम् । विभूषणं
शीलसमं न चान्यस्ततोऽतुल्यं धनमस्ति नान्यत् ॥ ८४२ ॥
एकस्य दुःखस्य न यावदन्तं गच्छाम्यहं पारमिवार्णवस्य ।
तावद्वितीयं समुपस्थितं मे छिद्रेष्वनर्था बहुलीभवन्ति
॥ ८४३ ॥ क्षते प्रहारा निपतन्त्यमीक्ष्यं धनक्षये वर्धति
जाठराग्निः । आपस्तु वैराणि समुद्भवन्ति छिद्रेष्वनर्था बहु-
लीभवन्ति ॥ ८४४ ॥ अर्थातुराणां न गुरुर्न बन्धुः कामा-

सामान्यनीतिः

१७३

पुराणां न भयं न लज्जा । विद्यातुराणां न सुखं न निद्रा
 शुधातुराणां न रुचिर्न वेला ॥ ८४५ ॥ विवाहकाले ऋतु-
 संप्रयोगे प्राणात्यये सर्वधनापहारे । विप्रस्य चार्थेऽप्यनृतं
 वदेयुः पञ्चानृतान्याहुरपातकानि ॥ ८४६ ॥ यत्रास्ति लक्ष्मी-
 र्विनयो न तत्र ह्यभ्यागतो यत्र न तत्र लक्ष्मीः । उभौ च
 तौ यत्र न तत्र विद्या नैकत्र सर्वो गुणसंनिपातः ॥ ८४७ ॥
 द्वारि प्रविष्टः सहसा ततः किं दृष्टः प्रभुः खेरमुखस्ततः
 किम् । कथा श्रुता श्रोत्ररसा ततः किं व्यथा न शान्ता
 यदि जाठरीया ॥ ८४८ ॥ सुपात्रदानाच्च भवेद्दनाढ्यो धन-
 प्रभावेण करोति पुण्यम् । पुण्यप्रभावात्सुरलोकवासी पुन-
 र्धनाढ्यः पुनरेव भोगी ॥ ८४९ ॥ कुपात्रदानाच्च भवेद्दरिद्रो
 दारिद्र्यदोषेण करोति पापम् । पापप्रभावाच्चरकं प्रयाति पुन-
 र्दरिद्रः पुनरेव पापी ॥ ८५० ॥ प्रभुर्विवेकी धनवांश्च दाता
 विद्वान्विरागी प्रमदा सुशीला । तुरंगमः शस्त्रनिपातवीरो
 भूमण्डलस्याभरणानि पञ्च ॥ ८५१ ॥ स्वदेशजातस्य
 नरस्य नूनं गुणाधिकस्यापि भवेदवज्ञा । निजाङ्गना यद्यपि
 रूपराशिस्तथापि लोकः परदारसक्तः ॥ ८५२ ॥ गन्धः
 सुवर्णं फलमिश्रदण्डे नाकारि पुष्पं खलु चन्दनेषु । विद्वान्ध-
 नाढ्यो न तु दीर्घजीवी धातुः पुरा कोऽपि न बुद्धिदोऽभूत्
 ॥ ८५३ ॥ सर्पस्य रत्ने कृपणस्य वित्ते सत्याः कुचे केसरि-
 णश्च केशे । मानोन्नतानां शरणागते च मृतौ भवेदन्यकर-
 प्रचारः ॥ ८५४ ॥ श्रुतिर्विभिन्ना स्मृतयश्च भिन्ना नैको
 मुनिर्यस्य वचोऽप्रमाणम् । धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायां
 महाजनो येन गतः स पन्थाः ॥ ८५५ ॥ प्रागल्भ्यहीनस्य
 नरस्य विद्या शस्त्रं यथा कापुरुषस्य हस्ते । न तृप्तिमुत्पाद-
 यते शरीरे वृद्धस्य दारा इव दर्शनीयाः ॥ ८५६ ॥ राजा-
 श्रयस्तस्करताश्चपण्यमाथर्वणं चापि समुद्रयानम् । एतानि
 सिध्यन्ति महाफलानि विपर्यये प्राणहराणि पञ्च ॥ ८५७ ॥
 स्वर्गच्युतानामिह भूमिलोके चत्वारि चिह्नानि वसन्ति देहे ।
 दानप्रसङ्गो मथुरा च वाणी सुरार्चनं ब्राह्मणतर्पणं च
 ॥ ८५८ ॥ निरक्षरे वीक्ष्य महाधनत्वं विद्यानवद्या विदुषा
 न हेया । रत्नावतंसाः कुलटाः समीक्ष्य किमर्थनार्थः
 कुलटा भवन्ति ॥ ८५९ ॥ गीर्भिर्गुरुणां परुषाक्षरामिस्तिर-
 रूता यान्ति नरा महत्त्वम् । अलब्धशाणोत्कषणा नृपाणां
 न जातु मौलौ मणयो वसन्ति ॥ ८६० ॥ किमिष्टमन्नं खर-
 सुकराणां किं रत्नहारो मृगपक्षिणां च । अन्धस्य दीपो
 बधिरस्य गीतं मूर्खस्य किं शास्त्रकथाप्रसङ्गः ॥ ८६१ ॥
 ये शान्तदान्ताः श्रुतिपूर्णकर्णा जितेन्द्रियाः स्त्रीविषये
 निवृत्ताः । प्रतिग्रहे संकुचिताग्रहस्तास्ते ब्राह्मणास्तारयितुं

समर्थाः ॥ ८६२ ॥ पतिव्रतायाः कुचकुम्भयुग्ममत्सुप्रशार्दल-
 नखावलिश्च । वीरस्य शस्त्रं कृपणस्य वित्तं लभ्यानि
 चत्वारि तदन्तकाले ॥ ८६३ ॥ देशाटनं पण्डितमित्रता
 च वाराङ्गना राजसभाप्रवेशः । अनेकशास्त्रार्थविलोकनं च
 चातुर्यमूलानि भवन्ति पञ्च ॥ ८६४ ॥ न वेत्ति यो यस्य
 गुणप्रकर्षं स तं सदा निन्दति नात्र चित्रम् । यथा किराती
 करिकुम्भजातां मुक्तां परित्यज्य विभर्ति गुञ्जाम् ॥ ८६५ ॥
 गिरौ मयूरा गगने पयोदा लक्षान्तरेऽर्क्षश्च जलेषु पद्मम् ।
 इन्दुर्द्विलक्षं कुमुदस्य बन्धुर्यो यस्य मित्रं नहि तस्य दूरम्
 ॥ ८६६ ॥ सुभाषितज्ञेन जनेन साकं संभाषणं सुप्रभुसेवनं
 च । आलिङ्गनं तुङ्गपयोधराणां प्रत्यक्षसौख्यं त्रयमेव लोके
 ॥ ८६७ ॥ अर्थो नराणां पतिरङ्गनानां वर्षा नदीनाम्-
 तुराद तरुणाम् । स्वधर्मचारी नृपतिः प्रजानां गतं गतं
 यौवनमानयन्ति ॥ ८६८ ॥ जितेन्द्रियत्वं विनयस्य कारणं
 गुणप्रकर्षो विनयादवाप्यते । गुणाधिके पुंसि जनोऽनुरज्यते
 जनानुरागप्रभवा हि संपदः ॥ ८६९ ॥ संपूर्णकुम्भो न
 करोति शब्दमघो घटो घोषमुपैति नूनम् । विद्वान्कुलीनो
 न करोति गर्वं जल्पन्ति मूढास्तु गुणैर्विहीनाः ॥ ८७० ॥
 धिग्जीवितं शास्त्रकलोञ्जितस्य धिग्जीवितं चोद्यमवर्जितस्य ।
 धिग्जीवितं व्यर्थमनोरथस्य धिग्जीवितं ज्ञातिपराजितस्य
 ॥ ८७१ ॥ रूपं जरा सर्वसुखानि तृष्णा खलेषु सेवा पुरु-
 षाभिमानम् । यात्रा गुरुत्वं गुणमालपूजा चिन्ता बलं
 हन्त्यदया च लक्ष्मीम् ॥ ८७२ ॥ शुष्केन्धने वह्निरुपैति
 बुद्धिं बालेषु शोकश्चपलेषु कोपः । कान्तासु कामो निपुणेषु
 वित्तं धर्मो दयावत्सु महत्सु धैर्यम् ॥ ८७३ ॥ निर्वाणदीपे
 किमु तैलदानं चौरै गते वा किमु सावधानम् । वयोगते
 किं वनिताविलासः पयोगते किं खलु सेतुबन्धः ॥ ८७४ ॥
 त्रिविक्रमोऽभूदपि वामनोऽसौ स शूकरश्चेति स वै नृसिंहः ।
 नीचैरनीचैरतिनीचनीचैः सर्वैरुपायैः फलमेव साध्यम्
 ॥ ८७५ ॥ कुग्रामवासः कुजनस्य सेवा कुमोजनं क्रोध-
 सुखी च भार्या । मूर्खश्च पुत्रो विधवा च कन्या दहन्त्यमी
 वह्निमृते शरीरम् ॥ ८७६ ॥ अल्पीयसामेव निवासभूमि-
 त्यागाद्विपत्तिर्महतां न जातु । रत्नाकरात्सन्मणयोऽभियान्ति
 ॥ ८७७ ॥ अनेकशास्त्रं राज्ञां शिरः काकमुखानि भेकः ॥ ८७८ ॥
 बहु वेदितव्यमल्पश्च कालो बहवश्च विघ्नाः । यत्सारं तूतं
 तदुपासितव्यं हंसो यथा क्षीरमिवाम्बुमध्यात् ॥ ८७९ ॥
 अनन्तपारं किल शब्दशास्त्रं स्वल्पं तथायुर्वेदश्च विघ्नाः ।
 सारं ततो ब्राह्मणपास्य फल्गु हंसो यथा क्षीरमिवाम्बु-
 मध्यात् ॥ ८८० ॥ क्रोधो हि शत्रुः प्रथमो नराणां देह-

स्थितो देहविनाशनाय । यथा स्थितः काष्ठगतो हि वह्निः
 स एव वह्निर्दहते शरीरम् ॥ ८८० ॥ यथा विहंगास्तरु-
 माश्रयन्ति नद्यो यथा सागरमाश्रयन्ति । यथा तरुण्यः
 पतिमाश्रयन्ति सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ति ॥ ८८१ ॥
 यती व्रती चापि पतिव्रताश्च वीराश्च शूराश्च दयापराश्च ।
 त्यागी च भोगी च बन्धुशत्रुश्च स्वसङ्गमात्रेण दहन्ति पापम्
 ॥ ८८२ ॥ वसन्त्यरण्येषु चरन्ति दूर्वाः पिबन्ति तोयान्य-
 परिग्रहाणि । तथापि बध्या हरिणा नराणां को लोकमारा-
 धयितुं समर्थः ॥ ८८३ ॥ न सा समा यत्र न सन्ति वृद्धा
 वृद्धा न ते ये न वदन्ति धर्मम् । धर्मो न वै यत्र च
 नास्ति सत्यं सत्यं न तद्यच्छलनानुविद्धम् ॥ ८८४ ॥ वरं
 सखे सत्पुरुषापमानितो न नीचसंसर्गगुणैरलंकृतः । वराश्व-
 पादेन हतो विराजते न रासभस्योपरि संस्थितो नरः ॥ ८८५ ॥
 आदित्यचन्द्रावनलानिलौ च बौर्भूमिरापो हृदयं यमश्च ।
 अहश्च रात्रिश्च उभे च संध्ये धर्मश्च जानाति नरस्य वृत्तम्
 ॥ ८८६ ॥ उपाधिभिः संततसंगतोऽपि नहि स्वभावं
 विजहाति भावः । आजन्म योन्मज्जति दुग्धसिन्धौ तथापि
 काकः किल कृष्ण एव ॥ ८८७ ॥ किं वाससा तत्र विचा-
 रणीयं वासः प्रधानं खलु योग्यतायाः । पीताम्बरं वीक्ष्य
 ददौ स्वकन्यां चर्माम्बरं वीक्ष्य विषं समुद्रः ॥ ८८८ ॥ करोति
 नोऽशेषजनातिरिक्तां संभावनामर्थवतीं क्रियाभिः । संसत्सु
 जाते पुरुषाधिकारे न पूरणी तं समुपैति संख्या ॥ ८८९ ॥
 नरस्य चिह्नं नरकागतस्य विरोधिता बन्धुजनेषु नित्यम् ।
 सारोगता नीचगतेषु सेवा ह्यतीव दोषः कटुका च वाणी
 ॥ ८९० ॥ खादन्न गच्छामि हसन्न जल्पे गतं न शोचामि कृतं
 न मन्ये । द्वयोस्तृतीयो न भवामि राजन्केनासि मूर्खो वद
 कारणेन ॥ ८९१ ॥ यस्मिन्कुले यः पुरुषः प्रधानः स सर्वयत्नेन
 हि रक्षणीयः । तस्मिन्विनष्टे सकलं विनष्टं न नाभिभङ्गे हारका
 वहन्ति ॥ ८९२ ॥ पुराणमित्येव न साधु सर्वं न चापि
 काव्यं नवमित्यवद्यम् । सन्तः परीक्ष्यान्यतरद्गजन्ते मूढः
 परप्रत्ययनेयबुद्धिः ॥ ८९३ ॥ संचिन्त्य संचिन्त्य जगत्समस्तं
 त्रयः पदार्था हृदयं प्रविष्टाः । इक्षोर्विकाराः कृतयः कवीनां
 सुधाङ्गनापाङ्गतरङ्गितानि ॥ ८९४ ॥ बालसखित्वमकारण-
 ह्यासं स्त्रीषु विवादमसज्जनसेवा । गर्दभयानमसंस्कृतवाणी
 षट्सु नरो लघुतामुपयाति ॥ ८९५ ॥ वयसि गते कः
 कामविकारः क्षीणे वित्ते कः परिवारः । शुष्के नीरे कः
 कासारो ज्ञाते तत्त्वे कः संसारः ॥ ८९६ ॥ ज्वो हि सैतेः
 परमं विभूषणं त्रपाङ्गनायाः कृशता तपस्विनः । द्विजस्य

विद्या नृपतेरपि क्षमा पराक्रमः शस्त्रबलोपजीविनाम् ॥ ८९७ ॥
 धनेन किं यो न ददाति याचके बलेन किं यश्च रिपुं
 बाधते । श्रुतेन किं यो न च धर्ममाचरेत्किमात्मना यो न
 जितेन्द्रियो भवेत् ॥ ८९८ ॥ श्रुतेन बुद्धिर्व्यसनेन मूर्खेन
 मदेन नारी सलिलेन निम्नगा । निशा शशाङ्केन घृति
 समाधिना नयेन चालंकियते नरेन्द्रता ॥ ८९९ ॥ प्रकीर्ण-
 केशामनवेक्ष्यकारिणीं सदा च भर्तुः प्रतिकूलभाषिणीम्
 परस्य वेशमाभिरतामपत्रपाभेवंविधां योषितमाशु वज्रैः
 ॥ ९०० ॥ सतीमपि ज्ञातिकुलैकसंश्रयां जनोऽन्यथा भक्त-
 मतीं विशङ्कते । अतः समीपे परिणेतुरिष्यते प्रियाधिया
 वा प्रमदा स्वबन्धुभिः ॥ ९०१ ॥ मनीषिणः सन्ति
 न ते हितैषिणो हितैषिणः सन्ति न ते मनीषिणः ।
 सुहृच्च विद्वानपि दुर्लभो नृणां यथौषधं स्वादु हितं च
 दुर्लभम् ॥ ९०२ ॥ परोऽवजानाति यदज्ञताजडस्तद्वै-
 तानां न विहन्ति धीरताम् । समानवीर्यान्वयपौरुषेषु क-
 करोत्यतिक्रान्तिमसौ तिरस्किया ॥ ९०३ ॥ यदा वि-
 ह्नाति हतं तदा यशः करोति मैत्रीमथ दूषिता गुणाः ।
 स्थितिं समीक्ष्योभयथा परीक्षकः करोत्यवज्ञोपहतं पृथक्-
 नम् ॥ ९०४ ॥ बनेषु दोषाः प्रभवन्ति रागिणां गृहेषु
 पक्षेन्द्रियनिग्रहस्तपः । अकुत्सिते कर्मणि यः प्रवर्तते निवृत्त-
 रागस्य गृहं तपोवनम् ॥ ९०५ ॥ सुजीर्णमन्नं सुवि-
 चक्षणः सुतः सुशासिता स्त्री नृपतिः सुसेवितः । सुचिन्त-
 चोक्तं सुविचार्य यत्कृतं सुदीर्घकालेऽपि न याति विक्रि-
 याम् ॥ ९०६ ॥ नृणानि नोन्मूलयति प्रमञ्जनो मृदुनि
 नीचैः प्रणतानि सर्वतः । समुच्छ्रितानेव तरुन्प्रबाधते महा-
 न्महत्स्वेव करोति विक्रमम् ॥ ९०७ ॥ निमित्तमुद्दिश्य हि
 यः प्रकुप्यति ध्रुवं स तस्यापगमे प्रसीदति । अकारणद्वेषि
 मनस्तु यस्य वै कथं जनस्तं परितोषयिष्यति ॥ ९०८ ॥
 न साहसैकान्तरसानुवर्तिना न चाप्यपायोपहतान्तरात्मना ।
 विभूतयः शक्यमवामुमूर्जिता नये च शौर्यं च वसन्ति
 संपदः ॥ ९०९ ॥ सुदं विषादः शरदं हिमागमस्तमो विद-
 खान्सुकृतं कृतघ्नता । प्रियोपपत्तिः शुचमापदं नयः शिवः
 समृद्धा अपि हन्ति दुर्नयः ॥ ९१० ॥ उदीरितोऽर्थः पशु-
 नापि गृह्यते हयाश्च नागाश्च वहन्ति चोदिताः । अनुक-
 मप्यूहति पण्डितो जनः परेङ्गितज्ञानफला हि बुद्धयः
 ॥ ९११ ॥ असत्यता निष्ठुरताऽकृतज्ञता भयं प्रमादोऽल-
 सता विषादिता । वृथाभिमानो ह्यतिदीर्घसूत्रता तथाङ्ग-
 रौक्ष्यादि विनाशनं श्रियः ॥ ९१२ ॥ दरिद्रता धीरतया

विराजते कुरुपता शीलतया विराजते । कुभोजनं चोष्ण-
तया विराजते कुवस्त्रता शुभ्रतया विराजते ॥ ९१३ ॥
यथा चतुर्भिः कनकं परीक्ष्यते निर्घर्षणच्छेदनापताडनैः ।
तथा चतुर्भिः पुरुषः परीक्ष्यते श्रुतेन शीलेन कुलेन कर्मणा
॥ ९१४ ॥ कुदेशमासाद्य कुतोऽर्थसंचयः कुपुत्रमासाद्य
कुतो जलज्जलिः । कुनेहिनीं प्राप्य गृहे कुतः सुखं कुशि-
ष्यमध्यापयतः कुतो यशः ॥ ९१५ ॥ मात्रा समं नास्ति
शरीरपोषणं चिन्तासमं नास्ति शरीरशोषणम् । भार्यासमं
नास्ति शरीरतोषणं विद्यासमं नास्ति शरीरभूषणम् ॥ ९१६ ॥
गुणी गुणं वेत्ति न वेत्ति निर्गुणो बली बलं वेत्ति न वेत्ति
निर्बलः । पिको वसन्तस्य गुणं न वायसः करी च सिंहस्य
बलं न मूषकः ॥ ९१७ ॥ सुखं हि दुःखान्यनुभूय शोभते
धनान्धकारेऽपि दीपदर्शनम् । सुखान्न यो याति नरो दरि-
द्रतां धृतः शरीरेण मृतः स जीवति ॥ ९१८ ॥ स दीक्षितो
यः सकलं सदीक्षते स पण्डितो यः करणैरखण्डितः ।
स तापसो यः परतापकर्षणः स धार्मिको यः परमर्म न
स्पृशेत् ॥ ९१९ ॥ यशस्करे कर्मणि मित्रसंग्रहे प्रियासु
नारीष्वधनेषु बन्धुषु । कृतौ विवाहे व्यसने रिपुक्षये धनव्यय-
स्त्वेषु न गण्यते बुधैः ॥ ९२० ॥ विवादशीलां स्वयमर्थ-
चोरिणीं परानुकूलां बहुपाकपाकिनीम् । सक्रोधिनीं चान्य-
गृहेषु वासिनीं त्यजन्ति भार्या दशपुत्रमातरम् ॥ ९२१ ॥
अतिप्रचण्डा बहुदुःखमागिनी विवादशीला परगेहगामिनी ।
मर्तुः स्वयं निन्दति या च तस्करी त्यजेत्स्वभार्या दशपुत्र-
पुत्रिणीम् ॥ ९२२ ॥ कुले कलङ्कः कचले कदाञ्चनता सुतः
कुबुद्धिर्मवने दरिद्रता । रुजः शरीरे कलहप्रिया प्रिया गृहा-
गमे दुर्गतयः पडेते ॥ ९२३ ॥ प्रकटं मृदु नाम जल्पतः
परुषं सूचयतोऽर्थमन्तरा । शकुनादिव मार्गवार्तिभिः पुरुषा-
दुद्विजितव्यमीदृशात् ॥ ९२४ ॥ मतिरेव बलाद्वरीयसी
यदभावे करिणामियं दशा । इति घोषयतीव ङिण्डिमः
करिणो हस्तिपकाहतः कणन् ॥ ९२५ ॥ महतां यदि
निन्दने रतिर्गुणसंख्यैव तदा विधीयताम् । असतामपि
चेत्स्त्वे रतिर्न तु दूषणमेव गण्यताम् ॥ ९२६ ॥ अव-
गच्छति मूढचेतनः प्रियनाशं हृदि शल्यमर्पितम् । स्थिर-
धीस्तु तदेव मन्यते कुशलद्वारतया समुद्धृतम् ॥ ९२७ ॥
महतस्तारसा विलङ्घयन्निजदोषेण कुवीर्विनश्यति । कुरुते
न खलु स्वयेच्छया शलमानिन्धनमिद्विधीतिः ॥ ९२८ ॥
क्रियते धवलः खलुचकैर्धवलैरेव सितेतरैरधः । शिरसौघ-
मवत्त शंकरः सुरसिन्धोर्मधुजितमङ्गिणा ॥ ९२९ ॥ कृति-
नामङ्गती कथं कथं वा तुलनां यातु कुतैर्वचःप्रपञ्चैः ।

बहुभिर्विधृतैः कचैः कलापैर्विधवा किं सधवोपमानमेति
॥ ९३० ॥ अरुचिर्निशया विना शशी शशिना सापि विना
महत्तमः । उभयेन विना मनोभवस्फुरितं नैव चकास्ति
कामिनोः ॥ ९३१ ॥ उपकारकमायतेर्भृशं प्रसवः कर्म-
फलस्य भूरिणः । अनपायि निर्वहणं द्विषां न तितिक्षासम-
मस्ति साधनम् ॥ ९३२ ॥ जरा रूपं हरति हि धैर्यमाशा
मृत्युः प्राणान्धर्मचर्यामसूया । कामो ह्रियं वृत्तमनार्यसेवा
क्रोधः श्रियं सर्वमेवाभिमानः ॥ ९३३ ॥ गुणवानपि नोप-
याति पूजां पुरुषः सत्यरुपैरकथ्यमानः । न हि सौरमणिः
स्वभावकान्तिं रविपादैरनधिष्ठितः करोति ॥ ९३४ ॥
सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् । वृणुते
हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः ॥ ९३५ ॥
विना गोरसं को रसो भोजनानां विना गोरसं को रसो
भूपतीनाम् । विना गोरसं को रसः कामिनीनां विना गोरसं
को रसः पण्डितानाम् ॥ ९३६ ॥ सकलापि कला कला-
वतां विकलां पुण्यकलां विना खलु । सकले नयने वृथा
यथा तनुभाजां हि कनीनिकां विना ॥ ९३७ ॥ सुकुल-
जन्म विभूतिरनेकधा प्रियसमागमसौख्यपरम्परा । नृपकुले
गुरेता विमलं यशो भवति पुण्यतरोः फलमीदृशम् ॥ ९३८ ॥
कैनकभूषणसंग्रहणोचितो यदि मणिकुण्डलपुणि प्रणिधीयते । न
स विरौति न चापि हि शोभते भवति योजयितुर्वर्चनीयता
॥ ९३९ ॥ सहजमलिनवक्रभावभाजां भवति भवः प्रभवा-
त्मनाशहेतुः । जलधरपदवीमवाप्य धूमो ज्वलनविनाशमनु-
भ्रयाति नाशम् ॥ ९४० ॥ परिहरत पराङ्गनानुषङ्गं नत
यदि जीवितमस्ति वल्लभं वः । हरहर हरिणीदृशो निमित्तं
दश दशकंधरमौलयो लुठन्ति ॥ ९४१ ॥ शिशुरपि
निपुणो गुरोर्गरीयान्न तु वपुषैव महान्महत्प्रतिष्ठः । मणिरणु-
रपि भूषणाय पुंसां न तु पृथुलैव शिला विलासहेतुः
॥ ९४२ ॥ अनुदिनमनुकूलमाचरन्तं विहितमतिः प्रतिकूल-
माचरेत्कः । शमितगरलजातकण्ठदाहं शितिकण्ठः शशिनं
शिरःसु धत्ते ॥ ९४३ ॥ नितम्बो विशालः कटिर्मध्यसूक्ष्मा
कुचद्वन्द्वमत्यन्तमव्यं सुखं च । वचश्चेन्न किंचिद्रसालं रम-
ण्यास्ततः किं ततः किं ततः किं ततः किम् ॥ ९४४ ॥
स्तब्धस्य नश्यति यशो विषमस्य मैत्री नष्टक्रियस्य कुलमर्थ-
परस्य धर्मः । विद्याफलं व्यसनिनः कृपणस्य सौख्यं राज्यं
प्रमत्तसचिवस्य नराधिपस्य ॥ ९४५ ॥ दुर्मन्त्रिणं कमप-
यान्ति न नीतिदोषाः संतापयन्ति कमप्यभ्युजं न रोगाः ।

१ ऐश्वर्यम्. २ गौरवम्. ३ सुवर्णालंकारसंग्रहयोगः. ४ हीरकादिः.
५ वने. ६ विन्दा. ७ शाकवेत्ता. ८ अष्टः. ९ महत्सु प्रतिष्ठा यस्य

कं श्रीर्न दर्पयति कं न निहन्ति मृत्युः कं स्वीकृता न विषया
ननु तापयन्ति ॥ ९४६ ॥ विचेन किं वितरणं यदि
नास्ति दीने किं सेवया यदि परोपकृतौ न यत्नः । किं
संगमेन तनयो यदि नेक्षणीयः किं यौवनेन विरहो यदि
बल्लभायाः ॥ ९४७ ॥ किं भूषणं सुदृढमत्र यशो न रत्नं
किं कार्यमार्यचरितं सुकृतं न दोषः । किं चक्षुरप्रतिहतं
षिषणा न नेत्रं जानाति कस्त्वदपरः सदसद्विवेकम्
॥ ९४८ ॥ प्राप्ताः श्रियः सकलकामजुषस्ततः किं दत्तं पदं
शिरसि विद्विषतां ततः किम् । संतर्पिताः प्रणयिनो विभवै-
स्ततः किं कल्पं स्थितं तनुभृतां तनुभिस्ततः किम्
॥ ९४९ ॥ आदौ न वा प्रणयिनां प्रणयो विधेयो दत्तो-
ऽथवा प्रतिदिनं परिपोषणीयः । उत्क्षिप्य उत्क्षिपति तत्प्रक-
रैति लज्जां भूमौ स्थितस्य पतनाद्भयमेव नास्ति ॥ ९५० ॥
वाञ्छैव सूचयति पूर्वतरं भविष्यं पुंसो यदन्यतनुजं त्वशुभं
शुभं वा । विज्ञायते शिशुरजातकलापचिह्नः प्रत्युद्गतैरपसर-
न्सरसः (?) कलापि ॥ ९५१ ॥ शस्त्रैर्हतास्तु रिपवो न हता
भवन्ति प्रज्ञाहताश्च नितरां सुहता भवन्ति । शस्त्रं निहन्ति
पुरुषस्य शरीरमेकं प्रज्ञा कुलं च विभवं च यशश्च हन्ति
॥ ९५२ ॥ स्थानेषु शिष्यनिबद्धैर्विनिर्मुक्त्यमाना विद्या गुरुं
हि गुणवत्तरमातनोति । आदाय शक्तिषु बलाहकविप्रकीर्णे
रत्नाकरो भवति वारिभिरम्बुराशिः ॥ ९५३ ॥ वार्ता च
कौतुककरी विमला च विद्या लोकोत्तरः परिमलश्च कुरंग-
नामो । तैलस्य बिन्दुरिव वारिणि दुर्निवारमेतत्त्रयं प्रसरति
स्वयमेव भूमौ ॥ ९५४ ॥ अत्यन्तमन्थनकदर्शनमुत्सहन्ते
मर्यादया नियमिताः किमु साधवोऽपि । लक्ष्मीसुधाकरसुधा-
धुपनीय शेषे रत्नाकरोऽपि गरलं किमु नोज्जगार ॥ ९५५ ॥
अर्था हसन्त्युचितदानविहीनलुब्धं भूम्यो हसन्ति मम
भूमिरिति ब्रुवाणम् । जारा हसन्ति तनयानुपलालयन्तं
मृत्युर्हसत्यवनिपं रणरङ्गमीरुम् ॥ ९५६ ॥ वैद्या वदन्ति
कफपित्तमरुद्विकाराड्योतिर्विदो ग्रहगतिं परिवर्तयन्ति ।
भूताभिषङ्ग इति भूतविदो वदन्ति प्राचीनकर्म बलवन्सुनयो
वदन्ति ॥ ९५७ ॥ कस्यापि कोऽप्यतिशयोऽस्ति स तेन
लोके ख्यातिं प्रयाति नहि सर्वविदस्तु सर्वे । किं केतकी
फलति किं पनसः सुपुष्पः किं नागवल्लभपि च पुष्पफलै-
रुपेता ॥ ९५८ ॥ शीलाबलम्बनमहर्निशमिष्टचिन्ता विचानु-
रूपमशनाभरणादि कार्यम् । वार्यं च दुर्जनसमाजनिजप्रशं-
सांहास्यादि सज्जनवचो हृदये निधेयम् ॥ ९५९ ॥
पश्यन्ति नैव कवयो निजकाव्यदोषं भक्षन्ति नो बलिमुजो

निजजातिमांसम् । जल्पन्ति नैव मधुपा निजमांसम्
कुर्वन्ति नो युवतयः पुरुषेषु वीजम् ॥ ९६० ॥
मृणालकमनीयमुजामनिन्द्रचन्द्राननां स्मितसरोरुह-
त्राम् । ओत्स्नास्मितामपहतां दयितामिव स्वां
कं परमुपक्रममातनोति ॥ ९६१ ॥ शास्त्रं सुनिश्चय-
परिचिन्तनीयं सेव्यो नृपोऽपि सततं परिसेवनीयः ।
स्थितापि युवतिः परिरक्षणीया शास्त्रे नृपे च युवतौ च
स्थिरत्वम् ॥ ९६२ ॥ हंसो विभाति नलिनीदलपु-
सिंहो विभाति गिरिगङ्गाकंदरासु । जाल्यो विभाति
रणयुद्धमध्ये विद्वान्निभाति पुरुषेषु विचक्षणेषु ॥ ९६३ ॥
हंसो न भाति बलिभोजनवृन्दमध्ये गोमायुमण्ड-
न विभाति सिंहः । जाल्यो न भाति तुरगः खर-
विद्वान् भाति पुरुषेषु निरक्षरेषु ॥ ९६४ ॥ विषे
सुधिया गलितेऽपि भेदे भावेन मत्तिसहितेन समर्पे
प्राणेश्वरश्चतुरया मिलितेऽपि चित्ते चैलाञ्जल्य-
निरीक्षणीयः ॥ ९६५ ॥ किं कोकिलस्य विरुतेन गते
किं कातरस्य बहुशस्त्रपरिग्रहेण । मित्रेण किं व्यसन-
राक्षुखेन किं जीवितेन पुरुषस्य निरक्षरेण ॥ ९६६ ॥
प्रलम्बितपयोधरमध्यवर्ती शुष्कस्तनान्तरगतो वरक-
काणोक्षणाञ्जनमूर्ध्नि च पुष्पमाला दीनाश्रयो बुधव-
पक्ष दुःखम् ॥ ९६७ ॥ नीचं समृद्धमपि सेवति नीच-
तं दूरतः परिहरन्ति पुनर्महान्तः । शाखोटकं मधुर-
रुपेत् सेवन्ति वायसगणा न तु राजहंसाः ॥ ९६८ ॥
न्दराजपरिरम्भणलालिताऽपि मल्लीवधूर्मधुपरागवती
दृष्ट्वापि तत्कुटिलतां न जहाति चूतः प्रायः कुञ्ज-
वहेषु कुतोऽभिमानः ॥ ९६९ ॥ कालक्रमेण परिणाम-
दनव्या भावा भवन्ति खलु पूर्वमतीव तुच्छाः । सुख-
जलदतोयकणोऽप्यणीयान्संपद्यते च विरकीचकर-
॥ ९७० ॥ यच्चिन्तितं तदिह दूरतरं प्रयाति यच्चि-
न कृतं तदिहाम्युपैति । इत्थं विधेर्विधि विपर्ययमा-
सन्तः सदा सुरसरित्तटमाश्रयन्ति ॥ ९७१ ॥ अन्त-
रसैकतदक्षमानमूलस्य चम्पकतरोः क्व विकासचिन्ता ।
भवत्यनुचितस्थितिदेशमाजां श्रेयः स्वजीवपरिपाल-
मेव ॥ ९७२ ॥ उचितमनुचितं वा कुर्वता कार्यजातं
तिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन । अतिरमसकृतानां कर्म-
विपत्तेर्भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः ॥ ९७३ ॥
व्यतिषजति पदार्थानान्तरः कोऽपि हेतुर्न खलु बहि-
न्रीतयः संश्रयन्ते । विकसति हि पतङ्गसोदये पुष्प-

१ वृषान्तिः. २ कुतूहलकारिणी. ३ भूतवाधा. ४ वायसाः.

१ वीर्यम्. २ कार्यसमूहम्. ३ परिणामः. ४ दर्शनम्.

द्रवति च हिमरश्मावुद्रते चन्द्रकान्तः ॥ ९७४ ॥ प्रथम-
दिवसचन्द्रः सर्वलोकैकवन्द्यः स च सकलकलाभिः पूर्णचन्द्रो
न वन्द्यः । अतिपरिचयदोषात्कस्य नो मानहानिर्नवनवगुण-
रागी प्रायशः सर्वलोकः ॥ ९७५ ॥ भवति हृदयहारी
कोऽपि कस्यापि हेतुर्न खलु गुणविशेषः प्रेमबन्धप्रयोगे ।
किसलयितवनान्ते कोकिलारावरम्ये विकसति न वसन्ते
मालती कोऽत्र हेतुः ॥ ९७६ ॥ परीवादस्तथ्यो भवति
वितथो वापि महता तथाप्युच्चैर्धाम्नो हरति महिमानं जन-
रवः । तुलोत्तीर्णस्यापि प्रकटितहताशेषतमसो रवेस्तादृक्तेजो
नहि भवति कन्यां गतवतः ॥ ९७७ ॥ बहिः सर्वाकार-
प्रगुणरमणीयं व्यवहरन्पराम्बूहस्थानान्यपि तनुतराणि
स्थगयति । जनं विद्वानेकः सकलमभिसंधायं कपटैस्तदस्थः
स्नानार्थान्वद्यति च मौनं च भजते ॥ ९७८ ॥ कलारत्नं
गीतं गगनतलरत्नं दिनमणिः सभारत्नं विद्वान्श्रवणपुटरत्नं
हरिकथा । निशारत्नं चन्द्रः शयनतलरत्नं शशिशुखी महीरत्नं
श्रीमाञ्जयति रघुनाथो नृपवरः ॥ ९७९ ॥ नराः संस्कारार्हा
जगति किल केचित्सुकृतिनः समानायां जातावपि वयसि
सत्यामपि धियि । अयं दृष्टान्तोऽत्र स्फुटपरिचयादभ्यसनतः
शुकः श्लोकान्वक्तुं प्रभवति न काकः कचिदपि ॥ ९८० ॥
वरं तुङ्गाच्छृङ्गाद्गुरुशिखरिणः कापि पुलिने पतित्वायं
कायः कठिनदृषदन्तर्विदलितः । वरं न्यस्तो हस्तः फणिप-
तिमुखे तीव्रदशने वरं वह्नौ पातस्तदपि न कृतः शील-
विलयः ॥ ९८१ ॥ विदैवज्ञं ग्रामं विबुधविधुरां भूपतिसभां
सुखं श्रुत्या हीनं मनुजपतिश्न्यं च विषयम् । अनाचारा-
न्दारानपहरिकथं काव्यमपि च प्रवक्तृत्वापेतं गुरुमपि
सुबुद्धिः परिहरेत् ॥ ९८२ ॥ मणिः शौणोल्लीढः समरविजयी
हेतिनिर्हेतो मदक्षीणो नागः शरदि सरितः स्थानपुलिनाः ।
कलाशेषश्चन्द्रः सुरतमृदिता बालवनिता तनित्रा शोभन्ते
गलितविभवाश्चार्थिषु चृपाः ॥ ९८३ ॥ किमासेव्यं पुंसां
सविधमनवधं युसरितः किमेकान्ते ध्येयं चरणयुगलं
कौस्तुभमृतः । किमाराध्यं पुण्यं किममिलवणीयं च करुणा
यदासक्त्या चेतो निरवधि विमुक्तौ प्रभवति ॥ ९८४ ॥
वरं मौनं कार्यं न च वचनमुक्तं यदच्युतं वरं क्लैवं पुंसां न च
परकलत्राभिगमनम् । वरं प्राणत्यागो न च पिशुनवाक्ये-
ष्वभिरुचिर्वरं मिक्षाशित्वं न च परधनास्वादनसुखम्
॥ ९८५ ॥ वरं शून्या शाला न च खलु वरो दुष्टवृषभो
वरं वेश्या पत्नी न पुनर्विनीता कुलवधूः । वरं वासोऽरण्ये न
पुनरविवेकैधिपपुरे वरं प्राणत्यागो न पुनरधमानासुपगमः

॥ ९८६ ॥ दृढः प्रेमा भग्नः सदैवसिखि संधिं न भजते
भजेतापि प्रायः स्खलति खलु यत्नैरपि धृतः । स्खलेन्नो
चेत्साम्यं भजति न भजेद्वा न भवति च्युताशङ्कश्चेत्स्यात्सृ-
तिमुपगतस्तु व्यथयति ॥ ९८७ ॥ इयं प्रीतिर्वह्नी हृदयभुवि
देवात्समुदिता तथा यत्नाद्रक्ष्या प्रकृतिमृदुलापायबहुला ।
यथा नैनां स्फ्रीतां पिशुनजनदुर्वाक्यदहनो दहत्यन्तः
शोषं व्रजति न पुनः सौहृदनिधेः ॥ ९८८ ॥ न रम्यं
नारम्यं प्रकृतिगुणतो वस्तु किमपि प्रियत्वं यत्र स्यादितरदपि
तद्वाहकवशात् । रथाङ्गाहानानां भवति विधुरङ्गारशकटी
पटीराम्भःकुम्भः स भवति चकरीनयनयोः ॥ ९८९ ॥
अरण्यं सौरङ्गैर्गिरिकुहरगर्माश्च हैरिभिर्दिशो दिव्यात्तज्जैः
सलिलमुषितं पङ्कजवनेः । प्रियाचक्षुर्मध्यस्तनवदनसौन्दर्यवि-
जितैः सतां माने म्लाने मरणमथवा दूरगमनम् ॥ ९९० ॥
नमोभूषा पूषा कमलवनभूषा मधुकरो वचोभूषा सत्यं
वरविभवभूषा वितरणम् । मनोभूषा मैत्री मधुसमयभूषा
मनसिजः सौदोभूषा सूक्तिः सकलगुणभूषा च विनय
॥ ९९१ ॥ कलासीमा काव्यं सकलगुणसीमा वितरणं
मये सीमा मृत्युः सकलसुखसीमा सुवदना । तपः
सीमा मुक्तिः सकलकृतिसीमाश्रितमृतिः प्रिये सीमाह्लासः
श्रवणसुखसीमा हरिकथा ॥ ९९२ ॥ शशी दिवसधूसरो
गलितयौवना कामिनी सरो विगतवारिजं सुखमनक्षरं
स्वाकृतेः । प्रमुर्धनपरायणः सततदुर्गतः सज्जनो मृपाङ्गन-
गतः खलो मनसि सप्त शल्यानि मे ॥ ९९३ ॥ प्रसरति
मनः कार्यारम्भे दृढीभवति स्पृहा स्वयमुपनयनार्थान्मन्त्रो न
गच्छति विप्लवम् । फलति सकलं कृत्यं चित्तं समुन्नतिमश्नुते
भवति च रतिः श्लाघ्ये कृत्ये नरस्य भविष्यतः ॥ ९९४ ॥
सरसि बहुशस्ताराच्छाये क्षणात्परिवर्धितः कुमुदविटपान्वेषी
हंसो निशासु विचक्षणः । न दशति पुनस्ताराशङ्की विवापि
सितोत्पलं कुहकचकितो लोकः सत्येऽप्यपायमपेक्षते ॥ ९९५ ॥
स्वफलनिचयः शास्त्राभङ्गं करोति वनस्पतेर्गमनमलसं वर्हा-
टोपः करोति शिखण्डिनः । चतुरगमनो जालो योऽश्वः
स गौरिव बाहते गुणवति जने प्रायेणैते गुणाः खलु दूष-
णम् ॥ ९९६ ॥ कृमिकुलचितं लालाक्षिन्नं विगन्धिं जुगु-
प्सितं निरुपमरसप्रीत्या खादन्नरास्थि निरामिषम् । सुरैरपि-
मपि श्वा पार्श्वस्थं विलोक्य न शङ्कते नहि गणयति शुद्रो
जन्तुः परिग्रहफल्गुर्ताम् ॥ ९९७ ॥ मधुरागणश्रुतं
त्यक्त्वा गतो नवमल्लिकां पुनरपि गतो रक्ताशोकं कदम्ब-

१ रहिताम्. २ देशम्. ३ निकषपाषाणेनोद्धितः. ४ आयुषैः कृत-
क्षतः. ५ हस्ती. ६ शुष्क. ७ नपुंसकत्वम्. ८ दुश्चरिता. ९ दुर्विवेकिरान्ये.
१२. सु. र. आ.

१ समीचीनः खलु इव. २ युगे. ३ सिंहः. ४ दिग्गजे. ५ सर्वः.
६ समा. ७ दरिद्रः. ८ कीटकसमूहैर्ब्यासितः. ९ लालयार्द्रम्. १० आम-
गन्धि. ११ गर्हितम्. १२ निर्मासम्. १३ इन्द्रम्. १४ कुहकफलम्.

सामान्यनीतिः

१७९

राज्येन किम् ॥ १०१९ ॥ सज्जुः सच्चरितः सती प्रियतमा
स्वामी प्रसादोन्मुखः स्निग्धं मित्रमवच्छकः परिजनो निःक्लेश-
लेशं मनः । आकारो रुचिरः स्थिरश्च विभवो विद्यावदातं
मुखं तुष्टे विष्टपकटहारिणि हरौ संप्राप्यते देहिना ॥ १०२० ॥
का श्लाघ्या गुणिनां क्षमा परिभवः को यः स्वकुल्यैः कृतः
किं दुःखं परसंश्रयो जगति कः श्लाघ्यो य आश्रीयते । को
मृत्युर्व्यसनं शुचं जहति के यैर्निर्जिताः शत्रवः कैर्विज्ञात-
मिदं विराटनगरे छन्नस्थितैः पाण्डवैः ॥ १०२१ ॥ स
स्निग्धोऽकुशलाग्निवारयति यस्तत्कर्म यन्निर्मलं सा स्त्री यातु-
विद्यायिनी स मतिमान्यः सद्भिरभ्यर्च्यते । सा श्रीर्या न
मदं करोति स सुखी यस्तृष्ण्या मुच्यते तन्मित्रं यदकृत्रिमं
स पुरुषो यः खिद्यते नेन्द्रियैः ॥ १०२२ ॥ प्रायेणात्र
कुलान्वितं कुकुलजाः श्रीवल्लभं दुर्भगा दातारं कृपणा ऋजू-
नवजने वित्तान्वितं निर्धनाः । वैरूप्योपहताश्च कान्तवपुषं
धर्माश्रयं पापिनो नानाशास्त्रविचक्षणं च पुरुषं निन्दन्ति
मूर्खा जनाः ॥ १०२३ ॥ पौलस्त्यः कथमन्यदारहरणे
दोषं न विज्ञातवान्प्रायेणापि कथं न हेमहरिणस्यासंभवो लक्षि-
तः । अक्षैश्चापि युधिष्ठिरेण सहसा प्राप्तो ह्यनर्थः कथं प्रत्या-
सन्नविपत्तिमूढमनसां प्रायो मतिः क्षीयते ॥ १०२४ ॥
सिंहो व्याकरणस्य कर्तुरहरत्प्राणान्प्रियान्पाणिनेर्मीमांसाकृत-
गुन्ममाथ सहसा हस्ती मुनिं जैमिनिम् । छन्दोज्ञाननिधिं
जघान मकरो वेलातटे पिङ्गलं ह्यज्ञानावृतचेतसामतिरुपां
कोऽर्थस्तिरश्चां गुणैः ॥ १०२५ ॥ शक्तेनापि सता जनेन
विदुषा कालान्तप्रेक्षिणा वस्तव्यं खलु वज्रपातविषमे क्षुद्रे-
ऽपि पापे जने । दर्बीव्यग्रकरेण धूममलिनेनायासयुक्तेन किं
सौमेनातिवलेन मत्स्यभवनेऽपूपा न संघटिताः ॥ १०२६ ॥
सिद्धिं वाञ्छयता जनेन विदुषा तेजो निगृह्य स्वकं सत्त्वो-
त्साहवतापि दैवगतिषु स्वैर्यं प्रकाशं क्रमात् । देवेन्द्रबुद्धि-
गोपमैर्बहुगुणैरभ्यर्चितो आतृभिः किं क्लिष्टः सुचिरं विराट-
भवने पूर्वं न धर्मात्मजः ॥ १०२७ ॥ रूपेणाप्रतिमेन
यौवनगुणैः श्रेष्ठे कुले जन्मना गन्तव्यानि दिनानि दैव-
वशतो भूयो धनं वाञ्छता । सैरन्प्रीति विगर्हिता युवतिभिः
साक्षेपमाज्ञाभयाद्भौषथा किल मत्स्यराजभवने घृष्टं न किं
चन्दनम् ॥ १०२८ ॥ किं चित्रं यदि राजनीतिकुशलो
राजा भवेद्भार्मिकः किं चित्रं यदि वेदशास्त्रनिपुणो विप्रो
भवेत्पण्डितः । तच्चित्रं यदि रूपयौवनवती साध्वी भवेत्का-
मिनी तच्चित्रं यदि निर्धनोऽपि पुरुषः पापं न कुर्यात्कचित्
॥ १०२९ ॥ वासांसि ब्रजचारिवारिजहशां हत्वा हठादुच्च-
कैर्यः प्रारभूहमारुहोऽस पुनर्वस्त्राणि विस्तारयन् । व्रीडा-

भारमपाचकार सहसा पाञ्चालजायाः स्वयं को जानाति
जनो जनार्दनमनोवृत्तिः कदा कीदृशी ॥ १०३० ॥ अर्थी
लाघवमुच्छ्रितो निपतनं कामातुरो लोभान्नं निःस्त्रो बध्न-
सुन्मना विकलतां दोषाकुलः संशयम् । लुब्धोऽकीर्तिर्मसं-
गरः परिभवं दुष्टोऽन्यदोषे रतिं दुर्भागप्रियतां दुरोदरवशः
प्राप्नोति कष्टं मुहुः ॥ १०३१ ॥ नीतिभूमिमुजां नतिर्गुण-
वतां हीरङ्गनानां रतिर्दपत्योः शिशवो गृहस्य कविता बुद्धेः
प्रसादो गिराम् । लावण्यं वपुषः श्रुतं सुमनसः शान्तिर्द्वि-
जस्य क्षमा शक्तस्य द्रविणं गृहाश्रमवतां स्वास्थ्यं सतां
मण्डनम् ॥ १०३२ ॥ कार्पण्येन यशः कुधा गुणचयो
दम्भेन सत्यं क्षुधा मर्यादा व्यसनेर्धनं च विपदा स्वैर्यं प्रमा-
दैर्द्विजः । पैशुन्येन कुलं मदेन विनयो दुश्चेष्टया पौरुषं दारि-
द्रेण जनादरो भ्रमतया चात्मप्रकाशो हतः ॥ १०३३ ॥
तारुण्यं तरुणीजने विक्रैश्चता पुष्पे विधौ चन्द्रिका कासारं
कुसुदं वने पित्रुर्वेन दानं द्विपेऽनैर्गले । आनृत्यं गृहिणां
गृहस्य गृहिणी पित्रोः शुभा संततिर्लावण्यं तनुते द्विजे-
ऽतिपलिते विद्वच्चतुर्थाश्रमः ॥ १०३४ ॥ माधुर्यं प्रमदाजनेषु
ललितं दाक्षिण्यमार्ये जने शौर्यं शत्रुषु नम्रता गुरुजने धर्मि-
ष्ठता साधुषु । मर्मज्ञेष्वनुवर्तनं बहुविधं मानं जने पण्डिते
शाठ्यं पापिजने नरस्य कथिताः पर्यन्तमष्टौ गुणाः
॥ १०३५ ॥ इन्दुं निन्दति तत्करो गृहपतिं जारो सुशीलं
खलः साध्वीमप्यसती कुलीनमकुलो जह्याज्जरन्तं युवा ।
विद्यावन्तमनक्षरो धनपतिं नीचश्च रूपोज्ज्वलं वैरूप्येण हतः
प्रबुद्धमबुधोत्कृष्टं निकृष्टो जनः ॥ १०३६ ॥ विद्वान् संसदि
पौक्षिकः परवशो मानी दरिद्रो गृही द्रव्याढ्यः कृपणो यति-
र्वसुमना वृद्धो विवाहोद्यतः । राजा दुःसचिवप्रियः सुकुलजो
मूर्खः पुमान्स्त्रीजितो वेदान्ती हतसत्क्रियः किमपरं हर्षा-
स्पदं भूतले ॥ १०३७ ॥ का विद्या कवितां विनार्थिनि
जने त्यागं विना श्रीश्च का को धर्मः कृपया विना क्षिति-
पतिः को नाम नीतिं विना । कः सूर्योर्विनयं विना कुलवधूः
का स्वामिभक्तिं विना भोग्यं किं रमणी विना क्षितितले
किं जन्म कीर्तिं विना ॥ १०३८ ॥ दाक्षिण्यं स्वजने
दया परजने शाठ्यं सदा दुर्जने प्रीतिः साधुजने नैयो नृप-
जने विद्वज्जनेऽप्यार्जवम् । शौर्यं शत्रुजने क्षमा गुरुजने नारी-
जने धूर्तता ये चैवं पुरुषः कलासु कुशलास्तेष्वेव लोक-
जने धूर्तता ये चैवं पुरुषः कलासु कुशलास्तेष्वेव लोक-
स्थितिः ॥ १०३९ ॥ स्वाधीना दयिता सुतावधि सुतोऽसौ

१ कलङ्कः २ निर्धनः ३ अस्वस्थान्तराकरणः ४ अष्टयुद्धप्रसङ्गः
५ दुर्वचनशीलः ६ पतवशः ७ लज्जा ८ प्रसन्नता ९ क्रोधेन
१० गुणसमुदायः ११ विकसनं १२ कार्पासवनं १३ चतुर्दिवसप्रति-
बन्धरहितस्य १४ समायासः १५ पक्षधारी १६ गृहसाध्वी १७ ज्ञानः
१८ हास्यविषयः १९ सरलभावः २० नीतिः २१ पुत्रजन्मावधि

१ रावणः २ पाशैः ३ प्राप्तविपद्रस्तज्जिज्ञानायः ४ विराटनगरे

षोडशाब्दावधि स्यात्कन्या करपीडनावधि सुतस्त्री तद्वशात्वा-
वधि । जामाता बहुलार्पितावधि सखा साधुप्रलपावधि
शिष्यो गुह्यनिरूपणावधि परे चैतेऽधनत्वावधि ॥ १०४० ॥
स्त्रीणां यौवनमर्थिनामनुगमो राज्ञां प्रतापः सतां स्वास्थ्यं
स्वल्पधनस्य संहतिरसद्वृत्तेश्च वाग्दम्बरः । स्वाचारस्य सद-
र्चनं परिणतेर्विद्या कुलसैकता प्रज्ञाया धनमुन्नतेरतिनतिः
शान्तेर्विवेको बलम् ॥ १०४१ ॥ नागो माति मदेन ^१कं जल-
रुहैः पूर्णेन्दुना शर्वरी शीलेन प्रमदा जेवेन तुरगो नित्योत्स-
वैर्मन्दिरम् । वाणी व्याकरणेन हंसमिथुनैर्नयः सभा पण्डितैः
सत्युपेण कुलं नृपेण वसुधा लोकत्रयं विष्णुना ॥ १०४२ ॥
एहि स्वागतमाविशासनमिदं कसाच्चिराद्दृश्यसे का वार्ता
पैरिदुर्बलोऽसि नितरां प्रीतोऽसि ते दर्शनात् । इत्येवं समु-
पागतं द्विजवरं संभावयन्त्यादरात्तेषां युक्तैर्महाशक्तिन मनसा
गेहेषु गन्तुं सदा ॥ १०४३ ॥ स्यादत्यन्तनिरक्षरः क्षिति-
पतिः श्रीकारमात्राश्रयान्मन्त्री तत्कथितार्थलेखनपरस्तत्सेवको
जायते । अध्येता तदगारमेव भजते विद्वांसु तं याचते
यावान्यस्य गिरा समं परिचयस्तावान्विदूरे श्रियः ॥ १०४४ ॥
को लामो गुणिसंगमः किमसुखं प्राज्ञेतरैः संगतिः का हानिः
समयच्युतिर्निपुणता का धर्मतत्त्वे रतिः । कः शूरो विजि-
तेन्द्रियः प्रियतमा कानुव्रता किं धनं विद्या किं सुखमप्र-
वासगमनं राज्यं किमाज्ञाफलम् ॥ १०४५ ॥ सस्यानि स्वय-
मसि चेद्वसुमती माता सुतं हन्ति चेद्वेलामम्बुनिधिर्विल-
ङ्घयति चेद्भूमिं दहेत्यावकः । आकाशं जनमस्तके पतति
चेदन्नं विषं चेद्भवेदन्यायं कुरुते यदि क्षितिपतिः कस्तं
निरोद्धुं क्षमः ॥ १०४६ ॥ वासः शुभ्रमृत्तुर्वसन्तसमयः
पुष्पं शरन्मालती धानुष्कः कुसुमायुधः परिमलः कस्तूरि-
काक्षं धनुः । वाणी तर्करसोज्ज्वला प्रियतमा श्यामा वयो
नूतनं मार्गः शांभव एव पञ्चमलया गीतिः कविर्विह्वलः
॥ १०४७ ॥ ^२रोल्म्वैर्न विलम्बितं विघटितं धूमाकुलैः कोकि-
लैर्मयूरैश्चलितं पुरैव रमसात्कीरैरधीरैर्गतम् । एकेनापि
सुपल्लवेन तरुणा दावानलोपप्लवः सोढः को न विपत्सु सुश्रुति
जनो मूर्ध्नापि यो लालितः ॥ १०४८ ॥ ^३क्षोणीशाश्रयिणां परो-
पकरणाभावादवैसाश्रियां कार्पण्यात्सुधियामनव्ययनतो यूनां
प्रवासाश्रयात् । ज्ञातृणां जगदीशभक्तिविरहादायुर्वृथा

गच्छतीत्येवं कांस्यसमुद्भवः प्रतिदिनं नादो कस्त-
॥ १०४९ ॥ मानुष्ये सति दुर्लभा पुरुषता पुंस्ते
विप्रता विप्रत्वे बहुविद्यतातिगुणता विद्यावतोऽर्थ-
अर्थज्ञस्य विचित्रवाक्यपटुता तत्रापि लोकज्ञता
समस्तशास्त्रविदुषो धर्मे मतिर्दुर्लभा ॥ १०५० ॥
च तिरोहितो यदि पुनर्दृष्टोऽन्यकार्ये रतो वाचि
विषण्णवदनः स्वक्लेशवादे मुहुः । अन्तर्वैश्मनि
च्छति भृशं व्याधीति यो भाषते भृत्यानामपराधक-
स्तन्मन्दिरं न व्रजेत् ॥ १०५१ ॥ बन्दी विन्दति
त्यपदवीं शिष्टैरलं भूरिभिः पुंभिश्चेत्प्रतिपाद्यते रतिक-
दृशामादरः । विश्रान्ता यदि वैखरीषु कविता
भव्येन किं भूपाले यवने समस्तमुवने वैदग्ध्यम-
॥ १०५२ ॥ आहूतेषु विहंगमेषु मशको नायानुरो-
मध्येवारिधि वा वसंस्तुणमणिर्धत्ते मणीनां रुचम् ।
तोऽपि न कम्पते प्रविचलन्मध्येऽपि तेजस्विनां
मान्यमचेतसं प्रमुमिवानामृष्टतत्त्वान्तरम् ॥ १०५३ ॥
मूर्खोऽशान्तस्तपस्वी क्षितिपतिरलसो मत्सरी
दुःस्थो मानी गृहस्थः प्रमुरतिक्रुपणः शास्त्रभृद्द्वै-
आज्ञाहीनो नरेन्द्रः शुचिरपि सततं यः पराङ्मोषो-
रोगी दरिद्रः स च युवतिपतिर्धिविदम्बप्रकारान् ॥ १०५४ ॥
ख्यातः शक्रो मगाङ्को विधुरपि मलिनो माधवो गे-
वेश्यापुत्रो वसिष्ठो रतिपतिरतनुः सर्वमक्षी हुताशः ।
मत्स्योदरीयो लवणजलनिधिः पाण्डवा जारजाता स्त्र-
स्थिधारी त्रिमुवनविषये कस्य दोषो न चास्ति ॥ १०५५ ॥
प्राणाघातान्निवृत्तिः परधनहरणे संयमः सत्यवाक्यं
शक्त्या प्रदानं युवतिजनकथामृकभावः परेषाम् । तुष्य-
विमङ्गो गुरुषु च विनयः सर्वभूतानुकम्पा सामान्यः
स्नेहपुपहतविधिः श्रेयसामेष पन्थाः ॥ १०५६ ॥
तानुरागाः क्षणमुदयगिरेरुज्जिह्वानस्य मानोः पञ्च-
स्तादुपवनतरवो दूरमाश्वेव गत्वा । एते तस्मिन्निवृत्ता-
रितरककुपान्तर्पर्यस्तविम्बे प्रायो भृत्यास्त्यजन्ति
विभवं स्वामिनं सेवमानाः ॥ १०५७ ॥ मणिना
वलयेन मणिर्मणिना वलयेन विभाति करः । कवि-
विशुर्विशुना च कविः कविना विमुना च विभाति
शशिना च निशा निशया च शशी शशिना वि-
विभाति नभः । पयसा कमलं कमलेन पयः पयसा
विभाति सरः ॥ १०५८ ॥

१ उदकम्. २ वेगेन. ३ कुशः. ४ अत्यन्तदूरे. ५ मूर्खः.
६ अमरैः. ७ विलम्बो न कृतः. ८ मयूरसमूहैः. ९ शुक्रैः.
१० राजाश्रयवत्ताय. ११ धनिनाम्.

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे तृतीयं राजप्रकरणं समाप्तम्

चतुर्थ चित्रप्रकरणम्

समस्याख्यानम्

सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् । दलितश्चकि-
तश्छन्नस्तव सैन्ये विसर्पति ॥ १ ॥ कामं कामदुघं धुक्क्ष्व
मित्राय वरुणाय च । वयं धीरेण दानेन सर्वान्कामानशी-
महि ॥ २ ॥ असमाने समानत्वं भविता कलहे मम ।
इति मत्वा भ्रुवं मानी मृगात्सिंहः पलायते ॥ ३ ॥ हीन-
हत्या दघात्येव लाघवं महतामपि । इति मत्वा द्विपद्वेषी
मृगात्सिंहः पलायते ॥ ४ ॥ तिष्ठार्जुनाद्य सङ्ग्रामे त्वां हनि-
ष्याम्यहं शरैः । तिष्ठामि कर्णं किं मूढ मृगात्सिंहः पलायते
॥ ५ ॥ ऋषेरस्याश्रमे पुण्ये शापसंनस्तमानसः । मुद्बोध-
तोऽपि प्रायोऽयं मृगात्सिंहः पलायते ॥ ६ ॥ अयं मृगः समा-
याति त्वरितैस्त्वरितैः पदैः । ततो वेगात्पलायस्व मृगात्सिंहः
पलायते ॥ ७ ॥ विद्यायां दुर्मदो येषां कार्पण्यं विभवे
सति । तेषां दैवामिश्रानां सलिलादभिरुत्थितः ॥ ८ ॥
सीतासमागमोत्कण्ठाकर्णान्ताकृष्टधन्वनः । राघवस्य शरा-
ङ्गैः समुद्रादभिरुत्थितः ॥ ९ ॥ दामोदरकराघातविह्वली-
कृतचेतसा । दृष्टं चाणूरमलेन शतचन्द्रं नमस्तलम् ॥ १० ॥
चलत्तङ्गरङ्गायां गङ्गायां प्रतिविम्बितम् । सचन्द्रं शोभते-
ऽप्यर्थं शतचन्द्रं नमस्तलम् ॥ ११ ॥ विधे पिबेहि शीतांशुं
यावन्नायाति मे प्रियः । आगते दयिते कुर्याः शतचन्द्रं
नमस्तलम् ॥ १२ ॥ सुमेरुशिखरप्रान्तस्फुरदिव्यवधूसुखम् ।
परितः स्फुरितैः शङ्कैः शतचन्द्रं नमस्तलम् ॥ १३ ॥ घृतं
न श्रूयते कर्णे दधि स्वमेऽपि दुर्लभम् । मुग्धे दुग्धस्य का
वार्ता तर्कं शक्य दुर्लभम् ॥ १४ ॥ अक्रत्वङ्मतस्तर्कं
न शतकतुना हुतम् । नादत्तमिति वाक्यार्थात्तर्कं शक्य
दुर्लभम् ॥ १५ ॥ भीष्मग्रीष्मर्तुसंतप्तचून्यरथ्यान्तरस्थयोः ।

(१) 'सहस्रशीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात्' इति समस्या. (२) 'कामं कामदुघं धुक्क्ष्व', 'मित्राय वरुणाय च', 'सर्वान्कामानशीमहि' इति च समस्या. (३, ४, ५, ६, ७), 'मृगात्सिंहः पलायते' इति समस्या. (८) 'सलिलादभिरुत्थितः' इति समस्या. (९) 'समुद्रादभिरुत्थितः' इति समस्या. (१०, ११, १२, १३), 'शतचन्द्रं नमस्तलम्' इति समस्या. (१४, १५) 'तर्कं शक्य दुर्लभम्' इति समस्या.

१ शरा यवाङ्गाराः. २ अयश्वाङ्गम्. ३ इन्द्रेण. ४ दारुणः.

अन्योन्यालापसुखिनोर्यूनोश्चन्द्रायते रविः ॥ १६ ॥ स्वस्ति
क्षत्रियदेवाय जगदेवाय भूयजे । यद्यशःपुण्डरीकान्तर्गगनं
भ्रमरायते ॥ १७ ॥ स्फुरिते जठरे विष्णोर्नवनीतमुजः
शिशोः । मक्षिकापादघातेन कम्पितं भुवनत्रयम् ॥ १८ ॥
अतसीपुष्पसंकाशं खं वीक्ष्य जलदागमे । ये वियोगेऽपि
जीवन्ति न तेषां विद्यते भयम् ॥ १९ ॥ वागर्थाविव
संपृक्तौ शतकोटिप्रविस्तरम् । तुरसाहं पुरोधाय नेमुः सर्वे
सुराः शिवौ ॥ २० ॥ आषाढी कार्तिकी माघी वचा शुण्ठी
हरीतकी । गयायां पिण्डदानेन पुण्या श्लेष्महरानृणी
॥ २१ ॥ जम्बूफलानि पक्वानि पतन्ति विमले जले ।
कपिकम्पितशाखाम्यो गुल्लगुगुल्लगुगुल्ल ॥ २२ ॥ विदग्धे
सुमुखे रक्ते नितम्बोपरि संस्थिते । कामिन्याश्चिष्टसुगले
कूजितं रतिकूजितम् ॥ २३ ॥ प्रलयसहायकरा इति गोला-
नाचम्य सकलभूमिरुहाम् । विलसति दवदहनावलिरिह
जलवाहः परं शरणम् ॥ २४ ॥ निजपतिराद्यः प्रणयी
हरिर्द्वितीयः करोमि किं गोपि । शृणु सखि पाणिनिस्तुत्रं
विप्रतिषेधे परं कार्यम् ॥ २५ ॥ दैत्यानां मनसि दया
जाता कृष्णं हि रक्षितुं कस्मात् । द्रष्टुं देवमजस्रं दैत्यस्त्रीणा-
मपि प्रीतिः ॥ २६ ॥ श्रीनाथ नः श्रुतमिति बहुधा भ्रमता
मया नृलोकेषु । शीलं वारवधूनां दैत्यस्त्रीणामपि प्रीतिः
॥ २७ ॥ रामाभिषेके मदविह्वलाया हस्ताञ्जुतो हेमघट-
स्तर्ण्याः । सोपानमासाद्य करोति शब्दं ठठंठठंठठंठठंठठं

(१६) 'यूनोश्चन्द्रायते रविः' इति समस्या. (१७) 'गगनं भ्रमरायते' इति समस्या. (१८) 'मक्षिकापादघातेन कम्पितं भुवनत्रयम्' इति च समस्या. (१९) 'अतसीपुष्पसंकाशम्', 'न तेषां विद्यते भयम्' इति च समस्या. (२०) 'वागर्थाविव संपृक्तौ', 'शतकोटिप्रविस्तरम्' इति च समस्या. (२१) 'पुण्या श्लेष्महरानृणी' इति समस्या. (२२) 'गुल्लगुगुल्लगुल्ल' इति समस्या. (२३) 'कूजितं रतिकूजितम्' इति समस्या. (२४) 'प्रलयसहायकरा इति गोलाचम्य' इति समस्या. (२५) 'विप्रतिषेधे परं कार्यम्' इति समस्या. (२६, २७) 'दैत्यस्त्रीणामपि प्रीतिः' इति समस्या.

१ अन्योन्यभाषणेन जाताहादयोः. २ इन्द्रम्. ३ पार्वतीशंकरो.
४ आषाढी कार्तिकी माघी एकादशी पुण्या. वचा शुण्ठी हरीतकी
श्लेष्महरा. गयायां पिण्डदानेनानृणी मित्रर्णान्मुक्त इति योजना.

॥ २८ ॥ कर्पूरपूरच्छविवादविधासंवावदूकधतिशुक्तिताम् ।
 इन्दौ नृपद्वेषि तमोवितानं सूर्योदये रोदिति चक्रवाकी
 ॥ २९ ॥ विलोक्य बालामुखचन्द्रबिम्बं कण्ठे च मुक्तावलि-
 हारताराः । पुनर्निशाया भयभीतमीता सूर्योदये रोदिति
 चक्रवाकी ॥ ३० ॥ सर्वस्य जन्तोर्मवति प्रमोदो विरोधिवर्गे
 परिभूयमाने । तिरोहिते त्वद्यशसा नरेन्द्र चन्द्रोदये नृत्यति
 चक्रवाकी ॥ ३१ ॥ न कापि रामाहितसंशयाया विना
 नमात्वं(?) जनकात्मजायाः । पुरः सुराणाङ्गपुरःसुराणा-
 मङ्गारपूर्णं कमलं प्रफुल्लम् ॥ ३२ ॥ पुञ्जायमानारुणरत्नहारे
 कान्तोरसि स्नावदनङ्ग भाति । सिध्येदमुष्योपमिति र्यदि
 स्यादङ्गारपूर्णं कमलं प्रफुल्लम् ॥ ३३ ॥ रे पुत्र सत्सङ्गमवामुहि
 त्वमसत्सङ्गं त्वरया विहाय । धन्योऽपि निन्दां लभते
 कुसङ्गात्सिन्दूरविन्दुर्विषवाललाटे ॥ ३४ ॥ श्रुत्वा प्रदग्धं
 तनयं सशोका पुनर्निशम्यासशरीरभावम् । पश्यत्सु देवेषु
 च धावमाना रमा मुदा 'शंकरमालिलिङ्ग ॥ ३५ ॥ सुतं
 पतन्तं प्रसमीक्ष्य पावके न बोधयामास पतिं पतिव्रता ।
 तदा हसौ तद्व्रतशक्तिपीडितो हुताशनश्चन्दनपङ्कशीतलः
 ॥ ३६ ॥ उन्नमय्य सैकचग्रहमासं चुम्बन्ति प्रियतमे
 हृदयवत्या । कूजिता जयति मानधनाया हंहुहंहुहुहुहं-
 हुहुहुहं ॥ ३७ ॥ मम करग्रहणाय पणीकृतं न यदि राघ-
 वतोऽप्यधिरोहति । सखि तदैवमभूमम जीविते शशक-
 शङ्गमयं कठिनं धनुः ॥ ३८ ॥ नीलान्जघुतिनयनं नितान्त-
 वृत्तमास्यश्रीपरिचितचन्द्रिकाविलासम् । स्नाताबाः सरसि
 विलोक्य वक्रचन्द्रं मध्याह्ने मुकुलितमम्बुजं वनान्ते ॥ ३९ ॥
 कांचिद्दिनार्धसमये 'रविरश्मितसां' 'नीलांशुकाञ्चलनिली-
 नमुखेन्दुविम्बाम् । तां तादृशीं समनुवीक्ष्य कविर्जगाद
 राहुर्दिवा असति पर्व विना किलेन्दुम् ॥ ४० ॥ बहल-
 ग्लसमर्था मेघनादादयो मे सपदि युधि विशन्तः कीट-

(२८) 'ठठठठठठठठठठठठ' इति समस्या. (२९, ३०) 'सूर्योदये रोदिति चक्रवाकी' इति समस्या. (३१) 'चन्द्रोदये नृत्यति चक्रवाकी' इति समस्या. (३२, ३३) 'अङ्गारपूर्णं कमलं प्रफुल्लम्' इति समस्या. (३४) 'सिन्दूरविन्दुर्विषवाललाटे' इति समस्या. (३५) 'रमा मुदा शंकरमालिलिङ्ग' इति समस्या. (३६) 'हुताशनश्चन्दनपङ्कशीतलः' इति समस्या. (३७) 'हंहुहंहुहुहुहुहुहं' इति समस्या. (३८) 'शशकशङ्गमयं कठिनं धनुः' इति समस्या. (३९) 'मध्याह्ने मुकुलितमम्बुजं वनान्ते' इति समस्या. (४०) 'राहुर्दिवा असति पर्व विना किलेन्दुम्' इति समस्या.

१ श्रेष्ठचन्दनम्. २ केशग्रहसहितम्. ३ मुखम्. ४ चुम्बनं कुर्वन्ति सति. ५ कान्ते. ६ बालाकारेण. ७ कण्ठेऽप्यक्षयः. ८ मान एव धनं यस्याः. मानिन्या इत्यर्थः. ९ मध्याह्ने. १० सूर्य-किरणसंतसारम्. ११ नीलनकाञ्चलपिहितमुखचन्द्राम्. १२ स्वर्गानुः.

हस्ते निपेतुः । इति वदति दशास्यो हस्ततालं कि-
 मशकगलकरन्ध्रे हस्तियूथं प्रविष्टम् ॥ ४१ ॥ मृगशिखुन-
 अक्षिपक्ष्मप्रकोणे विलसति तरला या तारका तारके
 प्रतिफलित इहोष्ट्रे आन्तरास्ते जनानां तिलतुषपु-
 मक्षिकोष्ट्रं प्रसूता ॥ ४२ ॥ मधौ मन्दं मन्दं मरुति
 वाति रुचिरे कुलस्त्रीभिः कृष्णे विहरति तथा वृष्णिनि-
 उषा योषा तोषाद्वदनमलिरुद्धस्य मिषतो पुरः पत्युः
 च्छुरमियमालिङ्गति सती ॥ ४३ ॥ स्वयं संप-
 पुरमिदमनल्पेन तपसा महेन्द्रं संतोष्य त्रिदशरिपुनाश-
 करात् । समायाते पार्थे द्रुपदतनया क्लेशविकला पुरः
 कामाच्छुरमियमालिङ्गति सती ॥ ४४ ॥ कदाचि-
 श्चाली विपिनमुवि मीमेन बहुशः कृशाङ्गि श्रान्त-
 क्षणमिह निषीदेति गदिता । शनैः शीतच्छायां तद्वि-
 प्राप्य मुदिता पुरः पत्युः कामाच्छुरमियमालिङ्गति
 ॥ ४५ ॥ तपापाये गोदापरतटमुवि स्थातुमनसि
 तत्पूरं भगवति सुनौ कुम्भजनुषि । द्रुतं लोपामुद्रा स-
 विकलं गन्तुमुदिता पुरः पत्युः कामाच्छुरमियमालि-
 सती ॥ ४६ ॥ सर्वस्य द्वे सुमतिक्रमती संपदापचिहे-
 गोत्रे प्रभवति पुमान्यः कुटुम्बं विमर्ति । ब्रह्मो यूव-
 परिचात्यन्यते कामिनीभिः स्त्रीपुंवच्च प्रभवति यदा
 गेहं विनष्टम् ॥ ४७ ॥ 'ये पापं' शमयन्ति संगति-
 ये दानशृङ्गारिणो येषां चित्तमतीव निर्मलतरं
 न भयं व्रतम् । ये सर्वान्मुखयन्ति हि प्रीति-
 ते साधवो दुर्लभा गङ्गावद्भजगण्डवद्भगवद्भ्राजे-
 यवत् ॥ ४८ ॥ हारो भाति कुचद्वयं तव शुभे
 वपुः सद्भवः केशा नासिकमौक्तिकं सुवदनं दर्शय-
 दशः । गङ्गावद्भजगण्डवद्भगवद्भ्राजेयवद्भेयवज्जम्बू-
 बिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ४९ ॥ यत्कण्ठे
 विराजतितरां शीर्षे च मन्दाकिनी उत्सङ्गे च शिखरि-
 तो

(४१) 'मशकगलकरन्ध्रे हस्तियूथं प्रविष्टम्' इति समस्या. (४२) 'मृगशिखुन-अक्षिपक्ष्मप्रकोणे विलसति तरला या तारका तारके प्रतिफलित इहोष्ट्रे आन्तरास्ते जनानां तिलतुषपु-मक्षिकोष्ट्रं प्रसूता' इति समस्या. (४३) 'मधौ मन्दं मन्दं मरुति वाति रुचिरे कुलस्त्रीभिः कृष्णे विहरति तथा वृष्णिनि-उषा योषा तोषाद्वदनमलिरुद्धस्य मिषतो पुरः पत्युः कामाच्छुरमियमालिङ्गति सती' इति समस्या. (४४) 'स्वयं संप-पुरमिदमनल्पेन तपसा महेन्द्रं संतोष्य त्रिदशरिपुनाश-करात्' इति समस्या. (४५) 'समायाते पार्थे द्रुपदतनया क्लेशविकला पुरः कामाच्छुरमियमालिङ्गति सती' इति समस्या. (४६) 'सर्वस्य द्वे, 'एको गोत्रे', 'ब्रह्मो यूव-परिचात्यन्यते कामिनीभिः स्त्रीपुंवच्च प्रभवति यदा गेहं विनष्टम्' इति समस्या. (४७) 'गङ्गावद्भजगण्डवद्भगवद्भ्राजेयवद्भेयवज्जम्बू-बिन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत्' इति च समस्या.

१ द्रौपद्याः श्वशुरो वायुः. २ लोपामुद्रायाः श्वशुरः पू-साधनं कुम्भः. ३ ये गङ्गावत्संगतिश्रुतां पापं क्षमयन्ति. गण्डवद्भजगङ्गारिणः, येषां चित्तं गगनवदतीव निर्मलतरं. व्रतं गात्रेयवच्च भग्नम्, ये गेयवत्सर्वान्मुखयन्ति इति गो-४ कस्तूरिकाकृतोऽङ्गरागः. ५ कर्दमवत्.

कटितटे शार्दूलचर्माम्बरम् । माया यस्य रुणद्धि विश्वम-
खिलं तस्यै नमः शंभवे जम्बूवज्जलविन्दुवज्जलजवज्जम्बा-
लवज्जालवत् ॥ ५० ॥ ख्यातस्त्वं फलवृष्टिपुष्टिसुमनःखा-
नजाम्बूनदः शीर्णास्ते रिपुसंपदः प्रतिदिनं मित्रोदये
दसे । पान्थानां कुरुषे विलम्बनमहो दत्तान्तरस्तेजसा
जम्बूवज्जलविन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ५१ ॥
अमे रिपुभुजानां मुखरचिर्जीवश्च देवाङ्गणाचक्षुः प्रोलस-
त्समांसनिवहैस्तन्मेदिनीमण्डनम् । त्वचापोद्गतबाणसंहति-
मूच्छीराम भूमीपते जम्बूवज्जलविन्दुवज्जलजवज्जम्बालव-
ज्जालवत् ॥ ५२ ॥ वैदेहीं समवाप्य दाशरथिनारब्धे प्रया-
ज्यतो दद्याः पुष्पकसंस्थितेन रमसादाकाशमारोहता ।
ङ्गासागरजानकीवनरणक्षोण्यश्चमत्कारिका जम्बूवज्जलवि-
न्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ५३ ॥ यो द्रोणाचलमा-
धौ करतले योऽतीतरत्सागरं यश्चोत्खातितवांस्तरुन्द-
हपुच्छेन दावानलम् । यो रक्षान्समरेऽरुणत्कपिवरः
प्राद्वन्मानसौ जम्बूवज्जलविन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जाल-
वत् ॥ ५४ ॥ कस्तूरीतिलकं ललाटरचितं नासामणिं निस्तलं
कुक्षितकेशपाशमनिशं दृष्टिं निमृष्टां पुरः । पुंसां मानस-
त्सवन्धनविधौ घस्तेऽत्र वत्से स्वयं जम्बूवज्जलविन्दुव-
ज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ५५ ॥ विद्धि श्रीहृदयं सदा-
तमलिनं मीमं भवाम्मोनिधिं विज्ञाने सुरतं महीशमवनं
दृढं दृढं कण्टकैः । दारागारसमागमं सुविषमं मोहं परं दुस्तरं
जम्बूवज्जलविन्दुवज्जलजवज्जम्बालवज्जालवत् ॥ ५६ ॥
पण्डितगोक्षुरयोर्विचार्य मनसा कल्काशनं यन्मया प्रोक्तं
द्विपरीतकं कृतमहो गोः खूरमात्रं ददौ । नार्थो मूर्खजना-
भ्ये न च सुखं नो वा यशो लभ्यते सदैवे कविभूतौ
रिहरे लाभः परं गोवधः ॥ ५७ ॥ पञ्चास्रस्य परामवाय
पक्षो मासेन गोभूयसा दध्यन्नेरपि पायसैः प्रतिदिनं संव-
सितो यो मया । सोऽयं सिंहवाहुहान्तरगमद्गीत्याकुलः
संभ्रमादन्ताशा विलयं गता हतविधे लाभः परं गोवधः
॥ ५८ ॥ पारीन्द्रस्य परामवाय सुरमीमांसेन दुर्मेघसा
प्यन्ते किल पीवराः कटुगिरिः श्वानः प्रयत्नादमी । न त्वेमि-
दमत्तवारणचमूविद्रावणः केसरी जेतव्यो भवता किरात-
पते लाभः परं गोवधः ॥ ५९ ॥ अस्माकं जैलजीविनां
गालिन्दं सैव जिजिज्जैः पातव्यं पररक्तसक्तमनसां तृप्तिः

(५०, ५१, ५२, ५३, ५४, ५५, ५६) 'जम्बूवज्जलविन्दुवज्जलजव-
ज्जम्बालवज्जालवत्' इति समस्या. (५७, ५८, ५९) 'लाभः परं गोवधः'
इति समस्या.

१ सिंहस्य. २ श्वानस्य. ३ जलैकजीवितानाम्. ४ तुरंगपक्षिसमूहेः.

पतीनां क्षयः । मत्तैवं किल राजदेव नृपते त्वैजयत्रोत्सवे
मत्सी रोदिति मक्षिका च हसति ध्यायन्ति वामभुवः ॥ ६० ॥
श्रुत्वा सौगरबन्धनं दशशिराः सर्वैर्मुखैरेकदा तूर्णं पृच्छति
वार्तिकान्सचकितो मीत्या परं संभ्रमात् । वद्धः सत्यमपांनि-
धिर्जलनिधिः कीलालघिस्तोयधिः पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुद-
धिर्वारानिधिर्वारिधिः ॥ ६१ ॥ पाषाणाः पयसि प्रबद्धवपुष-
स्तिष्ठन्ति सेतुं गताः श्रुत्वैवं वदतां दशाननधरः क्रुद्धः समुद्रं
प्रति । धिक्त्वां नाम तवाम्बुधिः सलिलधिः पानीयघिस्तोयधिः
पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः ॥ ६२ ॥
अम्बा कुप्यति तात मूर्ध्नि विधृता गङ्गायैमुत्सृज्यतां विद्वन्ध-
ष्मुख का गतिर्मम चिरं मूर्ध्नि स्थिताया वद । कोपावेशैर्व-
शोदशेषवदनैः प्रत्युत्तरं दत्तवान्पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधि-
र्वारानिधिर्वारिधिः ॥ ६३ ॥ माध्वीके विधुमण्डले वरवधूवक्त्रे
च गीतान्तरे सक्ते वक्त्रचतुष्टये दशमुखो विज्ञापितस्तम्बैः ।
वद्धोऽसाविति चेतैर्भयवशाद्बद्धे वचःसंभ्रमात्पाथोधिर्जलधिः
पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः ॥ ६४ ॥ पीतस्त्वं कलशो-
द्भवेन मुनिना ध्वस्तोऽसि देवासुरैरावद्धोऽसि च राघवेण
मृदुना शोखाभृगैर्लङ्घितः । नाम्नामारभटी बृथैव भवतो
लोकैरियं घुष्यते पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारि-
धिः ॥ ६५ ॥ तर्तुं पर्वतसंनिभेन कपिर्नैलादं कृतां वक्षसि
क्षिप्रं वीक्ष्य निमज्जतीमथ तव स्पृष्टास्तरन्तीः शिलाः ।
लोके नृत्यपरे विभीषणजने सीताह सेतूद्यमे तुम्बी मज्जति
संतरन्ति दृषदः प्रेतो दिवा नृत्यति ॥ ६६ ॥ त्वं नो गोत्र-
पतिस्तवेन्दुरधिपस्तस्यामृतं त्वत्करे तेन व्याघशराहतां
प्रणयिनीमेनां पुनर्जीवय । इत्यूर्ध्वं गगने निशपतिमृगे
कारुण्यमातन्वतः शृङ्गाग्रादपतन्मृगस्य रुदतो बाष्पाम्बु
भूमण्डले ॥ ६७ ॥ उन्नादाम्बुदवर्धितान्धतमसि प्रग्रथ-
दिच्छण्डले काले यामिकजाग्रदुग्रसुभटव्याकीर्णकोलाहले ।
कर्णस्यामुहदण्वाम्बुवडवावहेयदन्तःपुरादायातासि तदम्बु-

(६०) 'मत्सी रोदिति मक्षिका च हसति ध्यायन्ति वामभुवः' इति
समस्या. (६१) 'अपांनिधिर्जलनिधिः कीलालघिस्तोयधिः पाथोधिर्ज-
लधिः पयोधिरुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः' इति समस्या. (६२) 'अम्बुधि-
लधिः पानीयघिस्तोयधिः पाथोधिर्जलधिः पयोधिरुदधिर्वारानि-
धिर्वारिधिः' इति समस्या. (६३, ६४, ६५) 'पाथोधिर्जलधिः पयोधि-
रुदधिर्वारानिधिर्वारिधिः' इति समस्या. (६६) 'तुम्बी मज्जति संत-
रन्ति दृषदः प्रेतो दिवा नृत्यति' इति समस्या. (६७) शृङ्गाग्रादपत-
न्मृगस्य रुदतो बाष्पाम्बु भूमण्डले' इति समस्या.

१ विजयात्रोत्सवे. २ जित्तयन्ति. ३ सेतुबन्धम्. ४ रावणः.
५ दृष्टिः. ६ वृत्तान्तशापकान्. ७ माता. ८ मत्स्यके. ९ लयज्यताम्.
१० क्रोधपरत्वेन. ११ पद्मिमुखैरित्यर्थः. १२ मर्कटैः. १३ अलावुस्तुम्बी

जाक्षि कृतकं मन्ये भयं योषिताम् ॥ ६८ ॥ उग्रग्राहमुद-
न्वतो जलमतिक्रामत्यनालम्बने न्योत्रि आन्यति दुर्गमक्षि-
तिभृतां मूर्धाममारोहति । व्याप्तं याति विषाकुलैरहिकुलैः
पातालमेकाकिनी कीर्तिस्ते मदनामिराम कृतकं मन्ये भयं
योषिताम् ॥ ६९ ॥ चित्रं नर्तनमम्बरे शिखरिणौ शीतांशु-
विम्बे तमः संचारं जलजं कपोतरणितं कामागमप्रक्रियाः ।
मीनौ विद्युति तारका विहरणं ज्योत्स्ना विकोशाम्बुजे कुर्वाते
कुरुते करोति कुरुतः कुर्वन्त्यलंकुर्वते ॥ ७० ॥ यस्य द्वारि
सदा समीरवरुणौ संमार्जनं हव्यवाट् पाकं शीतगुरातपत्र-
करणं दक्षौ प्रतीहारताम् । देवा लासविधिं च दास्यममरा
वरुणौ दशास्यः कथं कुर्वाते कुरुते करोति कुरुतः कुर्वन्त्य-
लंकुर्वते ॥ ७१ ॥ कश्चित्पान्थस्तुषार्तः पथि तपनश्रुतौ
गम्यमानोऽन्यपान्थं पप्रच्छानन्दलीनो वद पथिक कुतो
जङ्गुकन्याप्रवाहः । तेनासौ शीघ्रवाचा प्रचलितमनसा विप्र-
वर्येण चोचे सूच्यग्रे कूपषट्कं तदुपरि नगरी तत्र गङ्गा-
प्रवाहः ॥ ७२ ॥ राम स्वकीर्तिवृक्षाद्बहुतरममलादुत्थिताः
कोरका ये तन्मध्ये रुद्ररूपोऽप्यजनि खलु यशःकोरकस्तस्य
चोग्रे । अंस्य श्रोत्राक्षिकूपास्तदुपरि च शिरस्तत्र चास्ति
संवन्ती सूच्यग्रे कूपषट्कं तदुपरि नगरी तत्र गङ्गाप्रवाहः
॥ ७३ ॥ उद्दामार्काशुदीप्यद्दिनमणिमणिभिर्मिसितान्ते समन्ता-
द्वायुध्याधूयमानज्वलनकणगणाकीर्णधूलिप्रकीर्णं । कान्तारं-
ऽसिन्धुपारं पथि पथिकमवे कापि पाथोदसेना(?)सूच्यग्रे कूप-
षट्कं तदुपरि नगरी तत्र गङ्गाप्रवाहः ॥ ७४ ॥ मां साक्षी-
कृत्य मुग्धे विजयमभिलषंछेखयामास शंशुर्भूत्या मन्मौलि-
मालां सदशैनवशतीमक्षपातान्विजित्य । गौर्यप्यानङ्गदृष्टी-
र्जितनखनवभूर्स्तन्वि शेषा तदित्थं शीर्षाणां सैव वन्ध्या
भैम नवतिरभूछोचनामशीतिः ॥ ७५ ॥ प्रत्येकं दिक्पती-
शानिलतपनवसून्नतस्त्वं यथा भूरश्रीषीस्त्वं यथा च
खरसहितलसन्मूर्च्छनाग्रामतालात् । कृष्णन्यस्तान्यमौलीक्षण-
वदवसरं सा च सा च प्रसादाच्छीर्षाणां शेष वन्ध्या नव-
मवतिरभूछोचनामशीतिः ॥ ७६ ॥ इन्द्राद्या लोकपाला
हरिविद्युतपना नागविद्याधराद्या द्वेभ्याः सर्वेऽपि देवाः प्रिय

(६८, ६९) 'कृतकं मन्ये भयं योषिताम्' इति समस्या. (७०, ७१)
'कुर्वाते कुरुते करोति कुरुतः कुर्वन्त्यलंकुर्वते' इति समस्या. (७०, ७३;
७४) 'सूच्यग्रे कूपषट्कं तदुपरि नगरी तत्र गङ्गाप्रवाहः' इति समस्या.
(७५) 'शीर्षाणां सैव वन्ध्या भैम नवतिरभूछोचनामशीतिः' इति
समस्या. (७६) 'शीर्षाणां शेष वन्ध्या नव नवतिरभूछोचनामशी-
तिः' इति समस्या.

१ निदाघे. २ ११२० इति संख्या. ३ सहस्रशिरसो विसहस्रा-
क्षस्य स्वर्गायां प्रति गौरीगिरीशक्षत्रीभोपन्यासः.

तव वरदः कोऽस्ति वन्धो गरीयान् । श्रुत्वा वाचं प्रिय
इति दशमुखतः प्राह वाक्यं दशास्यः शूली शंभुः पिनाकी
शिवभवपशुपः शर्व ईशश्च भर्गः ॥ ७७ ॥

प्रहेलिकाः

अपदो दूरगामी च साक्षरो न च पण्डितः । अज्ञ
स्फुटवक्ता च यो जानाति स पण्डितः ॥ १ ॥
वने जाता वने त्यक्ता वने तिष्ठति नित्यम्
पण्यस्त्री न तु सा वेश्या यो जानाति स पण्डितः ॥ २ ॥
गोपालो नैव गोपालस्त्रिशूली नैव शंकरः । चक्रपाणि-
नो विष्णुर्यो जानाति स पण्डितः ॥ ३ ॥ उच्छिष्टं
निर्माल्यं वमनं शवकर्पटम् । काकविष्टासमुत्पन्नः पक्षे-
पवित्रकाः ॥ ४ ॥ अनेकसुषिरं वाद्यं कान्तं च श्रुति-
तम् । चक्रिणा च सदाराध्यं यो जानाति स पण्डितः
॥ ५ ॥ वने वसति को वीरो योऽस्थिमांसविवर्जितः
असिवत्कुरुते कार्यं कार्यं कृत्वा वनं गतः ॥ ६ ॥
शशिकुन्दाभा तापहारी जगत्प्रिया । वर्धते वनसङ्गे
तापि यमुनापि न ॥ ७ ॥ तैरुण्यालिङ्गितः कण्ठे नि-
स्थलमाश्रितः । गुरुणां संनिधानेऽपि कः कूजति शु-
॥ ८ ॥ अवलोक्य स्तनौ वध्वा गुञ्जाफलविभूति-
निःश्वस्य रोदितुं लया कुतो व्याधकुटुम्बिनी ॥ ९ ॥

(७७) 'शूली शंभुः पिनाकी शिवभवपशुपाः शर्व ईशश्च' इति समस्या.

१ लेखपत्रम्. (२) नौका. (३) महोक्षः. (४) दुग्धं गङ्गा य-
स्वरं पिप्लक्ष. (५) वल्मीकम्. (६) कुलालदेवरः. (७) त-
(८) कलशः. (९) शबरस्त्री पुत्रजायायाः स्तनौ गुञ्जाफल-
वृक्षा कुतो निःश्वस्य ररोद. यतो मत्पुत्र एतामनुरकलया ई-
गतो यथा गजान्विनिहत्य तद्रण्डस्यलमुक्ताफलहारैः खनौ
षयितुं नालम्, अतोऽतिप्रयासलभ्यैर्गुञ्जाफलैर्विश्रुपयति
च सति पुत्रे तदजितधननिर्वाहवृत्तिकस्य सर्वस्यापि ऊ-
जीवितसंदेहः. अतो व्याधकुटुम्बिनी दुःखान्निःश्वस्य रोदितुं लय-

१ अरण्ये काष्ठरूपेणोत्पन्ना. २ उदके. ३ मूल्यं दत्ता-
स्त्री. गणिका यथा द्रव्यदानेन भोग्या तथेयमपीलभः. ४
पतिस्वात्पालकः. ५ तप्तशिलाङ्कितत्वात्तच्छिहवान्. ६ शरी-
काङ्कितत्वात्तच्छिहवान्. ७ विलम्. ८ वक्रार आघो यस्य. ९
रोजन्ते यस्य. १० सर्पेण. ११ रविरिति महाराष्ट्रभाषायां
नदण्डस्य नाम. १२ कुम्भः कूपसरोवरादौ जलेन भृत्वा नि-
रोपणसमये तरुण्या हस्ताभ्यामालिङ्ग्यते. अतोऽपि तरुण्या
मालिङ्ग्यते. १३ कुम्भो नितम्बस्थाने गृह्यते. अतोऽपि नितम्ब-
गुणप्रदेधे तिष्ठेत्. १४ कुम्भो गुरुणां वृद्धघटानामुपदेपविष-
चवडायते. अतोऽपि गुरुणां मातृपितृश्वशुर्यजनानामपि
कामयते. १५ शब्दं करोति.

आपाण्डु पीनकठिनं वर्तुलं सुमनोहरम् । करैरुक्थ्यते-
 ऽत्यर्थं किं वृद्धैरपि सस्पृहम् ॥ १० ॥ एकचक्षुर्न काकोज्यं
 विलम्बिच्छन्न पन्नगः । क्षीयते वर्धते चैव न समुद्रो न
 चन्द्रमाः ॥ ११ ॥ छत्रधारी न राजासौ जटाधारी न
 चेश्वरः । सृष्टिकर्ता न स ब्रह्मा छिद्रकर्ता न तस्करः
 ॥ १२ ॥ अस्थि नास्ति शिरो नास्ति बाहुरस्ति निरङ्कुलिः ।
 नास्ति पादद्वयं गाढमङ्गमालिङ्गति स्वयम् ॥ १३ ॥ अस्ति
 ग्रीवा शिरो नास्ति द्वौ भुजौ करवर्जितौ । सीताहरणसा-
 मर्थ्यो न रामो न च रावणः ॥ १४ ॥ नरनारीसमुत्पन्ना
 सा स्त्री देहविवर्जिता । अमुखी कुरुते शब्दं जातमात्रा
 विनश्यति ॥ १५ ॥ दन्तैर्हीनः शिलाभक्षी निर्जीवो बहु-
 भाषकः । गुणस्यूतिसमृद्धोऽपि परंपादेन गच्छति ॥ १६ ॥
 न तस्यादिर्न तस्यान्तो मध्ये यस्तस्य तिष्ठति । तवाप्यस्ति
 ममाप्यस्ति यदि जानासि तद्वद ॥ १७ ॥ य एवादिः
 स एवान्तो मध्ये भवति मध्यमः । य एतन्नाभिजानीया-
 च्छृणुमात्रं न वेत्ति सः ॥ १८ ॥ पर्वताग्रे रथो याति भूमौ
 तिष्ठति सारथिः । चलते वायुवेगेन पदमेकं न गच्छति
 ॥ १९ ॥ ईश्यामं च वर्तुलकारं पुंनाम चतुरक्षरम् । शका-
 रादि मकारान्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ २० ॥ अर्ध-
 चन्द्रवदाकारं स्त्रीनामाथ च त्र्यक्षरम् । नकारादि रिक्ता-
 रान्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ २१ ॥ अष्टपादश्चतुःकर्णो
 द्विमुखी द्विमुखस्तथा । राजद्वारे पठेद्धोरो न च देवो न
 राक्षसः ॥ २२ ॥ वृक्षस्याग्रे फलं दृष्टं फलाग्रे वृक्ष एव
 च । अकारादि सकारान्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ २३ ॥
 चतुर्मुखो न च ब्रह्मा वृषारूढो न शंकरः । निर्जीवी च
 निराहारी अजस्रं धान्यमक्षणम् ॥ २४ ॥ कृष्णमुखी न
 मार्जारी द्विजिह्वा न च सर्पिणी । पञ्चमर्त्री न पाक्षाली
 यो जानाति स पण्डितः ॥ २५ ॥ अपूर्वोऽयं मया दृष्टः
 कान्तः कमललोचने । शोऽन्तरं यो विजानाति स विद्वान्-
 भ्रात्र संशयः ॥ २६ ॥ पर्वताग्रे रथारूढो भूमौ तिष्ठति
 सारथिः । चक्रवर्द्धमते पृथ्वी तस्याहं कुलबालिका ॥ २७ ॥
 अर्धचन्द्रसमायुक्तं पुंनाम चतुरक्षरम् । ककारादि लकारान्त-

मिह जानाति पण्डितः ॥ २८ ॥ अनुनेतुं मानिन्या दयित-
 श्ररणे सरागचरणायाः । यावत्पतितः स तथा तत्क्षणम-
 वधीरितः कक्षात् ॥ २९ ॥ गीत्वा किमपि व्याधः शृङ्गं
 जग्राह तरुणहरिणस्य । तमथ समीक्ष्योद्यतकरमेर्णमपि
 लज्जिता व्याधी ॥ ३० ॥ काचिन्मृगाक्षी प्रियविप्रयोगे
 निशीथिनीपारमपारयन्ती । आगातुमादाय करेण वीणा-
 मुद्धीवमालोक्य शनैरहासीत् ॥ ३१ ॥ सदारिमध्यापि न
 वैरियुक्ता नितान्तरक्तापि सितैव नित्यम् । यथोक्तवादिन्यपि
 नैव दूती का नाम कान्तेति निवेदयाशु ॥ ३२ ॥ वृक्षाग्र-
 वासी न च पक्षिराजस्त्रिनेत्रधारी न च शूलपाणिः । त्वग्बल-
 धारी न च सिद्धयोगी जलं च विभ्रन्न घटो न मेघः ॥ ३३ ॥
 वृक्षाग्रवासी न च पक्षिजातिस्तृणं च शय्या न च राजयोगी ।
 सुवर्णकायो न च हेमघातुः पुंसश्च नाम्ना न च राजपुत्रः
 ॥ ३४ ॥ चक्री त्रिशूली न हरिर्न शंभुर्महान्वलिष्ठो न च
 भीमसेनः । स्वच्छन्दचारी नृपतिर्न योगी सीतावियोगी न च
 रामचन्द्रः ॥ ३५ ॥ आद्येन हीना जलधावद्वयं मध्येन हीनं
 मुवि वर्णनीयम् । अन्तेन हीनं ध्वनते शरीरं हेमाभिघः स
 श्रियमातनोतु ॥ ३६ ॥ सर्वस्वापहरो न दस्युकुलजः खट्वाङ्ग-

(२८) करतालः. वाद्यविशेषः. वा करवालः (२९) रजस्वला यतः.

(३०) व्याधः किमप्युद्धतं गीतं गीत्वा गीतमूर्च्छितविलीनचित्तस्य
 तरुणहरिणस्य शृङ्गं जग्राह. किमर्थम्? यतो मद्गीतमुत्तितस्त्वं याचकस्य
 म इदं शिरो दानं देहीति. अथ तं ज हरिणं शिरोदानाद्योद्यतकरं
 समीक्ष्य तज्जायां हरिणीमपि पत्युर्मन्त्रा निजशिरोदानाद्योद्यतकरां
 समीक्ष्य धर्माधेचारिणी व्याधी लज्जिता. केन हेतुना? यतोऽयं हरिणो
 दाता, एवं च हरिणी पतिभक्ता दातृजाया, मत्कान्तस्तु याचकः. अहं
 च याचकजाया. वरमेते पशवो न वयं मनुष्याः इत्यभिप्रेत्य लज्जि-
 तेति प्रथमोऽर्थः ॥ अथवा व्याधजायायाः पूर्वपरिणीतपुरुषो मृतः, स
 च विद्यमानः संगृहीतो द्वितीयः पुरुषः, तं च विलोक्य चिन्तितवती.
 यतो निजकान्तवियोगासदिष्णु शिरोदानाद्योद्यतकरा पतिभक्ता वर-
 मियं हरिणी. अहं च परिणीतप्रियमरणेऽपि जीवितं संगृहीतमर्तुका
 चासती मानुषी. इति लज्जितेति द्वितीयोऽर्थः ॥ अथवा इति चिन्तितं
 तथा यतो येन कर्णेन गीतं श्रुतं तस्य दातुः कर्णस्य पुरो याचकायै करो
 न प्रसारितो व्याधेन. नीरसस्य कठिनकुटिलस्य शृङ्गस्य तु पुरः प्रसारित
 इत्यनुचितं कृतं मूढेन. कृतेऽप्यनौचित्ये स्वयं शृङ्गाग्रपतिगीतरसघो-
 ऽङ्कतपात्रविचारः स्वभावगुणं याचकं जानन्ननिजशिरोदानाद्योद्यत
 करो जातः, अतो व्याधी तं हरिणं चतुर्दं शस्त्रां तं न व्याधं मूर्ख
 शस्त्रैर्णी चैतादृशचतुरपतिपक्षीत्वेन सुभगां संभाव्य लज्जितेति तृती-
 योऽर्थः. (३१) यतोऽयं गीतप्रियो शृङ्गाग्रे सुगो महत्प्रयुक्तं गीतमाक-
 र्णयितुं चन्द्राद्येदवतरेत्तदा चन्द्रो निष्कलङ्कः स्यात्; तेन मन्मुख-
 साम्यं च लभेत. प्रियविप्रयोगे च संतापकरो मे हिमांशुः. अतोऽस्य
 शत्रोश्चन्द्रमसो मन्मुखसाम्यं मां भूदित्याशयेन वीणामहासीदित्यर्थः.
 (३२) सारिका. (३३) नारिकेलफलम्. (३४) आन्नः. (३५) वृषभः.
 (३६) करजः.

(१०) पकविल्वफलं कुचयुगलं च. (११) सृजिका. (१२) पुंश्वजः.
 (१३) विषयदण्डः. (१४) कक्षुकः. (१५) छोटिका. (१६) उपानदः.
 (१७) नयनम्. (१८) यवसम्. (१९) कुलालचक्रदण्डौ. (२०) शालि-
 ग्रामः. (२१) 'नेवरी' इति लोके. (२२) वाद्यचतुर्धनः 'चौधडा'
 इति माषायाम्. (२३) अननस. (२४) वृषभस्यो गोणः. (२५) लेखनी.
 (२६) अशोकः. (२७) कुम्भकारस्य.

१ नासिकाचूर्णनिक्षेपणार्थं वृद्धैरपि श्रियत इति प्रसिद्धिः. २ अङ्गु-
 लमध्यमाङ्गुली. ३ अङ्गुलम्.

१ रिकारो मध्ये बलाः. २ सकारो गेता युक्ता. ३ ककारोऽन्तो यस्याः.

भृङ्गेश्वरो दोषानिष्टकरो न धर्मनिरतः कीलालो नासुरः ।
नृणां पृष्ठपलाशनो न पिशुनः शीघ्रगमो नो हयः शश्वद्रात्रि-
चरो न राक्षसगणः कोऽयं सखि ब्रूहि मे ॥ ३७ ॥ सर्व-
स्वापहरो न तस्करगणो रक्षो न रक्षाशनः सपौ नैव विले-
शयोऽखिलनिशाचारी न भूतोऽपि च । अन्तर्धानपटुर्न सिद्ध-
पुरुषो नाप्याशुगो मारुतस्तीक्ष्णास्यो न तु सायकस्तमिह ये
जानन्ति ते पण्डिताः ॥ ३८ ॥ जाता शुद्धकुले जघान पितरं
हत्वापि शुद्धा पुनः स्त्री चैषा वनिता पितैव सततं विश्वस्य या
जीवनम् । सङ्गं प्राप्य पितामहेन जनकं प्राप्तुं या कन्यका
सा सर्वैरपि वन्दिता क्षितितले सा नाम का नायिका ॥ ३९ ॥

अपहृतयः

यदन्तीं जारवृत्तान्तं पत्यौ धूर्ता सखीधिया । पतिं बुद्ध्वा
सखि ततः प्रबुद्धासीत्यपूरयत् ॥ १ ॥ रुचिरस्वरवर्णपदा रस-
भाववती जगन्मनो हरति । तर्किं तरुणी नहि नहि वाणी
बाणस्य मधुरशीलस्य ॥ २ ॥ सीत्कारं शिक्षयति व्रणयत्यधरं
तनोति रोमाञ्चम् । नागरिकः किं मिलितो नहि नहि सखि
हैमनः पवनः ॥ ३ ॥ काले पयोधराणामपतितया नैव
शक्यते स्थातुम् । उत्कण्ठितासि बाले नहि नहि सखि
पिच्छिलः पन्थाः ॥ ४ ॥ ग्रहरति न पञ्चबाणः केवलमबले
निमेषोऽपि । वर्षति परं न देवः क्षणदायी विप्रयोगं ते ॥ ५ ॥
मधुरस्वना धूर्तोर्णा मण्यामरणा सुशोभना सुदती । मत्स्क-
न्धोचितदण्डा भिक्षो दयितास्ति किं न मे वीणा ॥ ६ ॥ रागी
भिनत्ति निद्रां तल्पं न जहाति निधुरं दशति । चतुरे किं
प्राणेशो नहि नहि सखि मत्कुणव्रातः ॥ ७ ॥ आदौ गृहीत-
पाणिः पश्चादारूढजघनकटिमागा । नखमुखलालनमुखदा सा
किं रामास्ति नैव मोः पौमा ॥ ८ ॥ नाथ विलोकय मेघं नहि
नहि व्यापं तवातिपुण्यायाः । नहि कथयामि पयोधरमपसारय
कक्षुकीमुरसः ॥ ९ ॥ पञ्चदशीरजनिसमा तारामणिभूषणापि
कोकिलवाक् । चन्द्रसमा गतवसना हस्तगता स्त्री न मे वीणा

(३७, ३८) मत्कुणः (३९) जलवृष्टिः यतः सा शुद्धजलसमुदाय-
भूतमेधादुद्भूत स्वजन्मना स्तोत्रादकं मेघं विनाशयति, तथापि स्वयं
शुद्धा स्वच्छजलास्ति. पितुरिव समस्तस्य जगतो जीवनं च भवति.
सूर्यकिरणैः समुद्रोदके शोषिते सति तस्मात्मेघोत्पत्तिर्भवतीति समुद्रो
मेघपिता- सा पूर्वोक्ता जलवृष्टिर्मेघस्य पित्रा स्वपितामहीभूतेन सागरेण
सह नद्यादिद्वारा संगमं प्राप्य तेन तज्जलं वर्षयित्वा पुनर्मेघोत्पत्तय
एव हेतुर्भवतीति जनकं प्राप्तुं तेषां अभिप्रायः.

१ हेमन्तसंवन्धी. २ पतिं विना; पक्षे, -पतनाभावेन. ३ पङ्क्तिः.
४ धूर्तोर्णादिशः पक्षे, -धूर्तोर्णावस्था. ५ शोभना दन्ता यस्याः सा;
पक्षे, -हस्तिहन्तानिमित्तालंकारवती. ६ अनुरक्तः; पक्षे, -रक्तवर्णः.
७ कण्डू रोगः. ८ अमृदयः; पक्षे, -मेघं पापम्. ९ मेघम्; पक्षे, -स्तनम्.

॥ १० ॥ नाथ मयूरो नृत्यति तुरगाननवक्षसः कथं नृत्यम्
नहि कथयामि कलापिनमिह सुखलापी प्रिये कोऽस्ति ॥ ११ ॥
अक्षरमैत्रीभाजः सालंकारस्य चारुवृत्तस्य । किं ब्रूमी सखि यूने
नहि नहि सखि पद्यबन्धस्य ॥ १२ ॥ इह पुरोऽनिलकम्पित-
विग्रहा मिलति का न वनस्पतिना लता । सरसि किं सखि
कान्तरतोत्सवं नहि घनागमरीतिरुदाहृता ॥ १३ ॥ तन्वी
चारुपयोधरा सुवदना श्यामा मनोहारिणी नीता निष्करुणेन
केनचिदहो देशान्तरादागता । उत्सङ्गोचितया तथा रहितया
किं जीवनं प्रेक्षसे भिक्षो ते दयितास्ति किं नहि नहि प्राप-
प्रिया तुम्बिका ॥ १४ ॥ या पौणिग्रहलालिता सुसरला तन्वी
सुवंशोर्द्धवा गौरी स्पर्शसुखावहा गुणवती नित्यं मनोहा-
रिणी । सा केनापि हृता तथा विरहितो गन्तुं न शक्तोऽस्मिन्
रे भिक्षो तव कामिनी नहि नहि प्राणप्रिया यष्टिका ॥ १५ ॥

कूटानि

‘केशवं पतितं दृष्ट्वा द्रोणोः हर्षमुपागतः । रुदन्ति
कौरवाः सर्वे हा केशव कथं गतः ॥ १ ॥ पानीयं पातुमिच्छामि
त्वत्तः कमललोचने । यदि दास्यसि नेच्छामि नो दास्यसि
पिबाम्यहम् ॥ २ ॥ विषं मुकुक्ष्व महाराज स्वजनैः परि-
वारितः । विना केन विना नोभ्यां कृष्णाजिनमैकैष्टकम्
॥ ३ ॥ अर्जुनस्य इमे बाणा नेमे बाणाः शिखण्डिनः ।
सीदन्ति मम गात्राणि मीधमा सेगवा इव ॥ ४ ॥ यत्
षष्ठी चतुर्थी च विहस्य च विहाय च । अहं कथं द्वितीया
स्याद्वितीया स्यामहं कथम् ॥ ५ ॥ समरे हेमरेखाङ्ग
बाणं मुञ्चति राघवे । सरावणोऽपि मुमुचे मध्येरीतिपं
शरम् ॥ ६ ॥ शिर्षोर्पितपदद्वन्द्वं नासापितकरद्वया । अम्
व्यक्तस्तनी नारी कथमेतद्विच्यति ॥ ७ ॥ सुवर्णस्य सुव-

१ ‘मे उरः’ इति पदच्छेदः. २ समीपे स्थातुं योग्यया; पक्षे-
अङ्गमारोढुं योग्यया. ३ विवाहः; पक्षे, -पाणौ धारणम्. ४ कुक्ष्यं
पक्षे, -वैणुः. ५ जले. ६ मृतकम्. ७ कृष्णाकाकः. ८ मृगालः.
९ यदि दासी अस्ति नेच्छामि. नो दासी अस्ति तदा पिबाम्यहमिति
पदच्छेदः. १० विगतः प्रकारो यस्मात्. ११ प्रकारेण निना.
१२ नकारद्वयरहितम्. १३ कृष्णाजिनम्. अथ ककार-पकार-नका-
राणां निष्कासने ‘क आजि अम्’ इति स्थिते संघौ कृते ‘राज्यव’
१४ शब्दरहितम्. १५ ‘माधमा कर्कटी प्रोक्ता तदपलानि सेगवा’
इत्युक्तेः कर्कट्या अपलानि यथा जन्मसमये तस्या अङ्गानि विदार्य
बहिर्यान्ति तद्वदिमे बाणा ममाङ्गानि विदारयन्तीत्यर्थः. १६ सखि
मिणी. १७ मध्यभागे रीतिः पित्तलं तद्विशिष्टम्; पक्षे, -गन्ने
रीकारविशिष्टं शरम्. शरीरमित्यर्थः. १८ ‘अपस्तादावणि शिवा’
१९ ‘नासा दारुपरि स्थितम्’. २० उज्ज्वलवर्णस्य. २१ शोभना
वर्णा नामाक्षराणि यत्र तस्य.

र्णस्य सुवर्णस्य च जानकि । प्रेषिता तव रामेण सुवर्णस्य
च मुद्रिका ॥ ८ ॥ निश्चितं सैसुरः कोऽपि न कुलीनः समे-
ऽमतिः । सर्वथा सूरसंबद्धं कान्त्यं यो नाभिनन्दति ॥ ९ ॥
येनाकारिः पराभूतिर्दिनेनायकसूनुवे । यद्वात्रोत्सवभावाकान्तं
तन्महः श्रेयसेऽस्तु वः ॥ १० ॥ विजितात्मभवद्वेषिगुरु-
पीदहतो जनः । हिमापहामित्रधरैर्व्यासं व्योमाभिनन्दति
॥ ११ ॥ ^{१३}शंकरं पतितं दृष्ट्वा पार्वती हर्षनिर्भरा । रुदुः
पत्न्याः सर्वे हा हा शंकर शंकर ॥ १२ ॥ हनुमति हता-
रामे वानरा हर्षनिर्भराः । रुदन्ति राक्षसाः सर्वे हा हा राम
हता हताः ॥ १३ ॥ विराजराजपुत्रार्येणाम चतुरक्षरम् ।
पूर्वार्धं तव शत्रूणां परार्धं तव संगरे ॥ १४ ॥ अष्टशूला
जनपदाः शिवशूलाश्चतुष्पथाः । प्रमदाः केशशूलिन्यो
भविष्यन्ति कलौ युगे ॥ १५ ॥ कुन्दकुञ्जमसुं पश्य सरसी-
रुहलोचने । अमुना कुन्दकुञ्जेन सखि मे किं प्रयोजनम्
॥ १६ ॥ राजन्कमलपत्राक्ष तत्ते भवतु चाक्षयम् ।
आसादयति यद्रूपं करेणुः करणैर्विना ॥ १७ ॥ स्तनमण्डल-
माश्रित्य नखस्य वरयोषिताम् । कदाकर्णयते गीतं रमया
सह रङ्गराट् ॥ १८ ॥ एकोना विंशतिः स्त्रीणां स्नानार्थं

सरयू गता । विंशतिः पुनरायाता एको व्याघ्रेण मक्षितः
॥ १९ ॥ त्रैलोक्ये नोपमैतस्याः सखे किमिति भाषसे ।
अनन्तरा सा नादिर्वा न तृतीयेति मे मतिः ॥ २० ॥
सुवर्णलंकृता कन्या हेमालंकारवर्जिता । सा कन्या विधेवा
जाता गृहे रोदिति तस्यतिः ॥ २१ ॥ अहं च त्वं च
राजेन्द्र लोकेनाथावुभावपि । बहुव्रीहिरहं राजन्वष्टीतसुरयो
भवान् ॥ २२ ॥ अपः पिवन्प्रपापालीमनुरक्तो विलोकयन् ।
अगस्त्यं चिन्तयामास चतुरः सापि सागरान् ॥ २३ ॥
ब्रह्म नान्तमपि क्षीवं मनः सान्तं न पश्यति । किं चिदं
लोकजनकं वाङ्मन्ता नैत्यैकान्तकम् ॥ २४ ॥ अर्धरात्रे
दिनसार्धे अर्धचन्द्रेऽर्धभास्करे । रावणेन हता सीता
कृष्णपक्षे सिताष्टमी ॥ २५ ॥ शमीगर्भस्य यो गर्भस्तस्य
गर्भस्य यो रिपुः । रिपुगर्भस्य यो भर्ता स मे विष्णुः
प्रसीदतु ॥ २६ ॥ कर्हमसि गुहावक्ति प्रश्नेऽमुष्मिन्कि-
मुत्तरम् । कथमुक्तं न जानासि कदर्थयसि यस्तसि ॥ २७ ॥
विहंगो वाहनं येषां त्रिकचर्चरपाणयः । पीसालसहिता
देवाः सदा तिष्ठन्तु ते गृहे ॥ २८ ॥ शङ्कं न खलु कर्तव्य-

१ अक्षीतिरक्तिकापरिमितस्य. २ काञ्चनस्य. ३ सुरया सहितः.
मधुप इत्यर्थः; पक्षे, सैसुरः इति पदच्छेदे सुरो देवः ४ सत्कुल-
प्रसूतः; पक्षे, कुलीनः. ५ समे साधौ अमतिः. अद्वारहित इति
यावत्; पक्षे, समे विष्णौ मतिर्यस्य सः. ६ शोभनरसविशिष्टं बद्धं
रञ्जितम्; पक्षे, असुरैः संबद्धं युक्तम्. ७ कविकृतिम्; पक्षे, शुक्रम्.
८ पराजयः; पक्षे, परा उत्कृष्टा भूतिरैश्वर्यम्. ९ कर्णाय सुग्रीवाय
यमाय च. १० गात्रायन्ते ते गोपास्तेषामात्मभवा गोपिकास्तासां
कान्तं मनोहरम्. अथ च गोत्रायः पुण्या आत्मभवा सीता. सा
कान्ता यस्य तत्. अथ च गोत्रस्य हिमालयस्यात्मभवा पार्वती सा
कान्ता यस्य तत्. ११ कृष्णार्थं रामार्थं शिवार्थं च. १२ विना
गण्डेनामृताहरणसमये जित इन्द्रस्तदात्मभवोऽर्जुनस्तद्वेषी कर्णस्त-
द्विः पिता सूर्यस्तत्पादद्वस्ततत्किरणसंततः. हिमापहोऽभित्तदमित्रं
पानीयं तद्वदो मेघः. सूर्यकिरणसंततो जनो मेघाच्छत्रमाकाशमभि-
नन्दतीति तात्पर्यार्थः. १३ श्रेष्ठचन्दनम्. १४ पर्वतवासिनी स्त्री
भिद्वी. १५ हते आरामे. रावणस्योद्याने दाहिते सतीत्यर्थः. १६ वयः
पक्षिणक्षेपां राजा गरुडस्तद्राजा विष्णुस्तत्पुत्रो मदनस्तदरिः
शिवस्तस्य चतुरक्षरं नाम 'मृत्युञ्जयः' इति. तत्पूर्वार्धं मृत्युरिति संगरे
तव शत्रूणाम्. उत्तरार्धं जय इति तव. १७ अष्टमन्त्रं शिवो वेदो
ब्राह्मणश्च चतुष्पथः । केशो मग इति प्रोक्तः शूलो विक्रय उच्यते ॥
इति. १८ मुकाररहितेन. मुकुन्दकुञ्जेनेति यावत्. १९ करेणुः कर-
णैर्विना ककार-रेफणकारैर्विना यद्रूपमासादयति प्रामोति तत्तेऽक्षयं
भवत्तिलन्वयः. उक्त्यन्तत्रयरहितम् 'अ ए उ' इति स्वरत्रयम्.
तत्र अ ए इत्यत्र वृद्धौ ऐ उः इत्यत्र आयादेशे 'आयुः' इति सिद्धम्.
२० खसाकाशस्य मण्डलमाश्रित्य हे कद मेघ! मा स्तन गजितं मा
कुर्व. यतो रङ्गराट्ज्ञनाथो रमया सह वरयोषितां गीतमाकर्णयत
इत्यर्थः. २१ एकोना इति विंशतेर्विशेषणेन विरोधः. एको ना
नरा इति पदच्छेदेन परिहारः.

१ कश्चित्स्वनायिकां स्वीति. तं प्रति अन्या प्रसिभापते. हे सखे !
एतस्याल्लोक्ये उपमा नास्तीति किमिति कुतो भाषसे. यतः सा
उपमेव अनन्तरा मध्यवर्णरहिता उमेति यावत्. अथवा सैव उमा
अनादिः आद्यवर्णरहिता मा लक्ष्मीरिति यावत्. उपमा उपमानम-
स्तीति भावः. तृतीया नास्तीति मे दुःखिः. २ सुषुवर्णेन कान्त्यालंकृता.
३ विष्टदित्यर्थः. ४ विविधा धवाः पतयो यस्याः सा. कुलटेल्यर्थः.
५ बहुव्रीहिरपक्षे, लोका जना नाथाः स्वामिनो. यस्यैवंविधोऽष्टम्
याचकत्वात्. षष्ठीतत्पुरुषपक्षे, लोकानां जनानां नाथ एवविध-
स्त्वम्. राजत्वेन पालकत्वात्. ६ समुद्रमपि करे चुलुकयतो मुनेः
सामर्थ्यं मम चेत्सात्तर्हि इदिति वृद्धशान्त्यभावाच्चिरमेनां पद्या-
मीति पान्थाभिप्रायः. यदि चतुरः सागराः संनिहिताः स्युस्तदान-
वरतं जलधारां विसृजन्ती चिरमेतद्दर्शनमुत्तमनुभवेयमिति प्रपापा-
ल्यभिप्रायः. ७ न विषयेऽन्तरे यस्य तत्; पक्षे, नकारान्तम्.
८ अन्तेन सहितम्; पक्षे, सकारान्तम्. ९ ककारोऽन्ते यस्याः;
पक्षे, कान्ता रमणी. १० अकस्य दुःखस्यान्तर्कं नाशकम्; पक्षे,
ककारान्तं न भवतीति तत् सान्तं मनो नान्तं ब्रह्म न पश्यतीति
युक्तमेव. परं स्वयं कान्ता वाक् अकान्तकमपि लोकजनकत्वात्कान्तं
ब्रह्म नैतीति विप्रमिति भावः. ११ कृष्णपक्षे, याष्टमी तस्य दिनसार्धं
रावणेन सीता हता. किंलुष्णाष्टमी? अर्धरात्रे सिता. पुं किं
रावणेन सीता हता. किंभूतेऽर्धचन्द्रे. अर्ध माः करोति अर्धभास्करस्तस्मिन्.
अर्धचन्द्रे. किंलुष्णस्य गर्भोऽन्तःसारस्तस्य गर्भोऽभित्तन्मन्वनेनो-
१२ शन्याः शमीवृक्षस्य गर्भोऽन्तःसारस्तस्य गर्भोऽभित्तन्मन्वनेनो-
द्वयमानत्वात्, तस्यामे रिपुजलं तद्रूपं लक्ष्मीस्तस्याः सागरमथनेन
जलजात्वात् तस्या भर्तृत्वादि. शमीगर्भपदेन अश्वत्थ इत्यपि केचित्
तदापि सुवचं अश्वत्थस्यापि बहिषोक्तत्वात्. १३ कदमित्यत्र कथं खय-
धमस्य इति कालायनसूत्रेण प्राकृते अकारस्याने हकारः. १४ वि-
गरुडः, हंसः, गौः वृषभः १५ विशूलः, कन्दुः. चक्रम्. १६ पार्वती,
सावित्री, लक्ष्मी. १७ नखान् कुनातीति नखलु नखच्छेदकम्.

मिति पित्रा नियोजितः । तदेव शत्रुं कृतवान्पितुराज्ञा
न लङ्घिता ॥ २९ ॥ कान्ते धावय मे पादाविति भर्त्रा
निवेदिता । न तथा धावितौ पादौ भर्तुराज्ञा न लङ्घिता
॥ ३० ॥ देवराजो मया दृष्टो वारिवारणमस्तके । भक्षयि-
त्त्वाकर्मणानि विषं पीत्वा क्षयं गतः ॥ ३१ ॥ कुमार-
संभवं दृष्ट्वा रघुवंशे मनोज्ज्वलम् । राक्षसानां कुलश्रेष्ठो
रामो राजीवलोचनः ॥ ३२ ॥ विना यौवनमार्गेण गच्छन्तौ
लपितं मया । हरेः कृत्यं दर्शयतां पश्येत्युक्ते न दृश्यते
॥ ३३ ॥ विनायकपतेः शत्रुस्तस्य नाम षडक्षरम् । पूर्वार्धं
तव राजेन्द्र उत्तरार्धं तु वैरिणाम् ॥ ३४ ॥ कोला-
कृतिरपारेवो मोरोहंसो जलोदरी । कंसारिरात्तलीलो वो
वाघलो भूकलोऽज्वल ॥ ३५ ॥ रामैरा मेऽतिरामेऽतिरामे रामे
मनोरमे । सहस्रनामतत्तुल्यं रामनाम वरानने ॥ ३६ ॥
यथा नयति कैलासं नगं गानसरस्वती । तथा नयति
कैलासं न गङ्गा न सरस्वती ॥ ३७ ॥ मोमोरामममादं

हयागदलनंभषः । यस्यैतानि न विद्यन्ते स याति परम
गतिम् ॥ ३८ ॥ तातेन कथितं पुत्र लेखं लिख मम-
ज्ञया । न तेन लिखितो लेखः पितुराज्ञा न लोपित
॥ ३९ ॥ वासनावासुदेवस्य वासितं भुवनत्रयम् । सर्व-
भूतनिवासीनां वासुदेव नमोऽस्तु ते ॥ ४० ॥ अत्रिलोक-
संभूतज्योतिरुद्गममासिभिः । सदृशं शोभतेऽत्यर्थं सूर्या
तव चेष्टितम् ॥ ४१ ॥ मुद्रदाली धृतव्याली कवीन्द्र
वितुषा कथम् । भक्तवल्लभसंयोगाजाता विगतकमुद्रा
॥ ४२ ॥ प्राञ्जराङ्घ्रिधामाप्य विषमाश्वः करोत्यधम् ।
निद्रां सहस्रपर्णानां पलायनपरायणाम् ॥ ४३ ॥ केति ते
कबरीमारः सुमनःसङ्गाधियेऽति नीलत्वात् । भवेति न
कैलापवत्त्वान्निर्जरसेव्यः कथं न स्यात् ॥ ४४ ॥ याति
विधाविष्णुदिते पुनरेष्यामीति यदुदितं भवता । जार्जित-
दन्तमेतं नेदं तत्त्वेन मुग्धवधूः ॥ ४५ ॥ अर्धुना मेधुका-
पतिना गिलितोऽर्थपकारदंपती येन । ज्ञातः स पालयेत्

१ नतया नञ्जीभूतया. २ हे देव! अत्र दृष्टागः. ३ सेतुः.
४ पानीयम्. ५ वासः. ६ रघुवंशे कुलश्रेष्ठो राजीवलोचनो रामो
राक्षसानां कुं पृथिवीं मारयति पीडयतीति कुमारः पृथ्वीपीडक इति
यावत् तादृशं संभवमुद्भवं दृष्ट्वा तत्र तेषां नाशे मनोज्ज्वलं निश्चि-
त्यर्थः. ७ यौ विना पक्षिणा गरुडेन बाहनेन वनमार्गेण जलमार्गेण
क्षीराब्धाविति यावत् गच्छन्तौ स्तः, अत्र वाक्ये मया लक्ष्म्या सहितस्य
हरेर्विष्णोः कृत्यं लपितं प्रोक्तमस्ति, परं दर्शयतां दर्शनं कारयन्ति
तेषामत्र पश्येत्युक्ते सत्यपि अविश्रुतास्तिस्तत्कृत्यं न दृश्यते न ज्ञायते.
८ वीनां पक्षिणां नायको गरुडस्तस्य पतिर्विष्णुस्तस्य. ९ 'हिरण्य-
कशिपुः' इत्यर्थः. १० हिरण्यं सुवर्णम्. ११ कशिपुस्तस्यम्. तव
शत्रुवो निद्रिता भवन्त्विति भावः. १२ कंसारिः श्रीकृष्णो वो शुष्मा-
नवतु रक्षतु. कथंभूतः कंसारिः १ कोलाकृतिः, कोलकस्य सुकरस्य रूपं
यस्य सः. पु० क०, अपारेवः अपारे संसारे भवति रक्षति तथा-
यद्वा, अपारे समुद्रे वसतीति क्षीरसः; समुद्रशाश्वत्यर्थः. पु० क०,
मोरोहंसः मायाः लक्ष्म्याः उरो वक्षस्तत्र हंस इव हंसः. पु० क०,
जलोदरी. जले उदके उदरं गृहं यस्यास्तीति सः. पु० क०, आत्त-
लीलः. आत्ता अङ्गीकृता लीला विलासो येन सः. पु० क०, वाघलः वा
निश्चयेन अर्थं ज्ञानातीति सः. पु० क०, भूकलः. भुवं कलयति उद-
रतीति सः. ११ हे वरानने! अहं रामे अतिरामे. कथंभूते रामे. अतिरामे
अतिक्रान्ता रामा येनासौ तस्मिन्नुद्रे ब्रह्मणि. पु० क०, मनोरमे
मनो रमयतीति तस्मिन्. कथंभूतः अहम् । रामरोः राम एव रा द्रव्यं
यस्य सः यतः कारणान्मे मम सहस्रनामभिस्तुल्यं रामनाम अत
इति कारणात्. अथवा अहं रामे अतिरामे. कथंभूते रामे । वरानने
वरमाननं यस्यासौ तस्मिन्. उत पार्वत्याः संबोधनं वा. कथंभूतं
रामनाम । सहस्रनामतत्, सहस्रनाम तनोतीति सहस्रनामतत्.
'रमन्ते योगिनो यत्र परानन्दे चिदात्मनि । अतो रामपदेनासौ परं
ब्रह्माभिधीयते ॥' इति. १४ गानसरस्वती यथा कैलासं नगं नयति
तथा न गङ्गा न सरस्वती प्रापयति. १५ मोहः माया रागः मदः
मलः मानं दम्भः द्वेषः इति प्रथमाध्यासराजकृतेन ग्रहणम्.

१ नतेन नञ्जीभूतेन. २ हे वासन वासयतीति वासनस्तस्य संबु-
त्वं भुवनत्रयं अत्र रक्ष पालय. कथंभूतं भुवनत्रयम्. सर्वभूतनिवा-
सिवाणि भूतानि निवसन्त्यस्मिन्त्व. हे असुदेव प्राणेश्वर ! इनां वा-
दीनां वासितं स्य अन्तं कुरु. हे वासुदेव ! ते तुभ्यं नमः अस्तु !
अथवा अस्तुते न स्तौतीति अस्तुत् तस्ये स्तोतुमशक्यं वा वदति
व्यतीति वासुदेवः तस्य संबुद्धौ हे वासुदेव ! अथवा वसुदेवशक्तिं
शुद्धं सत्त्वं तत्र भवो वासुदेवस्तस्य संबुद्धौ ते तुभ्यं नमः अस्तु. क-
न्ददातीति असुदेवः, यद्वा, अस्मन्नां देवः असुदेवः हे असुदेव ! गणेश-
पक्षे,—हे सर्वभूतनिवासीन सर्वभूतैः सह निवासकारी रुद्रः सः
पितृत्वात्स्वामी यस्येति तथोक्तस्था. हे अम्बासुद ! अम्बा पार्वती माता
तस्यै सुखं ददाति तथोक्तः. हे पार्वतीनन्दनेत्यर्थः. तथा हे इव इत्यर्थः
वाति भक्ताननुग्रहीतुं प्राप्नोतीति तत्संबुद्धौ. ते तुभ्यं नमो नतिरु-
त्वं भुवनत्रयं त्रिलोकीं अवसि पालयसि. कथंभूतं भुवनत्रयम् । अ-
सितम्. वास आश्रयो जातो यस्येति वासितम्, न वासितं अवासितम्
निराश्रयमित्यर्थः. क्या अवसि । वास एवाश्रय एव नौः दुःखसागरात्
णाय हेतुभूता तरी तथा. किं०, सुदे शोभनप्रदे वरदानपरायणे वर-
समूहे श्रेष्ठे इति शेषः ॥ हरिपक्षे,—हे इन स्वामिन् ! तथा हे अम्बा
अम्बावन्मातृवत् सु शोभनं ददातीति हे तथोक्त. तथा हे इव इत्यर्थः
वाति प्राप्नोति स इवः तत्संबुद्धौ. यद्वा,—हे अम्बासुदेव इत्येकं संबो-
धम्. अम्बा माता असुदः प्राणदाता पिता कथ्यते तस्यैव लक्ष्मीं वाति
प्राप्नोतीति हे तथोक्त. जगतां मातृत्वं पितृत्वं वेति संबो-
धमिष्यः. ते नमोऽस्तु. ३ चन्द्रविकसिभिः कुसुदैरित्यर्थः. ४ जने
आजमानः. ५ आकाशम्. ६ सप्ताश्वः, सूर्यः इत्यर्थः. ७ संकोच-
८ पञ्चानाम्. ९ क इव ब्रह्मेव आचरति. १० पुष्पाणां पक्षे-
देवानाम्. ११ अ इव विष्णुरिवाचरति. १२ भव इव शिव इवाचरति
१३ कलापो भूषणं तद्वत्त्वात्; पक्षे,—कलापश्चन्द्रस्तद्वत्त्वात्. १४ जग-
द्वैतस्वरूपेः सेव्यः; पक्षे,—निर्जैर्देवैः सेव्यः. १५ दैवैः पक्षे,—देवैः
१६ वृत्तान्तम्; पक्षे,—उत्तरान्तम्. १७ इदं तत्त्वेन सत्यत्वेन
पक्षे,—इदन्तत्त्वेन इकारान्तत्वेन. १८ अपगतो धुकारो यस्यानेन
१९ मधुकरपतिर्मकरपतिस्तेन. २० पकारश्चतुर्थो दंपती दन्तीत्यर्थः

धिगिष्क् ॥ ६२ ॥ गोरगजवाहनमोजनमक्ष्योद्भूतपमित्र-
सपत्नजशत्रोः । वाहनवैरिभृतासनतुष्टा मामिह पातु जग-
त्रयजुष्टा ॥ ६३ ॥ नैदीज लङ्केशवनारिकेतुर्नगाह्वयोनाम
नगारिसुनुः । एषोऽङ्गनावेषधरः प्रमाथी जित्वाव यं
नेष्यति चाद्य गा वः ॥ ६४ ॥ गोकर्णराडाभरणं यदीयं
यद्व्यहव्यादजमाददाह । कुं मेनचूडामणिरादिगन्तात्पा-
यादपायादुरगात्मजार्थः ॥ ६५ ॥ विलासिनी काञ्चनपट्टि-
कायां पौंटीरपङ्केर्विरही विलिख्य । तस्याः कपोले व्यलि-
ख्यैवर्गं तैवर्गमोष्ठे चरणे टैवर्गम् ॥ ६६ ॥ काचिद्वियो-
गानलतसगात्री प्राणान्समाधारयितुं लिलेख । बाह्योर्मुजंगं
हृदि राहुबिम्बं नामौ च कर्पूरमयं महेशम् ॥ ६७ ॥ नेतः
प्रयाणोन्मुखता समीक्ष्य नैक्षत्रमुक्तावलिमस्य कण्ठे । अधा-
रयत्ता स तु वासराणां संख्यापरोऽभूत्सखि कोऽत्र भावः
॥ ६८ ॥ गौरीक्षिणं भूधरजाहिनाथः पत्रं तृतीयं दयितो-
पवीतम् । यस्माभ्वरं द्वादशलोचनाख्यः काष्ठा सुतः पातु

१ गवागच्छतीति गोगः शिवस्तज्जः कार्तिकेयस्तस्य वाहनं मयूरस्तस्य
भोजनं मक्ष्यं सर्पस्तस्य मक्ष्यं वायुस्तज्जतो हनुमांस्तं पातीति स तस्यः
सुग्रीवस्तस्य मित्रं रामस्तस्य सपत्नो रावणस्तज्ज इन्द्रजित्तस्य शत्रुरिन्द्र-
स्तस्य वाहनं ऐरावतस्तस्य वैरी सिंहस्तत्रोपविष्टा अत एव सर्वोपरि
तुष्टा अन्विक्ता मां पातु रक्षतु. २ भो नदीज गङ्गातनय भीष्म !
एष वृक्षमानः अङ्गनावेषधरः स्त्रीरूपधारी लङ्केशवनारिकेतुः रावण-
वनमञ्जकहनुमच्छजः नगाह्वयोऽर्जुननामा नगारिसुनुर्निरुद्धपुत्रः. भो
भोः कौरवाः ! अयं प्रमाथी हन्ता अथ वो युष्माजित्वा गात्रं नेष्य-
तीत्यर्थः. ३ उः शिवः कुं धरणिं अपायात्राज्ञात्पायाद्रक्षतु. सः कः.
गोकर्णः सर्पास्तेषां राट् बासुकिः यदीयं आभरणम्. हूयते तद्व्ययम्.
गोरिदं गव्यं, गव्यं च तद्व्ययं च गव्यहव्यम्. गव्यहव्यमस्तीति गव्यह-
व्याद् बहिः यस्य शिवस्य. गव्यहव्याद्बहिरित्यनेन व्यन्मकस्य तृतीय-
नेत्रोत्थवहिरित्यर्थः. सः अजं अनङ्गं आददाह. यस्य तृतीयनेत्रोत्थो
गव्यहव्याद्बहिः मदनं भस्मीचकारेत्यर्थः. किंभूतः. भानां ऋक्षाणां इनः
स्वामी चन्द्रः स एव चूडामणिसुकुटरलं यस्य सः. पु० क०. अगा-
त्मजा पार्वती अर्थे अर्थे वा यस्य सः. आदिगन्तादिगन्तेभ्य आ इति
दिशामन्तं मर्यादीकृत्य आदिगन्तं तस्मात्. ४ चन्द्रनद्रवैः. ५ गङ्गे.
६ पवर्गस्य ओष्ठस्यानीयत्वात् ओष्ठाभ्यां तव चुम्बनं करिष्यामीति
सूचितम्. ७ तवर्गस्य दन्तस्थानत्वाद्दन्तैस्तवौष्ठौ खण्डयिष्यामीति
सूचितम्. ८ टवर्गस्य मूर्धस्थानत्वाच्चदि त्वं रुष्टासि तर्हि त्वां शिरसा
नमामीति सूचितम्. ९ सर्पप्रासमीत्या प्राणाः स्वतो न निर्गमिष्य-
न्तीत्याशयेन बाह्योर्मुजंगं लिलेख. चन्द्रश्च स्वप्रागतया श्रुतिसिद्धं
सुतानां मनो ग्रहीतुमागच्छेदित्याशयेन हृदि राहुम्, मन्मथत्रासाय
शिवं च लिलेखेति भावः. १० नक्षत्रमालाधारणेन नक्षत्रोदयवेलाया-
मागमनं कर्तव्यमिति तथा सूच्यते. वासरसंख्याकरणेन सप्तदिन-
मध्य एव मया गम्यत इति तेन सूचितम्. ११ स सदाशिवो वो
युष्मान्पातु. सः कः ? यस्य गौः वृषभः पत्रं रथः तथा ईक्षणं तृतीयं
यस्य. भूधरजा पार्वती दयिता यस्य. अहिनाथः शेषः उपवीतं यस्य.
अभ्वरं वस्त्रं काष्ठा दिशो यस्य. द्वादशलोचनाख्यः कुमारः सुतो
यस्य इत्यन्वयः.

सदाशिवो वः ॥ ६९ ॥ पुष्पेषुमाता पुरुषायमाणा लक्ष्मीः
विश्वसृजं विलोक्य । नामीसरोजे नयनं मुरारेर्वाभेततं वा
स चित्रम् ॥ ७० ॥ मृगत्रयं भाति वपुष्यवेशे
चत्वारि सुमानि पञ्च । कपोलषट्कं प्रमदालतायाः पृ-
म्यं विदुषः कवीन्द्राः ॥ ७१ ॥ इन्दीवराक्ष्याः सुन्द-
रोष्ठ्याः संकेतमुद्दिश्य वने चरन्त्याः । चैरैः सम-
णानि हत्वा नौसामणिर्नोऽपहृतः किमेतत् ॥ ७२ ॥
हृदेवे चलिते भरेण प्रत्यर्थिभूतैः क्रियते भरेण ।
कुठारः कमठे ठकारः शेषे ढकारस्तपने चकारः ॥ ७३ ॥
कुंघ्रेनसुग्रीनयनाश्रयाशदग्धोन्मदा दैर्दुरहर्षकाले ।
मक्षप्रियमोजनानां नृत्यन्ति भीमानुजगोजभाजः ॥ ७४ ॥
शिरसि देवन्दीं पुरवैरिणः सपदि वीक्ष्य धराधरकन्त-
निविडमानवती रमणाङ्गके कचन चुम्बनमारभते स
॥ ७५ ॥ काचिद्विलोलनयना रमणे स्वकीये दूरं गते
मनोभवबाणखिन्ना । त्यक्तुं शरीरमचिरान्मलं यद्वि-
सौरभ्यशालिनमहो पिबति स चित्रम् ॥ ७६ ॥ कान्ता

१ पुष्पेषुमैदनस्य माता लक्ष्मीः पुरुषायमाणा पुरुषवदात्म-
विपरीतरतं कुर्वतीत्यर्थः; विश्वसृजं भगवन्नामिसरोजस्य ब्रह्माणंति
लज्जावती सती मुरारेर्दक्षिणं नयनं वारयति स. यतो भगव-
सूर्यचन्द्रात्मके, तत्र दक्षिणस्य सूर्यात्मकत्वात्तद्वारणेन सरोर्व-
भवेत्. ततश्च ब्रह्मापि सरोजकोशेऽन्तर्हितो भवेत्. इति मनसि
तद्वारयामासेति भावः. २-३ उपरि अक्ष्णोः नीलच्छाया. क-
ओष्ठस्य रक्तवर्णच्छाया. तयोः प्रतिबिम्बितं नासामौक्तिकं प्र-
मिति मनसि कृत्वा चौरैर्न हृतम् इत्यभिप्रायः. ४ नृसिंहदेवे सेना-
सह यात्रार्थं चलति प्रत्यर्थिभूतैः शत्रुभूपतिभिः सेनाभिः स-
यमानैर्भरेण साध्वसाधिवयेन कण्ठे कुठारः क्रियते कुठार-
पीडानुभूयते. तथा च भरेण सेनासमूहगुरुत्वेन कमठे ठकारः
भूभरधरः कूमावतारोऽङ्गसंमर्दमीत्या पाणिपादमुखमन्तः से-
ठकारतुल्योऽभूत्. तथा केवलं मण्डलाकृतिस्तस्यो तथा शेषोऽ-
सिन्नेव भुवः प्रदेशेऽधिकभरेण ढकारतुल्यो बकीकृतग्रीवकुण्ड-
भूत्. तपने सूर्यं च. चकारः समुच्चयः क्रियते. अतिभीत्या तेषां
शतसूर्यं नभस्तलं पश्यता इत्यर्थः. ५ कुं पृथ्वी धरन्ति ते कुमा-
स्तेषामिनः स्वामी हिमाचलस्तस्य सः पुत्री पार्वती तां प्री-
प्रमिहृदेवस्तस्य नयनस्य आश्रयाशो नेत्रवह्निस्तेन दग्धो यः स-
उन्मदा उन्मत्ताः. ६ दैर्दुराणां मण्डूकानां हर्षकालो वर्षाकाल-
७ स्वसाज्जन्म येषां तानि स्वजन्मानि स्वापत्यानि तानि भगव-
स्वजन्ममक्षाः सर्पास्त एव प्रिया भोजनस्य आशा येषां त-
मयूरा इत्यर्थः. ८ अत्र भीमानुजगोजभाजः इत्यस्य भीमानुज-
स्तत्संज्ञका ये गोजाः गोः पृथिव्या जायन्ते ते गोजा इत्यास्त-
स्फुटितार्जुनवृक्षा येनाधितिष्ठन्त इति यावदित्यर्थः. यथा टीका
ग्धमुखमण्डनेऽपि न्यूनैव. ९ सविषे गले. १० मलयस्यचन्द्रनेत्र-
सर्पनिवासात्तच्छृङ्गसंस्पृक्तस्य बायोः सविषत्वात्तत्पानेन कृति-
मरणं स्यादिति बुद्ध्या तं पपाविति गूढाशयः. ११ कान्ता दार-
धत्ते, मुनिजतो हरे रक्षि धत्ते, अविद्योगी तरुणो हिमकरे रक्षि
कामो मकरे निजचिह्नभूते रक्षि धत्ते, रत्नमणिरत्नजलकन्द-
करे कुचभूषणेन सह पयोधरयुगे च रक्षि धत्ते.

मुनिजनस्तरुणोऽवियोगी कामश्च रत्नमणिरञ्जलकङ्कणेन ।
धत्ते पयोधरयुगे कुचभूषणेन हारे हरे हिमकरे मकरे करे
च ॥ ७७ ॥ विकसति नयनाभ्यां कैरवं पङ्कजं च
क्षययति चरणाम्बु ब्रह्मचर्यं पयोधेः । उरसि लसति
यस्य श्रेयसां संप्रदायः स फणिनमधिरोते पद्मया पद्मनाभः
॥ ७८ ॥ अहिरिपुपतिकान्तातातसंबद्धकान्ताहरतनयनि-
हन्तृप्राणदातृध्वजस्य । सखिसुतसुतकान्तातातसंपूज्यका-
न्तापितृशिरसि पतन्ती जाह्नवी नः पुनातु ॥ ७९ ॥
उदितवति परस्मिन्प्रत्यये शास्त्रयोनौ गतवति विलयं च
प्राकृतेऽतिप्रपञ्चे । सपदि पदमुदीतं केवलः प्रत्ययो
यस्तदियमिति च वक्तुं कः क्षमः पण्डितोऽपि ॥ ८० ॥
हरिद्रायां राहुप्रसरपिहितेच्छापरिषदि प्रयुक्तालंकृत्यै
वियुत उरुतां दुर्गकुरटीम् । वयं साकौपेताः प्रहर इति
सेनाधिपकृताममात्येभ्यो लेखां प्रतिदिशति सिंहक्षितिपतिः
॥ ८१ ॥ गता सा किं स्थानं पथि सह तथा का
स्थितवती नृपेणेत्यं पृष्टा सखि चतुरद्वती स्थितवती ।

१ स पद्मनाभः पद्मया सह फणिनं शेषमधिरोते. यस्य नयनाभ्यां
चन्द्रस्यलक्षणाभ्यां कैरवं पङ्कजं च विकसति. यस्य चरणाम्बु गङ्गाजलं
पयोधेर्ब्रह्मचर्यं क्षययति दूरीकरोति. गङ्गायाः समुद्रपत्नीत्वात्,
यस्योरसि श्रेयसां संप्रदायः कौस्तुभमणिर्लसति. एवंविधः पद्मनाभः
फणिनमधिरोते. २ अहिः सर्पस्तद्विपुर्गुरुदस्तत्पतिर्विष्णुस्तत्कान्ता-
लक्ष्मीस्तत्तातः समुद्रः स सम्यग्बद्धो येन स रामस्तत्कान्ता जानकी
तस्या हरो हता रावणस्तत्तनय इन्द्रजित्निहन्ता लक्ष्मणस्तत्प्राणदाता
हनुमान्त ध्वजे यस्यैतादृशोऽर्जुनस्तस्य सखा कृष्णस्तत्सुतो मदनस्त-
त्सुतोऽनिरुद्धस्तत्कान्ता उषा तत्तातो बाणासुरस्तस्य सम्यक्पूज्यः
शिवस्तत्कान्ता पार्वती तत्पिता हिमालयस्तच्छिरसि पतन्ती जाह्नवी
मागीरशीत्यर्थः. ३ सिंहक्षितिपतिः सेनाधिपकृतां लेखां अमात्येभ्यः
प्रधानेभ्यः प्रति दिशति कथयति इति. लेखां प्रतीति किम्. वयं
साकौपेताः अर्कशब्देन इनः लक्ष्यते सयुक्तः इनः सेनोपेताः हरिद्रायां
निशायां राहुप्रसरपिहितेच्छापरिषदि सत्याम्. राहुशब्देन तमः,
हितशब्देनाच्छादनम्. इच्छाशब्देन आशा दिशा, परिपच्छब्देन
मण्डलम्. प्रयुक्तो योऽलंकारः द्वारः तस्य कृत्यै प्रहरारम्भः वियुत-
गरताम्. गरुतक्ष उच्यते विकारयुक्तानां पक्षाणां विपक्षाणाम्.
दुर्गकुरटीम्. कुरटीशब्देन नगरी लक्ष्यते. दुर्गनगरी प्रहर इत्यर्थः.
४ कश्चिद्राजा काचिन्नायिकां स्वगृहमानयत्. ततश्च तद्वर्तारमागतं
दृष्ट्वा तां स्वगृहं प्रापयितुं दूतीमाश्रययति स. सा च दूती तां स्वगृहं
प्राप्य पुनरा राजनिकटे आगच्छ स्थितवती. तां प्रत्याह राजा. सा किं
स्वस्थानं गता. गतवत्या तथा सह पथि मार्गे का स्थितवती. एवं राजा
पृष्टा चतुरा दूती स्थितवती सती निजमलंकारं 'मोहोची' इति महा-
राष्ट्रभाषाप्रसिद्धं तथा शाकं 'मेयी' इति महाराष्ट्रभाषाप्रसिद्धं शाकविशेषं
चावलोक्य तावन्मात्रेणैव नरपतिं निराकाङ्क्षमुत्तरविषयैर्निराकाङ्क्ष-
चक्रे. एतदलंकारशाकावलोकनं कथं प्रभवति राशौ नैराकाङ्क्ष-
संपादने कथं समर्थं भवतीति. कथयति कविप्रश्नः. अत्र प्रथमप्रश्नस्य
प्राप्तेत्यर्थं 'मोहोची' इति हिन्दीभाषयोत्तरम्. द्वितीयप्रश्नस्य तु
अहमासमित्यर्थं 'मेयी' इति हिन्दीभाषायोत्तरमिति तात्पर्यं बोध्यम्.

विलोक्यालंकारं निजमथ च शाकं नरपतिं निराकाङ्क्षं
चक्रे कथय कथमेतत्प्रभवति ॥ ८२ ॥ स्नानान्ते नो हारो
रजतगिरिमूले न धनदः सुकेशीनां मध्ये विहरति न
कामो नवयुवा । रसान्ते नैवाब्धिर्विबुधनगरीसीमि न
सुरस्तथान्यस्मिन्पथे स्फुटमवतु देवं किमपि नः ॥ ८३ ॥
काचिद्बाला रमणवसतिं प्रेषयन्ती करण्डं सा तन्मूले
सभयमल्लिखद्बालमसोपरिधात् । गौरीनाथं पवमतनयं
चम्पकं चास्य भावं पृच्छत्यार्यान्प्रति कथमिदं मल्लिनाथः
कवीन्द्रः ॥ ८४ ॥ सर्वज्ञः सन्वदसि बहुधा दीयते दीयते
वै दाधातूनां भवति सदृशं रूपमेवां चतुर्णाम् । द्वौ दानार्थौ
भवति च तथा पालने खण्डने वा नो जानीमः कथयति
भवान्कस्य धातोः प्रयोगम् ॥ ८५ ॥ चक्षुद्वादश-
नीलनीरजयुतं सप्ताम्बुजोद्भासितं नित्यं षोडशशोणपद्मरुचिरं
धात्रानिशं सेवितम् । क्षीराम्बोधिगृहं सहस्रदलसत्पत्यङ्क-
विश्रान्ति यत्पायाद्वः कमलाङ्गसङ्गिशयनं तन्नीलोरोचिर्महः
॥ ८६ ॥ रामं वानरवाहिनीं पुररिपुं राहुं रवेः सारथिं
कुम्भीगर्भसमुद्भवं सुररिपुं मारुतं मौर्वीरवम् । तन्वी
नूतनपल्लवैर्विरचिते शय्यातले शायिनी सरूपा वीजितता-

१-२ प्रियनिवासम्. ३ करण्डस्थितपुष्पसौरभं गन्धवाहो हरेदिति
तद्वक्षकं सर्पम्. ४ पुष्पबाणो बाणार्थं हरेदिति तद्वैरिणं शिवम्. ५ सूर्यः
पुष्पं स्वकरैः शोषयेदिति जन्मकाले एव भक्ष्यवृत्त्या हतुं प्रवृत्तं भव-
जननाय हनुमन्तम्. ६ तन्मकरन्दं भृङ्गो हरेदिति चम्पकः. लिखति
भावः. चम्पके भृङ्गा न गच्छन्तीति प्रसिद्धे. ७ त्वं सर्वज्ञः सन् बहुधा
वारंवारं दीयते दीयते इति वदसि. दीयते इति रूपं चतुर्णामपि दाधा-
तूनां सदृशं भवति. तन्मध्ये द्वौ दानार्थौ. दाणुदाने, बुदाब्दाने, इति.
एकः पालने; देह रक्षणे इति. एकः खण्डने; दोषखण्डने इति एत-
न्मध्ये भवान्कस्य धातोः प्रयोगं कृत्वा वदति तं न जानीमः. ८ तन्नी-
लोचिः श्यामप्रभं महस्तेजः कृष्णलक्षणं बोजुष्मान्पायात्. तर्कभूतम्.
कमलाङ्गसङ्गिशयनं लक्ष्मीसनाथं शय्यम्. पुं किं०. सहस्रदलसत्पत्यङ्क-
विश्रान्ति सहस्रफणदिव्यशयनशेषस्थितम्. पुं किं०. क्षीराम्बो-
धिगृहं दुग्धसमुद्भूतनिवासम्. पुं किं०. धात्रा नामिसरोरुहस्थेन
ब्रह्मणा अनिशं सेवितमध्यासितम्. पुं किं०. षोडशशोणपद्मरुचिरं
षोडशशरणकमलमनोहरम्. षोडशशोणपद्मानां विवृतिः-विष्णो-
षोडशशरीरजयुतम्. सप्ताम्बुजोद्भासितं सप्तकमलशोभितम्. सप्ताम्बुजानां विवृतिः-
चत्वारि मुखानि ब्रह्मणः. एकं नामिसरोरुहस्थं. एकं विष्णोर्मुखम्.
एकं लक्ष्मीमुखम्. इत्येवं सप्ताम्बुजोद्भासितम्. पुं किं०. चक्षु-
द्वादशनीलनीरजयुतं शोभमानद्वादशनीलोत्पल्युक्तम्. द्वादशनील-
नीरजानां विवृतिः-अष्टौ नयनानि ब्रह्मणः. द्वे विष्णोः द्वे लक्ष्म्याः.
इत्येवं द्वादशनीलरजयुतम्. ९ कोकिलरक्षककाकावशेषकत्वाद्वा-
मम्. मलयाब्जवशेषणाद्वा नरवाहिनीम्. मन्मथावशेषणात्पुररिपुम्.
चन्द्रावशेषणाद्वा राहुम्. रवेः शीघ्रमस्तादिप्रापणेन रात्रिसंपादनाद-
नूतनम्. चन्द्रोत्पादकसमुद्रावशेषणादगस्त्यम्. मन्मथोत्पादनात्सुररिपुं
निनिन्देति भावः. कोकिलादीनां कामोदीपकर्त्तृ रसशास्त्रे प्रसिद्धम्.

लवृन्तपवना बाला मुहुर्निन्दति ॥ ८७ ॥ सत्यासक्तमनाः
प्रवृद्धनरकच्छेदी द्विजेन्द्राश्रयो युक्तानेकमुखोद्भवस्वदमलं
श्रीर्यत्र संराजते । यो गंगां च विभर्ति यश्च सशिवो यः
कामदेहाश्रयः सङ्घः साम्यमयं प्रयातु भवतां कृष्णेन
रुद्रेण वा ॥ ८८ ॥ येन ध्वस्तमनोभवेन बलिजित्कायः
पुरा स्वीकृतो यो गंगा च दधेऽन्वकक्षयकरो यो बर्हिपत्र-

१ अयं भवतां सङ्घः कृष्णेन रुद्रेण वा साम्यं प्रयातु प्राप्नोतु. किंभू-
तेन कृष्णेन. अथैवशक्तिपरिणामः. किंभूतः ? सत्यासक्तमनाः सत्यमा-
मायाभासकं मनो यस्यासौ. नाभैकदेशे नामग्रहणम्. प्रवृद्धो नरक-
चरस्तं छिनत्तीति. द्विजानां पक्षिणामिन्द्रो गरुडस्तस्याश्रयः सेव्यः
युक्तान्येकमुखानि यस्य ब्रह्मणस्तस्य उद्भवो यस्यात्ममलत्तत्त यस्या-
स्पदम्. अलमत्यर्थं यत्र श्रीऋक्ष्मी राजते. योजां गोवर्धनं गां पृथ्वीं
च विभर्ति. शिवेन सह वर्तमानः 'विष्णोश्च हृदयं शिवः' इति वच-
नात् यः कामदेहः प्रसुन्नस्तस्याश्रयः ॥ किंभूतो रुद्रः ? सत्यासक्तमनाः
चित्तं यस्य 'उमा गौरी सती चण्डी' इत्यभिधानात्. प्रवृद्धं यन्नरस्य
ब्रह्मणः कं शिरस्तस्य छेत्ता. द्विजानां ब्राह्मणानामिन्द्रश्चन्द्रस्तस्याश्रयः.
अनेकमुखानामुद्भवो यस्य कार्तिकेयस्य तदास्पदम्. श्रीर्यत्र संराजते
निधित्वेति. यो गङ्गां विभर्ति. यः शिवया पार्वत्या सह वर्तमानः
कामं वति खण्डयति एवंविधा या ईहा. तस्या आश्रयः ॥ किंभूतः
सङ्घः ? सत्या सज्जता बाहू तत्र लभं मनो यस्य सः प्रवृद्धं यन्नरकं दुःखं
तस्य नाशकः. द्विजेन्द्रा ब्राह्मणास्तेषामाश्रयः युक्तानि योग्यानि यानि
अनेकमुखानि तेष्वः उद्भवो यस्य भविवार्तायाः तस्या आस्पदम्. यत्र
श्रीः शोभा राजते. यो गां वाणीं धत्ते कामं ददातीति कामदा ईहा
इच्छा तदाश्रयः. २ त्वां सर्वदा स उमाभवोऽव्याद्रक्षतु. सः कः ? येन
बलिं जितवानिति बलिजिद्विष्णुस्तस्य कायः शरीरं पुरा त्रिपुरवधका-
लेऽस्वीकृतोऽस्तत्वेन संपादितः. किंभूतेन. ध्वस्तो मनोभवो मारो येन
ध्वस्तमदनः. पुं स कः ? यो गङ्गां दधे. पुनः कीदृशः ? अन्वकनामा
दैत्यस्तस्यान्तकरः. पुं कीदृशः ? यो बर्हिं मयूर एव पत्रं रथो यस्य
स स्कन्दः प्रियो यस्य सः. पुं की०. सुलभमीड्यं नाम यस्य अमरा
इति आहुः. इतीति किम्. हर इति. किंभूतः ? शशिमच्छिरः. शशि-
रस्ति यस्मिन्तच्छशिमत् तादृशं शिरो यस्य सः हाराश्च वल्यानि च
हारवलयम्. इष्टाश्च ते मुजंगाश्च इष्टमुजंगाः ते हारवलयानि यस्य सः
इष्टा वल्लभा मुजंगाः सर्पा हारः कण्ठभूषणं वलयं कटकं बाहुभूषण-
मित्यर्थः. यद्वा, इष्टानि मुजंगा एव हारवलयानि यस्येति ॥ हरिपक्षे,
सर्वं ददातीति सर्वदः स माधवो लक्ष्मीपतिः सा लक्ष्मीस्तस्या धवो
भर्ता माधवः त्वामव्यात्. सः कः ? भवेन भवेनेत्युत्पन्नमात्रेण धृतविग्र-
हेणेत्यर्थः. अनो ध्वस्तं शकटाकृतिं दनुजं हतवानित्यर्थः. अथवा अभ-
वेनेति घोरसंसारसागरे प्राक्तनकर्मानुसारेण विधत्ते भवो जन्म यस्य
सः तेन कृष्णलीलामृतविग्रह इति. पुं स कः ? येनामृतविभागार्थं
रुद्रमोहाय वा बलिजिघासौ कायश्चेति पुरा स्वीकृतः स्वीमावं प्रापितः.
पुं की० यः अगं गोवर्धनम् गां पृथ्वीं च दधे. पुं की०. यः अन्ये
अगाधे के जले क्षयं गृहं करोतीति. विष्णुस्तु जलशायीति. पुं की०
बर्हिणो मयूरस्य पत्राणि बर्हिणि पिच्छानि प्रियाणि वल्लभानि यस्य सः.
पुं की०. अमरा यस्य इति स्तुत्यं नाम आहुः. इतीति किम् शशिम-
च्छिरोहर इति शशिनं चन्द्रं भगवातीति शशिमत् राहुः तस्य शिरः
हरतीति स तथा इष्टः मुजंगाहा गरुडो यस्य सः. तथा अरं सुद-
शनं वलयं यस्य सः. तथा रवे परब्रह्मणि लयो यस्य सः. रवलयः इति.

प्रियः । यस्याहुः शशिमच्छिरोहर इति स्तुत्यं च नाम
सोऽव्यादिष्टमुजंगहारवलयस्त्वां सर्वदो माधवः ॥ ८९ ॥
यो व्योमाडिनगोऽहरीड्डुपगोयुग्मः कृगभ्रोऽपभीर्मीम-
र्यसुकी रमारतरसो नाभ्यनुडासीनकः । घोसच्चम्बव-
पत्सलिलजो वार्धित्वपोऽष्टार्धदोराधो गद्यसिवाडघाद-
पायात्स वः कंदभाः ॥ ९० ॥ लक्ष्मीवन्कृतकूर-
हिन्दूधकक्षमः पापडीलाङ्घ्रुडोऽकलघी वडांछन वडी स-

१ कं जलं ददातीति कंदास्तेषां भा इव भा यस्य सः श्रीऋ-
ष्युष्मान्पायाद्रक्षतु. सः कः. यः व्योमाडिनगः व्योमाटां
इनो गरुडस्तेन गच्छतीति सः. तथा अहां ईद अहरीड् स्तेनः
पश्चन्द्रस्तौ गोयुग्मं नेत्रद्वयं यस्य सः. तथा कुः पृथ्वी अगा-
तान्धरतीति तथा. अपगता भीमं यस्यात्स तथा. पुं कं
भवेत्यसुकीः. कृगभ्रां देवानां अरयः क्रम्बरयः भीमाश्च ते क्रम्-
भीमभ्रवरयः भीमभ्रवीणां असून् प्राणान् किरतीति सः. क्रम्बर-
तेषामरयो दैत्याः भीमाश्च ते क्रम्बरयश्च भीमभ्रवींश्च ते
किरति कलेवरादियोजयति तथा. तथा रमा लक्ष्मी तस्या
क्रीडायां रस आसक्तिर्यस्य सः. अप्सु रहति इति अद्-
नामावमुद्रि आसीनः कः ब्रह्मा यस्येति तथा. पुं कं घोसदा
चम्वा संघेन अवनम्यं पत्सलिलजं चरणकमलं यस्य. वार्ध-
तीति तथा. अष्टार्धं चत्वारो दोषा बाहवो यस्य. आद्यः अ-
त्यर्थः. गदी गदाधरः असिं खड्गं वहति. मोक्षं ददाति.
लक्ष्मीवन् त्वं मां सेवकं अन्याः रक्ष. कथंभूतस्त्वम् ? कृ-
कोः पृथिव्याः ऊः अवनं रक्षणं येनासौ. पुं कं. अस-
उत्पद्यते असौ सः न सः असः अज इत्यर्थः. पुं कं. र-
रणं संग्रामं ददति ते रणदाः शत्रवस्तान्हिनस्ति असौ
इत्यर्थः. पुं कं. दूधकू. दुवं दुःखं दहतीति दूधकू. पुं
क्षमः क्षमास्यास्तीति सः. पुं कं. पापडी. डल योरमदा
पापं छुनातीति सः. पुं कं. इलाड् इलायां पृथिव्यां
इलाड्. पुरा वामनादिरूपेण बलेः सकाशं प्राप्तः. उक्तं च-
मां न जानन्ति मम मायाविमोहिताः । सदाहं द्विजरूपेण ति-
महीतले ॥ इति भारतवचनात्. पुं कं. विविशुना ल-
पत्रिणां विमुग्गरुडस्तेन ऊढः बाह्यमान इत्यर्थः. पुं कं. ल-
अकं दुःखं लब्धयतीति अकलघीः. पुं कं. अवलाच्छनं
लाच्छनं यस्य सः अवलाच्छनस्तस्य संबुद्धौ हे अवलाच्छन-
प्योरुपसर्गघोरकारलोपः. पुं कं. वडी. वधयोः हलभ्यो
प्यात् बली. बलमस्यास्तीति सः. पुं कं. खाजामुद्रा
खे आकाशे अजन्ति गच्छन्ति ते खाजाः गगनचराः. ते च ते
दाश्च तेषामालिः पङ्क्तिस्तस्या रुचिरिव रुचिर्यस्यासौ.
इत्यर्थः. पुं कं. मझाशाकरखण्डनः. मझाश्चाणूदयखण्ड-
वाञ्छा तस्या आकरः समूहः तं खण्डयतीति सः मोच्छ-
शन इत्यर्थः. पुं कं. क्षीरावसः क्षीरे क्षीरसमुद्रे आस-
वेन वसतीति तस्य संबुद्धौ हे क्षीरावसः. हे अतुल्य नाति-
यस्य सः तस्य संबोधने. कीदृशं माम् ! साधुः. अस्व-
सह वर्तमानम्. पुं कं. अलितत्रिभाजवसनः. अलं च
च अङ्गवसने. अलिश्च तडिच्च अलितडितौ तयोर्निमेष निम-
अलितडिभिन्ने अङ्गवसने यस्यासौ अलितडिभिन्नाङ्गवसन-
सारवान् सारो बलमस्यास्तीति सः पालनसमर्थ इत्यर्थः.

मुवालीहविः । मङ्गुशाकरखण्डनो विविमुना क्षीरावसा-
तुल्य मां सासुं हालितडिन्निमाङ्गवसनोऽन्याः सेवकं सार-
वान् ॥ ९१ ॥ खाटीच्छाशिपलेहपापडवडीर्ष्यारोडमाजी
गणो यद्भक्तोऽनिमिषीव वा कुलचणा ध्यायन्ति यां
योगिनः । कालाभीलकरालभूखलमहादैत्येन्द्रमार्थार्थिनी सा
सासुरसा तवाघतटये स्तात्कर्ममोटी चिरम् ॥ ९२ ॥
तद्वारा उलपाडिमेखलतटी कच्छोटजा विभ्रती पूता
रेमरडीननीलजसभा नागीव पातालगा । खाधोऽसावज-
कालियारिहरिणव्याधैः समं पीडितामामोघोघरवाघवारण-
पदं मन्दाकिनी वः क्रियात् ॥ ९३ ॥ जायन्ते नव सौ तथामि
च नव म्याम्भिस्म्यसां संगमे षट्संख्यानि षडेव सुप्यथ
शसि त्रीण्येव तद्वज्जसि । चत्वार्यन्यवचःसु यस्य विबुधाः
शैब्यस्य रूपाणि तज्जानन्ते यदि शक्तिरस्ति गदितुं षण्मा-
सिकोऽत्रावधिः ॥ ९४ ॥ मुद्गीदालिसुशालित्तरतणीगावं
मुदुगुं घृतं नीकादूहपलेहपापडवडी कोरीवधारीमडा । मूला-
कोठकुटीवडा च कपिटाटीटीदुराचीमडा आदासुरणरायता-
विविडा कुर्वन्तु वो मङ्गलम् ॥ ९५ ॥ बौश्वारेडध्वज-

१ सा कर्ममोटी चासुण्डा तवाघतटये अवहरणाय स्तात् अस्तु-
कर्मभूता सा ? सासुरसा. अस्या कोपस्तस्य रसः. तेन सह वर्त-
मानाः कर्मभूता सा ? कालाः कृष्णवर्णाः मीलाः मीषणाः तेन्योऽपि
कराणाः, अतिरोद्रा इत्यर्थः. सुवि खडाः भूखलाः दुर्जनाः, ते च ते
महादेवाश्च तेषां भायो मयनं तमर्धयतीति एवंविधा तथा वा कुल-
चणाः कुलख्याताः योगिनः ध्यायन्ति तथा यद्भक्तो गणः यस्याः सेवको
गणः यत्र साधेनानिमिषीव देवराज इव. 'वर्तते' इति वाक्यशेषः.
तानेव विशिनष्टि—खे वियल्यटतीति खाटी. इच्छया अस्मातीति
रञ्जशी. पले आमिषे ईहा स्पृहा असेति पलेहः. तथा डलयोरे-
ष्यात् पापं कुनातीति पापडः. वययोस्तथैक्यात् वलमसास्तीति
वली. तथा ईर्ष्यायां रोलं लोलं भजते इति स चासौ स च इति
कर्मधारयः. २ ललपानि हरितवृणानि तेषामालिः पङ्क्तिः सैव मेखला
काशी यस्यास्तदिधा तटी भृगुर्यस्याः सा. तथा कच्छे जलप्राये देवे
उज्ज्वानि पर्णकुटीः विभ्रती विभ्राणा. तथा पूता पावना. तथा
रेमः शब्दः तं राति अङ्गीकरोतीति रेमरा सशब्दाः. मुखरा इत्यर्थः.
तथा लीनानां एकान्तगतानां नीरजानां पङ्क्तिस्थानाम्. ईसचक-
पाकलहंसादीनामित्यर्थः. सभा परिषद् सभा यस्याः सा. तथा
खापः अम्बरादयः नागीव पातालगा, भोगवती इत्यर्थः. तथाजो
मखा कालियारिः हरिणव्याधो रुद्रः तैः समं सदैव युगपदित्यर्थः.
पीडितावगाहितेत्यर्थः. तथा मा मीयते इति मा तद्विरुद्धा, वयचा-
श्या इत्यर्थः. अमोवो नेतृणां मोक्षप्रदः ओघवरः क्षोतोऽध्वनिर्यस्याः
सा. तथा पूर्वयुगविशिष्टा मन्दाकिनी सुदारा सुतरां उदारा वो युष्माकं
इति शेषः. अवधारणपदं अवधारणस्य पदं अवस्थिति क्रियात् करोड-
यद्वा. वो युष्मान् अवधारणपदं अवधारणसमर्थानित्यर्थः. २ गवाक्ष-
व्यसेत्यर्थः. ३ वारुं चरन्ति तेषां इह स्वामी मकरः स ध्वजो
यस्य तं कामं दहतीति बाक्षारेडध्वजध्वजः. धृत उद्धृतां नक्षत्राणाम-
पिपतिर्धनं. कुं पृथ्वी भरन्ति तेषामीदं हिमालयस्तसास्त्रावा पावती
१३ सु. र. भा.

धग्धृतोद्धधिपतिः कुप्रेडजजानिर्गणेज्जोराडारुडुरःसरेडुरतर-
त्रैवेयकम्राडरम् । उद्धीडुडुरकास्थिधृक्त्रिदृगिमेडाद्राजिना-
च्छच्छविः स स्तादम्बुमदम्बुदालिगलरुदेवो मुदे वो
मृडः ॥ ९६ ॥

क्रियागुप्तादयः

क्रियागुप्तम्

आगताः पाण्डवाः सर्वे दुर्योधनसमीहया । तस्मै गां च
सुवर्णं च रत्नानि विविधानि च ॥ १ ॥ निरुचमानवचाङ्गया-
चकान्दुःखसंचयान् । अत्र क्रियापदं गुप्तं यो जानाति स
पण्डितः ॥ २ ॥ प्रातः प्रातः समुत्थाय द्वौ मुनी च कमण्डलू ।
अत्र क्रियापदं वक्तुमवधिर्ब्रह्मणो वयः ॥ ३ ॥ ललाटतिल-
कोपेतः कृष्णः कमललोचनः । गोकुलेऽत्र क्रियां वक्तुं
मर्यादा दशवार्षिकी ॥ ४ ॥ पम्पासरसि रामेण सजेहं
सविलासया । सीतया किं कृतं सार्धमनैवोत्तरमीक्ष्यताम् ॥ ५ ॥
राजन्नवघनश्याम निक्षिप्तार्कं दुर्जय । आकल्यं वसुधामेतां
विद्विषो धरणे बहून् ॥ ६ ॥ कान्तया कान्तसंयोगे किमकारि
नवोदया । अत्रापि चोत्तरं वक्तुमवधिर्ब्रह्मणो वयः ॥ ७ ॥
दामोदराय पुण्यात्मनुष्यमूलफलान्यपि । अत्र क्रियापदं
गुप्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ ८ ॥ विराटनगरे राजन्की-
चकादुपकीचकम् । अत्र क्रियापदं गुप्तं यो जानाति स पण्डितः
॥ ९ ॥ कान्तं विना नदीतीरं मदमालोक्य केकिनी ।
अत्र क्रियापदं गुप्तं यो जानाति स पण्डितः ॥ १० ॥
अम्लानपङ्कजा माला कण्ठे रामस्य सीतया । मुधा मुधा

(१) यः वनसमीहया धनेच्छया आगतस्तस्मै सर्वे पाण्डवाः गां च
सुवर्णं च विविधानि रत्नानि च 'अदुः' ददति स्म. (२) निरुचमान्वाचनो-
द्योगहीनानपि याचकान् अत्र रक्षः दुःखसंचयान् च खण्डय. (३) 'प्रातः'
इति क्रिया. प्रा पूरणे लट्. प्रथमपुरुषदिवचनम्. (४) 'ललाट'
इति. लट् वाक्ये. लिट्. (५) 'सजे' इति. णा शौचे. कर्मणि लिट्.
(६) 'अव' इति. अव रक्षणे. 'य' इति च. दोषखण्डने. लोट्.
(७) 'अत्रापि' इति. त्रूपू लज्जायाम्. कर्मणि लृङ्. (८) हे दामो-
दर पुष्पमूलफलानि 'आय' आनय. इति कटिफटी इत्यत्र प्रक्षिप्तस्य ईषा-
तोरारूपस्य लोटो रूपमिदम्. उपसर्गसमभिव्यारेण आनयनार्थ-
कत्वम्. (९) विः पक्षी कीचकादेशेः कीचकान्तरं 'आट' वज्राम-
(१०) केकिनी मयूरी रम्यं मेघज्योतिः. विद्युतमिति यावत्.
आलोक्य 'विनानदीति'. विशेषेण पुनः पुनर्वा शब्दं करोतीत्यर्थः.

सा जाया यस्य सः कुप्रेडजजानिः. गणानां प्रमथानामीशः. गवां राजा
नन्दी तमारोहतीति आरुह. उरसा सरन्ति ते युवंगास्तेषामीदं स एवो-
रुतरं त्रैवेयकं कण्ठभूषणं तेन अरमल्यन्तं आनते तथा. उद्धृतामीशस्य
रुक् यस्य सः. नरकपालालिधारकः. त्रिनेत्रः. इमानां इस्तिनामिदं
तस्माद्राजिनं तेनाच्छा छयिर्वस्य सः मृडः देवः वः मुदे स्तात्. आशिषि
'अस सुवि' इत्यस्य लोटो रूपम्. अम्बु विद्यते येषां ते अम्बुमन्तः
यतादृशा अम्बुदा मेवास्तेषामालिमांसा सेव कण्ठच्छविर्वस्य यतादृशः.

अमन्त्यत्र प्रत्यक्षेऽपि क्रियापदे ॥ ११ ॥ नारसिंहा-
कृतिं वीक्ष्य वने मत्तमतंगजः । अत्र क्रियापदं गुप्तं
यो जानाति स पण्डितः ॥ १२ ॥ संध्यावन्दनवेलायां
तडागान्ते द्विजोत्तमैः । अत्र क्रियापदं गुप्तं यो जानाति
स पण्डितः ॥ १३ ॥ पुंस्कोकिलकुलस्यैते नितान्तमधुरारवैः ।
सहकारदुमा रम्या वसन्ते कामपि श्रियम् ॥ १४ ॥
विम्बाकारं सुधाधारं कान्तावदनपङ्कजम् । अत्र क्रियापदं
गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ १५ ॥ राघवस्य शरैर्धौरैर्धोर-
रावणमाहवे । अत्र क्रियापदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी
॥ १६ ॥ पामारागामिभूतस्य स्नेहमव्याधिनिपीडित । यदि
ते जीवितसेच्छ तदा मोः शीतलं जलम् ॥ १७ ॥

कर्तृगुप्तम्

गौरीनखरसादृश्यश्रद्धया शशिनं दधौ । इहैव गोप्यते
कर्ता वर्षेणापि न लभ्यते ॥ १८ ॥ अन्नवस्त्रसुवर्णानि
रत्नानि विविधानि च । ब्राह्मणेभ्यो नदीतीरे ददाति
ब्रज सत्वरम् ॥ १९ ॥ राक्षसेभ्यः सुतां हत्वा जनकस्य
पुरीं ययौ । अत्र कर्तृपदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ २० ॥
स्यामौ तव स्तनावेतौ पिबन्ति सततं मुदा । अत्र
कर्तृपदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी ॥ २१ ॥ व्ययवासाः
पञ्चशिखा यरिवीनारिमूषणः । असिरोमा क्रियादुर्वः शङ्क-
लायनवीक्षणः ॥ २२ ॥ व्यामोहं तव मिन्दन्तु छिन्दन्तु
दुरितानि च । कर्तृगुप्तमिमं श्लोकं ये जानन्ति विचक्षणाः
॥ २३ ॥ न करोति नाम रोषं न वदति परुषं न हन्यत्ययं
शत्रून् । रक्षयति महीमखिलां तथापि धीरस्य वीरस्य
॥ २४ ॥ शरदिन्दुकुन्दधवलं नगपतिनिलयं मनोहरं
देवम् । यैः सुकृतं कृतमनिशं तेषामेव प्रसादयति ॥ २५ ॥

(११) 'प्रत्यक्षे' क्षिप्ता (१२) गजः सिंहस्याकृतिं वीक्ष्य 'नार' न
जगाम. न गतौ. कर्तरि लिट्. (१३) हे द्विजोत्तम 'दे' आगच्छ.
(१४) 'अधु' दधति स्म. (१५) पूर्वोक्तं कान्तावदनं 'दश' चुम्बसेति.
(१६) हे राघव! त्वं रावणं आहवे शरैः कृत्वा 'स्म' मारय इति. (१७)
मो स्नेहमव्याधिनिपीडित! यदि जीवितसेच्छ तर्हि शीतलं जलं 'मा'
पा' मा पिबेति. (१८) इः कामस्तं हन्तीति 'इहा' ईश्वर इति.
(१९) हे ब्राह्मण! 'इभ्यः' समृद्धः. (२०) राक्षसानां इभ्यः
स्वामी रावणः. जनकस्य सुतां सीतां हत्वा पुरीं लङ्कां ययौ. (२१)
स्यामौ तवः कृष्णमार्जाराः. (२२) 'उ' महादेवः. (२३) उः
शिवः इः प्रक्षा अः विष्णुः इत्यनेन व्यः इति जातम्. तस्य बहुवचने
'व्या' हरविधिहरयः. तव मोहं मिन्दन्तु दुरितानि छिन्दन्तु. ये
कर्तृशक्तौ विचक्षणाः. (२४) अयं पुरुषो रोषं न करोति. परुषं
कठोरं न वदति. शत्रून् हन्ति. नामेति प्रसिद्धम्. तथापि अस्य
वीरस्य 'धी' अखिलां महीं रक्षयति. (२५) वैरनिशं सुकृतं कृतं
तेषामेव 'भज' शरदिन्दुकुन्दधवलं नगपतिनिलयं देवं हरं प्रसादयति.

कर्मगुप्तम्

शीकरासारसंवाहिसरोजवनमारुतः । प्रक्षोभयति
क्षीनिःश्वासैरिव मांसलः ॥ २६ ॥ सुभग तवाननपङ्कज-
संजातनिर्मरपीतेः । शमयति कुर्वन्दिवसः पुण्यवतः
रमणीयः ॥ २७ ॥ एहि हे रमणि पश्य कौतुकं
धूसरतनुं दिगम्बरम् । सापि तद्वदनपङ्कजं पयो-
रुक्तमपि किं न बुध्यते ॥ २८ ॥

करणगुप्तम्

पूतिपङ्कमयेत्यर्थे कासारे दुःखिता अमी । दुर्वार-
हंसा गमिष्यन्ति घनागमे ॥ २९ ॥ अहं महानसा-
कल्पितो नरकस्तव । मया मांसादिकं मुक्तं शीघ्रं जाते
मां वक ॥ ३० ॥

संप्रदानगुप्तम्

अम्मोरुहमये स्नात्वा वापीपयसि कामिनी ।
भक्तिसंपन्ना पुत्रसौभाग्यकाम्यया ॥ ३१ ॥ प्रशस्त-
मार्गस्य तव संसानितां श्रिताः । स्पृहयन्ति न के-
गुणरत्नालयं प्रभो ॥ ३२ ॥

अपादानगुप्तम्

शिलीमुखैस्त्वया वीर दुर्वारैर्नैर्जितो रिपुः ।
त्यन्तमलिनो वनेऽपि कुसुमाकुले ॥ ३३ ॥ सर-
यमुद्धृत्य जनः कंदर्पकारकम् ॥ पिबत्यम्मोजसुरभि-
मेकान्तशीतलम् ॥ ३४ ॥

संबन्धगुप्तम्

तूणेव मधुमासेऽस्मिन्सहकारदुमञ्जरी । इयमुच्छिद्र-
र्भाति न्यस्तशिलीमुखा ॥ ३५ ॥ मानुर्वै जायते
सरस्वत्याश्रया मता । अत्र षष्ठीपदं गुप्तं मर्यादा दशवार्षिकी
॥ ३६ ॥ प्राप्तमदो मधुमासः प्रबला रुक्मिण्यतोऽपि दूता
असती संनिहितेयं संहृतशीला सखी नियतम् ॥ ३७ ॥

अधिकरणगुप्तम्

या कटाक्षच्छटापातैः पवित्रयति मानवम् । एक-
रोपितप्रीतिरस्ति सा कमलालया ॥ ३८ ॥ विपद्य-
सिद्धा सर्वस्यैव निरुष्मणः । यथात्र भस्म पत्र्यां च वि-
हन्ययं जनः ॥ ३९ ॥

(२६) पान्थक्षीनिःश्वासैर्मांसलः पुष्ट इवेत्युत्प्रेक्षा. शीकरासार-
संवाहिनः मारुतो वेगवान्वायुः 'स' प्रक्षोभयति. (२७) दिवस-
सुखं कुर्वन् अयति गच्छति. (२८) हे रमणि! एहि कौ पश्य
नालकं धूलिधूसरतनुं दिगम्बरं पश्य. (२९) दुष्टं वाः जलं दु-
तेन 'दुर्वार' कलुषितजलेन. (३०) महच्च तद् अनः शकटं च म-
तेन 'महानसा' महता शकटेन आयातः आगतः नरको
(३१) अम्मोरुहमये इत्यत्र 'अये' इः कामः तसौ. (३२) प्र-
युक्तमार्गस्य इत्यत्र 'प्रशस्त्यै' कल्याणाय उक्तमार्गस्य. (३३)
अमराट्. (३४) 'सरसीतः' सरोवराट्, कं जलम्. (३५) उच्छि-
द्रा कुला 'प' इति भिन्ने पदे क्रियेते. इः कामस्तस्य पः.
कान्तिः. 'नु' नरस्य. (३६) 'मासः' चन्द्रस्य. अदो मधु मयं प्रा-
(३८) 'प' कृष्णे 'कान्ते' भवति. (३९) विपद्यमानता इत्यत्र
कटे. निर्गतः ऊष्मा द्रव्यरूपो यस्मात्तस्य निरुष्मणः. अवा-
आदराभावः, शान्तमूष्मरहितमित्यर्थः.

आमन्त्रितगुप्तम्

कमले कमले नित्यं मधूनि पिबतस्तव । भविष्यन्ति न संदेहः कष्टं दोषाकरोदये ॥ ४० ॥ सर्वज्ञेन त्वया किञ्चिन्नास्त्यविज्ञातमीदृशम् । मिथ्यावचस्तथा च त्वमसत्यं वेत्सि न क्वचित् ॥ ४१ ॥ पिबतस्ते शरावेण वारि कङ्कारशीतलम् । केनेमौ दुर्विदग्धेन हृदये संनिरोपितौ ॥ ४२ ॥ वटवृक्षो महानेष मार्गमावृत्य तिष्ठति । तावत्त्वया न गन्तव्यं यावन्नान्यत्र गच्छति ॥ ४३ ॥

कर्तृक्रियागुप्तम्

घनघनाघनकान्तिघनोऽधनुर्दनुजपुञ्जमिनात्रिजगुर्विगः । सकललोऽपिनर्द्धसमां क्रियामिह विलोकयितुं च सकर्तृ-
काम् ॥ ४४ ॥

कर्तृकर्मक्रियागुप्तम्

भवानिंशंकरोमेशं प्रति पूजापरायणः । कर्तृकर्मक्रियागुप्तं
यो जानाति स पण्डितः ॥ ४५ ॥ वीरमत्यद्भुतं लोके किमहं वच्यतः परम् । कर्तृकर्मक्रियागुप्तं मर्यादा ब्रह्मणो वयः ॥ ४६ ॥

संधिगुप्तम्

न मया गोरसाभिज्ञं चेतः कस्मात्प्रकुप्यसि । अस्थान-
रदितैरैतैरलमालोहितेक्षणे ॥ ४७ ॥

समासगुप्तम्

विघ्नदी मैक्ष्यमश्नाति सदाराणं न मुञ्चति । रूढेनापि
त्वया वीर शंभुनारिः समः कृतः ॥ ४८ ॥ नित्यमाराधिता-
देवैः कंसस्य द्विषतस्तनुः । मण्डलाग्रे गदा शङ्खं चक्रं
वयति विघ्नती ॥ ४९ ॥

(४०) कमले इत्यत्र 'कं अले' इति पदच्छेदः. हे 'अले' अमर ! कं मुखं यथा स्वाचया पिबतस्तव. (४१) सर्वजानातीति सर्वज्ञस्तस्य इतः स्वामी तत्सर्वोपेतं हे सर्वज्ञेन पण्डितश्रेष्ठ ! (४२) हे 'पण' मृग ! कङ्कारशीतलं वारि उदकं पिबतः ते हृदये केन दुर्विदग्धेन इमौ शरीरबाणौ संनिरोपितौ इत्यवयवः. (४३) वयोरैक्यात्, हे 'वटो' ब्राह्मण ! क्रक्षः मङ्कः. आवृत्य इत्या. (४४) घनः सान्द्रः स चासौ घनाघनः पर्जन्यश्च तस्य कान्तिस्त-
द्वत् घनः सुन्दरः. घनवत्सुन्दर इत्यर्थः. तथा अधनुर् अथवन्ता इतः
एतः अत्रिजगन्धः तावैव गावौ नेत्रयुग्मे यस्य सः. तथा विना गर-
डेन गच्छतीति 'विगः'. कमलया लक्ष्म्या सह वर्तते इति. अतः
विष्णुः रामावतारे कृष्णावतारे च दनुजपुञ्जं दैत्यनिचयं 'अपिनद'
चूर्णितवान्. अत्र श्लोके सकर्तृकां कर्त्रा सह वर्तमानां क्रियां क्रियापदं
विलोकयितुं अर्धसमां अर्धवर्षं ददामीति श्लोककर्ता प्रतिज्ञां करोति.
(४५) हे 'कर' इति. 'उमेश' प्रति अतिशयं पूजापरायणो 'भव' (४६)
वीर, अहमत्यद्भुतं वीरं लोके पश्यामि अतः परं किं वच्मि. (४७) न
निषेधः मेमम आगोरसाभिज्ञमिति पदच्छेदः मे चेतः आगोरसाभिज्ञं
अपराधरसाभिज्ञं नेत्यर्थः. (४८) विघ्नादी खिन्नः पक्षे, विघ्नं कालकूटम-
पीति सः विघ्नादी. तत्पुरुषसमासः. सदा सर्वदा रोगं व्याधिं न
मुञ्चति. पक्षे, चारैः सह वर्तमानः सदारः सखीकः अगं शैलं न
मुञ्चति. तत्पुरुषसमासः. (४९) नित्यं देवैः आराधिताः पक्षे, नित्यं
या लक्ष्मीर्यस्यां सा नित्यमा देवैः राधिता. बहुव्रीहिसमासः. (५०)
अयं नितान्तमतिशयेन स्वच्छं निर्मलं हृत् हृदयं यस्य सः नितान्तस्व-
च्छहृत् प्रेयान् समागतः पुल्लिङ्गनिर्देशः.

लिङ्गगुप्तम्

नितान्तस्वच्छहृदयं सखि प्रेयान्समागतः । त्वां चिरा-
दर्शनप्रीत्या यः समालिङ्ग्य रंखते ॥ ५० ॥ कलिकालमियं
यावदगस्त्यस्य मुनेरपि । मानसं खण्डयत्यत्र शशिखण्डा-
कारिणी ॥ ५१ ॥

सुष्वचनगुप्तम्

प्रमोदं जनयत्येव सदारा गृहमेधिनः । यदि धर्मश्च
कामश्च भवेतां संगताविमौ ॥ ५२ ॥

तिरुवचनगुप्तम्

कस्मात्त्वं दुर्बलासीति सख्यस्तां परिपृच्छति । त्वयि
संनिहिते तासु दद्यात्कथय सोत्तरम् ॥ ५३ ॥

मात्राच्युतकादयः

मात्राच्युतकम्

महाशयमतिस्वच्छं नीरं संतापशान्तये । खलवासादति-
श्रान्ताः समाश्रयत हे जनाः ॥ १ ॥ तुषारधवलः स्फूर्जन्महा-
मणिघरोऽनघः । नागराजो जयत्येकः पृथिवीधरणक्षमः ॥ २ ॥

बिन्दुच्युतकम्

सुश्यामा चन्दनवती कान्ता तिलकभूषिता । कस्येषा-
नङ्गमूः प्रीतिं भुजंगस्य करोति न ॥ ३ ॥ यथा सत्यसवः
स्निग्धः सन्मार्गविहितस्थितिः । तथा सर्वाश्रयः सत्यमयं
मे वकुलद्रुमः ॥ ४ ॥

विसर्गच्युतकम्

महीरुहो विहंगानामेते हृद्यैकलापिनाम् । विरुतैः स्वागता-
नीव नीरवाहाय कुर्वते ॥ ५ ॥ अगस्त्यस्य मुनेः शापाद्ब्रह्मस-
न्दनमास्थितः । महासुः खालरिभ्रदो नहुषः सर्पतां गतः ॥ ६ ॥

(५१) इयं अगस्त्यस्य वृक्षस्य कलिका अलमत्यन्तं मुनेर्मनः खण्ड-
यति. खलिकृनिर्देशः. (५२) सदाराः इत्यत्र 'राः' इति प्रथमेकवचनं
सुबन्तम्. गृहमेधिनः इति पक्षे. (५३) अतिशयेन पृच्छतीति परि-
पृच्छति. 'इति' यच्छुगन्ते अन्ति परतो रूपमस्ति. इदमेव रूपमे-
कवचनं ज्ञायते. ननु बहुवचनेन इति. तिरुवचनगुप्तम्.

(१) एकस्मिन्नर्थे 'नीरं' जलम्. द्वितीयेऽर्थे नीरशब्दस्य ईकारस्थाने
अकारः क्रियते. तदा 'नरं' पुरुषं इत्यवशिष्यते. (२) एकस्मिन्नर्थे
'नागराजः' श्वेपः. द्वितीयेऽर्थे नागराज इत्यस्य आकारस्थाने अकारः
क्रियते तदा 'नगराजः' हिमाचलः इति स्थात्. (३) एकस्मिन्नर्थे 'अन-
ङ्गमूः' कामस्य स्थानं ईदृशी स्त्री. द्वितीयेऽर्थे अनुस्वारो ड्रुप्यते तदा
'नगमूः' पर्वतस्य भूमिः इत्यवशिष्यते. (४) एकस्मिन्नर्थे 'अयं मे' मम
'वकुलद्रुमः' वयोरैक्यात्. द्वितीयेऽर्थे अनुस्वारलागेन 'अयमेव कुल-
द्रुमः' इति स्थितम्. अयं पुमान् कुले द्रुम इव. द्रुमो वृक्षः. (५) एक-
स्मिन्नर्थे 'हृद्यै' मनोहरैः विरुतैः शब्दैः द्वितीयेऽर्थे विसर्गलोपे कृते
'हृद्यैकलापिनाम्' इति जातम्. हृद्यं सुन्दरं एकं अद्वितीयं लपन्ति
वदन्ति ते हृद्यैकलापिनस्तेषां विहंगानाम्. (६) एकस्मिन्नर्थे 'महासुः'
महान्तोऽसवः प्राणा यस्य सः 'खाद' आकाशात्. द्वितीयेऽर्थे
विसर्गलोपे 'महासुखाद' महश्च तत्सुखं च तस्मात्. राज्यात्.

१ यत्र प्रथमे मात्राबिन्दुविसर्गाणां च्युतकेषु कृतेषु सप्त द्वितीयोऽर्थः
प्रकटो जायते तन्मात्राच्युतकादिकम्. च्युतकशब्देन कुत्रचित्स्थाने
नाशः, कुत्रचित्स्थितिः.

अक्षरच्युतकम्

महानपि सुधीरोऽपि बहुरक्षुतोऽपि सन् । विरसः कुपरी-
वारो नदीनः केन सेव्यते ॥ ७ ॥ सुशीलः स्वर्णगौराङ्गः पूर्णचन्द्र-
निभाननः । सुगतः कस्य न प्रीतिं तनोति हृदि संस्थितः ॥ ८ ॥

स्थानच्युतकम्

तनोतु ते यस्य फणी गरुत्मान् पाणौ मुरारिर्दयिता च
शय्या । नामौ स्फुरन्मद्रमशुभ्रदेशः पद्मा गतिश्चक्रमसौ
विधाता ॥ ९ ॥ हरः क्षयी तापकरः सुदेशः शान्तो
हरिर्गोत्ररिपुर्विवस्वान् । चन्द्रो द्विजिह्वाश्रित इत्युपेक्ष्य
लक्ष्म्या वृतः पातु विधिर्जगन्ति ॥ १० ॥

व्यञ्जनच्युतकम्

मिक्ष्वो रुचिराः सर्वे रसाः सर्वजनप्रियाः । क्षमायामभि-
संपन्ना दृश्यन्ते मगधे परम् ॥ ११ ॥ सत्याशीलदयोपेतो दाता
सुचिरमत्सरः । जिनः सर्वात्मना सेव्यः पदसुचैरमीप्सता ॥ १२ ॥

च्युतदत्ताक्षरम्

सदागतिहयोच्छ्रायस्तमसो वश्यतां गतः । अस्तमेष्यति
दीपोऽयं विधुरेकः शिवे स्थितः ॥ १३ ॥ पूर्णचन्द्रमुखी
रम्या कामिनी निर्मलाम्बरा । तनोति कस्य न स्वान्तमेकान्त-
मदनातुरम् ॥ १४ ॥ कूजन्ति कोकिलाः साले यौवने
फुल्लमम्बुजम् । किं करोतु कुरङ्गाक्षी वदनेन
निपीडिता ॥ १५ ॥

अन्तरालापाः

कस्तूरी जायते कसात्को हन्ति करिणां कुलम् । किं
कुर्यात्कातरो युद्धे मृगात्सिंहः पलायनम् ॥ १ ॥ कः खे

(७) एकस्मिन्नर्थे नदीनां इनः स्वामी 'नदीनः' समुद्रः द्वितीयेऽर्थे
नदीनः इत्यस्यापि नकारः सस्वरो हुप्यते तदा 'दीन' इति तिष्ठति-
दीनशब्देन कृपणवर्णी पुमान्. (८) एकस्मिन्नर्थे 'सुगतो' बुद्धः जिनः-
द्वितीयेऽर्थे सुगत इत्यस्यापि गकारः सस्वरो हुप्यते तदा 'सुत' इति
स्यात्. सुतः पुत्रः. (९, १०) एषां श्लोकानां मध्ये अर्थयोजनिकायां
कृतायां सत्त्वां योजनिका स्थानान्तरे धृताऽस्ति. यो यस्य शब्दस्य
अन्वयत्वेन लगति स शब्दसत्त्वायै धृतो नास्ति. (११) एकस्मिन्नर्थे
'मिक्ष्वः' श्वेताम्बराः. द्वितीयेऽर्थे मिश्रव इति पदस्य भकारलोपः
क्रियते तदा 'इक्ष्वः' शुद्धशब्दः. (१२) एकस्मिन्नर्थे 'जिनो' वीतरागाः
द्वितीयेऽर्थे जिन इत्यस्यापि नकारो हुप्यते तदा 'इन' इति स्थितम्. इनः
स्वामी राजा वा. (१३) एकस्मिन्नर्थे 'दीपः'. द्वितीयेऽर्थे दीप इत्यत्र
पकारो हुप्यते तत्स्थाने नकारो दीयते तदा 'दीन' इति. अयं दीनो
विशुद्धशब्दः एक एव शिवे स्थितः. (१४) एकस्मिन्नर्थे 'कामिनी' स्त्री.
द्वितीयेऽर्थे 'यामिनी' रात्रिः. (१५) अत्र 'साले' इति वक्तव्ये 'साले'
इति रक्ष्यतः. 'वने' इत्यत्र 'यौवने' इति यौवने. 'वदनेन' इत्यत्र
'मदनेन' इति मक्ष्यतुतो बो दत्तः.

(१) कस्तूरी कसात् जायते? मृगात्. करिणां कुलं को हन्ति?
सिंहः. कातरो युद्धे किं कुर्यात्? पलायनम्-इति योजना.

१ कर्तृकर्मक्रियापदानां स्थानान्तरे धृतत्वात् अन्वयो दुर्लभो यस्य
वृत्तस्य तत् स्थानच्युतकम्. २ स्फोटयित्वाक्षरं किञ्चित्पुनरन्यस्य
दानतः. यत्रापरो भवेदर्थश्च्युतदत्ताक्षरं हि तत् ॥ इति.

चरति का रम्या का जप्या किं विभूषणम् । को वन्द्यः कीदृ-
लङ्का वीरमर्कटकम्पिता ॥ २ ॥ सीमन्तिनीषु-का
राजा कोऽभूदुणोत्तमः । विद्वद्भिः का सदा वन्द्या
वोक्तं न बुध्यते ॥ ३ ॥ युधिष्ठिरः कस्य पुत्रो गङ्गा
कीदृशी । हंसस्य शोभा का वास्ति धर्मस्य त्वरिता
॥ ४ ॥ भोजनान्ते च किं पेयं जयन्तः कस्य वै सुख-
कथं विष्णुपदं प्रोक्तं तर्कं शक्यस्य दुर्लभम् ॥ ५ ॥
संबोधनं कीदृक्कविना परिकीर्तितम् । केनेदं मोहितं
प्रायः केनाप्यते यशः ॥ ६ ॥ कः कुर्याद्भुवनं सर्वं का
नमूलयेद्भुमान् । किं प्रतीके भवेन्मुख्यं कः परत्रैति पुष्प-
॥ ७ ॥ भवत इवातिस्वच्छं कस्याभ्यन्तरमगाधमतिभि-
रम् । काव्यामृतरसमग्नस्त्वमिव सदा कः कथय सरसः
वीरे सरुषि रिपूणां नियतं का हृदयशायिनी भवति । कः
प्रस्थितजलदे का राजति हन्त वद तारा ॥ ९ ॥ अमर-
कीदृक्षो भवतितरां विकसितः पद्मः । ज्यौतिषिकः कीदृ-
प्रायो भुवि पूज्यते लोकैः ॥ १० ॥ प्रभवः को गङ्गाया
पतिरतिसुमगश्चङ्गधरः । के सेव्यन्ते सेवकसायैरत्यर्थम्
॥ ११ ॥ अयमुदितो हिमरश्मिर्वनितावदनस्य कीदृ-
सदृशः । नीलादिकोपलम्भः स्फुरति प्रत्यक्षतः कस्य ॥ १२ ॥
गैरिकमनःशिक्षादिः प्रायेणोत्पद्यते कुतो नगतः । यः
न चलति पुरुषः स्थानादुक्तः स कीदृक्षः ॥ १३ ॥ कस्य
दुरधिगमः कमले कः कथय विरचितावासः । कैस्तु
चासुण्डा रिपवस्ते वद कुतो अद्याः ॥ १४ ॥ कं संज-
कृष्णः का शीतलवाहिनी गङ्गा । के दारपोषणरताः कं
वन्तं न बाधते शीतम् ॥ १५ ॥ कः कौ के कं कौ का न हन्ति

(२) खे कः चरति? विः पक्षी-रम्या-रमा. जप्या? ऋक्-विष्णु-
कटकम्. वन्द्यः-पिता. लङ्का-वीरमर्कटैर्हनुमदादिभिः कम्पिता
तेत्यर्थः. (३) चरणान्ताक्षरयोर्मेलनेनोत्तरम्. यथा सीता-राम-
(४, ५) चतुर्थपादस्यपदत्रयेण प्रश्नत्रयस्योत्तरम्. (६) 'कविना'
को हे पृथ्वि! इना कामेन. कविना काव्यकर्त्रा. (७, ८) 'सरसः'
गस्य. रसेन शृङ्गारादिना सह वर्तमानः. (९) 'तारा' आरा
मेदिनी शङ्खां मनसि दुःखरूपा. तारा नक्षत्रम्. (१०) 'अमर-
भरणाणां शृङ्गाणां हितो हितकृत्. अमेण मिथ्यामत्या रहितः शुद्ध-
नवान्. (११) 'प्रभवः' उत्पत्तिस्थानम्. महान्तः ईश्वरः.
'सदृशः' समान इव दृश्यतेऽसौ. तुल्य इत्यर्थः. दृशा नेत्रेण सह
मानः सदृक् तस्य सनेत्रस्य मनुष्यस्य. (१३) 'नगतः' नगतः
न गतः स न जगामेत्यर्थः. (१४) 'कस्य' कं जलं तस्य. 'कं'
'कैः' मस्तकैः. 'कुतो' पृथ्व्याः सकाशात्. पृथ्व्याधिकारात्पतिता इति
(१५) कृष्णः कं संजघान? कंसम्. शीतलवाहिनी गङ्गा का? का
दारपोषणरताः के? केदारपोषणरताः. शीतं बलवन्तं कं न बाध-
कम्बलवन्तम्-इति योजना.

१ मरुदेष्टे.

च हसतो हसन्ति हरिणाक्ष्याः । अधरः पल्लवमङ्गी हंसौ
चन्द्रस्य कोरकान्दन्ताः ॥ १६ ॥ का शंभुकान्ता किमु
कुन्द्रकान्तं कान्तामुखं किं कुरुते मुजंगः । कः श्रीपतिः का
विषमा समस्या गौरीमुखं चुम्बति वासुदेवः ॥ १७ ॥
का लोकमाता किमु देहमुख्यं रतेः किमादौ कुरुते
मुज्यः । को दैत्यहन्ता वद वै क्रमेण गौरीमुखं चुम्बति
वासुदेवः ॥ १८ ॥ का शैलपुत्री किमु नेत्ररम्यं शुकार्मकः
किं कुरुते फलानि । मोक्षस्य दाता सरणेन को वा गौरी-
मुखं चुम्बति वासुदेवः ॥ १९ ॥ के भूषयन्ति स्तनमण्डलानि
कीदृश्यामा चन्द्रमसः कुतः श्रीः । किमाह सीता दशकण्ठ-
नीता हारामहादेवरतातमातः ॥ २० ॥ रवेः कवेः किं
समरस्य सारं कृषेभ्यं किं किमुशान्ति मृज्जाः । खलाद्भयं
विष्णुपदं च केषां भागीरथीतीरसमाभितानाम् ॥ २१ ॥
ब्रजन्ति पद्मानि कदा विकासं प्रिया गते मर्तरि किं करोति ।
रात्रौ च नित्यं विरहाकुला का सूर्योदये रोदिति चक्रवाकी
॥ २२ ॥ सन्तश्च लुब्धाश्च महर्विसंधा विप्राः कृषिस्थाः
खलु माननीयाः । किं किं समिच्छन्ति तथैव सर्वे
नेच्छन्ति किं माधवदाघयानम् ॥ २३ ॥ का पाण्डुपत्नी
गृहभूषणं किं को रामशत्रुः किमगस्त्यजन्म । कः सूर्यपुत्रो
विपरीतपृच्छा कुन्तीसुतो रावणकुम्भकर्णाः ॥ २४ ॥
करोति शोभामलके स्त्रियाः को दृश्या न कान्ता विधिना च
कोक्षा । अङ्गे तु कस्मिन्दहनः पुरारेः सिन्दूरबिन्दुर्विध-
वाललाटे ॥ २५ ॥ किं भूषणं सुन्दरसुन्दरीणां किं
दूषणं पाण्यजनस्य नित्यम् । कस्मिन्विधाना लिखितं जनानां
सिन्दूरबिन्दुर्विधवाललाटे ॥ २६ ॥ कीदृक्षा गिरिशतनुर्जये
च घातुर्विष्णौ का विबुधजरातमस्तृतीया । मध्याह्ने सति
कथमात्मकोऽस्ति देशः सोमाज्यं सकलकला जसातसाहा
॥ २७ ॥ विवाहे पुरंघ्रीजनैर्लिप्यते का न के मानमायान्ति
गर्वोन्नता का । घने वारिधौ रामतः कम्पते का हरिद्रा
दरिद्राः सरिद्रावणश्रीः ॥ २८ ॥ कस्मिन्वसन्ति वद

(१६) हरिणाक्ष्याः कः कं हसति ? अधरः पल्लवम् कौ कौ
हसतः ? अङ्गी हंसौ । के कान् हसन्ति ? दन्ताः कुन्द्रस्य कोर-
काः (१७, १८, १९) गौरी मुखम् चुम्बति वासुदेवः । गौरीमुखं
चुम्बति वासुदेवः मुजंगो जारः (२०) हाराः महादेवरता तमातः
रावितः हा रामः हा देवरः हा तातः हा मातः (२१) मा कान्तिः
मोः वाणी रभी बोद्धा इतिः अनादृष्ट्यादिः मृज्जा रसं उशान्ति
वाञ्छन्ति आभितानाम् भागीरथीतीरसमाभितानाम् (२२) सूर्यो-
दये रोदिति चक्रवाकी २३ मानम् धनम् वनम् दानम्
वनम् यानम् माधवदाघयानं माधवे वैशाखे दाघः ऊष्मा तस्मिन्
यानं गमनं नेच्छन्ति (२४, २५, २६) चतुर्थपादस्यपदेः प्रश्नस्योत्तर-
म् (२७) सोमा जिह्वं लक्ष्मीः (२८) चतुर्थपादस्यचतुर्भिः पदैः
क्रमेण चत्वारि उत्तराणि ।

मीनगणा विकल्पं किं वापदं वदति किं कुरुते विवस्वान् ।
विबुधतावलयवान्यधिकान्नानामुद्वेजको भवति कः खलु
वारिवाहः ॥ २९ ॥ शब्दः प्रभूगत इति प्रचुरामिधायी
कीदृग्भवद्वदत शब्दविदो विचिन्त्य । कीदृग्भवद्वदतमते
विहिताभियोगः प्रायः पुमान्भवति नास्तिकवर्गमध्यः ॥ ३० ॥
कः प्रार्थ्यते मदनविह्वला युवत्या भाति क पुण्ड्रकमुपैति
कथं बतायुः । कानादरो भवति केन च रज्यतेऽञ्जं
बाह्यास्ति किं फलमुदाहर नालिकेरम् ॥ ३१ ॥ क वसति
लघु जन्तुः किं निदानं हि वान्तेर्ज्ञेयति वद पशुं कं
लम्बकण्ठं वदन्ति । प्रसवसमयदुःखं वेत्ति या कामिनीनां
तिलतुषपुटकोणे मक्षिकोऽग्रं प्रसूता ॥ ३२ ॥ को निर्दग्ध-
स्त्रिपुरारिपुणा कश्च कर्णस्य हन्ता नद्याः कूलं विषटयति
कः कः परस्त्रीरतश्च । कः संनद्धो भवति समरे भूषणं किं
कुचाणां किं दुःसङ्गाद्भवति महतां मानपूजामहारः ॥ ३३ ॥
कः कान्तारमगातिपुर्वचनतः संश्लिष्य कण्ठस्थलीं कामी
किं कुरुते च गृहहठतरिष्ठं प्रलुढं च किम् । का रक्षः
कुलकालरात्रिरभवच्चन्द्रातपं द्वेष्टि को रामश्चुम्बति रावणस्य
वदनं सीतावियोगातुरः ॥ ३४ ॥ कीदृग्भवद्वदतमते
कमभिनत्यादेन नन्दात्मजः शब्दं कुत्र हि जायते भुवतयः
कस्मिन्सति न्याकुलाः । विक्रेतुं दधि गोकुलावचलिता
कृष्णेन मार्गे धृता गोपी काचन तं किमाह करुणं दानी
अनोखे भये ॥ ३५ ॥ किं कुर्वन्त्युषसि द्विजाः प्रतिदिनं
के माननीयाः प्रभोः का वा साहसिकी निशासु सततं धौः
कीदृशी वर्तते । कुत्रास्ते मधु नालिकेरजफले कैः स्वाति-
पासाशमः संध्यावन्दनमाचरन्ति विबुधा नारीभगान्तर्जलेः
॥ ३६ ॥ लंकाभूषनिशाचरो रघुपतिं बुद्धे कथं दृष्टवान् दीनं
पाति पितेव यः पशुपतिः कस्तस्य बाहः प्रियः । केना-
पूर्वफलं नरैः सुकृतिभिः कस्मिन्स्थले मुन्यते जारा ये
भुवि तान्प्रशास्ति कतमो खेषामिहैवोत्तरम् ॥ ३७ ॥

(२९) 'वारिवाहः' वारि जले वा विकल्पार्थे अहः दिनम् वारि-
वाहो मेघः ३० नास्ति कवर्गमध्यः न विद्यते कवर्गो गकारो मध्ये
यस्य सः प्रभूतशब्दः प्रभूतः प्रचुरवाची नास्तिकानां अपुनर्जन्म
वादिनां वर्गः समूहस्तस्य मध्येऽन्तर्भवति (३१) 'नालिकेरम्' ना
पुरुषः अल्लिके माले अरं शीघ्रम् पुनः प्रतिक्रमम् रवे भुद्धे अस्ति
अमरेण बाहोऽसि यस्य पदं विधं नालिकेरम् (३२) चतुर्थपादस्यपद-
चतुष्टयेन प्रश्नचतुष्टयस्योत्तरम् (३३) मारः मदनः नरः
पूरः जारः परः हारः मानपूजामहारः मानपूजयोरपहारो ज्ञाशः
(३४) चतुर्थपादस्यपदैः क्रमेण उत्तराणि (३५) दानी दानमस्या-
(३६) चतुर्थपादस्यपदैः क्रमेण उत्तराणि (३७) चतुर्थपादस्यपदैः क्रमेण उत्तराणि
यावन्तीमापया प्रत्युत्तरम् (३६) चतुर्थपादस्यपदैः क्रमेण उत्तराणि
(३७) लंका-कालं दीनं-नंदी केन सुखेन-नाके स्वर्गे जारा-राजा

कुत्रोदेत्युदयाचलस्य तैरणी रम्या यतिः कस्य खे कान्त्या
मान्ति च किं करोति गणको यष्टिं विधृत्यैति कः । कस्मि-
न्नाग्रति जन्तवो न च कदा सूते च का कः प्रियः शृङ्गाग्रे तुर-
गस्य मानि गणयत्यन्धोऽह्नि वन्ध्यासुतः ॥ ३८ ॥ अन्यस्त्रीस्पृ-
ह्यालवो जगति के पद्मामगम्या च का को घातुर्दशने सम-
स्तमनुजैः का प्रार्थ्यतेऽहर्निशम् । दृष्ट्वैकां यवनेश्वरो निजपुरे
पद्माननां कामिनीं मित्रं प्राह किमादरेण सहसा यारानदी
दंशमा ॥ ३९ ॥ कस्मिन्शेते मुरारिः क न खलु वसति-
र्वायसी को निषेधः स्त्रीणां रागस्तु कस्मिन्क नु खलु सितिर्मा
शौरिसंबोधनं किम् । संबुद्धिः का हिमांशोर्विधिहरवयसां
चापि संबुद्धयः का ब्रूते लुब्धः कथं वा कुरुकुलहननं केन
तत्केशवेन ॥ ४० ॥ गच्छन्ति कौजिवह्नौ हुतनिजतनवः
का मिनन्ति स्वकूलं किं स्याद्योज्यं विकल्पे क्वचनिमनसैः
किं नृसिंहेन मित्रम् । कीदृशदित्याः प्रसूतिः किमनलशमनं का
नृपैः पालनीया को वन्धः कः प्रमार्ष्टि त्रिसुवनकलुषं स्वर्धुनी-
वारिपूरः ॥ ४१ ॥ पुंसः संबोधनं किं विदधति करिणां
के रौचोऽभेद्विषात्किं का शून्या ते रिपूणां नरवरनरकं कोऽव-
धीदोर्चकं किम् । के वा वर्षासु न स्युर्बिसमिव हरिणा किं
नखाग्रैर्विभिन्नं को वा मार्गं विसर्पन्विषटयति तरुन्नर्मदा-
वारिपूरः ॥ ४२ ॥ किं तुष्णाकारि कीदृशप्रचरणमहो रौति
कः कान्धिकाक्षिः कोऽपसारी मुजंगे किमु कलिशमनं त्वार्य-
संबोधनं किम् । का सुन्दर्यामपीन्दुः कथमचलभृतः का च
संबुद्धिरेर्बीजं किं कौवनीजारमणमतिहरा हेमसारङ्गलीला
॥ ४३ ॥ ताराविष्णुरणाविद्वलगह्वरमास्कन्दसंबुद्धयः क
क स्याद्वातुत्रयं लुम्बिकरणपठितं कुत्र तत्त्वावबोधः । चत्वार-

(३८) चतुर्थपादस्यपदैरनुक्रमेणोत्तराणि. (३९) यारा जाराः नदी-
दंश. मां लक्ष्मीः. यारानदीदं शभा हे मित्र, यतादृशी दीपकलिका मया
कदापि न दृष्टा इत्यर्थकं यावनीभाषया उत्तरम्. (४०) के उदके. शवे
प्रेते. न नवे. शके यवनविशेषे. केशव. इन क. ईश. वे. न केशवेन.
(४१) स्वः स्वर्गः. धुनी नदी. वा. रिपूरः रिपोर्दिरण्यकशिपोरः
स्यलम्. स्वर्धुनी स्व. स्वर्गं धूनयति कम्पयतीति तादृशी. वारि उद-
कम्. पूः पुरी. अः विष्णुः. स्वर्धुनीवारिपूरः. (४२) नः मदा. वारि.
पूः नगरी. अः विष्णुः. नर्म कौडानर्म. दावाः दावानलाः. रिपूरः
हिरण्यकशिपोरःस्यलम्. नर्मदावारिपूरः. (४३) हेम. सारं अराभिः
सहितम्. गली प्रशस्तकण्ठः. इला पृथ्वी. लाली लालावान्. गरं
विषम्. साम सान्त्वयः. हे. हेला लीला. मली मलवान्. कलङ्कति
यावत्. साग अगैर्दृष्टेः सहित. रम्. हेमसारङ्गलीला हेमः सुवर्णस्य
सारङ्गो मृगः तस्य लीला.

१ कस्मिन्प्रेतेश्च. २ सूर्यः. ३ श्वेतवस्त्रम्. ४ संग्रामाशौ. ५ त्यक्तनि-
जदेशः. ६ करपत्रसदृशनखैः. ७ शोभा. ८ रमणीयम्. ९ गायति.
१० अविनिजा सीता तद्रमणो रामः.

सद्धिताः स्युः क नु खलु विगतैकैकवर्णस्वरूपाः वि-
पाणिनीयं विकसति न सहस्रोक्तिभिर्मास्त्रेऽपि ॥ ४४ ॥

बहिरालापाः

पूजायां किं पदं प्रोक्तमस्तनं को विभर्त्युरः । क
धतया ख्यातः प्रलम्बासुरविद्विषः ॥ १ ॥ को दुर्गा
मोहाय का प्रिया मुरविद्विषः । पदं प्रश्ववितकं वि-
दन्तच्छदभूषणम् ॥ २ ॥ पक्षिश्रेष्ठसखीवभ्रूसुरा क
कथं वद । ज्येष्ठे मासि गताः शोषं कीदृशोऽप्य
भुवः ॥ ३ ॥ विश्वंभराप्रलम्बघ्नीहिमानुषसंयुगाः ।
वाच्या भवन्त्येता दिनान्ते विकसन्ति काः ॥ ४ ॥ क
न्दयति कोऽत्यर्थं सज्जनानेव भूतले । प्रबोधयति क
तमांसि च निहन्ति कः ॥ ५ ॥ अटवी कीदृशी क
दुर्गमा भवति प्रिये । प्रियस्य कीदृशी कान्ता तनोति
तोत्सवम् ॥ ६ ॥ कीदृक्किं स्यान्न मत्स्यानां हितं से
विहारिणाम् । गुणैः परेषामत्यर्थं मोदते कीदृशः
॥ ७ ॥ अगस्त्येन पयोराशेः कियत्किं पीतसुजिह्वा
त्वया वैरिकुलं वीर समरे कीदृशं कृतम् ॥ ८ ॥
स्थिराः के प्रियाः स्त्रीणां कोऽप्रियो नक्तमाह्वय । क
कीदृशी रम्या नदी कीदृग्धनागमे ॥ ९ ॥ का
विष्णुना कीदृग्योषितां कः प्रशस्यते । असेव्यः की

(४४) हे म. हे अ. अवे. मां. वे. भाव. इ. भावे. मा. दीप
गतिगन्धनयोः. इण् गतौ. भावे. भवस्यापत्यं भावि अवसापि-
विः. अस्य इ. सश्व रश्च अश्व साः. तेषामुक्तयः स्त्रोक्तयः तानि
'भास्वरे' इत्यस्मिन्पदे 'भावे' इत्युत्तरं स्फुरति. 'भास्वरे' इत्यत्र
अकाररेकैर्विना 'भावे' इति पाणिनिषुचन मुद्भवतीत्यर्थः.

(१) 'मुनासीरः' सुः पूजायाम्. ना पुरुषः. सीरो
(२). 'रामानुरागः' राः धनम्. मा लक्ष्मीः. नु इति वितर्कः
आरक्तत्वम्. (३) 'विवरालीनकुलीराः' विः पक्षी. वरं श्रेष्ठम्.
सखी. नकुली नकुलखी. इरा मदिरा विवरेषु छिद्रेषु आलीनाः
कुलीराः जलचरजीवविशेषा यासु ताः. (४) 'कुवलयवनरम्यः'
पृथ्वी. (ववयोरैक्यात्) वलो बलभद्रः. यवो धान्यमेत-
मनुष्यः. आजिः संग्रामः. कुवलयानां कमलानां वनानां
पङ्क्तयः. (५) 'मित्रोदयः' मित्राणां सखीनामुदयो दृष्टिः
सूर्यस्य उदय उद्गमनम्. (६) 'मदनवती' मदना मदनशाला
यस्यां सा अतिगहनत्वादुर्गमा. मदनः कामो विषते यस्याः सा
वना इत्यर्थः. (७) 'विमत्सरः' वयः पक्षिणो विषन्ते यस्मिन्
ईदृशं सरस्वतागम्. विगतो मत्सरोऽईकारो यस्य सः. (८) 'क
कम्' सकलं समस्तं कं पानीयं मूत्रं च. कलङ्केन लङ्कजेन
मानं कृतम्. (९) 'अगाधवारिपूरजनि'ततरङ्गा. अगाः पर्वता-
मर्तारः. रिपुः शत्रुः. हे रजनि! ततरङ्गा ततो विस्तीर्णा रती
मण्डपो यस्यां सा. अगाधेन अतलस्पर्शेन वारिपूरेण जनन-
जनिता उत्पादितास्तरङ्गा लह्यो यस्यां सा.

जने । शंभोरावरणं किं कं भजन्ते व्याधयो जनम् ॥ ३३ ॥
 कस्मिन्स्वपिति कंसारिः का वृत्तिरधमा नृणाम् । किं ब्रूते पितरं
 बालः किं दृष्ट्वा रमते मनः ॥ ३४ ॥ किमिच्छति नरः कास्यां
 भूपानां को रणे हितः । को बन्धः सर्वदेवानां दीयतामेक-
 सुत्तरम् ॥ ३५ ॥ भागीरथी कथंभूता कामिनी ग्राह किं
 प्रियम् । एकमेवोत्तरं देहि शास्त्रलौकिकभाषया ॥ ३६ ॥ बुधः
 कीदृग्वचो ब्रूते को रोगी कश्च नास्तिकः । कीदृक्चन्द्रं नम-
 स्यन्ति किं सूत्रं पाणिनेर्वद ॥ ३७ ॥ राज्ञः संबोधनं किं स्वास्तु-
 ग्रीवस्य तु का प्रिया । अधनास्तु किमिच्छन्ति आतैः किं
 क्रियते वद ॥ ३८ ॥ किमस्ति यमुनानद्यां जारार्किं वक्ति
 जारिणी । औन्म्रगीर्वाणभाषाम्यामेकमेवोत्तरं वद ॥ ३९ ॥
 का कान्ता कालियारातेः पुनरर्थे किमव्ययम् । किं बन्धं
 सर्वदेवानां फलेषु किमु सुन्दरम् ॥ ४० ॥ केदारे कीदृशो
 मार्गः कुत्र शेते जनार्दनः । स्त्रीचित्तं कुत्र रमते स्वामी किं
 वक्ति चेटिकाम् ॥ ४१ ॥ घनसमये शिखिषु स्यान्नृत्यं
 कीदृक्षु किं घनात्पतति । प्रावृषि कस्य न गमनं मानसगमनाय
 कीदृशा हंसाः ॥ ४२ ॥ चादय इति यत्र साधुत्तरमथ तत्र
 कीदृशः प्रश्नः । कथय त्वरितं के स्युर्नौकाया वाहनो-
 पायाः ॥ ४३ ॥ वदतानुत्तमवचनं ध्वनिरुच्चैरुच्यते स
 कीदृक्षः । तव सुहृदो गुणमिवहै रिपुनिवहं किं नु कर्तारः
 ॥ ४४ ॥ को माद्यति मकरन्दैस्तनयं कमसूत जनकराज-
 सुता । कथय कृषीवल सखं पकं किमचीकरस्त्वमपि ॥ ४५ ॥
 पृच्छति पुरुषः केऽस्यां समभूवन्वज्रकृत्तपक्षतयः । बहुभय-

(३३) 'अवेलाभोजिनम्' अवे लाभः... अजिनम्. ओवेलाभोजि-
 नम्. (३४) 'शेषेसेवावापररूपम्' शेषे. सेवा. वा. पररूपम्. (३५)
 'वृत्त्युजयः' वृत्त्युजयः. जयः. वृत्त्युजयः. (३६) 'मलापहा' मलापहा.
 मला पहा. (३७) 'अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम्' अर्थवद.
 अधातुः. अप्रत्ययः. प्रातिपदिकम्. अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम्.
 (३८) 'देवताराधनम्' देव. तारा. धनम्. देवताराधनम्. (३९)
 कालियः कालि यः. (४०) 'मातुलिङ्गम्' मा. तु. लिङ्गम्. मातुलिङ्गम्.
 (४१, ४२) 'समुत्सुकमनसः' समुत्सुकं सुदा हर्षेण सह वर्तमानाः समु-
 दत्तेषु कं पानीयम्. अनसः शकटस्य. समुत्सुकं इत्कण्ठायुक्तं मनो
 येषां ते समुत्सुकमनसः. (४३) 'केनिपाताः' अत्र, के निपाता इति
 प्रश्नः. प्रथमवारमेव. द्वितीयवारं उत्तरम्. निपाताः के भवन्तीति
 प्रश्नः. चादयो निपातसंज्ञाः. के पानीये निपतन्ति ते केनिपाताः अरि-
 त्राणि. (४४) 'अवमन्तारः' अवमं नीचार्धवाचकम्. तारः अत्युच्चै-
 र्ध्वनिः. अवमन्तारः अस्मिन्मित्राणि रिपूनामपमानं करिष्यन्ति इत्यर्थः.
 (४५) 'अलीलवम्' अली 'अमरः, लवं लवनामानं पुत्रम्, अहं अली-
 लवं छेदनमकरवम्. (४६) 'मानवनगाः' हे मानव! नगाः पर्वताः.
 इन्द्रेण हि पर्वतानां पक्षच्छेदः कृत इति पौराणिकी कथा, मानवन-
 गाः हे अनवन! न विद्यते अवनं रक्षणं यस्य सः अनवनः तत्संबोधनं
 हे अरक्षिद! त्वं मा गाः गमनं मा कुर्याः.

१ संस्कृतया महाराष्ट्रभाषया चेत्यर्थः. २ तैलंगभाषया संस्कृतया च.

देशं जिगमिषुरेकाकी वार्यते स कथम् ॥ ४६ ॥ को
 जगदशेषं क्षयमथ विभराबभूव कं विष्णुः । नीचः
 सगर्वः पाणिनिस्त्रं च कीदृक्षम् ॥ ४७ ॥ किं स्याद्वि-
 निष्ठं का संख्या वदत पूरणी भवति । नीचः
 सगर्वः सूत्रं चन्द्रस्य कीदृक्षम् ॥ ४८ ॥ सुकर्मि-
 शब्दः सुब्रह्मण्यस्य वाचकः केन । स्तनभरनमिता
 केनोपायेन रज्येत्कान्तम् ॥ ४९ ॥ कीदृगृहं याम्य-
 गतस्य काष्ठाणमम्भस्तरणे जनानाम् । भूषा कथं कस्य
 ते नु पृष्टे मुक्ताकलपैरिति चोत्तरं किम् ॥ ५० ॥
 ग्वयं स्यान्न भयाय पृष्टे यदुत्तरं तस्य च कीदृक्ष-
 वाच्यं भवेदीक्षणजातमम्बु कं चाधिशेते गवि कोऽर्थः
 ॥ ५१ ॥ दधौ हरिः कं शुचि कीदृगाग्रं पृच्छति
 किं कुरुते सशोकः । श्लोकं विधायापि किमिच्छुदाः
 तोषं समुपैति भूयः ॥ ५२ ॥ लक्ष्मीधरः पृच्छति की-
 स्यान्नृपः सपत्न्येऽपि दुर्निवारः । अकारि किं ब्रूहि नरेण
 क्विपुत्त्वमारोपयितुं स्वकीयम् ॥ ५३ ॥ कीदृशं वद
 स्थलं मतं द्वारि कुत्र सति भूषणं भवेत् । ब्रूहि
 सुमटः सकार्मुकः कीदृशो भवति कुत्र विद्विषाम् ॥ ५४ ॥
 का प्रियेण रहिता वराङ्गना धास्ति केन तनयेन नयि-
 कीदृशेन पुरुषेण पक्षिणां बन्धनं समभिलष्यते सदा ॥ ५५ ॥

(४६) 'यमो गन्धने' यमः कृतान्तः अगं गोवर्धनम्. भवे
 गन्धने पाणिनीयव्याकरणमध्ये इदं सूत्रमस्ति. (४८) 'विशेषणमेक-
 विशेषणम्. एकाशून्यानां संख्यापूरकं एकमेव भवति. एकाशून्य-
 लिख्यते तदा बिन्दूनां साफल्यं स्यादन्यथा शून्यमेव. अर्थेन
 विशेषणमेकार्थेन इदं चन्द्रव्याकरणसूत्रमस्ति. (४९) 'उपरि-
 आवे' उपरि विन्दुशब्दे उ प रि वि इत्येतेषां वर्णानां हारमेव ति-
 सनेन स्कन्दः इति शब्दः सुब्रह्मण्यस्य षडाननस्य वाचको
 द्वितीये उपरि विहरणेन इत्यस्य विपरीतरत्नेनेत्यर्थः. (५०) 'त-
 नावः' हारावि. हा इति खेदः. हा इति रावः शब्दो विद्यते
 नावः बौकाः. हे हाराः, वो शुष्मान्विना (५१) 'अहिलमहि-
 स' न सन्ति हिंसा धातुका जीवविशेषा यस्मिन्सह्यः अहि-
 विद्यते हिम् अहिम् तस्य अहिमः सतः कोऽर्थः. यदा अहिलस्य
 हिम् दूरीक्रियते तदा अहं इति तिष्ठेत्. अहं नेत्रजलं अक्षपात-
 शेषनागम्. अः कृष्णः पूज्यः सन् अधिशेते. (५२) 'अगम्य-
 दिति. अगं गोवर्धनम्. अकं न विद्यते कं जलं यत्र तव हे मा
 विद्यते कं सुखं यस्य सः हे दुःखिन्! रोदिति रोदनं करोति.
 मकमकरोदिति एवं श्लोकं अगम्यं अकरोत् इति विचारयन् पु-
 भवति. (५३) 'समजनितनयः' हे सम मा लक्ष्मीस्यया सह वर्त-
 लक्ष्मीधर! जनितनयः कृतो नयो न्यायो येन सः समज-
 तनयः पुत्रः समजनि उत्पदितः. (५४) 'अवारितो-
 विद्यते वारि जलं यस्मिन्सह्यः तोरणे बहिर्द्वारे सति. अवारि-
 रणे संग्रामे अवारितः न वारयितुं शक्यते सः. (५५) 'शकुन्त-
 तेन. शकुन्तलान्नास्ती ऋषेः पुत्री भरतनाम्ना पुत्रेण, नन्दिता
 शकुन्तानां पक्षिणां लाभोऽर्जनं तत्र रत आसक्तस्तेन, व्यापेतेन

कीदृशं हृदयहारि कूजितं कं: सखा यशसि भूपतेर्मतः । कस्त-
वास्ति विपिने भयाकुलः कीदृशश्च न भवेज्जिशाकरः ॥ ५६ ॥
कीदृशी निरयभूरनेकया सेव्यते परमपापकर्मभिः । प्रेतराक्षस-
पिशाचसेविता कीदृशी च पितृकाननखली ॥ ५७ ॥ केसर-
द्रुमतलेषु संस्थितः कीदृशो भवति मत्तकुञ्जरः । तत्त्वतः शिव-
मपेक्ष्य लक्ष्मणैरर्जुनः समिति कीदृशो भवेत् ॥ ५८ ॥ निर्जित-
सकलारातिः पृच्छति को नैको मृत्योर्भयमृच्छति । मेघा-
त्ययकृतरुचिराशायाः किं तिमिरक्षयकारि निशायाः ॥ ५९ ॥
विहगपतिः कं हृतवानहितं कीदृग्भवति पुरं जनमहितम् । किं
कठिनं विदितं वद धिमन्यादः पतिरपि कीदृग्भवति कुतः ॥ ६० ॥
अनुकूलविधायिदैवतो विजयी स्यान्ननु कीदृशो नृपः । विरहि-
प्यपि जानकी वने निवसन्ती सुदमादधौ कुतः ॥ ६१ ॥
कुसुमं पतदेत्य नाकतो वद कस्यै स्पृहयन्ति मोगिनः । अधि-
गम्य रतं वराङ्गना क नु यत्नं कुरुते सुशिक्षिता ॥ ६२ ॥
कथो वद कुत्र कीदृशाः कठिणं किं विदितं समन्ततः ।
अधुना तव वैरियोषितां हृदि तापः प्रबलो विहाय काः
॥ ६३ ॥ वसति कुत्र सरोरुहसंततिर्दिनकृतो ननु के तिमिर-
च्छिदः । पवनमक्षसपत्नारणोत्सुकं पुरुषमाह्वय को जगति
प्रियः ॥ ६४ ॥ न भवति मलयस्य कीदृशी भूः क इह
कुचं न विमर्ति कं गता श्रीः । भवदरिनिवहेषु कास्ति नित्यं
बलमथनेन विपद्वाधायि केषाम् ॥ ६५ ॥ समयमिह

वदन्ति कं निशीथं शमयति कान्वद वारिवाहवृन्दम् ।
वितरति जगतां मनःसु कीदृग्बुद्धमतिमात्रमयं महातडागः
॥ ६६ ॥ किमकरवमहं हरिर्महीध्रं स्वमुजवलेन गवां हितं
विधित्सुः । प्रियतमवदनेन पीयते कः परिणतबिम्बफलोपमः
प्रियायाः ॥ ६७ ॥ परिहरति मयात्तवाहितः किं कमथ
कदापि न विन्दतीह भीतः । कथय किमकरोरिमां धरित्रीं
नृपतिगुणैरुपते स्वयं त्वमेकः ॥ ६८ ॥ पृच्छति शिरसिरुहो
मधुमथनं मधुमथनस्तं शिरसिरुहं च । कः खलु चपल-
तया भुवि विदितः का ननु यानतया गवि गविताः ॥ ६९ ॥
कीदृक्तोयं दुस्तरं स्यात्तितीर्थोः का पूज्यास्मिन्खड्गमामन्न-
यस्य । दृष्ट्वा धूमं दूरतो मानविज्ञाः किं कर्तासि प्रातरेवा-
श्रयाशम् ॥ ७० ॥ कीदृग्प्रातर्दीपवर्तः शिखा स्यादुद्गः
पृच्छत्याभजन्ते मृगाः किम् । देवामात्ये किं गते प्रायशो-
ऽसिंहोक्तः कुर्यान्नो विवाहं विविक्तः ॥ ७१ ॥ कीदृक्सेना
भवति रणे दुर्वापा वीरः कस्यै स्पृहयति लक्ष्मीमिच्छन् ।
का संबुद्धिर्भवति भुवः संग्रामे किं कुर्वीध्वं सुमटजना
आवृण्वान् ॥ ७२ ॥ कंसारातेर्वद गमनं केन सात्कस्मिन्दृष्टिं
संलभते स्वल्पेच्छुः । कं सर्वेषां शुभकरमृचूर्वीराः किं कुर्यात्स्वं
मुजन सशोकं लोकम् ॥ ७३ ॥ कीदृक्षः सकलजनो भवे-
त्सुप्राज्ञः कः कालो विदित इहान्धकारहेतुः । कः प्रेयान्कु-
सुदवनस्य को निहन्ति आवृण्वन् वद शिरसा जितस्त्वया
कः ॥ ७४ ॥ संग्रामे स्फुरदसिना हतास्त्वन्ना के दुःखं के
वत निरये नरस्य कुर्युः । कस्मिन्नुद्भवति कदापि नैव लोम
ज्ञाताः के जगति महालघुत्वभाजः ॥ ७५ ॥ कीदृक्षं

(५६) 'कलंकविरहितः'. कलं मधुरः शब्दः कविः काव्यादिकृत-
अहितः शब्दः. कलङ्गेन मृगरूपाभिधानेन विरहितः. न स्यात् इति
भावायः. (५७) 'नरकपालरक्षिता'. नरकाणां. पालाः नारकजीवर-
क्षका यममदास्ते रक्षिता. उपस्कृता. नराणां कपालानि कर्पराणि तैः
कुला रक्षिता. इमंशानभूमिस्तु मनुष्याणां मुण्डैः सहिता भवति.
(५८) 'दानवकुलभ्रमरहितः'. दानेन मदेन बहुलानां वृक्षाणां भ्रम-
रेभ्यः सकाशात् हितः हितकृतदित्यर्थः. दानवानां दैत्यानां कुले यो
भ्रमो दानवा अमी शुष्यन्तीति मिथ्याज्ञानं तेन रहितः. (५९) 'विधु-
तारातेजः'. हे विधुताराते! विधुताः कम्पिताः अरातयः शत्रवो येन स
तत्संनोधनम्. अजः ब्रह्मा. विधुश्चन्द्रः तारा नक्षत्राणि तासां तेजः
प्रकाशः. (६०) 'अहिमकरमयः'. अहिं सर्पम्. अकरं नास्ति करो
राजदण्डो यस्यैसात्. अयः लोहम्. अहयः सर्पाः मकराः मत्स्यविशेषा-
स्तन्मयः. (६१) 'कुशलवर्धितः'. कुशलैः शुभसूचकशकुनैर्वर्धितो वर्धा-
यितः कुशलश्च लवश्च कुशलवौ यतन्नामानौ पुत्रौ तयोर्ऋक्षिः संपत्तसादः.
(६२) 'सुरतरवेः'. सुरतरवे कल्पवृक्षाय वाञ्छन्ति. सुरतस्य संभो-
गस्य रवः शब्दस्तस्मिन्. (६३) 'गिरिसारमुखाः'. गिरि वाण्यां सारं
प्रधानं स्फुटोच्चारणवन्मुखं वदनं येषां ते. गिरिसारं लोहम्. उखाः
सात्व्यः. (६४) 'केकिरणोत्कराः'. के पानीये. किरणानां उत्कराः
समुद्राः हे केकिरणोत्क, केका विषते येषां ते केकिनः तेषां मयूराणां
रणे शब्दे उत्क उत्सुकः तत्संनोधनम्. राः द्रव्यम्. (६५) 'विपन्नगा-
नाम्'. विगताः पन्नगाः सर्पा यस्याः सा विपन्नगा न किन्तु पन्नगस-
हितैव. ना पुमान् अं कृष्णम्. विपत्संपत्त्यभावः दरिद्रता. नगानां
पर्वतानाम्.

(६६) 'अरविदवान्'. अरवि नास्ति रविः सूर्यो यस्यैसात्. अरविस्तस्य.
दवान्दवानलान्. अरविन्दवान् अरविन्दानि कमलानि विषन्ते यस्यै-
सात्. (६७) 'अधरः'. हे कृष्ण! त्वं गोवर्धनपर्वतं अधरः हस्तो धृतवान्.
अधरः ओष्ठः. (६८) 'समरंजयम्'. समरं संग्रामम्. जयं जयवाद्यम्.
अहं समरंजयं राशिणीं पृथ्वीमकरवत्. (६९) 'केशवनीकाः'. हे केश-
वनीकाः वने ओको गृहं यस्मासौ. वानरः हे केशव! नौका नावः.
(७०) 'अनुमातासे'. अनु न विषते नौः यत्र तत् नौकारहितमित्यर्थः.
माता जननी. हे असे खड्ग! अनुमातासे त्वं अनुमानं करिष्यसि.
(७१) 'विभाकरभवनम्'. विभा विगता भा कान्तिर्यस्याः सा. हे
करम उह! वनम्. विभाकरभवनं विभाकरस्य स्वयं भवनं गृहं
तत्. सिंहराशिं गते जीवे लोकाः विवाहादिशुभकार्याणि न कुर्वन्ति-
तत्. सिंहराशिं गते सूर्यः. (७२) 'पराजयेमहि'. परा उत्कृष्टा. उत्कृष्टो पव
सिंहस्याधिपतिः सूर्यः. आजये संग्रामाय. हे महि हे पू. ये! कयं
सेना जयं प्राप्नुयादित्यर्थः. (७३) 'विनोदयेयम्'. विना गच्छेन. उदये सति
पराजयेमहि जयेम. अयं भाग्यम्. अहं तं विनोदयेयं विनोदेन
परस्मैप्लवो सत्त्वम्. (७४) 'विधुरविरहितः'. विधुरेण कष्टेन विरहितः.
उक्तं कुर्यामित्यर्थः. विधुश्च रविश्च विधुरादी चन्द्रादित्यौ ताभ्यां रहितः.
सुखीत्यर्थः. विधुश्च रविश्च विधुरादी चन्द्रादित्यौ ताभ्यां रहितः.
विधुश्चन्द्रः. अविः ऊर्णाद्युः. अहितः शत्रुः. (७५) 'नरकरेणव-
नाम्'. नरश्च करेणवश्च मनुष्यहस्तिनः. नरकस्य रेणवो धृत्यः अस्मिन्ना
बालका इत्यर्थः. नरकरे पुरुषाणां हस्ततले. अणवः परमाणवः.

समिति बलं निहन्ति शत्रुं विष्णोः का मनसि मुदं सदा
तनोति । तुच्छं सच्छरधिसुखं निगद्यते किं पञ्चत्यैः समम-
पमान एव केषु ॥ ७६ ॥ कामरिरहितामिच्छति भूपः
कासुद्धरयति शूकररूपः । केनाकारि हि मन्मथजननं केन
विमाति च तरुणीवदनम् ॥ ७७ ॥ हिमांशुखण्डं कुटिलो-
ज्ज्वलप्रमं भवेद्वराहप्रवरस्य कीदृशम् । विहाय वर्णं पद-
मध्यसंस्थितं न किं करोत्येव जिनः करोति किम् ॥ ७८ ॥
वसन्तमासाद्य वनेषु कीदृशाः पिकेन राजन्ति रसालभूरुहाः ।
निरस्य वर्णद्वयमत्र मध्यमं तव द्विषां कान्ततमा तिथिश्च
का ॥ ७९ ॥ उरःस्थलं कोऽत्र विना पयोधरं विमर्ति
संबोधय मारुताशनम् । वदन्ति कं पत्तनसंभवं जनाः फलं
च किं गोपवधूकुचोपमम् ॥ ८० ॥ वसन्तमासाद्य वनेषु
राजते विकासि किं वल्लभ पुष्पमुच्यताम् । विहंगमं कं च
परिस्फुटाक्षरं वदन्ति किं पङ्कजसंभवं विदुः ॥ ८१ ॥ समुद्यते
कुत्र न याति पांसुला समुद्यते कुत्र भयं भवेज्जलात् । समुद्यते
कुत्र तवापयात्यरिः प्रहीणसंबोधनवाचि किं पदम् ॥ ८२ ॥
तपस्विनोऽत्यन्तमहासुखाशया वनेषु कस्यै स्पृहयन्ति
सत्तमाः । इहापि वर्णद्वितयं निरस्य भोः सदा स्थितं कुत्र
च सत्त्वमुच्यताम् ॥ ८३ ॥ पदमनन्तरवाचि किमिष्यते
कपिपतिर्विजयी ननु कीदृशः । परगुणं गदितुं गतमत्सराः
कुर्वन्ति किं सततं मुवि सज्जनाः ॥ ८४ ॥ वदति राममनुष्य
जघन्यजो वसति कुत्र सदा लसमानसः । अपि च शक्रमुतेन
तिरस्कृतो रविमुतः किमसौ विदधे त्वया ॥ ८५ ॥ मेघा-
त्यये भवति कः समदः सुमगं च किं कमधरन्मुरजित् ।
कुटुहलैर्मिश्रितगुहो नियतं विनिहन्ति कं त्रिगुणससदिनैः
॥ ८६ ॥ वर्षासु का भवति निर्मेषु कीदृगञ्जं शेषं विमर्ति

(७६) 'अभिमानीपु' अभि नास्ति मीर्यं यस्य तत्. मा लक्ष्मीः.
अनिपु न विषन्ते इषवो वाणा यस्मिंस्तत्. अभिमानीपु गर्ववत्सु.
(७७) 'कुङ्कुमेन' कुं पृथ्वीयः कुं धरायः एन कुष्णेन. कुङ्कुमेन.
(७८) 'दंष्ट्राम्' दंष्ट्रा दाढा तद्वत् आभा शोभा यस्य तत्. द्विती-
यायामुदयं प्राप्तश्चन्द्रो वक्रोज्ज्वलगुणेन सूर्यदंष्ट्रया सहोपमीयते.
दन्तं कपटं जिनः न करोति. भद्रं कल्याणं जिनः करोति. (७९)
'कान्तगिरा' कान्तागिरा कान्ता मनोहरा गीर्वाणी यस्यासौ
कान्तगीत्सेन. कारा बन्दिगृहस्य राका पूर्णमासी. (८०) 'नागरागम्'
ना पुमान्. हे नाग हे सर्प! नागरः नगरे भवस्तम्. नागरागं नार-
ङ्गफलम्. (८१) 'किंशुकम्' किंशुकं पलाशम्. शुकं कीरम्. कं ब्रह्मा-
णम्. (८२) 'हिमकरे' हिमकरे चन्द्रे उद्भूते सति. मकरे मत्स्ये उत्पन्ने
सति. करे हस्ते सायुधे ऊर्ध्वाङ्गते सति. रे रे दास इति चामरजणे.
(८३) 'तपोसे' तपोगुणाय. से सकारभावः सकारे वर्तते. (८४) 'अनु-
सरामः' अनु पश्चाद्वाचि. रामेण सह वर्तमान. सरामः अनुसरामः
वयं परगुणं प्रति अनुसरणं कुर्मः. (८५) 'अनुजगृहे' हे अनुज आतः ।
गृहे भवा. अनुजगृहे अनुगृहीतः. (८६) 'भासरोगम्' भा तेषु
दिनेषु मैथुनेच्छो भवेत्. सरसस्तडागम्. अगं गोवर्धनम्. भासरोगम्.

वसुधासहितं क एकः । आमन्नयस्व धरणीधराणां
को भूतिमस्मनिचिताङ्गजनाश्रयः स्नात् ॥ ८७ ॥
शंकरस्य वलयावपयोधरः कः कीदृक्परस्य नियतं कः
भूपः । संबोधयोरगपतिं विजयी च कीदृग्दुर्योधनो
भवेद्वद कीदृशश्च ॥ ८८ ॥ कासुजहार हरिरम्बुकि
मघां कीदृक्श्रुतं भवति निर्मलमानसानाम् । आमन्नय-
वनमभिशिखावलीढं तच्चापि को दहति के मदयन्ति शू-
॥ ८९ ॥ मेघात्यये भवति किं सुभगावगाहं च
विडम्बयति वारणमल्लवेद्याः । दुर्वारवीर्यविभवस्य मे-
कः काः खेरवक्रमृगास्तरणिप्रभाभिः ॥ ९० ॥ कस्त-
वाक्त्वमिव किं पदमत्र कान्तं सद्गुणस्त्वमिव कः पति-
कारी । कः सर्वदा वृषगतिस्त्वमिवातिमात्रं भूलाभि-
कथय पालितसर्वभूतः ॥ ९१ ॥ सूर्यस्य का तिमिर-
वृन्दसिंही सत्यस्य का सुकृतवारिधिचन्द्रलेखा । प-
कीदृगरिदावहुताशनोऽभूत्का मालतीकुसुमदाम हरस्य
॥ ९२ ॥ मेघात्यये भवति का सुभगावगाहा वृत्तं क-
तिलकं कियदक्षराणाम् । भो भोः कदर्यपुरुषा विषुवदि-
वित्तं च वः सुबहु तत्क्रियतां किमेतत् ॥ ९३ ॥
वसन्तसमये वद किं तरुणां किं क्षीयते विरहिण्य-
किमेति । किं कुर्वते मधुलिहो मधुपानमत्ताः कीदृ-
मृगगणास्त्वरितं त्यजन्ति ॥ ९४ ॥ दुर्वारवीर्य-
त्वयि का प्रसुप्ता इयामा सपत्नहृदये उपयोधरा च ।

(८७) 'कालिकापालिकमठः' कालिका इयामता. अपगता
भ्रमरा यस्मात्तदपपालि भ्रमररहितम्. कमठः कच्छपः. हे कमठः
पार्वति! कापालिको योगी तस्य मठः. (८८) 'अहीनाक्ष-
अही सर्पौ. ना पुमान्. क्षतनयः क्षतः खण्डितो नयो न्यायो
सः अन्यायवान्. हे अहीन सर्पाणां स्वामिन्! अक्षतनयः न
नयो न्यायो येन सः अखण्डन्यायवान्. हीने अक्षिणी वत्
हीनाक्षोऽन्धस्तस्य तनयः पुत्रः. न हीनाक्षतनयो अहीनाक्ष-
धृतराष्ट्रो हि हीनाक्षोऽन्ध इति पौराणिकाः. तत्पुत्रो दुर्वाचो
नाक्षतनयो न भवति, किन्तु अन्यपुत्र इत्यर्थः. (८९) 'म-
मकरन्दविन्दवः' कुं पृथ्वीयः दमकरं उपशमस्तथा
इत्यर्थः. हे दविन् दवो विद्यते यस्मिंस्तत् दवि तत्सरो-
दवः वनाग्निः. कुन्दमकरन्दविन्दवः कुन्दानां पुष्पविशेषा-
रन्दः पुष्परसस्तस्य विन्दवः कणाः. (९०) 'सरोजराजयः' स-
रगम्. जरा बयोहानिः जयः. सरोजराजयः कमलजयः.
'शंकरः' शं सुखम्. करो राजभागः. शं करो महादेवः. (९१) 'र-
रमी' भा कान्तिः. गीः वाणी. रमी रयो विद्यते यस्य सः.
गङ्गा. (९३) 'नदीयताम्' नदी. इयतां यतावदक्षराणाम्.
ताम्. (९४) 'दवविकलम्' दलम्. बलम्. विलम्. कलं
मधुरम्. दवविकलं दावाक्षिना व्याकुलम्.

१ इयामवर्णो कोहमयत्वात्; पक्षे, नोदशवार्षिकी. रघु-
जलं धरतीति सुपयोधरा. कोहमिति शके पानीयं दीप-
प्रसिद्धिः; पक्षे, -सुस्तनी.

कीदृग्मुज्जोऽस्ति किं कीदृक्कुम्भसमुद्भवस्य जठरं कीदृग्यि-
यासुर्वधुः । श्लोकः कीदृगमीप्सितः सुकृतिनां कीदृङ्मो-
निर्मलं क्षोणीमाह्वय सर्वगं किमुदितं रात्रौ सरः कीदृशम्
॥ १०९ ॥ मुण्डः पृच्छति किं मुरारिशयनं का हन्ति
रूपं नृणां कीदृग्वीरजनश्च कोऽतिगहनः संबोधयावञ्चितम् ।
का धात्री जगतो बृहस्पतिवधुः कीदृक्कविः क्रावतः कोऽर्थः
किं भवता कृतं रिपुकुलं कीदृक्सरो वासरे ॥ ११० ॥
कस्य यच्छति सज्जनो बहुधनं सृष्टं जगत्केन वा शंभोर्मति
च को गले युवतिर्भिवण्यां च का धार्यते । गौरीशः
कमताडयच्चरणतः का रक्षिता राक्षसैरारोहादवरोहतः
कलयतामेकं द्वयोरुत्तरम् ॥ १११ ॥ कः स्यादम्बुदयाचको
युवतयः कं कामयन्ते पतिं लज्जा केन निवार्यते निकटके
दासे कथं यावनी । भाषा दर्शयतेति वस्तुषु महाराष्ट्रे
कदा वा भवेदाद्यन्ताक्षरयोर्हि लोपरचनाचातुर्यतः पूर्य-
ताम् ॥ ११२ ॥ का मेघादुपयाति कृष्णदयिता का वा
सभा कीदृशी कां रक्षत्यहिहा शरद्विकचयेत्कं धैर्यहृन्नी च
का । कं घटे गणनायकः करतले का चञ्चला कथ्यतामा-
रोहादवरोहतश्च निपुणैरेकं द्वयोरुत्तरम् ॥ ११३ ॥ कुत्र
श्रीः स्थिरतामुपैति सुवि को दुःखी किमीषत्वदं धर्मा-

(१०९) 'कुमुदवनपरागरजिताम्भोविहितगमागमकोकुमुधरेखम्'

कुमुद पृथ्व्या हर्षोऽकारि, पृथ्वी उद्धृता इत्यर्थः । अवनपरा अवनं
रक्षणं धनस्य गोपनं तत्र परा सावधाना. गरं विषमः जितानि
पीतानि अम्भासि जलानि येन तज्जिताम्भः विहितगमा विहितः
कृतो गमो गमनं यया सा. गमकः अर्थमिप्रायेण गम्यते प्राप्यते
स गमकः. अकुमुक् कं पानीयं मुञ्चन्ति ते कुमुचो मेघाः न विष्णुते
कुमुचो यस्मिन् तत्र अकुमुक्, मेघे रहितमित्यर्थः. हे धरे हे पृथ्वि !
खं आकाशम्. कुमुदवनपरागरजिताम्भोविहितगमागमकोकुमुधरेखं
कुमुदानां चन्द्रविकासिकमलानां वनानि तेषां परागेण रजसा रञ्जितं
रञ्ज्युक्तं कृतं अम्भो जलं यस्मिन् तत्र ईदृशं सरः. पुनः कीदृशम् ?
विहितो निष्पादितो गमागमो गमनागमने यास्यां तौ विहितगमा-
गमौ तौ च तौ कोकौ च ताभ्यां कृत्वा मुग्धा सुन्दरा रेखा पङ्क्तिर्य-
स्मिन् तत्र. यतस्तौ चक्रवाकीचक्रवाकौ अन्योन्यं 'वियुक्तौ सन्तौ
रात्रौ मिथुनाय वीराचीरं पर्यटतः' तयोर्गमनागमनेन जलरेखायाः
मवाप रात्रौ सर ईदृशं इति भावः. (११०) 'विकचवारिजराजिसमुद्र-
बोच्छलितभूरिपरागविराजितम्' हे विकच विगताः कचाः केशा
यस्य सः तत्संबोधनं हे बाहुरहित ! वारि जलम्, महाप्रलय इति
शेषशय्यायां समुद्रजले सेते. जरा वृद्धत्वम्, आजिसमुद्र आजौ
संग्रासे. समुद्र सदर्षः, भवः संसारः, हे अञ्छलित हे अवञ्चित ! भूः
पृथ्वी. इपरा १ः कामस्तेन परा उत्कृष्टा नित्ययौवनवती, गवि
वाण्याम्, राः द्रव्यम्, जितम्. 'विकचवारिजराजिसमुद्रबोच्छलित-
भूरिपरागविराजितं' विकचानां प्रकुञ्चानां वारिजानां कमलानां राजिः
पङ्क्तिस्तस्याः समुद्रवस्तेन उञ्छलितो यो भूरि प्रचुरः परागः तेन
विराजितं शोभितम्. (१११) साधवे-वैषसा, कालिमा-मालिका,
काळ-लंका. (११२, ११३) भारा-राधा. वंषा-धावं. (अहिहा
इन्द्रः) कायं-शंका. पार्श्व-शंका. (विष्टवः)

दीन्विनिवारयन्ति पथि के पान्थस्य दीनस्य च ।
संबुद्धिरिह श्रियश्च तमसः कौ नाशकौ प्रोच्यतां न
पथिकं किमाह यवनः सङ्गाभिलाषान्वितः ॥ ११४ ॥
खे भाति हतो निशाचरपतिः केनाम्बुधौ मज्जति
कीदृक्तरुणीविलासगमनं को नाम राज्ञां प्रियः । प
नृपतेः किमप्सु ललितं को रामरामाहरो मत्प्रशोच
माक्षरपदं यत्तत्तवाशीर्वचः ॥ ११५ ॥ किं त्राणं
न पश्यति च कः के देवताविद्विषः किं दातुः क
निरुदरः कः किं पिधानं दशाम् । के खे खेलनमा
सुदृशां किं चास्ताभूषणं बुद्ध्या ब्रूहि विचार्य सु
स्वेकं द्वयोरुत्तरम् ॥ ११६ ॥ कः कर्णारिपिता वि
तनया कस्य प्रिया कस्य तुल्लो जानाति परेक्षितं वि
कुत्रोदभूत्कामिनाम् । भार्या कस्य विदेहना तुद
भौमेऽह्नि निन्द्यश्च कस्तत्पुत्रमध्यमाक्षरपदं सर्वायं
रम् ॥ ११७ ॥ लवण्यं क नु योषितां नमसि के सं
मातन्वते कासासुच्यतरा भवन्ति निनदाः क न
दंपती । केषु श्रीः प्रकटीचकार भगवान्सीतापतिः
मत्प्रशोचतरमध्यवर्णघटितो देवो मुदे सोऽस्तु वः ॥ ११८ ॥
कः पूज्यः सुजनत्वमेति कतमः क स्वीयते पण्डितैः श्री
शिवया च केन भुवने सुद्धं कृतं दारुणम् । किं वा
सदा जना युवजना ध्यायन्ति किं मानसे मत्प्रशो
ध्यमाक्षरपदं भूयात्तवाशीर्वचः ॥ ११९ ॥ क्षोणी कं
करोति दिवि का नृत्यं शिवायाः पतिर्भूतानां क
जीवहरणे का रामशत्रोः पुरी । कं रक्षन्ति च क
पशुपतेः किं वाहनं प्रोच्यतामालोमप्रतिलोमशास्त्र
द्वयोरुत्तरम् ॥ १२० ॥

(११४) इमे उत्तरे अर्धस्फोरिते एवान्वेषां योजनालो
लिख्येते—ए विष्णौ, भयी भीतियुक्तः, आ खला (बल्यो
खडा) एवं ए मध्या खडा. (११५) अदेशः रामेण. न
मंथरम्. सन्निवः. तुरंगः गजः. राजीवरम्. रावणः. प
माक्षरघटितं वाक्यं 'हे मे नाथ ! त्विरं जीव' इति राजा
आशीर्वचनम्. (११६) अन्धः अङ्गं दृग्विहीनश्च. दावना
दानवारि च, दानोदकमित्यर्थः. तमः राहुः अन्धकारश्च.
पक्षिणः तारुण्यं च. (११७) वासवः. हरस्य. हस्वस्य
'हस्वस्य मिति कृति तुल्ल' इति सूत्रेण. मतिमात्रं. नमसि.
कुस्तुतिः. अभ्यङ्गः. पतन्मध्यमाक्षरघटितवाक्यं 'सरस्वति न
भ्यम्' इति. विषमाः पञ्च गावो वाणा यस्येति विषमपु
(११८) नैपुण्ये, अण्डजाः, पारीणाः, पकान्ते, रक्षन्तु, मध्यम
रात्युण्डीकाक्षः-इत्युत्तरम्. पारीणमित्यस्य नदीपूर इत्यर्थः.
रीपूरयोः पारी पादरज्ज्वां च इक्षिनः. इति विभः. (११९)
स्ववशः, संसदि, दुर्गेण (दैत्यः) वैभवं, युवतिं, मध्यमाक्षरपदं
सर्गे भव इत्युत्तरम्. उञ्छकोटिस्यः स्याः इति तात्पर्यम्.
भारं-रमा. काळ-लंका. दीनं-नंदी.

प्रश्नोत्तराणि

मारुतं चेशुदण्डं च सिन्धुमिन्दुं च वर्णय । पादमेकं
 प्रदास्यामि प्रतिपर्वरसोदयः ॥ १ ॥ कियन्मात्रं जलं विप्र
 जानुदन्नं नराधिप । तथापीयमवस्था ते नहि सर्वे भवा-
 दृशाः ॥ २ ॥ अहो केनेदृशी बुद्धिर्दारुणा तव निर्मिता ।
 त्रिगुणा श्रूयते बुद्धिर्न तु दारुमयी क्वचित् ॥ ३ ॥ भूरि-
 मारुमराक्रान्तो बाधति स्कन्ध एष ते । न तथा बाधते
 स्कन्धो यथा बाधति बाधते ॥ ४ ॥ निरर्थकं जन्म गतं
 नलिन्यां यया न दृष्टं तुहिनांशुबिम्बम् । उत्पत्तिरिन्दोरपि
 निष्फलैव कृता विनिद्रा नलिनी न येन ॥ ५ ॥ अङ्गणं
 तदिदमुन्मदद्विप्रश्रेणिशोणितविहारिणो हरेः । उल्लसत्तरुण-
 कैलिपल्लवां सल्लकीं त्यजति किं मतङ्गजः ॥ ६ ॥ इदमनु-
 चितमक्रमश्च पुंसां यदिह जरास्वपि मान्मथा विकाराः ।
 इदमपि न कृतं नितम्बिनीनां स्तनपतनावधि जीवितं रतं
 वा ॥ ७ ॥ यदेतच्चन्द्रान्तर्जलदलवलीलां वितनुते तदाचष्टे
 लोकः शशक इति नो मां प्रति तथा । अहं त्विन्दुं मन्ये
 तदरिविरहाक्रान्ततरुणीकटाक्षोल्कापातव्रणकिणकलङ्काङ्कित-
 तनुम् ॥ ८ ॥ भवित्री रम्भोरु त्रिदशवदनगलानिरधुना
 स रामो मे स्थाता न युधि पुरतो लक्ष्मणसखः । इयं यास्य-
 त्युच्चैर्विपदमधुना वानरचमूर्लघिष्ठेदं षष्ठाक्षरपरविलोपात्पठ
 पुनः ॥ ९ ॥ अद्यै हाटककोटयस्त्रिनवतिर्मुक्ताफलानां तुलाः
 पञ्चाशन्मधुगन्धमत्तमधुपाः क्रोधोद्धताः सिन्धुराः । अश्वा-
 नामशुतं प्रपञ्चचतुरं पण्याङ्गनानां शतं दण्डे पाण्ड्यनृपेण
 दौकितमिदं वैतालिकायार्पणम् ॥ १० ॥

(१) पूर्वार्धं भोजराजस्योक्तिः. उत्तरार्धं तु कालिदासस्य प्रत्युक्तिः
(२) प्रथमपादस्तृतीयपादश्च नदीमुत्तितीर्थोर्भोजस्योक्तिः. द्वितीयपाद-
श्चतुर्थपादश्च राजदर्शनार्थं छन्नना काष्ठभारवाहपण्डितस्य प्रत्युक्तिः.
(३) पूर्वार्धं मानिनीमनुनयतो बह्वमस्योक्तिः. उत्तरार्धं तु तस्य
वक्तोक्तिः. (४) पूर्वार्धं मृगयाया गृहमागच्छतः शिविकारूढस्य भोज-
राजस्योक्तिः. उत्तरार्धं च राजदर्शनार्थं गच्छतः शिविकावाहकस्य
पण्डितस्य प्रत्युक्तिः. (५) पूर्वार्धं विह्वणस्योक्तिः. उत्तरार्धं राजक-
न्यायाः. (६) पूर्वार्धं तच्चित्तपरीक्षिकाया राजकन्याया उक्तिः. उत्त-
रार्धं तदनुरक्तस्य विह्वणस्य प्रत्युक्तिः. (७) पूर्वार्धं सारस्वतीं कुर्वत्याः
श्रीलभश्चरिकायाः. उत्तरार्धं च भोजस्य. (८) पूर्वार्धं रात्रौ चन्द्रं
वर्णयतो भोजस्योक्तिः. उत्तरार्धं च राजदर्शनार्थं आगतस्य छन्नचौर-
पण्डितस्य. (९) प्रतिचरणसप्तमाक्षरविलोपादः द्वितीयोऽर्थ उद्भवति.
पूर्वचरणत्रयं रावणस्योक्तिः सीतां प्रति. चतुर्थचरणसु तस्याः
प्रत्युत्तरम्. (१०) निखिलमपि पद्यं विज्ञापयतो भाण्ड्यागारिकस्योक्तिः.
नैतालिकापार्य इति च सप्ताक्षरणि नैतालिकगीतदत्तकर्णस्य विक्रमा-
दित्यस्य प्रत्युक्तिः.

१ कूरा: पक्षे, -काष्ठेन.

चित्रम्

नमामि मामनोद्विगमानं मुनिममानिनम् । नानानमनमा-
नाममौनामानमुनेनमुम् ॥ १ ॥ तारतारतरैरैतैरुत्तरोत्तरतो
रुतैः । रतार्ता तिचिरी रैति तीरे तीरे तयै तयौ ॥ २ ॥
तनुता तनुतां नीता तेन ते नीतनीतिना । नाता नूतनता
तान्ति तनौ तेनातनोति नः ॥ ३ ॥ या माताममता माया
मा परोक्षक्षरोपमा । तारोने गगनेज्यो तामक्षगच्छछगक्षम
॥ ४ ॥ सर स्वतिप्रसादं मे स्थितिं चित्सरस्वति । सर-
स्वति कुरु क्षेत्रकुरुक्षेत्रसरस्वति ॥ ५ ॥ संसार साकं-
दर्पेण कंदर्पेण ससारसा । शरं नवाना विआणा नाविआणा
शरन्नवा ॥ ६ ॥ मारारिशक्रप्रेममुखैरासारंरहसा । सारा-
रब्धस्तवा नित्यं तदर्तिहरणक्षमा ॥ ७ ॥ माता नतानां
संघट्टः श्रियां बाधितसंभ्रमा । मान्याथ सीमा रामाणां शं
मे दिश्यादुमादिजा ॥ ८ ॥ सरला बहलारम्भतरलालि-

(१) बह्वर्षं पद्यम्. नमामि नमस्करोमि. कम्. उं विष्णुम्. न केवलं तमेव अपि तु उमेनं पार्वतीनाथम्, हरिहरमित्यर्थः. किंभूतम्? मामनोनुब्रजमानं मा लक्ष्मीस्तस्या मनसो नुब्रोऽपहृतो मानो येन स तथा तं लक्ष्मीचाञ्चल्यगर्वापहारिणम्. पु० किं०? मुनिं योगीश्वरं. अमानिनं साहितरहितम्. पु० किं०? नानाननं नानाविधानि आननानि मुखानि यस्यासौ तं दशवतारत्वाद्नेकविधमुखम्. पु० किं०? अमानं अमानमाकाशममति अतिक्रामतीत्यमानामस्तस्य. पु० किं० औनामानं ब्रह्मस्वरूपम्. एवंविदं उमेनं हरं उं हरिं च नमामि. (२, ३) द्व्यक्षरः. (४) उ इति संबोधनम्. हे अक्षगच्छछगक्षम्! अक्षैरिन्द्रियैर्गच्छन्ति प्रतिपद्यन्ते ते अक्षगच्छाः विषयाः तेषां छगः नाशः तत्र क्षमः समर्थः तस्य संबोधनम्. हे महायोगिन्! गगने आकाशे तां अर प्राप. किंभूते गगने? तारोने ताराभिः ऊनं तस्मिन् तां अर प्राप. किंभूते गगने? या माता अर्थात् विश्वस्य माता. पु० की०? या ममता मम-तास्वरूपेण वर्तते. या वैष्णवी माया. पु० की०? या मा लक्ष्मीः. पु० की०? या परोक्षक्षरोपमा परश्चासौ उक्षा च परोक्षा वृषभः तेन पु० की०? या परोक्षक्षरोपमा परश्चासौ उक्षा च परोक्षा वृषभः तेन क्षरति गच्छतीति स श्रीमहादेवः तेन उपसीयतेति सा. (५) स्वतिप्र-सादं सुन्दरातिप्रसन्नतां सर प्राप्नुहि. चित्तसरस्वति चित्तसमुद्रे. क्षेत्रं शरीरमेव कुरुक्षेत्रं तत्र सरस्वत्याख्यनदीरूपे. नद्याः समुद्रस्वितेरी-रुत्तिलेन भ्रम चित्तसमुद्रे स्मितिं कुरु इत्यर्थः. (६) नवा शरय कंदर्प-रूपेण दर्पेण साकं ससार. किंभूता? ससारसा सारसेन पक्षिविशेषेण पश्येन वा साहितः. शरं काण्डं विज्राणा पोषयन्ती. परिपाकं प्रापयन्तीत्यर्थः. नवाना नवमनः शक्यं कर्दमाभावेन पथि यस्यां न नविज्राणा. वीनां पक्षिणां प्राणः शब्दः न तेन रहिता च. (७, ८) खड्गबन्धोऽयम्. उमा गौरी शं सुखं मे मया दिव्यादेयाय. कीदृशी. आदिजा जगदादिमवा. तथा मारारिः शंशुः, शक्र इन्द्रः, रामो जामदग्न्यो दाशरथिर्वा, इभमुखो गणाधिपस्तैरासारं हसा वेग-वर्धयद्देगेनादरावेशात्सार उत्कृष्ट आरब्धः प्रकृतः स्ववः स्तुतिर्वसा-सा. तथा नित्यं सदा तेषां मारारिप्रश्रुतीनामर्तः पीडाया हरणेऽप्यन-यन्ते क्षमा समर्था. तथा नतानां मातेव माता. बरसत्त्वात्. तथा-संवष्टः समूहः. कासा? शियावृद्धीनाम्. तथा बाधितो नाशितो भक्तानां संजमो भयं यया सा तथाभूता. तथा मान्या पूज्या. अथ सीमा भयाद्वा रामाणां खीणाभ्यु, सर्वोत्तमैत्यर्थः.

बलारवा । बारलाबहलामन्दकरला बहलामला ॥ ९ ॥ मासते
प्रतिमासाररसामाताहताविता । भावितात्मा शुभा वादे
देवामा बत ते समा ॥ १० ॥ मारमासुषमा चारु रुचा
मारवधूत्तमा । माचधूर्ततमावासा सा वामा मेऽस्तु मा
रमा ॥ ११ ॥ रसा साररसा सार सायताक्ष क्षतायसा ।
सातावात तवातासा रक्षतस्त्वस्त्वतक्षर ॥ १२ ॥ यदान-
तोऽयदानतो नयात्ययं न यात्ययम् । शिवे हितां शिवेहितां
सरामितां सरामि ताम् ॥ १३ ॥ आम्नायानामाहान्यावा
गीतिर्नीतिर्मितिः प्रीतिः । मोगो रोगो मोदो मोहो ध्येयेचे-
च्छेक्षेमे देशे ॥ १४ ॥ नागविशेषे शेषे शेषेशेषेऽपि संहते
जगति । हंससिकालं कालं का लङ्कालङ्घने स्तुतिर्भवतः
॥ १५ ॥ विनायमेनो नयतासुखादिना विना यमेनोनयता
सुखादिना । महाजनोऽदीयत मानसादरं महाजनोदी-
यतमानसादरम् ॥ १६ ॥ विश्वस्य हेतुरमरैर्बहु गीयसे

(९) सुरजबन्धोऽयम्. शरद्वर्णनमेतत्. सरलो दीर्घ आसमन्ताद्बहलेन
प्रभूतेनारम्भेण तरलानां चञ्चलानामलिबलानां अमरसैन्यानामारवः
शब्दो यस्यां सा सरलाबहलारम्भतरलाखिलारवा. तथा बारलामिह-
सीमिर्बहला संतता. यदि वा वारेण परिपाटया लवो लवनं येषां तानि
तथाविधानि हलानि हलकुष्ठान्यक्षेत्राणि यस्यां सा तथाविधा. तथा करं
लान्ति गृह्णन्ति ये ते करला नृपाः. अमन्दा यात्रायां सोधमाः करला
यस्यां सा तथाविधा. तथा बहलानि प्रभूतान्यामलान्यामलकीफलानि
यस्यां सा तथाविधा. यदि वा बहुलमल्यर्थममला निर्मला बहुलामला.
(१०, ११) पञ्चबन्धः. (१२) सर्वतोभद्रः. हे सार उत्कृष्ट ! तव रक्षतः पाल-
यतः सतः सा रसा पृथ्वी सरसा उत्कृष्टरसास्तु भवतु. हे आयताक्ष दीर्घ-
लोचन, तथा सा क्षतायसा चास्तु क्षतो नाशित आयोऽर्थागमो यैस्ते
क्षतायाश्चौरादयस्तान्स्थल्यन्तं नयतीति कृत्वा. तथा सातं सुखमवतीति
सातावा, अयस्करालीत्यर्थः. अस्त्विति सर्वत्र योज्यम्. हे अत, अतति नित्य-
मेवोद्यमं भजत इत्यर्थः. तथा अतासा अक्षया रसा. भवत्स्वित्वापि योगः
तुनियमे. रक्षत एव, न त्ववलिप्तस्य. तथा हे अतक्षर ! तत्क्षणं तत्क्षस्तनूक-
रणं तं राति ददातीति तक्षरः, न तक्षरोऽतक्षरः, पुष्टिद इत्यर्थः. (१३)
यस्यामानतोऽयं जनः न यात्ययं नीतिविशेषं न याति. कुतः अयदानतः
अर्थात् तथैवायं शुभावहविधिदानात्. शिवे मन्त्रे हितां अनुकूलाम्.
शिवेन महादेवेन ईहितां प्रार्थनीयाम्. सरेण कंदर्पेण अमितां मातु-
मयोग्याम्. अनभिभूतामित्यर्थः. (१४) चतुर्मात्रिको विष्णुर्नालच्छन्दः.
आम्नायानां वेदानामन्या वाक् उपनिषद् आह अकथयत. किम् ? इतिः
नीतिः भीतिः प्रीतिः भोगः रोगः मोदः मोहः क्षेमे शुभे देशे स्थाने आ-
त्मपरालम्भोः ध्येयेत् इच्छेत्. (१५) सानुप्रासः. हे राम ! त्वया अक्षेपे
समस्तेऽपि जगति संहते त्वं नागविशेषे शेषनागे शेषे स्वपिपि. तथा अस्ति-
वत् खञ्जवत् कालं कृष्णं कालं हंसि मारयसि. अतो भवतस्त्वव लङ्काया
लङ्घने पारगमने का स्तुतिः स्तवनं ! न किमपीत्यर्थः. (१६) मृतं जटायुषं
इहा रामं प्रति लक्ष्मणोक्तिरियम्. अयं विना पक्षिस्वरूपः पुरुषः जटायुः
यनेन यतमानसादरं यतमानानां रक्षितुमुद्यतानां सादरं विषादं राति
ददातीति तत् यथा स्यात्तथा अरं शीघ्रं मानसमानसं चित्तमेव मानसं
मानससरस्तस्मात् अदीयत अखण्डयत. अयं किभूतः ! महाजनः महात्मा
महाजनोदी च महं उत्सवमजन्ति क्षिपन्ति ये दुर्जेनास्तब्रोदी तदपसा-
रकः. यनेन किभूतेन ! एनो विना अपराधयुते नयता स्वपुरं प्रापयता
असुखादिना प्राणमक्षयैण सुखादिना ऊनयता च शीघ्रं कुर्वता च इत्यर्थः.

त्वं विश्वंमरे शिवशिवे त्रिगुणात्ममूर्ते । चिद्योमते
परमां प्रथमां वदन्ति त्वां योगिनः स्तुतिपराः प्रणि-
दृष्ट्या ॥ १७ ॥ पायाद्वः करणोऽरणो रणरणो राणो
वारणो दत्ता येन रमारमारमरमा रामारमाः सा त-
स श्रीमानुदयोदयोऽदयदयो दायोदयोदेदयो विष्णुरिति
रमीरमीरमिरमीरामीरमीसारमीः ॥ १८ ॥

भाषाचित्रम्

उत्सरङ्गकलितोरुकटारीभाजिरा उत भयंकरमात्रः
सन्तु पायकगणा जय तैस्त्वं गामगोहरभिलाव इत्य-
॥ १ ॥ हरनयनहुताशज्वाल्या जो जलाया रतिः

(१७) अस्य वसन्ततिलकाच्छन्दसो दुर्गास्तुतिरूपस्य पञ्चमः प्र-
मपि पादानां षष्ठसप्तमाष्टमाक्षरलोपेन इन्द्रवज्राच्छतं शिवस्तु-
जायते. (१८) सः पुराणप्रसिद्धः. वेवेष्टि व्याप्नोतीति विष्णुरिति
युष्मान्पायादित्यर्थः. वः इति बहुवचनेन सर्वसमत्वं सूचितम्. मा-
सृष्टस्य तस्य कथं रक्षकत्वं भवत्वित्यत आह—श्रीमानिति. श्री-
मस्यास्तीति श्रीमान् माया विनाभूदित्यर्थः. ननु बहूनां रक्ष-
न्निनां विद्यमानत्वात्कथमस्य रक्षकत्वमित्याह—विष्णुरिति. वन-
इत्यर्थः. तथा च रक्षणपरिपन्थिनोऽपि तदशगा इति भावः. इदमेव
इति बहुवचनोक्तं सर्वसमत्वं द्रष्टव्यतुभ्यतारविशेषणमुखेनाह—
इति. कं जलं रणति गच्छतीति करणः. मत्स्यकूर्मावतारकालि-
पुनः अरणं न विद्यते रणः संग्रामो यस्य स तथा. अनेन च मत्स्य-
मात्रप्रणयी वामनावतार उक्तो भवति. यस्येति शेषः. स कालि-
विष्णोः राणः रणसाथं राणः, रणसंबन्धीत्यर्थः. रणरणः रणाच्च-
ज्जायमानो रणः शब्दो रणरणः प्रतिशब्दः. रणोवारणः रण-
लक्ष्मणं व्रणादिच्छिन्नं येषां ते रणवः वीराः तान् वारयतीति रणो-
अभूत्. उकारस्त्वह लक्षणम्. अनेन नृसिंहावतार उक्तो भ-
क्तः सः । येन अरं शीघ्रं अरीणां समूहो आरं अरिबृन्दं मिनोति इ-
तीति आरमाः तेन आरमा अरिकुलनिहन्ना रमा लक्ष्मीरिति
विश्राणिता दत्ता. तथा रमया रमते असी रमारमो विष्णुरिति
मन्ते ते रमारमरमाः ब्राह्मणास्तान् आरमयति आह्लादयति सः.
आस बभूवेत्यर्थः. अनेन क्षत्रियान्तकारिपरशुरामावतार उक्तो भ-
पुं क० । उदयोदयः. याति प्राप्नोतीति यः न यः अयः अप्राप्तः न-
येन तत् उदयोदयं भूषरादि. उत् उद्धतं अयोदयं अप्राप्तोदयं क-
मद्यं भूषरादि नये सः तथा. अनेन आदिबराह उक्तो भवति
क० । अदयदयः अदयेषु दयते स तथा. क्रूरैश्चपि दयावन्ति
अनेन बौद्धावतार उक्तो भवति. पुं क० । दायोदयोदेदयः दाय-
विभागार्थं उद्धतं अयो लोहमयं शस्त्रं यैस्ते दायोदयाः पात-
तान्धति खण्डयतीति तथाविधोऽर्जुनः तस्मिन् दयते स तथा.
कुण्ठावतार उक्तो भवति. पुं क० । अमीरमीरमिः पराक्रम-
दिभ्यः कृत्येभ्यो अमीरा निर्भयाः रावणादयस्तेषु नित्यं भवन्ति
रामयेन वर्तते स तथा. अनेन रामावतार उक्तो भवति. पुं क०
अमीरामीरमीसारमीः अमीराः शूराः मीराः कातराः तेचपि केश-
लोमादिवशात् भियं सारयन्ति प्रयच्छन्ति ते दुष्टस्तेच्छन्ते इति
यस्मात् स तथा. अनेन कक्ष्यवतार उक्तो भवति.

(१) हे राजन् ! तव पायकगणाः सेवकलोका उत्सरङ्गकलितो-
दारीभाजिराः उत्सरङ्गा अतिमुदितः कलितोरुकटाः सज्जितव-

जलोचै खाक बाकी बहाया । तदपि दहति चितं माक-
क्या में करेंगी मदनसरसि भूयः क्या बला आग लागी
॥ २ ॥ नूनं बादलशाह शोहपसरी निःसाणशब्दः खरः
शुभं पाछि छुटालितो विहणिसो एवं मण्युद्गताः । रुढे
गर्दभरामघालि सहसा रे कं तमेरे कहे कण्ठे पापनिवेशि
बाहि शरणं श्रीमल्लदेवं प्रमुम् ॥ ३ ॥

जातिवर्णनम्

सिंहः

गर्जन्हरिः साम्मसि शैलकुञ्जे प्रतिध्वनीनात्मकृताञ्जि-
शम्य । पदं बबन्ध क्रमिंतुं सरोषः प्रतर्कयन्नन्यमृगेन्द्रनादम्
॥ १ ॥ लीढग्रस्तविपाण्डुराग्रनखयोरार्कणदीर्घं सुखं विन्य-
साग्रिमयोर्युगे चरणयोः संधौ विभिन्नद्विपः । एतस्मिन्मद-
गन्धवासितसटः सावन्त्रतिर्यक्चलत्सुकान्ताहतिधूतलोलमधुपः
कुञ्जेषु शेते हरिः ॥ २ ॥ पश्योदम्बदवाम्बदधितवपुः पश्चार्ध-
पूर्वार्धमाक्स्तब्धोचानितपुष्ठनिष्ठितमनाग्मुध्राग्रलाङ्गूलभृत् ।
दंष्ट्रकोटिविशङ्कटास्यकुहरः कुर्वन्सटामुक्तटामुत्कर्णः कुरुते
क्रमं करिपतौ क्रूराकृतिः केसरी ॥ ३ ॥ उत्कर्णोऽयमकाण्डच-
ण्डिमपटुः स्फारस्फुरत्केसरः क्रूराकारकरालवक्रविकटस्तब्धो-
र्ध्वलाङ्गूलभृत् । चित्रेणापि न शक्यतेऽभिलिखितुं सर्वाङ्गसंको-
चनाच्चिकुर्वद्भिरिकुञ्जकुञ्जरशिरःकुम्भस्थलस्थो हरिः ॥ ४ ॥

तरश्शुः

लाङ्गूलेनाभिहत्य क्षितितलमसकृद्धारयन्नप्रपञ्चामात्मन्येवा-
वलीय द्रुतमथ गगनं प्रोत्पतन्चक्रमेण । स्फूर्जेदुङ्कारघोषः
प्रतिदिशमखिलान्द्रावयन्नेष जन्तून्कोपाविष्टः प्रविष्टः प्रतिवन-
भरणोच्छूनचक्षुस्तरश्शुः ॥ ५ ॥

करिणः

अम्भोमुचां सलिलमुद्रमतां निशीथे तालीवनेषु निभृतं
खिरकर्णतालाः । आकर्णयन्ति करिणोऽर्धनिमीलिताक्षा
धारारवान्दशनकोटिनिषण्णहस्ताः ॥ ६ ॥

सृगः

ग्रीवामङ्गामिरामं मुहुर्मुपतति स्यन्दने बद्धदृष्टिः पश्चार्धेन
प्रविष्टः शरपतनमयाद्भ्यसा पूर्वकायम् । दर्भैरर्धावलीढैः
अभविष्टतमुखग्रंथिभिः कीर्णवर्त्मा पश्योदग्रधुतत्वाद्वियति
बहुतरं स्तोकसुवर्ण्यो प्रयाति ॥ ७ ॥

भल्लः

नयनपथनिरोधात्कोधनिर्धूतमालभ्रमदविरलोमस्तोमबद्धा-
न्धकारः । क्रुमिकवलनलोभोत्खातवल्मीकरन्ध्रोत्थितफणि-
फणघातैरुच्छलत्येष भल्लः ॥ ८ ॥

गोला ये अरीयाः शङ्खगजास्तेषां योज्यते आजिः संग्रामः तं रान्ति
वदतीति ते सन्नुः जत पुनः अर्थकरमालाः भृकुटीभीषणललाटाः सन्नु-
शैः पायकगणैः इलावः पृथ्वीरक्षकः इलाभीषितकंदर्पस्त्वं अगोहर्
अगोमर्दं यथा स्वात्थेवं गां पृथ्वीं जह परदेशनालीयान्कुरः

हयः

यावच्छकलितो बायुरेकीमवितुमर्हति । तावदेव तुरंगो-
ऽयमाजगाम जगाम च ॥ ९ ॥ मण्डले मण्डलकारो रेखा
वाजीमयी जवे । सव्यापसव्ये द्विसुखो नकुलाधिष्ठितो हयः
॥ १० ॥ पुरो नुन्नः पश्चाद्भजति विधृतश्चोच्छ्रिततनुः समुत्प-
त्योत्तानः पतति पथि लोकान्प्रविशति । हयः किंचिद्वच्छेद्यदि
नयति पत्तिं कचिदहो कशाघाते तिष्ठत्यथ चरणघातेन
खनति ॥ ११ ॥ आकर्षन्निव गां वमन्निव सुरौ पश्चार्ध-
मुज्जन्निव सीकुर्वन्निव खं पिवन्निव दिशो वायुंश्च मुष्णन्निव ।
साङ्गारप्रकरां स्पृशन्निव भुवं छायाममृष्यन्निव प्रेङ्खन्नामर-
वीज्यमानवदनः श्रीमान्हयो धावति ॥ १२ ॥ पश्चादङ्गी
प्रसार्य त्रिकनतिविततं द्राघयित्वाङ्गसुचैरासज्यामुग्रकण्ठो
मुखसुरसि सटां धूलिधूमां विधूय । घासग्रासामिलाघादनव-
रतचलत्प्रोथतुण्डस्तुरङ्गो मन्दं शब्दायमानो विलिखति
शयनादुत्थितः क्षमां सुरेण ॥ १३ ॥

कपिः

यदकौशुक्लान्तस्फुरदरुणपुष्पोदरघिया प्रविष्टो नासान्तः
कणितमणिहिम्नः प्रकुरुते । कपिः स्थित्वा स्थित्वा
तदिदमनुशृण्वन्विचकितो धुनोत्यासं रौति प्रचलति
चलत्युच्छलति च ॥ १४ ॥

महोक्षः

गर्जित्वा मेघधीरं प्रथममथ शनैर्मण्डलीकृत्य देहं
शृङ्गाम्यां भीषयन्तावमिमुखमवनीं दारयन्तौ सुराग्रैः ।
मन्दं मन्दं समेत्य स्थिरनिहितपदं दत्तघातौ सरोषं युच्येते
चालयन्तौ कुटिलितमसकृत्पुच्छमेतौ महोक्षौ ॥ १५ ॥

धेनुः

आहत्याहत्य मूर्ध्ना द्रुतमनुपिवतः प्रसृतं मातुरुधः
किंचित्कुञ्जैकजानोरनवरतचलचारुपुच्छस्य धेनुः । उत्कर्णे
तर्णकस्य प्रियतनयतया दत्तहुंकारमुद्राविशंसत्क्षीरधारालव-
शबलमुखसाङ्गमावृत्ति लेढि ॥ १६ ॥

रासभः

आघ्रायाघ्राय गन्धं विकटमुखपुटो दर्शयन्दन्तपङ्क्तिं
धावत्युन्मुक्तनादो मुहुर्मुपि च रसाद्भ्रष्टया पृष्ठलभः । गर्दभ्याः
पादघातद्विगुणितसुरतप्रीतिराकृष्टशिशो वेगादारुणः सुसन्नव-
तरति खरः खण्डितेच्छश्विरेण ॥ १७ ॥

अजः

घ्रात्वा श्रोणीमजाया विततमभिमुखं वक्त्रसंकोचमङ्गं
स्थित्वा सूर्यं निरीक्ष्य प्रविकसितसटो घट्टयन्क्ष्मां सुरेण ।
बोबोकारान्प्रकुर्वन्मणिशकलनिभं चालयन्नेत्रयुग्मं छागश्चाद्गन-
नेकांश्चतुर इव विटो मन्मथान्धः करोति ॥ १८ ॥

मेघः

पार्श्वस्फालावलेपाच्चदुलितचरणोलेखिताकाशदेशः संघ-
ट्टाटोपकोपप्रसरितरसनापल्लवालीढसङ्कः । किंचित्साचीकृ-
तास्यः स्फुरदधरपुटः स्फारिताताम्रचक्षुषोणाघातामिलाघा-
दपसरति रुषं दर्शयन्नेत्र मेघः ॥ १९ ॥

मयूरः

मण्डलीकृत्य बर्हाणि कण्ठैर्मधुरगीतिभिः । कलापिनः
प्रवृत्त्यन्ति काले जीमूतमालिनि ॥ २० ॥

चातकः

दम्बोलिस्फूर्जदम्बोधरविपुलतडिदम्बगम्भीरनादैरम्बःसंभा-
रसंभावनकुतुकिकुलं चातकानां प्रवृत्त्यत् । ऊर्ध्वं विन्यस्त-
चक्षुपुटमुपरि परित्राम्यदुत्पातवातैरम्बोदोन्मुक्तमम्बःकणमपि
न विराज्याप्य नम्रं मिथोऽभूत् ॥ २१ ॥

पारावतः

कलकणितगर्मेण कण्ठेनाघूर्णितेक्षणः । पारावतः परावृत्त्य
रिरंशुसुम्बति प्रियाम् ॥ २२ ॥

वक्रः

नालेनेव स्थित्वा पादेनैकेन कुक्षितग्रीवम् । जनयति
कुसुदग्रान्ति वृद्धवको बालमत्सजानाम् ॥ २३ ॥ स्थित्वा
धैर्यादुपगमः समजठरशिराश्चक्रमूर्तिर्मुहूर्ते धूर्तः संत्यक्ततीरः
कतिचिदपि पदान्युच्चकैः कुक्षिताङ्घ्रिः । पश्चाद्ग्रीवां प्रसार्य
त्वरितगतिरपां मध्यमाविश्य चक्ष्वा चक्षन्तीमूर्ध्वकण्ठः
कश्मपि शफरीं स्फारिताक्षो वकोऽस्ति ॥ २४ ॥

कुङ्कुटः

न्यक्षचक्षलचक्षुःसुम्बनचलचूडाग्रमुग्रपतञ्जकाकारकराल-
केसरसटास्फारस्फुरत्कन्धरम् । बारंवारमुदङ्घ्रिचक्षलघनअश्य-
न्नखक्षुण्णयोद्वेष्टा कुङ्कुटयोद्वेष्टोः स्थितिरिति क्रूरकर्म युध्यतोः
॥ २५ ॥ पक्षावुत्क्षिप्य धुन्वन्सकलतनुरुहान् भोगविस्तारि-
तात्मा प्रागेवोद्गीननिद्रः स्फुरदरुणकरोद्भासितं खं निरीक्ष्य ।
प्रातः प्रोत्थाय नीडस्थितचपलतनुर्धरध्वानमुच्चैरुद्गीवं पूर्वका-
योन्नतविकटसटः कुङ्कुटो रारटीति ॥ २६ ॥

गौरखर-कुकलासौ

ग्रीष्मादित्यकरप्रतप्तसिकतामध्योपविष्टः सुखं शेते गौर-
खरो मरुस्थलमुवि प्रोथं निधाय क्षितौ । गुञ्जजाहककण्ट-
काहतमरुदूतोत्पतद्भूलिमिश्रिन्नाङ्गः कुकलासकोऽपि निभृतं
मार्तण्डमुद्गीक्षते ॥ २७ ॥

सर्पः

आलोकत्रस्तनारीकृतसमयमहानादधावजनौघव्यासद्वार-
प्रदेशप्रचुरकलकलकर्णनस्तब्धचक्षुः । काष्ठं दण्डं गृहाणेत्य-
तिमुखरजनैस्ताडितो लोष्टघातैर्मितः सर्पो गृहस्थानधिगत-
विवरः कोणतः कोणमेति ॥ २८ ॥

पुलिन्दः

वामस्कन्धनिषण्णशाङ्गकुटिलप्रान्तापिताघोमुखस्यन्दच्छो-
णितलम्बमानशशकान्धेणीस्खलचामरान् । ज्यान्तप्रोतकपोत-
पोतनिपतद्रक्ताकतूणीरकान्दोऽपश्यत्करिकुम्भमेदजनिता-
स्कन्दान्युलिन्दान्युरः ॥ २९ ॥

पथिकः

गायति हसति च वृत्त्यति हृदयेन धृतां प्रियां

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे चतुर्थ प्रकरणं समाप्तम् ।

विविचिन्त्यति । समविषमं न च विन्दति गृहगमनसमुत्पन्नः
पथिकः ॥ ३० ॥ मातर्धर्मपरे दयां कुरु मयि भ्रान्तेषु
वैदेशिके द्वारालिन्दककोणके सुनिभृतं यास्यामि सुप्ता
निशि । इत्युक्ते सहसा प्रचण्डगृहिणीवाक्येन निर्मेतितः
स्कन्धन्यस्तपलालमुष्टिविभवः पान्थः पुनः प्रस्थितः ॥ ३१ ॥
मद्रं ते सदृशं यदध्वगशतैः कीर्तिस्तबोद्धुष्यते स्थाने रूपमनु-
त्तमं मुकृतिना दानेन कर्णो जितः । इत्यालोक्य सः
दृशा करुणया शीतातुरेण स्तुतः पान्थेनैकपलालमुष्टिरनिय-
गर्वायते हालिकः ॥ ३२ ॥ देशैरन्तरिता शतैश्च सरिताभ्यु-
र्वीभृतां काननैर्यत्नेनापि न याति लोचनपथं कान्तेति
जानन्नपि । उद्गीवश्चरणार्धरुद्धवसुधः कृत्वाशुपूर्णे द्यौः
तामाशां पथिकस्तथापि किमपि ध्यायन्मुहुर्वीक्षते ॥ ३३ ॥

शूरः

खड्गहस्तोऽरिमात्रलोक्य हर्षामर्षसमन्वितः । शूरः पुलकि-
रक्तनेत्रो हसति जृम्भते ॥ ३४ ॥

बालः

धूलीधूसरतनवो राज्यस्थितिरचनकल्पितैकनृपाः । कु-
मुखबाधविकाराः क्रीडन्ति सुनिर्भरं बालाः ॥ ३५ ॥ आयतो
भवतः पितेति सहसा मातुर्निशम्योदितं धूलीधूसरितो
विहाय शिशुभिः क्रीडारसान्प्रस्तुतान् । दूरात्सेरसुधः
प्रसार्य ललितं बाहुद्वयं बालको नाघन्यस्य पुरः समेत्य
परया प्रीत्या रटन्वर्धरम् ॥ ३६ ॥

कुमारः

अकूर्चारम्भोऽपि प्रतिचुबुकदेशं करतलं प्रतिज्ञायां कुर्व-
युवतिषु दृशं क्षिप्रतरलाम् । कुमारोऽङ्गकारात्परिवर्षि सग-
नानगणयन्मुजौ वक्षः पश्यन्नववयसि कान्तिं वितमुते ॥ ३७ ॥

नर्तकी

खेदकेदितकङ्कणां मुजलतां कृत्वा मृदङ्गाश्रयां चेटीहल-
समर्पितैकचरणा मञ्जीरसंघितस्या । सा भूयः कुचकम्पसु-
तरयं निःश्वासमासुष्वती रङ्गस्थानमनङ्गसात्कृतवती तालावधौ
तस्थुषी ॥ ३८ ॥

लेखनकर्त्री

उन्नमितैकभ्रूलतमाननमस्याः पदानि रचयन्त्याः । कम्प-
कितेन प्रथयति मय्यनुरागं कपोलेन ॥ ३९ ॥ यद्बल-
तरलिते यदुदङ्गुलीकः पाणिः पुरो यदपि चक्षुरलब्धलक्ष्यम् ।
उन्मुद्रिताधरदलं च यदास्यमस्यास्तत्काव्यकर्मणि निषिक्त-
मवैमि चेतः ॥ ४० ॥

कलमकण्डनीगीतयः

विलासमसृणोहसन्मुसललोकदोःकन्दलीपरस्परपरिस्व-
द्वलयनिःस्वनोद्वन्धुराः । लसन्ति कलहुंकृतिप्रसमकम्पितो-
स्थलनुटद्गमसंकुलाः कलमकण्डनीगीतयः ॥ ४१ ॥

पञ्चममन्योक्तिप्रकरणम्

सूर्यान्योक्तयः

रवेरेबोदयः स्नाध्यः कोऽन्येषामुदयग्रहः । न तमांसि
न तेजांसि यस्मिन्नभ्युदिते सति ॥ १ ॥ खद्योतो द्योतते
तावदावन्नोदयते शशी । उदिते तु सैहसांशौ न खद्योतो
न चन्द्रमाः ॥ २ ॥ तस्यैवाभ्युदयो भूयाद्भानोर्यस्योदये
सति । विकासमाजो जायन्ते गुणिनः कमलाकराः ॥ ३ ॥
निमीलनाय पद्मानामुदयायात्पतेजसाम् । तमसामवकाशाय
प्रजलस्तमसौ रविः ॥ ४ ॥ कैरस्फोटोऽम्बरत्यागस्तेजोहानिः
सरगता । वारुणीसंगजावस्था भानुनाप्यनुभूयते ॥ ५ ॥
अजस्रं लसत्यग्निनिवृन्दसङ्गं मधूनि प्रकामं पिवन्तं मिलि-
न्तम् । रविर्मोचयत्यब्जकारागृहेभ्यो दयालुर्हि नो दुष्टव-
रोषदर्शी ॥ ६ ॥ एतावत्सरसिजकुब्जलस्य कृत्यं भित्त्वाभ्यः
सरसि विनिर्गमो बहिर्यत् । आमोदो विकसनमिन्दिरा-
निवासस्तत्सर्वं दिनकरकृत्यमामनन्ति ॥ ७ ॥ देवो
हरिर्वहतु वक्षसि कौस्तुभं तन्मन्ये च काचन पुनर्धूमणेः
प्रतिष्ठा । यत्पादसंगतिसमर्पितसौरभाणि घृते स एव शिरसा
सखीरुहाणि ॥ ८ ॥ उद्यन्त्वमूनि सुबहूनि महामहांसि
चक्रोऽप्यलं सुवनमण्डलमण्डनाय । सूर्यादते न तदुदेति
न चास्तमेति येनोदितेन दिनमस्तमितेन रात्रिः ॥ ९ ॥
विश्वीर्यमोहतिजगज्जनरञ्जनादि सर्वं भविष्यति रवेरिव
चक्रतोऽपि । किं त्वस्तगामिनि रवौ भविता न जाने राजीव-
जीवनविधौ कतमः प्रकारः ॥ १० ॥ अधिगमनमनेका-
क्षरका राजमानाः प्रतिगृहमपि दीपाः प्रभुवन्ति प्रति-
शम् । दिशि दिशि विकसन्तः सन्ति खद्योतपोताः सवितरि
उदितेऽस्मिन्किं नु लोकैरलोकि ॥ ११ ॥ गते तस्मिन्मानौ
विमुवनसमुन्मेषविरहव्यथां चन्द्रो नेष्यत्यनुचितमितो
गति किमपि । इदं चेतस्तापं जनयति तिरामत्र यदमी
प्रदीपाः संजातास्तिमिरहतिबद्धोदुरशिखाः ॥ १२ ॥ पातः
पूष्णो भवति महते नोपतापाय यस्मात्कालेनास्तं क इह
न गता यान्ति यासन्ति चान्ये । एतावतु व्यथयति
मयलोकनास्तेस्तमोभिस्तस्मिन्नेव प्रकृतिमहति व्योम्नि लब्धो-
जकाशः ॥ १३ ॥ पततु नमसो गच्छत्वस्तं निमज्जतु

वारिधौ ब्रजतु वरुणागारद्वारं प्रभाभिरनाहतः । तदपि तरणि-
र्दत्त्वा पादं शिरःसु महीभृतां दलिततिमिरघ्रातः प्रातः पुनः
सकृदेष्यति ॥ १४ ॥ येनोन्मध्य तमांसि मांसलघन-
स्पर्धानि सर्वं जगच्चक्षुष्मत्परमार्थतः कृतमिदं देवेन तिग्म-
त्विषा । तस्मिन्नस्तमिते विवसति कियान्कूरो जनो दुर्जनो
यद्वधाति धृतिं शशाङ्कशकललोके प्रदीपेऽथवा ॥ १५ ॥
यत्पादाः शिरसा न केन विधृताः पृथ्वीभृतां मध्यतस्त-
स्मिन्मौखति राहुणा कैवलिते लोकत्रयीचक्षुषि । खद्योतैः
स्फुरितं तमोभिरुदितं तारामिरुजृम्भितं ध्रुवैरुत्थितमाः
किमत्र करवै किं किं न कैश्चेष्टितम् ॥ १६ ॥ पूर्वाह्ने प्रैति-
बोध्य पङ्कजवनान्युत्सार्य नैशं तमः कृत्वा चन्द्रमसं प्रका-
शरहितं निस्तेजसं तेजसा । मध्याह्ने सरितां पयः प्रविततै-
रापीय दीप्तैः करैः सायाह्ने रविरस्तमेति विवशः किं नाम
शोच्यं भवेत् ॥ १७ ॥ दूरं यान्तु निशाचराः शशिकराः
क्लेशं लभन्तां तरामुद्द्योतं कलयन्तु हन्त न चिरं खद्योतका
द्योतले । ध्वान्तं ध्वंसमुपेतु हंसनिबहः पद्माकरे शाम्यतु
प्राचीपर्वतमौलिमण्डनमणिः सूर्यः समुज्जृम्भते ॥ १८ ॥

चन्द्रान्योक्तयः

आलोकवन्तः सन्त्येव भूयांसो भास्करादयः । कला-
वानेव तु आंवाद्रावकर्मणि कर्मठः ॥ १ ॥ देवाद्यद्यपि तुल्यो-
ऽभूद्भूतेशस्य परिग्रहः । तथापि किं कैमालानि तुलां
यान्ति कलानिधेः ॥ २ ॥ अहो नक्षत्रराजस्य सामिमानं
विचेष्टितम् । परिक्षीणस्य वक्रत्वं संपूर्णस्य सुवृत्तता ॥ ३ ॥
व्यज्यमानकलङ्कस्य वृद्धौ सति कलानिधेः । आशास्माहे
वयं पूर्वा सर्वस्वाध्यां कृशां दशाम् ॥ ४ ॥ क्षीणः क्षीणः
समीपत्वं पूर्णः पूर्णोऽस्तिदूरताम् । उपैति मित्रौघचन्द्रो
युक्तं तन्मैलिनात्मनः ॥ ५ ॥ निशाचरोऽपि दीनोऽपि
सकलङ्कोऽपि चन्द्रमाः । चकोरीनयनद्वन्द्वमानन्दयति
सर्वदा ॥ ६ ॥ हरसुकुटे सुरतटिनीनिकटस्थितिलामतो

१ किरणाः; पक्षे, चरणाः. २ शैलानाम्; पक्षे, राशाम्. ३ सूर्ये.
४ अस्ते. ५ दिवान्ये. ६ उन्निद्राणि कृत्वा. ७ निशासंबन्धि. ८ प्रका-
शवन्तः. ९ बहवः. १० पाषाणः. ११ समर्थः. १२ कपटशालिनि.
१३ सूर्याय; पक्षे, क्षिरपाय. १४ कलङ्किनः.

१ व्योतिरिक्ताः. २ सूर्ये. ३ किरणाः; पक्षे, हस्ता. ४ आकाशः;
पक्षे, वसन्तः. ५ वरुणदिक्षु; पक्षे, भवविशेषः.
१४ सु. र. भा.

द्विजेन्द्रेण । अपि गरलं फणिफूत्कृतिरीक्षणीक्ष्णाशुशुक्षणिः
क्षान्तः ॥ ७ ॥ निजकरनिकरसमृद्ध्या धवल्य मुवनानि
पार्वण शशाङ्क । सुचिरं हन्त न सहते हतविधिरिह
सुस्थितं कमपि ॥ ८ ॥ यद्यपि शिरोऽधिरोहति रौद्रः क्रोधेन
सिंहिकातनयः । त्यजति न शरणं यातं सागरसूनुर्मृगं
तदपि ॥ ९ ॥ प्रोषितवति रजनिकरे बन्धुतया न खलु
कैरवाप्येव । म्लायन्ति किंतु सहसा मुवनान्यपि तमसि
मज्जन्ति ॥ १० ॥ शंकरशिरसि निवेशितपदेति मा गर्व-
मुद्वहेन्दुकले । फलमेतस्य भविष्यति तव चण्डीचरणरेणु-
मृजा ॥ ११ ॥ या महेशशिरसो विभूषणं या त्रिलोक-
जनलोचनोत्सवः । सेयमिन्दुकलिका दिनात्यये तापिता
कमिह नातितापयेत् ॥ १२ ॥ रञ्जिता न ककुभो निवेशिता
नार्चिषो बत चकोरचक्षुषु । कष्टमिन्दुरुदये निपीयते दारुणेन
तैमसा बलीयसा ॥ १३ ॥ किरति प्रकरं गवां प्रकर्षे सुमनः-
खच्छतरं विधौ कलानाम् । कति चेत्कलयन्ति यत्प्र-
बोधं कति चेन्नेति स तत्त्वभाव एव ॥ १४ ॥ निधेः कला-
नामपि रीतिरेषा मर्माणि मे संस्पृशतीव भूयः । कुतो
विशेषाल्कुमुदेऽनुरागः कुतो विरागश्च कुशेशयेषु ॥ १५ ॥
निष्पीडितो यद्यपि दैवयोगान्निशाकरश्चापि विधुर्तुदेन ।
तथापि पीयूषविशेषवर्षा सुधाकरः कैरैवकाननेषु ॥ १६ ॥
वक्रोऽस्तु बाल्ये तदनु प्रवृद्धः कलङ्कवानस्तु जडोऽस्तु
चन्द्रः । महेशमौलौ च पदं दधातु जायेत बन्धो विविधो-
पकारात् ॥ १७ ॥ तारागणाश्चन्द्रमसं भजन्ते न जातु
नाथं नलिनाकराणाम् । एतावता तस्य किमस्ति हानिर्ज्ञाता
तयोरन्तरमेष लोकः ॥ १८ ॥ यस्योदयेनैव दिशां प्रसाद-
स्तापापनोदोऽपि जगन्नयस्य । चकोरचक्षुषूपारणे तु
चन्द्रस्य तस्यास्ति कियान्प्रयासः ॥ १९ ॥ प्रकुर्वता संगति-
मिन्दुनाशुना किं किं च लब्धं जगदीश्वरेण वै । कलङ्क-
हानिः सुरसिन्धुसंगमः कलाक्षयित्वं च पदं तथोच्चकैः ॥ २० ॥
नयनमसि जनार्दनस्य शंभोर्मुकुटमणिः सुदृशां त्वमादि-
देवः । त्यजति न मृगमात्रमेकमिन्दो चिरमिति येन कल-
ङ्किनं वदन्ति ॥ २१ ॥ विरम तिमिर सौहसादमुष्माद्यदि
रविरस्तमितः स्वतस्ततः किम् । कलैयसि न पुरो महोर्मि-
धाराद्युतिनिधिरभ्युदयत्ययं शशाङ्कः ॥ २२ ॥ आस्ते विधुः
परमनिर्वृत एव मौलौ शंभोरिति त्रिजगतीजनचित्तवृत्तिः ।
अन्तर्निर्गूढनयनानलदाहदुःखं जानाति कः परमृते बत
शीतरश्मेः ॥ २३ ॥ एकैव सामृतमयी सुतरामनर्घ्या काप्य-
स्त्यसौ हिमकरस्य कला ययैव । आरोपितो गुणविदा

१ मृगीयनेत्रस्थितस्तीक्ष्णाक्षिः २ राहुणा. ३ राहुणा. ४ कुमुद-
वनेषु. ५ सूर्यम्. ६ अयथावत्तुमारम्भात्. ७ पश्यसि. ८ गुप्तः.

परमेश्वरेण चूडामणौ न गणितोऽस्य कलङ्कदोषः ॥
श्रेयान्विधोर्बहुलपक्षपरिक्षयोऽपि नो पूर्णतापि
वर्णनीया । यद्वारि न स्पृशति हन्त पृथग्जनोऽपि
मखभुजोऽपि मुदं लभन्ते ॥ २५ ॥ मारस्य किं
किं च सुधामयूख शंभावपि प्रेणयितां प्रकटीकरोषि ।
पात्रमसि यद्विषतोस्तयोरप्येतत्त्व प्रकृतिशुद्धता
त्रम् ॥ २६ ॥ रत्नाकरो जनयिता सहजश्च वर्गः किं
ममृतकौस्तुभपारिजाताः । किं तैरचिन्त्यमिह
रन्यदेव तत्त्वान्तरं कुमुदबन्धुरसौ यद्विन्दुः ॥
नानन्दि कैरवमवर्षि न वाम्बुराशिरादीपि नाम्बुरा-
वान्धकारः । धिग्दैवदुर्विलसितं यदसौ सुधांशुरस्य
तैमसा कबलीकृतश्च ॥ २८ ॥ चन्द्रं समाश्रयति नाथ
स्त्वनेका क्षीणस्तु विम्बपरिपूर्णमपूरणाय । एवं पुनः
मण्डलपूर्ववर्णं सा पूर्णिमैव खलु पूरयितुं समर्था ॥
सेरा दिशः कुमुदमुद्गिदुरं पिबन्ति ज्योत्स्नाकरा
भरयश्चकोराः । आः कीदृगन्निमुनिलोचनदृष्टिषां
दीधितिरिति प्रथितोऽनुरागः ॥ ३० ॥ हिमकर परम
यिष्यन्सुमेरोर्ब्रजसि यदि तदाहं न क्षमः संनिरोदुः ।
तु बहुविधाभिः काकुभिः प्रार्थये त्वां पुनरपि कुमुद-
हायौ विषादः ॥ ३१ ॥ कलास्तास्ताः सम्यग्वहसि
त्वं द्विजपतिर्द्युतिस्तादृग्भूता जनिरपि च रत्नाकरकुले
ब्रूमः किंवा पुरहरशिरोमण्डलमसि त्वदीयं तत्सर्वं
कलङ्काद्विफलितम् ॥ ३२ ॥ पादन्यासं क्षितिष्वपि
कृत्वा सुमेरोः क्रान्तं येन क्षपिततमसा मध्यमं धाम वि-
सोऽयं चन्द्रः पतति गगनादल्पशेषैर्मयूखैर्दूरादोहो
महतामप्यपभ्रंशहेतुः ॥ ३३ ॥ त्वं भोः शंभोरिति
शिरोदेशमाश्रित्य नित्यं तत्त्वां याचे जगदुपकृतिव्यापि
मिन्दो । यः सद्भावस्तव परिणतः कैरवे वा चकोरे
स्तेन प्रतिनिशमसौ चक्रवाको वराकः ॥ ३४ ॥
तोऽसि पयोनिधौ हरजटाजूटे प्रसिद्धोऽसि यद्विषतो
दीपकोऽसि विधिना सृष्टोऽसि यच्चामृतैः । आतः
मयूख सर्वमधुना म्लानीकृतं तत्त्वया राजीवं यदपास
कुलं नीतं विकासास्पदम् ॥ ३५ ॥ पीयूषं वपुषोऽस्य
रुदयो विश्वस्य नेत्रोत्सवः मुष्टं मातुकरैरिव
ज्योत्स्नाभरैः सिञ्चति । सर्वाशाप्रतिरोधकान्वतमम
वद्वोद्यमो धिग्घातारमिहापि लक्ष्म लिखितुं यस्य
मनः ॥ ३६ ॥ उच्चैः स्थानकृतोदयैर्बहुविधैर्ज्योतिर्मिह
शुकाद्यैः किममीभिरत्र वितथां प्रौढिं दधानैरपि । या
तमोपहेन भवता लक्ष्मीर्न विस्तार्यते तावच्चन्द्र

१ मदनस्य. २ प्रीतिम्. ३ राहुणा. ४ नक्षत्रैः.

चन्द्रान्योक्तयः, मेघान्योक्तयः

२११

प्राप्ति परमां वृद्धिं स रत्नाकरः ॥ ३७ ॥ जन्म क्षीरमहार्णवे
सहस्रवः श्रीपारिजातादयो विम्बं यस्य सुधामयं त्रिमु-
वनाधीशस्य मूर्ध्नि स्थितिः । इत्थं सर्वचराचरप्रियकरे यस्यो-
दये चेद्भवेत्संकोचः कमलस्य दुष्कृतिरसौ निन्द्यो न
ताराधिपः ॥ ३८ ॥ इन्दुं निन्दतु नाम वाथ नलिनीं
निन्दतु चक्राह्वया नैवानेन सुधाकरस्य सुधमाहानिर्न वा
दुर्यशः । एतेनैव कृतार्थतास्य जनता यन्मोदमालम्बते
यज्योत्स्नासु चिरं चकोरपरिषच्चूपुटं न्यस्यति ॥ ३९ ॥

लक्ष्मीकेलिगृहे कुशेशयदृशां पाणिद्युतिद्रोहिणि श्यामासूक्ति-
सुधासहोदरमधुप्रसन्दसंदोहिनि । जीवातुस्त्रिदिवौकसां
त्रिजगतामाप्यायनं चन्द्रमस्त्वं चेदम्बुरुहे न रज्यसि गुण-
श्लाघा बतास्तं गता ॥ ४० ॥ यातेयं रजनी सहैव
भवता भावी प्रकाशो दिशां सूर्येणापि चिरं चकोरनिचयैः
स्येयं क्वचित्कानने । उद्यद्धारुणचण्डभानुजदवज्वाले जग-
न्मण्डले कस्यै चन्द्र समर्थ्य कैरवकुलं व्योमान्तमाल-
म्बसे ॥ ४१ ॥ नक्षत्राणि बहूनि सन्ति परितः पूर्णोदया-
न्यम्बरे किं तैः शान्तिमुपैति दीर्घतिमिरं किं वार्षिकृज्-
म्बते । किं स्यादार्तचकोरपारणविधिर्भ्रातः सुधादीधिते
तन्नं भुवनैकतापशमनः श्लाघ्यस्तवैवोदयः ॥ ४२ ॥ ध्माता
मालतलानलैः कवलिता कण्ठस्थहालाहलैरालीढाथ जेटा-
टवीविह्वलितैरालीविषाणां गणैः । छन्ना मल्लभिराहतास्थि-
पटलैः छिन्नार्द्रचर्माम्बरैः स्त्रीयां मुञ्चति माधुरीं हरशिरोरत्नं
किमिन्दोः कला ॥ ४३ ॥ श्रीमाहेश्वरमौलिमण्डनमणि-
वैश्वरं लोचनं त्वं रत्नाकरसंभवः किमपरं भूदेवदेवो भवान् ।
यत्कालानलसङ्गदोषमसाद्बन्धसे नोभ्रजाज्जातं तत्किमि-
हास्ति ते सुमनसश्चित्रं कलानां निधे ॥ ४४ ॥ येनास-
म्युदितेन चन्द्र गमितः क्लान्तिं रवौ तत्र ते युज्येत प्रति-
कृत्येव न पुनस्तस्यैव पादग्रहः । क्षीणेनैतदनुष्ठितं यदि
ततः किं लज्जसे नो मनागस्त्वेवं जडधामता तु भवतो
यद्योऽपि विस्फूर्जसे ॥ ४५ ॥ जन्म क्षीरनिधौ तथैव
विपुलं पीयूषपूर्णं वपुः संतापार्तिहरं हरस्य शिरसि स्थानं
सदा सुन्दरम् । तारानाथ निशामुल्लेकतिलक स्यातापधीनां-
पते चन्द्र त्वां वसनाश्वलस्य दंशया संभावयामः
कथम् ॥ ४६ ॥ इन्दुर्येषुदयाद्रिमूर्ध्नि न भवत्यद्यापि तन्मा
स्य भूनासीरेऽपि तमःसमुच्चयममूरुन्मूलयन्ति त्विषः ।
अप्यक्ष्णोर्मुदमुद्रहन्ति कुमुदैरामोदयन्ते दिशः संप्रत्यूर्ध्वमसौ
तु लान्छनमभिव्यक्तं प्रकाशिष्यते ॥ ४७ ॥ पूर्णः पङ्कज-

लोचनासुखतुलामायासि कालक्रमाक्षीणोऽपि क्षणदापते
पशुपतेरायासि भूषास्पदम् । एतस्मिन्नथ संहिकेयकवलक्लेशे
मनाग्वर्तिनि त्वं साधारणवस्तुधाकर मुधा हा हन्त किं
ताम्यसि ॥ ४८ ॥ भीतो वाडववासतो जननिधौ शंभोः
शिरः स्वीकृतं तत्र त्र्यम्बकमौलिवासुकिविषज्वालावली-
त्रासितः । तस्माल्लोकमगादिवं निपतितस्तत्रैव राहोर्मुखं प्रायो
गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रैव यान्त्यापदः ॥ ४९ ॥

मेघान्योक्तयः

प्रावृषेण्यस्य मौलिन्यं दोषः कोऽमीष्टवर्षिणः । शारदा-
त्रस्य शुभ्रत्वं वद कुत्रोपयुज्यते ॥ १ ॥ चातकः खानु-
मानेन जलं प्रार्थयतेऽम्बुदात् । स सौदार्यतया सर्वो ह्लावय-
त्यम्बुना महीम् ॥ २ ॥ त्वयि वर्षति पर्जन्ये सर्वे पल्लविता
द्रुमाः । अस्माकमर्कवृक्षाणां पूर्वपत्रेऽपि संशयः ॥ ३ ॥
आसन्त्यावन्ति याच्नासु चातकाश्रूणि चाम्बुद । तावन्तोऽपि
त्वया मेघ न मुक्ता वारिबिन्दवः ॥ ४ ॥ त्वमेव चातका-
धार इति केषां न गोचरः । धिगम्भोधर तस्यापि कार्य-
प्योक्तिं प्रतीक्षसे ॥ ५ ॥ यदम्बुकणमादाय प्राप्तोऽसि जल-
दोन्नतिम् । तस्योपर्यम्बुधेर्गर्जा मलिनसोचितैव ते ॥ ६ ॥
नोपेक्षा न च दाक्षिण्यं न प्रीतिर्न च संगतिः । तथापि
हरते तापं लोकानामुद्यतो घनः ॥ ७ ॥ समागमिष्यतो-
ऽम्भोद वेत्ति कः समयं तव । रौति नो यदि सारङ्गस्तदोच्चैः
खे पुरःसरः ॥ ८ ॥ आश्रयः कियतामेष तरुः सन्मार्गमा-
श्रितः । पाथोद सिच्यतां काले नोपेक्ष्यो दूरमावतः ॥ ९ ॥
सन्ति कूपाः स्फुरद्रूपाः सागरः सरितस्तथा । तथापि
चातकस्यैकः फलदो जलदोदयः ॥ १० ॥ नदेभ्योऽपि हृदे-
भ्योऽपि पिबन्त्यन्ये सदा पयः । चातकस्य तु जीमूत
भवानेवावलम्बनम् ॥ ११ ॥ एकस्य तस्य मन्ये धन्याम-
भ्युन्नतिं जलधरस्य । विश्वं सशैलकाननमाननमवलोकते
यस्य ॥ १२ ॥ संप्रति न कल्पतरवो न सिद्धयो नापि
देवता वरदाः । जलद त्वयि विश्राम्यति सृष्टिरियं भुवन-
लोकस्य ॥ १३ ॥ क्षणदृष्टनष्टतडितो निजसंपत्तेः पयोद-
लोक्तस्य ॥ १४ ॥ जलधर जलभरनिकरैरपहर परितापमुद्धतं
वारि ॥ १५ ॥ जलधर जलभरनिकरैरपहर परितापमुद्धतं
वारि ॥ १६ ॥ नो चेदपसर दूरं हिमकरकरदर्शनं वितर ॥ १५ ॥
जगतः । नो चेदपसर दूरं हिमकरकरदर्शनं वितर ॥ १५ ॥
अयि जलद यदि न दास्यसि कतिचित्त्वं चातकाय जल-
कणिकाः । तदयमचिरेण भविता सलिलाञ्जलिदान-
योग्यस्ते ॥ १६ ॥ नैताः स्वयमुपमोक्षयसि मोक्षयसि जलदो-

१ समुद्रः २ तापिता ३ जटारूपा या अटवी अरण्यं तस्मिन्विष्ठं
तिष्ठे ४ सर्पाणां ५ ऊवयुक्ता.

१ प्रावृष्टकालिकस्य २ मलिनता ३ अलिलजनतायाः

षरादिषु क्वापि । तत्किं तत्र न मुञ्चसि मुक्ता मुक्ता
भवन्ति यत्रापः ॥ १७ ॥ धीरध्वनिभिरलं ते नीरद मे
मासिको गर्भः । उन्मदवारणबुद्ध्या मध्येजठरं समुच्छ-
लति ॥ १८ ॥ जलदः समुद्रसेवामाचरति समग्रमुवनमर-
णाय । कुरुते तामपि हतमतिरौत्तमरिरनिशमौर्वाभिः ॥ १९ ॥
सर्वं वनं तृणाल्या पिहितं पीताः सितांशुरविताराः ।
प्रध्वस्ताः पन्थानो मलिनेनोद्गम्य मेघेन ॥ २० ॥ प्रावृषि
शैलश्रेणीनितम्बमुज्ज्वलान्तिगन्तरं भ्रमसि । चपलान्तर घन
किं तव वचनीयं पवनवश्योऽसि ॥ २१ ॥ यद्यपि सन्ति
बहूनि सरांसि स्वादुसुशीतलसुरभिपयांसि । चातकपोत-
स्तदपि च तानि त्यक्त्वा याचति जलदजलानि ॥ २२ ॥
एतदत्र पथिकैकजीवितं पश्य शुध्यतितरां महत्सरः ।
धिङ् मुधाम्बुधर रुद्रसद्गतिर्वर्धिता किमिह तेऽद्रिबाहि-
नी ॥ २३ ॥ मुञ्च मुञ्च सलिलं दयानिधे नास्ति नास्ति
समयो विलम्बने । अद्य चातककुले मृते पुनर्वारि वारिधर
किं करिष्यसि ॥ २४ ॥ चातकस्य खलु चक्षुसंपुटे नो
पतन्ति किल वारिबिन्दवः । सागरीकृतमहीतलस्य किं दोष
एष जलदस्य दीयते ॥ २५ ॥ ऊषरेषु विवरेषु चाम्भसां
वीच्योऽपि भवता विनिर्मिताः । क्षेत्रसीमि निहितास्तु
बिन्दवो वारिवाह भवतो नवो नयः ॥ २६ ॥ आपो
विमुक्ताः कचिदाप एव कचिन्न किंचिद्भरलं कचिच्च ।
यस्मिन्विमुक्ताः प्रभवन्ति मुक्ताः पयोद तस्मिन्विमुखः कुत-
स्त्वम् ॥ २७ ॥ पानीयमानीय परिश्रमेण पाथोद पाथो-
निधिमध्यतस्त्वम् । कल्पद्रुमे सीदति सामिलाषे महोषरे
मुञ्चसि किंनिमित्तम् ॥ २८ ॥ पपात पाथःकणिका न
भूमाववाप शान्तिं ककुभां न तापः । दृष्ट्वैव जीवातुरयं तडि-
त्वान्कृषीवलानां मुदमाततान् ॥ २९ ॥ प्रथितोऽसि यत-
स्ततः पृथिव्यामपि जीमूत जनस्य जीवनेन । विषयानपि
गच्छतः किमेतान्ध्वनिभिर्मिषयसीह राजहंसान् ॥ ३० ॥
गर्जितबधिरीकृतककुमा किमपि कृतं न घनेन । कियती
चातकचक्षुपुटी सापि भृता न जलेन ॥ ३१ ॥ गर्जसि
मेघ न यच्छसि तोयं चातकपक्षी व्याकुलितोऽहम् । दैवा-
दिह यदि दक्षिणवातः क त्वं काहं क च जलपातः ॥ ३२ ॥
वितर वारिद वारि देवातुरे चिरपिपासितचातकपोतके ।
प्रचलिते मरुति क्षणमन्यथा क च भवान्क पयः क च
चातकः ॥ ३३ ॥ किसलयानि कुतः कुसुमानि वा क च
फलानि तथा नववीरुधाम् । अयमकारणकारुणिको न

चेद्वितरतीह पयांसि पयोधरः ॥ ३४ ॥ पयोद हे
ददासि वा न वा त्वदेकचित्तः पुनरेष याचकः ।
महत्या भ्रियते पिपासया तथापि नान्यस्य करोत्युप-
॥ ३५ ॥ दीनानामिह परिहाय शुष्कसत्त्वान्ते
प्रकटयतो महीधरेषु । औन्नत्यं परममवाय दू-
ज्ञातोऽयं जलधर तावको विवेकः ॥ ३६ ॥ अने-
चन्दनतरोर्महनीयमूर्तेः सेकार्थमुत्सहति तद्गुणवद्गुण-
शाखोटकस्य पुनरस्य महाशयोऽयमम्भोद एव शरणं
निर्गुणस्य ॥ ३७ ॥ आश्वास्य पर्वतकुलं तपो-
दुर्दाववह्निविधुराणि च काननानि । नानानदीन्महा-
च पूरयित्वा रिक्तोऽसि यज्जलद सैव तवोत्तमा श्रीः ॥
एतेषु हा तरुणमारुतधूयमानदावानलैः कवलितेषु
रुहेषु । अम्भो न चेज्जलद मुञ्चसि मा विमुञ्च वन-
क्षिपसि निर्दय कस्य हेतोः ॥ ३९ ॥ शोषं गते क-
शैवलमञ्जरीणामन्तस्तिमिर्लुठति तापविशीर्णदेहः । अ-
यदि न वारिद वारिपूरैराह्लावयेस्तदनु किं शैतल्य-
॥ ४० ॥ शृण्वन्पुरः पुरुषगर्जितमस्य हन्त रे पाण्य-
मना न मनागपि स्याः । विश्वार्तिवारणसमर्पितजीव-
नाकर्णितः किमु सखे भवताम्बुवाहः ॥ ४१ ॥ यत्क-
सरलेषु न पक्षपातो जातो वत स्फुटमसौ कुटजेषु न
विश्वैकजीवनपटोरपि वारिवाह दुर्वारवायुवशस्य न
चित्रम् ॥ ४२ ॥ यत्पल्लवः समभवत्कुसुमं यदासीत्
मस्य भवतः पयसः प्रसादः । यद्गुरुहे फलविधौ न क-
वारि प्राचीनमम्बुद यशो मलिनीकरोषि ॥ ४३ ॥ न-
वालवलयं भरितं द्रुमाणां नाद्रिंकृतापि वत चातक-
चक्षुः । दावानलकुलतरुः शमितो न शीघ्रं माराय क-
वारिपदं तवाभूत् ॥ ४४ ॥ के वा न सन्ति सुवि-
रुहावतंसा हंसावलीवलयिनो जलसंनिवेशाः । किं न-
फलमपेक्ष्य स वज्रपातां पौरंदरीं कलयते नववारि-
॥ ४५ ॥ वातैर्विधूनय विभीषय भीमनादैः संचूर्ण-
थवा करकाभिघातैः । त्वद्धारिबिन्दुपरिपालितमपि
नान्या गतिर्भवति वारिद चातकस्य ॥ ४६ ॥ व्या-
स्तव पयोद मयोदितेयं यजीवनाय जगतस्तव जीव-
स्तोत्रं तु ते महदिदं घन धर्मराजसाहाय्यमर्जयसि क-
काग्रिहत्य ॥ ४७ ॥ संपादिताः सपदि दुर्दरी-
यत्कोकिलाकलरुतानि निराकृतानि । निष्पीतमस्य
न तु देवनद्याः पर्जन्य तेन भवता विहितो विवेकः ॥ ४८ ॥
यस्योदये गुरुमनोरथमन्यरेण संचिन्तितं किमपि

१ गम्भीरशब्दः २ मत्तहस्तिबुद्ध्या ३ उद्युयनं करोति ४ समु-
द्रसेवाम् ५ मन्दमतिः ६ क्षोदरपूरकः ७ अहोरात्रम् ८ बाढवाभिः
९ दावानलपीडिते १० बायो

१ मत्स्यविशेषः २ शोभया

चातकेन । आः कष्टमिष्टफलदानविधानहेतोरम्भोधरात्पतति
संप्रति वज्रबहिः ॥ ४९ ॥ देवदहनजटालज्वालजालाहतानां
परिगलितलतानां म्लायतां भूरुहाणाम् । अयि जलधर
शैलश्रेणिशृङ्गेषु तोयं वितरसि बहु कोज्यं श्रीमदस्ताव-
कीनः ॥ ५० ॥ नमसि निरवलम्बे सीदता दीर्घकालं त्वद-
भिमुखनिष्णोत्तानचक्षुपुटेन । जलधर जलधारा दूरतस्ताव-
दास्तां ध्वनिरपि मधुरस्ते न श्रुतश्चातकेन ॥ ५१ ॥ अये
हेलवेलालुलितकुलशैले जलनिधौ कुतो वारामोघं वत जलद
मोघं वितरसि । समन्तादुत्तालज्जलदनलकीलाकवलनकूपे-
तानेतानुपकुरु पयोभिर्विदपिनः ॥ ५२ ॥ अमुं कालक्षेपं त्यज
जलद गम्भीरैर्मधुरैः किमेभिर्निर्घोषैः सृज झटिति झाङ्कारि
सलिलम् । अये पश्यावस्थामकरुणसमीरव्यतिकरज्वलहाव-
ज्वालावलिर्जटिलमूर्तेर्विदपिनः ॥ ५३ ॥ अकूपाराद्वारि
प्रचुरतरमादाय जलदः स दानाध्यक्षोऽपि प्रकिरति जलं
नाद्भुतमिदम् । स मेघो धन्यो यत्परिकिरति मुक्ताफलतया
यदीयासौ कीर्तिर्नटति नृपनारीकुचतटे ॥ ५४ ॥ तवैव
प्रावीण्यं जलद जगदानन्दकरणं यदम्भःपालीराहरसि खल-
सत्त्वाजलनिधेः । निसर्गात्क्षारास्ता नयसि च कथंविन्मधु-
रामथासारैस्तासां युगपदुपकर्तासि जगतः ॥ ५५ ॥ विल-
ति तथा सारङ्गोऽयं भवानयमुन्नतो जलमपि च ते संयो-
गोऽयं कथंचिदुपस्थितः । उपकुरु कुरु प्रहं चेतो न वेत्सि
यदग्रतो जलधर पुनः क्व त्वं कायं क्व ते जलबिन्दवः
॥ ५६ ॥ नीरं दूरं तदपि विरसं जंगमा नो लताथास्त-
शिन्दातर्यपि जलनिधौ को लभेताम्बुबिन्दुम् । दानाध्यक्षे
त्वयि जलधर कापि कुत्रापि शैलाः शालावन्तोऽमृतनिमज्ज-
त्वापिताः सर्व एते ॥ ५७ ॥ तृप्त्या नद्यः कमलसरसी
राजहंसावतंसाः पुण्याश्चेतो हिमगिरिमुखस्त्वत्कृते येन
मुक्ताः । संप्राप्तेऽस्मिन्नलद दहनोच्चण्डदाहे निदाघे पर्जन्य
सीकुर तमधुना चातकं पातकं वा ॥ ५८ ॥ शैलेषु
शिलातलेषु च गिरेः शृङ्गेषु गर्तेषु च श्रीखण्डेषु विभीतकेषु
च तथा पूर्णेषु रिक्तेषु च । स्निग्धेन ध्वनिनाखिलेऽपि
जगतीचके समं वर्षतो वन्दे वारिद सार्वभौम भवतो विश्वो-
पकारि व्रतम् ॥ ५९ ॥ नीहाराकरसारसागरसरित्कासार-
नीरभिर्यं त्यक्त्वा तोयद चातकेन महती सेवा समाल-
म्बिता । तस्यैतत्फलितं समुज्जसि शिलासंताडनं मस्तके
गाढं गर्जसि वज्रमुज्जसि तडिलेखाभिप्रातर्जसि ॥ ६० ॥
औरारणमरणस्य पञ्चवचयैरापीतसिम्भत्विषः पाथोदं प्रशमं

नयागुरुतरोरेतस्य दाबन्जरम् । जृम्भस्त्वामुपकारकातर गत-
प्रायाः पयःसंपदो दग्धोऽप्येष तरुर्दिशः परिमलैरापूर्य निर्वा-
सति ॥ ६१ ॥ यावत्तिष्ठति चातकोऽयमसुभिः कण्ठस्थल-
स्थायिमिस्तावदेहि पयः पयोद फलतु त्वद्वारि कल्पद्रुमः ।
नो चेदस्य तृषार्तपीडिततनोः प्राणैः प्रयाणे कृते कस्यै
दास्यसि को ग्रीहीष्यति पुनस्तापस्तु ते स्थास्यति ॥ ६२ ॥
कूपे पानमधोमुखं भवति मे नद्यो वराक्यः स्त्रियः सामान्यं
वकटिद्विभैः सह सरसेवं समालोकयन् । शुष्यत्ताल-
गलोऽपि कम्पिततनुः श्रुत्वा गमीरध्वनिं धैर्यादुद्धतकन्धरो
जलधर त्वां याचते चातकः ॥ ६३ ॥ मार्गो भूरि जलं
मरुस्थलमुवि स्वप्नेऽपि नो लभ्यते तीव्रो वाति समीरणः
क्वचिदपि छायाभृतो न द्रुमाः । अङ्गारप्रकरान्किरन्निव
रविर्ग्रीष्मे तपत्यम्बरे तद्रोः पान्यहिताय पूरय धरां पाथोद
पाथोभरैः ॥ ६४ ॥ भैकैः कोटरशायिमिर्मृतमिव क्षमान्तर्गतं
कच्छपैः पाठीनैः पृथुपङ्कपीठलुडितैर्यस्मिन्मुहुर्मूर्च्छितम् ।
तस्मिन्शुष्कसरसकालजलदेनागत्य तच्चेष्टितं यत्राकुम्भनि-
मग्नवन्यकरिणां यूयैः पयः पीयते ॥ ६५ ॥ कालातिक्रमणं
कुरुष्व तडितां विस्फूर्जितैस्त्रासय स्फारैर्मौषणगर्जितैरतितरां
काष्ण्यं मुखे दर्शय । अस्मान्न्यगतेः पयोद मनसो जिज्ञा-
सया चातकस्याघेहि त्वमिहाखिलं तदपि न त्वत्तः परं
याचते ॥ ६६ ॥ भूयो गर्जितमम्बुद प्रकटिता विद्युत्खमा-
पूरितं दूरावग्रह तिष्ठ तिष्ठ तदलं वृष्टया तवातः परम् ।
निर्दग्धखिलशालिहालिकवधूंसनद्धनेत्रैः परं नैराश्यादिह
वर्षितव्यमधुना केदारपूरं पयः ॥ ६७ ॥ गर्जन्मम्बु ददाति
तच्च कणिकारूपेण यत्र क्वचिद्वर्षकालमपेक्ष्य दानसमये
काष्ण्यं विधत्ते मुखे । पश्चात्पाण्डुरतामुपैति लघुतामप्येति
भूयस्ततः श्रीमद्राम नृपालशेखर विभो दाता कियान्वारिदः
॥ ६८ ॥ आसक्ताः प्रतिकोटैरं विषधरा मानोः करा मूर्धनि
ज्वालाजालकरालदावदहनः प्रत्यङ्गमालिङ्गति । सर्वानन्दन-
चारुचन्दनतरोरेतस्य जीवातवे दे जीमूत विमुञ्च वारि बहु-
शो युष्मद्यशो जृम्भताम् ॥ ६९ ॥ ते ते चातकपोतका
वितृषिता दावाभिमघं वनं संनिर्वापितमुष्णतापितमही निर्वा-
पिता सर्वतः । कैसायाः परिपूरिताः पृथुपयोधाराभिरम्भो-
धर त्वय्येवायमहो महोर्जितमहादानावदानक्रमः ॥ ७० ॥
तापं क्षुम्पसि सर्वतो वितरसे मुक्ताफलं शुक्तिषु क्षेत्रं सिन्धुसि
किं च पञ्चवयसि श्रीखण्डमुख्यान्धुमान् । क्षारं क्षार-
मिदं जलं जलनिधेरादाय जीमूत हे विश्वं जीवयसि प्रवीडु
जगति प्रौढोऽपि कस्ते गुणान् ॥ ७१ ॥ संतापं जगतो

१ दावाभिः २ वलानि प्राप्तवताम् ३ न्योमोस्थितैर्मघगर्जितैः
४ जीमूतम् ५ व्यासदेहस्य ६ शुक्लम् ७ उद्यानभूषणस्य

१ कृष्णताम् २ प्रतिबिलम् ३ जलाशयाः

विलुम्पसि धरां धाराभिरासिञ्चसि क्षेत्राण्यङ्कुरयस्मृन्सुकुल-
यस्यहाय नीपद्रुमान् । सारङ्गस्य नमोनिवेशितदृशश्चूणुटी-
पूरणे वैमुख्यं वहसि त्वमम्बुद यदि प्रत्येतु को नाम तत्
॥ ७२ ॥ कूपाम्भांसि पिबन्तु कूपरसिका वापीषु वापीजुषो
नादेयाश्च पतत्रिणोऽपि मुदिता आस्वादयन्तामपः । सार-
ङ्गस्य नमोनिवेशितदृशः किं तेन यावन्महीमम्भोभिः स्नप-
यन्नसाबुदयते न प्रावृषेण्यो घनः ॥ ७३ ॥ कर्तव्यो हृदि
वर्तते यदि तरोरसोपकारस्तदा मा कालं गमयाम्बुवाह समये
सिञ्चैनमम्भोभरैः । शीर्णे पुष्पफले दले विगलिते मूले गते
शुष्कतां कस्यै किं हितमाचरिष्यति परीतापस्तु ते स्थास्यति
॥ ७४ ॥ नो चिन्तामणिभिर्न कल्पतरुभिर्नो कामधेनवादिभिर्नो
देवैश्च परोपकारनिरतैः स्थूलैर्न सूक्ष्मैरपि । अम्भोदेह निर-
न्तरं जलभरैस्तामुर्वरां सिञ्चता धौरेयेण धुरं त्वयाद्य वहता
मन्ये जगज्जीवितम् ॥ ७५ ॥ हे पाथोद यथोन्नतेन भवता
दिग्व्यावृता सर्वतो मन्ये धीर तथा करिष्यसि खलु क्षीराब्धि-
तुल्यं सरः । किं त्वेष क्षमते नहि क्षणमपि ग्रीष्मोष्मणा व्या-
कुलः पाठीनादिगणस्त्वदेकशरणस्तद्वर्षं तावत्किञ्चित् ॥ ७६ ॥
नान्यौ स्कन्धनतिः सरःसु न मनो वापीषु नापीहितं कर्णे-
ऽप्यर्णवसंकथा न च कृता नाद्यापि नद्यां मनः । सारङ्गेण
समुत्तरङ्गरसनादण्डेन चण्डातपक्लान्तेनापि निरन्तरं जलद
हे त्वय्येव दत्तं मनः ॥ ७७ ॥ निःपद्मं शिशिरेण धीवरगणै-
र्निर्मत्स्यनिःकूर्मकं व्याधैर्निर्विहगं निरम्बु रविणा निर्नालकं
दन्तिभिः । निःशालूकमकारि शूकरगणैर्नामैकमात्रं सरो हे
जीभूत परोपकारक पयोदानेन मां पूरय ॥ ७८ ॥ कासा-
रेषु सरित्सु सिन्धुषु तथा नीचेषु नीरग्रहं धिक्त्रापि शिरो-
नतिः किमपरं हेयं भवेन्मानिनाम् । इत्यालोच्य विमुच्य चात-
कशुवा तेषु स्पृहामादरादुद्गीवस्तव वारिवाह कुरुते धारा-
धरालोकनम् ॥ ७९ ॥ रे धाराधर धीर नीरनिकरैरेषा रसा
नीरसा शेषा पूषकरोत्करैरतिखरैरापूरि भूरि त्वया । एकान्तेन
भवन्तमन्तरगतं खान्तेन संचिन्तयन्नाश्चर्यं परिपीडितोऽभि-
रमते यच्चातकस्तृष्ण्या ॥ ८० ॥ आरामाधिपतिर्विवेकविकलो
नूनं रसा नीरसा वात्याभिः परूषीकृता दश दिशश्चण्डातपो
दुःसहः । एवं धन्वनिं चम्पकस्य सकले संहारहेतावपि
त्वं सिञ्चन्नशृतेन तोयद कुतोऽप्याविष्कृतो वेधसा ॥ ८१ ॥
ग्रीष्मे ग्रीष्मतरैः कौर्दिनकृता दग्धोऽपि यच्चातकस्त्वां
ध्यायन्धन वासरान्कथमपि द्राघीयसो नीतवान् । दैवाल्लो-
चनगोचरेण भवता तस्मिन्निदानीं यदि स्वीचक्रे करका-
निपातनकृपा तत्कं प्रति ब्रूमहे ॥ ८२ ॥ स क्षारो जलधिः

सरांसि वितरन्त्यभ्यागतेभ्यो मितं गृह्यन्ते सरितः को
परितोऽप्याधारबन्धं बलात् । प्राप्यं कूपकतः कस्यै
किमप्यारोप्य कण्ठे पदं तत्त्वां त्यागिनमेकमेव भगवन्
न्य मन्यामहे ॥ ८३ ॥ हर्षं वर्षन्विघत्से चिरसमयपु-
ष्यतां चातकानां भूमेस्तापोपशान्तिं वितरति तरसा
शोकं ध्रुवोपि । अम्भोदैतत्तत्तवैकं परममनुचितं यत्पिघत्से सु-
वाचामीशं कविं वा बुधमपि वहसि प्रेम खद्योतवर्गे ॥ ८४ ॥

वाय्वन्योक्तयः

वायुरेव महाभूतं वदन्तु निखिला जनाः । अलिपटलैर्ज-
भूतानामिति मन्यामहे वयम् ॥ १ ॥ अलिपटलैर्ज-
स्वहृदयहृदयन्वरं विलुम्पन्तीम् । मृगमदपरिमल-
समीर किं पामरेषु रे किरसि ॥ २ ॥ परमो मरुत्स-
स्तेजोवृद्धिं तनोतु तं जेतुम् । दीपं हरति तदस्य ज्ञानं
पत्तिनिर्वहणम् ॥ ३ ॥ प्राथमिकी घनवृष्टिः प्राप्ता शिथिली
निदाघतस्य । आकस्मिकेन सा पुनरपनीता क्वापि काले
॥ ४ ॥ वरतरुविघटनपटवः कटवश्चञ्चन्ति वायवो बह-
तन्कुसुमबहलपरिमलगुणविन्यासे कृती त्वेकः ॥ ५ ॥
गन्धवाह गहनानि गाहसे गन्धजातमिह संकि-
च । नैपुणच्युतिरियं तु तावकी यत्र तत्र सदद्विदेव
॥ ६ ॥ अहह चण्डसमीरण दारुणं किमिदम-
चरितं त्वया । यदिह चातकचक्षुपुटोदरे पतति वारि
निवारितम् ॥ ७ ॥ अनिल निखिलविश्वं प्राणिनि त्वत्
सपदि च विनिमीलत्याकुलं त्वद्वियोगात् । वयुरसि प-
सोचितं नोचितं ते सुरभिमसुरभिं वा यत्समं स्वी-
॥ ८ ॥ राजीविनीविपिनसौरमसारगन्धिर्योऽभूद्वसन्तीति
जनैकबन्धुः । रथ्यारजांसि विकिरन्विरुज्जगन्गोन्द्रानु-
न्नमति पश्यत सोऽद्य वायुः ॥ ९ ॥ ये जाला-
सदैव गणनां याता न ये कुत्रचित्पञ्चामेव विमर्श-
प्रतिदिनं भूमौ विलीनाश्चिरम् । उत्क्षिप्ताश्चपलाशयेन
पश्यान्तरिक्षे सखे तुङ्गानामुपरि स्थितिं क्षितिभृता
न्यमी पांसवः ॥ १० ॥ हंहो दग्धसमीर सर्पति भव-
न्वने शाखिनां शाखाघर्षणजः स कोऽपि सुचिरं ज-
दावानलः । येनादाहि पलयमानहरिणं भस्मीभवद्ब्रह्मं
त्रिर्क्षरमुत्पतत्त्वगकुलं चेष्टद्भुजंगं वनम् ॥ ११ ॥ हंहो
समीर हन्त जननं ते चन्दनक्षमाभृतो दाक्षिण्यं जगदुत्त-
चयो गोदावरीवारिभिः । प्रत्यङ्गं दहतीह मे त्वमपि

१ कृपे. २ मुजशिरःसंकोचः. ३ इप्सितायः.

१ महाभूतमिति जना वदन्तिस्त्वन्वयः. २ वायुः
वाशब्दस्यैवकारार्थत्वादेव भूतानामाधुरेवेति भावः.
४ मलयाचकात्.

वाचन्योक्तयः, पर्वतान्योक्तयः, समुद्रान्योक्तयः

२१५

ममदावाभिन्मत्तोऽयं मलिनात्मको वनचरः किं वक्ष्यते
कोकिलः ॥ १२ ॥ कोऽयं भ्रान्तिप्रकारस्तव पवन घनाव-
रुक्स्थानजातं तेजस्वित्रातसेन्ये नमसि नयसि यत्पांसुपूरं
प्रतिष्ठाप्य । अस्मिन्नुत्थाप्यमाने जननयनपथोपद्रवस्तावदास्तां
केनापायेन सखो वपुषि कलुषतादोष एषस्तवैव ॥ १३ ॥

पर्वतान्योक्तयः

नाथन्यानां निवासं विदधति गिरयः शोखरीभूतचन्द्राः
ज्यैष्ठ्यास्त्याप्रवाहं द्रुतमिव तुहिनं दिङ्मुखेषु क्षिपन्तः ।
वायुचैस्तरुणामविहतगतिना वायुना कम्पितानामाकाशे
क्षिप्रकीर्णः कुसुमचय इवामाति ताराग्रहौघः ॥ १ ॥

हिमाचलः

तरुकुलसुषमापहरां जनयन्तीं जगति जीवजातार्तिम् ।
केन गुणेन भवानीतात हिमानीमिमां वहंसि ॥ २ ॥
विन्ध्यमन्दरसुमेरुभूभृतां यत्पतिस्तुहिनपर्वतोऽभवत् । ईश्वर-
भूरुताप्रभावतस्तद्भुवं जगति जुम्भते यशः ॥ ३ ॥
लोणी यस्य हिरण्मयी मणिमयः प्राकारशिल्पोचयः कुञ्जाः
रत्नलतामयाः सुरधुनीधारामयो निर्झरः । किं चेन्द्रादि-
भक्तविक्रपतिपुरीमय्यन्ति यत्पल्लवाः शैलः सोऽपि गिरिवर्यं
न गिरयस्त्वय्येव मे का मतिः ॥ ४ ॥

मेरुः

वे संतोषसुखप्रबुद्धमनसस्तेषामभिन्नो मृदो येऽप्यन्ये धन-
जिमसंकुलधियस्तेषां तु दूरे नृणाम् । इत्थं कस्य कृते
कृतः स विधिना तादृक्पदं संपदां स्वात्मन्येव समासहेम-
लहिमा मेरुर्न मे रोचते ॥ ५ ॥

विन्ध्यः

आचक्ष्महे तवं किमथतनीमवस्थां तस्याद्य विन्ध्यशिखरस्य
मनोहरस्य । यथैव सप्त मुनयस्तपसा निषेधुः सोऽयं विलास-
मयः पितृशिताशनानाम् ॥ ६ ॥

मलयः

किं तेन हेममिरिणा रजताद्रिणा वा यत्राश्रिता हि
तरुवस्तवस्त एव । मन्यामहे मलयमेव यदाश्रयेण शाखो-
टनिम्बकुटजा अपि चन्दनानि ॥ ७ ॥ विद्योतन्ते कति
गिरयस्तेषु किं नोदयन्ते शाखावन्तः खदिरबदरीशाल-
काखोटकाद्याः । धन्यस्तावन्मलयशिखरी यत्र जातास्त एव
विप्राभेदे किमुवनमथ प्रीणयन्तः स्फुरन्ति ॥ ८ ॥

मन्दरः

सुरपारिलक्ष्मीं त्रिपुरविजयी शीतकिरणं करीन्द्रं पौलोमी-
तिरिपि च लेभे जलनिधेः । त्वया किं वा लब्धं कथय मथितो
मन्दरगिरि शरण्यः शैलानां यदयमदयं रत्ननिलयः ॥ ९ ॥

मैनाकः

शकादरक्षि यदि पक्षयुगं तथापि मैनाक सन्ति तव
गतागतानि । निःसत्त्वता च निरपेक्षपता च किं
१ राक्षसानाम् २ मेरुणा ३ कैलासेन ४ निर्वलत्वम्
५ तिलेज्जलम्

पाथोनिधौ निवसता भवतार्जितान् ॥ १० ॥ वरं पक्षच्छेदः
समदमधवन्मुक्तकुलिशप्रहारैरुद्धहृदह्नोद्ग्रागुरुभिः ।
तुषाराद्रेः सूनोरहह पितरि क्लेशविवशे न चासौ संपातः
पयसि पयसां पत्युरुचितः ॥ ११ ॥

लोकालोकः

एकस्यायमुदेति मूर्धनि गिरेरन्यस्य चैव क्रमादस्तं याति
कलानिधितदुमयोरस्तः प्रशस्तोऽचलः । को नामोदयिनं
करोति न शिरोमाणिक्यमस्तं पुनर्यातं यः कुरुते भवानिव स
दुःप्रापोऽस्ति पृथ्वीतले ॥ १२ ॥

रोहणः

रोहणाचल शैलेषु कस्तुलां तुलयेत्तव । यस्य पाषाण-
खण्डानि मण्डनानि महीभृताम् ॥ १३ ॥ रत्नानां न
किमालयो जलनिधिः किं न स्थिरा मेदिनी किं न व्योम
महत्पदं सुकृतिनां किं नाम नैवोन्नतम् । हंहो रोहण
किं न याचकचमूनिःशङ्कटङ्काहितक्षान्तिस्वीकरणेन गोत्र-
तिलकल्लोलोक्तयवन्धो भवान् ॥ १४ ॥ यामस्ते शिवमस्तु
रोहणगिरे मत्तः स्थितिप्रच्युता वर्तिष्यन्त इमे कथं
कथमिति स्वमेऽपि मैवं कृथाः । आतस्ते मणयो वयं यदि
भवन्नामप्रसिद्धास्ततः किं शङ्कारपरायणाः क्षितिभुजो नाङ्गी-
करिष्यन्ति नः ॥ १५ ॥

पर्वतदरी

यस्यां स केसरियुवा पदमावबन्ध गन्धद्विपेन्द्ररुधिरा-
रुणिताङ्गनाथाम् । तामद्य पर्वतदरीं ध्रुतधूम्रलोमा गोमायुरेव
वपुषा मलिनीकरोति ॥ १६ ॥

गिरिनिर्झरः

कञ्जोलसंचलदगाधजलैरलोलैः कञ्जोलिनीपरिवृढैः किम-
पेयतोयैः । जीयात्स जर्जरतनुर्गिरिनिर्झरोऽयं यद्विपुषापि
तृषिता किनुषीभवन्ति ॥ १७ ॥

समुद्रान्योक्तयः

नावन्ना नाप्यैवैदग्ध्यमुदधेर्महिमैव सः । यत्तीरपङ्क-
ममानि महारत्नानि शेरते ॥ १ ॥ यद्यपि स्वच्छभावेन दर्शय-
त्युदधिर्मणीन् । तथापि जातुदग्धोऽयमिति चेतसि मा
कृथाः ॥ २ ॥ रत्नैरापूरितस्यापि मदलेशोऽस्ति नाम्बुधेः ।
मुक्ताः कतिपयाः प्राप्य मातङ्गा मदविह्वलाः ॥ ३ ॥ अघ-
करोषि रत्नानि मूर्ध्ना धारयसे नृणम् । दोषस्तवैव जलधे
रत्नं रत्नं नृणं नृणम् ॥ ४ ॥ वातोच्छासितकञ्जोल धिक्ते
सागर गर्जितम् । यस्य तीरे नृपाक्रान्तः पान्थः पृच्छति
वापिकाम् ॥ ५ ॥ अयं रत्नाकरोऽम्भोधिरीत्यसेवि घना-
शया । घनं दूरेऽस्तु वदनमपूरि क्षारवारिभिः ॥ ६ ॥
यद्यपि वदः शैलैर्यद्यपि गिरिर्मथनमुषितसर्पैलः । तदपि

१ अवमानः २ अचतुरत्वम् ३ जानुप्रमाणम् ४ वायुनोछा-
सिता उत्पादिताः कञ्जोला महोर्मयो यस्य ५ गिरिमथनेन दत्तं सर्वं
खं चतुर्दशरत्नात्मकं वनं वदः

परमीतमूधररक्षायां दीक्षितो जलधिः ॥ ७ ॥ किं खलु
रत्नैरेतैः किं पुनरत्रायितेन वपुषा ते । सलिलमपि यन्न तावक-
मर्णव वदनं प्रयाति तृषितानाम् ॥ ८ ॥ मां कुरु गुरुता-
गर्वं लघुरन्यो नास्ति सागर त्वत्तः । जलसंग्रहमन्य-
स्मात्त्वयि सति कुर्वन्ति पोतस्थाः ॥ ९ ॥ किमधिकमस्य
ब्रूमो महिमानं वारिधेर्यत्र । अज्ञात एव शेते कुक्षौ
निक्षिप्य भुवनानि ॥ १० ॥ लघुरयमाह न लोकः कामं
गर्जन्तमपि पतिं पयसाम् । सर्वमलज्जाकरमिह यत्कुर्वन्तीह
परिपूर्णाः ॥ ११ ॥ तृषां धरायाः शमयत्यशेषां यः
सोऽम्बुदो गर्जति गर्जतूच्चैः । यस्त्वेव कस्यापि न हन्ति
तृष्णां स किं वृथा गर्जति निम्नपोऽब्धिः ॥ १२ ॥
त्वमद्य सिन्धो जगदेकबन्धो रत्नानि दातुं विमुखोऽसि
कस्मात् । किं वा सुतः कल्पमहीरुहस्ते दानैः कृतार्थी-
कुरुते जगन्ति ॥ १३ ॥ अयि रोषमुरीकरोषि नो
चेत्किमपि त्वां प्रति वारिधे वदामः । जलदेन तवार्थिना
विमुक्तान्यपि तोयानि महान्न हा जहासि ॥ १४ ॥
तोयानामधिपतिराकरो मणीनां शैलानामभयपदं महान्महद्भ्यः ।
अग्राह्यो भवसि यदि त्वमेव तावत्को नु स्याज्जगति तदा
जनावलम्बः ॥ १५ ॥ स्वस्त्यस्तु विद्रुमवनाय नमो मणिभ्यः
कल्याणिनी भवतु मौक्तिकशुक्तिमाला । प्राप्तं मया
सकलमेव फलं पयोधे यद्धारुणैर्जलचरैर्न विदारितोऽसि
॥ १६ ॥ आदाय वारि परितः सरितां मुखेभ्यः किं
तावदर्जितमनेन दुरणवेन । क्षारीकृतं च वडबादहने द्रुतं च
पातालकुक्षिकुहरे विनिवेशितं च ॥ १७ ॥ निःपीतपीन-
तिमिराणि मनोहराणि रत्नानि सन्ति न कियन्ति तवा-
न्तिकेषु । एतस्य कौस्तुभमणेर्जगतः परंतु पाथोनिधे
स्मरणमान्तरमावहेथाः ॥ १८ ॥ कल्लोलवेलितदृषत्परुषग्रहारे
रत्नान्यमूनि मकरालय माज्जमंस्थाः । किं कौस्तुभेन विहितो
भवतो न नाम याच्चाप्रसारितकरः पुरुषोत्तमोऽपि ॥ १९ ॥
लज्जामहे वयमहो वचनेऽपि हन्त सांयंत्रिकाः सलिल-
राशिममी विशन्ति । अंसाधिरोपिततदीयतटोपकण्ठ-
कौपेयकाम्बुदतयो यदुदीर्णतृष्णाः ॥ २० ॥ चपलतरतरंगै-
र्दूरमुत्सारितोऽपि प्रथयति तव कीर्तिं दक्षिणावर्तशङ्खः ।
पैरिगणय पयोधे पैशनामार्ध्ययोग्यस्तव निकटनिषण्णैः
शुल्लकैः श्लाघ्यता का ॥ २१ ॥ यद्वीचीभिः स्पृशसि
गगनं यच्च पातालमूलं रत्नैरुदीपयसि पयसा यत्पिघस्ते धरि-
त्रीम् । धिक् सर्वं तत्तव जलनिधे यद्विमुच्याश्रुघारास्तीरे

१ नौकासिताः; नाविका इत्यर्थः. २ नौकया व्यापारं
कुर्वाणाः. ३ दक्षिणभागे आवर्तो यस्यैतादृशः शङ्खः. ४ जानीहि.
५ विष्णुपूजायोग्यः. ६ सुदृशश्चैः.

नीरग्रहणरसिकैरुध्वगैरुज्झितोऽसि ॥ २२ ॥ अयं केशव
निलय इति रत्नाकर इति श्रितोऽस्माभिस्तृष्णातरङ्गि-
भिर्जलनिधिः । क एवं जानीते निजकरपुटीकै-
क्षणादेनं ताम्यत्तिमिमकरमापास्यति मुनिः ॥ २३ ॥
वारांराशे कुलिशकरकोपप्रतिभयादयं पक्षप्रेम्णा
सुतस्त्वामुपगतः । त्वदन्तर्वास्तव्यो यदि पुनरयं वाक्च-
प्रदीप्तः प्रत्यङ्गं ग्लपयति ततः कोऽस्य शरणम् ॥ २४ ॥
इतः स्वपिति केशवः कुलमितस्तदीयद्विधामितश्च शरण-
शिखेरिपत्रिणः शेरते । इतोऽपि वडवानलः सह कै-
संवर्तकैरहो विततमूर्जितं भरसहं च सि-
॥ २५ ॥ आवाणो मणयो हरिर्जलचरो लक्ष्मीः पयो-
मुक्तौघाः सिकताः प्रवाललतिकाः शैवालमम्भः सुधा ।
कल्पमहीरुहाः किमपरं नात्रापि रत्नाकरो दूरे कर्ण-
निकटतस्तृष्णापि नो शाम्यति ॥ २६ ॥ एतस्मा-
सुरैः शतमुखेनोच्चैःश्रवाः सद्गुणः कृष्णेनाद्भुतवि-
वसतीर्लक्ष्मीः समासादिता । इत्यादि प्रचुराः पुरात-
सर्वेभ्य एव श्रुता अस्माभिर्न च दृष्टमत्र जल-
पयोऽपि क्वचित् ॥ २७ ॥ संख्येया न भवन्ति ते कु-
र्गाम्भीर्यमुख्या गुणाः सत्यं वारिनिधे तथापि तवि-
विधेते व्यथाम् । स्वच्छन्देन तिमिगिलान्निजकुलया-
कुर्वतो यत्ते वारयितुं निजेऽपि विषये न स्वामिता
॥ २८ ॥ कल्लोलैः स्थगयन्मुखानि ककुमामञ्जलि-
क्षारेणापि दिवानिशं जलनिधे गर्जन्न विश्राम्यसि । एते-
घोरनक्रनिलयं स्वाद्य व्यधास्यद्विधिः किं कर्तासि तदा
तरलैः स्वैरेव दुश्चेष्टितैः ॥ २९ ॥ चामारोहति वाक्छ-
यितुं तेजोऽपि तेजस्विनामुच्चैर्गर्जति पूरयन्नपि महीम-
म्भोधरः । कांश्चिद्वागुपजीव्य तोयचुलुकान्तिन्धौ भव-
पानीयप्रचयेषु सत्स्वपि न ते जातो विकारः क्वचित् ॥
किं वाच्यो महिमा तवात्र जलधे यस्सेन्द्रवज्राहतिवज-
दमज्जदम्बुनिचये मज्जत्कलङ्काकृतिः । मैनाकोऽपि ग-
विलसत्याठीनपृष्ठोल्लसच्छैवालाङ्कुरकोटिकोटिकुटीकुण्ड-
निर्वृतः ॥ ३१ ॥ आस्तां तावद्दहो समुद्रमहिमा
कर्णप्रियस्तीरे यस्य पिपासयैव मरणं प्राप्नोति शीघ्रं
तस्मादम्बुनिधेर्वरं लघुसरः कूपोऽथवा वापिका व-
करद्वयेन सलिलं पेपीयते स्वेच्छया ॥ ३२ ॥ के-
तक्रवद्विमथितः केदारवद्वानरैर्बद्धः सिद्धवद्वज्रनाभिः

१ जलानाम्. २ स्थानम्. ३ पिपासा; पथे, -अर्थात्
४ अगस्त्यः. ५ शिखरिणः पर्वतास्त एव पवित्र-
६ संवर्तकसंज्ञकैर्भवेः. ७ हस्तजलाशयः-

कुल्यावदुल्लङ्घितः । किं चासीचुलुकेऽम्बुविन्दुवदयं द्राक्कु-
म्भयोर्मुनेनारोऽयमिति प्रथा जलनिधेरासीदथापि श्रुत्या
॥ ३३ ॥ पीयूषेण सुराः श्रिया मुररिपुर्मर्यादया मेदिनी
शक्रः कल्परुहा शशाङ्ककल्या श्रीशंकरस्तोषितः । मैनाका-
हिनगा निजोदरगताः संस्थानतः स्थापितास्त्वचूलीकरणे
घटोद्भवमुनिः केनापि नो वारितः ॥ ३४ ॥ हे हेलजित-
बोधिसत्त्व वचसां किं विस्तैस्तोयधे नास्ति त्वत्सदृशः
परः परहिताधाने गृहीतव्रतः । तृप्यत्यान्धजनोपकारघट-
नावैमुख्यलब्धायशोभारप्रोद्धहने करोषि कृपया साहायकं
यन्मरोः ॥ ३५ ॥ पीयूषेण कृतार्थिता दिविषदो लक्ष्म्या
हरिः प्रीणितश्चन्द्रार्धेन विभूषितः पशुपतिः कल्पद्रुमैर्वासवः ।
आत्मानं परिपन्थिनाप्युदधिना किं किं न तेषां कृतं
तस्मागस्त्यमुनिप्रपीतपयसो नोच्चैः कृतैकाङ्गुलिः ॥ ३६ ॥
लक्ष्म्या श्रीपुरुषोत्तमो हिमरुचा गौरीप्रियोऽलंकृतो देवेन्द्रो-
ऽपि विमानवारणहृद्यस्त्रीरत्नकल्पद्रुमैः । पीयूषैरमितैस्त्वया
दिविषदश्चान्ये कृतार्थीकृताः श्रीमन्वारिनिधे त्वदीयमहिमा
नूनं न वागोचरः ॥ ३७ ॥ हंहो वारिनिधे विधेः समुचितं
येनासि रत्नाकरो रत्नांश्चेदवमन्यसे वद विभो नैतत्पदं
विन्दसि । पश्यालंकरणं पुरंदरपुरे चिन्तामणिः कौस्तुभो
विष्णोर्वैश्वसि मीनकेतनरिपोः शीर्षे कलानां निधिः ॥ ३८ ॥
पीत्वा गर्जन्यपस्ते दिशि दिशि जलदास्त्वं शरण्यो गिरीणां
मुत्रामत्रासमाजां त्रिदशविटपिनां जन्मभूमिस्त्वमेव ।
गाम्भीर्यं तच्च तादृक्त्ययि सलिलनिधे किंतु विज्ञाप्यमेतत्स-
र्वोपायेन सैत्रावरुणिमुनिक्पादद्वयः काङ्क्षणीयाः ॥ ३९ ॥

क्षीरसागरः

दिशि दिशि गिरिग्रावाणः स्वां वमन्तु सरस्वतीं तुलयतु
मिश्रतामापातस्फुरद्बनिडम्बरान् । स परमपरः क्षीरोदन्वान्
यदीयमुदीर्यते मथितुरमृतं खेदच्छेदि प्रमोरनुमोदनम्
॥ ४० ॥ साकं आवगणैर्लुठन्ति मणयो बालार्कविम्बोपमा
नीरे नीरचरैः समं स भगवान्निद्राति नारायणः । एवं वीक्ष्य
तवाविवेकमथ च प्रौढिं परामुन्नतेः किं निन्दाम्यथवा
स्वावीमि कथय क्षीराणं त्वामहम् ॥ ४१ ॥

अगस्त्यः

शुनिर्जयति योगीन्द्रो महात्मा कुम्भसंभवः । येनैकः
चुलुके दृष्टौ दिव्यौ तौ मत्स्यकच्छपौ ॥ ४२ ॥ अखर्व-
पर्वगर्तेषु विच्छिन्नो यस्य वारिधिः । हा स एव मुनेः
पाणिरघस्ताद्विन्ध्यभूभृतः ॥ ४३ ॥ अल्पीयसैत्रं पयसा
यत्कुम्भः पूर्यते प्रसिद्धं तत् । ब्राह्मं तेजः पश्यत कुम्भो-
द्भूतः पयौ वार्धिम् ॥ ४४ ॥ गतोऽस्मि तीरं जलधेः पिपा-
सया स चापि शुष्कश्चुलुकीकृतो मया । न लक्ष्यते दोष-

लवोऽपि तोयधर्ममैव तत्कर्मफलं विजृम्भते ॥ ४५ ॥
कम्पन्ते गिरयः पुरंदरमिया मैनाकमुख्याः पुनः क्रन्दन्त्यम्बु-
धराः स्फुरन्ति वडवावक्रोद्धता वह्नयः । भो कुम्भोद्भव
मुच्यतां जलनिधिः स्वस्त्यस्तु ते साग्रतं निद्रालुश्रुथबाहुवह्नि-
कमलाश्लेषो हरिः सीदति ॥ ४६ ॥

रत्नानि

मणिर्लुठति पादेषु काचः शिरसि धार्यते । यथै-
वास्ते तथैवास्तां काचः काचो मणिर्मणिः ॥ ४७ ॥
अप्याकरसमुत्पन्ना मणिजातिरसंस्कृता । जातरूपेण कल्याणि
नहि संयोगमर्हति ॥ ४८ ॥ अनस्तमितसारस्य तेजसस्त-
द्विजृम्भितम् । येन पाषाणखण्डस्य मूल्यमल्पं वसुंधरा
॥ ४९ ॥ धन्योऽयं मणिरैकश्छिन्नो भिन्नश्च चक्रनिर्घटः ।
युक्तस्तेजोनिचयैर्धन्यो दुःखेऽपि योऽधिकामासः ॥ ५० ॥
अष्टं नृपतिकिरीटाङ्गमौ पतितं तिरोहितं रजसा । विधि-
विलसितेन रत्नं जनचरणविडम्बनां सहते ॥ ५१ ॥ वपुः-
पैरीणाहगुणेन तेभ्यो यशस्विनः किं मणयो भवन्ति ।
तथापि चूडासु महीपतीनां त एव खेलन्ति न गण्डशैलाः
॥ ५२ ॥ सिन्धुस्तरङ्गैरुपकल्प्य फेनान्तरत्नानि पङ्कैर्मलिनी-
करोति । तथापि तान्येव महीपतीनां किरीटकोटीषु पदं
लभन्ते ॥ ५३ ॥ विरम रत्न मुधा तरलायसे तव न कश्चि-
दिहास्ति परीक्षकः । विधिवशेन परिच्युतमाकरान्त्वमपि काच-
मणीकृतमीश्वरैः ॥ ५४ ॥ अनिभालित एव केवलं खनि-
गर्भे निधिरैव जीर्यतु । न तु सीदतु मूल्यहानितो वणिजा-
लोकनगोचरीकृतः ॥ ५५ ॥ समुद्रेणान्तःस्थस्तदमुवि तरङ्गै-
रकरुणैः समुत्क्षिप्तोऽस्मीति त्वमिह परितपं त्यज मणे ।
अवश्यं क्वापि त्वद्गुणपरिचयाकृष्टद्वयो नरेन्द्रस्त्वं कुर्या-
न्निजमुकुटकोटिप्रणयिनम् ॥ ५६ ॥ पयोधेः सर्वसं शिरसि
धृतवान् यं नृपगणः पणो यस्य क्षोणी चतुरदधिरीमावधि-
रभूत् । स एवायं देवाच्छबरवनितापाणिपतितो मणिर्मेघ-
ग्रीवाद्विगुणगुणबद्धो विहरति ॥ ५७ ॥ आघ्रातं पैरीलीढ-
मुग्रनखरैः क्षुण्णं च यच्चर्वितं क्षिप्तं यद्धत नीरसत्त्वकुपिते-
नेति व्यथां मा कृथाः । हे सद्गत्त तवैतदेव कुशलं यद्वा-
नरेणाग्रहादन्तःसारविचारणव्यसनिना चूर्णीकृतं नैऋतमा
॥ ५८ ॥ उत्तंसेषु न नर्तितः क्षितिमुजां न प्रेक्षकैर्लक्षितः
साकाङ्क्षं लुठितो न च स्तनतटे लीलावतीनां क्वचित् ।
कष्टं भोक्षिरमन्तरेण जलधेर्देवादिर्दृशीर्णोऽभवत्खेलन्याल-
कुलाङ्गचर्पणपरिक्षीणप्रमाणो मणिः ॥ ५९ ॥ ये गृह्णन्ति
हठात्पुणानि मणयो ये चाप्ययःखण्डकं ते दृष्टाः प्रतिधाम

१ इन्द्रभयेन. २ छादिताम्. ३ दैवद्विपाकेन. ४ विशालता.
५ आस्तादितम्. ६ तत्परेण. ७ पाषाणेन. ८ तेजोरोहितः.

१ भगवद्वारि. २ पाषाणसमूहः. ३ ब्राह्मणतेजःप्रभावः. ४ समुद्रजः.

दग्धमणयो विच्छिन्नसंख्याश्रिणम् । नो जाने किमभावतः
किमयवा दैवादहो श्रूयते नामाप्यत्र न तादृशस्य हि मणे
रत्नानि गृह्णाति यः ॥ ६० ॥ यन्मुक्तामणयोऽम्बुधेरुदरतः
क्षिप्ता महावीचिभिः पर्यन्तेषु लुठन्ति निर्मलरुचः स्पष्टाद्दृष्टासा
इव । तत्तस्यैव परिक्षयो जलनिधेर्द्वीपान्तरालम्बिनो रत्नानां
तु परिग्रहव्यसनिनः सन्त्येव सांयात्रिकाः ॥ ६१ ॥ यत्रा-
नुल्लिखिताख्यमेव निखिलं निर्माणमेतद्विधेरुत्कर्षप्रतियोगि-
कल्पनमपि न्यक्कारकोटिः परा । याताः प्राणभृतां मनोरथ-
गतीरुल्लङ्घ्य यत्संपदस्तस्यामासमणीकृताश्मसु मणेरश्मत्व-
मेवोचितम् ॥ ६२ ॥ काचाः काञ्चनभूषिताः कति न वा
मुष्णन्ति रत्नश्रियं मौलौ वा कति नोद्ब्रह्मन्त्यपधियस्तानेव
रत्नभ्रमात् । अक्षणां ये पुनरुन्मुजन्ति तिमिरं येनाम रत्नाकरः
सिन्धुस्ते पृथगेव हन्त मणयस्तेष्वप्यभिज्ञाः पृथक् ॥ ६३ ॥

वज्रमणिः

यस्य वज्रमणेर्मदे मियन्ते लोहसूचयः । करोति तत्र किं
नाम नारीनखविलेखनम् ॥ ६४ ॥

कौस्तुभमणिः

न श्वेतांशुवदन्धकारदलनादुद्घोषिते रोदसी नाप्यैरावत-
बधिरस्तदितिजत्रासः कृतो वासवः । नो चिन्तामणिरत्नवज्रि-
मुवने छिन्ना विपद्वाश्रिणां भूत्वा तस्य हरेरुरःप्रणयिना किं
कौस्तुभेनार्जितम् ॥ ६५ ॥

चन्द्रकान्त-सूर्यकान्तौ

सोमकान्तो मणिः स्वच्छः सूर्यकान्तस्तथा न किम् ।
उद्गारे तु विशेषोऽस्ति तयोरमृतवह्नयः ॥ ६६ ॥

चन्द्रकान्तः

सुधाकरकरस्पर्शाद्बहिर्भवति सर्वतः । चन्द्रकान्तमणेस्तेन
मृदुत्वं लोकविश्रुतम् ॥ ६७ ॥

स्फटिकः

स्फटिकस्य गुणो योऽसौ स एवायाति दोषताम् । धत्ते
स्वच्छतया छायां यस्तां मलवतामपि ॥ ६८ ॥

मरकतः

त्यज निजगुणामिमानं मरकत पतितोऽसि पैमरे
वणिजि । काचमणेरपि मौल्यं लभसे यत्तदपि ते श्रेयः
॥ ६९ ॥ केनासीनः सुखमकरुणेनाकरादुद्धृतस्त्वं विकृतं
वा सममिलयितः केन वाऽस्मिन्कुदेशे । यस्मिन्वित्तव्यय-
भरसहो ग्राहकत्वावदास्तां नास्ति भ्रातर्मरकतमणे त्वत्परीक्षा-
क्षमोऽपि ॥ ७० ॥ आसीत्पूर्वं विमलजलधौ मण्डनं भूपतीनां
नारीणां च प्रबलमुकुटे काञ्चनेन प्रसज्जात । तन्नीबद्धः
कथमिदमहो काचखण्डेन सार्धं मिल्मीकण्ठे मरकतमणे
कामवस्थां गतोऽसि ॥ ७१ ॥

माणिक्यम्

पौरस्त्यैर्दाक्षिणात्यैः स्फुरदुरमतिभिर्मित्र पाश्चात्यसंघै-
रौदीच्यैर्यत्परीक्ष्य क्षितिपतिमुकुटे न्यासि माणिक्यमेकम् ।

१ नौकाभ्यामारिणः २ हीरकमणेः ३ नीचे ४ भूषणम्
५ काचमणिना ६ सह

यद्येतस्मिन्कथंचित्कथयति कृपणः कोऽपि मालिन्यमने
प्रेक्षावन्तस्तदा तं निरवधिजडतामन्दिरं संगिरन्ते ॥ ७२ ॥

काचः

अज्ञतया प्रेम्णा वा चूडामणिमाकलय्य काचमणिम्
चपतिर्वहते शिरसा तेनासौ न ह्यनर्घ्यमणिः ॥ ७३ ॥

शङ्खः

अन्तःकुटिलतां विभ्रच्छङ्खः स खलु निष्ठुरः ।
हुंकरोति यदा ध्मातस्तदैव बहु गण्यते ॥ ७४ ॥ जै-
रुचराते चिरं झिझी वर्त्मनि तरं समारुह । दिग्व्यापि
शब्दगुणे शङ्खः संभावनाभूमिः ॥ ७५ ॥ कीटगृहं कुं-
लोऽन्तःकठिनः क्षाराम्बुसंभवः शून्यः । शङ्खः श्रीपि-
निकटे केन गुणेन स्थितिं लेभे ॥ ७६ ॥ जलनिधौ वसं
धवलं वैपुर्भुरिपोरपि पाणितले स्थितिः । इति समस्तगुण-
न्वित शङ्ख मो कुटिलता हृदये न निवारिता ॥ ७७ ॥
ध्वनिरतिमधुरः शुचित्वमुच्चैर्जनिरपि शङ्ख नैदीनतस्तवाभूत् ।
अवगतमखिलं बहिस्तवेदं कुटिलतरं पुनरन्तरं न वि-
॥ ७८ ॥ क वाऽम्भोधौ जन्म क च वपुरिदं कुन्दधवलं
चावासस्थानं कृतमहह विष्णोः करतलम् । क नीचानामने
परिणतिरियं चुम्बनविधावितीवायं शङ्खः करुणकरुणं रोषि-
मुहुः ॥ ७९ ॥ तातः क्षीरनिधिः स्वसा जलधिजा आत्
सुरेशद्रुमः सौजन्यं सह कौस्तुभेन शुचिता यस्य द्विजे-
दपि । धिक्कर्माणि स एव कम्बुरधुना पाखण्डकान्ताये
विश्रान्तः प्रतिवासरं प्रतिगृहं मैक्ष्येण कुक्षिमरिः ॥ ८० ॥

पाञ्चजन्यः

सर्वांशपरिपूरिहुंकृतिमदो जन्मापि दुग्धोदधेर्गोविन्-
ननचुम्बि सुन्दरतरं पूर्णेन्दुबिम्बाद्रुपुः । श्रीरेषा सहजा गुण-
किमपरं मण्यन्त एते हि यत्कौटिल्यं हृदि पाञ्चजन्य म-
तस्तेनातिलज्जामहे ॥ ८१ ॥ शङ्खाः सन्ति सहस्रशो जल-
निधेर्वीचिच्छदाघटिताः पर्यन्तेषु लुठन्ति ये दलज्जैः कल्प-
यितक्षमातलाः । एकः कोऽपि स पाञ्चजन्य उदभूदाश्चर्चयाम
सतां यः संवर्तभरक्षमैर्मधुरिपोः श्वासानिलैः पूर्यते ॥ ८२ ॥

नद्यन्योक्तयः

तदिनि चिराय विचारय विन्ध्यमुवस्तव पवित्राणी ।
शुष्यन्त्या अपि शुक्तं किं खलु रथ्योदकादानम् ॥ १ ॥
कतिपयदिवसस्थायी पूरो दूरोन्नतोऽपि भविता ते । तदिनि
तदद्रुमपातनपातकमेकं चिरस्थायि ॥ २ ॥ यास्यति जल-
समयस्तव च समृद्धिर्लघ्वीर्यसी भविता । तदिनि तदद्रु-
पातनपातकमेकं चिरस्थायि ॥ ३ ॥ कुलं गन्मीराश्रयता

१ अमृत्यः २ कौटिल्यम् ३ नदीनः सरित्पतिस्तत्परा
४ कुन्दपुष्पवच्चुम्बम् ५ मणिनी ६ लक्ष्मीः ७ मत्स्यतारः

नथन्योक्तयः, तडागान्योक्तयः

२१९

कञ्जोर्लेर्जनय लोकविभ्रान्तिम् । वीतपयोधरलक्ष्मीः कस्य न
चरणैर्विलङ्घयसि ॥ ४ ॥ मलयस्य गिरेरपत्यमादौ तदनु
भ्रातृमती पटीरवृक्षैः । किमु चित्रमपांनिधेः कलत्रं तटिनी
काचन मौक्तिकानि सते ॥ ५ ॥ नावर्तो न च तरल-
स्तरंगमाला नेदानीं जलरयजा रवाः करालाः । सैव त्वं
तटिनि तटद्रुमान्विपाद्य प्रौढानामपयशसामिवासि पात्रम्
॥ ६ ॥ छायां प्रकुर्वन्ति नमन्ति पुष्पैः फलानि यच्छन्ति
तटद्रुमा ये । उन्मूल्य तानेव नदी प्रयाति तैरंगिणां क
व्रतिपन्नमस्ति ॥ ७ ॥ न वारयामो भवतीं विशन्तीं वर्षा-
नदि स्रोतसि जह्नुजायाः । न युक्तमेतत्तु पुरो यदसा-
स्तरंगमङ्गान्प्रकटीकरोषि ॥ ८ ॥

गङ्गा

यद्यपि दिशि दिशि सरितः परितः परिपूरिताम्भसः
सन्ति । तदपि पुरंदरतरुणीसंगतिसुखदायिनी गङ्गा ॥ ९ ॥
स किमु सहेतु सुधांशुः सरहरमालानलज्वालाः । शिशिरैः
शीकरनिवहैः सिञ्चति सुरनिम्नगा नो चेत् ॥ १० ॥

शोणः

आजन्मस्थितयो महीरुह इमे कूले समुन्मूलिताः
कञ्जोलाः क्षणमङ्कुराः पुनरमी नीताः परामुन्नतिम् ।
अन्तर्ग्रहपरिग्रहो बहिरपि आम्रान्ति गन्धद्विपा आतः शोण
न सोऽस्ति यो न हसति त्वत्संपदां विह्वलान् ॥ ११ ॥

तडागान्योक्तयः

आगच्छतामपूर्णानां पूर्णानामपि गच्छताम् । यदध्वनिं
न संघटा घटानां किं सरोवरम् ॥ १ ॥ अयमवसरः
सरस्ते सलिलैरुपकर्तुमर्थिनामनिशम् । इदमतिमुलमं चाम्भो
भवति पुरा जलधराभ्युदये ॥ २ ॥ कस्य त्वं न क्षपयति
पिबति न कस्तव पयः प्रविश्यान्तः । यदि सन्मार्गसरोवरं
नको न कोऽमधिवसति ॥ ३ ॥ तानि तानि कमलानि
तज्जलं तानि षट्पदकुलानि ते खगाः । सर्वमेकपद एव
विच्युतं पङ्कशेषमचिरादभूत्सरः ॥ ४ ॥ विहगैर्गतं मधुकै-
रश्रितं प्रकरैः प्रयातमपि पद्मदशाम् । विभवे गते सकल-
मेव गतं भुवमेकमश्नति यशः सरसः ॥ ५ ॥ आपेदिरे-
ज्वरपथं परितः पतङ्गा शृङ्गा रसालमुकुलानि समाश्रयन्ति ।
संकोचमर्षति सरस्त्वयि दीनदीनो मीनो नु हन्त कतमां
गतिमभ्युपैतु ॥ ६ ॥ इत्युत्पां संपत्तावति च सलिलानां
त्वमधुना न तृष्णामार्तानां हरसि यदि काँसार सहसा ।
निर्दावे चैषांशौ किरति परितोऽङ्गारनिकरं कृशीभूतः

१ पुष्पैः सह फलानि ददतीत्यर्थः- २ तरंगवच्चपलत्वमावानाय-
३ अशीकृतम्- ४ इन्द्रजीणां रम्भोर्वद्यादीनां समागमसुखदात्री-
५ आकाशमार्गम्- ६ प्रामुख्येति सति- ७ हे सर- ८ मीनो- ९ सूर्य-

केशामहह परिहर्तासि खलु ताम् ॥ ७ ॥ कौशः क्रीडतु
कूर्दतां च कुररः कङ्कः परिष्वज्यतां मैदुर्माद्यतु सारसश्च
रसतु प्रोड्डीयतां टिटिमः । मेकाः सन्तु बका वसन्तु चरतु
खच्छन्दमाटिस्तटे हंसः पद्मसरः कुतः कतिपयैर्हसैर्विना
श्रीस्तव ॥ ८ ॥ एतस्मिन्मरुमण्डले परिचलत्कल्लोलकोलाहल-
क्रीडत्कङ्कमपङ्कमङ्कविलसन्निःशङ्कमत्स्यत्रजम् । केनेदं विक-
सत्कुशेशयकुटीकोणकणत्पट्पदं' स्नेहप्रीणितपाण्यमुज्ज्वलजलं
चक्रे विशालं सरः ॥ ९ ॥ स्तोकाभ्यःपरिवर्तिताङ्गशफरी-
ग्रासार्थिनः सर्वतो लप्सन्ते बकटिट्टिमप्रभृतयः स्वल्पेषु
साधु स्थितिम् । सद्यः शोषमुपांगतेऽद्य सरसि श्रीसद्यपद्या-
करे तस्मिन्कृजिनीविलासरचयो हंसाः क यासन्त्यमी
॥ १० ॥ माद्यद्दिग्गजदानलितकरटप्रक्षालनक्षोभिता व्योम्नः
सीम्नि विचेरुप्रतिहता यस्मोर्मयो निर्मलाः । कथं भाग्य-
विपर्ययेण सरसः कल्यान्तरस्थायिनस्तस्याप्येकबकप्रचारकल्लवं
कालेन जातं जलम् ॥ ११ ॥ रे पद्माकर यावदस्ति भवतो
मध्ये पयः पूरितं तावच्चक्रचकोरकङ्कुररश्रेणीं समुल्लासय ।
पश्चात्त्वं समटद्वकोटचटुलत्रोटीपुटव्याहतिनुव्यत्कर्कटकर्पर-
व्यतिकरैर्निन्दास्पदं याससि ॥ १२ ॥ याते मय्यचिरा-
न्निदाघमिहिरैज्ज्वालाशतैः शुष्कतां गन्ता कं प्रति पान्थ-
संततिरसौ संतापमालकुल । एवं यस्य निरन्तराधिपटलै-
र्नित्यं वपुः क्षीयते धन्यं जीवनमस्य मार्गसरसो धिक्वारि-
धीनां जनुः ॥ १३ ॥ सोपानानि तिरोहितानि पदवी छन्ना
तुणैर्नूतनैः कालुष्यं पयसां विलोक्य शनैरुड्डीय हंसा
गताः । माधुर्यं न मधुव्रतोदितगिरां पद्मानि मयानि के
मेकानामिह गर्जितं परमहो बृच्चैव नष्टं सरः ॥ १४ ॥
आपूर्येत पुनः स्फुरच्छफरिकासारोर्मिभिर्वारिभिर्मय्योऽपि प्रवि-
जृम्भमाणनलिनं पश्येम तोयाशयम् । इत्याशाशततन्तु-
बद्धहृदयो नक्तंदिवं दीनधीः शुष्यत्यातपशोपितस्य सरसस्तैरि-
जरत्सारसः ॥ १५ ॥ उद्धानाम्बुदवर्धमानशिखिनीकेका-
तिरेकाकुले संप्राप्यं सलिलं स्थलेष्वपि सदा निस्तर्पवर्षागमे ।
मीष्ममीष्ममटे परस्परभयादालोच्यमानं मुहुर्दीनं मीनकुलं न
पालयसि चेत्कासार का सारता ॥ १६ ॥ सौवर्णः कमलाकरः
शशिशिलासोपानबन्धकमो वारि क्षीरसहोदरं तटतरुश्रेणी-
मुखाः क्षोणयः । सर्वे ते रुचिरं सरोवरं परं निन्यः कुतोऽयं
विधिः कूटग्राहमयात्रयान्ति विमुखाः पान्था निदाघेऽप्यमी
॥ १७ ॥ उड्डीतं विहगैर्द्वितं जलचरैः इमान्तर्गतं कच्छपैः
पाठीनैः पृथुपङ्कपीटलुठनाद्यस्मिन्मुहुर्दृष्टम् । तस्मिन्नेव

१ खेलतु- २ जलकाकः- ३ सूर्यः- ४ गमिष्यति- ५ मनो-
व्यापारपरामि- ६ मार्गे यत्सरोवरं तस्य-

दग्धमणयो विच्छिन्नसंख्याश्रितम् । नो जाने किमभावतः
किमथवा दैवादहो श्रूयते नामाप्यत्र न तादृशस्य हि मणे
रत्नानि गृह्णाति यः ॥ ६० ॥ यन्मुक्तामणयोऽम्बुधेरुदरतः
क्षिप्ता महावीचिभिः पर्यन्तेषु लुठन्ति निर्मलरुचः स्पष्टाट्टहासा
इव । तत्तस्यैव परिक्षयो जलनिघेर्द्धीपान्तरालम्बिनो रत्नानां
तु परिग्रहव्यसनिनः सन्त्येव सांयात्रिकाः ॥ ६१ ॥ यत्रा-
नुलिखितास्यमेव निखिलं निर्माणमेतद्विधेरुत्कर्षप्रतियोगि-
कल्पनमपि न्यक्कारकोटिः परा । याताः प्राणमृतां मनोरथ-
गतीरुल्लङ्घ्य यत्संपदस्तस्यामासमणीकृताश्मसु मणेरश्मत्व-
मेवोचितम् ॥ ६२ ॥ काचाः काञ्चनभूषिताः कति न वा
मुष्णन्ति रत्नश्रियं मौलौ वा कति नोद्वहन्त्यपधियस्तानेव
रत्नभ्रमात् । अक्ष्णां ये पुनरुन्मज्जन्ति तिमिरं येनाम रत्नाकरः
सिन्धुस्ते पृथगेव हन्त मणयस्तेष्वप्यभिज्ञाः पृथक् ॥ ६३ ॥

वज्रमणिः

यस्य वैज्रमणेर्मेदे भिद्यन्ते लोहसूचयः । करोति तत्र किं
नाम नारीनखविलेखनम् ॥ ६४ ॥

कौस्तुभमणिः

न श्वेतांशुवदन्धकारदलनादुद्बोधिते रोदसी नाप्यैरावत-
बन्धिरस्तदितिजत्रासः कृतो वासवः । नो चिन्तामणिरत्नवञ्चि-
मुवने छिन्ना विपद्वाऽर्थिनां भूत्वा तस्य हरेरुरःप्रणयिना किं
कौस्तुभेनार्जितम् ॥ ६५ ॥

चन्द्रकान्त-सूर्यकान्तौ

सोमकान्तो मणिः खच्छः सूर्यकान्तस्तथा न किम् ।
उद्गारे तु विशेषोऽस्ति तयोर्मृतवह्नयः ॥ ६६ ॥

चन्द्रकान्तः

सुधाकरकरस्पर्शाद्द्विर्भवति सर्वतः । चन्द्रकान्तमणस्तेन
मृदुत्वं लोकविश्रुतम् ॥ ६७ ॥

स्फटिकः

स्फटिकस्य गुणो योऽसौ स एवायाति दोषताम् । धत्ते
खच्छतया छायां यस्तां मलवतामपि ॥ ६८ ॥

मरकतः

त्यज निजगुणाभिमानं मरकत पतितोऽसि पैमरे
वणिजि । काचमणेरपि मौल्यं लभसे यत्तदपि ते श्रेयः
॥ ६९ ॥ केनासीनः सुखमकरुणेनाकरादुद्धृतस्त्वं विकृतं
वा समलक्षितः केन वाऽस्मिन्कुदेशे । यस्मिन्वित्तव्यय-
भरसहो ग्राहकस्तावदास्तां नास्ति आतर्भरकतमणे त्वत्परीक्षा-
क्षमोऽपि ॥ ७० ॥ आसीत्पूर्वं विमलजलधौ मेण्डनं भूपतीनां
नारीणां च प्रबलमुकुटे काञ्चनेन प्रसज्जात् । तन्नीबद्धः
कथमिदमहो काचखण्डेन सार्धं मिळीकण्ठे मरकतमणे
कामवसां गतोऽसि ॥ ७१ ॥

माणिक्यम्

पौरस्त्यैर्वाक्षिणालैः स्फुरदुरमतिभिर्मित्र पाश्चात्यसंघै-
रौदीच्यैर्यत्परीक्ष्य क्षितिपतिमुकुटे न्यासि माणिक्यमेकम् ।

१ नौकाव्यापारिणः २ क्षीरकमणेः ३ नीचे ४ मृणमः
५ काचमणिना ६ सह

यद्येतस्मिन्कथंचित्कथयति कृपणः कोऽपि मालिन्यमणे
प्रेक्षावन्तस्तदा तं निरवधिजडतामन्दिरं संगिरन्ते ॥ ७२ ॥

काचः

अज्ञतया प्रेम्णा वा चूडामणिमाकलय्य काचमणिम्
रूपतिर्वहते शिरसा तेनासौ न ह्यनर्घ्यमणिः ॥ ७३ ॥

शङ्खः

अन्तःकुटिलतां विप्रच्छङ्खः स खलु निष्ठुरः ।
हुंकरोति यदा ध्मातस्तदैव बहु गण्यते ॥ ७४ ॥ जल-
रुचरांते चिरं झिझी वर्त्मनि तरं समारुह । दिग्वापि
शब्दगुणे शङ्खः संभावनाभूमिः ॥ ७५ ॥ कीटगृहं कुं-
लोऽन्तःकठिनः क्षाराम्बुसंभवः शून्यः । शङ्खः श्रौषि-
निकटे केन गुणेन स्थितिं लेभे ॥ ७६ ॥ जलनिधौ वसं-
धवलं वैपुर्भुरिपोरपि पाणितले स्थितिः । इति समस्तगुण-
न्वित शङ्ख मो कुटिलता हृदये न निवारिता ॥ ७७ ॥
ध्वनिरतिमधुरः शुचित्वमुच्चैर्जनिरपि शङ्ख नैदीनतस्तवाभूत् ।
अवगतमखिलं बहिस्तवेदं कुटिलतरं पुनरन्तरं न वि-
॥ ७८ ॥ क वाऽम्भोघौ जन्म क च वपुरिदं कुन्दधवलं
चावासस्थानं कृतमहह विष्णोः करतलम् । क नीचानां
परिणतिरियं चुम्बनविधावितीवायं शङ्खः करुणकरुणं रोषि-
मुहुः ॥ ७९ ॥ तातः क्षीरनिधिः स्वसा जलधिजा आत्
सुरेशद्रुमः सौजन्यं सह कौस्तुभेन शुचिता यस्य द्विजे-
दपि । धिक्कर्माणि स एव कम्बुरधुना पाखण्डकान्तार्क-
विश्रान्तः प्रतिवासरं प्रतिगृहं मैक्ष्येण कुक्षिमरिः ॥ ८० ॥

पाञ्चजन्यः

सर्वाशापरिपूरिदुङ्कृतिमदो जन्मापि दुग्धोदधेर्गोविन्-
ननचुम्बि सुन्दतरं पूर्णेन्दुविम्बाद्वपुः । श्रीरेषा सहजा गुण-
किमपरं मण्यन्त एते हि यत्कौटिल्यं हृदि पाञ्चजन्यं स-
तस्तेनातिलज्जामहे ॥ ८१ ॥ शङ्खाः सन्ति सहस्रशो जल-
निधेर्वैचिच्छदाघटिताः पर्यन्तेषु लुठन्ति ये दलजतैः कल्प-
पितृक्षमातलाः । एकः कोऽपि स पाञ्चजन्य उदभूदाश्चैव वा-
सतां यः संवर्तभरक्षमैर्मधुरिपोः श्वासानिलैः पूर्यते ॥ ८२ ॥

नद्यन्योक्तयः

तदिनि चिराय विचारय विन्ध्यमुवस्तव पवित्राणां ।
शुष्यन्त्या अपि युक्तं किं खलु रथ्योदकादानम् ॥ १ ॥
कतिपयदिवसस्यायी पूरो दूरोन्नतोऽपि भविता ते । तदि-
तदद्रुमपातनपातकमेकं चिरस्थायि ॥ २ ॥ यासति जल-
समयस्तव च समृद्धिर्लवीर्यसी भविता । तदिनि तदद्रु-
पातनपातकमेकं चिरस्थायि ॥ ३ ॥ कुलं गन्मीराशक

१ अमृत्यः २ कौटिल्यम् ३ नदीनः सरित्पतिरुज्ज्वलः
४ कुन्दपुष्पवन्धुभ्रष्टः ५ मतिनी ६ लक्ष्मीः ७ मल्लतारः

नथन्योक्तयः, तडागान्योक्तयः

२१९

कञ्जोर्लेर्जनय लोकविभ्रान्तिम् । वीतपयोधरलक्ष्मीः कस्य न
चरौर्विलङ्घ्यासि ॥ ४ ॥ मलयस्य गिरेरपत्यमादौ तदनु
प्रातुमती पटीरवृक्षैः । किमु चित्रमपांनिधेः कलत्रं तटिनी
काचन मौक्तिकानि सते ॥ ५ ॥ नावर्तो न च तरल-
स्तरंगमाला नेदानीं जलरयजा रवाः करालाः । सैव त्वं
तटिनि तटद्रुमान्विपात्य प्रौढानामपयशसामिवासि पात्रम्
॥ ६ ॥ छायां प्रकुर्वन्ति नमन्ति पुष्पैः फलानि यच्छन्ति
तटद्रुमा ये । उन्मूल्य तानेव नदी प्रयाति तैरंगिणां क
प्रतिपन्नमस्ति ॥ ७ ॥ न वारयामो भवतीं विशन्तीं वर्षा-
नदि स्रोतसि जह्नुजायाः । न युक्तमेतत्तु पुरो यदसा-
स्तरंगमङ्गान्त्रकटीकरोषि ॥ ८ ॥

गङ्गा

यद्यपि दिशि दिशि सरितः परितः परिपूरिताम्भसः
सन्ति । तदपि पुरंदरतरुणीसंगतिसुखदायिनी गङ्गा ॥ ९ ॥
स किमु सहेतु सुधांशुः सरहरमालानलज्वालाः । शिशिरैः
शीकरनिबहैः सिञ्चति सुरनिम्नगा नो चेत् ॥ १० ॥

शोणः

आजन्मस्थितयो महीरुह इमे कूले समुन्मूलिताः
कञ्जोलाः क्षणमङ्कुराः पुनरमी नीताः परामुन्नतिम् ।
अन्तर्ग्रहपरिग्रहो बहिरपि आम्रान्ति गन्धद्विपा आतः शोण
न सोऽस्ति यो न हसति त्वत्संपदां विह्वलान् ॥ ११ ॥

तडागान्योक्तयः

आगच्छतामपूर्णानां पूर्णानामपि गच्छताम् । यदध्वनि
न संघटा घटानां किं सरोवरम् ॥ १ ॥ अयमवसरः
सरस्ते सलिलैरुपकर्तुमर्थिनामनिशम् । इदमतिमुलमं चाम्भो
भवति पुरा जलधराभ्युदये ॥ २ ॥ कस्य त्वं न क्षपयति
पिबति न कस्तव पयः प्रविश्यान्तः । यदि सन्मार्गसरोवर
नको न कोडमधिवसति ॥ ३ ॥ तानि तानि कमलानि
तज्जलं तानि षट्पदकुलानि ते खगाः । सर्वमेकपद एव
विच्युतं पङ्कशेषमचिरादभूत्सरः ॥ ४ ॥ विहगैर्गतं मधुकै-
रक्षितं प्रकरैः प्रयातमपि पद्मदशां । विगवे गते सकल-
नेव गतं भुवमेकमध्वति यशः सरसः ॥ ५ ॥ आपेदिरे-
र्ज्वरपथं परितः पतङ्गा मृङ्गा रसालमुकुलानि समाश्रयन्ति ।
संकोचमध्वति सरस्त्वयि दीनदीनो मीनो नु हन्त कतमां
गतिमभ्युपैतु ॥ ६ ॥ इत्यथां संपत्तावति च सलिलानां
त्वमधुना न तृष्णामार्तानां हरसि यदि काँसार सहसा ।
निर्दावे चैण्डाशौ किरति परितोऽङ्गारनिकरं कृशीभूतः

१ पुष्पैः सह फलानि ददतीत्यर्थः- २ तरंगवच्चपलत्वमावानाय-
३ अशीकृतम्- ४ इन्द्रजीणां रम्भोर्वेद्यादीनां समागमसुखदात्री-
५ आकाशमार्गम्- ६ प्रामुख्येति सति- ७ हे सरः- ८ मीमे- ९ सूर्यः-

केषामहह परिहर्तासि खलु ताम् ॥ ७ ॥ कौशः क्रीडतु
कूर्दतां च कुररः कङ्कः परिष्वज्यतां मृदुर्माद्यतु सारसश्च
रसतु प्रोड्डीयतां टिट्ठिमः । मेकाः सन्तु बका वसन्तु चरतु
स्वच्छन्दमाटिस्तटे हंसः पद्मसरः कुतः कतिपयैर्हसैर्विना
श्रीस्तव ॥ ८ ॥ एतस्मिन्मरुमण्डले परिचलत्कञ्जोलकोलाहल-
क्रीडत्कङ्कमपङ्कमङ्कविलसन्निःशङ्कमत्स्यत्रजम् । केनेदं विक-
सत्कुशेशयकुटीकोणकणत्पट्पदं' स्रैणप्रीणितपाण्यमुज्ज्वलजलं
चक्रे विशालं सरः ॥ ९ ॥ स्तोकाभ्यःपरिवर्तिताङ्गशफरी-
ग्रासार्थिनः सर्वतो लप्सन्ते बकटिट्ठिमप्रभृतयः स्वल्पेषु
साधु स्थितिम् । सद्यः शोषमुपांगतेऽद्य सरसि श्रीसद्यपद्या-
करे तस्मिन्कञ्जिनीविलासरुचयो हंसाः क यासन्त्यमी
॥ १० ॥ माद्यद्दिग्गजदानलितकरटप्रक्षालनक्षोभिता व्योम्नः
सीम्नि विचेरुप्रतिहता यस्मोर्मयो निर्मलाः । कथं मान्य-
विपर्ययेण सरसः कस्यान्तरस्थायिनस्तस्याप्येकबकप्रचारकलुषं
कालेन जातं जलम् ॥ ११ ॥ रे पद्माकर यावदस्ति भवतो
मध्ये पयः पूरितं तावच्चक्रचकोरकङ्कुरश्रेणीं समुल्लासय ।
पश्चात्त्वं समट्टकटचटुलत्रोटीपुटव्याहतिनुव्यत्कर्कटकर्पर-
व्यतिकरैर्निन्दास्पदं याससि ॥ १२ ॥ याते मय्यचिरा-
न्निदाघमिहिरैज्ज्वालाशतैः शुष्कतां गन्ता कं प्रति पान्य-
संततिरसौ संतापमालाकुल । एवं यस्य निरन्तरौधिपटलै-
र्नित्यं वपुः क्षीयते धन्यं जीवनमस्य मार्गसरसो धिक्वारि-
धीनां जनुः ॥ १३ ॥ सोपानानि तिरोहितानि पदवी छन्ना
तुणैर्नूतनैः कालुष्यं पयसां विलोक्य शनैरुड्डीय हंसा
गताः । माधुर्यं न मधुव्रतोदितगिरां पद्मानि महानि के
मेकानामिह गर्जितं परमहो बृच्चैव नष्टं सरः ॥ १४ ॥
आपूर्येत पुनः स्फुरच्छफरिकासारोर्मिभिर्वारिभिर्मृग्योऽपि प्रवि-
जृम्भमाणनलिनं पश्येम तोयाशयम् । इत्याशाशततन्तु-
बद्धहृदयो नक्तंदिवं दीनधीः शुष्यत्यातपशोषितस्य सरसस्तीर-
जरत्सारसः ॥ १५ ॥ उद्धानाम्बुदवर्धमानशिखिनीकेका-
तिरेकाकुले संप्राप्यं सलिलं स्थलेष्वपि सदा निस्तर्पवर्षागमे ।
मीष्मग्रीष्ममटे परस्परभयादालोच्यमानं मुहुर्दीनं मीनकुलं न
पालयसि चेत्कासार का सारता ॥ १६ ॥ सौवर्णः कमलाकरः
शशिशिलसोपानबन्धकमो वारि क्षीरसहोदरं तटतरुश्रेणी-
मुखाः क्षौण्यः । सर्वे ते रुचिरं सरोवर परं निन्द्यः कुतोऽयं
विधिः कूटप्राहमयात्रयान्ति विमुखाः पान्था निदाघेऽप्यमी
॥ १७ ॥ उड्डीतं विहगैर्धृतं जलचरैः इमान्तर्गतं कच्छपैः
पाठीनैः पृथुपङ्कपीठछुताद्यस्मिन्मुहुर्धृच्छितम् । तस्मिन्नेव

१ खलु- २ जलकाकः- ३ सूर्यः- ४ गमिष्यति- ५ मनो-
व्यापारपरामर्शः- ६ मार्गे यत्सरोवरं तस्य-

सरसकालजलदेनागत्य तच्चेष्टितं येनाकुम्भनिमग्नवन्यकरिणां
यूयैः पयः पीयते ॥ १८ ॥ हंसैर्लब्धप्रशंसैस्तरलितकमलस्र-
स्तरङ्गैस्तरंगैर्नरैर्नर्तगर्भीरैश्चपलवक्त्रकुलत्रासलीनैश्च मीनैः ।
पालीरुदद्रुमालीतलमुखशयितस्त्रीप्रणीतैश्च गीतैर्माति प्रक्रीड-
दातिस्तवसलिलचलचक्रवाकस्तडागः ॥ १९ ॥

मानसम्

नो वा कियन्तः परितः स्फुरन्ति जलाशया निर्मल-
भूरितोयाः । सदावदातं परमेकमेव हंसस्य विश्रामपदं
वदन्ति ॥ २० ॥

कूपान्योक्तयः

हे कूप त्वं चिरं जीव स्वल्पतोये बहुव्ययः । गुणवद्विक्त-
पात्राणि प्राप्नुवन्ति हि पूर्णताम् ॥ १ ॥ रे कूप जीवना-
गार यदि दातृत्वमिच्छसि । तदा त्वं गुणवत्पात्रमेकं वा
संनिधौ कुरु ॥ २ ॥ अमुना मरुकूपेन के के नाम न
वद्धिताः । रुदत्पथिकनेत्राम्बुपिच्छिलप्रान्तभूमिना ॥ ३ ॥
संगुणैः सेवितोपान्तो विनतैः प्राप्तदर्शनः । नीचोऽपि कूपः
सत्पात्रैर्जीवेनार्थे समाश्रितः ॥ ४ ॥ यद्यपि बहुगुणगम्यं
जीवनमेतस्य कूपमुत्थस्य । जयति तथापि विवेको दानं
पात्रानुमानेन ॥ ५ ॥ नितैरां नीचोऽस्मीति त्वं खेदं कूप
मा कदापि कृथाः । अत्यन्तसंसहृदयो यतः परेषां गुण-
ग्रहीतासि ॥ ६ ॥ चित्रं न तद्यदयमम्बुधिरम्बुदौघसिन्धुप्र-
वाहपरिपूर्णया महीयान् । त्वं त्वर्थिनामुपकरोषि यदल्पकूप
निष्पीड्य कुक्षिकुहरं हि महत्त्वमेतत् ॥ ७ ॥ दिनमवसितं
विश्रान्ताः स त्वया मरुकूप हे परमुपकृतं शेषं वक्तुं वयं
न पुनः क्षमाः । भवति सुकृतैरध्वन्यानामशेषजलो भवानि-
यमपि घनच्छाया भूयात्तवोपतटं शमी ॥ ८ ॥ मीमंश्याम-
प्रतनुवदन कूरपातालकुक्षिक्रोडप्रान्तोपहितविभवसाय किं
ते ब्रवीमि । येन त्वत्तः समभिलषितं वाञ्छतः क्षुद्र कूप
क्राम्यन्मूर्तेर्भवति सहसा कस्य नाधोमुखत्वम् ॥ ९ ॥

मरुस्थलान्योक्तयः

मरौ नास्त्येव सलिलं कृच्छ्राद्यद्यपि लभ्यते । तत्कटु
स्तोकमुष्णं च न करोति वितृष्णताम् ॥ १ ॥ सत्पादपात्वि-
पुलपल्लवपुष्पमारसं पत्तरीतवपुषः फलमारनम्रान् । यो मञ्जु-
सिञ्जितशकुन्तशताश्रितोरुशाखान्मरौ मृगयते न ततोऽस्ति
मुखः ॥ २ ॥ पायं पायं पिब पिब पयः सिद्ध सिद्धाङ्गमङ्गं
भूयो भूयः कुरु कुरु सखे मञ्जनोन्मज्जनानि । एषोऽशेष-

१ रक्षुसहितैः पक्षैः-गुणयुक्तैः २ उदकाधेयः ३ अत्यन्तम् ४ निम्नः
५ रसयुक्तं हृदयं यस्य ६ मीमं भयंकरं दयार्थं अन्धकारयुक्तत्वात्
प्रतनु संकुचितं मुखं यस्य

श्रमशमपटुर्दुःखिताध्वन्यबन्धुः सिन्धुर्दरीमवतु भवतो
पान्थ पन्थाः ॥ ३ ॥ कल्याणं नः किमपिच्छि
जीवनार्थं यतस्त्वं छित्त्वा वृक्षानहह दहसि
झारकार । नन्वेतस्मिन्नशनिपिशुनैरातपैराकुलानामप्यन्त
मशरण मरुप्रान्त रे कोऽप्युपायः ॥ ४ ॥ किमसि वि
किं चोन्मादी क्षणादमिलक्ष्यसे पुनरपि सखे प्रेषा
काचन ते क्रिया । स्वयमजलदां जानानोऽपि प्रविश्य
स्थलीं शिशिरमधुरं वारि प्राप्तुं यदध्वग वाञ्छसि ॥ ५ ॥
भो भोः किं किमकाण्ड एव पतितस्त्वं पान्थ कान्था
स्तत्तादृक्पतितस्य मे खलमतिः सोऽयं जलं गच्छते
अस्थानोपगतामकालमुलभां तृष्णां प्रति क्रुध्य हे त्रैलोक्ये
प्रथितप्रभावमहिमा मार्गोऽस्त्यसौ मारवः ॥ ६ ॥

दावानलान्योक्तयः

हे दावानल शैलाग्रवासिनः साधुशाखिनः । युष्म
त्वया दग्धाः प्रेरितेन प्रेमज्जने ॥ १ ॥ यस्यां महत्त्व
भवन्ति गुणिनोऽमितौ घनुर्दण्डाः । दहतस्तां वंशालि को
वहे विवेकस्ते ॥ २ ॥ दवदहनादुत्पन्नो धूमो घनताम
वपैतम् । यच्छमयति तद्युक्तं सोऽपि च दवमेव विवि
॥ ३ ॥ अन्युन्नतेऽपि जलदे जगदेकसारसाधारण
हारिणि हा यदेते । उल्लासलसललितं तरवो न वाति
दावपावक स तावक एव दोषः ॥ ४ ॥ छाया
सुकुलानि च यस्य विश्वमाह्लादयन्ति सहकारमही
आमृष्य तस्य शिखया नवपल्लवानि मञ्जासि रे दव
हताश कष्टम् ॥ ५ ॥ दुर्दैवप्रभवप्रमज्जनमयादुःख
हानेतांसत्त्वगुणाश्रयानकरुणः शुष्यन्किमुन्माद्यसि । म
र्वेनहव्यवाह यदमी दग्धार्धदग्धा अपि द्रष्टव्यास्तव त्व
द्विलयिनो नामापि न ज्ञायते ॥ ६ ॥ विष्वक्ता सुग
विधुरतां नीताः स्थलीदेवता धूमैरन्तरिताः स्वभावमलिन
मही तापिता । मसीकृत्य सपुष्पपल्लवफलैर्नम्रान्महा
नुद्वृत्तेन दवानलेन विपिनं वल्मीकशेषं कृतम् ॥ ७ ॥
दिकचक्रं तृणमखना कवलितं मूलान्यपि क्षमारहा
ग्धानि न चार्भकोऽपि हरिणीयूथस्य शोपीकृतः । अ
विपिनौकतोऽपि मुनयः पुष्टाः कृतान्तक्रियां कृत्वा
वह्निना किमधुना शान्तेन दीप्तेन वा ॥ ८ ॥

वडवानलः

तेजांसि यस्य प्रथमं प्रयान्ति वारां प्रवाहेण स वारि
अयं पुनर्वाहवनामधेयः समुद्रमापीय विमर्ति तेजः ॥ १ ॥

१ अनुचितस्नाने २ वायुभिः ३ अर्धस्याः ४ वेणुपङ्क्तिः ५

न्योमचरान्योक्तयः

गरुडः

दामोदरुदराहितमुवनं यो वहति लीलया गरुडः ।
कस्य तरोरुपरिष्ठास्त्रिन्नोऽसौ श्रान्तिमपनयतु ॥ १ ॥ अहि-
रहिरिति संभ्रमपदमितरजनः किमपि कातरो भवतु ।
विहंगपतेराहारे स तु सरलमृणालदलरुचिरः ॥ २ ॥

हंसः

कंसोरिचरणोद्भूतसिन्धुकलोलललितम् । मन्ये हंस
मनो नीरे कुल्यानां रमते न ते ॥ ३ ॥ अस्ति यद्यपि
सर्वत्र नीरं नीरजमण्डितम् । रमते न मरालस्य मानसं
मानसं विना ॥ ४ ॥ एकेन राजहंसेन या शोभा सरसो
भवेत् । न सा बकसहस्रेण परितस्तीरवासिना ॥ ५ ॥
हंसः श्वेतो बकः श्वेतः को भेदो बकहंसयोः । नीरक्षीर-
विभागे तु हंसो हंसो बको बकः ॥ ६ ॥ बककोयष्टिभिर्जुष्टे
पल्लवे मानसं कुतः । मोदते हि मरालस्य सन्मानसविहा-
रिणः ॥ ७ ॥ अपसरणमेव शरणं मौनं वा तत्र राज-
हंसस्य । कटु रटति निकटवर्ती वाचाटष्टिभिर् यत्र ॥ ८ ॥
यदि नाम देवगत्या जगदसरोजं कदाचिदपि जातम् ।
अबकनिकरं विकिरति तर्कि कृकवाकुत्रि हंसः ॥ ९ ॥
नीरक्षीरविवेके हंसालसं त्वमेव तनुषे चेत् । विश्वसिन्न-
धुनान्यः कुलव्रतं पालयिष्यति कः ॥ १० ॥ सैव सैव
सरसी रमणीया यत्र यत्र बलते तव रागः । राजहंस
रसिक स्मरणीया श्रीमता तदपि मानसकेलिः ॥ ११ ॥
गाङ्गमम्बु सितमम्बु यामुनं कज्जलममुमयत्र मज्जतः ।
राजहंस तव सैव शुभ्रता चीयते न च न चापचीयते ॥ १२ ॥
कंचिदेव समयं समागतं त्वां न विस्मरति शश्वदम्बुजम् ।
मानसे विहर हंस मानसे मा विमुञ्च पुनरस्य सौहृदम्
॥ १३ ॥ यत्रापि कुत्रापि भवन्ति हंसा हंसा महीमण्डल-
मण्डलानि । हानिस्तु तेषां हि सरोवराणां येषां मरालैः सह
विप्रयोगः ॥ १४ ॥ अम्मोजिनीवनविलासनमेव हन्त
हंसस्य हन्तु नितरां कुपितो विधाता । न त्वस्य दुग्धजल-
भेदविधिप्रसिद्धां वैदेग्यकीर्तिमपहर्तुमसौ समर्थः ॥ १५ ॥
यज्ञाङ्गनाजनमनोहरहारिगीतराजीवरेणुकणकीर्णपिशङ्गतो-
याम् । रम्यां हिमाचलनदीं प्रविहाय हंस हे हे हताश वद
कां दिशमुत्सुकोऽसि ॥ १६ ॥ स्थित्वा क्षणं पिततपक्षति-
नान्तरिक्षे मातङ्गसङ्गकलुषां नलिनीं विलोक्य । उत्पन्नमन्यु-
परिधर्धनरिः स्वनेन हंसेन साश्रु परिबृत्य गतं नलिन्याः
॥ १७ ॥ रे राजहंस किमिति त्वमिहागतोऽसि योऽसौ बकः
स इह हंस इति प्रतीतः । तद्गम्यतामनुपदेन पुनः स्वभूमौ

यावद्वदन्ति न वकं खलु मूढलोकः ॥ १८ ॥ ये वर्धिताः
कनकपङ्कजरेणुमण्ये मन्दाकिनीविलनीरतरंगमङ्गैः । ते
सांप्रतं विधिवशात्खलु राजहंसाः शैवालजालजटिलं जल-
माश्रयन्ति ॥ १९ ॥ हा हन्त मानससरःसलिलावतंस रे
राजहंस पयसोः प्रविवेचनाय । चेच्छक्तिमान्खलु मवान्न
तदा किमु स्यात्किंवा कपोत उत वा कलविङ्कपोतः ॥ २० ॥
नेदं सरः सरसवारि न वारिजं वा नैतन्मधूनि मधुपाः सह-
वासिनो वा । हेमारविन्दवनवासविलासभाजो रे हंस मान-
सजुषस्तव मानसेऽपि ॥ २१ ॥ हंसः प्रयाति शनकैर्यदि
यातु तस्य नैसर्गिकी गतिरियं नहि तत्र चित्रम् । गत्या
तया जिगमिषुर्वक एव मूढश्चेतो दुनोति सकलस्य जनस्य
नूनम् ॥ २२ ॥ मुक्ता मृणालपटली भवता निपीतान्य-
मूनि यत्र नलिनानि निषेवितानि । रे राजहंस वद तस्य
सरोवरस्य कृत्येन केन भवितासि कृतोपकारः ॥ २३ ॥ तरौ
तीरोद्भूते कचिदपि दलाच्छादिततनुः पतद्वापसायां गमय
विषमां प्रावृषमिमाम् । निवृत्तायां तस्यां सरसि सरसोत्कु-
ल्लनलिने स एव त्वं हंसः पुनरपि विलासास्त इह ते
॥ २४ ॥ गतं तद्गाम्भीर्यं तटमपि चितं जालिकशतैः सखे
हंसोत्तिष्ठ त्वरितमश्रुतो गच्छ सरसः । न यावत्पद्मान्तःकल-
षिततनुर्भूरिविलसद्बकोऽसौ वाचालश्चरणयुगलं मूर्ध्नि कुरुते
॥ २५ ॥ पुरा सरसि मानसे विकचसारसालिस्खल्यराग-
सुरमीकृते पयसि यस्य यातं वयः । स पल्लवजलेऽधुना
मिलदनेकमेकौकुले मरालकुलनायकः कथय रे कथं वर्त-
ताम् ॥ २६ ॥ वातान्दोलितपङ्कजस्थितरजःपुञ्जाङ्गरागो-
ज्ज्वलो यः शृण्वन्कलकूजितं मधुलिहां संजातहर्षः पुरा ।
कान्ताचक्षुषुपुटपवर्जितविसग्रासग्रहेऽप्यक्षमः सोऽयं संप्रति
हंसको मरुगतः कौपं पयो याचते ॥ २७ ॥ यो दिव्या-
म्बुजलोलमत्तमधुप्रोद्गीतरम्यं सरस्त्यक्त्वा मानसमल्पवा-
रिणि रतिं व्रजति कैदारिके । तस्यालीक्युखाशया परिमव-
क्रोडीकृतस्थाधुना हंससोपरि टिट्ठिमो यदि पदं घत्तेऽत्र
को विषयः ॥ २८ ॥ अन्या सा सरसी मराल मुनिभिर्-
चीरसोपानिकाविन्यस्तांसिलतण्डुलान्कवल्यन्धोऽसि इहै-
मुखैः । एषा पक्ष्णवापिका कमलिनीखण्डेन गुसात्स-
मिर्व्याघ्रैस्त्वद्विधमुग्धवधनविधौ कं नाम नो सूच्यते
॥ २९ ॥ कस्त्वं लोहितैल्लोचनासचरणो हंसः कुतो
मानसात्किं तत्रास्ति सुवर्णपङ्कजवनान्यम्भः सुधासंनि-
भम् । रत्नानां निचयाः प्रवालमणयो वैद्वर्धरोहाः कचिच्छ-
म्बूका अपि सन्ति नेति च वकैराकर्ण्य हीहीकृतम् ॥ ३० ॥
यः संतापमपाकरोति जगतां यश्रोपकारक्षमः सर्वेषामश्रुता-

१ उदरे आहितं स्थापितं मुवनं ब्रह्माण्डं येन. २ श्रान्तः-
३ गरुडस्य. ४ विष्णुः. ५ कृत्रिमसरिताम्. ६ मानससरोवरम्.
७ संकरसंचयम्. ८ ताम्रचूडः. ९ चातुर्वर्गः

१ अल्पजलाशयजले. २ दर्दुरन्याते. ३ रक्तम्. ४ जलशुक्रवः

त्मकेन वपुषा प्रीणाति नेत्राणि यः । तस्याप्युन्नतिमम्बुदस्य
सहसे यन्न त्वमेतावता वर्णेनैव परं मराल धवलः कृष्ण-
श्रित्त्रैरसि ॥ ३१ ॥ आकारः कमनीयता कुलगृहं लीला-
लसा सा गतिः संपर्कः कमलालयैः कलतया लोकोत्तरं
कूजितम् । यख्येयं गुणसंपदस्ति महती तस्यातिमव्यस ते
संरन्ध्रत्वमसद्गुह्यकलहे नाहं सहे हंस हे ॥ ३२ ॥ नद्यो
नीचगता दुरापपयसः कूपाः पयोराशयः क्षारा दुष्टबकोट-
संकटतटोद्देशास्तडागादयः । इत्थं भूतल आकलय्य सक-
लानम्मोनिवेशानिति त्वां भो मानस संसारन्युनरसौ हंसः
समभ्यागतः ॥ ३३ ॥ हंसी वेत्ति परागपिञ्जरतनुः कुत्रापि
पद्माकरे प्रेयान्मे बिसकन्दलीकिसलयं मुञ्जे ह्ययं निर्धृतः ।
नो जानाति तपस्विनी यदनिशं जम्बालमालोडयञ्चैवाला-
ङ्कुरमप्यसौ न लभते हंसो विशीर्णच्छदः ॥ ३४ ॥
प्रम्लाना नलिनी जलानि किरणैः सूर्यस्य शोषं यथुर्नाशं प्राप
विहंगमावलिरियं तृष्णाविशीर्णक्षणा । एते तीरमहीरुहा
अपि पतत्पत्रश्रियोऽद्यापि रे कोऽयं राजमराल शुष्कसरसी-
तीरे रतिप्रक्रमः ॥ ३५ ॥ एषा पुष्करिणी मराल मलिनै-
रुच्छन्ना कुवीथीजलैर्यस्यामन्नतया विधेरकृपया चेद्वस्तुमाका-
ङ्क्षसे । विश्रम्भो वकमण्डलेषु विनयो मेकेषु संवन्धिता
रात्र्यन्धेषु विधीयतां कृमणता कोयष्टिकश्रेणिषु ॥ ३६ ॥
पीतं येन पुरा पुरंदरपुरे रम्भोरुकेलिस्खलन्मन्दाराङ्कुरकर्ण-
पूरसुरभि स्वर्गापगायाः पयः । सोऽयं मारववारि पामरवधू-
पादारपणमोच्छलत्पङ्कातङ्कितमेकमिन्नमधृणो हंसः समाशंसते
॥ ३७ ॥ काके काष्ण्यमलौकिकं धवलमा हंसे निसर्ग-
स्थितो गाम्भीर्यं महदन्तरं वचसि यो भेदः स किं कथ्यते ।
एतावत्सु विशेषणेष्वपि सखे यत्रेदमालोक्यते के काकाः
खलु के च हंसशिशवो देशाय तस्यै नमः ॥ ३८ ॥ क्रुद्धो-
लूकनखप्रपातविगलत्पक्षा अपि स्वाश्रयं ये नोज्झन्ति पुरीष-
पुष्टवमुषस्ते केचिदन्ये द्विजाः । ये तु स्वर्गतरंगिणीविसलता-
लेशेन संवर्धिता गाङ्गा नीरमपि त्यजन्ति कलुषं ते राजहंसा
वयम् ॥ ३९ ॥ भो हंसास्तावदम्भोरुहकुहररजोरजिताङ्गाः
सहेलं हंसीभिः पद्मखण्डे मधुरमधुकरारावरम्ये रमध्वम् ।
यावन्नायं दुरन्तो हरगलगरलव्यालजालालिनीलोन्मील-
न्मेघमालामलिनसकलदिग्बान्धलोऽभ्येति कालः ॥ ४० ॥

मधुकरः

सैरजस्कां पाण्डुवर्णां कण्टकप्रैकराङ्गिताम् । केतकीं
सेवसे हन्त कथं रौलम्भ निरूप ॥ ४१ ॥ फलानां च
दलानां च सन्तु ते ते विवेकिनः । मकरन्दविशेषज्ञो
मिलिन्दमपहाय कः ॥ ४२ ॥ पलाशकुसुमभ्रान्त्या शुक्रतुण्डे
पतत्यलिः । सोऽपि जम्बूफलभ्रान्त्या तमलिं धर्तुमिच्छति

१ रजोयुक्ताम् २ समूहः ३ अमरः ४ निर्लज्जः ५ अमरः

॥ ४३ ॥ क्वचित्क्वचिदयं यातु स्थातुं प्रेमवशंवदः ।
विसरति तत्रापि राजीवं अमरो हृदि ॥ ४४ ॥ अप्र-
यूथीषु मालतीषु चिरं मिल । मा पुनः पङ्कजाप्य-
शून्यं मनः कृथाः ॥ ४५ ॥ मधुपे मालतीपुष्पं स्त-
यातुमुद्यते । हन्त दैवादुपागम्योपात्तमारण्यकेन तव ॥ ४६ ॥
मधुकर तव करनिकरैः किं किं क्रान्तं वनं न कुसुमा-
तद्गद सरसिजकमले लब्धं किंचिददन्यतस्तत्किम् ॥ ४७ ॥
गौरी चम्पककलिकामपहाय भ्रान्तदुर्बुद्धे । शाल्मलि-
दलेषु खैरं गुञ्जन्न लज्जसे मधुप ॥ ४८ ॥ मैदनमवलोक्य
निष्फलमनित्यतां बन्धुजीवकुसुमानाम् । वनसुगम्य-
संप्रति जातो जैपासक्तः ॥ ४९ ॥ अपसर मधुकर दू-
मलबहुलेऽपि केतकीकुसुमे । इह न हि मधुकर-
भवति परं धूलिधूसरं वदनम् ॥ ५० ॥ कृत्वापि को-
अमरयुवा पुरत एव कमलिन्याः । अभिलषति कु-
कलिकां मधुलिहि मलिने कुतः सत्यम् ॥ ५१ ॥ येनो-
मरन्दे दैलदरविन्दे दिनान्यैनायिपत । कुटजे खलु के-
तेने हा मधुकरेण कथम् ॥ ५२ ॥ अमरतरु-
सेवनसंपूर्णकामस्य । पुष्पान्तरसेवेयं अमरस्य वि-
महती ॥ ५३ ॥ इह रूपमात्रसारे चित्रगते कनक-
न रसो नापि च गन्धो मधुकर बन्धो मुधा अमसि ॥ ५४ ॥
अपनीतपरिमलान्तरकथे पदं न्यस्य देवतरु-
कुसुमे । पु-
न्तरेऽपि गन्तुं बाञ्छसि चेद्भ्रमर घन्योऽसि ॥ ५५ ॥
नेऽपि रागपूर्णां विकासेतवदनामनल्पजलेऽपि ।
चपलेऽपि च सरसां अमर कथं वा सरोजिनीं त-
॥ ५६ ॥ नन्दनजन्मा मधुपः सुरतरु-
कुसुमेषु पीतमकर-
दैवादवनिमुपेतः कुटजे कुटजे समीहते वृत्तिम् ॥ ५७ ॥
दूरतया स्थूलतया नीलतया दानलो-
पैर्मधुपैः । आ-
मिमराजधिया हन्ताभूदन्ततो महिषः ॥ ५८ ॥ ने-
विपिने कटे नेष्टथ मालतीनिकरे । तर्हि जीवति
मूलकमकरन्दविन्दुना यदलिः ॥ ५९ ॥ पवनापनीत-
दूरोदकपूरपद्मिनीलुब्धः । अपरिक्षतस्वपक्षो गन्ता
पदं मधुपः ॥ ६० ॥ कति कति न लताः कलिताः
रता चञ्चरीकरसिकेन । नलिनि भवन्मधु मधुरं
तत्तदेव परिपीतम् ॥ ६१ ॥ मधुकर मा कुरु शोकं
करीरुमस्य कुसुमेषु । घनतुहिनपातदलिता कथं उ-
मालती मिलति ॥ ६२ ॥ यस्तोषं न गतः कमलेषु

१ पीतवर्णः २ मदनवाणाख्यं पुष्पम् ३ जपापुष्पं लज्ज-
पक्षे-जपे जपन आसक्तः ४ दूरं गच्छ ५ प्रचुरपुष्परसे ६ नि-
सितकमले ७ नीतानि ८ इच्छा ९ विस्तारिता कुतेति कथं
१० कल्पवृक्षः ११ सौगन्ध्यम्

कम्पकबकुलकुलेषु । तस्यालेर्यदि निम्बे वासः कथय कथं
न भवत्युपहासः ॥ ६३ ॥ आलिङ्गसे चारुलतां लवङ्गीमा-
नुषसे चाम्बुजिनीं क्रमेण । तां चूतवल्लीं मधुप प्रकामं
संताड्यसेव पदैः किमेतत् ॥ ६४ ॥ वेत्तवचा तुल्यरुचां
बधूनां कर्णाग्रतो गण्डतलगतानि । शृङ्गाः सहेलं यदि
नापतिष्यन्कोऽवेदयिष्यन्नवचम्पकानि ॥ ६५ ॥ किं
न पश्यसि महेन्द्रदिश्रुखे शीतदीधितिरेसाबुदश्चति ।
मीलितैव नलिनीह मा कृथास्तन्मधुव्रत मुधा गता-
गतम् ॥ ६६ ॥ चक्षरीक चतुरोऽसि चन्द्रि-
कावैभवे कुमुदिनीं निषेवसे । भास्करे जयिनि पुष्करे
नवे प्रोत्तिषन्नवदलेऽनुरज्यसि ॥ ६७ ॥ नीरजान्यपि
निषेव्य निर्भरं नीरसानि कुटजानि बाञ्छसि ।
चञ्चलत्वमिह चक्षरीक ते साहसं कथमिदं विमोक्ष्यसि ।
॥ ६८ ॥ पीतमत्र मधु यापिताः क्षपा शृङ्ग सर्वमचिरेण
विस्मृतम् । झीनमानसुषमां हिमागमे पश्चिनीं यदिह नाव-
लोके ॥ ६९ ॥ कुन्दकुञ्जलमुपास्यता त्वया यत्र शीत-
समयोऽतिवाहितः । चक्षरीक परिहीनसौरमा रोचते न
भवते सरोजिनी ॥ ७० ॥ अमर अमता दिगन्तराणि कचि-
दासादितमीक्षितं श्रुतं त्रा । वद सत्यमपास्य पक्षपातं
यदि जांतीकुसुमानुकारि पुष्पम् ॥ ७१ ॥ अभिनवनलिनी-
विनोदलुब्धो मुकुलितकैरविणीवियोगभीरुः । अमति मधु-
करोऽयमन्तराले श्रयति न पङ्कजिनीं कुसुद्वतीं वा ॥ ७२ ॥
अलिरयं नलिनीदलमध्यगः कमलिनीमकरन्दमदालसः ।
विधिवशात्परदेशसुपागतः कुटजपुष्परसं बहु मन्यते ॥ ७३ ॥
अपि दलमुकुले बकुले यया पदमघायि कदापि न हेलया ।
अहह सा सहसा विधुरे विधौ मधुकरी बदरीमनुसेवते ॥ ७४ ॥
यदपि मेकगणेन निषेवितं प्रकटकण्टककोटिसम-
न्वितम् । तदपि पङ्कजमेति मधुव्रतः सुरससौरमसुन्दरता-
श्रयम् ॥ ७५ ॥ आनन्दाः स्तवकमरेण पल्लविन्यः शोभन्ते
कति न लताः परागपूर्णाः । आमोदे मधुनि च मार्दवे च
तासां यो मेदः स खलु मधुव्रतैकवेधः ॥ ७६ ॥ निःशङ्कं
गजपतिगण्डदानधारामाराध्य अमर दिनान्यमून्यनैषीः ।
यावन्न स्फुरति करालकर्णतालस्तावत्त्वं नय नलिनीवनी-
सुपेल ॥ ७७ ॥ रात्रिर्गमिष्यति भविष्यति सुप्रभातं मास्त्रा-
देष्यति हसिष्यति पङ्कजश्रीः । इत्थं विचिन्तयति कोशगते
द्विरेके हा हन्त हन्त नलिनीं गज उज्जहार ॥ ७८ ॥
अन्यासु तावदुपमर्दसहासु शृङ्ग लोलं विनोदय मनः सुम-
नोलतासु । सुरधामैजातरजसं कलिकामकाले बालां कंदर्पयति

१ उपमर्दं सहन्ते ताः २ सत्पुण्यम् ३ लुब्धमिति यावत् ३ अनु-
त्पन्नपरागम् ४ अयोग्ये काले ५ दूषयति

किं नवमालिकायाः ॥ ७९ ॥ फुल्लेषु यः कमलिनीकमलोदरेषु
चूतेषु यो विलसितः कलिकान्तरस्थः । पश्याद्य तस्य मधु-
पस्य शरद्वपाये कृच्छ्रेण वेणुविवरे दिवसाः प्रयान्ति
॥ ८० ॥ ये वर्षिताः करिकपोलमर्देन शृङ्गाः प्रोत्फुल्लपङ्कज-
रजःसुरमीकृताङ्गाः । ते सांप्रतं प्रतिदिनं क्षपयन्ति कालं
निम्बेषु चार्किकुसुमेषु च दैवयोगात् ॥ ८१ ॥ एणीदृशः
श्रवणसीमि यदानयन्ति तेनैव तस्य महिमा नवचम्पकस्य ।
त्वं तत्र नो विहरसे यदि शृङ्ग तेन नैतस्य किंचिदपि तत्तु
तवैव हानिः ॥ ८२ ॥ सानन्दमेष मकरन्दमिहारविन्दे
विन्देत षट्पदयुवेति जनैरटङ्कि । दैवादकाण्डपरिसुद्रितपुण्ड-
रीककोषादभूदहह निःसरणं पुमर्थः ॥ ८३ ॥ आजन्म-
कल्पतरुकाननकामचारी यत्कौतुकादुपगतः कुटजं मिलिन्दः ।
तत्कर्मणः सुसदृशं फलमेतदेव यदप्याप्य साम्यमधुना मधु-
मक्षिकामिः ॥ ८४ ॥ मा गा विषादमलिपोतक केतकीना-
मन्तर्निगूढमनवाप्य मधुप्रकर्षम् । लामः स एव परमो ननु
कण्टकानां श्रेणीभिरक्षतशरीरतया प्रयासि ॥ ८५ ॥ नालि-
ङ्गिता नवलवङ्गलता न वापि संभाविता विटपिनः कल-
गुञ्जितेन । आसादिता सपदि काचन रीतिरन्या माकन्द-
कोरकमुदीक्ष्य मधुव्रतेन ॥ ८६ ॥ मन्दारमेदुरमरन्दरसाल-
साङ्गः स्वर्नागरीनयननन्दन एष शृङ्गः । दैवादुपेत्य जगती-
मगतिर्विषीदञ्छाखोटकोटरकुटीषु निलीय शेते ॥ ८७ ॥
किं केतकीपरिमलोत्थितगन्धलुब्धो गुञ्जन्मन्मन्मर बाञ्छसि
रन्तुमेताम् । तत्कण्टकैः परिवृतामतुलामगम्यां संत्यज्यतां
व्रज निकुञ्जलतां सपुष्पा ॥ ८८ ॥ इह सरसि सहर्षे
मैत्र्यु गुञ्जाभिरामं मधुकर कुरु केलिं सार्धमम्भोजि-
नीभिः । अनुपममकरन्दामोददत्तप्रमोदा त्यजति वत न
निद्रां मालती यावदेषा ॥ ८९ ॥ अमर मरणभीतिं मुञ्च
चाम्प्येषुपुष्पे विहर हर तदीयं सौरभं सौहृदेन । मधुकर
सुकरं चेद्वस्तु हस्तेन लब्धुं भवतु तदुपभोगोऽनिष्टमिष्टं फलं
वा ॥ ९० ॥ गन्धैराङ्गा जगति विविता केतकी स्वर्णवर्णा
पद्मभ्रान्त्या क्षुधितमधुपः पुष्पमध्ये पपात । अन्धीभूतस्तदनु
रजसा कण्टकैश्छिन्नपक्षः स्थातुं गन्तुं क्षणमपि सखे नैव
शक्तो द्विरेफः ॥ ९१ ॥ दृष्ट्वा सैकीतोऽमवदलिरसौ लेख्य-
पक्षं विशालं चित्रं चित्रं किमिति किमिति व्याहरन्निष्पात ।
नासिन्वान्वो न च मधुकणा नास्ति तत्सौकुमार्यं घूर्णन्मूर्ध्वा
वत नतशिवा ब्रीडया निर्जगाम ॥ ९२ ॥ सदम्भोजाम्भोजं
परिषजति संगोगरहितो गतोऽमन्दे कुन्दे बहति मकरन्दं
न हि मनः । ततो मन्येऽरण्ये कचिदधिकपुण्येऽपि ललितो
लवङ्गीमासङ्गी भजति नवशृङ्गीपरिवृढः ॥ ९३ ॥ निरानन्दः

१ मधुरम् २ रवं कुरु ३ महदाकारः

कौन्दे मधुनि विधुरो बालबकुले न साले सालम्बो लवमपि
लवङ्गे न रमते । प्रियङ्गौ नासङ्गं रचयति न चूतेऽपि रमते
सरलक्ष्मीलीलाकमलमधुपानं मधुकरः ॥ ९४ ॥ श्रियो
वासाम्बोजे त्रिदिवसरिदम्बोजकुहरे हरेर्नामीपद्मे मधु मधु-
करो यः किल पपौ । स दैवादुन्मीलतपनकरतापव्यतिकर-
व्यथाकम्पः संप्रत्यतरुमरुभूमौ विचरति ॥ ९५ ॥ लता-
स्तास्तास्तादृष्टधुरसवतीः पङ्कजवनीः समालिङ्गंश्चुम्बन्नय-
मगमयद्भरिसमयम् । इदानीं चेन्नीचे विचरति रुचरेष
लकुचे कुचेष्टेयं घातुर्भवति नहि बाच्यो मधुकरः ॥ ९६ ॥
मधूके माध्वीकं पिबसि शतपत्रेऽभिरमसे मधूलीमिश्रान्त-
मधुप सहकारेऽपि रमसे । वसन्ते वासन्तीमधु मधुरम-
श्नासि बहुशो दुरावेशोऽयं ते तदपि कुटजे यद्विचरसि
॥ ९७ ॥ अमन्त्रैरं आतर्भ्रमर नवयूथेषु बहुशो
मधूलीमन्विष्यन्कुसुमदवनवीथीषु विचर । वसन्तप्रारम्भस्फु-
रितमधुसंभारसुभगो न ते विसर्तव्यः कचन सहकार-
व्यतिकरः ॥ ९८ ॥ अये मधुप मा कृया बत वृथा मनो-
दीनतां तुषारसमये लताशतनिषेवणव्याकुलः । इयं पुरत एव
ते सरसपुष्पमासोदये रसालनवमञ्जरी मधुञ्जरी जरीजृम्भते
॥ ९९ ॥ नो मल्लीमयमीहते न मजते मत्तमकुम्भस्थलीं
वासन्तीं सहते न चन्दनवनीमालम्बते न क्वचित् । जाती-
मेव हृदीश्वरीमिव महानन्दैककन्दाङ्कुरां ध्यायन्निवृत्तिमेति
षट्पदयुवा योगीव वीतभ्रमः ॥ १०० ॥ किं कापि प्रलया-
नलैर्विदपिनो निर्दह्य मल्लीकृताः किंस्विदेवगजेन पङ्कजवनं
निष्कन्दमुन्मूलितम् । किंवा हन्त कुतान्तकेसरिमयाच्यक्तो
मदः कुञ्जैर्येनासिन्विरसे करीरकुसुमे हा मृङ्ग विश्राम्यसि
॥ १०१ ॥ यस्याः संगमवाञ्छया न गणिता वाप्यो विनि-
श्रोलया यामालिङ्ग्य ससुत्सुकेन मनसा यातः परां निर्वृ-
त्तिम् । मग्नां तामवलोक्य चन्दनलतां मृङ्गेण यज्जीव्यते
धैर्यं नाम तदस्तु तस्य न पुनः स्नेहानुरूपं कृतम् ॥ १०२ ॥
कृष्ण सां बकुलावली कवलितोत्ते ते रसालद्रुमाः पृष्टास्ते-
ऽपि विनिद्रपुष्पपटलीपीतातपाः पादपाः । आतर्भृङ्ग दवा-
क्षिना वनमिदं बल्मीकशेषं कृतं किं त्वं संप्रति काननान्तर-
परिसन्दाय मन्दायसे ॥ १०३ ॥ दूरादुज्झति चम्पकं न
च मजत्यम्बोजराजीरजो नो जिघ्रत्यपि पाटलापरिमलं घत्ते
न चूते रतिम् । मन्दारे यदनादरो विचकिलोपान्ते न संतु-
प्यते तन्मन्ये क्वचिदङ्ग मृङ्गतरुणेनासाविता मालती
॥ १०४ ॥ येनामोदिनि केसरस्य मुकुले पीतं मधु
स्वेच्छया नीता येन निशा शशाङ्कधवला पद्मोदरे शारदी ।

आन्तं येन मदप्रवाहमलिने गण्डस्थले दन्तिनां लो-
मृङ्गयुवा करीरविटपे बभ्राति तुष्टिं कुतः ॥ १०५ ॥ अ-
र्भाम्य लवङ्गवल्लीषु पिब स्वैरं नवाम्बोरुहं माध्वीमा-
कामधूनि मधुराण्याकण्ठमास्वादय । कसादापतितो-
केतकमिदं यस्मिन्नुदीर्णं रजो दृष्टिं लुम्पति सूचयः
चिताः कृन्तन्ति मर्माण्यपि ॥ १०६ ॥ आस्वाद्यात्र म-
षट्पद मदं मा गाः कषायाङ्कुरैर्माकन्दस्य पिकान्त्रावा-
वतो मूर्धानमध्यासितः । प्रत्यासन्नतमे पिकेऽपि
येनार्पिता तादृशी माध्वी तस्य विवेकविच्युतिरियं साधु-
मेतन्न ते ॥ १०७ ॥ नीतं जन्म नवीननीरजवने पीतं
स्वेच्छया मालत्याः कुसुमेषु येन सततं केली कृता हेल्प-
तेनेयं मधुगन्धलुब्धमनसा गुञ्जालता सेव्यते हा किं
कृतं स एव मधुपः कां कां दशां नागतः ॥ १०८ ॥
प्रारम्भे कुसुमाकरस्य परितो यस्योहसन्मञ्जरीपुञ्जे
गुञ्जितानि रचयंस्तानातनोरुत्सवान् । तस्मिन्नयं
शाखिनि दशां दैवात्कुशामश्नति त्वं चेन्मुक्षसि च-
विनयं नीचस्त्वदन्योऽस्ति कः ॥ १०९ ॥ सोऽपूर्वो-
विपर्ययविधिस्तत्कर्णयोश्चापलं दृष्टिः सा मैदविस्मृतसंप-
भूयसोक्तेन वा । सर्वं विस्मृतवानसि अमर हे यद्व-
ज्धाप्यसावैन्तः शून्यकैरो निषेव्यत इति आतः क एव
॥ ११० ॥ केतक्यः कटुकण्टकाः कुसुदिनी दोष-
न्मोदते जायन्ते विकलाः कलावति पुनः पङ्कुरहां पङ्क-
अन्यानि प्रसवानि षट्पदपदन्यासैरवाधि कपि-
आम्यति कल्पवृक्ष विपदामन्तर्भवन्तं विना ॥ १११ ॥
प्याम्रतरोरमुष्य वनिताकर्णवतंसोचितामाजिघ्रस्य-
मधुप हे जातोऽसि पूर्णोत्सवः । विसर्तुं भवतलप-
चितं तद्वन्धमिन्दीवरं यस्यास्वाद्य मधूलि चानतशिरो-
त्वयोहृञ्जितम् ॥ ११२ ॥ माकन्दे मधुपानमसु-
क्रीडा कदम्बद्रुमे दोलाखेलनकौतुकं कुबल्ये कः को-
वा विभ्रमः । येनाकारि मधुव्रतेन सहसा सोऽयं
मधौ माध्वीकं परिपीय पीवरतनुर्जीवत्यहो जीवनम् ॥ ११३ ॥
पीतं पङ्कजकानने मधु मया नीपेऽपनीतं वयो बन्धु-
बन्धुता विरचिता रक्तं रसालद्रुमे । किं चाकारि कु-
परिकरे क्रीडाकलाकौशलं कस्तद्वेत्तु विधीयतेऽयं
वृन्दस्य यद्वन्दनम् ॥ ११४ ॥

१ इच्छां करोति. २ माधवीलताम्. ३ गतभ्रमः. ४ कुतान्तः
कालः स एव केसरी सिंहः. ५ विचकिलः पुष्पभेदः. ६ शरत्संवन्धिनी.

१ अक्षिपापात्करिणां जिह्वापरिवृत्तिः; पक्षे, पूर्वविपरीतावि-
२ कर्णचापलं प्रसिद्धम्; पक्षे, पिशुनप्रतार्यत्वं च. ३ मद-
पक्षे, गर्वः. ४ स्वपरयोर्द्विधागः; पक्षे, आसन्नतासंविभागः. ५
पक्षे, वारकः. ६ सरन्ध्रः; पक्षे, धनरहितः. ७ शुण्डाः; पक्षे,

कोकिलः

समुद्रिरसि किं वाचः पुंस्कोकिल सुकोमलाः । श्वरेऽक्षि-
जहपाषाणगुरुनिर्घोषमैरवे ॥ ११५ ॥ तवैतद्वाचि माधुर्ये
जाने कोकिल कुत्रिमम् । प्रपोषितो यैस्तानेव जातपक्षो
ब्रह्मसि यत् ॥ ११६ ॥ रसालशिखरासीनाः शतं सन्तु
पतन्निगः । तन्मञ्जरीरसामोदं विदुरेव कुहमुखाः ॥ ११७ ॥
मद्रं मद्रं कृतं मौनं कोकिलैर्जलदागमे । वत्तारो दैर्दुरा
यत्र तत्र मौनं हि शोभते ॥ ११८ ॥ शृगालशशशार्दूल-
द्विपितं दण्डकावनम् । पञ्चमं गायतानेन कोकिलेन
प्रतिष्ठितम् ॥ ११९ ॥ काकः कृष्णः पिकः कृष्णः को
मेदः पिककाकयोः । वसन्तसमये प्राप्ते काकः काकः
पिकः पिकः ॥ १२० ॥ तावन्मौनेन नीयन्ते कोकिलैश्चैव
वासराः । यावत्सर्वजनानन्ददायिनी वाक्प्रवर्तते ॥ १२१ ॥
कोकिलोऽहं भवान् काकः समानः कालिमावयोः । अन्तरं
कथयिष्यन्ति काकलीकोविदाः पुनः ॥ १२२ ॥ संहकारे
चिरं स्थित्वा सलीलं बालकोकिल । तं हित्वाऽद्यान्वदृक्षे
विचरन् विलज्जसे ॥ १२३ ॥ कलकण्ठ यथा शोभा संह-
कारे भवद्भिरः । खदिरे वा पलाशे वा किं तथा साद्विचा-
र ॥ १२४ ॥ कोकिल कलमालापैरलमलमालोकसे
सालं किम् । शरनिकरमरितशरधिः शबरः सैरतीह पौरिसरे
सवतुः ॥ १२५ ॥ तर्किं खरसि न मुक्तं यत्किं रे
काकमन्दिरे पूर्वम् । सहकारकुसुमकाले हठेन कुरुषेऽधुना
पवम् ॥ १२६ ॥ तावत्कोकिलं विरसान्यापय दिवसा-
न्वान्तरे निवसन् । यावन्मिलदलिलालः कोऽपि रसालः
समुल्लसति ॥ १२७ ॥ एकस्त्वं गहनेऽस्मिन्कोकिल न
कलं कदाचिदपि कुर्याः । सौजात्यशङ्क्यामी न त्वां निमन्तु
निर्दयोः काकाः ॥ १२८ ॥ अयं कोकिल कुरु मौनं जल-
धरसमयेऽपि पिच्छिला भूमिः । विकसन्ति कुटजकदम्बे
वह्नि मेकैः कुतस्तवावसरः ॥ १२९ ॥ मलिनात्मना विरागः
प्रकटीकृत एव कोकिलकलेन । जीवनदानामुन्नतिसमये
वाच्यमीमवता ॥ १३० ॥ रे रे कोकिल मा मज मौनं
किंचिदुदय पञ्चमरागम् । नो चेत्त्वामिह को जानीते
काककदम्बकपिहिते चूते ॥ १३१ ॥ अस्यां सखे बधिर-
लोकनिवासभूमौ किं कूजितेन खलु कोकिलं कोमलेन ।
एते हि दैवहतकार्त्तदभिन्नवर्णं त्वां काकमेव कलयन्ति
कलानभिज्ञाः ॥ १३२ ॥ रे बालकोकिल करीरमरुखलीषु किं
दुर्विदग्धमधुरध्वनिमातनोषि । अन्यः स कोऽपि सैद्धारतर-
प्रवेशो राजन्ति यत्र तव विभ्रममाधितानि ॥ १३३ ॥ किं
कोमलेः कलरवैः पिक तिष्ठ तूष्णीमेते तु पागरनराः खर-

माकलय्य । को वा रटत्ययमये निकटे कट्टनि रे वध्यता-
मिति वदन्ति गृहीतदण्डाः ॥ १३४ ॥ तावच्चकोरचरणा-
युधचक्रवाकपारावतादिविहगाः कलमालपन्तु । यावद्वसन्त-
रजनीघटिकावसानमासाद्य कोकिलयुवा न कुहकरोति
॥ १३५ ॥ येनोषितं रुचिरपल्लवमञ्जरीषु श्रीखण्डमण्डलरसाल-
वने सदैव । दैवात्स कोकिलयुवा निपपात निम्बे तत्रापि
रुष्टवलिपुष्टकुलैर्विवादः ॥ १३६ ॥ हे कोकिलाखिललतासु
फलानि सन्ति संत्यज्य तानि ननु चूतलतां सपुष्पाम् ।
किं काङ्क्षसीह रमितुं फलमोक्तुकामो न ज्ञायसे नृपतिसेवक-
मीषणीयाम् ॥ १३७ ॥ परमृतशिशो मौनं तावद्विधेहि
नमस्तलोत्पतनविधये पक्षौ स्यातां न यावदिमौ क्षमौ । भुव-
मपरथा द्रष्टव्योऽसि सजातिविलक्षणध्वनितकुपितध्वाङ्ग-
श्रोटीपुटाहतजिर्जरः ॥ १३८ ॥ अहंशुवरवर्णिनीजनमदाय-
तोदव्रतस्फुरच्चतुरपञ्चमस्वरजितान्यपक्षिजः । रसालतरुणा
कृतामसमतुल्यतामात्मनो विहन्तुमिह कोकिलः फलिनमन्य-
मुद्रीक्षते ॥ १३९ ॥ कचिन्मिच्छीनादः कचिदतुल्यकालक-
लहः कचिक्कङ्कापवः कचिदपि कपीनां कलकलः । कचिदोरः
फेरैश्चनिरयमहो दैवघटनात्कथंकारं तारं रंसति चकितः
कोकिलयुवा ॥ १४० ॥ मूकीमूय तमेव कोकिल मधुं वन्धुं
प्रतीक्षस्य हे हेलोछासितमल्लिकपरिमलमोदानुकूलानिलम् ।
यत्रैतास्तव सूक्तयः सफलतामायान्त्यमी तूहसत्यांशुसं-
सृतो निदाघदिवसाः संतापसंदायिनः ॥ १४१ ॥ येनानन्द-
मये वसन्तसमये सौरम्यहेलामिलद्गङ्गालीमुखरे रसाल-
शिखरे नीताः पुरा वासराः । आः कालस्य वशेन कोकिलयुवा
सोऽप्यथ सर्वा दिशः खेलद्वयसचञ्चुषातविदलन्मूर्वा शुद्ध-
र्धावति ॥ १४२ ॥ दौत्यह्वाः सरसं रसन्तु सुमगं गायन्तु
केकैःभृतः कैदम्बाः कैलमालपन्तु मधुरं कूजन्तु कोर्येष्टयः ।
दैवाद्यावदसौ रसालविटपिच्छायामनासादयन्निर्विण्णः कुट-
जेषु कोकिलयुवा संजातमौनव्रतः ॥ १४३ ॥ आतः
कोकिल कूजितेन किमलं नाद्याप्यन्यथो गुणस्तूष्णीं तिष्ठ
विशीर्णपर्णपटलच्छन्नः कचिक्कोदरे । प्रोद्गामद्रुमसंकटे कटुर-
टंकाकावलीसंकुलः कालोऽयं शिशिरसं संप्रति सखे नायं
वसन्तोत्सवः ॥ १४४ ॥ अस्मोजप्रकरोऽयं केतककुलं
कुन्दोत्करः कैवव्रातो मल्लिगणोऽयं चम्पकचयो जाती-
समूहोऽयवा । नो चेदादरमातनोति पिक ते खेदं दृष्ट्वा मा
कृया यस्मात्कापि कदापि कोऽपि भविता यस्त्वद्गुणान्वा-
सति ॥ १४५ ॥ आसाद्याव्रवनीमिमां प्रति नवामासाद्य

१ लवसि. २ वर्षाकाले. ३ मेका. ४ आत्रे. ५ संचरति.
६ आसमन्तात्प्राप्ते. ७ कोकिल. ८ अतिवाहय. ९ समानवाती.
१० काकसमानवर्णम्. ११ आत्रः.
१२ सु. र. मी.

१ द्रोणकाकः. २ जम्बुकचर्चिः. ३ अलुर्ब यथा तथा. ४ कूजति.
५ कालकण्ठकः. ६ जलकाक इति प्रसिद्धः. ७ मधुरा. ८ कलहसा.
९ अर्जुनमधुरम्. १० द्विष्टिमा. ११ पञ्चसमूहः.

तन्मञ्जरी मैवं पञ्चममञ्च नन्दनवनभ्रान्त्या तथा कोकिल ।
एषा वायसमण्डली घनशिरःशूलाहतिव्याकुला कुध्वानै-
र्बहिरीकरिष्यति वृथा श्रोत्राणि सत्यत्रिणाम् ॥ १४६ ॥ उत्कू-
जन्तु वटे वटे बत वकाः काका वराका अपि काङ्कुर्वन्तु
सदा निनादपटवस्ते पिप्पले पिप्पले । सोऽन्यः कोऽपि रसाल-
पल्लवलवग्रासोल्लसत्पाटवक्रीडत्कोकिलकण्ठकूजनकललीला-
विलासक्रमः ॥ १४७ ॥

चातकः

एक एव खगो मानी वने वसति चातकः । पिपा-
सितो वा म्रियते याचते वा पुरंदरम् ॥ १४८ ॥ पिपासा-
क्षामकण्ठेन याचितं चाम्बु पक्षिणा । नवमेघोज्झिता
चास्य धारा निपतिता मुखे ॥ १४९ ॥ शक्यते येन
केनापि जीवनेनैव जीवितुम् । किंतु कौलव्रतोद्भङ्गप्रसङ्गः
परदुःसहः ॥ १५० ॥ अवश्यकारणैः प्राणान्धारयत्येव
चातकः । प्रार्थनामङ्गमीतोऽपि शक्रादपि न याचते ॥ १५१ ॥
चातक धूमसमूहं दृष्ट्वा मा धाव वारिधरबुद्ध्या । इह हि
मविष्यति भवतो नयनयुगादेव वारिणां पूरः ॥ १५२ ॥
यद्यपि चातकपक्षी क्षपयति जलधरमकालवेलायाम् । तदपि
न कुप्यति जलदो गतिरिह नान्या यतस्तस्य ॥ १५३ ॥
दीनोन्नतचलपक्षतया बहूपि लब्धमवस्तु । चातक सत्संभा-
वनया किमपि यदस्ति तदस्तु ॥ १५४ ॥ विश्वोपजीव्ये न
पिबत्यपोऽयं पद्माकरे यद्यपि चातकश्चेत् । स्वार्थक्षतितस्तस्य तृषा-
तुरस्य लघुत्वमेवास्ति न किंचिदस्य ॥ १५५ ॥ ऊर्ध्वीकृतग्रीव-
महो मुखैव किं याचसे चातकपोत मेघम् । अत्यूर्जितं
गर्जितमात्रमस्मिन्नमोघरे विन्दुलवस्तु दूरे ॥ १५६ ॥ वृथा गतं
नृत्यसि चातक त्वं न नीलमेघोऽयं गजो मदान्धः । स त्वाह-
शेभ्यो न ददाति नूनं मातङ्गदानं मधुपेभ्य एव ॥ १५७ ॥
आत्मानमम्भोनिधिरेतु शोषं ब्रह्माण्डमासिञ्चतु वा तरङ्गैः ।
नास्ति क्षतिर्नोपचितिः कदापि पयोदवृत्तेः खलु चातकस्य
॥ १५८ ॥ रक्ताब्जपुञ्जरजसारुणितान्विमुच्य स्वच्छान्मुधा-
समरसानपि वारिराशीन् । यच्चातकः पिबति वारिधरोद-
विन्दुर मन्ये तदानतिमयाच्छिरसोऽभिमानी ॥ १५९ ॥
अन्येऽपि सन्ति बत तामरसावतंसा । हंसावलीवलयिनो
जलसंनिवेशाः । कोऽप्यग्राहो गुरुरयं बत चातकस्य पौरंदरी
यदभिवान्छति वारिधायम् ॥ १६० ॥ धिक्वारिदं पैरि-
हृतान्यजलाशयस्य यच्चातकस्य कुरुते न तृषाप्रशान्तिम् ।
धिक्चातकं तमपि योऽर्थितयास्तैलज्जस्तं तादृशं च यदपैति
पिपासितोऽपि ॥ १६१ ॥ अयं वापीहंसा निजवसतिसंकोच-
पिभुनं कुरुष्वं मा चेतो विमतिः बहवो वीक्ष्य विहगाश्च ।

१. नमनमयाः २. केन्द्रिः, नेचोत्पन्नमिलः ३. पैरिहृतस्तस्य
कन्ये वकाशयाः सद्यःप्रकृत्योः ४. गतलज्जः, निर्दलः ५. स्वयं

अमी सारङ्गास्ते भुवनमहनीयव्रतभृतो निरीहाणां येषां
मिव भवन्त्यम्बुनिधयः ॥ १६२ ॥ वीजैरङ्कुरितं कृतो
रुदितं वल्लीमिरुज्जृम्भितं कन्दैः कन्दलितं जनैः प्रकृतो
धाराधरे वर्षति । आतश्चातक पातकं किमपि ते सम्प-
जानीमहे येनास्मिन्न पतन्ति चक्षुपुटके द्वित्राः पयोकि-
॥ १६३ ॥ अन्ये ते जलदायिनो जलधरास्तृष्णां वि-
घ्नन्ति ये आतश्चातक किं वृथा विरुदितैः खिन्नोऽसि ति-
म्यताम् । मेघः शारद एष काशधवलः पानीयरीक्ष्यो
गर्जत्येव हि केवलं शूशतरं नो विन्दुमप्युज्झति ॥ १६४ ॥
यः कृष्णं कुरुते मुखं जनयति त्रासं तडिङ्गिस्तु यो
प्रार्थयते परं दलयति श्रोत्रं निजैर्गर्जितैः । सत्यं चातकं
तथाविधमपि आतस्त्वया याचता जीमूतं कृतमेव
मनयोरर्थित्वतिर्यक्त्वयोः ॥ १६५ ॥ रे रे चातक सावध-
मनसा मित्रं क्षणं श्रूयतामम्भोदा बहवो वसन्ति
सर्वेऽपि नेतादृशाः । केचिद्वृष्टिभिराद्रयन्ति घर्णां गर्ज-
केचिद्वृथा यं यं पश्यसि तस्य तस्य पुरतो मा ब्रूहि
वचः ॥ १६६ ॥ वापी स्वल्पजलाशयो विषमयो नीच-
गाहो हृदः क्षुद्रात्क्षुद्रतरो महाजलनिधिर्गण्डूषमेकं गुह्य-
गङ्गाद्याः सरितः पयोनिधिगताः संत्यज्य तस्मादिमान्च-
खलु चातको जलमुचामुचैः पयो वाञ्छति ॥ १६७ ॥
अन्ये ते विहगाः पयोद परितो धावन्ति तृष्णातुरा
कूपतडागसागरजले मज्जन्ति दत्तादराः । मामथापि
वेदिस चातकशिशुं यच्छुष्ककण्ठोऽपि सन्नान्यं त्रा-
नोपसर्पति न च प्रस्तौति न ध्यायति ॥ १६८ ॥

मयूरः

अहमसि नीलकण्ठस्तव खलु तुज्यामि शब्दयोगेन
नाहं जलधर भवतश्चातक इव जीवनं याचे ॥ १६९ ॥
यन्नादपि कः पश्यति शिखिनामहारनिर्गमस्थानम् ।
जलदनिनदमुदितास्तः एव मूढा न नृत्येयुः ॥ १७० ॥
वेगज्वलद्विटपिपुञ्जमहारयोऽयं गर्जिन तीव्रतरहेतिरि-
शेभ्यः । दावाधिधूमनिवहोऽयमेव न मेघः किं दल-
दुतमितो ब्रज तत्कलापिन् ॥ १७१ ॥ अस्मान्निविश-
स्तव पृष्ठलघान्कसाद्विमुञ्चति भवान् यवि वा विमुञ्च-
नीलकण्ठ गुरुहानिरियं तवैव मौलौ पुनः स्थिति-
भवति स्थितिर्नः ॥ १७२ ॥ अये नीलग्रीव क न स-
सखे तेऽयं मुनयः परं तोषं येषां तव रविकिर-
वितनुते । अमी दूरात्कूराः कणितमिदमाकर्ण्य सहसा
न्ते हन्तुं त्वाग्रहह शवराः पुङ्खितशराः ॥ १७३ ॥
न्तादाकान्ता दवदहनसङ्घैः शिखरिणः किरातैराकीर्णैः क-

१ काशपुष्पवसाङ्कुरः २ मेघानाम् ३ गुदस्थानम् ४ मेघव-
संजातानन्दाः ५ विमुञ्च

व्योमचरान्योक्तयः

२२७

कलितकाण्डैर्वनमुवः । विडालैरालीढाः सपदि सरसीनां
परिसराः शिखण्डी पाण्डित्यं निजमहह कुत्र प्रकटयेत्
॥ १७४ ॥ एतस्मिन्मलयाचले बहुविधैः किं तैरकिंचित्करैः
काकोलकपोतकोकिलकुलैरेकोऽपि पार्श्वस्थितः । 'केकी
कूजति चेत्तदा विघटितव्यालवलीबन्धनः सेव्यः साविह
सर्वलोकमनसामानन्दनश्चन्दनः ॥ १७५ ॥ हारीताः सरसं
रन्तु मधुरं कूजन्तु पुंस्कोकिलाः सानन्दं गिरसुद्विरन्तु
च शुकाः किं तैः शिरःस्थैरपि । एकेनापि तलस्थितेन नदता
श्रीलण्ड निस्तर्जनाद्यालानां च शिखण्डिना न तु महत्-
पाण्डित्यमुद्विगडितम् ॥ १७६ ॥ किं दूरेण पयोधरा उपरि किं
नान्ये रटन्तः श्रुता निन्धाः पापतया स्वपक्षिषु गताः किं नाम
पक्षाः क्षयम् । रम्यं वा गगने न किं विहरणं किं
तृषकाकावलीपर्यायप्रतिपत्तिलाघवमयाद्भूमौ स्थिता बर्हिणः
॥ १७७ ॥ केका कर्णामृतं ते सकुसुमकवरीकान्तिहाराः
कलपाः कण्ठच्छाया पुरारेर्गलरुचिरुचिरा सौहृदं मेघसङ्घैः ।
विश्वेविद्विजिह्वस्फुरदुरुपिशितैर्नित्यमाहारवृत्तिः कैः पुण्यैः
प्राप्तमेतत्सकलमपि सखे चित्रवृत्तं मयूर ॥ १७८ ॥

चक्रवाकः

यत्र चक्रवाकि शोकं वधान धैर्यं सहस्र समयममुम् ।
अथैव वासरमणिर्हरिष्यते शापमूर्च्छां ते ॥ १७९ ॥
असंगतोऽयमरविन्दवनैककन्धुर्भास्वान्न लङ्घयति कोऽपि
विषप्रणीतम् । हे चक्र धैर्यमवलम्ब्य विमुञ्च शोकं
धौरास्तरन्ति विपदं न तु दीनचित्ताः ॥ १८० ॥

शुकः

अखिलेषु विहंगेषु हन्त स्वच्छन्दचारिषु । शुक पञ्जर-
कन्धस्ते मधुराणां गिरां फलम् ॥ १८१ ॥ किञ्चैके शुक
मा तिष्ठ चिरं भाविफलेच्छया । बाह्यरङ्गप्रसङ्गेन के के
गानेन वञ्चिताः ॥ १८२ ॥ काकाः किं किं न कुर्वन्ति
केङ्कारं यत्र यत्र वा । शुक एव परं वक्ति नृपहस्तोप-
ललितः ॥ १८३ ॥ शुक तव पठनं व्यसनेन न गुणः स
गुणमासः । समजनि येनैवमरणं शरणं पञ्जरवासः
॥ १८४ ॥ कीर नीरसकरीरपादपे किं स्थितोऽसि कथयामि
धीरतः । मामकीनसहकारपादपा दुःसमीरलहरीमिराहताः
॥ १८५ ॥ सुभाषितस्याप्ययनेऽनुषक्तं शुकं वराकाः प्रह-
सन्ति काकाः । तमेव संसत्सु गिरं किरन्तं दृष्ट्वा भवन्ति
अपयाऽऽनताः ॥ १८६ ॥ द्राक्षां प्रदेहि मधु वा वदने
निवेदि देहे विधेहि किमु वा करलालनानि । जातिस्वभाव-
चपलः पुनरेव कीरस्तत्रैव यासति कुशोदरि मुक्तबन्धः
॥ १८७ ॥ हे कीर कैरवसुगीरिति संकलप्य मा मात्र
संससि सज्जनरञ्जनाय । बालोऽपि यत्र कलकण्ठसुकण्ठ-

पीठः संलेदि कोमलकुहूकृतपूर्णकर्णः ॥ १८८ ॥ इदमपटु
कपाटं जर्जरः पञ्जरोऽयं विरमति न गृहेऽस्मिन्मार्जार-
यात्रा । शुक मुकुलितजिह्वः स्वीयतां किं वचोभिस्तव
वचनविनोदे नादरः पामरणाम् ॥ १८९ ॥ अमृतवचन-
लीलाविभ्रमैरन्नपानं रचय चतुर कीर आन्तचित्तेषु तेषु ।
अकलितपरसेवातापपापः पिकोऽसौ भजतु विपिनवाटीमेष
पीयूषकण्ठः ॥ १९० ॥ अमुष्मिन्नुद्याने विहगखल एष
प्रतिकलं विलोलः काकोलः क्णति खलु यावत्कटुतरम् ।
सखे तावत्कीर द्रढय इदि वाच्यमकलां न मौनेन न्यूनो
भवति गुणभाजां गुणगणः ॥ १९१ ॥ इयं पक्षी मिहैरनु-
चितसमारम्भरसिकैः समन्तादाक्रान्ता विषविषमवाणप्रण-
यिभिः । तरोरस्य स्कन्धे गमय समयं कीर निश्चतं न
वाणी कल्याणी तदिह मुखसुद्वैव शरणम् ॥ १९२ ॥ अमु-
ष्मिन्नारामे तरुभिरभिरामे विटपिनः स्फुटं दृत्यद्भृङ्गीविविध-
नवसंगीतकलनात् । परानन्दैः पूर्णाः क इव तव
वर्णावलिपदक्रमश्रोता वेत्ता द्विजवर शुक श्राम्यसि कुतः
॥ १९३ ॥ अये कीरश्रेणीपरिवृद्ध वृथा त्रासरशतं किमर्थं
स्वं व्यर्थं क्षपयसि पलांशे रमसतः । यदा पुष्पारस्मे
मुखमलिनिभा किञ्चुक्ततरोस्तदैवेदं ज्ञातं फलपरिचयो दुर्लभ-
तरः ॥ १९४ ॥ अपारः पाथोधिः पुलिनपदवी योजन-
शतं निरालम्बो मार्गो वियति किल शून्या दश दिशः ।
इतीवायं कीरः कतिपयपदान्येव गगने मुहुर्भ्राम्यन्भ्राम्य-
न्यतति गुणवृक्षे पुनरपि ॥ १९५ ॥ द्विजकुलपते मेघासिन्धो
सुभाषितकोविद त्वयि गृहमुपायाते जातं बहूपकृतं मम ।
यदिह नियतं बाला वृद्धाः स्त्रियः परिचारकाः शुक मग-
वतो नाम प्रीता गृणन्ति मुहुर्मुहुः ॥ १९६ ॥ वासः
काञ्चनपञ्जरे नृपकराम्भोजैस्तनूभार्जनं भक्ष्यं सादुरसाल-
दाडिमफलं पेयं सुधामं पयः । पाठः संसदि रामनाम सततं
धीरस्य कीरस्य मे हा हा हन्त तथापि जन्मविटपिकोडं
मनो धावति ॥ १९७ ॥ सत्सांगत्यमवाप्य यः पुरवने नाना-
रसास्वादवत्कीरः शास्त्रविचारचारुवचनैरानन्दकारी - जने ।
दैवेनास्फुटवाक्प्रपञ्चपिहितश्रोत्रस्य तस्मादवीं प्राप्तस्यात्म-
समाप्रगल्भकपिषु स्थान्मौनमेवोचितम् ॥ १९८ ॥ आतः
कीर कठोरचक्षुकण्ठकोपायितैः कूजितैः किं माधुर्यनि-
वृत्तिसूक्तिविशदः कण्ठावटुः शोष्यते । सेयं दैववशादशा
परिणता राजन्यपात्रस्य । ते मिहैदिच्छित्तिमिच्छित्तितपटः
प्राप्तो यतः पञ्जरः ॥ १९९ ॥ माणिक्यद्रवलिमौक्तिकतुलां
निजन्ति नो दाडिमीवीजान्येष निरीक्षते न रमते हेमेऽप्यहो
पञ्जरे । तच्चादृग्वनवाससंमदमहामोदकमेदसिनी वृत्तिर्मे

१ मयूरः २ विघटितं व्यालवलीनां बन्धनं यस्य ३ पलाशवृक्षः
४ दीपः ५ मरणपर्यन्तम्

१ द्रोणकाकः २ वाच्यमो मौनी ३ पोटमप्यस्थिते रूपके

गलितानया हतगिरेत्येवं शुकः शोचति ॥ २०० ॥
 याते यातमधःस्थिते स्थितमुपर्यालोकिते लोकितां यधु-
 धानशुकोऽयमाकलयते शुद्धान्तहस्तस्थितः । तत्सर्वं मणि-
 भित्तिमेव भवता छायाशुकाङ्गीकृतं तस्मिन्कर्णमुधां
 वितन्वति गिरं तूष्णीं किमु स्थीयते ॥ २०१ ॥ खल-
 व्यापृतिमग्रमानसतया मत्तो निवृत्ते जने चक्षुकोटिविघटिता-
 ररपुटो यास्याम्यहंपञ्जरात् । इत्थं कीरवरे मनोरथमयं पीयूष-
 मास्वादयत्यन्तः संप्रविवेश वारणकराकारः फणिग्रामणीः
 ॥ २०२ ॥ दृष्ट्वा शाखावकीर्णं फलभरनमितं भूमिमागावनदं
 त्यक्त्वा शालप्रकाण्डं पनसमुपगतश्चिन्तयित्वेति कीरः ।
 हत्वा चक्षुं प्रहर्षाद्विगलितपयसा संभृताशेषपक्षो मित्रश्चोड्डीय
 गन्तुं गगनपरिचिता या गतिः सापि नष्टा ॥ २०३ ॥

काकः

वयं काका वयं काका जल्पन्तीति प्रेगे द्विकौः ।
 तिमिरारिस्तमो हन्यादिति शङ्कितमानसाः ॥ २०४ ॥
 तुल्यवर्णच्छदः कृष्णः कोकिलैः सह संगतः । केन विज्ञा-
 यते काकः स्वयं यदि न भाषते ॥ २०५ ॥ अहो
 मोहो वराकस्य काकस्य यदसौ मुहुः । सरीसर्पिं नरी-
 नर्ति पुरतः शिखिहंसयोः ॥ २०६ ॥ आमरणादपि विरुतं
 कुर्वाणाः स्पर्धया सह मयूरैः । किं जानन्ति वराकाः
 काकाः केकारवं कर्तुम् ॥ २०७ ॥ तत्काक त्वयि युक्ताः
 कटुवागवैवर्ष्यधूर्तताशुचिताः । यदि विष्टाकृमिपुष्टे तत्र न
 दोषा हि तज्जिन्नम् ॥ २०८ ॥ विधिरेव विशेषर्हणीयः
 कैरट त्वं रैट कस्तवापराधः । सहकारतरौ चकार यस्ते
 सह वासं सरलेन कोकिलेन ॥ २०९ ॥ काकस्य गात्रं
 यदि काञ्चनस्य मणिकयत्वं यदि चक्षुदेशे । एकैकपक्षे
 अश्रितं मणीनां तथापि काको न तु राजहंसः ॥ २१० ॥
 त्रोटिपुटं कट्ट कुञ्जालयाय तात यावत्प्रतिव्रजति नाक-
 मयं मरालः । नो चेदमल्लकठोररवा विहंगाः सर्वे सुवी-
 ति निजसंसदि शंसिता नः ॥ २११ ॥ प्रत्यङ्गणं प्रतितरं
 प्रतिवारितीरं काकाश्चरन्ति चलचक्षुपुटा रटन्तः । नो
 यान्ति तुसिमय मण्डितपुण्डरीकखण्डे वसन्नहह तुष्यति
 राजहंसः ॥ २१२ ॥ कृष्णं वपुर्वहतु चुम्बतु सत्फलानि
 रन्येषु संचरतु चूतवनान्तरेषु । पुंस्कोकिलस्य चरितानि
 करोतु नाम काकः किल ध्वनिविधौ ननु काक एव
 ॥ २१३ ॥ पथि निपतितां शन्ये दृष्ट्वा निरावरणाननां दधि-
 शृतघटीं गर्वोन्नतः समुद्रतकंधरः । निजसमुचितास्ता-
 स्तामेष्ट विकारश्रुताकुला यदि न कुरुते काणः काकः
 कदा नु करिष्यति ॥ २१४ ॥ गात्रं ते मलिनं तथा

श्रवणयोर्द्वेगकृत्केकृतं मध्यं सर्वमपि स्वभाषचपलं
 धितं ते सदा । एतैर्वायस संगतोऽस्यविनयैर्दोषैरपि
 परं यत्सर्वत्र कुटुम्बवत्सलमतिस्तेनैव धन्यो भवान् ॥ २१५ ॥
 लक्ष्मसामधुरस्य चातिमलिनच्छायस्य धृष्टस्य च
 क्षतकारिणोऽतिचपलस्याह्लादविच्छेदिनः । येयं निम्न-
 काक भवतस्त्रितेषु नैसर्गिकी प्रीतिस्तत्सदृशं विवेकि-
 सितं निष्पन्नमेतच्चिरात् ॥ २१६ ॥ कर्णारुतुर्द्वेग-
 रैर्जितं गाहस्य काक स्वयं माकन्दं मकरन्दशालि-
 त्वां मन्महे कोकिलम् । धन्यानि स्थलवैभवेन कति-
 द्रस्तूनि कस्तूरिकां नेपालक्षितिपालफालपतिते पदे
 शङ्केत कः ॥ २१७ ॥ काक त्वं फलनभ्रमाप्रति-
 दैवात्समासादयन् किं कर्णौ बधिरिकरोषि पुष्प-
 कोलाहलैः । मौनं चेदवलम्बसे रतमप्रह्वान्तपुंस्कोकिल-
 न्यापि त्वयि संचरन्ति न कथं मुग्धाकटाक्षच्छटाः ॥ २१८ ॥
 नो चारु चरणौ न चापि चतुरा चक्षून् वाच्यं त्वे-
 लीलाचतुरा गतिर्न च शुचिः पक्षग्रहोऽयं तव ।
 केकृतिनिर्भरां गिरमिह स्थाने वृथैवोद्विग्नमूर्खं ध्वाङ्ग व-
 सेऽप्यसदृशं पाण्डित्यमुच्चाटयन् ॥ २१९ ॥ यत्न-
 वचः सुधाकवलितं वाच्यमानामपि व्यग्राणि लक्ष-
 मन्मथकथाश्चेतांसि चैत्रोत्सवे । रे रे काक वराक-
 ममुना पुंस्कोकिलेनाधुना स्पर्धाबन्धमुपेयुषस्तव
 लज्जापि नोज्जागरा ॥ २२० ॥ आलापं कलकमि-
 कुरुते कीरा न धीरध्वनिं व्याहारं कलयन्ति को-
 कूजन्ति नो बहिर्णः । नीराडम्बरदुर्दिनाम्बरतले दरे
 ध्वनिः काकाः केवलमेव केकृतैरवैः कुर्वन्ति क-
 ॥ २२१ ॥ वन्धं लब्धवतः परस्य वदनं कि-
 पश्यतः स्वावासच्युतिवेदनां विदधतः कान्तां
 सीदतः । आम्यन्तः सह भार्यया प्रतिदिशं प्रत्याप-
 कीरसाध्ययनं हसन्ति विविधक्रीडालसा वायसाः ॥ २२२ ॥
 किं केकीव शिखण्डमण्डिततनुः किं कीरवत्पाठ-
 वा हंस इवाङ्गनागतिगुरुः सारीव किं सुखः ।
 हन्त शकुन्तबालपिकवत्कर्णामृतं सन्दते काक-
 गुणेन काञ्चनमये व्यापारितः पञ्जरे ॥ २२३ ॥
 सखि लक्ष्ययोजनगतस्यापि प्रियसागमं वेत्यात्म-
 धिक्शुकादय इमे सर्वे पठन्तः स्थिताः । मत्कान्तस्य
 तापदहनज्वालावलीवारिदः काकस्तेन गुणेन
 मये व्यापारितः पञ्जरे ॥ २२४ ॥ अक्षिन्न-
 ध्वनिजनितरुषि प्रेक्षमाणोऽन्तरिक्षं मा काक

१ राजमहिषीकराग्रस्थितः २ प्रातःकालः ३ द्वौ ककारौ नास्ति
 विधेते येषां ते ४ निम्नः ५ काकः ६ शब्दं कुरु ७ प्रथमः
 ८ चक्षुपुटः

१ पीडाजनकः २ विना ३ शब्दितः ४ जाग्रदवस्था
 नाशः ५ सह ६ पक्षिविशेषः

ज्योमचरान्योक्तयः, स्थलचरान्योक्तयः

२२९

भूतलशिखरशिवकव्यलेशानशान । धत्ते मत्तेमकुम्भव्यति-
करकरजग्रामवज्राग्रजाग्रद्वासव्यासक्तमुक्ताधवलितकवलो न
सहामत्र सिंहः ॥ २२५ ॥

वकः

एष वकः सहसैव विपन्नः शाठ्यमहो क नु तद्वतमस्य ।
साधु कृतान्तक कश्चिदपि त्वां वञ्चयितुं न कुतोऽपि समर्थः
॥ २२६ ॥ न कोकिलानामिव मञ्जु कूजितं न लब्धलास्यानि
गतानि हंसवत् । न बर्हिणानामिव चित्रपक्षता गुणस्तथाप्यस्ति
वके वक्त्रतम् ॥ २२७ ॥ वकोट ब्रूमस्त्वां लघुनि सरसि
कापि शफरैस्तव न्याय्या वृत्तिर्न पुनरवगाढुं समुचितः ।
इतश्चेतश्चांलिहलहरिहेलातरलितक्षितिप्रग्रासैकग्रहिलितिमि-
पोतः पतिरपाम् ॥ २२८ ॥ नैर्मल्यं वपुषस्तवास्ति वसतिः
पद्माकरे जायते मन्दं याहि मनोरमां वद गिरं मौनं च
संपादय । धन्यस्त्वं वक राजहंसपदवीं प्राप्सोऽसि किं
तैर्युगैर्नीरक्षीरविभागकर्मनिपुणा शक्तिः कथं लभ्यते ॥ २२९ ॥
आतिस्तस्य न मानसे न श्रेष्ठिर्मिर्वृत्तिर्मृणालाङ्कुरैर्न ब्रह्मोद्वहनेन
निर्मलयशः प्राप्ता न वाचः कलाः । जीवन्सत्त्ववधेन
बाधवलो आम्यन्सगर्वं पुनर्मिथ्यैवोन्नतकंधरः शठवको हंसैः
सह स्पर्धते ॥ २३० ॥ रे रे शिष्टवकोट नाकतटिनीतीरे
तपस्त्रितं ध्यानेनानिमिषोपभोगमनसा युक्तं करोषीदृशम् ।
एवं यत्किल मानसस्य पदवीं काङ्क्षस्ययुक्तं हि तन्नीरक्षीरविवे-
कनिर्मलधियो हंसस्य नान्यस्य सा ॥ २३१ ॥ न ब्रूणां स्फुरणं
न चक्षुचलनं नो चूलिकाकम्पनं न ग्रीवाचलनं मनागपि न
यत्सङ्ख्योत्क्षेपणम् । नासाग्नेक्षणमेकपाददमनं कदैकनिष्ठं
परं यावत्तिष्ठति हीनमीनवदनस्तावद्वक्तृतापसः ॥ २३२ ॥

धूकः

यद्यपि तरणेः किरणैः सकलमिदं विश्वमुज्ज्वलं विदधे ।
तदपि न पश्यति धूकः पुराकृतं मुज्यते कर्म ॥ २३३ ॥

खद्योतः

जर्जरतृणाग्रमदहन्सर्वपकणमप्रकाशयन्नूनम् । कीटत्वमा-
त्यतस्त्वाखद्योतः स्थापयन्नटति ॥ २३४ ॥ घनसन्तमस-
मलीमस दशदिशि निशि यद्विराजसि तदन्यत् । कीटमणे
दिनमधुना तरणिकरान्तरितसितकिरणम् ॥ २३५ ॥ कापि
गतः पतिरह्वां जलदाम्तरितः शशी सनक्षत्रः । शून्ये तमसि
भवानपि खद्योत द्योततां नाम ॥ २३६ ॥ इन्दुः प्रयासति
विनङ्कयति तारकश्रीः स्थास्यन्ति लीढतिमिरा न मणिप्रदीपाः ।
अन्वं समग्रमपि कीटमणे भविष्यत्युन्मेषमेष्यति भवानपि
दूरेतत् ॥ २३७ ॥ आजिष्णवो नमसि मेघकृतान्तराले
खलप्रभा अपि परैरनिरस्तमासः । खद्योतकाः प्रकटितोरुतर-
प्रभावास्तावन्न सैसतुरगः समुदेति यावत् ॥ २३८ ॥

१ जन्म. २ युष्मैः. ३ जीवनम्. ४ ब्रह्मण उद्वहनेन बाहनतया
५ चरणेन. ५ सर्वैः.

अदृष्टव्यापारं गतवति दिनानामधिपतौ येशःशेषीभूते
शशिनि गैतधाम्नि ग्रहगणे । तथा ध्वान्तं जातं जगदुपनते
मेघसमये दशमी गण्यन्ते तमसि पटवः कीटमणयः ॥ २३९ ॥

स्थलचरान्योक्तयः

सिंहः

एकोऽहमसहायोऽहं कृशोऽहमपरिच्छदः । स्वमेऽप्येवंविधा
चिन्ता मृगेन्द्रस्य न जायते ॥ १ ॥ मृगेन्द्रं वा मृगारिं वा
सुखं व्याहरतां जनः । तस्योभयमपि व्रीडा क्रीडादलित-
दन्तिनः ॥ २ ॥ मृगेभ्यो रक्ष्यते क्षेत्रं नैस्तृणमयैरपि । सिंहा-
क्रान्तं पुनर्मूढं न हयैर्न च दन्तिभिः ॥ ३ ॥ मृगैर्नष्टं शशैर्लीनं
वराहैश्चलितं स्थलात् । हयानां हेषितं श्रुत्वा सिंहः पूर्ववदा-
सितम् ॥ ४ ॥ खनन्नाखुविलं सिंहः पाषाणशकलकुलम् । प्राप्नोति
नखमङ्गं वा फलं वा मूषको भवेत् ॥ ५ ॥ जीर्णोऽपि क्रम-
हीनोऽपि कृशोऽपि यदि केसरी । तथापि यूथनाथस्य शङ्कात-
ङ्काय कल्पते ॥ ६ ॥ नामिषेको न संस्कारः सिंहस्य क्रियते वने ।
विक्रमार्जितसत्त्वस्य स्वयमेव मृगेन्द्रता ॥ ७ ॥ वेतण्डगण्ड-
कण्डूतिपाण्डित्यपरिपन्थिना । हरिणा हरिणालीपु कथ्यतां
कः पराक्रमः ॥ ८ ॥ उत्तुङ्गमत्तमातङ्गमस्तकन्यस्तलोचनः ।
आसन्नेऽपि च सारङ्गे न वाञ्छां कुरुते हरिः ॥ ९ ॥
जातः सत्यं न जग्राह कैटीरवकिशोरकः । चक्षुर्व्यापार-
यामास कुञ्जे कुञ्जरशालिनि ॥ १० ॥ वरमुन्नतलोङ्गलात्संदा-
धूननभीषणात् । सिंहात्पादग्रहारोऽपि न शृगालाधिरौहणम्
॥ ११ ॥ शूरोऽसि कृतविद्योऽसि दर्शनीयोऽसि पुत्रक । कुले
तस्मिन्प्रजातोऽसि गजो यत्र न हन्यते ॥ १२ ॥ यस्मिञ्जीवति
सिंहे वनमिदमासीदुरासदं द्विरदैः । घटयन्ते कटिसूत्रं तस्य
सद्यभिः शबरशिशवः ॥ १३ ॥ एकाकिनि वनवासिर्निराज-
लक्ष्मण्यनीतिशास्त्रज्ञः । सत्त्वोच्छ्रिते मृगपतौ राजेति गिरः
परिणमन्ति ॥ १४ ॥ अनिशं मतङ्गजानां बृंहितैर्मैककर्ण्यते
यथा विपिने । मन्ये तथा न जीवति गैर्नेन्द्रकटपलकवलनः
सिंहः ॥ १५ ॥ यद्यपि च दैवयोगात्सिंहः पतितोऽसिदुस्तरे
कूपे । तदपि च वाञ्छति सततं करिकुम्भविदारणं
मनसि ॥ १६ ॥ यद्यपि रटति सरोपं मृगपति-
पुरतोऽपि मत्तगोमायुः । तदपि न कुप्यति सिंहोऽप्य-
सदृशपुरुषेषु कः कोपः ॥ १७ ॥ जठरज्वलनज्वलता-

१ दर्शनव्यापाररहितं यथा स्वाच्छा. २ यशोमात्रावशिष्टे.
३ गततेजसि. ४ परिवारहीनः. ५ आक्रमणवलरहितः. ६ मत्तगजानां.
७ वैरिणा. ८ मृगपक्षिः. ९ मृगे. १० सिंहः. ११ सिंहशवकः.
१२ पुच्छम्. १३ कम्पनम्. १४ राजविहारे. १५ बलोत्तरे.
१६ गर्जितम्. १७ हस्तिगण्डस्थलासिंहासकरः.

प्यपगतशङ्कं समागतापि पुरः । करिणामरिणा हरिणा
हरिणाली हन्यतां नु कथम् ॥ १८ ॥ हेलाविदलितकरि-
कुल कण्ठीरव कीदृशः प्रकोपोऽयम् । लोले बालशृगाले
केवलकोलाहलाधारे ॥ १९ ॥ गर्जितमाकर्ण्य मनागङ्गे
मातुर्निशार्धजातोऽपि । हरिशिशुरुत्पतितुं द्रागङ्गान्याकुञ्च्य
लीयते निमृतम् ॥ २० ॥ वयोभिमानादपमानता चेद्वि-
धीयते फेरुजरत्तरेण । हेलाहतानेककरीन्द्रयूनो हरीन्द्र-
सूनोर्नहि कापि हानिः ॥ २१ ॥ भिनत्ति भीमं करिराज-
कुम्भं विमर्ति वेगं पवनादतीव । करोति वासं गिरिगह्वरेषु
तथापि सिंहः पशुरेव नान्यः ॥ २२ ॥ गम्यते यदि मृगे-
न्द्रमन्दिरे लभ्यते करिकपोलमौक्तिकम् । जम्बुकालयगतेन
लभ्यते वत्सपुच्छसुरचर्मखण्डनम् ॥ २३ ॥ येन भिन्न-
करिकुम्भविस्खलमौक्तिकावलिभिरक्षिता मही । अद्य
तेन हरिणान्तिके कथं कथ्यतां नु हरिणा पराक्रमः
॥ २४ ॥ हरिरलसविलोचनः सहेलं बेलमवलोक्य
पुनर्जगाम निद्राम् । अधिगतपतिविक्रमास्तभीतिर्न तु वनि-
तास विलोक्यांचकार ॥ २५ ॥ उत्तुङ्गशैलशिखरस्थित-
पादपस्य काकोऽपि पक्षफलमालभते सपक्षः । सिंहो बली
गजविदारणदारुणोऽपि सीदत्यहो तरुतले खलु हीनपक्षः
॥ २६ ॥ अन्तर्बालन्यहममुष्य मृगाधिपस्य वाचा निवेद्य
कथमद्य लघूकरोमि । जानन्ति किं तु करजक्षतकुम्भ-
कुम्भनिर्मुक्तमौक्तिकमयानि वनान्तराणि ॥ २७ ॥ आवद्ध-
कृत्रिमसटाजटिलांसमित्तिरारोपितो मृगपतेः पदवीं यदि
श्वा । मत्तेमकुम्भतटपाटनलम्पटस्य नादं करिष्यति कथं
हरिणाधिपस्य ॥ २८ ॥ मित्रा महागिरिशिलाः करजाग्र-
जगद्गुहामशौर्यनिकरैः कैरटिभ्रमेण । दैवे पराधि करिणाम-
रिणा तथापि कुत्रापि नापि खलु हा पिशितस्य लेशः ॥ २९ ॥
पैरीन्द्रशावक न तावकरीतिरेषा वेशान्तरैर्विहरसि श्व-
शृगालशावैः । कुम्भीन्द्रकुम्भदलनोत्पतनाक्रमेच्छां वंशोचितां
न खलु रीतिमुरीकरोषि ॥ ३० ॥ उत्प्लुत्य यः शिखरिणं
मदकुम्भिकुम्भमुद्दिध्य सातुशतमायतमुल्लङ्घ्ये । पश्चान्नो
नियतया जरयाभिभूतः सोऽयं करौ लिहति द्रुहितलोहि-
ताक्षः ॥ ३१ ॥ दिगन्ते श्रूयन्ते मदमलिनगण्डाः कैरटिनः
करिण्यः कारुण्यास्पदमसमशीलाः खलु मृगाः । इदानीं
लोकेऽस्मिन्नुपमशिखानां पुनरयं नखानां पाण्डित्यं प्रकट-
यतु कसिन्मृगपतिः ॥ ३२ ॥ न यत्र स्थेमानं दधुरति-
मयभ्रान्तनयना गलद्धानोद्रेकभ्रमदलिकदम्बाः करटिनः ।
छठन्मुक्ताभारे भवति परलोकं गतवतो हरेरेद्यद् द्वारे

१ इन्द्रजम्बूकेन. २ मृगार्थमागतां सेनाम्. ३ गजभ्रमेण. ४ हे
सिंहशिशो. ५ गजाः. ६ स्थितिम्. ७ सिंहस्य.

शिव शिव शिवानां कलकलः ॥ ३३ ॥ कुक्कुली
निभृतमिदमङ्गीकृतमयं निरातङ्को यन्निर्दयहृदयभावो
तत् । निवेद्यो वा कश्चिन्नयमविनयः केसरियुवा
तेभानां युवतिषु विधत्ते नखपदम् ॥ ३४ ॥ स्थिति
दध्याः क्षणमपि मदान्वेक्षणं सखे गजश्रेणीनाथ
जटिलायां वनमुवि । असौ कुम्भिभ्रान्त्या खरनखरिभि
महागुरुग्रावग्रामः स्वपिति गिरिगर्भे हरिपतिः ॥ ३५ ॥
पिब स्नानं पोत त्वमिह मददन्तावलधिया दृगन्तर
किमिति हरिदन्तेषु परुषान् । त्रयाणां लोकानामपि
तापं परिहरन्नयं धीरं धीरं ध्वनति नवनीलो जलधरः
क्षुद्राः सन्ति सहस्रशोऽपि विपिने शौण्डीर्यवीर्योदय
कस्य पुनः स्तवीमहि महः सिंहस्य विश्वोत्तरम्
कोलकुलैर्मदो मदकलैः कोलाहलो नाहलैः संघर्षे
यस्य मुमुचे साहंकृते हुंकृते ॥ ३७ ॥ कोलः केलिभ
करिणः क्रीडन्तु कान्तासखाः कासारं वनकासराः
मजन्तिवह स्वेच्छया । अभ्यस्यन्तिवमयोपितश्च
भूयोऽनुरूपां गतिं कान्तारान्तरसंचरिष्णुधुना पर
वर्तते ॥ ३८ ॥ नासोच्छ्रायवती तनुर्न दशनौ नो
दीर्घः कैरः सत्यं वारण नैव केसरिशिशुस्त्वाढवै
तेजोवीजमसह्यमस्य हृदये न्यस्तं पुनर्वेधसा तादृक्ता
येन सुतरां भोज्यं पशुं मन्यते ॥ ३९ ॥ शूल
जराकुशोऽपि शिथिलप्राणोऽपि कष्टं दशमापन्नोऽपि
धीधृतिरपि प्राणेषु नश्यत्स्वपि । मत्तेमेन्द्रविमि
पिशितग्रासैकबद्धस्पृहः किं जीर्णं तृणमस्ति मानमह
केसरी ॥ ४० ॥ येनानर्गलकालकेलिकलितप्रत्यग्रक
धाराधोरणिधौतधातुषु पुरा शैलेषु लीलायितम्
शृङ्गनिपातमभ्रचरणः स्फारस्फुरत्फेरवीफूत्कारैः कु
खादति मुहुः पाणी मृगग्रामणीः ॥ ४१ ॥ आभ
शल्यसीमनि मदोद्रेकस्फुरत्सौष्ठवाः फेल्कारध्वनि
बहवः संभूय गोमायवः । सोऽन्यः कोऽपि
ध्वनिघनः पारीन्द्रगुञ्जारवः शुष्यद्रुण्डमलोलमुण्डव
गर्जर्यः श्रुतः ॥ ४२ ॥ एणः क्रीडति शूकर
द्वीपी च गर्वायते क्रोष्टा क्रन्दति वल्गते च
वेगाद्गुरुर्धवति । निःशङ्कः करिपोतकस्तस्मिन्
लीलया हंहो सिंह विना त्वयाद्य विपिने कीदृक्ता
॥ ४३ ॥ हे मातङ्ग मदाम्बुडम्बरतया रोलन्तो
द्रव्यानामवलम्बनं वनमिदं भङ्गं यदुत्कण्ठसे ।

१ कुक्कुलीनाम्. २ दिगन्तेषु. ३ अहंकारकारवत्त्वयः

५ 'नाहलो स्वेच्छयाजालन्तरे' इति हेमः. ६ शुष्कादम्ब-
खिन्नः. ८ नूतनमेघमाला. ९ जम्बुकी.

क्लिमहो महोन्नतधराधौरेयघात्रीधरप्रस्थप्रस्थितमेधयूथमथ-
नोत्कण्ठी न कण्ठीरवः ॥ ४४ ॥ यस्यावन्ध्यरुषः प्रतापवसते-
नर्देन धैर्यद्रुहः शुष्यन्ति स मदप्रवाहसरितः सद्योऽपि
दिग्दन्तिनाम् । दैवात्कष्टदशावशं गतवतः सिंहस्य तस्या-
धुना कर्षन्त्येव करेण केसरसटाभारं जैरत्कुञ्जराः ॥ ४५ ॥
यः शौर्यवधिरैव यस्य सहसा दिग्दन्तिनोऽप्यन्तिकं
नायाताः किल येन विन्ध्यवसुधा गम्या न कस्याप्यभूत् ।
तस्मिन्कौतुकिना त्वया करिपतौ लुप्ते कपोलस्थलीभृङ्गः
केसरिवीर संप्रति पुनः कुत्रैव विश्राम्यतु ॥ ४६ ॥ यूना
येन विभिन्नवारणघटाकुम्भोच्छलन्मौक्तिकश्रेणीभिः परि-
पूरितास्तदुभयो भूमीभृतां कोटिशः । तस्यैवाद्य निवाससीमि
कलमाः क्रीडन्ति निःसाध्वसं पारीन्द्रस्य जरातुरस्य तदहो
जीर्णो जिगीषारसः ॥ ४७ ॥ कः कः कुत्र न घुर्धु-
रावितधुरीधोरो घुरेतसूकरः कः कः कं कमलाकरं
विमलकं कर्तुं करी नोद्यतः । के के कानि वनान्यरण्यम-
हिषा नोन्मूलयेयुर्यतः सिंहीक्षेहविलासबद्धवसतिः पञ्चाननो
वर्तते ॥ ४८ ॥ मातङ्गाः किमु वल्लितैः किमफलैराडम्बरै-
र्जम्बुकाः सारङ्गा महिषामदं व्रजत किं शून्येषु शूरा न
के । कोपाटोपसमुद्रटोक्तदसटाकोटेरिभारेः पुनः सिन्धु-
ध्वानिनि हुंकृते स्फुरति यत्तद्गर्जितं गर्जितम् ॥ ४९ ॥
काकः पक्षबलेन भूपतिगृहे आसं यदि प्रासवान्किं वा तस्य
महत्त्वमस्य लघुता पैञ्चाननस्यागता । येनाक्रम्य करीन्द्र-
गण्डयुगलं निर्मिथ्य हेलालवाल्लब्धा आसवरं वैराटकधिया
सुक्तागणस्त्यज्यते ॥ ५० ॥ निद्रामीलितलोचनो मृगपति-
र्यवहृष्टां सेवते तावत्स्वैरममी चरन्तु हरिणाः स्वच्छन्द-
संचारिणः । उन्मिद्रस्य विधूतकेसरसटाभारस्य निर्गच्छतो
नादे श्रोतुपथं गते गतधियः सन्त्वेव दीर्घायुषः ॥ ५१ ॥
शेरः सन्तु सभासदः करिचमूदर्पज्वरोत्सारिणो हर्यक्षेण
समं च जम्बुकयुवा युद्धाय बद्धादरः । तत्रापि प्रथयन्ति
गुल्यबलतामेके तयोरुचकैरन्ये संशयशंसिनस्तदपरे बाढं
विपर्यासिनः ॥ ५२ ॥ हे हर्यक्ष सहस्र संप्रति लघु-
गोमायुरग्रे सतां मत्साधारणवन्यजन्तुमनसा गुञ्जारवं संव्य-
यात् । नीचानां प्रकृतिर्जमो मुखरता चातः कथं खिद्यसे
शार्दूले द्विरदे मृगे शशकुले कस्ते विपक्षग्रहः ॥ ५३ ॥
मिङ्गायाः प्रतिपेदिरे प्रथमतो जात्यैव जेतव्यतां संमान्य
स्फुटविक्रमोऽय वृषमो गौरेव गौरीपतेः । विक्रान्तेर्निकषं
करोस कतमं नाम त्रिलोकीतले कण्ठेकालकुटुम्बिनी-
कपण्यां सिक्तः स कण्ठीरवः ॥ ५४ ॥

गजः

गजस्य पङ्कममस्य त्रपाकरमिदं महत् । पादमुद्धृत्य यद्ग-
च्छन्हरिणोऽपि हसत्यसौ ॥ ५५ ॥ मलोत्सर्गं गजेन्द्रस्य
मूर्ध्नि काकः करोति चेत् । कुलानुरूपं तत्तस्य यो गजो
गज एव सः ॥ ५६ ॥ आसाद्गलितसिक्थस्य किं गतं
करिणो भवेत् । पिपीलिकस्तु तेनैव सकुटुम्बोऽपि जीवति
॥ ५७ ॥ बन्धनस्यो हि मातङ्गः सहस्रभरणक्षमः । अपि
स्वच्छन्दचारी आ सोदरेणापि दुःखितः ॥ ५८ ॥
अन्तर्वसति मार्जारी शुनी वा राजवेश्मनि । बहिर्बद्धोऽपि
मातङ्गस्ततः किं लघुतां गतः ॥ ५९ ॥ रवितप्तो गजः
पद्मांस्तद्गृहान्नाधितुं ध्रुवम् । सरो वीशति न ज्ञातुं गज-
ज्ञानं हि निष्कलम् ॥ ६० ॥ कौपे पयसि लघीयसि
तापेन करः प्रसारितः करिणा । सोऽपि न पयसा लिप्तो
लाघवमात्मा परं नीतः ॥ ६१ ॥ यदि मत्तोऽसि मतङ्गज
किममीभिरसारसरलतरुदलैः । हरिमनुसर खरनखरं
व्यपनेष्यति ते स करटकण्डूतिम् ॥ ६२ ॥ कलम तवा-
न्तिकमागतमलिमेनं मा कदाप्यवशासीः । अपि दानमुन्द-
राणां द्विपधुर्याणामयं शिरोधार्यः ॥ ६३ ॥ लीलासुकुलित-
नयनं किं सुखशयनं समातनुषे । परिणामविषमहरिणा
करिनायक वर्धते वैरम् ॥ ६४ ॥ आपातालगभीरे मज्जति
नीरे निदाघसंतप्तः । न स्पृशति पल्वलाम्भः पञ्जरशेषोऽपि
कुञ्जरः कापि ॥ ६५ ॥ सूते सुकरगृहिणी सुतशतमति-
दुर्भगं ज्ञाति । करिणी विराय सूते कमपि महीपाल-
लालितं कलमम् ॥ ६६ ॥ गिरिगह्वरेषु गुरुगर्वगुम्फितो
गजराजपोत न कदापि संवर । यदि बुध्यते हरिशिशुः
स्तनंचयो भविता करेणुरिशेषिता मही ॥ ६७ ॥ केलिं
कुरुष्व परिमुञ्चस्व सरोरुहाणि गौहस्य शैलतटनिर्झरिणी-
पयांसि । सावानुरक्तकरिणीकरलालिताङ्ग मातङ्ग सुख
मृगराजणामिलाषम् ॥ ६८ ॥ मो मोः करीन्द्र दिवसानि
कियन्ति तावदस्मिन्मरौ समतिवाहय कुत्रचित्त्वम् । रेवा-
जलैर्निजकरेणुकप्रयुक्तैर्भूयः शमं गमयितासि निदाघ-
काले ॥ ६९ ॥ दानार्थिनो मधुकरा यदि कर्णतालैर्द्रीकृताः
करिवरेण मदान्धबुद्ध्या । तस्यैव गण्डयुगमण्डनहानिरेषा
भृङ्गाः पुनर्विकंचपश्वने चरन्ति ॥ ७० ॥ लङ्गलालन-
मधश्चरणावतापं भूमौ निपत्य वदनोदरदर्शनं च । आ
पिण्डदस्य कुरुते गजपुंगवस्तु धीरं विलोकयति चाटु-
शतैश्च मुञ्जे ॥ ७१ ॥ गण्डस्थले हि मदवारिजलौघलुब्ध-
मत्तभ्रमद्भरणपादतलाहतोऽपि । कोपं न गच्छति नितान्त-
बलोऽपि नागस्तुल्ये बले हि बलवान्परिकोपमेति ॥ ७२ ॥

१ सफलकोपस्य. २ वृद्धगजाः. ३ सिंहस्य. ४ कपर्दकुञ्जा-
५ कण्ठेकालः शिवस्तकुटुम्बिनी पार्वती.

१ सिंहः. २ क्रीडायाः. ३ मज्जनं कुरु. ४ महद्वेगे. ५ यापय.
६ दानोदकाभिनः. ७ प्रकुण्डकमलवने. ८ पुच्छविक्षेपणम्. ९ गजश्रेष्ठः.

न स्वां करेणमपि नापि निजान्किशोरात्मानमेष परि-
शोचति वारणेन्द्रः । दावाभिमततनुरत्र यथोपसन्नान्दाना-
र्थितो मधुकपानधिरूढभावान् ॥ ७३ ॥ दानं ददत्यपि जैलैः
सहसाधिरूढे को विद्यमानगतिरसितुमुत्सहेतुः । यद्-
न्तिनः कटकटाहतटान्निर्ममहोर्मिद्वैदपाति परितः पटलैरली-
नाम् ॥ ७४ ॥ न गृह्णाति आसं नवकमलकिञ्जल्किनि जले
न पङ्केराह्लादं व्रजति विसमङ्गार्धशकलैः । ललन्तीं प्रेमार्द्रा-
मपि विषहते नान्यकरिणीं सरन्दावग्रथां हृदयदयितां
वारणपतिः ॥ ७५ ॥ गले पाशस्त्रीश्रवणयुगले गाढनिगडो
दृढं स्कन्धे बन्धः शिरसि सृणिपातः खरतरः । नरः
स्कन्धारूढो बत मरणयोन्येऽपि विषये न जानीमोऽत्यर्थं
द्विरद वद कस्मात्तव मदः ॥ ७६ ॥ निषेवन्तामेते वृष-
महिषमेघाश्च हरिणा गृहा शुद्राणां कतिपयतृणैरेव सुखिनः ।
गजानामास्थानं मदसलिलजम्बालितमुवां तदेकं विन्ध्याद्रे-
र्विपिनमथवा भूपसदनम् ॥ ७७ ॥ न कुर्याः प्राख्यं
किमपि करिपोत प्रतिभिया हरीणां हेलेयं यदिह बहुवेलं
विहरसि । अकस्मादेतेषां कुटिलदृशि रोषस्पृशि मनाङ्गनिरर्थं
भाविन्यो मदकरिदरिद्रा वनसुखः ॥ ७८ ॥ जहीहि गुरु-
गर्जितं विजहि शुण्डया सीत्कृतं परिभ्रम शनैर्वनं किमु
गजेन्द्र गर्वायसे । यथा न किल केसरी गिरिदरीषु निद्रां
त्यजन्विमूर्च्छयति जृम्भया सुभग तावकीनं मनः ॥ ७९ ॥
रे चाञ्चल्यजुषो मृगाः श्रितनगाः कल्लोलमालाकुलामेताम-
म्बुधिगामिनीं व्यवसिताः संगहितुं वा कथम् । अत्रैवो-
च्छलदम्बुनिर्मलमहावर्तैः समावर्तितो यद्भावेव रसातलं
पुनरसौ यातो गजग्रामणीः ॥ ८० ॥ नीवारप्रसवाग्रमुष्टि-
कवलैर्यो वर्धितः शैशवे पीतं येन सरोजपत्रपुटके होमा-
वशेषं पयः । तं दृष्ट्वा मदमन्थरालिवलयन्यालुसगण्डं गजं
सोत्कण्ठं समयं च पश्यति मुहुर्दूरे स्थितस्त्रापसः ॥ ८१ ॥
कर्णे चामरचारुकम्बुकलिकाः कण्ठे मणीनां गणाः सिन्दूर-
प्रकरः शिरःपरिसरे पार्श्वान्तिके किङ्किणी । लब्धश्चेन्नृप-
वाहनेन करिणा बद्धेन भूषाविधित्वात्किं भूधरधूलिधूसर-
स्तुर्मन्यो न वन्यः करी ॥ ८२ ॥ पीतं यत्र हिमं पयः कव-
लिता यस्मिन्मृणालाङ्कुरास्तापातेन निमज्ज्य यत्र सरसो
मध्ये विमुक्तः श्रमः । धिक्तासैव जलानि पङ्किलयतः पाथो-
जिनीं मग्नतो मूलान्युत्वनतः करीन्द्र भवतो लज्जापि नो

१ वितरणम्; पक्षे-मदजलम्. २ उदकैः पक्षे-दलधोरमेदात्
जडैः. ३ आक्रान्तेः. ४ सगणिकः पक्षे-इदमान्. ५ स्थापुः
६ शङ्खपादः. ७ गण्डः. ८ मज्जनं कर्तुमिच्छोः. ९ शीघ्रम्.
१० अङ्गुशपातः. ११ तृणधान्यानि.

जायते ॥ ८३ ॥ तापो नापगतस्तृषा न च कुशा को
धूली तनोर्न खञ्जन्दमकारि कन्दकवलः का नाम के
कथा । दूरोत्क्षिप्तकरेण हन्त करिणा स्पृष्टा न वा
प्रारब्धो मधुपैरकारणमहो झाङ्कारकोलाहलः ॥ ८४ ॥
नाभूवन्मुवि यस्य कुत्रचिदपि स्पर्धाकराः कुञ्जराः सि
न लङ्घिता किमपरं यस्योद्धता पद्धतिः । कण्ठे
कैदर्थ्यते करिवरः स्फारारवैः फेरवैरापातालग्न
पटलीमग्नोऽद्य भैरवधमः ॥ ८५ ॥ पादाघातवि
वसुमती त्रासाकुलाः पक्षिणः पङ्काङ्गानि सरांसि
कषणक्षोदक्षताः शाखिनः । प्राप्येदं करिपोतकैर्वि
च्छादूलशून्यं वनं तत्तन्नाम कृतं विशङ्खलतया कृ
यत्पार्यते ॥ ८६ ॥ आरामोऽयमनर्गलेन बलिना
समग्रो मयेत्यन्तः संभृतहर्षवर्धितमदोदग्रः किमुना
मातङ्ग प्रतिवर्षमेव भवतो भावी निदाघन्वरस्तत्रा
कारमर्हसि सखे सम्यक्समालोचितुम् ॥ ८७ ॥ कौं
विलोक्य वारणपते किं विसितेनास्यते प्रायो भैरव
संप्रति भवांस्तत्पीयतामादरात् । उन्मज्जच्छरीरि
ललनापीनस्तनास्फालनस्फारीभूतमहोर्मिनिर्मलजला
नर्मदा ॥ ८८ ॥ नो मन्ये दृढबन्धनात्क्षतमिदं नैवा
घातनं स्कन्धारोहणताडनात्परिभवं नैवान्यदेशाम्
चिन्तां मे जनयन्ति चेतसि यथा स्मृत्वा स्वप्न
सिंहत्रासितमीतमीरुर्कलमा यासन्ति कस्याश्रयम् ॥ ८९ ॥
पत्युर्यत्पतितावशेषकवलग्रासेन वृत्तिः कृता पीतं य
वगाहकलुषं तत्पीतशेषं पयः । प्राणान्पूर्वतरं विहाय
प्राप्तं करिण्या फलं यद्वन्धव्रणकातरस्य करिणः कि
दृष्टं सुखम् ॥ ९० ॥ क्रीडाकारि तडागवारिणि
न पङ्केरुहैर्वल्ली काचन शल्लकीतरुगता नाकर्षिता
नास्तिष्टा करिणी करेण करिणा कामातुरेणाशुना
र्विकटाननः शिव शिव व्यालोकि पञ्चाननः ॥ ९१ ॥
सान्द्रामोदवतीः स्वकीयवसतीः पङ्केरुहाणां ततीस्त
अमरः करीन्द्र भवतामभ्याशमभ्यागतः । एत
संप्रवार्थं जगतीविख्यातदानैस्तथा शुष्माभिः कि
परमते हास्याय नास्यागमः ॥ ९२ ॥ त्यक्तो वि
पिता भगवती माता च रेवोज्झिता त्यक्ताः वेद
बन्धुरधियस्तुल्योदया दन्तिनः । त्वल्लोमान्त्र
प्रतिदिनं बन्धाय दत्तं वपुस्त्वं दूरीक्रियसे लुप्त
शिरःपीठे कठोराङ्कुशाः ॥ ९३ ॥ स्पर्धन्तां सुखमेव
तथा दिङ्मज्जैः कुञ्जरा ग्राम्या वा वनवासिनो न
१ धिक्क्रियते. २ हतप्रयत्नः. ३ पात्रम्. ४ श्वरबी. ५

स्निग्धगण्डस्थलाः । आः कालस्य कुतूहलं शृणु सखे प्राचीन-
पालीमलैः प्रायः स्निग्धकपोलपालिरधमः कोलोऽपि संस्प-
र्धते ॥ ९४ ॥ यत्प्रत्यग्रदलावलीकवलनैर्जातोऽसि शैलोपमो
यच्छायासु कदर्थितोऽसि न कदाप्यर्कोऽभिः कर्कशैः । घोरा-
घातकिरातपत्रिपतने यैर्वाखाणायितं तन्मातङ्ग मदान्ध पाट-
यसि किं विन्ध्याटवीपादपान् ॥ ९५ ॥ ऊर्णो नैव दधाति
नापि विषयो बाहस्य दोहस्य वा तृप्तिर्नास्य महोदरस्य बहुशो
बासैः पल्लिरपि । हा कष्टं कथमस्य पृष्ठशिखरे गोणी
समारोप्यते को गृह्णाति कपर्दकैरमुमिति आभ्यैर्गजो हस्यते
॥ ९६ ॥ घासग्रासं गृहाण त्यज करिकलम प्रीतिबन्धं
करिष्याः पाशग्रन्थिभ्रणानामविरलमधुना देहि पङ्कानुलेपम् ।
दूरीभूतास्तवैते शबरवरवधूविभ्रमोद्भ्रान्तदृश्या रेवातीरोफ-
कठन्वुतकुसुमरजोधूसरा विन्ध्यपादाः ॥ ९७ ॥ यूथान्यग्रे
गतानि प्रबलबलभृतो बद्धवैरा मृगेन्द्रा मूलादाकुप्यमाणाः
सपदि तटरुहो भूरुहा निष्पतन्ति । दृष्ट्वा हृष्यन्ति हन्त
प्रतिदिनमखिला मिलपल्लवा अघीशा हस्तालम्बाय केषां
कलयतु वदनं पङ्कमग्नः करीन्द्रः ॥ ९८ ॥

मृगः

इह किं कुरङ्गशावक केदारे कलममञ्जरीं त्यजसि ।
तृणधन्वा तृणबाणस्तृणघटितः कपटपुरुषोऽयम् ॥ ९९ ॥
तृणमुखमपि न खलु त्वां त्यजन्ति हे हरिण वैरिणः
शबराः । यशसैव जीवितमिदं त्यज योजितशृङ्गसङ्ग्रामः
॥ १०० ॥ विद्धा मृगी व्याधशिलीमुखेन मृगस्तु
तत्कातरवीक्षितेन । विहाय देहं विगतव्यथैका परस्य
जीवावधिराधिरासीत् ॥ १०१ ॥ कति कति न मदो-
द्धताश्चरन्ति प्रतिशिखरं प्रतिकाननं कुरङ्गाः । कचिदपि
पुनरुत्तमा मृगास्ते मदयति यन्मद एव मेदिनीशान्
॥ १०२ ॥ अयि कुरङ्गि तपोवनविभ्रमाहुपगतासि किरात-
पुरीमिमाम् । इह न पश्यसि दारय मारय अस पिबेति
शुकानपि जल्पतः ॥ १०३ ॥ अयि कुरङ्गि तुरङ्गमविक्रमे
त्यज वनं जवनं गमनं कुरु । इह वने विचरन्ति हि
नायकाः सुरभिलोहितलोहितसायकाः ॥ १०४ ॥ सेयं
स्थली वनतृणाङ्कुरजालमेतत्सेयं मृगीति हृदि जातसुदः
कुरङ्गः । नैवं तु वेत्ति यदिहान्तरितो लताभिरायाति
सज्जितकठोरशरः किरातः ॥ १०५ ॥ रोमैन्धमारचय मन्थर-
मेत्य निद्रां मुञ्च श्रमं तदनु संचर रे यथेच्छम् । दूरे स
पामरजनो मुनयः किलैते निष्कारणं हरिणपोत विभेपि
कस्मात् ॥ १०६ ॥ ऐणीगणेषु गुरुगर्वनिमीलिताक्षः किं
कृष्यासार खलु खेलसि काननेऽस्मिन् । सीमामिमां कैलय

भिन्नकरीन्द्रकुम्भमुक्तामयीं हरिविहारवसुंधरायाः ॥ १०७ ॥
कस्तूरिकां हरिण मुञ्च वनोपकण्ठं मा सौरभेण ककुमः
सुरभीकुरुष्व । आस्तां यशो ननु किरातशराभिघातात्रातापि
हन्त भविता भवतो दुरापः ॥ १०८ ॥ द्रुततरमितो
गच्छ प्राणैः कुरङ्ग वियुज्यसे किमिति वलितग्रीवं स्थित्वा
मुहुर्मुहुरीक्षसे । विदधति हतव्याधानां ते मनागपि
नार्द्रतां कठिनमनसामेवामेते विलोचनविभ्रमाः ॥ १०९ ॥
स्थलीनां दग्धानामनुरि मृगतृष्णामनुसरंस्तृषार्तः सारङ्गो
विरमति न खिन्नेऽपि मनसि । अजानानस्तत्त्वं न स मृग-
यतेऽन्यत्र सरसीमभूमौ प्रत्याशा न च फलति विभ्रं च
कुरुते ॥ ११० ॥ पुरो रेवापारे गिरिरितिदुरारोहशिखरः
सरः सव्ये वामे दवदहनदाहव्यतिकरः । धनुष्पाणिः
पश्चाच्छबरहतको घावसितरां न यातुं न स्थातुं हरिणशिखरेषु
प्रभवति ॥ १११ ॥ अग्रे व्याधः कर्धुतशरः
पार्श्वतो जालमाला पृष्ठे वह्निर्दहति नितरां संनिधौ सार-
मेयाः । एणी गर्भादलसगमना बालकै रुद्धपादा चिन्ताविष्टा
वदति हि मृगं किं करोमि क यामि ॥ ११२ ॥
सौरभ्येण त्रिभुवनमनोहारिणा काननेऽस्मिन्स्तूरि-
हरिण भवता वासितो दिग्विभागः । तस्यैतत्से फलमुपगतं
पत्रिमिल्लब्धकानां विद्धः प्राणांस्त्यजसि न गुणः श्रेयसे
निर्गुणेषु ॥ ११३ ॥ अल्पीयः स्थलनेन यत्र पतनं कृच्छ्रेण
यत्रोन्नतिर्द्वारे वेत्रलतावितानगहने कष्टः प्रवेशक्रमः ।
हे सारङ्ग मनोरमा वनमुवस्त्यक्त्वा विशेषार्थिना किं भू-
त्कटकस्थितिव्यसनिना व्यर्थं खुराः शासिताः ॥ ११४ ॥
सारङ्गो न लतागृहेषु रमते नो पांसुले मूलत्वे नो रम्यासु
वनोपकण्ठहरितच्छायासु शीतास्त्रिपि । तामेवायतलोचनामनु-
दिनं ध्यायन्मुहुः प्रेयसी शैलेन्द्रोदरकन्दरेषु गतघीः
शृङ्गारिवेषः स्थितः ॥ ११५ ॥ आः कष्टं वनवाससाम्यक-
तया सिद्धाश्रमश्रद्धया पक्षीं बालकुरङ्गं संप्रति कुतः प्राप्तोऽसि
मृत्योर्मुखम् । यत्रानेककुरङ्गकोटिकदनक्रीडोलसल्लोहित-
क्षोतोभिः परिपूरयन्ति परिखासुङ्गामराः पामराः ॥ ११६ ॥
स्वच्छन्दं हरिणेन या विहरता दैवात्समासादिता मङ्गप्रस्तुत-
दुग्धबिन्दुमधुरा शालेर्नवा मञ्जरी । निःश्वासानलदग्ध-
कोमलतृणप्रख्यापितान्तर्व्यथस्तामेव प्रतिवासरं मुनिरिव
ध्यायन्वने शुष्यति ॥ ११७ ॥ त्यक्तं जन्मवनं तृणाङ्कुर-
वती मातेव मुक्ता स्थली विश्रान्तिस्थितिहेतवो न गणिता
बन्धूपमाः पादपाः । बालापत्यवियोगकातरमुखी त्यक्तार्ध-
मार्गे मृगी मृग्यन्तः पदवीं तथाप्यकरुणा व्याधा न मुञ्चन्ति
माम् ॥ ११८ ॥ यद्वक्त्रं मुहुरीक्षसे न धनिनां भूषे न

१ भान्यत्वग्भिः २ हे हरिणि ३ तपोवनआन्त्या ४ चर्वितस्य
पुनश्चर्वणम् ५ हरिणीसंवेष्टु ६ जानीहि

१ सिंहविहारस्थानस्य २ भानः

चादूर्मषा नैषां गर्वगिरः शृणोषि न च तान्त्रत्याशया
धावसि । कैले बालतृणानि खादसि परं निद्रासि
निद्रागमे तन्मे ब्रूहि कुरङ्ग कुत्र भवता किं नाम
तसं तपः ॥ ११९ ॥ नात्र व्याघशराः पतन्ति परितो
नैवात्र दावानलो नाप्युच्चावचभीतिरस्ति कुहचिन्नो वागुरा
मङ्गुराः । पर्यालोच्य कुरङ्गकेण विहितो नक्षत्रनाथाश्रयो नो
जानाति यदत्र दासति विधिः स्वर्मानुदन्तव्रणम् ॥ १२० ॥
व्योमार्धे ज्वलितो रविः कवलितं दावानलैः काननं धूम्या-
भिर्न दिशः स्फुरन्ति परितः पन्थाः शिलादन्तुरः । इत्थं
लोहितसिक्तसृक्कणि यथाप्राणं मृगे धावति व्याघेनापि
शरासने करुणया नारोपितः सायकः ॥ १२१ ॥ सुक्त्वा
भव्यतृणानि नव्यसलिलान्यापीय वापीतलान्निःशङ्कं परि-
शील्य शीतलतरुन्मोमन्थमभ्यस्यति । या सैवाद्य मृगी
मृगादनमुद्यमसा शिशुं शोचते तद्वेधा बहुधा विपद्विरचने
वीजानि नापेक्षते ॥ १२२ ॥ पाशक्षुण्णखुरस्य बाणपतनप्रव्यक्त-
रक्तच्छटाच्छन्नाङ्गस्य दवामिदाहविकलसासेदुषोऽप्याश्र-
मम् । धिदैवं विषमा मृगस्य दिवसाः सर्गानुकम्पामयो मा
मैवीरिति भाषणेऽपि यदम्बूदाचंयमोऽयं मुनिः ॥ १२३ ॥

करमः

वपुर्विषमसंस्थानं कर्णज्वरकरो रवः । कैरमसौशुगत्यैव
छादिता दोषसंहतिः ॥ १२४ ॥ दासेरको रसत्येष शुक्तं
मारेऽधिरोहति । उत्तार्यमाणोऽपि पुनर्यत्तत्र किमु कुर्महे
॥ १२५ ॥ तुभ्यं दासेर दासीयं बदरी यदि रोचते ।
एतावता हि किं द्राक्षा न साक्षादमृतप्रिया ॥ १२६ ॥
दुःप्रापमम्बु पवनः परुषोऽतितापी छायाभृतो न तरवः
फलभारनम्राः । इत्थं सखे करम वन्मि भवन्तमुच्चैः का
संगतिः खलु मरौ रमणीयतायाः ॥ १२७ ॥ अखाननस्य
भवतः खलु कोटिरेषा कण्टारिका यदि भवेदविशीर्णपर्णा ।
योग्या कथं करम कल्पतरोरलतायास्ते पल्लवा विमलविद्रुम-
भङ्गभाजः ॥ १२८ ॥ रुक्मं वपुर्न च विलोचनहारि रूपं
न श्रोत्रयोः सुखदमारटितं कदापि । इत्थं न साधु तव
किंचिदिदं च साधु तुच्छे रतिः करम कण्टकिनि द्रुमे
यत् ॥ १२९ ॥ कुसुदशबलैः फुल्लाम्मोजैः सरोभिरलंकृतां
मरकतमणिश्यामां शैब्यैर्विहाय वनस्थलीम् । सरति करमो
यद्वक्षाणां चरन्मरुधन्वनां परिचयरतिः सा दुर्बारा न सा
गुणवैरिता ॥ १३० ॥ करमदयिते योऽसौ पीलुस्त्वया
मधुलब्धया व्यपगतघनच्छायस्त्यक्तो न सादरमीक्षितः ।
चलकिसलयः सोऽपीदानीं प्ररुढनवाङ्कुरः करमदयितावृन्दै-
रन्यैः सुखं परिसृज्यते ॥ १३१ ॥ करमदयिते यत्तत्पीतं

१ मिथ्या. २ क्षुधासमये. ३ उद्गस्य. ४ शीघ्रगमनेन.
५ बालतृणैः. ६ पीडयैः. ७ पल्लवः.

सुदुर्लभमेकदा मधु वनगतं तसालामे विरोषि कियत्
कुरु परिचितैः पीलोः पत्रैर्धृतिं मरुगोचरे जगति
कस्यावाप्तिः सुखस्य निरन्तरा ॥ १३२ ॥ यस्मिन्नुप-
गहनान्तर्गता सादुवल्ली खेच्छं मुक्ता सरलितम-
चेतोनुलभा । तत्तारुण्यं करम गलितं कुत्र ते प्राप्ति-
यत्स्वाधीनं यदपि सुलभं तेन तुष्टिं विधेहि ॥ १३३ ॥
चिन्तां मुञ्च गृहाण पल्लवमिदं प्लक्षस्य शालस्य वा
स्यास्य जलस्य चन्द्रवपुषो गण्डूषमेकं पिव । जीवन्म-
ताः पुनः करम हे दासेरकीया मुवो रम्याः पीलुश्रीक-
वदरीकूजत्कपोताकुलाः ॥ १३४ ॥ यस्यासीन्नवप-
वदरग्रासोऽपि संतुष्टये दीर्घाध्वन्यनुगम्यते न पदवी
स्वयूयैरपि । सोऽयं संप्रति याति बालकरमः क्षीणे-
क्षामतां मन्ये नूनमनेन दैवहतकेनास्वादितं प्रा-
॥ १३५ ॥ पीलुनां हि फलं कषायरहितं रोमन्मयित्वा
शाखाग्रं यदखादि चारु करमीवक्रार्पितं प्रेमतः । तत्त-
करमेण खेदविधुरं दीर्घं तथा कूजितं प्राणानामभय-
सहसा प्रस्थानतूर्यं यथा ॥ १३६ ॥ यस्याः संमृतामल-
वल्यं भूपालशङ्कारिणीभृङ्गारोदरविप्रलम्भविधुरैर्वीरैः
बन्धुभिः । तामेतां मृदुलप्रवालललितां द्राक्षाख्य-
टनुद्रीवः प्रकटीकृतार्धदशनो दासेरकः कृन्तति ॥ १३७ ॥

रासमः

रे रे रासम वल्लभारवहनात्कुआसमश्नासि किं
श्रौवसथं प्रयाहि चैनकाभ्युषान्मुखं भक्षय । सर्वानु-
हया इति वदन्त्यत्राधिकारे स्थिता राजा तैरुप-
मनुते सत्यं तैटस्थाः परे ॥ १३८ ॥

वृषभः

नास्य भारग्रहे शक्तिर्न च वाहगुणः क्वचि-
देवागारे बलीवर्दस्तथाप्यश्नाति भोजनम् ॥ १३९ ॥
गुणानामेव दौरात्म्यादुरि धुर्यो नियुज्यते । असंजात-
स्कन्धः सुखं स्वपिति गौर्वली ॥ १४० ॥ जालो
सुधृष्टो वामेतरचरणमेद उपदेशः । ख्यातिगुणधवल
अमसि सुखं वृषभ रम्यासु ॥ १४१ ॥ अंसि स-
सैकतवर्त्मनि प्रचुरभारभरक्षपितौक्षके । गुरुमरो-
कन्धरं सरति सारथिरेव धुरंधरम् ॥ १४२ ॥
बालधवल प्रविहाय कामं गोष्ठाङ्गणे तरलतर्पकवेष्टिता-
स्कन्धं निधेहि धुरि पूर्वधुरीणमुक्ते नेतव्यतामुपगतो-
तवैव भारः ॥ १४३ ॥ गुरुनीयं भारः क्वचिदपि न क-
स्पुटितो न ते कुण्ठा शक्तिर्वहनमपि तेज्जे न विकल्प-
इह त्वज्जे नान्यस्तव गुणसमानस्तदधुना धुनानेन
धवल किमु मुक्तः पथि भरः ॥ १४४ ॥

१ गर्दभः. २ अश्वशालाम्. ३ अपकचणकान्. ४ उदाहृत-
५ शकटे. ६ बाहुकामयमार्गः.

स्थलचरान्योक्तयः, जलचरान्योक्तयः

२३५

कर्मदुर्गमे जलमृते गर्ताशतैराकुले खिन्ने शोकटिके
मरेऽतिविषमे दूरं गते रोधसि । शब्दे नैतदहं ब्रवीमि
महता कृतोच्छ्रितां तर्जनीमीदृशे विषमे विहाय धवलं वोढुं
क्षमः को धुरम् ॥ १४५ ॥ दन्ताः सप्त चलं विषाणयुगलं
पुच्छाक्षलः कर्बुरः कुक्षिशन्द्रकितो वपुः कुसुमितं संघूर्णितं
चेष्टितम् । असिन्दुष्टवृषे मृषामितगुणग्रामानभिज्ञात्मनो
ग्रामीणस्य तथापि चेतसि चिरं धुर्यभ्रमः स्फूर्जति
॥ १४६ ॥ केषांचिद्वलाश्रिरं निवसिताश्रिते परेषां
पुनर्नीलो वा कपिलोऽथवा वरघृषो रक्तोऽथवा मेचकः ।
ग्रामीणैरवधीरितोऽपि शिथिलस्कन्धोऽप्यनुचैः श्रवाः स्वान्ते
मे परतन्नतुन्दिलतनुर्जागर्त्ययं कर्बुरः ॥ १४७ ॥ न ध्यानं
कुरुष्वे न यासि विकटं नोच्चैर्वहस्याननं दर्पान्नोलिखसि क्षितिं
खुरपुटैर्नावज्ञया वीक्षसे । किंतु त्वं वसुधातलैकधवलः
स्कन्धाधिरूढे मरे तीराण्युच्चतटीविटङ्कविषमाणुलङ्घयन्
क्षीयसे ॥ १४८ ॥ यस्यादौ व्रजमण्डनस्य वहतो गुर्वी
धुरं धैर्यतो घौरैर्यैः प्रगुणीकृतो न युगपत्स्कन्धः समस्तैरपि ।
तस्यैवं श्रुतकम्बलस्य धवलस्योत्थापने सांप्रतं द्रैङ्गेऽत्रैव
जरावसादिततनोर्गोः पुण्यमुद्रोष्यते ॥ १४९ ॥

कपिः

हारं वक्षसि केनापि दत्तमज्ञेन मर्कटः । लेढि जिघ्रति
संक्षिप्य करोत्युन्नतमाननम् ॥ १५० ॥ कपिरपि च
कापिशायनमदमत्तो वृश्चिकेन संदष्टः । अपि च पिशाचग्रस्तः
किं भ्रूमे वैकुण्ठं तस्य ॥ १५१ ॥ वृक्षान्दोलनमद्य ते क नु गतं
नर्म स्वयूयस्य वा यूकान्वेषणरोषसौख्यबहुलाश्रेष्टा सुखोत्थाः
क ताः । कारण्ये फलपूर्णगल्लुकुरस्थान्येषु ता भीषिका
भीतः संप्रति कौशिकाद्गल्लवल्ल्यालः कपे नृत्यसि ॥ १५२ ॥

वराहः

सर्वलोकपरितोषकारिणि स्वर्धुनीविमलवारिणि स्थिते ।
पूतिगन्धवति पल्लवलोदके सुकरः सुखमतीव मन्यते ॥ १५३ ॥
आकर्ण्य गर्जितरवं घनगर्जतुल्यं सिंहस्य यान्ति वनमन्य-
दिमा मयातीः । तत्रैव पौरुषनिधिः स्वकुलेन सार्धं
दर्पोद्गुरो वसति वीतमयो वराहः ॥ १५४ ॥

आदिवराहः

निष्कन्दाभरविन्दिनीं स्थपुटितोद्देशां कैसेरुखलीं जम्बा-
लाविलमम्बु कर्तुमितरा सूते वराही सुतान् । दंष्ट्रायां
प्रलयार्णवोर्मिसलिलैराप्लावितायामियं यस्या एवं शिशोः
स्थिता विपदि भूः सा पोत्रिणी पुत्रिणी ॥ १५५ ॥

श्वः

पिव पयः प्रसर क्षितिपान्तिकं कलय कांचन काश्चन-
शृङ्खलाम् । इदमवद्यतमं हि यदीहसे मषक संप्रति केसरिण-
स्तुलाम् ॥ १५६ ॥

१ श्वभ्रम्. २ शकटस्वामिनि. ३ नगरे. ४ दुर्गन्धवति. ५ अल्पब-
लशरीरदेके. ६ विषमोन्नतदेशाम्. ७ कन्दविशेषवती. ८ पङ्कसंमिश्रः.

वृश्चिकः

विषभारसहस्रेण गर्वे नायाति वासुकिः । वृश्चिको
विन्दुमात्रेणाप्यूर्ध्वं वहति कण्टकम् ॥ १५७ ॥

मेकः

दिव्यं चूतरसं पीत्वा गर्वे नो याति कोकिलः । पीत्वा
कर्ममपानीयं मेको रटरटायते ॥ १५८ ॥ गङ्गादीनां सकल-
सरितां प्राप्य तोयं समुद्रः किञ्चिद्वर्षं न भवति वपुर्दिव्यरत्ना-
करोऽपि । एको मेकः परममुदितः प्राप्य गोष्पादनीरं को मे
को मे रटति बहुधा स्पर्धया विश्वमुच्चैः ॥ १५९ ॥

जम्बुकः

उदस्योच्चैः पुच्छं शिरसि निहितं जीर्णजटिलं यदृच्छा-
व्यापन्नद्विपपिशितलेशाः कवलिताः । गुहागते शून्ये
मुचिरमुषितं जम्बुक सखे किमेतस्मिन्कुर्मो यदसि न गतः
सिंहसमताम् ॥ १६० ॥

सर्पः

तावद्गर्जन्ति मण्डूकाः कूपमाश्रित्य निर्मयाः । यावत्करि-
कराकारः कृष्णसर्पो न विद्यते ॥ १६१ ॥ यस्यै ददाति विवरं
भूमिः फूत्कारमात्रमीतेव । आशीविषः स दैवाद्भौमैकरण्डे
स्थितिं सहते ॥ १६२ ॥ मौलौ सन्मणयो गृहं गिरिगुहा त्यागः
किलैतमत्वचो निर्यन्नोपनतैश्च वृत्तिरनिलैरेकत्रचर्येदृशी ।
अन्यत्रान्तर्जुवत्सता द्विरर्सना वक्त्रे विषं वीक्षणं सर्वामङ्गल-
सूचकं कथय भो भोगिन्सखे किं निवदम् ॥ १६३ ॥

शेषः

अनेके फणिनः सन्ति मेकमक्षणतत्पराः । एक एव हि
शेषोऽयं धरणीधरणक्षमः ॥ १६४ ॥ युक्तोऽसि सुवनभारे
मा वक्त्रां विततु कन्धरां शेष । त्वय्येकस्मिन्दुःखिनि
सुखितानि भवन्ति सुवनानि ॥ १६५ ॥

जलचरान्योक्तयः

मत्स्यः

क्षारं वारि न चिन्तितं न गणिताः क्रूराश्च नकादयश्च-
द्वीचि कदम्बडम्बरमिलत्रासोऽपि दूरीकृतः । मध्येऽम्भोनिधि
मत्स्यरङ्गं भवता श्रम्यः कृतो लीलया संपत्तिर्मकरार्जनं
विपदिह प्राणप्रयाणावधिः ॥ १ ॥

रोहितः

अगाधजलसंचारी न गर्वे याति रोहितः । अङ्गुष्ठोदक-
मात्रेण शफरी फर्फरायते ॥ २ ॥

राघवः

यस्मिन्वेच्छति सर्वतः परिचलत्कलोलकोलाहलैर्मन्याद्रि-
भ्रमणभ्रमं हृदि हरिदन्तावलाः पेदिरे । सोऽयं तुङ्ग-
तिमिगिलाङ्गकवलीकारक्रियाकोविदः क्रोडे क्रीडतु कस्य
केलिकलहल्यत्तार्णवो राघवः ॥ ३ ॥

१ सर्पः. २ गारुडिकरण्डे. ३ आत्मभोगकामुकस्य. ४ वनेन-
५ वक्रमार्गता. ६ द्विपवृक्षा रसना-रसनादयमित्यर्थः.

कूर्मः

अमति गिरिराट् पृष्ठे गर्जत्युपर्यपि सागरो दहति
विततज्वालाजालो जगन्ति विषानलः । स तु विनिहितग्री-
वाकाण्डः कटाहकुटोदरे स्वपिति भगवान्कूर्मो निद्राभरालस-
लोचनः ॥ ४ ॥ पुत्रिण्यः कति नात्र सन्ति भुवनेऽभूवन्किय-
न्त्योऽथवा सौभाग्यैकमठी तथादिकमठी स्त्रीषु प्रशंसास्पदम् ।
मग्ने मोगिनि मङ्गुरेषु कैरिषु अष्टोत्सवे दंष्ट्रिणि क्षोणीं
साहसिकाग्रणीस्तुल्यितुं जागर्ति यस्याः सुतः ॥ ५ ॥

वृक्षान्योक्तयः

अहो एषां वरं जन्म सर्वप्राण्युपजीवनम् । धन्या मही-
रुहा येभ्यो निराशा यान्ति नार्थिनः ॥ १ ॥ पत्रपुष्पफल-
च्छायामूलवल्कलदारुभिः । गन्धनिर्यासमस्मास्थितोऽकैः
कामान्वितन्वते ॥ २ ॥ प्रेत्यग्रेः पत्रनिचयैस्तरुयैरेव
शोभितः । जहाति जीर्णोस्तानेव किं वा चित्रं कुंजन्मनः ॥ ३ ॥
छायामन्यस्य कुर्वन्ति तिष्ठन्ति स्वयमातपे । फलान्यपि
परार्थाय वृक्षाः सत्सुरा इव ॥ ४ ॥ परोपसर्पणानन्तचि-
न्तानलशिखाशतैः । अचुम्बितान्तःकरणाः साधु जीवन्ति
पादपाः ॥ ५ ॥ सुखेन गरलं मुञ्चन्मूले वसति चेत्फणी ।
फलसंदोहगुरुणा तरुणा किं प्रयोजनम् ॥ ६ ॥ शाखाशत-
चितवियतः सन्ति क्रियन्तो न कानने तरवः । परिमल-
भरमिलदलिकुलदलितदलाः शाखिनो विरलाः ॥ ७ ॥ तीव्रो
निदाघसमयो बहुपथिकजनश्च मारवः पन्थाः । मार्गस्थित-
तरैकः क्रियतां संतापमपहरति ॥ ८ ॥ हिमसमयो वन-
वर्द्धिर्जनः पवनस्तडिल्लताविभवः । हन्त सहन्ते यावत्ता-
वहुम कुरु परोपकृतिम् ॥ ९ ॥ अध्वन्यध्वनि तरवः पथि
पथि पथिकैरुपास्यते छाया । विरलः स कोऽपि विटपी
यमच्चगो गृहगतः स्मरति ॥ १० ॥ कश्चिन्नवं पल्लवमा-
ददाति कश्चित्सूनानि फलानि कश्चित् । परं करालेऽस्य
निदाघकाले मूले न दाता सलिलस्य कश्चित् ॥ ११ ॥
व्यामुञ्जन्मधुकपुञ्जमञ्जुगीतान्याकार्यं श्रुतिमदजाह्नयातिरे-
कात् । आभूमीतलनतकन्धराणि मन्येऽरण्येऽसिन्नवनिरुहां
कुटुम्बकानि ॥ १२ ॥ युक्तानि यैस्त्व फलानि पंचे-
मानि क्रोडास्थितैरुहं वीतमयैः प्रसुप्तम् । ते पक्षिणो
जलरयेण विकृष्यमाणं पश्यन्ति पादप भवन्तममी तटस्थाः
॥ १३ ॥ घत्ते मरं कुसुमपत्रफलावलीनां धर्मव्यथां वहति
शीतमवां रुजं च । यो देहमर्पयति चान्यमुखस्य हेतो-
स्तस्मै वैदान्यगुरवे तरवे नमस्ते ॥ १४ ॥ इहोद्याने
संप्रत्यहह परिशिष्टाः क्रमवशादमी वल्मीकास्ते मुजगकुल-
लीलावसतयः । गतास्ते विस्तीर्णस्तवकमरसौरभ्यलहरीपरी-
तव्योमानः प्रकृतिगुरवः केऽपि तरवः ॥ १५ ॥ विपन्नं

१ दिग्गजेषु. २ नूतनेः. ३ कुंः पृथ्वी तस्या जन्म यस्य; पक्षे-
कुरितसं जन्म यस्य. ४ समूहः. ५ मरुदेशसंबन्धी. ६ पक्षानि.
७ दानशौण्डानां गुरवे. ८ व्यासः. ९ स्वभावतो महान्तः.

पथिन्या मृतमनिमिवैर्यातमलिभिः खगैरप्युड्डीनं रवचक्र-
प्रभृतिभिः । दशां दीनां नीते सरसि विषमप्रीति-
कुलीनत्वादास्ते तटरुहतरुः कोऽपि तदपि ॥ १६ ॥
बाला वल्ली मृदुकिसलयं तापविलयं घनच्छायं शालं क-
तिविशालं परिगताः । परं त्वस्याभ्यन्तर्गललवमसीकृ-
मुजंगं प्रोत्तुङ्गं कथमिव वराकी कलयतु ॥ १७ ॥ य-
ऽसि चतुष्पथे घनलसच्छायोऽसि किं छायायां स-
फलितोऽसि किं यदि फलैः पूर्णोऽसि किं संततः । हे स-
सहस्र संप्रति सखे शाखाशिखाकर्षणक्षोभामोहनमख-
जनतः स्वैरेव दुश्चेष्टितैः ॥ १८ ॥ छायासुप्तमृगः शकुन-
हैर्विष्वग्विलसच्छदः कीटैराधृतकोटरः कपिकुलैः स-
कृतप्रश्रयः । विश्रब्धं मधुपैर्निपीतकुसुमः श्लाघ्यः स एक-
त्राङ्गीकृतसत्त्वसंलुभभरे भग्नापदोऽन्ये दुमाः ॥ १९ ॥
खादुफलं कृतं च शयनं शाखाग्रजैः पल्लवैस्त्वच्छाया-
शीतलं सुसलिलं पीतं व्यपेतश्रमैः । विश्रान्ताः सुपि-
सुमनसः प्रीतिः किमत्रोच्यते त्वं सन्मार्गतत्वरव्यं च य-
यामः पुनर्दर्शनम् ॥ २० ॥ पान्थाधार इति द्वि-
इति श्लाघ्यस्तरुणामिति स्निग्धच्छाय इति प्रियो इति
स्थानं गुणानामिति । पर्यालोच्य महातरो तव घन-
वयं संश्रितास्तत्त्वकोटरवासिनो द्विरसना दूरीकी-
नः ॥ २१ ॥ मूलं स्थूलमतीव बन्धनद्वंद्वं शाखाः
मौसला वासो दुर्गमहीधरे तरुपते कुत्रास्ति मीति-
एकः किंतु मनागयं जनयति स्वान्ते ममाधिजनं न-
लीवल्यीमवन्नकरुणो दावानलो घस्तरः ॥ २२ ॥
परिपालिताः फलभरच्छायादिभिः प्राणिनो विभा-
कथ्यतां तव विपत्काले क ते सांप्रतम् । एताः संगति-
कल्पितपुरस्कारास्तु धन्यास्त्वचो यासां छेदनम-
पतितो नायं कुठारस्त्वयि ॥ २३ ॥ वृद्धिर्यस्य तरोर्मदे-
शतैराशावता प्रार्थिता जातोऽसौ सरसप्रकाश-
सर्वाश्रितोपाश्रयः । नानादेशसमागतैरविदितैराकान्त-
खगैस्तं लब्धावसरोऽपि वृद्धशकुनिर्दूरं स्थितो
॥ २४ ॥ छायाभिः प्रथमं ततस्तु कुसुमैः पश्चात्
खादुभिः प्रीणात्येव तरुः पथीति पथिकैः श्रान्तैः
स्थीयते । को जानाति यदत्र कोटरगतः प्रत्यग्रह-
ज्वालाजालकरालवक्रकुहरः कृष्णः फणी वर्तते ॥ २५ ॥
आमोदैर्मरुतो मृगः किसलयैर्लम्बैस्त्वचा तापसाः
षट्चण्णाः फलैः शकुनयो धर्मादिताह्वयया ।
गन्धगजाश्च विश्रमरुजाः शशद्विमक्तास्त्वया प्रास-
बोधिसत्त्वपदवीं सत्यं कुजाताः परे ॥ २६ ॥

१ सर्पाः; राजपक्षे, -विशुनाः सन्निवादयः. २ पुष्पाः.

निमित्तं गृहं विघटितं धूमाकुलैः कोकिलैर्मयूरैश्चलितं
पुरैव रमसा कीरैरघोरैर्गतम् । एकेनापि सपल्लवेन तरुणा
बाबान्लोपप्लवः सोढः को न विपस्तु मुञ्चति जनो भूर्भापि
यो ललितः ॥ २७ ॥ एकस्त्वं मरुभूरुहेन्द्र विततैः
शाखाशतैरश्वितः पुष्प्यपुष्पफलान्वितैरमृदितैर्जीव्याः सहस्रं
समाः । अश्रान्तं श्रमरुणपाण्यजनतासर्वार्थनिर्वाहणं कस्त्वां
सात्विकमन्तरेण मुद्वनं निर्मातु धर्माशयः ॥ २८ ॥ घत्से
मूर्धनि दुःसहा दिनमणेरुद्धामधामच्छटाश्छायाभिः पथिका-
विदाप्रमथितान्युष्णासि पुष्पैः फलैः । धैर्यं मुञ्चसि नैव
येन भवता शाखाः सुविस्तारितास्तेनाशासु वनस्पते तव
यशस्तोमः समुज्जृम्भते ॥ २९ ॥ तीव्रोऽयं नितरां निदाघसमयः
प्रोक्ष्यचण्डबुद्धिर्माणो मारव एष तत्र पथिकाः संचारिणः
कोटिशः । तेषां कश्चिदिहाश्रयस्तरुवरो दैवेन संपादितः
सोऽप्येकः सुकृती करोतु कियतां संतापनिर्वापणम् ॥ ३० ॥

कल्पद्रुमः

कल्पद्रुमोऽपि कालेन भवेद्यदि फलप्रदः । को विशेषस्तदा
तस्य वन्यैरन्यैर्महीरुहैः ॥ ३१ ॥ न मया रचितं
तबालवालं पयसा वा विहितस्तवाभिषेकः । अयि कल्पतरो
परोपकारे भवतो विश्वविलक्षणः प्रकारः ॥ ३२ ॥ किं न
द्रुमा जगति जाग्रति लक्षसंख्यास्तुल्योपनीतपिककाक-
फलोपमोऽगः । धन्यस्तु कल्पविटपी फलसंप्रदानं कुर्व-
न्सदैव विबुधानमृतैकवृत्तीन् ॥ ३३ ॥ स्वर्णैः स्कन्धपरि-
ग्रहो मरकतैरुल्लासिताः पल्लवा मुक्ताभिः स्तवकश्रियो मधु-
लिहां वृन्दानि नीलोत्पलैः । संकल्पानुविधायि यस्य फलितं
कस्तस्य घत्ते तुलां धिग्जातु द्रुमसंकथासु यदयं कल्पद्रुमो-
ऽपि द्रुमः ॥ ३४ ॥ औदार्यं भुवनत्रयेऽपि विदितं 'संभूति-
रमोनिधेर्वीर्यो नैन्दनकानने पैरिमलो गीर्वाणचेतोहरः । एवं
दातृगुणोत्तरः सुरतरोः सर्वोऽपि लोकोत्तरः स्यादर्थिप्रवार्थि-
तार्पणविधावेको विवेको यदि ॥ ३५ ॥ न द्वारि द्विरदावली
न परितो वानायुजश्रेणयः किंवा शौक्तिकमौक्तिकैर्मृगदृशां
तारा न हारावलिः । हे कल्पद्रुम दूरतोऽस्तु भवतः सेवा-
मवं वैमवं तुष्यामि त्वयि तावतापि यदि न सेरा भवन्ति
द्विषः ॥ ३६ ॥ जन्माभूदुदधौ विधौ सहजता वृन्दारकै-
र्वन्धता तत्तत्कामफलाय शक्तिरतुला यस्यास्ति वश्यानिशम् ।
विश्रामाय चिराय कल्पलतिका भूयोऽयमालम्बते कस्त्वां
लोतुमपि क्षमोऽस्ति तदपि त्वं जल्प कल्पद्रुम ॥ ३७ ॥

पारिजातः

पारिजाततरुं यावन्न लभेत मधुव्रतः । अमणं तावदेवाय
कुञ्जे कुञ्जे तरौ तरौ ॥ ३८ ॥ परिमलसुरमितनमसो
बहवः कनकाद्रिपरिसरे तरवः । तदपि सुराणां चेतसि
निवसितमिव पारिजातेन ॥ ३९ ॥

चन्दनः

सन्त्येव लिखिताकाशा महीयांसो महीरुहः । तथापि
जनताचितानन्दनश्चन्दनद्रुमः ॥ ४० ॥ यद्यपि चन्दनविटपी
विधिना फलकुसुमविवर्जितो विहितः । निजवपुषैव परेषां
तथापि संतापमपहरति ॥ ४१ ॥ अयि मलयज महिमायं
कस्य गिरामस्तु विषयस्ते । उद्धिरतो यद्भरलं फणिनः
पुष्पासि परिमलोद्गारैः ॥ ४२ ॥ पौटीर तव पैटीयान्कः
पैरिपाटीमिमांसुरीकर्तुम् । यत्पिपतामपि नृणां पिष्टोऽपि
तनोषि परिमलैः पुष्टिम् ॥ ४३ ॥ यैस्त्वं गुणगणवानपि
सतां 'द्विजिह्वैरसेव्यतां नीतः । तानपि बहसि पटीरज किं
कथयामस्त्वदीयमौन्नत्यम् ॥ ४४ ॥ जनकः सानुविशेषो
जातिः काष्ठं मुजंगमैः सङ्गः । खगुणैरेव पटीरज यातोऽसि
तथापि महिमानम् ॥ ४५ ॥ मूलं मुजंगैः शिखरं ध्रुवङ्गैः
शाखा विहंगैः कुसुमानि शृङ्गैः । नास्त्येव तच्चन्दनपादपस्य
यन्नाश्रितं सत्त्वभरैः समन्तात् ॥ ४६ ॥ कति न सन्ति
महीषु महीरुहः सुरभिपुष्परसालफलालयः । सुरमयन्ति न
केऽपि च भूरुहानिति यशोऽसि परं तव चन्दन ॥ ४७ ॥
ध्वक्चेष्टितानि परशो परिशोचनीयबालप्रवालमलयाद्रि-
रुद्रुहस्ते । निर्मिद्यमानद्वयोऽपि महाउभावः स त्वन्मुखं
पुनरमीः सुरमीकरोति ॥ ४८ ॥ कालगुरौ सुरमिताति-
शयेऽपि सङ्गादात्म्यते सुरमिताऽपरपादपेऽपि । पाटीर
पाटवमिदं तव सङ्गिवातैस्सादात्म्यमेति कतरो न तरोः
समूहः ॥ ४९ ॥ उपानीतं दूरात्परिमलसुपात्राय मरुता
समायासीदस्मिन्धुरमधुलोमान्मधुकरः । परो दूरे लामः
कुपितफणिनश्चन्दनतरोः पुनर्जीवन् यायांघदि तदिह लामोऽय-
मतुलः ॥ ५० ॥ कान्ताकेलिं कलयतु तरुः कोऽपि
कश्चित्प्रभूणामत्मानन्दं जनयतु फलैः कोऽपि लोकान्विनोतु ।
धन्यं मन्ये मलयजमहो यः प्रभूतोपतापं 'संसारस्य
द्रुतमपनयत्यात्मदेहव्ययेन ॥ ५१ ॥ आमोदैस्ते दिशि
दिशि गतैर्दूरमाकुप्यमाणा साक्षाच्छर्मा तव मलयज
द्रुममन्यागताः स्मः । किं पश्यामः सुमग भवतः कीदृति
कोष्ठ एव व्यालस्तुभ्यं भवतु कुशलं सुख नः साधु यामः
॥ ५२ ॥ केचिन्नोचनहारिणः कतिपये सौरम्यसंसारिणः
केऽप्यन्ये फलधारिणः प्रतिदिनं ते सन्तु हन्त द्रुमाः ।
धन्योऽयं हरिचन्दनः परिसरे यस्य स्थितैः शाखिभिः
शाखोटोदमिरप्यहो मृगदृशामङ्गेषु लीलायितम् ॥ ५३ ॥
आतश्चन्दन किं ब्रवीमि विटपस्फूर्जत्फणाभीषणा गन्धस्यापि
महाविषाः फणभृतो गुप्त्ये यदेते कृताः । दैवात्युष्पफला-

१ जनसमूहः २ चन्दनः ३ अतिशयेन पदः समर्थः ४ रीतिर-
५ अङ्गीकर्तुम् ६ येषां कुर्वताम् ७ सपत्नैः ८ वानरैः ९ प्रीणयतु-
१० संसारे स्थितस्य जनस्य-

१ संभवः २ वसतिः ३ इन्द्रवने ४ आमोदः-

नितो यदि भवानत्रामविष्यत्तदा नो जाने किमकल्पयि-
ष्यदधिकं रक्षार्थमस्यात्मनः ॥ ५४ ॥ एतैर्दक्षिणगन्ध-
वाहचलनैः श्रीखण्ड किं सौरभं ब्रूमस्ते परितो मधुव्रतयुवा
येनायमानीयते । माकन्दादपहृत्य पङ्कजवनादुद्धूय कुन्दो-
दरादुद्गम्य द्विपगण्डमण्डलदलादकृष्य हृष्यन्मनाः ॥ ५५ ॥
वासः शैलशिलान्तरेषु सहजः सङ्गो मुजंगैः सह प्रेङ्ग-
त्क्षारपयोधिवीचिभिरभूदुद्धूतसेकक्रिया । जानीमो न वयं
प्रसीदतु भवान्श्रीखण्ड तत्कथ्यतां कसात्ते परतापखण्डन-
महो पाण्डित्यमप्यागतम् ॥ ५६ ॥ लोकानन्दन चन्दन-
द्रुम सखे नास्मिन्वने स्वीयतां दुर्वैशैः परस्परसारहृदयैरा-
क्रान्तमेतद्वनम् । ते ह्यन्योन्यनिघर्षजातदहनज्वालावलीसं-
कुला न स्वान्येव कुलानि केवलमिदं सर्वं दहेयुर्वनम्
॥ ५७ ॥ सौरभ्यं भुवनत्रयेऽपि विदितं शैत्यं नु लोको-
त्तरं कीर्तिः किं च दिगङ्गनाङ्गनगता किं त्वेतदेकं शृणु ।
सर्वानेव गुणानियं निगिरति श्रीखण्ड ते सुन्दरानुज्जन्ती
खलु कोटरेषु गरलज्वालां द्विजिह्वावली ॥ ५८ ॥ श्रीम-
चन्दनवृक्ष सन्ति बहवस्ते शाखिनः कानने येषां सौरभ-
मात्रकं निवसति प्रायेण पुष्पश्रिया । प्रत्यङ्गं सुकृतेन तेन
शुचिना ख्यातः प्रसिद्धात्मना योऽसौ गन्धगुणस्त्वया प्रक-
टितः कासाविह प्रेक्ष्यते ॥ ५९ ॥ जातः केलिकलावतीकुच-
तटीसौभाग्यमासादितुं त्रैलोक्याधिपतेर्यशः कथयितुं माले
विपद्भापितुम् । किं वाच्यं गुणगौरवस्य महिमा ख्यातोऽखिले
भूतले धिगदेवं कलये यदत्र मलये भग्नः पटीरद्रुमः ॥ ६० ॥
एकस्मिन्मलयाचले बहुविधैः किं तैरकिंचित्करैः काकोलक-
कोपोतकोकिलकुलैरैकोऽपि पार्श्वस्थितः । केकी कूजति
चेत्तदा विघटितव्यालावलीवन्धनः सेव्यः स्याद्विह सर्वलोक-
मनसामानन्दनश्चन्दनः ॥ ६१ ॥

अगुरुः

अगुरुरिति वन्दु लोको गौरवमत्रैव पुनरहं मन्ये ।
दर्शितगुणैव वृत्तिर्यस्य जने जनितादहेऽपि ॥ ६२ ॥
एणाद्याः पशवः किरातपरिव्रजैषां गुणग्राहिणी संचारोऽस्ति
न नागरस्य विषयोऽच्छिन्नं मुनीनां मनः । धूमेनातिसुगन्धि-
नात्र विपिने दिक्चक्रमामोदयन्नामूलं परिदक्षतेऽगुरतरुः
कस्यै किमाचक्ष्महे ॥ ६३ ॥

चम्पकः

साधारणतरुबुद्ध्या न मया बद्धस्तवालवालोऽपि ।
लज्जयसि मामिदानीं चम्पक भुवनाधिवासिभिः कुसुमैः
॥ ६४ ॥ यद्यपि खदिरारण्ये गुप्तो वस्ते हि चम्पको
वृक्षः । तदपि च परिमलमगुलं दिशि दिशि कथ-
येत्समीरणस्तस्य ॥ ६५ ॥ रूपसौरभसमृद्धिसमेतं चम्पकं
प्रति यशुर्न मिलिन्दाः । कामिनस्तु जगद्भुस्तदशेषा ग्राहका

१ दुष्टवैशुभिः; पक्षे-दुष्टकुलैः २ यूथानि. ३ नात्रा; पक्षे-लघुः.

हि गुणिनां कति न स्युः ॥ ६६ ॥ केनात्र चम्पकरो-
रोपितोऽसि कुग्रामपापरजनान्तिकवाटिकायाम् । यत्र
वनशाकविवृद्धिलोमाद्भो भगवाटघटनोचितपल्लवोऽसि ॥ ६७ ॥
उद्यानपालकलशाम्बुनिषेचनानामेतस्य चम्पकरो-
कालः । अस्मिन्निदाघनिहते घनवारिणा वा संवर्षिते
वृथोभयथोपयोगः ॥ ६८ ॥ यन्नाहतस्त्वमलिना मलिन-
किं तेन चम्पक विषादमुरीकरोषि । विश्वामिरामननै-
नीलवेषाः केशाः कुशेशयदशः कुशलीभवन्तु ॥ ६९ ॥
चम्पक मुञ्च याचकजनैरायासितस्त्वं सखे मा म्लारीः पति-
विलोक्य तरुः कस्तेऽधिरूढस्तुलाम् । कोपश्चैन्यितस्तव
हृदये धात्रे तथा कुप्यतां येन त्वं हि सुवर्णवर्णकुसुमा-
ऽद्वितीयः कृतः ॥ ७० ॥ सन्त्येकेऽपि महीरुहाः प्रति-
संसक्तमत्तालयस्तत्तादृगुणिनो लवङ्गलवलीमाकन्दकु-
दयः । आशास्यं जनुस्य चम्पकतरोर्यत्कोरकान्तदलं सौ-
रुपमीय राजरमणी सासूयमालोकते ॥ ७१ ॥

वकुलः

निसर्गादारामे तरुकुलसमारोपमुकृती कृती गाय-
वकुलमपि कुत्रापि निदधे । इदं को जानीते यदयमिह को-
न्तरगतो जगज्जालं कर्ता कुसुमभरसौरभ्यभरितम् ॥ ७२ ॥
वधानः प्रेमाणं तरुषु समभावेन विपुलं न मालाकारोऽहं
कृतं करुणां बालवकुले । अयं तु द्रागुद्यत्कुसुमनिकर-
परिमलैर्दिगन्तानातेने मधुपकुलझङ्कारभरितान् ॥ ७३ ॥

अशोकः

गर्वायसे विकचकोरकमञ्जुगुञ्जदुद्धूतपदपदवि-
किं नु । वामभ्रुवां चरणताडनदोहदानि किं नाभ-
सरसि तावदशोक तानि ॥ ७४ ॥ उन्मीलयन्ति कुसुमा-
मनोरमाणि के नाम नात्र तरवः समयोचितानि । कसे-
कथय दोहदमस्ति तस्य यादृग्विनिर्मितमशोकमहीरु-
॥ ७५ ॥ मृदूनां सादूनां लघुरपि फलानां न विभवस्तव-
स्तोकः स्वबकमहिमा सोऽय्यैसुरभिः । यदेतन्नो तन्वीकरवा-
लावण्यसुभगं प्रवालं बालं स्यात्तरुषु स कलङ्कः किम-
॥ ७६ ॥ किं ते नञ्रतया किमुन्नततया किं वा क-
च्छायया किं वा पल्लवलीलया किमनया वाऽशोक पुष्पश्रि-
यत्स्वन्मूलनिषण्णखिन्नपथिकस्तोमैः स्तुवन्नन्वहं न सार-
मृदूनि खादति फलान्याकण्ठमुत्कण्ठितः ॥ ७७ ॥

यूथी

यूथि यथोचितविधिना विधेयमातिथ्यमेतस्मिन् । मालती
काप्राणेशः प्राधुनिकस्ते घुणाक्षरन्यायात् ॥ ७८ ॥

मालती

कुसुमस्तवकानम्राः सन्त्येव परितो लताः । तथापि
अमरश्चान्तिं हरत्येकैव मालती ॥ ७९ ॥ मालतीकुण्ड-
माति गुञ्जन्मत्तमधुव्रतः । प्रयागे पञ्चबाणस्य

१ कुशलः २ अल्पः ३ सुगन्धरहितः ४ समूहः ५ अर्थाङ्गन-
६ अतिथिः ७ मदनस्य.

मापूरयन्निव ॥ ८० ॥ गुञ्जति मञ्जु मिलिन्दे मालति मा
मौनसुपयासीः । शिरसा वदान्यगुरवः सादरमेनं वहन्ति
गुरतरवः ॥ ८१ ॥ अयि किं गुणवति मालति जीवति
भवती विना मधुपः । अथ यदि जीवति जीवतु जीवित-
मपि तस्य जीवनाभासः ॥ ८२ ॥ मा मालति म्लायसि
नैव विषयश्चुम्ब तुम्बीकुसुमं षडङ्गिः । पदैश्चतुर्मिहि युतः
पुष्पेत्स वडिरघ्यर्धपशुः कथं नो ॥ ८३ ॥ कति सन्ति
लवङ्गलता ललिता नवकोरकिता धरणीसुतले । कति बन्धु-
रगन्धधृतस्तखो गुरवो निवसन्ति गिरौ मलये ॥ ८४ ॥
अयि मालति सौरमसारविनिर्जितसंविक्सत्कमलानिलये ।
मधुपानविधौ मधुपस्य पुनर्मुवने भवतीमहमाकलये ॥ ८५ ॥
किं मालतीकुसुमं तौम्यसि निष्ठुरेण केनापि यत्किल
विलसितमिदं लताग्रात् । लोकोत्तरेण विलसद्गुणगौरवेण
को नायुना शिरसि नाम करिष्यति त्वाम् ॥ ८६ ॥
अदीयस्त्वाधिक्यान्न भवति विमर्दक्षममिदं न चान्येभ्यो
सं भवति कुसुमेभ्योऽधिकतरम् । प्रसूनं मालत्यास्तदपि
हृदयाह्लादकरणं प्रवीणैरामोदैर्भवति जगतो मौलिनिलयम्
॥ ८७ ॥ अस्मिन्केलिवने सुगन्धपवने क्रीडत्युरंघ्रीजने
गुञ्जदृङ्गकुले विशालवकुले कूजत्यिकीसंकुले । उन्मीलन्नव-
पाटलापरिमले मङ्गीप्रसूनाकुले यद्येकापि न मालती विक-
सिता तत्किं न रम्यो मधुः ॥ ८८ ॥

मल्लिका

न च रगन्धवहेन चुम्बिता न च पीता मधुपेन
मल्लिका । पिहितैव कठोरशाखया परिणामस्य जगाम
गोचरम् ॥ ८९ ॥

दमनकः

वद प्रादुर्भावावधि परिमलावस्थितदृशा जगत्या विख्याता
दमनक प्रतीपास्तव गुणाः । तथाप्यस्मिन्मृङ्गे मधुलवपिपासा-
परवशे दृढप्रेमाब्दे कथय कथमौदास्यमकरोः ॥ ९० ॥

केतकी

कालक्रमकमनीयकोडेयं केतकीति का शङ्का । वृद्धिर्यथा
यथा स्यात्तथा तथा कण्टकोत्कर्षः ॥ ९१ ॥ पत्राणि
कण्टकशतैः परिवेष्टितानि वार्तापि नास्ति मधुनो
रससाधकारः । आमोदमात्ररसिकेन मधुव्रतेन नालोकि-
तानि तव केतकि दूषणानि ॥ ९२ ॥ एतासु केत-
किलतासु विकासिनीषु सौभाग्यमद्भुततरं भवती विभर्ति ।
यत्कण्टकैर्वेष्टितमात्मवपुर्न जानंस्त्वामेव सेवितुमुपक्रमते
द्विरेकः ॥ ९३ ॥ एकेन चेत्यरिहृतोऽसि महेश्वरेण किं
तेन केतक विषादसुरीकरोषि । अन्ये न किं जगति सन्ति

महागुणज्ञा ये त्वां वहन्ति शिरसा नरदेवदेवाः ॥ ९४ ॥
हे हेमकेतकि कथं बहु गर्वितासि संसेव्यसे मधुकरैरखि-
लैरितीव । नैषा रसातिशयता नलिनीवियोगात्तैर्दीयते
विकटकण्टकशूलक्षम्यः ॥ ९५ ॥ रोलम्बस्य चिराय केतक-
परिष्वङ्गेष्वभङ्गो रसः सुज्ञातं वत केतकस्य च मनो मृङ्ग-
प्रसङ्गोत्सुकम् । जानात्येव मिथोऽनुरागमनयोः सर्वोऽपि नैस-
र्गिकं प्रत्यूहाय दलेषु धिक्सममभ्यवर्माविधः कण्टकाः ॥ ९६ ॥

पाटला

पाटलया वनमध्ये कुसुमितया मोहितस्तथा अमरः ।
सैवेयमिति यथाभूततीतिरस्यान्यपुष्पेऽपि ॥ ९७ ॥

सहकारः

अरविन्देषु कुन्देषु रमितं कालयोगतः । अये
माकन्द जानीहि तवैवायं मधुव्रतः ॥ ९८ ॥ यद्यपि
विशि दिशि तरवः परिमलबहुलाश्च पारिजाताद्याः । तदपि
रसालोऽप्येकः कोकिलहृदये सदा वसति ॥ ९९ ॥ वेत्ता
कोकिल एव ज्ञाता च रसाल एव नियतमिदम् । यः पञ्चम-
मुद्रायति यस्यास्थिषु पुलकसुकुलानि ॥ १०० ॥ लोडि-
तमखिलं गहनं परितो दृष्टाश्च विटपिनः सर्वे । सहकार
न प्रपेदे मधुपेन तवोपमा जगति ॥ १०१ ॥ कुन्दे
कदम्बे कुमुदेऽरविन्दे यथाकथंचित्समयं नयन्ति । प्राप्ते
वसन्ते पुनरुत्तरङ्गा रसाल जानीहि तवैव मृङ्गाः ॥ १०२ ॥
भूरिशोऽपि च वसन्ति कानने शाखिनः फलविशेषशा-
लिनः । कोकिलस्य तदपीह मानसं नो रसालमपहाय
तुष्यति ॥ १०३ ॥ आत्र यद्यपि गता दिवसास्ते पुष्प-
सौरमफलप्रचुरा ये । हन्त संप्रति तथापि जनानां छायेयैव
दलयस्यतितापम् ॥ १०४ ॥ फलितस्य रसालशाखिनः
फलदानन्यसनैकशालिनः । विनिपत्य ददातु कः फलं
श्रमसुसाध्वगपाणिपल्लवे ॥ १०५ ॥ कति पल्लविता न
पुष्पिता वा तरवः सन्ति समन्ततो वसन्ते । जगती-
विजये तु पुष्पकेतोः सहकारी सहकार एक एव ॥ १०६ ॥
वहसि बलिमुजां कुलानि मौलौ यदि सहकार तदत्र
किं निषिद्धा । परमुदयति पल्लवाश्वलेषु स्फुरदलिमिस्तव
सौरमप्रसिद्धिः ॥ १०७ ॥ दिव्यपण्डलं परिमलेः सुरमीकरोषि
सौन्दर्यमावहसि लोचनलोमनीयम् । हंहो रसाल फलवर्त्य
तथापि दूये यद्गन्धिलं च कठिनं हृदयं विमर्षि ॥ १०८ ॥
उत्तंसकौतुकसेन विलासिनीर्मिद्वानि यस्य न नखैरपि
पल्लवानि । उद्यानमण्डनतरो सहकार स स्वमङ्गारकार-
करगोचरतां गतोऽसि ॥ १०९ ॥ यावत्फलोदकसुखः
सहकार जातः प्रागेव कण्टकचयेन वृतोऽसि तावत् ।
छायापि ते न सुलभा फलमस्तु दूरे तन्निष्फलोऽपि हि
वरं सुखसेवनीयः ॥ ११० ॥ उत्फुल्लरम्य सहकार रसाल-

१ खिपति. २ मूढः. ३ श्वाकुकुसुमम्. ४ वदपदः. ५ संतापं
करो. ६ लिङ्गम्. ७ मार्दवाधिक्यात्. ८ बायुना. ९ छाविता.
१० परिणीतिं प्राप्तेत्यर्थः.

बन्धो कूजत्पिकावलिनिवास तथा विधेहि । गुञ्जमन्त्रम-
 रकस्त्वयि बद्धतृष्णो नान्यान्प्रयाति पिचुमन्दकरीरवृक्षान्
 ॥ १११ ॥ शश्वत्तिसर्गमलिनाः सहकार कामं लुण्ठन्ति
 तान्यपि मधूनि तव द्विरेफाः । युक्तं न तत्तव कषाय-
 रसप्ररोहैरेतान्प्रतारयसि किं कलकण्ठयूनः ॥ ११२ ॥ रे रे
 रसाल तरुसार वचो विधेहि वासन्तिकीं स्वफलपल्लवपुष्प-
 लक्ष्मीम् । तावद्विकस्वरपिकद्विजसात्कुरु द्राङ् न व्यग्रि-
 तोऽसि कलमैः शलमैश्च यावत् ॥ ११३ ॥ यद्यध्वनीन-
 चिरमध्वनि घर्मस्त्रिभूतः कासारतीररुहमाश्रय नम्रमाश्रयम् ।
 छायां न केवलमितः श्रमिता लभन्ते कामं पचेलिमफलं
 विमलं जलं च ॥ ११४ ॥ सौरभ्यगर्ममकरन्दकरम्बि-
 तानि पङ्केतराण्यपि विहाय समागतस्त्वाम् । संसारसार
 सहकार तथा विधेहि येनोपहासविषयो न भवेद्विरेफः
 ॥ ११५ ॥ कति कति न वसन्ते बह्वयः शाखिनो वा
 किसलयसुमनोभिः शोभमाना बभूवुः । तदपि युव-
 जनानां प्रीतये केवलोऽभूदभिनवकलिकालीमारशाली रसालः
 ॥ ११६ ॥ यदैकस्मिन् वर्षे न फलति रसालस्तत्तरुं पिकः
 किं काकेष्टं फलितमपि निम्बं व्रजति किम् । व्रजन्लानि
 ग्लानिं न वदति च कखापि पुरतः स्मरन्वारंवारं पुनरपि
 रसालं मृगयते ॥ ११७ ॥ अधिग्रीरुधाने त्वमसि भवतः
 पल्लवचयो धुरीणः कल्याणे तव जगति शाखा श्रमहारा ।
 मुदे पुष्पोल्लेखः फलमपि च तुल्यै तनुमृतां रसाल त्वां
 तस्मान्च्छ्रयति शतशः कोकिलकुलम् ॥ ११८ ॥ न तादृक्-
 पूर्णे न च मलयजे नो मृगमदे फले वा पुष्पे वा तव मिलति
 यादृक्परिमलः । परं त्वेको दोषस्त्वयि खलु रसाले यद-
 धिकः पिके वा काके वा लघुगुरुविशेषं न मनुषे ॥ ११९ ॥
 चिरश्रान्तो दूरादहमुपगतो हन्त मलयात्तदेकं त्वद्देहे
 तरुणि परिणेष्यामि दिवसम् । समीरेणोक्तैवं नवकुसुमिता
 चूतलतिका धुनाना मूर्धानं नहि नहि नहीत्येव वदति
 ॥ १२० ॥ विद्युक्ता वासन्ती बकुलमुकुले नापि मिलितं
 व्यलोकि व्याकोशः क्षणमपि न कोऽपि क्षितिरुहः । यमा-
 लोक्योत्कण्ठातरलमिह भृङ्गेन चलितं विदूरान्माकन्दः स
 खलु दलितो यूथपतिना ॥ १२१ ॥ येऽभिज्ञाः कुसुमो-
 द्रमादनुदिनं त्वामाश्रिताः पट्टपदास्ते आस्यन्ति फला-
 द्बहिर्बहिरहो दृष्ट्वा न संभाषे । ये कीटास्तव दृक्पथं न च
 गतास्ते त्वत्फलाम्बन्तरे धिक्त्वां चूततरो परावरपरि-
 शानानभिज्ञो भवान् ॥ १२२ ॥ आकर्ण्यत्रफलस्तुतिं जलम-
 भूतन्नारिकेलान्तरं प्रायः कण्टकितं तथैव पनसं जातं
 द्विघोर्वारकम् । आस्तेऽधोमुखमेव कादलमलं द्राक्षाफलं

१ चन्दने. २ कस्तुरिकायाम्.

शुद्रतां श्यामत्वं नत जाम्बवं गतमहो मात्सर्वदेवता
 ॥ १२३ ॥ यो दृष्टः स्फुरदस्थिसंपुटवशात्तिर्यक्प्रवक्तुः
 दैवात्स द्विदलादिकक्रमवशादारुढशाखाशतः ।
 पल्लवितो घनं मुकुलितः स्फारच्छदं पुष्पितः
 फलितो भृशं च विनतः कोऽप्येष चूतद्रुमः ॥ १२४ ॥
 एतस्मिन्वनमार्गभूपरिसरे सौन्दर्यमुद्राङ्कितः प्रोद्यद्भिः
 पुष्पपत्रनिचयैश्चूतः स एकः परम् । यं वीक्ष्य सितवक्त्र-
 महासंतोषमुल्लासितस्फारोत्कण्ठमकुण्ठितक्रमममी
 पान्थव्रजाः ॥ १२५ ॥ कूष्माण्डीफलवत्फलं न स
 न्यग्रोधवन्नोच्चता रम्भापत्रनिभं दलं न कुसुमं
 केतकीपुष्पवत् । सौरभ्यं कुसुमे फले तदपि
 चित्समुज्ज्वलते लोको येन रसाल शालनिकरास्त-
 गुणान्स्तौति ते ॥ १२६ ॥ गर्वं मा कुरु शर्करा
 गुणाञ्जानन्ति राज्ञां गृहे ये दीना धनवर्जिताश्च
 स्वप्नेऽपि पश्यन्ति नो । आग्रोऽहं मधुकूपकैर्मम फले
 हि सर्वे जना हे रण्डे तव किं गुणा मम फलैस्तु
 किंचित्फलम् ॥ १२७ ॥ उन्मीलद्रसविन्दुगन्धक-
 वह्यो वसन्तोदये कान्ताः कोमलपल्लवाः कति
 क्रीडावने सन्ति न । सौभाग्यैकनिधे रसाल तदपि श्रीम-
 शालिनस्त्वत्तोऽन्यत्र च कुत्रचिन्मधुकश्रेणी न विना
 ॥ १२८ ॥ श्लिङ्गाग्राः फलिनी वृताः परिमलैः पौर्ण-
 स्यन्दिनो नानन्दाय भवन्ति किं वनमुवां भूमीरुहो मृ-
 माधुर्यं मधुनस्तवैव परमं माकन्द मन्यामहे माध्वी-
 ददं मधुलिहः स्थूता यतो मर्मणि ॥ १२९ ॥ आलां
 तरानुशीलनविधिः संस्पर्शनं दूरतः संभाषाविषयीकृतं
 न मनागक्ष्णोः पदं प्रापितः । किं ब्रूमः सहकार-
 गुणानन्यादृशैर्दुर्लभान्सौरभ्येण यदध्वगानपि मुहुः प्री-
 दूरादपि ॥ १३० ॥ त्वं सामान्यतरुभ्रमेण सकल-
 रुहक्षमापतौ माकन्देऽपि किरात पातय मुष्ठां मासिक-
 हठात् । एष श्लाघ्यजनस्य जीवितमलिव्यूहस्य ननु
 सर्वस्वं कुसुमायुधस्य विजयामात्यः पिकानां गुरुः ॥ १३१ ॥
 शान्ता घर्मकणाः श्रमः शिथिलितस्त्रीर्णस्तृषासुद्रो वार-
 मुदारकोकिलरवैरानन्दितं मानसम् । सर्वं प्राप्तवानि
 तव तले चूत प्रसन्ना द्विजश्रेणीकूजितरक्षिताखि-
 यामो वयं स्वस्ति ते ॥ १३२ ॥

पनसः

गरीयः सौरभ्यं रसपरिचये नार्हति सुधा
 मृद्वीकापि प्रथिमनि निमग्नः फलभरः । परार्थे कोमल-
 पुलकितं कण्टकमिषादहो ते चारित्र्यं पनस मनसः क-
 मुदे ॥ १३३ ॥

१ स्थूलत्वे.

तमालः

पासन्ति कस्य कसुमे मधुपा मधूनि स्थासन्ति कस्य
शिखरेषु विहंगमालाः । इत्येव शोचति परं परितो
विसारिदावाभिमम्वपुरेष तरुस्तमालः ॥ १३४ ॥

कदली

तालीतरोरनुपकारि फलं फलित्वा लज्जावशादुचित
एव त्रिनाशयोगः । एत चित्रमुपकृत्य फलैः परम्यः
प्राणाभिजाज्झटिति यत्कदली जहाति ॥ १३५ ॥

द्राक्षा

दासेरकस्य दासीयं बदरी यदि रोचते । एतावतैव
किं द्राक्षा न साक्षादमृतप्रदा ॥ १३६ ॥ यद्यपि न
भवति हानिः परकीयां चरति रासमे द्राक्षाम् । असम-
ञ्जसमिति मत्वा तथापि खलु खिद्यते चेतः ॥ १३७ ॥

दाडिमः

मयि जीवति बीजाढ्ये किमन्ये बीजपूरकाः । इति संचिन्त्य
मनसा विद्वेद दाडिमीफलम् ॥ १३८ ॥ आ पुष्पप्रसवान्मनो-
हरतया विश्वास्य विश्वं जनं हंहो दाडिम तावदेव सहसे वृद्धिं
स्वीयामिह । यावन्नैति परोपमोगसहतामेषा ततस्तां तथा
ज्ञात्वा ते हृदयं द्विधा दलति यत्तेनातिवन्द्यो भवान् ॥ १३९ ॥

नालिकेरः

उच्यते तरुः फलं च विपुलं दृष्ट्वैव हृष्टः शुक्रः पक्वं
शालिवनं विहाय जडधीस्तं नालिकेरं गतः । तत्रारुह्य
दुष्यक्षितेन मनसा यत्नः कृतो मेदने वाञ्छा तस्य न केवलं
विगलिता चञ्चूर्गता चूर्णताम् ॥ १४० ॥

तालः

अये ताल ब्रीडां ब्रज गुरुतया भाति न भवान् फले
न च्छाया नो कठिणपरिवारो हि भवतः । इयं धन्या
धन्या सरलकदली सुन्दरदला परात्मानं मन्ये सुखयति
फलेनामृतवता ॥ १४१ ॥ अध्वन्यध्वनि भूरुहः फलभृतो
नब्रानुपेक्ष्यादरादुरादुन्नति संश्रयव्यसनिनः पान्थस्य मूढात्मनः ।
यन्मूलं समुपागतस्य मधुरच्छायाफलैः का कथा शीर्णेनापि
हि नोपयोगमगमत्पण्णेन तालद्रुमः ॥ १४२ ॥

भूर्जः

दौर्जन्यमात्मनि परं प्रथितं विधात्रा भूर्जद्रुमस्य विफलत्व-
समर्पणेन । किं चर्मभिर्निशितशस्त्रशतावकृत्तराशां न पूरयति
सोऽर्थिपरम्पराणाम् ॥ १४३ ॥ कुर्वन्तु नाम जनतोपकृतिं
प्रसूतच्छायाफलैरविकलैः सुलभैर्द्रुमास्ते । सोढास्तु कर्तनरुजः
पररक्षणार्थमेकेन भूर्जतरुणा करुणापरेण ॥ १४४ ॥

अश्वत्थः

वर्धितैः सेवितैः किं तैः सत्यश्वत्येऽन्यपादपैः । वर्धितो
नरकाद्रक्षेत्स्पृष्टोऽरिष्टानि हन्ति यः ॥ १४५ ॥

न्यग्रोधः

महातरुर्वा भवति समूलो वा विनश्यति । नाङ्कुरप्रक्रिया-
मेति न्यग्रोधकणिकाङ्कुरः ॥ १४६ ॥ न्यग्रोधे फलशालिनि
रुद्धतरं किंचित्फलं पच्यते बीजान्यङ्कुरगोचराणि कतिचि-

त्सिध्यन्ति तस्मिन्नपि । एकस्तेष्वपि कश्चिदङ्कुरवरः प्राप्नोति
तामुन्नतिं यामासाद्य निदाघपीडिततनुर्गोनिच्छिदे धावति
॥ १४७ ॥ विस्तीर्णो दीर्घशाखाश्रितशकुनिशतः शाखिनार्य-
ग्रणीस्त्वं न्यग्रोध कोधमन्तः प्रकटयसि न चेद्वन्मि किंचित्त-
दल्पम् । जल्योऽन्येष त्रैपाकृत्यलघुपरिकरा कापि कृष्माण्डवल्ली
पल्लीपृष्ठप्रतिष्ठा हसति हि फलने त्वत्फलानां किमन्यत् ॥ १४८ ॥

मधूकः

तत्तेजस्तरणेर्निदाघसमये तद्गारि मेधागमे तज्जाड्यं शिशिरे
यदेकशरणैः सोढं पुरा यैर्दलैः । आयातोऽप्यधुना फलस्य
समयः कोऽयं विना तैरिति स्मृत्वा तानि श्रुत्वा रोदिति
गलत्पुण्यैर्मधूकद्रुमः ॥ १४९ ॥ मूलादेव यदस्य विस्तृतिमर-
श्चायाप्यनन्यादृशी ते यस्य प्रसवाः सुमञ्जुलसैरानन्दयन्तः
प्रजाः । ज्ञेहं च प्रकटीकरोति परमं भूयः फलानां गुणैर्हित्वै-
कैकगुणांस्तरुन्मज सखे तस्मान्मधूकद्रुमम् ॥ १५० ॥

शाल्मलिः

विशालं शाल्मल्या नयनसुमगं वीक्ष्य कुसुमं शुक्रसासी-
द्बुद्धिः फलमपि भवेत्तादृशमिति । चिरं तत्र स्थित्वा
फलमपि च काले परिणतं विपाके तुलोऽन्तः सपदि
मरुता सोऽप्यपहतः ॥ १५१ ॥ दूरे मार्गान्निवससि पुनः
कण्टकैरावृतोऽसि छायाशून्यः फलमपि च ते वानरैरप्यभक्ष्यम् ।
निर्गन्धस्त्वं मधुपरहितः शाल्मले सारशून्यः सेवास्माकं
भवति विफला तिष्ठ निःश्वस्य यामः ॥ १५२ ॥ हंसाः
पद्मवनाशया वैलिमुजो गुग्ग्राश्च मांसाशया पान्थाः स्वादु-
फलाशया मधुलिहः सौरभ्यगन्धाशया । दूरान्निष्फलरक्तपुष्प-
निचयैर्निसार रथ्योन्नते रे रे शाल्मलिपादप प्रतिदिनं के
न त्वया वञ्चिताः ॥ १५३ ॥ कायः कण्टकभूषितो न
च घनच्छायाकृताः पल्लवाः पुष्पाणि च्युतसारभाणि न
दलश्रेणी मनोहारिणी । किं ब्रूमः फलपाकमस्य यदुपन्या-
सेऽपि लज्जामहे तद्गोः केन गुणेन शाल्मलितरो जातोऽसि
सीमद्रुमः ॥ १५४ ॥

निम्बः

निम्ब किं बहुनोक्तेन निर्बलानि फलानि ते । यानि
संजातपाकानि काका निःशेषयन्त्यमी ॥ १५५ ॥ यैश्च
निम्बं परशुना यश्चैनं मधुसर्पिणा । यश्चैनं गन्धमाल्याधैः
सर्वस्य कटुरेव सः ॥ १५६ ॥ पश्यातुरुषमिन्द्रिन्द्विरेण
माकन्दशेखरो मुखरः । अपि च पिबुमन्दमुकुले मौकुलि-
कुलमाकुलं मिलति ॥ १५७ ॥ चित्रं चित्रं नत नत
महच्चित्रमेतद्विचित्रं जातो देवादुचितघटनासंविधाता
विधाता । यस्मिन्मानां परिणतफलरैर्फीतिराखादनीया
यच्चैतस्याः कैवलनफलाकोविदः काकलोकः ॥ १५८ ॥
यस्मादर्थिजनो मनोभिलषितं लब्ध्वा मुदा मेदुरः सार्धं

१ श्रेष्ठः २ लज्जाकृतः ३ शोकेन ४ काकाः ५ व्यर्थानि ६ अत्र
वृक्षति सिद्धति अर्चति इत्यध्याहारेण वाक्यानि पूरणीयानि
७ अमरेण ८ काककुलम् ९ समृद्धिः १० भक्षणचतुर्वर्गः

१ उष्ट्रः २ पुष्पोदयादारभ्य ३ सकलम् ४ दुर्जनत्वम्
१६. सु. २. भां.

बन्धुजनैश्चकार विविधान्मोगान्बिलासोद्धुरः । तं दैवेन
विवेकशून्यमनसा निर्मूल्य चूतद्रुमं स्थाने तस्य तु काक-
लोकवसतिर्निम्बः समारोपितः ॥ १५९ ॥

बब्बुलः

पत्रफलपुष्पलक्ष्म्या कदाप्यदृष्टं वृत्तं च खलु शूकैः ।
उपसर्पेण भवन्तं बब्बुल वद कस्य लोभेन ॥ १६० ॥
गात्रं कण्टकसंकटं प्रविरलच्छाया न चायासहर्निगन्धः
कुसुमोत्करस्तव फलं न क्षुब्धिनाशक्षमम् । बब्बुलद्रुम मूल-
मेति न जनस्तत्तावदास्तामहो हन्येषामपि शाखिनां फल-
वतां गुप्त्यै वृतिर्जायसे ॥ १६१ ॥ आमूलाग्रनिबद्ध-
कण्टकतनुर्निर्गन्धपुष्पोद्गमश्छाया न श्रमहारिणी न च
फलं क्षुब्धमसंतोषकृत् । रे रे बब्बुल साधुसङ्गरहित-
स्तत्तावदास्तामहो हन्येषामपि शाखिनां फलवतां गुप्त्यै
वृतिर्जायसे ॥ १६२ ॥ शाखाः कण्टककोटिभिः परिवृता
वज्रं फलं कुत्सितं पत्रं क्षुद्रतरं न चास्ति गहना छायापि
पान्थप्रिया । अन्येषामपि शाखिनां फलभृतां रक्षार्थमानी-
यसे बब्बुलद्रुम कैरुणैरुस्तैर्वृक्षेषु संभाव्यसे ॥ १६३ ॥

खदिरः

विना खदिरसारेण हारेण हरिणीदृशाम् । नाधरे जायते
रागो नानुरागः पयोधरे ॥ १६४ ॥ चन्दने विषधरांसहा-
महे वस्तु सुन्दरमगुप्तिमत्कुतः । रक्षितुं वद किमात्मसौष्ठवं
संचिताः खदिर कण्टकास्त्वया ॥ १६५ ॥ परं तदिह
नास्ति यन्न खदिरैः खैरावृत्तं न तेऽपि खदिरा न ये कुटिल-
कण्टकैरावृताः । न ते कुटिलकण्टकाः किमपि ये न मर्मच्छिदः
समुज्झत वृथास्थितिं वत सहध्वमध्वश्रमम् ॥ १६६ ॥

किंशुकः

किंशुक किं शुकमुखवत् कुसुमानि विकासयस्यनिशम् ।
यस्यां जनोऽनुरागी सा गीरैतैः कदापि नोच्चार्या ॥ १६७ ॥
त्यज किंशुक पुष्पिताभिमानं निजशिरसि श्रमरोपसेवनेन ।
विकसन्नवमालिकावियोगात्फुरते बहिधिया त्वयि प्रवेशम्
॥ १६८ ॥ उपनदिपुलिने महापलाशः पवनसमुच्छलदेक-
पत्रपाणिः । दवदहनविनष्टजीवितानां सलिलमिवैष ददाति
पादपानाम् ॥ १६९ ॥

शाखोटः

शाखोट शास्त्रमलिपलाशकरीरकाद्याः शृण्वन्तु पुण्यनिलयो
यदसौ वसन्तः । युष्मभ्यमर्पयति पल्लवपुष्पलक्ष्मीं सौरभ्य-
संभवविधिस्तु विधेरधीनः ॥ १७० ॥ कस्त्वं मोः कथयामि
दैवहतकं मां विद्धि शाखोटकं वैराग्यादिव वक्षि साधु विदितं
कथादिदं कथ्यते । वामेनात्र वटस्तमध्वगजनः सर्वोत्सना सेवते
न च्छायापि परोपकारकृतये मार्गस्थितस्यापि मे ॥ १७१ ॥

पीलुः

धन्याः सूक्ष्मफला अपि प्रियतमास्ते पीलुवृक्षाः क्षितौ

१ निवासः. २ पुष्पप्रकरः. ३ प्राचीरम्. ४ सर्पान्. ५ रक्षारहितम्.
६ पलाशवृक्षः. ७ समित्पत्रच्छायादिभिः.

क्षुल्कीणेन. जनेन हि प्रतिदिनं येषां फलं मुन्यते ।
तैस्तत्र महाफलैरपि पुनः कल्पद्रुमाद्यैर्द्रुमैर्येषां नाम भवति
श्रमनुदे छायापि न प्राप्यते ॥ १७२ ॥

करीरः

फलं दूरतरेऽप्यास्तां पुष्पासि कुसुमैर्जनान् ।
तरवो मन्ये करीर तव किंकराः ॥ १७३ ॥ किं
किं फलैस्तस्य करीरस्य दुरात्मनः । येन वृद्धिं सयत्न-
न कृतः पत्रसंग्रहः ॥ १७४ ॥

बिल्वः

आमोदीनि सुमेदुराणि च मृदुस्वादूनि च क्षयास्त-
द्यानेषु वनेषु लब्धजनुषां सन्तीतरेषामपि । किं तु श्रीकृष्ण-
तवैव जयिनी मालूर दिङ्मण्डले यस्यैतानि फल-
यौवनवतीवक्षोजलक्ष्मीगृहाः ॥ १७५ ॥

शालिः

शाखासंततिसंनिरुद्धनभसो भूयांस एवावनौ वि-
तरवः फलैर्विकलैरार्तिच्छिदः प्राणिनाम् । किंतु द्विज-
रलंकृततनोः शालेः स्तुमस्तुज्जतां दत्त्वा येन निवे-
मुकृतिनां को नाम न प्रीणितः ॥ १७६ ॥

कुटजः

समुपागतवति दैवादवलेहां कुटज मधुकरो मा क-
मकरन्दतुन्दिलानामरविन्दानामयं यतो मान्यः ॥ १७७ ॥

इक्षुः

कान्तोऽसि नित्यमधुरोऽसि रसाकुलोऽसि किं च-
पञ्चशरकार्मुकमद्वितीयम् । इक्षो तवास्ति सकलं परमे-
यत्सेवितो भजसि नीरसतां क्रमेण ॥ १७८ ॥ परं
पीडामनुभवति भङ्गेऽपि मधुरो यदीयः सर्वेषामिह
विकारोऽप्यभिमतः । न संग्रासो वृद्धिं यदि स सुशमक्षेत्र-
किमिक्षोर्दोषोऽसौ न पुनरगुणाया मरुमुवः ॥ १७९ ॥
यद्वैरस्यं वपुरापि पुनर्ग्रन्थिनिचितं न संतसः कोऽपि व-
भजेन्मूलममितः । फलं चैवाप्राप्यं वितैरसरसिल्लोहि-
तस्तद्विक्षोर्नोद्युक्तं विहितमितरैर्यत्तु दलनम् ॥ १८० ॥

लवङ्गी

अयि दुष्कृतकेन केन वत्से हलिकद्वारि-
पुष्पितासि । स्वकास्त्व पांसुभिः परीताः परितः प्राङ्म-
यल्लुठन्ति ॥ १८१ ॥ लूनं मत्तमतंगजैः कियदपि
तुषारादितैः शिष्टं ग्रीष्मजतीक्ष्णभाजुकिरणैर्मसीकृतं कान्त-
एषा कोणगता मुहुः परिमलैरामोदयन्ती दिशो हा-
ललिता लवङ्गलतिका दावाभिना दहते ॥ १८२ ॥
सौरभ्येण समावृणोषि ककुभः पुष्पासि पुष्पन्धयौकृत-
वृथा तथापि कियतीत्स्वं यापयेर्यामिनीः । अस्मिन्म-
परस्तत इतो विन्यस्तविस्त्रामिषे मालाकारवृते
ललितान्कस्ते गुणान् ज्ञास्यति ॥ १८३ ॥

१ फलानीति शेषः. २ गुडशर्करादिः. ३ अग्रे. ४ परम-
५ वितथा दलनातिरिक्तसाधनाभावेन. विफला रस-
लब्धुमिच्छा यस्मिन्तस्य.

कार्पासः

नीरसान्यपि रोचन्ते कार्पासस्य फलानि मे । येषां गुणमयं
जन्म परेषां गुह्यगुप्तये ॥ १८४ ॥ श्लाघ्यं कार्पासफलं यस्य
गुणै रन्व्रवन्ति पिहितानि । मुक्ताफलानि तरुणीकुचकलश-
तदेषु विलसन्ति ॥ १८५ ॥ निष्पेषोऽस्थिचयस्य दुःसहतरः
प्रासस्तुलोहणं ग्राम्यस्त्रीनखचुम्बनव्यतिकरस्तन्नीप्रहारव्यथा ।
मौतङ्कोक्षितमण्डवारिकणिकापानं च कूर्चाहतिः कार्पासेन
पर्यसाधनविधौ किं किं न चाङ्गीकृतम् ॥ १८६ ॥

शणः

भूर्जः परोपकृतये निजकवचविकर्तनं सहते । परबन्धनाय
तु शणः प्रेक्षध्वमिहान्तरं कीदृक् ॥ १८७ ॥

कण्टकारिका

उचितं नाम नारङ्गायां केतक्यामपि कण्टकाः । रसगन्धो-
न्विते किं ते कण्टकाः कण्टकारिके ॥ १८८ ॥

धत्तूरः

शोधुर्यसाराधरितामृतस्य तत्कण्टकित्वं पनसस्य सद्यम् ।
उन्मादिनो मातुलपुत्रकस्य कथं सहामो वत कण्टकित्वम्
॥ १८९ ॥ धत्तूर धूर्त तरुणेन्दुनिवासयोग्ये स्थाने
पिशाचपतिना विनिवेशितोऽसि । किं कैरवाणि विकसन्ति
तयः प्रयाति चन्द्रोपले द्रवति वार्धिरुपैति वृद्धिम् ॥ १९० ॥
धत्तूरकण्टक फलप्रतिरोधबुद्ध्या वैरं वृथैव कुरुषे पनसेन
साधम् । सन्तो हसन्ति न भजन्ति च चेतसा त्वां
प्राप्ता भवन्ति पुरुषास्तव सेवनेन ॥ १९१ ॥ महेशस्त्वां
यते शिरसि रसरारजस्य जयिनी विशुद्धिस्त्वत्सेङ्गात्कनक-
मयमेतन्निमुवनम् । तनोति त्वत्सेवां ननु कनकवृक्ष त्वदपरः
पर को नु सात्तचवि न सुलभीभावममजः ॥ १९२ ॥

पलाण्डुः

कर्पूरधलीरचितालवालः कस्तूरिकाकुङ्कुमलिप्तदेहः । सुवर्ण-
रुमैः परिधिच्यमानो निजं गुणं मुञ्चति किं पलाण्डुः ॥ १९३ ॥

तृणानि

रुदस्य सिन्धुतटमनु तस्य तृणस्यापि जन्म कल्याणम् ।
सलिलमज्जदाकुलजनस्य हस्तावलम्बनं भवति ॥ १९४ ॥
चुल्लैस्तरुभिः किमेभिरखिलैराकाशसंस्पर्शभिर्धन्योऽसौ नित-
सुखविटपी नद्यास्तटेऽवस्थितः । एवं यः कृतबुद्धिरुज्जित-
तल्ल्यालोलीवीचीवशांमज्जन्तं जनमुद्धरामि सहसा तेनैव
जामि वा ॥ १९५ ॥

कलमाः

कलमाः पाकविनम्रा मूलतलाघातसुरभिकहाराः । पवना-
पितशिरसः प्रायः कुर्वन्ति परिमलश्लाघाम् ॥ १९६ ॥
पानानवेहि कलमानलमौहतानां येषां प्रचण्डमुसलै-

१ शुक्राणि. २ सृग्मयम्. ३ मातङ्गेनान्त्यजेनोक्षितं सिक्तं यन्म-
न्वादि स्निग्धद्रवोदकं तत्तणिकायाः पानम्. अतीवाशुचीति भावः.
मायुर्सारंगेण शुष्कीकृतममृतं येन. ५ धत्तूरकलस्य. ६ शंकरेण.
चन्द्रकान्तः. ८ जयिनी उत्कर्षवती रसरारजस्य पारदस्य विशुद्धिः.
निमुवनं कनकमयं सुवर्णमयं तनोतीत्यन्वयः. ९ जातेति शेषः.
१० कर्पूरः. ११ शालिविज्ञेयान्. १२ कण्डितानाम्.

रैवदाततैव । १ जेहं विमुच्य सहसा खैलतां प्रयान्ति ये
खल्पपीडनवशान्न वयं तिलास्ते ॥ १९७ ॥

ताम्बूलम्

किं वीरूथो भुवि न सन्ति सहस्रशोऽन्या यासां दलानि
न परोपकृतिं भजन्ते । एकैव बलिषु विराजति नागवल्ली
या नागरीवदनचन्द्रमलंकरोति ॥ १९८ ॥ वल्लीनां कति
न स्फुरन्ति परितः पत्राणि किं तैरिह स्निग्धैरप्यति-
कोमलैरपि निजामेवाश्रयद्भिः शिरम् । तानेव स्तुमहे
महाजनमुखश्रीकारिजन्मव्रतान्यान्सूते नवनागरीप्रियतमां-
स्ताम्बूलवल्लीदलान् ॥ १९९ ॥

तुम्बी

सर्वस्तुम्ब्यः समकदुरसास्तुम्बिवल्लीप्रसूतास्ताः संवद्धा
अपि कतिपया दुस्तरं तारयन्ति । शब्दायन्ते सरसमपराः
शुष्ककाष्ठे निषण्णास्तन्मध्येऽन्या ज्वलितहृदयाः शोणितं
संपिबन्ति ॥ २०० ॥ एके तुम्बा प्रतिकरगताः पात्रता-
मानयन्ति गायन्त्यन्ये सरसमधुरं शुद्धवंशे विलयाः ।
एके तावद्भयितसगुणा दुस्तरं तारयन्ति तेषां मध्ये ज्वलित-
हृदया रक्तमेके पिबन्ति ॥ २०१ ॥

वंशः

छिन्नः सनिशितैः शैबैर्विद्वद्भ्य नवसप्तधा । तथापि
हि सुवंशेन विरसं नापजल्पितम् ॥ २०२ ॥

कुन्दः

एष षट्पदयुवा मदायतः कुन्द यापयति यामिनीस्त्वयि ।
दुर्वहा तदपि नापचीयते पद्मिनीविरहवेदना हृदि
॥ २०३ ॥ संदर्शयस्व मधुवैभवमस्ति यत्ते रे कुन्द किं
दुरभिमानमुरीकरोषि । एतन्न चेतसि करोषि सरोजबन्धुः
पुष्पधयोऽपि मम सौरभमातनोति ॥ २०४ ॥

कमलानि

वरमश्रीकतैवास्तु नेतरश्रीसमानता । इति कैरवको-
द्भेदे कमलं मुकुलायते ॥ २०५ ॥ प्रसारितकरे मित्रे
जगदुद्बोधोत्कारिणि । किं न कैरव लज्जा ते कुर्वतः
कोशसंवृतिम् ॥ २०६ ॥ लक्ष्मीसंपर्करूपोऽयं दोषः पश्यस्य
निश्चितम् । यदयं गुणसंदोहधामनीन्दौ पराशुखः
॥ २०७ ॥ अन्तर्हिन्द्राणि भूयांसि कण्टका बहवो बहिः ।
कथं कमलनालस्य नाभूवन्मङ्गुरा गुणैः ॥ २०८ ॥
मालतीमुकुला याताः कुन्दा मन्दायितास्तथा । पङ्कज
स्वामिदं ब्रूमः कुत्र यातु मधुव्रतः ॥ २०९ ॥ पङ्कज जलेषु वासः
प्रीतिर्मधुपेषु कण्टकैः सङ्गः । यद्यपि तदपि तवैत-
च्चित्रं मित्रोदये हर्षः ॥ २१० ॥ कुसुमं कोशातक्या

१ शुभ्रत्वम्. २ तैलम्; पक्षे-प्रीतिम्. ३ दुर्जनत्वम्; पक्षे-
खलरूपत्वम्. ४ लताः. ५ तुम्बीफलानि. ६ शब्दं कुर्वन्ति. ७ रक्तम्.
८ कोशसंवरणम्. ९ रन्त्राणि; पक्षे-दोषस्थानानि. १० शृङ्गाः.
पक्षे-खलाः. ११ सौभाग्यादयः; पक्षे-तन्तवः. १२ उदकेषु; पक्षे-
दलयोः सावण्याव जडेषु मूर्खेषु. १३ भ्रमरेषु; पक्षे-मधुपेषु.
१४ स्वाङ्गरुहैः; पक्षे-डुष्टैः. १५ सर्वोदये; पक्षे-सुहृदस्युदये.

विकसति रात्रौ दिवा च कूष्माण्ड्याः । अलिकुलनिचयै
रुचिरं किं तु यशः कुमुदकमलयोरेव ॥ २११ ॥ उदित-
वति द्विजराजे कस्य न हृदये सुदः पदं दधति । संकुचसि
कमल यदयं हर हर वामो विधिर्मवतः ॥ २१२ ॥ एते
हि गुणाः पङ्कज सन्तोऽपि न ते प्रकाशमायान्ति । यल्लक्ष्मी-
वसतेस्तव मधुपैरुपजीव्यते कोशः ॥ २१३ ॥ पद्मिनि
किमिति क्रीडसि मधुपैर्लज्जालवोऽपि न हि किं ते । हर
हर विस्मृत्योक्तं क तु लज्जा संवितुरक्तायाः ॥ २१४ ॥
किं कुप्यसि कस्येचन सौरमसाराय कुप्य निजमधुने ।
यस्य कृते शतपत्र प्रतिपत्रं तेऽद्य मृग्यते भ्रमरैः ॥ २१५ ॥
अथि मकरन्दसन्दिनि पद्मिनि मन्ये तवैव सुभगत्वम् ।
पुष्पवतीमपि भवतीं त्यजति न वृद्धः शुचिर्हंसः ॥ २१६ ॥
मधुप इव मारुतेऽस्मिन्मा सौरमलोभमम्बुजिनि मंथाः ।
लोकानामेव सुदे महितोऽप्यात्मानुनाऽर्थितां नीतः ॥ २१७ ॥
न कुले वापि न शीले न वास्ति रूपेऽपि कश्चिदुत्कर्षः ।
यत्पुष्पाति मिलिन्दानरविन्द महत्त्वमेतत्ते ॥ २१८ ॥
रे पद्मिनीपत्र भवच्चरित्रं चित्रं प्रतीमो वयमत्र किञ्चित् ।
त्वं पङ्कजन्मापि यदच्छभावादपि स्पृशसम्बु न पङ्कसङ्गि
॥ २१९ ॥ जनिः सरोङ्कादतिपङ्किनो यद्यलोलुपैर्वा मधुपै-
र्विहारः । कलङ्क एवैष कुमुद्वतीनां कैलङ्किनः किं तु
कलावतीनाम् ॥ २२० ॥ अपि त्वया कैरविणि व्यधाथि
मुधा मुधाबन्धुनि बन्धुभावः । जनापवादः परितः प्रयातः
समागमो हन्त न जातु जातः ॥ २२१ ॥ कमलिनि
मलिनीकरोषि चेतः किमिति बकैरवहेलितानभिज्ञैः । परि-
णतमकरन्दमार्मिकास्ते जगति भवन्तु चिरायुषो मिलिन्दाः
॥ २२२ ॥ रुचिरतिरुचिरा शुचित्वमुच्चैः शिरसि धृतः स्वय-
मेव शंकरेण । कमलिनि मलिनीकरोषि कसान्मुखमिदमिन्दु-
मुदीक्ष्य लोककान्तम् ॥ २२३ ॥ नलिनि निपुणतां वदामि
किं ते भ्रमरविलासिनि लासलालसायाः । त्रिभुवननयनो-
त्सवं यदिदुं नयसि न हन्त दगन्तवर्त्मसीमाम् ॥ २२४ ॥
स्वच्छन्दं दलदरविन्द ते मरन्दं विन्दन्तो विदधतु
गुञ्जितं मिलिन्दाः । आमोदानथ हिरिदन्तराणि नेतुं
नैवान्यो जगति समीरणात्प्रवीणः ॥ २२५ ॥ यावत्त्वां न खलु
हसन्ति कैरविण्यो यावत्त्वां तरणिकैराः परमृशन्ति । यावत्ते
मधुविभवो नवोऽस्ति तावन्माध्वीकं वितर सरोज पद-

१ सर्पानुरक्तायाः पक्षे, -सविता पिता वसिन्त्रक्तायाः पितृ-
गामिन्या इत्यभिप्रायः २ पुष्पयुक्ताम्; पक्षे, -रजस्वलाम्, ३ भेतः;
पक्षे, -पवित्रः ४ राजहंसः; पक्षे, -परमहंसः ५ चन्द्रस्य ६ कलपी-
करोषि ७ अवहेल्यो नीता, तिरस्कृतेति यावत् ८ अपण्डितैः ९
मयैषाः १० भ्रमराः ११ दिगन्तराणि १२ वायोः १३ सर्वकिरणाः

पदेभ्यः ॥ २२६ ॥ रे पद्मिनीदल तवात्र मया चरित्रं
मिव यद्विदितं ध्रुवं तत् । यैरेव शुद्धसंल्लैः परि-
तेभ्यः पृथग्भवसि पङ्कभवोऽसि यस्मात् ॥ २२७ ॥ क-
मधुलम्पटपदपदौघसंघट्टघर्घरघनध्वनयोऽञ्जखण्डाः
नपि श्रुतिमुखं विधिरेष यत्र मृङ्गः स कोऽपि
धरनाभिपद्मः ॥ २२८ ॥ विभ्रम्य काननमसौ तिर-
त्वयेव पदपदयुवा हृदयं वबन्ध । राजीव चेन्म-
सुरीकरोषि कः स्यादहो मधुलिहामधुनावलम्बः ॥ २२९ ॥
स्वामोदवासितसमग्रदिगन्तराला रक्ता रक्त-
सुकुमारमूर्तिः । सेव्या सरोजकलिका तु यदैव वा-
स्तदैव विधिना मधुपोऽन्यदेशम् ॥ २३० ॥ किं
रविणा हरिणाथ किं वा लक्ष्म्या च किं च
किं वा । एतस्य शुद्धचरितस्य सरोरुहस्य नैवा तु-
शमिता विपत्तिः ॥ २३१ ॥ लक्ष्मीनिवास इति
प्रसिद्धिरन्वेषिताः कतिपया वैरटास्तु सन्ति ।
रितकरे किमहं ददामि संकोचितं वदनमस्य
॥ २३२ ॥ लक्ष्मीः स्वयं निवसति त्वमि-
मित्रेण चापि विहितोऽस्ति दृढोऽनुरागः । कन-
गुणांस्तव चञ्चरीकः कः पुण्डरीक तव साम-
॥ २३३ ॥ अथि दलदरविन्द सन्दमानं
किमपि लिहन्तो मञ्जु गुञ्जन्तु मृङ्गाः । दिशि दि-
पेक्षस्तावकीनं विवृण्वन्परिमलमयमन्यो बान्धवो
॥ २३४ ॥ समुत्पत्तिः स्वच्छे सरसि हरिह-
निवासः पद्मायाः सुरहृदयहारी परिमलः ।
रपि च ललितसाम्बुज तव द्विजोत्तमं हृत्ते
रतीवोन्नतिरियम् ॥ २३५ ॥ नालस्य प्रलो-
कतावासस्य कोशे रुचिर्दण्डे कर्कशता गु-
मित्रे महान्प्रश्रयः । आमूलं गुणसंग्रहव्यति-
दोषाकरे यस्यैषा स्थितिरम्बुजस्य वसतिर्युक्ता
॥ २३६ ॥ नीराजिर्मलतो जनिर्मधुरता वा-
वासो यस्य हरेः करे परिमलो गीर्वाणचेतोह-
तदहो महाकविगिरां कामस्य चाम्मोरुह-
सुरीकरोषि मधुपे किं त्वां प्रति ब्रूमहे ॥ २३७ ॥
जनिरावयोः समजनि स्वच्छे सरोवारिणि
हैव कानिचिदहान्यत्र व्यतीतानि नौ । त-
त्वया मृगदशां लीलावतंसास्पदं शैवालं
वधूपादाहते पाथसि ॥ २३८ ॥ वैसुखं

१ कर्दमोत्पन्नः २ ब्रह्मणा ३ हंस्यः पक्षे, -कर्पक-
५ पक्षिश्रेष्ठः ६ दोषाणामाकरे; पक्षे, -चन्द्रे
८ अङ्गोऽकरोषि

मनसो निर्माति मे न व्यथां नो दूये चिरलालिता मधु-
लिहः सर्पन्ति यन्नान्तिकम् । जल्पन्तीव दुरक्षराणि मधुप-
मेणीरवच्छन्ना यत्कादम्ब कुसुद्वती हसति मां तन्मे
मनस्तान्यति ॥ २३९ ॥ संभूतिस्तव मानसे सरसिज त्वत्सौ-
रवैर्वासिताः सर्वास्ताः ककुभस्तवास्ति परमो बन्धुर्विवस्वा-
रति । त्वं चेदद्य गुणानवद्य शिशिरे शीतानिलैः शीर्यसि
निति । प्रासमिदं तदत्र परमं दिष्टेऽब्ददृष्टं बलम् ॥ २४० ॥
प्रायः प्रासमिदं तदत्र परमं दिष्टेऽब्ददृष्टं बलम् ॥ २४० ॥
हृद्योतास्तरला भवन्ति भगवानस्तंगतो भानुमान् कोकः
शोकमुपैति मत्तमनसः केङ्कुर्वते कौशिकाः । इत्थं चेत्सदस-
द्विवेकधुरो धाता तदेतादृशं न द्रष्टव्यमितीव मुद्रितवती
परोक्षं पद्मिनी ॥ २४१ ॥ पौलोमीपतिकानने विलसतां
गीर्वाणभूमीरुहां येन घ्रातसमुज्जितानि कुसुमान्याजग्रीरे
निर्जरीः । तस्मिन्नद्य मधुव्रते विधिवशान्माध्वीकमाकाङ्क्षति त्वं
चेदक्षसि लोममम्बुज तदा किं त्वां प्रति ब्रूमहे ॥ २४२ ॥

लताः

लतानामेतासासुदितकुसुमानां मरुदयं मतं लासं दत्त्वा
अयति वृशमामोदमसमम् । लतास्त्वध्वन्यानामहह दशमादाय
सहसा ददत्याधिव्याधिभ्रमिरुदितमोहव्यतिकरम् ॥ २४३ ॥

संकीर्णान्योक्तयः

शिवः

मस्मिन् सररिपोरनुरागो हीयते न घनसारपरागः । भूषणं
यदि कणी न मणीनां काचिदप्यपचितिर्न च हेम्नः ॥ १ ॥
रसि फणिपतिः शिखी ललाटे शिरसि विधुः सुरवाहिनी
रदायाम् । प्रियसखि कथयामि किं रहस्यं पुरमथनस्य
रुद्रोऽपि संसदेव ॥ २ ॥ इयं तावल्लीला यदधिरुरुहे
रुद्रपुष्पो यदुन्नेहे रुडं यदिह चितिभस्मापि लिलिपे ।
अयं को व्यापारो यदतिलकि माले हुतवहो यदग्रेदि व्यालो
यदकवलि हालाहलमपि ॥ ३ ॥ विभ्राणे त्वयि भस्म कः
सपमबन्धनादरश्चन्दने कः क्षौमं कलयांचकार न कृती
क्षितिं वसाने त्वयि । घटूरस्पृहयालुतां त्वयि गते तत्याज
कः केतकीं स्वातङ्ग्याजहिहि त्वमीश्वर गुणाँल्लोकोऽस्ति
तद्ग्राहकः ॥ ४ ॥ त्वं चेत्संचरसे वृषेण लघुता का नाम
विदग्धेतिनां व्यालैः काश्चनकुण्डलानि कुरुषे हानिर्न हेम्नः
युनः । मूर्ध्ना चेद्वहसे जैलांशुमयशः किं नाम लोकत्रयी-
सौमसांशुजबान्धवस्य जगतामीशोऽस्ति किं ब्रूमहे ॥ ५ ॥
केसि ब्रह्मशिरो यदि प्रैथयसि प्रेतेशु सख्यं यदि क्षीर्बः
कोहसि मौतुर्भिर्यदि रतिं घत्से श्मशाने यदि । सृष्ट्वा
संहरसि प्रजा यदि तथाप्याधाय भक्त्या मनः कं सेवे
कराणि किं त्रिजगती शून्या त्वमेवेश्वरः ॥ ६ ॥

परशुरामः

त्वं जामदग्न्य जननीवधपातकेन संदूषितः क्रतुविदां धुरि
१ नन्दिना. २ दिग्गजानाम्. ३ जलांशुं चन्द्रम्; पक्षे, जडां-
शुम्. ४ सूर्यस्य. ५ रूपापयसि. ६ मत्तः. ७ ब्राह्म्यादिभिः.

नाशविष्यः । गीर्वाणवन्धचरणस्तव चन्द्रमौलिराचार्यकं स
भगवान् यदि नाकरिष्यत् ॥ ७ ॥

रामचन्द्रः

सङ्गाभाङ्गणमागते दशमुखे सौमित्रिणा विक्षितं सुग्रीवेण
विवर्तितं हनुमता व्यालोलमालोकितम् । श्रीरामेण परंतु
पीनपुलकस्फूर्जत्कपोलश्रिया सान्द्रानन्दरसालसा निदधिरे
वाणासने दृष्टयः ॥ ८ ॥

सीता

वनान्ते खेलन्ती शशकशिशुमालोक्य चकिता मुजग्रातं
भर्तुर्भजति भयहर्तुः सपदि या । अहो सेयं सीता दशवदननीता
हलरदैः परीता रक्षोभिः श्रयति विवशा कामपि दशाम् ॥ ९ ॥

इन्द्रः

जैस्मारिरेव जानाति रम्भासंयोगविभ्रमम् । घैटीचेटीविटः
किं सिज्जानात्यैमरकामिनीम् ॥ १० ॥

सरः

पुरो गीर्वाणानां निजमुजबलाहोपुरुषिकामहो कारं कारं
पुरमिदि शरं संमुखयतः । सरस्य स्वर्वालानयनशुभमाला-
चनपदं वपुः सद्यो मालानलमसितजालास्पदमभूत् ॥ ११ ॥

आकाशम्

यः पीयूषसहोदरैः क्षपयति ज्योत्स्नाजलैः सर्वतो यश्च
त्वामधिकाधिकं ज्वलयति प्रोद्गामतापैः करैः । आतर्व्योम
तयोरपि स्थितिमिह व्यातन्वतो विक्रियानिर्मुक्तस्य
महत्त्वमेतदसमं दूरेऽधिरूढं तव ॥ १२ ॥

पृथ्वी

विश्वास मधुरवचनैः साधून् ये वक्ष्यन्ति नम्रतमाः । तानपि
दधासि मातः काश्यपि यातस्तवापि च विवेकः ॥ १३ ॥

जलम्

शैल्यं नाम गुणस्तवैव सहजः स्वाभाविकी स्वच्छता किं
ब्रूमः शुचितां भवन्ति शुचयः स्पर्शेन यस्यापरे । किं वाऽतः
परमुच्यते स्तुतिपदं यजीवनं देहिनां त्वं चेन्नीचपथेन गच्छसि
पयः कस्त्वां निरोद्धुं क्षमः ॥ १४ ॥ अज्यं त्वज्जमथान्जभूस्तत
इदं ब्रह्माण्डमण्डात्पुनर्विश्वं स्थावरजंगमं तदितरत्वन्यूलमित्यं
पयः । धिक्त्वां चोर इव प्रयासि निश्चृतं निर्गत्य जालान्तरे-
र्बध्यन्ते विवशास्त्वदेकशरणास्त्वामाश्रिता जन्तवः ॥ १५ ॥

मारुतः

सैन्ना नाविकघोरणी निपतिता मध्येजलं क्षेपणी पन्थाः
पर्वतदुर्गमो र्धनघनच्छत्रश्च तौरापथः । हंहो मारुत दुस्तरौ
जलनिधिः 'शीर्णा च नौः सांप्रतं मध्ये मज्जय वा तदं
गमय वा हस्ते तवास्ते द्वयम् ॥ १६ ॥

मृगतृष्णिका

जलभ्रमोत्पत्तिकृतो गुणैर्धान्यकाशयन्त्या मृगतृष्णिकायाम् ।
जलाशयभ्रान्तिरभून्ममैषा प्रभूतसंतापकरी पिपासा ॥ १७ ॥

१ इन्द्रः. २ घटवाहिका दासी, तस्या जारः. ३ देवाङ्गनाम्.
४ भूमे. ५ गतः. ६ गलिता. ७ जलमध्ये. ८ निविडवना-
च्छादितः. ९ अंतरिक्षम्. १० मित्रा.

सुवर्णम्

अभिदाहे न मे दुःखं छेदे न निकषे न वा । यत्तदेवं
महदुःखं गुञ्जया सह तोलनम् ॥ १८ ॥ न वै ताडनात्तापना-
द्वह्निमध्ये न वै विक्रयात्क्रियमानोऽहमस्मि । सुवर्णस्य मे
मुख्यदुःखं तदेकं यतो मां जना गुञ्जया तोलयन्ति ॥ १९ ॥

मौक्तिकम्

अत्यच्छेनाविरुद्धेन सुवृत्तेनातिचारुणा । अन्तर्भिन्नेन
संप्राप्तं मौक्तिकेन निबन्धनम् ॥ २० ॥ हृदये कुरु संचयं गुणानां
यदि रे वाञ्छसि नासिके निवासम् । इति मौक्तिकं ते वदामि
नूनं गुणहीनो नहि नासिके विमाति ॥ २१ ॥ रत्नाकरे परिहृता
वसतिः किमन्यदङ्गीकृतः कठिनवेधनदुःखभारः । वक्षोजकुम्भ-
परिरम्भणोलुपेन किं किं न तेन विहितं बत मौक्तिकेन ॥ २२ ॥

सुवर्णकारः

हे हेमकार परदुःखविचारमूढ किं मां सुदुः क्षिपसि
वारशतानि बहौ । संदीप्यते मयि सुवर्णगुणातिरेको लाभः
परं तव मुखे खलु भस्मपातः ॥ २३ ॥

हारः

सुक्ताहार गुणीभूय नोपसर्ग्यः स्तनस्त्वया । विभवे यस्य
काठिन्यं व्यर्थं तदुपसर्पणम् ॥ २४ ॥ गुणवतस्तव हार न
युज्यते परकलत्रकुचेषु विलुण्ठनम् । स्पृशति शीतकरो
जघनस्थलीमुचितमस्ति तदेव कैलङ्किनः ॥ २५ ॥ सद्बुद्ध-
सद्गुणविचित्रमहार्हकान्ते कान्ताधनस्तनतटाश्वितचारुमूर्ते ।
आः पामरीकठिनकण्ठविलग्नमङ्गो हा हार हारितमहो भवता
गुणित्वम् ॥ २६ ॥ दीर्घोऽसि चैत्कनकसूत्रनिवेशनाय सुक्ता-
कलाप किमतो भवतो विषादः । यत्पक्षबाणजयमङ्गलहेमकुम्भ-
कुम्भस्तनीस्तनतटे भवितानुपङ्गः ॥ २७ ॥ अन्येऽपि सन्ति कति
नो गुणिनो जगत्यां हार त्वमेव गुणिनामुपरि स्थितोऽसि ।
एणीदृशासुरसि नित्यमवस्थितस्य सद्बुद्धता च शुचिता च न
खण्डिता यत् ॥ २८ ॥ येनाकारि महीभृतामविरलं कण्ठेषु
लीलायितं येन प्रापि सरोजसुन्दरदृशां तुङ्गस्तनालिङ्गनम् ।
जातं येन गजेन्द्रगण्डपुलिने साधारणं गुञ्जया सुक्तादाम
तदेवं पामरपुरे नावाप कां कां दशाम् ॥ २९ ॥

कञ्चुकः

श्रीमता कथय कञ्चुक पूर्वं कानि कानि सुकृतानि
कृतानि । जन्म यापयसि येन समस्तं हारद्वयहृदये
हरिणाक्ष्याः ॥ ३० ॥

कुण्डलम्

यत्पूर्वं पवनाग्निरक्षसलिलैश्चीर्णं तपो दुष्करं तस्यैतत्फल-
मीदृशं परिणतं यज्जातरूपं वपुः । मुग्धापाण्डुकपोलचुम्बनसुखं
सङ्गश्च रत्नोत्तमैः प्राप्तं कुण्डल वाञ्छसे किमपरं यन्मूढ
दोलायसे ॥ ३१ ॥

नासाभूषणम्

हारस्यातिदुरापमस्ति सुवने हे नासिकाभूषणं त्व-

१ सुवर्णवतः, पक्षे-गुणशुक्लस्य. २ चन्द्रः. ३ कलङ्कशुक्लस्य.
४ सोवर्णं च.

सौभाग्यमिति प्रतीहि वनितावक्रेन्दुकान्तिप्रद । यत्तत्त्व
संगमाय सहते सोऽन्तर्विभेदव्यथा सा नासा पुटोऽस्ति
भवत्सङ्गं यतो वाञ्छति ॥ ३२ ॥

चलयः

गुणानामज्ञानादनुभवतु तावत्प्रतिपदं सुहृद्विषयं
व्यतिकरमसौ स्वर्णचलयः । अपि ज्ञाते तत्त्वे तव गुण-
पुरतः समं गुञ्जापुञ्जैस्तुलनमतिलज्जाकरमिदम् ॥ ३३ ॥

रङ्गः

हे रङ्ग हेमतुल्या तुलितोऽसि नित्यं मानं जहीहि
पश्यसि नो विशेषम् । स्वर्णं सरत्नघटितं नृपशेखरे
पाप पामरवधूचरणेषु लीनः ॥ ३४ ॥

वीणादण्डः

यदेतत्कामिन्याः सुरतविरतौ पल्लवरुचा कोणात्
वससि सह हारेण गुणिना । सुदुः कुर्वन्तीतं कुच-
पीठोपरि लुठन्नये वीणादण्ड प्रकटय फलं कस्य तपसः ॥ ३५ ॥

मुरली

माधवस्य मुरली मुखलम्बा रागमावहतु किंतु वर-
वंशजाहमिति भास्तु सगर्वा या विभर्षि बहुशो विवराणि
परिपीड्य करद्वयेन गाढं परपुंसा परिचुम्बिताननापि ।
महनीयवंशजाता सुदुराक्रन्दममन्दमातनोति ॥ ३७ ॥

कुविन्दः

आतर्ग्राम्यकुविन्द कन्दल्यता वस्त्राण्यमूनि त्वा
विभ्रमभाजनानि सुवहून्त्यात्मा किमायासते । किं
रुचिरं चिरादमिनवं वासस्तदासूच्यतां यत्रो-
कुचस्थलाक्ष्णमपि क्षोणीमुजां वल्लभाः ॥ ३८ ॥

लाङ्गलिकः

रे लाङ्गलिक निषद्याक्रोडे लोहं पुरा यदग्र-
स्पर्शस्पर्शविशेषात्तदखिलमजनिष्ट हेम नृपयोग्यम् ॥ ३९ ॥

कर्णधारः

दुर्गा नदी शिथिलबन्धविडम्बिनी नौरभ्युज्जता
विषमः समीरः । आरूढवान्निजकुटुम्बयुतोऽजनीनस्त-
धार कुरु यत्तदृशं कुलस्य ॥ ४० ॥ जीर्णो तरिः सरिति-
गभीरनीरा नकाकुला वहति वायुरतिप्रचण्डः । तार्याः किं
शिशवश्च तथैव वृद्धास्तत्कर्णधारमुजयोर्बलमाश्रयाः ॥ ४१ ॥

तैलिकः

अमी तिलास्तैलिक नूनमेतां जेहादवसां
पनीताः । द्वेष्योऽभविष्यधदमीषु नूनं तदा व-
किमिवाकरिष्यः ॥ ४२ ॥

पञ्जरलावकः

आतः पञ्जरलावक मा कुरु संतोषमन्यनिषे-
प्रातस्तवेव धातुः स्वामित्वं किं न जानासि ॥ ४३ ॥

व्याधः

एको विश्वसतां हैराम्यपघृणः प्राणानहं प्राणिनां
परिचिन्त्य मा स्वमनसि व्याधानुतापं कुरु

१ गुणशुक्लेन. २ स्पर्शो मणिविशेषः. ३ निष्करुण-

कुचतटीपटीपल्लवप्रकम्पनपरिस्फुरत्पवनलेशपारं गतः ॥ ६६ ॥
रे रे दीप तिरस्कृताखिलतमःस्तोमारिवर्गस्य ते रात्रौ
गूढनिजाङ्गपातिशलभाघातेन किं पौरुषम् । तत्कर्माचर येन
तावकयशो भूयात्प्रभाते पुनर्न सेहो न च सा दशा नहि परं
ज्योतिः परं स्थास्यति ॥ ६७ ॥

तुला

गुरुषु मिलितेषु शिरसा प्रणमसि लघुपूजता समेषु समा ।
उचितज्ञासि तुले किं तुलयसि गुञ्जाफलैः कनकम् ॥ ६८ ॥
प्राप्य प्रमाणपदवीं को नामास्ते तुलेऽवलेपस्ते । नयसि
गरिष्ठमधस्तात्तदितरमुच्चैस्तरां कुरुषे ॥ ६९ ॥

कुम्भः

दृढतरगलकनिबन्धः कूपनिपातोऽपि कलश ते धन्यः ।
यज्जीवनदानैस्त्वं तर्षामर्षं नृणां हरसि ॥ ७० ॥ श्लाघ्यं
नीरसकाष्ठताडनशतं श्लाघ्यः प्रचण्डातपः क्लेशः श्लाघ्यतरः
सुपङ्कनिचयैः श्लाघ्योऽस्तिदाहानलः । यत्कान्ताकुचपार्श्व-
बाहुलतिकाहिन्दोलीलासुखं लब्धं कुम्भवर त्वया नहि
सुखं दुःखैर्विना लभ्यते ॥ ७१ ॥

कलशः

आतः काञ्चनलेपगोपितबहिस्ताम्राकृते सर्वतो मा मैषीः
कलशः स्थिरो भव चिरं देवालयस्योपरि । ताम्रत्वं गतमेव
काञ्चनमयी कीर्तिः स्थिरा तेऽधुना नान्तस्तत्त्वविचारण-
प्रणयिनो लोका बहिर्बुद्ध्यः ॥ ७२ ॥

दुग्धम्

को हि तुलामधिरोहति शुचिना दुग्धेन सहजमधुरेण ।
तप्तं विकृतं मथितं तथापि यत्नेहमुद्गिरति ॥ ७३ ॥

बडिशदण्डः

यत्सद्गुणोऽपि सरलोऽपि तटस्थितोऽपि वंशोद्भवोऽपि
विदधासि नृशंसकर्म । वक्रात्मनो बडिशदण्ड तदेव तस्य
जानामि संगतिफलं तव कण्टकस्य ॥ ७४ ॥

शरः

कोटिद्वयस्य लामेऽपि नतं सद्गंशजं धनुः । असद्गंश्यः शरः
स्तब्धो लक्षलाभाभिकाङ्क्षया ॥ ७५ ॥

लम्पाकः

प्रागल्भ्यं प्रथयन् यशो विशदयन्घाटीं मुखे योजयन्भूपानां
कलयन्कथा विरचयन्हस्ताङ्गुलीः स्फोटयन् । दानं
पल्लवयन्गुणं द्विगुणयन्नेत्राश्रुलं घूर्णयन्लम्पाकः सविधं समेत्य
सुदृशां किं नाम नो भाषते ॥ ७६ ॥

खलः

किमहं वदामि खल दिव्यमतं गुणपक्षपातमभितो भवतः ।
गुणशालिनो निखिलसाधुजनान्यदहर्निशं न खलु विस्-
रसि ॥ ७७ ॥

१ काञ्चनलेपेन गोपिता बाष्पा ताम्राकृतिर्यस्य. २ लम्पटो धूर्तों वा.

कण्टकः

सुसुखोऽपि सुवृत्तोऽपि सन्मार्गपतितोऽपि सन् ।
वै पादलम्बोऽपि व्यथयत्येव कण्टकः ॥ ७८ ॥

कालकूटम्

नन्वाश्रयस्थितिरियं तव कालकूट केनोत्तरोत्तरविशिष्टा
पैदोपदिष्टा । प्रागर्णवस्य हृदये वृषलक्ष्मणोऽयं कण्ठोऽयं
वससि वाचि पुनः खलानाम् ॥ ७९ ॥

जिह्वा

द्वात्रिंशदशनद्वेषिमध्ये अमसि नित्यशः । तदिदं शिफि-
केन जिह्वे संचारकौशलम् ॥ ८० ॥

नन्दनवनम्

स्वर्लोकस्य शिखामणिः सुरतरंग्रामस्य धामाद्भुतं पौलस्त्यं
पुरुहूतयोः परिणतिः पुण्यावलीनामसि । सत्यं नन्दन किंति-
सहृदयैर्नित्यं विधिः प्रार्थ्यते त्वत्तः खाण्डवरज्ज्वाण्डवको
दूरेऽस्तु वैश्वानरः ॥ ८१ ॥

वसन्तः

धूमायिता दश दिशो दलितारविन्दा देहं दहन्ति दूर-
इव गन्धवाहाः । त्वामन्तरेण मृदुताम्रदलाग्रमञ्जुगुञ्जनधु-
मधो किल कोकिलस्य ॥ ८२ ॥

मुसलः

जगति विदितमेतत्काष्ठमेवास्ति नूनं तदपि च किल ख-
कानने वर्धितोऽसि । नवकुवलयनेत्रापाणि सङ्गोत्सवेऽस्मिन्मु-
किसलयं ते तत्क्षणाद्यत्र जातम् ॥ ८३ ॥

संकीर्णाः

गतास्ते दिवसा यत्र ह्येवञ्चा कैल्पशाखिनाम् ।
औदुम्बरफलेभ्योऽपि स्पृहयामोऽद्य जीवितुम् ॥ ८४ ॥
नौकां वै भजते तावद्यावत्पारं न गच्छति । उत्तीर्ण-
नदीपारे नौकायाः किं प्रयोजनम् ॥ ८५ ॥ ए-
भूरुभयोरैक्यमुभयोर्दलकाण्डयोः । शालिश्यामाकयोर्द-
फलेन परिचीयते ॥ ८६ ॥ कौस्तुभसुरसि शुरारेः शि-
शशी द्योतते पुरंजयिनः । ननु जन्मना वु जन्मे-
जन्मतुरियतीं गतिं पश्य ॥ ८७ ॥ साधो कुण्डलक-
परिश्रमादलमविद्वकर्णा पूः । वसति दिगम्बरनगरे रत्न-
श्रुतरोऽपि किं कुरुते ॥ ८८ ॥ शतपदी सति पाद-
क्षमा यदि न गोष्पदमप्यतिवर्तितुम् । किमियता द्विप-
हनुमतो जलनिधेः क्रमणे विवदामहे ॥ ८९ ॥ हे-
हे मालति हे लवङ्गि न तादृशी कापि भवादृशी न-
क्षणं समाधाय मधुव्रतं या विस्मारयेदम्बुजिनीविके-
न

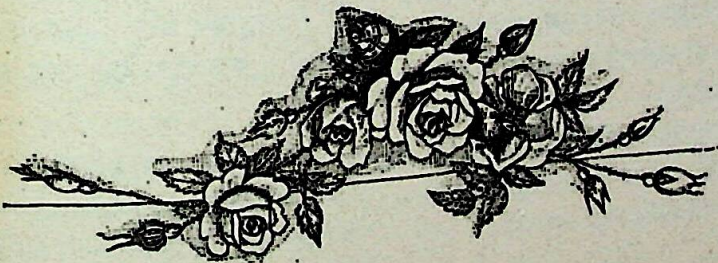
१ आश्रयो निवासस्तत्र स्थितिः. २ वरकूटम्. ३ स्थानम्. ४ कण-
न्तरे. ५ सदाशिवस्य. ६ दन्ताः. ७ अवमानः. ८ कल्पवृक्षापर-

॥ ९० ॥ यः कुन्तपाणिरीह भूप इति प्रसिद्धो भूखण्ड-
मात्रविभवः परसेवकश्च । तस्यात्मजः सततमिच्छति राजशब्दं
श्रीवे जगज्जननि हन्त निराश्रयासि ॥ ९१ ॥ इन्द्रो
बभोऽसि वरुणोऽसि हुताशनोऽसि ब्रह्मा हरो हरिरसीत्य-
सकृदुक्तिः । भूपालमौलिमणिरञ्जितपादपीठ तस्यानृतस्य
फलमिन्धनमुद्रहामि ॥ ९२ ॥ आः सर्वतः स्फुरतु कैवमा-
शिवन्तु ज्योत्स्नाकरम्ममुदरंभरयश्चकोराः । यातो यदेष
चरगाचलमूलचुम्बी पङ्केरुहप्रकरजागरणप्रदीपः ॥ ९३ ॥
खरनखरविमुक्ता रक्तरक्ताश्च मुक्ताः परिणतवदराणां
विभ्रमेणोपगृह्य । सपदि सरसि धौताः प्रत्यभिज्ञाय मुक्ता
इति किरति किराती हन्त कान्तार एव ॥ ९४ ॥ अन्वे-
त्सः स्थगितसुवनाभोगपातालकुक्षेः पोतोपाया इह हि
बहवो लङ्घनेऽपि क्षमन्ते । आहो रिक्तः कथमपि भवेदेष
देवात्तदानीं को नाम स्यादवटकुहरालोकनेऽप्यस्य कल्पः
॥ ९५ ॥ इत्येतत्सिन्ध्वा निरवधिचमत्कृत्यतिशये बराहो
वा राहुः प्रभवति चमत्कारविषयः । महीमेको मग्नो यद-
यमवहन्तमुसलैः शिरःशेषः शत्रुं निगिलति परं संत्यजति
च ॥ ९६ ॥ श्रुत्वा कुम्भसमुद्रवेन मुनिना किञ्चित्तदा-
त्वाहितं सिन्ध्वावन्धुकुटुम्बवददुरकुलं हर्षादिदं ध्यायति ।
गाम्भीर्याद्यदि ते न विभ्यति न वा त्रसन्ति मेकी-
शिशोरागत्य सुखं वसन्तु तिमयो जातानुकम्पा वयम्
॥ ९७ ॥ वक्रां नैष तन्नुविवर्तनगतिं गृह्णाति साचिश्चित-

सैरैर्दग्धलनैरमुष्य न मनाक्चेतः परावर्तते । हस्ते त्वं
मुनिदारकस्य पतिता कल्याणि तन्नीयतां वेदीमार्जनबर्हिर्पण-
वषट्कर्तव्यपाकैर्वयः ॥ ९८ ॥ सन्त्यन्येऽपि बृहस्पति-
प्रभृतयः संभाविताः पञ्चषास्त्रान्त्रत्येष विशेषविक्रमरुची
राहुर्न वैरायते । द्वावेव असते दिनेश्वरनिशाप्राणेश्वरौ
मासुरौ आतः पर्वणि पश्य दानवपतिः शीर्षावशेषीकृतः
॥ ९९ ॥ वीणाप्येकगुणेन राजरमणीनीरन्त्रपीनस्तनद्वन्द्वे
खेलति शुष्कदारुनिचया निःसारतुम्बीफला । चञ्चत्पा-
र्विकशर्वरीपरिवृढप्रौढप्रथाभासुरं मुक्ताजातमपीह निर्गुण-
तया योग्यं न संभाव्यते ॥ १०० ॥ तृष्णालोलविलोचने
कलयति प्राचीं चकोरीगणे मौनं मुञ्चति किं च कैवकुले
कामे धनुर्धुन्वति । माने मानवतीजनस्य सपदि प्रस्थातु-
कामेऽधुना धातः किं नु विधौ विधातुमुचितो धाराधरा-
डम्बरः ॥ १०१ ॥ कसै हन्त फलाय सज्जनगुणग्रामार्जने
सज्जसि स्वात्मोपस्करणाय चेन्मम वचः पथ्यं समाकर्णय । ये
भावा हृदयं हरन्ति नितरां शोभाभैरः संभृतास्तैरेवास्य कलेः
कलेवरपुषो दैनंदिनं वर्धनम् ॥ १०२ ॥ मर्यादानिल्यो
महोदधिरयं रत्नाकरो निश्चितः सर्वाशापरिपूरकोऽनुगमितः
संपत्तिहेतोर्मया । शम्बूकोऽपि न लभ्यते किमपरं रत्नं महार्घं
परं दोषोऽयं न महोदधेः फलमिदं जन्मान्तरीयं मम ॥ १०३ ॥
एकः कर्णमहीपतिः प्रतिदिनं लक्षाधिका याचकाः कसै किं
वितरिष्यतीति मनसा चिन्तां बृथा मा कृथाः । आस्ते किं
प्रतियाचकं सुरतरुः प्रत्यम्बुजं किं रविश्चन्द्रः किं प्रतिकैरवं
प्रतिलतागुल्मं, किमम्भोधरः ॥ १०४ ॥

१ रूपनिवासिभेकसमूहः

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे पञ्चममन्योक्तिप्रकरणं समाप्तम् ।

षष्ठं नवरसप्रकरणम्

शृङ्गाररसनिर्देशः

मनसिजप्रशंसा

अनङ्गेनावलसङ्गाजिता येन जगन्नयी । स चित्रचरितः
कामः सर्वकामप्रदोऽस्तु वः ॥ १ ॥ एकं वस्तु द्विधा कर्तुं
बहवः सन्ति धन्विनः । धन्वी स मार एवैको द्वयोरैक्यं
करोति यः ॥ २ ॥ न कठोरं न वा तीक्ष्णमायुधं पुष्प-
धन्वनः । तथापि जितमेवासीदमुना भुवनत्रयम् ॥ ३ ॥
स एकस्त्रीणि जयति जगन्ति कुसुमायुधः । हरतापि तनुं
यस्य शंसुना न हतं बलम् ॥ ४ ॥ कर्पूर इव दग्धोऽपि
शक्तिमान्यो जने जने । नमोऽस्तुववार्यवीर्याय तस्मै मकर-
केतवे ॥ ५ ॥ बाणेष्वारोप्य गुणान्विधाय चापं वियोगि-
नीनयने । स्वयमतनुर्जगदेतज्जयति सुमासो विचित्र-
धानुष्कः ॥ ६ ॥ संपदमतरललभ्यामनन्यसामान्यबहुलदर्प-
निधेः । पुष्पातु चित्तयोनेरघटितघटनापट्टीयसी विमुता
॥ ७ ॥ याभिरनङ्गः साङ्गीकृतः स्त्रियोऽस्त्रीकृताश्च ता येन ।
वामाचरणप्रवणौ प्रणमतौ कामिनीकामौ ॥ ८ ॥ जयति
मनसिजः सुखैकहेतुर्मिथुनकुलस्य वियोगिनां कठोरः ।
वपुषि यद्विषुपातवारणार्थं वहति वधूं शशिखण्डमण्डनोऽपि
॥ ९ ॥ चेतोर्भुवश्चापवति प्रसङ्गे का वा कथा मानुष-
लोकभाजाम् । हर्तुः पुरामप्यलिकेक्षणस्य तथाविधं पौरुष-
मर्धमासीत् ॥ १० ॥ शिव शिव हि शिवेन पुष्पधन्वा
प्रैल्यनटेन किमिहकारि मयः । स हि पुनरुदितश्छलाय
लोके स तु मणिमन्त्रमहौषधैरसाध्यः ॥ ११ ॥ शंसुस्वयं-
मुहरयो ह्रीरेणेष्वानां येनाक्रियन्त सततं गृहकर्मदासाः ।
वाचामंगोचरचरित्रविचित्रिताय तस्मै नमो भगवते कुसु-
मायुधाय ॥ १२ ॥ वक्षःस्थलीवदनवामशरीरभागैः पुष्पन्ति
यस्य विमुतां पुरुषास्त्रयोऽपि । सोऽयं जगन्नितयजित्वर-
चापधारी मारः परान्महरतीति न विस्मयाय ॥ १३ ॥ 'स्तो-
कास्त्रसाधनवता भवता मनोज्ञेन' जगज्जितमनङ्ग-
तयापि सर्वम् । साचेद्भवान्बहुशरः प्रतिलब्धगात्रः कुर्या-

१ शृङ्गारवीरकरुणाद्वयहासमयानकाः । वीरत्तरौद्रशान्ताश्च
नवधा कीर्तिता रसानां । २ प्रलयकालिको नर्वकः । शिव इति यावत्-
३ कृतः ४ उत्पन्नः ५ छलं कर्तुम् ६ अजिकित्सः ७ स्त्रीणाम् ८ गृह-
कर्मकरा दासाः ९ मदनायः १० अस्त्राणि ११ मदन १२ स्नेह्या-

स्ततो यदपि कर्म कियन्न जाने ॥ १४ ॥ हातो
वसनं नलिनीदलानि प्रालेयशीकरमुचस्तुहिनांशुमत्
यस्तेन्धनानि सरसानि च चन्दनानि निर्वाणमेव्यति
स मनोमवाग्निः ॥ १५ ॥ कुलगुरुबलानां केलिवीर्यम्
परमसुहृदनङ्गो रोहिणीवल्लभस्य । अपि कुसुमपुष्प-
देवस्य जेता जयति सुरतलीलानाटिकासुधारः ॥ १६ ॥
हृदयतृणकुटीरे दीप्यमाने साराभाषुचितमनुचितं वा
कः पण्डितोऽपि । किमु कुवलयनेत्राः सन्ति नो नाक्ष-
त्रिदशपतिरहल्यां तापसीं यत्सिषेवे ॥ १७ ॥ न क-
मन्त्राणां न च भवति मैषैज्यविषयो न चापि प्रेम्भसं
विविधैः शान्तिकशतैः । अमावेशादङ्गे किमपि विदध-
मसमं सैरापसारोऽयं अमयति दशं घूर्णयति च ॥ १८ ॥
कान्तेत्युत्पललोचनेति विपुलश्रोणीमरेत्युल्लसतीनोऽपि
धरेति सुसुखाम्मोजेति सुभूरिति । दृष्ट्वा मायति मे-
ऽभिरमते प्रसूति विद्वानपि प्रत्यक्षाश्चिपुत्रिकां वि-
कामस्य दुश्चेष्टितम् ॥ १९ ॥ चन्द्रे शीतल्यत्यलीक-
शमोः सुधाशीकरैर्विष्वग्याकुलयत्सु संयमघनाम्न-
दगन्तेषु च । लीलया परमैश्वर्यं धनुरिषून्निभ्रमयन्
स्वच्छन्दं रतिवल्लभो विजयते त्रैलोक्यवीरः सारः ॥ २० ॥
इक्षुर्धन्व शराः प्रसूनवतिततिर्दृष्ट्वावली सिञ्जिनी यस्य
वशवर्तिनः प्रमनसो निर्विष्टराष्ट्रादयः । यद्वाणाभि-
विरश्चिमुखजिन्मृत्युंजयेन्द्रादयो व्यासाशेषमखा इव वि-
पायादजेयः सारः ॥ २१ ॥ प्रासादीयति वैष्णवाभि-
दीपीयति द्राक्तमः पर्यङ्कीयति भूतलं दृषदपि स-
नीयति । कस्तूरीयति कर्दमः किमपरं यूनो रसाविद्यो-
लोकितयोः स बन्धमहिमा देवो नमस्यः सारः ॥ २२ ॥

स्त्रीप्रशंसा

दृशा दग्धं मनसिजं जीर्वयन्ति दृशैव याः । विस्मय-
जयिनीस्ताः स्तुवे वामलोचनाः ॥ १ ॥ न हयैर्न च मत्तै-
र्यैर्न च पत्तिभिः । स्त्रीणामपाङ्गदृष्ट्यैव जीयते जगतां
॥ २ ॥ सोमः शौचं ददौ तासां गन्धर्वाश्च शुभां निर-

१ पुष्पनागः २ हृदयमेव तृणगृहम् ३ इन्द्रः ४ औषधोपाय-
५ नाशम् ६ रोगविशेषः ७ कामम् ८ जीवन्तं कुर्वन्ति ९ शिव

अभिः सर्वाङ्गकान्तित्वं तस्मान्निष्कसमाः स्त्रियः ॥ ३ ॥ स्त्रियः
पवित्रमनुलं नैता दुष्यन्ति कर्हिचित् । मासि मासि रजो
यासां दुष्कृतान्यपकर्षति ॥ ४ ॥ अमृतसेव कुण्डानि
रत्नानामिव राशयः । रतेरिव निधानानि निर्मिताः केन
योषितः ॥ ५ ॥ प्राणानां च प्रियायाश्च मूढाः सादृश्य-
कारिणः । प्रिया कण्ठगता रत्यै प्राणा मरणहेतवः ॥ ६ ॥
अकृत्रिमप्रेमरसा विलासालसगामिनी । असारे दग्धसंसारे
सारं सारङ्गलोचना ॥ ७ ॥ हरिणप्रेक्षणा यत्र गृहिणी न
विलोक्यते । सेवितं सर्वसंपद्भिरपि तद्भवन् वनम् ॥ ८ ॥
यासामधलवातेन दीपो निर्वाणतां गतः । तासामालिङ्गने
पुंसां नरके पतनं कुतः ॥ ९ ॥ नामृतं न विषं किञ्चि-
देकां मुक्त्वा नितम्बिनीम् । यस्याः सङ्गेन जीव्येत त्रियेत
च वियोगतः ॥ १० ॥ यासां नाम्नापि कामः स्वात्संगमं
दर्शनं विना । तासां दृक्संगमं प्राप्य यत्र द्रवति कौतुकम्
॥ ११ ॥ यावद्वृष्टिर्गृहाक्षीणां नो नरीनर्ति मञ्जुरा ।
तावन्ज्ञानवतां चित्ते विवेकः कुरुते पदम् ॥ १२ ॥ समा-
क्षिप्तः समालेखैश्चुम्बिताश्चुम्बनैरपि । दद्याच्च दशनैः कान्तं
दासीकुर्वन्ति योषितः ॥ १३ ॥ ज्योत्स्नेव नयनानन्दः
सुखे मदकारणम् । प्रसुतेव समाकृष्टसर्वलोका नितम्बिनी
॥ १४ ॥ कार्पासकृतकूर्पासशतैरपि न शाम्यति । शीतं
शतोदरीपीनवक्षोजालिङ्गनं विना ॥ १५ ॥ संपन्न रमणी
शीलसंपन्नरमणी विना । इत्यूढवाञ्छरमणी रमणी रुक्मिणी
हरिः ॥ १६ ॥ पादसंवाहने वैज्री केशसंमार्जने कौण्डी ।
अहो माग्यं पुरंजरीणां दधिसंमन्थने रविः ॥ १७ ॥ प्रम-
वति मनसि विवेको विदुषामपि शास्त्रसंभवस्तावत् ।
निपतन्ति दृष्टिविशिखा यावन्नेन्दीवरक्षीणाम् ॥ १८ ॥ सन्तु
विलोकनमाषणविलासपरिहासकेलिपरिरम्भाः । सरणमपि
कामिनीनामलमिह मनसो विकाराय ॥ १९ ॥ ह्लादनता-
पनशक्ती सहजे स्तः सुभ्रुवां कटाक्षेषु । तत्राद्या प्रबला
सावेदीयस्त्वे परा दवीयस्त्वे ॥ २० ॥ अवलोकनमपि
सुचयति कुवलयदलचारुचपलनयनायाः । किं पुनरमृत-
सगानं सरमसमालिङ्गनं तस्याः ॥ २१ ॥ व्रीढावेलारुद्धं
सागरसलिलमिव योषितां हृदयम् । रागेन्दुरुदयमानो भूयो
भूयस्तज्जयति ॥ २२ ॥ आदावपानलेपैः काश्चिद्भ्रूलोप-
तापहारिण्यः । पुरतः स्थितैव सिद्धौषधिबद्धी कापि
जीवयति ॥ २३ ॥ उपनिषदः परिपीता गीतापि च हन्त

१ सुवर्णसदृशाः. २ मधमिव. ३ पादस्वमलनिर्हरणार्थं कृतो
मन्त्रितेष्वाखण्डो वज्रीति लोके कथ्यते; पक्षे, -इन्द्रः. ४ दन्त-
परिका; पक्षे, -शेवः. ५ मन्था; पक्षे, -सूर्यः. ६ ब्रह्मप्रतिपादकाः
हविशिरोभागाः. ७ अभ्यस्ताः.

मतिपथं नीता । तदपि न हा विधुवदना मानससदनाद्-
हिर्यति ॥ २४ ॥ यस्य न सविधे दयिता दवदहनस्तुहिन-
दीधितिस्तस्य । यस्य च सविधे दयिता दवदहनस्तुहिनदीधि-
तिस्तस्य ॥ २५ ॥ यत्र पतत्यबलानां दृष्टिर्निशिताः पतन्ति
तत्र शराः । तत्रापरोपितशरो घावत्यासां पुरः सरो मन्ये
॥ २६ ॥ स्वप्रसारकोऽसौ निन्दति योऽलीकपण्डितो
युवती । यस्मात्तपसोऽपि फलं स्वर्गः स्वर्गेऽपि योषितोऽप्सं-
रसः ॥ २७ ॥ अकृशं कुचयोः कृशं वल्ले विततं
चक्षुषि विस्तृतं नितम्बे । अरुणाधरमाविरस्तु चित्ते करुणा-
शालिकैपालिमागवेयम् ॥ २८ ॥ अधरे नववीटिका-
नुरागो नयने कञ्जलमुञ्ज्वलं दुकूलम् । इदमाभरणं नित-
म्बिनीनामितरङ्गपणमङ्गदूषणाय ॥ २९ ॥ रत्नानि विमूष-
यन्ति योषा भूष्यन्ते वनिता न रत्नकान्त्या । चेतो वनिता
हरन्त्यरत्ना नो रत्नानि विनाङ्गनाङ्गसङ्गात् ॥ ३० ॥ ताव-
देव विदुषां विवेकिनी बुद्धिरस्ति भवबन्धमेदिनी । यावदि-
न्दुवदना न कामिनी वीक्षिता रहसि हंसगामिनी ॥ ३१ ॥
तरुणिमनि कृतावलोकना ललितविलासविलम्बविग्रहा ।
सरशरविसराचितान्तरा मृगनयना हरते मुनेर्मनः ॥ ३२ ॥
तावदेव कृतिनां हृदि स्फुरत्येष निर्मलविवेकदीपकः ।
यावदेव न कुरङ्गचक्षुषां ताव्यते चपललोचनाधलैः ॥ ३३ ॥
मेये धरित्र्याः पुरजव सारं पुरं गृहं सन्ननि चैकदेशः ।
तत्रापि शय्या शयने वरा स्त्री रत्नोज्ज्वला राज्यसुखस्य
सारः ॥ ३४ ॥ आसं सैहासं नयनं सलासं सिन्दुरविन्दुदय-
शोभि मालम् । नवा च वेणी हरिणीदृशश्चेदन्यैरगण्यैरपि
भूषणैः किम् ॥ ३५ ॥ मात्सर्यमुत्सार्य विचार्य कार्यमार्याः
समर्यादमिदं वदन्तु । सेव्या नितम्बाः किमु भूषराणामुत
सरस्वरविलासिनीनाम् ॥ ३६ ॥ क्षितेन भावेन च लज्जया
भिर्भा पराङ्मुखैर्यकटाक्षवीक्षणैः । वचोभिरीर्ष्याकलहेन
लीलया समस्तभावैः खलु बन्धनं स्त्रियः ॥ ३७ ॥ अवि-
श्वसन्भूतपुरंधरोऽपि नरः पुरंजरीपुरतोऽन्व एव । अशेष-
शिक्षाकुशलोऽपि काकः प्रतीर्यते किं न पिकाङ्गनाभिः
॥ ३८ ॥ उड्डराजमुखी मृगराजकटिर्गजराजविराजितमन्द-
गतिः । यदि सा वनिता हृदये निहिता क जपः क तपः
क समाधिरतिः ॥ ३९ ॥ तदाखण्डलाशा महीमण्डलाशां
तथा मोगिमोगानुरागं त्यजामः । मनःक्षोभदक्षान्कृपातः
कटाक्षान्कुरंगेक्षणश्चैक्षणं पातयन्ति ॥ ४० ॥ भ्रूचानुर्या-
कुक्षिताक्षाः कटाक्षाः स्निग्धा वाचो लज्जिताश्चैव हासाः ।
लीलामन्दं प्रस्थितं च स्थितं च स्त्रीणामेतद्गुणं चायुषं

१ स्फुरत्. २ मध्ये. ३ हरस्य. ४ स्वच्छम्. ५ सुखम्. ६ हास-
युक्तम्. ७ भवेन. ८ प्रणयकोपेन. ९ वक्ष्यते. १० कोकिलभिः.

च ॥ ४१ ॥ नूनं हि ते कविवरा विपरीतबोधा ये नित्य-
माहुरबला इति कामिनीस्ताः । यामिर्विलोतरतारकदृष्टि-
पातैः शक्रादयोऽपि विजितास्त्वबलाः कथं ताः ॥ ४२ ॥
नान्दीपदानि रतिनाटकविभ्रमाणामाद्याक्षराणि परमाण्य-
थवा स्मरस्य । दृष्टेऽधरे प्रणयिना विधुताग्रपाणेः सीत्कार-
शुष्करुदितानि जयन्ति नार्याः ॥ ४३ ॥ अलमतिचपल-
त्वात्त्वग्रमायोपमत्वात्परिणतिविरसत्वात्संगमेनाङ्गनायाः ।
इति यदि शतकृत्वस्तत्त्वमालोचयामस्तदपि न हरिणाक्षीं
विस्मरत्यन्तरात्मा ॥ ४४ ॥ द्रुतं यस्यालोकाद्विरहिजन-
शोकापनयनं यदङ्गे सानन्दं नयनमरविन्दं विहरति । न
यस्यापैति श्रीः कचनिचयराहोरपि पुरः समे खेदं रामा-
वदनहिमधामा शमयतु ॥ ४५ ॥ श्रुतं दृष्टं स्पृष्टं स्मृत-
मपि नृणां ह्लादजननं न रत्नं स्त्रीस्योऽन्यत्कचिदपि कृतं
लोकपतिना । तदर्थं धर्मार्यौ विभववरसौख्यानि च ततो
गृहे लक्ष्म्यो मान्याः सततमबला मानविभवैः ॥ ४६ ॥
ललाटे कस्तूरीतिलकमबलाः कज्जलरुचिं दृशोः कर्णद्वन्द्वे
विमलमणिताटङ्कयुगलम् । गले मुक्तामालां शुचि वसनमङ्गे
च सततं वशीकर्तुं विश्वं दधति खलु बाह्योपकरणम्
॥ ४७ ॥ भवन्तो वेदान्तप्रणिहितधियामत्र गुरवो विद-
ग्धालापानां वयमपि कवीनामनुचराः । तथाप्येतद्भूमो न
हि परहितात्पुण्यमधिकं न चास्मिन्संसारे कुवलयदृशो
रम्यमपरम् ॥ ४८ ॥ विमुञ्चति बुधो जनः सुकृतचिन्तनं
दूरतो जहाति च मुनिस्तपस्त्यजति धीरतां शंकरः ।
विधिर्मवति चञ्चलस्त्रिजगतीपतिः क्षुभ्यति क्षणं कुटिलदृष्टयो
यदि पतन्ति वामभ्रुवः ॥ ४९ ॥ अमृतममृतं कः संदेहो
मधून्यपि नान्यथा मधुरमधिकं चूतस्यापि प्रसन्नरसं फलम् ।
सकृदपि पुनर्मध्यस्थः सन्नसान्तरविज्जनो वदतु यदिहान्य-
त्त्वादुःखात्प्रियारदनच्छदात् ॥ ५० ॥ वचसि भवति
सङ्गत्यागमुदिश्य वार्ता श्रुतिमुखरमुखानां केवलं पण्डि-
तानाम् । जघनमरुणरत्नग्रन्थिकाक्षीकलापं कुवलयनयनानां
को विहातुं समर्थः ॥ ५१ ॥ किमिह बहुमिरुक्तैर्युक्ति-
शून्यैः प्रलापैर्द्वयमिह पुरुषाणां सर्वदा सेवनीयम् । अमि-
नवमदलीलालसं सुन्दरीणां स्तनभरपरिखिन्नं यौवनं वा
वचं वा ॥ ५२ ॥ यासां सत्यपि सहृणानुसरणे दोषानुरागो
मृगं याः प्राणान्परमर्पयन्ति न पुनः संपूर्णदृष्टिं प्रिये ।
अत्यन्ताभिमतेऽपि वस्तुनि विधिर्यासां निषेधात्मकस्तत्त-
त्केलिषु दक्षिणा अपि सदा वामा जयन्त्येव ताः ॥ ५३ ॥
स्त्रीमुद्रां कुसुमायुवस्य परमां सर्वार्थसंपत्करीं ये मूढाः प्रवि-
हाय यान्ति कुधियो मिथ्याफलान्वेषिणः । ते तेनैव

१ मुखचन्द्रः

निहत्य निर्दयतरं नशीकृता मुण्डिताः केचिद्रक्तपट्टेभ्यः
जटिलाः कापालिकाश्चापरे ॥ ५४ ॥ द्रष्टव्येषु किञ्चिदपि
मृगदृशः प्रेमप्रसन्नं मुखं प्रातव्येष्वपि किं तदास्मत्पद-
श्राव्येषु किं तद्वचः । किं स्वाद्येषु तदोष्ठपल्लवरसः स्पृष्ट-
किं तद्वपुर्ध्येयं किं नवयौवने सहृदयैः सर्वत्र तद्विषयः
॥ ५५ ॥ यत्रैता लहरीचलाचलदृशो व्यापारयन्ति भुवं तत्र
त्रैव पतन्ति संततममी मर्मस्पृशो मार्गणाः । तच्चक्रोक्त-
चापमक्षितशरप्रेङ्खत्करः क्रोधनो धावत्यग्रत एव शासन-
सत्यं सदासां स्मरः ॥ ५६ ॥ विश्वामित्रपराशरप्रभृतेषु
वाताम्बुपर्णाशनास्तेऽपि स्त्रीमुखपङ्कजं सुललितं दृष्ट्वैव वे-
गताः । शाल्यन्नं सघृतं पयोदधियुतं ये मुञ्जते मानव-
षामिन्द्रियनिग्रहो यदि भवेद्विन्ध्यस्तरेत्सागरे ॥ ५७ ॥
आलोलैरुपगम्यते मधुकरैः केशेषु माल्यग्रहः कान्तिः क्री-
कपोलयोः प्रथयते ताम्बूलमन्तर्गतम् । अङ्गानामनुलेपनं पौ-
मलैरालेपनप्रक्रिया वेषः कोऽपि सरोजसुन्दरदृशः स्तेषु
चक्षुषोः ॥ ५८ ॥ सद्रत्नस्फारहारा भयवरदकरा सख-
स्मिच्छमारा मूलाधाराधिकांरा निगमनिधिधारा काव्यकौ-
प्रचारा । संसारानल्पकारा सदनमयहरा चिद्वनैकावका-
तारा शृङ्गारधारा मनसि वसतु ते सर्वदा सर्वदा
॥ ५९ ॥ संसारेऽस्मिन्नसारे परिणतितरले द्वे गती पण्डित-
तत्त्वज्ञानामृताम्भःपुलकितमनसां यातु कालः कदाचित् । ते
चेन्मुग्धाङ्गनानां स्तनजघनभराभोगसंभोगिनीनां तद्व-
पस्थस्थलीषु स्थगितकरतलस्पर्शलोभोद्यतानाम् ॥ ६० ॥
संसारेऽस्मिन्नसारे कुन्तपतिभवनद्वारसेवाकलङ्कव्यासङ्ग-
धैर्यं कथममलधियो मानसं संविदधुः । यथेताः प्रोष-
न्दुबुतिनिचयभृतो न स्थिरभोजनेत्राः प्रेङ्खत्काक्षीकला-
स्तनभरविनमन्मध्यभागास्तरुण्यः ॥ ६१ ॥

युववर्णनम्

अधारि पदेषु तदङ्गिणा घृणा क तच्छयच्छायलोभो-
पल्लवे । तदास्यदास्येऽपि गतोऽधिकारितां न ज्ञात-
पार्विकशर्वरीश्वरः ॥ १ ॥ किमस्य रोम्णां कपटेन कोटि-
विधिर्न लेखाभिरजीगणद्गुणान् । न रोमकूपौषमिषाज-
त्कृता कृताश्च किं दूषणं शून्यविन्दवः ॥ २ ॥ अज-
दोर्म्यमरिदुर्गच्छुण्ठने भुवं गृहीतार्गलदीर्घपीनता । उच्छि-
तत्र च गोपुरस्फुरत्कपाटदुर्धर्षतिरःप्रसारिता ॥ ३ ॥
खकेलिलेशसितनिन्दितेन्दुनो निजांशदत्तार्जितपदसं-
अतद्व्यूजित्वरसुन्दरान्तरे न तन्मुखस्य प्रतिमा चरण-
॥ ४ ॥ सरोरुहं तस्य दृशैव तर्जितं जिताः स्मित-
विधोरपि श्रियः । कुतः परं भव्यमहो महीयसी तद्वन-
लो

पमितौ दरिद्रता ॥ ५ ॥ स्वबालभारस्य तदुत्तमाङ्गजैः संमं
नमयैव तुलामिलाषतः । अनागसे शंसति बालचापलं
पुनः पुनः पुच्छविलोलनच्छलात् ॥ ६ ॥ निमीलनभ्रंश-
जुषा दृशा भृशं निपीय तं यस्मिदशीभिरर्जितः । अमूस्तम-
भ्यासमरं विवृण्वते निमेषनिःस्वैरधुनापि लोचनैः ॥ ७ ॥
विलोकयन्तीभिरजसभावनाबलादसुं तत्र निमीलनेष्वपि ।
अलम्भि मर्त्याभिरमुष्य दर्शने न विघ्नलेशोऽपि निमेष-
निर्मितः ॥ ८ ॥ न का निशि स्वप्नगतं ददर्श तं जगाद
गोत्रस्खलिते च का न तम् । तदात्मताध्यातववा रते च
का चकार वा न स्वमनोभवोद्भवम् ॥ ९ ॥

बालावर्णनम्

अभ्यासः कर्मणां सम्यगुत्पादयति कौशलम् । विधिना
तावदभ्यस्तं यावत्सृष्टा मृगोक्षणा ॥ १ ॥ न देवकन्यका
नापि गन्धर्वकुलसंभवा । तथाप्येषा तपोमङ्गं विधातुं
वेषसोऽप्यलम् ॥ २ ॥ इयं व्याधायते बाला भूरसाः कार्मु-
कायते । कटाक्षाश्च शरायन्ते मनो मे हरिणायते ॥ ३ ॥
मनोऽपि शङ्कमानाभिर्बालाभिरुपजीव्यते । अषडक्षीणषाड्गुण्य-
मग्नी मकरकेतनः ॥ ४ ॥ अतन्द्रचन्द्राभरणा समुदी-
पितमन्मथा । तारकातरला शयमा सानन्दं न करोति
क्लमः ॥ ५ ॥ निर्माणकौशलं धातुश्चन्द्रिका लोकचक्षुषाम् ।
क्रीडांगुहमनङ्गस्य सेयमिन्दीवरेक्षणा ॥ ६ ॥ प्रेङ्खणप्रेक्ष-
णालापान्कुर्वत्यः सक्षितत्रपम् । न वीणायाः प्रवीणायाः
खञ्जनं स्मररञ्जनम् ॥ ७ ॥ दग्धो विधिर्विधत्ते न सर्व-
गुणसुन्दरं जनं कमपि । इत्यपवादभयादिव मुग्धाक्षी
निर्मिता विधिना ॥ ८ ॥ मीनवती नयनाभ्यां चरणाभ्यामपि
सुफलकमलवती । शैवालिनी च केशैः सुरसेयं सुन्दरी
सरसी ॥ ९ ॥ अलिकुलमञ्जुलकेशी परिमलबहुला रसा-
वहा तन्वी । किसलयपेशलपाणिः कोकिलकलभाषिणी
प्रियतमा मे ॥ १० ॥ अमृतं तदधरविम्बे वचनेष्वमृतं
विलोकनेऽप्यमृतम् । अमृतभृतौ कुचकुम्भौ सत्यं सा सृष्टि-
रपरैव ॥ ११ ॥ स्तनकलशस्खलदम्बरसंवरणव्यग्रपाणि-
कमलायाः । निपतन्ति भाग्यमाजामुपरि कटाक्षाः सरो-
जाभ्याः ॥ १२ ॥ कुङ्कुमपङ्केनाङ्कितदेहा गौरपयोधर-
कम्पितहारा । नूपुरहंसदण्डपदपद्मा कं न वशीकुरुते सुवि-
रामा ॥ १३ ॥ मन्दमन्दगमना करिणी किं वा विशाल-
नयना हरिणी किम् । पूर्णचन्द्रवदना रजनी किं पश्य
गच्छति सखे तरुणी किम् ॥ १४ ॥ उत्तुङ्गस्तनभरतान्त-
तान्तमध्यं विशिष्यद्वनकचवान्तवान्तसूनम् । वक्राब्जभ्रम-

१ निर्निषेधैः

दलिमीतमीतनेत्रं मुग्धाक्षी मम धुरि मन्दमन्दमेति ॥ १५ ॥
उदयदुदयदीक्षणाय पत्युश्चपलदृशश्चपया निरुध्यमानम् ।
मन इव कृपणस्य दानकाले कति न ततान गतागतानि
चक्षुः ॥ १६ ॥ अदम्भा हि रम्भा विलक्षा च लक्ष्मी-
र्घृताची हिया चीरसंच्छादितासा । अहो जायते मन्द-
वर्णाप्यपर्णा समाकर्ण्य तस्या गुणस्यैकदेशम् ॥ १७ ॥
एकान्तसुन्दरविधानजडः क्व वेधाः सर्वाङ्गकान्तिचतुरं क्व
च रूपमस्याः । मन्ये महेश्वरमयान्मकरध्वजेन प्राणार्थिना
युवतिरूपमिदं गृहीतम् ॥ १८ ॥ किं कौमुदीः शशिकलाः
सकला विचूर्ण्य संयोज्य चासृतरसेन पुनः प्रयत्नात् ।
कामस्य धोरह्रद्वृत्तिदग्धमूर्तेः संजीवनौषधिरियं विहिता
विधात्रा ॥ १९ ॥ नेदं सुखं मृगविशुक्तशशाङ्कविम्बं नेमौ
स्तनावमृतपूरितहेमकुम्भौ । नैवालकावलिरीयं मदनाङ्ग-
शाला नैवेदमक्षियुगलं निर्गडं हि यूनाम् ॥ २० ॥ चित्ते
निवेश्य परिकल्पितसत्त्वयोगान् रूपोच्चयेन विधिना विहिता
कृशाङ्गी । स्त्रीरत्नसृष्टिरपरा प्रतिभाति सा मे धातुर्विशुत्व-
मनुचिन्त्य वपुश्च तस्याः ॥ २१ ॥ चन्द्रो जडः कदलि-
काण्डमकाण्डशीतमिन्दीवराणि च विमुद्रितविभ्रमाणि ।
येनाक्रियन्त सुतनोः स कथं विधाता किं चन्द्रिकां क्वचि-
दशीतरुचिः प्रसूते ॥ २२ ॥ निर्मुक्तशैवदशाशिशिरा
नवीनसंग्रासयौवनवसन्तमनोरमश्रीः । उन्मीलितस्तननवस्त-
वका निकाममेणीदृशस्तनुलता तनुते सुदं नः ॥ २३ ॥
नीलोत्पलोलसितखञ्जनमञ्जुनेत्रा संपूर्णशारदसुधाकरकान्त-
वक्रा । बाला जगन्नितयमोहनदिव्यमूर्तिर्मन्ये विभाति
जगति स्मरवीरकीर्तिः ॥ २४ ॥ एता स्खलद्वल्यसंहति-
मेखलोत्थङ्गङ्गारनूपुरवाहतराजहंसाः । कुर्वन्ति कस्य न मनो
विवशं तरुण्यो विश्वस्तमुग्धहरिणीसदृशैः कटाक्षैः ॥ २५ ॥
एषा भविष्यति विनिद्रसरोरुहाक्षी कामस्य कापि दयिता
तनुजाऽनुजा वा । यः पश्यति क्षणमिमां कथमन्यथासौ
कामस्तमस्तकरुणस्तरुणं हिनस्ति ॥ २६ ॥ अपाङ्गतरले
दृशौ तरलवक्रवर्णा गिरो विलासमरमन्थरा गतिरतीव
कान्तं सुखम् । इति स्फुरितमङ्गके मृगदृशा स्वतो लीलया
तदत्र न महोदयः कृतपदोऽपि संलक्ष्यते ॥ २७ ॥
दृशः पृथुतरीकृता जितनिजाब्जपत्रविविधश्चतुर्भिरपि साधु
साध्विति सुखैः समं व्याहृतम् । शिरासि चलितानि
विषयवशाद्भुवं वेषसो विधाय ललनां । जगन्नयललामभूता-
मिमाम् ॥ २८ ॥ क्वचित्सम्भ्रमङ्गैः क्वचिदपि च लज्जापरि-
णतैः क्वचिद्गीतित्रस्तैः क्वचिदपि च लीलाविलसितैः ।

१ प्रक्षा. २ स्त्रीरूपम्. ३ मृगदृशः. ४ नेत्रप्रान्तचक्रले.
५ विलासमरेण मन्थरा मन्दा गतिः. ६ कृतस्थितिः

नवोढानामेभिर्वदनकमलैर्नैत्रचलितैः स्फुरद्दीप्तालीनाः प्रकर-
परिपूर्णा इव दृशः ॥ २९ ॥ अमुष्या लावण्यं मृदुलमृदु-
लानप्यवयवान्मनोलौल्यं धातुः करकठिनतां मे विमृशति ।
पदं चित्ते धत्ते मतिरिति पुरा पङ्कजमुवा भ्रुवं कल्याणीयं
कलितसुकृतैरेव रचिता ॥ ३० ॥ समीचीना चीनांशुक-
परिवृताङ्गी प्रविलसत्कुचापीना हीना जघनघनभागोऽञ्ज-
वदभा । न दीना दीनान्तःकलितमदना सेयमधुना नवीना
मीनाक्षी व्यथयति सुनीनामपि मनः ॥ ३१ ॥ स्फुरन्नाना-
रत्नारुणितवसना वृत्तमसृणस्तनापीना मत्ता तरलजघना
हंसगमना । सराधीनासीना कविहृदि जिताशेषललना
नवीना मीनाक्षी व्यथयति सुनीनामपि मनः ॥ ३२ ॥
उदासीनालीनामपि वचसि लीना तनुलसन्नपाधीना दीनाल-
पनपदवीनायकधृता । कवीनामासीना हृदि कुसुदिनीनाथ-
वदना नवीना मीनाक्षी व्यथयति सुनीनामपि मनः ॥ ३३ ॥
निलीना वेश्मान्तः कथमपि सखीनामभिहितैः कृताधीना
हीनाकृतिरपि मतीनामविषया । कवीनामश्रुत्वं ज्ञपयति
विपीना तनुतया नवीना मीनाक्षी व्यथयति सुनीनामपि
मनः ॥ ३४ ॥ कुचाम्यां भास्वन्ती विजितलकुचाम्यां
युवमनो हरन्ती विव्वोकैः सरसि विहरन्ती मधुरगीः ।
तरुण्या लावण्यं किमपि विदधानार्मकविधौ नवीना मीनाक्षी
व्यथयति सुनीनामपि मनः ॥ ३५ ॥ अमलमृणाल-
काण्डकमनीयकपोलरुचेस्तरलसलीलनीलनलिनप्रतिफुल्लदृशः ।
विकसदशोकशोणकरकान्तिभृतः सुतनोर्मदलुलितानि हन्त
ललितानि हरन्ति मनः ॥ ३६ ॥ किमिन्दुः किं पद्मं किमु
सुकुरविम्बं किमु मुखं किमञ्जे किं मीनौ किमु मदनबाणौ
किमु दृशौ । खगौ वा गुच्छौ वा कनककलशौ वा किमु
कुचौ तडिद्वा तारा वा कनकलतिका वा किमवला ॥ ३७ ॥
तनुस्पर्शादस्या दरमुकुलिते हन्त नयने ह्रुदश्चद्रोमाश्रं व्रजति
जडतामङ्गमखिलम् । कपोलौ घर्माद्रौ भ्रुवमुपरताशेषविषयं
मनः सान्द्रानन्दं स्पृशति झटिति त्रख परमम् ॥ ३८ ॥
मधुरवचनैः सद्भूमङ्गैः कृताङ्गलितर्जनैरलसवलितैरङ्गन्यासैर्म-
होत्सवबन्धुभिः । असकृदसकृत्स्फारस्फारैरपाङ्गविलोकितेस्त्रि-
मुवनंजये सा पद्मवोः करोति सहायताम् ॥ ३९ ॥
कर्पूरेण स्थलविरचना कुङ्कुमेनालवालं भाष्वीकानि
प्रतिदिनपयः पद्मबाणः कृपाणः (?) । तत्रोत्पन्ना यदि किल
मवेत्काञ्चनी, कापि बह्वी सा चेदस्याः किमपि लभते
सुभ्रुवः सौकुमार्यम् ॥ ४० ॥ लावण्याभृतदीर्घिका कुलगृहं
सौन्दर्यसौभाग्ययोश्चैलोक्याकररत्नकन्दलिरियं जीव्यात्सहस्रं
समाः । रूपालोकनकौतुकेन बहुना शिल्पश्रमेणादरान्मन्ये
यां विधिना विहाय विहितं सृष्टेर्ज्वजारोपणम् ॥ ४१ ॥

अस्याः सर्गविधौ प्रजापतिरभूच्चन्द्रो नु कान्तिप्रदः शङ्कोरः
खयं नु मदनो मासो नु पुष्पाकरः । वेदाम्नायकः
कथं नु विषयव्यावृत्तकौतूहलो निर्मातुं प्रमवेन्मनोहरो
रूपं पुराणो मुनिः ॥ ४२ ॥ वक्त्रं चन्द्रविकासि पद्म-
परीहासक्षमे लोचने वर्णः स्वर्णमैपाकरिष्णुरलिनैर्वि-
कचानां चयः । वक्षोजाविभक्तुम्भविभ्रमहरो
नितम्बस्थली वाचां हारि च मार्दवं युवतिषु खार-
विकं मण्डनम् ॥ ४३ ॥ अस्याश्चेद्व्रतिसौकुमार्य-
हंसस्य गवैरलं संलापो यदि धार्यतां परमृतेर्विचय-
व्रतम् । अङ्गानामकठोरता यदि हृषत्प्रायैव सा यत्न-
कान्तिश्चेत्कमला किमत्र बहुना कौषायमालम्बताम् ॥ ४४ ॥
निर्मित्तुः सुदतीर्मजो विरचिते वक्त्रे शशिप्राप्ति-
कोशीभूतैर्निजाम्बुजासनमधिष्ठातुं न शक्तो विधिः ।
विस्मृतवान्कुचौ च कठिनौ पीनौ नितम्बौ कचान्क-
र्मितवान्मतिः स्फुरति हि स्वस्थे नृणां चेतसि ॥ ४५ ॥
सौन्दर्यस्य तरङ्गिणी तरुणिमोत्कर्षस्य हर्षोद्गमः क-
र्मणकर्म नर्मरहसासुहृत्सनावासभूः । विद्या वक्त्र-
विधेरनवधिप्रावीण्यसाक्षात्क्रिया बाणाः पद्मशिलीमु-
लनाचूडामणिः सा प्रिया ॥ ४६ ॥ दृष्टिः सालसता वि-
न शिशुक्रीडासु बद्धादरा श्रोत्रे प्रेषयति प्रवर्तितसखी सं-
गवार्तास्वपि । पुंसामङ्गमपेतशङ्कमधुना नारोहति प्रा-
वाला नूतनयौवनव्यतिकरावष्टम्भमाना शनैः ॥ ४७ ॥
आयाति श्रियमञ्जसा नयनयोरम्भोरुहप्रेयसी संनाहः क-
योरयं कलयते संमोगयोग्यां दशाम् । वैदग्ध्येन सहज-
वितनुते वाचामियं प्रक्रिया मुग्धायाः पुनरैन्दवी न स-
सुख्यामभिख्यां सुखम् ॥ ४८ ॥

वयःसंधिवर्णनम्

यथा यथा विशत्यस्या हृदये हृदयेऽथरः । तथा त-
वहिर्यातौ मन्ये संकोचतः कुचौ ॥ १ ॥ अन्तरङ्गमन्त्र-
शङ्कारकुलदैवतम् । अङ्गीकरोति तन्वङ्गी सा विल-
वयः ॥ २ ॥ अन्येयं रूपसंपत्तिरन्या वैदग्ध्यवोर्णी ।
नलिनपत्राक्षी सृष्टिः साधारणी विधेः ॥ ३ ॥ अनायास-
मध्यमशङ्कतरले दृशौ । अभूषणमनोहारि तपुर्वयसि सु-
॥ ४ ॥ दृश्यं दृशां सहस्रैर्मनसामयुतैर्विर्भावनीयं ।
सुकृतशतकोटिमोग्यं किमपि वयः सुभ्रवो जयति ॥ ५ ॥

१ उत्पत्तिविधाने. २ जीर्णः. ३ तुच्छं कुर्वन्. ४ वक्त्र-
५ मनोहरम्. ६ मिथो साधनम्. ७ मौनव्रतम्. ८ पापघ्नम्.
९ लक्ष्मीः. १० काषायवस्त्रम्. ११ निर्मातुमिच्छन्.
१२ सुकुलीभूतस्वकीयकमलासनम्. १४ चातुर्वर्ग्यम्.
१५ ध्येयम्.

न्यस्यति वयसि प्रथमे समुद्वहति तरुणिमनि सुदृशः । दधति
 मधुरिमाणं वाचो गतयश्च विभ्रमाश्च भृशम् ॥ ६ ॥
 मदवधि विलासमवनं यौवनमुदियाय चन्द्रवदनायाः ।
 दहनं विनैव तदवधि यूनां हृदयानि दहन्ते ॥ ७ ॥
 अथः किसलयरागः कोमलविटपानुकारिणौ बाहू । कुसु-
 ममिव लोमनीयं यौवनमङ्गेषु संनद्धम् ॥ ८ ॥ मृदुलवलि-
 लितमग्न्यं पृथुलकुचं चारु विपुलभूजघनम् । पुर्नागस्पृह-
 णीवं स्फुरति वनं यौवनं च नारीणाम् ॥ ९ ॥ संभिन्नयोर-
 गुण्या वयसोः पयसोरिवाङ्गेषु । अनयो रसद्विभेदं मानस-
 जन्मा परं वेद ॥ १० ॥ स्तनतटमिदमुत्तुङ्गं निम्नो मध्यः
 समुन्नतं जघनम् । विषमे मृगशावाक्ष्या वपुषि नवे क इव
 न स्खलति ॥ ११ ॥ उदयति तरुणिमतरणौ शैशव-
 श्चिनि प्रशान्तिमायाते । कुचचक्रवाकयुगलं तरुणितटिन्यां
 शिषो मिलति ॥ १२ ॥ अचलं चलदिव चक्षुः प्रकृतमपीदं
 समुद्यदिव वक्षः । अतदिव तदपि शरीरं संप्रति वामभ्रुवो
 जवति ॥ १३ ॥ अयमङ्कुरभाव एव तावत्कुचयोः कर्षति
 लोकलोचनानि । इतरेतरपीडनीमवस्थां गतयोः श्रीरनयोः
 कं भवित्री ॥ १४ ॥ परिहरति यथा यथा वयोऽस्याः
 स्फुरदरुक्न्दलशालिबालभावम् । द्रढयति धनुषस्तथा तथा
 न्वा स्पृशति शरानपि सज्जयन्मनोभूः ॥ १५ ॥ निशित-
 शरधियाऽर्पयत्यनङ्गो दृशि सुदृशः स्वबलं वयस्खराले । दिशि
 निपतति यत्र सा च तत्र व्यतिकरमेत्य समुन्मिषन्त्यवस्थाः
 ॥ १६ ॥ यथा यथाऽस्याः कुचयोः समुन्नतस्तथा तथा
 ज्ञेयमेति वक्रताम् । अहो सहन्ते वत नो परोदयं
 निसर्गतोऽन्तर्मेलिना ह्यसाधवः ॥ १७ ॥ समं विलासोऽङ्कु-
 रितः स्तनाभ्यां त्रपा विलासेन सहावतीर्णा । अवर्तता-
 न्यस्यपयैव साकं कान्तः प्रकारो वचसां कृशाङ्ग्याः ॥ १८ ॥
 उन्मीलितं तूलिकयेव चित्रं सूर्योऽभिमिर्मिन्नमिवारविन्दम् ।
 वयस्य तस्याश्चतुरस्रशोभि वपुर्विमक्तं नवयौवनेन ॥ १९ ॥
 असंयुतं मण्डनमङ्ग्यटेरनासवाख्यं करणं मदस्य । कामस्य
 पुष्पव्यतिरिक्तमङ्गं बाल्यात्परं साधु वयः प्रपेदे ॥ २० ॥
 आवृणोति यदि सा मृगीदृशी स्त्रीश्चलेन कुचकाञ्चनाच-
 लम् । भूय एव वहिरेति गौरवाद्भुजतो न सहते तिरस्कि-

याम् ॥ २१ ॥ अत्युन्नतस्तनसुरो नयने सुदीर्घे वक्त्रे भ्रुवा-
 वतितरां वचनं ततोऽपि । मध्येऽधिकं तनुरनुर-
 र्नीतम्बो मन्दा गतिः किमपि चाद्भुतलोचनायाः ॥ २२ ॥
 भ्रूपल्लवो धनुरपाङ्गततरङ्गितानि बाणा गुणाः श्रवणपालिरिति
 श्लेणे । तस्मान्नङ्गजयजंगमदेवतायामङ्गाणि निर्जितज-
 गन्ति किमर्पितानि ॥ २३ ॥ दृशोः सीमावादः श्रवणयुग-
 लेन प्रतिकलं स्तनाभ्यां संरुद्धे हृदि मनसिजस्तिष्ठति
 बलात् । नितम्बः साक्रन्दं क्षिपति रशनादाम परतः प्रवेश-
 स्तन्वङ्गा वपुषि तरुणिम्नो विजयते ॥ २४ ॥ अनाघ्रातं
 पुष्पं किसलयमैलूनं करुहैरेनाविद्धं रत्नं मधु नवमनास्वा-
 दितरसम् । अखण्डं पुण्यानां फलमिव च तद्रूपमनघं न
 जाने भोक्तारं कमिह समुपस्थास्यति विधिः ॥ २५ ॥
 भ्रुवौ काचिच्छीला परिणतिरपूर्वा नयनयोः स्तनाभोगो व्यक्त-
 स्तरुणिमसमारम्भसमये । इदानीं बालायाः किमधृतमयः
 किं विषमयः किमानन्दः साक्षाद्भूतितमधुरः पञ्चमरवः
 ॥ २६ ॥ अनाकूतैरेव प्रियसहचरीणां शिशुतया वचोभिः
 पाञ्चालीमिथुनमधुना संगमयितुम् । उपादत्ते नो वा विर-
 मति न वा केवलमियं कपोलै कल्याणी पुलकमुकुलै-
 र्दन्तुरयति ॥ २७ ॥ प्रगल्भानामन्तःप्रविशति शृणोति प्रिय-
 कथां स्वयं तत्तच्चेष्टाशतमभिनयैर्वञ्चयति च । स्पृहामन्तः
 कान्ते वहति न समभ्येति निकटं यथैवेयं बाला हरति
 हि तथा चित्तमधिकम् ॥ २८ ॥ सितं किञ्चिदङ्गे सरल-
 तरलो दृष्टिविभवः परिस्रन्दो वाचामभिनवविलासोक्ति-
 सरसः । गतीनामारम्भः किसलयितलीलापरिकरः स्पृशन्त्या-
 स्तारुण्यं किमिह न हि रम्यं मृगदृशः ॥ २९ ॥ इमे
 तारुण्यश्रीनवपरिमलाः प्रौढसुरतप्रतापप्रारम्भाः स्मरविजय-
 दानप्रतिभुवः । चिरं चेतश्चौरा अभिनवविकारैकरुचयो
 विलासव्यापाराः किमपि विजयन्ते मृगदृशः ॥ ३० ॥
 अपक्रान्ते बाल्ये तरुणिमनि चागन्तुमनसि प्रयाते मुग्धत्वे
 चतुरिमणि चास्त्रेषरसिके । न केनापि स्पृष्टं यदिह वयसा
 मर्म परमं यदेतत्पञ्चोर्जयति वपुर्निर्विरदृशः ॥ ३१ ॥
 तदात्वप्रोन्मीलन्प्रदिमरमणीयाः कठिनतां विचित्रा प्रत्य-
 ङ्गादिव तरुणभावेन घटितौ । स्तनौ संविभ्राणा क्षण-
 विनयवैयाल्यमसृणसरोन्मेषाः केषामुपरि न रसानां युव-
 तयोः ॥ ३२ ॥ न शीलं दृग्मङ्गी कलुयति कुरङ्गीनय-
 नयोः कुचश्रीः कर्कन्धूफलमपि न बन्धूकृतवती । सुधायाः
 सप्रीची न च वचनवीची परिचिता तथापि श्रीरस्यां
 युवजननमसा विजयते ॥ ३३ ॥ उदङ्गद्विजयतट-
 मरक्षोमितकटि स्फुरद्गुण्या मन्दीकृतविलासविन्दिवरगुग्मम् ।

१ अञ्चिन्नम् २ वेषरहितम् ३ मदनस्य

१ गच्छति सति २ उदयं प्राप ३ स्पृहणीयम् ४ मृद्वी या लव-
 किञ्चिद्विषेपलेन ललितो मध्यभागो यस्य तत् पक्षे-पृथुला या
 वल्गो वलितितयं तेन ललितो मध्यो यस्मिन् ५ पृथवः स्पृष्टा
 लज्जया यस्मिन् पक्षे-पृथुलौ कुचौ यस्मिन् ६ सुन्दरम् ७ विपुला
 ये मृगा वृक्षास्तैर्वनं निविडम् पक्षे-विपुला भूयैषां ते विपुलमुव
 यतादृशं जघना यस्मिन्सप्त बहुप्रदेशान्यापकजघनमित्यर्थः ८ पुनागैः
 केसरवृक्षैः स्पृहणीयम् पक्षे-पुरुषप्रेष्टैः स्पृहणीयम् ९ कुटिले
 जयौवनेनरूपे १० स्ववलेन

समुद्यद्भुमङ्गं प्रविहितधनुर्मङ्गमनिशं वयस्तत्पक्षाः कथ-
मिव मनो न व्यथयतु ॥ ३४ ॥ सुखं विकसितसितं
वक्षितवक्त्रिमप्रेक्षितं सैमुच्छलितविभ्रमा गतिरपास्तसंस्था
मतिः । उरो मुकुलितस्तनं जघनमंसबन्धोर्द्धुरं बतेन्दु-
वदनातनौ तरुणिमोद्गमो मोदते ॥ ३५ ॥ न दन्तुरसुरःस्थलं
वचसि नाश्रिता चातुरी विकारि न विलोकितं भ्रुवि न
वक्त्रिमोपक्रमः । तथापि हरिणीदृशो वपुषि कापि कान्ति-
च्छटा पटावृतमहामणिद्युतिरिवात्र संलक्ष्यते ॥ ३६ ॥ इदं
परमसुन्दरं तनुपुरं कुरङ्गीदृशां निवार्य खलु शैशवं स्वय-
मनेन नीतं बलात् । तदागमनशङ्कया मकरकेतुना किं
कृतं पयोधरधराधरौ त्रिवलिवाहिनीदुस्तरो ॥ ३७ ॥ स्थिर-
त्वमचिरद्युतौ तमसि कोऽपि बन्धग्रहो विधौ किमपि सौरभं
मधुनि कापि वर्णात्मता । शिरीषनवदामनि स्फुरति कोऽपि
शैलोदयो वयोऽभिनववेधसस्तदिह मन्महे कौशलम् ॥ ३८ ॥
क्षणं सरलवीक्षणं क्षणमपाङ्गसंवीक्षणं क्षणं रजसि खेलनं
क्षणमतीव भूषादरः । क्षणं द्रुततरा गतिः क्षणमतीव मन्दा
गतिः क्षणक्षणविलक्षणं जयति चेष्टितं सुभ्रुवः ॥ ३९ ॥
क्षोभं घत्ते यदतिबहलः स्निग्धलावण्यपूरः प्रत्यङ्गं यत्तटम-
नुसरन्त्यूर्मयो विभ्रमाणाम् । उन्मथं यत्स्फुरति च मना-
ङ्गुम्भयोर्द्वन्द्वमेतत्तन्मन्येऽस्याः स्मरगजयुवा गाहते हृत्तडा-
गम् ॥ ४० ॥ मन्दं मन्दं श्रवणपुटकोपान्तगन्ता दगन्तः
किंचित्किंचिद्विरमति मनो धूलिकेलीरसेभ्यः । आविर्भावः
स्तनमुकुलयोः कापि कान्तिः सप्तन्तादद्यं श्रो वा कुसुम-
धनुषो यौवराज्याभिषेकः ॥ ४१ ॥ संनद्धोऽयं नवतरु-
णिमा काममास्कन्दुकामो नैनां मुञ्चत्यहह सहसा कौतुकी
बालभावः । तद्वैराजं वरतरतनुखर्णभूमौ प्रवृत्तं प्रायस्त्व-
सादनुदिनमयं क्षीयते मध्यदेशः ॥ ४२ ॥ श्रोणीबन्धस्त्य-
जति तैनुतां सेव्यते मध्यभागः पद्भ्यां मुक्तास्तरलगतयः
संश्रिता लोचनाभ्याम् । घत्ते वक्षः कुचसचिवतामद्वितीयं
तु वक्रं तद्वात्राणां गुणविनिर्भयः कल्पितो यौवनेन ॥ ४३ ॥
सङ्ग्रामं करकिसलयावर्तनैरालपन्ती सा पश्यन्ती ललित-
ललितं लोचनसाञ्चलेन । विन्यस्यन्ती चरणकमले लील्या
स्वैरयातेर्निःसङ्गीतं प्रथमवयसा नर्तिता पङ्कजाक्षी ॥ ४४ ॥
दोलायां जघनस्थलेन चलता लोलेक्षणा लज्जते साशङ्कं
तनुकण्टकक्षतमिया क्रीडावने क्रीडति । घत्ते दिक्षु निरी-
क्षणं स्मितमुखी पापवतानां रुतैः सज्जं मौग्ध्यविसर्जनाय
सुतनोः शृङ्गारमित्रं वयः ॥ ४५ ॥ वक्षस्यावरणादरस्तन-

१ स्नायुचीकृतम्. २ समुद्रतः. ३ नियतैकविषयता. ४ उन्नतम्.
५ उत्कर्षमाश्रयति. ६ जघनबन्धः. ७ सुक्ष्मताम्. ८ चञ्चलगमनानि.
९ विपर्ययः.

युगोद्भेदं विनाप्यङ्गुलीमुद्रासूचितहास्यमासमपि
पुत्रिकादौ रसः । तिर्यग्लोचनवीक्षितानि वचसां के-
संक्रान्त्यस्तस्याः सीदति शैशवे समभवत्कोऽप्येष लय-
॥ ४६ ॥ लावण्यामृतनिर्झरेण सुदृशः सिक्ताविलम्ब-
जातस्तत्र नवीनयौवनकलालीलांलतामण्डपः । तत्र
विशेषशीतलतरच्छायासु सुप्तोत्थितः कन्दर्पस्त्रिजग-
परोऽप्यद्यापि निद्रालसः ॥ ४७ ॥ वाल्ये गेहपते
लति वयःसंधिं विधाय स्मरश्चरश्चरुतरं विवेष
बालांशरीरालयम् । चाञ्चल्यं चरणे पृथुत्वसुरे
चेतसि क्षामत्वं हृदये दृशोः सरलतां सर्वसम्प-
॥ ४८ ॥ एतस्यां रतिवल्गुभक्षितिपतेः क्रीडासल-
संशोषं नयतीव शैशवजलं तारुण्यतिग्मद्युतिः । न
च यथा यथा विकसति प्रायः कुचोच्चस्थली ललितं
तथा तथा वितनुते दृक्पीनमीनावली ॥ ४९ ॥
काचन कञ्जलस्य नयनाम्भोजे मिथः कौशलादालि-
लीकृतापि कुटिलीभावं समालम्बते । लक्ष्या वक्ष-
पद्मविषमस्पर्शोदयादुन्नतिर्जानीमो वयमेणशावनयेन
पाल्यं तव ॥ ५० ॥ मध्यस्य प्रथिमानमेति जग-
ज्योर्मन्दतां दूरं यात्युदरं च रोमलतिका नेत्रार्जवं च
कन्दर्पं परिवीक्ष्य नूतनमनोराज्याभिषिक्तं क्षण-
परस्परं विदधते निर्लुण्ठनं सुभ्रुवः ॥ ५१ ॥ दृष्टि-
मण्डना प्रतिकलं लावण्यमभ्यस्यते पूर्वाकाश-
कुचयोः शोभां नवामीहते । संप्राप्ता गुरुतां तथापि
भोगा नितम्बस्थली तन्व्याः स्वीकृतमन्मथं विचरते
पेयं वयः ॥ ५२ ॥ तत्तस्याः कमनीयकान्तिं
त्रैलोक्यनारीवपुः शृङ्गारस्य निकेतनं समभवत्-
वयः । यस्मिन्विस्मृतपक्षमपालिचलनाः कामालसा
यूनां पुनरुत्पतन्ति पतिताः पाशे शकुन्ता इव ।
केलीकौतुकमादराच्छ्रवणयोरालीमिराश्रान्यते बाल्य-
पुरेव रजसि क्रीडार्थमाहूयते । चेतो याति न व-
स्तुभयोरेणीदृशः सांप्रतं मध्ये चुम्बकयोरव-
पक्षपातं मनः ॥ ५४ ॥ उक्तालालकमञ्जानानि कन्द-
शिखारसो दन्तानां परिकर्म नीविर्नहनं झूलास्यो-
तिर्यग्लोचनचेष्टितानि वचसां छेकोत्तिसंक्रान्त-
म्लायति शैशवे प्रतिकलं कोऽप्येष केलिक्रमः ।
मैत्रा नर्तनपण्डितभ्रुवदनं किंचित्प्रगल्भे दृशौ लो-
निवेशिनस्तनसुरो मध्यं दरिद्राति च । असा-
धनं च कलया प्रत्यङ्गमेणीदृशः सत्यंकारमिव
तथैवनेनार्पितम् ॥ ५६ ॥ लावण्यामृतमाहितं

१ दन्धनम्. २ परिमाणेन.

वयःसंधिवर्णनम्, तरुणीपृथगवयववर्णनम्

२५७

स्मितं यंसुरा तत्तारुण्यघनोदयेन बहुधा संवर्धितं पद्मभूः ।
वीक्ष्य सन्दनशङ्कितः कुचयुगव्याजाभितम्बस्थलाचक्रे सेतु-
जुगं न चेद्विह कुतस्तादृशसंस्थानुता ॥ ५७ ॥ विस्तारी
स्तनभार एष गमितो न खोचितामुन्नतिं रेखोद्भासि कृतं वलि-
त्रयमिदं न स्पष्टनिम्नोन्नतम् । मध्येऽस्या ऋजुरायतार्धकपिशा
रोमावली निर्मिता रम्यं यौवनशैशवव्यतिकरोन्मिश्रं वयो
वर्तते ॥ ५८ ॥ चाञ्चल्यं चरणौ विहाय नयनग्रान्तं प्रति-
ष्ठासते वस्तु वाञ्छति वाचि काचिदमृतस्पर्शकरी माधुरी ।
कान्तिः काचन वक्षसो विजयते तन्व्या दुकूलाञ्चलं तन्मन्ये
दिवसैः कियद्विरतनुर्जेता जगन्मण्डलम् ॥ ५९ ॥ आला-
पान्मूविलासो विरलयति लसद्बाहुविक्षिप्ति यातं नीविग्रन्थि
प्रथिज्ञा प्रतनयति मनाच्चाध्यनिम्नो नितम्बः । उत्पुष्यत्यार्ध-
सूर्च्छकुचशिखरसुरो नूनमन्तः स्मरेण स्पृष्टा कोदण्डकोट्या
हरिणशिञ्जुदृशो दृश्यते यौवनश्रीः ॥ ६० ॥

तरुणीपृथगवयववर्णनम्

केशपाशः

अस्या मनोहराकारकवरीभारनिर्जिताः । लज्जयेव वने
वासं चक्रुश्चमरबर्हिणः ॥ १ ॥ भाति विन्यस्तकङ्कारं
मुकेत्याः केशसंचयम् । शोणितार्द्रैः शरैः पूर्णं तूणीरमिव
मान्मथम् ॥ २ ॥ स्तनाभोगे पतन्भाति कपोलात्कुटिलोऽ-
लकः । शशाङ्कविम्बतो मेरौ लम्बमान इवोरगः ॥ ३ ॥
चलत्कामिनोमीनमादातुं चित्तजन्मनः । गलयद्विरिवाभाति
बालवेणी गुणोज्ज्वला ॥ ४ ॥ एणीदृशो विजयते वेणी
पृष्ठबलम्बिनी । कशेव पञ्चबाणस्य युवतर्जनहेतवे ॥ ५ ॥
तमस्तोम भृशं सोममण्डलोपरि राजसे । धूमपानेन किं
नाम धाम गम्यमतः परम् ॥ ६ ॥ वेणी श्यामा सुजंगीयं
नितम्बान्मस्तकं गता । वक्रचन्द्रसुधां लेढुं सान्द्रसिन्दूर-
निहया ॥ ७ ॥ तस्याः कचमरव्याजात्तनयस्नेहललितः ।
आरूढः पार्वतीबुद्ध्या गुह्यवर्हीव मूर्धनि ॥ ८ ॥ श्यामा
मिलिन्दमाला बालाया वदनपद्ममकरन्दम् । आस्तादितुमिव
मिलिता ललिता वेणीमिषादेया ॥ ९ ॥ मलिना अपि
संयमनात्कुटिला अपि सुमनसां समागतः । बाला अपि
सुखानामनुपपन्नाभिर्जरेत्त्वमुपयान्ति ॥ १० ॥ ज्ञानार्द्रमुक्ते-
ष्वनुपपवासां विन्यस्तसायंतनमल्लिकेषु । कामो वसन्तात्यय-
मन्दवीर्यः केशेषु लेभे बलमङ्गनानाम् ॥ ११ ॥ एणीदृशः
पाणिपुटे निरुद्धा वेणी विरेजे शयनोत्थितायाः । सैरोज-

कोशादिव निष्पतन्ती श्रेणी घनीभूय मैथुव्रतानाम् ॥ १२ ॥
इयं सुखाम्भोरुहसंनिधाने विलम्बिधम्मिलिततित्तिच्छलेन ।
समागतं सादरमेव बाला द्विरेफमालासुत वा दधाति
॥ १३ ॥ अस्याः सपक्षैकविधोः कचौघः स्थाने मुखसो-
परि वासमाप । पक्षस्थतावद्बहुचन्द्रकोऽपि कलापिनां येन
जितः कलापः ॥ १४ ॥ अस्या यदासेन पुरस्तिरश्च
तिरस्कृतं शीतरुचाचकारम् । स्फुटस्फुरद्भङ्गिकचच्छलेन
तदेव पश्चादिदमस्ति वद्धम् ॥ १५ ॥ अस्याः कचानां
शिखिनश्च किं नु विधिं कलापौ विमतेरगाताम् । तेनायमेगिः
किमपूजि पुष्यैरभस्ति दत्त्वा स किमर्धचन्द्रम् ॥ १६ ॥
आभाति शोभातिशयं प्रपञ्चादेणीदृशोऽस्या रमणीयशोभा ।
वेणी लसत्कुन्तलधोरणीनां श्रेणीव किं चास हरिन्मणौनाम्
॥ १७ ॥ विधिः किमस्या नितराममान्तमङ्गेषु शृङ्गाररसं
मुकेत्याः । श्लिगबोहसत्कुन्तलकैतवेन निधाय मूर्ध्नि स्तवकी-
चकार ॥ १८ ॥ चिक्कुरप्रकरा जयन्ति ते विदुषी मूर्धनि
यान्विभर्ति सा । पशुनार्यपुरस्कृतेन तत्कुलनामिच्छति
चामरेण कः ॥ १९ ॥ लसन्मौक्तिकश्रेणिगङ्गातरङ्गा स्वयं
नन्दिनी मास्वतो नीलवर्णा । ससीमन्तसिन्दूरसारस्वतामा
त्रिवेणीयमेणीदृशो मौलिवेणी ॥ २० ॥ एतां नन्त्राम्बुधर-
कान्तिमुदीक्ष्य वेणीमेणीदृशो यदि वदन्ति वदन्तु नाम । ब्रूयो
वयं सुखसुधांशुसुधाभिलाषादभ्यागतां मुजगिनीं मणिमुद्ध-
हन्तीम् ॥ २१ ॥ स्वर्मानुराकलयितुं स समुद्यतोऽमृताकां
विनाननसुधांशुमहो यदस्याः । मन्ये तदस्य न च तिष्ठति
पूर्णिमायां भावो हि किंतु परिपूर्णकले सुधांशौ ॥ २२ ॥
विकचकचकलापः किंचिदाकुक्षितोऽयं कुचकलशनिवेशी
शोभते श्यामलाक्ष्याः । मधुरसपरितोषात्किंचिदुत्फुल्लकोशे
कमल इव निलीनाः पेटकाः षट्पदानाम् ॥ २३ ॥ न
जीमूतच्छेदः स हि गगनचारी न च तमो न तसेन्दो-
मैत्री न च मधुकरास्ते हि मुखराः । न पिच्छं तत्केकिन्धु-
चितमसितोऽयं न च मणिर्मदुत्वादाज्ञातं घनचिकुरपाशो
मृगदृशः ॥ २४ ॥ धुनोतु ध्वान्तं नस्तुलितदलितेन्दीवर-
वनं घनस्निग्धं श्लक्ष्णं चिकुरनिकुरम्बं तव शिवे । यदीयं
सौरभ्यं सहजमुपलब्धं सुमनसो वसुन्त्यसिन्मन्ये बल-
मयनवाटीविटपिनाम् ॥ २५ ॥ उन्मीलद्बदनेन्दुकान्तिवि-
सर्देरे समुत्सारितं मम पीनकुचस्थलस्य च रुचा हस्त-
प्रमाभिर्हितम् । एतस्याः कलविङ्कणकण्ठदलीकल्पं मिलत्कौतु-
कादप्रासाङ्गमुखं रुषेव सहसा केशेषु लभं तमः ॥ २६ ॥

अभ्यङ्गारम्भः

अस्या पीठोपविधया अभ्यङ्गं वितनोत्यसौ । लसच्छोणि
चलद्देहि नटदुरूपयोधरम् ॥ २७ ॥ आवर्त्य कण्ठं सिचयेन

१ पङ्क्तिः २ अमराणाम् ३ केशकलापाः ४ पश्चात्कुलेन

१ वन्धनायः पक्षे-इन्द्रियनिग्रहायः २ पुष्पाणाम्; पक्षे-
साधूनाम् ३ बन्धोरमेदाय केशाः; पक्षे-अर्भकाः ४ मौक्तिकानाम्;
पक्षे-जीवन्मुक्तानाम् ५ जरारहितत्वम्; पक्षे-देवत्वम् ६ कमल-
कुचलायः

१७ अ. र. मा.

सम्यगावस्थं वक्षोरुहकुम्भयुगम् । कासौ करालम्बिततैल-
पात्रा मन्दं समासीदति सुन्दरीं ताम् ॥ २८ ॥ वक्षोजौ
निविडं निरुध्य सिचयेनाकुक्ष्य मध्यं शनैः कृत्वा चम्पक-
तैलसेकमबला संपीड्य मन्दं शिरः । पाणिभ्यां चलकङ्क-
णोद्यतक्षणत्कारोत्तराभ्यां करोत्यभ्यङ्गं परिपश्यतः सकुतुकं
दोरन्तरं प्रेयसः ॥ २९ ॥

सीमन्तरचनम्

लेहसंवर्धितान्बालान्दं बध्नाति सुन्दरी । करुणा
हरिणाक्षीणां कुतः कठिनचेतसाम् ॥ ३० ॥ संप्राप्तचिकुर-
मावः कचनिचयो वा युवा करे लग्नः । स्त्रीमिदं निबध्यो
न चेत्यरकैलत्रमनुसरति ॥ ३१ ॥ यथा यथाऽयं बलते
मुजोऽस्या उदक्षितः संयमने कचानाम् । तथा तथा वल्गति
काममेकः स एव वक्षोरुह उत्पलाक्ष्याः ॥ ३२ ॥ जानुभ्यामुप-
विश्य पाष्णिनिहितश्रोणीमरा प्रोन्नमद्वोर्वल्ली नमदुन्नमत्कुचतटी
दीव्यन्नखाङ्कावलिः । पाणिभ्यामवधूय कङ्कणक्षणत्कारावतारो-
त्तरं त्राला नैवति किं निजालकमरं किं वा मदीयं मनः ॥ ३३ ॥
अश्रान्तं दृढयन्त्रणेन कुचयोरत्यक्तकाठिन्ययोराबद्धस्फुटमण्ड-
लोन्नतमितलचोलं विमुच्योरसः । नीवीविच्छुरितं विधौय
तमसुं वामस्तनालम्बिनीं वेणीं पाणिनखाङ्कलैः शिथिलयत्या-
क्रम्य पीठं पदा ॥ ३४ ॥ आमुभाङ्गुलिपल्लवौ कचमरे
व्यापारयन्ती करौ बन्धोत्कर्षनिबद्धमानसतया शून्यां
दधाना दशम् । बाहूक्षेपसमुन्नते कुचतटे पर्यस्त-
चोलांशुका ह्रीसंकोचितबाहुमूलसुभगां बध्नाति जूटीं वधूः
॥ ३५ ॥ जानुस्थापितदर्पणं परिणमद्वीवं समुद्यद्भुजं
न्यक्षत्कर्परसुन्नमद्भुजलसत्क्षान्तरोहत्कुचम् । पाणिभ्यां
प्रविमज्य केशनिचयं सीमन्तकर्माद्यता चेतः कस्य वशीकरोति
न बलाद्बाला विलोलेक्षणा ॥ ३६ ॥ केशान्नामकरावलम्बित-
शिखान्भूयो रणत्कङ्कणं व्याधूयाथ कनिष्ठिकानखमुखेना-
कुक्षितान्याङ्गुलि । सीमन्तं विरचय्य तस्य कैरमेणोन्मज्य पार्श्व-
द्वयं तान्यश्चाद्युगपत्प्रणीय करयोर्युग्मेन बध्नात्यसौ ॥ ३७ ॥

सीमन्तसिन्दूरम्

वहन्ती सिन्दूरं प्रबलकवरीभारतिमिरत्निषां वृन्दैर्वन्दीकृत-
मिव नवीनार्कभरणम् । तनोतु क्षेमं नस्तव वदनसौन्दर्यलहरी-
परीवाहस्रोतःसरणिरिव सीमन्तसरणिः ॥ ३८ ॥ अये मातृदृष्ट्वा
मुखममृतमानुभ्रमवशात्कचच्छद्वा राहुर्वसति किमु तृष्णातर-
लितः । किमेवं कंदर्पान्तकतरुणि सिन्दूरसरणिच्छलाद्भोक्तुं
भूयो बहिरिव रसज्ञां कलयति ॥ ३९ ॥

१ वक्षप्रान्तेन. २ केशवेशः. ३ कलत्रं शोणिभार्ययोः. ४ बध्नाति.
५ संततम्. ६ वसनग्रन्थिसंहितम्. ७ कृत्वा. ८ करवहिर्भागेण.

ललाटः

केशान्धकारादथ दृश्यभालस्थलार्धचन्द्रा स्फुटमद्योक्ष-
एनां यदासाद्य जगज्जयाय मनोमुवा सिद्धिरिति
साधु ॥ ४० ॥

तिलकः

बाले ललामलेखेयं भाले मल्लीव राजते । अलूताचार-
कृष्य न विद्वाः कं हनिष्यति ॥ ४१ ॥ कस्तूरीतिलकं बाले
मा कुरु मा कुरु । अद्य साम्यं भजामीति जृम्भते शशालम्
॥ ४२ ॥ इयामलेनाङ्कितं भाले बाले केनापि लक्ष्म्य-
मुखं तवान्तरासुप्तधृङ्गफुल्लाम्बुजायते ॥ ४३ ॥ नाथस्य
विनिर्मुक्तमुक्ताफलसनाभिना । भाति भालतलखेयं
चन्दनविन्दुना ॥ ४४ ॥ लोचनफुल्लाम्भोजद्वयलोमान्ते
तैकमनाः । कस्तूरीतिलकमिषादयमलिकेऽलिः सङ्कुल-
॥ ४५ ॥ अस्या ललाटे रचिता सखीभिर्विधान-
चन्दनपत्रलेखा । आपाण्डुरक्षामकोलमितावनङ्गवापका
पट्टिकेव ॥ ४६ ॥ अस्यास्तनुसन्दनसंसितो वै स मीने-
जगतीं विजेतुम् । सकुङ्कुमालेखमिषेण वीरो व्यभोचस-
रतरां पताकाम् ॥ ४७ ॥ विराजतेऽस्यास्तिलकोऽयमलिके-
विकुक्षितश्चलतिकाद्वयान्तरे । विजित्य लोकद्वितयं विवं
सरेण बाणो धनुषीव योजितः ॥ ४८ ॥ अस्याः सुगन्धि-
कुङ्कुमपङ्कदत्तो मुग्धश्चकास्ति तिलको मदिरक्षणा-
आविष्टरागमभिरासमुखारविन्दनिष्यन्दलग्नमिव ये
द्वितीयम् ॥ ४९ ॥ अस्याः संयमवान्कचो मधुकैरभ्य-
मानो मुहुर्मृङ्गीगोपनजाभिशापमचिरादुन्मादुर्कामो मित-
सीमन्तेन करेण कोमलरुचा सिन्दूरविन्दुच्छलादातया-
पिण्डमण्डलमसावादातुमाकाङ्क्षति ॥ ५० ॥ केयूरं न
पदे न कटकं मौलौ न माला पुनः कस्तूरीतिलकं त-
तनुते संसारसारश्रियम् । सर्वाधिन्यमलेखि भाल-
यत्सुभ्रवो वेधसा जानीमः किमु तत्र मन्मथमहीति
मुद्रा कृता ॥ ५१ ॥

भुचौ

भूरेखायुगलं भाति तस्याश्चदुलचक्षुषः । पत्रद्वयीव
नासावंशविनिर्गता ॥ ५२ ॥ असितात्मा समुन्नतः
विष्कृतचापलः । भुजंगकुटिलस्तस्या अविक्षेपः बल-
॥ ५३ ॥ सरकल्पद्रुमो बाले तव भाले द्विपक्ष-
पत्रयोरनयोऽक्षया भ्रुवोर्व्याजादुदक्षति ॥ ५४ ॥ किञ्चित्
अमोदक्षिभ्रूलता भाति मामिनी । बालकीडाप्रतिद्विनि-
यन्तीव यौवनम् ॥ ५५ ॥ कामकारुण्यकतया कथयन्ति
मम पुनर्मतमन्यत् । लोचनाम्बुरुहयोरुपरिस्थं यक्ष-
ततिद्वयमेतत् ॥ ५६ ॥ तस्याः शलाकाजननिर्मितं

१ निष्कलङ्कमुखस्य कस्तूरीतिलकेन लान्छनवत्वाच्च-
भजेदिति भावः. २ इयामवर्णेन. ३ निवेन.

सुबोरायतलेखयोर्था । तां वीक्ष्य लीलाचतुरामनङ्गः
स्वचापसौन्दर्यमदं मुमोच ॥ ५७ ॥ अम्यां प्रियाया भवता
मनोभूचापेन चापे घनसारभावः । निजां यदलोषदशाम-
पेक्ष्य संप्रत्यनेनाधिकवीर्यतार्जि ॥ ५८ ॥ सारं धनुर्यद्विधु-
नोज्झितास्या यासेन भूतेन च लक्ष्मलेखा । एतद्भुवौ जन्म
तदप्य युग्मं लीलाचलत्वोचितबालभावम् ॥ ५९ ॥

नेत्रद्वयम्

नूतमाज्ञाकरस्तस्याः सुभ्रुवो मकरध्वजः । यतस्तन्नेत्र-
संचारसूचितेषु प्रवर्तते ॥ ६० ॥ निःसीमशोभासौभाग्यं
नताङ्गा नयनद्वयम् । अन्योन्यालोकनानन्दविहादिव
चक्षुः ॥ ६१ ॥ आसां व्रतमतीवाक्ष्णोर्यसुरः परि-
सर्पणम् । सह यातं मनस्तत्र त्यक्त्वा भूयो निवर्तनम्
॥ ६२ ॥ अर्जुनः कृष्णसंयुक्तः कर्णे यत्रानुधावति ।
तत्रेवं तु कुरुक्षेत्रमिति मुग्धे मृशामहे ॥ ६३ ॥ एक-
मेवाक्षि वामाक्षि रज्याञ्जनलेखया । जायतामैन्दवे बिम्बे
खञ्जानाभुजसंगमः ॥ ६४ ॥ अमुष्य सुर्षिता लक्ष्मीश्व-
रुषेति न नूतनम् । न वेष्टि कथयत्यस्याः कर्णे लभं
किमुत्पलम् ॥ ६५ ॥ मृगसंबन्धिनी दृष्टिरसौ यदि न
सुभ्रुवः । धावति श्रमणोत्संसीलादूर्वाङ्कुरे कुतः ॥ ६६ ॥
तस्याः श्रवणमार्गेण चलिते यदि लोचने । कुतः प्रकाम-
वले घत्तः कृष्णानुरक्तताम् ॥ ६७ ॥ श्रूयतां कौतुकं
सोऽपि सारः शृङ्गारिणां गुरुः । अमुष्याः शिष्यतामेति
श्रवणोन्मुखयोर्दृशोः ॥ ६८ ॥ भास्वत्कुण्डलमाणिक्य-
प्रभाप्रतिहतेरिव । नताङ्गायाः श्रवणोत्सङ्गमारूढा नय-
नद्वयी ॥ ६९ ॥ नयनस्य तुलां चक्रे नलिनेन नतभ्रुवः ।
जनेन चलिते मृङ्गं मामरंमाद्विधिर्दधौ (?) ॥ ७० ॥
अनङ्गमङ्गलसुवस्तदपाङ्गस्य भङ्गयः । जनयन्ति सुहृ-
द्व्यामन्तःसंतापसंततिम् ॥ ७१ ॥ यदि स्यान्मण्डले सक्त-
मिन्दोरिन्दीवरद्वयम् । तदोपमीयते तस्या वदनं चारु-
लोचनम् ॥ ७२ ॥ श्रमयति शरीरमधिकं श्रमयति चेतः
करोति संतापम् । मोहं सुहृश्च कुरुते विषविषमं वीक्षणं तस्याः
॥ ७३ ॥ अतिपूजिततारेयं दृष्टिः श्रुतिलङ्घनक्षमा सुतनुः ।
निनसिद्धान्तस्थितिरिव सवासना कं न मोहयति ॥ ७४ ॥
नयनच्छलेन, सुतनोर्वदनजिते शशिनि कुलपतौ क्रोधात् ।
नासानालनिबद्धं स्फुटितमिवेन्दीवरं द्वेधा ॥ ७५ ॥ आया-
मिनोत्तदक्षोरञ्जनरेखाविधिं वितन्वन्त्याः । पाणिः प्रसा-
धिकायाः प्रापदपाङ्गं चिरेण विश्रम्य ॥ ७६ ॥ प्रवात-
नीलोत्पलनिर्विशेषमधीरविप्रेक्षितमायताक्ष्या । तथा गृहीतं तु
मृगाङ्गनाभ्यस्ततो गृहीतं तु मृगाङ्गनाभिः ॥ ७७ ॥ सुखा-

रविन्दोपरिभागसंस्थं नेत्रद्वयं खञ्जनमामनन्ति । प्रफुल्लवक्रा-
म्बुजपार्श्ववर्ति दलद्वयं मृङ्गयुतं मतं मे ॥ ७८ ॥ इन्दीवरं
लोचनयोस्तुलायै निर्माय यत्नेन विधिः कदाचित् । अतु-
ल्यतां वीक्ष्य ततो रजांसि निक्षिप्य चिक्षेप स पङ्कमध्ये
॥ ७९ ॥ इधुत्रयेणैव जगन्नयस्य विनिर्जयात्पुष्पमयाश्रुगेन ।
शेषा द्विबाणी सफलीकृतेयं प्रियादृग्गमोपदेऽभिचिन्त्य
॥ ८० ॥ सेयं मृदुः कौसुमचापयष्टिः सारस्य मुष्टिग्रहणा-
र्हमध्या । तनोति नः श्रीमदपाङ्गमुक्तां मोहाय या दृष्टि-
शरौषष्टिम् ॥ ८१ ॥ आधूर्णितं पक्ष्मलमक्षिपत्रं प्रान्तद्युति
भैत्यजितामृतांशु । अस्या इवासाश्चलदिन्द्रनीलगोलाभल-
स्यामलतारतारम् ॥ ८२ ॥ कर्णोत्पलेनापि मुखं सनाथं लभेत
नेत्रद्युतिनिर्जितेन । यद्येतदीयेन ततः कृतार्था स्वचक्षुषी किं
कुरुते कुरङ्गी ॥ ८३ ॥ त्वचः समुच्चार्य दलानि रीत्या मोचा-
त्वचः पक्ष्मपाटनानाम् । सारैर्गृहीतैर्विधिरुत्पलौघादस्याम-
भूदीक्षणरूपशिल्पी ॥ ८४ ॥ चकोरेनेत्रैर्गुगुलानां निमेष-
यन्त्रेण किमेष कृष्टः । सारः सुषोद्धारमयः प्रयत्नैर्विधातुमेत-
न्नयने विधातुः ॥ ८५ ॥ ऋणीकृता किं हरिणीभिरासीदस्याः
सकाशाच्चयनद्वयश्रीः । भूयोगुणेयं सकला बलाघत्ताम्योज्ज-
यालम्यत बिभ्यतीभ्यः ॥ ८६ ॥ दृशौ किमस्याश्चपल-
स्वभावे न दूरमाक्रम्य मिथो मिलेताम् । न चेत्कृतः सादनयोः
प्रयाणे विघ्नः श्रवःकूपनिपातमीत्या ॥ ८७ ॥ केदारमाजा
शिशिरप्रवेशात्पुण्याय मन्ये मृतसुत्पलिन्या । जाता
यतस्तत्कुसुमेक्षणयेयं यतश्च तत्कोरकद्वचकोरः ॥ ८८ ॥
नतभ्रुवो लोचनखञ्जरीदौ विहारमानङ्गमिहारभेते । कथं न
सानन्दहृदो युवानस्तारुण्यमन्तर्निधिसुन्नयन्तु ॥ ८९ ॥
स्वदृशोर्जनयन्ति सान्त्वतां सुरकण्ड्वयनकैतवान्मृगाः ।
जितशौरुदयत्नमीलोयोस्तदखर्वेक्षणशोभया मयात् ॥ ९० ॥
नलिनं मलिनं विवृण्वती पृथतीमस्पृशती तदीक्षणे । अपि
खञ्जनमङ्गनाञ्जिते विदधाते रुचिर्वदुर्विधम् ॥ ९१ ॥ श्रुति-
लङ्घनमीहमानयोर्मलिनाभ्यन्तरयोर्धीरयोः । स्मृतितापकर-
त्वमेतयोरुचितं लोचनयोर्मृगीदृशः ॥ ९२ ॥ लोचने हरिण-
गर्वमोचने मा विदूषय नताङ्गि कज्जलैः । सायकः सपदि
जीवहारकः किं पुनर्हि गैरलेन लेपितः ॥ ९३ ॥ कामिनी
नयनकज्जलपङ्कादुत्थितो मदनमत्तवराहः । कामिमानसवना-
न्तरचारी मूलमुत्खनति मानलतायाः ॥ ९४ ॥ रामाविलोल-
नयने किमु मीनबालौ नीलोत्पले किमथवा किमु खञ्जरीदौ ।
किं वा जगन्नयजाय कृतिर्न जाने कंदर्पभूरचिता नव-
कार्मणस्य ॥ ९५ ॥ सुखविधुपरिवृत्तोत्तानतादृक्पाशावधि-

चकितचकोरीकान्तिचौरं तदक्षि । त्रिमुवनयुवचेतोबन्ध-
संकेतहेतोः सहचरमिव कर्तुं पाशमाशङ्क्य याति ॥ ९६ ॥

कटाक्षः

यान्ती गुरुजनैः सार्धं सयमानमुखाम्बुजा । तिर्यग्ग्रीवं
यदद्राक्षीत्तन्निष्पन्नाकरोज्जगत् ॥ ९७ ॥ कचिच्छृण्वार्जुनगुणा
कचिच्छृण्वान्तगामिनी । अपाङ्गश्रीस्तवाभाति सुभ्रूभारत-
गीरिव ॥ ९८ ॥ विशालाक्षीकटाक्षस्य साक्षी त्र्यक्षो
महेश्वरः । नाद्यापि प्रकृतिं याति येन विद्धो दिगम्बरः
॥ ९९ ॥ यासां कटाक्षविशिखैः सरचौरेण ताडिताः ।
हृतचैतन्यसर्वस्वा मोह्यन्ते सुगन्धकामुकाः ॥ १०० ॥ रे रे
घरट्ट मा रोदीः कं कं न आमयन्त्यमूः । कटाक्षवीक्षणादेव
कराकृतस्य का कथा ॥ १०१ ॥ हत्वा लोचनविशिखै-
र्गत्वा कतिचित्पदानि पद्माक्षी । जीवति युवा न वा किं भूयो
भूयो विलोकयति ॥ १०२ ॥ अस्याः कररुहखण्डित-
काण्डपटप्रकटनिर्गता दृष्टिः । पटविगलितनिःकलुषा स्वदते
पीयूषधारेव ॥ १०३ ॥ वसन्तनीलोत्पलपदपदानां गीता-
मृतं श्रोतुमिवोत्तरङ्गौ । नतभ्रुवो लोचनकृष्णसारौ कर्णा-
न्तिकं संततमाश्रयेते ॥ १०४ ॥ नयनाञ्जलचञ्चरीकपूरो-
बलतेज्यं यत एव पक्ष्मलाक्ष्याः । तत एव भवन्ति नील-
पक्ष्मप्रकराणां ननु वृष्टयो नवीनाः ॥ १०५ ॥ यत्र यत्र वलते
शनैः शनैः सुभ्रुवो नयनकोणविभ्रमः । तत्र तत्र शतपत्र-
घोरणी तोरणीभवती पुष्पधन्वनः ॥ १०६ ॥ भवनमुवि
सृजन्तस्तारहारावतारान्दिशि दिशि विकिरन्तः केतकानां
कुटुम्बम् । वियति च रचयन्तश्चन्द्रिकां दुग्धमुग्धां प्रति-
नयननिपाताः सुभ्रुवो विभ्रमन्ति ॥ १०७ ॥ प्रणालीदीर्घस्य
प्रतिपदमपाङ्गस्य सुहृदः कटाक्षव्याक्षेपाः शिशुशफरफालप्रति-
सुवः । सुवानाः सर्वस्वं कुसुमधनुषोऽस्मान्प्रति सखे नवं
नेत्राद्वैतं कुवलयदशः संनिदधति ॥ १०८ ॥ दिनान्ते
स्नान्तीनां कनककलशाकारकुचयोरुपर्यस्यन्तीनां कमल-
कलिकाकोमलकरौ । समुद्यत्कालिन्दीतरलतरकल्लोलकुटिलः
कटाक्षः कान्तानां कमिह कमितारं न कुरुते ॥ १०९ ॥
शिलासम्यग्धौतोज्ज्वलधवलधारापरिसरानिमानन्तःश्यामानिव
विषमबाणस्य विशिखान् । दृढप्रज्ञावर्माण्यपि हृदयमर्माणि
रुजतः कटाक्षानेतस्या सुनिरपि न सोढुं प्रभवति ॥ ११० ॥
पिपासुरिव चञ्चलं विकटकर्णकूपाञ्जलं ततः प्रतिचलन्सुहृ-
श्रवणपाशमीतोऽभितः । तनोति तरलाकृतिस्तरललोचने
संततं गतागतकुतूहलं सुहुरपाङ्गरङ्कुलव ॥ १११ ॥
सन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति पुरुषस्त्वावदेवेन्द्रियाणां लज्जां
तावद्विधत्ते विनयमपि समालम्बते तावदेव । अचापाकृष्ट-

१ व्यययामासः सपत्रनिष्पन्नादतिव्यथने. २ बाणैः. ३ शृगविशेषः.

मुक्ताः श्रवणपथजुषो नीलपक्ष्माण एते यावच्छृण्वन्
हृदि न धृतिमुषो दृष्टिबाणाः पतन्ति ॥ ११२ ॥

अश्रूणि

अश्रुच्छलेन सुदृशो हुतपावकधूमकलुषाक्ष्याः ।
मानभङ्गे विगलति लावण्यवारिपूर इव ॥ ११३ ॥

नासा

पुराणवाणत्यागाय नूतनास्त्रकुतूहलात् । तन्नासा
कामेन तूणीवाधोमुखीकृता ॥ ११४ ॥ दन्ताल्लिख्य
बीजमक्षणोत्कण्ठचेतसः । मन्ये मारशुकस्यैव
चञ्चूर्विराजते ॥ ११५ ॥ नासादसीया तिलमु-
जगन्नयन्यस्तशरत्रयस्य । आसानिलाभोदभराजुभ्यां
वाणीं कुसुमायुधस्य ॥ ११६ ॥ केचित्तिलस्य कुसुम-
चञ्चुमन्ये नासां वदन्ति कथयाम्यहमन्यदेव । संरक्षितो
शरासनसंनिधाने कामेन केतकदलैकमयो निपङ्कः ॥ ११७ ॥

नासाभूषणम्

नासामौक्तिकमबले किमधरविम्बेन विद्रुमं कु-
दृष्ट्या गुञ्जाबीजं शिव शिव भूयस्तदेव हसितेन ॥ ११८ ॥
श्लेष्मागारे वसतिर्जातास्माकं तदत्र मा यात ।
लनच्छलादिह निवारयन्तीव मौक्तिकानि विद्रुमं ॥ ११९ ॥
सुधामयोऽपि क्षयरोगशान्त्यै नासाग्रमुक्ताफलकञ्च-
अनङ्गसंजीवनदृष्टशक्तिर्मुखाभृतं ते पिवतीव
॥ १२० ॥ आकाशतपितं पुनर्जलनिधौ
चिरं संस्थितं पश्चादुःसहदेहरन्भ्रजनिर्दृशान्वितं
कम् । बाले बालकुरङ्गलोचनयुगे घोरं तपः
नासाभूषणतामुपैति सखि ते बिम्बाधरापेक्षया ॥ १२१ ॥
अस्याः कामनिवासरम्यभवनं वक्रं विलोक्यादराणि
सुधाकरं प्रियतमं भूमीगतं शोभनम् । नासामौक्तिक-
रुचिरा तारापि सा रोहिणी मन्ये तद्विरहादरुचि-
तत्संनिधिं सेवते ॥ १२२ ॥

कर्णौ

सौन्दर्यपात्रे वक्रेन्दौ कुरङ्गासङ्गमीतया ।
श्रोत्रपाशाभ्यां पाशाविव मृगीदृशा ॥ १२३ ॥ कम-
निवासः कर्णस्तस्या विचित्रमणिभूषः । सविष-
शङ्खनिधिं दूरतरमकरोत् ॥ १२४ ॥ तालीदलं
कर्णपाशौ प्रसारयन्ती सुतनुः कराम्याम् । रराज
निषण्णदृष्टिः शाणे दधानेव कटाक्षबाणात् ॥ १२५ ॥
वियोगबाष्पाश्रितनेत्रपद्मच्छान्वितोत्सर्गपयःप्रसूनौ
किमस्या रतितत्पतिभ्यां निवेद्यपूपौ विशिख-
॥ १२६ ॥ इहाविशद्येन पथातिवक्रः शङ्खौघनिष्पन्न-
वाहः । सोऽस्याः श्रवःपत्रयुगे प्रणालीरेखेव धावन्ति
कूपम् ॥ १२७ ॥ अस्या यदद्यादश संविभक्त-

१ धैर्यहारिणः. २ प्राणे. ३ आन्दोलनमिषात्. ४ जारव-

श्रुती द्रष्टुर्धर्मधर्मम् । कर्णान्तरुक्तीर्णगभीरेखः किं तस्य
संख्येन न वा नवाङ्कः ॥ १२८ ॥ मन्येऽमुना कर्णलता-
मयेन पाशद्वयेन च्छिदुरेतरेण । एकाकिपाशं वरुणं विजि-
म्येन क्रीकृतायासतती रतीशः ॥ १२९ ॥ आत्मैव तातस्य
चतुर्भुजस्य जातश्चतुर्दोरुचितः सरोऽपि । तच्चापयोः कर्ण-
लो भ्रुवोर्ज्ये वंशत्वंगशौ विपिटे किमस्याः ॥ १३० ॥

कर्णभूषणम्

मुक्ताताटङ्कयुगं प्रतिमुक्तं कर्णपार्श्वयोरस्याः । मुखकमल-
मिव निषेवितुमागतममृतांशुविम्बयुगम् ॥ १३१ ॥
ताटङ्कमस्यास्तरलेक्षणाया मुक्ताफलैश्चारुरुचिं विधत्ते ।
मुखश्रिया चन्द्रमिवाभिभूय बन्दीकृतं तारकचक्रवालम् ॥ १३२ ॥ शशी हर्तुं लोभान्मुखकमलशोभां श्रुतिफलं
निषेवे सातङ्कस्त्व तरुणि ताटङ्ककपटात् । तदन्तःपीयूषं
निखिलमथ निक्षेपुमधरे मनोजन्मा मुष्णन्मुहुरहह तुच्छं
तमकरोत् ॥ १३३ ॥

कपोलौ

कपोलालीं तव तन्वि मन्ये लावण्यधन्ये दिशमुत्तरा-
स्याम् । विभाति यस्यां ललितालकायां मनोहरा वैश्रवणस्य
रूपीः ॥ १३४ ॥ स्वर्णच्छवीनामसितेक्षणाणां कर्णान्ततो
गण्डलतालानि । भृङ्गाः सहेलं यदि नापतिष्यन्कोऽवे-
दधिष्यन्नवचम्पकानि ॥ १३५ ॥ आवघ्नन्परिवेषमण्डलमलं
वेन्दुविम्बाद्बहिः कुर्वन्पङ्कजजृम्भमाणकलिकाकर्णवतंस-
क्रियाम् । तन्वङ्ग्याः परिचृत्यतीव हसतीवोत्सर्पतीवोल्बणं
लावण्यं ललतीव काञ्चनशिलकान्ते कपोलस्थले ॥ १३६ ॥

अधरः

तवैष विद्वेमच्छायो मेरुमार्ग इवाधरः । करोति कस्य
नो मुग्धे पिपासाकुलितं मनः ॥ १३७ ॥ अल्पेनापि
सुरक्तेन साधनेन प्रयोजनम् । ओष्ठद्वयसहायेन कान्ताखेन
जगज्जितम् ॥ १३८ ॥ सर्वस्यैव हि रत्नस्य त्रैण्ड्यः
परिहीयते । दधिताधरलं तु त्रैणितं याल्यनर्घताम् ॥ १३९ ॥ अधरोऽयमभीरास्या बन्धुजीवप्रमाहरः । अन्य-
जीवप्रमां हन्त हर्तीति किमद्भुतम् ॥ १४० ॥ सुखा-
रविन्ददत्तश्रीः सुतनोरुषोऽधरः । कुरुते हारमाणिक्यप्रदी-
पागण्डरत्नविषः ॥ १४१ ॥ संततोदयसंख्येव वदनेन्दोर-
निन्दिता । तदोष्ठमुद्रा लावण्यसमुद्रसेव विद्रुमः ॥ १४२ ॥
अधरोऽसौ कुरङ्गास्याः शोभते नासिकातले । सुवर्णनलिका-
मथ्यान्माणिक्यमिव विच्युतम् ॥ १४३ ॥ अधरं खलु

विम्बनामकं फलाम्यामिति मध्यमन्वयम् । लभतेऽधर-
विम्ब इत्यदः पदमस्या रदनच्छदे वदत् ॥ १४४ ॥ उल्लिखितो
निशि कलानिधिरवेदेतदीयमुखतुल्यतामये । प्रापितो
मलिनभावमेतया लज्जया नमसि यात्यद्वयताम् ॥ १४५ ॥
अपि मृगाक्षि तवाधरपल्लवे दयितदन्तपदं न भवत्यदः ।
सुवनमोहनमन्नपदाङ्कितं किमुत यन्नमिदं सारयन्निः ॥ १४६ ॥
अभिलपन्ति तवाधरमाधुरीं तदिह किं हरिणाक्षि मुधा
मुधा । सुरसुधामधरीकुरुते यतस्त्वदधरोऽधरतामगमत्ततः
॥ १४७ ॥ पुष्पं प्रवालपहितं यदि स्थान्मुक्ताफलं वा
स्फुटविद्रुमस्थम् । ततोऽनुकुर्याद्विशदस्य तस्यास्त्राष्टौष-
पर्यस्तरुचः सितस्य ॥ १४८ ॥ बन्धुकवन्धूमवदेतदस्या
मुखेन्दुनानेन सहोज्जिह्वानम् । रागश्रिया शैशवयौवनीयां
स्वमाह संध्यामधरोष्ठलेखा ॥ १४९ ॥ अस्या मुखेन्दाव-
धरः मुधाभूर्विम्बस्य युक्तः प्रतिविम्ब एषः । तस्याथवा
श्रीर्द्रुमभाजि देशे संभाव्यमानास्य तु विद्रुमेऽसौ ॥ १५० ॥
जानेऽतिरीगादिदमेव विम्बं विम्बस्य च व्यक्तमितोऽधर-
त्वम् । द्वयोर्विशेषैवगमाक्षमाणां नास्ति अमोऽमूदनयोजना-
नाम् ॥ १५१ ॥ प्रियासुखीभूय सुखी मुधांशुर्वसत्यसौ राहुभय-
व्ययेन । इमां दधाराधरविम्बलीलां तस्यैव बालं कचक्र-
वालम् ॥ १५२ ॥ अधरममृतं कः संदेहो मधुन्यपि नान्यथा
मधुरमधिकं द्राक्षायाश्च प्रसन्नरसं फलम् । सकृदपि पुनर्म-
ध्यस्थः सन्नसान्तरविज्जो वदतु श्रदिहान्यत्वाद् सात्प्रिया-
दशनच्छदात् ॥ १५३ ॥ त्वं पीयूष दिवोऽपि भूषणमसि द्राक्षे
परीक्षेत को माधुर्यं तव विश्वतोऽपि विदितं माध्वीक
माध्वीकता । एतत्किं तु मनागैरुदमिव ब्रूमो न चेत्कुप्यसि
यः कान्ताधरपल्लवे मधुरिमा नान्यत्र कुत्रापि सः ॥ १५४ ॥

दन्ताः

द्विधा विधाय शीतांशुं कपोलौ कृतवान्विधिः ।
तन्व्यास्तद्रसनिष्यन्दविन्दवो रदनावलिः ॥ १५५ ॥
चन्द्राधिकैतन्मुखचन्द्रिकाणां दरायतं तत्किरणाद्वनानाम् ।
पुरःपरिसस्तपृषद्वितीयं रदावलीद्वन्द्वति विन्दुष्टन्दम् ॥ १५६ ॥
राजौ द्विजानामिह राजदन्ताः संविभ्रति श्रोत्रियविभ्रमं यत् ।
उद्वेगरागादिमृजावदाताश्चत्वार एते तदवैमि मुक्ताः ॥ १५७ ॥
यावद्यावत्कुवलयदृशा मृज्यते दन्तापलिस्तावचावद्विगुणम-
धरच्छायया शोणशोचिः । काचित्त्वस्याः परिमलकलाहृत-
मात्रालिक्रान्त्या वक्राश्वासे प्रसरति मुहुः श्यामिकाप्याविरा-
सीत् ॥ १५८ ॥

चिबुकः

विलोकितास्या मुखमुन्नम्य किं वेधसेयं सुषमासमाप्तौ ।
धृत्युद्भवा यच्चिबुके वकास्ति निम्ने मनागङ्गुलि-
यन्त्रणेव ॥ १५९ ॥

१ लोहित्वात् २ निकृष्टत्वत् ३ तारतम्यत् ४ मर्मस्थक-

मुखम्

जितेन्दुपद्मलावण्यं कः कान्तावदनं जयेत् । सुक्त्वा तदेव सुरतश्रमजिह्वितलोचनम् ॥ १६० ॥ चलद्भङ्गमिवाम्मोजमधीरनयनं मुखम् । तदीयं यदि दृश्येत कामः क्रुद्धोऽस्तु किं ततः ॥ १६१ ॥ विलसत्याननं तस्या नासाग्रस्थितमौक्तिकम् । आलक्षितबुधाश्लेषं राकेन्दोरिव मण्डलम् ॥ १६२ ॥ मुखं वहति बन्धूकबन्धुरेणाधरेण सा । पूर्णेन्दुमिव सौन्दर्यादङ्कलालितकौस्तुभम् ॥ १६३ ॥ विधायार्पूर्वेपूर्णन्दुमस्या मुखमभूङ्गुवम् । धाता निजासनाम्मोजविनिमीलनदुःस्थितः ॥ १६४ ॥ शरत्कालसमुल्लासिपूर्णमाशर्वरीप्रियम् । करोति ते मुखं तन्वि चपेटापातनातिथिम् ॥ १६५ ॥ राकायामकलङ्कं चेदमृतांशोर्भवेद्बपुः । तस्या मुखं तदा साम्यपरामभववामुयात् ॥ १६६ ॥ आननं मृगशावाक्ष्या वीक्ष्य लोलालकावृतम् । अमङ्गमरसंकीर्णं स्मरामि सरसीरुहम् ॥ १६७ ॥ इयं सुनयना दासीकृततामरसश्रिया । आननेनाकलङ्केन जयतीन्दुं कलङ्किनम् ॥ १६८ ॥ लावण्यमधुमिः पूर्णमास्यमस्या विकस्वरम् । लोकलोचनरोलम्बकदम्बैः कैर्न पीयते ॥ १६९ ॥ ननु नीलाञ्चलसंवृतमाननमामाति हरिणनयनायाः । प्रतिबिम्बित इव यमुनागभीरनीरान्तरेणाङ्कः ॥ १७० ॥ अम्बुजमम्बुनि मङ्गं त्रासादाकाशमाश्रितश्रन्द्रः । संप्रति कः परिपन्थी यं प्रति कोपारुणं वदनम् ॥ १७१ ॥ आसायं सलिलभरे सवितारमुपास्य सादरं तपसा । अधुनाब्जेन मनाक्तव मानिनि तुलना मुखस्यासा ॥ १७२ ॥ सुविरलमौक्तिकतारे धवलांशुकचन्द्रिकाचमत्कारे । वदनपरिपूर्णचन्द्रे सुन्दरि राकास्ति नात्र संदेहः ॥ १७३ ॥ पुंसां दर्शयं सुन्दरि मुखेन्दुमीषत्रपामपाकृत्य । जायाजित इति रुढा जनश्रुतिर्मे यशो भवतु ॥ १७४ ॥ अबले सलिले व्यवस्यता ते सुखभावो गमितो न पङ्कजेन । कथमौदिमवर्णतान्त्यजस्य द्विजराजेन कृतोरुनिग्रहस्य ॥ १७५ ॥ सुषमाविषये परीक्षणे निखिलं पद्ममजाजि तन्मुखात् । अधुनापि न मङ्गलक्षणं सलिलोन्मज्जनमुज्जति स्फुटम् ॥ १७६ ॥ यः ससर्ज कमलं रमागृहं विश्वलोचनमहोत्सवं विधिः । एष तादृगसृजन्मृगीदृशो मीनकेतननिकेतनं मुखम् ॥ १७७ ॥ साधु चन्द्रमसि पुष्करैः कृतं मीलितं यदभिरामताधिके । उद्यता जयिनि कामिनीमुखे तेन साहस-

१ सायंकालपर्यन्तम्. २ सुखत्वम्. मुखसाम्यमित्यर्थः. ३ आदौ मयणौ यस्य तस्य भावस्तत्ता. प्रकारादेः पङ्कजस्य मत्कारादित्वं कथमित्यर्थः; पक्षे, -प्राक्षणत्वम्. ४ अन्ते जकारो यस्येतादृशस्य पङ्कजस्य; पक्षे, -अतिशुद्धस्य. ५ चन्द्रेण; पक्षे, -प्राक्षणश्रेष्ठेन. ६ कृत उरुमहाविग्रहो दण्डो यस्य.

मनुष्ठितं पुनः ॥ १७८ ॥ तस्या मुखसातिगमने कर्तुं न शक्तः सैदं प्रियायाः । अद्यापि शीतबुभुक्षुविम्बं निर्माय निर्माय पुनर्भिनन्ति ॥ १७९ ॥ अनेन त्वे तवाननेन पीयूषभानोस्तुलया धृतस्य । ऊनस्य नूनं प्रियेणाय तारा स्फुरन्ति प्रतिमानखण्डाः ॥ १८० ॥ मुखस्यास्तु न पूर्णिमासं पूर्णस्य जित्वा महिमा हिमं प्रभुः ॥ १८१ ॥ व्यघत्त धाता मुखपद्ममस्याः सम्राजमने कुलेऽखिलेऽपि । सरोजराजौ सृजतोऽदसीयां नेत्राभिषेक एव सेवाम् ॥ १८२ ॥ दिवारजन्यो रविसोमभीते चन्द्रमुजे निक्षिपतः खलक्ष्मीम् । अस्या यदासे न त्वे तयोः श्रीरेकश्रियेदं तु कदा न कान्तम् ॥ १८३ ॥ मुखश्रीप्रतिबिम्बमेव जलाच्च तातान्मुकुराच्च मित्रम् अभ्यर्थ्य घत्तः खलु पद्मचन्द्रौ विभूषणं याचितकं कदापि ॥ १८४ ॥ अस्या मुखेनैव विजित्य नित्यस्यार्थं मिलितुं रोषभासा । प्रसह्य चन्द्रः खलु नह्यमानः सादेव ह्यन्यरिवेषपाशः ॥ १८५ ॥ विधोर्विधिर्विम्बशतानि लोपं कुहूरात्रिषु मासि मासि । अमङ्गुरश्रीकमसुं किमस्या मुनेन्दुमस्यापयदेकरोषम् ॥ १८६ ॥ कपोलपत्रान्मकरालम्बुध्र्यां जिगीर्षुर्धनुषा जगन्ति । इहावलम्ब्यति त्वे मनोभू रज्यद्वयस्यो मधुनाधरेण ॥ १८७ ॥ विद्वन्मन्दमनसः कुकवेः कवित्वं यः स्त्रीमुखं च शशिनं च करोति । अमङ्गुविभ्रमकटाक्षनिरीक्षितानि कोपप्रसादितानि कुतः शशाङ्के ॥ १८८ ॥ चन्द्रं कलङ्करहितं दृश्यं च निस्तोयमन्धतमसं च सुगन्धि तन्व्याः । कच्छलेन मुवि सृष्टवतो विधातुर्वर्ण्येत केन करकौशलमुदितम् ॥ १८९ ॥ अस्यामपूर्वं इव कोऽपि कलङ्करितक्षेत्रे किमुत तन्मकरध्वजेन । रोमावलीगुणमिलितुं चमकैर्निर्मथ्य नाभिजलधिं ध्रुवमुद्धतः स्यात् ॥ १९० ॥ कलङ्कमपहातुमयं शशाङ्को जातो यतस्तव मुखं तस्मात्ताक्षि । तत्रापि कल्पयसि तन्वि कलङ्कलेखां नार्थः न श्रितजनं हि कलङ्कयन्ति ॥ १९१ ॥ यन्मुमुक्षुमिति रसनामणीनां यच्छ्वाससौरभबलादलो वदति यद्रीतयः खलदलंकृतयश्च लीला दोलाविलासतल्लसत्मुखेन्दुः ॥ १९२ ॥ प्रविश ह्यदिति गेहं मा वहति कान्ते ग्रहणसमयवेला वर्तते शीतरश्मेः । तव मुखमन्मन् वीक्ष्य नूनं स राहुर्ग्रसति तव मुखेन्दुं पूर्णचन्द्रं विदुः ॥ १९३ ॥ यदमरशतैः सिन्धोरन्तः कथंचिदुपायितं तव

तरुणीपृथगवयववर्णनम्

२६३

मपि तद्वात्रा कान्तामुखे विनिवेशितम् । सुरसुमनसः
 आसामोदे शशी च कपोलयोरमृतमधरे तिर्यग्भूते विपं
 च विलोचने ॥ १९४ ॥ असावन्तश्चद्विकचनवलीलाञ्ज-
 युगलस्तलस्पर्जत्कम्बुर्विलसदलिसंघात उपरि । विना दोषा-
 सङ्गं सततपरिपूर्णाखिलकलः कुतः प्राप्तश्चन्द्रो विगलित-
 कलङ्कः सुमुखि ते ॥ १९५ ॥ जगन्नेत्रानन्दं वदनमतुलं
 पद्मलदशः कथंकारं पङ्केरुहमनुविधातुं प्रभवति । अयं
 चेदाकाङ्क्षी सह मदनकोदण्डलतया वराको राकेन्दुः
 कुबलयुगं किं न वहति ॥ १९६ ॥ अनाकाशे चन्द्रः
 सरसिजदलद्वन्द्वसहितो गृहीतः पश्चाधै कुटिलकुटिलैः
 सोऽपि तिमिरैः । सुधां मुञ्चत्युच्चैरशनिमथ संमोहजननी
 किमुत्पातालीयं वदत जगतः कर्तुरदिता ॥ १९७ ॥ सुधा-
 वद्ग्रासैरुपवनचकोरैरनुसृतां किरङ्ग्योत्सामच्छां नवल्लवलि-
 पाकप्रैणयिनीम् । उपप्राकाराग्रं ग्रैहिणु नयने तर्क्य मैनाग-
 नाकाशे कोऽयं गलितहरिणः शीतकिरणः ॥ १९८ ॥ विना
 सायं कोऽयं समुदयति सौरभ्यसुभगः किरङ्ग्योत्सामधारा-
 मधिधरणि तारापरिवृष्टः । धनुर्धत्ते स्मारं तिरयति विहारं
 न तमसां निरातङ्कः पङ्केरुहयुगलमङ्के नटयति ॥ १९९ ॥
 अनुच्छिद्ये देवैरपरिदलितो राहुदशनैः कलङ्केनास्पृष्टो न
 खलु परिभूतो दिनकृता । कुहूभिर्नो लुप्तो न च युवति-
 वक्त्रेण विजितः कलानाथः कोऽयं कनकलतिकायामुदयते
 ॥ २०० ॥ स्मितज्योत्स्नागङ्गा तपनतनया इयामलरुचिः
 सरस्वत्योष्ठाभारुणकिरणसौन्दर्यजयिनी । इमास्तिस्तीर्था-
 षिप इव मुखे मुञ्चु मिलितास्तस्त्वेदं सेवन्को न लभत इहा-
 नन्दलहरीम् ॥ २०१ ॥ कोषः स्फीततरः स्थितानि परितः
 पत्राणि दुर्गे जलं मैत्रं मण्डलमुज्ज्वलं चिरमधो नीता-
 स्तथा कण्टकाः । इत्याकृष्टशिलीमुखेन रचनां कृत्वा तद-
 लङ्घितुं यत्पद्मेन जिगीषुणापि न जितं मुग्धे त्वदीयं सुखम्
 ॥ २०२ ॥ आरब्धे दयितासुखप्रतिसमे निर्मातुमक्षिन्नपि
 व्यक्तं जन्मसमानमेव मिलितामंशुच्छटां वर्षति । आत्म-
 ग्रेहिणि रोहिणीपरिवृष्टे पर्यङ्कपङ्केरुहः संकोचादथ दुःस्थितस्य
 न विधेस्तच्छीलमुन्मीलितम् ॥ २०३ ॥ तानि प्राञ्चि
 दिनानि यत्र रजनी सेहे तमिस्रापदं सा सृष्टिर्विरराम यत्र
 भवति ज्योत्स्नामयो नातपः । अद्यान्यः समयस्तथा हि तिथ-
 योऽप्यस्या मुखस्योदये हस्ताहस्तिकया हरन्ति परितो
 रकावराकीयशः ॥ २०४ ॥ अज्ञातेन्दुपराभवं परिलस-
 बालोलनेत्राञ्जनं भ्रान्तभ्रूलतमैणनामितिलकं श्रीखण्डपत्राल-
 कम् । बन्धूकाधरसुन्दरं सुरमुनिव्यामोहि वाक्यामृतं
 त्रैलोक्याद्भुतपङ्कजं वरतनोरासं न कस्य प्रियम् ॥ २०५ ॥

चातुर्यसैकचिह्नं फलममलगिरां मूलमुत्तापशान्तेः पद्मायाः
 सप्रसादं स्थलमपि च रुचां कोशभूतं फलानाम् । शृङ्गार-
 सातिमानं शरदमृतकरसार्धिं सौभाग्यसिन्धोरासं तस्याः
 सहासं मनसि न मृदुले कस्य लासं तनोति ॥ २०६ ॥

स्मितम्

कामबाणप्रहारेण मूर्च्छितानि पदे पदे । जीवन्ति
 युवचेतांसि युवतीनां सितामृतैः ॥ २०७ ॥ स्मयमान-
 मायताक्ष्याः किञ्चिदभिव्यक्तदशनशोभि मुखम् । असमग्र-
 लक्ष्यकेसरमुञ्चुसदिव पङ्कजं दृष्टम् ॥ २०८ ॥ धवलीकरोति
 हरितो मलिनीकुरुते मनः सपत्नीनाम् । अस्या हासविकासो
 मम तु मनो रक्तमाचरति ॥ २०९ ॥ यदि प्रसादीकुरुते
 सुधांशोरेषा सहसांशमपि स्मितस्य । तत्कौमुदीनां कुरुते
 तमेव निमित्त्य देवः सफलं स्वजन्म ॥ २१० ॥

कण्ठः

कण्ठस्य विदधे कान्तिं मुक्ताभरणता यथा । नास्याः
 स्वभावरम्यस्य मुक्ताभरणता तथा ॥ २११ ॥ असा-
 नुद्वेलावण्यरत्नाकरसमुद्भवः । जगद्विजयमाङ्गल्यशङ्खः
 कुसुमधन्वनः ॥ २१२ ॥ श्रोत्रपीयूषगण्डवैः काकलीकल-
 गीतिभिः । कण्ठः कुण्ठितचातुर्यो विपक्षीपक्षमध्वनेः
 ॥ २१३ ॥ अयं त्रयाणां ग्रामाणां विधानं मधुरध्वनिः ।
 रेखात्रयमितीवासाः सूत्रितं कण्ठकन्दले ॥ २१४ ॥
 कण्ठस्य तस्याः स्तनबन्धुरस्य मुक्ताकलापस्य च निस्त-
 लस्य । अन्योन्यशोभाजननान्द्रभूव साधारणो भूषणभूष्य-
 भावः ॥ २१५ ॥ कवित्वगानप्रियवादसत्यान्यस्या विधाता
 न्यधिताधिकण्ठम् । रेखात्रयन्यासमिषादमीपां वासाय सोऽयं
 विवभाज सीमाः ॥ २१६ ॥ मुक्तोत्करः संकटशुक्तिमध्या-
 द्विनिर्गतः सारसलोचनायाः । जानीमहेऽस्याः कमनीय-
 कम्बुग्रीवाधिवासाद्गुणवत्त्वमाप ॥ २१७ ॥

वाणी

अमृतद्रवमाधुरीधुरीणां गिरमाकर्ण्य कुरङ्गलोचनायाः ।
 मुहुरभ्यसनं कषायकण्ठी कलकण्ठी कुरुते कुहूरुतेन
 ॥ २१८ ॥ खरेण तस्याममृतसुतेव प्रजल्पितायामभिजात-
 वाचि । अप्यन्यपुष्टा प्रतिकूलशब्दा श्रोतुर्वित्तरीरिव
 ताव्यमाना ॥ २१९ ॥ शीरीषकोषादपि कोमलाया वेधा विधा-
 याङ्गमशेषमस्याः । प्राप्तप्रकर्षः सुकुमारसर्गे समापयद्वाचि मृदु-
 त्वसुधाम् ॥ २२० ॥ प्रसूनबाणाद्वयवादिनी सा कापि द्विजे-
 नोपनिषत्पिकेन । अस्याः किमास्यद्विजराजतो वा नाधीयते
 मैक्षमुजा तरुण्यः ॥ २२१ ॥ पद्माङ्कसन्धानमवेक्ष्य लक्ष्मीमेकस्य
 विष्णोः श्रयणात्सपत्नीम् । आखेन्दुमस्या भजते जिताञ्जे
 सरस्वती तद्विजिगीषया किम् ॥ २२२ ॥ कण्ठे वसन्ती चतुर

१ प्रक्षिप्य-

१ प्रसारयन् २ लताविशेषः ३ सवृक्षीम् ४ प्रेरय ५ ईष्य-

यदस्याः सरस्वती वादयते विपक्षीम् । तदेव ब्राग्भूय मुखे
मृगाक्ष्याः श्रोतुः श्रुतौ याति सुधारसत्त्वम् ॥ २२३ ॥

बाहू

दयिताबाहुपाशस्य कुतोऽयमपरो विधिः । जीवयत्यर्पितः
कण्ठे मारयत्यपर्वजितः ॥ २२४ ॥ शब्दवद्विरलंकारैरु-
पेतमतिकोमलम् । सुवृत्तं काव्यवद्रेजे तद्बाहुलतिकाद्वयम्
॥ २२५ ॥ सरले एव दोलंखे यदि चञ्चलचक्षुषः ।
अमुग्धाम्यो मृणालीम्यः कथमाजहनुः श्रियम् ॥ २२६ ॥
बाहू तस्याः कुचभोगनिरुद्धान्योन्यदर्शनौ । मञ्जितं कथ-
मेताभ्यां मृणालीकीर्तिलुण्ठनम् ॥ २२७ ॥ बाहू प्रियाया
जयतां मृणालं द्वन्द्वे जयो नाम न विषयोऽस्मिन् । उच्चैस्तु
तच्चित्रममुष्य भग्नस्थालोक्यते निर्व्यथनं यदन्तः ॥ २२८ ॥
अजीयतावर्तशुभं नाम्भ्यां दोभ्यां मृणालं किमु कोमल-
भ्याम् । निःस्रमास्ते घनपङ्कमस्तु मूर्तासु नाकीर्तिषु
तन्निमग्नम् ॥ २२९ ॥

करो

कुसुमायुधकोदण्डे हस्तौ विस्तीर्णचक्षुषः । अशोकपल्ल-
वास्त्राणां प्रतिहस्तत्वमागतौ ॥ २३० ॥ नाहं धार्यमधीराक्षि
मुखेन्दोः संमुखं त्वया । इतीव लीलापद्मेन करोऽस्याः
कान्तिरर्पिता ॥ २३१ ॥ स्पृष्टस्त्वयैव दयिते स्मरपूजा-
व्यापृतेन हस्तेन । उद्भिन्नापरमृदुतरकिसलय इव लक्ष्यते-
ऽशोकः ॥ २३२ ॥ अस्याः करस्पर्शनगर्धनर्द्धिर्बालत्व-
मापत्खलु पल्लवो यः । भूयोऽपि नामाधरसाम्यगर्वं कुर्वन्कथं
वास्तु न स प्रवालः ॥ २३३ ॥ अस्यैव सर्गाय भवत्करस्य
सरोजसृष्टिर्मम हस्तलेखः । इत्याह धाता हरिणेक्षणयां किं
हस्तलेखीकृतया तया स्याम् ॥ २३४ ॥ मुग्धे प्रतारयसि किं
कुसुमानि हर्तुमेतान्यशोकविटपस्य कुतूहलेन । अस्यैव तन्वि
नवपल्लवडम्बरेषु त्वं हारयिष्यसि ननु स्वयमेव पाणी २३५

कङ्कणम्

गौराङ्गा मुजलवण्यमीलितं हेमकङ्कणम् । कण्ठारुषे
धयस्याभिः काठिन्यादन्वमीयत ॥ २३६ ॥ प्रकोष्ठबन्धे
बिम्बोष्ठयास्तस्याः काश्चनकङ्कणम् । नालं बलयितं हस्ते
हेमान्जसेव राजते ॥ २३७ ॥ सौवर्णकङ्कणश्रेण्या
माति तद्बाहुकन्दली । तूष्णचम्पकमौर्व्येव पुष्पचापेन
वेष्टिता ॥ २३८ ॥ सहैमकटकं धत्ते सा करं पद्मतस्करम् ।
पश्चिनीवल्लभसेव मूले वेष्टितमंशुना ॥ २३९ ॥ हस्ते
चकास्ति बालयास्तस्याः कङ्कणमालिका । मनःपुरङ्गवन्धाय
पाशालीव मनोमुवः ॥ २४० ॥ कृशाङ्गाः कुचभारेण
दूरमुत्सारितौ मुजौ । वहतः कलहायेव वाचालां वलया-
वलिम् ॥ २४१ ॥ न्यस्तानि दन्तवलयानि करे कदा-
चिच्चानीन्दुखण्डघटितानि ममैष तर्कः । अस्या निसर्गमृदु-
पाणिसरोजमेषामामोचने झटिति यन्मुकुलीबभूव ॥ २४२ ॥

१ लङ्.

हस्तरेखा

आयुरेखां चकारास्याः करे द्राघीयसीं विधिः । शौण्डे
गर्वनिर्वाहप्रत्याशां च मनोमुवः ॥ २४३ ॥

अङ्गुल्यः

सुदीर्घा रागशालिन्यो बहुपर्वमनोहराः । तस्या विरेज-
ङ्गुल्यः कामिनां संकथा इव ॥ २४४ ॥ रज्यन्नखसावृष्टि-
पञ्चकस्य मिषादसौ हैङ्गुलपद्मतूणे । हैमैकपुङ्खास्ति निवृद्ध-
प्रियाकरे पञ्चशरी स्मरस्य ॥ २४५ ॥

मुद्रिका

अङ्गुलीषु कुरङ्गाक्ष्याः शोभते मुद्रिकावलिः । प्रोतेव वा
पुष्पेषोः सूक्ष्मलक्ष्यपरम्परा ॥ २४६ ॥

स्तनौ

मृद्वङ्गि कठिनौ तन्वि पीनौ सुमुखि दुर्मुखौ । क
एव बहिर्यातौ हृदयात्ते पयोधरौ ॥ २४७ ॥ तन्वङ्गाः स्त-
युग्मेन मुखं न प्रकटीकृतम् । हाराय गुणिने स्तनं
दत्तमिति लज्जया ॥ २४८ ॥ यन्न माति तदङ्गेषु लज्ज-
मतिसंभृतम् । पिण्डीकृतसुरोदेशे तत्पयोधरतां गतम् ॥ २४९ ॥
स्वयंभूः शंभुरम्भोजलोचने त्वत्पयोधरः । नखेन कस्य घन-
चन्द्रचूडो भविष्यति ॥ २५० ॥ अविवेकिः कुचद्वयं
हन्तु नाम जगत्रयम् । श्रुतिप्रणयिनोरक्षोरयुक्तं जग-
णम् ॥ २५१ ॥ ग्रौयश्चित्तं न गृहीतस्तन्वङ्गाः पति-
स्तनौ । अत एव तयोः स्पर्शे लोकोऽयं शिथिलादरः ॥ २५२ ॥
पयोधरघनीभावस्तावदम्बरमध्यगः । आश्लेषोपगमस्तत्र वा-
ञ्चैव प्रवर्तते ॥ २५३ ॥ माति निर्विवरे तस्याश्चित्रं कु-
युगान्तरे । क्रीडाकुण्डलितोच्चण्डकोदण्डः कुसुमाङ्ग-
॥ २५४ ॥ कुचद्वये चकोराक्षी चिम्बुकप्रान्तचुम्बिनि
मर्मोत्तिष्ठु न शक्नोति स्थातुं लज्जानतानना ॥ २५५ ॥ शो-
तच्चित्तमङ्गेशसाध्यं कुसुमघन्वनः । काठिन्यं बहिर्बाह-
स्तानाम्यां येन धारितम् ॥ २५६ ॥ सा स्तनाञ्जलिर्नये-
मन्मथं प्रथमागतम् । करोतीवोन्मुखं बाला बान्धवं यौने-
श्रियः ॥ २५७ ॥ अस्त्यप्रतिसमाधेयं स्तनद्वन्द्वस्य दुष्परा-
स्फुटतां कक्षुकानां यन्नायात्यावरणीयताम् ॥ २५८ ॥ कु-
सदम्भौ करिणां कलशौ मन्दकौशलौ । चक्रवाकौ वय-
च तदीयकुचयोः परः ॥ २५९ ॥ मुखेन्दुचन्द्रिकापूष्पा-
मानौ पुनः पुनः । शीतभीताविवान्योन्यं तस्याः पीडक-
स्तनौ ॥ २६० ॥ तत्कुचौ चरतः किञ्चिन्नूनं मनसिजम्बर-
नित्योन्मुखौ यदासाते मौलीरत्नस्य भासतः ॥ २६१ ॥
सा धारयत्यधीराक्षी दुर्वहं स्तनमण्डलम् । गर्वपर्वतमा-
श्रितं कुसुमकार्मुकः ॥ २६२ ॥ तस्यास्तुङ्गस्तनमण्ड-
१ विशेषदर्शनरहितम्; पक्षे, विरूपशून्यम्; परस्परं संस्पर्श-
२ वेदः; पक्षे, कर्षणं ३ पापनिष्कृतिम्; पक्षे, प्रायो वादुर्व्येव वि-
स्वान्तम्; ४ पातकितौ; पक्षे, गालितौ; ५ पयोधराणां नेत्र-
घनीभावः प्राचुर्यम्; ६ आकाशमध्यवर्ती च; ७ आश्लेषः

चक्रास्ति त्रिवलीतटे । लीना तिमिरलेखे वदनेन्दोरगोचरे
 ॥ २६३ ॥ स्वकीयं हृदयं भित्त्वा निर्गतौ यौ पयोधरौ ।
 हृदयस्यान्यदीयस्य भेदने का कृपा तयोः ॥ २६४ ॥ अल्पं
 निर्मितमाकाशमनालोच्यैव वेधसा । इदमेवंविधं भावि
 भवत्याः स्तनमण्डलम् ॥ २६५ ॥ उच्छ्वसन्मण्डलप्रान्तरेख-
 यावद्वकुचकालम् । अपर्याप्तसुरो वृद्धेः शंसत्यस्याः स्तनद्वयम्
 ॥ २६६ ॥ मध्येन तनुमध्या मे मध्यं जितवतीत्ययम् ।
 इमकुम्भौ भिनत्यस्याः कुचकुम्भनिभौ हरिः ॥ २६७ ॥
 पटविष्टितमपि कुचतटमकपटमनसः कुरङ्गनयनायाः ।
 मणिमवमयूखपटलीपटलीनतया न सम्यगालोचि ॥ २६८ ॥
 प्रतिपक्षो यदि वक्षोरुहपरिणाहः कुरङ्गनयनायाः । आकाश-
 वासतपसः श्रीफल विफलस्तवायासः ॥ २६९ ॥ चक्षत्काश्चन-
 वीलावसा वक्षोरुहौ तन्व्याः । नो चेत्तावधिरुद्धा कथ-
 मनिमिषतां भजेत मे दृष्टिः ॥ २७० ॥ करतलयुगपरिणद्धे
 कुचकलशे कुङ्कुमारुणे तस्याः । सिन्दूरिते करिपतेः कुम्भे
 नक्षत्रमालेव ॥ २७१ ॥ काठिन्यमङ्गैरखिलैर्निरस्तं कुचौ युवत्याः
 शरणं जगाम । अधः पतिष्याव इतीव भीत्या न शक्नुतस्तावपि
 हादुमेतत् ॥ २७२ ॥ दिवानिशं वारिणि केण्टदन्त्रे दिवाकरारा-
 वणमाचरन्ती । वक्षोजताश्रये किमु पक्ष्मलाक्ष्यास्तपश्चरत्यम्बुज-
 पङ्क्तिरेषा ॥ २७३ ॥ अन्योन्यमुत्पीडयदुत्पलाक्ष्याः स्तन-
 द्वयं पण्डु तथा प्रवृद्धम् । मध्ये यथा श्याममुखस्य तस्य
 मृणालसूत्रान्तरमप्यलम्ब्यम् ॥ २७४ ॥ किं नर्मदाया मम
 सेयमस्या दृश्यामितो बाहुलतामृणाली । कुचौ किमुत्तस्थु-
 रन्तरीपे सरोजमश्रुज्यत्तरवात्यवारः ॥ २७५ ॥ तालं प्रभु
 खावकुर्तुमेतावुत्थानमुख्यौ पतितं न तावत् । परं च
 नाश्रित्य तरं महान्तं कुचौ कृशाङ्ग्याः स्वत एव तुङ्गौ
 ॥ २७६ ॥ एतत्कुचसर्पितया घटस्य ख्यातस्य शास्त्रेषु
 निदर्शनत्वम् । तस्माच्च शिल्पान्मणिकादिकारी प्रसिद्धनामा-
 बनि कुम्भकारः ॥ २७७ ॥ निःशङ्कसंकोचितपङ्कजोऽय-
 मस्माद्युदीतो मुखमिन्दुविम्बः । चित्रं तथापि स्तनकोक-
 युग्मं न स्तोकमप्यश्नति विप्रयोगम् ॥ २७८ ॥ आभ्यां
 कुचाभ्यामिमकुम्भयोः श्रीरादीयतेऽसावनयोः क्व ताभ्याम् ।
 मयेन गोपायितमौक्तिकौ तौ प्रत्यक्तमुक्ताभरणाविमौ यत्
 ॥ २७९ ॥ करग्रजाम्रच्छतकोटिरर्थी ययोरिमौ तौ तुल-
 येकुचौ चेत् । सर्वे तदा श्रीफलमुन्मदिष्णु जातं वैदीम-
 प्यधुना न लुब्धम् ॥ २८० ॥ मध्यं तन्मूल्यं यदीदमीयं
 वेधा न दध्यात्कमनीयमंशम् । केन स्तनौ संप्रति यौव-
 नेऽस्याः सृजेदनन्यप्रतिमाङ्गयथेः ॥ २८१ ॥ तवोपकण्ठ-

स्थिततारदारस्फुरत्प्रभाशैवल्लिनीजलेषु । लीनो मनोजद्विप
 एव तस्य व्यक्तौ न गण्डौ किमुरोजपिण्डौ ॥ २८२ ॥
 सतां समालोकयतां विवेकान्द्वीपि हुत्वा सरवाणवहौ ।
 धत्ते स्तनः श्यामशिरोमिषेण तनूदरि त्र्यायुषंमस्मिन्दुम्
 ॥ २८३ ॥ नयननीरज किं भवता कृतं मुखशशी यदयं
 रिपुराश्रितः । इति वचो वितरीतुमिवोन्मुखं वरतनोः स्तन-
 चक्रयुगं बभौ ॥ २८४ ॥ बदरामलकाभ्रदाडिमानामपहृत्य
 श्रियमुन्नतौ क्रमेण । अधुना हरणे कुचौ यतेते दयिते ते
 करिशावकुम्भलक्ष्म्याः ॥ २८५ ॥ केनककुमुकायितं पुर-
 स्तादथ पङ्केरुहकोरकायमाणम् । क्रमशः कलशायमान-
 मास्ते सुदृशो वक्षसि कस्य भागधेयम् ॥ २८६ ॥ अपि
 तद्वपुषि प्रसर्पतोर्गमितः कान्तिश्चरेरगाधताम् । सारयौवनयोः
 खलु द्वयोः प्लवकुम्भौ भवतः कुचावुभौ ॥ २८७ ॥ कलशे
 निजहेतुदण्डजः किमु चक्रभ्रमिकारिता गुणः । स तदुच्च-
 कुचौ भवन्प्रमाद्वचकभ्रमिमातनोति यत् ॥ २८८ ॥
 जम्बीरश्रियमतिलङ्घ्य लील्यैव व्यानम्रीकृतकमनीयहे-
 मकुम्भौ । नीलाम्भोरुहनयनेऽधुना कुचौ ते स्यर्धेते किल
 कनकाचलेन सार्धम् ॥ २८९ ॥ शुकीचभृत्खातच्छवि
 फलयुगं यौवनतरोरयःशङ्कुक्षुण्णं मदनकरिणः कुम्भसुगलम् ।
 समुद्रं भोगायामृतकलशयुग्मं सुकृतिनः कुचद्वन्द्वं तन्व्या
 नवनखपदाङ्कं विजयते ॥ २९० ॥ कुचावसाः काम-
 द्विपकलमकुम्भाविति परे वदन्त्यन्ये वक्षःसरसि कमले
 काश्चनघटौ । ममायं सिद्धान्तः स्फुरति मदनेन त्रि-
 जगतीं विनिर्जित्य न्युज्जीकृतमिव निजं दुन्दुभियुगम्
 ॥ २९१ ॥ जम्बीरं वा कमलमुकुलं हेमगुच्छं यथेच्छं
 माङ्गल्यं वा कलयतु जनो भूपतेर्ममथस्य । एतद्वन्द्वं
 कलयति मतिर्मामकीनां नवीना केनाप्यस्या हृदि विनि-
 हितं मन्मथानन्दकन्दम् ॥ २९२ ॥ पुष्पेधोरभिषेकहेमक-
 लशौ हारप्रभावाहिनीचकाहौ मदनोन्मदद्विपपतेः कुम्भौ
 रतेः कन्दुकौ । कन्दौ बाहुमृणालिकायुगलयोर्लीलालतास-
 रतेः नव्यौ रत्नसमुद्रकौ वहति सा लावण्यपूर्णौ स्तनौ
 ॥ २९३ ॥ यूनां मोहमहाफलप्रसविनीं नाम्यालवालो-
 स्थितां सेक्तुं रोमलतां मुखाश्रुतनिघेर्लावण्यानामाश्रुतम् ।
 नेष्यन्सारणिकां विमज्ज्य कृतवान्कूटद्वयं पार्श्वयोः पक्षेषु-
 स्तदिदं पयोधरयुगं लोकाः समाचक्षते ॥ २९४ ॥
 उद्विन्न किमिदं मनोभवपक्कीडारविन्दद्वयं सूते तत्कथ-
 मेकतः किल लसद्रोमावलीनालतः । चक्रद्वन्द्वमिदं
 क्षम तदपि न स्थातुं सुखेन्दोः पुरो लावण्याम्बुनि

१ कण्ठप्रमाणे. २ स्याराधनम्. ३ लावण्यलेशं कपटिका च.

१ चक्रवाकौ. २ संपदौ. ३ पूर्वतश्चिह्नस्य.

मभयौवनगजसावैमि कुम्भद्वयम् ॥ २९५ ॥ उद्भेदं
प्रतिपद्य पक्वदरीभावं समेत्य क्रमात्पुंनागाकृतिमाप्य
पूगपदवीमारुह्य बिल्वश्रियम् । लब्ध्वा तालफलोपमां
च ललितामासाद्य भूयोऽधुना चक्षत्काञ्चनकुम्भजृम्भणमि-
भावसाः स्तनौ विभ्रतः ॥ २९६ ॥ रत्यासप्रियलान्छने
कैठिनतावासे रसालिङ्गिते प्रह्लादैकरसे कर्मादुपचिते भू-
द्गुरुत्वापदे । कोकैस्पर्धिनि भोगमाजि जनिताङ्गे खली-
नोन्मुखे भाति श्रीरमणावतारदशकं बाले भवत्याः स्तने
॥ २९७ ॥ मध्योज्यं बलिसद्य दृष्टिरधिकं पृथ्वी सुपर्वा-
लयो बाहुस्तत्कमलेक्षणा त्रिजगतीमेकैव संरक्षति । इत्येवं
स्तनयोर्मिषेण कनकक्षोणीभृता संधृतौ यस्यामात्मकिशोरकौ
पविमयव्यग्रेण जन्मद्विषः ॥ २९८ ॥

कञ्चुकी

उपरि पीनपयोधरपातिता पटकुटीव मनोभवभूपतेः ।
विजयिनस्त्रिपुरारिजिगीषया तव विराजति मामिनि
कञ्चुकी ॥ २९९ ॥

हारः

घटीयन्नायते हारो नाभिकूपे मृगीदृशः । संसेक्तुमिव
लावण्यपयसा यौवनद्रुमम् ॥ ३०० ॥ हारः कुरङ्गशावाक्ष्या
राजति स्थूलमौक्तिकः । नाभिलावण्यपानीयघटीयन्नगुणोपमः
॥ ३०१ ॥ भौतङ्गकुम्भसंसर्गजातपातकशङ्कया । स्नातीव
मुक्ताहारोऽस्याः स्फुरत्कान्तिजले गले ॥ ३०२ ॥
प्राणेश्वरपरिष्वङ्गविभ्रमप्रतिपत्तिभिः । मुक्ताहारेण लसता
हसतीव स्तनद्वयम् ॥ ३०३ ॥ हारोऽयं हरिणाक्षीणां
लुठति स्तनमण्डले । मुक्तानामप्यवस्थेयं के वयं
सरकिंकराः ॥ ३०४ ॥ मणिहारलता विभाति तन्व्याः
स्तनसिंहासनसीमि तस्थिवांसम् । अभिषेक्तुमनङ्गदेवराजं
गलशङ्खाद्गलितेव दुग्धधारा ॥ ३०५ ॥ श्रीवाद्भुतैवाव-
दुशोभितापि प्रसाधिता माणवकेन सेयम् । आलिङ्ग्यता-

१ रतावर्षं प्रियस्य लान्छनं चिह्नं नखक्षताङ्गरागाधिकं येन तथा-
भूते; पक्षे, -रत्नां आसः प्रियः कामस्तस्य लान्छनं मत्स्यस्तद्रूपे.
२ कैठिनताया आवासे स्थानभूते; पक्षे, -कैठिनताया आवासे कुम्भे.
३ रसेनालिङ्गिते; पक्षे, -रसया पृथिव्या स्तोदरणकाले आलिङ्गिते
वराहे. ४ प्रकृष्टाछादे एकरसे तत्परि; पक्षे, -प्रकृष्टदे एको रसः
प्रीतिर्वयस्य तस्मिन्नुत्पद्यते. ५ क्रमाद्वदरामलकादिपरिमाणलाभेनोपपन्निते
प्रवृद्धे; पक्षे, -क्रमः पादविशेषस्तदनुसारेणोपपन्निते प्रवृद्धे वामने.
६ भूभृतां पर्वतानां गुरुत्वमपहन्ति नाशयति तादृशे. ततोऽपि
महत्त्वात्; पक्षे, -भूभृतां राक्षां गौरवनाशके मार्गवे. ७ चक्रवाकस्यार्था-
शीले. तत्सदृशत्वात्; पक्षे, -सीतावियोगादुत्तरतया चक्रवाकशापदे रामे.
८ भोगः सुखं शरीरे तद्भाजि; पक्षे, -भोगः फणा तद्भाजि शेषावतारे
बलभद्रे. ९ जनिताङ्गे; पक्षे, -जनिताङ्गमङ्गलस्य शरीरस्य विकृष्टं
मौनभोगलागसमाधिप्रभृति येन तस्मिन्नुद्भे. १० खेचिन्द्रियेषु
कीना आसक्ता उन्मुखा यस्मिन्नादृशे; पक्षे, -खलीनमग्नस्य बला
तदुन्मुखे कल्किनीति. ११ विष्णोः. १२ अन्त्यजः; पक्षे, -गजः.

मप्यवलम्बमाना सुरूपताभागखिलोर्ध्वकाया ॥ ३०६ ॥
स्तनातटे चन्दनपङ्क्तिरेऽस्या जातस्य यावद्युवमानसानाम् ।
हारावलीरत्नमयूखधारकाराः स्फुरन्ति स्खलनस्य रेखा
॥ ३०७ ॥ निबिडानुपत्तकुचकोकदम्पती सुखतारकापरि-
वृढेन शासितुम् । अवतारितेव निजतारकावली हरिणीदृक्
स्फुरति हारवल्लरी ॥ ३०८ ॥ एकावलीकलितमौक्तिकै-
वेन तन्व्याः समुन्नतपयोधरयुग्मसेवाम् । चकुर्मनांसि यमि-
मतिनिर्मलानि कन्दर्पमुक्तशरपातकृतान्तराणि ॥ ३०९ ॥
सारङ्गाक्ष्याः कुचकलशयोरन्तराकाशदेशः प्राप्तच्छेदः क्व-
दपि चलन्प्रस्खलन्निःपपात । नाभीकूपः समजनि नतस्तस्य
देहच्युतासौ नक्षत्राणां ततिरिव समालम्बते हारशोभा
॥ ३१० ॥ मुक्तावली स्मरविदाहविषाण्डमूले नद्धा चक्रीति
सितकम्बुनि कण्ठकाण्डे । निश्चिन्वती मृगदृशो वदं
मृगाङ्गं नक्षत्रपङ्क्तिरिव संपत्तिता नभस्तः ॥ ३११ ॥

मध्यदेशः

मुक्तं मध्ये कृशा तन्वी कार्मुकीकरणाय यत् । अत्रै-
कुसुमाब्जेण पीब्यते श्लिष्टमुष्टिना ॥ ३१२ ॥ तत्रै-
मारार्पणव्यग्रौ काङ्क्षी कलकलोन्मुखी । कस्यां विधिं
न मध्यस्य तस्याः कार्यं सहेतुकम् ॥ ३१३ ॥ मध्यं त-
सरोजाक्षि पयोधरमरार्दितम् । अस्ति नास्तीति संदेहः क-
चित्ते न भाषते ॥ ३१४ ॥ स्मरमानसिकसमस्याः स्वात्-
निमा निरवधिर्मध्यः । श्रीरेव पूरयति यां न गिरां देवी
चापि गुरुरस्याः ॥ ३१५ ॥ अस्मिन्प्रकृतिमनोज्ञे लब्ध-
प्रायेण मान्मथी दृष्टिः । सुन्दरि यतो भवत्याः प्रतिष्ठां
क्षीयते मध्यः ॥ ३१६ ॥ वयःप्रकर्षादुपचीयमानस्तनद-
स्योद्बह्नश्रमेण । अत्यन्तकार्श्यं वनजायताक्ष्या मध्ये
जगामेति ममैव तर्कः ॥ ३१७ ॥ बद्धा ह्रियोमा विवली
गुणेन गृह्णाति रोमावलिनेत्रवल्लीम् । इतीव चिन्ताकुलम-
होऽयं मध्यो मृगाक्ष्याः कृशतामुपैति ॥ ३१८ ॥ काङ्क्षी-
र्विरचिता जघनेषु लक्ष्मीर्लब्ध्वा स्थितिः स्तनतटेषु च ल-
हारैः । नो भूषिता वयमितीव नितम्बिनीनां कार्यं निर्ण-
लमघार्यत मध्यमार्गैः ॥ ३१९ ॥ स्फुटमेसदवलम्बं तन्नि-
निश्चिन्वते ते तदनुपलभमानास्तर्कयन्तोऽपि लोकाः ।
कुचगिरिवरयुग्मं यद्विनाधारमास्ते तदिह मकरकेतोर्वि-
जालं प्रतीमः ॥ ३२० ॥ तुङ्गामोगे स्तनगिरियुगे प्रौढमि-
नितम्बे सीमादेशं हरति नृपतौ यौवने जृम्भमाणे । मयो-
भीरुः क्वचिदपि ययौ पद्मपत्रेक्षणायाः शून्यं मध्यस्खलमिति
ततः किंवदन्तीं वदन्ति ॥ ३२१ ॥ देहं हेमद्युति परिहृत्वा
म्भोजवृष्टिं च दृष्टिं राशीभूतभ्रमरपटलीचारुवेधं च केनम् ।

१ पुष्पमाणः. २ मध्यः.

तरुणीपृथगवयववर्णनम्

२६७

युगसौ विपुलहृदयानन्दमूढेन घात्रा सारङ्गाक्ष्याः किमु
रचितं विस्मृतो मध्यदेशः ॥ ३२२ ॥ आक्रान्ते शैशवेऽ-
स्मिन्नभिनववयसा शासनान्मीनकेतोर्बालाया नेत्रयुग्मं श्रुति-
भ्रमविशङ्कयुगेनापि सार्धम् । वक्षोजद्वन्द्वमुच्चैर्बहिरिह
मिरगाच्छोणिबिम्बेन साकं मध्यः संगृह्य बद्धस्त्रिवलिभिर-
भितः कार्यमङ्गीकरोति ॥ ३२३ ॥

नाभिः

मन्ये समासलावण्ये सारसर्गे मृगीदृशः । अपूरयित्वेव
मनो नाभिरन्त्रं चतुर्मुखः ॥ ३२४ ॥ कुचकुम्भौ
स्फालन्त्य तरन्ती कान्तिनिम्नगाम् । भ्रमादितस्ततो दृष्ट्वा
दृष्टिर्बभौ निमज्जति ॥ ३२५ ॥ स्तनौ तुङ्गौ समारूढे चापन्य-
स्तरे सरे । कोदण्डाटनिमुद्रेव जाता नाभी नन्तभ्रुवः ॥ ३२६ ॥
उज्ज्वलचक्रमनोजरूपा केशावलीव भ्रमराजिता वा । संगीत-
स्तपुटमेदहृद्या विधेव नाभीसरसी मृगाक्ष्याः ॥ ३२७ ॥

वलित्रयम्

एकमेव बलिं बध्वा जगाम हरिरुन्नतिम् । तन्व्यास्त्रिवलि-
क्येऽपि सैव मध्यस्य नम्रता ॥ ३२८ ॥ स्तनभाराय
मथेन त्रिवलिव्याजतः कृता । तस्याः शङ्कितमङ्गेन
भ्रमज्ञानमिवावलिः ॥ ३२९ ॥ तदीयत्रिवलीमार्गसोपानारो-
हप्रभः । अनङ्गत्वादनङ्गस्य जातो रत्येकगोचरः ॥ ३३० ॥
परिहृत्य दुरारोहं तस्याः स्तनतटं कृता । कन्दर्परथसंचार-
गार्गलीव वलित्रयी ॥ ३३१ ॥ दरिद्रमुदरं दृष्ट्वा चक्रे
खण्ड्यपूर्णयोः । पन्थानं स्तनयोस्तस्यास्त्रिवलीविषमं विधिः
॥ ३३२ ॥ राजति त्रिवली तस्याः स्तनमारोन्नतिक्रमात् ।
उपयुपति जातेव हारमुद्रापरम्परा ॥ ३३३ ॥ मध्यत्रिवली-
मिषे पीवरकुचचत्वरे च चपलदृशाम् । छलयति मदन-
पिशाचः पुरुषं हि मनागपि स्थलितम् ॥ ३३४ ॥ मथ्येन सा
वेदिविलम्बमध्या वलित्रयं चारु बभार बाला । आरोहणार्थं
नवयौनेन कामस्य सोपानमिव प्रयुक्तम् ॥ ३३५ ॥ अनन्य-
साधारणकान्तिकान्ततनोरमुष्याः किमु मध्यदेशः । जग-
न्नीजन्ममृतां निषण्णा चित्तावलीयं त्रिवलीमिषेण ॥ ३३६ ॥
मध्यात्मानीय सुसारभागं वक्षोजमुत्पादयिता विधाता ।
जतिप्रयत्नात्रिवलीमिषेण सोपावनतर्मत्रितयं चकार ॥ ३३७ ॥
मया चापं शशिसुखि निजं मुष्टिना पुष्पघन्वा तन्वीमेनां तव
तुल्यां मध्यदेशे बभार । यस्मादत्र त्रिमुवनवशीकारमुद्रा-
उत्सारस्त्रिद्वौ भान्ति त्रिवलिकपटादङ्गुलीसंधिरेखाः ॥ ३३८ ॥

रोमावली

नाभिरन्त्रं प्रविष्टास्याः श्यामला रोमवल्ली । त्रस्ता
तिमिरलेखेव मेखलामणिकान्तितः ॥ ३३९ ॥ भाति
रोमावली तस्याः पयोधरभरोन्नतौ । जाता रत्नशलाकेव
१ रत्ननामानं दैत्यम्; पक्षे, - वलिम्.

श्रोणिवैदूर्यभूमितः ॥ ३४० ॥ नाभिसङ्गेन गौरङ्गाः शोभते
रोममङ्गरी । कन्दर्पहेमकटकालाक्षाधारेव निर्गता ॥ ३४१ ॥
नामीवलयसंबद्धा रोमाली भाति सुभ्रुवः । सहिता निगडे-
नेव शृङ्खला स्तरदन्तिनः ॥ ३४२ ॥ रोमावली विलासिन्याः
प्रविष्टा नाभिमण्डलम् । कियद्गान्मीर्यमत्रेति तात्पर्यमिव
विभ्रति ॥ ३४३ ॥ लिखन्त्याः कामसाम्राज्यशासनं यौवन-
श्रियः । गलितेव मपीधारा रोमाली नाभिगोलकात् ॥ ३४४ ॥
जाने रात्रिषु तन्मध्ये ददाति शनकैः पदम् । गम्भीरनाभि-
कुहरप्रवेशाशङ्कया स्तरः ॥ ३४५ ॥ कुचदुर्गाराजधान्यो-
र्मध्येमार्गं मृगीदृशो मदनः । किमकृत नाभीवापीमपि रोमाली-
तमालवनरेखाम् ॥ ३४६ ॥ वयसी शिशुतातदुत्तरे सुदृशि
स्वाभिविधिं विधित्सुनी । विधिनापि न रोमरेखया कृतसीम्नि
प्रविमज्य रज्यतः ॥ ३४७ ॥ तस्याः प्रविष्टा नतनाभिरन्त्रं
राज तन्वी नवरोमराजिः । नीवीमतिक्रम्य सितेतरस्य
तन्मेखलामध्यमणेरिवार्चिः ॥ ३४८ ॥ गौरीव पत्या सुमगा
कदाचित्कर्त्रीयमप्यर्धतनूसमस्याम् । इतीव मध्ये निदधे
विधाता रोमावलीमेचकसूत्रमसाः ॥ ३४९ ॥ रोमावली-
रज्जुमुरोजकुम्भौ गम्भीरमासाद्य च नाभिकूपम् । मृदृष्टि-
तृष्णा विरेमेद्यदि स्यान्नैषां बतैषा सिचयेन गुप्तिः
॥ ३५० ॥ उन्मूलितालानविलामनाभिरिच्छन्नस्वलच्छृङ्खल-
रोमदामा । मत्तस्य सेयं मदनद्विपस्य प्रसापवप्रोच्च-
कुचास्तु वास्तु ॥ ३५१ ॥ रोमावलिभ्रुकुसुमैः स्वमौर्वी-
चापेषुभिर्मध्यललाटमूर्ध्नि । व्यस्तैरपि स्थासुभिरेतदीयैर्जैत्रः
स चित्रं रतिजानिवीरः ॥ ३५२ ॥ गम्भीरनामीहृदसंनिधाने
रराज तन्वी नवरोमराजिः । मुखेन्दुमीतस्तनचक्रवाक-
द्वन्द्वोज्ज्वला शैवलमङ्गरीव ॥ ३५३ ॥ स्वर्णावदातद्युति-
कायकाण्डे संपूर्णपीयूषमयूखसुख्यः । एणीदृशः पृष्ठवलिम्बि-
वेणीबिम्बः पुरो राजति रोमराजी ॥ ३५४ ॥ पयोधर-
स्तावदयं समुन्नतो रसस्य वृष्टिः सविधे भविष्यति । अतः
समुद्रच्छति नाभिरन्त्रतो विसारि रोमालिपिपीलिकावलिः
॥ ३५५ ॥ गम्भीरनामीहृदपार्श्ववर्तिनी विराजते लोम-
तती मृगीदृशः । सुधारविन्दस्य रसाभिलाषिणी द्विरेफ-
पङ्क्तिश्चलितेव नीरवा ॥ ३५६ ॥ समुदितकुचकुन्ममङ्ग-
नाया हृदयमनङ्गमतङ्गजोऽपिशेते । तदखिलपदबन्धनाय
रोमावलिरीह शृङ्खलिका विलोक्यते यत् ॥ ३५७ ॥ दत्तं
मया पदमिदं नवयौवनाय त्वं सत्वरं कचन शैशव साध-
येति । कामस्य हस्तलिखिताक्षरमालिकेव रोमावली विजयते
जलजेष्णयायाः ॥ ३५८ ॥ नाभीविलान्तरविनिर्गतपन्नगीयं
संप्रस्थिता नयनखञ्जनमक्षणाया । नासासुदीक्ष्य गरुडभ्रम-

१ रोमावलिरेव पिपीलिकापङ्क्तिः

सुद्वहन्ती गुप्तेव पीनकुचपर्वतयोरधस्तात् ॥ ३५९ ॥
 अतिबहुतरलजाशृङ्खलावद्धपादो मदननृपतिवाहो यौवनो-
 न्मत्तहस्ती । प्रकटितकुचकुम्भो लोमराजीकरेण पिवति
 सरसि नामीमण्डलाख्ये पर्यासि ॥ ३६० ॥ रचयति युव-
 नेत्रक्षेत्रपीयूषवृष्टिं नवजलधररेखा रोमराजिच्छलेन । यदुद-
 यति कलापिप्रक्रियेयं तदुच्चैः स्तनघनसमयोऽस्यामाविरस्तीति
 विद्मः ॥ ३६१ ॥ अमुष्मिन्लावण्यामृतसरसि नूनं मृगदृशः
 स्मरः शर्वपुष्टः पृथुजघनभागे निपतितः । यदङ्गाङ्गाराणां
 प्रशमपिशुना नाभिकुहरे शिखा धूमस्येयं परिणमति रोमा-
 वलिमिपात् ॥ ३६२ ॥ इयं सृष्टा चञ्चत्कनकलतिका
 पङ्कजमुवा निषित्ता लावण्यामृतसरसमरेणानुदिवसम् । अक-
 स्माद्रोमालीमधुपटलीह स्फुरति यत्ततः शङ्के पुष्पोद्गमसमय-
 मायातमधुना ॥ ३६३ ॥ हरकोधज्वालावलिभिरवलीदेन
 वपुषा गभीरे ते नामीसरसि कृतज्ञप्नो मनसिजः । समु-
 त्तस्यौ तस्मादचलतनये धूमलतिका जनस्तां जानीते तव
 जननि रोमावलिरिति ॥ ३६४ ॥ निर्णेतव्यो मनसिज-
 कलतन्नसिद्धान्तसारो जेतव्या च त्रिदशसुदृशमङ्गलावण्य-
 लक्ष्मीः । रोमश्रेणीलिखनसुभगं पत्रमादर्शयन्ती पत्रालम्बं
 जगति कुरुते सुश्रुवो यौवनश्रीः ॥ ३६५ ॥ उत्तुङ्गस्तन-
 पर्वतादवतरद्भङ्गेव हारावली रोमाली नवनीलनीरजरुचिः सेयं
 कैलिन्दात्मजा । जातं तीर्थमिदं सुपुण्यजनकं यत्रानयोः
 संगमश्चन्द्रो मज्जति लान्छनापहतये नूनं नैखाङ्गच्छलात्
 ॥ ३६६ ॥ उत्तुङ्गस्तनमार एष तरले नेत्रे चले भ्रूलते
 रागान्वेषु तदोष्ठपल्लवमिदं कुर्वन्तु नाम व्यथाम् । सौभाग्या-
 क्षरपङ्क्तिरेव लिखिता पुष्पायुधेन स्वयं मध्यस्थापि करोति
 तापमधिकं रोमावली केन सा ॥ ३६७ ॥ यूनां धैर्यतृणा-
 ङ्कुरं कवल्यन् ब्रीडाम्बुपूरं पिवन् शङ्कारो हरिणस्तव स्तन-
 गिरेः सीमानमारोहति । नाभेः काचन तस्य निःसृतवती
 कस्तूरिकामालिका रोमश्रेणिमहोत्सवं वितसुते कल्याणि
 जानीमहे ॥ ३६८ ॥ सौन्दर्यस्य मनोभवेन गणनारेखा
 किमेषा कृता लावण्यस्य विलोकिषुं त्रिजगतामेषा किमुद्धी-
 विका । आनन्दद्रुमकन्दली नयनयोः किं वा समुज्जृम्भते
 सुन्दर्याः किमु वा स्वभावसुभगा रोमालिरुन्मीलति ॥ ३६९ ॥

पृष्ठभागाः

अस्याः खलु ग्रन्थिनिबद्धकेशमण्डिकदम्बप्रतिबिम्बवेशात् ।
 सारप्रशस्ती रजताक्षरेयं पृष्ठस्थलीहाटकपट्टिकायाम् ॥ ३७० ॥
 नितम्बः

तन्निमित्तम्बस्य निन्दन्ति वृद्धिं परिजनाङ्गनाः । काञ्ची-
 नवनवग्रन्थिग्रथनेन कदर्थिताः ॥ ३७१ ॥ नितम्बविम्बं
 विम्बोष्ठी चन्द्रकान्तशिलाधनम् । घटे कंदर्पदोःस्तम्भ-
 १ कृतोन्मज्जनः २ यमुना ३ नखप्रणच्छलेन.

प्रशस्तिफलकोपमम् ॥ ३७२ ॥ विस्तारिणा सुदुल्लभः
 श्रोणीविम्बेन पीडिता । त्रुटिता त्रुटितास्तीति प्लूकेपीति
 मेखला ॥ ३७३ ॥ अपर्याप्तमुजायामः सखेदोऽस्याः सखी-
 जनः । श्रोण्यां कथंचित्कुरुते रशनादामबन्धनम् ॥ ३७४ ॥
 नितम्बगौरवेणासौ गौराङ्गी खिद्यते दृढम् । हारयत्यपि-
 स्पन्दा कन्दुकं क्रीडितेषु यत् ॥ ३७५ ॥ स कथं न
 स्पृहणीयो विषयरतैस्तन्निमित्तम्बविन्यासः । शान्तात्मनापि
 विहितं विश्वसृजा गौरवं यत्र ॥ ३७६ ॥ पृथुवर्तुलतकि-
 तम्बकृन्महिरस्यन्दनशिल्पशिक्षया । विधिरैककचक्रचारिणि
 किमु निर्मलसति मान्मथं रथम् ॥ ३७७ ॥ चक्रेण विश्वं
 युधि मत्स्यकेतुः पितुर्जितं वीक्ष्य सुदर्शनेन । जगज्जिगीष-
 त्यमुना नितम्बद्वयेन किं दुर्लभदर्शनेन ॥ ३७८ ॥ रोमा-
 वलीदण्डनितम्बचक्रे गुणं च लावण्यजलं च बाल । तारुण्य-
 मूर्तेः कुचकुम्भकर्तुर्विभर्ति शङ्के सहकारिचक्रम् ॥ ३७९ ॥

काञ्ची

बद्धा मणिमयकाञ्ची तस्याः परिणाहशालिनि नितम्बे ।
 पङ्क्तिरिव सारसानां सुरसरितः पुलिनमण्डलाग्रे
 ॥ ३८० ॥ स्रस्तां नितम्बादवरोपयन्ती पुनः पुनः केसर-
 पुष्पकाञ्चीम् । न्यासीकृतां स्थानविदा स्वरेण द्वितीयमौर्वीमिव
 कार्मुकस्य ॥ ३८१ ॥

जघनम्

तस्याः पद्मपलाशाक्ष्यास्तन्यास्तज्जघनं घनम् । दृष्टं
 सखीभिर्यामिस्ताः पुष्पावं मनसा ययुः ॥ ३८२ ॥ अनङ्गरङ्ग-
 पीठोऽस्याः शङ्कारखण्डविष्टरः । लावण्यसारसंघातः सा
 घना जघनस्थली ॥ ३८३ ॥ तदीयजघनाभोगगरिमा
 विस्मयास्पदम् । दूरपाती पृष्ठकोऽभूद्येनानङ्गस्य साङ्गया
 ॥ ३८४ ॥ वपुरुपमं नामेरुर्ध्वं विधाय मृगीद्वयो
 लैलितललितैरङ्गन्यासैः पुरा रमसादिव । तदनु सहसा
 खिन्नेनेव प्रजापतिना मृशं पृथुलपृथुला स्थूलस्थूला कृता
 जघनस्थली ॥ ३८५ ॥

मदनमन्दिरम्

अङ्गेन केनापि विजेतुमस्या गवेष्यते किं चलप्रपन्नम् ।
 न चेद्विशेषादितरच्छदेभ्यस्तस्यास्तु कम्पस्तु कुतो भवेन
 ॥ ३८६ ॥ गौरमुग्धवनितावराङ्गके रेजुरुत्थितततरुहाङ्गुराः ।
 तर्पणाय मदनस्य वेधसा खर्णशुक्तिनिहितास्तिला इव ॥ ३८७ ॥

ऊरू

मन्ये तदूरु संभाव्य हस्तसर्वस्वहारिणौ । वहन्यसृग्म-
 ताहेतोर्मातङ्गत्वं मतङ्गजाः ॥ ३८८ ॥ लम्बिताः कदलि-
 स्तम्भास्तदूरुभ्यां परामभवम् । अत्यन्तमृदुभिर्लब्धो जडैः क
 जयडिण्डिमः ॥ ३८९ ॥ ऊरूः कुंरङ्गकदम्बशङ्ख-

१ प्रशान्तमनसा २ ब्रह्मणा ३ अत्यन्तसुन्दरैः ४ मान्मेनेन

जङ्घे तदीये संतापं यज्जनस्थानुराणिः । जनयाचक्रतु-
लीत्रे तत्र हेतुर्विलोमता ॥ ३९९ ॥ हेममञ्जीरमालाभ्यां
यति जङ्घाल्ताद्वयम् । लावण्याय कृतास्थानं कुङ्कुमेनेव
शुभ्रः ॥ ४०० ॥ वृत्तानुपूर्वे च न चातिदीर्घे जङ्घे शुभे
स्थवत्सदीये । शेषाङ्गनिर्माणविधौ विधातुर्लावण्य उत्पाद्य
इवास यत्नः ॥ ४०१ ॥ क्रमोद्धता पीवरताधिजङ्घं वृक्षाधि-
रत्ने विदुषी किमस्याः । अपि अमीमङ्गिभिरावृताङ्गं वासो
लावेष्टितकप्रवीणम् ॥ ४०२ ॥

अमूल्यस्य मम स्वर्णतुलाकोटिद्वयं कियत् । इति
 केषाविवाताग्रं पादयुग्मं मृगीदृशः ॥ ४०३ ॥ जाग्रतः
 कपाललक्ष्मीं यज्जग्राह तदद्भुतम् । पादद्वन्द्वस्य मत्तेम-
 गतिलोये तु का स्तुतिः ॥ ४०४ ॥ स्तनमारोऽत्र वक्रेन्दु-
 चन्द्रिकावरणं मम । इति तत्पादयोर्लभा वेद्मि प्राङ्गणपथिनी
 ॥ ४०५ ॥ अत्यपूर्वस्य रागस्य पूर्वपक्षाय पल्लवाः ।
 पथानि पादयुग्मस्य प्रत्युदाहरणानि च ॥ ४०६ ॥ दृश्यन्ते
 यानलोत्तंसा राजहंसाः कचिद्यदि । गतौ चरणयोस्तस्याः
 भ्रमते यावदन्तरम् ॥ ४०७ ॥ नितम्बपीड्यमानेन पाद-
 युगेन सुष्ठुवः । कृता भ्रुकुटिमङ्गीव नीलनूपुरमालया
 ॥ ४०८ ॥ चरणकमलं तदीयं लाक्षाबालातपेन संबलितम् ।

अध्यास्त भृङ्गमालावलिभिर्मणिखचितनूपुरव्याजात् ॥ ४०९ ॥
अमनुरण्मणिमेखलमविरलसिञ्जानमञ्जुमञ्जीरम् । परिसरण-
मरुणचरणे रणरणकमकारणं कुरुते ॥ ४१० ॥ दशकैरववा-
न्धवान्दधानौ जडसंसर्गविमुक्तिसावधानौ । चरणौ नलिनेन
तोलयन्तः कथमस्याः कवयो न यान्ति लज्जाम् ॥ ४११ ॥
अभ्युन्नताङ्गुष्ठनखप्रभाभिर्निक्षेपणाद्रागमिवोद्गिरन्तौ । आज-
ह्रतुस्तचरणौ पृथिव्यां स्थलारविन्दश्रियमव्यवस्थाम् ॥ ४१२ ॥
अस्याः पदौ चारुतया महान्तावपेक्ष्य सौक्ष्म्याल्लवभावभाजः ।
जाता प्रवालस्य महीरूपाणां जानीमहे पल्लवशब्द-
लब्धिः ॥ ४१३ ॥ जगद्बधूर्मूर्खस्य रूपदर्पाद्यदेतयाधायि
पदारविन्दम् । तत्सान्द्रसिन्दूरपरागरागैर्द्वयं प्रवालप्रवालरुणं
तत् ॥ ४१४ ॥ यानेन तन्व्या जितदन्तिनाथौ पदाब्ज-
राजौ परिशुद्धपाष्णीं । जानेन न शुश्रूषयितुं स्वमिच्छन्तेन
मूर्धा कतरस्य राज्ञः ॥ ४१५ ॥ प्रियासखीभूतवतो मुदेदं
व्यधाद्विधिः साधुदशत्वमिदोः । एतत्पदच्छन्नसारागप-
न्नसौभाग्यभाग्यं कथमन्यथा स्यात् ॥ ४१६ ॥

अरुन्धतीकामपुरंघ्रिलक्ष्मीजम्भद्विषद्वारनवाम्बिकानाम् ।
चतुर्दशीयं तदिहोचितैव गुल्फद्वयाप्ता यददृश्यसिद्धिः ॥४१७॥

एष्यन्ति यावद्गणनादिगन्तानृपाः स्मरार्ताः शरणे प्रवेष्टुम् । इमे
पदाब्जे विधिनापि सृष्टास्तावत्य एवाङ्गुल्योऽत्र रेखाः ॥४१८॥

तस्याः पादनखश्रेणी शोमते किल सुभ्रुवः । रत्नावलीव
लावण्यरत्नाकरसमुद्भता ॥ ४१९ ॥ तस्यादनखरत्नानां
यदलक्तकमार्जनम् । इदं श्रीखण्डलेपेन पाण्डुरीकरणं विधोः
॥ ४२० ॥ तद्भ्रूवं नेत्रपद्मं प्रकटितमसकृत्सर्पितं यन्मयैत-
ज्जातं तस्मात्कृशत्वं ग्रहणमपि ततो जायमानः कलङ्कः ।
तत्सर्वं क्षम्यतां मे पुनरपि न करोम्येवमुक्त्वा तु तस्या गाढं
लभः शशाङ्कश्चरणनखमणिच्छब्दना पादयुग्मम् ॥ ४२१ ॥

सलीलमियमायान्ती कामिनी गजगामिनी । उन्नतं
हि नखज्योतिः पुष्पैर्युग्ममिवार्चति ॥ ४२२ ॥ मारयन्त्या
जन्तुं सर्वं निरापसमिवाञ्जया । मातङ्गानां गतिर्यादृक्ता-
दृगासीदसंशयम् ॥ ४२३ ॥ सा राजहंसैरिव संनताङ्गी
गतेषु लीलाश्रितविक्रमेषु । व्यनीयत प्रत्युपदेशलुब्धैरादि-
त्सुभिर्नूपुरसज्जितानि ॥ ४२४ ॥ गुरुरतकलनूपुरानुनादं
सललितनर्तितवामपादपद्मा । इतरदनतिलोलादधना
गन्मथमन्थरं जगाम ॥ ४२५ ॥

चक्रीकृतमुजलतिकं वक्रीकृतवक्त्रमुन्नमद्भिवम् । नो
हरति कस्य हृदयं हरिणदृशो जृम्भणारम्भः ॥ ४२६ ॥

आस्येन्दोः परिवेषवद्रतिपतेश्चान्पेयकोदण्डवद्वस्मिन्नाम्बुमुचः
क्षणद्युतिवदास्रजौ क्षिपन्ती मुजौ । विशिष्यद्वलि लक्ष्य-
नाभि विगलनीच्युन्नमन्मध्यमं किंचित्किंचिदुदक्षदक्षलमहो
कुम्भस्तनी जृम्भते ॥ ४२७ ॥

निद्रा

सार्थकानर्थकपदं ऋवती मन्थराक्षरम् । निद्रार्धमी-
लिताक्षी सा लिखितेवास्ति मे हृदि ॥ ४२८ ॥ उत्ताना-
मुपधाय बाहुलतिकामेकामपाङ्गश्रितामन्यामप्यलसां निधाय
विपुलाभोगे नितम्बस्थले । नीवीं किंचिदिव श्लथां
विदधती निश्वासलोलालका तस्योत्पीडनतिर्यगुन्नतकुचं
निद्राति श्नातोदरी ॥ ४२९ ॥ आमीलन्नवनीलनीरजतुल-
मालम्बते लोचनं शैथिल्यं नवमल्लिकासहचरैरङ्गैरपि
स्वीकृतम् । आलापादधरः स्फुरत्कलयति प्रेङ्खलवालोपमामा-
नन्दप्रमवाश्च बाष्पकणिका मुक्ताश्रियं विभ्रति ॥ ४३० ॥

कान्तिः

सुन्दरी सा भवत्येष विवेकः केन जायते । प्रभामात्रं
हि तरलं दृश्यते नात्र नाश्रयः ॥ ४३१ ॥ अवयवेषु पर-
स्परविम्बितेष्वतुलकान्तिषु राजति यत्नोः । अयमयं प्रवि-
भाग इति स्फुटं जगति निश्चितुते चतुरोऽपि कः ॥ ४३२ ॥

समग्रस्त्रीस्वरूपवर्णनम्

सा दृष्टा यैनं वा दृष्टा मुषिताः सममेव ते । हृदयं
हृतमेकेषामन्येषां चक्षुषोः फलम् ॥ १ ॥ सुखेन चन्द्र-
कान्तेव महानीलैः शिरोरुहैः । पादाम्यां पद्मरागाम्यां
रेजे रत्नमयीव सा ॥ २ ॥ गुरुणा स्तनमारेण मुखचन्द्रेण
भास्वता । शनैश्चराम्यां पादाम्यां रेजे ग्रहमयीव सा
॥ ३ ॥ फलयते कुचद्वन्द्वमियं हेमलतायते । अङ्गानि
कुसुमायन्ते मनो मे भ्रमरायते ॥ ४ ॥ वक्त्रे गुरुत्वं यदि ते
छन्दःशास्त्रविदो विदुः । कठिने कुचयुग्मेऽस्या वदतां
किं नु हीयते ॥ ५ ॥ विकसन्नेत्रनीलाब्जे तथा तन्याः
स्तनद्वयी । तव दत्तां सदा मोदं लसत्तरलहारिणी ॥ ६ ॥
दन्तप्रभापुष्पचिता पाणिपल्लवशोभिनी । केशपाशालिबुन्देन
सुवेषा हरिणेषणा ॥ ७ ॥ अङ्गुशं नितम्बमारेण क्षामं मध्ये
समुन्नतं कुचयोः । अत्यायतं नयनयोर्मम जीवितमेतदायाति
॥ ८ ॥ अत्याजसुन्दरीं तां विज्ञानेनाद्भुतेन योजयता ।
उपकल्पितो विधात्रा बाणः कामस्य विषदिग्धः ॥ ९ ॥
आलोक्य चिकुरनिकरं सततं सुमनोधिवासयोग्यं ते ।
कामो निजं निपङ्गं परिवृत्य पराचर्क्य साशङ्कः ॥ १० ॥
आलपति पिकवधूरिव पश्यति हरिणीव चलति हंसीव ।
स्फुरति तडिलितिकेव खदते मुहिनांशुलेखेव ॥ ११ ॥
वेणीबन्धमहीनं कृष्णं नेत्रान्तमचलरूपं तम् । कुचमस्याः

स्त्रीकुर्वन्पुरुषो लीलां वहत्यहो शंभोः ॥ १२ ॥ अङ्ग-
भूषणनिकरो भूषयतीत्येष लौकिको वादः । अङ्गानि
भूषणानां कामपि सुषमामजीजनंस्तस्याः ॥ १३ ॥ सौम-
मम्मोरुहवन्मुखस्य कुम्भाविष स्तनौ पीनौ । हृदयं मदयो-
वदनं तव शरदिन्दुर्यथा बाले ॥ १४ ॥ मधुरः सुधावन्मुख-
पल्लवतुल्योऽतिपेलवः पाणिः । चकितमृगलोचनाभ्यां सद्यो
चपले च लोचने तस्याः ॥ १५ ॥ कलयति कुवलयमाल-
ललितं कुटिलः कटाक्षविक्षेपः । अधरः किसलयलीलामग-
मस्याः कलानिधिविलासम् ॥ १६ ॥ तरुणिमनि कलशो
कलामनुमदनधनुर्ध्रुवोः पठत्यग्रे । अधिवसति सकललल-
मौलिमियं चकितहरिणचलनयना ॥ १७ ॥ नवनयन-
सेचनकं मानसवृत्त्यापि दुष्प्रापम् । रूपमिदं मदिरास-
मदयति हृदयं दुनोत्यपि च ॥ १८ ॥ संयतसूया
नवैव नित्यं विनापि हारं हसतीव कान्त्या । मदं विना
स्खलतीव भावैर्वाचं विना व्याहरतीव दृष्ट्या ॥ १९ ॥
श्रूयुष्मसुचैर्धनुरुज्झितजयं वाणाः कटाक्षाः कुटिला नि-
न्तम् । तथापि यूनां हृदयं भिनत्ति कोऽयं विलासो वनित-
जनस्य ॥ २० ॥ अलीकरूपो यदि मध्यभागः पयोष-
कारभृतश्च केशाः । उत्सङ्गशोभापि सरोरुहास्थाः कृत-
शोभां कलयेन्न कक्षात् ॥ २१ ॥ सर्वोपमाद्रव्यसमुच्चये
यथाप्रदेशं विनिवेशितेन । सा निर्मिता विश्वसृजा प्रक-
देकस्यसौन्दर्यदिदृक्षयेव ॥ २२ ॥ प्रत्यङ्गमस्यामिदं
रक्षां कर्तुं मघोनेव निजास्त्रमस्ति । वज्रं च भूषाभि-
सूतिधारि नियोजितं तद्व्युत्तिकार्मुकं च ॥ २३ ॥ शृङ्गि-
रेखा च तिलोत्तमास्या नासा च रम्भा च यद्वदुष्टिः ।
दृष्टा ततः पूरयतीयमेकानेकाप्सरःप्रेक्षणकौतुकानि ॥ २४ ॥
कर्णाक्षिदन्तच्छदबाहुपाणिपदादिनः स्वाखिलतुल्यदेव ।
उद्वेगमागद्व्यतभिमानादिहैव वेधा व्यधित द्वितीयः ॥
२५ ॥ यशः पदाङ्गुष्ठनखौ मुखं च विभर्ति पूर्णन्दुःख-
द्वयं या । कलाचतुःषष्टिरूपैति वासं तस्यां कथं सुगु-
नाम नास्याम् ॥ २६ ॥ कात्स्न्येन निर्वर्णयितुं च त-
मिच्छन्ति तत्पूर्वसमागतानाम् । न तु प्रियेष्व्यातलोचनानां
समग्रपातीनि विलोचनानि ॥ २७ ॥ यतो यतोऽङ्गद्वयं
कक्षुकस्ततस्ततः स्वर्णमरीचिचीचयः । यतो यतोऽङ्ग-
निपतन्ति दृष्टयस्ततस्ततः श्यामसरोजवृद्धयः ॥ २८ ॥ त-
तदङ्गस्य विभर्ति विभ्रमं विलेपनामोदमुचः स्फुटदुःखः ।
दरस्फुरत्काञ्चनकेतकीदलात्सुवर्णमभ्यस्यति सौरभं ॥
२९ ॥ अधरे मधुरा सरस्वतीयं ननु कर्णे मणिकूर्णक-
वाहः । शिरसि प्रतिभाति चारुवेणी कथमेणीर्नयन-
१ हरिणनयना.

समग्रबीखरूपवर्णनम्

२७१

वीरराजः ॥ ३० ॥ वेणी विडम्बयति मत्तमधुप्रतालीम-
 जीकरोति गुणमैन्दवमास्यमस्याः । बाहू मृणाललतिकाश्रिय-
 मन्वेते पुङ्खानुपुङ्खयति कामशरान्कटाक्षः ॥ ३१ ॥ बन्धूक-
 म्भुरः सितकेतकामं चक्षुर्मधूककलिकामधुरः कपोलः ।
 दन्तावली विजितदाडिमवीजराजिरासं पुनर्विकचपङ्कज-
 वदनासम् ॥ ३२ ॥ येनोत्पलानि च शशी च मृणालि-
 काश्च रमालताश्च कमलानि च निर्मितानि । नूनं
 स एष मृगशवदशोऽपि वेधाः सृष्टिक्रमो यदयमेकतया
 चकस्ति ॥ ३३ ॥ सा रामणीयकनिधेरधिदेवता वा सौन्द-
 र्यशरसमुदायनिकेतनं वा । तस्याः सखे नियतमिन्दुसुधा-
 मण्योत्सादि कारणमभूमदनश्च वेधाः ॥ ३४ ॥
 राजीव जीवसि मुधा न सुधाकर त्वमस्याः समः पदनखस्य
 कृतो मुखस्य । अग्रे दशोर्मृगदशः कतमः कुरङ्गस्तत्त्वञ्जन-
 त्वमपि किं जनरञ्जनाय ॥ ३५ ॥ सा दुग्धमुग्धमधुरच्छवि-
 त्वमिति लोचने तरुणकेतकपत्रदीर्घे । कम्बोर्विडम्बन-
 कश्च स एव कण्ठः सैवेयमिन्दुवदना मदनायुधं वा
 ॥ ३६ ॥ ऊरुद्वयं मृगदशः कदलेश्च काण्डौ मध्यं च वेदिर-
 क्तं स्तनयुग्ममस्याः । लावण्यवारिपरिपूरितशोतकुम्भकुम्भौ
 शोभन्तरेभिमेषचनाय ॥ ३७ ॥ तन्वी शरत्रिपथगा-
 णिने कोलौ लोले दशौ रुचिरचञ्चलखञ्जरीटौ । तद्वन्ध-
 न्य सुचिरार्पितसुभ्रुचापचाण्डालपाशयुगलाविव शून्यकर्णौ
 ॥ ३८ ॥ व्याकोशकोकनदशोककरः करोज्यं खेल-
 क्षोभयचोरमिदं च चक्षुः । उद्भिन्नविद्रुमरहस्यहरोऽ-
 शोऽयं तत्सादरण्यमपि वक्ष्यमवक्ष्यमस्याः ॥ ३९ ॥
 सुखं यदि किमिन्दुना यदि चलाञ्चले लोचने किमु-
 त्कन्दमर्कैर्यदि तरङ्गमङ्गी भ्रुवौ । किमात्मभवधन्वना
 यदि सुसंयताः कुन्तलाः किमभ्युरुहडम्बरैर्यदि तनूरियं किं
 किम् ॥ ४० ॥ इदं वक्त्रं साक्षाद्विरहितकलङ्कः शशधरः
 गुहाधाराधाराश्रिरपरिणतं विम्बमधरः । इमे नेत्रे रात्रिदिव-
 यकेशोभे कुवलये तनुर्लावण्यानां जलधिरवगाहे सुखतरः
 ॥ ४१ ॥ विनैवाम्बोवाहं बहलरुचिदीप्ताम्बरतलाच्छिडिषा
 हेमवतिविततिरम्या विलसति । विनैव स्वर्गङ्गां लभसि रमस-
 न्यमशरणीपरीवर्तैः सार्धं स्फुरति विकचेन्दीवरवनम् ॥ ४२ ॥
 तन्मोक्षः पूर्वं तदनु सकलः शीतकिरणस्ततः कोकद्वन्द्वं
 तदनु च न किंचित्सुनरभूत् । अघस्तस्यावर्तस्तदनु कदली-
 चमण्डलं ततोऽम्बाश्चौ पद्मौ शिवशिव विधेः शिल्परचना
 ॥ ४३ ॥ पदाम्बासुनिद्रामधरयति शोणाम्बुजरुचिं कराम्बा-
 यदरे नवकिंसलयानामरुणताम् । प्रवालस्य च्छायां दशन-
 यमनेपि भिषति क्षितज्योत्स्नापूरैरुपहसति कान्तिं हिमरुचेः

॥ ४४ ॥ वहत्यस्या दृष्टिर्विकचनवनीलोत्पलतुलामखण्ड-
 स्यामिख्यां वदनमिदमिन्दोः कलयति । कुचौ किंचिन्मी-
 लकमलतुलनां कन्दलयतस्तमःशोभां चित्रां चिकुरनिकुरम्बं
 हि कुरुते ॥ ४५ ॥ करे वेणीमेणीसदृशनयना स्नानविरतौ
 दधाना हर्म्याग्रे हरनयनतेजोहुतमपि । इयं मुग्धा दुग्धा-
 म्बुधिवहलकलोलसदृशा दशा वारंवारं मनसिजतर्पं पल्लवयति
 ॥ ४६ ॥ दायादत्वं मनसिजधनुर्भ्रूविलासस्य धत्ते योग-
 क्षेमौ वहति नयनद्वन्द्वमिन्दीवराणाम् । तद्वात्राणां पुनरिह
 जगज्जैत्रलावण्यमाजामाभात्यग्रे मलवदखिलं म्लानवर्णं
 सुवर्णम् ॥ ४७ ॥ नीलाब्जानां नयनयुगलद्राघिमा दत्तपद्मः
 कुम्भावैमौ कुचपरिकरः पूर्वपक्षीचकार । भ्रूविश्रान्तिर्मदन-
 धनुषो विभ्रमानन्ववादीद्वक्त्रज्योत्स्ना शशधररुचं दूषयामास
 तस्याः ॥ ४८ ॥ तन्वी श्यामा शिखरिदशना पक्षविम्बाध-
 रोष्ठी मध्ये क्षामा चकितहरिणीप्रेक्षणा निम्ननाभिः ।
 श्रोणीभारादलसगमना स्तोकमग्रा स्तनान्म्यां या तत्र
 स्याद्युवतिविषये सृष्टिराघेव धातुः ॥ ४९ ॥ बापी कापि
 स्फुरति गंगने तत्परं सूक्ष्मपैद्या सोपानालीमधिगतवती
 काश्चनीमैन्द्रनीली । अग्रे शैलौ सुकृतिमुगमौ चैन्दनच्छ-
 देशौ तत्रत्यानां सुलभममृतं संनिधानात्सुग्रांशोः ॥ ५० ॥
 तद्वक्त्रं यदि मुद्रिता शशिकथा तच्चेत्स्मितं का सुधा तच्चक्षु-
 र्यदि हारितं कुवलयैस्ताश्चेद्भिरौ धिक्काधु । धिक्कन्दर्पधनु-
 र्भ्रुवौ यदि च ते किं वा बहु ब्रूमहे यत्सत्यं पुनरुक्तवस्तु-
 विरसः सर्गक्रमो वेधसः ॥ ५१ ॥ सौरभ्यं मृगलाञ्छने
 यदि भवेदिन्दीवरे वक्त्रता माधुर्यं यदि विद्रुमे तरलता
 कन्दर्पचापे यदि । रम्भायां यदि विप्रतीपगमनं प्रासोपमानं
 तदा तद्वक्त्रं च तदीक्षणं तदधरस्तद्वस्तद्वस्तद्वस्तुगम् ॥ ५२ ॥
 वेणीवेष्टनमङ्गणं किमु वलन्नेणीदशो मध्यमं संन्यानं किमिदं
 विवृत्तिविषमाद्वासः स्तनास्सते । नृत्यन्तीव किमन्तिके
 बलितयोः स्निग्धा दशोः कान्तयः साकूतक्षितगर्मितं किमु
 सुखं वक्तुं सखीं वाञ्छति ॥ ५३ ॥ बाहू द्वौ च मृणाल-
 मास्यकमलं लावण्यलीलाजलं श्रोणीतीर्थशिला च नेत्रशर्फरी-
 धम्मिल्लशैवालकम् । कान्तायाः स्तनचक्रवाक्युगलं
 कन्दर्पबाणानलैर्दधानामवगाहनाय विधिना रम्यं सरो
 निर्मितम् ॥ ५४ ॥ जिघ्रत्याननमिन्दुकान्तिरधरं विम्बप्रभा
 चुम्बति स्पष्टं वाञ्छति चारुपद्मसुकुलच्छायाविशेषः स्तनौ ।
 लक्ष्मीः कोकनदस्य खेलति करावालम्ब्य किं चादरा-

१ तद्वद्वन्मूला नाभिः २ सूक्ष्मतेया तदुल्लेखे मध्ये ३ सरणि-
 तच्छायायोरोमावली ४ सोपानपङ्क्तिः तत्सदृशी त्रिवलीयः ५ कुचौ
 ६ पुण्यकृतां मुगम्योः पक्षे-सुलभगमनौ ७ चन्दनतरुभिः ८ पक्षे-
 चन्दनपत्रेन ८ विसर्गः ९ मत्स्यी

देतस्याः सुदृशः करोति पदयोः सेवां न्नालद्युतिः ॥ ५५ ॥
कर्णारुतुदमेव कोकिलरुतं तस्याः श्रुते माषिते चन्द्रे लोक-
रुचिस्तदाननरुचेः प्रागेव संदर्शनात् । चक्षुर्मीलनमेव तन्न-
यनयोरेव मृगीणां वरं हैमी वल्लभपि तावदेव ललिता
यावन्न सा लक्ष्यते ॥ ५६ ॥ चक्षुर्मेचकमभ्युजं विजयते
वक्रस्य मित्रं शशी अंसूत्रस्य सैनाभि मन्मथघनुर्लावण्य-
पण्यं वपुः । लेखा कापि रदच्छदे च सुतनोर्गात्रे च तत्का-
मिनीमेनां वर्णयिता सरो यदि भवेद्द्वैदग्ध्यमभ्यस्यति
॥ ५७ ॥ स्निग्धस्नेहविलोलसुगन्धमधुरा यन्नेत्रयोर्विभ्रमा
यद्यामृष्टविलासपत्रलतिका घर्मोद्गमाद्गन्धयोः । यच्च प्रौढ-
कदम्बकुञ्जालसखी काप्यङ्गके विक्रिया तत्तस्यां किमपि
स्फुटं रतिपतेः कोदण्डविस्फूर्जितम् ॥ ५८ ॥ स्निग्धेन्द्रो-
पलसुन्दरः कचमरो वक्रं सगोत्रं विधोर्वक्षोजौ मणिकुम्भ-
डम्बरसुषौ मथ्योऽस्ति वा नास्ति वा । श्रोणीमण्डलमूरुदुर्वह-
महो शोणाब्जतुल्ये पदे मन्ये मञ्जुगिरो मैरालमहिला-
ध्येयो गतेर्विभ्रमः ॥ ५९ ॥ नेत्रोपान्तवतंसिते श्रुतिपुटे
नीलोत्पलं निष्फलं हासश्रीपरिकर्मिते स्तनतटे हारो-
ज्यहारः कथम् । पिण्डालक्तकपातनं चरणयोः पीडाफलं
ताम्रयोर्वाभाक्ष्या वपुषि स्वभावसुरमौ व्यर्थानुलेपव्यथा
॥ ६० ॥ एतस्याः स्तनपद्मकोरकयुगं यस्यानेन्दोः सित-
ज्योत्स्नाभिर्न भजत्यदो मृगदृशः शङ्के विकासं पुनः ।
तस्मिँल्लोचनपङ्कजं विकसितं श्रृङ्गसंसेवितं स्वान्ते संशय-
मातनोति सुतरामेतन्ममैवासकृत् ॥ ६१ ॥ पांनायाधर-
तोऽमृतं वसतयेऽप्यस्या स्तनक्षमाधरोऽघस्तात्संजघनान्त-
कन्दरधरः सख्याय चक्षुर्भृगः । जप्यो मन्त्रवरो मनोहरकथा-
ध्यानाय वक्राभ्युजं चेयं देहतपःस्थले सति कथं सन्तो
वनान्तं गताः ॥ ६२ ॥ कर्णोत्सङ्गविसर्पिणी नयनयोः
कान्तिर्वतंसोत्पलं लाक्षासंभ्रमनिर्व्यपेक्षमधरं लावण्यमेवा-
श्नति । हारोऽस्याः सितचन्द्रिकैव कुचयोरङ्गप्रभाकञ्चुकी
तन्व्याः केवलमङ्गमारमधुना मन्ये परं भूषणम् ॥ ६३ ॥
अस्याश्चेदलकावली कृतमलिभ्रेणीभिरेणीदृशः सौन्दर्यं यदि
चक्षुषोस्तरलयोः किं मन्मथस्यायुधैः । का प्रीतिः कनकार-
विन्दुमुकुले पीनौ स्तनौ चेदतो मन्ये काचिदियं मनोभव-
कृता माया जगन्मोहिनी ॥ ६४ ॥ ऊर्ध्वं नीरदवृन्द-
मैन्दवमिदं बिम्बं त्वघो निर्मितं व्योम्नः पल्लवचित्रितस्य
निहितौ शैलपुष्पयुक्तौ । किं चाधः पुलिनोच्चयस्य कदली-
काण्डाववारोपितौ तन्मन्ये चतुरस्य पुष्पधनुषः सर्गोऽय-
मन्यादृशः ॥ ६५ ॥ मृत्कालीमुदरे क्षिपन्ति शतशः पद्मानि

१ नीलम्. २ अलेखायाः. ३ सोदरम्. ४ हंसी. ५ सख्यजनः;
पक्षे, सख्यजनः.

शस्त्रीमिव प्रत्यागच्छति लङ्घनार्थमसकृद्योमाङ्गणं चन्द्र-
वक्त्रेणापहृते कुरङ्गसुदृशस्त्रैलोक्यरूपोच्चये प्रत्यावर्तनवाक्ये
कति न क्लेशं समातन्वते ॥ ६६ ॥ वक्रं निर्मलसु-
कुचतटी मध्यप्रदेशः कृशः श्रोणीमण्डलमङ्गनाकुलसुपदे
सिंहासनम् । कृत्वा चारुदृशश्चतुष्टयमिदं तुल्यव-
विधिर्हर्षाद्भद्रदग्धपद्यरचनागर्भैश्चतुर्भिर्मुखैः ॥ ६७ ॥
विष्णुपदं कुचौ शिवपदं वक्रं विधातुः पदं धम्मिल्लः सु-
पदं प्रविलसत्काञ्ची नितम्बस्थली । वाणी चेन्मधुरा-
रुणधरः श्रीरङ्गभूमिर्वपुस्तस्याः किं कथयामि पुष्प-
मान्या सदा निर्जरैः ॥ ६८ ॥ यत्तीर्थाम्यु सुखाम्बुनाथवति
नेत्रे नवेन्द्रीवरे दन्तश्रेणिरखण्डिताक्षतचयो द्वां
रोमावली । उत्तुङ्गं च कुचद्वयं फलयुगं पात्रं कराम्बु-
तन्मन्ये मदनार्चनाहितमतिः स्वाङ्गोपहारैरियम् ॥ ६९ ॥
दीर्घाक्षं शरदिन्दुकान्ति वदनं बाहू नतावंसयोः सौ-
निविडोन्नतस्तनसुरः पार्श्वे प्रमृष्टे इव । मध्यः पाणि-
नितम्बि जघनं पादावुदग्रान्जली छन्दो नर्तयिष्ये
मनसः सृष्टं तथास्या वपुः ॥ ७० ॥ नेत्रे खञ्जनगङ्गे क-
सिजप्रत्यर्थि पाणिद्वयं वक्षोजौ करिकुम्भविभ्रमकरीमकु-
गच्छतः । कान्तिः काश्चनचम्पकप्रतिनिधिवाणी सुधासि-
स्नेरेन्द्रीवरदामसोदरवपुस्तस्याः कटाक्षच्छटाः ॥ ७१ ॥
कापि सुरा सुधा सितमिदं वक्रं कलानां निधिवक्षः कु-
क्षौ दृशौ विजयते ध्वन्वन्तरिः सत्कृपा । कान्तिः श्री-
वलीतरङ्गलहरी नामी गतावर्ततामेतस्यामचिरेण भाविक-
लावण्यवारांनिधौ ॥ ७२ ॥ किं तारुण्यतरोरियं रस-
द्विन्ना नवा वल्ली वेलप्रोच्छलितस्य किं लहरिका लव-
वारांनिधेः । उद्गाढोत्कलिकावतां स्वसमयोपन्यासि-
न्मिणः किं साक्षादुपदेशयष्टिरथवा देवस्य शृङ्गारिणः ॥ ७३ ॥
जानीमो वदनं सरोरुहदृशो निर्माय पश्यन्मुहुर्दृष्टव्यम्
कठोरपावकशिखासंतापितः पद्मभूः । रम्भामूर्तटी ल-
रसघटी पीयूषवीचीं वचो बाहू बालविसं करं कित-
नामीं सरो निर्ममे ॥ ७४ ॥ जानीमो वयमासनस्य क-
तस्या मुखेन्दोस्तिष्ठा संकोचं समुपागते स भगवानु-
सरोजासनः । मुञ्चं अलूतिकायुगं विहितवाचके
सृष्टवान् मध्यं विस्मृतवान्काव्यं कुटिलान्वामधुवः सु-
॥ ७५ ॥ मुक्ता विद्रुममन्तरा मधुरसः पुष्पं पं-
प्रांलेयद्युतिमण्डले खलु तयोरेकौसिका नार्णवे । तत्रोद-
शङ्कमूर्ध्नि न पुनः पूर्वोचलाम्यन्तरे तानीमानि विक्रान्त-
त इमे येषां न सा दृक्पथे ॥ ७६ ॥ इन्दुर्लिप्त इवाञ्जने

१ मध्ये. २ केवलम्. ३ भारवाहकम्, न तु मधुरसुख-
४ चन्द्रमण्डले. ५ एकस्मिन्नासिकावस्थितिः. यथाशक्तिरप्यसिद्धम्.

समग्रस्त्रीस्वरूपवर्णनम्, परस्परदर्शनम्, नायकदर्शनम्, नायिकादर्शनम्

२७३

कतिता दृष्टिर्गुणामिव प्रम्लानारुणिमेव विद्रुमदलं श्यामेव
हृदयम् । कार्कश्यं कलया च कोकिलवधूकण्ठेऽपि प्रस्तुतं
दुर्वाः पुरतश्च हन्त शिखिनां वर्धाः सगर्हा इव ॥ ७७ ॥

परस्परदर्शनम्

अतोरभिलाषकल्पितान्वहुशः स्वमभुवः समागमान् ।
अपि दृष्टिपथं प्रपन्नयोर्निविशश्चास चिरं मनस्तयोः ॥ १ ॥
आश्रितं कमलं प्रियेण सुदृशा सित्वापनीतं मुखं दत्तं
विभ्रमकन्दुके नखपदं सीकृत्य गूढौ स्तनौ । दत्ता चम्पक-
श्लिकोरसि मुजानिर्मिन्नरोमाक्षया मीललोचनया स्थितं
प्रविनोदरेऽपि पूर्णो रसः ॥ २ ॥

नायकदर्शनम्

न जाने संसृज्यायते प्रियाणि वदति प्रिये । सर्वाण्य-
ज्ञानि किं यान्ति नेत्रतामुत कर्णताम् ॥ १ ॥ यां यां प्रियः
मेव कातराक्षी सा सा द्विया नम्रमुखी बभूव । निःशङ्क-
मन्याः समाहितेऽप्यास्तत्रान्तरे जघुरमुं कटाक्षैः ॥ २ ॥
अचिन्तिवारितवर्हिर्गमना जनन्या द्रष्टुं प्रियं भवनजालकमा-
स्यत् । तस्या विलोचनमदृश्यत दशदत्तयन्त्रोपरुद्धशफरोप-
मिं क्षणेन ॥ ३ ॥ कृच्छ्रेण कापि गुरुगैव जनेन रोध-
कृच्छ्रं नायकसमीपमुवं प्रतस्थे । हा हन्त शीघ्रगमन-
विशेषहेतुस्तस्याः पुनः स्तनभरोऽपि गुरुर्वभूव ॥ ४ ॥
वन्तः प्रवेशमरुणद्विमुखीं न चासीदाचष्ट दोषपरुषाणि न
अपरणि । सा केवलं सरलपक्षमभिरक्षिपातैः कान्तं
मिलोकितवती जननिर्विशेषम् ॥ ५ ॥ किंचित्कुञ्चितहारयष्टि-
शङ्खमूले साचिन्तितं प्रान्तप्रान्तविलोचनद्युति मुजापर्य-
तकमालम् । अङ्गुल्या स्फुरदङ्गुलीयकरुचा कर्णस्य कण्डू-
रुचं कुर्वणा नृपकन्यका मुकृतिनं सन्याजमालोके ॥ ६ ॥

नायिकादर्शनम्

प्रियादर्शनमेवास्तु किमन्यैर्दर्शनान्तरैः । प्राप्यते येन
निर्वाणं सप्राणेनापि चेतसा ॥ १ ॥ क्षीरसागरकलोलोलोलोच-
नानया । असारोऽपि हि संसारः सारवानिव लक्ष्यते ॥ २ ॥
केवं सीधुमयी वा सुधामयी वा हलाहलमयी वा । दृग्भ्यां
निर्घातगन्धमदयति मोदयति मूर्च्छयति ॥ ३ ॥ गच्छति
न रुषिमेतत्सुललितमसाः समापिबद्रूपम् । नयनयुगं मम
सं संपति समुपैति सफलतां चैवम् ॥ ४ ॥ जानीमहे-
अग्राः खलु प्रारसाक्ष्या विराजतेऽन्तः प्रियवक्त्रचन्द्रः । तत्का-
मिवाले प्रसूतेऽदङ्गेष्वापाण्डता कुञ्जलताऽक्षिपत्रे ॥ ५ ॥

सेयं ममाङ्गेषु सुधारसञ्छटा सुपरकर्पूरशलाकिका दृशोः ।
मनोरथश्रीर्मेनसः शरीरिणी प्राणेश्वरी लोचनगोचरं गता
॥ ६ ॥ तामनङ्गजयमङ्गलश्रियं किंचिदुच्चमुजमूलोकिताम् ।
नेत्रयोः कृतवतोऽस्य गोचरे कोऽप्यजायत रसो निरन्तरः
॥ ७ ॥ इदमसौ तरलयतलोचना गुरुसमुन्नतपीन-
पयोधरा । पृथुनितम्बमरालसगामिनी प्रियतमा मम जीवित-
हारिणी ॥ ८ ॥ इयं सुस्तनी मस्तकन्यस्तकुम्भा
कुसुम्भारुणं चारु वासो वसाना । समस्तस्य लोकस्य
चेतःप्रवृत्तिं गृहीत्वा घटे न्यस्य यातीव भाति ॥ ९ ॥
कर्पूरधूलिधवलद्युतिपूरघौतदिच्छाण्डले शिशिरोचिषि तस्य
यूनः । लीलाशिरोऽशुकनिवेशविशेषपङ्क्तिस्यक्तस्तनोन्नतिरभू-
न्नयनावनौ सा ॥ १० ॥ अर्धक्षितेन विनिमज्ज्य दैर्घ्यार्ध-
बाणमर्धं विधूय वसनाञ्चलमर्धमार्गे । अर्धेन नेत्रविशिखेन
निवृत्य सार्धमर्धार्धमेव तरुणी तरुणं चकार ॥ ११ ॥
आधाय कोमलकराम्बुजकेलिनालीमालीसमाजमधिकृत्य
समालपन्ती । मन्दक्षितेन मयि साचिविलोकितेन चेतश्चकोर-
नयना चुलुकीचकार ॥ १२ ॥ मदनमपि गुणैर्विशेषयन्ती
रतिरिव मूर्तिमती विभाति येयम् । मम हृदयमनङ्गवहि-
तसं भृशमिव चन्दनशीतलं करोति ॥ १३ ॥ पुरः स्थित्वा
किंचिद्वलितमुखमालोक्य सखे सखेदाः स्थासन्ति भ्रुव-
मिदमदृष्ट्वा तव दृशः । इतश्चक्ष्वाक्षीरणिगुसुखरासौध-
शिखरादराकायां कोऽयं कवलयति चान्द्रेण महसा ॥ १४ ॥
अये केयं लीलाधवलगृहवातायनतले तुलाकोटिकणैः
कुसुमघनुषं जागरयति । अहो नेत्रद्वन्द्वं विलसति विलङ्घ्य
श्रुतिमहो कथं न त्रैलोक्यं जयति मदनः स्मरवदनः ॥ १५ ॥
तडिलेखा नेयं विलसति परं सौधशिखरे वसन्त्याः कस्या-
श्चित्कनकरुचिरा गात्रलतिका । अपीदं नोन्मज्जकुवलयवनं
मीनतरलं परं तस्या एव स्फुरति नयनालोकललितम् ॥ १६ ॥
सखे सायं स्नात्वा कगरुचिकौसुम्भवसनं वसानायास्तिर्य-
ग्वलितचिकुरस्यन्दिसलिलम् । दिशन्त्या दृष्टेयं कुसुमशरको-
दण्डलतिकाकमकसादस्माकं मृगशिशुदृशो दर्शनमभूत् ॥ १७ ॥
अमृतममृतं चन्द्रश्चन्द्रस्तथाम्बुजमम्बुजं रतिरपि रतिः कामः
कामो मधूनि मधून्यपि । इति न भजते वस्तु प्रायः पर-
स्परसंकरं तदियमबला घते लक्ष्मीं कुतः सकलत्रिमकाम्
॥ १८ ॥ केयं श्यामोपलविरचितोल्लेखहेमैकरेखालग्नैः
कनककदलीकन्दलीगर्भगौरैः । हारिद्राम्बुद्रवसहचरं कान्ति-
पूरं वहद्भिः कामक्रीडामवनबलमीदीपिकेवाविरसि ॥ १९ ॥
पूरं वहद्भिः कामक्रीडामवनबलमीदीपिकेवाविरसि ॥ १९ ॥
अर्कच्छायं तिरयति सुधासिखिद्युन्मैतली चक्रप्रख्यं महति

१ वक्षसः २ मनोवृत्तिः ३ मदनसः ४ नृपुण्यनिधिः ५ प्रसङ्गा-

सुषमामण्डले दूरमग्नम् । रक्तादर्शप्रतिफलमिव श्रीसदङ्गं
वहन्ती दृष्टा काचित्तरलनयना देवतेव स्तरस्य ॥ २० ॥ नेयं
विद्युद्भुवमधिगता काञ्चनी नापि वल्ली मन्दं मन्दं प्रचलति
यतो नापि वा पत्रगस्य । चूडारत्नस्फुरदुरुशिखा कापि घत्ते
सरोजं का वा तर्हि प्रकृतिसुभगा तत्सखे न प्रतीमः ॥ २१ ॥
वक्रोपान्तं नयनयुगलं सर्वतो निक्षिपन्ती श्रोणीभाराच्छि-
थिलशिलिलन्यस्तपादारविन्दा । आरादालीकरकिसलये दत्त-
हस्तावलम्बा काचित्कान्त्या विकसितमहीचक्रमायाति तन्वी ॥
२२ ॥ इयं भुजगिनीश्रिता लसदनेकपुष्पान्विता द्विरेफ-
ततिसेविता प्रमदखञ्जनालकृता । फलद्वयभरानता विल-
सिता नवैः पल्लवैर्विलोचनपथं गता भवति कापि हैमी
लता ॥ २३ ॥ पातालाद्भुवनावलोकनपरा किं नागकन्यो-
त्थिता मिथ्या तत्खलु दृष्टमेव हि मया तस्मिन्कुतोऽस्ती-
दृशी । भूर्ता साविह कौमुदी न घटते तस्या दिवा दर्शनं
केयं हस्ततलस्थितेन कमलेनालोक्यते श्रीरिव ॥ २४ ॥
अच्छिन्नामृतबिन्दुवृष्टिसदृशी प्रीतिं ददत्या दृशां याताया
विगलत्ययोधरभराद्दृष्टव्यतां कामपि । अस्याश्चन्द्रमसस्तनो-
रिव करस्पर्शास्पदत्वं गता नैते यन्मुकुलीभवन्ति सहसा
पश्चात्सदेवाद्भुतम् ॥ २५ ॥ श्रोणीभारभरालसा दैर्गल-
न्याल्यापवृत्तिच्छलाल्लीलोत्क्षिप्तभुजोपदर्शितकुचोन्मीलन्नखा-
ङ्कावलिः । नीलेन्द्रीवरदामदीर्घतरया दृष्ट्वा धयन्ती मनो
दूरान्दोलनलोलकङ्कणझणत्कारोत्तरं सर्पति ॥ २६ ॥ लभं
पादतले नखेषु विलुठत्संसक्तमूर्ध्वोर्ध्वो विश्रान्तं जघनस्थले
निपतितं नामीसरोमण्डले । शून्यं मध्यमवक्ष्य रोमलतिका-
मालम्बमानं क्रमादारूढं स्तनयोः प्लुतं नयनयोर्लीनं मनः
कैशिके ॥ २७ ॥ अस्या घाम सरोवरे भुजविसे वक्रार-
विन्दे भ्रमन्नेत्रभ्रमरे सुयौवनजले कस्तूरिकापङ्क्तिरे ।
वक्षोजप्रतिकुम्भिकुम्भदलनक्रोधादुपेत्य द्रुतं मग्नश्चित्तमंतगजः
कथमसावुत्थाय निर्यासति ॥ २८ ॥ खैरं सखितमीक्षते
क्षणमलं व्याजृम्भते वेपते रोमाञ्चं तनुते मुहुः स्तनतटे
व्यालम्बते नाम्बरम् । आलिङ्गत्यपरां तनोति चिकुरं प्रत्यु-
त्तरं याचते केयं कामकलाविलासवसतिर्लोलैः श्लेषा भाविनी
॥ २९ ॥ खेळत्खञ्जननेत्रया परिलसत्स्पर्णारविन्दासया
पीनोच्चुन्निरन्तरस्तनमरव्यालोलसन्मध्यया । स्फीतस्फीत-
नितम्बया क्षणमपि व्यालोकितश्चानया किं न स्याद्विशिन्तां
वरः स्मरहरः स्मरैः शरैर्जंजरः ॥ ३० ॥ सायं चन्द्रकलाप्लुतो-
दयगिरिस्पर्धो दधानः स्तनस्पर्शोच्चुन्नतरो नखाङ्गरुचिरः
शोणाम्बराभ्यन्तरं । अस्याः कं न विलोकनोत्कमकरोत्तीक्ष्णः
कटाक्षः क्षणं मृज्जाकृष्टगिरिष्ठकेतकदलभ्रान्तिं वहन्नप्ययम्

१ मिस्रमेरुमणीया. २ प्रलक्ष्मणभवती. ३ इषय.

॥ ३१ ॥ उत्तुङ्गस्तनशैलदुस्तरसुरो निम्नातिनाभितर-
मीमं देहवनं स्फुरद्भुजलतं रोमालिजालाङ्कुलम् । व्य-
पञ्चशरः किरत्यतितरांस्तीक्ष्णान्कटाक्षाशुगांस्तन्मे ब्रूहि
कुरङ्ग शरणं कं सांप्रतं यास्यसि ॥ ३२ ॥ वक्रग्रीशि-
जर्जरेन्दुमलिनं कृत्वा करे कन्दुकं क्रीडाकौतुकमिश्रमात्र-
ताम्रं वहन्त्याननम् । मृज्जाग्रहकृष्णकेतकदलसर्वावली-
दृशां दीर्घपाङ्गतरङ्गितैकसुहृदामेषोऽक्षि पात्रीकृतः ॥ ३३ ॥
स्कन्धे विन्यस्य सख्या भुजमपरकरसार्धचन्द्रेण -
विभ्राणा धूयमानस्तनतटवसना गन्धवाहेन मन्दम् । पद्म-
दग्धिलसैरिव नलिनदलैः कोमलैरास्तृणन्ती सौधये क-
साक्षात्परिणमति तपसिद्धिरेषा सुवेषा ॥ ३४ ॥

विरहः

समानकुलशीलयोः सुवयसोः परायत्तयोः परस्परविदे-
कनाकुलितचेतसोः प्रेयसोः । तनुत्वमनुविन्दतोर्विदुषि
व्यथां विन्दतोरशक्यविनिवेदना विरहवेदना वर्धते ॥ १ ॥

वियोगिनोऽवस्थावर्णनम्

प्रियाविरहितस्यास्य हृदि चिन्ता समागता । इति स्म-
गता निद्रा के कृतघ्नमुपासते ॥ १ ॥ अत्राशितं शवित-
निपीतमत्र तोयं तथा सह मया विधिवद्वितेन । इत्यादि हं
परिचिन्तयता वनान्ते हा तस्य लोचनपयोभिरभूयते
॥ २ ॥ मन्दं मरुद्ब्रह्मति गर्जति वारिवाहो विद्युलता चञ्च-
नृत्यति नीलकण्ठः । एतावति व्यतिकरे तरुणस्य त-
मूर्च्छैव केवलमभूदवलम्बनाय ॥ ३ ॥ गमनमलं स-
दृष्टिः शरीरमसौष्ठवं शसितमधिकं किं न्वेतस्यात्मिक-
दितोऽथवा । भ्रमति भुवने कंदर्पाज्ञा विकारि च यौव-
ललितमधुरास्ते ते भावाः क्षिपन्ति च घोरताम् ॥ ४ ॥
घत्ते चक्षुर्मुकुलिनि रणत्कोकिले बालचूटे मार्गे क-
क्षिपति वकुलामोदगर्मस्य बायोः । दाहप्रेम्णा स-
विसिनीपत्रमात्रान्तरायस्ताम्यन्मूर्तिः श्रयति बहुशो
चन्द्रपादान् ॥ ५ ॥ रम्यं द्वेष्टि यथा पुरा प्रकृतिर्भिन्नं प्र-
सेव्यते शय्योपात्तविवर्तनैर्विगमयत्युच्चिद्र एव क्षणा-
दाक्षिण्येन ददाति वाचमुचितामन्तःपुरेम्यो यदा मो-
स्वलितस्तदा भवति च म्रीडावनम्रश्चिरम् ॥ ६ ॥ प्रत्या-
विशेषमण्डनविधिर्वामप्रकोष्ठे श्लथं निभ्रत्काञ्चनके-
वल्यं आसापरक्ताधरः । चिन्ताजागरणप्रतापनयनसं-
गुणैरात्मनः संस्कारोद्धिखितो महामणिरिव क्षीणोऽपि क-
स्यते ॥ ७ ॥ चन्द्रश्चन्द्रकरायते मृदुगतिर्वातोऽपि वे-
१ सर्ववदाचरति. २ वज्रवदाचरति.

वियोगिनोऽवस्थावर्णनम्, वियोगिन्या अवस्थावर्णनम्

२७५

ते मान्यं सूचिकुलायते मलयजालेपः स्फुलिङ्गायते ।
 तस्यैकैशतायते विधिवशात्प्राणोऽपि भारयते हा हन्त
 मयावियोगसमयः संहारकालायते ॥ ८ ॥ । माकन्दाक्षिप
 या मरन्दनिकरं मूको भव त्वं शुक्र स्फारं कोकिल कोमलं
 कलत्रं ज्ञातः क्षणं संहार । सौगन्ध्यं वह गन्धवाह न
 नयकसर्वैः क्षणं क्षम्यतां जानीध्वं तरुणस्य तस्य यदयं
 कलः करालो महान् ॥ ९ ॥

वियोगिन्या अवस्थावर्णनम्

दहमानेऽपि हृदये मृगाक्ष्या मन्मथाग्निना । ज्वेहस्तथैव
 तस्या तदाश्चर्यमिवाभवत् ॥ १ ॥ जीवेन तुलितं प्रेम
 त्वि मृदेन वेधसा । लघुजीवो ययौ कण्ठं गुरुप्रेम हृदि
 क्षितम् ॥ २ ॥ कपोलफलकावस्थाः कण्ठं भूत्वा तथाविधौ ।
 मन्मन्ताविवाग्न्योन्यमीदृक्षां क्षामतां गतौ ॥ ३ ॥ बल्लभो-
 त्तस्तेन विना हरिणचक्षुषः । राकाविभावरीजानिर्विष-
 जालकुलोऽभवत् ॥ ४ ॥ अस्तमितविषयसङ्गा मुकुलितनय-
 नेला मुहुः श्वसिता । ध्यायति किमप्यलक्ष्यं बाला योगा-
 र्थिने ॥ ५ ॥ लिखति न गणयति रेखा निर्झरवाष्पान्बु-
 धैर्गण्डतला । अवधिदिवसावसानं मा भूदिति शङ्किता
 बला ॥ ६ ॥ अपसारय घनसारं कुरु हारं दूर एव किं
 अलैः । अलमलमालि मृणालैरिति वदति दिवानिशं बाला
 ॥ ७ ॥ पातयति हृदयदेशे प्रियजनगर्भे पुनः पुनर्मुग्धा ।
 र्वितमदनातङ्का बाष्पवती भावमन्थरां दृष्टिम् ॥ ८ ॥
 पश्यति पश्यति चुम्बति पुनः पुनः पुलकमुकुलितैरङ्गैः ।
 मयसङ्गाय स्फुरितां वियोगिनी वामबाहुलताम् ॥ ९ ॥
 खले निधाय कमलं कलयन्ती कमलवासिनं कमले ।
 अलमुगादुद्धतं कमलं कमलेन वारयति ॥ १० ॥ नय-
 नेलचलधारां दृष्ट्वा वारांनिधिभ्रान्त्या । वडवानल
 त मगवान्वसति तनौ कृशतनोस्तापः ॥ ११ ॥ लीना-
 त्पुस्तोरुहृदयेन्वेष्टुमेष कुसुमेषु । भ्रमति द्राग्वपुरन्तः
 तं वीपमादाय ॥ १२ ॥ कुसुमितलतामिहहाताप्यधत्त
 तमलिजुलैरदृष्टापि । परिवर्तते स नलिनी लहरीमिलोलि-
 तायवर्णत सा ॥ १३ ॥ शशभृन्नवपल्लवे शशाङ्गे मकरन्द-
 बुधिवारिणी सरोजे । अपि चास्य मरुद्गगान्मसूते तिल-
 कुसुमं स्फुटचम्पकौषदाग्नि ॥ १४ ॥ अधिदेहलि हन्त हेम-
 ली शरदिन्दुः सरसीरुहे शयानः । उपखञ्जनचक्षु मौक्ति-
 लाघी फलितं कस्य सुजनमनस्तपोभिः ॥ १५ ॥ विभ्रम्य
 शिष्यं वनदुगाणां छायासु तन्वी विचचार काचित् ।
 १ वननोरः २ अधिकण इवाचरति. ३ सदस्यकल्पमितेवाचरति.

तन्मृगीयेण करोद्धृतेन निवारयन्ती शशिनो मयूखान् ॥ १६ ॥
 अपि मरणमुपैति सा मृगाङ्गे विलसति कैव कथा रसान्त-
 रस । अपि कथमधुना दधातु शान्तिं विषमशरज्वरतीव्र-
 देहदाहः ॥ १७ ॥ निवेशिते यदि शुकंशिखा पदे सृजति
 सा कियतीमिव न व्यथाम् । मृदुतनोर्वितनोतु कथं न
 तामवनिभृतु निविश्य हृदि स्थितः ॥ १८ ॥ सा तोरणा-
 न्तिकमुपेत्य दिशोऽवलोक्य निःश्वास दीर्घमुपधाय करं
 कपोले । मत्वा च तं पुरत एव ससंभ्रमत्वाञ्जात्वाऽऽसं मोह-
 लिखितेव न किं किमासीत् ॥ १९ ॥ अस्यास्तनौ विरहता-
 ण्डवरङ्गभूमौ खेदोदविन्दुकुसुमाञ्जलिमाविकीर्य । नान्दीं
 पपाठ पृथुवेपथुवेपमानकाशीलताकलरवैः सरसूत्रधारः
 ॥ २० ॥ मदनदहनशुष्यत्कान्तकान्ताकुचान्तर्धनमलयजपङ्के
 गाढबद्धाखिलाङ्घ्रिः । उपरि विततपक्षो लक्ष्यतेऽलिर्निमग्नः
 शर इव कुसुमेपोरेष पुङ्खवशेषः ॥ २१ ॥ नवकिसलयतल्यं
 कल्पितं तापशान्त्यै करसरसिजसङ्गात्केवलं म्लापयन्त्याः ।
 कुसुमशरकुशानुप्रापिताङ्गारतायाः शिव शिव परितापं को
 वदेत्कोमलाङ्गाः ॥ २२ ॥ दरलितहरिद्राग्रन्थिगौरे शरीरे
 स्फुरति विरहजन्मा कोऽप्ययं पाण्डुभावः । वलति सति
 हि यस्मिन्सार्धमावर्त्य हेमा रजतमिव मृगाक्ष्याः कल्पिता-
 न्यङ्गकानि ॥ २३ ॥ किसलयमिव मुग्धं बन्धनाद्विप्रलूनं
 हृदयकुसुमशोषी दारुणो दीर्घशोकः । ग्लपयति परिपाण्डुक्षाम-
 मस्याः शरीरं शरदिज इव धर्मः केतकीगर्भपत्रम् ॥ २४ ॥
 पैरिमृदितमृणालीम्लानमङ्गं प्रवृत्तिः कथमपि पैरिवारप्रार्थ-
 नाभिः क्रियासु । कलयति च हिमांशोर्निष्कलङ्कस्य लक्ष्मी-
 मभिनवकरिदन्तच्छेदकान्तः कपोलः ॥ २५ ॥ स्थगयति
 नयनालं छन्नना धूमधूत्रं प्रथयति च नितान्तं कार्श्यमङ्ग-
 प्रकृत्या । अहह विरहबाधां छादयत्यन्बुजाशी तदपि वदति
 साक्षी पाण्डुरो गण्डदेशः ॥ २६ ॥ परिम्लानं पीनस्तनव-
 घनसङ्काटुंभयतस्तनोर्मध्यसान्तः पैरिमिलनमप्राप्य हैरितम् ।
 इदं व्यस्तन्यासं लघुमुजलताक्षेपवज्रैः कृशाङ्गाः संतापं
 र्वदति विसिनीपत्रशयनम् ॥ २७ ॥ प्रयातेऽस्तं भानौ श्रित-
 शकुनिनीडेषु तरुषु स्फुरत्संस्थारणे शशिनि शनैरुलसति
 च । प्रियप्रत्यास्थानाद्विगुणविरहोत्काण्ठतदृशा तदारब्धं
 तन्व्या मरणमपि यनोत्सवपदम् ॥ २८ ॥ लतामूले लीनो
 हरिणपरिहीनो हिनकरः स्खलन्मुक्ताकारा गलति जलधारा
 कुवल्यात् । धुनीते बन्धूकं तिलकुसुमजन्मा हि पवनो
 गृहद्वारे पुण्यं परिणमति कस्यापि कुतिनः ॥ २९ ॥ मरुत-

१ आसेति क्रियापदम्. २ प्राप्नोति. ३ सलीजनः. ४ उर्वारधोमा-
 गनोः. ५ कृशस्य. ६ संवर्धय. ७ हरीद्वर्णम्. ८ अनुगापयति. ९ शब्दा-

श्रेणीभिर्नियतमुपनीतं सफलतां गतिस्पर्धवैरं मृदुकलरवै-
रम्बुजदृशः । यदेतान्शृण्वत्याः प्रियविरहवत्याः कृशतनो-
रगादस्याः स्तम्भादहह गतिसंभावनमपि ॥ ३० ॥ अ-
गारेऽस्मिन्कान्ते गिरिशमनिशानाथशकलं मुजंगानुजङ्गा-
न्सकलमपि वातायनपथे । निकुञ्जेषु श्येनानधिगृहशिरो
राहुवलयं लिखन्त्या नीयन्ते शिव शिव तथा हन्त दिवसाः
॥ ३१ ॥ स्तनन्यस्तोशीरं प्रशिथिलमृणालैकवलयं प्रियायाः
साबाधं तदपि कमनीयं वपुरिदम् । समस्तापः कामं
मनसिजनिदाघप्रसरयोर्न तु ग्रीष्मसैवं सुभगमपराङ्मुख-
तिषु ॥ ३२ ॥ कमले पाण्डुत्वं किमपि जलधारां नयन-
योस्तनौ कार्ये दैन्यं वचसि हृदि दावानलशिखाम् ।
अवज्ञां प्राणेषु प्रकृतिषु विपर्यासमधुना किमन्यद्वैराग्यं सकल-
विषयेष्वाकलयते ॥ ३३ ॥ निकामं क्षामाङ्गी सरसकदली-
गर्मसुभगा कलाशेषा मूर्तिः शशिन इव नेत्रोत्सवकरी ।
अवस्थामापन्ना मदनदहनोद्वाहविधुरामियं नः कल्याणी
रमयति मनः कम्पयति च ॥ ३४ ॥ घनोऽयं चेदञ्चेदुपरि
विकिरंश्चन्दनरसातुदाराज्जहारी सरिदुरसि हारीभवति वा ।
समन्तात्प्राणाली चिरमुपवनाली मिलति वा तदप्यस्यास्तापः
प्रियविरहजः किं विरमति ॥ ३५ ॥ इतो विद्युद्वल्लीविलसित-
मितः केतकरजः स्फुरद्गन्धं प्रोद्यज्जलदनिनदस्फूर्जितमितः ।
इतः केकिक्वीडाकलकलभरः पक्ष्मलदृशां कथं यास्यन्त्येते
विरहदिवसाः संभ्रमरसाः ॥ ३६ ॥ न नीतमुपनासिकं परि-
मलव्ययाशङ्कया न हन्त विनिवेशितं विरहवह्निकुण्डे हृदि ।
दृशोर्बहिरिति श्रुतौ न निहितं प्रियप्रेषितं करे कमलमर्पितं
मृगदृशा दृशा पीयते ॥ ३७ ॥ वीणामङ्के कथमपि सखी-
प्रार्थनाभिर्विधाय सैरं रत्यां सरसिजदृशा गातुमारब्धमेव ।
तन्नीबुद्ध्या किमपि विरहक्षीणदीनाङ्गवल्लीमेनामेव स्पृशति
बहुशो मूर्च्छना चित्रमेतत् ॥ ३८ ॥ अन्तस्तारं तरलतरलाः
स्तोकमुत्पीडभाजः पक्ष्माग्रेषु प्रथितपृषतः कीर्णधाराः क्रमेण ।
चिन्तातङ्कं निजगरिमतः सम्यगासूत्रयन्तो निर्यान्त्यस्याः
कुवलयदृशो बाष्पवारां प्रवाहाः ॥ ३९ ॥ सुक्त्वानङ्गः
कुसुमविशिखान्पञ्च कुण्ठीकृताग्रान्मन्ये सुरधां प्रहरति हठा-
त्यत्रिणा वारुणेन । धारां पूरः कथमपरथा स्फारनेत्रप्रणाली-
वक्रोद्धान्तस्त्रिवलिधिपिने सारणीसाम्यमेति ॥ ४० ॥
खिन्नौ गण्डौ स्फुरितमधरं स्पन्दितं चूचुकाग्रं सन्नै बाहू
मसृणमुकुले लोचने भ्रूश्चलैव । अङ्गादङ्गादजनि . पुलक-
श्रेणिरूरु सकम्पौ किं च आसास्तरलितदुकूलाञ्चलाश्च-
लाख्याः ॥ ४१ ॥ पीनोतुङ्गस्तनकलशयोस्तारहारं न घत्ते
हस्तेनापि स्पृशति सहसा नैव कर्पूरवीटीम् । मध्वं नापि
श्रयति शयितुं हंसतूलास्तारब्धं तादृक्तन्वी गुरुजनमया-

द्रोमुकामा स्वतापम् ॥ ४२ ॥ गण्डे पाण्डौ स्वयमरुणदन्तमुञ्चति
पुनश्चान्दनान्पत्रभङ्गाभिद्रालामे निदानम् । प्रत्यासन्ने मधुरलपिते गृहके कीरशारे
घत्ते कमलनयना चारु वैदूर्यहारम् ॥ ४३ ॥ नीनीति
चञ्चसनमधरस्पन्दनं दोर्विषादः खेदश्चक्षुर्मसृणमधुरा-
स्त्रिधमुग्धम् । गात्रस्तम्भः स्तनमुकुलयोरुत्पन्नः
गण्डाभोगे पुलकपटलं मूर्च्छना चेतना च ॥ ४४ ॥ कोपं तत उपगतां हन्त रात्रिं कृपाणीं चन्द्रं चक्रं वि-
विधुरा तारकापङ्क्तिमुग्राम् । तूणीरान्तर्गतशरतति
स्पृष्टभागां संनद्धास्त्रं कलयति पुनर्मन्मथं रात्रि-
॥ ४५ ॥ लीलावल्लीभवनकुहरे पत्ररन्त्राचकोरीचक्र-
शशिकरकणं वीक्ष्य मूर्च्छामुपैति । लीलारामाभि-
रितात्का कथा सा विमेति खालापेभ्यश्चकितनयना
कोमलेभ्यः ॥ ४६ ॥ व्यजनमरुतः आसश्रेणीमि-
चिन्वते मलयजरसो धाराबाष्पं प्रपञ्चयितुं प्रभुः ।
शयनं कामाख्याणां करोति सहायतां द्विरुणगरिमा
न्मादः कथं नु विरंसति ॥ ४७ ॥ विषयविधुरा
आसानिला ग्लपिताधरास्तनुरपि शृशं म्लाना लूनेव
मञ्जरी । अपि च लवलीपाकोद्भेदाभिरामवदावदः
कुचयोर्मूले गण्डे च कश्चन पाण्डिमा ॥ ४८ ॥
मपि कृतप्रत्यावृत्तौ प्रिये स्थलितोत्तरे विरहकृपाया
व्याजं प्रकल्पितमश्रुतम् । असहनसखीश्रोत्रप्रा-
ससंभ्रमं प्रचलितदृशा शून्ये गेहे समुच्छसितं
॥ ४९ ॥ तन्वज्ज्या गुरुसंनिधौ नयनजं यद्गारि-
म्मितं तेनान्तर्गलितेन मन्मथशिखी सिक्तो विवोरो-
मन्ये तस्य निरस्यमानकिरणस्यैषा मुखेनोद्गता आसा-
समागतालिसरणिव्याजेन धूमावली ॥ ५० ॥ मुग्धा
समागते प्रियतमे तत्पाणिस्पर्शेन रोमाञ्चक्षितया
लतया संभाव्य कोपात्किल । मा वा वल्लभ संसृ-
सहसा शून्यं वदन्ती मुहुः सख्या नो हसिता सचिन्ता
त्संशोचिता प्रत्युत ॥ ५१ ॥ शीघ्रं भूमिद्वहे गृह्णा-
प्राणैः किमु क्रीडसि प्राप्तां पश्यसि किं न दैवहतिकां न-
गवाक्षोदरे । इत्थं मन्मथतीव्रसंस्वरजुषो गेहेषु बा-
मुद्वच्छन्ति कुरङ्गलाञ्छनभयादीनाः सखीनां गिर ॥ ५२ ॥
शय्या पुष्पमयी परागमयतामङ्गार्पणादश्रुते ताम्बूल-
तालवृन्तनलिनीपत्राणि दाहोष्मणा । न्यस्तं च
मण्डले मलयजं शीर्णान्तरं दृश्यते काथादाशु भवन्ति
लमुखा भूषामृणालाङ्कुराः ॥ ५३ ॥ आदातुं सङ्क-
ऽपि कुसुमे हस्ताग्रमालोहितं लाक्षारञ्जनवार्तायापि
रक्तं तलं पादयोः । अङ्गानामनुलेपनस्वरणमप्यल-
नते

वियोगिन्या अवस्थावर्णनम्, वियोगिनो विप्रलापाः

२७७

हृताधीरदशः किमन्यदलकामोदोऽपि भारायते
१४ ॥ अङ्गासङ्गिमृणालकाण्डमैयते मृङ्गावलीनां रचं
मौक्तिकमिन्द्रनीलसरणिं श्वासानिलाद्वाहते । क्षिप्ता सा
मृणालकापि कुचयोर्धत्ते क्षणं दीर्घतां तैसायःपतिताम्बु-
जतले धाराम्बु संलीयते ॥ ५५ ॥ केशैः कोमलमा-
मपि चिरं या विभ्रती खिद्यते या गात्रेषु घनं विले-
न्यत न वोढुं क्षमा । दीपस्यापि शिखां न
मवने स्वमेऽपि या वीक्षितुं तापं सा विरहानलस्य
सोढुं कथं शक्यते ॥ ५६ ॥ उद्धूयेत तन्मूलतेति
नो वीज्यते स्फोटः स्यादिति नाङ्गकं मलयज-
मामासा सिच्यते । स्यादस्यातिभरात्परामव इति
मुखा पलवारोपो वक्षसि तत्कथं वरतनोराधिः समा-
स्य ॥ ५७ ॥ निःश्वासानलविद्धदन्तवसना नेत्राम्बु-
जतनी हस्तन्यस्तकमोलदीनवदना हारैकभूषावती ।
गात्रासपदेन तुङ्गजघना विसंसिनीं वेणिकामास्ते स्थण्डिल-
गण्डमुधुरधामालसैरङ्गकैः ॥ ५८ ॥ क्षामक्षामकपोल-
कासुरः काठिन्यमुक्तस्तनं मध्यः क्लान्ततरः प्रकाम-
विभ्रंसां लुविः पाण्डुरा । शोच्या च प्रियदर्शना च
क्षयनेयमालक्ष्यते पत्राणामिव शोषणेन मरुता स्पृष्टा
सुखी गणवी ॥ ५९ ॥ कर्पूराम्बुनिषेकभाजि सरसैरम्भो-
दलेन दलेरास्तीर्णेऽपि विवर्तमानवपुषः सस्तस्रजि सस्तरे ।
हृताधीरदशः किमन्यदभवत्सा काप्यवस्था तदा यस्या-
सपन्नचम्पकदलप्रेण्यादि वहीयते ॥ ६० ॥ आली-
तमिन्द्राग्निनीदलचलत्सर्वाङ्गमङ्गीकृतस्वाङ्गालिङ्गनमर्मरीकृत-
लोचनोवालिशय्या चिरात् । चैतन्यं कथमप्युपेत्य शनकै-
र्यस नेत्राब्जलं बाला केवलमेव शून्यहृदया शून्यं
ममति ॥ ६१ ॥ न क्रीडासु कुतूहलं वितनुते नालं-
सादरा नाहारेऽपि च सस्पृहा न गणयत्यालापलोलां
मम । बाला केवलमङ्गकैरनुकलक्षामैर्विविक्तस्थले ध्या-
नमेव किं किंचिदन्तरधुना निःस्पन्दमास्ते सदा ॥ ६२ ॥
न सखीजनः परिजनः प्रागल्भ्यभूमिर्न वा वात्स-
ल्यमिव वितस्फुटवयोवस्थाविशेषो गुरुः । आयाता नव-
मपि मलकूराः शरद्धासराः कस्याख्यातु नितम्बिनी
प्रह्लावस्यानन्दः स्य जनुः ॥ ६३ ॥ दुःखं दीर्घतरं बह-
वि सखीवर्गाय नो भाषते शैवालैः शयनं सृजत्यपि पुनः
न वा लज्जया । कण्ठे गद्गदवाचमश्नति दृशा धत्ते न बा-
धते सतापं सहते यदम्बुजमुखी तद्वेद चेतोमवः ॥ ६४ ॥

कण्ठे मौक्तिकमालिकाः स्तनतटे कर्पूरमच्छं रजः सान्द्रं
चन्दनमङ्गके वलयिताः पाणौ मृणालीलताः । तन्वी नक्त-
मियं चकास्ति तनुनी चीनांशुके विभ्रती शीतांशोराधिदेव-
तेव गलिता व्योमाग्रमारोहतः ॥ ६५ ॥

वियोगिनो विप्रलापाः

यदि प्रियावियोगेऽपि रच्यते दीनदीनकम् । तदिदं दग्ध-
मरणमुपयोगं क यास्यति ॥ १ ॥ दिव्यचक्षुरहं जातः सरा-
गेणापि चक्षुषा । इहस्थो येन पश्यामि देशान्तरगतां प्रियाम्
॥ २ ॥ नपुंसकमिति ज्ञात्वा तां प्रति प्रहितं मनः । तनु तत्रैव
रमते हृताः पाणिनिना वयम् ॥ ३ ॥ न मे दुःखं प्रिया दूरे
न मे दुःखं हृतेति सा । एतदेवानुशोचामि वयोऽस्या ह्यतिव-
र्तते ॥ ४ ॥ यदि स्मरामि तन्वङ्गीं जीविताशा कुतो मम । अयं
विस्मृत्य जीवामि जीवितव्यसनेन किम् ॥ ५ ॥ सुखं तस्याः
स्मितस्मेरं किंचिदंश्चलसंघृतम् । मदालोकनलोलाक्षं स्मृत्वा
मन्ये मुग्धा मुग्धा ॥ ६ ॥ तद्वियोगसमुत्थेन तच्चिन्तावि-
पुलाचिषा । रात्रिदिवं शरीरं मे दहते मदनाग्निना ॥ ७ ॥
विशालाक्ष्याः कटाक्षेण विकृष्टं रश्मिनेव मे । हृदयं किं
करिष्यामि न पुनर्विनिवर्तते ॥ ८ ॥ सति प्रदीपे सत्यग्नौ
सत्सु तारारवीन्दुषु । विना मे मृगशावाक्ष्या तमोभूतमिदं
जगत् ॥ ९ ॥ दत्त्वा कटाक्षमेणाक्षी जग्राह हृदयं मम ।
मया तु हृदयं दत्त्वा गृहीतो मदनम्वरः ॥ १० ॥ अपूर्वो
दृश्यते वह्निः कामिन्याः स्तनमण्डले । दूरतो दहते गात्रं
हृदि लग्नस्तु शीतलः ॥ ११ ॥ भ्रूचापवर्षां सुमुखी याव-
न्नयति वक्रताम् । तावत्कटाक्षविशिष्टैर्मिथ्यते हृदयं मम
॥ १२ ॥ मनः प्रकृत्यैव चलं दुर्लभ्यं च तथापि मे ।
कामेनैतत्कथं विद्धं समं सर्वैः शिलीमुखैः ॥ १३ ॥ या
जयश्रीर्मनोजस्र यया जगदलंकृतम् । यामेणाक्षीं विना प्राणा
विफला मे कुतोऽद्य सा ॥ १४ ॥ अरविन्दमिदं वीक्ष्य
खेलखञ्जनमञ्जुलम् । स्मरामि वदनं तस्याश्चर्यं चञ्चललो-
चनम् ॥ १५ ॥ स्पर्शः स्तनतटस्पर्शो वीक्षणं वक्रवीक्षणम् ।
तस्याः केलिकथालापसमयः समयः सखे ॥ १६ ॥ कुतः
प्रेमलवोऽप्यस्ति खले मे हृदये खलु । सुन्दरीं तांमना-
लोक्य यदहं प्राणिमि प्रिय ॥ १७ ॥ नूनमयं मे पापः
कान्ताविरहो रसायनीभूतः । वर्षसहस्रान्यधिकाक्षयामि
कथमन्यथा दिवसान् ॥ १८ ॥ संगमविरहवितर्के वरमिह
कथमन्यथा दिवसान् ॥ १८ ॥ संगमविरहवितर्के वरमिह

१ रोदनं क्रियते. २ अतीन्द्रियज्ञानवान्. ३ वक्षिताः. ४ सितेन
हास्येन स्मेरं प्रसन्नम्. ५ वक्ष्याञ्जलेनावगुण्ठितम्. ६ अघृतम्.
७ व्यर्थम्. ८ जीवनसाधकसायनरूपो जातः.

विरहो न संगमस्तस्याः । सङ्गे सैव तथैका त्रिमु-
वनमपि तन्मयं विरहे ॥ १९ ॥ अनिशमपि मकरकेतुर्म-
नसो रुजमावहन्नभिमतो मे । यदि मदिशयतनयनां ताम-
धिकृत्य प्रहरतीति ॥ २० ॥ देवादहमत्र तथा चपलयत-
नेत्रया विद्युत्तश्च । अविरलविलोलजलदः कालः ससुपा-
गतश्चायम् ॥ २१ ॥ खेरं विधाय नयनं विकसितमिव
नीलमुपलं मयि सा । कथयामास कृशाङ्गी मनोगतं निखि-
लमाकृतम् ॥ २२ ॥ आनन्दममन्दमिमं कुवलयदललोचने
ददासि त्वम् । विरहस्त्वयैव जनितस्तापयतितरां शरीरं मे
॥ २३ ॥ तस्यां सुतनुसरसां चेतो नयनं च निष्पतितम् ।
चेतो गुरु तु निमग्नं लघु नयनं सर्वतो भ्रमति ॥ २४ ॥
निष्कासयन्त्यनेके सागरसरिद्रम्बुपूरपरिपतितम् । हृदयहृदे
निमग्नमिन्दुमुखी मा बहिः कुरुताम् ॥ २५ ॥ दर्शन-
पथमुपयाता यदवधि मदिशयतेक्षणा संहसा । तदवधि
हृदयेनाहं मदनेषुभयादिश्रोमुक्तः ॥ २६ ॥ अपसरति न
चक्षुषो मृगाक्षी रजनिरियं च न याति नैति निद्रा । प्रह-
रति मदनेऽपि दुःखितानां वत बह्विशोऽभिमुखीभवन्त्य-
पायाः ॥ २७ ॥ पुनरपि मिलनं यदाकदाचिद्वियतमया
कृपया भवेद्विधातुः । हरिरिव करवै हृदि प्रतिष्ठाभिह रमणीं
तनवै तनोरभिन्नाम् ॥ २८ ॥ स्खलदंशुकमव्यवस्थितारं
क्षितकान्ति क्षपिताधरप्रवालम् । असमाप्तनकारमासशोभं
हरिणाङ्गं हरिणीदृशः सरामः ॥ २९ ॥ अघृतपरिपतन्निचोल-
बन्धं सुषितनकारमवक्रदृष्टिपातम् । प्रकटहसितमुन्नतास-
विम्बं पुरसुदृशः सरचेष्टितं सरामि ॥ ३० ॥ नयनेन निरी-
क्षिता नताङ्गी हृदये हन्त पतत्रिणः पतन्ति । विषमा विष-
मांयुधव्यथासौ परिभूयेत परः परापराधैः ॥ ३१ ॥ यत्राकृति-
स्तत्र गुणा वसन्ति नैतद्वि सम्यक्कविभिः प्रणीतम् । येनातिचा-
र्वज्रयपि मे हृदिस्था दुनोति गात्रं विरहे प्रियासौ ॥ ३२ ॥
पञ्चसायकमहेन्द्रजादिना पाणिपद्मसमुदक्षिता स्वयम् ।
मोहनाय मनसः प्रगल्भते पिच्छिकेव मम चक्षलेक्षणा
॥ ३३ ॥ दूरमस्तु दरघूर्णिततारं शारदेन्दुमुखवीक्षण-
मक्ष्णोः । एतदेव मम पुण्यमगण्यं यत्कृशोदरि दृशोरतिथि-
स्त्वम् ॥ ३४ ॥ प्रसति कोऽपि विमोहविधुंतुदो हृदय-
चन्द्रमसं मम दारुणः । तदपि हन्त तदन्तरशायिनी लगति
त्रिहृष्टगीव मृगोक्षणा ॥ ३५ ॥ असुलभा सकलेन्दुमुखी
च सा किमपि चेदमनङ्गविचेष्टितम् । अभिमुखीध्रिव वान्छित-
सिद्धिषु व्रजति निर्वृतिमेकैपदे मनः ॥ ३६ ॥ तसे महा-
विरहवह्निशिखावलीभिरापाण्डुरस्तनतटे हृदये प्रियायाः ।

१ शृष्टिसिद्धिः २ संतोषः

मन्मार्गवीक्षणनिवेशितदीनदृष्टेर्नूनं छमच्छमिति वाष्प-
पतन्ति ॥ ३७ ॥ कान्तामुखं सुरतकेलिविमर्दखेदसं-
घर्मकणविच्छुरितं रतान्ते । आपाण्डुरं विलसदर्धनिरीक्षितं
संस्मृत्य हे हृदय किं शतधा न यासि ॥ ३८ ॥ अथा-
तत्प्रचलकुण्डलमृष्टगण्डं वक्त्रं सरामि विपरीतरताभिधौ ।
आन्दोलनश्रमजलस्फुटसान्द्रविन्दुमुक्ताफलप्रकरविच्छुरितं
प्रियायाः ॥ ३९ ॥ निद्रार्धमीलितदृशो मदमन्यराणि नय-
नं वदन्ति न च नाम निरर्थकानि । अद्यापि मे मृगदं-
मधुराणि तस्यास्तान्यक्षराणि हृदये किमपि ध्वनन्ति ॥ ४० ॥
अद्यापि तां कनकचम्पकदामगौरीं फुल्लारविन्दनयनां ल-
रोमराजिम् । सुसोत्थितां मदनविह्वलालसाङ्गीति-
प्रमादगलितामिव चिन्तयामि ॥ ४१ ॥ अद्यापि सा मदी-
संप्रति वर्तते मे रात्रौ मयि क्षुतवति क्षितिपालयुक्ता
जीवेति मङ्गलवचः परिहृत्य कोपात्कर्णे कृतं कनकप-
नालपन्त्या ॥ ४२ ॥ आसन्नमार्गमतिलङ्घ्य नतेन म-
पश्चात्प्रसङ्गवलितेन मुखेन यान्त्या । आरोपिताः कलिते-
मयि पङ्कजाक्षया साकूतहासमनतिप्रकटाः कटाक्षाः ॥ ४३ ॥
राजल्लालटफलका कमनीयकूजत्काक्षीगुणप्रणयिनी कृ-
केरापक्षा । हा किं करोमि मम सा हृदयं प्रविष्टा नाराज-
ष्टिरिव पुष्पशिलीमुखस्य ॥ ४४ ॥ यत्र क्षिपामि दृग्ग-
दिदृक्षयाहं तत्रागतः स्फुरति केवलमेतदेव । तद्वद्वि-
म्बरुणाधरलोभनीयं ते लोचने तदलसालसमीक्षितं
॥ ४५ ॥ मन्दसितेन मधुराधरपल्लवेन कुम्भोन्नमलुचवोर-
कृशोदरेण । विद्युन्निभाङ्गलतया च विचिन्त्यमाना चे-
धुनोति च धिनोति च चक्षलाक्षी ॥ ४६ ॥ तामिन्दुमुख-
मुखीं मुचिरं विभाव्य चेतः कथं कथमपि व्यपवर्तते मे ।
लज्जां विजित्य विनयं विनिवार्य धैर्यमुन्मथ्य मन्थरविवेक-
काण्ड एव ॥ ४७ ॥ यद्विस्मयस्तिमितमस्तमितान्यथाव-
नन्दमन्दममृतप्लवनादिवाभूत् । तत्संनिधौ तदधुना ह-
मदीयमङ्गारचुम्बितमिव व्यथमानमास्ते ॥ ४८ ॥ पश्याति
तामित इतः पुरतश्च पश्चादन्तर्बहिः परित एव विवर्त-
नाम् । उद्बुद्धमुग्धकनकाब्जनिभं वहन्तीमासक्ततिर्यग्ग-
तदृष्टि वक्रम् ॥ ४९ ॥ लीलासितेन शुचिना मृदुनोदितेन
व्यालोकितेन लघुना गुरुणां गतेन । व्याजृम्भितेन जपनेन
च दर्शितेन सा हन्ति तेन गलितं मम जीवितेन ॥ ५० ॥
यान्त्या मुहुर्वलितकंधरमाननं तदाघृतघृन्तशतपत्र-
वहन्त्या । दिग्धोऽमृतेन च विषेण च पक्षमक्षया ग-
निखात इव मे हृदये कटाक्षः ॥ ५१ ॥ तां हेमचम्पक-

१ मन्त्रानि.

वियोगिनो विप्रलापाः

२७९

मृगशावकाक्षीं पार्श्वे स्थितां च पुरतः परिवर्तमानाम् ।
 पञ्चात्त्या दशदिशासु परिस्फुरन्तीं पश्यामि तन्मयमहो
 बुधं किमेतत् ॥ ५२ ॥ अद्यापि तिष्ठति दशोरिदमुत्तरीयं
 वतुं पुरः स्तनतटात्पतितं प्रवृत्ता । वाचं निशम्य नयनं
 नयनं भवेति किञ्चित्ता यदकरोत्क्षितमायताक्षी ॥ ५३ ॥
 एकासुधाकरमुखी तरलायताक्षी सस्मेरयौवनतरङ्गितविभ्र-
 गाशा । तत्किं करोमि कथमत्र तनोमि मैत्रीं तत्स्वीकृति-
 वतिकरो क इहाम्युपायः ॥ ५४ ॥ यान्त्याः सरः सलिल-
 केतिकुतूहलाय व्याजादुपेत्य मयि वर्तमनि वर्तमाने ।
 अन्तःस्थितद्युतिचमत्कृतिदत्तारङ्गैरङ्गीकृतं किमपि वामदृशः
 नारामि ॥ ५५ ॥ मन्दादरः कुसुमपत्रिषु पेलवेषु नूनं
 निर्मलमदनः पवनान्धमघ । हारप्रकाण्डसरलाः कथमन्य-
 वासी आसाः प्रनर्तितदुकूलदशाः सरन्ति ॥ ५६ ॥ पीतो यतः
 प्रभृति कामपिपासितेन तस्या मयाधररसः प्रचुरः प्रियायाः ।
 कृष्णा ततः प्रभृति मे द्विगुणत्वमेति लावण्यमस्ति बहु तत्र
 किमप्यपूर्वम् ॥ ५७ ॥ अलसविलसितानामुल्लसद्भूलतानां
 मृगमुकुलितानां प्रान्तविस्तारितानाम् । प्रतिनयननिपाते
 किञ्चिदकुक्षितानां विविधमहमभूवं पात्रमालोकितानाम्
 ॥ ५८ ॥ अलसवलितमुग्धस्निग्धनिस्पन्दमन्दैरधिकविक-
 रदन्तर्विषयसेरतारैः । हृदयमशरणं मे पक्ष्मलाक्ष्याः
 शय्येषुपहतमपविद्धं पीतन्मुन्मूलितं च ॥ ५९ ॥ क्रमसर-
 णिकठप्रक्रमोच्छासितोरस्तरलितवलिलेखासूत्रसर्वस्वमखाः ।
 शिरस्यतिचिरमुच्चैरप्रपादाङ्गुलीभिः करकलितसखीकं मां
 प्रियोः सप्रमि ॥ ६० ॥ श्रीढायोगान्नेतवदनया संनि-
 वने गुरुणां बद्धोत्कम्पस्तनकलशया मैनुमन्तर्निर्गुह्य ।
 प्रियेयुक्तं किमिव न तया यत्समुत्सृज्य बाष्पं मय्यासक्त-
 वन्तिहरिणीहारिनेत्रत्रिभागाः ॥ ६१ ॥ वारंवारं तिरयति
 लोचनद्वयं बाष्पपूरस्तसंकलपोपहितजडिम स्तम्भमभ्येति
 यन्म । सद्यः स्विद्यन्नयमविरतोत्कम्पलोलाङ्गुलीकः पाणि-
 र्देशविधिषु नितरां वर्तते किं करोमि ॥ ६२ ॥ हा हा
 वैति स्फुटति हृदयं संसते देहबन्धः शून्यं मन्ये जगद-
 मितान्मलमन्तर्ज्वलामि । सीदन्नध्वेतमसि विधुरो मज्ज-
 नीवान्तरात्मा विष्वब्धोहः स्थगयति कथं मन्दभाग्यः करोमि
 ॥ ६३ ॥ ऊरु रम्भा दृगपि कमलं शेवलं केशपाशो वक्रं
 मज्जो लपितममृतं मध्यदेशो मृणालम् । नाभिः कूपो वलि-
 म्पि सरिसल्लवः किं च पाणिर्यस्याः सा चेदुरसि न कथं
 रत्न तापस्य शान्तिः ॥ ६४ ॥ प्रासादे सा दिशि दिशि
 यथा श्रुतः सा पुरः सा पर्यङ्के सा पथि पथि च सा

तद्वियोगातुरस । हंहो चेतः प्रकृतिरपरा नास्ति मे कापि
 सा सा सा सा सा सा जगति सकले कोऽयमद्वैतवादः
 ॥ ६५ ॥ कुन्दं दन्तैर्मधु निगदितैः षट्पदं दृग्विलासैरभि-
 हासैरमृतलहरीं कुन्तलैरम्बुवाहम् । इन्दोर्विभवं वदनश-
 शिना पङ्कजं च स्तनाभ्यां त्वं जित्वा तान्वससि
 हृदये तेन मां विद्विषन्ति ॥ ६६ ॥ स्वप्ने दृष्टा किमपि
 पिशुनाशङ्कया नैव पृष्टा स्पृष्टा नीची न खलु मयतः किङ्कि-
 णीनिकणानाम् । आश्लेषाय स्पृहयति मयि द्राम्यरंसीदसीमा
 निद्रामुद्रा शिव शिव दशोरीदशो दुर्विपाकः ॥ ६७ ॥ दलति
 हृदयं गाढोद्वेगं द्विधा न तु मघते बहति विकलः कायो
 मोहं न मुञ्चति चेतनाम् । ज्वलयति तनूमन्तर्दाहः करोति
 न भस्मसाधहरति विधिर्मर्मच्छेदी न कुन्तति जीवितम्
 ॥ ६८ ॥ जगति जयिनस्ते ते भावा नवेन्दुकलादयः प्रकृ-
 तिमधुराः सन्त्येवान्ये मनो मदयन्ति ये । मम तु यदियं
 याता लोके विलोचनचन्द्रिका नयनविषयं जन्मन्येकः स
 एव महोत्सवः ॥ ६९ ॥ मयि सकपटं किञ्चित्कापि प्रणी-
 तविलोचने किमपि नयनं प्राप्ते तिर्यग्विजृम्भिततारकम् ।
 स्थितमुपगतामालीं दृष्ट्वा सलज्जमवाधितं कुवलयदृशः सेरं
 सेरं सारामि तदाननम् ॥ ७० ॥ हृदयमिषुभिः काम-
 स्थान्तः सशल्यमिदं सदा कथमुपलभे निद्रां स्वप्ने समागम-
 कारिणीम् । न च सुवदनामालेरूपेऽपि प्रियामसमाप्य तां
 मम नयनयोरुद्वाष्यत्वं सखे न भविष्यति ॥ ७१ ॥ कुसुम-
 शयनं न प्रत्यग्रं न चन्द्रमरीचयो न च मलयजं सर्वाङ्गीणं
 न वा मणियदृश्यः । मनसिजरुजं सा वा दिव्या ममालम-
 मोहितुं रहसि लघयेदारब्धा वा तदाश्रयिणी कथा ॥ ७२ ॥
 ईदमेशिशिरैरन्तस्तापाद्विर्वर्णमणीकृतं निशि निशि मुजन्त्य-
 स्तापाङ्गप्रवर्तिभिरशुभिः । अनतिलुलितैर्ज्याघाताङ्कं मुहुर्मणि-
 बन्धनात्कनैकवलं सत्तं सत्तं मया प्रतिसार्यते ॥ ७३ ॥
 कदा कान्तागारे परिमलमिलसुषुप्शयने शयानः श्यामायाः
 कुचयुगमहं वक्षसि वहन् । अये स्निग्धे मुग्धे चपलनयने
 चन्द्रवदने प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिपमिव । नेष्यामि दिवसान्
 ॥ ७४ ॥ तथा गाढं मुक्तो भुवि धनुषि संधाय निशितः
 कटाक्षेषुर्बान्यैः सह पठनयोग्यः शरणैः । पतन्गात्रे गात्रे
 परममृतमालौदिव तदा दवीयानधाय दलयति पुनर्न व्रण-
 यति ॥ ७५ ॥ तदा मुग्धं वक्रं किसलयसखः सोऽधरमणि-
 विशाले ते नेत्रे स्तनभरनता सा तनुलता । सलीलं तयातं

१ कनकवल्लभमिलयः २ उष्णोः अक्षुभिरित्यनेन संबन्धः ३ अन्ध-
 न्तरे विरहजन्यतापादेतोः ४ विवर्णा हीनवर्णा मणयो यस्यैवेवंविधं
 कृतम् ५ नेत्रप्रान्तः ६ मौर्वीवर्षणजन्यः किणः ७ सुवर्णकङ्कणम्
 ८ वारंवारं गलितम्

१ उष्णः २ नम्रमुखत्वेन ३ क्रोधम् ४ रुद्धः

जननयनसंजीवनसुधा प्रिया सा सा सा सेत्यजनि हृदयं
तन्मयमहो ॥ ७६ ॥ कटाक्षेणापीपक्षणमपि निरीक्षेत यदि
सा तदानन्दः सान्द्रः स्फुरति निहताशेषविषयः । सरोमा-
क्षोदक्षकुचकलशनिर्मिन्नवसनः परीरम्मारम्भः क इव भवि-
ताम्नोरुहदृशः ॥ ७७ ॥ पुरस्ताद्गच्छन्ती सह सहचरीभिः
प्रियतमा ममालापं श्रुत्वा सचकितपरावृत्तवदना । किमप्रे-
व्यासङ्गादहमहह यामीति विनयप्रणालीमालीनां यदकृतं
तदन्तर्व्ययति ॥ ७८ ॥ समुत्तीर्णे तन्व्या निशितनयना-
न्तेन श्रुदिते स्तनद्वन्द्वसन्दैः सितलवसुधाभिः प्लुतमति ।
मदन्तःकेदारे मदनकुषिकारेण जनिता चिरादाशवल्ली
किमिति न फलं हन्त रुमते ॥ ७९ ॥ विलीयेन्दुः साक्षा-
दधुतरसवापी यदि भवेत्कलङ्कस्तत्रत्यो यदि च विकचेन्दी-
वरवनम् । ततः स्नानक्रीडाजनितजडभावैरवयवैः कदाचिन्सु-
क्षेयं मदनशिखिपीडाव्यतिकरम् ॥ ८० ॥ परागैः कार्पूरै-
स्तुहिनसलिलैश्चान्दरसैः सुधाभिर्ज्योत्स्नाभिः स्नपितमिव यः
प्रागकृत माम् । स एवासौ मारः शिव शिव वियोगे मृगदृशः
करालं काकोलं किरति मयि कालानलमपि ॥ ८१ ॥ न
दूतीसंचारो न सरसपरोक्षोक्तिकलना न सांमुख्ये हासः क्वचि-
दपि न वाचां व्यतिकरः । अहो चित्रं चेतः क्षणपरिचिता-
लोकनवशान्सुदुर्घावंधावं व्रजति सुदृशं नो विरमति
॥ ८२ ॥ शरीरं क्षामं स्वादसति दयितालिङ्गनसुखे भवे-
त्सामं चक्षुः क्षणमपि न सा दृश्यत इति । तथा सार-
ङ्गाभ्यां त्वमसि न कदाचिद्विरहितं प्रसक्ते निर्वाणे हृदय-
मरितापं वहसि किम् ॥ ८३ ॥ दृगन्तव्यापारप्रबलनिगडेन
स्फुरदुरस्तटीकारागारे तव समुचितं वन्धनमिदम् । अरे
चेतस्त्यक्त्वा यदिह जनमाजन्मसुहृदं क्षणप्राप्तामेतामधर-
मधुलमेन भजसे ॥ ८४ ॥ विपत्तिन्धुं बन्धुं विगलितजलं
नेत्रयुगलं सशोकं भूलोकं भुवनवल्यं खेलनिलयम् ।
अनङ्गं नीरङ्गं विषटितघनं कोशमवनं विधातुं किं घातस्तव
हृदि न लज्जा प्रभवति ॥ ८५ ॥ न वक्षोजालेष्वभृति-
कुतुकानामवगमो न पीयूषस्वादसितवलिताचामनुभवः ।
न चासीन्मे तादृग्दृढपरिचयः पङ्कजदृशः कुतो हेतोस्तन्वी
क्षणमपि न निर्याति मनसः ॥ ८६ ॥ आः पात्री साम्भू-
तकधनप्रेमविस्फारितानां सत्रीडानां सकलकरणानन्दनाडि-
घमानाम् । तेषां तेषां हृदयनिहिताकूतनिष्यन्दिनेत्रव्यापा-
राणां पुनरपि तथा सुमुखो विभ्रमाणाम् ॥ ८७ ॥ तदङ्ग-
मपि नाम तत्सहजकान्तिपूराभूतं सुवर्णकदलीदलोद्दलितग-
र्भगौरं पुनः । कठोरमदनव्यथापिशुनपाण्डिमाधिष्ठितप्रवीय-

१ विकसितम्. २ शैलम्. ३ वक्षिः.

कुचमण्डलं परिरमेय वीक्षेय वा ॥ ८८ ॥ जाने कोपप-
ञ्चुखी प्रियतमा स्वप्नेऽद्य दृष्टा मया मा मा संस्पृश पाणि-
नेति रुदती गन्तुं प्रवृत्ता पुरः । नो यावत्परिरम्य चादु-
शतैराश्रासयामि प्रियां आतस्तावदहं शठेन विधिना निदा-
दरिद्रीकृतः ॥ ८९ ॥ याताः किं न मिलन्ति सुन्दरि पुन-
श्चिन्ता त्वया मत्कृते नो कार्या नितरां कृशसि कथयस्ते
सबाष्पे भयि । लज्जामन्थरतारकेण निपतत्यीताशुष-
चक्षुषा दृष्ट्वा मा हसितेन भाविमरणोत्साहस्तया सन्ति
॥ ९० ॥ आसा एव मृगीदृशो न गणिताः के नाम ह्यन्धा-
निलास्तीर्णा बाष्पपरम्परैव सरितां घृन्देषु कः क्षम्यः ।
सोढा कातरदृष्टिरेव कियती वज्राभिघातव्यथा प्रेमेवा-
सुपेक्षितो यदि तदा प्राणेषु कोऽनुग्रहः ॥ ९१ ॥ सा बाल-
वयमप्रगल्भमनसः सा स्त्री वयं कातराः सा पीनोत्तिय-
त्ययोधरयुगं धत्ते सखेदा वयम् । साक्रान्ता जघनसखेन
गुरुणा गन्तुं न शक्ता वयं दोषैरन्यजनाश्रयैरपटवो जाताः
स इत्यद्भुतम् ॥ ९२ ॥ प्रेमार्द्राः प्रणयस्पृशः परिचयाद्-
द्राढ्यरागोदयास्तास्ता मुग्धदृशो निसर्गमधुराश्रेष्ठा भवेयुर्मयि ।
यास्वन्तःकरणस्य बाह्यकरणव्यापाररोधी क्षणादाशंसपरि-
कल्पिताखपि भवत्यानन्दसान्द्रो लयः ॥ ९३ ॥ घन्या सा
गृहदेहली स्पृशति या तत्पादपद्मप्रभां जाता सा सखी
रसाद्विशति सा यस्यां विहारेच्छया । वन्द्यः कोऽपि स एव
यः खलु तथा नेत्रेण संभाव्यते धिग्धिग्वेधसमेधु मां यदन-
यज्ञैकं कथंचित्कथम् ॥ ९४ ॥ किं मे सद्गुरुसेवनैः प्रति-
दिनं किं व्योमकेशार्चनैः किं स्वादध्ययनेन वा सुरपुरप्राप्ता-
यवा किं फलम् । एतस्याः कुचकुम्भनिर्मरपरीरम्भप्रभावो-
द्भवसेदाम्मोभिरनङ्गबाहिरधुना निर्वापितो नो यदि ॥ ९५ ॥
तन्वी सा यदि गायति श्रुतिकटुर्वीणाध्वनिर्जायते यथाभि-
ष्कुरते सितानि मलिनैवालक्ष्यते चन्द्रिका । आस्ते म्लानभि-
वोत्पलं नवमपि साक्षेत्पुरो नेत्रयोस्तस्याः श्रीरवलोक्यते यदि
तडिदृष्टी विवर्णैव सा ॥ ९६ ॥ तानि स्पर्शसुखानि ते च
तरलस्निग्धा दृशोर्विभ्रमास्तद्वक्राम्बुजसौरभं स च सुधा-
सन्दी गिरां वक्रिमा । सा बिम्बाधरमाधुरीति विषयासङ्गेऽपि
मन्मानसं तस्यां लभसमाधि हन्त विरहव्याधिः कथं वर्तते
॥ ९७ ॥ तस्मिन्पद्मशरे सरे भगवता भर्गेण भस्मीकृते
जानाम्यक्षयसायकं कमलभूः कामान्तरं निर्ममे । यस्मासीधि-
रितस्ततश्च विशिखैरापुङ्खममात्मभिर्जातं मे विदल्यकदम्ब-
सुकुलस्योपमानं वपुः ॥ ९८ ॥ ज्योत्स्नी श्यामलिमानमान-
यत मोः सान्द्रैर्मधीकूर्चैर्कैर्मन्त्रं तन्मथ प्रयुज्य हरत भो-
तलानां सितम् । चन्द्रं चूर्णयत क्षणाच्च कणशः कृत्वा
शिलापट्टके येन द्रष्टुमहं क्षमे दश दिशस्तद्वक्रमुद्राङ्किता

॥ ९९ ॥ किं तिष्ठामि किमु ब्रजामि किमहं जागर्मि
विप्रामि किं किं जानामि किमु भ्रमामि किमु वा सुख्यामि
दुःख्यामि वा । किं नास्म्यसि किमित्यनल्पकलिते न कापि
पक्षे स्थितः प्राप्यानिर्वचनीयमेव कमपि श्रूरं विकारं सखे
॥ १०० ॥ आसीनः शयितः स्थितः प्रचलितः स्वप्नायितो
जागृतः पश्यन्मीलितलोचनो व्यवहरन्मौनं प्रपन्नोऽथवा ।
तां प्रेमाकुलवीक्षितां स्मितमुखीं सग्रीडमन्दागमां श्लिष्यन्तीं
प्रणयार्द्रमुग्धलपितां पश्यामि नक्तंदिनम् ॥ १०१ ॥ नीले-
न्दीवराङ्कया नयनयोर्बन्धूकबुद्ध्याधरे पाणौ पद्मधिया मधू-
ककुमुसभ्रान्त्या तथा गण्डयोः । लीयन्ते कनरीषु बान्धव-
जनव्यामोहजातस्पृहा दुर्वारा मधुपाः कियन्ति तरुणि
स्नानानि रक्षिष्यसि ॥ १०२ ॥ सा मे यद्यपि सुन्दरी भग-
क्तो मायेव चेतोमुवो न स्वप्ने न च जागरे नयनयोः पन्थान-
गसादिता । तामाकर्ण्य तथापि तादृशदशावैधुर्यमासेदुषी-
यान्दाद्रुतशोककौतुकमयत्रीडाकुलं मे मनः ॥ १०३ ॥ सा
तंचारचमकृतिर्नयनयोः स झूलताविभ्रमस्तद्विम्बाधरपाट-
लक्षितयुतस्यास्य सा वैखरी । सेयं चङ्क्रमचातुरी चरणयोः
शेष्यङ्गहारक्रमो दिष्ट्या तन्मम नेत्रपात्रमखिलं जायेत
जीवांसि च ॥ १०४ ॥ लीनेव प्रतिबिम्बितेव लिखिते-
वोकीर्णरूपेव च प्रत्युप्तेव च वज्रलेपघटितेवान्तर्निखातेव
च । सा नश्चेतसि कीलितेव विशिखैश्चेतोमुवः पक्षमि-
क्षितासंततितन्तुजालनिविडस्यूतेव लम्बा प्रिया ॥ १०५ ॥
सा विद्याधरकन्यका किमु भुवं पुण्यैः प्रपन्ना नृणां लावण्या-
मृतसागराद्विमथिता लक्ष्मीः किमन्योत्थिता । आ ज्ञातं
पनसारचन्दनमुघान्योत्सामृणालादिभिः प्रारब्धा हृदयं मम
प्रपथितं पौष्पेष्वी शाश्वरी ॥ १०६ ॥ हृत्वा पद्मवनद्युतिं
प्रियतमैवेयं दिनश्रीगता रागोऽस्मिन्मम चेतसीव सवितु-
र्निवेदधिकं लक्ष्यते । चक्राहोऽहमिव स्थितः सहचरीं
प्रापन्नलिन्हास्तटे संजाताः सहसा ममैव भुवनस्याप्यन्ध-
मप दिशः ॥ १०७ ॥ नेत्रे खञ्जनगञ्जने नवमुघाधारावु-
ग्रप गिरः पाणिः पद्मसहोदरः कंचरुचिः शैवालजालोपमा ।
कं कार्तिकपौर्णिमापतिसमं हारिद्रह्यं वपुस्त्वं यस्यै वलसे
मिलसिनि हृदा तेनैव तसं तपः ॥ १०८ ॥ आस्तां दूर-
तया तदीयवदनाम्भोजामृतास्वादनं नोदेत्येव मनोरथोऽपि
हृदये तत्संगमाशां प्रति । उत्कण्ठाशिथिलीकृताङ्गलतिकं
पीथेत मामेकदा सखेहं यदि सा सरोजवदना धन्योऽस्म्यहं
वसता ॥ १०९ ॥ निद्रे लोचनमुद्रणं विरचय स्वप्न त्वम-
प्यार प्राणाभिन्नतमां चिराद्वियतमां मञ्चेतसो गोचरम् ।
आतपो वृद्धाबुरोध न तथा कुर्या यथा प्रेयसीप्रौढाश्लेष-
मिष्टनेन भवतः क्रीडन्ति दुष्कीर्तयः ॥ ११० ॥ लज्जे-

वोद्धृता किमत्र कुलिशोद्विधा कगाटावली मर्यादैव विल-
ङ्घिता सखि पुनः केयं कलिन्दात्मजा । आक्षिप्ता खलु दृष्टि-
रेव किमियं व्यालावली वा पुनः प्राणा एव समर्पिताः सखि
पुनस्तस्मै किमेषा तनुः ॥ १११ ॥ सव्याजं तिलकालका-
न्विरलयल्लोलङ्गुलिः संस्पृशन्वारवारमुदक्ष्यन्कुचयुगप्रोदक्षि-
नीलाञ्चलम् । यद्भूमज्जतरङ्गिताक्षितदशा सावज्ञमालोकितं
तद्वर्वादवधीरितोऽसि न पुनः कान्ते कृतार्थीकृतः ॥ ११२ ॥
काकार्यं शशलक्ष्मणः क्व च कुलं भूयोऽपि दृश्येत सा
दोषाणां प्रशमाय नः श्रुतमहो कोपेऽपि कान्तं सुखम् ।
किं वक्ष्यन्त्यपकल्मषाः कृतधियः स्वप्नेऽपि सा दुर्लभा चेतः
स्वास्थ्यमुपैहि कः खलु युवा धन्योऽधरं पासति ॥ ११३ ॥
हा धिक् सा किल तामसी शशिसुखी दृष्टा मया
यत्र सा तद्विच्छेदरुजान्धकारितमिदं दग्धं दिनं कल्पि-
तम् । किं कुर्मः कुशले सदैव विधुरो धाता न चेत्तत्कथं
तादृश्यामवतीमयो भवति मे नो जीवलोकोऽधुना
॥ ११४ ॥ स्नाता तिष्ठति कुन्तलेश्वरसुता वारोऽङ्गराजस्व-
सुर्धूतै रात्रिरियं जिता कमलया देवी प्रसाद्या च । इत्य-
न्तःपुरसुन्दरीः प्रति मया विज्ञाय विज्ञापिते देवेनाप्रतिपत्ति-
मूढमनसा द्विधाः स्थितं नाडिकाः ॥ ११५ ॥ सा सौन्दर्य-
निधिर्विलासमवनं मीनध्वजसापि वा कान्तीनामधिदेवता-
धिकरणं माधुर्यसारस्य वा । तामुद्रीक्ष्य सखे तदादि गत-
वान्सर्वेन्द्रियाणामहं सार्धं तद्वतमानसेन गलितोत्साहः
किलानीशताम् ॥ ११६ ॥ तस्याः किं सुखपङ्कजं स्मितरुचा
चन्द्रद्युतेर्निन्दकं किं वा नेत्रयुगं कटाक्षचतुरं किं झूलता-
विभ्रमम् । किं वा स्निग्धमवेक्षितं मयि पुनर्यान्त्या सखीनां
पुरः किं किं संप्रति चिन्तयामि हृदये कामेन लक्ष्मीकृते
॥ ११७ ॥ शीतांशुर्विषसोदरः फणमृतां लील्यस्पदं चन्दनं
हारः क्षारपयोमवः प्रियमुहस्तङ्गेहं भासतः । इत्येषां
किमिवास्तु वस्तु मदनज्वालाविघाताय यद्वाद्याकारपरि-
भ्रमेण तु वयं तत्त्वत्यजो वक्षिताः ॥ ११८ ॥ जाने स्वप्न-
विधौ ममाद्यं खलुकोत्सेक्यं पुरस्तादभूत्स्येषु परिवेषमण्डल-
मिव ज्योत्स्नासपत्नं महः । तस्यान्तर्बनिस्तुषीकृतशर-
चन्द्रप्रमैरङ्गकैर्दृष्टा काप्यबला बलात्कुतवती सा मन्यथं
मन्यथम् ॥ ११९ ॥ सौमित्रे ननु सेव्यतां तरुलं चण्डां-
शुरुज्जम्भते चण्डांशोर्निशि का कथा रघुपते चन्द्रोऽयमु-
न्मीलति । वस्तैतद्विदितं कथं तु भवता धत्ते कुरङ्गं यतः
कासि प्रेयसि हा कुरङ्गनयने चन्द्रानने जानकि ॥ १२० ॥
पादाङ्गुष्ठेन भूमिं किंलयरुचिना सौपदेशं लिखन्ती भूयो-

भूयः क्षिपन्ती मयि सितशबले लोचने लोलतारे । वक्रं
ह्रीनेत्रमीषत्सुरदधरपुटं वाक्यगर्भं दधाना यन्मां नोवाच
किञ्चित्स्थितमपि पुरतो मानसं तद्वनोति ॥ १२१ ॥ चक्षुः-
प्रीत्या निषण्णे मनसि परिचयाच्चिन्त्यमानेऽभ्युपाये याते
रागे विवृद्धिं प्रविसरति गिरां विस्तरे दूतिकायाः । आस्तां
दूरे स तावत्सरमसदयितालिङ्गनानन्दलभस्तद्देहोपान्त-
रभ्यान्नमणमपि परां निर्धुतिं संतनोति ॥ १२२ ॥

मदनं प्रत्युक्तयः

अयमप्राप्तदुःखो यः स दुनोति न विषयः । त्वं सर
प्राप्तदाहोऽपि दहसीति किमुच्यते ॥ १२३ ॥ भवनेत्रभवो
वहिरद्यापि त्वयि मन्मथ । ज्वलतीवान्यथा किं ते
विशिखास्तत्कणा इव ॥ १२४ ॥ अद्यापि नूनं हरकोप-
वह्निस्त्वयि ज्वलत्यैव इवाभ्युपराशौ । त्वमन्यथा मन्मथ
मद्विधानां मस्त्रावशेषः कथमेवमुष्णः ॥ १२५ ॥ वृथैव
संकल्पशतैरजसमङ्ग नीतोऽसि मयातिवृद्धिम् । आकृष्य
चापं श्रवणोपकण्ठे मध्येव युक्तस्तव बाणमोक्षः ॥ १२६ ॥
क रुजा हृदयप्रमाथिनी क च ते विश्वसनीयमायुधम् ।
यदुतीक्ष्णतरं यदुच्यते तदिदं मन्मथ दृश्यते त्वयि ॥ १२७ ॥
अनुममार न मार कथं नु सा रतिरतिप्रथितापि पतिव्रता ।
अयमनाथवधूवधपातकी दयितयापि तयासि किमुज्झितः
॥ १२८ ॥ सुवनमोहनजेन किमेनसा तव परेत नभूव
पिशाचता । यदधुना विरहाधिमलीमसामभिमवन्मसि सर
मद्विधाम् ॥ १२९ ॥ सर चशंसतमस्त्वमतो विधिः
सुमनसः कृतवान्भवदायुधम् । यदि दृढं धनुरायसमाशुगं
तव सृजेन्नजगत्प्रलयं व्रजेत् ॥ १३० ॥ विधिरंजशममेध-
मवेक्ष्य ते जनमनः खलु लक्ष्यमकल्पयत् । अपि स
वज्रमदास्यत चेत्तदा त्वदिषुभिर्म्यदलिष्यदसावपि ॥ १३१ ॥
अपि विधिः कुसुमानि तवाशुगान्सर विधाय स निर्धुति-
मासवान् । अदित पञ्च हि ते स नियम्य तांस्तदपि तैर्वत
जर्जरितं जगत् ॥ १३२ ॥ सह तया सर भस्म झटित्यभूः
पशुपतिं प्रति यामिषुमग्रहीः । ध्रुवमभूदधुना वितनोः शरस्तव
कटुखर एव स पञ्चमः ॥ १३३ ॥ त्वमुचितं नयनार्चिषि
शंभुना सुवनशान्तिकहोमहविः कृतः । तव वयस्यमपास्य
मधुं मधुं हतवता हरिणा वत किं कृतम् ॥ १३४ ॥
बाणाधिमस्तकरुणो विकिरन्ममाङ्गे प्रायो न वेत्ति विषमालम्बर
स्वपीडाम् । संताप एव भवता किमु नान्वभावि चण्डीपते-
रलिकलोचनगोचरेण ॥ १३५ ॥ तव कुसुमशरत्वं शीतरश्मि-
त्वमिन्दोर्द्वयमिदमयथार्थं दृश्यते मद्विधेषु । विसृजति

हिमगमैरग्निमिन्दुर्मयूखैस्त्वमपि कुसुमबाणान्वैजसारीकरोषि
॥ १३६ ॥ हृदि विसलताहारो नायं मुञ्जंगमनायकः
कुवलयदलश्रेणी कण्ठे न सा गरलद्युतिः । मलयजस्त्रो नेत्रं
भस्म प्रियारहिते मयि प्रहर न हरभ्रान्त्यानङ्ग कुधा किमु
धावसि ॥ १३७ ॥ पाणौ मा कुरु चूतसायकमशुं या
चापमारोपय क्रीडानिर्जितविश्व मूर्च्छितजनाघातेन किं
पौरुषम् । तस्या एव मृगीदृशो मनसिजप्रेङ्खत्कटाक्षानलश्रेणी-
जर्जरितं मनागपि मनो नाद्यापि संधुक्षते ॥ १३८ ॥
रे रे निर्दयै दुर्निवार मदन प्रोत्फुल्लपङ्केरुहं बाणं संवृणु
संवृणु त्यज धनुः किं पौरुषं मां प्रति । कान्तासङ्गविधेया-
दुःखदहनज्वालावलीढं वपुः शूराणां मृतमारणे न हि परो
धर्मः प्रयुक्तो बुधैः ॥ १३९ ॥ आपुङ्खाग्रममी शरा मनसि
मे मग्नाः समं पञ्च ते निर्दग्धं विरहाग्निना वपुरिदं तैरेव
सार्धं मम । तत्कन्दर्प निरायुधोऽसि भवता जेतुं न शक्तः
परो दुःखी स्यामहमेक एव सकलो लोकः सुखं जीवतु
॥ १४० ॥ बाणाः पञ्च मनोभवस्य नियतास्तेषामसंख्यो
जनः प्रायोऽस्तद्विध एव लक्ष्य इति यल्लोके प्रसिद्धिं गतम् ।
दृष्टं तत्त्वयि विघ्नतीपमधुना यस्मादसंख्यैरयं विद्वः कामिजनः
शरैरशरणो नीतस्त्वया पञ्चताम् ॥ १४१ ॥ तद्विच्छेद-
कृशस्य कण्ठलुठितप्राणस्य मे निर्दयं क्रूरः पञ्चशरः शरैरति-
शितैर्मिन्दन्मनो निर्भरम् । शंभोर्भूतकृपाविधेयमनसः प्रोद्दाम-
नेत्रानलज्वालाजालकरालितः पुनरसावास्तां समस्तात्मना
॥ १४२ ॥ बाणान्संहर सुख कार्मुकलतां लक्ष्यं तव
व्यम्बकः के नामात्र वयं शिरीषकलिकाकल्पं यदीयं मवः ।
तत्कारुण्यपरिग्रहात्क्रूर दयामस्मिन्विधेये जने स्वामिन्मन्यथ
तादृशं पुनरपि स्वमाद्भुतं दर्शय ॥ १४३ ॥

चन्द्रं प्रत्युक्तयः

चण्डीशचूडामरण चन्द्र लोकतमोपह । विरहिप्राणहरण
कदर्यय न मां वृथा ॥ १४४ ॥ तारापते कुसुदिनीमनु-
कूलकान्तां पादेन पीडयसि कम्पयसि द्विजैतीन् । विद्वेषणा-
चरसि किं च वियोगिलोके नृक्तचरस्य भवतः करुणा
कुतः स्यात् ॥ १४५ ॥ किं रे विधो मृगदृशां सुखमद्वितीयं
राजीव दृष्यसि दृगम्बुजमन्यदेव । झङ्कारभावहसि भङ्गतुर्ग
तादृक्कर्मणि धिक् न पुनरीदृशमीक्षणीयम् ॥ १४६ ॥
अमिलषसि यदिन्दो वक्रलक्ष्मीं मृगाक्ष्याः पुनरपि
सकृदन्धौ मज्ज संक्षालयाङ्कम् । सुविमलमथ विन्मं
पारिजातस्य गन्धैः सुरमय वद नो चेत्त्वं क तस्या सुखं क
॥ १४७ ॥ रूतिर्दुग्धसमुद्रतो भगवतः श्रीकौस्तुभौ

१ लोका चक्षणा तारा कनीनिका ययोः २ लज्जया नम्रम्.
३ संतापयति. ४ बद्धाग्निः. ५ समुद्रे. ६ दैत्यविधेयम्. ७ असत्यम्.

१ वज्रवत्कठिनान्करोषि. २ वासुकिः. ३ निष्करुणः. ४ विकसितम्.
५ उपसंहारः. ६ विरहस्तवभावम्. ७ पक्षिणः; पक्षे-प्राक्षणावः.
८ रात्रिचरस्य; पक्षे-राक्षसस्य. ९ लज्जानमिलयर्थः. १० उत्पत्तिः.

वियोगिनो विप्रलापाः, वियोगिन्या विप्रलापाः

२८३

सोदरो सौहार्दं कुमुदाकरेषु किरणाः पीयूषधाराकिरः । स्पर्धा
ते वदनाम्बुजैर्गृह्यशां तत्स्थाणुचूडामणे हंहो चन्द्र कथं नु
सिञ्चसि मयि ज्वालासुचो रोचिषः ॥ १४८ ॥

पवनं प्रत्युक्तयः

उन्मीलनमुकुलकरालकुन्दकोशप्रच्योतद्वनमकरन्दगन्ध-
नन्धो । तामीषत्प्रचलविलोचनां नताङ्गीमालिङ्गपवन मम
स्युशाङ्गमङ्गम् ॥ १४९ ॥ व्याधूय यद्वसनमम्बुजलोचनाया
वक्षोजयोः कनककुम्भविलासभाजोः । आलिङ्गसि प्रसम-
मङ्गमशेषमस्या धन्यस्त्वमेव मलयाचलगन्धवाह ॥ १५० ॥

मेघं प्रत्युक्तयः

ओ मेघ गम्भीरतरं नद त्वं तव प्रसादात्सरपीडितं मे ।
संस्पर्शरोमाञ्चितजातरागं कदम्बपुष्पत्वमुपैति गात्रम् ॥ १५१ ॥
अमय जलदानम्भोगर्भान्प्रमोहय चातकान्कलय शिखिनः
केकोत्कण्ठान्कठोरय केतकान् । विरहिणि जने मूर्च्छां लब्ध्वा
विनोदयति व्यथामकरुण पुनः संज्ञाव्याधिं विधाय किमीहसे
॥ १५२ ॥ मलयमरुतां त्राता याता विकासितमल्लिका
परिमलमरो भग्नो ग्रीष्मस्त्वमुत्सहसे यदि । घन घटयितुं
निःश्रेष्ठं तं य एव निवर्तने प्रभवति गवां किं नश्छिन्नं स
एव धनंजयः ॥ १५३ ॥

अशोकं प्रत्युक्तिः

रक्तस्त्वं नवपल्लवैरहमपि श्लाघ्यैः प्रियाया गुणैस्त्वा-
मायान्ति शिलीमुखः सरधनुर्मुक्तास्तथा मामपि । कान्तापाद-
तलाहतिस्तव मुदे तद्वन्ममाप्यावयोः सर्वं तुल्यमशोक
केवलमहं धात्रा सशोकः कुतः ॥ १५४ ॥ रक्ताशोक कृशोदरी
क नु गता त्यक्त्वानुरक्तं जङ्गं नो दृष्टेति मुधैव चालयसि किं
वातावधूतं शिरः । उत्कण्ठाघटमानषट्पदघटासंघट्टदष्टच्छद-
त्तयादाहतिमन्तरेण भवतः पुष्पोद्गमोऽयं कुतः ॥ १५५ ॥

तमालं प्रत्युक्तिः

धन्यस्त्वमसि तमाल स्पृष्टस्तन्व्या लतावदनया यत् ।
अथ स्थावरजन्मा जातस्त्वं जङ्गमादधिकः ॥ १५६ ॥

मृणालहारं प्रत्युक्तिः

परिच्युतस्तत्कुचकुम्भमध्यात्किं शोषमायासि मृणालहार ।
न सुक्ष्मतन्तोरपि तावकस्य तत्रावकाशो भवतः किमु खाद्य
॥ १५७ ॥

मधुकरं प्रत्युक्तयः

वदनमिदं न सरोजं नयने नेन्द्रीवरे ह्येते । इह सविधे
सुगन्धशो मधुकर न मुधा परिभ्राम्य ॥ १५८ ॥ आत-
द्विरप्य भवता भ्रमता समन्तात्प्राणाधिका प्रियतमा मम
वीक्षिता किम् । ब्रूष किमोमिति सखे कृपयाशु तन्मे किं

१ रक्तवर्णः; पक्षे;—अनुरक्तः. २ अमराः; पक्षे;—बाणाः. ३ कान्ता-
पादपातः. 'पादाहतः प्रमदया विकसत्यशोकः'

किं व्यवसति कुतोऽस्ति च कीदृशीयम् ॥ १५९ ॥
चलापाङ्गां दृष्टिं स्पृशसि बहुशो वेपथुमतीं रहस्याख्यायीव
सनसि मृदु कर्णान्तिकचरः । करौ व्याधुन्वत्याः पिबसि
रतिसर्वस्वमधरं वयं तत्त्वान्वेषान्मधुकर हतास्त्वं खलु
कृती ॥ १६० ॥ उन्मीलजयनान्तकान्तिलहरीनिष्पीतयोः
केवलदामोदादवधारणीयवपुषोः कान्तासखे न क्षणम् ।
यत्कर्णोत्पलयोः स्थितेन भवता किंचित्समुद्रुञ्जितं आतस्तिष्ठति
कुत्र तत्कथय मे कान्तं प्रियाया मुखम् ॥ १६१ ॥

हंसं प्रत्युक्तिः

हंस प्रयच्छ मे कान्तां गतिरसास्त्वया हता । विमा-
वितैकदेशेन देयं यदभियुज्यते ॥ १६२ ॥

चकोरं प्रत्युक्तिः

चुलुकयसि चन्द्रदीधितिमविरलमश्रासि नूनमङ्गारान् ।
अधिकरणमुष्णमनयोः किमिह चकोरावधारयसि ॥ १६३ ॥

कृष्णसारं प्रत्युक्तिः

केहं स्वीकुरु कृष्णसार कथय कागान्मम प्रेयसी नो
जानासि यदावयोः समजनि व्यापारतो मित्रता । स्फूर्ति
यत्किल मण्डले हिमरुचेर्जातं त्वया लाञ्छनं मय्ये भास्कर-
मण्डले तदधुना दत्तः कलङ्को मया ॥ १६४ ॥

सारङ्गं प्रत्युक्तिः

रे सारङ्गा वनवसतयस्तत्त्वमारुह्यात यूयं कुत्राधीतं
त्रिभुवनमनोहारि चाश्वत्थमङ्गणोः । आं जानीमो गमनसमये
हन्त कान्तारसीमन्येकाकिन्याः कुवलयदृशो लुण्ठिता
यौवनश्रीः ॥ १६५ ॥

मयूरविषयकोक्तिः

मृदुपवनविभिन्नो मस्त्रियाया विनाशादनश्चिरकलापो
निःसपत्नोऽयं जातः । रतिविगलितवन्धे केसपाशे सुकेश्याः
सति कुसुमसनाये किं हरेदेष्ट बर्हः ॥ १६६ ॥

मुक्ताकलापं प्रत्युक्तिः

सूचीमुखेन सकृदेवं कृतव्रणस्त्वं मुक्ताकलाप लुठसि
स्तनयोः प्रियायाः । बाणैः सरस्य शतशो विनिकृत्तमर्मा
स्वप्नेऽपि तां कथमहं न विलोकयामि ॥ १६७ ॥

वियोगिन्या विप्रलापाः

हारो नारोपितः कण्ठे मया विस्फेपमीरुणा । इदानी-
मन्तरे जाताः पर्वताः सरितो दुभाः ॥ १ ॥ विभेमि सखि
संवीक्ष्य अमरीभूतकीटकम् । यस्यानादागते पुंस्त्वे तेन
सार्धं रतिः कथम् ॥ २ ॥ याः पश्यन्ति प्रियं स्वमे
धन्यास्ताः सखि योषितः । असां कं दु गते कान्ते गता निद्रापि
वैरिणी ॥ ३ ॥ यदीयबलमालोक्य गतः प्रेयान्वियुज्यते ।

१ सीतावियोगद्वयमानमानसस्य सर्ववैशमुक्तामणेः श्रीरामस्यो-
क्तिरियम्. २ वियोगः.

आलोकये कथं सख्यस्तस्य चन्द्रमसो मुखम् ॥ ४ ॥
 विरमत विरमत सख्यो नलिनीदलतालवृन्तपवनेन । हृदय-
 गतोऽयं वह्निर्झटिति कदाचिज्ज्वलयेव ॥ ५ ॥ अनल-
 स्तम्भनविद्यां सुभग भवाभियतमेव जानाति । मन्मथशराभि-
 तसे हृदि मे कथमन्यथा वसति ॥ ६ ॥ अजनि प्रतिदिन-
 मेषा कर्दमशेषा मदङ्गसङ्गेन । प्रतिनिशमपूरि पैम्पा दक्षिण-
 संपातिभिः सलिलैः ॥ ७ ॥ मदकलकृतान्तकासरखुरपुट-
 निर्धूतधूलिसंकाशम् । केतकरजो निवार्यं सखि यदि कार्यं
 मम प्राणैः ॥ ८ ॥ आलि बालिशतया बलिरसै दीयतां
 बलिमुजे न कदापि । केवलं हि कलकण्ठशिश्नमेष एव
 कुशलेषु निदानम् ॥ ९ ॥ गरलद्रुमकन्दमिन्दुबिम्बं करुणा-
 वारिजवारणो वसन्तः । रजनी सरभूपतेः कृपाणी करणीयं
 किमतः परं विधातः ॥ १० ॥ हन्तालि संतापनिवृत्तयेऽस्याः
 किं तालवृन्तं तरलीकरोषि । उच्चाप एषोऽन्तरदाहहेतुर्नत-
 त्रुवो न व्यजनापनोद्यः ॥ ११ ॥ वरमसौ दिवसो न पुन-
 र्निशा ननु निज्ञैव वरं न पुनर्दिनम् । उभयमेतदुपैत्वथवा
 क्षयं प्रियजनेन न यत्र समागमः ॥ १२ ॥ अहमिह स्थित-
 वत्यपि तावकी त्वमपि तत्र वसन्नपि मामकः । न तनु-
 संगम एव सुसंगमो हृदयसंगम एव सुसंगमः ॥ १३ ॥ वकुल-
 मालिकयापि मया न सा तनुरभूषि तदन्तरभीरुणा । तद-
 धुना विधिना कृतमावगोर्गिरिदरीनगरीशतमन्तरम् ॥ १४ ॥
 दहनजा न पृथुर्दवथुर्व्यथा विरहजैव यथा यदि नेदृशम् ।
 दहनमाशु विशन्ति कथं स्त्रियः प्रियमपासुमुपासितुमुद्धराः
 ॥ १५ ॥ कति न सन्ति जना जगतीतले तदपि तद्विरहा-
 कुलितं मनः । कति न सन्ति निशाकरतारकाः कमलिनी
 मलिनी रविणा विना ॥ १६ ॥ अरतिरियमुपैति नापि निद्रा
 गणयति तस्य गुणान्मनो न दोषान् । विगलति रजनी न
 संगमाशा व्रजति तनुस्तनुतां न चानुरागः ॥ १७ ॥ प्रियसखि
 न तथा पटीरपङ्को न च नलिनीदलमारुतोऽपि शीतः ।
 शमयति मम देहदाहमन्तः सपदि कथा हि यथा नरेन्द्र-
 सूनोः ॥ १८ ॥ एतानि निःसहतनोरसमञ्जसानि शून्यं
 मनः पिञ्चयन्ति गतागतानि । एते च तीतरवः प्रथयन्ति
 तापमालम्बितोल्बिततरुगल्पितैः प्रवालैः ॥ १९ ॥ अन्त-
 र्गता मदनवह्निशिखावली या सा बाधते किमिह चन्दन-
 चर्चितेन । यः कुम्भकारभवनोपरि पङ्कलेपस्तापाय केवल-
 मसौ न च तापशान्त्यै ॥ २० ॥ वत सखि कियदेतत्पश्य
 वैरं सरस्य प्रियविरहकृशेऽस्मिन्प्रागिलोके तथा हि । उपवन-
 सहकारोद्भासिभृङ्गच्छलेन प्रतिविशिखमनेनोद्वेकितं काल-

कूटम् ॥ २१ ॥ कलयति मम चेतस्तल्पमङ्गारकल्पं ज्वल-
 यति मम गात्रं चन्दनं चन्द्रकश्च । तिरयति मम नेत्रे
 मोहजन्मान्धकारो विकृतबहुविकारं मन्मथो मां दुनोति
 ॥ २२ ॥ रिपुरिव सखीसंवासोऽयं शिखीव हिमानिलो
 विषमिव सुधारश्मिर्यसिन्दुनोति मनोगते । हृदयमदये
 तस्मिन्नेवं पुनर्वलते बलात्कुवलयदृशां वामः कामो निकाय-
 निरङ्कुशः ॥ २३ ॥ ज्वलतु गगने रात्रौ रात्रावखण्डकलः
 शशी दहतु मदनः किं वा मृत्योः परेण विधास्यति । मम
 तु दयितः श्लाघ्यस्तातो जनन्यमलान्वया कुलममलिनं न
 त्वेवायं जनो न च जीवितम् ॥ २४ ॥ इदानीं तीव्रामिर्दहन
 इव भाभिः परिवृतो ममाश्चर्यं सूर्यः किमु सखि रजन्यामुद-
 यति । अयं मुग्धं चन्द्रः किमिति मयि तापं प्रकटयत्यना-
 थानां बाले किमिव विपरीतं न भवति ॥ २५ ॥ पिकाली
 वाचालीभवति बहुधाऽलीकवचने मृणाली व्यालीव व्यथय-
 तितरामङ्गमनिशम् । विषज्वालाजालं सखि किरति पीयूष-
 किरणो जगत्प्राणः प्राणानपहरति केयं परिणतिः ॥ २६ ॥
 मनोरागास्तीव्रं विषमिव विसर्पत्यविरतं प्रमाथी निर्धूमं
 ज्वलति विधुतः पावक इव । हिनस्ति प्रत्यङ्गं ज्वर इव
 गरीयानित इतो न मां त्रातुं तातः प्रभवति न चाम्बा न
 भवती ॥ २७ ॥ आदौ हालाहलद्रुतमुजा दत्तहस्तावलम्बो
 बाल्ये शंभोर्निटिलमहसा बद्धमैत्रीनिरुद्धः । प्रौढो राहोरपि
 सुखविषेणान्तरङ्गीकृतो यः सोऽयं चन्द्रस्तपति किरणैर्मा-
 मिति प्रसमेतत् ॥ २८ ॥ मञ्जीभूतः कुसुमविशिखः शंभु-
 नेत्राभिनाभूज्वालादायी तदनु मनसि प्राप्तजन्मा बभूव ।
 भूयस्तस्मिन्विरहदहनैर्दाहितोऽसौ मयैवं कुत्रोत्पन्नो व्यथयति
 पुनर्मामहो तन्न वेद्मि ॥ २९ ॥ पञ्चत्वं तनुरेति भूतनिवहाः
 स्वांशैर्मिलन्तु ध्रुवं धातारं प्रणिपत्य हन्त शिरसा तत्रापि याचे
 वरम् । तद्वापीषु पयस्तदीयमुकुरे ज्योतिस्तदीयाङ्गनव्योम्नि
 व्योम तदीयवर्त्मनि धरा ततालवृन्तेऽनिलः ॥ ३० ॥ यासा-
 मीति ससुद्यतस्य रादितं विश्रव्यमाकर्णितं गच्छन्द्रसुपेक्षितो
 सुदुरसौ व्यावृत्य तिष्ठन्नपि । तच्छून्ये पुनरागतास्मि भवने
 प्राणास्त एते दृढाः सख्यस्तिष्ठत जीवितव्यसनिनी दम्भादहं
 रोदिमि ॥ ३१ ॥ यात्रामङ्गलसंविधानरचनाव्यग्रे सखीनां जने
 बाष्पाभ्यःपिहितेक्षणे गुरुजने तद्वत्सुहृन्मण्डले । प्राणेशस्य
 महीक्षणापितदृशः कृच्छ्रादपि क्रामतः किं व्रीडाहृतया मया
 मुजलतापाशो न कण्ठेऽर्पितः ॥ ३२ ॥ दाक्षिण्यं मलया-
 निलस्य विदितं शैलं सुधादीधितेर्वाचामेव न गोचरे मल-
 यजसापि स्फुटं सौष्ठवम् । विश्लेषे तव केन मे परिचिता।

१ विरामं कुरुत. २ एतन्नामकं सरः. ३ यमपि रामोक्तिः.
 ४ नव्यो नवीनो जनस्तारुणः; पक्षे, न्यजनं तालवृन्तम्. ५ दत्तम्.

१ ललाटेनेत्राभिना. २ प्रसिद्धः. ३ ग्रहणकाले संपर्कातिशयादन्त-
 रङ्गात् प्रापित इत्यर्थः. ४ न्यायप्राप्तमित्यर्थः.

वियोगिन्या विप्रलापाः, नायिकां प्रति सखीवचनम्

२८५

प्राणेश तत्तत्कथाविष्कारे पुनरप्रमाणयति मामव्याहतेयं तनुः ॥ ३३ ॥ दुर्वाराः स्वरमार्गणाः प्रियतमो दूरे मनो-
ऽस्त्यसुखं गाढं प्रेम नवं वयोऽतिकठिनाः प्राणाः कुलं निर्म-
लम् । स्त्रीत्वं धैर्यविरोधि मन्मथसुहृत्कालः कृतान्तोऽक्षमी
नो सख्यश्चतुराः कथं नु विरहः सोढव्य इत्थं मया ॥ ३४ ॥
शंवत्तत्त्वविबोधवत्कुसुमवत्पीयूषवन्मित्रवद्यान्यासन् भजति
प्रिये मृगदृशोऽथ प्रस्थिते तत्क्षणात् । गेहं तन्मुकुरं तदेव
बलयं तच्चन्दनं सा निशा कारावत्करवालवत्कचवत्काको-
लवत्कालवत् ॥ ३५ ॥ रोलम्बो मधुपः पिकस्तु परभृद्र-
न्म्रानुसारी मरुदंसाः केवलपक्षपातनिरताश्चन्द्रोऽपि दोषा-
करः । चेतो नैति शुक्रस्त्वैकपठितास्थायी पयोदो जडः
कं वाहं प्रहिणोमि हन्त कठिनस्त्वान्ताय कान्ताय मे
॥ ३६ ॥ आयाता मधुयामिनी यदि पुनर्नायात एव प्रभुः
प्राणा यान्तु विभावसौ यदि पुनर्जन्मग्रहं प्रार्थये । व्याधः
कोकिलवन्धने हिमकरध्वंसे च राहुग्रहः कंदर्पे हरनेत्र-
दीधितिहं प्राणेश्वरे मन्मथः ॥ ३७ ॥ रात्रिर्मे दिवसायते
हिमरुचिश्चण्डांशुलक्षायते तारापङ्क्तिरपि प्रदीप्तवडवावहि-
स्तुलिङ्गायते । धीरो दक्षिणमारुतोऽपि दहनज्वालावलीढायते
हा हा चन्दनविन्दुरथ जलवत्संचारिरङ्गायते ॥ ३८ ॥
गुञ्जन्ति प्रतिगुञ्जमम्बुजदलद्रोणीषु भृङ्गाङ्गनाः फुल्लपुष्प-
रसालवीथिशिखरे कूजन्ति माद्यत्पिकाः । कामः काममयं
करोति विशिखैर्हन्तुं सुदुर्दुर्दिनं का सा तन्मलयानिलस
सखि मे भीतिस्त्वयोद्भाव्यते ॥ ३९ ॥ रोलम्बाः परिपूरयन्तु
हरितो शङ्करकोलाहलैर्मन्दं मन्दमुपैतु चन्दनवनीजातो
नमस्त्वानपि । माद्यन्तः कलयन्तु चूतशिखरे केलीपिकाः
पञ्चमं प्राणाः सत्वरमश्मसारकठिना गच्छन्तु गच्छन्त्वमी
॥ ४० ॥ वार्यन्तां मन्दमन्दं मधुकरनिकरप्रौढशङ्कराधाराः
क्षिप्यन्तां यत्र कुत्र प्रतिदिशमधुना भूरिभाराश्च हाराः ।
दक्षन्तां सर्व एते कमलदलयुताः किं च हा पुष्पभारास्तारा
नाराचधारा विकिरति हृदये मन्मथोऽयं हताशः ॥ ४१ ॥
शुला नामापि यस्य स्फुटघनपुलकं जायतेऽङ्गं समन्ताद्दृष्ट्वा
यस्मान्नेन्दुं भवति वपुरिदं चन्द्रकान्तानुकारि । तस्मिन्नागत्य
कण्ठग्रहणसरभसस्थायिनि प्राणनाथे मया मानस चिन्ता
भवति मम पुनर्वज्रमय्याः कदा नु ॥ ४२ ॥

मदनं प्रत्युक्तयः

हृदयमाश्रयसे यदि मामकं ज्वलयसीत्थमनङ्ग तदेति कम् ।
सत्यमपि क्षणदग्धनिजेन्धनः क भवितासि हताश हुताशवत्
॥ ४३ ॥ जटा नेयं वेणीकृतकचकलापो न गैरलं
गले कस्तूरीयं शिरसि शशिलेखा न कुसुमम् । इयं

१ मधुपः. २ विषयः.

भूतिर्नाङ्गे प्रियविरहजन्मा धैवलिमा पुरारातिभ्रान्त्या
कुसुमशर किं सां व्यथयसि ॥ ४४ ॥ पञ्चत्वं यान्तु बाणाः
समयपरिणतस्ते विदीर्णोऽस्तु चापः क्रूरः क्रूराहिवक्त्रं
विशतु तव रथो मा भव त्वं शरीरी । किं ते शापेन
मादृग्युवतिवधमहापातकिन्मीनकेतो शप्यः पाथोजयोनिः स
खलु रचितवान्मापिनो दीर्घमायुः ॥ ४५ ॥

चन्द्रं प्रत्युक्तयः

संतापय चिरं चन्द्र न तत्र प्रतिविध्यसे । निवारय
करस्यै रामसाहं परिग्रहः ॥ ४६ ॥ मुग्धस्य ते वद
विधुंतुद किं वदामि किं त्यक्तवानसि मुखे पतितं शशाङ्कम् ।
असार्द्रबिम्बगलितेन सुधारसेन संधानमेति तव किं न
जरत्कवन्धः ॥ ४७ ॥ प्रियविरहमहोष्माभर्मरामङ्गलेखामपि
हतक हिमांशो मा स्पृश क्रीडयापि । इह हि तव लुठन्तः
श्लोषपीडां भजन्ते दरजरठमृणालीकाण्डमुग्धा मयूखाः ॥ ४८ ॥

रोहिणीं प्रत्युक्तिः

भो रोहिणि त्वमसि रात्रिचरस्य भार्याऽथैनं निवारय
पतिं सखि दुर्निवारम् । जालान्तरेण मम सद्गनि संनिविष्टः
श्रोणीतटं स्पृशति किं कुलधर्म एषः ॥ ४९ ॥

नायिकां प्रति सखीवचनम्

वियोगवह्निकुण्डेऽस्मिन्हृदये ते वियोगिनि । प्रियसङ्ग-
सुखायैव मुक्ताहारस्तपसति ॥ १ ॥ पाण्डु क्षामं वदनं
हृदयं सरसं तवालसं च वपुः । आवेदयति नितान्तं
क्षेत्रियरोगं सखि हृदन्तः ॥ २ ॥ सखि पतिविरहदुताशः
किमिति प्रशमं न याति नैनोदेः । शृणु कारणं नितम्बिनि
मुञ्चसि नयनोदकं तु सजेहम् ॥ ३ ॥ सहसा हृदये निधाय
चेतो नयनादिन्द्रियमुद्रणां विधाय । अयि कण्टकिताङ्गयष्टि
सत्यं कथय ध्यायसि किं रहो निषण्णा ॥ ४ ॥ सहचरि
शपथाः शतं मदीया वद विरहग्लपितां निजामवस्थाम् ।
सहचरि परिपृच्छ मानुकन्यानवदलिनीनलिनीनिकुञ्ज-
शय्याः ॥ ५ ॥ नलिनीदलतालवीजनं सखि तन्मया विनि-
वारितं मया । तनुवह्निभूतिशङ्कया विनिवार्यः श्वसिता-
निलः कथम् ॥ ६ ॥ अयं विपाको वद कस्य यूनः
कल्याणि कल्याणपरम्पराणाम् । यदक्षिकोणस्रवदच्छधारा-
हारावतारो गुणमन्तरेण ॥ ७ ॥ वासस्तदेव वपुषो बलयं
तदेव हस्तस्य सैव जघनस्य च रत्नकाञ्ची । वाचालभृङ्ग-
सुमनो सुरभौ समस्तमद्याधिकं भवति ते सखि किं निदा-

१ मधुपः. २ पाण्डुरता. ३ शिखिभ्रान्त्या. ४ मुक्तस्यक्त आहारो
येन; पक्षे, मुक्तानां मौक्तिकानां हारः. ५ पत्युविरहो विवोष
एव हुताशोऽग्निः. ६ नेत्रोदकैः. अश्रुभिरिति यावत्.

नम् ॥ ८ ॥ उत्पाद्यत्यलमिदं मनसो विषादं सीदत्सरो-
रुहनिमं वदनं त्वदीयम् । ज्ञात्वा निदानमहमत्र समान-
दुःखा प्राणैरपि प्रियतमे भवितुं समीहे ॥ ९ ॥ अनुदिन-
मधिकं ते कम्पते कायवल्ली शिव शिव नयनान्तं नाशु-
धारा जहाति । कथय कथय कोऽयं यत्कृते कोमलाङ्गि-
त्यजति न परिणदं पाण्डिमानं कपोलः ॥ १० ॥ विलुलित-
मतिपूरैर्वाष्पमानन्दशोकप्रभवमवसृजन्ती तृष्णयोत्तानदीर्घा ।
क्षपयति हृदयेशं स्नेहनिष्यन्दिनी ते धवलबहलसुग्धा
दुग्धकुल्येव दृष्टिः ॥ ११ ॥ अधिकरतलतल्पं कल्पितस्वाप-
लीलापरिमिलननिमीलस्याण्डिमा गण्डपाली । सुतनु कथय
कस्य व्यञ्जयसञ्जसैव स्मरनरपतिलीलायौवराज्याभिषेकम्
॥ १२ ॥ अलसवलितैः प्रेमाद्राद्रिं सुदुःसुकुलीकृतैः क्षणमभि-
मुखैर्लज्जालोलेर्निमेषपराङ्मुखैः । हृदयनिहतं भावाकूतं
वमद्भिरिवेक्षणैः कथय सुकृती कोऽयं मुग्धे त्वयाद्य विलो-
क्यते ॥ १३ ॥ भगिनि मदनः श्रीमानेष त्वया यदि
लिख्यते किमपि सुमुखि व्यग्रासीति ब्रजामि निजालयम् ।
यदपि मकरोऽधस्तात्पौष्पं करे च शरासनं तदपि परितो
दृष्टिर्देया जनः सखि नामरः ॥ १४ ॥ गोपायन्ती विरह-
जनितं दुःखमग्रे गुरुणा किं त्वं मुग्धे नयनगलितं बाष्प-
पूरं रुणत्सि । नक्तं नक्तं नयनसलिलैरेष आर्द्राकृतस्ते
शय्योपान्तः कथयति दशमातपे शोष्यमाणः ॥ १५ ॥
शोणौ कोणौ सखि नयनयोरुद्यतौ गोपनाय शङ्कामेव स्फुटय-
तितरां खेदविन्दुप्रचारः । अन्तः प्रेमाङ्कुरपरिकरारम्भकं
कन्दमखाः किंचिर्किंचित्कथयति पुनः कापि दिव्या
मुखश्रीः ॥ १६ ॥ मुक्ताहारं न च कुचगिरिः कङ्कणं नैव
हस्ताकर्णात्खर्णाभरणमपि वा नीतवान्नैव तावत् । अहो
स्वप्ने बकुलकुसुमं भूषणं संदधानः कोऽयं चौरौ हृदयमहर-
त्तन्वि तन्न प्रतीमः ॥ १७ ॥ सायं दामप्रथनसमये
लग्नया कर्णमूले सख्या मन्दसितसुभगया सादरं सूच्य-
मानः । धन्यः कोऽयं कमलनयने यत्कथायाः पुरस्ता-
दङ्गुल्यग्रं निजमपि मुहुः सूचिविद्वं न वेत्सि ॥ १८ ॥
मुखं पाण्डुच्छायं नयनयुगलं बाष्पतरलं तनुः क्षामक्षामा
गतमविशदं धैर्यविगमः । द्वियं मुक्त्वा मूढे कथयसि न
मे सारवचनान्यवस्था येनेयं तव सखि मुहूर्तेन पतिता
॥ १९ ॥ पक्ष्माग्रग्रथिताश्रुविन्दुनिकौसुक्ताफलसर्पिभिः
कुर्वत्या हरहासहारि हृदये हारावलीभूषणम् । बाले बाल-
शृणालनालबलयालंकारकान्ते करे विन्यस्याननमायताक्षि
सुकृती कोऽयं त्वया स्मर्यते ॥ २० ॥ आसन्नामवलम्ब्य
केसरलतामेकेन पुष्पोज्ज्वलं सव्यं निःसहया नितम्बफलके
कृत्वा करस्मोरुहम् । आमीलन्नयनान्तवान्तसलिलं श्लाघ्यस्य

निन्दस्य वा कस्येदं दृढसौहृदे प्रतिदिनं दीनं त्वया
स्मर्यते ॥ २१ ॥ उज्जृम्भाननमुल्लसत्कुचतटं लोलद्रुमद्वलं
खेदाम्भःक्षपिताङ्गयष्टि विगलद्वीडं सरोमाक्षया । धन्यः
कोऽपि युवा स यस्य वदने व्यापारिताः सांप्रतं मुग्धे दुग्ध-
महाब्धिफेनपटलप्रख्याः कटाक्षच्छटाः ॥ २२ ॥ मुग्धे
दोर्लंतिकां निधाय न कृतो द्वारोपरोधस्त्वया लग्ना नो
रुदती गतासि रमसात्तस्योत्तरीयांशुके । कालेऽस्मिन्कुमु-
माकरे द्विगुणितप्रेमोत्सवे रागिणां गच्छन्नग्रत एव सह-
हृदये मुक्तस्त्वया बल्लभः ॥ २३ ॥ विश्रान्तो दिवसस्तदी-
मयमटल्यस्ताचलस्यांशुमान्संप्रत्यङ्कुरितान्धकारपटलैर्लम्बालका
घोरभूत् । एषन्तर्विश वेष्टमनः शशिमुखि द्वारस्थली-
तोरणस्तम्भालम्बितबाहुबलि रुदती किं स्वं पथः पश्यसि
॥ २४ ॥ आहारे विरतिः समग्रविषयग्रामे निवृत्तिः पय-
नासाग्रे नयनं यदेतदपरं यच्चैकतानं मनः । मौनं चेदमिदं
च शून्यमखिलं यद्विश्रमं भवति ते तद्भूयाः सखि योगिनी
किमसि मोः किं वा वियोगिन्यसि ॥ २५ ॥ यत्तालीवल-
पाकपाण्डु वदनं यदुर्दिनं नेत्रयोर्ध्वमेङ्गोलितकेलिपङ्कजवनाः
श्वासाः प्रसर्पन्ति च । गौरी कुप्यतु वर्तते यदि न ते
तत्कोऽपि चित्ते युवा विगिधक्त्वां खलु पांसुखेलनसखी-
लोकेऽपि यन्निहवः ॥ २६ ॥ क्षामं गात्रमतीव पाण्डु वदनं
क्लिष्टा कपोलस्थली कोऽसौ चेतसि वर्तते तव युवा लोकैक-
मान्याकृतिः । त्यक्त्वा किंचिदपत्रपां कथय मे खिन्नासि
किं त्वं वृथा घोरः पञ्चशरो यदि त्वमबला वक्ष्यामि नातः
परम् ॥ २७ ॥ चिन्ताभिः स्तिमितं मनः करतले लीना
कपोलस्थली प्रत्यूषक्षणदेशपाण्डुवदनं श्वासैकखिन्नोऽधरः ।
अम्भःशीकरपद्मिनीकिसलयैर्नापैति तापः शमं कोऽस्याः
प्रार्थितदुर्लभोऽस्ति सहते दीनां दशामीदृशीम् ॥ २८ ॥
लावण्यद्रविणव्ययो न गणितः क्लेशो महानार्जितः स्वच्छन्दं
चरतो जैनस्य हृदये चिन्ताज्वरो निर्मितः । एषापि खण्ड-
ग्राउरुपरमणाभावाद्देराकी हता कोऽर्थश्चेतसि वेधसा विनि-
हितस्तन्वीमिमां तन्वता ॥ २९ ॥ जानीमस्तव गौरि
चेतसि चिरं शंभुः समुज्जृम्भते तापो नेत्रतनूनपादिव तनौ
तीव्रः समुन्मीलति । अक्षणोरसमिषेण गच्छति बहिर्गङ्गात-
ङ्गावलिः पाण्डिन्नः कपटेन चन्द्रकलिकाकान्तिः समुन्मीलति
॥ ३० ॥ न प्रीतिः पवने रतिर्न रसने प्रेमा न पङ्केहे
न स्नेहः कुसुमे सुखं न शयने यत्नो न वा जीवने । चन्द्रे
नैव चमत्कृतिर्मृगयते मोदो न मौनव्रते तेने तेन कियाल-
पस्तरणिमा यस्यै तवेयं दशा ॥ ३१ ॥ मातः कं हृदये

दूतीं प्रति स्वावस्थाकथनम्, नायकं प्रति दूतीप्रेषणम्, नायकस्याग्रे दूत्युक्तयः

२८७

निधाय सुचिरं रोमाञ्छिताङ्गी मुहुर्जुम्भां मन्थरतारकां सुल-
लितापाङ्गां दधाना दशम् । सुसंवालिखितेव शून्यहृदया
लेखावशेषीभवस्यात्मद्रोहिणि किं हिया कथय मे गूढो निहन्ति
सरः ॥ ३२ ॥ आसास्ते सखि सूचयन्त्यविरताः संतापवाधां
परं विद्वस्तत्र न कारणं वयमिति स्वान्तेऽतिचिन्तामरः । किं
वा घर्मनिपीडिता तव तनूवल्ली निकामं प्रिये पुष्पाद-
प्यतिक्रमला मलिनतां याता मृणाली यथा ॥ ३३ ॥

दूतीं प्रति स्वावस्थाकथनम् ।

अद्विसंवीक्षणं चक्षुरद्विसंमीलनं मनः । अद्विसंस्पर्शनः
पाणिरथ मे किं करिष्यति ॥ १ ॥ हन्त कान्तमपि तं
दिदृक्षते मानसं मम न साधु यत्यते । इन्दुरिन्दुसुखि
मन्दमारुतश्चन्दनं च वितनोति वेदनाम् ॥ २ ॥ तुष्यन्तु
मे छिद्रमवाप्य शत्रवः करोतु मे शान्तिमरं गृहेश्वरः ।
मणिस्तु वक्षोरुहमध्यभूषणं ममास्तु सौन्दर्यनिकेतनं
प्रियः ॥ ३ ॥ कालो मधुः कुपित एष च पुष्पधन्वा धीरा
वहन्ति रतिखेदहराः समीराः । केलीवनीयमपि वञ्चलकुञ्ज-
मञ्जुदूरं पतिः कथय किं करणीयमद्य ॥ ४ ॥ कान्तः
कृतान्तचरितः कुटिला तदम्बा वज्रोपमानि वचनानि च
दुर्जनानाम् । प्रत्यङ्गमन्तरतनोः प्रहरन्ति वाणाः प्राणाः
पुनः सखि वह्निं खलु प्रयान्ति ॥ ५ ॥ अकस्मादेकस्मि-
न्प्रिये सखि मयासुं वनतटं व्रजन्त्या दृष्टो यो नवजलधरश्या-
मलतनुः । स दृग्मञ्जया किं वाकुरुत नहि जाने तत इदं
मनो मे व्यालोलं कचन गृहकृत्ये न वलते ॥ ६ ॥ गते
प्रेमावन्धे प्रणयबहुमाने विगलिते निवृत्ते सद्भावे प्रणयिनि
जने गच्छति पुरः । तदुत्प्रेक्ष्योत्प्रेक्ष्य प्रियसखि गतांस्तांश्च
दिवसान्न जाने को हेतुर्दलति शतधा यन्न हृदयम् ॥ ७ ॥
सामी कुप्यतु कुप्यतां परिजना निन्दन्तु मामन्यवर्कि
तावत्प्रथमतमयं तु जगति प्रौढो ममोपद्रवः । आशासं पुन-
रेतदेव यदिदं चक्षुश्चिरं वर्धतां येनेदं परिचीयते मुररिपोः
सौन्दर्यसारं वपुः ॥ ८ ॥ निःश्लेहः पतिरुज्झिता करुणया
मधुरजसं वृथा वाग्वाणैर्हृदयं भिनत्ति कलहोत्तालाः पुन-
र्यतः । नित्यं निन्दति नैव नन्दति कदाप्येषा नानन्दापि
तन्मातः कं शरणं व्रजामि तरुणी दीनाहमेकाकिनी ॥ ९ ॥
किं स्वप्नः किमु जागरः किमथवा रात्रिः किमासीद्दिनं
मोहावस्थितया मया न किमपि ज्ञातं किमेतत्सखि । यन्नाम-
श्रवणादनन्तरमिदं वृत्तं तमेव प्रियं चेतो दुर्लभमप्यपास्त-
सकलव्यापारमाकाङ्क्षति ॥ १० ॥

नायकं प्रति दूतीप्रेषणम् ।

अपूजितैवास्तु गिरीन्द्रकन्या किं पक्षपातेन मनोभवस्य ।
यद्यस्ति दूती सरसोक्तिदक्षा दासः पतिः पादतले वधूनाम्
॥ १ ॥ न च मेऽवगच्छति यथा लघुतां करुणां यथा च
कुरुते स मयि । निपुणं तथैनमवगम्य वदेरभिदूति काचि-
दिति संदिदिशे ॥ २ ॥ ननु संदिशेति सदृशोदितया त्रपया न
किंचन किलाभिदधे । निजमेक्षि मन्दमनिशं निशितैः कृशितं
शरीरमशरीरशरैः ॥ ३ ॥ दिशि दिशि परिहासगुह्यगर्भाः
पिशुनगिरो गुरुगञ्जनं च तादृक् । सहचरि हृदये निवेदनीयं
भवदनुरोधवशादयं विपाकः ॥ ४ ॥ वृथा गाथाश्लोकैरलम-
लमलीकां मम रुजं कदाचिद्भूतोऽसौ कविवचनमित्याकल-
यति । इदं पार्श्वं तस्य ग्रहिणु परिलभाञ्जनचयस्रवद्वाणो-
त्पीडस्थगितलिपि ताटङ्कयुगलम् ॥ ५ ॥ वाच्यं तस्मै सह-
चरि भवद्भरिविशेषवह्नौ श्लेहैरिदं मम वपुरिदं कामहोता
जुहोति । प्राणानस्मै तदिहसुचितां दक्षिणां दातुमीहे तत्रा-
देशो भवतु भवतां यत्त्वमेवामधीशः ॥ ६ ॥ जीवामीति
वियोगिनी यदि लिखेदत्रैव वृत्ताः कथा अद्य श्लोऽथ मरि-
ष्यतीति मरणे कालात्ययः किं कृतः । आगन्तव्यमिहेति
संप्रति सखे संभावना निष्फला भ्रातः संप्रति याहि नास्ति
लिखितं तद्ब्रूहि यत्ते क्षमम् ॥ ७ ॥ उल्लङ्घ्यापि सखीवचः
ससुचितामुल्लङ्घ्य लज्जामलं भित्वा भीतिमरं निरस्य च
निजं सौभाग्यगर्वं मनाक् । आज्ञां केवलमेव मन्मथगुरो-
रादाय नूनं मया त्वं निःशेषविलासिवर्गगणनाचूडामणिः
संभृतः ॥ ८ ॥ दूति त्वं तरुणी युवा स चपलः श्यामा-
स्तमोभिर्दिशः संदेशः स रहस्य एव विपिने संकेतकावासकः ।
भूयोभूय इमे वसन्तमरुतश्चेतो नयन्त्यन्यथा गच्छ क्षेम-
समागमाय निपुणे रक्षन्तु ते देवताः ॥ ९ ॥

नायकस्याग्रे दूत्युक्तयः ।

सुभग त्वत्कथारम्भे कर्णकण्डूतिलालसा । उज्ज्वलमव-
दनाम्भोज भिन्त्यङ्गानि साङ्गना ॥ १ ॥ त्वयि दृष्टे कुर-
ङ्गाक्ष्याः संसते मदन्वयथा । यथा बुधदमाजीन्दौ ग्लानिः
कुसुदसंहतेः ॥ २ ॥ विरहे तव तत्त्वङ्गी कथं क्षपयतु
क्षपाम् । दारुणव्यवसायस्य पुरस्ते भणितेन किम् ॥ ३ ॥
सा सुन्दर तव विरहे सुतनुरियन्मात्रलोचना सपदि । एता-
वतीमवस्थां याता दिवसैरियन्मात्रैः ॥ ४ ॥ तव विरहे
विधुवदना मदनाधिक का न सीदन्ति । सीदसि विरहे
यस्याः साधु तपस्याफलं तस्याः ॥ ५ ॥ प्राणेश तव विरहिणी
हिमकरकिरणेषु हर्म्यमिलितेषु । संतापनिःसहाङ्गी सुषति

निचयं चकोराणाम् ॥ ६ ॥ अनयनपथे प्रिये न व्यथा
यथा दृश्य एव दुःप्रापे । स्लानैव केवलं निशि तपन-
शिला वासरे ज्वलति ॥ ७ ॥ सा सर्वथैव रक्ता रागं
गुञ्जैव न तु मुखे वहति । वचनपटोस्तव रागः केवलमस्ते
शुक्लैव ॥ ८ ॥ न सवर्णो न च रूपं न संस्क्रिया नैव
सा प्रकृतिः । बाला त्वद्विरहापि जातापञ्चशभावेव ॥ ९ ॥
सा विरहदहनदूना मृत्वा मृत्वापि जीवति वराकी । सारीव
कितव भवतानुकूलिता पातिताक्षेण ॥ १० ॥ गायति गीते
शंसति वंशे वादयति सा विपक्षीषु । पाठयति पञ्जरशुकं
तव संदेशाक्षरं रामा ॥ ११ ॥ तव विरहमसहमाना सा
तु प्राणान्विमुक्तवती । किंतु तथाविधमङ्गं न सुलभमिति
ते न मुञ्चन्ति ॥ १२ ॥ अशिनवनलिनीकिसलयमृणालवल्-
यादि दवदहनराशिः । सुभग कुरङ्गदृशोऽस्या विधिवश-
तस्त्वद्वियोगपविपाते ॥ १३ ॥ त्वद्विरहे विस्तारितरजनौ
जनितेन्दुचन्दनद्वेपे । विसिनीव भाषमासे विना हुताशेन
सा दग्धा ॥ १४ ॥ या दक्षिणा त्वमसामदक्षिणो दक्षिण-
स्तदितरसाम् । जलधिरिव मध्यसंस्थो न वेलयोः सदृश-
माचरसि ॥ १५ ॥ अनुरागवर्तिना तव विरहेणोग्रेण सा
गृहीताङ्गी । त्रिपुररिपुणेव गौरी वरतनुरर्धावशिष्टेव ॥ १६ ॥
अगणितगुणेन सुन्दर कृत्वा चारित्रमप्युदासीनम् । भवता-
नन्यगतिः सा विहितावर्तेन तरणिरिव ॥ १७ ॥ कितव
प्रपञ्चिता सा भवता मन्दाक्षमन्दसंचारा । बहुदायैरपि संप्रति
पाशकसारीव नायाति ॥ १८ ॥ रुढे का परपुष्टे मन्दे का
हन्त मारुते चर्चा । त्वयि गतवति हृदयेऽशे जीवनदा-
तापि जीवनं हरति ॥ १९ ॥ कुशलं तस्या जीवति कुशलं
पृच्छामि जीवतीत्युक्तम् । पुनरपि तदेव कथयसि मृता न
कथयामि या श्रसिति ॥ २० ॥ उद्धूयेत नतम्भ्रः पक्ष्मनि-
पातोद्भवैः पवनैः । इति निर्निमेषमस्या विरहवयसा
विलोकते वदनम् ॥ २१ ॥ त्वयि दृष्ट एव तस्या निर्वाति
मनो मनोभवज्वलितम् । आलोके हि हिमांशोर्विकसति
कुसुमं कुसुमत्पत्न्याः ॥ २२ ॥ तव विरहे हरिणाक्षी निरीक्ष्य
नवमालिकां दलिताम् । हन्त नितान्तमिदानीमाः किं
हतजल्पितैरथवा ॥ २३ ॥ सरशरशतविधुराया मणामि
सख्याः कुंते किमपि । क्षणमिह विश्राम्य सखे निर्दयहृद-
यस्य किं वदाम्यथवा ॥ २४ ॥ तव विरहे मलयमरुदवा-
नलः शशिरुचोऽपि सोष्माणः । हृदयमरुतमपि भिन्ते
नलिनीदलमपि निदाघरविरसाः ॥ २५ ॥ व्यजनं व्यजनं
जलं जलं घनसारो घनसार इत्यपि । अवरोधगृहेषु सुञ्जुवां
कुरीणामिव कातरो ध्वनिः ॥ २६ ॥ मम रूपकीर्तिमह-
रद्वि यस्तदनुप्रविष्टहृदयेयमिति । त्वयि मत्सरादिव निरस्त-

दयः सुतरां क्षिणोति खलु तां मदनः ॥ २७ ॥ तव सा
कथांसु परिघट्टयति श्रवणं यदङ्गुलिमुखेन सुहुः । घनतां भुजं
नयति तेन भवद्गुणपूगपूरितमृत्तया ॥ २८ ॥ उपताप्य-
मानमलघूष्णिमभिः श्रसितैः सितेतरसरोजदृशः । द्रवतां
न नेतुमधरं क्षमते नवनागबल्लिदलरागरसः ॥ २९ ॥
दधति स्फुटं रतिपतेरिषवः शिततां यदुत्पलपलाशदृशः । हृदयं
निरन्तरद्वहत्कठिनं स्तनमण्डलावरणमप्यभिनत् ॥ ३० ॥
कुसुमादपि सितदृशः सुतरां सुकुमारमङ्गमिति नापरथा ।
अनिशं निजैरकरुणः करुणं कुसुमेपुरुत्तपति यद्विशिष्टैः
॥ ३१ ॥ विषतां निषवितमपक्रियया समुपैति सर्वमिति सत्य-
मदः । अमृतसुतोऽपि विरहाद्भवतो यदभून् दहन्ति हिम-
रश्मिरुचः ॥ ३२ ॥ उदितं प्रियां प्रति सहादमिति श्रद्धायुत
प्रियतमेन वचः । विदितेक्षिते हि पुर एव जने समुदीरिताः
खलु लगन्ति गिरः ॥ ३३ ॥ त्वं विनिर्जितमनोभवस्य
सा च सुन्दर भवत्यनुरक्ता । पञ्चभिर्गुणपदेव शैलं
तापयत्यनुशयादिव कामः ॥ ३४ ॥ क्षणमपि विरहः पुन
न सेहे नयननिमीलनखिन्नया यया ते । श्रसिति कथमसौ
रसालशाखां चिरविरहेण विलोक्य पुष्पिताग्राम् ॥ ३५ ॥
सखि दयितमिहानयेति सा मां प्रहितवती कुसुमेषुणामितया ।
हृदयमहृदया न नाम पूर्वं भवदुपकण्ठमुपागतं विवेद ॥ ३६ ॥
चिरमपि कलितान्यपारयन्त्या परिगदितुं परिशुष्यता
मुखेन । गतघृण गमितानि सत्सखीनां नयनयुगैः सम-
द्रतां मनांसि ॥ ३७ ॥ अचकमत सपल्लवां धरित्रीं सुद-
सुरभिं विरहय्य पुष्पशय्याम् । भृशमरतिमवाप्य तव
चासास्तव सुखशीतमुपैतुमङ्गमिच्छा ॥ ३८ ॥ हारावशेष
ननु कण्ठनाला त्वन्नामशेषा रसना तदीया । लावण्यशेष
तनुमात्रयष्टिस्त्वस्थानशेषं परमं तदायुः ॥ ३९ ॥ तस्या
महाविरहवह्निशिखाकलापतप्ते स्थितोऽसि हृदये सततं
प्रियायाः । प्रालेयशीकरसमे हृदि सा कृपालो बाल खलं
वसति नैव खलु त्वदीये ॥ ४० ॥ अङ्गानि मे दहतु कान्त-
वियोगवह्निः संरक्षतां प्रियतमो हृदि वर्तते यः । इत्यादिषु
शशिसुखी गलदश्रुविन्दुधारामिषुष्णमभिविञ्चति हृदयेऽपि
॥ ४१ ॥ संकेतकुञ्जमुवि सा शयनोपधानव्यालकृतं सुभग
कुण्डलिनं न वेद । तत्कण्ठलघनचन्दनगन्धलुब्धस्तनैव
निश्चलमुवास चिराय सोऽपि ॥ ४२ ॥ राकासुधाकरकै-
र्नलिनीदलैश्च नीहारहारघनसारभरैः किमेतैः । किं वा मनेव
हरिचन्दनपङ्कसेकैर्न त्वां विना मृगदृशः परितापशान्तिः
॥ ४३ ॥ त्वामञ्जनीयति कलासु विलोकयन्ति त्वां शृण्वती
कुवलयीयति कर्णपूरम् । त्वां पूर्णिमाविधुमुखी हृदि भाव-
यन्ती वक्षोनिलीननवनीलमणीकरोति ॥ ४४ ॥ अविच्छि-

परिवाहैरश्रुणः सारणीनां सरदहनशिखोष्णश्वासपूरैश्च
तस्याः । सुमग वत कृशाङ्ग्याः स्पर्धयान्योन्यमेभिः कियत इव
पुरोभूः पङ्क्तिं पांसुलां च ॥ ४५ ॥ सरदवधुनिमित्तं गूढमुन्नेतु-
मस्याः सुमग तव कथायां प्रस्तुतायां सखीभिः । भवति वि-
ततपृष्ठोदस्तपीनस्तनाग्रा ततवलयितवाहुर्जृम्भितैः साङ्गभङ्गैः
॥ ४६ ॥ विपुलपुलकपालिः स्फीतसीत्कारमन्तर्जनित-
जहिमकाकुन्याकुलं व्याहरन्ती । तव कितव विधायामन्द-
कन्दर्पचिन्तारसजलनिधिमग्ना ध्यानलगा मृगाक्षी ॥ ४७ ॥
अङ्गेनङ्गन्वरहुतवहश्श्रुषि ध्यानमुद्रा कण्ठे जीवः कर-
किसलये दीर्घशायी कपोलः । अंसे वेणी कुचपरिसरे
चन्दनं वाचि मौनं तस्याः सर्वं स्थितमपि न तु त्वां विना
ह्यपि चेतः ॥ ४८ ॥ किं पृष्टेन हुततरमितो गम्यतां सा
प्रिया ते दृष्टा मार्गे दिवसमखिलं सास्रमेका मयैवम् ।
पान्ये पान्ये त्वमिति रमसोद्गीवमालोकयन्ती दृष्टे दृष्टे न
भवति भवानित्युदसं वलन्ती ॥ ४९ ॥ चित्रोत्कीर्णादपि
विषधराद्रीतिभाजो निशायां किं नु ब्रूमस्त्वदभिसरणे
साहसं नाथ तस्याः । ध्वान्ते यान्त्या यदतिनिभृतं बालया
सप्रकाशत्रासात्याणिः पथि फणिफणारज्जरोधी व्यधायि
॥ ५० ॥ यावद्यावद्भवति कलया पूर्णकामः शशाङ्कस्ताव-
तावद्व्युत्तिमयवपुः क्षीयते सा मृगाक्षी । मन्ये धाता घट-
यति विधुं सारमादाय तस्यास्तस्याद्यावन्न भवतिः सखे
पूर्णमा तावदेहि ॥ ५१ ॥ हस्ताम्भोजे वदनमलकानाय-
तान्हाहुमूले द्वारि स्वैरं नयनमधरे तर्जनीं संनिधाय ।
दीर्घोच्छ्वासं विरतविषया स्वादमुत्कण्ठितोष्णं मुग्धाक्षी त्वां
हृदि विदधती बाष्पमाविष्करोति ॥ ५२ ॥ आद्यः कोप-
स्तदनु मदनस्त्वद्वियोगस्तृतीयः शान्त्यै दूतीवचनमपरः
पञ्चमः शीतमानुः । इत्थं बाला निरवधि परं त्वां फलं प्रार्थ-
यन्ती हा हा पञ्चज्वलनमधुना सेवते योगिनीव ॥ ५३ ॥
घातुः शिल्पातिशयनिकषस्थानमेषा मृगाक्षी रूपे देवोऽप्यय-
मनुपमो दत्तपादः स्मरस्य । जातं दैवात्सदृशमनयोः संगतं
यत्तदेतच्छृङ्गारस्योपनतमधुना राज्यमेकातपत्रम् ॥ ५४ ॥
अग्रध्वानैर्मुखरितदिशः श्रेणयस्तोयदानां धारासारैर्धरणि-
वल्लयं सर्वतः प्लावयन्ति । तेन ज्ञेहं वहति विपुलं मत्सलीयुक्त-
मेतत्वं निःक्षेहो यदसि तदिदं नाथ मे विस्मयाय ॥ ५५ ॥
प्रादुर्भूते नवजलधरे त्वत्पथं द्रष्टुकामाः प्राणाः पङ्केरुहदल-
द्याः कण्ठदेशं प्रयान्ति । अन्यत्किं वा तव सुखविधुं
प्रहस्यीय गन्तुं वक्षः पक्षं सृजति विसिनीपलवस्य च्छलेन
॥ ५६ ॥ गृहीतं ताम्बूलं परिजनवचोभिः कथमपि
स्मरत्यन्तःशून्या सुमग तव मूर्तिं प्रतिदिनम् । तथैवास्ते
हस्ताः कलितफणिवल्लीकिसलयस्तथैवासीत्तस्याः क्रमुकफल-

कालीपरिचितम् ॥ ५७ ॥ गलत्येका मूर्च्छा भवति पुनरन्या
यदनयोः किमप्यासीन्मध्ये सुमग सकलायामपि निशि ।
लिखन्त्यास्ततस्याः कुसुमशरलेखं तव कृते समाप्तिं
खस्तीति प्रथमपदभागोऽपि न गतः ॥ ५८ ॥ सखीभिश्चां
याचे वत नतशिरास्त्वामिदमहं न चेदस्ति प्रीतिः कुरु
तदपि कारुण्यकणिकाम् । अवस्था सा तस्याः सुकृतमय-
मसां किमपरं प्रमोहो विश्रामस्त्वमथ मरणं वा प्रतिकृतिः
॥ ५९ ॥ विसुञ्चन्त्या प्राणांश्चिरविरहदुःखासहनया तथा
संदिष्टं ते कठिनहृदयापश्चिममिदम् । अपत्यं बालैका मम
विधिहतायाः सलिलदा तथा नेयं सेव्या व्यसनरुचये
दीयत इति ॥ ६० ॥ न हारं नाहारं कलयति विहारं
विषमिव स्मरन्ती सा रामा सुमग भवतश्चागमदिनम् । परं
क्षीणा दीना परमसुखहीना सुवदना कुहूपक्षगलौवचपल-
नयनाङ्गीकृतगतिः ॥ ६१ ॥ क्षणं मूर्च्छामेति भ्रमति परितो-
ऽथ क्षणमपि क्षणं प्रैति स्तम्भं निरवधि भवद्व्याननिरता ।
क्षणं स्वप्ने बाला तव सुमग योगं च लभते क्षणं तेजः
शंमोर्नयनजमथ ध्यायति यमम् ॥ ६२ ॥ कुसुमशयने-
ऽप्यङ्गं ताम्यत्यनङ्गविवर्तनं वदनपवनैः श्यामच्छायो बभूव
सखीजनः । हृदयनिहितः शीतो लेपश्छमीति रवं करोत्यहह
कठिनावस्था तस्यास्त्वयैवमुपेक्ष्यते ॥ ६३ ॥ विरहविषमः
कामः कामं तनुं कुरुते तनुं दिवसगणनादक्षश्चायं व्यपेत-
धृणोपमः । त्वमपि वशगो मानव्याधेर्विचिन्तय नाथ हे
किसलयमृदुर्जीवत्येवं कथं प्रमदाजनः ॥ ६४ ॥ मृगशिशु-
दृशस्तस्यास्तापं कथं कथयामि ते दहनपतिता दृष्टा मूर्ति-
र्मया न हि वैधवी । इति तु विदितं नारीरूपः स लोकदृशां
सुधा तव शठतया शिल्पोत्कर्षो विधेर्विषट्ठिष्यते ॥ ६५ ॥
सुहृद्व्यंजनवीजनैः सरसचन्दनासेचनैः सरोजदलेष्वेनैरपि
न चेष्टते सुन्दरी । तथापि तव नामनि प्रियसखीभिरावे-
दिते निवेदयति जीवितं श्रवणसीमि रोमोद्गमः ॥ ६६ ॥
गेहादङ्गणमङ्गणादपि बहिर्बाष्पाच्च पृथ्वीतलं तामार्तिं यदि
वेत्ति सैव सुमुखी किं चान्यदाचक्ष्महे । पर्यङ्केऽपि तवाङ्ग-
सङ्गसुभगैः खेदाम्भसां निह्नैर्धैरामण्डपतामनीयत तथा
तस्मिन्नुदत्या मुहुः ॥ ६७ ॥ दृष्टे चन्द्रमसि प्रलूनतमसि व्योमा-
ङ्गणस्थेयसि स्फूर्जन्निर्मलतेजसि त्वयि गते दूरं निजप्रेयसि ।
श्वासं कैरवकोरकीयति मुखं तस्याः सरोजीयति क्षीरोदीयति
मन्मथो मृगदृशो हृक्चन्द्रकान्तीयति ॥ ६८ ॥ आवासो
विपिनायते प्रियसखीमालापि जालायते तापोऽपि श्रसितेन
दावदहनज्वालांकलापायते । सापि त्वद्विरहेण हन्त हरिणी-
रूपायते हा कथं कन्दर्पोऽपि यमायते विरचयन् शार्दूल-
विक्रीडितम् ॥ ६९ ॥ अञ्चिन्नं नयनान्मु बन्धुपु कृतं

तापः सखीष्वाहितो दैन्यं न्यस्तमशेषतः परिजने चिन्ता
गुरुभ्योऽर्पिता । अथ श्वः किल निर्द्वितीं व्रजति सा श्वसैः
परं खिद्यते विश्रब्धो भव विप्रयोगजनितं दुःखं विभक्तं
तया ॥ ७० ॥ त्वच्चिन्तापरिकल्पितं सुमग सा संभाव्य
रोमाञ्चिता शून्यालिङ्गनसंचलद्रुजयुगेनात्मानमालिङ्गति ।
किं चान्यद्विरहव्यथाप्रशमनीं संप्राप्य मूर्च्छां चिरात्प्रत्युज्जी-
वति कर्णमूलपठितैस्त्वन्नाममन्त्राक्षरैः ॥ ७१ ॥ नीरागा
मृगलान्छने सुखमपि स्वं नेक्षते दर्पणे व्रजता कोकिलकूजिता-
दपि गिरं नोन्मुद्रयत्यात्मनः । चित्रं दुःसहदाहदायिनि
धृतद्वेषापि पुण्यायुधे सा बाला सुमगं प्रति प्रतिपदं प्रेमा-
धिकं पुष्यति ॥ ७२ ॥ उन्मीलन्ति नखैर्लुनीहि वहति
क्षौमाञ्चलेनावृणु क्रीडाकाननमाश्रयन्ति वलयकाणैः समु-
न्नासय । इत्थं वज्रुलदक्षिणानिलकुहूकण्ठीषु साङ्केतिक-
व्याहाराः सुमग त्वदीयविरहे तस्याः सखीनां मिथः ॥ ७३ ॥
वर्षन्ति स्तनयिन्नवो न सरले धारागृहे वर्तसे गर्जन्ति
प्रतिकूलवादिनि न ते द्वारि स्थिता दन्तिनः । इत्येवं
गमितो घनव्यतिकरः सा राजपुत्री पुनर्वातो वाति कदम्ब-
पुष्पसुरमौ केन प्रतारिष्यते ॥ ७४ ॥ संप्राप्तेऽवधिवसारे
क्षणमसौ त्वद्वर्त्मवातायनं वारंवारमुपेत्य निष्कृपतया निश्चित्य
किञ्चिद्विरम् । संप्रत्येव निवेद्य केलिकुररीः सास्रं सखीभिः
शिशोर्माधव्याः सहकारकेण करुणः पाणिग्रहो निर्मितः
॥ ७५ ॥ नायं मुञ्चति सुभ्रुवामपि तनुत्यागे वियोगज्वरस्ते-
नाहं विहिताञ्जलिर्यदुपते पृच्छामि सत्यं वद । ताम्बूलं कुसुमं
पैटोरमुदकं यद्वन्धुभिर्दीयते सादत्रैव परत्र तत्किमुचित-
ज्वालावलीदुःसहम् ॥ ७६ ॥ श्वासान्मुञ्चति भूतले विलुठति
त्वन्मार्गमालोकेते दीर्घं रोदिति निक्षिपत्यविरतं क्षामां मुजा-
वल्लीरम् । किं च प्राणसमा न काङ्क्षितवती स्वप्नेऽपि ते संगमं
निद्रां वाञ्छति न प्रयच्छति पुनर्दग्धो विभिस्तामपि ॥ ७७ ॥
कोदण्डो विशिखो मनोनिवसतिः कामस्य तस्या अपि भ्रूवल्ली
नयनाञ्चलं मनसि ते वासः समुन्मीलति । इत्थं साम्यविधौ
तयोः प्रभवति स्वामिस्तथा शिष्यतां तन्वाना तनुतां क्रमाद-
तनुतां नैषा यथा गच्छति ॥ ७८ ॥ शोकोत्पत्तिरशोकतः
सुमनसो यद्वैमनस्योदयो वैरस्यं च रसालतो विकलता
तावत्कलानां निधेः । किं चान्यन्नलदो भवत्यनलदो निर्णीत-
मुच्चीयते वामः केवलमेक एव न भवानस्यामशेषं जगत्
॥ ७९ ॥ नैष्ठुर्यं कलकण्ठकोमलगिरां पूर्णस्य शीतयुते-
स्त्रिगन्तव्यं वत दक्षिणस्य मरुतो दाक्षिण्यहानिश्च ताम् । सार्त-
व्याकृतिमेव कर्तुमबलां संनाहमातन्वते तद्विभ्रः क्रियते तृणा-
दिचलनोद्भूतैस्त्वदासिग्रहैः ॥ ८० ॥ या चन्द्रस्य कलङ्किनो
जनयति खेराननेन त्रयां वाचा मन्दिरकीरसुन्दरगिरो या

१ क्षेत्रम्.

सर्वदा निन्दति । निःश्वासेन तिरस्करोति कमलासोदा-
न्वितान्यानिलान्सा तैरेव रहस्त्वया विरहिता काञ्चिद्वत्
नीयते ॥ ८१ ॥ चन्द्रं चन्दनकर्दमेन लिखितं संप्रापि
दृष्टाधरा कामः पुष्पशरः किलेति सुमनोवर्गे लुनीते च
यत् । वन्द्यं निन्दति यच्च मन्मथमसौ भङ्क्त्वाग्रहस्त्रा-
ङ्गुलीस्तत्कामं सुमग त्वया वरतनुर्वातूलतां लम्बिता ॥ ८२ ॥
तापोऽम्भःप्रसृतिपचः प्रचयवान्बाष्पः प्रणालोचितः श्वासाः
कम्पितदीपवर्तिकलिकाः पाण्डिभि मभं वपुः । किं चान्य-
त्कथयामि रात्रिमखिलां त्वन्मार्गवातायने हस्तच्छत्र-
निरुद्धचन्द्रमहसस्तास्याः स्थितिर्वर्तते ॥ ८३ ॥ विप्राणा
हृदये त्वया विनिहितं प्रेमाभिधानं नवं शल्यं यद्विदधाति
सा विधुरिता साधो तदाकर्ण्यताम् । शेते शुष्यति
ताम्यति प्रलपति प्रमथयति प्रेङ्खति आम्यत्युलुठति प्रैणस्यति
गैलत्युन्मूर्च्छति श्रुत्यति ॥ ८४ ॥ कार्यं चेत्प्रतिपत्त्य
हिमरुचः स्थूलैव चेत्पाण्डिमा लीना एव मृणालिका
यदि पुनर्बाष्पः कियानम्बुधिः । संतापो यदि शीतलो
दुतवहस्तस्याः क्रियद्वर्ण्यतां किं तु त्वत्सृतिमात्रमेव शरणं
लावण्यशेषं वपुः ॥ ८५ ॥ सौधादुद्विजते त्यजत्युपवनं
द्वेष्टि प्रमामैन्दवीं द्वारात्रस्यति चित्रकेलिसदसो वेधं विषं
मन्यते । आस्ते केवलमब्जिनीकिसलयप्रस्तारशय्याले
संकल्पोपनमन्वदाकृतिरसायत्तेन चित्तेन सा ॥ ८६ ॥ या
न स्नाति न चातुलिम्पति न वा केशेषु धत्ते सजं न क्रीडासु
मनो दधाति न सखीरालोकेते चादुषु । किं तु न्यस्य
सुखाम्बुजं करतले बाष्पायमाणेक्षणं निःश्वासलपितापरं
च शयने जागर्ति ते चिन्तया ॥ ८७ ॥ सा रोमाञ्चति
सीत्करोति विलपत्युकम्पते ताम्यति ध्यायत्युद्धमति प्रमी-
लति पतत्युद्यति मूर्च्छत्यपि । एतावत्यतनुज्वरे वरत-
र्जीवेन किं ते रसात्त्ववैद्यप्रतिम प्रसीदसि यदि त्यक्तोऽन्यथा
हस्तकः ॥ ८८ ॥ कंदर्पज्वरसंज्वराकुलतनोराश्रयस्य
श्चिरं चेतश्चन्दनचन्द्रमःकमलिनीचिन्तासु संताम्यति । किं
तु क्षान्तिवशेन शीतलतनुं त्वामेवमेकं प्रियं ध्यायन्ती
रहसि स्थिता कथमसौ क्षीणा क्षणं प्राणिति ॥ ८९ ॥
अङ्गेषामरणं करोति बहुशः पत्रेऽपि संचारिणि प्राप्तं त्वं
परिशङ्कते वितनुते शय्यां चिरं ध्यायति । इत्याकल्पविकल्प-
तत्परचनासंकल्पलीलाशतव्यासक्तापि विना त्वया वरत-
नुनैषा निशां नेष्यति ॥ ९० ॥ आलम्ब्याङ्गणवापिकापरि-
सरे चूतद्रुमे मञ्जरीं सर्पस्सान्द्रपरागलम्पटरणद्भृङ्गाङ्गनाशोभि-
नीम् । मन्ये स्वां तनुमुत्तरीयशकेलनाञ्छाद्य बाला सु-

१ विरहविह्वला. २ नलानि प्राप्नोति. ३ चलति. ४ नैर्वन्त्यादिशयने
श्रुतप्राया भवति. ५ खेदातिशयादित्यर्थः. ६ क्षीणा भवति.

नायकं प्रति नायिकासंदेशः, नायिकां प्रति संदेशप्रेषणम्, नायिकां प्रति नायकसंदेशः २९१

स्फुटस्नाननिरोधकम्पितकुचश्चासोद्गमा रोदिति ॥ ९१ ॥
वित्राय त्वयि चिन्तिते स्मृतिमुवा सजीकृतं खं धनुर्वीरं
धनुष्यागतेऽङ्गुलिभुगे बाणा गुणे योजिताः । प्रारब्धे तव
वित्रकर्मणि पुनस्तद्वाणमिन्ना सती भित्तिं द्रागवलम्ब्य सिंह-
व्यते सा तत्र चित्रायते ॥ ९२ ॥ आदावज्जनपुङ्गुलिमवपुषां
आसानिलोच्छासितप्रोत्सर्पद्विरहानलेन च ततः संतापितानां
दशम् । संप्रत्येव निषेकमश्रुपयसा देवस्य चेतोभुवो मल्ली-
नामिव पानकर्म कुरुते कामं कुरुक्षेत्राणा ॥ ९३ ॥ ज्योत्स्ना
भौक्तिकदाम चन्दनरसः शीतांशुकान्तद्वयः कर्पूरं कदली
कुण्डलवलयान्यमोजिनीपल्लवाः । अन्तर्मानसमास्त्वया
प्रभवता तस्याः स्फुल्लिङ्कोत्करव्यापाराय भवन्ति हन्त किम-
नेनेतेन न ब्रूमहे ॥ ९४ ॥ पाणिर्निरवकङ्कणः स्तनतटी
निकम्पमानांशुका दृष्टिर्निश्चलतारका समभवन्निस्ताण्डवं
कुण्डलम् । कश्चिन्नापितया समं कृशतनोर्मदो भवेन्नो यदि
तन्नामसरणेन कोऽपि पुलकारम्भः समुज्जृम्भते ॥ ९५ ॥
तोऽस्याः प्रणयस्त्वयैव भवता चेयं चिरं ललिता देवा-
र्य किल त्वमेव कृतवानस्या नवं विप्रियम् । मन्थुर्दुःसह
एष यात्युपशमं नो सान्त्ववादैः स्फुटं हे निश्चिंश विमुक्त-
कण्ठकरणं तावत्सखी रोदितु ॥ ९६ ॥ चूडारत्नमपानिधिर्यदि
मेवेत्तेकुन्तलं गण्डकी कावेरी यदि कङ्कणं यदि पुनर्प्रैवेयकं
गौतमी । मुक्तास्रकसुरनिम्नगा यदि यदि स्यान्मेखला नर्मदा
कौशेयं यदि कौशिकी कृशतनोस्तापस्तदाप्येति वा ॥ ९७ ॥

नायकं प्रति नायिकासंदेशः

अदृष्टे दर्शनोत्कण्ठा दृष्टे विच्छेदमीरुता । नादृष्टेन न
दृष्टेन भवता विद्यते सुखम् ॥ १ ॥ आलीमिः सह भाषितं
किमपि तद्वर्त्मापि सवीक्षितं पक्षेषुः कुसुमैरपूजि कथमप्या-
पाय चित्ते मनाक् । तेनापि प्रिय चेत्तथा मयि कृपाकार्पण्य-
गालम्भसे प्राणेश प्रबलं तदत्र निखिलं तत्प्रातिकूल्यं विधेः
॥ २ ॥ नित्यं ब्रह्म यथा सरन्ति मुनयो हंसा यथा
मानसं सानन्दाः स्फुटसल्लकीवनयुतां ध्यायन्ति रेवां गजाः ।
युष्माद्दर्शनलालसाः प्रतिदिनं युष्मान्सरामो वयं धन्यः
कोऽपि स वासरोऽत्र भविता यत्रावयोः संगमः ॥ ३ ॥
इन्दुं कैरविणीव कोकपटलीवाम्भोजिनीवान्धवं मेघं चात-
कगण्डलीव मधुपश्रेणीव पुष्पाकरम् । माकन्दं पिकसुन्दरीव
तरुणी प्राणेश्वरं प्रोषितं चेतोवृत्तिरियं मम प्रियसखे त्वां
प्रमुक्तकण्ठते ॥ ४ ॥

नायिकां प्रति संदेशप्रेषणम्

देवात्पद्मेर्जगति विचरन्निच्छया मत्प्रिया चेदाश्वासादौ ।

तदनु कथयेर्यामकीनामवस्थाम् । आशतन्तुर्न च कथय-
तात्यन्तमुच्छेदनीयः प्राणत्राणं कथमपि करोत्यायताक्ष्याः
स एकः ॥ १ ॥

नायिकां प्रति नायकसंदेशः

त्वं दूरमपि गच्छन्ती हृदयं न जहासि मे । दिनौवसाने
छायेव पुरो मूलं वनस्पतेः ॥ १ ॥ सतर्व्योऽहं त्वया
कान्ते न स्मरिष्याम्यहं तव । स्मरणं चेतसो धर्मस्तचेतो
भवदाहृतम् ॥ २ ॥ त्वया मम समेतस्य कल्या अपि
समासमाः । भवत्या विप्रयुक्तस्य कल्पकल्पः क्षणोऽपि मे
॥ ३ ॥ यतःप्रभृति ते कान्तं मुखमालोकितं मया । कामः
कामं ममाङ्गानि व्यथयत्यमितः शरैः ॥ ४ ॥ तपति तैनु-
गात्रि मदनस्त्वामनिशं मां पुनर्दहत्येव । ग्लपयति यथा
शशाङ्कं न तथा हि कुमुद्वर्ती दिवसः ॥ ५ ॥ किमकारि
मन्दमतिना रतिपतिना कामतन्त्रनिपुणेन । स्यूतासि हरि-
णनयने हन्त हृदि स्नेहतन्तुना न तनौ ॥ ६ ॥ कृष्णा ते
कचसंहतिरम्बुजजनयने तवाधरः शोणः । त्वं सुरतरङ्गिणी
कथममितस्तापी न ते वियोगः स्यात् ॥ ७ ॥ दूरं मुक्ता-
लतया विससितया विप्रलोभ्यमानो मे । हंस इव दर्शि-
ताशो मानसजन्मा त्वया नीतः ॥ ८ ॥ स्निग्धमालप
सुरुक्षमेव वा त्वत्कथैव सखि मे रसायनम् । शीतलं
सलिलमुष्णमेव वा पावकं हि शमयेदसंशयम् ॥ ९ ॥
स्वप्नेऽपि देवि रमसे न मया विना त्वं स्वापे त्वया विर-
हितो मृतवद्भवामि । दूरीकृतासि विधिदुर्ललितैस्तथापि
जीवत्यवेहि मन इत्यसवो दुरन्ताः ॥ १० ॥ बलात्कवानि
बलनासहमथ्यमानि कण्ठोदयत्कलरुतानि गलकुचानि ।
आखादिताधरदलान्यलसेक्षणानि तान्येव तन्वि सुरतानि
तव स्मरामि ॥ ११ ॥ अद्यापि सुन्दरि तवाननचन्द्रबिम्बं
बन्दीकृताम्बुजयुगं परिचुम्ब्य चेतः । त्वत्संगमोद्भवसुखं
तनुते तथापि वैरं करोति करुणाविकलो विवेकः ॥ १२ ॥
त्वदीयसुखपङ्कजं यदि विधोरलं वार्तया तवाधरसुधा यदा
भवति किं सुधा नो सुधा । त्वदङ्गपरिरम्भणं मण
कृतं सुधागाहनैस्त्वदीयदृगनुग्रहस्तदपि धिनिघैर्न्द्रं पदम्
॥ १३ ॥ भवतु विदितं व्यर्थालोपैरलं प्रिय गम्यतां तनु-
रपि न ते दोषोऽस्माकं विधिस्तु पराङ्मुखः । तव यदि
तथाभूतं प्रेम प्रपन्नमिमं दशां प्रकृतितरले का नः पीडा
गते हतजीविते ॥ १४ ॥ यदिन्दोर्लक्ष्मीसौ वदनकमले
वासमकरोत्तमःस्तोमस्थेमा तव तरुणि धम्मिल्लममजत् ।
अनुप्राप्ता हारावलिमपि च तारावलिरुचिः शरण्यायाः क्लृप्ते

१ सार्यकाले. २ कोमलाङ्गि.

मम शरणदाने परिमवः ॥ १५ ॥ भवत्या विरूपे गुरुहृदय-
खेदेन तनुतां तनुर्नित्यं घत्ते सदृशमिति मत्तेमगमने ।
इदं तावच्चित्रं कमलमुखि सर्वैरवयवैः सुरूपा त्वं लोके
नियतमसुरूपा भवसि नः ॥ १६ ॥ सुमये वामभङ्गैर्वचन-
विधिमङ्गीकुरु न वा क्षितज्योत्स्नाकान्तं कुरु वदनमेत-
न्मयि न वा । त्रिलोकीमूर्धन्या यदि विविधपुण्याधिकतया
मया दृष्टासि त्वं तदिह सफलं मेऽजनि जनुः ॥ १७ ॥
यदि प्राणा एव प्रणयपरिणाहः कथमयं विमिन्ना तेम्य-
श्चेत्कथमियमभेदन्यवसितिः । न मिन्ना नामिन्ना यदि
भवसि किं नाम तदपि त्वमेकासि त्वं मे कुवलयदलश्रेणि-
नयने ॥ १८ ॥ यदेकः कासारं रचयति तथा कूपम-
थवा तदाकाङ्क्षां देवो वितरतितरां श्रीपतिरपि । मया तु
त्वद्धेतोः कमलमुखि सान्द्राश्रुसलिलैः कृताः पारावारास्त-
दपि गणना ते न हृदये ॥ १९ ॥ इतो विद्युत्सुज्जस्फुरितम-
सकृद्भाययतु मामितः केकानेका हरतु हृदयं निर्दयमिदम् ।
इतः कामो वामः प्रहरतु सुदुः पुङ्खितशरो गतासि त्वं दूरं
चपलनयने प्राप्स्यसि कुतः ॥ २० ॥ हिमांशुश्रृण्डांशुर्नव-
जलधरो दावदहनः सरिद्धीचीवातः कुपितफणिनिः श्वासपवनः ।
नवा मल्ली मल्ली कुवलयवनं कुन्तगहनं मम त्वद्विरूपा-
स्तुमुखि विपरीतं जगदिदम् ॥ २१ ॥ आस्तां तावद्वचन-
रचनामाजनत्वं विदूरे दूरे चास्तां तव तनुपरीरम्भसंभाव-
नापि । भूयो भूयः प्रणतिमिरहं किंतु याचे विधेया स्मरं
स्मरं खजनगणने कापि लेखा ममापि ॥ २२ ॥ श्यामा-
स्वङ्गं चकितहरिणीप्रेक्षणे दृष्टिपातं वक्रच्छायां शशिनि
शिखिनां बर्हमारेषु केशान् । उत्पश्यामि प्रतनुषु नदीवीचिषु
भ्रूविलासान्धन्तैकसिन्धुचिदपि न ते चण्डि सादृश्यमस्ति
॥ २३ ॥ त्वामालिख्य प्रणयकुपितां धातुरगैः शिलाया-
मात्मानं ते चरणपतितं यावद्विच्छामि कर्तुम् । अस्मैस्ता-
वन्सुदुरपचितैर्दृष्टिरालप्यते मे कूरस्तस्मिन्नापि न सहते
संगमं नौ कृतान्तः ॥ २४ ॥ मामाकाशप्रणिहितमुजं
निर्दयारूपेणहेतोर्लब्धार्थास्ते कथमपि मया स्वप्नसंदर्शनेषु ।
पश्यन्तीनां न खलु बहुशो न स्थलीदेवतानां मुक्ता-
स्थूलास्तरुक्सिलयेष्वश्रुलेशाः पतन्ति ॥ २५ ॥ भित्त्वा
सद्यः किसलयपुटान्देवदारुद्रुमाणां ये तत्क्षीरसुतिसुर-
मयो दक्षिणेन प्रवृत्ताः । आलिङ्गयन्ते गुणवति मया ते
तुषाराद्रिवाताः पूर्वं स्पृष्टे यदि किल भवेदङ्गमेभिस्तवेति
॥ २६ ॥ संक्षिप्येत क्षण इव कथं दीर्घयामा त्रियामा
सर्वावस्थास्वरूपि कथं मन्दमन्दातपं स्नात् । इत्थं चेत-
श्चटुलनयने दुर्लभप्राशनं मे गाढोष्माभिः कृतमशरणं त्वद्वि-
योगव्यथामिः ॥ २७ ॥ कस्याख्याय व्यतिकरमिमं मुक्त-

दुःखो भवेयं को जानीते निश्चृतमुभयोरावयोः खेहसारम् ।
जानात्येकं शशधरमुखि प्रेमतत्त्वं मनो मे त्वामेवैवम् ।
रमनुगतं तत्प्रिये किं करोमि ॥ २८ ॥ त्वद्रूपायुताम-
दुर्ललितया दृष्ट्या क्व विश्रम्यतां त्वद्वाक्यश्रवणमिवो-
परयोः श्रव्यं कुतः श्रोत्रयोः । एभिस्त्वत्परिरम्भनिर्भरसंज्ञै-
कथं स्वीयतां कष्टं त्वद्विरहेण संप्रति वयं कष्टमवस्थां गताः
॥ २९ ॥ यत्तन्नेत्रसमानकान्ति सलिले मयं तद्विन्नीत-
मेधैरन्तरितः प्रिये तव मुखच्छायानुकारी शशी । चेज्जी
त्वद्गमनानुकारिगतयस्ते राजहंसा गतास्त्वत्सादृश्यविशो-
मात्रमपि मे दैवेन न क्षम्यते ॥ ३० ॥ गूढालिङ्गनगण-
चुम्बनकुचस्पर्शादिलीलयायितं सर्वं विस्मृतमेव विस्तृतव-
बाले खलेभ्यो मयात् । संलपस्त्वधुना सुदुर्घटतम-
त्रापि नातिव्यथा यत्त्वदर्शनमप्यभूदसुलभं तेनैव दूरे स्थम्
॥ ३१ ॥ धन्यस्तन्वि स एष पाण्डिमवरश्चुम्बनमोलसं
धन्यं तन्वि तदेव कार्यमिह यत्प्रत्यङ्गमालिङ्गति ।
धन्योऽयं विरहानलस्तव मनो यस्यानुवृत्तेः पदं दूरे हन्त
तथा तु पातकितया मादृग्जनः सीदति ॥ ३२ ॥ न स्मरं
न च भोजनं न पठनं नान्यत्र सौख्यं धृतिर्नान्यस्त्रीक-
सेवनं न च कथानिद्राविलासोद्यमः । किंतु त्वां परिनि-
यामि सततं ध्यानेन चेतःस्थितां स्वप्नालोकनकामकेलि-
विधिना जीवामि कान्ते तव ॥ ३३ ॥ रात्रिः कालयुगोप-
मलयजो गन्धानिलः किं विषं सोमः सूर्य इवामवन्मल-
जालेपः स्फुलिङ्गोपमः । तिक्तः सुस्वरगीतवाद्यपरभृताप-
तादिष्वनिर्वज्रसाहतिरेव कर्णयुगले विच्छेदतो मे तव
॥ ३४ ॥ चन्द्रो द्वादश भास्कराः समभवन्त्रिद्विगुण-
शतं मिष्टं तिक्तुरसं विलेपनमहो दीप्तानलो मे तव ।
विच्छेदान्मलानिलः प्रियतमे किं कालकूटः श्रुतो गीता-
ध्वनिरेव वज्रसदृशोऽरण्यं विचित्रं गृहम् ॥ ३५ ॥ स्वा-
भिर्गत्य दूरं व्रजति मयि चिरं मुक्तकण्ठं रुदित्वा पथ-
न्यून्य नेत्रे प्रणतिसुपगता वेपमानाङ्गयष्टिः । कान्ते यन्म-
मवोचः प्रलयघनघटाटोपबद्धान्धकारे काले कापालिकोऽपि
प्रवसति न गृहात्तन्मनो मे दुनोति ॥ ३६ ॥

दूर्ती प्रति नायिकाप्रश्नाः

उल्लापयन्त्या दयितस्य दूर्ती वध्वा विभूषां च निवे-
यन्त्या । प्रसन्नता कापि मुखस्य जज्ञे वेवश्रिया नु भि-
वार्तया नु ॥ १ ॥ अलमलमघृणस्य तस्य नाम्ना पुनरपि तेव
कथा गतः स कालः । कथय कथय वा तथापि दूर्ति
प्रतिवचनं द्विषतोऽपि माननीयम् ॥ २ ॥ कथय विपु-
१ छदितः २ भाषणम्

दूत्यपहासप्रश्नाः, नायिकां प्रति नायकावस्थाकथनम्, सूर्यास्तमनसमयवर्णनम्

२९३

कस्मिन्दिष्टः कथं नु कियच्चिरं किमभिलिखितं किं तेनोक्तं
कदा स इहैष्यति । इति बहुविधप्रेमालापप्रपञ्चितविस्तराः
प्रियतमकथाः स्वल्पेऽप्यर्थे प्रयान्ति न नष्टात् ॥ ३ ॥

दूत्यपहासप्रश्नाः

पार्श्वभ्यां सप्रहारभ्यामधरे व्रणखण्डिते । दूति सङ्ग्राम-
योग्यासि न योग्या दूतकर्मणि ॥ १ ॥ बहुनात्र किमुक्तेन
दूति मत्कार्यसिद्धये । स्वमांसान्यपि दत्तानि वक्तव्येषु तु
स कथा ॥ २ ॥ किं त्वं निगूहसे दूति स्तनौ वक्रं च
गणिना । खण्डिता एव शोभन्ते शूराधरपयोधराः ॥ ३ ॥
तं दूति निरगाः कुञ्जं न तु पापीयसो गृहम् । किंशुका-
रणं देहे दृश्यते कथमन्यथा ॥ ४ ॥ दूति त्वया कृत-
मो निखिलं मधुक्तं न त्वादृशी परहितप्रवणास्ति लोके ।
कान्तासि हन्त मृदुलाङ्गि गता मदर्थे सिध्यन्ति कुत्र सुकृ-
तानि विना श्रमेण ॥ ५ ॥ रजन्यामन्यस्यां सुरतपरिवृत्ताव-
वृत्तिं मदीयं यद्वासः कथमपि हृतं तेन सुहृदा । त्वया
श्रान्तीतं निजवसनदानापुनरिदं कुतस्त्वादगदूति स्खलित-
श्रानोपायनिपुणा ॥ ६ ॥ निःशेषच्युतचन्दनं स्तनतटं
मिथुनरागोऽधरो नेत्रे दूरमैनजने पुलकिता तन्वी तवेयं
तु । मिथ्यावादिनि दूति बान्धवजनसाक्षात्पीडागमा-
गर्भां ज्ञातुमिती गतासि न पुनस्तस्याधमस्यान्तिकम् ॥ ७ ॥
दूतिदं नयनोत्पलद्वयमहो तान्तं नितान्तं तव खेदाम्भ-
रुणिका ललाटफलके मुक्ताश्रियं विभ्रति । निःश्वासाः
शुभीभवन्ति नितरां हा हन्त चन्द्रातपे यातायातवशाद्दृष्टा
य कृते श्रान्तासि कान्ताकृते ॥ ८ ॥ दूति श्वासविशेष
एव किमहो चण्डि त्वराधावनाद्विभ्रालकवल्लरी कथमहो
तवाधपादार्पणात् । निर्मृष्टाधररागपल्लवरुचिस्त्वत्कार्यसंज-
नसदासस्तस्य किमङ्गसंगतमहो विश्वासहेतोस्तव ॥ ९ ॥
श्वसः किं त्वरिता गता पुलकिता कक्षात्प्रसादः कुतः सत्ता
तेष्वपि पादयोर्निपतनाञ्जीवी गमादागमात् । खेदाद्रिं मुख-
भातपेन गलितं क्षामा किमत्युक्तिमिदं स्नानसरोरुहा-
द्विधरसौष्ठव किं वक्ष्यसि ॥ १० ॥ खिन्नं केन मुखं
प्रियाकरकौस्तुभे रागिणी लोचने रोषात्तद्वचनोत्थिताद्विल्लिता
नीललका वायुना । अष्टं कुङ्कुममुत्तरीयकषणात्कान्तासि
मत्पागतैर्युक्तं तत्सकलं किमत्र वद हे दूति श्रुतसाधरे
॥ ११ ॥ सायं ज्ञानमुपासितं मलयजेनाङ्गं समालेपितं
यातोऽस्माच्चलमौलिमम्बरमणिर्विश्रब्धमन्दा गतिः । आश्चर्यं
तव सौकुमार्यमभितः कान्तासि येनाधुना नेत्रद्वन्द्वममीलन-
व्यतिकरं शक्नोमि तेनासितुम् ॥ १२ ॥

नायिकां प्रति नायकावस्थाकथनम्

पदशब्दलीनहृदयो रूपालंकारभावनानिपुणः । कविरिव
सचिन्तमुद्रस्तरुणि तवार्थे परं स युवा ॥ १ ॥ परिहरति
रतिं मतिं लुनीते स्खलिततरां परिवर्तते च भूयः । इति
तव विषमा दशास्य देहं परिभवति प्रसमं किमत्र कुर्मः
॥ २ ॥ विकिरति मुहुः श्वासान्नासां पुरो मुहुरीक्षते प्रवि-
शति मुहुः कुञ्जाकुञ्जं मुहुर्बहु ताभ्यति । रचयति मुहुः
शय्यां पर्याकुलं मुहुरीक्षते मदनकदनकान्तः कान्ते प्रियस्तव
वर्तते ॥ ३ ॥ सा मां द्रक्ष्यति वक्ष्यति स्मरकथां प्रत्यङ्ग-
मालिङ्गनैः श्रीतिं यास्यति रंस्यते सखि समागत्येति चिन्ता-
कुलः । मार्गे पश्यति वेपते पुलकयत्यानन्दति स्थिति
प्रत्युद्रच्छति मूर्च्छति स्थिरतमःपुञ्जे निकुञ्जप्रियः ॥ ४ ॥
पूर्वं यत्र समं त्वया रतिपतेरासाविताः सिद्धयस्तस्मिन्नेव
निकुञ्जमन्मथमहातीर्थे पुनर्माधवः । ध्यायंस्त्वामनिशं जप-
न्नपि तवैवालापमन्त्रावलीभूयस्त्वत्कुचकुम्भनिर्मरपरीरम्भा-
मृतं वाञ्छति ॥ ५ ॥

सूर्यास्तमनसमयवर्णनम्

मन्त्रसंस्कारसंपन्नास्तन्वदौदन्वतीरपः । एतन्नयीमयं
ज्योतिरादित्याख्यं निमज्जति ॥ १ ॥ तापनैरिव तेजोभि-
र्दग्धनिर्वाणमेचकाः । दिशो जाताः प्रतीची तु समुदाचरति
क्रमात् ॥ २ ॥ पुराणरश्मिजालेषु सस्तेष्वस्तावलम्बनम् ।
बिम्बमम्बुरुहां नेतुरम्बरादवलम्बते ॥ ३ ॥ विलोक्य संगमे
रागं पश्चिमाया विवस्वतः । कृतं कृष्णं मुखं प्राच्या नहि
नायै विनेर्ष्यया ॥ ४ ॥ करिष्यति कलानाथः कुतुकी कर-
मन्वरे । इति निर्वापयामास रविदीपं निशाङ्गना ॥ ५ ॥
निलीयमानैर्विहगैर्निमीलद्विधं पङ्कजैः । विकसन्त्या च
मालत्या गतोऽस्तं ज्ञायते रविः ॥ ६ ॥ अस्तं गतवति सवि-
तरि मर्तरि मैथुपं निवेश्य कोशान्ते । कमलिन्योऽपि रमन्ते
किमत्र चित्रं मृगाक्षीणाम् ॥ ७ ॥ कृतोपकारं प्रियबन्धुमर्कं
मा द्राक्ष्म हीनांशुमधः पतन्तम् । इतीव मत्वा नलिनीवधू-
भिर्निमीलितान्यम्बुरुहेक्षणानि ॥ ८ ॥ सांध्यरागरुधिरारुण-
मारान्निःपात रंविमण्डलमधौ । क्रूरकालकैरालंविहृतं
वासरस्य सहसैव शिरो नु ॥ ९ ॥ नो रविर्न च तमो न
तमीशो न शुतिर्ग्रहगणो न च संख्या । यादृशी प्रथमतः
किल सृष्टेस्तादृगेव भुवनं श्रियमूहे ॥ १० ॥ मानुबिम्बमिद-
मस्तगाभि च प्रोद्यतं कुसुदबन्धुमण्डलम् । दृश्यते रतिपतेः
प्रवासिनां क्रोधरक्तमिव लोचनद्वयम् ॥ ११ ॥ स्थान-
माद्विक्रमपास दन्तिनः सल्लकीविटपमङ्गवासितम् । आविभात-

१ शक्तिरोगो रक्षिता यस्य. २ अतिशयम्. ३ अजनरहिते.

१ सूर्ये. २ मृङ्गम्; पक्षे, मयपक्षः. ३ लङ्. ४ छिन्नम्.

चरणाय गृह्णते वारि वारिरुहवद्धपदम् ॥ १२ ॥ पश्य
पश्चिमदिगन्तलम्बिना निर्मितं कथमिदं विवस्वता । दीर्घया
प्रतिमया सरोम्भसां तापनीयमिव सेतुबन्धनम् ॥ १३ ॥
उत्तरन्ति विनिकीर्य पल्वलं गाढपङ्कमतिवाहितातपाः ।
दंष्ट्रिणो वनवराहयूथपा दष्टमङ्कुरविसाङ्कुरा इव ॥ १४ ॥
एष वृक्षशिखरे कृतास्पदो जातरूपरसगौरमण्डलः । हीय-
मानमहरत्ययातपं पीवरोरु पिबतीव बर्हिणः ॥ १५ ॥
पूर्वभागतिमिरप्रवृत्तिमिर्व्यक्तपङ्कमिव जातमेकतः । खं हता-
तपजलं विवस्वता भाति किंचिदिव शेषवत्सरः ॥ १६ ॥
आविशद्भिरुज्जङ्गणं मृगैर्मूलसेकसरसैश्च वृक्षकैः । आश्रमाः
प्रविशदभ्यधेनवो विभ्रति श्रियमुदीरिताभयः ॥ १७ ॥ बद्ध-
कोशमपि तिष्ठति क्षणं सावशेषविवरं कुशेशयम् । षट्पदाय
वसति ग्रहीष्यते प्रीतिपूर्वमिव दातुमन्तरम् ॥ १८ ॥ दूर-
लम्परिमेयरश्मिना वारुणी दिगरुणेन भानुना । भाति
केसरवतेव मण्डिता बन्धुजीवतिलकेन कन्यका ॥ १९ ॥
सांध्यमस्तमितशेषमातपं रक्तलेखमपरा विमर्ति दिक् ।
संपरायवसुधा सशोणितं मण्डलाग्रमिव तिर्यगुत्थितम् ॥ २० ॥
कोऽत्र भूमिवलये जनान्मुधा तापयन्सुचिरमेति संपदम् ।
वेदयन्निति दिनेन भानुमानाससाद चरमाचलं ततः ॥ २१ ॥
मध्यमोपलनिभे लसदंशवेकतश्च्युतिमुपेयुषि भानौ । यौरुवाह
परिवृत्तविलोलां हारयद्विमिव वासरलक्ष्मीम् ॥ २२ ॥
अंशुपाणिभिरतीव पिपासुः पञ्चजं मधु मृशं रसयित्वा ।
क्षीवतामिव गतः क्षितिमेष्यल्लोहितं वपुर्वाह पतङ्गः ॥ २३ ॥
मुक्तमूलधुरज्जितपूर्वः पश्चिमे नमसि संयुतसान्द्रः । सौमि
मज्जति रवौ न विरेजे खिन्नजिह्वा इव रश्मिसमूहः ॥ २४ ॥
कान्तद्वय इव कुङ्कुमताम्राः सायमण्डनममि त्वरयन्त्यः ।
सादरं ददृशिरं वनिताभिः सौधजालपतिता रविभासः ॥ २५ ॥
अग्रसानुषु नितान्तपिशङ्गैर्भूरुहान्मृदुकैरवलम्ब्य । अस्त-
शैलमहनं नु विवस्वानाविवेश जलधिं नु महीं नु ॥ २६ ॥
आकुलश्चलमतत्रिकुलानामारवैरनुदितौषसरागः । आययाव-
हरिदश्वपिपाण्डुस्तुल्यतां दिनमुखेन दिनान्तः ॥ २७ ॥
आस्थितः स्थगितवारिदपङ्कथा संध्याया गगनपश्चिमभागः ।
सोमि विद्रुमवितानविभासा रक्षितस्य जलधेः श्रियमूहे ॥ २८ ॥
प्राञ्जलावपि जने नतमूर्ध्नि प्रेम तत्पवणचेतसि हित्वा ।
संय्यानुविदधे विरमन्त्या चापलेन सुजेनेतरमैत्री ॥ २९ ॥
अभितापसंपदमथोष्णरुचिर्निजतेजसामसहमानं इव । पयसि
प्रपिस्तुरपरान्मुनिधेरधिरुदुमस्तगिरिमभ्यपतत् ॥ ३० ॥
गतया पुरः प्रतिगवाक्षमुखं दधती रतेन मृशमुत्सुकताम् ।
सुहृन्तरालमुवमस्तगिरेः सवित्रुश्च योषिदमिमीत दृशा ॥ ३१ ॥ विरलतपञ्चविरनुष्णवपुः परितो विपाण्डु दधदग्र-

१ अपूर्णं.

शिरः । अमवद्गतः परिणतिं शिथिलः परिमन्दसर्वनयने
दिवसः ॥ ३२ ॥ अपराह्णशीतलतरेण शनैरनिलेन लोहित-
लताङ्गुलये । निलयाय शाखिन इवाह्वयते ददुराग्र्यः
खगकुलानि गिरः ॥ ३३ ॥ उपसंध्यमास्त तनु सानुम्
शिखरेषु तत्क्षणमशीतरुचः । करजालमस्तसमयेऽपि सत-
मुचितं खलुच्चतरमेत्य पदम् ॥ ३४ ॥ नवकुङ्कुमारुणपक्षे-
धरया स्वकरावसत्तरचिराम्बरया । अतिसक्तिमेत्य वरुणस्य
दिशा मृशमन्वरज्यदनुषारकरः ॥ ३५ ॥ गतवत्पराक्ता
जपाकुसुमस्तबकयुतौ दिनकरेऽवनतिम् । वहलानुरागकु-
विन्ददलप्रतिबद्धमध्यमिव दिग्बलयम् ॥ ३६ ॥ द्रुतसाह-
कुम्भनिभमंशुमतो वपुर्धर्मभ्रवपुषः पयसि । रुच्ये विरि-
नखमिन्नवृहज्जगदण्डकैकतरखण्डमिव ॥ ३७ ॥ अनुग-
वन्तमपि लोचनयोर्दधतं वपुः सुखमतापकरम् । निरैकस्य
द्रविमैपेतवसुं वियदालयैदपरदिग्गणिका ॥ ३८ ॥ अशित्य-
रश्मि चिरमा विरमादवधानखिन्नमनिमेषतया । निर-
न्मधुव्रतकुलाक्षुजलं न्यमिमीलदञ्जनयनं नलिनी ॥ ३९ ॥
अविभाव्यतारकमदृष्टहिमद्युतिविम्बमस्तमितभानु नमः । अ-
सन्नतापमतमिस्रमभादपदोषतैव विगुणस्य गुणः ॥ ४० ॥
रुचिषाम्नि भर्तारि मृशं विमलाः परलोकमभ्युपगते विमि-
ज्वलनं त्विषः कथमिवेतरथा सुलभोऽन्यजन्मनि स एव
पतिः ॥ ४१ ॥ महद्भिरोच्चेस्तमसामभिद्रुतो मयेऽयसंभ-
मतिर्भ्रमन्क्षितौ । प्रदीपवेधेण गृहे गृहे स्थितो विस्म-
देहं बहुधेव भास्करः ॥ ४२ ॥ अयमसौ गगनाङ्गमै-
कस्तरलकालमुजंगशिखामणिः । क्षणविदम्बितबाहववि-
पतति वारिनिधौ विधुरो रविः ॥ ४३ ॥ अमिभूय सत-
वस्थितिं जडजेषु प्रतिपाद्य च श्रियम् । जगतीपरिता-
कृत्यं जलधौ नावपतेदसौ रविः ॥ ४४ ॥ परिपतति पदे
निधौ पतङ्गः सरसिरुहामुदरेषु मत्तमृङ्गः । उपवनतरुको-
विहंगस्तुरुगिजनेषु शनैः शनैरनङ्गः ॥ ४५ ॥ शुचिर्नि-
परितः प्रसिद्धिमाजि प्रकटिततेजसि दुर्जये कृशना-
निर्जवसुनिकुरम्बमस्तवेलाव्यतिकरवान्निर्दधे सैरोजम्
॥ ४६ ॥ जगदिव बहुलातपाभितप्तं जनयितुमद्य जलमि-
शीतम् । परिधृतरविशातकुम्भकुम्भा प्रचलति पश्चिमवार्ति-
दिनश्रीः ॥ ४७ ॥ पतति रविरपूर्ववारिराशौ हृदि पवित्र-
यथात्मभूर्दुताशः । प्रसरति चरमां तमःप्ररोहः प्रतिपन्न-
यथा मनोविमोहः ॥ ४८ ॥ अस्तावलम्बिरवि विन्यतमे-
याद्रिचूडोन्मिषत्सकलचन्द्रतथा च सायम् । संध्यापव-

१ प्रीतियुक्तम्; पक्षे, -रक्तिमान्वितम्; २ बहिर्निष्कासकम्
३ अपेतं गतं वस्तु द्रविणं तेजश्च यस्मात्; ४ अपरविशेषः कश्चि-
५ निजद्रव्यसमूहम्; पक्षे, -किरणसमूहम्; ६ स्वापमानासः ७ क्ष-
८ क्षणम्

हरहस्तगृहीतकांस्तालद्वयेव समलक्ष्यत नाकलक्ष्मीः ॥४९॥
 यातोऽसि पद्मनयने समयो ममैव सुसा मयैव भवती
 प्रतिबोधनीया । प्रत्यायनामयमितीव सैरोरुहिण्याः सूर्यो-
 ऽस्तमस्तकनिविष्टकरः करोति ॥ ५० ॥ कृत्वा प्रबुद्धकमला-
 मखिलां त्रिलोकीमम्भोनिधेर्विशति गर्भमसाविदानीम् ।
 अन्तःप्रसुप्तहरिनाभिसरोजबोधकौतूहलीव भगवानरविन्द-
 बन्धुः ॥ ५१ ॥ पूर्वा क्षणक्रमनिरस्तसमस्तारागां हित्वा
 निजान्तिकमुपेत्य रवौ सरागे । आलोकतः पुनरमुष्य धृत-
 प्रसादा जाता चिरेण चरमा परमानुरक्ता ॥ ५२ ॥ स्पृष्टो-
 ऽस्तिकरणकेसरसूर्यबिम्बविस्तीर्णैर्गणिकमथो दिव्यसारवि-
 न्दम् । श्लिष्टाद्विगदलकलापमुषावतारबद्धान्धकारमधुपावलि
 संजुकोच ॥ ५३ ॥ पृथु गगनकैवन्धस्कन्धचक्रं किमेत-
 किमु रुधिरकपालं कालकापालिकस्य । कललभरितमन्तः
 किं नु तार्क्ष्याण्डखण्डं प्रजनयति वितर्कं सांध्यमर्कस्य बिम्बम्
 ॥ ५४ ॥ अयमपि खरयोषित्कर्णकापायमीषद्विस्तुरमिति-
 तोर्णजर्जरोपान्तमर्चिः । मदकलकलविङ्कीकाकुनान्दीकरेभ्यः
 क्षितिरुहशिखरेभ्यो भानुमानुच्चिनोति ॥ ५५ ॥ गतवति
 दिननाथे पश्चिमक्षमाधरान्तं शिशिरकरमयूखैर्निर्भरं दह्यमाना ।
 परिहृतमिलितालिः पान्थकान्तेव दीना सपदि कमलिनीयं
 हासहीना बभूव ॥ ५६ ॥ उदयगिरितटस्थः पश्चिमीर्बोध-
 यित्वा मृदुतरकिरणाग्रैस्ताः स्वयं चोपमुन्य । मलिनमधुपस-
 ज्जात्तासु संजातकोपः कृतरुधिरविरोचिर्मानुरस्तं प्रयातः
 ॥ ५७ ॥ अयमपि पुरुहूतप्रेयसीमूर्ध्नि पूर्णः कलश इव
 मुधांशुः साधुरलालसीति । मदनविजययात्राकालविज्ञापनाय
 स्फुरति जलधिमध्ये ताम्रपात्रीव भानुः ॥ ५८ ॥ रवेरस्तं
 तेजः प्रमुदयति खद्योतपटली मरालाली सूका कलकल-
 पोलुकपटली । इदं कष्टं दृष्ट्वा चिरमसहमाना कमलिनी
 भ्रमदृङ्गव्याजात्कवल्यति हालाहलमिव ॥ ५९ ॥ सैरन्त्री-
 काकुष्टकङ्कणसरस्त्रीरध्वनिः संचरद्भूतीसूत्रितसंधिविग्रहविधिः
 शोभासलीलाधरः । वारस्त्रीजनसज्जमानशयनः संनद्रुण्या-
 बुधः श्रीखण्डद्रव्यौतसौधशिखरो रम्यः क्षणो वर्तते ॥६०॥
 विश्लेषकुलचक्रवाकमिथुनैरुत्पक्षमाक्रन्दितं कारुण्यादिव
 मीलितासु नलिनीष्वस्तं च मित्रे गते । शोकेनेव दिगङ्ग-
 नाभिरमितः श्यामायमानैर्मुखैर्निःश्वासानिलधूमवर्तय इवो-
 र्शीर्षास्तमोराजयः ॥ ६१ ॥ निर्यद्वासरजीवपिण्डकरणिं
 विम्रक्तवोणैः करैर्मज्जिष्ठं रविबिम्बमम्बरतलादस्ताचलं
 चुम्बति । किं च स्तोकतमःकलापकलनाश्यामायमानं मना-

धूमश्यामपुराणचित्रचनारूपं जगज्जायते ॥ ६२ ॥
 संध्याताण्डवचण्डदण्डपरशुप्रारब्धमीमम्रमीवेगस्रस्तकपर्दवा-
 सुकिफणामाणिक्यशङ्कावहम् । मयं पाथसि पश्चिमस्य जलधे-
 र्मातण्डबिम्बं ततो ध्वान्तैर्भूतगणेरगाहि भुवनं मन्ये तदन्वे-
 षिभिः ॥ ६३ ॥ पाश्चात्याम्बुधिदृष्टपूर्ववडवासंदर्शनोत्कण्ठया
 धावद्रव्यतुरंगनिधुरसुरक्षुण्णोऽस्तशैलस्थले । तस्मादुच्चलि-
 तेन धातुरजसा लिप्तानुरक्ताङ्गको मन्दांशुः प्रियदर्शनः खलु
 सहस्रांशुर्दरीदृश्यते ॥ ६४ ॥ तद्रोदोऽन्तरसंततान्धतमसं
 निर्मिथ तिग्मांशुभिः संछेतुं वलिसङ्गं कृतमतिर्मानुर्जगाद्दे-
 ऽम्बुधिम् । अन्यत्संप्रति संनिपत्य वृणुते लोके तमोमण्डलं
 किं चैतस्य नयत्यहो परिभवं पाथोजिनीं वल्लभाम् ॥ ६५ ॥
 द्रागैन्द्रीमनुचुम्ब्य सञ्चितमुखीमामोदिनीं पश्चिनीं कृत्वासौ
 परिरम्भसंभ्रमपरिश्रान्तां च वारस्त्रियम् । संरक्तो हिमभानु-
 रथ चरमां श्लिष्यत्यहो रागिणीं काश्मीरोपलसत्सोघर-
 मरां कान्तां दिशं वारुणीम् ॥ ६६ ॥ ध्याता भालतला-
 नलैः कवलिता कण्ठोत्थहालाहलैरालीढाथ जटाटवीवलयितै-
 राशीविषाणां गणैः । कीर्णा भस्मभिराहतास्थिपटलैर्विद्धा
 जटाग्रैरपि स्वीयामुञ्चति माधुरीं हरशिरोरत्नं किमिन्दोः
 कला ॥ ६७ ॥ आवासोत्सुकपक्षिणः कलरुतं कामन्ति
 वृक्षालयान्कान्ता भाविवियोगभीरुरधिकं क्रन्दत्ययं कातरः ।
 चक्राहो मधुपाः सरोजगहनं धावन्त्युल्लुको मुदं धत्ते चारुणतां
 गतो रविरसावस्ताचलं चुम्बति ॥ ६८ ॥ अध्वानं नैकचक्रः
 प्रभवति भुवनभ्रान्तिदीर्घे विलङ्घ्य प्रातः प्राप्सुं रथो मे पुन-
 रिति मनसि न्यस्तक्षिन्तातिभारः । संध्याकृष्टावशिष्टस्वकर-
 परिकरैः स्पष्टहेमपरङ्कि व्याकृष्यावस्थितोऽस्तक्षितिभृति
 नयतीवैष दिक्चैक्रमर्कः ॥ ६९ ॥ प्राचीमालम्बमाने घन-
 तिमिरचये बान्धवे बन्धकीनां संप्राप्ते च प्रतीचीं शशिकर-
 निकरे वैरिणि सैरिणीनाम् । अर्धश्यामोपलार्धस्फटिकमिव
 दिशामन्तरालं विधत्ते कालिन्दीजहुकन्यामिलदमलजलस-
 न्दसंदोहमैत्रीम् ॥ ७० ॥ संध्यावध्यस्रशोणं तनुदहनचिता-
 ज्जारमन्दाकबिम्बं तारानारास्थिकीर्णं विशदनरकरङ्गायमाणो-
 ज्वलेन्दु । हृष्यन्नक्तचरोधं घनतिमिरमहाधूमधूआनुकारं
 जातं लीलाश्मशानं जगदखिलमहो कालकापालिकस्य ॥७१॥
 गाढं प्रौढाङ्गनाभिः सुरतरतमनःसंमदोत्सारिताशं मुग्धाभिः
 स्रस्तनेत्रं रतिसमरभयं चिन्त्ययन्तीमिरेवम् । पान्थानामङ्ग-
 नाभिः ससलिलनयनं शून्यचित्ताभिरुचैः कष्टं दृष्टोऽस्तशैलं
 मृशममजदयं मण्डलश्चन्द्रश्चमेः ॥ ७२ ॥ व्योमस्तापिच्छ-

१ विश्वासोत्पादनम्. २ कमलिण्याः. ३ वराटः. ४ दिवसरूपपर-
 निन्दः. ५ प्रकाशमावेन परस्परं मिलिताः. ६ अशिरस्कलेवरम्.
 ७ काल एव कापालिको मिथुः. ८ गरुडः. ९ वियोगाकुलैः.

१ संध्यायां कृष्टा वपस्वतालोभ्योऽवशिष्टो यः स्वकराणां परि-
 करः समूहस्तद्वत् संध्या हेमनिर्मितानमराणां पङ्क्तिर्विस्तृतः
 २ दिशां चक्रं मण्डलम्, रथाङ्गं च.

गुच्छावलिभिरिव तमोवल्लरीभिर्वयन्ते पर्यन्ताः प्रान्तवृत्त्या
पयसि वसुमती नूतने मज्जतीव । वात्यासंवेगविष्वग्वित-
तवलयितस्फीतधूम्याप्रकाशं प्रारम्भेऽपि त्रियामा तरुणयति-
निजं नीलिमानं वनेषु ॥ ७३ ॥

चक्रवाकावस्थारूपानुसन्धेयम्

रतिकेलिकलः कश्चिदेव मन्थमन्थरः । पश्य सुश्रु
समाश्रुतां कादम्बश्रुम्बति प्रियाम् ॥ १ ॥ दधतामरस-
केसरत्यजोः क्रन्दतोर्विपरिवृत्तकण्ठयोः । निम्नयोः सरसि
चक्रवाकयोरल्पमन्तरमनल्पतां गतम् ॥ २ ॥ आतपे धृतिमता
सह बध्वा यामिनीविरहिणा विहगेन । सेहिरे न किरणा
हिमरश्मेर्दुःखिते मनसि सर्वमधश्च ॥ ३ ॥ गम्यतामुपगते
नयनानां लोहितायति सहस्रमरीचौ । आससाद विरह्य
घरित्रीं चक्रवाकहृदयान्यमितापः ॥ ४ ॥ इच्छतां सह बधू-
भिरभेदं यामिनीविरहिणां विहगानाम् । आपुरेव मिथुनानि
वियोगं लङ्घयते न खलु कालनियोगः ॥ ५ ॥ यच्छति
प्रतिमुखं दयितायै वाचमन्तिकगतेऽपि शकुन्तौ । नीयते
स नतिमुज्झितहर्षं पङ्कजं सुखमिवाम्बुरुहिण्या ॥ ६ ॥
आयाति याति पुनरेव जलं प्रयाति पद्माङ्कुरं च विचिनोति
धुनोति पक्षम् । उन्मत्तवद्भ्रमति कूजति मुक्तकण्ठः कान्ता-
वियोगविधुरो निशि चक्रवाकः ॥ ७ ॥ एकेनाक्ष्णा प्रवित-
तरुषा वीक्षते लम्बमानं मानोर्विम्बं जलविलुलितेनापरेण
स्वकान्तम् । अहश्छेदे दयितविरहाशङ्किनी चक्रवाकी द्वौ
संकीर्णौ रचयति रसौ नर्तकीव प्रगल्भा ॥ ८ ॥ बापीतोयं
तटरुहवनं पद्मिनीपत्रशय्या चन्द्रालोको विकचकुसुमामोद-
हृद्यः समीरः । यत्रैतेऽपि प्रियविरहिणो दाहिनश्चक्रनाम्न-
स्तत्रोपायः क इव भवतु प्राणसंधारणो यः ॥ ९ ॥ चक्राहो
विरही हतोऽपि हृदये बाणेन न त्यक्तवान्प्राणान्प्राणसमास-
मागमसुखव्यानैकतानश्चिरम् । स्वां छायामवलोक्य वारिणि
गलद्रक्तामवेक्ष्य प्रियां आन्तस्त्राणवेदनापरिगतः कष्टं मृतः
सांप्रतम् ॥ १० ॥ तीरात्तीरमुपैति रौति करुणं चिन्तां
समालम्बते किंचिद्भ्रायति निश्चलेन मनसा योगीव शुक्रे-
क्षणः । स्वां छायामवलोक्य कूजति पुनः कान्तेति सुग्धः
खगो घन्यास्ते सुविधे निवृत्तमनसो धिगदुःखितान्कामिनः
॥ ११ ॥ मित्रे कापि गते सरोरुहवने बद्धाने तान्यति
क्रन्दस्तु अमरेषु वीक्ष्य दयिताश्लिष्टं पुरः सारसम् । चक्राहेन
वियोगिना विसलता नास्त्रादिता नोज्झिता वक्त्रे केवलमर्गलेव
निहिता जीवस्य निर्गच्छतः ॥ १२ ॥ भङ्गत्वा भोक्तुं न
शुक्ले कुटिलविसलताकोटिभिन्दोर्वितर्काचारकारास्तृषार्तः
पिबति न पयसां विभ्रुषः पत्रसंस्थाः । छायामम्भोरुहाणाम-

१ देवनियोगः २ संवददृष्टिः ३ विन्दवः

लिकुलसबलां वेत्ति संध्यामसंध्यां कान्ताविश्लेषमीरुदिनयामि
रजनीं मन्यते चक्रवाकः ॥ १३ ॥

संध्यावर्णनम्

उच्चैस्तरादम्बरशैलमौलेश्च्युतो रविर्गैरिकगण्डशैलः ।
तस्यैव पातेन विचूर्णितास्य संध्यारजोराजिरवोज्जिहीते ॥ १ ॥
विहिताञ्जलिर्जनतया दधती विकसत्कुसुम्कुसुमारुणताम् ।
चिरमुज्झितापि तनुरौज्ज्वलसौ न पितृप्रसूः प्रकृतिमात्मसुखः
॥ २ ॥ अथ सान्द्रसांध्यकिरणारुणितं हरिहेतिहृति मिथुनं
पततोः । पृथगुत्पपात विरहार्तिदलद्वयखुतासुगनुलिसमिव
॥ ३ ॥ निलयः श्रियः सततमेतदिति प्रथितं यदेव जल-
जन्म तथा । दिवसात्ययात्तदपि मुक्तमहो चपलाजनं प्रति
न चोद्यमदः ॥ ४ ॥ दिवसोऽनुमित्रमगमद्विलयं किमिहासते
वत मयाबलया । रुचिभर्तुरस्य विरहाधिगमादिति संध्यापि
सपदि व्यगमि ॥ ५ ॥ सुग्धस्य केलिविजितसरचापयष्टेरात-
न्वती रुचिमतीव सुधाकरस्य । रागोद्धुरा स्फुटमुदक्षित-
तारकश्रीः संध्याविरसि ननु कापि पतिवरेव ॥ ६ ॥

रजनिवर्णनम्

व्योमपात्रमपि चैकपाणिना विस्फुटोद्धुकुसुमानि विभ्रति ।
अन्यपाणिकलितेन्दुदर्पणा कामिनीव रजनीयमागता ॥ १ ॥
नृपतिपुरुषशङ्कितप्रचारं परगृहदूषणनिश्चितैकवीरम् । घन-
भिरनिरुद्धसर्वमावा रजनिरियं जननीव संवृणोति ॥ २ ॥
अस्तोदयाचलविलम्बिरवीन्दुविम्बव्याजात्क्षणं श्रवणयोर्वि-
हितारविन्दा । ताराच्छलेन कुसुमानि समुत्क्षिपन्ती संधेव-
मागतवती प्रमदेव काचित् ॥ ३ ॥ शशाङ्के संनद्धे मरु-
इव संध्यायवनिका तिरोभूत्वा पुष्पाञ्जलिमिव विकीर्णो-
निकरम् । कलं गायन्तीभिः कुमुदवनमृङ्गीभिरधुना नमोर्षं
प्रासा विहरति निशालसिकवधूः ॥ ४ ॥ उन्मुक्ताभिर्दिवस-
धुना सर्वतस्तामिरेव स्वच्छायाभिर्निचुलितमिव प्रेक्ष्यते विश-
मेतत् । पर्यन्तेषु ज्वलति जलधौ रत्नसानौ च मध्ये विश-
ङ्गीयं रमयति तमःस्तोमनीला धरित्री ॥ ५ ॥ ज्योत्स्नाः
मसन्त्रुरणचवला बिभ्रती तारकास्थीन्यन्तर्धानव्यैसनरसिका
रात्रिकौपालिकीयम् । द्वीपाद्वीपं भ्रमति दधती चन्द्रश्र-
कपाले न्यस्तं सिद्धाञ्जनपरिसलं लाञ्छनस्य च्छलेन ॥ ६ ॥

तमोवर्णनम्

लिम्पतीव तमोऽङ्गानि वर्धतीवाञ्जनं नमः । असलुष्य
सेवेव दृष्टिर्निष्कलतां गता ॥ १ ॥ अविज्ञातविशेषस्य सर्व-

१ नाभ्यनिपुणा नदीव रात्रिः २ अङ्गलेपः ३ कौटुके
४ रात्रिरूपा योगिनी

तेजोपहारिणः । स्वामिनो निर्विवेकस्य तमसश्च किमन्तरम्
॥ २ ॥ आपूरितमिदं श्यामतमसंतमसैरलम् । ब्रह्माण्ड-
मण्डलं माति सकञ्जलकरणवत् ॥ ३ ॥ तनुलभा इव
कुङ्कुमः क्षमावल्यं चरणचारपात्रमिवं । वियदपि चालिक-
द्वं मुष्टिप्राणं तमः कुरुते ॥ ४ ॥ अम्बरविपिनमिदानीं
तिमिरवराहोऽवगाहते जलधेः । रोमसु यदस्य लम्बास्तारक-
जलबिन्दवो भान्ति ॥ ५ ॥ घटितमिवाञ्जनपुञ्जैः पूरितमिव
मृगमदक्षोदैः । ततमिव तमालतरुमिर्धृतमिव नीलांशुकै-
र्भुवनम् ॥ ६ ॥ औषसातपमयादपलीनं वासरच्छविविराम-
पटीयः । संनिपत्य शनकैरिव निम्नादन्धकारमुदवाप
समानि ॥ ७ ॥ एकतामिव गतस्य विवेकः कस्यचिन्नं मह-
तोऽप्युपलेमे । भास्वता निदधिरे भुवनानामात्मनीव पतितेन
विशेषाः ॥ ८ ॥ रञ्जिता नु विविधास्तरुशैला नामितं नु
मनं स्थगितं नु । पूरिता नु विषमेषु धरित्री संहता नु
कुम्भास्तिमिरेण ॥ ९ ॥ रात्रिरागमलिनानि विकासं पङ्कजानि
लुपन्ति विहाय । स्पष्टतारकमियाय नमः श्रीर्वस्तुमिच्छति
तिरापदि सर्वः ॥ १० ॥ नोर्ध्वमीक्षणगतिर्न चाप्यधो ना-
भितो न पुरतो न पृष्ठतः । लोक एष तिमिरौघवेष्टितो
नर्गवास इव वर्तते निशि ॥ ११ ॥ शुद्धमाविलमवस्थितं
कलं वक्रमार्जवगुणान्वितं च यत् । सर्वमेव तमसा समी-
कृतं विबुधहृत्स्वमसतां हतान्तरम् ॥ १२ ॥ पिदधति ति-
मिरे समस्तलोकं प्रलयमहाब्धिनिभे मृतोच्चनीचे । व्यरु-
चद्विगुणो वैलक्ष्ण्योर्चिर्बहुविधफेनसमूहस्तुल्यरूपः ॥ १३ ॥
पतिते पतङ्गमृगराजि निजप्रतिबिम्बरोषित इवाम्बुनिधौ ।
अथ नागयूथमलिनानि जगत्परितस्तमांसि परितस्तारिरे
॥ १४ ॥ व्यसरन्तु भूधरगुहान्तरतः पटलं बहिर्बहलपङ्क-
जवि । दिवसावसानपटुनस्तमसो बहिरेत्य चाधिकमभक्त
गुहाः ॥ १५ ॥ किमलम्बताम्बरविलम्बमधः किमवर्धतोर्ध्व-
भवनीतलतः । विससार तिर्यगथ दिग्म्य इति प्रचुरीभवन्न
निरधारि तमः ॥ १६ ॥ स्थगिताम्बरक्षितितले परितस्ति-
मिरे जनस्य दृशमन्वयति । दधिरे रसाञ्जनमपूर्वमतः प्रिय-
वैश्ववर्त्स सुदृशो ददृशुः ॥ १७ ॥ अवधार्य कार्यगुरुताम-
यवन्न भयाय सान्द्रतमसन्तमसम् । सुतनोः स्तनौ च दयि-
तोऽप्यगमे तनुरोमराजिपथवेपथवे ॥ १८ ॥ ददृशेऽपि मास्कर-
त्वाहि न यः स तमीं तमोभिरभिगम्य तताम् । बुद्धि-
मगदीद्विगुणो लघवः प्रकटीभवन्ति मलिनाश्रयतः ॥ १९ ॥
अनुलेपनानि कुसुमान्यबलाः कृतमन्वयः पतिषु दीपशिखाः ।
समयेन तेन चिरसुप्तमनोमवबोधनं समवबोधिषत ॥ २० ॥
विवस्ततानाधिषतेव मिश्राः स्वगोर्सेहक्षेण समं जनानाम् ।

१ तिरोदधति सति. २ अन्धकारे. ३ अवलकान्तिः. ४ किरणाः.

गावोऽपि नेत्रापरनामधेयास्तेनेदमान्धं खलु नान्धकारैः
॥ २१ ॥ चरमगिरिनिकुञ्जमुष्णमानौ भगवति गच्छति विप्र-
योगखिन्ना । मुकुलितनयनाम्बुजा धरित्री वपुषि बमार-
तमांसि शैवलानि ॥ २२ ॥ काश्मीरगौरवपुषामभिसारिका-
णामाबद्धरेखमभितोरुचिमञ्जरीभिः । एतत्तमालदलनीलतमं
तमिस्रं तत्प्रेमहेमनिकषेपलतां तनोति ॥ २३ ॥ उद्वा-
मदिग्द्वरदचञ्चलकर्णपूरगण्डस्थलोच्चलदलित्स्वकाकृतीनि ।
मीलन्नमांसि मृगनाभिसमानमांसि दिक्कन्दरेषु विलसन्तितमां
तमांसि ॥ २४ ॥ सिन्धोः सुधांशुशकलं परिगृह्य संध्याक्षे-
मंकरी निपतिताम्बरभूहात्रे । चञ्चुपुटेन चपलेन तया
विकीर्णास्तारामिषेण पतिता इव पक्षलग्नाः ॥ २५ ॥ व्यस-
निन इव विद्या क्षीयते पङ्कजश्रीर्गुणिन इव विदेशे दैन्य-
मायान्ति मृङ्गाः । कुक्षुपतिरिव लोकं पीडयत्यन्धकारो धन-
मिव कृपणस्य व्यर्थतामेति चक्षुः ॥ २६ ॥ इदं नमसि
मीषणभ्रमदुल्लङ्घकोलाहलैर्निशाचरविलासिनीनिबहदत्तनेत्रो-
त्सवम् । प्ररिस्फुरति निर्भरप्रचुरपङ्कममोलसद्वाराहकुलमांस-
लम्बलब्धमन्धं तमः ॥ २७ ॥ पुरः पूर्वामेव स्थगयति
ततोऽन्यामपि दिशं क्रमात्कामन्नद्रिद्रुमपुरविभागान्तिरयति ।
उपेतः पीनत्वं तदनु भुवनसेक्षणपथं तमःसंघातोऽयं हरति
हरकण्ठद्युतिहरः ॥ २८ ॥ अमुष्मिन्मुद्यानद्रुमकुहरनी-
रन्ध्रभरिते तमःखण्डे पिण्डीकृतबहलकालायसघने ।
यतामद्यास्माकं कथमपि पुरोन्यस्तचरणं निमेषेऽप्युन्मेषे
नहि नहि विशेषो नयनयोः ॥ २९ ॥ काकोलः कल-
कण्ठिका कुचलयं कौदम्बिनी कर्दमः कंसारिः कंबरी
कृपाणलतिका कस्तूरिका कज्जलम् । कालिन्दी कष-
पट्टिका कैरिषटा कामारिकण्ठस्थली यस्यैते कैरदा भवन्ति
सखि तद्वन्दे विनिद्रं तमः ॥ ३० ॥ किं भूयै परितः स्फु-
रन्ति करिणः कस्तूरिकाया रसैः सिक्ताः किं निखिला
दिशः किमखिलं लिप्तं मयीभिर्नमः । किं व्याप्तं भुवनं
समस्तमपि च श्रीकण्ठकण्ठत्विषा कालिन्दीजलकान्तिमाजि
निविडे जातेऽन्धकारेऽधुना ॥ ३१ ॥ सद्यः सान्द्रमयी-
विलुप्तकुङ्कुमः क्षिप्रधेन्वीलद्रवव्यामीलन्नमसो निरन्तरमिल-
नीलीरसश्च्योतिनः । एते कोकिलकायकालिमहतो लुपन्ति
वृत्तिं दृशोरुक्षिद्राञ्जनपुञ्जमेचकरुचो मीमास्तमःप्रक्रमाः ॥ ३२ ॥
चिन्वच्चौरचिकीर्षितानि घटयद्वेतालगोष्ठीमुखं तन्वानं
शैवसाधनोत्सवरसं निर्व्याजवीरात्मनाम् । कुर्वत्कामकृशा-
नुतसमनसां गुप्ताङ्गनासंगमं दृप्यत्कोकिलकालकण्ठमलिनं

१ गच्छताम्. २ विषमेदः. ३ सेपपङ्क्तिः. ४ केशपाशः. ५ खल-
लतिका. ६ गजसमूहः. ७ करप्रदाः. ८ कर्तव्यकर्मणि. ९ प्रेतसा-
धनविधिः.

ध्वान्तं समुज्जृम्भते ॥ ३३ ॥ नाकाशं न दिशो न भूधर-
कुलं नाम्मोघयो न क्षितिर्न द्यौर्नाम्बुधरा न तीव्रकिरणो
नेन्दुर्न तारागणः । एतैः षट्पदकायकान्तिपटलीपाण्डित्य-
वैतण्डिकैः कल्लोलैस्तमसामसांप्रतमयं विश्वव्ययः कल्प्यते
॥ ३४ ॥ एतद्योमवनीवराहवल्यं विश्वैकवीरस्मरस्कन्धा-
वारमदान्वसिन्धुरकुलं श्यामावधूकैशिकम् । चक्षुष्याञ्जन-
वस्तु धूकसदसां विशिष्टचक्राह्वयस्तोमान्तर्गतधूमकेतन-
महाधूम्या तमस्तार्यते ॥ ३५ ॥ सर्वे ध्वान्तमिदं वदन्तु
बहुधा सिद्धान्त एवं तु नः स्वाधारेषु करेषु पुष्करमणेः सस्तेषु
नूनं शनैः । अस्तालम्बतयान्वरेण पतता ग्रस्ते समस्ते
जगत्सुन्मीलत्करकन्दलैरपि विधोस्तत्तावदुच्चार्यते ॥ ३६ ॥
विश्वं चाक्षुषमस्तमस्ति हि तमःकैवल्यमौपाधिकप्राच्यादिव्य-
वहारबीजविरहाद्विद्यात्रमेव सितम् । गृह्यन्ते मयहेतवः
पटुमिरप्यक्षान्तरैर्भीति च ध्वान्तेनातिघनेन वस्तु वचसा
ज्ञातः खरेणामुकः ॥ ३७ ॥ व्योम्नि प्राङ्गणसीम्नि सांध्य-
किरणं विस्तार्य चेलाञ्चलं ध्वान्तैः कार्मणपांसुभिश्च जगतां
द्राह्य मोहयित्वा दृशौ । ताराशौक्तिकमौक्तिकानि विहग-
श्रेणीरवच्छन्ना जिङ्गित्य च मायिकः स्मरनटो वक्राद्वहि-
र्वर्षति ॥ ३८ ॥ उत्खातच्छिन्नसंध्यारुणकमलवनो व्योम-
कासारमध्यं मन्ये मत्तो निशीथाह्वयवनमहिषो मङ्क्ष्वविश्व-
न्मिश्रः । तत्कालोद्भिद्यमानः सह तनुपृथुमिस्तारकाबुद्बु-
दौघैस्तस्मादेवोजिहीते कलुषितमुवनं भीषणो ध्वान्तपङ्कः
॥ ३९ ॥ चूडारत्नैः स्फुरन्निर्विषधरविवराण्युज्ज्वलानुज्ज्वलानि
प्रेक्ष्यन्ते चक्रवाकीमनसि निविशते सूर्यकान्तात्कृशानुः । किं
चामी शल्ययन्तस्तिमिरमुमयतो निर्भराहस्तमिन्नासंघट्टो-
त्पिष्टसंध्याकणनिकरपरिस्पर्धिनो भान्ति दीपाः ॥ ४० ॥

अभिसारिकासंचारकथनम्

मेघा वर्षन्तु गर्जन्तु सुश्रन्त्वशनिमेव वा । गणयन्ति न
शीतोष्णं रमणामिमुखाः स्त्रियः ॥ १ ॥ मल्लिकामाल्य-
मारिण्यः सर्वाङ्गीणार्द्रचन्दनाः । क्षौमवत्यो न लक्ष्यन्ते ज्यो-
त्स्नायामभिसारिकाः ॥ २ ॥ मल्लिकाचितघम्मिच्छाश्चारुच-
न्दनचर्चिताः । अविभाव्याः सुखं यान्ति चन्द्रिकास्वभिसा-
रिकाः ॥ ३ ॥ गर्ज वा वर्ष वा मेघ सुश्र वा शतशोऽ-
शनिम् । न शक्या हि स्त्रियो रोढुं प्रस्थिता दयितं प्रति
॥ ४ ॥ प्राणेशमभिसरन्ती पथि स्खलन्ती सुपिच्छले
मुग्धा । अवलम्बनाय वारां धारासु करं प्रसारयति ॥ ५ ॥
अधियामिनि गजगामिनि कामिनि सौदामिनीव यं व्रजसि ।
जलदेनेव न जाने कति कति सुकृतानि तेन विहितानि

१ दुःखधारिण्यः २ पङ्कजके.

॥ ६ ॥ जलधर निर्झजस्त्वं यन्मां दयितस्य वेश्म गच्छ-
न्तीम् । स्तनितेन भीषयित्वा धाराहस्तैः परामृशसि ॥ ७ ॥
यद्वदहल्याहेतोर्मृषा वदसि शक्र गौतमोऽस्मीति । तद्वज्र-
मापि दुःखं निरवेक्ष्य निवार्यतां जलदः ॥ ८ ॥ यदि गर्वितो
वारिधरो गर्जतु तन्नाम निष्ठुराः पुरुषाः । अयि विद्युत्पदम
त्वमपि च दुःखं न जानासि ॥ ९ ॥ रमसादभिसर्तुमुद्यतां
वनितानां सखि वारिदो विवस्वान् । रजनी दिवसोज्ज्व-
कारमर्चिर्विपिनं वेश्म विमार्ग एव मार्गः ॥ १० ॥ चन्द्रोदये
चन्दनमङ्गकेषु विहस्य विन्यस्य विनिर्गतायाः । मनो निहन्तुं
मदनोऽपि बाणान्करेण कौन्दान्विभरांभूव ॥ ११ ॥
स्फुरदुरसिजभारमङ्गुराङ्गी किसलयकोमलकान्तिना पदेन ।
अथ कथय कथं सहेत गन्तुं यदि न निशासु मनोरथो
रथः स्यात् ॥ १२ ॥ संचरन्ति मृगनाभिचर्चिता मेघक-
म्बरकृतावगुण्ठनाः । प्राणनाथमभिसर्तुमुद्यताः सुमुनिभि-
मिरदेवता इव ॥ १३ ॥ क प्रस्थितासि करमोर के
निर्देशे प्राणाधिपो वसति यत्र मनःप्रियो मे । एकास्मिन्
वद कथं न बिमेषि बाले नन्वस्ति पुङ्खितशरो मदः
सहायः ॥ १४ ॥ मन्दं निषेहि चरणौ परिषेहि वासो नीलं
पिषेहि वलयावलिमञ्चलेन । मा जल्प साहसिनि शार-
चन्द्रकान्तदन्तांशवस्तव तमांसि समापयन्ति ॥ १५ ॥ शूदे
निरन्तरपयोधरया मयैव कान्तः सहाभिरमते यदि हिं
तवात्र । मां गर्जितैरिति मुहुर्विनिवारयन्ती मार्गं रूपं हि
कुपितेव निशा सपत्नी ॥ १६ ॥ उरसि निहितस्तारो हृदि
कृता जघने घने कलकलवती काञ्ची पादौ रणन्मणिनूपौ ।
प्रियमभिसरसेवं मुग्धे त्वमाहतडिण्डिमा यदि किमर्
त्रासोत्कर्म्यं दिशः समुदीक्षसे ॥ १७ ॥ न जल्प दम्भ-
विषा भवति ते तमिस्रक्षतिस्तरङ्गय दृगञ्चलं भवतु ते
गाढं तमः । अपीह सखि साध्वसं पथि जहीहि निशेधो
स्मरं समदसिन्धुरं समधिरुह्य निर्गच्छसि ॥ १८ ॥ वाते
दूतमुखी प्रनष्टतिलका तोयार्द्रलीनांशुका मेघानां निर्वद
भीतहृदया गत्वा प्रियस्थालयम् । द्वारं नेच्छति लज्जा
प्रलपितुं देहीति वर्षाहता पादौ नूपुरकर्मप्रतिहतौ संश्र-
यन्ती स्थिता ॥ १९ ॥ सुप्तं मौक्तिकदाम हेमवलयवती
समुत्सारिता वासो नीलसुरीकृतं नियमितो मञ्जीरकोलहृत् ।
गच्छन्त्यास्त्व साहसं न सहते तन्वङ्गि संगोपनं धम्मि-
छ्युतमल्लिकापरिमलपौढो निशीथानिलः ॥ २० ॥ जात-
प्रासादपालीकनकवलभिकान्यस्तमाणिक्यदीपञ्जयाविच्छर्भ-
तुच्छीकृतविरलतमा ये निशीथान्वकाराः । तेऽस्मी स्मरार्थि-
यन्ते प्रतिविशिखमितः कान्तसंकेतधावद्वामभूमुक्तनेत्रौ

१ निषेधे. २ अर्धरात्रे. ३ पुङ्खिताः शरा येन.

लतरलतरत्तारकामेचकिम्ना ॥ २१ ॥ उत्तंसः केकिपिञ्चै-
र्मरक्तवल्लयैः श्यामले दोःप्रकाण्डे हारः सान्द्रेन्द्रनीलैर्मृग-
मदरचितो वक्रपत्रप्रपञ्चः । नीलाब्जैः शेखरश्रीरसितवसनता
चेल्यमीकामिसारे संप्रत्येगेक्षणानां तिमिरमरसखी वर्तते
वेषलीला ॥ २२ ॥ मलयजरसविलसितनवो नवहारलताविभू-
षिताः सिततरदन्तपत्रकृतवक्ररुचो रुचिरामलांशुकाः । शश-
श्रुति विततधाम्नि धवलथति धरामविभाव्यातां गताः प्रिय-
वसतिं प्रयान्ति सुखमेव निरस्तभियोऽभिसारिकाः ॥ २३ ॥

नक्षत्रोदयवर्णनम्

घनतरतिमिरघुणोत्करजगधानामिव पतन्ति काष्ठानाम् ।
छिद्वैरमीभिरुद्धमिः किरणव्याजेन चूर्णानि ॥ १ ॥ उद्धतै-
किल शैलेकेलिरमसस्तानि पाथोनिधेरन्तर्भूषणमौक्तिकानि
दिविजल्लीभिः समुत्कण्ठया । गाढं तत्र निमज्जितेन रविणा
बद्धा दृढं रश्मिभिः प्रोत्क्षिप्तानि निपत्य तानि गगने तारा-
पदेशं दधुः ॥ २ ॥

चन्द्रोदयवर्णनम्

ततः कुसुदनाथेन कामिनीगण्डपाण्डुना । नेत्रानन्देन
चन्द्रेण मोहन्दी दिगलंकृता ॥ १ ॥ कुसुदेष्वधिकं भान्ति
पतिताश्चन्द्ररश्मयः । अतिप्रकृष्टशीलेषु कुलेष्विव समृद्धयः
॥ २ ॥ आनन्दं कुसुदादीनामिन्दुः कन्दल्यन्नयम् । लङ्घ-
यत्यम्बराभोगं हनूमानिव सागरम् ॥ ३ ॥ पिनष्टीव तर-
ङ्गाग्रैः समुद्रः फेनचन्दनम् । तदादाय कैरिन्दुर्लिम्पतीव
दिगङ्गनाः ॥ ४ ॥ नयनानन्ददायीन्दोर्विम्बमेतत्प्रसीदति ।
अधुना विनिरुद्धाशं प्रविशीर्णमिदं तमः ॥ ५ ॥ नाशयन्तो
पनध्वान्तं तापयन्तो वियोगिनः । पतन्ति शशिनः पादा
मासयन्तः क्षमातलम् ॥ ६ ॥ ज्योत्स्नाचयः पयःपूरस्तारकाः
कैरवाणि च । राजति व्योमकासारराजहंसः सुधाकरः
॥ ७ ॥ इदमाभाति गगने सिन्दानं संततं तमः । अमन्द-
नयनानन्दकरं मण्डलमैन्दवम् ॥ ८ ॥ उदयतटान्तरित-
मियं प्राची सूचयति दिङ्मिश्रानाथम् । परिपाण्डुना सुखेन
प्रियमिव हृदयस्थितं रमणी ॥ ९ ॥ अथ पथिकवधूदहनः
शनकैरुदभूजिशकरालोकः । कुसुदप्रबोधदूतो व्यसनगुरु-
श्चक्रवाकीणाम् ॥ १० ॥ त्रिनयनचूडारत्नं मित्रं सिन्धोः कुसु-
द्वतीदयितः । अयमुदयति घुसृणारुणरमणीवदोपमश्चन्द्रः
॥ ११ ॥ हंसो यथा राजति पञ्जरस्थः सिंहो यथा
मन्दारकन्दरस्थः । वीरो यथा दर्पितकुङ्जरस्थश्चन्द्रोऽपि
पञ्जराय तथाऽम्बरस्थः ॥ १२ ॥ आकाशवापीसितपुण्डरीकं

शोणोपलं मन्मथसायकानाम् । पश्योदितं शारदमम्बुजाक्षि
संध्याङ्गनाकन्दुकमिन्दुविम्बम् ॥ १३ ॥ वीथीषु वीथीषु
विलासिनीनां मुखानि सर्वीक्ष्य शुचिक्षितानि । जालेषु जालेषु
करं प्रसार्य लावण्यमिक्षामटतीव चन्द्रः ॥ १४ ॥ नमोलता-
कुञ्जमुपागतायाः प्रमोदपर्याकुलतारकायाः । निशाङ्गनायाः
स्फुरता करेण शशी तमःकञ्चुकमुन्मुच ॥ १५ ॥
मनोजराजस्य सितातपत्रं श्रीखण्डचित्रं हरिदङ्गनायाः ।
विराजति व्योमसरःसरोजं कर्पूरपूरप्रममिन्दुविम्बम् ॥ १६ ॥
अथ मन्मथवाहिनीपरागः किमपि ज्योतिरुदस्फुरत्युर-
स्तात् । तिमिरस्य जरा चैकोरकूरं कुलटाकेलिवनीदवा-
नलार्चिः ॥ १७ ॥ नवकुङ्कुमचर्चिका रजन्या गग-
नाशोकेतरोः प्रवालपङ्क्तिः । मणिकुन्तलता स्मरस्य मन्ये
शशिनः प्राथमिकी मयूखलेखा ॥ १८ ॥ उपोदरागेण
विलोलतारकं तंथा गृहीतं शशिना निशामुखम् । यथा
समस्तं तिमिरांशुकं तथा पुरोऽपि रागाद्गलितं न लक्षितम्
॥ १९ ॥ करमुदयमहीधरस्तनाग्रे गलिततमःपटलांशुके
निवेश्य । विकसितकुसुदेक्षणं विचुम्बत्ययममरेशद्विशो मुखं
सुधांशुः ॥ २० ॥ अन्धकारगरलं यतो जगन्मोहकारि
भृशमन्ति नित्यशः । उज्ज्वलं जटरमोषधीपतेरङ्गनामममव-
त्ततः प्रिये ॥ २१ ॥ मानिनीजनविलोचनपातानुष्णबाष्प-
कलुषान्प्रतिगृह्णन् । मन्दमन्दमुदितः प्रययौ खं गीतगीत
इव शीतमयूखः ॥ २२ ॥ शंकरपथतनुवद्धपार्वतीकुङ्कुमाक्त-
कुचकोरकाकृतिः । सूच्यते कमलिनीभिरुन्नमत्पद्मकोशक-
लीलया शशी ॥ २३ ॥ इन्दुरिन्दुरिति किं दुराशया बिन्दुरेष
पयसो विलोक्यते । नन्विदं विजयते मृगीदृशः श्याम-
कोमलकपोलमाननम् ॥ २४ ॥ रुद्धनिर्गमनमा दिनश्चायात्पूर्व-
दृष्टतनुचन्द्रिकाक्षितम् । एतदुद्गिरति रात्रिचोदिता दिग्रहस्य-
मिव चन्द्रमण्डलम् ॥ २५ ॥ पश्य पक्कफलिनीफलत्विषा
विम्बलान्छितवियत्सरोम्भसा । विप्रकृष्टविवरं हिमांशुना
चक्रवाकमिथुनं विहम्यते ॥ २६ ॥ अङ्गुलीभिरिव केश-
संचयं संनियम्य तिमिरं मरीचिभिः । कुष्मलीकृतसरोज-
लोचनं चुम्बतीव रजनीमुखं शशी ॥ २७ ॥ रक्तभावमपहाय
चन्द्रमा जात एव परिशुद्धमण्डलः । विक्रिया न खलु
कालदोषजा निर्मलप्रकृतिषु स्थिरोदया ॥ २८ ॥ उन्नतेषु
शशिनः प्रभा स्थिता निम्नसंश्रयपरं निशातमः । नूनमात्म-
सदृशी प्रकल्पिता वेषसैव गुणदीपयोगतिः ॥ २९ ॥ चन्द्र-
पादजनितप्रवृत्तिभिश्चन्द्रकान्तजलबिन्दुभिर्गिरिः । मेखला-
तरुषु निद्रितानमून्वोधयत्यसमये शिखण्डिनः ॥ ३० ॥

१ विरहिणीकपोलवत्पाण्डुरेण. २ प्राचीदिक. ३ चन्द्रम्. ४ आकाश
वापी तस्याः श्वेतकमलम्.

१ शाणपाषाणः. २ शलादितीक्ष्णकरणार्हः पाषाण इति यावत्. ३ सौन्द-
र्यस्य याचनाम्. ४ चकोराणां कूरमोदनम्. भोजनमिति यावत्.

उज्जतावनतभागवत्तया चन्द्रिका सतिमिरा गिरेरियम् ।
 भक्तिर्बिबुधविधामिरर्पिता भाति भूतिरिव मत्तदन्तिनः ॥३१॥
 एतदुच्छ्रितपीतमैन्दवं सोढुमक्षममिव प्रसारसम् । सुक्त-
 षट्पदविरावमञ्जसा भिद्यते कुसुदमा निबन्धनात् ॥ ३२ ॥
 आननानि हुरिणीनयनानामद्भुतानि च समीक्ष्य जगत्याम् ।
 लज्जयैव घनमण्डललीनो मन्दमन्दमहहैन्दुरुदेति ॥ ३३ ॥
 व्यानशे शशधरेण विमुक्तः केतकीकुसुमकेसरपाण्डुः ।
 चूर्णमुष्टिरिव लम्बितकान्तिर्वासवस्य दिशमंशुसमूहः ॥ ३४ ॥
 उज्जती शुचमिवाशु तमिस्रामन्तिकं व्रजति तारकराजे ।
 दिक्प्रसादगुणमण्डनमूढे रश्मिहासविशदं सुखमैन्द्री ॥ ३५ ॥
 नीलनीरजनिभे हिमगौरं शैलरुद्धवपुषः सितरश्मेः । खे-
 रराज निपतकरजालं वारिधेः पयसि गाङ्गमिवाम्भः ॥ ३६ ॥
 द्यां निरुन्धदतिनीलघनामं ध्वान्तसुद्यतकरेण पुरस्तात् ।
 क्षिप्यमाणमसितेतरभासा शंमुनेव करिचर्म चकासे ॥ ३७ ॥
 अन्तिकान्तिकगतेन्दुविष्टे जिह्वतां जहति दीधितिजाले ।
 निःसृतस्तिमिरभारनिरोधादुच्छ्रसन्निव रराज दिगन्तः ॥ ३८ ॥
 लेखया विमलविद्रुमभासा संततं तिमिरमिन्दुरुदासे ।
 दंष्ट्रया कनकटङ्कपिशङ्गा मण्डलं भुव इवादिवराहः ॥ ३९ ॥
 दीपयन्त्रय नमः किरणौघैः कुङ्कुमारुणपयोधरगौरः । हेम-
 कुम्भ इव पूर्वपयोधेरुन्ममज्ज शनकैस्तुहिनांशुः ॥ ४० ॥
 उद्गतेन्दुमविभिन्नतमिस्रां पश्यति स रजनीमवितृप्तः ।
 व्यंशकस्फुटसुखीमतिजिह्वां व्रीडया नववधूमिव लोकः ॥ ४१ ॥
 न प्रसादमुचितं गमिता द्यौर्नोद्धतं तिमिरमद्रिवनेभ्यः ।
 दिव्यखेषु न च घाम विकीर्णं भूषितेव रजनी हिमभासा ॥ ४२ ॥
 क्षिप्यतः प्रियवधूरुपकण्ठं तारकास्ततकरस्य हिमांशोः ।
 उद्गमन्नभिरराज समन्तादङ्गराग इव लोहित-
 रागः ॥ ४३ ॥ प्रेरितः शशधरेण करौषः संहतान्यपि
 जुनोद तमांसि । क्षीरसिन्धुरिव मन्दरभिन्नः काननान्यविर-
 लोच्चतरुणि ॥ ४४ ॥ शारतां गमितया शशिपादैश्छायया
 विटपिनां प्रतिपेदे । न्यस्तशुक्लबलिचित्रतलामिस्तुल्यता
 वसतिवेश्ममहीभिः ॥ ४५ ॥ गन्धमुद्गतं रजः कणवाही
 विक्षिपन्विकसतां कुसुदानाम् । आदुःखं परिलीनविहङ्गा
 यामिनीमरुदपां नवराजीः ॥ ४६ ॥ संविधातुमभिषेकमुदासे
 मन्मथस्य लसदंशुजलौषः । यामिनीवनिताया ततचिह्नः
 सोत्पलो रजतकुम्भ इवेन्दुः ॥ ४७ ॥ ओजसापि खलु नून-
 मन्त्रं नासहायमपयाति जयश्रीः । यद्विभुः शशिमयूखसखः
 सन्नाददे विजयि चापमनङ्गः ॥ ४८ ॥ कलितमम्बरमा-
 कलयन्करैर्दितपङ्कजकोशपयोधरः । विकसदुत्पलनेत्रविलो-
 कितः सखि निशां सरसीकुर्वते विभुः ॥ ४९ ॥ वसुधा-
 न्तनिःसृतमिवाहिपतेः पटलं फणामणिसहस्ररुचाम् । स्फुरदंशु-

१ कौटिल्यं, तिर्यक्तं वा. २ अतिमन्दगामिनीम्.

जालमथ शीतरुचः ककुभं समस्फुरत माघवनीम् ॥ ५० ॥
 विशदप्रभापरिगतं विवभावुदयाचलव्यवहितेन्दुवपुः । शुभ-
 मप्रकाशदशनं शनकैः सविलासहासमिव शक्रदिशः ॥ ५१ ॥
 कल्या तुषारकिरणस्य पुरः परिमन्दमिन्नतिमिरौघजटम् ।
 क्षणमभ्युपगतं जनैर्न मृषा गगनं गणाधिपतिमूर्तिरिति ॥ ५२ ॥
 नवचन्द्रिकाकुसुमकीर्णतमः कवरीभृतो मलयबाह्व-
 मिव । ददृशे ललाटतटहारि हरेर्हरितो मुखे तुहिनरश्मि-
 दलम् ॥ ५३ ॥ प्रथमं कलाभवदथार्धमथो हिमदीधिति-
 र्महदभूदुदितः । दधति ध्रुवं क्रमश एव न तु बुतिशालिनो-
 ऽपि सहसोपचयम् ॥ ५४ ॥ उदमज्जि कैटभजितः श्य-
 नादपनिद्रपाण्डुरसरोजरुचा । प्रथमप्रभुद्धनंदराजसुता-
 वदनेन्दुनेव तुहिनद्युतिना ॥ ५५ ॥ अथ लक्ष्मणानुगत-
 कान्तवर्जलधिं विलङ्घ्य शशिदाशरथिः । परिवारितः
 परित ऋक्षगणैस्तिमिरौघराक्षसकुलं विभिदे ॥ ५६ ॥ अ-
 जीवति स सततं दधतः परिसुगंधतां वणिगिवोद्भुपतेः ।
 घनवीथिवीथिमवतीर्णवतो निधिरम्भसासुपचयाय कलाः
 ॥ ५७ ॥ रजनीमवाप्य रुचमाप शशी सपदि व्यभूष-
 दसावपि ताम् । अविलम्बितक्रममहो महतामितरेतोप-
 कृतिमञ्जरितम् ॥ ५८ ॥ दिवसं भृशोष्णरुचिपादहतां रुदती-
 मिवानवरतालिरुतैः । सुदुराशुशान्मृगधरोऽयकैरुदशिश-
 सत्कुसुदिनीवनिताम् ॥ ५९ ॥ प्रतिकामिनीति ददृशुश्चक्रिताः
 स्मरजन्मधर्मपयसोपचिताम् । सुदृशोऽभिर्मृशशिरश्मिगल-
 जलबिन्दुमिन्दुमणिदासवधूम् ॥ ६० ॥ अमृतद्रवैर्विदध-
 व्जहशामपमार्गमोषधिपति स करैः । परितो विसर्पिं परि-
 तापि भृशं वपुषोऽवतारयति मानविषम् ॥ ६१ ॥ अम-
 लात्मसु प्रतिफलन्नमितस्तरुणीकपोलफलेषु सुदुः । वि-
 सार सान्द्रतरमिन्दुरुचामधिकावभासितदिशां निकरः ॥ ६२ ॥
 उपगूढवेलमलधूमिमुजैः सरितामचुक्षुभदधीशमपि । रजनी-
 करः किमिव चित्रमहो यदुरागिणां गणमनङ्गलघुम् ॥ ६३ ॥
 मंवनोदरेषु परिमन्दतया शयितोऽलसः स्फटिकयदिरुचः ।
 अवलम्ब्य जालकमुखोपगतानुदतिष्ठदिन्दुकिरणानन्दना
 ॥ ६४ ॥ अविभावितेषुविषयः प्रथमं मदनोऽपि नूनमम-
 त्तमसा । उदिते दिशः प्रकटयत्यसुना यदधर्मघात्रि घ-
 राचकूपे ॥ ६५ ॥ युगपद्विकाससुदयाद्गमिते शशिनः सिद्धी-
 मुखगणोऽलमत । द्रुतमेत्य पुष्पयन्तुषो घनुषः कुसुदेऽङ्गना-
 मनसि चावसरम् ॥ ६६ ॥ ककुभां सुखानि सहस्रोन्म-
 लयन्दधदाकुलत्वमधिकं रतये । अदिदीपदिन्दुरपरो दृढः
 कुसुमेषुमन्त्रिनयनप्रभवः ॥ ६७ ॥ ख्याता वयं सख्युषा
 मधुकोशवत्यश्चन्द्रः प्रसारितकरो द्विजराज एषः । अक-
 त्समागमकृतोऽस्य पुनर्द्वितीयो मा भूत्कलङ्क इति संकुचिता

नलिन्यः ॥ ६८ ॥ उद्धर्महूणतरुणीरमणोपमर्दमुभोजतस्त-
ननिवेशनिमं हिमांशोः । विम्बं कठोरविसकाण्डकडारमेत-
द्रम्भापदं प्रथममग्रकरैर्यनक्ति ॥ ६९ ॥ ताराक्षतान्प्रति-
किरन्कलकण्ठनादान्मन्त्राक्षराणि निगदन्कुसुमेषुरेषः ।
लामाय वासरमणेशुषितस्य सायं संचारयत्यमृतदीधितिकां-
सपात्रम् ॥ ७० ॥ एतद्विधाति चरमाचलचूडचुम्बिङ्गिणी-
रपिण्डरुचिशीतमरीचिविम्बम् । उज्ज्वालितस्य रजनीं
मदनानलस्य धूमं दधत्प्रकटलाञ्छनकैतवेन ॥ ७१ ॥ भूय-
स्तराणि यदमूनि तमस्विनीषु ज्योत्स्नीषु च प्रविरलानि ततः
प्रतीमः । संध्यानलेन भृशमम्बरमूषिकायामावर्तितैरुडुमि-
शैव कृतोऽयमिन्दुः ॥ ७२ ॥ उज्जृम्भते कुसुदिनीसुकृतं
मृगाङ्गो विष्वग्विकीर्णपरिपाटलरश्मिदण्डः । उत्सूतविद्रुम-
कुलो जलधेस्तरङ्गादुत्क्षिप्यमाण इव कश्चन राजकम्बुः
॥ ७३ ॥ गगनविपिनसिंहः कामभूषातपत्रं निखिलविग-
मलानां कन्दुकं क्रीडनाय । मणिरिव रतिभर्तुः कामेणः
पार्वणोऽयं जयति कुसुदन्धुर्वन्धुरश्चन्द्रविम्बः ॥ ७४ ॥
अयमुदयति चन्द्रो वारिधेरम्बुगर्मादभूतकणकरालैरंशुभि-
र्दीप्यमानः । सुजगशयनवक्षोहर्म्यदेशे ललन्त्या वदनमिव
यच्छोत्तानितं विश्वमातुः ॥ ७५ ॥ अयमुदयति चन्द्रश्च-
न्द्रिकाधौतविश्वः परिणतविमलिङ्गि व्योम्नि कर्पूरगौरः ।
श्रुजुरजतशलाकास्पर्धिमिर्यस्य पादैर्जगदमलमृणालीपञ्जरस्थं
विमाति ॥ ७६ ॥ उदयति कलमन्द्रैः कण्ठतालैरलीनां
कुसुदसुकुलकेषु व्यञ्जयन्नङ्गहारान् । मदमुखरचकोरीतोय-
कर्मन्तिकोऽयं तुहिनरुचिरधामा दक्षिणं लोकचक्षुः ॥ ७७ ॥
मृगाङ्गोऽयं धत्ते गगनजलधेः फेनतुलनां सितच्छत्राकारां
मदनपतेर्विश्वजयिनः । त्रियामारामाया मलयजविशेष-
प्रतिकृतिं जगद्धात्रीदेव्या मणिमुकुरलक्ष्मीं च विमलाम्
॥ ७८ ॥ कपाले मार्जारः पय इति कर्णोष्ठे शशिनस्तरु-
च्छिद्रप्रोतान्विसमिति करी संकलयति । रतान्ते तल्पस्था-
नरति वनिताप्यंशुकमिति प्रभामत्तश्चन्द्रो जगदिदमहो
विभ्रवयति ॥ ७९ ॥ अयं नेत्रादन्नेरजनि रजनीवल्लभ इति
प्रयः कोऽयं प्रज्ञापरिचयपराधीनमनसाम् । सुधानामाधारः
स खलु रतिविम्बाधरसुधारसासेकस्निग्धादजनि नयनात्युष्ण-
धनुषः ॥ ८० ॥ जडामाभिर्मांसिः करधृतकलङ्काक्षवल्लभो
वियोगिव्यापचेरिव कलितवैराग्यविशदः । परिप्रेक्षुत्तारापरि-
करकमालाङ्किततले शशी भस्मापाण्डुः पितृवन इव व्योम्नि
चरति ॥ ८१ ॥ तथा पौरस्त्यायां दिशि कुसुदकेदारकलि-
काकवाटमीमिन्दुः किरणलहरीमुलसयति । समन्तादुन्मील-
यद्भलजलविन्दुस्तवकिनो यथा पुञ्जायन्ते प्रतिगुडकमेणा-
ङ्गमयः ॥ ८२ ॥ सुधारश्मिः सद्यस्तिमिरनिकरान्तं

विरचयन्नलिन्देभ्यः स्यन्दं शशिमणिसमुत्थं च वितरन् ।
उदेत्यादौ रक्ताम्बुजसमरुचिः कैरववने प्रमोदं तन्वानो
मधुपवनितागीतिमधुरम् ॥ ८३ ॥ त्रिनयनजटावल्लीपुष्पं
निशावदनक्षितं ग्रहकिसलयं संध्यानारीनितम्बनलक्ष्मिः ।
तिमिरभिदुरं व्योम्नः शृङ्गं मनोमवकार्मुकं प्रतिपदि नवसे-
न्दोर्विम्बं सुखोदयमस्तु नः ॥ ८४ ॥ प्रथममरुणच्छायस्ता-
वत्ततः कनकप्रभस्तदनु विरहोत्ताम्यत्तन्वीकपोलतलधुतिः ।
उदयति ततो ध्वान्तध्वंसक्षमः क्षणदामुखे सरसविसिनीक-
न्दच्छेदच्छविर्गुलालाञ्छनः ॥ ८५ ॥ मयूखनखरत्रुत्तिमिर-
कुम्भिकुम्भस्थलोच्छलत्तरलतारकागणविकीर्णमुत्तागणः ।
पुरंदरहरिद्रीकुहरगर्भसुतोत्थितस्तुषारकरकेसरी गगनका-
ननं गाहते ॥ ८६ ॥ प्रसारणपरैः करैः प्रकटितानुरागोदये
सुधाकिरणकामुके त्वरितमम्बरालम्बिनि । तदा विगलितो-
ल्लसत्तिमिरजालनीलांशुका पुरंदरदिगङ्गना पुलकितैव तारा-
गणैः ॥ ८७ ॥ कलानिधिरयं रवेः समुपलभ्य रूपं स्वयं
दिनान्तसमयेऽस्पृशस्तपदि पद्मिनीं रागवान् । धैवान्यकर-
संगमान्सुकुलितेति पूर्वाकृतिं समीक्ष्य जहसुः प्रियां ध्रुवम-
भूदतः पाण्डुरः ॥ ८८ ॥ दपोद्रेकः कुसुमधनुषो जीवितं
कैरवाणां जीवंजीवप्रणयगरिमा भाग्यराशिर्निशायाः । शृङ्गार-
श्रीललितहसितं पानपात्रं सुराणां पौरस्त्यद्वेर्जयति शिखरं
किं तमः स्थातुमीष्टे ॥ ८९ ॥ तैः सर्वशीमवदभिसुतानेत्र-
सिद्धाञ्जनैर्वा नीरन्ध्रैर्वा त्रिमुवनदशमन्धपट्टैस्तमोभिः ।
व्याप्तं पृथ्वीवल्लयमखिलं क्षालयन्नुच्छलद्भिर्न्योत्ताजालैरय-
मुदयते शर्वरीसार्वभौमः ॥ ९० ॥ पश्येदेति वियोगिनां
दिनमणिः शृङ्गारक्षामणिस्तारामौक्तिकहारनायकमणि-
श्रण्डीशचूडामणिः । प्रौढानङ्गमुजंगमस्तकमणिः कंदर्पसीम-
न्तिनीकाक्षीमध्यमणिश्चकोरपरिषन्तिनामणिश्चन्द्रमाः ॥ ९१ ॥
लङ्कारो मदनद्विजस्य गगनैकोदकैकदंष्ट्राङ्कुरस्तारामौक्तिक-
शुक्तिरन्धतमस्तम्बेरमस्याङ्कुशः । शृङ्गारार्णलङ्कुषिका विरहि-
णीमर्मच्छिदा कर्तरी संध्यावारवधूनलक्ष्मिः चान्द्री कला
जृम्भते ॥ ९२ ॥ खैरं कैरवकोरकान्विदलयन् यूनां मनो
दोलयन्नम्भोजानि निमीलयन्मृगदृशां मानं समुन्मूलयन् ।
ज्योत्स्नां कन्दलयन्दिशो धवल्यन्नम्भोधिमुद्वेल्यन्कोकाना-
कुलयन्स्तमः कवल्यन्नमिन्दुः समुजृम्भते ॥ ९३ ॥ एष स्वर्ग-
तरंगिणीजलमिलदिग्दन्तिदन्तधुतिर्त्रयद्राजतकुम्भविभ्रम-
धरः शीतांशुरभ्युद्यतः । हंसीयत्यमलाम्बुजीयति लस-
क्ष्ण्डीरपिण्डीयति स्फारस्फाटिककुण्डलीयति दिशामानन्द-

१ स्यात्तः २ पतिः ३ पूर्ववदाकृतिः स्वरूपं यस्य तथा विम्बम्
प्रथमं पद्मिनीदर्शनेन विहृताकृतिः पश्चादुन्मीलनात् निराश्रयताया
विकारापगमेन स्वरूपस्थितिं प्राप्तमित्यर्थः ४ कैरविषयः ५ विरहिणः
सर्ववत्तापकः ६ ब्रह्मः ७ उद्भादनसाधनम्; 'चावी' इति लोके

कन्दीयति ॥ ९४ ॥ अद्यापि स्तनशैलदुर्गविषमे किं मानी-
नीनां हृदि स्थातुं वाञ्छति मान एष झगिति क्रोधा-
दिबालोहितः । उद्यन्दूरतप्रसारितकरः कर्षत्यसौ तत्क्षणा-
त्कुल्लकैरवकोशनिःसरदलश्रेणीकृपाणं शशी ॥ ९५ ॥
कैलासायितमद्रिमिर्विटपिभिः श्वेतांतपत्रायितं मृत्यङ्केन
दधीयितं जलनिधौ दुग्धायितं वारिभिः । मुक्ताहार-
लतायितं व्रततिभिः शङ्खायितं श्रीफलैः श्वेतद्वीपजनायितं
जनपदैर्जाते शशाङ्कोदये ॥ ९६ ॥ पीयूषाश्रपणं जगत्रय-
दशमालानलेखालवो विश्वेन्माथहुताशनस्य ककुमासुद्धाटिनी
कुक्षिका । वीरेषु प्रथमा च पुष्पघनुषो रेखा मृगाक्षीमुख-
श्रीणां च प्रतिराजवीजमधिकानन्दी नवश्चन्द्रमाः ॥ ९७ ॥
दिग्बालाकरकन्दुकः सरवधूसीमन्तमुक्तामणिः कामक्षोणि-
पतेर्विहारवलभीनिर्व्यूहपारावतः । हृद्व्योम्नि विकीर्णतारक-
मणिः श्यामा वणिक्सुभ्रुवः स्फारः स्फाटिकसंपुटः कुमुदिनी-
कान्तोऽयमुन्मीलति ॥ ९८ ॥ यातस्यास्तमनन्तरं
दिनकृतो वेपेण रागान्वितः स्वैरं शीतकरः करं कमलिनी-
मालिङ्गितुं योजयन् । शीतस्पर्शमुपेत्य संप्रति तथा रुद्धे
सुखाम्भोरुहे हासेनेव कुमुदतीवनितया वेलक्ष्यपाण्डुकृतः
॥ ९९ ॥ एतत्कोककुटुम्बिनीजनमनःशल्यं चकोराङ्गना-
चक्षूकोटिकपाटयोर्घटितयोरुद्धाटिनी कुक्षिका । दग्धस्यापि
नवाङ्कुरः सरतरोराद्रागसां प्रेयसीमानोद्दामगजाङ्कुशो विज-
यते सुगंधं सुधांशोर्वपुः ॥ १०० ॥ क्षीराब्धेर्लहरीषु फेन-
धवलाश्चन्द्रोपलेषु स्रवत्याथःसीकरिणो विकासिकुमुदकोढे
रजःपिञ्जराः । उन्मीलन्ति चकोरचक्षुगहने छिन्नप्ररुद्धाश्चम-
त्कुर्वन्तः प्रियविप्रयुक्तरमणीगात्रे सुधांशोः कराः ॥ १०१ ॥
ध्वान्तौघे शितिकण्ठकण्ठमहसि प्राप्ते प्रतीचीमुखं प्राचीमञ्चति
किं च दुग्धलहरीसुगन्धे विधोर्धामनि । एतत्कोकचकोरशो-
रमसम्प्लानप्रसन्नोद्धृष्टपातोर्मिकदम्बचुम्बितमिव त्रैलोक्य-
मार्मासते ॥ १०२ ॥ शीतांशुस्फटिकालवालवलयद्रागु-
ल्लसत्कौमुदीवल्लीनूतनपल्लवाञ्चितमिव प्राप्य क्षणं ताव्रताम् ।
चक्षन्मत्तचकोरचक्षुघटनाच्छिन्नाप्रकाण्डसुतक्षीरसन्दनिर-
न्तराद्भुतमिव श्वेतं वियद्भासते ॥ १०३ ॥ यः श्रीखण्ड-
तमालपत्रति दिशः प्राच्या सरक्षमापतेः पाण्डुच्छत्रति दन्त-
पत्रति त्रियल्लक्ष्मीकुण्डलीदृशः । केलिश्वेतसहस्रपत्रति रतेः
किं च क्षपायोषितः क्रीडाराजतसीधुपात्रति शशी सोऽयं
जगन्नेत्रति ॥ १०४ ॥ ये पूर्वं यवसूचिसूत्रमुद्बुदो ये
केतकाग्रच्छदच्छायासाम्यमृतो मृणाललतिकालावण्यमाजो-
ऽत्र ये । ये धाराम्बुविडम्बिनः क्षणमथो ये तारहारश्रियस्तेऽपी
स्फाटिकदण्डहम्बरजितो जाताः सुधांशोः कराः ॥ १०५ ॥ सद्य-
श्चन्दनपङ्कपिच्छिलमिव ज्योमाङ्गणं कल्पयन्त्ययैरावतकान्त-

दन्तमुसलच्छेदोपमेयाकृतिः । उद्गच्छत्ययमच्छमौक्तिक-
ताप्रालम्बलम्बैः करैर्मृगधानां सरलेखवाचनकलाकेलिप्रदीप-
शशी ॥ १०६ ॥ कोकानाकुल्यंश्चकोरतरुणीवैकल्यमुन्मूल्य-
म्मोजानि निमीलयन्कुमुदिनीरुन्मीलयन्सर्वतः । पान्थान-
कुलतां नयन्कुलवधूचेतः समुल्लासयन्नस्तं याति दिवापतिः स-
दयं यात्येष दोषापतिः ॥ १०७ ॥ स्वर्गामामृतपानचारुचरं
किं कामदेवाङ्गनाक्रीडाकन्दुक एष किं सुरनदीडिण्डीरपिण्डः
किमु । किं छत्रं सरभूपतेः किमु यशः पुञ्जं पुरस्तादिदं चेतःपुञ्ज-
यकारं समुदितं शीतद्युतेर्मण्डलम् ॥ १०८ ॥ पथिन्या दधिते-
ऽनुधावति रुषा स्वं पथिनीद्रोहिणं भ्रान्त्वा भीतमना दिगन्त-
मखिलं चन्द्रो जगाहेऽम्बुधिम् । गाढे तत्र च तत्र विह्वलमुं
कर्षन्ति ताराः पतिं सोऽयं तच्छूमवारिकुङ्कुमरसैः सिक्तोऽज्यो
दृश्यते ॥ १०९ ॥ भानावम्बुदिते तथा मयि गते किं खान्ध-
प्रेयसी हा ह्येत्यस्तमितः शशी रसवशादिन्दीवरिण्याः सार-
सोऽयं संप्रति नीलिमाङ्किततनुस्तसाद्रीदृश्यते ये वै यस्मिन्
संस्मरन्ति चरमे तद्रूपमेव्यन्ति ते ॥ ११० ॥ आदायामृतपूर्ण-
मर्कचषकं शोणारविन्दप्रमे पाणाविन्द्रवधूर्विलोक्य च पुनस्त-
सिन्नमःश्यामिकाम् । चिक्षेपोपरि कोपतः परिजनेऽन्तरोक्ष-
दत्ता सुधेत्येनं तं शशिनं प्रशंसति जनस्तत्याणिमुच्चारुणम्
॥ १११ ॥ आनीलां करपल्लवैरपनयन्नच्छां तमःकक्षुकीयाणां
संप्रति वासवीमनुरन्नक्षीणरागः शशी । अस्याश्च स्तनसङ्घिनी-
मिव वहन्नङ्गेन कस्तूरिकामालिङ्गत्ययमादरेण रजनीमर्धोभि-
षत्तारकाम् ॥ ११२ ॥ यत्पीयूषमयूखमालिनि तमःखोग-
लीढाशुषां नेत्राणामपमृत्युहारिणि पुरः सूर्योऽह एवातिथौ ।
अम्मोजानि पराशि तन्निजमघं दत्तैव तेभ्यस्ततो गौराङ्गीव-
नोपमासुकृतमादत्ते पतिर्यज्वनाम् ॥ ११३ ॥ यं प्राक्तन-
गवाशुदधि ककुमां नामानि संविभ्रतं ज्योत्स्नाजालल्लज्ज-
लभिरभितो लुम्पन्तमन्धं तमः । प्राचीनादचलादितस्त्रि-
गतामालोकबीजाद्बहिर्निर्यान्तं हरिणाङ्गमङ्कुरमिव द्रष्टुं जग-
जीवति ॥ ११४ ॥ स श्रीकण्ठकिरीटकुट्टिमपरिष्कारप्रदीप-
ङ्कुरो देवः कैवलयधुरन्धतमसप्राग्मारकुक्षिमरिः । संकर्षा-
निजकान्तिमौक्तिकमणिश्रेणीभिरेणीदृशां गौराणाविष-
सुधारसवतीपौरोगवः प्रोदगात् ॥ ११५ ॥ प्राचीनाचलसुम्नि-
न्द्रमणिभिर्निर्व्यूहपाद्यं निजैर्निर्यासैरुड्भिर्निजेन वपुषा दत्तार्प-
लाजाञ्जलि । अन्तःप्रौढकलङ्कतुच्छमभितः सान्द्रं परिर्वी-
विम्बादङ्कुरमभनैशिकतमःसंदोहमिन्दोर्महः ॥ ११६ ॥ स-
नायमुदेति वासरमणिश्चन्द्रो नु चण्डद्युतिर्दायाभिः कम्प-
म्बरे किमशनिः स्वच्छान्तरिक्षे कुतः । हन्तेदं निरुण-
पान्थरमणीप्राणानिलाशशया धावद्भोरविभावीविषयी-
भोगस्य मीमो मणिः ॥ ११७ ॥ प्राणायामोपदेष्टा सरसिहउ-

चन्द्रोदयवर्णनम्

३०३

वैवन्तोन्मादलीलागोष्ठीनां पीठमर्दस्त्रिभुवनवनितानेत्रयोः
 शतपराशः । कामायुष्टोमयज्वा शमितकुमुदिनीमौनमुद्रानुरागः
 शङ्कराद्वैतवादी प्रभवति भगवानेषु पीयूषभानुः ॥ ११८ ॥
 लोलोक्षसिपङ्कत्रिपुरहरशिरःस्रःस्रवन्तीमृणालं कर्पूरक्षोद-
 जालं कुसुमशरवधूरीधुमङ्गारनालम् । एतदुग्धाब्धिवन्धो-
 र्गगनकमलिनीपत्रपानीयविन्दोरन्तस्तोषं न केषां किसल-
 वति जगन्मण्डनं खण्डमिन्दोः ॥ ११९ ॥ संरम्भोद्विक्त-
 र्त्तंसमयदशमुखोच्चण्डदोर्दण्डहेलाकैलासः ससलोकीजयमु-
 क्तमनोजन्मवादित्रशङ्खः । लोलक्षीगण्डपालीलवणिमजलधे-
 स्ततः फेनपिण्डः पश्य व्योमावकाशं विशति विरहिणां
 रवशङ्कः शशाङ्कः ॥ १२० ॥ कैतन्मार्तण्डविम्बं सरसि
 वसिजश्रेणिहासं क यातं कैते याता रथाङ्गाः सपदि
 कथिः क प्रविष्टा मरालाः । संध्यारागारुणाङ्गः कुपित
 पतिः प्रोद्यतोऽयं हिमांशुर्मन्ये हर्षादिवेयं हसति कुसु-
 दिनी जाग्रतीवालिनादैः ॥ १२१ ॥ प्राचीभागो सरागे
 कणिविरहिणीकान्तवक्त्रे समुद्रे निद्रालौ नीरजालौ विक-
 की कुसुदे निर्विकारे चकोरे । आकाशे सावकाशे तमसि
 शमिते नागलोके सशोके कंदर्पे मन्ददपे वितरति किरणान्
 सौसार्वभौमः ॥ १२२ ॥

चन्द्रकलावर्णनम्

अकलङ्कचन्द्रकलाया कलिता सा भाति वारुणी तरुणी ।
 मलसलीव शंभोः संध्याध्यानोपविष्टस्य ॥ १२३ ॥

ज्योत्स्नावर्णनम्

दलविततिभृतां तले तरुणामिह तिलतण्डुलितं
 शङ्कोचिः । मदचपलचकोरचक्षुकोटीकवलनतुच्छमिवान्त-
 र्जन्ताभूत् ॥ १२४ ॥ आलोक्य चन्द्रमसमभ्युदितं
 मन्तादुद्वेष्टदूर्मिविचलत्कलशाम्बुराशेः । विष्वग्विसारिपर-
 मपरम्परैव ज्योत्स्नात्मना जगदिदं धवलीकरोति
 ॥ १२५ ॥ सितकिरणकपोलीमालिमालोकयन्ती तिमिर-
 निद्रतापव्याकुलां व्योमलक्ष्मीम् । रजनिरमलताराशिकरैः
 शिक्तमसाः परिमलयति गात्रं चन्द्रिकाचन्दनेन ॥ १२६ ॥
 अपि पिवत चकोराः कृत्स्नमुक्षाम्य कण्ठं क्रमकवलनचक्ष-
 षवश्चन्द्रिकात्मः । विरहविधुरितानां जीवितत्राणहेतोर्भवति
 तरिणलक्ष्मा येन तेजोदरिद्रः ॥ १२७ ॥ सह कुसुदकदम्बैः
 क्षयमुल्लासयन्तः सह घनतिमिरौषैर्धैर्यमुत्सारयन्तः । सह
 वसिजखण्डैः स्वान्तमामीलयन्तः प्रतिदिशममृतांशोरंशवः
 संवर्तन्ति ॥ १२८ ॥ भास्वत्कर्कशशाणचक्रकण्ठैराकाश-
 लयसाधयन्तौ निविडं निपत्य तम इत्याख्यां जगत्या-
 मगात् । यच्चन्द्रोश्चलसिद्धपारदमहाविन्दोः समायोगतो
 वातं रूपरजोमयं वयमिदं ज्योत्स्नां समाचक्ष्महे ॥ १२९ ॥
 एतत्तर्क्य कैवल्यमहरे शङ्करादीक्षागुरौ दिक्कान्तामुकुरे

१ चन्द्रमा. २ हृदयम्. ३ लोहविशेषात्.

चकोरसुहृदि प्रौढे तुषारत्विति । कर्पूरैः किमपूरि किं
 मलयजैरालेपि किं पारदैरक्षालि स्फटिकोपलैः किमघटि
 धावापृथिव्योर्वपुः ॥ १३० ॥ उन्मीलन्ति मृणालकोमल-
 रूचो राजीवसंवर्तिकासंवर्तव्रतवृत्तयः कतिपये पीयूषमानोः
 कराः । अप्युसैर्धवलीभवत्सु गिरिषु क्षुब्धोऽयमुन्मज्जता
 विश्वेनेव तमोमयो निधिरपामहाय फेनायते ॥ १३१ ॥ किं
 उ ध्वान्तपयोधिरेश कैतकक्षोदैरिवेन्दोः करैरत्यच्छोऽयमघश्च
 पङ्कपटलं छायापदेशादभूत् । किं वा तत्करकर्तरीभिरभितो
 निस्तक्षणादुज्ज्वलं व्योमैवेदमितस्ततश्च पतिताश्छायाच्छ-
 लेन त्वचः ॥ १३२ ॥ पौलोमीकुचकुम्भकुङ्कुमरजःस्वाज-
 न्यजन्मोद्धताः शीतांशोर्धुतयः पुरंदरपुरीसीन्नामुपस्तुर्वते ।
 एताभिर्लिहतीभिरन्यतमसान्युद्भ्रतीभिर्दिशः क्षोणीमास्तुण-
 तीभिरन्तरतमं व्योमेदमोजायते ॥ १३३ ॥ नैवायं भगवा-
 नुदञ्चति शशी गव्यूतिमात्रीमपि धामघापि तमस्तु कैवकुल-
 श्रीचाटुकाराः कराः । मशन्ति स्थलसीम्नि शैलगहनोत्सङ्गेषु
 संरुन्धते जीवग्राहमिव कचित्कचिदपि छायासु गृह्णन्ति च
 ॥ १३४ ॥ यच्चद्रावितकेतकोदरदलस्रोतश्रियं विभ्रती येयं
 मौक्तिकदामगुम्फनविधौ योग्यच्छविः प्रागभूत् । उत्सेच्या
 कलशीभिरञ्जलिपुटैर्ग्राह्या मृणालाङ्कुरैः पातव्या च शशिन्य-
 मुग्धविभवे सा चन्द्रिका वर्तते ॥ १३५ ॥ मुग्धा दुग्धधिया
 गवां विदधते कुम्भानधो बल्लावाः कर्णे कैवशङ्कया कुवलयं
 कुर्वन्ति कान्ता अपि । रैर्कन्धूफलमुच्चिनोति शवरी
 मुक्ताफलाकाङ्क्षया सान्द्रा चन्द्रमसो न कस्य कुरुते चित्त-
 भ्रमं चन्द्रिका ॥ १३६ ॥ इन्दोरस्य त्रियामासुवतिकुचतटी-
 चन्दनस्थासकस्य व्योमश्रीचामरस्य त्रिपुरहरजटावल्लरी-
 कोरकस्य । कंदर्पक्षोणिपालस्फटिकमणिगृहसैतदाखण्डलाशा-
 नासासुक्ताफलस्य स्थगयति जगतीं कोऽपि भासां विलासः
 ॥ १३७ ॥ लक्ष्मीक्रीडातडागो रतिधवलगृहं दर्पणो
 दिग्बधूनां पुष्पं श्यामालतायास्त्रिभुवनजयिनो मन्मथस्यात-
 पत्रम् । पिण्डीभूतं हरस्य शितममरसरित्युण्डीकं मृगाङ्को
 ज्योत्स्नापीयूषवापी जयति सितवृषस्तारकागोकुलस्य ॥ १३८ ॥

सकलङ्कचन्द्रवर्णनम्

दोषागमनमाशङ्क्य रविरेष तिरोहितः । कथमिन्दुः
 समायाति कुतः शङ्का कलङ्किनः ॥ १३९ ॥ यक्षं विरहिणं
 कंचिन्नासयामास तेजसा । यक्ष एव विलोमेन संछद्यो-
 भृद्विधौ क्षयः ॥ १४० ॥ शिवमालानलोत्थेन धूमयोगेन
 कालिमा । विधौ शुक्रतरे किं वा इति मन्मानसाशयः
 ॥ १४१ ॥ इन्दोरेककलाया रुद्रेणोद्धृत्य सूर्यनि
 धृतायाः । स्थानमिव तुच्छमेतत्कलङ्करूपेण परिणमति
 ॥ १४२ ॥ अस्तं गतवति सवितरि पायसपिण्डं सुधाकरं
 प्राची । विरचयदम्बरकुशमुवि चरति कलङ्कस्तदन्तरे

१ किरणै. २ निर्मली नामकजलप्रकाशकफलशकलैः. ३ बदरी-
 फलम्. ४ विपरीततया.

काकः ॥ १४३ ॥ कृष्णवर्णहृदयं सितदीप्तिं दुर्धियः किल
कलङ्किनमाहुः । कृष्णवर्णसमुदीरणमात्रादेव यद्वलति
दृश्यकलङ्कः ॥ १४४ ॥ आयताग्रसितरश्मिनिबद्धं लम्बन-
च्छविमपीरसदिग्धम् । चन्द्रकैतवमरुतचक्रं क्रीडयो-
त्सृजति किं सारवालः ॥ १४५ ॥ शम्बरारिरमृतं विषगर्भं
चन्द्रबिम्बकपटाग्रयुनक्ति । यद्वहिः सितमथासितमन्तः प्रोषि-
तान्दहति दर्शनमात्रात् ॥ १४६ ॥ अयं पुरः पार्वणशर्वरीशः
किं दर्पणोऽयं रजनीरमण्याः । यतस्तदीयं प्रतिबिम्बमस्मि-
न्संलक्ष्यते लम्बनकैतवेन ॥ १४७ ॥ प्रदोषमातङ्कमनङ्ग-
देवस्तुङ्गं समारुह्य समागतोऽयम् । सिन्दूरिते तस्य सुधांशु-
कुम्भे किमद्भुतो लक्ष्ममिषेण दत्तः ॥ १४८ ॥ मम प्रियां
कैरविणीं करेण संतापयामास दिनाधिनाथः । इतीव दुःखै-
र्विकलः कलावान्यपौ विषं लक्ष्ममिषेण सद्यः ॥ १४९ ॥ कला-
धिनाथानयनाय सायं कुसुद्वतीप्रेषित एष मृङ्गः । किमिन्दु-
नालिङ्ग्य सरागमङ्गे कृतः कलङ्कममातनोति ॥ १५० ॥ नेदं
नमोमण्डलमम्बुराशिनैताश्च तारा नवफेनमङ्गाः । नायं शशी
कुण्डलितः फणीन्द्रो नासौ कलङ्कः शयितो सुरारिः ॥ १५१ ॥
मधुव्रतोषः कुपितः स्वकीयमधुप्रपापघ्ननिमीलनेन । बिम्बं
समाक्रम्य बलात्सुधांशोः कलङ्कमङ्गे ध्रुवमातनोति ॥ १५२ ॥
अत्रान्तरे च कुलटाकुलवर्मपातसंजातपातक इव स्फुटला-
ञ्छनश्रीः । वृन्दावनान्तरमदीपयदंशुजालैर्विन्दुसुन्दरीवदन-
चन्दनविन्दुरिन्दुः ॥ १५३ ॥ अच्छप्रकाशवति चन्द्रमसि
प्रियेऽस्मिन्नाह्लादकारिणि सुधावति पूर्णबिम्बे । धाता
विचिन्त्य मनसाखिलदृष्टिपातं हर्तुं चकार किमु कञ्जलविन्दु-
योगम् ॥ १५४ ॥ दष्टे जगद्गुपि कालमुजंगमेन तत्रान्ध-
कारमिषमाविरमृद्धिषं यत् । संजातलक्ष्मणि तविन्दुमणौ
निपात्य ज्योत्स्नामये पयसि तल्लिपति स घाता ॥ १५५ ॥
दिग्यन्नतस्तिमिरचूर्णविशेषपूर्णादुद्गतत्वरोडुमयरञ्जकविस्फुलि-
ङ्गात् । कालेन पूर्वगिरिदुर्गजुषा प्रयुक्तो वृत्तोपलो विधु-
मिषात्यधिकान्हिनस्ति ॥ १५६ ॥ मन्यानभूमिघरमूलशिला-
सहस्रसंघट्टनव्रणकिणैः स्फुरतीन्दुमध्ये । छाया मृगः शशक
इत्यतिर्षामरोक्तिस्तेषां कथंचिदपि तत्र हि न प्रसक्तिः
॥ १५७ ॥ अवासः प्रागल्भ्यं परिणततृचः शैलतनये कलङ्को
नैवायं विलसति शशाङ्कस्य वपुषि । असुज्येयं मन्ये विगल-
दधृतस्यन्दशिशिरे रतिश्रान्ता शेते रजनिरमणी गाढसुरसि
॥ १५८ ॥ समयशबरो व्योमारण्ये सुधाशनमक्षिकासुविहित-
सुधाबिम्बक्षौद्रस्फुरत्पटलं प्रति । कलयति कलङ्काख्यं धूमं
निपीड्य पुनश्च तत्किरति मधुरज्योत्स्नाक्षौद्रं महीतलभाजने
॥ १५९ ॥ रुचिभिरमितटङ्कोत्कीर्णैरिव त्रसरेणुभिर्यदुद्भुभिरपि

१ मध्यभागे. २ मन्दरः. ३ चिह्नम्. ४ मूखः. ५ छायादीनाम्.

च्छेदैः स्थूलैरिव म्रियते नभः । प्रकृतिमलिनो भासद्दिने-
न्यूजाकृतकर्मणस्तदयमपि हि त्वष्टुः कुन्दे मविष्यति चन्द्रमा
॥ १६० ॥ तरुणतमालकोमलमलीमसमेतदयं कलवति
चन्द्रमाः किल कलङ्कमिति श्रुवते । तदनृतमेव निर्दयविपु-
तुददन्तपदव्रणविवरोपदर्शितमिदं हि विभाति नभः ॥ १६१ ॥
अङ्कं केऽपि शशङ्किरे जलनिघेः पङ्कं परे मेतिरे लप्यं
कतिचिच्च संजगदिरे भूच्छायमैच्छन्परे । इन्दोर्धैल्लिङ्गे-
नीलशकलश्यामं दरीदृश्यते तत्सोऽन्द्रं निशि पीतमेकतमं
कुक्षिस्थमाचक्षमहे ॥ १६२ ॥ रङ्गावङ्कगते त्रिविष्टपनीले-
त्कुरङ्गीगणैः साकं क्रीडनकौतुकेन रमसादुत्सुत्य को-
दिवम् । तच्छायानुगतात्ममूर्तिरधुना धर्तुं तमेनं शशी मय-
व्यायतरश्मिजालकलितः खाग्रं समारोहति ॥ १६३ ॥ कास्मि-
रेण दिहानमम्बरतलं वामभुवामाननद्वैराज्यं विदधानमिन्दु-
दृषदां भिन्दानमम्भःसिराः । प्रत्युद्यत्सुहृत्पत्तनवधूदनाभ-
र्वाङ्कुरक्षीबोत्सङ्कुरङ्गमैन्दवमिदं बिम्बं समुज्जृम्भते ॥ १६४ ॥

नायकागमनावस्थावर्णनम्

श्रुत्वायान्तं बहिः कान्तमसमासविभूषया । मालेज्जं
दशोर्लक्षा कपोले तिलकः कृतः ॥ १ ॥ आगच्छन्त्यसि-
येन येनानीतो गृहं प्रति । प्रथमं सखि कः पूज्यः किं कथं
किं क्रमेलकः ॥ २ ॥ सजितसकलशरीरा क्षणे क्षणे मन्द-
किमपि गणयन्ती । उत्सवमिव तं दिवसं मनुते युग-
प्रियागमने ॥ ३ ॥ अभ्युन्नतस्तनयुगा तरलायताक्षी द्रौ-
स्थिता तदुपयानमहोत्सवाय । सा पूर्णकुम्भनवनीरजोत्स-
वसंभारमङ्गलमयल्लङ्कृतं विधत्ते ॥ ४ ॥ आयातो दक्षि-
त्स्ववेति सहसा न श्रद्धये भाषितं सद्यः संसुखतां गतेऽ-
सुसुखी भ्रान्तिं निजां मन्यते । कण्ठाश्लेषिभुजेऽपि हृ-
द्दया स्वमान्तरं शङ्कते प्रत्यावृत्तिमियं प्रियस्य कियता क्रमे-
शातोदरी ॥ ५ ॥ द्वारोपान्तनिरन्तरे मयि तथा सौन्दर्य-
सारश्रिया प्रोच्छासोरुयुगं परस्परसमासक्तं समासादितम् ।
आनीतं पुरतः शिरोऽंशुकमधः क्षिप्ते चले लोचने वाचल्य-
निवारितं प्रसरणं संकोचिते दोर्लभे ॥ ६ ॥

नायकागमने नायिकां प्रति सखीवचनम्

नित्यं मनोरथस्यापि सखि दुर्गम एव यः । अमलसा-
कामं प्रत्यक्षेण विभाति सः ॥ १ ॥ धैर्यमाधाय लज्जं
व्यपनीय विलासिनम् । संभावयसि किं नैनं दिव्या सख-
पस्थितम् ॥ २ ॥ अपाङ्गसंसर्गि तरङ्गितं दशोर्भुवोरालम्

१ कलङ्कम्. २ अश्रुवन्. ३ स्फुटित. ४ धनस्य. ५ ग्राहकान्तर-
६ अत्यन्तसंनिहिते.

नायकातिथ्यवर्णनम्, नायकस्य नायिकां प्रति प्रश्नः, प्रणयकलहे नायिकानुनयः

३०५

विकासि वेष्टनम् । विसारि रोमाञ्चितकञ्चुकं तनोस्तनोति
शोऽसौ सुमगे तवागतः ॥ ३ ॥ कलय वलयं धम्मिल्लेऽस्मि-
न्निवेशय मल्लिकां रचय सिचयं मुक्ताहारं विभूषय सत्वरम् ।
मृगमदमधीपत्रालेपं कुरुष्व कपोलयोः सहचरि समायातः
प्रातः स ते हृदयप्रियः ॥ ४ ॥

नायकातिथ्यवर्णनम्

आयाते दयिते मरुत्थलमुवायुप्रेक्ष्य दुर्लङ्घ्यतां रोहिण्या
परितोषवाष्पकलिलामासज्य दृष्टिं मुखे । दत्त्वा पीलुशमी-
करीरकवलं लोलाञ्जलेनादरादुन्मृष्टं करमस्य कैसरसटामाराञ्ज-
लयं रजः ॥ १ ॥ बाला चन्दनमालिकाकिसलयग्रन्थीनधः-
कुर्वतः श्रुत्वा वल्लभवाहनस्य रटितं दासेरकस्याङ्गने । आक-
न्दात्सुहृदो वनाद्गुरुजनं नासाग्रसङ्गादसूक्तान्तं स्त्रीवधपात-
कात्सरमसत्कीर्तेः परावर्तयत् ॥ २ ॥ किञ्चित्कम्पितपाणिकङ्कण-
रवैः पृष्टं ननु स्वागतं व्रीडानम्रमुखाञ्जया चरणयोर्न्येस्ते च
नेत्रोत्थले । द्वारस्थस्तनयुग्ममङ्गलघटे दत्तः प्रवेशो हृदि
स्वामिन्किं न तवातिथेः समुचितं सख्यानयानुष्ठितम् ॥ ३ ॥
दीर्घा वन्दनमालिका विरचिता दृष्ट्यैव नेन्दीवरैः पुष्पाणां
प्रकरः सितेन रचितो नो कुन्दजात्यादिभिः । दत्तः खेदमुचा-
पयोधरभरेणाध्यां न कुम्भाम्भसा खैरेवावयवैः प्रियस्य
विशतस्तन्व्या कृतं मङ्गलम् ॥ ४ ॥

नायकस्य नायिकां प्रति प्रश्नः

कृशा केनासि त्वं प्रकृतिरियमङ्गस्य ननु मे मलाधृम्ना
कसाद्गुरुजनगृहे पाचकतया । सरसस्नान्कञ्चिन्नहि नहि
नहीत्येवमवदत्सरोत्कम्पं बाला मुम इदि निपत्य प्ररुदिता
॥ १ ॥ कृशासीत्यालीना मलिनवसनासीत्यवनता चिरादृ-
ष्यसीति स्तनकलशकम्पं प्ररुदिता । परिष्वत्तत्त यावद्वर्णय-
पदवीं कामपि गता ततः सारङ्गाक्षया हृदयसदने लीनमभवत्
॥ २ ॥ अङ्गनामतितानवं कुत इदं कसादकसादये मुग्धे
पाण्डुकमोलमाननमिति प्राणेश्वरे पृच्छति । तन्व्या सर्वमिदं
स्वभावत इति व्याहृत्य पक्षमान्तरव्यापी बाष्पमरस्तया चलि-
तया निःश्वास्य मुक्तोऽन्यतः ॥ ३ ॥

प्रणयकलहे नायिकानुनयः

अनिर्दूयोपभोगस्य रूपस्य मृदुनः कथम् । कठिनं खलु ते
चेतः शिरीषसेव बन्धनम् ॥ १ ॥ किं त्वां भणामि विच्छेद-
दारुणायासकारिणि । कामं कुरु वरारोहे देहि मे परि-
रम्भणम् ॥ २ ॥ मयि ते पादपतिते किंकरत्वमुपागते ।
प्रिये कामातुरः कोपं कान्ते कोऽन्योऽपनेष्यति ॥ ३ ॥
दाक्षिण्यं नाम बिम्बोष्ठि नायकानां कुलव्रतम् । तन्मे

दीर्घाक्षि ये प्राणास्ते त्वदाशानिवन्धनाः ॥ ४ ॥ सुखमिन्दु-
र्यथा पाणिः पल्लवेन समः प्रिये । वाचः सुधा इवोष्ठस्ते
बिम्बतुल्यो मनोऽश्मवत् ॥ ५ ॥ सोढुमलमसि नाहं
सुन्दरि मन्दागमाद्विलम्बं ते । पञ्चशरास्त्रहतं मां संजीवय
चारुगात्रि परिरम्भैः ॥ ६ ॥ सकृदिव समर्प्य बाले मम
हस्ते मदनधर्मतस्य । अपहरसे कुचकुम्भं तृपितकरा-
दमृतकुम्भमिव ॥ ७ ॥ अपराधी नूनमहं प्रसीद रम्भोर
विरम संरम्भात् । सेव्यो जनश्च कुपितः कथं नु दासो
निरपराधः ॥ ८ ॥ त्वामयमावद्वाञ्छलि दासजनस्तमिममर्थ-
मर्थयते । स्वपिहि मया सह सुरतव्यतिकरखिन्नेव मा
मैवम् ॥ ९ ॥ सरले साहसरागं परिहर रम्भोर सुख संर-
म्भैम् । विरसं विरहायासं बोधुं तव चित्तमसहं मे ॥ १० ॥
क्षीणः क्षीणोऽपि शशी भूयो भूयोऽभिवर्धते नित्यम् ।
विरम प्रसीद सुन्दरि यौवनमनिवर्ति यातं तु ॥ ११ ॥
अङ्गानि खेदयसि किं शिरीषकुसुमपरिपेलवानि मुधा ।
अयमीहितकुसुमानां संपादयिता तवास्ति दासजनः ॥ १२ ॥
मधुधारेव न मुखसि मानिनि रूक्षापि माधुरीं सहजाम् ।
कृतसुखमङ्गापि रसं ददासि मम निम्नगा यथाम्मोघैः ॥ १३ ॥
विराममेवानलयाऽतितोषात्तथापि रोषारुणितेव दृष्टिः ।
निशापतिः स्फुर्यति पश्चिमाशामये किमाशां विफलीकरोषि
॥ १४ ॥ यदि प्रिये वेत्सि तव प्रभुं मामनन्यसाधारण-
दासमङ्गयोः । तदद्य वक्षो मम पात्रमस्तु स्वयंग्रहास्त्रमहो-
त्सवानाम् ॥ १५ ॥ उत्तरङ्ग्य कुरङ्गलोचने लोचने कमलगर्व-
मोचने । अस्तु सुन्दरि कलिङ्गनन्दिनीवीचिडम्बरगमीर-
मम्बरम् ॥ १६ ॥ शशिमुखि तव माति मङ्गुरभूर्बुज-
मोहकरालकालसर्पः । यदुदितमयमङ्गनाय यूनां त्वदधर-
सीधुसुधैव सिद्धमन्नः ॥ १७ ॥ त्वयि निबद्धरतेः प्रियवादिनः
प्रणयमङ्गपराङ्मुखचेतसः । कमपराधलवं मयि पश्यसि
त्यजसि मानिनि दासजनं यतः ॥ १८ ॥ विसृज सुन्दरि
संगमसाध्वसं ननु चिरात्प्रभृति प्रणयोन्मुखे । परिगृहाण
गते सहकारतां त्वमतिमुक्तलताचरितं मयि ॥ १९ ॥
मोहान्मया सुतनु पूर्वमुपेक्षितस्ते यो बाष्पविन्दुधरं परि-
बाधमानः । तं तावदाकुटिलपक्ष्मविलग्नमद्य कान्ते प्रमृज्य
विगैतानुशयो भवामि ॥ २० ॥ मुग्धे विवेहि मयि निर्दय-
दन्तदंशं दोर्वल्लिबन्धनिविडस्तनपीडनानि । चण्डि त्वमेव
सुदमन्मय पञ्चबाणचण्डालकाण्डदलनादसवः प्रयान्ति ॥ २१ ॥
मा मा ससाध्वसमपेहि विलोलनेत्रे दासे जने किमिति
संभ्रमकातपासि । किं युज्यते बत मया चिरकाञ्चितस्य
मध्ये वराङ्गि परिरम्भसुखस्य मङ्गः ॥ २२ ॥ किं शीकरैः

१ कोपायः २ कोपश्च ३ नद्यनुतापः

* १ कृशालम् २ यत्तन्नामकदृष्टः प्रसिद्धः
२० सु. र. भा.

कमविमर्दिभिरार्द्रवातं संचालयामि नलिनीदलतालवृन्तम् ।
 अङ्गे विधाय चरणानुत पद्मताम्रौ संवाहयामि करमोर
 यथासुखं ते ॥ २३ ॥ आताम्रतामपनयामि विलक्ष एष
 लाक्षाकृतां चरणयोस्तव देवि मूर्ध्ना । कोपोपरागजनितां तु
 मुखेन्दुबिम्बे हर्तुं क्षमो यदि परं करुणा मयि स्यात् ॥ २४ ॥
 इन्दीवरेण नयनं मुखमम्बुजेन कुन्देन दन्तमधरं नवपल्लवेन ।
 अङ्गानि चम्पकदलैः स विधाय वेधाः कान्ते कथं घटित-
 वालुपलेन चेतः ॥ २५ ॥ किं मुक्तमासनमलं मयि संभ्र-
 मेण नोत्थातुमित्यमुचितं मम तन्तुमध्ये । दृष्टिप्रसादविधि-
 मात्रहृतो जनोऽयमत्यादरेण किमिति क्रियते विलक्षः ॥ २६ ॥
 मुशालकं क्षितपराजितचन्द्रलेखं दृग्लीला कुवलयश्रियमा-
 ददानम् । एतन्मुखं दिविषदामपि दुर्निरीक्ष्यं तन्वङ्गि-
 मामिव मुधा किमधःकरोषि ॥ २७ ॥ लावण्यकान्तिपरि-
 पूरितदिब्युल्लेखस्निग्धरेऽधुना इव मुखे तरलायताक्षि । क्षोभं
 यदेति न मनागपि तेन मन्ये सुव्यक्तमेव जलराशिरयं
 पयोधिः ॥ २८ ॥ किं ते निसर्गरुचिरौ चरणौ कराभ्यां
 संवाहयामि नयने च तवाङ्गेनेन । किं रञ्जयामि किमु ते
 स्तनयोर्विचित्रां पत्रावलीं विरचयाम्यचिरेण तन्वि ॥ २९ ॥
 सुतनु जहिहि मौनं मुख वाचो जडत्वं प्रणयिनि मयि कोपं
 किंकरे किं करोषि । अथ यदि तव चित्ते सापराधोऽसि
 बाले निजमुजयुगवल्लीबन्धनं मां विधेहि ॥ ३० ॥ किमपि
 किमपि शङ्के मङ्गलेभ्यो यदन्यद्विरमतु परिहासश्चण्डि-
 पर्युत्सुकोऽसि । कलयसि कलितौहं वल्लभे देहि वाचं
 अमति हृदयमन्तर्विह्वलं निर्दयासि ॥ ३१ ॥ यदिदमगण-
 यित्वा दुर्वहं श्रोणिभारं मदभिसरणलोभात्प्रस्थितं पद्मताम्रम् ।
 अयमहंमिवाञ्छाम्यप्रमृज्यैव पांसुं सुमुखि पदतलं ते
 चूडितुं चुम्बितुं च ॥ ३२ ॥ वितरय कुचयोस्त्वदर्शनोप-
 क्रमाणां मदनशररुजानां शान्तये मामकीनाम् । सकृदपि
 परिंरम्भं सुभ्रु दोर्मूलकूलकषघनपरिणाहस्यातयोरेतयोस्ते
 ॥ ३३ ॥ चरणकमलदासस्त्वेष संकल्पसङ्गे सुमुखि यद-
 भिषत्से त्वं बलात्कारधूर्तम् । प्रसमविधृततैर्षः पीडयाम्या-
 त्मनैव द्विरद इव सरोजं पाणिमापाटलं ते ॥ ३४ ॥
 विकिर धवलदीर्घपाङ्गसंसर्पिं चक्षुः परिजनपथवर्तिन्यत्र किं
 संभ्रमेण । क्षितमधुरसुदारं देवि मामालोच्यैः प्रभवति मम
 पाण्योरञ्जलिः सेवितुं त्वाम् ॥ ३५ ॥ परिलुठति ललाटे
 भङ्गुरा झूलता किं मदनजयपताकाविभ्रमं विभ्रतीयम् ।
 स्फुरति च किमकाण्डे चण्डि बिम्बाधरोऽयं मृदुपवनविधू-
 तोन्निद्रबन्धूकवन्धुः ॥ ३६ ॥ सुहृदुहृदवेक्षणं सरसमञ्जसा
 संस्तवः संसुचलतरङ्गिणि प्रचुरनर्ममर्मस्पृहा । सुहृर्निबिड-

१ नीलोत्पलेन. २ पाषाणेन. तत्सदृशकठिनत्वात्. ३ अभिलाषः.

नम्रता परिजनव्यपेक्षापि नो कुतः सुमुखि शिक्षिता कथय
 कोपरीतिस्त्वया ॥ ३७ ॥ तरङ्गय दशोऽङ्गने रचय बन्ध-
 मिन्दीवरं क्षणं वपुरपावृणु स्पृशतु काञ्चनं कालिमा ।
 स्फुटीकुरु रदच्छदं व्रजतु विद्रुमः श्वेततामुदक्षय सुखं
 मनागभवतु लज्जितश्चन्द्रमाः ॥ ३८ ॥ उदक्षय दृग्वल्ल-
 चलतु चञ्चरीकोच्चयः प्रपक्षय वचःसुधा श्रवणपालिमा-
 लिङ्गतु । भ्रुवं नटय नागरि त्यजतु मन्मथः कार्मुकं
 सुखं च कुरु संसुखं व्रजतु लाघवं चन्द्रमाः ॥ ३९ ॥
 पुरोदिगनुरागिणी तदपि नानुरागोदयः कृशोदरि निशा
 कृशा तदपि ते न मानः कृशः । प्रसन्नमिदमम्बरं तदपि न
 प्रसन्नं मनो ननाद चरणानुधस्तदपि मौनमालम्बसे ॥ ४० ॥
 कृतो दूरादेव क्षितमधुरमभ्युद्गमविधिः शिरसाश्चा न्यस्ता
 प्रतिवचनमुच्चैः प्रणमितम् । न दृष्टेः शैथिल्यं मिलत इति
 चेतो दहति मे निगूढान्तःकोपा कठिनहृदये संवृतिरियम्
 ॥ ४१ ॥ गतप्राया रात्रिः कृशतनु शशी सीदत इव
 प्रदीपोऽयं निद्रावशमुपगतो घूर्णत इव । प्रणामान्तो मान-
 स्यजसि न तथापि क्रुधमहो कुचप्रत्यासत्त्या हृदयमपि ते
 चण्डि कठिनम् ॥ ४२ ॥ इदं दुर्वाकाण्डद्युतिसुपि कोले
 कतिपर्यैः श्रमाम्मोभिः कीर्णं सहजवकुलामोदसुभगम् ।
 समाकाङ्क्षे ताआधरमनुमनुष्व प्रियतमे मनोज्ञं ते पादु-
 सुखकमलमाघ्रातुमथवा ॥ ४३ ॥ प्रसादे वर्तस्व प्रकटय मुदं
 संत्यज रूपं प्रिये शुष्यन्त्यङ्गान्यमृतमिव ते सिञ्चतु वचः ।
 निधानं सौख्यानां क्षणमभिमुखं स्थापय मुखं न सुग्रे प्रत्येतुं
 प्रभवति गतः कालहरिणः ॥ ४४ ॥ प्रसीदेति ब्रूयामिदमसति
 कोपे न घटते करिष्याम्येवं नो पुनरिति भवेदभ्युपगमः ।
 न मे दोषोऽस्तीति त्वमिदमपि हि ज्ञास्यसि मृषा किमेत-
 सिन्ध्वक्तुं क्षममिति न वेद्मि प्रियतमे ॥ ४५ ॥ कृतेऽप्याज्ञासङ्गे
 कथमिव मया ते प्रणतयो धृताः सित्वा हस्ते विमृजसि
 रूपं सुभ्रु बहुशः । प्रकोपः कोऽप्यन्यः पुनरयमसीमा
 गुणितो वृथा यत्र स्निग्धाः प्रियसहचरीणांमपि गिरः ॥ ४६ ॥
 कपोले पत्राली करतलनिरोधेन मृदिता निपीतो निःश्वसै-
 रयममृतहृद्योऽधररसः । मुहुः कण्ठे लग्नस्तरलयति बाणः
 स्तनतटं प्रियो मन्युर्जातस्तव निरनुरोधे न तु वयम् ॥ ४७ ॥
 सुतनु हृदयात्प्रेत्यादेशव्यलीकमपैतु ते किमपि मनसः
 संमोहो मे तदा बलवानभूत् । प्रबलतमसामेवंप्रायाः कुम्भेषु
 हि वृत्तयः स्रैजमपि शिरस्यन्धः क्षिप्तां धुनौत्येहिशङ्का
 ॥ ४८ ॥ परिहर कृतातङ्के शङ्कां त्वया सततं घनस्तन-
 यजघनयाकान्ते स्वान्ते परानवकाशिनि । विशति वितनोरन्यो
 धन्यो न कोऽपि ममान्तरं स्तनभरपरीरम्मारम्भे विधेहि

१ अलन्तकोपने. २ निराकृतिदुःखम्. ३ मालाम्. ४ सर्पशाला.

प्रणयकलहे नायिकानुनयः, सख्यनुनयः

३०७

विषयताम् ॥ ४९ ॥ व्यथयति वृथा मौनं तन्वि प्रपञ्चय
पक्षं तरुणि मधुरालपैस्तापं विनोदय दृष्टिभिः । सुमुखि
विमुखीमावं तावद्विमुञ्च न वञ्चय स्वयमतिशयस्निग्धो
मुग्धे प्रियोऽहमुपस्थितः ॥ ५० ॥ कठिनहृदये मुञ्च भ्रान्ति
व्यालीककथाश्रितां पिशुनवचनेर्दुःखं नेतुं न युक्तमिमं जनम् ।
किमिदमथवा सत्यं मुग्धे त्वया हि विनिश्चितं यदभिरुचितं
तन्मे कृत्वा प्रिये सुखमास्यताम् ॥ ५१ ॥ पादासक्ते
वृचिरमिह ते वामता कैव मुग्धे नर्मासक्ते प्रणयिनि जने
कोऽपराधोपराधः । इत्थं तस्याः परिजनकथा कोमले कोपवेगे
नायोद्वेदैस्तदनु सहसा न स्थितं न प्रवृत्तम् ॥ ५२ ॥
कोऽयं कोपविधिः प्रयच्छ करुणागर्भं वचो जायतां पीयूष-
श्वरीर्धिकापरिमलैरापोदिनी मेदिनी । आस्तां वा स्पृहयालु-
लेचनमिदं व्यावर्तयन्ती सुहृदस्यै कुप्यसि तस्य सुन्दरि
लोभुन्दानि वन्दामहे ॥ ५३ ॥ सूर्येऽस्ताचलमौलिमालिनि
गृहे दीपावलीशालिनि प्राणस्वामिनि मानिनि प्रतिपदं
लक्ष्मणमातन्वति । यन्मानं न जहासि कोपकलनादालोहित-
स्तम्बणादिन्दुः सुन्दरि पूर्वपर्वतशिरःसीमानमारोहति ॥ ५४ ॥
मत्सेवा न गृहे गृहे युवतयस्ताः पृच्छ गत्वाधुना प्रेर्यासः
गमन्ति किं तव पुनर्दासो यथा वर्तते । आत्मद्रोहिणि
वर्जितप्रलपितं कर्णे वृथा मा कृथादिच्छन्नेहरसा भवन्ति
पुरुषा दुःखानुवर्त्या यतः ॥ ५५ ॥ क्षीणांशुः शशलाञ्छनः
शशि पुनः क्षीणो न मानस्त्व खेरं पञ्चवनं मना-
गमि न ते खेरं मुखाभ्योरुहम् । पीतं श्रोत्रशुगेन
रूपदरुतं पीतं न ते जल्पितं रक्ता शकदिगङ्गना
विकरैर्नाद्यापि रक्तासि किम् ॥ ५६ ॥ किं कण्ठे शिथिली-
कृतो मुजलतापाशः प्रमादान्मया निद्राच्छेदविवर्तनेष्वभि-
शुखी नाद्यापि संभाविता । अन्यस्त्रीजनसंकथालधुरहं स्वप्ने
मया लक्षितो दोषं पश्यसि किं प्रिये परिजनोपालम्भयोग्ये
मयि ॥ ५७ ॥ चक्षुर्जाड्यमपैतु मानिनि मुखं संदर्शय
श्रेययोः पीयूषस्रुतिसौख्यमस्तु मधुरां वाचं प्रिये व्याहर ।
तापः शान्त्यु मे प्रसादशिशिरां दृष्टिं शनैः पातय त्यक्त्वा
वीर्यमभूतपूर्वमचिराद्रोषं सखीदोषजम् ॥ ५८ ॥ कल्याणाङ्ग-
वचनुरक्तमनसा त्वं येन संप्राथ्यते यस्मात्ते सुमुखि त्वया
पुनरुल्लासोऽपि संनखते । सोऽयं सुन्दरि पञ्चबाणवि-
क्षिप्तव्यालीहदोरन्तरखेरौत्पीडितपीवरस्तनतटस्त्वहोर्लतापञ्जरे
॥ ५९ ॥ शीतांशुर्मुखमुत्पले तव दृशौ पद्मानुकारौ करौ
रम्भागर्भनिभं तवोरुयुगलं बाहू मृणालोपमौ । इत्याह्लादकरा-
दिलङ्घि रमसाग्निःशङ्कमालिङ्ग्य मामङ्गानि त्वमनङ्गताप-
विधुरण्येवेहि निर्वापय ॥ ६० ॥ स्निग्धं यद्यपि वीक्षितं
१ प्रियाः २ विकसितम् ३ अमरशब्दः ४ प्राची-

नयनयोस्ताम्रा तथापि वृत्तिर्माधुर्यापि सती स्वलल्यनुपदं ते
गद्गदा वागियम् । निःश्वासा नियता अपि स्तनमरोत्कम्पेन
संलक्षिताः कोपस्ते प्रकटं प्रयत्नविधृतोऽप्येष स्फुटं लक्ष्यते
॥ ६१ ॥ भ्रूमङ्गैः क्रियते ललाटशशिनः कक्षात्कलङ्को मुधा
वाताकम्पितबन्धुपुष्पसमतां नीतोऽधरः किं स्फुरन् । मध्यश्वा-
धिकम्पितस्तनभरेणायं पुनः खिद्यते कोपं मुञ्च तवैव चित्त-
हरणायैतन्मया क्रीडितम् ॥ ६२ ॥ भ्रूमङ्गं न करोषि रोदधि
सुहृर्मुग्धेक्षणो केवलं नातिप्रस्फुरिताघरानवरतं निःश्वासमेवो-
ज्जसि । वाचं नापि ददासि तिष्ठसि परं प्रथातनम्रानना
कोपस्ते स्तिमितोऽतिपीडयति मां गूढप्रहारोपमः ॥ ६३ ॥
धृष्टः किं पुरतोऽवरुध्य विहसन्गृह्णामि कण्ठे प्रियां किं वा
चादुशतप्रचण्डरचनाप्रीतां करिष्यामि ताम् । किं तिष्ठामि
कृताञ्जलिर्निपतितस्तस्याः पुरः पादयोः सत्यं संत्यमहो न
वेद्यथनुनयस्तस्याः कथं स्यादिति ॥ ६४ ॥ सुभ्रु त्वं कुपितेत्य-
पास्तमशनं त्यक्ताः कथा योषितां दूरादेव मयोज्जिताः सुरभयः
सगगन्धधूपादयः । रागं रागिणि मुञ्च मध्यवनते दृष्टे प्रसीदा-
धुना सद्यस्त्वद्विरहे भवन्ति सुभगे सर्वा ममान्धा दिशः
॥ ६५ ॥ व्यावृत्तं खलु सर्वतो विषयतस्त्वय्येव लीनं मनो
नित्यं च त्वदधीनमेव नियतं मञ्जीवितं मानिनि । मत्सर्वं मयि
नूनमन्यविषया शङ्का त्वया त्यज्यतां किं बान्यत्र निशाकरोऽ-
भिरमते सुक्त्वा क्षणं कौसुदीम् ॥ ६६ ॥ यद्रम्यं गुरुगौरवस्य
सुहृदो यस्मिँल्लभन्तेऽन्तरं यद्वाक्षिण्यवशात्प्रसन्न सद्गते नमोप-
चारानपि । यल्लज्जा निरुणद्धि यत्र शपथैरुत्पाद्यते प्रेत्यय-
स्तत्किं प्रेम स उच्यते परिचयस्तत्रापि कोपेन किम् ॥ ६७ ॥
मुग्धे मानिनि कोपरीतिरियती युक्ता न तथ्यं त्विदं कान्ते
किं त्वदुपेक्षिता मम तनुः शोभेत नेहाद्भुतम् । अन्यायो
भवति च्छलस्य करणे दक्षे जनेऽन्यादृशं काहेति प्रतिरुद्ध-
वागकरवं वाक्स्तम्भनं चुम्बनैः ॥ ६८ ॥ मानं मानिनि मुञ्च
देवि दयिते मिथ्या वचः श्रूयते किं कोपो निजसेवके यदि
वचः सत्यं त्वया गृह्यते । दोर्म्या बन्धनमाशु दन्तदलनं
पीनस्तनास्फालनं दोषश्चेन्मम ते कटाक्षविशिखैः शस्त्रैः प्रहारं
कुरु ॥ ६९ ॥ सुभ्रु त्वं नवनीतकल्पहृदया केनापि दुर्मन्त्रिणा
मिथ्यैव प्रियकारिणा मधुमुखेनास्मासु चण्डीकृता । किं
त्वेतद्विमृश क्षणं प्रणयिनामेणाक्षि कस्ते हितः किं धात्री-
तनया वयं किमु सखी किं वा किमस्तुसुहृत् ॥ ७० ॥

सख्यनुनयः

मुग्धे मानं न ते कर्तुं युक्तं प्राणाधिके प्रिये । धत्से
मत्सखी कियत्कालं जीवितं जीवितं विना ॥ १ ॥ कुपितासि
यदा तन्वि निधाय करजक्षतम् । वधान भुजपाशान्यां

१ वृद्धः २ विशासः ३ जलम्

कण्ठमस्य दृढं तदा ॥ २ ॥ खेरराजीवनयने नयने किं
निमीलिते । पश्य निर्जितकदर्पं कंदर्पवशगं प्रियम् ॥ ३ ॥
रमणे चरणप्रान्ते प्रणतिप्रवणेऽधुना । वदामि सखि ते तत्त्वं
कदाचिन्नोचिताः क्रुधः ॥ ४ ॥ यदि कुप्यसि नास्ति रतिः
कोपेन विनाऽथवा कुतः कामः । कुप्य च कोपय च त्वं
प्रसीद च त्वं प्रसादय च कान्तम् ॥ ५ ॥ अरुणे च तरुणि
नयने तव मलिनं च प्रियस्य सुखम् । सुखमानतं च सखि
ते ज्वलितश्चास्यान्तरे स्मरज्वलनः ॥ ६ ॥ अक्षति रजनि-
रुदक्षति तिमिरमिदं चक्षति मनोभूः । उक्तं न त्यज युक्तं
विरचय रक्तं मनस्तस्मिन् ॥ ७ ॥ वियदलिमलिनाम्बुगर्भ-
मेघं मधुरककोकिलकूजितैर्दिशां श्रीः । घरणिरभिनवाङ्कुरा-
ङ्कटङ्का प्रणतिपरे दयिते प्रसीद मुग्धे ॥ ८ ॥ जहीहि कोपं
दयितोऽनुगम्यतां पुरोऽनुशेते तव चञ्चलं मनः । इति प्रियं
कांचिदुपैतुमिच्छतां पुरानुनिये निपुणः सखीजनः ॥ ९ ॥
समयचकितं विन्यसन्तीं दृशं तिमिरे पथि प्रतितरु मुहुः
स्थित्वा मन्दं पदानि वितन्वतीम् । कथमपि रहःप्रासामङ्गै-
रनङ्गतारङ्गिभिः सुमुखि सुमगः स त्वां पश्यन्नुपैतु कृतार्थताम्
॥ १० ॥ चपलहृदये किं स्वातन्त्र्यात्स्वयं गृहमागतश्चरण-
पतितः प्रेमाद्वाद्रिः प्रियः समुपेक्षितः । तदिदमधुना यावज्जीवं
निरस्तसुखोदया रुदितशरणा दुर्जातानां सहस्र रुषां फलम्
॥ ११ ॥ लिखन्नास्ते भूमिं बहिरुर्वनतः प्राणदयितो निरौ-
हाराः सख्यः सैततरुदितोच्छ्रननयनाः । परित्यक्तं सर्वं
हसितपठितं पञ्जरशुकैस्तवावस्था चेयं विसृज कैठिने मान-
मधुना ॥ १२ ॥ असद्वृत्तो नायं न च खलु गुणैरेष रहितः
प्रियो मुक्ताहारस्तव चरणमूले निपतितः । गृहाणैनं मुग्धे
व्रजतु निजकण्ठप्रणयितामुपायो नास्त्यन्यस्तव हृदयसंताप-
शमने ॥ १३ ॥ अनालोच्य प्रेम्णाः परिणतिमनादस्य सुहृदस्त्व-
याकौण्डे मानः किमिति सरले संप्रति कृतः । समाकृष्टा ह्येते
प्रलयदहनोद्गासुरशिखाः स्वहस्तेनाङ्गारास्तदलमधुनारण्य-
रुदितैः ॥ १४ ॥ अयेऽस्तमयते शशी नहि कुशीमवत्याग्रहो
विनश्यति तमो हठं किमणुमर्च्यपास्ते मनः । सखि प्रक-
टितोऽरुणो न करुणोदयस्ते मनाक्प्रयाति खलु यामिनी न
विमनीकृथा नायकम् ॥ १५ ॥ आयातः कुमुदेश्वरो विजयते
सर्वेश्वरो भारतो मृङ्गः स्फूर्जति भैरवो न निकटं प्राणेश्वरो
मुञ्चति । एते सिद्धरसाः प्रसूनविशिखो वैद्योऽनवद्योत्सवो
मानव्याधिरयं कुशोदरि कथं त्वच्चेतसि स्थासति ॥ १६ ॥
मानं मानिनि सुख मानसमुवः साप्राज्यमुज्जृम्भतां हा हा

१ नम्रः २ उपवासशीलः ३ संततरोदनेन शोथयुक्तानि नय-
नानि यासाम् ४ पाषाणहृदये ५ भौक्तिकानां हारः पक्षे-मुक्त-
स्त्यक्त आहारोऽशनं येन प्रियेणेत्यर्थः ६ हृदयदाहशान्त्यै ७
अनवसरे ८ नाशवति

गच्छति यामिनी न समयो यातः पुनः प्राप्यते । अत्य-
गसि कल्पिताधिकमये कान्ते पदान्तान्ते कोऽयं कोवि-
दाणि केलिसमये कोपस्त्वयालग्नितः ॥ १७ ॥ श्लिग्धे यत्-
रुषासि यत्प्रणमति स्तब्धासि यद्रागिणि द्वेषस्थासि यदु-
विमुखतां यातासि तस्मिन्प्रिये । तन्मुग्धे विपरीतकारिणि त्वं
श्रीखण्डचर्चा विषं शीतांशुस्तपनो हिमं हुतवहः क्रीडापुत्रो
यातनाः ॥ १८ ॥ त्वां चित्तेन चिरं वहन्नयमतिश्रान्तो भू-
तापितः कन्दर्पेण च पातुमिच्छति सुधासंवादि विम्बाधरम् ।
अस्याङ्कं तदलंकुरु क्षणमिह ब्रूक्षेपलक्ष्मीलवकीते दार-
जनेऽपि सेवितपदाम्मोजे कुतः संभ्रमः ॥ १९ ॥ मुग्धे किं
नखरैः क्षिपस्वविरतं नेत्राम्बु मानोन्नते पश्यैनं चरणप्रम-
शिरसं खं कान्तमात्ताञ्जलिम् । अग्रहे तव चेतसि प्रणयि-
प्राप्तेऽतिनिर्विण्णतामन्यासक्तमनस्युपेक्षितगता फूत्कृत्य रो-
ष्यति ॥ २० ॥ मुग्धे मुग्धतयैव नेतुमखिलः कालः किमारम्भो
मानं घस्व धृतिं बधान ऋजुतां दूरीकुरु प्रेयसि । सख्यै
प्रतिबोधिता प्रतिवचस्तामाह भीतानना नीचैः शंसै ह्री
स्थितो हि ननु मे प्राणेश्वरः श्रोष्यति ॥ २१ ॥ अङ्गुल्यग्रनख-
बाष्पसलिलं निक्षिप्य निक्षिप्य किं तूष्णीं रोदधि कोपेन कु-
तरं फूत्कृत्य रोदियसि । यस्यास्ते पिशुनोपदेशवचनैर्मौनेऽभि-
भूमिं गते निर्विण्णोऽनुनयं प्रति प्रियतमो मध्यस्थतामेव
॥ २२ ॥ नो तैल्यं भजसे न जल्पसि सुधाधारानुकारा मितो
द्वक्पातं कुरुषे न वा परिजने कोपप्रकाशच्छलात् । इतः
केतैर्कर्मगौरि दयिते कोपस्य संगोपनं तत्सादेव न चेत्तु
सहचरी कुर्वीत साचिसितम् ॥ २३ ॥

कलहान्तरिताप्रलापाख्यानम्

उपचारानुनयास्ते कितवस्योपेक्षिताः सखीवचसा ।
अधुना निष्ठुरमपि यदि स वदति कलिकैतवाद्यामि ॥ १ ॥
प्रयाहि तत्रैव यथानुरज्यसे किमत्र निर्विशं तव प्रयोजनम् ।
न कश्चुक्रग्रन्थिमपाकुरुष्व मे कथं हृदि ग्रन्थिमपाकरीष्यति
॥ २ ॥ अकरोः किमु नेत्रशोणिमानं किमकार्षीः कंठ-
वावरोधम् । कलहं किमधाः क्रुधा रसज्ञे हितमर्थं व
विदन्ति दैवदद्याः ॥ ३ ॥ स्फुरसि बाहुलते किमर्थं
त्वमपि लोचनभावमहो गता । तमहमागत्यपरार्थि-
परिरब्धमलं न च वीक्षितुम् ॥ ४ ॥ मानोन्नतेत्यसहनेत्येति-
ण्डितेति मय्येव धिक्कृतिरनेकमुखी सखीनाम् । दाक्षिण्य-
मसुणेन विचेष्टितेन धूर्तस्य तस्य हि गुणानुपवर्णयन्ति ॥ ५ ॥
नवनखपदमङ्गं गोपयसंशुकेन स्थगयसि पुनरोष्ठं पावित-

१ कोपः २ सरलत्वम् ३ कथय ४ उदासीनताम् ५ सम्प-
६ अमृतधारातुल्याः ७ के-कीर्णमैवच्छेत्ताङ्कि ८ निर्द-
९ निर्द-

कलहान्तरिताप्रलापाख्यानम्, नायकानुनयः, नायकयोरुक्तिप्रत्युक्तयः

३०९

दन्तवदम् । प्रतिदिशमपरस्त्रीसङ्गशंसी विसर्पन्नवपरिमलगन्धः
केन शक्यो वरीतुम् ॥ ६ ॥ इदं कृष्णं कृष्णं प्रियतम ननु
श्वेतमथ किं गमिष्यामो यामो भवतु गमनेनाथ भवतु ।
पुरा येनैवं मे चिरमनुसृता चित्तपदवी स एवान्यो जातः
सखि परिचिताः कस्य पुरुषाः ॥ ७ ॥ कथमपि सखि
कीडाकोपाद्रजेति मयोदिते कठिनहृदयस्त्यक्त्वा शय्यां
बलाद्गत एव सः । इति सरसस्रवस्तप्रेम्णि न्यपेतघृणे
सहं पुनरपि हतव्रीडं चेत्तः करोति करोमि किम् ॥ ८ ॥
अचारम्य यदि प्रिये पुनरहं मानस्य चान्यस्य वा गृहीयां
मृदुनेयेन मनसा नामापि संक्षोभतः । तत्तेनैव विना
श्याङ्ककिरणस्पर्शादृहासा निशा एको वा विवसः पयोद-
म्बिनो भूयान्मम प्रावृषि ॥ ९ ॥ मानव्याधिनिपी-
डिताहमधुना शक्नोमि तस्यान्तिकं नो गन्तुं न सखी-
नोऽस्ति चतुरो यो मां बलान्नेष्यति । मानी सोऽपि जनो न
अवबभूवाम्येति मातः स्वयं कालो याति चलं च जीवित-
मिदं क्षुण्णं मनश्चिन्तया ॥ १० ॥ निःश्वासा वदनं
हन्ति हृदयं निर्मूलमुन्मथ्यते निद्रा नैति न दृश्यते
शेषमुखं नक्तंदिनं रुद्यते । अङ्गं शोषमुपैति पादपतितः
श्लेष्मदोपेक्षितः सख्यः कं गुणमाकलय्य दयिते मानं वयं
शरिताः ॥ ११ ॥ तद्वक्त्राभिमुखं मुखं विनमितं दृष्टिः कृता
पयोस्तस्यालपकुतूहलाकुलतरे श्रोत्रे निरुद्धे मया ।
पाणिभ्यां च तिरस्कृतः सपुलकः स्वेदोद्गमो गण्डयोः सख्यः
किं कवाणि यान्ति शतशो यत्कक्षुके संघयः ॥ १२ ॥ नो
चतु अवगमं कृतं न च दृशा हारोऽन्तिके वीक्षितः कान्तस्य
शेषहेतवे निजसखीवाचोऽपि दूरीकृताः । पादान्ते विनिपत्य
लक्षणमसौ गच्छन्मया मूढया पाणिभ्यामवरुध्य हन्त
ब्रह्मा कण्ठे कथं नार्पितः ॥ १३ ॥ मर्तुर्यस्य कृते गुरु-
लघुभूदोष्ठी कनिष्ठीकृता धैर्ये कोषधनं गतं सहचरी नीतिः
इया दूरतः । निरुक्ता नृणवन्नपा परिचिता स्रोतसिनी
विन्दुवत्स क्रोधादवधीरितो हतधिया मातर्बलीयान्विधिः
॥ १४ ॥ यत्पङ्केरुहलक्ष्म पाणिकमलं भौग्यालये यद्गुरुर्न्यस्तं
या मम यल्लोटफलके भाग्याक्षरं वेधसा । तत्सर्वं सखि यो
वपार्यमकरोत्तस्मिन्प्रकोपः कृतो धिक् मां धिक् मम जीवितं
धिक्चेष्टितं धिक्वयः ॥ १५ ॥ केकामिः कलयन्तु
केकनिवहाः संभूय कर्णज्वरं विदुद्भिः सह मीषयन्तु परितः
पायोधराणां घटाः । पञ्चेषुर्वधिरिकरोतु कुकुमः सर्वाः शराणां
तेनैह दग्धदुरन्तजीवनकृते कस्यापि वश्या सखि ॥ १६ ॥

नायकानुनयः

घनघनमपि दृष्टं व्योम वातो मरुत्वान् शिखिकुलकलवाचां
श्रोत्रमासीन्निवासः । असुसम न मृताहं त्वद्वियोगेऽपि जाते
तव घनपरिरम्भप्रार्थनाशावशेन ॥ १ ॥ मयि मलयसमीरो
वर्षतीव स्फुलिङ्गानहह हिमकरो मामभिना सिञ्चतीव ।
किमिति मकरकेतोः किं नु वक्ष्ये कठोरे कथमपि तदहं ते
नाथ नोपेक्षणीया ॥ २ ॥ त्वं तावद्बहुवल्गमो नवयुवा कान्तः
सुखी निर्घृणो नो जानासि परव्यथां शठमते नैवासि दुःखी
यतः । किं त्वन्याः परिपृच्छ मन्मथशरैः पीडामसह्यामिमां
त्राता नो भव येन सज्जनजनैः कापालिको नोच्यसे ॥ ३ ॥
शुक्तो मानपरिग्रहः सह सखीसारथेन तन्मन्त्रिणा शक्ता
त्वच्चरणप्रसादरहिता नाहं क्षणं प्राणिनुम् । पश्य त्वं सुकृपां
शरीरकमिदं यां यामवस्थां गतं सैवाहं तव पादयोर्निपतिता
नाथ प्रसीदाधुना ॥ ४ ॥

नायकयोरुक्तिप्रत्युक्तयः

सार्धं मनोरथशतैस्त्व घूर्तं कान्ता सैव स्थिता मनसि
कृत्रिमभावरम्या । अस्माकमस्ति न कथंचिदिहावकाशस्त-
स्मात्कृतं चरणपातविडम्बनाभिः ॥ १ ॥ तदवितथमवादीर्य-
न्मम त्वं प्रियेति प्रियजनपरिमुक्तं यद्बहुलं दधानः । मद-
धिवसति मागाः कामिनां मण्डनश्रीर्ब्रजति हि सफलत्वं
वल्गमालोकनेन ॥ २ ॥ यदा त्वं चन्द्रोऽभूः शिशिरकरसंपर्क-
रुचिरस्तदाहं जाता द्राक्शशधरमणीनां प्रतिकृतिः । इदानी-
मर्कस्त्वं खररुचिसमुत्सारितरसः किरन्ती कोपाग्नीहमपि
रविग्रावघटिता ॥ ३ ॥ तवेदं पश्यन्त्याः प्रसरदनुरागं बहिरिव
प्रियापादालक्तच्छुरितमरुणघोतिहृदयम् । ममाद्य प्रख्यात-
प्रणयमरमङ्गेन कितव त्वदालोकः शोकादपि किमपि लज्जां
जनयति ॥ ४ ॥ कृतककृतकैर्मायाशाठ्यैस्त्वयाप्यतिवर्तितं
निमृत्तनिमृत्तैः कार्यालपैर्मयाप्युपलक्षितम् । भवतु विदितं
नेष्टा तेऽहं वृथा परिखिद्यतेन अहमसहना त्वं निःश्रेष्ठः समेन
समं गतम् ॥ ५ ॥ कोपो यत्र श्रुकुटिरचना निग्रहो यत्र
मौनं यत्रान्योन्यक्षितमनुनयो दृष्टिपातः प्रसादः । तस्य प्रेम्ण-
स्तविदमधुना वैशंसं पश्य जातं त्वं पादान्ते लुठसि न च मे
मन्युमोक्षः खलायाः ॥ ६ ॥ बाले नाथ विमुञ्च मानिनि
रुचं रोषान्मया किं कृतं खेदोऽस्मासु न मेऽपराध्यति भवान्
सर्वेऽपराधा मयि । तर्किक रोदिषि गद्गदेन वचसा कस्या-
ग्रतो रुद्यते नन्वेतन्मम का तवाक्षि दयिता नासौत्यतो
रुद्यते ॥ ७ ॥ किं मे वक्त्रमुपेत्य चुम्बसि बलाभिर्लज्ज लज्जा

१ लज्जकवणे. २ मनः. ३ पदादशस्यानं भाग्यस्थानं, तस्मिन्
४ वक्त्रमुपेत्य.

१ हे प्राणसम. २ अलमिलभेः. ३ नाशम्. ४ क्रोधम्.

क ते वस्त्रान्तं शठं सुखं सुखं शपथैः किं धूर्तं वाग्बन्धनैः ।
 खिन्नाहं तव रात्रिजागरवशात्तामेव याहि प्रियां निर्माल्यो-
 ऽन्धितपुष्पदामनिकरं का धैर्यपदानां रतिः ॥ ८ ॥ साहारं
 वचनं प्रयच्छसि न मे नो वाञ्छितं यच्छसि प्रायः प्रोच्छसिषि
 द्रुतं हुतवहज्वालासमं रात्रिषु । कण्ठाश्लेषपरिग्रहे शिथि-
 लता यन्नादराच्चुम्बसे तत्ते धूर्तं हृदि स्थिता प्रियतमा
 काचिन्ममेवापरा ॥ ९ ॥ सत्यं तद्यद्वोचथा मम महान्ता-
 गस्त्वदीयादिति त्वं प्राप्तेऽसि विमात एव सदनं मां द्रष्टु-
 कामो यतः । रागं किं च विमर्षं नाथ हृदये काश्मीर-
 पत्रोदितं नेत्रे जागरजं ललाटफलके लाक्षारसापादितम् ॥ १० ॥
 रोहन्तौ प्रथमं ममोरसि तव प्राप्तौ विवृद्धिं स्तनौ
 संलापास्तव वाक्यमङ्गमलिना मौग्ध्यं परं त्याजिताः । धात्री-
 कण्ठमपास्य बाहुलतिके कण्ठे तवासञ्जिते निर्दाक्षिण्य करोमि
 किं नु विशिखाप्येषा (?) न पन्थास्तव ॥ ११ ॥ अज्ञानेन परा-
 स्तुर्त्वा परिमवादाक्षिण्य मां दुःखितां किं लब्धं चटुल त्वयेह
 नयता सौभाग्यमेतां दशाम् । पश्यैतद्व्यतिङ्गव्यतिकरोन्म-
 द्यङ्गरागारुणं वक्षस्ते मलत्तैलपङ्कशवलैर्वेणीपदैरङ्कितम् ॥ १२ ॥

नायकशिक्षा

अङ्गुलीकिसलयाप्रतर्जनं भ्रूमिमङ्गकुटिलं च वीक्षितम् ।
 मेखलाभिरसकृच्च बन्धनं वक्ष्यन्म्रणयिनीरवाप सः ॥ १ ॥
 अधिरजनि जगाम धाम तस्याः प्रियतमयेति रूपा स्रज्जोवनद्वः ।
 पदमपि चलितुं युवा न सेहे किमिव न शक्तिहरं ससाध-
 सानाम् ॥ २ ॥ सालक्तकेन नवपल्लवकोमलेन पादेन नूपुर-
 वता मदनालसेन । यस्ताड्यते दयितया प्रणयापराधात्सो-
 ऽङ्गीकृतो भगवता मकरध्वजेन ॥ ३ ॥ सालक्तकं शत-
 दलाधिककान्तिरम्यं रत्नौषधामनिकारुणनूपुरं च । क्षिति
 मृशं कुपितया तरलोत्पलाक्ष्या सौभाग्यचिह्नमिव मूर्ध्नि
 पदं विरेजे ॥ ४ ॥ कोपात्किंचिदुपानतोऽपि रमसादाकृष्य
 केशेष्वलं नीत्वा मोहनमन्दिरं दयितया हारेण बद्धा दृढम् ।
 भूयो यास्यति तद्ब्रह्मनिधिः सुहृः कण्ठार्धरुद्धाक्षरं जल्पन्त्याः
 श्रवणोत्पलेन सुकृती कश्चिद्रहस्ताड्यते ॥ ५ ॥ सा बाढं
 भवतेक्षितेति निविडं संयम्य बाढोः स्रजा भूयो द्रक्ष्यसि
 तां शठेति नितरां संमर्त्य संतर्ज्य च । आलीनां पुर एव
 निहुतिपरः कोपाद्रसन्नूपुरं मानिन्यांश्चरणप्रहारविधिना प्रेया-
 नशोकीकृतः ॥ ६ ॥ पादे मूर्ध्नि ताभ्रतामुपगते कर्णो-
 तले चूर्णिते छिन्ने हारलतागुणे करतले संपातजातव्रणे ।
 अप्राप्तप्रियताडनव्यतिकरा हन्तुं पुनः कोपिता वाञ्छन्ती
 सुहुरेणशानवनयना पर्याकुला रोदिति ॥ ७ ॥ कोपात्कोमल-
 लोलाङ्गुलिकापाशेन बद्धा दृढं नीत्वा केलिनिकेतनं

१ नवनवकुसुमलोडपानां भ्रमराणाम्; पक्षे, -अनेकस्त्रीसत्त्वानाम्.

दयितया सायं सखीनां पुरः । भूयोऽप्येवमिति स्वलल-
 गिरा संसूच्य दुश्चेष्टितं धन्यो हन्यत एव निहुतिपरः प्रेया-
 नरुदत्या हसन् ॥ ८ ॥

नायिकाप्रसादः

भवति विततश्वासोन्नाहप्रणुन्नपयोधरं हृदयमपि च क्षिप्तं
 चक्षुर्निजप्रकृतौ स्थितम् । तदनु वदनं मूर्च्छाच्छेदात्प्रापि
 विराजते परिगतमिव प्रारम्भेऽङ्गः श्रिया सरसीरुहम् ॥ १ ॥
 आविर्भूते शशिनि तमसा मुच्यमानेव रात्रिनैशसाचिह्न-
 मुज इव छिन्नभूयिष्ठधूमा । मोहेनान्तर्वरतसुरिं लक्ष्यते
 मुक्तकल्पा गङ्गा रोधैः पतनकलषा गृह्णतीव प्रसादम् ॥ २ ॥
 कुरङ्गीवाङ्गानि स्तिमितयति गीतध्वनिषु यत्सखीं कान्तो-
 दन्तं श्रुतमपि पुनः प्रश्नयति यत् । अनिद्रं यश्चान्ता-
 स्वपिति तदहो वेद्यमिनवां प्रवृत्तोऽस्याः सेक्तुं हृदि मनसि
 प्रेमलतिकाम् ॥ ३ ॥ परिम्लाने माने मुखशशिनि तस्याः
 करधृते मयि क्षीणोपाये प्रणिपतनमात्रैककरणे । तथा पश्य-
 प्रान्तव्रजपुटनिरुद्धेन सहसा प्रसादो बाष्पेण स्तनत-
 विशीर्णेन कथितः ॥ ४ ॥ कृष्णस्निग्धकैनीनिके विकसतः
 कर्णान्तदीर्घे दशावुत्कम्पो हृदयस्य वेपितकुचामोगः शून्य-
 शाम्यति । धत्ते शीतरुचो विधुंतुदमुखान्मुक्तस्य लक्ष्मी-
 मिदं मुग्धाङ्ग्या विगलद्विमोहतिमिरं वक्त्रं प्रसीदत्कमात् ॥ ५ ॥

परस्परप्रसादः

पदप्रणतमालोक्य कान्तमेकान्तकातरम् । मुखनी
 बाष्पसंतानं सुमुखी तेन चुम्बिता ॥ १ ॥ इह स्पर्श-
 तिष्ठति नाथ कण्ठकः शनैःशनैः कर्षं नखाग्रलीला । इति
 च्छलात्काचिदलमकण्ठकं पदं तदुत्सङ्गतले न्यवेशयत् ॥ २ ॥
 निपपात संभ्रमभृतः श्रवणादसितभ्रुवः प्रणदितालिङ्गुलम् ।
 दयितावलोकविकसन्नयनप्रसरप्रणुन्नमिव धारिरुहम् ॥ ३ ॥
 उपनेतुमुन्नतिमतेव दिवं कुचयोर्युगेन तरसा कलिताम् । र-
 सोस्थितामुपगतः सहसा परिरम्य कश्चन वधूमरुरुधत् ॥ ४ ॥
 अनुदेहमागतवतः प्रतिमां परिणायकस्य गुरुमुद्रहता ।
 सुकुरेण वेपथुस्ततोऽतिभरात्कथमप्यपाति न वधूकृताः ॥ ५ ॥
 अवनम्य वक्षसि निमग्नकुचद्वितयेन गाढमुपगृह्यता ।
 दयितेन तत्क्षणचलद्रशनाकलकिङ्किणीरवमुदासि वधूः ॥ ६ ॥
 कररुद्धनीवि दयितोपगतौ गलितं त्वराविरहितासनया ।
 क्षणदृष्टहाटकशिलासदृशस्फुरद्गुह्यमिति वसनं ववसे ॥ ७ ॥
 पिदधानमन्वगुपगम्य दृशौ भ्रुवते जनाय वद कोऽयमिति ।
 अभिधातुमध्यवससौ न गिरा पुलकैः प्रियं नववधून्वयत्

१ वीरपातेन मृदाविष्णुः २ नैर्मल्यम् ३ नेत्ररेखेः

॥ ८ ॥ उदितोरुसादमतिवेषुमत्सुदृशोऽभिर्भर्तु विधुरं
 त्रपया । वपुरादरातिशयशंसि पुनः प्रतिपत्तिमूढमपि बाढम-
 भूत् ॥ ९ ॥ परिमन्थराभिरलघूरुभरादधिवेश्म पत्युरूपचार-
 विधा । स्खलिताभिरप्यनुपदं प्रमदाः प्रणयातिभूमिमगम-
 नातिभिः ॥ १० ॥ मधुरोन्नतश्चु ललितं च दृशोः सकर-
 प्रयोगचतुरं च वचः । प्रकृतिस्थमेव निपुणागमितं स्फुट-
 वृत्तलीलमभवत्सुतनोः ॥ ११ ॥ लोलांशुकस्य पवनाकुलि-
 तांशुकान्तं त्वदृष्टिद्वारि मम लोचनबान्धवस्य । अध्यासितुं
 तव चिरं जघनस्थलस्य पर्याप्तमेव करभोरु मयोर्युग्मम् ।
 ॥ १२ ॥ सुतनु जैहिहि मौनं पश्य पादानतं मां न खलु
 तव कदाचित्कोप एवविधोऽभूत् । इति निगदति नाथे
 तिर्यगामीलिताक्ष्या नयनजलमनल्यं मुक्तमुक्तं न किञ्चित्
 ॥ १३ ॥ वचोवीचीदानं स्फुरदधरपानं विविनयं कृशीभूते
 माने मयि मृगयमाणे मृगदृशः । वभूव भ्रूमङ्गः सनयन-
 तरङ्गः सपदि यः प्रमुखं व्यातेने जगदुपरि तेनेह मदनः
 ॥ १४ ॥ तदेवाजिह्वाक्षं मुखमविशदस्ता गिर इमाः स
 एवाङ्गश्लेषो मयि सरसमाश्लिष्यति तनुम् । तदुक्तं प्रत्युक्तं
 यदपटु शिरःकम्पनपरं प्रिया मानेनेयं पुनरपि कृता मे
 नववधूः ॥ १५ ॥ दृष्ट्वाकासनसंस्थिते प्रियतमे पश्चादुपेत्या-
 दरादेकस्या नयने निमील्य विहितकीडानुबन्धच्छलः ।
 ईषद्वकितकन्धरः सपुलकः प्रेमोल्लसन्मानसामन्तर्हसिलस-
 ल्फोलफलकां धूर्तोऽपरं चुम्बति ॥ १६ ॥ आगत्य प्रणि-
 पातसान्वितसखीदत्तान्तरे सागसि खैरं कुर्वति तत्पथार्थ-
 निवृत्ते धूर्तोऽङ्गसंवाहनम् । ज्ञात्वा स्पर्शवशादियं किल
 सखात्रान्त्या स्वमङ्गं शनैः खिन्नासीत्यभिधाय मीलितदृशा
 सानन्दमारोपितः ॥ १७ ॥ सत्यं दुर्लभ एष वल्लभतरो
 रणो ममास्मिन्पुनः कोपोऽस्यातिगुरुर्न चातिनिपुणाः
 सख्योऽपि संबोधने । संचिन्त्येति मृगीदृशा प्रियतमे दृष्टे
 श्रयां मेखलां बध्नन्त्या न गतं स्थितं न च चलद्वासोऽथवा
 संवृतम् ॥ १८ ॥ वाचो वामिनि किं तवाद्य परुषाः सुभ्रु
 भ्रुवो विभ्रमोऽप्युद्भ्रान्तः कृत एष लोलनयने किं लोहिते
 लोचने । नास्त्यागो मयि किं मुधैव कुपितेत्युक्ते पुनः
 प्रेयसा मानिन्या जलबिन्दुदन्तुस्पुटा दृष्टिः सखीष्वाहिता
 ॥ १९ ॥ सा यावन्ति पदान्यलीकवचनैरालीजनैः पाठितां
 तावन्त्येव कृतागसो द्रुततरं संलप्य पत्युः पुरः । प्रारमे
 पुस्तो यथा मनसिजस्येच्छा तथा वर्तितुं प्रेम्णो मौग्ध्य-
 विमूषणस्य सहजः कोऽप्येष कान्तः क्रमः ॥ २० ॥ दृष्टे
 लोचनवन्मनाञ्चुकुलितं पार्श्वस्थिते वक्रवर्त्यैर्भूतं बहिरासितं
 पुलकवत्स्पर्शं समातन्वति । नीवीबन्धवदागतं शिथिलतां

संभाषमाणे क्षणान्मानेनापसृतं ह्रियेव सुदृशः पाद-
 स्पृशि प्रेयसि ॥ २१ ॥ एकस्मिन्शयने पराञ्चुखतया
 वीतोत्तरं ताम्यतोरन्योन्यस्य हृदि स्थितेऽप्यनुनये संरक्षतो-
 गौरवम् । दंपत्योः शनकैरपाङ्गवलनान्मिश्रीभवंचक्षुषोर्मग्नो
 मानकलिः सहासरभसव्यासक्तकण्ठग्रहः ॥ २२ ॥ कृत्वा
 विग्रहमश्रुपातकल्पं शय्यासनादुत्थिता क्रोधाच्चापि विहाय
 गर्भभवनद्वारं रूपा प्रस्थिता । दृष्ट्वा चन्द्रमसं प्रमाविरहितं
 प्रत्युषवाताहता हा रात्रिस्त्वरिता गतेति पतिता कान्ता
 प्रियसोरसि ॥ २३ ॥ पश्यामः किमियं प्रपद्यत इति शैर्ये
 मयालम्बितं किं मां नालपतीत्ययं खलु शठः कोपस्तया-
 प्याश्रितः । इत्यन्योन्यविलक्षदृष्टिचतुरे तस्मिन्नवस्थान्तरे
 सव्याजं हसितं मया धृतिहरो मुक्तस्तु बाष्पस्तया ॥ २४ ॥
 चक्षुर्लुप्तमपीकणं कवलितस्ताम्बूलरागोऽधरे विश्रान्ता कबरी
 कपोलफलके लुप्तैव गात्रद्युतिः । जाने संप्रति मानिनि प्रण-
 यिना कैरप्युपायक्रमैर्मग्नो मानमहातरुस्तरुणि ते चेतःस्थली-
 वर्धितः ॥ २५ ॥ तस्याः सान्द्रविलेपनस्तनयुगप्रश्लेषमुद्राङ्कितं
 किं वक्षश्चरणानतिव्यतिकरव्याजेन गोपाय्यते । इत्युक्ते क
 तदित्युदीर्य सहसा तत्संप्रमार्ष्टुं मया संश्लिष्टा रभसेन तत्सुख-
 वशात्तन्व्यापि तद्विस्मृतम् ॥ २६ ॥ नापेतोऽनुनयेन यः
 प्रियसुहृद्वाक्यैर्न यः संहतो यो दीर्घे दिवसं विषण्ण हृदये
 यत्नात्कथंचिद्धृतः । अन्योन्यस्य हृते मुखे विहितयोस्त्रियङ्ग्यं-
 चिदृशोः संभेदे सपदि स्मितव्यतिकरे मानो विहस्योज्झितः
 ॥ २७ ॥ शून्यं वासगृहं विलोक्य शयनादुत्थाय किञ्चिच्छनै-
 र्निद्राव्याजमुपागतस्य सुचिरं निर्वर्ण्य पत्युसुखम् । विश्रब्धं
 परिचुम्ब्य जातपुलकामालोक्य गण्डस्थलीं लज्जानम्रमुखीं
 प्रियेण हसता बाला चिरं चुम्बिता ॥ २८ ॥ कान्ते
 घोरकृतान्तवक्त्रकुहरात्वं पुण्यपुञ्जेन मे मुक्ता कृन्त तदर्जन-
 श्रमभरं प्रत्यङ्गमालिङ्ग्य माम् । इत्याकर्ण्य निमीलितार्ध-
 नयनं खैरं शनैरानतं सोझासं वदनाम्बुजं मृगदृशः खैरं
 चुचुम्ब प्रियः ॥ २९ ॥ एकस्मिन्शयने सरोरुहदृशोर्वि-
 ज्ञाय निद्रां तयोरेकां पल्लवितां गुण्ठनवतीमुक्तन्धरो
 दृष्टवान् । अन्यस्याः सविधं समेत्य निवृत्तव्यालोलहस्ताङ्गुलि-
 व्यापारैर्वसनाञ्चलं चपलयन्सापन्त्युत्तं ह्रस्तवान् ॥ ३० ॥
 लीलातामरसाहतोऽन्यवनितानिःशङ्कदद्याधरः कश्चित्केसर-
 दपितेक्षण इव व्यामील्य नेत्रे स्थितः । मुग्धा कुम्बलिता-
 ननेन दधती बायुं स्थिता तस्य सा त्रान्त्या धूर्ततया च वेपै-
 थुमती तेनानिशं चुम्बिता ॥ ३१ ॥ जाता नोत्कलिका सनौ
 न लुलितौ गात्रं न रोमाक्षितं वक्त्रं सेदकणाक्षितं न सहसा

यावच्छठेनामुना । दृष्टेनैव मनो हृतं धृतिमुषा प्राणेश्वरेणाद्य
मे तत्केनापि निरूप्यमाणनिपुणो मानः समाधीयताम् ॥३२॥

प्रियचाटूक्तयः

सुगधे धानुष्कता केयमपूर्वा त्वयि दृश्यते । यया
विध्यसि चेतांसि गुणैरेव न सायकैः ॥ १ ॥ कृष्णार्जुना-
रक्तापि दृष्टिः कर्णावलम्बिनी । याति विश्वसनीयत्वं कस्य ते
कलमाधिनि ॥ २ ॥ स्मितपुष्पोद्गमोऽयं ते दृश्यतेऽधरपल्लवे ।
फलं तु जातं मुग्धाक्षि चक्षुषोर्मम पश्यतः ॥ ३ ॥ अपूर्वं
चौर्यमन्यस्तं त्वया चञ्चललोचने । दिवैव जाग्रतां पुंसां
चेतो हरसि दूरतः ॥ ४ ॥ कुतः कुवल्यं कर्णे करोषि
कलमाधिनि । किमपाङ्गमपर्याप्तमस्मिन्कर्मणि मन्यसे ॥ ५ ॥
दृष्टिं देहि पुनर्बाले कमलायतलोचने । श्रूयते हि पुरा
लोके विषस्य विषमौषधम् ॥ ६ ॥ विभ्रमेर्विश्वहृद्यैस्त्वं
विद्ययाप्यनवद्यया । केनापि हेतुना मन्ये प्राप्ता विद्याधरी
क्षितिम् ॥ ७ ॥ त्वदङ्गमार्दवे दृष्टे कस्य चित्ते न भासते ।
मालतीशशशृङ्खलाकदलीनां कठोरता ॥ ८ ॥ विम्बोष्ठ
एव रागस्ते तन्वि पूर्वमदृश्यत । अधुना हृदयेऽप्येष मृग-
शावाक्षि दृश्यते ॥ ९ ॥ पातालमिव ते नाभिः स्तनौ क्षिति-
घरोपमौ । वेणीदण्डः पुनरयं कालिन्दीपातसंनिभः ॥ १० ॥
अनङ्गोऽयमनङ्गत्वमद्य निन्दिष्यति भ्रुवम् । यदनेन न
संप्राप्तः पाणिस्पर्शोत्सवस्तव ॥ ११ ॥ कमले कमलोत्पत्तिः
श्रूयते न च दृश्यते । बाले तव सुखाम्भोजे दृष्टमिन्दी-
वरद्वयम् ॥ १२ ॥ आकर्ण्य सरोजाक्षि वैचनीयमिदं
भुवि । शशाङ्कस्तव वक्त्रेण पामरैरुपमीयते ॥ १३ ॥
नीतानामौकुलीमावं लुब्धैर्भूरिशिलैः सुखैः । सदृशे वैनृद्वानां
कैमलानां त्वदीक्षणे ॥ १४ ॥ यन्मध्यदेशादपि ते सुखं
लोलाक्षि दृश्यते । मृणालसूत्रमपि ते न संमाति स्तनान्तरे
॥ १५ ॥ अनयोरनवद्याङ्गी स्तनयोजुर्ममाणयोः । अवकाशो
न पर्याप्तस्तव बाहुलतान्तरे ॥ १६ ॥ निर्णेतुं शक्यमस्तीति
तव मध्यं नितम्बिनि । अन्यथा नोपपद्येत पयोधर-
मरस्थितिः ॥ १७ ॥ राकाविमावरीकान्तसंक्रान्तधुति ते
सुखम् । तपनीयशिलाशोमी कटिश्च हस्ते मनः ॥ १८ ॥
आक्षिपन्परविन्दानि सुगधे तव सुखश्रियम् । कोषदण्ड-
समग्राणां किमेषामस्ति दुष्करम् ॥ १९ ॥ आवर्त एव
नामिस्ते नेत्रे नीलसरोरुहे । तरङ्गा वलयस्तेन त्वं लावण्याम्बु-

वापिका ॥ २० ॥ साहजिकरूपवत्या भवति भवत्या
विभूषणं भारः । सर्वाङ्गसौरभिण्या दमनकवह्याः किमालि
कुसुमेन ॥ २१ ॥ इन्दुः किं क कलङ्कः सरसिजमेत-
त्किमम्बु कुत्र गतम् । ललितसविलासवचनैर्मुखमिति
हरिणाक्षि निश्चितं परतः ॥ २२ ॥ आरुह्य शैलशिखरं
त्वद्वदनापहतकान्तिसर्वस्वः । पूर्वकर्तुमिवोर्ध्वकरः स्थितः
पुरस्तान्निशानाथः ॥ २३ ॥ कौटिल्यं कचनिचये करचरणा-
धरदलेषु रागस्ते । काठिन्यं कुचयुगले तरलत्वं नयन-
योर्वसति ॥ २४ ॥ आक्षिपसि कैर्णमक्षणा वैलिरपि बद्ध-
स्त्वया त्रिधा मध्ये । इति जितैसकलवदान्ये तनुदाने
लज्जसे सुतनु ॥ २५ ॥ नयननिपातेऽङ्कुरितः पल्लवितो
वचसि पुष्पितो हसिते । फलतु कृशाङ्गि तवाङ्गस्पर्शेन मनो-
रथोऽस्माकम् ॥ २६ ॥ उचितं गोपनमनयोः कुचयोः
कनकाद्रिकान्तितस्करयोः । अवधीरितविधुमण्डलमुखमण्डल-
गोपनं किमिति ॥ २७ ॥ वदनेन निर्जितं तव निलीयते
चन्द्रविम्बमम्बुधरे । अरविन्दमपि च सुन्दरि निलीयते
पौथसां पूरे ॥ २८ ॥ सत्यं तपः सुगत्य यत्तत्स्वाम्बुषु रवि-
प्रतीक्षं सत् । अनुभवति सुगतिमब्जं त्वत्पदजन्मनि समस्त-
कमनीयम् ॥ २९ ॥ दलदमलकोमलोत्पलशशाङ्काकुलो-
ज्यमलिपोतः । तव लोचनयोरनयोः परिसरमनुवेलभ-
सरति ॥ ३० ॥ तव कुवल्याक्षि वक्षसि कुण्डलिता कापि
काञ्चनी कान्तिः । कुसुमेषोर्विजिगीषोर्भवति च भवतीह
भूयसी कण्डुः ॥ ३१ ॥ कम्बुकण्ठ चरणः शनैश्चरो राहु-
रेष तव केशकलापः । न च्युतं तदपि यौवनमेतत्सा पयो-
धरगुरोरनुकम्पा ॥ ३२ ॥ कमलाक्षि विलम्ब्यतां क्षणं
कमनीये कचमारवन्धने । दृढलग्नमिदं दृशोर्युगं शनैरेव
समुद्रास्यहम् ॥ ३३ ॥ अयि मन्मथचूतमञ्जरि श्रवणा-
यतचारलोचने । अपहृत्य मनः क्व यासि तत्किमराजकमत्र
राजते ॥ ३४ ॥ भवत्कृते खञ्जनमञ्जुलाक्षि शिरो मदीयं यदि
याति यातु । नीतानि नाशं जनकात्मजार्थे दशाननेनापि
दशाननानि ॥ ३५ ॥ ताम्बूलरागोऽधरलोलुपो यद्यदङ्गं
लोचनचुम्बनोत्सुकम् । हरश्च कण्ठग्रहलालसो यस्त्वार्यः स
तेषां न तु भूषणं ते ॥ ३६ ॥ यत्पद्ममादित्सु तवाननीयां
कुरङ्गलक्ष्मा च मृगाक्षि लक्ष्मीम् । एकार्थलिप्साकृत एव
मन्ये शशाङ्कपङ्केरुहयोर्विरोधः ॥ ३७ ॥ सदा प्रदोषो मय
याति जाग्रतः सदा च मे निःश्वसतो गता निशा । त्वया
समेतस्य विशाललोचने ममाद्य शोकांन्तकरः प्रदोषकः ॥ ३८ ॥

१ इन्दीवरसदृशं नेत्रयुगलम्. २ अलीकतया निन्दितम्. ३ व्यास-
ताम्; पक्षे, चपलताम्. ४ लोभशीलैः; पक्षे, व्याधैः. ५ अमरैः.
पक्षे, नागैः. ६ जलम्; पक्षे, अरण्यम्. ७ पद्मानाम्; पक्षे,
हरिणानाम्.

१ आवर्तव्याहरणं प्रकारः. २ श्रोत्रम्; पक्षे, अङ्गाधिपम्. ३ वलि-
नामा वैलः; पक्षे, चवयोः सावर्ण्यात् वलिः अस्तित्रितयम्. ४ वलि-
सर्वदानशौण्डे. ५ जलानाम्.

तवाननं सुन्दरि फुल्लपङ्कजं स्फुटं जपापुष्पमसौ तवाधरः ।
 निविद्रपङ्कं तव लोचनद्वयं तवाङ्गमन्यत्किल पुष्पसंचयः ॥ १९ ॥
 प्रिये सदा पूर्णतरं मनोहरं ते निष्कलङ्कं सुखचन्द्र-
 ण्डलम् । विलोक्य सत्रीडतया निशापतिर्गतः प्रतप्तो जलधे-
 र्जलान्तरम् ॥ ४० ॥ त्वद्वर्तुलस्थूलमुवर्णकान्ति रम्यस्तन-
 बीफलयुग्ममेतत् । दृष्ट्वा वने श्रीफलमाकुलं किं लज्जाभिराल-
 विव्रमेव वृक्षे ॥ ४१ ॥ जघान बाणैर्दशभिर्दशास्यशिरांसि
 शीताहरणे स रामः । त्वदङ्गसङ्गाय सदानुरक्ते प्रयातु मे
 नक्तमेकमेव ॥ ४२ ॥ शिखरिणि क्व नु नाम कियच्चिरं
 किमभिधानमसावकरोत्तपः । तरुणि येन तवाधरपाटलं
 दृष्टति बिम्बफलं शुक्रशावकः ॥ ४३ ॥ अनधिगत-
 मोरयस्य पूर्वं शतगुणितेव गता मम त्रियामा । यदि तु
 त्व समागमे तथैव प्रसरति सुष्ठु ततः कृती भवेयम् ॥ ४४ ॥
 दलितकुचनखाङ्गमङ्कपालिं रचय ममाङ्गसुपेत्य
 धनुरोर । अनुहर हरिणाक्षि शंकराङ्गस्थितहिमशैलसुता-
 मित्सलक्ष्मीम् ॥ ४५ ॥ कुमुदकमलनीलनीरजालिर्ललित-
 मित्सलज्जुर्दशोः पुरः का । अमृतममृततरश्मिरम्बुजन्म
 प्रतिहतमेकपदे तवाननस्य ॥ ४६ ॥ नारब्धं कुचपरि-
 रम्णेणु वाम्यं वैमुख्यं किमपि न चुम्बने कदाचित् ।
 किं नीवीगतमबले रुणत्सि पाणिं विक्रीते करिणि किमङ्कुशे
 विवादः ॥ ४७ ॥ दासे कृतागसि भवेदुचितः प्रभूणां
 पण्यहार इति मानिनि नास्ति दूये । उद्यत्कठोरपुलकाङ्कित-
 कण्ठकर्मैर्यद्विद्यते तव पदं ननु सा व्यथा मे ॥ ४८ ॥
 बाले तवाधरस्तुधारसपानकाले चेतो मदीयमभिवान्छति
 तैवभावम् । आलिङ्गने तव विरोचनपौत्रमावर्षाखण्डल-
 तमखिलाङ्गनिरीक्षणं ते ॥ ४९ ॥ एको हि खञ्जनवरो
 गलिनीदलस्थो दृष्टः करोति चतुरङ्गबलाधिपत्यम् । किं वा
 करिष्यति भवद्वदनारविन्दे जानामि नो नयनखञ्जनपुग्म-
 मेतत् ॥ ५० ॥ कोपस्त्वया हृदि कृतो यदि पङ्कजाक्षि
 लोष्ठु प्रियस्तव किमत्र विवेयमन्यत् । आरुषमर्पय
 मर्दपितपूर्वेषुचैर्दन्तक्षतं मम समर्पय चुम्बनं च ॥ ५१ ॥
 न्यानस्य जीवकुसुमस्य विकासनानि संतर्पणानि सकले-
 न्द्रियमोहनानि । एतानि ते सुवचनानि सरोरुहाक्षि
 कर्णामृतानि मनसश्च रसायनानि ॥ ५२ ॥ मौलिन्यमञ्ज-
 शशिर्नोर्मधुलिदकलङ्का धत्तो मुखे तु तव दक्षितलकाङ्गना-
 मम् । दोषावर्तितः कचन मेलनतो गुणत्वं वक्तुर्गुणो हि
 वचसि ऋमविप्रलम्बौ ॥ ५३ ॥ पादास्त एव शशिनः

सुखयन्ति गात्रं बाणास्त एव मदनस्य ममानुकूलाः । संरम्भ-
 रूक्षमिव सुन्दरि यद्यदासीत्त्वसंगमेन मम तत्तदिवानुनीतम् ॥ ५४ ॥
 पद्मातपत्ररसिके सरसीरुहस्य किं बीजमर्पयितुमिच्छसि
 वापिकायाम् । कालः कलिर्जगदिदं न कृतज्ञमज्ञे स्थित्वा
 हरिष्यति सुखस्य तवैव लक्ष्मीम् ॥ ५५ ॥ त्वद्वक्त्रसाम्यम-
 यमम्बुजकोशैर्मुद्रामङ्गात्तत्तत्सुषममित्रकरोपकुल्या । लब्ध्वापि
 पर्वणि विधुः क्रमहीयमानं संसत्यनीत्युपचितां श्रियमाशु-
 नाशाम् ॥ ५६ ॥ मृदुलकनककान्ति आससौरम्यरम्यं
 वदनकमलमेतन्नेत्रमत्तद्विरेफम् । तव किमु सुसमीक्ष्य
 ग्रीडया पद्मवृन्दं सरसि सलिलपूर्णे मर्तुकामं विवेश ॥ ५७ ॥
 यः प्रागासीदभिनववयोविभ्रमावाप्तजन्मा चित्तोन्माथी विगत-
 विषयोपल्लवानन्दसान्द्रः । वृत्तीरन्तस्तिरयति तवास्लेषजन्मा
 स कोऽपि प्रौढप्रेमा नव इव पुनर्मन्यो मे विकारः ॥ ५८ ॥
 गोत्रे साक्षादजनि भगवानेष यत्प्रययोनिः
 शन्योत्थायं यदखिलमहः प्रीणयन्ति द्विरेफान् । एकाग्रं
 यद्दधति भगवत्युष्णमानौ च भक्तिं तत्प्रापुस्ते सुतनु
 वदनौपम्यमम्भोरुहाणि ॥ ५९ ॥ उन्मेषं यो मम न सहते
 जातिवैरी निशायामिन्दोरिन्दीवरदलदृशा तस्य सौन्दर्य-
 दर्पः । नीतः शान्तिं प्रसममनया वक्त्रकान्त्येति हर्षालभा
 मन्ये ललिततनु ते पादयोः पद्मलक्ष्मीः ॥ ६० ॥ हस्त-
 स्लेदक्षपित इव यश्चन्दनक्षोदवृन्दैरालितोऽलङ्कृतपरिसरः
 फुल्लकलारहारैः । आराधीत्यं तव नवकुरङ्गाक्षि वक्षोजशंभुः
 साक्षात्कारं तदपि न दिशत्येष किं वा करोमि ॥ ६१ ॥
 विनिश्चेतुं शक्यो न सुखमिति वा दुःखमिति वा प्रमोहो निद्रा
 वा किमु विषविसर्पः किमु मदः । तव स्पर्शे स्पर्शे मम हि
 परिमृदेन्द्रियगणो विकारश्चैतन्यं भ्रमयति च संमीलयति च ॥ ६२ ॥
 क्षितज्योत्स्नाभिस्ते धवलयति विश्वं शशिसुखि
 दृशस्ते पीयूषद्रवमिव विमुञ्चन्ति परितः । वपुस्ते लावण्यं
 किरति मधुरं दिक्षु तदिदं कुतस्ते पारुष्यं सुतनु हृदयेनाथ
 गुणितम् ॥ ६३ ॥ स्तुमः कं वामाक्षि क्षणमपि विना यं न
 रमसे विलेभे कः प्राणान् रणमखमुखे यं मृगयसे । सुलभे
 को जातः शशिसुखि यमालिङ्गसि बलात्तपःश्रीः कस्येवा
 मदननगरि व्यायसि तु यम् ॥ ६४ ॥ पुराभूदस्माकं प्रथम-
 मैविभिन्नां तनुरियं ततो नु त्वं प्रेयान् वयमपि हताशाः
 प्रियतमाः । इदानीं नाथस्त्वं वयमपि कलत्रं किमपरं हतानां
 प्राणानां कुलिशकठिनानां फलमिदम् ॥ ६५ ॥ इशौ तव
 मदालसे मदनमिन्दुमत्त्वान्वितं गतिर्जनमनोरमा विधुतरम्भ-

१ अलीलहर्म्ये. २ शेषत्वम्. जिह्वासहस्रवत्त्वात्. ३ बाणादुर-
 त्वत्. हस्तसहस्रवत्त्वात्. ४ इन्द्रत्वम्, चक्षुःसहस्रवत्त्वात्. ५ मलिन-
 त्वम्. ६ प्राप्तिः. ७ मिथो मिलनात्. ८ आन्तिप्रतारणे.

१ कुञ्जलः. पक्षे, भाण्डारगृहम्. २ मुकुलीभावः. पक्षे, सुवर्णम्.
 ३ गृहीता. ४ शोभा. ५ स्पर्शकिरणाः. पक्षे, सुहृत्प्राणवः. ६ एका.
 ७ वज्रवत्कठोरप्राणवः.

मूरुद्वयम् । रतिस्त्व कलावती रुचिरचित्रलेखे भुवावहो
विबुधयौवनं वहसि तन्वि पृथ्वीगता ॥ ६६ ॥ दिनकर-
करामृष्टं विभ्रद्वयं परिपाटलां दशनकिरणैरुत्सर्पद्भिः स्फुटी-
कृतकेसरम् । अयि मुखमिदं मुग्धे सत्यं समं कमलेन ते
मधु मधुकरः किं त्वेतिस्मिन्नबन्ध विभाव्यते ॥ ६७ ॥
बन्धूकद्युतिवान्वधोऽयमधरः स्निग्धो मधूकच्छविर्गण्डे चण्डि-
चकास्ति नीलनलिनश्रीमोचनं लोचनम् । नासान्वेति तिल-
प्रसूनपदवीं कुन्दाभदन्ति प्रिये प्रायस्त्वन्मुखसेवया विज-
यते विश्वं स पुण्यायुधः ॥ ६८ ॥ केशाः संयमिनः श्रुते-
रपि परं पारं गते लोचने ह्यन्तर्वक्त्रमपि स्वभावशुचिभिः
कीर्णं द्विजानां गणैः । मुक्तानां सततं निवासरुचिरं वक्षोज-
कुम्भद्वयं चेत्थं तन्वि वपुः प्रशान्तमपि ते रागं करोत्येव
नः ॥ ६९ ॥ श्रूचापे निहितः कंटाक्षविशिखो निर्मातु मर्म-
व्यथां श्यामात्मा कुटिलः करोतु कवरीमारोऽपि मारोद्यमम् ।
मोहं तावदयं च तन्वि तनुतां विम्बाधरो रागवान्सदृत्तः
स्तनमण्डलस्तव कथं प्राणैर्मम क्रीडति ॥ ७० ॥ ये ये
खञ्जनमेकमेव कमले पश्यन्ति दैवात्कचित्ते सर्वे कवयो
भवन्ति सुतरां प्रख्यातभूमीभुजः । त्वद्वक्त्राम्बुजनेत्रखञ्जन-
युगं पश्यन्ति ये ये जनास्ते ते मन्मथबाणजालविकला
मुग्धे किमत्यद्भुतम् ॥ ७१ ॥ घते बर्हमरे शिखी तव न
किं धम्मिभ्यभारिभ्यं सारङ्गो भजते न किं तव दशोः
सौभाग्यमालोकेते । मत्तेमश्च शिरःपदे वहति ते वक्षोजलक्ष्मीं
न किं तन्मन्ये तरुणि त्वया विवृणुते साम्यं वनश्रीरियम्
॥ ७२ ॥ किं पद्मस्य रुचिं न हन्ति नयनानन्दं विधत्ते
न किं वृद्धिं वा ईषकेतनस्य कुरुते नालोकमात्रेण किम् ।
वक्त्रेन्दौ तव सत्ययं यदपरः शीतांशुरेकजृम्भते दर्पः स्याद-
मृतेन चेदिह तदप्यस्त्येव विम्बाधरे ॥ ७३ ॥ लावण्या-
मृतवर्षिणि प्रतिदिशं कृष्णागरुस्यामले वर्षाणामिव ते पयो-
धरमरे तन्वङ्गि दूरोन्नते । नासावंशमनोज्ञकेतकतनुपूत्र-
गर्भोलसत्युष्णश्रीस्तिलकः सहेलमलकैर्धृङ्गैरिवापीयते ॥ ७४ ॥
अन्तःकूजदुदारकण्ठमसकृन्मुखेति लोलेक्ष्णं प्रायः स्मेरकपोल-
मूलममृतप्रसन्दि विम्बाधरम् । आधूताङ्गुलिपङ्कवाग्रमल-
मित्यानर्तितभ्रूलतं पीतं येन मुखं त्वदीयमबले सोऽहं हि धन्यो
युवा ॥ ७५ ॥ हुंकारैर्ददता मया प्रतिवचो यन्मौनमासेवितं
यदावानलदीप्तिमिस्तनुरियं चन्द्रातपैस्सापिता । प्यातं यस्तु-

१ बन्धनयुक्ताः; पक्षे,-नियमवन्तः. २ कर्णस्य; पक्षे,-वेदस्य
३ दन्तानाम्; पक्षे,-त्राक्षणानाम्, ४ मौक्तिकानाम्; पक्षे,-जीवन्मु-
क्तानाम्, ५ भूरेव चापस्त्रासिन्, ६ कटाक्ष एव विशिखो बाणः.
७ मलिनस्वभावः. ८ सशुद्धस्य; पक्षे,-कामस्य, ९ आलोकः; पक्षे,-
प्रकाशः. १० उदितो भवति. ११ चञ्चलनेत्रम्.

बहून्यनन्यमनसा नक्तंदिनानि प्रिये तस्यैतत्तपसः फलं यु-
मिदं पश्यामि यत्तेऽधुना ॥ ७६ ॥ काश्मीरद्रवगौरि हन्तं किमपि
भूयोऽङ्गरागे ग्रहः को वा नीलसरोरुहाक्षि नितरां नेत्राब्जे
संजमः । रक्ताशोकदलोपमेयचरणे किं लाक्ष्या दत्तं
नो रागान्तरमीहते निजरुचा विभ्राजमानो मणिः ॥ ७७ ॥
तन्वि त्वद्वदनस्य विभ्रमलवं लावण्यवारांनिधेरिन्दुः सुन्दर-
दुग्धसिन्धुलहरीविन्दुः कथं विन्दतु । उत्कलोलविलोचने
क्षणमयं शीतांशुरालम्बतामुन्मीलन्नवनीलनीरजवनीखेल-
रालभियम् ॥ ७८ ॥ वेणीं ते प्रसमीक्ष्य चित्रकुसुमैरुद्गासितां
बर्हिणो लज्जन्ते निजवर्हवृन्दमधिकं भारं विदित्वा प्रिये ।
निर्याताः शनकैरिति स्वनिलयादूरे निलीय स्थिताः
पश्यैतानपि लज्जयेव मधुपान्वल्लीर्विहायोद्गतान् ॥ ७९ ॥

पानगोष्ठीवर्णनम्

दृश्यते पानगोष्ठीषु कान्तावक्त्रगतं मधु । स्वरं सहा-
मासाद्य प्रसूतो राहुरिवेन्दुना ॥ १ ॥ सागसि प्रियतो
कृतकोपा याङ्गियुग्मपतितेऽपि न तुष्टा । सैव मधपरिहृ-
विवेका तं तथैव परितोषयति स्म ॥ २ ॥ मूर्तिमन्तिव
रागरसौघं ते परस्परसमर्पितवक्त्राः । आननासवसिषे
तदानीमक्षिपन्त हृदयेषु युवानः ॥ ३ ॥ सज्जितानि सुर-
प्यथ यूनामुल्लसन्नयनवारिरुहाणि । आययुः सुघटितानि
सुरायाः पात्रतां प्रियतमावदनानि ॥ ४ ॥ सोपचार-
शान्तविचारं सातुतर्षमनुतर्षपदेन । ते सुहृत्तमथ मूर्तमपी-
न्येव मानमवधूय वधूः स्वाः ॥ ५ ॥ क्रान्तकान्तवदन-
प्रतिबिम्बे ममबालसहकारसुगन्धौ । स्वादुनि प्रणदितालिनि
शीते निर्ववारं मेधुनीन्द्रियवर्गः ॥ ६ ॥ कापिशायनसुगन्धि
विघूर्णन्नुमदोऽधिशयितुं समशेत । फुल्लदृष्टि वदनं प्रमदा-
नामब्जचारु चषकं च षडङ्गिः ॥ ७ ॥ बिम्बितं मृतपरि-
सुति जानन्माजने जलजमित्यवलायाः । ब्रातुमक्षि पति
अमरः स आन्तिमाजि भवति क विवेकः ॥ ८ ॥ दत्त-
मिष्टतमया मधु पत्युर्बाढमाप पिबतो रसवत्ताम् । पत्युवर्ण-
कुदांशुभिरासीच्चेतनाविरहितैरपि पीतम् ॥ ९ ॥ स्वादनेन
सुतनोरविचारदोषतः समचरिष्ट रसोऽत्र । अन्यमन्विप-
यन्मधु यूनः स्वादमिष्टमनष्ट तदेव ॥ १० ॥ विप्रतो
मधुरतामतिमात्रं रागिभिर्युगपदेव पपाते । आननैर्भुरलो
विकसद्भिर्नासिकाभिरसितोत्पलगन्धः ॥ ११ ॥ पीतवलय-
मते मधुतुल्यस्वादमोष्ठरुचकं विद्वद्भ्यो । लभ्यते स परि-
रक्ततात्मा यावकेन वियतापि युवत्याः ॥ १२ ॥ कस-
चित्समदनं मदनीयप्रेयसीवदनपानपरस्य । स्वादितः सकृदि-

१ निर्द्विषि प्राप. २ मधे. ३ विद्वद्भिर्भ्यो.

वासव एव प्रत्युत क्षणविदंशपदेऽभूत् ॥ १३ ॥ पीतशीघ्र-
मधुरैर्मिथुनानामाननैः परिहृतं चषकान्तः । व्रीडया
रुद्विवालि विरावैर्नीलनीरजमगच्छदधस्तात् ॥ १४ ॥ प्रीतिमं
त्रिसैरकेण गतानां वक्रवाक्यरचनारमणीयः । गूढ-
सूचितरहस्यसहासः सुभ्रुवां प्रवृत्ते परिहासः ॥ १५ ॥
हावहारि हसितं वचनानां कौशलं दृशि विकारविशेषाः ।
वक्रिरे भृशभृजोरपि वध्वाः कामिनेव तरुणेन मदेन
॥ १६ ॥ अप्रसन्नमपराद्धरि पत्यौ कोपदीप्तसुरीकृतधैर्यम् ।
क्षालितं नु शमितं नु वधूनां द्रावितं नु हृदयं मधुवारैः
॥ १७ ॥ सन्तमेव चिरमप्रकृतत्वादप्रकाशितमदिद्युतदङ्गे ।
विभ्रमं मधुमदः प्रमदानां धातुलीनमुपसर्ग इवार्थम् ॥ १८ ॥
सावशेषपदमुक्तमुपेक्षा स्रस्तमात्यवसनाभरणेषु । गन्तु-
मुत्थितमकारणतः स द्योतयन्ति मदविभ्रममासाम् ॥ १९ ॥
मद्यमन्दविगलत्रपमीषच्चक्षुरुन्मिषितपक्ष्म दधत्या । वीक्ष्यते
स शनकैर्नववध्वा कामिनो मुखमधोमुखयैव ॥ २० ॥
या कथंचन सखीवचनेन प्रागभिप्रियतमं प्रजगल्मे । व्रीड-
जाड्यमभजन्मधुषा सा स्वां मदात्प्रकृतिमेति हि सर्वः ॥ २१ ॥
छादितः कथमपि त्रपयान्तर्यः प्रियं प्रति चिराय रमण्याः ।
वारुणीमदविशङ्कमथाविश्रुषोऽभवदसाविव रागः ॥ २२ ॥
आगतानगणितप्रतियातान्वल्लभानभिसिसारयिषूणाम् । प्रापि
चेतसि स विप्रतिसारे सुभ्रुवामवसंरः सरकेण ॥ २३ ॥ मा
पुनस्तमभिसीसरमागस्कारिणं मदविमोहितचित्ता । योषि-
दित्यभिललाष न हालां दुस्त्यजः खलु सुखादपि मानः
॥ २४ ॥ ह्रीविमोहमहरद्वयितानामस्तिकं रतिसुखाय
निनाय । सप्रसादमिव सेवितमासीत्सद्य एव फलदं मधु
तासाम् ॥ २५ ॥ दत्तमात्तवदनं दयितेन व्याप्तमातिशयिकेन
रसेन । सखदे सुखसुरां प्रमदाभ्यो नाम रूढमपि च व्युद-
पादि ॥ २६ ॥ लब्धसौरभगुणो मदिराणामङ्गनासचष-
कस्य च गन्धः । मोदितालिरितरेतरयोगादन्यतामभजता-
तिशयं नु ॥ २७ ॥ मानमङ्गपटुना सुरतैच्छां तन्वता प्रथ-
यता दृशि रागम् । लेभिरे सपदि भावयतान्तर्योषितः प्रण-
यिनेव मदेन ॥ २८ ॥ पानघौतनवयावकरागं सुभ्रुवो
निभृतचुम्बनदक्षाः । प्रेयसामधरारागरसेन स्वं किलांमरमुपालि-
रल्लुः ॥ २९ ॥ अप्रितं रसितवत्यपि नामग्राहमन्ययुवते-
रदयितेन । उज्ज्वलति स मदमप्यपिबन्ती वीक्ष्य मद्यमितरा
नु ममाद ॥ ३० ॥ अन्ययान्यवनितागतचित्तं चित्तनाथ-
मभिगच्छितवत्या । पीतभूरिसुरयापि न भेदे निर्वृतिर्हि मनसो
मदहेतुः ॥ ३१ ॥ कोपवत्यनुनयानगृहीत्वा प्रागथो मधु-
मदाहितमोहा । कोपितं विरहखेदितचित्ता कान्तयेव कल-

१ प्रागल्भ्यम्, २ मथेन.

यन्त्यनुनिन्ये ॥ ३२ ॥ कुर्वता मुकुलिताक्षियुगानामङ्गसाद-
मवसादितवाचाम् । ईर्ष्ययेव हरता ह्रियमासां तद्गुणः स्वयम-
कारि मदेन ॥ ३३ ॥ गण्डभित्तिषु पुरा सदृशीषु व्याञ्जि नाञ्चि-
तदृशां प्रतिमेन्दुः । पानपाटलितकान्तिषु पश्चाल्लोभचूर्णतिल-
काकृतिरासीत् ॥ ३४ ॥ उद्धतैरिव परस्परसङ्गादीरितान्यु-
भयतः कुचकुम्भैः । योषितामतिमदेन जुघूर्णुर्विभ्रमातिशय-
पुंषि वपूषि ॥ ३५ ॥ चारुता वपुरभूषयदासां तामनून-
नवयौवनयोगः । तं पुनर्मकरकेतनलक्ष्मीस्तां मदो दयित-
संगमभूषः ॥ ३६ ॥ क्षीवतामुपगतास्वनुवेले तासु रोषपरि-
तोषवतीषु । अग्रहीन्नु सशरं धनुरुज्ज्वामास नृज्जितनिषङ्ग-
मनङ्गः ॥ ३७ ॥ शङ्कयान्ययुवतौ वनिताभिः प्रत्यमेदि
दयितः स्फुटमेव । न क्षमं भवति तत्त्वविचारे मत्सरेण हत-
संवृति चेतः ॥ ३८ ॥ आननैर्विचकसे हृषिताभिर्वल्लभानभि-
तनूभिर्मावि । आर्द्रतां हृदयमाप च रोषो लोलति स
वचनेषु वधूनाम् ॥ ३९ ॥ रूपमप्रतिविधानमनोज्ञं प्रेमकार्य-
मनपेक्ष्य विकासि । चाटु काकृतकसंभ्रममासां कार्मणत्वमगम-
न्मणेषु ॥ ४० ॥ लीलयैव सुतनोस्तुल्यित्वा गौरवाढ्यमपि
लावणिकेन । मानवध्वनविदा वदनेन क्रीतमेव हृदयं दयि-
तस्य ॥ ४१ ॥ शीघ्रपानविधुरासु निगृह्णन्मानमाशु शिथिली-
कृतलज्जः । संगतासु दयितैरुपलेभे कामिनीषु मदनो नु मदो नु
॥ ४२ ॥ पातुमाहितरतीन्यभिलेषुस्तर्षयन्त्यपुनरुत्तरसानि ।
सस्मितानि वदनानि वधूनां सोत्पलानि च मधूनि युवानः
॥ ४३ ॥ कान्तसंगमपराजितमन्यौ वारुणीरसनशान्तविवादे ।
मानिनीजन उपाहितसंधौ संदधे धनुषि नेधुमनङ्गः ॥ ४४ ॥
कुप्यताशु भवतान्तचित्ताः कोपितांश्च वरिवसत यूनः ।
इत्यनेक उपदेश इव स स्वाद्यते युवतिभिर्मधुवारः ॥ ४५ ॥
मर्तुभिः प्रणयसंभ्रमदत्तां वारुणीमतिरसां रसयित्वा ।
ह्रीविमोहविरहादुपलेभे पाटवं नु हृदयं नु वधूभिः ॥ ४६ ॥
स्वादितः स्वयमधैधितमानं लम्बितः प्रियतमैः सह पीतः ।
आसवः प्रतिपदं प्रमदानां नैकरूपरसतामिव भेजे ॥ ४७ ॥
भ्रूविलाससुभगाननुकर्तुं विभ्रमानिव वधूनयनानाम् ।
आददे मृदुविलोलपलाशैरुपलैश्चषकवीचिषु कम्पः ॥ ४८ ॥
ओष्ठपल्लवविदंशरुचीनां हृद्यतामुपययौ रमणानाम् । फुल्ल-
लोचनविनीलसरोजैरङ्गनासचषकैर्मधुवारः ॥ ४९ ॥ प्राप्यते
गुणवतापि गुणानां व्यक्तमाश्रयवशेन विशेषः । तत्तथा
हि दयिताननदत्तं व्यानशे मधु रसातिशयेन ॥ ५० ॥
वीक्ष्य रत्नचषकेष्वतिरिक्तां कान्तदन्तपदमण्डनलक्ष्मीम् ।
जज्ञिरे बहुमताः प्रमदानामोष्ठयावकजुदो मधुवाराः ॥ ५१ ॥
लोचनावरकृताहतरागा वासिताननविशेषितगन्धा । वारुणी
परगुणात्मगुणानां व्यत्ययं विनिमयं नु दितेन ॥ ५२ ॥

तुल्यरूपमसितोत्पलमक्षोः कर्णगं निरूपकारि विदित्वा ।
 योषितः सुहृदिव प्रविभेजे लम्बितेक्षणरुचिर्मदरागः ॥५३॥
 क्षीणयावकरसोऽप्यतिपानैः कान्तदन्तपदसंभृतशोभः ।
 आययावतितरामिव बध्वाः सान्द्रतामधरपल्लवरागः ॥ ५४ ॥
 रागकान्तनयनेषु नितान्तं विद्रुमारुणकमोलतलेषु । सर्व-
 गापि दृष्टे वनितानां दर्पणेष्विव मुखेषु मदश्रीः ॥ ५५ ॥
 बद्धकोपविकृतीरपि रामश्चारुतामिमतामुपनिन्ये । वश्यतां
 मधुमदो दयितानामात्मवर्गहितमिच्छति सर्वः ॥ ५६ ॥
 वाससां शिथिलतामुपनामि ह्रीनिरासमपदे कुपितानि ।
 योषितां विदधती गुणपक्षे निर्ममार्ज मदिरा वचनीयम् ॥५७॥
 मर्तृषूपसखि निक्षिपतीनामात्मनो मधुमदोद्यमितानाम् ।
 ब्रीडया विफलया वनितानां न स्थितं न विगतं हृदयेषु
 ॥ ५८ ॥ रुन्धती नयनवाक्यविकासं सादितोभयकरा परि-
 रम्भे । ब्रीडितस्य ललितं युवतीनां क्षीवता बहुगुणैरनुजह्ने
 ॥ ५९ ॥ योषिदुद्धतमनोभवरागा मानवत्यपि ययौ दयि-
 ताङ्कम् । कार्यत्यनिभृता गुणदोषे वारुणी खलु रहस्य-
 विभेदम् ॥ ६० ॥ आहिते नु मधुना मधुरत्वे चेष्टितस्य
 गमिते नु विकासम् । आबमौ नव इवोद्धतरागः कामिनी-
 प्ववसरः कुसुमेषोः ॥ ६१ ॥ मा गमन्मदविमूढधियो नः
 प्रोज्झ्य रन्तुमिति शङ्कितनाथाः । योषितो न मदिरां मृश-
 मीषुः प्रेम पश्यति भयान्यपदेऽपि ॥ ६२ ॥ चित्तिनिवृत्तिनिधायि
 विविक्तं मन्मथो मधुमदः शशिभासः । संगमश्च दयितैः
 स नयन्ति प्रेम कामपि सुखं प्रमदानाम् ॥ ६३ ॥ धार्ष्ट्य-
 लङ्घितयथोचितभूमौ निर्दयं विलुलितालकमाल्ये । मानिनी-
 रतिविधौ कुसुमेषुर्मत्तमत्त इव विभ्रममाप ॥ ६४ ॥
 शीघ्रपानविधुरेषु वधूनां निघ्नतामुपगतेषु वपुषु । ईहितं
 रतिरसाहितमात्रं वीतलक्ष्यमपि कामिषु रेजे ॥ ६५ ॥
 पीतस्तुषारकिरणो मधुनेव सार्धमन्तः प्रविश्य चषकप्रति-
 निम्बवती । मानान्धकारमपि मानवतीजनस्य नूनं विभेद
 यदसौ प्रससाद सद्यः ॥ ६६ ॥ पिपि प्रिय सस स्वयं मुसु
 मुखासवं देहि मे तत् त्यज दुदु द्रुतं ममम भाजनं काञ्चनम् ।
 इति स्थलितजल्पितं मदवशात्कुरङ्गीदृशः प्रेगे हसितहेतवे
 सहचरीभिरच्येत ॥ ६७ ॥

धृतक्रीडावर्णनम्

क्षितेनोपायनं दूरादागतस्य कृतं मम । स्तनोपपीडमा-
 र्लेषः कृतो धूते पणस्तया ॥ १ ॥ आर्लेषचुम्बनरतोत्सव-
 कौतुकानि क्रीडादुरोदरपणः प्रैतिभूरनङ्गः । भोगः स यद्यपि
 जये च पराजये च यूनोर्मनस्तदपि बाण्डति जेतुमेव ॥ २ ॥
 रतिक्रीडाधूते कथमपि समासाद्य समयं मया लब्धे तस्याः
 १ अनवसरे अस्थाने वा. २ प्रभाते. ३ 'जामीन' इति लोके.

कणितकलकण्ठार्धमधरे । कृतभ्रूमङ्गासौ प्रकटितविलम्बाध-
 रुदितक्षितक्रोधोद्भ्रान्तं पुनरपि विदध्यान्मयि सुखम् ॥ ३ ॥
 अद्य द्युतजिताधरग्रहविधावीशोऽसि तत्स्वण्डनादाधिक्ये वद
 को भवानिति मृषा कोपाश्वितभ्रूलता । सद्यः स्विन्नकराप्रकुन्तल-
 परायत्तीकृतास्यस्य मे मुग्धाक्षी प्रतिकृत्य तत्कृतवती धूतेऽपि
 यन्नाजितम् ॥ ४ ॥ गाढालिङ्गनपूर्वमेकमनया धूते जिते
 चुम्बनं तत्किंचित्परिरम्भ्य दत्तममुना प्रत्यर्पितं चानया ।
 नैतत्तादृगिदं न तादृशमिति प्रत्यर्पणप्रक्रमैर्यूनोश्चुम्बनमेक-
 मेव बहुधा रात्रिर्गता तन्वतोः ॥ ५ ॥ आर्लेषे प्रथमं क्रमेण
 विजिते हृद्येऽधरस्यार्पणे नर्मद्युतविधौ पणं प्रियतमे कान्तां
 पुनः पृच्छति । अन्तर्हासनिरोधसंभृतसोद्वेदस्फुरद्गण्डया
 खैरं सारिविसारणाय विहितः खेदाम्बुगर्भः करः ॥ ६ ॥

बाह्यरतक्रीडावर्णनम्

आलिङ्गनम्

हीतया गलितनीवि निरस्यन्नन्तरीयमवलम्बितकाक्षि ।
 मण्डलीकृतपृथुस्तनभारं सखजे दयितया हृदयेशः ॥ १ ॥
 उत्तरीयविनयात्रपमाणा रुन्धती किल तदीक्षणमार्गम् ।
 आवरिष्ट विकटेन विवोदुर्वक्षसैव कुचमण्डलमन्या ॥ २ ॥
 अंशुकं हृतवता तनुबाहुस्त्विकापिहितमुग्धकुचाया । मित्र-
 शङ्खवल्यं परिणेत्रा पर्यरम्भि रमसादचिरोढा ॥ ३ ॥
 संजहार सहसा परिरन्ध्रेयसीषु विरहव्य विरोधम् । संहितं
 रतिपतिः क्षितमिन्नक्रोधमाशु तरुणेषु महेषुम् ॥ ४ ॥
 संसमानमुपयन्तरि बध्वाः श्लिष्टवत्युपसपत्नि रसेन । आत्मनैव
 रुध्वे कृतिनेव खेदसङ्गि वसनं जघनेन ॥ ५ ॥ पीडिते पुर
 उरःप्रतिपेवं मर्तरि स्तनयुगेन युवत्याः । स्पष्टमेव दलतः
 प्रतिनार्यास्तन्मयत्वमभवद्दयस्य ॥ ६ ॥ दीपितस्मरसुरस्यु-
 पीडं बल्लमे घनमभिष्वजमाने । वक्रतां न ययतुः कुचकुम्भौ
 सुमुवः कठिनातिशयेन ॥ ७ ॥ संप्रवेष्टुमिव योषित ईषुः
 श्लिष्यतां हृदयमिष्टमानाम् । आत्मनः सततमेव तदन्त-
 र्वर्तिनो न खलु नूनमजानन् ॥ ८ ॥ जेहनिर्मरमवत
 वधूनामार्द्रतां वपुरसंशयमन्तः । यूनि गाढपरिरम्भिणि
 वल्लकोपमम्बु वधूषे यदनेन ॥ ९ ॥ न स माति वपुः
 प्रमदानामन्तरिष्टतमसंगमजन्मा । यद्बहुर्वहिरवाप्य विकासं
 व्यानशे तनुरुहाण्यपि हर्षः ॥ १० ॥ यत्प्रियव्यतिकराङ्ग-
 नितानामङ्गजेन पुलकेन बभूवे । प्रापि तेन मृशमुच्छ्वसिता-
 भिर्नीविभिः सपदि बन्धनमोक्षः ॥ ११ ॥

चुम्बनम्

लोलहृदि वदनं दयितायाश्चुम्बति प्रियतमे रमसेन ।
 ब्रीडया सह विनीवि नितम्बादंशुकं शिथिलतामुपपदे
 ॥ १२ ॥ आहता नखपदैः परिरम्माशुम्भितानि
 घनदन्तनिपातैः । सौकुमार्यगुणसंभृतकीर्तिर्बाम एव दुरते-

१ अक्षाणां सलान्तरीकरणाधैम्.

बाह्यरतक्रीडावर्णनम्, सुरतप्रशंसा, नववधूसंगमे सखीवाक्यम्, नववधूसंगमः

३१७

अपि कामः ॥ १३ ॥ ह्रीमरादवनतं परिरम्भे रागवानव-
दुजेष्ववकृष्य । अपि तोष्ठदलमाननपद्मं योषितो मुकुलिताक्ष-
मधासीत् ॥ १४ ॥ पल्लवोपमिति साम्यसपक्षं दृष्टवत्यधरवि-
न्ममभीष्टे । पर्यकूजि सरुजेव तरुण्यास्तारलोलबलयेन करेण
॥ १५ ॥ केनचिन्मधुरमुल्लवणरागं बाष्पतप्तमधिकं विरहेषु ।
ओष्ठपल्लवमपास्य सुहृत् सुभुवः सरसमक्षि चुचुम्बे ॥ १६ ॥

विहारः

आवृतान्यपि निरन्तरमुच्चैर्योषितामुरसिजद्वितयेन ।
रागिणामित इतो विमृशद्भिः पाणिभिर्जगृहिरे हृदयानि
॥ १७ ॥ कामिनामसकलानि विमुञ्चैः स्वेदवारिसुदुभिः
करजाग्रैः । अक्रियन्त कठिनेषु कथंचित्कामिनीकुच-
तटेषु पदानि ॥ १८ ॥ सोष्मणस्तनशिलाशिखराग्रादात्तधर्म-
सलिलैस्तरुणानाम् । उच्छ्वसत्कमलचारुषु हस्तैर्निम्ननाभिसर-
सीषु निपेते ॥ १९ ॥ आमुशद्भिरभितो बलिवीचीलोल-
मानवितताङ्गुलिहस्तैः । सुभ्रुवामनुभाव्यतिपेदे मुष्टिमेयमिति
मध्यमभीष्टैः ॥ २० ॥ प्राप्य नाभिनदमज्जनमाशु प्रस्थितं
निवसनग्रहणाय । औपनीर्विकमरुन्ध किल स्त्री बल्लभस्य
करमात्मकराम्याम् ॥ २१ ॥ कामिनः कृतरतोत्सवकाल-
क्षेपमाकुलवधूकरसङ्गि । मेखलागुणविलग्नमसूयां दीर्घसूज-
मकरोत्परिधानम् ॥ २२ ॥ अम्बरं विनयतः प्रियपाण्यो-
षितश्च करयोः कलहस्य । वारणामिव विधातुमभीक्ष्णं
कक्ष्यथा च बलयैश्च शिशिञ्जे ॥ २३ ॥ अन्धिमुद्गययितुं हृद-
येषु वाससः स्पृशति मानधनायाः । भ्रूयुगेण सपदि प्रति-
पेदे रोममिश्र सममेव विभेदः ॥ २४ ॥ आशु लङ्घित-
वतीष्टकराग्रे नीविमर्धमुकुलीकृतदृष्ट्या । रक्तवैणिकहताधर-
तन्त्रीमण्डलकणितचारु चुकूजे ॥ २५ ॥ आयताङ्गुलिरभूद-
तिरिक्तः सुभ्रुवां क्रशिमशालिनि मध्ये । श्रोणिषु प्रियकरः
पृथुलासु स्पर्शमाप सकलेन तलेन ॥ २६ ॥ चक्रुरेव लल-
नोरुषु राजीः स्पर्शलोभवशलोलकराणाम् । कामिनामनिधु-
तान्यपि रम्मास्तम्भकोमलतलेषु नखानि ॥ २७ ॥ ऊरुमूल-
चपलेक्षणमग्न्यैर्वतंसकुसुमैः प्रियमेताः । चकिरे सपदि
तानि यथार्थं मन्मथस्य कुसुमायुधनाम् ॥ २८ ॥

सुरतप्रशंसा

सुरते च समाधौ च मनो यत्र न लीयते । ध्यानेनापि
हि किं तेन किं तेन सुरतेन वा ॥ १ ॥ यत्र न मदन-
विकारः सद्भावसमर्पणं च गात्राणाम् । तस्मिन्नुद्धतभावे पशु-
कर्मणि पशव एव रज्यन्ते ॥ २ ॥ प्रतिक्षणसमुल्लसन्नव-
कलाकलापान्वितक्षपाकरविलोकेन यदि तवास्ति कौतूहलम् ।
विलोक्य तदा सखे सुरतसंगरालोकेन प्रहृष्टदयितामुखं

निविडकञ्चुकोत्तारणे ॥ ३ ॥ नरैर्विफलजन्मभिर्गिरिदरी न किं
सेव्यते न चेच्छ्रवणगोचरीभवति जातुचिज्जन्मनि । कपोत-
रवमाधुरीविरचनानुकारादरीरतासहकृशोदरीवचनकाकुरीति-
ध्वनिः ॥ ४ ॥ संदष्टेऽधरपल्लवे सचकितं हस्ताग्रमा-
धुन्वती मा मां मुञ्च शठेति कोपवचनैरानर्तितभ्रूलता ।
सीत्काराश्वितलोचना सरभसं यैश्चाम्बिता मानिनी प्राप्तं तै-
रमृतं श्रमाय मथितो मूढैः सुरैः सागरः ॥ ५ ॥ किं चैतैर्गुरु-
सेवनैः किमपरव्योमार्चनैः किं फलं किं स्यादध्ययनेन मे
सुरपदप्राप्त्याथ किं वा फलम् । एतस्याः कुचकुम्भसंभ्रम-
परीरम्भप्रवाहोद्गमस्वेदाम्भोभिरनङ्गवह्निधुना निर्वापितो नो
यदि ॥ ६ ॥ ग्राह्य मा मेति मनागनागतगुणं जातामि-
लापं ततः सत्रीडं तदनु श्लथोद्यममनु प्रअष्टधैर्यं पुनः ।
प्रेमाद्रिस्पृहणीयनिर्भरहःक्रीडाप्रगल्भं ततो निःसङ्गाङ्गविष-
णाधिकसुखं रम्यं कुलस्त्रीरतम् ॥ ७ ॥ शङ्काशङ्कलितेन
यत्र नयनप्रान्तेन न प्रेक्ष्यते केयूरध्वनिभूरिमीतिचकितं नो
यत्र बाह्लिष्यते । नो वा यत्र शनैरलम्बदशनं बिम्बाधरः
पीयते नो वा यत्र विधीयते च मणितं तर्कि रतं कामिनोः
॥ ८ ॥ आकाशे नटनं सरोरुहयुगे मञ्जीरमधुध्वनिः
शीतांशौ कलकूजितं किसलये पीयूषपानोत्सवः । स्वर्गलोणि-
धरे नखात्परिभवो ध्वान्ते कराकर्षणं रम्मायां रसनारव-
स्तरुणयोः पुण्यानि मन्यामहे ॥ ९ ॥

नववधूसंगमे सखीवाक्यम्

रक्षमालिक्या बाले बद्धया किं प्रयोजनम् । अवश्यं-
भाविनावेतौ कुचग्रहकचग्रहौ ॥ १ ॥ बाला तन्वी मृदुतनु-
रियं त्यज्यतामत्र शङ्का दृष्टा काचिद्धमरमतो मञ्जरी मज्य-
माना । तस्मादेवा रहसि भवता निर्दयं पीडनीया मन्दा-
क्रान्ता विसृजति रसं नेक्षुयतिः समग्रम् ॥ २ ॥ नीरभ्रं
परिरम्यते प्रियतमो भूयस्तरां चुम्ब्यते तद्वाढं क्रियते यदस्य
रुचिरं चाद्रूत्करैः स्तूयते । सख्या सुगधवधूरसौ रतविधौ
यत्नेन सा शिक्षिता निर्झान्तं गुरुणा पुनः शतगुणं पद्मेषुणा
कारिता ॥ ३ ॥ नार्यस्तन्वि हठाद्वरन्ति रमणं तिष्ठन्ति नो
वारितास्तर्कि ताभ्यसि किं च रोदिषि मुधा तासां प्रियं मा
कृथाः । कान्तः केलिरुचिर्युवा सहृदयस्तादृक्पतिः कातरे
किं नो बर्बरकर्कशैः प्रियशतैराक्रम्य विक्रीयते ॥ ४ ॥

नववधूसंगमः

यावत्करसाद्रपादप्रहारशोणितकचेन दयितेन । सुग्धा
साध्वसतरला विलोक्य परिचुम्बिता सहसा ॥ १ ॥
आमाति बालिकेयं पाणिस्पर्शेन पुलकितावयवा । अभिनव-
वसन्तसङ्गादाविर्मुकुलेव बालचूतलता ॥ २ ॥ खिद्यति

कूणति वेहति विवलयति निमिषति विलोकयति तिर्यक् ।
 अन्तर्नन्दति चुम्बितुमिच्छति नवपरिणया वधूः शयने
 ॥ ३ ॥ मुजपञ्चरे गृहीता नवपरिणीता वरेण रहसि
 वधूः । तत्कालजालपतिता बालकुरङ्गीव वेपते नितराम्
 ॥ ४ ॥ असंमुखालोकनमाभिमुखं निषेध एवानुमतिप्रकारः ।
 प्रत्युत्तरं मुद्रणमेव वाचो नवाङ्गनानां नव एव पन्थाः ॥ ५ ॥
 चुम्बनेषु परिवर्तिताधरं हस्तरोषि रसनाविषट्ने । वि-
 भ्रितेच्छमपि तस्य सर्वतो मन्मथेन्धनमभूदधूरतम् ॥ ६ ॥
 विरम नाथ विमुख ममाञ्चलं शमय दीपमिमं समया सखीम् ।
 इति नवोदवधूवचनैर्युवा मुदमगादधिकां सुरतादपि ॥ ७ ॥
 नीवीदृढार्पितकरां निविडीकृतोरं ब्रीडानतां तत इतो वदनं
 हरन्तीम् । आरोप्य वक्षसि सुखं परिरञ्जुमेनां बालां
 बलादभिलषामि न पारयामि ॥ ८ ॥ पटालमे पत्नौ नम-
 यति सुखं जातविनया हठाश्लेषं वाञ्छत्यपहरति गात्राणि
 निभृतम् । न शक्नोत्याख्यातुं क्षितसुखसखीदत्तनयना
 ह्रिया ताम्यत्यन्तः प्रथमपरिहासे नववधूः ॥ ९ ॥ समा-
 कृष्टं वासः कथमपि हठात्पश्यति तदा क्रमादुरुद्वन्द्वं जरठ-
 शरगौरं मृगदृशः । तया दृष्टिं दत्त्वा महति मणिदीपे
 निपुण्या निरुद्वं हस्ताभ्यां झटिति निजनेत्रोत्पल्युगम्
 ॥ १० ॥ बलाचीता पार्श्वं सुखमभिमुखं नैव कुरुते धुनाना
 मूर्धानं हरति बहुशङ्खधनविधिम् । हृदि न्यस्तं हस्तं
 क्षिपति गमनारोपितमना नवोढा वोढारं सुखयति च
 संतापयति च ॥ ११ ॥ स्फुरदोमोद्रेदस्तरलतरताराकुल-
 दृशो भयोत्कम्पोत्तुङ्गस्तनयुगभरासङ्गसुभगः । अघोराक्ष्या
 गुञ्जन्मणिवलयदोर्वल्लिरचितः परीरम्भो मोदं जनयति च
 संमोहयति च ॥ १२ ॥ अप्यौत्सुक्ये महति दयितप्रार्थ-
 नासु प्रतीपाः काङ्क्षन्त्योऽपि व्यतिकरसुखं कातराः स्वाङ्ग-
 दाने । आबाध्यन्ते न खलु मदनेनैव लब्धान्तरत्वादावा-
 घन्ते मनसिजमपि क्षिप्तकालाः कुमार्यः ॥ १३ ॥ दृष्ट्वा
 दृष्टिमधो ददाति कुरुते नालापमाभाषिता शय्यायां परिवृत्य
 तिष्ठति बलाबालिङ्गिता वेपते । निर्यान्तीषु सखीषु वास-
 भवनाभिर्गन्तुमेवेहेते बाला वामतया प्रियस्य नितरां प्रीत्यै
 नवोढामवत् ॥ १४ ॥ अंसाकृष्टदुःकूल्या सरमसं गूढौ
 मुजाभ्यां स्तनावाकृष्टे जघनांशुके कृतमधःसंसक्तमुरुद्वयम् ।
 नभमीमूलनिबद्धचक्षुषि तया ब्रीडानताङ्ग्या प्रिये दीपः
 फूत्कृतिवातवेपितशिखः कर्णोत्पलेनाहतः ॥ १५ ॥ हस्तं
 कम्पयती रुणद्धि रशनाव्यापारलोलाङ्गुलिं हस्तौ सौ नयति
 स्तनावरणतामालिङ्ग्यमाना बलात् । पातुं पक्ष्मलचक्षुरु-
 न्नमयतः साचीकरोत्याननं व्याजेनाप्यभिलाषपूरणसुखं नि-
 र्वर्तयत्येव मे ॥ १६ ॥ कण्ठाश्लेषिणमुन्नतस्तनमरश्रोणी-

तटग्राहिणं संसक्तोरुयुगं गृहीतजघनप्राकारमप्यन्ततः ।
 द्रागेव श्लथबन्धमिन्दुवदना गाढावमर्दासहं विज्ञायात्व-
 दाशु काञ्चनपटं ब्रीडाकुलापि क्षणम् ॥ १७ ॥ कान्ते
 काञ्चुलिकावलोकनि कलावत्या नमन्त्या स्थितं तस्मिन्ने
 मलकाकुमाविणि तया स्पन्दी निरुद्धोऽधरः । उत्थायाच
 करस्पृशि प्रियतमे यूनोर्नवे संगमे काञ्चीकूजितकैतवेन
 मदनो द्यौःशान्तिमम्यसति ॥ १८ ॥ इत्थं तल्पतलाधि-
 रोहणमियं पर्णार्पणप्रक्रिया शय्याया वचनक्रमस्य दयितवै-
 विधाराधना । एवं केलिगृहोपदेहलि बलादानीयमाना
 मुहुश्चादृक्प्रकरैश्चिरं नववधूरालीभिरध्याप्यते ॥ १९ ॥

सुरतकेलिकथनम्

आस्तां दूरेण विश्लेषः प्रियामालिङ्गतो मम । खेदः किं
 नु सरिन्नाथो रोमाञ्चः किं नु पर्वतः ॥ १ ॥ उग्ररूपं कुच-
 द्वन्द्वं हारगङ्गाधरं तव । चन्द्रचूडं करिष्यामि कुरु ताव-
 दिगम्बरम् ॥ २ ॥ कान्ते कलितचोलान्ते दीपे वैति
 दीप्यति । आसीदसितपद्माक्ष्याः पक्षो नयनमुद्रणम् ॥ ३ ॥
 ब्रह्मानन्दप्रचुरं किमपीदं नेति रतिषु वचनेन । श्रुतिसौम्य-
 संगताक्षी मुग्धे सारङ्गमादिशसि ॥ ४ ॥ तव तन्वि तरुण-
 पुण्यादम्बरमणिमकरसंक्रमो जातः । अधिवेणि भवति
 नियमः फलमविलम्बेन भावि कामस्य ॥ ५ ॥ विधृताः
 प्रियस्य केशाः कण्ठे लघं भुजे वलितम् । मज्जन्त्या रस-
 सिन्धौ किं किं न कृतं तया सुदृशा ॥ ६ ॥ पृष्ठे कञ्चुक-
 मुक्त्यै सुतनुरसव्यं प्रहिण्वती पाणिम् । हन्तुमिव चिच-
 हरिणं यूनस्तूणादिवेषुमादत्ते ॥ ७ ॥ चारुनूपुरणकुतं रते
 कामिनां हरति मानसं यथा । नो तथा मधुरगीतवापितं
 केकिचातकपिकखना अपि ॥ ८ ॥ हेमकुम्भमिव वृद्ध-
 सुरोजं वल्लभे स्पृशति चोरवदस्याः । जाग्रति स सहवैव
 तदानीं यामिका इव तनूरुहसंधाः ॥ ९ ॥ पाणिपल्लव-
 विधूननमन्तः सीत्कृतानि नयनार्धनिमेषाः । योषितां रहसि
 गद्गदवाचामस्त्रतासुपययुर्मदनस्य ॥ १० ॥ धैर्यमुत्पन्न-
 मनोभवमावा वामतां च वपुरर्पितवत्यः । ब्रीडितं ललित-
 सौतरधार्यास्तेनिरेडभिरुचितेषु तरुण्यः ॥ ११ ॥ पाणि-
 रोधमविरोधितवाञ्छं भर्त्सनाश्च मधुरसितगर्माः । कामि-
 नः कुरुते करमोरुर्हारि शुष्करुदिते च सुखेऽपि ॥ १२ ॥
 वारणार्थपदगद्गदवाचामीर्ष्यया मुदुरपत्रपया च । कुर्वते
 स सुदृशामनुकूलं प्रातिकूलिकतयैव युवानः ॥ १३ ॥
 अन्यकालपरिहार्यमजस्रं तद्वयेन विदधे द्वयमेव । धृता
 रहसि भर्तृषु तामिर्निर्दयत्वमितरैरबलासु ॥ १४ ॥ बाहु-
 पीडनकचग्रहणाम्यामाहृतेन नखदन्तनिपातैः । बोधित-

उभयस्तरुणीनामुन्मिलितं विशदं विषयेषु ॥ १५ ॥
 कान्तया सपदि कोऽप्युपगृहः प्रौढपाणिरपनेतुमियेष । संहत-
 तनतिरस्कृतदृष्टिर्भ्रष्टमेव न दुकूलमपश्यत् ॥ १६ ॥
 आहतं कुचतटेन तरुण्याः साधु सोढमधुनेति पपात ।
 भुव्यतः प्रियतमोरसि हारायुष्पट्टिरिव मौक्तिकदृष्टिः
 ॥ १७ ॥ सीकृतानि मणितं करुणोक्तिः स्निग्धमुक्तमल-
 र्बवचांसि । हासभूषणरवाश्च रमण्याः कामसूत्रपदतामुप-
 रयुः ॥ १८ ॥ उद्धतैर्निभृतमेकमनेकैश्छेदवन्मृगदृशा-
 नधिरामैः । श्रूयते स मणितं कलकाञ्चीनूपुरधनिभिरक्षतमेव
 ॥ १९ ॥ ईदृशस्य भवतः कथमेतच्छाघवं सुहृदतीव रतेषु ।
 क्षिप्रमायतमदर्शयदुर्व्यां काञ्चिदाम जघनस्य महत्त्वम्
 ॥ २० ॥ प्राप्यते स गतचित्रकचित्रैश्चित्रमार्द्रनखलक्ष्म-
 ञ्जोलैः । दध्निरेऽथ रमसच्युतपुष्पाः खेदविन्दुकुसुमान्य-
 ञ्जान्ताः ॥ २१ ॥ यद्यदेव रुच्ये रुचिरेभ्यः सुभ्रुवो
 हसि तत्तदकुर्वन् । आनुकूलिकतया हि नराणामा-
 ञ्जिन्ति हृदयानि तरुण्यः ॥ २२ ॥ प्राप्य मन्मथरसाद-
 विमिं दुर्वहस्तनभराः सुरतस्य । शश्रमुः श्रमजलाद्र-
 ञ्जदस्त्रिकेशमसितायतकेश्यः ॥ २३ ॥ पत्युः प्रवृत्तस्य
 स्ने जिगीषावचो निशम्याथ न किञ्चिद्वे । कला-
 ञ्जी किं तु विहस्य तस्य कपोलयोः खेदमपाचकार
 ॥ २४ ॥ उरोरुहाम्भोरुहदर्शनाय विमुञ्चतः कञ्चुकबन्ध-
 नानि । आनन्दनीराकुललोचनस्य प्रियस्य जातो विपुलः
 वीरभ्रमः ॥ २५ ॥ स्वामिन्प्रभो प्रिय गृहाण परिष्वजस्य
 किं किं शठोऽस्य करुणोऽसि सुखोचितोऽसि । हा दुःखय-
 लमलं विरमेति वाचः स्त्रीणां भवन्ति सुरते प्रणयानु-
 रूपाः ॥ २६ ॥ मत्तभकुम्भपरिणाहिनि कुङ्कुमार्द्रं कान्ता-
 योषयुगो रतिखेदखिन्नः । वक्षो निघाय भुजपञ्जरमध्य-
 र्ती धन्यः क्षपां क्षपयति क्षणलब्धनिद्रः ॥ २७ ॥ कान्ते
 तथा कथमपि प्रथितं मृगाक्ष्या चातुर्यमुद्धतमनोभवया
 तेषु । तत्कूजितान्यनुवदद्विरनेकवारं शिष्यायितं गृह-
 ञ्जोत्तसैर्यथासाः ॥ २८ ॥ आमीलितालसविर्वर्तिततारकाक्षी-
 षुकपठबन्धनदरस्त्रयबाहुवलीम् । प्रखेदवारिकणिका-
 वितगण्डविम्बां संस्पृश्य तामनिशमेति न शान्तिमन्तः
 ॥ २९ ॥ रतिरमसनितान्तश्रान्तकान्ताकुचान्तश्चलदमल-
 रूपा नामिदंशेष्वधो वा । स्मितमधुरमुखीनां ह्रीणनेत्रो-
 ललानामधरमधु वधूनां भाग्यवन्तः पिबन्ति ॥ ३० ॥
 नविषितमुखदुःखं निर्गुणं वस्तु किञ्चिज्जडमतिरिह कश्चि-
 न्नोक्ष इत्याचक्षे । मम तु मतमनस्त्रेरेतरारुण्यधूर्णमद-
 क्लमदिराक्षीनीविमोक्षो हि मोक्षः ॥ ३१ ॥ अभिनवपुलका-
 लीमण्डिता गण्डपाली निगदति विनिगूढानन्दहिन्दोलि
 १ वैदान्तविद्यापदः

चेतः । सुदति वदति पुण्यैः कस्य धन्यैर्मनोजप्रसरमसकृदे-
 तचापलं लोचनस्य ॥ ३२ ॥ भजन्त्यास्तलान्तं कृतकपट-
 कण्डूतिपिहितस्मितं याते गोहाद्वहिरवहितालीपरिजने ।
 प्रियासं पश्यन्त्याः स्मरशरसमाकृतसुभगं सलजाया लज्जा
 व्यगमदिव दूरं मृगदृशः ॥ ३३ ॥ दुकूलं दोर्मलाव्यणयिनि
 परीरम्भरसिके हरन्त्यम्भोजाक्षी निभृतनिभृतं नम्रवदना ।
 प्रियास्त्रेष्टवेविषयपसरतु लज्जा स्फुटमिति स्मितक्षीरेणैव
 स्तनकलशशंसुं रूपयति ॥ ३४ ॥ चिरविरहिणो रत्युक्कण्ठा-
 ष्ठीकृतगात्रयोर्नवमिव जगजातं भूयश्चिरादभिनन्दतोः ।
 कथमपि दिने दीर्घे याते निशामधिरूढयोः प्रसरति कथा
 बह्वी यूनोर्यथा न तथा रतिः ॥ ३५ ॥ दृशा सपदि मीलितं
 दशनरोचिषा निर्गतं करेण परिवेपितं वलयकैरथाकन्दितम् ।
 प्रियैः समदयोषितां ननु विखण्ड्यमानेऽधरे परव्यसनकातराः
 किमिव कुर्वतां साधवः ॥ ३६ ॥ नैषा वेगं मृदुतर-
 तनुस्तावकीनं विसोढुं शक्ता नैनां चपल नितरां खेदये-
 न्दीवराक्षीम् । रत्यभ्यासं विदधत इति प्राणनाथस्य गत्वा
 कर्णोपान्ते निभृतनिभृतं नूपुरं शंसतीव ॥ ३७ ॥ आयाते
 दयिते मनोरथशतैर्नीति कथंचिदिने वैदग्ध्यपगमाज्जडे परि-
 जने दीर्घा कथां कुर्वति । दृष्टास्त्रीत्यभिधाय सत्वरपदं
 व्याधूय चीनांशुकं तन्वज्जथा रतिकातरेण मनसा नीतः प्रदीपः
 शमम् ॥ ३८ ॥ गाढालिङ्गनवामनीकृतकुचप्रोद्धतरोमो-
 द्रमा सान्द्रस्नेहरसातिरेकविगलच्छ्रीमन्निताम्बरा । मा मा
 मानद माति मामलमिति क्षामाक्षरोल्लापिनी सुसा किं नु
 मृता नु किं मनसि मे लीना विलीना नु किम् ॥ ३९ ॥
 दोर्म्या संयमितः पयोधरभरेणापीडितः पाणिजैराविद्धो
 दशनैः क्षताधरपुटः श्रोणीतलेनाहतः । हस्तेनानमितः करे-
 ऽधरमुघासन्देन संमोहितः कान्तः कामपि तृप्तिमाप तदहो
 कामस्य वांसा गतिः ॥ ४० ॥ ईषन्मीलितदृष्टिमुग्धहसितं
 सीत्कारधारावशादव्यक्ताकुलकेलिकाकुविकसदन्तांशुधौता-
 धरम् । आसोत्कम्पिपयोधरोपरिपरिष्वक्तं कुरङ्गीदृशो हर्षो-
 त्कर्षविमुक्तनिःसहतनोर्धन्यो धयत्याननम् ॥ ४१ ॥ खिन्नं
 मण्डलमैन्दवं विगलितं स्रग्भारनद्धं तमः प्रागेव प्रथमान-
 केतकशिखावीरायितं च स्थितम् । शान्तं कुण्डलताण्डवं
 कुवलयद्वन्द्वं तिरो मीलितं वीतं विद्रुमसीकृतं नहि ततो
 जाने किमासीदिति ॥ ४२ ॥ गाढास्त्रेणपीडनान्निपतिता-
 मालोक्य हारावलीं स्थातुं हन्त मिया क्षणं निविडया
 नीव्यापि न व्यापृतम् । विस्त्रेण्वरवेदनासहनयोः कारुण्य-
 कीर्णात्मना कापि प्रापितयोः समागममुखं यूनोर्मनोजन्मना
 ॥ ४३ ॥ हारखुव्यति कङ्कणं निपतति सक्कोमुदी क्लिश्यति
 ध्वान्तं धावति सीत्करोति रजनीजानिर्वली भज्यति ।

काञ्ची क्षुभ्यति काञ्चनक्षितिधरे किं च क्षतं चञ्चति प्रारम्भे
मदनाहवस्य विजयी देवो मनोभूरभूतः ॥ ४४ ॥ सिन्दूरं
रविमिन्दुमाननमसौ धम्मिल्लराहुस्त्वयं यद्वाढं प्रसतीव
तत्प्रियतमे निर्णीतमौत्पातिकम् । चोले चञ्चलता भविष्यति
सुहुः स्यात्कुन्तले कर्षणं नीवी स्थास्यति न स्थिरा समुदये-
दङ्गे महान्संगरः ॥ ४५ ॥ पश्यन्तीं परिणामकेलिषु
सुहुर्निःशङ्कमालिङ्ग्य तां प्रोत्कूजत्कलमग्रहीषमधरं स्पर्धावती
साप्यभूत् । नाहं वेष्टि न वेत्ति सा च दयिता तत्रावयो-
श्रेष्ठितं शय्या वेत्ति न वेत्ति वा स तु कुतः सङ्ग्रामलोलः
सरः ॥ ४६ ॥ प्रत्यहः पुलकाङ्कुरेण निविडारूपे निमेषेण
च क्रीडाकूतविलोकितेऽधरमुधापाने कथाकेलिभिः । आन-
न्दाधिगमेन मन्मथकलायुद्धेऽपि यस्मिन्नभूदुद्धतः स तयो-
र्वभूव सुरतारम्भः प्रियंभावुकः ॥ ४७ ॥ ईषत्कम्पयोधरं
गुरुकटिप्रौढप्रहाराद्भुतं स्विद्यद्भालमनेकहाससरसं संरम्भ-
मन्दव्यथम् । वारंवारसुरःप्रहारसुभगं संदश्यमानाधरं
किञ्चिदन्तितम्बदेशनखरं धन्यो रतं सेवते ॥ ४८ ॥ त्वं
मुग्धाक्षि विनैव कञ्चुलिकया धत्से मनोहारिणीं लक्ष्मीमि-
त्यभिधायिनि प्रियतमे तद्वीटिकासंस्पृशि । शय्योपान्तनि-
विष्टससितसखीनेत्रोत्सवानन्दितो निर्यातः शनकैरलीकवचनो-
पन्यासमालीजनः ॥ ४९ ॥ कोकः स्तोकविमुक्तमौक्तिक-
मरो निखन्दमिन्दीवरं चापं चापलवर्जितं हिमकरक्रोडे तमः
क्रीडति । वातः कातरत्यपाकृतरसं बन्धूकमेतावती वार्ता
कापि कदापि पाणिपिहिता कस्यापि वा तिष्ठति ॥ ५० ॥
धम्मिल्लो भङ्गमेतु प्रविशतु तिलकः केशपाशान्धकारं पत्राली
गण्डपालीं त्यजतु च विवरं कर्णयोर्गन्तुकामा । वामायाः
कान्तदन्तक्षतततिसहने एक एवाधरोऽसौ वीरः कामा-
ह्वेऽस्मिन्निति वदति सुहृन्पूरः काणभङ्गा ॥ ५१ ॥

विपरीतरतक्रिया

प्रशान्ते नूपुरागवे श्रूयते मेखलाध्वनिः । कान्ते नूनं
रतश्रान्ते कामिनी पुरुषायते ॥ १ ॥ पततु तवोरसि सततं
दयिताधम्मिल्लमल्लिकानिकरः । रतरसरभसकचग्रहलुलिता-
लकवल्लीरगलितः ॥ २ ॥ विपरीतमविपरीतं यद्रतमन्यत्तदेव
विपरीतम् । तरुमारोहति लतिका नारोहति च लतिकां
तरुः कापि ॥ ३ ॥ साक्षादभूत्स्वयंभूय सुक्तास्तिमिरनिकर-
मराः । प्रणनाम शीतरोचिस्त्वपाठं मेखला विदधे ॥ ४ ॥
वियति विलोलति जलदः स्खलति विधुश्चलति कूजति
कैमोतः । निष्पतति तौरकातरान्दोलति वीचिरमैरवाहिन्याः

१ केशकलापरूपः. २ मुखरूपः. ३ कण्ठरूपः. ४ मुक्ताकलापरूपा.
५ त्रिवलिरूपा.

॥ ५ ॥ स्थगयति तमः शशाङ्कं चलति गिरिः स्वति तारस-
पटलम् । कथयति मन्ये काञ्चीपुरसीमनि किमपि संतो-
भम् ॥ ६ ॥ सुक्ताः पतन्ति भूमौ बालाः कलयन्ति केवलं
सुक्तिम् । चुम्बत्यम्बरमवनिं विपरीते किं न विपरीतम् ॥ ७ ॥
वल्गाकुचं व्याकुलकेशपाशं स्विद्यन्मुखं सीकृतमन-
हासम् । पुण्यातिरेकात्पुरुषा लभन्ते पुंभावममोखलोक-
नाम् ॥ ८ ॥ वक्रस्यन्दिसेदविन्दुप्रवन्धैर्दृष्ट्वा भिन्नं कुङ्कु-
कापि कण्ठे । पुंस्त्वं तन्व्या व्यञ्जयन्ती वयसा स्निग्धा
पाणौ खड्गरेखां लिलेख ॥ ९ ॥ मधुपानसमुल्लस्यमानं
चलहेमाचलकान्तिभिर्जटालम् । विधुनिःपतदन्धकारवर्णं
शुभकालं क पुनर्विलोकयामः ॥ १० ॥ अमिसुखपतन-
मिल्ललाटश्रमसलिलैरपनीतपत्रलेखः । कथयति पुरुषाणि
वधूनां मृदितहिमद्युतिनिर्मलः कपोलः ॥ ११ ॥ तस्मिन्
कारयति यन्न मनोभवस्य सा शक्तिरप्रतिहता सुवने तथा हि
उद्धाव्य पीवरपयोधरमण्डलाग्रं वल्गन्ति यत्पुरुषवल्ग-
अपीह ॥ १२ ॥ मुग्धे तवास्मि दयिता पुरुषो भव तस्मै
त्युक्तया नहि नहीति शिरो विधूय । स्वसात्कारमिदं
वल्यं क्षिपन्त्या वाचं विनाभ्युपगमः कथितो मृगाश्या ॥ १३ ॥
वीरायितेषु मृगशावविलोचनानां कण्ठोदितान्यचरमं क-
कूजितानि । आग्नेयद्विद्विषयौ सौधगतैः कपोतैः शङ्के रूपा
इति संप्रति शिष्यभावः ॥ १४ ॥ तमःस्तोमं सोमं गिरि-
वमतीवोद्धनिकरं रथाङ्गद्वन्द्वेऽस्मिन्नमरतटिनीं खेलति शु-
लतायासुक्तम्पो मदनवसतीकाञ्चनगिरिर्विपरीते प्राप्नोति
पतिमते सर्वमधुना ॥ १५ ॥ विहायसि विहारिणी व-
नाम सौदामिनी सुमेरुशिखरादधः पततु नाम मन्दकिनी
परं तदिदमद्भुतं यदयमेत्य भूमीतलं नमन्नयतदीपि-
कमलसारमाकर्षति ॥ १६ ॥ प्रारब्धे रतिकेलिसंकुलण्ण-
तया साहसप्रायं कान्तजयाय किञ्चिदुपरि प्रारम्भितं
मात् । खिन्ना येन कटीतटी शिथिलिता दोर्विलिख्यती
वक्षो मीलितमैक्षि पौरुषरसः स्त्रीणां कुतः सिध्यति ॥ १७ ॥
आलोलमलकावलीं सकुसुमां बिभ्रच्चलकुण्डलं किञ्चि-
विशेषकं तनुतैः खेदाम्भसः सीकरैः । तन्व्या यत्पुन-
तान्तनयनं वक्रं रतव्यत्यये तत्त्वां पातु चिराय किं हि
हरज्ज्वादिभिर्देवतैः ॥ १८ ॥ प्रारब्धे विपरीतनाभिं त-
सर्वं तदाभूत्क्षणात्क्षामाङ्ग्यां विपरीतमेव कुटिला उत्त-
सुवृत्ता अपि । सुक्ता निःपतिता भवन्ति तरलास्तौ च
चेलतुः सीदन्ति श्रुतिपारगाः सुमनसः कान्ता उ कान्त-
॥ १९ ॥ निःशेषं व्यपनीय नीविवसनं मञ्जुकष्यान्ध-
कीडान्दोलनखिन्नमध्यलतिकं किञ्चित्कम्पस्तनम् । उप-
१ धाराभिः.

विपरीतरतक्रिया, सुरतनिवृत्तिः

३२१

लताण्डवं च रुचिरं विक्रम्य कान्तोपरि क्लान्ता वक्षसि
कामिनां मुकुलितप्रान्ताक्षिकं शेरते ॥ २० ॥ प्रागल्भ्यं पुरु-
षायिते मम पुरः पश्येति संनद्धया तन्व्या ताम्यदुरोजयापि
मुचिरं विक्रम्य रम्यं तथा । श्रान्ता वक्षसि मे निपत्य च
पुनः सापन्नं सखितं साकूतं च समीक्षितं मृगदृशा यत्त-
त्कथं कथ्यते ॥ २१ ॥

सुरतनिवृत्तिः

संन्यासमकृत काशी जहाँ कलत्रं दुकूलमबलायाः ।
तत्याज रागमधरो मुक्तिसुरीचकिरे चिकुराः ॥ १ ॥ सुतनु
श्रुतिसेवनतो मन्ये नयनं निरञ्जनं जातम् । सुगन्धा स्नेहा-
कबरी युक्तां मुक्तिं कथं प्राप ॥ २ ॥ खिन्नालसनयनान्तं
खिन्नालिकलमकुन्तलस्तबकम् । वदनमवलुसतिलकं मदनं
नेदयति दवयति धृतिं मे ॥ ३ ॥ पपात मेरोः सुरसिन्धु-
धारा वर्षं तारागणमन्धकारः । बभूव मृङ्गावलिरप्यकम्पा
शम शम्पालतिकाविलासः ॥ ४ ॥ पपात गङ्गा हरमौलि-
सङ्गादन्धं तमोभूतमपेतबन्धम् । तडिल्लता चञ्चलताम-
हासीदस्पन्दमासीदरविन्दयुग्मम् ॥ ५ ॥ कामसंगरविधौ
मृगीदृशः प्रौढपौरुषधरे पयोधरे । स्वेदराजिरुदियाय सर्वतः
पृष्णवृष्टिरिव पुष्पधन्वनः ॥ ६ ॥ संगतामिरुचितैश्चलितापि
प्रागमुच्यत चिरेण सखीव । भूय एव समगंस्त रतान्ते
ह्रीर्वधूमिरसहा विरहस्य ॥ ७ ॥ प्रेक्षणीयकमिव क्षणमास-
ह्वीविभङ्गुरविलोचनपाताः । संभ्रमद्रुतगृहीतदुकूलच्छाद्य-
मानवपुषः सुरतान्ताः ॥ ८ ॥ अप्रभूतमतीत्यसि तन्वी
काक्षिधास्मि पिहितैकतरोरु । क्षौममाकुलकरा विचकर्ष
कान्तपल्लवमभीष्टतमेव ॥ ९ ॥ मृष्टचन्दनविशेषकमक्तिर्भ्रष्ट-
भूषणकदर्थितमाल्यः । सापराध इव मण्डनमासीदात्मनैव
सुदृशासुपभोगः ॥ १० ॥ योषितः पतितकाञ्चनकाक्षौ मोह-
नातिरमसेन नितम्बे । मेखलेव परितः स विचित्रा राजते
नवनखक्षतलक्ष्मीः ॥ ११ ॥ भातु नाम सुदृशां दशनाङ्कः
पाटलो घवलगण्डतलेषु । दन्तवाससि समानगुणश्रीः संमुखो-
ऽपि परभागमवाप ॥ १२ ॥ सुभ्रुवामधिपयोधरपीठं
पीठनैलुटितवत्यपि पत्युः । मुक्तमैत्रिकलधुरगुणशेषा हार-
याधिरभवदुरेव ॥ १३ ॥ विश्रमार्थमुपगूढमजलं यत्त्रियैः
प्रथमरत्यवसाने । योषितामुदितमन्मथमादौ तद्वितीयसुरतस्य
बभूव ॥ १४ ॥ आस्तृतेऽभिनवपल्लवपुष्परप्यनारतरताभि-
ताम्यः । दीयते स शयितुं शयनीये न क्षणः क्षणद-
यापि वधूम्यः ॥ १५ ॥ उपबर्हमम्बुजदृशो निजं भुजं
निरचप्य वक्रमपि गण्डमण्डले । निजसविथ सविथिनि
निषाय सादरं स्वपिति स्तनार्पितकराम्बुजो युवा ॥ १६ ॥
२१ सु. र. मां.

करकिसलयं धृत्वा धृत्वा विमार्गति वाससी क्षिपति सुमनो-
मालाशेषं प्रदीपशिखां प्रति । स्थगयति सुदुः पत्युनेत्रे
विहस्य समाकुला सुरतविरतौ रम्या तन्वी सुदुर्बुद्धीक्षते
॥ १७ ॥ सुरतविरतकीडावेशश्रमश्रुतहस्तया रहसि गलितं
तन्व्या प्रागुं न पारितमंशुकम् । रतिरसजडैरङ्गैरङ्गे पिघातु-
मशक्तया प्रियतमतनौ सर्वाङ्गीणं प्रविष्टमधृष्टया ॥ १८ ॥
प्रियकृतपटस्तेयव्रीडाविलम्बनविह्वलां किमपि कृपणालापां
बालां विलोक्य ससंभ्रमः । अपि विचलिते स्कन्धावारे गते
सुरताहवे त्रिभुवनमहाधन्वी स्थाने न्यवर्तत मन्मथः
॥ १९ ॥ शयानसोत्तानं हृदि निहितवक्षोरुहभरा तिरश्चीने
वक्त्रे निविडंकलितात्मीयवदना । समाक्रम्योरुम्यामति-
दढतरं सविथयुगलं स्वपित्यम्भोजाक्षी शिथिलभुजबन्धेय-
मधुना ॥ २० ॥ मुखं जृम्भारम्भ प्रसरति मदामोदलहरी
दृशोस्तन्द्रामारः स्फुरति विगलत्यङ्गलतिका । त्वमेतादृक्कान्तिः
कमलमुखि धन्यैव नितरामसौ धन्यो यस्ते सकलरजनीं
जागरयिता ॥ २१ ॥ प्रियायाः प्रत्युषे गलितकबरीबन्धन-
विधाबुदब्धदोर्वल्लीदरदलितचेलाञ्चलसुरः । घनाकूते पश्य-
त्यथ मयि सनन्दाक्षिवलितं नमन्त्या यद्रूपं नहि लिखितु-
मीशो मनसिजः ॥ २२ ॥ रतान्ते प्राणेशे वसनमददाने
कथमपि स्थिताया याचन्त्या वितर मम चेलं गुणनिधे ।
सरोषं पश्यन्त्याः किमपि च हसन्त्याः परिचलन्मन्त्या-
स्तद्रूपं नहि लिखितुमीशो मनसिजः ॥ २३ ॥ शान्ते मन्मथ-
संगरे रणभृतां सत्कारमातन्वती वासोऽदाजघनस्य पीन-
कुचयोर्हारं श्रुतेः कुण्डलम् । बिम्बोष्ठस्य च वीटिकां
सुनयना पाण्यो रणलङ्कणे पश्चात्तन्निवि केशपाशनिचये
युक्तो हि बन्धक्रमः ॥ २४ ॥ नेपथ्यादपि राजते हि
नितरां व्यालुप्तभूषा तनुः संमोगश्रममीलितं विजयते चक्षुः
कटाक्षादपि । गाढालिङ्गनकौतुकादपि नवं दोर्वलिखितं सनं
प्रीत्यालापरसादपि प्रियतमं मौनं कुरङ्गीदृशः ॥ २५ ॥
निवृत्ते सुरतोत्सवे बहुविधे जातेऽधिकेऽङ्गुलमे तल्पे स्वेद-
जलार्द्रचन्दनमये किंचिद्गृहीतेऽम्बरे । सान्द्रस्नेहवशाद्विशेष-
विषयव्यासङ्गजिह्वात्मनोर्दपत्योः स्वरघसरातुरतया भूयोऽपि
जाता स्पृहा ॥ २६ ॥ मुक्ताभूषणमिन्दुबिम्बमजनि व्याकीर्ण-
तारं नमः सारं चापमपेतचापलमभूदिन्दीवरे सुद्रिते ।
व्यालीनं कलकण्ठकण्ठनिन्दैर्मन्दानिलैर्मन्दितं निष्कम्प-
स्तवकापि चम्पकलता सामूत्र जानेऽथ किम् ॥ २७ ॥
नीव्यां संयमनं कचे नियमनं श्रोणीतले चासनं निःश्वासा-
भ्यसनं मुखे समभवत्पलाहतिभूषणे । ध्यानं प्रेमणि धारणा
स्तनतटे तन्व्याः समाधिः प्रिये निर्वेदादिव किं रतान्तसुलमा-
सर्वाङ्गयोगोत्सवः ॥ २८ ॥ निलैर्भौ कुचकुञ्जलौ कच-

मरस्तत्याज बन्धं ययौ काष्ठी निर्गुणतां निरञ्जनदशा
दृग्भ्यां समासादिता । नीरागोऽधरपल्लवश्च गुरुणा केनापि
गौराङ्गि ते शङ्के शम्बरशासनोपनिषदां तत्त्वावबोधः कृतः
॥ २९ ॥ तन्म्रातुन्दिलोणलोचनयुगं दत्ताङ्कदन्तच्छदं
पर्यस्तालकवल्लि धर्मपटलप्रोद्भिन्नपत्रावलि । जृम्भोज्जृम्भित-
सीधुसौरममिलद्रुङ्गीमिरङ्गीकृतस्तोत्रं शंसति वृत्तमेव रजनी-
वृत्तान्तमेणीदृशः ॥ ३० ॥ स्वामिन्मङ्गुरालकं सतिलकं
मालं विलासिन्कुरु प्राणेश त्रुटितं पयोधरतटे हारं पुन-
र्योजय । इत्युक्त्वा सुरतावसानसमये संपूर्णचन्द्रानना
स्पृष्टा तेन तथैव जातपुलका प्राप्ता पुनर्मोहनम् ॥ ३१ ॥
व्यालोलः केशपाशस्तरलितमलकैः खेदलोलैः कपोलैः क्लिष्टा
विम्बाधरश्रीः कुचकलशरुचा हारिता हारयष्टिः । काष्ठी
कांचिद्रताशां स्तनजघनपदं पाणिना छादयन्ती भूषाहीनापि
कांचित्प्रियहृदयमहो ग्रीणयत्येव मुग्धा ॥ ३२ ॥ सव्यासव्यो-
रुवाहुव्यतिकरमधुरं कूर्परन्यस्तशीर्षं संसत्तास्यान्जयुग्मश्वसित-
हतचलच्चारुनासाविभूषम् । भूयो निद्रातिरेकात्ममशिशिल-
मुजाश्लेषदत्तावकाशोच्छ्वासोदक्षत्कुचाप्रतिहतहृदयं शेरतेऽमी
रतान्ते ॥ ३३ ॥ व्यामिश्रैकैकवाहु प्रवलितपृथुलैकैकचारु-
रुकाण्डं दृष्ट्वा दृष्ट्वाघरोष्ठं दरशिथिलतनुश्लेषमालिङ्ग्य कान्ताः ।
शश्वन्निःश्वासवेगस्फुरितगुरुकुचद्वन्द्वसंघृष्टवक्षाः श्रान्तः शेते
रतान्ते सुखमिह सुकृती लीलया कामिलोकः ॥ ३४ ॥

चन्द्रास्तसमयवर्णनम्

कलङ्कदाशो गगनाम्युराशौ प्रसार्य चन्द्रातपतन्तुजालम् ।
लभोद्धमीनांलघु संजिघृक्षुश्चन्द्रप्लवस्थश्चरमाग्विमेति ॥ १ ॥
असौ हि दत्त्वा तिमिरावकाशमस्तं व्रजत्युन्नतकोटिरिन्दुः ।
जलावगाढस्य वनद्विपस्य तीक्ष्णं विषाणाग्रमिवावशिष्टम्
॥ २ ॥ वृन्देन तारावलितण्डुलानामङ्केन च श्रीफलपल्लवेन ।
अभ्यर्च्य जागेश्वरमिन्दुविम्बं विसर्जयत्येष नमोमुनीन्द्रः
॥ ३ ॥ मेन्दमभिर्मैधुरैर्यमोपला दर्शितेश्वयु चामवत्तमः ।
दृष्टयस्तिमिरजं सिषेविरे दोषमोषधिपतेरसंनिधौ ॥ ४ ॥
अरुणकिरणजालैरन्तरिक्षे गतक्षे चलति शिशिरवाते मन्द-
मन्दं प्रभाते । युवतिजनकदम्बे नाथमुत्तौष्ठविम्बे चरम-
गिरिनितम्बे चन्द्रविम्बं ललम्बे ॥ ५ ॥ जरठ इव मरीलो
जर्जरप्रैर्मयूखैः स्खलति शिशिरमात्रुः पश्चिमान्मोधिपारे ।
रुथगरुत इवाभूतत्र तत्रान्तरिक्षे विरलविरलभासः किं च
तारा लुठन्ति ॥ ६ ॥ चरमगिरिकुरङ्गीशङ्ककण्डूयनेन

१ शिवम्; २ मन्दीभूतमग्निम्; पक्षे, -रोगविशेषः; ३ धृतवन्तः;
४ सूर्यकान्ताः; ५ पुष्टत्वम्; पक्षे, -रोगविशेषः; ६ आन्ध्यम्; पक्षे, -
रोगविशेषः; ७ चन्द्रस्य; पक्षे, -वैद्यस्य; ८ हंसः.

स्वपिति सुखमिदानीमन्तरिन्दोः कुरङ्गः । परिणतपरिवर्ध-
व्याकुला पौरुहूती दिगपि घनकपोतीहुंकृतैः कुप्यतीव
॥ ७ ॥ उदयमुदितदीप्तिर्याति यः संगतौ मे पतति न व-
मिन्दुः सोऽपरामेषं गत्वा । क्षितरुचिरिव सद्यः साम्प्रत्यं
प्रमेति स्फुरति विशदमेघा पूर्वकाष्ठाङ्गनायाः ॥ ८ ॥ नव-
कुमुदवनश्रीहासकेलिप्रसङ्गादभिकरुचिरशेषामप्युषां जाग-
रित्वा । अयमपरदिशोऽङ्के मुञ्चति सस्तहस्तः शिशयिषुरिव
पाण्डुम्लानवमात्मानमिन्दुः ॥ ९ ॥ सपदि कुमुदिनीभि-
र्मीलितं हा क्षपापि क्षयमगमदपेतास्तारकास्ताः समस्ताः ।
इति दयितकलत्रश्रित्यन्नङ्गमिन्दुर्वहति कुशमशेषं अष्टशेषं
शुचेव ॥ १० ॥ प्रकटमलिनलक्ष्मा मृष्टपत्रावलीकैरधिगतं-
रतिशोभैः प्रत्युषःप्रोषितश्रीः । उपहसित इवासौ चन्द्रमाः
कामिनीनां परिणतशरकाण्डापाण्डुभिर्गण्डभागैः ॥ ११ ॥
विकसितमुखीं रागासङ्गाद्गलत्तिमिरावृतिं दिनैकरकरस्पृश-
मैन्द्रीं निरीक्ष्य दिशं पुरः । जरठलवलीपाण्डुच्छायो यशं
कलुषान्तरः श्रयति हरितं हन्त प्राचेत्स्यीं तुहिनवृत्तिः
॥ १२ ॥ नक्षत्रक्षितिनायकोऽयमधुना रुद्धः प्रमातागमे
ससाश्वेन बलीयसातिमहसा रोषारुणज्योतिषा । अश्रयद्वान्त-
शिरोरुहां प्रविगलत्तारालिहारावलीमादाय क्षणदां प्रियां
क्षितिधरं पाश्चात्यमारोहति ॥ १३ ॥ संश्लिष्टा सानुरागं
स्वरपरिचयप्राप्तभूरिप्रसादा या पूर्वा मुक्तपूर्वा रविक-
कलितां तासुदीक्ष्योमृतांशुः । निस्तेजाः पश्चिमान्मो
प्रविशति हि सतां दुःसहो मानभङ्गः किं वक्तव्यं सितशो-
स तु सैकलसतां मण्डलस्यापि नेता ॥ १४ ॥

मध्यरात्रक्रीडावर्णनम्

शमितनिखिलदीपे सुप्तनिद्रालुलोके रतपरवशचिचा
मध्यरात्रे विबुद्धाः । प्रथमसुरतखिन्नां मुग्धिकां बोधयन्तो
बहुदृढपरिरम्भैः कामुकाः खेदयन्ति ॥ १ ॥ अनुनयम-
गृहीत्वा व्याजमुसा परौची रुतमथ कुकवाकोस्तारमार्कम्
कैल्ये । कथमपि परिवृत्ता निद्रयान्धा किल स्त्री मुकुलित-
नयनैवाश्लिष्यति प्राणनाथम् ॥ २ ॥ चिररतिपरिखेदप्राप्त-
निद्रासुखानां चरममपि शयित्वा पूर्वमेव प्रबुद्धाः । अपरि-
चलितगात्राः कुर्वते न प्रियाणामशिथिलमुजचक्राश्लेषवेदं
तरुण्यः ॥ ३ ॥ वदनशशिनः स्पर्शे शीतादिवागतवेपथु-
स्तनयुगलके आन्त्वा तुङ्गे निविष्ट इव अमात् । ज्वलित-
मदनाङ्गारे तन्व्यास्ततो जघनस्थले सपुलकजलः पश्य-
पाणिर्विलीन इवामवत् ॥ ४ ॥ रतिकृति गते मायावित्रां

१ सूर्यहस्तलक्ष्यम्; २ चन्द्रः; ३ नक्षत्राणाम्; पक्षे, -विज्ञानम्;
४ नायकः; ५ तिथेस्सुखी; ६ प्रभाते.

वर्तितचुम्बना पुलकपयसा तत्त्वं मत्वा सुखादहृतानना ।
कृतकशयनो नित्राद्योऽसीत्युदीर्य कलं वधूर्वर्णितमधरं कृत्वा
नृत्तैरपूरयत स्पृहाम् ॥ ५ ॥

प्रभातवर्णनम्

ततोऽरुणपरिस्पन्दमन्दीकृतवपुः शशी । दध्रे कामपरि-
क्षामकामिनीगण्डपाण्डुताम् ॥ १ ॥ कुक्कुटे कुर्वति क्राण-
मानं क्षिप्रयोस्तयोः । दिवाकरकराक्रान्तं शशिकान्तमिवा-
रमौ ॥ २ ॥ विकसितसंकुचितपुनर्विकस्वरेष्वम्बुजेपु
कुक्ष्याः । कलिकाः कथयति नूतनविकासिनीर्मधुलिहामर्धः
॥ ३ ॥ प्रियवसतेरपयान्त्यो मिथः करम्बितकरम्बुजन्मानः ।
सवपदवर्णविरलस्तनपुलकममूः किमपि विवदन्ते ॥ ४ ॥
अरुणशेषा रतिरङ्गनानामामोदशेषा कुचकुङ्कुमश्रीः । तूणीर-
क्षे कुसुमायुधोऽपि प्रभातशेषा रजनी बभूव ॥ ५ ॥
रत्नं नक्तमसौ विगाह्य नक्षत्रसेनासहितः शशाङ्कः ।
अधमलान्कतिचित्प्रहृत्य पान्थान्प्रभाते प्रपलायतेऽब ॥ ६ ॥
स्रक्तान्तगलदम्बुनाधुना हा चकोरनयने समाश्रिते ।
क्षेपलोकहृदयानलः पुनः सूर्यकान्तमणिमाश्रयत्यहो ॥ ७ ॥
अरुणश्चिकुरं तमोमयं यामिनी तदनु केलिविच्युतम् ।
प्रीती श्रवसि चन्द्रमण्डलं कुण्डलं गगनकेलिसुज्जति
॥ ८ ॥ तरुणां दिवाकरमयूखमञ्जरीमरुणाभशोकशिखरा-
स्त्रिनीम् । कमनीयपुष्पमनसा समाश्रितां मधुपो विड-
म्बति मञ्जुभाषिणीम् ॥ ९ ॥ प्राची दिगम्बरमणौ दयिते
प्राते प्राप्तेऽम्बरं स्पृशति वासकसज्जिकेयम् । धीरा
रणाद रमणस्य न भूषणानि रोषारुणा त्यजति तारक-
रुणानि ॥ १० ॥ यात्येकतोऽस्तशिखरं पतिरोषधीनामावि-
श्वारुणपुरःसर एकतोऽर्कः । तेजोद्वयस्य युगपद्यसनो-
त्थानां लोको नियम्यत इवैष दशान्तेषु ॥ ११ ॥
रुणहिते शशिनि सैव कुमुद्वतीयं दृष्टिं न नन्दयति संस्मर-
णीयतामा । इष्टप्रवासजनितान्यबलाजनेन दुःखानि नून-
न्तेयवदुर्द्वहानि ॥ १२ ॥ प्रालेयमिश्रमकरन्दकरालकोशैः
पुनैः समं निपतिता रजनी प्रबुद्धैः । अर्कोऽभिमन्मकुलोदर-
वाजम्बसंस्चितानि कमलान्यलयः पतन्ति ॥ १३ ॥
दिगण्डलीसुकुटमण्डनपद्मरागरत्नाङ्कुरे किरणमालिनि गर्भि-
नेऽपि । सौख्यप्रसुप्तिकमधुव्रतचक्रवालाचालपङ्कजवनी-
यताः सरसः ॥ १४ ॥ पीत्वा भृशं कमलकुब्जलशक्ति-
शेषा दोषातनीं तिमिरवृष्टिमथ स्फुटन्तः । निर्यन्मधुव्रत-
व्रजमिषाद्वमन्ति विभ्रन्ति कारणगुणानिव मौक्तिकानि
॥ १५ ॥ आपाटलैः प्रथममङ्कुरितैर्मयूखैरह्वापतिः प्रथम-
वैभवहारिणीनाम् । सोऽयं करोति सुरपुङ्गवसुन्दरीणां

कर्णेषु कल्पतरुपल्लवभङ्गलक्ष्मीम् ॥ १६ ॥ अन्यत्र यापित-
निशं परिलोहिताङ्गमन्याङ्गनागतमिवागतमुष्णरश्मिम् ।
प्रातर्निरिक्ष्य कुपितेव हि पद्मिनीयमुत्फुल्लहलकमुलोहित-
लोचनाभूत् ॥ १७ ॥ का कावला निधुवनश्रमपीडिताङ्गी
निद्रां गता दयितबाहुलतानुबद्धा । सा सा तु यातु भवनं
मिहिरोद्गमोऽयं संकेतवाक्यमिति काकचया वदन्ति ॥ १८ ॥
दिशि दिशि मृगयन्ते वल्लुना घासमेते सुहुरपगतनिद्राः
संसयो हेषितेन । अयमपि च सरोपैः कामिभिः श्रूयमाणा
नैदति मधुरतारं तौत्रचूडो विहंगः ॥ १९ ॥ अविरतमवि-
रामा रागिणां सर्वरात्रं नवनिधुवनलीलाः कौतुकेनाभिविक्ष्य ।
इदमुदवसितानामस्फुटालोकसंपन्नयनमिव सनिद्रं घूर्णते
दैपमर्चिः ॥ २० ॥ रतिरभसविलासाम्यासतान्तं न याव-
न्नयनयुगममीलत्तावदेवाहृतोऽसौ । रजनिविरतिशंसी कामि-
नीनां भविष्यद्विरहविहितनिद्रामङ्गसुचैर्मृदङ्गः ॥ २१ ॥
प्रहरकमपनीय स्वं निदिद्रासतोच्चैः प्रतिपदमुपहृतः केन-
चिज्जागृहीति । सुहुरविशदवर्णा निद्रया शून्यशून्यां दददपि
गिरमन्तर्बुध्यते नो मनुष्यः ॥ २२ ॥ विपुलतरनितम्बा-
भोगरुद्धे रमण्याः शयितुमनधिगच्छन्नीवितेशोऽवकाशम् ।
रतिपरिचयनश्यन्नैद्रतन्द्रः कथंचिद्वमयति शयनीये शर्वरीं
किं करोतु ॥ २३ ॥ द्रुततरकरदक्षाः क्षिप्तवैशाखशैले
दधति दधनि धीरामारवान्धारिणीव । शशिनमिव सुरौषाः
सारमुद्धर्तुमेते कलशिसुदधिगुर्वी बल्लवां लोडयन्ति ॥ २४ ॥
परिशिथिलितकर्णग्रीवमामीलिताक्षः क्षणमयमनुभूय स्वप्न-
मूर्ध्वञ्जरेव । रिरसयिषति भूयः शष्पमग्रे विकीर्णं पटुतरचप-
लौष्ठः प्रस्फुरत्योथमश्वः ॥ २५ ॥ कृतधवलमभेदैः कुङ्कु-
मेनेव किंचिन्मलयरुहरजोभिर्भूषयन्पश्चिमाशाम् । हिम-
रुचिररुणिन्ना राजते रज्यमानैर्जरठकमलकन्दच्छेदगौरैर्मयूखैः
॥ २६ ॥ शिशिरकिरणकाशं वासरान्तेऽभिसार्य श्वसनसुरभि-
गन्धिः सांप्रतं सत्तरेव । व्रजति रजनिरेषा तन्मयूखाङ्ग-
रागैः परिमिलितमनिन्धैरम्बरान्तं वहन्ती ॥ २७ ॥ व्रजति
विषयमक्ष्णामंशुमाली न यावत्तिमिरमखिलमस्तं तावदेवा-
रुणेन । परपरिमवि तेजस्तन्वतामाशु कर्तुं प्रभवति हि
विपक्षोच्छेदमग्रेसरोऽपि ॥ २८ ॥ विगततिमिरपङ्कं पश्यति
व्योम यात्रदुवति विरहखिन्नः पक्षती यावदेव । रथचरण-
समाहस्तावदीत्सुक्यनुन्ना सरिदपरतटान्नादागता चक्र-
वाकी ॥ २९ ॥ अरुणजलदराजीमुग्धस्ताप्रपादा बहुल-
मधुपमालाकजलेन्द्रीवराक्षी । अनुपतति विरागैः पद्मिणां
व्याहरन्ती रजनिमचिरजाता पूर्वसंध्या सुतेव ॥ ३० ॥
अयमुदयमहीभृन्मूर्ध्नि पाणिं गृहीत्वा दिवसपतिरह्वाषी-

१ अम्बाः २ शब्दं करोति ३ कुक्कुटः ४ ऊर्ध्वजातुः

दिन्दुपादान्द्वीवि । अरुणकिरणवह्नौ कन्यका पौरुहती
हरिदपि किमकार्षीत्तारकालाजहोमम् ॥ ३१ ॥ कुमुद-
वनमपि श्रीमदम्भोजखण्डं त्यजति मुदमुल्लसः प्रीतिमा-
श्रक्तवाकः । उदयमहिमरश्मिर्याति शीताशुरस्तं हतविधि-
लसितानां ही विचित्रो विपाकः ॥ ३२ ॥ ललितनयनताराः
क्षामवक्त्रेन्दुविम्बा रजनय इव निद्राह्वान्तनीलोत्पलाक्ष्यः ।
तिमिरमिव दधानाः संसिनः केशपाशान्वनपतिगृहेभ्यो
यान्त्यमूर्वारैवध्वः ॥ ३३ ॥ शिथिलयति सरागो यावदको
नलिन्याः कमलमुकुलनीवीग्रन्थिमुद्रां करेण । प्रविकसदलि-
माला गुञ्जितैर्मञ्जुशब्दा जनयति मुदमुच्चैः कामिनां कामि-
नीव ॥ ३४ ॥ नमसि विरलतारा मौक्तिकानीव भान्ति
स्फुटतरमयमस्तक्ष्माधरं चुम्बतीन्दुः । रविरुदयधरित्रीधारि-
मूर्धानमेतुं हृदयमनु नितान्तोच्छासमङ्गीकरोति ॥ ३५ ॥
अभूत्याची पिङ्गा रसपतिरिव प्राश्य कनकं गतच्छाय-
श्चन्द्रो बुधजन इव ग्राम्यसदसि । क्षणाक्षीणास्तारा
वृत्तय इवालुद्यमपरा न दीपा राजन्ते द्रविणरहितानामिव
गुणाः ॥ ३६ ॥ इतः शुक्ला चन्द्रद्युतिभिरिह रक्तारुण-
कैस्तमिषैरप्यन्तःस्खलितगतिमिर्मचकरुचिः । प्रमातश्रीरेषा
विलसति पुरस्था मुकृतिनां मिमङ्गुणां जह्नुद्युमणिविधिजा-
संगम इव ॥ ३७ ॥ तमोभिः पीयन्ते गतवयसि पीयूषवपुषि
ज्वलिष्यन्मार्तण्डोपलपटलधूमैरिव दिशः । सरोजानां कर्ष-
त्रलिमयमयस्कान्तमणिवत्क्षणादन्तःशल्यं तपति पतिरद्यापि
न रुचाम् ॥ ३८ ॥ इतः पौरस्त्यायां ककुभि विवृणोति
क्रमदलत्तमिहामर्माणं किरणकलिकामम्बरमणिः । इतो
निष्कामन्ती नवरतिगुरोः प्रोञ्छति वधूः स्वकस्तूरीपत्राङ्कुर-
मकरिकामुद्रितमुरः ॥ ३९ ॥ दुमाः पाण्डुप्राया धृत-
निविडगर्भाः स्त्रिय इव प्रफुल्लासते कन्दा वृत्तितकृतमाना
इव जनाः । पिको मन्दं मन्दं हृदि मदननामानि जपति
प्रभोरग्रे पूर्वापरिचितसमाकः कविरिव ॥ ४० ॥ विरल-
विरलीभूतास्ताराः कलो मुजना इव व्यपसरति च ध्वान्तं
चित्तात्सतामिव दुर्जनः । मन इव मुनेः सर्वत्रापि प्रसन्नमभू-
न्नमो विगलति निशा क्षिप्रं लक्ष्मीरनुद्यमिनामिव ॥ ४१ ॥
ब्रजत्यपरवारिधिं रजतपिण्डपाण्डुः शशी न भान्ति जल-
बुद्बुदद्युतिसपत्निकास्तारकाः । कुरण्टकविपाण्डुरं दधति घाम
दीपाङ्कुराश्चकोरनयनारुणा भवति दिक्च सौत्रिमणी ॥ ४२ ॥
अयं मृदुमृणालिनीवनविलासवैहासिकस्त्वेषां वितपते पतिः
सपदि दृश्यमानां निजाः । स्तनौ पुलकयन्ति चोत्पलदशां

१ गतशोभम्. २ धूतः ३ चञ्चलनयनकनीनिकाः. ४ क्षामं कुशं
वक्त्रेन्दुमण्डलं यासां ताः. ५ शिथिलान्. ६ राजगृहेभ्यः. ७ वाराङ्गनाः.
८ पारदः. ९ उद्योगरहिताः. १० रौप्यगोळकवत्पाण्डुरः. ११ पेन्दी.
प्राचील्लभः.

प्रियोरःस्थले विपर्ययितवृत्तयो घुसृणपङ्कपत्राङ्कुराः ॥ ४३ ॥
जृम्भारम्भप्रविततदलोपान्तजालप्रविष्टैर्हस्तैर्मनोरुपतय
स्पृश्यमाना विबुद्धाः । स्त्रीभिः सार्धं घनपरिमलको-
लक्ष्याङ्गरागा मुञ्चन्त्येते विकचनलिनीगर्भशय्यां हिरण्य-
॥ ४४ ॥ यः सैन्ये स्मरपार्थिवस्य विरहिर्प्रत्यर्थिनामप्येष-
ज्योत्स्नानिर्झरमुज्जति स जगतां यस्तापनिर्वारणम् । लोच-
तारकनायकः किमपरं शृङ्गारसंजीवनं जातः पृष्ठपाप-
पाण्डुरर्जरत्नकूष्माण्डपिण्डाकृतिः ॥ ४५ ॥ ये कुण्ठीकृतमभ-
प्रणतयः शस्त्रैरनङ्गस्य ये न प्रासाश्च निशीथिनीपतिको-
शैथिल्यवीथीमपि । ते निःशङ्कविटङ्कतालुतुमुल्लोतमु-
ल्लावितैरिच्छिन्नाः कुक्कुटकूजितैर्धृगदशां मानग्रहग्रन्थयः ॥ ४६ ॥
कान्ते जग्मुषि ताम्रचूडरटितं श्रुत्वा प्रबुद्धा जैवाल्लिप्ति-
र्द्वासवविद्युत्प्रविकसदृष्ट्वा गवाक्षाध्वनां । संशयेन समी-
रिता प्रियतमप्रेम्णावरुद्धा शनैरुस्थानोपनिवेशनानि कुर्वन्ते
तल्पे मुहुः पांसुला ॥ ४७ ॥ निर्यान्त्या रतिविरुद्ध-
परिणतप्रायां विलोक्य क्षपां गाढालिङ्गनचुम्बनानि वदन्ति
कृत्वाप्यसंतुष्टया । एकं भूमितले निधाय चरणं तले
प्रकैलप्यापरं तन्वज्ज्या परिवर्तिताङ्गलतया ॥ ४८ ॥
चुम्बितः ॥ ४८ ॥ पद्मिन्याः सकलां विधाय विद्वत्
ताराधिपः ॥ ४९ ॥ संपदं तत्प्रेयस्यदयोन्मुखे सति रत्नार्चुद्विप्रताम-
श्रितः । ताराः स्वस्य कैरैर्विकृष्य सहसा गच्छन्ति तेषां
॥ ४९ ॥ एते केतकधूलिधूसररुचः शीतद्युतेरंशवः प्रा-
संप्रति पश्चिमस्य जलधेस्तीरं जराजर्जराः । अयेते विस्म-
त्सरोरुहवनीदृक्पातसंभाविताः प्राचीरागमुदीरयन्ति तले
स्तारुण्यभाजः कराः ॥ ५० ॥ सद्यः संघटमानकोकमिव
व्याजेन पीनस्तनद्वन्द्वव्यञ्जितयौवनोज्ज्वलरुचो निर्ध-
दिक्कन्यकाः । दुर्दैवाक्षरमालिकामिव झटित्याकृष्य शृङ्गा-
वलीं लक्ष्मीमम्बुजिनीजनस्य तनुते देवस्तिवामीव
॥ ५१ ॥ उन्मीलन्ति निशानिशाचरवधूलोच्चानामाक्षि-
सायं सालसमुत्पङ्कजवनप्रोद्धोधवैतालिकाः । फुल्लसङ्क-
कोशगर्भकुहरप्रोद्धतशृङ्गावलीझङ्कारप्रणवोपदेशगुरवस्तीमनु-
रंशवः ॥ ५२ ॥ एतत्तर्क्य चक्रवाकमुदृशामाश्वासनादापि
प्रौढध्वान्तपयोधिमग्नजगतीदत्तावलम्बोत्सवाः । दीप्तो-
र्विकसन्ति दिङ्मृगदशां काश्मीरपङ्कोदकव्यासुधीनसुख

१ शङ्खनाम्. २ श्रेष्ठः. अग्रेसर इत्यर्थः. ३ ज्योत्स्नाप्रकार-
४ शृङ्गारस्य जीवनौपमम्. ५ जीर्णः. ६ कुक्कुटारावम्. ७ संज्ञक-
८ प्राचीमुखम्. ९ सैरिणी. १० निर्गच्छन्त्या. ११ केलिप्रदिव-
१२ प्रमातप्रायाः. १३ रात्रिः. १४ निधाय. १५ वलिवाङ्मनो-
सा. १६ प्रियतमः. १७ हीनाम्. १८ शोभायः. १९ किञ्चन-
२० किरणैः. २१ जलेन परस्पराभ्युक्षणरूपा क्रीडा.

प्रभातवर्णनम्, प्रभातवायुवर्णनम्

३२५

सरोरुहवनश्रीकेलिकाराः कराः ॥ ५३ ॥ द्वित्रैर्व्योम्नि
पुण्यमौक्तिकमणिच्छायैः स्थितं तारकज्योत्स्नापानमरालसेन
मुषा मत्ताश्चकोराङ्गनाः । यान्तोऽस्ताचलचूलसुद्वसमधुच्छत्र-
च्छविश्चन्द्रमाः प्राची बालविडाललोचनरुचां जाता च
गजं ककुप् ॥ ५४ ॥ जाताः पक्षपलण्डुपाण्डुमधुरच्छाया-
किरस्तारकाः प्राचीमङ्कुरयन्ति किंचन रुचो राजीवजीवा-
वः । लतातन्तुवितानवर्तुलमितो विम्बं दधन्मुच्यते प्रातः
मेवितरोचिरम्बरतलादस्ताचलं चन्द्रमाः ॥ ५५ ॥ प्राची-
विभ्रमकर्णिकाकमलमिनीसंवर्तिकाः संप्रति द्वे तिस्रो रमणीय-
म्बरमणेर्यामुच्चरन्ते रुचः । सूक्ष्मोच्छ्वासमपीदुसुसुकतया
मूष्य कोषाद्वहिर्निष्कामद्रमरौघसंभ्रमभरादम्भोजमुज्ज्वलते
॥ ५६ ॥ एकद्विप्रभृतिक्रमेण गणनामेषामिवास्तं यतां कुर्वाणा
मन्त्रेण दशशतान्यम्भोजसंवर्तिकाः । भूयोऽपि क्रमशः
स्वारयति ताः संप्रत्यमून्यता संख्यातुं सकुतहृलेव नलिनी
ज्योः सहस्रं करान् ॥ ५७ ॥ प्रत्यासन्नसुरेन्द्रसिन्धुरशिरः-
केन्द्रसान्द्रारुणा यत्तेजस्वसरेणवो वियदितः प्राचीनमाचि-
क्षते । शङ्के संप्रति यावदभ्युदयते तत्तर्कुटङ्कोन्मृज्जारज्य-
मेवजश्छटावलयितो देवस्त्विषामीश्वरः ॥ ५८ ॥ प्रत्यग्र-
मैतैः पतङ्गमणिभिर्नीराजिता भानवः सावित्राः कुरुविन्द-
मलरुचः प्राचीमलंकुर्वते । प्रौढध्वान्तकरालितस्य वपु-
स्त्राग्रागलेन क्षणादप्रक्षालितनिर्मलं जगदहो निर्मोक-
मुपति ॥ ५९ ॥ स्तोकोन्निद्रनिदाघदीधितिमहस्तन्द्रालु-
न्नातपास्तयन्ते ककुभो रथाङ्गगृहिणीगार्हस्थ्यगर्हाभिदः ।
वपापि स्वकुलायशाखिशिरसि स्थित्वा रुवन्तो मुहुस्तृष्णां
लभिजानते बलिमुजो भीताः स्वयूष्यस्वरान् ॥ ६० ॥ प्राचीं
मलकजिकासुपगते भानौ दिशां वल्लभे पश्येता रुचयः
तत्तदपदामाग्रेयनाडिंघमाः । लोकस्य क्षणदानिरङ्गुशरसौ
योगनिद्रागमौ कोकद्वन्द्वकुसुद्वतीविपिनयोर्निक्षेपमातन्वते
॥ ६१ ॥ मालिन्यं परिदृश्यते हिमरुचौ मन्दश्रियस्तारकाः
प्रेताः केचन संचरन्ति कमलामोदस्पृशो मारुताः । आसी-
न्ति च चक्रवाकमिथुनान्यन्योन्यमुत्कण्ठया पादैस्ताडित-
प्रेता मधुलिहो गच्छन्ति पद्माटवीम् ॥ ६२ ॥ किंचिद्वि-
रूपकैवल्यान्तकुसुमाः क्रीडाविलोलांशुका लुसालुसशरीरचन्द-
नपद्म लोकेकनेत्रोत्सवाः । संमोगश्रमविह्वलैरवयवैः संकेत-
शालन्तपान्निद्राशेषकषायितार्धनयना निर्यान्ति वाराङ्गनाः
॥ ६३ ॥ सौरभ्ये चलिते रसे विगलिते चासालिवर्गे गते
न्यानीव कुसुद्वतीयमधुना मूर्च्छो परामुच्छति । तामु-
द्वेष्ट तथाविधां कमलिनी जाता ग्रहासोमुखी हन्तोदीक्ष्य
मिववैरिवांतां का वा न संतुष्यति ॥ ६४ ॥ आलोकैरति-
रम्यैश्चरणां विस्तारयद्भिर्दिशं नक्षत्रद्युतिमाक्षिपद्भिरचिरादा-

शङ्ख सूर्योदयम् । पुञ्जीभूय भयादिवान्वतमसं मन्ये द्विरेफ-
च्छलन्मीलनीलसरोरुहोदरकुटीकोणान्तरे लीयते ॥ ६५ ॥
मिन्दानो मानिनीनां पतिषु रुषमयं हर्म्यपारावतेभ्यो वाचा-
लत्वं ददानः कवितृषु कविताप्रातिमं संदधानः । प्रातस्त्यस्तू-
र्यनादः स्थगयति गगनं मांसलः पांशुतल्पादस्त्व्यादुत्थितानां
नरवरकरिणां शृङ्खलासिञ्जितेन ॥ ६६ ॥ कुर्वन्नामुग्रपृष्ठो मुख-
निकटकटीस्कन्धरोमा तिरश्चीं लोलेनाहन्यमानस्तुहिनकण-
मुवा चञ्चता केशरेण । निद्राकण्डूकषायं कषति निविडित-
श्रोत्रशुक्तिस्तुरङ्गस्वङ्गत्यक्ष्माग्रलभ्रप्रतनुबुसकणं कोणमक्षः
सुरेण ॥ ६७ ॥ कोकानुद्वीवयन्तः पथि पथि कुलटामानसं
कम्पयन्तः प्रस्थातारं प्रभाते प्रियतममबला गाढमालिङ्ग-
यन्तः । उत्थातुं चाङ्गमङ्गीः कुलकमलदृशां कारयन्तो निशान्ते
कूकाराः कुक्कुटानां मधुमधुरसमारम्भगम्भीरधीराः ॥ ६८ ॥

प्रभातवायुवर्णनम्

लतां पुष्पवतीं स्पृष्ट्वा ज्ञातो विमलवारिणा । पुनः संपर्कः
शङ्कीवं मन्दं चरति मारुतः ॥ १ ॥ लवङ्गलतिकामङ्ग-
दयालुर्दक्षिणानिलः । कथमुन्मूलयत्येष मानिनीमानपर्व-
तान् ॥ २ ॥ सुरतभरखिन्नपन्नगविलासिनीपानकेलिज-
रितः । पुनरपि विरहश्चासैर्मलयमरुन्मांसलीक्रियते ॥ ३ ॥
दरफुल्लकमलकाननसौरभसंभारमन्थरः पवनः । दयितोरसि
शयितामपि दयितां संतापयांचक्रे ॥ ४ ॥ भिक्षितकमल-
कुटुम्बाः शिक्षितगजगामिनीगतयः । लक्षितहिमगिरिपादाः
प्रातरमी मातरिश्वानः ॥ ५ ॥ आदाय बकुलगन्धानन्धी-
कुर्वन्पदे पदे भ्रमरान् । अयमेति मन्दमन्दं कावेरीवारि-
पावनः पवनः ॥ ६ ॥ अपहाय शनैः पटीरवाटीरिह लाटी-
जनमानलुण्ठनाय । समुदेति मनोजराजधाटीपरिपाटीपटुरेष
गन्धवाहः ॥ ७ ॥ वासो विधूय स्तनयोरमुष्याः क्रमोल-
कीर्णो कबरीसुदस्य । अवारितः प्रोच्छति वारिचारां मुखे
मृगाक्ष्याः सुकृती समीरः ॥ ८ ॥ अरविन्दशुन्दमकरन्द-
तुन्दिलो मरुदेति मन्दमिह मन्दराचलात् । सुरतान्ततान्त-
सुदतीमतल्लिकाकबरीपरीमल्लरीपरीवृतः ॥ ९ ॥ उत्सार्य
कुन्तलमपास्य दुकूलकूलमुन्नाम्य बाहुलतिकामलसास्तरुण्यः ।
स्वेदाम्बुसिक्ततनवः स्पृहयन्ति यस्य तस्यै नमः सुकृतिने
मलयानिलाय ॥ १० ॥ चोलाङ्गनाकुचनिचोलतलाडुलीनो
द्राक्नेरलीविरलकुन्तलकम्पलोलः । लाटीललाटतटशोषणमान-
सोऽयं फुल्लारविन्दधनवन्धुरपैति वायुः ॥ ११ ॥ वैमातिको मरु-
दनुक्रमवर्धमानपद्माटवीपरिमलप्रसारानुमेयः । आयाति सोऽय-
मलसोत्थितसाराक्षीपुंभावचल्यपुनरुषमसूत्रधारः ॥ १२ ॥
झञ्झानिलोऽपि सुरतान्तनितान्ततान्तकान्ताकुचान्तधनधर्म-

मपाकरोति । भूयोऽमिलाषजननी पुनरन्यथैव खेदा-
पनोदनकला मलयानिलस्य ॥ १३ ॥ विकचकमलगन्धै-
रन्धयन्मृङ्गमालाः सुरभितमकरन्दं मन्दमावाति वातः ।
प्रमदमदनमाद्यधौवनोद्दामरामारमणरमसखेदखेदविच्छेददक्षः
॥ १४ ॥ स्तनपरिसरभागो दूरमावर्तमानाः स्फुटतनिमनि-
मध्ये किंचिदेव स्थलन्तः । ववुरलघुनितम्बाभोगरुद्धा
वधूनां निधुवनरसखेदच्छेदिनः प्राह्ववाताः ॥ १५ ॥ दर-
विगलितमल्लीवलिचञ्चलरागप्रकटितपटवासैर्वासयन्काननानि ।
इह हि दहति चेतः केतकीगन्धवन्धुः प्रसरदसम-
बाणप्राणवद्वन्धवाहः ॥ १६ ॥ सललितमलकानां बल्ली-
नर्तयन्तो मधुसुरभिमुखान्जोच्छ्वासगन्धानुबन्धाः । नवतर-
रतमाजां योषितां खेदविन्दुसन्तृष इव पिबन्तो व्रान्ति
मन्दं समीराः ॥ १७ ॥ उषसि मलयवासी जालमार्गप्रविष्टो
विकचकमलरेणुं व्याकिरन्मोहचूर्णम् । सपदि शमितदीपो
वायुचोरो वधूनां हरति सुरतखेदखेदमुक्ताफलानि ॥ १८ ॥
कुसुमपरिमलेनामोदितालिर्लतानां वलितकिसलयानां लास्य-
लीलोपदेष्टा । लुलितकमलवृन्दः शीकरासारबोढा मृदुमलय-
समीरो वाति वैमातिकोऽयम् ॥ १९ ॥ विलुलित-
कमलौघः कीर्णवल्लीवितानः प्रतिवनमवधूताशेषशाखिप्रसूनः ।
क्वचिदयमनवस्थः स्थास्रुतामेति वायुर्वनकुसुमविमर्दोद्भिन्धि-
वेश्मान्तरेषु ॥ २० ॥ पुरातनपरीमलप्रकरमेदुरा मारुता न
वान्ति सुकुलीभवत्कुसुमदुर्गमलीना इव । चरन्ति नवसौरभाः
पुनरमी समीराङ्कुराः सज्जम्भणसरोजिनीसरसिजास्यमुक्ता
इव ॥ २१ ॥ अमी तटसमीपनिर्झरतरङ्गरिङ्गत्ययोजङ्गीकृत-
पटीरभूरुहकुटीरसंचारिणः । मनो विधुरयन्ति मे मलय-
मेखलामेदुरादुरासदवनप्रियप्रियतमारुता मारुताः ॥ २२ ॥
लताकुञ्जे गुञ्जमदवदलिपुञ्जं चपलयन्समालिङ्गचङ्गं दृढतर-
मनङ्गं प्रबलयन् । मरुन्मन्दं मन्दं दलितमरविन्दं तरलयन्जो-
वृन्दं विन्दन्किरति मकरन्दं दिशि दिशि ॥ २३ ॥ अनन्य-
क्षुण्णश्रीर्मलयवनजन्मायमनिलो निपीय खेदान्धु स्वरमकर-
संमुक्तविभवम् । विदर्माणां भूरि प्रियतमपरीरम्भरमस-
प्रसङ्गादङ्गानि द्विगुणपुलकासञ्चि तनुते ॥ २४ ॥ वृथा
धूलीधाराः परिकिरसि वात्याः प्रथयसे नवावेगः कोऽयं पवन
तव हा नन्वसमये । रतान्तश्चान्ताभिः स्तिमितनयनान्ता-
भिरनिशं स्मृतौ यत्कान्ताभिर्न सुलभतरः कापि च भवान्
॥ २५ ॥ वारंवारं ध्रुतकुसुमितारण्यरेवातटे वा सेवापुण्यं
परिणतमिदं तावकं तर्कयामि । यत्त्वां मत्त्वान्तिकमुपगतं
कामवामाभिरामा रामाः स्वैरं कुचकलशतो वञ्जसुत्सार-
यन्ति ॥ २६ ॥ चूतश्रेणीपरिमलसुषुप्तशरीकानुयातां भूयो
भूयः कुवलयकुटीकोटरे लीयमानाः । मन्दं मन्दं सुरत-

विरतौ व्रान्ति सीमन्तिनीनां गण्डाभोगश्रमजलवन्धुमहिषे
गन्धवाहाः ॥ २७ ॥ रामाणां रमणीयवक्त्रशशिनाः खेदे-
विन्दुप्लुतो व्यालोलालकमञ्जरीः प्रचलयन्धुवन्तिन्मात्र-
रम् । प्रातर्वाति मधौ प्रकामविकसद्राजीवराजीरजःपुष्पाभे-
दमनोहरो रतिसगलानि हरन्मारुतः ॥ २८ ॥ उषसि-
कुसुमासवैः कुमुदिनीं रोजप्रियां पुष्पिणीमालिङ्गयिषी-
निर्मयं परिचयं कुर्वन्पुनः पल्लवैः । यावत्पञ्चजलौभस्य-
खिलं गृह्णैल्लघु प्रस्थितस्तावत्कल्य उपस्थिते मरुदयं विष-
ग्मयाद्भावति ॥ २९ ॥ अद्योत्सङ्गवसद्गुञ्जकवल्लभेश-
वेशाचलप्रात्येयप्लवनेच्छयानुसरति श्रीखण्डशैलानिलः । नि-
च स्निग्धरसालमौलिमुकुलान्यालोक्य हर्षोदयानुमील्य
कुहूः कुहूरिति कलोत्तालाः पिकानां गिरः ॥ ३० ॥ वारि-
मृगनाभिकुङ्कुमरसप्रक्षालनश्यामलान्संभोगश्रमशीकरान्परि-
त्राकम्पयन्कुन्तलान् । पुष्पाभोदमनोरमान्विगलितान्म-
जगन्धं वहन्प्रातस्त्यः पवनो वहत्ययमलं स्वान्तप्रयोद-
॥ ३१ ॥ प्रातः सीमन्तिनीनां निधुवनलुलितान्संसकन्ध-
पाशानुन्मील्यपङ्कजान्तःपरिमलसुरभिः स्फारयन्कामलीः ।
स्वच्छावश्यायविन्दून्दिशि दिशि विकिरन्स्थूलमुक्ताफल-
न्धूलीभिः केतकीनां धवलितमुवनो वाति मन्दं नमस्ता-
॥ ३२ ॥ धुन्वानाश्चन्दनालीं बकुलमुकुलजां धूलिसुदूषण-
श्रुम्बन्तश्चूतयष्टीः परिमलबहलांश्चम्पकान्कम्पयन्तः । आ-
दारामसीमातटघटितघटीयन्ननिर्मुक्तवारं धारामाधार-
श्रमशमपटवो वान्त्यमी गन्धवाहाः ॥ ३३ ॥ कुप्यच्छे-
बाहुप्रकरनियमिताशेषलेखांभुजाक्षीशापक्षीणाः क्षण-
क्षणपरिकलिताः केकिनां कामिनीभिः । कार्णाटीनामका-
मृगमदमसृणं केशपाशं स्पृशन्तः पम्पासंपातसम्पा मलय-
मरुतो जातकम्पाः पतन्ति ॥ ३४ ॥ कृत्वा कार्णाटान्
कुचकनकगिरिप्रान्तसंचारलीलां शम्पामासाध पम्पास-
वनमुवि क्षिप्तमल्लीरजस्काः । आकर्षन्तः पुरस्ताच्चिगदन्ति
कलञ्चानपुष्पन्ध्यालीं धावन्त्येते मदन्धा मदवनतले
सिन्धुरा गन्धवाहाः ॥ ३५ ॥ एते पाटीरवादीनवविद-
टीलास्यशिक्षातिदक्षा दोलाखेलपुरंग्रीश्रमजलकणिका-
पातिप्रतानाः । सौरभ्यादापतद्भिर्मधुकरपटलैः पृष्ठतो-
प्रयाताः कामाभेः स्फारधाव्याः पथिककुलवधूवद्वैराः सर्व-
॥ ३६ ॥ एष क्रीडान्तताम्यकुसुमपुरवधूवक्त्रसौम्यवपुर्ज-
निद्राजडानां रसितमनुसरो द्रोघयन्सारसानाम् । अजात-

१ मत्तः पक्षे, -संपृक्तः २ चन्द्रप्रियायः पक्षे, चन्द्रि-
३ पुष्पयुक्तायः पक्षे, -रजस्वलायः ४ किसलयैः पक्षे, विटैः ५
जसौरभं कमलामोदस्तदेव स्वं धनम् ६ तत्परयः ७ प्रवर्त-
८ अक्षिप्रज्वालनक्रक् ९ प्रसारयन्

ज्ञानुकूलश्चलितविचकिलश्रेणिगन्धानुधावद्रोलम्बोदुष्यमाण-
स्तरजयविरुदाडम्बरो मातरिश्वा ॥ ३७ ॥ कावेरीवारिवेङ्ग-
छहरिपरिकरकीडनक्लान्तशान्तस्फीतश्रीखण्डखण्डमणभर-
मवद्भरिसौरभ्यगर्भाः । चोलस्त्रीचीनचेलालकलनकलकान्त-
कान्ताकुचान्ता वान्ति प्रेमाशिकीलकलितवरवधूवद्वैराः
समीराः ॥ ३८ ॥ चञ्चत्कपूर्चौरा मलयगिरिगुरुआवहावा-
दवासा मन्दानन्दैर्मिलिन्दैरहमहमिकयानुद्रवदीर्घपान्थाः ।
कावेरीवारिसेका विरलतरतरत्तीरवानीरसिक्ता मुक्ताद्राः
खेदनिद्रालव इव पवनास्तालवन्त्यां विशन्ति ॥ ३९ ॥
लीलादोलातिखेलारसरभसलसद्वालचेलालानां चोलीनामा-
पिवन्तो मृगमदसुरभिखेदविन्दूनमन्दान् । लोलन्तः केर-
लीनां कुचकलशलसत्कुङ्कुमालेपनेषु श्लिष्यन्तो मालवीनां
मलयजमधुराः कञ्चुकीर्वान्ति वाताः ॥ ४० ॥ मृङ्गाली-
कण्ठमालाः स्फुटितकमलिनीधूलिभिर्धूसराङ्गाश्चञ्चन्तश्चन्द्र-
कल्पालधुतरलहरीशीकरासारलालाः । अङ्गादङ्गं व्रजन्तो
विकसितविलसत्केतकीमालतीनां मोदन्ते मन्दमन्दं मलय-
गिरिदरीगर्भतो वातपोताः ॥ ४१ ॥

सूर्योदयवर्णनम्

ततः कोकवधूवन्धुवन्धूककुसुमप्रभः । उदयाद्रिशिरोरत्न-
मुषयौ तेजसां निधिः ॥ १ ॥ निजांशुकावृतां प्राचीं
सुम्बल्यकैऽतिरागिणीम् । लज्जयेव ययौ क्वापि श्यामा मीलित-
लोचना ॥ २ ॥ निसर्गसौरभोद्भान्तभृङ्गसंगीतशालिनी ।
उदिते वासराधीशे खेराजनि सरोजिनी ॥ ३ ॥ पुरुहूतदिगङ्गना
प्रसूता रविमुद्गमसुतं चिरादुपेतम् । अलिनो नलिनोदराद्वि-
मुक्ताः प्रियबाहुद्वयवन्धनान्नवोदाः ॥ ४ ॥ उदयति वित-
तोर्ध्वरश्मिरज्जावहिमरुचौ हिमधात्रि याति चास्तम् । वहति
गिरिरयं विलम्बिघण्टाद्वयपरिवारितवारणेन्द्रलीलाम् ॥ ५ ॥
षटमानकोककुचमामृशन्कैरैर्विकसत्योजनयनावलोकितः ।
परिचुम्बतीदमरुणप्रभाधरं रविरथ वारवनितामुखं मुहुः
॥ ६ ॥ आगत्य संप्रति वियोगविसंस्थुलाङ्गीमम्मोजिनीं
कचिदपि क्षपितत्रियामः । एतां प्रसादयति पश्य शनैः
प्रभाते तन्वङ्गि पादपतनेन सैहस्तरश्मिः ॥ ७ ॥ उन्मिद्र-
कोकनदरेणुपिशङ्गिताङ्गा गायन्ति मत्तमधुषा गृह-
दीर्घिकासु । एतच्चकास्ति च रवेर्नववन्धुजीवपुष्पच्छदामुदया-
चलन्मुष्मि बिम्बम् ॥ ८ ॥ भूयो निपीय लवणाम्बुधि-
माप्रभातं पुञ्जीमवचुदयते तपनच्छलेन । और्वीधिरम्बर-
पयोनिधिमथ पातुं लीनोडुबुदुदकदम्बमिति प्रतीमः ॥ ९ ॥
अयमुदयति मुद्रामञ्जनः पद्मिनीनामुदयगिरिवनालीबाल-

१ प्राची दिक्. २ अमराः ३ सूर्यः. ४ विकासनशीलः.

मन्दारपुष्पम् । विरहविधुरकोकद्वन्द्ववन्धुर्विभिन्दुकुपितकपि-
कपोलकोडताग्रस्तमांसि ॥ १० ॥ करनखरविदीर्घघ्नान्त-
कुम्भीन्द्रकुम्भानुहिनकणमिवेण क्षिप्तमुक्ताप्ररोहः । अयमुदय-
धरित्रीधारिभूर्धाधिरुद्धो नयनपथमुपेतो मानुमत्केसरीन्द्रः
॥ ११ ॥ नवकनकपिशङ्गं वासराणां विधातुः ककुभि
कुलिशपाणेर्भाति मासां वितानम् । ज्जनितमुवनदाहारम्भम-
म्भांसि दग्ध्वा ज्वलितमिव महाब्धेस्त्वर्ध्वमौर्वानलार्चिः
॥ १२ ॥ विततपृथुवरत्रातुल्यरूपैर्मयूखैः कलश इव गरी-
यान्दिग्भिराकृष्यमाणः । कृतचपलविहङ्गालापकोलाहला-
भिर्जलनिधिजलमध्यादेव उत्तार्यतेऽर्कः ॥ १३ ॥ पयसि
सलिलराशेर्नक्तमन्तर्निमग्नः स्फुटमनिशमतापि ज्वालाया
वाडवाग्नेः । यदयमिदमिदानीमङ्गमुद्यन्धाति ज्वलितखदिर-
काष्ठाङ्गारगौरं विवस्वान् ॥ १४ ॥ अतुहिनरचिनासौ
केवलं नोदयाद्रिः क्षणमुपरिगतेन क्षमाभृतः सर्व एव । नव-
करनिकरेण स्पष्टवन्धूकसूनस्तवकरचितमेते शोखरं विभ्रतीव
॥ १५ ॥ उदयशिखरिशृङ्गाङ्गणेवैरिङ्गन्सकमलमुख-
हासं वीक्षितः पद्मिनीभिः । विततमृदुकराग्रः शब्दयन्त्या
वैयोभिः परिपतति दिवोऽङ्के हेलया बालसूर्यः ॥ १६ ॥
क्षणमयमुपविष्टः क्षमातलन्यस्तपादः प्रणतिपरमवैक्ष्य प्रीतम-
हाय लोकम् । सुवनतलमशेषं प्रत्यवेक्षिष्यमाणः क्षितिधर-
तटपीठादुत्थितः सैससप्तिः ॥ १७ ॥ उदयमयते दिव्या-
लिन्यं निराकुरुतेतरां नयति निधनं निद्रासुद्रां प्रवर्तयति
क्रियाः । रचयतितरां खेराचारप्रवर्तनकर्तनं वत वत लस-
त्तेजःपुञ्जो विभाति विभाकरः ॥ १८ ॥ अयं खलु मृणालिनी-
नवविलासवैहासिकस्त्विषां वितपते पतिः सपदि दृश्यमाना
निजाः । स्तनौ पुलकयन्ति चोत्पलदृशां प्रियोरःस्थले विप-
र्यसितवृत्तयो घुसृणपङ्कपत्राङ्कुराः ॥ १९ ॥ आयान्त्या
दिवसश्रियः पदतलस्पर्शानुभावादिव व्योमाशोकतरोर्नवीन-
कलिकाशुच्छः ससुज्जृम्भते । आतन्वन्नवतंसविभ्रममसा-
वाशाङ्कुरङ्गीदृशासुन्मीलचरुणप्रभाकरकरस्तोमः ससुद्रासते
॥ २० ॥ एतत्तर्क्य चक्रवाकद्वयदयाश्वासाय तारागण-
प्रासाय स्फुरदिन्दुमण्डलपरीहासाय भासांनिधिः । दिक्कान्ता-
कुचकुम्भकुङ्कुमरसन्वासाय पङ्केरहोहासाय स्फुटवैर-
कैरववनत्रासाय विद्योतते ॥ २१ ॥ मीलकैरवलोकनां प्रवि-
गलत्ताराञ्छहारावलीं ग्लायच्चन्द्रमुखां विशृङ्खलतमकेशां
सशेषाम्बराम् । प्राप्तः सत्वरमित्वरीमिव बलादुद्गाढरामैः
करैरार्कवन्निव यामिनीमनुपतत्यम्भोजिनीवलयः ॥ २२ ॥
यावन्नरीनिधेः प्रभातसमयः प्रोद्गत्य लोकत्रयीमाणिक्यं रवि-
बिम्बम्बरवणिग्वीथीपथे न्यसति । तावत्कर्तुमिवास्व मूल्य-
मुचितं पद्माकरेण स्वयं लक्ष्मीलब्धविकासपङ्कजकरन्यसं

१ पद्मिनिः. २ सूर्यः.

पुरः स्थाप्यते ॥ २३ ॥ मञ्जिष्ठारुणदीधितिर्मधुकर्मैर्गङ्गल्य-
गीतिस्ततः कोकाङ्गादपटुः सरोरुहवनं ग्रीत्या समुज्ज्व-
यन् । लोकालोककरः करैश्च तमसां स्तोमं समुत्सारयन्ना-
रोहस्युदयाचलं रविरयं बन्धूकगुच्छच्छविः ॥ २४ ॥ कीलालैः
कुङ्कुमानां सकलमपि जगज्जालमेतन्निषिक्तं मुक्ताश्चोन्मत्त-
भृङ्गा विघटितकमलक्रोडकारगृहेभ्यः । उत्सृष्टं गोसहस्रं
किमुत कलकलः श्रूयते च द्विजानां मार्गैर्ध्वन्द्वारकाणां
हरिहयहरिता सूयते पुत्ररत्नम् ॥ २५ ॥

नायिकानिर्गमनम्

निद्रानिषृत्ताबुदिते युरले सखीजने द्वारपदं परास्ते ।
शुशीकृताश्लेषसे मुजङ्गे चचाल नालिङ्गनतोऽङ्गना सा
॥ १ ॥ गुरुत्रासादासादितमवदुपालम्भवचसा मुहुः सारं
सारं कथमपि निशीथे समगमम् । इदानीं मुञ्च त्वं दयित
पुनरेष्यामि समभूदुषःकालीनोऽयं चटुलचटकालीकलकलः
॥ २ ॥ प्रबुद्धायाः प्रातर्लसदलसदोर्वेल्लिवलयं गलन्मल्लीदाम्नः
शिथिलकबरीबन्धसमये । प्रियालोके घूर्णन्नयनमसृणसेर-
मधुरो मुखे जृम्भारम्भी जयति शृशमिन्दीवरदशः ॥ ३ ॥
प्राणेशेन प्रहितनखरेष्वङ्गकेषु क्षपान्ते जातातङ्का रचयति
चिरं चन्दनालेपनानि । धत्ते लाक्षामसङ्कदधरे दन्तदन्ताव-
घाते क्षामाङ्गीयं चकितममितश्रुषुषी विक्षिपन्ती ॥ ४ ॥
धम्मिल्लं परिवधती नखमुखैः सीमन्तातातन्वती पश्यन्ती
नखरोत्सवं कुचयुगे सव्यापसव्यं मुहुः । नाभीसीमनि कुक्षि-
ताङ्गुलिदलं नीवीमरं रुन्धती शय्यागारविनिर्गतापि हृदया-
न्नाद्यापि निष्कामति ॥ ५ ॥ एषा का मुक्तमुक्ता विलुलित-
वसना स्नेहलभान्तवक्त्रा प्रत्येषे याति बाला मृग इव चकिता
सर्वतः शङ्कयन्ती । केनेदं वक्त्रपथं ध्वजधरमधुरसं खण्डितं केन
पीतं स्वर्गः केनाद्य मुक्तो हरनयनहतो मन्मथः कस्य तुष्टः ॥ ६ ॥

संभोगाविष्करणम्

रतखिन्नतनुं प्रातर्लज्जानम्रमुखीं वधूम् । सरन्तीं रात्रि-
चरितं दृष्ट्वाप्नोति न को मुदम् ॥ १ ॥ राजते राजरामाया
एष बिम्बाघरणः । सुषां पीत्वेव कान्तेन तच्छेवोऽयं स
मुद्रितः ॥ २ ॥ आच्छादयति किं मुखे वस्त्रेणाघरणपल्लवम् ।
खण्डिता एव शोभन्ते वीराघरणयोधराः ॥ ३ ॥ सखि
दशनक्षतमधरे किं गोपयसे प्रयत्नेन । संप्रति रजनिरहस्यं
नयनालसं निवेदयति ॥ ४ ॥ संवरणाय वधूटी बहुपरि-
पाटी करोतु किं तेन । संप्रति रजनिरहस्यं नयनालसं
निवेदयति ॥ ५ ॥ उषसि परिवर्तयन्त्या मुक्तादामोपवी-
ततां नीतम् । पुरुषायितवैदग्ध्यं लज्जावति कैर्न कलितं

१ पयोभिः २ देवतानाम् ३ जातशरीरविकृतिः

ते ॥ ६ ॥ चन्दनं स्तनतटेऽधरबिम्बे यावकं घनतरं च
सपत्न्याः । प्रातरीक्ष्य कुपितापि मृगाक्षी सागसि प्रियतमे
परितुष्टा ॥ ७ ॥ दर्पणेषु परिमोगदर्शिनी पृष्ठतः प्रणयिने
निषेदुषः । प्रेक्ष्य बिम्बमनुबिम्बमात्मनः कानि कानि च
चकार लज्जया ॥ ८ ॥ किमपि कान्तमुजान्तरवर्तिनी
कृतवती यदियं कलमाषिणी । तदनुकृत्य गिरा गुह-
संनिधौ ह्रियमनीयत सारिकया वधूः ॥ ९ ॥ धन्यासि या
कथयसि प्रियसंगमेऽपि नर्मोक्तिचाटुकशतानि रतान्तरेषु ।
नीवीं प्रति प्रणिहिते तु करे प्रियेण सख्यः शपामि यदि
किञ्चिदपि स्यामि ॥ १० ॥ बहु जगद पुरस्तात्तस्य मत्ता
किलाहं चकर च किल चाटु प्रौढयोषिद्वदस्य । विदित-
मिति सखिभ्यो रात्रिवृत्तं विचिन्त्य व्यपगतमदयाहि
व्रीडितं मुग्धवध्वा ॥ ११ ॥ शशपदमणिमालं चन्द्रेखाभि-
रामं ललितपुलकजालं लक्ष्यबिन्दुप्रवालम् । वपुरनघम-
मुष्या वक्ति कस्यापि यूनः सुरतकलहलीलासूक्ष्ममार्गाभि-
योगम् ॥ १२ ॥ प्रभाते पृच्छन्तीरनुरहसवृत्तं सहचरीर्न-
वोढा न व्रीडामुकुलितमुखीयं सुखयति । लिखन्तीनां
पत्राङ्कुरमनिशमस्यास्तु कुचयोश्चमत्कारो गूढं कजपदमासां
कथयति ॥ १३ ॥ क्वचित्ताम्बूलाक्तः क्वचिदगुरुपङ्काङ्क-
मलिनः क्वचिन्मूर्ध्नोद्वारी क्वचिदपि च सालक्तकपदः ।
वलीमङ्गामोर्गैरलकपतितैः कीर्णकुसुमैः स्त्रियः सर्ववत्सं
कथयति रतं प्रच्छदपटः ॥ १४ ॥ नखक्षतमुखःस्ने-
ऽधरदले रदस्य व्रणं च्युता वकुलमालिका विगलिता च
मुक्तावली । रतान्तसमये मया सकलमेतदालोकितं स्मृतिः
क्व च रतिः क्व च क्व च तवालि शिक्षाविधिः ॥ १५ ॥
वक्षस्ते दृढलभककेशकुचद्वन्द्ववभसान्तरं कण्ठः कङ्क-
रत्कोटिकलनाव्युक्तमुद्राङ्कितः । व्यत्यासव्यतिषङ्गितश्च
तिलकः फाले तवायं सखे कस्याश्चित्कटीकरोति सुत-
प्रौढिं परां मुञ्चुवः ॥ १६ ॥ तस्याः पाटलपाणिजाङ्कितमुखो
निद्राकषाये दृशौ निर्धृताधरशोणिमा विलुलितसल्लसवो
मूर्धजाः । काक्षीदाम दरशथाधलमिति प्रातर्निशातैर्दशो-
रेभिः कामशरैस्तदद्भुतमहो पल्युर्मनः कीलितम् ॥ १७ ॥
यद्रात्रौ रहसि व्यपेतविनयं वृत्तं रसात्कामिनोरन्योन्यं शय-
नीयमीहितरसावातिप्रवृत्तस्पृहम् । तत्सानन्दमिलदृशोः कम्-
मपि स्थत्वा गुरुणां पुरो हासोद्भेदनिरोधमन्थरमिलसां
कथंचित्स्थितम् ॥ १८ ॥ दम्पत्योर्निशि जल्पतोर्ध्वदृष्टकेन
कर्णितं यद्वचस्तत्प्रातर्गुरुसंनिधौ निगदतस्तस्यातिमात्रं वधूः ।
कर्णालम्बितपद्मरागशकलं विन्यस्य चक्वाः पुटे व्रीडार्ता प्रकरो-
ति दाडिमफलव्याजेन वाग्बन्धनम् ॥ १९ ॥ धन्यास्ताः सखि
योषितः प्रियतमे सर्वाङ्गलभेऽपि याः प्रागल्यं रचयति

संभोगाविष्करणम्, प्रियप्रस्थानावस्थाकथनम्

३२९

मन्मथविधावाल्मन्य धैर्यं महत् । अस्माकं तु तदीयपाणि-
कमलेनोन्मोचयत्यंशुकं कोऽयं का वयमत्र किं च सुरतं
नैव स्मृतिर्जायते ॥ २० ॥ कान्ते तल्पमुपागते विगलिता
नीवी स्वयं बन्धनात्तद्वासः श्लथमेखलागुणधृतं किंचिन्नि-
तम् स्थितम् । एतावत्सखि वेदि केवलमहं तस्याङ्गसङ्गे पुनः
कोऽसौ काऽस्मि रतं तु वा कथमिति खल्पापि मे न स्मृतिः
॥ २१ ॥ गाढाश्लेषविशीर्णचन्दनरजःपुञ्जप्रसारादियं शय्या
संप्रति कोमलाङ्गि परुषेत्यारोप्य मां वक्षसि । गाढौष्ठग्रह-
पूर्वमाकुलतया पादाग्रसंदंशकेनाकुप्याम्बरमात्मनो यदुचितं
पूर्तं तत्प्रस्तुतम् ॥ २२ ॥ निद्रातुन्दिलशोणलोचनयुगं
रत्नाङ्कदन्तच्छदं पर्यस्तालकवल्लि घर्मपटलप्रामृष्टपत्रावलि ।
वृन्माजृम्भितसीधुसौरभमिलद्रङ्गीभिरङ्गीकृतस्तोत्रं शंसति
एवमेव रजनीवृत्तान्तमेणीदृशः ॥ २३ ॥

प्रियप्रस्थानावस्थाकथनम्

मुग्धा कान्तस्य यत्रोक्तिश्रवणादेव मूर्च्छिता । बुद्ध्या वक्ति
प्रियं दृष्ट्वा किं चिरेणागतो भवान् ॥ १ ॥ यामीति प्रिय-
श्रवाः प्रियायाः कण्ठलघयोः । वचोजीवितयोरसीद्बहि-
र्गिरणे रणः ॥ २ ॥ बाष्पाकुलं प्रलपतोर्गृहिणि
निवर्तस्व कान्त गच्छेति । यातं दंपत्योर्दिनमनुगमनावधि
सस्तीरे ॥ ३ ॥ यामि न यामीति धवे वदति पुरस्ता-
क्षणेन तन्वङ्ग्याः । गलितानि पुँरोवलयान्यपराणि तथैव
वैलितानि ॥ ४ ॥ मनसि निविशते स कोऽपि तापः
प्रणयिनि बाहुलतान्तरस्थितेऽपि । सरसिजमकरन्दगन्ध-
मधुर्वहति यदेष शनैः शनैः समीरः ॥ ५ ॥ कान्ते कथंचि-
द्विदप्रयाणे क्षणं विनम्रा विरहार्दिताङ्गी । ततः समा-
लोच्य कदागतोऽसीत्याख्याय कान्ता मुदमाससाद ॥ ६ ॥
ऊनां विहाय रुदितं विधृतः पटान्ते मा गास्वमित्युदितम-
हूल्यो सुखेऽस्ताः । स्थित्वा पुरः पतितमेव निवर्तनाय
शणेभ्यो ब्रजति किं न कृतं कुशाङ्ग्या ॥ ७ ॥ गन्तुर्विवस्-
दुरपे हृदयेश्वरस्य प्रत्युषपक्षिनिमदश्रमजातकम्पा । निद्रां
कलेशिशिरैर्नयनाब्जजातैः कान्ता तदंसशिखरे पतितै-
र्नहार ॥ ८ ॥ प्राणेभ्यो किमपि जल्पति निर्गमाय क्षौमोदरी
बदनमानमर्चाचकार । आली पुनर्निभृतमेत्य लतानिकुञ्ज-
सुमनसकोकिलकलध्वनिमाततान ॥ ९ ॥ गन्तुं प्रिये वदति
निःशसितं न दीर्घमासीन्न वा नयनयोर्जलमाविरासीत् ।
आवर्लिपि पठितुमेर्णदृशः परंतु भालस्थलीं किमु करः सद्य-
पाजगाम ॥ १० ॥ ग्रहरविरतो मध्ये वाऽहस्ततोऽपि परेण
वा किमुत सकले यातेऽप्यहि प्रिय त्वमिहैष्यसि । इति

दिनशतप्राप्यं देशं प्रियस्य यियासतो हरति गमनं बाला-
लपैः सबाष्पलज्जलैः ॥ ११ ॥ पितुरधिपुरं त्यक्ताः
सख्यः समं निजबाणवैरं च परिचितिर्जाता पत्युर्गृहेऽपि
कयाचन । कतिपयदिनोदश्चप्रेमिणि प्रिये प्रवसत्यसौ कथयतु
मनस्तापं कस्यै नवं नवकामिनी ॥ १२ ॥ सान्त्वप्रायैः प्रणय-
वचनैर्गन्तुमापृच्छमानं कान्ते तिर्यङ्गमितवदना रुच्यती
बाष्पपूरम् । दीर्घोच्छ्वासस्यगनविकलोत्कम्पि नासापुटान्ता
संख्याशून्यं गणयति मृगीलोचना कङ्कणानि ॥ १३ ॥ यामी-
त्युक्ते हृदयपतिना पञ्चशः शङ्खभूषाः खैरं खैरं दृष्टिति
गलिताः पाणिपङ्केरुहाग्रात् । नो यास्यामीत्यनुपदमिमां वाच-
माकर्णयन्त्यास्तन्याः शेषा अपि चटचटेत्येव भङ्गं समीयुः
॥ १४ ॥ आयाते श्रुतिगोचरं प्रियतमप्रस्थानकाले बलात्त-
ल्पान्तःस्थितया तया जनमलं दृष्ट्वा चिरं मुग्धया । सोच्छ्वासं
दृढमन्युनिर्भरगलद्वाष्पान्मुधौतं तया स्वं वक्त्रं विनिवेश्य
मर्तृहृदये निःशब्दकं रुचते ॥ १५ ॥ दृष्टः कातरनेत्रया
चिरतरं वङ्गाङ्गलिं याचितः पश्चादंशुकपल्लवेन विधृतो नि-
र्व्याजमालिङ्गितः । इत्याक्षिप्य समस्तमर्थमघृणो गन्तुं प्रवृत्तः
शठः पूर्वं प्राणपरिग्रहो दयितया मुक्तस्ततो वल्लभः ॥ १६ ॥
लभ्या नांशुकपल्लवे भुजलता नो द्वारदेशेऽर्पिता नो वा पाद-
युगे तया निपतितं तिष्ठेति नोक्तं वचः । काले केवल-
मम्बुदालिमलिने गन्तुं प्रवृत्तः शठस्तन्या बाष्पजलौघकल्पि-
तनदीपूरेण रुद्धः प्रियः ॥ १७ ॥ दूरं सुन्दरि निर्गतासि
नगरादेय द्रुमः क्षीरवानसादेव निवर्त्यतामिति शनैरुक्त्वा-
ध्वगेन प्रियाम् । गाढालिङ्गनवकितस्तनतटमोगस्फुटकक्षुकं
वीक्ष्योरःस्थलमधुपूरितदृशः प्रस्थानमङ्गः कृतः ॥ १८ ॥
यामि प्रेयसि वारिदागमदिने जानीहि मामागतं चिन्तां
चेतसि मा विधेहि कथयत्येवं सबाष्पे मयि । निःश्वसैः
पवनायितं वरतनोरङ्गैः कदम्बायितं कान्त्या केतकपत्रका-
यितमहो दग्भ्यां पयोदायितम् ॥ १९ ॥ यामीत्यप्रिय-
वादिनि प्रियतमे मुद्रामवत्कङ्कणं केलीसद्यवहिर्गतैकचरणे
भूमौ शरीरस्थितिः । अन्तर्धानगते पुनर्गृहदृशो वाच्या किमन्या
दशा लाजास्फोट इव स्फुटत्यविरलं हारोऽपि वामभ्रुवः
॥ २० ॥ प्रस्थानं वलयैः कृतं प्रियसखैरैरजसं गतं धृत्या
न क्षणमासितं व्यवसितं चित्तेन गन्तुं पुरः । यातुं निश्चित-
चेतसि प्रियतमे सर्वे समं प्रस्थिता गन्तव्ये सति जीवित-
प्रियसुहृत्सार्थः किमु त्यज्यते ॥ २१ ॥ गच्छामीति मयो-
क्तया मृगदृशा निःश्वासमुद्रेकिणं त्यक्त्वा तिर्यगवेक्ष्य
बाष्पकल्लुपैकेन मां चक्षुषा । अद्य प्रेम मदपितं प्रियसखी-
धृन्दे त्वया बध्यतामित्यं केहविवर्धितो मृगशिष्टः सोढ्यास-
मामापितः ॥ २२ ॥ चिन्तामोहविनिश्चलेन मनसा मौनेन

१ प्रवासगमनम्. २ जाग्रता. ३ अधिमकङ्कणानि. ४ भगानि.
५ कुशोदरी. ६ हरिणाक्ष्याः.

पादानतः प्रत्याख्यानपराञ्छुखः प्रियतमो गन्तुं प्रवृत्तो-
ऽधुना । सत्रीद्वैरलसैर्निर्न्तरलुठद्वाष्पाकुलैर्लोचनैः श्वासोत्कम्प-
कुचं निरीक्ष्य सुचिरं जीवाशया वारितः ॥ २३ ॥
कान्तो यास्यति दूरदेशमिति मे चिन्ता परं जायते लोका-
नन्दकरो हि चन्द्रवदने वैरायते चन्द्रमाः । किं चायं
वितनोति कोकिलकलालापो विलापोदयं प्राणानेव हरन्ति
हन्त नितरामाराममन्दानिलाः ॥ २४ ॥

सखीं प्रति नायिकावाक्यम्

वयो नव्यं स्वान्तं विषयतरलं हन्त सततं प्रियो दूरे देशे
जनकनगरं दुर्लभतरम् । जनश्चायं दुष्टो भृशमिदमनर्थाय
सततं कथंकारं पारं कथय सखि यामोऽस्य वयसः ॥ १ ॥
आयाता जलदावली सरमसं विद्युत्समालिङ्गिता शैलानां
परितः सशब्दमहिभुक्श्रेणी नरीनृत्यति । एवं सत्यपि हन्त
संप्रति पतिर्देशान्तरं प्रस्थितस्तदुःखं विनिवेद्यतां सखि कथं
कसाधुनाग्रे मया ॥ २ ॥

नायकं प्रति नायिकोक्तयः

गच्छ गच्छसि चेत्कान्त पन्थानः सन्तु ते शिवाः ।
ममापि जन्म तत्रैव भूयाध्व गतो भवान् ॥ १ ॥ न चिरं
मम तापाय तव यात्रा भविष्यति । यदि यास्यसि यातव्य-
मलमाशङ्कयापि ते ॥ २ ॥ सहिष्ये विरहं नाथ देखदृश्या-
जनं मम । यदक्तेनेत्रां कंदर्पः प्रहर्तुं मां न शक्यति ॥ ३ ॥
प्राणेश विज्ञप्तिरियं मदीया तत्रैव नेया दिवसाः कियन्तः ।
संप्रत्ययोग्यस्थितिरेष देशः करा हिमांशोरपि तापयन्ति
॥ ४ ॥ एतस्मिन्सहसा वसन्तसमये प्राणेश देशान्तरं
गन्तुं त्वं यतसे तथापि न मयं तापात्पपद्येऽधुना । यस्मा-
त्कैरवसारसौरमयुषा साकं सरोवायुना चान्द्री दिक्षु विजृ-
म्भते रजनिषु स्वच्छा मयूखच्छटा ॥ ५ ॥ लोलैर्लोचन-
वारिभिश्च शपथैः पादप्रणामैः परैरन्यास्ता विनिवारयन्ति
कृपणाः प्राणेश्वरं प्रस्थितम् । पुण्याहं ब्रज मङ्गलं सुदिवसः
प्रातः प्रयातस्य यत्तत्त्वेहोचितमीहितं प्रिय मया त्वं निर्गतः
श्रोष्यसि ॥ ६ ॥ मास्मांश्चूततर्गुरुर्मनसिजः कोऽप्येष भृङ्ग-
स्तमो मन्दो गन्धवहः सितो मलयजो दोषाकरो माधवः ।
अङ्गारो नवपल्लवः परभृतो विशो गुरोराज्ञया निर्यातोऽसि
विचारिताः कथममी कूरा ग्रहा न त्वया ॥ ७ ॥ मा
याहीत्यपमङ्गलं ब्रज किल स्नेहेन शून्यं वचस्तिष्ठेति प्रमुता
यथारुचि कुरुष्वैवाप्युदासीनता । नो जीवामि विना त्वयेति
वचनं संभाव्यते वा न वा तन्मां शिक्षय नाथ यत्सु-
चितं वक्तुं त्वयि प्रस्थिते ॥ ८ ॥

नायकं प्रति सखीवाक्यम्

किमिति सखे परदेशे गमयसि दिवसान्धनाशया लुब्धः ।
वर्षति मौक्तिकनिकरं तव भवनद्वारि काञ्चनी वल्ली ॥ १ ॥
या बिम्बौष्ठरुचिः क विद्रुममणिः स्वमेऽपि तां लब्धवान्
हासश्रीसदृशैस्तपोभिरपि किं मुक्ताफलैर्भूयते । तत्कान्ति-
शतशोऽपि वह्निपतनैर्हेमः कुतः सेत्स्यति त्यक्त्वा रत्नमयं
प्रयासि दयितां कस्य धनायाध्वग ॥ २ ॥ उद्यद्वाहिषि दुर्-
रारवपुषि प्रक्षीणपाण्यायुषि श्रयोतद्विभ्रुषि चन्द्ररश्मयुषि सखे
हंसद्विषि प्रावृषि । मा मुखोच्चकुचान्तसंततगलद्वाष्पाकुलं
बालिकां काले कालकरालनीलजलदव्यालुप्तमास्त्विति
॥ ३ ॥ मा गच्छ प्रमदाप्रिय प्रियशतैरभ्यर्थितस्त्वं मया
बाला प्राङ्गणमागतेन भवता प्राप्नोत्यवस्थां पराम् । किं
चास्माः कुचभारनिःसहतरैरङ्गैरनङ्गाकुलैर्बुद्ध्यत्कुचकुलैः
रजुदिनं निःसूत्रमसद्गहम् ॥ ४ ॥

सखायं प्रति नायकोक्तिः

शेते शीतकरोऽम्बुजे कुवलयद्वन्द्वद्विनिर्गच्छति सख्य
मौक्तिकसंहतिर्धवलिमा हैमी लतामध्वति । स्पर्शासङ्ग-
कोशयोरभिनवा यान्ति स्रजः क्लान्ततामेधोत्पातपरम्परा
मम सखे यात्रास्पृहां कृन्तति ॥ १ ॥

नायिकां प्रति सखीवाक्यम्

वारंवारसुदक्षु लोचनयुगं पर्याकुलं जायते निःश्वासा
विरमन्ति न क्षणममी व्याक्रिष्टदन्तच्छदाः । प्रस्थानप्रवणा-
दपि प्रियतमस्याहो तवेयं स्थितिर्नो जाने निलयं गते तु
दयिते कीदृग्दशामाप्यसि ॥ १ ॥

देशान्तरोपगतो नायकः

दिदक्षमाणः क्षणमायताक्ष्या मुखाम्बुजं मञ्जुलम्ब-
नीनः । सुहूर्तमात्रं सुसुहूर्तकालं सवर्षकालं कलयाचका
॥ १ ॥ निशम्य केलीभवनोपकण्ठे मञ्जीरमञ्जुधनियम्ब-
नीनः । यथा तथा बद्धकथावशेषं समापयामास समं सुहृदि
॥ २ ॥ सुखं प्रियायाः सुसुदीक्षमाणः कान्तो दिवसा-
न्तमपेक्षमाणः । सुदुर्दुर्व्योमनि तिग्मभानौ निवेशयामास
विलोचने स्वे ॥ ३ ॥

वसन्तवर्णनम्

मधुपराजिपराजितमानिनीजनमनःसुमनःपुरभिभ्रियम् ।
अभूत वारितवारिजविप्लवं स्फुटितताम्रतताम्रवर्णं जगत्

१. भवूरपहिः. २. स्वमरणसंस्मरणेन गमननिषेधो गंभीरः.

१. विस्तीर्णम्.

॥ १ ॥ रणत्कङ्कणानां झणन्नूपुराणां चलकुण्डलानां कण-
स्किङ्किणीनाम् । वधूनां सुखाम्भोरुहं द्रष्टुकामो रथं मन्थरं
चक्रबन्धुश्चकार ॥ २ ॥ विकसितसहकारभारहारिपरिमल-
पुञ्जितगुञ्जितद्विरेफः । नवकिसलयचारुचामरश्रीर्हरति मुने-
रपि मानसं वसन्तः ॥ ३ ॥

वसन्तसमयस्वभावाख्यानम्

कोकिलश्रुतशिखरे मञ्जरीरेणुपिञ्जरः । गदितैर्व्यक्ततामेति
कुलीनश्रेष्ठितैरिव ॥ ४ ॥ परिचुम्बति संश्लिष्य भ्रमरश्रुत-
मञ्जरीम् । नवसंगमसंद्भटः कामी प्रणथिनीमिव ॥ ५ ॥ आत्रे
पल्लविते स्थित्वा कोकिला मधुरस्वरम् । चुकूज कामिनां
चित्तमाकर्षणीयं दूतिका ॥ ६ ॥ सुभगे कोटिसंख्यत्वमुपेत्य
मदनाशुगैः । वसन्ते पञ्चता त्वक्ता पञ्चतासीद्वियोगि-
नाम् ॥ ७ ॥ पतङ्गपाकसमये पतङ्गपतिविक्रमाः ।
पतङ्गस्योदये चेलुः पतङ्गा इव वानराः ॥ ८ ॥ सहकार-
कुसुमकेसरनिकरभरामोदमूर्च्छितदिगन्ते । मधुरमधुविधुर-
मधुपे मधौ भवेत्कस्य नोत्कण्ठा ॥ ९ ॥ मलयानिल-
मिलनोत्कटमदकलकलकण्ठकलकलापः । मधुरमधुवि-
धुरमधुपो मधुरयमधुना धिनोति धराम् ॥ १० ॥ किंशुक-
कलिकान्तर्गतमिन्दुकलासर्पिकेसरं भाति । रक्तनिचोलक-
पिहितं धनुरिव जतुमुद्रितं वितनोः ॥ ११ ॥ आयाता
मधुरजनी मधुरजनीगीतिहृद्येयम् । अङ्कुरितः स्मरविटपी
स्मर विट पीनस्तनीमवलाम् ॥ १२ ॥ अविरलकमल-
विकासः सकलालिमदश्च कोकिलानन्दः । रम्योऽयमेति संप्रति
लोकोत्कण्ठाकरः कालः ॥ १३ ॥ सपदि सखीभिर्निभृतं
विरहवतीस्त्रातुमत्र भज्यन्ते । सहकारमञ्जरीणां शिखोद्गम-
ग्रन्थयः प्रथमे ॥ १४ ॥ असौ मरुच्चम्बितचारुकेसरः
प्रसन्नतारुधिपमण्डलाग्रणीः । विद्युत्तारामातुरदृष्टिवीक्षितो
वसन्तकालो हनुमानिवागतः ॥ १५ ॥ प्रसूनशृङ्गैर्मकरन्द-
तोयं सलीलमादाय वसन्तकामी । वनस्थलीवामदृशां
मुखानि सिञ्चत्यसौ मन्दमरुत्करेण ॥ १६ ॥ व्यतीतकल्पे
शिशिरैकबाल्ये संकल्पपुष्पोद्गमवन्धुराङ्गी । इयं लवङ्गी
शुवभृङ्गसङ्गादुच्छन्नगुच्छस्तनिकेव भाति ॥ १७ ॥ दत्ते
जनोऽसौ खलु विद्यमानमविद्यमानं तु न कोऽपि तावत् ।
वियोगिनां पुष्पनमन्नशोकः शोकप्रदोऽभूदतिचित्रमेतत्
॥ १८ ॥ जगौ विवाहावसरे वनस्थलीवसन्तयोः कामहुताश-
साक्षिणि । पिकद्विजः प्रीतमना मनोरमं मुहुर्मुहुर्झलमन्त्र-
मादरात् ॥ १९ ॥ रथस्थितानां परिवर्तनाय पुरातनाना-

मिव वाहनानाम् । उत्पत्तिभूमौ तुरगोत्तमानां दिशि प्रतस्थे
रविरुत्तरस्याम् ॥ २० ॥ आस्वादितं स्वादुमरन्दविन्दु-
स्वच्छन्दमिन्द्वीवरसुन्दरीभिः । माकन्दपुष्पं प्रमदाजनस्य
प्रमोदमामोदभरैरकार्षीत् ॥ २१ ॥ कुबेरगुप्तां दिशमुष्ण-
रश्मौ गन्तुं प्रवृत्ते समयं विलङ्घ्य । दिग्दक्षिणा गन्धवहं
मुखेन व्यलीकनिःश्वासमिवोत्ससर्ज ॥ २२ ॥ असूत सद्यः
कुसुमान्यशोकः स्कन्धावभृत्येव सपल्लवानि । पादेन
नापैक्षत सुन्दरीणां संपर्कमासिञ्जितनूपुरेण ॥ २३ ॥ सद्यः
प्रवालोद्गमचारुपत्रे नीते समाप्ति नवचूतवाणे । निवेशया-
मास मधुद्विरेफान्नामाक्षराणीव मनोभवस्य ॥ २४ ॥ वर्ण-
प्रकर्षे सति कर्णिकारं दुनोति निर्गन्धतया स चेतः ।
प्रायेण सामग्र्यविधौ गुणानां पराङ्मुखी विश्वसृजः प्रवृत्तिः
॥ २५ ॥ बालेन्दुवकाण्यविकासभावाद्वसुः पलाशान्यति-
लोहितानि । सद्यो वसन्तेन समागतानां नखक्षतानीव
वनस्थलीनाम् ॥ २६ ॥ लग्नद्विरेफाञ्जनमस्तिचित्रं सुखे
मधुश्रीस्तिलकं प्रकाश्य । रागेण बालारुणकोमलेन चूत-
प्रवालोल्लसच्चकार ॥ २७ ॥ मृगाः प्रियालदुग्धमञ्जरीणां
रजःकर्णैर्विभ्रितदृष्टिपाताः । मदोद्धताः प्रत्यनिलं विचेरु-
र्वनस्थलीर्मर्मरपत्रमोक्षाः ॥ २८ ॥ चूताङ्कुरास्वादकषाय-
कण्ठः पुंस्कोकिलो यन्मधुरं चुकूज । मनस्विनी-
मानविघातदक्षं तदेव जातं वचनं स्मरस्य ॥ २९ ॥
हिमव्यपायाद्विशदाधराणामापाण्डुरीभूतमुखच्छवीनाम् ।
स्वेदोद्गमः किंपुरुषाङ्गनानां चक्रे पदं पत्रविशेषकेषु ॥ ३० ॥
मधु द्विरेफः कुसुमैकपात्रे पपौ प्रियां स्तामनुवर्तमानः ।
शृङ्गेण च स्पर्शनिमीलिताक्षीं मृगीमकण्डूयत कृष्णसारः
॥ ३१ ॥ ददौ रसात्यङ्गजरेणुगन्धि गजाय गण्डपञ्जलं
करेणुः । अर्धोपमुक्तेन विसेन जायां संभावयामास रथाङ्ग-
नामा ॥ ३२ ॥ गीतान्तरेषु श्रमवारिलेखैः किञ्चित्समुच्छा-
सितपत्रलेखम् । पुष्पासवाघूर्णितनेत्रशोभि प्रियामुखं कि-
म्पुरुषश्चुम्बे ॥ ३३ ॥ पर्याप्तपुष्पस्तवकस्तनाभ्यः स्फुरत्पवा-
लोल्लमनोहराभ्यः । लतावधूम्यस्तरवोऽप्यवापुर्विनम्रशाखा-
भुजवन्धनानि ॥ ३४ ॥ न तज्जलं यन्न सुचारुपङ्कजं न
पङ्कजं तद्यदलीनपदपदम् । न पदपदोऽसौ कलगुञ्जितो न
यो न गुञ्जितं तन्न जहार यन्मनः ॥ ३५ ॥ कुसुमजन्म
ततो नवपल्लवास्तदनु पदपदकोकिलकूजितम् । इति यथा-
क्रममाविरभून्मधुर्दुग्धवतीभवतीर्य वनस्थलीम् ॥ ३६ ॥
उपहितं शिशिरापगमश्रिया मुकुलजालमशोभत किंशुके ।
प्रणथिनीव नखक्षतमण्डनं प्रमदया मदयापितलजया
॥ ३७ ॥ ज्ञणगुरुप्रमदाधरदुःसहं जघननिर्विषयीकृतमेख-
लम् । न खलु तावदशेषमोहितुं रविरलं विरलं कृतवान्

१ शालिविषेयस्य परिपाकसमये. २ गरुडपराक्रमः. ३ सर्वस्य.
४ शलभाः. ५ पुंनागः; पक्षे, सदाः. ६ चन्द्रविम्बः; पक्षे, सुग्रीवस्य
सेवा. ७ स्त्री; पक्षे, दशरथपुत्रः.

हिमम् ॥ ३८ ॥ अभिनयान्परिचेतुमिवोद्यता मलयमारुत-
कम्पितपल्लवा । अमदयत्सहकारलता मनः सकलिका कलिका-
मजितामपि ॥ ३९ ॥ नयगुणोपचितामिव भूपतेः सदु-
पकारफलां श्रियमर्थिनः । अभिययुः सरसो मधुसंभृतां
कमलिनीमलिनीरपतत्रिणः ॥ ४० ॥ कुसुममेव न केवल-
मार्तवं नवमशोकतरोः स्मरदीपनम् । किसलयप्रसवोऽपि
विलासिनां मदयिता दयिताश्रवणार्पितः ॥ ४१ ॥ विरं-
चिता मधुनोपवनश्रियामभिनवा इव पत्रविशेषकाः । मधु-
लिहां मधुदानविशारदाः कुरवका रवकारणतां ययुः
॥ ४२ ॥ सुवदनावदनासवसंभृतस्तदनुवादिगुणः कुसुमो-
द्गमः । मधुकैरकरोन्मधुलोलुपैर्वकुलमाकुलमायतपङ्क्तिभिः
॥ ४३ ॥ प्रथममन्यभृतामिरुदीरिताः प्रविरला इव मुग्ध-
वधूकथाः । सुरभिगन्धिषु शुश्रुविरे गिरः कुसुमितासु मिता
वनराजिषु ॥ ४४ ॥ श्रुतिमुखभ्रमरस्वनीतयः कुसुम-
कोमलदन्तरुचो वसुः । उपवनान्तलताः पवनाहतैः किसलयैः
सलयैरिव पाणिभिः ॥ ४५ ॥ ललितविभ्रमबन्धविचक्षणं
सुरभिगन्धपराजितक्रेसरम् । पतिषु निर्विविशुर्मधुमङ्गनाः
स्मरसखं रसखण्डनवर्जितम् ॥ ४६ ॥ शुश्रुमिरे सित-
चारुतराननाः स्त्रिय इव श्लथशिञ्जितमेखलाः । विकचतामरसा
गृहदीर्घिका मदकलोदकलोलविहंगमाः ॥ ४७ ॥ उपययौ
तनुतां मधुखण्डिता हिमकरोदयपाण्डुसुखच्छविः । सदृश-
मिष्टसमागमनिर्वृतिं वनितयानितया रजनीवधूः ॥ ४८ ॥
अपतुषारतया विशदप्रमैः सुरतसङ्गपरिभ्रमनोदिभिः । कुसुम-
चापमतेजयदंशुमिर्हिमकरो मकरोर्जितकेतनम् ॥ ४९ ॥
हुतहुताशनदीप्ति वनश्रियः प्रतिनिधिः कनकाभरणस्य यत् ।
युवतयः कुसुमं दधुराहितं तदलके दलकेसरपेशलम्
॥ ५० ॥ अलिमिरञ्जनविन्दुमनोहरैः कुसुमपङ्क्तिनिपातिभि-
रङ्कितः । न खलु शोभयति स वनस्थली न तिलकं
तिलकः प्रमदामिव ॥ ५१ ॥ अमदयन्मधुगन्धसनाथया
किसलयाधरसंततया मनः । कुसुमसंभृतया नवमल्लिका
क्षितरुचा तरुचारविलासिनी ॥ ५२ ॥ अरुणरागनिषेधिमि-
रंशुकैः श्रवणलब्धपदैश्च यवाङ्कुरैः । परमृताविरुतैश्च विला-
सिनः सरबलैरवलैकरसाः कृताः ॥ ५३ ॥ उपचितावयवा
शुचिभिः कणैरलिक्रदम्बकयोगमुपेयुषी । सदृशकान्तिरलक्ष्यत
मञ्जरी तिलकजालकजालकमौक्तिकैः ॥ ५४ ॥ ध्वजपटं
मदनस्य धनुर्धृतसंभुविकरं मुखचूर्णधृतश्रियः । कुसुमकेसर-
रेणुमणिज्वाः सपवनोपवनोत्थितमन्वयुः ॥ ५५ ॥ अनुमव-
न्नावदोलधृतस्ववं पदुरपि प्रियकण्ठजिह्वक्षया । अनयदासन-
जुपरिग्रहे सुजलतां जलतामवलज्जनः ॥ ५६ ॥ त्यजत मानमलं
वत विग्रहेर्न पुनरेति गतं चतुरं वयः । परमृताभिरितीव

निवेदिते स्मरमते रमते स वधूजनः ॥ ५७ ॥ नवपलाश-
पलाशवनं पुरः स्फुटपरागपरागतपङ्कजम् । मृदुलान्त-
लतान्तमलोकयत्स सुरभिं सुरभिं सुमनोमैरैः ॥ ५८ ॥
विलुलितालकसंहतिरामृशमृगदृशां श्रमवारि ललाटजम् ।
तनुतरङ्गततिं सरसां दलकुवलयं वलयनमरुदाववौ
॥ ५९ ॥ स्फुटमिवोज्ज्वलकाञ्चनकान्तिभिर्युतमशोकमशोभत
चम्पकैः । विरहिणां हृदयस्य मिदाभृतः कपिशितं पिशितं
मदनाश्रिना ॥ ६० ॥ स्मरहुताशनमूर्धुरचूर्णतां दधुरिवात्र-
वणस्य रजःकणाः । निपतिताः परितः पथिकज्वाजुपरि ते
परितेपुरतो भृशम् ॥ ६१ ॥ रतिपतिप्रहितेव कृतकुधः प्रियतमेव
वधूरनुनायिका । वकुलपुष्परसासवपेशलध्वनिरगात्रिरगा-
न्मधुपावलिः ॥ ६२ ॥ प्रियसखीसदृशं प्रतिबोधिताः किमपि
काम्यगिरा परपुष्टया । प्रियतमाय वपुर्गुरुमत्सरच्छिदुरयादु-
रयाचितमङ्गनाः ॥ ६३ ॥ मधुकैरपवादकैरिव स्थितिभुवः
पथिका हरिणा इव । कलतया वचसः परिवादिनीस्मर-
जिता रजिता वशमाययुः ॥ ६४ ॥ सममिसृत् रसादव-
लम्बितः प्रमदया कुसुमावैचिचीषया । अविनमन्न रराज
वृथोच्चकैरनृतया नृतया वनपादपः ॥ ६५ ॥ वदनसौरमलोम-
परिभ्रमभ्रमरसंभृतसंभृतशोभया । चलितया विदधे कल-
मेखलाकलकलोऽलकलोलदृशन्या ॥ ६६ ॥ कुसुमकार्शुक-
कार्शुकसंहितद्रुतशिलीमुखखण्डितविग्रहाः । मरणमप्यपराः
प्रतिपेदिरे किमु सुहृदुर्मुहूर्गतमर्तुकाः ॥ ६७ ॥ मधुरा
मधुबोधितमाधवीमधुसमृद्धिसमेधितमेधया । मधुकराङ्ग-
नया सुहुरुन्मदध्वनिभृता निभृताक्षरमुज्जगो ॥ ६८ ॥ अरुणि-
ताखिलशैलवना सुहुर्विदधती पथिकान्परितापिनः । विकच-
किंशुकसंहतिरुच्चकैरुदवहदवहन्यवहश्रियम् ॥ ६९ ॥ कम-
लिनी मलिनी दयितं विना न सहते सह तेन निषेवितुम् ।
तमधुना मधुना निहितं हृदि स्मरति सा रतिसारमहर्निशम्
॥ ७० ॥ सुहृदस्तस्मिन्निखलतानां प्रतिपक्षाः पथिकाङ्गनाजना-
नाम् । दहनधुतिदस्यवः समन्ताद्विपिने किंशुककुञ्जाला विरेजुः
॥ ७१ ॥ किंशुकक्षितिरुहां विलसन्तः कुङ्कुमलाः कुटिलतां
कलयन्तः । पान्थवारणविदारणतात्राः कामकेसरिनखा
इव रेजुः ॥ ७२ ॥ प्रस्फुरत्प्रचुरबालपल्लवा जीरुधश्च तर-
लाश्चकाशिरैः । क्रीडिता इव कुसुम्भवारिमिः काममित्रसमये
समागते ॥ ७३ ॥ कूजितानि कलयन्वनप्रियो न प्रियो विरहि-
णामजायत । मन्मथाक्षिरपि भस्मना दरं सादरं मुनिमनो-
ऽम्बुजं व्यधात् ॥ ७४ ॥ वकुलकुलमिलन्मिलिन्दमालामव-
कलकोकिलकूजितोदयेन । अहह नियमिनोऽपि तत्त्ववि-
न्तान्युतमतयो मतयोषितो बभूवुः ॥ ७५ ॥ कुसुमनग-
वनान्युपैतुकामा किसलयिनीमवलम्ब्य चूतयष्टिम् । कृण-

१ वृषाभिः २ पुष्पावचयं कर्तुमीषितया.

दलिकुलनूपुरा निरासे नलिनवनेषु पदं वसन्तलक्ष्मीः ॥७६॥
 विकसितकुसुमाधरं हसन्तीं कुरवकराजिवधूं विलोकयन्तम् ।
 ददृशुरिव सुराङ्गना निषण्णं सशरमनङ्गमशोकपल्लवेषु
 ॥ ७७ ॥ सुहृन्नुपतता विधूयमानं विरचितसंहति दक्षिणा-
 निलेन । अलिकुलमलकाकृतं प्रपदे नलिनमुखान्तविसर्पि
 पङ्कजिन्याः ॥ ७८ ॥ श्वसनचलितपल्लवाधरोष्ठे नवनिहिते-
 र्जमिवायधूनयन्ती । मधुसुरभिणि षट्पदेन पुष्पे सुख इव
 शालतावधूश्चुम्बे ॥ ७९ ॥ उत्सृष्टमम्बुजदृशमिव मान-
 रत्नमादाय षट्पदतिलान्मधुवारिपूरान् । पुंस्कोकिलस्य कल-
 कूजितकैतवेन संकल्पवाक्यमयमातनुते रसालः ॥ ८० ॥
 उत्फुलपङ्कजनिषक्तलसद्विरेकः किञ्चिद्विनिद्रकुमुदोरकर-
 संभृतश्रीः । आमूलनद्विविधानुत्तमालयमालश्रित्रं न कस्य
 तनुते ललितस्तमालः ॥ ८१ ॥ धुन्वन्त्यमूनि मदमूर्च्छदलि-
 ध्वनीनि धूताध्वनीनहृदयानि मधोर्दिनानि । निस्तन्द्रचन्द्र-
 वदनावदनारविन्दसौरभ्यसौहृदसगर्वसमीरणानि ॥ ८२ ॥
 कुपितापि मनःपतिना सह का सहकारविलोकनजातरसा ।
 तरसा रमते स न हा रमणी रमणीयतनुः सुतनुः सुरभौ
 ॥ ८३ ॥ स्थलकमलतरुणां कामिनीलोचनेषु क्षिपति
 मुकुलमुध्वा धूलिजालं विशालम् । तदनु हरति हन्त
 स्वान्तसर्वस्वभासामयमनयविदग्धो धूर्तवन्मीनकेतुः ॥ ८४ ॥
 पथि पथि शुक्चञ्चूचारुमाङ्कुराणां दिशि दिशि पवमानो
 वीरुधां लासकश्च । नरि नरि किरति द्राक्सायकान्पुष्पधन्वा
 पुरि पुरि विनिवृत्ता मानिनीमानचर्चा ॥ ८५ ॥ इह मधुप-
 वधूनां पीतमल्लीमधूनां विलसति कमनीयः कौकलीसंप्र-
 दायः । इह नटति सलीलं मञ्जरी वज्जुलस्य प्रतिपदमुप-
 विष्टा दक्षिणेनानिलेन ॥ ८६ ॥ विकसति सहैकारे स्फार-
 सौरभ्यसारे वहति ध्रुतपटीरे मन्दमन्दं समीरे । कलयति
 कलवाचं कोकिलोकोऽपि रुष्टः क्षणमपि न मृगाक्ष्या वल्लभो
 दुर्लभोऽभूत् ॥ ८७ ॥ इह हि नववसन्ते मञ्जरीरेणुपुञ्ज-
 च्छुरणधवलदेहा बद्धहेलं सरन्ति । तरलमलिसमूहा हारि-
 ङ्गकारिकण्ठा बहुलपरिमलालीसुन्दरं सिन्दुवारम् ॥ ८८ ॥
 स्थाने स्थाने मलयमरुतः पूरयन्त्यङ्गपालीं पुष्पालीषु सर-
 गजरजःस्नानयोग्याः परागाः । जातं चूते मधु मधुकप्रेयसी-
 जालुद्वं निर्विघ्नत्वं सपदि भवते रागराज्याभिषेकः ॥ ८९ ॥
 प्रसूनकलिकाकुलैः किसलयैः करस्पर्धिभिः स्फुरन्मधुमदभ्र-
 मद्भरकोकिलाकूजितैः । इति क्रमसमुद्गतैरुपवनावली-
 मण्डलीममण्डयदिव प्रियामृतवसुंधरावल्लभः ॥ ९० ॥
 मिलासिभिरिवोन्मदै रचितरम्यगुञ्जारवैः प्रसूनसुरभीकृतै-
 विंगलितत्रपास्तापसाः । अशोकशिखरसितैः सुनयनाम्बितैः
 १ अतिप्रियेण. २ मृदुगुञ्जितं. ३ आभ्रवृक्षे.

षट्पदैर्निरन्तरनिषेवितामितमधौ मधौ रेमिरे ॥ ९१ ॥
 मन्दोऽयं मलयानिलः किसलयं चूतद्रुमाणां नवं माद्यत्को-
 किलकूजितं विचकिलामोदः पुराणं मधु । बाणानित्युपदी-
 करोति सुरभिः पञ्चैव पञ्चैवे यूनामिन्द्रियपञ्चकस्य युगप-
 त्संमोहसंपादिनः ॥ ९२ ॥ उद्यद्विदुमकान्तिभिः किसलयै-
 स्ताम्रां त्विषं विभ्रतो मृङ्गालीविरुतैः कलैरविशदव्याहार-
 लीलाभृतः । आम्यन्तो मलयानिलाहतिचलैः शाखासहस्रै-
 र्मुहुर्मान्ति प्राप्य मधुप्रसङ्गमधुना मत्ता इवामी द्रुमाः ॥ ९३ ॥
 चूतानां चिरनिर्गतापि कलिका बध्नाति न स्वं रजः संनद्धं
 यदपि स्थितं कुरवकं तत्कोरकावस्थया । कण्ठेषु स्खलितं
 गतेऽपि शिशिरे पुंस्कोकिलानां रुतं शङ्के संहरति सारोऽपि
 चकितस्तूणार्धकृष्टं शरम् ॥ ९४ ॥ पुष्पाणि प्रथमं ततः
 प्रकटिताः स्वान्तोत्सवाः पल्लवाः पश्चादुन्मदकोकिलालि-
 ललनाकोलाहलः कोमलः । इत्थं प्रादुरभूदुपेत्य परितः
 प्राज्यप्रमोदप्रदः श्रोत्रामद्रुमराजिराजितवनक्षोणीमृतकुमापतिः
 ॥ ९५ ॥ स्तोत्रं चैत्रगुणोदयस्य विरहिप्राणप्रयाणानकष्टं-
 कारः सरकार्मुकस्य सुदृशां शृङ्गारशिक्षागुरुः । दोलकेलि-
 कलासु मङ्गलपदं बन्दी वनान्तश्रियां नादोऽयं कलकण्ठ-
 कण्ठकुहरप्रेङ्खोलितः श्रूयते ॥ ९६ ॥ मौकन्दच्युतपुष्परेणु-
 पटलीकुसालवालोदरे मन्दसन्दिमन्दपूरभरिते वातोत्थपु-
 ष्पल्लवैः । खेलन्तो ललितं मधोगुणगणान्गायन्ति पुष्पधयाः
 कान्तानामधरे धैयन्ति मधुरं सक्तं मधूलीरसम् ॥ ९७ ॥
 आरूढो मलयानिलद्विपवरं युक्तो विलासायुगैः पीतः
 पुष्पविलोचनैर्नवलतापौराङ्गनानां गणैः । अत्राम्यद्वनपत्तने
 मधुमहीपालस्ततः कोकिलालीलापमिलद्भ्रमद्भ्रमरिकाभा-
 ङ्गारमेरीरवैः ॥ ९८ ॥ वारस्त्रीव वनस्थली नवनवां शोभां
 वभारान्वहं पान्थान्पीडयति स तस्कर इव क्रूरैः शरैर्मन्मथः ।
 शृङ्गारः सगुणः क्षमापतिरिव प्राप्तः प्रतिष्ठां परां रात्रिः
 स्वीकुरुते स सुगधललनालज्ज्वे कार्यं क्रमात् ॥ ९९ ॥
 साम्यं संप्रति सेवते विचकिलं पाण्मासिकैर्मौक्तिकैर्बाह्यीकी
 दशनव्रणारुणतरैः पत्रैरशोकश्रितः । मृङ्गालङ्कितकोटि किञ्चु-
 कसिदं किञ्चिद्विबुन्तायते माञ्जिष्ठस्तवकैश्च पाटलितरोरभ्यैव
 कैचिच्छिपिः ॥ १०० ॥ गर्भग्रन्थिषु वीरुधां सुमनसो मध्ये-
 ऽङ्कुरं पल्लवा वाञ्छामात्रपरिग्रहः पिकवधूकण्ठोदरे पञ्चमः ।
 किं च त्रीणि जगन्ति जिष्णु दिवसैर्द्वित्रैर्मनोजन्मनो
 देवस्यापि चिरोज्जितं यदि भवेदभ्यासवश्यं धनुः ॥ १०१ ॥

मदनपूजा

कुसुमसुकुमारमूर्तिर्दधती नियमेन तनुतरं मध्यम् ।
 आमाति मकरकेतोः पार्श्वस्था चापयष्टिरिव ॥ १०२ ॥

१ प्रवालम्. २ पल्लवैः. ३ आन्दोलितः. ४ आभ्रः. ५ समूहः.
 ६ भ्रमराः. ७ विवन्ति. ८ मकरन्दम्. ९ मदनारव्यतरकुसुमम्.
 १० रचना. ११ लतानाम्.

कुसुमावचयः

निजनयनप्रतिविम्बैस्सुनि बहुशः प्रतारिता कापि ।
नीलोत्पलेऽपि विमृशति करमर्पयितुं कुसुमलावरी ॥ १०३ ॥
असंख्यपुष्पोऽपि मनोमवस्य पञ्चैव बाणार्थमयं ददाति ।
एवं कदर्यत्वमिवावधार्य सर्वस्वमग्राहि मधोर्वधूमिः
॥ १०४ ॥ अताडयत्यलवपाणिनैकं पुष्पोच्चये राजवधू-
रशोकम् । तच्छेदहेतोरलिपङ्क्तिमङ्ग्या विकृन्तिता बाललता
सरेण ॥ १०५ ॥ अन्यत्र यूयं कुसुमावचायं कुरुध्वम-
त्राक्षि करोमि संख्यः । नाहं हि दूरं अमितं समर्था
प्रसीदतायं रचितोऽञ्जलिर्वः ॥ १०६ ॥ उच्चित्य प्रथमम-
वस्थितं मृगाक्षी पुष्पौघं श्रितविटपं ग्रहीतुकामा । आरोहं
पदमदधादशोकयथावामूलं पुनरपि तेन पुष्पिता सा
॥ १०७ ॥ मुखकमलकमुत्तमच्य यूना यदभिनवोढवधू-
र्वलादचुम्बि । तदपि न किल बालपल्लवाग्रग्रहपरया विविदे
विदग्धसंख्या ॥ १०८ ॥ व्रततिविततिभिस्तिरोहितायां
प्रतियुवती वदनं प्रियः प्रियायाः । यदधयदधरावलोपनृत्य-
त्करवलयस्वनितेन तद्विवरे ॥ १०९ ॥ विलसितमनुकुर्वती
पुरस्ताद्वरणिगृहाधिरुहो बधूर्लतायाः । रमणमृजुतया पुरः
सखीनामकलितचापलदोपमालिलिङ्ग ॥ ११० ॥ सललित-
मवलम्ब्य पाणिनां सहचरमुच्छ्रितगुच्छवाञ्छयान्या ।
सकलकलमकुम्भविभ्रमाभ्यामुरसि रसादवस्तरे स्नानाभ्याम्
॥ १११ ॥ मृदुचरणतलाग्रदुःस्थितत्वादसहतरा कुच-
कुम्भयोभिरस्य । उपरि निरवलम्बनं प्रियस्य न्यपतदथोच्च-
तरोच्चिचीपयान्या ॥ ११२ ॥ उपरिजतरुजानि याचमानां
कुशलतया परिस्मलोलुपोऽन्यः । प्रथितपृथुपयोधरां गृहाण
स्वयमिति सुग्धवधूसदास दोर्म्याम् ॥ ११३ ॥ इदमिद-
मिति मूरुहां प्रसूनैस्तुहुरतिलोमयता पुरः पुरोऽन्या ।
अनुरहसमनायि नायकेन त्वरयति रन्तुमहो जनं मनोभूः
॥ ११४ ॥ विजनमिति बलादमुं गृहीत्वा क्षणमथ वीक्ष्य
विपक्षमन्तिकेऽन्या । अभिपतितुमना लघुत्वमीतेरभवदमु-
च्चति वल्लभेऽतिगुर्वी ॥ ११५ ॥ पूर्वं द्विरेफपरिभूतिभया-
द्भवत्या यकेशपुष्पभरणं हरिणाक्षि सुक्तम् । व्यर्थं तदद्य
पुनरप्यलकेषु भृङ्गाः पुञ्जीभवन्निजकुलभ्रमतः पतन्ति
॥ ११६ ॥ सन्तु दुमाः किसलयोत्तरपुष्पभाराः प्राप्ते वस-
न्तसमये कथमित्यमेव । न्यासैर्नवद्युतिमतोः पदयोस्तवेयं
भूः पुष्पिता सुतनु पल्लवितेव भाति ॥ ११७ ॥ अनुभवत
युवत्यो भाग्यवत्यो नितान्तं कुसुमवलयवेलासङ्गखेलासु-
खानि । मम तु मधुकराणां वाटपाटचराणां सपदि पतति
धाटी पुष्पवाटीनिवेशे ॥ ११८ ॥ पाणौ पद्मधिया
मधूककुसुमभ्रान्त्या तथा गण्डयोर्लीलेन्दीवरशङ्क्या नय-
नयोर्वन्धूकबुद्ध्याधरे । लीयन्ते कबरीभरे निजकुल-

न्यामोहजातस्पृहा दुर्वारा मधुपाः कियन्ति तरुणि स्थानानि
रक्षिष्यसि ॥ ११९ ॥

वसन्तवायवः

यथायथं ताः सहिता नभश्चरैः प्रभाभिरुद्भासित-
शैलवीरुधः । वनं विशन्त्यो वनजायतेक्षणा क्षणद्युतीनां
दधुरेकरूपताम् ॥ १२० ॥ विनयति सुदृशो दृशः परागं
प्रणयिनि कौसुममाननानिलेन । तदहितयुवतेरभीक्ष्णमक्षो-
र्द्वयमपि रोषजोभिरापुपूरे ॥ १२१ ॥ स्फुटमिदमभिचार-
मद्य एव प्रतियुवतेरभिधानमङ्गनानाम् । वरतनुरमुनोपहृय
पत्या मृदुकुसुमेन यदाहताप्यमूर्च्छत ॥ १२२ ॥ विपुल-
कमपि यौवनोद्धतानां घनपुलकोदयकोमलं चकाशे ।
परिमलितमपि प्रियैः प्रकामं कुचयुगमुज्ज्वलमेव कामिनी-
नाम् ॥ १२३ ॥ हिमलवसदृशः श्रमोदविन्दूनपनयता
फिल नूतनोढवध्याः । कुचकलशकिशोरकौ कथंचित्तरलतया
तरुणेन पस्पृशाते ॥ १२४ ॥ समदनमवतंसितेऽधिक्यं
प्रणयवता कुसुमे सुमध्यमायाः । व्रजदपि लघुतां वभूव
भारः सपदि हिरण्यमण्डनं सपत्न्याः ॥ १२५ ॥ अति-
मन्दचन्दनमहीधरवातं स्तवकाभिरामलतिकातरुजातम् ।
अपि तापसानुपवनं मदनातीन्मदमञ्जुगुञ्जदलिपुञ्जमकापीतं
॥ १२६ ॥ उपवनंतरुनृत्याध्यापने लब्धवर्णो विरचित-
जलकेलिः पद्मिनीकामिनीभिः । प्रियसुहृदसमेपोराययौ योगि-
योगस्थितिविदलवदक्षो दक्षिणो गन्धवाहः ॥ १२७ ॥
आलिङ्गन्ते मलयजतरुनास्वजन्ते वनान्तानापृच्छन्ते विर-
परिचितान्मालयाभिर्झरौघान् । अद्य स्थित्वा द्रविडमहिल-
भ्यन्तरे श्वः प्रभाते प्रस्थातारो मलयमरुतः कुर्वते संनिधा-
नम् ॥ १२८ ॥ लताकुञ्जं गुञ्जन्मदवदलिपुञ्जं चपलयन्
समालिङ्गन्तं द्रुततरमनङ्गं प्रवलयन् । मरुन्मन्दं मन्दं
दलितमरविन्दं तरलयन्नजोवृन्दं विन्दन्किरति मकरन्दं दिशि
दिशि ॥ १२९ ॥ मलयशिखरादाकैलासं मनोभवशास-
नाद्भुवनवलयं जेतुं वाञ्छन्वसन्तसमीरणः । विहितवराति
कैलासाग्रे मुजङ्गधरं हरं मनसि विमृशन्भीतः शङ्के प्रयाति
शनैः शनैः ॥ १३० ॥ पथि पथि लतालोलाक्षीभिः सवन्धु-
सीकरं कुसुमनिकरं वर्षन्तीभिः सहर्षमिवार्चितः । मधु-
करवधूगीतासक्तं कुरङ्गकमास्थितः प्रसरति वने मन्दं मन्दं
वसन्तसमीरणः ॥ १३१ ॥ उदञ्चत्कावेरीलहरिषु परिष्वङ्ग-
रङ्गे नटन्तः कुहूकण्ठीकण्ठीरवरवलवशासितप्रोषितेभाः ।
अमी चैत्रे मैत्रावरुणितरुणीकेलिकङ्केळिमल्लीचलद्वलीहल्ली-
सकसुरमयश्चण्डि चञ्चन्ति वाताः ॥ १३२ ॥ हेमाम्मोह-
पतने परिमलस्तेयी वसन्तानिलस्तत्रत्यैरिव यामिकैर्मधु-
करैरारब्धकोलाहलः । निर्यातस्त्वरया व्रजनिपतितः श्रीखण्ड-

१ मलयसंविधनः २ मेघविरफूर्जितावृत्तम्

वसन्तवर्णनम्, ग्रीष्मवर्णनम्

३३५

पङ्कजैर्लसि केरलकामिनीकुचतटे खञ्जः शनैर्गच्छति
॥ १३३ ॥ प्राप्तः प्राज्यमिव श्रमं जलजिनी-
सौरभ्यमारं वहन्नुदामस्तवकानमन्नवलतालक्ष्मीमिवालोचयन् ।
लीकुर्वन्मदमन्थरानिव गतेर्वाभ्रुवां विभ्रमान्मन्दं मन्द-
मुपाजगाम पवनः पाटीखाटीतटात् ॥ १३४ ॥ पानीयं नारि-
केलीफलकुहरकुहूत्कारि कल्लोलयन्तः कावेरीतीरतालदुम-
भरितसुरभाण्डभाङ्गारचण्डाः । एते तन्वन्ति वेलावनललित-
लताताण्डवं द्राविडस्त्रीकूर्पूपाण्डुगण्डस्थललुठितरया वायवो
दाक्षिणात्याः ॥ १३५ ॥ कावेरीतीरभूमीरुहमुजगवधू-
मुक्तमुक्तावशिष्टः कर्णाटीचीनपीनस्तनवसनदशान्दोलनस्पन्द-
मन्दः । लोलछाटीललाटालकललितलतालासलीलाविलोलः
कटं मो दाक्षिणात्यः प्रसरति पवनः पान्थकान्ताकृतान्तः
॥ १३६ ॥ ये दोलाकेलिकाराः किमपि मृगदृशां मानतन्तु-
च्छिदो ये सद्यः शृङ्गारदीक्षाव्यतिकरगुरवो ये च लोकत्रयेऽपि ।
ते कण्ठे लोठयन्तः परभृतवयसां पञ्चमं रागराजं बान्ति स्वैरं
हमीराः स्मरविजयमहासाक्षिणो दाक्षिणात्याः ॥ १३७ ॥

वसन्तपथिकाः

वक्त्रेण शिरसि पतता नित्यं रुधिरारुणेन दुर्वारः । मत्त-
क्षिप इव पथिकः किंशुककुसुमाङ्कुशेन भृतः ॥ १३८ ॥
समवलोक्य विलासवनस्थलीं न पथिकैः पथि कैः पतितं
शुवि । मलयजद्रुमसौरभमेदुरोदरसमीरसमीरितवल्लरीम्
॥ १३९ ॥ वसन्तप्रारम्भे चिरविरहखिन्ना सहचरी यदि
प्राणान्मुञ्चेत्तदिह वधभागी भवति कः । वयो वा स्नेहो वा
कुसुमविशिखो वेति विमृशंस्तुहीति प्रव्यक्तं पिकनिकर-
भाङ्गारमशृणोत् ॥ १४० ॥ २ पान्थाः खगृहाणि गच्छत
सुखं सेवाक्षणो मुच्यतां मानं मानिनि मुञ्च वल्लभजने
प्रेषानुबन्धेन किम् । आयातः कुसुमोकरः क्षपयति प्राणा-
न्योगातुरेष्मित्येवं परपुष्टनादपटहो वत्तीव कामाज्ञया
॥ १४१ ॥ सा तन्वीति घनस्तनीति विकसन्नीलाब्जनेत्रेति
च स्वैरं संचरतीति वक्ति मधुरां वाचं विचित्रामपि । इत्थं
मिदुमपाटलाधरपुटां सीमन्तिनीं ध्यायतो रोमाञ्चो रुदितं
स्मितं प्रलपितं पान्थस्य संजायते ॥ १४२ ॥ अथ्वन्यस्य
वर्णनयोगविधुरा मर्तुः स्मरन्ती यदि प्राणानुज्झति कस्य
तत्तल्ल महत्संजायते पातकम् । यावन्नो कृतमध्यगेन हृदये
तान्नचरोर्ध्वनि प्रोद्बुधं परपुष्टया तव तवेत्युच्चैर्वचोऽनेकशः
॥ १४३ ॥ उन्मीलन्मधुगन्धलुब्धमधुपव्याधूतचूताङ्कुरक्रीडको-
निलकाकलीकलकलैरद्रीर्णकर्णज्वराः । नीयन्ते पथिकैः कथं
कथमपि ध्यानावधानक्षणप्रासप्राणसमासमागमरसोलासैरमी
कासराः ॥ १४४ ॥ अथ्वन्यैर्मकरन्दशीकरसुरामत्तकण्ठो-
१ वृद्धीति हिन्दुस्थानीभाषया त्वमेवेत्यर्थः. २ वसन्तर्तुः. ३ पान्थः.

किले मार्गे मार्गनिरोधिनी परिहृता शङ्केऽशुभाशङ्कया ।
पान्थस्त्रीवधपातकादुपनतं चण्डालचिह्नं मधोरेषा खिङ्खिणि-
केव षट्पदमयी भाङ्गारिणी संहतिः ॥ १४५ ॥ सध्याधेः
कृशता क्षतस्य रुधिरं दृष्ट्य लालासुतिः किञ्चिन्नैतदिहास्ति
तत्कथमसौ पान्थस्तपस्वी मृतः । आ ज्ञातं मधुलम्पटैर्मधुकरै-
रारब्धकोलाहले नूनं साहसिकेन चूतमुकुले दृष्टिः समारोपिता
॥ १४६ ॥ एतस्मिन्दक्षिणाशानिलचलितलतालीनमत्तालि-
मालापक्षक्षोभावधूतच्युतबहलरजोद्भाविहृद्ये वसन्ते । प्रेम-
स्नेहार्द्रबाहुश्लथवलयलसत्पौडसीमन्तिनीनां मन्दः कण्ठ-
ग्रहोऽपि श्लपयति हृदयं किं पुनर्विप्रयोगः ॥ १४७ ॥

ग्रीष्मवर्णनम्

रेजे पुष्पैर्ग्रीष्ममासाद्य मल्ली मल्ली सद्यः संश्रयन्ते स्म
मृत्नाः । मृत्नैस्तत्रारम्भि हर्षेण गानं गाने लौल्यं लेभिरे
योगिनोऽपि ॥ १ ॥ अत्युलसद्विरहस्ययुजा भुजेन वक्त्रेण
शारदसुप्रांशुसरोरुहेण । पीयूषपोषसुभगेन च भाषितेन
त्वं चेत्प्रसीदसि मृगालि कुतो निदाघः ॥ २ ॥

ग्रीष्मसमयस्वभावव्याख्यानम्

प्रतिगतमर्थिजनानां विच्छिन्नाशं समूहमवलोक्य । स्फुटि-
तमप्यसस्तापादिव हृदयमलं तडागस्य ॥ ३ ॥ सुभगसलिला-
वगाहाः पाटलसंसर्गसुरभिवनवाताः । प्रच्छायसुलभनिद्रा
दिवसाः परिणामरमणीयाः ॥ ४ ॥ देशे देशे जडिमकुरङ्गा-
स्तेजोभलैर्दिनकरमिह्ले । धावं धावं ग्रहरति राशं धारागेहं
शरणमवापुः ॥ ५ ॥ संजातपत्रप्रैकरान्वितानि समुद्रहन्ति
स्फुटपाटलत्वम् । विर्कखराण्यर्कराभिमर्शाद्दिनानि पद्मानि
च वृद्धिमीर्युः ॥ ६ ॥ प्रचण्डसूर्यः स्पृहणीयचन्द्रमाः सदाव-
गाहक्षतवारिसंचयः । दिनान्तरम्योऽभ्युपशान्तमन्मथो निदाघ-
कालोऽयमुपागतः प्रिये ॥ ७ ॥ दुःप्रेक्ष्यसुचैर्गगनं निदाघे
कोपाकुलस्वेव मुखं नृपस्य । हरेः शयानस्य मृणालबुद्ध्या
कर्षन्ति पुच्छं करिणः करेण ॥ ८ ॥ प्रायश्चित्त्वा
वसुधामशेषां छायासु विभ्रम्य ततस्तत्तत्तत्तत् । प्रौढिं गते
संप्रति तिर्यग्मानौ शैल्यं शनैरन्तर्योमयासीत् ॥ ९ ॥ रवि-
तुरङ्गतनूरुहपुल्यतां दधति यत्र शिरीषरजो रुचः । उपययौ
विदधन्नवमल्लिकाः शुचिरसौ चिरसौरभसंपदः ॥ १० ॥ दलित-
कोमलपाटलकुम्भाले निजवधूषसितानुविधायिनि । मरुति
वाति विलासिभिरुन्ददभ्रमदलैर्मदलौल्यमुपाददे ॥ ११ ॥

१ चण्डालवहनी. २ हिमाग्रेव कुरङ्गा मृगाः. ३ धावित्वा धावित्वा.
४ समूहाः. ५ वृक्षविशेषः; पक्षे, -पाटलवर्णीनि. ६ भाङ्गराणि;
पक्षे, -विकासशालीनि. ७ आपुः. ८ हेमन्ते इत्यर्थः. ९ वसन्ते
इत्यर्थः. १० ग्रीष्मे. ११ जलानाम्.

निदधिरे दयितोरसि तत्क्षणरूपनवारितुषारसृतस्तनाः । सरस-
चन्दनरेणुरनुक्षणं विचक्रे च करेण वरोरुभिः ॥ १२ ॥
कथमिव तव संमतिर्मवित्री समस्तुभिर्मुनिनावधीरितस्य ।
इति विरचितमल्लिकाविकासः स्रयत इव स्र मधुं निदाघ-
कालः ॥ १३ ॥ बलवदपि बलं मिथोविरोधि प्रभवति नैव
विपक्षनिर्जयाय । सुवनपरिमवी न यत्तदानीं तप्तुगणः क्षण-
मुन्मनीचकार ॥ १४ ॥ अपि शिशिरतरोपचारयोग्यं द्वितय-
मिदं युगपन्न सद्यमेव । जरठितरविदीधितिश्च कालो दयित-
जनेन समं च विप्रयोगः ॥ १५ ॥ तसा मही विरहिणा-
मिव चित्तवृत्तिस्तृष्णाध्वनेषु कृपणेष्विव वृद्धिमेति । सूर्यः
करैर्दहति दुर्वचनैः खलो नु छाया सतीव न विमुञ्चति प्राद-
मूलम् ॥ १६ ॥ छाया वियोगिवनितेव गता कृशत्वं तसं
पयः पिष्टुनमानसवद्भव । केनाधुना वत मनागवलोकनीयः
कुद्धोत्तमर्णमुखमण्डलवत्पतङ्गः ॥ १७ ॥ रिक्तेषु वारि-
कथया विपिनोदरेषु मध्याह्नजृम्भितमहातपतापतसाः ।
स्कन्धान्तरोत्थितदवाग्निशिखाच्छलेन जिह्वां प्रसार्य तरवो
जलमर्थयन्ते ॥ १८ ॥ मुखकृतविसखण्डश्चण्डमार्तण्डतापा-
सितजलजतलस्यो राजते राजहंसः । रजतघटं इवायं
विदुमावद्वधाराविनरविगलदम्बुः कम्बुकण्ठि प्रतीहि ॥ १९ ॥
रजनिचरमयामेष्वादिशन्ती रतेच्छां किमपि कठिनयन्ती
नालिकेरीफलात्मः । अपि परिणमयित्री राजरम्भाफलानां
दिनपरिणतिमोग्या वर्तते ग्रीष्मलक्ष्मीः ॥ २० ॥ निजां
कायच्छात्रां श्रयति महिषः कर्दमधिया च्युतं गुञ्जापुञ्जं रुधिर-
मिति काकः कलयति । ससुसर्पन्सर्पः सुषिरविवरं ताप-
विवशः सचीत्काराधूतं प्रविशति करं कुञ्जस्पतेः ॥ २१ ॥ तदा-
त्वस्नातानां दरदलितमल्लीसुकुलिताः सजो वित्राणानां मलय-
जरसार्द्राद्रिवपुषाम् । निदाघाग्निष्णोषणलपितमभिसायं मृगदृशां
परिध्वङ्कोऽनङ्गं पुनरपि शनैरङ्कुरयति ॥ २२ ॥ जलार्द्राः
शष्पाणां विसफिसलयैः केलिवलयाः शिरीषैरुत्तसा विचकिल-
मयी हाररचना । शुचावेणाक्षीणां मलयजरसार्द्राश्च तनवो
विना तन्नं मन्नं रतिरमणमृत्युञ्जयविधिः ॥ २३ ॥ हरन्ति
हृदयानि यच्छ्रवणशीतला वेणवो यदर्दति कैरम्बिता
शिशिरवायुना वारुणी । भवन्ति च हिमोपमाः स्तनमवो यदे-
णीदृशो रुचेरुपरि संस्थितो रतिपतेः प्रसादो गुरुः ॥ २४ ॥
मूलं बालकवीरुधां सुरमयो जातीतरुणां त्वचः सारश्चन्दन-
शखिनां किसलयान्यार्द्राण्यशोकस्य च । शैरीषी कुसुमो-
न्नतिः परिणमन्मोचश्च सोऽयं गणो ग्रीष्मेणोष्महरः पुरा
किल ददे दग्धाय पञ्चषवे ॥ २५ ॥ अङ्गारैः खचितेव
भूर्वियदपि ज्वालाकरालं कैरस्तिग्मांशोः किरतीव तीव्रम-
भितो वायुः कुकूलानलम् । अप्यम्मासि नखंपचानि सरि-

१ दुर्जनान्तःकरणवदः - २ संमिश्रिता.

तामाशा ज्वलन्तीव च ग्रीष्मेऽस्मिन्नववह्निदीपितमिवान्तं
जगद्वर्तते ॥ २६ ॥ पाश्चात्यैर्मरुमारुतैस्त्रिजगतामुन्मूल्य-
द्रतां दावाभिर्ज्वलितैरपारगहनान्यप्यानयन्मसताम् । वाता-
मिस्तृणपत्रधूलिनिकरान्धुन्वन्विहायः स्थले ग्रीष्मः शुष्य-
दपुच्छपल्वल्लुठन्मरुतः समभ्यागतः ॥ २७ ॥ अलच्छं
सितमंशुकं शुचि मधु स्वामोदमच्छं रजः कार्पूरं विधुलं-
चन्दनकुचद्वन्द्वाः कुरङ्गीदृशः । धारावेदम सपाटलं विचकिल-
सद्गम चन्द्रत्विवो धातः सृष्टिरियं वृथैव तव न ग्रीष्मो-
ऽभविष्यद्यदि ॥ २८ ॥ माकन्दद्रुममञ्जरीषु वसतिस्त्यक्ते-
वर्तनं सा नो मञ्जुलता वचःसु मधुना सर्वं सह प्रक्षितम् ।
एतत्तिष्ठतु दुःश्रवं मृदुहृदां निःस्वामिनस्तस्य खे प्रोन्मील-
रुणो द्विजोऽयमिति हि त्वं ग्रीष्म मुष्णाहि नः ॥ २९ ॥ क्वचि
स्थानानि दग्धान्यतिशयगहनाः सन्ति के वा प्रदेशाः किं वा
शेषं वनस्य स्थितमिति पवनासङ्गविस्पष्टतेजाः । चण्डज्वा-
वलीदस्फुटिततनुलताग्रन्थिसुक्तादृहासो दावाभिः । शुष्कमे-
शिखरिणि गहनेऽधिष्ठितः पश्यतीव ॥ ३० ॥ बाले बाले-
मुच्चैर्भवति गगनव्यापिनी नीरदानां किं त्वं पक्ष्मान्वातान्-
लिनयसि मुधा वक्रमश्रुप्रवाहैः । एषा प्रोद्धुत्तमत्तद्विपकट-
गक्षुण्णविन्ध्योपलानां दावाभेः संप्रवृद्धा मलिनयति वि-
मण्डलं धूमलेखा ॥ ३१ ॥ स्फीतं शीतं गतं क क शिशिर-
रणः कास्ति हेमन्तमासः कैते पानीयपूर्णां सलिनजलधराः क्व
विद्युत्प्रमोदः । इत्युच्चैर्जल्पमानैरिव मुखरमुखैर्मिलितैरेते
वातौघश्चागतोऽसौ प्रकटितविजयस्तम्भचिह्नैर्निदाघः ॥ ३२ ॥

मध्याह्नः

एष सूर्योऽनुसंतप्तो मृगः कुतरुमाश्रितः । साधुर्गाम्भी-
क्षीणो नीचं प्राप्येव सीदति ॥ ३३ ॥ मध्याह्ने दूनमे-
ऽपि तिग्मतापोपशान्तये । दधुः कमलिनीपत्रमानपत्रमिवो-
॥ ३४ ॥ दुःसहसंतापमयात्संप्रति मध्यस्थिते दिवसवने
छायामिव वाञ्छन्ती छायापि गता तरुतलानि ॥ ३५ ॥
रवेर्मयूखैरभितापितो मृशं विदद्यमानः पथि तसपामुभिः ।
अवाक्फणो जिह्वगतिः श्वसन्सुहुः फणी मयूरस्य तले वि-
दति ॥ ३६ ॥ अस्त्रद्विपूर्णामनिलाशनानां दत्तो निवासः खल-
चन्दनेन । इतीव रोषाद्भजनस्य वायुर्व्यशोषयच्चन्दनमङ्गलं
॥ ३७ ॥ स्पृशति तिग्मरुचौ ककुभः करैर्दयितयेव विजृम्भित-
पया । अतनुमानपरिग्रहया स्थितं रुचिरया विरयापि वि-
॥ ३८ ॥ तरुणतरणितेजःपुञ्जसंतसदेहः पतति जरठखङ्गः पत्ने-
पङ्कलेहः । हरिरपि सलिलार्थी शङ्कया तस्य नीरं न निरी-
न च याति क्षिप्यति प्राप्य तीरम् ॥ ३९ ॥ किति मित्रं
विष्वदीचः करानतिवामनी स्थलकमठवदेहच्छया जल-
विचेष्टते । गजपतिमुखोद्गीर्णैराप्यैरथ त्रसरेणुभिः शिशिर-

धुरामेणाः कच्छस्थलीमधिशेरेते ॥ ४० ॥ भानोः पादैर्दहन-
प्रवैर्दहमानान्तराणामुत्क्रामन्तः किल विटपिनां प्राणपिण्डा
इवामी । गाढोदन्याकुलितमनसो भिन्नचक्षुपुटान्ताः कोकू-
यन्ते विहगशिशवः कोटराणां मुखेषु ॥ ४१ ॥ वहद्वहल-
मारुतप्रसरदभिखण्डैरिव स्फुरद्द्युमणिमण्डलद्युतिवितानकै-
स्तापिता । विसारि वपुरात्मनः सपदि वासरश्रीरियं चलन्मह-
मरीचिकासिचयपलवेनाञ्चति ॥ ४२ ॥ विशन्तीनां स्नातुं
जघनपरिवेषैर्मृगदृशां यदम्भः संप्राप्तं प्रमदवनवाप्यास्तट-
मुवम् । गभीरे तन्नाभीकुहरपरिणाहाध्वनि रसकुहुंकारस्फारं
रचयति निनादं नयति च ॥ ४३ ॥ धत्ते पद्मलतादलेप्सुरपरि
सं कर्णतालं द्विपः शष्पस्तम्बरसान्निध्यञ्चति शिखी मध्ये-
शिखण्डं । शिरः मिथ्या लेढि मृणालकोटिरमसादंष्ट्राङ्कुरं शूकरो
मथ्याहे महिषश्च वाञ्छति निजच्छायामहाकर्ममम् ॥ ४४ ॥
सर्पसारिणि वारिशीतलतले विन्यस्तपुष्पोत्करे नीरन्त्रे कदली-
के गुरुदलच्छायाहताकृत्विषि । कर्पूरागरुपङ्कपिच्छिल-
घ्नोत्तुङ्गस्तनालिङ्गिभिः कान्ताकेलिरतैरहो मुकृतिभिर्मध्यंदिनं
नीयते ॥ ४५ ॥ उद्दामद्युमणिद्युतिव्यतिकरप्रकीडकौपल-
ज्वालाजालजटालजालतटीनिष्कूजकोयटयः । भौमोष्म-
प्रवमानसूर्यकिरणाः क्रूरप्रकाशा दृशमायुःकर्म समापयन्ति
मिगमूर्ध्याहश्न्या दिशः ॥ ४६ ॥ मथ्याहे हरितो हुता-
शनमुचः कामोऽपि वामभ्रुवां पाटीरद्रवचर्चितां स्तनतटीमा-
साद्य निद्रायते । एणाः केसरिणोऽपि केसरसटोपान्तश्रिताः
शेरेते छायामङ्गतां न मुञ्चति तरुवोढा नवोढामिव ॥ ४७ ॥
मथ्याहे चलतालवृन्तमनिलः सर्वात्मना सेवते वारि खेद-
मिषेण शीतलवधूवक्षोजमालम्बते । निद्रा नेत्रमुपैति पक्ष्म-
शुगलच्छायाश्रिता दैहिकी पान्थानामथ पादयोर्निपतति
छायापि मा यान्त्विति ॥ ४८ ॥ काश्मर्याः कृतमालमुद्रतदलं
कोयटिकटीकते तीराश्मन्तकशिम्बिचुम्बितमुखा धावन्त्यपः-
पूर्णकाः । दात्यहैस्तिनिशस्य कोटरवति स्कन्धे निलीय
स्थितं वीरुनीडकपोतकूजितमनुकन्दन्त्यधः कुक्कुटाः ॥ ४९ ॥
से से कर्मणि संनियोज्य सुहृदो भूमिसुरान्मन्त्रिणश्चक्रं
निर्मयमारचय्य भगवान्संप्राप्तारागोदयः । खालोकक्षण-
कांदिशीकमधुनोत्खातं विचिन्वन्निव ध्वान्तं कापि निलीन-
मैम्बरमणिर्व्योमाग्रमारोहति ॥ ५० ॥ छाया संश्रयते तलं
विटपिनां श्रान्तेव पान्थैः समं मूलं याति सरो जलस्य
जडता ग्लानेव मीनैः सह । आचामत्यहिमांशुदीधितिप-
लसेव लोकैः समं निद्रा गर्भगृहं सह प्रविशति ह्मन्तेव
कान्ताजनैः ॥ ५१ ॥ उष्णालुः शिशिरे निषीदति तरोर्मूलल-

वाले शिखी निर्मिद्योपरिकर्णिकारकुसुमान्याशेरेते वैटपदाः ।
तसं वारि विहाय तीरनलिनीं कारण्डवः सेवते क्रीडावेश्म-
निवेशिपञ्जरशुकः क्लान्तो जलं याचते ॥ ५२ ॥ स्कन्धान्ति-
न्धुरयूथगण्डकषणव्यासंक्तदानोदकान्सेवन्ते मधुषा मही-
रुहशिरः पुष्पाणि हित्वा शृशम् । लीयन्ते बलमार्कुलाय-
कुहरे निस्पन्दमेते खगा जिह्वालीढवधूसुखो मृगगणश्छा-
यासु विश्राम्यति ॥ ५३ ॥ उत्तमोऽयमुरंगमः शिखितलच्छायां
उमालम्बते वैरं साहजिकं विहाय च शिखी मूलं तरो-
र्गच्छति । याचन्ते च जलं निकुञ्जमवने तृष्णातुराः सारिका-
स्तसे वारिणि पङ्कजानि मधुपास्त्यक्त्वा श्रयन्ते लताः
॥ ५४ ॥ अङ्गं चन्दनपाण्डु पल्लवमृदुस्तम्बूलताम्रोऽधरो
धारायत्रजलामिषेककलुषे धौताञ्जने लोचने । अन्तः पुष्प-
सुगन्धिरार्द्रकवरी सर्वाङ्गलभाम्बरं रामाणां रमणीयतां
विदधति ग्रीष्मापराह्वागमे ॥ ५५ ॥ पान्थानां प्रमदा इव
प्रतिदिनं दैन्यं हृदिन्यो ययुर्दृश्यन्ते स दिगम्बरा इव वने
पत्रोज्जिताः पादपाः । निःश्वासा इव दुःसहा विरहिणां
वाता ववुः सर्वतः पायं पायमिव प्रियाघररसं पाथः पपुः
प्राणिनः ॥ ५६ ॥ अस्वाध्यायः पिकानां मदनमखसमारम्भ-
गस्याधिमामो निद्राया जन्मलभं किमपि मधुलिहां कोऽपि
दुर्मिषकालः । विष्टिर्यात्रोत्सुकानां मलयजमरुतां पान्थकान्ता-
कृतान्तः प्रालेयोन्मूलमूलं समजनि समयः कश्चिदौत्पाति-
कोऽयम् ॥ ५७ ॥ पत्रच्छायासु हंसा मुकुलितनयना दीर्घिका-
पक्षिनीनां सौधान्यत्यर्थतापाद्वलमिपरिचयद्वेषिपारावतानि ।
बिन्दुक्षेपात्पिपासुः परिसरति शिखी श्रान्तिमद्वारियञ्चं
सर्वैरुक्षैः समग्रस्त्वमिव नृपगुणैर्दीप्यते संसंसतिः ॥ ५८ ॥

जलकेलिः

निजप्रियमुखआन्त्या हर्षेणानुस्मदन्मुजम् । दद्याधरा
तु शृङ्गेण सीत्कारमकरोन्मृदु ॥ ५९ ॥ ललितसुरसा तरन्ती
तरलतरङ्गौघचालितनितम्बा । विपरीतरतासक्ता किमदृश्यत
सरसि या सख्या ॥ ६० ॥ एता गुरुश्रोणिपयोधरत्वा-
दात्मानमुद्रोदुमशकुवत्यः । गाढाङ्गदैर्बाहुभिरप्सु बालाः
क्लेशोत्तरं रागवशात्सुवन्ते ॥ ६१ ॥ अमी शिरीषप्रसवावतंसाः
प्रभ्रंशिनो वारिविहारिणीनाम् । पारिप्लवाः स्रोतसि निम्न-
गायाः शैवाललोलांश्छलयन्ति मीनान् ॥ ६२ ॥ आसां
जलास्फालनतत्पराणां मुक्ताफलस्पर्धिषु शीकरेषु । पयो-
धरोत्सर्पिषु शीर्यमाणः संलक्ष्यते न च्छिद्रोऽपि हारः
॥ ६३ ॥ आवर्तशोभा नतनाभिकान्तेर्भङ्गो भ्रुवां
द्वन्द्वचराः स्तनानाम् । जातानि रूपावयवोपमानान्य-
द्ववर्तानि विलासिनीनाम् ॥ ६४ ॥ तीरस्थलीबहिर्भि-

१ दिजान्. २ भयवृत्तम्. ३ गुप्तम्. ४ सूर्यः. ५ पिवति.
६ वृष्णाञ्जनाः.

१ मयूरः. २ अमराः. ३ गजसमूहस्य. ४ लिप्तमदोदकान्.
५ भृङ्गाः. ६ नीढरन्त्रे. ७ निश्चलम्. ८ बापी. ९ किरणैः. १० सूर्यः.

रुक्मलोपैः प्रसिद्धकैरभिनन्दमानम् । श्रोत्रेषु संमूर्च्छति
रक्तमासां गीतानुगं वारिमृदङ्गवाद्यम् ॥ ६५ ॥ संदष्ट-
वस्त्रेष्वलानितम्बेध्विन्प्रकाशान्तरितोड्डुतुल्याः । अमी
जलापूरितसूत्रमार्गा मौनं भजन्ते रशनाकलापाः ॥ ६६ ॥
एताः करोत्पीडितवारिधारा दर्पात्सखीभिर्वदनेषु सिक्ताः ।
वक्त्रेतराग्रैरलकैस्तरुण्यश्चर्णारुणान्वारिलवान्वहन्ति ॥ ६७ ॥
उद्वन्धकेशश्च्युतपत्रलेखो विश्लेषमुक्ताफलपत्रवेष्टः । मनोऽ
एव प्रमदासुखानामम्भोविहारकुलितोऽपि वेषः ॥ ६८ ॥
उन्मृष्टपत्राः कलितालक्रान्ताः कण्ठेषु लम्बा जघनं स्पृशन्तः ।
स्तनस्थलेष्वाहतिमादधाना गता वधूनां प्रियतां जलौघाः
॥ ६९ ॥ हृतोऽङ्गरागसिलकं विमृष्टं लब्धान्तरैरेभिरतीव
मत्वा । सुसंहितेनेति तदा जलानामदायि मध्यं न कुच-
द्वयेन ॥ ७० ॥ निरीक्ष्य वेणीप्रतिनिम्बमेणीदृशो मुजंग्रम-
मावहन्त्यः । पतद्भुकूलं ध्रुतबाहुमूलं झम्पाप्रकम्पाकुलिताः
प्रचेलुः ॥ ७१ ॥ अथ स्फुरन्मीनविधूतपङ्कजा विपङ्कतीर-
स्थलितोर्मिसंहतिः । पयोऽवगाढुं कलहंसनादिनी समा-
जुहावेव वधूः सुरापगा ॥ ७२ ॥ प्रशान्तधर्माभिभवः शनै-
र्विवान्विलासिनीभ्यः परिमृष्टपङ्कजः । ददौ मुजालम्बमिवात्त-
शीकरस्तरङ्गमालान्तरगोचरोऽनिलः ॥ ७३ ॥ गतैः सहावैः
कलहंसविक्रमं कलत्रभारैः पुलिनं नितम्बिभिः । मुखैः
सरोजानि च दीर्घलोचनैः सुरक्षियः साम्यगुणाग्निरासिरे
॥ ७४ ॥ विभिन्नपर्यन्तगमीनपङ्कज्यः पुरो विगाढाः सखिभि-
र्मरुततः । कथंचिदापः सुरसुन्दरीजनैः समीतिभिस्तत्प्र-
थमं प्रपेदिरे ॥ ७५ ॥ विगाढमात्रे रमणीभिरम्भसि प्रयत्न-
संवाहितपीवरोरुभिः । विभिद्यमाना विससार सारसानुदस्य
तीरेषु तरङ्गसंहतिः ॥ ७६ ॥ शिलाघनैर्नाकसदासुरःस्थलै-
र्बृहन्निवेशैश्च वधूपयोधरैः । तटाभिनीतेन विभिन्नवीचिना
रुपेव मेजे कलुपत्वमम्भसा ॥ ७७ ॥ विधूतकेशाः परि-
लोलितस्रजः सुराङ्गनानां प्रविलुप्तचन्दनाः । अतिप्रसङ्गाद्विहि-
तागसौ मुहुः प्रकम्पमीधुः समया इवोर्मयः ॥ ७८ ॥
विपक्षचित्तोन्मथना नखत्रणास्तिरोहिता विभ्रममण्डनेन ये ।
हृतस्य शेषानिव कुङ्कुमस्य तान्विकथनीयान्दधुरन्यथा स्त्रियः
॥ ७९ ॥ प्रियेण संप्रप्यं विपक्षसंनिधावुपाहितां वक्षसि
पीवरस्तने । स्रजं न काचिद्विजहौ जलाविलां वसन्ति हि
प्रेम्णि गुणा न वस्तुनि ॥ ८० ॥ असंशयं न्यस्तसुपान्त-
रक्ततां थदेव रोडुं रमणीभिरङ्गनम् । हृतेऽपि तस्मिन्सलिलेन
शुक्रतां निरास रागो नयनेषु न श्रियम् ॥ ८१ ॥
द्युतिं वहन्तो वनितावतंसका हृताः प्रलोमादिव वेगिभि-
र्जलेः । उपभृतास्तत्क्षणशोचनीयतां च्युताधिकाराः सचिवा
इवाययुः ॥ ८२ ॥ विपन्नलेखा निरलक्तकाधरा निरङ्गनाक्षी-

१ जलङ्घिनाम्.

रपि विभ्रतीः श्रियम् । निरीक्ष्य रामा बुबुधे नमस्कृ-
रलङ्कृतं तद्वपुषैव मण्डनम् ॥ ८३ ॥ तथा न पूर्वं कृतपू-
गादरः प्रियानुरागेण विलासिनीजनः । यथा जलाद्रौ नव-
मण्डनश्रिया ददाह दृष्टीश्च विपक्षयोषिताम् ॥ ८४ ॥
शुभाननाः साम्बुरुहेषु भीरवो विलोलहाराश्चलफेनपङ्क्तिषु ।
नितान्तगौर्यो हृतकुङ्कुमेष्वालं न लेभिरे ताः परभागमूर्तिषु
॥ ८५ ॥ हृदाम्भसि व्यस्तवधूकराहते रवं मृदङ्गध्वनिवीर-
मुज्झति । मुहुः स्तनैस्तालसमं समाददे मनोरमं दृढमिव
प्रवेपितम् ॥ ८६ ॥ श्रिया हसद्भिः कमलानि सक्षितैलं-
कृताम्बुः प्रतिमागतैर्मुखैः । कृतानुकूल्या सुरराजयोषितां
प्रसादसाफल्यमवाप जाह्नवी ॥ ८७ ॥ परिस्फुरन्मीनविष-
द्वितोरवः सुराङ्गनाम्नासविलोलदृष्टयः । उपाययुः कम्पित-
पाणिपल्लवाः सखीजनस्यापि विलोकनीयताम् ॥ ८८ ॥
भयादिवाश्लिष्य झषाहतेऽम्भसि प्रियं मुदानन्दयति स
मानिनी । अकृत्रिमप्रेमरसाहितैर्मनो हरन्ति रामाः कृतकै-
रपीहितैः ॥ ८९ ॥ तिरोहितान्तानि नितान्तमाकुलैरां
विगाहादलकैः प्रसारिभिः । ययुर्वधूनां वदनानि तुल्यतां
द्विरेफवृन्दान्तरितैः सरोरुहैः ॥ ९० ॥ करौ धुनानां नव-
पल्लवाकृती पयस्यगाधे किल जातसंभ्रमा । सखीषु निर्वाच्य-
मधार्थदूषितं प्रियाङ्गसंश्लेषमवाप मानिनी ॥ ९१ ॥ प्रियैः
सलीलं कस्वारिवारितः प्रवृद्धनिःश्वासविकम्पितस्तनः ।
सविभ्रमाधूतकराग्रपल्लवो यथार्थतामाप विलासिनीजनः
॥ ९२ ॥ उदस्य धैर्यं दयितेन सादरं प्रसादितायाः कस्वारि-
वारितम् । सुखं निमीलन्नयनं नतभ्रुवः श्रियं सपत्नीवद-
नादिवाददे ॥ ९३ ॥ विहस्य पाणौ विधूते धृतात्मसि
प्रियेण बद्धा मदनार्द्रचेतसः । सखीव काक्षी पयसा घनी-
कृता वमार वीतोच्चयबन्धमंशुकम् ॥ ९४ ॥ निरङ्गने
साचिविलोकितं दशावयावकं वेपथुरोष्ठपल्लवम् । नतभ्रुवो
मण्डयति स विग्रहे बलिक्रिया चातिलकं तदास्पदम् ॥ ९५ ॥
निमीलदाफेकरलोलचक्षुषां प्रियोपकण्ठं कृतगात्रवेपथुः ।
निमज्जतीनां श्रसितोद्धतस्तनः श्रमो नु तासां मदनो उ
पप्रथे ॥ ९६ ॥ प्रियेण सिक्ता चरमं विपक्षतश्चको
काचिन्न तुतोष सान्त्वनैः । जनस्य रुढप्रणयस्य चेतसः
किमप्यमर्षोऽनुनये मृशायते ॥ ९७ ॥ अञ्जलौ जलमधी-
लोचना लोचनप्रतिशरीरलाञ्छितम् । आत्तमात्तमपि कान्त-
सुखितुं कातरा शफरशङ्किनी जहौ ॥ ९८ ॥ निम्ननाथि-
कुहरेषु यदम्भः प्लावितं चलदृशां लहरीभिः । तद्भवैः कुहुकैः
सुरनार्यैः स्मारिताः सुरतकण्ठरुतानाम् ॥ ९९ ॥ संक्षोभं
पयसि पुनर्महेमकुम्भश्रीभाजा कुचयुगलेन नीयमाने ।
विक्षेपं युगमगमद्रथाङ्गनाम्नोरुद्धतः क इव सुखावहः परेषां

॥ १०० ॥ किं तावत्सरसि सरोजमेतदारादाहोस्विमुखमव-
भासते तरुण्याः । संशय्य क्षणमिति निश्चिकाय कश्चिद्वि-
ज्जोर्कैर्बकसहवासिनां परोक्षैः ॥ १०१ ॥ योग्यस्य त्रिनयन-
लेचनानलार्चिर्निर्दग्धसरपृतनाधिरान्यलक्ष्याः । कान्तायाः
करकलशोद्यतैः पयोभिर्वक्त्रेन्दोरकृत महाभिषेकमेकः ॥ १०२ ॥
पर्यन्ते सरसि हर्तुंऽशुके पयोभिलोलाक्षे सुरतगुरावपत्रपि-
ण्णोः । सुश्रोण्या दलवसनेन वीचिहस्तन्यस्त्रेन द्रुतमकृताब्जिनी-
सखित्वम् ॥ १०३ ॥ नारीभिर्गुरुघनस्थलाहृतानामास्यश्री-
विजितविकासिवारिजानाम् । लोलत्वादपहरतां तदङ्गरागं
संज्ञे सकलुष आशयो जलानाम् ॥ १०४ ॥ सौगन्ध्यं
दधदपि काममङ्गनानां दूरत्वाद्व्रतमहमाननोपमानम् । नेदीयो
जितमिति लज्जयेव तासामालोले पयसि महोत्पलं ममज्ज
॥ १०५ ॥ प्रग्रष्टैः सरमसमम्भसोऽवगाहक्रीडाभिर्विदलित-
शुथिकापिशङ्गैः । आकल्पैः सरसि हिरण्मयैर्वधूनामौर्वाभिद्युति-
शुक्लैरिव व्यराजि ॥ १०६ ॥ आस्मांकी युवतिदृशामसौ
तोति च्छायैव श्रियमनपाथिनीं किमेभिः । मत्त्वैवं स्वगुणपि-
धानसाम्यसूयैः पानीयैरिति विदधाविरेऽञ्जनानि ॥ १०७ ॥
निघौंते सति हरिचन्दने जलौघैरापाण्डोर्गतपरभागयाङ्ग-
नायाः । अहाय स्तनकलशद्वयादुपेये विच्छेदः सहृदययेव
हारयिष्यः ॥ १०८ ॥ अन्यूनं गुणममृतस्य धारयन्ती संकुल-
स्फुरितसरोरुहावतंसा । प्रयोभिः सह सरसी निषेव्याणा
रक्तवं व्यधित वधूदृशां सुरेव ॥ १०९ ॥ स्नान्तीनां बृहदम-
लोदबिन्दुचित्रौ रेजाते रुचिरदृशामुरोजकुम्भौ । हाराणां
मणिभिरुपाश्रितौ समन्तादुत्सूत्रैर्गुणवदुपपन्नकाम्ययेव ॥ ११० ॥
आरुढः पतित इति स्वसंभवोऽपि स्वच्छानां परिहरणीयता-
शुपैति । कर्णेभ्यश्च्युतमसितोत्पलं वधूनां वीचीभिस्तदमनु
यत्तिरासुरापः ॥ १११ ॥ दन्तानामधरमथावकं पदानि प्रत्य-
ग्रास्तनुमविलेपनां नखाङ्गाः । आनिन्दुः श्रियमधितोयमङ्ग-
नानां शोभायै विपदि सदाश्रिता भवन्ति ॥ ११२ ॥ कस्या-
श्चिन्मुखमनु धौतपत्रलेखं व्यातेने सलिलमरावलम्बिनीभिः ।
किञ्चलकव्यतिकरपिञ्जरान्तरामिश्रित्रश्रीरलमलकाग्रवल्लीभिः
॥ ११३ ॥ अविरलमिदमम्भः स्वेच्छयोच्छालयन्त्या विक-
चकमलशोभोत्तानहस्तद्वयेन । परिकलित इवार्धः कामवाणा-
तिथिम्यः सलिलमिव वितीर्णं बाललीलासुखेभ्यः ॥ ११४ ॥
जलविलुलितवस्त्रव्यक्तनिम्नोन्नताभिः । परिगततटभूमिज्ञान-
मात्रोत्थिताभिः । कनकरुचिरकुम्भश्रीमदाभोगनुज्ञस्तनविनि-
दितहस्तस्तिकाभिर्वधूभिः ॥ ११५ ॥ एतस्याः करिकुम्भ-
संनिभकुचप्राग्भारपृष्ठे लुठद्भुजागर्मगजेन्द्रमौक्तिकसरेष्णी-
मनोहारिणि । दूरादेत्य तरङ्ग एष पतितो वेगाद्विलीनः कथं
को वाज्योऽपि विलीयते न सरसः सीमन्तिनीसंगमे ॥ ११६ ॥

प्रपापालिका

यथोर्धाक्षः पिवत्यम्बु पथिको विरलाङ्गुलिः । तथा
प्रपापालिकापि धारां वितनुते तैजुम् ॥ ११७ ॥ अङ्गुल्यग्र-
निरोधतस्तनुतरां धारामियं कुर्वती कर्कर्या न परं पयो नि-
पुणिका दातुं प्रपापालिका । विस्मिष्टाङ्गुलिना करेण दशना-
पीडं शनैः पान्थ हे निष्पन्दोर्ध्वविलोचनस्त्वमपि हा जानासि
पातुं पयः ॥ ११८ ॥ दूरादेव कृतोऽञ्जलिर्न तु पुनः
पानीयपानोचितो रूपालोकनकौतुकात्प्रचलितो मूर्धा न
शान्त्या तृषः । रोमाञ्चोऽपि निरन्तरं प्रकटितः प्रीत्या न
शैत्यादपामक्षुण्णो विधिरध्वगेन विहितो वीक्ष्य प्रपापालिकाम्
॥ ११९ ॥ गन्तुं सत्वरमीहसे यदि पुनर्व्यालोलवेणीलतां
द्रष्टुं वा स्वकुटुम्बिनीमनुदिनं कान्तां समुत्कण्ठसे । तत्तृष्य-
न्नपि मुग्धमन्थरवलम्बेन्नान्तरुद्धाध्वगामेतां दूरत एव हे
परिहर भ्रातः प्रपापालिकाम् ॥ १२० ॥ मध्याह्नेऽ-
तिखरे निदाघसमये तापोऽध्वनो वर्तते शीते कुञ्जतटे
विचित्रविटपे भोः पान्थ विश्रम्यताम् । एकाकी च
भवानहं च तरुणी शून्या प्रपा वर्तते लजेऽहं श्रुवती स्वयं
तु चतुरो जानासि कालोचितम् ॥ १२१ ॥ कस्येयं तरुणि
प्रैपा पथिक नः किं पीयतेऽस्यां यैवो धेनूनामथ माहिपं
पथिक रे वारः कथं मङ्गलः । सोमो वाथ शनैश्चरोऽमृतमिदं
तत्तेऽधरे दृश्यते भो भोः पान्थ विलाससुन्दर सखे यद्रोचते
तत्पिब ॥ १२२ ॥ मध्याह्नं गमय त्यज श्रमजलं स्थित्वा
पयः पीयतां मा शून्येति विमुञ्च पान्थ विवशः शीतः प्रपा-
मण्डपः । तामेव स्मर घसरस्मरस्मरन्तस्तां निजप्रेयसीं त्वयितं
तु न रञ्जयन्ति पथिक प्रायः प्रपापालिकाः ॥ १२३ ॥

ग्रीष्मवायवः

आष्मातोद्धतद्वावहिसुहृदः कीर्णोष्णरेणूत्कराः संतसा-
ध्वगमुक्तखेदविषमश्वासोष्णसंवादिनः । तृष्णार्ताजगरायता-
स्वकुहरक्षिप्रवेगशोक्ता भ्रूमङ्गैरिव तर्जयन्ति पवना दग्धस्थ-
लीकज्जलैः ॥ १२४ ॥ कारञ्जीः कुञ्जयन्तो निजजरठरव्यञ्जि-
तावीरकोशानुत्पाकान्कृष्णलानां पृथुसुषिरगताग्निम्बिकान्पाट-
यन्तः । झिल्लीकाङ्गलरीणां बधिरितककुभं झंकृतं खे क्षिपन्तः
सिञ्जानाश्चत्थपत्रप्रकरक्षणाक्षणाविविणो वान्ति वाताः
॥ १२५ ॥ व्योमव्यालोलमुक्ताफलधवलगलद्विन्दुसंदोहगर्भा-
नम्भोदान्मर्त्सयित्वा दिशि दिशि मुवने मीतिमुद्गावयन्तः ।
एते रक्षोमृगाक्षीगतलुलितमदक्षोमसंरम्भरूक्षा वाताः पाताल-
कुक्षिस्थितमपि सलिलं तत्क्षणाद्भक्षयन्ति ॥ १२६ ॥

ग्रीष्मपथिकाः

सर्वाशारुधि दग्धवीरुधि सदा सारङ्गबद्धकुधि
क्षामक्षमारुहि मन्दमुन्मथुलिहि स्वच्छन्दकुन्दमुहि ।

१ सूक्ष्माः २ पानीयशालिकाः ३ जलम्; पक्षे, क्षीरम्
४ जलानि; पक्षे, सोमादिवासः ५ उदकम्; पक्षे, पीयूषम्

शुष्यत्स्रोतसि तप्तभूमिरजसि ज्वालायमानार्णसि ग्रीष्मे मासि
ततार्कतेजसि कथं पान्थ व्रजजीवसि ॥ १२७ ॥ वाताकीर्ण-
विशीर्णवीरणतृणश्रेणीझणत्कारिणि ग्रीष्मे सोष्मणि चण्ड-
सूर्यकिरणप्रकाश्यमानाम्भसि । चित्तारोपितकामिनीमुखशशि-
ज्योत्स्नाहृतक्लान्तयो मध्याह्नेऽपि सुखं प्रयान्ति पथिकाः खं
देशमुत्कण्ठिताः ॥ १२८ ॥ ग्रीष्मोष्मलोषशुष्यत्ययसि बक-
भयोद्भ्रान्तपाठीनभाजि प्रायः पङ्ककमात्रं गतवति सरसि
स्वल्पतोये लुठित्वा । कृत्वा कृत्वा जलार्द्राकृतसुरसि जरत्कर्प-
टार्धे प्रपायां तोयं जग्ध्वापि पान्थः पथि वहति हहा हेति कुर्व-
न्पिपासुः ॥ १२९ ॥ आम्रयच्चीत्कारचक्रभ्रमरितघटीयन्नचक्र-
प्रमुक्तस्रोतःपूर्णप्रणालीपथसरणिशिरासारि सीत्कारि वारि ।
कौपं पान्थाः प्रकामं शितमणिमुसलाकारविस्फारधारं विक्षिप्त-
क्षुण्णमुक्ताकणनिकरनिभासरापातं पिबन्ति ॥ १३० ॥

वर्षावर्णनम्

चलद्बलाकादशनाभिरामः परिस्रवद्वारिमदाम्बुधारः ।
आह्वन्यमानस्तडिदङ्कुशेन सरस्य दध्वा न घनद्विपेन्द्रः ॥ १ ॥
या कामिनी सा यदि मानिनी स्यात्सरस्य राज्ञो ह्यपराधिनी
स्यात् । इतीव दण्डैः किमु ताड्यतेऽसौ कादम्बिनी काम-
नृपस्य दङ्गा ॥ २ ॥ चन्द्रविम्बरविबिम्बरताकामण्डलानि
घनमेघदम्बरैः । भक्षितानि जलदोदरेषु तद्रोदनध्वनिरिवैष
गर्जितम् ॥ ३ ॥ निद्रितस्य बत शम्बरद्विषो जागराय
किमु वारिबाहकः । ऊर्जितं दधदतीव गर्जितं संभ्रमन्नभसि
संभ्रमाद्यौ ॥ ४ ॥

वर्षासमयस्वभावाख्यानम्

शीतलादिव संव्रतं प्रावृषेण्यान्नमस्ततः । नमो बभार
नीरन्त्रं जीमूतकुलकम्बलम् ॥ ५ ॥ स्फुरन्तः पिङ्गलाभासो
धरण्यामिन्द्रगोपकाः । सरक्तवान्तपान्थस्त्रीजीवा इव चका-
शिरं ॥ ६ ॥ पतत्प्रविरतं वारि नृत्यन्ति च कलापिनः ।
अथ कान्तः कृतान्तो वा दुःखस्यान्तं करिष्यति ॥ ७ ॥
उत्कण्ठयति मेघानां माला वर्गे कैलापिनाम् । यूनां चोत्कण्ठ-
यत्यथ मानसं मकरध्वजः ॥ ८ ॥ अस्थिरमनेकरागं गुणरहितं
नित्यदुष्प्रापम् । प्रावृषि सुरेन्द्रचापं विभाव्यते युवतिचित्त-
मिव ॥ ९ ॥ नन्दयति कस्य न मनश्चपलैर्वैनधूलिधूसरच्छायैः ।
आक्रम्य पुत्रकैरिव मलिनीकृतमम्बरं जलदैः ॥ १० ॥ आयाताः
सखि वर्षा वर्षादपि यासु वासरो दीर्घः । दिशि दिशि नीर-
तरङ्गो नीरतरङ्गो मयापि हृदयेशः ॥ ११ ॥ गर्जति वारिद-
पटले वर्षति नयनारविन्दमबलायाः । मुजवलिमूलसेके

१ ऊर्ध्वं कण्ठो यस्य तादृशं करोति । २ मयूराणां । ३ विरतसर-
तरागः ।

विरहलता पल्लवं सूते ॥ १२ ॥ अतिशयितकदम्बोष्णं
मोदकदम्बानिलो वहति । वियदम्बुदमेदुरितं मे दुरितं पत-
नागतो दयितः ॥ १३ ॥ शमयति जलधरधारा चातकम्बु-
तृणं चिरोपनताम् । क्षपयति च वधूलोचनजलधारा कामिनीं
प्रवासरुचिम् ॥ १४ ॥ आस्वाद्य निर्विशेषं विरहिवधूनां श्रुति-
मांसानि । करकामिषेण मन्ये निष्ठीवति नीरदोऽस्मीनि ॥ १५ ॥
वर्षासु जाता नवयौवनश्रीराशावधूः प्रौढपयोधराभूत् ।
पुष्पोद्गमोऽजायत मालतीनां वभूवुरस्पृश्यतमास्तित्यः
॥ १६ ॥ वसन्तविश्लेषमपारयन्त्या भुवो निदाघसरतापश-
न्त्यै । आशावयस्याभिरुदाहियन्ते पयोदनीलोत्पलपल्लवानि
॥ १७ ॥ घनोद्यमे गाढतमेऽन्धकारे न कोऽपि निर्गन्तुम-
शशकः । स्पृशन्मुहुः किंतु करेण नाभीसरोजभाभीरुकुलधि-
नाथः ॥ १८ ॥ कामेन कामं प्रहिता जवेन प्रावृट् चचल
त्रिजगद्विजेतुम् । किं चन्द्रविम्बं दधि भक्षयन्ती संधार-
यन्ती हरितः शुभाय ॥ १९ ॥ निरीक्ष्य विद्युन्नयनैः पयोद्रे
मुखं, निशायामभिसारिकायाः । धारानिपातैः सह किं नु
वान्तश्चन्द्रोऽयमित्यार्ततरं ररासै ॥ २० ॥ सजलजलधरं
नमो विरेजे विवृतिमियाय रुचिस्तडिछितानाम् । व्यवहित-
रतिविग्रहैर्वितेने जलगुरुभिः स्तनितैर्दिगन्तरेषु ॥ २१ ॥
परिसुरपतिसुनुधाम सद्यः समुपदधन्मुकुलानि मालतीनाम् ।
विरलमपजहार बद्धविन्दुः सरजसतामवनेरपां निपातः ॥ २२ ॥
प्रतिदिशमभिगच्छतामिमृष्टः ककुभमविकाससुगन्धिनानिलेन ।
नव इव विवसौ स चित्तजन्मा गतधृतिराकुलितश्च जीव-
लोकः ॥ २३ ॥ व्यथितमपि शृशं मनो हरन्ती परिणत-
जम्बुफलोपभोगहृष्टा । परभृतयुवतिः स्वनं वितेने नवनवयो-
जितकण्ठरागरम्यम् ॥ २४ ॥ अभिभवति मनः कदम्बवायौ
मदमधुरे च शिखण्डिनां निनादे । जन इव न धृतेश्चाल
जिष्णुर्न हि महतां सुकरः समाधिभङ्गः ॥ २५ ॥ धृतविष-
वल्यावलिर्वहन्ती कुमुदवनैकदुकूलमात्तबाणा । शरदस्त-
तले सरोजपाणौ घनसमयेन वधूरिवाललम्बे ॥ २६ ॥ सम-
शिखिरुतानि हंसनादैः कुमुदवनानि कदम्बपुष्पवृक्षा ।
श्रियमतिशयिनीं समेत्य जग्मर्गुणमहतां महते गुण-
योगः ॥ २७ ॥ सरजसमपहाय केतकीनां प्रसवसुपानिक-
नीपरेणुकीर्णम् । प्रियमधुरसनानि षट्पदाली मलिनवति
स विनीलबन्धनानि ॥ २८ ॥ मुकुलितमतिशय्य बन्धुजीन
धृतजलविन्दुषु शाङ्गलस्थलीषु । अविरलवपुषः सुरेन्द्रगो-
विकचपलाशचयश्रियं समीयुः ॥ २९ ॥ रटतु जलधरः पतन्तु
धाराः स्फुरतु तडिन्मरुतोऽपि बान्तु शीताः । इयदुत्ति

१ मेघः, पक्षे-निर्गता रदा दन्ता यस्य; दन्तानामभावात्सिचर्वा-
समर्थः संस्त्वजतीति भावः, २ भगवान्पञ्चनाभः, ३ आक्रन्दनं कृतवाप

महौषधीव कान्ता निखिलभयप्रतिघातिनी स्थिता मे ॥३०॥
 स्फुरदधीरतडिन्नयना सुहुः प्रियमिवागलितोरुपयोधरा ।
 जलधारावलिरप्रतिपालितस्वसमयासमयाज्जगतीधरम् ॥३१॥
 गजकदम्बकमेचकमुच्चकैर्नभसि वीक्ष्य नवाम्बुदम्बरे ।
 अभिससार न वल्लभमङ्गना न चमके च कमेकरसं रहः ॥३२॥
 अनुययौ विविधोपलकुण्डलद्युतिवितानकसंवलितानुशुक्लम् ।
 धृतधनुर्वलयस्य पयोमुचः शबलिमा वलिमानमुषो वपुः
 ॥३३॥ द्रुतसमीरचलैः क्षणलक्षितव्यवहिता विटपैरिव
 मञ्जरी । नवतमालनिभस्य नभस्तरोरचिररोचिरोचत
 वारिदैः ॥३४॥ पटलमम्बुसुचां पथिकाङ्गना सपदि जीवित-
 संशयमेव्यती । सनयनाम्बुसखीजनसंभ्रमाद्विधुरबन्धुरबन्धुर-
 भैक्षत ॥ ३५ ॥ प्रवसतः सुतरासुदकम्पयद्विदलकन्दल-
 कम्पनलालितः । नमयति स वनानि मनस्विनीजनमनो-
 मनो धनमारुतः ॥ ३६ ॥ जलदपङ्क्तिरनर्तयदुन्मदं कल-
 मिलापि कलापिकदम्बकम् । कृतसमार्जनमर्दलमण्डलध्वनि-
 यया निजया स्वनसंपदा ॥ ३७ ॥ नवकदम्बरजोरुणिताम्बरै-
 रधिपुरंश्चि शिलीन्ध्रसुगन्धिभिः । मनसि रागवतामनुरागिता
 वनवा वनवायुमिरादवे ॥ ३८ ॥ शमिततापमपोढमहीरजः
 प्रवमविन्दुभिरम्बुसुचोऽम्भसाम् । प्रविरलैरचलाङ्गनमङ्गना-
 वनसुगं न सुगन्धि न चकिरे ॥ ३९ ॥ द्विरददन्तवलक्ष-
 मलक्ष्यत स्फुरितमृङ्गमृगच्छवि केतकम् । घनघनौघविघट्ट-
 तया दिवः कुशशिखं शशिखण्डमिव च्युतम् ॥ ४० ॥ दलित-
 मौक्तिकचूर्णविपाण्डवः स्फुरितनिर्झरशीकरचारवः । कुटज-
 पुष्पपरागकणाः स्फुटं विदधिरै धधिरैणुविडम्बनाम् ॥ ४१ ॥
 नवपथः कणकोमलमालतीकुसुमसंततिस्ततस्तसङ्गिभिः । प्रच-
 लितोद्दनिभैः परिपाण्डिभा शुभ्रजोभ्रजोऽलिभिराददे ॥ ४२ ॥
 निजरजः पटवासमिवाकिरद्भुतपटोपमवारिसुचां दिशाम् ।
 प्रियवियुक्तवधूजनचेतसामनवनी नवनीपवनावलिः ॥ ४३ ॥
 प्रणयकोपसृतोऽपि पराबुद्धाः सपदि वारिधारावमीरवः । प्र-
 णयिनः परिरब्धुमथाङ्गना ववलिरे वलिरेचितमध्यमाः ॥ ४४ ॥
 विगतरागगुणोऽपि जनो न कश्चलति वाति पयोदनमस्वति ।
 अभिहितेऽलिभिरैवमिवोच्चकैरनन्तरे नन्तरे नवपल्लवैः ॥ ४५ ॥
 शौढमौक्तिकरुचः पयोमुचां विन्दवः कुटजपुष्पबन्धवः ।
 वियुतां नभसि नाट्यमण्डले कुर्यते स कुसुमाञ्जलिभ्रियम्
 ॥ ४६ ॥ महीमण्डलीमण्डपीभूतपाथोधरारब्धहर्षसु वर्षासु
 सपः । कदम्बे प्रसूनं प्रसूने मरन्दो मरन्दे मिलिन्दो मिलिन्दे
 पयोऽम्बुत् ॥ ४७ ॥ उन्निद्रकन्दलदलान्तरलम्बमानगुञ्ज-
 न्मदान्वयधुपे नवमेघकाले । स्वप्नेऽपि यः प्रवसति प्रविहाय
 कान्तां तस्यै विषाणरहिताय नमो वृषाय ॥ ४८ ॥
 घनसमयमहीभूतत्तनसाम्बरस्य त्रिभुवनपतिचापं गोपुरत्वं

प्रपेदे । अपि विरसवचोभिः प्राप्तपङ्कामिषेकाः कुकवय इव
 मेकाः खेदयन्ति स लोकात् ॥ ४९ ॥ घनतरघनवृन्दच्छा-
 दिते व्योम्नि लोके सवितुरथ हिमांशोः संकथैव व्यरसीत् ।
 रजनिदिवसमेदं मन्दवाताः शशंसुः कुसुदकमलगन्धानाह-
 रन्तः क्रमेण ॥ ५० ॥ घनतरघनवृन्दच्छादिते व्योम्नि
 लोके सवितुरथ हिमांशोः संकथैव व्यरसीत् । विरहमनुभव-
 न्ती संगमं चापि भर्त्रा रजनिदिवसमेदं चक्रवाकी शशंस
 ॥ ५१ ॥ अथ नभसि निरीक्ष्य व्यासदिकचक्रवालं सजल-
 जलदजालं प्राप्तहर्षप्रकर्षः । विहितविपुलवर्हाडम्बरो नील-
 कण्ठो मदमृदुकलकण्ठो नाट्यमङ्गीचकार ॥ ५२ ॥ अभि-
 नवयवसश्रीशालिनि क्षमातलेऽस्मिन्नतिशयपरभागं भेजिरे
 जिष्णुगोपाः । कुवलयशयनीये सुगधसुगधेक्षणाया मणय इव
 विसुक्ताः कामकेलिप्रसङ्गात् ॥ ५३ ॥ मलिनद्रुतमुग्धम-
 श्यामैर्दिशो मलिना घनैरविरलतृणश्यामा भूमिर्नवोद्भूत-
 कन्दलैः । सुरतसुभगो नूनं कालः स एष समागतो मरण-
 शरणा यस्मिन्नत भवन्ति वियोगिनः ॥ ५४ ॥ क्षपां क्षामी-
 कृत्य प्रसभमपहृत्याम्बु सरितां प्रताप्योर्वी कृत्वा तरुगाहन-
 मुच्छोष्य सकलम् । क संप्रत्युष्णांशुर्गत इति तदन्वेषण-
 परास्त्रिद्वीपालोका दिशि दिशि चरन्तीव जलदाः ॥ ५५ ॥
 मेघाटोपैः स्तनितसुभगं वीक्ष्य खं हस्तिदन्तैः कृत्वा भिची-
 नुपरिसदनं चामरैश्छादयित्वा । कर्पूरैस्ता मृगमदरसैर्भूमि-
 मालिप्य शेते सैह चर्मण्युरसि दयिताबाहुलुहः पुलिन्दः
 ॥ ५६ ॥ उपैति घनमण्डली नदति नीलकण्ठावली तडि-
 छसति सर्वतो बहति केतकीमारुतः । इतोऽपि यदि नागतः
 प्रियतमो नु मन्येऽधुना दधाति मकरध्वजमुटितशिखिनीकं
 धनुः ॥ ५७ ॥ दिशां हाराकाराः शमितशमभाराः शमवता-
 मसूचीसंचाराः कृतमदविकाराश्च शिखिनाम् । हताध्व-
 व्यापारास्तुहिनकणसारा विरहिणीमनःकीर्णाङ्गाराः किरति
 जलधारा जलधरः ॥ ५८ ॥ देवे वर्षत्यशनपवनव्याघ्रता
 वह्निहेतोर्गेहाद्देहं फलकनिचितैः सेतुभिः पङ्कमीताः । नीग्र-
 प्रान्तानविरलजलान्याणिमिस्ताडयित्वा शूर्पच्छत्रस्यगित-
 शिरसो योषितः संचरन्ति ॥ ५९ ॥ आकर्ण्य सरयौबरान्य-
 पटहं जीमूतधीरध्वनिं नृत्यत्केकिकुटुम्बकस्य दधतं मन्द्रां
 मृदङ्गकिंयाम् । उन्मीलन्नवनीलकन्दलदलव्याजेन रोमाञ्चिता
 हर्षेणैव समुच्छितान् वसुमती दधे शिलीन्ध्रवज्रान् ॥ ६० ॥
 वज्रेण त्रिजगत्पतेर्बलरिपोरच्छिन्नपक्षाः पुरा ये मीता निम-
 मज्जरब्धजठरे ते लूनपक्षान्गिरीन् । आश्वास्य व्रणदुःखजां
 शमयितुं तेषामुदग्रव्यथासुतस्थुर्जलदच्छलेन जलधेरुद्धा-
 म्भसः पर्वताः ॥ ६१ ॥ मन्दं मुद्रितपांसवः परिपत-
 १ रात्रिम्, २ कृशां कृत्वा, ३ तडिदेव दीपस्तथा लोकः प्रकाशस्तैः

जङ्कारिञ्जन्धामरुद्रेगध्वस्तकुटीरकाग्रनिपतच्छिद्रेषु लब्धा-
न्तराः । कर्मव्यग्रकुटुम्बिनीकुचभरखेदच्छिदः प्रावृषः प्रारम्भे
मदयन्ति कन्दलदलोलासाः पयोविन्दवः ॥ ६२ ॥ किञ्चिन्सु-
द्रितपांसवः शिखिकुलैरुत्कण्ठमालोकिता जीर्णावासरुदहरि-
द्रुहिणीश्वासानिलैर्जर्जराः । एते ते निपतन्ति नूतनघना-
त्प्रावृद्धभरारम्भिणो विच्छायाकृतविप्रयुक्तवनितावक्त्रेन्दवो
विन्दवः ॥ ६३ ॥ काले नीलबलाहके सतडिति प्रीतिप्रदे
वर्हिणामाश्चर्यं कथयामि वः शृणुत मो यद्वृत्तमसद्गृहे ।
सौभाग्यव्ययशङ्कयैकशयने कान्ताप्रियाम्यामहो मानिभ्यां
वत रात्रिमेव सकलां चीर्णं प्रवासिब्रतम् ॥ ६४ ॥ उत्फुल्ल-
जुनसर्जवासितवहत्पौरस्त्यञ्जानिलप्रेङ्खोलस्खलितेन्द्रनील-
शकलस्निग्धाम्बुदश्रेणयः । धारासिक्तवसुधरासुरभयः प्रासास्त
एवाधुना घर्माभ्योविगमगमव्यतिकरश्रीवाहिनो वासराः
॥ ६५ ॥ आच्छन्ने क्षितितेजसी मनसिजव्यापारमेयं
मनः स्वात्मा च द्वयमेतदस्ति दशमं द्रव्यं परेषां तमः ।
कालाकाशदिशां निरस्तमधुना नामापि वर्षागमे द्रव्यं वारि
गुणश्च वारिदरवः कर्मापि वारिक्रिया ॥ ६६ ॥ आसारेण
न हर्म्यतः प्रियतमेर्यातुं बहिः शक्यते शीतोत्कम्पनिमित्त-
मायतदृशा गाढं समालिङ्गयते । जालैः शीकरशीतलैश्च
मरुतो त्यन्तखेदच्छिदो धन्यानां वत दुर्दिनं सुदिनतां याति
प्रियासंगमे ॥ ६७ ॥ उद्योगः क्षयमेति हन्त सहसा जाड्यं
ससृज्जृम्भते मित्रस्यापि च दर्शनं भवति नो किं वाच्यदाच-
क्ष्महे । यल्लोकस्पृहणीयतां गतमभूत्तज्जीवनं व्यर्थतां प्राप्तं
येन दुनोति तन्मम मनो दुर्दैववहुर्दिनम् ॥ ६८ ॥ सर्व-
श्रोद्गतकन्दला वसुमती वृद्धिर्जलानां परा जातं निष्कमलं
जगत्सुमलिनैर्लब्धा घनैरुन्नतिः । सर्पन्ति प्रतिमन्दिरं द्वि-
रसनाः संत्यक्तमार्गो जनो वर्षाणां च कलेश्च संप्रति जय-
त्येकैव राज्यस्थितिः ॥ ६९ ॥ नैतद्वारिदगर्जितं रतिपति-
प्रस्थानदङ्कारवो नैते वारिधराः सवन्मदजलास्तत्सिन्धुराः
प्रोदुराः । नैषा विद्युदियं विभाति रुचिरा तच्चन्द्रहासप्रभा
मन्ये मानिनि मानदुर्गमधुना जेतुं किमायात्यसौ ॥ ७० ॥
दृष्ट्वाडम्बरमम्बरे घनकृतं सौदामिनीनर्तकीचृत्यारम्भमृदङ्ग-
मङ्गलरवं श्रुत्वा च तद्वर्जितम् । पुण्यसुषुम्भरानन्ताङ्गण-
तरुस्कन्धावसद्वायसकाणार्कणसोत्सवप्रियतमं पान्था ययु-
र्मन्दिरम् ॥ ७१ ॥ सद्यन्येव निरन्तरं निवसतिर्मित्राघना-
लोकनं पन्थाः पङ्कसमाकुलः कलषता वारां सदा दुर्दि-
नम् । एवं यद्यपि दूषणानि तदपि स्वर्भूजलोलासकृत्सखो-
त्पत्तिनिमित्ततैकगुणतः प्रावृद्ध प्रपेदे यशः ॥ ७२ ॥

दोलोकोलिः

सौन्दर्यमिन्दीवरलोचनानां दोलासु लोलासु यदुल्लास ।
यदि प्रसादाल्लभते कवित्वं जानाति तद्वर्णयितुं मनोभूः

॥ ७३ ॥ प्रसार्य पादौ विहितस्थितीनां दोलासु लोलासु
पल्लवानाम् । मनोरथानामपि यन्न गम्यं तद्वृष्टमापुः सुखा
युवानः ॥ ७४ ॥ उन्नम्य दूरं सुहृद्वानमन्यः कान्ताः
शुभीभूतनितम्बबिम्बाः । दोलाविलासेन जितश्रमत्वात्कृ-
मापुः पुरुषाग्रितेषु ॥ ७५ ॥ दृशा विदधिरं दिशः कम्प-
राजिनीराजिताः कृता हसितरोचिषा हरति चन्द्रकावृष्टयः ।
अकारि हरिणीदृशः प्रबलदण्डकप्रस्फुरद्वपुर्विपुलोचिषा
वियति विद्युतां विभ्रमः ॥ ७६ ॥ प्रत्यासन्नमुखी करामुव-
युगप्रेङ्खोलितां प्रेङ्खिकामारुहेयमुदस्तहारलतिकव्यावृ-
तुङ्गस्तनी । दृष्टादृष्टमुखी गतागतवशादोलमानांशुश्च
तन्वङ्गी गगने करोति पुरतः शातहृदं विभ्रमम् ॥ ७७ ॥

वर्षावायवः

एते ते दुरतिक्रमक्रममिलद्वर्मोर्मिमर्मच्छिदः कादम्बेन
रजोभरेण ककुभो रुन्धन्ति शङ्खानिलाः । गाढारम्भनिग-
नीरदघटासंघटनीलीभवद्योमकोडकटाहपातुकपयोवेणीकम-
ग्राहिणः ॥ ७८ ॥ धाराधौतं धुनानाः शशधरधवलं केत-
केतकीनां कैलासे किंनरीणां चलदलकलतालासलीलं
दधानाः । आमूलं मानिनीनां मनसि विनिहितं मानसुल-
यन्तो वान्त्येते वारिवाहव्यतिकरशिशिः प्रावृष्टेभ्यः
समीराः ॥ ७९ ॥ गोकर्णे गाहमानाः पृथुतरपृष्ठग्राहि-
शंवरौधानाकर्षन्तो दिग्गन्तानपि च विदधतः कन्दलीसुष-
रान् । एते धावन्ति वार्धश्रवससुसुधनुर्धारयन्तः समन्ता-
वृष्वन्तोऽब्रवीथि वनमिव शबरभ्रान्तिभाजोऽम्बुवाहाः ॥ ८० ॥

वर्षापथिकाः

उपरि पयोधरमाला दूरे दयिता किमेतदपतितम् ।
हिमवति दिव्यौषधयः कोपाविष्टः फणी शिरसि ॥ ८१ ॥
उपरि घनं घनपटलं तिर्यगिरयोऽपि नर्तितमयूराः । क्षितिरी
कन्दलधवला दृष्टिं पथिकः क्व पातयतु ॥ ८२ ॥ किं
गतेन यदि सा न जीवति प्राणिनि प्रियतमा तन्वी
किम् । इत्युदीक्ष्य नवमेघमालिकां न प्रयाति पथिक-
स्वमन्दिरम् ॥ ८३ ॥ शिखिनि कूजति गर्जति तोषते
स्फुटति जातिलताकुसुमाकरे । अहह पान्थ न जीवति ते
प्रिया नभसि मासि न यासि गृहं यदि ॥ ८४ ॥ रति-
तरुणिकेशशयमे पयोभृति निर्भरं स्फुटति चपले वारंवारं
क्षणद्युतितेजसि । उपगुरुजनं मन्ये दैव्यालराकुल-
सुसया निभृतनिभृतं मन्दोच्छ्वासं । तथा वत रूपो
॥ ८५ ॥ निशीथे लीनानां झटिति तडितां वीर्य-
विषयं घनानामाभोगं रसिकपथिकेनोन्मुखदृशा । न नो-
सोत्कण्ठं न च रुदितमुत्कण्ठतरलं न सुक्ता निःश्वासा-
स्फुरदनुमतं किं तु हृदयम् ॥ ८६ ॥ यथा रूपं
व्योम्नश्चलजलदधूमः स्थगयति स्फुलिङ्गानां रूपं दधति च

१ भावणमासे.

यथा कीटमणयः । यथा विद्युज्ज्वालोल्लसितपरिपिङ्गाश्च
 ककुमस्तथा मन्ये लभः पथिकतरुखण्डे स्मरदवः ॥ ८७ ॥
 बर्ही रैति बका रटन्ति तडितो आम्यन्त्यतिव्याकुला
 विक्रोशन्ति घना घना च विलपत्युच्चैर्बलाकावलिः ।
 आत्मानं मरुतः क्षिपन्ति सलिलासारः पतत्यग्रतो मुक्त्वा
 प्रावृषि साहसैकरसिके याति प्रियामध्वगे ॥ ८८ ॥
 नृत्यच्चन्द्रकिणि कणन्मधुलिहि श्यामायमानक्षितौ धीरध्वान-
 पयोमुचि प्रविलसत्सौदामिनीदामनि । धाराम्भःकणवाहि-
 शीतमरुति प्राणान्पयोदागमे हा हा हासति मुग्धका नववधू-
 रित्यध्वगः कन्दति ॥ ८९ ॥ श्रुत्वा बालमृगीविलोलनयना
 शब्दं घनानां पुरा भीत्या वक्षसि संश्रितापि निविडं भूयः
 समालिङ्गति । या वक्त्रादपहृत्य रोपितवती कण्ठे ममैवा-
 ननं सा द्रक्ष्यत्यधुना कथं नु विरहे बांला पयोदावलीम् ॥
 ९० ॥ रात्रौ वारिभरालसाम्बुदखोद्विभेन जाताश्रुणा
 पान्थेनात्मवियोगदुःखपिशुनं गीतं तथोत्कण्ठया । आस्तां
 जीवितहारिणः प्रवसनालापस्य संकीर्तनं मानस्यापि जला-
 झलिः सरभसं लोकेन दत्तो यथा ॥ ९१ ॥ ग्रामेऽस्मिन्
 पथिकाय पान्थ वसतिर्नैवाधुना दीयते रात्रावत्र विहारमण्डप-
 तले पान्थः प्रसुप्तो युवा । तेनोद्गीय खलेन गर्जति घने
 स्मृत्वा प्रियां तत्कृतं येनाद्यापि करङ्कदण्डपतनाशङ्की जन-
 स्थिति ॥ ९२ ॥ आतः पान्थ कुतो भवान्नगरतो वार्ता
 न वा वर्तते बाढं ब्रूहि युवा पयोदसमये त्यक्त्वा प्रियां
 जीवति । सत्यं जीवति जीवतीति कथिता वार्ता मयापि
 श्रुता विस्तीर्णा पृथिवी जनोऽपि विविधः किं किं न संभा-
 व्यते ॥ ९३ ॥ धीरं वारिधरस्य वारि किरतः श्रुत्वा निशीथे
 ध्वनिं दीर्घोच्छ्वासमुदश्रुणा विरहिणीं बालां चिरं ध्यायता ।
 अन्धन्येन विमुक्तकण्ठकरुणं रात्रौ तथा क्रन्दितं ग्रामीणैः
 पुनरध्वगस्य वसतिर्ग्रामे निषिद्धा यथा ॥ ९४ ॥ आतः
 पान्थ प्रसीद प्रतिविरम समुत्सृज्य बालामकाण्डे गन्तुं
 बाष्पाम्बुपूरभुतनयनमुखीं प्रेयसीं ते न युक्तम् । वृत्तं ग्रामे-
 ऽतिक्रमं यदिह गृहपतेः प्रोषितस्य प्रियाया मुक्ताक्रन्दांस्त्व-
 मेतान्सलिलवितरणे निर्गतान्यस्य बन्धून् ॥ ९५ ॥ भद्रात्र
 ग्रामके त्वं वससि परिचयस्तेऽस्ति जानासि वार्तामसिन्न-
 ध्वन्यजाया जलधररसितोत्का न काचिद्विपन्ना । इत्थं पान्थः
 प्रवासावधिदिनविगमापायशङ्की प्रियायाः पृच्छन् वृत्तान्त-
 मापत्स्थितनिजभवनोऽप्याकुलो न प्रयाति ॥ ९६ ॥

वर्षापथिककामिनी

अदृष्टपूर्वमस्माभिर्यदेतद्दृश्यतेऽधुना । विषं विषधरैः
 पीतं मूर्च्छिताः पथिकाङ्गनाः ॥ ९७ ॥ सखि
 हे पश्य रसमयं जलधरसमयं समुन्नद्धम् । विलसति

कापिं बलाका कापि बलाका मुदं घत्ते ॥ ९८ ॥
 शिशिरसीकरवाहिनि मारुते चरति शीतमयादिव सत्वरः ।
 मनसिजः प्रविवेश वियोगिनीहृदयमाहितशोकहुताशनम्
 ॥ ९९ ॥ एष्यन्त्यवश्यमधुना हृदयाधिनाथा मुग्धा मुग्धा
 कुरुत मा विविधं विलापम् । इत्थं शशंसुरिव गर्जितकैत-
 वेन पाथोधराः पथिकपङ्कजलोचनाभ्यः ॥ १०० ॥ आकर्णि-
 तानि रसितानि यथा प्रसर्पत्यधुनाजरथनिःस्वनसोदराणि ।
 उच्चै रणच्चरणनूपुरया पुरन्ध्रा क्षिप्रं प्रियं कुपितयापि तया-
 मिसस्ते ॥ १०१ ॥ प्रणतिभिरपि पत्युः प्रार्थनामिश्र सख्याः
 क्षणमपि न मनस्तो मानिनी मानमौज्ज्वल्यम् । तमसमशरश-
 स्त्रीभूतगानप्रकारः फणिनमिव शिखण्डी किं न खण्डीचकार
 ॥ १०२ ॥ नमसि जलदलक्ष्मीं सास्त्रया वीक्ष्य दृष्ट्वा
 प्रवससि यदि कान्तेत्यर्धमुक्त्वा कथंचित् । मम पटमव-
 लम्ब्य प्रोल्लिखन्ती धरित्रीं तदनु कृतवती सा यत्र वाचो
 निवृत्ताः ॥ १०३ ॥ विरमत घनाः किं वो वृष्ट्या मुधैव
 विस्मृत्या व्रजत ककुमं कामप्यन्यां मनोरुचिरामतः । न
 तदिह वनं नासौ मार्गो न तच्च धरातलं विरहगलितैस्तन्या
 यन्न फुलं नयनान्मुभिः ॥ १०४ ॥ प्रसरदलकाकीर्णं कर्णे
 न केकिरुतं श्रुतं श्रुतविजितो वातो व्रातो न वा कुट-
 जोत्कटः । न च परिचितासावासंपत्सुताश्रुणि लोचने
 तदपि किमपि प्रावृट्स्थायामा धुनोति वियोगिनीः ॥ १०५ ॥
 मेघैर्व्योम नवाम्बुभिर्वसुमती विद्युलताभिर्दिशो धाराभि-
 र्गगनं बनानि कुटजैः पूर्यता निम्नगाः । एकां वातयितुं
 वियोगविधुरां दीनां वराकीं स्त्रियं प्रावृटकाल हताश वर्णय
 कृतं मिथ्या किमाडम्बरम् ॥ १०६ ॥ वाता वान्तु कदम्ब-
 रेणुशबला नृत्यन्तु सर्पद्विपः सोत्साहा नववारिर्गर्भगुरवो
 मुञ्चन्तु नादं घनाः । मघां कान्तवियोगशोकजलधौ मां
 वीक्ष्य दीनाननां विद्युत्किं स्फुरसि त्वमप्यकरुणे स्त्रीत्वे
 समाने सति ॥ १०७ ॥ अम्भोवाहसुरद्विषो निवसनं ध्वान्तादि-
 दिव्यौषधी कन्दर्पस्य विलासचम्पकधनुर्वैषालतामञ्जरी ।
 लेखा व्योमकवोपले विरचिता चासीकरस्य स्फुरद्भानः
 पान्थविलासिनीजनमनःकम्पाय शम्भामवत् ॥ १०८ ॥ श्रुत्वा
 तन्त्या निशीथे नवघनरसितं विस्मृताङ्गं पतित्वा शय्यायां
 भूमिपृष्ठे करतलधृतया दुःखितालीजनेन । सोत्कण्ठं मुक्त-
 कण्ठं कठिनकुचतटाघातशीर्णाश्रुबिन्दु स्मृत्वा स्मृत्वा प्रियस्य
 स्खलितमृदुवचो रुधते पान्थवध्वा ॥ १०९ ॥

खद्योतः

प्राचीमहीधरशिलाविनिवेशितस्य धाराधरस्फुरदयोधनता-
 डितस्य । तप्तायसस्य तपनस्य कणा विकीर्णाः खद्योतपोत-
 सुषमां स्फुटमावहन्ति ॥ ११० ॥

हंसः

तटसुपगतं पद्मे पद्मे निवेशितभाननं प्रतिपुटकिनीपत्र-
च्छायां सुदुर्बुद्धरासितम् । सुदुरुपगतैरसैः कोष्णीकृता जल-
वीचयो जलदमलिनां हंसेनाशां विलोक्य पिपासता ॥१११॥

शरद्वर्णनम्

अहो बाणस्य संधानं शरदि स्मरभूपतेः । अपि सोऽयं
त्विषामीशः कन्याराशिमुपागतः ॥ १ ॥ अपीतक्षीर्वाकाद-
म्बमसंघृष्टमलाम्बरम् । अप्रसादितसूक्ष्मान्धु जगदासीन्म-
नोरमम् ॥ २ ॥ अथोपगृहे शरदा शशाङ्के प्रावृज्यौ
शान्ततडितकटाक्षा । कासां न सौभाग्यगुणोऽङ्गनानां नष्टः
परिभ्रष्टपयोधराणाम् ॥ ३ ॥

शरत्समयस्वभावाख्यानम्

दर्शयन्ति शरन्नद्यः पुलिनानि शनैः शनैः । नवसंगम-
सत्रीडा जघनानीव योषितः ॥ ४ ॥ एकेन चुलुकेनाविध-
निपीतः कुम्भजेन यत् । तस्योदयेऽन्तःकालुष्यं त्यजन्त्यापो
मयादिव ॥ ५ ॥ पाथोदजालजटिलं मलिनं शरदङ्गना ।
अम्बरं धावयामास चन्द्रिकाचयवारिभिः ॥ ६ ॥ धन्याः
शरदि सेवन्ते प्रोष्ठसच्चित्रशालिकान् । प्रासादान्स्त्रीसखाः
पौराः केदारांश्च कृषीवलाः ॥ ७ ॥ नमिताः फलभारेण
न मिताः शालमञ्जरीः । केदारेषु हि पश्यन्तः के दारेषु
विनिःस्पृहाः ॥ ८ ॥ हंसश्चन्द्र इवामाति जलं व्योमतलं
यथा । विमलाः कुमुदानीव तारकाः शरदागमे ॥ ९ ॥
राजीवमिव राजीवं जलं जलमिवाजनि । चन्द्रश्चन्द्र
इवातन्द्रः शरत्समुदयोद्यमे ॥ १० ॥ काशाः क्षीरनिकाशा
दधिशरवर्णानि सप्तपर्णानि । नवनीतनिमश्चन्द्रः शरदि
च तत्प्रभा ज्योत्स्ना ॥ ११ ॥ द्वयमिदमत्यन्तसमं
नीचे प्रभविष्णुता शरच्चेयम् । क्षेत्रेभ्यः प्राप्य फलं खलेषु
निक्षिप्यते यस्याम् ॥ १२ ॥ अयं प्रसन्नेन्दुसुखी सिताम्बरा
समाययानुत्पलपत्रलोचना । सपङ्कजा श्रीरिव गां निषेवितुं
सहस्रबालव्यजना शरद्वधूः ॥ १३ ॥ समुल्लसत्पङ्कजलोचनेन
विनोदयन्ती तरुणानशेषान् । शुद्धाम्बरा गुप्तपयोधरश्रीः
शरत्तवोदेव समाजगाम ॥ १४ ॥ पयोदकेशेषु विकृष्य
रोषान्निष्कास सा कोकनदायताक्षी । वर्षावधूं सां
श्रियमुज्जयन्ती प्रौढा सपत्नीव शरच्चक्राशे ॥ १५ ॥ चन्द्रायते
शुक्लरुचापि हंसो हंसायते चारुगतेन कान्ता । कान्तायते
स्पर्शमुखेन वारि वारीयते खञ्जतया विहायः ॥ १६ ॥
ऐन्द्रं धनुः पाण्डुपयोधरेण शरद्वधानाद्रिनखक्षतामम् ।
प्रमोदयन्ती सकलङ्गमिन्दुं तापं खेरम्यधिकं चकार ॥ १७ ॥
उपैति सखं परिणामरम्यतां नदीरनौदत्यमपङ्कता महीम् ।

१ मचम्. २ आकाराम्. ३ पद्मे. ४ वलम्.

नवैरुणैः संप्रति संस्तवस्थिरं तिरोहितं प्रेम घनागमश्रियः
॥ १८ ॥ पतन्ति नास्मिन्विशदाः पतन्निणो धृतैश्चपा
न पयोदपङ्कयः । तथापि पुष्पाति नमः श्रियं पतं न
रम्यमाहार्यमपेक्षते गुणम् ॥ १९ ॥ विपाण्डुमिर्मलान्तया
पयोधरैश्च्युताचिरामा गुणहेमदामभिः । इयं कदम्बानिल-
मर्तुरत्यये न दिग्बधूनां कुशता न राजते ॥ २० ॥ विहाय
वाञ्छामुदिते मदात्ययादरक्तकण्ठस्य रुते शिखण्डिनः ।
श्रुतिः श्रयत्युन्मदहंसनिःस्वनं गुणाः प्रियत्वेऽधिकृता न
संस्तवः ॥ २१ ॥ अमी पृथुस्तम्बभृतः पिशङ्गातां गता
विपाकेन फलस्य शालयः । विकासि वप्राभमसि गन्धसुक्तिं
नमन्ति निव्रातुमिवास्ततोत्पलम् ॥ २२ ॥ विहारभूमेरभि-
धोषमुत्सुकाः शरीरजेभ्यश्च्युतयूथपङ्कयः । असक्तमूषांशि
पयः क्षरन्त्यमूर्पायनानीव नयन्ति धेनवः ॥ २३ ॥
जगत्प्रसूतिर्जगदेकपावनी व्रजोपकण्ठं तनयैरुपेयुषी । शुति
समग्रां समितिर्गवामसावुपैति मन्त्रैरिव संहिताहुतिः ॥ २४ ॥
कृतावधानं जितवार्हिणध्वनौ सुरक्तगोपीजनगीतनिःस्वने ।
इदं जिघत्सामपहाय भूयसीं न सख्यमभ्येति मृगीकदम्बकम्
॥ २५ ॥ असावनास्थापरयावधीरितः सरोरुहिण्या शिखा
नमन्नपि । उपैति शुष्यन्कलमः सहाम्भसा मनोमुवा
तस इवामिपाण्डुताम् ॥ २६ ॥ अमी समुद्भूतसरोव-
रेणुना हृता हृतासारकणेन वायुना । उपागमे दुश्चरिता
इवापदां गतिं न निश्चेतुमलं शिलीमुखाः ॥ २७ ॥
मुखैरसौ विद्रुमभङ्गलोहितैः शिखाः पिशङ्गीः कमलस्य
बिभ्रती । शुकावलिर्व्यक्तशिरीषकोमला धनुःश्रियं गोविदे-
ऽनुगच्छति ॥ २८ ॥ ददतमन्तरिताहिमदीधितिं खगकुलस्य
कुलायनिलायिताम् । जलदकालमबोधकृतं विशामपरयाप
रथावयवायुधः ॥ २९ ॥ स विकचोत्पलचक्षुष्यैवैत
क्षितिभृतोऽङ्गगतां दयितामिव । शरदमच्छगलद्वसनोपया-
क्षमघनामघनाशनकीर्तनः ॥ ३० ॥ जगति नैशमशीतकरः
कौर्वियति वारिदवृन्दमयं तमः । जलजराजिषु नैद्रमविद्रव
महतामहताः क्व च नारयः ॥ ३१ ॥ समय एव करोति बल-
बलं प्रणिगदन्त इतीव शरीरिणाम् । शरदि हंसरवाः पक्षी-
कृतस्वरमयूरमयूरमणीयताम् ॥ ३२ ॥ तनुरुहाणि पुरोविधित-
व्यनेर्धवलपक्षविहङ्गमकूजितैः । जगत्पक्षमयेव शिखण्डिनः
परिमवोऽरिमवो हि सुदुःसहः ॥ ३३ ॥ अनुवनं वनराशि-
वधूसुखे बहलरागजवाधरचारुणी । विकचबाणदलावल्यो-
ऽधिकं रुचिरे रुचिरेक्षणविभ्रमाः ॥ ३४ ॥ कनकमङ्गपिशङ्ग-
दलैर्दधे सरजसारुणकेसरचारुभिः । प्रियविमानितमानववी-
रुषां निरसनै रसनैरुद्यार्थता ॥ ३५ ॥ सुखसरोजरुचं नव-
पाटलामनुचकार चकोरदशां यतः । धृतनवातपसुसुकतायतो

शरद्वर्णनम्, हेमन्तवर्णनम्

३४५

न कमलं कमलमभयदम्भसि ॥ ३६ ॥ विगतसस्यजिघत्स-
मघट्टयत्कलमगोपवधूर्नं मृगव्रजम् । श्रुततदीरितकोमल-
गीतकध्वनिमिषेऽनिमिषेक्षणमग्रतः ॥ ३७ ॥ कृतमदं निग-
दन्त इवाकुलीकृतजगन्नयमूर्जमतङ्गजम् । ववुरयुक्छद-
गुच्छसुगन्धयः सततगास्ततगानगिरोऽलिभिः ॥ ३८ ॥ तीक्ष्णं
रविस्तपति नीच इवाचिराढ्यः शृङ्गं रुरुस्त्यजति मित्रमिवा-
कृतज्ञः । तोयं प्रसीदति मुनेरिव चित्तवृत्तिः कामं दरिद्र-
इव शोषयुपैति पङ्कः ॥ ३९ ॥ आसादितप्रकटनिर्मलचन्द्र-
हासः प्राप्तः शरत्समय एष विशुद्धकान्तः । उत्साह्य गाढ-
तमसं घनकालमुग्रं रामो दशासमिव संभृतबन्धुजीवः
॥ ४० ॥ वृद्धाङ्गनेव विजहौ सरिदुद्धतत्वं वेदान्तिनामिव
मनः शुचि नीरमासीत् । चन्द्रे प्रभा युवतिवक्त्र इवाद्भुता-
भृद्धिद्वस्तवित्त्वमिव केकिरुतं न रेजे ॥ ४१ ॥ मधुमधुरिम-
मङ्गी मेजिरे हंसनादास्तुहिनपटललीलां लेभिरे वारि-
बाहाः । क्षितिरभवदपङ्का किं च रोलम्बवालावलिकलित-
नलिन्यः शैवलिन्यस्तदासन् ॥ ४२ ॥ स्फुटं स्फुटपलाशवत्सु-
भगमासिचक्षुषुटे विपाककपिशिकृताः कलममजरीर्विभ्रती ।
रमौ दिवि शुकावलिः कुवलयच्छविर्जङ्गमा स्वभावहृदय-
गमा विबुधचापलक्ष्मीरिव ॥ ४३ ॥ अपाकृत्याशेषाण्यपि
च घनजालानि परितस्तमोभूमस्तमोद्भवमलिनिमानं च
तद्वत् । शरच्चन्द्रः शिल्पी रतिपतिशुदेऽसौ निजकरैः सुधा-
संदोहाद्रैर्मुवनमवनं पाण्डुरयति ॥ ४४ ॥ रम्यं हर्म्यतलं
ववाः सुनयना गुञ्जद्विरेफा लताः प्रोन्मीलन्नवमालतीसुर-
भयो वाताः सचन्द्राः क्षपाः । यद्येतानि जयन्ति हन्त
परितः शस्त्राण्यमोघानि मे तद्भोः क्रीडगसौ विवेकविभवः
क्रीडकप्रबोधोदयः ॥ ४५ ॥ अर्धं सुतो निशायाः सरभस-
सुरतायाससन्नश्लथाङ्गः प्रोद्धतासखतृष्णो मधुमदविरतौ
हर्म्यपृष्ठे प्रबुद्धः । संभोगकान्तकान्ताशिथिलमुजलतावर्जितं
कर्करितो ज्योत्स्नाभिन्नाच्छादरं न पिबति सलिलं शारदं
मन्दपुण्यः ॥ ४६ ॥ चेतः कर्षन्ति सप्तच्छदकुसुमरसासार-
सौरम्यलभ्यदृङ्गीसंगीतमङ्गिश्रुतिभुगविशो वासराः शार-
दीनाः । किं च व्याकोशपङ्केरुहमधुरमुखी संचरच्चञ्चरीक-
श्रेणीवेणीसनाथां रमयति तरुणः पद्मिनीमंशुमाली ॥ ४७ ॥

अमरक्रीडा

अलक्षितकुचामोहं अमन्ती नृत्यभूमिषु । सरेणापि
सरोजाक्षी न लक्ष्यीक्रियते शरैः ॥ ४८ ॥ अमात्यकीर्णे
अमरीषु किंचिच्छेलाञ्चले चञ्चललोचनायाः । कुचौ
क्याचिजपनं युवानो विलोक्य साफल्यमवापुरक्षोः
॥ ४९ ॥ परिभ्रमन्त्या अमरीविनोदे नितम्बविम्बाद्विगल-
तुल्यम् । विलोक्य कसाश्चन कोमलाङ्ग्याः पुंभावमन्याः
शुभो ववान्छुः ॥ ५० ॥ यतो यतः षट्चरणोऽभिवर्तते

ततस्ततः प्रेरितलोललोचना । विवर्तितभ्रूरियमघ शिक्षते
मयादकामापि हि दृष्टिभिन्नम् ॥ ५१ ॥ करौ धुनाना नव-
पल्लवाकृती वृथा कृथा मानिनि मा परिभ्रमम् । उपेयुषी
कल्पलतामिशङ्कया कथं न्वितस्त्रसति पदपदावलिः ॥ ५२ ॥
चेलाञ्चलेन चलहारलताप्रकाण्डैर्वेणीगुणेन च चलद्वलयी-
कृतेन । हेलाहितभ्रमरकभ्रमण्डलीमिश्रन्नयं रचयतीव
चिरं नतभ्रूः ॥ ५३ ॥ सुक्ते काञ्चनकुण्डले निपतिते माणिक्य-
भूषामणौ कीर्णे केलिसरोरुहे विगलिते मुक्ताकलापे
सति । निःश्वस्याम्बुजलोचनाभ्रमरिकाचृत्यावसाने पुनः
प्राणेशच्युतिशङ्कयेव हृदये हस्तारविन्दं ददौ ॥ ५४ ॥

शरद्वर्णनम्

वान्ति रात्रौ रतिकान्तकामिनीसुहृदोऽनिलाः । ललना-
लोलधम्मिल्लमलिकामोदवासिताः ॥ ५५ ॥ वान्ति कल्लार-
सुभगाः सप्तच्छदसुगन्धयः । वाता नवरतम्लानवधू-
गमनमन्थराः ॥ ५६ ॥

शरत्पथिकः

पङ्कानुषङ्गं पथि विस्मरन्तः कथावशेषे च पयोद्वन्द्वे ।
मार्गेषु चन्द्रातपपिच्छिलेषु पदे पदे चस्वलुरध्वनीनाः
॥ ५७ ॥ इह निचुलनिकुञ्जे वंशसंभारभाजि स्वपिपि
यदि सुहृते पश्यसि क्षेत्रमेतत् । इति पथिकमकसान्मार्ग
एवोपविष्टं वदति तरुणकान्तं गोपिका साङ्गभङ्गम् ॥ ५८ ॥

हेमन्तवर्णनम्

हेमन्तहिमनिस्पन्दमवलोक्य मनोयवम् । ग्रहणं सुभ्रवां
चेतो रविर्देवो धनुर्दधौ ॥ १ ॥ दुराशेव दरिद्रस्य तृष्णैव
कृपणस्य च । अहो न विरमत्येषा हन्त हेमन्तयामिनी ॥ २ ॥
हेमन्ते बहुदोषाब्धे द्वौ गुणौ सर्वसंमतौ । अयन्नशीतलं
वारि सुरतं स्वेदवर्जितम् ॥ ३ ॥

हेमन्तसमयस्वभावाल्लयानम्

हे हेमन्त सरिष्यामि त्वम्यतीते गुणद्वयम् । अयन्न-
शीतलं वारि निशा च सुरतक्षमा ॥ ४ ॥ हसन्ती वा
हसन्ती वा हसन्ती वामलोचनाम् । हेमन्ते ये न सेवन्ते
ते नूनं दैववक्षिताः ॥ ५ ॥ कामिनो हन्त हेमन्तनिशि
शीतज्वरातुराः । जीवन्ति हरिणाक्षीणां वक्षोजाश्लेषरक्षिताः
॥ ६ ॥ अथ शीतं वरीवर्ति सरीसर्ति समीरणः ।
अपत्नीको मरीमर्ति नरीनर्ति कुचोष्मवान् ॥ ७ ॥
हिमधवलदन्तकेशी मन्दधुतितारका बृहत्तिमिरा ।
द्विगुणीभूता रजनी वृद्धिव शनैः शनैर्याति ॥ ८ ॥
अम्बरमेष रमण्यै यामिन्यै वासरः प्रेयान् । अधिकं
ददौ निजाङ्गादथ संकुचितः स्वयं तस्मै ॥ ९ ॥
विकसति सूर्ये विकसति शुक्लति चासृजते तस्मिन् ।
शिशिरे निःसकुटुम्बः पङ्कजलीलां समुद्रहति ॥ १० ॥

कन्याप्रसूतस्य धेनुः प्रसङ्गादङ्गाधिकासादितविक्रमस्य । धनं-
जयाधीनपराक्रमस्य हिमस्य कर्णस्य च को विशेषः ॥ ११ ॥
अलं हिमानीपरिदीर्घगात्रः समापितः फाल्गुनसंगमेन ।
अत्यन्तमाकाङ्क्षितकृष्णवर्त्मा मीष्मो महात्माजनि माघतुल्यः
॥ १२ ॥ अविरलफलनीवनप्रसूनः कुसुमितकुन्दसुगन्धिगन्ध-
वाहः । गुणमसमयजं चिराय लेभे विरलतुषारकणस्तुषार-
कालः ॥ १३ ॥ निचयिनि लवलीलताविकासे जनयति लोभ-
समीरणे च हर्षम् । विकृतिमुपययौ न पाण्डुसूनुश्चलति
नयान्न जिगीषतां हि चेतः ॥ १४ ॥ कतिपयसहकारपुष्प-
रम्यस्तनुतुहिनोऽल्पविनिद्रसिन्दुवारः । सुरभिमुखहिमागमान्त-
शंसी समुपययौ शिशिरः स्मरैकबन्धुः ॥ १५ ॥ गजपति-
द्वयसीरपि हैमनस्तुहिनयन्सरितः पृथतापतिः । सलिल-
संततिमध्वगयोषितामतनुतातनुतापकृतं दशाम् ॥ १६ ॥
इदमशुक्तमहो महदेव यद्वरतनोः स्मरयत्यनिलोऽन्यदा ।
स्मृतसयौवनसोष्मपयोधरान्सतुहिनस्तु हिनस्तु वियोगिनः
॥ १७ ॥ प्रियतमेन यया सरुषा स्थितं न सहसा सहसा
परिरम्य तम् । श्रुथयितुं क्षणमक्षमताङ्गना न सहसा सहसा
कृतवेपथुः ॥ १८ ॥ भृशमद्वयत याऽधरपल्लवक्षतिरनावरणा
हिममारुतैः । दशनरश्मिपटेन च सीत्कृतैर्निवसितेन सितेन
मुनिर्वैवो ॥ १९ ॥ व्रणभृता सुतनोः कलसीत्कृतस्फुरित-
दन्तमरीचिमयं दधे । स्फुटमिवावरणं हिममारुतैर्मृदुतया
दुतयाधरलेखया ॥ २० ॥ धृततुषारकणस्य नमस्ततस्स-
लताङ्गुलितर्जनविभ्रमाः । पृथुनिरन्तरमिष्टमुजान्तरं वनित-
यानितया न विषेहिरे ॥ २१ ॥ हिमश्रुतावपि ताः स्म
भृशसिद्धो युवतयः सुतरामुपकारिणि । प्रकटयत्यनुराग-
मकृत्रिमं स्मरमयं रमयन्ति विलासिनः ॥ २२ ॥ प्रालेयशैल-
शिखरानिलसंप्रयोगः प्रोत्फुल्लकुन्दमकरन्दहृतालिवृन्दः ।
कालोऽयमातपति कुङ्कुमपङ्कपिङ्गप्रोत्फुल्लम्यरमणीकुचसङ्ग-
योग्यः ॥ २३ ॥ शुक्लहरितयवानां सीम्नि नीहारभासः सपदि
विगतनिद्राः क्रौञ्चकान्ताः क्षपान्ते । विदधति कमनीयकाणमु-
द्यत्कारं सरलितगलनालं जर्जरस्काररेफम् ॥ २४ ॥ लघुनि
तृणकुटीरे क्षेत्रकोणे यवानां नवकलमपललस्रस्तरे सोपधाने ।
परिहरति सुपुंशं हालिकद्वन्द्वभाराल्लुचकलशमहोष्माबद्धरेख-
स्तुषारः ॥ २५ ॥ अपि दिनेमणिरेश क्लेशितः शीतसधैरय
निशि निजभार्या गाढमालिङ्ग्य दोर्म्याम् । स्वपिति पुनरुदेतुं

१ कन्याराशत्रुत्वञ्जस्य; पक्षे, कुमारिकायां प्रसूतस्य. २ धनू-
राशिसंगमेनाङ्गेषु शरीरेष्वधिकमासादितः संपादितो विक्रमो रोमा-
ञ्जोत्पादनादिरूपः पराक्रमो येन; पक्षे, धनुर्विषयाङ्गदेशेषु संपादितः
पराक्रमो येन. ३ धनंजयोऽभिस्तदधीनः पराक्रमो बलं यस्य; पक्षे,
धनंजयोऽर्जुनस्तदधीनपराक्रमः. ४ स्वयं.

सालसाङ्गस्तु तस्मात्किमु न भवतु दीर्घा हैमनी यामिनीवप
॥ २६ ॥ जरीजृम्भत्यौदद्युमणिकरसंदोहसदृशस्तुदीर्घात-
प्रगुणतरतारुण्यसुभगाम् । हसन्ती हैमन्ते परिक-
युतां वा सुवदनां हसन्तीं सेवन्ते परिणतमहामाग्यनिचयः
॥ २७ ॥ वेपन्ते कपयो भृशं कृतजडं गोजाविकं स्थापति
श्वा चुल्लीकुहरोदरं क्षणमपि प्राप्यापि नैवोन्मत्ति । शीत-
तिव्यसनातुरः पुनरसौ दीनो जनः कूर्मवत्स्वान्नाङ्गानि
शरीर एव हि निजे निहोतुमाकाङ्क्षति ॥ २८ ॥ शीतो-
रिव नूतनस्य रुचयो विद्या इवामेधसां विप्रातिक्रमिणां
विभूतय इव क्षीवस्य बोधा इव । भावैः संवलिता इव
प्रियतमे दृग्भङ्गयः सुभ्रुवां प्रादुर्भूय तिरोभवन्ति सहसा
हैमन्तिका वासराः ॥ २९ ॥ लज्जा प्रौढभृगीदृशमिव नवस्त्रीणां
रतेच्छा इव सैरिण्या नियमा इव सितरुचः कुन्याङ्ग-
नामिव । दंपत्योः कलहा इव प्रणयिता वाराङ्गनानामिव
प्रादुर्भूय तिरोभवन्ति सहसा हैमन्तिका वासराः ॥ ३० ॥
हैमन्ते दधिदुग्धसर्पिरशना माञ्जिष्ठवासोभृतः काश्मीर-
द्रवलसिचारुवपुषः खिन्ना विचित्रै रतैः । वृत्तोरुस्तनकामिनी-
जनकृताश्लेषा गृहाम्यन्तरे ताम्बूलीदलपूगपूरितसुखा वन्याः
सुखं शेरते ॥ ३१ ॥ चक्रे चण्डरुचां समं रणमसौ
हैमन्तपृथ्वीपतिर्ये ये तत्र जिता दिवाकरकरास्ते तेऽसुख
तत्क्षणात् । कान्तानां कुचभूधरे निदधिरे मन्येऽहमेवं तदा
नो चेन्मन्दकरः कथं दिनकरस्तस्य तन्वीस्तनः ॥ ३२ ॥
प्रोद्यत्पौढारविन्दद्युतिभृति विदलत्कुन्दमाद्यद्विरेफे काले
प्रालेयवातप्रबलविकसितोद्दाममन्दारदाञ्जि । येषां नो कम्भ-
लया क्षणमपि तुहिनक्षोददक्षा मृगाक्षी तेषामायामिषाया
यमसदनसमा यामिनी याति नूनम् ॥ ३३ ॥

कन्दुकक्रीडा

पयोधराकारधरो हि कन्दुकः करेण रोषादिव तावते
सुदुः । इतीव नेत्राकृतिमीतसुत्पलं तस्याः प्रसादाप
पपात पादयोः ॥ ३४ ॥ वनिताकरतामरसमिहतः पतितः
पतितः पुनरुत्पतसि । विदितं खलु कन्दुक ते हृदयं
वनिताधरसंगमलुब्धमिव ॥ ३५ ॥ सानन्दकन्दुकविहार-
विधौ वधूनां दोलायमानमणिकङ्कणनिकणन । उड्डयितुं
युवचित्तिविहंगमेषु श्येना इव स्मृतिश्रुवो विशिखा विलम्बा
॥ ३६ ॥ सरशरधिनिकाशं कर्णपाशं कृताङ्गी रयविलसित-
तालीपत्रताटङ्कमेकम् । वहति हृदयचोरं कुङ्कुमन्यास-
गौरं वलयितमिव नालं लोचनेन्दीवरस्य ॥ ३७ ॥
अमन्दमणिनूपुरकणनचारुचारिक्रमं क्षणज्जगितमेखलं
स्खलिततारहारच्छटम् । इदं तरलकङ्कणावलिविशेषवाचालितं
मनो हरति सुभ्रुवः किमपि कन्दुकक्रीडनम् ॥ ३८ ॥ प्र-
चरणपल्लवकणदमन्दमञ्जीरकं परिस्खलदुरोरुहस्तवकम्-

हेमन्तवर्णनम्, शिशिरवर्णनम्

३४७

मानांशुकम् । रणत्कनकमेखलं करसरोरुहाभ्यां पुरः पतन्त-
मपराऽऽदे कुसुमकन्दुकं सुन्दरी ॥ ३९ ॥ वक्रश्रीजित-
लज्जितेन्दुमलिनं कृत्वा करे कन्दुकं व्रीडाकौतुकमिश्रभाव-
मनया तिर्यग्वहन्त्याननम् । शृङ्गाग्रग्रहकृष्णकेतकदल-
स्पर्धावतीनां दशां दीर्घपाङ्कतरङ्गणैकसुहृदां कोऽप्येष पात्री-
कृतः ॥ ४० ॥ व्यावल्गुकुचभारमाकुलकचं व्यालोलहारा-
वलि प्रेङ्खत्कुण्डलशोभिगण्डयुगलं प्रलेदि वक्त्राम्बुजम् ।
शश्वदत्तकरप्रहारमधिकश्चासं रसादेतया यस्मात्कन्दुक
सादरं सुभगया संसेव्यसे तत्कृती ॥ ४१ ॥ चञ्चल-
लालानि प्रतिसरणिचलव्यस्तवेणीनि बाहोर्विक्षेपादक्षिणस्य
प्रचलितवलयरस्फारकोलाहलानि । श्वासचुम्बद्वचांसि द्रुत-
मितरकरोत्क्षेपलोलालकानि स्रस्तस्रज्जि प्रमोदं दधति मृग-
दशां कन्दुकक्रीडितानि ॥ ४२ ॥ अस्याः खेदाम्बुविन्दु-
च्युततिलकतया व्यक्तवक्त्रेन्दुकान्तेर्वारवारेण वेगप्रहणन-
गणनाकेलिवाचालितायाः । तस्यातोत्थानतालक्रमनमितदृश-
स्ताण्डवोच्चालतालीलालित्याल्लोभिताः स प्रतिकलममुना
कन्दुकक्रीडितेन ॥ ४३ ॥

हेमन्तवायवः

दधत्यधरचुम्बनं नयनपङ्कजं मुद्रयत्यमन्दपुलकं मनागमल-
मङ्गमालिङ्गते । विचालयति चालकं चपललोचनां
हृत्तप्तनोत्यविनयं मरुत्प्रिय इवैष हेमन्तिकः ॥ ४४ ॥
हूणीसीमन्तमुद्रां सपदि तरलयन्कीरकान्ताकुचान्तः स्वच्छ-
न्दस्तवस्त्राञ्चलचपलतया लोलयन्हारवलीम् । प्रालेया-
वासपृथ्वीधरशिखरचलच्चारुवारिप्रवाहप्रक्षोभप्रतिभश्रीः प्रस-
रति परितो हेमनो गन्धवाहः ॥ ४५ ॥ नीत्यौचैर्विक्षिप्तः
कृततुहिनकणासारसङ्गाग्न्यरागान्कौन्दानानन्दितालीनतितर-
सुरमीन्भूरिशो दिव्युखेषु । एते ते कुङ्कुमाक्तस्तनकलशभरा-
स्फालनादुच्छलन्तः पीत्वा सीत्कारिवक्त्रं शिशुहरिणदशां
हेमना वान्ति वाताः ॥ ४६ ॥

हेमन्तपथिकः

आहूतोऽपि सहायैरेमीत्युक्त्वा विमुक्तनिद्रोऽपि । गन्तु-
मना अपि पथिकः संकोचं नैव शिथिलयति ॥ ४७ ॥ हेमन्ते
पथिकजनाः प्रियावियुक्ता लोकानां गृहबहिरङ्गणे शयानाः ।
कन्दर्पाकुलमनसां निशासु तेषां शीतं किं लगति जगत्प्रकम्प-
कारि ॥ ४८ ॥ हेमन्ते हिमकरविम्बचारुमुख्या रामाया
यदुसुजपङ्कजे शयानाः । ये कालं परमसुखं नयन्ति तेषां शीतं
किं लगति जगत्प्रकम्पकारि ॥ ४९ ॥ हे पान्थ प्रियविप्रयोग-
इतमुग्धालनभिज्ञोऽसि किं किं वा नास्ति तव प्रिया गतघृणः
किं वा विहीनो धिया । येनास्मिन्नवकुङ्कुमारुणरुचिव्यासङ्ग-
पथेचिते कुन्दानन्दितमत्तषट्पदकुले काले गृहान्निर्गतः

॥ ५० ॥ शीतार्तिप्रसरस्तथाकुलपदव्यासैः समुत्कम्पिभिः पान्थै-
र्निर्दयतुच्छगोधननदद्वापारवैः सूचिताः । प्राप्यन्ते हिमपीडि-
तानि निश्चृतप्रोद्धाटधूमा घनस्तोकालक्षकुटीरकाः कथमपि
प्रासा गिरिग्रामकाः ॥ ५१ ॥ अन्योन्याहतिदन्तनादमुखरं
वक्रं मुखं कुर्वता नेत्रे साश्रुकणे निमील्य पुलकव्यासङ्गि
कण्डूयता । हा हा हेति मुनिधुरं विवदता बाहू प्रसार्य क्षणं
पुण्याभिः पथिकेन पीयत इव ज्वालाहतश्मश्रुणा ॥ ५२ ॥

शिशिरवर्णनम्

प्रावरणैरङ्गारैर्गर्भगृहैः स्तनतटैश्च दयितानाम् । संतर्जित-
माब्धानां निपतति शीतं दरिद्रेषु ॥ १ ॥

शिशिरसमयस्वभावाख्यानम्

कारणोत्पन्नकोपोऽपि सांप्रतं प्रमदाजनः । निशि शीता-
पदेशेन गाढमालिङ्गति प्रियम् ॥ २ ॥ एते समुल्लसद्भासो रा-
जन्ते कुन्दकोरकाः । शीतभीता लताकुन्दमाश्रिता इव तारकाः
॥ ३ ॥ अंशुकमिव शीतभयात्संस्त्यानत्वच्छलेन हिमधवलम् ।
अम्मोभिरपि गृहीतं पश्यत शिशिरस्य माहात्म्यम् ॥ ४ ॥
आचुम्ब्य विम्बाधरमङ्गवलीमालिङ्ग्य संस्पृश्य कपोलपालिम् ।
श्रीखण्डमादाय करेण कान्तः संत्रासयामास सरोरुहाक्षीम्
॥ ५ ॥ तैपनस्तपति स मन्दमन्दं ज्वलनोऽपि ज्वलति स किञ्चि-
देव । शरणं शिशिरेऽयं किं च यूनां युवतीनां स्तनयुग्ममात्र-
मासीत् ॥ ६ ॥ कुसुमयन्कलिनीरलिनीरवैर्मदविकासिभिर्पहित-
हुंकृतिः । उपवनं निरमर्त्सयत प्रियान्वियुवतीर्युवतीः शिशि-
रानिलः ॥ ७ ॥ उपचितेषु परेष्वसमर्थतां व्रजति काल-
वशाद्वलवानपि । तपसि मन्दगमस्तिरमीषुमान्नाहि महाहिमहा-
निकरोऽभवत् ॥ ८ ॥ अभिविषेणयिषुं भुवनानि यः सरमि-
वाक्यत लोभ्रजश्चयः । क्षुभितसैन्यपरागविपाण्डुरधुतिरयं
तिरयन्नुदभूदिशः ॥ ९ ॥ शिशिरमासमपास गुणोऽस्य नः क इव
शीतहरस्य कुचोष्मणः । इति धियास्तारुषः परिरेभिरं घनमतो
नमतोऽनुमतान्प्रियाः ॥ १० ॥ अधिलवङ्गममी रजसाधिकं मलि-
नितासुमनोदलतालिनः । स्फुटमिति प्रसवेन पुरो हसत्सपदि
कुन्दलता दलतालिनः ॥ ११ ॥ द्वारं गृहस्य पिहितं शय-
नस्य पार्श्वे वह्निर्ज्वलत्युपरि तूलपटो गरीयान् । अङ्गानुकूल-
मनुरागवशं कलत्रमित्थं करोति किमसौ स्वपतस्तुषारः
॥ १२ ॥ बह्वेः शक्तिर्जलमिव गता दर्शनाद्वाहदुर्चर्नित्यो-
द्गन्धे नवमरुचके वर्तते पुष्पकार्यम् । शीतत्रासं दधदिव
रविर्याति सिन्धोः कुंशांशुः शीतैर्मिता इव च दिवसाः
सांप्रतं संकुचन्ति ॥ १३ ॥ पीनोत्तुङ्गपयोधराः परिलसत्सं-
पूर्णचन्द्राननाः कान्ता नैव गृहे गृहे न च दृढं जाल्यं न
कौशमीरजम् । ताम्बूलं न च तूलिका न च पटी तैलं न

१ वह्निः २ सूर्यः ३ वह्निः ४ केशरः

गन्धाविलं सद्यो गोघृतपाचिता न वटकाः शीतं कथं गम्यते
॥ १४ ॥ चुल्लीसीमनि गोरसार्द्रमशनं मुक्त्वा परीत्यार्ध-
कैरम्याशे स्वकृषीक्षुयन्ननिन्दं हर्षात्समाकर्णयन् । शोते
संहतगोगोष्मणि गृहे सस्ताम्बरां गेहिनीमालिङ्गागणय-
न्निशासु तुहिनं प्रोड्डामरः पामरः ॥ १५ ॥

दृढलीलनक्रीडा

न पाणिप्रच्छाद्यं नयनयुगमत्यायतमिदं नितम्बसौदा-
र्यात्त्वरितगतियोगोऽप्यसुलभः । अतिस्वल्पौ पाणी स्तनभर-
निरोधान्न मिलितौ निमीलक्रीडायां कलुषयसि मुग्धे किमिति
नः ॥ १६ ॥ नैतस्याः प्रसुतिद्वयेन सरले शक्ये पिधातुं दशौ
सर्वत्रैव विलोक्यते मुखशशिज्योत्स्नावितानैरियम् । इत्थं
बलतया सखीभिरसकृद्दृष्टमीलनकेलिषु व्यापिद्धा रजनीमुखे
च नयने स्वे गर्हते कन्यका ॥ १७ ॥

शिशिरवायवः

केशानाकुलयन्द्दशौ मुकुलयन्वासो बलादाक्षिपन्नातन्व-
न्युलकोद्गमं प्रकटयन्नावेगकम्पं गतेः । वारंवारसुदारसीकृत-
मरैर्दन्तच्छदं पीडयन्प्रायः शैशिर एष संप्रति मरुत्कान्तासु
कान्तायते ॥ १८ ॥ चुम्बन्तो गण्डभिक्तीरलकवति मुखे सीकृ-
तान्यादधाना वक्षःसूक्तबुकेषु स्तनभरपुलकोद्भेदमापादयन्तः ।
ऊरुनाकम्पयन्तः पृथुजघनतटास्त्रंसयन्तोऽशुकानि व्यक्तं
कान्ताजनानां विटचरितभृतः शैशिरा वान्ति वाताः ॥ १९ ॥

शिशिरपथिकः

पुण्याम्रौ पूर्णवाञ्छः प्रथममगणितस्रोवदोषः प्रदोषे पान्थः
सुखा यथेच्छं तदनु तनुतृणे धामनि ग्रामदेव्याः । उत्कम्पी
कर्पटार्धे जरति परिजडे छिद्रिणि छिन्ननिद्रे वाते वाति
प्रकामं हिमकणिनि कणत्कोणतः कोणमेति ॥ २० ॥ संविष्टो
ग्रामदेव्याः कुटघटितकुटीकुड्यकोणैकदेशे शीते संवाति वायौ
हिमकणिनि रणदन्तपङ्क्तिद्वयाग्रः । पान्थः कन्थां निशीथे परि-
कुथितजरत्तनुसंतानगुर्वी ग्रीवापादाग्रजानुग्रहणचटचटकर्पटं
प्रावृणोति ॥ २१ ॥ आरात्कारीषवह्नेर्विरचितसुतृणप्रस्तरान्त-
र्निषण्णैः संशीर्णग्रन्थिकन्थाविवरवशविशच्छीतवाताभिभूतैः ।
नीताः कृच्छ्रेण पान्थैः श्मशिरिव निविडं जानुसंकोचकुञ्जरन्त-
र्दुर्वारदुःखद्विगुणतरकृतायामयामास्त्रियामाः ॥ २२ ॥

स्त्रीस्वभावनिन्दा

अचैतं साहसं माया सूर्खत्वमतिभोमता । अशौचं निर्दे-
यत्वं च स्त्रीणां दोषाः स्वभावजाः ॥ १ ॥ स्त्रियो ह्यकरुणाः क्रूरा
दुर्मर्षाः प्रियसाहसाः । प्रन्त्यव्याप्येऽपि विश्रब्धं पतिं ज्ञात-
रमन्थुत ॥ २ ॥ स्त्रियो हि नाम खल्वेता निर्देसीदेव

१ असत्यम्, २ कपटम्, ३ दुःसहान्, ४ स्वभावतः.

पण्डिताः । पुरुषाणां तु पाण्डित्यं शास्त्रेणैवोपदिश्यते ॥ ३ ॥
विद्यायालीकविश्रम्भमज्ञेषु त्यक्तसौहृदाः । नवं नव-
मीप्सन्त्यः पुंश्चैत्यः स्वैरघृत्तयः ॥ ४ ॥ जल्पन्ति सौधमन्येन
पश्यन्त्यन्यं सविभ्रमम् । हृदये चिन्तयन्त्यन्यं प्रियः को
नाम योषिताम् ॥ ५ ॥ स्त्रीणां द्विगुण आहारो लज्जा चापि
चतुर्गुणा । साहसं षड्गुणं चैव कामश्चाष्टगुणः स्मृतः ॥ ६ ॥
अन्तःक्रूराः सौम्यमुखा अगाधहृदया स्त्रियः । अन्तर्विषा
बहिःसौम्या मक्ष्या विषकृता इव ॥ ७ ॥ कामनासा क्षीपितेन
वर्तिता मूढचेतसाम् । नार्यो नैरविहंगानामङ्गवन्दनवर्गगुणः
॥ ८ ॥ दर्शनाद्वरते चित्तं स्पर्शनाद्भसते बलम् । संगपा-
द्भसते वीर्यं नारी प्रत्यक्षराक्षसी ॥ ९ ॥ चतुरः सज्जतः
पूर्वमुपायास्तेन वेधसा । न सृष्टः पञ्चमः कोऽपि गृह्यते
येन योषितः ॥ १० ॥ स्त्रियस्तु यः कामयते संनिर्दुःखं च
गच्छति । ईषत्प्रकुरुते सेवां तं तमिच्छन्ति योषितः ॥ ११ ॥
स्थानं नास्ति क्षेणो नास्ति नास्ति प्रार्थयिता नरः । तेन
नारद नारीणां सतीत्वमुपजायते ॥ १२ ॥ यो मोहान्म-
न्यते मूढो रक्तेयं मम कामिनी । स तस्या वशगो विलं
मवेत्कीडाशकुन्तवत् ॥ १३ ॥ अनर्थित्वान्मनुष्याणां भवा-
त्यरिजनस्य च । मर्यादायाममर्यादाः स्त्रियस्तिष्ठन्ति सर्वदा
॥ १४ ॥ नासां कश्चिदगम्योऽस्ति नासां च वयसि स्थितिः ।
विरूपं रूपवन्तं वा पुमानित्येव मुञ्चते ॥ १५ ॥ रक्ते-
ऽभिजायते भोग्यो नारीणां शार्ङ्गको यथा । घृण्यते यो दश-
लम्बी नितम्बे विनिवेशितः ॥ १६ ॥ अलक्तको यथा
रक्तो निष्पीड्य पुरुषस्तथा । अबलाभिर्वलाद्रक्तः पादशूले
निपात्यते ॥ १७ ॥ शम्बरस्य च या माया या माया
नमुचेरपि । बलेः कुम्भीनसेश्चैव सर्वास्ता योषितो विदुः
॥ १८ ॥ हसन्तं प्रहसन्त्येता रुदन्तं प्ररुदन्त्यपि । अश्रिंव
प्रियवाक्यैश्च गृह्णन्ति कालयोगातः ॥ १९ ॥ उशना वेद
यच्छालं यच्च वेद बृहस्पतिः । स्त्रीबुद्ध्या न विशिष्यते
तस्माद्रक्ष्याः कथं हि ताः ॥ २० ॥ अचूतं सत्यमिवाहुः
सत्यं चापि तथानृतम् । इति यास्ताः कथं धीरैः संरक्ष्याः
पुरुषैरिह ॥ २१ ॥ अन्तर्विषमया ह्येता बहिश्चैव मनोरमाः ।
गुञ्जाफलसमाकारा योषितः केन निर्मिताः ॥ २२ ॥ यमि
सात्पावकः शीतः प्रोष्णो वा शशलाञ्छनः । स्त्रीणां तद्य
सतीत्वं साद्यद्भि साहज्जनो हितः ॥ २३ ॥ या मर्या
दुष्टचरिता सततं कलहप्रिया । मार्यारूपेण सा ज्ञेया
विदग्धवैदरुणा जरा ॥ २४ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन नामापि परि-
वर्जयेत् । स्त्रीणामिह हि सर्वासां य इच्छेत्सुखमालम्ब-
१ कपटविश्वासम्, २ कुलटाः, ३ स्वेच्छावृत्तयः, ४ त-
५ मिच्छेन, ६ प्रसृताः, ७ नरा एव विहंगाः पक्षिणस्तथा, ८ पासा-
९ समुच्चितावसरः, १० मीडार्थं पालितः पिजरलो हि पक्षी
यथा भाषणादि करोति तद्वत्, ११ पटः.

॥ २५ ॥ के नाम न विनश्यन्ति मिथ्याज्ञानाजितम्बिनीम् ।
 रम्यां बुद्धोपसर्पन्ति ये ज्वालां शलभा इव ॥ २६ ॥ यद-
 न्तस्तत्र जिह्वायां यज्जिह्वायां न तद्वहिः । यद्वह्निस्तत्र कुर्वन्ति
 विचित्रचरिताः स्त्रियः ॥ २७ ॥ ताडिता अपि दण्डेन
 शस्त्रैरपि विखण्डिताः । न वशं योषितो यान्ति न दानैर्न
 च संस्तवैः ॥ २८ ॥ आस्तां तावत्किमन्येन दौरात्म्येनात्र
 योषिताम् । विधृतं खोदरेणापि भ्रन्ति पुत्रमपि स्वकम् ॥
 २९ ॥ रूक्षायां ज्ञेहसंभारं कठोरायां सुमार्दवम् । नीर-
 सायां रसं बालो बालिकायां विकल्पयेत् ॥ ३० ॥ भोज-
 नाच्छादने दद्यादुत्काले च संगमम् । भूषणाद्यं च नारीणां
 न ताभिर्मन्त्रयेत्सुधीः ॥ ३१ ॥ यत्र स्त्री यत्र कितवो बालो
 यत्र प्रशासिता । राजन्निर्मूलतां याति तद्वह्ं मार्गवोऽब्रवीत्
 ॥ ३२ ॥ तावत्स्यात्सुप्रसन्नास्यस्तावद्गुरुजने रतः । पुरुषो
 योषितां यावन्न शृणोति वचो रहः ॥ ३३ ॥ एताः स्वार्थ-
 रा नार्यः केवलं स्वसुखे रताः । न तासां बलमः कोऽपि
 सुतोऽपि स्वसुखं विना ॥ ३४ ॥ यदि स्याच्छीतलो वह्नि-
 श्रन्द्रमा दहनात्मकः । सुखादः सागरः स्त्रीणां तत्सतीत्वं
 प्रजायते ॥ ३५ ॥ संगतानि मृगाक्षीणां तडिद्विलसितान्यपि ।
 क्षणद्वयं न तिष्ठन्ति घनारब्धान्यपि स्वयम् ॥ ३६ ॥
 उत्तमानामपि स्त्रीणां विश्वासो नैव विद्यते । राजप्रियाः कैर-
 विष्यो रमन्ते मधुपैः सह ॥ ३७ ॥ न लज्जा न विनीतत्वं
 न दाक्षिण्यं न भीरुता । प्रार्थनाभाव एवैकः सतीत्वे कारणं
 स्त्रियाः ॥ ३८ ॥ न दानेन न मानेन नार्जवेन न सेवया ।
 न शस्त्रेण न शास्त्रेण सर्वथा विषमाः स्त्रियः ॥ ३९ ॥
 सुरुपं पुरुषं दृष्ट्वा भ्रातरं यदि वा सुतम् । योनिः क्षिद्यति
 नारीणामामपात्रमिवाम्भसा ॥ ४० ॥ न स्त्रीणामप्रियः
 कश्चित्प्रियो वापि न विद्यते । गांवस्तृणमिवारण्ये प्रार्थयन्ति
 नवं नवम् ॥ ४१ ॥ कुलीना रूपवत्यश्च नाथवत्यश्च
 योषितः । मर्यादासु न तिष्ठन्ति स दोषः स्त्रीषु नारद ॥ ४२ ॥
 समयज्ञानर्थवतः प्रतिरूपान्वशे स्थितान् । पतीनां तटमा-
 साद्य नालं नार्यः प्रतीक्षितुम् ॥ ४३ ॥ न भयान्नाप्यनुक्रो-
 शान्नार्थहेतोः कथंचन । न ज्ञातिकुलसंबन्धात्स्त्रियस्तिष्ठन्ति
 भर्तृषु ॥ ४४ ॥ माद्यति प्रमदां दृष्ट्वा सुरां पीत्वा न
 माद्यति । यसादृष्टिमदा नारी तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥ ४५ ॥
 यौवने वर्तमानानां मृष्टाभरणवाससाम् । नारीणां स्त्रै-
 र्वृतीनां स्पृहयन्ति कुलस्त्रियः ॥ ४६ ॥ या हि शश्वद्वहुमता
 रक्षन्ते दयिताः स्त्रियः । अपि ताः संप्रसज्यन्ते कुब्जान्ध-
 जडवामनैः ॥ ४७ ॥ पङ्कवपि च देवर्षे ये चान्ये
 कुत्सिता जनाः । स्त्रीणामगम्यो लोकेऽस्मिन्नास्ति कश्चिन्महा-
 शुने ॥ ४८ ॥ अलाभात्पुरुषाणां हि भयात्परिजनस्य च ।

वधवन्धमयाच्चैव तथा गुप्ता हि योषिताः ॥ ४९ ॥ लोका-
 नामपि दातारं कर्तारं मानसान्वयोः । रक्षितारं न मृष्यन्ति
 भर्तारं परमस्त्रियः ॥ ५० ॥ न कामभोगान्वहुलान्नालंका-
 रार्थसंचयान् । तथा हि बह्वु मन्यन्ते यथा रत्याः परिग्रहम्
 ॥ ५१ ॥ असद्वर्मस्त्वयं स्त्रीणामस्माकं भवति प्रभो । पापी-
 यसो नरान् यद्वै लज्जां त्यक्त्वा भजन्ति ताः ॥ ५२ ॥
 अविद्वांसमलं लोके विद्वांसमपि वा पुनः । प्रमदा ह्युत्पथं नेतुं
 कामक्रोधवशानुगम् ॥ ५३ ॥ यस्य स्त्री तस्य भोगोच्छा-
 निःस्त्रीकस्य क मोगभूः । स्त्रियं त्यक्त्वा जगत्पतं जगत्प-
 क्त्वा सुखी भवेत् ॥ ५४ ॥ यस्य जिह्वासहस्रं स्याज्जीवे-
 त्साग्रशतं च यः । अनन्यकर्मा स्त्रीदोषान्सोऽप्यनुक्त्वा लयं
 व्रजेत् ॥ ५५ ॥ न विषेण न शस्त्रेण नाभिना न च मृत्युना ।
 अप्रतीकारपारुष्याः स्त्रीभिरेव स्त्रियः कृताः ॥ ५६ ॥ नयन-
 विकारैरन्यं वचनैरन्यं विचेष्टितैरन्यम् । रमयति सुरतेनान्यं
 स्त्री बहुरूपा निजा कस्य ॥ ५७ ॥ स्त्रीषु न रागः कार्यो
 रक्तं पुरुषं स्त्रियः परिभवन्ति । रक्तैव हि रन्तव्या विरक्त-
 भावा तु हातव्या ॥ ५८ ॥ हृदयं हरन्ति नार्यो मुनेरपि
 भ्रूकटाक्षविक्षेपैः । दोर्मूलनाभिदेशं प्रदर्शयन्त्यो महाचपलाः
 ॥ ५९ ॥ सुमुखेन वदन्ति वल्गुना प्रहरन्त्येव शितेन
 चेतसा । मधु तिष्ठति वाचि योषितां हृदये हालहलं मह-
 द्विषम् ॥ ६० ॥ अत एव निपीयतेऽधरो हृदयं मुष्टिभिरेव
 ताड्यते । पुरुषैः सुखलेशवशितैर्मधुलुब्धैः कमलं यथालिभिः
 ॥ ६१ ॥ गुणाश्रयं कीर्तियुतं च काप्तं पतिं विधेयं सघनं
 रतिज्ञम् । विहाय शीघ्रं वनिता व्रजन्ति नरान्तरं शील-
 गुणादिहीनम् ॥ ६२ ॥ समुद्रवीचीव चलस्वभावाः संच्याम्र-
 लेखेव मुहूर्तरागाः । स्त्रियो हृतार्थाः पुरुषं निरर्थं निर्भी-
 ङितालक्तकवत्यजन्ति ॥ ६३ ॥ स्त्रियो हि मूलं निर्ध-
 नस्य पुंसः स्त्रियो हि मूलं व्यसनस्य पुंसः । स्त्रियो हि मूलं
 नरकस्य पुंसः स्त्रियो हि मूलं कलहस्य पुंसः ॥ ६४ ॥
 अपण्डितास्ते पुरुषा मता मे ये स्त्रीषु च श्रीषु च विश्व-
 सन्ति । स्त्रियो हि कुर्वन्ति तथैव नार्यो भुजंगकन्यापरि-
 सर्पणानि ॥ ६५ ॥ अन्यं मनुष्यं हृदयेन कृत्वा अन्यं ततो
 दृष्टिमिराडयन्ति । अन्यत्र मुञ्चन्ति मदप्रसेकमन्यं शरीरेण
 च कामयन्ते ॥ ६६ ॥ नातिप्रसङ्गः प्रमदासु कार्यो नेच्छे-
 द्वलं स्त्रीषु विवर्धमानम् । अतिप्रसक्तैः पुरुषैर्यतस्ताः
 क्रीडन्ति काकैरिव लूनपक्षैः ॥ ६७ ॥ कुर्वन्ति तावत्प्रयमं
 प्रियाणि यावन्न जानन्ति नरं प्रसक्तम् । ज्ञात्वाथ तं मन्य-
 १ प्रतीकाररहितं पारुष्यं कौर्वं यासां ताः २ तरङ्गः ३ साधनं
 नाभ्रमिव क्षणमनुप्रापिण्यः ४ निर्भीङितलाक्षारसरचितकार्पासवत्
 ५ मरणस्य ६ दुःखस्य

पाशवत् ग्रस्तामिषं मीनमिवोद्धरन्ति ॥ ६८ ॥ संमोह-
यन्ति मदयन्ति विडम्बयन्ति निर्भर्त्सयन्ति रमयन्ति विषा-
दयन्ति । एताः प्रविश्य सदयं हृदयं नराणां किं नाम
वामनयना न समाचरन्ति ॥ ६९ ॥ स्त्रीणामशिक्षितपटुत्व-
ममातुषीणां संदृश्यते किमुत याः परिबोधवत्यः । प्रागन्त-
रिक्षगमनात्स्वमपत्यजातमन्यद्विजैः परभृताः किल पोषयन्ति
॥ ७० ॥ अनङ्कुरितकूर्चकः स तु सितोपलाब्धं पयः स एव
धृतकूर्चकः सलवणाम्बुतक्रोपमः । स एव सितैकूर्चकः
कथितगुग्गुलद्वेगकृद्भवन्ति हरिणीदृशां प्रियतमेषु भावास्त्रयः
॥ ७१ ॥ शृणु हृदय रहस्यं यत्प्रशस्तं सुनीनां न खलु न
खलु योषित्संनिधिः संविधेयः । हरति हि हरिणाक्षी क्षिप्र-
मक्षि क्षुरप्रैः पिहितशमतनुत्रं चित्तमप्युत्तमानाम् ॥ ७२ ॥
शास्त्रज्ञोऽपि प्रकटविनयोऽप्यात्मबोधेऽपि गाढं संसारेऽस्मि-
न्भवति विरलो भाजनं सद्गतीनाम् । येनैतस्मिन्निरयनगर-
द्वारमुद्घाटयन्ती वामाक्षीणां भवति कुटिला झूलता कुञ्चि-
केव ॥ ७३ ॥ अपसरत रे दूरादस्मात्कटाक्षविषानलात्प्रकृ-
तिविषमाद्योषित्सर्पाद्विलासफणाभृतः । इतरफणिना दष्टः
शक्यश्चिकित्सितुमौषधैश्चटुलवनिताभोग्रिग्रस्तं त्यजन्ति हि
मन्त्रिणः ॥ ७४ ॥ स्वातन्त्र्यं पितृमन्दिरे च वसतिर्यात्रो-
त्सवे संगतिर्गोष्ठीपूरुषसंनिधाननियमो वासो विदेशे तथा ।
संसर्गः सह पुंश्चलीमिरसकृद्भुतेर्निजायाः क्षतिः पत्युर्वर्धक-
मीप्सितं प्रवसनं नाशस्य हेतुः स्त्रियः ॥ ७५ ॥ अग्राह्यं
हृदयं तथैव वदनं यदर्पणान्तर्गतं भावः पर्वतसूक्ष्ममार्ग-
विषमः स्त्रीणां न विज्ञायते । चित्तं पुंस्करपत्रतोयतरलं विद्व-
द्भिराशंसितं नारी नाम विषाङ्कुरैरिव लतादोषैः समं वर्धिता
॥ ७६ ॥ एकेन क्षितपाटलाधररुचो जल्पन्त्यनल्पपाक्षरं
वीक्षन्तेऽन्यमितः स्फुटकुसुदिनीफुल्लोलसल्लोचनाः । दूरोदार-
चरित्रचित्रविभवं ध्यायन्ति चान्यं धिया केनेत्थं परमार्थ-
तोऽर्थवदिव प्रेमास्ति वामभुवाम् ॥ ७७ ॥ कार्कश्यं स्तन-
योर्दृशोस्तरलताऽलीकं मुखे दृश्यते कौटिल्यं कचसंचये प्रव-
चनं मान्यं त्रिके स्थूलता । भीरुत्वं हृदये सदैव कथितं
मायाप्रयोगः प्रिये यासां दोषगणो गुणा मृगदृशां ताः किं
नराणां प्रियाः ॥ ७८ ॥ मर्ता यद्यपि नीतिशास्त्रनिपुणो
विद्वान्कुलीनो युवा दाता कर्णसमः प्रसिद्धविभवः शृङ्गार-
दीक्षागुरुः । स्वप्राणाधिककल्पिता स्ववनिता ज्ञेहेन संला-
लिता तं कान्तं प्रविहाय सैव युवती जारं पतिं वाञ्छति

॥ ७९ ॥ आलापैर्मधुरैश्च काश्चिदपरानालोकितैः सस्मितैरन्या-
न्विभ्रमतल्पनाभिरितरानङ्गैरनङ्गोज्ज्वलैः । आचारैश्चतुरैः पप-
नभिनवैरन्यान्नुवः कम्पनैरित्थं काश्चन रञ्जयन्ति सुदृशो
मन्ये मनस्त्वन्यथा ॥ ८० ॥ हासस्तूत्कलिकाप्रदीपनपटुहस्ता-
ङ्गिनेत्राननं तन्वङ्ग्या विषजातमेव भुजगी वेणी च रोमावलिः ।
किं च श्रीफलमुन्नतस्तनभरः कामं मनस्तामिमां सर्वाङ्गार-
विषोऽग्रमूर्तिमबलां प्राप्यापि यजीवति ॥ ८१ ॥ सुक्ताहारलता
रणन्मणिमया हैमास्तुलाकोटयो रागः कुङ्कुमसंभवः सुरम्यः
पौष्प्यो विचित्राः स्रजः । वासश्चित्रदुकूलमल्पमतिमिर्नार्या-
महो कल्पितं बाह्यान्तः परिपश्यतां तु निरयो नारीति
नाम्ना कृतः ॥ ८२ ॥ आवर्तः संशयानामविनयमवनं
पत्तनं साहसानां दोषाणां संनिधानं कपटशतमयं क्षेत्रम-
प्रत्ययानाम् । दुर्ग्राह्यं यन्महद्भिर्नरवरदृष्टमैः सर्वमायाकरहं
स्त्रीयन्त्रं केन लोके विषममृतमयं धर्मनाशाय सृष्टम् ॥ ८३ ॥

सतीवर्णनम्

यस्य भार्या शुचिर्दक्षा भर्तारमनुगामिनी । नित्यं मधुर-
वक्त्री च सा रमा न रमा रमा ॥ १ ॥ नित्यं ज्ञाता सुगन्धा-
च नित्यं च प्रियवादिनी । अल्पमुद्गमितवक्त्री च द्रवता
सा न मानुषी ॥ २ ॥ असारभूते संसारे सारभूता नित-
म्बिनी । इति संचिन्त्य वै शंभुरर्धाङ्गे पार्वतीं दधौ ॥ ३ ॥
सैव साध्वी सुमक्तश्च सुखेहः सरसोज्ज्वलः । पौकः संजा-
यते यस्याः करादप्युदरादपि ॥ ४ ॥ रूपसंपन्नमैश्वर्यं
प्रेमप्रायं प्रियवैदम् । कुलीनमनुकूलं च कैलत्रं कुत्र लभ्यते
॥ ५ ॥ न गृहं गृहमित्याहुर्गृहिणी गृहमुच्यते । गृहं तु
गृहिणीहीनं कान्तारादतिरिच्यते ॥ ६ ॥ वृक्षमूलेऽपि
दयिता यत्र तिष्ठति तद्गृहम् । प्रासादोऽपि तथा हीनो हारण्य-
सदृशः स्मृतः ॥ ७ ॥ तावत्कुलस्त्रीमर्यादा यावत्संजा-
वगुण्ठनम् । हृते तस्मिन्कुलस्त्रीभ्यो वरं वेद्याङ्गनाजवः
॥ ८ ॥ कार्ये दासी रतौ वेद्या मोजने जननीसमा ।
विपत्तौ बुद्धिदात्री च सा भार्या सर्वदुर्लभा ॥ ९ ॥ वक्ष्य-
भावेन सुमनाः सुव्रता सुसमाहिता । अनन्यचिन्ता सुमुखी
मर्तुः सा धर्मचारिणी ॥ १० ॥ न कार्येषु न भोगेषु नैश्वर्ये
न सुखे तथा । स्पृहा स्याच्च यथा मर्तुः सा नारी सुख-
मागिनी ॥ ११ ॥ कैल्योत्थानपरा नित्यं गुरुश्रुषूणे रता ।
सुसंमृष्टगृहा चैव गोशकृत्कृतलेपना ॥ १२ ॥ श्वश्रूश्चतुर्व्योः
पादौ तोषयन्ती पतिव्रता । मातापितृपरा नित्यं वा

१ अनुव्रतव्रतः २ शर्करायुक्तं दुग्धमिव सुखावहः ३ सितकूर्चक-
स्तु स्त्रीणां कथितगुग्गुलद्वेगजनकः न कथमपि संतोषजनक इत्यर्थः
४ 'चावी' इति लोके ५ समागमः ६ प्रवासः ७ चित्ताभिप्रायः
८ पर्वतसूक्ष्ममार्गवदतिक्लेशः ९ कमलपत्रगतजलविन्दुवच्चञ्चलम्
१० उपदेशः

१ पवित्रा २ लक्ष्मीः ३ पक्वाव्रतः पक्षे, बालकः ४ सौन्दर्य-
पूर्णम् ५ सख्यवहारचतुरम् ६ प्रेमवहुलम् ७ मधुरभावि ८ पत्नी
९ लज्जाया अवगुण्ठनं संवरणम् १० प्रातरुत्थाननिषया

नारी सा पतिव्रता ॥ १३ ॥ पतिर्हि देवो नारीणां पति-
 र्बन्धुः पतिर्गतिः । पत्युर्गतिसमा नास्ति दैवतं वा यथा
 पतिः ॥ १४ ॥ बालया वा युवत्या वा वृद्धया वापि योषि-
 ता । न स्वातन्त्र्येण कर्तव्यं किंचित्कार्यं गृहेष्वपि ॥ १५ ॥
 नास्ति स्त्रीणां पृथग्यज्ञो न व्रतं नाप्युपोषणम् । पतिं शुश्रू-
 षते येन तेन स्वर्गे महीयते ॥ १६ ॥ पाणिग्राहस्य साध्वी
 स्त्री जीवतो वा मृतस्य वा । पतिलोकमभीप्सन्ती नाचरे-
 किंचिदप्रियम् ॥ १७ ॥ सदा प्रहृष्टया भाव्यं गृहकार्यं च
 दक्षया । सुसंस्कृतोपस्करया व्यये चासुक्तहस्तया ॥ १८ ॥
 जीवति जीवति नाथे मृते मृता या मुदा युता मुदिते ।
 सहजमेहरसाला कुलवनिता केन तुल्या स्यात् ॥ १९ ॥
 प्रतिरजनिं प्रतिदिवसं विहर बहिश्चण्डि ङिण्डिमं दत्त्वा ।
 क्षेणवधूद्वगलितैर्विश्वं पुनराकुलीभवति ॥ २० ॥ दीप-
 क्षा कुलयुवती वैदग्ध्येनैव मलिनतामेति । दोषा अपि
 भूषयैः गणिकायाः शशिकलायाश्च ॥ २१ ॥ प्रतिपक्षेणापि
 पतिं सेवन्ते मर्तुवत्सलाः साध्व्यः । अन्यरुदितां शतानि
 हि समुद्रगाः प्रापयन्त्यब्धिम् ॥ २२ ॥ तल्पे प्रसुरिव
 गुरुरिव मनसिजशस्त्रे श्रमे मुजिष्येव । गोहे श्रीरिव गुरुजने-
 पुतो मूर्तेव सा व्रीडा ॥ २३ ॥ ढक्कामाहत्य मदं वितन्वते
 करिण इव चिरं पुरुषाः । स्त्रीणां करिणीनामिव मदः पुनः
 सकुलनाशाय ॥ २४ ॥ अकरुण कातरमनसा दर्शितनीरा
 निरन्तरालेयम् । त्वामनुधावति विमुखं गङ्गेव भगीरथं
 दधिः ॥ २५ ॥ परपतिर्निर्दयकुलटाशोषित शठ नेर्ष्या न
 क्षेपेन । दग्धममतोपतसा रोदिमि तव तानवं वीक्ष्य ॥ २६ ॥
 अर्थेषु मन्त्री करणेषु दासी भोज्येषु माता शयनेषु रम्मा ।
 धर्मेषु कूला क्षमया धरित्री भार्या च षाड्गुण्यवतीह दुर्लभा
 ॥ २७ ॥ बहिर्न लोला दृगपाङ्गमूलादुपैति कूलादिव साग-
 रीभिः । न वा सतीनामभिलाषत्रयं व्यनक्ति गन्धं कलि-
 क्षेव चेतः ॥ २८ ॥ लज्जावशावनतमन्थरदृष्टिपातं यैश्च-
 रितं कुलवधूवदनारविन्दम् । तेषामनेकपुरुषव्रणिताधरेषु
 लक्ष्मिः कथं भवति वेशवधूसखेषु ॥ २९ ॥ नातः परं कुल-
 यतः परतो न शीलं नातः परं च करुणासदनं मृगाक्ष्याः ।
 शूद्राण्यविन्दुरपराधवतोऽपि पत्युरुत्सङ्गितेन चरणेन तया-
 रनिन्ये ॥ ३० ॥ मानाभिवर्धनमहौषधमेतदेव स्त्रीणां सपत्न-
 रनिताद्वयकीर्तनं यत् । अव्याजनिर्भरभयप्रणतोत्तराणां
 कथं विशेषत इदं कुलकन्यकानाम् ॥ ३१ ॥ पदन्यासो
 गेहादहिरहिकणारोपणसमो निजोवासादन्यद्भवनमपरद्वीप-
 रक्षितम् । वचो लोकालभ्यं कृष्णधनतुल्यं मृगदशः पुमानन्यः

१ तर्पः २ स्वगृहाद्यः

कान्ताद्विधुरिव चतुर्थीसमुदितः ॥ ३२ ॥ चतुर्थेऽङ्घ्रि-
 स्नातां त्रिदिनविरहात्पाण्डुवदनां रजोमुक्तां तन्वीं चपल-
 नयनां कामकलिताम् । हिमत्वङ्मार्जारीमलयभवगन्ध-
 प्रणयिनीमधन्यः को मुञ्जे च्युतकुसुमशेषामिव लताम् ॥ ३३ ॥
 गतागतकुतूहलं नयनयोर्पाङ्गावधि स्मितं कुलनतभ्रुवा-
 मधर एव विश्राम्यति । वचः प्रियतमश्रुतेरतिथिरेव कोप-
 क्रमः कदाचिदपि चेत्तदा मनसि केवलं मज्जति ॥ ३४ ॥
 भक्तिः प्रेयसि संश्रितेषु करुणा श्वश्रूषु नम्रं शिरः प्रीतिर्या-
 तृषु गौरवं गुरुजने क्षान्तिः कृतागस्यपि । अम्लाना कुल-
 योषितां व्रतविधिः सोऽयं विधेयः पुनर्मर्तुर्दयिता इति प्रिय-
 सखीबुद्धिः सपत्नीष्वपि ॥ ३५ ॥ अभ्युत्थानमुपागते गृह-
 पतौ तद्भाषणे नम्रता तत्पादार्पितदृष्टिरासनविधिक्षयोपै-
 चर्या स्वयम् । सुप्ते तत्र शयीत तत्प्रथमतो रज्जाच्च शय्या-
 मिति प्राच्यैः पुत्रि निवेदितः कुलवधूस्त्रिद्वान्तधर्मागमः
 ॥ ३६ ॥ शुश्रूषस्व गुरुन्कुरु प्रियसखीवृत्तिं सपत्नीजने
 मर्तुर्विप्रकृतापि रोषणतया मा स्म प्रतीपं गमः । भूयिष्ठं भव
 दक्षिणा परिजने भोगेष्वनुत्सेकिनी यान्त्येवं गृहिणीपदं
 युवतयो वामाः कुलसाधयः ॥ ३७ ॥ निर्व्याजा दयिते नना-
 न्देषु नता श्वश्रूषु भक्ता भव स्निग्धा बन्धुषु वत्सला परि-
 जने खेरा सपत्नीष्वपि । मर्तुर्मित्रजने सनम्रवचना खिन्ना
 च तद्वैरिषु प्रायः संवननं नतञ्च तदिदं वीतौषधं मर्तुषु
 ॥ ३८ ॥ स्नानाम्मो बहु साधिता रसवती देवाभिकार्यो-
 चितः संभारो रचितो विशुद्धवसने कालोचिते योजिते ।
 स्नानं नाथ विधीयतामतिथयः सीदन्ति नान्या त्वरा धन्यं
 बोधयते शनैरिति पतिं मध्याह्नसुसं सती ॥ ३९ ॥ संचारो
 रतिमन्दिरावधि सखीकर्णावधि व्याहृतं चेतः कान्तसमीहि-
 तावधि महामानोऽपि मौनावधि । हासं चाधरपल्लवावधि
 पदन्यासावधि प्रेक्षितं सर्वं सावधि नावधिः कुलमुवां प्रेम्णाः
 परं केवलम् ॥ ४० ॥ शुश्रूषामनुरुधन्ती गुरुजने वाक्ये
 ननान्दुः स्थिता दाक्षिण्यैकपरायणा परिजने स्निग्धा सपत्नी-
 ष्वपि । सन्नद्धातिथिसत्कृतौ गृहभरे नैस्तन्मयाविभ्रती वत्से
 किं बहुना भजस्व कुशलं मर्तुः प्रिये जाग्रती ॥ ४१ ॥

असतीचरित्रम्

यस्य भार्या विरूपा च कैश्मला कलहप्रिया । अधिका-
 धिकमक्षा च सा जैरा न जरा जरा ॥ १ ॥ एषैव योषि-
 तां धन्या शीलं च लभते सुखम् । दिवा पतिव्रता भूयो

१ कान्तास्त्रियादन्यः पुमान्भारदचतुर्थ्युदितश्चन्द्र इव दर्शनानर्ह
 इत्यर्थः २ मर्तुः ३ आश्रितेषु ४ क्षमा ५ अपराधिनः
 ६ प्रकुलवदना ७ पूजा ८ लज्जेत ९ अमृच्छा १० वृद्धवयः

नक्तं च कुलटा यतः ॥ २ ॥ पर्यङ्कः स्वास्तरणः पतिरनुकूलो
मनोहरं सदनम् । तृणमिव लघु मन्यन्ते कामिन्यश्चर्यै-
रतिलुब्धाः ॥ ३ ॥ दुर्दिवसे घनतिमिरे दुःसंचारासु नगर-
वीथीषु । पत्युर्विदेशगमने परमसुखं जघनचपलायाः ॥ ४ ॥
इह वटवृक्षे यक्षः प्रतिवसति दिवापि यत्र भयशङ्का ।
तस्मिन्नभिनववध्वा नीता वीतोदयाः क्षेणदाः ॥ ५ ॥ सुख-
शय्या ताम्बूलं विश्रब्धांश्लेषचुम्बनादीनि । तुलयन्ति न
लक्षांशं त्वरितक्षणचौर्यसुरतस्य ॥ ६ ॥ दिवसे घटिकाक्षि-
शत्रिंशदटिकाः परं रजनौ । लक्ष्यं नगरयुवानस्नात विधातः
किमाचरितम् ॥ ७ ॥ आरोपिता शिलायामश्मेव त्वं भवेति
मन्त्रेण । मन्त्रापि परिणयापदि जारसुखं वीक्ष्य हसितैव ॥ ८ ॥
कुलपतनं जैनगर्हो बन्धनमपि जीवितस्य संदेहम् । अङ्गी-
करोति सकलं वनिता परपुरुषसंत्ता ॥ ९ ॥ सखि सुख-
यत्यैवकाशे प्राप्तः प्रेयान् यथा तथा न गृहे । वातादवारि-
तादपि भवति गवाक्षानिलः शीतः ॥ १० ॥ द्वारि स्तम्भ-
विलम्बा प्रियसखि दृष्टिं पथि क्षिपसि । ग्रहिणोषि भाग्यमाजि
प्रेयसि दूतीमिव अमरीम् ॥ ११ ॥ सुमगं वदति जनस्तं
निजपतिरिति नैष रोचते मलम् । पीयूषेऽपि हि मेषजभावो-
पहिते भवत्यरुचिः ॥ १२ ॥ इह नगरे प्रतिरथ्यं मुञ्जगं-
सर्वाधरुचिरसंचारे । सुन्दरि मम मतमेतन्नकुलप्रतिपालनं
श्रेयः ॥ १३ ॥ केलिः प्रदहति मज्जां शृङ्गारोऽस्थीनि चाटवः
कटवः । बन्धक्याः परितोषो न स्यादनभीष्टदंपत्योः ॥ १४ ॥
संदिग्धे परलोके जनापवादे च जगति बहुचित्रे । स्वाधीने
परमणे धन्यास्तारुण्यफलभाजः ॥ १५ ॥ यदि भवति दैव-
योगात्पुमान्विरूपोऽपि बन्धकी रहसि । न तु कृच्छ्रादपि
भद्रं निजकान्तं सा मज्जयेत् ॥ १६ ॥ यदवधि विवृद्धमात्रा
विकसितकुसुमोत्करा शणश्रेणी । पीतांशुकप्रियेयं तदवधि
पङ्क्तिपतेः पुत्री ॥ १७ ॥ तिमिरेऽपि दूरदृश्या कठिनांश्लेषे
च रहसि सुखरा च । दन्तमयवलयराजी गृहपतिशिरसा
सह स्फुटतु ॥ १८ ॥ एष्यति मा पुनरयमिति गमने यद-
मङ्गलं मयाकारि । अधुना तदेव कारणमवस्थितौ दग्ध-
नेहपतेः ॥ १९ ॥ ग्रामतरुणं तरुण्या नैवैवकुलमङ्गरी-
सनाथवरम् । पश्यन्त्या भवेति सुदुर्नितरां मलिना सुख-
च्छाया ॥ २० ॥ मया कुमार्यापि न सुसमेक्या न जार-

मुत्सृज्य पुमान्विलोकितः । अनेन गोत्रस्थितिपालनेन मे
प्रसन्नतामेतु भवोपकारिणी ॥ २१ ॥ पाणौ गृहीतापि पुर-
स्कृतापि ज्ञेहेन नित्यं परिवर्धितापि । परोपकाराय भवेद-
वश्यं वृद्धस्य भार्या करदीपिकेव ॥ २२ ॥ प्रियो मयैवाव-
चितैः प्रसूनैर्हृद्यो हरस्यातनुते सपर्याम् । अतो नतानेक-
लतावृतानि यास्यामि सायं विपिनानि सख्यः ॥ २३ ॥
निभृतं निभृतं निभालयन्त्या वरुणाशामरणायितं पतङ्गम् ।
गुरुयन्त्रितयापि गोपवध्वा नयनान्तेन निमन्त्रितो मुकुन्दः
॥ २४ ॥ शिरसि शिरसिजं दृशोर्निमेषं विटपिनि पल्लवमालये
तृणं वा । गणयितुमपि पारयन्ति केचिदप्रियसखि के क-
यन्तु जारसंख्याम् ॥ २५ ॥ पतिरतीव घनी सुमगो युवा
परविलासवतीषु पराङ्मुखः । शिशुरलंकृते भवनं सदा
तदपि सा सुदती रुदती कुतः ॥ २६ ॥ नाम्बुजैर्न कुसुमै-
रूपमेयं स्वैरिणीनयनपङ्कजयुग्मम् । नोदधे दिनकरस्य न
वेन्दोः केवलं तमसि यस्य विकासः ॥ २७ ॥ दृग्मङ्गल-
मशतैरसतीरहस्यमन्वेषयन्कपटभिक्षुकं लक्षितोऽसि । तस्य
प्रमुने च भवामि ततः क्षमस्व भिक्षोपदौकनमिषादयमङ्ग-
लिस्ते ॥ २८ ॥ ब्रह्मैव सत्यमखिलं नहि किंचिदन्यत्तत्त्वात् मे
सखि परापरमेदबुद्धिः । जारे तथा निजवरे सदृशोऽनुपगो व्यर्थं
किमर्थमसतीति कदर्थयन्ति ॥ २९ ॥ जन्मैव मास्तु यदि वा
न नितम्बिनीषु तत्रापि चेदहह नैव कुलाङ्गनासु । हा
धिग्विधे कुलवधूरथ चेद्वेयं नैवास्तु च कचन मे मनसोऽनु-
बन्धः ॥ ३० ॥ गोष्ठेषु तिष्ठति पतिर्बधिरा नान्दा नेत्र-
द्वयस्य च न पाटवमस्ति यातुः । इत्थं निशम्य तरुणी कुच-
कुम्भसीम्नि रोमाञ्चकक्षुकमुदञ्चितमाततान ॥ ३१ ॥ सर्व-
वालये वालांस्तारुणिर्मेनि यूनेः परिणतावपीच्छामो वृक्षान्
परिणयविधौ नः स्थितिरियम् । त्वयारब्धं जन्म क्षपितं
मनेनैकपतिना न मे गोत्रे पुत्री कचिदपि सतीलालम्बय-
॥ ३२ ॥ दृशा किंचिर्किंचिच्चलितमुजलीलाविलसितैः कप-
घातैः किंचिन्नखविलिखनैः किंचिदधिकम् । स्पृशन्तः
सर्वाधे गुरुभिरनभिप्रेक्षितपथे यथेष्टं चेष्टन्ते स्फुटकुचतटा
पश्य कुलटाः ॥ ३३ ॥ अनार्यप्रज्ञानामिह जनवधूतां हि
मनसो महाशल्यं कर्णे तव नवकजम्बुकिसलयः । अमानिषा-
हेतोरधिनगरि बुद्धोऽसि न मया त्वयैतावद्वेषः पथिक न
विधेयः पुनरपि ॥ ३४ ॥ अयं रेवैकुञ्जः कुसुमशरतेज-
ससुचितः समीरोऽयं वेलानवविदलदेलापरिमलः । इयं प्राह

१ कुर्विने. २ रात्रयः. ३ स्थापिता. ४ परिणयरूपायामापदि
संकटे. ५ अष्टताम्. ६ लिन्दां. ७ अवसरे. ८ रथ्यायां रथ्यायां. ९
सर्पाः. पक्षे. जाराः. संमर्दः. १० नकुलस्य पालनम्. पक्षे. न इति
पदच्छेदः. ११ कुलप्रतिपालनं न श्रेयः. १२ बन्धकी = कुलटा. १३
अशोककलिका. १४ अशोकतरुतले कृतसंकेतं तत्र गत्वा तदीयमङ्गरी-
मादाय प्रतिनिवृत्तं वृक्षा गृहव्यापारावेशास्त्वकृतसंकेतं भग्नत्वापराध-
भावनया तस्या सुखच्छाया लब्धया मलिना भवतीत्यर्थः.

१ प्रीत्या; पक्षे. तैलेन. २ सुन्दरः; अथ च. सुहृदं मं कर्तुं
तस्मिन्नाच्छति. कुयोर्गं त्यक्त्वा भार्यां व्रजति. इदमेव रोचनकारणम्
३ उपमास्तु योग्यम्. ४ वाक्यावस्थायाम्. ५ तारुण्यः. ६ नानेन
७ इच्छाविषयान्कुर्मः. ८ जनसंमर्दः. ९ व्यापारं कुर्वन्
१० स्वैरिण्यः. ११ नमैदातीरभवत् लतागृहम्.

धन्वा नवजलदविन्यासचतुरा पराधीनं चेतः सखि किमपि
 कर्तुं मृगयते ॥ ३५ ॥ स्थितिर्गोहोपान्ते परिजनपरीहासकलना
 मुहुर्यातायाते सकृदपि गृहे व्याजगमनम् । सुहुस्तद्गोयेऽपि
 क्षणपरिचयो वस्तुनि दशः समुत्पन्नेप्रेम्णः सकलमिदमापात-
 मुखदम् ॥ ३६ ॥ नितम्बिन्यो नित्यं विनयपथविन्यस्तमनसः
 पताकाः स्युः पुत्रि प्रतिनियतमेताः स्वकुलयोः । गुरोरित्या-
 देशं सदसि सुदशामौकृतवती गतातङ्कं राधा हरिमुखमृगाङ्कं
 मृगयते ॥ ३७ ॥ अये को जानीते निजपुरुषसङ्गो नहि
 तथा यथा स्त्रीणां चेतः परपुरुषसङ्गो रमयति । अपि स्वैरं
 मुक्ता दिवसमखिलं वासरकृता करस्पर्शादिन्दोर्मुकुलयति
 नेत्राणि नलिनी ॥ ३८ ॥ ताम्बूलाक्तं दशनमसकृद्दर्शय-
 न्तीह चेटी घोटीह्वेषा विकृतविरुतं हेतुहीनं हसन्ती ।
 स्थानस्थानस्खलितपदविन्यासमाभासमाना यूनामग्रे वसति
 कुटिलं नर्तितोच्चैर्नितम्बम् ॥ ३९ ॥ ज्ञाता मैत्री सहज-
 मधुरापातिमिलोचितान्तैः कर्णाकर्णि प्रथितमयशो बन्धुवर्ग-
 रमाणि । संप्रत्येवं तदपि न मनाश्च्युञ्चति प्राणनाथं को
 जानीते कुवलयदशः कीदृशः प्रेमबन्धः ॥ ४० ॥ अमेदैः
 कतिचिद्विरा कुटिलया क्वाश्चित्कियत्यः सितैः स्वैरिण्यः
 कथयन्ति मन्मथरसव्यापारवश्यं मनः । कासांचित्पुनरङ्गकेषु
 मसृणच्छायेषु मध्यस्थितो भावः काचपुटेषु पुष्करमिव
 प्रत्यक्तमालोक्यते ॥ ४१ ॥ यः कौमारहरः स एव हि
 वैरस्ता एव चैत्रक्षपास्ते चोन्मीलितमालतीसुरभयः प्रौढाः
 कदम्बानिलाः । सा चैवास्ति तथापि चौर्यसुरतव्यापार-
 लीलाविधौ रेवारोघसि वेतसीतरुतले चेतः समुत्कण्ठते ॥ ४२ ॥
 दधि हे प्रतिवेशिनि क्षणमिहाप्यसदृहे दास्यति प्रायेणास
 शिशोः पिता न विरसाः कौपीरपः पांस्यति । एकाकिन्यपि
 यामि तद्वरमितः स्रोतस्तमालाकुलं नीरन्ध्रास्तमुपालिखन्तु
 जलच्छेदा नलग्नन्थयः ॥ ४३ ॥ शुश्रूषस्व गुरुन्निवर्तय
 सखीर्वन्दस्व बन्धुस्त्रियः कावेरीतटसंनिविष्टनयने मुग्धे
 किमुत्तम्यसि । आस्ते पुत्रि समीप एव गमनादेलालता-
 लिङ्गितन्यश्चालतमालदन्तुरदरी तत्रापि गोदावरी ॥ ४४ ॥
 मद्रं तस्य तरोः स्वयं चिरकृतप्रस्थानकं कथ्यतां दुर्वारस्त-
 मरूप्यवहिरदहद्विगदारुणं दुर्वचः । मा खिद्यस्व ततः प्रमृ-
 त्युदनिं तस्याः पतद्भिर्दशोरम्भोभिः परिणद्धपल्लवघनच्छाय-
 स्तुर्वर्धते ॥ ४५ ॥ स्वामी निःश्वसितेऽप्यसूयति मनोजिघ्रः
 सपत्नीजनः श्वशुरिङ्गितदैवतं नयनयोरीहालिहो यातरः ।
 तद्गुरादयमञ्जलिः किमधुना दग्धमङ्गिभावेन ते वैदग्धीमधुर-
 मपञ्चतुर व्यर्थोऽयमत्र श्रमः ॥ ४६ ॥ आयातासि विमुञ्च

वेपथुमरं दृष्टासि नो केनचिन्नीलं चोलमसुं विमुञ्च हरतु
 स्वेदं निशीथानिलः । इत्यन्तर्मयसन्नकण्ठमसकृद्यामीति तत्सं
 गता जल्पन्ती परिरम्यते सुकृतिभिः स्वैरं नवसैरिणी
 ॥ ४७ ॥ सत्रीवार्धनिरीक्षणं यदुमयोर्यद्वृत्तिसंप्रेषणं ह्यद्य श्रो
 मविता समागम इति प्रीतिप्रसादश्च यः । प्राप्ते कालसमा-
 गमे सरभसं यन्मुम्बनालिङ्गनं तत्कामस्य फलं तदेव सुरतं
 शेषा पशूनां स्थितिः ॥ ४८ ॥ इन्दुर्यत्र न निन्द्यते न मधुरं
 दूतीवचः श्रूयते नोच्छ्वासा हृदयं दहन्त्यशिशिरा नो याति
 कार्श्यं वपुः । स्वाधीनामनुकूलिकां स्वगृहिणीमालिङ्ग्य
 यत्सुप्यते तत्किं प्रेम गृहाश्रमव्रतमिदं कष्टं समाचर्यते
 ॥ ४९ ॥ चेत्यौरादपि शङ्कसे हिमरुचोरप्यर्चियो लज्जसे
 भोगीन्द्रादपि चेद्विभेति तिमिरस्तोमादपि त्रससि । चेत्कुञ्जा-
 दपि दूयसे जनघटध्वानादपि क्षुभ्यसि प्रायः पुत्रि हतासि
 हन्त भविता त्वत्तः कलङ्कः कुले ॥ ५० ॥ आः पाकं न
 करोषि पापिनि कथं पापी त्वदीयः पिता रण्डे जल्पसि किं
 तवैव जननी रण्डा त्वदीया स्वसा । निर्गच्छ त्वरितं गृहा-
 द्बहिरितो नेदं त्वदीयं गृहं हा हा नाथ ममाद्य देहि मरणं
 जारस्य भाग्योदयः ॥ ५१ ॥ कार्ये सत्यपि जातु याति न
 वहिर्नाप्यन्यमालोकते साध्वीरप्यनुकुर्वती गुरुजनं श्वश्रू च
 शुश्रूषते । विद्वेष्टं कुरुते च पत्युरधिकं प्राप्ते निशीथे पुन-
 र्निद्राणे सकले जने शशिसुखी निर्याति रैतुं विद्वेः ॥ ५२ ॥
 आकारेण शशी गिरा परभृतः पारावतश्चुम्बने हंसश्चङ्क्रमणे
 समं दयितया रत्यां प्रमत्तो गजः । इत्थं मर्तरि मे समस्त-
 युवतिश्चाध्यैर्गुणैः सेविते क्षुण्णं नास्ति विवाहितः पतिरिति
 स्यान्नैष दोषो यदि ॥ ५३ ॥ ज्ञातं ज्ञातिजनैः प्रमृष्टमयशो
 दूरं गता धीरता त्यक्ता ह्रीः प्रतिपादितोऽप्यविनयः साध्वी-
 पदं प्रोज्झितम् । लुप्ता चोभयलोकसाधुपदवी दत्ताः कलङ्काः
 कुले भूयो दूति किमन्यदस्ति यदसावद्यापि नागच्छति
 ॥ ५४ ॥ देहे दुर्ललितस्य देवरशिशोः स्फोटव्रणो दारुणो
 यार्तस्तेन वनस्पतित्वचमुपाहर्तुं मया गम्यते । इप्यन्तु
 श्वसितानि धर्मसलिलैः पत्राणि लुप्यन्तु वा वक्षो वा विलिखन्तु
 हन्त नखैः क्रद्धाः कपिश्रेणयः ॥ ५५ ॥ अम्ब शश्व यद्वि
 त्वया हतशुकः संवर्धनीयस्तदा लौहं पञ्जरमस्य दुर्नयवतो
 गाढान्तरं कारय- । अद्यैनं बदरीनिकुञ्जकुहरे संलीनमन्वि-
 ष्यती दृष्टा यन्न मुजङ्गमेन तदतिश्रेयः किमेभिः क्षतैः
 ॥ ५६ ॥ न्यस्तं पन्नगमूर्ध्नि पादशुगलं मत्तिर्विमुक्ता
 गुरोस्त्यक्ता प्रीतिरकारि किं न भवतो हेतोर्मया दुष्कृतम् ।

१ मगिनी. २ कदाचित्. ३ अनुकरणं कुर्वाणा. ४ विश्वासम्.
 ५ शयाने. ६ क्रीडितुम्. ७ जारैः. ८ क्रोडितः. ९ गमने. १० संवोध
 नपदम्. 'जातः' इति वा पाठः.

१ सखेण. २ जलम्. ३ नवयौवनोपभोक्ता. ४ अष्टः. विलक्षणरतिसुख
 लक्षणे. ५ रूपसंवन्धिनीः.
 २३ सु. र. भा.

अङ्गानां शतयातना नयनयोः कोऽपि क्रमो रौरवः
कुम्भीपाकपरामवश्च मनसो युक्तं त्वयि प्रस्थिते ॥ ५७ ॥
नारीणां खलु बन्धुरन्धतमसं पाथोधरः सोदरः कुञ्जं नभिगृहं
निशा सहचरी सेव्यः स्मरः क्षमापतिः । इत्थं चारुचकोर-
चञ्चलदृशां यासां मतिर्जायते तासामेव यशः सुधांशुधवलं
तासां च सौख्यं सदा ॥ ५८ ॥ हंसैः शैवलमञ्जरीति कवरी
चञ्चुभिराकर्षिता चक्रे चन्द्रधिया चकोरवनिता चक्रे नखै-
रक्रमम् । भृङ्गैः पङ्कजकोरकप्रतिभया वक्षोरहो वीक्षितस्त-
न्मातः करवै पुनर्न सरसीतोयावगाहोद्यमम् ॥ ५९ ॥
आस्तां विश्वसनं सखीषु विदिताभिप्रायसारे जने तत्राप्य-
र्पयितुं दृशं सुरुचिरां शकोमि न व्रीडया । लोकोऽप्येष
परोपहासकुशलः सूक्ष्मेक्षितज्ञोऽप्यलं मातः कं शरणं
ब्रजामि हृदये जीर्णोऽनुरागानलः ॥ ६० ॥ कार्येणापि विल-
म्बनं परगृहे श्वश्रून् संमन्यते शङ्कामारचयन्ति यूनि भवनं
प्राप्ते मिथो यातरः । वीथीनिर्गमनेऽपि तर्जयति च क्रुद्धा
नानन्दा पुनः कष्टं हन्त मृगीदृशां पतिगृहं प्रायेण कारा-
गृहम् ॥ ६१ ॥ एकान्ते वत नो गृहं शशिमुखोऽप्यन्या-
दृशो दृश्यते क्षिप्रं साधय यातु पुत्रि स दिने मुक्त्वान्यमावा-
सकम् । श्रद्धा संभ्रमिता किलेति बहुशः संप्रेरयन्त्या वधूः
पान्थं वीक्ष्य वभञ्ज सखितमुखी सैवार्धसिद्धौदनम् ॥ ६२ ॥
एते वारिकणाः किरन्ति पुरुषान्वर्षन्ति नाम्मोधराः शैलाः
शाद्वलमुद्रमन्ति न सृजन्त्येते पुनर्नायकान् । त्रैलोक्ये
तरवः फलानि सुवते नैवारमन्ते जनान्धातः कातरमाल-
पामि कुलटाहेतोस्त्वया किं कृतम् ॥ ६३ ॥ संपत्कस्याद्य
तारा भवति तरलिता यत्पुरो नेत्रतारा दृष्टा केनाद्य काक्षी
यदभिमुखगता वेपते रत्नकाक्षी । उग्रः कस्याद्य तुष्टः सखि
यदनुमते कश्चिदुग्रोऽनुतापः स्नातं केनाद्य वेणीपयसि
विलुलिता यत्कृते कापि वेणी ॥ ६४ ॥ पश्यन्ति स्निग्धमुग्धं
प्रतिकलमधुरैर्मोहयन्त्यङ्गहारैः साकृतैर्मन्दहासैरपि पर-
पुरुषान् शश्वदानन्दयन्ति । चेष्टन्ते चेत एते किमपि
परिचयाद्वारयिष्यन्ति तेषां प्राणान्को वेद लोके परजलज-
दृशां चित्तमत्यन्तलोलम् ॥ ६५ ॥ पृथ्वी तावत्त्रिकोणा
विपुलनदनदीयावरुद्धं तदर्थं तत्राप्यर्थं युवत्यः शिशुगत-
वयसो रोगिणो योगिनश्च । त्याज्यास्तत्रापि मान्याः श्वशुर-
पितृमुखाः सन्ति शेषाः कियन्तो मिथ्यावादो ममायं
मुखरमुखरवः पुंश्चली पुंश्चलीति ॥ ६६ ॥

पान्थसंकेतः

आमेऽस्मिन्प्रसंगे न किंचित्पान्थं विद्यते । पैयोधरो-
न्नतिं दृष्ट्वा वस्तुमिच्छति चेद्वद ॥ ६७ ॥ पान्थ

१ पापाणवड्डे; पक्षे, -पापाणतुल्ये. २ आस्तरणादिकम्; पक्षे,
समागमप्रतिबन्धकम्. ३ मेधानामुन्नतिः परज्यागमसंकेत इति
भावः; पक्षे, -स्तनयोरन्नतिः.

मन्दमते किंवा संतापमनुविन्दसि । पैयोधरं सैव-
शास्त्र येन शान्तिमवाप्नुयात् ॥ ६८ ॥ वीक्षितुं न क्षमा श्वश्रू-
स्वामी दूरतरं गतः । अहमेकाकिनी बाला तवेह वसतिः
कुतः ॥ ६९ ॥ त्वमिव पथिक प्रियो मे विटपिस्तोमेषु
गमयति क्लेशान् । किमितोऽन्यत्कुशलं मे संप्रति यत्पान्थ
जीवामि ॥ ७० ॥ किमिति क्लेशासि क्लेशोदरि किं तव
परकीयवृत्तान्तैः । कथय तथापि मुदे मम कथयिष्यति
पान्थ तव जाया ॥ ७१ ॥ यदि गन्तासि दिगन्तं पथिक
पतिस्तत्र संबोध्यः । नयनश्रवणविहीना कथमुपचर्या भवे-
कया जननी ॥ ७२ ॥ निविडतमतमालमल्लिवल्लीविचकिल-
राजिविराजितोपकण्ठे । पथिक समुचितस्तवाद्य तीव्रं सवि-
तरि तत्र सरित्छटे निवासः ॥ ७३ ॥ भो पान्थ पुस्तकधर
क्षणमत्र तिष्ठ वैद्योऽसि किं गणितशास्त्रविशारदोऽसि । केनौ-
षधेन मम पश्यति मर्तुरम्बा किं वागमिष्यति पतिः सुचिर-
प्रवासी ॥ ७४ ॥ एकाकिनी यदवला तरुणी तथाहमस्मिन्
गृहे गृहपतिश्च गतो विदेशे । कं याचसे तदिह वासमियं
वराकी श्वश्रूर्मान्धवधिरा ननु मूढ पान्थ ॥ ७५ ॥ रघ्या-
रजोरुणितधूसरिताङ्गयथेः कश्चित्पितुः स्मरसि पुत्रक नि-
वृणस्य । उक्तैवमङ्कगतयायतमायताक्ष्या पान्थस्त्रिया प्ररुषितं
करुणं दिनान्ते ॥ ७६ ॥ भवनमिव मदीयं निर्जनः पान्थ
पन्थाः कुसुमशर इवास्मिन्स्तस्करा दुर्निवाराः । गृहप इव
पतङ्गोऽप्येष यातो दिगन्तान्मदनसुभग भूयो नैव गन्तुं
समीहे ॥ ७७ ॥ अहमिव दिनलक्ष्मीः प्रोषितप्राणनाथा
त्वमिव पथिक पन्था मुक्तपान्थानुबन्धः । अयमपि परदेशः
सोऽपि यत्रासि गन्ता मदनमधुरमूर्ते किं वृथा सत्त्वरोऽसि
॥ ७८ ॥ यामिन्येषा बहुलजलदैर्बद्धमीमान्धकारा निद्रां
यातो मम पतिरसौ क्लेशितः 'कर्मदुःखैः । बाला चाहं मै-
सिजभयात्प्रासगाढप्रकम्पा ग्रामश्चौरैरयमुपहतः पान्थ निद्रां
जहीहि ॥ ७९ ॥ कुत्रयासीः किमिवमकरोः सहस्रं
पान्थ बन्धो यद्येतस्मिन्निवससि पुरे सावधानस्तदा सा ।
अत्रोत्तालः कतिचिदबलाः सन्ति यासां विलासैरुपहतं
सपदि मदनव्याधयो दुर्निवाराः ॥ ८० ॥ इयं सुरैरत-
गिणी न पुनरत्र नौसर्गमो भवेत्तरेणिसज्जनं पथिक नैव

१ मेघम्; पक्षे, -स्तनम्. २ सम्यक्प्रार्थनां कुरु. ३ कान्तः. ४ इक्ष्वा-
कस्य. ५ हर्षाया. ६ कक्षे पुस्तकधारिणं पान्थं प्रति कस्याभिलाषिन्या
स्वाभिप्रायचोतकोक्तिः. औपधप्रश्नेन श्रद्धा अन्धत्वं सूचितम्. प्रो-
तस्य पत्युः कदागमनं भविष्यतीति प्रश्नेन सोऽपि गृहे नास्तीति
सूचितम्. ७ गृहस्वामीव. ८ सूर्यः. ९ रात्रिः. १० भयंकरगाढान्धकारः.
११ कर्मजन्यदुःखैः श्रान्त इत्यर्थः. १२ उक्तैर्हेतुभिर्मनसि जातं
यद्भयं तस्मात्; पक्षे, -कामभयात्. १३ सुराणां तरंगिणी नदी.
पक्षे, -सुरतरङ्गनशीला. १४ नौसर्गमः नौकाप्राप्तिः; पक्षे, -आवधो-
समागमः. १५ तरणिः सूर्यः; पक्षे, -नौका.

पान्थागमः । निधाय हृदये सदा विपुलचारुकुम्भद्वयं सखे
वनवनागमे धनरसस्य पारं व्रज ॥ ८१ ॥ वाणि-
ज्येन गतः स मे गृहपतिर्वातापि न श्रूयते प्रातस्त-
जननी प्रसूततनया जामातुगेहं गता । बालाहं नव-
यौवना निशि कथं स्थातव्यमस्मिन्गृहे सायं संप्रति वर्तते
पथिक हे स्थानान्तरं गम्यताम् ॥ ८२ ॥ रे रे पान्थ कुतो
भवान्नगरतो वार्ता न चापि श्रुता वाढं ब्रूहि युवा पयोद-
सगवे हित्वा प्रियां जीवति । सत्यं जीवति जीवतीति
कथिता वार्ता मयापि श्रुता विस्तीर्णा पृथिवी जनोऽपि विविधः
किं किं न संभाव्यते ॥ ८३ ॥ शून्यं वेश्म चिरायितो
गृहपतिर्जाताधुना शर्वरी स्थातुं नोचितमत्र गच्छ निभृतं
लोकैर्नालक्षितः । इत्थं लोलदृशा ह्यसावमिहितो दासीमुखे-
बाधगः स्थित्वा किंचिदिव क्व यामि रजनी प्रासेत्सुदीर्य-
स्थितः ॥ ८४ ॥ सतर्क्या वयमिन्दुसुन्दरमुखि प्रस्तावतोऽपि
तया सादेवं यदि नाथ दास्यति विधिर्जातिसरत्वं मम ।
एकस्मिन्नपि जन्मनि प्रियतमे जातिसरत्वं कुतः प्राणाः
पान्थ समं त्वयैव चलिताः काद्यापि जन्मैकता ॥ ८५ ॥
प्रातः पान्थ पथि त्वया न पथिकः कश्चित्समासादितो बाले
वैक्यतानि कीदृश इति प्रख्यायतां बह्वभः । यं दृष्ट्वा
प्रमदाजनस्य भवतः स्फारे मुदा लोचने स ज्ञेयो दयितो
मेति पथिकायावेद्य मोहं गता ॥ ८६ ॥ मो पान्थ
वरितोऽसि तिष्ठ निमिषं किंचिद्ब्रह्मो वयं मार्गोऽयं पुरतो
दिशा खलु भवेद्गमनं नो गम्यताम् । तत्रास्ते सहकारकोमल-
तोषुं प्रपापालिका तस्या लोचनं वागुरानिपतितो न त्वं
पुनर्यस्यसि ॥ ८७ ॥ नाथो मे विपणिं गतो न गणयत्येषा
लपती च मां त्यक्त्वा मामिह पुंषिणीति गुरवो याता गृहा-
न्तरम् । शय्यामात्रसहायिनीं परिजनः श्रान्तो न मां सेवते
त्वामिदं गमलालनीय रजनीं लक्ष्मीपते रक्ष माम् ॥ ८८ ॥

वेश्यागर्हणम्

वेश्यासौ मदनज्वाला रूपेन्धनसमेधिता । कामिभिर्यत्र
हूयन्ते यौवनानि धनानि च ॥ १ ॥ अयं च सुरतज्वाला-
क्षमाभिः प्रणयेन्धनः । नराणां यत्र हूयन्ते यौवनानि धनानि
च ॥ २ ॥ इह सर्वस्वफलिनः कुलपुत्रमहाद्रुमाः । निष्फलत्व-

१ उदकस्य. २ वाणिज्यार्थं परदेशं गतः. ३ भर्ता. ४ सत्यम्.
५ वर्षाकाले. ६ चिरकालं दूरं गतः. ७ अदृष्टः. ८ उक्त्वा.
९ गोष्ठीप्रसङ्गेन. १० वामभागेन. ११ लोचनमेव वागुरा मृगवन्धिनी.
१२ पण्यवीथिका. १३ रजस्वला. १४ आगमेन
जैन लालनीयः स्तुलः. पक्षे, आगमनेन लालनीयः. १५ रजनीं
प्रायेत्यर्थः. १६ वाराङ्गना. १७ रूपमेवेन्धनं काष्ठं तेन सन्धयन्नदीसा.

मलं यान्ति वेश्याविहगमक्षिताः ॥ ३ ॥ धनाशा
कैतवस्नेहो वितथैश्चित्तोषणम् । एकमप्यस्ति नात्मासु
कथं वेश्यासमा वयम् ॥ ४ ॥ कष्टं जीवति गणिका गण-
कोऽपि च राजसेवको वैद्यः । दिवसे दिवसे मरणं परस्य
यच्चित्तरञ्जनं वृत्तिः ॥ ५ ॥ न पर्वताग्रे नलिनी प्ररोहति
न गर्दभा वाजिधुरं वहन्ति । यवाः प्रकीर्णा न भवन्ति
शालयो न वेशजाताः शुचयस्तथाङ्गनाः ॥ ६ ॥ हारहीरक-
हिरण्यभूषणैस्तोषमेति गणिका धनैविणी । प्रेमकोमल-
कटाक्षवीक्षितैरेव जीवति कुलाङ्गनाजनः ॥ ७ ॥ एता हसन्ति
च रुदन्ति च वित्तहेतोर्विश्वासयन्ति पुरुषं न च विश्वसन्ति ।
तस्मान्नरेण कुलशीलसमन्वितेन वेश्याः शर्मशानघटिका इव
वर्जनीयाः ॥ ८ ॥ जात्यन्धाय च दुर्मुखाय च जराजीर्णाखि-
लाङ्गाय च ग्रामीणाय च दुष्कुलाय च गलङ्कुष्ठाभिभूताय
च । यच्छन्तीषु मनोहरं निजवपुर्लक्ष्मीर्लवधद्वया पण्यस्त्रीषु
विवेककल्पलतिकाशस्त्रीषु रज्येत कः ॥ ९ ॥ केशः कुन्द-
मिषादिबोपहसति द्रव्यैर्विहीनाङ्गना न यूनां ग्रन्थिधनं विलो-
कितुमिवोद्गीवस्तनस्तिष्ठति । प्रेमच्छेदकृपणवह्निमुषमां रोमा-
लिरालम्बते यस्याः सा कथमस्तु चेतसि चमत्काराय
वाराङ्गना ॥ १० ॥ वाप्यां स्नाति विचक्षणो द्विजवरो
मूर्खोऽपि वर्णाधमः फुल्लं नान्यति वायसोऽपि हि लतां या
नामिता बर्हिणा । ब्रह्मध्वजविशस्तरन्ति च यया नावा तयैवे-
तरे त्वं बापीव लतेव नौरिव जनं वेश्यासि सर्वे भज ॥ ११ ॥

अष्टनायिकाः

स्वाधीनपतिका

यदपि रतिमहोत्सवे नकारो यदपि करेण च
नीविधारणानि । प्रियसखि पतिरेष पार्श्वदेशं तदपि न
मुञ्चति तत्किमाचरामि ॥ १ ॥ मा गर्वमुद्रह कपोलतले
चकास्ति कान्त स्वहस्तलिखिता मम मञ्जरीति । अन्यापि
किं न सखि भाजनमीदृशानां वैरी न चेद्भवति वेपथुरन्तरायः
॥ २ ॥ अस्माकं सखि वाससी न रुचिरे ग्रैवेयकं नोज्ज्वलं
नो वक्त्रा गतिरुद्धतं न हसितं नैवास्ति कश्चिन्मदः । किं
त्वन्येऽपि जना वदन्ति सुमगोऽप्यस्याः पतिर्नान्यतो दृष्टिं
निक्षिपतीति विश्वमियता मन्यामहे दुःखितम् ॥ ३ ॥
श्वश्रूः पश्यति नैव पश्यति यदि भ्रूमङ्गवकेक्षणया मर्मच्छेदपटु
प्रतिक्षणमसौ ब्रूते ननान्दा वचः । अन्यासामपि किं
ब्रवीमि चरितं स्मृत्वा मनो वेपते कान्तः क्षिप्रदृशा

१ कपटस्नेहः. २ असत्यगोष्ठीभिः. ३ धनेच्छावती. ४ दमशा-
नस्थिता घटिकाः. घटयो घटा इति यावत्. एता यथा असुख्या-
स्तथैव ता वर्जनीया इति भावः. ५ जन्मान्धाय. ६ ग्राम्याय.
७ अर्पयन्तीषु. ८ लक्ष्मीलेशाशया. ९ गणिकाश्च.

विलोकयति मामेतावदागः सखि ॥ ४ ॥ वक्रस्याधरपल्लवस्य
वचसो हासस्य लासस्य वा धन्यानामरविन्दसुन्दरदृशां
कान्तस्तनोति स्तुतिम् । स्वेनेनापि न गच्छति श्रुतिपथं
चेतःपथं दृक्पथं काप्यन्या दयितस्य मे सखि कथं तस्यास्तु
मेदग्रहः ॥ ५ ॥ स्त्रीयाः सन्ति गृहे गृहे मृगदृशो
यासां विलासकण्ठाक्षीकुण्डलहेमकङ्कणक्षण्णत्कारो न
विश्राम्यति । को हेतुः सखि कानने पुरपथे सौधे सखीसंनिधौ
आम्यन्ती मम वल्लभस्य परितो दृष्टिर्न मां मुञ्चति ॥ ६ ॥
सन्त्येव प्रतिमन्दिरं युवतयो यासां सुधासागरस्रोतः-
स्यूतसरोजसुन्दरचमत्कारा दृशोर्विभ्रमाः । चित्रं किं तु
विचित्रमन्मथकलवैशद्यहेतोः पुनर्वित्तं चित्तहरं प्रयच्छति
युवा मध्येव किं कारणम् ॥ ७ ॥ एतत्किं प्रणयिन्यपि प्रण-
यिनी यन्मानिनी जायते मन्ये मानविधौ भविष्यति सुखं
किंचिद्विशिष्टं रसात् । वाञ्छा तस्य सुखस्य मेऽपि हृदये
जागर्ति नित्यं परं स्वेऽप्येष न मेऽपराध्यति पतिः कुप्यामि
तस्मै कथम् ॥ ८ ॥ मध्ये न क्रशिता स्तने न गरिमा देहे न वा
कान्तिमा श्रोणौ न प्रथिमा गतौ न गरिमा नेत्रे न वा वक्रिमा ।
लासे न द्रुढिमा न वाचि पटिमा हासे न वा स्फीतिमा
प्राणेशस्य तथापि मज्जति मनो मध्येव किं कारणम् ॥ ९ ॥

खण्डिता

वक्षः किमु कलशाङ्कितमिति किमपि प्रष्टुमिच्छन्त्याः ।
नयनं नवोदसुदृशः प्राणेशः पाणिना पिदधे ॥ १० ॥
सत्यमेव गदितं त्वया विभो जीव एक इति यत्पुरावयोः ।
अन्यदारनिहिता नखव्रणास्तावके वपुषि पीडयन्ति माम्
॥ ११ ॥ सव्यलीकमवधीरितखिन्नं सप्रदि कोपपदेन ।
योषितः सुहृदिव स रूणद्वि प्राणनाथमभिवाष्पनिपातः
॥ १२ ॥ शङ्किताय कृतवाष्पनिपातामीर्ष्या विमुखितां
दयिताय । मानिनीमभिमुखाहितचित्तां शंसति स
धनस्रोमविभेदः ॥ १३ ॥ वक्षोजचिह्नितसुरो दयितस्य वीक्ष्य
दीर्घं न निःश्वसति जल्पति नैव किंचित् । प्रातर्जलेन
वदनं परिमार्जयन्ती बाला विलोचनजलानि तिरोदधाति
॥ १४ ॥ कान्तं निरीक्ष्य वलयाङ्कितकण्ठदेशं मुक्तास्तया
परमिषा परुषा न वाचः । दूतीमुखे मृगदृशा स्खलदम्बुपूरां
दूरात्परं निदधिरे नयनान्तपाताः ॥ १५ ॥ भवतु विदितं
व्यर्थालौपरेलं प्रिय गम्यतां तनुरपि न ते दोषोऽस्माकं
विधिस्तु पराङ्मुखः । तव यदि तथा रूढं प्रेम प्रपन्नमिमं
दृशां प्रकृतिरले का नः पीडा गते हतजीविते ॥ १६ ॥
उरस्तव पयोधराङ्कितमिदं कुतो मे क्षमा ततो मयि
विधीयतां वसु पुरा यदङ्गीकृतम् । इति प्रचलचेतसः
प्रियतमस्य वारसिया कण्ठकनककङ्कणं करतलात्समाकृष्यते
॥ १७ ॥ जातस्ते निशि जागरो मम पुनर्नेत्राम्बुजे शोणिमा

निःपीतं भवता मधु प्रविततं व्याघूर्णितं मे मनः ।
आम्यद्भृङ्गघने निकुञ्जभवने लब्धं त्वया श्रीफलं पेषेषु
पुनरेष मां बहुतरैः क्रूरैः शरैः कृन्तति ॥ १८ ॥ प्रातः
प्रातरुपागतेन जनिता निर्निद्रता चक्षुषोर्मन्दाया मम
गौरवं व्यपहृतं प्रोत्पादितं लाघवम् । किं तद्यच्च कृतं त्वया
रमण मीर्षुक्ता मया गम्यतां दुःखं तिष्ठसि यच्च पथ्यमयुज
कर्तासि तच्छ्रोष्यसि ॥ १९ ॥ लाक्षालक्षम ललाटपट्टफले
केयूरमुद्रा गले वक्त्रे कज्जलकालिमा नयनयोस्ताम्बूलपागो-
ऽपरः । दृष्ट्वा कोपविधायि मण्डनमिदं प्रातश्चिरं प्रेयसो
लीलातामरसोदरे मृगदृशः श्वासाः समाप्तिं गताः ॥ २० ॥
कान्तं वीक्ष्य विपक्षपक्षमलदृशः पादाम्बुजालतकैरालिषा-
ननमानतीकृतमुखी चित्रार्पितेवामवत् । रुक्मं नोक्तवती
न वा कृतवती निःश्वासकोष्णे दृशौ प्रातर्मङ्गलमङ्गना
करतलादादर्शमादर्शयत् ॥ २१ ॥

अभिसारिका

मीतासि नैव मुजगात्पथि मद्भुजस्य सङ्गे पुनः किमी
कम्पसुरीकरोषि । अम्भोधरध्वनिभिरक्षुभितासि तन्नि
मद्वाचि साचिवदनासि किमाचरामि ॥ २२ ॥ इह जगति
रतीशप्रक्रियाकौशलिन्यः कति कति न निशीथे सुख
संचरन्ति । मम तु विधिहताया जायमानसितायाः सहचरी
परिपन्थी हन्त दन्तांशुरेव ॥ २३ ॥ अम्भोजास्याः
पुरनवलताघाम्नि संकेतभाजश्चेतोनाथे चिरयति भृशं रोद-
निद्रां गतायाः । खच्छं नाभीहृदवलयितं कान्तरत्नांशुगलं
तोयभ्रान्त्या पिबति हरिणी विस्रयं च प्रयाति ॥ २४ ॥
किमुतीर्णः पन्थाः कुपितमुजगीमोगविषमो विसोढा भूयः
किमिति कुलपालीकटुगिरः । इति सारं सारं दरदक्षि-
शीतधुतिरुचौ सरोजाक्षी शोणं दिशि नयनकोणं विक्षिपि
॥ २५ ॥ जनो दुर्लक्ष्योऽयं कुलममलिनं वर्त्म विषमं पी-
शिलद्रान्वेषी प्रणयिवचनं दुष्परिहरम् । अतः काचिन्न
रतिविहितसंकेतगतये गृहाद्वारंवारं निरगमदथ प्राविशत्
॥ २६ ॥ सितं वसनमर्पितं वपुषि नीलचोलभ्रान्त्या
मृगमदाशया मलयजद्रवः सेवितः । करेण परिरोषि-
खजनशङ्कया दुर्जनः परं परमपुण्यतः सखि न लङ्घिता देहवी
॥ २७ ॥ प्रत्यावृत्त्य यदि ब्रजामि भवनं वाचां भवेत्तत्त्वो
निर्गच्छामि निकुञ्जमेव यदि वा को वेद किं सादितः ।
तिष्ठामो यदि वा कचिद्वनतटे किं जातमेतावता मध्ये क्व
कलानिधेः समुदयो जातः किमातन्यताम् ॥ २८ ॥ आ-
कङ्कण किं कदाप्यसि घनाश्लेषेषु विस्लेषित दूरे किङ्किरी
किं कृताप्यसि रतारम्भे रणत्कारिणी । किं मञ्जीर वद
कुतोऽप्यसि रहस्तल्पाधिरोहे मया संकेताध्वनि बद्धवैरिण
यन्मौख्यमालम्बसे ॥ २९ ॥ उत्क्षिप्तं करकङ्कणद्वयमिदं

बद्धा दृढं मेखला यत्नेन प्रतिपादिता सुखरयोर्मञ्जीरयो-
 र्भूकता । आरब्धे रमसात्म्या प्रियसखि क्रीडाभिसारोत्सवे
 चण्डालस्तिमिरावगुण्ठनपटक्षेपं विधत्ते विधुः ॥ ३० ॥ एषा
 फुल्लकदम्बनीपसुस्मौ काले घनोद्भासिते कान्तसालयमागता
 समदना दृष्टा जलाद्रालका । विद्युद्धारिदगर्जितैः सचकिता
 त्वदर्शनाकाङ्क्षिणी पादौ नूपुरलम्पकर्मधरौ प्रक्षालयन्ती
 स्थिता ॥ ३१ ॥ मार्गे पङ्कचिते घनान्धतमसे निःशब्द-
 संचारया गन्तव्या च मया प्रियस्य वसतिर्मुग्धेति कृत्वा
 प्रतिम् । आजानूद्धतनूपुरा करतलेनाच्छाद्य नेत्रे भृशं कृच्छ्रे-
 णासपदस्थितिः स्वभवने पन्थानमभ्यसति ॥ ३२ ॥
 झिद्रान्वेषणतत्परः प्रियसखि प्रायेण लोकोऽधुना रात्रिश्चापि
 घनान्धकारबहुला गन्तुं न ते युज्यते । मा मेवं सखि
 बल्लभः प्रियतमस्तस्योत्सुका दर्शने युक्तयुक्तविचारणा यदि
 भवेत्तेह्यय दत्तं जलम् ॥ ३३ ॥ दूती विद्युदुपागता सह-
 चरी रात्रिः सहस्रायिनी दैवज्ञो दिशतिः स्वनेन जलदः
 प्रस्थानवेलां शुभाम् । वाचं माङ्गलिकीं तनोति तिमिरस्तोमो-
 ऽपि झिल्लीरवैर्जातोऽयं दयिताभिसारसमयो मुग्धे विमुञ्च
 त्रपाम् ॥ ३४ ॥ द्वित्रैः केलिसरोरुहं त्रिचतुरैर्धम्मिल्लमल्ली-
 स्रजं कण्ठान्मौक्तिकमालिकां च तदनु त्यक्त्वा पदैः पञ्चभिः ।
 अन्तः कान्तवियोगकातरतया दूराभिसारातुरा तन्वङ्गी
 निरुपायमध्वनिं परं श्रोणीभरं निन्दति ॥ ३५ ॥ आतः
 प्राणगणप्रयाणसमये प्राणाधिनाथस्य मे कुर्याः स्वैर्यमपि
 क्षणं करुणया कण्ठस्थलेऽपि स्थितः । यावलोचननीर-
 निर्मितनदीधन्याभिरन्यादृशं पन्थानं परिकल्पयामि भविता
 येनावयोर्वाञ्छितम् ॥ ३६ ॥ कान्ते कल्पपि वासराणि
 गमय त्वं मीलयित्वा दृशौ सत्यं नाथ चिमीलयामि नयने
 यावन्न शून्या दृशः । आयाता वयमागमिष्यसि सुहृद्गर्गस्य
 माग्योदयैः संदेशं वद कस्तवामिलषितस्तीर्थेषु तोयाञ्जलिः
 ॥ ३७ ॥ उद्दामाभुदवर्धितान्धतमसि प्रअष्टविष्णुण्डले
 काले यामिकजाग्रदुग्रसुभटव्याकीर्णकोलाहले । कर्णस्यासु-
 हृदार्णवाभुवववावहेर्यदन्तःपुरादायातासि तदभुजाक्षि
 कृतकं मन्ये मयं योषिताम् ॥ ३८ ॥ पल्लीनामधिपस्य पङ्कज-
 दृशां पर्वोत्सवामन्नणे जाते सद्यजना मिथः कृतमहोत्साहं
 पुरः प्रस्थिताः । सव्याजं स्थितयोर्विहस्य गतयोः शुद्धान्त-
 मन्तरे यूनोः स्निन्नकपोलयोर्विजयते कोऽप्येष कण्ठग्रहः
 ॥ ३९ ॥ लोलचोलचमत्कृति प्रविलसत्काञ्चीलताञ्जकृति
 मध्वत्कम्बुकवचनधुरचलद्वक्षोजकुम्भोजति । स्फूर्जद्दीधिति
 निस्फुरद्गति चलन्नामीकरालकृति क्रीडाकुञ्जगृहं प्रयाति
 कृतिनः कस्यापि वाराङ्गना ॥ ४० ॥

कलहान्तरिता

द्वारि चक्षुरधिपाणि कपोलौ जीवितं त्वयि कुतः कल-
 होऽस्याः । कामिनामिति वचः पुनरुक्तं प्रीतये नवनवत्व-
 मियाय ॥ ४१ ॥ चकितहरिणलोलोचनायाः क्रुधि तरुणारुण-
 तारहारकान्ति । सरसिजमिदमाननं च तस्याः प्रममिति
 चेतसि समदं विधत्ते ॥ ४२ ॥ विरमति कथनं विना न खेदः
 सति कथने ससुपैति कापि लज्जा । इति कलहमधोमुखी
 सखिम्यो लपितुमनालपितुं समाचकाङ्क्ष ॥ ४३ ॥ अनुनयति
 पतिं न लज्जमाना कथयति नापि सखीजनाय किञ्चित् ।
 प्रसरति मलयानिले नवोढा वहति परंतु चिराय शून्यमन्तः
 ॥ ४४ ॥ प्रयच्छतोच्चैः कुसुमानि मानिनी विपक्षगोत्रं दयितेन
 लम्बिता । न किञ्चिदूचे चरणेन केवलं लिलेख बाष्पाकुल-
 लोचना भुवम् ॥ ४५ ॥ न बरीमरीति कवरीभरे स्रजो न
 चरीकरीति मृगनाभिचित्रकम् । विजरीहरीति न पुरेव मत्पुरो
 विवरीवरीति न च विप्रियं प्रिया ॥ ४६ ॥ तत्तद्वदत्यपि
 यथावसरं हसत्यप्यालिङ्गनेऽपि न निषेधति चुम्बनेऽपि । किं
 तु प्रसादनमयादपि निहृतेन कोपेन कोऽपि विहितोऽद्य रसा-
 वतारः ॥ ४७ ॥ न तिर्यगवलोकितं भवति चक्षुरालोहितं
 वचोऽपि परुषाक्षरं न च पदेषु संगच्छते । हिमार्तं इव
 वेपते सकल एव बिम्बाधरः प्रकामविनते भ्रुवौ युगपदेव
 भेदं गते ॥ ४८ ॥ मय्यायाते सपदि नयनादुत्थितं चाटु
 वाक्यं बद्धा पाणी बहु निगदितं क्षालितं पादपद्मम् । दत्त्वा
 बीटीं सविनयमथोद्गीजितं तालवृन्तैर्भूते कोपं कुवलयदृशो
 मूयसी भक्तिरेव ॥ ४९ ॥ चरणपतनप्रत्याख्यानात्सदाद-
 पराब्धुखे निश्चतकितवाचारेत्युक्त्वा रुषां परुषीकृते । व्रजति
 रमणे निःश्वसोच्चैः स्तनस्थितहस्तया नयनसलिलच्छन्ना
 दृष्टिः सखीषु निवेशिता ॥ ५० ॥ स्फुटतु हृदयं कामः
 कामं करोतु तनुं तनुं न सखि चटुल्लेम्णा कार्यं पुनर्दयि-
 तेन मे । इति सरमसं मानोद्रेकादुदीर्य वचस्तया रमण-
 पदवी सारङ्गाक्ष्या ससंभ्रममीक्षिता ॥ ५१ ॥ पयःपीठं दत्ते
 त्वरितमभिधत्ते न च वचः समाज्ञामाधत्ते शिरसि न
 विधत्ते च मिलनम् । इति स्वान्ते गोपायितनिविडकोपा
 प्रतिपदं कुशोदर्याश्चर्या प्रियमहह पर्याकुलयति ॥ ५२ ॥
 पुरस्तन्व्या गोत्रस्खलनचकितोहं नतमुखः प्रवृत्तो वैलक्ष्या-
 त्किमपि लिखितुं दैवहतकः । स्फुटो रेखान्यासः कथमपि
 स तादृक्परिणतो गता येन व्यक्तिं पुनरवयवैः सैव तरुणी
 ॥ ५३ ॥ ततश्चाभिज्ञाय स्फुरदरुणगण्डस्थलरुचा मन-
 स्विन्या रोषप्रणयरमसाद्गदगिरा । अहो चित्रं चित्रं स्फुट-
 मिति निगद्याशुकुल्लं रुषा ब्रह्माक्षं मे शिरसि निहितो वाम-
 चरणः ॥ ५४ ॥ चलं चेतः पुंसां सहजसरलाः पङ्कजदृशो

भवत्येव क्रोधः क्वचिदपि कदाचित्तरुणयोः । दहेदङ्गं भृङ्गी
विधुरपि विदध्यात्परिभवं सरो मां मथीयादिति किमपि
नाज्ञासिषमहम् ॥ ५५ ॥ आनन्द क्वचिदश्च सुखं हृदयं
चातुर्यं धैर्यं त्वया स्थेयं केति विचार्यतां रसिक ते निर्याहि
पर्याकुला । रक्ताम्भोजपरीतपदपदनदत्पक्षोपमानक्षमक्षुभ्यत्प-
क्षमचलाचलेक्षणयुगं पश्यामि तस्या सुखम् ॥ ५६ ॥ मानम्लान-
मना मनागपि नतं नालोकते बल्लभं निर्याते दयिते निरन्तर-
मियं बाला परं तप्यते । आनीते रमणे बलात्परिजनैर्मौनं
समालम्बते धत्ते कण्ठगतानसूत्रियतमे निर्गन्तुकामे पुनः
॥ ५७ ॥ आयस्ता कलहं पुरेव कुरुते न संसने वाससो मुग्धभू-
रतिखण्डमानमधरं धत्ते न केशग्रहे । अङ्गान्यर्पयति स्वयं
भवति नो वामा हठालिङ्गने तन्व्या शिक्षित एष संप्रति
कुतः कोपप्रकारोऽपरः ॥ ५८ ॥ एकत्रासनसंस्थितिः परि-
हृता प्रत्युद्गमाद्वृत्ताम्बूलानयनच्छलेन रमसाश्लेषोऽपि
संविधितः । आलापोऽपि न मिश्रितः परिजनं व्यापारयन्त्या-
न्तिके कान्तं प्रत्युपचारतश्चतुरया कोपः कृतार्थीकृतः ॥ ५९ ॥
आशङ्क्य प्रणतिं पटान्तिपहितौ पादौ करोत्यादराब्जाजे-
नागतमावृणोति हसितं न स्पष्टमुद्वीक्षते । मध्यालापवति
प्रतीपवचनं सख्या सहाभाषते तन्व्यास्तिष्ठतु निर्भरप्रण-
यिता मानोऽपि रम्योदयः ॥ ६० ॥ दूरादुत्सुकमागते
विवलितं संमाषिणि स्फारितं संश्लिष्यत्यरुणे गृहीतवसने
कोपाक्षितभ्रूलतम् । मानिन्याश्ररणानतिव्यतिकरे बाष्पाम्बु-
पूर्णक्षणं चक्षुर्जातमहो प्रपञ्चचतुरं जातागसि प्रेयसि ॥ ६१ ॥
तारल्यं सुखमेलने न च वचोवैदग्ध्यमन्यादृशं न भ्रूमङ्ग-
परिग्रहो न च रहःप्रभेऽपि मौनस्थितिः । एवं संप्रति
तर्क्यते तु सुदृशः कोपस्तु मद्भस्तुनि स्वाधीनेऽपि पुरेव
पङ्कजदृशो यत्र प्रसुत्वग्रहः ॥ ६२ ॥ शोणं वीक्ष्य सुखं
विचुम्बितुमहं यातः समीपं ततः पादेन प्रहृतं तथा सपदि
तं धृत्वा सहासे मयि । किञ्चित्त्र विधातुमक्षमतया बाष्पं
त्यजन्त्याः सखे ध्यातश्चेतसि कौतुकं वितनुते कोपोऽपि
वामध्रुवः ॥ ६३ ॥ सा पत्युः प्रथमापराधसमये सख्योप-
देशं विना नो जानाति सविभ्रमाङ्गवलनावक्रोक्तिसंस्मरणम् ।
स्वच्छैरञ्चकपोलमूलगतितैः पर्यस्तनेत्रोत्पला बाला केवल-
मेव रोदिति लुठलोलालकैरश्रुभिः ॥ ६४ ॥ एकस्मिन्वायने
विपक्षरमणीनामग्रहे सुगंधया सद्यःकोपपरिग्रहलपितया
चादूनि कुर्वन्नपि । आवेगादवधीरितः प्रियतमस्तूर्णी स्थित-
स्तत्क्षणं मा भूत्सुप्त इवेत्यमन्दवलितग्रीवं पुनर्वीक्षितः ॥ ६५ ॥
तत्सोपान्तमुपेयुषि प्रियतमे वक्त्रीकृतग्रीवया काकुव्याकुलवाचि
साचिहसितस्फूर्जत्कपोलश्रिया । हस्तन्यस्तकरे पुनर्मृगदृशां

१ सपत्नी.

लाक्षारसक्षालितप्रोष्ठीपृष्ठमयूखमांसलरुचो विस्फारिता दृश्यः
॥ ६६ ॥ भ्रूमेदो रचितश्चिरं नयनयोरभ्यस्तमामीलनं रोदुं
शिक्षितमादरेण हसितं मौनेऽभियोगः कृतः । धैर्यं कर्तुमपि
स्थिरीकृतमिदं चेतः कथंचिन्मया बद्धो मानपरिग्रहे परिक्र-
सिद्धिस्तु दैवे स्थिता ॥ ६७ ॥ न व्रूते परुषां गिरं वितनुते न
भ्रूयुगं भङ्गुरं नोत्तंसं क्षिपति क्षितौ श्रवणतः सा मे स्फुटोऽप्य-
गसि । कान्ता गर्भगृहे गवाक्षविवरव्यापारिताक्ष्या बहिः
सख्या वक्त्रमभिप्रयच्छति परं पर्यश्रुणी लोचने ॥ ६८ ॥

विप्रलब्धा

उत्तिष्ठ दूति यामो यामो यातस्तथापि नायातः । यातः
परमपि जीवेज्जीवितनाथो भवेत्तस्याः ॥ ६९ ॥ निःशब्दे
निष्करण निष्पन्न निर्निमित्तं मद्भक्षक त्वमपि संप्रति वक्षित-
स्याः । इत्यक्षराणि लिखितानि समीक्ष्य कश्चित्संकेतकेतक-
दले नितरामताम्यत् ॥ ७० ॥ संकेतकेलिगृहमेत्य निरीक्ष्य
शून्यमेणीदृशो निभृतनिःश्वसिताधरायाः । अर्धाक्षरं वचन-
मर्धविकासि नेत्रं ताम्बूलमर्धकवलीकृतमेव तस्यौ ॥ ७१ ॥
कपटवचनभाजा केनचिद्धारयोषा सकलरसिकगोष्ठीवक्षि-
वक्षितासौ । इति विहसति रिङ्गद्भृङ्गविक्षिप्तचक्षुर्विकचकुसुम-
कान्तिच्छन्नना केलिकुञ्जः ॥ ७२ ॥ नायातो यदि निर्दयः
सखि शठस्त्वं दूति किं दूयसे स्वच्छन्दं बहुवल्लभः स रमते
किं तत्र ते दूषणम् । पश्याद्य प्रियसंगमाय दयितसाकृ-
माणं गुणैरुत्कण्ठार्तिमरादिव स्फुटदिदं चेतः स्वयं यासति
॥ ७३ ॥ शून्यं कुञ्जगृहं निरीक्ष्य कुटिलं विज्ञाय चेतोभ्रं
दूती नापि निवेदिता सहचरी पृथपि नो वाऽनया । शंभो
शंकर चन्द्रशेखर हर श्रीकण्ठ शूलिन्निश्व त्रायसेति परं
पङ्कजदृशा भर्गस्य चक्रे स्तुतिः ॥ ७४ ॥ तत्किं कागपि
कामिनीमभिसृतः किंवा कलाकेलिभिर्वद्धो बन्धुभिरन्धकारिणि
वनोपान्ते किमु आभ्रयति । कान्तः क्लान्तमना मनागपि पथि
प्रस्थातुमेवाक्षमः । संकेतीकृतमञ्जुवज्जुललताकुञ्जेऽपि यत्ना-
गतः ॥ ७५ ॥ साधे मा कुरु लोचने विगलति न्यस्य
शलाकाञ्जनं तीव्रं निःश्वसितं निवर्तय नवास्त्राम्यन्ति
कण्ठस्रजः । तल्पे मा लुठ कोमलाङ्गि तनुतां हन्ताङ्ग-
रागोऽश्रुते नातीतो दयितोपयानसमयो मा सान्यथा मन्यथा
॥ ७६ ॥ अन्यत्र व्रजतीति का खलु कथा नाप्यस्य तादृश-
दृष्टो मां नेच्छति नागतश्च हृदहा कोऽयं विधेः प्रक्रमः । इत्य-
ल्पेतरकल्पनाकवलितस्वान्ता निशान्तान्तरे बाला दृष्टविवर्त-
नव्यतिकरा नामोति निद्रां निशि ॥ ७७ ॥ दत्त्वा धैर्यमुज्ज-
मूर्ध्नि चरणायुलङ्घ्य लज्जानदीमङ्गीकृत्य घनान्वकारयत्नं
तन्व्या न दृष्टः प्रियः । संतापाकुल्या तथा च परितः
पाथोधरे गर्जति क्रोधाक्लान्तकृतान्तमत्तमहिषआन्त्या द्यौ

योजिते ॥ ७८ ॥ आलीभिः शपथैरनेककपटैः कुञ्जोदरं
नीतया शून्यं तच्च निरीक्ष्य विश्रुमितया न प्रस्थितं न
स्थितम् । न्यस्ताः किंतु नवोढनीरजदृशा कुञ्जोपकण्ठे रुषा
तादृग्भृङ्गकदम्बदम्बरचमत्कारस्पृशो दृष्टयः ॥ ७९ ॥

प्रोषितभर्तृका

अर्पयति प्रतिदिवसं प्रियस्य पथि लोचने बाला ।
निक्षिपति कमलमालाः कोमलमिव कर्तुमध्वानम् ॥ ८० ॥
आकस्मिकमितमुखीषु सखीषु विज्ञा विज्ञास्वपि प्रणय-
निह्ववमाचरन्ती । तत्रैव रङ्गनयना नयनारविन्दमस्यन्दमाहित-
वती दयिते गतेऽपि ॥ ८१ ॥ विरहविदितमन्तः प्रेम
विज्ञाय कान्तः पुनरपि वसु तस्मादेत्य मे दास्यतीति ।
मरिचनियममक्षोर्न्यस्य बाष्पोदविन्दून्विमृजति पुरयोषिद्वार-
देशोपविष्टा ॥ ८२ ॥ तां जानीथाः परिमितकथां
जीवितं मे द्वितीयं दूरीभूते मयि सहचरे चक्रवाकीमिवै-
काम् । गाढोत्कण्ठां गुरुषु दिवसेष्वेषु गच्छत्सु बालां
जातां मन्ये शिशिरमथितां पद्मिनीं वान्यरूपाम् ॥ ८३ ॥
माला बालाम्बुजदलमयी मौक्तिकी हारयतिः काञ्ची याते
प्रभवति हरौ सुभ्रुवः प्रस्थितैव । अन्यद्वयः किमपि धमनी
वर्तते वा न वेति ज्ञातुं बाहोरहह वलयं पाणिमूलं प्रयाति
॥ ८४ ॥ समर्थं हृदि दारुणां मदनवेदनां भूयसीमनेन
तव वर्त्मना प्रचलितः स मे वल्लभः । न वामदिशि शब्दितं
किमिति बालया वायस त्वया मदनसारिके किमिति वा
कृतं न क्षुत्तम् ॥ ८५ ॥ आदृष्टिप्रसरतिप्रियस्य पदवीमुदीक्ष्य
विर्विषण्या विश्रान्तेषु पथिष्वहःपरिणतौ ध्वान्ते ससु-
स्पर्षति । दत्त्वैकं सञ्जुचा गृहं प्रतिपदं पान्थस्त्रियास्निग्धे
या भूदागत इत्यमन्दवलितग्रीवं पुनर्वीक्षितम् ॥ ८६ ॥
श्वश्रूः पद्मदलं ददाति तदपि भ्रूसंज्ञया गृह्यते सद्यो मर्मर-
शङ्कया न च तया संस्पृश्यते पाणिना । यातुर्वाचि सुह-
ृदणस्य वचसि प्रत्युत्तरं दीयते श्वासः किंतु न मुच्यते
हुतवहकूरः कुरङ्गीदृशा ॥ ८७ ॥

वासकसज्जा

निजपाणिपल्लवतटस्खलनादभिनासिकाविवरमुत्पतितैः ।
अपरा परीक्ष्य शनकैर्मुमुदे सुखवासमासकमलश्वसनैः
॥ ८८ ॥ नेदं समीरितमकारि कला न चयमित्याकुलाः
कथनं प्रथमार्धमहः । एवं विधेयमथ वाच्यमिदं मयेति
शेषं प्रियाः सुकृतिनामतिवाहयन्ति ॥ ८९ ॥ कृतं वपुषि
यूपणं चिकुरधोरणी धूपिता कृता शयनसंनिधौ
कस्यकवीटिकासंभृतिः । अकारि हरिणीदृशा भवनमेत्य
देहविषा स्फुरत्कनककेतकीकुसुमकान्तिमिर्दुर्दिनम् ॥ ९० ॥
विदूरे केयूरे कुरु करधुरो रत्नवलयरलं गुर्वी ग्रीवा-
भरणलतिकेय किमनया । नवामेकामेकावलिमपि मयि त्वं
निरचयेन पथ्यं नेपथ्यं बहुतरमनङ्गोत्सवविधौ ॥ ९१ ॥

श्वश्रूः स्वापयति च्छलेन च तिरोधत्ते प्रदीपाङ्कुरं धत्ते सौध-
कोतपोतनिनदैः साकेतिकं चेष्टितम् । शश्वत्पार्श्वविवर्तिता-
ङ्गलतिकं लोलकमोलद्युति कापि कापि कराम्बुजं प्रियधिया
तल्पान्तिके न्यस्यति ॥ ९२ ॥ चोलं नीलनिचोलकर्पण-
विधौ चूडामणिं चुम्बने याचिष्ये कुचयोः करार्पणविधौ
काञ्ची पुनः काञ्चीनीम् । इत्थं चन्दनचर्चितैर्मृगमदैरङ्गानि
संस्कुर्वती तत्किं यच्च मनोरथं वितनुते वारेषु वाराङ्गना
॥ ९३ ॥ दृष्ट्वा दर्पणमण्डले निजवपुर्भूषां मनोहारिणीं
दीपार्चिः कपिशं च मोहनगृहं त्रस्यत्कुरङ्गीदृशा । एवं नौ
सुरतं भविष्यति चिरादद्येति सानन्दया कामं कान्तदिदृक्षया
च ललिता द्वारेऽर्पिता दृष्टयः ॥ ९४ ॥ हारं गुम्फति
तारकान्तिरुचिरं मञ्जति काञ्चीलता दीपं न्यस्यति किंतु तत्र
बहुलं जेहं न धत्ते पुनः । आलीनामिति वासकस्य रजनौ
कामानुरूपां क्रियां साचिष्येऽसुखी नवोदसुखी द्वात्समु-
द्रीक्षते ॥ ९५ ॥ शिल्पं दर्शयितुं करोति कुतुकाकङ्कारहार-
सजं चित्रप्रेक्षणकैतवेन किमपि द्वारं समुद्रीक्षते ।
गृह्णात्याभरणं नवं सहचरीभूषाजिगीषामिषादित्यं पञ्चदशः
प्रतीत्य चरितं खेराननोऽभूत्खरः ॥ ९६ ॥

उत्का

अम्मोरुहाक्षि शंभोश्चरणावाराधितौ केन । यस्यै
विवलितवदना मदनाकूतं विभावयसि ॥ ९७ ॥ सखि
स विजितो वीणावाद्यैः कयाप्यपरस्त्रिया पणितममव-
चाभ्यां तत्र क्षपाललितं भ्रुवम् । कथमितरथा शोफालेषु
स्खलत्कुसुमास्वपि प्रसरति नभोमध्येऽपीन्दौ प्रियेण
विलम्ब्यते ॥ ९८ ॥ भ्रूमङ्गै रुचितेऽपि दृष्टिरधिकं सोत्कण्ठ-
मुद्रीक्षते रुद्रायामपि वाचि सखितमिदं दग्धाननं
जायते । कार्कश्यं नमितेऽपि चेतसि तनू रोमाश्चमालम्बते
दृष्टे निर्वहणं भविष्यति कथं मानस्य तस्मिन्ने ॥ ९९ ॥
किं रुद्रः प्रियया कयाचिदथवा सख्या ममोद्वेजिताः किंवा
कारणगौरवं किमपि यन्नाद्यागतो वल्लभः । इत्यालोच्य
मृगीदृशा करतले विन्यस्य वक्राम्बुजं दीर्घं निःश्वसितं चिरं
च रुदितं क्षिप्ताश्च पुष्पस्रजः ॥ १०० ॥ यन्नाद्यापि समा-
गतः पतिरिति प्रायः प्रपेदे परामित्यं चेतसि चिन्तयन्त्यपि
सखी न ब्रीडया पृच्छति । दीर्घं निःश्वसितं दधाति चकिंतं
न प्रेक्षते केवलं किंचित्यक्पलण्डुपाण्डुरङ्गं धत्ते कपोल-
स्थलीम् ॥ १०१ ॥ आनेतुं न गता किमु प्रियसखी
भीतो मुजंगात्किमु कुदो वा प्रतिषेधवाचि किमसौ प्राणे-
श्वरो वर्तते । इत्थं कर्णमुवर्णकेतकरजःपातोपघातच्छल-
दृशोः कापि नवोढनीरजसुखी बाष्पोदकं मुञ्चति ॥ १०२ ॥
ज्ञानं वारिदवारिभिर्विचरितो वासो धने कानने शीतै-

१ सुसम्पन्नः सकुलकुसुमवृक्षाः २ भारणम्

श्रन्दनविन्दुभिर्मनसिजो देवः समाराधितः । नीता जागरण-
व्रतेन रजनी ब्रीडा कृता दक्षिणा तप्तं किं न तपस्तथापि
स कथं नायाति नेत्रातिथिः ॥ १०३ ॥

वीररसनिर्देशः

मर्तृपिण्डानृणकरो यशः क्रयमहापणः । सुराङ्गनास्वयं-
ग्राहो रम्यः कालोऽयमागतः ॥ १ ॥ प्रायेण सुकरं दानं
प्रायेण सुकरं तपः । प्राणानपेक्षी व्यापारः पुनर्वीरस्य दुष्करः
॥ २ ॥ मा मैष्ट नैते निस्त्रिंशो नीलोत्पलदलत्विषः ।
एते वीरावलोकिन्या लक्ष्म्या नयनविभ्रमाः ॥ ३ ॥
खड्गास्तिष्ठन्तु मत्तेभकुम्भकूटाट्टहासिनः । एकंदोर्दण्ड-
शेषेऽपि कः सहेत पराभवम् ॥ ४ ॥ हतेऽभिमन्यौ क्रद्धेन
तत्र पार्थेन संयुगे । अक्षौहिणीः सप्त हत्वा हतो राजा
जयद्रथः ॥ ५ ॥ लोहितायति चादित्ये त्वरमाणो धनं-
जयः । पञ्चविंशतिसाहस्रास्त्रिजघान महारथान् ॥ ६ ॥
रथेभ्यो गजवाजिभ्यः संक्रामे वीरसंकराः । पातिताः पात्य-
मानाश्च दृश्यन्तेऽर्जुनताडिताः ॥ ७ ॥ पूर्णे शतसहस्रे
द्वे पदातीनां नरोत्तमः । प्रज्ज्वाल रणे भीष्मो विभूम इव
पावकः ॥ ८ ॥ आकर्णपलितः श्यामो वयसाऽशीति-
पञ्चकः । रणे पर्यचरद्गणो वृद्धः षोडशवर्षवत् ॥ ९ ॥
लक्ष्मणो लघुसंधानी दूरपाती च राघवः । कर्णो दृढप्रहारी
च पार्थस्यैते त्रयो गुणाः ॥ १० ॥ न कालस्य न शकस्य
न विष्णोर्विचदस्य च । श्रूयन्ते तानि कर्माणि यानि युद्धे
हनुमतः ॥ ११ ॥ सप्तषष्टि हताः कोट्यो वानराणां तत्त-
स्त्रिनाम् । पश्चिमेनाहःशेषेण मेघनादेन सायकैः ॥ १२ ॥
धृतघ्नोऽपि शौर्यशालिनि शैल न नमन्ति यत्तदाश्चर्यम् ।
रिपुसंज्ञकेषु गणना कैव वराकेषु काकेषु ॥ १३ ॥ जीव-
न्नेव मृतोऽसौ यस्य जनो वीक्ष्य वदनमन्योन्यम् । कृत-
मुखमङ्गो दूरात्करोति निर्देशमङ्गुल्या ॥ १४ ॥ रविमणिरपि
निश्रेष्ठः पादैस्तिग्मधुतेर्मनाक्स्पृष्टः । ज्वलतितरामिति को वा
मन्युं सोढुं क्षमो मानी ॥ १५ ॥ छिन्नेऽपि शस्त्रमिन्नेऽप्या-
पत्यतितेऽपि निर्विशेषेऽपि । हनुमति कृतप्रतिज्ञे दैवमदैवं
यमोऽप्ययमः ॥ १६ ॥ लोकः शुभस्तिष्ठतु तावदन्यः
पराङ्मुखानां समरेषु पुंसाम् । पत्न्योऽपि तेषां न हिया
मुखानि पुरः सखीनामपि दर्शयन्ति ॥ १७ ॥ हा तात
तातेति स वेदनार्तः कणञ्चक्रन्मूत्रकफानुलिसः । वरं मृतः
किं भवने किमाजौ संदृष्टदन्तच्छदभीमवक्रः ॥ १८ ॥
संमूर्च्छितं संयुगसंप्रहारैः पश्यन्ति सुसप्रतिबुद्धतुल्यम् ।
आत्मानमङ्गेषु सुराङ्गनानां मन्दाकिनीमास्तवीजिताङ्गम्
॥ १९ ॥ कश्चिद्विषत्स्वप्नहृतोत्तमाङ्गः सद्यो विमानप्रभुता-

मुपेत्य । वामाङ्गसंसक्तसुराङ्गनः स्वं दृत्यत्कवचं समरे
दर्श ॥ २० ॥ ते क्षत्रियाः कुण्डलिनो युवानः परस्परं
सायकविश्वताङ्गाः । कुम्भेषु लम्बाः सुपुर्णजानां कुक्षेषु
लम्बा इव कामिनीनाम् ॥ २१ ॥ भूरेणुदिग्धा नवपारिजात-
सजो रजोवासितबाहुमध्याः । गाढं शिवाभिः परिरम्यमाणः
सुराङ्गनास्त्रिभुजान्तरालाः ॥ २२ ॥ सलीलयातानि च
मर्तुरभ्रमोर्न चित्रमुच्चैःश्रवसः पदक्रमम् । अनुद्रुतः संयति
येन केवलं बलस्य शत्रुः प्रशशंस शीघ्रताम् ॥ २३ ॥
कोऽप्येष खण्डितशिरा विकसन्मुखश्रीः प्रारब्धताण्डवविधिः
सुरकामिनीभिः । आलोक्यते निजकराभिनयानुरूपव्यापारि-
तेक्षणनिवेदितसत्त्वसारः ॥ २४ ॥ स्त्रीषु प्रवीरजननी जननी
तवैव देवी स्वयं भगवती गिरिजापि यस्य । लक्ष्मे-
र्वशीकृतविशाखसुखावलोकब्रीडाविदीर्णहृदया स्पृहयांभूत
॥ २५ ॥ शस्त्रीकृतस्तरुवरः कपिपुंगवेन लङ्केशवक्षसि
मृणालमृदुः पयात । तत्र स्थितैश्च कुसुमैः कुसुमेषुरेनं सीता-
वियोगविधुरं दृढमाजघान ॥ २६ ॥ दृष्टिस्तृणीकृतजगन्त्र-
सत्त्वसारा धीरोद्धता नमयतीव गतिर्धरित्रीम् । कौण-
रकेऽपि गिरिवद्गुरुतां दधानो वीरो रसः किमयमेत्यत दार्य
एषः ॥ २७ ॥ अप्राकृतस्य चरितातिशयैश्च दृष्टैरत्यद्भुतै-
रपहृतस्य तथापि नास्या । कोऽप्येष वीरशिखुकाङ्क्षि-
रप्रमेयमाहात्म्यसारसमुदायमयः पदार्थः ॥ २८ ॥ सम-
विहरदसद्गुणनिःपातमित्रप्रतिनरपतिभिन्नाङ्गास्वता विम-
मध्यात् । वयमहह धरायां पातयामः पताकावसनवन्-
लोलं वारि दिव्यापगायाः ॥ २९ ॥ वयस्याः क्रोधाः
प्रतिशृणुत बद्धोऽञ्जलिरयं किमप्याकाङ्क्षामः क्षरति न तथा
वीरचरितम् । मृतानामस्माकं भवति परवश्यं वपुर्दिवं
भवद्भिः कर्तव्यं नहि नहि पराचीनचरणम् ॥ ३० ॥
कपोले जानक्याः करिकलमदन्तद्युतिमुषि सारसैरं गण्डो-
डुमरपुलकं वक्रकमलम् । सुहृः पश्यन्शृण्वन्जननिचरसेव
कलकलं जटाजूटग्रन्थि द्रढयति रघूणां परिवृढः ॥ ३१ ॥
मयासेनो यस्य प्रमदयमदंष्ट्रासहचरैः शरसैर्क्तो जीवन्द्भिरिव
शरजन्मा समभवत् । इमां च क्षत्राणां मुजवनमहादुर्गमि-
षहामयं वीरो धीमानजयदधिविशान्वसुमतीम् ॥ ३२ ॥
पुरोजन्मा नाथ प्रभृति मम रामः स्वयमहं न पुत्रः पौत्रो
वा रघुकुलमुवां च क्षितिभुजाम् । अधीरं वीरं वा कलश
जनो मामयमयं मया बद्धो दुष्टद्विजदमनदीक्षापरिकर
॥ ३३ ॥ चापाचार्यस्त्रिपुरविजयी कार्तवीर्यो विजैवः शत्रु-
व्यस्तः सदनमुदधिर्भूरियं हन्तकारः । अस्त्वैवैतत्किमु कृत-

१ 'आसप्रमाणा भिक्षा स्वादग्रं आसचतुष्टयम् । अग्रं चतुर्धनं
प्राहुर्हन्तकारं द्विजोत्तमाः' ॥

तो रेणुकाकण्ठबाधां बद्धस्पर्धस्तव परशुना लज्जते चन्द्र-
हातः ॥ ३४ ॥ अत्रैः खैरपि संयताग्रचरणो मूर्च्छा-
विरामक्षणे स्वाधीनव्रणिताङ्गशस्त्रनिचितो रोमोद्गमं वर्ण-
यन् । मन्नातुद्वलयजिज्ञान् परमटान्संतर्जयन्निष्ठुरं धन्यो-
यम् । जयश्रियः पृथुरणस्तम्भे पताकायते ॥ ३५ ॥ जन्मे-
न्दोरमले कुले व्यपदिशस्यद्यापि धत्से गदां मां दुःशासन-
कोष्णशोणितसुराक्षीवं रिपुं भाषसे । दर्पान्धो मधुकैटभद्विषि
हृषव्युद्धतं चेष्टसे मन्नासान्पशो विहाय समरं पङ्केऽधुना
लीयसे ॥ ३६ ॥ वीरोऽसौ किमु वर्ण्यते दशमुख-
च्छिन्नैः शिरोभिः स्वयं यः पूजासज्जमुत्सुको घटयितुं
देवस्य खट्वाङ्गिनः । सूत्रार्थी हरकण्ठसूत्रमुजगत्याकर्षणा-
योधतः साटोपं प्रमथैः कृतभुकुटिभिः स्थित्वान्तरे वारितः
॥ ३७ ॥ संतुष्टे तिसृणां पुरामपि रिपौ कण्डूलदोर्मण्डल-
क्रीडाकृतपुनःप्ररुढशिरसो वीरस्य लिप्सोर्वरम् । याच्चादैर्न्य-
पराधि यस्य कलहायन्ते मिथस्त्वं वृणु त्वं वृण्वित्यमितो
शुबानि स दशग्रीवः कथं वर्ण्यते ॥ ३८ ॥ भूमात्रं किय-
देतदर्णवमितं तत्साधितं हार्यते यद्वीरेण मवादशेन वदति
त्रिःसप्तकृत्वो जयः । वीरोऽयं नवबाहुर्दशमिदं घोरं च
वीरव्रतं तत्कोधाद्विरम प्रसीद भगवन्नात्यैव पून्योऽसि नः
॥ ३९ ॥ तात त्वं निजकर्मणैव गमितः स्वर्गं यदि स्वस्ति
ते त्रमस्त्वेकमिदं वधूदृष्टिकथां तातान्तिकं मा कृथाः ।
रामोऽहं यदि तद्विनैः कतिपयैर्व्रीडानमत्कंधरः सार्धं बन्धु-
जैः सुरेन्द्रविजयी वक्ता स्वयं रावणः ॥ ४० ॥ त्वय्यर्धासन-
भाजि किंनरगणोद्गीतैर्मवद्विक्रमैरन्तःसंभृतमत्सरोऽपि भग-
वानाकारगुप्तौ कृती । उन्मीलद्भवदीयदक्षिणमुजारोमाश्ववि-
शोचद्वाष्पैरेव विलोचनैरभिनयत्यानन्दमाखण्डलः ॥ ४१ ॥
शस्त्राशक्तिकथैव काननमगाद्दीर्घाणपाणिधमाः पन्थानो दिवि
संकुचन्ति वसुधा बन्ध्या न सूते मटान् । लक्ष्मीरप्यरवि-
न्दसौधवलमीनिर्व्यूहपर्यङ्किकाविश्रान्तैरलिभिर्न कुक्षरघटाग-
ण्डोत्कैर्मोदते ॥ ४२ ॥ अन्नौघप्रसरेण रावणिरसौ यं दुर्य-
शोभागिनं चक्रे गौतमशापयन्निहतमुजस्येमानमाखण्डलम् ।
कञ्जगर्तकुलीरतां गमयता वीर त्वया रावणं तत्संघमहो
विशाल्यकरिणी जागर्ति सत्युन्नता ॥ ४३ ॥ चत्वारो वय-
शस्त्रिणः स भगवान्कर्मोपदेष्टा हरिः सङ्ग्रामाध्वरवीक्षितो
नेपथिः पौत्री गृहीतव्रता । कौरव्याः पशवः प्रियापरिमव-
क्षेपोपशान्तिः फलं राजन्योपनिमग्ननाय रसति स्फीतं यशो
दुन्दुभिः ॥ ४४ ॥ अद्यारभ्य कठोरकार्शुकलताविन्यस्त-
हृत्मान्मुजस्वावन्न प्रकटीकरोमि नयने शोणे निमेषो
दयात् । यावत्सायककोटिपाटितरिपुक्षमापालमौलिस्खलन्मञ्जी-

१ उपविष्टः २ द्रौपदी ३ शब्दं करोति.

माल्यमिलत्परागपटलैरामोदिनी मेदिनी ॥ ४५ ॥ नो
तावत्कलयामि केलिकृपणे वामभ्रुवो लोचने तावन्न प्रणया-
वलीढमनसः पश्यामि मातुर्मुखम् । यावत्तारकुठारपात-
निपतत्प्रत्यर्थिपृथ्वीपतिभ्राम्यत्स्पर्णकिरीटबद्धशिरसो भ्राम्यन्ति
नो फेरवः ॥ ४६ ॥ निःपीते कलशोद्भवेन जलधौ
गौरीपतेर्गङ्गया होतुं हन्त वपुर्ललाटदहने यावत्कृतः
प्रक्रमः । तावत्तत्र मया विपक्षनगरीनारीदृगम्भोरुहद्वन्द्व-
प्रस्खलदक्षवारिपटलैः सद्यः पयोराशयः ॥ ४७ ॥ आ-
जन्मब्रह्मचारी पृथुलमुजशिलास्तम्भविभ्राजमानज्याघातश्रेणि-
संज्ञान्तरितवसुमतीचक्रजैत्रप्रशस्तिः । वक्षःपीठे घनास्त्र-
व्रणकिणकठिने संक्षुण्वानः पृष्ठकान्नासो राजन्यगोष्ठीवन-
गजमृगयाकौतुकी जामदग्नयः ॥ ४८ ॥ क्षुद्राः संत्रासमेते
विजहित हरयो भिन्नमत्तेमकुम्भा युष्मद्देहेषु लज्जां दधति
परममी सायका निष्पतन्तः । सौमित्रे तिष्ठ पात्रं त्वमसि
न हि रुषां नन्वहं मेघनादः किञ्चित्संरम्भलीलानियमित-
जलधिं राममन्वेषयामि ॥ ४९ ॥ अन्नज्वालावलीढप्रति-
बलजलधेरन्तरौर्वायमाणे सेनानादे स्थितेऽस्मिन्मम पितरि
गुरौ सर्वधन्वीश्वराणाम् । कर्णालं संभ्रमेण व्रज कृप
समरं सुख हार्दिक्य शङ्कां ताते चापद्वितीये वहति रणधुरं को
मयसावकाशः ॥ ५० ॥ कृष्टा केशेषु भार्या तव तव च
पशोस्तस्य राजस्तयोर्वा प्रत्यक्षं भूपतीनां मम भुवनपतेराज्ञया
धूतदासी । तस्मिन्वैराणुबन्धे वद किमपकृतं तैर्हता ये नरेन्द्रा
बाहोर्वीर्यातिभारद्विगुणरूपदं मामजित्वैव गर्वः ॥ ५१ ॥

करुणरसनिर्देशः

यस्याः कुसुमशय्यापि कोमलाङ्गा रुजाकरी । साऽधि-
शेते कथं देवी ज्वलन्तीमधुना चिताम् ॥ १ ॥ साक्षा-
न्मधवतः पौत्रः पुत्रो गाण्डीवधन्वनः । स्वस्तीयो वासु-
देवस्य तं गृध्राः पर्युपासते ॥ २ ॥ असहायः सहायार्थी
मामनुष्यातवान्धुवम् । पीड्यमानः शरैस्तीक्ष्णैर्द्रोणैर्द्रोणि-
कृपादिभिः ॥ ३ ॥ मितं ददाति हि पिता मितं आता मितं
सुतः । अमितस्य प्रदातारं भर्तारं का न शोचति ॥ ४ ॥
अथ बद्धजटे रामे सुमन्त्रे गृहमागते । त्यक्तो राजा सुत-
त्यागादविश्वस्तैरिवासुभिः ॥ ५ ॥ देशे देशे कलत्राणि देशे
देशे च बान्धवाः । तं देशं नैव पश्यामि यत्र आता
सहोदरः ॥ ६ ॥ प्रियस्य सुहृदो यत्र मम तत्रैव संभवः ।
भूयादमुष्य भूयोऽपि भूयासमनुसंचरः ॥ ७ ॥ विकृन्त-
तीव मर्माणि देहं शोषयतीव मे । दहतीवान्तरात्मानं क्रूरः
शोकाभिरुत्थितः ॥ ८ ॥ अविशीर्णकान्तप्रात्रे नव्यदेशे
सुसुखि संभृतजेहे । मद्देहदीपकलिके कथयुपयातासि

निर्वाणम् ॥ ९ ॥ वत्स गच्छ मम वाचिकमेतद्रा-
मचन्द्रचरणे कथयेथाः । आबयोरिव भवेदनुरागो नावयो-
रिव विधिः प्रतिकूलः ॥ १० ॥ शैशवात्म्यमृतिः योषितां
प्रियैः सौहृदादपृथगाशयां प्रियाम् । छद्मना परिददामि
मृत्यवे सौनिको गृहशकुन्तिकामिव ॥ ११ ॥ शीलानि
ते चन्दनशीतलानि श्रुतानि भूमीतलविश्रुतानि । तथापि
जीर्णो पितरावतस्मिन्विहाय हा वत्स कथं प्रयासि ॥ १२ ॥
वनी मुनीनामटवी तरूणां दरी गिरीणां तु गवेषितैव ।
अतः परं लक्ष्मण पक्ष्मलक्ष्मी प्राणा बहिर्भूय गवेषयन्तु
॥ १३ ॥ अर्थो हि कन्या परकीय एव तामद्य संप्रेष्य
परिग्रीह्यतुः । जातो ममायं विशदः प्रकामं प्रत्यर्पितन्यास
इवान्तरात्मा ॥ १४ ॥ गृहिणी सचिवः सखी मिथः
प्रियशिष्या ललिते कलाविधौ । करुणामिमुखेन मृत्युना
हरता त्वां वत किं न मे हृतम् ॥ १५ ॥ अपहस्तित-
वान्धवे त्वया विहितं साहसमस्य तृष्णया । तदिहानपरा-
धिनि प्रिये सखि कोऽयं करुणोऽज्ञितक्रमः ॥ १६ ॥ विपिने
क जटानिबन्धनं तव चेदं क मनोहरं वपुः । अनयो-
र्घटना विधेः स्फुटं तनु खञ्जेन शिरीषकर्तनम् ॥ १७ ॥
मदेकपुत्रा जननी जरातुरा नवप्रसूतिर्वरटा तपस्विनी ।
गतिस्तयोरेव जनस्तमर्दयन्नहो विधे त्वां करुणा रुणद्धि
न ॥ १८ ॥ मर्दयसंदष्टमृणालमन्थरः प्रियः कियद्दूर इति
त्वयोदिते । विलोकयन्त्या रुदतोऽथ पक्षिणः प्रिये स कीदृ-
ग्मविता तव क्षणः ॥ १९ ॥ इयमियं मयदानवनन्दिनी
त्रिदशनाथजितः प्रसवस्थली । किमपरं दशकंधरोहिनी
त्वयि करोति कद्वययोजनम् ॥ २० ॥ उत्खातदैवतमिवा-
यतनं मुरारेस्ताचलान्तरितसूर्यमिवान्तरिक्षम् । हस्मीर-
भूमुजि गते सुरवेश्म विश्वं पश्यामि हारमिव नायकरत्न-
शून्यम् ॥ २१ ॥ आदाय मांसमखिलं स्तनवर्जमङ्गान्यां सुख
वायुरिक यामि कुरु प्रसादम् । सीदन्ति शष्पकवलग्रह-
णानुभिज्ञा मन्मार्गवीक्षणपराः शिशवो मदीयाः ॥ २२ ॥
सद्यः पुरीपरिसरेऽपि शिरीषैर्मृद्वी गत्वा जवात्रिचतुराणि
पदानि सीता । गन्तव्यमस्ति कियदित्येसकृद्बुवाणा रामा-
शुणः कृतवती प्रथमावतारम् ॥ २३ ॥ हत्वा पतिं नृप-
मवेक्ष्य भुजङ्गदहं देशान्तरे विधिवशाद्गणिकासि जाता ।
पुत्रं पतिं समधिगम्य चित्तां प्रविष्टा शोचामि गोपगृहिणी
कथमद्य तत्क्रम ॥ २४ ॥ अस्तङ्गते शशिनि सैव कुसुम्वती
मे दृष्टिं न नन्दयति संसरणीयशोभा । इष्टप्रवासजनिता-
न्यबलाजनस्य दुःखानि नूनमतिमात्रमुदुःसहानि ॥ २५ ॥
यस्य त्वया व्रणविरोपणमिच्छुदीनां तैलं न्यविच्यत मुखे

कुशसूचिविद्धे । श्यामाकमुष्टिपरिवर्धितको जहाति सोऽयं न
पुत्रकृतकः पदवीं मृगस्ते ॥ २६ ॥ दैवे परागवदनशालिनि
हेन्त जाते याते च संप्रति दिवं प्रति बन्धुरत्ने । कसौ भवः
कथयितासि निजामवस्थां कः शीतलैः शमयिता वचनैस्तत्त्व-
धिम् ॥ २७ ॥ सर्वेऽपि विस्मृतिपथं विषयाः प्रयाता विद्यापि
खेदैकलिता विमुखीवभूव । सा केवलं हरिणशावकलोचना
मे नैवापयाति हृदयादधिदेवतेव ॥ २८ ॥ धृत्वा पद-
स्खलनमीतिवशात्करं मे यारूढवत्यसि शिलाशकलं विवाहे ।
सा मां विहाय कथमद्य विलासिनि द्यामारोहतीति हृदयं
शतधा प्रयाति ॥ २९ ॥ भूमौ स्थिता रमण नाथ मनो-
हरेति संबोधनैर्यमधिरोपितवत्यसि धाम् । स्वर्गे गता कथ-
मिव क्षिपसि त्वमेणशावाक्षि तं धरणिधूलिषु मामिदानीम्
॥ ३० ॥ कनकहरिणं हत्वा रामो ययौ निजमाश्रमं जनक-
तनयां प्राणेभ्योऽपि प्रियामविलोकयन् । दृढमुपगतेर्वाष्प-
पूरैर्निर्मिलितलोचनो न विशति कुटीमाशातन्तुप्रणाशमया-
दसौ ॥ ३१ ॥ अथेदं रक्षोभिः कनकहरिणच्छायाविधिना
तथा ब्रुवन्तं पीपैर्व्यथयति यथा क्षालितमपि । जनस्थाने
शून्ये करुणकरुणैरार्यचरितैरपि आवा रोदित्यपि दंष्ट्रि
वज्रस्य हृदयम् ॥ ३२ ॥ भ्रुवं ध्वंसो भावी जलनिधि-
महीशैलसरितामतो मृत्योः शीर्षत्कणलघुषु का जन्तु
कथा । तथाप्युच्चैर्बन्धुव्यसनजनितः कोऽपि विषयो विवेक-
ग्रोन्मायी दहति हृदयं शोकदहनः ॥ ३३ ॥ अक्षत्रारि-
कृताभिमन्युहननप्रोद्धततीव्रकुचः पार्थस्याकृतशत्रवप्रतिकुले-
रन्तःशुचां मुह्यतः । कीर्णा बाष्पकणैः पतन्ति घृणि
ब्रीडाजडा दृष्टयो हा वत्सेति गिरः स्फुरन्ति न पुन-
र्निर्यान्ति वक्त्राद्बहिः ॥ ३४ ॥ कोऽहं ब्रूहि सखे स एव
भगवानार्यः सखे राघवः के यूयं वत नाथ नाथ
किमिदं दासोऽसि ते लक्ष्मणः । कान्तारे किमिहाहं
वत सखे देव्या गतिर्मृग्यते का देवी जनकाधिपजनया
हा जानकि कासि हा ॥ ३५ ॥ मध्याह्ने दववह्निनोष्ण-
समये दंदक्षमानाद्विरेः कुच्छ्राग्निर्गतमुत्तुवं जलमथो वीर्य-
करक्षाक्षमम् । प्रेम्णा जीवयितुं मिथः पिब पिबेत्सुखं
मिथ्या पिबन्निर्ममासमपीतवारि हरिणद्वन्द्वं विपन्नं वने
॥ ३६ ॥ हा मातस्त्वरितासि कुत्र किमिदं हा देवताः
काशिषो धिक्प्राणान्पतितोऽशनिर्हुतवहस्तेऽङ्गेषु दवे
दशौ । इत्थं घर्घरमध्यरुद्धकरुणाः पौराङ्गनानां गिरश्चिन्ता-
नपि रोदयन्ति शतधा कुर्वन्ति भित्तीरपि ॥ ३७ ॥ याव-

१ पञ्चद्विंशतीवी. २ व्याध. ३ अबोध्यासमीपदेशे. ४ शिरीष-
कुसुमवत्कमला. ५ भारवारम्.

१ पराश्रुते. २ खेदे. ३ मनोव्यथा. ४ भ्रमसंपादितः.
५ स्वर्गः. ६ कपटम्. ७ आचरितम्. ८ दुष्टः. ९ अलम्बनकर्तृ-
१० पाषाणः. ११ शीर्षति. १२ नाशः. १३ विवेकोन्मुखः.

करुणरसनिर्देशः, अद्भुतरसनिर्देशः, हास्यरसनिर्देशः

३६३

त्वय शकुन्तलेति हृदयं संपृष्टमुत्कण्ठया कण्ठस्तम्भित-
बाष्पवृत्तिकलुषश्चिन्ताजडं दर्शनम् । वैक्लव्यं मम ताव-
दीदृशमपि स्नेहादरण्याकसः पीड्यन्ते गृहिणः कथं न
तैनवाविशेषदुःखैर्नवैः ॥ ३८ ॥ पातुं न प्रथमं व्यवस्यति
जलं युष्मास्वपीतेषु या नादत्ते प्रियमण्डनापि भवतां स्नेहेन
या पल्लवम् । आद्ये वः कुसुमप्रसूतिसमये यस्या भवत्यु-
त्सवः सेयं याति शकुन्तला पतिगृहं सर्वैरनुज्ञायताम्
॥ ३९ ॥ या केलिच्युतकेशलेशविषमां शय्यां न भजे पुरा
या जालान्तरनिर्गताककिरणद्योतादपि म्लायते । सेयं निष्ठुर-
काष्ठसंचितचितां देदीप्यमानानलां सखेरा भजते यदि
प्रियमुखं स्नेहस्य किं दुष्करम् ॥ ४० ॥ ध्वस्तः काव्येरु-
मेरुः कविपिणिमहारत्नराशिर्विशीर्णः शुष्कः शब्दौषसिन्धुः
प्रलयमुपगतो वाक्यमाणिक्यकोशः । दिव्योत्तीनां निधानं
निघनमुपगतं ह्य हता दिव्यवाणी वाणे गीर्वाणवाणी-
प्रणयिनि विधिना शायिते दीर्घनिद्राम् ॥ ४१ ॥

अद्भुतरसनिर्देशः

तस्मिन्दे क्षणेनैव त्वरितो वानरध्वजः । सरथं सध्वजं
साध्वं भीष्ममन्तर्दधे शरैः ॥ १ ॥ रत्नमितिषु संक्रान्तैः
सतिविम्बशतैर्वृतः । ज्ञातो लङ्केश्वरः कृच्छ्रादाञ्जनेयेन त-
त्त्वतः ॥ २ ॥ चतुर्ध्वपि समुद्रेषु संध्यामन्वास्य तत्क्षणात् ।
कक्षाक्षिप्तं निशान्ते स्वे वाली पौलस्त्यमत्यजत् ॥ ३ ॥
न केनापि श्रुतं दृष्टं वारिणा वारि शुष्यति । अहो गोदा-
रीवारा भवसिन्धुर्विशुष्यति ॥ ४ ॥ एष वन्ध्यासुतो
याति खपुष्पकृतशेखरः । मृगैर्बुष्णाम्भसि ज्ञातः शैश-
श्चक्रधनुर्धरः ॥ ५ ॥ कस्यै किं कथनीयं कस्य मनःप्रत्ययो
भवति । रमयति गोपवधूटी कुञ्जकुटीरे परं ब्रह्म ॥ ६ ॥
चित्रं कनकलतायां पल्लव एवामृतं सूते । कुसुमसमुद्रम-
समये नो जाने किं परं भावि ॥ ७ ॥ अम्बुजमम्बुनि जातं
न हि दृष्टं जातमम्बुजादम्बु । अधुना तद्विपरीतं चरण-
सरोजाद्विनिर्गता गङ्गा ॥ ८ ॥ जाता लता हि शैले जातु
लतायां न जायते शैलः । अधुना तद्विपरीतं कनकलतायां
गिरिद्वयं जातम् ॥ ९ ॥ कमलमनम्मसि कमले कुवलय-
मेतालि कनकलतिकायाम् । सा च सुकुमारसुमगेत्युत्पात-
परम्परा केयम् ॥ १० ॥ चित्रं कनकलतायां शरदिन्दुस्तत्र

खञ्जनद्वितयम् । तत्र च मनोजघनुषी तदुपरि गाढान्ध-
काराणि ॥ ११ ॥ चित्रं महानेप बतावतारः क कान्ति-
रेषामिनवैव भङ्गिः । लोकोत्तरं धैर्यमहो प्रभावः काप्या-
कृतिर्नूतन एष सर्गः ॥ १२ ॥ स्थाणुः स्वयं मूलविहीन एव
पुत्रो विशाखो रमणी त्वपर्णा । परोपनीतैः कुसुमैरजस्रं
फलत्यमीष्टं किमिदं विचित्रम् ॥ १३ ॥ किं क्रमिष्यति
किलैष वामनो यावदित्यमहसन्त दानवाः । तावदस्य न
ममौ नभस्तले लङ्घिताकेशशिमण्डलः क्रमः ॥ १४ ॥ युगा-
न्तकालप्रतिसंहतात्मनो जगन्ति यस्यां सविकासमासत ।
तनौ मसुस्तस्य न कैटभद्विषस्तपोधनाभ्यागमसंभवा मुदः
॥ १५ ॥ कथमुपरि कलापिनः कलापो विलसति तस्य
तलेऽष्टमीन्दुखण्डम् । कुवलययुगलं ततो विलोलं तिल-
कुसुमं तदधः प्रवालमस्मात् ॥ १६ ॥ विपुलेन सागरशयस्य
कुक्षिणा भुवनानि यस्य पपिरे युगक्षये । मदविभ्रमात्सक-
ल्या पपे पुनः स पुरस्त्रियैकतनयैकया दृशा ॥ १७ ॥
पाश्चात्यभागमिह सानुषु संनिषण्णाः पश्यन्ति शान्तमनसा-
न्द्तरांशुजालम् । संपूर्णलब्धललनालपनोपमानमुत्सङ्गसङ्गि-
हरिणस्य हिमांशुमूर्तेः ॥ १८ ॥ इदं तावच्चित्रं यदवनि-
तले पार्वणशशी कलङ्कादुन्मुक्तः किमपि च तदन्तर्विल-
सति । प्रवालं माणिक्यं कुवलयदलं मन्मथघनुर्मनोवीणा-
वादध्वनिरिति महच्चित्रमधरम् ॥ १९ ॥ सूकारब्धं कमपि
बधिराः श्लोकमाकर्णयन्ति श्रद्धालुस्तं विलिखति कुणिः स्ना-
घया वीक्षतेऽन्धः । अभ्यारोह्यहह सहसा पङ्कुरप्यद्रि-
शङ्कं सान्द्रालस्याः शिशुभरणतो मन्दमायान्ति वन्ध्याः
॥ २० ॥ काकुत्स्थेन शिरांसि यानि शतशश्छिन्नानि माया-
निधेः पौलस्त्यस्य विमानसीमनि तथा भ्रान्तानि नौकाक-
साम् । तान्येवास्य घनुःश्रमप्रशमनं कुर्वन्ति सीतापतेः क्रीडा-
चामरहम्बरानुकृतिमिदोलयमानैः कचैः ॥ २१ ॥ किं
भ्रूो हरिमस्य विश्वशुदरे किं वा फणान्मोगिनः शेते यत्र
हरिः स्वयं जलनिधेः सोऽप्येकदेशे स्थितः । आश्चर्यं कल-
शोद्भवो मुनिरसौ यस्यैकहस्तेऽम्बुधिर्गण्डूपीयति पङ्कजीयति
फणी भृङ्गीयति श्रीपतिः ॥ २२ ॥ दोर्दण्डार्धितचन्द्र-
शेखरघनुर्दण्डावमङ्गोद्यतदङ्कारध्वनिर्यर्धबालचरितप्रस्त्रावना-
दिण्डिमः । द्राक्पर्यस्तकपालसंपुटमिलद्द्रक्षाण्डमाण्डोदरआ-
म्यसिण्डितचण्डिमा कथमहो नाद्यापि विश्राम्यति ॥ २३ ॥

हास्यरसनिर्देशः

जिह्वायाश्छेदनं नास्ति न तालुपतनाद्भयम् । निर्विशेषेण
वक्तव्यं निर्लज्जः को न पण्डितः ॥ १ ॥ पराजितं प्राप्य

१ अद्यायान्. २ विकल्पाणि. ३ शिखरम्. ४ देवानाम्. ५ अगस्त्यः.

दुर्बुद्धे मा प्राणेषु दयां कुरु । दुर्लभानि पराजानि प्राणा
जन्मनि जन्मनि ॥ २ ॥ विना मधं विना मांसं परस्वहरणं
विना । विना परापकारेण दिविरो दिवि रोदिति ॥ ३ ॥
पूर्वं चेटी ततो बेटी पश्चाद्भवति कुट्टिनी । सर्वोपायपरि-
क्षीणा वृद्धा वेद्या तपस्विनी ॥ ४ ॥ यदक्षिभ्रूलापाङ्गैः
स्त्रियः कुर्वन्ति चापलम् । जघनेष्वेव तत्सर्वं पतत्यनपरा-
धिषु ॥ ५ ॥ केशलुञ्चनसाम्येऽपि हन्त पश्यैतदन्तरम् ।
उपस्थाः कीटमश्नन्ति घृतमक्तं दिगम्बराः ॥ ६ ॥ सामगा-
यनपूतं मे नोच्छिष्टमधरं कुरु । उत्कण्ठितासि चेद्भद्रे वामं
कर्णं दशस्व मे ॥ ७ ॥ मसाङ्गुलिर्वकोड्यायी बालशौची
तथा हिहिः । धारावतीं चक्रवर्तीं षडेते पुरुषाधमाः ॥ ८ ॥
प्रेषकः प्रैष्यकः काण्डः किमेकः स्तम्भलीनकः । योगी
तत्कालरोगी च षडेते सेवकाधमाः ॥ ९ ॥ आदौ वेद्या
पुनर्दासी पश्चाद्भवति कुट्टिनी । सर्वोपायपरिक्षीणा वृद्धा
नारी पतिव्रता ॥ १० ॥ गताः केचित्प्रबोधाय स्वयं तं
कुम्भकर्णकम् । तदधःपवनोत्सर्गादुड्डीय पतिताः क्वचित्
॥ ११ ॥ असारं खलु संसारं सारं श्वशुरमन्दिरम् । हरो
हिमालये शेते हरिः शेते महोदधौ ॥ १२ ॥ कमले कमला
शेते हरः शेते हिमालये । क्षीराब्धौ च हरिः शेते मन्ये
मत्कुणशङ्कया ॥ १३ ॥ विलाहद्भिर्बिलसान्तःस्थितमार्जा-
रसर्पयोः । मध्ये चाखुरिवाभाति पत्नीद्वययुतो नरः ॥ १४ ॥
सदा वक्रः सदा क्रूरः सदा पूजामपेक्षते । कन्याराशिस्थितो
नित्यं जामाता दशमो ग्रहः ॥ १५ ॥ स्वयं पञ्चमुखः पुत्रौ
गजाननषडाननौ । दिगम्बरः कथं जीवेदन्नपूर्णं न चेद्भद्रे
॥ १६ ॥ उदरद्वयभरणमयादर्धाङ्गाहितदारः । यदि नैवं
तस्य सुतः कथमद्यापि कुमारः ॥ १७ ॥ अङ्गुलिमङ्गविक-
ल्पनविविधविवादप्रवृत्तपाण्डित्यः । जपचपलौष्ठः स जने
ध्यानपरो नगररथ्यासु ॥ १८ ॥ मुण्डो जटिलो नभश्छत्री
दण्डी कषायचीरी वा । मससेरशरीरो दिशि दिशि मोगी
विजृम्भते दम्भः ॥ १९ ॥ मृकुटीकुटिलललाटः कण्टकि-
ताङ्गः कटाक्षविकटाक्षः । कवलयति पृथुलकवलैस्तण्डुल-
मचलं द्विजः क्रुद्धः ॥ २० ॥ क्रयविक्रयकूटतुलालाघवनि-
क्षेपरक्षणव्याजैः । एते हि दिवसचौरा मुष्णन्ति महाजनं
वणिजः ॥ २१ ॥ आख्यायिकांशुरागी व्रजति सदा पुण्य-
पुस्तकं श्रोतुम् । दष्ट इव कुष्णसर्पः पलायते दानधर्मस्यः
॥ २२ ॥ दत्त्वा दिशि दिशि दष्टिं याचकचकितोऽवगुण्ठनं
कृत्वा । चौर इव कुटिलचारी पलायते कुटिलरथ्याभिः
॥ २३ ॥ गणयति गगने गणकश्चन्द्रेण समागमं विशा-
खायाः । विविधयुजंग्रीवासक्तां गृहिणीं न जानाति

१ कायसः-

॥ २४ ॥ कलमाग्रनिर्गतमधीविन्दुव्याजेन साङ्गनायुक्ताः ।
कायस्थलुण्ठ्यमाना रोदिति खिन्नेव राज्यश्रीः ॥ २५ ॥ वा-
चयति नान्यलिखितं लिखितमनेनापि वाचयति नायः ।
अयमपरोऽस्य विशेषः स्वयमपि लिखितं स्वयं न वाचयति
॥ २६ ॥ अर्थो नाम जनानां जीवितमखिलक्रियाकलापश्च ।
तं संहर्न्ति धूर्ताश्छगलगला गायना लोके ॥ २७ ॥ तमसि
वराकश्चौरो हाहाकारेण याति संनस्तः । गायनचौरः कण्ठो
हा हा कृत्वा न याति लक्ष्यं च ॥ २८ ॥ आमन्त्रणजयशब्दैः प्र-
तिपदहुंकारघर्घरावैः । स्वयमुक्तसाधुवादैरन्तरयति गायको
गीतम् ॥ २९ ॥ मेरुः स्थितोऽतिदूरे मनुष्यभूमिं परं परि-
त्यज्य । भीतो मयेन चौर्याद्धोराणां हेमकाराणाम् ॥ ३० ॥
तस्मान्महीपतीनामसंभवे दस्युचौराणाम् । एकः सुवर्णकारो
निग्राह्यः सर्वथा नित्यम् ॥ ३१ ॥ उपमुक्तखदिरवीटक-
निताधररागभङ्गभयात् । पितरि मृतेऽपि हि वेद्या रोदिति
हा तात तातेति ॥ ३२ ॥ वर्णनदयितः कश्चिद्वनदयितो
दानकर्मदयितोऽन्यः । रक्षादयितश्चान्यो वेद्यानां नर्मदयितो-
ऽन्यः ॥ ३३ ॥ शृणु सखि कौतुकमेकं ग्राम्येण कु-
कामिना यदद्य कृतम् । सुरतसुखमीलिताक्षी मृतेति मीतेन
मुक्तांसि ॥ ३४ ॥ श्रमणः श्रावकवध्वाः सुरतविधौ
दशति नाघरं दत्तम् । मदिराक्षिमांसमक्षणमस्तस्यैव नि-
द्वमिति ॥ ३५ ॥ द्विजराजशेखरो यद्वृषभारूढः सदा
सदारस्वम् । चक्रे हर तद्विधिना पुनरुपनयनं ललाटस्थितं
ते ॥ ३६ ॥ विनापि तातेन विना जनन्या गजाननः
शंसुसुतामिधानः । विनैव शास्त्रेण विनैव वेदैर्मार्थविना-
नामिव पाठकोऽभूत् ॥ ३७ ॥ शिक्षितापि सखिर्भर्तुं सीता
रामचन्द्रचरणौ न ननाम । किं भविष्यति मुनीश्वरघूषद्राल-
रत्नमिह तद्रजसेति ॥ ३८ ॥ अयं पैटो मे पितुरङ्गपूर्णं
पितामहवैरुपमुक्तयौवनः । अलंकरिष्यत्ययं पुत्रपौत्रकान्
मयाधुना पुष्पवदेव धार्यते ॥ ३९ ॥ त्रैराग्यमङ्गिरचनावचनैः
प्रतार्य रण्डां चिराय विकटस्तनसंनताङ्गीम् । ब्रह्मोपदेशमि-
संगतगण्डमिति निःशङ्कुमुम्बरनसैः कितवा द्रवन्ति ॥ ४० ॥
धान्याकनागरनिशार्द्रकदाडिमस्वक्कुस्तुम्बरीलवणतैलमुसंस्-
तान्नः । मत्स्यान्शुशीतसितमक्ततले ददाति स ब्रह्मलो-
मधिगच्छति पुण्यकर्मा ॥ ४१ ॥ खट्वा नितान्त-
लघुका शिथिलप्रताना द्वेष्यः पतिः स च निरन्तरबाध-
कारी । तत्रापि दैवह्तिकाः खलु माघरात्र्यो हा सखतां
कथमयं व्यसनप्रपञ्चः ॥ ४२ ॥ आकुक्ष्य पाणिमशुभिं
मम मूर्ध्नि वेद्या मन्त्राम्भसां प्रतिपदं पृषतैः पवित्रे । ता-
स्वरं प्रहितयूक्तमदाव्यहारं हा हा हतोऽहमिति रोदति

१ प्राणिहिंसारीकृतेनपमैनिष्ठः २ वक्रम् ३ जालः

विष्णुशर्मा ॥ ४३ ॥ गौरी तनुर्नयनमायतमुन्नता च नासा
 कृशा कटितटी च पटी विचित्रा । अङ्गानि रोमरहितानि
 सुखाय मर्तुः पुच्छं न तुच्छमिति कुत्र समस्तवस्तु ॥ ४४ ॥
 आपाण्डुरा शिरसिजास्त्रिवली कपोले दन्तावली विगलिता
 न च मे विषादः । एणीदृशो युवतयः पथि मां विलोक्य
 तातेति माषणपराः खलु वज्रपातः ॥ ४५ ॥ कटी मुष्टि-
 ग्राह्या द्विपुरुषभुजग्राह्यमुदरं स्तनौ घण्टालोलौ जघन-
 मधिगन्तुं व्यवसितौ । स्मितं मेरीनादो मुखमपि च यत्त-
 द्भयकरं तथाप्येषा रण्डा परिभवति संतापयति च ॥ ४६ ॥
 एका भार्या प्रकृतिमुखरा चञ्चला च द्वितीया पुत्रस्त्वेको
 भुवनविजयी मन्मथो दुर्निवारः । शेषः शय्या शयनमुदधौ
 बाहनं पन्नगारिः स्नारं स्नारं खगृहचरितं दारुभूतो मुरारिः
 ॥ ४७ ॥ गत्वा द्वारवतीं नयामि दिवसानाराधयन्ती
 हरिं त्यक्त्वा वासनशनेन जीवितमिदं मुञ्चामि भागीरथीम् ।
 प्रातः प्रातरिति प्रवर्तितकथा निर्वेदमातन्वती रण्डा
 नक्तमनन्तजारसुरतप्रीता सुखायास्तु वः ॥ ४८ ॥ पाणौ
 ताग्रघटी कुशः करतले धौते सिते वाससी भाले
 शूलिकः सचन्दनरसो न्यस्तैकपुष्पं शिरः । दूरात्क्षिप्र-
 पदा गतिद्वन्द्वतरव्याक्षिप्तदन्ता गिरः सोऽयं वक्ष्यितुं
 जगद्गवतो दम्भस्य देहकमः ॥ ४९ ॥ यत्नोत्थानमात्र-
 निःसहजरचर्मविशेषश्लथअश्वयन्त्रेफसि दुर्बलाङ्गचलनव्यर्थोद्य-
 मालिङ्गने । लज्जाधायिनि खिद्यमानयुवतौ वृद्धस्य वृच्छे
 रते यत्सात्तल्यतिभाव्य किं नु हसितुं युक्तं किमारोदि-
 तुम् ॥ ५० ॥ धत्ते वक्षसि कौस्तुभोपलभयं मत्वा श्रियः
 सोदरं तन्नामीगृहमाकलय्य मकरावासं मनाङ्गोज्झति ।
 तन्नामप्रणयान्न लुम्पति हरिः श्रीवत्समङ्गे स्थितं किं केन
 क्रियतां स एव यदभूदेतादृशः स्त्रीवशः ॥ ५१ ॥ अतुं
 वाञ्छति बाहनं गणपतेरासुं क्षुधार्तः फणी तं च कौशे-
 पतेः शिखी च गिरिजासिंहोऽपि नागाननम् । गौरी जङ्घ-
 सुतामसूयति कलानाथं कपालानलो निर्विण्णः स पणौ
 कुटुम्बकलहादीशोऽपि हालाहलम् ॥ ५२ ॥ रण्डा पीनपयो-
 धराकृत मया चण्डानुरागाद्भुजं दोर्दण्डद्वयपीवरस्तनभरं
 नो गाढमालिङ्गिता । बुद्धेभ्यः शतशः शपे यदि पुनः कुत्रापि
 आपालिनीपीनोत्तुङ्गकुचावपीडनभरः प्राप्तः प्रबोधोदयः
 ॥ ५३ ॥ जग्ध्वा माषमयानपूपवटकांनाध्मायमानोदरं फट्फट-
 फाडिति पायवीयपवनं योगेश्वरे मुञ्चति । उड्डिनं विहगै-
 र्धैर्विघटितं दोलायितं मित्तिभिः शिष्यैर्धवितमर्मकैर्निप-
 तितं कोलाहलोऽभून्मठे ॥ ५४ ॥ पीठीप्रक्षालनेन क्षितिपति-
 कवया सज्जनानां प्रवादैर्नीत्वा यामार्धमेवं कुशकुसुम-

१ मृषिकः २ कातिकेयस्य ३ मयूरः ४ गजवदनम् ५ द्वेष्टि

समारम्भणव्यग्रहस्ताः । पश्चादेते निमज्जत्युरयुवतिकुचामोग-
 दत्तेक्षणार्थाः प्राणायामापदेशादिह सरिति सदा वासराणि
 क्षिपन्ति ॥ ५५ ॥ रे रे लोकाः कुरुध्वं श्रवणपुटपिधानं द्रुतं
 हस्तयुग्मैः शैलाः सर्वेऽपि यूयं भवत गुरुतराः सावधाना धरि-
 त्याम् । शीघ्रं रे रावण त्वं विरचय वसनैर्नासिकानां पिधानं
 सुसोऽयं कुम्भकर्णः कटुरवविकटं शैर्धते दीर्घमुच्चैः ॥ ५६ ॥

भयानकरसनिर्देशः

इदं मघोनः कुलिशं धारासनिहितानलम् । सरणं यस्य
 दैत्यस्त्रीगर्भपाताय केवलम् ॥ १ ॥ ततः परामर्शविषृद्ध-
 मन्योर्भ्रूमङ्गदुःप्रेक्ष्यमुखस्य तस्य । स्फुरन्नुदधिः सहसा
 तृतीयादक्षः कृशानुः किल निःपपात ॥ २ ॥ विनिर्गतं
 मानदमात्ममन्दिराद्भवत्युपश्रुत्य यदृच्छयापि यम् । ससंभ्र-
 मेन्द्रद्रुतपातितागला निमीलिताक्षीव भ्रियाऽमरावती ॥ ३ ॥
 अशक्नुवन्सोढुमधीरलोचनः सहस्ररश्मेरिव यस्य दर्शनम् ।
 प्रविश्य हेमाद्रिगुहाद्गुहान्तरं निनाय विभ्यदिवसानि
 कौशिकः ॥ ४ ॥ महाप्रलयमारुतक्षुभितपुष्करावर्तकप्रचण्ड-
 घनगर्जितप्रतिरवानुकारी मुहुः । रवः श्रवणभैरवः स्थगित-
 रोदसीकन्दरः कुतोऽद्य समरोदधेरयमभूतपूर्वः पुरः ॥ ५ ॥
 किञ्चित्कोपकलाकलापकलानाहुंकारविभ्रन्नुवोर्विक्षेपादकरोदसौ
 रघुपतिलिङ्कापतेः पत्तनम् । क्रन्दत्फेर रटत्करेदु विघट-
 द्वास्फुटद्गुग्गुलु क्रोत्कीडत्कपि निःश्वसत्फणि रणज्जिह्वि
 भ्रमद्भीषि च ॥ ६ ॥ अद्याप्युन्मदयातुधानतरुणीचञ्चत्क-
 रास्फालनव्यावल्गान्नृकपालतालरणितैर्दृत्यतिशाचाङ्गनाः ।
 उद्गायन्ति यशांसि यस्य विततैर्नादैः प्रचण्डानिलप्रक्षुम्भा-
 त्करिकुम्भकूटकुहरव्यक्तै रणक्षोणयः ॥ ७ ॥ गीर्वाणाः
 प्रतियन्ति नैव पिदधे कर्णौ सुधर्माधिपः कर्णाकर्णिकयन्ति
 हन्त निभृतं शंसुख्यंभूगणाः । दूरादेत्य कृतान्तदूतनिवहाः
 स्वाकारसंगोपनैरुद्गीवं कलयन्ति कोणपचमृनाथे शयाने
 रणे ॥ ८ ॥ निःशङ्कं बहिरम्ब चण्डमनसो नामानुरूपा
 क्रिया स्वर्वेश्यापदघर्घरसनवती न कापि रङ्गस्थली ।
 किञ्चान्यद्दशकंधरास्त्रियुगले कल्याणमाजि स्फुटं लङ्कायां
 प्रतिपक्षविक्रमयथाशङ्काकरी आम्रयति ॥ ९ ॥ अत्राकल्प-
 चलत्पयोधरभरव्याविद्धमेघच्छटास्रकैस्यामिपगृह्णुगृध्रगैरुदा-
 स्फालोच्चलन्मूर्धजा । व्यादायाननमदृहासविकटं दूरेण
 तारापथात्रस्यस्तिस्रहंपुरंभ्रिष्टन्दरभसोन्मुक्तादुपकामति ॥ १० ॥
 प्रौढच्छेदानुरूपोच्छलनरयवशात्सैहिकेयोपमेयत्रासाकृष्टाश्च-
 तिर्यग्वलितरविरथेनारुणेनेक्ष्यमाणम् । कुर्वन्काकुत्स्थवीर्य-
 स्तुतिमिव मरुतां कंधारान्भ्रमाजां झाङ्कारैर्मममेतन्निपतति

१ अपानवायुं मुञ्चति २ ओष्ठप्रान्तः ३ लालसाः ४ पक्षाः ५ स्त्री

वियतः कुम्भकर्णोत्तमाङ्गम् ॥ ११ ॥ माद्यन्मातङ्गकुम्भस्थ-
लवहलवसावासनाविषगन्धव्यासक्तव्यक्तमुक्ताफलशकल-
लसत्केसरालीकरालः । एणीवैधव्यवेधाः स्वमुज्वलमदग्रस्त-
तेजस्विधामा गुञ्जन्कुञ्जे गिरीणां हरिरिह शबरीगर्भपातं
विधत्ते ॥ १२ ॥ मन्थायस्ताण्वाम्भःप्रतिकुहरवलन्मन्दर-
ध्वानधीरः कोणाघातेषु गर्जत्प्रलयघनघटान्योन्यसंघट्ट-
चण्डः । कृष्णाक्रोधाग्रदूतः कुरुकुलनिधनोत्पातनिर्घातवातः
केनास्मात्सिंहनादप्रतिरसितसखो दुन्दुभिस्ताडितोऽयम् ॥ १३ ॥
निर्मज्जचक्षुरन्तर्भ्रमदतिकपिलकूरतारा नरास्थिग्रन्थि दन्तान्त-
रालग्रथितमविरतं जिह्वा घट्टयन्ती । ध्वान्तेऽपि व्यात्त-
वक्त्रे ज्वलदनलशिखाजरे व्यक्तकर्मा निर्मान्ती गृध्ररौद्री
दिवसुपरि परिक्रीडते ताडकेयम् ॥ १४ ॥

वीमत्सरसनिर्देशः

प्रसेदमलदिग्धेन बहुता मूत्रशोणितम् । व्रणेन विकृ-
तेनेदं सर्वमन्वीकृतं जगत् ॥ १ ॥ विकीर्णहरिचन्दनद्रविणि
यत्र लीलालसा निपेतुरतिचञ्चलश्रुतुरकामिनीदृष्टयः । तदे-
तदुपरिभ्रमन्निविडगृज्जालं जनैर्लुठत्कुमि कलेवरं पिहित-
नासिकैर्कीक्ष्यते ॥ २ ॥ अत्रैः कल्पितमङ्गलप्रतिसराः स्त्रीह-
स्तरक्तोत्पलव्यक्तोत्तंसभृतः पिनख शिरसा ह्युण्ढरीकसजः ।
पताः शोणितपङ्कजकुङ्कुमजुषः संभूय कान्तैः पिवन्त्यस्थि-
जेहसुराः कपालचषकैः प्रीताः पिशाचाङ्गनाः ॥ ३ ॥ उत्कृत्य
ज्वलितां शवात्कथमपि प्रेताशनः पैशित्ती पेशीमभिमयीं
निगीर्य सहसा दन्दद्व्यमानोदरः । धावत्युत्प्लवते मुहुर्निप-
तति प्रोत्तिष्ठति प्रेक्षते विष्वक्कोशति संपिनष्टि जठरं मुख्या
चलन्मस्तकः ॥ ४ ॥ अन्नप्रोतवृहत्कपालनलककूरक्षणत्क-
ङ्कणप्रायप्रेक्षितभूरिभूषणरवैराघोषयन्त्यम्बरम् । पीतच्छर्दित-
रक्तकर्मघनप्रागभारघोरोल्लसद्यालोलस्तनभारभैरवपुर्दपोद्धतं
धावति ॥ ५ ॥ रक्तं नक्तंचरौघः पिवति वमति च
अस्तकुन्तः शकुन्तः क्रव्यं नव्यं गृहीत्वा अणदति सुदितो
मत्तवेतालबालः । क्रीडत्यव्रीडमस्मिन्धिरमदवशात्पूतना
नूतनाङ्गी योगिन्यो मांसभेदःप्रमुदितमनसः शूरशक्तिं
स्तुवन्ति ॥ ६ ॥ उत्कृत्योत्कृत्य कृत्तिं प्रथममथ पृथुच्छोफ-
भूयांसि मांसान्यसस्मिन्पृष्ठपिण्डाद्यवयवसुलभान्युग्रपूतीनि
जग्ध्वा । आत्तस्त्रायवन्ननेत्रः प्रकटितदशनः प्रेतैरङ्कः कैरङ्का-
दङ्कस्थादस्थिसंस्थं क्षपुटगतमपि केव्यमव्यग्रमति ॥ ७ ॥

रौद्रसनिर्देशः

स रोपदधधरलोहिताक्षैर्व्यक्तोर्ध्वरेखा मृकुटीर्वहद्विः ।
तस्तार गां भङ्गनिकृत्तकण्ठैर्दुर्कारगर्भैर्द्विषतां शिरोभिः ॥ १ ॥
पातालतः किमु सुधारसमानयामि निष्पीड्य चन्द्रमथ
किमु बाहरामि । उद्यन्तमद्य तपनं किमु वारयामि कीवाप-
पाशमथवा किमु चूर्णयामि ॥ २ ॥ चक्षुजग्रमित-
चण्डगदामिघातसंचूर्णितोरुयुगलस्य सुयोधनस्य । स्त्यानान-
नद्वघनशोणितशोणपाणिरुत्तंसयिष्यति कचांस्तव देवि भीषः
॥ ३ ॥ कृतमनुमतं दृष्टं वा यैरिदं गुरुपातकं मनुजपु-
मिर्निर्मर्यादैर्भवद्विरुदायुधैः । नैरकरिपुणा सार्धं तेषां सगी-
मैकिरीटिनामहमयमसृज्योदोमांसैः करोमि दिशां वलिम्
॥ ४ ॥ यत्सत्यव्रतमङ्गभीरुमनसा यत्नेन मन्द्रीकृतं यद्वि-
स्तर्तुमपीहितं शमवता शान्तिं कुलस्येच्छता । तद्वृत्ता-
णिसंभृतं नृपसुताकेशाम्बराकर्षणैः क्रोधज्योतिरिदं महत्कु-
रुवने यौधिष्ठिरं जृम्भते ॥ ५ ॥ येन स्वां विनिहत्
मातरमपि क्षत्रासपूरासवास्वादोन्मत्तपरश्वधेन विदधे ति-
क्षत्रिया मेदिनी । यद्वाणव्रणवर्त्मनः शिखरिणः क्रौञ्चस्य हंस-
च्छलादद्याप्यस्थिकणाः पतन्ति स पुनः क्रुद्धो मुनिर्गोपी
॥ ६ ॥ देशः सोऽयमरातिशोणितजलैर्यस्मिन्नुदाः पूरिताः
क्षत्रादेव तथाविधः परिभवस्तातस्य केशग्रहः । तान्येवाहित-
शस्त्रधरगुरुण्यस्त्राणि भास्वन्ति मे यद्रामेण कृतं तदेव
कुरुते द्रोणात्मजः क्रोधनः ॥ ७ ॥ यैः प्राणापहृतिः कृता
मम पितुः कुद्वैर्युधि क्षत्रियै रामोऽहं रमणीर्विहाय बल-
वान्निःशेषमेवां हठात् । भास्वत्प्रौढकुठारकोटिघनका-
काण्डवृत्तकंधराक्षतोऽन्तःस्रुतशोणशोणितभरैः कुर्यां कुर्यां
निर्वृतिम् ॥ ८ ॥ राज्ञो मानघनस्य कांस्यकभृतो दुर्योधन-
स्याग्रतः प्रत्यक्षं कुरु बान्धवस्य च तथा कर्णस्य शल्यस्य च ।
पीतं तस्य मुमाद्य पाण्डवबधूकेशाम्बराकर्षिणः क्रोधं
जीवत एव तीक्ष्णकरजक्षुष्णादसृग्बक्षसः ॥ ९ ॥ सृष्ट
येन शिरोरुहे नृपशुना पाञ्चालराजात्मजा येनास्त्राः परि-
धानमप्यपहृतं राज्ञां कुरूणां पुरः । यत्सोरःस्थलशोणित-
सवमहं पातुं प्रतिज्ञातवान् सोऽयं मद्भुजपङ्कजे निपतितः सं-
क्ष्यतां कौरवाः ॥ १० ॥ रक्तोत्फुल्लविशाललोलनयनः कम्पो-
तराङ्गो मुहुर्मुक्त्वा कर्णमपेतधीर्धृतधनुर्बाणो हरेः पश्यतः ।
आध्मातः कटुकोक्तिभिः स्वमसकृद्बोर्विक्रमं कीर्तयन्-
सास्फोटपटुर्युधिष्ठिरमसौ हन्तुं प्रविष्टोऽर्जुनः ॥ ११ ॥
त्रैलोक्यत्राणशौण्डः सैरसिजवसतेः संप्रसूतो भुजाभ्यां सुवर्ण-
नाम वर्णः कुलिशकठिनयोयस्य दोर्बोर्बिलीनः । ज्वाल-

१ इमशाने शवं भुजानं प्रेतं दृष्ट्वा माधवस्योक्तिरियम्. २ चर्म.
३ कटिदेशस्यमांसपिण्डः. ४ अत्यन्तदुर्गन्धीनि. ५ मक्षयित्वा. ६ प्रेत-
दरिद्रः. ७ मृतशरीरात्. ८ निम्नोन्नतप्रदेशस्य. ९ मांसम्.

१ स्वयं मृतद्रोणशिरश्छेदकृद्दक्षस्याश्वत्थाम उक्तिरियम्. २ कुम्भेन.
३ अर्जुनः. ४ रक्षणम्. ५ ब्रह्मणः. ६ बाहोः.

रौद्ररसनिर्देशः, शान्तरसनिर्देशः

३६७

विहालकालानलकवलभयभ्रान्तदेवासुराणि व्यातन्वानो जग-
न्ति ज्वलन्ति मुनिरयं पार्वतीधर्मपुत्रः ॥ १२ ॥ अन्योन्या-
स्मालमिन्द्रद्विपरधिरवसामांसमस्तिष्कपङ्के मन्थानां खन्दना-
नसुपरि कृतपदन्यासविक्रान्तपत्नौ । स्फीतासृक्पानगोष्ठीरस-
दशिवशिवातूर्यचतुल्यत्वन्धे सङ्गामैकार्णवान्तः प्रविचरितु-
मलं पण्डिताः पाण्डुपुत्राः ॥ १३ ॥ रे धृष्ट धार्तराष्ट्राः
प्रबलमुजबृहत्ताण्डवाः पाण्डवा रे रे वार्ष्णेयाः सकृष्णाः
श्रुत मम वचो यद्वीम्यूर्ध्वबाहुः । एतस्योत्पातबाहो-
र्दृष्टपसुतातापिनः पापिनोऽहं पाता हृच्छोणितानां प्रम-
वति यदि वस्तत्किमेतं न पृथ ॥ १४ ॥ नाहं रक्षो न
भूतो रिपुधिरजलाह्लादिताङ्गः प्रकाशं विस्तीर्णोरुप्रतिज्ञा-
जलनिधिगहनः क्रोधनः क्षत्रियोऽसि । मो मो राजन्य-
वीराः समरशिखिशिखामुक्तशेषाः कृतं वस्त्रासेनानेन लीनै-
र्हतकितुरगान्तर्हितैरास्यते यत् ॥ १५ ॥ यो यः शस्त्रं
विमर्ति स्वमुजगुरुमदः पाण्डवीनां चमूनां यो यः पाञ्चाल-
गोत्रे शिशुरधिकवया गर्भशय्यां गतो वा । यो यस्तत्कर्म-
साक्षी चरति मयि रणे यश्च यश्च प्रतीपः क्रोधान्ध-
स्तस्य तस्य स्वयमिह जगतामस्तकस्यान्तकोऽहम् ॥ १६ ॥

शान्तरसनिर्देशः

वैराग्यम्

को देशः कानि मित्राणि कः कालः कौ व्ययागमौ ।
कश्चाहं का च मे शक्तिरिति चिन्त्यं मुहुर्मुहुः ॥ १ ॥
पुत्रमित्रकलत्रेषु सक्ताः सीदन्ति जन्तवः । सरःपङ्कान्तरे मथा
वीर्णा वनगजा इव ॥ २ ॥ मन्ये मायेयमज्ञानं यत्सुखं
सजनादपि । निदाघवारणायालं निजच्छाया न कस्यचित्
॥ ३ ॥ विपलशान्त्यै सेव्यन्ते यदि कष्टेन भूभृतः ।
तत्करिष्यति कथापि विपत्किमधिकं ततः ॥ ४ ॥ मितमायु-
र्वैरोऽनित्यं नैति यातं कदाचन । परामृशन्ति तदपि न
खं भोगलोलुपाः ॥ ५ ॥ निःस्नेहो याति निर्वाणं
स्नेहोऽनर्थस्य कारणम् । निःस्नेहेन प्रदीपेन यदेतत्प्रकटीकृतम्
॥ ६ ॥ अश्वीमहि वयं भिक्षामाशावासो वसीमहि ।
श्वीमहि महीपृष्ठे कुर्वीमहि किमीश्वरैः ॥ ७ ॥ यावन्तः
कृते जन्तुः संबन्धान्मनसः प्रियान् । तावन्तोऽस्य निखन्यन्ते
हृदये शोकशङ्कवः ॥ ८ ॥ प्रचण्डवासनावातैरुद्धता नौर्मनो-
मयी । वैराग्यकर्णधारेण विना रोद्धुं न शक्यते ॥ ९ ॥
रागिण्यपि विरागिण्यः स्त्रियस्तासु रमेत कः । अहं च
कष्टये मुक्तिं या विरागिणि रागिणी ॥ १० ॥ लावण्यं
तदसौ कान्तिसद्रूपं स वचःक्रमः । तदा सुधास्पदममूढधुना
तु नरो महान् ॥ ११ ॥ पूरयित्वाथिनामाशां प्रियं कृत्वा
१ मार्गवः २ रक्षथः ३ नाशमासुवन्ति.

द्विपामपि । पारं गत्वा श्रुतौघस्य धन्या वनसुपासते
॥ १२ ॥ पुत्रदारादिसंसारः पुंसां संमूढचेतसाम् । विदुषां
शास्त्रसंसारः सद्योगाभ्यासविघ्नकृत् ॥ १३ ॥ गतः काम-
कथोन्मादो गलितो यौवनज्वरः । गतो मोहश्चयुता तृष्णा
कृतं पुण्याश्रमे मनः ॥ १४ ॥ वनान्यमूनि न गृहाण्येता
नद्यो न योधितः । द्रुमा इमे न दायादास्तन्मे नन्दति
मानसम् ॥ १५ ॥ शान्तिकन्थालसत्कण्ठो मनःस्थाली-
मिलत्करः । त्रिपुरारिपुरद्वारि कदाहं मोक्षमिक्षुकः ॥ १६ ॥
उद्धाटितनवद्वारे पञ्जरे विहंगोऽनिलः । यत्तिष्ठति तदाश्चर्यं
प्रयाणे विषयः कुतः ॥ १७ ॥ निर्विवेकैतया बाल्यं
कामोन्मादेन यौवनम् । वृद्धत्वं विकलत्वेन सदा सोपद्रवं
नृणाम् ॥ १८ ॥ प्रातर्मूत्रपुरीषाभ्यां मध्याह्ने क्षुत्पिपासया ।
तृप्ताः कामेन बाध्यन्ते प्राणिनो निशि निद्रया ॥ १९ ॥
गैतसारेऽत्र संसारे सुखभ्रान्तिः शरीरिणाम् । लालापान-
मिवाङ्गुष्ठे बालानां स्तन्यविभ्रमः ॥ २० ॥ दिनमेकं शशी
पूर्णः क्षीणस्तु बहुवासरान् । सुखादुःखं सुराणामप्यधिकं
का कथा नृणाम् ॥ २१ ॥ न विषयभोगो भाग्यं योग्यं
खलु यत्र जन्तुमात्रमपि । ब्रह्मेन्द्ररुद्रमृग्यं भाग्यं विषयेषु
वैराग्यम् ॥ २२ ॥ पाषाणखण्डेष्वपि रत्नबुद्धिः कान्तेति
धीः शोणितमांसपिण्डे । पश्चात्तमेकं वर्ष्मणि चात्मभावो
जयत्यसौ काचन मोहलीला ॥ २३ ॥ त्रय्यन्तसिद्धाञ्जन-
निर्मलाक्षैस्तपोधनैरप्यनवेक्षितं यत् । अवेक्ष्यते धाम तदेव
काश्यामात्यन्तिकेनाक्षिनिमीलनेन ॥ २४ ॥ कुटुम्बचित्ता-
कुलितस्य पुंसः कुलं च शीलं च गुणाश्च सर्वे । अपक्वकुम्भे
निहिता इवापः प्रयान्ति देहेन समं विनाशम् ॥ २५ ॥
सुरमन्दिरतरुमूलनिवासः शय्या भूतलमजिनं वासः । सर्व-
परिग्रहभोगत्यागः कस्य सुखं न करोति विरागः ॥ २६ ॥
निर्खिलं जगदेव नैश्वरं पुनरस्मिन्नितरां कैलेवरम् । अथ
तस्य कृते क्रियानयं क्रियते हन्त जनैः परिश्रमः ॥ २७ ॥
मलयानिलकालकूटयो रमणीकुन्तलमोगिभोगयोः । श्वेप-
चात्मभुवोः किमन्तरं मम भूयात्परमात्मनि स्थितिः ॥ २८ ॥
नवनीलमेघरुचिरः परः पुमानवनीमवाप्य धृतगोपविग्रहः ।
नवनीयकीर्तिरमरैरपि स्वयं नवनीतमिभुरधुना स चिन्त्यते
॥ २९ ॥ सार्वभौमभवनं वनवासो निखमावभवभावनया
ते । बालिशो हि विषयेन्द्रियचौरैर्मुष्यते स्वमवने च वने च
॥ ३० ॥ इतो न किञ्चित्परतो न किञ्चिद्यतो यतो यामि ततो
न किञ्चित् । विचार्य पश्यामि जगन्न किञ्चिस्तात्मावबो-
धादधिकं न किञ्चित् ॥ ३१ ॥ व्याघ्रीव तिष्ठति जरा पुरि-

१ प्रज्ज्यायायः २ प्राणवायुः ३ विचारश्चिन्त्यत्वेनः ४ शैशवम्
५ नित्यः ६ संपूर्णः ७ नाशवत् ८ शरीरम् ९ चाण्डालः
१० ब्रह्मा ११ पृथ्वी १२ देहः १३ भर्त्सयन्ती.

तर्जयन्ती रोगाश्च शत्रव इव प्रहरन्ति देहम् । आशुः परि-
 स्रवति भिन्नघटादिवाग्मो लोकस्तथाप्यहितमाचरतीति चित्रम् ॥ ३२ ॥
 दैन्यं कचिच्छ्वेद मन्मथजा विकाराः कुत्राप्यनेक-
 विधबन्धुजनप्रपञ्चः । कापि प्रमुत्थवनकल्पितमीश्वरत्वमित्येक-
 वैकृतमिदं जगदाविमाति ॥ ३३ ॥ आस्तामकण्टकमिदं
 वसुधाधिपत्यं त्रैलोक्यराज्यमपि नैव तृणाय मन्ये । निःश-
 ङ्कसुसहृणिगुलसंकुलासु चेतः परं बलति शैलवनस्थलीषु ॥ ३४ ॥
 ते तीक्ष्णदुर्जननिकारशरैर्न भिन्ना धीरास्त एव
 शमसौख्यमुजस्त एव । सामन्तिनीमुजलतागहनं व्युदस्य
 येऽवस्थिताः शमफलेषु तपोवनेषु ॥ ३५ ॥ बुद्धेरगोचरतया
 न गिरां प्रचारो दूरे गुरुप्रथितवस्तुकथावतारः । तत्त्वं
 क्रमेण विदुषां करुणावदाते श्रद्धावतां हृदि पदं स्वयमाद-
 धाति ॥ ३६ ॥ दधति तावदमी विषयाः सुखं स्फुरति
 यावदियं हृदि मूढता । मनसि तत्त्वविदां तु विवेचके क
 विषयाः क सुखं क परिग्रहाः ॥ ३७ ॥ क्षणं बालो भूत्वा
 क्षणमपि युवा कामरसिकः क्षणं वित्तेर्हीनः क्षणमपि च
 संपूर्णविभवः । जराजीर्णैरङ्गैर्नट इव वलीमण्डिततनुर्नरः
 संसारङ्के विशति यमघानीजवनिकाम् ॥ ३८ ॥ कचित्क-
 न्धाधारी कचिदपि च दिव्याम्बरधरः कचिद्भूमौ शय्या
 कचिदपि च पर्यङ्कशयनः । कचिद्विष्णावृत्तिः कचिदपि च
 शृङ्गाशनरुचिर्महात्मा योगज्ञो न गणयति दुःखं न च सुखम् ॥ ३९ ॥
 अहौ वा हारे वा बलवति रिपौ वा सुहृदि वा
 मणौ वा लोष्टे वा कुसुमशयने वा दृषदि वा । तृणे वा
 स्त्रौणे वा मम समदृशो यान्तु दिवसाः कचित्पुण्येऽरण्ये
 शिव शिव शिवेति प्रलयतः ॥ ४० ॥ गतास्तातत्रातृप्रसुख-
 सुखपीयूषमधुराः पुरा लक्ष्मीक्षैव्यसनसरसास्तेऽपि दिवसाः ।
 अदः शान्तं स्वान्तं सपदि यदि निर्वेदपदवीं भजत्यभ्यासो-
 ऽयं जनयति सुखं भावविमुखम् ॥ ४१ ॥ अवश्यं
 यातारश्चिरतरमुषित्वापि विषया वियोगे को भेदस्त्यजति न
 जनो यत्स्वयममूर्त् । व्रजन्तः स्वातन्त्र्यादतुलपरितापाय
 मनसः स्वयं त्यक्तास्त्वेते शमसुखमनन्तं विदधति ॥ ४२ ॥
 न संसारोत्पन्नं चरितमनुपश्यामि कुशलं विपाकः पुण्यानां
 जनयति भयं मे विमृशतः । महद्भिः पुण्यौघैश्चिरपरिगृही-
 ताश्च विषया महान्तो जायन्ते व्यसनमिव दातुं विषयि-
 णाम् ॥ ४३ ॥ धनं तावद्व्यर्थं कथमपि तथाप्यस्य नियतं
 विनाशोऽलामे वा तव सति वियोगोऽप्युभयथा । अनुत्पादः
 श्रेयान्किमु कथय तस्याथ विलयो विनाशो लब्धस्य व्यथ-
 यतितरां न त्वनुदयः ॥ ४४ ॥ परेषां चेतांसि प्रतिदिवस-
 माराध्य बहुधा प्रसादं किं नेतुं विशसि हृदय क्लेशकलिलम् ।
 प्रसन्ने त्वय्यन्तः स्वयमुदितचिन्तामणिगुणे विविक्तः संकल्पः

किमिव हि फलं पुष्यति न ते ॥ ४५ ॥ यदेतत्सच्छब्दं
 विहरणमकार्पण्यमशनं सहायैः संलापः श्रुतमुपशमैककृतफ-
 लम् । मनो मन्दस्पन्दं बहिरपि चिरस्यापि विमृशन्न जाने
 कस्यैषा परिणतिरुदारस्य तपसः ॥ ४६ ॥ तडिन्मालालोले
 प्रतिदिवसदत्तान्वतमसं भवे सौख्यं हित्वा शमसुखमुपादेय-
 मनघम् । इति व्यक्तोद्धारं चटुलवचसः शून्यमनसो वयं
 वीतव्रीडाः शुक् इव पठामः परममी ॥ ४७ ॥ यदासौ
 दुर्वारः प्रसरति मदश्चित्तकरिणस्तदा तस्योद्दामप्रसररसस्त्वै-
 र्व्यवसितैः । क तद्वैर्यालानं क च निजकुलाचारनिगडः क
 सा लज्जारज्जुः क विनयक्रठोराङ्कुशमपि ॥ ४८ ॥ कुक्कुटाः
 कल्याणं प्रतिविटपमारोग्यमटवि स्रवन्ति क्षेमं ते पुलि-
 कुशलं भद्रमुपलाः । निशान्तादस्वन्तात्कथमपि विनिष्का-
 न्तमधुना मनोऽस्माकं दीर्घाप्रभिलषति शुष्मत्परिचितिम् ॥ ४९ ॥
 गतः कालो यत्र प्रणयिनि मयि प्रेमकुटिलः
 कटाक्षः कालिन्दीलघुलहरिवृत्तिः प्रभवति । इदानीमस्माकं
 जरठकमठीपृष्ठकठिना मनोवृत्तिस्तार्त्तिकं व्यसननि सुषेव
 ग्लपयसि ॥ ५० ॥ गतः कालो यत्र द्विचरणपशूनां क्षिति-
 मुजां पुरः स्वस्तीत्युक्त्वा विषयसुखमास्वादितमभूत् । इदानी-
 मस्माकं तृणमिव समस्तं कलयतामपेक्षा मिश्रायामपि
 किमपि चेतस्त्रपयति ॥ ५१ ॥ अहंकार कापि व्रज शृजि
 हे मा त्वमिह भूरभूमिर्दीर्घाणामहमपसर त्वं पिबुन हे ।
 अरे क्रोध स्थानान्तरमनुसरानन्यमनसां त्रिलोकीनाथो नो
 हृदि वसतु देवो हरिरसौ ॥ ५२ ॥ अतिक्रान्तः कालो
 ललितललनाभोगसुखदो भ्रमन्तः शान्ताः स्मः सुचिरमिदं
 संसारसैरणौ । इदानीं स्वैः सिन्धोस्तटभुवि समाक्रन्दन्गिरिः
 सुतारैः फूत्कारैः शिवशिवशिवेति प्रतनुमः ॥ ५३ ॥ मह-
 शय्या भूमिर्मसृणैः सुगन्धानं मुजलता वित्तानं चाकाशं व्यवन-
 मनुकूलोऽयमनिलः । स्फुरद्दीपश्चन्द्रः स्वधृतिवनितासङ्ग-
 मुदितः सुखं शान्तः शेते विगतभवभीतिर्नृप इव ॥ ५४ ॥
 कदा वृन्दारण्ये नवघननिभं नन्दतनयं परितं गोपीभिः क्षण-
 रुचिमनोज्ञाभिरमितः । गमिष्यामस्तोषं नयनविषयीकृतं
 कृतिनो वयं प्रेमोद्रेकस्खलितगतयो वेपथुभृतः ॥ ५५ ॥
 कदा मिश्रामक्तैः करकलितगङ्गाम्बुतारलैः शरीरं मे स्वा-
 त्युपरतसमस्तेन्द्रियसुखम् । कदा ब्रह्माभ्यासस्थिततनुया-
 रण्यविहगाः पतिष्यन्ति स्थाणुभ्रमहतधियः स्कन्धशिरसि
 ॥ ५६ ॥ कदा वृन्दारण्ये विमलयमुनातीरपुलिने चरन्तं
 गोविन्दं हलधरमुदामादिसहितम् । अये कृष्ण स्वामिन्
 मधुरसुरलीवादन विमो प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि

१ पदतौ. २ स्वर्णचाः. ३ पर्यङ्कः. ४ मृदु. ५ उद्योचः. ६ सङ्कलितः
 स्वीयं धैर्यं तदेव वनिता स्त्री तस्याः सङ्गेन मुदितो हृदयः सः

विवसान् ॥ ५७ ॥ कदा वा साकेते विमलसरयूतीरुपुलिने
चरन्तं श्रीरामं जनकतनयालक्ष्मणयुतम् । अये राम स्वामि-
जनकतयावल्लभ विभो प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिषमिव नेष्यामि
विवसान् ॥ ५८ ॥ कदा वाराणस्याममरतटिनीरोधसि
वसन्वसानः कौपीनं शिरसि निदधानोऽञ्जलिपुटम् । अये
गौरीनाथ त्रिपुरहर शंभो त्रिनयन प्रसीदेत्याक्रोशन्निमिष-
मिव नेष्यामि विवसान् ॥ ५९ ॥ यूः पर्यङ्को निजमुज-
ल्लानेन्दुकः खं वितानं दीपश्चन्द्रो विरतिवनितालब्धयोग-
प्रमोदः । दिङ्मन्यानां व्यजनपवनैर्वीज्यमानोऽनुकूलैर्मिश्रुः
शेते नृप इव सदा वीतरागो जितात्मा ॥ ६० ॥ आसं-
सारात्रिमुवनमिदं चिन्तनां तात तादृङ्को वाऽस्माकं नयनपदवीं
श्रोत्रवर्मागतो वा । योऽयं धत्ते विषयकरिणीगाढगुह्याभि-
मानक्षीबस्यान्तःकरणकरिणः संयमालानलीलाम् ॥ ६१ ॥
आयुर्वयुव्यथितनलिनीपत्रमित्रं किमन्यत्संपञ्चम्पाद्युतिसह-
चरी खैरचारी कृतान्तः । कस्मादस्मिन्ममसि तमसि त्वं
प्रयाहि प्रयागं पौनःपुन्यं भुवि भगवती स्वर्धुनी ते धुनीते
॥ ६२ ॥ पूर्वं तावत्कुवलयदृशां लोलोलैरपाङ्गैरकर्षद्भिः
किमपि हृदयं पूजिता यौवनश्रीः । संप्रत्यन्तर्निहितसद-
सद्भावलव्यप्रबोधप्रत्याहारैर्विशदहृदये वर्तते कोऽपि भावः
॥ ६३ ॥ मातर्माये भगिनि कुमते हे पितर्मोहजाल व्याव-
र्तयन् भवतु भवतामेष दीर्घो वियोगः । सद्यो लक्ष्मीरमण-
चणप्रगङ्गाप्रवाहव्यामिश्रायां दृषदि परमब्रह्मदृष्टिर्भवाभि
॥ ६४ ॥ गङ्गातीरे हिमगिरिशिलावद्धपद्मासनस्य ब्रह्मज्ञाना-
भ्यसनविधिना योगनिद्रां गतस्य । किं तैर्भाव्यं मम सुदिवसै-
रेव ते निर्विशङ्काः कण्डूयन्ते जरठहरिणाः शृङ्गमङ्गे
मदीये ॥ ६५ ॥ मेदाभेदौ सपदि गलितौ पुण्यपापे
विशोर्णं मायामोहौ क्षयमुपगतौ नष्टसंदेहवृत्तेः । शब्दातीतं
त्रिगुणरहितं प्राप्य तत्त्वावबोधं निश्चैगुण्ये पथि विचरतः
को विधिः को निषेधः ॥ ६६ ॥ यद्वात्मानं सकलवपुषामेक-
मन्तर्बहिःस्थं दृष्ट्वा पूर्णं खमिव सततं सर्वमाण्डस्थमेकम् ।
गान्त्यकार्यं किमपि च ततः कारणाद्भिन्नरूपं निश्चैगुण्ये
पथि विचरतः को विधिः को निषेधः ॥ ६७ ॥ हेमः कार्यं
दुतवहगतं हेममेवेति यद्वत्क्षीरे क्षीरं समरसतया तोयमे-
वाभ्युमध्ये । एवं सर्वं समरसतया त्वंपदं तत्पदार्थं निश्चै-
गुण्ये पथि विचरतः को विधिः को निषेधः ॥ ६८ ॥
यत्किञ्चित् सकलमुवनं सामरस्यैकभूतमुर्वी ह्यापोऽनल-
मनिलखं जीवमेवं क्रमेण । यत्क्षाराब्धौ समरसतया सैन्ध-
वैकल्यभूतं निश्चैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः को निषेधः
॥ ६९ ॥ यद्वज्रघोदधिसमरसौ सागरत्वं ह्वासासौ तद्वज्जीवा-

लयपरिगतौ सामरस्यैकभूतौ । मेदातीतं परिलयगतं सच्चि-
दानन्दरूपं निश्चैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः को निषेधः
॥ ७० ॥ दृष्ट्वा वेद्यं परमथ पदं स्वात्मबोधस्वरूपं बुद्धात्मानं
सकलवपुषामेकमन्तर्बहिःस्थम् । भूत्वा नित्यं सदुदिततया
सप्रकाशस्वरूपं निश्चैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः को निषेधः
॥ ७१ ॥ कार्याकार्यं किमपि सततं नैव कर्तुमस्ति जीव-
न्मुक्तस्थितिरवगतो दग्धवन्नावभासः । एवं देहे प्रविलय-
गते तिष्ठमानो निमुक्तो निश्चैगुण्ये पथि विचरतः को विधिः
को निषेधः ॥ ७२ ॥ कस्मात्कोऽहं किमपि च भवान्कोऽय-
मत्र प्रपञ्चः खं खं वेद्यं गगनसदृशं पूर्णतत्त्वप्रकाशम् । आन-
न्दारूपं समरसघने बाह्यमन्तर्बहिर्हीने निश्चैगुण्ये पथि विच-
रतः को विधिः को निषेधः ॥ ७३ ॥ किं कर्दपं करं कदर्थ-
यसि रे कोदण्डटङ्कारितै रे रे कोकिल कोमलैः कलरवैः किं त्वं
मुधा वल्गसि । मुधे स्निग्धविदग्धमुग्धमधुरैर्लोलैः कटाक्षै-
रलं चेतश्चुम्बितचन्द्रचूडचरणध्यानामृतं वर्तते ॥ ७४ ॥
मातर्मेदिनि तात मारुत सखे ज्योतिः सुबन्धो जल आत-
व्याम निबद्ध एष भवतामन्यः प्रणामाञ्जलिः । युष्मत्सङ्ग-
वशोपजातमुक्ततोद्रेकः स्फुरन्निर्मलज्ञानापास्तसमस्तमोहमहिमा
लीये परे ब्रह्मणि ॥ ७५ ॥ आशा नाम नदी मनोरथजला
तृष्णातरङ्गाकुला रागग्राहवती वितर्कविहगा धैर्यद्रुम-
ध्वंसिनी । मोहवर्तसुदुस्तरतिगहना प्रोत्तुङ्गचिन्तातटी तस्याः
पारगता विशुद्धमनसो नन्दन्ति योगीश्वराः ॥ ७६ ॥ येषां
वल्लभया सह क्षणमपि क्षिप्रं क्षपा क्षीयते तेषां शीतकरः
शशी विरहिणामुत्केव संतापकृत् । अस्माकं तु न-वल्लभा
न विरहस्तेनोभयभ्रंशिनामिन्दू राजति दर्पणाकृतिरसौ नोष्णो
न वा शीतलः ॥ ७७ ॥ धावन्तः प्रतिवासरं दिशि दिशि
प्रत्याशया संपदां दृष्ट्वा कालवशेन हन्त पलितं कस्यापि
दैवद्रुमम् । श्रावं श्रावमवश्योपहसितं सर्वत्र मग्नोद्यमा
जीवामः परमार्थशून्यहृदयास्तुषा मनोमोदकैः ॥ ७८ ॥
सन्त्येके धनलभमात्रगहनव्यामोहसंमूर्च्छिताः केचिदैवत-
सुन्दरीस्तनपरीरम्भमन्याकुलाः । अन्तर्भूतसमस्ततत्त्वनि-
वहं चिन्मात्रशेषं शिवं दृष्ट्वा दृष्टतनूहाङ्गुरभराः कष्टं
न शिष्टाः क्वचित् ॥ ७९ ॥ आदित्यस्य गतागतैरहरहः
संक्षीयते जीवितं व्यापारैर्वहुकार्यभारगुरुभिः कालोऽपि न
जायते । दृष्ट्वा जन्मजराविपत्तिमरणं त्रासश्च नोत्पद्यते पीत्वा
मोहमयीं प्रमादमदिराशुमन्त्रभूतं जगत् ॥ ८० ॥ यत्रैकं
श्रुतमक्षरं पशुपतेर्हेतुः श्रुतीनां कृतो रोहति चाष्टधा
तनुभूतां यत्रैकमुद्यद्वपुः । यत्रैकाग्रनदीकणोऽपि विद्युते
सर्वैव सा धार्यते सा दृष्टाद्भुतवैभवा कविगिरां पारे हि

१ अयोध्यायाम्. २ भागीरथीतीरे. ३ उपधानम्.
२४ सु. र. मां.

१ नक्तः. २ अभ्यसां अभः.

वाराणसी ॥ ८१ ॥ सारस्वरमदोन्नमत्कुचतटीकान्ताकरा-
न्दोलितैः पुष्पान्मोनिचितैरुशीररचितैः किं तालवृन्तैर्मम ।
अन्वानन्दवनं मुखं शिशयिषोरर्धप्रमीलदृशो यातायातपरि-
श्रमं शमयिता गङ्गातरङ्गानिलः ॥ ८२ ॥ एकद्वैः किम-
मावि सूरभिरथ द्वित्राणि मित्राणि किं व्यापन्नानि गताश्च
किं त्रिचतुरा घोरा महाव्याधयः । सप्ताष्टैरलमिष्टमेतदपि
नश्चेतः क्षणान्पञ्चषान्स्वात्मन्येव रमस्व तेजसि गते कालेऽथ
वा सर्वतः ॥ ८३ ॥ नित्यानित्यविचारणा प्रणयिनी वैराग्य-
मेकं सुहृन्मित्राण्येव यमादयः शमदमप्रायाः सखायो
मताः । मैत्र्याद्याः परिचारिकाः सहचरी नित्यं सुमुक्षा
बलादुच्छेद्या रिपवश्च मोहममतासंकल्पवैरादयः ॥ ८४ ॥
पुण्यैर्मूलकलैः प्रियप्रणयिनीं वृत्तिं कुरुष्वधाधुना भूशय्यां
नवपल्लवैः कुरु तृणैरुत्तिष्ठ यामो वने । क्षुद्राणामविवेकमूढ-
मनसां यत्रेश्वराणां सदा वित्तव्याध्यविवेकसंकुलगिरां
नामापि न श्रूयते ॥ ८५ ॥ मस्रोद्धूलन भद्रमस्तु भवते
रुद्राक्षमाले शुभं हा सोपानपरम्परे गिरिसुताकान्तालयालं-
कृते । अचाराधनतोषितेन विमुना युष्मत्सपर्यासुखालोको-
च्छेदिनि मोक्षनामनि महामोहे निर्धायामहे ॥ ८६ ॥
कृत्वा दीननिपीडनां निजजने बद्धा वचोविग्रहं नैवालोच्य
गरीयसीरपि चिरादायुष्मकीर्यातनाः । द्रव्यौघाः परि-
संचिताः खलु मया यस्याः कृते सांप्रतं नीवाराञ्जलिनापि
केवलमहो सेयं कृतार्था तनुः ॥ ८७ ॥ रथ्यान्तश्चरतस्तथा
धृतजरत्कन्यालवसाध्वगैः सत्रासं च सकौतुकं च
सदयं दृष्ट्य तैर्नगरैः । निर्व्याजीकृतचित्सुधारसमुदा
निद्रायमाणस्य मे निःशङ्कं कैरटः कदा करपुटीभिक्षां
विलुण्ठिष्यति ॥ ८८ ॥ सौजन्याम्बुमरुस्थली सुचरिता-
लेख्यद्युभित्तिर्गुणज्योत्स्नाकृष्णचतुर्दशी सरलतायोगश्चपुच्छ-
च्छटा । यैरेषापि दुराशया कलियुगे राजावली सेविता
तेषां शूलिनि भक्तिमात्रसुलभे सेवा कियत्कौशलम् ॥ ८९ ॥
भोगे रोगमयं कुले च्युतिमयं वित्ते नृपालाद्भयं माने दैन्य-
मयं बले रिपुमयं रूपे जराया भयम् । शास्त्रे वादमयं
गुणे खलमयं काये कृतान्ताद्भयं सर्वे वस्तु भयान्वितं भुवि
नृणां वैराग्यमेवाभयम् ॥ ९० ॥ शय्या शार्दूलमासनं शुचि
शिला सद्यः द्रुमाणामघः शीतं निर्झरवारि पानभशनं कन्दाः
सहाया मृगाः । इत्यप्रार्थितलभ्यसर्वविभवो दोषोऽयमेको
वने दुष्प्रापार्थिनि यत्परार्थघटनावध्यैर्दृष्ट्या स्थीयते ॥ ९१ ॥
याच्नाशून्यमयत्नलभ्यमशनं वायुः कृतो वेधसा व्यालानां
पशवस्तृणाङ्कुरमुजः सुस्थाः स्थलीशायिनः । संसारार्णव-
लङ्घनक्षमधियां वृत्तिः कृता सा नृणां यामन्वेषयतां प्रयान्ति

१ काकः २ नवतुणमयम्.

सततं सर्वे समाप्तिं गुणाः ॥ ९२ ॥ वीमत्सा विषया जुगु-
प्सिततमः कायो वयो गत्वरं प्रायो बन्धुभिरध्वनीव पथिकै-
र्योगो वियोगावहः । हातव्योऽयमसार एष विरसः संसार
इत्यादिकं सर्वस्यैव हि वाचि चेतसि पुनः कस्यापि पुण्या-
त्मनः ॥ ९३ ॥ पुत्रः स्यादिति दुःखितः सति सुते तस्या-
मये दुःखितस्तद्दुःखादिकमार्जने तदनये तन्मूर्खतादुःखितः ।
जातश्चेत्सगुणोऽथ तन्मृतिमयं तस्मिन्मृते दुःखितः पुत्रव्याज-
मुपागतो रिपुरयं मा कस्यचिज्जायताम् ॥ ९४ ॥ आ-
हारः फलमूलमात्मरचितं शय्या मही वल्कलं संवीताय
परिच्छदः कुशसमित्पुष्पाणि पुत्रा मृगाः । वस्त्राश्चाश्रयदान-
भोगविभवा निर्यन्त्रणाः शाखिनो मित्राणीत्यधिकं गृहेषु
गृहिणां किं नाम दुःखादृते ॥ ९५ ॥ सृष्टिं कर्णमुघां
व्यनक्तु मुजनस्तस्मिन् मोदामहे वृतां वाचमसूयको विष-
मुचं तस्मिन् खिद्यामहे । या यस्य प्रकृतिः स तां वितनुतां
किं नस्तया चिन्तया कुर्मस्तत्खलु कर्म जन्मनिगडच्छेदाय
यज्जायते ॥ ९६ ॥ यत्क्षान्तिः समये श्रुतिः शिव शिवे-
त्युक्तौ मनोनिर्वृतिर्भैक्षे चाभिरुचिर्धनेषु विरतिः शश्वत्-
माधौ रतिः । एकान्ते वसतिर्गुरौ प्रतिनतिः सद्भिः सभं
संगतिः सत्त्वे प्रीतिरनङ्गनिर्जितिरसौ सन्मुक्तिमार्गे स्थितिः
॥ ९७ ॥ संभोगाद्विषयमिषस्य परितः सौहित्यमस्त्राखिल-
ज्ञानोन्मेषतया कथं तव भवेदत्यास्पदं देहिनः । साधं
तद्धि तदेव साधनमितो व्यावृत्तिरेवामिषात्तस्यां ज्योतिरूपै-
रनिन्धनमिदं दोषत्रयं घक्ष्यति ॥ ९८ ॥ सत्यं वक्तुमशेष-
मस्ति सुलभा वाणी मनोहारिणी दातुं दानवरं शरण्यमभयं
स्वच्छं पितृभ्यो जलम् । पूजार्थं परमेश्वरस्य विमलः स्वाध्याय-
यज्ञः परं क्षुब्धाघेः फलमूलमस्ति शमनं क्लेशात्मकैः
किं धनैः ॥ ९९ ॥ जिह्वे लोचन नासिके श्रवण हे त्वहं
चापि नो वार्यसे सर्वेभ्योऽस्तु नमः कृताञ्जलिहं संप्रभं
प्रार्थये । युष्माकं यदि संगतं तदधुना नात्मानमिच्छाम्यहं
होतुं भूमिशुजां निकारदहनज्वालाकराले गृहे ॥ १०० ॥
भिक्षाहारमदैन्यमप्रतिहतं भीतिच्छिदं सर्वदा दुर्मत्सर्वयथा-
भिमानमथनं दुःखौघविध्वंसनम् । सर्वत्रान्वहमप्रयत्नसुलभं
साधुप्रियं पावनं शंभोः सत्रमवार्थमक्षयनिधिं शंसन्ति योगी-
श्वराः ॥ १०१ ॥ मातर्लक्ष्मि भजस्व कंचिदपरं मत्का-
ङ्क्षिणी मा स भूमौगेभ्यः स्पृहयालवो नहि वयं का निःस्पृ-
हाणामसि । सद्यःस्यूतपलशपत्रपुटके पात्रे पवित्रीकृते
भिक्षासक्तुभिरेव संप्रति वयं वृत्तिं समीहामहे ॥ १०२ ॥
धैर्यं यस्य पिता क्षमा च जननी शान्तिश्चिरं गेहिनी सत्त्वं
सुखं दया च भगिनी आता भैरवः संयमः । शय्या भूमि-

१ उपजीवनम्. २ बाँछामहे. ३ गृहस्था पत्नी. ४ पुत्रः. ५ मनोविभार-

शान्तरसनिदेशः

३७१

तलं दिशोऽपि वसनं ज्ञानाभूतं भोजनमेते यस्य कुटुम्बिनो
 वद सखे कस्माद्भयं योगिनः ॥ १०३ ॥ संध्या-
 बन्धन भद्रमस्तु भवते मो ज्ञान तुभ्यं नमो मो देवाः
 भितरश्च तर्पणविधौ नाहं क्षमः क्षम्यताम् । यत्र कापि
 निषद्य यादवकुलोत्तंसस्य कंसद्विषः स्मारं स्मारमघं हरामि
 तदलं मन्ये किमन्येन मे ॥ १०४ ॥ एणाक्षीस्पृहयालुता
 न कथमप्यास्ते विवेकोदयान्नित्यं प्रच्युतिशङ्कया क्षणमपि
 स्वर्गे न मोदामहे । अप्यन्येषु विनाशिवस्तुविषयभोगेषु
 तृष्णा न मे स्वर्णधाः पुलिने परं हरिपदध्यानं मनो वा-
 ञ्छति ॥ १०५ ॥ जातोऽहं जनको ममैव जननी क्षेत्रं
 कलत्रं कुलं पुत्रा मित्रमरातयो वसु बलं विद्या सुदृढा-
 न्धवाः । चित्तस्पन्दितकल्पनामनुभवन्विद्वानविद्यामयीं निद्रा-
 गेय विघूर्णितो बहुविधान्स्वप्नानिमान्यस्यति ॥ १०६ ॥
 लटीनेत्रपुटीपयोधरघटीक्रीडाकुटीदोस्तटीपाटीरद्रुमवर्णनेन
 कविर्मूर्धैर्दिनं नीयते । गोविन्देति जनार्दनेति जगतां
 नाथेति कृष्णेति च व्याहारैः समयस्तदेकमनसां पुंसामति-
 क्षमति ॥ १०७ ॥ वेदसाध्ययनं कृतं परिचितं शास्त्रं
 पुराणं स्मृतं सर्वं व्यर्थमिदं पदं न कमलाकान्तस्य चेत्की-
 र्तिताम् । उत्खातं सदृशीकृतं विरचितः सेकोऽम्भसा भूयसा
 सर्वं निष्फलमालवालचलये क्षिप्तं न बीजं यदि ॥ १०८ ॥
 हेयं हर्म्यमिदं निकुञ्जभवनं ^३ श्रेयं प्रदेयं धनं पेयं तीर्थपयो
 हरेर्भगवतो गेयं पदाम्भोरुहम् । नेयं जन्म चिराय दर्भ-
 शयने धर्मे निधेयं मनः स्थेयं तत्र सितासितस्य सविधे
 पेयं पुराणं महः ॥ १०९ ॥ गङ्गोत्तुङ्गतरङ्गरिङ्गणलघूत्सर्प-
 न्यरञ्जीतलान्गुञ्जन्पट्टदंमञ्जुवज्जुलसत्कुञ्जोपकण्ठान्मुवा ।
 गण्यास्य प्रणिधाय मानसमहो शंभोः पदाम्भोरुहे धन्याः
 शप्य परं पदं प्रतिदिनं नन्दन्ति योगं विना ॥ ११० ॥
 कौपीनं शतखण्डजर्जरतरं कथा पुनस्तादृशी निश्चिन्तं
 सुखसाध्यमैक्षमशनं शय्या श्मशाने वने । मित्रामित्रसमा-
 न्ता पशुपतेश्चिन्ताथ शून्यालये स्वात्मानन्दमदप्रमोदमुदितो
 योगी सुखं तिष्ठति ॥ १११ ॥ धिग्धक्ताङ्कमिनिर्विशेष-
 गणुषः स्फूर्जन्महासिद्धयो निष्पन्दीकृतशान्तयोऽपि च तमः
 प्रपण्डितेष्वासते । तं विद्वानसमिहं स्तुमः कपुटीमिक्षाज्जशा-
 द्योऽपि वा बालावक्त्रसरोजिनीमधुनि वा यस्याविशेषो रसः
 ॥ ११२ ॥ पाणिः पात्रं पवित्रं भ्रमणपरिगतं मैक्षमक्षय्य-
 यत्वं वलं विस्तीर्णमाशादशकममलिनं तल्पमखल्पमुर्वी । येषां
 निःसङ्गताङ्गीकरणपरिचितः स्वान्तसंतोषिणस्ते धन्याः संन्य-
 खदेव्यन्यतिकरनिकराः कर्म निर्मूलयन्ति ॥ ११३ ॥ आशा
 निष्ठा प्रतिष्ठा मम किल महिलास्तासु सौख्यं कदा साधा

प्राप्त्या सा विदध्यादिह किमपि तथा मध्यमा सा परत्र ।
 आधा सा नोभयत्राप्यहह तदपि किं सक्ततां यामि तस्यां या
 ग्रीव्यादप्रगल्भे प्रतिदिवसमुभे ते कदर्थीकरोति ॥ ११४ ॥

विषयोपहासः

नित्यमाचरतः शौचं कुर्वतः पितृतर्पणम् । यस्य नोद्वि-
 जते चेतः शास्त्रं तस्य करोति किम् ॥ ११५ ॥ क्रमयो
 मस्य विद्या वा निष्ठा यसेयमीदृशी । स कायः परतापाय
 युज्यतामिति को नयः ॥ ११६ ॥ रक्तमांसमयः कायः
 स्त्रीणां स्पर्शसुखाय नः । तमेवाश्नन्ति सिंहाद्या रम्यं नास्तीह
 वस्तुतः ॥ ११७ ॥ अङ्गभङ्गेन संपीड्य मांसं मांसेन तु
 स्त्रियः । पुराहमभवं प्रीतो यत्तन्मोहविजृम्भितम् ॥ ११८ ॥
 उत्तानोच्छ्रनमण्डूकपाटितोदरसंनिभे । ह्रदिनि स्त्रीत्रणे
 सक्तिरक्रमेः कस्य जायते ॥ ११९ ॥ दृष्ट्वैव विकृतं कार्यं
 वायुस्पर्शविवर्जितम् । ये तु निर्व्याजमासक्तास्तेभ्योऽपि
 विमिमो वयम् ॥ १२० ॥ अन्यत्र मीष्माद्वाङ्मेयादन्यत्र
 च हनूमतः । हरिणीखुरमात्रेण चर्मणा मोहितं जगत्
 ॥ १२१ ॥ त्वच्चांसरुधिरस्त्रायुमेदोमज्जास्थिसंहतौ । विण्मूत्र-
 पूये रमतां कृमीणां कियदन्तरम् ॥ १२२ ॥ चर्मखण्डं
 द्विधा भिन्नमपानोद्गारधूपितम् । ये रमन्ते नरास्तत्र कृमितुल्याः
 कथं न ते ॥ १२३ ॥ सर्वाश्चुचिनिधानस्य कूर्तोऽस्य
 विनाशिनः । शरीरकस्यापि कृते मूढाः पापानि कुर्वते
 ॥ १२४ ॥ लालं वक्त्रासवं वेति मांसपिण्डौ पयोधरौ ।
 मांसास्थिकूटं जघनं जनः कामग्रहातुरः ॥ १२५ ॥
 दाराः परिभवकारा बन्धुजनो बन्धनं विषं विषयाः ।
 कोऽयं जनस्य मोहो ये रिपवस्तेषु सुदृढाशा ॥ १२६ ॥
 केशः काशस्तवकविलासः कायः प्रकटितकरमविलासः ।
 चक्षुर्दग्धवराटककल्पं त्यजति न चेतः काममनल्पम्
 ॥ १२७ ॥ आलोचनं च वचनं च निगूहनं च यासां
 सरज्जघृतवत्सरसं कृशस्तवम् । तासां किमङ्ग पिशितास-
 पुरीषपात्रं गात्रं सरन्मृगदृशां न निराकुलोऽसि ॥ १२८ ॥
 प्रादुर्भवन्ति वपुषः कति नाम कीटा यान्यन्नतः खलु तनो-
 रपसारयन्ति । मोहः क एष जगतो यदपत्यसंज्ञां तेषां
 विधाय परिशोषयति स्वदेहम् ॥ १२९ ॥ स्तनौ मांसग्रन्थी
 कनककलशावित्युपमितौ सुखं श्लेष्मागारं तदपि च शशाङ्केन
 तुलितम् । स्रवन्मूत्रङ्गिजं करिवरकरस्यर्षिं जघनं परं
 निन्द्य रूपं कविजनविशेषैरुक्तम् ॥ १३० ॥ तृषा
 शुष्यत्यासे पिबति सलिलं स्वादु सुरभिं क्षुधार्तः सन्शाली-
 न्कवलयति मांसाज्यकलितान् । प्रदीप्ते कामाग्नौ सुदृढतर-
 माश्लिष्यति वधूं प्रतीकारं व्याधेः सुखमिति विपर्यस्यति जनः
 ॥ १३१ ॥ कुशः काणः खड्गः श्रवणरहितः पुच्छविकलो

१ उत्तमान्नपानादिकृताकारनाशकस्य २ नाशनोपायः

व्रणी पूयक्लिन्नः कृमिकुलशतैराचिततनुः । क्षुधाक्षामो जीर्णः
पिठरककपालाघृतगलः शुनीमन्वेति श्वा हतमपि निहन्त्येव
मदनः ॥ १३२ ॥ श्रियो दोलालोला विषयजरसाः प्रान्त-
विरसा विपद्देहं देहं महदपि धनं भूरि निधनम् । बृह-
च्छोको लोकः सततमवला दुःखबहलास्तथाप्यस्मिन्धोरे
पथि बत रता हन्त कुधियः ॥ १३३ ॥ समाश्रिप्यत्युच्चै-
र्धनपिशितपिण्डं स्तनधिया मुखं लालाक्लिन्नं पिबति चैषकं
सौसवमिव । अमेध्यक्लेदाद्रै पथि च रमते स्पर्शरसिको
महामोहान्धानां किमिव रमणीयं न भवति ॥ १३४ ॥
बाला मामियमिच्छतीन्दुवदना सानन्दमुद्रीक्षते नीलेन्दी-
वरलोचना पृथुकुचोत्पीडं परीरम्सते । का त्वामिच्छति का
च पश्यति पशो मांसास्थिभिर्निर्मिता नारी वेद न किञ्चि-
दत्र स पुनः पश्यत्यमूर्तः पुमान् ॥ १३५ ॥ आसं यस्याः
सुधांशुं कलयति नयनाभ्यां जितः पुंसमूहः कान्त्या विद्यु-
त्कुचाभ्यां तरुणजलरुहे निर्जितेऽस्याः सुधांशुम् । कुष्ठं
दुर्गन्धियुक्तं लघुकुमिविकृतं पूयमज्जास्रवाहिव्यासं तन्मक्षि-
काभिर्गतिरिति वपुषः कुरितता नास्ति लोके ॥ १३६ ॥
कैतद्वक्त्रारविन्दं क तदधरमधु कायतास्ते कटाक्षाः का-
लापाः कोमलास्ते क च मदनधनुर्मञ्जुरो भ्रूविलासः । इत्थं
खट्वाङ्गकोटौ प्रकटितदशनं मञ्जुगुल्लसमीरं रागान्धानामि-
वोच्चैरुपहसति महामोहजालं कपालम् ॥ १३७ ॥

गर्भवासप्रयुक्तं दुःखम्

कृमिभिः क्षतसर्वाङ्गः सौकुमार्यात्प्रतिक्षणम् । मूर्च्छा-
मामोर्त्युरुक्लेशो गर्भस्थैः क्षुधितैर्धृशम् ॥ १३८ ॥ कटु-
तीक्ष्णोष्णलवणक्षाराम्लादिभिर्हृल्लवणैः । मातृभुक्तैरुपस्पृष्टः
सर्वाङ्गोत्थितवेदनः ॥ १३९ ॥ उल्वेन संवृतस्तस्मिन्नाद्रैश्च
बहिराघृतः । आस्ते कृत्वा शिरः कुक्षौ भुमपृष्ठशिरोधरः
॥ १४० ॥ अकल्पः स्त्रीङ्गचेष्टायां शैकुन्त इव पङ्कजे ।
अनुच्छसन्स्वरनैर्पूर्वे गर्भे किं नाम विन्दते ॥ १४१ ॥ निःसृ-
तोऽहं करिष्यामि सुकृतानीति चिन्तयन् । मेदोसृग्दिग्ध-
सर्वाङ्गो जैरायुपुटसंवृतः ॥ १४२ ॥ निर्झामर्भृशदुःखार्तो
रुदेन्नुच्चैरधोमुखः । यन्नादिव विनिर्मुक्तः पतत्युत्तानशाव्यथ
॥ १४३ ॥

अनित्यतानिरूपणम्

एता याः प्रेक्षसे लक्ष्मीश्छन्नचामरचञ्चलाः । स्वप्न एष
महाबुद्धे दिनानि त्रीणि पञ्च वा ॥ १४४ ॥ एकेऽद्य

१ मांसपिण्डम्. २ पानपात्रम्. ३ मधयुक्तम्. ४ कीटकैः. ५ महा-
कष्टयुक्तः. ६ उक्तैः. ७ जरायुणा. ८ व्यासः. ९ असमर्थः. १० चल-
नादिव्यापारे. ११ पक्षीव. १२ उच्छ्वासं त्यक्तमशक्तः. १३ प्राचीनं कर्म.
१४ गर्भाशयाच्छ्रुतः. १५ मेदोरकलितसर्वाङ्गः. १६ जरायुकोशव्यासः.
१७ बहिर्निःसरणम्. १८ निःसरणकालेऽत्यन्तदुःखयुक्तः. १९ उच्चस्तरण
रोदनं कुर्वन्. २० उत्तानं श्वेतोऽसौ.

प्रातरपरे पश्चादन्ये पुनः परे । सर्वे निःसीक्षि संसारे
यान्ति कः केन शोच्यते ॥ १४५ ॥ येषां निमेषोन्मेषाभ्यां
जगतां प्रलयोदयौ । तादृशाः पुरुषा याता मादृशां गणनैव
का ॥ १४६ ॥ गलितानीन्द्रलक्षाणि बुद्बुदानीव वारिणि ।
मां जीवितनिबद्धांशं विहसिष्यन्ति साधवः ॥ १४७ ॥
संसाररात्रिदुःखमे शून्ये देहभये भ्रमे । आस्थां चेदनु-
बध्नामि तन्मूर्खो नास्ति मत्परः ॥ १४८ ॥ येषु येषु दृढं
बद्धा भावना दृष्टवस्तुषु । तानि तानि विनष्टानि दृष्टानि
किमिहोत्तमम् ॥ १४९ ॥ यन्मध्ये यच्च पर्यन्ते यदापाते
मनोरमम् । सर्वमेवापवित्रं तद्विनाशमेध्यदूषितम् ॥ १५० ॥
नीलोत्पलाभनयनाः परमप्रेमभूषणम् । हासायैव विलासिनः
क्षणमङ्गितया स्थिताः ॥ १५१ ॥ गन्धर्वनगराकारः संसारः
क्षणमङ्कुरः । मनसो वासनैवेयमुभयोर्मेदसाधनम् ॥ १५२ ॥
गतेनापि न संबन्धो न सुखेन भविष्यता । वर्तमानं क्षण-
तीतं संगतिः कस्य केन वा ॥ १५३ ॥ पृथिवी दहते
यत्र मेरुश्चापि विशीर्यते । सुशोषं सागरजलं शरीरे तत्र का
कथा ॥ १५४ ॥ इदं युगसहस्रस्य भविष्यदभवदिनम् ।
तदप्यद्यत्वमापन्नं का कथा मरणावधेः ॥ १५५ ॥ लब्धा-
स्त्यक्ताश्च संसारे यावन्तो बान्धवास्त्वया । न सन्ति
खलु तावन्त्यो गङ्गायामपि बालुकाः ॥ १५६ ॥ आसन्न-
तामेति मृत्युराधुर्याति दिने दिने । आघातं नीयमानस्य
वध्यस्येव पदे पदे ॥ १५७ ॥ अव्यक्तादीनि भूतानि
व्यक्तमध्यानि भारत । अव्यक्तनिधनान्येव तत्र का परि-
देवना ॥ १५८ ॥ एकसार्थप्रयातानां सर्वेषां तत्र गमि-
नाम् । यद्येकस्त्वरितं यातस्तत्र का परिदेवना ॥ १५९ ॥
सत्यं मनोरमा रामाः सत्यं रम्या विभूतयः । किंतु मत्त-
ङ्गनापाङ्गमङ्गलोलं हि जीवितम् ॥ १६० ॥ मातापितृ-
सहस्राणि पुत्रदारशतानि च । तवानन्तानि यातानि कस्य ते
कस्य वा भवान् ॥ १६१ ॥ सर्वे क्षयान्ता निचयाः पत-
नान्ताः समुच्छ्रयाः । संयोगा विप्रयोगान्ता मरणान्तं हि
जीवितम् ॥ १६२ ॥ विहालमक्षिते दुःखं यादृशं गृह-
कुक्षुटे । न तादृशमताशून्ये कलविक्षेपे मूषके ॥ १६३ ॥
शरदम्बुधरच्छायागत्यो यौवनश्रियः । आपातरस्या
विषयाः पर्यन्तपरितापिनः ॥ १६४ ॥ अन्तकः पर्यवस्था
जन्मिनः संततापदः । इति त्याज्ये भवे भव्यो सुताडुभि-
ष्ठते जनः ॥ १६५ ॥ न्यस्तं यथा मूर्ध्नि सुदैति मेघो
यवाक्षताद्यं बलिकल्पितः सन् । मृत्युं समीपस्थितमयजान-
न्युनक्ति मर्त्यो विषयांस्तथैव ॥ १६६ ॥ नन्दन्ति मन्दाः
श्रियमाप्य नित्यं परं विधीदन्ति विपद्गृहीताः । विवेकदृष्ट्या

१ उच्चत्वं उन्नतत्वं वा. २ हर्षेण भक्षयति.

चरतां नराणां श्रियो न किञ्चिद्विपदो न किञ्चित् ॥ १६७ ॥
 हरिष्यमाणो बहुधा परस्व करिष्यमाणः सुतसंपदादि ।
 हरिष्यमाणोऽरिशिरःसु पादं न स्वं मरिष्यन्तमवैति कोऽपि
 ॥ १६८ ॥ उत्तुङ्गवातायनगोपुराणि गृहाणि वित्तानि दुर-
 जितानि । क्षणादधःपातकराणि हन्त चितातिथेरस्य निर-
 र्थकानि ॥ १६९ ॥ मरणं प्रकृतिः शरीरिणां विकृतिर्जिवन-
 मुच्यते बुधैः । क्षणमप्यवतिष्ठते श्वसन्यदि जन्तुर्ननु लाभ-
 वानसौ ॥ १७० ॥ क्षिपसि शुक्रं वृषदंशकरदने मृगमर्ष-
 यसि मृगादनवदने । वितरसि तुरगं महिषविषाणे विदध-
 चेतो भोगविताने ॥ १७१ ॥ नलिनीदलगतजलमतितरलं
 तद्वज्जीवितमतिशयचपलम् । विद्धि व्याधिन्मालग्रस्तं लोकं
 शोकहतं च समस्तम् ॥ १७२ ॥ अष्टकुलचलसप्तसमुद्रा
 प्रह्वपुरंदरदिनकररुद्राः । न त्वं नाहं नायं लोकस्तदपि
 किमर्थं ध्रियते शोकः ॥ १७३ ॥ चेतोहरा युवतयः सुहृदो-
 ऽनुकूलाः सद्भान्धवाः प्रणतिगर्भगिरश्च भृत्याः । गर्जन्ति
 दन्तिनिवहास्तरलास्तुरङ्गाः संमीलने नयनयोर्न हि किञ्चि-
 दस्ति ॥ १७४ ॥ मित्रं कलत्रमितरः परिवारलोको भोगैक-
 साधनमिमाः किल संपदो नः । एकः क्षणः स तु भविष्यति
 यत्र भूयो नायं न यूयमितरे न वयं न चैते ॥ १७५ ॥
 अहमिह कृतविद्यो वेदिता सत्कलानां धनपतिरहमेको
 रूपलवण्ययुक्तः । इति कृतगुणगर्वः खिद्यते किं जनोऽयं
 कतिपयदिनमध्ये सर्वमेतन्न किञ्चित् ॥ १७६ ॥ वयं येभ्यो
 जाताश्चिरतरगता एव खलु ते समं यैः संवृद्धाः स्मरण-
 पदवीं तेऽपि गमिताः । इदानीमेते साः प्रतिदिवसमासत्र-
 पतना गतास्तुल्यावस्थां सिकतिलनदीतीतरुभिः ॥ १७७ ॥
 यदस्माभिर्दृष्टं क्षणिकमभवत्स्वप्नमिव तत्किमन्तो भावाः
 स्युः स्मरणविषयादप्यवंगताः । अहो पश्यन्पश्यन्स्वजन-
 मखिलं यान्तमनिशं हतव्रीडं चेतस्तदपि न भवेत्सङ्गरहि-
 तम् ॥ १७८ ॥ अमीषां जन्तूनां कतिपयनिमेषस्थितिषुषां
 वियोगे धीराणां क इह परितापस्य विषयः । क्षणादुत्पद्यन्ते
 विलयमपि यान्ति क्षणममी न केऽपि स्थातारः सुरगिरि-
 पयोधिप्रभृतयः ॥ १७९ ॥ आयुर्वर्षशतं नृणां परिमितं
 रात्रौ तदर्धं गतं तत्सार्धस्य परस्य चार्धमपरं बालत्ववृद्ध-
 त्वयोः । शेषं व्याधिवियोगदुःखसहितं सेवादिभिर्नियते जीवे
 वारितरङ्गबुद्बुदसमे सौख्यं कुतः प्राणिनाम् ॥ १८० ॥
 रम्यं हर्म्यतलं न किं वसतये श्रव्यं न गोयादिकं किं वा
 प्राणतमासमागमसुखं नैवाधिकं प्रीतये । किं तूद्भान्तपतत्पतङ्ग-
 पवनव्यालोलदीपाङ्कुरच्छायाचञ्चलमाकलय्य सकलं सन्तो
 वनान्तं गताः ॥ १८१ ॥ भूत्वा कल्पशतायुषोऽण्डजमुवः
 सेन्द्राश्च देवासुरा मन्वाद्या मुनयो महीजलधयो नद्याः

पराः कोटयः । मोहः कोऽयमहो महानुदयते लोकस्य
 शोकावहो बन्धोः फेनसमे गते वपुषि यत्पञ्चात्मके पञ्चताम्
 ॥ १८२ ॥ आक्रान्तं मरणेन जन्म जरया यात्युल्वणं
 यौवनं संतोषो धनलिप्सया शैमसुखं प्रौढाङ्गनाविभ्रमैः ।
 लोकैर्मत्सरिभिर्गुणा वनभुवो व्यालैर्नृपा दुर्जनैरस्थैर्येण
 विपत्तयोऽप्युपहृता अस्तं न किं केन वा ॥ १८३ ॥
 आधिव्याधिशतैर्जनस्य विविधैरारोग्यमुन्मूल्यते लक्ष्मीर्यत्र
 पतन्ति तत्र विवृत्तद्वारा इव व्योपदः । जातं जातमवश्य-
 माशु विवर्षं मृत्युः करोत्यात्मसात्कारिकं तेन निरङ्कुशेन
 विधिना यन्निर्मितं सुस्थिरम् ॥ १८४ ॥ भोगोऽस्तुङ्गतरङ्ग-
 मङ्गचपलाः प्राणाः क्षणध्वंसिनः स्तोकांन्येव दिनानि यौवन-
 सुखं स्फूर्तिः क्रियास्थिरा । तत्संसारमसारमेव निखिलं
 बुद्ध्या बुधा बोधका लोकानुग्रहपेशलेन मनसा यत्नः समा-
 धीयताम् ॥ १८५ ॥ भोगा मेघवितानमध्यविलसत्सौदा-
 मिनीचञ्चला आयुर्वायुविघटिताभ्रपटलीनीलान्बुवद्भ्रमरम् ।
 लोल यौवनलालसास्तनुभृतामित्याकलय्य द्रुतं योगे धैर्य-
 समाधिसिद्धिसुलभे बुद्धिं विदध्वं बुधाः ॥ १८६ ॥ साक्षा-
 त्प्रेमावतारः कमलदलदृशो दिक्षु लक्ष्मीरनन्ताः सत्पुत्राः
 सन्ति मित्राण्यपि विषमविपत्त्यविभागी कुटुम्बः । एतत्सर्वं
 हि तावत्सुकृतविलसितं दृश्यमानं मनोज्ञं यच्चैतत्क्षिप्रनाश-
 प्रणयि वत मनाइ म्लायते तेन चेतः ॥ १८७ ॥ आयुः
 कलोलोलं कतिपयदिवसस्थायिनी यौवनश्रीरर्थाः संकल्प-
 कल्पा धनैः समयतडिद्धिभ्रमा भोगपूगाः । कण्ठाश्लेषोपगूढं
 तदपि च न चिरं यत्प्रियैर्भाभिः प्रणीतं ब्रह्मण्यासक्तचित्ता
 भवत भवभयाम्मोधिपारं तरीतुम् ॥ १८८ ॥

कालचरितम्

मातुलो यस्य गोविन्दः पिता यस्य धनंजयः । सोऽपि
 कालवशं प्राप्तः कालो हि दुरतिक्रमः ॥ १८९ ॥ पुरंदर-
 सहस्राणि चक्रवर्तिशतानि च । निर्वापितानि कालेन प्रदीपा
 इव वायुना ॥ १९० ॥ अथैव हसितं गीतं पठितं यैः
 शरीरिभिः । अथैव ते न दृश्यन्ते कथं कालस्य चेदितम्
 ॥ १९१ ॥ त्रियमाणं मृतं बन्धुं शोचन्ति परिदेविनः ।
 आत्मानं नानुशोचन्ति कालेन कवलीकृतम् ॥ १९२ ॥
 ब्रह्मा विष्णुदिने याति विष्णु रुद्रस्य वासरे । ईश्वरस्य
 तथा सोऽपि कः कालं लङ्घितुं क्षमः ॥ १९३ ॥ अप्सु
 लवन्ते पाषाणा मानुषा भ्रन्ति राक्षसान् । कपयः कर्म
 कुर्वन्ति कालस्य कुटिला गतिः ॥ १९४ ॥ अंशनं मे

१ उच्छिद्यतम्. २ शान्तिमुखम्. ३ विलासः. ४ विपत्तयः. ५ परा-
 धीनम्. ६ कालः. ७ आत्माधीनम्. ८ स्वतन्त्रेण. ९ बुद्ध्या यथा ये
 तरङ्गा जर्मयस्तेषां भङ्गस्तद्वच्चपलाः. १० अवपाति. ११ मृदुलेन.
 १२ संकल्पप्रवृत्त्याः. १३ वर्षाकालविधुद्विलासाः. अतिचञ्चला इत्यर्थः
 १४ कान्ताभिः. १५ तरन्ति. १६ भोजनम्.

वैसनं मे जाया मे बन्धुवर्गो मे । इति मे मे कुर्वाणं काल-
वृको हन्ति पुरैषाजम् ॥ १९५ ॥ प्राप्ता जरा यौवनमप्य-
तीतं बुधा यतश्च परमार्थसिद्धये । आयुर्गतप्रायमिदं यतोऽसौ
विश्रम्य विश्रम्य न याति कालः ॥ १९६ ॥ भगीरथाद्याः
सगरः ककुत्स्थो दशाननो राघवलक्ष्मणौ च । युधिष्ठिरा-
द्याश्च बभूवुरेते सत्यं कृताया बत ते नरेन्द्राः ॥ १९७ ॥
आराध्य भूपतिमवाप्य ततो धनानि मुञ्जामहे वयमिह
प्रसमं सुखानि । इत्याशया बत विमोहितमानसानां कालो
जगाम मरणावधिरेव पुंसाम् ॥ १९८ ॥ यत्रानेके कचि-
दपि गृहे तत्र तिष्ठत्यथैको यत्राप्येकस्तदनु बहवस्तत्र
नैकोऽपि चान्ते । इत्थं चेमौ रजनिदिवसौ दोलयन्द्वावि-
र्वाहौ कालः काल्या भुवनफलके क्रीडति प्राणिसारैः
॥ १९९ ॥ आतः कष्टमहो महान्स नृपतिः सौमन्तचक्रं
च तत्पार्श्वे तस्य च सा विदग्धपरिषत्ताश्चन्द्रबिम्बाननाः ।
उद्विक्तः स च राजपुत्रनिबहस्ते वेदिनस्ताः कथाः सर्वे
यस्य वशादगात्स्मृतिपथं कालाय तस्यै नमः ॥ २०० ॥
कांश्चित्कल्पशतं कृतस्थितिचयान्कांश्चिद्युगानां शतं कांश्चि-
द्वर्षशतं तथा कतिपयाञ्जन्तून्दिनानां शतम् । तांस्तान्कर्मभि-
रात्मनः प्रतिदिनं संक्षीयमाणायुषः कालोऽयं कवली-
करोति सकलान्प्रातः कुतः कौशलम् ॥ २०१ ॥ कालेन
क्षितिवारिवह्निपवनव्योमादियुक्तं जगद्ब्रह्माद्याश्च सुराः प्रया-
न्ति विलयं विद्मो विचारादिति । पश्यामोऽपि विनश्यतो-
ऽनवरतं लोकाननेकान्मुधा माया मोहमयी भवप्रणयिनीं
नास्यां जहीमो वयम् ॥ २०२ ॥ १३३ योमैकान्तविहारिणोऽपि
विहंगाः संप्राप्नुवन्त्यापदं बध्यन्ते निपुणैरगाधसलिलान्मत्स्याः
समुद्रादपि । दुर्नीतं किमिहास्ति किं सुचरितं कः स्थानलामे
गुणः कालो हि व्यसनप्रसारितकरो गृह्णाति दूरादपि
॥ २०३ ॥ मान्धाता स महीपतिः क्षितितलेऽलंकारभूतो
गतः सेतुर्पेन महोदधौ विरचितः कासौ दशास्यान्तकः ।
अन्ये चापि युधिष्ठिरप्रभृतयो यावन्त एवामवन्तैकेनापि
समं गता वसुमती मुञ्ज त्वया यासति ॥ २०४ ॥

पश्चात्तापः

जनैव व्यर्थतां नीतं भवभोगप्रलोभिना । काचमूल्येन
विक्रीतो हन्ति चिन्तामणिर्मया ॥ २०५ ॥
तरत्तरलतुण्णेन किमिवास्मिन्धरातले । मया न कृतमज्ञेन
पश्चात्तापामिषुद्वये ॥ २०६ ॥ यातं यौवनमधुना

१ वक्रम्. २ काल एव वृकः. ३ पुरुष एवाजः. ४ पाशौ.
५ युवनमेव फलकसारीपटस्तस्मिन्. ६ प्राणिन एव सारास्तैः. ७ भाण्ड.
लिकमण्डलम्. ८ चतुरस्रम्. ९ स्तुतिपाठकाः. १० केवलमाकाश-
संचारिणः. ११ पक्षिणः. १२ विपत्तिम्. १३ कुचलैः. १४ निष्फल-
त्वम्. १५ हन्तेति खेदे. १६ रत्नविशेषः.

वनमधुना शरणमेकमस्माकम् । स्फुरदुरुहारमणीनां हा
रमणीनां गतः कालः ॥ २०७ ॥ धनवानिति हि मरो मे
किं गतविभवो विषादमुपयामि । करनिहतकन्दुकसमाः
पातोत्पाता मनुष्याणाम् ॥ २०८ ॥ भोगा न मुक्ता वयमेव
मुक्तास्तपो न तप्तं वयमेव तप्ताः । कालो न यातो वयमेव
यातास्तृष्णा न जीर्णा वयमेव जीर्णाः ॥ २०९ ॥ पुनः
प्रभातं पुनरेव शर्वरी पुनः शशाङ्कः पुनरुच्यते रविः । कालश्च
किं गच्छति याति यौवनं तथापि लोकः कथितं न बुध्यते
॥ २१० ॥ न चाराधि राधाधवो माधवो वा न वाऽपूणि
पुष्पादिभिश्चन्द्रचूडः । परेषां धने धन्धने नीतकालो दयालो
यमालोकने कः प्रकारः ॥ २११ ॥ न चाकारि कामारि-
कंसारिसेवा न वा स्वैष्टमाचेष्टितं हन्त किञ्चित् । मनः प्रेयसी-
रूपपङ्के निमग्नं किमन्ते कृतान्ते मयावेदनीयम्
॥ २१२ ॥ चित्तं भूचित्तं भूमत्तं भूपालकोपासनावासनायास-
नानाभ्रमैः । साधुता सा धृता साधिता साधिता किं तथा
चिन्तया चिन्तयामः शिवम् ॥ २१३ ॥ अजानन्दाहर्ति
पतति शलभस्तीव्रदहने न मीनोऽपि ज्ञात्वा बहिःशुत-
मश्नाति पिशितम् । विजानन्तोऽप्येते वयमिह विपज्जाल-
जटिलान्न मुञ्चामः कामानहह गहनो मोहमहिमा ॥ २१४ ॥
चिरं ध्याता रामा क्षणमपि न रामप्रतिकृतिः परं पीतं
रामाधरमधु न रामाङ्घ्रिसलिलम् । नता रुधा रामा यदपि
न रामाय विनैतिर्गतं मे जन्माश्रयं न दैशरथजन्मा परिगतम्
॥ २१५ ॥ कुचौ तु परिचर्चितौ परिचितं चिरं चरन्तं
कृताः परसुरोजयोः परिसरेऽरविन्दश्रियः । स्तुतिर्नतिरपि
स्मृतिर्वरतनोः कृतैवादरादिदं तु निखिलं मया विरचितं
पुनर्नैश्वरे ॥ २१६ ॥ नाभ्यस्ता भुवि वादिभूदवधौ
विषा विनीतोचिता खड्गाग्रैः करिकुम्भपीठदलनैर्गर्गैः न
नीतं यशः । कान्ताकोमलपल्लवाधरसः पीतो न चन्द्रोदये
तारुण्यं गतमेव निष्फलमहो शून्यालये दीपवत् ॥ २१७ ॥
न ध्यातं पदमीश्वरस्य विधिवत्संसारविच्छिन्नतये स्वर्गद्वारकपाट-
पाटनपटुर्धर्मोऽपि नोपार्जितः । नारीपीनपयोधरोरुयुगलं सरो-
ऽपि नालिङ्गितं मातुः केवलमेव यौवनवनच्छेदे कुंठार वयम्
॥ २१८ ॥ श्रान्तं न क्षमया गृहोचितमुखं त्यक्तं न संतो-
षतः सोढा दुःसहशीतवाततपनक्षेसा न तप्तं तपः । ध्यातं
वित्तमहर्निशं नियमितप्राणैर्न शंभोः पदं तत्कर्म कृतं
यदेव मुनिभिस्तैस्तैः फलैर्विहितम् ॥ २१९ ॥ धन्यानां
गिरिकन्दरे निवसतां ज्योतिः परं ध्यायतामानन्दामुचलं

१ चित्तम्. कामः. वित्तभूमिदः ताभ्यां मत्तो यो भूपालकस्ततो
पासनायां वासना तथा आयासस्ततो ये नाना भ्रमास्तैः. २ नापि
सहितत्वम्. ३ स्त्री. ४ राममूर्तिः. ५ रामपादोदकम्. ६ नयस्त्रा-
७ दशरथाज्जन्म यस्य स रामः. ८ स्वर्गम्. ९ छेदनाय. १० परवपः.

पिबन्ति शकुना निःशङ्कमङ्गेशयाः । अस्माकं तु मनोरथो-
परचितप्रासादवापीतटक्रीडाकाननकेलिकौतुकजुषामायुः परं
क्षीयते ॥ २२० ॥ मन्त्रोद्भावितादवतैर्न विधिवद्वासीकृताः
सिद्धयो योगाभ्याससमाहितैरनुदिनं तीर्थो न मोहार्णवः ।
शुभ्यस्तुदनरेन्द्रदत्तविगलत्संपल्लवोच्छासितैर्धिष्णुदैरिव पण्डितै-
रपि बलात्कालः कथं नीयते ॥ २२१ ॥ धावित्वा सुसमा-
हितेन मनसा दूराच्छिरो नामितं भूपानां प्रतिशब्दकैरिव
तिरं प्रोदुष्टमिदं वचः । द्वाराध्यक्षनियन्त्रणापरिमवप्रम्लान-
वक्त्रैः स्थितं आतः किं करवाम सुखति मनो नाद्याप्य-
विद्याग्रहम् ॥ २२२ ॥ नो धर्माय ततो न तत्र निरता
नार्था येनेदशाः कामोऽप्यर्थवतां तदर्थमपि नो मोक्षः
कनित्कसचित् । तत्के नाम वयं वृथैव घटिता ज्ञातं पुनः
कारणं जीवन्तोऽपि मृता इति प्रवदतां शब्दार्थसंसिद्धये
॥ २२३ ॥ ब्रह्मज्ञानविवेकिनोऽमलधियः कुर्वन्त्यहो दुष्करं
यन्मुच्यन्त्युपमोगवन्त्यपि धनान्येकान्ततो निःस्पृहाः । न
प्राप्तिं पुरा न संप्रति न च प्राप्तौ दृढप्रत्ययो वाञ्छामात्र-
परिग्रहाण्यपि परित्यक्तं न शक्ता वयम् ॥ २२४ ॥ विद्या
नैधिगता कलङ्करहिता वित्तं च नोपार्जितं शुश्रूषापि समा-
हितेन मनसा पित्रोर्न संपादिता । आलोलायतलोचना
युवतयः स्वमेऽपि नालिङ्गिताः कालोऽयं परपिण्डोलोपतया
काकैरिव प्रेरितः ॥ २२५ ॥ दन्तैः प्रस्थितमग्रतस्तदनु भोः
शौक्यं धृतं मूर्धजैः कर्णाभ्यामपि वाग्विलासरचना कथा-
त्समाकर्ष्यते । नेत्राभ्यामपि चापलं युवतिषु त्यक्तं गतं
यौवनं सार्थेऽस्मिंश्चलिते कथं पुनरहं यातास्मि तच्चिन्तये
॥ २२६ ॥ रात्रिः सैव पुनः स एव दिवसो मत्वा मुघा
जन्तवो धावन्त्युद्यमिनस्तथैव निभृतप्रारब्धतत्सक्रियाः ।
व्यापारैः पुनरुक्तमुक्तविषयैरेवंविधेनामुना संसारेण कद-
र्षिताः कथमहो मोहान्न लज्जामहे ॥ २२७ ॥ कृत्वा शस्त्र-
विभीषिकां कतिप्रयग्रामेषु दीनाः प्रजा मञ्जन्तो विटजल्पितै-
रुपहृताः क्षोणीमुजस्ते किल । विद्वांसोऽपि वयं किल
त्रिजगतीसर्गस्थितिव्यापदामीशस्तत्परिचर्यया न गणितो
वैरेव नारायणः ॥ २२८ ॥ क्षोणीपर्यटनं श्रमाय विदुषां
वादाय विद्यार्जिता मानध्वंसनहेतवे परिचितास्ते ते धरा-
धीश्वराः । विश्लेषाय सरोजमुन्दरदृशमासे कृता दृष्टयः
कुशलेन मया प्रयागनगरे नाराधि नारायणः ॥ २२९ ॥
देशे देशे दुराशाकवलितहृदयो निष्कृमाणां नृपाणां धावं
धावं पुरस्तादतिक्रमतिरहं जन्म संपादयामि । आघायाघाय

राधाधव तव चरणाम्भोजमन्तःसमाधावन्येऽरण्येऽतिपुण्ये
पुलकितवपुषो वासरान्वाहयन्ति ॥ २३० ॥

विचारः

मृत्योर्विमेभि किं मूढ भीतं सुखति किं यमः ।
अजातं नैव गृह्णाति कुरु यत्नमजन्मनि ॥ २३१ ॥
अधीत्य चतुरो वेदान्याकृत्याष्टादश स्मृतीः । अहो श्रमस्य
वैफल्यमात्मापि कलितो न चेत् ॥ २३२ ॥ आदरेण यथा
स्त्रौति धनवन्तं धनेच्छया । तथा चेद्विश्वकर्तारं को न
मुच्येत बन्धनात् ॥ २३३ ॥ स्वमस्तकसारूढं मृत्युं
पश्येज्जनो यदि । आहारोऽपि न रोचेत किमुतान्या विभू-
तयः ॥ २३४ ॥ विवेक एव व्यसनं पुंसां क्षपयितुं क्षमः ।
अपहर्तुं समर्थोऽसौ रविरेव निशातमः ॥ २३५ ॥ यस्मि-
न्वस्तुनि ममता मम तापस्तत्र तत्रैव । यत्रैवाहमुदासे तत्र
मुदासे स्वभावसंतुष्टः ॥ २३६ ॥ मुण्डी जटी बल्कलवा-
न्निदण्डी कपायवासा व्रतकर्षिताङ्गः । त्यक्तैहिको वा यदि
नासतत्त्वस्तदा तु तस्योभयमेव नष्टम् ॥ २३७ ॥ जडा-
स्तपोभिः शमयन्ति देहं बुधा मनश्चापि विकारहेतुम् । आ-
मुक्तमलं दशतीति कोपात्क्षेसारमुद्दिश्य हिनस्ति सिंहः
॥ २३८ ॥ किं ते धनैर्वन्धुभिरेव वा किं दारैश्च किं
ब्राह्मण यो मरिष्यति । आत्मानमन्विच्छ गुहां प्रविष्टं पिता-
महास्ते क्व गताः पिता च ॥ २३९ ॥ धर्मं प्रसङ्गादपि
नाचरन्ति पापं प्रयत्नेन समाचरन्ति । आश्चर्यमेतद्वि मनुष्य-
लोकेऽमृतं परित्यज्य विषं पिबन्ति ॥ २४० ॥ बालिका-
रचितवस्त्रपुत्रिकाक्रीडनेन सदृशं सुरार्चनम् । यत्र शा-
म्यति मनो न निश्चलं स्फीतवज्रलघिमज्जनामलम् ॥ २४१ ॥
केचिद्वदन्ति धनहीनजनो जघन्यः केचिद्वदन्ति गुणहीन-
जनो जघन्यः । व्यासो वदत्यखिलवेदविशेषविशो नारायण-
जनो जघन्यः । व्यासो वदत्यखिलवेदविशेषविशो नारायण-
जनो जघन्यः ॥ २४२ ॥ भिक्षाशनं भवनमाय-
तनैकदेशः शय्या सुवः परिजनो निजदेहभारः । वासश्च
जीर्णपटखण्डनिबद्धकन्या हा हा तथापि विषयान्न जहाति
चेतः ॥ २४३ ॥ केनाप्यनर्थरुचिना कपटं प्रयुक्तमेतत्सुहृ-
त्तनयबन्धुमयं विचित्रम् । कस्मात्र कः परिजनः स्वजनो
जनो वा स्वमेन्द्रजालसदृशः खलु जीवलोकः ॥ २४४ ॥
अग्रे गीतं सरसकवयः पार्श्वतो दाक्षिणात्याः पृष्ठे लीलावल-
रणितं चामरग्राहिणीनाम् । यद्यस्त्येवं कुरु भवरसासादने
लम्पटत्वं नो चेत्ततः प्रविश सहसा निर्विकल्पे समाधौ
॥ २४५ ॥ यदासीदज्ञानं स्मरतिमिरसंस्कारजनितं तदा
दृष्टं नारीमयमखिलमेतज्जगदिति । इदानीमस्माकं पटुतर-
विवेकाज्जनजुषां समीभृता दृष्टिर्निमुवनमपि ब्रह्म मनुते
॥ २४६ ॥ परिच्छेदातीतः सकलवचनानामविषयः पुन-

१ ब्रह्मज्ञानविचारेण शुद्धान्तःकरणः २ दुःखेन कर्तुमशक्यम्
३ स्वभावतः, नैरन्तर्येणेति वा ४ निरिच्छः ५ संपादिता ६ स्वस्तेन
७ माता च पिता च पितरौ तयोः

१ उदासीनो भवामि २ हर्षेण तिष्ठामि

जन्मन्यस्मिन्ननुभवपथं यो न गतवान् । विवेकप्रध्वंसादुपचित-
महामोहगहनो विकारः कोऽप्यन्तर्जडयति च तापं च
कुरुते ॥ २४७ ॥ विशीर्णः प्रारम्भो वपुरपि जराव्याधि-
विधुरं गतं दूरे विप्रस्रजनभरणं वाञ्छितमपि । इदानीं
व्यामोहादहह विपरीते हतविधौ विधेयं यत्तत्त्वं स्फुरति
मम नाद्यापि हृदये ॥ २४८ ॥ शुचां पात्रं धात्री परिणति-
रमेध्यप्रचयभूर्यं भूतावासो विमृश कियतीं याति न दशाम् ।
तदस्मिन्धीराणां क्षणमपि किमास्थातुमुचितं खलीकारः
कोऽयं यदहमहमेवेति रमसः ॥ २४९ ॥ यदा पूर्वं नासी-
दुपरि च तथा नैव भविता तदा मध्यावस्थाक्षणपरिचयो
भूतनिचयः । अतः संयोगेऽस्मिन्परिणतिवियोगे च सहजे
किमाधारः प्रेमा किमधिकरणाः सन्तु च शुचः ॥ २५० ॥
स्थिरपायः कायः प्रणयिषु सुखं स्थैर्यविसुखं महाभोगा
रोगाः कुवलयदृशः सर्पसदृशः । महावेशः क्लेशः प्रकृति-
चपला श्रीरपि खला यमः स्वैरी वैरी तदपि न हितं कर्म
विहितम् ॥ २५१ ॥ विवेकः किं सोऽपि स्वरसजनिता
यत्र न कृपा स किं योगो यस्मिन्न भवति परानुग्रहरसः ।
स किं धर्मो यत्र स्फुरति न परद्रोहविरतिः कृतं किं तद्वा
सादुपशमफलं यन्न भवति ॥ २५२ ॥ दिवसरजनीकूल-
च्छदैः पतद्भिरनारतं बहति निकटे कालस्रोतः समस्त-
भयावहम् । इह हि पततां नास्त्यालम्बो न चापि निवर्तनं
तदिह महतां कोऽयं मोहो यदेष्ट मदाविलः ॥ २५३ ॥
माने म्लायिनि खण्डिते च वसुनि व्यर्थे प्रयातेऽर्थिनि क्षीणे
बन्धुजने गते परिजने नष्टे शनैर्यौवने । युक्तं केवलमेत-
देव सुधियां यज्जह्नुकन्यापयःपूतग्रावगिरीन्द्रकन्दरदरीकुञ्जे
निवासः क्वचित् ॥ २५४ ॥ अद्वैतोक्तिपटून्बटून्पि वयं
बालान्नमस्कुर्महे ये तु द्वैतवदास्तृतीयशिरसि न्यसाम वामं
पदम् । सिंहः स्त्रीयशिशुन्निवेश्य हृदये सान्द्रादरादामृश-
त्यावेशेन भिनत्ति संभ्रमपदं मत्तेमकुम्भस्थलम् ॥ २५५ ॥
क्लेशत्यागकृतेऽर्पितेन करणव्यूहेन देहेन च स्वानर्थे वत

१ द्वैतवादिनः

जन्तुरर्जयति चेन्मन्तुर्निर्यन्तुः कुतः । शब्दे शशुजयाप
नैजगुरुणादत्तेऽथ तेनैव चेतुत्रो हन्ति निजं वपुः कथय
रे तत्रापराधी तु कः ॥ २५६ ॥ वीमत्साः प्रतिभान्ति किं
न विषयाः किं तु स्पृहायुष्मती देहस्यापचयो मृतौ
निविशते गाढो गृहेषु ग्रहः । ब्रह्मोपासमिति स्फुरत्यपि
हृदि व्यावर्तिका वासना का नामेयमतर्क्यहेतुगहना दैवी
सतां यातना ॥ २५७ ॥ नाथे श्रीपुरुषोत्तमे त्रिजगत्-
मेकाधिपे चेतसा सेव्ये स्वस्य पदस्य दातारि सुरे
नारायणे तिष्ठति । यं कंचित्पुरुषाधमं कतिपयग्रामेशमल्य-
र्थदं सेवायै मृगयामहे नरमहो मूढा वराका वयम्
॥ २५८ ॥ रेतःशोणितयोरियं परिणतिर्यद्वर्ष्म तत्राम-
न्मृत्योरास्पदमाश्रयो गुरुशुचां रोगस्य विश्रामभूः । जान-
न्नप्यवशी विवेकविरहान्मज्जन्निविद्याम्बुधौ शङ्करीयति पुत्र-
काम्यति वत क्षेत्रीयति स्त्रीयति ॥ २५९ ॥ इन्द्रस्याशुचि-
शूकरस्य च सुखे दुःखे च नास्त्यन्तरं सेच्छाकल्पनया
तयोः खलु सुधा विष्टा च काम्याशनम् । रम्भा चाशुचि-
शूकरी च परमप्रेमास्पदं मृत्युतः संत्रासोऽपि समः स्वकर्म-
गतिमिश्रान्योन्यभावः समः ॥ २६० ॥ अर्थप्राणविनाश-
संशयकरीं प्राप्यापदं दुस्तरां प्रत्यासन्नमयं न वेत्ति विभवं
स्वं जीवितं काङ्क्षति । उत्तीर्णस्तु ततो धनार्थमपरां भूयो
विशत्यापदं प्राणानां च धनस्य चाधमधियामन्योन्यभावः
पणः ॥ २६१ ॥ अग्रे कस्यचिदस्ति कंचिदभितः केनापि
पृष्ठे कृतः संसारः शिशुभावयौवनजराभारावतारादयम् ।
बालस्तं बहु मन्यताममुलभं प्राप्तं युवा सेवतां वृद्धस्तं विष-
याद्वहिष्कृत इव व्यावृत्य किं पश्यसि ॥ २६२ ॥ येषां
श्रीमद्यशोदासुतपदकमले नास्ति भक्तिर्नराणां येषामासीत्-
कन्याप्रियगुणकथने नानुरक्ता रसज्ञा । येषां श्रीकृष्णली-
लालितगुणरसे सादरौ नैव कर्णौ धिक्तान्धिक्तान्धिक्ताप्येताव-
कथयति सततं कीर्तनस्थो मृदङ्गः ॥ २६३ ॥

१ अपराधः. २ परमेश्वरस्य.

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे षष्ठं नवरसप्रकरणं समाप्तम् ।

सप्तमं संकीर्णप्रकरणम्

शीलं प्रधानं पुरुषे तद्यस्यैह प्रणश्यति । न तस्य जीवितेनार्थो न धनेन न बन्धुभिः ॥ १ ॥ महतो हि क्षयं लब्ध्वा श्लाघां नीचोऽपि गच्छति । दानार्थी मधुपो यद्वज्रकर्णसमाहतः ॥ २ ॥ महद्भिः स्पर्धमानस्य विपदेव गरीयसी । दन्तमङ्गो हि नागानां श्लाघ्यो गिरिविदारणे ॥ ३ ॥ पद्मास्यस्य परामवाय भैषको मांसेन गोर्भूयसा दध्यन्नैरपि पायसैः प्रतिदिनं संवर्धितो यो मया । सोऽयं सिंहवाहुहान्तरगमद्भीत्याकुलः संभ्रमाद्धन्ताशा विलयं गता हतविघर्षमः परं गोवधः ॥ ४ ॥ पञ्चेन्द्रियस्य मर्त्यस्य छिद्रं चेदेकमिन्द्रियम् । ततोऽस्य स्रवति प्रज्ञा दैतेः पात्रा-
विबोदकम् ॥ ५ ॥ पञ्चैव पूजयँल्लोके यशः प्राप्नोति केवलम् । देवाऽप्यितृन्मनुष्याश्च भिक्षून्तथिपञ्चमान् ॥ ६ ॥ यन्निमित्तं भवेच्छोकस्त्रासो वा दुःखमेव च । आयासो वा यतो मूलस्तदेकाङ्गमपि त्यजेत् ॥ ७ ॥ यन्निःशब्दजला घनाश्मपुरुषे देशेऽतिघोरारवा यच्चाच्छाः समये पयोदमलिने कालुष्यसंदूषिताः । दृश्यन्ते कुलनिम्नगा अपि परं दिग्देशकालाविमौ तत्सत्यं महतामपि स्वसदृशाचारप्रवृत्तिप्रदौ ॥ ८ ॥ यमो वैवस्वतस्तस्य निर्यातयति दुष्कृतम् । हृदि स्थितः कर्मसाक्षी क्षेत्रज्ञो यस्य तुष्यति ॥ ९ ॥ भीतवत्सं-
विघातव्यं यावद्भयमनागतम् । आगतं तु भयं दृष्ट्वा प्रहर्तव्यमभीतवत् ॥ १० ॥ भुञ्जानाः पवनं सरीसृपगणाः प्रवशपिता भोगिनो गायद्भृङ्गनिवारका निगदिता विस्तीर्ण-
कर्णा गजाः । यश्चाभ्यन्तरसंभृतोष्मविकृतिः प्रोक्तः शमी स द्रुमो लोकेनेति निर्गलं प्रलपता सर्वं विपर्यासितम् ॥ ११ ॥ पतिव्रता पतिप्राणा पत्युः प्रियहिते रता । यस्य सावीदृशी भार्या धन्यः स पुरुषो भुवि ॥ १२ ॥ संक्षेपात्कथ्यते धर्मो जनाः किं विस्तरेण तु । परोपकारः पुण्याय पापाय परपीडनम् ॥ १३ ॥ शुभ्रं सन्न सविभ्रमा युवतयः श्रेतात-
पत्रोज्ज्वला लक्ष्मीरित्यनुभूयते स्थिरमिव स्फीते शुभे कर्मणि । विच्छिन्ने नितरामनङ्गकलहक्रीडानुटत्तनुकं मुक्ताजालमिव प्रयाति ह्रदिति अश्वद्विशो दृश्यताम् ॥ १४ ॥ यन्नञ्जं सरलं चापि यच्चापस्तु न सीदति । धनुर्मिञ्जं कलञ्जं च दुर्लभं शुद्धवंशजम् ॥ १५ ॥ यन्नवे माजने लग्नः संस्कारो नान्यथा भवेत् । कथाछलेन बालानां नीतिस्तदिह कथ्यते ॥ १६ ॥ यदस्युषैर्विजानीयान्नीचैस्तदपि कीर्तयेत् । कर्मणा तस्य वैशिष्ट्यं कथयेद्विनयान्वितः ॥ १७ ॥ सकृज्जल्पन्ति राजानः

सकृज्जल्पन्ति साधवः । सकृत्कन्याः प्रदीयन्ते त्रीण्येतानि सकृत्सकृत् ॥ १८ ॥ मुखं प्रसन्नं विमला च दृष्टिः कथा-
नुरागो मधुरा च वाणी । स्नेहोऽधिकः संभ्रमदर्शनं च सदानुरक्तस्य जनस्य चिह्नम् ॥ १९ ॥ पञ्च त्वाऽनुगमिष्यन्ति यत्र यत्र गमिष्यसि । मित्राण्यमित्रा मध्यस्था उपजीव्योप-
जीविनः ॥ २० ॥ परेषामात्मनश्चैव योऽविचार्य बला-
बलम् । कार्यायोत्तिष्ठते मोहादापदः स समीहते ॥ २१ ॥ बलीयसा हीनबलो विरोधं न भूतिकामो मनसापि वाञ्छेत् । न वध्यतेऽत्यन्तबलो हि यस्माद्यत्तं प्रणाशोऽस्ति पतंगवृत्तेः ॥ २२ ॥ बलोपपन्नोऽपि हि बुद्धिमान्नरः परं नयेन्न स्वयमेव वैरिताम् । भिषङ्ममास्तीति विचिन्त्य भक्ष-
येदकारणात्को हि विचक्षणो विषम् ॥ २३ ॥ मित्र-
स्वजनबन्धूनां बुद्धेर्धैर्यस्य चात्मनः । आपन्निकषपाषाणे नरो जानाति सारताम् ॥ २४ ॥ मित्राण्येव हि रक्षन्ति मित्र-
वाञ्छावसीदति । मित्रादुत्पादितं वैरमपि मूलं निष्कृन्तति ॥ २५ ॥ मित्रार्थे बान्धवार्थे च बुद्धिमान् यतते सदा । जातास्वापस्तु यत्नेन जगादेदं वचो मनुः ॥ २६ ॥ प्रत्या-
सर्त्ति मदकरटिनो दानगन्धेन वायुर्गर्जोद्भूतिं प्रकटित-
रुचिश्चञ्चलेवाम्बुदस्य । चेष्टा स्पष्टं वदति मतिमन्नैपुणोन्ने-
यतत्वा जन्तोर्जन्मान्तरपरिचितां निश्चलां चित्तवृत्तिम् ॥ २७ ॥ प्रसादः कुरुते पत्युः संपत्तिं नाभिजातताम् । कालिमा कालकूटस्य नापैति हरसंगमात् ॥ २८ ॥ प्रसादो निष्फलो यस्य क्रोधश्चापि निरर्थकः । न तं मर्तारमिच्छन्ति षण्ढं पतिमिव स्त्रियः ॥ २९ ॥ प्रजावृद्धं धर्मवृद्धं स्वबन्धुं विद्यावृद्धं वयसा चापि वृद्धम् । कार्याकार्ये पूजयित्वा प्रसाद्य यः संपृच्छेन्न स मुषेत्कदाचित् ॥ ३० ॥ यथा ग्रामान्तरं गच्छन्नरः कश्चित्कचिद्वसेत् । उत्सृज्य च तमा-
वासं प्रतिष्ठेतापरेऽहनि ॥ ३१ ॥ एवमेव मनुष्याणां पिता माता गृहं वसु । आवासमात्रं काकुत्स्थ सज्जन्ते नात्र सज्जनाः ॥ ३२ ॥ यथा छायातपो नित्यं सुसंबद्धौ पर-
स्परम् । एवं कर्म च कर्ता च संश्लिष्टावितरेतरम् ॥ ३३ ॥ यथा फलानां पक्वानां नान्यत्र पतनाद्भयम् । एवं नरस्य जातस्य नान्यत्र मरणाद्भयम् ॥ ३४ ॥ यथा बीजं विना क्षेत्रमुष्टं भनति निष्फलम् । तथा पुरुषकारेण विना दैवं न सिध्यति ॥ ३५ ॥ योऽन्यथा सन्तमात्मानमन्यथा सस्तु माषते । स पापकुत्तमो लोके स्तेन आत्मापह्नारकः ॥ ३६ ॥

१ गवानाम्. २ सिंहस्य. ३ कुङ्कुरः. ४ कर्ममयं जलपात्रम्.
४८ सु. २. भा.

१ आपद् विपत्तिरेव निकषपाषाणं शाणस्त्यभिन्.

शान्तेऽनन्तमहिम्नि निर्मलचिदानन्दे तरंगावलीनिर्मुक्तेऽमृत-
सागराम्भसि मनाच्छमोऽपि नाचामति । निःसारे मृग-
तृष्णिकार्णवजले श्रान्तो विमूढः पितृत्याचामत्यवगा-
हतेऽभिरमते मज्जत्यथोन्मज्जति ॥ ३७ ॥ वशं प्राप्ते मृत्योः
पितरि तनये वा सुहृदि वा शुचाऽलं तप्यन्ते मृगमुदरताडं
जडधियः । असारे संसारे विरसपरिणामे तु विदुषां
वियोगो वैराग्यं ददयति वितन्वन् शमसुखम् ॥ ३८ ॥
विधिरेव हि जागर्ति भव्यानामर्थसिद्धये । असंचेत्यमानानां
सद्गत्याः स्वामिनामिव ॥ ३९ ॥ लीलयन्त्यः कुलं भ्रन्ति
कुलानीव सरिद्धराः । दोषान्सर्वोश्च मत्याशु प्रजापतिरभाषत
॥ ४० ॥ रामो हेममृगं न वेत्ति नहुषो नो यान्युनक्ति
द्विजान्निप्रादेव सवत्सधेनुहरणे जाता मतिश्चाजुने । द्यूते
भ्रातृचतुष्टयस्वमहिषी धर्मात्मजो दत्तवान् प्रायः सत्पुरुषो
विनाशसमये बुद्ध्या परित्यज्यते ॥ ४१ ॥ पुरा विद्वत्ता-
सीदमलिनधियां क्लेशहतये गता कालेनासौ विषयसुखसिद्धौ
विषयिणाम् । इदानीं संप्रेक्ष्य क्षितिलवमुजः शास्त्रविमुखा-
नहो कष्टं सापि प्रतिदिनमधोऽधः प्रविशति ॥ ४२ ॥
राजा धर्मविना द्विजः शुचिविना ज्ञानं विना योगिनः कान्ता
सत्यविना हयो गतिविना ज्योतिर्विना भूषणम् । योद्धा
शूरविना तपो व्रतविना छन्दो विना गायनं भ्राता केहविना
नरो हरिविना मुञ्चति शीघ्रं बुधाः ॥ ४३ ॥ प्रियवचन-
कृतोऽपि योषितां दयितजनानुनयो रसादते । प्रविशति
हृदयं न तद्विदां मणिरिव कृत्रिमरागयोजितः ॥ ४४ ॥
मानो वा दर्पो वा विज्ञानं विभ्रमः सुबुद्धिर्वा । सर्वं प्रण-
श्यति समं वित्तविहीनो यदा पुरुषः ॥ ४५ ॥ परां
विनीतः समुपैति सेव्यतां महीपतीनां विनयो विभूषणम् ।
प्रवृत्तदानो मृदुसंचरत्करः करीव भद्रो विनयेन शोभते
॥ ४६ ॥ ग्रीणाति यः सुचरितैः पितरं स पुत्रो यद्भर्तुरेव
हितमिच्छति तत्कलत्रम् । तन्मित्रमापदि सुखे च समक्रियं
यदेतन्नयं जगति पुण्यकृतो लभन्ते ॥ ४७ ॥ भार्यायां
जनितं पुत्रमादर्शेष्विव चाननम् । ह्लादते जनिता प्रेक्ष्य
स्वर्गं प्राप्येव पुण्यकृत ॥ ४८ ॥ हिंसकान्यपि भूतानि
यो हिनस्ति स निर्दृष्टः । स याति नरकं घोरं किं पुनर्यः
शुभानि च ॥ ४९ ॥ सुखास्वादपरो यस्तु संसारे सत्स-
मागमः । स वियोगावसानत्वाद्बुद्धानां धुरि शुज्यते
॥ ५० ॥ पूज्यो बन्धुरपि प्रियोऽपि तनयो भ्राता वयसोऽपि
वा मोहादनवधकार्यविमुखो हेयः स कार्याधिना । लोके
हि प्रथिता ननु भुतिरियं नार्योऽपि गायन्ति यां किं कार्यं
कनकेन तेन भवति च्छेदाय कर्णस्य यत् ॥ ५१ ॥ सुधा-
शुभ्रं धाम स्फुरदमलरश्मिः शशधरः प्रियावक्त्राम्भोजं मलय-

जरजश्चातिसुरभि । सजो हृद्यामोदास्तदिदमखिलं राशिभि-
जने करोत्यन्तःक्षोभं न तु विषयसंसर्गविमुखे ॥ ५२ ॥
भार्यावन्तः क्रियावन्तः सभार्या गृहमेधिनः । भार्यावन्तः
प्रमोदन्ते भार्यावन्तः श्रियान्विताः ॥ ५३ ॥ मधे तीर्थे
द्विजे देवे दैवज्ञे भषजे गुरौ । यादृशी भावना यस्य सिद्धि-
र्भवति तादृशी ॥ ५४ ॥ बाहू द्वौ च मृणालमासकमलं
लावण्यलीलाजलं श्रोणी तीर्थशिला च नेत्रशफरं घन्मिष्ठ-
शैवालकम् । कान्तायाः स्तनचक्रवाकयुगलं कन्दर्पबाणान्ते-
र्दग्धानांमवगाहनाय विधिना रम्यं सरो निर्मितम् ॥ ५५ ॥
भार्या पुत्रश्च दासश्च त्रय एवाधनाः स्मृताः । यत्ते समधि-
गच्छन्ति यस्य ते तस्य तद्धनम् ॥ ५६ ॥ प्रिया हिताथ
ये राज्ञो ब्राह्मवाक्या विशेषतः । आश्रयेत्पार्थिवं विद्वांस-
द्वारेण नान्यथा ॥ ५७ ॥ भवारण्यं मीमं तनुगृहमिदं
छिद्रबहुलं बली कालश्चौरो नियतमसिता मोहरजनी ।
गृहीत्वा ज्ञानासिं विरतिफलकं शीलकवचं समाधानं कृत्वा
स्थिरतरदृशो जाग्रत जनाः ॥ ५८ ॥ प्रत्युपस्थितकालस्य
सुखस्य परिवर्जनम् । अनागतसुखाशा च नैव बुद्धिमता
नयः ॥ ५९ ॥ प्रथमं संस्थिता भार्या पतिं प्रेत्य प्रतीक्षते ।
पूर्वं मृतं च मर्तारं पश्चात्साध्यनुगच्छति ॥ ६० ॥ प्रथमे
नार्जिता विद्या द्वितीये नार्जितं धनम् । तृतीये नार्जितं
पुण्यं चतुर्थे किं करिष्यति ॥ ६१ ॥ रागी बिम्बाघरोऽसौ
स्तनकलशयुगं यौवनारूढगर्वे नीचा नाभिः प्रकृत्वा कुटिल-
कमलकं स्वल्पकं चापि मध्यम् । कुर्वन्त्वेतानि नाम प्रस-
मिह मनश्चिन्तितान्याशु खेदं यन्मां तस्याः कपोलौ बहव
इति मुहुः स्वच्छकौ तन्न युक्तम् ॥ ६२ ॥ यो नानाबुद्धि-
मत्पदार्थरसिकोऽसारेऽपि शक्रायुधे सप्रेमा स विलोक्य
बर्हिमिह मे किं किं न कुर्यात्प्रियम् । इत्याविष्कृतवर्हिपि
नटते यो बर्हिणोऽस्मोलवान्नान्यनुसृष्टति तं विहाय जलं
कोऽन्योऽस्ति शून्याशयः ॥ ६३ ॥ शरीरमेवायतनं सुखस्य
दुःखस्य चाप्यायतनं शरीरम् । यद्यच्छरीरेण करोति कर्म
तेनैव देही समुपाश्रुते तत् ॥ ६४ ॥ विनयेन विना का
श्रीः का निशा शशिना विना । रहिता सत्कवित्वेन कीदृशी
वाग्विदग्धता ॥ ६५ ॥ शशिना सह याति कौमुदी सह
मेघेन तद्वित्पलीयते । प्रमदाः पतिवर्त्मगा इति प्रतिपन्नं हि
विचेतनैरपि ॥ ६६ ॥ वरं मौनं कार्यं न च वचनमुक्तं वद-
नृतं वरं क्लृप्तं पुंसां न च परकलत्राभिगमनम् । वरं प्रा-
त्यागो न च पिशुनवाक्येष्वभिरुचिर्वरं मिश्राशित्वं न च
परधनासादनसुखम् ॥ ६७ ॥ पुरो देवापारे गिरिरिपय-
रोहशिखरो घनुर्बाणैः पश्चाच्छबरकवरो धावति मृगम् ।
सरः सव्येऽसव्ये दवदहनदाहव्यतिकरो न गन्तुं न स्वादं

हरिणशिखरेवं विलपति ॥ ६८ ॥ लीलावतीनां सहजा
विलासास्त एव मूढस्य हृदि स्फुरन्ति । रागो नलिन्या
हि निसर्गसिद्धस्तत्र भ्रमत्येव मुधा षडङ्गिः ॥ ६९ ॥ बुद्धिश्च
हीयते पुंसां नीचैः सह समागमात् । मध्यमैर्मध्यतां याति
ब्रेष्ठतां याति चोत्तमैः ॥ ७० ॥ विस्तीर्णाप्यवसायसाध्य-
महतां क्षिप्रप्रयुक्ताशिषां कार्याणां नयसाहसोन्नतिमता-
मिच्छापदारोहिणाम् । मानोत्सेकपराक्रमव्यसनिनः पारं न
यावद्गताः सामर्थ्ये हृदयेऽवकाशविषया तावत्कथं निर्वृतिः
॥ ७१ ॥ लोको वहति किं राजन्न सूर्क्षा दग्धुमिन्धनम् ।
क्षालयन्नपि वृक्षाङ्गीन्नदीवेगो निवृन्तति ॥ ७२ ॥ वर-
णेन यथा पार्श्वैर्बद्ध एवाभिदृश्यते । तथा पापान्निगृह्णीया-
द्भ्रतमेतद्धि वारुणम् ॥ ७३ ॥ लाक्षालक्ष्म ललाटपट्टमभितः
केयूरमुद्रा गले वके कज्जलकालिमा नयनयोस्ताम्बूल-
रणोदयः । दृष्ट्वा कोपविधायि मण्डनमिदं प्रातश्चिरं प्रेयसो
लीलातामरसोदरे नृगदशः श्वासाः समाप्तिं गताः ॥ ७४ ॥
लज्जा जेहः स्वरमधुरता बुद्ध्यो यौवनश्रीः कान्तासङ्को
यजनसमता दुःखहानिर्विलासः । धर्मः शास्त्रं सुरगुरुमतिः
शौचमाचारचिन्ता पूर्णं सर्वं जठरपिठरे प्राणिनां संभवन्ति
॥ ७५ ॥ पुण्ये ग्रामे वने वा महति सितपटच्छन्नपाली-
कपालीमादाय न्यायगर्भे द्विजहुतहुतमुग्धमधूरोपकण्ठम् ।
द्वारं द्वारं प्रविष्टो दरमुदरदरीपूरणाय क्षुधातो मानी प्राणी
सनाथो न पुनरनुदिनं तुल्यकुल्येषु दीनः ॥ ७६ ॥
अदेशकालज्ञमनायतिश्चमं यदप्रियं लघ्वकारि चात्मनः ।
योऽत्रावब्रीत्कारणवर्जितं वचो न तद्वचः स्याद्विषमेव तद्वचः
॥ ७७ ॥ अदृष्टपूर्वनादाय भावानपरिशङ्कितान् । इष्टानि-
ष्टान्मुण्याणामस्तं गच्छन्ति रात्रयः ॥ ७८ ॥ सत्केत्रप्रति-
पादितः प्रियवचोबद्धालचालचलिर्निर्दोषेण मनःप्रसादपयसा
निष्पन्नसेकक्रियः । दातुस्तत्तदमीप्सितं किल फलन्कालेऽ-
तिशालोऽप्यसौ राजन् दानमहीरुहो विजयते कल्पद्रुमादी-
नाम् ॥ ७९ ॥ अथ नित्यमनित्यं वा नेह शोचन्ति तद्विदः ।
नान्यथा शक्यते कर्तुं स्वभावः शोचतामिति ॥ ८० ॥ अत्यु-
द्विगतिं प्राप्य नरः प्रावारः कीटकौ यथा । स विनश्यत्य-
संदेहमिहैवमुशना नृप ॥ ८१ ॥ क्षेत्रग्रामवनादिप्रपन्नपुरी-
दीपशमामण्डलप्रत्याशाघनसूत्रबद्धमनसां लब्धादिक ध्याय-
ताम् । तृष्णे देवि यदि प्रसीदसि तनोप्यङ्गानि तुङ्गानि
चैवद्वोः प्राणभृतां कुतः शमकथा ब्रह्माण्डलक्ष्मरपि ॥ ८२ ॥
अनुशासतगुणेष्वेवा कृतपुण्यैः प्ररोपिता । शतशास्त्री भवत्येव
यावन्मात्राणि सत्क्रिया ॥ ८३ ॥ अत्युत्सेकेन सदृसा साहसा-
प्यवसायिनाम् । श्रीरारोहति संदेहं महतामपि भूशृताम्
॥ ८४ ॥ बाहू बधुपरिमितः क्षमते प्रिलोकी जीवः कथं

कथय संगतिमन्तरेण । शक्नोति कुम्भनिहितः सुशिखोऽपि
दीपो भावान्प्रकाशयितुमप्युदरे गृहस्य ॥ ८५ ॥ अत्यादरपरो
विद्वानीहमानः स्थिरां धियम् । अग्नेः शेषमृणाच्छेवं शत्रोः
शेषं न शेषयेत् ॥ ८६ ॥ अत्यन्तुपानाद्विषमाशनाच्च दिवाश-
याज्जागरणाच्च रात्रौ । संरोधनान्मूत्रपुरीषयोश्च बद्धिः प्रकारैः
प्रभवन्ति रोगाः ॥ ८७ ॥ आभिताश्चैव लोकस्य विवृद्धिं यान्ति
विद्विषः । विवृद्धाश्च विनाशाय तस्मान्नोद्वेजयेत्प्रजाः ॥ ८८ ॥
अत्यन्तचञ्चलस्येह पारदस्य निबन्धने । कामं विज्ञायते
शुक्तिर्न स्त्रीचित्तस्य काचन ॥ ८९ ॥ अतुष्टिदानं कृतपूर्व-
नाशनममाननं दुश्चरितानुकीर्तनम् । कथाप्रसङ्गेन च
नामविस्मृतिर्विरक्तभावस्य जनस्य लक्षणम् ॥ ९० ॥ दुर्ज-
नस्य च सर्पस्य वरं सर्पो न दुर्जनः । सर्पो दशति कालेन
दुर्जनस्तु पदे पदे ॥ ९१ ॥ अतीव गुणसंपन्नो न जातु
विनयान्वितः । सुसूक्ष्ममपि भूतानामुपमर्दमुपेक्षते ॥ ९२ ॥
अतीतानागता भावा ये च वर्तन्ति संप्रतम् । तान्काल-
निर्मितान्बुद्ध्या न संज्ञां हातुमर्हसि ॥ ९३ ॥ धनवान्कोध-
लोभाभ्यामाविष्टो नष्टचेतनः । तिर्यगीक्षः शुष्कमुखः पापको
भ्रुकुटीमुखः ॥ ९४ ॥ अतिवादांस्तिक्षेते नावमन्येत कंचन ।
क्रोध्यमानः प्रियं त्रयादाक्रुष्टः कुशलं वदेत् ॥ ९५ ॥
अतिक्लेशेन येऽर्थाः स्पर्धर्मस्यातिक्रमेण च । अरेर्वा प्रणिपातेन
मा स्त तेषु मनः कृथाः ॥ ९६ ॥ निर्दशन्नघरोष्ठं च कुक्षो
दारुणभाषिता । कस्तमेच्छेत्परिदृष्टं दातुमेच्छति चेन्महीम्
॥ ९७ ॥ अज्ञेभ्यो ग्रन्थिनः श्रेष्ठा ग्रन्थिभ्यो धारिणो वराः ।
धारिभ्यो ज्ञानिनः श्रेष्ठा ज्ञानिभ्यो व्यवसायिनः ॥ ९८ ॥
अज्ञानाद्यदि वा ज्ञानात्कृत्वा कर्म विगर्हितम् । तस्माद्वि-
मुक्तिमन्विच्छन्दितीयं न समाचरेत् ॥ ९९ ॥ मा क्रुह
घनजनयौवनगर्वं हरति निमेषात्कालः सर्वम् । मायामय-
मिदमखिलं हित्वा प्रसङ्गदं प्रविशाशु विदित्वा ॥ १०० ॥
अजात्तरसुरोत्सर्गमार्जनीरेणुवज्जनैः । दीपखट्वापच्छायेव
त्यज्यते निर्धनो जनः ॥ १०१ ॥ अचोद्यमानानि यथा
पुष्पाणि च फलानि च । स्वं कालं नातवर्तन्ते तथा
कर्म पुराकृतम् ॥ १०२ ॥ नाकालतो मानुरपैति योगं
नाकालतोऽस्तं गिरिमम्युति । नाकालतो हीयते वर्धते च
चन्द्रः समुद्रोऽपि महोर्मिमाली ॥ १०३ ॥ अघं स केवलं
मुक्त्वा यः पचत्यात्मकारणात् । यज्ञशिष्टाशनं हततस्ततामघं
त्वधीयते ॥ १०४ ॥ अन्याधानेन यज्ञेन काषायेण जटा-
जिनैः । लोकान्विश्वासयित्वैव ततो लम्पेद्यथा नृकः ॥ १०५ ॥
नाकालतो ध्रियते जायते वा नाकालतो व्याहरते च बालः ।
नाकालतो यौवनमन्युपैति नाकालतो रोहति बीजमुत्तम्
॥ १०६ ॥ अग्नौ प्राक्तं तु पुरुषं कर्मान्वेति स्वयंकृतम् ।

१ अग्निवचनानि. २ हुतम्.

तस्मात्तु पुरुषो यत्नाद्धर्मं संचिनुयाच्छनैः ॥१०७॥ अग्निहोत्रं
त्रयो वेदास्त्रिदण्डं भस्मगुण्ठनम् । प्रज्ञापौरुषहीनानां जीवि-
केति बृहस्पतिः ॥१०८॥ नाकालमत्ताः खगपन्नगाश्च मृग-
द्विपाः शैलमृगाश्च लोके । नाकालतः स्त्रीषु भवन्ति गर्मा-
नायान्त्यकाले शिशिरोष्णवर्षाः ॥१०९॥ एवमेव कुले जाताः
पावकोपमतेजसः । क्षमावन्तो निराकाराः काष्ठेऽग्निरिव
शेते ॥११०॥ स एव खलु दारुभ्य यदा निर्मथ्य दीप्यते ।
तद्दारु च वनं चान्यन्निर्दहत्याशु तेजसा ॥१११॥ नाक्रोशी
स्यान्नावमानी परस्य मित्रद्रोही नोत नीचोपसेवी । न
चाभिमानी न च हीनवृत्तो रूक्षां वाचमुपतीं वर्जयति ॥११२॥
अग्निस्तेजो महल्लोके गूढस्तिष्ठति दारुषु । न चोपयुक्ते
तद्दारु यावन्नोदीप्यते परैः ॥११३॥ अग्निं प्राप्य यथा
सद्यस्तूलराशिर्विनश्यति । तथा गंगा प्रवाहेण सर्वं पापं
विनश्यति ॥११४॥ व्याधिर्मिर्मथ्यमानानां त्यजतां विपुलं
धनम् । वेदनां नापकर्षन्ति यतमानाश्चित्सकाः ॥११५॥
अक्षेत्रे बीजमुत्सृष्टमन्तरैव विनश्यति । अबीजकमपि क्षेत्रं
केवलं स्थण्डिलं भवेत् ॥११६॥ अक्षमा ह्रीपरित्यागः
श्रीनाशो धर्मसंक्षयः । अभिध्याप्रस्थिता चैव सर्वं लोभा-
त्प्रवर्तते ॥११७॥ शमयति गजानन्यान्गन्धद्विपः कलभोऽपि
सन्ध्रमवतितरां वेगोदग्रं भुजंगशिशोर्विषम् । भुवमधिपति-
र्बालावस्थोऽप्यलं परिरक्षितुं न खलु वयसा जाल्यैवायं
स्वकार्यसहो गणः ॥११८॥ अक्षमः क्षमतामानी क्रियायां
यः प्रवर्तते । स हि हास्यास्पदत्वं च लभते प्राणसंशयम्
॥११९॥ अक्रोधेन जयेत्क्रद्धमसाधुं साधुना जयेत् ।
जयेत्क्रुद्धं दानेन जयेत्सत्येन चानृतम् ॥१२०॥ ब्राह्मणः
पतनीयेषु वर्तमानो विकर्मसु । दाम्भिको दुष्कृतप्राज्ञः
शूद्रेण सदृशो भवेत् ॥१२१॥ अक्रोधनः क्रोधनेभ्यो
विशिष्टस्तथा तितिक्षुरतितिक्षोर्विशिष्टः । अमानुषेभ्यो मानु-
षाश्च प्रधाना विद्वान्स्थैवाविदुषः प्रधानाः ॥१२२॥
अकृतेष्वेव कार्येषु मृत्युर्वै संप्रकर्षति । युवैव धर्मशीलः
स्यादनिमित्तं हि जीवितम् ॥१२३॥ यस्तु शूद्रो दमे सत्ये
धर्मे च सततोत्थितः । तं ब्राह्मणमहं मन्ये वृत्तेन हि
भवेद्विजः ॥१२४॥ अकीर्तिं विनयो हन्ति हन्त्यनर्थं
पराक्रमः । हन्ति नित्यं क्षमा क्रोधमाचारो हन्त्यलक्षणम्
॥१२५॥ अकिंचनस्य शुद्धस्य उपपन्नस्य सर्वतः । अवेक्ष-
माणस्त्रीलोकान् तुल्यमिह लक्ष्ये ॥१२६॥ सन्तः सच्चरि-
तोदयव्यसनिनः प्रादुर्भवधन्वणाः सर्वत्रैव जनापवाद-
चकिता जीवन्ति दुःखं सदा । अव्युत्पन्नमतिः कृतेन न सता
नैवासता व्याकुलो युक्तायुक्तविवेकशून्यहृदयो धन्यो
जनः प्राकृतः ॥१२७॥ अकिंचनः परिपतन्सुखमासादयि-

ष्यसि । अकिंचनः सुखं शेते समुत्तिष्ठति चैव ह ॥१२८॥
अकाले कृत्यमारब्धं कर्तुर्नार्थाय कल्पते । तदेव काले
आरब्धं महतेऽर्थाय कल्पते ॥१२९॥ ह्यः पश्यन्निरकारण-
क्षितसितं पाथोजकोशाकृति इमश्चूद्रोधकठोरमद्य रमसादुत्त-
ताम्रप्रभम् । प्रातर्जीर्णवलक्षकेशविकृतं वृद्धाजशीर्षोपमं वक्त्रं
नः परिहस्यते भ्रुवमिदं भूतैश्चिरस्थाधिभिः ॥१३०॥
अकालसहमत्यल्पं मूर्खव्यसनिनायकम् । अगुप्तं भीरुयोधं
च दुर्गव्यसनमुच्यते ॥१३१॥ अकार्याण्यपि पर्याय
कृत्वापि वृजिनार्जवम् । विधीयते हितं यस्य स देहः कस्य
सुस्थिरः ॥१३२॥ स्तनतटमिदमुत्तुङ्गं निम्नो मध्यः समुत्ततं
जघनम् । विषमे मृगशावाक्ष्या वपुषि नवे क इव न
स्खलति ॥१३३॥ अकार्यकरणाद्भीतः कार्याणां च विवर्ष-
नात् । अकाले मन्त्रमेदाच्च येन माद्येन्न तत्पिवेत् ॥१३४॥
अकामान्कामयति यः कामयानान्परित्यजेत् । बलवन्तं च
यो द्वेष्टि तमाहुर्मूढचेतसम् ॥१३५॥ स्तनयोर्जघनस्यापि
मध्ये मध्यं प्रिये तव । अस्ति-नास्तीति संदेहो न मेऽद्यापि
निवर्तते ॥१३६॥ अकामो कामयानस्य शरीरं परिपीड्यते ।
इच्छन्तीं कामयानस्य रतिर्भवति शोभना ॥१३७॥ अकामस्य
क्रिया काचिदुच्यते नेह कर्हिचित् । यद्यद्वि कुर्वते
किंचित्तत्कामस्य चेष्टितम् ॥१३८॥ प्रथमा गतिरात्मैव
द्वितीया गतिरात्मजः । सन्तो गतिस्तृतीयोक्ता चतुर्थी
धर्मसंचयः ॥१३९॥ अकस्मात्प्रक्रिया नृणामकस्मात्चाप-
कर्षणम् । शुभाशुभे महत्त्वं च प्रकर्तुं बुद्धिलाघवम् ॥१४०॥
अकर्मशीलं च महाशनं च लोकद्विष्टं बहुमायं नृशंसम् ।
अदेशकालज्ञमनिष्टवेषमेतानृहे न प्रतिवासयेत् ॥१४१॥
प्रयोजनेषु ये सक्ता न विशेषेषु भारत । तानहं पण्डिता-
न्मन्ये विशेषा हि प्रसङ्गिनः ॥१४२॥ अद्यैव कुरु यच्छ्रेयो
मा त्वां कालोऽत्यगादयम् । अकृतेष्वेव कार्येषु मृत्युर्वै
संप्रकर्षति ॥१४३॥ अधरः किसलयरागः कोमलविटपा-
कारिणौ बाहू । कुसुममिव लोभनीयं यौवनमङ्गेषु संनद्धम्
॥१४४॥ चत्वार्याहुर्नरश्रेष्ठा व्यसनानि महीक्षिताम् ।
मृगया पानमक्षाश्च ग्राम्ये चैवातिरक्तता ॥१४५॥ अधर्मेण
च यः प्राह यश्चाधर्मेण पृच्छति । तयोरन्यतरः प्रैति विद्वैतं
वाधिगच्छति ॥१४६॥ अभ्रुवेण शरीरेण प्रतिक्षणविना-
शिना । श्रुवं यो नार्जयेद्धर्मं स शोच्यो मूढचेतनः ॥१४७॥
निबन्धनी रज्जुरेषा या ग्रामे वसतो रतिः । छिन्नैवां सुकृतो
यान्ति नैनां छिन्दन्ति दुष्कृतः ॥१४८॥ अध्या जरा
देहवतां पर्वतानां जलं जरा । असंभोगो जरा स्त्रीणां वाङ्-
शल्यं मनसो जरा ॥१४९॥ अनधिगतमनोरथस्य सर्वं
शतगुणितेव गता मम त्रियामा । यदि तु तव समागमे

संकीर्णप्रकरणम्

३८१

तथैव प्रसरति सुधु ततः कृनी भवेयम् ॥ १५० ॥ मृदुराद्रः
 कुशो भूत्वा शनैः सँलीयते रिपुः । बल्मीक इव वृक्षस्य
 पश्चान्मूत्रानि कुन्तति ॥ १५१ ॥ अनध्वन्याः काव्येष्वलस-
 गतयः शास्त्रगहनेष्वदुःखज्ञा वाचां परिणतिषु मूकाः ॥ १५२ ॥
 विदग्धानां गोष्ठीष्वकृतपरिचर्याश्च खलु ये भवेयुस्ते किं वा
 परमणितिकण्डूतिनिष्ठाः ॥ १५३ ॥ अनभ्यासेन विद्याना-
 मसंसर्गेण धीमताम् । अनिग्रहेण चाक्षाणां जायते व्यसनं
 नृणाम् ॥ १५४ ॥ मौढ्येन विपदापन्नं मध्यस्थं सुहृदं तथा ।
 शक्त्या ततः समुद्धृत्य हितार्थं मर्त्येस्तुधीः ॥ १५५ ॥
 अनर्थकं विप्रवासं गृहेभ्यः पापैः सन्धिं परदारभिमर्शम् ।
 दैन्यं स्तैन्यं पैशुनं मद्यपानं न सेवते यश्च सुखी सदैव
 ॥ १५६ ॥ अनर्थमर्थतः पश्यन्नर्थं चैवाप्यनर्थतः । इन्द्रियै-
 रजितैर्वालः सुदुःखं मन्यते सुखम् ॥ १५७ ॥ बन्धुत्याग-
 स्तनुत्यागो देशत्याग इति त्रिषु । आद्यन्तावायतकेशौ
 मध्यमः क्षणिकज्वरः ॥ १५८ ॥ अनवाप्यं च शोकेन शरीरं
 चोपतप्यते । अमित्राश्च प्रहृष्यन्ति मा ख शोके मनः
 कृथाः ॥ १५९ ॥ अनातुरोत्कण्ठितयोः प्रसिध्यता समा-
 गमेनापि रतिर्न मां प्रति । परस्परप्राप्तिनिराशयोर्वरं शरीर-
 नाशोऽपि समानरागयोः ॥ १६० ॥ प्रज्ञया मानसं दुःखं
 हन्याच्छारीरमौषधैः । एतद्धि ज्ञानसामर्थ्यं न बालैः
 समतामियात् ॥ १६१ ॥ अनात्मवान्नयद्वेषी वर्धयन्नति-
 संपदः । प्राप्यापि महदैश्वर्यं सह तेन विपद्यते ॥ १६२ ॥
 अनादेयं नाददीत परिक्षीणोऽपि पार्थिवः । न चादेयं
 समुद्रोऽपि सूक्ष्ममप्यर्थमुत्सृजेत् ॥ १६३ ॥ न च राज्ञौ
 सुखं शेते ससर्प इव वेष्टमनि । यः कोपयति निर्दोषं
 सदाषोऽभ्यन्तरं जनम् ॥ १६४ ॥ अनादेयस्य चादानादा-
 देयस्य च वर्जनात् । दौर्बल्यं ख्याप्यते राज्ञः स प्रेत्येह
 च नश्यति ॥ १६५ ॥ अनाद्यन्ता तु सा तृष्णा अन्तर्देह-
 गता नृणाम् । विनाशयति भूतानि अयोनिज इवानिलः
 ॥ १६६ ॥ न च शत्रुरवज्ञेयो दुर्बलोऽपि बलीयसा ।
 अल्पोऽपि हि दहत्यग्निर्विषमलपं हिनस्ति च ॥ १६७ ॥ अना-
 श्रयमला वेदा ब्राह्मणस्याव्रतं मलम् । मलं पृथिव्या
 बाल्हीकाः पुरुषस्यानृतं मलम् ॥ १६८ ॥ अनारभ्या भव-
 न्यर्थाः केचिन्नित्यं तथागताः । कृतः पुरुषकारो हि भवेद्येषु
 निरर्थकः ॥ १६९ ॥ द्वेषादिवैकृतवतः प्रतिभासतेऽन्यो
 मिष्यैव चित्रमधिको विशदात्मनोऽपि । चन्द्रादि पश्यति
 पुरो द्विगुणं प्रकृत्या तेजोमयं तिमिरदोषहतं हि चक्षुः
 ॥ १७० ॥ अनार्यवृत्तमप्राज्ञमसूयकमधार्मिकम् । अनर्थाः
 क्षिप्रमायान्ति वान्दुष्टं क्रोधनं तथा ॥ १७१ ॥ अनावृतनव-

द्वारपञ्जरे विहगानिलः । यत्तिष्ठति तदाश्वर्यं वियोगे तस्य
 का कथा ॥ १७२ ॥ परोक्तमात्रं यस्तथ्यं मन्यते बुद्धि-
 वर्जितः । हसनीयः परेषां स शास्त्राद्धो जटी यथा ॥ १७३ ॥
 अनित्ये प्रियसंवासे संसारे चक्रवद्गतौ । पथि संगतमेवैत-
 द्धाता माता पिता सखा ॥ १७४ ॥ अनिर्वाच्यमनिर्भिन्नमप-
 रिच्छिन्नमव्ययम् । ब्रह्मेव सुजनप्रेम दुःखमूलनिकृन्तनम्
 ॥ १७५ ॥ अपकृत्य बुद्धिमतो दूरस्थोऽस्तीति नाश्वसेत् ।
 दीर्घो बुद्धिमतो बाहू याम्यां हिसति हिसितः ॥ १७६ ॥
 अनिर्वेदः श्रियो मूलं लाभस्य च शुभस्य च । महान्भवत्य-
 निर्विण्णः सुखं चानन्तमश्नुते ॥ १७७ ॥ अनिश्रितैरध्यवसाय-
 मीरुभिः पदे पदे दोषशतानुदर्शिभिः । फलैर्विसंवादमुपागता
 गिरः प्रयान्ति लोके परिहासवस्तुताम् ॥ १७८ ॥ मित्रं
 परित्यजति मुञ्चति बन्धुवर्गं शीघ्रं विहाय जननीमपि जन्म-
 भूमिम् । संसज्य गच्छति विदेशमनिष्टलाकं विचाकुली-
 कृतमतिः पुरुषोऽविलम्ब्य ॥ १७९ ॥ अनिष्टसंप्रयोगाच्च
 विप्रयोगात्प्रियस्य च । मनुष्या मानसैर्दुःखैर्दहन्ते
 स्वल्पबुद्धयः ॥ १८० ॥ अनीर्ष्यगुप्तदारश्च संविमार्गी प्रिय-
 वदः । श्लक्ष्णो मधुरवाक् स्त्रीणां न चासां वशगो भवेत्
 ॥ १८१ ॥ न पिता नात्मजो नात्मा न माता न सखी-
 जनः । इह प्रेत्य च नारीणां पतिरेको गतिः सदा ॥ १८२ ॥
 अनुबन्धं च संप्रेक्ष्य विपाकं चैव कर्मणाम् । उत्थानमा-
 त्मनश्चैव धीरः कुर्वीत वा न वा ॥ १८३ ॥ अनुबन्धानुपेक्षेत
 सानुबन्धेषु कर्मसु । संप्रधार्य च कुर्वीत न वेगेन समाचरेत्
 ॥ १८४ ॥ सत्यश्चात्र प्रवादोऽयं लौकिकः प्रतिभाति माम् ।
 पितृन्समनुजायन्ते नरा मातरमङ्गनाः ॥ १८५ ॥ अनुयाति
 न मर्तारं यदि देवात्कथंचन । तथापि शीलं संरक्ष्यं शील-
 भङ्गात्पतत्यधः ॥ १८६ ॥ अनेकचित्तमन्नस्तु द्वेष्यो भवति
 मन्त्रिणाम् । अनवस्थितचित्तत्वात्कार्ये तैः स उपेक्ष्यते
 ॥ १८७ ॥ मूढ जहीहि धनागमनृष्णां कुरु तनुबुद्धिमनःसु
 वितृष्णाम् । यल्लभसे निजकर्मोपात्तं वित्तं तेन विनोदय
 चित्तम् ॥ १८८ ॥ अन्तर्दुष्टः सदायुक्तः सर्वानर्थकरः किल ।
 शकुनिः शकटारश्च दृष्टान्तावत्र भूपते ॥ १८९ ॥ अन्तर्दे-
 सततं लुठन्त्यगणितास्तानेव पाथोघरैराज्ञानपतितांस्तरंग-
 बलयैरालिङ्ग्य गृह्णन्सौ । व्यक्तं मौक्तिकरत्नतां जलकणा-
 न्संप्रापयत्यम्बुधिः प्रायोऽन्येन कृतादरो लघुरपि प्रातोऽर्च्यते
 स्वामिभिः ॥ १९० ॥ मूर्खा यत्र न पूज्यन्ते धान्यं यत्र सुसं-
 चितम् । दंपत्योः कलहो नास्ति तत्र श्रीः स्वयमागता ॥ १९१ ॥
 अन्येषु रेमिरे धीरा न ते मध्येषु रेमिरे । अन्यप्राप्तिं सुखं
 प्राहुर्दुःखमन्तरमन्ययोः ॥ १९२ ॥ मूलमेवादितदिच्छन्त्यात्पर-

पक्षस्य नित्यशः । ततः सहायांस्तत्पक्षान्सर्वान् तदनन्तरम् ॥ १९२ ॥ अन्योच्छिष्टेषु पात्रेषु मुक्तवैतेषु महीभुजः । कक्षाज लज्जामवहन् शौचे चिन्तां न वा दधुः ॥ १९३ ॥ अन्यो घनं प्रेतगतस्य भुङ्क्ते वयांसि चाभिश्च शरीरधातून् । द्राम्यामयं गच्छत्यमुत्र पुण्येन पापेन च वेष्टयमानः ॥ १९४ ॥ चलस्वभावा दुःसेव्या दुर्ग्राह्या भावतस्तथा । प्राज्ञस्य पुरुषस्येह यथा वाचस्तथा श्रियः ॥ १९५ ॥ अन्योऽन्य-समुपस्तम्भादन्योन्यापाश्रयेण च । ज्ञातयः संप्रवर्धन्ते सरसीत्रोत्पलान्युत ॥ १९६ ॥ अन्यो हि नाश्नाति कृतं हि कर्म मनुष्यलोके मनुजस्य कश्चित् । यत्नेन किञ्चिद्धि कृतं हि कर्म तदश्नुते नास्ति कृतस्य नाशः ॥ १९७ ॥ उद्योगेन विना नैव कार्यं किमपि सिध्यति । नहि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥ १९८ ॥ अपकारिणि विश्रम्भं यः करोति नराधमः । अनाथो दुर्बलो यद्वन्न चिरं स तु जीवति ॥ १९९ ॥ लोभादेव नरा मूढा धनविद्यान्विता अपि । अकृत्येषु नियोज्यन्ते भ्राम्यन्ते दुर्गमेष्वपि ॥ २०० ॥ अन्यो हि नाश्नाति कृतं हि कर्म मनुष्यलोके मनुजस्य कश्चित् । यत्नेन किञ्चिद्धि कृतं हि कर्म तदश्नुते नास्ति कृतस्य नाशः ॥ २०१ ॥ अपहृत्य तमस्तीव्रं यथा मात्स्युदये रविः । तथापहृत्य पापानि भाति गङ्गाजलद्रुतः ॥ २०२ ॥ अयं प्रवाहो गाङ्गो वा समुद्रं प्राप्य तद्रसः । भवत्यपेयस्तद्विद्वाञ्चाश्रयेदशुभात्मकम् ॥ २०३ ॥ सुखमेव हि दुःखान्तं कदाचिदुत्पद्यते सुखम् । तस्मादेतद्वृथं जह्याद्य इच्छेच्छाश्रितं सुखम् ॥ २०४ ॥ अपि मन्दत्वमापन्नो नष्टो वाऽसीद्दर्शनात् । प्रायेण प्राणिनां भूयो दुःखवेगोऽधिको भवेत् ॥ २०५ ॥ अपि मार्दवभावेन गात्रं संलीय बुद्धिमान् । अरिर्नाशयते नित्यं यथा वल्ली महाद्रुमम् ॥ २०६ ॥ सुखार्थी नागारिप्रतिभयशमात्प्रत्युत सुखं जहौ शेषस्त-लपीकृततनु निवेद्यासुररिपुम् । यतस्तेनामुष्मिन्नधिगतवता क्लेशसहतां श्रमावायि न्यस्तं निरवधि धराभारवहनम् ॥ २०७ ॥ अपुत्रस्य गतिर्नास्ति स्वर्गो नैव कथंचन । तस्मात्पुत्रसुखं दृष्ट्वा पश्चाद्भवति तापसः ॥ २०८ ॥ अपूर्विणा न कर्तव्यं कर्म लोके विगर्हितम् । कृतपूर्वं तु त्यजतो महान्धर्म इति श्रुतिः ॥ २०९ ॥ सुखदुःखानि भूतानाम-जरो जरयत्यसौ । आदित्यो हस्तमभ्येति पुनः पुनरुदेति च ॥ २१० ॥ अप्युन्मत्तात्पल्यतो बालाच्च परिजल्पतः । सर्वतः सारमादद्यादश्मभ्य इव काञ्चनम् ॥ २११ ॥ अप्र-सादोऽनविष्टानं देयांशहरणं च यत् । कालयापोऽप्रती-कारस्तद्वैराग्यस्य कारणम् ॥ २१२ ॥ सुखदुःखे समे स्वातां जन्तूनां क्लेशहेतुके । मूर्ध्नि स्थितानां केशानां भवेतां

स्नेहच्छेदने ॥ २१३ ॥ अप्रियैरपि निष्पिष्टैः किं स्वात्केशा-सहिष्णुभिः । ये तदुन्मूलने शक्ता जिगीषा तेषु शोभते ॥ २१४ ॥ अमयस्य हि यो दाता तस्यैव सुमहत्फलम् । नहि प्राणसमं दानं त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ २१५ ॥ सुखदुःखे हि पुरुषः पर्यायेणोपसेवते । न ह्यनन्तं सुखं कश्चित्प्राप्नोति पुरुषर्षभ ॥ २१६ ॥ अभिन्नवेलौ गम्भीरावम्बुराशिर्भवानपि । असावञ्जनसंकाशस्त्वं तु चामीकरद्युतिः ॥ २१७ ॥ अभि-प्रायं यो विदित्वा तु मर्तुः सर्वाणि कार्याणि करोत्यतन्म्रीः । वक्ता हितानामनुरक्त आर्यः शक्तिश्च आत्मेव हि सोऽनु-कम्प्यः ॥ २१८ ॥ सुखं दुःखान्तमालस्यं दास्यं दुःखं सुखोदयम् । भूतिः श्रीर्द्वाधृतिः कीर्तिर्दक्षे वसति नालसे ॥ २१९ ॥ वाक्यं तु यो नाद्रियतेऽनुशिष्टः प्रत्याह यश्चापि नियुज्यमानः । प्रज्ञाभिमानी प्रतिकूलवादी त्याज्यः स तादृक् त्वरयैव मृत्युः ॥ २२० ॥ अभिमानवतां ब्रह्मन्मुक्ता-युक्तविवेकिनाम् । युज्यतेऽवश्यमोज्यानां दुःखानामप्रकाशनम् ॥ २२१ ॥ सुखमापतितं सेवेदुःखमापतितं बहेत् । काल-प्राप्तमुपासीत सस्यानामिव कर्षकः ॥ २२२ ॥ अभिमान-श्रियं हन्ति पुरुषस्यालसमेघसः । गर्भेण दुप्यते कन्या गृहवासेन च द्विजः ॥ २२३ ॥ अभियुक्तं बलवता दुर्बलं हीनसा-धनम् । हृतस्वं कामिनं चौरमाविशन्ति प्रजागराः ॥ २२४ ॥ सुकरं सर्वथा मैत्रं दुष्करं प्रतिपालनम् । अनित्यत्वादि-चित्तानां प्रीतिरल्पेन भिद्यते ॥ २२५ ॥ अभियोक्ता बलीय-स्त्वादलब्धा न निवर्तते । उपहारादृते तस्मात्संधिरन्यो न विद्यते ॥ २२६ ॥ अभिलष्यं स्थिरं पुण्यं ख्यातं सिद्धिर्निवे-दितम् । सेवेत सिद्धिमन्त्रिच्छन् श्लाघ्यं विन्ध्यमिवेश्वरम् ॥ २२७ ॥ यथा शरीरमेवेदं जलबुद्बुदसंनिभम् । प्रवात-दीपचपलास्तथा कस्य कृते श्रियः ॥ २२८ ॥ यथा हि पुरुषः कुर्याच्छरीरे यत्नमुत्तमम् । वसनाद्यैरुपायैस्तु तथा राज्ये नराधिपः ॥ २२९ ॥ अमित्रं नैव मुञ्चेत वदन्तं कारणा-न्यपि । दुःखं तत्र न कर्तव्यं हन्या पूर्वापकारिणम् ॥ २३० ॥ अमित्रादुन्नतिं प्राप्य नोन्नतोऽस्मीति विश्वसेद । तस्मात्प्राप्योन्नतिं नश्येत् प्रावार इव कीटकः ॥ २३१ ॥ यथा हि भरतो वर्णैर्वर्णयत्यात्मनस्तनुम् । नानारूपाणि कुर्वाणस्तथात्मा कर्मजास्तनूः ॥ २३२ ॥ अमित्रो न विरो-क्तव्यः कृपणो बह्वपि भुवन् । कृपा न तस्मिन्कर्तव्या हन्यादेवापकारिणम् ॥ २३३ ॥ अमित्रो मित्रतां याति मित्रं चापि प्रदुष्यति । सामर्थ्ययोगात्कार्याणामनित्या वे सदागतिः ॥ २३४ ॥ बुद्धिः प्रभावस्तेजश्च सत्तत्त्वस्थानमेव च । व्यवसायश्च यस्य स्यात्तस्य वृत्तिभयं कुतः ॥ २३५ ॥ अमृतं नैव मृत्युश्च द्वयं देहे प्रतिष्ठितम् । मृत्युरापद्यते

संकीर्णप्रकरणम्

३८३

मोहात्संतेनापद्यतेऽमृतम् ॥ २३६ ॥ बुद्धिमन्तं कृतप्रज्ञं
 शुश्रूषुमनसूयकम् । दान्तं जितेन्द्रियं चापि शाको न
 स्पृशते नरम् ॥ २३७ ॥ बुद्धिमन्तं च मूढं च शूरं मीरं
 जहं कविम् । दुर्बलं बलवन्तं च भागिनं भजते सुखम्
 ॥ २३८ ॥ बुद्धिरूपगुणायुष्मत्पुत्रान्विद्याविशारदान् ।
 प्राप्नुवन्ति नराः सर्वे सुकृतैः पूर्वजन्मनि ॥ २३९ ॥
 बुद्धिश्रेष्ठानि कर्माणि बाहुमध्यानि भारत । तानि जङ्घा-
 जघन्यानि भारप्रत्यवराणि च ॥ २४० ॥ दिशो वासः पात्रं
 करकुहरमेणाः प्रणयिनः समाधानं निद्रा शयनमवनी
 मूलमशनम् । कदैतत्संपूर्णं मम हृदयवृत्तेरभिमतं भविष्य-
 त्सुप्रं परमपरितोषोपचितये ॥ २४१ ॥ तपःसीमा
 भुक्तिः सकलगुणसीमा वितरणं कलासीमा काव्यं जनन-
 सुखसीमा सुवदना । भियः सीमा मृत्युः सुकृतकुलसीमा-
 क्षितमृतिः क्षुधासीमान्नान्तः श्रुतिमुखरसीमा हरिकथा
 ॥ २४२ ॥ यदा विनाशकाञ्चो वै लक्ष्यते दैवनिर्मितः । तदा
 वै विपरीतेषु मनः प्रकुरुते नरः ॥ २४३ ॥ व्यालश्रयापि
 विफलापि सकण्टकापि वक्रापि पङ्क्तिमवापि दुरासदापि ।
 गन्धेन बन्धुरसि केतकि सर्वजन्तोरेको गुणः खलु निहन्ति
 समस्तदोषान् ॥ २४४ ॥ प्रेयास्तस्मिन् त्वमपि च मम प्रेयसीति
 श्वादस्त्वं मे प्राणा अहमपि तवास्मीति हन्त प्रलयः ।
 तं मे ते स्यामहमपि च यत्तच्च नो साधु राधे व्याहारे नौ
 यदि समुचितो शुष्मदसम्प्रयोगः ॥ २४५ ॥ उत्थिता एव
 गन्त्यन्ते जनाः कार्यार्थिर्भिन्नैः । शत्रुवत्पतितं को नु वन्दते
 गनवं पुनः ॥ २४६ ॥ उत्पततोऽन्तरीक्षं वै गच्छतोऽपि
 क्षीतलम् । धावतः पृथिवीं सर्वा नादत्तमुपतिष्ठते ॥ २४७ ॥
 असन्नमापदं यस्तु समाधत्ते स बुद्धिमान् । वणिजो भार्यया
 वारः प्रत्यक्षे निहृतो यथा ॥ २४८ ॥ उपशमफलाद्विद्या-
 योनालकालान्तरमिच्छतां भवति विफलो यत्पारम्भस्तदत्र
 किमुतम् । नियतविषया ह्येते मावा न यान्ति विपर्ययं
 मनयति यतः शालेर्नैजं न जातु यवाङ्कुरम् ॥ २४९ ॥
 एकः सादु न भुञ्जीत एकश्चात्रार्थं चिन्तयेत् । एको न
 लब्धेदध्वानं नैकः सुप्तेषु जागृयात् ॥ २५० ॥ एकाकी
 हृत्संयुक्तः पाणिपात्रो दिगम्बरः । सोऽपि संवाहते लोके
 गुणान्याः पश्य कौतुकम् ॥ २५१ ॥ एकाकी निःस्पृहः
 भक्तः पाणिपात्रो दिगम्बरः । कदा शंभो भविष्यामि
 त्वं विमलक्षमः ॥ २५२ ॥ द्वाविमौ न विराजेते विपरीतेन
 रमेणा । गृहस्थश्च निरारम्भः कार्यवाश्चैव भिक्षुकः ॥ २५३ ॥
 यत्प्राप्तमिति न स्वस्यो विनिद्रो न प्रबुध्यते । वक्ति न
 किञ्चिन्नेवकः किं तु जीवति ॥ २५४ ॥ आयस
 यत्प्राप्तो न व्ययकर्म प्रवर्तयन् । अन्यूनतैलदीपोऽपि चिरं

भद्राणि पश्यति ॥ २५५ ॥ आयत्यां गुणदोषज्ञस्तदात्वे
 क्षिप्रनिश्चयः । अतीते कार्यशेषज्ञः शत्रुभिर्नाभिभूयते
 ॥ २५६ ॥ आयत्यां च तदात्वे च यत्सादाखादपेशलम् ।
 तदेव तस्य कुर्वीत न लोकद्विष्टमाचरेत् ॥ २५७ ॥ एतत्काम-
 फलं लोके यद्वयोरैकचित्ता । अन्यचित्तकृते कामे शवयोरिव
 संगमः ॥ २५८ ॥ एतस्माद्विरमेन्द्रियार्थगहनादायासकादाश्रय
 श्रेयोमार्गमशेषदुःखशमनव्यापारदक्षं क्षणात् । आत्मीभाव-
 मुपैहि संत्यज निजां कलोललोलां गतिं मा भूयो भज
 भङ्गुरां भवरतिं चेतः प्रसीदाधुना ॥ २५९ ॥ धैर्यं हि कार्यं
 सततं महद्भिः कृच्छ्रेऽपि कोऽप्यति संकटेऽपि । कृच्छ्राण्य-
 कृच्छ्रेण समुत्तरन्ति धैर्योच्छिन्ता ये प्रतिपत्तिदक्षाः ॥ २६० ॥
 देहि देहीति जल्पन्ति त्यागिनोऽर्थार्थिनोऽपि च । आलोकयन्ति
 यावत्सादस्ति-नास्तीति न क्वचित् ॥ २६१ ॥ एते सत्पुरुषाः
 परार्थघटकाः स्वार्थे परित्यज्य ये सामान्यास्तु परार्थमुद्यम-
 मृतः स्वार्थविरोधेन ये । तेऽमी मानुषराक्षसाः परहितं
 स्वार्थाय विघ्नन्ति ये ये तु भ्रान्ति निरर्थकं परहितं ते के न
 जानीमहे ॥ २६२ ॥ देवसाम्बुसुचश्च नास्ति नियमः
 कोऽप्यानुकूल्यं प्रति व्यञ्जन् यः प्रियसुकटं घटयते जन्तोः
 क्षणादप्रियम् । क्षिप्रं दीर्घनिदाघवासरवियत्संतापनिर्वापणां
 प्रादुष्कृत्य वनस्पतेः प्रकुरुते विषुद्विसर्गं च यः ॥ २६३ ॥
 देवी श्रीर्जनकाल्मजा दशमुखस्यासीद्ब्रूहे रक्षसो नीता चैव
 रसातलं भगवती वेदत्रयी दानवैः । गन्धर्वस्य मदालसां
 च तनयां पातालकेतुच्छलादैत्येन्द्रोऽपजहार हन्त विषमा
 वामा विघेर्दृत्तयः ॥ २६४ ॥ किमशक्यं बुद्धिमतां किमसाध्यं
 निश्चयं दृढं दधताम् । किमशक्यं प्रियवचसां किमलभ्यमिहो-
 दमस्थानाम् ॥ २६५ ॥ गन्धाप्यसौ भुवनविदिता केतकी
 स्वर्णवर्णा पद्मआन्त्या चपलमधुपः पुष्पमध्ये पपात । अन्धी-
 भूतः कुसुमरजसा कण्टकैर्लूनपक्षः स्थातुं गन्तुं द्वयमपि
 सखे नैव शक्तो द्विरेफः ॥ २६६ ॥ गवार्थे ब्राह्मणार्थे च
 स्वान्यर्थे स्त्रीकृतेऽथ वा । स्थानार्थे यस्त्यजेत्प्राणांस्तस्य
 लोकाः सनातनाः ॥ २६७ ॥ गावो गन्धेन पश्यन्ति वेदेनैव
 द्विजातयः । चारैः पश्यन्ति राजानश्चक्षुर्म्यामितरे जनाः
 ॥ २६८ ॥ त्यागो गुणो गुणशताभ्यधिको मतो मे विद्यापि
 भूषयति तं यदि किं ब्रवीमि । शौर्यं च नाम यदि तत्र
 नमोऽस्तु तस्मै तच्च त्रयं न च यदीर्ष्यति चित्रमेतत्
 ॥ २६९ ॥ त्याज्यं सुखं विषयसंगमजन्म पुंसां दुःखोपसृ-
 ष्टमिति मूर्खं विचारणेषा । ग्रीहीजिहासति सितोत्तम-
 तण्डुलाब्धान्को नाम भोस्तुषकपोपहिताहिताह्वी ॥ २७० ॥
 दुर्गे त्रिकूटः परिखा समुद्रो रक्षांसि घोषा धनदाश्च वित्तम् ।
 शालं च यस्योशनसा प्रणीतं स रावणो दैववशाद्विपन्नः

॥२७१॥ कर्मानुमेयाः सर्वत्र परोक्षगुणवृत्तयः । तस्मात्परोक्ष-
वृत्तीनां फलैः कर्म विभावयेत् ॥२७२॥ किं गजेन प्रभिन्नेन
राजकर्माण्यकुर्वता । स्थूलोऽपि यदि वाऽऽथूलः श्रेयान्कृत्यकरः
पुमान् ॥२७३॥ किं चन्दनैः सर्करैस्तुहिनैः शीतलैश्च किम् ।
सर्वे ते मित्रगात्रस्य कलां नार्हन्ति षोडशीम् ॥ २७४ ॥
नोपभोक्तुं न च त्यक्तुं शक्नोति विषयाञ्जरी । अस्थि निर्द-
शनः श्वेद जिह्वया लेदि केवलम् ॥ २७५ ॥ नो सत्येन
मृगाङ्ग एष वदनीभूतो न चेन्द्रीवद्वन्द्वं लोचनतां गतं
न कनकैरप्यङ्गयष्टिः कृता । किं त्वेवं कविभिः प्रतारितमना-
स्तत्त्वं विजानन्नपि त्वङ्मांसास्थिमयं वपुर्मृगदृशां मन्दो जनः
सेवते ॥ २७६ ॥ दायादा व्ययभीरुतापरिहृतारब्धेर्मवन्त्यु-
ज्जता भृत्याः प्रत्युपकारकातरमतेः कुर्युर्न केऽपि प्रियम् ।
राशीभूतधनस्य जीवितहृतौ शश्वदतेरिज्जिजा भूमर्तुः क्रियते
द्विषेव रमसालोभेन किं नाप्रियम् ॥ २७७ ॥ कोकिलोऽहं
भवान्काकः समानः कालिमावयोः । अन्तरं कथयिष्यन्ति
काकलीकोविदाः पुनः ॥२७८॥ क स दशरथः स्वर्गे भूत्वा
महेन्द्रसुहृद्वतः क स जलनिधेर्वेलां वद्धा नृपः सगरस्तथा ।
क स करतलाजातो वैष्णवः क सूर्यतनुर्मनुर्ननु बलवता
कालेनैते प्रबध्य निमीलिताः ॥ २७९ ॥ आदीर्घेण चलेन
वक्रगतिना तेजसिना भोगिना नीलाब्जद्युतिनाहिना वरमहं
दृश्यो न तच्छ्रुषा । दष्टे सन्ति चिकित्सका दिशि दिशि प्रायेण
धर्मार्थिनो मुग्धाक्षीक्षणीक्षितस्य न हि मे वैद्यो न चाप्यौष-
धम् ॥ २८० ॥ आदौ चित्ते ततः काये सतां संजयाते
जरा । असतां च पुनः काये नैव चित्ते कदाचन ॥२८१॥
अत्युक्तिं रहसि गतं विचित्रमत्येन भाषमाणं च । उचित-
प्रणयमपि नृपं सहसार्था नोपसर्पन्ति ॥ २८२ ॥ दुर्जन-
संगतिरनर्थपरंपराया हेतुः सतामधिगतं वचनीयमत्र ।
लङ्केश्वरे हरति दाशरथेः कलत्रं प्रामोति बन्धमथ दक्षिण-
सिन्धुराजः ॥२८३॥ जलौकयोपमीयन्ते प्रमदा मन्दबुद्धिभिः ।
मृगीदृशां जलांकानां विचारान्महदन्तरम् ॥ २८४ ॥
जलौका केवलं रक्तमाददाना तपस्विनाम् । प्रमदा सर्वमा-
दत्ते चित्तं वित्तं बलं सुखम् ॥ २८५ ॥ कुलं वृत्तं च शौर्यं
च सर्वमेतन्न गण्यते । दुर्वृत्तेऽप्यकुलीनेऽपि जनो दातरि
रज्यते ॥ २८६ ॥ दाता लघुरपि सेव्यो भवति न कृपणो
महानपि समृद्ध्या । कूपोऽन्तःस्वादुजलः प्रीत्यै लोकस्य न
समुद्रः ॥ २८७ ॥ निःश्वासोद्वीर्णहुतभुग्भूमधूमीकृताननैः ।
वरमाशीविषैः सङ्गं कुर्यान्न त्वेव दुर्जनैः ॥ २८८ ॥ किं रुद्धः
प्रियया कयाचिदथ वा सख्या ममोद्वेजितः किं वा कारण-
गौरवं किमपि यन्नाद्यागतो वल्लभः । इत्यालोच्य मृगीदृशा
करतले विन्यस्य वक्त्रांस्तुजं दीर्घं निःश्वासितं चिरं च रुदितं

क्षिसाश्च पुष्पस्रजः ॥ २८९ ॥ कालिदासकविता नवं व्यो
माहिषं दधि सशर्करं पयः । ऐणमांसमबला च कोमल
संभवन्तु मम जन्मजन्मनि ॥ २९० ॥ उपायो न ज्ञेयो
यादग्निपोस्तादृश हेतिभिः । उपायज्ञोऽल्पकायोऽपि न शूरः
परिभूयते ॥ २९१ ॥ आगतं विग्रहं विद्वानुपायैः प्रशम-
नयेत् । विजयस्य ह्यनित्यत्वादभसेन न संपतेत् ॥ २९२ ॥
नैतद्विचित्रं मनुजार्भमायिनः परावराणां परमस्य वेषसः ॥
अधोऽपि यत्सर्शनर्धातपातकः प्राप्तात्मसाम्यं त्वसतां
सुदुर्लभम् ॥ २९३ ॥ ये बालभावाच्च पठन्ति विद्यां ये
यौवनस्था ह्यधनात्मदाराः ॥ ते शोचनीया इह जीव-
लोके मनुष्यरूपेण मृगाश्चरन्ति ॥ २९४ ॥ दमेन हीनं न
पुनन्ति वेदा यद्यप्यधीताः सह षड्विंशजैः ॥ सांख्यं च
योगश्च कुलं च जन्म तीर्थाभिषेकश्च निरर्थकानि ॥२९५॥
कालो दैवं कर्म जीवः स्वभवो द्रव्यं क्षेत्रं प्राण आत्मा
विकारः ॥ तत्सङ्घातो बीजरोहप्रवाहस्त्वन्मायैषा तन्निषेधः
प्रपद्ये ॥ २९६ ॥ शत्रोरपत्यानि प्रियत्रदानि नोपेक्षितव्यानि
धुर्वैर्मुनुष्यैः ॥ तान्येव कालेषु विपत्कराणि विषय पात्राण्यपि
दारुणानि ॥ २९७ ॥ ऋतेन जीवेदृतेन जीन्मिवेतेन
जीवेत्प्रमितेन जीवेत् ॥ सत्यानृताभ्यामथवापि जीवेत्
श्ववृत्तिमेकां परिवर्जयेत् ॥ २९८ ॥ अक्रोधनः क्रोधनेभ्यो
विशिष्टस्तथा तितिक्षुरतितिक्षोर्विशिष्टः ॥ अमानुषभ्यो
मानुषश्च प्रधानो विद्वान्स्तथैवाविदुषः प्रधानः ॥ २९९ ॥
नास्तीदृशं संवननं त्रिषु लोकेषु किञ्चन ॥ यथा गेरी
च लोकेषु दानं च मधुरा च वाक् ॥ ३०० ॥ न
तथा तप्यते विद्धः पुमान्बाणैः सुमर्मगैः ॥ यथा तुदन्ति
मर्मस्था ह्यसतां परुषेषवः ॥ ३०१ ॥ शूरत्वयुक्त
मृदुमन्दवाक्या जितेन्द्रियाः सत्यपराक्रमाश्च ॥ प्रागेव
पश्चाद्विपरीतरूपा ये ते तु भृत्या न हिता भवन्ति ॥३०२॥
यसात्सबुद्धिः कुणपे त्रिधातुके स्वधीः कलत्रादिषु
भौम इज्यधीः ॥ यत्तीर्थबुद्धिः सलिले न कर्हिचिज्जनेष्व-
भिज्ञेषु स एव गोखरः ॥ ३०३ ॥ कं योजयेन्मनुजोर्ध्वं
लभेत निपातयन्नदृष्टदं हि गर्ते ॥ एवं नराणां विषयस्य
च निपातयन्निरये त्वन्धकूपे ॥ ३०४ ॥ कृत्यं किमत्रापि
खलस्य जीवनं न वा अमीषां च सतां विहिंसनम् ॥ इदं
कथं स्यादिति संविचिन्त्य तज्ज्ञात्वाऽविशतुण्डमशेषदहति
॥ ३०५ ॥ लोकः स्वयं श्रेयसि नष्टदृष्टिर्दोषान्तरमीहित
निकामकमाः । अन्योऽन्यवैरः सुखलेशहेतोरनन्तदुःखं न च
वेद मूढः ॥ ३०६ ॥ सत्यां क्षितौ किं कशिपोः प्रयासैर्बोहो
ससिद्धे भुपवर्हणैः किम् ॥ सत्यञ्जलौ किं पुरुषाऽऽनृषा

संकीर्णप्रकरणम्

३८५

दिवक्कलादौ सति किं दुकूलैः ॥ ३०७ ॥ भूतैराकम्प-
 माणोऽपि धीरो दैववशानुगैः । तद्विद्वान्न चलेन्मार्गादन्व-
 क्षिप्तं क्षितेर्ब्रतम् ॥ ३०८ ॥ प्राणवृत्त्यैव संतुष्येन्मुनिर्नैवेन्द्रिय-
 प्रियैः । ज्ञानं यथा न नश्येत नावकीर्येत वाङ्मनः ॥ ३०९ ॥
 गुणैर्गुणानुपादत्ते यथाकालं विमुञ्चति ॥ न तेषु युज्यते देही
 गोभिर्ना इव गोपतिः ॥ ३१० ॥ महीयसां पादरजोऽभिषेकं
 निष्किञ्चनानां न वृणीत यावत् ॥ ३११ ॥ नवनीतोपमा वाणी
 करुणाकोमलं मनः । धर्मवीजप्रसूतानामेतत्प्रत्यक्षलक्षणम्
 ॥ ३१२ ॥ कोकिलानां स्वरो रूपं नारीरूपं पतिव्रता ।
 विद्या रूपं कुरूपानां क्षमा रूपं तपस्विनाम् ॥ ३१३ ॥
 किं जीवितेन धनमानविवर्जितेन मित्रेण किं भवति भीति-
 सङ्कितेन । सिंहव्रतं चरत गच्छत मा विषादं काकोऽपि
 जीवति चिरं च बलिं च भुङ्क्ते ॥ ३१४ ॥ तन्मङ्गलं यत्र
 मनः प्रसन्नं तज्जीवनं यत्र परस्व सेवा । तद्वर्जितं यत्स्व-
 दनेन भुङ्क्तं तद्वर्जितं यत्समरे रिपूनाम् ॥ ३१५ ॥ वेदादि-
 शास्त्रमखिलं प्रपठन्तु लोकाः कुर्वन्तु नाम सततं क्षितिपाल-
 सेवाम् । उग्रं तपः प्रतिदिनं प्रतिसाधयन्तु न श्रीस्तथापि च
 बलवतिभाग्यहीनम् ॥ ३१६ ॥ त्यक्त्वा लसान्दवपरान्मनु-
 श्यान् उत्थानयुक्तान्पुरुषाद्वि लक्ष्मीः । अन्विष्य यत्नाद्गुणया-
 ब्रुपेन्द्र तस्मात्सदोत्थानवता हि भाव्यम् ॥ ३१७ ॥ नित्यं
 छेदस्तृणानां धरणिविलिखनं पादयोश्चापमार्द्धिदन्तानाम-
 रक्षाचं मलिनवसनता रूक्षता मूर्धजानाम् । द्वैसंध्ये चापि
 निद्रा विवसनशयनं आसहासातिरेकः स्वांगे पीठे च बाधं
 हरति धनपतेः केशवस्यापि लक्ष्मीम् ॥ ३१८ ॥ कुचेलिनं
 दन्तमलोपधारिणं बद्धाशिनं निष्ठुरवाक्यभाषिणम् । सूर्योदये
 वसन्तयेऽपि शायिनं विमुञ्चति श्रीरपि चक्रपाणिनम् ॥ ३१९ ॥
 तद्वीर्यादधिकं यस्तु पुनरन्यत्स्वशक्तितः । निष्पादयति तं
 प्राज्ञाः प्रवदन्ति नरोत्तमम् ॥ ३२० ॥ भिक्षाशी जनमध्यसङ्ग-
 रहितः स्वायत्तचेष्टः सदा दानादानविरक्तमार्गनिरतः कश्चि-
 त्पत्नी स्थितः । रथ्याकीर्णविशीर्णजीर्णवसनैरास्यूतकन्थाधरो
 निर्मानो निरहङ्कृतिः शमसुधाभोगैकबद्धस्पृहः ॥ ३२१ ॥
 रोहते सायकैर्विद्धं वनं परशुना हतम् । वाचा दुरुक्तं वीमत्सं
 न संरोहति वाक्क्षतम् ॥ ३२२ ॥ शय्या शैलशिला गृहं
 शिरिगृहा वनं तरुणां त्वचः सारङ्गाः सुहृदो ननु क्षितिरुहां
 श्रुतिः फलेः कोमलैः । येषां नैर्द्वरिणाम्बु पानमुचितं रत्यै
 च विद्याङ्गना मन्ये ते परमेश्वराः शिरसि यैर्बद्धो न
 मेवाञ्जलिः ॥ ३२३ ॥ स्वामिनि गुणान्तरज्ञे गुणवति मृत्येऽ-
 नुवर्तिनि कलत्रे । मित्रे चानुपचर्ये निवेद्य दुःखं सुखी
 भवति ॥ ३२४ ॥ ताम्बूलं कटु तिक्तमिश्रमधुरं क्षारं कषा-
 २५ सु. र. भां.

यान्वितं वातघ्नं कफनाशनं कृमिहरं दौर्गन्ध्यदोषापहम् ।
 वक्रस्याभरणं मलापहरणं कामाभिसंदीपनं ताम्बूलस्य सखे
 त्रयोदश गुणाः स्वर्गेऽप्यमी दुर्लभाः ॥ ३२५ ॥ यः पित्रा
 ससुपात्तानि धनवीर्ययशांसि वै । न्यूनतां नयति प्राज्ञस्तमाहुः
 पुरुषाधमम् ॥ ३२६ ॥ भोगा भङ्गुरवृत्तयो बहुविधास्तैरेव चायं
 भवस्तत्कस्येह कृते परिभ्रमथ रे लोकाः कृतं चेष्टितैः ।
 आशापाशशतोपशान्तिविशदं चेतः समाधीयतां काम्यो-
 त्यत्तिवशे स्वधामनि यदि श्रद्धेयमसद्वचः ॥ ३२७ ॥ लज्जां
 गुणौघजननीं जननीमिव स्वामत्यन्तशुद्धहृदयामनुवर्तमानाः ।
 तेजस्विनः सुखमसूनपि संत्यजन्ति सत्यव्रतव्यसनिनो न पुनः
 प्रातेज्जाम् ॥ ३२८ ॥ शीघ्रकृत्येषु कार्येषु नरो यदि विल-
 म्बते । तत्कृत्यं देवतास्तस्य कोपाद्विभ्रान्त्यसंशयम् ॥ ३२९ ॥
 आत्मभाग्यक्षतद्रव्यः स्त्रीद्रव्येणानुकम्पितः । अर्थतः पुरुषो
 नारी या नारी साऽर्थतः पुमान् ॥ ३३० ॥ दक्षता भद्रता
 दाढ्यं क्षान्तिः क्लेशसहिष्णुता । संतोषः शीलमुत्साहो मण्ड-
 यन्त्यनुजीविनम् ॥ ३३१ ॥ यदुपात्तं यशः पित्रा धनं
 वीर्यमथापि वा । तन्न हापयते यस्तु स नरो मध्यमः
 स्यतः ॥ ३३२ ॥ प्रियमेवाभिधातव्यं नित्यं सस्तु द्विषस्तु
 च । शिखीव केकामधुरः प्रियवाक्कस्य न प्रियः ॥ ३३३ ॥
 राज्ञो विपद्वन्धुवियोगदुःखं देशच्युतिर्दुर्गममार्गखेदः ।
 आस्वाद्यतेऽस्याः कटु निष्फलयाः फलं मयैतच्चिरजीवितायाः
 ॥ ३३४ ॥ वीतव्यसनमश्रान्तं महोत्साहं महामतिम् ।
 प्रविशन्ति सदा लक्ष्म्यः सरित्पतिमिवापगाः ॥ ३३५ ॥
 स्थानमुत्सृज्य गच्छन्ति सिंहाः सत्पुरुषा गजाः । तत्रैव
 निधनं यान्ति काकाः कापुरुषा मृगाः ॥ ३३६ ॥ के वा न
 सन्ति तामरसावतंसा हंसावलीबलयिनो जलसंनिवेशाः ।
 किं चातकः फलमपेक्ष्य सब्रजपातां पौरंदरीयुगगतो नव-
 वारिधाराम् ॥ ३३७ ॥ मानमुद्धतः पुंसो वरमापत्यदे पदे ।
 मानहीनं सुरैः सार्धं विमानमपि संत्यजेत् ॥ ३३८ ॥
 पुनर्दाराः पुनर्वर्चितं पुनः क्षेत्रं पुनः पुनः । पुनः शुभाशुभं
 कर्म शरीरं न पुनः पुनः ॥ ३३९ ॥ रथः शरीरं पुरुषस्य
 राजन्नात्मा नियन्तेन्द्रियाण्यस्य चात्मा । तैरप्रमत्तः कुशली
 सदश्वैर्दान्तैः सुखं याति रथीव धीरः ॥ ३४० ॥ विघात्रा
 रचिता रेखा ललाटेऽक्षरमालिका । न तां मार्जयितुं शक्तः
 स्वबुद्ध्याप्यतिपण्डितः ॥ ३४१ ॥ सत्यं जना वन्मि न पक्ष-
 पातालोकेषु सर्वेषु च तथ्यमेतत् । नान्यन्मनोहारि नितम्बि-
 नीम्यो दुःखस्य हेतुर्न च कश्चिदन्यः ॥ ३४२ ॥ एकं भूमिपतिः
 करोति सचिवं राज्ये प्रधानं यदा तं मोहान्ध्रयते मदः स
 च मदाद्वास्येन निर्विधते । निर्विण्णस्य पदं करोति हृदये
 तस्य स्वतन्त्रस्पृहा स्वातन्त्र्यस्पृहया ततः स नृपतेः प्राणेष्वभि-

बुद्धति ॥ ३४३ ॥ सत्यमेव व्रतं यस्य दया दीनेषु सर्वथा ।
 कामक्रोधौ वशे यस्य तेन लोकत्रयं जितम् ॥ ३४४ ॥ परं
 क्षिपति दोषेण वर्तमानः स्वयं तथा । यश्च क्रध्यत्यनीशानः
 स च मूढतमो नरः ॥ ३४५ ॥ धनानि जीवितं चैव परार्थे
 प्राज्ञ उत्सृजेत् । सन्निमित्तं वरं त्यागो विनाशे नियते सति
 ॥ ३४६ ॥ संनियच्छति यो वेगमुत्थितं क्रोधहर्षयोः । स श्रियो
 भाजनं राजन् यश्चापस्तु न मुह्यति ॥ ३४७ ॥ परिचरि-
 तव्याः सन्तो यद्यपि कथयन्ति नो सदुपदेशम् । यास्तेषां
 स्वैरकथास्ता एव भवन्ति शास्त्राणि ॥ ३४८ ॥ श्रीर्मङ्गला-
 त्प्रभवति प्रागल्भ्यात्संप्रवर्धते । दास्यात्तु कुरुते मूलं संयमा-
 त्प्रतिष्ठति ॥ ३४९ ॥ पञ्चमिः संसृतः कायो यदि पञ्चत्व-
 भागतः । कर्मभिः स्वशरीरोत्थैस्तत्र का परिदेवना ॥ ३५० ॥
 धनहेतोर्य ईहेत तस्यानीहा गरीयसी । भूयान्दोषो हि
 वित्तस्य यश्च धर्मस्तदाश्रयः ॥ ३५१ ॥ वाचाशौचं च मनसः
 शौचमिन्द्रियनिग्रहः । सर्वभूतदयाशौचमेतच्छौचं परार्थिनाम्
 ॥ ३५२ ॥ हृष्यन्ति देवताः सर्वा गायन्ति ऋषयस्तथा ।
 नृत्यन्ति पितरः सर्वे ह्यतिथौ गृहमागते ॥ ३५३ ॥ दुर्वृत्तं
 वा सुवृत्तं वा सर्वपापरतं तथा । भर्तारं तारयत्येव भार्या
 धर्मेषु निष्ठिता ॥ ३५४ ॥ न मित्रा दुष्प्रापा पथि मम
 महारामचरिते फलैः संपूर्णा भूरपि मृगसुचर्मापि वसनम् ।
 सुखैर्वा दुःखैर्वा सदृशपरिपाकः खलु सदा त्रिनेत्रं कस्त्यक्त्वा
 धनलवमदान्धं प्रणमति ॥ ३५५ ॥ यद्यपि आतरः क्रुद्धा
 भार्या वा कारणान्तरे । स्वभावतस्ते प्रीयन्ते नेतरः प्रीयते
 जनः ॥ ३५६ ॥ ललाटदेशे रुधिरं सवेद्यच्छरस्य यस्य
 प्रविशेच्च वक्त्रे । तत्सोमपानेन समं भवेच्च संग्रामयज्ञे विधिवत्प्र-
 दिष्टम् ॥ ३५७ ॥ मीनः स्नानपरः फणी पवनमुद्धमेषश्च पर्णा-
 शनो गतं तिष्ठति मूषिकोऽपि विपिने सिंहो वक्रो ध्यानवान् ।
 शश्वद्भ्राम्यति चक्रिगौः परिचरन्दैवः सदा देवलः किं तेषां
 फलमस्ति तेन तपसा तद्भावशुद्धिं कुरु ॥ ३५८ ॥ बाहुवीर्यं
 बलं राज्ञो ब्राह्मणो ब्रह्मविद्वली । रूपयौवनमाधुर्यं स्त्रीणां बल-
 मनुचमम् ॥ ३५९ ॥ नश्यतो शुध्यतो वापि तावद्भवति जीवि-
 तम् । यावद्वाताऽऽसृजत्पूर्वं न यावन्मनसेऽस्मि तम् ॥ ३६० ॥
 पतिर्भार्या संप्रविश्य गर्भो भूत्वेह जायते । जायायास्तद्धि
 जायात्वं यदस्यां जायते पुनः ॥ ३६१ ॥ दग्धं दग्धं त्यजति
 न पुनः काश्चनं कान्तिवर्णं छिन्नं छिन्नं त्यजति न पुनः
 स्वादुतामिक्षुदण्डम् । घृष्टं घृष्टं त्यजति न पुनश्चन्दनं चारु-
 गन्धं प्राणान्तेऽपि प्रकृतिविकृतिर्जायते नोत्तमानाम् ॥ ३६२ ॥
 नाल्पीयसि निवृजन्ति पदसुजतचेतसः । येषां सुवनलामेऽपि
 निःसीमानो मनोरथाः ॥ ३६३ ॥ छादयित्वात्ममावं हि
 चला हि शठबुद्धयः । ग्रहन्ति च रन्ध्रेषु सोऽनर्थः

सुमहान्भवेत् ॥ ३६४ ॥ नात्यक्त्वा सुखमाप्नोति नात्यक्त्वा
 विन्दते परम् । नात्यक्त्वा चाभयः शेते त्यक्त्वा सर्वे सुखे
 भव ॥ ३६५ ॥ तर्षच्छेदो न भवति पुरुषस्येह कल्मषात् ।
 निवर्तते तदा तर्षः पापमन्तगतं यदा ॥ ३६६ ॥ दिव्ये
 संनिधानेन पिशुनप्रेरणा प्रभोः । ईर्ष्यालुना स्वैरणीव
 रक्षितुं यदि पार्यते ॥ ३६७ ॥ कर्मणः फलनिवृत्तिं स्वयमभ्यति-
 कारकः । प्रत्यक्षं दृश्यते लोके कृतस्यापकृतस्य च ॥ ३६८ ॥
 कं पृच्छामः सुराः स्वर्गे निवसामो वयं मुनि । किं वा
 काव्यरसः स्वादुः किं वा स्वादीयसी सुधा ॥ ३६९ ॥ उर्व-
 पतेश्च स्फटिकाश्मनश्च शीलोऽज्झितस्त्रीहृदयस्य चान्तः । अर-
 निधानात्सततस्थितीनामन्योन्यरागः कुरुते प्रवेशम् ॥ ३७० ॥
 आत्मोत्कर्षं न मार्गेत परेषां परिनिन्दया । सगुणैरेव
 मार्गेत विप्रकर्षं पृथग्जनात् ॥ ३७१ ॥ कृतिनोऽपि प्रतीक्षन्ते
 सहायं कार्यसिद्धये । चक्षुष्मानपि नालोकाद्विना वस्तु न
 पश्यति ॥ ३७२ ॥ किं देवकार्याणि नराधिपस्य कृत्वा विरोधं
 विषयस्थितानाम् । तद्देवकार्यं जपयज्ञहोमा यस्याश्रुपाता न
 पतन्ति राष्ट्रे ॥ ३७३ ॥ देयमार्तस्य शयनं स्थितशान्तस्य
 चासनम् । तृषितस्य च पानीयं क्षुधितस्य च भोजनम्
 ॥ ३७४ ॥ राजत्रजन्धुपाध्यायो देवी यच्छिक्षयेद्ब्रह्म । तत्र
 प्रजागरः कर्तुमसर्वज्ञैर्न शक्यते ॥ ३७५ ॥ किं ते धनैर्वाच्यै-
 र्वापि किं ते किं ते दारैर्ब्राह्मण यो मरिष्यसि । आत्मानम्
 न्विच्छ गुहां प्रविष्टं पितामहस्ते क्व गतः पिता च ॥ ३७६ ॥
 न व्याधयो नापि यमः प्राप्तं श्रेयः प्रतीक्षते । यावदेव
 भवेत्कल्यस्तवाच्छ्रेयः समाचरेत् ॥ ३७७ ॥ न व्याधिर्न किं
 तापस्तथान्यद्वापि भूतले । दुःखाय स्वशरीरोत्वं मौल्यं
 मेतद्यथा नृणाम् ॥ ३७८ ॥ सुखाद्बहुतरं दुःखं जीविते
 नास्ति संशयः । स्निग्धस्य चेन्द्रियार्थेषु मोहान्मरणमप्रियम्
 ॥ ३७९ ॥ सासुद्रास्तिमयो नृपाश्च सदृशा एके हृतान्मनसः
 स्वसादेव कणान्धनस्य जहतो जानन्ति ये दातृताप ।
 सर्वसात्स्फुटलुण्ठिताद्वितरतो लेशान्किलान्येऽपि ये दुष्म-
 यस्थकुलस्य हन्त कलयन्त्यन्तर्हिताघायिनाम् ॥ ३८० ॥
 सुखं च दुःखं च भवामवौ च लामालामौ मरणं जीवितं च ।
 पर्यायशः सर्वमेते स्पृशन्ति तस्माद्दीरो न च हृत्वेन शोभेत्
 ॥ ३८१ ॥ कृषिका रूपनाशाय अर्थनाशाय बाजिनः ।
 शालको गृहनाशाय सर्वनाशाय पावकः ॥ ३८२ ॥
 एको बहूनां मूर्खाणां मध्ये निपतितो बुधः । पक्ष-
 स्तरङ्गाणामिव विप्लवते ध्रुवम् ॥ ३८३ ॥ निजाजुसतः
 शत्रून्पक्ष पक्षप्रयोजनान् । यो मोहान्न निगृह्यति
 तमापद्रुसते नरम् ॥ ३८४ ॥ ज्ञानं सतां मानमदादिवान्न
 केषांचिदेतन्मदमानकारणम् । स्थानं विविक्तं यमिनां

विमुक्तये कामातुराणामतिकामकारणम् ॥ ३८५ ॥ तद्भोजनं
यद्विजमुक्त्येषं तत्सौहृदं यत्क्रियते परस्मिन् । सा प्राज्ञता
या न करोति पापं दम्भं विना यः क्रियते स धर्मः
॥ ३८६ ॥ धर्मात्यैजवनो राजा चिराय दुसुजे भुवम् ।
अधर्माच्चैव नहुषः प्रतिपेदे रसातलम् ॥ ३८७ ॥ कः
समावगमीराणां लक्षयेद्वहिरापदम् । बालापत्येन भृत्येन
यदि सान प्रकाश्यते ॥ ३८८ ॥ नास्ति धर्मसमो बन्धुर्नास्ति
धर्मसमा क्रिया । नास्ति धर्मसमो देवः सत्यं सत्यं
वदाम्यहम् ॥ ३८९ ॥ नास्ति सत्यात्परो धर्मो नादृतात्पातकं
परम् । श्रुतिर्हि सत्यं धर्मश्च तस्मात्सत्यं न लोपयेत् ॥ ३९० ॥
एष ते विदुमच्छायो मरुमार्ग इवाधरः । कस्य नो तनुते
तन्वि पिपासाकुलितं मनः ॥ ३९१ ॥ नावज्ञया प्रदातव्यं
किंचिद्वा केनचित्कचित् । अवज्ञया हि यद्वत् दातुस्तदोष-
मावहेत् ॥ ३९२ ॥ एकीभूय स्फुटमिव किमप्याचरद्भिः
प्रलीनैर्मिथुनैः स्मर कति कृताः स्वान्त ते विप्रलम्भाः ।
तस्मादेषां त्यज परिचयं चिन्तय स्वव्यवस्थामा-
भाषस्ते किमु न विदितः पण्डितः खण्डितः स्वात् ॥ ३९३ ॥
नाश्रमः कारणं धर्मे क्रियमाणो भवेद्वि सः । अतो
यदात्मनोऽप्यर्थं परेषां न तदाचरेत् ॥ ३९४ ॥ जलाहृतौ
किशेयेण वैद्युताग्नेरिव द्युतिः । आपदि स्फुरति प्रज्ञा
यस्य धीरः स एव हि ॥ ३९५ ॥ नाभूतिकालेषु फलं
ददन्ति शिल्पानि मन्त्रश्च तथौषधानि । तान्येव कालेन
समाहितानि सिद्ध्यन्ति वर्धन्ति च भूतिकाले ॥ ३९६ ॥
देशकालविहीनानि कर्माणि विपरीतवत् । क्रियमाणानि
दुष्यन्ति हवींष्यप्रयतेष्विव ॥ ३९७ ॥ ऐश्वर्यमदपापिष्ठा
मदाः पानमदादयः । ऐश्वर्यमदमत्तो हि नापतित्वा विबुध्यते
॥ ३९८ ॥ कुलोद्भूतं सत्यमुदारविक्रमं स्थिरं कृतञ्च धृतिमन्त-
र्जितम् । अतीव दातारमुपेतवत्सलं सुदुष्पसाध्यं प्रवदन्ति
विद्विषम् ॥ ३९९ ॥ ऐश्वर्यात्सहसंबन्धं न कुर्याच्च कदा-
चन । गते च गौरवं नास्ति आगते च धनक्षयः ॥ ४०० ॥
कन्या वरयते रूपं माता वित्तं पिता श्रुतम् । बान्धवाः
कुलमिच्छन्ति मिथान्नमितरे जनाः ॥ ४०१ ॥ नारमेतान्य-
सामर्थ्यात्पुरुषः कार्यमात्मनः । मतिसाम्यं द्वयोर्नास्ति कार्येषु
कुरुनन्दन ॥ ४०२ ॥ एष स्वभावो नारीणामनुभूय पुरा
सुखम् । अल्पामप्यापदं प्राप्य दुष्यन्ति प्रजहत्यपि ॥ ४०३ ॥
घनेन वाससा प्रेम्णा श्रद्धयामृतभाषणैः । सततं तोषये-
दाराणां प्रियं कचिदाचरेत् ॥ ४०४ ॥ का तव कान्ता कल्ले
पुनः संसारोऽयमतीव विचित्रः । कस्य त्वं वा कुत आया-
तस्तत्त्व चिन्तय तदिदं आतः ॥ ४०५ ॥ ते चापि निपुणा
वैयाः कुशलाः संश्रुतौषधाः । व्याधिभिः परिकृष्यन्ते मृगा

व्याधिरिवार्दिताः ॥ ४०६ ॥ काले सहिष्णुर्गिरिवदसहिष्णुश्च
बह्विवत् । स्कन्धेनापि वहेच्छत्रम्रियाणि समुदाहरन्
॥ ४०७ ॥ ऐन्दवादर्चिषः कामी शिशिरं हव्यवाहनम् ।
अबलाविरहकेशविह्वलो गणयत्ययम् ॥ ४०८ ॥ पुनर्वित्तं
पुनर्मित्रं पुनर्मार्था पुनर्मही । एतत्सर्वं पुनर्लभ्यं न शरीरं
पुनः पुनः ॥ ४०९ ॥ कश्चिदाश्रयणं छित्त्वा पलाशांश्च
निविशति । पुष्पं दृष्ट्वा फले गृभुः स शोचति फलागमे
॥ ४१० ॥ देवो राजा गुरुमार्था वैद्यनक्षत्रपाठकाः ।
रिक्तहस्ता न गच्छन्ति गते कार्ये न सिध्यति ॥ ४११ ॥
त्वन्मुखं कमलं चेति द्वयोरप्यनयोर्मिदा । कमलं जलसरोहि
त्वन्मुखं त्वदुपाश्रयम् ॥ ४१२ ॥ परोऽप्यपत्यं हितकृद्यथो-
पधां स्वदेहजोऽप्यामयवत्सुतोऽहितः । छिन्द्यात्तदङ्गं यदुता-
त्मनोऽहितं शेषं सुखं जीवति यद्विवर्जनात् ॥ ४१३ ॥
कः श्रद्धास्यति भूतार्थं सर्वो मां तुल्यिष्यति । शङ्कनीया
हि लोकेऽस्मिन्निष्प्रतापा दरिद्रता ॥ ४१४ ॥ पूर्वं वयसि
कर्माणि कृत्वा पापानि ये नराः । पश्चाद्भङ्गां निषेवन्ते
तेऽपि यान्त्युत्तमां गतिम् ॥ ४१५ ॥ तरुणिमसमारम्भे
तस्याः शरीरसरोवरं सरमस मनोहंस श्रीमन्प्रयासि कथं
पुनः । श्रवणलतिकापाशौ पार्श्वे प्रसारितपातितौ हतविधि-
वशाद्वन्ध्यायान्धो न पश्यति किं भवान् ॥ ४१६ ॥ पीतः
क्रुद्धेन तातश्चरणतलहतो बल्लभोऽन्येन रोपादाऽऽबाल्या-
द्विप्रवयैः स्ववदनविवरे धार्यते वैरिणी मे । गेहं मे छेद-
यन्ति प्रतिदिवसमुमान्तपूजानिमित्तात्तस्मात्स्विन्ना सदाहं
द्विजकुलनिलयं नाथ युक्तं त्यजामि ॥ ४१७ ॥ दूर्वाया
भूषणं पत्रं वृक्षाणां भूषणं सुमम् । स्ववृत्तिर्भूषणं पुंसां
नारीणां भूषणं पतिः ॥ ४१८ ॥ कृतवैरे न विश्वासः
कार्यस्त्वहं सुहृद्यपि । छत्रं संतिष्ठते वैरं गूढोऽग्निरिव
दारुषु ॥ ४१९ ॥ द्विजातिपूजाभिरतो दाता ज्ञातिषु
चार्जवी । क्षत्रियः शीलभागाजंश्चिरं पालयते महीम्
॥ ४२० ॥ धनहीनो न हीनश्च धनिकः स सुनिश्चयात् ।
विद्यारत्नेन यो हीनः स हीनः सर्ववस्तुषु ॥ ४२१ ॥
परकाव्येन कवयः परद्रव्येण चेश्वराः । निर्लोठितेन स्वकृतिं
पुष्पन्त्यद्यतने क्षणे ॥ ४२२ ॥ घननाशेऽधिकं दुःखं मन्ये
सर्वमहत्तरम् । ज्ञातयो ह्यवमन्यन्ते मित्राणि च घनान्युतम्
॥ ४२३ ॥ तीर्थसेवनमौनभागपि तिमिः सक्तः स्वकुल्याशने
वाताशान्प्रसते शिखी घनपयोमात्राशनोऽप्यन्वहम् । विश्व-
स्ताञ्जलचारिणः प्रकटितध्यानोऽपि मुक्तेः बकः सत्कर्माचरणे-
ऽपि दोषविकृतौ न प्रत्ययः पापिनाम् ॥ ४२४ ॥
कृतविद्योऽपि बलिना व्यक्तं रागेण रज्यते । रागानुरक्त-
चित्तस्तु किं न कुर्यादसांप्रतम् ॥ ४२५ ॥ स्वया

नीलोत्पलं कर्णे खरेणास्त्रं शरासवे । मयापि मरणे
चेतस्त्रयमेतत्समं कृतम् ॥ ४२६ ॥ धनक्षयः शिष्टगर्हा
सदाचारविवर्जनम् । ज्ञातिभिः पीडनं चैव द्यूतासक्तधियां
नृणाम् ॥ ४२७ ॥ त्रासहेतोर्विनीतिस्तु क्रियते जीविता-
शया । पञ्चत्वं चेद्भूमिष्यामि किं सिंहानुनयेन मे ॥ ४२८ ॥
निर्दहति कुलशेषं ज्ञातीनां वैरसंभवः क्रोधः । वनमिव
घनपवनानहततरुवरसंघट्टसंभवो दहनः ॥ ४२९ ॥ पयोमुखः
परीतापं हरन्त्येव शरीरिणाम् । नन्वात्मलभो महतां
परदुःखोपशान्तये ॥ ४३० ॥ त्यजेद्धर्मं दयाहीनं विद्याहीनं
गुरुं त्यजेत् । त्यजेत्क्रोधमुखीं भार्यां निःश्रेहान्वान्धवांस्त्य-
जेत् ॥ ४३१ ॥ त्यजेत् संचयांस्तस्मात्तज्जान्क्लेशान्सहेत-
वा । नहि संचयवान्कश्चिद्दृश्यते निरुपद्रवः ॥ ४३२ ॥
नौका च खलजिह्वा च प्रतिकूलप्रवर्तिनी । प्रतारणाय
लोकानां दारुणा केन निर्मिता ॥ ४३३ ॥ तलवद्दृश्यते
व्योम खद्योतो हव्यवाडिव । न चैवास्ति तलं व्योम्नि
खद्योते न हुताशनः ॥ ४३४ ॥ नोपभोगो न वा दानं
बन्धुना भरणं न वा । तथापि गुरुतां धत्ते नृणां संरक्षितं
घनम् ॥ ४३५ ॥ द्वावेव कथितौ सद्भिः पन्थानौ वदतां
वर । अहिंसा चैव सत्यं च यत्र धर्मः प्रतिष्ठितः ॥ ४३६ ॥
तृणोल्कया जायते जातरूपं वृत्तेन भद्रो व्यवहारेण
साधुः । शूरो भयेष्वर्थकृच्छ्रेषु धीरः कृच्छ्रास्त्रापस्तु
सुहृदश्चारयश्च ॥ ४३७ ॥ निर्गुणस्य हतं रूपं दुःशीलस्य
हतं कुलम् । असिद्धस्य हता विद्या अभोगेन हतं घनम्
॥ ४३८ ॥ दोग्ध्री धान्यं हिरण्यं च मही राज्ञा सुरक्षिता ।
नित्यं स्वभ्यः परेभ्यश्च तृप्ता माता यथा पयः ॥ ४३९ ॥
मितं मुञ्क्ते संविमज्जाश्रितेभ्यो मितं स्वर्पित्यमितं कर्म
कृत्वा । ददात्यमित्रेष्वभिधाचितः स्वं तमात्मवन्तं
प्रजहत्यनर्थाः ॥ ४४० ॥ यत्र सूक्तं दुरुक्तं च समं
स्थान्मधुसूदन । न तत्र प्रलपेत्प्राज्ञो बधिरेष्विव गायकः
॥ ४४१ ॥ भिषजो भेषजं कर्तुं कसादिच्छन्ति रोगिणाम् ।
यदि कालेन पच्यन्ते भेषजैः किं प्रयोजनम् ॥ ४४२ ॥
सूक्ष्मस्तु परिहर्तव्यः प्रत्यक्षो द्विपदः पशुः । भिनत्ति
वाक्यशल्येन अदृशं कण्टको यथा ॥ ४४३ ॥ यत्रोदकं
तत्र वसन्ति हंसास्तथैव शुष्कं परिवर्जयन्ति । न
हंसतुल्येन नरेण भाव्यं पुनस्त्यजन्ते पुनराश्रयन्ते ॥ ४४४ ॥
भूतानामपरः कश्चिद्विषायां सततोत्थितः । वधनायां च
लोकस्य स सुखेष्वेव जीर्यते ॥ ४४५ ॥ मृत्योर्वा
गृहमेतद्वै या ग्रामे वसतो रतिः । देवानामेष वै गोष्ठो
यदरण्यमिति श्रुतिः ॥ ४४६ ॥ यः सर्वकालमधुघैः

परिहस्यमानो मूलाङ्कुराद्यपि न जातु पुरस्करोति । व्यापस्तु
शास्त्रविटपी स फलं प्रसूय पुंसः किलैकपद एव
लुनात्यलक्ष्मीम् ॥ ४४७ ॥ भैषज्यमेतदुःखस्य यदेतन्ना-
चिन्तयेत् । चिन्त्यात्मानं हि न व्येति भूयश्चापि प्रवर्धते ॥
॥ ४४८ ॥ पुष्पं पुष्पं विचिन्वीत मूलच्छेदं न कारयेत् ।
मालाकार इवारामे न यथाङ्गारकारकः ॥ ४४९ ॥ भक्त
द्वेषो जडे प्रीतिः सुरुचिर्गुरुलङ्घने । सुखे कटुकता नित्यं
धनिनां ज्वरिणामिव ॥ ४५० ॥ यत्संग्रहो रत्नमहौषधीनां
करोति सर्वव्यसनावसानम् । त्यागेन तद्यस्य भवेन्नमोऽस्तु
चित्रप्रभावाय धनाय तस्मै ॥ ४५१ ॥ उपकारं करोम्यस्य
ममाप्येष करिष्यति । अयं चापि प्रतीकारो रामसुग्रीव-
योरिव ॥ ४५२ ॥ महाबलान्पश्य महानुभावान्प्रशास्य
भूमिं धनधान्यपूर्णाम् । राज्यानि हित्वा विपुलांश्च
भोगान्नातान्नरेन्द्रान्वासनमन्तकस्य ॥ ४५३ ॥ यथा
खरश्चन्दनमारवाही भारस्य वेत्ता न तु चन्दनस्य । एवं
हि शास्त्राणि बहून्यधीत्य चार्थेषु मूढाः खरवद्ब्रह्मन्ति
॥ ४५४ ॥ फेनमात्रोपमे देहे जीवे शकुनिवत्स्थिते ।
अनित्ये प्रियसंवासे कथं स्वर्पिषि पुत्रक ॥ ४५५ ॥ यदा
विनाशो भूतानां दृश्यते कालचोदितः । तदा कार्यं
प्रमाद्यन्ति नराः कालवशं गताः ॥ ४५६ ॥ प्रिया वा मधुरा
वा तु स्वान्येष्वेव विराजते । श्रीरक्षणे प्रमाणं तु वाचः
सुनयकर्कशाः ॥ ४५७ ॥ महादेवो देवः सरिदपि च
सैवामरसरिद्बुद्धा एवागारं वसनमपि ता एव हरितः ।
सुहृद्वा कालोऽयं व्रतमिदमन्यव्रतमिदं कियद्वा वक्ष्यामि
वटवितप एवास्तु दयिता ॥ ४५८ ॥ यथा तैलक्षयादीभिः
ग्रहासमुपगच्छति । तथा कर्मक्षयादैवं ग्रहासमुपगच्छति
॥ ४५९ ॥ प्राप्य कार्यं गरीयस्तु प्रियमुत्सृज्य
दूरतः । हितमेव हि वक्तव्यं सुहृदा मंत्रिणा सदा
॥ ४६० ॥ मत्या परीक्ष्य मेधावी बुद्ध्या संपाद-
चासकृत् । श्रुत्वा दृष्ट्वाथ विज्ञाय प्राज्ञैर्मैत्री समाचरेत्
॥ ४६१ ॥ यस्यां यस्यामवस्थायां यत्करोति शुभाशुभम् ।
तस्यां तस्यामवस्थायां तत्फलं समुपाश्रुते ॥ ४६२ ॥
मर्तारं किल या नारी छायेवानुगता सदा । अनुगच्छति
गच्छन्तं तिष्ठन्तं चानुतिष्ठति ॥ ४६३ ॥ महान्तमप्यर्थम-
धर्मयुक्तं यः संत्यजत्यनपाकृष्ट एव । सुखं सुदुःखान्यवमुच्य-
शेते जीर्णो त्वचं सर्प इवावमुच्य ॥ ४६४ ॥ यस्य चित्तं
द्रवीभूतं कृपया सर्वजन्तुषु । तस्य ज्ञानेन मोक्षेण किं
जटामसलेपनैः ॥ ४६५ ॥ मदरक्तस्य हंसस्य कोकिलस्य
शिलगण्डिनः । हरन्ति न तथा वाचो यथा साध-

विपश्चिताम् ॥ ४६६ ॥ प्राज्ञो वा यदि वा मूर्खः सधनो
निर्धनोऽपि वा । सर्वः कालवशं याति शुभाशुभसमन्वितः
॥ ४६७ ॥ यदा शरीरस्य शरीरिणश्च पृथक्त्वमेकान्तत
एव भावि । आहार्ययोगेण विद्युज्यमानः परेण को नाम
भवेद्विषादी ॥ ४६८ ॥ मधुरेणदृशां मानं मधुरेण
मुगन्धिना । सहकारोद्गमेनैव शब्दशेषं करिष्यति
॥ ४६९ ॥ तद्भावभावनिरता तत्संयोगपरायणा । तमेव
भूयो भर्तारं सा प्रेत्याप्यनुगच्छति ॥ ४७० ॥
मूर्खश्चिरादुर्जातोऽपि तस्माज्जातमृतो वरः । मृतः स
चाल्पदुःखाय यावज्जीवं जडो दहेत् ॥ ४७१ ॥ प्राकृतो
हि प्रशंसन्वा निन्दन्वा किं करिष्यति । वने काक
इवाबुद्धिर्वाशमानो निरर्थकम् ॥ ४७२ ॥ यस्मिन्मया
वर्तते यो मनुष्यस्तस्मिन्स्थिता वर्तितव्यं स धर्मः । मायाचारो
मायया बाधितव्यः साध्याचारः साधुना प्रत्युपेयः
॥ ४७३ ॥ मयासोपकृतं पूर्वं ममाप्येष करिष्यति । इति
यः क्रियते संधिः प्रतीकारः स उच्यते ॥ ४७४ ॥
युगान्ते चलते मेरुः कल्पान्ते सप्त सागराः । साधवः
प्रतिपन्नार्थान्न चलन्ति कदाचन ॥ ४७५ ॥ भवने सुहृदो
यस्य समागच्छन्ति नित्यशः । चित्ते च सौख्येन न
किञ्चित्सदृशं भुवि ॥ ४७६ ॥ वणिक्प्रमादी मृतकश्च
मानी मिश्रुर्विलासी ह्यधनश्च कामी । वराङ्गना
चाप्रियवादिनी च न ते च कर्माणि समारभन्ते
॥ ४७७ ॥ चिंतासहस्रेषु च तेषु मध्ये चिंताश्चतस्रोऽप्यसि-
धारतुल्याः । नीचापमानं क्षुधितं कलत्रं भार्या विरक्ता
सहजोपरोधः ॥ ४७८ ॥ कान्तावियोगः स्वजनापमानं
क्षणस्य शेषः कुजनस्य सेवा । दारिद्र्यभावाद्विमुखाश्च मित्रा
मिनाधिना पक्ष दहन्ति तीव्राः ॥ ४७९ ॥ यदा न योगोप-
चितासु चेतो मायासु मिद्धस्य विषज्जतेऽङ्ग । अनन्यहेतु-
ष्वयं मे गतिः स्यादात्यन्तिको यत्र न मृत्युहासः ॥ ४८० ॥
गृहेऽपि सङ्गणभूषितां शुभां पङ्कवन्धयोगेन पतिं समेताम् ।
न लालयेत्पूरयेन्नैव कामं स किं पुमान्न पुमान्मे मृतोऽस्ति
॥ ४८१ ॥ योषिद्विरण्याभरणाम्बरादिद्रव्येषु मायारचितेषु
युद्धः प्रलोभितात्मा ह्युपभोगबुद्ध्या पतङ्गवन्नश्यति नष्टदृष्टिः
॥ ४८२ ॥ एकान्तशीलस्य दृढव्रतस्य सर्वेन्द्रियप्रीतिनि-
र्वर्तकस्य । अध्यात्मयोगे गतमानसस्य मोक्षो भ्रुवं नित्यमहि-
सकस्य ॥ ४८३ ॥ न शब्दशाले निरतस्य मोक्षो न वर्णसङ्के-
निरतस्य चैव । न भोजनाच्छादनतत्परस्य न लोकचित्तग्रहणे
रतस्य ॥ ४८४ ॥ बालातपः प्रेतभूमः स्त्री वृद्धा तरुणं दधि ।
आशुक्लामो न सेवेत तथा संमार्जनी रजः ॥ ४८५ ॥

नाभन्ति पितरो देवाः क्षुद्रस्य वृषलीपतेः । मा
नाभन्ति यस्य चोपपतिर्गृहे ॥ ४८६ ॥ सङ्गं त्यजेत मिथुन-
व्रतिनां सुसुक्षुः सर्वात्मना न विसृजेद्बहिरिन्द्रियाणि ।
एकश्चरन्नहसि चित्तमनन्त ईशे युञ्जीत तद्व्रतिषु साधुषु
चेत्प्रसङ्गः ॥ ४८७ ॥ धर्मः प्रव्रजितस्तपः प्रचलितं सत्यं च
दूरं गतं पृथ्वी वन्ध्यफला जनः कपटिनो लौल्ये स्थिता
ब्राह्मणाः । मर्त्याः स्त्रीवशगाः स्त्रियश्च चपला नीचा जना
उन्नता हा कष्टं खलु जीवितं कलिषुगो धन्या जना ये
स्मृताः ॥ ४८८ ॥ यस्मिन्मया पुष्करनाभमायया दुरन्तया
सृष्टधियः पृथग्यशः । कुर्वन्ति तत्र ह्यनुकम्पया कृपां
न साधवो देवबलाकृते क्रमम् ॥ ४८९ ॥ यो धर्मशीलो
जितमानरोषो विद्याविनीतो न परोपतापी ॥ स्वदारतुष्टः
परदारवर्जितो न तस्य लोके भवमस्ति किञ्चित् ॥ ४९० ॥
अतः कविर्नामसु यावदर्थः स्यादप्रमत्तो व्यवसायबुद्धिः ।
सिद्धेऽन्यथार्थे न यतेत भूयः परिश्रमं तत्र समीक्षमाणः
॥ ४९१ ॥ मयं प्रमत्तस्य वनेष्वपि स्यादतः स आस्ते सह
षट्सपत्नः । जितेन्द्रियस्यात्मरतेर्बुधस्य गृहाश्रमः किं न
करोत्यवद्यम् ॥ ४९२ ॥ यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते
तत्र देवताः । यत्रैतास्तु न पूज्यन्ते सर्वास्त्राफलाः
क्रियाः ॥ ४९३ ॥ पुनर्विचिं पुनर्मित्रं पुनर्मर्या पुनर्मही ।
एतत्सर्वं पुनर्लभ्यं न शरीरं पुनः पुनः ॥ ४९४ ॥
यस्य कृत्यं न जानन्ति मन्त्रं वा मन्त्रितं परे । कृतमेवास्य
जानन्ति स वै पण्डित उच्यते ॥ ४९५ ॥ ममत्वं हि न
कर्तव्यमैश्वर्यं वा धनेऽपि वा । पूर्वावाप्तं हरन्त्यन्ये
राजधर्मं हि तं विदुः ॥ ४९६ ॥ प्रज्ञावांस्त्वेव पुरुषः
संयुक्तः परया धिया । उदयास्तमनज्ञो हि न हृष्यति न
शोचति ॥ ४९७ ॥ यस्य पुत्रो वशीभूतो भार्या
छन्दानुगामिनी । विभवे यश्च संतुष्टस्तस्य स्वर्ग इहैव हि
॥ ४९८ ॥ भोक्तुं पुरुषकारेण दुष्टस्त्रियमिव श्रियम् ।
व्यवसायं सदैवेच्छेन्न हि स्त्रीववदाचरेत् ॥ ४९९ ॥ मार्दवं
सर्वभूतानामनसूया क्षमा धृतिः । आयुष्याणि बुद्ध्या
प्रादुर्भिन्नाणां चापि मानना ॥ ५०० ॥ पुञ्जाश्चो
नरकाद्यस्यप्रायतं पितरं सुतः । तस्मात्पुत्र इति प्रोक्तः
संयमेव स्वयंभुवा ॥ ५०१ ॥ यस्य भार्या गृहे नास्ति
साध्वी च प्रियवादिनी । अरण्यं तेन गन्तव्यं यथारण्यं
तथा गृहम् ॥ ५०२ ॥ भस्मना शुध्यते कांस्यं ताग्रमन्त्रेण
शुध्यति । रजसा शुध्यते नारी नदी वेगेन शुध्यति ॥ ५०३ ॥
मा वनं छिन्धि सव्याग्रं मा व्याघ्रा नीनशन् वनात् ।
वनं हि रक्षयते व्याघ्रैर्व्याघ्रात्रक्षति काननम् ॥ ५०४ ॥
यत्क्रोधनो यजति यद्वाति यद्वा तपस्तप्यति यजुहोति ।

वैवस्वतस्तद्वरतेऽस्य सर्वे मोघः श्रमो भवति हि क्रोधनस्य
 ॥ ५०५ ॥ पुमांसो ये हि निन्दन्ति वृत्तेनाभिजनेन च ।
 न तेषु निवसेत्प्राज्ञः श्रेयोऽर्थी पापमुद्धिषु ॥ ५०६ ॥
 भार्या मूलं गृहस्थस्य भार्या मूलं सुखस्य च । भार्या
 धर्मकलावास्यै भार्या संतानहेतवे ॥ ५०७ ॥ ये
 त्वेनमभिजानन्ति वृत्तेनाभिजनेन वा । तेषु साधुषु वस्तव्यं
 स वासः श्रेष्ठ उच्यते ॥ ५०८ ॥ वध्यन्ते न ह्यविश्वस्ता
 शत्रुभिर्दुर्बला अपि । विश्वस्तास्तेषु वध्यन्ते बलवन्तोऽपि
 दुर्बलैः ॥ ५०९ ॥ पुरतः कृच्छ्रकालस्य धीमान् जागर्ति
 पूरुषः । स कृच्छ्रकालं संप्राप्य व्यथां नैवैति कर्हिचित्
 ॥ ५१० ॥ बन्धनानि खलु सन्ति बहूनि प्रेमरज्जु
 दृढबन्धनमुक्तम् । दारुमेदनिपुणोऽपि षडङ्गिर्निष्क्रियो
 भवति पङ्कजकोशे ॥ ५११ ॥ यस्तु कृच्छ्रमनुप्राप्तं विचेता
 नावबुध्यते । स कृच्छ्रकाले व्यथितो न श्रेयो विन्दते
 महत् ॥ ५१२ ॥ ब्राह्मणेषु च ये शूराः स्त्रीषु ज्ञातिषु
 गोषु च । वृत्तादिव फलं पक्वं धृतराष्ट्र पतन्ति ते
 ॥ ५१३ ॥ यत्तु सम्यगुपक्रान्तं कार्यमेति विपर्ययम् ।
 पुमांस्तत्रानुपालभ्यो दैवान्तरितपौरुषः ॥ ५१४ ॥ अपे
 गन्धं तिले तैलं काष्ठेऽग्निं पयसि घृतम् । इक्षौ गुडं तथा
 देहे पश्यात्मानं विवेकतः ॥ ५१५ ॥ सुखं पद्मदलाकारं
 वाक्यं चन्दनशीतलम् । हृदयं वह्निसदृशं त्रिविधं धूर्तलक्षणम्
 ॥ ५१६ ॥ भार्या पतिं संप्रविश्य स यस्माज्जायते पुनः ।
 जायायास्तद्धि जायात्वं पौराणाः कवयो विदुः ॥ ५१७ ॥
 पुस्तकप्रत्ययाधीतं नाधीतं गुरुसंनिधौ । आजते न
 सभामध्ये जारगर्भ इव स्त्रियाः ॥ ५१८ ॥ यस्य स्नेहो
 भयं तस्य स्नेहो दुःखस्य भाजनम् । स्नेहमूलानि दुःखानि
 तानि त्यक्त्वा वसेत्सुखम् ॥ ५१९ ॥ ब्राह्मणं ब्राह्मणो
 वेद मर्ता वेद स्त्रियं तथा । अमात्यं नृपतिर्वेद राजा
 राजानमेव च ॥ ५२० ॥ यस्य स्त्रीषु रतेः शक्तिर्जीर्णशक्तिश्च
 भोवने । देहेऽधिकबला शक्तिस्तस्यारोग्यं प्रचक्षते ॥ ५२१ ॥
 श्रुतीर्णविषयारण्ये धावन्तं विप्रमाथिनम् । ज्ञानाङ्कुशेन
 कुर्वीत वश्यमिन्द्रियदन्तिनम् ॥ ५२२ ॥ प्रकुप्यत्यप्रतीकार्ये
 स्वतेजस्तप्तचेतसाम् । शरणं मरणं त्यक्त्वा किमिवान्यथ-
 शोर्धर्षिणाम् ॥ ५२३ ॥ सज्जमानमकार्येषु सुहृदो वार-
 यन्ति ये । सत्यं ते नैव सुहृदो गुरवो गुरवो हि ते
 ॥ ५२४ ॥ फलं कतकवृक्षस्य यद्यप्यम्बुप्रसादकम् । न
 नामग्रहणादेव तस्य वारि प्रसीदति ॥ ५२५ ॥ प्राप्ते
 भार्ये परित्राणं प्रीतिविश्रम्भमाजनम् । केन रत्नमिदं सृष्टं
 मिश्रमित्यक्षरद्वयम् ॥ ५२६ ॥ सत्यं वक्तुमशेषमस्ति
 सुलभा वाणी मनोहारिणी दातुं दानवरं शरण्यमभयं

खच्छं पितृभ्यो जलम् । पूजार्थं परमेश्वरस्य विमलः
 स्वाध्याययज्ञः परं क्षुद्रबाधेः फलमूलमस्ति शमनं केशवतन्त्रैः
 किं धनैः ॥ ५२७ ॥ फलतीह पूर्वसुकृतं विद्यावन्तोऽपि
 कुलसमुद्भवाः । यस्य यदा विभवः स्यात्तस्य तदा दासतां
 यान्ति ॥ ५२८ ॥ सर्वनाशे च संजाते प्राणानामपि
 संशये । अपि शत्रुं प्रणम्योच्चै रक्षेत्राणान्धनानि च ॥ ५२९ ॥
 प्रमाणाभ्यधिकस्यापि गण्डश्याममदच्युते । पदं मूर्ध्नि समाधत्ते
 केसरी मत्तदन्तिनः ॥ ५३० ॥ संचये च विनाशान्ते
 भरणान्ते च जीविते । संयोगे च विद्योगान्ते को न विप्र-
 णयेन्मनः ॥ ५३१ ॥ प्राप्तविद्यार्थशिल्पानां देशान्तरनिवासि-
 नाम् । क्रोशमात्रोऽपि भूभागः शतयोजनवद्भवेत् ॥ ५३२ ॥
 सतां मतमतिक्रम्य योऽसतां वर्तते मते । कालेन व्यसने
 प्राप्य पश्चात्तापं स गच्छति ॥ ५३३ ॥ पृथिवी रत्नसंपूर्णा
 हिरण्यं पशवः स्त्रियः । नालमेकस्य तत्सर्वमिति मत्वा शनं
 ब्रजेत् ॥ ५३४ ॥ व्यथयन्ति परं चेतो मनोरथ-
 शतैर्जनाः । अनुष्ठानैर्विहीनाः स्थुः कुलजा विधवा इव
 ॥ ५३५ ॥ बोद्धारो मत्सरग्रस्ताः प्रभवः सयदपिताः ।
 अबोधोपहृताश्चान्ये जीर्णमङ्गे सुभाषितम् ॥ ५३६ ॥
 प्रदह्यमानास्तीक्ष्णेन नीचाः परयशोभिना । अशक्तास्तपदं
 गन्तुमतो निन्दां प्रकुर्वते ॥ ५३७ ॥ फलं धर्मस्य विभो
 विभवस्य फलं सुखम् । सुखमूलं तु तन्वद्भ्यो विना ताभिः
 कुतः सुखम् ॥ ५३८ ॥ वणिगालोक्य निजे हृदि
 सोत्साहं परिचितग्रहीतारम् । हृष्यति तद्वन्नभ्यो
 यद्वस्तुत्रेण जातेन ॥ ५३९ ॥ बहुधा बहुभिः सार्धं
 चिन्तिताः सुनिरूपिताः । न कथंचिद्विलीयन्ते विद्वद्भि-
 त्तिता नयाः ॥ ५४० ॥ इयामा प्रिया केशव एव देवो
 मानो धनं मन्मथ एव धन्वी । वाणी सखी वारण एव
 यानं कालो वसन्तः कवितैव विद्या ॥ ५४१ ॥
 बुभुक्षितः किं न करोति पापं क्षीणा नरा निष्करणा
 भवन्ति । प्राणार्थमेते हि समाचरन्ति मतं सतां यच्च मतं
 यदेषाम् ॥ ५४२ ॥ प्रायेण श्रीमतां लोके भोक्तुं शक्तिर्न
 विद्यते । जीर्यन्त्यपि तु काष्ठानि दरिद्राणां महीपते
 ॥ ५४३ ॥ शत्रुणा योजयेच्छत्रुं बलिना बलवत्तरम् ।
 स्वकार्याय यतो स्यात्काचित्पीडात्र तत्क्षये ॥ ५४४ ॥
 प्रायः कन्दुकपातेनोत्पत्त्यर्थः पतन्नपि । तथा त्वनर्क
 पतति मृत्पिण्डपतनं यथा ॥ ५४५ ॥ बहूनामप्यसाराणां
 समवायो बलावहः । तृणैरावेक्ष्यते रज्जुस्तया नागोऽपि
 बध्यते ॥ ५४६ ॥ वैषम्यमपि संप्राप्ता गोपायन्ति
 कुलस्त्रियः । आत्मानमात्मना सत्यो जितस्वर्गा न संशयः
 ॥ ५४७ ॥ प्रारभ्यते न खलु विप्रमयेन नीचैः प्रात्य

संकीर्णप्रकरणम्

३९१

विश्वविहता विरमन्ति मध्याः । विघ्नैः पुनः पुनरपि
 प्रतिहन्तमानाः प्रारब्धमुत्तमजना न परित्यजन्ति ॥ ५४८ ॥
 शक्याशक्यमविज्ञाय यस्त्वसाध्ये प्रवर्तते । स केवलमवाप्नोति
 निजजीवितसंक्षयम् ॥ ५४९ ॥ प्रणयादुपकाराद्वा यो
 विश्वसिति शत्रुषु । स सुप्त इव वृक्षाग्रे पतितः प्रतिबुध्यते
 ॥ ५५० ॥ विप्रो वृक्षस्तस्य मूलं च संस्था वेदः शाखा
 धर्मकर्मादि पत्रम् । तस्मान्मूलं यत्नतो रक्षणीयं छिन्ने मूले
 नैव शाखा न पत्रम् ॥ ५५१ ॥ शक्यामि कर्तुमिदमल्पमयत्न-
 साध्यमत्रादरः क इति कृत्यमुपेक्षमाणाः । केचित्प्रमत्तमनसः
 परितापदुःखमापन्नसङ्गमुलभं पुरुषाः प्रयान्ति ॥ ५५२ ॥
 विश्वान्ति महात्मानो यत्र कल्पतराविव । स श्लाघ्यं जीवति
 श्रीमान्सत्संगो गफलाः श्रियः ॥ ५५३ ॥ संचिन्त्य संचिन्त्य
 तसुप्रदण्डं मृत्युं मनुष्यस्य विचक्षणस्य । वर्षाम्भुसिक्ता
 इव चर्मवन्धाः सर्वे प्रयत्नाः शिथिलीभवन्ति ॥ ५५४ ॥
 प्रविष्टः सर्वभूतानि यथा चरति मारुतः । चारेणैव चरेद्राजा
 स्मृतं तन्मारुतं व्रतम् ॥ ५५५ ॥ विहितस्यानुष्ठानान्निन्दि-
 तस्य च सेवनात् । अनिग्रहाच्चन्द्रियाणां नरः पतनमृच्छति
 ॥ ५५६ ॥ शतहृदानां लोलत्वं शस्त्राणां तीक्ष्णतां तथा ।
 गरुडानिलयो शैव्यमनुगच्छन्ति योषितः ॥ ५५७ ॥
 व्यञ्जनं हन्ति वै पूर्वं चैव पयोधरौ । रतिरिष्टास्तथा
 लोकान्हन्याच्च पितरं रजः ॥ ५५८ ॥ प्लवन्ते
 धर्मलवो लोकेऽस्मसि यथा प्लवाः । मज्जन्ति पाप-
 गुरवः शस्त्रं स्कन्धमिदोदके ॥ ५५९ ॥ सर्वेषामेव
 मर्त्यानां व्यसने समुपस्थिते । बाह्यात्रेणापि साहाय्यं
 भिन्नान्यो न संदधे ॥ ५६० ॥ शठस्तु समयं प्राप्य
 गोपकारं हि मन्यते । वरं तमुपकर्तारं दोषदृष्ट्वा च दूषयेत्
 ॥ ५६१ ॥ सुखं ह्यवमतः शेते सुखं च प्रतिबुध्यते । सुखं
 चरति लोकेऽस्मिन्नवमन्ता विनश्यति ॥ ५६२ ॥ प्रयाति
 शमनं यस्य तेजस्तेजस्वितेजसा । वृथाजातेन किं तेन
 गातुर्यौवनहारिणा ॥ ५६३ ॥ सास्त्रैव यत्र सिद्धिर्न तत्र
 दण्डो बुधेन विनियोज्यः । पितं यदि शर्करया शाम्यति
 क्रोशः पटोलेन ॥ ५६४ ॥ विकारं याति नो चित्तं वित्ते
 यस्य कदाचन । मित्रं स्यात्सर्वकाले च कारयेन्मित्रमुत्तमम्
 ॥ ५६५ ॥ सामवादाः सकोपस्य शत्रोः प्रत्युत दीपकाः ।
 प्रतप्तसेव सहसा सर्पिषस्तोयबिन्दवः ॥ ५६६ ॥ विपुलमपि
 धनौघं प्राप्य भोगान्धियो वा पुरुष इह न शक्तः कर्महीनो
 हि भोक्तुम् । मुनिहितमपि चार्थं दैवतै रक्ष्यमाणं पुरुष
 इह महात्मा प्राप्नुते नित्ययुक्तः ॥ ५६७ ॥ योऽभ्यर्थितः
 सक्षिरसज्जमानः करोत्यर्थं शक्तिमहापयित्वा । क्षिप्रं यशस्तं
 सशपेति सन्तमलं प्रसन्ना हि सुखाय सन्तः ॥ ५६८ ॥

षण्णामात्मनि युक्तानामिन्द्रियाणां प्रमाथिनाम् । यो धीरो
 धारयेद्रश्मीन्स स्यात्परमसारथिः ॥ ५६९ ॥ वेदाः प्रमाणं
 स्मृतयः प्रमाणं धर्मार्थयुक्तं वचनं प्रमाणम् । यस्य
 प्रमाणं न भवेत्प्रमाणकं तस्य कुर्याद्वचनं प्रमाणम्
 ॥ ५७० ॥ सहायबन्धना हर्थाः सहायाश्चार्थबन्धनाः ।
 अन्योऽन्यबन्धनावेतौ विनान्योऽन्यं न सिध्यतः ॥ ५७१ ॥
 वैराग्ये संचरत्येको नीतौ भ्रमति चापरः । शृङ्गारे रमते
 कश्चिद्भुवि मेदाः परस्परम् ॥ ५७२ ॥ हृदि विद्ध इवात्यर्थं
 यथा संतप्यते जनः । पीडितोऽपि हि मेधावी न तां
 वाचमुदीरयेत् ॥ ५७३ ॥ विद्वद्भिः सुहृदामत्र चिह्नैरेतै-
 र्विंशयम् । परीक्षाकरणं प्रोक्तं होमाग्नेरिव भूतले ॥ ५७४ ॥
 संतोषस्त्रिषु कर्तव्यो स्वदारे भोजने । त्रिषु चैव न
 कर्तव्योऽध्येन तपदानयोः ॥ ५७५ ॥ प्रसारितकरे मित्रे
 जगदुद्बोधोत्कारिणि । किं न कैरव लज्जा ते कुर्वतः
 कोशसंघृतिम् ॥ ५७६ ॥ यो यत्र सततं याति मुञ्क्ते चैव
 निरन्तरम् । स तत्र लघुतां याति यदि शक्रसमो भवेत्
 ॥ ५७७ ॥ लब्धव्यमर्थं लभते मनुष्यो देवोऽपि तं वारयितुं न
 शक्तः । अतो न शोचामि न विस्मयो मे ललाटलेखा न पुनः
 प्रयाति ॥ ५७८ ॥ ये च मूढतमा लोके ये च बुद्धेः परं
 गताः । त एव सुखमेधन्ते मध्यमः क्षिप्र्यते जनः ॥ ५७९ ॥
 वरं न राज्यं न कुराजराज्यं वरं न मित्रं न कुमित्रमित्रम् ।
 वरं न शिष्यो न कुशिष्यशिष्यो वरं न दारा न कुदारदासः
 ॥ ५८० ॥ यो जितः पञ्चवर्गेण सहजेनात्मकर्षिणा ।
 आपदस्तस्य वर्धन्ते शुक्लपक्ष इवोड्डराद् ॥ ५८१ ॥ प्रालेय-
 लेशमिश्रे मरुति प्रामातिके च वाति जडे । गुणदोषज्ञः
 पुरुषो जलेन कः शीतमपनयति ॥ ५८२ ॥ प्राणत्यागो
 समुत्पन्ने यदा स्यान्मित्रदर्शनम् । तद्वाभ्यां सुखदं पञ्चा-
 जीवतोऽपि मृतस्य च ॥ ५८३ ॥ सङ्गः सत्सु विधीयतां
 भगवतो भक्तिर्दृढाधीयतां शान्त्यादिः परिचीयतां दृढतरं
 कर्माशु संत्यज्यताम् । सद्बिद्यो भुपसर्प्यतां प्रतिदिनं तस्यादुका
 सेव्यतां बह्वैकाक्षरमर्थ्यतां श्रुतिशिरोवाक्यं समाकर्ण्यताम्
 ॥ ५८४ ॥ विरहोऽपि संगमः खलु परस्परं संगतं मनो
 येषाम् । यदि हृदयं तु विषटितं समागमोऽपि विरहं
 विशेषयति ॥ ५८५ ॥ प्रणयमधुराः प्रेमोद्वादा रसादलस्य-
 स्तथा मणितिमधुरा मुग्धप्रायाः प्रकाशितसंमदाः । प्रकृति-
 सुमगा विश्रम्भार्हाः स्मरोदयदायिनो रहसि किमपि
 खैरालपा हरन्ति मृगीदृशाम् ॥ ५८६ ॥ शरत्प्रसोत्सवं
 वक्त्रं वचश्च श्रवणामृतम् । हृदयं धुरधाराभं जीणां को
 वेद चेष्टितम् ॥ ५८७ ॥ यो नोद्धतं कुरुते जातु वेषः न
 पौरुषेणापि विकस्यतेऽन्यात् । न मूर्च्छितः कटुकान्नाह

किंचित्प्रियं सदा तं कुरुते जनो हि ॥ ५८८ ॥ प्रतीपं
 कृष्यमाणो हि नोत्तरेदुत्तरेन्नरः । बाह्यमानोऽनूकूलं तु
 नद्योधाद्वयसनात्तथा ॥ ५८९ ॥ संप्राप्य पण्डितः कृच्छ्रं
 प्रज्ञामेवावगाहते । बालस्तु कृच्छ्रमासाद्य शिलेवाम्मसि
 मज्जति ॥ ५९० ॥ प्रणिपातेन हि गुरुन्सतोऽनूचानचेष्टितैः ।
 कुर्वीतामिमुखान्भूत्यै देवान्सुकृतकर्मणा ॥ ५९१ ॥
 संमानाद्वाहणो नित्यमुद्विजेत विषादिव । अमृतस्येव चाका-
 स्तेदवमानस्य सर्वदा ॥ ५९२ ॥ प्रसन्नाः कान्तिहारिण्यो
 नानाश्लेषविचक्षणः । भवन्ति कस्यचित्पुण्यैर्मुखे वाचो
 गृहे स्त्रियः ॥ ५९३ ॥ सर्वौषधीनाममृता प्रधाना सर्वेषु
 सौख्येष्वशनं प्रधानम् । सर्वेन्द्रियाणां नयनं प्रधानं सर्वेषु
 गात्रेषु शिरः प्रधानम् ॥ ५९४ ॥ राजा राष्ट्रकृतं पापं राज्ञः
 पापं पुरोहितः । मर्ता च स्त्रीकृतं पापं शिष्यपापं गुरुस्तथा
 ॥ ५९५ ॥ यो नात्युक्तः प्राह रूक्षं प्रियं वा यो वा हतो
 न प्रतिहन्ति धैर्यात् । पापं च यो नेच्छति तस्य हन्तुस्तप्तेह
 देवाः स्पृहयन्ति नित्यम् ॥ ५९६ ॥ प्रतिक्षणमयं कायः
 क्षीयमाणो न लक्ष्यते । आमकुम्भ इवाम्मःस्थो विशीर्णः
 सन्विभाव्यते ॥ ५९७ ॥ वित्तं देहि गुणान्वितेषु मति-
 मन्नाम्यत्र देहि क्वचित्पापं वारिनिर्धेजलं धनमुखे माधुर्ययुक्तं
 सदा । जीवान्स्थावरजङ्गमांश्च सकलान्संजीव्य भूमण्डलं
 भूयः पश्य तदेव कोटिगुणितं यच्छतमम्भोनिधिम् ॥ ५९८ ॥
 प्रियमनुचितं क्षमापण्यस्त्रीक्षणप्रभुरीश्वरो रमयति यतो
 धित्कान्मृत्यान्स्ववृत्तिसुखार्थिनः । रुपमपथगं पान्ति प्राणा-
 नुपेक्ष्य निजानपि प्रसममिह ये तैः पूतेयं महात्ममिर्स्वरी
 ॥ ५९९ ॥ प्रणीतश्राप्रणीतश्च यथाभिदैवतं महत् ।
 एवं विद्वानविद्वान् ब्राह्मणो देवतं परम् ॥ ६०० ॥
 संसारश्रान्तचित्तानां तिस्रो विश्रान्तिभूमयः । अपत्यं च
 कलत्रं च सतां संगतिरेव च ॥ ६०१ ॥ वाति गन्धः
 सुमनसां प्रतिवातं कथंचन । धर्मजस्तु मनुष्याणां वाति
 गन्धः समन्ततः ॥ ६०२ ॥ शयानं चानुशेते हि तिष्ठन्तं
 चानुतिष्ठति । अनुधावति धावन्तं कर्म पूर्वकृतं नरम्
 ॥ ६०३ ॥ विद्वान्मूर्खस्त्वनुकम्प्यो मूर्खशठः सर्वथा त्याज्या
 ॥ ६०४ ॥ यो हि दिष्टमुपासीनो निर्विचेष्टः सुखं शयेत् ।
 अवसीदेत्सुदुर्बुद्धिरामो घट इवोदके ॥ ६०५ ॥ राजा
 वैश्या यमश्चाभितस्तकरो बालयाचकौ । परदुःखं न जानन्ति
 अष्टमो आमकण्टकः ॥ ६०६ ॥ प्राणवद्रक्षयेद्भृत्यान्सकाय-
 मिव पोषयेत् । सदैकदिवसस्यार्थं यत्र स्याद्रिपुसंगमः
 ॥ ६०७ ॥ तं शोकवैगाभिहतं व्याधिः स्पृशति दारुणः ।
 तस्मात्मा संप्रसुषेत न शोकात्प्रमुच्यते ॥ ६०८ ॥ संवर्धितोऽपि

मुजगः पयसा न वश्यस्तत्पालकानपि निहन्ति बलेन सिंहः
 दुष्टः परैरुपकृतस्तदनिष्टकारी विश्वासलेश इह नैव दुष्टैर्विषेयः
 ॥ ६०९ ॥ विद्यार्थी सेवकः पान्थः क्षुधार्तो भयकातरः ।
 भाण्डारी प्रतिहारी च सप्त सुसान्प्रबोधयेत् ॥ ६१० ॥
 शोकेन रोगा वर्धन्ते पयसा वर्धते तनुः । घृतेन वर्धते
 वीर्यं मांसान्मांसं प्रवर्धते ॥ ६११ ॥ श्लाघ्यं जन्म
 सुरुपता धनिकता नीरोगता प्राज्ञता स्वाचारस्मिता दया
 सुकुलता दाक्षिण्यवहारता । आयुष्मद्गुणिपुत्रता स्ववशता
 सौजन्यवन्मित्रता श्रीशे भक्तिरती च यस्य स नरः स्यान्मान-
 वानन्दवान् ॥ ६१२ ॥ वयसः परिणामेऽपि यः खलु
 खल एव सः । सुपक्रमपि माधुर्यं नोपयातीन्द्रवारुणम्
 ॥ ६१३ ॥ शुचि भूषयति श्रुतं वपुः प्रशमस्तस्य भवत्यलं
 क्रिया । प्रशमाभरणं पराक्रमः स नयापादितसिद्धिभूषणः
 ॥ ६१४ ॥ यो हि वेदे च शास्त्रे च ग्रन्थधारणतत्परः ।
 न च ग्रन्थार्थतत्त्वज्ञस्तस्य तद्धारणं वृथा ॥ ६१५ ॥
 रुजन्ति हि शरीराणि रोगाः शारीरमानसाः । सायका इव
 तीक्ष्णाग्राः प्रयुक्ता दृढधन्विभिः ॥ ६१६ ॥ मारं स
 बहते तस्य ग्रन्थस्यार्थं न वेत्ति यः । वस्तुग्रन्थार्थतत्त्वज्ञो
 नास्य ग्रन्थागमो वृथा ॥ ६१७ ॥ रम्याणि वीक्ष्य मधुरांश्च
 निश्चयं शब्दान्पर्युत्सुकीभवति यत्सुखितेऽपि जन्तुः ।
 तच्चेतसा स्मरति नूनमवोधपूर्वं भावस्थिराणि जननान्त-
 सौहृदानि ॥ ६१८ ॥ संतुष्टो भायया भता भर्त्रा भार्या
 तथैव च । यस्मिन्नेवं कुलं नित्यं कल्याणं तत्र वै भुवम्
 ॥ ६१९ ॥ शीतमीताश्च ये विप्रा रणमीताश्च क्षत्रियाः ।
 अधिमीता च या नारी त्रयः स्वर्गं न यान्ति हि ॥ ६२० ॥
 विपत्तिष्वव्यथो दक्षो नित्यमुत्थानवाचनः । अग्रमणो
 विनीतात्मा नित्यं भद्राणि पश्यति ॥ ६२१ ॥ रसावन-
 विदुश्चैव सप्रयुक्तरसायनाः । दृश्यन्ते जरया भया नना
 नागैरिवोत्तमैः ॥ ६२२ ॥ योऽर्थकामस्य वचनं प्रातिकूल्याय
 मृष्यते । शृणोति चानुकूलानि द्विषतां वशमेति सः
 ॥ ६२३ ॥ लक्ष्म्या लक्ष्मीवतां लोके विकशिप्या च किं
 तया । बन्धुमित्रश्च सुहृद्भिश्च विश्रब्धं या न मुञ्च्यते ॥ ६२४ ॥
 रक्षेत्कन्यां पिता विद्वां पतिः पुत्रास्तु वार्धके । अयावे
 ज्ञातयस्तेषां न स्वातन्त्र्यं क्वचित् स्त्रियाः ॥ ६२५ ॥ लक्ष्मी-
 र्धर्मश्च संतानः कीर्तिश्चायुष्यवैभवम् । वर्धते दयया नित्यं
 राजन्मृतदयां कुरु ॥ ६२६ ॥ प्रतिदिवसं याति स्वं
 वसन्तवाताहतेव शिशिरश्रीः । बुद्धिर्बुद्धिमतामपि कुटुम्ब-
 भारस्य चिन्ताभिः ॥ ६२७ ॥ रम्या रामा यदि कुलवृ-
 स्थागमोगाय वित्तं वक्त्रे वाणी सरलकविता केशवे चित्त-
 वृत्तिः । सद्भिः सङ्गो वपुषि दृढता सत्कुले जन्म पुंवा

संकीर्णप्रकरणम्

३९३

धिग्निगदूरादनशनपथं सर्गमेकान्तदुर्गम् ॥ ६२८ ॥ पूर्णा-
पूर्णं माने परिचितजनवृक्षनं तथा नित्यम् । मिथ्याक्रयस्य
कथनं प्रकृतिरियं स्यात्किराटानाम् ॥ ६२९ ॥ विवेकिन-
मनुप्राप्ता गुणां यान्ति मनोज्ञताम् । सुतरां रत्नभासाति
चामीकरनियोजितम् ॥ ६३० ॥ पूर्णन्दुमालोक्य यथा
प्रीतिमाज्ञायते नरः । एवं यत्र प्रजाः सर्वा निर्धृतास्तच्छशि-
व्रतम् ॥ ६३१ ॥ सत्कृता ललिताश्चैव वैदेहि प्राकृताः
स्त्रियः । दरिद्रमवमन्यन्ते भर्तारं न तु सस्त्रियः ॥ ६३२ ॥
कश्चित्तरति काष्ठेन सुगम्भीरां महानदीम् । स तारयति
तत्काष्ठं स च काष्ठेन तारयते ॥ ६३३ ॥ कुसुदान्येव शशाङ्कः
सविता बोधयति पङ्कजान्येव । वशिनां हि परपरिग्रह-
संश्लेषपराङ्मुखी वृत्तिः ॥ ६३४ ॥ निर्गत्य न विशेषद्वयो
महतां दन्तिदन्तवत् । कूर्मग्रीवेव नीचानां वच आयाति
याति च ॥ ६३५ ॥ बालिशस्तु नरो नित्यं वैक्लव्यं योऽनुवर्तते ।
स मज्जत्यवशः शोके भारकान्तेव नौजले ॥ ६३६ ॥ कुपुत्रे
नास्ति विश्वासः कुभार्यायां कुतो रतिः । कुराज्ये निर्धृति-
र्नास्ति कुदेशे नास्ति जीविका ॥ ६३७ ॥ जीवितं च शरीरेण
जाल्यैव सह जायते । उभे सह विवर्तते उभे सह
विनश्यतः ॥ ६३८ ॥ प्रज्ञाशरेणामिहतस्य जन्तोश्चिकित्सकाः
सन्ति न चोषधानि । न होममन्त्रा न च मङ्गलानि नाथर्वणा
नाप्यगदाः सुसिद्धाः ॥ ६३९ ॥ बन्धनानि खलु सन्ति बहूनि
प्रेमरज्जु दृढबन्धनमुत्तमम् । दारुमेदनिपुणोऽपि षडङ्गि-
र्निष्क्रियो भवति पङ्कजकोशे ॥ ६४० ॥ भार्या हि परमो ह्यर्थः
पुरुषस्येह पठ्यते । असहायस्य लोकेऽसिंहो कयात्रासहायिनी
॥ ६४१ ॥ कोशद्वन्द्वमियं दधाति नलिनी कादम्बचञ्चूक्षतं
ध्वजे चूतलता नवं किसलयं पुंस्कोकिलासादितम् ।
इत्याकर्ण मिथः सखीजनवचः सा दीर्घकायास्तते चैलान्तेन
तिरोदधे स्तनतटं बिम्बाधरं पाणिना ॥ ६४२ ॥ जानाति
विश्वासयितुं मनुष्यान्विज्ञातदोषेषु दधाति दण्डम् ।
जानाति मात्रां च तथा क्षमां च तं तादृशं श्रीजुषते समग्रा
॥ ६४३ ॥ एकाग्रः स्यादविष्टो नित्यं विवरदर्शकः ।
राजत्रित्यं सपत्नेषु नित्योद्विग्नः समाचरेत् ॥ ६४४ ॥ कर्म-
भूमिसिमां प्राप्य कर्तव्यं कर्म यच्छुभम् । अधिर्वायुश्च
सोमश्च कर्मणां फलभागिनः ॥ ६४५ ॥ न किञ्चित्सहसा
कार्यं कार्यं कार्यविदा क्वचित् । क्रियते चेद्विविच्यैव तस्य
श्रेयः करस्थितम् ॥ ६४६ ॥ दातारो यदि कल्पशाखिमिरलं
वर्षार्धिनः किं तृणैर्ज्ञातिश्चेदनेलेन किं यदि सुहृद्विषयोषधैः
किं फलम् । किं कर्पूरशलाकया यदि दृशोः पन्थानमेति
प्रिया संसारे नसतीन्द्रजालमपरं यद्यस्ति तेनापि किम्
॥ ६४७ ॥ एकान्ते सुखमासता परतरे चेतः समाधीयतां
प्राणात्मा सुसमीक्ष्यतां जगदिदं तथापिदं दृश्यताम् ।

१ वणिजम्.

प्राक्कर्म प्रविलोप्यतां चित्तिबलान्नाप्युत्तरे श्लिष्यतां प्रारब्धं
त्वह सुज्यतामथ परब्रह्मात्मनास्थीयताम् ॥ ६४८ ॥ धूमा-
द्वाढमलीमसाच्छुचि पयः सूते घनस्योद्गमो लोहस्यातिशितस्य
जातिरचलात्कुष्ठास्ममालामयात् । किं चात्यन्तजडाज्जला-
द्युत्तिमतो ज्वालाध्वजस्योद्गमो जन्मावध्यनुकारिणो न महतां
सत्यं स्वभावाः क्वचित् ॥ ६४९ ॥ भूतानामपरः कश्चिद्वि-
सायां सततोत्थितः । वक्षनायां च लोकस्य स सुखेष्वेव
जीर्यते ॥ ६५० ॥ एकामिषप्रभवमेव सहोदराणामुज्जृम्भते
जगति वैरमिति प्रसिद्धम् । पृथ्वीनिमित्तमभवत्कुरुपाण्डवानां
तीव्रस्तथा हि भुवनक्षयकृद्विरोधः ॥ ६५१ ॥ ते पिबन्तः
कषायांश्च सर्पांषि विविधानि च । दृश्यन्ते जरया भग्ना
नगा नागैरियोत्तमैः ॥ ६५२ ॥ न कालस्य प्रियः कश्चिन्न
द्वेष्यः कुरुसत्तम । न मध्यस्थः कचित्कालः सर्वे कालः
प्रकर्षति ॥ ६५३ ॥ एकाकिना न गन्तव्यं यदि कार्य-
शतान्यपि । कर्कटीजन्तुमात्रेण कालसर्पो निपातितः
॥ ६५४ ॥ न दानैः शुष्यते नारी नोपवासशतैरपि । न
तीर्थसेवया तद्वद्गर्ह्यः पादोदकैर्यथा ॥ ६५५ ॥ भैषज्यमेत-
दुःखस्य यदेतन्मनुचिन्तयेत् । चिन्त्यमानं हि न व्येति
भूयश्चापि प्रवर्धते ॥ ६५६ ॥ न दिष्टमप्यतिक्रान्तुं शक्यं
भूतेन केनचित् । दिष्टमेव ध्रुवं मन्ये पौरुषं तु निरर्थकम्
॥ ६५७ ॥ भिषजो भेषजं कर्तुं कस्मादिच्छन्ति रोगिणाम् ।
यदि कालेन पच्यन्ते भेषजैः किं प्रयोजनम् ॥ ६५८ ॥
भार्या यस्य गृहे नित्यमतीव परिगर्विता । तस्य लक्ष्मीः
क्षयं याति कृष्णपक्षे यथा शशी ॥ ६५९ ॥ न कर्मणा
लभ्यते नेज्यया वा नाप्यस्ति दाता पुरुषस्य कश्चित् ।
पर्याययोगाद्विहितं विधात्रा कालेन सर्वं लभते मनुष्यः
॥ ६६० ॥ भोक्तुं पुरुषकारेण दुष्टस्त्रियमिव श्रियम् ।
व्यवसायं सदैवेच्छेन्नहि क्लीबवदाचरेत् ॥ ६६१ ॥ धूमायन्ते
व्यपेतानि ज्वलन्ति सहितानि च । धृतराष्ट्रोऽप्युक्तानीव
ज्ञातयो भरतर्षभ ॥ ६६२ ॥ कुर्मः किल्बिषमेतदेव हृदये
कृन्वेति कौतूहलात्स्वैरिण्यः क्षितिपाश्च धिक्चपलतां क्रौर्यं
च कुर्वुः सकृत् । पापकान्तधियो भवन्त्यथ यथा नान्त्या-
न्स्पृशन्त्योऽपि ता दूयन्ते न च ते यथा स्वपितरौ भ्रान्तोऽपि
शान्तत्रपाः ॥ ६६३ ॥ दुर्मिक्षादेव दुर्मिक्षं क्लेशाक्लेशं
भयाद्भयम् । मृतोभ्यः प्रमृतं यान्ति दरिद्राः पापकारिणः
॥ ६६४ ॥ बहवोऽविनयान्नद्या राजानः सपरिच्छदाः ।
वनस्था अपि राज्यानि विनयात्प्रतिपेदिरे ॥ ६६५ ॥ जल-
रेखा खलप्रीतिरर्धवारिषटस्थता । शिरसा धार्यमाणोऽपि
खलः खलखलायते ॥ ६६६ ॥ जीवन्तं मृतवन्मन्ये देहि-
नं धर्मवर्जितम् । मृतो धर्मेण संयुक्तो दीर्घजीवी न संशयः
॥ ६६७ ॥ न वाचा दुर्गमः पारः कार्याणां राक्षसाधम ।

कार्याणां कर्मणा पारं यो गच्छति स बुद्धिमान् ॥ ६६८ ॥
 नयेन जाप्रत्यनिशं नरेश्वरे सुखं स्वपन्तीह निराधयः प्रजाः ।
 प्रमत्तचित्ते स्वपतीह संभ्रमात्प्रजागरेणास्य जगत्प्रबुध्यते
 ॥ ६६९ ॥ चिता दहति निर्जोवं चिन्ता जीवं दहत्यहो ।
 बिन्दुनैवाधिका चिता चितात्यल्पा हि भूतले ॥ ६७० ॥
 न कुलं वृत्तहीनस्य प्रमाणमिति मे मतिः । अन्त्येष्वपि हि
 जातानां वृत्तमेव विशिष्यते ॥ ६७१ ॥ दुर्बुद्धिमकृतप्रज्ञं
 छन्नं कूपं तृणैरिव । विवर्जयित मेधावी तस्मिन्मैत्री प्रणश्यति
 ॥ ६७२ ॥ न सा प्रीतिर्दिविष्यस्य सर्वकामानुपाश्रुतः ।
 संभवेद्या परा प्रीतिर्गङ्गायाः पुलिने नृणाम् ॥ ६७३ ॥
 तीर्थस्थितः स्वकुलजास्तिमिरति मुक्ते मौनी बकस्तिमिमुपेत्य
 वनान्तवासी । व्याधो निहन्ति तु बकं प्रभवन्ति ते ते
 पात्राण्युपर्युपरि वध्ननचक्षुतायाम् ॥ ६७४ ॥ एतल्लब्धमिदं
 च लभ्यमधिकं तन्मूललभ्यं ततो लभ्यं चापरमित्यनारतमहो
 लभ्यं घनं ध्यायति । नैतद्वेत्ति पुनर्भवन्तमचिरादाशापिशाची
 बलात्सर्वआसमिधं ग्रसिष्यति महामोहन्धकारावृतम्
 ॥ ६७५ ॥ पूर्वं संमानना यत्र पश्चाच्चैव विमानना । जहा-
 तत्सत्त्ववान्स्थानं शत्रोः संमानितोऽपि सन् ॥ ६७६ ॥
 धर्मादर्थः प्रभवति धर्मात्प्रभवते सुखम् । धर्मेण लभ्यते सर्वं
 धर्मसारमिदं जगत् ॥ ६७७ ॥ न वैराग्यमिजानन्ति
 गुणान्यश्यन्ति नागुणान् । विरोधं नाधिगच्छन्ति ये त
 उत्तमपुरुषाः ॥ ६७८ ॥ क्षीणो रविमवति शशी वृद्धौ च
 वर्धयति पयसां नाथम् । अन्ये विपदि सहाया धनिनां
 श्रियमनुभवन्त्यन्ये ॥ ६७९ ॥ कुमार्यो च कुपुत्रं च कुराजानं
 कुसौहृदम् । कुसंबन्धं कुदेशं च दूरतः परिवर्जयेत्
 ॥ ६८० ॥ किं कुलेन विशालेन शीलमेवात्र कारणम् ।
 क्रमयः किं न जायन्ते कुसुमेषु सुगन्धिषु ॥ ६८१ ॥
 नहि कस्य प्रियः को वा विप्रियो वा जगन्नये । काले
 कार्यवशात्सर्वे भवन्त्येवाप्रियाः प्रियाः ॥ ६८२ ॥ तीक्ष्णो-
 पायप्रान्तगम्योऽपि योऽर्थस्तस्याप्यादौ संश्रयः साधुयुक्तः ।
 उत्तुङ्गाग्रः सारभूतो वनानां सालोऽभ्यर्च्य च्छिद्यते पादपेन्द्रः
 ॥ ६८३ ॥ नापितस्य गृहे क्षौरं पाषाणे गन्धलेपनम् ।
 आत्मरूपं जले पश्यन् शक्रस्यापि श्रियं हरेत् ॥ ६८४ ॥
 पुत्राश्रो नरकाद्यसाधायते पितरं सुतः । तस्मात्पुत्र इति
 प्रोक्तः स्वयमेव स्वयंमुवा ॥ ६८५ ॥ धर्माख्याने श्मशाने
 च रोगिणां या मतिर्मवेत् । सा सर्वदैव तिष्ठेच्चेत्को
 न मुच्येत बन्धनात् ॥ ६८६ ॥ कालो हेतुं विकुरुते स्वार्थ-

स्तमनुवर्तते । स्वार्थं प्राज्ञोऽमिजानाति प्राज्ञं लोकोऽनुवर्तते
 ॥ ६८७ ॥ न खे सुखे वै कुरुते प्रहर्षे नान्यस्य दुःखे
 भवति प्रहृष्टः । दत्त्वा न पश्चात्कुरुतेऽनुतापं स कथ्यते
 सत्पुरुषार्थशीलः ॥ ६८८ ॥ तिलार्थं स्वीयमागश्च निःसारं
 बद्रीफलम् । आहारान्तरतः श्रेयो धूलिः परगृहावपि
 ॥ ६८९ ॥ धर्म एव पुत्रो नान्यः स्वर्गं द्रौपदि गच्छताम् ।
 सैव नौः सागरसेव वणिजः पारमिच्छतः ॥ ६९० ॥ न
 स्कन्दते न व्यथते न विनश्यति कर्हिचित् । वरिष्ठमधि-
 होत्रेभ्यो ब्राह्मणस्य मुखे हुतम् ॥ ६९१ ॥ दोग्धव्यं न च
 मित्रेषु न विश्वस्तेषु कर्हिचित् । येषां चाज्ञानि मुञ्जीत यत्र
 च स्यात्प्रतिश्रयः ॥ ६९२ ॥ किं करिष्यति संसर्गः स्वभावो
 दुरतिक्रमः । पश्यान्नफलसंसर्गा कपायो मधुरः कुतः
 ॥ ६९३ ॥ धार्मात्मनः शुभैर्बृत्तैः ऋतुमिश्रासदक्षिणैः । धूतपापा
 गताः स्वर्गं पितामहनिषेवितम् ॥ ६९४ ॥ न विश्वासाज्ञातु
 परस्य गेहे गच्छेन्नरश्चेतयानो विकाले । न चत्वेरिति
 तिष्ठेन्निगूढो न राजकाम्यां योषितं प्रार्थयति ॥ ६९५ ॥
 बध्यन्ते न ह्यविश्वस्ताः शत्रुमिदुर्वला अपि । विश्वस्तालेषु
 बध्यन्ते बलवन्तोऽपि दुर्बलैः ॥ ६९६ ॥ न वैरमुदीरयति
 प्रशान्तं न दर्पमारोहति चास्ति मेति । न दुर्गतोऽस्मीति
 करोत्यकार्यं तमार्यशीलं परमाद्दुरार्याः ॥ ६९७ ॥ काले
 मृदुर्यो भवति काले भवति दारुणः । प्रसाधयति कृत्यानि
 शत्रुं चाप्यधितिष्ठति ॥ ६९८ ॥ चिकीर्षितं विप्रकृतं च
 यस्य नान्ये जनाः कर्म जानन्ति किञ्चित् । मन्त्रे युते
 सम्यगनुष्ठिते च नात्योऽप्यस्य च्यवते कश्चिदर्थः ॥ ६९९ ॥
 धनेनाधर्मलब्धेन यच्छिद्रमपिधीयते । असंबृतं तद्वति
 ततोऽन्यदवदीर्यते ॥ ७०० ॥ मदरक्तस्य हंसस्य कोकिलस्य
 शिखण्डिनः । हरन्ति न तथा वाचो यथा साधु विपश्चिताम्
 ॥ ७०१ ॥ न स्पृशत्यायुधं जातु न स्त्रीणां स्तनमण्डलम् ।
 अमनुष्यस्य कस्यापि हस्तोऽयं न किलाफलः ॥ ७०२ ॥
 कोशमूलो हि राजेति प्रवादः सार्वलौकिकः । एतत्सर्वं
 जहातीह कोशव्यसनवाञ्छुपः ॥ ७०३ ॥ कालेन शीघ्राः
 प्रवहन्ति वाताः कालेन वृद्धिर्जलवानुपैति । कालेन पयो-
 त्पलवज्जलं च कालेन पुष्प्यन्ति नगा वनेषु ॥ ७०४ ॥
 त्वमेव धातुः पूर्वोऽसि त्वमेव प्रत्ययः परः । अनाख्यातं न
 ते किञ्चिन्नय केनोपमीयसे ॥ ७०५ ॥ क्षीरिण्यः सन्तु गावो
 भवतु वसुमती सर्वसंपन्नसस्या पर्जन्यः कालवर्षी सकलजन-
 मनोचन्द्रिनो बान्तु वाताः । मोदन्तां जन्मभाजः सततमभिरवा
 ब्राह्मणाः सन्तु सन्तः श्रीमन्तः पान्तु पृथ्वी प्रशमितरिपो
 धर्मनिष्ठाश्च भूपाः ॥ ७०६ ॥

इति श्रीसुभाषितरत्नभाण्डागारे सप्तमं संकीर्णप्रकरणम् ॥

समाप्तोऽयं ग्रन्थः

सुभाषितरत्नखण्डमञ्जूषा

अकाण्डपातोपनता न कं लक्ष्मीर्विमोहयेत् । (क० स०)
 अकालमेवद्विजितमकस्मादेति याति च । (क० स०)
 अकृत्यं मन्यते कृत्यम् । (प० त०)
 अक्षोभ्यतैव महतां महत्त्वस्य हि लक्षणम् । (क० स०)
 अगच्छन्वेनतेयोऽपि पदमेकं न गच्छति ।
 अगम्यं मन्यते सुगम् ।
 अगाधजलसंचारी न गर्व याति रोहितः । (प० त०)
 अगुणस्य हतं रूपम् ।
 अङ्गमारुह्य सुप्तं हि हत्वा किं नाम पौरुषम् ।
 अङ्गीकृतं सुकृतिनः परिपालयन्ति ।
 अचिन्त्यं शीलगुणानां चरितं कुलयोषिताम् । (क० स०)
 अचिन्त्यं हि फलं सूते सद्यः सुकृतपादपः । (क० स०)
 अचिन्त्यो बत दैवेनाप्यापातः सुखदुःखयोः । (क० स०)
 अचिरांशुविलासचञ्चला ननु लक्ष्मीः फलमानुषङ्गिकम् ।
 अजागलस्तनस्येव तस्य जन्म निरर्थकम् । (प० त०)
 अजानतो दृष्टात्कुर्वन्प्राज्ञमानी विनश्यति । (क० स०)
 अजीर्णं भोजनं विषम् । (दि०)
 अज्ञता कस्य नामेह नोपहासाय जायते । (क० स०)
 अज्ञानासृतचेतसामतिरुषां कोऽर्थस्तिरुषां गुणैः ।
 अतर्क्या कुहनी कूटरचना हि विधेरपि । (क० स०)
 अतिदानादलिखेदः । (भाग०)
 अतिपरिचयादवज्ञा संततगमनादनादरो भवति ।
 अतिशुक्तिरतीवोक्तिः सद्यः प्राणापहारिणी ।
 अतिलोभो न कर्तव्यश्चक्रं भ्रमति मस्तके । (प० त०)
 अति सर्वत्र वर्जयेत् । (प० त०)
 अतृणे पतितो बद्धिः स्वयमेवोपशान्त्यति । (प० त०)
 अत्यारुहो हि नारीणामकालज्ञो मनोभवः । (र० व०)
 अत्युच्चैर्भवति लघ्वीयसां हि धार्ढ्यम् । (दि० व०)
 अयास्य तत्त्वेषु कृतेऽवभासे समुन्मिमीलेव चिराय चक्षुः ।
 अदाता वंशदोषेण ।
 अधरेष्वसृतं हि योषितां हृदि हालाहलमेव केवलम् ।
 अधर्मयुक्तेन जयं को हीच्छेत्क्षत्रियो भवन् । (क० स०)
 अधर्मविषवृक्षस्य पच्यते स्वादु किं फलम् । (क० स०)
 अधिकस्याधिकं फलम् ।
 अनप्या वाजिनां जरा । (प० त०)
 अननुपुष्पस्य मधोर्हि चूते द्विरेफमाला सविशेषसङ्गा । (कु० सं०)
 अनन्यगामिनी पुंसां कीर्तिरेका पतिव्रता ।
 अनपायिनि संशयकुमे गजभङ्गे पतनाय बह्वरी । (कु० सं०)
 १ यत्सकितिकिञ्चिद्धानां विवरणं 'साङ्केतिकचिद्विपरिचयात्'
 मतेयम् ।
 १ सु० र० भा०

अनपेक्ष्य गुणागुणौ जनः स्वर्चि निश्चयतोऽनुधावति ।
 (दि० व०)
 अनवसरे याचितमिति सत्यात्रमपि कुप्यते दाता ।
 अनाथा कृच्छ्रपतिता विदेशे स्त्री करोति किम् । (क० स०)
 अनार्यः परदारव्यवहारः । (अ० शा०)
 अनार्यशुष्टेन पथा प्रवृत्तानां शिवं कुतः । (क० स०)
 अनार्यसंगमाद्दूरं विरोधोऽपि समं महात्मभिः । (कि० अ०)
 अनाश्रया न शोभन्ते पण्डिता वनिता लताः ।
 अनियुक्तोऽपि च ब्रूयाद्यदीच्छेत्स्वामिनो हितम् । (क० स०)
 अनिर्वर्णनीयं परकलत्रम् । (अ० शा०)
 अनिश्चितावधिं धीराः सहन्ते विरहं चिरम् । (क० स०)
 अनुकूलेऽपि कलत्रे नीचः परदारलम्पटो भवति ।
 अनुगृह्णन्ति हि प्रायो देवता अपि तादृशम् । (क० स०)
 अनुत्सेकः खलु विक्रमालंकारः ।
 अनुभवति हि मूर्खा पादपस्त्रीवमुष्णं शमयति परितार्प
 णायया संशितानाम् । (अ० शा०)
 अनुरागपरायत्ताः कुर्वन्ते किं न योषितः । (क० स०)
 अनुरागान्धमनसां विचारः सहसा कुतः । (क० स०)
 अनुसृत्य सतां वर्त्म यत्स्वल्पमपि तद्वद् ।
 अनुहुंकुरुते घनध्वनिं नहि गोमायुरुतानि केसरी ।
 (दि० व०)
 अन्तरापाति हि श्रेयः कार्यसंपत्तिसूचकम् । (क० स०)
 अन्तर्विषमया श्वेता बहिश्चैव मनोरमाः । (प० त०)
 अन्तःसारविहीनानामुपदेशो न विद्यते ।
 अन्धस्य दीपो बधिरस्य गीतम् ।
 अन्यस्माच्छब्धपदो नीचः त्रायेण दुःसहो भवति ।
 अन्यायं कुरुते यदा क्षितिपतिः कस्तं निरोद्धुं क्षमः ।
 अन्योन्यशोभाजननादभूव साधारणो भूषणभूष्यभावः ।
 अपये पदमर्पयन्ति हि श्रुतवन्तोऽपि रजोनिमीलिताः ।
 (र० व०)
 अपन्यान्तं तु गच्छन्तं सोदरोऽपि विमुञ्चति ।
 अपवाद एव सुलभो ब्रह्मगुणो दूरतः ।
 अपायो मस्तकस्थो हि विषयग्रस्तचेतसाम् । (क० स०)
 अपां हि तुषाय न वारिधारा स्वादुः सुगन्धिः स्वदते
 तुषारा । (नै० च०)
 अपि गङ्गाजलक्षानादधःकेशः कुशायते ।
 अपि ग्रावा रोदिलपि द्रुति बज्रस्य हृदयम् । (मा० मा०)
 अपि धन्वन्तरिवैद्यः किं करोति गतायुषि ।
 अपि सुदमुपयान्तो वाग्विलसैः स्वकीयैः परमणितु
 सुप्तिं यान्ति सन्तः कियन्तः ।
 अपि स्वदेहात्किमुत्तेन्द्रियार्थाद्यशोचनानां हि यशो गरीयः ।
 (र० व०)

अपुत्रस्य गृहं शून्यम् ।
 अपुटोऽपि हितं ब्रूयात् यस्य नेच्छेत् पराभवम् ।
 अपेक्षन्ते हि विपदः किं पेलवमपेलवम् । (क० सं०)
 अप्यप्रसिद्धं यशसे हि पुंसामनन्यसाधारणमेव कर्म ।
 (कु० सं०)
 अप्रकटीकृतशक्तिः शक्तोऽपि जनस्तिरस्त्रिक्यां लभते ।
 अप्राप्यं नाम नेहास्ति धीरस्य व्यवसायिनः । (क० सं०)
 अप्रियस्य च पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः । (प० त०)
 अबला यत्र प्रबला ।
 अबुद्धा चित्तमप्राप्यं विस्त्रम्भं प्रभविष्णुषु । (क० सं०)
 अभक्ष्यं मन्यते भक्ष्यम् ।
 अभद्रं भद्रं वा विधिलिखितमुन्मूलयति कः ।
 अभितप्तमयोऽपि मार्दवं भजते कैव कथा शरीरिषु ।
 (र० वं०)
 अभोगस्य हृतं धनम् । (प० त०)
 अभ्यर्थनाभङ्गभयेन साधुर्माध्यस्थ्यमिष्टेऽप्यवलम्बतेऽर्थे ।
 (कु० सं०)
 अभ्यागतो यत्र न तत्र लक्ष्मीः ।
 अभयणः शोणितकाङ्क्षया किं पदा स्पृशन्तं दशति द्विजिह्वः ।
 (र० वं०)
 अमृतं क्षीरभोजनम् ।
 अमृतं प्रियदर्शनम् ।
 अमृतं राजसंमानम् ।
 अमृतं शिशिरे वह्निः ।
 अमृततपते हि स्तुतयः सुकर्मणाम् । (कि० अ०)
 अमोघो देवतानां च प्रसादः किं न साधयेत् । (क० सं०)
 अम्बुगर्भो हि जीमूतश्चातकैरभिनन्यते । (र० वं०)
 अयमश्वः पताकैयमथवा वीरघोषणम् ।
 अयशोभीरवः किं न कुर्वते बत साधवः । (क० सं०)
 अयाच्यो नार्तानामनुपकरणीयो न महताम् ।
 अयातपूर्वा परिव्रादगोचरं सतां हि वाणी गुणमेव भाषते ।
 (कि० अ०)
 अयि खलु विषमः पुराकृतानां भवति हि जन्तुषु कर्मणां
 विपाकः ।
 अयोविकारे स्वरितत्वमिष्यते कुतोऽयसां सिद्धरसस्पृशा-
 मपि । (नै० च०)
 अरिषु हि विजयार्थिनः क्षितीशा विदधति सोपधि संधि-
 दूषणानि । (कि० अ०)
 अरुतुद्वत्वं महतां शगोचरः । (कि० अ०)
 अर्थभारवती वाणी भजते कामपि श्रियम् ।
 अर्थमनर्थं भावय नित्यं नास्ति ततः सुखलेशः सत्यम् ।
 (च० पं०)
 अर्थार्थी जीवलोकोऽयं । (प० त०)
 अर्थानुराणां न गुल्मं बन्धुः ।

अर्थिनि जने त्यागं विना श्रीश्च का ।
 अर्थेन बलवान् सर्वः । (प० त०)
 अर्थो हि कन्या परकीय एव । (अ० शा०)
 अर्धमात्रालाघवेनापि पुत्रोत्सवं मन्यन्ते वैयाकरणाः ।
 अर्थो घटो घोषमुपैति नूनम् ।
 अलङ्घ्यशानोत्कषणा नृपाणां न जातु मौलौ मणयो
 वसन्ति ।
 अलोकसामान्यमचिन्त्यहेतुकं द्विषन्ति मन्दाश्चित्तं महा-
 त्मनाम् । (कु० सं०)
 अल्पबीजं हतं क्षेत्रम् ।
 अल्पविद्यो महागर्वी ।
 अल्पश्च कालो बहुवश्च विघ्नाः ।
 अल्पसत्त्वेषु धीराणामवज्ञैव हि शोभते । (क० सं०)
 अल्पस्य हेतोर्वहु हातुमिच्छन्विचारमूढः प्रतिभासि मे
 त्वम् । (र० वं०)
 अल्पाक्षररमणीयं यः कथयति निश्चितं स खलु वामी ।
 अल्पीयसोऽप्यामयतुल्यवृत्तेर्महापकाराय रिपोर्विबुद्धिः ।
 (कि० अ०)
 अवसाययितुं क्षमाः सुखं न विधेयेषु विशेषसंपदः ।
 (कि० अ०)
 अवस्तुनि कृतकेशो मूर्खो यालवहास्यताम् । (क० सं०)
 अविचार्यं प्रभूणां हि शुचेर्वाक्यं स्वमन्त्रिणः । (क० सं०)
 अविज्ञातेऽपि बन्धौ हि बलात्प्रादते मनः । (कि० अ०)
 अविद्याजीवनं शून्यम् ।
 अविनीता रिपुभार्या ।
 अविश्रमो लोकतन्त्राधिकारः । (अ० शा०)
 अव्यवस्थितचित्तस्य प्रसादोऽपि भयंकरः । (अ० वं०)
 अव्याक्षेपो भविष्यन्त्याः कार्यसिद्धेर्हि लक्षणम् । (र० वं०)
 अव्यापारेषु व्यापारं यो नरः कर्तुमिच्छति । (प० त०)
 अशनेरमृतस्य चोभयोर्वैशिनश्चात्मुधराश्च योनयः ।
 (कु० सं०)
 अशीलं कस्य नाम स्यान्न खलीकारकारणम् । (क० सं०)
 अशीलं कस्य भूतये । (क० सं०)
 अशीलस्य हतं कुलम् ।
 अशोच्या हि पितुः कन्या सन्नतृपतिपादिता । (कु० सं०)
 अमुते स हि कल्याणं व्यसने यो न मुह्यति । (क० सं०)
 अश्रेयसे न वा कस्य विश्वासो दुर्जने जने । (क० सं०)
 अश्वः शस्त्रं शास्त्रं वीणा वाणी नरश्च नारी च । (प० त०)
 अश्वा यस्य जयस्यस्य । (चा० नी०)
 अश्वा यस्य यशस्यस्य । (प० त०)
 असंतुष्टा द्विजा नद्याः । (कि० अ०)
 असन्मैत्री हि दोषाय कूलच्छायेव सेविता । (क० सं०)
 असंभाव्या अपि नृणां भवन्तीह समागमाः । (क० सं०)

सुभाषितरत्नखण्डमञ्जूषा

३

असंभोगो जरा स्त्रीणाम् ।
 असतां सङ्गदोषेण साधवो यान्ति विक्रियाम् ।
 असाध्यं सत्यसाध्वीनां किमस्ति हि जगन्त्रये । (क० स०)
 असाध्यं साधयत्यर्थं हेलयाभिमुखो विधिः । (क० स०)
 असारे दग्धसंसारे सारं सारङ्गलोचनाः ।
 असारेऽस्मिन्भवे तावद्भावाः पर्यन्तनीरसाः । (क० स०)
 अस्तिद्वार्या निवर्तन्ते न हि धीराः कृतोद्यमाः । (क० स०)
 अस्तिदेस्तु हता विद्या ।
 अस्थाने पतिता सतीव महतामेतादृशी स्याद्व्रतिः ।
 अस्थिरं जीवितं लोके । (हि०)
 अस्थिराः पुत्रदाराश्च । (हि०)
 अस्थिरे धनयौवने । (हि०)
 अस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टम् ।
 अहह कलिकालः प्रभवति ।
 अहह कष्टमपण्डितता विधेः । (भर्तृ०)
 अहह महतां निःसीमानश्चरित्रविभूतयः । (भर्तृ०)
 अहितो देहजो व्याधिः ।
 अहो अतीव भोगाशा कं नाम न विडम्बयेत् । (क० स०)
 अहो चित्राकारा नियतिरिव नीतिर्नयविदः ।
 अहो दुरन्ता बलवद्बिरोधिता । (कि० अ०)
 अहो दैवाभिज्ञानां प्राप्तोऽप्यर्थः पलायते । (क० स०)
 अहो नवनवाश्चर्यनिर्माणे रसिको विधिः । (क० स०)
 अहो रूपमहो ध्वनिः । (हि०)
 अहो विधेरचिन्त्यैव गतिरद्भुतकर्मणाम् । (क० स०)
 अहो विधौ विपर्यस्ते न विपर्यस्यतीह किम् । (क० स०)
 अहो विनेन्द्रजालेन स्त्रीणां चेष्टा न विद्यते । (क० स०)
 अहो विश्वास्य वज्रयन्ते धूर्तैश्छद्मभिरीश्वराः । (क० स०)
 अहो सहन्ते बत नो परोदयम् ।
 आकण्ठजलमस्रोऽपि श्वा लिहयेव जिह्वया ।
 आकरः स्वपरभूरिकथानां प्रायशो हि सुहृदोः सहवासः । (नै० च०)
 आकूटः कामलोभाभ्यामपायः को हि पश्यति । (क० स०)
 आचारः प्रथमो धर्मः । (म० स्मृ०)
 आज्ञा गुरुणा ह्यविचारणीया । (र० वं०)
 आत्मबुद्धिः सुखायैव ।
 आत्मार्थे पृथिवीं त्यजेत् । (प० त०)
 आत्मेश्वराणां नहि जातु विज्ञाः समाधिभेदप्रभवो भवन्ति । (कु० सं०)
 आदानं हि विसर्गाय सतां वारिसुचामिव । (र० वं०)
 आदावसत्यवचनं पश्चाज्जाता हि कुक्षियः । (क० स०)
 आदौ साम प्रयोक्तव्यम् । (प० त०)
 आपक्वाले च कष्टेऽपि नोत्साहस्यज्यते बुधैः । (क० स०)
 आपक्वाले तु संप्राप्ते यन्मित्रं मित्रमेव तत् । (प० त०)
 आपस्तु धीरान्पुरुषान्स्वयमायान्ति संपदः । (क० स०)

आपदर्थं धनं रक्षेद्वारान् रक्षेन्नैरपि । (प० त०)
 आपदि येनापकृत येन च हसितं दशासु विपनेषु । (प० त०)
 आपदि स्फुरति प्रज्ञा यस्य धीरः स एव हि । (क० स०)
 आपदेत्युभयलोकदूषणी वर्तमानमपये हि दुर्मतिम् । (कि० अ०)
 आपद्यपि त्याज्यं न सत्त्वं संपदेभिभिः । (क० स०)
 आपद्यपि सतीवृत्तं किं मुञ्चन्ति कुलस्त्रियः । (क० स०)
 आपन्नत्राणविकलैः किं प्राणैः पौरुषेण वा । (क० स०)
 आपन्नस्य विषयवासिन आर्तिहरेण राज्ञा भवितव्यम् । (अ० शा०)
 आपन्नार्तिप्रशमनफलाः संपदो ह्युत्तमानाम् । (मे० दू०)
 आपो वहन्तीह हि लोकयात्रां यथा न भूतानि तथा-
 पराणि । (नै० च०)
 आमुखापाति कल्याणं कार्यसिद्धिं हि शंसति । (क० स०)
 आये दुःखं व्यये दुःखं धिगर्थाः कष्टसंश्रयाः । (प० त०)
 आरब्धा ह्यसमाप्तैव किं धीरैस्त्यज्यते क्रिया । (क० स०)
 आरब्धे हि सुदुष्करेऽपि महतां मध्ये विरामः कुतः । (क० स०)
 आरम्भगुर्वी क्षयिणी क्रमेण लघ्वी पुरा वृद्धिमती च
 पश्चात् । (प० त०)
 आर्जवं हि कुटिलेषु न नीतिः । (नै० च०)
 आलस्योपहता विद्या । (हि०)
 आवेष्टितो महासर्पैश्चन्दनः किं विषायते ।
 आशाबन्धः कुसुमसदृशं प्रायशो ह्यङ्गनानां सद्यःपाति
 प्रणयि हृदयं विप्रयोगे रुणद्धि । (मे० दू०)
 आशु बभ्राति हि प्रेम प्राग्जन्मान्तरसंस्तवः । (क० स०)
 आश्वस्तो वेत्ति कुसृतिं प्रभुः को हि स्वमग्निणाम् । (क० स०)
 आसुरं कुलमनादरणीयम् ।
 आहारे व्यवहारे च त्यक्तलजः सुखी भवेत् ।
 आहुः सप्तपदी मैत्री ।
 आहता हि विषयैकतानतां ज्ञानधौतमनसं न लिम्पति । (नै० च०)
 इच्छादानपरोपकारकरणं पात्रानुरूपं फलम् ।
 इतो अष्टस्तो अष्टः ।
 इदं च नास्ति न परं च लभ्यते ।
 इन्द्रोऽपि लघुतां याति स्वयं प्रख्यापितैर्गुणैः । (प० त०)
 इन्धनौघधगप्यग्निस्त्रिषा नात्येति पूषणम् । (शि० वं०)
 इष्टं धर्मेण योजयेत् । (प० त०)
 इष्टप्रवासजनितान्यबलाजनस्य दुःखानि नूनमतिमात्रा-
 सुदुःसहानि । (अ० शा०)
 इष्टमूलानि शोकानि ।
 इहासुत्रं च नारीणां परमा हि गतिः पतिः । (क० स०)
 ईश्यां हि विवेकपरिपन्थिनी । (क० स०)

ईश्वराणां हि विनोदरसिकं मनः । (कि० अ०)
 उच्छ्रायं नयति यदृच्छयापि योगः । (क० स०)
 उत्पद्यन्ते विलीयन्ते ।
 उत्तरोत्तरशुभो हि विभूनां क्रोऽपि मञ्जुलतमः क्रमवादः । (नै० च०)
 उत्सवप्रियाः खलु मनुष्याः । (अ० शा०)
 उत्सहन्ते नहि ब्रष्टुमुत्तमाः स्वजनापदम् । (क० स०)
 उत्साहैकधने हि वीरहृदये नाप्नोति खेदोऽन्तरम् । (क० स०)
 उदारचरितानां तु वसुधैव कुटुम्बकम् । (हि०)
 उदारसत्त्वं वृणुते स्वयं हि श्रीरिवक्त्रना । (क० स०)
 उदारस्य तृणं वित्तम् ।
 उदिते तु सहस्रांशौ न खद्योतो न चन्द्रमाः ।
 उदिते परमानन्दे नाहं न त्वं न वै जगत् ।
 उदेति पूर्वं कुसुमं ततः फलं धनोदयः प्राक्तदनन्तरं पयः । (अ० शा०)
 उद्धृतौ भवति कस्य वा भुवः श्रीवराहमपहाय योग्यता । (शि० व०)
 उद्यमेन विना राज्ञः सिद्ध्यन्ति मनोरथाः । (प० त०)
 उद्यमेन हि सिद्ध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः । (प० त०)
 उद्योगः पुरुषलक्षणम् ।
 उद्योगिनं पुरुषतिष्ठमुपैति लक्ष्मीः । (प० त०)
 उद्धतः क इव सुखावहः परेषाम् । (शि० व०)
 उद्धरेद्दीनमात्मानं समर्थो धर्ममाचरेत् ।
 उद्धतो न सहते तिरस्क्रियाम् ।
 उन्मादो मातृदोषेण ।
 उपकृत्य निसर्गतः परेषामुपरोधं नहि कुर्वते महान्तः । (शि० व०)
 उपदेशपराः परेष्वपि स्वविनाशाभिमुखेषु साधवः । (शि० व०)
 उपदेशो हि मूर्खाणां प्रकोपाय न शान्तये । (प० त०)
 उपपन्ना हि दारेषु प्रमुक्ता सर्वतोमुखी । (अ० शा०)
 उपमुक्ते हि तारुण्ये प्रशमः सन्निरिष्यते । (क० स०)
 उपहितपरमप्रभावधानां न हि जयिनां तपसामलङ्घ्य-
 मस्ति । (कि० अ०)
 उपायं चिन्तयेत् प्राज्ञः । (प० त०)
 उपायेन हि यत्कुर्यात् तत्र शक्यं पराक्रमैः । (प० त०)
 उपार्जितानामर्थानां त्याग एव हि रक्षणम् । (प० त०)
 उरुं सुकृतबीजं हि सुक्षेत्रेषु महत्फलम् । (क० स०)
 उष्णत्वमभ्यासपसंयोगाच्छैत्यं हि यत्सा प्रकृतिर्जलस्य । (र० व०)
 उष्णो दहति चाक्षरः शीतः कृष्णायते करम् । (प० त०)
 ऋणकर्ता पिता शत्रुः । (प० त०)

ऋते कृद्धानोर्न हि मन्त्रपूतमहन्ति तेजांस्यपराणि हृष्यम् । (कु० सं०)
 ऋते रवेः क्षालयितुं क्षमेत कः क्षपातमस्काण्डमलीमत्तं नभः । (शि० व०)
 ऋद्धिश्चित्तविकारिणी ।
 एकं मित्रं भूपतिर्वा यतिर्वा । (भर्त०)
 एकाम्रो हि बहिर्वृत्तिनिवृत्तस्त्वमीक्षते । (क० स०)
 एका भार्या सुन्दरी वा दरी वा । (भर्त०)
 एको देवः केशवो वा शिवो वा । (भर्त०)
 एकोऽप्याश्रमहीनोऽपि लक्ष्मीं प्राप्नोति सत्त्ववात् । (क० स०)
 एको वासः पट्टने वा वने वा । (भर्त०)
 एको हि दोषो गुणसंनिपाते निमज्जतीन्द्रोः किरणेष्विवाङ्गः । (कु० सं०)
 एवमाशाग्रहप्रसैः क्रीडन्ति धनिनोऽर्थिभिः । (हि०)
 ऐकचित्ते द्वयोरेव किमसाध्यं भवेदिति । (क० स०)
 औचित्यं गणयति को विशेषकायः । (शि० व०)
 क उष्णोदकेन नवमल्लिकां सिञ्चति । (अ० शा०)
 कठिनाः खलु स्त्रियः । (कु० सं०)
 कणशः क्षणशश्चैव विद्यामर्थं च साधयेत् ।
 कण्ठे सुधा वसति वै खलु सज्जनानाम् ।
 कथं हि लङ्घ्यते भृत्यैर्ग्रहिकस्य प्रभोर्वनः । (क० स०)
 कथंचिन्न हि दिव्यानां वीर्यं भजति मोघताम् । (क० स०)
 कथमपि सुवनेऽस्मिन्सादृशाः संभवन्ति । (इ०)
 कदर्याणां परे प्राणाः प्रायेण ह्यर्थसंचयाः । (क० स०)
 कदापि सत्पुरुषाः शोकवास्तव्या न भवन्ति । (अ० शा०)
 कन्या नाम महदुःखं धिगाहो महतामपि । (क० स०)
 कमलवनभूषा मञ्जुकः ।
 कमिवेशते रमयितुं न गुणाः । (कि० अ०)
 करुणाद्रां हि सर्वस्य सन्तोऽकारणवान्धवाः । (क० स०)
 कर्तव्यं हि सतां घचः । (क० स०)
 कर्तव्यो महदाश्रयः । (प० त०)
 कर्मणो ज्ञानमतिरिच्यते ।
 कर्मदोषाहरिद्रता । (भाष०)
 कर्मानुगो गच्छति जीव एकः । (प० त०)
 कर्मायत्तं फलं पुंसाम् । (प० त०)
 कलहान्तानि हर्म्याणि । (प्र० अ०)
 कलारत्नं गाने । (प्र० अ०)
 कलासीमा काव्यम् ।
 कलौ वेदान्तिनो भान्ति फाल्गुने बालका इव । (क० स०)
 कल्पवृक्षोऽप्यभयानां प्रायो याति पलाशताम् । (क० स०)
 कवयः किं न पश्यन्ति ।

सुभाषितरत्नखण्डमञ्जूषा

५

कवले पतिता सद्यो वमयति ननु मक्षिकान्नभोकारम् ।
 कष्टं शिष्टक्षतिकृति कलौ कार्यमृच्छन्ति विद्याः ।
 कष्टं निर्धनिकस्य जीवितमहो दारैरपि सज्यते ।
 कष्टं हन्त मृगीदृशां पतिगृहं प्रायेण कारागृहम् ।
 कष्टः खलु पराश्रयः ।
 कष्टाः कुलखलीकारहेतवो बत कुश्रियः । (क० स०)
 कष्टादपि कष्टतरं परगृहवासः पराश्रं च ।
 कष्टा हि कुटिलश्च परतन्त्रवधूस्थितिः । (क० स०)
 कष्टो हि बान्धवस्नेहं राज्यलोभोऽतिवर्तते । (क० स०)
 कष्टो ह्यविनयक्रमः । (क० स०)
 कस्त्यागः स्वकुटुम्बपोषणविधावर्थव्ययं कुर्वतः ।
 कस्मिन्वा सजलगुणे गिरां पटुत्वम् । (शि० व०)
 कस्य नेहं हि यौवनम् । (क० स०)
 कस्यचिक्लिमपि नो हरणीयम् ।
 कस्य नाभ्युदये हेतुर्भवेत्साधुसमागमः । (क० स०)
 कस्य नोच्छृङ्खलं बाल्यं गुरुशासनवर्जितम् । (क० स०)
 कस्य सत्सङ्गो न भवेच्छुभः । (क० स०)
 कस्यात्यन्तं सुखमुपनतं दुःखमेकान्ततो वा नीचैर्गच्छत्युपरि
 च दशा चक्रनेमिक्रमेण । (मे० दू०)
 कस्याश्रसिति चेतो हि विहितस्वैरसाहसम् । (क० स०)
 कः कालस्य न गोचरान्तरगतः । (भर्तृ०)
 कः परः प्रियवादिनाम् । (हि०)
 कः पैतामहगोलकेऽत्र निखिलैः संमानितो वर्तते ।
 कः प्राज्ञो वाञ्छति स्नेहं वेद्यासु सिकतासु च । (क० स०)
 कः शरीरनिर्वापयित्रीं शारदीं ज्योत्स्नां पटान्तेन वारयि-
 ष्यति । (अ० शा०)
 कः सहकारमन्तरेणातिमुक्कलतां पल्लवितां सहते । (अ० शा०)
 कः सुसुर्विनयं विना ।
 कः स्थानलाभे गुणः । (हि०)
 का कस्य परिदेवना ।
 काकाः किमपराध्यन्ति हंसैर्जग्धेषु शालिषु । (क० स०)
 काकोऽपि जीवति चिराय बलिं च भुङ्क्ते । (प० त०)
 का नाम कुलजा हि स्त्री भर्तृद्रोहं करिष्यति । (क० स०)
 कान्ता रूपवती शत्रुः ।
 कान्ते कथं घटितवानुपलेन चेतः ।
 कामकोधौ हि विप्राणां मोक्षद्वारार्गलानुभौ । (क० स०)
 कामं न श्रेयसे कस्य संगमः पुण्यकर्मभिः । (क० स०)
 कामं व्यसनवृक्षस्य मूलं दुर्जनसंगतिः । (क० स०)
 कामातुराणां न भयं न लज्जा । (भर्तृ०)
 कामाता हि प्रकृतिकृपणाश्चेतनाचेतनेषु । (मे० दू०)
 कामिनश्च कुतो विद्या ।
 कायः कस्य न वल्लभः ।
 कार्यं निदानादि गुणानधीते । (नै० च०)

कार्यान्ते ते च शप्सवत् ।
 कालप्रयुक्ता खलु कर्मविनिर्विज्ञापना भर्तृषु सिद्धिमेति । (कु० सं०)
 कालयुक्त्या हरिमित्रं जायते न च सर्वदा । (क० स०)
 कालस्य कुटिला गतिः ।
 काले खलु समारब्धाः फलं ब्रून्ति नीतयः । (१० वं०)
 काले दत्तं वरं ह्यल्पमकाले बहुनापि किम् । (क० स०)
 कालेन फलते तीर्थं सद्यः साधुसमागमः । (भाग०)
 कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी । (मा० मा०)
 का विद्या कवितां विना ।
 काश्मीरजस्य कटुतापि नितान्तरम्या ।
 का ह्यजिनी विना हंसं कश्च हंसोऽब्जिनीं विना । (क० स०)
 किं वा धाराधिरूढं हि जाड्यं वेदजडे जने । (क० स०)
 किं वा भविष्यदरुणस्त्रमसां विभेत्ता तं चेत्सहस्रकिरणो धुरि-
 नाकरिष्यत् । (अ० शा०)
 किं वा सुलभपापा हि भवन्त्युन्मार्गवृत्तयः । (क० स०)
 किं हि न भवेदीश्वरेच्छया । (क० स०)
 किं किं करोति न निरर्गलतां गता स्त्री ।
 किंचित्कालोपभोग्यानि यौवनानि धनानि च ।
 किं जीवितेन पुरुषस्य निरक्षरेण । (भर्तृ०)
 किं तदस्ति हि संसारं पर्यन्तविरसं हि यत् । (क० स०)
 किं दूरं व्यवसायिनाम् । (चा० नी०)
 किं न कुर्वन्ति योषितः । (भर्तृ०)
 किं न मक्षन्ति वायसाः ।
 किं नाम न सहन्ते हि भर्तृभक्ताः कुलाङ्गनाः । (क० स०)
 किमश्रेयं हि धीमताम् । (क० स०)
 किमत्र चित्रं यदि विशाखे शशाङ्कलेखामनुवर्तते । (अ० शा०)
 किमदेयमुदाराणामुपकारिषु सुष्यताम् । (क० स०)
 किमलभ्यं भगवति प्रसन्ने श्रीनिकेतने ।
 किमिव हि मधुराणां मण्डनं नाकृतीनाम् । (अ० शा०)
 किमिव हि शक्तिहरं ससाध्वसानाम् । (शि० व०)
 किमिवावसादकरमात्मवताम् । (कि० अ०)
 किमिवास्ति यत्र सुकरं मनस्त्रिभिः । (कि० अ०)
 किमु चोदिताः प्रियहितार्थकृतः कृतिनो भवन्ति सुहृदः
 सुहृदाम् । (शि० व०)
 किं परस्य स गुणः समश्नुते पथ्यवृत्तिरपि यद्यरोगिताम् । (शि० व०)
 किं मर्दितोऽपि कस्तूर्या लज्जुनो याति सौरभम् ।
 किं मिष्टमन्नं खरसूकराणाम् ।
 कुकर्मान्तं यशो वृणाम् ।
 कुकुर्ये को न पण्डितः ।
 कुगेहिनीं प्राप्य गृहे कुतः सुखम् ।
 कुण्डे कुण्डे नवं पयः ।

कुतः परस्मिन्पुरुषे विकारः । (कि० अ०)
 कुतः शङ्का कलङ्किनः ।
 कुतः संस्यं च कामिनाम् ।
 कुतो विद्यार्थिनः सुखम् ।
 कुदेशमासाद्य कुतोऽर्थसंचयः ।
 कुदेशेष्वपि जायन्ते क्वचित्केचिन्महाशयाः । (क० स०)
 कुपात्रदानाच्च भवेहरिद्रः ।
 कुपुत्रमासाद्य कुतो जलाञ्जलिः ।
 कुपुत्रेण कुलं नष्टम् ।
 कुप्येत्को नातियाचितः ।
 कुभोजनं चोष्णतया विराजते ।
 कुभोज्येन दिनं नष्टम् ।
 कुरहस्यसहाये हि भृत्ये सृष्टायते प्रभुः । (क० स०)
 कुराजान्तानि रात्राणि । (प० त०)
 कुरूपता शीलतया विराजते ।
 कुरूपी बहुचेष्टिकः ।
 कुर्वन्त्यकालेऽभिव्यक्तिं न कार्यापेक्षिणो बुधाः । (क० स०)
 कुलवधूः का स्वामिभक्तिं विना ।
 कुले कश्चिद्वन्यः प्रभवति नरः श्लाघ्यमहिमा ।
 कुवञ्चता शुभ्रतया विराजते ।
 कुवाक्यान्तं च सौहृदम् । (प० त०)
 कुशिष्यमध्यापयतः कुतो यशः ।
 कृतज्ञा धनलोभान्धा नोपकारेक्षणक्षमाः । (क० स०)
 कृतज्ञानां शिवं कुतः । (क० स०)
 कृतज्ञाश्चिरसिद्धार्या अपि अश्नन्ति हि ध्रुवम् । (क० स०)
 कृतज्ञे सत्परीवारं प्रभौ सेवाफलं कुतः । (क० स०)
 कृतार्थः स्वामिनं द्वेष्टि । (प० त०)
 कृपणानुसारं च धनम् ।
 कृशे कस्यास्ति सौहृदम् ।
 कृप्यां दहन्नपि खलु क्षितिमिन्धनेद्धो बीजप्ररोहजननीं
 ज्वलनः करोति । (र० वं०)
 केचिदज्ञानतो नष्टाः ।
 केचिन्नष्टाः प्रमादतः ।
 केचिन्नष्टैस्तु नाशिताः ।
 केनेत्थं परमार्थतोऽर्थवदिव प्रेमास्ति वामभ्रुवाम् ।
 केवलोऽपि सुभगो नवाम्बुदः किं पुनस्त्रिदशचापला-
 च्छितः । (र० वं०)
 के वा न स्युः परिभवपदं निष्फलरम्भयज्ञाः । (मे० दू०)
 केषां न स्वादभिमतफला प्रार्थना ह्युत्तमेषु । (मे० दू०)
 केषां नैवा कथय कविताकामिनी कौतुकाय ।
 केषां हि नापदां हेतुरतिलोभान्धबुद्धिता । (क० स०)
 को जानाति जनो जनार्दनमनोवृत्तिः कदा कीदृशी ।
 कोऽतिभारः समर्थानाम् । (प० त०)

को धर्मः कृपया विना ।
 को न तृप्यति वित्तन ।
 को न याति वशं लोके मुखे पिण्डेन पूरितः ।
 को नाम राज्ञां प्रियः । (प० त०)
 कोऽन्यो हुतवहाद्गुं प्रभविष्यति । (अ० शा०)
 कोऽर्थान्प्राप्य न गर्वितः । (प० त०)
 कोऽर्थी गतो गौरवम् । (प० त०)
 कोऽवकाशो विवेकस्य हृदि कामान्धचेतसः । (क० स०)
 को वा दुर्जनवागुरासु पतितः क्षेमेण यातः पुमान् । (प० त०)
 को विदेशः समर्थानाम् । (प० त०)
 को विहन्तुमलमास्थितोदये वासरश्चियमशीतदीधितौ । (शि० व०)
 को हि मार्गमार्गं वा व्यसनान्धो निरीक्षते । (क० स०)
 को हि वित्तं रहस्यं वा स्त्रीषु शक्नोति गूहितुम् । (क० स०)
 को हि संपत्सु चपलास्वाश्वास्ये वनितासु च । (क० स०)
 को हि स्वशिरसश्चायां विधेश्लोहद्वयेद्वत्तिम् । (क० स०)
 क्रियाणां खलु धर्म्याणां सत्पहयो मूलकारणम् । (कु० सं०)
 क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे । (मर्त्त०)
 क्रिया हि वस्तूपहिता प्रसीदति । (र० वं०)
 क्रुद्धे विधौ भजति मित्रममित्रभावम् ।
 क्रोधः संसारबन्धनम् ।
 क्रोधो मूलमनर्थानाम् । (हि०)
 क्रेशः फलेन हि पुनर्नवतां विधत्ते । (कु० सं०)
 कचिद्वै नास्ति विश्वासः क्षुद्रकर्मणि दुर्जने । (क० स०)
 क वा निधिर्निर्धनमेति किं च तं स वाक्पपादं घटयश्चि-
 स्यति । (नै० च०)
 काश्रयोऽस्ति दुरात्मनाम् ।
 क्षणविध्वंसिनः कायाः का चिन्ता मरणे रणे ।
 क्षणे क्षणे यज्ञवतामुपैति तदेव रूपं रमणीयतायाः । (शि० व०)
 क्षमन्ते न विचारं हि मूर्खा विषयलोलुपाः । (क० स०)
 क्षमया किं न सिध्यति ।
 क्षान्तिस्तुल्यं तपो नास्ति ।
 क्षारं पिबति पयोधेर्वर्षत्यस्मोधरो मधुरमम्भः ।
 क्षितितले किं जन्म कीर्तिं विना ।
 क्षितिपतिः को नाम नीतिं विना । (प० त०)
 क्षीणा नरा निष्करुणा भवन्ति । (मर्त्त०)
 क्षीयन्ते खलु भूषणानि सततं वाग्भूषणं भूषणम् । (कु० सं०)
 क्षुब्धेऽपि नूनं शरणं प्रपद्ये ममत्वमुच्चैः शिरसां सतीव । (शि० व०)
 क्षुधातुराणां न रुचिर्न पक्कम् ।
 क्षुस्यन्ति प्रसभमहो विनापि हेतोर्लाभाभिः किमु सति
 कारणे रमण्यः । (शि० व०)

सुभाषितरत्नखण्डमञ्जूषा

७

ख(फ)टाटोपो भयंकरः । (प० त०)
 खण्डिता एव शोभन्ते वीराधरपयोधराः ।
 खलसङ्केऽपि नैष्ठुर्यं कल्याणप्रकृतेः कुतः ।
 गणयन्ति न राज्यार्थेऽपत्यञ्जेहं महीभुजः । (क० स०)
 गतं न शोचामि कृतं न मन्ये ।
 गतस्य शोचनं नास्ति ।
 गतानुगतिको लोको न लोकः पारमार्थिकः ।
 गन्तव्यं राजपथे ।
 गहना कर्मणो गतिः । (अ० गी०)
 गुणलुब्धाः स्वयमेव संपदः । (कि० अ०)
 गुणसंहतेः समतिरिक्तमहो निजमेव सत्त्वमुपकारि सताम् । (कि० अ०)
 गुणान्भूषयते रूपम् ।
 गुणार्जुनोच्छ्रायविरुद्धबुद्धयः प्रकृत्यभिन्ना हि सतामसा-
 धवः । (कि० अ०)
 गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः । (उ० च०)
 गुणिनि गुणज्ञो रमते नागुणशीलस्य गुणिनि परितोषः ।
 गुणी गुणं वेत्ति न वेत्ति निर्गुणः । (म० सृष्ट०)
 गुणर्विहीना बहु जल्पयन्ति ।
 गुह्यं नयन्ति हि गुणा न संहतिः । (कि० अ०)
 गुर्वपि विरहदुःखमाशाबन्धः साहयति । (अ० शा०)
 गृहानुपैतुं प्रणयादभीसृजो भवन्ति नापुण्यकृतां मनी-
 षिणः । (शि० व०)
 गृहे या पुण्यनिष्पत्तिः साध्वनि अमृतः कुतः । (क० स०)
 असते हि तमोपहं मुहुर्न तु राह्वाह्महर्षति तमः । (शि० व०)
 ग्रीतुमार्यान्परिचर्यया मुहुर्महानुभावा हि नितान्तमर्थिनः । (शि० व०)
 ग्रामनाशाय कुञ्जरः । (पु० चा०)
 ग्रामस्यार्थे कुलं त्यजेत् । (प० त०)
 ग्रावाणोऽप्याद्रितां सम्यग्भजन्यभिमुखे विधौ । (क० स०)
 ग्लपयति यथा शशाङ्कं न तथा हि कुमुद्वर्ती दिवसः । (अ० शा०)
 वनाम्बुना राजपथे हि पिच्छिले कचिद्दुर्घैरप्यपथेन
 गम्यते । (नै० च०)
 वनाम्बुभिर्बहुलितनिम्नगाजलैर्जलं नहि व्रजति विकार-
 म्बुधेः । (शि० व०)
 वन्ति सहजमपि भूरिभियः सममागताः सपदि वैरमापदः । (कि० अ०)
 चकास्ति योग्येन हि योग्यसंगमः । (नै० च०)
 चक्रवर्त्यरिवर्तन्ते दुःखानि च सुखानि च । (यो० वा०)
 चक्षुःशून्यं न्यसेत्पादम् । (चा० नी०)
 चन्द्रचन्दनयोर्मध्ये शीतला साधुसंगतिः ।
 चपलौ किल शूराणां रणे जयपराजयौ । (क० स०)

चाण्डालः पक्षिणां काकः ।
 चाण्डालोऽपि नरः पूज्यो यस्यास्ति विपुलं धनम् ।
 चाराजानन्ति राजानः ।
 चित्तं जानाति जन्तूनां प्रेम जन्मान्तरार्जितम् । (क० स०)
 चित्तमेतदमलीकरणीयम् ।
 चित्ते वाचि क्रियायां च साधूनामेकरूपता ।
 चित्रा गतिः कर्मणाम् ।
 चिन्ता जरा मनुष्याणाम् ।
 चिन्तासमं नास्ति शरीरशोषणम् ।
 चेष्टाप्रतिरूपिका कामिजनमनोवृत्तिः । (अ० शा०)
 चोराणामनुतं बलम् ।
 चौरे गते या किमु सावधानम् ।
 छाया न मूर्च्छति मलोपहतप्रसादे शुद्धे तु दर्पणतले सुल-
 भावकाशा । (अ० शा०)
 छाया हि भूमेः शशिनो मलत्वेनारोपिता शुद्धिमतः
 प्रजामिः । (र० वं०)
 छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् । (प० त०)
 छिद्रेष्वनर्या बहुलीभवन्ति । (प० त०)
 जगति बहुमताः कस्य नाभ्यर्चनीयाः ।
 जठरं को न बिभर्ति केवलम् ।
 जनाने कः करमर्पयिष्यति । (नै० च०)
 जनानुरागप्रभवा हि संपदः ।
 जनो बहु क्षपयति स्वल्पस्यार्थं धनान्धधीः । (क० स०)
 जपतो नास्ति पातकम् ।
 जरा रूपं हरति ।
 जलदसमय एष प्राणिनां प्राणभूतः । (का० दा०)
 जलबिन्दुनिपातेन क्रमशः पूर्यते वटः ।
 जातं तु जातं न पुनः प्रयाति ।
 जातस्य हि ध्रुवो सृष्ट्युः । (यो० वा०)
 जातापत्या पतिं द्वेष्टि ।
 जातौ जातौ नवाचाराः ।
 जानन्ति पशवो गन्धात् ।
 जामाता दशमो ग्रहः ।
 जायन्ते बत मूढानां संवादा अपि तादृशाः । (क० स०)
 जारक्षीणां पतिः शत्रुः ।
 जितक्रोधेन सर्वं हि जगदेतद्विजीयते । (क० स०)
 जितक्रोधो न दुःखस्यास्पदीभवेत् । (क० स०)
 जितशान्तेषु धीराणां ज्ञेह एवोचितोऽरिषु । (क० स०)
 जिह्वालक्षशतैकक्रोदिनियमो नो दुर्जनानां मुखे ।
 जीवन्तमेव कुष्णाति काकीव कुकुदुम्बिनी । (क० स०)
 जीवन्तोऽसति मूढोऽर्थान्यावदर्थैः स नोजिह्वतः । (क० स०)
 जीवन्धि धीरोऽभिमतं किं नाम न यदामुयात् । (क० स०)
 जीवो जीवस्य जीवनम् ।
 ज्ञातास्वादो विद्वतजघनां को विहातुं समर्थः । (ने० दू०)

सुभाषितरत्नभाण्डागारम्

ज्ञानमार्गे ह्यहंकारः परिधो दुरतिक्रमः । (क० स०)
 ज्ञानमेव शक्तिः ।
 ज्ञानलवदुर्विदग्धं ब्रह्मापि नरं न रक्षयति । (भट्ट०)
 ज्ञानस्याभरणं क्षमा ।
 ज्येष्ठभ्राता पितुः समः ।
 ज्वलयति महतां मनांस्यमर्षं न हि लभतेऽवसरं सुखाभि-
 लाषः । (कि० अ०)
 झटिति पराशयवेदिनो हि विज्ञाः । (नै० च०)
 तक्रान्तं खलु भोजनम् ।
 तत्कारुण्यं कर्मसु यस्य शक्तिः ।
 तत्क्षणं किं नु कुर्याद्वि प्रसादः पारमेस्वरः । (क० स०)
 तत्तस्य किमपि द्रव्यं यो हि यस्य प्रियो जनः । (उ० च०)
 तत्र सौरभनिर्माणे चतुरश्रचतुराननः ।
 तदेव दुःसहं स्त्रीणामिह प्रणयखण्डनम् । (क० स०)
 तपःसीमा मुक्तिः । (प्र० म०)
 तपोधीनानि श्रेयांसि ह्युपायोऽन्यो न विद्यते । (क० स०)
 तपोधीना हि संपदः । (क० स०)
 तमस्तपति घर्माशौ कथमाविर्भविष्यति । (अ० शा०)
 तरुणीकच इव नीचः कौटिल्यं नैव विजहाति ।
 तस्करस्य कुतो धर्मः ।
 तस्माच्छेषं न रक्षयेत् ।
 तस्माज्जात्या महान्तोऽधमजनविषये मौनमेवांश्रयन्ते ।
 तस्मात्सर्वं परित्यज्य पतिमेकं भजेत्तती ।
 तस्य तदेव हि मधुरं यस्य मनो यत्र संलग्नम् ।
 तस्य विस्मारिता बुद्धिस्तैलविन्दुरिवाम्भसि ।
 तस्य संकुचिता बुद्धिर्घृतविन्दुरिवाम्भसि ।
 तिष्ठत्येकां निशां चन्द्रः श्रीमान्संपूर्णमण्डलः ।
 तीव्रसत्त्वस्य न चिरान्नवन्त्येव हि सिद्धयः । (क० स०)
 तुदति कुसुममालो मन्मथोद्वेजनाय । (का० दा०)
 तुल्यप्रतिद्वन्द्वं बभूव युद्धम् ।
 तुष्यन्ति भोजनैर्विप्राः ।
 तुष्णैका तरुणायते । (प० त०)
 तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते । (र० वं०)
 ते भूमण्डलमण्डनैकतिलकाः सन्तः कियन्तो जनाः ।
 तेषामिन्द्रियनिग्रहो यदि भवेद्विन्ध्यस्त्ररेत्सागरम् ।
 त्यजन्त्युत्तमसत्त्वा हि प्राणानपि न सत्पथम् । (क० स०)
 त्यजेदेकं कुलसार्थं । (प० त०)
 त्यागाज्जगति पूज्यन्ते पशुपाषाणपादपाः ।
 त्राणाभावे हि शापास्त्राः कुर्वन्ति तपसो ज्ययम् । (र० वं०)
 त्रिशुवनविषये कस्य दोषो न चास्ति ।
 त्रैलोक्ये दीपको धर्मः ।
 वदाति तीव्रसत्त्वानामिष्टमीश्वर एव हि । (क० स०)
 वया मांसाशिनः कुतः । (प० त०)
 दयितं जनः खलु गुणीति मन्यते । (शि० व०)

दयितास्वनवस्थितं नृणां न खलु प्रेम चलं सुदृजने ।
 दरिद्रता धीरतया विराजते । (कु० सं०)
 ददुर्गा यत्र वक्तास्त्रमौनं हि शोभनम् ।
 दशाननोऽहर्त्सीतां बन्धनं च महोदधेः ।
 दारिद्र्यदोषेण करोति पापम् ।
 दारिद्र्यदोषो गुणराशिनाशी । (प० ख०)
 दारिद्र्यं परमाञ्जनम् । (भा० व०)
 दावानलप्लोषविपत्तिमन्योऽरण्यस्य हर्तुं जलदात्मभुः किम् । (कु० सं०)
 दिक्शून्या चेदबान्धवा ।
 दिवि गगनरत्नं दिनकरः । (प्र० म०)
 दिशालपायं हि सतामतिक्रमः । (कि० अ०)
 दुःस्वान्धा हि पतन्येव विपच्छ्रेषु कातराः । (क० स०)
 दुग्धधौतोऽपि किं याति वायसः कलहं सताम् ।
 दुरधिगमा हि गतिः प्रयोजनानाम् । (कि० अ०)
 दुरधीता विषं विद्या । (हि०)
 दुरितघ्नतपःशुद्धिसन्त्यपेक्षा हि सिद्धयः । (क० स०)
 दुर्गहीनस्तथा नृपः । (हि०)
 दुर्जनः परिहर्तव्यो विद्ययाऽलंकृतोऽपि सन् ।
 दुर्जनस्य कुतः क्षमा ।
 दुर्जनस्यार्जितं वित्तं भुज्यते राजतस्करैः ।
 दुर्जया हि विषया विदुषापि । (नै० च०)
 दुर्बलस्य बलं राजा । (हि०)
 दुर्मन्त्री राज्यनाशाय । (प० त०)
 दुर्लक्ष्यचिह्ना महतां हि वृत्तिः । (कि० अ०)
 दुर्लभं क्षेमकृत्युतः ।
 दुर्लभं भारते जन्म मानुष्यं तत्र दुर्लभम् ।
 दुर्लभः स गुरुलोकं शिष्यचिन्तापहारकः ।
 दुर्लभः स्वजनप्रियः ।
 दुष्टं हि जन्तुसुत्याप्य कस्यात्मनि सुखं भवेत् । (क० स०)
 दुष्टेऽपि पत्यौ साध्वीनां नान्यथावृत्ति मानसम् । (क० स०)
 दूरतः पर्वता रम्याः ।
 दूरारोहपरिश्रंशचिनिपातो हि दारुणः ।
 दृष्टतरश्च न पुनः कर्मजालेन बध्यते । (क० स०)
 दृष्टो हि वृण्वन्कलभप्रमाणोऽप्याशाः पुरोवातमवाप्य मेघः । (र० वं०)
 देवद्विजसपर्यां हि कामधेनुर्मेता सताम् । (क० स०)
 देवा हि नान्यद्वितरन्ति किं नु प्रसह्य ते साधुधियं ददन्ते । (नै० च०)
 देवो दुर्बलघातकः ।
 देहपातमपीच्छन्ति सन्तो नाविनयं पुनः । (क० स०)
 देहजेहो हि दुस्त्यजः । (क० स०)
 दैवमेव हि साहाय्यं कुरुते सत्त्वशालिनाम् । (क० स०)

सुभाषितरत्नखण्डमञ्जूषा

९

द्वैवी विचित्रा गतिः ।
 द्वैवे दुर्जनतां गते तृणमपि प्रायेण वज्रायते ।
 द्वैवेनैव हि साध्यन्ते सदृशाः शुभकर्मणाम् । (क० स०)
 दोषग्राही गुणत्यागी पङ्खोलीव हि दुर्जनः । (प० त०)
 दोषाय निर्विमर्शेयं भौतप्रभोत्तरक्रिया । (क० स०)
 दोषोऽपि गुणतां याति प्रभोर्भवति चेत्कृपा ।
 धौर्न काचिदथवास्ति निरुद्धा सैव सा चलति यत्र हि
 चित्तम् । (नै० च०)
 द्रव्येण सर्वे वशाः ।
 धनं सर्वप्रयोजनम् ।
 धनानि जीवितं चैव परार्थे प्राज्ञ उत्सृजेत् । (प० त०)
 धनिनामितरः सतां पुनर्गुणवत्संनिधिरेव संनिधिः ।
 (शि० व०)
 धन्यास्ते भुवि ये निवृत्तमनसो धिग्दुःखितान्कामिनः ।
 धर्मक्षयकरः क्रोधः ।
 धर्मः कीर्तिर्द्वयं स्थिरम् । (म० भा०)
 धर्मः सत्येन वर्धते ।
 धर्मः स नो यत्र न सत्यमस्ति ।
 धर्मसंरक्षणार्थैव प्रवृत्तिर्भुवि शार्ङ्गिणः । (र० वं०)
 धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायाम् । (म० भा०)
 धर्मस्य त्वरिता गतिः । (प० त०)
 धर्मेण चरतां सत्ये नास्त्यनभ्युदयः कश्चित् । (क० स०)
 धर्मेण हीनाः पशुभिः समानाः ।
 धर्मो मित्रं मृतस्य च ।
 धर्मो हि सांलिध्यं कुस्ते सताम् । (क० स०)
 धर्मो ह्यसत्यङ्निर्णीतो निहन्त्युभयलोकयोः । (क० स०)
 धिक्कलत्रमपुत्रकम् ।
 धिक्पुत्रमविनीतं च ।
 धिगाशा सर्वदोषभूः ।
 धिगिमां देहभृतामसारताम् । (र० वं०)
 धिग्गृहं गृहिणीशून्यम् ।
 धिग्जीवितं चोद्यमवर्जितस्य ।
 धिग्जीवितं ज्ञातिपराजितस्य ।
 धिग्जीवितं व्यर्थमनोरथस्य ।
 धिग्जीवितं शास्त्रकलोज्झितस्य ।
 धिग्योतिषमजातकम् ।
 धीराणां व्रजति हि सर्वे एव नान्तःपातित्वादभिभवनीयतां
 परस्य । (शि० व०)
 धीराश्च सोढविरहाः प्रामुवन्तीष्टसंगमम् । (क० स०)
 धीर्न चित्रीयते कस्मादभितौ चित्रकर्मणा । (क० स०)
 धूमो निवर्त्येत समीरणेन यतस्तु कक्षस्तत एव वह्निः ।
 (र० वं०)
 धूर्वाः क्रीडन्त्येव हि बालिशैः । (क० स०)
 ध्रुवमभिमते को वा पूर्णे मुदा न हि माद्यति । (कु० सं०)

ध्रुवं फलाय महते महतां सह संगमः । (क० स०)
 न कस्य वीर्याय वरस्य संगतिः । (कु० सं०)
 न काचस्य कृते जातु युक्ता मुक्तामणेः क्षतिः । (क० स०)
 न कामसदृशो रिपुः । (यो० वा०)
 न कूपखननं युक्तं प्रदीप्ते वह्निना गृहे । (हि०)
 नक्रः स्वस्थानमासाद्य गजेन्द्रमपि कर्षति । (प० त०)
 न क्वापि सौख्यमपराधकृतां प्रभूणाम् ।
 नक्षत्रभूषणं चन्द्रः । (चा० नी०)
 न क्षुद्रोऽपि प्रथमसुकृतापेक्षया संश्रयाय प्राप्ते मित्रे
 भवति विमुखः । (मे० दू०)
 न खलु धीमतां कश्चिद्विषयो नाम । (अ० शा०)
 न खलु वयस्तेजसो हेतुः । (भट्ट०)
 न खलु स उपरतो यस्य बल्लभो जनः स्मरति ।
 न च दैवात्परं बलम् ।
 न च धर्मो दयापरः ।
 न चलति खलु वाक्यं सज्जनानां कदाचित् ।
 न च विद्यासमो बन्धुः ।
 न च व्याधिसमो रिपुः ।
 न चापत्यसमः ज्ञेयः ।
 न जात्ववसरे प्राप्ते सत्त्ववानवसीदति । (क० स०)
 न जाने संसारः किममृतमयः किं विषमयः ।
 न ज्ञानात्परमं चक्षुः ।
 न तथा कृतवेदिनां करिष्यन्प्रियतामेति यथा कृतावदानः ।
 (कि० अ०)
 न तु प्रतिनिविष्टमूर्खजनचित्तमाराधयेत् ।
 न तोषात्परमं सुखम् ।
 न तोषो महतां मृषा । (क० स०)
 न दयासदृशं ज्ञानम् ।
 न दरिद्रस्तथा दुःखी लब्धक्षीणधनो यथा ।
 न दुष्प्रापं परच्छिद्रं जाग्रद्भिर्निपुणैर्यतः । (क० स०)
 न देवः परमो विष्णोः ।
 न धर्मवृद्धेषु वयः समीक्ष्यते । (कु० सं०)
 न धर्मसदृशं मित्रम् ।
 न धर्मात्परमं मित्रम् ।
 न नन्दनालोकनमद्वलेषु क्षणं क्षणं हृष्यति कस्य चेत्तः ।
 (कु० सं०)
 न नश्यति तमो नाम कृतया दीपवार्तया ।
 ननु तैरुनिषेकबिन्दुना सह दीपार्चिरूपैति मेदिनीम् ।
 (र० वं०)
 ननु दैवमेव शरणं शिष्यवृथा पौरुषम् ।
 ननु प्रवातेऽपि निष्कम्पा गिरयः । (अ० शा०)
 ननु वक्तृविशेषनिःस्पृहा गुणगृहा वचने विपश्चितः ।
 (कि० अ०)
 ननु विमृश्य कृती कुस्तेऽस्त्रिणम् ।

न पतिव्यतिरेकेण सुखीणामपरा गतिः । (क० स०)
 न परिचयो मलिनात्मनां प्रधानम् । (क्षि० व०)
 न परेषु महौजसश्छलादपकुर्वन्ति मलिम्बुचा हव । (क्षि० व०)
 न परोदितं हि कलयन्ति कुमाराः । (ह० वि०)
 न पादपोन्मूलनशक्तिरंहः शिलोच्चये मूर्च्छति मारुतस्य । (र० वं०)
 न पुत्रात्परमो लाभः ।
 न प्रभातरलं ज्योतिरुदेति वसुधातलात् । (अ० शा०)
 न प्राणान्ते प्रकृतिविकृतिर्जायते चोत्तमानाम् ।
 न भयं चास्ति जाग्रतः ।
 न भवति पुनरुक्तं भाषितं सज्जनानाम् ।
 न भवति महतां हि कापि मोघः प्रसादः । (ह० वि०)
 न भविष्यति हन्त साधनं किमिवान्यत्प्रहरिष्यतो विधेः । (र० वं०)
 न भार्यायाः परं सुखम् ।
 न भूतो न भविष्यति ।
 न भेकः कोकनदिनीकिंजल्कास्वादकोविदः । (क० स०)
 नभोभूवा पूषा । (प्र० भ०)
 न मुक्तेः परमा गतिः । (यो० वा०)
 नयनसुखं को निवारयति ।
 नयवर्मेगाः प्रभवतां हि धियः ।
 न युक्तं ते रोषादतिथिभिर्व धिक्कृत्य गमनम् ।
 नये च शौर्यं च वसन्ति संपदः ।
 नयेन चालंक्रियते नरेन्द्रता ।
 नरः प्रत्युपकारार्थं विपत्तिमभिवान्छति ।
 न रत्नमन्विष्यति मृग्यते हि तत् । (कु० सं०)
 नरपति हितकर्ता द्वेष्यतां याति लोके । (प० त०)
 नराणां नापितो धूर्तः । (प० त०)
 नमैकसादरं हि नवं वयः । (क० स०)
 न वस्तु दैवस्वरसाद्विनश्वरं सुरेश्वरोऽपि प्रतिकर्तुमीश्वरः । (नै० च०)
 नवाङ्गनानां नव एव पन्थाः ।
 नवा चाणी मुखे मुखे ।
 न विषेकं विना ज्ञानम् ।
 न वैराग्यात्परं भाग्यम् ।
 न शरीरं पुनः पुनः ।
 न शान्ते परमं सुखम् ।
 न शास्त्रं वेदतः परम् ।
 न शिक्षितः प्रयत्नो हि धीराणां हृदये मिया । (क० स०)
 न शूरा विसहन्ते हि स्त्रीनिमित्तं पराभवम् । (क० स०)
 न षट्पदश्रेणिभिरेव पङ्कजं सशैबलासङ्गमपि प्रकाशते । (कु० सं०)
 न स शक्नोति किं यस्य प्रज्ञा नापदि हीयते । (क० स०)

न सा सभा यत्र न सन्ति वृद्धाः ।
 न सुवर्णे ध्वनिस्तादृग्यादङ्कांस्थे प्रजायते ।
 न स्त्री चलितचारित्रा निशोद्धतमवेक्षते । (क० स०)
 न स्त्री स्वातन्त्र्यमर्हति । (प० शा०)
 न स्नेहो न च दाक्षिण्यं स्त्रीष्वहो चापलाहते । (क० स०)
 न स्पृशति पल्वलाम्भः पञ्जरशेषोऽपि कुञ्जरः कापि ।
 न स्वेच्छं व्यवहर्तव्यमात्मनो भूतिमिच्छता । (क० स०)
 नहि कृतमुपकारं साधवो विस्मरन्ति ।
 नहि गणयति क्षुद्रो जन्तुः परिग्रहफल्युताम् ।
 नहि तापयितुं शक्यं सागराम्भस्तृणोल्कया ।
 नहि दुर्बलदधानां काले किञ्चित्प्ररोहति ।
 नहि दुष्करमस्त्रीह किञ्चिदध्ववसायिनाम् । (क० स०)
 नहि नार्यो विनेर्ष्यथा ।
 नहि प्रकुलं सहकारमेव वृक्षान्तरं काङ्क्षति षट्पदाक्षी । (र० वं०)
 नहि प्रियं प्रवक्तुमिच्छन्ति मृषा हितैषिणः । (कि० न०)
 नहि मूला प्रसिध्यति ।
 नहि वन्ध्याभुते दुःखं यथा हि मृतपुत्रिणी ।
 नहि विचलति मैत्री दूरतोऽपि स्मृतानाम् ।
 नहि सत्त्वावसादेन स्वल्पाप्यापद्विलङ्घ्यते । (क० स०)
 नहि सर्वविदः सर्वे ।
 नहि सर्वेऽपि कुर्वन्ति सभ्या युक्तिविवेचनम् ।
 नहि सिंहो गजास्कन्दी भयाद्विरिगुहाशयः । (र० वं०)
 नहि सुसत्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ।
 नहीक्षितज्ञोऽवसरेऽवसीदति । (कि० व०)
 नहीश्वरव्याहृतयः कदाचित्पुष्पान्ति लोके विपरीतमर्थम् । (कु० सं०)
 नाकाले म्रियते जन्तुर्विद्वः शरशतैरपि । (प० ख०)
 नातिपीडयितुं भग्नानिच्छन्ति हि महौजसः । (कि० न०)
 नाधर्मेश्चिरमृदये । (क० स०)
 नानातत्त्वविचारणप्रणयिनो लोका बहिर्बुद्धयः । (भर०)
 नानाफलैः फलति कल्पलतेव भूमिः ।
 नानृतात्पातकं परम् ।
 नाभाव्यं भवतीह कर्मवशतो भाव्यस्य नाशः कुतः ।
 नारीणां भूषणं पतिः । (नै० च०)
 नार्कातपैर्जलजमेति हिमैस्तु दाहम् ।
 नार्थः समाश्रितजनं हि कलङ्कयन्ति । (म० शा०)
 नालं सुखाय सुहृदो नालं दुःखाय शत्रवः । (कि० न०)
 नाल्पीयान्वहु सुकृतं हिनस्ति दोषः । (म० शा०)
 नाऽविष्णुः पृथिवीपतिः ।
 नासक्तिः किञ्चिदाचरेत् ।
 नासमीक्ष्य परं स्थानं पूर्वमायतनं त्यजेत् ।
 नास्ति कामसमो व्याधिः ।
 नास्ति क्रोधसमो वह्निः ।

नास्ति चक्षुःसमं तेजः ।
 नास्ति चात्मसमं बलम् ।
 नास्ति ज्ञानात्परं सुखम् ।
 नास्ति वृष्णासमो व्याधिः ।
 नास्ति धान्यसमं प्रियम् ।
 नास्ति प्राणसमं भयम् ।
 नास्ति बन्धुसमं बलम् ।
 नास्ति भर्तुः समो बन्धुः । (विक्र०)
 नास्ति मेघसमं तोयम् ।
 नास्ति मोहसमो रिपुः ।
 नास्ति व्यसनानां किञ्चिद्वि पर्याप्तये धनम् । (क० स०)
 नास्ति सत्यसमो धर्मः । (म० भा०)
 नास्ति हस्तिः समः सखा ।
 नास्ति हस्तिः समो बन्धुः ।
 नास्त्यदेयं महात्मनाम् ।
 नास्त्यहो स्वाभिभक्तानां पुत्रे वाल्मीकि वा स्पृहा । (क० स०)

निजहृदि विकसन्तः सन्ति सन्तः कियन्तः ।
 निजसृतेर्लोचनसेचनाद्वा पृथक्किमिन्दुः सृजति प्रजानाम् । (नै० च०)
 निपातनीया हि सतामसाधवः । (शि० व०)
 निःसारस्य पदार्थस्य प्रायेणादम्बरो महान् । (प्र० रा०)
 निजेऽप्यपले करुणा कठिनप्रकृतेः कुतः । (प्र० रा०)
 निरुत्सापादपे देशे पृण्डोऽपि द्रुमायते । (हि०)
 निर्गलिताम्बुगर्भं शरद्वनं नार्दति चातकोऽपि । (र० वं०)
 निर्जितेषु तरसा तरस्विनां शत्रुषु अणतिरेव कीर्तये । (र० वं०)

निर्द्वयं पुरुषं त्यजन्ति गणिकाः । (भर्तृ०)
 निर्धनता सर्वापदामास्पदम् ।
 निर्धनस्य कुतः सुखम् ।
 निर्वाणदीपे किमु तैलदानम् ।
 निर्वाहः प्रतिपञ्चवस्तुषु सतामेतद्धि गोत्रव्रतम् ।
 निर्विमर्शा हि भीरवः । (क० स०)
 निवसन्ति पराकमाश्रया न विषादेन समं समृद्धयः । (कि० अ०)

निवसन्त्यर्द्धाङ्गिण लङ्घ्यो वद्विर्न तु ज्वलितः ।
 निवृत्तपापसंपर्काः सन्तो यान्ति हि निर्वृतिम् । (क० स०)
 निवृत्तरागस्य गृहं तपोवनम् । (हि०)
 निवारणं चन्द्रः । (प्रसंगा०)
 निषाज्जास्त्ववसीदन्ति लोकोपहसिताः सदा । (क० स०)
 निषण्णो नासायत्येव प्रभोरर्थमथात्मनः । (क० स०)
 निर्गोः स हि धीराणां यदापद्यधिकं दृढम् । (क० स०)
 निरर्गोऽप्यपलां हि मादशां संयमः कुतः । (क० स०)
 निरर्गोऽप्यर्तमेलिना ह्यसाधवः ।

निसर्गसिद्धो नारीणां सपत्नीषु हि मत्सरः । (क० स०)
 निस्पृहस्य वृणं जगत् ।
 निःसङ्गान्नवति महतां मानपूजापहारः ।
 नीचाश्रयो हि महतामपमानहेतुः ।
 नीचैर्गच्छत्युपरि च दशाचक्रनेमिक्रमेण । (मे० दू०)
 नीचैरनीचैरतिनीचनीचैः सर्वैरुपायैः फलमेव साध्यम् ।
 नीचो वदति न कुरुते वदति न साधुः करोत्येव ।
 नूनं विरूपैरधिकं हासनैः क्रीडति स्मरः । (क० स०)
 नृपति जनप्रदाना दुर्लभः । (प० त०)
 नृपस्य वर्णाश्रमपालनं यत्स एव धर्मः । (र० वं०)
 नेन्दुः क्षिपति किं कालं परिक्षीणोऽर्कमण्डले । (क० स०)
 नेष्यां भर्तृहितैरिष्यो गणयन्ति हि सुखियः । (क० स०)
 नैकत्र सर्वो गुणसंनिपातः ।
 नैवाकृतिः फलति नैव कुलं न शील । (भर्तृ०)
 नैता रूपं परीक्षन्ते नासां वयसि संस्थितिः । (हि०)
 नैवात्मनीनमथवा क्रियते मदान्धैः । (शि० व०)
 नैवान्यथा भवति यत्स्थितं विधाना ।
 नैवाश्रितेषु महतां गुणदोषशङ्का ।
 न्याय्यमुपेक्षते हि कः । (नै० च०)
 न्याय्यां वृत्तिं समाचरेत् ।
 न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः । (भर्तृ०)
 पङ्को हि नभसि क्षिप्तः क्षेप्तुः पतति मूर्धति । (क० स०)
 पञ्चभिर्मिलितैः किं यजगतीह न साध्यते । (नै० च०)
 पठतो नास्ति मूर्खत्वम् ।
 पथः श्रुतेर्वर्णयितार ईश्वरा मलीमसामाददते न पद्धतिम् । (र० वं०)
 पदं हि सर्वत्र गुणैर्विधीयते ।
 पदं सहेतु अमरस्य पेलवं शिरीषपुष्पं न पुनः पतत्रिणः । (कु० सं०)
 पद्मपत्रस्थितं वारि धत्ते मुक्ताफलश्रियम् ।
 पद्मानां क्षिरिन्द्रियम् ।
 पयःपानं भुजंगानां केवलं निषवर्धनम् । (प० त०)
 पयो गते किं खलु सेतुबन्धः ।
 पयो मुक्तां पङ्क्तिषु विद्युतेव ।
 परदुःखेनापि दुःखिता विरलाः ।
 परदुःखिर्विनाशाय ।
 परदुःखिषु बद्धमत्सराणां किमिव ह्यस्ति दुरात्मनामलङ्घ्यम् । (कि० अ०)
 परभुक्ते हि कमले किमलेर्जायते रतिः । (क० स०)
 परमं लाभमरातिभङ्गमाहुः । (कि० अ०)
 परमार्थमविज्ञाय न भेतव्यं कश्चिद्भूमिः । (क० स०)
 परलोकगतस्य को बन्धुः ।
 परलोकशुभां स्वकर्मभिर्गतयो भिन्नपथा हि देहिनाम् । (र० वं०)

परबुद्धिमात्सरि मनो हि मानिनाम् । (शि० वं०)
 परसदननिविष्टः को लघुत्वं न याति । (भट्ट०)
 परसेवैकसक्तानां को हि चेहो निजे जने । (क० स०)
 परहस्तगताः स्त्रियः ।
 परहितनिरतानामादरो नात्मकार्ये ।
 परामवोऽप्युत्सव एव मानिनाम् ।
 परार्थप्रतिपन्ना हि नेक्षन्ते स्वार्थमुत्तमाः । (क० स०)
 परिजनतापि गुणाय सद्गुणानाम् । (कि० अ०)
 परिवर्तिनि संसारे मृतः को वा न जायते ।
 परेक्षितज्ञानफला हि बुद्धयः ।
 परैरनिन्द्यं चरितं मनस्विनां पयोजुसारोचितमेव शोभते । (क० स०)
 परैरपर्यासितवीर्यसंपदां परामवोऽप्युत्सव एव मानिनाम् । (कि० अ०)
 परोपकारजं पुण्यं न स्वात्क्रतुशतैरपि ।
 परोपकाराय सतां विभूतयः ।
 परोपकारार्थमिदं शरीरम् ।
 परोपदेशवेलायां शिष्टाः सर्वे भवन्ति वै ।
 परोऽपि हितवान्वन्धुः । (प० त०)
 पर्यायपीतस्य सुरैर्हिमांशोः कलाक्षयः श्लाघ्यतरो हि वृद्धेः । (र० वं०)
 पर्वतानां भयं वज्रात् । (चा० नी०)
 पलालजालैः पिहितः स्वयं हि प्रकाशमासादयतीक्षुडिम्भः । (नै० च०)
 पवनः परागवाही रथ्यासु वहन्जखलो भवति ।
 पश्यन्तु लोकाः कलिकौतुकाणि ।
 पश्यन्तु लोकाः कलिदोषकानि ।
 पाणौ पयसा दग्धे तक्रं फूत्कृत्य पामरः पिबति ।
 पात्रत्वाद्धनमाप्नोति ।
 पात्रानुसारं फलम् ।
 पादपानां भयं वातात् । (चा० नी०)
 पापप्रभावाच्चरकं प्रयाति ।
 पापे कर्मण्यवज्ञातहितवाक्ये कुतः सुखम् । (क० स०)
 पिण्डे पिण्डे मतिर्भिन्ना ।
 पिण्डेऽप्यनास्था खलु भौतिकेषु ।
 पितृदोषेण मूर्खता ।
 पिपासितैः काव्यरसो न पीयते ।
 पिबामः शास्त्रौघानुत विविधकाव्यामृतरसान् ।
 पिशुनजनं खलु विभ्रति क्षितीन्द्राः ।
 पीत्वा मोहमयीं प्रमादमदिरामुन्मत्तभूतं जगत् ।
 पुंसामदृष्टे दृष्टे वा श्रेयोऽङ्कारिणां कुतः । (क० स०)
 पुण्यवन्तो हि संतानं पश्यन्त्युच्चैः कृतान्वयम् । (क० स०)
 पुण्यैरेव हि लभ्यते सुकृतिभिः सत्संगतिर्दुर्लभा ।
 पुत्रः पिण्डप्रयोजनः । (चा० नी०)

पुत्रः शत्रुरपण्डितः । (चा० नी०)
 पुत्रप्रयोजना दाराः ।
 पुत्रहीनं गृहं शून्यम् ।
 पुत्रादपि भयं यत्र तत्र सौख्यं हि कीदृशम् ।
 पुत्रोदये माधति का न हर्षात् । (कु० सं०)
 पुनर्द्विद्री पुनरेव पापी । (कि० च०)
 पुनर्दाराः पुनर्वित्तं ।
 पुनर्धनाढ्यः पुनरेव भोगी ।
 पुष्पा अपि बाणा अपि गुणच्युताः कस्य न भयाय ।
 पुष्पं पर्युषितं त्यजन्ति मधुपाः ।
 पुस्तकप्रत्ययाधीतं । (नारद०)
 पूज्यं वाक्यं समृद्धस्य ।
 पूर्वपुण्यतया विद्या ।
 पूर्वावधीरितं श्रेयो दुःखं हि परिवर्तते । (अ० श०)
 पृथिवीभूषणं राजा ।
 पेशलं हि सतीमनः । (क० सं०)
 प्रकृतिः खलु सा महीयसां सहते नान्यसमुच्चतिं यथा ।
 प्रकृतिमहते कुर्मैस्त्वै नमः कविकर्मणे ।
 प्रकृतिरियं सत्त्ववताम् ।
 प्रकृतिसिद्धमिदं हि दुरात्मनाम् ।
 प्रकृतिसिद्धमिदं हि महात्मनाम् । (यद०)
 प्रकृत्वा ह्यमणिः श्रेयाश्चालंकारश्च्युतोपलः । (कि० अ०)
 प्रच्छन्नमप्युद्वहते हि चेष्टा । (कि० अ०)
 प्रजानामपि दीनानां राजैव सदयः पिता ।
 प्रजापतेर्विसर्गो हि प्राणिसर्गोऽधिकाधिकः । (क० सं०)
 प्रज्ञा नाम बलं ह्येवं निष्प्रज्ञस्य बलेन किम् । (क० सं०)
 प्रज्ञाबलं च सर्वेषु मुख्यं कार्येषु साधनम् । (क० सं०)
 प्रणामान्तः सतां क्रोपः ।
 प्रणिपातप्रतीकारः संरम्भो हि महात्मनाम् । (र० वं०)
 प्रतिकारविधानमायुषः सति शेषे हि फलाय कल्पते । (र० वं०)
 प्रतिकूलतामुपगते हि विधौ विफलत्वमेति
 बहुसाधनता । (शि० वं०)
 प्रतिक्षणं यच्चवतामुपैति तदेवं रूपं रमणीयतायाः ।
 प्रतिपन्नसुहृत्कार्यनिर्वाहं धीरसखता । (क० सं०)
 प्रतिपन्नार्थनिर्वाहं सहजं हि सतां व्रतम् । (क० सं०)
 प्रतिबध्नाति हि श्रेयः पूज्यपूजाव्यतिक्रमः । (र० वं०)
 प्रतिभातश्च पश्यन्ति सर्वं प्रज्ञावतां धियः । (क० सं०)
 प्रतीयन्ते न नीतिज्ञाः कृतावज्ञस्य वैरिणः । (क० सं०)
 प्रत्ययः स्त्रीषु मुष्णाति विमर्शं विदुषामपि । (क० सं०)
 प्रत्यासन्नविपत्तिमूढमनसां प्रायो मतिः क्षीयते । (र० वं०)
 प्रत्युक्तं हि प्रणयिषु सतामीप्सितार्थक्रियैव । (अ० श०)
 प्रत्युत्पन्नमतिस्त्रैणम् ।
 प्रथमालीढमधुराः पिबन्ति कटु भेषजम् ।

प्रबलतमसामेवंप्रायाः शुभेषु हि वृत्तयः सज्जमपि क्षिरस्य-
 न्धक्षिप्तां धुनोत्यहिशङ्कया । (अ० शा०)
 प्रभुचित्तमेव हि जनोऽनुवर्तते । (शि० व०)
 प्रभुप्रसादो हि मुदे न कस्य । (कु० सं०)
 प्रभुश्च निर्विचारश्च नीतिज्ञैर्न प्रशस्यते । (क० सं०)
 प्रभुस्तु विबुधाश्रयः कति न सन्ति कुक्षिभराः ।
 प्रभूणां हि विमूल्यन्धा धावत्यविषये मतिः । (क० सं०)
 प्रभौ हठप्रवृत्ते हि कस्य प्रत्यायना भवेत् । (क० सं०)
 प्रमदालोचनन्यस्तं मलीमसमिवाञ्जनम् ।
 प्रमाणं परमं श्रुतिः । (म० भा०)
 प्रमाद्यतां संवृणोति खलु दोषमसङ्गता । (कि० अ०)
 प्रयोजनापेक्षितया प्रभूणां प्रायश्चलं गौरवमाश्रितेषु ।
 (कु० सं०)
 प्रलयोलसितस्य वारिधेः परिवाहो जगतः करोति किम् ।
 (शि० व०)
 प्रवादमोहितः प्रायो न विचारक्षमो जनः । (क० सं०)
 प्रसन्नतोयानि सुशीतलानि सरांसि चेतांसि हरन्ति
 पुंसां । (का० द०)
 प्रसन्नानां वाचः फलमपरिमेयं प्रसुवते ।
 प्रसन्ने हि किमप्राप्यमस्तीह परमेश्वरे । (क० सं०)
 प्रसादचिह्नानि पुरःफलानि ।
 प्रसादसौम्यानि सतां सुहृज्जने पतन्ति चक्षुंषि
 न दारुणाः शराः । (अ० शा०)
 प्रसूत्यन्तं च यौवनम् ।
 प्रस्तुतार्थविरुद्धं हि कोऽभिव्यध्यादबालिशः । (क० सं०)
 प्रहर नमतु चापं प्राक्प्रहारप्रियोऽहम् ।
 प्रह्वनिर्वन्धरूपो हि सन्तः । (र० वं०)
 प्रागेव मुक्ता नयनाभिरामाः प्राप्येन्द्रनीलं
 किमुतोन्मयूलम् । (र० वं०)
 प्राचीनकर्म बलवन्मुनयो वदन्ति । (म० भा०)
 प्राज्ञा सत्त्वहितं कुंयोस्सम्यक्संबोधलब्धये । (क० सं०)
 प्राणव्यायाय शूराणां जायते हि रणोत्सवः । (क० सं०)
 प्राणानुदारा विमुञ्जन्त्यर्थिनो न पराङ्मुखाः । (क० सं०)
 प्राणिनां हि निकृष्टापि जन्मभूमिः परा प्रिया । (क० सं०)
 प्राणेभ्योऽपि हि धीराणां प्रिया शत्रुप्रतिक्रिया । (नै० च०)
 प्राणेभ्योऽप्यर्थमात्रा हि कृपणस्य गरीयसी । (क० सं०)
 प्राणैरपि हि भृत्यानां स्वामिसंरक्षणं धृतम् । (क० सं०)
 प्राप्नोऽप्यर्थः क्षणादेव हार्यते मन्दबुद्धिना । (क० सं०)
 प्राप्नोतीष्टमतिक्रवः । (क० सं०)
 प्राप्यते किं यथाः शुभ्रमनङ्गीकृत्य साहसम् । (क० सं०)
 प्रायः प्रत्ययमाधत्ते स्वगुणेषूत्तमादरः । (कु० सं०)
 प्रायः श्वश्रूष्वयोर्न दृश्यते सौहृदं लोके ।
 प्रायः सज्जनसंगतौ हि लभते देवानुरूपं फलम् ।
 प्रायः सत्पुरुषाश्रितोऽपि लभते देवानुरूपं फलम् ।

प्रायः समानविद्याः परस्परयत्नः पुरोभागाः ।
 प्रायः समासन्नविपत्तिकाले धियोऽपि पुंसां मलिनी-
 भवन्ति ।
 प्रायः सर्वो भवति करुणावृत्तिराद्रान्तरात्मा । (मे० दू०)
 प्रायः स्त्रियो भवन्तीह निसर्गविषमाः शठाः । (क० सं०)
 प्रायः स्वं महिमानं क्रोधात्पतिपद्यते हि जनः ।
 प्रायेण गृहिणीनेत्राः कन्यार्थेषु कुटुम्बिनः । (कु० सं०)
 प्रायेण भार्यादौःशील्यं ज्ञेहान्धो नेक्षते जनः । (क० सं०)
 प्रायेण भूमिपतयः प्रमदा लुताश्च यः पार्श्वतो भवति तं
 परिवेष्टयन्ति । (प० त०)
 प्रायेण सत्यपि हितार्थकरे विधौ हि श्रेयांसि लब्धुमसुखानि
 विनान्तरायैः । (कि० अ०)
 प्रायेण साधुवृत्तानामस्थायिन्यो विपत्तयः ।
 प्रायेण सामर्थ्यविधौ गुणानां पराङ्मुखी विश्वसृजः प्रवृत्तिः ।
 (कु० सं०)
 प्रायेणाधममध्यमोत्तमगुणः संसर्गतो जायते । (मर्त्य०)
 प्रायो गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रापदां भाजनम् ।
 (मर्त्य०)
 प्रायो गच्छति यत्र भाग्यरहितस्तत्रैव यान्त्यापदः । (मर्त्य०)
 प्रायो वारित्वामा हि प्रवृत्तिर्मनसो नृणाम् । (क० सं०)
 प्रायोऽशुभस्य कार्यस्य कालहारः प्रतिक्रिया । (क० सं०)
 प्रारभ्य चोत्तमजना न परित्यजन्ति । (मर्त्य०)
 प्रासादशिखरस्थोऽपि काकः किं गरुडायते । (प० त०)
 प्रियवन्धुविनाशोत्थः शोकाग्निः कं न तापयेत् । (क० सं०)
 प्रियमनु सुकृतां हि स स्पृहाया विलम्बः । (नै० च०)
 प्रियमांसमृगाधिपोज्झितः किमवद्यः करिकुम्भजो मणिः ।
 (शि० व०)
 प्रियानाशे कृत्स्नं किल जगदरुणं हि भवति । (मे० दू०)
 प्रियेषु सौभाग्यफला हि चारुता । (कु० सं०)
 प्रिये सीमाह्लादः ।
 प्रौढं विक्रान्तमासीद्वन इव भवता शूरशून्ये रणेऽस्मिन् ।
 फलं भाग्यानुसारतः । (म० भा०)
 फलेन फलमादिशेत् ।
 वत स्त्रीणां चञ्चलाश्रितवृत्तयः । (क० सं०)
 वताश्रितानुरोधेन किं न कुर्वन्ति साधवः । (क० सं०)
 बधिरस्य गानम् ।
 बधिरान्मन्दकर्णः श्रेयान् ।
 बध्नात्यार्यपरीवादं खलुसंवादशृङ्खला । (क० सं०)
 बन्धुः को नाम दुष्टानाम् ।
 बन्धुरप्यहितः परः ।
 बलवति सति दैवे बन्धुभिः किं विधेयम् ।
 बलवदपि शिक्षितानामात्मन्यप्रत्ययं चेतः । (अ० शा०)
 बलं मूर्खस्य मौलिकम् ।
 बली बलं वेत्ति न वेत्ति निर्बलः ।

बलीयसी केवलमीश्वरेच्छा । (म० भा०)
 बहुरत्ना वसुंधरा ।
 बहुवचनमल्पसारं यः कथयति विप्रलापी सः । (क० स०)
 बहुविधास्तु सदा कल्याणसिद्धयः । (क० स०)
 बह्वाश्रया हि मेदिनी । (क० स०)
 बालानां रोदनं बलम् ।
 बुद्धयः कुङ्कगामिन्यो भवन्ति महतामपि । (चा० नी०)
 बुद्धिः कर्मातुसारिणी । (क० स०)
 बुद्धिर्नाम च सर्वत्र मुख्यं मित्रं न पौरुषम् । (क० स०)
 बुद्धेः फलमनाग्रहः ।
 बुद्ध्या वा जितमपरेण काममाविष्कुर्वीत स्वगुणमपन्नपः क
 एव । (शि० व०)
 बुभुक्षितः किं न करोति पापम् । (प० त०)
 बुभुक्षितं न प्रतिभाति किञ्चित् ।
 बुभुक्षितैर्व्याकरणं न भुज्यते ।
 बोधे बोधे सच्चिदानन्दभासः ।
 भुवते हि फलेन साधवो न तु कण्ठेन निजोपयोगिताम् । (नै० च०)
 भक्तानामनिर्वाच्यं हि चेष्टितम् । (क० स०)
 भक्त्या कार्यधुरं वहन्ति कृतिनस्ते दुर्लभास्त्वादृशाः ।
 भक्त्या हि तुष्यन्ति महानुभावाः ।
 भेदस्तत्र प्रयोक्तव्यो यतः स वशकारकः । (प० त०)
 भङ्गेऽपि हि मृणालानामनुबध्नन्ति तन्तवः ।
 भजन्ति वेतसीं वृत्तिं राजानः कालवेदिनः । (क० स०)
 भजन्त्यात्मभरित्वं हि दुर्लभेऽपि न साधवः । (क० स०)
 भद्रकृत्प्राप्त्यान्नद्रमभद्रं चाप्यभद्रकृत् । (क० स०)
 भद्रमभद्रं वा कृतमात्मनि कल्प्यते । (क० स०)
 भयकार्कश्यकोपानां गृहं हि छान्दसा द्विजाः । (क० स०)
 भये सीमा मृत्युः । (घ० ख०)
 भर्ता च स्त्रीकृतं पापम् ।
 भर्तारं हि विना नान्यः सतीनामस्ति बान्धवः । (क० स०)
 भर्तृमार्गानुसरणं स्त्रीणां च परमं व्रतम् । (क० स०)
 भवति महत्सु न निष्फलः प्रयासः । (शि० व०)
 भवति योजयितुर्ध्वचनीयता ।
 भवति हि विष्णुवता गुणोऽङ्गनानाम् । (शि० व०)
 भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः ।
 भवन्ति क्लेशबहुलाः सर्वस्यापीह सिद्धयः । (क० स०)
 भवन्ति वाचोवसरे प्रयुक्ता भुवं प्रविष्टपटफलोदयाय । (कु० सं०)
 भवन्ति साम्येऽपि निविष्टचेतसां वपुर्विशेषेऽतिगौरवाः
 क्रियाः । (कु० सं०)
 भवन्त्यव्यभिचारिण्यो भर्तुरिष्टे पतिव्रताः । (कु० सं०)
 भवन्त्युदयकाले हि सत्कल्याणपरम्पराः । (क० स०)
 भवन्त्येव हि भद्राणि धर्मादेव यदादरात् । (क० स०)

भवितव्यता बलवती । (अ० शा०)
 भवितव्यं भवत्येव कर्मणामीदृशी गतिः । (म० भा०)
 भवितव्यस्य नासाध्यं दृश्यते यत दृश्यताम् । (क० स०)
 भवितव्यानां द्वाराणि भवन्ति सर्वत्र । (अ० शा०)
 भवेन्न यस्य यत्कर्म स तत्कुर्वन्निवन्त्यति । (क० स०)
 भवो हि लोकाभ्युदयाय तादृशाम् ।
 भस्मीभूतस्य जीवस्य पुनरागमनं कुतः । (नै० च०)
 भाग्येनैव हि लभ्यते पुनरसौ सर्वोत्तमः सेवकः ।
 भार्या मूलं गृहस्थस्य । (दम्पती०)
 भार्यासमं नास्ति शरीरतोषणम् ।
 भार्याहीनं गृहस्थस्य शून्यमेव गृहं मतम् ।
 भावस्थिराणि जननान्तरसौहृदानि । (अ० शा०)
 भिक्षुको भिक्षुकं दृष्ट्वा श्रानवद्गुरुरायते ।
 भिक्षुरस्मिन् हि लोके । (र० वं०)
 भीता इव हि धीराणां यान्ति दूरे विपत्तयः । (क० स०)
 भूतार्थकथने यस्य स्थैर्यस्येव सरस्वती ।
 भूतार्थव्याहतिः सा हि न स्तुतिः परमेष्ठिनः ।
 भूधृत्वं कनकशिखरी । (प्र० य०)
 भूयोऽपि सिक्तः पयसा घृतेन न निम्बवृक्षो मधुरत्वमेति ।
 भोगरत्नं मृगाक्षी । (प्र० य०)
 भोगो भूषयते धनम् ।
 भोग्यं किं रमणीं विना ।
 अष्टस्य का वा गतिः ।
 मणिना भूषितः सर्पः किमसौ न भयङ्करः । (भर्त०)
 मणस्तुल्यं मूल्यं सहजसुभगस्य धुतिमतः ।
 मतिरेव बलाद्गुरीयसी । (शि० व०)
 मदमूढबुद्धिपु विवेकिता कुतः । (शि० व०)
 मद्यपस्य कुतः सत्यम् ।
 मद्यपाः किं न जल्पन्ति ।
 मये मारैकसुहृदि प्रसक्ता स्त्री सती कुतः । (क० स०)
 मधुसमयभूषा मनसिजः । (प्र० य०)
 मधुरविधुरमिश्राः सृष्टयो हा विधातुः । (प्र० रा०)
 मधुरापि हि मूर्च्छयते विषविटपिसमाश्रिता वल्ली ।
 मनःपूर्तं समाचरेत् । (का० नी०)
 मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः । (म० भा०)
 मनस्येकं वचस्येकं कर्मण्येकं महात्मनाम् । (शा० प०)
 मनस्वी कार्यार्थी न गणयति दुःखं न च सुखम् । (भर्त०)
 मनीषिणः सन्ति न ते हितैषिणः । (प्र० य०)
 मनोभूषा मैत्री । (कु० सं०)
 मनोरथानामगतिर्न विद्यते । (र० वं०)
 मनो हि जन्मान्तरसंगतिज्ञम् । (नै० दू०)
 मन्दायन्ते न खलु सुहृदामभ्युपेतार्थकृत्वाः ।
 मन्ये दुर्जनचित्तवृत्तिहरणे धातापि भग्नोद्यमः ।
 मयि तु कृतनिघाते किं विदध्याः परेण ।

मय्युलङ्घितमयादे को हि तिष्ठेत्स्ववर्त्मनि । (क० स०)
 मरणं प्रकृतिः शरीरिणाम् । (र० व०)
 मर्दनं गुणवर्धनम् ।
 मर्मवाक्यमपि नोच्चरणीयम् ।
 महतां हि धैर्यमभिभाव्यवैभवम् । (कि० अ०)
 महतां हि सर्वमथवा जनातिगम् । (शि० व०)
 महतामनुकम्पा हि विरुद्धेषु प्रतिक्रिया । (क० स०)
 महतीमपि श्रियमवाप्य विस्मयः सुजगो न विस्मरति जातु
 किंचन । (शि० व०)
 महते रुजश्चपि गुणाय महान् । (कि० अ०)
 महाजनो येन गतः स पन्थाः । (प० त०)
 महानपि प्रसङ्गेन नीचं सेवितुमिच्छति ।
 महानुभावः प्रतिहन्ति पौरुषम् । (कि० अ०)
 महान्महत्त्वेन करोति विक्रमम् । (प० त०)
 महीतलस्पर्शनमात्रमिच्छन्मुदं हि राज्यं पदमैन्द्रमाहुः ।
 (र० व०)
 महीपतीनां विनयो हि भूषणम् ।
 महेश्वरमनाराध्य न सन्तीप्सितसिद्धयः । (क० स०)
 महोदयानामपि संघवृत्तिता सहायसाध्याः प्रदिशन्ति
 सिद्धयः । (कि० अ०)
 मातर्लक्ष्मि तव प्रसादवशतो दोषा अपि स्थिरगुणाः ।
 माता च व्यवहारिणी । (चा० नी०)
 मातापितृभ्यां शतः सन्न जातु सुखमश्नुते । (क० स०)
 मातृजङ्घा हि वत्सस्य स्तम्भीभवति बन्धने । (प० त०)
 मात्सर्यरागोपहतस्मनां हि स्खलन्ति साधुव्यपि
 मानसानि । (कि० अ०)
 मात्सर्येण दुरात्मकोऽपि सुजनं दृष्ट्वा सदा हासते ।
 मात्रा समं नास्ति शरीरपोषणम् ।
 मादृशो हि कथं कुर्युः सत्त्वोलङ्घनसाध्वसम् । (क० स०)
 माने म्लाने कुतः सुखम् ।
 मासरं वसन्तः । (प्र० भ०)
 मितं च सारं च वचो हि वाग्मिता । (नै० च०)
 मित्रार्यगणितप्राणा दुर्लभा हि महोदयाः । (क० स०)
 मिथ्या परोपकारो हि कुतः स्वात्कस्य शर्मणे । (क० स०)
 मिष्टाश्चमितरे जनाः । (नै० च०)
 मुक्त्वा बलिभुजं काकी कोकिले रमते कथम् । (क० स०)
 मुक्तं विमुच्य श्रुतितस्य धारया वृथैव नासापयधावनश्रमः ।
 (नै० च०)
 मुखरवावसरे हि विराजते । (कि० अ०)
 मुखमङ्गं हि मन्त्रस्य विनिपातप्रतिक्रिया । (क० स०)
 मुखलेखे हि कृष्णेषु संभ्रमज्वलितं मनः । (कि० अ०)
 मुखमार्गममार्गं वा रागान्धः को हि पश्यति । (क० स०)
 मूढः परप्रत्ययनेयबुद्धिः । (प० त०)
 मूर्खस्य किं शास्त्रकथाप्रसङ्गः ।

मूर्खस्य हृदयं शून्यम् ।
 मूर्खाणां बोधको रिपुः ।
 मूर्खैर्हि सङ्गं कस्यास्ति शर्मणे । (क० स०)
 मूर्खो दृष्टव्यलीकोऽपि व्याजसान्त्वेन तुल्यति । (क० स०)
 मूर्खोऽनुभवति क्लेशं न कार्यं कुरुते पुनः । (क० स०)
 मूर्च्छन्त्यमी विकाराः प्रायेणैश्वर्यमत्तेषु । (अ० शा०)
 मृत्योः सर्वत्र तुल्यता ।
 मेघालोके भवति सुखिनोऽप्यन्यथावृत्ति चेत्तः कण्ठाश्लेष-
 प्रणयिनि जने किं पुनर्दूरसंस्थे । (मे० दू०)
 मेघो गिरिजलधिचर्चा च । (प० त०)
 मोघा हि नाम जायेत महत्सूपकृतिः कुतः । (क० स०)
 मोहान्धमविवेकं हि श्रीश्वराय न सेवते । (क० स०)
 मौनं विधेयं सततं सुधीभिः ।
 मौनं सर्वार्थसाधकम् ।
 मौनिनः कलहो नास्ति ।
 म्लायति श्रीः कुलक्षीव गृहे बन्धव्यधिष्ठिते । (क० स०)
 यं यं पश्यसि तस्य तस्य पुरतो मा ब्रूहि दीनं वचः । (भर्तृ०)
 यतः सतां हि संगतं मनीषिभिः साक्षपदीनमुच्यते ।
 (कु० स०)
 यतः सत्यं ततो धर्मः ।
 यतो धर्मस्ततो धनम् ।
 यतो नागास्ततो जयः ।
 यतो रूपं ततः शीलम् ।
 यत्तदग्रे विषमिव परिणामेऽमृतोपमम् ।
 यत्ने कृते यदि न सिध्यति कोऽत्र दोषः ।
 यत्पूर्वं विधिना ललाटलिखितं तन्मार्जितुं कः क्षमः ।
 यत्र विद्वज्जनो नास्ति श्लाघ्यस्त्रात्परधीरपि ।
 यत्राकृतिसूत्र गुणा वसन्ति ।
 यत्रास्ति लक्ष्मीर्विनयो न तत्र ।
 यथा चित्तं तथा वाचो यथा वाचस्तथा क्रियाः ।
 यथा देशस्तथा भाषा ।
 यथा बीजं तथाह्वरः ।
 यथा भूमिस्तथा तोयम् ।
 यथा राजा तथा प्रजा ।
 यथा वृक्षस्तथा फलम् ।
 यथाशक्त्यतिथेः पूजा धर्मो हि गृहमेधिनाम् । (क० स०)
 यथोत्तरेच्छा हि गुणेषु कामिनः । (कि० अ०)
 यथौषधं स्वादु हितं च दुर्लभम् ।
 यदध्यासितमर्हन्नित्यदि तीर्थं प्रचक्षते । (ऊ० स०)
 यदुद्देगतः साध्यः पुरुषार्थः सदा बुधैः । (क० स०)
 यदन्नं भक्षयेन्नित्यं जायते तादृशी प्रजा ।
 यदि बाल्यन्तमृदुता न कस्य परिभूतये । (क० स०)
 यदेव रोचते यस्मै भवेत्तत्तस्य सुन्दरम् ।
 यदेवेन ललाटपत्रलिखितं तद्योजितुं कः क्षमः ।

यद्वात्रा निजभालपट्टलिखितं तन्मार्जितुं कः क्षमः ।
 यद्वावितात्मा क्रियते जन्तुस्तद्रूपमश्नुते । (क० स०)
 यद्यपि शुद्धं लोकविरुद्धं नाकरणीयं नाचरणीयम् ।
 यद्वा तद्वा भविष्यति ।
 यशः पुण्यैरवाप्यते । (चा० नी०)
 यशस्तु रक्ष्यं परतो यशोधनैः । (र० वं०)
 यस्याश्वास्तस्य काञ्चनम् ।
 यस्याश्वास्तस्य मेदिनी ।
 यः क्रियावान्स पण्डितः ।
 यो गोविन्दरसप्रमोदमधुरा सा माधुरी माधुरी ।
 याचको याचकं दृष्ट्वा श्वानवद्वर्गुरायते ।
 याचनान्तं हि गौरवम् ।
 यात्रा मोघा वरमधिगुणे नाधमे लब्धकामा । (मे० दू०)
 यादृशो यः कृतो धात्रा भवेत्तादृश एव सः । (क० स०)
 यादृशास्तन्तवः कामं तादृशो जायते पटः । (क० स०)
 यानरत्नं हि तुरगः । (प्र० म०)
 यान्ति न्यायप्रवृत्तस्य तिर्यञ्चोऽपि सहायताम् । (अ० रा०)
 या यस्य प्रकृतिः स्वभावजनिता केनापि न त्यज्यते ।
 या राका शशिशोभना गतघना सा यामिनी यामिनी ।
 या लोकद्वयसाधनी तनुभृतां सा चातुरी चातुरी ।
 या सौन्दर्यगुणान्विता पतिरता सा कामिनी कामिनी ।
 युक्तं न वा युक्तमिदं विचिन्त्य वदेद्विपश्चिन्महतोऽनु-
 रोधात् ।
 युक्तानां खलु महतां परोपकारे कल्याणी भवति रुजस्त्वपि
 प्रवृत्तिः । (कि० अ०)
 युक्तानां विमलतया तिरस्क्रियामै नाक्रामन्नपि हि भवत्यलं
 जलौघः । (शि० व०)
 युक्तियुक्तं प्रगृह्णीयाद्वालादपि विचक्षणः ।
 युद्धस्य वार्ता रम्या स्यात् ।
 ये तु मन्ति निरर्थकं परहितं ते के न जानीमहे । (भट्ट०)
 येन केन प्रकारेण प्रसिद्धः पुरुषो भवेत् ।
 येन श्रियः संश्रयदोषरूढं स्वभावलोलेत्ययशः प्रसृष्टम् ।
 ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां जानन्तु ते किमपि
 तान्मति नैव यत्नः । (मा० भा०)
 येनेष्टं तेन गम्यताम् ।
 योगसन्निधौ यदयोरिवास्तु ।
 योजकस्तत्र दुर्लभः ।
 यो यद्वपति बीजं हि लभते सोऽपि तत्फलम् । (क० स०)
 रक्षन्ति पुण्यानि पुरा कृतानि ।
 रक्षः शुक्रपटे यथा ।
 रत्नदीपस्य हि शिक्षा घाल्ययापि न नश्यति ।
 रत्नमयेन पाषाणं को हि रक्षितुमर्हति । (क० स०)
 रत्नं समायुज्यते काञ्चनेन ।
 रत्नाकरे युज्यते एव रत्नम् । (कु० सं०)

रन्ध्रोपनिपातितोऽनर्थाः ।
 रम्याणां विकृतिरपि श्रियं तनोति । (अ० आ०)
 रविपीतजला तपात्यये पुनरोधेन हि युज्यते नदी । (कि० अ०)
 रसमूला हि व्याधयः । (कु० सं०)
 रहस्यं साधूनामनुपधि विशुद्धं विजयते ।
 राजा राष्ट्रकृतं पापम् । (ह० चा०)
 राजा सहायवान्धूरः सोत्साहो जयति द्विषः । (क० स०)
 राज्ञः पापं पुरोहितः । (ह० आ०)
 रामधाम शरणीकरणीयम् ।
 रिक्तः सर्वो भवति हि लघुः पूर्णता गौरवाय । (मे० दू०)
 रिक्तपाणिर्न पश्येत राजानं देवतां गुरुम् ।
 रिपुञ्चपि हि भीतेषु सानुकम्पा महाशयाः । (क० स०)
 लक्ष्मीरनुसरति नयगुणसमृद्धिम् ।
 लक्ष्मीर्यस्य गृहे स एव भजति प्राथो जगद्गन्तात् ।
 लङ्घ्ये श्रो हरति दाशरथेः कलत्रं प्राप्नोति बन्धमय दक्षिण-
 सिन्धुराजः ।
 लब्धदिश्यरसास्वादः को हि रज्येद्रसान्तरे । (क० स०)
 लब्धस्पर्शानां भवति कुतोऽथवा व्यवस्था । (शि० व०)
 लभेत वा प्रार्थयिता न वा श्रियं श्रिया दुरापः कयमी-
 प्सितो भवेत् । (अ० आ०)
 लिखितान्तानि गीतानि ।
 लाभः परं खलु मुखे तव भस्मपातः ।
 लिखितमपि ललाटे प्रोज्झितुं कः समर्थः ।
 लीलया भवजलं तरणीयम् ।
 लुब्धमर्थेन गृह्णीयात् । (प० त०)
 लुब्धानां याचकः शत्रुः ।
 लोके पशुश्च मूर्खश्च निर्विधिकमती समौ । (क० स०)
 लोकोत्तराणां चेतांसि को हि विज्ञातुमर्हति ।
 लोकोपहसिताः शश्वत्सीदन्त्येव ह्यनुदयः । (क० स०)
 लोभः पापस्य कारणम् ।
 लोभमूलानि पापानि ।
 यक्ता श्रोता च यत्रास्ति रमन्ते तत्र संपदः ।
 वक्ति जन्मान्तरप्रीतिं मनः स्निग्धदकारणम् । (क० स०)
 वक्ते विधौ वद कथं व्यवसायसिद्धिः ।
 वचने किं दरिद्रता ।
 वचोभूषा सत्यम् । (प्र० म०)
 वज्रयन्ते हेलयैवेह कुक्षीभिः सरलाशयाः । (क० स०)
 वज्रादपि हि वीराणां चित्तरत्नमखण्डितम् । (क० स०)
 वद प्रदोषे स्फुटचन्द्रतारका विभावरी यद्यरुणाय कल्पते । (कु० सं०)
 वनेऽपि दोषाः प्रभवन्ति राणिणाम् ।
 वयोगते किं वनिताविलासः ।
 वरं हि मानिनो मृत्युर्न दैन्यं स्वजनाग्रतः । (क० स०)

वरं क्लेशं पुंसां न च परकलत्राभिगमनम् । (मर्त्त०)
 वरं प्राणत्यागो न च पिशुनवाक्येष्वभिरुचिः ।
 वरं भिक्षाशित्वं न मानपरिखण्डनम् । (इ० चा०)
 वरं मौनं कार्यं न च वचनमुक्तं यदनृतम् ।
 वरविभवभूषा वितरणम् ।
 वरयेत्कुलजां प्राज्ञो विरूपामपि कन्यकाम् । (इ० चा०)
 वर्तमानेन कालेन वर्तयन्ति विचक्षणाः ।
 वक्षिणां न निहन्ति धैर्यमनुभावगुणः । (कि० अ०)
 वसुमत्या हि नृपाः कलत्रिणः । (२० वं०)
 वस्त्रपूतं पिबेज्जलम् । (का० नी०)
 वस्त्राणामातपो जरा । (५० त०)
 वाङ्मात्रोत्पादितं सद्यैरात्को नानुत्पद्यते । (क० स०)
 वाञ्छारत्नं परमपदवी । (प्र० म०)
 वाते वाति कदम्बपुष्पसुरमौ केन प्रतारिष्यते ।
 वामे विधौ न हि फलस्यभिवाञ्छितानि ।
 वाराहनेव नृपनीतिरनेकरूपा । (मर्त्त०)
 वासः प्रधानं खलु योग्यतायाः ।
 वासोविहीनं विजहाति लक्ष्मीः ।
 विकारं खलु परमार्थतोऽज्ञात्वानारम्भः प्रतीकारस्य । (अ० शा०)
 विकारहेतौ सति विक्रियन्ते येषां न चेतांसि त एव धीराः । (कु० सं०)
 विक्रियायै न कल्पते संबन्धाः सदनुष्ठिताः । (कु० सं०)
 विक्रीते करिणि किमङ्कुशे विवादः ।
 विघ्नवत्यः प्रथितार्थसिद्धयः । (अ० शा०)
 विचित्रमायाः कितवा ईदृशा एव सर्वदा । (क० स०)
 विचित्ररूपाः खलु चित्तवृत्तयः । (कि० अ०)
 विचित्रविधये तस्मै सर्वदा विधये नमः । (क० स०)
 विचित्राः खलु वासनाः ।
 विचित्रो बत कायस्य विपाकविषमः क्रमः । (क० स०)
 विज्ञानतोऽपि ह्यनयस्य रौद्रतां भवत्यपाये परिमोहिनां मतिः । (कि० अ०)
 वित्तेन रक्ष्यते धर्मो विद्या योगेन रक्ष्यते । (इ० चा०)
 विदग्धा अपि वज्रयन्ते विटवर्णनया स्त्रियः । (क० स०)
 विदेशे बन्धुलामो हि मरावमृतनिर्झरः । (क० स०)
 विद्यातुराणां न सुखं न निद्रा । (हि०)
 विद्या वृद्धाति विनयम् । (इ० चा०)
 विद्या मित्रं प्रवासे च । (इ० चा०)
 विद्या रूपं कुरूपिणाम् । (गु० २०)
 विद्या विवादाय धनम् ।
 विद्यासमं नास्ति शरीरभूषणम् ।
 विद्या सर्वस्य भूषणम् ।
 विद्या स्वर्गस्य निष्फला ।
 विद्वान्कुलीनो न करोति गर्वम् ।
 विद्वान्सर्वगुणेषु पूजिततनुर्मूर्खस्य नान्या गतिः ।

विद्वान्सर्वत्र पूज्यते । (चा० नी०)
 विधिरहो बलवानिति मे मतिः । (भाग०)
 विधिरुच्छृङ्खलो नृणाम् ।
 विधिर्हि घटयत्यर्थानचिन्त्यानपि संमुखः । (क० स०)
 विधिलिखितं बुद्धिरनुसरति ।
 विधेर्विचित्राणि विचेष्टितानि ।
 विधेर्विलासानब्धेश्वर तरङ्गान्को हि तर्कयेत् । (क० स०)
 विनयाद्याति पात्रताम् ।
 विनयो हि सतीव्रतम् । (क० सं०)
 विनाप्यर्थैर्धरः स्पृशति बहुमानोन्नति पदं । (हि०)
 विना मलयमन्यत्र चन्दनं न प्ररोहति ।
 विनाशकाले विपरीतबुद्धिः ।
 विनाश्रया न शोभन्ते पण्डिता वलिता लताः ।
 विना हि गुर्वदेशेन संपूर्णाः सिद्धयः कुतः । (क० स०)
 विनियोगप्रसादा हि किंकराः प्रभवन्निष्पु । (कु० सं०)
 विनीतनागः किल सूत्रधारैरेन्द्रं पदं भूमिगतोऽपि भुङ्के । (२० वं०)
 विपदा परिभूताः किं व्यवस्यन्ति विलम्बितुम् । (कु० सं०)
 विपदि न दूषितातिभूमिः । (शि० व०)
 विपदोऽपि पदं श्लाघ्योऽप्यकारयति नो हि सः । (कु० सं०)
 विप्रियमप्याकर्ण्य भूते प्रियमेव सर्वदा सुजनः ।
 विमूषणं मौनमपिष्ठितानाम् । (मर्त्त०)
 विमलं कलुषीभवच्च चेतः कथयत्येव हितैषिणं रिपुं वा । (कि० अ०)
 विरक्तस्य तृणं जगत् ।
 विरक्तस्य तृणं भार्या ।
 विरम्बितुं न खलु सदा मनस्विनो विधित्सवः कलहम-
 वेक्ष्य विद्विषः । (शि० व०)
 विलासिनी हि सर्वस्य संधेय क्षणरागिणी । (क० स०)
 विवक्षितं ह्यनुक्तमनुतापं जनयति । (अ० शा०)
 विवेकधाराशतधौतमन्तः सतां न कामः कलुषीकरोति । (नै० च०)
 विशाखान्तानि मेघानि ।
 विश्वासं स्त्रीषु वज्रयेत् । (इ० चा०)
 विश्वासः कुटिलेषु कः । (क० स०)
 विश्वासयत्याशु सतां हि योगः । (कि० अ०)
 विश्वं गोष्ठी दूरिप्रस्य ।
 विषमप्यमृतं कचिन्नवेदमृतं वा विषमीश्वरेष्ठया । (२० वं०)
 विषयाकृष्यमाणा हि तिष्ठन्ति सुपथे कथम् । (क० स०)
 विषयिणः कस्यापदोऽलं गताः । (शि० पु०)
 विषवृक्षोऽपि संवर्ष्य स्वयं छेत्तुमसंभ्रतम् । (कु० सं०)
 वीरसाहाय्यनिर्विघ्नाः सुखलभ्या हि सिद्धयः । (क० स०)
 वीरो हि स्वाम्यमर्हति । (क० स०)
 वृक्षं क्षीणफलं त्यजन्ति विहगाः । (स० २०)

वृत्तं हि राज्ञामुपरुद्धवृत्तम् । (१० वं०)
 वृथा सुतस्य भोजनम् ।
 वृथा दानं समर्थस्य ।
 वृथा दीपो दिवापि च ।
 वृथा भवेदसङ्ग्रहान्धस्य हितोपदेशना । (कु० सं०)
 वृथा वृष्टिः समुद्रेषु ।
 वृद्धस्य तरुणी विषम् ।
 वृद्धा जना निष्करुणा भवन्ति ।
 वृद्धा न ते ये न वदन्ति धर्मम् ।
 वृद्धा नारी पतिव्रता ।
 वेदाज्ज्ञानन्ति पण्डिताः ।
 वेदयाज्ञानेन नृपनीतिरनेकरूपा ।
 वेदयानां च कुतः ज्ञेहः ।
 व्याघ्रस्य चोपवासस्य पारणं पशुमारणम् ।
 व्याजसप्रणयैर्वैर्जन्या को न वदयते । (क० सं०)
 व्यादिश्यते भूधरतामवेक्ष्य कृष्णेन देहोद्बहनाय शेषः । (कु० सं०)
 व्याधितस्यौषधं मित्रम् ।
 व्रताभिरक्षा हि सतामलंक्रिया । (कि० अ०)
 शक्त्यो नियता वारि वैद्युताग्निं नु हन्ति किम् (क० सं०)
 शक्या हि केन निश्चेतुं दुर्ज्ञाना नियतेर्गतिः । (क० सं०)
 शत्रोरपि गुणा वाच्या दोषा वाच्या गुरोरपि ।
 शयनतलरत्नं शशिमुखी । (प्र० म०)
 शरीरमूला हि नृपा मन्त्रमूला च राजता । (क० सं०)
 शरीरमाद्यं खलु धर्मसाधनम् । (कु० सं०)
 शस्त्राघाता न तथा सूचीक्षतवेदना यादृक् ।
 शस्त्रेण रक्ष्यं यदशक्यरक्षं न तद्यशः शस्त्रमृतां क्षिणोति । (१० वं०)
 शान्त्येवमत्यपकारेण नोपकारेण दुर्जनः । (कु० सं०)
 शास्त्रं हि निश्चितधियां क न सिद्धिमेति । (शि० व०)
 शास्त्राद्विर्बलीयसी ।
 शिरसि लिखितं लङ्घयति कः ।
 शिष्यपापं गुरुस्तथा ।
 शीलं परं भूषणम् ।
 शीलं भूषयते कुलम् ।
 शीलं हि विदुषां धनम् । (क० सं०)
 शीलं हि सर्वस्य नरस्य भूषणम् ।
 शुचिः क्षेमकरो राजा ।
 शुचिर्नारी पतिव्रता ।
 शुचिर्भूमिगतं तोयम् ।
 शुभकृद्बहि सीदति । (क० सं०)
 शुभस्य शीघ्रमशुभस्य कालहरणम् ।
 शुभाचारस्य कः कुर्यादशुभं हि सचेतनः । (क० सं०)
 शुष्केभ्यो वह्निरपि वृद्धिम् ।

शूरं कृतज्ञं दृढसौहृदं च लक्ष्मीः स्वयं याति निवासहेतोः । (१० वं०)
 शूरस्य मरणं नृणाम् ।
 शूराणां मृतमारणे नहि परो धर्मः प्रयुक्तो बुधैः ।
 शूरा हि प्रणतिप्रियाः । (क० सं०)
 शोककन्दः क कन्या हि कानन्दः कायवान्सुतः । (क० सं०)
 शोभन्ते विद्यया विप्राः ।
 शोषितसरसि निदधे नितरामेवोद्धतः सिन्धुः ।
 श्यालको गृहनाशाय । (चा० नी०)
 श्रद्धया न विना दानम् ।
 श्रवणपुटरत्नं हरिकथा । (प्र० म०)
 श्रवणमुखसीमा हरिकथा । (प्र० म०)
 श्रीकृष्णस्य कृपालवो यदि भवेत्कः कं निहन्तुं क्षमः ।
 श्रीपतेः पदयुगं स्पर्शणीयम् ।
 श्रीर्मङ्गलात् प्रभवति । (म० मा०)
 श्रेयसि केन नृप्यते । (शि० व०)
 श्रेयान् हि मानिनो मृत्युर्नेदगात्मप्रकाशनम् । (क० सं०)
 श्रोत्रस्य भूषणं शास्त्रम् ।
 संपत्सु महतां चित्तं भवत्युत्पलकोमलम् ।
 संसर्गजा दोषगुणा भवन्ति । (मृ० व०)
 संहर्षिणा सह गुणाभ्यधिकैर्दुरासम् । (शि० व०)
 सकलं शीलेन कुर्याद्ब्रह्मम् ।
 सकलकृतिसीमा श्रुतिमृतिः । (प्र० म०)
 सकलगुणभूषा च विनयः ।
 सकलगुणसीमा वितरणम् ।
 सकलमुखसीमा सुवदना । (प्र० म०)
 सकृद्विचिन्तानपि हि प्रयुक्तं माधुर्यमीष्टे हरिणात्प्रहीतम् । (१० वं०)
 स शत्रियस्त्राणसहः सतां यः ।
 सखि साहजिकं प्रेम दूरादपि विजायते ।
 संकटे हि परीक्ष्यन्ते प्राज्ञाः शूराश्च संगरे । (क० सं०)
 संकल्पैकप्रधाना हि दिव्यानामखिलाः क्रियाः । (क० सं०)
 सङ्गः सतां किमु न मङ्गलमातनोति । (भाग०)
 सङ्गात्संजायते कामः । (म० गी०)
 सङ्ग्रामो नाम शूराणामुत्सवो हि महानयम् । (क० सं०)
 सतां प्रज्ञोन्मेषः पुनरयमसीमा विजयते । (नै० च०)
 सतां महत्संमुखधावि पौरुषम् । (नै० च०)
 सतां हि चेतःशुचितात्मसाक्षिका । (भाग०)
 सतां हि सङ्गः सकलं प्रयुज्यते ।
 सतां हि संदेहपदेषु वस्तुषु प्रमाणमन्तःकरणप्रवृत्तयः । (म० शा०)
 सतां हि साधुशीलत्वात्स्वभावो न निवर्तते । (क० सं०)
 सतां गुरुस्त्रिणीये हि चेतसि स्त्रीतृणं कियत् । (क० सं०)
 सतीधर्मो हि सुस्त्रीणां चिन्त्यो न सुददादयः । (क० सं०)
 स तु निरवधिरकः सज्जनानां विवेकः । (क० सं०)
 सत्त्वाधीना हि सिद्धयः ।

सत्त्वानुरूपं सर्वस्य धाता सर्वं प्रयच्छति । (क० स०)

सत्युन्न एव कुलसन्नि कोऽपि दीपः ।

सत्यः प्रवादो यच्छिद्रेष्वनर्था यान्ति भूरिताम् ।

(क० स०)

सत्यनियतवचसं वचसा सुजनं जनाश्चलयितुं क ईशते ।

(शि० व०)

सत्यपूतां वदेद्वाणीम् ।

सत्यं सम्यक्कृतोऽप्योऽपि धर्मो भूरिफलो भवेत् ।

(क० स०)

सत्यं कण्ठस्य भूषणम् ।

सत्यं न तद्यच्छलमभ्युपैति ।

सत्यमेव जयते ।

(वृ० चा०)

सत्येन तपते रविः ।

(वृ० चा०)

सत्येन धार्यते पृथ्वी ।

(वृ० चा०)

सत्येन पूर्यते साक्षी ।

सत्येन वाति वायुश्च ।

(वृ० चा०)

सत्संगतिः कथय किं न करोति पुंसाम् ।

(भर्तृ०)

सदसद्वा नहि विदुः कुस्त्रीवचनमोहिताः ।

(क० स०)

सदाभिमनैकधना हि मानिनः ।

(शि० व०)

सदा स्याद्योऽत्र यच्चित्तस्तन्मयत्वमुपैति सः ।

(क० स०)

सदोभूषा सूक्तिः ।

सद्भावार्द्रः फलति न चिरेणोपकारो महत्सु ।

(मे० दू०)

सन्निः कुर्वीत संगतिम् ।

सन्निरेव सहासीत ।

सन्निर्विवादं मैत्रीं च ।

सन्निस्तु लीलया प्रोक्तं शिलालिखितमक्षरम् ।

सद्यः फलति गान्धर्वम् ।

सद्य एव सुकृतां हि पच्यते कल्पवृक्षफलधर्मि काङ्क्षितम् ।

(र० व०)

स धार्मिको यः परमर्म न स्पृशेत् ।

स धीरो यो न संमोहमापत्कालेऽपि गच्छति ।

(क० स०)

सन्तः परीक्ष्यान्यतरद्भजन्ते ।

सन्तः परार्थं कुर्वाणा नावेक्षन्ते प्रतिक्रियाम् ।

(म० भा०)

संततिः शुद्धवंश्या हि परत्रेह च शर्मणे ।

(र० व०)

संतोष एव पुरुषस्य परं निधानम् ।

संतोषतुल्यं धनमस्ति नान्यत् ।

संतोषे ब्राह्मणः शुचिः ।

संदीप्ते भवने तु कूपस्नानं प्रत्युद्यमः कीदृशः ।

(भर्तृ०)

संधत्ते शृशमरतिं हि सद्ब्रियोगः ।

संधिं कृत्वा तु हन्तव्यः संप्राप्तेऽवसरे पुनः ।

(क० स०)

संलिङ्ग्ये निङ्ग्येऽपि कष्टं रज्यन्ति कुब्जियः ।

(क० स०)

समारवं विद्वान् ।

(प्र० भ०)

समये हि सर्वमुपकारि कृतम् ।

(शि० व०)

समर्थो यो नित्यं स जयतितरां कोऽपि पुरुषः ।

समानशीलच्यसनेषु सख्यम् ।

(हि० प०)

समीरणो नोदयिता भवेति न्यादिश्यते केन हुताशनस्य ।

(कु० सं०)

संपत्सु हि सुसत्त्वानामेकहेतुः स्वपौरुषम् ।

(क० स०)

संपूर्णकुम्भो न करोति शब्दम् ।

संभवत्यभिजातानामभिमानो ह्यकृत्रिमः ।

(क० स०)

संभावना ह्यधिकृतस्य तनोति तेजः ।

(कि० भ०)

संभावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ।

(म० गी०)

संमुखीनो हि जयो रन्ध्रप्रहारिणाम् ।

(र० व०)

सरित्पतिर्नहि समुपैति रिक्तताम् ।

(शि० व०)

सरित्पूरप्रपूर्णोऽपि क्षारो न मधुरायते ।

(यो० वा०)

सर्पः क्रूरः खलः क्रूरः सर्पात्क्रूरतरः खलः ।

(वा० नी०)

सर्वं स्नेहात्प्रवर्तते ।

(म० भा०)

सर्वः कान्तमात्मीयं पश्यति ।

(अ० ज्ञा०)

सर्वः कालवशेन नश्यति ।

सर्वः कृच्छ्रगतोऽपि वाञ्छति जनः सत्त्वानुरूपं फलम् ।

(भर्तृ०)

सर्वः प्रार्थितमर्थमधिगम्य सुखी संपद्यते जन्तुः ।

राज्ञां तु चरितार्थता दुःखोत्तरैव ।

(अ० शा०)

सर्वः प्रियः खलु भवत्यनुरूपचेष्टः ।

(शि० व०)

सर्वं कार्यवशाज्जनोंऽभिरमते तत्कस्य को वल्लभः ।

(भर्तृ०)

सर्वं जीवन्निराप्यते ।

(क० स०)

सर्वं यस्य वशादगात्स्मृतिपथं कालाय तस्मै नमः ।

सर्वं रत्नमुपद्रवेण सहितं निर्दोषमेकं यशः ।

सर्वं शून्यं दरिद्रस्य ।

(प० त०)

सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम् ।

(चा० नी०)

सर्वं सावधि नावधिः कुलधुवां प्रेम्णाः परं केवलम् ।

सर्वनांशाय मातुलः ।

(चा० नी०)

सर्वमत्यन्तगर्हितम् ।

सर्वलोफप्रतिष्ठायाम् यतन्ते बहवो जनाः ।

सर्वशून्या दरिद्रता ।

सर्वश्चित्तप्रमाणेन सदसद्भाविवाञ्छति ।

(क० स०)

सर्वस्यौपधमस्ति शास्त्रविहितं, मूलस्य नास्त्वौ-

पधम् ।

(प० त०)

सर्वाङ्गे दुर्जने विषम् ।

सर्वारम्भास्तण्डुलप्रस्थमूलाः ।

सर्वस्ववस्थासु रमणीयत्वमाकृतिविशेषाणाम् ।

(अ० शा०)

सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ते ।

(भर्तृ०)

सर्वे क्षयान्ता निचयाः पतनान्ताः समुच्छ्रयाः ।

(म० भा०)

सर्वो हि नोपगतमप्यपचीयमानं वर्धिष्युमाश्रयमनागतम-

भ्युपैति ।

(शि० व०)

सलज्जा गणिका नद्या ।

स सुहृद्व्यसने यः स्यात् ।

(प० त०)

सहते मादशः को हि तादशं धर्मेविप्लवम् ।

(क० स०)

सहते विपत्सहस्रं मानी नैवापमानलेशमपि ।

(म० भा०)

सहते विरहलेशं यशस्वी नायशः पुनः ।

(क० स०)

सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् ।

(कि० अ०)

सहसा हि कृतं पापं कथं मा भूद्विपत्तये । (क० स०)

सहसि स्त्रवगैरुपासितं नहि गुञ्जाफलमेति सोष्मताम् ।

(शि० व०)

सहस्रेषु च पण्डितः ।

सहायकृष्टैर्महतां न संगतं भवन्ति गोमायुसखा न

दन्तिनः ।

(कि० अ०)

सागरं वर्जयित्वा कुत्र महानद्यवतरति । (अ० शा०)

साधनेषु हि रतेरुपधत्ते रम्यतां प्रियसमागम एव ।

(कि० अ०)

साधने हि नियमोऽन्यजनानां योगिनां तु तपसाखिल-

सिद्धिः ।

(नै० च०)

साधुः सीदति दुर्जनः प्रभवति प्राप्ते कलौ दुर्युगे ।

साधूनां दुर्जनाद्भयम् ।

(प० त०)

साधूनां हि परोपकारकरणे नोपाध्यपेक्षं मनः ।

साध्यासाध्यविचारं हि नैक्षते भवितव्यता । (क० स०)

सानुकूले जगन्नाथे विप्रियः सुप्रियो भवेत् ।

सामानाधिकरण्यं हि तेजस्तिमिरयोः कुतः । (शि० व०)

सारं गृह्णन्ति पण्डिताः ।

साहसं नैरपेक्ष्यं च कितवानां निसर्गजम् । (क० स०)

सिते हि जायेत शितेः सुलक्ष्यता । (नै० च०)

सिद्धिं वा यदि वाऽसिद्धिं चित्तोत्साहो निवेदयेत् । (प० त०)

सिध्यन्ति कुत्र सुकृतानि विना श्रमेण ।

सीमन्तिनीनां कान्तोदन्तः सुहृदुपगतः संगमा-

त्किंचिदूनः ।

(मे० दू०)

सुकविता यद्यस्ति राज्येन किम् ।

सुकृती चातुभूयैव दुःखमप्यश्नुते सुखम् । (क० स०)

सुखं च मे शयनं च मे ।

सुखमास्ते निःस्पृहः पुरुषः ।

सुखार्थिनः कुतो विद्या ।

सुवसमपि पानीयं शमयत्येव पावकम् । (प० त०)

सुदुर्ग्रहान्तःकरणा हि साधवः । (कि० अ०)

सुदुर्लभे नार्हति कोऽभिनन्दितुं प्रकर्षलक्ष्मीमनुरूपसंगमे ।

(कि० अ०)

सुपर्वणो हि स्फुटभावना या सा पूर्वरूपं फलभावनायाः ।

(शि० व०)

सुरेषु हि श्रद्धतां न भस्या सर्वाथंस्तिष्ठन्नमिथः समस्या ।

(शि० व०)

सुलभा रम्यता लोके दुर्लभं हि गुणार्जनम् । (कि० अ०)

सुलभो हि द्विपां भङ्गो दुर्लभा सत्स्ववाच्यता ।

(कि० अ०)

सुहृदर्थमीहितमजिज्ञाषिणां प्रकृतेर्विराजति चिरुदमपि ।

(शि० व०)

सूर्यापाये न खलु कमलं पुण्यति स्वामभिर्याम् । (मे० दू०)

सूर्ये तपत्यावरणाय दृष्टेः कल्पेत लोकस्य कथं तमिन्ना ।

(१० व०)

सेवाधर्मः परमगहनो योगिनामप्यगम्यः ।

(मर्द०)

सौख्यं धन्याः किमपि दधते सर्वसंपत्समृद्धाः ।

स्त्रवे रवेरप्यु कृताह्वयैः कृते न मुद्वती जातु भवेत्सुद्वती ।

(नै० च०)

स्तोत्रं कस्य न तुष्टये ।

(कु० सं०)

स्त्रियश्चरित्रं पुरुषस्य भाग्यं देवो न जानाति कुतो मनुष्यः ।

स्त्रियो नष्टा ह्यभर्तृकाः ।

(वृ० चा०)

स्त्रियो यथा विचेष्टन्तां निष्कम्पं हि सतां मनः । (क० स०)

स्त्रीचित्तमहो विचित्रमिति ।

(क० स०)

स्त्रीचित्तस्येव दैवस्य को वेत्ति गहनं गतिम् । (क० स०)

स्त्रीणां पतिः प्राणा न बान्धवाः ।

(क० स०)

स्त्रीणां प्रियालोकफलो हि वेषः ।

(कु० सं०)

स्त्रीणां भावानुरक्तं हि विरहासहनं मनः । (क० स०)

स्त्रीणामलीकमुग्धं हि वचः को मन्यते मृषा । (क० स०)

स्त्रीणामाद्यं प्रणयवचनं विश्रमो हि प्रियेषु । (मे० दू०)

स्त्रीपुमानित्यनाख्येषा वृत्तं हि महितं सताम् । (कु० सं०)

स्त्री पुंवच्च प्रभवति यदा तद्धि गेहं विनष्टम् ।

स्त्रीशुद्धिः प्रलयावहा ।

(का० नी०)

स्त्रीभिः कस्य न खण्डितं भुवि मनः ।

(मर्द०)

स्त्रीवचः प्रत्ययो हन्ति विचारं महतामपि । (क० स०)

स्त्री विनश्यति रूपेण ।

(शा० प०)

स्त्रीषु वाक्संयमः कुतः ।

(क० स०)

स्त्रीष्वनर्गलचेष्टासु कस्येच्छा नोपजायते । (क० स०)

स्थातुं नियोक्तुर्नहि शक्यमग्रे विनाश्य रक्ष्यं स्वयमक्षतेन ।

(१० व०)

स्थितः पृथिव्या इव मानदण्डः ।

(कु० सं०)

स्थिरा शैली गुणवतां ।

(कु० न०)

स्त्रापितोऽपि बहुशो नदीजलैर्गर्दभः किमु हयो भवेत्कचिद ।

स्त्रिधमुग्धा हि सत्स्त्रियः ।

(क० स०)

स्त्रिधो हि विरहायासे साधुवादं ददाति किम् । (क० स०)

सुषाखं पापानां फलमधनगेहेषु सुदृशम् ।

खेदमूलानि दुःखानि ।

(म० भा०)

खेदानाहुः किमपि विरहे ध्वंसिनस्ते स्वभोगादिष्टे वस्तु-

न्युपचितरसाः प्रेमराशीभवन्ति ।

(मे० दू०)

खेदः खलु पापशङ्की ।

(अ० शा०)

स्पृशन्ति न नृशंसानां हृदयं बन्धुद्वन्द्वयः ।

(नै० च०)

स्पृशन्त्यास्सारुण्यं किमिव नहि रम्यं मृगदृशः ।

(प० त०)

स्पृशन्नपि गजो हन्ति ।

सर्तुमधिगतगुणस्मरणाः पटवो न दोषमखिलं खलुत्तमाः ।

(शि० व०)

स्रोतोरत्नं विबुधतटिनी ।

(प्र० म०)

स्वं जीवितमपि सन्तो न गणयन्ति मित्रार्थे । (प० त०)

स्वकर्मसूत्रप्रथितो हि लोकः ।

स्वगृहे पूज्यते मूर्खः ।
 स्वग्रामे पूज्यते प्रभुः ।
 स्वचित्तकल्पितो गर्वः कस्य केन प्रशाम्यति । (५० त०)
 स्वजनस्य हि दुःखमग्रतो विवृतद्वारमिवोपजायते ।
 (कु० सं०)
 स्वजनलोकवातेद्वो दुःखाग्निः कं न तापयेत् । (क० सं०)
 स्वजातीयविघाताय माहात्म्यं दृश्यते नृणाम् ।
 स्वत एव सतां परार्थता ग्रहणानां हि यथा यथार्थता ।
 (शि० व०)
 स्वदेशजातस्य नरस्य नूनं गुणाधिकस्यापि भवेद्वज्र ।
 स्वदेशे पूज्यते राजा । (चा० नी०)
 स्वधर्मे निधनं श्रेयः प्रथमो भयावहः । (भ० गी०)
 स्वधियो निश्चयो नास्ति यस्य स भ्रमति स्वयम् । (इ० श०)
 स्वपत्न्यज्ञा हि निश्चेष्टाः कुतो निद्रा विवेकिनाम् । (क० सं०)
 स्वपदाद्यवमानस्य कस्याज्ञां को हि मन्यते । (क० सं०)
 स्वभाव एवैव परोपकारिणाम् । (भर्तृ०)
 स्वभावतः सर्वमिदं हि सिद्धम् ।
 स्वभावस्वच्छानां पतनमपि भार्यं हि भवति ।
 स्वभावो दुरतिक्रमः । (५० त०)
 स्वभावो यादृशो यस्य न जहाति कदाचन । (चा० नी०)
 स्वमहिमदर्शनमक्षणोर्मुकुरतले जायते यस्मात् ।
 स्वयंशांति विक्रमवतामवतां न वधूष्वघानि विमृशन्ति
 धियः । (कि० अ०)
 स्वयमेव हि वातोऽग्नेः सारथ्यं प्रतिपद्यते । (१० वं०)
 स्ववीर्यगुप्ता हि मनोः प्रसूतिः । (१० वं०)
 स्वमुखं नास्ति साध्वीनां तासां भर्तृमुखं सुखम् ।
 (क० सं०)
 स्वस्थे को वा न पण्डितः । (५० त०)
 स्वस्थे चित्ते बुद्धयः संभवन्ति ।
 स्वादुभिस्तु विषयैर्हृतस्ततो दुःखमिन्द्रियगणो निवार्यते
 (१० वं०)
 स्वापीनकुशलाः सिद्धिमन्तः । (अ० शा०)
 स्वापीना दयिता सुतावधि ।
 स्वामापदं प्रोज्झ्य विपत्तिमग्नं शोचन्ति सन्तो
 भूपकारिपक्षम् । (कि० अ०)
 स्वामिन्यसाध्यन्यसने सुखं सन्मन्त्रिणां कुतः । (क० सं०)

स्वामिवत्पञ्च वर्षाणि दश वर्षाणि दासवत् । प्राप्ते तु षोडशे
 वर्षे पुत्रं मिश्रवदाचरेत् ॥ (प्र० भ०)
 स्वाम्यायत्ताः सदा प्राणा मृत्यानामर्जिता धनैः । (५० त०)
 स्वद्यमागज्वरं प्राज्ञः कोऽम्भसा परिषिञ्चति । (शि० व०)
 स्वैनानलस्य स्फुटतां यियासोः फूत्कृत्स्नपेक्षा
 कियती खलु स्यात् । (शि० व०)
 हंसो यथा क्षीरमिवाम्बुमध्यात् ।
 हंसो हि क्षीरमादत्ते तन्मिश्रा वर्जयन्त्यपः । (अ० शा०)
 हंहो पद्मसरः कुतः कतिपयैर्हंसैर्विना श्रीस्तव ।
 हतं ज्ञानं क्रियाहीनम् । (इ० चा०)
 हतमश्रोत्रियं श्राद्धं । (चा० नी०)
 हतं सैन्यमनाथकम् । (चा० नी०)
 हतश्चाज्ञानतो नरः । (इ० चा०)
 हतविधिपरिपाकः केन वा लङ्घनीयः । (मे० दू०)
 हरति मनो मधुरा हि यौवनश्रीः । (कि० अ०)
 हसन्नपि नृपो हन्ति ।
 हस्तस्य भूषणं दानम् ।
 हस्तौ दानविवर्जितौ । (इ० चा०)
 हा कष्टं खलु वर्तते कलियुगे धन्या नराः सज्जनाः ।
 हास्यादत्ते किमन्यस्यादतिलौल्यवतां फलम् । (क० सं०)
 हा हा तथापि विषयाज्ञ जहाति चेतः । (भर्तृ०)
 हिंसा बलमसाधूनां । (म० भा०)
 हितप्रयोजनं मित्रम् ।
 हितमुद्भितमुक् शकमुक् ।
 हितमारण्यमौषधम् ।
 हितं मनोहारि च दुर्लभं वचः । (कि० अ०)
 हितैपिणः सन्ति न ते मनीषिणः ।
 हितोपदेशो मूर्खस्य कोपायैव न शान्तये । (क० सं०)
 हीनान्यनुपकर्तुणि प्रवृद्धानि विकुर्वते..... मित्राणि ।
 (१० वं०)
 हीयते हि मतिस्तात हीनैः सह समागमात् ॥ (शि०)
 हेनः संलक्ष्यते ह्यसौ विबुद्धिः श्यामिकापि वा । (१० वं०)
 होतारमपि बुद्धन्तं स्पृष्टो वहति पावकः । (५० त०)
 ह्यर्थो हि लोके पुरुषस्य बन्धुः । (भर्तृ०)
 हृदे गभीरे हृदि चावगाढे शंसन्ति कार्यावतरं हि सन्तः ।
 (नै० च०)

इति सुभाषितरत्नखण्डमञ्जूषा संपूर्णा ॥

ग्रन्थसमाप्तिः

इति विरचितवन्धा पद्धतिर्या मयेयं सकलगुणिगणानां प्रीतये सास्तु नित्यम् ।
विपुलविमलदीव्यत्सत्कलानां निधानं तरुणतरणिरुद्धा विद्विषत्कौशिकानाम् ॥

अस्याभ्यासाद्ग्रन्थवर्यस्य शिष्यः सर्वज्ञः स्याद्विस्फुरच्चारुबुद्धिः ।
अर्थं कामं वेत्ति धर्मं च मोक्षं निःसंदेहं शीलितुं पण्डितोऽपि ॥

शास्त्राब्धिं सकलं विलोड्य नितरां ग्रन्थः कृतोऽयं मया
लोकानन्दकरः समस्तमुकलासंतानजैवातृकः ।
अस्यास्याद्य सुभाषितामृतरसानानन्दपूर्णान्तराः
सन्तः संप्रति नाकवासनिरतान्देवान्हसन्तु ध्रुवम् ॥

विज्ञप्तिः

दृष्टं किमपि लोकेऽस्मिन् निर्दोषं न निर्गुणम् ।
आवृणुध्वमतो दोषान्विवृणुध्वं गुणान्बुधाः ।

आशीर्वचनम्

सर्वे भवन्तु सुखिनः सर्वे सन्तु निरामयाः ।
सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिदुःखभाग्भवेत् ॥

सुभाषितरत्नभाण्डागारस्थपद्यानां सस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

अ	अकृत्यं (प. त. २. १५१.) १६५५५३५	अमौ दग्धं १५७११९८
अंशुकं हतवता (शिष्ट. १०. ४३) ३१६३	अकृत्रि (किरात. ३. ३७) २५१७७	अमौ प्रास्तं (भा. ५. १५५०) ३७९१०७
अंशुकमिव शीतभया (सु. १८५१) ३४७४	अकृत्वा (शा. प. अ. १५.) १५०१३४१	अम्याधानेन (भा. १. ५५६०) ३७९१०५
अंशुपाणिभिरतीव पिपासु २९४१२३	अंकुत्वा परसंता (शा. प. स. १.) ७५१२	अम्रसानुषु निता २९४१२६
अंसाकृष्टदुकूलया ३१८११५	अकृत्वा पौरुषं (प. त. ४. ८४) १५८१२४०	अम्राहं हृदयं (मर्त. २. ५०) ३५०१७६
अंसालम्बितवामकुण्डल २५११८२	अकृत्वा हेलया ७८१७	अम्रे कस्यचि (शा. स. २. २४) ३७६१२६२
अकरुण कातरमनसा ३५११२५	अकृशं कुचयोः २५११२८	अम्रे गीतं सर (मर्त. ३. ६७) ३७५१२४५
अकरुणत्वमकारण (मर्त. सं. ६६) ५९१२१७	अकृशं नितम्ब (शा. प. ३. ३७६) २७०१८	अम्रे यान्ति रथस्य १४०१६
अकरोः किमु नेत्रशोणि ३०९१३	अकृत्वा ज्ञमतस्तर्क १८११ ५	अम्रे लयिमा पश्चा ७३१२४
अकर्तव्येष्वसाध्वीव ७६१२१	अक्रोधनः (भा. १. ३५५६) ३८०११२२	अम्रे व्याधः २३३१११२
अकर्मशीलं (भा. ५. १. ३६८) ३८०११४१	अक्रोधेन जये (भा. ५. १. ५१८) ३८०११२०	अम्यो भुक्तिमतां ९६१३
अकस्मात्प्र (भा. १. ४. १७०) ३८०११४०	अक्षत्रारिक्ताभि ३६२१३४	अधं स केवलं (म. ३. १. १८) ३७९१०४
अकलङ्कचन्द्रकलया कलि ३०३११२३	अक्षमः क्षमतामानी (सं. ३९) ३८०१११९	अघटितचटितं ९११३६
अकलितशब्दालङ्कृति २९११२	अक्षमां ही (भा. १. २. ५८८१) ३८०१११७	अङ्गं केऽपि (सु. १. ९८२) ३०४११६२
अकल्पः स्वाज्ञचेष्टायां ३७२११४१	अक्षमालापकृति ५५१५३	अङ्गुलिनीनगजा ११११०
अकस्मादेकस्मिन्पथि २८७१६	अक्षरद्वयमभ्यस्तं १५६११३३	अङ्गाधिरूपितमृगश्च (कुव. २६) ७९१८
अकस्मादेव कुप्यन्ति प्रसीद ५४१३१	अक्षरमैत्रीमाजः १८६११२	अङ्गं येन रथीकृतं ६१६९
अकस्माद्वेष्टि यो (कविता. ३७) १४६११७५	अक्षराणि परी १५८१२४४	अङ्गं गलितं पलितं (मोहमुद्र.) ७६१३३
अकण्ठघृतमानसव्यव १०६११६९	अक्षेत्रे वीजमु (म. १०. ७१) ३८०१११६	अङ्गं चन्दनपा ३३७१५५
अकण्ठपा (हि. ४. ८२.) १५८१२३७	अखण्डमण्डलः (स. कं. १. १२१) १०३१६२	अङ्गं भूषणनि २७०११३
अकामस्य क्रिया (म. २. ४) ३८०११३८	अखण्डिता १०४१९९	अङ्गणं तदिदमु (शा. प. ५६७) २०५१६
अकामां कामया (र. ५. २४) ३८०११३७	अखर्वपर्वगतैषु २१७१४३	अङ्गणवेदी वसुधा (सु. २२७०) ७७१७
अकामान्काम (भा. ५. १००२) ३८०११३५	अखिलेषु विहं (कुव. १६२) २२७११८१	अङ्गमङ्गेन संपीड्य (वासिष्ठ) ३७११११८
अकारणाविच्छिन्न (बृह. १. १२) ५९१२२१	अगजाननप २१५	अङ्गाः संजातम ११५१४०
अकार्यकरणा (भा. ५. १. १३७) ३८०११३४	अगणितगुणेन २८८११७	अङ्गानामतितानवं (सु. १५८४) ३०५१३
अकार्याण्यपि (राग. ४. ३८३) ३८०११३२	अगस्तितुल्याश्च ९६१२	अङ्गानि खेदय (सा. द. ६. १९२) ३०५११२
अकालसहम (हि. ३. १. ३५) ३८०११३१	अगस्त्यस्य मुनेः १९५१६	अङ्गानि मे दहतु (शा. प. ३४८३) २८८१४१
अकाले कृत्य (भा. १. २. ५००६) ३८०११२९	अगस्त्येन पयो १९८१८	अङ्गारैः खचिते (शा. प. ३८२७) ३३६१२६
अकिंचनः (भा. १. २. ६५६८) ३८०११२८	अगाधजलसंचारी (नीति. १०) २३५१२	अङ्गासङ्गिष्णुणाल (कुव. २७) २७७१५५
अकिंचनस्य (मर्त. ३. १००) ७६११०	अगाधहृदया १४६११७२	अङ्गुलिभङ्गविक (क्षेमेन्द्र) ३६४११८
अकिंचनस्य (भा. १. २. ६५७०) ३८०११२६	अगारेऽस्मिन्का २७६१३१	अङ्गुलीकिसलया. (शा. प. ३५६६) ३१०११
अकिंचिदपि कुर्वाणः १६७१६२७	अगुणकणो गुण (सु. ४६६) ५८११९५	अङ्गुलीभिरिव (सु. १९६३) २९९१२७
अकीर्तिं विन (भा. ५. १. ४८८) ३८०११२५	अगुणस्य हतं १५९११६०	अङ्गुलीषु कुर (शा. प. ३३३४) २६४१२४६
अकुबेरपुरीविलोकनं १८९१६१	अगुणरिति वद (शा. प. ३. १४) २३८१६२	अङ्गुल्यग्रनखेन (अमर. ८०) ३०८१२२
अकुलीनः कुली (सु. ३०५१) ८४१११	अभि प्राप्य यथा (विक. १. ८३) ३८०१११४	अङ्गुल्यग्रनिरो (सु. १७११) ३३९१११८
अकुलीनोऽपि (प. त. १. १६४) १४९१२७८	अभिदाहे न २४६११८	अङ्गुल्या कः (सु. १. ३०) २६११९१
अकुले पतितो १५८१२४७	अभिस्तेजो म (भा. ५. १. ३९४) ३८०१११३	अङ्गेन केनापि २६८१३८६
अकूपादाहारि २१३१५४	अभिहोत्रं गृहं १६०१३१८	अङ्गेऽनङ्गज्वरहु (कविकटा. ३. २) २८९१४८
अकूर्चरम्भोऽपि (शार्ङ्गधर) २०८१३७	अभिहोत्रं त्रयो (प्रब. ३०) ३८०११०८	अङ्गेष्वाभरणं (गीत. ६. १. २) २९०१९०
अकृतेष्वेव (भा. १. २. ९९४२) ३८०११२३	अभिहोत्रफला (प. त. १. ५४) १६५१५३६	अङ्गिदण्डो हरेरु (कुव. १९) २०६११
अकृतो (पंच. त. १. ४७४) १५६११२९		

१. अत्रोपयुक्तसकितिकिञ्चानां विवरणं 'सकितिकिञ्चपरिचय'तोऽवसेयम् ।

१ सुभा० अनु०

सुभाषितरत्नभाण्डागारस्थपद्यानां

अचकमत सप(किरात.१०.४९)२८८१३८	अणुरपि मणिः प्राण (सु.३२५) ५११२२७	अत्यच्छं सितमंशु	३३६१२८
अचतुर्वेदनो ब्रह्मा (कुव. ५) ३६१५६	अणुरप्यसतां सङ्गः ८७१४	अत्यच्छेनाविह	३३६१२८
अचलं चलदिव २५५११३	अत एव निपीयते ३४९१६१	अत्यद्भुतमिदं (सु.५१४)	२४६१२०
अचला कमला १६५१५६३	अतः कविर्ना (भाग.२.२) ३८९१४९१	अत्यन्तचञ्च (कथा.३७.२३२)	७०१२१
अचिन्तितानि (शा.प.स.७.) ७५१५	अतलुज्जरपीडि १८९१६०	अत्यन्तमन्यन	३७९१८९
अचिन्तितानि (हि.१.१५७) ९१११७	अतन्द्रचन्द्रामरणा (का.प्र.४.७२) २५३१५	अत्यन्तविमुखे दैवे (हि.१.१२४)	१७६१५५५
अचिन्त्याः (शा.प.२२२) ५२१२४१	अतसीकुसुमोपमेय २२११२२	अत्यम्बुपाना (विक्रम.२.३७)	६५१९
अचिराधिष्ठित १५११३६६	अतसीपुष्पसंकाश १८१११९	अत्यपूर्वस्य	३७९१८७
अचिरेण परस्य १५११३८७	अताडयत्पल्लव ३३४११०५	अत्यर्थवक्त्रमन (सु.१७४)	२६९१४०६
अचोद्यमानानि (भा.१.२.६७५६) ९१११३	अतिकुपिता अपि (शा.प.स.९) ४७११११	अत्यादरपरो (प्रव.८८)	४०१४३
अच्छप्रकाशवति ३०४१५४	अतिक्रान्तः का (मर्त.३.१०१) ३६८१५३	अत्यादरादच्ययनं	३७९१८६
अच्छिन्नं नयना (सु.१४०७) २८९१७०	अतिक्लेशेन (भा.५.१.५२१) ३७९१९६	अत्यायते (का.प्र.१०.३९४)	१०४१९०६
अच्छिन्नामृतविन्दु २७४१२५	अतिगम्भीरे भूपे १५११३७०	अत्यार्यमतिदातारम (भा.५.१.५०९) ६२१५	११०१७३३
अच्युतभक्तिवशा १८९१४८	अतितेज (शा.प.रा.१.१३) १५११३६५	अत्यासञ्जा (शा.प.रा.९४)	१५६११२४
अजनि प्रतिदिन २८४१७	अतिथिर्बालकः १५७१२०६	अत्युक्तिं रह (पंच.१.२५)	३८४१२८२
अजन्मा पुरु(किरात.११.७०) १४९१३०८	अतिदर्पे हता १६११३८३	अत्युक्तौ यदि न (शा.प.सा.) १३३११३	१३३११३
अजरामरव (शा.प.६६९) १६२१४२७	अतिदाक्षिण्ययु १६११३५३	अत्युक्ताः परितः (कुव.१०२) ११०१३३३	११०१३३३
अजक्षं लसत्पद्मि २०९१६	अतिदाना (शा.प.नी.२६) १५३१२०	अत्युच्छिन्ने (हि.२.१२०) १५११३७८	१५११३७८
अजस्रमभ्यास १०५११३०	अतिदीर्घजीविदो ३५१११	अत्युत्सेकेन स (राग.४.५१७) ३७९१८४	३७९१८४
अजातमृतमूर्खा (हि.प्र.१३) ९०१५	अतिदूरपथ (व.ख.नी.१५) १६०१२९८	अत्युदात्तगु (राग.३.३०४) ३७९१८३	३७९१८३
अजातमृतमूर्खेभ्यो (शा.प.१४८३) ९०१६	अतिपरिचया १६९१७२४	अत्युन्नतस्तन (सा.द.३.१६१) २५५१२२	२५५१२२
अजातखरखुरो (पंच.२.१०८) ३७९११०१	अतिपरिचया(शा.प.नी.८३) १६९१७२३	अत्युन्नतिं प्राप्य (सं.पा.५७) ३७९१८१	३७९१८१
अजानन्दादाति(मर्त.सं.१६०) ३७४१२१४	अतिपरिचया १६९१७२२	अत्युल्लसद्विसरहस्य ३३५१२	३३५१२
अजामिव प्रजा(शा.प.१२९०) १४५११२२	अतिपूजिततारेयं २५९१७४	अत्युष्णात्सद्युता १६७१६२८	१६७१६२८
अजायुद्धमृषि (शा.प.स. ८) १५३१२७	अतिपेलबमति (का.प्र.७.२०२) ५७११३४	अत्र मन्मथसि १२३११९०	१२३११९०
अजीयतावर्त (नैषध.७.६९) २६४१२२९	अतिप्रचण्डा १७५१५२२	अत्रस्थः सखि २२८१२२४	२२८१२२४
अज्ञः सुखमारार्थः (हि.१.५६) ४०१२५	अतिबहुतरलज्जा २६८१३६०	अत्रान्तरे च (गीत.७.१३.१) ३०४११५३	३०४११५३
अज्ञतया प्रेम्णा २१८१७३	अतिमन्दचन्दन ३३४११२६	अत्राशितं शयित २७४१२	२७४१२
अज्ञातपाण्डित्यर (सु.१६९) ४०१३४	अतिमल्लिने कर्त (शा.प.नी.८३) ५७११२६	अत्रिलोचनसं (का.प्र.७.१५८) १८८१४१	१८८१४१
अज्ञातशास्त्रसद्भावा ४४१५	अतिमात्रभास्वरत्नं ८६१८	अथ कोकिल २२५११२९	२२५११२९
अज्ञातेन्दुपरामर्श २६३१२०५	अतिरमणीये काव्ये ३७११४	अथ नभसि निरी ३४११५२	३४११५२
अज्ञानाद्यदि (म.१.१.२३२) ३७९१९९	अतिवादांस्ति (म.६.४७) ३७९१९५	अथ नित्यम (भाग.७.२.४९) ३७९१८०	३७९१८०
अज्ञेभ्यो ग्रन्थि (म.१.२.१०३) ३७९१९८	अतिविततगगनस (का.प्र.७.२५५) २७१३	अथ पथिकवधूद २९९११०	२९९११०
अज्ञानामविरामलौ ९९१२०	अतिविपुलं कुच (अरसीठकुर.) १४१५	अथ प्रसन्नेन्दु (सु.१८१८) ३४४११३	३४४११३
अज्ञानेन पराङ्मुखी (अमर.१४) ३१०११२	अतिव्ययोऽनवे (हि.२.९०) १४६११४३	अथ बद्धजटे रामे ३६११५	३६११५
अज्ञो वा यदि १५२१४१६	अतिशयितकद ३४१११३	अथ मन्मथवा (शा.प.३६२२) २९९११७	२९९११७
अद्यति रजनिरुद ३०८१७	अतिसंचयकर्तृणां (सु.४७४) ७११२८	अथ लक्ष्मणाजु (क्षि.९.३१) ३००१५६	३००१५६
अजनस्य क्षयं दृष्ट्वा (हि.२.९) १५४१४३	अतिसत्कृता अपि (सु.४०४) ५८११७९	अथ वाभिनिविष्ट (क्षि.९.१६.४३) ४०१४६	४०१४६
अजलिरकारि लोकै ९८१८	अतिसाहसमतिदु. (शा.प.लो.२) ७२१३८	अथ सान्द्रसांध्यकि (क्षि.९.५२) २९९१३	२९९१३
अजलिस्थानि पुष्पाणि (शा.प.प.३) ४५१३	अतीतानागता (भा.१.२.४४) ३७९१९३	अथ स्फुरन्मीन (किरात.८.३७) ३३८१७२	३३८१७२
अजलौ जलमधीर ३३८१९८	अतीव गुण (भा.५.१.४.५५) ३७९१९२	अथ स्वस्थाय देवाय १११	१११
अटकटकघोटकप्र ११५१३५	अनुष्टिदानं (हि.१.११४) ३७९१९०	अथेदं रक्षोमिः (उत्तर.१.२८) ३६२१३२	३६२१३२
अटवी कीदृशी प्रायो १९८१६	अनुहिनरुचिना(क्षि.९.११.४६) ३२७११५	अथोच्चकैर्जरठक (क्षि.९.५२) १२७११	१२७११
अट्टशला जनपदाः १८७११५	अतो हास्यतरं (म.१.३०८७) ५६११०१	अथोपगूढे शरदा दशा (कुव.६१) ३४५१३	३४५१३
	अनुं बाञ्छति (पंच.१.१७५) ३६५१५२	अदः समित्सुं (नैषध.१२.३५) १३५११५	१३५११५

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

३

अदम्भा हि रम्भा	२५३१७	अधरे मधुरा सरस्व	२७०३०	अनन्तोद्भूतभूतौघसं (सु.२.२५६) ७८१३
अदाता पुरुषस्त्यागी (शा.प.४६८) ७०१२		अधरोऽयमधीरा (कुव.५९) २६११४१		अनन्यक्षुण्णश्रीमलय ३२६१२४
अदातारं दातुप्रवरं	१०६१७५६	अधरोऽसौ कुरङ्गा	२६११४४	अनन्यसाधारणका २६७३३६
अदाता वंशदोषेण	१६१३८२	अधर्मेण च (म.२.१११) ३८०१४६		अनपेक्षितगुरुवचना (सु.२) ३०१७०
अदातुर्मानसं कापि न	७१२१	अधाक्षीचो ल (शा.प.१.२६७) ११९१२३		अनभिज्ञो गुणानां यो १४८१३७१
अदुर्गो विषयः कस्य (हि.३.५४) १४३१६४		अधारि पद्मेषु तद (नैषध.१.२०) २५२११		अनभिध्या पर (भा.१.३.५८६) १५४१३८
अदृष्टपूर्वमस्माभिर्य (सु.१.७२९) ३४३१९७		अधिकरतलत (का.प्र.७.२३३) २८६११२		अनभ्यासेन (काव्या.२.२४७) ३८११५३
अदृष्टपूर्वा (भाग.१.२.१२५१७) ३७९१७९		अधिगतपरमार्थान्य (मर्तृ.२.१४) ३९१२६		अनघ्रष्टिः श्रवणासृ ३९१२८
अदृष्टमुखभङ्गस्य युक्त (सु.५०३) ७३१८		अधिगमनमनेकास्ता २०९१११		अनयनपथे प्रिये न २८८१७
अदृष्टव्यापारं (का.नी.९.३८) २२९१२३९		अधिदेहलि हन्त हेम २७५११५		अनयोरनवद्याज्ञि (काव्या.१.८७) ३९२११६
अदृष्टे दर्शनोक्त (का.प्र.५.१२८) २९१११		अधिपञ्चदीकुटीरव २११७८		अनर्घ्यमपि माणि १६०३२९
अद्वेषकाल (पंच.३.११३) ३७९१७७		अधिभिल्लपल्लिगलं ३७९		अनर्थकं विप्र (भा.५.१०७८) ३८११५५
अद्भुतस्तर्कपायोधिर ४२११		अधियामिनि गजगा २९८१६		अनर्थमर्थतः (भा.५.११५५) ३८११५६
अद्य द्यूतजिताध. (सु.२.११०) ३९६१४		अधिरजनि जगाम (शिष्ट.७.५२) ३९०१२		अनर्थत्वान्मनुष्याणां ३४८११४
अद्य धारा सदाधारा ११७१८३		अधिलवङ्गममी (शिष्ट.६.३६) ३४७१११		अनलस्तम्भनवि (शा.प.३.४४३) २८४१६
अद्य क्षीतं वरीवर्ति ३४५१७		अधिधीरुयाने त्वमसि २४०१११८		अनल्पदग्धारिपु (नैष.१.१०) १०५१२५
अद्यापि तत्प्रचलकु (सु.१.२९१) २७८१३९		अधीतव्यवहारज्ञं मौलं १४२१२		अनवरतधनुर्ज्यस्ति १४११२
अद्यापि तां कन (शा.प.३.४६९) २७८१४१		अधीतिबोधाचर (नैषध.१.४) १०५१२०		अनवरतपरोपकरण ४७१०६
अद्यापि तिष्ठति दृशो (कुव.९६) २७९१५३		अधीत्य चतु (शा.प.४.१७४) ३७५१२३२		अनवसरे गुणवानपि (शा.प.३.०६) ८२१३३
अद्यापि दुर्निवारं ४८१२३		अधुना मधुकरपतिना १८८१४६		अनवसरे च यदुक्तं १७०१७५६
अद्यापि नूनं हरको २८२१२५		अधृतपरिपतञ्चिचो २७८१३०		अनवाप्यं च (भा.५.१३०४) ३८११५८
अद्यापि नोज्झति (कौ.५०) ५०१२००		अधोऽधः पश्यतः (हि.२.२) १६३१४६७		अनसि सीदति (शा.प.९६२) २३४११४२
अद्यापि सा मन (शा.प.३.४७०) २७८१४२		अधोविधानात्क (नैषध.१.१८) १०५१३१		अनस्तमितसार (शा.प.१०९८) २१७१४९
अद्यापि सुन्दरि तवा २९११२२		अध्याकान्ता वसेति १०७११७४		अनाकाशे (शा.प.३.३२४) २६३१९७
अद्यापि स्तनशैलदुर्ग (हनु.ना.२) ३०२१९५		अध्यायोधनवेदि मार्ग १३४१२४		अनाकूतैरेव (शा.प.३.२८९) २५५१२७
अद्याप्युन्मदयातु (शा.प.४.०६७) ३६५१७		अध्याहारः स्मर (नैषध.१.२.५७) १३६१३५		अनागतविधा (शा.प.नी.११) ६२१६
अद्यारभ्य कठोरका ३६११४५		अध्रुवेण शरी (विक्रम.१.६७) ३८०११४७		अनाग्रातं पुष्पं (अ.शा.२.१०) २५५१२५
अद्यारभ्य यदि प्रिये (सु.१.१५९) ३०९१९		अध्वनि पदग्रहपरं ३०११३		अनातुरोत्कण्ठि (मालवि.५०) ३८११५९
अद्यैव कुल (भा.१.२.६५३५) ३८०११४३		अध्वन्यध्वनि तंरवं २३६११०		अनात्मवाच (का.नी.५.४) ३८११९६१
अद्यैव हसितं (शा.प.४.१६८) ३७३१९९१		अध्वन्यध्वनि भूरुहः २४११४२		अनादायी व्यर्थं १६७१६५३
अद्योत्तमजवसङ्कुर्जग ३२६१३०		अध्वन्यस्य वधूर्वि (सु.१.६८७) ३३५११४३		अनादिष्टोऽपि भूप १४४१९१
अद्योहः सर्व (म.३.१६७८) ८४१७		अध्वन्यैर्मकरन्द ३३५११४५		अनाहतचमूपतिप्रहि १५१२४
अद्वितीयक्षिणं चक्षुरद्वि २८७११		अध्वा जरा (भा.५.१.५२३) ३८०११४९		अनादेयं नादवीत (म.८.१७०) ३८११९६२
अद्वैतं सुखदुःख (उत्तर.१.३९) ५३१२६७		अध्वानं नैकचक्रः २९५१६९		अनादेयस्य (म.८.१७१) ३८११९६४
अद्वैतोक्तिपद्मनूपि ३७६१२५५		अनङ्कुरितकूर्ध्वकः स ३४९१७१		अनाद्यन्ता (भा.३.८३) ३८११९६५
अद्यः करोषि रत्ना (शा.प.स.५) २१५१४		अनङ्गमङ्गल (का.प्र.७.१४१) २५९१७२		अनाग्रायमला (भा.५.१.५२४) ३८११९६७
अधना धनमि (चा.नी.४.१८) १५९१२८९		अनङ्गरत्नपीठोऽस्याः २६८१३८३		अनायके न (शा.प.१.४६६) १५४१३६
अधर्मं नाथते भूयो (इ.६४) १६९१६९८		अनङ्गेनाबलास (शा.प.३.०७६) २५०११		अनायासकृष्णं (सा.द.१०.६७) २५४१४
अधरः किसलयरागः २५५१८		अनङ्गोऽयमनङ्ग (शा.प.३.७९८) ३९२१११		अनारतपरिस्त्रलक्ष १३३११८
अधरः किसल (अ.शा.१.१८) ३८०११४४		अनधिगतमनोरथ (विक्रम.६३) ३९३१४४		अनारभ्या (भा.५.१.११३) ३८११९६८
अधरं खलु विन्ध २६१११४३		अनध्वन्याः (कविता.१०५) ३८१११५२		अनार्यप्रज्ञाना (शा.प.३.७७८) ३५२१३४
अधरमधृतं कः २६१११५३		अनन्तनामधेयाय (सु. ११) १३		अनार्यद्वय (भा.५.१.४३२) ३८१११७०
अधरस्य मधुरिमाणं १७११७९९		अनन्तपदविन्यासरचना ३२११२		अनादृतनवद्वार (दं.३९) ३८११७१
अधरे नववीदिका २५११२९		अनन्तपारं किल १७३१८७९		अनालोच्य प्रेम्णः (सु.१.१७०) ३८८११४

सुभाषितरत्नभाण्डागारस्थपद्यानां

अनादृतो विशेष्य (हि.२.५२) १६३४७६	अनुरागवन्तमपि (शिशु.९.११) २९४३८	अन्तर्मोहनमौ (गां.८.१७.२) २५११७५
अनिले प्रिय (भा.१.२.८७३) ३८११७३	अनुरागवर्तिना तव २८८१९६	अन्तये सततं (राग.३.२०३) ३८११७८
अनिर्वाच्यमनि (कवि.२.३) ३८११७४	अनुलेपनानि (शिशु.२.२४) २९७१२०	अन्तर्वसति माजरी २३१५५५
अनिर्वेदः श्रि(भा.५.१.५०३) ३८११७६	अनुबन् वनरा (शिशु.६.४६) ३४४३४	अन्तर्वाणि मन्यमा ५९१२१
अनिश्चितैरध्य(पंच.३.२६१) ३८११७७	अनुसरति करिकपो(शा.प.८२६) ७३१२२	अन्तर्विषमयां (पंच.१.२११) ३४८१२२
अनिष्टसंप्रयोगा(भा.१.१.७३) ३८११७९	अनूनवेगादयमद्विती १२३३३	अन्तर्विष्णोस्त्रिलोकी (कुव.४९) ११६१५५
अनिःसरन्तीमपि १३५१९६	अनृतं सत्य (भार.१.३.२२४) ३४८१२१	अन्तर्हिते शशिनि (शा.७८) ३२३११२
अनिभालित (शिशु.१.६.२४) २१७५५५	अनृतं साहसं (चा.नी.२.१) ३४६११	अन्तर्दिष्टाणि (शा.प.क.१०) २४३१२०
अनिराकृततापसंप ५९१२०२	अनेकचित्त (का.नी.९.३४) ३८११७६	अन्तस्तां तरलतर २७३३१
अनिर्दयोपभोगस्य रूप ३०५११	अनेकविद्वज्जनरत्नपूर्ण १०११७	अन्तिकान्तिक (गोमृ) ३००३८
अनिलोडितकार्यस्य १५८१२३८	अनेकशास्त्रं बहु १७३१८७८	अन्यावस्थोऽपि (पंच.४.७६) ४८११४२
अनिलनिखिलविश्वं प्रा २१४१८	अनेकसंशयोच्छेदि परो (हि.प्र.१०) २९१२	अन्येषु रे (भा.१.२.६४९१) ३८११९१
अनिशमपि मकरके २७८१२०	अनेकसुषिरं वायं १८४१५	अत्रप्रोतवृहत्कपा(म.नी.च.१.३५) ३६६५५
अनिशं मतज्ञ २२९११५	अनेके फणिनः २३६१९६४	अत्राकल्पचलत्पयो ३६५१०
अनिष्टादिछलामे (हि.१.५) १६२४३३	अनेन पर्यास(सा.द.१०.६१) १०५११९९	अत्रैः कल्पितमङ्ग(शा.प.४.०७६) ३६६३
अनीर्च्युर्गुप्तदा (भा.५.१.४०७) ३८११८०	अनेन मर्यादे (शा.प.स.४९) १५४४१	अत्रैः स्वरपि (माल्ती.५.१८) ३६११५
अनुकूलतः खल (शा.प.स.१०) ४७१११२	अनेन रम्भोह (शा.प.३.३२१) २६२१९८०	अन्धकारगरलं (शा.प.३.६३५) २९९१२३
अनुकूलविधायिदैव २०११६१	अनेन सर्वार्थिकृता १०४१११४	अन्धत्वमन्धसमये १७१७९६
अनुकूलं विमलाङ्गी १७०१७५३	अन्तः कटुरपि (शा.प.प.१६) ४८११२२	अजदानात्परं दानं १५८१२१७
अनुकूले विधौ देयं यतः ६८११	अन्तःकरणतत्त्वस्य (उत्तर.३.१७) ८९१५	अजवस्त्रसुवर्णानि (शा.प.५.३६) १९५१११
अनुकूले सति धातरि ९१४४०	अन्तः कुटि (शा.प.शं.३) २१८१७४	अन्यं मनुष्यं हृ(सृच्छ.४.१६) ३४०१६६
अनुक्षणमनुक्षणं १३५१२५	अन्तःकूजदुदारकण्ठ ३१४१७५	अन्यकालपरिहार्य ३१८१४
अनुगन्तुं सतां (शा.प.नी.१) १५३११	अन्तःकूराः ३४८१७	अन्यतो यदि निजोप ७३३०
अनुचितकर्मार (हि.२.१.४२) १६९१७२९	अन्तःक्रोधोज्झिहान १९१५७	अन्यत्र भीष्माद्वा ३७११२१
अनुचितमेवाचरितं ९१४११	अन्तःपुरचरैः (पंच.१.६१) १४८१३६३	अन्यत्र यापितनिशं ३२३११७
अनुच्छिद्यो देवैरप २६३१२००	अन्तःपुरधनाप्य १५०१३२८	अन्यत्र यूयं कु(का.प्र.३.२०) ३३४१०६
अनुदिनमधिकं ते २८६११०	अन्तःपुराणां विहित १३९१३	अन्यत्र व्रजतीति (का.प्र.४.३३) ३५८१७७
अनुदिनमनुकूल १७५१९४३	अन्तःपुरीयसि(सा.द.१०.२०) १०५११४५	अन्यथैव हि सौहार्द (हि.१.९३) ८८१५
अनुदेहमागतवतः (शिशु.७.१३) ३१०१५	अन्तःप्रतप्त (शा.प.वृ.१५) १७६१९७२	अन्यदा भूषणं (शिशु.२.४४) १५७१८१
अनुनयति पतिं न ३५७१४४	अन्तःसंतोषवा (नैषध.१२.३९) १३८१८१	अन्यप्रतापमा (पंच.१.१.२०) १६४१५०३
अनुजयमग्रहीत्वा (शिशु.१.१.५) ३२२१२	अन्तःसारविहीनस्य ३९१७	अन्यमाश्रयते १६०१३३३
अनुनेतुं मानिन्या १८५१२९	अन्तःसारैरकु (पंच.१.१.४२) १४२१२७	अन्यसु (शा.प.प्र.४) १६९१७३०
अनुपालयता (किरात.२.२०) १५११३८८	अन्तकः पर्यवस्था ३७२१९६५	अन्ययान्यवनि (शिशु.१०.२८) ३१५१३१
अनुबन्धं च (भा.५.१.१०२) १५११३८८	अन्तरङ्गमनङ्गस्य २५४१२	अन्यवर्णपरावृत्त्या (शा.प.१.९६) ३७३१
अनुबन्धानुपे (भा.५.१.१०१) ३८११७८३	अन्तरायतिमिरोप २११६	अन्यस्त्रीस्पृहालवो १९८१३१
अनुभवत ददत वित्तं (विक्रम.७५) ६२११५	अन्तर्गता मदनव (वृ.त.१६) २८४१२०	अन्यस्य लगति कर्णे ५७११५४
अनुभवत युवस्यो ३३४१११८	अन्तर्गतैर्गुणैः किं द्वि ८२१३९	अन्या जगद्वितमयी (रसगङ्गाधर) ३१२१५
अनुभवभवदोलमृ ३३२१५६	अन्तर्गुहानर्थानव्यञ्जय ३१२१५	अन्यानि शास्त्राणि विनो ४३११
अनुममार न (नैषध.४.७९) २८२११२८	अन्तर्दुष्टः सदा (हि.२.९७) ३८११७८८	अन्यायवित्तेन कृतो १७३१८१
अनुययौ विवि (शिशु.६.२७) ३४११३३	अन्तर्नाडीनियमितमरु ९११३९	अन्यायोपा (चा.नी.१.५.६) १६६१५५७
अनुयातानेकजनः पर १५११३७५	अन्तर्बालान्यहममुष्य २३०१२७	अन्यार्थमज्ञीकृत १०४११०८
अनुयाति न (दं.५९) ३८११७८५	अन्तर्भूतो निवसति जडे ४०१२८	अन्या सा सरसी (शा.प.८०६) २२११२९
अनुरणन्मणिमेखल २६९१४१०	अन्तर्मलिनदेहेन बहि (कविता.८) ५५१६२	अन्यास्तु तावदु (छ. ७३५) २२३१७५
अनुरागवती संध्या(भन्या.१.१३) ९१३५	अन्तर्मलिनसंसर्गाङ्कु ८७१२	

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

५

अन्यास्ता गु (का.प्र.७.२१८) १११२५०	अपहृत्य तम (विक्रम.१८१) ३८२१२०२	अपूर्वयं धनुर्विद्या (सु.२४५५) १०२११५
अन्यूनं गुणम (शिशु.८.५२) ३३९११०९	अपहरति महत्त्वं प्रार्थना ९६१७	अपूर्वो दृश्यते व (भर्तृ.सं.३७१) २७७१११
अन्यूनोन्नतयो (शिशु.१७.६९) १२७१२२	अपहृत्तितवान्धवे ३६२११६	अपूर्वो माति मारत्याः ३२१७
अन्ये ते जल (शा.प.चा.१२) २२६११६४	अपहाय शनैः पटीर ३२५१७	अपूर्वोऽयं मया दृष्टः १८५१२६
अन्ये ते विहगाः २२६११६८	अपां प्रवाहो (का.नी.५.८) ३८२१२०३	अपृष्टस्तु नरः किं १४९१३०९
अन्येऽपि सन्ति कति २४६१२८	अपाकृत्याशेषाण्यपि ३४५१४४	अपेक्षन्ते न च ज्ञेहं (सु.२२४) ४६१४२
अन्येऽपि स (शा.प.चा.११) २२६११६०	अपाङ्गतले (का.प्र.१०.५४६) २५३१२७	अप्याकरसमुत्पन्ना २१७१४८
अन्येयं रूपसंपत्तिरन्या (कुव.१३) २५४१३	अपाङ्गसंसर्गं तर (का.प्र.७.१८४) ३०४१३	अप्यापत्समयः साधोः (सु.२९७) ४६१६०
अन्योच्छिष्टेषु (राग.५.११) ३८२११९३	अपांनिधिं वारिमिर ४९११७८	अप्युन्नतपदारूढः २५४१७५
अन्यो धनं (भा.१५४८) ३८२११९४	अपायसंदर्शनं (पंच.१.७०) १७२१८३६	अप्युन्मत्तात्प्र (भा.५.११२४) ३८२१२११
अन्योन्यमुख २६५१२७४	अपायि मुनिनां पुरा १३५१२८	अप्येकवंशजनुषोः १७११७९५
अन्योऽन्यस (भा.५.१३२४) ३८२११९६	अपारः पाथोधिः २२७११९५	अप्यौत्सुक्ये महति ३१८११३
अन्योन्या (शा.प.४०८६) ३६७११३	अपारैर्व्यापारैरहरिह ९९११५	अप्सु लुवन्ते पाषा ३७३११९४
अन्योन्याहति (शा.प.३९३४) ३४७१५२	अपि कापुरुषो (पंच.१.१६५) १४९१२७९	अप्रकटीकृतशक्तिः १७११७७६
अन्योन्येषां पु (शिशु.१८.३२) १२९१७१	अपि तद्वपुषि प्रस २६५१२८७	अप्रगल्भस या १६११३५०
अन्योऽपि चन्दन (शा.प.मे.१०) २१२१३७	अपि त्वया कैरवि २४४१२२१	अप्रगल्भाः (शा.प.१९१) ३७११
अन्यो हि (भा.३.१३८६८) ३८२१२०१	अपि दलन्मुकुले वकु २२३१७४	अप्रतिबुद्धे श्रोतरि (सु.२८८८) १७०१७४२
अन्वयागतविद्या १५६११२७	अपि दिनमणिरेश ३४६१२६	अप्रभूतमतनीय (शिशु.१०.८३) ३२११९
अपः पिबन्प्रपापाली १८७१२३	अपि दोर्भ्यां परिवद्धा ६२११९	अप्रसन्नमपराद्धरि (सु.२०११) ३१५११७
अपकारमसं ५६११०२	अपि नाम स दृश्येत (सु.५०१) ७०११५	अप्रसादोऽन (हि.३.९०) ३८२१२१२
अपकारिणि वि (हरि.११६३) ३८२११९९	अपि पिबत चको ३०३११२७	अप्रस्तावस्तुतिभि (सु.३२०२) ६७५४
अपकुर्वन्नपि प्रायः (शा.प.म.११) ४५१९	अपि मन्दत्व (पंच.२.१७९) ३८२१२०५	अप्राकृतस्य च (म.मी.च.२.३९) ३६०१२८
अपकृत्य ब (भा.१२.३५०१) ३८१११७५	अपि मरणमुपैति २७५११७	अप्राज्ञेन च कातरे १३९१९
अपकान्ते बाल्ये २५५१३१	अपि मार्दव (हरि.११६७) ३८२१२०६	अप्राप्तकालं (सु.२७८९) १४५११३९
अपण्डितास्ते पुरु (सूच्छ.४.१२) ३४९१६५	अपि सुदमुपयान्तो (शा.प.१६४) ३३१४३	अप्रियवचनवरिदैः ४७१९१
अपतुषारतया ३३२१४९	अपि मृगाक्षि तवा २६१११४६	अप्रियस्यापि प (हि.२.१३५) १६४१४८७
अपत्यदर्शनस्यार्थे १५७११९३	अपि मेरुपर्मं प्राज्ञम (शा.प.४२७) ७६१९	अप्रियाण्यपि कु (हि.२.१३३) १६४१४८६
अपदो दूरगामी च (शा.प.५१४) १८४११	अपि विधिः कु (नैषध.४.८९) २८२११३२	अप्रियैरपि (राग.३.२८३) ३८२१२१४
अपनीतपरिमलान्त २२३१५५	अपि विमलविही ५११२२५	अफलानि दुरन्ता (सु.२७२०) १६०१३५६
अपमानं पुर (पञ्च.३.२४६.) १६०१२९९	अपि वेत्ति षडक्ष ५९१२०३	अबलाब्धविप्रहृष्टीरम १३१३
अपराधी नूनमहं प्रसीद ३०५१८	अपि शिशिरतरोप ३३६११५	अबला यत्र प्रब १७०१७४७
अपराधेऽपि निः (हि.२.९८) १४७१२०४	अपि संपूर्णतायु १६५१५२३	अबले सलिले तप २६२११७५
अपराधो न मेऽस्ती (हि.१.७५) १६३१४४७	अपि संमानसंयु १४९१२८३	अबुद्धिमाधि (शा.प.१३९८) १४६११६९
अपराधसीतल २९४१३३	अपि स्थाणुवदा १४८१२५८	अबुधा अजंगमा १६९१७३६
अपरीक्षितलक्षणप्रमाणै ४२१२	अपि खल्पमसलं १४९१२७७	अबुधैरर्थलाभा (शा.प.रा.१२१) ७११७
अपण्यं भूयद्वनम १३२१२२	अपीतक्षीबकाद (का.द.२.२००) ३४४१२	अब्जं त्वज्जम (शा.प.११६६) २४५११५
अपण्यं लता सेव्या १११३	अपुत्रस्य गति (विक्रम.८५) ३८२१२०८	अब्दैर्वारिषिष्टक्ष १३३११५
अपयसिभुजायामः २६८१३७४	अपुत्रस्य गृहं (चा.नी.४.१४) १६३१४५४	अब्धेरम्भः (का.प्र.१०.४४६) २४८१३५
अपवादवादभीत (किरात.११.५६) ५५१५६	अपुजितैवास्तु २८७११	अभयस्य हि (भा.१२.२७७२) ३८२१२१५
अपसरणमेव शरणं (शा.प.७९८) २२११८	अपूर्वः कोऽपि कोषा (शा.प.३५९) ५४१७	अभितापसंपदमयो (शिशु.९.१) २९४१३०
अपसरत रे दूरादस्मा ३४९१७४	अपूर्वः कोऽपि कोषोऽयं २९११	अभित्तिमिरदिमं २९४१३६
अपसरति २७८१२७	अपूर्व चौर्यमभ्यस्तं ३१२१४	अभिद्रोहेण भूताः १६११३६४
अपसर मधुकर दू (शा.प.८३१) २२३१५०	अपूर्वा रसनाव्यालाः ५५१४७	अभिनयान्परि ३३२१३६
अपसरय घन (सु.१०७१) २७५१७	अपूर्विणा (भा.१२.१०७९६) ३८२१२०९	अभिनवनलि (का.प्र.१०.४८२) २८८११३

सुभाषितरत्नभाण्डागारस्थपद्यानां

अभिनवनलिनी (शा.प.म.५) २२३।७२	अमरैरमृतं न (सु.४२९) ५९।२०६	अम्बरमेघ रमण्यै ३४५।९
अभिनवनवनीत २२।१२९	अमलमृणालका २५४।३६	अम्बरविपिनमिदानीं २९७।५
अभिनवनवनीत २२।१३०	अमलात्मसु प्रति(शिशु.९.३७) ३००।६२	अम्ब श्राम्यसि तिष्ठ २४।१६५
अभिनवपुलकालीम ३९९।३२	अमितगुणोऽपि पदा (रसगङ्गाधर) ८२।३७	अम्ब श्वश्रु यदि त्वया ३५३।५६
अभिनवयवसश्रीषा ३४१।५३	अमितः समितः (सा.द.४.७) १०२।३६	अम्बा कुप्यति तात १८३।६३
अभिज्ञवेलौ (काव्या.२.१८३) ३८२।२१७	अमित्रं नैव (भा.१२.५२९८) ३८२।२३०	अम्बा तुष्यति (सु.३१८५) ६६।३४
अभिप्रायं शो(भा.५.१३५८) ३८२।२१८	अमित्रादुज्जतिं (हरि.११७७) ३८२।२३१	अम्बुजमम्बुनि जातं ३६३।८
अभिप्रेतार्थसि (सु.९) २।८	अमित्रो न (भा.१.५५६४) ३८२।२३३	अम्बुजमम्बुनि ममं २६२।१७१
अभिभवति (किरात.१०.२३) ३४०।२५	अमित्रो मि (भा.१२.४९२५) ३८२।२३४	अम्भः कर्दमतामु १२१।१६०
अभिभूतोऽप्यव १५०।३२७	अमी तदसमीपनि ३२६।२२	अम्भसा मिथ (पंच.१.११५) १६४।५०२
अभिभूय सतामव २९४।४४	अमी तिलास्तै (शा.प.११८९) २४६।४२	अम्भांसि जलज (हि.१.१९६) १६३।४६५
अभिमतफल (शा.प.स.१४) १०६।१६८	अमी पृथुस्तम्बमृतः ३४४।२२	अम्भोजप्रकरोऽथ २२५।१४५
अभिमतमहामानम्र (मर्तृ.३.२३) ९७।९	अमी शिरीष ३३७।६२	अम्भोजाक्ष्याः पुरन ३५६।२४
अभिमानः (भा.१३.२१८१) ३८२।२२३	अमीषां जन्तू (शा.स.२.९) ३७३।१७९	अम्भोजिनीवन (मर्तृ.२.१५) २२१।१५
अभिमानघनस्य ८०।३१	अमीषां प्राणानां (मर्तृ.३.७) ७७।४५	अम्भोधिः स्थल (सु.३१५२) ९४।११८
अभिमानवतो १५१।३९१	अमी समुद्रतसरो ३४४।२७	अम्भोमुचां सलि (सु.२४१३) २०७।६
अभिमानवतां(राग.१.२२६) ३८२।२२१	अमुं कालक्षेपं (शा.प.७८४) २१३।५३	अम्भोसहस्ये स्नात्वा १९४।३१
अभिमुखनिह (सु.२२७२) १५१।३६८	अमुना मरुत्पेन २२०।३	अम्भोसहसि शंभो ३५९।९७
अभिमुखपतयाल्लभि ३२०।११	अमुष्मिन्ना (नैषध.१८.२२०) २२७।१९२	अम्भोवाहसुरादि २४३।१०८
अभियुक्तं (भा.५.९८३) ३८२।२२४	अमुष्मिन्नुद्यानद्रुम २९७।२९	अम्भानपङ्कजा माला १९३।११
अभियोक्ता (का.नी.९.२२) ३८२।२२६	अमुष्मिन्नुद्याने (शा.प.८७९) २२७।१९१	अयं खलु मृणालि ३२७।१९
अभिलषन्ति तवा ३६१।१४७	अमुष्मिन्नाव (सु.१५५८) २६८।३६२	अयं च सुरतज्वा (मृच्छ.४.११) ३५५।२
अभिलषति यदि (कुव.३८) २८२।१४७	अमुष्य दोर्म्यामिरि(नैषध.१.२२) २५२।३	अयं त्रयाणां ग्रामा २६३।२१४
अभिलष्यं (का.नी.५.१०) ३८२।२२७	अमुष्य मुषिता २५९।६५	अयं दरिद्रो (नैषध.१.१५) १०५।१२८
अभिवीक्ष्य (शिशु.१३.३१) १२६।३८	अमुष्य विद्या (नैषध. १.५) १०५।१२९	अयं निजः परो (शा.प.२७३) ७०।९
अभिषिषेणयितुं (शिशु.६.६४) ३४७।९	अमुष्या लावण्यं मृदु २५४।३०	अयं नेत्रादन्नेरजनि ३०१।८०
अमुक्तायां यस्यां (मर्तृ.३.५९) ८०।३४	अमुष्योर्बाम (नैषध.१२.८२) १०६।१६४	अयं पटो मे पितु ३६४।३९
अभूत्प्राची (सु.२२१८) ३२४।३६	अमृत्यस्य मम (सु.१५७०) २६९।४०३	अयं पुरः पार्वण ३०४।१४७
अभूद्दम्भोराशेः सह ६०।२५०	अमृतं शिबिरे (पंच.१.१४४) १६४।५०८	अयं मार्तण्डः(सा.द.१०.३६) १०६।१६१
अभेदेनोपास्ते (सु.११०२) ५२।२४३	अमृतं किरति हिमां ४८।११७	अयं मृगः समयाति १८।१७
अभ्यासः कर्मणां (सु.१४५४) २५३।१	अमृतं चैव (भा.१२.६५५२) ३८२।२३६	अयं मृदुमृणालिनी ३२४।१३
अभ्युत्थानमु (शा.प.३.७५७) ३५१।३६	अमृतजलधेः पायं पायं ३१।३६	अयं मे वाग्गुम्फो ३३।५५
अभ्युद्धता वसु(स.कं.१.७७) १०५।१३५	अमृतद्रवमाधुरीधुरीणां २६३।२१८	अयं रत्नाकरो (सा.द.१०.७०) २१५।६
अभ्युन्नतस्तनयुगा ३०४।४	अमृतद्रवैर्विदध ३००।६१	अयं रेवाकुजः कुसु ३५२।३५
अभ्युन्नताङ्गुलि(कुमार.१.३३) २६९।४१२	अमृतं तदधरविम्बे २५३।११	अयं वारामेको (महद.१०८) २१६।३३
अभ्युन्नतेऽपि जलदे २२०।४	अमृतं दुर्लभं नृणां १५६।१२५	अयं विपाको वद कस्य २८५।७
अभ्युपयुक्ताः सद्गिरि (सु.४७१) ७२।४४	अमृतममृतं (वामन. स.६.२) २५२।५०	अयं स्वभावः स्वत ४९।१७६
अभ्रच्छाया (पंच.२.१२२) १५६।१५१	अमृतममृतं (शा.प.३५१९) २७३।१८	अयःपिण्ड इवो (शा.प.दु.२१) ५४।१७
अभ्रच्छाया तृणा १६०।३२४	अमृतवचनलीला २२७।१८९	अयमङ्कुरमा (शा.प.३२७३) २५५।१४
अभ्रघ्वानैर्मुखरि २८९।५५	अमृतस्येव कुण्डानि (सु.१४५०) २५१।५	अयमतिजरठाः प्र (शिशु.४.२९) १४०।१
अमदयन्मधु ३३२।५२	अमृतोत्प्रेक्षणे रागं (शा.प.१७) ३२।१०	अयमपि खरयोषि २९५।५५
अमन्त्रमक्षरं नास्ति १५६।१५८	अम्बरं विनय (शिशु.२०.६२) ३१७।२३	अयमपि पुरुद्वतप्रे २९५।५८
अमन्दमणिनूपुर(शा.प.३९२९) ३४६।३८	अम्बरमनूरुलङ्घ्यं ४८।१५०	अयमभिनवमेघदया(मालती.९.५) १४०।३
अमरतरुसुमसौर २२३।५३	अम्बरमम्बुनि (शा.प.५२८) १८९।५८	अयममृतनिधानं (मर्तृ.सं.२०९) ९३।८४

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

७

अयमवसरः सर. (सं. ११२८) २१९१२	अरक्षितं तिष्ठति (शा.प. ४४६) ९११४७	अर्थी लाघवमु (न.र. २) १७९१७०३१
अयमविचारितचारुतया ८९१४	अरण्यं सारज्ञे १७७१९९०	अर्थेन तु विहीनस्य (पंच. २. ९२) ६५१७
अयमसौ गगनाङ्ग २९४१४३	अरण्यरुदितं कृतं (पंच. १. २५५) ४०१५५	अर्थो गिरामपिहितः ३११३१
अयमुदयति चन्द्र ३०११७६	अरतिरियमुपै (शा.प. ३४२७) २८४१७७	अर्थो नराणां पति १७३१८६८
अयमुदयति चन्द्रो ३०११७५	अरविन्दमिदं (सा.द. १०. २७) २७८११५	अर्थो नाम ज (शा.प. ४०४६) ३६४१२७
अयमुदयति (शा.प. १७३८) ३२७११०	अरविन्दवृन्दमकरन्द ३२५१९	अर्थो विनैवार्यनयो ६९१२४
अयमुदयमहीधुन्मू ३२३१३१	अरविन्देषु कुन्देषु २४०१९८	अर्थोऽस्ति चेत्त (सं. १७६) ४०१५३
अयमुदितो हिमरश्मि १९६१११	अरसिक्कजनभाष १७०१७५४	अर्थो हि कन्या (अ.शा. ४. २१) ३६२११४
अयश्चणकचर्वणं फणि ७२१५८	अरातिविक्र (का.प्र. १०. ४०८) १०३१६३	अर्थे दानव (शा.प. १२५९) १११२४९
अयज्ञः प्राप्य (पंच. २. ११६) १६५१५३१	अरावप्युचितं (शा.प. १४०१) १४६१७७१	अर्थे सुतो निशा (भर्तृ. १. ४७) ३६५४६
अयान्वितः सुखं दत्ते ९१११८	अरुचिर्निघाया १७५१९३१	अर्थे चन्द्रवदाकारं १८५१२१
अयि किं गुणवति २३९१८२	अरुणकिरणजालैर ३२२१५	अर्थे चन्द्रसमायुक्तं १८५१२८
अयि कुरङ्गि तपो २३३११०३	अरुणजलदराजी ३२३१३०	अर्थे रात्रे दिनस्यार्धे १८७१२५
अयि कुरङ्गि तुर २३३११०४	अरुणनयनं सप्रभङ्गं ५१४३	अर्थे स्मितेन विनिम २७३१११
अयि जलद यदि (शा.प. ७७९) २११११६	अरुणरागनिषे (रघु. ९. ४३) ३३२१५३	अर्थेऽज्ञाहितपौर्विकी १३६१५१
अयि लक्ष्मि कस्तूर २४७१५७	अरुणिताखिल (शिशु. ६. २१) ३३२१६९	अर्थेऽधिता १२६१३६
अयि दलदरविन्द २४४१२३४	अरुणे च तरुणि (सा.द. १०. ८५) ३०९१६	अर्थेऽन्मीलितलो (शा.प. ११५) २४११५३
अयि दुष्कृतकेन २४२११८१	अरुन्धतीकामपुरं २६९१४१७	अर्थेऽयति प्रतिदिवसं ३५९१८०
अयि वत गुणवर्ग २४७१६०	अरैः संधार्यते (पंच. १. ८९) १४४१८७	अर्थेऽपि रसित ३१५१३०
अयि मकरन्दस्य २४३१२१६	अर्कच्छायं तिरयति २७३१२०	अर्थेऽकरोति यः श्लोकं ३८८
अयि मन्मथचूत (शृ.त. २२) ३१२१३४	अर्धायाम्बुधिरिन्दु १३७१६२	अर्थेऽकरोति हि जरा ९५११
अयि मलगज महि २३७१४२	अर्धैर्विन्ति विदार्य (शा.प. १०५) १३१३	अर्थेऽकारः शब्दाक (का.प्र. १. ३६९) ९३१९४
अयि मालति सौर २३९१८५	अर्जुनः कृष्णसंयुक्तः २५९१६३	अर्थे हिमानीपरिदीर्घ ३४६११२
अयि रोषमुरीकरो २१६११४	अर्जुनस्य इमे बाणा १८६१४	अर्थेऽलकाश्च खलाश्चैव ५४१११
अयि सखि शस्तः १८९१५०	अर्जुनीयति यदर्ज ६४११४	अर्थेऽलको यथा (पंच. १. १६२) ३४८११७
अयुक्तं युक्तं वा १५२१४१३	अर्थः सुखं कीर्ति (शा.प. ५. ५) ७७१९	अर्थेऽलक्षितकुचामोर्गं ३४५१४८
अयुक्तं स्वामि (चा.नी. १५. ७) १५८१२८८	अर्थग्रहणे न तथा ५७११४८	अर्थेऽलक्षितगतागतैः १२४१७
अयुक्तं बहु भाष १००१४	अर्थनाशं मनस्ता (चा.नी. ७. १) १५३१२८	अर्थेऽलक्ष्यत्वाज्जनैर (किरात. ११. ४०) ८५१५
अयुक्ते हि यदा (हि. २. १७१) १४७१२१९	अर्थप्राणविना ३७६१२६१	अर्थेऽलक्ष्यं तत्तदु (किरात. ११. ६०) ७९११०
अये कीर श्रेणी २२७११९४	अर्थगमो नि (म. ५. १०५७) १७११८२३	अर्थेऽलक्ष्यं चैव (हि. २. ७) १६३१४६८
अये केयं लीला (शा.प. ३५१८) २७३११५	अर्थतुराणां न (विक्रम. १३२) १७२१८४५	अर्थेऽलक्ष्यापि धनं (शा.प. १४५०) ८७११६
अये को जानीते ३५३१३८	अर्थी न सन्ति न ६७१५०	अर्थेऽलक्ष्यं लब्धु (कविता. ७०) १५६११६१
अये ताल ब्रीहां २४१११४१	अर्थीनामर्जनं (सं. २८१५) १६७१६४१	अर्थेऽलक्ष्यं लब्धु (कविता. ७०) १५६११६१
अये नीलग्रीव (शा.प. ८७०) २२६११७३	अर्थीनामीक्षिषे (सं. २४७४) ८११४८	अर्थेऽलक्ष्यं लब्धु (कविता. ७०) १५६११६१
अये वृषतिमण्डली १३३११२	अर्थीनामीक्षिषे (सं. २४७४) ८११४८	अर्थेऽलक्ष्यं लब्धु (कविता. ७०) १५६११६१
अये मधुप मा कृया २२४१९९	अर्थीनामीक्षिषे (सं. २४७४) ८११४८	अर्थेऽलक्ष्यं लब्धु (कविता. ७०) १५६११६१
अये मातर्द्वि सुखम २५८१४९	अर्थीनामीक्षिषे (सं. २४७४) ८११४८	अर्थेऽलक्ष्यं लब्धु (कविता. ७०) १५६११६१
अये मातस्तातः १३२१२१	अर्थीनामीक्षिषे (सं. २४७४) ८११४८	अर्थेऽलक्ष्यं लब्धु (कविता. ७०) १५६११६१
अये यदि समी १२२११७६	अर्थीनामीक्षिषे (सं. २४७४) ८११४८	अर्थेऽलक्ष्यं लब्धु (कविता. ७०) १५६११६१
अये लाजानुचैः पथि ६७१५६	अर्थीनामीक्षिषे (सं. २४७४) ८११४८	अर्थेऽलक्ष्यं लब्धु (कविता. ७०) १५६११६१
अये वापीहंसा २२६११६२	अर्थीनामीक्षिषे (सं. २४७४) ८११४८	अर्थेऽलक्ष्यं लब्धु (कविता. ७०) १५६११६१
अये वारंराखे (शा.प. १०९५) २१६१२४	अर्थीनामीक्षिषे (सं. २४७४) ८११४८	अर्थेऽलक्ष्यं लब्धु (कविता. ७०) १५६११६१
अयेऽस्ममयते शशी ३०८११५	अर्थीनामीक्षिषे (सं. २४७४) ८११४८	अर्थेऽलक्ष्यं लब्धु (कविता. ७०) १५६११६१
अये हेलावेला. (शा.प. ७७५) २१३१५२	अर्थीनामीक्षिषे (सं. २४७४) ८११४८	अर्थेऽलक्ष्यं लब्धु (कविता. ७०) १५६११६१
	अर्थीनामीक्षिषे (सं. २४७४) ८११४८	अर्थेऽलक्ष्यं लब्धु (कविता. ७०) १५६११६१

सुभाषितरत्नभाण्डागारस्य पद्यानां

अलिरयं नलि (चा.नी.१५.१५) २२३।७३
 अलीकरूपो यदि २७०।२१
 अलौकिकमहालोक १०३।५५
 अल्पं निर्मितमा (कुव.१७) २६५।२६५
 अल्पश्रुतलव एव (सु.३९६) ५८।१७२
 अल्पाक्षरमणीयं यः ८५।८
 अल्पानामपि वस्तूनां (हि.१.३०) ८३।२
 अल्पायासबलेन २३३।११४
 अल्पीयसामेव (सु.५४१) १७३।८७७
 अल्पीयसैव (शा.प.अ.३) २१७।४४
 अल्पेच्छुर्धृतिमा (हि.२.५३) १४५।१३८
 अल्पेनापि सुरक्ते (सु.१५०८) २६१।१३८
 अवंशपतितो (चा.नी.८०) १६२।४१२
 अवगच्छति (रघु.८.८७) २६९।९२७
 अवज्ञानुदितं प्रेम १५८।२२१
 अवज्ञानात्प्राज्ञो (हि.२.७५) १५२।४१२
 अवतु नः सवितुस्तु (कुव.१.२०) २८।२०
 अवयजम्बालगवेषणा ४०।३५
 अवधार्य कार्यगु २९७।१८
 अवनम्य वक्षसि (शिशु.९.७४) ३१०।६
 अवन्ध्यक्रोपस्य (किरात.१.३३) १५२।४०१
 अवयः केवलकवयः ३३।२३
 अवयवेषु २७०।४३२
 अवलम्बितविष्णुपदः ८२।३६
 अवलोकनमपि (शा.प.३३६९) २५१।२१
 अवलोकितमनुमो २२।१०७
 अवलोक्य स्तनौ (शा.प.५२१) १८४।९
 अवशेन्द्रियनि (हि.१.१६) १६३।४३८
 अवश्यं यातां (मर्त.३.१३) ३६८।४२
 अवश्यकारणैः प्रा २२७।१५१
 अवश्यमव्येव्य (सु.३१४७) ९२।६१
 अवश्यंभाविनो भावा (हि.२.७) ९१।२६
 अवश्यंभाविभावानां ९१।२९
 अवसरपठितं सर्वं (सु.१५०) २९।१५
 अवसरपठिता वाणी १७०।७५८
 अवाप्तः प्रा (का.प्र.१०.४३०) ३०४।१५८
 अविकारिणमपि (सु.४०९) ५८।१८३
 अविज्ञातप्रव (किरात.१.४३) १६१।३७४
 अविज्ञातवि (सु.१८८९) २९६।२
 अविदितगुणपि (शा.प.क.१) ३०।१४
 अविदितपरमानन्दो १७०।७६७
 अविदितसुखदुःखं ३१९।३१
 अविषः पुरुषः १६१।३८८
 अविषं जीवनं (चा.नी.४७) १६१।३८१

अविद्वांसमलं लोके (म.२.२१४) ३४९।५३
 अविद्वानपि भू (हि.३.११३) १४८।२३७
 अविधेयो मृत्यज (सु.२८५०) १६९।७२५
 अविनयमुवा मज्ञा (सु.३६४) ४१।६२
 अविनाशिनमग्राम्यम ३७।६०
 अविनीतः सुतो जातः ९०।८
 अविभाविषे (शिशु.९.४०) ३००।६५
 अविभाव्यतारक (शिशु.९.१२) २९४।४०
 अविरतमविरामा ३२३।२०
 अविरतं परकार्यं (रसगङ्गाधर) ५०।१८९
 अविताम्बुजसंग १७।४
 अविरलकमलविकासः ३३१।१३
 अविरलकरवाल (सा.द.१०.९५) १०४।९४
 अविरलपरिवाहै (शा.प.३४८४) २८८।४५
 अविरलफलि (किरात.१०.२८) ३४६।१३
 अविरलमदधाराधौत २।२४
 अविरलसिदमम्भः ३३१।११४
 अविरलविगलन्मदजल (रसगङ्गाधर) २।१०
 अविवेकमतिर्नृपति १५१।३६९
 अविवेकि कुचद्वन्द्वं (कुव.३५) २६।२५१
 अविवेकिनि (शा.प.रा.८६) १४६।१५९
 अर्विशीर्णकान्तपात्रे ३६१।९
 अविश्रामं वहे (चा.नी.७०) १६२।४०१
 अविविधसन्धूर्तधुरंध २५१।३८
 अदृष्टिकं ल्यजे (शा.प.नी.४०) १५३।२९
 अदृष्टिभयम (सु.२०४) ८०।२६
 अवेश्य स्वात्मानं (सु.४५२) ६१।२५४
 अवेमव्यापाराकलन २३।१३६
 अव्यक्तादीनि (भाग.२.२८) ३७२।१५८
 अव्यवसायिनमलसं (हि.२.३) ६२।११
 अव्याकरणमधीतं १७०।७५९
 अव्याजमुन्दरीं (शा.प.३३७७) २७०।९
 अव्याद्वो वाम (सु.५९) २०।६०
 अव्यापारेषु व्या (हि.२.३०) १६६।५६९
 अशक्तः सततं १६६।५९३
 अशक्ताः शक्ति (कविता.७२) ५४।३२
 अशकुवन्सोढुम (सा.द.३.२६६) ३६५।४
 अशठमलोम (शा.प.प्र.८) १६९।७३१
 अशनं मे वसनं ३७३।१९५
 अशर्मदहनज्वल १२३।१९२
 अशुचिर्वचनाशय १४२।१०
 अशुभपुषि कला १३९।४
 अशुभपि (पंच.१.१७६) १४६।१४९
 अशेषलङ्कापतिसैन्यह २१।९४

अशेषविघ्नप्रतिषेध २।१७
 अशोच्यानीह (पंच.१.३६४) १६४।५१४
 अशोच्यो निर्धनः १६१।३८७
 अशनीमहि वयं (मर्त.३.५६) ३६७।७
 अश्रान्तं दृढय २५८।३४
 अशुच्छलेन सु (सा.द.१०.४५) २६०।११३
 अश्वः शक्त्रं (पंच.१.१२४) ८६।१०
 अश्वं नैव गर्जं नैव १५६।१३६
 अश्वप्लुतं वासवग (विक्रम.९) १७२।८२८
 अश्वमेधसहस्रं (म.१.३०९५) ८३।२
 अश्वा यस्य (शा.प.१६७२) १४३।५०
 अष्टकुलाचलसप्त (मोक्षमुद्र.) ३७३।१७३
 अष्टपादश्चतुःकर्णौ १८५।२२
 अष्टौ यस्य दिशो दला १८।३४
 अष्टौ हाटककोट (शा.प.५६५) २०५।१०
 असंख्यपुष्पोऽपि (सु.१८६८) ३३४।१०४
 असंतुष्टा द्विजा (चा.नी.८०) १६२।४११
 असंपादयतः (शिशु.२.४७) ८१।२
 असंभवं हेममृग (हि.१.२४) ९२।५३
 असंभवगुणस्तु (इ.शा.६०) ३५१।६५५
 असंभाव्यं न वक्त १६२।४१६
 असंभृतं मण्डन (रसगङ्गाधर) २५५।२०
 असंभोगेन सामा (हि.१.१५२) ७१।२९
 असंमाने तपोवृद्धिः १६०।३२९
 असंमुखालोकनमा ३१८।५
 असंशयं न्यस्त (किरात.८.३८) ३३८।८
 असज्जनः सज्जनसङ्गि ८७।२५
 असती भवति स १७१।७८०
 असत्प्रलापः पारु (सु.२९६३) १४६।१७७
 असत्यता (का.नी.१०.३९) १७४।९१२
 असत्यमप्रत्ययमूलक ८३।२
 असत्सङ्गादुण (शा.प.४१८९) ८७७
 असद्धर्मैस्त्वयं ३४९।५२
 असद्धृतो नायं (सु.१६०७) ३०८।१३
 असमाने समानत्वं (शा.प.स.३) १८।१३
 असमासजि (सा.द.१०.५६) १५०।३५५
 असमैः समी (पंच.१.८४) १५१।३७४
 असहायः सहा (पंच.१.१५२) ३६।१३
 असाधुः साधु (शा.प.स.१०) ५१।२३६
 असाध्यमन्यथा १४७।१९५
 असार एष संसारः १५७।१८७
 असारभूते संसारे ३५०।३
 असारे खलु संसा (ध.वि.१.२) ३६५।१२
 असारे खलु (विक्रम.१०५) १५६।१५६

संस्थाननिर्देशसमुक्कमकोशः

९

असावधाने पाण्डि	१५९१२७०	अस्मिन्दिग्विजयो	११०१२३५	अहं च त्वं च राजे	१८७१२२
असावधानास्थापर	३४४१२६	अस्मिन्मोदवृ (शा.प.९.१२)२२८१२२५		अहं महानसायातः	१९४१३०
असावन्तश्चन्द्रि	२६३१९५	अस्मिन्प्रकृतिम	२६६१३१६	अहंयुवरवर्णि	२२५१३९
असबुद्धेललावण्य	२६३१९२	अस्य क्षोणिपतेः (कुव.६५)	१०८१२०१	अहमपि परेऽपि	३३१२४
असितात्मा (भट्ट. सं. २११)	२५८१५३	अस्य दग्धोदरस्या	९६१२	अहमस्मि नीलकण्ठ	२२६१९६१
असिधारापथे (शा.प.सा.६)	१०३११३	अस्य प्रयाणेषु समग्र (रघु.६.३३)१२५१५		अहमिव दिनलक्ष्मीः	३५४१७८
असुखमय सुखं वा	४४१३	अस्य श्रीभोजराज	११७१७९	अहमिह (गीत.५.१०.१)	३७३१७६
असुलभा सकले	२७८१३६	अस्यां सखे (शा.प.८४०)	२२५११३२	अहमिह स्थित	२८४११३
असूत सद्यः कुसु(कुमार.३.२६)३३११२३		अस्याः कचानां (नैषध.७.२२)	२५७११६	अहमेव (का.प्र.१०.५५६)	५९१२०४
अस्यया हते	१६११३५२	अस्याः कररुह	२६४११०३	अद्वह चण्डसमीरण	२१४१७
असेवितेश्वरद्वारम (दि.१.१३८)	८०११७	अस्याः करस्प (नैषध.७.७१)	२६३१२३३	अहितहितविचार (पंच.१.१६)	९६१५
असोढा तत्कालोद्ध (कुव.६०)	५१५०	अस्याः कामनिवा	२६०११२२	अहिभूषणोऽप्य	४१२१
असौभाग्यं धत्ते (मृच्छ.३.६)	६३१३०	अस्याः कुसुमशय्या	३६१११	अहिरिहिरिति संभ्र(घकि.३६.१०)२२११२	
असौ मरुत्तुम्बि (हनु.६.३५)	३३१११५	अस्याः खलु म (नैषध.७.८८)२६८१३७०		अहिरिपुपतिकान्ता	१९११७९
असौ हि दत्त्वा तिमि	३२२१२	अस्याः पदौ चा(नैषध.७.९९)२६९१४१३		अहेतिव गणाङ्गीतः	१५८१२२०
अस्तंगतवति सवि	३०३११४३	अस्याः पीठोपविष्टा	२५७१२७	अहो एषां वरं जन्म	२३६११
अस्तंगतवति सवित	२९३१७	अस्याः संयमवान्क	२५८१५०	अहो कनकमाहात्म्यं (शा.प.म.४)	६४११
अस्तंगते ऋशिनि	३६२१२५	अस्याः सपक्षैक (नैषध.७.२०)	२५७११४	अहो किमपि चि (शा.प.२.१२)	४५११
अस्तंगतोऽय (शा.प.१.१८०)	२२७११८०	अस्याः सर्पावि (विक्र.उ.१.९)	२५४१४२	अहो कुटिलबुद्धीनां (सु.३४४)	५६१८७
अस्तमितविषय (सु.१.३८५)	२७५१५	अस्याः सुगन्धिधन	२५८१४९	अहो केनेदृशी (का.प्र.९.३५३)	२०५१३
अस्तावलम्बिरवि (सु.१.९०९)	२९४१४९	अस्याः खेदाम्बुवि	३४७१४३	अहो खलमुजं (पंच.१.३४०)	५५१४३
अस्ति ग्रीवा शिरो	१८५११४	अस्या धामसरोवरे	२७४१२८	अहो गुणानां प्रादुर्ग	८१११७
अस्ति पुत्रो वशे (चा.नी.४.२)१६११३७८		अस्याननस्य भ (घकि.२४.५)२३४११२८		अहो तुष्णावेद्या (सु.३.२६३)	७७१४८
अस्ति यद्यपि सर्वत्र (सु.६.९३)	२२११४	अस्या मनोहराकार (सु.१.४८०)	२५७११	अहो दुर्जनसंसर्गा	८७११
अस्तोदयाचलविल	२९६१३	अस्यामपूर्वं इव	२६२११९०	अहो धनानां महती (सु.४.९०)	७२१५३
अस्त्यद्यापि चतुः	८५११५	अस्या मुखश्री (नैषध.७.५६)	२६२११८४	अहो नक्षत्रराजस्य (शा.प.७.५०)	२०९१३
अस्त्यप्रतिसमाधेयं	२६४१२५८	अस्या मुखस्या(नैषध.७.५३)	२६२११८१	अहो नु कष्टं सततं	६६१४५
अलज्जालवलीढ (वेणी.३.७)	३६११५०	अस्या मुखेनैव (नैषध.७.५८)	२६२११८५	अहो प्रकृतिसाहस्यं (सु.३.५३)	५५१६६
अलामास तुणं	१२१११५५	अस्या मुखेन्दा (नैषध.७.३८)	२६१११५०	अहो प्रभावो (शा.प.१८९)	३६१३७
अलौघप्रसरेण	३६११४३	अस्या मुनीनामपि	२६९१३९५	अहो वत खलः (सु.३.३४)	५६१८०
अस्थानाभिनिवेशी (रविशुभ)	५८११७०	अस्या यदष्टा (नैषध.७.६३)	२६०११२८	अहो वत मह (शा.प.४६७)	५४१३७
अस्थाने गमिता (सु.१.८५)	३४६४	अस्या यदास्येन (नैषध.७.२१)	२५७११५	अहो बाणस्य संधानं	३४४११
अस्थि नास्ति शिरो	१८५११३	अस्याप्रिप्रकरः (नैषध.१२.९८)११११२४७		अहो महत्त्वं महता	४९११६९
अस्थिरं जीवितं	१६०१३०७	अस्या ललाटे (सु.१.४८७)	२५८१४६	अहो मोहो वरा (घकि.१७.१)२३८१२०६	
अस्थिरमनेकरागं (शा.प.३.८६३)	३४०१९	अस्याश्वेदलकावली	२७२१६४	अहो रघुशिरोमणे	११९११३८
अस्थिवद्दिवचैव	१३४१२	अस्याश्वेद्वतिसौकुमा (कुव.६६)	२५४१४४	अहो विशालं (का.प.२.२१९)	१३४१६
असामिषूणामनिला	३३६१३७	अस्यासिर्भुजगः (नैषध.१.९६)	१२४१११	अहो वैचित्र्यमेत (शा.प.३.०५)	८११२१
अस्माकं जल (शा.प.५०६)	१८३१६०	अस्यास्तनुस्यन्दन	२५८१४७	अहो साहजिकं	१५७१२०८
अस्माकं परमन्दि	१२०११३७	अस्याः स्तनी विर	२७५१२०	अहो वा-हारे (औचिल.१६)	३६८१४०
अस्माकं सखि वा (शा.प.३.७५४)३५५१३		अस्यैव सर्गाय (नैषध.७.७२)२७४१२३४		आ	
अस्मानवेहि कल	२४३१९७७	अस्योर्वीरमणस्य(नैषध.१२.६५)१३६१४८		आः कष्टं वन (शा.प.९४६)	२३३१११६
अस्मान्विचित्र (घकि.१६.७)२२६११७२		अस्याध्यायः पि	३३७१५७	आः कष्टमग्रहृष्टा शिष्टा	४२११
अस्मिन्कुजे विना (शा.प.१.१६)२६११९०		अहंकार कापि	३६८१५२	आः किमर्थमिदं (सु.२.१३)	४६१७०
अस्मिन्केकिवने सुग	२३९१८८	अहं किमन्या किम	८९११२	आः पार्कं न करोपि	२५३१५१

आः पात्री स्याम	२८०८७	आगच्छदुत्सवो (इ.स.८५) १६९१७१०	आत्माधीनचरीराणां (शा.प.३२५) ७५७
आः सर्वतः	२४८१९३	आगच्छन्सूचितो (शा.प.३५२७) ३०४१२	आत्मानमम्भो (चातका.५) २२५११५७
आकण्ठदृष्टिशिरसा (चक्रि.१०४.६.१४०१६)		आगच्छागच्छ सज्जं १३३१४१	आत्मानं प्रथ (का.नी.१.२२) १४५११८
आकर्णपलितः (शा.प.३९८६) ३६०१९		आगतं (का.नी.१०.३१) ३८४१२९२	आत्मार्य जीवलोके ७४१६
आकर्ण्य सरोजा (कुव.२५) ३१२११३		आगताः पाण्डवाः (शा.प.५३४) १९३११	आत्मैव तात (नैषध.७.६५) २६१११३०
आकर्णितानि रसि ३४३१०१		आगतानगणि (शिशु.१०.२०) ३१५१२३	आत्मोदयः प (शिशु.२.३०) १४६११८२
आकर्ण्य गर्जि (शा.प.सा.६०) ३३५११५४		आगत्य प्रणिपात (सु.२०८३) ३११११७	आदरेण यथा ३७५१२३३
आकर्ण्य भूपाल १३५१११		आगत्य संप्रति (का.प्र.५.१२५) ३२७१७	आदर्शाय शशा ११६१५९
आकर्ण्य स्मर (शा.प.३८६५) ३४११६०		आगमरूपविचारिण्यधि ४३१२	आदातुं सकृदीक्षिते (कुव.४२) २७६१५४
आकर्ण्यप्रफल २४१११२३		आगमिष्यन्ति ते मा (सु.२६६३) ७५१३	आदानपानलैः कश्चि २५११२३
आकर्षेतिव गां (सु.२४१९) २०७११२		आगुञ्जद्विरिक्कुज (उत्तर.५.६) १३१११२०	आदानस्य प्रदा (हि.३.९५) १६११३५४
आकर्ण्य मुरजिन्मुखे १५१३४		आमेयास्त्रप्रवीणप्र ११६१६९	आदाय चापम (का.प्र.९.३८३) ४१२४
आकस्मिकस्मित ३५९१८९		आघूर्णितं पक्षम (नैषध.७.२९) २५९१८२	आदाय प्रतिपक्ष १०९१२२८
आकारः कम (शा.प.८१३) २२२१३२		आघ्रातं कमलं प्रिये २७३१२	आदाय बहुलग (सा.द.१०.३) ३२५१६
आकारः कारणं (इ.स.३८) १६ ८६८८		आघ्रातं परिलीढ (कुव.१३५) २१७१५८	आदाय मांसमखि (सु.९८१) ३६२१२२
आकारमात्रविज्ञान (सु.५११) ७०१५		आघ्रायाप्राय ग (सु.२४२२) २०७११६	आदाय वारि (औचिल.२०) २१६११७
आकारेण शशी (सु.२३८६) ३५३१५३		आचक्ष्महे तव (शा.प.१०६६) २१५१६	आदायादाय सु ११८११०२
आकारेणैव चतुरा १५८१२३३		आचरति दुर्ज (सा.द.७.२७) ५८११६५	आदायाभृतपूर्ण ३०२११११
आकारैरिति (हि.२.५०) १४७१२२६		आचान्तकान्तिर १६८१६६६	आदावजनपु (का.प्र.७.२००) २९१११३
आकाश प्रसर ११८१११३		आचुम्ब्य विम्बाधर ३४७१५	आदावेव गजेन्द्र १२७११९
आकाशमुत्पततु (भर्तृ.सं.१९७) ९२१७३		आच्छेदे क्षितितेज ३४२१६६	आदिकवी चतुरास्यौ ३६१४८
आकाशवापीसित (शा.३६२८) २९९११३		आच्छादयसि किं मुग्धे ३२८१३	आदित्यचन्द्रा (भा.१.९८.११) १७७१८८६
आकाशात्पतितं २६०११२१		आजन्मकल्पतरु २२३१८४	आदित्यस्य गताग (सु.३३२७) ३६९१८०
आकाशे नटनं ३१७१९		आजन्मब्रह्मचारी (बनु.१.३२) ३६११४८	आदित्याः किं दधौते (सु.५३) २०५१५९
आकिंचन्यादतिपरि ९८१५		आजन्मसिद्धं कौटि ५४१२१	आदिमव्यनिधनेषु (सु.२५७) ४९११५९
आकुच्य पाणि (का.प्र.४.३७) ३६४१४३		आजन्मस्थितयो (शा.प.११२२) २१९१११	आदिमव्यान्तरहितं १४१२
आकुलध्वलपत (किरात.९.८) २९४१२७		आजन्मासुगतेऽप्य ६४१६	आदीर्घेण (भर्तृ.१.८६) ३८४१२८०
आकुटे क्वचाद १२०११४३		आजौ त्वद्वाजिरा १२६१२७	आहतकुपितभवानी ४१२६
आकुटे युधि (बनु.१४.३५) १२१११५९		आज्ञा कीर्तिः (भर्तृ.२.४०) १५२१३९४	आहता नृख (किरात.९.४९) ३१६११३
आक्रम्याजेरमिस्त्र १२९१६०		आज्ञाभङ्गकरा (हि.२.१०७) १४७१२०६	आहृष्टिप्रसराल्पिय (अमर.७६) ३५९१८६
आक्रम्यैकाग्र (शिशु.१८.५१) १३०१८४		आज्ञाभङ्गो नरे (हि.९.६०) १५८१२४९	आदौ गृहीतपाणिः १८६१८
आक्रान्तपूर्वा रम १२९१५०		आज्ञाभङ्गो नरे (हि.९.६०) १५८१२४९	आदौ धर्मं प्रमाणं विवि ४३१५
आक्रान्तं मरणे (भर्तृ.३.३३) ३७३११८३		आज्ञाभङ्गो नरे (हि.९.६०) १५८१२४९	आदौ न वा (पंच.१.२७६) १७६१५०
आक्रान्तासु बध्नेषु ९९११९		आज्ञाभङ्गो नरे (हि.९.६०) १५८१२४९	आदौ (पंच.१.१७७) ३८४१२८१
आक्रान्ते शेष २६७१२२३		आज्ञाभङ्गो नरे (हि.९.६०) १५८१२४९	आदौ प्रेमकषायिता १२१२७
आक्रोशितोऽपि सु ५०१२०५		आज्ञाभङ्गो नरे (हि.९.६०) १५८१२४९	आदौ लज्जयति कृतं (सु.३६१) ५८११६०
आक्षिपन्स्वर (सा.द.६.१७५) २१२१४५		आज्ञाभङ्गो नरे (हि.९.६०) १५८१२४९	आदौ वेदया पुनर्दा ३६४११०
आक्षिपसि कर्णम ३१२१२५		आज्ञाभङ्गो नरे (हि.९.६०) १५८१२४९	आदौ हालाहलहुत (कुव.१२) २८४१२८
आक्षेपवचनं तस्य १४२११३		आज्ञाभङ्गो नरे (हि.९.६०) १५८१२४९	आधः कौपस्तदु १८५१३६
आहः कैलासचौलं (सु.२५७२) ६२१२८३		आज्ञाभङ्गो नरे (हि.९.६०) १५८१२४९	आयेन हीना जल २७३११२
आख्यातनामरच ३१३३४		आज्ञाभङ्गो नरे (हि.९.६०) १५८१२४९	आधाय कोमलक ७४११
आख्याते हसितं पिता १६११०		आज्ञाभङ्गो नरे (हि.९.६०) १५८१२४९	आधारय घरा (सु.५३७) २८४१२४
आख्यायिकासु (शा.प.४०३३) ३६४१२२		आज्ञाभङ्गो नरे (हि.९.६०) १५८१२४९	आधिपत्याधिजा (भर्तृ.३.३४) २८४१२४
आगच्छतामपूर्णा २१९११		आज्ञाभङ्गो नरे (हि.९.६०) १५८१२४९	

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

११

आधोरणाकुशभया	९२।७८	आपेदिरेडम्बरपथं (रसगंगाधर)	२१९।६	आयाते श्रुतिगो (सु.१०५२)	३२९।१५
आधोरणानां (रघु.७.४६)	१२८।३०	आपो विमुक्ताः क	२१२।२८	आयातो दयितस्त (सु.२०७७)	३०४।५
आध्मातोद्ध (शा.प.३८५३)	३३९।१२४	आषट्कृत्रिमस (भट्ट.६६)	२३०।२५	आयातो भवतः (सु.२४१५)	२०८।३६
आननं मृगशावा (रसगंगाधर)	२६२।१६७	आबध्न्य (शा.प.३३०.९)	२६१।१३६	आयान्त्या दिवस	३२७।२०
आननानि हृषिणी	३००।३३	आबास्यं पतिरेष	१२०।१५०	आयामिनोस्तदक्ष्णो	२५९।७६
आननैर्विचक (शिशु.१०.३६)	३१५।३९	आबाहुद्रतमण्डलाग्र (सु.७४)	२६।२०६	आयासशतलब्धस्य (भट्ट.सं.४००)	६९।१३
आनन्तरमिव बहि	३१२।६	आभाति बालिकेयं पा	३१७।२	आयुः कर्म च (पंच.२.८५)	१६२।४२८
आनन्द कचिदध	३५८।५६	आभाति शोमातिश	२५७।१७	आयुः कलोल (भट्ट.३.३७)	३७३।१८८
आनन्दं कुमुदादीना	२९९।३	आभुमाङ्गुलि (शा.प.३२९१)	२५८।३५	आयुर्दानमहोत्स (कुब.०१६८)	११४।१२
आनन्दम (का.प्र.१०.५४०)	२७८।२३	आभ्यां कुचा (नैषध.७.७८)	२६५।२७९	आयुर्वैशतं (भट्ट.३.५०)	३७३।१८०
आनन्दमन्थरपुरंद (कुब.१७१)	१.११७	आमन्त्रणजय (शा.प.४०४८)	३६४।२९	आयुर्व्यायुष्य (सुक्ति.१०७.२४)	३६९।६२
आनन्दमात्रमकर	२३१।२५	आमरणादपि (शा.प.८८२)	२२८।२०७	आयुर्विचं गृह (हि.१.१२३)	१५७।१९७
आनन्दमाधवत	२३१।२५	आमरणांताः प्रण (हि.१.१८०)	४६।४५	आयुर्वैदकृता (चा.नी.१०३)	१४२।२०
आनन्दमृगदावाभिः (रसगंगाधर)	८७।६	आमीलज्वनील	२७०।४३०	आयुस्ते नरवीर	१०९।२२५
आनन्दयति कोऽस्य	१९८।५	आमीलिताल (सा.द.१०.९५)	३१९।२९	आयुरेखां च	२६४।२४३
आनन्दश्रुतिः समा	५।५७	आमूलं कचिदुद्धृता	१४२।११	आरब्धे दयि (शा.प.३३२५)	२६३।२०३
आनन्दश्रुतिरात्मनो	९०।१४	आमूलाग्रनिबद्ध	२४२।१६२	आरभन्तेऽल्पमेवा (शिशु.२.७९)	४५।२०
आनन्देन (सु.३९)	२५।१८५	आमूलान्ता (शिशु.१८.२१)	१२९।६६	आरभ्यते न (भट्ट.सं.२७७)	५०।२०३
आनन्नाः स्तबकभरे	२२३।७६	आमृशङ्करमि (शिशु.१०.२९)	३१७।२०	आरम्भगुर्धौ (भट्ट.२.४०)	१७२।८२६
आनीलां करपल्लवै	३०२।११२	आमोदीनि (शा.प.१०५०)	२४२।१७५	आरात्कारीषव (सु.२४१७)	३४८।२२
आनेतुं न गता	३५९।१०२	आमोदैर्मस्तो मृगः (सु.८२३)	२३६।२६	आराध्य भूपति (सु.३२५८)	३७४।१९८
आपत्समुद्धरणधी	७८।१३	आमोदैस्ते दिशि (शा.प.९९८)	२३७।५२	आराध्यमा (हि.२.१५८)	६०।१२७
आपत्सु मित्रं (हि.१.७२)	१६३।४४५	आन्नाधानामा (काव्या.३.८४)	२०६।१४	आरामाधिपति	२१४।८१
आपत्स्वेव हि मह (शा.प.२१४)	४७।८६	आम्र यद्यपि गता	२३९।१०४	आरामाभरणस्य (शा.प.१००१)	२१३।६१
आपदर्धं धनं र (हि.१.४२)	१६१।३४८	आम्रे पल्लविते स्थित्वा	३३१।६	आरामोऽयमन (शा.प.९३०)	२३२।८७
आपदर्धं धनं (मा.१.६१६९)	१६७।६४२	आयताप्रसितर	३०४।१४५	आरुह्य शैलशि	३१२।२३
आपदां कथि (चा.नी.७४)	१६२।४०५	आयताङ्गुलि (शिशु.१०.६५)	३१७।२६	आरुढः पति (शिशु.८.५४)	३३९।१११
आपदामापतन्ती (हि.१.३०)	१६७।६२९	आयस्य तुर्यं (शा.प.रा.११५)	३८३।२५५	आरुढक्षितिपाल	१२७।२१
आपदि मित्रपरी	१७०।७५५	आयस्यां (का.नी.५.६)	३८३।२५७	आरुढो मलया	३३३।९८
आपदि येनोप (पंच.१.३६६)	१७१।७७९	आयस्ता कलहं (अमर.१०६)	३५८।५८	आरोग्यं वि (शा.प.३१७)	१७०।७५७
आपद्रतः खलु महा (रसगंगाधर)	५०।१९१	आयस्यां गु (म.७.१७९)	३८३।२५६	आरोग्यमात्र (भा.प.१०५५)	१७२।८२४
आपद्रतं हसति किं	६५।१७	आयाच्चतुर्यं (शा.प.१३९२)	१४६।१६५	आरोपिता शिलाया	३६८।८
आपद्युन्मा (का.नी.५.२८)	१६४।४८४	आयातः कुमुदेश्वरो	३०८।१६	आरोप्यते शिला (हि.२.४७)	१६३।४७५
आपन्नाशाय (पंच.२.१८१)	१६४।५३७	आयातस्ते समीपं	११३।६	आरोहन्ति गिरिशि	९।४४
आपरितोषादि (अ.शा.१.२)	१७०।७४६	आयाताः सखि	३४०।११	आर्ता देवाद्यम	१५७।१६८
आपस्काराङ्गनगात्र	१३०।८२	आयाता जलदावली	३३०।२	आर्तानामिह जन्तु	१०१।८
आपाटलैः प्रथमम	३२३।१६	आयाता मधुयामि (भृंगारति.२)	२८५।३७	आलक्ष्यदन्तमुकु (अ.शा.७.१७)	८९।१३
आपाण्ड पीनकठि	१८५।१०	आयाता मधुरजनी	३३१।१२	आलभति पिकल	२७०।११
आपाण्डुरा शिर	३६५।४५	आयातासि वि (शा.प.३७७९)	३५३।४७	आलम्बे जगदालम्बे	२।२
आपातालगभीरे	२३१।६५	आयाति याति पुनरे (भृंगार.४)	२९६।७	आलम्ब्याङ्गनवा (अमर.७८)	२९०।९१
आपुङ्गवममी (हनु.५.२३)	२८२।१४०	आयाति धियमज	२५४।४८	आलस्यं कौवेवा (हि.२.५)	१७१।७५४
आपुष्पप्रसवा (शा.प.१०३८)	२४१।१३९	आयाति च ति	१८०।१०५१	आलस्यं स्थिर (सुक्ति.११५.१४)	६३।३६
आपूरितमिदं इवाम	२९७।३	आयाते दयिते मनो (अमर.७७)	३१९।३८	आलस्यं हि मनु (भट्ट.२.७४)	८३।१५
आपूर्यते पुनः स्फु (सु.७.१.१)	२९९।१५	आयाते दयिते (दशरूप.४.१३)	३०५।१	आलस्योपहृता (चा.नी.५.७)	१५७।१७७

आलानं (का.प्र.१०.४२६) १०९१२११	आशु लङ्घितव (शिशु.१०.६४) ३१७१२५	आस्तां तावद्वचनर २९२१२२
आलापं कलकण्ठ २२८१२१	आ शैलेन्द्राच्छि ११२१२८४	आस्तां दूरतया १८७१०९
आलापान्मूविलासो २५७१६०	आशौच राक्षसी पुंसां ७६११३	आस्तां दूरेण विश्वे (सु.२०८७) ३१८११
आलापैर्मधुरैश्च का ३५०१८०	आश्चर्य समराम्बरे १२४११३	आस्तां विश्वसनं (अमर.६३) ३५४१६०
आलिङ्गन्ते मलय ३३४११२८	आश्रयः कियतामेष २१११९	आस्तामकण्टक (शा.श.२.१५) ३६८१३४
आलिङ्गन्तो वसु (सक्ति.१००.५) १३९११	आश्रयवशेन सततं (शा.प.३३७) ८६१११	आस्तामन्यस्तु (शा.प.२४३) ४७१११३
आलिङ्गसे चाल्लता २२३१६४	आश्रयितव्यो नर १५११३७३	आस्तीर्यन्तामुपान्ते १४१११६
आलिङ्गिताः परैर्या (शा.प.३४२) ६४१५	आश्रितानां मृतौ (हि.२.३३) १६३१४७१	आस्तृतेऽभिन (शिशु.१०.८९) ३२१११५
आलि बालिशतया २८४१९	आश्लिष्टभूमिं (शिशु.३.७२) १४०१३	आस्ते दामोद (नैषध.१२.९५) १३८१८३
आलीचालितपद्मि २७७१६१	आश्लेषसुम्बनर (शा.प.३६६१) ३१६१२	आस्ते विधुः पर २१०१२३
आलीभिः शपथैर ३५९१७९	आश्लेषशेषा रतिरत्न ३२३१५	आस्थामालम्ब्य (किरात.१.५.४) ४६११६८
आलीभिः सह भाषि २९११२	आश्लेषाधरविम्ब (सक्ति. ?) ११११६६	आस्थितः स्थगि (किरात.९.९) २९४१२८
आलोकग्रस्त (शा.प.५७४) २०८१२८	आश्लेषे प्रथमं क (शा.प.३६६४) ३१६१६	आस्माकी युव (शिशु.८.५०) ३३९११०७
आलोकमार्गं सहसा (रघु.७.६) १२६१३२	आश्वसलेहभक्तीना १०२१२८	आस्यं यस्याः सु ३७२१३६
आलोकवन्तः (शा.प.७४८) २०९११	आश्वस्य पर्वत (शा.प.७७८) २१२१३८	आस्यं सहास्ये नय २५११३५
आलोकान्तप्रति १०७१७३	आषाढी कार्तिकी १८११२१	आस्येन्दोः परिवे २७०१४२७
आलोकैरितिपाटलै ३२५१६५	आसंसारात्रिभुव (मर्तृ.३.८२) ३६९१६१	आस्वादितं स्वादुम ३३११२१
आलोक्य चन्द्रम ३०३१२५	आसक्ताः प्रतिकोट २१३१६९	आस्वादितदयिताध २९११४
आलोक्य चिकुरनि २७०११०	आसन्नतामेति (शा.प.४१३४) ३७२११५७	आस्वाद्य निर्विशेषं २२४११५
आलोचनं च वचनं ३७१११२८	आसन्नमार्गमति (शा.प.३४७१) २७८१४३	आस्वाद्य स्वयमे (शा.श.१.१६) ७४४१२
आलोलामलका (अमर.३) ३२०११८	आसन्नमेव. रुप (पंच.१.४१) १५२१४०३	आस्वाद्यात्र मधू २२४११०७
आलोलैरुपगम्यते २५२१५८	आसन्नमवलम्ब्य (सु.११००) २८६१२१	आस्वाद्यैष कषायमङ्गु ८५११३
आवर्तः संशया (मर्तृ.१.७६) ३५०१८३	आसन्नान्पुरतो भाव ७६१२४	आहतं कुचत (शिशु.१०.७४) ३१९११७
आवर्त एव ना (सा.द.१०.११) ३१२१२०	आसन्नाय सुदूराय (सु.२२) ४११३	आहत्याहृत्य मूर्ध्ना (शा.प.५९७) २०७११६
आवर्तशोभा नत (रघु.१६.६३) ३३७१६४	आसन्न्यावन्ति यात्रा २१११४	आहवे जगदु (सा.द.१०.३०) ११५१४१
आवर्त्य कण्ठं सिच २५८१२८	आसां व्रतमतीवा २५९१६२	आहवेषु च ये (हि.३.१४७) १४८१२४५
आवासः किय (मर्तृ.१.३१) १५९१२९३	आसां जला (रघु.१६.६२) ३३७१६३	आहारः फलमू (शा.श.२.२२) ३७०१५५
आवासोत्सुकपक्षिण २९५१६८	आसादितप्रकट (सा.द.६.२७) ३४५१४०	आहारयति (वे.२९) ३८३१२५४
आवासो वि (गीव.४.८.१०) २८९१६९	आसाद्यापि महोद ९४११०३	आहारे वडवानलश्च ९७११६
आ विन्ध्या (शा.प.१२५५) ११६१७०	आसाद्याम्रवनीमि २२५११४६	आहारे विरतिः (सा.द.४.११) २८६१२५
आविर्भूताश्रुतां १८०११०५७	आसायं सल्लिभ (रसगंगाधर) २६२११७२	आहारे शुचिता ध्वनौ (धर्म.४) ९४११०४
आविर्भूते शशि (विक्रम.७.१.९) ३१०१२	आसारेण न ह (मर्तृ.१.४६) ३४२१६७	आहारो द्विशु (हि.२.११९) १६२१४०९
आविशङ्किरुट (कुमार.८.३८) २९४११७	आसिष्ये सुखितो (सु.३२६०) ७७१५५	आहिते नु मधु (किरात.९.६९) ३१६१६१
आवृणोति यदि सा २५५१२१	आसीत्ताम्रमयं शरी (सु.३२०६) ६८१८७	आहूतेषु विहं (मल्ल.६९) १८०११०५३
आवृण्वतो लोचन (रघु.७.४२) १२८१२८	आसीत्पूर्वं विमलज २१८१७१	आहूतोऽपि सहा (ध्वन्या.१) ३४७१४७
आवृत्तान्यपि निर ३१७११७	आसीत्सत्ययुगे बलिस्त ९८११	आहृत्य रक्ष्यमाणापि ८७१६
आचक्ष्ण प्रणति (अमर.४७) ३५८१६०	आसीदासीम (नैषध.१२.१८) ११२१२८९	आह्वानं किं भवति २०३११००
आशा नाम न (मर्तृ.३.११) ३६९१७६	आसीनः शयितः २८१११०१	इ ३
आशा नाम मनु (मर्तृ.सं.४०५) ७६११०	आसीने पूष्णि (शा.प.९३) ८११०३	इक्षुदण्डास्तिलाः १६०१३२५
आशा निष्ठाप्रति ३७११११४	आशुरं कुलमना १७११८०९	इक्षुर्धन्व शराः प्रसू २५०१२१
आशा बलवती क (सु.३२४६) ७६१२२	आसे चेत्स्वपुष्टे कुट्ट (सु.३१९८) ६८१८२	इक्षोरप्राक्तमशः (पंच.२.३९) ४७११०६
आद्याया ये दासास्ते (कविता.२७) ७६१२८	आस्तां गाढतरा २४०११३०	इक्षिताकारतस्व (चा.नी.१०८) १४४१७६
आद्यावल्म्वोपचिता ७६१३५	आस्तां तावत्किम (पंच.४.५७) ३४९१२९	इच्छतां सह वधू (किरात.९.१३) २९६१५
आद्यासु राक्षीभवद्वज्र ३१८	आस्तां तावद्वहो २१६१३२	इच्छति शती सह (पंच.५.६९) ७६१३१

सस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

१३

इच्छेद्विपुलां मे	१५८१२३७	इन्दुः प्रयास्यति (शा.प.८९७) २२९१२३७	इह पुरोऽनि (सा.व.१०.३९) १८६११३
इच्छेद्यस्तु सुखं	१५२१४१५	इन्दुप्रभारसविदं (शा.प.१८१) ३५११२	इह मधुपवधूनां ३३३१८६
इतः पौरस्त्रायां क	३२४१३९	इन्दुरिन्दुरिति किं वु २९९१२४	इह रूपमात्रसारे २२३१५४
इतः शुक्ला चन्द्रद्यु	३२४१३७	इन्दुर्यत्र न नि (शा.प.३७८२) ३५३१४९	इह लोकैऽपि (सु.३१६०) ६५३
इतः स्वपिति (भट्ट.सं.२०)	२१६१२५	इन्दुर्यद्युदयाद्रिमूर्ध्नि २१११४७	इह वटवृक्षे यक्षः (शा.प.३७७२) ३५२१५
इतरकर्मफलानि (भा.३.१२१)	४०१४७	इन्दुर्लिप्त इवा (बाल.रा.१.४२) २७२१७७	इह समदशकु (महावीर.५.४०) १४०१४
इतरदेव बहिर्मुख	५९१२१८	इन्दुस्त्वयशसा १०७११९१	इह सरसि (शा.प. ८३६) २२४१८९
इतश्चेतश्चाङ्गिर्विष	१३२११९	इन्दोरस्य त्रियामा ३०३११३७	इह सर्वस्वफलिनः (मृच्छ.) ३५५१३
इतस्ततो वात (कुमार.१४.४६) १२८१४७		इन्दोरेककला (शा.प.३६३७) ३०३११४२	इह स्फुटं तिष्ठति (शा.प.३५८२) ३१०१२
इतस्त्रसद्विद्वत्तवे (नैषध.१२.२६) १३११९		इन्दोर्लेक्ष्म त्रिपुर (कुव.१३८) १३५१३२	इह हि नववसन्ते ३३३१८८
इतो न किञ्चित्प (शा.प.४१२७) ३६७१३१		इन्द्रः प्रभुब्धचित्तो १२६१२६	इहानेके सन्तः ५२१२४२
इतो विद्युत्पुञ्ज (शा.प.३४५७) २९२१२०		इन्द्रस्याशुचिश्च (शा.श.२.७) ३७६१२६०	इहाविशयेन (नैषध.७.६२) २६०११२८
इतो विद्युद्वल्लीवि (भट्ट.१.४४) २७६१३६		इन्द्रात्प्रभुत्वं ज्वल १४२११४	इहोद्याने संप्रत्यहह २३६११५
इत्थं तल्पतलाधि ३१८११९		इन्द्राद्या लोकपाला १८४१७७	ई
इदं कृष्णं कृष्णं (भमर.९४) ३०९१७		इन्द्रो यमोऽसि वरु २४८१९२	ईदृशस्य भवतः (शिशु.१०.७७) ३१९१२०
इदं तत्लेहसर्वस्वं (मृच्छ.१०.२३) ८९११		इमे तारुण्यश्रीन (भट्ट.१.८५) २५५१३०	ईर्ष्यां घृणी (भा.प.१०५६) १५९१२९५
इदं तावच्चित्रं यदव ३६३११९		इयं चिद्रूपापि प्रकट ९११२४	ईशः करस्वीकृतकाक्ष १२१५१
इदं दूर्वाकाण्डद्युति ३०६१४३		इयं तावल्लीला यदधि २४५१३	ईश्वराः पिशुना १६८१६७५
इदं नमसि (शा.प.३६०५) २९७१२७		इयं पल्ली भिल्लैर (शा.प.शु.७) २२७११९२	ईषत्कम्प ३२०१४८
इदं नृपप्रा (नैषध.१२.९०) १०४१११७		इयं प्रीतिर्वल्ली हृद १७७१९८८	ईषन्मीलित (गीत.१२.२४.६) ३१९१४१
इदं परमसुन्दरं तनु २५६१३७		इयं बाला वल्ली मृदु २३६११७	ईषल्लब्धप्रवेशोऽपि ५५१६४
इदं मघोनः कुलि (शा.प.४०६८) ३६५११		इयं भुजगिनीभ्रिता २७४१२३	उ
इदं युगसहस्र (शा.प.४१३२) ३७२११५५		इयं सुखाम्भोरुहसं २५७११३	उग्रप्राहमुदन्वतो (सु.२५५४) १८४१६९
इदं वक्त्रं साक्षाद्वि २७११४१		इयं यक्षांसि द्विषतः १३५११४	उग्ररूपं कुचद्वन्द्वं ३१८१२
इदं हि माहात्म्य ४९११८६		इयं व्याधायते वा (भृंगारति.१३) २५३१३	उचितं गोपनमन ३१३१२७
इदमनुचितमक्रम (भट्ट.१.२८) २०५१७		इयं सुनय (का.प्र.१०.४६५) २६२११६८	उचितं नाम (शा.प.१०५७) २४३११८८
इदमपट्ट कपाटं (शा.प.८७८) २२७११८९		इयं सुरतरङ्गिणी न ३५४१८१	उचितमनुचितं वा १७६१९७३
इदमयुक्तमहो मं (शिशु.६.५६) ३४६११७		इयं सुस्तनी मस्तकन्य २७३१९	उच्चित्य प्रथम (शा.प.३८०१) ३३४११०७
इदमशिशिरैर (अ.शा.३.३.१०) २७९१७३		इयं स्रष्टा चक्षरकं २६८१३६३	उच्चैःस्थान (शा.प.७६४) २१०१३७
इदमाभाति गग (सा.द.१०.९९) २९९१८		इयती जगती कियती १२३१५	उच्चैः कल्याणवाही ११३१२८९
इदमिदमिति भू (शिशु.७.५०) ३३४१११४		इयत्यप्येतस्मिन्निर (भट्ट.सं.४१२) ७०१३८	उच्चैरध्ययनं पुरातन (सु.२३७८) ९६४
इदमीदृगुणोपेतं (किरात.११.४१) ८५१६		इयत्यां संपत्तावति २१९१७	उच्चैरुचरतु चिरं (शा.प.१११४) २१८१७५
इदमेव नरेन्द्राणां १४६११८०		इयत्यामपि सामर्थ्या ९५१७	उच्चैरुक्ताल (शा.प.६६) १०११५८
इदानीं तीव्राणि (शा.प.३४३६) २८४१२५		इयत्येतस्मिन्वा (भट्ट.सं.४१२) २४८१९६	उच्चैरुक्तालगण्डस्थल ३३२
इन्वीवरं लोचनयो २६०१७९		इयमसौ तरलायत (भमर.१२७) २७३१८	उच्चैरेव तहः (भट्ट.सं.४१७) २४१११४०
इन्वीवरवलश्यामसि २२१९९		इयमियं मयदानवन ३६२१२०	उच्चैर्ब्रह्माण्ड (शा.प.५८) २१२७
इन्वीवरक्ष्या स्फुट १९०१७२		इयमुदरदरी दुरन्तपू (भट्ट.सं.४१४) ९६१६	उच्चैस्तारादम्बरशैल २९६१९
इन्वीवरेण नयनं सु (भृंगार.३) ३०६१२५		इयमुजतसत्त्व (शा.प.२२०) ४९११५७	उच्छिष्टं शिवनिर्मा (शा.प.५१७) १८४१४
इन्दुं कैरविणीव (शा.प.१५५७) २९११४		इयुप्रयैव जग (नैषध.७.२७) २५९१८०	उच्छ्रयसम्पन्न २६५१२६६
इन्दुं निन्दति च (शा.प.१२३८) १३६१४०		इह किं कुक्कुशाव (शा.प.९३९) २३३१९९	उज्जृम्भते कुमुदिनी ३०११७१
इन्दुं निन्दति (शा.प.१२३८) १३६१४१		इह जगति रतीशम ३५६१२३	उज्जृम्भानन (शा.प.३४१७) २८६१२२
इन्दुं निन्दति १७९११०३६		इह तुरगशतैः प्रया (शा.प.१९८) ३९१२३	उज्ज्वली शुच (किरात.९.१८) ३००१३५
इन्दुं निन्दतु नाम २१११३९		इह नगरे प्रतिरभ्यं ३५२११३	उज्जित्वा दिशमम्बरं ७८५
इन्दुः किं (का.प्र.१०.४१९) ३१२१२२		इह तिष्ठति निकु (शा.प.३९१८) ३४५१५८	उज्जगणपरिवारो नायको (सु.५७६) ९६४

उड्डराजमुखी मृग	२५११३९	उत्तुङ्गस्तनपर्वताद	२६८३६६	उदयजेव सविता (कुव.५६)	८८१५५
उड्डीनं विहगैर्मृतं	२१९११८	उत्तुङ्गस्तनभरता	२५३११५	उदयमयते (का.प्र.१०.४३३)	३२७११८
उड्डीना गुणपत्रिणः (शा.प.३९५)७४३७		उत्तुङ्गस्तनभार	२६८३६७	उदयमुदित (शिशु.११.१२)	३२३१८
उत्कण्ठयति (कुव.५०)	३४०१८	उत्तुङ्गस्तनमण्डलोपरि	१६१९	उदयशिखरि (शिशु.११.४७)	३२७११६
उत्कर्णोऽयमकाण्ड	२०७१४	उत्तुङ्गस्तनशैलदुस्तर	२७४३२२	उदये सविता रक्षो	४५११९
उत्कर्षवाजिजगुणो	४८११९९	उत्तुङ्गैस्तर (शा.प.१०५९)	२४३१९५	उदरद्वयभर (शा.प.६४)	३६४१७०
उत्कूजन्तु वडे(सफि.१४.१२)२२६११४७		उत्थापितः संय (रघु.७.३९)	१२८१२६	उदकभूतिमि	१५८१२३६
उत्कृल्य ज्वलितां (शा.प.४०७७)३६६४		उत्थाय हृदि लीयन्ते (शा.प.४०१)६५११		उदस्य धैर्य (किरात.८.५०)	३३८१९३
उत्कृत्योत्कृत्य (मालवी.५.१६)	३६६१७	उत्थायोत्थाय (शा.प.६६८)	१६२१४३२	उदस्योच्चैः (शा.प.१२१२)	२३५११६०
उत्क्रान्तानामा (शिशु.१८७३)१३०११०२		उत्थिता (का.नी.५.६२)	३८३१२४६	उदारचरितस्त्वा (शा.प.३८९)	७१११४
उत्तिक्षं कर (सा.द.३.७६)	३५६१३०	उत्थितो निशि	२६१११४५	उदारस्य तृणं वित्तं	१५६११४७
उत्तिक्षंतां अपि	१२८११४	उत्पतन्ति (पंच.२.१३०)	३८३१२४७	उदासीना लीनामपि	२५४१३३
उत्तिक्ष्य करि (कुमार.१६.३४)	१२८११५	उत्पत्युत्पन्नशिष्टा	११३१२९०	उदाहरण (किरात.११.६५)	७९११४
उत्तिक्ष्योच्चैः (शिशु.१८.३८)	१२९१७६	उत्पन्नमा (हि.४.७)	३८३१२४८	उदितं प्रियां (शिशु.९.६९)	२८८१३३
उत्खातं निधि (मर्त.३.५)	७७४१९	उत्पादयत्यलमिदं	२८६१९	उदितवति (शा.प.११४१)	२४४१२१२
उत्खातच्छिन्न	२९८१३९	उत्पादिता (मर्त.सं.४२३)	७०१३६	उदितवति परस्मि	१९११८०
उत्खातदैवत (शा.प.४००४)	३६२१२१	उत्प्लव्य यः शिख	२३०१३१	उदितेऽपि तवावनीन्द्र	१३३१७
उत्खाताप्रति (धनु.९.३५)	१४२११५	उत्प्लव्यारा (शिशु.१८.५३)	१३०१८५	उदितोऽस्मादमति (शिशु.९.७७)	३१११९
उत्तंसः केकिपिच्छैर्मरकत	२९९१२२	उत्प्लव्गल्लैरा (शा.प.१६२)	३२१८	उदीरितोऽर्थः (पंच.१.४४)	१७४१९११
उत्तंसकौतुक (शा.प.११०७)	२३९११०९	उत्प्लवपङ्कजनिषक्त	३३३१८१	उदेति पूर्वं कुसु(अ.शा.७.३०)	१०४१११३
उत्तंसेषु न नति (शा.प.१२९४)	२१७१५९	उत्प्लवमानसरसीरुह	२२११२७	उद्गतेन्दुमवि (किरात.९.२४)	३००१४१
उत्ततोऽयं सुरंगमः	३३७१५४	उत्प्लवम्यसह	२३९११११	उद्गर्भहृणतह (वामन.का.१३५)	३०११६९
उत्तमं मुचिरं नैव (सु.३०३)	४६१६४	उत्प्लवमलकोमलो	२११८१	उद्गादितनवद्वारे (उद्गाद)	३६७१७७
उत्तमं स्तार्जितं	१६०१३१९	उत्प्लवार्जुनसर्ज (मालवी.९.१७)	३४२१६५	उद्गण्डे भुजदण्डे	१०३१६५
उत्तमं प्रणिपा (पंच.४.७४)	१५८१२४६	उत्तसरङ्गकलितोर (शा.प.५४९)	२०६११	उद्गानाम्बुदवर्धमान	२१९११९
उत्तमः क्लेशविक्षोभं (इ.श.१०)	४६१५५	उत्सवे व्यसने चैव (चा.नी.१७)	८८१५	उद्गामदानद्विप (कुमार.१४.४१)	१२८१४२
उत्तमर्णधनदान	७३१२८	उत्सार्थं कुन्तलम	३२५११०	उद्गामदिग्विद्वरदच	२९७१२४
उत्तमस्तोषमायाति	१६९१७०८	उत्साहसंपन्नम (पंच.२.१२९)	६३१२५	उद्गामद्युमणिद्यु (सफि.६०.२०)	३३७१४६
उत्तमा (शा.प.१४८७)	१५४१५६	उत्साहस्य प्र (शा.प.१४०९)	१५०१३१९	उद्गामप्रमिवेगविस्तृत (सफि.२.३२)	६१७१
उत्तमानामपि लीणां (रसगंगाधर)३४९१३७		उत्सिक्तः कुसुमा	३२६१२९	उद्गामाम्बुदवर्धिता (सु.२५५५)३५७१३८	
उत्तमोऽप्यधमस्य (इ.श.७०)	१६९१७०९	उत्सष्टमम्बुजहशा	३३३१८०	उद्गामार्काशुदीप्य	१८४१७४
उत्तरत्रय कुरङ्ग (शा.प.३५५७)	३०५११६	उदभक्तवेरी (शा.प.३८१०)	३३४११३२	उद्धतैरिव (शिशु.१०.३२)	३१५११५
उत्तरन्ति विनि (कुमार.८.३५)	२९४११४	उदभक्तजोजद्वय	३५५१३४	उद्धतैर्निमृत् (शिशु.१०.७६)	३१९११९
उत्तरीयविनि (शिशु.१०.४२)	३१६१२	उदभय दृगखलं	३०६१३९	उद्धर्तुं किल शैलकेलि	२९९१२
उत्तानामुपधाय	२७०१४२९	उदधिरवधिरुव्यास्तं	५११२१७	उद्धूतपांशुपटलानुमित	१३९१२
उत्तानो (का.प्र.७.३०४)	३७१११९९	उदन्वच्छिन्नां (मर्त.३.२०)	५११२३३	उद्धयेत तनूलतेति	२७७१५७
उत्तालालकमञ्ज	२५६१५५	उदमज्जि कैट (शिशु.९.३०)	३००१५५	उद्धयेत नतश्रूः	२८८१२१
उत्तिष्ठ क्षणमेक (पंच.२.२४)	६७१६८	उदयगिरितटस्थः (सु.२०२८)	२९५१४७	उद्धन्धकेश (रघु.१६.६७)	३३८१६६
उत्तिष्ठ द्रुति (सा.द.३.८३)	३५८१६९	उदयतटान्तरित	२९९१९	उद्गासिताखिल (मर्त.२.४९)	६०१२३६
उत्तिष्ठन्त्या (वेणी.पा.१.३)	१६११४	उदयति कलमन्त्रैः	३०११७७	उद्भिर्न किमिदं	२६५१२९५
उत्तिष्ठमान (शिशु.२.१०)	१४९१२९६	उदयति तरुणिम	२५५११२	उद्भेदं प्रतिपद्य	२६६१२९६
उत्तुङ्गस्तमातजम	२२९१९	उदयति यदि (विक्रम.२४९)	५११२२२	उद्यत्करकरवालः (शा.प.१३२)	२७१२१०
उत्तुङ्गवातायनगो	३७३११६९	उदयति वित (शिशु.४.२०)	३२७१५	उद्यतेष्वपि (हि.३.१५)	१४४१७०
उत्तुङ्गशैलशिखर (सु.८३७)	२३०१२६	उदयदुदयधीक्षणाय	२५३११६	उद्यद्वाहिनि वर्दुरा (शा.प.३३९७)	३३०१३

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

१५

उषाद्वालाङ्कुर (शा.प.१.२३५) १३८१७६	उपकारः (शा.प.६४९) १५९१४२	उपहितं शिशि (रघु.९.३१) ३३११३७
उषाद्विह्वलकान्ति (रत्ना.१.१७) ३३३१९३	उपकार (किरात.२.४३.) १७५१९३२	उपसंध्यमास्त (शिशु.९.५) २९४१३४
उषान्वमूनि (शा.प.७४१) २०९१९	उपकारं (का.नी.९.१०) ३८९१४५२	उपादाता यावन्न भव ८२१४६
उषाद्वं धन्विभि १२९१५६	उपकारगृही (चा.नी.२.२.) १४९१३१४	उपाधिभिः संतत १७४१८८७
उषमं साहसं धैर्यं (विक्रम.६८) ८२१२	उपकारपरः (शिशु.१६.२२) ५९१२००	उपाध्यायश्च वैच १५७१७८९
उषमेन हि (पंच.२.१३८) ८२१३	उपकारमेव तनुते (रसगंगाधर) ४७१७०४	उपानीतं दूरात्परि २३७१५७
उषानपालकल २३८१६८	उपकाराच्च (पंच.२.३७) १६५१५२६	उपायज्ञो ३८४१२९१
उषोगः कलहः १५६११३९	उपकारिणि विश्रब्धे (सु.३०६१) ७५१२	उपार्जितानां वित्ता (पंच.२.१५७) ६९११०
उषोगः क्षयमेति ३४२१६८	उपकारिणि वीत (सु.३०६१) ४९११६३	उपेक्षितः क्षी (पंच.१.२५८) १५११३८०
उषोगः खलु कर्तव्यः ८२११	उपकारिणु यः (पंच.१.२७०) ४६१४०	उपैति घनमण्डली ३४११९७
उषोगिनः करालम्बं ८२११३	उपकारेण द्यून्ते (सु.२०२) ८०१३४	उपैति सत्यं परि (किरात.४.२२) ३४४१९८
उषोगिनं (वट.नी.१३) ८२१२०	उपक्रोडपि नीचानां ५४११०	उपोढरागेण वि (शा.प.३६३४) २९९११९
उषाहापोषिताद्रक्षित १३१४९	उपकृतमनेन (शा.प.३५२) ५७११२८	उसा कीर्तिलता १२१११५६
उषातदेत्युपतना (सु.५०) १६१४७	उपकृतिरेव (सु.४१७) ५८११८८	उमौ श्वेतौ पक्षौ (शा.प.८९४) ८६११३
उषेजयति दरिद्रं १७०१७६२	उपकृतिसाहसिक (सु.२५०) ४८११४७	उमामिमां समुद्रीक्ष्य ३०११२
उषतं पद (का.प्र.१०.४३८) ५९१२१४	उपगृहवेलेमल (शिशु.९.३८) ३००१६३	उरःस्थलं क्रोडत्र २०२१८०
उषतावनतभा (कुमार.८.६९) ३००१३१	उपचरितव्याः (शा.प.२३६) ४७११०९	उरसि निहितस्ता (अमर.३१) २९८११७
उषतेषु श्विनः (कुमार.८.६६) ३९९१२९	उपचारः कर्तव्यो १७११७८८	उरसि कणपतिः शिखी २४५१२
उषमस्य सकच (शा.प.५०९) १८२१३७	उपचारानुनयास्ते ३०९११	उरसि मुरभिदः का २०३१९६
उषमितैक (अ.शा. ३.११) २०८१३९	उपचिताव्यवा (रघु.९.४४) ३३२१५४	उरस्तव पयोधराक्षि ३५६११७
उषम्य दूरं मु (सक्ति.६५.२९) ३४२१७५	उपचितेषु (शिशु.६.६३.) ३४७१८	उरोजवचक्रमनो २६७१३२७
उषादामुदुवर्धि १८३१६८	उपजीवति स्म (शिशु.९.३२.) ३००१५७	उरोह्वाडुद्रमितैः पयो ८९११०
उषालनाभिपङ्केरुह इव १११९	उपताप्यमान (शिशु.९.६५) २८८१२९	उरोह्वाडुद्रमोहदर्श ३१११२५
उषिद्रकन्दलद (शा.प.३८७५) ३४११४८	उपदेशो हि (पंच.१.४२०) ३९१४	उर्वीपतेथ स्फटिकाश्मनश्च ३८६१३७०
उषिद्रकोकन (का.प्र. ५.११४) ३२७१८	उपनदिपुलिने २४२१२६९	उल्वेन संवृतस्त ३७२११४०
उन्मीलद्रसविन्दु २४१११२८	उपनयचविवाहावुत्स ९९११२	उल्लङ्घयापि सखी (शा.प.३४४४) २८७१८
उन्मीलद्रदनेन्दु (सक्ति.५३.३) २५७१२६	उपनिषदः परिपीता २५११२४	उल्लापयन्त्या (शा.प.३५११) २९२११
उन्मीलन्ति (सा.द.१०.७९) २९०१७३	उपनेतुमुज्जतिमते (शिशु.९.७२) ३१०१४	उल्लास्य कालक (का.प्र.४.५४) १३३११०
उन्मीलन्ति निशा ३२४१५२	उपपत्तिभिरम्लानां (सु.१४२) ३९१२१	उल्लाना वेद (भा.१३.२२३९) ३४८१२०
उन्मीलन्ति (सक्ति.७२.११) ३०३११३१	उपबर्हमम्बुजदृशो ३२१११६	उल्लसि परिवर्तयन्त्या ३२८१६
उन्मीलन्नयनान्त २८३११६१	उपभुक्तखदिरवी ३६५१३२	उल्लसि मलयवासी ३२६११८
उन्मीलन्मधु (सा.द.१०.४) ३३५११४४	उपभोक्तुं न १५७११६७	उल्लाळः शिशिरे ३३७१५२
उन्मीलन्मुकु (मालती.१.४१) २८३११४९	उपभोगकातराणां (सु.४८२) ७२१३२	उल्लाळः कचिदर्क २६११९७
उन्मीलयन्ति कुसु २३८१७५	उपमा कालिदासस्य ३५१६३	
उन्मीलितं तूळि (कुमार.१.३२) २५५११९	उपययौ तनुतां मधु ३३२१४८	
उन्मुक्ताभिर्दिवस (सक्ति.६९.५) २९६१५	उपरि करवालधारा (रसगंगाधर) ४८११२७	
उन्मुक्तालान (नैषध.७.८५) २६७१३५१	उपरिगतं हि सर्वर्ण १८९१४७	
उन्मुष्टं कुचसीन्नि २११९३	उपरि घनं घन (सुद्रारा.१.२१) ३४२१८२	
उन्मुष्टपत्राः (शा.प.३८४८) ३३८१६९	उपरिजतर (शिशु.७.४९) ३३४११३	
उन्नेषं यो (का.प्र.१०.४१६) ३१३१६०	उपरि पयो (शा.प.३८८४) ३४२१८१	
उपकर्ताधिकार (दि.२.९५) १४७१२०५	उपरि पीनपयोधर २६६१२९९	
उपकर्तुमप्रकाशं (सु.२५२) ४८११४८	उपवनतरुतृत्वा ३३४११२७	
उपकर्तुं प्रियं (शा.प.२३१) ४६१३८	उपशम (शान्ति.३.३२) ३८३१२४९	
उपकर्तुं यथा (इ.श.१.३) १६८१६७२	उपहरणं विभवानां (शा.प.९२) ४१२५	

ऊ

ऊरुः कुरङ्ग (सा.द.१०.४३) २६८१३९०
ऊरुद्वयं युगदृशः (अमर.१३७) २७११३७
ऊरुप्रकाण्डद्वि (नैषध.७.९५) ३६९१३९४
ऊरुमूलचपले (शिशु.१०.६७) ३१७१२८
ऊरु रम्भा दृगपि ३७९१६४
ऊर्जितं सज्जनं दृष्ट्वा (इ.श.३५) ५४१६
ऊर्णा नैष दधा (शा.प.१२१०) २३३१९६
ऊर्ध्वं नीरपद्मन्दमे २७२१६५

ऊर्ध्वोक्तमीवमहो	२२६१५६
ऊषरेषु विवरेषु वा	२१२१२४
अ	
ऋक्षाणां भूरिधाना(धक्ति.२.१६)२११९१	
ऋणकर्ता पिता (चा.नी.४५) १५९१२८५	
ऋणशेषव्याप्ति (पंच.३.२४०) १५४१५७	
ऋणीकृता किं (नैषध.७.३३) २५९१८६	
ऋतेन	३८४१२९८
ऋषेरस्याश्रमे पुण्ये	१८११६

ए

एकं कान्धनभूधरं	११९११३५
एकं दन्तच्छदस्य (सु. ७०)	८१११९
एकं ध्याननिमी (सा.द.७.३०) ९१४१	
एकं भूमिपतिः	१५२१४१८
एकं भूमिपतिः करोति (पंच.१.२२३)	
एकं वस्तु द्विधा कर्तुं	२५०१२
एकं वस्तु यदस्ति	१०९१२१७
एकं हन्याज (भा.५.१०१३) १४६११४६	
एकः कर्णमहीपतिं	२४९११०४
एकः खलोऽपि यदि	६०१२३२
एकः शतं योधयते (दि.३.५०) १४४१६७	
एकः स एव जीवति (शा.प.२५८) ९६१३	
एकः स एव तेजस्वी(शा.प.२८५) ७८१२	
एकः स्नानस्तुत्रतरः परस्य	१०११६२
एकः स्वादु (भा.५.१०१६) ३८३१२५०	
एक एव खगो (भर्तृ.सं.४३३) २२६११४८	
एक एव पदार्थं	१५७११७९
एक एव महान्दो	१०२११८
एकचक्रो रथो (स.कं.४.१६९) ७९१११	
एकचक्षुर्न काकोऽयं	१८५१११
एकतथ्यतुरो वेदा ब्रह्म	१००१२
एकतामिव गत (किरात.९.१२) २९७१८	
एकत्रासनसंस्थितिः(अमर.१८) ३५८१५९	
एकदन्तद्युतिसित (शा.प.८८) २१७	
एकद्विप्रभृति क्रमेण	३२५१५७
एकद्वैः किमभावि	३७०१८३
एकमेव गुणं प्राप्य	१०२१३१
एकमेव बलिं (शा.प.३३४७) २६७१३२८	
एकमेवाक्षि वामाक्षि	२५९१६४
एकरद द्वैमादुर	२१११
एकशक्तिप्रहारेण	१४३१४०
एकसारथ्यप्रया (शा.प.४१३६) ३७२१५९	
एकस्तपो द्विरध्या	१५८१२११
एकस्त्रिधा वस (का.प्र.४७७) १०५११३६	

एकस्थं जीवि (सु. ६०)	१६४२
एकस्त्वं गहने	२२५११२८
एकस्त्वं मरभूरुहे	२३७१२८
एकस्मिन्ननिरावयोः	२४४१२३८
एकस्मिन्नायने (अमर.२३) ३१११२२	
एकस्मिन्नायने विप (अमर.२२) ३५८१६५	
एकस्मिन्नायने सरो	३१११३०
एकस्मिन्नायने सृष्टां (धक्ति.२.५७) २७११०	
एकस्मिन्मलयाचले	२३८१६१
एकस्य कर्म सं (पंच.१.३७३) १५७११७३	
एकस्य तस्य मन्ये(शा.प.७६५) २११११२	
एकस्य दुःख (पंच.२.१८७) १७२१८४३	
एकस्यायमुदेति (शा.प.१०७०) २१५११२	
एकाकिना (चा.नी. ५६) ३९३१६५४	
एकाकिनि वन (शा.प.९०५) २२९११४	
एकाकिनी यद (शा.प.३७७३) ३५४१७५	
एकाकी निःस्पृ (भर्तृ.३.९०) ३८३१२५२	
एकाग्रः स्या	३९३१६४४
एकादशरुद्राणामे	११८१११६
एकान्त	३८९१४८३
एकान्तसुन्दरवि(शा.प.२७७३) २५३११८	
एकान्ते (साधन.५) ३९३१६४८	
एकान्ते द्विसमल्लोच	५१६१
एकान्ते बत नो(शा.प.३७७५) २५८१६२	
एकामिष (प्र.१०) ३९३१६५१	
एका भार्या प्रकृ (घट.नीति.१४) ३६५१४७	
एकाभूक्तसुमायु (कुव.१७१) ११०१२३०	
एका भूभयोरैक्यं (धर्मवि.९) २४८१८६	
एकामिषामिलाषो	१६८१६६५
एकावलीकलि(शा.प.३३४३) २६६१३०९	
एकासनस्था जलवायु	४४१२
एकीभावं गतयोजं (सु.४२०) ५८११९९	
एकीभूय (शान्ति. ३.१८) ३८७१३९३	
एके केचिद्यतिकरय	८७१३२
एके तुभ्या व्रतिकर	२४३१२०१
एकेऽथ प्रात (शा.प.४१३७) ३७२११४५	
एकेन चुलुकेन (शा.प.३९०५) ३४४१५	
एकेन त्रेत्परिहृतोः	२३९१९४
एकेन तिष्ठताघस्ता (शा.प.२७१) ७३११८	
एकेन राजहंसेन या	२२११५
एकेन शुष्कश्लेष्णे दद्या	९०१३
एकेन स्मितपा (पंच.१.२५२) ३५०१७७	
एकेन हि सुवृक्षेण (चा.नी.१३) ९०१२	

एकेनाक्षणा प्रवित (शा.प.३५९६) २९६१८	
एकेनापि सुपुत्रेण जाय	१०१९
एकेनापि सुपुत्रेण विद्या	१०१९
एकेनापि सुपुत्रेण सिंही	१०१९
एकेनापि हि शूरेण	१०१९
एके सत्पुरुषाः (शा.प.४६५) ७८१२	
एकैकातिशयालवः (सु.४९२) ६९१२६६	
एकैव सामृतमयी(धक्ति.१.१०) २१०१२४	
एकैश्वर्यस्थितोऽपि	७११००
एको देवः केश (भर्तृ.३.३०) १७११८१४	
एकोना विंशतिः ज्ञी	१८७११९
एकोऽन्ते द्विसमल्लो	६१६१
एकोऽपि गुणवान्पुत्रो (सु.२७३०) ९०११	
एकोऽभूत्पुलिनात्तत	३७१५१
एको विश्वसतां हरा (रसगंगाधर) २४६१४४	
एकोऽहमसहायो (सु.५८२) २२९१११	
एको हि खज्जन (शृंगारति.४) ३१३१५०	
एको हि दोषो गुण (घट.नी.१७) ६६११२	
एणः कीडति (शा.प.९१४) २३०१४३	
एणाक्षीस्पृहयाल (शा.स.४) ३७१११०५	
एणाद्याः पशवः किं	२३८१६३
एणीगणेषु शुल्ग	२३३११०७
एणीदृशः पाणिपु	२५७११३
एणीदृशः श्रवणसी	२२३१८२
एणीदृशो विजयते वे	२५७१५
एतत्काम (भर्तृ.१.२९) ३८३१२५८	
एतत्किं प्रणयिन्यपि	३५६१८
एतत्कीर्तिर्वि (नैषध.१२.१०४) १३११५७	
एतत्कुचस्पर्धि (नैषध.७.७५) २६५१२७७	
एतत्कोककुटुम्ब	३०२११००
एतत्कर्कश कैर (शा.प.३३६९) ३०३१३०	
एतत्कर्कश चक्रवाक	३२४१५३
एतत्कर्कश चक्रवाय	३२४१२१
एतदत्र पथिकै (शा.प.७८३) २१२१२३	
एतदर्थं कुली (पंच.१.३२०) १५०१३१४	
एतदुच्छ्रसितपी (कुमार.८.७०) ३००१३१	
एतद्वन्धगजस्तु (नैषध.१२.८५) १२३११	
एतद्वत्तासिधात (नैषध.१२.७३) १२५११९	
एतद्वन्तिवैर्बि (नैषध.१२.२०) ११६१६४	
एतद्वीतारिनारी(नैषध.१२.२८) १३३११६	
एतद्यथाः क्षीर (नैषध.१२.९) १०११०४	
एतद्विभाति (सा.द.१०.३८) ३०११०१	
एतद्योमवनीवराह	२९८११५
एतन्मन्दविप (का.प.७.१४२) २४५१४४	

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

१७

एतच्छब्दमिदं च	३५४६७५	एष क्षुभ्राति पङ्क्तं दल	१४११५	औषसात्तपमयाद (किरात.९.११)२९७७	
एतस्मादसृते (शा.प.१०८५) २१६१२७		एष ते (कुव.१६७)	३८७३९१	क	
एतस्माद्विरमे (भट्ट.३.६४) ३८३१२५९		एष चक्रः सह (शा.प.८९०) २२९१२२६		कं पृच्छामः सुराः	३८६१३६९
एतस्मिन्दक्षि (शा.प.३८१९) ३३५११४७		एष वन्ध्यासुतो याति	३६३१५	कं योजयेत्	३८४३०४
एतस्मिन्मरुमण्डले (शा.प.११२९) २१९१९		एष वृक्षशिखरे (कुमार.८.३६) २९४११५		कं संजघान कृष्णः	१९६११५
एतस्मिन्मलया (शा.प.८६७) २२७११७५		एष षट्पदयुवा	२४३१२०३	कंसं ध्वंसयते मुरं	२४११६७
एतस्मिन्वन (शा.प.१०२०) २४०११२५		एष खभावो (र.२.३९) ३८७४०३		कंसारातेर्वद गमनं	२०१७३
एतस्मिन्विजने वने	१३२१३७	एष सूर्याग्निसंत (शा.प.३८३६) ३३६१३३		कंसारिचरणोद्भूत (शा.प.७९६) २२११३	
एतस्मिन्सहसा वसन्त	३३०१५	एष खर्गतर (शा.प.३६३२) ३०११९४		कः कः कुत्र (का.प्र.७.२२४) २३११४८	
एतस्यां रतिवल्गु	२५६१४९	एषा क भुक्तमुक्ता	३२८१६	कः कणरिपिता	२०४११७
एतस्याः करिकु (यक्ति. १) ३३९१११६		एषा ते हर का सुगा	७१९३	कः कान्तारमगा	१९७१३४
एतस्याः स्तनपद्म	२७२१६९	एषा धर्मपताकिनी (शा.प.१०७) ९११३०		कः कुर्याद्भुवनं सर्वं	१९६१७
एतस्योजतसर्वक	११११२४८	एषा पुष्करिणी मरा	२२२१३६	कः कौ कं कौ कान्	१९६११६
एतां नवाम्बुधरका	२५७१२१	एषा फुल्लकद (वृच्छ.५.३५) ३५७३१		कः खे चरति (यक्ति.९८.२८) १९६१२	
एताः करोत्पी (रघु.१६.६६) ३३८१६७		एषा भविष्यति विनि	२५३१२६	कः खे भाति हतो	२०४११५
एताः संप्रति गर्भ	११५१५२	एषैव योषितां धन्या	३५११२	कः पूज्यः मुजन	२०४११९
एताः स्खलद्वलयसं	२५३१२५	एष्यति मा पुनरय	३५२१९९	कः प्रार्थ्यते मदन (शा.प.५५५) १९७१३१	
एताः स्वार्थपरा (पंच.५.६३) ३४९१३४		एष्यन्ति या (नैष.७.१०५) २६९१४१८		कः श्रद्धास्यति (वृच्छ.५.३४) ३८७४१४	
एता गुरुभोगि (रघु.१६.६०) ३३७१६९		एष्यन्त्यवश्यमधु	३४३११००	कः स्यादम्बुदया	२०४११२
एतादृशे कलियुगेऽपि	९९१११	एहि गच्छ पतोत्तिष्ठ (धन्या.३) ६५१५		कः खभाव (राग.त.१.२३०) ३८७३८८	
एतानि निःसह (शा.प.३४१०) २८४१९९		एहि स्वागतमा	१८०११०४३	कः खभावगभी (स.३.१५९) ६६११८	
एतानि बालधव (शा.प.९६९) २३४११४३		एहि हे रमणि (शा.प.५३७) १९४१२८		ककुभां मुखानि (शिशु.९.४२) ३००१६७	
एता याः प्रेक्षा (शा.प.४११९) ३७२११४४		ऐ		कचकुचचुचुकाग्रे	१५१२१
एतावज्जन्मसाफ (हि.२.४७) १६३१४७०		ऐन्दवादधि (काव्या.३.१८३) ३८७४०८		कचिदेव समयं समा	२२१११३
एतावत्सरसिजकु	२०९१७	ऐन्द्रं धनुः (काव्या.स.५.१.२७) ३४४११७		कटक्षिणापीव (सा.द.१०.९८) २८०१७७	
एतासु केतकि (शा.प.१०१३) २३९१९३		ऐधर्यं नहुषस्य	११२१२७१	कटी मुष्टिग्राह्या (सु.२३६०) ३६५४६	
एता हसन्ति च रु (वृच्छ.४.१४) ३५५१८		ऐधर्यमद (भा.५.११४७) ३८७३९८		कटुकं वा मधुरं	१६९१७२१
एते केतकधू (यक्ति.६१.३०) ३२४१५०		ऐधर्यस्य विभूषणं (भट्ट.सं.४१) ८४१२०		कट्ट कणन्तो मल	४९११७४
एते ते गिरिकूटसंघ	१४०१५	ऐधर्यात्सह (चा.नी.३.३३) ३८७४००		कटुतीक्ष्णोष्णलव	३७११३९
एते ते दुरति (शा.प.३८८२) ३४२१७८		ऐधर्यादिनपेत (सुद्रा.१.१४) १५२१४१९		कटुभिरपि कठोरचक्र	२७१५
एतेनोक्ततकण्ठप्र	११२१२८२	औ		कठिनतरदासवेष्टनले	२२११०९
एते पाटीरवाटीनव	३२६१३६	औंकारो मदनद्वि (शा.प.३६२९) ३०११९२		कठिनहृदये मुञ्च (अमर.५३) ३०७५१	
एते वारिकणाः किर	३५४१६३	ओजसापि ख (किरात.९.३३) ३००४८		कण्ठस्य तस्याः (कुमार.१.४२) २६३१२१५	
एतेषु हा तरुण मा (भोज.२०४) २१२१३९		ओजोभाजां (शिशु.१८.७५) १३०११०४		कण्ठस्य विदधे (शा.प.३३२७) २६३१२११	
एते सत्यु (भट्ट.२.६६) ३८३१२६२		औन्नमः परमार्थैक (स.१२) ४८		कण्ठालंकारघटाघण	१०११४९
एते समुल्लसद्भासो रा	३४७१३	ओपासासे मत्स (शिशु.१८.३५) १२९१७४		कण्ठालिङ्गनमङ्गलं	२४११६३
एते निगधतमा (यक्ति.८.२५) ५६११२०		ओष्ठपल्लवविदंश (किरात.९.५७) ३१५१४९		कण्ठाष्टेषिणमुजत	३१८११७
एते हि गुणाः (भोज.६७) २४३१२१३		औ		कण्ठे गद्गदता खेदो (स.३.१७२) ६६१२८	
एतैर्दक्षिगन्ध (शा.प.९९४) २३८१५५		औत्सुक्यमात्रमवसा	१३९१२	कण्ठे मौक्तिकमालि	२७७१६५
एतौ द्वौ दशकण्ठक	२११८६	औत्सुक्येन कृत (रत्ना.१.२) १२१२६		कण्ठे वसन्ती (नैष.७.५०) २६३१२२३	
एवमेव कुले जाताः	३८०१११०	औदार्यं भुवनत्रये	२३७१३५	कण्ठोचितोऽपि हुंहु	१११११
एवमेव नहि (सु.४२८) ५९१२१६		औरसं कृतसंबन्धं	८८७	कतरत्पुह्र परुषं हा	७३१२३
एवमेव मनु	३७७१३२	और्वा इवातिष्ठन्वा (शा.प.४३१) ७२१४०		कति कति न (शा.प.९३८) २३३११०२	
एष कीडान्तताम्य	३२६१३७	औषधार्थमुमन्त्रा	१६४१५११	कति कति न लताः	२२२१६१
२. सुभा० अनु०				कति कति न (यक्ति.२६.४) २४०१११६	

कतिचिदुद्धतनिर्मरम	४०।४८	कपोलपत्रान्म (नैषध.७.६०) २६२।१८७	करिष्यति कलानाथः	२९३।५	
कति ते कवरीभारः	१८८।४४	कपोलपार्श्वी तव	२६१।१३५	करेण करिणा वीरः	१२८।१८
कति न सन्ति जना	२८४।१६	कपोलफलकाव (सा.द.१०.४३) २७५।३	करे वेणीमेणीसह	२७५।१६	१७५।२४०
कति न सन्ति मही	२३७।४७	कपोले जान (महा.ना.३.५०) ३६०।३१	करे श्लाघ्यस्स्यागः (भर्तृ.सं.७२) ५२।२४०	करोति योऽ (किरात.३.५१) १७५।८८९	१७५।८८९
कति नो विषया	१०५।१३३	कपोले पत्राली कर (सु.१.६२७) ३०६।४७	करोति निर्मलाधार (शा.प.प्र.१५) ८६।८	करोति पूज्यमानो (सु.३.६५) ५६।१७	५६।१७
कतिपयदिनपर (शा.प.६९७) ५८।१५९		कपोले पत्राली पुल	२३१।३७	करोति शोभामलके (भाव.४३) १९७।२५	१९७।२५
कतिपयदिवसस्था (भोज.३९) २१८।२		कपोले पाण्डुत्वं किम	२७६।३३	करोति नाम नीति (हि.२.१४) ९१।९	९१।९
कतिपयदिवसैः क्ष (कुव.३९) १२२।१७१		कपोले मार्जारः (का.प्र.१७९) ३०१।७९	करोति धुनाना (किरात.८.४८) ३३८।९१	करोति धुनाना नव (किरात.८.७) ३४५।५३	३३८।९१
कतिपयनिमेषव (शा.प.१५५) ३२।१८		कमठकुलाचल (भर्तृ.२.१०९) ४८।१२१	कर्कशतर्कविचारव्यग्रः	कर्णलङ्घिगुणोत्कर्षास्त्या	४३।३
कतिपयसह (किरात.१०.३०) ३४६।१५		कमण्डलूपमोऽमा (हि.२.९१) १४२।२३	कर्णस्त्वचं शिबिर्मा (भर्तृ.२.३४) ७०।११	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	७०।११
कति पल्लवि (शा.प.१०१८) २३९।१०६		कमनीयतानिवासः	२६०।१२५	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कति सन्ति लवन्न	२३९।८४	कमलभूतनया व	१०४।११२	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कथं नाम न सेव्य (हि.२.२८) १४६।१७३		कमलमनम्भसि (सु.१.५१६) ३६३।१०	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कथमपि कृतप्रत्या (अमर.७५) २७६।४९		कमलाकुचकनकाचल	१४।१२	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कथमपि सखि क्री (अमर.१५) ३०९।८		कमलाक्षि विलम्ब्य	३१२।३३	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कथमवनिप (काव्य.प्र.५.१३४) १३६।३६		कमलासनकमलेक्षण	१६।६	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कथमिव तव (किरात.१०.३६) ३३६।१३		कमलिनि म (शा.प.३.७९३) २४४।२२२	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कथमिह मनुष्य (शा.प.१४०) २९।१२		कमलिनी मलिनी (सु.७.३०) ३३२।७०	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कथमुपरि कला (सा.द.१०.४७) ३६३।१६		कमले कमला शेते	३६४।१३	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कथयत कथमेषामेनया	५।४२	कमले कमले नित्यं	१९५।४०	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कथय निपुणे (शा.प.३.५१२) २९२।३		कमले कमलोत्पत्तिः	३१२।१२	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कथयितस्यापि हि (हि.२.६७) ७७।८		कमले निधाय कम	२७५।१०	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कदली कद (प्र.राषव.१.३७) २६९।२९८		कमलेव मतिर्मै (सा.द.१०.२७) १०४।८३	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कदा कान्तागारे (शृङ्गार.३.२) २७९।७४		कम्पन्ते गिरयः (शा.प.१०.७४) २१७।४६	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कदाचित्पाश्चालीवि	१८२।४५	कम्पुक्कण्ठ चरणः	३१२।३२	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कदा भिक्षामकैः (शान्ति.४) ३६८।५६		करकम्पितखड्गय	१२२।१७०	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कदा वाराण (सा.द.३.२५०) ३६९।५९		करकिसलयं (अमर.९०) ३२१।१७	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कदा वा साकेते वि	३६९।५८	करजालमपूर्वके (सु.७.२) २७।१७	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कदा वृन्दारण्ये न	३६८।५५	करतलयुगपरिण	२६५।२७१	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कदा वृन्दारण्ये वि	३६८।५७	करनखरविदीर्घा	३२७।११	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कनकमलशय (स.कं.३.११०) २२।१३१		करप्रचेयासु (शिशु.२.८९) १४७।१९१	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कनकक्रमुकायितं	२६५।२८६	करवदरसदृशमखिलं (शा.प.५९) ३।६	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कनकनिकषभासा	२१।७९	करभदयिते य (शा.प.९६०) २३४।१३२	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कनकभङ्गपिण्ड (शिशु.६.४७) ३४४।३५		करभदयिते योऽ (सु.६.६७) २३४।१३१	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कनकभूषण (पंच.१.८१) १७५।९३९		करमुदयमही (सा.द.३.१३१) २९९।२०	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कनकहरिणं हत्वा	३६२।३१	करयुग्मपद्म (शिशु.१.३.३७) १२६।४२	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कन्दर्पज्वरसं (गीत.४.९.११) २९०।८९		कररुद्धनीवि दयि (शिशु.९.७५) ३१०।७	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कन्धरां समपहाय कं	९६।४	करवारिहृष्टेण संघु	११८।१११	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कन्यां कामप्युद्विग्न	१००।३३	करवालकरालवारि	१३५।१७	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कन्या निष्कासि	१६६।५७१	करस्फोटोऽम्बरला	२०९।५	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कन्याप्रसूतस्य धनुः	३४६।११	कराप्रजाप्रच्छ (नैषध.७.७९) २६५।२८०	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कन्या वर (नैषध.१.१०.१) ३८७।४०१		करान्प्रसार्य रविणा (शा.प.७४२) ७३।१७	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कपटवचनभाजा के	३५८।७२	करालवाचालमु	१२९।४९	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५
कपिरपि च कापि (कुव.१.४५) २३५।१५१		कराखिव शरीरस्य नेत्र	८८।१	कर्णाक्षिदन्त (नैषध.७.१०३) २७०।२५	२७०।२५

सस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

१९

कलकणितगर्भे (काव्या.२.१०) २०८।२२	कल्लोलसंचलदगाध २१५।१७	कस्तूरीयन्ति भाळे १०।१४६
कलङ्कदाशो गगना ३२२।१	कल्लोलैः स्थगय (शा.प.१०८९) २१६।२९	कस्तूरी सितिमानमा १३७।७३
कलम तवान्तिक २३१।६३	कवयः कालिदासा (शा.प.१७५) ३४।२	कस्ते शौर्यमदो योद्धुं (कुव.७१) १०२।३३
कलमाः पाकविन(भोज.१७४) २४३।१९६	कवयः किं न (वे.२६) १६०।३०४	कस्त्वं कृष्णमवेहि ३३।१५०
कलमाग्रनिर्ग (शा.प.४०४१)	कवयः परितुष्यन्ति (शा.प.१५८) ३२।५	कस्त्वं ब्रह्मजपूर्वः (सूक्ति.२.८३) २०।६८
४५।४; ३६४।२५	कवयति पण्डितराजे ३५।१३	कस्त्वं भद्र खले (कविता.२०) ६१२।७०
कलयति कुव (सा.द.१०.५१) २७०।१६	कवयो वद कुत्र २०१।६३	कस्त्वं भोः क(शा.प.१०४६) २४२।१७१
कलयति मम चेत २८४।२२	कविः करोति काव्या ३२।१४	कस्त्वं भोः कविर २४७।४९
कलय वलथं धम्मि ३०५।४	कविः करोति पद्यानि ३२।१३	कस्त्वं लोहितलोच (सु.७६३) २२१।३०
कलया तुषार (शिशु.९.३७) ३००।५२	कविः पिता पोषयति ३२।१५	कस्त्वं शूली मृगय (शा.प.९५) ५।४५
कलशे निजहेतुद २६५।२८८	कवित्वगानप्रि (नैषध.७.६७) २६३।२१६	कस्मात्कोऽहं किमपि ३६९।७३
कलहान्तानि (पंच.४.७२) १६५।५४५	कविभिर्नृपसेवासु (शा.प.१९५) ३७।२	कस्मात्त्वं दुर्वलासी १९५।५३
कलाधिनाथानय ३०४।१५०	कविरनुहरति छायां ३७।१२	कस्मादिन्दुरसौ धिनो ५३।२६६
कलानिधिरयं रवेः ३०१।८८	कविरमरः कविरच (शा.प.१७६) ३४।४	कस्मिन्शेते सुरारिः १९८।३९
कलारत्नं गीतं गग १७७।९७९	कविवाक्यामृतती (शा.प.१६९) ३२।१९	कस्मिन्वसन्ति वद १९७।२९
कलावतः सैव कला ८१।३	कविहृदयेष्वनसूया १७१।७८४	कस्मिन्वपिति कंसा २००।३४
कलासीमा का १७७।९९२	कवीनां महतां सूक्तै (सु.१४८) ४०।२४	कस्मै किं कथनीयं कस्य ३६३।६
कलास्तास्ताः सम्य २१०।३२	कवीनां मानसं नौमि (भोज.११२) ३२।६	कस्मैचित्कपटाय कैट ६३।३३
कलिकालमियं याव १९४।५१	कवीनां संतापो (प्रदीप) १०६।१५१	कस्मै यच्छति स २०४।१११
कलितमम्बरमाक ३००।४९	कवीनामगलहर्षो (सूक्ति.४.५४) ३७।६२	कस्मै हन्त फलाय(रसगंगाधर) २४९।१०२
कलुषं च तवा (सा.द.१०.८५) १०४।९०	कवीन्दुं नौमि वा (शा.प.१७२) ३६।४४	कस्यचित्किमपि नो १७१।८०८
कल्पक्षोणिहोऽ १११।२५५	कवीन्द्राणामास (कुव.४३) १२२।१७२	कस्यचित्समद (शिशु.१०.१०) ३१४।१३
कल्पतरुकामदोग्ध्री (कुव.१२५) १०३।७१	कवीश्वराणां वचसां ३९।२०	कस्य तृपं न क्षपय (भोज.७३) २९१।३
कल्पद्रुमः कल्पितमे ८७।२४	कवेरभिप्रायमशब्द (सु.१५८) ३३।३५	कस्य मरौ दुरधि (शा.प.५५६) १९६।१३
कल्पद्रुमो न जा (शा.प.१२४२) १०१।५	कश्चिच्छला (शिशु.१८.६४) १३०।९४	कस्याख्याय (प्र.राघव.६.४४) २९२।२८
कल्पद्रुमोऽपि (शा.प.९८७) २३७।३१	कश्चित्कस्यचिदेव (इ.श.१७) १६८।६७४	कस्यादेशात्क्षयति ५१।२३१
कल्पयति येन (हि.२.६५) १७०।७७१	कश्चित्तरति (भा.१२.४९७३) ३९३।६३३	कस्यापि कोऽप्य १७६।९५८
कल्पस्थायि न जीवि (सु.५२१) ७०।२९	कश्चित्पान्थस्तृषा १८४।७२	कस्यांचिद्वाचि कैश्चि ३४।६८
कल्पान्तकूरकैलिः कतु ८।१०७	कश्चिदाग्रवर्णं छि (र.२.६३) ३८७।४१०	कस्याश्चिन्मुख (शिशु.८.५६) ३३९।११३
कल्पान्तवाससंक्षो १५६।१४९	कश्चिद्विषत्खज्ज (रघु.७.५१) ३६०।२०	कस्येयं तरुणि प्रपा ३३९।१२२
कल्पान्ते क्रोधनस्य (शा.प.९७) ८।१११	कश्चिन्नवं पल्लवमा २३६।३१	कहमसि गुहावकि १८७।२७
कल्पान्ते शमित (सूक्ति.२.२४) ५।५४	कश्चिन्मूर्च्छामि (शिशु.१८.५८) १३०।८८	कांश्चित्कल्पशतं ३७४।३०१
कल्याणं वः क्रियासु ८।१११	कषायैरुपवासैश्च कृता ४४।४	कांश्चित्तुच्छयति ९४।१११
कल्याणं नो विधत्तां ३।३३	कष्टं च खलु मूर्खत्वं (चा.नी.२.८) ९६।३	काकः कृष्णः पि (नीति.१३) २२५।१२०
कल्याणं नः किम (शा.प.११८३) २२०।४	कष्टं जीवति गणिका ३५।५५	काकः पक्षबलेन भू २३१।५०
कल्याणं भगवत्कथा ३४।५४	कष्टा वृत्तिः परा (चा.नी.५९) १६२।३९०	काकः पक्षिषु चा १५८।२१२
कल्याणं भवतां १११।२६३	कस्तूरिकां हरिण २४४।१०८	काकः पद्मवने रतिं ८४।२१
कल्याणवाक्त्वमि २०२।९१	कस्तूरिकां तृणभु ६०।२४०	काक आह्वयते काकात् ७३।१४
कल्याणाङ्गरुचानुक्त ३०७।५९	कस्तूरिकाभृगणाम (कुव.१२६) ५८।१६४	काकतालीययोगेन १५३।१२
कल्याणानां निधानं (इनु.१.१) २१।८८	कस्तूरी जायते कस्मा १९६।१	काकतालीयवप्राप्तं (हि.प्र.३६) ८३।१४
कल्याणोल्लाससीमा क २१।८९	कस्तूरीतिलकं ललाट (सु.२७) २५।१८३	काक त्वं फल (सूक्ति.१७.४) २२८।२१८
कल्याणोत्थानपरा नि ३५०।१२	कस्तूरीतिलकं ललाट १८३।५५	काकस्य गात्रं यदि (नीति.२.८) २२८।१०
कल्लोलक्षिप्त (प्र.राघव.२.३५) ३०३।११९	कस्तूरीतिलकान्ति भा १०।१४५	काकाः किं किं न(भोज.१५२) २२७।१८२
कल्लोलक्षिप्तदपत्ता २१६।१९	कस्तूरीतिलकं (शा.प.३२९४) २५८।४३	का कान्ता कालिया २००।४०

का काबलां निधुवन	२२३१८	कान्तारभूमिरुहमौलि	८७३१	कामेघादुपजाति	२०४११३
काकाहौल्यं यमा (सुक्ति.८९.३५)	४५११	कान्ता रुचि मुनि	१९०१७७	कामेन कामं प्रहि	३४०१९९
काकुस्थस्य दशाननो	७८१९३	कान्तावियोगः (चा.नी.२.१४)	३८९४७९	कामेनाकृष्य चापं	२६१२०८
काकुस्थेन (शा.प.४०१८)	३६३१२१	कान्तारे जलवृक्षवै	१३४१२३	कामो वामदशां	१२२११८५
का कृता विष्णुना	१९८१९०	कान्ते कञ्चुलिकाव	३१८११८	कायः संनिहिता (हि.२.६५)	१६३१४६६
काके काष्ण्यम (सुक्ति.१५.११)	२२२१३८	कान्ते कल्पपि (अमर.१३)	३५७३३७	कायः कण्ट (शा.प.१०३९)	२४१११५४
काके शौचं (विक्रम.४१)	१७११८१३	कान्ते कथंचिद्ग (अमर.१५८)	३२९१६	कायस्थेनोदरस्थेन (शा.प.४०४३)	४५१२
काकैः सह विवृद्ध (शा.प.८३८)	४५१३५	कान्ते कलितचोलान्ते	३१८१३	कारज्जीं कुच (शा.प.३८५१)	३३९११२५
काकोलं कलक (शा.प.३६०२)	२९७३०	कान्ते घोरकृतान्त	३१११२९	कारणान्मित्रतां (पंच.१.३१७)	१६५१५२५
का खलेन सह (वृ.चा.४.३५)	५६११०४	कान्ते जग्मुषि ताम्र	३२४१४७	कारणोत्पन्नकोऽ (शा.प.३९३८)	३४७१२
काचः काञ्चनसंस (हि.प्र.४२)	८६११२	कान्ते तथा (मृद्धारति.१.३९)	३१९१२८	कारुण्यं संवि (पंच.२.२७)	१४११३०६
का चक्रे हरिणा	२०३११०९	कान्ते तल्पमु (अमर.१०१)	३२९१२१	कारुण्यामृतनीरमाश्रि	२११८४
काचाः काञ्चनभूषि	२१८१६३	कान्तेत्युत्पल्लो (मर्त.१.७२)	२५०११९	कार्कश्यं स्तनयो (पंच.१.२०२)	३५०१७८
काचित्कीर्णा (शिशु.१५.९६)	१२६१२२	कान्ते धावय मे पा	१८८१३०	कार्कश्येन निर्वर्णयि	२७०१२७
काचिद्दाला रमणव	१९११८४	कान्तो यास्यति दूदे	३३०१३	कार्पयेन यशः (नव.५)	१७१११०३३
काचिद्वियोगानलतप्त	१९०१६७	कान्तोऽसि नित्य (भोज.२३५)	२४२११७८	कार्पासकृतकूर्पास	२५१११५
काचिद्विलोलनयना	१९०१७६	कान्तपृच्छामः सुराः (शा.प.१४७)	३०११	कार्याकार्यं किम (सु.२८६१)	३६११७२
काचिजिवारितव (शा.प.३५२३)	२७३१३	का पाण्डुपत्नीरुहभू	१९७१२४	कार्यापेक्षी जनः (वृ.श.४५)	१६८१६९०
काचिन्मृगाक्षी (शा.प.५१९)	१८५१३१	कापिशासनसुग (शिशु.१०.४)	३१४१७	कार्येणापि विलम्बनं	३५४१६१
काचे मणिर्मणौ (पंच.१.८३)	१४९१२७३	कापूरुषः कुकुरश्च	५५१६७	कार्ये दासी रतौ वेदया	३५०१९
काचो मणिर्मणिः (अष्ट.३)	४६१७१	का प्रियेण रहिता	२००१५५	कार्येषु मञ्त्री करणे	३५११२७
काचिदिनार्धसमये	१८२१४०	का प्रीतिः सह	१६७१६४८	कार्ये सत्यपि जातु	३५३१५२
काचीगुणैर्विरे (शा.प.३३४५)	२६६१३९९	कामं कामदुषं धु (शा.प.४९५)	१८११२	कार्यं चेत्प्रतिप (हनु.६.४०)	२९०१८५
काची काची न	११८११०९	कामं कामसमस्तव	१०८१२०४	कालक्रमकमनीयकी	२३९१९१
काठिन्यं कुचकुम्भ	११५१५१	कामं जीर्णपलाशसंह	७४१४७	कालक्रमेण परिणा	१७६१९७०
काठिन्यं कुचयोः स (कुव.१३४)	१३११४	कामं नृपाः सन्ति (कुव.५२)	१०४१११०	कालागुरौ सुरभि	२३७१२९
काठिन्यमज्ञैर (शा.प.३३४१)	२६५१२७२	कामं प्रियानपि (सु.५१३)	७९११	कालातिक्रमणं (पंच.१.१६५)	१४९१२८४
काणाः कुब्जा (शा.प.१३३९)	१४४१७९	कामं भवन्तु (शा.प.११४४)	२४४१२२८	कालातिक्रमणं (शा.प.७८६)	२१३१६६
का तव का (मोहमुद्गर.)	३८७१४०५	कामं वनेषु हरि (शान्ति.४.४)	८०१२८	कालिदासकवि (पद्यसं.१५)	३८४१२९०
का त्वं पुत्रि नरेन्द्र (भोज.१८२)	१३३१३८	कामं वाचः कतिचिद	६९१२७	कालिन्दि ब्रूहि कु (कुव.६६)	११४१३३
कानने सरिदुहे (सा.द.१०.७४)	१०३१६४	कामकार्यकतया कथ	२५८१५६	कालिन्दीनर्मदात्मः	१३८१९०
कानि स्थाना (शा.प.३८२८)	३३६१३०	कामनाम्ना किरातेन	३४८१८	कालिन्दीपुलिनोदरेषु (सु.३८)	२५११८४
कान्तः कृतान्तचरि	२८७१५	कामपि श्रियमासाद्य	८२११२	कालिन्द्याः पुलिनेषु (वेणी.१.२)	२४११६६
कान्तं वक्ति कपोति (धर्म.५)	९५११२४	कामबाणप्रहारेण	२६३१२०७	काले देशे यथायु	१९९११६
कान्तं विना नवीती	१९३११०	कामारिरहितामिच्छ	२०२१७७	कालेन शिति (शा.प.४१६७)	३७४१२०३
कान्तं वीक्ष्य विपक्ष	३५६१२१	कामसंगरविधौ मृगी	३२११६	कालेन शी (भा.१२.७३९)	३९४७०४
कान्तदृश्य इव (किरात.९.६)	२९४१२५	कामान्दुग्धे विप्र (उत्तर.५.३०)	८५११२	काले नीलबला (शा.प.३८७६)	३४३१६४
कान्तं निरीक्ष्य बल	३५६११५	कामाय स्पृहय (वृ.श.२.४)	१६९१७१८	काले पयोधराणामय	१८६१४
कान्तया कान्तसंयोगे	१९३१७	कामिनः कृत (शिशु.१०.६१)	३१७१२२	काले मृदु (भा.१२.५३१४)	३९४१६९८
कान्तया सपदि (शिशु.१०.७३)	३१९११६	कामिनामसक (शिशु.१०.५७)	३१७११८	काले सहि (कामं.नी.१०.३६)	३८७१७०७
कान्तसंगमप (किरात.९.५२)	३१५१४४	कामिनीनयनकज्जल	२५९१९५	का लोकमाता किमु	१९७११८
कान्तां कामपि कामय	७१८३	कामिनो हन्त हेमन्त	३४५१६	कालो दैवं कर्म	३८४१३९६
कान्ताकटाक्षविशि (मर्त.२.७६)	७८११२	कामिन्याः स्तनभा	२०३११०७	कालो मधुः कुपित	२८७१४
कान्ताकेलि क (शा.प.९९१)	२३७१५१	कामुकाः स्युः कया	१९९११३	कालो हेतु (भा.१२.५०६८)	३९४१६८७
कान्तामुखं सु (अमर.१६२)	२७८१३८	कामुजहार ह (सुक्ति.९८.३४)	२०२१८९	का विद्या कवि	१७५११०१६

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

२१

कावेरीतीरभू (मर्त.सं.४५०) ३३५१३६	किं कोकिलस्य वि १७६१९६६	किं तेन हेमगिरिणा (मर्त.२.७८) २१५१७
कावेरीवारिवे (सक्ति.५९.३३) ३२७१३८	किं कोमलैः कल २२५११३४	किं ते निसर्गरुचि ३०६१२९
काव्यं करोषि किमु (सक्ति.५.४) ३८१२२	किं कौमुदीः (शा.प.३.२६९) २५३११९	किं त्राणं जगतां २०४१११६
काव्यप्रपञ्चचञ्चूरच ३२१२०	किं कमिष्यति (शिशु.१४.७५) ३६३११४	किं त्वं न वेरिस (शा.प.४४०) ९११३८
काव्यमय्यो गिरो (शा.प.१.७१) ३२१११	किं कूरं फणिह १७०१७५२	किं त्वं निगूहसे (शा.प.३५१०) २९३१३
काव्यस्याक्षरमैत्रीमा ३११२४	किं कूरं स्त्री (वृ.चा.२.६६) १७११७९१	किं त्वां भणामि विच्छे ३०५१२
काव्यस्यान्नफलस्यापि ३०१८	किं कापि प्रल (शा.प.८.२७) २२४११०१	किं दूरेण पयो (शा.प.८.७२) २२७११७७
काव्यामृतं दुर्जनराहु (सु.१.७२) ४०१४०	किं खलु रत्नैरैतैः किं २१६१८	किं देवकार्याणि (विक्रम.१.१९) ३८६१३७३
काव्ये भव्यतमेऽपि विज्ञ (पदसं.२) ४११७०	किं गजेन ३८४१२७३	किं दोभ्यां किमु (शा.प.१.२८) २०१७०
का शंभुकान्ता किमु १९७११७	किं गतेन यदि सा (सु.१.७४८) ३४२१८३	किं धनेन कुबेर १६०३११५
काशाः क्षीरानि (शा.प.३.९०६) ३४४१११	किं गोत्रं किमु जीवनं ६१७९	किं न हुमा (नैषध.१.१.१२५) २३७३३
का शृङ्गारकथा (हनु.६.४१) १२०११५१	किं चन्दनैः (मृङ्गारति.२.२) ३८४१२७४	किं न पश्यति महे २२३१६६
का शैलपुत्री किमु १९७११९	किं चन्द्रमाः प्रत्यु ४९११८४	किं नर्मदाया मम २६५१२७२
काश्मर्या कृतमाल ३३७१४९	किं चान्यैः सुकुला (हि.२.९३) ६६११४	किं नु ध्वान्त (सक्ति.७२.२५) ३०३११३५
काश्मीरगौरव (शा.प.३.६०९) २९७१२३	किं चारुचारित्रविला ३३१३३	किं नु मे स्या (भोज.२.३) १६११३५७
काश्मीरप्रवर्गौरि ३१४१७७	किंचित्कम्पितपा (शा.प.३.५३०) ३०५१३	किं पद्मस्य रुचि न (कुव.२०) ३१४१७३
काश्मीरेण दिहा ३०४१९६४	किंचित्कुक्षितहारयष्टि २७३१६	किं पुष्पैः किं (शा.प.१०.४९) २४२११७४
का श्लाघ्या गुणि १७९.११०२१	किंचित्कोपकला (हनु.१.४.८७) ३६५१६	किं पृष्टेन हृत (शा.प.३.४९३) २८९१४९
काष्ठानुषङ्गात्परिव ११४११७	किं चित्रं भुवनानि १३६१५०	किं पौरुषं रक्षति (भोज.१.५३) १७२१८३०
का संबुद्धिः सुभं २०३११०१	किं चित्रं यदि (सु.१.५३७) १७९११०२९	किं बान्धवेन रवि २४४१२३१
कासारेषु सरित्सु (चा.त.४) २१४१७९	किंचित्सविभ्रमोदञ्चि २५८१५५	किं ब्रूमो हरि (शा.प.४.०२५) ३६३१२२
कासि त्वं वद चौ २३११४७	किंचिदाश्रयसंयोगाद् ८६१२	किं भक्तेनास (हि.२.७६) १४५११४०
किं कण्ठे शिथि (वेणी.२.९) ३०७१५७	किंचिद्विस्मयकेशवा ३२५१६३	किं भूमौ परि (शा.प.३.६०६) २९७३११
किं कंदर्पं करे (शा.प.४.०९६) ३६९१७४	किंचिन्निर्गुच्यमाने गगनं (सु.४.५) १६१४१	किं भूषणं (सा.द.१०.८२) १७६१९४८
किं कन्दाः कन्दरे (मर्त.३.२६) ९७११४	किंचिन्मुद्रित (अमर.१.१८) ३४२१६३	किं भूषणं सुन्दर १९७१२६
किं करिष्यति (चा.नी.२.१०) ३९४१६९३	किं चैतैर्गुह्येनैः किं ३१७१६	किं मधुना किं वि ४८११३५
किं करिष्यन्ति (सु.२.७९०) १६२१४२६	किं छत्रं किं नु र (सक्ति.२.८५) २७११५	किं मध्याह्नदिवाक ११५१५०
किं करोति नरः प्रा (शा.प.४.५२) ९०१६	किं जन्मना च मह ५०१२०२	किं मालतीकुसु (शा.प.१०.०६) २३११८६
किं करोति (विक्रम.९.२.२६४) ९१३११	किञ्जल्कराजिरिव नील १६१७	किं मुक्तमासनम ३०६१२६
किं करोमि क गच्छा ६६११२	किं जातैर्बहुभिः पुत्रैः (शुक.२.२) ९०११०	किं मुञ्चन्ति पयो १९९१२६
किं कवेस्तस्य काव्येन (शा.प.१.५९) ३७१६	किं जातोऽसि (मह्य.३.८) २३६११८	किं मृष्टं सुतवचनं ८९१९
किं कवेस्तस्य काव्येन (सु.१.३४) ३७१५	किं जीवितेन ३८५१३१४	किं मे सङ्गुरुसेवैः २८०१९५
किं कारणं सुकवि १०५११३८	किं तथा क्रियते (हनु.१.३.१५) ९०१२	किं युक्तं वत माम २५११८८
किं किं वक्त्रमुपेत्य ३०९१८	किं तथा किं (शा.प.पं.२.१.४१) ६९१२२	किं रुद्रः प्रि (मृङ्गारति.१.७५) २८९१८४
किं किं सिंहस्ततः किं ११५१५५	किं तारुण्यत (सा.द.१०.३६) २७२१७३	किं रे विधो मृगद २८२११४६
किं कुप्यसि क (भोज.६.९) २४४१२१५	किं तावत्सरसि (शिशु.८.२९) ३३९११०१	किं वर्ण्यतां कुचद १०२१२०
किं कुर्वन्त्युषसि १९७१३६	किं तिष्ठामि किमु २८१११००	किं वाच्यं सूर्यशशि ६६११५
किं कुलेन विशालेन ३८१३	किं तीर्थं हरिपा (रसगंगाधर) १७८११०१८	किं वाच्यो २१६१३१
किं कुलेन वि (शा.प.१.४८५) ३९४१६८१	किं तृष्णाकारि कीद १९८१४३	किं वापरेण बहूना ८७१२८
किं कुलेनोपदिष्टेन शी (मृच्छ.९.७) ८३१२	किं ते धनैर्वन्धु ३७५१२३९	किं वाससां तत्र १७४१८८८
किं कूर्मस्य मर (मर्त.२.६९) ५३१२६९	किं ते धनै (भा.१.२.६.५६०) ३८६१३७६	किं विद्यया किं १५७१२००
किं कुलेन न (शा.प.१.२२०) १०१११२	किं तेन काव्यमधुना ३२१२	किं विश्राम्यसि (गीत.६.१.२.३) २५११७३
किं केकीव शि (शा.प.८.८७) २२८१२२३	किं तेन किल (शा.प.१.५१) ३२११	किं वीरधो भुवि २४३११९८
किं केतकीपरिमलो २२३१८८	किं तेन जातु जाते (पंच.१.२.७) ९०११	किं वृत्तान्तैः परय (रसगंगाधर) १३६१३३
	किं ते नम्रतया (नीतिप्र.९) २३८१७७	किं श्रीकरैः कृ (अ.शा.३.१८) ३०५१२३

सुभाषितरत्नभाण्डागारस्थपद्यानां

२२

किं शीतांशुम् (प्र.राघव.३.२३) १३६१४५	किरति मिहिरे वि ३३६१४०	कुञ्चिताधरपुटेन पूर २३११२१
किंशुककलिका (शा.प.३.७५४) ३३११११	किसलयमिव सुगंधं (उत्तर.३.५) २७५१२४	कुटिला लक्ष्मीर्यत्र प्रभ ६३११०
किंशुक किं शु २४२११६७	किसलयानि कुतः (भोज.२०६) २१२१३४	कुटुम्बचिन्ताकुलि ३६५१२५
किंशुकक्षितिरुहां ३३२१७२	कीटगृहं कुटि (शा.प.१.११५) २१८१७६	कुण्डत्वमायाति गुणः (सक्ति.१) ३३१३१
किंशुके किं शुकः (शा.प.१.३७२) ७१११२	कीटोऽपि सुमनः (हि.प.४६) ८६१११	कुतः कुवल्यं कणं (कुव.१) ३१२१५
किंशुके शुक मा २२७११८२	कीटकिं स्यान्न मत्स्या १९८१७	कुतः प्रेमलवोऽप्य २७७११७
किं स्याद्वाखाज २७१२०९	कीटक्तोयं दुस्तरं २०११७०	कुतः सेवाविही (हि.२.२९) १४९१२७६
किं स्याद्विशेष्यनि २००१४८	कीटकप्रातर्दीपवतः २०११७१	कुत आगस्य घटते ६२१५
किं स्वप्नः किमु २८७११०	कीटक्षं समिति वलं २०११८६	कुत्र विधेयो यत्नो १७०१७६४
किं हरैः किमु क (राजेन्द्र.७४) २९१२०	कीटक्षः सकलजनो २०११७४	कुत्र विधेयो वासः १७०१७६५
कितव प्रपञ्चिता सा २८८११८	कीटक्षा गिरिशतनु १९७१२७	कुत्र श्रीः स्थिरता २०४१११४
कितवा यं प्र (शा.प.१.३३२) १४५११३४	कीटक्सेना भवति र २०११७२	कुत्रायासीः किमिदं ३५४१८०
किमकरवमहं हरि २०११६७	कीटगृहं याम्यगृहं २००१५०	कुत्रायोध्या क रा (हनु.६.३७) ९५११३१
किमकारि न कार्पण्यं ९६१२	कीटग्वनं स्यान्न भ २००१५१	कुत्रोदेत्युदयाचलस्य १९८१३८
किमकारि मन्दमति २९११६	कीटह्यत्तमतंगजः १९७१३५	कुदेशं च कुट्ट (चा.नी.३०) १६११३७७
किमहारवद्रां सुरैः १२४१६	कीटशं वद मरुस्थ २००१५४	कुदेशमासाद्य (चा.नी.९५) १७५१९१५
किमत्र चित्रं यदि (विक्रम.१३८) ४५१३४	कीटशं हृदयहारि २०११५६	कुप्रेनसुप्रीनयनाथ १९०१७४
किमधिकमस्य (सा.द.१०.७२) २९६११०	कीटशी निरयभूरने २०११५७	कुन्दकुङ्कुमसुं परय १८७११६
किमनन्ततया ख्यातं १९९१२६	कीर नीरसकरीरया २२७११८५	कुन्दकुङ्कुमलमुपास्य २२३१७०
किमपि कान्तमु (शा.प.३.७४९) ३२८१९	कीर्णां रेजे सा (शिशु.१८.७९) १३०११०८	कुन्दं दन्तैर्मधु निग २७९१६६
किमपि किमपि (मालती.८.१३) ३०६१३१	कीर्तिः प्रवरसेनस्य (सक्ति.४.६२) ३५१२४	कुन्दे कदम्बे कुमु २३९११०२
किमपेक्ष्य फलं (किरात.२.२१) ४८११५१	कीर्तिः श्रीनरसिंह ११६१५४	कुपात्रदानाच्च भ १७३१८५०
किमप्यसा (शा.प.१.४००) १४६११७०	कीर्तिः श्रीरघुवंश ११९११३४	कुपितापि मनः पति ३३३१८३
किमप्यस्ति स्व (हि.२.५३) १६३१४७७	कीर्तिः श्रीरघुवंश रत्न ११९११२९	कुपितासि यदा (सा.द.१०.६४) ३०७१२
किमलम्बताम्ब (शिशु.९.२०) २९७११६	कीर्तिः स्वर्गतरङ्गिणी १३९१८	कुपुत्रे ना (भा.१२.५२२७) ३९३१६३७
किमव्ययतया ख्यातं १९९१२१	कीर्तिः स्वर्गतरङ्गिणी (पद्यसं.४) ११४११४	कुप्यताशुभव (किरात.९.५३) ३१५१४५
किमशक्यं यु(पंचत.१.१९३) ३८३१२६५	कीर्तिस्तव दितिप १३५१२१	कुप्यलङ्केशबाहुप्रक ३२६१३४
किमसि विमलाः (शा.प.१.१५४) २२०१५	कीर्तिस्ते दयिता १२२११८१	कुप्योऽकःपौ च शेषो ४३१३
किमस्ति यमुनानद्यां २००१३९	कीर्तिं गृणालकम १७६१९६१	कुबेरगुप्तं दिशमुष्ण ३३११२३
किमस्य रोम्णां क (नैपथ.१.२१) २५३१२	कीर्तिं श्रुत्यति नतैकीव ८७१३५	कुब्जस्य कीटखातस्य (सु.३.१६६) ६६१२३
किमहं वदामि खल (रसगंगाधर) २४८१७७	कीर्तौ व्याप्तिमवेत्य ११९११३०	कुमार्यां च (भा.१२.५२२६) ३९४१६८०
किमभ्यस्त्वगुरुत्वा (शा.प.४७९) ८११७	कीर्त्याय चन्द्रकरको १३९१५	कुभोज्येन दिनं (शा.प.१.४९२) १५४१५८
किमारार्थ्यं (सा.द.१०.८१) १६८१६६४	कीर्णालैः कुङ्कुमानां (सुधा.ल.८) ३२८१२५	कुमारसंभवं दृष्ट्वा १८८१३२
किमासेव्यं (का.प्र.१०.५२१) १७७१९८४	कुक्कुटे कुर्वति काण ३२३१२	कुमुदकमनी (का.प्र.१०.४६१) ३१३१५६
किमिच्छति नरः २००१३५	कुक्षेः पूर्वं यवनवित ९९११६	कुमुदवनमप (शिशु.११.६४) ३२३१३३
किमिति कृशासि कृ (रसगंगाधर) ३५४१७१	कुप्रागवासः कुल (पद्यसं.१०) १७३१८७६	कुमुदशवलैः (शा.प.९५१) २३४१३०
किमिति सखे परदेशे ३३०११	कुङ्कुमपङ्केनाङ्कित (भर्तृ.सं.११७) २५३११३	कुमुदान्येव श (अ.शा.५.२८) ३९३१६३४
किमिन्दुः किं पथं २५४१३७	कुचकलशेषवलयानां (रसगंगाधर) १३५१८	कुमुदेष्वधिकं भा (शा.प.३.६४३) २९७१२
किमिवाखिल (शिशु.१६.३१) ४९११५४	कुचकुम्भौ स (शा.प.३.३५१) २६७१३२५	कुम्भः परिसितमम्भः ९०१११
किमिष्टमजं खरसू १७३१८६१	कुचदुर्गराजधान्यो २६७१३४६	कुम्भौ सदम्भौ २६४१२५९
किमिह बहुभिरु (सु.३.४५३) २५२१५२	कुचद्वये चक्रोराक्षी २६४१२५५	कुरङ्गाः कल्या (शान्ति.२.१८) ३६८१५५
किमुत्तीर्णः पन्थाः ३५६१२५	कुचाभ्यां भास्वन्ती २५४१३५	कुरङ्गाख्या वेणी सुभ १२४१८
कियती पञ्चसहस्री ७०१२३	कुचावस्याः काम २६५१२९१	कुरङ्गीनां यूथं नि २३०१३४
कियन्मात्रं जलं वि (भोज.१.८५) २०५१२	कुचेलिनं (चा.नी. १५.४) ३८५१३९९	कुरङ्गीवाङ्गानि स्ति (सक्ति.५.१.१५) ३१०१३
किरति प्रकरं गवां २१०११४	कुचौ तु परिचर्चि ३७४१२१६	

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

२३

कुर्वक कुचा (शा.प.१२६९) १३२१७	कूजितानि कलयन्व ३३२१७४	कृतोपकारं प्रियव (सु.१९००) २९३८
कुर्व गम्भीराशयतां (सक्ति.३०.१) २१८४	कूटसाक्षी मृषावा (शा.प.७०७) १५४४९	कृत्यं किमस्य ३८४३०५
कूर्मः किल्बिष(रागत.४.६२६) ३९३१६६३	कूपाम्मांसि पिबन्तु २१४१७३	कृत्वा कार्णाटकान्ता ३२६३५
कूर्वाणि परदारच्छां १५४६३	कूपे पानमधोमु (शा.प.८५९) २१३६३	कृत्वा वीननि (सा.द.३.१६८) ३६९८७
कूर्वाजीवजना (शा.प.१५१४) १५४६९	कूपेदकं वटच्छा (चा.नी.९६) १६२१४२१	कृत्वापि कोषपानं (सु.७२५) २२२५१
कूर्वज्योत्स्नावि (शिशु.१८.४४) १३०८०	कूर्मः पातालगङ्गाप(मोज.२२७) ११७१८	कृत्वापि येन लब्धा (सु.४११) ५८१८५
कूर्वता मुकुलि (शिशु.१०.३०) ३१५३३	कूर्मः पादो (सक्ति.९७.४७) १२२१६२	कृत्वा प्रबुद्ध (प्र.राषव.२.३२) २९५५१
कूर्वते स्वमुखेनैव बह्व ५५१५५	कूर्मो मूलवदालवालव (हनु.६.३) २१८५	कृत्वा मेरुमुख (हनु.१४.८५) १३६५२
कूर्वन्ति तावत्प्र (पंच.१.२५७) ३४९१६८	कूर्माण्डीफलव २४०१२६	कृत्वा विप्रहमश्च (सु.२१५०) ३११२३
कूर्वन्तु नाम (सक्ति.३३.३७) २४११९४	कृच्छ्राणुवृत्तयोऽपि ७४१९	कृत्वा शब्वि (शान्ति.१.१०) ३७५१२८
कूर्वाणि व्यलीकाहि.२.१३२) १६४१४८५	कृच्छ्रण कापि (सक्ति.४९.२५) २७३४	कृतोपकारं यस्तस्मा (सु.४७७) ७१३०
कूर्वाभुमप्रष्टो मुख ३२५१६७	कृच्छ्रेणामेध्यमये (भर्तृ.३.३८) ८९१६	कृपणः स्ववधूसत्रं ७११९
कुलं वृत्तं च (कामं.नी.५.६०) ३८४१२८६	कृतं च गर्वाभिमु १०५११८	कृपणसमुद्दीनामपि (सु. ४८४) ७२३६
कुलगुरबलानां (शा.प.३०७७) २५०११६	कृतं पुरुषशब्दे (किरात.११.७२) ७७३	कृपणेन शवेनेव (शा.प. ३८८) ७१८
कुलपतनं जनगर्हा (पंच.१.१८७) ३५२१९	कृतं वपुषि भूषणं (कुव.५.२) ३५९१०	कृपणेन समो दाता (कविता. २९) ७११
कुलहीलघुणो (चा.नी.१०२) १४२१९	कृतककृतकैर्मायाशा (सु.१६२८) ३०९५	कृपाणकिरणानलं १३१११२
कुलशैलदलं पूर्णपुवर्ण (सु.१३) १७२	कृतकान्तकेलिकुतुक १७३	कृपाणीयं काली १२४१९
कुलाचला यस्य महीं २०१६९	कृतकृत्यस्य भृत्य (हि.४.११) १४८१२४६	कृमयो भस्म (शा.प. ४१४१) ३७१११६
कुलीना रूपवत्स्य ३४९१४२	कृतकोषे यस्मिन्नमर २११९५	कृमिकुलचितं (भर्तृ. २.९) १७५९९७
कुलीनैः सह संप (चा.नी.५८) १६२३८९	कृतमस्य शिशुघ्न (सु.२९८९) १६५५५९	कृमिभिः क्षत ३७२१३८
कुले कलङ्कः कव १७५१२३	कृतचक्रमण गणेषु ८९१११	कृशः काणः (सु. ३३९०) ३७११३२
कुलोद्भूतं (कामं.नी.१०.३८) ३८७३९९	कृतदुरितनिराकरणं ४२३	कृशा केनासि त्वं (सु. १३२६) ३०५१९
कुर्याम्भोभिः पवनच १४१५	कृतधवलममे (शिशु.११.१४) ३२३१२६	कृशाश्रयाः कुच २६४१२४१
कुविन्दस्त्वं ताव(का.प्र.७.१७३) १३५३०	कृतनिश्चयिनो (पंच.१.१८७) १६५५३३	कृशासीत्यालीना (सु. १३२५) ३०५१२
कुशलं तस्या जीवति(कुव.१४९) २८८१२०	कृतमदं निगद (शिशु.६.५०) ३४५१३८	कृषिका रूप ३८६३८२
कुशलाः शब्दवार्तायां ९८५	कृतमनुमतं द (वेणी.३.२४) ३६६१४	कृष्टा केशेषु (वेणी. ५.३०) ३६१५१
कुसुमकार्मुकका ३३२१६७	कृतमन्दमदन्यासा ३०१६	कृष्णं वपुर्वहदु (सु. ७६६) २२८१२३
कुसुमं कोशा (शा.प.११.२५) २४३१२११	कृतमपि महोपकारं (रसगंगाधर) ५६११८	कृष्णत्वं (शा.प. १२३९) १०८१९९
कुसुमं पतदेत्य ना २०११६९	कृतवानन (किरात.११.२६) १६१३६९	कृष्ण त्वं नव (शा.प. १३०) २३१४९
कुसुमजन्म ततो ३३१३६	कृतविद्योऽपि (कामं.नी.४.४६) ३८७४२५	कृष्ण त्वं (विवमङ्गल) २३१४८
कुसुमनगवना (किरात.१०.३१) ३३२१७६	कृतवैरे न विश्वासः ३८७४१९	कृष्णमुखी न १८५१२५
कुसुमपरिमलेनामो ३२६१९९	कृतं शतमसत्सु (हि.२.१६६) १७०१७७३	कृष्णवर्णद्वयं ३०४१४४
कुसुममेव न केवल ३३२१४१	कृतस्य करणं (नीतिसार.१८) १६०१३००	कृष्णवर्त्तनि गुणा ९५१२
कुसुमयन्फल्वीर ३४७७	कृतान्तपाशव (पंच.२.५) १५७१९९१	कृष्णस्निग्धकनीनिके ३१०५
कुसुमचयनं न प्रत्य २७९१७२	कृतान्तस्य दृष्टी जरा ९५११३	कृष्णा ते कच २९१७
कुसुमश्रयनेऽप्य (शा.प.३४७६) २८९१६३	कृतापचारोऽपि(शिशु.२.८४) १४७१८६	कृष्णार्जुनानुर (शा.प. ३६५५) ३१२१२
कुसुमशरविलासे भङ्गु ५४१	कृतार्थः स्वाभि(इ.चा.२.३३) १५६११४०	कृष्णेनाम्ब गतेन (ओम्बिल.१६) २४१६४
कुसुममुकुमार (शा.प.३७९७) ३३३१०२	कृतावधानं जि (किरात.४.३३) ३४४१२५	कृष्णो गोरसचौर्य २३१४५
कुसुमस्तवकस्येव द्वयी (हि.१.१३२) ७९१४	कृतिनामकृती कथं १७५१९३०	केका कर्णा (शा.प. ८६८) २२७१७८
कुसुमस्तवकान (शा.प.१००९) २३८१७९	कृतिनोऽपि प्रती (कविता.३४) ३८६३७२	केकाभिः कल ३०९१६
कुशमादपि स्मितह २८८३१	कृते च रेणुका कृत्या ९८१७	केचित्तिलस्य २६०११७
कुशमायुषकोदण्डे २६४१२३०	कृतेऽप्याज्ञामग्रे कथ ३०६१४६	केचिदज्ञानतो (सु. २७६४) १५३१७४
कुशमितलता(का.प्र.१०.४७३) २७५१३	कृते प्रतिष्ठति (पंच.५.८०) १६५५४६	केचिद्वादाः १२८३३
कुशानस्य प्रवेशेव गुग्म ८६३	कृतो दूरद्रेन सि (अमर.१४) ३०६१४१	केचिद्वादाः ११३१२८८
कुशान्ति कोकिलाः (सु.१६८६) १९६११५		केचिद्वादाः ३७५१२४२
		केचिन्नोचन २३७५३

केतकीकुसुमं भृङ्ग (सु. ७२४) ८१८	कैलासीयति १३७१७०	कोलः केलिमलं २३०१८
केतक्यः कटु २२४१११	कैलासीयति कैरवी १३६१५३	कोलाकृतिरपा १८८१५
केदारभाजा (नैषध. ७.३५) २५९१८८	कैवर्तककशकर ९२१७५	को लामो १८०११०४५
केदारः कीदृशो २००१४१	कोकः स्तोक ३२०१५०	कोलाहले काककुलस्य ८६१४
केनचिन्मधुर (शिशु. १०.५४) ३१७११६	कोकानाकुल्यं ३०२११०७	को वीरस्य मन (हि. १.१७५) ७८१११
केनाजितानि नय ५०११९९	कोकानुद्वीवयन्तः ३२५१६८	कोशमूलो हि (का.नी. १.३.३३) ३९४१७०३
केनात्र चम्प (शा.प. १००३) २३८१६७	कोकिल कल (शा.प. ८४१) २२५११२५	कोशद्वंद्वमियं (कुव. ६७) ३९३१६३२
केनादिष्टौ कमल ५११२३०	कोकिलधृतशि (सु. १६४३) ३८४१२७८	कोषः स्फीत (सु. १.५२३) २६३१२०२
केनाप्यनर्थ (शान्ति. २.२) ३७५१२४४	कोकिलानां (चा.नी. ३.९) १६३१३८०	कोडहं कौ (शा.प. १४०४) १५३१४२३
के नाम न विन (पंच. ४.५४) ३४९१२६	कोकिलो (सा.द. १०.५९) २२५११२२	कोडहं ब्रूहि (महा. ना. १) ३६२१३५
केनासीनः (शा.प. १११०) २१८१७०	कोटरान्तःस्थितो (सु. १६९७) ९०१४	को हि तुला (शा.प. ११९६) २४८१७३
केऽपि स्वभाव ७२१३९	कोटिद्वयस्य २४८१७५	कौटिल्यं कच (का.प्र. १०.५२३) ३१२१२४
के प्रवीणाः १९९११८	कोऽतिभारः (चा.नी. ७३) १६३१४०४	कौन्तेयस्य सहा २३११४२
के भूषयन्ति १९७११९	कोऽत्र भूमि (सा.द. १०.५१) २९४१२९	कौपं वारि (शा.प. ९३३) २३२१८८
केयं भाग्यवती २४११६०	कोऽन्नेत्यह (का.नी. २२) १४५११३७	कौपीनं धृतवान्ह ९८१३
केयं मूर्धन्यधकारे (सुक्ति. ९९.२) ८११०४	कोदण्डं न १०८१२०९	कौपीनं शत ३७१११११
केयं श्यामोपल (प्र.राघव. २.७) २७३११९	कोदण्डस्तव १०८१२०६	कौपे पयसि (शा.प. ९३२) २३११६१
केयूरं न करे २५८१५१	कोदण्डो २९०१७८	कौमुदीव तुहिनां (कुव. ९१) ११५१४३
केयूरा न विभूष (भर्तृ. २.१६) ८५११४	को दुःखी सर्व १९९११४	कौर्म संकोच (हि. ३.४८) १५०१३१६
केयूरीकृतकङ्कणीकृत (सुक्ति. ५४.१०) ७८२	को दुराव्यस्य १९८१२	कौ विख्याता १९९१२३
केलिः प्रदहति (पंच. १.१८६) ३५२११४	को देशः कानि ३६११७	कौ शंकरस्य बल २०२१८८
केलिं कुरुष्व परि (सु. ६२३) २३११६८	को धन्यो (हि.प्र. २१) ९०१५	कौशेयं कृमिजं (पंच. १.१०३) ८२१४८
केलिचलाङ्गुलिल १४११०	को धर्मो (हि. २.१४९) १७०१७६९	कौस्तुभमुरसि (शा.प. १२०३) ३४८१८७
केलीकौतुक २५६१५४	को नयति जग २००१४७	कतौ विवाहे (हि. ३.१२४) १५२१३९९
केवलं व्यसन (पंच. २.१९५) १६५१५३९	को न याति (भर्तृ. २.१०५) १५६११५६	कमसरलित २५११६०
के वा न सन्ति (चात. ३) ३८५१३३७	को नाम नातुवति ६५१७	कमोद्भवा (नैषध. ७.९७) २६९१४०२
केशः काशः (सा.द. १०.५) ३७१११२७	को निर्दग्धक्षिपुर १९७१३३	कयविक्रय (शा.प. ४०३५) ३६४१२१
केशः कुन्द ३५५११०	कोऽन्धो योऽ १७०१७६३	कव्यात्पूगैः (शिशु. १८.७८) १३०११०७
केशछद्मनसाम्ये ३६४१६	कोपं चम्पक २३८१७०	कान्तकान्तवदन (शिशु. १०.३) ३१४१६
केशवं पतितं (शा.प. ५२७) १८६११	कोऽपवादः (किरात. ११.२५) १६११३६८	कामन्यः क्षत (धन्या. ३) १३२१२९
केशाः संयमिनः (भर्तृ. १.१२) ३१४१६९	कोपप्रसाद (पंच. १.३७) १४८१२४७	क्रियते धवलः (शिशु. १६.४६) १७५११९९
केशानाकुल्य (सु. १८५४) ३४८११८	कोपवत्यनुन (शिशु. १०.३९) ३१५१३२	क्रीडन्मन्दरकन्दरो ७८६
केशान्धकारा (नैषध. ७.२३) २५८१४०	कोपस्त्वया (अमर. १.१३) ३१३१५१	क्रीडन्माणव (प्र.राघव. ७.८०) १४२११३
केशान्धामकरा २५८१३७	कोपार्त्किचिदु (शृंगारति. १.२७) ३१०१५	क्रीडाकारि तडाग २३१२९१
केशैः क्रोमल (शा.प. ३४५८) २७७१५६	कोपात्क्रोमललेल (अमर. ९) ३१०१८	क्रीडाभिचहिरण्य १६१११
केषांचिद्वला २३५११४७	कोपो यत्र भ्रुकुटि (अमर. ३८) ३०९१६	क्रीडासु च (शा.प. १५६८) १४३१४१
केषांचिद्वाचि शुक्र (सु. १४३) ३९१२२	कोऽप्यन्यः (शा.प. १२२२) १०२११४	कुदस्य दन्तिनः १२८११६
केषांचिजिज्वरम ९५११२६	कोऽप्येष (शा.प. ३९७६) ३६०१२४	कुदोल्लूकनखप्र (सु. ७.१७) २२२१३९
केसरद्वमतलेषु २०११५८	को मायति मक २००१४५	कुङ्कारः स्मर (का.प्र. ७.२२५) २६११०९
के स्थिराः के १९८१९	को मोहाय २०३११०६	कुडं तातस्य ८११०९
कैलासस्य प्रथ (का.प्र. ५.११७) १३६१३४	कोऽयं कोप ३०७१५३	कुधेदैर्दृष्टिपातै १६११३१
कैलासाश्रयवृक्षे ७११०१	कोऽयं द्वारि हरिः (सु. १०४) २४११५६	कुधो हि शत्रुः १७३१८८०
कैलासाधितमग्नि (सु. २००२) २०६१९६	कोऽयं आन्ति (महत्. ९९) २१५११३	कुशन्तः शिशवः ८५१३
कैलासालयभाल (का.प्र. ४.६४) १२१३९	कोऽर्थान्त्रा (पंच. १.१५७) १७८११०११	

सस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

२५

क्रीडः क्रीडतु (शा.प. ११२७)	२१९।८
क्रेचाल्यागकृते	३७६।२५६
क गन्तासि आ (शान्तिश.१.१७)	७४।३४
क च ननु जनका	९२।६४
कविचारुचा	१०१।१२
कविजिह्वालीनादः (सु. ७२९)	२२५।१४०
कवित्कन्था (शा.प. ४०९८)	३६८।३९
कवित्कार्यवशाची	५५।७२
कवित्कृष्णार्जुन	२६०।९८
कवित्कचिदयं	२२३।४४
कचित्ताम्बू (अमर. १०७)	३२८।१४
कचित्पाणिप्राप्तं	९३।८७
कचित्सर्पोऽपि मित्र	५४।९
कचित्सुभ्रूभङ्गः (भट्ट.सं. ८९)	२५३।२९
कचिद्भूमौ शय्या (सु. २९४०)	८०।३५
कचिद्बुधः कचि (नीतिसार. ९)	१५७।१७४
कचिद्विद्वद्गोष्ठी (भट्ट. ३.५१)	८९।५
कचिल्लसद्व (शिष्ट. १७.५६)	१२७।५
क तिष्ठतस्ते पितरौ	४।३०
क दोषोऽत्र मया (सु. १४१)	३९।२०
क तु कुलमकलङ्क (भोज. ३०४)	९२।६५
क पिशुनस्य गतिः (सु. ४३२)	५९।२१९
क प्रस्थितासि (अमर. ७१)	२९८।१४
क यासि (शा.प. ७४)	२३।१४०
क रुचा हृदय	२८२।१२७
कं वनं तरु (सा.द. १०.७०)	९२।६६
क वसति लघु	१९७।३२
क वाम्भोधौ	२१८।७९
क स दशरथः (पंच. ३.२५३)	३८४।२७९
काकार्यं (विक्रमोर्व. ४.३४)	२८१।११३
कापि गतः	२२९।२३६
केदानीं दर्पितास्ते (सु. ५८)	१९।४०
केन्दोर्मण्डलमम्बुधिः	८८।२
केतद्वकारविन्दं	३७२।१३७
केतन्मार्तण्ड	३०३।१२१
क्षणं सरलवीक्षणं	२५६।३९
क्षणं कान्ता (सक्ति. अनु. ३३)	१३२।२०
क्षणं बालो भूत्वा (सु. ३१३९)	३६८।३८
क्षणं मूर्च्छमिति	२८९।६२
क्षणक्षयिणि साप (सु. २९९)	४६।६३
क्षणदासाव (का.प. ४.८२)	१०३।७४
क्षणदृष्टनष्ट (शा.प. ७६७)	२११।१४
क्षणमपि विरहः (शा.प. ३४८२)	२८८।३५
क्षणमप्यनु (भोज. २४२)	१०२।४७

क्षणमयमुपवि (शिष्ट. ११.४८)	३२७।१७
क्षणात्प्रबोधमायाति	९५।२
क्षतात्किल (रघु. २.५३)	१५१।३७७
क्षते प्रहारा (पंच. ४.६३)	१७३।८४४
क्षत्रियस्यो (सक्ति. ९२.३७)	१५०।३२९
क्षन्तव्यो मन्द	१६६।५६६
क्षपां क्षामी (सक्ति ६१.१८)	३४१।५५
क्षमातुल्यं तपो	१६६।६००
क्षमा बलमशक्तानां (वृ.चा. १३.२२)	८३।३
क्षमा क्षत्रौ च (हि. २.१८०)	१६४।४९५
क्षमाशत्रुं करे यस्य (वृ.चा. ३.३०)	८३।१
क्षययुक्तमपि (किरात. २.११)	१५१।३८९
क्षान्तं न (भट्ट.सं. २३६)	३७४।२१९
क्षान्तिश्चेद्व (भट्ट. २.१८)	१७८।१०९
क्षामक्षामकपोल	२७७।५९
क्षामं गात्रमतीव	२८६।२७
क्षारं जलं वारि	४९।१७५
क्षारं वारि न	२३५।१
क्षारो वारिनिधिः	५३।२६५
क्षितिप किमपि	१३९।६
क्षिपसि (सा.द. १०.५१)	३७३।१७१
क्षिपेद्वाक्य (शा.प. १५१२)	१५४।६७
क्षितो हस्तावलमः (अमर. २)	८।१०९
क्षिप्रमायमना (हि. २.९५)	१४६।१४४
क्षीणः क्षीणः समी (सु. ५४६)	२०९।५
क्षीणः (सु. १६११)	३०५।११
क्षीणयाव (किरात. ९.६२)	३१६।५४
क्षीणांशुः (शा.प. ३७१४)	३०७।५६
क्षीणो रविः (पंच. ५.९०)	३९४।६७९
क्षीबतासुप (शिष्ट. २०.३४)	३१५।३७
क्षीरक्षालितपात्र	११४।२१
क्षीरसागर (शा.प. ३५१५)	२७३।२
क्षीराब्धेर्लेहरीषु	३०२।१०१
क्षीरिण्यः स (सृच्छ. १०.६०)	३९४।७०६
क्षीरेणात्मगतो (भट्ट. २.६७)	८८।२०
क्षीरोदन्व (नेवव. १२.७४)	११०।२४१
क्षीरोदीयन्ति	१३८।७५
क्षुत्क्षामाः शिद्यवः	६७।६६
क्षुत्क्षामार्मिकसंभ्र	१०१।१
क्षुत्क्षामोऽपि (सु. ६१४)	२३०।४०
क्षुत्क्षुशाः कुट्ट	७६।१४
क्षुद्राः सन्ति (शा.प. ७७३)	२३०।३७
क्षुद्राः सन्ति (सु. २८५)	५२।२५७

क्षुद्राः संत्रासं (सु. २२८३)	३६१।४९
क्षुद्रोद्भवस्य कटुतां	५७।१४९
क्षुद्रोऽपि तनुते तात.	८७।१८
क्षुभ्यत्प्रत्यर्थिपृथ्वी	१२२।१६९
क्षेत्रग्राम (प्र. ३५)	३७९।८२
क्षोणी कं सहते	२०४।१२०
क्षोणीकाम निजा	११५।३६
क्षोणीकाम निजाम	११५।३७
क्षोणी यस्य हिरण्यमी	२१५।४
क्षोणीपर्यटनं	३७५।२२९
क्षोणीपाल त्वदरि	१३२।२५
क्षोणीशाश्रयि (भट्ट.सं. ४७२)	१८०।१०४९
क्षोभं धत्ते (शा.प. ३२८३)	२५६।४०
क्ष्वेडाभिः क (महावीर. ६.५७)	१३१।११९
क्ष्वेलतार्जितसिंह	१४१।४

ख

खचित्रमपि मायावी (सु. ३३८)	५६।८४
खद्वा नितान्त (सु. २३५६)	३६४।४२
खड्गनिर्द्धनमू (कुमार. १६.२६)	१२८।११
खड्गमूलं भवेद्वाज्य	१५९।२८४
खड्गवारि भवतः	१२४।२
खड्गहस्तोऽरिमा	२०८।३४
खड्गाः शोणितसं (कुमार. १६.१५)	१२७।७
खड्गा रुधिरसंलिप्ता (कुमार. १६.७)	१२७।५
खड्गाक्ष्मीस्तथा (नकुल)	१४३।५८
खड्गास्तिष्ठन्तु (सु. २२५२)	३६०।४
खड्गेन शितधारेण	१२८।२३
खड्गेनामूलतो (कुमार. १६.३९)	१२८।१७
खण्डितानेत्रकंजालि	२७।१
खद्योतास्तरला भवन्ति	२४५।२४१
खद्योतो द्योतते (शा.प. ७३८)	२०९।२
खनन्नाखुबिलं (पंच. ३.१६)	२२९।५
खरं श्वानं गजं मत्तं	१५५।९९
खरनखरविमुक्ता (सु. ६०५)	२४८।९४
खर्वग्रन्थिबिमुक्तसंधि	२०।६२
खलः करोति दुर्वृ (वृ. १३.११)	५५।५४
खलः सज्जनकार्पास	५५।६०
खलः सप्रेममात्राणि (भा. १.३०६९)	५४।११
खलः सक्तिय (शा.प. ३७६)	५४।२६
खलः सुजनपैशुन्ये (सु. ३३५)	५६।८१
खलसख्यं प्राब्यधुरं	४८।१३१
खलानां कण्टकानां (वा.जी. १५.३)	५४।६
खलानां धनुषां (वृ.चा. १४.८५)	५४।१२
खलास्तु कुचलाः (संगंगापर)	५४।३६

सुभाषितरत्नभाण्डागारस्थपद्यानां

खलेन धनमत्तेन (सु.३३९)	५६।८५	गणिकागणकौ समान	४४।२	गन्धः सुवर्णो (चा.नी.९.३)	१७३।८५३
खलेषु सत्सु निर्याता (सु.३४५)	५६।८८	गणेशः स्तौति	१६०।३०९	गन्धमुद्धत (किरात.९.३१)	३००।४६
खलो न साधुतां याति	५४।२९	गणेश्वरकवेर्वचोविरच	३५।८	गन्धर्वनगरा (शा.प.४१२३)	३७२।१५२
खलोद्भापाः सोढाः (सु.३२६१)	७७।४३	गण्डमितिषु (शिशु.१०.३)	३१५।३४	गन्धवाह गहनानि	३१४।६
खल्वाटो दिवसेध (सु.३१४१)	९४।११४	गण्डस्थलील (आसी.प्र)	२।२१	गन्धाप्यसौ (पद्म.सु.१९)	३८३।२६६
खाटीच्छाशिपलेह	१९३।९२	गण्डस्थले हि मद	२३१।७२	गन्धाब्ध्यां नवमल्लि (अमराष्टक.२)	७५।१८
खिद्यति कृणति (का.प्र.१०.१०३)	३१७।३	गण्डाभोगे विहरति (कुव.१४४)	११५।४४	गन्धैराब्ध्या जगति	२२३।९१
खिन्नं चापि सुभाषि	२९।२१	गण्डे पाण्डौ	२७६।४३	गभीरनाभिहृद (लक्ष्मीधर)	२६७।३५३
खिन्नालसनयनान्तं	३२१।३	गण्डौ पाण्डिमसा	१०७।१८६	गमनमलसं शून्या (मालती.१.२०)	२७४।४
खिन्नोऽसि मुञ्च (कुव.९०)	२२।११०	गतक्लेशायसा	२०३।१०२	गम्भीरनाभि (शा.प.३३४८)	२६७।३५३
खेलखज्जननेत्रया	२७४।३०	गतं तत्तारुण्यं तरु (मर्तृ.सं.४७८)	७६।४१	गम्यतामुपगते (किरात.९.४)	२९६।४
ख्यातः शक्रो (पद्मसं.१३)	१८०।१०५५	गतं तद्गाम्भीर्यं (सु.७०७)	२२१।२५	गम्यते यदि (चा.नी.७.१७)	२३०।२३
ख्यातस्त्वं फलवृष्टि	१८३।५१	गतः कामक (काव्या.२.२४८)	३६७।१४	गरलडुमकन्दसिन्दु	२८४।१०
ख्याता नराधिपतयः (सु.१६०)	३३।३८	गतः कालो (शान्ति.४.१५)	३६८।५१	गरीयः सौर (सुक्ति.३३.३३)	२४०।१३३
ख्याता वयं (शा.प.३६४६)	३००।६८	गतः कालो (शान्ति.४.१३)	३६८।५०	गरीयसः प्रचुर (शिशु.१७.५४)	१२७।३
ख्यातिं गमयति (सु.१५४)	३०।१५	गतप्राया रात्रिः (सु.१६१२)	३०६।४२	गर्जति वारिदपटले	३४०।१२
ख्यातिं यत्र गुणा (सु.२८४)	५३।२७२	गतया पुरः (शिशु.९.२)	२९४।३१	गर्जझीमभुजङ्गभीषण	७।८७
ग		गतवति दिननाये	२९५।५६	गर्जजम्बु ददाति	२१३।६८
गगनविपिनसिंहः	३०१।७४	गतवत्यराजत (शिशु.९.८)	२९४।३६	गर्जन्हारिः (मट्टि.२.९)	२०७।१
गङ्गां च धारयति	६५।१३	गतश्रीर्गेणका (शा.प.१३१८)	१५५।९३	गर्ज वा वर्ष (सृष्ट.५.३१)	२९८।४
गङ्गातरंगकणशीकर (मर्तृ.३.२५)	९७।८	गतसारोऽत्र संसारे	३६७।२०	गर्जसि मेघ न (चातका.४)	२१२।३२
गङ्गातीरे हिम (मर्तृ.३.९२)	३६९।६५	गताः केचित्प्रबोधाय	३६४।११	गर्जितबधिरी (शा.प.८६०)	२१२।३१
गङ्गादीनां सकल	२३५।१५९	गतागतकुतूहलं	३५१।३४	गर्जितमाकर्ष्य	२३०।२०
गङ्गा पापं क्षीति ता (मर्तृ.सं.४७६)	४५।६	गता गीता नाशं	९९।२४	गर्जित्वा मेघ (शा.प.५९६)	२०७।१५
गङ्गाम्भसि सुरत्राण	१२६।२९	गतानुगतिको (हि.१.१०)	१६३।४३५	गर्दभः पटहो	१६५।५६४
गङ्गावारिभिर्क्षिताः	९।१२२	गता सा किं स्थानं	१९१।८२	गर्भप्रन्थिषु वी (सुक्ति.५९.५)	३३३।१०१
गङ्गासागरसंगमे	१३७।६१	गतास्तातभ्रातृ (राघवदेव)	३६८।४१	गर्वं नोद्वहते न (मर्तृ.सं.४८२)	५३।२६८
गङ्गीयलसितापगा	१०९।२२३	गतास्ते दिवसा यत्र	२४८।८४	गर्वं मा कुरु	२४०।१२७
गङ्गीयलसितापगा	१३६।५४	गते तस्मिन्मानौ (महट.१.२)	२०९।१२	गर्वप्रन्थिलगुर्जर	११२।२७८
गङ्गेचाषविनाशिनी	८७।३४	गतेनापि न (शा.प.४१२६)	३७२।१५३	गर्वायसे विकचकोर	२३८।७४
गङ्गोत्तुङ्गतर्हरि	३७१।११०	गतेऽपि वयसि (सु.२६४५)	१५३।६	गर्ववैशविशाल	१२०।१३९
गच्छ गच्छसि (काव्या.२.१४१)	३३०।१	गते प्रेमाबन्धे (अमर.४३)	३८७।७	गल्लेका (शा.प.३४७७)	२८९।५८
गच्छति न तस्मिमेतत्	२७३।४	गते मुखच्छद (शिशु.१७.६७)	१२७।१६	गलिता (शा.प.४११७)	३७२।१४७
गच्छन्ति ह्यजि (शा.प.५५१)	१९८।४१	गतेर्भङ्गः खरो हीनो	७३।९	गले पाशस्ती (शा.प.९३१)	२३२।७६
गच्छामीति मयो	३२९।२२	गते शोको न (चा.नी.१३.२)	१५९।२७७	गवादीनां पयोऽन्ये (सु.८५४)	४५।५
गच्छाम्यच्युत (कुव.१५५)	२४।१५४	गते सुहृदि शत्रुतां (सु.३२०३)	६७।५३	गवायै ब्राह्मणा	३८३।२६७
गजकदम्बक (शिशु.६.२६)	३४१।३२	गतैः सहायैः (किरात.८.२९)	३३८।७४	गवाशनानां स शृणोति	८७।३३
गजपतिद्वयसीर (शिशु.६.५५)	३४६।१६	गतोऽस्मि तीरं (नीतिप्र.७)	२१७।४५	गवीशपत्रो नगजार्ति	१३।५
गजभुजगमयोरपि (मर्तृ.२.८७)	९२।६८	गत्वा द्वारवतीं (सुक्ति.८९.२)	३६५।४८	गाङ्गमम्बु (काव्यप्र.१०.१३८)	२९१।१२
गजव्रजाक्रमण (शिशु.१७.६५)	१२७।१४	गत्वा नूनं (शिशु.१८.६३)	१३०।९३	गाङ्गायामुनयोगेन तुल्यं	११।२
गजस्य पङ्कमस्य	२३१।५५	गदोदन्ता दन्ताः	७६।४०	गाजीजल्लुदीन	११३।४
गजाननाय महसे	२।३	गन्तव्या राजसभा	१५१।३६४	गाढं गुणवती	१५७।२०७
गणयति (सु.२३०२)	४४।११, ३६४।२४	गन्तुं प्रिये वदति	३२९।१०	गाढं प्रौढाङ्गनाभिः	२९५।७२
गणयन्ति नापशब्दं (सु.१५२)	३७।१०	गन्तुं सत्वर (सु.१७१२)	३३९।१२०	गाढकान्तदशन (सा.द.४.९)	१०४।८५
		गन्तुर्विषयसुदये (सुक्ति.३७.३)	३२९।८	गाढालङ्घन (अमर.१०)	३१६।७५

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

२७

गाढालिङ्गन (शृंगारति.२१)	३१९१३९	गुणवर्द्धिः सह संगम	६२११२	गुरुतरकलनूप (शिशु.७.१८)	२६९१४२५
गाढालेपनिमीडना (सु.२०८२)३२९१४३		गुणवन्तः (शा.प.३०३)	८२१३४	गुरुतामुपयाति यन्मृ(शा.प.३९८)७३१२६	
गाढालेपविशीर्ण (अमर.७४)	३२९१२२	गुणवानपि नोप	१७५१९३४	गुरुत्रासादासादितम	३२८१२
गात्रं कण्ठक (शा.प.१०४२)	२४२१९६१	गुणवान्मुचिरस्थायी (इ.श.६५)	८२१३०	गुरुपत्न्यां निशाधी (कथार्णव)	१५७११७५
गात्रं ते (शा.प.८८०)	२२८१२१४	गुणाः कुर्वन्ति (शा.प.२९०)	८१११	गुरमिर्द्विजाती (इ.चा.११.८)	१६९१७१५
गात्रं संकुचितं (शा.प.४१६१)	९६११६	गुणाः सर्वत्र (चा.नी.१६.७)	८११५	गुररपि लघूपनीतो	८७१२२
गानान्धेस्तु परं पारं	८४१२	गुणागारे गौरै यशसि	१३९१७	गुरुरेकः कविरेकः सदसि	१०११६
गान्धर्व गन्ध (मर्च.सं.४८५)	१५९१२६६	गुणा गुणज्ञेषु (गुणरत्न.५)	८२१४०	गुर्नायं भारः (शा.प.९६६)	२३४११४४
गान्धारा गुप्तदारा	१२६१२१	गुणानर्चन्ति जन्तूनां (इ.श.८४)	८२१२८	गुरुश्रुवया वि (विक्रम.१२८)	१५९११५७
गाम्भीर्येण (काव्या.२.८५)	१२०११४७	गुणानां सा (सु.४५१)	६०१२५३	गुरुषु मिलितेषु	२४७६८
गायति गीते शंसति	२८८१११	गुणानामज्ञाता प्रचुरधन	८२१४५	गुरुसमीरसमीरितभू	१२९१५१
गायति हसति (शा.प.५७९)	२०८१३०	गुणानामज्ञानादनु	२४६१३३	गुरुकुर्वन्ति ते (किरात.११.६४)	७९११३
गायन्तीनां गोपसीम	२२११२३	गुणानामन्तरं (इ.श.२२)	१६८१६७९	गुरोः सुतां मि (पंच.२.११४)	१६५१५३०
गायन्तु (सु.२४९४)	११८१११९	गुणानामेव (स.कं.४.१२५)	२३४११४०	गुरोर्धीताखिलवैद्यविद्या	४३११
गावो गन्धेन (विक्रम.११७)	३८३१२६८	गुणान्भूषयते रूपं	१५९१२५९	गुरोर्प्यवल्लिप्त (मा.१.५५९५)	१६७१६३४
गाहन्तां महिषा (अ.शा.२.६)	१४१११	गुणापवादेन (किरात.१४.१२)	५९१२२३	गुरोर्गिरः पञ्च दिना (लटक.२.१४)	४३१२
गिरयो गुरवस्तेभ्यो	४७११०५	गुणांयन्ते (गुणरत्न.६)	५९१२३६	गुरूमैथुनघ (चा.नी.६.१९)	१६२१४०२
गिरयोऽप्यनुव्रति	१०३१७६	गुणालयोऽप्य (पंच.१.४१५)	१४९१३०२	गुहालिङ्गनगण्डचुम्बन	२९२१३१
गिरां देवी वीणागुण	३५११५	गुणाश्रयं (हि.२.११७)	३४९१६२	गुधाकारोऽपि (पंच.१.३२५)	१५०१३४३
गिरिगह्वरेषु गुरुगर्व	२३११६७	गुणिगणगण (हि.१.१०८)	४०१२६	गृहमध्यस्थ खा (पंच.२.१५४)	७११२७
गिरिर्महान्गिरैरब्धि (कुव.१०८)	७६११३	गुणिनः समीपवर्ती (सु.२४७)	४८११४५	गृहिणी सचिवः (रघु.८.६७)	३६२११५
गिरौ मयूरा (नीतिसार.१)	१७३१८६६	गुणिनं जनमा (शा.प.२९६)	६२१२	गृहीतं ताम्बूलं (शा.प.३४७५)	३८९१५७
गीतं कोकिल ते	९४११०५	गुणिनां गुणेषु	५६११२१	गृहीताः पाणिभिः (कुमार.१६.१४)	१२७१६
गीतशालाविनो (शा.प.२०२)	१५३१२३	गुणिनां निर्गुणानां	१५६११६०	गृहे जानुचरः केल्यां	८९१२
गीतान्तरेषु (कुमार.३.३८)	३३११३३	गुणिनामपि निजरूप (वासव.८)	४८१११८	गृहेश्वरी (स्कान्द.मा.कौ.१४)	३८९१४८१
गीत्वा किमपि (शा.प.५२२)	१८५१३०	गुणिनि गुणज्ञो रमते (सु.२५३)	८११३५	गृह्यन्तु सर्वे यदि वा (कुव.७३)	३८११९
गीयन्ते यदि पञ्च	१३७१६५	गुणिनोऽपि हि	८११२४	गेहं दुर्गतबन्धुभि	५३१२७५
गीर्भिरगुणां परं (रसगंगाधरं)	१७३१८६०	गुणी गुणं वेत्ति (गुणरत्न.४)	१७५१९२७	गेहादङ्गणमङ्ग (शा.प.३४७८)	२८९१६७
गीर्वाणाः प्रतियन्ति	३६५१८	गुणेन स्पृहणीयः (गुणरत्न.१३)	८१११८	गेहे गेहे सुभग	११९११२७
गुञ्जति मञ्जु मिलिन्दे (रसगंगाधर)	२३९१८१	गुणेषु क्रियतां (शा.प.२९८)	८१११२	गैरिकमनःशिलादिः	१९६११३
गुञ्जन्ति प्रतिकुञ्ज	२८५१३९	गुणेषु यत्नः (शृच्छ.४.२३)	८२१४१	गोकर्णं गाहमानाः	३४२१८०
गुणं पृच्छस्व मा	१६७१६४५	गुणेष्वेव हि (शृच्छ.४.२२)	८१११०	गोकर्णराडाभरणं य	१९०१६५
गुण आकर्षणयोग्यो	८२१३२	गुणैः पूजा (इ.श.७१)	८११२६	गोगजवाहनभोजन	१९०१६३
गुणग्रामाभिसंवादि (प्र.राषव.१.५)	४५१११	गुणैः सर्वज्ञक (चा.नी.१६.१०)	८११११	गोत्रस्थिति न मुख (शा.प.२४१)	४६१४८
गुणदोषावनिश्चि (हि.२.१४३)	१६४१४८९	गुणैस्तु ज्ञतां (चा.नी.१६.६)	८१११६	गोत्राचारविचारपा	११६१६०
गुणदोषावशास्त्रं (सु.३४९)	५६११९	गुणैर्गौरवमायाति (शा.प.२९९)	८१११३	गोत्रे साक्षादज (धक्कि.७४.१२)	३१३१५९
गुणदोषो बुधो (कुव.६)	३८११०	गुणो गुणान्तरा (का.नी.५.६९)	८११२५	गोनासाय नियोजिता (विद्व.१.३)	१२१३३
गुणभेदविदग्रिम	१०४१११	गुणो दूषणतां या (शा.प.३०४)	८१११५	गोपायन्ती विर (शा.प.३४२१)	२८६११५
गुणमधिगतमपि	१६९१७३५	गुणोऽपि दोषतां याति	९११२५	गोपालेन प्रजा (पंच.१.२४१)	१४९१२९१
गुणयुक्तोऽपि पूर्णोऽपि	८११२०	गुणोऽपि नूनं दोषाय	४६१११	गोपालो नैव गोपा (शा.प.५१६)	१८४१३
गुणयुक्तोऽप्यधो (शा.प.३४४)	८११२३	गुणो भूषयते (चा.नी.८.१४)	१६७१६४६	गोभिः क्रीडितवान्कृष्ण	६२१४
गुणराशिमाहाभार (सु.२१६)	४६१७३	गुम्फः पङ्कजकुञ्जलयुति	३११४७	गोभिर्विप्रेक्ष वेदैश्च	८३१३
गुणव्यञ्जनसंपर्कायाति (सु.२१८)	८११२	गुहं प्रयोजनोद्देशा	१६९१७१४	गोवर्धनोद्धरणदृष्ट (सु.३४)	२२११२८
गुणवत्स्वव हार न	२४६१२५	गुरुणा स्तनमारो (धक्कि.५४.९४)	२७०१३	गोष्ठेषु तिष्ठति पतिर्व	३५२१३१
गुणवद्गुणवद्वा (अर्च.२.९७)	९३१८२			गौरमुग्धवनिताव	२६८१३८७

गौरवं प्राप्यते दा (सुक्ति.१.१६.३) ६९।७
 गौराङ्ग्या भुजला २६४।२३६
 गौरीक्षणं भूधरजा १९०।६९
 गौरी चम्पककलि (शा.प.८.१६) २२३।४८
 गौरीचुम्बनचञ्चलं (लटक.१.१) ७।८८
 गौरीतनुर्नयनमायत ३६५।४४
 गौरीनखरसादृश्य (शा.प.५.३५) १९४।१८
 गौरीपतेर्गौरीयो गरलं ४७।९५
 गौरीव पला सु (नैषध.७.८३) २६५।३४९
 गौगौः कामदुघा १६६।६०८
 ग्रन्थिमुद्ग्रथयि (शिशु.१.०.६३) ३१७।२४
 असति कोऽपि विमो २७८।३५
 असमानसिबौजा (किरात.१.१.५३) ७७।४
 आमतरणं तस्य (काव्यालं.७.३९) ३५२।२०
 आमाणासुपशय (शा.प.९.१३) २३०।४२
 आमेऽस्मिन्पथि (अमर.१.३१) ३४३।९२
 आमेस्मिन्प्रस्तर (कुव.१.४९) ३५४।६७
 प्रावाणो मणयो (मल्ल.५.०) २९६।२६
 प्रासादधर्ममपि प्रास (पंच.२.७३) ६९।६
 प्रासादलितसि (शा.प.१.२०८) २३१।५७
 ग्रीवाद्भूतैर्वाविष्ट (नैषध.७.६६) २६६।३०६
 ग्रीवाभङ्गाभिरासं (अ.शा.१.७) २०७।७
 ग्रीवास्तम्भमृत्तः (शा.प.२.०७) ४१।६५
 ग्रीष्मादित्यकरप्र (शा.प.५.८८) २०८।२७
 ग्रीष्मे ग्रीष्मतरैः २१४।८२
 ग्रीष्मोष्मल्लोष (शा.प.३.८५५) ३४०।१२९
 ग्लानिच्छेदि क्षुद्रप्र १३०।१०६

घ

घटं भिन्नात्पटं (शा.प.१.४६८) १५४।५०
 घटनं विघटनमथवा (सु.२.३९७) ७०।२८
 घटस्थानकोक्कुचमामृ ३२७।६
 घटितमिवाङ्गन (सा.द.१.०.४५) २९७।६
 घटीयन्त्रायते हारी २६६।३००
 घटो जन्मस्थानं (शा.प.५.०५) ५२।२५४
 घण्टानादो नि (शिशु.१.८.१०) १२९।५७
 घण्टारवै रौद्रत (कुमार.१.४.४७) १२९।४८
 घनघनमपि दृष्टं (शा.प.३.५७३) ३०९।१
 घनघनाघनकान्ति १९५।४४
 घनतरघनवृन्दच्छादिते ३४१।५०
 घनतरघनवृन्दच्छा ३४१।५१
 घनतरतिमिरधुणो (सुक्ति.६९.१३) २९९।१
 घनसन्तमसमकी (मल्ल.१.४) २२९।२३५
 घनसमयमहीमृत्यु ३४१।४९
 घनसमये शिखिषु २००।४२

घनैर्विलोक्य (कुमार.१.४.३५) १२०।३९
 घनोद्यमे गाढतमेऽ ३४०।१८
 घनोऽयं चेद्वेदुपरि २७६।३५
 घर्मात् न तथा सु (हि.१.९७) ५३।३६९
 घासप्रासं गृहाण (शा.प.९.२८) २३३।९७
 घूर्णन्ते तूर्णमेतत्कु १२६।२४
 घृतकुम्भसमा (पद्म.सु.५४) १६२।४०८
 घृतं न श्रूयते कर्णे १८१।१४
 घृतलवणतैलतण्डुल (सु.३.१८८) ६६।३९
 घृष्टं घृष्टं पुनरपि पु ५१।३२९
 घ्रातं तालफला (सुक्ति.९७.७२) १३२।३५
 घ्रात्वा श्रोणीम (शा.प.५.८६) २०७।१८

च

चकितहरिणलो (का.प्र.१.०.८७) ३५७।४२
 चकोरनेत्रेण द्यु (नैषध.७.३२) २५९।८६
 चकोराणां चन्द्रः १०६।१५५
 चक्रं सेव्यं नृ (शा.प.१.३७८) १४६।१६१
 चक्रः पप्रच्छ पा (शा.प.१.२६१) ११४।२६
 चक्रधरोऽपि सुरत्वं ७६।३२
 चक्र ब्रूहि विमो गदे १५।३८
 चक्राहो विरही (शा.प.३.५९५) २९६।१०
 चक्रीकृतभुजलति २६९।४२६
 चक्री चकारपङ्क्तिं (सूर्यशतक.७१) २७।१४
 चक्री त्रिशूली न हरो १८५।३५
 चक्रुरेव लल (शिशु.१.०.६६) ३१७।२७
 चक्रे चण्डरुचा समं ३४६।३२
 चक्रेण विश्वं यु (नैषध.७.८९) २६८।३७८
 चक्षुःपूतं न्य (शा.प.४.५५१) १५६।१४१
 चक्षुःप्रीत्या (सुक्ति.७५.१०) २९५।१२२
 चक्षुर्जाड्यमपैतु ३०७।५८
 चक्षुर्मैचकमम्बुजं २७२।५७
 चक्षुर्लसमपीकणं (सुक्ति.५८.७) ३११।२५
 चक्षुश्चण्डनखाग्रभेदवि १९।५०
 चक्षुश्चन्द्रिकचन्द्रचार ६।७४
 चक्षुश्चेलामला (शा.प.३.९२६) ३४७।४२
 चक्षुर्कूर्पूरचौरा (शा.प.३.८१२) ३२७।३९
 चक्षुत्काञ्चनशैलाव २६५।२७०
 चक्षुर्वेदेन्द्रकुव्यथलि १०।१६०
 चक्षुर्द्वादशनील (शा.प.५.३२) १९१।८६
 चक्षुर्द्वजभ्रमितच (वेणी.१.२१) ३६७।३
 चक्षुरीक चतुरोऽसि २२३।६७
 चक्षुर्लं वसु (किरात.१.३.५३) १५१।३९३
 चक्षुर्चटिति चर्म (शा.प.१.२६) १९।४८
 चक्षुर्चाणूरदोर्द (सु.३.३) २२।१०५

चण्डीजङ्घाकाण्डः

चण्डीचचूडाम (सा.द.७.१२) २८२।१४४
 चतुरः सृजतः (शा.प.१.४९३) ३४८।१०
 चतुरङ्गवलो राजा ४७।१
 चतुर्येऽहि क्षा (शा.प.३.७५८) ३५१।३३
 चतुर्मुखो न च ब्रह्मा १८५।२४
 चतुर्ध्वपि समुद्रे (शा.प.४.०.२४) ३६३।३
 चत्वारः प्रथयन्तु (प्र राघव.१.१) १५।३२
 चत्वारो धनदा (भट्ट.सं.४९०) १५६।१६४
 चत्वारो वयस्य (वेणी.१.२५) ३६१।४४
 चत्वार्याहुः (भा.२.२.२७०) ३८०।१४५
 चन्दनं शीतलं लोके ८६।६
 चन्दनं स्तनतटे (शा.प.३.७३९) ३२८।७
 चन्दने विषधरा (मल्ल.३.२) २४२।१६५
 चन्द्रं समाश्रयति २१०।२९
 चन्द्रं चन्दनकन्दं (सुक्ति.४४.९) २९०।८३
 चन्द्रं चन्द्रार्धचूडं ११४।२८
 चन्द्रं कलङ्करहितं २६२।१८९
 चन्द्रः क्षयी प्रकृति (विक्रम.९३) ५०।१९४
 चन्द्रकान्तगलदम्बुना ३२३।७
 चन्द्रपादजनित (कुमार.८.६७) २९९।३०
 चन्द्रचिम्बरविचिम्ब ३४०।३
 चन्द्रश्चण्डकरायते (शृंगार.१.६) २७४।८
 चन्द्रश्चन्दनमिन्दुरि १३७।५९
 चन्द्रादित्योऽनेत्रः १७।३
 चन्द्राद्रूप्यकमण्डलो १३७।६०
 चन्द्राधिकैतन्सु (नैषध.७.४४) २६१।१५६
 चन्द्राननार्धदेहाय ३।४
 चन्द्रायते शुक्ल (काव्यालं.८.२८) ३४४।१६
 चन्द्रे शीतलयत्यली ३४६।२०
 चन्द्रो जडः कदलि २५३।२१
 चन्द्रोदये चन्दनमङ्ग २९८।११
 चन्द्रो द्वादश भास्क २९२।३५
 चन्द्रोऽनेन कलङ्कि १२२।१७४
 चपलतरतरंगे (शा.प.१.०९२) २१६।२१
 चपलहृदये किं (अमर.५६) ३०८।११
 चरणकमलदासस्त्वे ३०६।१४
 चरणकमलं तदीयं २६९।४०९
 चरणपतनप्रत्याख्या (अमर.५०) ३५७।५०
 चरमगिरिकुरङ्गी (सुक्ति.८२.२५) ३२२।७
 चरमगिरिनिकुञ्जमु २९७।२३
 चराचरजगत्स्फार (रसगंगाधर) १।६
 चरेद्दीमानकटको १५०।३३६
 चर्मखण्डं द्विधा (भट्ट.१.१७) ३७१।१३१

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

२९

चलं वित्तं चलं चित्तं	९८५	चित्रं नर्तनमम्बरे	१८४७०	चेतोभुवश्चापवति	२५०१०
चलं चेतः पुंसां	३५७५५	चित्रं महानेष्ट बत्ता (रसगङ्गाधर)	३६३१२	चेतोहरा (शा.प. ४१३०)	३७३१७४
चलत्कर्णानिलोद्भूत (शा.प. ५७)	२१६	चित्राभिरस्योपरि (शिशु. ३.४)	१२३१३	चेत्यौरादपि शङ्खसे	३५३१५०
चलत्कामिमनोमी (शा.प. ३२९०)	२५७१४	चित्राय त्वयि चिन्ति	२९११९२	चेलाबलेन (शा.प. ३९१२)	३४५१५३
चलत्तरङ्गरङ्गायां गङ्गा	१८११११	चित्रास्वातीगता	१६६१२८५	चोलं नीलनिचोल	३५९१९३
चलत्येकेन पादे (शा.प. १४६३)	१५४१३५	चित्रास्वादक (पंच. १.४१६)	१४९१३०३	चोलाङ्गनाकुचनि	३२५१११
चलद्दलाकादशनाक्षि	३४०११	चित्रोत्कीर्णाद (शा.प. ३४९४)	२८९१५०	चोली चोलीं न तु कल	१२५१९
चलद्भृङ्गमिवा (रसगङ्गाधर)	२६२१९६१	चिन्तनीया हि (शा.प. १४४०)	१५३११७	च्युता दन्ताः (शा.प. ४२३)	७६१६
चलन्ति गिरयः कामं	७७२	चिन्तां मुञ्च गृ (शा.प. ९५४)	२३४११३४	च्युतामिन्दोलैश्चां (शा.प. ९६)	५१४८
चलन्ति येषां (शा.प. १५७१)	१४३१४३	चिन्तागम्भीरकू	११२१२७९	च्युतोऽप्युद्गच्छति (सु. २२३)	४६१७६
चलापाङ्गां दं (अ.शा. १.२०)	२८३१९६०	चिन्ताचक्रिणि हन्त	७१७	छ	
चलेषु स्वामिचित्तेशु	९७१२	चिन्ता जरा म (चा.नी. १.२.५)	१५५१८२	छत्रधारी न राजासौ	१८५११२
चाक्षत्यं चरणौ विहा	२५७५९	चिन्ताभिः (सा.द. ३.२०८)	२८६१२८	छत्रं सैन्यरजोमरेण	११७१९१
चाक्षत्यमुच्चैः श्रवसस्तु	६३१२३	चिन्तामोहविनिश्च (अमर. ८७)	३२९१२३	छत्रं कार्यमुपक्षि (मृच्छ. ९.३)	१३९१५
चाटतस्क (याज्ञ. स्मृ. १.३३६)	१४९१२९९	चिन्तासक्तनिम (मृच्छ. ९.१४)	१०१११४	छादयित्वात्मभावं (प्र.म. १.६)	३८६१३६४
चाण्डालः पक्षिणां	१५९१२८०	चिन्तासहसे (शौन.नी. १.१५)	३८९१४७८	छादितः कथं (शिशु. १०.१९)	३१५१२२
चाण्डालश्च दरिद्रश्च	६५१६	चिन्त्यते नय ए (इ.श. ७)	१५०१३५५	छायां प्रकुर्वन्ति (शा.प. ११२३)	२१९१७
चातकः खानुमा (शा.प. ७७०)	२१११२	चिन्वचोरचिकी (शा.प. ३६०८)	२९७१३३	छायाफलानि (शा.प. १०२०)	२२०१५
चातक धूमसमू (शा.प. ८५७)	२२६११५१	चिरं ध्याता रामा	३७४१२१५	छायाभिः प्रथमं	२३६१२५
चातकश्चिचतुरा (पूर्वचातका. २)	४९११६०	चिरमपि क (किरात. १०.४८)	२८८१३७	छायामन्यस्य कुर्वन्ति (विक्रम. ६५)	२३६१४
चातकस्य खलु (शा.प. ८५४)	२१२१२५	चिरमाविष्कृतप्रीतिमी	११७	छायावन्तो गत (शा.प. ९७८)	४५१७
चातुर्यस्यैकचिह्नं	२६३१२०६	चिररतिपरिखेद (शिशु. १.१३)	३२२१३	छाया वियोगिवनि	३३६११७
चादय इति यत्र	२००१४३	चिरविरहिणो रत्यु (अमर. ४४)	३१९१३५	छाया संश्रयते तलं (कुव. ५८)	३३७१५१
चान्द्री लेखां (प्र.राषव. ६.३)	१९८१९००६	चिरश्रान्तो दूरादह	२३०११२०	छायासुप्तमृगः (पंच. २.२)	२३६११९
चापाचार्यज्ञिपुर (बालरामायण)	३६०१३४	चिरादक्ष्णोर्जा	११५१२९	छित्त्वा पाशम (पंच. २.८८)	९४११०६
चामरे श्रीक (शा.प. १४१३)	१४५११०७	चिराद्यत्कौतुकाविष्टं	१०११२	छिद्रान्वेषण (शा.प. ३६१९)	३५७१३३
चारुता परदारार्थं	५६१५५	चिराय सत्संगमशु (सु. २६२)	४९११८५	छिन्नः सुनिश्चितः	२४३१२०२
चारुता वपुर (शिशु. १०.३३)	३१५१३६	चिरेण मित्रं संधी	१६६१५८२	छिन्नेऽपि (शा.प. ३९८९)	३६०११६
चारुपुरझणत्क (शा.प. ३६८९)	३१८१८	चीत्कारैर्नाशयन्तः	१४३१४७	छिन्नोऽपि रोहति (मर्त. सं. २४६)	४७१९३
चिकीर्षितं वि (भा. ५.१०८९)	३९४१६९९	चीराणि किं पथि (मर्त. सं. ४९७)	७५११५	छेत्ति ब्रह्मशिरो (शा.प. ११६१)	२४५१६
चिकुरप्रकरा जय (नैषध. २.२०)	२५७११९	चुम्बनेषु परिव (रघु. १९.२७)	३१८१६	छेदश्चन्दनचूत (नीतिसार ६)	१७८११०१६
चितां प्रज्वलितां दृष्ट्वा	४४१३	चुम्बन्तो गण्ड (शा.प. ३९४५)	३४८११९	ज	
चिता दहति जिर्जी (प्र.म. १.७)	३९४१६७०	चुलुकयसि चन्द्रदी	२८३११६३	जगति जयि (माल्ती. १.३९)	२७९१६९
चितनिर्घृतिनिधायि	३१६१६३	चुल्लीसीमनि (शा.प. ३९४१)	३४८११५	जयति नैशमशी (शिशु. ६.४३)	३४४१३१
चित्तभूवित्तभूमत्	३७४१२१३	चूडापीडकपालसंकु (माल्ती. १.१)	९११२१	जगति विदितमेत	२४८१८३
चितायत्तं धातुव	१७११८१५	चूडापीडाभिरामः	१२५११८	जगत्प्रसूति (किरात. ४.३२)	३४४१२४
चित्ते निवेश्य परि (अ.शा. २.९)	२५३१२१	चूडारत्नमपांनिधि	२९११९७	जगत्सिद्धाप्रलय (सु. ४)	४३३२
चित्ते भ्रान्तिर्जायते	१००१६	चूडारत्नैः स्फुरद्भिर्वि	२९८१४०	जगदिव बहुलातपा	२९४१४७
चित्रं कनकलतायां	३६३१७	चूडाशीतकरस्तनधय	९११२५	जगद्बधूमू (नैषध. ७.१००)	२६९१४१४
चित्रं कनकलतायां	३६३१११	चूतश्रेणीपरि (शा.प. ३८१३)	३२६१२७	जगत्त्रेयानन्दं वद	२६३१९९६
चित्रं चि (का.प्र. १०.५३६)	१४१११५८	चूताङ्कुरास्वादक (कुमार. ३.३२)	३३११२९	जगौ विवाहावसरे	३३१११९
चित्रं तपति राजेन्द्र (कुव. ७९)	१३३११	चूतानां चिर (अ.शा. ६.४)	३३३१९४	जग्ध्वा माषमयान	३६५१५४
चित्रं न तथदय (शा.प. ११४५)	२२०१७	चेतः कर्षन्ति (शा.प. ३९१०)	३४५१४७	जघान बाणैर्दश	३१३१४२
		चेतः प्रसादजननं (सु. १६१)	४०१५१	जङ्घाकाण्डोरु (का.प्र. ७.१५०)	१३१५०

सुभाषितरत्नभाण्डागारस्थपद्यानां

जह्ने तवीये (शा.प. ३३५८) २६९१३९९	जयभ्रियः कृपाणीयं ११५१३२	जाता शुद्धकुले १८६१३९
जटा नेयं वेणीकृत (कुव.२९) २८५१४४	जयश्री (गीत. ११.२२.४) २३१९३८	जातिमात्रेण किं (हि.१.५८) १६३१४४३
जटाभाभि (का.प्र.१०.१४०) ३०११८१	जये च लभते (हि.२.१७२) १४७१२२०	जातिर्यातु रसातलं (भट्ट.सं.२५) ६४१५
जठरज्वलनज्वलता २२९११८	जये धरित्र्याः (शा.प. ३०८५) २५११३४	जातिस्तस्य न २२८१२३०
जडास्त (शा.प. ४१७५) ३७५१२३८	जरठ इव मरालो ३२२१६	जाते जगति ३५११९
जडे प्रभवति (सु.२९२) १६८१६७३	जरामरण (स.कं. ५.६०) ७०११४	जातेति कन्या महती ९०११
जडेषु जातप्रतिभाभि ४०१३१	जरा रूपं हर (भा.५.१३४१) १७५१९३३	जातोऽहं ३७१११०६
जनं जनपदा नित्य (हि.२.७८) १४५११४१	जरीजुम्मलप्रौढद्यु ३४६१२७	जात्यन्धाय च दुर्मु (भट्ट.सं.१०९) ३५५१९
जनकः साजुविशेषा २३७१४५	जूर्जरतृणा (शा.प. ८९६) २२९१२३४	जात्युत्कृष्टस्य हि ८११२२
जननी जन्म १५७१७०	जलदः समुद्रसेवा २१२११९	जानन्ति (शा.प. १४४८) १५३१२४
जनयन्त्यर्जने दुःखं (हि.१.८८४) ६४१८	जलदपङ्क्ति (शिशु. ६.३१) ३४११३७	जानन्ति हि गुणा १५५११२२
जनस्थाने भ्रान्तं (हनु.१०.२४) ७३१३३	जलधर जल (शा.प. ७६९) २११११५	जानन्नपि (पंच. ४.३७) १६०१३३५
जतिः सरोऽङ्गादपि २४४१२२०	जलधर निर्ल (मृच्छ. ५.२८) २९८१७	जानाति वि (भा.५.१०७५) ३९३१६४३
जनिता चोपने (चा.नी.५.२२) १६५१५४२	जलनिधौ जननं २७५१७७	जानामि नागेन्द्र तव ८६१२२
जतो दुर्लभ्यो (शा.प. ३६१८) ३५६१२६	जलविन्दुनि (चा.नी.१२.१९) १५६११५३	जानीमस्तव गौरि २८६१३०
जन्तोर्निरुपभोगस्य (ह.श.३४) १६८१६८७	जलभ्रमोत्पत्तिकृतो २४५११७	जानीमहे (सा.द. १०.६३) २७३१५
जन्म क्षीरनिधौ २१११४६	जलममिर्विषं श (हि.१.१६५) १६३१४५७	जानीमो वदनं २७२१७४
जन्म क्षीरमहार्णवे २१११३८	जलरेखा खल (ह.चा. १७.९) ३९३१६६६	जानीमो वयमासनस्य २७२१७५
जन्मनि क्लेशबहु (हि.१.१८८) १६३१४६३	जलविलुलितवन्न ३३९१११५	जानीयात्संगरे (चा.नी.१.११) १५५१९८
जन्म ब्रह्मकुलेऽग्रजो ९४१११९	जलसेकेन वर्धन्ते ८०१२५	जानुभ्यामुपविश्य ५८१३३२
जन्मस्थानं न (शा.प. १२०२) २४७१६१	जलाद्राः शष्पाणां ३३६१२३	जानुस्थापितदर्पणं २५८१३६
जन्मान्तरीण (सा.द. १०.९६) १११५	जलाहृतौ (कथा.सा. १२.४१) ३८७१३९५	जाने कोप (शा.प. ३४५४) २८०१८९
जन्माभूदुदधौ २३७१३७	जले तैलं खले (चा.नी.१४.५) १५६११३८	जानेऽति (नैपथ. ७.३९) २६११५१
जन्मिनोऽस्य (किरात.११.३०) १६११३७३	जलौक्यो (काशीखंड ३६.८५) ३८४१२८४	जाने गुष्मत्प्रयाणे १२६१२३
जन्मेन्दोरमले (वेणी. ६.७) ३६११३६	जलौका के (काशीखंड ३६.८६) ३८४१२८५	जाने रात्रिषु २६७१३५५
जन्मैव मास्तु यदि ३५२१३०	जल्पन्ति सार्धं (चा.नी.१६.२) ३४८१५	जाने स्वप्न (स.कं.५.१६६) २८११११९
जन्मैव (शा.प. ४१४९) ३७४१२०५	जवो हि सप्ते (वानराष्टक.८) १७४१८९७	जामाता जठरं १५७११६९
जम्बीरं वा कमल २६५१२९२	जहाति सहसासनं ७२१५७	जामाता पुरुषोत्तमो ९४११०२
जम्बीरश्रियमति (रसगंगाधर) २६५१२८९	जहीहि कोपं (किरात.८.८) ३०८१९	जायन्ते नव सौ १९३१९४
जम्बुद्वीपगृह १२२११८६	जहीहि गुरुगर्जितं २३२१७९	जालान्तरप्रेषित (रघु.७.९) १२६१३५
जम्बूफलानि पक्वानि १८११२२	जाग्रतः (शा.प. ३३६१) २६९१४०४	जाल्मो गुरुः २३४११४१
जम्भारातीभ (सर्वशतक.१.१) २७१११	जाड्यं धियो हरति (भट्ट.सं.४२) ८७१२९	जाहवी मूर्ध्नि पादे वा १३११
जम्भारिरेव (शा.प. ११६९) २४५११०	जाड्यं ह्रीमति (भट्ट.सं.२४) ६१२१६३	जिघ्रत्याननमिन्दु २७११५५
जयति जटाकिजलकं ४१२२	जातः कूर्मः स (भट्ट.सं.२४८) ९८१११	जितरोषरया (शिशु. १६.२६) ४९११५६
जयति परिमुषित ९११३५	जातः केलिकलावती २३८१६०	जितेन्दुपद्मलावण्यं २६२११६०
जयति प्रियापदान्ते ४११८	जातः सूर्यकुले पिता (धर्मवि.१०) ९३११०१	जितेन्द्रियत (का.प्र.१०.१३९) १०३१६१
जयति मनसिजः २५०१९	जातः स्तन्यं न २२०११०	जितेन्द्रिय (किरात. १) १७३१८६९
जयति ललाटकटाक्षः ९११३८	जातमात्रं न (पंच.१.२५६) १४७११९६	जिते लक्ष्मीश्रुते १५०१३५१
जयति स नाभि (वेणी.[पा.]१.१.) १४१६	जातश्च नाम न विन ७०१३५	जिह्वो लोकः कथं ५५१७५
जयति स भग (वेणी.[पा.]१.१) १४१४	जातस्ते निशि ३५६११८	जिह्वादूषितसत्पात्रः ३६११
जयत्युपेन्द्रः स चकार १४१७	जाताः पक्व (मुरारि) ३२५१५५	जिह्वायाश्छेदनं (शा.प. ४०३१) ३६११
जयन्ति जगतां मातुः १६१११	जाताः प्रासादपक्षी २९८१२१	जिह्वे लोचन (शांतिश.४.१२) २७४११००
जयन्ति जितमत्सराः ५२१२५५	जाता नोत्क (अमर. ८४) ३१११३२	जिह्वे लौत्यप्रस (पंच. २.३) १६४१५३०
जयन्ति ते पद्ममनादं ३३१३०	जाता लता हि शैले (कुव.८२) ३६३१९	जिह्वे कैव सतामुमे ८३१४
जयन्ति ते सुकृ (शा.प.१६६) ३२११	जाता शिखण्डिनी ३५१२७	

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

३१

जीयादम्बुधितनयाधर (कुव. १२१) १४१३	झ	तदवितथमवा (शिशु. ११.३३) ३०९१२
जीयासुः शकुलाकृते (शा.प. ८१) १७७	झगिति जग (प्र.राषव. १.११) ११९१२५	तदाखण्डलाशां २५११४०
जीर्णमन्त्रं प्रशं (भा. ५.१२५०) १६२१४१०	झञ्जानिलोऽपि ३२५११३	तदा तदज्ञस्य (शा.प. ३३७९) २७०१२९
जीर्णा तरिः सरि २४६१४१	झणज्झणितकङ्कण १३११११३	तदात्वप्रोन्मीलन्त्र २५५१३२
जीर्णेऽप्युत्कटकालकूट (हनु. ९.३६) ६१७८	ट	तदात्वजातानां (शा.प. ३८३४) ३३६१२२
जीर्णोऽपि क्रमही २२९१६	टिङ्गान्द्वयसच्चुट्सि ४२११	तदा मुग्धं वक्रं २७९१७६
जीवजीवयति हि यो ७०१२५	ढ	तदा रम्या (किरात. ११.२८) १६०१३७१
जीवति (शा.प. ३७५५) ३६७१९	ढकामाहस्य मदं ३५११२४	तदीयजघनाभोग २६८१३८४
जीवनग्रहणे नम्रा (कुव. २५) ५५१५१	त	तदीयत्रिवलीमार्ग २६७१३३०
जीवन्तं मृत (वृ.चा. १.३.९) ३९३१६६७	तं वन्दे पद्मसद्धान (शा.प. ८५) १६११	तदेवाजिह्वाक्षं (शा.प. ३५३८) ३१०११५
जीवन्तोऽपि (पंच. १.२८९) १५५११२३	त एव पदविन्यासास्ता ३०१६	तदेवास्य परं मित्रं यत्र ८८१९
जीवन्त्यर्थक्षये ६६३१९	त एवामी वाणास्तदपि ९३१९३	तदोजसस्तयशसः (नैषध. १.१४) १३९१४
जीवशेष (शा.प. ३९६७) ३६०१९४	तक्षकस्य विषं (चा.नी. १.७.८) ५४३८	तद्वृद्धं यत्र वसति १६६१५७४
जीवन्नपि न तत्कर्तुं ५६१११०	तटमुपगतं पद्मे ३४४१११९	तद्विव्यमव्ययं धाम ३१३
जीवाकृतिं स चक्रे १३१११२४	तटस्थैः ख्यापिता (इ.श. ६२) १६८१६९६	तद्भोजनं (वृ.चा. १.५.८) ३८७१३८६
जीवामीति (शा.प. ३४४२) २८७७७	तटिनि चिराय विचा २१८११	तद्भोदोऽन्तरसंत २९५१६५
जीवितं तदपि १७११८१०	तडिन्मालालोलं (शांतिश. ६२) ३६८१४७	तद्वः प्रमादं विपदः प्र ११११४
जीवित इव कण्ठगते ४१२९	तडिद्धेखा नेयं (प्र.राषव. १.३५) २७३११६	तद्वत्ता सदसि ब्रवीतु ८६११५
जीवेति प्रश्रुव (पंच. १.५४) १४८१२६१	ततः कुमुद (भा.द्रोण. ८.४०८) २९९११	तद्वक्रं नेत्रपद्मं २६९१४२१
जीवेन तुलितं प्रेम २७५१२	ततः क्रोक्वधू (शा.प. ३७३३) ३२७११	तद्वक्रं यदि (वाल्मीकि. २.१७८) २७११५१
जुम्भाजर्जरडिम्ब (माळवी. ९.१६) १४०१४	ततः परामर्शविबुद्ध ३६५१२	तद्वक्रामिमुखं (अमर. १.१) ३०९१२२
जुम्भां निष्ठीवनं १५०१३२९	ततश्चाभिज्ञाय (अमर. ५२) ३५७१५४	तद्विच्छेदकृशस्य २८२११४२
जुम्भारम्भप्रवित (वेणी. २.८) ३२४१४४	ततोऽरुणपरि (वाल्मीकि) ३२३११	तद्वियोगसमुत्थेन २७७७७
जुम्भाविस्तृतवक्रपङ्कज १७११०	तत्काक त्वयि २२८१२०८	तनुता तनुतां नीता २०५१३
जेटुं यस्मिपुरं हरेण २१२५	तत्कालारभटीविचुम्भण ६१७३	तनुत्यजां वर्मसु (रघु. ७.४८) १२८१३१
ज्ञातं ज्ञाति (शा.प. ३६१६) ३६३१५४	तर्कि कामपि (गीत. ७.१४.१) ३५८१७५	तनुत्राणं तनुत्राणं (दश. ४.२८) १२७११
ज्ञाता मैत्री सहज ३५३१४०	तर्कि काव्यमनल्पपीत ३२१४	तनुत्रहाणि (शिशु. ६.४५) ३४४१३३
ज्ञातिभिर्विष्यते (गुणरत्नावलि. १.१) २९१५	तर्कि स्मरसि न २२५११२६	तनुलमा इव ककुभः २९७१४
ज्ञातुं वपुः परि ३७९१८५	तत्कुचौ चरतः २९४१२६१	तनुस्पर्शादस्या २५४१३८
ज्ञानं सतां (भट्ट. ३.८३) ३८६१३८५	तत्कृतं यत्र (शा.प. १२४९) १२२११७८	तनोतु ते यस्य फणी १९६१९
ज्ञानविद्याविहीनस्य ३९११२	तत्तद्दिग्जैत्रयात्रोद्भुर १२६१२०	तन्त्रावाप (शिशु. २.८८) १४७११९०
ज्ञानाब्धिरक्षिचरणः ४२१४	तत्तद्वदस्यपि (शा.प. ३५३६) ३५७१४७	तन्त्रावुत्तिलक्षण ३२२१३०
ज्याकृष्टिबद्धखटका (अमर. १) ११११९	तत्तस्याः कमनीय २५६१५३	तन्त्रास्ति (शा.प. ३६९४) ३२०११२
ज्याघातः का (प्र.राषव. ३.१०) ११४१२७	तत्तादृक्चतुर्णपूलकोप १४११८	तन्त्रितम्बस्य (शा.प. ३३५२) २६८१३७१
ज्यार्यासम (भा. १.३.२६१०) १६०१३३९	तत्तेजस्तरणेर्निदाघ २४१११४९	तन्मङ्गलं ३८५१३१५
ज्योतिःशास्त्रमहोदधौ ४४१६	तत्त्वं किमपि (रसगंगाधर) ३२११६	तन्मूलं गुरुताया (शा.प. ३२०) ७५११३
ज्योतिस्तमोहरमलोचन ३११०	तत्र मित्रं न (हि. १.१०६) १६७१६३१	तन्वङ्ग्याः (शा.प. ३३४०) २६४१२४८
ज्योत्स्नाचयः पयः (सा.द. ७.८) २९९१७	तत्पादनखरजानां २६९१४२०	तन्वङ्ग्या गुरु (अमर. ९६) २७६१५०
ज्योत्स्नाभस्मच्छुरणघ (कुव. ५४) २९६१६	तथा न पूर्वं (किरात. ८.४१) ३३८१८४	तन्वन्ती तिमिरद्युति ११६१६१
ज्योत्स्ना (का.प्र. १०.४७२) २९११९४	तथा पौरस्त्यायां ३०११८२	तन्वि त्वद्वदन (प्र.राषव. ७.६५) ३१३१७८
ज्योत्स्नी श्यामलि २८०१९९	तथारिभिर्न व्यथते ५९१२२२	तन्वी चारुपयोधरा १८६११४
ज्योत्स्नेव (का.प्र. १०.४११) २५१११४	तथ्यं पथ्यं सहेतु ८५११७	तन्वीमुज्जित (शा.प. १२७२) १३२१३०
ज्योत्स्नि चलिता १७०१७४८	तदङ्गमपि नाम २८०१८८	तन्वी शरत्रिपथ (अमर. १३५) २७११३८
ज्योत्स्नि (माळवी. २.२) २८४१२४	तदपकृतं विधि ४८१११६	तन्वी श्यामा २७११४९
ज्योत्स्नि न (किरात. २.२०) ८०१३२		तन्वी सा यदि २८०१९६

सुभाषितरत्नभाण्डागारस्थपद्यानां

तपःसीमा मुक्तिः (प्र.म.१०) ३८३१२४२	तव तन्त्रि तरुणपुण्या ३१८१५	ताडिता अपि (पंच.४.५६) ३४९१२८
तपति तनुगात्रि (अ.शा.३.१३) २९११५	तव नित्यमुत्सव १०५११३४	ताडितोऽपि (पंच.१.९७) १४४१८९
तपनस्तपति स्म ३४७१६	तव निर्बर्णयद्वर्ण १०३१५१	तातः क्षीर (शा.प.१.११७) २९८१८०
तपस्विनोऽत्यन्त २०२१८३	तव विरहमसहमाना २८८११२	तात त्वं निजकर्म ३६३१४०
तपस्वी कां गतोऽवस्था १११६	तव विरहे मलय २८८१२५	तातं तत्ताततातं कथय ७१९८
तपापाये गोदापरतट १८२१४६	तव विरहे विधुवदना २८७१५	तातार्थमन्त्रिषुत १५२१४०७
तप्तं कैर्न तपोभिः २१११२४	तव विरहे हरिणाक्षी २८८१२३	तातेन कथितं पुत्र १८८१३९
तप्तां गामिव संस्पृ १२५१११	तव सा कथासु (शिशु.९.६४) २८८१२८	तादृक्सप्तसमुद्रमुद्रित ६१८०
तप्ता मही विरहिणा ३३६११६	तवाग्रतो वीर १०४११०९	तादृग्दण्डविवर्त १३३१४०
तप्ते महाविरह (अमर.८६) २७८१३७	तवाङ्गने सुन्दर (शा.प.१.२६५) ११६१६२	तादृग्दीर्घविरिञ्चि (भाव.१.८) १३४११८
तप्तः स्तोमः (शा.प.३.५२१) २७११४३	तवाननं सुन्दरि फुल्ल ३१३१३९	तादृशी जायते (चा.नी.६.६) ९१२११
तप्तः स्तोमं मृशं २५७१६	तवारिनारीनयनाम्बु १३३१५	तानि तानि कमलानि २१९१४
तप्तः स्तोमं सोमं ३२०११५	तवाहंवादिनं क्लीयं १५०१३४६	तानि प्राप्ति २६३१२०४
तप्तद्दे (शिशु.३.६०) १२३१४	तवाहवे (का.प्र.१०.४५६) १०४१९५	तानि स्पर्श (गीत.३.७.१५) २८०१९७
तप्तसि बरा (शा.प.४.०४७) ३६४१२८	तवेदं पश्यन्त्याः (गीत.८.१८.१) ३०९१४	तानीन्द्रियाण्य (पंच.५.२६) ६५११६
तप्तसि ध्वंसन्ते ५२१२४७	तवैतद्वाचि (शा.प.८.४२) २२५१११६	तापं लुम्पसि २१३१७१
तप्ताख्यपत्रं राजेन्द्र १००११	तवैव प्रावीण्यं जलद २१३१५५	तापनैरिव तेजो २९३१२
तप्तृषि मनुष्यलोक ३६४१९	तवैव विद्व (शा.प.३.३१०) २६११३७	तापापहे (शा.प.१.१६८) ६३१२७
तप्तोगगविनाशिनी ३१२	तवोपकण्ठस्थित २६५१२८२	तापो नापगत (शा.प.९.२३) २३२१८४
तप्तोभिः पीयन्ते ३२४१३८	तस्करस्य कुतो (वृ.चा.९.१.१) १६८१३९१	तापोऽम्भः प्रयुति २९०१८३
तया गाढं मुक्तो २७९१७५	तस्करेभ्यो (हि.२.१०९) १४७१२०७	तामनङ्गजय (का.प्र.७.३२२) २७३१७
तरङ्गय दशो (विद्व.३.२७) ३०६१३८	तस्मात्सम्भ्यः (शा.प.१.३४६) १४६११५१	तामिन्दुसुन्दर (मालती.१.२१) २७८१४७
तरत्तरलतृष्णेन ३७४१२०६	तस्मात्सर्वप्रयत्नेन (पंच.४.५२) ३४८१२५	ताम्बूलं (शा.प.१.४१६) ३८५१३५
तरङ्गुलमुषमापहरां २१५१२	तस्मान्महीपतीनाम ३६४१३१	ताम्बूलरागोऽधर ३१२१३६
तरुणतरुणि (शा.प.३.८३९) ३३६१३९	तस्मिन्नातार्द्रभावे ५८११९७	ताम्बूलाक्षं दशन ३५३१३९
तरुणतमालकोमल ३०४११६१	तस्मिन्पञ्चदशे स्मरे २८०१९८	ताम्बूलेन विना १०२१४९
तरुणां दिवाकरमयूख ३२३१९	तस्मिन्पुद्गे (शा.प.४.०१९) ३६३११	तारतारतररुत (शा.प.५.४४) २०५१२
तरुणिमनि (का.प्र.४.११०) २७०११७	तस्यां सुतनुसरस्यां २७८१२४	तारत्वं मुखमेलने ३५८१६२
तरुणिमनि कृ (का.प्र.१०.९०) २५११३२	तस्याः कचभरव्याजा २५७१८	ताराक्षतान्प्रवि ३०११००
तरुणिमसमा (नीतिसं.७७) ३८७१४१६	तस्याः किं मुख २८२११७७	तारागणाश्चन्द्रमसं २१०११८
तरुण्याल्लितः क (शा.प.५.२०) १८४१८	तस्याः पद्म (शा.प.३.३५५) २६८१३८२	ताराधिनाथमभिजित्य १२३१६
तरुणैर्युगेन (नैषध.२.३७) २६९१३९१	तस्याः (गीत.१२.२३.४) ३२८११७	तारानायकशेखरा (रसगंगाधर) ६१८१
तरुमूलादिषु (शा.प.२.२२१) ४७१८८	तस्याः पादनख (विद्व.१) २६९१४१९	तारापते कुमुदिनी २८२११४५
तरौ तीरोद्भूते (शा.प.८.०३) २२११२४	तस्याः प्रविष्टा (कुमार.१.३८) २२९१३४८	ताराविष्णूरणत्विद् १९८१४४
तर्कं तर्कशयकवाक्य ३४६११	तस्याः शलाका (कुमार.१.४७) २५८१५७	तारुण्यं तरुणी १७९११०३४
तर्केषु कर्कशतराः ३३३१३७	तस्याः श्रवणमार्गेण २५९१६७	तालं प्रभु स्यादनु २६५१२७६
तर्तुं पर्वतसंनिभेन १८३१६६	तस्याः सान्द्र (अमर.२.६) ३१११२६	तालीतरोरनु (शा.प.१.०२५) २४१११३५
तत्त्वद्वयते (मा.१.२.४१४८) ३८८१४३४	तस्या महा (शा.प.३.४७९) २८८१४०	तालीदलं (शा.प.३.३०७) २६०११२५
तत्पीकृताहिरगणित १६४	तस्या मुखस्याति (हर्ष) २६२११७९	तावकाः कति न १०४१८१
तत्प्रे प्रभुरिव ३५११२३	तस्यास्तुङ्गस्तन २६४१२६३	तावचक्रोरचरणा २२५११३५
तत्प्रेपोपान्तमुपेयुषि ३५८१६६	तस्यैवाभ्युदयो (शा.प.७.३९) २०९१३	तावज्जन्माति (पंच.१.२८८) ९७१८
तव करकमलस्था रक्षा ३१११	तां जानीयाः परिमित ३५९१८३	तावत्कर्णाध्वयाता ९१३१४
तव कुवल्याक्षि ३१२१३१	तां हेमचम्पकवर्चि २७८१५२	तावत्कविविहंगानां (शा.प.१.८७) ३६३१५
तव कुसुम (अ.शा.३.३) २८२११३६	तादृक्कमस्या (शा.प.३.३०८) २६१११३२	तावत्कुलजीमर्वादा ३५०१८

सस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

३३

तावत्कोकिल (भामिनी.अ.६) २२५।१२७	तुङ्गात्मनां तुङ्गतराः (सु.२.५९) ४९।१६४	तृष्णे देवि नमः (पंच.५.७७) ७६।८
तावत्सप्तसमुद्र (शा.प.१०९७) ७।९६	तुङ्गाभोगे स्तन २६६।३२१	ते कौपीन (शा.प.१.२२४) १०८।१९४
तावत्सन्ति सहाया (सु.३.१८३) ६६।३७	तुच्छान्तराभ्यास १०४।१०७	ते क्षत्रियाः (शा.प.३.९७९) ३६०।२१
तावत्सर्वगुणालयः ७४।४१	तुभ्यं दासेर (सुक्ति.२४.१) २३४।१२६	ते चापि (भा.१.२.१.२५४२) ३८७।४०६
तावत्स्यात्सर्व (पंच.२.१.५०) १६५।५३४	तुरगशतसहस्रं गो(पथसंग्रह.१४) ६९।२६	तेजः क्षमा (शिशु.२.८३) १४७।१८५
तावत्स्यात्सु (पंच.५.१२) ३४९।३३	तुरङ्गासदिनं चा(कुमार.१.६.४३) १२८।२०	तेजस्विनि (शा.प.१.३९९) ७९।९
तावदाश्रीयते (किरात.१.१.६१) ७९।११	तुरङ्गी तुरगारू(कुमार.१.६.४१) १२८।१९	तेजस्विमभ्य (शिशु.२.५१) ७८।६
तावदेव कृतिनां (भर्तृ.सं.७७) २५।१३३	तुलाधारो धाता १०६।१६२	तेजांसि यस्य प्रशमं २२०।९
तावदेव विदुषां २५।१३१	तुलामारुह्य रविणा (सु.२.४२८) १०१।११	तेजोहीने महीपाले ७९।१०
तावद्भर्जन्ति (सु.५.८८) २३५।१६१	तुल्यं परोपतापित्यं ४६।६६	ते तीक्ष्णवर्ज्जन ३६८।३५
तावद्भर्जन्ति (शा.प.१.५७४) १४३।४९	तुल्यं भूयति (शा.प.१.२०४) ९४।११२	ते ते चातकपोतका २१३।७०
तावद्भुजा गुरुत्वं च (सु.३.२५२) ७६।२६	तुल्यरूपमसि (किरात.९.६१) ३१६।५३	ते दृष्टिमात्र (का.प्र.३.१४०) ५९।२३४
तावद्भुयाद्धि (दि.१.५७) १६४।५००	तुल्यवर्णच्छदः (भोज.२.६९) २२८।२०५	ते धन्याः पुष्पभाजस्ते ७५।९
तावद्विद्यानवद्या गुणगण ८९।४	तुल्यार्थ (पंच.१.२७१) १४६।१५६	ते धन्यास्ते (पंच.१.२८५) ३२।९
तावन्महतां महती ७३।२५	तुल्येऽपराधे (शिशु.२.४९) ७८।४	तेऽनन्तवाङ्मयमहा (सु.१.८२) ३३।३९
तावन्महत्त्वं (भर्तृ.सं.२.५१) १६६।५९४	तुषारधवलः स्फूर्ज १९५।२	तेनाधीतं श्रुतं तेन ७६।११
तावन्मौनेन (वृ.चा.१.४.१८) २२५।१२१	तुष्यन्ति भोजनै(चा.नी.६.९) १५९।२७२	ते पिबन्तः (भा.३.१.३८५७) ३९३।६५२
तास्तु वाचः सभायोग्या (प्र.म.८) ८४।१	तुष्यन्तु मे छिद्रम २८७।३	ते भूमीपतयो जयन्ति ३४।५५
तिग्मरुचिरप्रतापो(का.प्र.४.५५) १०३।७२	तूणीरबन्धपरिणद्ध १२७।१८	ते मीमांसाशास्त्रलोक ४३।१
तिमिरेऽपि दूरदृश्या ३५२।१८	तूणेव मधुमासे १९४।३५	ते मूर्खतरा लोके (सु.४.८३) ७२।४५
तिरोहितान्तानि (किरात.८.४७) ३३८।९०	तृणं चाहं वरं मन्ये नरा ७४।४	ते वन्द्यास्ते कृति (भोज.१.२१) ४८।१३६
तिर्यक्छन्द (गीत.३.७.१६) २५।१७०	तृणं ब्रह्मविदः(चा.नी.५.१४) १६७।६३३	ते साधवो भुवन (पद्म.उ.अ.७) ५०।२१३
तिर्यक्त्वं भजतु ६३।३५	तृणमुखमपि न २३३।१००	तैः सर्वज्ञीभवद ३०।१९०
तिलार्थं स्वीय (चाणक्य.६६) ३९४।६८९	तृणादपि लघुस्तूल (शा.प.४.००) ७३।५	तोयं निर्मेथितं घृताय ४१।६९
तिष्ठतां तपसि पु (किरात.१.३.४४) ८३।१	तृणानि नोन्मु (पंच.१.१.३३) १७४।९०७	तोयानामधिपति २१६।१५
तिष्ठार्जुनाय सङ्ग्रामे १८१।५	तृणानि भूमि (पंच.१.१.८२) १६३।४४४	तोयैरत्नैरपि (भामिनी.अ.२८) २४७।४७
तीक्ष्णं रविस्त (शा.प.३.९०७) ३४५।३९	तृणैरावेष्टयते रज्जु १४४।८४	त्यक्तं जन्म (सु.६.५४) २३३।११८
तीक्ष्णधारेण खड्गेन ७३।१५	तृणोत्कया (भा.५.१.२३०) ३८८।४३७	त्यक्तप्राणं (शिशु.१.८.६१) १३०।९१
तीक्ष्णाग्रहेतिहतिभिः १४३।५६	तृप्तियोगः (शिशु.२.३१) १४६।१८३	त्यक्तो विन्ध्यगिरिः २७०।९३
तीक्ष्णादुद्विजते सृष्टौ(सुद्रा.३.५) ६३।३२	तृप्त्यर्थं भोजनं १६६।५९८	त्यक्त्वापि निज ५६।११७
तीक्ष्णा नारुतुदा (शिशु.२.१०९) ८५।२	तृप्त्या नयः कमल २१३।५८	त्यक्त्वा युवा ६४।१४
तीक्ष्णोपायप्रान्तगम्योऽपि ३९४।६८३	तृषां धरायाः (शा.प.१.०८८) २१६।१२	त्यक्त्वालसान् ३८५।३१७
तीरस्थलीबहिभि (रघु.१.६.६४) ३३७।६५	तृषातैः सारङ्गैः (शा.प.१.२०५) ५२।२४४	त्यज किंशुक २४२।१६८
तीरातीरमुपैति (शा.प.३.५९७) २९६।११	तृषा शुष्य (शा.प.४.१४८) ३७१।१३१	त्यज चक्रवाकि २२७।१७९
तीर्थसेवनमौ (राजत.६.३०९) ३८७।४२४	तृष्णास्त्रनिरगाधे(सुक्ति.१.२६.२) ७५।२३	त्यजत मानम (रघु.९.४७) ३३२।५७
तीर्थस्थितः (राजत.५.३०४) ३९४।६७४	तृष्णां चेह परित्यज्य (दि.१.१९०) ७५।३	त्यजति च गुणा ५७।१५०
तीर्थानामवलोकनं परि ९८।६	तृष्णां छिन्धि भज(भर्तृ.सं.४४) ५३।२७३	त्यजति (शा.प.१.५४५) १६९।७२८
तीर्थे तपसि (शा.प.१.५१६) १५४।७१	तृष्णापहारी विमलो १०२।२२	त्यज निज (शा.प.१.१०४) २१८।६९
तीर्थो निदाघस (शा.प.९.७५) २३६।८	तृष्णालोल (रसगंगाधर) २६१।१०१	त्यजन्ति मित्राणि (वृ.चा.१.५.५) ६४।१०
तीर्थोऽयं नितरां २३७।३०	तृष्णा हि चेत्यारिस्त (दि.१.१९०) ७६।१८	त्यजसि यदपि १३५।२४
तीर्थोष्णदुर्विषहवीर्य ७९।१९	तृष्णे कृष्णेऽपि ते ७५।२	त्यजेत संचयांस्त(भा.३.९४) ३८८।४३२
तृप्त्यसितरा (शिशु.२.४८) ७९।१५	तृष्णे त्वमपि (शा.प.४.२४) ७५।७	त्यजेत्क्षुधातौ १७२।८३८
तृप्त्यव्याण्डसिंहासन १३८।८९	तृष्णे देवि (शा.प.४.२०) ७५।१	त्यजेत्स्वामिनमत्यु १५७।२०२
३.सुभा०अनु०		त्यजेदेकं (चा.नी.२.१०) १५३।३३

त्यजेद्धर्मं दया (व.चा.४.१६) ३८८४३१
 त्याग एको गुणः श्लाघ्यः ६८४
 त्यागभोगविहीनेन (शा.प.३८५) ७१५
 त्यागो गुणो गुणविक्रमः (१६) ३८३१२६९
 त्यागो गुणो वित्तवर्ता (स.५०८) ७०१८
 त्याज्यं न धैर्यं (पंच.१.२१६) १७२१८४१
 त्याज्यं सुखं (प्रब.२९) ३८३१२७०
 त्रयोऽमयस्त्रयो (शा.प.१७४) ३५१२०
 त्रय्यन्तसिद्धाञ्जन ३६७१२४
 त्रातः काकोदरो येन (कुव.६५) २१९६
 त्रातुं लोकानि (सक्ति.१०९.७) १०७१७७६
 त्रासहेतोर्विनी (हि.२.१२३) ३८८४२८
 त्रिजगदङ्गनलङ्घन १३५११८
 त्रिनयनचूडारत्नं (शा.प.५४१) २९९१११
 त्रिनयनजटा (शा.प.३६३०) ३०१८४
 त्रिलोकेशः शार्ङ्गो (विक्रम.२२९) ९३१८९
 त्रिविक्रमोऽभूद (नीतिसार.५) १७३१८७५
 त्रिविधाः (शा.प.१३६६) १४६१५५
 त्रैलोक्यत्राण (शा.प.४०८४) ३६६१२
 त्रैलोक्यभूषणमणि (स.१८३) ३३१४०
 त्रैलोक्याभयलभ ११११३५४
 त्रैलोक्ये नोप १८७१२०
 त्रोटिपुटं करट २२८१२११
 त्वं चेत्कल्पतत्त्वैर्यं १२१११५२
 त्वं चेत्संचरसे (काव्यप्र.१०.४३) २४५५५
 त्वं चेन्नीचजनानुराग ८०४१
 त्वं जामदग्न्य जन २४५५७
 त्वं तावद्बुधवल (शा.प.३५७१) ३०९१३
 त्वं दूति निरगाः कुञ्जं २९३१४
 त्वं दूरमपि गच्छन्ती २९१११
 त्वं द्वित्राणि पदानि (स.२५१६) ११३१८
 त्वं नो गोत्रपति १८३१६७
 त्वं पीयूष दिवो २६१११५४
 त्वं भोः शंभोर्निव २१०१३४
 त्वं मुग्धाक्षि (अमर.२७) ३२०१४९
 त्वं राजा वय (शा.प.२०४) ८०४२
 त्वं विनिर्जितमनो २८८१३४
 त्वं सामान्यतर २४०१३१
 त्वञ्चासकथिर ३७११२२
 त्वचः समुत्तार्य २५९१८५
 त्वचित्ते भोज ११७१७४
 त्वचिन्तापरिकल्पितं २९०१७१
 त्वत्कीर्तिः शशिनः १३७१६९
 त्वत्कीर्तिमौक्तिक १३५११९

त्वत्कीर्तिराजहंस्या १३४१७
 त्वत्कीर्तिर्धनिका १२१११५४
 त्वत्खड्गखण्डित (रसगंगाधर) ११४१२४
 त्वत्खड्गाघातजात १३४१२८
 त्वत्तेजः प्रतिभाभ १३७१५८
 त्वत्पत्रमुक्तविशि १३०११०९
 त्वत्प्रतापतपनातपत १३३१६
 त्वत्प्रतापानर्घहेम १३३१४
 त्वत्प्रत्यर्थिवष्टुधरे (कुव.१७१) १३२१३६
 त्वत्प्रारब्धप्रचण्ड ११२१२८०
 त्वदङ्गमादवे दृष्टे कस्य (कुव.४५) ३१२१८
 त्वदरिचृपतिकेळी १३१११३
 त्वदरिचृपतिमाशा १३१११२
 त्वदीयमुखपङ्कजं २९१११३
 त्वद्वाणेषु यमो १०९१२१८
 त्वद्वांद्वादूतधूल्यः ११४१२२
 त्वद्यशोजलधौ (भोज.२०९) ११७१८१
 त्वद्रूपामृतपान (सक्ति.४५.७) २९२१२९
 त्वद्रक्तसाम्यमय (कुव.९०) ३१३१५६
 त्वद्वर्तुलस्थूलसुवर्ण ३१३१४१
 त्वद्वाजिराजिनिर्धूत १२५१३
 त्वद्विरहमसंहमाना १८९१५२
 त्वद्विरहे विस्तारितर २८८११४
 त्वद्वैरिणो वीर (शा.प.१२७८) १३११७
 त्वद्वैरिभवनलि ११८१११८
 त्वन्मुखं कम (काव्या.२.१९०) ३८७१४१२
 त्वमय सिन्धो २१६११३
 त्वमिव पथिक (रसगंगाधर) ३५४१७०
 त्वमुचितं नयना २८२११३४
 त्वमेव चातका (शा.प.७८२) २१११५
 त्वमेव (सर्वस्वदी.१६.७५१) ३९४१७०५
 त्वया नीलो (काव्या.२.१०६) ३८७१४२६
 त्वया मम समेतस्य २९११३
 त्वया वीर गुणाकृष्टा १०११४
 त्वयि दृष्ट (का.प्र.१०.४५५) २८८१२२
 त्वयि दृष्टे (सा.द.१०.५०) २८७१२
 त्वयि निबद्धरतेः ३०५११८
 त्वयि प्रचलति प्रभो १२५१८
 त्वयि लोचनगोचरं (कुव.१७१) ११५१४२
 त्वयि वर्धति (भोज.१८७) २१११३
 त्वयि संगर (सा.द.१०.७७) १०२१४०
 त्वयि सति शिवदातर्य (कुव.५४) ७०१३७
 त्वय्यर्थासनभाजि ३६११४१

त्वय्यागते किमिति (कुव.२०) १२५१७
 त्वां चित्तेन (गीत.११.२२.१) ३०८११९
 त्वां पातु नीलन २२११२६
 त्वामञ्जनीयति २८८१४४
 त्वाम (गीत.पा.१२.२४.९) २५११७७
 त्वामयमावद्धाञ्जलि (दशकु.७.२) ३०५१९
 त्वामालिख्य (मेघ.२.४४) २९२१५४
 त्वामुदर साधु म (शान्ति.१.२४) ७६१३०

द

दंष्ट्रासंकटवक्त्र (शा.प.४०६६) १९१५१
 दक्षः श्रिय (हि.३.११३) १७०१७७४
 दक्षता भद्र (कामं.नी.५.१५) ३८५१३३१
 दक्षिणाशाप्रवृत्तस्य (शा.प.३९७) ७३१३
 दग्धं खाण्डवमर्जु ६७६७
 दग्धं दग्धं (महा.ना.२५२) ३८६१३६२
 दग्धा सा (शा.प.८३२) २२४११०३
 दग्धो विधिर्वि (शा.प.३२६५) २५३१८
 दत्तं मया २६७१२५८
 दत्तमात्तवदनं (शिशु.१०.२३) ३१५१२६
 दत्तमिष्टतमया (शिशु.१०.६) ३१४१९
 दत्ते जनोऽसौ खड्ग ३३१११८
 दत्तोऽस्याः (अमर.६) २९११९६
 दत्त्वा कटाक्ष (सा.द.१०.८०) २७७११०
 दत्त्वा दिशि (शा.प.४०३७) ३६४१२३
 दत्त्वा धैर्यमुज्जग ३५८१७८
 ददतमन्तरिता (शिशु.६.४१) ३४४१२९
 ददतो युच्य (भोज.१०५) १५९१११२
 ददाति प्रति (पंच.२.५१) १६०१३०६
 ददशोऽपि (शिशु.९.२३) २९७११९
 ददौ रसात्पङ्कज (कुमार.३.३७) ३३११३२
 दद्यात्साधुर्यदि (पंच.१.३९७) १७८१९९९
 दधति कुहर (मालती.९.६) १४०१३
 दधति तावदमी (शान्ति.२.५) ३६८१३७
 दधति न जनास्तत्रै (स.३१९०) ६७६११
 दधति स्फुटं (शिशु.९.६६) २८८१३०
 दधत्यधरचुम्बनं ३४७१४४
 दधानः प्रेमाणं (भामिनी.अ.३१) २३८१७३
 दधि मधुरं मधु १७०१७६६
 दधौ हरि कं शुचि २००१५२
 दन्तप्रभा (सा.द.१०.५६) २७०१७
 दन्तस्य निष्कोष (पंच.१.७७) १७२१८३७
 दन्ताः सप्त (शा.प.९६४) २३५११४६
 दन्ताग्रनिर्भिचहि (शिशु.१२.४७) २११८
 दन्ताश्चलेन धरणीत २११९

सस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

३५

दन्तानामधर (शिशु.८.५५) ३३९१११२	दहनजा न पृथु (नैषध.४.४६) २८४१५	दाराः परि (शा.प.४.१४०) ३७११२६
दन्ताल्लिदाडिमीवी २६०१११५	दहमानाः (शा.प.३.७५) ५४१२५	दारिद्र्यक्षितिपः (सु.३.२०४) ६८८६
दन्ता विश्वथदन्ताः ७६१२९	दह्यमानेऽपि (शा.प.३.४०२) २७५११	दारिद्र्यदायादगणा १०४११११
दन्तिदन्तसमानं हि ४५१३२	दाक्षिण्यं स्वजने(सु.२.९४६)१७९११०३९	दारिद्र्य भोस्त्वं परमं ६६४१
दन्तीन्द्रदाना १२८१४४	दाक्षिण्यं नाम (मालवि.४.१४) ३०५१४	दारिद्र्यघीलोऽपि १००१२
दन्तैः प्रस्थितम् ३७५१२२६	दाक्षिण्यं मलया २८४१३३	दारिद्र्य शोचा (शृच्छ.१.३८०) ६६४२
दन्तैरुचलितं धिया ७७५५२	दातव्यमिति यद्दानं (हि.१.१६) ६९१९	दारिद्र्य परा (पंच.२.१६७) ७६१७
दन्तैर्हीनः शिला १८५११६	दातव्यं भोक्तव्यं (शा.प.४.६९) ६९१७	दारिद्र्यात्पुरुषस्य (शृच्छ.१.३६) ८८७३
दन्तैः कोरकितास्मि तै १६१८	दाता क्षमी (हि.३.१४०) १४८१२४४	दारिद्र्याद्विद्यमेति (शृच्छ.१.१४) ६८७१
दमेन हीनं (पञ्च.सृष्टि.अ.१९) ३८४१२९५	दाता दानस्या १७२१८१७	दारिद्र्यानलसंतापः (भोज.१.९३) ७३११०
दम्पत्योर्निशि (अमर.१.६) ३२८१९९	दाता न दापयति ५०१९९८	दारिद्र्यानमरणाद्वा (शृच्छ.१.११) ६६३६
दम्भोलिसूज्जदम्भो २०७१२१	दाता नीचोऽपि (शा.प.२.८१) ७०११२	दारिद्र्येण समीरितापि ६८८०
दयिताबाहु (सक्ति.५.३.४०) २६४१२२४	दाता बलिः (गरुड.अ.१.१०) ९१४८	दारिद्र्योपहतो यथा १०९१२२१
दरफुल्लकमलकानन ३२५४४	दातारो यदि (स.कं.४.७१) ३९३१६४७	दारेषु किञ्चि (पंच.१.१०९) १७२१८३९
दरललितहरिद्रा २७५१२३	दाता लघुरपि (पंच.२.७१) ३८४३८७	दासे कृता (सा.द.१०.३२) ३१३१४८
दरविदलित (गीत.१.३.१०) ३२६११६	दातुः परोपकृति ७५११४	दासेरकस्य (शा.प.१.०२७) २४१११३६
दरिद्रता १७४१९१३	दातुरुन्नतचि (सक्ति.१.१६.४)१५७११९५	दासेरको रस (शा.प.९.५९) २३४१२५
दरिद्रमुदरं द(सक्ति.५.३.६३)२६७१३३२	दातृत्वं प्रिय १५८१२१३	दास्येऽहं परिरम्भणानि ६१६५
दरिद्रस्य परा (शा.प.३.०९) ७३१११	दातृद्वाः (शा.प.८.५०) २५५११४३	दिक्कालात्मसमैव यस्य (कुव.१.०६) ६१७७
दरिद्रान्भर कौन्तेय (हि.१.१५) ६९१८	दानं ददत्यपि (शिशु.५.३७) २३२१७४	दिक्कालायनवच्छिन्ना (सु.३) ११२
दर्प कविभुजंगानां(सक्ति.४.६८) ३६१३६	दानं दरिद्रस्य(सक्ति.१.३०.९)१७११८२२	दिक्चक्रं तृणभस्म (सक्ति.३.४.६)२२०१८
दर्पणार्पित (शा.प.१.१७) २२११०२	दानं न दत्तं न तपश्च ६७४८	दिक्श्रीतमोहतिजग २०९११०
दर्पणेषु परिभोग (रघु.९.९.२८) ३२८१८	दानं भोगं च विना (सु.४.७९) ७२४२	दिगन्ते खेलन्ती स ६०१२४९
दर्पान्धगन्ध (शा.प.१.२३७) १२५१६	दानं भोगो (पंच.२.१५७) ६९११५	दिगन्ते श्रूयन्ते (आमिनी.अ.१) २३०१३२
दर्पेद्रिकः कुसुमध ३०११८९	दानं विता (सा.द.१०.४८) १६७१६६२	दिगम्बरनितम्बिन्याः ३१७
दर्शनं नाधमद्वारा १५०१३३१	दानं सत्त्वा (शा.प.१.५०८) १५४१६५	दिगीशवृन्दांशवि (नैषध.१.६)१०५११२३
दर्शनपथ (अ.शा.६.२०.) २७८१२६	दानपात्रमधमर्णमिहैक ६९१२३	दिग्बालाकरकन्दु ३०२१९८
दर्शनाद्भसते चित्तं ३४८१९	दानाय लक्ष्मीः (शा.प.४.६३) ४९११७९	दियञ्चतस्मि ३०४११५६
दर्शने स्पर्शने वापि ८८१११	दानार्थिनो (शा.प.९.२९) २३११७०	दिग्वाससं गतव्रीहं ८९१६
दर्शयन्ति शरज (सु.१.७९२) ३४४४४	दाने कल्पतरुर्नये १०७११८०	दिङ्नागाः प्रति २३११५४
दर्शिततापोच्छ्रायै ७९११६	दाने तपसि (शा.प.१.४७७) ९०१९	दिङ्नागीणां स्पृश १२५१२
दर्शितानि (शा.प.१.४७१) १५४१५३	दानेन तुल्यो (पंच.२.१.६६) १७२१८४२	दिङ्गण्डलं परिम २३९११०८
दलति हृदयं (उत्तर.३.३१) २७९१६८	दानेन भूतानि ६९१२५	दिङ्गण्डलीमुकुटम् ३२३११४
दलदमलको (प्र.राघव.२.२७) ३१२१३०	दानेन भोगी १६६१६०१	दिङ्मूढं तं सुरारिं १८११५
दलविततिमृतां ३०३११२४	दानेन श्लाघ्यतां ६९११४	दिदक्षमाणः क्षणमा(शिशु.३.३१)३३०११
दलितकुचगङ्गाकुम्भ ३१३१४५	दानोपभोगरहिता (हि.२.११) ७११६	दिनकरकराष्ट ३१४१६७
दलितकोमल (शिशु.६.२३) ३३५१११	दानोपभोगवन्ध्या (भोज.६.१) ६९१११	दिनमवसितं वि (शा.प.१.१४६) २२०१८
दलितमौक्तिक (शिशु.६.३५) ३४११४१	दामोदरकरा (शा.प.४.९८) १८१११०	दिनमेकं शशी पूर्णः ३६७१२१
दवदहनजटाल(आमिनी.अ.३४) २१३१५०	दामोदरमुदरा (शा.प.१.१६२) २२१११	दिनयामिन्यौ सायं (मोक्षमुद्र) ७६१३४
दवदहनादुत्पन्नो धूमो (कुव.९.२) २३०१३	दामोदराय पुण्यारम १९३१८	दिनान्ते ज्ञान्तीनां २६०११०९
दशकूपसमा (शा.प.२.०८६) १४५१११४	दायादत्वं मनसिज २७११४७	दिवमप्युपया (रघुदलं.९.६) ३३१२५
दशकैरवबान्ध २६९१४११	दायादा व्य (राजत.५.१९०)३८४१२७७	दियसं मृशोष्ण (शिशु.९.३४) ३००१५९
दष्टताभरसकेसर २९६१२	दायादाः स्पृहयन्ति ६५१२०	दिवसरजनीकू (शान्ति.३.२) ३७६१२५३
दष्टे जगद्गुवि ३१४११५५		दिनसे घटिकाभिधाय ३५२१७

दिवसे संनिधा ३८६।३६७	दुग्धाम्भोधावगाधे १३८।८६	दुर्मन्त्रिणं कमुप (पङ्क्त.५) १७५।९४६
दिवसोऽनुमित्र (शिष्ट.९.१७) २९६।५	दुन्दुभिस्तु सुतरामचे ६४।१३	दुर्मन्त्री राज्यना १५६।१३७
दिवानिशं वारि (रसगंगाधर) २६५।२७३	दुरधिगमः पर (पंच.५.३४) १७१।७७८	दुर्योधनः सम (शा.प.१.३५७) १४६।१४८
दिवा परयति १५९।२६१	दुरधीता विषं (चाणक्य.९८) १६२।४२३	दुर्लभं संस्कृतं (चाणक्य.९१) १६१।३८६
दिवारजन्यो रनैषध.७.५५) २६२।१८३	दुराराध्याः भ्रि (पंच.१.७३) १४८।२७०	दुर्लभोऽप्युत्तमः (इ.श.३३) १६८।६८६
दिव्यं चूतरसं (नीतिरत्न.९) २३५।१५८	दुराराध्या हि रा (पंच.१.६८) १४८।२६८	दुर्लालपल्लीपतिपुत्र २४७।५९
दिव्यं वारि कथं यतः ७।९०	दुरारोहं (कामं.नी.११.३६) १४८।२६९	दुर्वारवीर्यं सरुषि २०२।९५
दिव्यचक्षुरहं जातः (सु.१२०८) २७७।३	दुरासदवनज्या (किरात.११.६३) ७९।१२	दुर्वाराः स्मर (काव्यप्र.१०.३०) २८५।३४
दिशि दिशि (नैषध.२२.१५१) २१७।४०	दुरासदान (किरात.११.२३) १६१।३६६	दुर्वारा रातिवाजीव १३४।२९
दिशि दिशि परिहास २८७।४	दुराशेष दरिद्रस्य ३४५।२	दुर्वृतं वा सुवृतं (विक्रम.२८४) ३८६।३५४
दिशि दिशि (शा.प.३७२०) ३२३।१९	दुरितसमूहबलाहक २।९	दुर्वृतः क्रियते धूर्तैः (हि.३.१७५) ९७।५
दिशां हाराकाराः (सु.१७६६) ३४१।५८	दुर्गं त्रिकूटः (गरुड.अ.११३) ३८३।२७१	दुर्वृतसंगतिरनर्थं (महा.ना.४०८) ८८।१२
दिशो वास ३८३।२४१	दुर्गदेशप्रविष्टोऽपि १५०।३५८	दुश्चातैरेव निजै (शा.प.१.१७५) ५८।१६०
दिश्यात्स शीतकिरणा (सु.६४) ४।३९	दुर्गाणि राज्ञा (शा.प.१.३६१) १४४।६८	दुष्टतां दुष्टसंसर्गादिदुष्ट ८७।३
दिश्यात्सुखं नरहरि (सु.८५) १९।४६	दुर्गा नवी सि (शा.प.१.१८३) २४६।४०	दुष्टा भार्या (गरुड.पू.१०८) १५५।१११
दिश्यादः शकुलाङ्ग (शा.प.१.२३) १७।८	दुर्जनः कृतशिक्षोऽपि ५४।२४	दुष्टाविनीत (शा.प.१.४११) १४५।१०५
दिश्यान्महासुरादिरःस (सु.७७) ११।२१	दुर्जनः परिहर्तव्यो (हि.१.८९) ५४।५	दुष्टैरपि निजै (शा.प.१.४३९) १५३।१६
दीना दीनमुल्लेख्यै (सु.३१९६) ९७।१२	दुर्जनः परिहर्तव्यः (सु.३५५) ५५।७०	दूति त्वं तरुणी (सु.१.१८८) २८७।९
दीनानां कल्पवृक्षः (शृच्छ.१.४८) ५३।२७६	दुर्जनः प्रियवादी च (हि.१.८२) ५५।४९	दूति त्वया कृतमहो २९३।५
दीनानामिह प (भामिनी.अ.९१) २१२।३६	दुर्जनः सुजनीकर्तुं (सु.३८७) ५६।११४	दूति श्वासविशेष एष २०३।९
दीनोन्नतचलय (शा.प.८५३) २२६।१५३	दुर्जनः सुजनो न ५४।३५	दूतीदं नयनोत्पलद्वय २०३।८
दीपदशा कुल्युवती ३५१।२१	दुर्जनगम्या (पंच.१.३०१) १७०।७७२	दूति विद्युदुपागता ३५७।३४
दीपनिर्वाणगन्धं (हि.१.७६) १६३।४४८	दुर्जनजनसंसर्गात्स ८८।१०	दूतो न संचरति खे (इ.चा.९.५) ४४।४
दीपयन्रोदसीरन्ध्र (शा.द.४.१४) १३३।३	दुर्जनदूषितमनसां (सु.३९०) ५६।१२४	दूये कान्ताकरं वीक्ष्य ६६।१०
दीपयन्त्रय नभः (किरात.९.२३) ३००।४०	दुर्जनं प्रथमं वन्दे ५४।३४	दूरं मुचालतया (स.कं.५.१७६) २९।१८
दीपाः स्थितं वस्तु (सु.२५८) ४९।१८१	दुर्जनवचनाङ्गारैर्दग्धो ४७।९०	दूरं यान्तु निशाच २०९।१८
दीपितस्मरसुरस्य (शिष्ट.१०.४७) ३१६।७	दुर्जनवदनविनिर्ग ४८।१२०	दूरं सुन्दरि निर्ग (सु.१०६३) ३२९।१८
दीपो भक्षयते (इ.चा.८.३) १५८।२४२	दुर्जनसंगति (विक्रम.१९७) ३८४।२८३	दूरतः शोभते (चाणक्य.१५) १६१।३४४
दीप्तश्रुदेगयोगाद्वा (शा.प.४०६५) १३।४८	दुर्जनसहवासादपि ४८।१२९	दूरतया स्थूलतया २२२।५८
दीप्यन्तां ये दीप्त्यै ७९।१७	दुर्जनस्य विशिष्टत्वं ५४।२७	दूरमस्तु दूरधूर्णित २७८।३४
दीर्घश्रमनद्वाहं १६८।६५६	दुर्जनस्य च सर्प (इ.चा.३.४) ३७९।९१	दूरलम्पारिमेयर २९४।१९
दीर्घाक्षं शरदिन्दु (मालवि.२.३) २७२।७०	दुर्जनहुताशततं (शा.प.१.५३) ३७।११	दूरस्थं जलमध्यस्थं १५५।१००
दीर्घा वन्दनमालि (अमर.४५) ३०५।४	दुर्जनेन समं सख्यं (हि.१.८०) ५५।४८	दूरस्थाः पर्वता १५८।२१८
दीर्घोऽसि चेतकनक २४६।२७	दुर्जनैरुच्यमानानि (हि.३.२३) ५५।४१	दूरस्थापितहृदयो ५७।१४०
दीव्यन्मौलित्रिदशपरि ५।४७	दुर्जनो जीयते (इ.श.४६) १६८।६९१	दूरस्थोऽपि ब (शा.प.१.६०९) १४३।५३
दुःखं दीर्घतरं वह २७७।६४	दुर्जनो दूषयत्येव सतां (इ.श.३) ५।७३	दूरस्थोऽपि स (विक्रम.७८) १६६।५९१
दुःखं दुःखमिति (प्र.भ.१७) ६६।१३	दुर्जनो दोषमादत्ते दुर्गन्धै ५५।४६	दूरादर्थं घटयति (भर्तृ.३.१८) १४२।३१
दुःखाङ्गारकती (शान्तिश.३.१४) ८९।३	दुर्जनो नार्जवं याति (हि.३.२३) ५४।३९	दूरादर्थिनमाकलय्य ९९।२४
दुःखेन छि (भा.१.२.४१६७) १५८।५४	दुर्दिवसे घनतिमि (पंच.१.१८४) ३५२।४	दूरादुच्छिन्नतपाणि (हि.३.१६४) ६१।२६२
दुःप्रापमम्बु पवनः २३४।१२७	दुर्दैवप्रभवप्रभञ्जन २३०।६	दूरादुत्सुकमागते (अमर.४९) ३५८।६१
दुःप्रेक्ष्यमुच्चैर्गगनं ३३५।८	दुर्बलस्य बलं रा (चाणक्य.३६) १६२।३९३	दूरादुज्जति (सक्ति.१९.१०) २२४।१०४
दुःसहसंतापभया (सु.१६९९) ३३६।३५	दुर्धृष्टिमकृतप्रभा (प.१.४४४) ३९४।६७२	दूरादेव कृतोऽञ्ज (सु.१.७०९) ३३५।११९
दुकूलं दोर्मलात्प्रण ३१९।३४	दुर्भगः स्यात्प्रकृ (इ.श.८.३) १६९।७०९	दूरीकरोति कुमति (रसगंगाधर) ८७।३०
दुग्धं च यत्तदनु (सु.३२५९) ७६।३९	दुर्मिहादेव (भा.१.२.६७४७) ३९३।६६४	दूरेऽपि परस्यागति (सु.४०७) ५८।१८१

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

३७

दूरेऽपि श्रुत्वा भव	१३५१०	दृष्ट्या केशव (सक्ति.२.९३)	२४११५९	देवेऽर्पितवरणलजि बहु	१६३
दूरे मार्गा (नीतिप्रदीप.१०)	२४११५२	दृष्ट्वा डम्बरमम्बरे	३४२१७१	देवे वर्षल्यश (सक्ति.६१.२२)	३४११५९
दूरोत्क्षिप्तक्षिप्र (शिशु.१८.४५)	१३०१८१	दृष्ट्वा दर्पणमण्डले नि	३५९१९४	देवैर्यद्यपि तक्रव	२१६३३
दूर्वाङ्कुरतृणाहारा (शा.प.९३७)	८०१२२	दृष्ट्वापि दृश्यते दृश्यं (सु.२.२८)	४६१७८	देवो राजा	३८७४२१
दूर्वाया भूषणं पत्रं (चा.२४)	३८७४१८	दृष्ट्वा मण्डलम	१०८१२१०	देवो हरिविहनु व (शा.प.७४०)	२०९१८
दृक्पातः कमलासने (शा.प.७५)	१५१२५	दृष्ट्वा वेद्यं परमथ	३६९१७१	देव्याः प्राक्परिरम्भणे	६६७
दृगन्तव्यापारप्रबल	२८०१८४	दृष्ट्वा शाखावकीर्ण	२२८१२०२	देशः सोऽयमराति (विणी.३.३३)	३६६१७
दृग्भङ्गभङ्गिम (शा.प.३७७७)	३५२१२८	दृष्ट्वा स्फीतोऽभवद (अमरश.६)	२२३१९२	देशकालविहीनानि (र.६.६३)	३८७३९७
दृग्भ्यां यस्य विलोक	१८१२१	दृष्ट्वा कसनसंस्थिते (अमर.१९)	३११११६	देशाटनं पण्डि	१७३१८६४
दृढः प्रेमा भमः	१७७१९८७	दृष्ट्वैव विकृतं (शा.प.४१४५)	३७११२०	देशानामुपरि (पंच.१.१६६)	१४९१२८५
दृढतरगलकनि (शा.प.११९७)	२४८१७०	दृष्ट्वैवाङ्कुशमुद्रया	११११२६४	देशानुत्पद्य ग	१६७६३९
दृढतरनिबद्धमुष्टेः को (कुव.५७)	७२१३५	देयं भो ह्यधने (वृ.चा.११.१८)	६९१२८	देशे देशे कलत्राणि	३६११६
दृष्ट्यद्वैलनितम्बिनी (शा.प.१२५)	१८१३३	देयमार्तस्य शय(भा.३.१०१)	३८६३७४	देशे देशे किमपि कुतुका	९८४
दृष्टः प्रयुतरीकृ (सक्ति.५०.८)	२५३१२८	देवः पायात्पयसि	२३११३३	देशे देशे जडिमकु	३३५५५
दृष्टा किंचि (शा.प.३७६४)	३५२१३३	देवः पायादपा(सा.द.१०.९८)	२२११००	देशे देशे दुराशा	३७५१२३०
दृष्टा दग्धं मनसिजं (विद्व.१.२)	२५०११	देव क्षीरसमुद्रसान्द्र	१३७१६३	देशैरन्तरिता सतै (अमर.९९)	२०८१३३
दृष्टा विदधिरे दृष्टाः	३४२१७६	देव त्वं जय (शा.प.१२२३)	१०८११९३	देहं हेमद्युति परि	२६६३२२
दृष्टा सपदि मीलि(सु.२०९७)	३१९१३६	देव त्वं मल (सक्ति.९७.३३)	१०७११८७	देहार्धानिदकान्ता	८१११४
दृष्टोः सीमावादः(सक्ति.५२.१)	२५५१२४	देव त्वत्करनीरदे	१०७११८४	देहि देहीति ज (शा.प.२६९)	३८३१२६१
दृष्टौ किमस्या (नैषध.७.३४)	२५९१८७	देव त्वत्करपद्मकोश	१२५११४	देहि मत्कन्दुकं राधे (कुव.६९)	२२११०४
दृष्टौ तव मदा (गीत.१०.७)	३१३१६६	देव त्वत्तरुणप्रतापत	१३३११४	देहीति वक्रुकाम (शा.प.३९२)	७३११३
दृश्यं दृष्टां सह (शा.पू.३२७३)	२५४१५	देव त्वत्तरुणप्रतापशि	११५१४९	देहीति वचनं श्रु(भट्ट.सं.५३५)	३८३१२६१
दृश्यते पानगोष्ठीषु (सक्ति.७३.७)	१४१११	देव त्वत्तज्जवाजिप	१२५११५	देहे दुर्ललितस्य देव	३५३१५५
दृश्यन्ते भुवि भूरिनि	५३१२६०	देव त्वद्दानपायो	१०२१४४	देहे पातिनि का (भोज.५३)	३५११३५८
दृश्यन्ते मानसोत्तं	२६९१४०७	देव त्वद्भुजद (सु.२६४०)	१३४११६	दैत्यानामधिपे न (शा.प.८४)	१९१५४
दृष्टं दुर्जनचेष्टितं (सु.३१९३)	६८१८१	देव त्वद्भुजदण्ड	१३४१२५	दैत्यानां मनसि दया	१८११२६
दृष्टः कातरनेत्रया (अमर.८५)	३२९११६	देव त्वद्यशसा सदा	१३६१४४	दैत्यारातिरसौ वरा	२०३११०८
दृष्टः कापि स के (सु.१००)	२५११८७	देव त्वद्यशसि (शा.प.१२२६)	१३६१३९	दैत्यारिपञ्जरविदारण (सु.५२)	१९१४६
दृष्टः सप्रेम देव्या कि (विणी.१.३)	८११०८	देव त्वद्विजयप्र (शा.प.१२४५)	१२५११०	दैत्यं कथितकच(शा.प.४१०७)	३६८१३३
दृष्टः साक्षादसुरवि	१०७११७८	देव त्वद्विजययोग्यमे	१२५११२	दैवं पुरुष (मत्स्य.अ.२२१)	८२११०
दृष्टदुर्जनदौरात्म्यः (सु.२९८)	४६१६२	देव त्वमेव पा(का.प्र.९.१२०)	१०३१६०	दैवं फलति सर्वत्र	९१११०
दृष्टस्य यस्य हरिणा रण (सु.४९)	१६१४६	देव त्वामसमानदान	१०७११८५	दैवं फलति सर्वत्र	९११११
दृष्टाः संकष्टदाहाः	९११३३	देव ब्रह्माण्डभाण्डे	१४८१८४	दैवमुल्लङ्घय यत्कार्यं	९०११
दृष्टा दृष्टिम (नागानन्द.३.३५)	३१८११४	देवराजो मया दृष्टो	१८८१३१	दैववशादुत्पद्ये (पंच.१.३)	७११३१
दृष्टान्तो न तवा	१०९१२१९	देव श्रीवृष रामचन्द्र	१२०११४८	दैवात्पश्येर्जगति (माळवी.९.२६)	२९१११
दृष्टिं देहि पुनर्बाले (शृंगारति.१)	३१२१६	देवस्याम्बु (सक्ति.१०५.२)	३८३१३६३	दैवात्प्युत्तमाना (बु.१३.१४)	६२१२८१
दृष्टिं सालसतां विम	२५४१४७	देवस्यैगुण्यमेवात्थ	१०११५९	दैवादहमत्र (चन्द्र.७.२९)	२७८१२१
दृष्टिं हे प्रति (शा.प.३७६९)	३५३१४३	देवा दिक्पतयः (शा.प.१०८)	१०११५०	दैवाद्यद्यपि	२०९१३
दृष्टिः कापि सुरा	२७२१७२	देवाधिपो वा भुज	१०४११०५	देवीर्गिरः केऽपि (सु. १९४)	३८१३३
दृष्टिः शैशवमण्ड (सक्ति.५१.६)	२५६१५२	देवानामिदमाम (सक्ति.१०९.७२)	३२१२	दैवेन प्रभुणा (भट्ट. २.९०)	९५११२३
दृष्टिस्तृणीकृत (सक्ति.१०९.६)	३६०१२७	देवीं वाचमुपासते हि (कुव.५२)	३६१४०	दैवे परागवदन (भामिनी.क.१)	३६१२७
दृष्टे चन्द्रमसि प्रह्ला(सु.१९८७)	२८९१६८	देवी श्रीर्ज	३८३१२६४	दैवे निमुखतां याते	९११७
दृष्टे लोचनव (अमर.१६०)	३१११२१	देवे तीर्थे द्विजे (भर्तृ.१८)	१६८१६६८	दैवे समर्थ (शान्तिश. ३.२०)	९२१७६
दृष्टो वा सुकृतशतो	६०१२३१	देवे दिग्विजयोयते	१२५१११	दोःसंदेहवर्षवद	९४११२१

दोग्ग्री धान्यं (भा. १२.२७३३) ३८८४३९	द्वन्द्वो द्विगुरपि १८९१५१	धत्ते बर्हभरे ३१४१७२
दोर्दण्डद्वयकुण्ड (रसगंगाधर) १०८१२०८	द्वयमिदमत्यन्तस (सु. १८१३) ३४४११२	धत्ते भरं (भामिनी. अ. ८९) २३६११४
दोर्दण्डद्वयलीला १०११५१	द्वान्निशद् (शा. प. ११९९) २४८१८०	धत्ते वक्षसि ३६५१५१
दोर्दण्डाक्षित (सक्ति. ९५.३) ३६३१२३	द्वारं खड्गि (सक्ति. ९७.७८) १०८१२०२	धत्ते वियोगि १९९१२९
दोषोत्तहन्तखण्डः सक २१२८	द्वारं गृहस्य (सु. १८५३) ३४७११२	धत्से मूर्धनि २३७१२९
दोभ्यां (काव्यप्र. १०.११) १०६११४८	द्वारं द्वारं रट ७१११०	धनं तावदसुलभं (हि. १.१८९) ६४१७
दोभ्यां संय (शा. प. ३६८६) ३९९१४०	द्वारि चक्षुर (किरात. ९.४३) ३५७१४१	धनं तावद्वन्धं कथ (प्रव. ७७) ३६८१४४
दोलायां जघ (सक्ति. ५१.१४) २५६१४५	द्वारि प्रविष्टः १७३१८४८	धनं यदि गतं (कविता. ४३) ६७५५२
दोषजातमवधीर्य ४९११६१	द्वारि स्तम्भ ३५२१११	धनं यदिह मे ७११२३
दोषपोषमभियाति ५९१२१३	द्वारे कल्पतरुहृदे २०१७३	धनं (वृ. चा. १५.२१) १५९१२७५
दोषभीतेर (हि. १.५७) १६४१४७९	द्वारे द्वारे परेषाम ७४१४८	धनक्षयः शिष्टगर्हा (प्र. म. १७) ३८८१४२७
दोषमपि गुणवति (सु. २४४) ८२१३८	द्वारे रुद्रमुपे (सु. ३२३८) १५३१४२०	धननाशेऽ (भा. १२.६६१९) ३८७१४२३
दोषाकरोऽपि (भोज. १३८) ५०११९५	द्वारोपान्तनिर (काव्यप्र. ३.२) ३०४१६	धनदैर्घ्यमरौजैश्च १०११३
दोषागमन ३०३११३९	द्वारिमावम्भसि (भा. ५.१०३०) ६५१८	धनबाहुल्यमहेतुः (सु. ५२२) ७०१३०
दोषानपि गुणीकर्तुं (सु. २१५) ४६१७२	द्वारिमौ न (भा. ५.१०२७) ३८३१२५३	धनमपि परदत्तं (सु. ३०७) ६५११८
दोषालोकन ५७११५१	द्वारिमौ पुरुषौ (सु. २९७३) १५५११०८	धनमर्जय काकुत्स्थ (प्र. म. ४) ६४१३
दोषो गुणिनां ४८११३८	द्वारिमौ (भा. ५.१०२८) १५५११०५	धनमस्तीति (शा. प. १४४६) १५३१२१
दोषोऽपि १५८१२४५	द्वारिमौ पुरुषौ (शा. प. १५४९) १५५११०९	धनवानिति हि (हि. १.१६८) ३७४१२०८
दौर्गलेन समीरिता ७४१३९	द्वारिमौ पुरुषौ (शा. प. १५४७) १५५११०४	धनवान्क्रोध ३७९१६४
दौर्जन्य (शा. प. १०३१) २४११२४३	द्वारिमौ पुरुषौ (शा. प. १९३३) १५५११०६	धनवान्बलवैल्लोके (हि. १.१२३) ६५११
दौर्बल्या (मनु. सं. २३) १७८११०१०	द्वारिमौ पुरुषौ (शा. प. १५५०) १५५११०७	धनहीनो न ही (वृ. चा. १०.१) ३८७१४२१
द्यां निरुन्ध (किरात. ९.२०) ३००१३७	द्रावेव क (र. गो. २.६१.१७) ३८८१४३६	धनहेतोर्ब्रह्मे (भा. १२.७८५) ३८६१३५१
द्यामारोहति (सक्ति. २७.१५) २९६१३०	द्विः शरं नामि (वृ. १.४९) १६५१५५३	धनागमेऽधिकं १६८१६८१
द्युतिं वहन्तो (किरात. ८.३९) ३३८१८२	द्विजकुलपते २२७११९६	धनानि जीवितं चै (हि. १.४४) २८६१३४६
द्युतं पुस्तक १५७१२०५	द्विजराजशेनरो ३६४१३६	धनानि भूमौ पश (मनु. ३.३५) ९२१५५
द्युतं यो यम (पंच. १.५७) १४८१२६६	द्विजा (शा. प. १३८४) १४४११००	धनानि विद्वत्क ११७१७३
द्रवत्वात्सर्व (हि. १.९३) १६३१४५१	द्विजातिपूजा (भा. ५.१२५४) ३८७१४२०	धनाशया खली (वृ. श. ६१) ६४१११
द्रविणार्जनजः परि (सु. ५२४) ७०१३१	द्वित्रैः केलि ३५७१३५	धनाशा कैतव ३५५१४
द्रव्यप्रकृति (कामं. नी. ५.२) १४८१२५७	द्वित्रैर्व्योम्नि ३२५१५४	धनाशा जीवि (हि. १.११२) १६६१५८४
द्रष्टव्येषु किमुत्तमं (मनु. १.७) २५२१५५	द्विधा (सक्ति. १०९८) २६१११५५	धनिकः (गुरु. पू. अ. ११०) १५३१३४
द्राक्षां प्रवेहि २२७११८६	द्विरददन्तवलक्ष (शिष्ट. ६.३४) ३४११४०	धनिनोऽपि नि (सा. द. १०.६६) ४६१५३
द्राक्षां म्लानमुखी २९११०	द्विर्भावः पुष्य (रसगंगाधर) ११६१५८	धनिनोऽप्यदानभोगा (भोज. १६) ७२१४३
द्रागाकम्योद १३४१२७	द्विषतामुदयः (किरात. २.८) १५११३८६	धनुः पौष्पं मौर्वी (भोज. १७१) ५२१२५२
द्रागैन्द्रीमनु २९५१६६	द्विषा प्रास (कुमार. १६.४२) १२८१२१	धनेन किं यो (हि. २.९) १७४१८९८
द्राघीयसा धार्य्य (सक्ति. ५.१) ३७११६	द्वीपादन्यस्मादपि (रत्ना. १.७) ५११३९	धनेन वाससा त्रे (दं. श. ४४) ३८७१४०४
द्राघीयांसः (शिष्ट. १८.३३) १२९१७२	द्वेषादिवैक ३८३११६९	धनेनाधर्मल (भा. ५.१२५१) ३९४१७००
द्वतं यस्या २५२१४५	द्वेषिद्वेष (पंच. १.६०) १४८१२६५	धनेषु जीवित (शा. प. ४२५) १६८१६५७
द्वततरकरदक्षाः (शिष्ट. ११.८) ३२३१२४	द्वेष्या (नैषध. १२.१२) ११०१२३४	धनैर्निष्कुलीनाः (नीतिसार. ३) ६४११२
द्वततरमितो (सु. ६४९) २३३११०९	ध ३३७१४४	धनैर्वियुक्तस्य (सुच्छ. ५.४०) ६६१४४
द्वतद्रव्यचरण १२७१९	धत्तूरकण्टक २४३११९१	धन्यस्तन्वि स २९२१३२
द्वतशातकुम्भ (शिष्ट. ९.९) २९४१३७	धत्तूर धूर्त २४३११९०	धन्यस्त्वमसि २८३११५६
द्वतसमीरचलैः (शिष्ट. ६.२८) ३४११३४	धत्ते चक्षुर्मुकु (मालवी. ३.१२) २७४१५	धन्याः शरदि ३४४१७
द्वमाः पाण्डुप्राया ३२४१४०	धत्ते मायक १२०११४१	धन्याः शुचीनि (सु. १८१) २९११९
द्वेगध्वं न च (भा. ३.११४७) ३९४१६९२	धत्ते पद्मल ३३७१४४	धन्याः (शा. प. १०४७) २४२११७२

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

३९

धन्या केयं स्थिता (सुब्रा. १.१) ८१०५
 धन्यानां गिरि (भर्तृ. ३.१५) ३७४२२०
 धन्या सा गृह २८०१९४
 धन्यासि या (काव्यप्र. ४.१७) ३२८१०
 धन्यास्ताः (शा.प. ३७४८) ३२८१२०
 धन्यास्ते कवयो ३४१५८
 धन्यास्ते ये (गरुड.पू.अ. ११५) ६६१२९
 धन्योऽयं मणि २१७१५०
 धन्वन्तरिक्षपण ३७३३७
 धम्मिल्लं परि (शा.प. ३१७४) ३२८१५
 धम्मिल्ले नव (सा.द.४.९) ११४११३
 धम्मिल्लो भंग (सुक्ति.७८.१५) ३२०१५१
 धरणिधर ११५१५१
 धराधर तव १३२१२७
 धर्म पालय ११२१२७०
 धर्म प्रसङ्गादपि ३७५१२४०
 धर्मः प्रव (गरुड.पू.अ. ११५) ३८९१४८८
 धर्मः प्रागेव (नवरत्न. ४) १५३१४२२
 धर्म एव ल्लो (भा.३.११८३) ३९४१६९०
 धर्मशास्त्रार्थ (शा.प. १३४३) १४२११६
 धर्महान्यर्जिते १६६१५८८
 धर्मात्मा (र.गो.२.११४.१८) ३९४१६९४
 धर्माख्याने स्म (इ.चा.१४.६) ३९४१६८६
 धर्मादर्थः प्रम (र.३.९.३०) ३९४१६७७
 धर्मात्यैजवनो (का.नी.१.१४) ३८७३८७
 धर्मारम्भेऽप्य ५७११४१
 धर्मार्थं यस्य (भा. ३.९५) १६३१४६२
 धर्मार्थकामत (हि.२.१७९) १६४१४९४
 धर्मार्थकाम (महा.अ. १२०) १५९१२५५
 धर्मार्थकामलोक्षेषु ३०१११
 धर्मार्थकामहीनस्य (सु. ३१६७) ६६१२४
 धर्मार्थो यत्र न १६७१६११
 धर्मो तत्परता (इ.चा.१२.१५) ५३१२६२
 धर्मो यशो नयो २९१७
 धवलकुसुमभास्व १२३१७
 धवलयति समग्रं ५११२१९
 धवलाभ्यात (पंच.१.४३) १४८१२५३
 धवलीकरोति २६३१२०९
 धातस्तात (भर्तृ.सं. ५४५) ६१२१६५
 धातुः परीक्षा १६०१३३२
 धातुः (काव्यप्र. १०.३९) २८९१५४
 धातुवादेशु १५५११०३
 धातुश्चतुर्मुखीकण्ठ ३११
 धान्याकनागर (शा.प.४.०३३) ३६४१४१

धान्यानां (हि.३.५५) १४८१२३५
 धारयित्वा त्वया (भोज.२३४) १०२१४६
 धाराधरस्त्वद (भोज.२२५) १२५१७
 धाराधीश (भोज.२०२) ११७१८९
 धाराधौतं (शा.प. ३८८१) ३४२१७९
 धारेश त्वत्प्रतापेन (भोज. १७३) ११७१८०
 धार्मिकं (कामं.नी.१.११) १४२१३
 धार्ष्ट्यलङ्घित (किरात. ९.७२) ३१६१६४
 धावन्तः (शा.प. ४१०९) ३६९१७८
 धावन्तमनु १२३१२
 धावित्वा सुस (शा.प.४१५९) ३७५१२२२
 धिक्चेष्टितानि (शा.प. ९९६) २३७१४८
 धिक्तेजस्य मूर्ख (शा.प.३३२३) २६२११८८
 धिक्त्वां रे (शा.प. १९४) १००१३२
 धिग्गृहं (स्कांद.वै.अ. २०) १५६११३५
 धिग्जीवि (स्कांद.काशी.अ.१) १७३१८७१
 धिग्धिका (शांति.४.१०) ३७११११२
 धिगस्त्वैतां ६५११४
 धिग्वारिदं (शा.प.८६५) २२६११६१
 धीरं वारि (अमर.१.३) ३४३१९४
 धीरध्वनिभिर (भामिनी.अ.५९) २१२११८
 धीराणां १६७१६४९
 धुनोति चासिं (काव्यप्र.१०.३०) ९३११९२
 धुनोतु ध्वान्तं २५७१२५
 धुन्वन्त्यमूनि ३३३१८२
 धुन्वानाश्चन्द्र ३२६१३३
 धूसः पयो (सु.४४३) ६०१२४४
 धूमव्याकुल १२३३२
 धूमाद्वाढमली (राजत.४.११) ३९३१६४९
 धूमायन्ते व्य (भा.५.१३१९) ३९३१६६२
 धूमायिता (भामिनी.अ.९९) २४८१८२
 धूर्तः स्त्री वा (हि.३.१३१) १४८१२४२
 धूर्तघोरण १२५११४
 धूलिधूसरसर्वाङ्गो (शा.प.५७५) ८९१७
 धूलीधाराभिरन्धास्त १३३१४७
 धूलीधूसर (काव्यालं. ७.३२) २०८१३५
 धूलीमिर्दिवमन्ध (नैषध.१२.९९) १२४१९
 धृततुषार (शिष्ट.६.६०) ३४६१२१
 धृतधनुषि (शा.प. ३९६५) ३६०११३
 धृतबिस (किरात. १०.२४) ३४०१२६
 धृत्वा पदस्खलन (भामिनी.का.५) ३६२१२९
 धृष्टः किं ३०७१६४
 धैर्यं यस्य (शान्ति.४.९) ३७०११०३
 धैर्यं हि कार्यं (पंच.१.२२५) ३८३१२६०

धैर्यमाधाय लज्जां ३०४१२
 धैर्यमुल्लवण (शिष्ट.१०.३८) ३१८१११
 धैर्यलावण्य १०३१५४
 ध्याता भालत २१११४३
 ध्याता भालत २९५१६७
 ध्यानव्याज (शा.प. १३१) २६१२०५
 ध्यानशब्दं १६०१३३०
 ध्रियते याव (शिष्ट.२.३५) १५११३६२
 ध्रुवं ध्वंसो (प्रव.८२) ३६२१३३
 ध्वजपटं ३३२१५५
 ध्वनिरति २१८१७८
 ध्वस्तः काव्यो (शा.प. ३९९९) ३६३१४१
 ध्वान्तौघे ३०२११०२

न

न कठोरं न (काव्या. २.३२४) २५०१३
 न कदाचित्सतां (सु.३०५) ४७१८३
 न करोति १९४१२४
 न कर्मणा ल (भा.१२.७३६) ३९३१६६०
 न कश्चि (शा.प. १३७६) १४६११६०
 न कश्चि (बृहस्पति.नी. १.१४) १६११३४६
 न कश्चिदपि (शा.प. ६४७) १५४१४०
 न कस्यचित्कश्चि (हि.२.४६) १७२१८३५
 न काकारि ३७४१२१२
 न का निशि (नैषध. १.३०) २५३१९
 न कामभोगा ३४९१५१
 न कार्येषु न ३५०१११
 न कालः (शा.प. १३२०) १६०१३३४
 न कालस्य न (शा.प. ३९८८) ३६०१११
 न कालस्य (र.४.२७.७) ३९३१६५३
 न किञ्चित् (कामं.नी.१.१४.७) ३९३१६४६
 न कुन्याः २३२१७८
 न कुर्यादभि (शा.प.१५२६) १५५१८०
 न कुलं वृत्त (भा.५.११३४) ३९४१६७१
 न कुले वापि २४४१२१८
 न केनापि श्रुतं ३६३१४
 न केवलं मनुष्येषु (शा.प. ४४४) ९०१३
 न कोकिला (शा.प. ८९२) ३२९१२२७
 नक्रः स्वस्थान (पंच.३.४४) ८६११
 न क्रीडासु ३७३१६२
 न क्रोधः ६१६८
 न क्रोधयातु १६६१६०५
 न कनिष्ठ ८०११६
 न क्वापि १८२१३२
 नक्षत्रक्षिति ३२२११३

नक्षत्रभूः	१०४१९८	न दानेन न (गरुड.पू.अ.१०९) ३४९१३९	न पश्यति च	१५९१२८२
नक्षत्रभूषणं चन्द्रो (चाणक्य.८) १६११३४२		न दानैः शु (वृ.चा.१७.१०) ३९३१६५५	न पाणि (सूक्ति.६६.१०) ३४८११६	
नक्षत्राणि बहूनि	२१११४२	न दिष्टमप्य (म.६.७८) ३९३१६५७	न पिता ना (र.२.२७.६) ३८११८१	
न क्षुधा पीब्यते (पंच.१.९९) १४४१९२		नदीकूले च ये (वृ.चा.२.१५) १६२१४२०	नपुंसकमिति ज्ञात्वा (कुव.९०) २७७३३	
नक्षतमुरःस्थले	३२८११५	नदीजलकेशवनारि (बालभारत) १९०१६४	न पुत्रत्वेन पूज्यन्ते (शा.प.१४८६) ८११४	
न खनति खुरैः (शा.प.९७०) ८२१४४		नदीतीरेषु ये वृ (वृ.चा.२.१५) १६७१६४४	न पुत्रात्परमो	१६०१३३८
न गजानां (शा.प.१३६३) १४३१६३		नदीनां च कुला (चाणक्य.२७) १६५१५४०	न पुत्रायत्त (शा.प.१५२४) १५४१७७	
न गजैर्न नरैः (शा.प.१६१०) १४३१५४		नदीनां (गरुड.वृ.अ.१०८) १५४१७९	न प्रसाद (किरात.९.२५) ३००१४२	
न गणस्याप्रतो (शा.प.१४६४) १५३१३३		न दुर्जनः (वृ.चा.१.१.६) ५९१२२४	न प्रीतिः पवने	२८६१३१
न गम्यो (मर्त.सं.१.२६) २५०११८		न दुर्जनानामिह	न बरीभरीति	३५७१४६
न गुणाः कापि	४६१६९	न दूतीसंचारो न	न ब्रह्मविद्या न च (प्र.राषव.१.२३) ३१२१२७	
न गृहं गृहमिलाहु (पंच.३.१४६) ३५०१६		न देभ्योऽपि (पूर्वचातका.७) २१११११	न ब्रूते परुषां नि (सा.द.३.९७) ३५८१६८	
न गृह्णाति प्रासं (शा.प.९२६) २३२१७५		न देवकन्यका (काव्या.२.३२५) २५३१२	न भयाच्चाप्य (भा.१३.२२१९) ३४९१४४	
न च गन्ध (शा.प.१०१०) २३९१८९		न देवसेवया याति	न भवति (मर्त.सं.५५९) ४७११०७	
न च मेऽव (शिष्ट.९.५६) २८७१२		न देवाय (गरुड.पू.अ.अ.१०९) ५५५१७७	न भवति मलयस्य	२०११६५
न च रात्रौ (भा.५.१४३७) ३८११९६३		न देवे देवत्वं (मर्त.सं.५५५) ९९११३	न भस्ति जलद (अमर.१०३) ३४३१०३	
न च विद्यासमो (चाणक्य.७५) १६२१४०६		न देवो विद्यते	न भस्ति निरंव (भोज.२०८) २१३१५१	
न च शत्रुर (भा.१२.२१०८) ३८११९६६		न दैवं न पित्र्यं च	न भस्ति विरलतारा	३२४१३५
न चाभिमानी	३८०१११२	न दैवमिति संचिन्त्य (शा.प.४५४) ८२१४	न भिक्षा दुर्मिक्षे	६७१५८
न चाराधि राधा	३७४१२११	न द्यो नीचगता (शा.प.८१४) २२२१३३	न भिक्षा दुष्प्रा (मर्त.३.९७) ३८६१३५५	
न चिरं मम तापाय (कुव.७५) ३३०१३		न द्वारि द्विरदावली	न भूतपूर्वो न च केन	९२१५४
न चोरहर्त्य न च (प्र.अ.८) ३०११३		न द्विषन्ति न (शा.प.१४२३) १५३१४	न भोदिगन्तप्रतिघोष	१२८१४६
न जल्प दशनत्विषा	२९४११८	न द्रव्याणामविज्ञाय	न भोनधीव्य (शिष्ट.१७.६५) १२७११३	
न जातु (वायु.९३.९५) १६६१६०९		न धर्मशास्त्रं पठतीति (दि.१.१७) ८४११६	न भोभूषा पूषा (प्र.अ.१५) १७७१९९१	
न जाने संमुख (अमर.६४) २७३११		न धातोर्विज्ञानं न च	न भोलाताकुञ्जमुपा	२९९११५
न जिघ्रस्मान्नायं स्पृशति	४३१५	न ध्यातं पदं (शा.प.४१५२) ३७४१२१८	न भोवनं नक्तमसौ	३२३१६
न जीमूतच्छेदः स	२५७१२४	न ध्यानं कुरुषे (शा.प.९६७) २३५११४८	न भ्रूणां स्फुरणं न	२२९१२३२
न ज्ञातुं नाप्यनु (प्र.राषव.५.२) १५८१२३४		न नटा न विटा (मर्त.सं.१६५) ८०१३०	नमः खलेभ्यः क (सु.३२६) ५९१२२०	
मटोऽपि दद्याद्गणकोऽपि	४४१७	न नरस्य नरो दासो (दि.३.७८) ६४१७	नमः शिवाय निःशेष (सु.१६) ४१९	
न तच्छर्त्तनं (पंच.१.१३५) १४६११४७		न निर्यियासन्ति (सु.४८६) ७२१५१	नमः सर्वविदे तस्यै	३६१५५
न तज्जलं यच्च (महि.२.१९) ३३११३५		न नीतमुपनासिकं	नमः स्वतन्त्रचिच्छक्ति (सु.२१) ११७	
न तथा तप्य (भाग.११.२३) ३८४१३०१		ननु नीलाश्वल	न मणेरितोऽधिका	२४७१६४
न तथा बाध्यते (पंच.२.९५) ६६१२२		ननु संदिशेऽति (शिष्ट.९.६१) २८७१३	न मयव्यसनी (शा.प.१५०७) १५४१६४	
न तथेच्छन्त्य (सु.३६९) ५६११००		नन्दनजन्मा मधुपः	न मया गोर (काव्या.३.१०८) १९५१४७	
न तथोत्थाप्यते (दि.३.४२) १४८१२२९		नन्दनरेन्द्रविषौ (शा.प.३८१) ७२१३४	न मया रचितं	२३७१३२
न तद्भुक्तं न (शा.प.४७५) १५५११३३		नन्दन्ति म (शा.प.४१२४) ३७२१९६७	नमस्तुभ्यः कूर्मं नमद	१८११८
न तद्भुवो लोचन	२५९१८९	नन्दयति कस्य न (सु.१७४१) ३४०११०	नमस्तस्मै गणेशाय	२१४
न तस्यादिर्न	१८५११७	नन्वाश्रय (सु.४४१) २४८१६९	नमस्तस्मै वराहाय (सु.७) १८१२३	
न तादृक्पूर्वे (शा.प.१०१६) २४०१११९		न पक्षवृत्तिर्न सपक्ष	नमस्तुभ्यश्चिरक्षुम्बिचन्द्र (सूक्ति.१.१) ३११	
न तिर्यगवलोकितं	२६११४८	न पक्षैरालेपं (सूक्ति.१.३५) १८१२९	नमस्तुभ्यं देवाधुरमुकु (सूक्ति.१.५) ५४९	
न तृणाहु (नैषध.१२.४९) १०९११६३		न पण्डिताः साह (दशक.४.२६) ३९१२२	नमस्त्रिभुवनोत्पत्तिस्थिति (सु.५) १४११	
न तेजस्तेजस्वी (सूक्ति.१०.९) ७९१२०		न परं फलति हि (सु.४१८) ५८११८९	नमस्त्रिभुवने तुभ्यं	१४११
न दन्तुरसुरःस्थलं	२५६१३६	न परस्यापराधे (दि.२.१०३) १६४१४८८	नमस्यामो देवाधुर (मर्त.२.९२) ९३१८८	
न दातुं नोपभोक्तुं च (भोज.७०) ७११११		न पर्वताग्रे नलिनी (सु.४.१७) ३५५१६	न मातरि न (गरुड.पू.अ.११४) ८८११३	

सस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

४१

न माता शपते (धर्मवि. १८) १६८।६६९	न लज्जते सज्जन (सु. ३५९) ५९।२२५	नवे वयसि (गृह्य. पू. अ. ११४) १५६।१३४
नमामि मामनो (शा. प. ५४८) २०५।१	न लज्जा न (हि. १. १२०) ३४९।३८	न वै ताडनात्ता २४६।१९
नमिताः फलभारेण न ३४४।८	न लभन्ते विनोद्योगं (इ. श. ३६) ८३।१७	न वैरमुदीपय (भा. ५. १०८२) ३९४।६९७
न सिध्यावादस्ते १०६।१५४	नलिकागतमपि ५६।११९	न वैराण्यभि (भा. २. २४३८) ३९४।६७८
न मुग्धदयिता (शा. प. १८३) ३७।६१	नलिनं मलिनं (नेष. २. २३) २५९।९१	नवोक्तिर्जातिर (शा. प. १५२) ३०।४
न मृद्वीयान्मृद्वी (सु. ५५) १८।३०	नलिनान्तिकोप (शिशु. १३. ४३) १२६।४३	न व्याधयो (भा. २. १९७४) ३८६।३७७
न मे दुःखं (शा. प. ३४५६) २७७।४	नलनि निपुणतां २४४।२२४	न व्याधिर्न (योगवा. सा. १. २७) ३८६।३७८
नमो नमः काव्यरसाय (सु. १६८) ३१।३०	नलिनीदलगत (शा. प. ५५७) १७१।७९०	न व्याप्तिरेषा (इ. श. ४१) १६८।६८९
नमो रामपदाम्भोजं २०।७६	नलिनीदलगत (मोक्षमुद्गर) ३७३।१७३	न शब्दशाले (पद्म. सु. १९) ३८९।४८४
नमो बाह्यानसातीत (सु. १५) १।५	नलिनीदलताल २८५।६	न शान्तान्तस्तृष्णा (सु. ४९१) ७२।५६
नमो विश्वसृजे (रघु. १०. १६) १४।२	न लोकायत (शा. प. १५२१) १६६।६०६	न शीलं हरमङ्गी २५५।३३
नम्रत्वेनोन्नमन्तः (भट्ट. २. ५९) ५३।२७७	न लोपो वर्णानां १०६।१५३	नश्यतो युध्य (मार्कण्डेय. ४९) ३८६।३७७
नयगुणोपचितामि (रघु. ९. २७) ३३२।४०	नवं वयो (शा. प. २०८३) १४५।१११	न श्वाघते खलः १९९।१९
न यज्जानो (पंच. १. ३२३) १४९।२९८	नवं वलं नवं (नीतिप्र. १५) १५९।२९६	न श्वेतांशुव (शा. प. ११११) २१८।६५
न यज्ञकोटिशतकैरपि ५५।४४	नवकदम्बरजोह (शिशु. ६. ३२) ३४१।३८	नष्टं मृतमति (पंच. १. ३६३) १६४।५१३
न यत्र गुगव (सुक्ति. ३६. ३७) २४७।५५	नवकनकपिशङ्गं (शिशु. ११. ४३) ३२७।१२	नष्टमपात्रे दानं (सु. ३४१) ५८।१६६
न यत्र स्थेमानं २३०।३३	नवकिसलयतल्पं (ताराश. १. २२) २७५।२२	नष्टे वारिजविपिने २२२।५९
नयनच्छलेन सुत २५९।७५	नवकुङ्कुमचर्चिका २९९।१८	न संशयमना (भा. १. ५६१३) १६३।३३४
नयननिपाते (शा. प. ३५५५) ३१२।२६	नवकुङ्कुमारुणपयो (शिशु. ९. ७) २९४।३५	न संसारोत्पन्नं (भट्ट. सं. २६३) ३६८।४३
नयननीरज (शा. प. ३३३६) २६५।२८४	नवकुमुदवनश्रीहा (शिशु. ११. २२) ३२२।९	न सदक्षाः कशाघातं (सु. २. २६५) ८०।२७
नयनपथनिरोधा (शा. प. ५९४) २०७।८	न वक्षोजाश्लेषप्रभृति २८०।८६	न समासः समर्थस्य १०३।५२
नयनमसि (शा. प. ७५५) २१०।२१	नवचन्द्रिकाकुसुम (शिशु. ९. २८) ३००।५३	न सर्पस्य मुखे १४७।१९३
नयनयुगासेचन (सा. द. ३. २६७) २७०।१८	न वध्यन्ते ह्य (पंच. १. १२३) १६४।५०५	न सवर्णो न च रूपं २८८।९
नयनविकारै (शा. प. ३७६५) ३५९।५७	नवनखपदमङ्गं (शिशु. ११. ३४) ३०९।६	न साधुः कुत्रापि ५२।२३९
नयनस्य तुलां चक्रे २५९।७०	नवनीतोप (सुक्ति. १३०. ३) ३८५।३१२	न सारणीया १५५।१०२
नयनाश्लचक्षरी २६०।१०५	नवनीलमेघचरित्रः (शा. प. ७३) ३६७।२९	न सा (स्कांद. नागर. अ. ११५) ६५।३
नयनानन्द (काव्यप्र. १०. ५४) २९९।५	नवपयः कणकोम (शिशु. ६. ३६) ३४१।४२	न सा प्रीतिः (भा. १३. १८१८) ३९४।६७३
नयनेन निरीक्षिता २७८।३१	नवपलाशपलाशव (शिशु. ६. २) ३३२।५८	न सा समा (शौन. नी. १. २५) १७४।८८४
नयनोत्पलजलधारां २७५।११	न वाचा दुर्गमः (र. ६. ६७) ३९३।६६८	न साहसैकान्त (हि. ३०. ११६) १७४।९०५
न यस्य चेष्टितं (पंच. १. २८४) १६४।५१२	न वारयामो भवतीं २१९।८	न सुखं न च सौभाग्यं ८३।२
नयेन जाग्र (कामं. नी. ७. ५८) ३९४।६६९	न वित्तं दर्शये (पंच. १. ४३३) ६४।२	न सौख्यसौभाग्य (शा. प. ३००) ८३।४
न येनाङ्कुरितं (इ. श. ५३) १५०।३५९	न विद्ययां नैव कुलेन ६५।१२	न स्कन्दसे न (म. ७. ८४) ३९४।६९१
न योजनशतं दूरं (हि. १. १४८) ७५।११	न विना परिवर्देन (शा. प. ३४६) ५४।२	न स्त्रीजितः (शा. प. १५११) १५४।६६
नरत्वं दुर्लभं लो (आश्वमेधपुराण) १६७।६६०	न विना पार्थिवो (पंच. १. ८७) १४४।८५	न स्त्रीणामप्रियः (हि. १. ११७) ३४९।४१
नरनारीसमुत्पत्त्या १८५।१५	न विप्रपादोदकपङ्क्ति ८९।२	न स्थातव्यं (शा. प. ३२४) १६७।६२६
नरपतिहित (शा. प. १३५३) १५२।४०९	न विमोचयितुं ४८।१३२	न स्नानं न च २९२।३३
न रम्यं नारम्यं १७७।९८९	न विश्वसे (शा. प. १३०१) १६०।३२३	न स्पृहाया (काव्या. ३. १२२) ३९४।७०२
नरस्य चिह्नं १७४।८९०	न विश्वासा (भा. ५. १३६१) ३९४।६९५	न स्म माति (शिशु. १०५०) ३१६।१०
नरस्याभरणं रूपं रूप (चा. नी. ४३) ८३।२	न विषं विष (स. ७. ४४) ९८।१	न स्वप्नेन (गृह्य. पू. अ. १०८) १६६।५७३
नराः संस्कार (सु. ३०६) १७७।९८०	न विषममृतं (शा. प. ३७७) ६१२।५५	न स्वल्पमप्यप्य (हि. १. १७२) १७२।८३४
नराणां नापितो (पंच. ३. ७४) १५९।२७९	न विषमयोगो ३६७।२२	न स्वल्पस्य कृते (भोज. १३) १६१।३५५
नराधिपा नीच (पंच. १. ४४४) १५०।३९६	न विषेण न (कुव. १. २३) ३४९।५६	न स्वां करेणमपि २३१।७३
नरेशे जीवलो (कामं. नी. ४. ४२) १४५।१२८	नवीनरीनभावस्य याच (कविता. १९) ७३।७	न स्वादु नीपंघमिदं १००।४
नरैर्विकलजन्मभिर्गिरि ३१७।४	न वेति यो य (इ. चा. १. ८) १७३।८६५	न खे सुखे (भा. ५. १०८३) ३९४।६८८

न ह्यैर्न च (शा.प.३०८०). २५०१२	नानीयन्ते मधुनि ८०१३९	नालम्बते दैष्टि (शिष्ट.२.८६) १४७१९८८
न ह्यनैर्न (भा.३.१०६३२) १६७१६७४	नाटुषिः कुते १६०१३०३	नालसाः (भा.१२.५२.६९) १५३११०
न हारं नाहारं २८९१६१	नान्तः प्रवेशमरुण (अमर.११४) २७३१५	नालस्य (शा.प.१.१३.७) २४४१२३६
नहि कस्य (श्रीकृष्णजन्मखं.५) ३९४१६८२	नान्तरज्ञाः (किरात.११.२४) १६११३६७	नालिङ्गन्ति (शा.प.१.२४३) १०८१२००
नहि जन्मनि ज्येष्ठ (शा.प.गुण.४) ८२१२९	नान्तर्विचिन्तयति (सु.२७६) ५११२१४	नालिङ्गिता नमलवज्र २२३१८६
नहि बुद्धिगुणेनैव (मालवि.४.६) ८८११६	नान्दीपदानि (दश.२.४०) २५२१४३	नालीकमङ्गदतीव ११८११२०
नहि भवति यच्च (मर्त.सं.५६९) ९१४२	नान्धौ स्कन्धनतिः २१४१७७	नालेनेव स्थित्वा (शा.प.८८९) २०८१२३
नहि भवति वियोगः ५११२१८	नापरीक्ष्य नयेदृष्टं १५०१३३७	नालोकः क्रियते (सु.२.२६) ४६१७७
न हीदृशं संव (शा.प.१.४७०) १५४१५१	नापितस्य गृहे ३९४१६८४	नाल्पीयसि (शा.प.२.११) ३८६१३६३
नाकालतो (भा.१२.८८१) ३७९११०३	नापृष्टः (पञ्च.पा.अ.११०) १६६१६१०	नामज्ञया प्रदा (र.१.१२.३१) ३८७१३९२
नाकालतो मि (भा.१२.७४२) ३७९११०६	नापेतोऽनुनयेन (अमर.४२) ३१११२७	नामज्ञा नाप्यवैद (सक्ति.२७.२) २१५१५
नाकालमत्ताः (भा.१२.७४१) ३८०११०९	नासं यत्केनचिदपि (सु.५.१९) ७०१२७	नावर्तौ न च तरल्य २१९१६
नाकाले म्रियते (नीतिसार.१९) १६०१३०१	नाप्राप्यमभि (भा.५.९९३) १६३१४५८	नाविदग्धः प्रियः १६४१५१०
नाकाशं न दि (सक्ति.६९.११) २९८१३४	नाभिप्रभिक्षाम्बु (सा.द.१०.९४) १४०१४	नाशयन्तो घनध्वान्तं (सा.द.७.८) २९९१६
नाकोशी स्या (भा.५.१२६५) ३८०१११२	नाभिरन्ध्रं २६७१३३९	नाश्रन्ति पित (गरुड.पू.१०८) ३८९१४८६
नाक्षराणि पठता (नै.१.२५) ७०१३२	नाभिषेको (शौन.नी.१.१५) २२०१७	नाशिष्यः किमभूद्भवः २०१७१
नागच्छन्नुपहृत्यते न ६१२२६१	नाभिसङ्गेन २६७१३४१	नाश्राति सेवयौ (पंच.१.२९०) ९७१९
नागविशेषे शेवे २०६११५	नाभीपद्मवस (म.राषव.१.३) १५१३०	नाश्वर्यमेतदधुना (सु.४४५) ६०१२४५
नागुणी गुणिनं ४५११३	नाभीबिलान्तर २६७१३५९	नाश्रमः कारणं ३८७१३९४
नागेन्द्रहस्ता (कुव.४५) २६९१३९७	नाभीवलयसंबद्धा २६७१३४२	नासत्यवादिनः सख्यः ८३११
नागो भाति (पंचरत्न.१) १८०११०४२	नाभृतिकालेषु (भा.१२.७३८) ३८७१३९६	नासां कश्चि (भा.१३.१.२१८) ३८८११५
नाभिस्तृप्यति (पंच.२.१४८) १५४१६०	नाभूवन्मुवि यस्य (शा.प.९.२४) २३२१८३	नासादसीया (नै.७.३६) २६०११९६
नाभीकृतव्याकरणौष ४२१७	नाभ्यस्ता (मर्त.सं.१९५) ३७४१२१७	नासामौक्तिकमन्त्रे २६०१११८
नाजारजः १६५१५६२	नाभृतं न विषं (मर्त.सं.९१) २५१११०	नासावर्णविनिर्मुक्त २५८१४४
नातः परं (शा.प.३.७५२) ३५११३०	नाभोदस्ताखिलामो २६११९३	नास्ति कामस (वृ.चा.५.१२) १५९१२८६
नातः पापीयसी (सु.३.१६४) ६६१२१	नाम्बुजैर्न कुसुमैर ३५२१२७	नास्ति धर्मसमो (प्रसंगा.१२) ३८७१३८९
नातिप्रसन्नः (पंच.१.१४८) ३४९१६७	नायं धार्यमधी २६३१२३१	नास्ति क्षुधासमं दुःखं ९६११
नात्यक्त्वा (भा.१२.६५८३) ३८६१३६५	नायं प्रयाति विकृतिं २९११८	नास्ति मेघ (वृ.चा.५.१७) १५९१२८८
नात्यर्थमर्थार्थि (शा.प.४.३३) १६७१६२५	नायं मुच्यति २८९१७६	नास्ति (भा.३.१.३६४९) १५६११४२
नात्युच्चशिखरो (सु.२.३६०) ८३११८	नायाति वाडवशि ७८१८	नास्ति (वसाह.अ.१.५३) १६७१६२४
नात्र व्याधराः २३४११२०	नायातो यदि (सु.१.४३८) ३५८१७३	नास्ति सख्यं १६५१५५६
नाथ मयूरो वृत्त्यति १८६१११	नारब्धं कुचपरि ३१३१४७	नास्ति सत्या (भा.१.३०९७) ३८७१३९०
नाथ विलोक्य मेघं १८६१९	नारभेतान्यसा (भा.२.१९७२) ३८७१४०२	नास्ति क्षीणां (म.५.१.५५) ३५११३६
नाथे श्रीपुत्र (शान्ति.१.११) ३७६१२५८	नारसिंहाकृतिं वीक्ष्य १९४११२	नास्तीदृशं (मत्स्य.अ.३६) ३८४१३०२
नाथो मे विपणि (कुव.१.५४) ३५५१८८	नारिकेलसमाकारा (दि.१.९४) ४५१२४	नास्त्यन्या तृणया (शा.प.४.२२) ७६१५
नाद्रव्ये निहिता (दि.म.४४) १६२१४३०	नारीणां खलु ३५४१५८	नास्माकं शिक्षिका ८०१४४
नाधन्यानां (सक्ति.१०३.२६) २१५११	नारीणां मृगनामि ३२६१३१	नास्मिन्संततवेष्ट (सु.२.२९०) ७८६१५
नाधीतेऽत्र जनो यदि ९९१९	नारीणां वज्रत्वेन ६११२६७	नास्य भारभ्रष्टे (शा.प.९६१) २३४११३९
नाध्यापयिष्यन्निगमाध ४२११	नारी परमुखद्वयी १५७११८०	नास्योच्छ्वासवती (शा.प.९०६) २३०१३९
नान्दिनैरुत्तरमर्षि २१०१२८	नारीभिर्गुणज (शिष्ट.८.४७) ३३९११०४	नाहं रक्षो न (शा.प.४.०८८) ३६७११५
नान्दिक्यस्ते न च ते १०४१९३	नारुदः (यस्य.२.१६१) १६७१६१५	नाहं दुश्चरिणी न ६३१३८
नान्मभूषणभूषितः १०९१२१३	नारुहेदिषमं वृक्षं १६७१६५१	नाहं धार्यमधी २६४१२३१
नान्नामिष (काव्य.म.१०.२७) १०५११४४	नार्यः कुरुमशङ्कया १३४१२१	नाहूतापि पुरः पदं १०५१३६
नान्विष्ये (दि.२.९०) १४६११४२	नार्यस्त्वनि (अमर. ८) ३१७१४	निःपद्मं निक्षिरेण २१४१७८

संस्थानमिदं धामनुक्रमकोषः

४३

निःसीतपीनति	२१६१७	नितरां नीचो (भामिनी.अ.७)	२२०१६	निमोभतं पक्षयति	८४१७
निःसीते कलशो	३६११४७	मिताप्तस्वच्छद्वयं	१९५५०	निम्ब किं (शा.प.१०४०)	२४११५५
निःशङ्कं गजपति	२२३१७७	नित्यं छेदस्तृणामां (अष्टक.३)	३८५३१८	नियत (कामं.नी.२.४३)	१५२१४१०
निःशङ्कं वहिरम्ब	३६५१९	नित्यं (स्कांद.आ.२५)	१६६१५९९	नियतीः पदैर्निषेध्यां	१७१७९७
निःशङ्कसंकोचित(नै.७.७७)	२६५१२७८	नित्यं निराश्रुति (सु.८९)	१११०	नियमयति (अ.शङ्क.५.८)	१०६१९६७
निःशेषं व्यपनीय	३२०१२०	नित्यं ब्रह्म (शा.प.१.५५८)	२९११३	नियुक्तः क्षत्रियो (हि.२.९७)	१४७१२०३
निःशेषच्युत (अमर.१०५)	२९३१७	नित्यं मनोरथस्यापि	३०४११	नियुक्तहस्ता (महा.भा.९.३४)	१५११३८३
निःश्वासानलविद्ध	२७७१५८	नित्यं या (सु.५३८)	७११४२	नियोगिनि (शा.प.१.३३२)	१४४१०३
निःश्वासा वदने (अमर.९२)	३०९१११	नित्यं वृद्धिमुपैषि	१८१११४	निरक्षरं वीक्ष्य	१७३१८५९
निःश्वासोद्गी (कामं.नी.३.१८)	३८४१२८८	नित्यं ज्ञाता सुगन्धा	३५०१२	निरक्षणे (किरात.८.५२)	३३८१५५
निःसारस्य (शा.प.४८१)	१५५१११४	नित्यमाचरतः	३७१११५	निरतिशयं (पंच.१.३१)	१७१७७५
निःसीम (भामिनी.शृ.४६)	२५९१६१	नित्यमाराधिताः देवैः	१९५१४९	निरर्थकं जन्म (स.कं.२.२५३)	२०५१५
निःसृतोऽहं (शा.प.४३२७)	३७२११४२	नित्यमासं शुचि (शा.प.६१२)	१५६११४४	निरवधानि पयानि	३०१२
निःक्षेह निःकरण	३५८१८०	नित्याभिलषिचारणा	३७०१८४	निरवधि (काम्यप्र.१०.४९८)	१८११६
निःक्षेहः पतिसंज्ञिता	२८७१९	नित्यायैष्यिवी	१५०१३२५	निरस्थमाजीकं	६७१५९
निःक्षेहो याति (शा.प.४१००)	३६७१६	निदधिरे (शिशु.६.२४)	३३५११२	निरा (फाव्याहं.४.२.११२)	२२३१९४
निःस्वो वष्टि शतं (अष्टक.९)	७७१५०	निद्रातुन्दिलशोण	३९९१२३	निरीक्षितुं (शिशु.१७.६२)	१२७१११
निकटस्थं (इ.श.७५)	१६९१७०६	निद्रानिद्रता (का.प्र.१०.२२)	३२८११	निरीक्ष्य विद्युजयनेः (कुप.६१)	३४०१२०
निकटस्थं दहत्यमिर्न	१४२१११	निद्रार्मीलित (भर्तृ.सं.५७९)	२३११५१	निरीक्ष्य वेणी	३३८१७१
निकामं क्षामाक्षी (माल्वी.२.३)	२७६१३४	निद्रार्थमीलित (दश.४.२३)	२७८१४०	निरुत्साहं निरानन्दं (हि.२.७)	९०११०
निखिलं जगदेव (रसगंगाधर.)	३६७१२७	निद्रितस्य वत	३४०१४	निरुद्यमानवयाश्रया	१९३१२
निखिलेषु गुणेषु	१०४१८८	निद्रेः सोचनमुद्रणं	२८१११०	निष्कामदानसंभार (विर्णासंभार १)	३१३
निचयिनि (किरात.१०.२९)	३४६११४	निधेः कलानामपि	२९०११५	निर्गतामलवाक्यस्य	३४१३
निजकर्मिकर (शा.प.७५२)	२९०१८	निन्दन्तु नीति (भर्तृ.सं.२६५)	७८१११	निर्गत्य न विद्ये	३१३१६३५
निजगुणगतिमा	८३१५	निन्दां यः (इ.श.२७)	१६८१६८३	निर्गुण इति श्रुत	४०१२७
निजदोषा (का.प्र.१०.२३)	१७११८०१	निन्यते पितृभित्त	८९१८	निर्गुणमन्यतुरकं (सु.२.४२)	४८११४१
निजमयन (सा.द.८.१५)	३३४११०३	निन्यन्ते यदि (प्र.राघव.१.२०)	३२१४८	निर्गुणस्य दत्तं इ (इ.ना.८.१५)	३८८१४३८
निजपतिरायः	१८११९५	निपतति किल	९२१६२	निर्गुणेष्वपि (शा.प.२.३२)	४६१३९
निजपदगतिगुणरहित	४७१९६	निपत्य बुधि (शा.प.१६०७)	१४३१५१	निर्वितसकलारातिः	२०११५९
निजपाणिपल्लव (शिशु.९.५२)	३५९१८८	निपपात संभ्रमस्तुतः (शिशु.९.७१)	३१०१३	निर्णेतव्यो	२६८१३६५
निजप्रियमुखभ्रान्त्या	३३७१५९	निपानमिव (हि.१.१७६)	८२१९	निर्णेतुं शक्य (कुप.१.७१)	३१२११७
निजरजःपटवास (६.३७)	३४११४३	निषम्यधी (भा.१.२.६५४८)	६८०११४८	निर्देयं खत्र (कुमार.१.६.६)	१२७१४
निजवर्षाहितमेह	१४५११२५	निषिद्धतमतमाल	३५४१७३	निर्देहति कुल (प्रसंगा.८२)	३८८१४२९
निजसौख्यं (हि.१.१५८)	७१११८	निषिद्धातुपफ	२६६१३०८	निर्देति संति (शिशु.८.५१)	३३९११०८
निर्जां काय (शा.प.२८३२)	३३६१२१	निश्रुतं निश्रुतं	३५२१२४	निर्दिष्टान भयाम्यपि	१५१२६
निर्जांशुकावृतां (शा.प्र.३.७३४)	३२७१२	निमग्नस्य (पठ.नीति.२०)	१६०१३०३	निर्दिष्टाश्च (धर्म.९.३.३)	३६६११४
निर्जामपि राजा	११७१७६	निमित्तमुदि (पठ.नीति.१०)	१७४१९०८	निर्मादं मुखमण्डले	१२४१८
निर्जातुपत (भा.प.१.१६५)	३८६१३८४	निमीलपांके (किरात.८.५२)	३३८१९६	निर्माणकीर्वाण (भा.द.१०.३३)	२१३१६
निर्जाशयवदामाति	१६८१६९७	निमीलमध्रैराशुभमि (१.२७)	२५३१०	निर्माय खलजिह्वायं (सु.३.७५)	५६११०६
नित्यव्योदनेगासौ	२६८१३७५	निमीलपाय (शा.प.७४३)	२०९१४	निर्मितः शुद्धी	२५५१४५
नित्यव्यपि	२६९१४०८	निमेष (भा.१.२.२५०३)	१६११३५९	निर्मुक्तशेषधनैरचले	५३५१५९
नित्यव्यपि	२६८१३७३	निमेषाभि (का.प्र.१०.४६)	३३८१९९	निर्मुक्तलोका (प्र.राघव.२.१९)	१५३१२३
नित्यव्यप्यो नित्यं विनय	३५११३७	निमेषविद्याः (कुमार.१.४.१४)	१२८१४५	निर्मुक्तजितरूपाय	११५१४८
नित्यव्यो विद्यालः	१०५१२४४	निमेषोष्णीगता (शिशु.१८.६९)	१३०१९८	निर्मुक्तसदजीव (निब.२.२३)	३९५१६३

निर्यान्त्या (शा.प.३७२८)	३२४।४८	नीचस्तनोत्वश्रु निता (सु.१७५) ४०।४३	नृत्यत्त्वद्वाजिराजि (रसगंगाधर) १२६।२५		
निलैषौ कुचकुञ्जलौ	३२५।२९	नीचावमानमलि (इ.श.२०) १६८।६७७	नृत्यङ्गर्गाट्टहास (कुव.१४८) ११६।५६		
निर्वाणवीपे (नीतिप्र.१३)	१७३।८७४	नीचेषु यावनी (शा.प.५५९) १९९।३३	नृत्यारम्भरसत्रसद्गिरि	६।७०	
निर्विवेकतया बाल्यं	३६७।१८	नीचैर्दुर्यवनेः श्रुती	१००।३०	नृपः कराम्यासु (नै.१२.८०) १०४।११६	
निर्विशेषो यदा (पंच.१.८६)	१४६।१५७	नीतं जन्म (अमरा.४.१२) २२४।१०८	नृपः कामासक्तो (हि.२.१४२) १५२।४११		
निर्विवेणापि (पंच.१.२२५)	१५७।१७८	नीतं नवनवनीतं	२२।१११	नृपतिनिजाम तवा	११५।३३
निर्विषोऽपि (शा.प.१२९७)	१४९।३१०	नीता कुम्भस्थलक	१२३।१	नृपतिपुरुषशक्ति (सृच्छ.३.१०) २९६।२	
निर्वायां पृथिवी	९९।२३	नीतानामाकुली (कुव.६५) ३१२।१४		नृपतिमुकुटरत्न (इत्तु.७.३) ११८।१२१	
निर्वृताचरकृत्य	१७८।१०८०	नीतिर्भूमिभुजां (नवरत्न.३) १७९।१०३२		नृपवीपौ धन (पंच.१.२४४) १४९।२९३	
निर्वृते सुरतोत्सवे (सु.२११६)	३२१।२६	नीतिस्त्रीमुकुटो	१११।२५६	नृपाणां च नरा (शा.प.१२८७) १४५।१२०	
निर्व्याजा (शा.प.३७५०)	३५१।३८	नीते मेदं धौत (शिष्ट.१८.२०) १२९।६५		नृपोऽपकृष्टः (सुद्रा.४.१४) १५२।३९७	
निर्द्वादं क्रकचक्षतैः	३१।४५	नीतोच्चैर्विक्षिप (अमर.१.१९) ३४७।४६		नृसिंहदेवे चलिता	१९०।७३
निलयः श्रियः (शिष्ट.९.१६)	२९६।४	नीपस्कन्धे कुहरिणि	१४१।४	नेता यस्य बृह (भर्तृ.सं.४९) ९३।१००	
निळीना वेस्मान्तः	२५४।३४	नीपस्कन्धे निवसति	१४०।१	नेतुः प्रयाणोन्मुखतां	१९०।६८
निलीयमानैर्विहृतौ (कुव.१७१)	२९३।६	नीरं दूरं तदपि वि	२१३।५७	नेत्रे खञ्जनगङ्गने (सा.द.३.५९) २७२।७१	
निवासश्चिन्तायाः (सृच्छ.१.१५) ६७।५५		नीरक्षीरविषे (आमिनी.अ.१२) २२१।१०		नेत्रे खञ्जनगङ्गने नव	२८१।१०८
निविशते यदि (नै.४.११) २७५।१८		नीरक्षीरे गृहीत्वा	११७।९६	नेत्रैरिवोत्पलैः (सा.द.१०.२५) १४०।१	
निवृत्ता (भर्तृ.सं.१.५३) ७७।४४		नीरजान्यपि निषेव्य	२२३।६८	नेत्रोपान्तवत्सिते	२७२।६०
निश्चम्य केलीमवनोप	३३०।२	नीरन्ध्रं परिरम्य (शुं.ति.२.६७) ३१७।३		नेदं नभोम (सा.द.१०.३८) ३०४।१५१	
निशाचरोऽपि वीनो	२०९।६	नीरसान्यपि (शा.प.२९४) २४२।१८४		नेदं मुखं मृगविशुक्त	२५३।२०
निशारजं चन्द्रः (प्रसंगा.१५) ११५।४६		नीरागा मृग (शा.प.३४८८) २९०।७२		नेदं समीरितमकारि	३५९।८९
निषेधितशरणि (काव्यप्र.४.१९) २५५।१६		नीराक्षिर्म (आमिनी.अ.६१) २४४।२३७		नेदं सरः सरसवारि	२२१।२१
निषीधे लीना (शा.प.३८९२) ३४२।८६		नीलीनीरजनि (किरात.९.१९) ३००।३६		नेपथ्यादपि रा (सक्ति.८०.२) ३२१।२५	
निश्चितं ससुरः को	१८७।९	नीलाब्जद्युतिनं	१८२।३९	नेपालीनामराले	१३६।७८
निषेवन्तामेते	२३२।७७	नीलाब्जानां नय (स.कं.२.६७) २७१।४८		नेयं विद्युद्भवमधि	२७४।२१
निष्कन्दाः किमु (शान्तिश.४.३) ७४।४६		नीलेन्दीवर (स.कं.३.११५) २८१।१०२		नैतच्चित्रं यद (अ.शा.२.१५) १०७।१७५	
निष्कन्दाभारवि (स.कं.४.९४) २३५।१५५		नीलोत्पलदल (सक्ति.४.९६) ३६।५४		नैतद्धारिदगर्जितं	३४२।७०
निष्कलङ्ककल्यैक (शा.प.४६४) ८२।४२		नीलोत्पलाम (शा.प.४१२२) ३७२।१५१		नैतद्विचित्रं म (भाग.१०.१२) ३८४।२९३	
निष्कासयन्त्यनेके	२७८।२५	नीलोत्पलोल्लसित	२५३।२४	नैतस्याः प्रद्युति (शा.प.३९४२) ३४८।१७	
निष्कृजस्त्रिमिताः	१४०।५	नीवारप्रसवाप्रमुष्टि (सु.६६७) २३२।८१		नैताः स्वयमुप (शा.प.७८८) २११।१७	
निष्क्रमन्मृग	३७२।१४३	नीवाराः शुक्रको (अ.शा.१.१३) १४१।७		नैयायिकानां नलिनाम्ब	४३।४
निष्णातोऽपि च (आमिनी.अ.८५) ५५।५९		नीवारौदनमण्डमु	१४६।१०	नैयायिका वा ननु शाब्दि	४३।४
निष्पालाशु हि	२६१।९५	नीवीहढार्पितकरां	३१८।८	नैरन्तर्यच्छि (शिष्ट.१८.७६) १३०।१०५	
निष्पीडितो यद्य	२५०।१६	नीवीबन्धोच्छ्रस (मालती.२.५) २७६।४४		नैर्मल्यं वपुषस्त	२२९।२२९
निष्पेपोऽस्थिच	२४३।१८६	नीव्यां संयमनं कचे	३२१।२८	नैव व्याकरणाज्ञमे	३१।४३
निष्प्रत्युद्गमनल्प (शा.प.१२४) १८।१९		नीहाराकरसार (शा.प.७७२) २१३।६०		नैवाकृतिः फलति (भर्तृ.सं.४०) ९२।७२	
निष्प्रत्युद्गमुपास्महे	१५।३१	नूनं दुग्धाब्धिभम (सक्ति.६.२) ४६।४७		नैवात्मनो विनाशं (पंच.१.४४३) ५६।११५	
निसर्गसौरभोद्भान्त	३२७।३	नूनं बादलशाह शो (शा.प.५५०) २०७।३		नैवायं भगवानुद	३०३।१३४
निसर्गादारामे (आमिनी.अ.५२) २३८।७२		नूनं हि ते क (भर्तृ.सं.१.१८) २५२।४२		नैवालबालवल्यं	२१२।४४
निर्लिङ्गमुष्टि (नेपथ.१२.६६) ११०।२४२		नूनमयं मे पापः (सु.१२६५) २७७।१८		नैषां संख्याविधिरपि	१३९।५
निहत निहत तूर्ण	१४१।१	नूनमाज्ञाकरस्त (भर्तृ.१.११) २५९।६०		नैषा वेगं मृदुतर (सु.२१०७) ३१९।३७	
नीचं समृद्धमपि	१७६।९६८	तृणां धुरि स एवैको (सु.५१०) ७०।१९		नैष्ठुर्यं कलकण्ठको	२९०।८०
नीचः समुत्थितो (शा.प.३५६) ५५।६९		तृणामनभ्यस्तफणाधृषी	४२।६	नो कामः प्रति (सु.२५७६) १०८।१९६	
नीचतामनवलम्ब्य	७३।२९	तृस्यचन्द्रकिणि (सु.१७७३) ३४३।८९		नो ग्लानिं भजते	१२१।२५८

सस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

४५

नो चाटु श्रवणं (सा.द.३.८२) ३०९१९३	पक्ष्मालीपिङ्ग (मालती.१.४) ९१४२	पतिव्रता पतिप्रा (पंच.३.१४४) ३७७१९२
नो चापाकलनं न १३११२१	पङ्कज जलेषु वा (शा.प.९९) २४३१२१०	पतिरतीव धनी शुभ ३५२१२६
नो चारु चर (सुकि.१७.९) २२८१२१८	पङ्कसंकरविगर्हितम (नैषध.५.८७) ६९१२२	पतिर्भार्या (मनु.९.८) ३८६१३६१
नो चिन्तामणि (भर्तृ.सं.२६६) २१४१७५	पङ्कानुषङ्गं पथि (शा.प.३९१७) ३४५१५७	पतिर्हि देवो (बौधा.स्मृ.१.१३) ३५१११४
नोचैः सत्यपि चक्षु (विणी.२.१) १३९१७	पङ्कुष्वपि च देवर्षे ३४९१४८	पतिव्रतायाः कुच १७३१८६३
नो जानाति कुलीनमु ६३१४२	पङ्को वन्द्यस्त्वम (स.कं.४.११३) ७४१३५	पतिः पतिं वाहमे १२९१५३
नो तल्पं भजसे न ३०९१२३	पञ्चत्वं यान्तु बाणाः २८५१४५	पतिः पतिम (कुमार.१.६.२) १२७१२
नो तावत्कलयाभि ३६११४६	पञ्चत्वं तनुरेषु भू (सु.१.३५५) २८४१३०	पतिः पदार्ति र (रघु.७.३७) १२८१२५
नोदन्वानार्थितामे (सु.२.६६५) १५३१११	पञ्च त्वानुगमि (भा.५.१०४६) ३७७१२०	पत्युः प्रवृत्तस्य रतौ ३१९१२४
नो धर्माय त (भर्तृ.सं.५८२) ३७५१२२३	पञ्चदशीरजनिसमा १८६११०	पत्युर्यत्पतितावशेष (सु.६.३९) २३२१९०
नोपभोक्तुं नच (दि.१.११३) ३८४१२७५	पञ्चभिः कामिता १५५१११७	पत्रं नैव यदा क (भर्तृ.२.८९) ९३१९६
नोपभोक्तुमपि क्लीबो (सु.२.६७६) ७१११५	पञ्चभिः संभृतः (दि.४.७१) ३८६१३५०	पत्रच्छायासु हं (मालवि.२.१२) ३३७१५८
नोपभोगपरानर्था १६९१७०४	पञ्चभिः सह गन्त १५५१८४	पत्रपुष्पफलच्छाया (शा.प.९७७) २३६१२
नोपभोगो न (काव्या.२.३२६) ३८८१४३५	पञ्चभिर्भाति दास (दि.२.३८) १६३१४७३	पत्रफलपु (भामिनी.अ.२२) २४२१९६०
नोपेक्षा न च दाक्षि २१११७	पञ्चमेऽहनि षष्ठे (शा.प.३१४) ७५१६	पत्राणि कण्टक (शा.प.१०१२) २३९१९२
नोपेक्षितव्यो (सु.२.७६२) १४९१३१५	पञ्चसायकमहेन्द्र २७८१३३	पथि निपति (सुकि.१७.६) २२८१२१४
नो मन्ये दृढब (शा.प.९३४) २३२१८९	पञ्चास्यपञ्चदशनेत्र ११११६	पथि पथि लता ३३४११३१
नो मल्लीमयमी (शा.प.८२०) २२४१३००	पञ्चास्यस्य पराभवा (धर्मवि.७) ३७७१४	पथि पथि (काव्य.प्र.४.२०) ३३३१८५
नो रविर्न च (सुकि.६८.२०) २९४११०	पञ्चेन्द्रियस्य म (भा.५.१०४७) ३७७१५	पदद्वयस्य संधानं (सु.१.४०) ३९११३
नोर्ध्वं न न्वा (कुमार.१.४.३८) १२८१४१	पञ्चैतानि विलि १६५१५५५	पदन्यासो गेहाद्बहि ३५११३२
नोर्ध्वमीक्षण (कुमार.८.५६) २९७१११	पञ्चैते पाण्डुपुत्राः ९५११२८	पदप्रणतमालोक्य ३१०११
नो वा कियन्तः २२०१२०	पञ्चैव पूजयन् (भा.५.१०४५) ३७७१६	पदवन्द्योज्ज्वलो द्वारी ३५१३०
नो सत्येन मृगा (भर्तृ.१.७७) ३८४१२७६	पटलमम्बुमुचां ३४११३५	पदमनन्तरवाचि २०२१८४
नो संध्यां समुपासते २०१७४	पटलमे पलौ नमय (अमर.४१) ३१८१९	पदव्यक्तिव्यक्ती (सुकि.४.३५) ३३१४४
नो सेवा विहिता ६७६५	पटविघटितमपि २६५१२८८	पदशब्दलीनहृद (सुकि.४.६.६) २९४११
नौकां वै भजते २४८१८५	पटुत्वं सत्यवादित्वं (दि.१.९९) १६३१४५२	पदस्थितस्य पद्मस्य (शा.प.४८७) ८६१४
नौका च (शा.प.दुर्जन.१८) ३८८१४३३	पटु रयति पलितदूतो ९५११०	पदानि क्रतु (याज्ञ.१.३२४) १५०१३४५
नौश्च दुर्जनजिह्वा (कविता.१०) ५४११४	पठकः पाठकश्चैव १५८१२५१	पदाभ्यामुक्ति (प्र.राव.२.९) २७११४४
न्यग्रोधे फलशा २४१११४७	पठतो नास्ति मू (शा.प.१४२४) १५३१५	पदे पदे च रत्नानि (वृ.चा.२.१) १६०१३११
न्यग्रजश्चल (सुकि.९६.१०) २०८१२५	पण्डिते चैव मुखे १५८१२२९	पदैश्चतुर्भिः सुकृते (नै.१.७) १०५११२३
न्यग्रति (भामिनी.बृ.४५) २५५१६	पण्डिते हि गुणाः (सं.पाठो.५३) ३८११	पद्याकरं दिनकरो (भर्तृ.२.६५) ७५११३
न्यस्तं यथा मू (शा.प.४११५) ३७२११६६	पण्डितैः सह १५८१२५२	पद्याकारैर्योधवक्त्रै १३०११०१
न्यस्तं पञ्चगमूर्ति ३५३१५७	पतङ्गपाकसमये पत ३३११८	पद्याङ्कसद्धान (नैषध.७.४९) ४२६१२२२
न्यस्तानि (सुकि.८६.५) २६४१२४३	पतति रविरपूर्ववारि २९४१४८	पद्यातपत्ररसिके (कुव.९०) ३१३१५५
न्यायः खलैः (सु.३.१७) ५०१२०८	पतति व्यसने (सुकि.११०.२३) ४६१२८	पद्यानना पद्मपलाश १०१११०
न्यायनिर्णय (किरात.११.३९) ८५१४	पततु तवोरसि स (सु.२.१२०) ३२०१२	पद्यापयोधरत (गीत.१.२.१०) १४११८
न्यायार्जितधनस्त्वत्त्व ८९११	पततु नभसो गच्छ २०९११४	पद्यायाः स्तनहेमसद्य १६११२
न्याय्यं मार्गमनु (सु.५.३९) ७११४३	पतत्यविरतं वारि चृत्य (कुव.१.१४) ३४०१७	पद्या सद्धानि केशवस्य ११११२६५
प	पतत्येतत्तेजो (नैषध.१.२.४६) १३५१३१	पद्मिनि किमिति २४४१२१४
पकानि प्रच्यवन्ते १४२११४	पतन्ति खड्गधारासु (शा.प.३४३) ६५१४	पद्मिन्याः सकलां ३२४१४९
पकाजमिव (सु.२.७६६) १४४१८०	पतन्ति नास्मि (किरात.४.२३) ३४४११९	पद्मिन्या दमितेऽनु ३२१११०९
पक्षविकलश्च (मृच्छ.५.४१) ६६१३३	पतन्ति व्यसने दैवात् ४५१२८	पद्मे त्वद्यने स (कुव.३०) ४४११५८
पक्षानुत्क्षिप्य धुन्व (सु.२.४१८) २०८१२६	पतिते पतङ्गभृगराजि २९७११४	पद्मे मूढजने ददा ६३१३४
पक्षिभेष्टसखीवभ्रूयरा १९८१३	पतितोऽपि राहुव (शा.प.४८०) ४७१९२	पद्मोदयदिना (सा.द.१०.३०) १०३१५८
पक्षमाप्रप्रथि (सुकि.३९.११) २८६१२०		

पन्थाः सहर दीर्घ	११७८८	परार्थव्यास (भामिनी.अ.७४)	५२१९४६	परोपकारः कर्तव्यः (पाय.उ.२२)	७४११
पञ्चगधारिकरागो गङ्गो	१३१४	परार्थानुष्ठाने जड (सुद्रा.३.४)	१३९१३	परोपकारविज्ञानमा (सु.२३१६)	५६१९६
पपात गङ्गा हरमौलि	३२१५	परार्थे यः (शा.प.१०५२)	२४२१७९	परोपकारशून्यस्य (शा.प.१४७८)	७४१७
पपात पाथःकणि	२१२१२९	परिक्षीणः कश्चि (मर्त.२.३७)	६५१५५	परोपकाराय फल (विक्रम.६६)	७५११०
पपात मेरोः सुरसि	३२११४	परिचरितव्याः (मर्त.२.१०८)	३८६१३४८	परोपकृतिकैवल्ये लोल	७४१५
पम्पासरसि रामेण	१९३१५	परिचुम्बति सं (शा.प.३७८५)	३३११५	परोपदेशकुशला दृश्यन्ते	८४१४
पयःपीठं दत्ते खरि	३५७५२	परिच्छिन्नस्वादोऽमृत	३११४०	परोपदेशवेलायां	१५६१५९
पयसि सलिल (शिशु.११.४५)	३२७११४	परिच्छेदाती (माल्ती.१.३३)	३७५१२४७	परोपदेशे पाण्डित्यं (हि.१.१०३)	४५१२६
पयोदकेशेषु विह्व	२४७११५	परिच्छेदो हि (हि.१.१५०)	१६३१४५५	परोपसर्पणानन्त (भामिनी.अ.८४)	२३६१५
पयोद हे वारि (उत्त.चातक.६)	२१२१३५	परिच्युतस्तक्च (रत्ना.२.१४)	२८३११५७	परोऽपि हितवा (सु.२७०५)	१५६११५२
पयोधरघनीभाव	२६४१२५३	परिणयविधौ भङ्क्त्वा	२०१८०	परोऽप्यपलं (भाग.७.५.३७)	३८७१४१३
पयोधरस्तावदर्थ	२६७१३५५	परितप्यत एव (शिशु.१६.२३)	५९१२०१	परोऽवजाना (किरात.१४.२३)	१७४१९०३
पयोधराकारध (शा.प.३९२७)	३४६१३४	परितोषयिता न (शिशु.१६.२८)	५९११९७	पर्जन्य इव भूता (शा.प.१२८३)	१४२१४
पयोधेः सर्वस्वं क्षिर	२१७१५७	परिपतति पयो (शा.प.३५८८)	२९४१४५	पर्यङ्कः स्वास्त्र (शा.प.३७६६)	३५२१३
पयोमुचः प (काव्या.२.१७३)	३८८१४३०	परिपीड्य करद्वयेन	२४६१३७	पर्यङ्कग्रन्थिवन्धवि (मृच्छ.१.१)	८१११२
परं क्षिपति (भा.प.१००७)	३८६१३४५	परिपूर्णगुणाभोगगरि (सु.५०५)	७०११७	पर्यङ्कीकृतनागनायक	१५१३६
परं तदिह नास्ति	२४२११६६	परिपूर्णंऽपि तटाके	५६११२३	पर्यङ्को राजलक्ष्म्या	११८१११०
परं पलितकायेन	१६५१५६०	परिभ्रमन्त्या (शा.प.३९१४)	३४५१५०	पर्यङ्गे सरसि (शिशु.८.४६)	३३९११०३
परं विनीतत्वमुपै (भाव.४.३)	१५२१४००	परिमन्थराभि (शिशु.९.७८)	३११११०	पर्याप्तपुष्पस्तवक	३३११३४
परकाव्येन क (राजत.५.१५९)	३९७१४२२	परिमलसुरभित (शा.प.९९०)	२३७१३९	पर्वतमेदि पवित्रं जैत्रं	९११२३
परगुह्यगुप्ति (भामिनी.अ.८७)	५७११३९	परिमृदितमृणा (माल्ती.१.२५)	२७५१२५	पर्वताग्रे रथाल्लो	१८५१२७
परदारपरद्रव्यपर (शा.प.६६७)	१५४१४६	परिम्लानं पीन (रत्ना.२.१२)	२७५१२७	पर्वताग्रे रथो याति	१८५११९
परदारं परद्र (सं.पाठो.५४)	१६११३४९	परिम्लाने माने मुख (अमर.२५)	३१०१४	पलायिता तवारि	११८११०१
परदारा न गन्त (सु.२९)	१५४१४४	परिलुठति ललटि	३०६१३६	पलाशकुसुमभ्रा (कुव.२५)	२२३१४३
परदुःखं समा (राजत.१.२२७)	४७८११	परिबिथिलित (शिशु.११.११)	३२३१२५	पल्लवतः कल्पतरोरे (कुव.५७)	१०३१७९
परपतिनिर्दयकुलटा	३५११२६	परिशुद्धामपि वृ (शा.प.३५५)	५७११३०	पल्लवोपमितिसा (शिशु.१०.५३)	३१७११५
परपरितापनक्रुतकी	५८११५७	परिश्रमज्ञं जनमन्त (सु.१९५)	३८१२१	पल्लीनामधिपस्य पङ्क	३५७१३९
परस्मृतविशो (सक्ति.१४.९)	२२५११३८	परिसुरपतिसू (किरात.१०.२०)	३४०१२२	पवनापनीतसौरभदूरो	२२३१६०
परममेषदनादिषु (सु.४०३)	५८११७८	परिस्फुरन्मीन (किरात.८.४५)	३३८१८८	पवित्रमतिवृत्तिकृ	२०३११०५
परममैविव्यदर्शितु (सु.३९२)	५७११३९	परिहर कृता (गीत.१०.१९.३)	३०६१४९	पश्चादङ्गी प्रसार्य (सु.२४२०)	२०७११३
परमीं मरुत्स (शा.प.७९३)	२१४१३	परिहरत पराङ्गना	१७५१९४१	पश्यति परस्य युवतिं	१७११७८०
परवादे दशवदनः (सु.३८९)	५७११२९	परिहरति भयात्तवा	२०११६८	पश्यन्ति नैव कवयो	१७६१९६१
परश्लोकान्तोकान (सु.१७९)	४११६०	परिहरति यथा य (भाव.३.११)	२५५११५	पश्यन्ति क्षिरधमुग्धं	३५४१६५
परस्परानु (शा.प.१९२९)	१५०१३५०	परिहरति रतिं मतिं	२९३१२	पश्यन्तीं परिणामके	३२७१४६
परस्परेण (सु.७.५३)	१२८१३६	परिहृत्य दुरारोहं	२६७१३१	पश्यन्त्यसंख्यपथगां	१०२१३८
परां विनीतः (काम.नी.१.६५)	३७८१४६	परिक्षय सत्कुलं वि (शा.प.४०५)	६५१४	पश्यन्ततो (सक्ति.५३.८०)	२६९१३९६
परार्थैः कार्पूरैस्तुहि	२८०१७१	परीवादस्तथ्यो (लक्ष्मणसेन)	१७७१९७७	पश्य पक्कफलिनीक	२९९१२६
पराधीनं वृथा	१६०१३२८	परेषां क्लेशदं (शा.प.१५१३)	१५४१६८	पश्य पश्चिमदिगन्त	२९४११३
परार्जं प्राप्य दुर्बुद्धे (सु.२३११)	३६३१३	परेषां चेतांसि (मर्त.३.६२)	३६८१४५	पश्यानुपलसिन्दि	२४१११५७
परार्जेन मुखं दग्धं (इ.चा.४.२३)	९८१३	परेषामात्मनः (पंच.३.८७)	३७७१२१	पश्यामः किमियं (अमर.२०)	३१११२४
परापकारनिरतै	१६८१६५९	परैः प्रोक्ता गुणा यस्य	८३११	पश्यामि तामि (माल्ती.१.४३)	२७८१४९
परार्भं परिच्छे (हि.२.१५०)	१६४१४९०	परैः संमुन्यते रा (हि.२.१७६)	१३९११	पश्येत्कश्चिन्नलचपल	१३९१२३
परार्भुशन्तो लिङ्गानि	४३११	परोक्तमात्रं (इ. चा.४.४९)	३८१११७२	पश्येदश्वदवाश्वदक्षित	२०७१३
		परोक्षे कार्यहन्तारं (सं.पाठो.५४)	८८११	पश्येदेति वि (प्र.राषव.७.५९)	३०११९१

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

४७

पाकश्चैत्र शु (राजत.३.३०३) ६२१२७४	पाथोदजालजटिलं ३४४१६	पारीन्द्राणां धुरीणैरवनि १२६१३१
पाटलया वन (शा.प.१०१४) २३९१९७	पादन्यासं (सु. ५६१) २१०१३३	पार्वतीमोक्षधीमेकमपणां १११२
पाटीर तव प (भामिनी.अ.११) २३७४४३	पादपानां (सं.पाठो.५४) १६२१४१४	पार्थस्थपृथ्वीधरराजकन्या ४१२९
पाठीनः कमठः (शा.प.१३३) १७१३	पादसंवाहने वज्री २५१११७	पार्थभिन्नां (शा.प.३५०५) २९३११
पाणिः पात्रं प (शान्ति.४.७) ३७१११३	पादस्याविर्भवन्ती (सुद्रा.१.२.) १०११५४	पार्थसिफाला (शा.प.५८७) २०७११९
पाणिग्रहे पर्वतराज ४१२८	पादाः कन्दुकवत्स्थि १४३१५७	पाशक्षुण्णखुरस्य २३४११२३
पाणिग्रहे पुलकितं वपुं ४११६	पादाग्रस्थितया (सुक्ति.२.३८) १२१३८	पाश्चात्यभागमिह (शिशु.४.२२) ३६३११८
पाणिग्राहस्य सा (म.५.१५६) ३५१११७	पादाघातविघूर्णिता (सु.६३५) २३२१८६	पाश्चात्याम्बुधिदृष्टपूर्वं २९५१६४
पाणिपल्लवविधूतकिरात.९.५०) ३१८११०	पादाङ्गुष्ठेन (अमर.परि.१३६) २८१११२१	पाश्चात्यैर्म (शा.प.३८३१) ३३६१२७
पाणिरोधमविरो(शिशु.१०.६९) ३१८११२	पादासक्ते (अमर.६८) ३०७१५२	पाषाणखण्डे (शा.प.४०९९) ३६७१२३
पाणिर्नारवक्रकृष्णः स्तन २९११९५	पादास्त एव ३१३१५४	पाषाणाः पयसि १८३१६२
पाणौ कङ्कणमुत्फुगं (कुं.ति.३.२) ७१८९	पादाहतं यदुत्थाय (शिशु.२.४६) ७९१५	पाषाणो भिद्यते ५५१४५
पाणौ गृहीतापि पुर ३५२१२२	पादाहतोऽपि (शा.प.३६१) ६०१२३७	पास्यन्ति कस्य कुसुमे २४१११३४
पाणौ ताम्रघटी (सुक्ति.८९.७) ३६५१४९	पादेन क्रम्यते १५९१२७१	पिकस्तावकृष्णः ८५११२
पाणौ पद्म (सुक्ति.६५.४०) ३३४१११९	पादे मूर्धनि (शा.प.३५६९) ३१०१७	पिकात्री वाचालीभवति २८५१२६
पाणौ मा कुरु (सु.१३१३) २८२११३८	पादौ संस्तम्भयन्ती ९६११८	पिण्डे पिण्डे १५९१२६५
पाण्डिलस्य विभूष (सु.३०५४) ८४१२३	पानं दुर्जनसंसर्गः (म.९.१३) १६६१५७६	पिता (गरुड.पू.अ.११५) १६६१५७५
पाण्डु क्षामं वदनं(काव्यप्र.७.१५) २८५१२	पानं स्त्री (भा.१२.५२७२) १४८१२३८	पिता रत्नाकरो यस्य(वृ.चा.१७.५) ९११२०
पातः पूष्णो (महट. १०) २०९११३	पानधौतनवया (शिशु.१०.२६) ३१५१२९	पिता रत्नाधारः शुचिसह ९३१९५
पातकानां समस्ता १४७११९७	पानमक्षा (शा.प.१३८९) १४६११६४	पिता वा (पंच.१.४५७) १४७१२२१
पातं जले विष्णुपदापगा ४२१५	पानायाधरतोऽमृतं २७२१६२	पितुरधिपुरं त्यक्ताः ३२९११२
पातयति हृदयदेशे २७५१८	पानीयं (भा.१२.४११४) १६३१४५६	पित्रोः पादाब्जसे १०११४७
पातालतः किमु (शा.प.४०८०) ३६६१२	पानीयं (शा.प.३८०७) ३३५११३५	पित्रोर्नित्यं प्रियं १६७१६१८
पातालसिधे ते नाभिः ३१२११०	पानीयं पातु (शा.प.५३०) १८६१२	पित्रोर्नैव वचः शृणोति ९०११२
पातालाद्भवनावलो २७४१२४	पानीयमानीय २१२१२८	पिदधति (शा.प.३६०१) २९७११३
पातालाच्च विमो (शा.प.२५७) ८०४४	पान्तु वो (शा.प.११३) २२११०१	पिदधानमन्वगुपग (शिशु.९.७६) ३१०१८
पाताले मञ्जु मूलं १२१११६१	पान्थ मन्दमते २५४१६८	पिनष्टीव तरंगग्रायैः (कुव.३५) २९९१४
पातितोऽपि करा (भर्तृ.२.८३) ४५१३०	पान्थाधार इति (शा.प.९८३) २३६१२१	पिनाकफणिभास्तेन्दुमस्य (शा.प.६३३) ३१६
पातुं त्रीणि जग (शा.प.४०१७) १८१३१	पान्थानां प्रमदा ३३७१५६	पिपासाक्षामकण्ठेन २२६११४९
पातुं न प्रथमं व्यव (अ.शा.४.८) ३६३१३९	पापं समाचरति (सु.२७२) ५०१२१०	पिपासुरिव चञ्चलं २६०११११
पातुं श्रोत्ररसायनं (सुक्ति.४.९९) ३६४३	पापं कर्तुमृणं कर्तुं ९८१२	पिपि प्रिय (शा.प.३६५१) ३१६१६७
पातुमाहितर (किरात.९.५१) ३१५१४३	पापाजिवारयति (भर्तृ.२.६४) ८८११८	पिपीलिकाजितं धान्यं १५५११०१
पातु वः कपटकेरुल्लके १८१२७	पापारागामि (सुक्ति.९८.१) १९४११७	पिबतस्ते (शा.प.५३८) १९५१४२
पातु वः शिति १०११४४	पापं पापं पिब (शा.प.११५१) २२०१३	पिबन्ति नद्यः ४९११७०
पातु ये निकषप्रावा ३४	पायात्पयोधिदुहितुः (शा.प.१३४) १६१२	पिबन्ति मधु (सु.६९०) १४११८
पातु चो (सुच्छ.१.२) १०११४२	पायात्स वः (सु.४८) १६१४५	पिब पयः (शा.प.१२११) २३५११५६
पातु वो मेदिनी (सु.३०) १८१२४	पायादायासखे १०११५७	पिब स्तन्यं (भामिनी.अ.५८) २३०१३६
पातु श्रीस्तनपत्र १८१३२	पायाद्भजेन्द्रवदनः (सु.८०) २१२३	पिशुनः खलु ५८११६२
पात्रं न तापयति ९०११३	पायाद्भः करणोऽरणो २०६११८	पिशुनत्वमेव विद्या ५७११५२
पात्रं न विजयति (सु.३२४) ५११२१६	पायाद्वो जमदग्निवंश २०१७२	पीठाः कच्छपवत्तरन्ति ६८१७८
पात्रमपात्री (शा.प.३७०) ८८१९	पायान्मायासृगेन्द्रो १९१५८	पीठीप्रक्षाल (शा.प.४०२८) ३६५१५५
पात्रविद्योके (भा.१३.१७७) ८६१७	पासिजाततर्क यावज २३७१३६	पीठे पीठजिष्णुगबालक २४११५७
पात्रपत्र (सु.२९७५) १५७१२०३	पारीन्द्रशावक न २३०१३०	पीष्ठिते पुर (शिशु.१०.४९) ३१६१६
पात्रे लग्नी गुणे (प्रसंगा.४) १४२११२	पारीन्द्रस्य (धर्मवि.८) १८३१५९	पीतं येन पुरा पुरन्दरपुरे २२२१३७

पीतं यत्र हिमं (शा.प.१२१) २३२।८३	पुमांसो ये हि (भाव.१.४०) ३९०।५०६	पूरयित्वा (शान्ति. २.२१) ३६७।१२
पीतं पङ्कजकानने २२४।११४	पुरः पूर्वमेव (रत्ना.३.७) २०१।२८	पूरोत्पीडे तडा १५६।१६६
पीतः क्रुद्धेन (वृ.चा.१५.१६) ३८७।४१७	पुरः स्थित्वा (सक्ति. ४९.१२) २७३।१४	पूर्णः पङ्कज २११।४८
पीतमत्र मधु यापिताः २२३।६९	पुरतः कृच्छ्र ३९०।५१०	पूर्णचन्द्रमुखी १९६।१४
पीतवल्गुमिमते (शिशु.१०.९) ३१४।१२	पुरतः प्रेरयत्याशा ७३।१६	पूर्णखेन्दुद्विगु ९।१३५
पीतशीघ्रमधु (शिशु.१०.११) ३१५।१४	पुरंदरसहस्राणि (सु.३३०.९) ३७३।१९०	पूर्णापूर्णे (पंच.१.१७) ३९३।६२९
पीतस्तुषार (अमर.१.२०) ३१६।६६	पुरस्तन्व्या (अमर. ५१) ३५७।५३	पूर्णन्दुमा (माकंडेय. २७.२५) ३९३।६३१
पीतस्त्वं कलशोद्भवेन १८३।६५	पुरस्ताद्रच्छन्ती २८०।७८	पूर्णन्दुः कर १३७।५५
पीतोऽगस्त्येन तातश्वरण ६४।४३	पुरा कवीनां गण (कुव. १६४) ३५।७	पूर्णं शतसहस्रे (शा.प.३९८.५) ३६०।८
पीतो यतः (अमर.१.३०) २७९।५७	पुराण (सक्ति. ५३.१३) २६०।११४	पूर्वं तावत्कुवलय (शान्ति. ४.१६) ३६९।६३
पीत्वा गर्जन्यपस्ते २१७।३९	पुराणमित्येव (मालवि.१.२) १७४।८९३	पूर्वं द्विरेफ (सक्ति. ६५.१२) ३३४।११६
पीत्वा मृशं (सक्ति. ८२.२८) ३२३।१५	पुराणरश्मि २९३।३	पूर्वं चेटी ततो (शा.प.४०५.२) ३६४।४
पीनोत्तम (शा.प.३९३.९) ३४७।१४	पुराणान्ते १५८।२३२	पूर्वं यत्र समं २९३।५
पीनोत्तुङ्गस्तनकलशयो २७६।४२	पुरातनपरीमल ३२६।२१	पूर्वजन्मकृतं कर्म (हि.प्र.३२) ८२।६
पीयूषं वपुषोऽ (शा.प.७६.१) २१०।३६	पुराभूद (शा.प.३५५.८) ३१३।६५	पूर्वजन्मजनितं ८३।१९
पीयूषाश्रयणं (सक्ति. ७२.३०) ३०२।९७	पुरा विद्वत्ता (महं.३.१००) ३७८।४२	पूर्वत्रासिद्ध १२१।१६४
पीयूषेण कृतार्थिता २१७।३६	पुरारितशुहारिणी १२।२४	पूर्वदत्ता च १५८।२२४
पीयूषेण सुराः श्रिया २१७।३४	पुरा शर (शिशु.१७.५५) १२७।४	पूर्वभागतिमिर २९४।१६
पीछलां फलव (शा.प.९५.६) २३४।१३६	पुरा सरसि (मामिनी. अ. २) २२१।२६	पूर्वा क्षणक्रम ३९५।५२
पुंसः संबोधनं (शा.प.५५.२) १९८।४२	पुरीषस्य च ४५।१	पूर्वा प्रतिबोध्य २०९।१७
पुंसां दर्शय सुन्दरि १६२।१७४	पुरुषः कीदृशो १९९।३१	पूर्वं वयसि (भा.१.३.१७८.८) ३८७।४१५
पुंसां सर्वसुखैक १४५।११२	पुरुषः पौरुषं ९१।२७	पृच्छति पुरुषः २००।४६
पुंसामुजत (सक्ति. ७.५) ७०।१३	पुरुषतदिगङ्गना (सु.२२२.०) ३२७।४	पृच्छति शिरसिहो २०१।६९
पुंस्कोकिलकुलस्यैते १९४।१४	पुरो (मामिनी. अ. ७९) २४५।११	पृथिवी दह्यते (सु.३३०.८) ३७२।१५४
पुच्छं चेदहमुजयाम्य १७।१२	पुरोजन्मा नाद्य(महा.ना.१.४७) ३६०।३३	पृथिवी रत्न (भा.१.३.१७५) ३९०।५३४
पुञ्जायमानारुण १८२।३३	पुरो दिगजुरा ३०६।४०	पृथिव्यां त्रीणि (वृ.चा.१४.१) २९।६
पुञ्जीभूतं प्रेम २२।१२४	पुरोनुजः पश्चा (सक्तिसहस्र) २०७।११	पृथुकार्तस्वर (सक्ति. १२७.४) ६६।३५
पुण्यतीर्थं कृतं (हि.१.७) ९०।६	पुरो रेवापारे (नीतिरत्न ५) ३७८।६८	पृथु गगन (सक्ति. ६८.६) २९५।५४
पुण्यामौ (सक्ति. ६४.१२) ३४८।२०	पुरो वा पश्चाद्वा ८०।३३	पृथुवर्तुलतन्नि (नै.२.३६) २६८।३७७
पुण्ये ग्रामे बने (महं. ३.२४) ३७९।७६	पुष्पं पुष्पं (भा.५.१११.१) ३८८।४४९	पृथ्वी तावन्नि ३५४।६६
पुण्यैर्मूलफलैः (महं. ३.२७) ३७०।८५	पुष्पं प्रवा (शा.प.३३१.८) २६१।१४८	पृथ्वीपते शुभ १३५।२०
पुत्रः (शान्ति. २.१०) ३७०।९४	पुण्याणि प्रथमं ३३३।९५	पृथ्वी पृथ्वीगुणा (सु.५०.२) ७०।१६
पुत्रद्वारादि (शान्ति. २.२५) ३६७।१३	पुण्ये गन्धं (वृ.चा.७.२१) ३९०।५१५	पृथ्वीं श्रीमदनङ्ग (शा.प.१२६.०) ११३।५
पुत्रपौत्र (चाणक्य. १०७) १४४।७७	पुण्येषुमाता पुरुषा १९०।७०	पृथ्वीसंबोधनं १९६।६
पुत्रपौत्रमभू १५६।१३२	पुण्येषोरभिषेक (सु.१५४.६) २६५।२९३	पृष्ठो ब्रूते न १४२।२९
पुत्रप्रयोजको (चाणक्य. ५३) १६१।६८५	पुण्यैरपि न (शा.प.१२९.८) १५०।३२६	पृष्ठतः (हि.२.३४) १६३।४७२
पुत्रमित्रकल (वामन. अ. ७७) ३६७।२	पुस्तकस्था (चाणक्य. ८३) १६२।४१३	पृष्ठे आम्यद (सु.३६) १८।२०
पुत्रसः पाक १५७।१९४	पुस्तकेषु च (हि.प्र.३८) ३९।१५	पृष्ठे कञ्चुकमुकलै ३१८।७
पुत्रिण्यः कति २३६।५	पुस्तकप्रलया (वृ.चा.१७.१) ३९०।५१८	पेटीचीवरपट्टवज्र ४१।७३
पुनः प्रभातं ३७४।२१०	पुस्तकेषु च या १५९।२६९	पेशलमपि खल ४८।१२५
पुनरपि मिलनं २७८।२८	पूजायां किं पदं १९८।१	पोतो दुस्तर (पंचरत्न. २) ६१।२६४
पुनर्वित्तं पुनर्मि (वृ.चा.१४.३) ३८७।४०९	पूज्यो बन्धुरपि (पंच.१.२४०) ३७८।५१	पौरं सुतीयति १०५।१४७
पुनर्दाराः पुन (वृ.चा.१४.४) ३८५।३३९	पूतिपङ्कमये (सक्ति. ९८.९) १९४।२९	पौरस्स्यैर्दाक्षि (शा.प.११०.८) २१८।७२
पुणान्नो नर (भा.१.३०२.६) ३८९।५०१	पूरयति पूर्णमेवां ६२।१७	पौराणिकानां व्यभि ४४।१

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

४९

गौरेभ्यो न भयं	६८७५	प्रणालीदीर्घस्य (विद्व. ४.१४)	२६०११०८	प्रत्युपकुर्व (भा. १२.४९९३)	८०१२९
गौलस्यः (पंच. २.४)	१७९११०२४	प्रणीतश्वा (शा.प.१३१४)	३९२१६००	प्रत्युपस्थित (भा.१२.५२८०)	३७८१५९
गौलस्यपीनभुज (दश.रू.४.२८)	१११२०	प्रतापमीत्या (भोजप्र.१९५)	११७१७७	प्रत्यूहः पुलका	३२०१४७
गौलोमीकुच	३०३१९३३	प्रतिकामिनीति (शिशु.९.३५)	३००१६०	प्रत्यूहः (दि.३.४५)	१६६१५६८
गौलोमी (भामिनी. अ. ४४)	२४५१२४२	प्रतिकूलता (शिशु.९.६)	९२१७०	प्रत्येकं दिक्प	१८४१७६
प्रकटमपि न (सु.४.३५)	५९१२०९	प्रतिक्षणमयं (दि.४.६६)	३९२१५९७	प्रथमं कला (शिशु.९.२९)	३००१५४
प्रकटं (शिशु.१६.१९)	१७५१९२४	प्रतिक्षणसमुल्ल (शा.प.३६६७)	३१७१३	प्रथमं युद्धकारित्वं (दि.३.८६)	१४३१६०
प्रकटमलिन (शिशु.११.३०)	३२२१११	प्रतिगतमर्थि (शा.प.३८२५)	३३५१३	प्रथमं संस्थिता (भा.१.३०३३)	३७८१६०
प्रकटान्यपि (शिशु. १६.३०)	४९११५३	प्रतिगृहकोणं	१७०११४४	प्रथमदिवस	१७७१७७५
प्रकाममभ्यस्यतु	४९११६५	प्रतिदिनमयलसुलभे (मर्तु.सं.६०७)	९६११	प्रथममन्यभृता	३३२१४४
प्रकीर्ण (कामं.नी.१.२५)	३९०१५२२	प्रतिदिवसं (पंच. ५.४)	३९२१६२७	प्रथममरुण (सूक्ति. ७२.४)	३०१८८५
प्रकृत्यस्य (राजत.६.२७८)	३९०१५२३	प्रतिदिशमभि (किरात.१०.२१)	३४०१२३	प्रथमवयसि (विक्रम. ९१)	५११२२०
प्रकीर्णकेशामन	१७४१९००	प्रतिनगरमटन्ती	१३५१२३	प्रथमा गति (र.२.६२)	३८०१९३९
प्रकृतैता संगति	२१०१२०	प्रतिपक्षेणापि (मालवि.५.१९)	३५११२२	प्रथमे ना (चाणक्य. ९३)	३७८१६१
प्रकृतिः (दि.३.१४४)	१४५११२७	प्रतिपक्षो यदि	२६५१२६९	प्रथितोऽसि यत	२१२१३०
प्रकृतिखलत्वाद (सु.४.१३)	५८११८६	प्रतिबिम्बितगौरीमुख	४१२३	प्रदह्यमाना (शा.प.३७५)	३९०१५३७
प्रकृतिप्रत्ययो	४६१५०	प्रतिबिम्बितप्रिया	१४१९	प्रदानं प्रच्छन्नं (मर्तु.२.५४)	५२१२४९
प्रकोष्ठबन्धे	२६४१२३७	प्रतिरजनि प्रति (शा.प.३७६०)	३५११२०	प्रवीप किमु	२४७१६६
प्रखला एव गुण (सु.३.९७)	५८११७३	प्रतीक्ष्यन्ते वीराः	१३११११४	प्रदोषमातङ्ग	३०४११४८
प्रखलमाना (शा.प.३२८१)	२५५१२८	प्रतीपं (कथास.३१.८७)	३९२१५८९	प्रदोषे वीपकश्चन्द्रः	१५८१२१५
प्रचण्डचण्डमुण्ड	१११२३	प्रतीपभूपैरिव (नै.१.१३)	१०५११२७	प्रदोषे (चाणक्य. ९९)	१६२१४२४
प्रचण्डवासनावा	३६७१९	प्रतीयमानं पुनर (सु.१.५७)	३३१३४	प्रधानाध्वनि	१०३१७५
प्रचण्डसूर्यः	३३५१७	प्रत्यक्षरस्तुत	१०५११४०	प्रबुद्धायाः प्रातर्ल	३२८१३
प्रजां न (पंच. ३.२४९)	१४५११२१	प्रत्यक्षे गुरवः	१५९१२७३	प्रभवः को	१९६१११
प्रजां संर (कामं.नी.१.१२)	१४५१११७	प्रत्यग्रज्व (सूक्ति. ८२.२७)	३२५१५९	प्रभवः खलु (किरात.२.१२)	१५११३९०
प्रजानां धर्मषड् (वे. २७)	१४९१३००	प्रत्यग्रैः पत्रनिचयै (सु.७८४)	२३६१३	प्रभवति मनसि (प्रव. ७)	२५१११८
प्रजानां (पंच. १.२४०)	१४९१२९०	प्रत्यग्रोन्मेष (मुद्रा. ३.२१)	१५४९	प्रभाते पृच्छन्ती	३२८११३
प्रजापीडन (याज्ञ. १.३४०)	१४५११२३	प्रत्यङ्गमङ्कुरित (प्र. राव. १.७)	३२११	प्रभुप्रसाद (पंच.१.५५)	१४८१२६२
प्रजावृद्धं धर्म (भा.५.१५५)	३७७१३०	प्रत्यङ्गणं प्रति	२२८१२१२	प्रभुप्रसादे (शा.प.१५२०)	१५४१७४
प्रज्ञया (भा.३.१४०७९)	३८१११६०	प्रत्यङ्गमस्यामभि (नै.७.१९)	२७०१२३	प्रभुभिः पूज्यते (भोजप्र.६८)	८१११९
प्रज्ञया वा विसारण्या	९०१३	प्रत्यर्थिवामनयना	१३३१८	प्रभुर्विवेकी घन	१७३१८५१
प्रज्ञागुप्त (भोजप्र.१५)	१४५११३६	प्रत्यहं प्रत्य (शा.प.१४२१)	१५३१२	प्रभूतमल्प (चाणक्य. ६७)	१६२१३९८
प्रज्ञावृत्तीयोग्रवि	१२३१२	प्रत्याख्याने च (दि.१.१३)	१६३१४३७	प्रभूतवयसः (इ. श. २३)	१६९१६८०
प्रज्ञावांस्त्वे (भा.३.१५३८३)	३८९१४९७	प्रत्यादिष्टविशे (सूक्ति. ४२.५)	२७४१७	प्रअन्यच्छ्रुति	११२१२६७
प्रज्ञाशरेणा (भा.५.१३९१)	३९३१६३९	प्रत्यावासक	१०९१२१४	प्रअष्टैः सरभ (शिशु.८.४९)	३३९११०६
प्रणतिभिरपि	३४३११०२	प्रत्यावृत्तं (शिशु.१८.५५)	१३०१८६	प्रमदा मदिरा	१६०१३२५
प्रणमत्युजति (दि.२.२७)	९७११४	प्रत्यावृत्त्या यदि	३५६१२८	प्रमाणभ्यधिक (पंच.१.३१८)	३९०१५३०
प्रणयकुपितप्रिया	४१२०	प्रत्यासर्ति (राजत.४.३५४)	३७७१२७	प्रमादिनां (पंच. १.१६७)	१४९१२८६
प्रणयकुपिता दृष्टा (दश.रू.४.६०)	५४४४	प्रत्यासन्नदुवाररीधि	१४११९	प्रमोदं जनय	१९५१५२
प्रणयकोप (शिशु.६.३८)	३४११४४	प्रत्यासन्न (सूक्ति. ६५.२६)	३४२१७७	प्रमोदे खेदे	४४१५
प्रणयमधुराः (मर्तु.सं.२७३)	३९११५८६	प्रत्यासन्नविवा (सूक्ति. २.३७)	१२१२८	प्रम्लाना (सूक्ति. १५.७)	२२२१३५
प्रणयादुप (दि. ४.१०)	३९११५५०	प्रत्यासन्नसुरेन्द्र	३२५१५८	प्रयच्छति चम (सु.१.९०)	३११३७
प्रणिपातेन (कामं.नी.३.३२)	३९२१५९१	प्रत्यासन्ने (शिशु.१८.२८)	१२९१७०	प्रयच्छतोच्चैः कु (किरात.८.१४)	३५७१४५
		प्रत्युपकुर्वन्पूर्व (सु.५.१५)	७०१२४	प्रयत्ने समके (इ. श. ७०)	१६९१७०३

४ सुभा.भजु.

प्रयत्नैरस्तोकैः परि	४३१६	प्रहरति न पञ्च (शा.प.५२६)	१८६१५	प्रातर्नीलनिचोलमच्युत	२५११७५
प्रयागे तव	१२५११	प्रहरविर (अमर.१२)	३२९१११	प्रातर्मूत्रपुरीषा (सु.३३३६)	३६७११९
प्रयाति शमनं (पंच.३.३१)	३९१५६३	प्रहरिव्यन्त्रिप्रयं (शा.प.२४२९)	१५३१८	प्रातर्हन्त कृताङ्गवोऽपि रज	९९१२८
प्रयातुमस्माकं (नै.१.३९)	१२३१४	प्राकारगोपुरा (शा.प.१५६५)	१४३१३८	प्रातिभं त्रिसर (शिशु.१०.२२)	३१५११५
प्रयातेऽस्तं भानौ (सु.१०९०)	२७५१२८	प्राक्पादयोः (हि.१.८१)	६०१२३५	प्राथमिकी घनदृष्टिः प्राप्ता	२१४१४
प्रयाहि तत्रैव	३०९१२	प्राङ्गतो हि (भा.१२.४२१७)	३८९१४७२	प्रादुर्भवन्ति वपुषः (प्रव.९३)	३७११२९
प्रयोगव्युत्पत्तौ प्रति	३४११	प्रागल्भ्यं पुरुषा	३२११२१	प्रादुर्भूते नवजलधरे त्वत्पथं	२८९१५६
प्रयोजनेषु ये (भा.५.२४४१)	३८०११४२	प्रागल्भ्यं प्रथय	२४८१७६	प्रादुष्यात्पण्डितानां कवि	४२१७७
प्रलयसहायकरा (शा.प.५१०)	१८११२४	प्रागल्भ्यहीनस्य (ज्योतिस्तत्त्व)	१७३१८५६	प्रापितेन चटुकाकुविडम्बं	६९११९
प्रवसतः (शिशु. ६.३०)	३४११३६	प्रागेतद् (नै.१२.९३)	११०१२४६	प्राप्तः प्राज्यमिव श्रमं	३३५११३४
प्रवातनीलोत्पल (कुमार.१.४६)	२५९१७७	प्राज्ञा मेति ततो (भट्ट.१.२५)	३१७१७	प्राप्तमदो मधुमासः प्रवला	१९४१३७
प्रविश झटिति (शुं.ति.६)	२६२११९३	प्राचीं वासकसज्जिकामुपगते	३२५१६१	प्राप्तविद्यार्थं (पंच.१.४३२)	३९०१५३२
प्रविष्टः सर्वैर (र.२.१२२.२०)	३९११५५५	प्राचीकुङ्कुमतिल (प्र.राघव.७.९०)	२७१४	प्राप्तव्यमर्थं लभ (पंच.२.१३३)	९२१४९
प्रवीणो पाकपटु (शा.प.१३३५)	१४४१७४	प्राची दिगम्बरमणौ दयिते	३२३११०	प्राप्ताः श्रियः (भट्ट.३.६८)	१७६१९४९
प्रशस्त्यायुक्त	१९४१३२	प्राचीनाचलचुम्बिचन्द्र	३०२१११६	प्राप्ता जरा (शा.प.४१६५)	३७४१९६
प्रशान्तं (किरात.८.२८)	३३८१७३	प्राचीभागे सरागे धरणि	३०३११२२	प्राप्तानपि न (सक्ति.९.१९)	७२१३७
प्रशान्ते नूपुरा (शा.प.३६९६)	३२०११	प्राचीमहीधरशिलाविनिवे	३४३१११०	प्राप्तार्थग्रहणं द्रव्य (हि.२.१०३)	१४२१२४
प्रसत्तेर्यः पार्श्व	३१४११	प्राचीमालम्ब (प्र.राघव.२.३३)	२९५१७०	प्राप्तास्त्रासात्पिपासातिशय	१३३१४४
प्रसन्नाः (सु.१४७)	३९२१५९३	प्राचीविभ्रमकर्णिकाकमलिनी	३२५१५६	प्राप्ते मये परि (पंच.२.१९३)	३९०१५२६
प्रसरति (पंच. ३.२४५)	१७७१९९४	प्राचेतसव्यासपराशराद्याः	३७६६६	प्राप्ते वसन्तसमये (सु.७९४)	२०२१९४
प्रसरदल (सक्ति. ६१.२७)	३४३११०५	प्राज्ञो वा (भा.१२.५७१७)	३८९१४६७	प्राप्य कार्यं गरी (र.५.८४)	३८८१४६०
प्रसन्न मणिमुदरे (भट्ट. २.४)	४०१५६	प्राज्ञलावपि (किरात.९.१०)	२९४१२९	प्राप्य चलानधिकारा	१७०१७४०
प्रसादः कुस्ते (हि.३.१९)	३७७१२८	प्राज्ञे नियोज्य (चाणक्य.८५)	१४६११७८	प्राप्यते गुणव (किरात.९.५८)	३१५१५०
प्रसादमाधुर्यगुणो	४९११६७	प्राज्ञो हि जल्पतां	३८१६	प्राप्यते स्म (शिशु.१०.७८)	३१९१२१
प्रसादरम्य (किरात.११.३८)	८५१३	प्राणवद्रक्षये (पंच.३.१२२)	३९२१६०७	प्राप्य नाभि (शिशु.१०.६०)	३१७१२१
प्रसादे व (सक्ति. ५७.२३)	३०६१४४	प्राणवृत्त्यैव (भाग.११.७)	३८५१३०९	प्राप्य प्रमाणपद (भोजप्र.१३४)	२४७१६९
प्रसादो (सु.२७८५)	१४६१५५८	प्राणाघाताभि (भट्ट.२.६०)	१८०११०५६	प्राप्य मन्मथर (शिशु.१०.८०)	३१९१२३
प्रसादो नि (भोजप्र.४७)	३७७१२९	प्राणातिपातः (भा.१३.५८४)	१५४१३९	प्राप्य वित्तं जडास्तूर्ण (इ.श.४४)	५५१७७
प्रसाधिकाल (रघु. ७.७)	१२६१३३	प्राणत्यागे (पंच.२.१७८)	३९११५८३	प्राध्रभ्राङ्गिष्णु (का.प्र.७.१७४)	१८८१४३
प्रसारणपरैः करैः	३०११८७	प्राणानां च (शा.प.३०८९)	२५११६	प्रामाण्यं स्वत एव नैव	१०९१२१५
प्रसारितकरे (शा.प.११३८)	३९११५७६	प्राणानां नत किं (शान्ति.१.१८)	७४४३३	प्रामाण्यं परतः स्वतोऽपि	१०९१२१६
प्रसार्य (शा.प.३८७८)	३४२१७४	प्राणा यथात्मनो (हि.१.१२)	१६३१४३६	प्रामाण्यं परतो न शक्ति	११७१९९
प्रसीदेति (रत्ना.२.१९)	३०६१४५	प्राणायामोपदेष्टा सरसिह	३०२१११८	प्रायः कार्ये न मुञ्चन्ति	१९९११२
प्रसूनकलिका	३३३१९०	प्राणेश तव विरहिणी हिम	२८७१६	प्रायः काव्यैर्गमितवयसः	४३१५
प्रसूनबाणाद्वय (नै.७.४८)	२६३१२२१	प्राणेशममिस (शा.प.३६१२)	२९८१५	प्रायः कुकवयो लोके	३७१४
प्रसूनशृङ्गै (शा.प.३७९१)	३३१११६	प्राणेश विह्वलि (शुं.ति.१७)	३३०१४	प्रायः खलप्रकृतयो (सु.४०२)	५८११७७
प्रस्ताव (चाणक्य.१४.१५)	१५८१२५०	प्राणेशेन प्रहितनखरेष्वङ्ग	३२८१४	प्रायः परोपतापाय (सु.३५१)	५६१९३
प्रस्तावे हेतुयुक्तानि	३२१२	प्राणेश्वरपरि (काव्या.स.१५)	१७२१३०३	प्रायः प्रकाशतां याति (सु.३५०)	५६१९२
प्रस्थानं (अमर.३५)	३२९१२१	प्राणेश्वरे किमपि जल्पति	३२९१९	प्रायः प्रकृप्यतितरां (इ.श.३०)	५५१७६
प्रस्थाने तव	१२५११८	प्राणैरपि हिता दृष्टिरप्रोक्षे	८८११७	प्रायः सन्त्युप (इ.श.६)	१६८१६७०
प्रस्फुरत्प्रचुर	३३२१७३	प्रातः क्षालितलोचनाः कर	९६१५	प्रायः स्वभावमनिलो (सु.४४२)	६०१२४३
प्रस्रवमलदिवेन (सु.३३४२)	३६६११	प्रातः प्रातः समुत्थाय द्वौ	१९३१२	प्रायः स्वभावं (इ. श. ८०)	४६१६५
प्रहरकमपनीय (शिशु.११.४)	३२३१२२	प्रातः प्रातरुपा (अमर.३३)	३५६११९	प्रायश्चित्त्वा वसुधा (कुव.११०)	३३५१९
		प्रातः सीमन्ति (शा.प.३७३१)	३२६१३२	प्रायश्चित्तं न गृहीतस्त्वन्नप्रा	२६४१२५२

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

५१

प्रायेण धनिनामेव (शा.प.४३४) ६९।७	प्रिये सदा पूर्णतरं मनोहरं ३१३।४०	वकुलमालिकयापि २८४।१४
प्रायेण नीचलोकस्य कः १९९।२७	प्रियैः सलीलं (किरात.८.४९) ३३८।९२	वक्रोट ब्रूम (शा.प.८९१) २२९।२२८
प्रायेण श्रीमं (भा.प.१.१४५) ३९०।५४३	प्रियो मयैवात्रचितैः प्रसूनैः ३५२।२३	वज्रालिदास भवतः शुभ ११६।६७
प्रायेण सुकरं (शा.प.३९६२) ३६०।२	प्रीणाति यः (भट्ट.सं.२७९) ३७८।४७	वत सखि (का.प्र.१०.४३१) २८४।२१
प्रायेणात्र (पंच.१.४४८) १७९।१०२३	प्रीतिं न प्रकटीकरोति (सु.४९३) ७२।६०	वदरामलका (भामिनी. शृं. ८) २६५।२८५
प्रायो दुरन्त (प्र.राषव.४९) १५८।२३५	प्रीतिं वस्तुनां हृदिः कुव २५।१७६	वदकोपविह्वली (किरात.९.३४) ३१६।५६
प्रायो यत्किंचिदपि प्राप्नो ८६।९	प्रीतिर्लक्ष्मीर्व्ययः क्लेशः १५७।१८४	वदकोशमपि तिष्ठति २९४।१८
प्रारभ्यते न (सुद्रा.२.१७) ३९०।५४८	प्रेक्षणीयकमिव (शिशु.१०.८२) ३२१।८	वद्धा मणिमं (पार्वती.५.१५) २६८।३८०
प्रारब्धे रति (शा.प.३६९७) ३२०।१७	प्रेक्षणप्रेक्षणालापान्कुर्वत्यः २५३।७	वद्धा यदर्पणरसेन ४०।५२
प्रारब्धे विपरीतनामनि रते ३२०।१९	प्रेक्षद्वाजितरंगमुन्मदगज २७।२१२	वद्धा पद्मासनं यो नयन २६।२०७
प्रारम्भतोऽतिविपुलं (सु.४२३) ५८।१९३	प्रेम सत्यं तयोरेव १६०।३१४	वद्धा हियोमा त्रिवली गुणेन २६६।३१८
प्रारम्भे (भामिनी. अ. ४६) २२४।१०९	प्रेमाद्राः (मालती.५.७) २८०।९३	वधिरयति कर्णविवरं वाचं ६४।१२
प्रात्येयमिधमकर (वेणी.२.७) ३२३।१३	प्रेमैव मास्तु यदि चेत्पथि ५०।१९३	वन्दीकृत्य (का.प्र.५.११९) ११२।२६८
प्रात्येयलेशमिधे (पंच.३.२३९) ३९१।५८२	प्रेमोन्नामितरेवतीमुख २६।१९६	वन्दी (भट्ट.सं.६१२) १८०।१०५२
प्रात्येयशैल (शा.प.३९२५) ३४६।२३	प्रेरयति परम (शा.प.३६४) ५७।१३१	वन्धं लब्धतः परस्य २२८।२२२
प्रावारैरज्ञारैर्गर्भ (शा.प.३९३७) ३४७।१	प्रेरितः शश (किरात.९.२८) ३००।४४	वन्धनस्यो हि (शा.प.१२०९) २३१।५८
प्रावृषि शैलश्रेणीनितम्ब २१२।२१	प्रेषिकः प्रैष्यक (शा.प.४०६४) ३६४।९	वन्धनानि (चाणक्य.१५.१७) ३९०।५११
प्रावृषेण्यस्य (शा.प.७६८) २११।१	प्रेषितस्य कुतो (चाणक्य.६१) १६२।३९२	वन्धुः को नाम (हि.२.१७४) १६४।४९३
प्रासप्रोतप्रवीरोल्वणसुधिर १३१।१२३	प्रोज्ज्वलज्वलनज्वाला १९।४३	वन्धुत्याग (काव्या.३.१४७) ३८१।१५७
प्रासादीयति वैणवादिगहनं २५०।२२	प्रोद्यत्प्रौढार (शा.प.३९२४) ३४६।३३	वन्धुव्रीहस्य (हि.२.८०) १६४।४८३
प्रासादे सा दिशि (अमर.१०२) २७९।६५	प्रोषितवति (प्र.राषव.५.५) २१०।१०	वन्धूकद्युति (शा.प.३६५८) ३१४।६८
प्रियकृतपटस्त्रेय (अमर.११५) ३२१।१९	प्रौढमौक्तिकरुचः पयोमुचां ३४१।४८	वन्धूकबन्धूभव २६१।१४९
प्रियतमेन यया (शिशु.६.५७) ३४६।१८	प्रौढच्छेदानुरू (छलितराम) ३६५।११	वन्धूकबन्धुरधरः (प्र.रा.२.८) २७१।३२
प्रियप्राया (उ.रामच.२.२) ५१२।३७	प्रौढि भतां कलासु प्रथ १२१।१६५	वन्धूनां सुहृदां चैव १६६।५८१
प्रियमनु (राज.त.४.३२२) ३९१।५९९	लुवन्ते धर्म (भा.१३.२२) ३९१।५५९	बभूव वल्मीकभवः कविः ३६।४२
प्रियमेवा (कामं.नीति.३.२६) ३७८।४४	फ	बर्बरश्च तपस्वी (शा.प.१४९६) १५४।५९
प्रियवसतेरपया (सक्ति.८.२३) ३२३।४	फणीन्द्रस्ते (कुव.६३) १०२।३५	बर्ही रौति बका (शा.प.३८८७) ३४३।८८
प्रियवाक्य (चाणक्य.१६.१७) १५५।८३	फलं कतक (मनु.६.६७) ३९०।५२५	बलमार्तभयो (रघु.८.३१) १०४।८६
प्रियविरहमहो (विद्व.३.२३) २८५।४८	फलं दूरतरे (शा.प.१०४८) २४२।१७३	बलवदपि (किरात.१०.३७) ३३६।१४
प्रियसखि न तथा पटीरपट्टे २८४।१८	फलं धर्मस्य (शुक.४०) ३९०।५३८	बलवानपि (किरात.२.३७) १६४।४९२
प्रियसखि विपद् (शा.प.४५१) ९३।८६	फलं स्नेच्छाल (भोज.२७०) ७२।५४	बलाजीता (शा.प.३६७८) ३१८।११
प्रियसखीसदृशं (शिशु.४.८) ३३२।६३	फलतीह (पंच.५.९) ३९०।५२८	बलिः पातालनिल (भोज.२२१) १०१।७
प्रियस्य सुहृदो (मालती.९.४१) ३६१।७	फलहीनं नृपं (पंच.१.१६३) १४९।२८१	बलिकर्णदधी (शा.प.१२२९) १०२।१७
प्रियादर्शनमेवास्तु (सक्ति.४९.२) २०३।१	फलानां च दलानां च २२२।४२	बलिना सह (कामं.नी.९.४९) १४८।२३२
प्रिया न्याय्या वृ (भट्ट.२.६१) ५२।२४८	फलायते कुचद्वन्द्वमियं २७०।४	बलीयसा हीन (पंच.३.१२६) ३७७।२२
प्रियामूखीभूय सुखी सुधांशु २६१।१५२	फलार्थी (पंच.१.३७८) १४९।२९२	बलोपपन्नो (पंच.३.१११) ३७७।२३
प्रियायाः (सक्ति.४३.१८) ३२१।२२	फलाशिनी मूलतृणाम्बु ६७।४९	बलाल क्षोणिपाल (भोज.६४) ११६।६८
प्रिया वा (महाना.९.१५) ३८८।४५७	फलितस्य रसालशाखिनः २३९।१०५	बल्लललसमर्था मेघनादा १८२।४१
प्रियाविरहितस्या (सक्ति.४२.१) २७४।१	फुल्लेषु यः कम (शा.प.८२५) २२३।८०	बहवः पञ्चोऽपीह (सु.२.२५५) ७८।२
प्रियासखीभूतवतो मुदेदं २६९।४९६	फेनमा (भा.१२.१२०५०) ३८८।४५५	बहवोऽविनया (म.५.४०) ३९३।६६५
प्रिया हिता (पंच.१.३२) ३७८।५७	ब	बहिः सर्वा (मालती.१.१७) १७७।९७८
प्रियेण संप्रथ्य (किरात.८.३७) ३३८।८०	बकक्रोयष्टिमिर्छुष्टे पल्लवे २२१।७	बहिरतिनिर्मलरूपं २४७।६३
प्रियेण सिक्ता (किरात.८.५४) ३३८।९७	बकुलकुलमिलन्मिलिन्दमाला ३३२।७५	बहिर्न लोला दृगपात्र ३५१।२८
		बहु जगदपुर (शिशु.११.३५) ३२८।११

बहुतरहिते रसातल १७०१७४३	बाहू द्वौ च मृणाल (शृ.ति.१) ३७८१५५	ब्रह्मणे च सुरापे (पंच.४.११) ७५११
बहुधा बहुभिः (पंच.३.७५) ३९०१५४०	बाहू प्रियाया जयतां मृणा २६४१२२८	ब्रह्मोऽपि नरः (चाणक्य.८२.) ६४४
बहुधा राज्यलाभेन यस्तौ १०११९	बिडालभक्षिते दुःखं ३७२१९६३	ब्रह्मज्ञान (मर्त.३.१४) ३७५१२२४
बहुनात्र किमु (शा.प.३.५०६) २९३१२	बिडौजाः पुरा पृष्ठवान्य १००१३	ब्रह्म नान्तमपि १८७१२४
बहुनिष्कपटद्रोही बहुधा ५४११३	विन्दुद्वन्द्वतरङ्गि (सक्ति.४.१०६) ३५१२९	ब्रह्महत्या (मनु.११.५४) १५४१४७
बहुभिर्न (पंच.३.११९) १६५१५६५	विमर्ति वदनेन किं क २०३११०३	ब्रह्माण्डं कियद ८०१४३
बहुभिर्वत (शा.प.२०८५) १४५१११३	विमेति पिशुना (सु.३७८) ५६११०८	ब्रह्माण्डं प्रवि १२६१३०
बहुभिर्मूर् (वृ.चाणक्य.७.११) १६९१७१६	विमेसि सखि (शा.प.३.४३३) २८३१२	ब्रह्माण्डकुम्भकारं १६१५९
बहूनामप्यसा (सु.२७४२) १४४१८३	विभ्रतौ (शिशु.१०.८) ३१४१११	ब्रह्माण्डच्छत्र (दशकु. पू. १) २०१६६
बहूनामप्यसाराणां (भोजप्र.१४५) ८३१३	विभ्रत्पाथः कपदै सुर ८१११७	ब्रह्माण्डमण्डली (मर्त.सं.२८४) ७९१३
बहूनि नरक्षीर्षाणि (सु.१४४) ३९१२३	विभ्राणा गरलं कण्ठे भुजंग ५५१५२	ब्रह्माण्डसंपुटकलेवर २७१८
बह्वपि स्वेच्छया (शिशु.२.७३) ८४१५	विभ्राणा हृदये (कुव.१५५) २९०१८४	ब्रह्मा दक्षः कुचेरो (सु.८३) १११९
ब्रह्माक्षी स्वल्प (चाणक्य.६९) १६२१४००	विभ्राणे त्वयि (शा.प.१.१६०) २४५१४	ब्रह्मादयोऽपि ११११८
बाणं हरिखिव कुरुते सुजनो ४७१९७	विभ्राणोऽभिनवे (सक्ति.२.७२) १८१३५	ब्रह्मानन्दप्रचुरं ३१८१४
बाणकरवीरदमनकशत १०३१६९	विम्बाकारं सुधा (मर्त.सं.६१९) १९४१५५	ब्रह्मा येन (गरुड. अ. ११३) ९३१९८
बाणाः पद्म (रत्ना.३.३) २८२११४१	विम्बितं मृतपरि (शिशु.१०.५) ३१४१८	ब्रह्मा विष्णुदिने ३७३१९९३
बाणाक्षिता (शिशु.१८.५६) १३०१८७	विन्मोष्ठ एव (नवसाहस्राङ्क.) ३१२१९	ब्रह्मैव सत्यमखिलं ३५२१२९
बाणामिमस्तकरुणो विकिरन् २८२११३५	विलाहद्विर्विलस्यान्तः ३६४११४	ब्राह्मणं ब्राह्म (भा.५.१४२५) ३९०१५२०
बाणासंहार (विश्व.१.२२) २८२११४३	विसमलमशनाय खादु पाना ६०१२४६	ब्राह्मणः (हि.२.९६) १४७१२०२
बाणेष्वारोप्य गुणान्विधाय २५०१६	वीजं चिन्तामणिश्चेत्क १२२११६७	ब्राह्मणः (भा.३.१४०७५) ३८०११२१
बालक्रीडनमिन्दुशेखर २१८८७	वीजं चेदिन्द्रदन्तिस्फुरित १३८१८५	ब्राह्मण्य गणका १५६११३१
बालक्रीडनमिन्दुशेखर १२१११५३	वीजैरङ्कुरितं (शा.प.८५६) २२६११६३	मृत नूतन (दश. २. १३) ७९१२
बालया वा (मनु.५.१४७) ३५१११५	वीमत्साः (शान्ति.१.७) ३७६१२५७	मृतेऽन्यस्या (शा.प.२.४२) ३८८१४५०
बालसखित्वमकारणहास्यं १७४१८९५	वीमत्सा (शान्ति.१.२०.) ३७०१९३	मृते संप्रति (शा.प.१.२५६) १२२११८२
बालस्यापि रवेः (पंच.१.३५७) ७८११	बुधः कीदृश्वचो मृते २००१३०	अ
बाला वन्दन (शा.प.३.५२९) ३०५१२	बुधमे न (भोजप्र.१२८) १६११३६७	भक्तं रक्तं (शा.प.१.५१७) १५४१७२
बालकटाक्षसूत्रितमसती ३७११५	बुद्धिं वर्धयति श्रियं वित ८७१३६	भक्तानां (पंच. १. ३०७) ९७११७
बाला तन्वी (सु.१४०१) ३१७१२	बुद्धि प्रभावः (भा.५.१३७४) ३८२१२३५	भक्तिः प्रेयसि (शा.प.३.७५६) ३५११३५
बालातपः (गरुड.पू.१०८) ३८९१४८५	बुद्धिमन्तं (भा.१२.६४९८) ३८३१२३७	भक्तिप्रह्विलोकन (रसगंगा.२ अ.) १५१३२
बालादपि (हि.२.७९) १६४१४८२	बुद्धिमत्त्वाभि (इ.अ.६९) १६९१७००	भक्तिप्रह्वय (शा.प.१.३८) २७११२
बाला मामियमिच्छतीन्दुवद ३७२११३५	बुद्धिरूप (प्रसंगा.१३) ३८३१२३९	भक्तिर्भवे (का.प्र.१०.५२४) ४८११२६
बालिकारचितवज्रपुत्रिका ३७५१२४१	बुद्धिर्या सत्त्वरहिता (सु.५१२) ७०१२०	भक्ते द्वेषो जडे (शा.प.३.४१) ६४४
बालिशस्तु नरो (र.४.७.१०) ३९३१६३६	बुद्धिशलः (शिशु.२.८२) १४६११८४	भक्तो गुणी (हि.२.१६) १४४१७१
बाले तवाधरसुधारसपान ३१३१४९	बुद्धिश्च हीयते (भा.३.३०) ३७९१७०	भगवदनभ्युपगमनं ४३११
बाले नाथ (अमर.५७) ३०९१७	बुद्धिश्रेष्ठा (भा.५.१२५६) ३८३१२४०	भगवन्तौ (शा.प. ४४९) ९०१५
बालेन्दुवक्राण्य (कुमार.३.२९) ३३११२६	बुद्धेरगोचर (शान्ति.३.१४) ३६८१३६	भगिनि (सक्ति.३९.७) २८६११४
बाले बाला विदुषि विबुधा १७८११००५	बुद्धौ कल (भा.२.२६८०) १६६१६०३	भगीरथायाः (शा.प.४००३) ३७४११९७
बाले मालेयमु (शा.प.३.८२९) ३३६१३१	बुधुक्षितः किं न (पंच.४.१६) ३९०१५४२	भमकुम्भशकलेन ५९१२१५
बाले ललामले (शा.प.३.२९३) २५८१४१	बुधुक्षितैर्व्याकर (मर्त.सं.६२१) ६४१११	भमा वयं (सु.३.१७९) ६७१५१
बालोऽपि नावमन्त (मनु.७.८) १४२१८	बृहत्सहायः (शिशु.२.१००) ८७११९	भमाशस्य (मर्त. २. ९२) ९४११०९
बाल्ये गेहपतौ निमीलति २५६१४८	बोधयन्ति न (शा.प.२.७४) ७११९	भमासु रिपुसे (शा.प.१.२४४) १०२११९
बाष्पाकुलं प्रलपतोर्ध्वहिणी ३२९१३	बोधितोऽपि बहुसक्ति ५९१२११	भमैर्दण्डैरात (शिशु.१८.६७) १३०१९६
बाहुपीडनकच (शिशु.१०.७२) ३१८११५	बोद्धारो (मर्त.३.२) ३९०१५३६	भङ्गक्त्वा (शृंगाररसाङ्क ५) २९६११३
बाहुवीर्यं (वृ.चाणक्य.६.११) ३८६१३५९		भङ्गाकीर्तिमयीम १३४१७७
बाहू तस्याः कुचभोग २६४१२२७		

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

५३

भजन्यास्त (शा.प.३६८१) ३१९।३३	भवभूतिमनादय (शा.प.१७८) ३६।३८	मिह्राहार (मर्तृ.३.३१) ३७०।१०१
भण्डस्ताण्ड (सु.४६३) ६२।२७९	भवभूतेः संबन्धा ३६।३२	मिक्षितकमल ३२५।५
भद्रं तस्य तरोः (शा.प.३७७१) ३५३।४५	भवानिशं करोमेशं १९५।४५	मिक्षुः कास्ति १२।४२
भद्रं ते सदृशं (शा.प.५८१) २०८।३२	भवान्हि भगवा १०२।३०	मिक्षुकोऽपि सकलेप्सित ४।२७
भद्रं भद्रं (नीतिरत्न ११) २२५।११८	भवितव्यं (विक्रम. १४८) ९१।२२	मिक्षुद्वारि ११२।२७२
भद्रात्मनो (रसगंगा. २ छे.) १०५।१४१	भवितव्यं यथा ९१।३०	मिक्षो कन्धा (सु.२४०२) ६२।२८०
भद्रात्र ग्रामके (शा.प.३८९५) ३४३।९६	भवित्री र (महा.ना.१०.१२) २०५।९	मिक्षो मांस (दश.४.७५) ६१।२७१
भद्रे वाणि ममान (सु.३१९४) ६७।६९	भवेत्स्वपर (हि.२.३४) १४४।७८	मित्रा (शिबु.१८.२२) १२९।६७
भयं ताव (मुद्रा. ५. १२) १३९।४	भस्मनि स्मरिणो २४५।१	मित्रा सद्यः (मेघ.२.४४) २९२।२६
भयं प्रमत्तस्य (भाग.५.१) ३८९।४९२	भस्मना (वृ.चाणक्य.६.३) ३८९।५३०	मिनति (नीतिरत्न.७) २३०।२२
भयादिवाश्चिष्य ३३८।८९	भस्माङ्गुलिर्वको (शा.प.४०६३) ३६४।८	मिन्दनरातिहृदयानि (सु.४७) १६।४४
भयेन कृष्णान्यरु १२६।२८	भस्मान्धोरगफूत्कृति ५।६०	मिन्दानो (शा.प.३८१४) ३२५।६६
भये वा (पंच. १. ११८) १६८।५०४	भस्मीभूतः २८४।२९	मिन्ना महा (भामिनी.अ.१००) २३०।२९
भर्ता देवो (दंपती.५८) १५६।१४५	भस्मोद्भूत (कुव. १२१) ३७०।८६	मिन्ने चित्ते १६७।६३६
भर्ता यद्यपि (मर्तृ.सं.६२५) ३५०।७९	भागीरथी (कुमार.११.३) २००।३६	मिन्नोरस्कौ (शिबु.१८.६५) १३०।९५
भर्तारं किल (र.२.२९.२०) ३८८।४६३	भाग्यवन्तं (शा.प.४४२) ९०।२	मिषजो (भा.१२.५१८९) ३८८।४४२
भर्तुः पिण्डाद्युण (शा.प.३९६१) ३६०।१	भाति निर्विचरे २६४।२५४	मीतवत्सं (भा.१.५६२२) ३७७।१०
भर्तुर्यस्य कृते ३०९।१४	भाति रोमा (घृक्.५३.६६) २६७।३४०	मीतासि नैव ३५५।२३
भर्तृभिः प्रणय (किरात.९.५४) ३१५।४६	भाति विन्यस्तक (शा.प.३२८७) २५७।२	मीदिनीस्ति भुजंगपुंगव ५।५५
भर्तृघृषसखि (किरात.९.६६) ३१६।५८	भातु नाम (शिबु.१०.८६) ३२१।१२	मीतो वाडववास्तो २११।४९
भल्लैर्मिन्नाः प्रति १३१।११६	भानुबिम्बसिद्ध २९४।११	मीमं यज्जलधि १२०।१४०
भवत इवाति १९६।८	भानोः पादैर्दहन ३३७।४१	मीमं वनं (मर्तृ.२.९९) ९२।७४
भवतामहमिव १०३।६६	भानोः शीतकरस्य ४४।६	मीमश्यामप्रतनु (शा.प.११४७) २२०।९
भवति गमनयो २०३।९८	भानावभ्युदिते ३०२।११०	मीमश्रीभर्तु (शा.प.५००) १८१।१६
भवति जयिनी २०३।९९	भानुर्वै जायते १९४।३६	मुक्तं स्वादुफलं (शा.प.९७९) २३६।२०
भवति (मालवी. १०. १५) ३१०।१	भारं स (भा.१२.११३४१) ३९२।६१७	मुक्तानि यैस्त्व (शा.प.९८०) २३६।१३
भवति (वाचव. ४) ४७।१०२	भारतं चेष्टुदण्डं २०५।१	मुक्ता मृणा (भामिनी.अ.४५) २२१।२३
भवति (शा.प.१००८) १७७।९७६	भारत्या वदनं १३६।४७	मुक्तिमुक्ति (का.प्र.४.७८) ८७।१४
भवतु विदितं (अमर.३०) ३५६।१६	भार्या पतिः (भा.१.३०२४) ३९०।५१७	मुक्त्वा भव्य २३४।१२२
भवतु विदितं (सु.१६१७) २९१।१४	भार्याहि (भा.१२.५५०६) ३९३।६४१	भुमभ्रयुगलैः १३१।११८
भवत्कृते खञ्जन ३१२।३५	भार्या पुत्रः (म.८.४१६) ३७८।५६	भुमालकं (प्र.राषव.७.१५) ३०६।२७
भवत्तुरगनिष्ठुर १३०।१११	भार्यावन्तः (भा.१.३०२९) ३७८।५३	भुजंगकुण्डली व्यक्त ३।५
भवत्येकस्थले १६७।५३०	भार्यावियोगः (चाण.३.१४) १७२।८२७	भुजंगमोग (काव्या.३.३४६) १०१।१०
भवत्या विच्छेदे २९२।१६	भाषासु मुख्या २९।१	भुजतरुवनच्छायां (राजत.१.४६) ३३।४५
भवनमुवि (विद्व.४.१२) २६०।१०७	भासते प्रति (का.प्र.९.३८७) २०५।१०	भुजपञ्जरे (भामिनी.सुं.३७) ३१८।४
भवनमिव मदीयं ३५४।७७	भासो रामिलसो (शा.प.१८८) ३७।६९	भुजप्रभादण्ड २२।११७
भवनेत्रभवो २८२।१२४	भास्वत्कर्कश ३०३।१२९	भुज्यन्ते खगहस्थिता ७।१४०
भवने सुहृदो (पंच.२.१७) ३८९।४७६	भास्वत्कुण्डलमाणि २५९।६९	भुजे विशाले विमले (सु.२२७४) ७८।६
भवनोदरेषु परिशिष्ट.९.३९) ३००।६४	भास्वद्रंश (प्र.राषव.१.९) ३६।५२	भुजानाः (राज.त.३.१९४) ३७७।११
भवन्ति ते ८५।१०	भास्वद्वंशतत ३३०।७	भुवनमोहनजेन २८२।१२९
भवन्ति नम्रा (मर्तृ. २. ६२) ७५।११	मिक्षवो रुचिराः १९६।११	भूः पर्यङ्गे (मर्तृ.३.९३) १६९।६०
भवन्ति नरका (कुव. १०४) ६९।५	मिक्षार्थी स (कुव.१.५९) १३।४७	भूजाने किं न जाने १३४।३०
भवन्तो वे (मर्तृ. १. ५२) २५२।४८	मिक्षार्थनं (मर्तृ.३.१६) ७६।३७	भूतानामपरः (३.१३८५१) ३८८।४४५
भवपीजाङ्कुरजल (सु.२६) १।९	मिक्षार्थनं (शान्ति.१.२३) ३७५।२४३	भूतानाम (भा.१२.२५२३) ३९३।६६०

सुभाषितरत्नभाण्डागारस्यपद्यानां

भूतावेशनिवेशिता	३४५६	भोगाक्षमस्य	१७१८०६	आतः कोकिल (शा.प.८५१) २२९११४४	
भूतराक्रम्य (भाग.११.७)	३८५३०८	भोगा न (मर्त.३.८)	३७४१२०९	आतः पञ्जर (शा.प.१२०६) २४६१४३	
भूत्यालेपनभूषितः	६१६३	भोगा (मर्त.३.३६)	३७३१९८६	आतः पान्थ (कुव.१७१) ३४३१९३	
भूत्वा कल्प (प्रव.९१)	३७३१९८२	भोगा भङ्गुर (मर्त.सं.२९२)	३८५३२२७	आतः पान्थ (शा.प.३४०६) ३५५१८६	
भूपः कूप	१४९१२८२	भोगासक्तैकचेता	११८११०६	आतः पान्थ प्र (शा.प.३८९४) ३४३१९५	
भूसन्मौलित	१२६११२	भोगास्तुङ्ग (मर्त.३.३५)	३७३१९८५	आतः प्राणगणप्रयाण	३५७३६
भूसन्मौलितटीषु	१२३१९९१	भोगिनः (पंच.१.६९)	१४६११७४	आतः प्राणम्य कुविन्द	२४६१२८
भूमात्रं क्रियेदेन	३६१३९९	भोगीन्द्रः प्रमदो (सु.२६३८)	१३७१६४	आतः द्विरेफ	२८३१५९
भूमिपतावर्थ	१६९१७२०	भोगेच्छा नोप	१६८१६८५	आतः धातिरक्षेध (मर्त.सं.४९)	७४३६
भूमिर्मित्रं (कामं.नी.१०.२८)	१४९१३११	भोगे रोगभयं (मर्त.३.३२)	३७०१९०	आतः प्राणम्य (शा.प.११८४)	२२४११०६
भूमौ स्थिता (भामिनी.क.२३)	३६२३०	भोज त्वत्कीर्तिं (भोजप्र.१२७)	११७१७८	आतः श्वन्दन किं (शा.प.९९३)	२३७१५४
भूयः कण्ठावधूति	१९१५६	भोज त्वद्दानपाथो	११७१७५	आतः याचन (शा.प.४२१)	७७५१
भूयस्तराणि यदमूनि	३०११७२	भोजनाच्छादने (पंच.५.६०)	३४९१३१	आतः देशमनेक (मर्त.३.४)	७७५१४
भूयादेव सतां	१९१३७	भोजनान्ते च किं	१९६१५	आतः वेदान्तिनः	४४१६
भूयिष्ठं द्रविणात्मजं	९४१११५	भोजप्रतापं तु (भोजप्र.९२)	११७१८५	आतः काचिन्नी (शा.प.३२७४)	२५५१२६
भूयो गर्जितमम्बु (शा.प.७८७)	२१३१६७	भोजप्रतापाभिर (भोजप्र.२१८)	११७१८६	आतः काचिन्नी (मर्त.१.३)	२५११४१
भूयो निपीय	३२७१९	भोज्यं (चाणक्य.२.२)	१५५११२१	आतः काचिन्नी (कुव.८५)	२७७११२
भूयो भूयस्त्व	१२२११७३	भो पान्थ त्वरितो	३५५१८७	आतः काचिन्नी (शा.प.३५०२)	३१४१७०
भूरिभारभरा (शा.प.५६२)	२०५१४	भो पान्थ (मर्त.सं.८५०)	३५४१७४	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भूरिशोषि च	२३९११०३	भो भोः करी (शा.प.९२५)	२३११६९	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भूरेणदिरघा (ध्वन्या. ३)	३६०१२२	भो भोः किं कि (शा.प.११५२)	२२०१६	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भूर्जः (शा.प.१०५६)	२४३१९८७	भो भोः श्रीभो (शा.प.१२५२)	११७१९५	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भूशकस्य यथा (यक्ति.९७.२५)	१३९१९	भो मेघ (सृच्छ.५.४७)	२८३११५१	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भूशय्या (पंच.१.२९२)	९७११०	भो रोहिणि त्वमसि	२८५१४९	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भूषणाद्युप (सुद्रा.३.२३)	१०२१३२	भो हंसास्ताव (शा.प.८०७)	२२२१४०	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भूषणपर्करजो (शा.प.१२७४)	१३२१३१	भ्रमचरणपल्लवकण	३४६१३९	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भृकुटीकुटिल	३६४१२०	भ्रमति गिरि (यक्ति.१०८.२)	२३५१४	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भृक्षेणीस्याम (सिद्ध.१८.४१)	१२९१७८	भ्रमन्वान्ते नवमञ्ज	९२१५९	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भृक्षान्नानजनम (शा.प.७९९)	२२१११६	भ्रमसं (वृ.चाणक्य.६.६)	१५९१२८१	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भृक्षालीकण्ठमालाः	३२७१४१	भ्रमन्स्वैरं आतर्भ्रमर	२२४१९८	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भृक्षालीमुदरे	२७२१६६	भ्रम भ्रमर यूषीषु	२२२१४५	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भृक्षैर्विना (पंच.१.८८)	१४४१८६	भ्रमय (माब्ती.९.४२)	२८३११५२	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भृक्षमद्वयत याघर	३४६११९	भ्रमर भ्रमता (शा.प.८१८)	२२३१७१	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भेकेन कणता (मछट.९६)	२४७१४६	भ्रमर मरणभीति	२२३१९०	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भेकेः कोटरथा (भोज.२०१)	२१३१६५	भ्रमरहितः कीदृशो	१९६११०	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भेतव्यं (सुद्रा.३.१४)	१३९१८	भ्रमरहिता सा	३०११९	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भेदाभेदौ सपदि	३६९१६६	भ्रमात्प्रकीर्णं (शा.प.३९१७)	३४५१४९	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भेरीशङ्कुति	१२२११८४	भ्रष्टं नृपति (शा.प.११०५)	२१७१५१	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भेषज्यमेतद्गुः (भा.११.७२)	३९३१६५६	भ्रजिष्णवो (सु.७८०)	२२९१२३८	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भोक्तुं पुरुष (कामं.११.१०)	३८९१४९९	आतः कङ्कण किं	३५६१२९	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भोक्तुं (कामं.नी.१३.१०)	३८९१४९९	आतः (शा.प.४१६४)	३७४१२००	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भोगः परो (दृ. च.७२)	३६९१७०३	आतः कस्तवं	१००१७	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
भोगस्य भाजनं (दि.२.१२५)	१४७१२०८	आतः काचन (शा.प.११९३)	२४८१७२	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३
		आतः कीर (शा.प.८७६)	२२७११९९	आतः काचिन्नी (मर्त.३.३८०)	२५५१२३

म

मकरीविरचनभङ्ग्या (शा.प.७७)	२२११०८
मक्षिका मशको वेद्या	१५६११२८
मक्षिका त्रणमि (चाणक्य.५८)	१६७१६३७
ममे मेरो पतति तपने	१७१५
मङ्गलकलशद्वयमय.	२११२
मज्जत्वम्भसि (मर्त.सं.४८)	९४१११६
मज्जन्तोऽपि (यक्ति.६.२९)	५२१२५८
मक्षिष्ठारुणदी (शा.प.२२८०)	३२८१२४
मङ्गलघौ संभावितगुणे	१८९१४९
मणिः शाणोष्ठी (मर्त.सं.११)	१७७१९८३
मणिना बल्यं बलयेत	१८०११०५८

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

५५

मणिर्छटति (नीतिरत्न.१२) २१७४७	मधुरः सुधाव (सा.द.१०.१७) २७०१५	मनोभूर्सुगधासु क्षिपति १०६१५९
मणिहारलता विभाति तन्व्याः २६६१३०५	मधुरमिव वदन्ति स्वागतं १४११३	मनो मधुरो मेघो मानिनी १५७१८५
मण्डलीकृत्य (शा.प.५६९) २०७१२०	मधुरया (शिशु.६.२०) ३३२१६८	मनोरथरथाखंडं (सु.३२४१) ७६१९९
मण्डले मण्डलाकारो रेखा २०७११०	मधुरवचनैः (शृंगारति.१.४२) २५४१३९	मनोरथान्करोत्युच्चैर्जनो ९११९९
मतिरेव (गुणरत्न.८) १७५१९२५	मधुरस्वना घृतोर्णा मण्या १८६१६	मनोरागस्तीव्रं (माळवी.२.१) २८४१२७
मत्तोभकुम्भपरि (पंच.१.२२०) ३१९१२७	मधुरिमरुचि (का.प्र.१०.५१६) ५९१२०८	मन्त्रतन्त्रार्पित (शा.प.१३५१) १४२१२१
मत्तो हिनस्ति सर्वं मिथ्या १००१५	मधुरेणदशां (काव्या.३.२०) ३८९१४६९	मन्त्रबीजसिद्धि (दि.२.४५) १४७१२१४
मत्वा परीक्ष्य (भा.५.१४८७) ३८८४६९	मधुरोजतभु (शिशु.९.७९) ३१११११	मन्त्रभेदेऽपि (भा.५.१९३) १४७१२२८
मत्वा चापं शशिसुखि निजं २६७१३३८	मधुप्रतौषः (कुव.११९) ३०४१५२	मन्त्रसंस्कारसंपन्नास्त्व २९३११
मत्वा लोकम (सा.द.६.१८७) १०३१५७	मधुके माध्वीकं पिबसि २२४१९७	मन्त्रिणा पृथि (दि.२.१६७) १४७१२१५
मत्वा सारं गुणानां (सु.४९४) ७२१६१	मधौ मन्दं मन्दं मरुति १८२१४३	मन्त्रिणां (पंच.१.१३८) १६४१५०७
मत्स्यादयोऽपि जानन्ति नीर १५५१११६	मध्यं तनूकृत्य (नैषध.७.८२) २६५१२८१	मन्त्रे तीर्थे द्विजे (विक्रम.६४) ३७८१५४
मदकलकृतान्तकासर २८४१८	मध्यं तव (सा.द.१०.३५) २६६१३१४	मन्त्रोद्गावि (शा.प.४१५८) ३७५१२२१
मदनदहन (शा.प.३४१३) २७५१२१	मध्यं विष्णुपदं कुचौ शिव २७२१६८	मन्त्रो योध (शिशु.२.२९) १४६११८१
मदनमपि गुणैर्विशेषयन्ती २७३११३	मध्यत्रिवली (शा.प.३३४६) २६७१३३४	मन्त्र्यक्षमाधरघूर्णिता (सु.३५) १५१३७
मदनमवलोक्य (शा.प.८२४) २२२१४९	मध्यमोपलनिमे (किरात.९.२) २९४१२२	मन्त्रायस्तार्ण (वेणी.१.२२) ३६६११३
मदमयमदयमदुरगं (सु.३१) २२१११५	मध्यस्य प्रथिमा (सा.द.३.५८) २५६१५१	मन्दं निक्षिपते पदानि ३३१५२
मदरक्तस्य (भा.५.१४८४) ३९४१७००	मध्यात्समानीय सुसारभां २६७१३३७	मन्दं निषेहि (शा.प.३६२०) २९८११५
मदर्थसंदेह (नैषध.१.१३७) ३६२११९	मध्याह्नं (दश.क.२.५०) ३३९११२३	मन्दं मन्दं श्रवणपुटकोपान्त २५६१४१
मदसिक्कमुलै (किरात.२.१८) ७९११८	मध्याह्नार्कमरीचिका १११३	मन्दं मरुद्वति गर्जति वारि २७४१३
मदाम्भसा (शिशु.१७.६८) १२७११७	मध्याह्ने चलतालवृन्त ३३७१४८	मन्दं मुद्रितपांस (अमर.१.२७) ३४११५२
मदुच्छिद्येदन्तर्मद (कुव.१३६) ३३४६	मध्याह्नेऽति (शा.प.३८६१) ३३९११२१	मन्दममिमधुर्यं (कुव.६५) ३२२१४
मदेकपुत्रा जननी (नैषध.१.३५) ३६२११८	मध्याह्ने दव (शा.प.४०१४) ३६२१३६	मन्दमन्दगमना करिणी २४४११४
मदोपशमनं शास्त्रं ३९१११	मध्याह्ने नूनमापोऽपि तिम ३३६१३४	मन्दश्चन्द्रकिरी (शा.प.१२५४) ११६१६६
मद्देहे सुषकीव (सु.३१९७) ६८१७७	मध्याह्ने हरितो हुताशन ३३७१४७	मन्दस्मितेन (आमिनी.क.१२) २७८१४६
मद्यपस्य कुतः संख्यं दया १००१३	मध्ये न कश्चिमा स्तने ३५६१९	मन्दाकिनीपयःपानं १५८१२४१
मद्यपाः किं न जल्पन्ति १६६१५९२	मध्येन (सा.द.१०८६) २६५१२६७	मन्दादरः कुसुम (बिद.२.३) २७९१५६
मद्यमन्दविगल (शिशु.१०.१७) ३१५१२०	मध्येन सा (कुमार.१.३९) २६७१३३५	मन्दारमाला (शा.प.६७) १०११६१
मद्युगमध्योत्पन्नाः कृत्युग ९८१८	मध्योऽयं बलिस्रष्ट्रं दृष्टि २६६१२९८	मन्दाभेदुरमरंदरसाल २२३१८७
मद्वाणि मा कुह (आमिनी.शा.२८) ४०१५०	मनः प्रकृत्यैव (सु.२२०६) २७७११३	मन्दोद्भूतः शिरोभिर्मणि ११२१२८३
मधुकरगणश्वेतं (शा.प.८२९) १७७१९९८	मनसा चिन्तितं (इ.श.३८) १६११३७६	मन्दोप्यमन्दतामे (माळवी.२.७) ८६११०
मधुकर तव (शा.प.८१५) २२२१४७	मनसि (शा.प.३३८१) ३२९१५	मन्दोऽयं (घटि.५९.९) ३३३१९२
मधुकर मा कुह शोकं २२२१६२	मनसि वचसि (भट्ट.सं.१९) ५११२२१	मन्त्रिन्दया (शान्ति.३.८) ७५११६
मधुकरैरपवाद (शिशु.६.९) ३३२१६४	मनसैव कृतं पापं न १६७१६३५	मन्ये तद्वृ (शा.प.३३५७) २६८१३८८
मधु द्राक्षा (आमिनी.शा.२९) ३५११६	मनस्यन्यद्वचस्य (इ.चा.२.६०) ५५१५०	मन्ये मायेयम (शा.प.४०९०) ३६७१३
मधु द्विरेकः कुक्ष (कुमार.३.३६) ३३११३१	मनस्विनो न (इ.श.८७) ८०१२१	मन्येऽमुना कर्णेनैषध.७.६४) २६११२९
मधुधारेव न मुञ्चसि मानिनि ३०५११३	मनस्विहृदयं धत्ते (इ.श.९) ८०१२०	मन्ये मृत्योः सपत्नी जगति १२२११९८
मधुना सिद्ध्येलिम्बं निम्बः १६०१३१६	मनस्वी म्रियते (दि.१.१३३) ८०११९	मन्येऽरण्ये कुलगिरि ११४१२०
मधुप इव (आमिनी.प्रा.१७) २४४१२१७	मनागनभ्याह (शिशु.२.४३) १६९१७१७	मन्ये सलमहं लक्ष्मीः समु ६२१७
मधुपराजिपरा (हरिविजय) ३३०११	मनीषिणः (भोज.प्र.५८) १७४१९०२	मन्ये समाप्त (शा.प.३३५०) २६७१३२४
मधुपानप्रवृ (सा.द.१०.९५) १०२१४२	मनुष्यजातौ दुल्यायां (सु.३२१४) ९७१७	मन्ये स्पर्शमणिं तवैव १०७११८९
मधुपानसमुल्लसत्प्रवालं ३२०११०	मनोजराजस्य सितातपत्रं २९१११६	मम करप्रदणाय (शा.प.५१३) १८२१३८
मधुपे मालतीपुष्पं सत्तुणं २२२१४६	मनो धावति सर्वत्र १५८१२२६	मम त्रियां कैरविणी करेण ३०४११४९
मधुमधुरिममज्ञीं मेजिरे ३४५१४२	मनोऽपि शङ्कमानामि २५३१४	

मम रूपकीर्ति (शिष्ट.)	२८८१२७	महतोऽपि हि विश्वासा	४७१९९	मा गमन्मदवि (किरात.९.७०)	३१६६३
ममत्वं हिन (भा.२.१९५६)	३८९१४९६	महतो हि (भाव.३१)	३७७११	मा गर्वमुद्रह (सक्ति.८६.१४)	३५५१२
मया कुमार्यापि (शा.प.३७६१)	३५२१२१	महतोः सुवृत्तयोः सखि	४७१९८	मा गाः प्रत्युप (भट्ट.सं.६४६)	११४१११
मयास्योप (कामं.नीति.९.१०)	३८९१४७४	महत्स्यल्पेऽप्युपा (हि.३.४९)	१४८१२३४	मा गा विषाद (सक्ति.१९.४)	२२३१८५
मयि जीवति बीजाब्धे	२४१११३८	महद्भिः स्पर्धे (पंच.१.४०४)	३७७१२	माघश्चोरो मयूरो मुररिपु	३७१७१
मयि ते पादपतिते (पंच.४.८)	३०५१३	महद्भिरोघैस्तम (सु.१९०३)	२९४१४३	माघेन विघ्नितोत्सा (सक्ति.४.५९)	३७१६४
मयि मलयसमीरो वर्षतीव	३०९१२	महागजानां गुरुवृंहितैः	१२८१३८	मा चक्र चक्रि (शा.प.१२५७)	१२३१९९४
मयि सकपटं (सा.द.३.१६२)	२७९१७०	महागजानां (कुमार.१४.४२)	१२८१४३	मा जीवन्त्यः (शिष्ट.२.४५)	८१११
मयि स्थितिर्न (सु.२५२१)	९०४१११५	महाजनस्य संसर्गः (पंच.३.५९)	८६१२	माणिक्यद्रव (राघवचैतन्य)	२२७१२००
मयूखनखरनुट (सु.१९८१)	३०११८६	महातर्क्या (सु.७८८)	२४१११४६	मातः कं हृदये (दश.रु.२.३९)	२८६१३२
मय्यायाते सपदि शयना	३५७१४९	महादेवो देवः (भट्ट.सं.२९९)	३८८१४५८	मातः किं यदुनाथ देहि	२४११५३
मरणं प्रकृतिः (रघु.८.८६)	३७३११७०	महात्मानोऽनुगृ (शिष्ट.२.१०४)	४५११४	मातङ्ग कुम्भ (सक्ति.५३.३८)	२६६१३०२
मरालश्रेणीभिर्नियतमुप	२७५१३०	महानवीप्रतरणं (विक्रमच.९३)	१६७१६५०	मातङ्गाः किमु (सक्ति.२२.६)	२३११४९
मरौ नास्त्येव सखि (सु.९३८)	२२०११	महानपि (सक्ति.९८.२१)	१९५१७	मातङ्गानां (शिष्ट.१८.३४)	१२९१७३
मर्कटस्य सुरापानं तस्य	१५९१२६८	महानप्यल्पतां (हि.३.१२)	१६४१४९८	मातङ्गीमिव (भोजप्र.२६१)	३४६६६
मर्त्यमिति (विक्रम.१४३)	१६५१५४९	महानुभावसंसर्गः (शा.प.३२१)	८६११	मातङ्गैरथ यैर्महे (शा.प.१५७६)	१४३१४६
मर्दितरावणकंसौ सरयू	२२१९७	महानुभावसंसर्गः कस्य नो	८६१३	मातरं पितरं पुत्रं (भोजप्र.३)	६९१४
मर्यादानिलयो महोदधि	२४९११०३	महान्तमप्य (भा.५.१५३३)	३८८१४६४	मातर्जीव किमेत (सु.६९)	७१५४
मलयज (काव्यालं.सु.४.३.१०)	२९९१२३	महाप्रलयमारु (वेणी.३.४)	३६५१५	मातर्धर्मपरे दयां (सक्ति.९६.३)	२०८१३१
मलयध्रुवि विरुद्धश्चन्दनेना	६०१२४७	महाबलान्य (भा.५.१५४६)	३८८१४५३	मातर्नार्तः परमनुचितं यत्	९७१११
मलयमरुतां (अमर.३२)	२८३११५३	महामतिरपि प्राज्ञो न	१६४१५०६	मातर्मयि (शान्ति.४.२३)	३६९१६४
मलयशिखरादाकैलासं	३३४११३०	महाराज श्रीमङ्ग (भोजप्र.८२)	१३५१२९	मातर्मैदिनि (भट्ट.सं.३०१)	३६९१७५
मलयस्य गिरेरपलमादौ	२१९१५	महाशयमतिस्वच्छं नीरं	१९५११	मातर्लेहिम (भट्ट.सं.३०२)	३७०११०३
मलयाचलगन्धेन त्विन्धनं	८६१४	महाशय्या (शान्ति.४.८)	३६८१५४	मातर्स्वर्णकर (सु.१०१)	२३११४६
मलयानिल (सु.१६६७)	३६७१२८	महासेनो यस्य प्रमदयम	३६०१३२	मातस्त्रातजटासु किं	१२३११
मलयानिल (काव्यालं.३.३०)	३३१११०	महास्त्रनः (कुमार.१४.३२)	१२८१३७	मा तात संपदा (सु.२७४९)	१४५११३३
मलिनयितुं खलवदनं (कुव.९४)	१३८१२	महिभ्रामन्तरं पश्य (सु.२२५७)	७८१४	मा तात साहसं (सु.२७४७)	१४५११३०
मलिनहुतभुग्धूम (सु.१७६०)	३४११५४	महिष्या हृष्टया भाव्यं	१४४१८२	माता नतानां संघट्टः	२०५१८
मलिना अपि संयमनात्कु	२५७११०	महीपतेः सन्ति (शा.प.१६७)	३३३१३२	माता निन्दति (नीतिसार.२)	६४११६
मलिनात्मना (सक्ति.१४.४)	२२४११३०	महीमण्डलीमण्डपीभूत	३४११४७	माता पिता (शा.प.१३४७)	१४६११५२
मलिनेऽपि रा (भामिनी.प्रा.९५)	२२३१५६	महीयसां पाद (भाव.३०)	३८५१३११	मातापितृसहस्रा (सु.३२८८)	३७२११६१
मलिनैरलकैरैतैः शुक्लं प्रक	९५१४	महीयसां महति (शिष्ट.१७.५७)	१२७१६	माता मित्रं पिता (हि.१.३३)	१६३१४४२
मलोत्सर्गं गजे (शा.प.१२०७)	२३११५६	महीरुहो विहंगानामेते	१९५१५	माता यदि विषं (वे.३२)	१५८१२१९
मल्लिकाचित्तध (सा.द.१०.८९)	२९८१३	महेशस्त्वां (सक्ति.३३.५८)	२४३१९९२	माता यस्य (पंच.४.५०)	१६११३७९
मल्लिकामालभारिष्यः (कुव.१४६)	२९८१२	मांसं मृगाणां (शा.प.१५३६)	१७२१८१८	माता यस्य घराधरेन्द्र	९४१११०
मल्लीमाल्यधिया सुधाकर	६१६४	मां साक्षीकृत्य	१८४१७५	माता शत्रुः (चाणक्य.१.११)	३९११४
मल्लैः शैलेन्द्रकल्पः (सु.४६)	२६११९४	माकन्दच्युतपुष्परेणुपटली	३३३१९७	मातुलो य (शा.प.४००६)	३७३११८९
मस्ते दुःसहवेदनाकवलि	४३१५	माकन्दममजरीषु वसतिः	३३६१२९	मातृवत्प (ह.चाणक्य.२.१६)	१५९१२५४
महतस्तरसा (शिष्ट.१६.३५)	१७५१९२८	माकन्दराजपरिरम्भण	१७६१९६९	मातेव रक्षति (भोजप्र.५)	३०११४
महतां तादृशं तेजो (ह.श.९४)	४६१६७	माकन्दाक्षिप मा मरन्द	२७५१९	मात्सर्यमुत्सार्य (भट्ट.सं.८४)	२५११३१
महतां प्रार्थनेनैव (शा.प.२२०)	४५११०	माकन्दे मधुपानमम्बु	२२४११३३	मात्रानर्तनपण्डि (विद्व.१.४०)	२५६१५६
महतां यदि निन्दने रति	१७५१९२६	मा कुप गुस्तागर्व	२१६१९	मात्रासमं नास्ति	१७५१९१६
महतां यदेव (सु.३९८)	५८१७७४	मा कुप घन (भोहमुद्र)	३७९११००	मात्रा स्वस्वा (शा.प.६५४)	१५४१५५
महतामाश्रयः पुंसां	९११२३	मा गच्छ प्रमदा (सु.१०५३)	३३०१४	मा त्वं तात (शा.प.१३१०)	१४५११३

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

५७

माद्यति प्रमदां	३४०४५	मार्ग देहि पदं (शा.प.५८९)	१४१३	मीलकैरवल्लोचनां	३४२१२३
माद्यद्विगज (शा.प.११३१)	२१९१११	मार्गे कर्दम (शा.प.९६३)	२३४११४५	मुकुटे रोपितः (दि.२.७३)	१६४४८१
माद्यद्वेत्तण्डगण्ड	१२११६६	मार्गे पङ्क्तिचेते (चकि.७१.२)	३५७३२	मुकुलितमति (किरात.१०.२७)	३४०१२९
माद्यन्मातङ्गकु (शा.प.४०७२)	३६६१२	मार्गे भूरि (शा.प.७७६)	२१३१६४	मुक्तं मौक्तिकदाम	२९८१२०
मा धनानि कृपणः	७२१४७	मार्जारो महिषो (दि.१.८७)	१६३१४४९	मुक्तमूललघु (किरात.९.५)	२९४१२४
माधवस्य मुरली	२४६१३६	मार्तण्डमण्डलसर्ग	१३३१९	मुक्ताः (चकि.९७.१९)	११७१२२
मा धाव मा धाव	९२१५०	मार्दवं सर्व (मा.५.१४९८)	३८९१५००	मुक्ताः पतन्ति भूमौ	३२०१७
माधुर्य (वानर्यष्टक.१)	१७९११०३५	मालतीकुसुमे	२३८१८०	मुक्ताताटङ्कयुगं	२६१११३१
माधुर्यसाराधरि	२४३१८९	मालतीमुकुला	२४३१२०९	मुक्ताफलैः किं	४०१३३
माधुर्यैरपि धुर्यैर्द्राक्षा	३५११४	मालावर्द्धमनोज्ञ	२५११८१	मुक्ताभा चक्रपाल (शा.प.१०६)	९११२९
माध्वीके विधुमण्डले	१८३१६४	माला बालाम्बुज	३५९१८४	मुक्ताभूषणमिन्दु (भोजप्र.२५१)	३२११२७
मानं मानिनि मुञ्च (चु.ति.२९)	३०७१६९	मालिन्यमञ्ज (कुव.१२४)	३१३१५३	मुक्तावली स्वर	२६६१३११
मानं मानिनि मुञ्च	३०८११७	मालिन्यमवलम्बे	५५१६८	मुक्ता विद्रुमम (कुव.३७)	२७२१७६
मानभङ्गपटुना (शिष्ट.१०.२५)	३१५१२८	मालिन्यं परिहरयते	३२५१६२	मुक्ताहारगुणीभूय	२४६१२४
मानम्लानमाना	३५८१५७	मा वनं (भा.५.१३७८)	३८९१५०४	मुक्ताहारं न च	२८६११७
मानमुद्रहतः (मर्त.सं.६४८)	३८५१३३८	मा वम संवृणु	४११७	मुक्ताहारलता (प्रवं.७१)	३५०१८२
मानव्याधि (अमर.१.५७)	३०९११०	मासि मासि (शा.प.४८३)	१५५१११५	मुक्तिर्हि नाम परमः (सु.९४)	४१३८
मानाप्रिवर्धनम	३५११३१	मितं ददाति (भा.१२.५५६६)	३६११४	मुक्ते काञ्चनकुण्डले	३४५१५४
मानिनीजन (किरात.९.२६)	२९९१२२	मितं मुञ्जे (भा.५.१०८८)	३८८१४४०	मुक्तेषु रस्मिषु (अ.शाकु.१.८)	१४०१३
मानिनो हतमानस्य	८०११८	मितमायुर्वयो (शा.प.४०९२)	३६७१५	मुक्तेर्यास्यति (चकि.२.७१)	१९१३६
मानुष्यं वरवंश (सु.२९४९)	८९१५	मित्रं कलत्र (शा.प.४१२५)	१७३११७५	मुक्तोत्तरः (सा.द.१०.४५)	२६३१२१७
मानुष्ये सति (प्रसंगा.८)	१८०११०५०	मित्रं परित्यज (पंच.५.२५)	३८१११७८	मुक्तो मानपरिग्रहः (सु.१६३५)	३०९१४
माने नेच्छति (भट्ट.७)	७७१५१	मित्रं प्रीतिरसाय (दि.१.२१४)	८८११९	मुक्तवान्नः (विद.शा.३.२५)	२७६१४०
माने म्लायिनि (मर्त.सं.३०३)	३७६१२५४	मित्रं स्वेच्छतया (नवरत्न.१)	१७८११००९	मुखं जुम्भारस्मि	३२११२१
मानोज्ञतेत्य (शा.प.३५४७)	३०९१५	मित्रस्वजनबन्धू (भोजप्र.१५६)	१५३११५	मुखं तस्याः (शा.प.३४७२)	२७७१६
मानो वा द (पंच.५.३)	३७८१४५	मित्रहृदः (सु.२९९०)	१५५१९२	मुखं पद्मदला (चाणक्य.७१)	४९०१५१६
मान्धाता स (भोजप्र.३८)	३७४१२०४	मित्रद्रोही (विक्रम.५७)	१६४१५१९	मुखं पाण्डुच्छायं (सु.१०९६)	२८६११९
मान्या एव हि	४५११७	मित्रवान्सा (पंच.२.८२)	१६४१५२२	मुखं प्रसजं (दि.२.५९)	३७७११९
मा पुनस्तमभि (शिष्ट.१०.२१)	३१५१२४	मित्रस्वजन (शा.प.१४३८)	३७७१२४	मुखं प्रियायाः	३३०१३
मा बोधि वैयकमथापि	४३१४	मित्राणि शत्रुत्व (मुद्रा.५.८)	१५११३८१	मुखं यदि किमिन्दु	२७११४०
मा भूत्सज्जनयोगो	४८११४९	मित्राण्येव हि (र.४.२०.१८)	३७७१२५	मुखं वहति	२६२११६३
मा भूज्जन्म महाकुले (सु.३१९९)	६८८१३	मित्रार्थे (पंच.१.३४६)	३७७१२६	मुखं विकसित (शा.प.३२७७)	२५६१३५
मा भैष्ट नैते (शा.प.३९६४)	३६०१३	मित्रे कापि (चकि.६८.१४)	२९६११२	मुखकमलक (शिष्ट.७.४४)	३३४११०८
मामाकाशप्रणि (मेघ.२.४३)	२९२१२५	मिथोऽर्धचन्द्र (कुमार.१६.४९)	१२८१२४	मुखकृतविस (शा.प.३८२६)	३३६११९
मा मालति म्लायसि	२३९१८३	मिथ्यौषधैर्हन्त	४४१६	मुखमात्रेण (सु.९९६)	३७१७
मा मा ससाध्वसम	३०५१२२	मिलितमिहिर	१३०१११०	मुखमिन्दुर्यथा (सा.द.१०.१८)	३०५१५
मायामयः प्रकृत्यैव (सु.३३७)	५६८१३	मिथ्रीभूते तत्र (शिष्ट.१८.१८)	१२९१६३	मुखविधुपरिग्रहो	२५९१९६
मायामीनतनोस्तनोदु	१७१९	मीनः ज्ञानपरः (कविता.६०)	३८६१३५८	मुखसरोजरवं (शिष्ट.६.४८)	३४४१३६
मा याहीत्यपमङ्ग (सु.१०४९)	३३०१८	मीववती नयना (रसगं.२८)	२५३१९	मुखारविन्ददत्त	२६१११४१
मारमासुषमा (सा.द.१०.१३)	२०६१११	मीमांसकाः कति	४३१२	मुखारविन्दोपरि	२५९१७८
मारयन्त्या (शा.प.३३६५)	२६९१४२३	मीमांसको मही	१०२१२४	मुखेन गरलं (कुव.१७१)	२३६१६
मारस्य मित्रमसि	२१०१२६	मीमांसा पठिता	४११७२	मुखेन चन्द्रका (चकि.५३.९७)	२७०१२
मारारिंशकरामेभ (काव्यालं.५.६)	२०५१७	मीमांसा गवसोमं	२२११०६	मुखेन नोद्विग्न (शा.प.२४९)	४५११५
मा रोषीश्चिरमेहि (शा.प.४०८)	६७६१२	मीयतां कथममी (नैषध.५.३८)	६९११८	मुखेनैकेन विध्यन्ति (सु.३७५)	५३११०५
मा वनं छि (भा.५.१३७८)	३८९१५०४				

मुखेन्दुच (सूक्ति.५३.४६)	५६४१२६०	मूर्ख व्यसनितं	१४२१३०	मृत्युर्माद्यति मूर्ध्नि	७५११९
मुखे यद्वैरस्यं (शा.प.१०.५३)	२४२११८०	मूर्खः स्वल्प (हि.३.१२५)	३९११३	मृत्योर्विभेषि किं (सु.३.२९५)	३७५१२३१
मुखे हारावातिर्नय (शा.प.१२.६२)	११३१७	मूर्खचिह्नानि षडिति	३९१२	मृत्योर्वा (भा.१२.९९५२)	३८८१४४३
मुखैरसौ (किरात.४.३६)	३४४१२८	मूर्खत्वं सुलभं (वज्रट.१)	४११६६	मृदुचरणतलाप्रदुः	३३४१११२
मुख्यमेकं	१५९१२६३	मूर्खशिष्योप (इ.चाणक्य.१.४)	१५५१३१	मृदुनातिमुद्यतेन (पंच.१.२९४)	९७११२
मुखस्य कलिविजि	२९६१६	मूर्खश्चिरा (इ.चाणक्य.४.६)	३८९१४७१	मृदुपवनवि (विक्रमोर्व.४.२२)	२८३११६६
मुखस्य ते वद (शा.प.३४.३०)	२८५१४७	मूर्खस्तु (इ.चाणक्य.३.७)	३८८१४४३	मृदुभिर्बहुभिः (इ.श.५.४)	१५११३६०
मुखधा कान्तस्य (काव्या.२.१५५)	३२९११	मूर्खा यत्र (इ.चाणक्य.३.२१)	३८९११९०	मृदुराद्रिः (हरिवंश.१.१६८)	३८९११५१
मुखधा दुग्ध (सा.द.१०.३६)	३०३११३६	मूर्खाणां (पंच.१.४४९)	१६४१५१८	मृदुलकनककान्ति	३९३१५७
मुखधा खमस (शृंगारति.१.५१)	२७६१५१	मूर्खे नियोज्य (चाणक्य.८.५)	१४६११७९	मृदुलवलितमध्यं	२५५१९
मुखे किं (शा.प.३५.५३)	३०८१२०	मूर्खो (वानरयष्टक.५)	१७११८२१	मृदुव्यवहितं (शिशु.२.८५)	१४७११८७
मुखे तवास्मि (सु.२.१२७)	३२०११३	मूर्खोऽपि मूर्ख	३९१६	मृदुनां स्वादुनां (शा.प.१००५)	२३८१७६
मुखे दोलैतिकां (शा.प.३४.१९)	२८६१२३	मूर्खोऽशान्त (नवरत्न.६)	१८०११०५४	मृदोः परि (सु.२.६९२)	१४६११६८
मुखे धानुष्कता (सूक्ति.७४.१८)	३९२११	मूर्खो हि (भा.१.२०७७)	३९१३	मृद्वटवत्सुख (हि.१.९२)	५७११३५
मुखे प्रतार (शा.प.३३.३२)	२६४१२३५	मूर्तिमन्तसिधरा (सु.२०१६)	३९४१३	मृद्वङ्गि कठिनौ (शा.प.३३.३९)	२६४१२४७
मुखे भानं न ते	३०७११	मूर्ध्व्याधूयमान (सा.द.७.१६)	१०११५५	मृष्टचन्दनवि (शिशु.१०.८४)	३२१११०
मुखे मानिनि	३०७१६८	मूर्ध्ना कल्याण	११८१११५	मेखलीयति मेदिन्याः	१२३११
मुखे मुख (अमर.७०)	३०८१२१	मूलं स्थूलमती (भामिनी.प्रा.३२)	२३६१२२	मेघाटोपैः स्तनित (सु.१.७८९)	३४११५६
मुखे मुख विषा (सु.८४)	१५१२९	मूलं दोषस्य (किरात.१.१२०)	१६११३६३	मेघास्यये भवति	२०२१८६
मुखे विषेहि (गीत.१०.१९.२)	३०५१२२	मूलं बालकवीर्यां (विद्ध.४.५)	३३६१२५	मेघास्यये भवति	२०२१९३
मुखन्तश्चापलरसं	४६१५२	मूलं मुजंगैः (शा.प.१.९९)	२३७१४६	मेघास्यये भवति	२०२१९०
मुखति मुखति (कुव.४१)	१२३११९२	मूलमृत्यान्परि (हि.२.१३६)	१४७१२१३	मेघा वर्षन्तु (मृच्छ.५.१६)	२९८११
मुखझिर्मदवारि	१३११११७	मूलमेवादितः (भा.१.५५५७)	३८१११९२	मेघैर्मदुरमन्वरं (गीत.१.१.१)	२३११४१
मुख मुख सलिलं	२१२१२४	मूलादेव (शा.प.१०३७)	२४१११५०	मेघैर्व्योम नवां (सु.१.७७७)	३४३११०६
मुखः पृच्छति	२०४१११०	मृगः प्रमील	११८११००	मेघो भाति	१०९१२२०
मुखी जटी (शा.प.४१.७३)	३७५१२३७	मृगत्रयं भाति	१९०१७१	मेघश्छेदकृशो (अ.शाकुं.२.५)	१४५११०९
मुखो जटिलो (शा.प.४०.३०)	३६४११९	मृगमदकर्पूरा (सु.४.१५)	५८११८७	मेदिन्यां विषमेषु	१०८१२०७
मुखं विषादः (हि.३.११८)	१७४१११०	मृगमीनसज्ज (मर्द.सं.३२)	५७११३६	मेघावी (सं.पाठोप.५५)	१४४१६९
मुखदाली धृत (भोजम.१.४२)	१८८१४२	मृगशिखुदृश (दश.रु.२.२९)	२८९१६५	मेरुः स्थितो (शा.प.४०४९)	३६४१३०
मुखोदालिमुखात्तु	१९३१९५	मृगशिखुनयनाया	१८२१४२	मेरुर्दुर्गतो हिमा	११११२६२
मुनिर्जयति (कुव.१७१)	२१७१४२	मृगसंबन्धिनी	२५९१६६	मेरुकुक्कैरमुदार (सु.५४)	१८१२८
मुनेरपि (भा.१२.४१४२)	१६५१५५४	मृगाः प्रियालङ्घ (कुमार.३.३१)	३३११२८	मोमारामममाद्वे	१८८१३८
मुन्यापतिर्लक्ष्मी (शा.प.१०.६८)	२१५१९	मृगाङ्कोऽयं (शा.प.३.६२७)	३०११७८	मोहं रुणद्धि विमली	४२१३
मुन्यापिपदभक्तिचेतदा	३६३१९	मृगा मृगैः (पंच.१.३०५)	१७२१८४०	मोहान्मया सु (अ.शाकुं.७.२४)	३०६१२०
मुहुरलुपतता (किरात.१०.३३)	३३३१७८	मृगेन्द्रं वा मृगारिं (शा.प.१०१)	२२९१२	मौल्येन विपदा (कविता.७६)	३८१११५४
मुहुर्मुहुरवेक्षणं	३०६१३७	मृगेभ्यो रक्षयते (शा.प.९०२)	२२९१३	मौनं कालविलम्ब	१५८१२४३
मुहुर्लक्ष्योद्भेदा (मुद्रा.रा.५.३)	१५२१४१४	मृगेर्नष्टं शशैर्लानं (शा.प.९०३)	२२९१४	मौनादस्तमितैव (सूक्ति.१.१०)	५१५२
मुहुर्व्यजनवीजैः	२८९१६६	मृगालव्यालवलया (शा.प.४.६३२)	१११४	मौनान्मूकः (हि.२.२.६)	९७११५
मुहुर्तमपि (इ.चाणक्य.१.३.१)	१६९१२७६	मृतः प्राप्नोति (हि.२.१.५९)	१४७१२१७	मौनी पादप्रहारे (शा.प.२.८६)	७८१३
मूकः परापवादे	४८११२४	मृतस्य लिप्सा	१७२१८२५	मौने मौनी	१७८११०००
मूकारब्धे कमपि	३६३१२०	मृतानां (पंच.१.३३८)	१४९१२९७	मौख्यं सर्वापदां (सु.३.१५७)	६६११६
मूकीभूय तमेव (सु.७.२१)	२२५११४१	मृतो दरिद्रः (विक्रमच.१.५६)	१६५१५२९	मौलिः स्वर्णकिं (शा.प.१.१८८)	२४७१५२
मूढ जहीहि (मोहमुद्र.)	८३१११८७	मृत्पिण्डो जल (मर्द.सं.३०४)	८०१४०	मौलिं मानविधि	१३२१३४
मूढे निरन्तरपयो	२९८११६	मृत्युः शरीर (शा.प.३.८०)	७११४	मौलौ किं नु महेश	६१६६

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

५९

मौलौ केफिशिख	२५११८०	यः स्तोकेना (पंच.२.१४८) १६५१५३२	यत्प्रत्यग्रदलावलीकवल	२३३१५५
मौलौ मन्दारदाम	३४६७	यः स्यात्केवललक्ष्य (सु.१९२) ३८१३०	यत्प्रदेयमुपनीय (नैषध.५.८५) ६९१२०	
मौलौ सन्मणयो (उद्भट.६३) २३५१९६३		यः स्वभावो हि (हि.१.५८) ८४१३	यत्प्रियव्यति (शिशु.१०.५१) ३९६१११	
म्रवीयसीमपि (शिशु.२.७४) ८४१६		य एवादिः स एवा १८५११८	यत्र क्षिपामि दशमन्य	२७८१४५
म्रवीयस्त्वा (शा.प.१००७) २३९१८७		यक्षं विरहिणं कंवि ३०३११४०	यत्र देशेऽथ (पंच.१.४४३) १६४१५६	
म्रियमाणं (शा.प.४१६९) ३७३१९२		यच्च कामसु (भा.१२.६५०३) ७६११६	यत्र न फलितास्तरवो १६९१७३४	
म्लानस्य जीवकुसु(मालती.६.८) ३१३१५२		यच्चिन्तितं तदिह १७६१९७१	यत्रान मदनवि (शा.प.३६६६) ३१७१२	
य		यच्छक्यं ग्र (भा.५.११०७) १६६१६०२	यत्र नार्यस्तु(भा.१३.२८८८) ३८९१४९३	
यं दृष्ट्वा मीनरूपं १८११४		यच्छङ्गलमपि जल (पंच.२.७९) ७०१२६	यत्र नास्ति दधिमन्यन ८९११	
यं प्राक्प्रत्यगवा ३०२१११४		यच्छति प्रतिमु (किरात.९.१४) २९६१६	यत्र पतलव (सा.द.१०.६३) २५११२६	
यं मातापितरौ (म.२.२२७) १६७१६७		यजमानेन कः स्वर्ग १९९१३२	यत्र यत्र वलते शनैः २६०११०६	
यं यं च्योऽनु (भोजप्र.१३९) १४७१२०१		यज्जातोऽसि (शा.प.७५८) २१०१३५	यत्र विद्वज्जनो नास्ति (हि.१.६३) ३८१२	
यं शैवाः समुपास (महा.ना.१.३) १५१२७		यजीवति क्षणमपि (पंच.१.२४) ९८१९	यत्र श्यामाकवी ९५११२९	
यः कन्दुकैरिव ४१२७		यतः प्रभृति ते कान्तं २९११४	यत्र सूक्तं (भा.५.३२९०) ३८८१४४१	
यः करोति (किरात.११.१९) १६११३६		यतः सत्यं त (विष्णु.प्र.अ ९) १४३१३५	यत्र स्त्री यत्र (पंच.५.६१) ३४९१३२	
यः काकिनी (सु.२९११) १५११३७९		यत एवागतो (इ.श.६६) १६९१६९९	यत्राकृतिसूत्र गु(पंच.१.२०८) २७८१३२	
यः कुन्तपाणिर्हि २४८१९१		यती व्रती चापि १७४१८८२	यत्राखण्डलदन्तिद ९४१२०	
यः कुर्यात्सवि (हि.२.१३०) १४७१२११		यतो गजैर्विना (शा.प.१५६०) १४३१३६	यत्रात्मीयो जनो १५०१३३३	
यः कुलामिज (हि.१.१३०) १४५१११६		यतो यतः षट्चर ३४५१५१	यत्रानुलिखि (का.प्र.७.२७३) २१८१६२	
यः कृत्वा सुकृ (पंच.१.९३) १४९१२७५		यतो यतोऽज्ञा (शा.प.३३७५) २७०१२८	यत्रानेके क (भट्ट.सं.१७१) ३७४१९९	
यः कृष्णं कुरु (शा.प.८६४) २२६११६५		यत्कण्ठे गरलं (शा.प.५०२) १८२१५०	यत्रापि कुत्रापि २२१११४	
यः कोटिहोमानल १३५११३		यत्करोत्यरतिं क्लेशं (गुणरत्न.२) ७११३	यत्राभ्यागतदानमान ६३१४०	
यः कौमारहरः (सा.द.१.२) ३५३१४२		यत्कर्म कुर्व (मनु.४.१६१) १६७१६२१	यत्रायुद्धे भुवं (हि.२.१७०) १४७१२१८	
यः पठति लिखति १७०१७६०		यत्कस्यामपि (नैषध.१२.८१) ११०१२४३	यत्रार्जवेन लघिमा १६९१७३८	
यः परस्य विषमं १७११८१२		यत्कीर्तिः कापि गङ्गा १३८१८८	यत्रास्ति लक्ष्मीर्विन १७३१८४७	
यः पित्रा (मार्क.पु.२१.९५) ३८५१३२६		यत्कीर्तिर्वलयं भुवः १३७१६७	यत्रैकं श्रुतमकरं ३६९१८१	
यः पीयूषसहो (शा.प.११६४) २४५११२		यत्कीर्त्या धवलीकृतं १०७११७९	यत्रैता लहरीच (कुव.१७१) २५२१५६	
यः पूतनामारणलब्ध २२१९८		यत्कोधनो(भा.१२.११०१८) ३८९१५०५	यत्रोदकं (वृ.चाणक्य.७.१३) ३८८१४४४	
यः पृष्ट्वा कुरु (पंच.४.६४) १६५१५४४		यत्क्षान्तिः (शान्ति.३.१२) ३७०१९७	यत्संप्रहो (राज.त.६.२२७) ३८८१४५१	
यः पृष्ठं युधि (नैषध.१२.९७) १०८११९२		यत्खलु खलमुखु ५७११४३	यत्सकाशाज (पंच.२.१००) १४९१२८०	
यः प्रशंसति नरो ७०१३३		यत्तादृशेषु सरलेषु न २१२१४२	यत्सत्यं व्रतभङ्गभी (विणी.१.२४) ३६६१५	
यः प्रागासीदमि ३१३१५८		यत्तालीदलपा (विद्व.भा.२.१५) २८६१२६	यत्सद्गुणोऽपि (शा.प.११९८) २४८१७४	
यः प्रीणयेत्सुच (भट्ट.सं.२७९) ५०११९२		यत्तीर्थान्दु मुखाम्बुजा २७२१६९	यत्सारस्वतवैभवं गुरु(भोजप्र.९५) ३४१६३	
यः शौर्याविधिरे (शा.प.९१७) २३११४६		यत्तु (कामं.नी.११.३९) ३९०१५१४	यत्सृष्ट्वैव परा यान्ति (सु.३४८) ५६१९०	
यः श्रीख (प्र.राषव.७.६२) ३०२११०४		यत्त्वज्रेत्रसमान(सुवृत्ति.२.३९) २९२१३०	यथा काष्ठ (भा.१२.१३३८) १६६१५८५	
यः संतापमपाक (शा.प.८०९) २२११३११		यत्नादन्विष्य का ग्राह्या १९९१२५	यथा खनन्ख (मनु.२.२१८) १६७१६१६	
यः संमानं समा (पंच.२.२२) १४९१३०४		यत्नादपि कः (पंच.१.४४१) २२६११७०	यथा खरधन्वन (सु.१.१३) ३८८१४५४	
यः सत्पदस्थसिह (सु.१९१) ३८१२३		यत्नोत्थापन (शा.प.४०५६) ३६५१५०	यथा गजपतिः श्रान्त (सु.३५४) ५६१५४	
यः सर्वका (राज.त.४.५२९) ३८८१४४७		यत्पङ्केरुहलक्ष्म ३०९११५	यथा गौर्दुष्य (का.नी.५.८४) १४९१२९४	
यः ससर्ज कमलं २६२११७७		यत्पद्ममादिस्तु(नैषध.२२.११५) ३१२१३७	यथा ग्रामान्त(२.२.१०८.५.६) ३७७१३१	
यः सिन्धौ फेनराशि ३१३४		यत्पल्लवः समभवत्कुसु २१२१४३	यथा चतुर्भिः (वृ.चा.५.२) १७५१९१४	
यः सुन्दरस्तद्वनिता ९२१५८		यत्पादाः शिर (शा.प.७४७) २०९११६	यथा चित्तं तथा (विक्रम.२५२) ४६१३६	
यः स्रष्टिस्थितिसंभृतीर्वि १११५		यत्पीयूषमयूखमालि ३०२१११३	यथा छायातपौ (पंच.२.१३६) ३७७१३१	
यः सैन्ये स्मर (शा.प.३७२१) ३२४१४५		यत्पूर्वं पवना (शा.प.११७२) २४६१३१	यथा तथापि यः पूज्यो (सु.१९) ११६	

यथा तैलक्ष (भा.१३.३३८) ३८८४५९	यदकांशुकान्त (शा.प.५९५) २०७११४	यदि रामा (वृ.चाणक्य.१७.१६) ८९१२
यथा दोषो विमात्यस्य (इ.श.४) ५५१७४	यदज्यते परिक्ले (शा.प.३७८) ७११२	यदि वै मनसि १०४१९२
यथा घेनुसहस्रेषु (पंच.२.१३२) ९११९२	यदवधि वि (भामिनी.वृ.वि.६०) २५५१७	यदि सत्सङ्गनिरतो (सु.४६१) ८७१५५
यथा नयति कै (शा.प.२०६१) १८८१३७	यदवधि विद्वद्ध ३५२१७७	यदि सन्ति गुणाः (कुव.५१) ८११६
यथा परोपकारेषु ५६११०७	यदवधक्यं न त (हि.१.९०) १६३१४५०	यदि समर (विणी.३.६) १५२१४०२
यथा प्रभुकृता (हि.३.८८) १४८१२३६	यदसेवनीयमसता ३१२२२	यदि स्मरामि (शा.प.३४६२) २७७५५
यथा बीजं विना (भा.१३.३०१) ३७७१३५	यदस्माभि (शा.प.४१२८) ३७३१७८	यदि स्याच्छीत (पंच.१.२८७) ३४९१३५
यथा बीजा (शा.प.१२९२) १४५१२४	यदस्य यात्रासु बलो (नैषध.१.८) १२५१६	यदि स्यात्पाव (पंच.३.१९३) ३४८१२३
यथामिषं ज (स्कांद.नागर.१८५) ६४१९	यदा किंचिज्ज्ञोऽहं (मर्तु.सं.५) ४१५८	यदि स्यान्म (सा.द.१०.४७) २५११७२
यथा मृत्पिण्डतः (पद्म.भूमि.८१) ८२१८	यदा तु भाग्य (मृच्छ.१.५३) ६७४७७	यदीच्छसि (शा.प.१४२६) १५८१२१०
यथायथं ताः (किरात.८.२) ३३४१२०	यदा त्वं चन्द्रो (शा.प.३५६४) ३०९१३	यदीयबलमालोक्य २८३१४
यथा यथा भोज (भोजप्र.७६) ११७१८७	यदानतोऽयदान २०६११३	यदुपातं (मार्क.पु.२.१.९३) ३८५३३२२
यथा यथायं बल २५८१३२	यदा न योगो ३८९१४८०	यदेकः कासारं रच २९२११९
यथा यथा विश (शा.प.३१७०) २५४११	यदा पूर्वं ना (शान्तिश.२.६) ३७६१३५०	यदेकस्मिन्वर्षे २४०१११७
यथा यथास्याः (शा.प.३२८५) २५५११७	यदा प्रकृत्यैव (शान्तिश.२.४) ३२१३	यदेतच्चन्द्रान्त (भोजप्र.२३६) २०५१८
यथा यथैव स्नेहे (शा.प.३७२) ५४१२२	यदालोके सङ्गमं (अ.शाकुं.१.९) १४०१४	यदेतत्कामिन्याः (शा.प.४१७०) २४६१३५
यथा यूनुस्तद्व (नैषध.२.२.५०) ३११३९	यदा वि (किरात.१४.२४) १७४१९०४	यदेतत्त्रैत्राम्भः (शा.प.१४०१) ५११२३४
यथा रन्ध्रं व्योम (कुव.१७१) ३४२१८७	यदा विनाश (र.३.६२.२०) ३८३१२४३	यदेतत्सच्छन्दं (मर्तु.३.५१) ३६८१४६
यथा विहंगास्तस्मा १७४१८८१	यदा विनाशो (र.३.६२.२०) ३८८१४५६	यदेते साधूना (शान्तिश.२.२३) ७२१५५
यथा वृष्टिः समुद्रेषु ५५ ७१	यदा शरीरस्य शरी (शाकुं.९४) ३८९१४६८	यदैव भर्ता (शा.प.४९५) १६६१६०४
यथा शरीरं किल (सु.५२६) ७०१३४	यदासीदज्ञानं (मर्तु.सं.६) ३७५१२४६	यद्वन्धद्विपदानवा १३७१६६
यथा शरीर (कथास.२.२.४०) ३८२१२२८	यदासौ दु (शान्तिश.१.२२) ३६८१४८	यद्वन्धं गुरुगौर (अमर.१५९) ३०७१६७
यथा सत्प्रसवः १९५१४	यदि कुप्यसि ना (मृच्छ.५.३४) ३०८१५	यद्वृणैर्प्रथितैः १३४१४
यथा हि पुरुषः (सं.पाठोप.५६) ३८२१२२९	यदि क्षुण्णं पूर्वं ११९११२४	यद्वाति यदश्नाति (भोजप्र.६३) ६८१२
यथा हि (याच.३.१६२) ३८२१२३२	यदि गन्तासि ३५४१७२	यद्वासि विशिष्टे (हि.१.१६९) ६८१३
यथा हि मलिनैर्वैले (पंच.४.३०) ८४१९	यदि गर्जति (मृच्छ.९.३२) २९८१९	यद्गुर्गामटवीमट ६९१११
यथा हि वृक्षं (भा.१२.९९२०) ७६१२०	यदि तव हृदयं (भोजप्र.४९) १५११३७२	यद्वात्रा निजमाल (मर्तु.सं.५६) ९३१९९
यथा होकेन चक्रेण (याच.१.३५१) ८२१७	यदि त्रिलोकी (नैषध.३.४०) १०४११०३	यद्वाहू व (भ.राषव.३.२६) १०९१२२६
यथेयं वादेवी (शा.प.१८२) ३५१२२	यदिदमगणयित्वा ३०६१३२	यद्विध्वम्बरमणि २७१६
यथोदयगिरी द्रव्यं (हि.प्र.४६) ८७१६३	यदि दहत्यन (आनन्द.देवीश.) ५०११९०	यद्वीजानि च १२१११५७
यथोर्ध्वासः पिव (कुव.९८) ३३९१११७	यदि न स्यात् (पंच.४.७१) १४५११२६	यद्भ्रमं धनुरीधरस्य ९४१११३
यदक्षिभ्रूलतापा (शा.प.४०५९) ३६४१५	यदि नाम कुले (सु.३१५८) ६६११७	यद्भुतैः कुस्ते (नैषध.१.२.९२) ११०१२४५
यदचेतनोऽपि (मर्तु.सं.६५) ७९११५	यदि नाम दैव (मर्तु.सं.३०७) २२११९	यद्भूलते तरलिते २०८१४०
यदघोऽधः (हि.१.१५७) ७१११७	यदिन्दोरन्वेति ५११२३५	यद्यत्परवशं कर्म (म.४.१५९) १६७१६२०
यदन्तस्त्रज जि (पंच.४.५३) ३४९१२७	यदिन्दोर्लक्ष्मीस्ते २९१११५	यद्यदिष्टतमं तत्तद्दे ५६११११
यदपध्यवता १६६१५७८	यदि परगुणा (दश.रू.४.१७) ६११२५६	यद्यदेव रुक्मे (शिष्ट.१०.७९) ३१९१२२
यदपि कटकयात्रा ११६१६५	यदि प्रमुखादधीः ३३४१८	यद्यदेव हि वाञ्छे (हि.१.१९१) १६३१४६४
यदपि जन्म भभूव ९२१६९	यदि प्रसादीकु (नैषध.७.४३) २६३१२१०	यद्यध्वनीनं चिर २४०१११४
यदपि मेकगणेन २२३१७५	यदि प्राणा एव २९२११८	यद्यपि क्षितिपा (वृ.१.१.१९) १४७११९४
यदपि रतिमहोत्सवे ३५५११	यदि प्रियावियो (शा.प.३४४९) २७७११	यद्यपि खदिरारण्ये २३८१६५
यदभावि न (मर्तु.सं.६६६) १६२१४२९	यदि प्रिये वेत्ति तव ३०५११५	यद्यपि च देवयो २२९११६
यदमरशतैः सिन्धो २६२१९४	यदि भवति दै (पंच.१.१९२) ३५२११६	यद्यपि चन्दन (मर्तु.सं.६७१) २३७१४१
यदमी दश (शा.प.२४४) ४८१११५	यदि भवति (पंच.१.१९२) ७२१३३	यद्यपि चातकप (चातक.८) २२६११५३
यदम्बुकणमादा (शा.प.७८९) २१११६	यदि भक्तोऽसि (शा.प.९३६) २३११६२	यद्यपि तरणेः कि २२९१२३३

सस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

६१

यद्यपि दिशि (शा.प.११२१) २३९१९९	यमो वैवस्वतः (भा.१.३०१८) ३७७१९	यस्मिन्ष्टे (दृ.चाणक्य.९.९) १५७१७६
यद्यपि दैवालब्धा २४७१५८	यममिव करधृतदंडं ९५१८	यस्मिन्वंशे समु (शा.प.३६३) ५४१५५
यद्यपि न भ (मर्च.सं.६७२) २४१११३७	यमाश्रित्य न (पंच.१.५२) १४८१२६०	यस्मिन्वस्तु (शा.प.४१७१) ३७५१२३६
यद्यपि बद्धः शै (शा.प.१०७८) २१५१७	ययोरारोपित (सा.द.१०.८०) १०२१४१	यस्मिन्विधं ३६९१६९
यद्यपि बहुगुणग (शा.प.१४९) २२०१५	ययोरेव समं (पंच.१.३०४) १४४१४९१	यस्मिन्वेळति २३५१३
यद्यपि बहु नाधोषे तथा ४२१२	यवनीनयनाम्बु २७१२११	यस्यै ददाति (शा.प.११७६) २३५११६२
यद्यपि भ्रातः (भा.१२.५०६४) ३८५१३५६	यवनैरवनिः कान्ता ९८११	यस्य कृत्यं न (भा.५.९९३) ३८९१४९५
यद्यपि रटति (मर्च.सं.६७४) २२९११७	यशःकरणधोरणी १०६११७१	यस्य क्षेत्रं (पंच.१.२२९) १६२१४१५
यद्यपि क्षिरोऽधि (शा.प.१७५६) २१०१९	यशःपटोऽयमद्भुतो १२३११	यस्य क्षोणिपते १३६१४२
यद्यपि सन्ति बहू २१२१२२	यशः पदाङ्गुष्ठ (नैषध.७.१०७) २७०१२६	यस्य चाप्रिय (शा.प.१४२८) १५३१७
यद्यपि स्वच्छ (शा.प.२०७९) २१५१२	यशः पूरं (प्र.रावण.७.९२) १०६११६५	यस्य चित्तं (दृ.चाणक्य.१५.१) ३८८१४६५
यद्यप्याम्रतरोरमु २२४११२	यशःशशाङ्का ११८११०३	यस्य चेतसि (कुमार.६.१८) १०२१४३
यद्यप्युच्चैर्वि (काम.नी.५.२७) ३७७११७	यशःसौरभ्य (भामिनी.प्रा.८०) ५५१६१	यस्य जिह्वा ३४९१५५
यद्रात्रौ रहसि (अमर.१५०) ३२८११८	यशःस्तोमानुचै १०६११५७	यस्य जीवन्ति ९७११
यद्वक्त्रं मु (शान्ति.१.१४) २३३११९९	यशश्चन्द्रैरव्य १०६११६०	यस्य त्वया व्रण (शाकुं.४.१३) ३६२१२६
यद्वक्षनाहितमति (ध्वन्या.उ.३) ५०१२०६	यशस्करे (शा.प.१४०६) १७५१९२०	यस्य द्वारि सदा १८४१७१
यद्वदन्ति चपले ६३१२२	यशोदयामण्डि (शा.प.१२३१) १०४१९७	यस्य न ज्ञायते (पंच.२.६३) १६५१५२७
यद्वदहल्याहे (मृच्छ.५.३०) २९८१८	यशोधननिधे ३५१२३	यस्य न ज्ञायते (पंच.४.२०) १६७१६४७
यद्वद्वनमसिंहं च १४३१३७	यशोऽधि (किरात.३.४०) १७३१८३२	यस्य न सविधे (सा.द.१०.७) २५११२५
यद्वज्रयोदधिसम ३६९१७०	यशो यस्माद्भस्मी ८३१३	यस्य नास्ति विवे (भा.२.१९४५) ३९१८
यद्वात्मानं सकलत्र ३६९१६७	यश्वत्वारि शतानि ३५११८	यस्य नास्ति स्वयं (दि.३.११९) ३९११
यद्विस्मयस्तिमि (मालती.१.२२) २७९१४८	यश्व निम्बं (कुव.४६) २४१११५६	यस्य पुत्रो न वै ९०१७
यद्वीक्ष्यते खलानां ५७११४२	यश्व मूढतमो १५७१२०१	यस्य पुत्रो (प्रसंगम.१४) ३८९१४९८
यद्वीचीभिः स्पृशति २१६१२२	यस्तीर्थाना २११९२	यस्य प्रसादे पद्मा (मनु.७.११) १४२१९
यद्वीर्यं कूर्म (सा.द.६.१८६) १०२१३९	यस्तु कृच्छ्र (भा.१.४५५७) ३९०१५१२	यस्य भार्या विरु(गरुड.पूर्व.१०८) ३५१११
यद्वद्रावितके (विद्व.शा.३.१४) ३०३११३५	यस्तु शूद्रो (भा.३.१४०७५) ३८०११२४	यस्य भार्या (भा.१२.५५०९) ३८९१५०२
यद्वद्राकृष्टसुवर्णसू (शा.प.१५४) ३११४६	यस्तु संचरते ९८१२	यस्य भार्या झुचि ३५०११
यज्ञ माति (शा.प.३३४२) २६४१२४९	यस्तोषं न २२२१६३	यस्य मित्राणि मित्रा (का.प्र.४.३०) ९७१२
यज्ञं सरलं (पंच.२.१८८) ३७७११५	यस्माच्च येन च (पंच.२.२०) ९२१७१	यस्य मित्रेण संभाषा (दि.१.१९) ८८१२
यज्ञवे भाजने (दि.प्र.८) ३७७११६	यस्मादधि (शा.प.१०४१) २४१११५९	यस्य यस्य हि (पंच.१.७४) १६३१४७८
यज्ञादतस्त्वमलिना २३८१६९	यस्मादाक्रामतो २०१६७	यस्य वक्त्रकूदरे २९११६
यज्ञाव्यभ्रमिघूर्णमान ६१७२	यस्मादासीत्कुमारः १४११०	यस्य वज्रमणे (शा.प.१०९९) २१८१६४
यज्ञाद्यापि समा ३५९११०१	यस्माद्विश्वमुदेति १११४	यस्य वष्ट्री चतुर्थी १८६१५
यज्ञाघ्नः प्रथमाक्षरं ९११२८	यस्मिन्जीवति जीव (मर्च.सं.६८०) ९८१६	यस्य स्त्री तस्य ३४९१५४
यज्ञिःशब्द (राज.त.४.३०८) ३७७१८	यस्मिन्जीवति (विक्रमच.४) २२९११३	यस्य जेहो (दृ.चा.१३.६) ३९०१५१९
यज्ञिमितं भवे (शा.प.१४६१) ३७८१७	यस्मिन्कुलेयः (पंच.१.३१४) १७४१८९२	यस्य स्त्रीपु (प्रसंगम.१३.) ३९०१५२१
यन्मक्षुसिजितमि २६२११९२	यस्मिन्कुल्यं (पंच.१.९४) १४९१२७४	यस्यां महत्त्व २२०१२
यन्मध्यदेशा (कुव.९७) ३१२११५	यस्मिन्खड्गे (शा.प.४६६०) १४३१५९	यस्यां मौलि १०११५३
यन्मध्ये यच्च (शा.प.४१२१) ३७२११५०	यस्मिन्देधे (पंच.२.८३) १५५१८८	यस्यां यस्यामव (भा.११.७८) ३८८१४६२
यन्मनोरथशतैर (शा.प.४५३) ९११४६	यस्मिन्नुचै २३४११३३	यस्यां स केस (शा.प.१२१३) २१५११६
यन्माता विष्णु ९५११३०	यस्मिन्नेवाधि (पंच.१.२६६) १४६११६२	यस्याः संगम (शा.प.८१०) २२४११०२
यन्मुक्तामण (शा.प.१११२) २१८१६१	यस्मिन्बुद्धदंसक ५१५३	यस्याः संयुत २३४११३७
यमः प्रतिमही १०६११७२	यस्मिन्यदा व (भा.५.१३४०) ३८९१४७३	यस्याकार्यं वचः (शा.प.८४६) २२८१२२०
	यस्मिन्यदा पुष्क (भाग.४.६) ३८९१४८९	यस्याभिः क्षेप ११६१७१

यस्याङ्घ्रिद्वितयं	१३१४५	याते मध्य (भामिनी.प्रा.१५)	२१९११३	यावद्वृष्टिर्मुग्धाक्षीणां (धूर्तेश.८४)	२५१११२
यस्याञ्जनश्याम	१३५११२	यातेयं रजनी	२१११४१	यावद्यावत्कुव (शा.प.३३१६)	२६१११५८
यस्यात्मबुद्धिः (भा.११.७८)	३८४१३०३	याते यात	२२८१२०१	यावद्याव	२८९१५१
यस्यादौ व्रज (शा.प.९६८)	२३५११४९	यातोऽस्मि पद्म (रत्ना.३.६)	२९५१५०	यावन्तः कुरुते (शा.प.४१३९)	३६७१८
यस्यार्थास्तस्य मित्राणि (पंच.१.३)	६५१६	यात्येकतोऽस्त (अ.शाकुं.४.१)	३२३१११	यावन्नीरनिधेः	३२७१२३
यस्यालीयत	१७१२	यात्रामङ्गल (शा.प.३४३७)	२८४१३२	याविपत्तिर्धना	७११२६
यस्यावन्ध्यरुषः (शा.प.९१६)	२३११४५	यात्रासु यस्य	१२५१४	यासां कटा (शा.प.३२९९)	२६०११००
यस्याश्चोरश्चिकुर	३७१६८	या दक्षिणा	२८८११५	यासां नाम्नापि (पंच.४.३५)	२५११११
यस्यासीनव (शा.प.९५५)	२३४११३५	यादृग्जानासि	१६११३	यासां सत्यपि (सा.द.३.१०)	२५२१५३
यस्यास्ति वितां स नरः (भर्तृ.सं.५१)	६४१९	यादृशि तादृशि	६५१११	या सा जग	७६१३८
यस्याहुरागमविदः	४३५	यानि मिथ्या (शा.प.१३११)	१४५११३२	या साधूश्च	९३१९७
यस्येषवः	१०४११०१	यानेन तन्व्या (नैषध.७.१०२)	२६९१४१५	या साधूनिव	३२१५
यस्योच्छिन्ना	१२२११८८	यान्ति न्याय	१५५१८५	यासामञ्चल	२५११९
यस्योदये गुरु	२१२१४९	यान्ती गुरु (भामिनी.भृ.वि.५४)	२६०१९७	या सृष्टिः स्रष्टुराद्या (अ.शाकुं.१.१)	७१९९
यस्योदये नैव	२१०११९	यान्त्याः सरः	२७९१५५	यास्यति जलधर (भर्तृ.सं.६८८)	२१८१३
यस्योद्यद्वागबाहु (सु.५१)	१६१४३	यान्त्या मुहु (मालवी.१.३२)	२७८१५१	यास्यति सज्जन (पंच.१.२२४)	३३२१६
यस्योद्यद्गुज	११५१३०	या पाणिग्रह	१८६११५	यास्यत्यथ शकु (अ.शाकुं.४.५)	३६२१३८
यस्योपवीत	११११६३	या प्रकृत्यैव चपला (हि.२.२४)	९७१६	यास्यामीति (शा.प.३४३५)	२८४१३१
यां कान्ति	२४७१६५	या विम्बौष्ठरुचिः (शा.प.३३९६)	३३०१२	या खसद्वनि पद्मे (शा.प.४७१)	६२११
यां हृष्टा यमुनां	२४११६१	या भार्या दुष्ट (पंच.४.१५१)	३४८१२४	या हि शश्वद्	३४९१४७
यां यां प्रियः (शिष्ट.३.१६)	२७३१२	याभिरनङ्गः	२५०१८	युक्तं मध्ये	२६६१३१२
याः पर्यगन्ति प्रियं (भर्तृ.६८९)	२८३१३	यामस्ते शिव	२१५११५	युक्तं यया (सु.४४०)	६०१२४२
या कटाक्षच्छटा	१९४१३८	या महेश	२१०११२	युक्तः प्रमा (किरात.११.२९)	१६११३७२
या कथंचन (शिष्ट.१०.१८)	३१५१२१	या माताममता	२०५१४	युक्तमुक्तं (स्कांद.काशी.१)	१५११२९२
या कर्षति निज	८४१८	यामि न यामीति धवे (कुव.४२)	३२९१४	युक्तियुक्तं प्रगृह्णी (शा.प.४५२)	१५३१२५
या कामिनी सा	३४०१२	यामिन्येषा बह (धृंगारति.१३)	३५४१७९	युक्तोऽसि	२३५११६५
या कुन्देन्दुतुषार	३११३	यामि प्रेयसि	३२९११९	युक्त्या परो	१५०१३५७
या केलिच्युत	३६३१४०	यामि विधाव	१८८१४५	युगपत्स्वगण्ड	२११४
या गम्याः (किरात.११.२२)	१६११३६५	यामीति प्रिय (शा.प.३३८७)	३२९१२	युगपद्विकास (शिष्ट.९.४१)	३००१६६
याचकवीरो	७३१२१	यामीत्यप्रिय	३२९१२०	युगान्तकालप्रति (शिष्ट.१.२३)	३६३११५
याचते कार्यकाले यः (हि.२.३१)	८८१८	यामीत्युक्ते	३२९११४	युगान्ते (वृ.चाणक्य.१.३.२१)	३८९१४७५
याचना हि पुरुषस्य (प्रसंगा.१७)	७३१२७	या राका (गुणरत्न.१०)	१७८११०१७	युद्धं च (चाणक्य.७२)	१६२१४०३
या चन्द्रस्य	२९०१८१	या लाक्षा	११११२६१	युद्धकालेऽप्रगो (पंच.१.५८)	१४८१२६७
याचमानजन (नैषध.५.८८)	७२१४६	या लोभा	६११२६०	युद्धा चाभि (नैषध.१२.४८)	११०१३३९
याचितो यः (भोजप्र.७१)	७०१४	यावकरसार्द्र (का.प्र.७.१४५)	३१७११	युधिष्ठिरः कस्य	१९६१४
यात्रापदं (सु.२७४)	५०१२१२	यावचक्रे नाज (शिष्ट.१८.२६)	१२९१६९	युधिष्ठिरोऽसि (शा.प.१२२८)	१०२११६
यात्राशून्यम (शान्ति.१.१३)	३७०१९२	यावच्छकलितो	२०७१९	युध्यन्ति	१६७१६४३
या जयध्रीर्मनो (सा.द.७.९)	२७७११४	यावज्जीवं	१५७११८६	युध्यन्ते पक्षिपश	७०१८
यातं यौवन (भर्तृ.सं.६८३)	३७४१२०७	यावत्तिष्ठति	२१३१६२	युष्मत्प्रौढतर	१३४१२०
यातस्यास्त	३०२१९९	यावत्त्वां न	२४४१२२६	युष्मद्दोर्दण्ड	१३१११२५
याताः किं न मिल (अमर.१०)	२८०१९०	यावत्पौलस्त्य (नैषध.१२.४७)	१३८१८२	युष्मद्वाजि	१२५११३
याता यान्ति च या (शा.प.१५०)	३०१३	यावत्फलो (शा.प.१०२३)	२३९१११०	युष्माकमम्बर (भट्ट.१)	२७११८
यातास्ते रससारं (सु.१७८)	४११७६	यावत्स्वस्थ (भर्तृ.सं.६८६)	१६११३६१	युष्मान्यग्रे	२३३१९८
यातीतः पान्थ (शा.प.१२७३)	१३३१४२	यावत्स्वस्थमिदं (भर्तृ.१९४)	१७८११००७	यूथि यथो	२३८१७८

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

६३

यूनां धैर्य	२६८३६८	ये बालभावा (विक्रम.१२३) ३८४१२९४	यो धत्ते शेष	१८१२२	
यूनां मोह	२६५१२९४	ये बाह्वो न युधि (दश.४.९) १५२१४०८	यो धर्म (पञ्च.सृष्टि.२२४) ३८९१४९०		
यूना येन	२३११४७	येऽभिज्ञाः	२४०११२२	यो धैरेव	१२७१२०
ये कन्द (का.प्र.१०.५४७)	१३२११६	ये मज्जन्ति (महा.ना.७.१९) ११९११३३	यो ध्रुवाणि परि (गरुड.१०८) १६२१३९४		
ये कायस्थ	९९११८	ये मुष्णन्ति	९९१२१	यो न ददाति न (शा.प.३८७) ६९११६	
ये कुण्ठीकृत (शा.प.३७२६)	३२४१४६	ये ये खञ्जनमेक (शृंगारति.५) ३१४१७१	यो न वेति	१४८१२५६	
ये के विचित्र	४०१४९	ये लब्धाश्रय	११११२५३	यो न संचरते	९८११
ये गृह्णन्ति (शा.प.११०९)	२१७१६०	ये वर्धन्ते धनपति (भट्ट.सं.१७४) ९७११०	यो नात्मजे न च (पंच.१.११) ९८११०		
ये च प्राहुर्दुरा (पंच.१.४०) १४८१२५०		ये वर्धिताः (विक्रमच.२५९) २२१११९	यो नात्यु (भा.१२.११००८) ३९२१५९६		
ये च मूढ (भा.१२.७५९) ३९११५७९		ये वर्धिताः करि (विक्रमच.२५७) २२३१८१	यो नानाद्युति (राज.त.३.२१८) ३७८१६३		
ये जाते व्यसने (शा.प.२४८) ५२१२५६		ये शान्त	१७३१८६२	यो नास्ति	१३४१२२
ये जाल्यादि (पंच.१.३९) १४८१२४९		ये शिरसा	२४७१५०	योऽनाहूतः सम (पंच.१.९८) १४४१९०	
ये जाल्या लघवः (महद.६०) २१४११०		ये श्रमं हर्तुमी (सु.३४३) ५६१८६	यो नोद्धतं (भा.५.१०८१) ३९११५८८		
येऽणुत्वं	११११२५२	येषां कण्ठ (का.प्र.१०.४८४) ११०१२३३	योऽन्यथा सं (मनु.४.२५५) ३७७१३६		
ये तावत्स्वगुणो (सु.१६४) ४११७५		येषां कोमल (प्र.राषव.१.१८) ३४१६०	योऽभ्यर्थितः (भा.५.१५३२) ३९११५६८		
ये त्वेनमभि (भा.१.८४०५) ३९०१५०८		येषां दोर्वल (का.प्र.४.१०४) ११०१२३१	योऽमित्रं कुरुते (पंच.२.१३) १६५१५२४		
ये दीनेषु दयालवः (शा.प.२२८) ५३१२६४		येषां न विद्या न (भट्ट.सं.६९७) ४०१३२	यो मे गर्भगतस्यापि (शा.प.३१२) ७५१४		
ये दोलाकेलि (शा.प.३८१६) ३३५११३७		येषां निमेषो (शा.प.४१११) ३७२११४६	यो मोहान्मन्यते (पंच.१.१५०) ३४८११३		
येन ध्वस्त (ध्वन्या.२.२५) १९२१८९		येषां प्राणिवधः (सु.३६७) ५६१९९	यो यः शब्दं (वेणी.३.३२) ३६७११६		
येन पाषाण (सु.८९५) ७९११३		येषां वल्लभया (भट्ट.सं.६९८) ३६९१७७	यो यत्र कुशल (भा.१.३३२४) १४६११४५		
येन भिन्न (भामिनी.प्रा.४९) २३०१२४		येषां श्री (वृ.चाणक्य.१२.५) ३७६१२६३	यो यत्र सततं (चा.नी.४२) ३९११५७७		
येन यत्रैव भोक्तव्यं (भट्ट.सं.६९२) ९९१३३		येषां मान्यकल	६३१४१	यो यमर्थं प्रार्थं (शा.प.१४३६) १५३११३	
येन शुक्लीकृता (दि.१.१८३) १६३१४६१		येषु येषु दृढं (शा.प.४१२०) ३७२११४९	यो येन प्रतिबद्धः (दि.३.१३०) १४८१२४१		
येन खां विनिहृत्य (शा.प.४०८३) ३६६१६		ये संतोषमुखप्रबुद्ध (भट्ट.सं.३१४) २१५१५	यो रक्ततामसित	२७१७	
येनाकारि	१८७११०	ये संसत्सु विवादिनः (शा.प.२०६) ४११६४	यो रामो निज	२११८२	
येनाकारि	२४६१२९	ये सूक्ष्मिन्दुकला (शा.प.१४३) ८५११६	योऽर्थकामस्य (भा.५.४१४६) ३९२१६२३		
येनाकारि मृणाल (नीतिप्र.३) ९५११२२		ये ब्याह्वेषु	१५०१३४४	यो व्योमा	१९२१९०
येनाश्वलेन सर	९२१७७	येः कारण्यपरि (सु.३२००) ६८१८४	योषितः पति (शिशु.१०.८५) ३२११११		
येनात्मा पण्यतां (वृ.श.५५) १६८१६९३		येः प्राणपहतिः	३६६१८	योषिदुद्धत (किरात.९.६८) ३९६१६०	
येनानन्दमये (शा.प.८४४) २२५११४२		येऽष्टोऽसि	११११२५१	योषिद्विरप्या (भाग.११.८) ३८९१४८२	
येनानर्गलकाल (शा.प.९०८) २३०१४१		येर्वातुलो (सु.३२१) ५११२३२	योऽसङ्कलर (का.प्र.९.३७६) १०२१४८		
येनामन्दमरन्दे (भामिनी.प्रा.९) २२२१५२		येस्त्वं गुणगण (भामिनी.प्रा.१९) २३७१४४	यो हि दिष्टसु (भा.३.१२१५) ३९२१६०५		
येनामोदिति (शा.प.८३७) २२४११०५		यो गङ्गामतर	६८१७०	यो हि (भा.१२.११३४२) ३९२१६१५	
येनास्य (का.प्र.१०.४४४) २१११४५		योगीन्द्ररञ्जन्द	३६१४६	यो तौ शङ्कपाल (शा.प.१११) १४१८	
येनाहंकार (पंच.१०.४४४) १६४१५१७		योग्यतयैव (सु.३३९) ४८११४०	यौवनं जरया (सु.३१४३) ७६११५		
येनैवाम्बरखण्डेन (भट्ट.सं.३१३) ६५१५		योग्यस्य त्रिनं (शिशु.८.३३) ३३९११०२	यौवनं धन (दि.प्र.१०) १५११२६२		
येनोत्थाप्य	१५१२८	योजनानां सह	८२१११	यौवने वर्त	३४९१४६
येनोत्पलानि	२७११३३	यो जितः (भा.५.११४९) ३९११५८१			
येनोन्मथ्य तमांसि (शा.प.७४४) २०९११५		योऽति यस्य (सु.२९८४) १६५१५४८			
येनोषितं	२२५११३६	यो दिव्याम्बुज (शा.प.८०५) २२११२८			
ये पापं	१८२१४८	यो दृष्टः (शा.प.१०१९) २४०११२४			
ये पूर्वं परिपालि (शा.प.९८५) २३६१२३		योऽद्धा योद्धा	२११९०		
ये पूर्वं यव (विद्व.शा.३.१०) ३०२११०५		यो द्रोणाचल	१८३१५४		
येऽप्यासजिम (राज.त.१.४७) ३४१६६					

रक्षाशोक (विक्रमोर्व.४.४१) २८३।१५५	रत्नान्यघो (सु.२९२७) १११।२५७	रहस्यमेवो (दि.१.९८) ८८।२
रक्षेनैव १११।२६०	रत्नावलीपूर्व ३६।३३	राः पुण्यं १६६।५८७
रक्षोत्फुल्ल (सा.द.३.२६५) ३६६।११	रत्नैरापूरितस्यापि (शा.न.१०८०) २१५।३	राकायाम (का.प्र.१०.४५१) २६२।१६६
रक्षोऽभिजायते (पंच.१.१५५) ३४८।१६	रत्नैर्महाहैस्तुषुर्न (मर्तृ.सं.५२) ७७।१०	राकाविभा (का.प्र.७.१५६) ३१२।१८
रक्षन्ति कृष्णाः (शा.प.४७२) ७०।३	रत्नासप्रिय (कुव.१४०) २६६।२९७	राका सुधाकरकरै २८८।४३
रक्षन्ति पक्षं (शा.प.१५७३) १४३।४४	रथः शरीरं (भा.५.११५३) ३८५।३४०	राकासुधाकर (का.प्र.४.४९) २७९।५४
रक्ष पात्रगतं (शा.प.११९५) २४७।६२	रथस्थितानां (कुव.३५) ३३१।२०	राक्षसाः कलि ९८।४
रक्षाधिका १५०।३२२	रथस्यैकं चक्रं (भोजप्र.१६९) ५२।२५१	राक्षसेभ्यः १९४।२०
रक्षामालिकया (शा.प.३६६९) ३१७।१	रथिनो रथि १२८।२३	रागाकान्तनयने (किरात.९.६३) ३१६।५५
रक्षेत्कन्यां (याज्ञ.१.८५) ३९२।६३५	रथेभ्यो गज (शा.प.३९८४) ३६०।७	रागादिरोगान्सत ४३।२
रघुतिलक ११८।१२२	रथो रथाग्र १२८।२७	रामिणि नलिने ७४।८
रङ्गावद्ध ३०४।१६३	रथ्याघोषैर्वृहणै (शिष्ट.१८.३) १२९।५४	रामिण्यपि ३६७।१०
रचयति २६८।३६१	रथ्यान्तश्चरत (शान्तिशः.९) ३७०।८८	रागी बिम्बाघ (पंच.१.२२१) ३७८।६२
रचयति सहसा ११।२२	रथ्यारजोर (शा.प.३४०७) ३५४।७६	रागी भिनत्ति १८६।७
रजनिचर (विद्व.शा.४.२) ३३६।२०	रमसादभिस २९८।१०	रागे द्वेषे १६६।५८०
रजनीमवाप्य (शिष्ट.९.३३) ३००।५८	रमसेन द्वार (शिष्ट.१३.३२) १२६।३९	राघवस्य १९४।१६
रजनीषु विमल (सा.द.४.९) १३५।९	रमणीयः १७०।७४५	राजस्त्वक्कीर्ति १३४।१
रजन्यामन्यस्यां (शा.प.३५०९) २९३।६	रमणे चरण (सा.द.७.८) ३०८।४	राजस्त्वहर्षणे १०१।१
रजोद्युषे जन्मनि १४।३	रम्भातरु १२८।३५	राजचन्द्रं (भोजप्र.१७६) १०२।४५
रज्यन्न २६४।२४५	रम्भापि (नैषध.७.९३) २६९।३९२	राजतः सलि (भा.३.८५) ६४।१०
रजिता न २१०।१३	रम्यं द्वेष्टि (अ.शाकु.६.५) २७४।६	राजति त्रिवली २६७।३३३
रजिता नु विवि (किरात.९.१५) २९७।९	रम्यं हर्म्यतलं (मर्तृ.सं.३१५) ३४५।४५	राजते राजरामा (मर्तृ.सं.७०९) ३२८।२
रटतु जलधरः (शा.प.३८७४) ३४०।३०	रम्यं हर्म्यतलं (मर्तृ.सं.७०८) २७३।१८१	राजनि (दि.२.६४) १७०।७४९
रणत्कङ्कणानां ३३१।२	रम्याणि वीक्ष्य (अ.शाकु.) ३९२।६१८	राजन्कनक (भोजप्र.३१४) १०२।२६
रणे बाणगणै (कुमार.१६.२४) १२८।१०	रम्या रामा (प्रसंगाभ.१३) ३९२।६२८	राजन्कमल १८७।१७
रण्डा पीन ३६५।५३	रम्याथोक्ति ३१।४४	राजन्दुषुक्षसि (मर्तृ.सं.५८) १५२।४०५
रतखिन्नतरां प्रातः (शा.प.३७४५) ३२८।१	रविः करसह १०१।६	राजन्दौवारि (भोजप्र.३१०) १०२।२५
रतरीतिवीत ८५।९	रविचन्द्रौ घना ७४।३	राजन्दिषस्ते भय (शा.प.१२७९) १३१।८
रतान्ते प्राणेशे ३२१।२३	रविजा शशि १८४।७	राजजम्भ्यु (भोजप्र.७५) १११।२६६
रतिकृति गते (शा.प.३७१२) ३२२।५	रवितप्तो गजः (कुव.३७) २३१।६०	राजक्षवध १९३।६
रतिकैलिकलः (सा.द.६.१९३) २९६।१	रवितुल्यतनूकह (शिष्ट.६.२२) ३३५।१०	राजन्मुञ्ज (भोजप्र.२१२) ११७।९०
रतिक्रीडाधृते कथ (दशरु.२.३९) ३१६।३	रविमणि (सु.२२७३) ३६०।१५	राजन्नजन्मु (राज.त.५.३१७) ३८६।३७५
रतिपतिप्रदितेव (शिष्ट.६.७) ३३२।६२	रविमात्रसते २८।२	राजन्नराजसुता (शा.प.१२६८) १३२।२८
रतिरभसनि (शा.प.३६८८) ३१९।३०	रविरपि न ५६।११६	राजन्वि (का.प्र.७.२११) १०५।१४६
रतिरभसविष्णु (शिष्ट.११.२) ३२३।२१	रविषुतकृत १८९।५४	राजन्वीर १२४।१०
रत्नभित्तिषु (काव्या.२.३०२) ३६३।२	रवेः कवेः (शा.प.५५४) १९७।२१	राजन्सप्तप्य (कुव.१६३) १३३।२
रत्नसाधु १०४।८४	रवेरस्त्वं तेजः २९५।५९	राजपत्नी (वृ.चाणक्य.४.२०) १६०।३२६
रत्नाकरः किं कुरुते (नीतिप्र.१) ४९।१७१	रवेरेवोदयः (विष्णु.१) २०९।१	राजल्ललाट (प्र.राघव.७.८) २७८।४४
रत्नाकरतनुजनु (शा.प.११४०) ६२।१६	रवेर्मयूखैरभि (शा.प.३८३८) ३६६।३६	राजसेवा (कुव.५४) १३९।१
रत्नाकरस्तव ६३।२८	रसति तरुणीके (शा.प.३८९०) ३४२।८५	राजा कुल (दि.१.१७३) ८६।५
रत्नाकरे परि (मर्तृ.सं.७०५) २४६।२२	रसायनविद (भा.१२.८७९) ३९२।६२२	राजा घृणी (शा.प.१५४१) १७२।८२०
रत्नाकरो २१०।२७	रसालशिक्षरा (शा.प.८४८) २२५।११७	राजा तुष्टोऽपि (भोजप्र.१७) १४४।१०१
रत्नानां न (शा.प.१०७२) २१५।१४	रसालानामन्त १४१।६	राजा धर्मविना (सप्तम.२) ३७८।३३
रत्नानि विभूष (शा.प.३.८८६) २५१।३०	रद्या सार (काव्यालं.५.२०) २०६।१२	राजानं प्रथमं (दि.१.२०४) १४६।९

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

६५

राजानः	११२१२७४	रामं सीतां	१८९१६२	रे खल तव	५७१३७
राजानमेव (पंच.१.४२)	१४८१२५२	राम त्वत्की	१८४१७३	रेखा काचन	२५६१५०
राजा नाम	१५०१३२३	रामरामे (रामरक्षा.३८)	१८८१३६	रे चाञ्चल्य (भामिनी.प्रा.५७)	२३२१८०
राजानो यं (शा.प.१.३२४)	१४५११३५	रामाणां रमणीय (अमर.१.२३) ३२६१२८		रेजुर्ध्रष्टा	१३०१५७
राजा पश्य	१६६१५६७	रामाद्याचय	१२१२९	रेजे पुष्पैर्ग्रीष्म	३३५११
राजा बन्धु (पंच.१.३७७)	१४९१३०१	रामाभिषेके (दत्त.३.३)	१८१२२८	रेतःशोणि (शान्ति.श.१.२६)	३७६१२५९
राजा मत्तः (हि.३.१८)	१४७१२२४	रामार्चिता	१२१५३	रेतोरक्तमया	२६१२०४
राजा राजा (सु.९७)	८१११८	रामाविलोल	२५९१९५	रे धाराधर (चात.७)	२१४१८०
राजा (वृ.चाणक्य.६.१०)	१६०१३१२	रामेण त्रिःसप्त (शिशु.१८.७०)	१३०१९९	रे धृष्टा धार्ता (शा.प.४०८७)	३६७११४
राजा राष्ट्र (वृ.चाणक्य.६.१०) ३९११६०६		रामे प्रव्रजन्तं (विक्रमच.८०)	९४११०८	रे पद्माकर याव (शा.प.१.१३२)	२१९११२
राजा वे (वृ.चाणक्य.१७.१९) ३९२१६०६		रामो नाम (कृष्ण.कर्णा.२.७२)	२४११५५	रे पद्मिनीदल (शा.प.१.१३३)	२४४१२२७
राजाश्रय	१७३१८५७	रामो हेमभृगं (वे.१५)	३७८१४१	रे पद्मिनी	२४४१२१९
राजा संप (भोजप्र.५२)	१४७११९८	राष्ट्रस्य चित्तं	१७२१८२९	रे पान्थाः	३३५११४१
राजास्य जगतो (का.नी.१.९)	१४२११	रासोल्लासम (गीत.१.४.१२)	२४११६८	रे पुत्र सत्सङ्ग	१८२१३४
राजीव जीव (प्र.राघव.१.३६)	२७११३५	रिक्ताः कर्मणि (शा.प.१.३३०)	१५११३६३	रेफ व्यञ्जन	१२०११४४
राजीवमिव (काव्या.२.१६)	३४४११०	रिक्तेषु वारि (कुव.३.१)	३३६११८	रे बालकोकिल (शा.प.८४७)	२२५११३३
राजीविनीवि	२१४१९	रिक्तचुङ्गततरङ्ग	१३७१७२	रे राजहंस (शा.प.८०४)	२२१११८
राजेति क्षण	११५१३१	रिपुरिव सखी (गीत.७.१६.२)	२८४१२३	रे रे कोकिल (भर्तृ.सं.७१९)	२२५११३१
राजौ द्विजा (नैषध.७.४६)	२६१११५७	रिपुश्रियः किं	१२४१४	रे रे खलाः	३१३१२
राज्ञः संबो	२००१३८	रुचिधाम्नि भर्तरे (शिशु.९.१३)	२९४१४१	रे रे घट्ट	२६०११०१
राज्ञस्तु	१५०१३३०	रुचिभिर	३०४११६०	रे रे चातक (भर्तृ.सं.७२१)	२२६११६६
राज्ञामस्य (नैषध.१२.५८)	११०१२४०	रुचिरति	२४४१२२३	रे रे वीप	२४७१६७
राज्ञामाज्ञा	१५०१३२४	रुचिरस्वरवर्णपदा (शा.प.५२३)	१८६१२	रे रे निर्दय (दत्त.५.२२)	२८२११३९
राज्ञि धर्मिणि (भोजप्र.४४)	१४५१११९	रुजन्ति (भा.१२.१.२५.१४)	३९२१६१६	रे रे पान्थ	३५५१८३
राज्ञि मात	१४६११६३	रुद्धनिर्गमन (कुमार.८.६०)	२९९१२५	रे रे रसाळ	२४०१११३
राज्ञो मानधन (विणी.४.१)	३६६१९	रुद्धस्यापि	१२२११७५	रे रे राखम	२३४११३८
राज्ञो विपद्बन्धुवियो (दश.क.) ३८५१३३४		रुद्रोऽग्निं जलधिं (सु.५.४३)	७१४४	रे रे लोकाः	३६५१५६
राज्यं येन	२१८३	रुधिरविसर (का.प्र.४.७७)	११६१७२	रे रे शिष्टबकोट (शा.प.८९५)	२२९१२३१
राज्यं शत	१४३१५५	रुन्धती नयन (किरात.९.६७)	३१६१५९	रे लाङ्गलिक (शा.प.१.१८५)	२४६१३९
राज्य (हि.२.१८१)	१४७१२२२	रुष्टे का परपुष्टे (भर्तृ.सं.७१७)	२८८११९	रे वावारिणि (शा.प.९२२)	९५११२५
राज्ये सारं (काव्यालं.७.९७)	१७११८०२	रुष्टोऽपि	१५०१३३६	रे सारजा	२८३११६५
रात्रिः काल	२९२१३४	रुक्षं वपुर्न (घक्ति.२४.४)	२३४११२९	रोगशोक (हि.१.४१)	१६९१७१९
रात्रिः सैव (भर्तृ.३.४५)	३७५१२२७	रुक्षं विरौति (सु.४.३८)	६०१२४१	रोगी चिर (शा.प.२५८९)	१७०१७६८
रात्रिरागमलि (किरात.९.१६)	२९७११०	रुक्षस्यामधुरस्य (शा.प.८८४)	२२८१२१६	रोगोऽण्ड (सु.३.८३)	५८११६७
रात्रिर्गमिष्यति (भर्तृ.सं.७१२)	२२३१७८	रुक्षार्यां जेह (पंच.४.५८)	३४९१३०	रोदोरन्ध्रं (शिशु.१८.१५)	१२९१६१
रात्रिर्मे	२८५१३८	रुक्षस्य सिन्धु (शा.प.१.०६०)	२४३११९४	रोमन्यमारचय (भर्तृ.सं.७२३)	२३३११०६
रात्रौ जातु (भोजप्र.२.३३)	६६१११	रुपं जरा (वानरा.४)	१७३१८७२	रोमावलिधू	२६७१३५२
रात्रौ रवे (कुव.३.५)	१३८११	रुपमप्रति (शिशु.१०.३७)	३१५१४०	रोमावली	२६७१३४३
रात्रौ वारिभरा (अमर.५४)	३४३१९१	रुपयौवनसंपन्ना (सं.पाठोप.५३)	३९१९	रोमावलीदण्ड (नैषध.७.९०)	२६८१३७९
राधा पुनातु (कृष्ण.कर्णा.२.२५)	२६११९९	रुपवांध्यापि	८६१२	रोमावली सु	१४१११
राधामधु	२२१११२	रुपसंपन्न (नल.चं.२.२२)	३५०१५	रोमावली र (नैषध.७.८४)	२६७१३५०
राधामुग्ध (गीत.५.१.१.६)	२५११७२	रुपसौरम	२३८१६६	रोलम्बस्य (शा.प.१०११)	२३९१९६
राधामोहन (साहित्य.कौ.४.६)	२५११८६	रुपेणा (पंच.४.२.२६)	१७९११०२८	रोलम्बाः	२८५१४०
रामं वानर	१९११८७	रे कूप जीव	२३०१२	रोलम्बैर्न (शा.प.९७९)	१८०११०४८

सुभाषितरत्नभाण्डागारस्यपद्यानां

रोलम्बैर्निमि	२३७।२७	लङ्काधा	१२२।१८३	लामप्रणयिनी (सु.२.३०)	४७।८०
रोलम्बो	२८५।३६	लङ्कापतेः संकुचितं (शा.प.१६१)	३३।२९	लामस्तेषां	१६६।५८३
रोषावेशादामि (शिशु.१८.१२)	१२९।५८	लङ्काभूप	१९७।३७	लालने बह (भाग.१०.११५)	१६१।३४३
रोषावेशाद्गच्छ (शिशु.१८.४)	१२९।५५	लज्जां गुणौघ (भट्ट.सं.३१८)	३८५।३२८	लालयन्तमर (प्र.राषव.३।३)	२८।१
रोहणं सूकिरत्ना (नल.चं.१.८)	३८।४	लज्जां विहाय (शा.प.३.३८५)	३२९।७	लालयेंत्पञ्च (भाग.१०.११४)	१६०।३०८
रोहणाचल (शा.प.१०७१)	२१५।१३	लज्जा क्रीतिं	११९।१२६	लालां वकास (दश.रु.४.७३)	३७१।१२५
रोहते सायकै (पंच.३.१०९)	३८५।३२२	लज्जा प्रौढ	३४६।३०	लावण्यं क नु	२०४।११८
रोहन्तौ प्रथमं (अमर.१.११)	३१०।११	लज्जामहे (सु.८६७)	२१६।२०	लावण्यं तद (का.प्र.४.७५)	३६७।११
ल		लज्जावतः (सु.३.१७१)	६६।२७	लावण्यकान्तिप (दश.४.३६)	३०६।२८
लक्ष्मणेत्युत	१९९।११	लज्जावशा (शा.प.३.७५९)	३५१।२९	लावण्यद्रविण (औत्तिल.१.१)	२८६।२९
लक्ष्मणो लघु (शा.प.३.९८७)	३६०।१०	लज्जा लेहः (पंच.५.९.१)	३७९।७५	लावण्यमधु (सा.द.१०.३२)	२६२।१६९
लक्ष्मि क्षमस्व	६३।२९	लज्जे त्वं मज्ज	७७।५७	लावण्यामृतवी (नल.चं.७.४३)	२५४।४१
लक्ष्मी तनोतु	२।२२	लज्जैवोद्	२८१।१११	लावण्यामृतमा (शा.प.३.२.८४)	२५६।४७
लक्ष्मीः स्वयं (सु.१.४६८)	२४४।२३३	लतां पुष्पवतीं	३२५।१	लावण्यामृतव (दश.४.६९)	३१४।७४
लक्ष्मीकपोल (सु.२९)	१४।३	लताकुञ्जं (सा.द.८.४)	२३४।१२९	लावण्यौकसि (खंडप्रशस्ति)	१०९।२१२
लक्ष्मीकेलि (सु.२००५)	२११।४०	लताकुञ्जे	३२६।२३	लिखति न (शा.प.३.४०३)	२७५।६
लक्ष्मीकौस्तुभ (भोजप्र.२.९)	९४।११७	लतानामे (का.प्र.१०.४९८)	२४५।२४३	लिखन्त्याः	२६७।३४४
लक्ष्मीक्रीडा (भोजप्र.२.५९)	३०३।१३८	लतामूले (अलं.कौस्तु.अति.१)	२७५।२९	लिखन्त्यास्ते (अमर.७)	३०८।१२
लक्ष्मीघरः	२००।५३	लतास्ता	२२४।९६	लिखिता चित्रगुप्तेन	९१।३२
लक्ष्मीपङ्क (सु.३.४१९)	२४४।२३२	लब्धं जन्म सह (शा.प.७.५९)	९४।१०७	लिम्पतीव (सृच्छ.१.३४)	२९६।१
लक्ष्मीपयोधरोत्स (दश.रु.४.७२)	७०।१०	लब्धव्यमर्थं (महा.ना.२.१४१)	३९१।५७८	लीढप्रस्त (शा.प.५.९२)	२०७।२
लक्ष्मीपाणि (चक्रि.सहस्र.)	१५।२३	लब्धसौरभ (शिशु.१०.२४)	३१५।२७	लीनानसूनरोरुहदृष्टे	२७५।१२
लक्ष्मीरस्य हि (अनर्घ.७.९३)	१४०।२	लब्धार्थं (विक्रमच.२.७७)	१०३।६७	लीनेव प्रति (माळवी.५.१०)	२८१।१०५
लक्ष्मीधर्म (प्रसंगा.१७)	३९२।६२६	लब्धास्स (शा.प.४.१३३)	३७२।१५६	लीने ओन्नैकदे (खंडप्रशस्ति.२.२)	३९।३८
लक्ष्मीनिर्वृति (शांतिश.४.१)	८१।४६	लब्धोच्छ्रायो (शा.प.३.५१)	५७।१२७	लीलयैव (शिशु.१०.३८)	३१५।४१
लक्ष्मीर्यादोनिधे (शा.प.५.२९)	६२।९	लब्धोदयो (सु.३.९५)	५८।१७१	लीलातामरसा (अमर.७.२)	३११।३१
लक्ष्मीर्या	११८।११२	लब्धा जन्म (सु.३.१०५)	१०४।१०२	लीलादोला (शा.प.३.८१५)	३२७।४०
लक्ष्मीर्वसति	१५५।८७	लभेत सिकतासु (भट्ट.सं.३.१९)	४१।५७	लीलाद्युतजितां	६।६२
लक्ष्मीवन्कृत	१९२।९१	लभेयद्युतं	६५।१९	लीलामु (भामिनी.प्रा.६२)	२३१।६४
लक्ष्मीवन्तो	६४।२	लम्बोदर तव	१८९।५७	लीलायन्त्यः (भा.१.३.१.४७५)	३७८।४०
लक्ष्मीध्वज	१११।२५८	लम्बिताः	३६८।३८९	लीलालु (भामिनी.प्रा.७०)	३८।२७
लक्ष्मीसंपर्क (शा.प.१.१३९)	२४३।२०७	ललाटतिल	१९३।४	लीलावतीनां (भट्ट.सं.८.२)	३७९।६९
लक्ष्मीस्ते	१०९।२२२	ललाटवेशे (पंच.१.३.३४)	३८६।३५७	लीलावल्ली	२७६।४६
लक्ष्मीस्ते	१०९।२२४	ललाटे कस्तूरीतिलक	२५२।४७	लीलासितेन (शा.प.५.४६)	२७८।५०
लक्ष्म्या परिपूर्णं (शा.प.१.५०१)	६४।१३	ललितगमना नार्यो	२३१।३२	लुब्धः स्तब्धो (सु.३.७३)	५६।१०३
लक्ष्म्या (काम.नी.५.७३)	३९२।६२६	ललितमुरसा (अमर.१.६१)	३३७।६०	लुब्धमर्थेन (हि.४.१०४)	१५५।९५
लक्ष्म्या श्री	२१७।३७	ललितविभ्रम	३३२।४६	लुब्धानां (वृ.चा.१०.६)	१५६।१५७
लभं रागा (वेणीदत्त.पथवेणी२)	१३८।७९	ललितान्तानि	१६०।३३१	लुब्धो न (कुव.१०.३)	७१।२५
लभः केलिकच (का.प्र.७.२३७)	१२।४०	लवङ्गलतिका	३२५।२	लुलाये गोमायौ	९३।९१
लभद्विरेफा (कुमार.३.३०)	३३१।२७	लसन्मौक्तिक	२५७।२०	लुलित (शिशु.१.१.२०)	३२४।३३
लभं पाद	२७४।२७	लाक्षालक्ष्म (अमर.६०)	३७९।७४	लुनग्रीवा (शिशु.१.८.५९)	१३०।८६
लभा नाञ्चक (अमर.६२)	३२९।१७	लाङ्गुलचालन (भट्ट.सं.५७)	२३१।७१	लुनं मत्त (भामिनी.प्रा.३९)	२४२।१८३
लघुनि नृणकुटीरे (दश.रु.४.२२)	३४६।२५	लाङ्गुलनाभिद्वय (सा.द.१०.९२)	२०७।५	लेखनी पुस्तकं	१५८।२३३
लघुरय	२१६।११	लाटीनेत्र (सु.३.३२)	३७१।१०७	लेखन्ती व्योमगर्भे	१२४।१७

सस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

६७

लेखया विमल (किरात.९.२२) ३००।३९	वक्रं निर्मल (विक्रमांक.८.८७) २७२।६७	वदति राममनुष्य जघन्यजो २०२।८५
लोकः शुभ (शा.प. ३९६९) ३६०।१७	वक्रं शीतकरो (शा.प.९४) १२।३७	वदनं दशनविहीनं (पंच.५.७३) ९५।९
लोकः स्वयं (भाग.५.५) ३८४।३०६	वक्रश्रीजितज (विद्य.शा.२.११) २७४।३३	वदनं प्रसादसदनं ४७।१०३
लोक एष (सु.३०४१) १७१।८११	वक्रश्रीजितल (शा.प.३९२८) ३४७।४०	वदनमिदं न (अलं.कौ.अप.१) २८३।१५८
लोक एष परलोक (नैषध.५.९१) ७२।४८	वक्रस्यन्दि (का.प्र.१०.५३७) ३२०।९	वदनशशिनः (शा.प.३७११) ३२२।४
लोकत्रय (सु.९१) १।११	वक्रस्याधर ३५६।५	वदनसौर ३३२।६६
लोकद्वयप्रति ९८।३	वक्राणि पञ्च (अलं.कौस्तु.रसा.१) ४।३३	वदनाच्च बहि ७३।१२
लोकयात्राऽभयं (हि.१.१०५) १६३।४५३	वक्रादुद्वस मे ७४।४०	वदनेन निर्जितं (कुव.५०) ३१२।२८
लोकानन्दन (कुव.१.३५) २३८।५७	वक्राम्मोजं (भोजप्र.२.३०) ११३।२८७	वदने विनिवेशिता ५९।२०५
लोकानामपि ३४९।५०	वक्राम्मोरुहि ६।७५	वदन्ती जारवृत्तान्तं (कुव.३०) १८६।१
लोकानां मानमात्रं ११३।२९३	वक्त्रे गुरुत्वं २७०।५	वदन्तु कतिचिद्धठात्स्व ३३।४९
लोकानुग्रह (पंच.१.२४८) १४९।२९५	वक्त्रे वल्गाप्रकर्षः ५३।२७८	वदन्तु देव १३३।११
लोके कलङ्कम (कुव.९०) २६२।१९१	वक्रोपान्तं २७४।२२	वद प्रादुर्भावा २३९।९०
लोकेशः कर्ण ११३।९	वक्रतां विभ्रतो ५४।१९	वद वल्लभ १९९।२४
लोकेषु निर्धनो १५८।२४८	वक्रत्वं ननु ६१।२६८	वध्यन्ते न ३९०।५०९
लोकोत्तरं चरित (अलं.सर्वस्व.) ७८।७	वक्रा नैष (शा.प.११९१) २४९।९८	वनानि दहतो (शा.प.४८८) १५५।१२०
लोको वहति (हि.४.६०) ३७९।७२	वक्राः कपटक्षि (कवितामृ.१६) ५८।१६३	वनान्ते खेल (अलं.कौस्तु.विप.१) २४५।९
लोचन (भामिनी.शृ.५०) २५८।४५	वक्त्रेण शिरसि (सु.१.६६९) ३३५।१३८	वनान्यमूनि (काव्या.२.२४९) ३६७।१५
लोचना (किरात.९.६०) ३१५।५२	वक्रैः क्रूरतरै (शा.प.१५१५) १५४।७०	वनिताकरतामर (भोज.प्र.) ३४६।३५
लोचने हरिण २५९।९३	वक्रोऽपि पङ्कज ८२।४३	वनी मुनीनाम ३६२।१३
लोहितमखिलं २३९।१०१	वक्रोऽस्तु बाल्ये २१०।१७	वनेऽखिलकला (सा.द.१०.९६) १३१।५
लोभः प्रतिष्ठा (भोजप्र.१) ६९।१	वक्षः किमु ३५६।१०	वने जने ९२।५६
लोभ सदा (शा.प.४२८) ६९।८	वक्षःपीठे (शा.प.१०३) १३।५२	वने जाता (शा.प.५१५) १८४।२
लोभमूलानि पापानि १५८।२१४	वक्षस्तो दृढलभ ३२८।१६	वनेऽपि सिंहा (पंच.५.७१) ४९।१६८
लोभश्चेदगुणेन (मर्त.सं.३७) १७८।१०१५	वक्षःस्थली रक्षतु १४।१५	वने वसति १८४।६
लोभात्कोषः (शा.१.५८८०) ६९।३	वक्षःस्थलीवदनवा २५०।१३	वनेषु दोषाः (शांति.श.२.२८) १७४।९०५
लोभात्कोषः प्रभवति (भोजप्र.२) ६९।२	वक्षस्यावरणा (शा.प.३२८०) २५६।४६	वनेषु वन १३५।२७
लोभादेव (हि.१.२४) ३८२।२००	वक्षोजचि ३५६।१४	वन्दामहे महे २०।७५
लोभाविष्टो नरो ६९।६	वक्षोजौ निविडं २५८।२९	वन्दे देवं जलधिशराधि (कुव.६८) ५।४६
लोभेन बुद्धिश्चलति (हि.१.१४२) ६९।५	वचनैरसतां (शिशु.१६.२७) ४९।१५२	वन्दे वन्दारामन्दार २।१
लोलचोलचमत्कृति ३५७।४०	वचसि भवति (मर्त.सं.१४७) २५२।५१	वन्धः स पुंसां (सु.३.१९) ४९।१८३
लोलदृष्टि (किरात.९.४७) ३१६।१२	वचस्तत्रैव वक्त्रं (पंच.१.३४) १५९।२६४	वन्ध्याजिन्दति (सु.४.५९) ६२।२७७
लोलांशुकस्य (वेणी.५.२३) ३११।१२	वचांसि वाचस्पति (विक्रमांक.१.७) ३।९	वपुः कुञ्जीभूतं (कविता.६४) ७६।४२
लोले ब्रूहि १४।९	वचो वीचीदानं ३११।१४	वपुःपरीणाह (शा.प.११०३) २१७।५२
लोलेलौचन (अमर.६१) ३३०।६	वचो हि सत्यं ८४।१५	वपुरनुपमं (शा.प.३३५४) ३६८।३८५
लोहितायति (शा.प.३९८३) ३६०।६	वज्रं च राजते (हि.२.१६८) १४७।२१६	वपुरविहितसिद्धा एव ५१।२२४
लौकिकानां हि (उत्तर.रा.१.१०) ३६।४७	वज्रादपि कठो (उत्तर.रा.२.१५) ४५।४	वपुर्दलनसंभ्रमा (खंड.प्र.३०) १९।४७
व	वज्रेण त्रिजग (सुकि.६.१.९) ३४१।६१	वपुर्विषमसंस्थानं (महट.१) २३४।१२४
वक्त्राः प्राञ्जुरसौ (शा.प.११८७) २४७।५१	वटवृक्षो महानेप (शा.प.५३९) १९५।४३	वयं काका वयं काका २२८।२०४
वक्त्रमनो गुणवानपि ८७।२१	वणिक्प्र (चौनकी.नी.अ.११५) ३८९।४७७	वयं बाल्ये बालां (शा.प.३७६१) ३५२।३२
वक्त्रावलम्बनं ५७।१४४	वणिगालोक्य मित्रे ३९०।५३९	वयं येभ्यो (शा.प.४११३) ३७३।१७७
वक्त्रे शुण इव ५७।१५६	वत्स गच्छ मम वाचिक ३६२।१०	वयःप्रकर्षादु (शा.प.३३४४) २६६।३१७
वक्त्रो विश्वावर्तसो ८९।६	वत्से मा गा विषादं (कुव.१.५५) १७।१५	वयमपि कवयः कवयः ३५।५
वक्त्रं चन्द्रविका (मर्त.सं.९०) २५४।४३	वदतानुत्तमवचनं ध्वनि २००।४४	वयमिह परिनुष्टा (शा.प.३०८) ७५।१७
		वयसः परि (इ.चा.१२.२३) ३९२।६१३

वयसि गते कः काम	१७४८९६	वयैः कतिपयैरेव (शिष्ट.२.७२)	८४४	वाक्यं तु यो	३८२१२२०
वयसी शिशुता (नैषध.२.३०)	२६७३४७	वर्धते येन न (सकि.१.२६.१८)	७६१२५	वागर्थाविव (रघु.१.१)	१८११२०
वयस्याः क्रोधारः प्रति	३६०१३०	वर्धते न चिरं लोके वंश	८९१४	वागुच्चारोत्सवं	९८१६
वयो नव्यं स्वान्तं विषयतरलं	३३०११	वर्धनं वायुसंमानं (हि.२.१३९)	५५१४०	वाग्वादमर्थ	१६७६४४०
वयोमिमानादपमानता	२३०१२१	वर्धितैः सेवि (शा.प.१०.३३)	२४१११४५	वाङ्माधुर्याचान्य (शा.प.१.४२७)	८५१११
वयोवृद्धास्तपोवृद्धा (शा.प.३.३४)	६५१२	वर्धते स्पर्धयेवोभौ (सु.३.४६)	५६१८९	वाचः पल्लवयत्यु (गीत.१.४)	३७७०
वरं कृतञ्चस्तगुणादत्य	१६६१५९०	वर्धन्ति स्तन (शा.प.३.४९०)	२९०१७४	वाचयति नान्य (सु.२.३४४)	३६४१२६
वरं गर्भस्त्रावो (पंच.भू.५)	९०१११	वर्षानिलरजो (शा.प.१.४१२)	१४५११०६	वाचाशौचं च (वृ.चा.७.२०)	३८६३५२
वरं वृक्षाच्छा (मर्त.२.७७)	१७७१५८१	वर्षासु का भवति निर्मथु	२०२१८७	वाचो वासिनि (शुं.ति.२.३५)	३११११९
वरं दरिद्रः श्रुतिशास्त्र (सु.३.४४०)	४०१३६	वर्षासु जाता (अलं.कौस्त.असं.१)	३४०११६	वाच्यं तस्मै	२८७६
वरं दारिद्र्यम (शा.प.१.४४१)	१५३११८	वर्षासु भीतमवशास्त्रिभुजं	१३२११४	वाजिवारण (गण्ड.पूर्व.१.१०)	१६३१४७४
वरं न राज्यं न (वृ.चा.६.१३)		वलिभिर्मुखमाक्रान्तं (मर्त.सं.१.५६)	७६१४	वाजी चारु (शा.प.१.५५५)	१४५१११०
वरं पक्षच्छेदः (मर्त.सं.३.२१)	२१५१११	वल्गात्कुचं व्याकु (शा.प.३.६९८)	३.२०१८	वाञ्छा सज्जन (मर्त.सं.४.३)	५३१२५९
वरं पर्वतदुर्गेषु (मर्त.सं.३.२०)	३९१५	वल्गात्कचानि वलनासह	२९११११	वाञ्छैव सूच (पंच.२.८७)	१७६१९५१
वरं प्राणपरि (शा.प.१.७४३)	१४७१२०९	वल्मीकप्रभवेण (सु.१.८६)	३४१६५	वाणिज्येन गतः	३५५१८२
वरं मौनं कार्यं (हि.१.१३७)	३७८१६७	वल्मोत्सङ्गसङ्गेन (सा.द.१.०.६८)	२७५१४	वाणि त्वत्पद (प्र.राषव.१.८)	३२१५०
वरं वनं वरं भैक्ष्यं (शा.प.१.३७४)	९७१५	वल्लीनां कति (शा.प.१.०.६१)	२४३१९९९	वाणी दरिद्रस्य	६५११०
वरं वनं व्याघ्रगजे (नीति.र.१५)	६६१४६	वर्षं प्राप्ते (प्र.९५)	३७८१३८	वाणी ममैव	३११३३
वरं वरयते कन्या	१६५१५४३	वर्यभावेन सुमनाः	३५०११०	वाणी रसवती	९७३
वरं विन्ध्याटव्यामन (सु.३.०.५५)	८४११८	वसति कुत्र सरोरुहसंतति	२०११६४	वातं स्थावर	१२४११०
वरं विभवहीनेन (हि.१.१३५)	७१११३	वसन्तनीलोत्पलषट्पदानां	२६०११०४	वाताकीर्ण (शा.प.३.८५६)	३४०११२८
वरं शून्या (हि.१.१३८)	१७७१९८६	वसन्तप्रारम्भे (सु.१.६८८)	३३५११४०	वाताच्छीतिर	१८९१५६
वरं सखे सत्यरुषापमानि	१७४१८८५	वसन्तमासाद्य	२०२१७९	वातान्दोलित (विक्रमच.२.६०)	२२११२७
वरं हालाहलं पीतं (शा.प.२.५९)	६४१३	वसन्तमासाद्य	२०२८१	वाता वान्तु (भट्ट.१.०१)	३४३११०७
वरं हि नरके वासो (सु.३.१६३)	६६१२०	वसन्तविशेषमपारयन्त्या	३४०११७	वाताहारतया (भट्ट.८७)	६११२६९
वरतस्विषटनपटवः (शा.प.७.९०)	२१४१५	वसन्त्यरण्येषु (शा.प.९.४५)	१७४१८८३	वाति गन्धः (र.२.६१.१.९)	३९२१६०२
वरमभी तरवो वन (सु.४.८८)	७२१५०	वसुधान्तनिःसृत (शिष्ट.९.२.५)	३००१५०	वाते वाति यद	९११२६
वरमल्पबलं सारं (हि.३.८९)	१४३१६२	वसुमतीपतिना जु सरस्वती	३०१११	वातैर्विधूनय (चात.३)	२१२१४६
वरमल्पन्तबिफलः (सु.३.८५)	५६१११२	वस्तुनि चिरामिलषिते	१७११७८५	वातोद्धूतमुखी (शा.प.३.६११)	२९८११९
वरमश्रीकता (शा.प.१.१३६)	२४३१२०५	वर्जं गां च (शा.प.५.४१७)	१६६१५७९	वातोन्नासित	२१५१५
वरमसिधारा तह (पथ.सं.९)	६५११५	वज्रहीनस्त्वर्ल (चाणक्य.५.१)	१६११३८४	वादानाशानु	११३१२९४
वरमसौ दिवसो (अमर.१.२५)	२८४११२	वहति भुवनश्रेणी (मोक्ष.२.०७)	५११२२६	वानीरप्रसवैर्नि (मालती.९.१५)	१४०३
वरमहिमुखे क्रोधा (शा.प.२.५५)	८०१३८	वहति विषधरा	५९१२०७	वान्ति कङ्कार (अमर.१.२२)	३४५१५६
वरमुज्ज्वलज्वाला (शा.प.४.९३)	२२९१११	वहत्या दृष्टि (प्र.राषव.२.१६)	२७११४५	वान्ति रात्रौ (शा.प.३.९१५)	३४५१५५
वरमेको गुणी पुत्रो (सं.पाठो.५३)	९०१७	वहद्बलं मारुत	३३७१४२	वापी कापि कदा	२४७१५६
वस्त्रेण यथा (र.२.१२२.१.२)	३७९१७३	वहन्ति शोक	४५११३	वापी कापि स्फु (ऊव.३.६)	२७११५०
वर्जनीयो मतिमता (शा.प.३.६७)	५४११८	वहन्ती सिन्दूरं (ऊव.६७)	२५८१३८	वापीतोयं तदरुह (शा.प.३.६००)	२९६१९
वर्जयेद्विद्रिय (शा.प.१.५१२)	१५४१७३	वहसि बलि	२३९११०७	वापी पाताल	१३८१७७
वर्णं सितं सममि (मर्त.सं.३.२३)	९५११४	वहेदमित्रं (मा.१.२.५.२६४)	१५५१८९	वापी खलप (पू.चातका.५)	२२६१६७
वर्णेन दमितः (शा.प.४.०.५३)	३६४१३३	वर्हि क्षीतपितुं हिंसं (सु.२.२८७)	७८११४	वाप्यां जाति	३५५१११
वर्णप्रकर्षं सति (क्रमाद.३.२८)	३३११२५	वह्निजाळेव	१६०१३०५	वाप्यो भव (सा.द.१.०.७८)	१७११८०३
वर्णयामि विमलत्वमम्भसः	१२४११	वह्निस्तस्य (मर्त.सं.४.३)	८४११९	वामस्कन्धनिष (कवि.क.५.१)	२०८१२९
वर्णस्यं गुणलक्षणं न	६२१२७६	वह्नेः शक्तिर्जल (वाक.रा.५.३५)	३४७११३	वामासस्थल	२५११७८
वर्णाकारप्रतिष्ठा (हि.३.३२)	१४७१२२५	वाक्चक्षुःश्रोत्र	६२११४	वामाङ्गीकृतवामाङ्गी (शा.प.९.२)	३१२

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

६९

वायुमित्र	१८९१५९	विकिर धवल (विणी.२.१६)	३०६१३५	विद्यया विमल	५९१२१२
वायुरिव खलजनोऽयं (सु.४०५)	५८१९८०	विकीर्णहरि (शा.प.४०७८)	३६६१२	विद्यया शस्यते	३९१९६
वायुरेव महाभूतं	२१४११	विकृतिं नैव (शा.प.३२३)	४५११६	विद्यया सह	१५९१२६७
वारंवारं (मालती.१.३८)	२७९१६२	विकृन्ततीव	३६११८	विद्ययैव समं कामं (सु.५०६)	१६७१६१२
वारंवारं ध्रुत	३२६१२६	विक्रीतं निज	१६८१६९४	विद्यातीर्थे (प्रसंगाभ.६)	१७८११००१
वारंवारमुदधु	३३०११	विगततिमिर (शिशु.१.१.२६)	३२३१२९	विद्या नाधि (मर्त.सं.१७५)	३७५१२२५
वारणार्थपद (शिशु.१०.७०)	३१८११३	विगततराग (शिशु.६.३९)	३४११४५	विद्या नाम (मर्त.सं.७०)	३०११६
वारणेन्द्रो	१९९११५	विगतशस्य (शिशु.६.४९)	३४५१३७	विद्या नाम	३०११५
वारह्वीव वन	३३३१९९	विगाढमात्रे (किरात.८.३१)	३३८१७६	विद्याभ्यासो	१५५१८६
वारिजेनेव (सा.द.१०.२६)	१६८१६६१	विद्युणोऽपि	३२१२१	विद्या मित्रं (वृ.चा.५.१४)	१५९१२८७
वार्ता च (प्र.राषव.२.१)	१७६१९५४	विद्युहीतः	४६१४९	विद्यायां दुर्मदो (शा.प.४९७)	१८११८
वार्यन्तां	२८५१४१	विघ्नध्वान्त	२१२६	विद्यारत्नं सरस (प्रसंगाभ.१४)	११५१४५
वालीयुतश्रवण	१३१५४	विघ्नेशः सर्व	३१३०	विद्यावतः कुलीनस्य (शा.प.३९६)	७३१२
वाधारेड्	१९३१९६	विघ्नेशो वः स पाया (महा.ना.१.२)	२१२९	विद्यार्थी सेवकः (वृ.चा.९.६)	३९२१६१०
वासः का (पथ.सं.६)	२२७११९७	विचरन्ति विला (सा.द.१०.८०)	१३११२	विद्यावतां (पंच.१.३८)	१४८१२४८
वासःखण्डमिदं (शा.प.४०९)	६७६३	विच्छिन्ना रथ (धनंजय.वि.२४)	१४०१५	विद्यावन्तो	११२१२८६
वासः छुभ्र (चोर.पंचा.)	१८०११०४७	विजनमिति (शिशु.७.५१)	३३४१११५	विद्याविधिविही	३९११०
वासः शैल (शा.प.९९७)	१३८१५६	विजिगीषु (शा.प.१.२९६)	१५०१३४२	विद्या विनयो	३९११७
वासनावा (शा.प.४२२५)	१८८१४०	विजितात्म (शा.प.५१८)	१८७१११	विद्या विवा (गुण.रत्न.७)	६०१२२९
वासरगम्य	४७१९४	विजेतव्या लङ्का (मोक्षप्र.१७०)	५२१२५०	विद्याविहीना	९०११२
वासधर्म	६८१७६	विजेतुं प्रयते (हि.३.३९)	१४८१२३०	विद्या शालं च (हि.प्र.७)	३०१७
वाससां (किरात.९.६५)	३१६१५७	विज्ञैः क्षिग्यै (हि.२.१६०)	९७११६	विद्युच्चक्रराल	१९१५३
वासस्तदेव	२८५१८	विहम्बनैव	७११२९	विद्ये ह्यत	४११७१
वासांसि ब्रज	१७९११०३०	विततपृथुवरत्रा (शिशु.१.१.४४)	३२७११३	विद्योतन्ते	२१५१८
वासोऽर्थ (नागा.१.११)	१४२११२	वितरति गुरुः (शा.प.४१४)	४११६१	विद्राणे रण (नैषध.१२.३०)	११०१२३६
वासो बल्लल (शांति.स.२.१९)	७४१४४	वितरति	१७११७९२	विद्राणे रुद्रन्दे स (शा.प.११२)	१३१५१
वासो विधूय	३२५१८	वितरय कुच	३०६१३३	विद्रत्कनयः	३२१२२
वाह्व्यूहखर	११५१३८	वितर वारिद	२१२१३३	विद्रत्ता चैव	७६१२७
वाहितं	१६६१५९५	वितीर्णशिक्षा इव (सु.१७१)	४०१३९	विद्रत्ता वसु	१००१३१
विकचकचकलापः (सु.१४८४)	२५७१२३	वितं देहि गुणा (वृ.चा.८.५)	३९२१५९८	विद्रत्त्वं च नृपत्वं च (सु.३४२६)	३८१७
विकचकमल (शिशु.११.१९)	३२६११४	वितं परि	१७०१७४१	विद्रद्गोष्ठीगरिष्ठ	११५१३९
विकटाटव्या	९११३७	विते त्यागः क्षमा (सु.२६४)	४७१८२	विद्रक्तिः सुहृदा (पंच.२)	३९११५७४
विकसति नय (शा.प.५३३)	१९११७८	वितेन किं (सप्त.रत्न.५)	१७६१९४७	विद्रन्द्गुणा	११७१९३
विकसति सह	३३३१८७	विदग्धे (मोक्षप्र.३०३)	१८११२३	विद्रन्मान (अलं.सर्वस्व.)	१०७११८१
विकसति सूर्ये	३४५११०	विदग्धु	१०६११५०	विद्रांसः कवयो	१०११२
विकसदमर	१३१२	विदलितसकला (शिशु.१.२.७७)	१०३१७८	विद्राणुपालम्भ	६०१२२८
विकसजेत्रनी (सा.द.१०.१२)	२७०१६	विदुरेभ्यदपाय (शिशु.१.६.४०)	४०१४५	विद्राणुज (पंच.१)	३९२१६०४
विकसामि रवावुदिते (सु.३१८६)	६६१३८	विदुषां वदना	३८११३	विद्राणैव विज्ञा (कुन.५१)	३८१५
विकसितकु (किरात.१०.३२)	३३३१७७	विदुरे (राषवानं.)	३५९१९१	विद्रान्संसदि (नवरत्न.९)	१७९११०३७
विकसितमुखी (सा.द.१०.५६)	३२२११२	विदेशेषु धनं विद्या (सु.३०५३)	८४११३	विद्याद्वै कन्ये	६७१५७
विकसितसंकु (अनर्ष.२.१२)	३२३१३	विदैवज्ञं प्रापं	१७७१९८२	विद्यात्रा रचिता (पंच.२.१८३)	३८५१३४१
विकसितसह	३३११३	विद्या मृगी	२३३११०१	विधिरेव हि (कथास.२०.९१)	३७८१३९
विकारे याति नो (पंच.२०)	३९११५६५	विदि श्रीहृदयं	१८३१५६	विधाय मूर्धानं (नैषध.७.९४)	२६९१३९३
विकिरति (शा.प.३४९८)	२९३१३	विधया विनया	१६५१५५१		

विधाय वैरं (शिष्ट.२.४२) १५०१३५२	विपन्नलेखा निर ३३८१८३	विरलविरली (शा.प.३७१८) ३२४४१
विधायपूर्वं (रत्ना.२.८) २६२१९६४	विपरीतमविप (सक्ति.७९.१) ३२०१३	विरला जानन्ति १७०१७६१
विधायालीक ३४८१४	विपश्चिताम ३६४४१	विरलातपच्छ (शिष्ट.९.३) २९४१३२
विधिः किमस्या २५७११८	विपाकदाहणो (प्रव.३१) १४९१३०९	विरहविदित ३५९१८२
विधिना मन्त्र (पंच.१.२३९) १४९१२८९	विपाण्डुभिर्मर्ला (किरात.४.२४) ३४४१२०	विरहविषमः कामः (अमर.६७) २८९१६४
विधिरनंशम (नैषध.४.८८) २८२११३१	विपिने क (राघवविलास) ३६२११७	विरहे तव (सा.दु.१०.६५) २८७१३
विधिरेव (मर्त.सं.७४७) २२८१२०९	विपुलकमपि (शिष्ट.७.७०) ३३४११२३	विरहोऽपि संगमः (मर्त.१.८०) ३९११५८५
विधूतकेशाः परि (मर्त.सं.७४८) ३३८१७८	विपुलतरनिंतम्बा (शिष्ट.११.५) ३२३१२३	विराजतेऽस्या (शा.प.३२९५) २५८१४८
विधृताः प्रियस्य ३१८१६	विपुलपुलक (गीत.६.१२.१) २८९१४७	विराजराजपुत्रा १८७११४
विधे पिधेहि (शा.प.४९९) १८१११२	विपुलमपि (भा.१३.३३९) ३९११५६७	विराटनगरे राज १९३१९
विधोर्विधि २६२११८६	विपुलहृदयाभियोग्ये (भोजप्र.९७) ३७११३	विराममेवानलया ३०५११४
विधौ विरुद्धे न ९२१६०	विपुलहृदयैर्धन्यैः (मर्त.सं.१६२) ८०१३७	विरोधिवचसो (शिष्ट.२.२५) ८५११
विष्णुस्तर (वासवदत्ता.९) ५७११३८	विपुलेन सागर (शिष्ट.१३.४०) ३६३११७	विलपति तथा (शा.प.७८०) २१३१५६
विष्णुस्ता मृग (शा.प.११५९) २२०१७	विप्रो वृक्षस्त (इ.चा.१०.१३) ३९११५५१	विलसत्याननं २६२१९६२
विनयं (इ.चाणक्य.१२.१८) १५९१२७४	विप्रायेंषु धन १६०१३२२	विलसितमनु (शिष्ट.७.४६) ३३४१११०
विनयति सुदृशो (शिष्ट.७.५४) ३३४११२९	विप्रियमप्याकर्ण्य ४८११३०	विलासमसृणोलस (शा.प.५८२) २०८१४१
विना कार्येण ये ९६१२	विप्रेभ्यः साधु २४७१४८	विलासिनी काश्चन १९०१६६
विना खदिर २४२१९६४	विबुधावलिसंपूर्णा १०११५	विलासिभिरिवोन्मदै ३३३१९१
विना गोरसं १७५१९३६	विमज्य मेरुर्न (नैषध.१.१६) १०५११२९	विलिखति सदसद्वा ४४१४
विना न साहित्यविदा (सु.१७३) ४०१४१	विमवो हि यथा ६४१८	विलिख्य सत्या २२१११९
विना परीक्षां (इ.च.४३) ४६१६१	विभिन्नपर्यन्त (किरात.८.३०) ३३८१७५	विलीयेन्दुः (विद.शा.२.२) २८०१८०
विनापि तातेन ३६४१३७	विभूतिरर्घ्यपि याच (सु.३२५१) ७६१३६	विलुलितकम (शिष्ट.११.२८) ३२६१२०
विनायर्थैर्वीरः स्पृशति (सु.५३५) ७८११०	विभ्रमैर्विश्वहृद्यैस्त्वं ३१२१७	विलुलितमतिपूरै २८६१११
विना मयं विना मांसं (शा.प.४०४५) ४५१३	विभ्रम्य कानन २४४१२२९	विलुलितालकसंहति (शिष्ट.६.३) ३३२१५९
विना मयं ३६४१३	विमुञ्चति पदे १३२१२६	विलोकयन्तीभिर २५३१८
विनायकपतेः १८८१३४	विमुञ्चति बुधो २५२१४९	विलोकितास्या (नैषध.७.५१) २६१११५९
विनायमेनो (काम्यालं.३.१५) २०६११६	विमुञ्चन्त्या प्राणां (सु.१४०३) २८९१६०	विलोक्य (कुमार.१४.३७) १२८१४०
विना यौवन १८८१३३	वियति विलोलति ३२०१५	विलोक्य बालामुख १८२१३०
विना सार्यं २६३११९९	वियत्पुच्छातुच्छो (शा.प.८२) १७१६	विलोक्य संगमे रागं (सु.१८८७) २९३१४
विनिर्गतं मानद ३६५१३	वियदलिमलिनाम्बु ३०८१८	विलोचनं दक्षि (कुमार.७.५९) १२६१३४
विनिश्चेतुं (उत्तर.रा.१.३५) ३१३१६२	वियुक्ता वासन्ती २४०११२१	विवर्णवचनैर्मृत्यु (इ.च.७४) १६९१७०५
विनैवाम्मोवाहं (प्र.राख.१.३३) २७११४२	वियोगवाप्या (नैषध.७.६१) २६०११२६	विवस्त्रतानायिष (कुव.३५) २९७१२१
विन्यमन्दर (शा.प.१०६४) २९५१३	वियोगवहिकुण्डे २८५११	विवादप्रारम्भः ८२१४७
विन्य्याद्रिः करि (शा.प.१२६४) ११६१६३	विरचिता मधु ३३२१४२	विवादशीलां खय १७५१९२१
विपक्षाः श्रीकण्ठो (सु.२२८०) ५२१२५३	विरञ्चिनारायण ११११२	विवादो धन (शा.प.१४६९) १५४१५२
विपक्षचित्तो (किरात.८.३४) ३३८१७९	विरमत घनाः किं (सु.१७६२) ३४३११०४	विवाहकाले ऋतु १७३१८४६
विपक्षमखिली (शिष्ट.२.३४) १५११३६१	विरमत विरमत (सु.१०७०) २८४१५	विवाहे पुरंद्रीज १९७१२८
विपतौ किं विषा ९१११४	विरमति कथनं ३५७१४३	विनिक्वर्णामर (किरात.१४.३) ५११३
विपत्प्रधान्यै (शा.प.४०९१) ३६७१४	विरमति महा (अनर्घ.१.२) १५१२२	विविनक्ति न तं (शिष्ट.१६.३९) ४०१४४
विपत्सिन्धु २८०१८५	विरम तिमिर (शा.प.७६३) २१०१२२	विबुध्वती पुरस्तैर्कथं ५५१६५
विपदि धैर्यमयाभ्यु (मर्त.सं.१४) ५०११८८	विरम नाथ (बु.ति.१.३५) ३१८१७	विवेकः किं (शांति.श.२.२३) ३७६१२५२
विपदोऽभि (किरात.२.१४) १५११३९२	विरम रज मुधा २१७१५४	विवेकः सह संय (नल.चं.३.१६) ४६१३७
विपथमानता १९४१३९	विरम विरमाया (मर्त.सं.३२७) ७८११४	विवेक एव व्यसनं (इ.च.५) ३७५१२३५
विपन्नं पश्चिन्या (शा.प.९८१) २३६११६		विवेकव्याकोशे (मर्त.सं.३२९) ७७१४७

संस्थाननिर्देशसमुच्चयकोशः

७३

विवेकिन (वृ.चा.१६.९)	३९३१६३०	विषादी भैक्ष्यम	१९५१४८	वीरसिंहारिनारीणा	१२२१९८७
विशदप्रभाप (शिशु.९.२६)	३००१५१	विष्णुर्वा त्रिपुरान्तको (सु.२४)	१११७	वीराणां रुण्डतुण्ड	१३१११२२
विशन्तीनां (विद्य.शा.१.४४)	३३७४३	विष्णोः का वल्लभा	१९९१३०	वीराणां विषमैर्धौ(कुमार.१६.२३)१२८१९	
विशाखान्ता गता	१५७१९०	विष्णोरागमनं निश्चय	५१५९	वीराणां शङ्खमि(कुमार.१६.२७)१२८१२	
विशापते विस्त	१०४१९६	विष्णुचपोवनकुमार(अनर्घ.२.२२)१४१११		वीरायितेषु मृग	३२०११४
विशालं शास्त्र (भट्ट.१.०७)	२४१११५१	विष्णुचीर्वाक्षिप	१२९१६८	वीरे सखि रिपूणां	१९६१९
विशालाक्षीकटा	२६०१९९	विस्मज्जन्त्यविक (शिशु.१६.३२)४९११५५		वीरोऽसौ किमु(महा.ना.७.५५)३६१३७	
विशालाक्ष्याः कटा	२७७१८	विस्मज्ज सुन्दरी (माञ्ज.४.१३) ३०५११९		वीर्योऽसाहृष्टा (शिशु.१८.१६) १२९१६२	
विशिखव्यालयोरन्त्य	५४१३	विस्तारिणा मुहु	२६८१३७३	वृक्षं क्षीण (सप्त.रत्न.४)	१७८११०१३
विशीर्णः प्रार (शक्ति.श.१.६) ३७६१२४८		विस्तारी स्तनभार (दश.रू.) २५७१५८		वृक्षमूलेऽपि	३५०१७
विशोषवेन्मही (शा.प.१.३५०) १४६११५३		विस्तीर्णव्य (पंच.३) ३७९१७१		वृक्षस्याग्रे फलं	१८५१२३
विश्रमार्थमुप (शिशु.१०.८८) ३२१११४		विस्तीर्णो वीर्य (शा.प.१०.३४) २४१११४८		वृक्षाग्रवासी न च	१८५१३४
विश्रम्य विश्रम्य (भर्तृ.१.२२) २७५११६		विस्फार्य व्योमगङ्गा	११४११५	वृक्षाग्रवासी न च	१८५१३३
विश्रान्तो दिवस (शा.प.३४२०) २८६१२४		विस्मयः सर्वथा (हि.२.१५) १५५१९५		वृक्षान्दोलनमद्य	२३५११५२
विश्राम्यन्ति (का.नी.५.७२) ३९११५५३		विस्मयघातदोषः (कुव.१.२३) १७११७८६		वृत्तं यन्नेन (भा.५.१२८९)	८४८
विश्लेषाकुलचक्र (नल.चं.५.७५) २९५१६१		विहगपतिः कं हत	२०११६०	वृत्तं युद्धे (शिशु.१८.६६) १३०१९०	
विश्वं चाक्षुषमस्त (अनर्घ.२.५२) २९८१३७		विहंगा वाहनं येषां	१८७१२८	वृत्तातुपूर्वं च (कुमार.१.३५) २६९१४०१	
विश्वंभराप्रलम्बम	१९८१४	विहगैर्गतं मधुकैश्च	२१९१५	वृत्तामिख्यां हताय्यां	८१११३
विश्वस्य हेतुरमरं (शा.प.५४२) २०६११७		विहस्य पाणौ (किरात.८.५१) ३३८१९४		वृत्तिं खां (राज.त.१.२२८) ६११२७३	
विश्वामिरामगुणं	५०१२०१	विहाय पीयूषरसं	२२१११८	वृत्तिच्छेदविधौ	१५३१४२१
विश्वामित्रपराशर (भर्तृ.सं.३३०) २५२१५७		विहाय पौषं यो हि (शा.प.४५६) ८२१५		वृत्त्यर्थं नाति (हि.१.१८२) १६३१४६०	
विश्वासः संपदां (पंच.२.२५) १४९१३०५		विहाय वाञ्छा (किरात.४.२५) ३४४१२१		वृथा कथं नृत्सि	२२६११५७
विश्वागप्रति (हि.४.५२) १६५१५६१		विहायसि विहारिणी	३२०११६	वृथा गाथाश्लोकै (सक्ति.४१.६) २८७१५	
विश्वासो भवता	१३७१७१	विहारभूमेरभि (किरात.४.३१) ३४४१२३		वृथा ज्वलित (सु.३७९) ५६११०९	
विश्वाय मधुर	२४५११३	विहितधनार्थकारं	३६१५०	वृथा दुग्धोऽनृद्धा (सु.४४९) ६०१२५१	
विश्वेशो वः स पायात्	१११८	विहितस्याननु (याव.३.२१९) ३९११५५६		वृथा धूलीधाराः	३२६१२५
विश्वेश्वरस्तु सुधिया	१७६१९६५	विहिताजलिर्जनत (शिशु.९.१४) २९६१२		वृथा वृष्टिः (वृ.चा.५.१६) १५३१२६	
विश्वोपजीव्ये न	२२६११५५	वीक्षितानि तव वारिधि	६३१२१	वृथैव संकल्पयते	२८२११२६
विषं चक्षुकमणं (चाणक्य.९७) १६२१४२२		वीक्षितुं न क्षमा (सा.व.१०.८२) ३५४१६९		वृद्धत्वानलदग्धस्य	९५१५
विषं मुखश्च	१८६१३	वीक्ष्यते पलितश्रेणिर्नैव	९५१६	वृद्धस्य वचनं (नीतिसार.८) १५९१२९७	
विषङ्गिणि (शिशु.१७.६३) १२७११२		वीक्ष्य रत्नचष (किरात.९.५९) ३१५१५१		वृद्धाङ्गनेव विजहौ	३४५१४१
विषङ्गिमिश्रमि (शिशु.१७.५३) १२७१२		वीणाप्येकगुणेन	२४९११००	वृद्धिर्यस्य (शा.प.९.८६) २३६१२४	
विषतां निषेवित (शिशु.९.६८) २८८१३२		वीणामङ्गे कथमपि	२७६१३८	वृद्धिहासो कुमुदसुहृदः	४४१५
विषदिग्धस्य भक्ता(हि.२.१२९) १४७१२१०		वीणा वंशश्चन्दनं (सु.३.१७४) ६६१४०		वृद्धोऽन्धः पतिरेष (भोजप्र.२.५५) ६७१६४	
विषधरतोऽप्यतिवि (वासव.६) ५७११२५		वीणावंशाश्रया (शा.प.३.२५) ८६१५		वृन्तैः क्षुद्रप्रवालस्थ	१४०१६
विषभारसहस्रेण गर्वं	२३५११५७	वीणेव श्रोत्रही (दर्प.दण्ड.३.५१) ७११२४		वृन्दारका यस्य	१४११६
विषमगता अपि न (सु.२.३८) ४८११३९		वीतव्यसन (काम.नी.१.३.७) ३८५१३३५		वृन्दारण्ये चरन्ती	२६११९३
विषमस्थस्त्राडु (पंच.१.१९०) १७११७७७		वीथीषु वीथीषु	२९९११४	वृन्दारण्ये तपनत	२३११३४
विषमा मल्लिनात्मनो (शा.प.३.५३) ५४१४		वीरक्षीरसमुद्र (खंड.प्र.९०) ११२१२७६		वृन्देन तारावलिततुण्ड	३२२१३
विषमोऽपि (किरात.२.३) १५११३८५		वीर त्वं कार्मुकं चेद	११३१२	वृद्धिव्याकुलगो (गीत.४.९.१३) २५११७१	
विषयविधुरा दृष्टिः	२७६१४८	वीर त्वद्विपुरमणी (कुव.१.४१) १३११६		वेगज्वलद्विद (शा.प.८.६९) २२६११७१	
विषस्य विष (भर्तृ.सं.७.५१) १५८१२३१		वीर त्वद्वैरवारा	१३३१४५	वेणीं ते प्रसमीक्ष्य	३१४१७९
विषहीनो यथा (शा.प.१.३६४) १४३१६५		वीरमत्यद्भुतं लोके	१९५१४६	वेणीवन्धक (शा.प.३.१६८) १३३१४	
विषादप्यमृतं (गवड.पूर्व.१.१०) १५५१९६		वीर श्रीकुमुभेन्द्र	११४११८	वेणीवन्धमहीनं	२७०११३

वेणी विडम्ब (शा.प.३३७८) २७१३१	व्यङ्गनं हन्ति (पंच.३.२०४) ३९१५५९	व्योमपात्रमपि २९६११
वेणीवेल्लनमङ्गलं २७१५३	व्यतनोदपास्य (शिशु.१३.३३) १२६१४०	व्योमव्या (शा.प.३८५२) ३३९१२६
वेणी श्यामा भुजं २५७७७	व्यतिकरितदिग (मालवी.२.९) ५११२२३	व्योमार्धे (सक्ति.२६.८) २३४१२१
वेतपङ्कगङ्ग (भामिनी.प्रा.६०) २२९१८	व्यतिषजति (मालवी.१.२७) १७६१७४	व्योमैकान्त (भट्ट.सं.७५८) ३७४१२०३
वेत्ता कोकिल एव २३९११००	व्यतीतकल्पे शिशिरै ३३१११७	व्योमस्तथापिच्छ (मालवी.५.६) २९५१७३
वेत्तत्वा (अलं.कौस्तु.प्र.१) २२३१६५	व्यथयतितरा (शा.प.४९१) १६९१७३२	व्योम्नि प्राङ्गणसीम्नि २९८१३८
वेदवेदाङ्गत (प्रसंगा.१६) १४२११८	व्यथयति वृ (गीत.१०.१९.५) ३०७१५०	व्योम्नि स वासं ५७११३३
वेदव्यासः न ९९११७	व्यथयन्ति परे(पंच.२.१०२) ३९०१५३५	व्योम्नीव नीरदभरः (सु.९०) ४३३६
वेदस्याध्ययनं ३७१११०८	व्यथितमपि (किरात.१०.२२) ३४०१२४	व्रजति विषय (शिशु.११.२५) ३२३१२८
वेदाः प्रमाणं स्मृत(दं.श.२४)३९११५७०	व्यथत घाता (नैषध.७.५४) २६२११८२	व्रजल्यधः (विद्व.शा.४.१) १५४१६२
वेदादिशास्त्र (पद्य.क्रिया.अ.५) ३८५३१९६	व्यथवासाः पद्य १९४१२२	व्रजल्यपरवारि (विद्व.४.१) ३२४१४२
वेदानुद्धरते (गीत.१.१.१२) १७११	व्यसनं (पंच.२.१९४) १६५१५३८	व्रजन्ति ते (किरात.१.३०) १५२१३९८
वेदान्तेषु (विक्रमोर्व.१.१) ५१५६	व्यसनानन्तरं (दृ.श.२१) १६८१६७८	व्रजन्ति पद्मानि १९७१२२
वेदा येन समुद्धृता १७१४	व्यसनिन इव (भोजप्र.७७) २९७१२६	व्रणगुरुप्रमदा ३३११३८
वेधा द्वेधा (कुव.२०) १६५१५५२	व्यसने मित्रपरीक्षा १७११७९३	व्रणमृता सुतनोः (शिशु.६.५९) ३४६१२०
वेधा वेदनया (विक्रमच.२७७) १०२१२१	व्यसनेष्वेव (पंच.२.६) १६४१५२१	व्रततिवित (शिशु.७.४५) ३३४१०९
वेपथुर्देलिनं (लटक.मेल.२.३०) ७३११	व्यसरज्जु भूधर (शिशु.९.१९) २९७११५	व्रते विवादं (सु.३१८) ४९११८२
वेपन्ते (शा.प.३९२२) ३४६१२८	व्याकुलोऽपि (शा.प.१५२७) १५५१८१	व्रीडायोगाच्च (शा.प.३१६४) २७९१६१
वेलासुलङ्घय हेलाद ११४११६	व्याकोशकोकन २७११३९	व्रीडावेलारुद्धं २५११२२
वेल्गपक्षतिराज १२५११६	व्याख्यातुमेव (सु.१५५) ३९११८	द्या
वेद्यानामिव विद्यानां ३८११२	व्यागुञ्जन्मधुकर (रसगं.समा.) २३६११२	शंकरं पतितं दृष्ट्वा १८७११२
वेद्यावेदमधु (प्रबोध.चं.२.१) ६१२१७२	व्याघ्रा सेवति ८४१२२	शंकराक्षिरसि २१०१११
वेद्यासौ (भट्ट.सं.११०) ३५५११	व्याघ्रीव तिष्ठति (भट्ट.सं.३३२) ३६७१३२	शंकरार्धतनुव (प्र.राघव.७.५६) २९९१२३
वैकल्यं धरणी (पंच.१.१८८) १००११	व्याजस्तुति (सा.द.१०.६०) २१२१४७	शंभुः श्वेतार्क १५८१२३९
वैकुण्ठभप्रकाशः १२३११८९	व्याजुम्भमाणव (प्र.राघव.७.७९) १४११२	शंभुर्मानस (सु.२६३९) १३४११९
वैगुण्येऽपि हि ४७११००	व्याधितस्यार्थहीनस्य ८८११०	शंभुस्त्रयंभुहरयो (भट्ट.सं.११२) २५०११२
वैदेहीं समन्नाप्य १८३१५३	व्याधिभि (भा.१२.१.२५४१) ३८०११५५	शंवत्तत्त्वविबोध २८५१३५
वैद्यं पानरतं (पंच.रत्न.३) १७८११०१२	व्याधूतकेसरस (सर्वक.बासुदेव.) १९१४४	शक्तिं प्रमापयति १०५११३७
वैद्यराज नमस्तु (शा.प.४०३८) ४४११	व्याधूय (सा.द.१०.५६) २८३११५०	शक्तिः सर्वातिरिक्ता १२१११६३
वैद्यराज नमस्तुभ्यं (सु.२३१९) ४४११	व्यानशे (किरात.९.१७) ३००१३४	शक्तिर्निर्लिखिता (सु.२५९६) १४८१८०
वैद्यस्वर्कविहीनो १६९१७२६	व्यापारान्तरसुत्पद्य ९८१४	शक्तिरहितो (शा.प.१५३२) १६९१७२७
वैद्यानामातुरः (हि.३.३३) १६४१४९९	व्याप्तं लोकै (शिशु.१८.४०) १२९१७७	शक्तिवैकल्य (किरात.११.५९) ७९१९
वैद्या वदन्ति १७६१९५७	व्यामिश्रैकैकबाहु ३२२१३४	शक्तेनापि (पंच.३.२२२) १७९११०२६
वैभवभाजां वृषणमपि ६५१९	व्यामोहं तव १९४१२३	शक्यं यच्च विशेषतो १११६
वैभातिको मरुदनु ३२५११२	व्यालं बालमृणा (भट्ट.सं.६७) ४१६७	शक्यते येन २२६११५०
वैमुख्यं मृगलाञ्छ २४४१२३९	व्यालाश्च राहुश्च (सु.१९६) ४०३७	शक्याशक्य (सं.पा.४२) ३९११५४९
वैयाकरणकिरा (सु.२३३३) ४२११	व्यालाश्रया (दृ.चा.१७.२२) ३८३१२४४	शक्यो वारयितुं (भट्ट.सं.७५९) ४११६८
वैराग्यमग्नि (शा.प.४०९७) ३६४१४०	व्यालोलः केश (शा.प.३७०४) ३२२१३२	शक्तादरक्षि (शा.प.१०६९) २१५११०
वैराग्ये संचरत्येको(भट्ट.१.९९)३९११५७२	व्यावलगत्युच्च (कुव.६१) ३४७१४१	शक्नोद्याननिवासिता ९८१२
वैषम्यमपि (भा.३.२७५१) ३९०१५४७	व्यावृत्तं खलु (शा.प.३५५९) ३०७१६६	शक्ष्यामि कर्तुं (पंच.३.२४६) ३९११५५२
व्यचलन्विश (शिशु.१३.३४) १२६१४१	व्यासगिरां निर्याति ३६१५८	शक्ष्याम्य (शिशु.१०.३५) ३१५१३८
व्यञ्जनं व्यञ्जनं २८८१२६	व्यासरीन्कवि (शा.प.२०५) ४११६३	शङ्काभिः सर्व (हि.४.२४) १६३१४३९
व्यञ्जनमदतः (विद्व.शा.३.२०) २७६१४७	व्यास्यं नैकतया (भट्ट.२.६) १०९१२२९	शङ्काशङ्कलितेन ३१७१८
व्याज्यमानकलङ्क (शा.प.७५४) २०९१४	व्योमनि (भामिनी.प्रा.९३) ७५१३	शङ्किताय (किरात.९.४६) ३५६११३

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

७३

शङ्खुव्याकीर्णरङ्गद्वतनि	१४११७	शय्या पुष्प (शा.प.३४१२)	२७६१५३	शाखोट शाल्म (शा.प.९८२)	२४२११७०
शङ्खे तच्चित्तमङ्गेश	२६४१२५६	शय्या वल्लं चन्दनं	९६१२	शाख्येन धर्म (शा.प.१५३८)	१७२१८१९
शङ्खाः सन्ति (शा.प.१११९)	२१८१८२	शय्या शाल्ल (नागा.४.२)	३७०१९१	शान्ता धर्मकणाः	२४०११३२
शठस्तु समयं (सं.पाठोप.४७)	३९११५६१	शय्या शैलशिला (मर्त.३.८७)	३८५१३२३	शान्तिकन्याल	३६७११६
शतं दद्यान् विव (हि.३.३१)	५५१४२	शरजालाञ्चित (शा.प.१५६६)	१४३१३९	शान्ते मन्मथ (मर्त.सं.७६२)	३२११२४
शतपदी (मछट.७२)	२४८१८९	शरणं करवाणि	३१७	शान्तेर्मातुर्विवेका	७७१५६
शतमन्युं दण्डधरं	९५१११	शरणं किं प्रपञ्चानि (सु.४६७)	७११२२	शारतां (किरात.९.२९)	३००१४५
शतमेकोऽपि (पंच.१.२५२)	१४४१६६	शरणागत (शा.प.६८३)	१६५१५५८	शारदा शारदा	३१५
शतहृदा (रामायण.३.१३.६)	३९११५५७	शरत्कालस (काव्य.प्र.७.३)	२६२११६५	शार्ङ्गं ब्रह्मकमण्डलो	९१२७
शतेषु जायते	७०११	शरत्पद्मो (भाग.६.१८.४०)	३९११५८७	शासति त्वयि (रसगं.तुल्य.)	१०३१५६
शत्रुक्षत्रकलत्र	१३७१५६	शरदम्युध (किरात.११.१.२)	३७२११६४	शास्त्रं सुनिश्च (वानर्य.२)	१७६१९६२
शत्रुणा योजयेच्छ (पंच.४.१८)	३९०१५४४	शरदि न वर्षति (शा.प.२४५)	४८१११४	शास्त्रज्ञः कपटानु (सृष्ट.९.५)	१४२१३२
शत्रुर्वहति संयोगे	१५५१११०	शरदिन्दुकुन्द	१९४१२५	शास्त्रज्ञोऽपि (मर्त.सं.१००)	३५०१७३
शत्रुवाक्या (सं.पाठोप.३७)	१५६११६२	शरदि समग्र (शा.प.४९२)	१६९१७३३	शास्त्राण्यधीत्यापि (हि.१.१७१)	३९१२१
शत्रूणां यम	११११२५९	शरासने सायकमा	११८१११८	शास्त्रेषु निष्ठा	१७२१८३३
शत्रोः प्राणानिलाः	१९१४२	शरीरं क्षामं (मालवि.३.१)	२८०१८३	शास्त्रोपस्कृत (मर्त.सं.१३)	३९१२७
शत्रोरत्यन्तमित्रं	१५०१३३२	शरीरनिर (भोज.प्र.८)	१६११३५१	शिक्षितापि	३६४१३८
शत्रोरपत्या (बृह.नीति.११०)	३८४१२९७	शरीरमेवा (भा.१२.६४७८)	३७८१६४	शिखरिणि क नु (सु.२०३०)	३१३१४३
शत्रोरपि (कविता.९९)	१६०१३४०	शरीरस्य गुणानां (हि.१.४९)	८११९	शिखिनि कूजति	३४२१८४
शानिरशनिश्च (काव्य.प्र.४.१६)	१०३१७३	शर्वाणीपाणिता	१०११५६	शितैर्वापैरेके मृध	१३११११५
शनैः पन्थाः	१५६११२६	शल्यमपि स्थल (सु.४२१)	५८११९२	शितिलयति (प्र.राषव.७.८६)	३२४१३४
शनैः शनैश्च (पंच.२.८४)	१६५१५२८	शशपदमणिमालं	३२८११२	शिरः शर्व (मर्त.२.१०)	४११५९
शनैः शनैश्च (पंच.१.२३८)	१४९१२८८	शशमृच्चव (शा.प.३३९८)	२७५११४	शिरःछायां (शा.प.७९)	२३११३५
शनैर्विद्यां शनै (बृ.चा.३.३३)	१५७१२०४	शशाङ्के संनद्धे	२९६१४	शिरसा धार्यमाणो (शा.प.७५३)	९६११
शपथैः संधि (पंच.१.१२५)	१४९१३१३	शशिना सह (कुमार.४.३३)	३७८१६६	शिरसा विधृता (सु.२६९१)	१४४१८८
शवरकुमारिलगुरवो	४३१३	शशिनि खलु (अष्ट.रत्न.६)	९३१८५	शिरसि (शिशु.१.३.१२)	१९०१७५
शब्दः प्रभूगत	१९७१३०	शशिनीव हिमार्ता (हि.१.१०३)	९५१३	शिरसि धृतधुरागो (पुष्प.माला.)	११११३
शब्दवद्भिर (सु.१५३०)	२६४१२२५	शशिसुखि (गीत.१०.१९.४)	३०५११७	शिरसि निहितोऽपि (शा.प.३६९५)	५७११३२
शब्दशक्त्यैव	३०१९	शशी दिवस (मर्त.सं.१०)	१७७१९९३	शिरसि शिरसिजं	३५२१२५
शब्दशाल्लभनधीत्य	४२१८	शशी हर्तु लोभा	२६१११३३	शिरसि वरयोधा	१२८११३
शब्दार्थमात्रमपि (सु.१८४)	३३१४१	शशद्वाणद्वितीयेन (नल.चं.१४)	३५१९	शिरीषकोषादपि	२६३१२२०
शब्दार्थयोः (शा.प.१७९)	३५१२६	शशजिसर्गमलिनाः	२४०१११२	शिरोरुहैरलिकुल (शिशु.१७.५८)	१२७१७
शमयति	७९१२३	शस्त्रं न खलु (कुव.९३)	१८७१२९	शिरोवेष्टनव्याजतस्ते	१२३१५
शमयति ग (विक्रमोर्व.५.१८)	३८०१११८	शस्त्रमिष्टेभकुम्भेभ्यो	१२८१८	शिलाषनैर्नाक (किरात.८.३२)	३३८१७७
शमयति जलधारा (कुव.५०)	३४०११४	शस्त्राशक्तिर्यैव	३६११४२	शिला बाला जाता	५२१२४५
शमयति यशः (सु.३६३)	६११२५७	शस्त्रात्रैर्मिन्नदेहोऽपि	१४३१५२	शिलापितपदद्वन्द्वा	१८६१७
शमिततापमपोढ (शिशु.६.३३)	३४११३९	शस्त्रीकृतस्त्ववरः	३६०१२६	शिलासम्यग्धौ (शा.प.३३०३)	२६०१११०
शमितनिखिल (शा.प.३७१०)	३२२११	शस्त्रैर्जीवति शास्त्र	९९१२९	शिलीमुखे (विदग्ध.मुख.४.४४)	१९४१३३
शमीगर्मस्य यो	१८७१२६	शस्त्रैर्हतास्तु रिपवो	१७६१९५२	शिलीमुखोत्कृत	१२८१३२
शम्बरस्य च (भा.१३.२२३७)	३४८११८	शाखाः कण्टक	२४२११६३	शिल्पं दर्शयितुं	३५९१९६
शम्बरारिरमृतं	३०४११४६	शाखाद्युगल्य	१६६१५८६	शिवभालानलोत्प्रेन	३०३११४१
शम्पाक्षस्य रजः	१२१३६	शाखाशतचित (भोजप्र.२२२)	२३६१७	शिवयोः सुधाहरिद्रा	२११३
शयानं चानु (र.२.६१.१९)	३९२१६०३	शाखासंत (शा.प.१०५१)	२४२११७६	शिव शिव हि शिवेन	२५०१११
शयानस्योत्तानं	३२११२०	शाखोटकैश्चन्दन	८७१२६	शिविरकिरण (शिशु.११.२१)	३२३१२७

शिचिरमासमपा (शि.शु.६.६५) ३४७।१०	शुद्धकांश्यरचितापि ८५।९	शोकोत्पत्तिर २९०।७९
शिचिरसीकर (शा.प.३८९७) ३४३।९९	शुद्धमाविलमव (कुमार.८.५७) २९७।१२	शोकेन रोगा (वृ.चा.१०.२०) ३९२।६११
शिचुरपि निपुणो १७५।९४२	शुद्धाः सङ्गं न (शि.शु.१८.१३) १२९।५९	शोणं वीक्ष्य (सा.द.३.३६) ३५८।६३
शिचुर्वेति पशुर्वेति वेति २९।९	शुद्धान्ते सीधुपानोन्मद ८।११६	शोणौ कोणौ सखि २८६।१६
शिष्टैरप्यविशेष (दि.३.१२८) १४८।२३९	शुनः पुच्छमिव (वृ.चाणक्य.७.१९) ३०।८	शोभते विदुषां (दृष्टांत.श.५०) ३९।१७
शीकरासार (विदग्ध.मुख.४.३८) १९४।२६	शुभं वाप्यशुभं (दृष्टांत.श.३१) १६८।६८४	शोभन्ते विद्यया १५६।१३०
शीघ्रं भूमिगृहे (शा.प.३४११) २७६।५२	शुमाननाः (किरात.८.४२) ३३८।८५	शोषं गते (शा.प.७८५) २१२।४०
शीघ्रकृत्येषु (पंच.३.२१८) ३८५।३२९	शुभ्रं सद्य सवि (भर्तृ.१.९५) ३७७।१४	शौर्यं केसरिणा १०८।२०३
शीतमध्वा कदम्बं च (सु.३.३६९) ६६।२५	शुशुभिरे स्मित ३३२।४७	श्यामं श्रीकुचकुङ्कुम १४।८
शीतलादिव संत्रस्तं (शा.प.३८६२) ३४०।५	शुश्रूषस्व गुरुन् (अ.शाकुं.४.१७) ३५१।३७	श्यामं च वर्तुलाकारं १८५।२०
शीतवातातपक्लेशा (सु.३.२०७) १६३।४६९	शुश्रूषस्व गुरुन् (भास्ती.१०.२२) ३५३।४४	श्यामलेनाङ्कितं (रसगं.उपमा.) २५८।४३
शीतमीताश्च (चाणक्य.९६) ३९२।६२०	शुश्रूषामनुकन्धती ३५१।४१	श्यामश्चेतारुणाङ्गा जल १४।४
शीतांशुमुख (रत्ना.३.११) ३०७।६०	शुष्कं मांसं स्निग्धं (चाणक्य.६४) १६२।३९५	श्यामा प्रिया (प्रसंगा.११) ३९०।५४१
शीतांशुर्विष (विदग्ध.शा.३.१९) २८१।११८	शुष्केन्धने वह्नि (वानरा.६) १७३।८७३	श्यामा मन्थर १६०।३१०
शीतांशुस्फटिकाळ ३०२।१०३	शून्यं वासगृहं (अमर.८२) ३११।२८	श्यामा मिलिन्दमाला २५७।९
शीतांशोरिव नूतनस्य ३४६।२९	शून्यं वैश्व चिरा (सुक्ति.८७.५) ३५५।८४	श्यामास्त्रजं (ध्वन्या.२.१७) २९२।२३
शीतातपादिकष्टानि (पंच.१.२९३) १७।११	शून्यं कुञ्जगृहं निरीक्ष्य ३५८।७४	श्यामौ तव १९४।२१
शीतार्तिप्रसर (शा.प.३९३३) ३४७।५१	शून्यमपुत्रस्य गृहं (वृच्छ.१.८) ६६।३२	श्रद्धाधानः शु (भा.१२.६०७१) १६७।६१९
शीतेऽतीते (नीति.प्र.१४) १७८।१००३	शून्यमां (योग.वा.सार.१.८) १६१।३७०	श्रमणः श्राव (सुक्ति.८९.१७) ३६४।३५
शीतेनाभ्युषितस्य (मोजप्र.२.३२) ६८।७२	शून्येऽपि च (भामिनी.प्रा.८५) ४७४।७	श्रमयति शरीर २५९।७३
शीघ्रपानविशु (किरात.९.४२) ३१५।४२	शूरं लज्जामि वैधव्यादुदारः ६२।३	श्रवणाञ्जलि (वेणी.१.४) ३६।५७
शीघ्रपानविधुरेषु (किरात.९.७३) ३१६।६५	शूरत्वयुष्मा मृदु ३८४।३०२	श्रावं श्रावं त्वदीयं ११२।२८५
शीर्णप्राणाङ्घ्रिपाणी (सर्वश.६) २७।१६	शूराश्च कृतविद्याश्च (सु.५४२) १५६।१६३	श्रियः प्रदुग्धे (विदग्ध.शा.१.८) ३०।१२
शीलं प्रधानं (भा.५.११४२) ३७७।१	शूराः केऽपि पुरः ७४३।८	श्रिया हस (किरात.८.४४) ३३८।८७
शीलं रक्षतु मेधावी (सु.३.०५२) ८४।१२	शूराः सन्ति सहस्रशः (शशि.वं.) ५३।२७१	श्रियो दोलालोला (प्रब.९६) ३७२।१३३
शीलं शातयति श्रुतं ६८।७९	शूरोऽर्थशास्त्र (शा.प.१.३३८) १४३।३४	श्रियो वासा (सुक्ति.१९.६) २२४।९५
शीलं शौर्यमना १५८।२५३	शूरोऽसि कृतविद्यो (पंच.४.३९) २२९।१२	श्रीकण्ठस्य कपर्द (अनर्घ.रा.७.५३) ९।१३७
शीलभारवती (रसगं.दीप.) १५६।१६५	शृगालशशाङ्क २२५।११९	श्रीकण्ठस्य सकृत्ति (सु.९५) ७।९१
शीलानि ते चन्दन ३६२।१२	शृणु सखि (कुङ्कुनी.म.३९२) ३६४।३४	श्रीकण्ठासक्त ११३।२९२
शीलावलम्बनमह १७६।९५९	शृणु हृदयरह (सांति.श.१.२८) ३५०।७२	श्रीकरपिहितं चक्षुः १४।७
शीलाविज्जामारुणा (शा.प.१.६३) ३३।२७	शृण्वन्युरः (भामिनी.प्रा.३५) २१२।४१	श्रीकर्णं प्रौढतेजाः ११४।१०
शुक तव पठनं (शा.प.८७४) २२७।१८४	श्वेते शीतकरोऽम्बुजे ३३०।१	श्रीकृष्णः पूतनायाः १००।६
शुकतुण्डच्छवि सवितुः (शा.प.८६) २७।२	शेषभाष्यं तु काव्येन ६६।३०	श्रीकृष्ण त्वत्प्रतापेन ११४।१९
शुक हरितयवानां (शा.प.३९२०) ३४६।२४	शैल्यं नाम (अलं.कौस्तु.नि.१) २४५।१४	श्रीधाम्नि दुग्धो १४।१४
शुकीचक्षुःखातच्छवि २६५।२९०	शैलराजतनयास्तन (सु.७१) १३।१	श्रीनाथ नः श्रुतमिति १८१।२७
शुकिद्वयपुटे मोज (मोज.२.५६) ११७।८२	शैलषी तव १३७।६८	श्रीनाथस्तवनानु ३८।२६
शुक्ले पक्षे शीत १७२।८१६	शैलेन्द्रप्रतिपाद्य (सा.द.१०.९२) ६।७६	श्रीपरिचयांज्जडा (रविगुप्त.) ६२।१३
शुचां पात्रं (सांति.श.१.२५) ३७६।२४९	शैलेषु शिलात २१३।५९	श्रीभोज (शा.प.१.२५३) ११७।८४
शुचित्वं त्यागिता (काम.नी.४.७५) ८८।३	शैले शैले न (चाणक्य.२.९) १५७।१८३	श्रीमच्चन्दनवृक्ष (मोजप्र.२.२) २३८।५९
शुचि भूमिगतं (शा.प.६११) १५६।१४३	शैवालश्रेणिशोभां ९।१३२	श्रीमता कथय २४६।३०
शुचि भूषयति (किरात.२.३२) ३९२।६१४	शैशवात्प्रसूति ३६२।११	श्रीमद्भोपवधूस्वयं २४।१६२
शुचिरिति परितः (शा.प.३५९३) २९४।४६	शोकं मा कुरु ७५।४	श्रीमद्राजशिखामणे १३६।४६
शुष्ठीगोक्षुरयो (धर्म.विवेक.६) १८३।५७	शोकस्थानसह (भा.१.२.७५१) १६२।४३१	श्रीमद्रूपमणे गुणेन १२२।१७७
शुद्धः स एव कुलजश्च (सु.२.७३) ५०।२११	शोकारातिभयत्रा (मोजप्र.१.४८) ८८।१४	श्रीमद्वीर मही ११२।२७७

सस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

७५

श्रीमद्वीराधिवीर	१३४१२६	श्रोत्रं हंसखनोऽयं	१४११७	संपन्नरमणीशील	२५१११६
श्रीमद्वैकुण्ठकण्ठी	११६१५७	श्रोत्रपीयूषगण्डवैः	२६३१२१३	संपादिताः सपदि	२१२१४८
श्रीमन्नायक	१२०११४२	श्लाघ्यः स एको (हि.प्र.२)	४९११७२	संपूर्णकुम्भो न	१७३१८७०
श्रीमाहेश्वरमौलि	२१११४४	श्लाघ्यं कार्पास (शा.प.१०५४) २४३१९८५		संप्रति न कल्पत (युक्ति.१३.५) २११११३	
श्रीराजीवाक्षवक्षःस्थल	१६१४०	श्लाघ्यं जन्म (प्रसंगा.१२) ३९२१६१२		संप्रवेष्टुमिव योषि (शिशु.१०.४८) ३१६१८	
श्रीराम त्वदनेक	११९११३१	श्लाघ्यं नीरसकाष्ठ (शुं.ति.१०) २४८१७१		संप्राप्तचिकुरभावः	२५८१३१
श्रीरामायणभारत	३७१६५	श्लाघ्या महतामुज (शा.प.२२६) ७७१६		संप्राप्तं मकरध्वजेन	१४१७
श्रीरामे मृगयां	१२०११४६	श्लाघ्याशेषतनुं (ध्वन्या.) २६११९८		संप्राप्तेऽवविधा (युक्ति.४४.३०) २९०१७५	
श्रीमङ्गलाल्पम(भा.प.१२३२) ३८६१३४९		श्लाघ्यैव वकिं (श्रीकण्ठ.च.२.३४) ४०१५४		संप्राप्तमुवन्ति (सु.२२८९)	७८१९
श्रीलक्ष्मीनरसिंह	११५१४७	श्लिष्टा सभङ्गा सद्गुण्यां	३०११०	संप्राप्य पण्डित(रा.३.६८.५३) ३९२१५९०	
श्रीवीर क्षिति	११२१२७३	श्लिष्यतः प्रिय (किरात.९.२७) ३००१४३		संभाव्यमिष्टमुवना	१०५११३९
श्रीवीर त्वद्विपूणां	११३१२९५	श्लिष्यति पश्यति	२७५१९	संभिन्नयोरमुष्ण्या	२५५११०
श्रुतं कृत (सा.द.१०.७६) १६८१६६३		श्लेषे केचन शब्द (शा.प.१७७) ३५१२८		संभृतिस्त्व मानसे	२४५१३४०
श्रुतं दृष्टं स्पृष्टं (शा.प.३०८७) २५२१४६		श्लेष्मांगारे वसति	२६०१११९	संभोगाद्विष (शान्ति.श.३.१३) ३७०१९८	
श्रुतिः शिथिलतां	९६११५	श्लोकस्तु श्लोकतां याति	४५१३३	संभोगानति (अनर्ध.रा.७.३७) ११११६५	
श्रुतिमपरे स्मृति	२२१११३	श्लोकार्थस्वादकाले तु	३७१८	संभोजनं (भा.प.१४६९) १४६११६७	
श्रुतिर्विभिन्ना	१७३१८५५	श्वश्रू विना वृत्तिरिह	६३१२४	संभ्रमः ज्ञेहमा	१५७११९९
श्रुतिलङ्घनमीहमान	२५११९२	श्वश्रू स्वापयति	३५११९३	संमतोऽहं प्रभोर्नि(पंच.१.५९) १४८१२६४	
श्रुतिसिद्धान्तश्रृणु	८५१७	श्वश्रूः पद्मदलं ददाति	३५११८७	संमानाद्वाङ्मनो (मनु.२.२६२) ३९२१५९२	
श्रुतिसुखभ्रमरखन	३३२१४५	श्वश्रूः पश्यति नैव	३५५१४	संमूर्च्छितं (योगयात्रा.) ३६०११९	
श्रुतिस्मृत्युक्त (शा.प.१५२५) १५४१७८		श्वश्रूश्चक्षुरयोः पादौ	३५०११३	संमोहयन्ति (भट्ट.सं.३३६) ३५०१६९	
श्रुतेन बुद्धिर्व्य (काव्यप्र.७.९) १७४१८९९		श्वसनचलित (किरात.१०.३४) ३३३१७९		संयोजयति विद्यैव (हि.प्र.५) ३०१६	
श्रुते महाकवेः	३८११६	श्वसः किं (शा.प.३५०७) २९३११०		संरम्भोद्विक्तनर्क	३०३११२०
श्रुत्यध्ययनसंपन्ना	१४२११७	श्वसा एव मृगीदृशो	२८०१९१	संवरणाय बधूटी बहु	३२८१५
श्रुत्वा (शा.प.११७८) २४८१९७		श्वसान्मुद्यति (सा.द.३.१०६) २९०१७७		संवर्धितोऽपि भु(सं.पाठो.४८) ३९२१६०९	
श्रुत्वा तन्व्या (अमर.५५) ३४३१०९		श्वसास्ते सखि सूच	२८७१३३	संविधातुमभि (किरात.९.३२) ३००१४७	
श्रुत्वा धर्म विज्ञा (वृ.चा.६.१) १५८१२२५		ष		संविष्टो ग्राम (शा.प.३९४७) ३४८१२१	
श्रुत्वा नामापि (अमर.५९) २८५१४२		षट्कर्णो (शा.प.१३५४) १४७१२२७		संश्लिष्टा सानुरागं	३२२११४
श्रुत्वा प्रदर्शं तनयं	१८२१३५	षट्कर्णो भिद्यते (सु.२७१८) १४६११५४		संस्कानिव पातुमौप	२३११४४
श्रुत्वा बालमृगी (शा.प.३८८९) ३४३१९०		षट्चक्रे क्रमभावे	२६१२०३	संसदि तदेव भूषण (शा.प.१३९) २९१११	
श्रुत्वायान्तं बहिः (सा.द.३.१०४) ३०४११		षट्पदः पुष्प	१५११२५८	संसारकद्वृक्षस्य द्वे (हि.१.१५४) २९१४	
श्रुत्वा षडाननजनु	११११५	षट्दोषाः पुरु(भा.प.१०४८) १६३१४४१		संसार तव निःसार (शा.प.४१९३) ८८११	
श्रुत्वा सागरबन्धनं	१८३१६१	स		संसाररात्रि (शा.प.४१९८) ३७२११४८	
श्रुत्वा साङ्गामिकी(पंच.१.१००) १४४१९३		संपत्कस्याद्य तारा	३५४१६४	संसारविषदृक्षस्य द्वे (हि.१.१५४) ८८१२	
श्रूयतां कौतुकं सोऽपि	२५११६८	संपत्तयः पराधीनाः (हि.२.१५२) १३९१२		संसारश्रान्त (प्रसंगा.९) ३९२१६०१	
श्रेयः सदा दिशतु	१५११९	संपत्तौ कर्कशं (वृ.श.२९) ५५१७५		संसार साकं दर्पण	२०५१६
श्रेयस्वी यत्र मानं	८११४९	संपत्तौ कोमलं (वृ.श.३७) ४६१५८		संसारेऽभिज्ञसारे (भट्ट.सं.८८) २५२१६०	
श्रेयांसि वो दिशतु यस्य (सु.६५) ४१४०		संपत्सरस्वती	१५६११५०	संसारेऽस्मिन्नसारे (भट्ट.सं.९७) २५२१६१	
श्रेयान्विधोर्बहुलपक्ष	२१०१२५	संपत्सु महतां (भट्ट.सं.३३५) ४५१२७		संसारेऽस्मिन्नसारे (सु.१८) ४१११	
श्रेयो नूनं व्रजति	१७८११००४	संपदमत'ल्लभ्या	२५०१७	संसेवितमृगुतुङ्गं विद्यो	४११४
श्रोणीबन्धस्त्यजति (बाल.भा.१) २५६१४३		संपदा सुस्थितं (शिशु.२.३२) ८३११६		संस्थितस्य गुणो (इष्टत.श.८) १६८१६७१	
श्रोणीभारभरालसा	२७४१२६	संपदि यस्य (पंच.२.१८०) ४७१८९		संहतिः श्रेयसी राज (हि.१.३६) ८३११	
श्रोतुन्मृकयति भुव	८६११४	संपदो महतामेव	४५१८	स एकस्त्रीणि ज (सा.द.१०.६७) २५०१४	
श्रोत्रं श्रुतेनैव न (भट्ट.सं.५४) ७५११२		संपद्यास्ते परैः (वृ.श.१९) १६८१६७६		स एव खड्ग (भा.प.१३९३) ३८०११११	

स एव धन्यो विपदि	७७११	सङ्ग्रहं नाकुली(नल.चं.४.२०) १४२१२८	सति शील गुणा (इ.श.१४) ८४६
स एव रसिको लोके	३८१५५	सङ्ग्रामक्षोणिहृष्य	११८११०७
स कथं न (शा.प.३३५३) २६८३७६		सङ्ग्रामाङ्गणमाग (सु.२५१३) १०८११९७	सतीमपि ज्ञा(अ.शाङ्ग.५.१७) १७४१९०१
सकलभुवनबन्धोर्वैर (शा.प.१२१) १५१२०		सङ्ग्रामाङ्गणमागते (सदुक्ति.क.) २४५१८	सत्कविरसनाशर्पी निस्तुष ३११२३
सकलापि कला	१७५१९३७	सङ्ग्रामानन्दवर्धिणौ	१२७१३
स किंस्वा साधु (किरात.१.५) १५२१३९५		सङ्ग्रामे रिपुभूजं	१८३१५२
स किमु सहेत सुधांशुः	२१९११०	सङ्ग्रामे सुभटे (भोजप्र.१५१) १५८१२३०	सत्कृता लालिता (भाव.२०) ३९३१६३२
सकृजल्पन्ति (वे.३४) ३७७११८		सङ्ग्रामे स्फुरदसिना	२०११७५
सकृत्कन्दुकपातेनो (पंच.२.१६८) ४५१३१		सङ्ग्रामो दिवसायते	११९११३६
सकृदपि दृष्ट्वा (सु.२४०) १७११७८३		सच्छिद्रे निकटे	१६७१६३२
सकृदिव समर्प्य बाले	३०५१७	सच्छिद्रो मध्यकुटिलः (सु.४४७) ९०१४	सत्कोणं लोलनेत्रं (शा.प.४०३९) ४४१९
सकृदुक्तगृहीता (चाणक्य.१०४) १४४१७५		स च्छिन्नमूलः	१२८१२९
सकृदुष्टं च मित्रं(चाणक्य.१९) १६११३४५		स जयति चित्रचरित्रो	१८९१५३
सकृच्छोषयति ध्रुता (सु.३२०१) ६८१८५		स जयति महावराहो	१८१२६
स क्षत्रियह्मण (किरात.३.४८) १५११३७६		स जयति हिमकरले (वासवद.४) ४११५	सत्यं तद्यदवोचथा मम ३१०११०
स क्षारो जल (सु.१.१०) २१४१८३		स जयी वरमा (भोजप्र.५९) १४७११९९	सत्यं तपः सुगलै (कुव.९.१) ३१२१२९
सखि दयित (किरात.१०.४७) २८८१३६		स जलजलधरं (किरात.१०.१९) ३४०१२१	सत्यं तपो ज्ञानमहिंसता ३९११९
सखि दशनक्षतमधरे	३२८१४	स जातः कोऽप्या (मर्तु.सं.३३८) ८०१३६	सत्यं त्वं पुरुषोत्तमो १२५११६
सखि प्रतिविरहहुताशः	२८५१३	स जातो येन जातेन (हि.प्र.१४) ९८१७	सत्यं दुर्लभ एष (शृंगारति.२.८) ३११११८
सखि स विजितो	३५९१९८	स जीव (इ.चाणक्य.१४.१३) १५९१२५६	सत्यं म (व्यास.औचित्य.१८) ३७२११६०
सखि साहजिकं	८८११	स जीवति यशो यस्य (नीतिसार.७) ९८१४	सत्यं वक्तुमशेष(शांति.३.४.५) ३९०१५२७
सखि सुखयत्यव	३५२११०	सज्जन एव हि विद्या	४७११०१
सखि हे परम रस	३४३१९८	सज्जनसङ्गो मा भूयदि	८७१२०
सखीभिक्षां (शा.प.३४८५) २८९१५९		सज्जनस्य हृदयं नवनीतं	४९११६२
सखे खेदं मा गाः (सु.३१९१) ६७१६०		सज्जना एव साधूनां (नीतिसार.७) ४६१५६	सत्यपि च सुकृत (भोजप्र.२६) १७११७८७
सखे सायं स्नात्वा	२७३११७	सज्जन्तां कुम्भमिति	१२७१२४
सगुणपि हन्त	५८११५८	सज्जमानम (का.नी.४.४५) ३९०१५२४	सत्यप्रशमतपोभिः स (शा.प.४३२) ६९१९
सगुणैः सेवितोपा (शा.प.११४८) २२०१४		सज्जितसकलशरीरा (सु.३५२६) ३०४१३	सत्यभामासमाश्लिष्टः १०२१२९
सङ्कटे न च गन्तव्यं	१६७१६५२	सज्जितानि सुरभी (शिष्ट.१०.१) ३१४१४	सत्यमेव गदितं त्वया ३५६१११
सङ्कटेतुकुम्भुभि सा	२८८१४२	सङ्कथे च (भा.१२.३८९१) ३९०१५३१	सत्यमेव (महानिर्वाण.तंत्र.२१) ३८६१३४४
सङ्कटेकेलिगृहमेत्य	३५८१७१	सङ्करन्ति मृगनाभि	२९८११३
सङ्क्षिप्येत क्षण (मेघ.२.४५) २९२१२७		सङ्कारो रतिमन्दिरा	३५११४०
सङ्क्षेपात् कथ्यते	३७७११३	सञ्चितं ऋषुषु नोप (सु.४८७) ७२१४९	सत्यशील (विदग्ध.मुख.४.७०) १९६११२
सङ्क्षोभं पयसि (शिष्ट.८.१८) ३३८११००		सञ्चिन्त्य सञ्चिन्त्य(भोजप्र.९०) १७४१८९४	सत्यश्चात्र (रा.२.३५.२८) ३८११८४
सङ्क्षोया न भवन्ति	२१६१२८	सज्जग्माते तावपा (शिष्ट.१८.१) १२९१५२	सत्यां क्षितौ (भाग.२.२.४) ३८४१३०७
सङ्गं त्यजेत (शौनकी.३०) ३८९१४८७		सज्जहार सहसा प(शिष्ट.१०.४४) ३१६१४	सत्यानुसारिणी लक्ष्मीः १५७११८८
सङ्गं नैव हि कश्चि (शृङ्ख.१.३७) ६८१७४		सज्जातपत्रप्रकरान्विता (कुव.४५) ३३५१६	सत्यावृता च पर्व (हि.२.१८३) १५२१४०४
सङ्गः सत्सु (साधन.पंचक.२) ३९११५८४		सज्जातसान्द्रमकरन्दरसां	९२१७९
सङ्गः सर्वात्मना (हि.४.९०) ८७११७		सज्जाते द्रवरूपतां	११८११०५
सङ्गतानि मृगा(काव्या.२.३३२) ३४९१३६		सतां मतमति(भा.२.४१४७) ३९०१५३३	सतां समालोक्यतां २६५१२८३
सङ्गताभिरुचितैश्च(शिष्ट.१०.८१) ३२११७		सति काकुत्स्थकुलोन्नति	३६५११
सङ्गतिं स्वविपरीत	८८१११	सति द्राक्षाफले क्षीरे	७११२०
सङ्गमविरह	२७७११९	सति प्रदीपे सत्यमौ(मर्तु.सं.१३०) २७७१९	
सङ्गीतमपि साहित्यं	२९१८		

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

७७

सदवनमसदनुशास	१५११३७१	सन्ततं श्लाघते कस्यै	१९९१२०	सन्ध्यां यत्प्रणिपत्य लोक	७१५५
सदसत्त्वेन भावानां युक्ता (सु.२०) ४११२		सन्ततमुसलासज्ञा	१०४१८२	सन्ध्याताण्डवचण्डदण्ड	२९५१६३
सदसि विदुरभीष्मद्रोण	९३८९	सन्ततोदयसंध्येव वद	२६१११४२	सन्ध्याताण्डवड (धकि.२.३१) १०११४८	
सदा खण्डनयोग्याय (सु.३३२) ५५१७८		सन्तस्रमहारिशीतल	१०७१९९०	सन्ध्याताण्डवडम्बरव्यस	१०१५२
सदागतिहयोच्छ्रायस्तम	१९६११३	सन्तसायसि-संस्थि (मर्त.सं.३३) ८७३३		सन्ध्यातौ नरपुरंघ्रितनोः	४३४
सदानुरक्तप्रकृतिः (शा.प.१२८८) १४२१५		सन्तमेव चिर (शिशु.१०.१५) ३१५११८		सन्ध्यारागवती स्वभाव	१३१४६
सदा प्रदोषो मम (सृच्छ.५.३७) ३१२३८		सन्तश्च छुब्धाश्च	१९७१२३	सन्ध्यावन्दन भद्र	३७११०४
सदा ग्रहृष्टया भाव्यं (दं.श.४०) ३५११८		सन्तश्चेद (शा.प.१५५२) १७८१०१४		सन्ध्यावन्दनवेलायां	१९४११३
सदा मध्ये यासा (का.प्र.७.२५६) ३११४२		सन्तश्चेदिह गुणविन्दवो	३९१२४	सन्ध्यावध्यक्षशोणं	२९५१७१
सदामात्यो न (दि.२.१०२) १४७१२१२		सन्तस्तृणोत्सारण (भोजप्र.४०) ४९११७३		सन्ध्यासलिलाञ्जलिमपि	४१९९
सदातिमध्यापि न वैरि	१८५३२२	सन्तापं जगतो विद्धु	२१३१७२	सज्जोड्यं नवतरु	२५६१४२
सदा वक्रः सदा (सु.२३०८) ३६४१५५		सन्तापमोहकम्पांसंपा	५७११४७	सज्ञा नाविकधोरणी	२४५११६
सदाहंसालसं (नल.चं.१.३६) १०२१२३		सन्तापय चिरं चन्द्र	२८५१४६	सञ्चारीभरणोमा (काव्या.३.५) १०३१५९	
स दीक्षितो यः सकलं	१७५१९९९	सन्तापितानां मधुरै	७३३११	सञ्जिकर्षोऽत्र	१५८१२२२
सदुत्तंस देवादयं	१०५११३२	सन्ति कृपाः स्फुर (सु.६८६) २११११०		सञ्जिष्टा चिकुरं	३२३१८
सदूषणापि निर्दो (नल.चं.१.११) ३६१४५		सन्ति ध्यान (अलं.कौस्तु.उ.१५) ३२१४		सञ्जिच्छति (मा.५.१३८४) ३८६१३४७	
स दोषः (सुद्रा.रा.३.३२) १४७११९२		सन्ति स्वादुफला (सु.३२३६) ७४१४५		सञ्जिहितेऽपि	१७११८०४
सदोषमपि निर्दोषं	३८१९	सन्तु द्रुमाः (धकि.६५.३) ३३४११७		सन्मन्त्रिणा वर्ध	१५११३८२
सद्भावेन ज (कामं.नी.३.३३) १६०१३३६		सन्तु विलोकनभाषण (प्रब.९) २५१११९		सन्मार्गे ताव (शा.प.३३००) २६०१११२	
सद्भिः संबोध्यमानो	१६५१५४१	सन्तुष्टे तिष्ठणां (अनर्घ.३.४१) ३६११३८		सन्मस्तभूषापि	२७०११९
सद्भिरेव सहासीत (शा.प.१४२२) १५३३३		सन्तुष्टो भार्यया (म.३.६०) ३९२१६१९		सन्म्यासमकृत (अलं.कौस्तु.अ.१) ३२१११	
सद्भिर्भाव्ये हिते काव्ये	३०१५	सन्तुष्ट्यत्युत्तमः (इ.श.९१) १६९१७१२		सपक्षो लभते (शा.प.१४४५) १५०१३४८	
सद्भिस्तु लीलया प्रोक्तं	४५१२१	सन्तोऽपि न विरा (सु.३१६१) ६६११९		सपक्षो लभते (शा.प.१४४५) १५०१३४९	
सद्वन्येव निरन्तरं	३४२१७२	सन्तोऽपि सन्तः (शा.प.२४०) ४९११६६		सपदि कुमुदि (शिशु.११.२४) ३२२११०	
सद्यः करस्पर्शमवा (नवसाहसार्क.) १२४१५		सन्तो मनसि कृत्यैव प्रष्टु	४६१४४	सपदि सखीभिर्नि	३३१११४
सद्यः पुरीषरि (बाल.रामा.६.३४) ३६२१२३		सन्तोषक्षतये पुंसा (इ.श.८८) १६९१७११		स पातु वो यस्य जरा (सु.६३) २२११२०	
सद्यः प्रवालोल्लसचारु	३३११२४	सन्तोषक्षिप्तु (इ.चा.१.३१९) १६०१३३७		स पुमानर्थवज्र (किरात.११.६२) ७९१७	
सद्यः संघटमानक्रोक	३२४१५१	सन्तोषक्षिप्तु (इ.चा.१.३१९) १६०१३३७		सप्तषष्टि हताः (शा.प.३९९६) ३६०११२	
सद्यः सान्द्रमयी (शा.प.३६०७) २९७१३२		सन्तोषानृततृप्ता (धकि.१२८.७) ७५११		सप्तैतानि न (शा.प.१४५६) १५६११४८	
सद्यश्चन्दनपङ्क	३०२११०६	सन्त्यज्य शूर्पवद्दोषा	५४१२८	सप्रतिबन्धं कार्यं (माळवि.१.९) १५११३६७	
सद्यो मांसं (चाणक्य.६५) १६२१३९६		सन्त्यन्येऽपि बृह (मर्त.सं.५३) २४९१९९		स वन्धुर्ध्यां विपन्नाना (दि.१.३१) ८८६	
सद्रत्नस्फारहारामय	२५२१५९	सन्त्येके धनला (शा.प.सु.४११०) ३६९१७९		समयचक्रितं (गीत.५.११.६) ३०८१३०	
सद्रंशजस्य परिताप (सु.३०८) ५०१२०७		सन्त्येकेऽपि महीरुहाः	२३८१७१	सभाकल्पतरु वन्दे	१०१११
सद्रंशजातं गुणकोटि	६०१२३०	सन्त्येव प्रतिमन्दिरं युव	३५६१७	सभा वा न (शा.प.१३४५) १४६११५०	
सद्रंशत्वादङ्ग (शिशु.१८.१९) १२९१६४		सन्त्येव लिखिताकाशा	२३७१४०	सभ्रभङ्गं करकिस	२५६१४४
सद्रंशसंभवः (सा.द.६.१७७) १५०१३५३		सन्त्येवात्र गृहे (अमर.९१) ३०७१५५		समं विलासो (शा.प.३२७६) २५५११८	
सद्रिया यदि का चिन्ता (शा.प.४७३) ३०१९		सन्दधीत (मा.१२.२७०५) १५०१३३९		समदनमवतं (शिशु.७.५९) ३३४११२५	
सद्रुत्तसद्रुण (शा.प.११७३) २४६१२६		सन्दर्शयस्वमञ्जुवैभव	२४३१२०४	समदमतांग (का.प्र.१०.४९१) १०३१७७	
सद्वेदिमध्योत्तमहेमकुम्भ	१०११९	सन्दष्टवलेष्वबला (सु.१८७३) ३३८१६६		समदशिखि (किरात.१०.२५) ३४०१२७	
स धूर्जटिजटाजूटो (शा.प.१०१) ९११२०		सन्दष्टाधरपल्लावा (अमर.३६) ३१७१५		समन्तादाक्रान्तादव	२२६१७४
सन्तः क्रापि न सन्ति	९९१२६	सन्दानान्ताद (शिशु.१८.७१) १३०११००		समभिष्टुत्य (शिशु.६.१०) ३३२१६५	
सन्तः सच्च (दश.रु.३.१८) ३८०११२७		सन्दिग्धे परलोके (पंच.१.१९६) ३५२११५		समय एव करोति (शिशु.६.४४) ३४४१३२	
सन्तः स्वतः प्रका-न्ते	४५१२९	सन्देहो वैष्णवे मार्गे	१६६१६०७	समयज्ञानार्थवतः (शिशु.६.४४) ३४९१४३	
सन्त एव सतां नि (दि.१.१९३) ४६१४६		सन्धिबिग्रहया (सु.२४६६) १५०१३१८		समयसिंह वदन्ति कं	२०११६६
		सन्ध्या कोर्वं तत उप	२७६१४५	समयशबरो व्योमा	३०४१५९

समरविहरदम्भ	३६०१२९	सरसपरिषत्कर्ण	३११३५	सर्वस्य जन्तोर्भवति	१८२१३१
समरधिरसि सैन्यं	२०३१९७	सरसापि कवेर्वाणी	३०१७	सर्वस्य द्वे (भोजप्र.३०७)	१८२१४७
समरे हेमरेखाङ्कं बाणं	१८६१६	सरसा सालंकारा	३०१७	सर्वस्य सर्वदापि	४८११३४
समर्पिताः कस्य न (सु.४२५)	६०१२२६	सरसि बहुशस्ता(हि.४.१०२)	१७७१९९५	सर्वस्य हि परीक्ष्यन्ते (हि.१.२०)	८३११
समर्प्य हृदि दारुणां	३५९१८५	सरसीतोय	१९४१३४	सर्वस्यैव हि (सु.१.५०९)	२६१११३९
समवलोक्य विलास	३३५११३९	सरस्वति प्रसा(देवी.शत.आनन्द.)	२०५१५	सर्वस्वापहरो न दस्यु	१८५१३७
समस्तनीति (चाणक्य.१०५)	१४३१३३	सरस्वतीपवित्राणां (सुक्ति.४.६९)	३५१२१	सर्वस्वापहरो न	१८६१३८
समस्तलक्षणायोग एव (सु.१७)	४११०	सरस्वतीमातुर(श्रीकण्ठ.च.२.२७)	४०१३८	सर्वहिंसानिवृत्ता (हि.१.६४)	१६५१५४७
समस्तावनीनाथमौले	१३१११०	सरस्वतीव कार्णा (सुक्ति.४.९३)	३६१५३	सर्वाङ्गमर्पयन्ती	९११४३
समस्थलीकृत (शिशु.१७.६६)	१२७११५	सरस्वती स्थिता (सु.२.४४३)	१३४१३	सर्वालंकारयुक्तापि न	८४१७
समाकृष्टं वासः (शा.प.३.६७७)	३१८११०	सरोरुहं तस्य दृशेव	२५२१५	सर्वाशापरिपूरि (सु.९१८)	२१८१८१
समागमिष्यतो (शा.प.८.६३)	२१११८	सरोषदृष्टाधर	३६६११	सर्वाज्ञासुधि (स.कं.२.२१४)	३३९११२७
समाजे सभाजां	१०६११५२	सरोषयुद्धाङ्गन	१२८१३४	सर्वाशुचिनि (नागा.४.७)	३७१११२४
समानकुलशीलयोः	२७४११	सर्पः क्रूरः (भर्तृ.सं.७८५)	५४१३३	सर्वास्तुभ्यः सम	२४३१२००
समायाति यदा लक्ष्मी (नीति.प्र.१६)	६२१८	सर्पत्सारिणि वा(सुक्ति.६०.२३)	३३७१४५	सर्वे क्षयान्ता (भा.१.१.४८)	३७२११६२
समारम्भा भग्नाः (भर्तृ.सं.७८१)	७७४१६	सर्पदुर्जनयोर्मध्ये (भर्तृ.७८४)	५४१३०	सर्वे ध्वान्तमिदं	२९८१३६
समाश्लिष्टाः समा (सा.द.३.९७)	२५१११३	सर्पस्य रत्ने	१७३१८५४	सर्वेन्द्रिया (चाणक्य.६८)	१६२१३९९
समाश्लिष्य (शान्ति.श.१.२९)	३७२११३४	सर्पाः पिबन्ति (पंच.२.१५९)	७५११४	सर्वेऽपि विस्मृ (रसगं.१विप्र.)	३६२१२८
समिति पतिनिपाता	१३६१३७	सर्पाणां च (पंच.५.४४)	१६४१५०९	सर्वे यत्र (शा.प.१.४६७)	१५०१३४०
समीचीना चीनांशुक	२५४१३१	सर्पान्याघ्रा (पंच.१.४१)	१४८१२५१	सर्वेषामेव (मनु.५.१०६)	३९११५६०
समुत्कीर्णे तन्म्या	२८०१७९	सर्पवैषां कृपाणी	१२४११६	सर्वोद्दिगकरं मृगादज	२४७१४५
समुत्पत्तिः खच्छे	२४४१२३५	सर्वं छुण्ठितमुद्गटे	१०८१२०५	सर्वोपमाद्रव्यसमु	२७०१२२
समुदितकुचकुम्भ	२६७१३५७	सर्वं वनं तृणात्या	२१२१२०	सर्वोषधीनां (वृ.चा.९.४)	३९२१५९४
समुद्रिरसि (शा.प.८.३९)	२२५१११५	सर्वसहा ये (शा.प.१.४५१)	१६५१५५७	सललितमलकानां	३२६११७
समुद्दीपितकंदर्पा कृत	३५११०	सर्वः कल्पे वयसि यतते	१३९१६	सललितमव (शिशु.७.४७)	३३४११११
समुद्यते कुत्र न	२०२१८२	सर्वः किलाय (सु.९२)	१११२	सलीलमिय (सुक्ति.५.३.८८)	२६९१४२२
समुद्रवीचीव (सुच्छ.४.१५)	३४९१६३	सर्व एव जनः (हि.३.४१)	१५०१३३५	सलीलयातानि (शिशु.१.५२)	३६०१२३
समुद्रस्यापलं (शा.प.१.१६७)	६३१३१	सर्वज्ञः सन्वदसि	१९११८५	स विकचोत्पल (शिशु.६.४२)	३४४१३०
समुद्रावरणा भूमिः	१६२१४०७	सर्वज्ञ इति लोको (भोजप्र.३१२)	९९१२७	सविता (का.प्र.१०.४०५)	१७११८००
समुद्रेणान्तस्थस्तट	२१७१५६	सर्वज्ञेन त्वया	१९५१४१	सविप्रपादोदककर्द	८९१३
समुद्यतघनस्तन (भोजप्र.२.६४)	१३५१२६	सर्वत्र गुणवान्देशे	८२१३१	सव्यदक्षिणयो (पंच.१.८२)	१४८१२७२
समुपागतवति	२४२१७७	सर्वत्र गुणवानेव (वृ.श.७९)	८११२७	सव्यलीकमव (किरात.९.४५)	३५६११२
समुल्लसत्पङ्कजलो	३४४११४	सर्वत्र संपदस्तस्य (सुक्ति.१२८.५)	७५१८	सव्याजं तिलकाल	२८११११२
समुल्लसदिनकर (शिशु.१७.६१)	१२७११०	सर्वत्रोद्भूतकन्दला	३४२१६९	सव्याधेः (शा.प.३.८२२)	३३५११४६
संमुल्लासो बाचां	३११३८	सर्वथा व्यवहर्त (वृत्तर.राम.१.५)	५५१६६	सव्यासव्योस्वाहु	३२२१३३
स मूर्खः कालम (हि.३.४७)	१४८१२३३	सर्वथा संयजेद्वाद्	१५४१३७	सत्रीडा दयिता (का.प्र.७.३२२)	१२१४१
समूलघातमग्नन्तः (शिशु.२.३३)	७९१६	सर्वथा स्मरित (सु.२.९०५)	१७११८०७	सत्रीडार्धनिरी (शा.प.३.७८०)	३५३१४८
सम्यगनिष्पन्नः	१७११७९८	सर्वदा सर्वदो (भोजप्र.३१३)	१०११३	स श्रीकण्ठ (अनर्घ.रा.७.६१)	३०२१११५
सरजसमप (किरात.१०.२६)	३४०१२८	सर्वदेवमयस्यापि (पंच.१.१३१)	१४२१७	ससत्वरमितस्तत	१९१४९
सरजस्कां पाण्डु	२२२१४१	सर्वदेवमयो (पंच.१.१३१)	१४२१६	ससार साकं (काव्यालं.३.३५)	२०५१६
सरलप्रियं (नल.चं.२.१५)	१०३१६८	सर्वद्रव्येषु (मात्स्य.पु.१.८९)	२९१३	स सुहृद्भयसने (पंच.२.३६७)	१६४१५१५
सरला बहुलारम्भ (काव्यालं.)	२०५१९७	सर्वनाशे (पंच.४.२८)	१५५१९०	स स्निग्धो (हि.२.१४१)	१७९११०२२
सरले एव दो (विक्रमांक.८.६४)	२६४१२२६	सर्वनाशे च (पंच.४.२२)	३९०१५२९	सस्थानि स्वय	१८०११०४६
सरले साहसरा (माळवी.६.१०)	३०५११०	सर्वलोकपरितोष	२३५११५३	सहकारकुसुम (भर्तृ.सं.३४०)	३३११९

सस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

७९

सहकारे चिरं (भोजप्र.२८६) २२५।१२३	साधनं सुमहद्य (का.प्र.७.१५१) ७९।१२	सा मे यद्यपि २८१।१०३
सह कुमुदकदम्बैः ३०३।१२८	साधर्म्येण कथं १२०।१४९	सामैव हि १४९।३१२
सहचरिं सपथाः २८५।५	साधयति (सु.४०१) ५८।१७६	सामोपायनय (सु.२२८५) ७८।१२
सहजमलिनवक्र (प्रबोध.१२) १७५।९४०	साधारणतस्(सक्ति.३३.३०) २३८।६४	साम्ना दानेन (मनु.) १४८।२३१
सहजान्धदृशः (शिशु.१६.२९) ५९।१९८	सा धारयत्य २६४।२६२	साम्रैव यत्र (पंच.१.४०९) ३९१।५६४
सहजोऽपि (दृ.श.२६) १६८।६८२	साधु चन्द्रम (सक्ति.५३.३५) २६२।१७८	साम्यं (विद्व.शा.१.२५) ३३३।१००
सह तथा स्मर २८२।१३३	साधुरेव (दृ.श.२) ४६।५४	सायं चन्द्रकला २७४।३१
सह परिजनेन ७७।५	साधुरेवार्थिभि (मर्व.सं.७९२) ७३।४	सायं दामप्रथन २८६।१८
सह वसतामप्य (सु.३९९) ५८।१७५	साधु व्याकरणं ४३।९	सायं नायमुदेति ३०२।११७
सहसा विद (किरात.२.३०) १७५।९३५	साधुष्वेवाति (सु.४०८) ५८।१८२	सायं ज्ञानमुपा (का.प्र.४.७९) २९३।१२
सहसा हृदये २८५।४	साधूनां दर्शनं पुण्यं (शुक.६८.१) ८६।७	सायकसहायबाहो (काव्यप्र.७.४) १८९।५५
सहसिद्धमिदं (सु.२४८) ४८।१४६	साधो कुण्डलघट २४८।८८	सा यावन्ति (शा.प.३५८०) ३११।२०
सहस्रकरपूरणा १०६। ७०	साधोः प्रकोपि (हि.१.८६) ४५।२३	सारज्ञाऽप्याः कुच २६६।३१०
सहस्रशीर्षा पुरुषः (शा.प.४९४) १८१।१	साध्वी माध्वी (गीत.१२.२४.१) ३५।१७	सारज्ञो न लता (सु.६५८) २३३।११५
सहस्रास्थो नागः ५।५१	साध्वीव भारती (सु.१४५) ३२।१७	सारसवत्तावि (शा.प.४००१) १२२।१७९
सहायबन्ध (भा.५.१३७१) ३९१।५७१	साध्वीलीणां (नीतिरत्न.१५) १७८।१००२	सारस्वते स्रोतसि १०१।८
स हि गगन (हि.१.२१) ९३।८३	सानन्दं नन्दिहस्ता (सु.८१) ३।३५	सा राजहंसैरिव २६९।४२४
सहिष्ये विरहं (काव्या.२.१५१) ३३०।३	सानन्दं सदनं (चागक्य.१२.१) ८९।४	सा रामणी (अलं.कौस्तु.अ.१) २७१।३४
सहृदयाः कवि (सु.१५९) ३३।२८	सानन्दकन्दुक ३४६।३६	सारसारपरि (सु.२८२०) १४४।१०२
सहैमकटकं धत्ते २६४।२३९	सानन्दप्रमदाकटाक्ष(शृ.ति.१.४) ३२।४९	सा रोमाञ्चति (गीत.४.९.९) २९०।८८
सहोदराः कुङ्कुमकेस ३१।२९	सानन्दमेष (अलं.कौस्तु.वि.१) २२३।८३	सार्यकानर्थकपदं २७०।४२८
स ह्यमात्यः (हि.२.९२) १४२।२२	सानन्दा गणनायके ९।१४०	सार्धं मनोरथ (शृंगार.ति.१२०) ३०९।१
सांसारिकसुखासक्तं १५७।१८२	सान न ज्ञाति न २९०।८७	सार्वभौममवनं (शांति.श.२.२६) ३६७।३०
साकं कुरंग (का.प्र.५.१२१) १०५।१४२	सानुजः काननं १९९।२८	सालकाननयुक्ता (शा.प.१२७५) १३१।१
साकं प्रावगणैर्लु २१७।४१	सान्त्वयार्थैः ३२९।१३	सालक्तकं (अमर.१.२८) ३१०।४
सा कविता सा (प्रसंगा.भा.१३) ३०।१८	सान्त्रां मुदं २६।२०१	सालक्तकेन (अमर.१.१६) ३१०।३
साकारो (पंच.३.८६) १४४।७२	सान्द्रानन्दपुरं (गीत.९.१८.३) २५।१४७	सालसं मुखरं (शा.प.१३२९) १४४।९८
साकूतं निजसंविदे (सु.१९७) ४१।७४	सान्द्रामोदवतीः २३२।९२	सावलेपमुपलिं (किरात.१३.५६) ४९।१५८
साकूतमधुरकोमल ३५।६	सान्द्रामोद (शिशु.१८.३६) १२९।७५	सावशेषपदमुक्ता(शिशु.१०.१६) ३१५।१९
साकूतस्मितमा (गीत.२.६.१२) २४।१६९	सान्ध्यमस्तमित २९४।२०	सावित्रीमात्र १६७।६१३
साक्षरं पुरुषं १५६।१५५	सान्ध्यरागः (महोपमन्त्र.) २९३।९	सा विद्याधर २८१।१०६
साक्षरा विपरीता १५८।२०९	सा पत्युः (अमर.२९) ३५८।६४	सा विरहदहनदूना २८८।१०
साक्षात्किलाष्ट (महावीरच.७.९) १४०।१	सातपदीनं (सु.२४५) ४८।१४३	सावहस्य (सु.२५६७) १०८।१९५
साक्षात्प्रेमाव (शा.प.४१२९) ३७३।१८७	सा बाढं भवते (शृंगार.ति.१२२) ३१०।६	साध्वर्यं युधि (सु.३६२) ६२।२७५
साक्षादभूत्स्वयं ३२०।४	सा बाला वयं (अमर.३४) २८०।९२	सा श्रीर्यां न (गर्भ.पुराण.) १५७।१७१
साक्षान्मधवतः (शा.प.४००७) ३६१।२	सा भार्या या (भा.१.३०२७) १५४।६१	सा संचारचम २८१।१०४
सागसि प्रियतमे (सु.२०१४) ३१४।२	साभिमानम (सु.३१०) ४७।८५	सा संवैद्यैव रक्षा २८८।८
सागसेऽपि न (सु.३२३) ४७।८४	सामगायनपूतं मे (शा.प.४०६२) ३६४।७	सा सा संपद्यते ह्य (विक्रमच.५३) ९१।३४
सामयोऽपि किल १०१।११	सामदाने भेद १५०।३२०	सा सुन्दर तव (काव्यालं.६.१०) २८७।४
सादोपव्योमहद्वेषित २७।१३	सामबांदाः (शिशु.२.५५) ३९१।५६६	सा सेवा या (पंच.१.४७) १४८।२५५
सा तन्वीति (सक्ति.४२.९) ३३५।१४२	सामांदाः (शिशु.२.५५) ३९१।५६६	सा सौन्दर्यनिधि २८१।११६
सा तोरणान्ति (सक्ति.३८.३) २७५।१९	सा मां द्रक्ष्यति(गीत.११.२०.१) २९३।४	सा स्तनाश्लि ३६४।२५७
सा दुरध (विद्व.शा.१.३८) २७१।३६	सामादिसज्जि (पंच.१.१६८) १४९।२८७	सास्ते मां कुर्व ३५८।७६
सा दृष्टा यैर्न (सु.१२५४) २७०।१	सामुद्रास्तिम (राजत.४.६२९) ३८६।३८०	साहजिकरूपवस्था ३१२।२१

साहारं वचनं	३१०१९	सुखं दुःखान्त (भा.१.२.८३०) ३८२१२१९	सुभगे कोटिसंख्यत्व	३३११७
साहित्यपाथो (कुव.७३)	३८११८	सुखं हि (सृच्छ.१.१०) १७५१९१८	सुभाषितं हारि विशा	२९११७
साहित्यसंगीत (भर्तृ.सं.७९६)	४०१३०	सुखं ह्यवमतः (मनु.२.१६३) ३९११५६२	सुभाषितहेन जनेन	१७३१८६७
साहित्ये सुकुमार (सृजि.४.१०४) ३४१५९		सुखदुःखा (भा.१.२.१२५१८) ३८२१२१०	सुभाषितमयैर्द्रव्यैः (पंच.२.१७४) २९१३	
सिंहः शिशु (भर्तृ.सं.७५) ७९११४		सुखदुःखे (दृ.श.४७) ३८२१२१३	सुभाषितरसा (शा.प.१५६) १५९१२९४	
सिंहशृण्णकरीन्द्रा (नीतिप्र.८) ८६११४		सुखदुःखे हि (दृ.चा.४.२३) ३८२१२१६	सुभाषितरसास्वाद (पंच.२.१७३) २९१५	
सिंहादेकं (चाणक्य.६६) १६२१३९७		सुखमापतितं (भा.३.१५३८४) ३८२१२२२	सुभाषितस्याध्ययने	२२७११८६
सिंहो बली गिरि (भर्तृ.सं.७०७) ९२१८०		सुखमेव हि (भा.१.२.७५५) ३८२१२०४	सुभाषितेन गीतेन	२९१२
सिंहो व्याकरण (पंच.२.३६) १७९११०२५.		सुखयतितरां न	८५११०	
सिक्तं स्फटिककुम्भा (कुव.१७१) १३४१५		सुखलवदशा हर्ष	५११२२८	
सिकायां वीर (शा.प.१.२३४) १२४११५		सुखशय्या ताम्बूलं (शा.प.३७८१) ३५२१६	सुभिक्षं (चाणक्य.९०) १६२१४१७	
सिञ्जानैर्मञ्जरीति	११४१२५	सुखस्य दुःखस्य न	९२१५७	
सितं वसनम (शा.प.३.०९७) ३५६१२७		सुखाद्बहुतरं (भा.१.२.७४६५) ३८६१३७९	सुभ्रु त्वं कुपिते (चोरपंचाशिका) ३०७१६५	
सितकिरणकपोली	३०३११२६	सुखार्थी त्यजते	१५८१२१६	
सितांशुवर्णैर्वयति	१०५११२६	सुखार्थी ना (राजत.३.२१५) ३८२१२०७	सुभ्रु त्वं नवनीतकल्प	३०७१७०
सिद्धं मञ्जौ (दृ.चा.१.४.१७) १६८१६५६		सुखास्वादपरो (हि.४.७७) ३७८१५०	सुभ्रुवामधिपयो (शिष्ट.१०.८७) ३२१११३	
सिद्धि वाञ्छ (पंच.३.२२४) १७९११०२७		सुगन्धं केतकीपुष्पं	१४६११७६	
सिद्धान्ति कर्मसु (अ.शाकुं.७.४) १५२१४०६		सुगृहीतमलिन (कवितामृत.१४) ५७११४५	सुमन्त्रिते सुवि (शा.प.१४३१) १५३१९	
सिन्दूरं रवि	३२०१४५	सुजनं व्यजनं (प्रसंगा.३)	४५११८	
सिन्दूरं सीमन्ता (शा.प.१.२४०) १३९१३		सुजनानामपि हृदयं	५६११३२	
सिन्दूरद्युतिमुग्ध (नैषध.१.२.३६) १२३१२		सुजनो न याति (भर्तृ.२.६२) ४७१११०	सुमेकशिखरप्रान्त	१८११३३
सिन्दूरस्पृहया (नल.चं.३.७) २७१९		सुजीर्णमन्नं (वानर्यष्टक.७)	१७४१९०६	
सिन्दूराणीव	२८११९	सुतं पतन्तं प्रस (भोजप्र.२.९२) १८२१३६	सुरतभरखिन्नपत्र (विद्ध.शा.१.२८) ३२५१३	
सिन्धुवृक्षजावगाहः	१९१३९	सुतनु जहिहि (अमर.३.९) ३११११३	सुरतविरत (शा.प.३.७०७) ३२१११८	
सिन्धुस्तरं (शा.प.१.११३) २१७१५३		सुतनु जहिहि (शा.प.३.५७७) ३०६१३०	सुरते च समाधौ च	३१७११
सिन्धोः सुधांशुसं	२९७१२५	सुतनु श्रुतिसेवनतो	३२११२	
सिन्धोर्जैत्रमयं	११०१२३८	सुतनु हृदया (अ.शाकुं.७.२४) ३०६१४८	सुरमन्दिरतरुमूल (मोहमुद्गर.) ३६७१२६	
सीतासमागमोत्कण्ठा	१८११९	सुतभृत्य (शा.प.१.४१९) १५०१३४७	सुराणां (अलं.कौस्तु.व्य.१) १०६११५८	
सीत्कारं शिक्षयति (शा.प.५२४) १८६१३		सुवीर्या रागशा (शा.प.३.३३५) २६४१२४४	सुरासुरशिरोरत्नकान्ति (सु.६) १९१४१	
सीकृतानि (शिष्ट.१०.७५) ३१९११८		सुधांशोजतिथं कथ (पद्य.सं.२०) ९३११०	सुरूपं पुरुषं दृष्ट्वा	३४९१४०
सीदन्ति चामि	९८१२	सुधाकरकर (शा.प.१.१०२) २१८१६७	सुलभं वस्तु सर्वस्य (दृ.श.५७) १५७१७०२	
सीदन्ति सन्तो	९९११०	सुधाधाम्नः कान्ति	२६१२००	
सीमन्तिनीषु का	१९६१३	सुधाबद्धप्रासै (विद्ध.१.३१) २६३११९८	सुलभाः (भा.५.१.३४८) १४५१११५	
सीमा वृद्धि (पंच.१.१०१) १४४१९४		सुधामयोऽपि (शा.प.३.३०५) २६०११२०	सुवदनावदना	३३२१४३
सीमा संकोच (पंच.१.१०२) १४४१९५		सुधारदिमः सद्यस्तिमिर	३०११८३	
सुकपरिविन्दः	२००१४९	सुधाशुभ्रं (भर्तृ.१.४०) ३७८१५२	सुवर्णपुष्पां (भा.५.१.२५५) १४८१२५४	
सुकविद्वितयं मन्ये (भोजप्र.१.९२) ३६१३१		सुदारी सा (शा.प.३.३६६) २७०१४३१	सुवर्णवर्णललितापद	१०११४
सुकरं सर्वथा (रा.४.३२.७) ३८२१२२५		सुपर्णपरिसेवितस्तदनु	१०११५	
सुकवेः शब्द (भोजप्र.८०) ३२१३		सुपर्णः स्वर्णाद्रौ रचित	२३११३९	
सुकुमारमहो (शिष्ट.१.६.२१) ५९११९९		सुप्रात्रदानाच्च भवेद्	१७३१८४९	
सुकुलजन्म	१७५१९३८	सुरा स्यात्कृ (पंच.१.२६) १६४१५०१	सुशीलः स्वर्णगौराङ्गः	१९६१८
सुकुले योजये (चाणक्य.३.३) १६०१३४१		सुमगं वदति जनस्तं	३५२११२	
सुखं च दुःखं (भा.५.१.३०६) ८६१३८१		सुमगं तवाननपङ्क	१९४१२७	
सुखं जीवन्ति (काव्या.२.३४१) ८०१२३		सुमगं त्वत्कारम्मे	२८७११	
		सुमगसलिलाव (अ.शाकुं.१.३) ३३५१४	सुसंहृतैर्दधदपि (शिष्ट.१.७.५९) १२७१६	

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

८१

मुसितवसनलंका (काव्यप्र. ७.९) १३६१३८	सोऽपूर्वो रसना (भल्लट. १८) २२४११०	स्तनयुगमुक्ताभरणः १०३१८१
मुहदस्तरूपीनखक्ष ३३२१७१	सोमः शौचं ददौ (याज्ञ. १.७१) २५०१३	स्तनयोर्जघ (काव्या. २.२१७) ३८०११३६
मुहदां हितकामा (हि. १.७४) १६३१४४६	सोमकान्तो (युक्ति. २८.४) २१८१६६	स्तनावटे चन्दन (नैषध. ७.८०) २६६१३०७
मुहदां हि धनं (सु. ३.१७०) ६६१२६	सोमार्थायितनिष्पिधान १९१५२	स्तनान्ते नो हारो १९११८३
मुहदासुपकार (पंच. १.२२) १५११३८४	सोष्मणः स्तन (शिशु. १०.५८) ३१७११९	स्तनाभोगे पत. (रसगं. २.७.) २५७१३
मुहदि निरन्तर (पंच. १.११०) १७०१७३९	सौकर्यमिन्दीवरलोच ३४२१७३	स्तनौ तुङ्गौ समा २६७१३२६
मुहदो ज्ञातयः पुत्रा ९१११६	सौगन्ध्यं दध (शिशु. ८.४८) ३३९११०५	स्तनौ भारार्पणव्यग्रौ २६६१३१३
सूक्तिं कर्णसुधां (शांति. श. ३.७) ३७०१९६	सौजन्यधन्यजनुषः ५०१२०४	स्तनौ मांसप्र (मर्त. सं. १.५९) ३७१११३०
सूक्ष्माय शुचये तस्मै (युक्ति. १.४६) ३१२	सौजन्यामृतसिन्धवः (प्रसंगा. ९) ५३१२६३	स्तन्यस्य नश्यति (वानराष्टक. ५) १७५१९४५
सूक्ष्मेभ्योऽपि (मनु. ९.५) १४४१८१	सौजन्याम्बु (सा. द. १०.३४) ३७०१८९	स्तुमः कं (काव्यप्र. ४.१३) ३१३१६४
सूचीमात्रविभेद १५२१४१७	सौधादुद्विजते (विद्ध. शा. ३.२) २९०१८६	स्तुवद्भवनिवर्तके सति ३८१२५
सूचीमुखेन (सहृदया. ३.५२) २८३१९६७	सौन्दर्यं (प्रस. रा. ४.१४) १०९१२२७	स्तुवन्ति गुर्वी (किरात. १.४.५) ८५१११
सूतिर्दुग्धसमुद्रतो २८२११४८	सौन्दर्यपात्रे (विक्रमांक. ८.७५) २६०११२३	स्तोकाम्भः परि (शा. प. १.१३०) २१९११०
सूते सूकरं हिणी २३११६६	सौन्दर्यस्य (का. प्र. १०.४२५) २५४१४६	स्तोकास्त्रसाधनवता २५०११४
सूत्रधारकृतारम्भैर्ना (युक्ति. ४.४७) ३६१३४	सौन्दर्यस्य मनो २६८१३६९	स्तोकेनोन्नति (पंच. १.१६१) ५४१२३
सूत्रं पाणिनिवद्धं कलय ४२१४	सौभाग्यं विर (शा. प. ४.८४) १५५१११८	स्तोकोद्भिद्रिनि (अनर्घ. रा. ४.१) ३२५१६०
सूत्रैः पाणिनिनिर्मितैर्बहु ४२१२	सौमित्रे ननु (प्र. राषव. ६.१) २८१११२०	स्तोत्रं चैत्रगु (युक्ति. ८.२.१८) ३३३१९६
सूदारा उलपाडि १९३१९३	सौरभमस्मो (सा. द. १०.१६) २७०११४	स्त्रियः पवित्र (शा. प. ३.०८४) २५११४
सूनुः सचरि (मर्त. सं. ८.०७) १७९११०२०	सौरभ्यं भुव (आमिनी. प्रा. ३६) २३८१५८	स्त्रियस्तु यः (भा. १.३.१२२६) ३४८१११
सूनुतं सर्वशास्त्रार्थं (प्रसंगा. १५) ८३११	सौरभ्यं मृग (शा. प. ३.३७४) २७११५२	स्त्रियोऽव (शा. प. १.५६९) १४३१४२
सूर्यस्य का तिमिर २०२१९२	सौरभ्यगर्ममकरन्द २४०१११५	स्त्रियो हि नाम (सृच्छ. ४.१९) ३४८१३
सूर्येऽस्ताचलमौलि ३०७१५४	सौरभ्ये चलिते रसे ३२५१६४	स्त्रियो हि मूलं ३४९१६४
सूजति च जग. (काव्यप्र. १०.२५) ९१४१५	सौरभ्येण त्रिभुवन २३३१११३	स्त्रियो ह्यक (भाग. ९.१४.३७) ३४८१२
सूजति तावदक्षेप (मर्त. सं. ३.४२) ९२१६७	सौरभ्येण समावृणोषि २४२११८३	स्त्रीणां यौवनं (नवरत्न. ७) १८०११०४१
सेतुं संभेदय (शा. प. १.५७२) १४३१४८	सौवर्णः कमला (युक्ति. ३१.६) २१९११७	स्त्रीणां हि. साहच (दं. श. ६०) १७११७८२
सेतूपक्रमकौ (अनर्घ. रा. ७.८४) ५३१२७०	सौवर्णकङ्कणश्रेण्या २६४१२३८	स्त्रीणां द्विगुण (वृ. चा. १.१७) ३४८१६
सेयं ममाङ्गेषु सुधा (काव्यप्र. ४.५) २७३१६	सौवर्णाङ्कितपद्मभारत १६१४८	स्त्रीणामशिक्षि (अ. शाकुं. ५.२२) ३५०१७०
सेयं मृदुः कौमु (नैषध. ७.२८) २५९१८१	सौवर्णानि सरो १५६११५४	स्त्रीबालस्त्रामि (विष्णु. पुराण.) १५४१४८
सेयं सीधुमयी वा सुधा २७३१३	सौहार्दं शत्रुघ्नचक्षु ९९१२२	स्त्रीमुद्रां कुसु (मर्त. सं. १.१३) २५२१५४
सेयं स्थली वनतु (युक्ति. २६.६) २३३११०५	सौहार्दस्पर्शरे ाणा (कुव. ६६) १६८१६५८	स्त्रीरूपं मोहकं (शा. प. ४.१९२) ६४१६
सेवकः स्वामिनं (पंच. १.५१) १४८१२५९	सौहृदेन परित्यक्तं (सु. २.७०७) १५३१३०	स्त्री विनश्यति (शा. प. १.४४४) १५३११९
सेवया धनमिच्छ (पंच. २.२८७) ९७१४	स्कन्धान्तिस्त्रुरयूथ ३३७१५३	स्त्रीषु न रागः (सृच्छ. ४.१३) ३४९१५८
सेवा श्रद्धातिर्यैरुक्ता (पंच. २.२९१) ९७१३	स्कन्धे विन्यस्य २७४१३४	स्त्रीषु प्रवीर (अनर्घ. रा. ४.३३) ३६०१२५
सेवितव्यो (घाणक्य. ९.२) १६४१४९६	स्खलदंशुकमव्यवस्थ २७८१२९	स्थगयति तमः (मर्त. सं. ८.१०) ३२०१६
सेवेव मानमखिलं (हि. १.१३९) ७३१२०	स्तनं धयन्तं जननी २२१११६	स्थगयति नयनाङ्गं २७५१२६
सैन्योत्तारणतो (शा. प. १.५७५) १४३१४५	स्तनं धयन्तं तनयं १२६१३७	स्थगिताम्बर (शिशु. ९.२१) २९७११७
सैन्यधीकरकृष्ट (विद्ध. शा. २.२३) २९५१६०	स्तनकलशस्खलदम्बर २५३११२	स्थलकमलतरुणां ३३३१८४
सेव परं न विनश्यति (युक्ति. ६.१४) ७०१२२	स्तनतटसिदमु (युक्ति. ५३.९६) ३८०११३३	स्थलीनां दग्धानां (सु. ६.५०) २३३१११०
सेव साध्वी सुभक्तश्च ३५०१४	स्तनन्यस्तोक्षीरं (अ. शाकुं. ३.६) २७६१३२	स्थाणुः स्वयं (युक्ति. १.३३.१८) ३६३११३
सेव सैव सरसी रम २२११११	स्तनपरिसर (शा. प. ३.७३०) ३२६११५	स्थान एव (हि. २.७१) १६४१४८०
सोढुमलमस्मि नाहं ३०५१६	स्तनभाराय मध्येन २६७१३२९	स्थानं नास्ति (हि. १.११६) ३४८११३
सोन्धेपो न सखीजनः २७७१६३	स्तनभारोऽत्र वक्रेन्दु २६९१४०५	स्थानभ्रष्टा न (हि. १.१७३) ८६१६
सोपचारमुपशान्त (शिशु. १०.२) ३१४१५	स्तनमण्डलमाश्रित्य १८७११८	स्थानमाहिकम २९३११२
सोपानानि तिरोहितानि २१९११४	स्तनयुगमश्रु (औल्लिख. २०) १०३१७०	स्थानमुत्सृज्य (हि. १.१७४) ३८५१३३६

स्थानाभिर्गल्य (सु.१३७९) २९२१३६	स्पृष्टा येन शिरोरुहे ३६६१०	स्मेरराजीवनयने (सा.द.१०.७) ३०८१३
स्थानेषु शिष्य (अनर्ध.२.९) १७६१९५३	स्पृष्टोऽसक्तिरण २९५१५३	स्मेराः सन्तु सभा २३११५२
स्थाने स्थाने (सु.५९.१४) ३३३१८९	स्पृष्टणीयाः कस्य न (सु.२४६) ४८११४४	स्मेरा दिशः कुमुद २१०१३०
स्थानिनोऽर्थे (शिशु.२.८७) १४७११८९	स्पृष्टयति भुजयो (भर्तृ.सं.३४६) ७८१५	स्मेराननेन हरिणा सस्पृष्ट १६१५
स्थाव्या (भर्तृ.सं.३४३) ९५११२७	स्फटिकमरकतश्रीहा (शा.प.११०) १४१६	स्यादत्यन्तनिरक्षरः १८०११०४४
स्थितिं नो रे (भामिनी.प्रा.५०) २३०१३५	स्फटिकस्य गुणो (सु.८९४) २१८१६८	स्यादेव तोयममृत १४०१५
स्थितिर्गोहोपान्ते ३५३१३६	स्फारेण सौरभभरेण (सु.१८९) ३३४१२	संसमानमुपयन्त (शिशु.१०.४६) ३१६१५
स्थितो न खादामि १७४१८९१	स्फीतं शीतं (शा.प.३८३०) ३३६१३२	सगदाम मूर्धनि (शा.प.११९२) २४७१५३
स्थित्यतिक्रान्ति (किरात.११.५४) ७९१८	स्फुटं स्फुटपलाश ३४५१४३	सस्तां नित (कुमार.३.५५) २६८१३८१
स्थित्वा क्षणं (शा.प.८००) २२१११७	स्फुटतरमटवीनां १३२११५	खकपोलेन प्रकटीकृतं ५७११४६
स्थित्वा धैर्या (शा.प.५७१) २०८१२४	स्फुट्यतु हृदयं (अमर.७३) ३५७१५१	खकान्तदक्कान्तारो १३११३
स्थिरत्वमचिरद्युतौ २५६१३८	स्फुटमसदवममं (कुव.१७१) २६६१३२०	खकीर्यं हृदयं (कुव.१२०) २६५१२६४
स्थिरापायः (शांति.श.२.११) ३७६१२५१	स्फुटमिदमभि (शिशु.७.५८) ३३४१२२	खकेलिलेशसित (नैषध.१.२३) २५२१४
स्थिरा बौली गुण (कुव.५१) ३८१११	स्फुटमिवोज्ज्वल (शिशु.५.६) ३३२१६०	खगर्मशुक्तिनिर्मितं सुवृत्तं ८९१३
स्थूलप्रावरणो (शांति.श.२.२७) ९६११७	स्फुरदद्भुतरु (का.प्र.१०.५६१) १०४१८९	खगुणानिव परदोषान् (सु.४१०) ५८११८४
ज्ञातः स्वर्गतरङ्गिणी ७८४	स्फुरदधीरतडिज (शिशु.६.२५) ३४११३१	खचितपरिचिन्त (भर्तृ.सं.८१२) ७०१३९
ज्ञातस्त्वभिप्रुरफपाथसि ११६१५३	स्फुरदुरसिजभार २९८११२	खच्छन्दं (सु.६५७) २३३११७७
ज्ञाताः प्रावृषि (शा.प.१२८०) १३२१३३	स्फुरद्वर्तुर्निखन (नैषध.१.९) १०५११२४	खच्छन्दं दलदर २४४१२२५
ज्ञाता तिष्ठति (भोज.प्र.३०२) २८११११५	स्फुरद्रोमोद्भेदस्तर ३१८११२	खच्छन्दवनज तेन (हि.१.६८) १६५१५५०
ज्ञातुं बाञ्छसि किं १३७१७४	स्फुरन्तः पिङ्गला (सु.१७२१) ३४०१६	खच्छन्दैकस्तनश्रीरु ११११६७
ज्ञानं धारिद्वारि ३५९११०३	स्फुरचानारजाणित २५४१३२	खच्छन्दोच्छलद (का.प्र.१.४) ९११३१
ज्ञानं नाम (शा.प.१४१५) १४४११०३	स्फुरसि बाहुलते (सु.१५७३) ३०८१४	खजनः स्वात्म (इ.श.७६) १६९१७०७
ज्ञानाम्भो बहु (शा.प.३७५१) ३५११३९	स्फुरिते जठरे (शा.प.५०७) १८१११८	खजातीयं विना (इ.श.११) १५०१३५६
ज्ञानार्द्रमुक्तेष्वनु (सु.१६.५०) २५७१११	स्फूर्जद्ब्रह्माण्डशुचौ १३८१९१	खजातीयविधाताय (इ.श.९२) १६९१७१३
ज्ञान्तीनां बृह (शिशु.८.५३) ३३९१११०	समयमानमाय (शा.प.३३१७) २६३१२०८	खतः प्रकाशो १०४११००
क्षिगंधं यद्यपि वीक्षितं ३०७१६१	सरकल्पद्रुमो बाले २५८१५४	खदशोर्जनयन्ति (नैषध.२.६१) २५९१९०
क्षिगधमालप सुकृष्मेव २९११९	सरतोरमिलाषकल्पिता २७३११	खदेशजं कुला (हि.३.१६) १४२१२५
क्षिगधसेरविलोल २७२१५८	सरदबधुनिमित्तं (द.रु.२.४०) २८९१४६	खदेशजातस्य नरस्य १७३१८५२
क्षिगधाम्राः फल्गिनी २४०११२९	सर दृशंसतमस्त्व २८२११३०	खपक्षच्छेदं वा ससु (सु.४५०) ६०१२५२
क्षिगधेन्द्रोपलसुन्दरः २७२१५९	सरमानसिक २६६१३१५	खपरप्रताहकोऽसौ (भर्तृ.सं.१२०) २५११२७
क्षिगधे यत्पद (शा.प.३५४८) ३०८११८	सरशरधनि (विद.शा.२.१०) ३४६१३७	खप्रासादितदर्शनाम २५११८९
क्षेहं स्त्रीकृत कृष्ण २८३११६४	सरशरधतवि (सा.द.१०.६५) २८८१२४	खप्रे दृष्टा किमपि २७९१६७
क्षेहच्छेदोऽपि (हि.१.९५) ४५१२५	सरहुताशनमुर्धुरचू (शिशु.६.६) ३३२१६१	खप्रेऽपि क्षितिपाव १३३१३९
क्षेहनिर्भरमधत्त (शिशु.१०.४९) ३१६१९	सर्तव्या वय (शा.प.३३९२) ३५५१८५	खप्रेऽपि देवि रमसे २९१११०
क्षेहसंवर्धितान्वाला २५८१३०	सर्तव्योऽहं त्वया (सु.१०४४) २९११२	खप्रेऽपि समरेषु (अलं.कौस्तु.) १०२१३७
क्षेहेन भूतिदानेन (शा.प.३७१) ५४१२०	सारं धनुर्यद्विधुनो २५९१६९	खप्रज्ञया कुञ्जिकयेव (सु.१९३) ३३३३६
क्षेहोपपन्न इति पूर्ण ६९११०	सारस्मेरमदोन्नम ३७०१८२	खफलनिचयः (सु.२८३) १७७१९९६
क्षेहो हि वरम (भोज.प्र.१३७) १७११७८९	सितं किञ्चिद्वक्त्रे (भर्तृ.सं.९३) २५५१२९	खबालभारस्य तदुत्तमा २५३१६
स्पर्धन्तां सुखमेव २३२१९४	सितज्योत्स्नागङ्गा २६३१२०१	खभावं न जहात्ये (इ.श.४०) ४६१५९
स्पर्धः स्वनतदस्पर्धौ २७७११६	सितज्योत्स्नाभि (द.रु.४.६४) ३१३१६३	खभावं नैव मुञ्चन्ति (इ.श.२९) ४६१५७
स्पृष्टति तिग्मरुचौ (हरवि.३) ३३६१३८	सितपुष्पोद्गमोऽयं (नागा.३.१२) ३१२१३	खभावकठिनस्यास्य (कविता.११) ५४११६
स्पृष्टश्चपि गजो (सु.२७५२) १५३१२२	सितेन भावेन च (भर्तृ.सं.७९) २५११३७	खभावशूरमन्त्रज्ञमवि (हि.३.८७) १४३१६१
स्पृष्टस्त्वयैव (रत्ना.१.२१) २६४१२३२	सितेनोपायनं (सा.द.१०.३५) ३१६११	खभावसुन्दरं वस्तु (इ.श.४९) १६८१६९२
स्पृष्टाङ्गुलि पिष्टो ११७१९४	स्मेरं विधाय (सा.द.१०.२४) २७८१२२	खभावारक्षश्रीनखर १२३१८

संस्थाननिर्देशमनुक्रमकोशः

८३

हि (वृ.चा.१३.३) १५९१२७८	खादनेन सुतनो (शिशु.१०.७) ३१४१०	हंसाः पद्मवना (शा.प.१०३८) २४११५३
नैव निश्चितः (सु.३८६) ५६११९३	खादितः स्वयम (किरात.९.५५) ३१५१४७	हंसी वेति परागपिञ्जर २२२१३४
कसमालुडं ३७५१२३४	खाधीना दयिता १७५११०४०	हंसैः शैवलमञ्जरीति ३५४१५९
मी करो (वृ.चा.६.९) १५९१२८३	खाधीनेऽपि (मर्तु.सं.८१६) १७०१७५१	हंसैर्लब्धप्रसां (शा.प.११२६) २२०११९
हाति सेवकः ९७११३	खाधीनैव समृद्धिर्जनो ४८११३३	हंसोऽध्वगः श्रममपो ८८११३
ना न कर्तव्यं ख ८३१३	खाधीनो रसनाबलः ३८१२८	हंसो न भाति बलिभो १७६१९६४
धसुखः ३६४११६	खान्ते वैभवमस्ति ११२१२७५	हंसो यथा राज (शा.प.१६२५) २९९११२
णमते (शिशु.२.५०) ७८१५	खाभाविकं तु (दि.१.२०९) ८८११२	हंसो विभाति नलिनी १७६१९६३
शंभुर २६४१२५०	खाभिप्रायपरोक्षस्य (प्रसंगम.१६) ९७११	हंसो दग्धसमीर (शा.प.७९५) २१४१११
हेशः श्वशुरो ९२१५२	खामिन्प्रभो (सु.२०९६) ३१९१२६	हंसो धीर समीर (सा.द.१०.५) २१४११२
रा (किरात.१०.६३) १८२१४४	खामिन्मङ्कुरयाल (शुं.ति.१.४२) ३२२१३१	हंसो मीनतनो हरे किमु १७१११
वमुखविस्तारा ८१११४	खामिनि गुणा (पंच.१.२२०) ३८५१३२४	हंसो वारिनिधे विधेः २१७१३८
पे भूरिच्छिद्र ५८११६१	खामी कुप्यति कुप्यतां २८७१८	हठादाकृष्टानां (भोज.प्र.२४८) ३८१२४
मात (सु.११०९) २८२१२२३	खामी निःश्वसि (शा.प.३६९१) ३५३१४६	हतं ज्ञानं क्रिया (वृ.चा.८.८) १६६१५७०
वभ्रतां ५७११५५	खामी मुग्धतरो (सा.द.३.२६६) २३११५१	हतमश्रोत्रियं (चाणक्य.१००) १६२१४२५
तस्या (कुमार.१.४५) २६३१२१९	खामी सन्मुखनत्रयस्य (सु.५६) २०६५	हतेऽभिमान्यौ (शा.प.३९८२) ३६०१५
नाना (वृ.चा.७.१६) १७३१८५८	खामोदवासित (सु.७३८) २४४१२३०	हत्वा पतिं नृप (मर्तु.सं.८१८) ३६२१२४
पाल कुत्र (भोज.प.८५) ११७१९७	खाम्यमात्यश्च (शा.प.१४०७) १५०१३१७	हत्वा लोचनविशिखै २६०११०२
गलनिर्गल ३८१२९	खाम्यादिष्टस्तु (पंच.१.१२१) १४४१९६	हन्मति हतारामे १८७११३
सं (शिशु.१८.६२) १३०१९२	खाम्यादेशास्तु (पंच.१.२०) १४४१९७	हन्त कान्तमपि तं २८७१२
ल्पद्रुमाध १३८१८७	खाम्युक्ते यो न (भोज.प्र.२७) १४४१९९	हन्तालि संतापतिवृत्तये २८४१११
भिरदोनिवासि २८११	खाम्ये पेक्षलता गुणे (सु.२६६) ५३१२७४	हन्तुं मेघो (शा.प.१४०२) १६६१५७७
वीनाम २६११३५	खायतमेकान्तगुणं (मर्तु.सं.६८) ८६१३	हन्तुर्बन्धुजनान्धनार्थम् ६३१३९
शतद्युति २६७१३५४	खार्थ धनानि (भामिनी.प्रा.९६) ७३१३२	हरः क्षयी तापकरः १९६११०
रुच्यपरि (शा.प.९८८) २३७१३४	खार्थनिरपेक्ष एव हि (सु.४१९) ५८११९०	हरकण्ठप्रहानन्द (शा.प.६८) ११११
जिनशयनो २०१७७	खिन्नं केन मुखं दिवा २९३१११	हरकोधज्वालावलिभि २६८१३६४
सुरवर्त्मनानु ५१५८	खिन्नं मण्डलमै (भोज.प्र.२५२) ३१९१४२	हरनयनहुताशज्वालाया २०६१२
प्रतिवारपार २८१३	खिन्नौ गण्डौ स्फुरित २७६१४१	हरन्ति हृदयानि (विद.शा.४.४) ३३६१२४
राकलयितुं २५७१२२	खीयाः सन्ति गृहे गृहे ३५६१६	हरमुकुटे सुरतटिनी (शा.प.७५१) २०९१७
स्य (भामिनी.प्रा.५५) २४८१८१	खीयोद्धानप्रगन्धप्रकुपित १२३१४	हरवज विष (का.प्र.१०.४६८) १०३१८०
सुतपान ३०२११०८	खेच्छामङ्कुरभायमेघ (सु.१६६) ३४१५३	हरभिरसि शिरसि याति ९२१६३
मूमः किमपि १३२१२४	खेदक्लेदितकङ्कणां २०८१३८	हरिणचरण (श्रुति.श.२.१६) १४०१२
युवसाव (मर्तु.सं.३५०) ७९१२२	खेदस्ते कथमीदृशः (शा.प.१०४) १२१३५	हरिणप्रेक्षणा यत्र (रसगं.गु.१) २५११८
इति राम १६९१७३७	खेदस्यन्दितसान्द्रचन्दन १२१३४	हरिणापि हरेणापि (विक्रमच.२३०) ९१११५
पि साधु संप (सु.२३५) ४८११३७	खेदाद्भ्रमः कण (द.रू.२.१७) १२०११४५	हरिद्रायां राहुप्रसर १९११८१
करोति (शा.प.४३९) १७११८०५	खेदाद्भ्रमामकुचमण्डन ११११६४	हरिभामिनि सिन्धुसंभवे ६२१२०
निर (अ.शकुं.५.७) १०६११६६	खे खे कर्मणि संनि ३३७१५०	हरिरलसवि (शा.प.९०४) २३०१२५
त्रियदे (शा.प.५०१) १८१११७	खैरं कैरवकोर (प्र.राष.७.६१) ३०११९३	हरिविहति कां तवास्तरिपु २०३११०४
खागतमर्थ्यहं (सु.८६) २०६१४	खैरं सस्मितमीक्षते २७४१२९	हरिष्यमाणो बहुधा ३७३११६८
स्य विदुम्वना (सु.८९०) २१६११६	ह ३४४१९	हरेः पदाहतिः श्लाघ्या ४५१२२
मादपि विचलति ४८११२८	हंसः श्वेतो वक्रः श्वेतः २२११६	हरेर्लीलावराहस्य (मर्तु.सं.८२०) १८१२५
न्यायति (भामिनी.प्रा.५६) २२८१२०२	हंस प्रयच्छ (विक्रमोर्व.४.३३) २८३११६२	हर्तुर्न गोचरं याति वत्ता २९१४
पितुम् (दि.१.११४) ३५०१७५	हंसः प्रयाति (शा.प.११८२) २२११२२	हर्तुर्वाति न गोचरं (मर्तु.सं.१५) ३९१२८
न्येव लयं याति (सु.२१७) ४६१७४	हंसश्चन्द्र इवाभाति ३४४१९	हर्म्यस्थानमधर्मकर्मवित ९९१२७

हर्षक्रोधौ समौ (हि.३.१३२) १४८१२४३	हा हा-देवि (उत्तर.राम.३.१९) २७९१६३	हेतुप्रमाण (शा.प.३३५)
हर्ष वर्षन्विधत्से चिर २१४१८४	हिसकान्यपि (पंच.३.१.६) ३७८१४९	हेतुनैसर्गिकः ६५
हर्षादम्भोजजन्मप्रभृति ८१०६	हिंसाशून्यमय (मर्त.सं.३५२) ९७११३	हेतोः कुतोऽप्य (सु.२.७९) १६८१६९
हसति लमति हर्षा (सु.३.२३२) ६०१२४८	हितोपदेशं (शा.प.१.५२३) १५४१७६	हे दारिद्र्य (शा.प.४०२) ५११२
हसन्तं प्रह (भा.१.३.२२३८) ३४८१९९	हिता त्वामुपरो (कुट्टनी म.) ११२१२६९	हे दावानल (शा.प.१.१५६) ६१
हसन्ती वा हसन्ती वा ३४५१५	हिता दैत्यरिपोरुरः ११०१२३७	हे पक्षिजा (शा.प.८०८) ६२१
हस्तं कम्पवती रुणद्धि ३१८१९६	हिता मदं ६०१२३६	हे पाथोद (भोज.प्र.२१४) २१४
हस्त इव भूतिम (वासवदत्ता.७) ५७१५३	हिमश्रुतावपि (शिशु.६.६१) ३४६१२२	हे पान्थ (शा.प.३.९३१) ३४७
हस्तन्यस्तकुशो (सु.१.४०५) १०७१९८२	हिमकर परभागं २१०१३१	हेमकुम्भमिव ३९
हस्तपङ्कजनिविष्टयोः २१५	हिमधवल (शा.प.३.९१९) ३४५१८	हेमन्तहिम ३४
हस्तस्य भूषणं १५९१२९१	हिमलवसदृश (शिशु.७.७३) ३३४१२२४	हेमन्ते दधि (मर्त.सं.१४४) ३४६
हस्तखेदक्षपित इव ३१३१६१	हिमव्यपाया (कुमार.३.३३) ३३११३०	हेमन्ते ३४७
हस्तादपि (शा.प.४८५) १५५१११९	हिमशिशिर १०६११४९	हेमन्ते बहु ३४
हस्ताम्भोजालिमाला ११३११	हिमसमयो २३६१९	हेमन्ते हिमकर ३४७
हस्ताम्भोजे २८९१५२	हिमांशुखण्डं २०२१७८	हेममजीर (शा.प.३.३५९) २६९१४
हस्ती चाकुश (इ.चा.७.८) १६७१६३८	हिमांशुध्वण्डां (प्र.राघव.६.४३) २९२१२१	हे मालि हे २४८
हस्ती वन्यः (शा.प.१.२५०) १२२११८०	हिमानीस्थगिरौ १९९११७	हे मातङ्ग २३०
हस्ती स्थूल (इ.चा.१.१.३) ७९१२०	हिरण्य (का.नी.१.३.२६) १४५१२९	हेमाम्भोरुहप (मर्त.सं.८२३) ३३४११
हस्ती हस्तस (चाणक्य.२८) १६११३४७	हीनसेवा न (हि.३.१.१) १६४१४९७	हेमः कार्य ३६९१
हस्ते चकास्ति २६४१२४०	हीनहत्या दधालेव १८११४	हेयं हर्म्यमिदं ३७१११
हस्तेनाग्रे वीत (शिशु.१८.४८) १३०१८३	हीयते हि (हि.प्र.४३) ८६१९	हेयोपादेय ८११
हस्ते शस्त्रकिणाद्धितो २०१६३	हुंकारैर्दत्ता (नागा.३.५) ३१४१७६	हे रत्न हेमतुल्या २४६
हा तात (शा.प.३.९७०) ३६०११८	हुतमिष्टं च १०२१३४	हे राजानस्त्वज (सु.१.६७) ३३३
हा धिक् सा (विक्रमोर्व.१) २८११११४	हुतहुताशनदीप्ति (रघु.९.४०) ३३२१५०	हे लक्ष्मि क्षणिके ६३
हा मातस्त्वरि (नारायणभट्ट.) ३६२१३७	हूणीसीमन्त (शा.प.३.९३०) ३४७१४५	हेलाप्रस्थान ११३१३
हारं वक्षसि (आमिनी.प्रा.९४) २३५११५०	हतोऽङ्गराग (शा.प.३.८४९) ३३८१७०	हेलाविदलित २३०
हारः कुरङ्गशा २६६१३०१	हत्वा पद्मवन २८१११०७	हेला स्यात्कार्य १६२१४
हारः प्रलम्बित १७६१९६७	हृदयं कौस्तुभ (शा.प.१.१९) २२११०३	हे हर्यक्ष २३११५
हारं गुम्फति ३५९१९५	हृदयं हरन्ति ३४९१५९	हे हेमकार २४६१२
हारस्तुव्यति ३१९१४४	हृदयतृणकुटीरे २५०११७	हे हेमकेतकि २३६१५
हारस्यासिदुराप २४६१३२	हृदयमाश्रयसे (नैषध.४.७५) २८५१४३	हे हेमन्त (शा.प.३.९२३) ३४५
हारहीरकहिरण्य ३५५१७	हृदयमिषुभिः (विक्रमोर्व.२.१०) २७९१७१	हे हे मित्र जिता ४३१
हारानाहर देव (शा.प.१.२३६) १०८११९८	हृदयानि सता (शा.प.२.३४) ४६१४१	हे हेरम्ब ११३
हारावशेषा ननु २८८१३९	हृदये कुरु २४६१२१	हे हेला (वाक्यप.पुञ्ज.२.२४९) २१७१३
हारीताः (शा.प.८७१) २२७११७६	हृदि निस (साहित्य.कौ.१.१.५) २८२११३७	हेपन्ते यजित १०७११७
हारो जलाद्रिव (अमर.९८) २५०११५	हृदि लभेन (शा.प.१.८६) ३५१२५	हेषाचोषैर्हीरणां १२७१
हारो नारोपितः (रघु.ना.५.२४) २८३११	हृदि लज्जोदरे ७३११९	हृदाम्भसि (किरात.८.४३) ३३८
हारो भाति कुच १८२१४९	हृदि विद्ध (काम.नी.३.२४) ३९११५७३	हीतया गतनीवि ३१
हारोऽयं (साहित्य.कौ.१.१.८) २६६१३०४	हर्ष्यति देवताः (चाणक्य.५१) ३८६१३५३	हीभरादवनतं (शिशु.१०.५२) ३१७
हालाहलं खलु (आमिनी.प्रा.९०) ६०१२३३	हे कीर २२७११८८	हीविमोह (शिशु.१०.५२) ३१५
हालाहलो (कुच.२७) ६३१२६	हे कूप त्वं २२०११	हेपयति (सु.४.३४) ५८११९
हावहारि (शिशु.१०.१३) ३१५११६	हे कोकिला (मर्त.सं.८.२२) २२५११३७	हादनताप २५११५
हासस्तत्कलिका ३५०१८१	हे गङ्गाधरपति १२१४३	
हा हन्त मानस २२११२०	हेतुः क्रोडपि ४३१८	

संभाषितोऽयं सुभाषितरत्नभाण्डागारस्यपद्यानुक्रमकोशः

शुद्धिपत्रम्

अशुद्धम्	शुद्धम्	पृ.	श्लो.
यक्षत्र	यक्षत्रं	३७७	१५
मूल	मूलं	"	२५
यक्षन	यक्षेन	"	२६
पूजयि वा	पूजयित्वा	"	३०
प्रतिष्ठे ।	प्रतिष्ठेता	"	३१
क्लैव्यं	क्लैव्यं	३७८	६७
दारभ्य	दारभ्यो	३८०	१११
जयेद्ब्रह्म	जयेद्ब्रह्म	"	१२०
श्मश्रुद्वोध	श्मश्रुद्वोध	"	१३०
मयं गच्छत्यमुत्र	मयं सह गच्छता	३८२	१९४
अभिमान	अभिमानः	"	२२३
हन्या पूर्वा	हन्यात्पूर्वा	"	२३०
मूर्ख विचारणैषा	मूर्खविचारणैषा	३८३	२७०
वपुर्मृग	वपुर्मृग	३८४	२७६
संजयाते	संजायते	"	२८१
जलाकानां	जलौकानां	"	२८४
ऐण	ऐण	"	२९०
खभावो	खभावो	"	२९६
जीन्मिवेतन	जीवेन्मितेन	"	२९८
मेत्री	मेत्री	"	३००
निकामकामः	निकामकामः	"	३०६
क्रुद्धस्य	क्रुद्धस्य	३८६	३४५
स्तरव	स्तरवं	३८७	४०५
भक्त	भक्ते	३८८	४५०
संमार्जनी रजः	संमार्जनीरजः	३८९	४८५
भा नाश्नन्ति	भार्याजितस्य नाश्नन्ति	"	४८६
यत्त	यत्तु	३९०	५१४
मुनिहित	मुनिहित	३९१	५६७
त्प्रमाणं कस्तस्य	त्प्रमाणं कस्तस्य	"	५७०
भोजने	भोजने जने	"	५७५
कर्तव्योऽध्ययने	कर्तव्योऽध्ययने	"	"
ब्रह्मैका	ब्रह्मैका	३९१	५८४
श्लाघ्यं	श्लाघ्यं	"	६१२
भार्याया भता	भार्याया भर्ता	"	६१९
कायास्तते	कायास्तटे	३९३	६४२
जलाद्युत्तिमतो	जलाद्युत्तिमतो	"	६४२
दोग्धव्यं	दोग्धव्यं	३९४	६९२
धार्मात्मानः	धर्मात्मानः	"	६९४

